

ઉત્તરધર્મપ્રકાશ

પ્રકાશ ૩/૪

સંગ્રહ - સ ૧૯૩૨

[અક ૧ લે]

યતોધર્મસ્તતોજય

ગત વર્ષે જવલોકન

પરંતુ જાણનાર નિઃશંક

તેમ આ નવું નિર્ધાર્ય, કમ સુધી

શાય, ન પતિમા અમારા આહુતોને પ-

માનદમા પસા વાઓને તે સાથે

માણ આહુતોને સ્નેહ અને અમારો

મના તમને હૃદયભાવ પગપગ અલિ

દિ યામો, એ આમા । ગત ગાનો

આશય છે એજ આશય ઉપર

મામિત માને ઉડવાથી ચલાવ

વેવાના માને છે - લેમા । ઉત્તમ ગિ

દાન મળે ને આલોડ તથા પગલાડમા

દા વાણુકાન નીવડે એવાજ । મિતિને

અનુસરતા લેખો, અમારા, માને

પુરા પાડવામા આપે છે

તીવ્રતા અત્યંતો તિગ્રા મા

મેં વ્યવસ્થા, નિર્દેશ, જાગરુત

પરિચય છે કે નરિ ? વ્યવસ્થા

પિતાપિતા તિગ્રા - સ્વરુપ જાગ,

કમવાગ રેન સમાચ જોગ, સવ સસા

સ્તો વ્યવસ્થા કાજાત્મા તિગ્રા

દશા - વ્યવસ્થા વ્યવસ્થા વિશે વિચેતા

અપદેશમાત્રા જીવિત પ્રાપ્તિ

મનન વોપ જવવા પિયુગવચન, તો જ

નાવડ, પ્રધુ પ્રાથના, સવજયજગતધર્મ

વળે લેખો છપને ઉચ્છિન્નમા ઉ-

પકી ખપરાવી ભક્તિના પ્રદેશમા

લપ્ત ભવ છે

સદ્મધના વિવાધિલાસા મોજ

રાજા વોરનોના સમામા ત્રીકૃષ્ણ વાણ

નિલ્ય કમતી વાગવ્યવસ્થા મે લેખો

ધર્મનીતિનુ દર્શન કરાવે તો અને

વિજા સમાજ સાગરમા પ્રવાસ કરતા

પદિ ને જોડ લોભિયા અમાન થડ,

પડ એવા છે

પિતૃગમ પહેલી પતિવ્રતા, પ્રેમની

પાટશાળાનો, અ વાપર સતી જશમા,

પતિવ્રતા સાગ્રા અજીતા છ મુપિ અને

સંજકલ્યા, મદાદની મદાલમા વિશે

લેખો અમારી આર્થ બેનોને પોતાના

યતિનો એજ ન પાદન કવવામા એકે

ઉમદા વડીકરણુ અમાન ઉપ

થોગી છે.

મૃત પ્રાય પર્વની દેશી કારીગરા,

તા । આપણુ સવસ્વ ક્યાં ગયું ? યતો

શક્તિનો દોષ વિગેરે વિષયો સ્વદેશ-
લિખાનને ઉત્તેજિત કરે એવા છે.

એમ બુદ્ધા બુદ્ધા અનેક વિષયો
આ વર્ષે અર્ચવામાં આવ્યા છે. તેમાં
રા. રા. વિશ્વનાથ પ્રભુરામ વૈદ્ય, ખારી-
સ્ટર એટ-લોના હાથથી જીવનમાં અનુભ-
વનો વિરોધ એ લેખ બહુ વિક્રતા ભરેલો
અને અધ્યયન કરવા યોગ્ય લખાયો છે.
રા. રા. અમૃતલાલ કુંવરજી વૈદ્ય, રા. રા.
દેવાશંકર રૂદ્રજી વ્યાવહારિક તથા રા.
રા. મુખલાલ પોપટલાલ યોગાદકર ત-
રફથી આવેલા વિષયો પણ બોધજનક
અને આવા માસિકને શોભા આપે તેવા
છે ખાકીના વિષયો રા. કવિ ભગવાન-
લાલ ડુગરસીએ આપેલા છે. અમે
આ સર્વ લેખકોને અત્ત કરણ પૂર્વક
આભાર માનીએ છીએ, અને તે સાથે
આશા રાખીએ છીએ કે આ નવીન વર્ષે
મે સર્વ લેખકો તથા બીજા નવા લેખકો
પ્રેતાની કલ્પમયી આર્યધર્મપ્રકાશની
તથા તેના ગ્રાહકોની ઉમદા સેવા બળવે.

પુસ્તકો અને સોપાનીયાં પણ ગયા
વર્ષમાં જે જે વિદ્વાનો તરફથી મળ્યાં છે,
તેમનો, તેમજ ક્રીસ્ટી ખાંડ લક્ષ્મી-
ખાંડ દુર્ગે તથા સ્વર્ગસ્થ શેઠ રૂગ-
ન.થજી તારાચંદના પુત્ર શેઠ જોટા-
લાલ રૂગનાથજી અને રા. રા. સામ-
બહાન ખાણસાઈ, વિગેરે સિખી બહુ-
રોએ વેદધર્મ સમાના તથા જાગૃત્વેદ
વિચારલયના કંઠમાં પેતાનો ઉદાર હાથ
લખાવ્યો છે, એમનો સહર્ષ પુનઃ
ઉપકાર, અમે આ ઠેકાણે માનવાનું
યોગ્ય વિચારીએ છીએ. ત્રિવાય આર્ય
ધર્મ પ્રકાશના આહુકો તરફથી લવાજમ

માટે તથા વેદધર્મ સભાના સભાસ-
તરફથી ગત વર્ષમાં આપવામાં આવે
સદ્દ માટે તેમનો ઉપકાર માનીએ છીએ.

ગયું વર્ષ જગતના ઇતિહાસ
ધ્યાન ખેંચનારું અને સંહારક નીવડ
છે. રૂશ-જાપાનની લયંકર લડ
અને લાખો માણસની ખુવારી પ
ડગમગતી સધી, પ્લેગ, ટુપ્કાલ, વ
હેરા, મૂકંપ, જ્વાળામુખીનું ફાટવું વિ
ગ્રાસજનક બનાવે. તેમજ લશ્ક
સત્તામાં મુકાએલો ભરત ખ
ખંગાળતા ભાગલા, વિગેરે જે
રાજકીય-પ્રસંગો પણ ગયા વર્ષે
આભારી છે ! પણ આ નવું વર્ષ ભા
વર્ષના ઉદયની સૂચના કરતું જણાય
ખંગાળીઓએ ઉલી કરેલી ર
દેશી હીલચાલ કે જે આર્યાવર્ત
સર્વત્ર પ્રસરવાનો સભવ છે, તે
પડેલા ભારત વર્ષને સજીવન થવા
અનુપમ ઔષધ છે. વળી આ
રાજ્યકર્તા શહેનશાહ સાતમા
ડવડના યુવરાજ આર્યાવર્તમાં પ
છે, એ પણ ખેડતા વર્ષનાં શુભ શુક
છે. એ શુભ શુકનના પરિણામમાં
શક્તિમાન પરમેશ્વર અમારા
ગમેલા ભારત વર્ષને પુનઃ સ
કરે, પ્લેગ, ટુપ્કાલ વગેરે ઉપાધીએ
મુક્ત કરે ને તેને તેનો પૂર્વનો રં
હુનરકળા ને સર્વ પ્રકારની ઉત્તર
આપે એજ અમારી વાંછના
પરમદ્રુપાણ પરમેશ્વર પ્રત્યે
અમારી અતઃકરણની પ્રાર્થના છે.

પોપટ પ્રભુરામ

માગલિક દિવસ

આજના માગલિક દિવસે મગળ મય પ્રભાતમા - જેને દેવો તથા ઋષિઓ જાણતા નથી, જેનામા આ જગત અને એવા અનેક જગતો પડેવાઈ રહ્યા છે, જે માથી ઉત્પન્ન થાય છે અને જેમા લય વાય છે, જે મવ વિશ્વનુ પરમ સ્થાન છે, અહીં કરતા પાપ અહીં છે સ્થળ પદાથા કરતા સ્થૂળ છે, જે આ જગતમા અહીંએ અહીંમા વ્યાપક ધતા મન અને વાણીથી પર છે, જે બ્રહ્મા, જાવ, મન અને અહકાર રૂપે રહે છે, વળી જે ભેદ રહિત, આગા રહિત, પ્રત્યેક મનુષ્યના ગરીરમા પ્રકાશતા, સર્વના હૃદય, દોષ રહિત, વાયુ તથા ઇંદ્રના કરતા અધિક મય જગતારા, મય કરતા અધિક તેજસ્વી, બુદ્ધિ તથા ઇંદ્રિયોથી પાણુ જેનુ સ્વરૂપ જાણવામા આવત નથી, જે સત્ય, એકાગ્રરૂપ, બ્રહ્મ, કાય તથા લાગણીથી પર, આર્તિ, મધ્ય અને અત રહિત, મધ્ય ભુ, મનાતન, જાણી નાથ નહિ એવા, નારાયણ, સમર્થ, જગતમા કર્તા, અકર્તા, અચક્ષુ, અક્ષર, રૂપેષ, ચક્ષુષેષ, સામવેદ, અને અચર્વ વેદ સ્વરૂપ, મોટા ઉકળ નામના યનમા રૂપેષ લાપનારા બ્રાહ્મણો જેની પવિત્ર કિર્તિ ગાય છે, અને જેને જાણવાથી આત્મગમનના ફેરામાથી મુક્ત થવાય છે એવા નિરજન નિરાકાર, સાજર પર માતમાને અમારા હૃદયે હૃદય નમ રૂકાર હોલે !

હે મવ પ્રાણિયોના આત્મા રૂપ, અહીં કરનો નાથ કન્નાગ, કોવ, કાંચ અને મોહ હિત, તમોને ગમારા આ જના માગલિક પ્રભાતમા અને હુમેશા હૃદયે હૃદય નમર ૧૨ હોલે !

જેના વિષે સવ જગત છે, જેનાથી મવ જગત ઉત્પન્ન થાય છે, જે મવરૂપ છે, જે મર્વત વ્યાપ છે, અને જે મન જગમય દેવ છે તે મવાતમાને મમાગ મદેવ નમ- ૧૨ હોલે !

હે વિશ્વકર્મા ! તમને મમલાર હો તમે નિવળ આત્મા છે વિશ્વના કાગણરૂપ હો, તમા હે નિત્ય મુક્ત ! તમે પદ્ય મહાભૂતોથી મુક્ત છો છો ! તમે અમારા અમયય નમ- ૧૨ હોલે !

હે પ્રભુ ! તમાગ ગુણ ગાવાને અમારી વાણીમા શન્તિ નથી તમોને જાણવાની અમાગમા બુદ્ધિ નવી હે યા મિ ધો ! એમ મર્વ ગીતે અમો નિમગ છીએ તોપણ તારી દૃષ્ટાદૃષ્ટતા સમજ થઈ ગયીએ છીએ

હે પ્રભુ ! ઘોર ઝળિજળના હૃદય તો પગરણુ થયા છે તેવામા લોડોના આચચ્છો વે વમ રહિત થના વાગ્યા છે ! જે ના એમ અથ ઉપ તવી મનાતન ધર્મમા વિશેષ ઉત્પન્ન કરનારાઓ નીપ જવા લાગ્યા છે ! વળી અમના વર્મી સુધાર્થ જવા આગ્યા છે ! નીતિરિતિમા લોડો ઉતરતા જાય છે સ્વધમનો ત્યાગ

વિચિત્ર જાળ જેવો છે કે તેમાંથી
લાગ્યેજ દોષ મુક્તદશાને પામી આ
જગતની પેલીમેર નીકળી જાય છે. વિશેષ
લાગ તો આહીનાં સુખમાં લોભાઈ તેને
અંધે અનર્થના ખાડામાં ઉતરી કરે છે ને
જે સુખ યથુક અથવા અનિત્ય છે તેને
માટે આહોરાત્ર માર પછાડ કર્યા કરે છે
પણ અજરામર આત્માના કલ્યાણની તે
કશી પણ દરકાર કરતો નથી એપરવા
રહે છે ! ને તેથીજ જીવને સૈરવ નરક
દેવતા પણ અધિક દુઃખદ એવી જે જન્મ
મરણની ચક્રી તેમાં લરડાવું પડે છે.
તેમાં કચડાવું પડે છે ! વાસના અને વિકાર
રથી ઘેરાએલાં એવાં માનવીઓને જન્મ
મરણ દ્વારા સદાએ નરકનીજ ચાતના
લોગવળી પડે છે ! પણ -

જે માણસ પરિપૂર્ણતા પામ્યો છે,
જે દુઃખથી દળાઈ જતો નથી કે ક'પતો
નથી, જે હૃદય અને શોઢમાં સમાન સ્થિતિ-
માન રહે છે, જેને જગત માત્ર પોતાના
કુટુંબ તુલ્ય જણાય છે, જે તૃપ્તિ અને
કર્મ રહિત થયો છે તેજ આ જીવંતીના
સઘળા ભયથી અને જન્મ મરણના પ્રચંડ
રાગથી મુક્ત થયો છે !

જ્યા સુધિ તૃપ્તિ એ શું છે તેનો
અનુભવ થયો નથી ત્યાં સુધિ તૃપ્તિનું
બીજું હૃદયપટમાંથી નિર્મૂળ પણ થઈ
મકનું નથી જ્યા સુધિ તૃપ્તિનાં સં-
કેટા સરળત્ય નહિ ત્યાં સુધિ તેનો
મોહ ખસતોજ નથી પરંતુ જ્યારે
જીવને તૃપ્તિનો પુરો અનુભવ થઈ
જાય છે ત્યારે તેને એ જીવતી ડાકેણ
જેવી જણાય છે, ને પછી તરત તેને

તે તજવા માંડે છે. જેમ જેમ
તૃપ્તિની જાળ તૂટતી જાય છે તેમ તે
માનવી ઉચ્ચ સ્થિતિમાં આવતો જાય છે
તે આત્મસુખની દરકાર કરતોજ નથી, ર
બીજાને સુખી કરવામાંજ તત્પર રહે છે
તે પોતાની ખુશીનો, આનંદનો અને
લાલનો પરમાર્થરૂપી યજ્ઞમાં લોગ આપે
છે; અહીં ભાવનાનું બળિદાન કરી પોતે તેમાં
હોમાઈ જઈ શુદ્ધ કંચન રૂપ થઈ જગ-
તમાં વિચરે છે, પછી તે કંચન સમાનજ
રહે છે. એવો પુરૂષ સાધુ પુરૂષ કહેવાય
છે. તે પોતાના સગા વહાલાં ઉપરની
પ્રીતિ ઓછી કરતો નથી પણ સમસ્ત
જગતને પોતાના કુટુંબ તુલ્ય માને છે.
પોતાના છોકરાંને પીઠા થતી જોઈ જેટલું
દુઃખ પોતાને થાય છે, તેટલુંજ દુઃખ
જગતમાં દોઈ પણ પ્રાણીને દુઃખી થતું
જોઈ તેને થાય છે, ને તેમા તે પોતાનાં
છોકરાં જેટલીજ સદ્દ કરે છે. એવો
માણસ જગતમાંથી પ્રીતિને ઓછી કરતો
નથી પણ સર્વમાં અમાન પ્રીતિ કરે છે,
સર્વને સમાન ભાવથી જુએ છે. તે પોતાનાં
આત્મકરણને પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરવામાં બંધત
કરે છે. જેનું હૃદય જગતમાં સર્વ ઉપર
પ્રેમથી રસબસ રૂપ થઈ રહે છે તે હૃદય
દયાનો મહાસાગર છે. એવા પુરૂષનું જીવન
માત્ર જગતના કલ્યાણાર્થેજ હોય છે.

અમલાવવાળો મહાત્મા પોતાની સિ-
દ્ધિઓ જગતના લોકો અર્થે વાપરે છે;
આખું જગત તે પોતાનુંજ માને છે.
પોતાનાં કુટુંબ કે સગાં વહાલાંમાંજ
તે બધાઈ રહેતો નથી પણ તેને જે
જગતમાં વસતા તમામ માનવી પોતાનાં

દુઃખ ને મંગા અમાન છે તે ચોં. યાત્રી પડે છે, ન જન્મ મરણના વાના
 શુભામની માફક જગતની સેવામાં વાણુ, સહી લાગ છે જોકે કર્મની વેગશુ
 રહે છે તે પોતાને જ બુદ્ધી ગમેલો દોષ કાઢથી પણ સહી શકાનું નથી, તા
 છે તેનામાંથી જાતી અને નાતી ભાવની અવિરત મીતે નિરતર વધા કંપનાના
 માફક સ્થિતિ હોય છે દોષ છે પોતાની પાણુ કર્મમાં આગા કે ફળની વાત ન
 હી ગમિઓના તે એક ગરબી મીતે સખલી એજ સહુય ભણવાનું છે પર
 અમાન ભાવની ઉપયોગ કંપમાં સ્ત્રી માય ના જાય ના, ફળની છાજ વગર તે
 વાળુ પાડો હોતો નથી તે પોતે જગતમાં આપા આપ આ મનાની વધ જશે
 મન કરતો રહે છે હુળીને. હાથક એ જતા અને આધાર થઇને પોતાનું
 જાત. ગાળ છે પરતુ તેમાં તે મિત્ર અને નથી, દોષપણ જાતના ફળની ન
 યોગ તે સખનો નથી નોનો માત્રમાં છનનુકા ન્યા ભોગવતો અગર પામમાં
 વેરને છે તેની પોતાની અકળ છાજઓ તેમજ કચી હોય છે ને ની પુત્ર તેને
 માના મલમાં આવડુ પતુ નથી પરતુ ને મનુષ્ય માત્ર જાનિ કરે છે, તેની
 જા. જો પ્રમાણુ એ કે તેની પણ શ્રેષ્ઠ સોકમાં અવતાર પ્રાપ્ત થાય છે, પણ
 પુણ્ય પૂના થતા પુત્ર ત ન યુ લોડમાં

સહી લાગ છે જોકે કર્મની વેગશુ કાઢથી પણ સહી શકાનું નથી, તા
 અવિરત મીતે નિરતર વધા કંપનાના પાણુ કર્મમાં આગા કે ફળની વાત ન
 સખલી એજ સહુય ભણવાનું છે પર માય ના જાય ના, ફળની છાજ વગર તે
 આપા આપ આ મનાની વધ જશે ને પણ નિશ્ચય મમજવાનું છે કે પ્રેમ
 વાર પરમાય થઇ ગમ્તોજ નથી હયા નોજ પુ. પ્રેમ છે તેઓ એ જ ઉપ
 પ્રેમ એજ મોક્ષનું દાર છે, પણ તે નાના કુડળાના કે સોડડા જેવામાં ન દોરોને
 ઇચ્છે તે માકાન અને પાતાળની પેલી ન ગમેનો હોવો ને જો ને લેના ન એમનું
 એવું અવિરત અરણ નિરતર વહેતું છે, એના મહાત્માને સ્વાની તો શુ પણ
 શુભિની પણ અગિતાપા હોતી નથી, છતા વણુ પ્રેમજો તવો મહાત્મા કનકપ ન
 પામ છે કે ના જીવ શ્રદ્ધાશીલ પરમાનુભા નિરતર વિવશતો રહે છે

કોરવાંની સમામા શ્રીકૃષ્ણ વાંદિય

(મયા અર્થો પૂરે છે થો માત્ર)
 દુષાધન જે અત્યાગ સધિ મહા
 કાવટે સાળાયા કરતો તો તે દમ
 ગુન્માંથી જો ગો ન્યા સધિ ના
 માહીઓમાં રત વહુને, ન્યા નુધિ
 પ્રમાણ નો લાઇઓમાંથી એ પા

દવનો હો, ન્યા નુધિ, અનાગ અલોપિ
 નન્દમાંથી એ પણ સતિ-દુરોના
 ધૂમતો હશે અને ન્યા નુધિ ના નિડમાં
 યાણુ હશે ત્યા નુધિ મલાહ પ પના આશા
 આપશ કુચુમનત્ સમજવી - અજવાના
 જળ લેવી નાણુવી છે નાતા! એ વિષ

યમાં હું તપાડું એક પણ વચન સ્વીકારી શકતો નથી શું કરવું ઘટિત છે તે હું યથાર્થ રીતે સમજું છું. હું શાશન, કષ્ટ, શત્રુની અને ગોવા અસંખ્ય સહાયકો જેના પક્ષમાં છે તેને લઈ કેનો સંભવે? મને લાય છેજ નહિ. જે રીતે પાંડવોને જુગારમાં જીત્યા, વનવાસમાં રજાઓ અને અનેક રીતે તેમને પચવી તેમનું સર્વસ્વ એ મોરે સ્વાધિન કરી લીધું, તેજ રીતે દૂરદેવમાં તેમને ધણ ચાટતા કરી તેમના સાથરાઓ કરીશ! જમપુરીના મે'માન કરીશ! હુયોધનની આતાનાં આવાં લીફ વચન ન હોય! કુત્રાણીના આ ગોલ ન હોય! શત્રુની રક્ષા રી? તેના પર દયા રી? શ્રીકૃષ્ણ તો શું પણ પ્રત્યક્ષ યમરાજ પણ જો વળિએ આવે નો પણ શું હુયોધન તેમના વચનનો સ્વીકાર કરે કે? હુયોધનની એકજ જખ માળા છે ને તે એ કે ન પાંડવી પૃથ્વી ઉપર - પાંડવ નામનોજ જગત્માર્થી તાશ કરવો, જ્યારે એમ થશે ત્યારેજ હુયોધનના અતરમાં શાતી થશે, ત્યારેજ હુયોધન મળ્યપની આજાનો સ્વીકાર કરી શકશે. અત્યારે તો તે પોતાનીજ બુદ્ધિ ઉપર રમવાનો-ચાલવાનો ને વંતવાનો.

• પુત્ર! આટલો બધો તું અભિ- માનથી ઘેરાઈ ગયો છે તે તો મને અત્યા- રેજ અમલ્યું! નક્કી હવે સમજ લેજે કે આ રાજ્યત્ર બહુજ યોદ્ધા દિવસને માટે છે. તું નથી બલુતો કે પાંડ- વોએ વનવાસમાં કેટલી મોટી સહાયતા પ્રાપ્ત કરી છે. છળકપટથી તે

પાંડવોને ફસાવ્યા ને તેમને શીર દુઃખના કુંગર ઢાળી દીધા એ બધું તારું પરાક્રમ તો અમોએ બાણ્યું પણ એથી શું તું નિર્ભય અને નચિંત થયેલો પોતાને માને છે? તારું ખાતું પીવું અને રાત્રીની નિદ્રા ક્યાં? તું જે મોઢથી આટલું બધું શુમાન ધરાવે છે તે શું વાસ્તવિક છે? તારા હૃદયમાં શું પાંડ- વોના નામનો લાય નથી એમ કે? હમ- ભાંજ ફતરાને હાલે વિરાટની લડાઈમાંથી ધોળેલ મોઢે સર્વે પાછા આવ્યા એ પરા- ક્રમ તું કેનું સમજે છે? શું વિરાટ રાજ્યનું? વિરાટ રાજ્યને તો તમે અપ- દીમા ચોળી નાખવા સમર્થ છો પણ આ હાય બુદ્ધાના હતા! આ બાણ્ય બુદ્ધાજ હતાં! દ્રૌપદીના ભર રાલામાં ચીર એ ચી તેનું જે તે અપમાન કરાવ્યું છે તે તું શું તારા વિજય સમજે છે એમ કે? એકજ લીમ તારા હસ્તીનાપુરને નિમિષમાત્રમાં ઉંધું વાળી દેવા સમર્થ હતો. તારા હજારો યોદ્ધાને પાયમાલ કરવા, તેને જમપુરીના મે'માન કરવા શકિતમાન હતો! પણ હા! એઓ ધર્મના બંધનને તાબે રહી તારા સર્વસ્વ બૂલમ સંખી રહ્યા! ને તેનું પરિણામ એટલું બધું માહું આવશે કે નચકના સમયમાં કોરવોનું નામ નિશાન નહિ હોય! તારા એક પણ સૈનિક નહિ હોય, હું અને તારો પિતા મોતની પ્રાર્થના કરતા પૃથ્વીપર ઢળી પડ્યાં હઈશું! અર્મને જલાજલી દેવાને એક પણ પુત્ર અમારી પાસે નહિ હોય! અમો ટળવળતા હું જ સાગરમાં ડબતા ડબતા પ્રાણ ત્યાગ કરતા હઈશું! માટે છે

વાગશે ને પાંડવો રહેશે. ધુળ ચાટતાં ! પશુ સાત વાર મૂર્ખ ! જે હમેશાં પોતા-
 છડ્ અર્જુન ? શા હિસાબમા ! શ્રીકૃષ્ણ ? નેજ સર્વ કરતા ચતુર સમજે છે, તેને
 ધર્મ વાડીનો સુખો ! ભીમ તો હોજડજ હિપ્પદેશ કરનાર સર્વદા મૂર્ખજ છે ! મારી
 સરી જાણે ! બાકી ખરો હાથો, સમજી, હવે પકડી ખાતરી થઈ કે સંજય અને
 યુદ્ધચતુર ને અજસમર તો તું એકજ ! શિખપિતા ભીરુ છે ! જેણે તને નાહક
 તને શીખામણુ દેય તે એક વાર નહિ લડકાવ્યો !!! અપૂર્ણ.

ઉપદેશમાળા

મળકો ૧૯ મો.

(રાગ રામઝી)

માયાનો મારગ દોહલો.

ટોક.

વાટ મુકી ઉઠાટે ચડયો, થઈ પડગે છેતું ધામ;
 અથવચ લુટાઈશ ત્રાણિયા, અથહાઈશ લાલો ગામ; માયાનો. ૧
 કુટુંબ કશિલાની જાડી છે, કામ ક્રોધ ને ચોર;
 લોભાદિક હયાં પ્રાપ્તિયા, જેનુ જ્ઞાન છે જોર; માયાનો. ૨
 લાલો લુટાયા એ પંથમા, સોયા ગાઠનાં દામ;
 માલ ન લાધી સ્વદેજની, ઠયાં નહી ઠીક ઠામ; માયાનો. ૩
 કોઢી જાળી કંચન સમી, લેવા ધાયા ઝવાટ;
 ગુમાવ્યો હીરલો હાયથી, વઢ્યો ઢહાપણમાં ઢાટ; માયાનો. ૪
 પાઈએ પાઈ લુટી લોધી, કીર્વાં છાલી રહલ;
 આલર હાડ ને ચામની, વાઢાંને કીધો રહલ; માયાનો. ૫
 એમ લુટાયાં વહુવહુ, ન રહ્યાં નામ નિજાન;
 નજરે આવે સેલ નિસ્સે છે, તોણ કા મૂલે માનં; માયાનો. ૬
 સમજી સીધે પંથ ચાલજે, મઢજો મ્દેજની માલ;
 નિરમય પદ પામોજ ત્યા, માલે મગવાનલાલ. માયાનો.

વિચાર વિલાસી મોજરાજા

(ગયા અમ્ના પૃષ્ઠ૪૦ થી ચાલુ)

મિત્ર — તાળી મિત્ર જગત્મા અ
નેક મળે છે પણ માયુ આપનાગે મિત્ર
પૂવના સચિત હોય તોજ મળે છે
સત્તા રાગરમા મિત્ર નાધિનુ પ્રમ
કરે છે, ખાડા ખરાખાના રસ્તામા તે બહુ
મલાજથી પોતાના મિત્રને ખચાવી લ
છે દેહ ભુદા હોય છે પણ એવ એ
હોય છે મુખ ૮ ખમા સહાયક, તળીમા
તે સરાદની પેટી, મુખમા તે માટીખીના
મ્યાન ૩૫ દુ ખમા તે દેવ ૩૫

સત્ત્વગુણ — ઉપર રતા ખત્તામા
અપમાન કરેલો, હિતે હિતુ માન લગ કે
નિદા કરવી, અન્યતા મુખથી દુ ખી થવુ
અન્યતા દુ ખમા હરખાલુ, એ ખળ
પુરુષના લક્ષણ છે વળી સારા માણસોની
અપકિતિ કુવામા પેતાની મહત્તા મા-
નનાગે હોય છે તે કોધી પાપી અને
સાહનિક હોય છે ધર્મના માર્ગથી ધમી
પડેલો હોય છે તેની મિત્રતા દિનપ્રતિ
દિન ઘટતીજ જાય છે સ્વાર્થ પુરો થતા
અવિત આપનારના તે પ્રાણ લેવાને
ચૂકતો નથી ઈચ્છા કરવામાજ જેનુ
નિત્ય ઈર્મ પુરુ થાય છે એવો ખળ
પુરુષ, સન્નન પુરુષોની વિના કારણે
પણ નિદા કયા કરે છે ખળનો સમા
ગમ, સન્નનને પણ આપત્તિમા લાવી
ચૂકે છે, જગત્મા અપકિતિ ગમે છે,
૧ રાજા લોન્ગ, ખળ પુરુષથી બહુ

સલાખીને ચાલવુ, એવો એવ પણ
માણસ હુત બાગ્યથી આવી મળ્યો તો
તેની અગ્નિ સમાન જવાળાઓ મુક
રાજ્યને પણ ભસ્મ ભત ડરી નાખે છે

ઉદ્યોગ — જે રાજા આજમુ નથી
પણ ઉદ્યોગી છે, જે નિયમિત કાર્ય કર
નારોને બુદ્ધિમાન છે, વળી જેને સારા
સહાયકો છે તેમજ જે રાજા પોતાના
રાજ્યમા ઉદ્યોગ હુતરતા અનેક મ્યાનો
સ્થાપે છે, પોતાની પ્રજામાના કોઈ પણ
માણસને નિરૂધમી રહેવા દેતો નથી,
એ રાજાની રાજ્ય લક્ષ્મી ઉભરાત જાય
છે — તેના ભડારમા લક્ષ્મી અખર રહે
છે, ને ઉભરાતી લક્ષ્મી પ્રજા હિતમા
વપરાતી જાય છે તે રાજાની પ્રજા સવ
પ્રકારથી મુખી અને આનદી હોય છે,
કોઈ પણ માણસ તે રાજાના રાજ્યમા
નિરૂધમી પોતુ નથી, કોઈ પણ કાગળ
પણને અનુભવતુ નથી સર્વને ઇચ્છિત
મળ્યા કરે છે જે રાજા ઉદ્યોગની મી
વાન હું! ઉદ્યોગ ક પતર સમાન છે
તે સાડ રાજાનો ખાસ ધર્મ છે કે તેણે
પોતાના દેશમા વિદ્યાકળા ને ઉદ્યોગના
મ્યાનો સ્થાપવા, કાગળ દે ખીજ દેશના
ઉદ્યોગ ઉપર જે રાજા અવવા જ્યાની
પ્રતિ જીવતી હોય છે, તે દેશ જોતા જો
તામા લીખાગી જેવો થઈ જાય છે આન
લોકો ભખમરાને હુજાળના પલમા
અપડાઈ જાય છે તે રાજાની દામણી

સ્થિતિ થઈ પડે છે, તે માટે દેશના ઉદ્ધોગને તન મન ધનથી ઉત્તેજન આપવું જેથી રાજ્ય તથા પ્રજા સુદૃઢ, સંપત્તિવાન અને સુખી થાય છે. એવા ઉદ્ધોગસંપન્ન દેશનો વિજય વાવડો અવિચિત્ર રીતે સદૈવ ઉડતો રહે છે, એવા રાજાની કે એવાં રાજ્યની સામે શત્રુઓ તબ્દ સરખીએ કરી શકતા નથી, એમ ઉદ્ધોગનો મહિમા અવરણિય છે.

ક્ષમા—એ દેવતાઈ શુણ્ણ છે. ક્ષમાથી શત્રુ, મિત્ર થાય છે, ક્ષમાથી દુર્જન, સજ્જન થાય છે. જેના હાથમાં ક્ષમારૂપી ખાડુ છે તેને છતવાને ઇંદ્ર સરખા પણ સમર્થ નથી. ક્ષમા નિર્ધનનું ધન છે, ધનવાનનો મુક્ત છે, સજ્જનનો શાણગાર છે. દુર્જનને આપયરૂપ છે. જગત્ માત્ર ક્ષમાથી વશ થાય છે. રાજા લોભ; નિશ્ચય સમજવાનું છે કે રાજાના સદૃશ અલંકારોમાં ક્ષમારૂપી, સદૃશુણ્ણો અલંકાર, દિવ્યાલંકારની પકિતમાં આવી શકે છે.

સ્વાર્થી જગત્—આ જગત્ માત્ર સ્વાર્થી ભરપૂર છે. સ્વાર્થ હોય ત્યાં મુષિ સર્વ કોઈ સર્ગાવહાલાં થતા આવે પરંતુ જેવો સ્વાર્થ પુરો થયો કે એ સ્વાર્થીલાંડ્યાઓ તર્તજ તથાને આલ્યા જાય છે.

વૃજ્ઞગ્રીણકલન્યજંતિ ચિહ્નગા વસ્ત્રવનાંતં સુગા. । પુષ્પપિતરસંન્યજંતિમધુપાદ્યુ-
પ્કંસસ્તારસ્તા. । નિદ્રેન્ય પુરુષન્યજંતિ
ગણિકા. મૃત્યુનૃપંમંચિણ । સદ્ કાચ્યવ
શાહનોઽભિરમતેકાઁ યસ્યનોઽવહ્નમા ॥૨॥

જે વૃક્ષ તે પછિએ પોતાનાં છનિ-
તનાં આધાર રૂપ માની તેમાં માયા

માંધી રહેતાં; તેજ વૃક્ષ ફળ રહિત થતાં તર્તજ એ પક્ષીઓ તેનો ત્યાગ કરીને વહાં જાય છે. હરિણો ગળી ગયેલાં વનને છોડીને આલ્યાં જાય છે, પુષ્પમાંથી તેનું તત્ત્વ ચૂરી લઈ ભ્રમરો તેને છોડીને ઉડી જાય છે, સારસ નિર્જળ થયેલાં સરોવરનો, વેશ્યા સ્ત્રી દ્રવ્ય હીણ પુરુષનો અને મત્રી, રાજ્યપદ ભૂષ્ણ થયેલા રાજાનો ત્યાગ કરી સદૈવનાં પોતાનો સ્વાર્થ હોય છે ત્યાં આલ્યાં જાય છે. હે રાજા ! આ સ્વાર્થી જગતમાં બહુજ થોડા નિઃસ્વાર્થી માણસો મળે છે કે જે પોતાના સ્વાર્થના લોભે અન્યનું કલ્યાણ કરવામાં નિરંતર તત્પર હોય છે. રાજાએ એવાં કેટલાંક માણસો પોતાનાં અંગનાં કરીને રાજવાં જોઈએ કે જે આણીને વળાંતે પોતાના સ્વાર્થનો લોભ આપવામાં પાછી પાતી ન કરે.

ચક્રવર્તિ મહારાજ્યો પળ નષ્ટ મુષ્ટ થઈ જાય છે ત્યારે નાનાં રાજ્યો તે ઝી ગળતો માં ? — હે રાજા લોભ ! ગમે તેવું ગળ પરાક્રમવાળું વિજયવંતું અકે-
વર્તિ રાજ્ય હોય પણ જો તે રાજ્યમાં પ્રજાના હક્કને પગ નળે ત્રાળી દેવામાં આવતા હોય; રાજ્ય કારવારમાં એ સણ તેલે અધાડ પ્રવર્તનું હોય, કાચના બાધનારી સજામાં પ્રજાને કંઈ પણ અથાજ ન હોય, પ્રજાને ધેમા રાજાના કે અધિકારિઓના આશઆરામમાં કે તેનાજ ગજવાં તર કરવામાં પાછીના પૂર માફક વળા વતા હોય, અને દેશનું નાણું કંઈ પણ રીતે પરદેશમાં ધાધળ થઈ અવિચિત્ર વસ્તુ બનતું હોય, તે રાજ્ય મથા ને દેશની

મન ભેતભેતામાં સ્ત્રીખારી હાવતમાં
આવી જાય છે ને તેની નળનાથનો લાલ
લઈ ખીજત દેશના ગજાઓ જીવડાના
માફડ તેના ઉપર તુડી પડી તે રાજ્યને
તથા પ્રજાને ફેલી ખાય છે

તોના વિગ્રાસ ઉપર રહેલું —
સ્ત્રીઓનો, આળસુનો, ચોરનો, નાસ્તિકનો,
તેમજ દુત નીનો ઠઠી પણ વિશ્વાસ ડગે
નહિ શુભ વાત તેઓની આગળ ઠઠી
એ ઠરવી નહિ ઠારણ શુભ વાતનો
સચ્ચ જવાની તેનામાં શક્તિ હોતી
નથી તેઓને સોપેલી વાત વાયુની પેઠે
ઠેક ઠેકાણે પ્રસરી જાય છે તેઓના ઉપ-
રનો વિશ્વાસ મરણની આણી સધિની
હાલતે આણી મુટે છે । અભિમાની અને
ખીંટણનો પણ વિશ્વાસ ઠરવામાં મોટે
ભાગ અમાઓનો હોય છે

સમય — સમય એજ માણસના
વિજય પરાજયનો માલિક છે, સમયનું
ચક્ર ફરતા રડ, રાજ થઈ જાય છે, રાજ,
રડ થઈ જાય છે વનવાન, નિર્ધન થઈ
જાય છે નિર્ધન ધનવાન થઈ જાય છે

‘કલ્પ રામય વલ્લભન હ,

નહિ પુરુષ વલ્લભન,

માવે જર્જુન લુલિયો,

યહૌ । પ્રપુષ્ણિ જ્ઞાન ।

પરાક્રમી નિર્ભય થાય છે, નિર્ભય
પાક્રમી વધ જાય છે એ મવ સમયની
બલિહારી છે કાણુમાં જ્ઞાનદ ઉત્તમ
હોય છે કાણુમાં ગદાગ હોય છે — રાજ્યા
ગવાતા હોય છે એ મર્વ સમયની જ બોલ
બોલા છે માટે સમે પ્રતે સાવધાન
જે માણસ સમય સમજીને આવે છે તેને

ત્રલોચય પ્રતિ ડા પા હવાથી રાતો
નથી

તુષ્ણા — તુષ્ણાવાળા પુરુષને કદી
ઈદ્રાસન મળે તોપણ તેના આ માને
શાતી મળતી નથી એને ટોચ પા
સ્થાનમાં તુષ્ણી છેજ નહિ ગાડાધેવાની
મારક તુષ્ણાવાળો પુરુષ જ્યા ત્યા આવ
ડીયા ખાતો નજરે આવશે તુષ્ણાએ
અપાર વેગવાળી વિગાળ નહી છે તેમાં
કષ્ટકા ખાતો છવ કદી પણ સામે ઝાઝે
પહોચે નથી તુષ્ણાવાળો માનવી આ
લોક અને પરચોડ બનેમાં બધ થાય છે
સ સાગમાં તે ત્રિવિધ તાપથી બળ્યો
જળ્યો ગહે છે ને આશાનું શિખર તેના
રાયમાં આવતું નથી જન મરણના
ચક્રમાં દેરવનાર તુષ્ણાજ છે ને પુન
પુન માના ઉત્થવને અવતાર લેવાના
કારણ રૂપે તુષ્ણાજ છે તુષ્ણાધી અનેક
અનર્થો થાય છે, ખીજાના વાજખી હરો
લગી લેવાનું મન થાય છે, તેની આખે
સ્વાર્થનોજ ચક્ષો હોય છે જગત્ માન
જાણે નેજ પોતાનેજ ટોચા ડગી જવા
માટે ટોચની એવી લલુતાના અટોનિગ
તેનું છવન વહુ જાય છે, ડોઈ પણ કાણુ
તેની શાતીમાં વ્યતિત થતી નથી, તુષ્ણા
વાળાનું છવન બહુજ દુખદ છે સૌરવ
નરકની માતા તુષ્ણાજ છે ને જગત્માં
જે પ્રપચો અને અપકૃષ્ટો થાય છે તે
માત્ર તુષ્ણાનોજ પ્રભાવ છે હે રાજ
લોજ ! જેની તુષ્ણા મરી જાય છે તેવો
જ્ઞાની પુરુષ સ સાગમાં રહેવા છતા મરવા
ચક્રવર્તિ માત્રાજ્ય લોગવતો છતા સ યા
મી જેવો છે, જ્ઞાન ડમથી તે બધાનો

શુરદત્તાત્રેય અને યદુરાજા.

આ માનવ દેહમાં બુદ્ધિ આદિક જડ પદાર્થોનો પ્રકાશ, એક સ્વયં પ્રકાશ વસ્તુ વડે થાય છે. એ સ્વયં પ્રકાશ વસ્તુ જ આત્મા છે તેને સંવધાન પુરૂષો કેવી રીતે શોધી લે છે, તે ધર્મવેત્તા યદુરાજા અને શુર દત્તાત્રેયનો સંવાદ બાણવાથી યથાર્થ સમજાશે.

અવ્યુત વેષવાળા, મહા વિદ્વાન અને સર્વદા યૌવનવાળા શુર દત્તાત્રેયને ધર્મવેત્તા યદુરાજાએ પૂછ્યું હે મહારાજ! જ્યારે ઘણાં માણસો ધર્મ, અર્થ, કામ અને આત્મવિચારમાં પ્રવર્તે છે અને તેમાં પણ આયુષ્ય, યશ કે લક્ષ્મીની ઇચ્છા પ્રબળ હોય છે ત્યારે આપ, કંઈ પણ કામ કરતા નથી અને સર્વ લોકોથી વિલક્ષણ રીતે રહી, બાળકની જેમ જગત્માં વિચરો છો એ જ્ઞાન આપે કયા શાસ્ત્રોમાંથી સંપાદન કર્યું? તમોએ કયા શુર પાસેથી એ ઉપદેશ મેળવ્યો? તેમજ તેમાં શું રહસ્ય છે તે આપ કૃપા કરી મને કહેશો તો મારા ઉપર આપનો મોટો ઉપકાર થશે.

મોટું આશ્ચર્ય મને એ થાય છે કે તમારા જેવા સમર્થ પુરૂષ આમ જડ અને ઉન્મત્ત પિશાચની દશા શા હેતુએ સ્વીકારી રહ્યા છે?

તમારા ચિત્તમાં અપૂર્વ પ્રસન્નતા શાથી રહે છે? જ્યારે સમસ્ત જગત્ લોભ અને કામરૂપી દાવાનળામાં પ્રજળ્યા

કરે છે ત્યારે આપ પ્રશાન્ત અને કંઈ તાપ વગરના આ જગત્માં કેમ જાણ્યો છો? હે મહારાજ! મને એ જાણવાની અત્યંત ઉત્કંઠા છે. આપ કૃપા કરી આ વિકટ ભવસાગર તરવા કોઈ પણ રસ્તો બતાવો એવા કયા શુર આપને મળ્યા?

ધર્માત્મા યદુરાજાના આ વિવેક અને નમૃતા ભરેલા પ્રશ્નથી અતિ પ્રસન્ન થઈ પરમ યોગી શુર દત્તાત્રેય આ પ્રમાણે જોડ્યા.

હે રાજા! મેં મારી બુદ્ધિથી જ શુર શોધી લીધા છે. વિવેક દૃષ્ટિથી જોવામાં આવે તો ઠેકાણે ઠેકાણે શુર મળી રહે. તાત્પર્ય એ છે કે સ્વબુદ્ધિથી જ નિશ્ચય કરવાનો છે પોતે પોતાનો જ શુર થવાનું છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં પરમાત્મા નજરે પડે છે, જ્યાં જુઓ ત્યાં શુર રૂપે જોધ આપનાર ઝાડ, પહાડ, પશુ પક્ષી તૈયાર જ છે ને જે તન્વ ચૈતન્ય રૂપ છે તે તારામાં મારામાં અને જગત્માં વ્યાપ્ત છે તે જ દ્રષ્ટિમાં યથાર્થ રીતે આવી શકે તો મનુષ્ય ત્રિવિધ તાપથી સુકત થઈ યોગીઓને પણ પરંમ દુર્લભ એવી સુક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે.

૧ પૃથ્વી, ૨ વાયુ, ૩ આકાશ, ૪ જલ, ૫ અગ્નિ, ૬ ચંદ્રમા, ૭ સૂર્ય, ૮ હોલો, ૯ અજગર, ૧૦ સમુદ્ર, ૧૧ પતંગિઓ, ૧૨ મધમાર્જી, ૧૩ હાથી, ૧૪ પારાધી, ૧૫ હારિણ, ૧૬ માછલું, ૧૭ પિંગલા નામની વૈશ્યા, ૧૮ ટીરોડો, ૧૯ વાઙ્મ

૨૦ છોકરા ૨૧ વાળો ઘટનાર ૨૨ સપ, ૨૩ કરોલીઓ ૨૪ મમરી એઓ મે માંગ શુદ્ધ માન્યા છે સાબળો યદુરાજા એમને શુદ્ધરૂપે સ્વીકારી મે તેમાથી શુ જ્ઞાન મેળવ્યું તે હું વચોને કહું છું

પૃથ્વી — ગ્રાણિયો તેના ઉપર મળ મૂળાન્કિથી ગદવી કરે છે અથવા તે મહાયનો કરે છે, કોઈ ઢેકાણે ખોદી નાખે છે તો કોઈ જગેએ તેના ઉપર મોટા રગમહેય ઉભા કરે છે તેની ગમે તેવી દશા કરે છે પરંતુ તે તો પોતાના નિયમથી જ વર્તે છે જ્ઞાપિ પોતાના નિયમ બહાર જેનું વર્તન નથી એવા એના મહત્ત્વ શુણ્ણ ઉપરથી મે એવો બોધ લીધો કે ધીર પુરુષો કોઈના માન અપમાનથી હાલિત કે પીડિત થતા નથી—ધર્મમાર્ગ માથી એક પણ ડગલું ખસતા નથી, મુખ દુ ખમા સમાનજ રહે છે જ્ય પરાજનમા તેનું એકજ સ્વરૂપ હોય છે એ શુણ્ણ હું પૃથ્વી પાસેથી શીખ્યો છું વળી પહાડ પણ પૃથ્વી ઉપર છે પર્વત ઉપર ઉત્પન્ન થતા ઝાડ, ઘાત્ત ગરણા એ સવ પરાપ કારને અર્થેજ છે તેમ સાધુ પુરુષનો જન્મ અને સઘળી ક્રિયાઓ પદાગરાવજ્ઞ હોય છે તેની ઉપરના વૃક્ષો પાસેથી પણ શીખ્યો છું કે તેનો કોઈ વિનાશ કરે છે તોપણ તે આખર અવિ પરાપકાર માજ રત રહે છે એવું ઉત્તમ ગિયણું મે પૃથ્વી, પવત ને વૃક્ષ પાસેથી મેળવ્યું છે

વાયુ — ગ્રાણ એ વાયુરૂપ છે તેની પામેથી મે એવો શુણ્ણ ગ્રહણ કયો છે કે રૂપ રસાદિની અગેક્ષા રહિત ક્ષત

આહાર મળવાથી તે સતુષ્ઠ થાય છે તે યોગી પુરુષોએ પણ સારા નરસા આહારની ચિંતા ન કરતા ક્ષત દેહના જીવન અર્થ માત્ર મળતા આહાર ઉપરજ જગતમા વિચરવું આહાર સિવાય મન વિકળ થઈ જઈ જ્ઞાનનો નાશ થાય છે તે સાદું દેહ નિભાવવા ખાતર આહાર તો કરવો જોઈએ પણ વિવિધ પ્રકારના આહારની લલુતા ન રાખવી કારણ એવો આહાર રાજની કે તામસી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરી મનને અગિતઝરી નાખે છે વનમા કે અગ્નિમા વાયુ જેમ કયેગ પામતો નથી તેમ યોગી પુરુષો શીતોષ્ણાદિની જ્ઞાન પામતા નથી મુગધ દુર્ગંધના સખધે વાયુ મુગધી અને દુર્ગંધીવળે જણાય છે પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તે નિવપજ છે તેમ મહાત્માઓ જાણે છે કે જન્મ મૃત્યુ એ આત્માનો ધર્મ નથી પરંતુ દેહાદિકનો માત્ર વિકાર છે

આકાશ — જેમ સર્વમા વ્યાપ્ત છે છતા તેનું કાર્ત્તી માપ લઈ શકાતું નથી તેમ સ્થાવર જગમ સર્વમા બ્રહ્મ અશ બ્યાપક છતા તેનું માપ લઈ શકાતું નથી દેહાદિકનો સગ કે બીજા કશાથી તેનો પરિઘેદ થઈ શકે તે નથી એમ યોગીઓ જાણે છે વળી જેમ વાયુએ પ્રેરલા મેઘ કે રજનો જેમ આકાશને અપશ નથી તેમ કાળે સૂરેલા પૃથ્વી, જળ અને દેહાદિક પાયા કે જેઓ અસ્થિર છે તેના સ્પર્શ રહિત પોતે છે એમ યોગીઓ કદ નિશ્ચય કરવાનો છે

જલ — મનઃ, જિજ્ઞ, મધુર, પવિત્ર કરનાર અને જે દર્શન અર્થે તેમજ

કિર્તન કરવા યોગ્ય છે એ ગુણો મેં જળ પાસેથી સંપાદન કર્યા છે.

જે મહાત્માના સંગથી મલીન અંતઃકરણ સ્વચ્છ થાય. જેની વાણી શાંતીની આપનારી ને પરબ્રહ્માના માર્ગ તરફ લઈ જનારી હોય, ને જેનાં દર્શન, તેમજ કિર્તન જીવત્માને સંસારના કલેશથી મુક્ત કરનારાં હોય તેવાજ મહાત્માઓ જળની માફક જગત્ના જીવનરૂપ છે.

અગ્નિ.—જેમ તેજસ્વી, પ્રતાપથી દીપ્ત, શ્લોક કરવાને અશક્ય, અને સર્વ લક્ષી છતાં દોષથી રહિત છે તેમ યોગી પણ જ્ઞાનના પ્રભાવથી તેજસ્વી, તપથી શોભી રહેલ, મુઞ્ઞવણુ રહિત, ને સર્વ વસ્તુઓ આવા છતાં દોષથી રહિત છે

વળી તે ક્યાંહીંક જાનો ક્યાંહીંક સ્પષ્ટ, ઉપાસના કરવા યોગ્ય, તથા હ્રિવિ આપનારાંઓનાં ભૂત-ભવિષ્યનાં પાપોને ખાળી નાંખે છે, પરચ્છાથી સર્વ સ્થળમાં ખાઈ લે છે ! તેમ યોગી એ પણ ક્યાંહીંક સ્પષ્ટ ક્યાંહીંક ગુપ્ત, કલ્યાણની ઇચ્છાવાળાઓને ઉપાસના કરવા યોગ્ય અને અંત આપનારાંઓનાં ભૂત ભવિષ્યનાં પાપને ખાળી નાંખનાર થઈને જગતમાં વિચરવું. અગ્નિ જેમ કાષ્ટમાં રહી કાષ્ટ રૂપે લાંબા ટુંકા દેહવાળો થઈને રહે છે પણ વાસ્તવિક રીતે તે તેવો નથી તેમ આત્મા પણ પોતાની અવિદ્યાએ મુલોલા આ ઉચ્ચ-નીચ દેહોમાં રહેવાથી ઉચ્ચ-નીચ જણાય છે પણ વાસ્તવિક રીતે તેમ નથી એમ યોગી પુરૂષે જાણવું.

માનવીનું મનોરાજ્ય કેટલું દુઃસ્વકારક છે !

(સાધુનું પૃષ્ઠ ૨૮૩ થી)

મેં ભૂખ, તૃષ્ણા તાપ કે કોઈ પ્રકારનું દુઃખ ન ગણુ, મારી સ્ત્રી, મારાં છોકરાં, જેને મેં પ્રાણથી પણ અધિક ગણ્યાં જેના સાડું રાત દિવસ રજળી ખડી પૈસોજ એકઠો કરવામાં જીવિતનો ઉપયોગ કર્યો ! જેના સાડું સત્ય અસત્યનો કંઈ પણ વિચાર કર્યો વગર હું અધમ સ્થિતિમાં ઉતરતો ગયો તેની શું આ દશા ! ખરે ! આ સ્વર્ણનાં સ્વાર્થથી ભરપૂર છે ને જ્યાં સૂધિ એક ગધેડાની માફક હું વૈતરૂં કર્યો કરૂં ત્યાં સૂધિજ

તેઓ મારા ઉપર મમતા જણાવે છે પણ વૃદ્ધાવસ્થાના કે માંદગીના સખ-ટામા આવતાં મારી કેવી દયાજનક હાલત થઈ પડે—કેવું કૃતરાના હાથે જીવન ગાળવું પડે તે સર્વ અત્યારે મને ખરાખર સમજાયું છે. એમજ વિચાર થાય છે કે આ પૈસો બધો પરમાર્થના કાર્યમાં વાપરી નાખુ કે સમપ્રભવને આપી દઉં ને આ સ્વર્થિલાંઓને મેંડું રજળતાં પણ હા ! આ પડખામાં શૂળ નીકળે છે ! આત્માસથી જ્ઞાણભર મને શાંતી વસતી નથી પણ ઉમા કે છોકરાં

ઓને એમાનુ કંઈ છે ? વેરને તેડવા જવાની પણ કોઈ તબીબ કે છે ? ફક્ત આ ગમખલવજી જીવતોડ મદેનત કરી રહ્યો છે હું અત્યાગે અગમા ગ્રીવાણુ તો આ બધાઓ દિવાળીના દીવા કે ઢારણુ તેઓ મા'રા લાખા મદવાડથી ઢટાળી ગયા છે જો કે લાખી જીદગી લોગવી તેનું આજ દીવમ સુપિ વેતડ ડ્યું તેમા કંઈ નવાઈ નહિ, મા'ર તો તે ઢરણુ જોઈએ પણ ઉમા કે ઉમાના દોડરાઓ જાહે મા'ગી પામે જોસયામા એ ગરમાતા દોય અપવા હું જાહે તેઓને ગયા જન્મનો લે'ણીયાત ન હોઉ એમજ સમજી જોઈ કે દા પ્રભુ ! ડતો હવે મા'રા જીવિતનો ડેડો લાવ, ડતો મને આ મદવાડમાથી સુડત ઢર ગણુ મને જે આહી અનુભવ વીતે કે તે અસહ્ય છે ને કદી પણ ભુલીય તેવો નથી હું તો હવે તા'ગીજ લકિત ઢવાનો ! આવી સ્થિતિને અનુભવતો શ્રીરગ મહારાજ કેટલેક દિવસે મા'રે વધે કે ખાટવાના અનુભવ હવામા ઉડી ગયા ! ને મહારાજ શ્રીય પાછા પોતાના ધવામા લાણુ પડી ગયા ઉમા તથા છો-રાઓને એજ જોતું હતું ઘરમા જના ત્યાથી હમગીને ઘાલે એ'લે ઉમાને મોનાનો સૂજ, તદ્દન મવાયની પૂતળી ! ને દોડરાઓ તો ઉમાનાજ પેટનાજ એટલે પૂછવું શું ? એ સર્વ આપો શ્રીરગ મહારાજના મમયમા જોઈ લીધું

૨ મખલવ, શ્રીરગ મહારાજની મડળ હાલતનો તેની મા'ગીમા અનુભવ લોધેા હતો વળી શ્રીરગ મહારાજનું

ગરીર વૃદ્ધાવસ્થા અને મદવાડથી હવે ચવસાય ઢગવાને કાંલે કે ઢમાવાને કાંલે થોઅ રહું નહોતું તોપણ ઊમા અને છોડગાઓની એજ વૃત્તિ કે ડોમો ઘરમા પડ્યો પડ્યો શેનો ખાય-તેમ આપણે ઉપર જોયું પણ છે કે શ્રીરગ મહારાજની લયુતા કંઈ જોઈ ન દોતી એતો મદવાડમા બહુજ પીવાયા તે સમયે રમગાન વેરાગ્ય હતો પણ જેવો મદવાડ નાકો કે પોતે પણ લાકડી હાડમા લઈને ગામના સર્વ ઘરની બખર લેવા લાયા રસ્તામા પડે આખડે તોપણ શ્રીરગ મહારાજની વૃત્તિ તો પોતાના પૂવના રગમા ધમવા લાગી

એક વખત રસ્તામા શ્રીંગ મહારાજ પડી ગયા પાસેના ધનવાન્ય છુટી પડ્યા તેવામા ત્યા રામખલવ આવી ચડ્યો તેજે માડમાડ ખેડા કર્યો ને જેમ તેમ કરી ઘેર પહોચતા કર્યો

ઉમા મહારાણી, જોસાને કયા વાગ્યું કે તેની તો પૂછગાછ કગ્તા નથી ને બખડવા લલડના માડયા કે જોજે ટાણા હોજક લગીને ખાય કે ડતા ટાળ્યા ચાલતા નથી એમ ઢરી જ્યા ત્યા પડી આખડે લોડોમા અમોને વગોવવાના ઠીક વવામા જોડ છો ? પેના લવના ચનુ છો ! લોડોમા મને હવડી પાડવી ને ડોડરાઓને ઉતારી પાડવા એજ હવે તો ધધો લડ જોડ છો ! હું તો ઘણીએ ડહું હું કે ખાટનામા પડ્યા રડો તમાડ ડમાએહુ અમારે નથી જોતું પણ સાડી ને બુદ્ધિ નાડી પડી બહાર જઈને અમારા વગોણા કોણ કરે ?

રામપ્રભુ જે અત્યાર સૂધિ સાંભળ્યા કરતો હતો તે યોદ્ધા બન્યો. ભાણી હવે રાખો તમારી સફાઈ. આજ દિવસ સૂધિ ભુખ દુઃખ વેઠી તમારે માટે પૈસાનો સંચય કર્યો તેની તમોએ કેવી કદર કરી છે? તમારો પતિ છે, વૃદ્ધ છે તેની તમોએ મંદવાઠમાં કેવી સારવાર કરી છે તે શું મા'રાથી અનુભવ્યું છે? પણ શુ કરે લાચાર છું. અમારા શ્રીરંગ ભાઈની હજી પણ લલુતા છૂટતી નથી. માંદગીના સમયમાં હું જો પાસે ન હોત તો ડોસાની શી ખુરી દશા થઈ હોત તે કહી બતાવા કરતાં તમે ક્યાં સમજતાં નથી. ને તે

વખતે અમારા શ્રીરંગ ભાઈએ કેવો નિશ્ચય કર્યો હતો! સન્યાસ લેવો! હરિ-ભજન કરવું! એ બધું ખાટલાનું ખાટલામાંજ રહ્યું ને પાછા બેઠા-થયા તમારું વૈતંડું કરવા. તમે તો સર્વ તેના પૈસાનાં સગા છો તેની કમાઈનાં સગાં છો. તે સમયે એ તમારા પતિ ને આ છોકરાઓના આપ. પણ જ્યારે ખાટલામાં ગરે ત્યારે એ તમારો પેલા ભવનો લેણીયાત તમારા ઘરને યોદ્ધાને ખાઈ જનારો પેલા ભવનો દુશ્મન! વાહ! કલિનું મહાત્મ અપૂર્વ છે!

અપૂર્ણ.

મહર્ષિનો આશ્રમ-સંસારબંધનથી મુક્ત થવાનો માર્ગ.

(ગયા અકના પૃષ્ઠ ૨૮૬ થી)

જ્ઞાનવર્તી-- હા નાથ! પણ મહર્ષિ સમાધીમાં છે તેટલા સમયમા મારા હૃદયમાં જે જે શંકાઓ છે તે આપની પાસે વિદિત કરવાની મા'રી ઇચ્છા છે, તો તે આપ સાંભળીજાઓ ને તે શંકાઓના ખુલાસા મહર્ષિ પાસેથી મેળવી કૃતાર્થ થઈશું કલ્પતરુ, શુદ્ધા અને નૌકા માં આપણે શું અનુભવ્યું ?

જ્ઞાનચંદ્ર-- તારી એવી રૂઝી ઇચ્છા જાણી હું પોતાને ભાગ્યશાળી સમજ્યું છું. કલ્પતરુને આશ્રયે આવનારને કશી વાતની ન્યૂનતા રહેતી નથી તો આવા ઇશ્વર તૂંધ મહાત્માના ચરણમાં આવ્યા પછી મને નથી લાગતું કે આપણા હૃદયમાં કેમ પણ જાતનો શંકા રહે ?

જ્ઞાનવર્તી-- ૧. જીવ, શીવ અને માયાનો કર્તા કોણ ?

૨. જીવ અને શીવમાં ભેદ શો ?

૩. જીવ, શીવરૂપ ક્યારે થઈ શકે ?

૪. અનાદિ કોણ ?

૫. નાશવંત શું છે ?

૬. જન્મ મરણથી કયે રસ્તે છૂટાય ?

૭. સુખ અને દુઃખ શું છે ?

૮. સંસાર સુખરૂપ કે દુઃખરૂપ ?

૯. સંસાર સાગર કયા સાધનથી તરી જવાય ?

૧૦. કર્મબંધનથી મુક્ત થવાનો કયો રૂઝો માર્ગ ?

૧૧ ઓવ, ગ્રહ અને માયાના
સ્વરૂપ

૧૨ મા રૂ અને તારૂ એ અ
ભિમાનનો નાગ કયા થાય ?

૧૩ મુખ પછીની ગતિ

૧૪ આ સમ્પન્ન ઘટમાળનો અ ત
કયારે આવશે ?

૧૫ જગતની ઉત્પત્તિ અને પ્ર
લય કયારે ?

૧૬ આકાશમા કેટલી ચૂંચમા
ળાઓ છે ? તેની પેલીમેગ શુ હશે ?

જ્ઞાનચક્ર-- તારા પ્રત્યેક પ્રશ્નના
જવાબ ઘણાજ જાણવાનોગ થઈ પડશે
મને પણ કેટલાક પ્રશ્નો ઉદ્ભવ્યા છે
તે માલગ

૧ આપણી ગત જન્મની હાલત

૨ મમતા કેમ મરતી નથી ?

૩ લોભવત્તિ હૃદયમાથી કયારે
નાશ પામે ?

જ્ઞાનવર્તા-- માંગ હૃદયમા એક
ખીને પ્રશ્ન ઉભો થયો છે કે શુ આવી
યોગ દશામા, મહુપિને પરમાનંદ પ્રાપ્ત
થતો હશે ?

જ્ઞાનચક્ર-- એ સર્વ પ્રશ્નોના નિ
રાકરણ કરવા એ કંઈ સહેલુ નમ નથી
એવા મહુપિઓજ એવા ગૂઢ પ્રશ્નોનો
જવાબ આપી શકે

જ્ઞાનવર્તા-- આણુપતિ ! મહુપિ
મમાધીથી મુક્ત થયા છે તો આપણે
આલો તેના પગમા પડી મુક્તિ માગીએ

જ્ઞાનચક્ર (જાને જાણા મહુપિના
જ્ઞાનવર્તા) પગમા પડે છે)

જ્ઞાનચક્ર--મહારાજ કુધાની શાતી
કરવા જતા અમે જેજે ચમત્કારો જોયા
છે તેથી અમારા અંતરમા ભય અને
આશ્ચર્યનો પાર નથી રહ્યા એમા શુ
રહસ્ય છે તે આપ જ્યારે મમનવશે
ત્યારેજ અમારા જીવને શાતી થશે

સમ્યક્ ઋષા-- પુત્ર ! પુત્રી !

તમારા હૃદયમા જે જે પ્રશ્નો ઉદભવ્યા
છે તે મે જાણ્યા છે એ અને એવા
અનેક પ્રશ્નો માનવીઓના અ ત કરણમા
જ્યારે ત્યારે પ્રગટયા કરે છે તેને માટે
અને ખુલાસાઓ શાઓમા છે પરંતુ
જ્યા સુધી હૃદયમા અજ્ઞાણ થયુ નથી
ત્યા સુધી સંકટપ વિકાસના અશ્વ ઉપર
ચડેલા જીવને કોઈપણ પ્રશ્નનો જવાબ
પગપૂરાણુ સંતોષ આપી શકતો નથી,
જ્યારે અંતરના મલ સર્વ ધોવાઈ
જાય છે જ્યારે જ્ઞાનરસમા - હરિરસમા
માનવી શુદ્ધ પ્રેમથી સ્નાન કરતો થાય
છે, જ્યારે પોતે ડોણુ છે એ તેને યથાથ
સમજાય છે, ત્યારે તેને એક પણ પ્રશ્ન
કરવાનો રહેતો નથી ત્યારે સર્વ વાતના
ખુલાસા આપોઆપ થઈ જાય છે જાન
શોચ અને માયાના ગૂઢ પ્રશ્નોનુ નિરાક
રણ સુસ્પષ્ટ થઈ જાય છે તેને કંઈ જા
ણનાપણુ કે સમજવાપણુ રહેતુ નથી
પોતે પ્રહ્લમય થઈ જાય છે જગત્માન

પ્રહ્લમય તને દેહાય છે

અપૂર્ણ

મનસા દેહે શોધીં લેજો, સ્લોટ ઘણેરી સ્ખમી સ્ખમી,
જલ્લ જલ્લ, થલ્લ થલ્લ, કળ કળ, પૂરળ, રામ રહ્યો છે રમી રમી. ૪

કેવો કેવા રુપે ર્શ્વર, એ ચરચાઓ રહ્યા રચી,
અકલ્, કલ્લાએ કેવી રીતે, અંકલ ગઈ છે હચી મચી;
વાદ વિવાદે વઢે આસલા, તેમ વઢો છો વમી વમી,
જલ્લ જલ્લ, થલ્લ થલ્લ, કળ કળ, પૂરળ, રામ રહ્યો છે રમી રમી. ૫

નામદેવ, નરસંયો, સવરી, ધના ભગતને ધન્ય કર્યો;
અજામીલ, કર્મા બાઈના, ચન્મ મરણનો ત્રાસ હર્યો;
અનેક અધર્મિ ઝઘાર્યા, જેની પીઢા ગઈ સમી સમી,
જલ્લ જલ્લ, થલ્લ થલ્લ, કળ કળ, પૂરળ, રામ રહ્યો છે રમી રમી ૬

છાકી છાક્યો ફરે છાકમા, અંધો થઈ ધંધો તાણે,
ધામ ધરાતન પામી હરામી, હરિહૈયામા નવ આણે;
નવ મહિના માના ઉદરમા, વ્યાધી કીધી કમી કમી,
જલ્લજલ્લ, થલ્લથલ્લ, કળ કળ, પૂરળ, રામ રહ્યો છે રમી રમી. ૭

હરિ અર્થે હરગીચ નવ આપ્યું, રામા અર્થે રલ્લ્યો જલ્લ્યો,
કરી કમાણી ક્યાહી સમાણી, હીળ મારગમાં ઢલ્લ્યો વલ્લ્યો;
ખુલ્યાને ભોજન નવ આપ્યું, તું હરસાચો જમી જમી,
જલ્લ જલ્લ, થલ્લ થલ્લ, કળ કળ, પૂરળ, રામ રહ્યો છે રમી રમી. ૮

સ્લોટો કવાલો, કુટુંબ કવિલો, હવે મજી લો હરિ હરિ,
નહિ કંઈ સાયે, આવે હાથે, કહુ છું ચેતો ફરિ ફરિ;
ભવજલ્લ તરવા નાવ મલ્લ્યુ છે, લલ્લ ચોરાસી મમી મમી,
જલ્લ જલ્લ, થલ્લ થલ્લ, કળ કળ પૂરળ, રામ રહ્યો છે રમી રમી. ૯

ગંગા જેવાં નિર્મલ્લ માજી અવલ તળી ભક્તિ સારુ,
રાચિ કવિતા કવિવર ભગવાને, જે આશર છે ભવતારુ;
ધિંગા ધણીને હાથ કરી લ્યો, વારંવારે નમી નમી,
જલ્લ જલ્લ, થલ્લ થલ્લ, કળ કળ, પૂરળ, રામ રહ્યો છે રમી રમી. ૧૦

બ્રહ્મવિદ્યા—સર્વાત્મભાવ

પ્રેમ હિતાતુ અવરોધન કરતા એજ સૂર્ય દેખવે છે કે વિષદ તેજ પ્રજ્ઞાદ પ્રજ્ઞા। સૂર્ય એજ જીવ-જગત પ્રાણ જીવ માત્રને પિંડપ્રજ્ઞાડની એક્યતામા વિરોધ કરનાર ચિત્તવૃત્તિ તથા અહુકાર છે એ એ બંનેને જીતવામા આવે તો સ્વે આત્મમય થઇ બધા બ્રહ્મ વિદ્યા યથાર્થ સમજાય આત્માથીજ આત્માને સમજવાના છે પરંતુ જેઓ માત્ર પ્રજ્ઞાવાર્તામા કુશળ પણ વૃત્તિહીન અને અત્યંત રાગ અસ્ત એવા ભ્રમિત વેદાંતીઓ ખરેખર અજ્ઞાનના અધકારમા ગોથાજ ખાનાર છે-જન્મ મૃત્યુના ક્રમમા ભમનારાજ છે। શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામા આત્માન આત્મા ના વધુ ને આત્માને આત્માનો જ્ઞાનુ ક્યો છે એ અતિ રહસ્ય ભર્યું સૂક્ષ્મ તત્ત્વ જે વેદાંતીઓ જાણતા નથી તે અધોગતિને પામે છે માટે આત્મા પ્રજ્ઞ છે એ જોવ માત્રથી શુ કીટબ્રમરવત્ અપરોક્ષજ્ઞાન થઇજ ગયું ? જો કે એમ જોલવા માત્રથી થતુજ નથી જતા કોઈ કહે કે બાહ્ય વ્યવહારમા જ્ઞાની અને અજ્ઞાની ઉભય એક રૂપજ છે ત્યાં માટે આત્મા પ્રજ્ઞ છે, એમ જોલનારને એ જ્ઞાન અપરોક્ષ નથી થયું એ કેમ સમજા। શા ? પણ અમે કહી મેં છીએ કે એ સમજાનું સહજ છે-દુલભ છે કે જે ભાવ સાધન ચતુષ્ટમા સમાતો નથા ક નથી સમાતા પરોક્ષ જાણવામા પણ

પિંડપ્રજ્ઞાડનો જે જુદાપણા રહે માસ છે તેના અપરોક્ષ પક્ષના અનુભવમા સમાય છે ક્રમકાડની શાસ્ત્રદારા જે વ્યવસ્થાઓ સમજાવવામા આવી છે તે જા માટે છે ? પિંડપ્રજ્ઞાડની એકતા યથાર્થ સમજવા માટે છે-ચિત્ત શુદ્ધિ માટે છે વાસ્તાવિકચિત્ત શુદ્ધિ ત્યાં રેજ થાય છે કે જનારે નિષ્કામ કર્મ કરવામા આવે છે, ને ત્યારેજ પ્રજ્ઞાડગત સૂર્યચંદ્ર પિંડગત પણ છેજ, તે યથાર્થ સમજાય છે-અનુભવાય છે ને એમ ત્યારે પિંડના સૂર્યચંદ્ર, પ્રજ્ઞાડના સૂર્ય ચંદ્રની સાથે અનુરૂપતા પામે, ત્યારેજ જીવભાવ ટળી જાય છે, જીવ પોતે પર માત્રાકરૂપ બની રહે છે, જગત્ માત્ર એકરૂપ, એકરૂપ, પ્રેમમય દૃષ્ટિએ આવે છે પોતેજ પોતાના સ્વરૂપમા વિલસે છે એમ અનુભવાય છે-ત્યારે જગત્-એ અધાર પડેદો ઉપડી જાય છે મિથ્યામોહ, ભ્રમ, રોગ દુઃખાદિ સર્વ જતા રહે છે કર્મસંન્યાસની સિદ્ધિ પણ ત્યારેજ થાય કે વના ઋષિઓ અને ઇશાનના મોખેદો જે સૂર્યને વારવાર નમસ્કાર કર્યા કરે છે, સૂર્યના મ્તોત્રો સ્તવે છે એ શુ મિથ્યા અથવા ઉપહાસપદ છે ? હા જે પિંડ પ્રજ્ઞાડની એકતા સમજતા નથી તેને તો એ પ્રમાણે ખરૂં પરંતુ જેઓ પિંડ પ્રજ્ઞાડની એકતા અનુભવે છે, તે સર્વમા ને પિંડમા પ્રજ્ઞાડમા સર્વત્ર સમય દેખે

છે. કર્મમાર્ગ એ જ્ઞાનમાર્ગની પગથી છે ને એ પગથી દ્વારાજ પિંડબ્રહ્માંડની એકતા અનુભવાય છે. પરંતુ જેને વેદ સંહિતાથી પણ સૂઝ ન પડતી હોય તેને અમો કહીએ છીએ કે મીસરના એસિરસનું ધ્યાન ધરી ભુઓ, યાહુદી કબાલાના લોગોસનું રહસ્ય તારવી ભુઓ, સુફી તરીકાના હકની હકીકત ખોલી ભુઓ, તેમાં એજ સમજાશે કે પિપ્પલ તેજ બ્રહ્માંડ-બ્રહ્મ । સૂર્ય એજ જીવ-જગત્ પ્રાણ । ન્યાં ભેશે ત્યાં એજ અનુભવાશે. કર્મકાંડ અને પુરાણોને જે લોકો વહેમ અને ગપાધિક ગોળાઓમાં ગણી કાઢે છે તેઓએ સમજવું બેઠંએ કે હજી તેઓ પિંડ બ્રહ્માંડની એકતા સમજવાના વિષયમાં અધિકારી થયા નથી, તેઓને વેદના અને પુરાણોનાં રહસ્ય સમજાયાં નથી. નાસ્તિકપણાના પ્રવાહમાં તણાતાં એવાં માનવાંઓ અનેક જન્મ મૃત્યુની ચાતના લોગબ્યાંજ નાથ છે, પણ અજ્ઞાનના અધકારમાં ખરો માર્ગ તેમના હાથમાં આવતો નથી.

હવે બ્રહ્મવિદ્યામાં પ્રવેશ કરતાં આપણે વેદ તથા ઉપનિષદોતું યથાર્થ રહસ્ય બેઠંએ તો વેદાંત દર્શન છે—બ્રહ્મજ્ઞાન છે—અદ્વૈત માર્ગ છે અને પિંડ બ્રહ્માંડની એકતા એ દર્શનની સાથે એક રૂપ છે તેથી દર્શન માર્ગ—વેદાંત માર્ગજ સર્વનો નિયામક થાય છે. સર્વ ધર્મ, સર્વ સ પ્રદાય, અને સર્વ સતમતાતર એ એવું દર્શનોના બ્રહ્મનેજ નમે છે—તેનેજ મોક્ષ માને છે ને પોતાની ઇચ્છાનુસાર બ્રહ્મના સ્વરૂપને વર્ણવે છે. પણ સર્વાંશે પ્રાધાન્ય-

પણે તત્ત્વ દ્રષ્ટિ સર્વના મુકુટરૂપ દર્શાવ આવે છે. ન્યાય, વૈશેષિક, સાંખ્ય, યોગ, મીમાંસા, અને વેદાન્ત એ દર્શનો એજ પ્રતિપાદન કરે છે કે પિંડ બ્રહ્માંડની એકતા સાથેજ મોક્ષ રહેતો છે. ઉપર ઉપરથી બેતા વડ્ દર્શનોના મત બુદ્ધા બુદ્ધા જણાશે પરંતુ શ્રુતિ, યુક્તિ, ને અનુભવ એ ત્રણેથી સિદ્ધ થતું દર્શન વાસ્તવિકજ ગણાય. ને એજ પ્રમાણે પિંડ બ્રહ્માંડની એકતારૂપ બ્રહ્મદર્શન થયું એજ બ્રહ્મવિદ્યા હવે પિંડ બ્રહ્માંડથી, બુદ્ધા કર્તા માનવાની મનુષ્યની જે બુદ્ધિ એજ જીવારોપણ કરવાની મનુષ્યની પણ બુદ્ધિ છે.

માણસ પોતે અપૂર્ણ છે, તો તે અપૂર્ણતા કેમ પૂરી થાય? પોતાની નિત્યની ગરબે-કોણ પૂરી પાડે? સુખ કોણ આપે? ભય ત્રાસને કોણ હરે? આ વિચારમાંથી ધર્મ ભાવના ઉદ્ભવે છે. ને એજ-ધર્મ ભાવના દ્વારા દેવ, ઇશ્વર, વગેરે ભાવનાઓ જન્મે છે. એ પગથિ ઉપર ચડતા તેને આગળ વધવાની ઇચ્છા વધે છે; ક્યા સુખથી પોતાને શાન્તી થાય? એ સુખ સંપૂર્ણ ક્યારે હોઈ શકે? દેવતાઓથી જે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી અધિકતર સુખ કયે રસ્તે મળી શકે? એમ વિચાર શ્રેણી બધાતા બધાતા છેવટે મોક્ષ પર્યંત સ્વરૂપ બધાય છે. એમ મોક્ષ-સૂધિની ભાવના બધાતાં, પ્રથમથી ઠરાવેલી દેનાઈ ભાવના હૃદયમાં સ્થિર થાય છે આચાર, વિચાર, નીતિ એ બધાનું મોક્ષ સાર્થી શકાય એવું સ્વરૂપ રચાય છે. આ ઉપર સૂક્ષ્મ રીતે વિચાર કરી લેના-

રને સહજ સમજશે કે માક્ષ આપનાર
 દેવતાદિ ભાવના અને મોક્ષ સાધક આ
 ચાર એ બને એક સાથે રહીનેજ
 ઋમંતુ સ્વરૂપ બાધે છે મોક્ષ સ્વરૂપ
 અને નીતિ એ બેના એટલે બધા સબ
 વ છે કે એ બે શક્તિમાથી એકનેજ વળ
 ગીને ધર્મનો શોધ કરનાર, કોઈ ચોક્કસ
 પરિણામને નહિ લાવતા ડામડોળ હાલત
 મા મનુષ્યને મુકી દે હુનિઆમા જે
 સુધારા કે આચાર, ઉપર જણાવેલા ધર્મ
 ના બે વિભાગમાથી એકજ વિભાગને
 વળગીને થયા છે તે આગળ વધી ગકયા
 નથી તે દીર્ઘજાળ ચાલી શક્યા નથી

યન અને ગૃહોક્ત આચારોથી દેવ
 તાઓને મતોપવા તેથી અહીં મ સાર
 માને પાગલોડિડ સ્વગમા આનંદે વગવુ
 એ ધર્મ સ્વરૂપનો નિષ્કર્ષ છે પ્રાચીન
 રૂપિઓને આ શબ્દ ઉત્પન્ન થએલી ને
 સ્વર્ગ એજ પરમ સુખ નથી એ પણ
 સમજાએલું સ્વર્ગ પામવાથી શેષ
 અને પુનર્જન્મની નિવૃત્તિ થતી નથી,
 દેવતાઓ પણ યજ્ઞાદિથી કંઈ નિરતર
 સુખ આપતા નથી, સદાયગ્રહી પણ
 સુખ હુ બનાવમળમા અટવાય છે, એ
 વિચાર શ્રેણી ઉપરથી જુવિઓ મોક્ષ સૂધી
 જઈ પહોંચ્યા વેદમંત્રોમા જોતા
 જણાઈ આવે છે કે મર્વાત્મભાવ રૂપ,
 મોક્ષ, અનાદિ સિધ્યા માયાનુમાર
 હુઆદિનિયમ અને પરમ આચાર
 એતો જાનજ હવે બગળર સમજ
 શે કે દેવ, યજ્ઞ, સ્વગ, એ મર્વે ગાણુ છે,
 અજ્ઞાનીઓને ગ્તા ઉપર લાવવાની પગ
 લી છે ચિત્ત શુદ્ધિ માટે ઉપયોગના છે

આ ધમ બુદ્ધિનો સ્વાર્થ કુમ અને તત્ત્વ-
 દષ્ટિમા તેનું પર્યવસાન કેવી રીતે થાય છે
 તે હવે આપણે જોઈએ માત્ર પાત્ર
 ઇન્દ્રિય તથા મન અને આત્માવાળા
 મનુષ્યને વિશ્વચક્રના ચમત્કારક પદાર્થ
 અને સબગોએ તેના મન ઉપર જે
 અસર કરી તે અસરમા ને પશુઓને
 થએલી અસરમા કાઈ ફેર જણાયો નથી
 પ્રથમ અવલોક ૧ સબધે મનુષ્ય અને
 પશુ એ ઉભયનો અનુભવ મરખોળ છે
 હાલમા કેટલાક વિદ્વાનો તો એટલે મૂઢી
 નિશ્ચય ઉપર આયા છે કે મનુષ્યના
 શરીર અને બુદ્ધિ સુદ્ધા પશુમાથીજ
 ઉત્પન્ન થએલા છે ત્યારે પશુ અને મ
 નુષ્યમા ગો ફર છે તેતપાસીએ પશુ
 ઓ માત્ર અવલોકન કરે છે પણ
 માણસ અવલોકનનું અવલોકન
 કરી ગકે છે બાહ્ય દ્રષ્ટિની આથેજ
 આત્મ દ્રષ્ટિ કરી ગકે છે પ્રત્યાદશન
 રજ્ઞા જ્ઞાન બુદ્ધિ આદિ ધર્મરૂપનાઓ
 સ્ફુગી ઉઠે છે, પાત્ર એ બધું ઉદ્ભવતા
 પહેલા મનુષ્ય અને પશુનો અનુભવ
 સરખોજ હોય છે પશુઓ શુ કરે છે
 તે જોઈએ, મનુષ્યો શુ કરે છે તે જોઈએ
 મુદ્દમ અવલોકન કરનારા વિદ્વાનોને જણા
 યુ છે કે, જે જે અપરિચિત વસ્તુઓ
 આદિ પશુના દીગમા આપે છે તેને તે પોતા-
 ના જેવું મજાવ માને છે, પોતાને અનુ
 કુળ કે પ્રતિકુળ વર્તવાની શક્તિ આરો
 પે છે પરિચય થતા તે બનાવની કે
 વસ્તુની દરકાર તે ગખતા નથી માણ
 મ પણ પોતાના પશુ અથને અનુસરી
 જે જે વસ્તુ કે બનાવ કાંઈ દેખે છે તેને

પોતાના જેવું સજીવ ધારી અનુકુળ પ્રતિકુળ પ્રવર્તિ કરવા શક્તિવાળું માની લે. એનું નામજી છવારોપણ આ છવારોપણ ઉદ્દભવ્યુ પછી તે ગમે ત્યાં થાયછે. ચીથરામાં, ધાગાંમાં કે કોઈ પણ

ચમતકાર, પ્રકાશ, અધિકાર સર્વમાં તે છવારોપણ કરી લે છે; ને પોતામાં તે અનુકુળ કે પ્રતિકુળતા કરવામાં સમર્થ છે એવી સત્તાની ભાવના ભરીતે છે.

અપૂર્ણ

ચિત્રકેતુરાજાને મુવેલાપુત્રે આપેલો ઉપદેશ.

પૂર્વે શુરસેન દેશમાં ચિત્રકેતુ નામનો ચક્રવર્તિ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. રાજા ન્યાય પરાયણ અને પ્રજાનો પાળક હતો. તેના રાજ્યમાં પ્રજા સર્વ પ્રકારથી સુખી હતી. રાજા પ્રજા એક સ્વરૂપ હતા. રાજ્યમાં શાંતી અને લોકો ધર્મ કર્મમાં રત હતા. રાજા પોતે પણ દ્રવ્ય ભંડારથી ભરપૂર અને શત્રુને દબાવવામાં સમર્થ હતો; છતાં એમ સર્વ પ્રકારથી સુખી દેખાતા રાજાના અતઃકરણને શાંતી નહોતી. તે સદા દુઃખી રહેતો અને તેને આ અતૂલ વૈભવ વિશેષ સતાપ જનક જણાતો હતો.

એક સમયે અગિરા ઋષિ તિર્થાટન કરતા ચિત્રકેતુને ત્યાં આવી ચડ્યા. તેણે રાજાની સુખાકૃતિ નિરૂપાધી અને દુઃખ ભરેલી જોઈ રાજા ચિત્રકેતુને આ પ્રમાણે કહ્યું.

હે રાજા! તું એ શુભ ઐશ્વર્ય ને સકળ વાતે પનિપૂણ હોવા છતાં આમ અતૂલ દુઃખમાં કેમ છે? શું તારી પ્રજામાં શાંતી નથી? કે શું તને કોઈ શત્રુનાં ભય છે? કે તારા અધિકારીઓ તને અનુકુળ નથી કે તારી પ્રજા તારા

રાજ્યથી દુઃખી છે? એવા કયા કારણને લીધે તને આવો પ્રબળ સંતાપ રહે છે?

મહર્ષિના પૂછવાથી ચિત્રકેતુ રાજાએ આ પ્રમાણે કહ્યું—

પતિતને પાવન કરનારા સમર્થ યોગી આપનાથી શુ અભાવ્યું છે? આપ ભુત ભવિષ્ય અને વર્તમાનના બાણ છો, આપના પધારવાથી માંડે રાજ્ય ભુવન પાવન થયું. હે સુની શ્રેષ્ઠ! મારી પ્રજા સુખી છે, હું પ્રજાના સુખમાં માંડે સુખ માનું છું. કશી વાતની ન્યુનતા નથી ફક્ત એકજ દુઃખ છે ને તેથી સર્વ પ્રકારના સુખથી હું વિભુષિત છતાં મારા અંતરની વ્યથા ઓછી થતી નથી મને ભય રહે છે કે નરકમાંથી મારો ઉદ્ધાર શી રીતે થશે? ઇદ્રના જેવો આ મારો વૈભવ મને સુખ ઉપભવી શકતો નથી. જેમ ભુજ્યા અને તરશ્યા માણસને અંત અને જળથી સુખ થઈ શકે છે ખીબ કશાથી એની ભુખ તરસની શાન્તી થતી નથી તેમ મને પણ પુત્ર વગર કશાથી શાંતી થતી નથી. આ સકળ વૈભવ બોળરૂપ જણાય છે. મારે હે દયાળુ મહાત્મા! જો આપનાં ચરણાવિદ અંતે

મુખાર્પિ દત્તા મને સહજમા દર્શન થયા
તો પછી મને હવે પુત્ર હુ ખ કેમ સભવે?
પારસમણીના સ્પર્શથી લોહ કાચન રૂપ
થાયછે તો આપ જેવા સિદ્ધ પુરુષના
આગમનનું કૃપા મા'રી વાછના સિદ્ધિમા
કેમ ન આવે?

દયાળુ અગિરાશ્રિએ ચિત્રકેતુ રા
જાની પુત્રમા બહુજ આમકિત જોઈ, તેને
તે આપવાનો નિશ્ચય કર્યો. ત્વંદા દેવ
તાનો ચરૂ રાધીને તે દેવતાનું પૂજન
કરાવી, તેમાથી અવશેષ રહેલું અન રા
જાની પટરાણીને ખવરાવ્યું. ગહા મા
અગિરાએ જાણી હે રાજા! તને આથી
એક પુત્ર થશે. હું નથી માનતો કે તેથી
તા'રા હૃદયને નિત્ય સુખ થાય નિત્ય
સુખ તો બીજુ-જ છે પણ તારી બહુજ
લલુતા છે તો તારે ત્યા પુત્ર અવતરશે
એ તને હર્ષ શોકનો અનુભવ કરાવશે

દયાળુ દેવ! ગમે તેમ ધાન, પણ
મા'ડ અત-રણ જોઈએ કે પુત્ર પ્રાપ્તિથી
હું અત્યંત સુખી થઈશ મા'રે પુત્ર આ
સકળ વૈભવનો માલીક થશે, મા'રી
કિર્તી વધારશે, નદ્ધાવન્ધામા મા'રૂં પા
લન કરશે મા'રો આ લોક અને પરલોક
પુત્ર વડે મગળ રૂપ થશે આપ મહા
ત્માએ મા'રા ઉપર અથાગ કૃપા કરી
મા'રૂં જે કટ્યાણુ કયુ છે તે મા'રા હૃદય
નો ભાવ આપ મહાત્માને હું શી રીતે
જણાવી શકું? આપ જેવા સિદ્ધ પુરુષને
હું શું આપી શકું? માત્ર આપની કૃપા
અધિક અધિ- મેળવવા એજ માડ
કર્તવ્ય રહેશે

મહાત્મા અગરાશ્રિએ જાણી—

રાજા, તારી પ્રજા તારા રાજ્યથી જો મવ
દા સુખીજ છે તો પછી સિદ્ધ પુરુષની
કૃપા તને સહજ છે હું હવે જાઉં છું
પણ તારે આ નિશ્ચય સમજી ગણવું
કે સસારનો વધુને વધુ આસક્તિ હું ખની
વૃદ્ધિ રૂપ છે હર્ષ અને શોક, એ દિવસ
અને રાતની પેઠે એકેકની પુઠેજ છે સુ
ખને હું ખ સાથેજ છે એ અનુભવ તને
નથો મળ્યો તે મળશે એમ કહી અગિ
રાશ્રિ ત્યાથી ચાલી નીકળ્યા રાજા
ચિત્રકેતુ જે પુત્ર માટે નિરંતર પ્રવ્રજ્યા
કરતા હતો તેને શ્રમિના બીજા બોવની
અસર થઈ નહિ તેને પુત્રમાજ મર્વસ્વ
સુખ ભાવ્યું, તે નિત્ય પ્રતિ આનંદમા
રહેવા લાગ્યો. પુત્રના નાગટ્યની શાહ
જોવા લાગ્યો

પટગણી ગણવતી થઈને દમ્ભમે માસે
જોઈ દેવ સ્વરૂપ પુત્રનો જન્મ થયો જે
સમાચાર નગરમા પ્રસરતા ઘર ઘર મ
ગળ ગીત ગવાયા, માન્તિકના સ્વસ્તિ-પુરા
યા પ્રજા આનંદથી છનકાઈ જવા લાગી
રાજાના હૃદયનો પણ પાર રહ્યો નહિ. ગ
રીબોને ખાનખાનાદિ અને દાનથી સતો
પ્યા, પ્રાહ્લણોનો વિધવિધ રીતે સત્કાર કર્યો,
ઉદાર રાજાએ પ્રજાની ઈચ્છા પૂર્ણ કરી
તેને ધન ધામ ને માન પાનથી સતુલ
કરી સુખનાં સરિતા વહેવરાવી કુમરના
ધન, યશ અને આયુષ્યની વૃદ્ધિને માટે
રાજાએ મેઘની માફક બીજા પ્રાણીઓના
સુખને માટે જોઈતા પદાર્થોનાં વૃદ્ધિ કરી
રાજાને આજે પોતાનો વલવ સુખરૂપ
જણાયો. અત્યારે રાજાને સસાર સ્વર્ગ
સમાન લાગ્યો. રાજા રાણીએ પોતાને

કૃત કૃત્ય માન્યાં ને પુત્ર રત્ન મળવાથી
દંપતી સુખના હીંચોળામાં કદ્દોલ કરતાં
જાણ્યાં. ઠીક છે સુખને હીંચોળે હીંચવા
લો. પામર માનવી! બિચારે પામર
માનવી શું સમજી શકે કે પછી દુઃખના
હીંચોળા વિતવાના છે. રાજા છતાં એ
પામર માનવી તો ખરોજ! સંસારમાં
આસકત થએલાં રંકથી રાય સૂધિ સર્વ
માનવી પામરજ સમજવાં. એ પામર
માનવી ક્યાંથી સમજે કે સુખના હિંચો-
ળા જોતાં જોતાંમાં પુરા થઈ જતાં દુઃખના
વશમાં હિંચોળા અસહ્ય થઈ પડે છે

રાજા રાણી પુત્રના લાડમાંજ રાત
દિવસ નિમગ્ન રહેવા લાગ્યાં; ખાન પાન
આનંદ મોજ મળ વૈભવ વિલાસ સર્વ
તેને પુત્ર પાલનમાં જણાયું. પણ હા!
એ સર્વ કેવું ક્ષણિક!

રાજાની બીજી રાણીઓ, મહારાણી-
ના આ સુખને સહન કરી શકી નહિ.
તેમને એમ જણાવા લાગ્યું કે રાજાને
પ્રેમ આપણા ઉપરથી હવે દિન પ્રતિદિન
ઓછો થવા લાગ્યો છે, આપણુ વાંઝણી-
ઓ ઉપર હવે રાજાની મમતા શો?
આપણા સુખનો આ પુત્ર જન્મથી અંત
આવ્યો; મોટી રાણીમાંજ રાજા સર્વ
સ્વ દેખેછે. આપણે તો હવે દાસી કરતાં

પણ ઉતરતી હાલત અનુભવીએ છીએ.
હા! આવું કષ્ટ ક્યાં સુધી સહન કરવું?
આપણા સુખમાં કાંટા વેરનાર આ પુત્રજ
છે. માટે જો તેનો વિનાશ કરવામાં
આવે તોજ આપણાં સુખની વૃદ્ધિ થાય.
એમ મલીન વાસનાથી રાજાનાં સકળ
રાણીઓનાં ચિત્ત રોકાયાં. પરિણામ
મહાભયંકર નિપજ્યું. ઇર્ષ્યા કે દ્વેષ
બુદ્ધિ શું ન કરે? તે પરાયાં સુખનાં
ઘાતક બનેછે. નિરપરાધીનો વિનાશ
કરેછે, પરિણામને જોતાં નથી. પોતાના
સુખમાં આડે આવેછે, તેથી અથવા તો
અન્ય ને સુખ કાં? તે દુષ્ટી કાં નહિ?
જગતમાં ફક્ત હુંજ એક સુખી હોઉં,
એવીજ તેની વાસના હોયછે. એવી નીચ
વાસના ઉલ્લેખતાં તેઓ પ્રભુના ડરને પણ
તજેછે. ઉભય લોકથી બદ્ધ થાયછે—નર-
કની મહાયાતનાનાં ભાગી થાયછે, પણ તે
પોતાનું ધાર્યું સિદ્ધ કર્યા સિવાય શાંત
થતાં નથી; તે પ્રમાણે રાજા ચિત્રકેતુની
બીજી સર્વ રાણીઓએ પોતાનું ધાર્યું કર્યું.
મહારાણીના સુખમાં કાંટા વેચ્યા—રાજાના
સુખમાં આગ સુકી—તેના પ્રાણથી વાહાલા
પુત્રને—એ નિરપરાધી બાળકને ઝેર લીધું!
ઇર્ષ્યા કે દ્વેષ શું ન કરે?

અપૂર્ણ

નીજ દેશની સેવા કરો.

કુઃખિયો.

પૂર્વે જે તપતો હતો, હતો આપણો દેશ;
લોંચ પથારી એ પડયો, તોય આપણો દેશ;

તોય આપણો દેશ, હુદે હારદ ઉતારો,
ધરડો તોપણ બાપ, અતુલ શુણ્ણ કેમ વિસારો ?
કથે કાવિ ભગવાન, સભે સેવા જન સર્વે
તનમન ધનથી કરો, હોતો જેવો એ પૂર્વે ૧

હરિગીત

જે દેશમા જન્મ્યા તમે, જે દેશમા રમતા રૂરો,
જે દેશમા વમણુ સદા, તેનુ રૂંડુ ચિતમા ધરો,
આ દેશ મા રો દેશ મારો, મન એ જપતા કરો,

તમે સકલ જન તન ધન ચર્કો, નીજ દેશના સેવા કરો ૨
આ દેશનો ધેસો બધો, પરદેશ આડ્યો જાયછે !
દારિદ્રતામા હુખ વડે, જન સકળ આજ પિડાય છે,
તે ટાળવાનો આજથી, મનમા તમે નિશ્ચય કરો,

તમે સકલ જન તન ધન ચર્કો, નીજ દેશનો સેવા કરો ૩
ભાતુતર ભણ્યા પછી દેશમા, હા ! આકરી જડતી નથી !
મળતો નથી ધ ધો અને, વળી ભાખરી મળતી નથી !
ભુખ્યા લભે છે ભાડરા, શુખમા તમે ફરતા ફરો

તમે સકલ જન તન ધન ચર્કો નીજ દેશની સેવા કરો ૪
આ ડાળલી બાકસ તણી, પૈસો પ્રદેશે લઈ જશે,
આ ટાઢણીને સોયદોરા, ધન લઈ બહી થી ધસે,
સમજ્યા છતા એવા જુનર, શા માટ અહીં નહિ આદરો ?

તમે સકલ જન તન ધન ચર્કો નીજ દેશની સેવા કરો ૫
આ કાચના હાડી ગવાસ, રકાળી ખાલાઓ જુઓ,
લઈ જાય ધન ઢસડી અરે, કા વખત આ ખાલી ખુઓ !
તમે સપ સજીને દેશમા, ઉદ્ધોગ એવા આચરો,

તમે સકલ જન તન ધન ચર્કો નીજ દેશની સેવા કરો ૬
આ દેશનુ રૂ જાય, પરદેશે તહીજ વણાય છે,
રૂકરૂક બની કાપડ થપ્પડ, મારીને ધન લઈ જાયછે,
છે શરમ નહિ તેની કળી પર આગ પર જીવિત ધો,

તમ સકલ જન તન ધન ચર્કો નીજ દેશની સેવા કરો ૭

આ સાબુ સેંટ દુવાલ; પરદેશીં દવા પહેરે કરે,
 દિલ હૃદયમથાવે તમતણુ; ખીસાં અહા ખાલી કરે !
 હિણુ હાલ બનતા બાયછે, તોપણ સદા સોબત કરે,

તમે સકલ્લ જન તન ધન થકોં, નોંજ દેશની સેવા કરો ૮
 કાતર ચપ્પુ પાટીને ખડીઓ, કલમ ચલમ પ્રદેશો હા !

કાગળ રખર ખલાટોંગ, ને ફેશનાઇ પણ પરદેશી હા !
 ખુટ ખટન સ્ટોરીંગ કલરકોલર, તે તરફ દ્રષ્ટી કરે,

તમે સકલ્લ જન તન ધન થકોં, નોંજ દેશની સેવા કરો ૯
 આ ખૂટ પકડી કાનની, આ ખૂટ ધન લઈને ધસે,
 તેની વિમાસણ ક્યાહરે, દેશી જનોને હીલ થશે !
 પાશેર અ ન પણ નહિ મળે, ત્યારે પછી ડહાપણ ધરે :

તમે સકલ્લ જન તન ધન થકોં નોંજ દેશની સેવા કરો. ૧૦
 વિધ વિધ તરેહના રગને, રોગાન આ પરદેશો હા !
 વાણ ત્ર વિવિધ પ્રકારના, મોટારકાર અપાર હા !
 શિકલ ફેરો સાઈકલ સવારી, છતાં અરે જાક્યા ફેરે !

તમે સકલ્લ જન તન ધન થકોં, નોંજ દેશની સેવા કરો ૧૧
 એમ હાડચામને ધૂળ સુદાં, હીંદનાં વહી બાયછે !
 તો પણ અહા પરદેશો મોહ, જરા ન એછો થાયછે !
 હદ થઈ, હવે નથી સહન થાતુ, હુત્તર નહિ અહીં આહરે ?

તમે સકલ્લ જન તન ધન થકોં, નોંજ દેશની સેવા કરો ૧૨
 કંઈ ઘાંચો મોચો કુંભારને, લુહાર દરજો આ મુપા,
 ધધા વગર દુબળા દિદારે, આગમા પડીયા કુવા ;
 રગરેજ સુતારે હજામ, હિણુયવાનો દયા ધરે,

તમે સકલ્લ જન તન ધન થકોં, નોંજ દેશની સેવા કરો ૧૩
 આ છીંટ છાયલ ઘોર્તીયાં, પરદેશના જેવાં કરે,
 ઉપયોગો ચીજ સકળ તણા, સાધન અહીં ઉભાં કરે ;
 પછા ખોટ તમને શી રહે, જ્યાં કલ્પતરુ તળે ઉછરે,

તમે સકલ્લ જન તન ધન થકોં, નોંજ દેશની સેવા કરો. ૧૪
 અગરેજ ગજ રૂડું શીરે, તોપણ બન્યા છે આળસુ !
 ફળ મૂખમા છે તો ય પણ છે, ચાવવામા આળસુ !
 પોષણ મળે ક્યાથી પછી, પછી દોષ કોનો દિલ ધરે !

તમે સકલ્લ જન તન ધન થકોં, નોંજ દેશની સેવા કરો ૧૫

ચોડા મહી સમજી જવું, જાજી મહી શુ સાર છે ?
 ઉઘાગ રૂડા આનરો, અત્રેજી સત્ય શ્રીકાર છે ,
 પરદેશની પડતી મુકે, ચીતે સ્વદેશી વાપરે,
 તમે સકલ જન તન ઘન પદ્મ નૌજ દેશનો સેવા કરો ૧૬
 હે દેશીઓ ! તમ હાથમા છે હૃદય કિંદુસ્તાનનો,
 તે જાજ આ ઉપદેશ છે, તમને હવે ભગવાનનો,
 તજીને બધી તકગર માર હૃદય વિષે સમજી ભરો,
 તમે સકલ જન તન પદ્મ નૌજ દેશનો સેવા કરો ૧૭

સ્વદેશ રક્ષણાર્થે આત્મ બળિદાન

૧૭ પિતા અને દેશને માટે પ્રાણ
 પણ કરવામા એ સુકુમાર યુવાન બાળાના
 આપણે આ ઠેકાણે ગીત ગાવાના છે ગીત
 કરૂણા જનક છે છતાં પણ તે સદા ન્યધ્વ
 ની કરતા દેશ પ્રેમના ઉત્તેજક છે વીર
 યુરૂપો જે પ્રિત્તિ ગણાગણમા ખાટી નય છે
 તેથી પણ અવિનિમિત્તે જે બાળાઓ પો
 તાના દેશના હજારે માણસની પાયમાલી
 થતી બચાવવા અને પોતાના પિતા અને
 વંશનું ગૌરવ જાળવવા આ મળિદાનથી
 સ પાદન કરી છે તે વવારે ખાટી ગઈ નથી
 એમ કોણ કહી શકશે ? જે કેવળોના વર્ગો
 ઉપરનો આ બનાવ છે પણ ઇતિહાસના
 પૃષ્ઠ ઉપર તેના મુવર્ણભૂષિત અક્ષરો હજી
 લીલાજ છે તે અક્ષરો જાણે દિવ્ય ગાન
 કરતા હોયની ! જાણે સ્વદેશ પ્રીતિ અને
 ભાવની ભૂરૂંઠી ભરભરાવતા હોયની તેમ
 જીવતા જગતા : જો કે હૃદયને દ્રવિત
 કરે ના એ તેવા છે પણ એ દ્રવિત ગિતિ
 પણ દેશ પ્રેમના ભાવ પાસે આનંદના
 જણમા રનાન પ્રસવે છે , કપ ઉઠતા
 ચરીરમા બાળાએ દાખવેલી અચળ
 દૃઢતા , વાયકન શીતળ સમીરથી શાત

કરે છે , દેશ પ્રેમની દિવ્યભ્યોતિ પ્રગટ
 વેટે જ્વલિતનું માર્ધક્ય શેમા છે તે
 યથાર્થ સમજાવે છે મેડો તો શુ
 પણ હજારો મહા પ્રત્ય પછી પણ
 એવા પ્રતાપી માનવીની સ્વદેશ
 પ્રેમની ભાવનાઓ, સ્વગની પણ પેલી
 મેરના ઝાડ શ્રેષ્ઠ સ્થાનમા વાયકને જેવી
 જતી જાણાય છે એ આત્માપણનો કેવો
 મોટો વિજય બતાવે છે ! સ્વાથનો ન્યા
 વિનાશ થાય છે ન્યા મારો દેશ, મારી
 જન્મભૂમિ, અને મારું સકળ જગત, હુ
 જગતરૂપ, જગત મારું, જો મારા વડે
 મારો દેશ હુ ખી હોય, અથવા તો મારો
 બળિદાનવી મારો સમગ્ર દેશ સુખી થતો
 હોય તો શા માટે દેશ નેવામા પ્રાણબળિ
 દાનન આપવું ? ને આ તુરંત સુખમા
 વિષય વાસનામા ધનમાલની ધુતારી
 ધમાલમા ઢસડાઈ મરવું ?

આ ઠેકાણે એ પણ યથાર્થ સમજાવે
 કે જ્યારે વી જન્મપૂત એ પોતાના ઉચ્ચ
 ગુણોન વિગારી દીધા, જ્યારે જુટી લાલ
 ચમા લપટઈ સ્વાથ અને અદેખાઈ ॥
 તોફાની મહાસાગરમા દેશના નાવને

ઉત્સુક થઈ-તૈયાર થઈ. પોતાના પ્રાણ ત્યાગથી દેશ, વડા અને પુત્રની લજ્જા રહે છે તો પછી આ તુચ્છ જીવિતની શી જરૂર છે ? આજ કાલ કે પાંચ પચીસે અવશ્ય મરવું છે તો દેશ હિતના પ્રાણને ભોગ કા ન આપવો ? સંસાર વિનાશથી જગતને સુખ મળતું હોય તો મારી અહિં શી જરૂર છે ? હું શું કામ મારો મુકામ અહિંથી ઉપાડો ન જાઉં ? માતાને કહ્યું માતા ! લાવો વિષનો ખ્યાલો ! મારે એ અમૃત પીવું છે, મારા એ અમૃત-પાનથી મારી પ્રજા સુખી થશે, મારા પિતા સુખી થશે દેશ દુઃખમાંથી મુક્ત થશે માણ એ ખ્યાલો લાવો !

ઓ ! ધૈર્યશીલબાળા, અમે તારી આગળ અહીં પાડીએ છીએ. અમારાં રૂદન અટકતાં નથી ! એ દેશ પ્રેમી બાળા ! ઓ અતી લાવણ્યવતી રાજસ્થાનના કમલ સ્વરૂપવાલા ! તારા હાથમાં વિષનો ખ્યાલો ! હા ! સંસારમાં હજી તો પ્રવેશ કર્યો નથી, ક્ષિતિજમાં સંસાર પ્રદેશ નિરખતાં વિષનો ખ્યાલો ! પ્રિય ખેન તારા હાથમાં વિષનો ખ્યાલો ! મખમલની ચૈયામાં પોઠનારી, ખમા ખમાના શબ્દો વચ્ચે

ઉછરનારી, મોઢો માગ્યું મેળવનારી ! તારા હાથમાં વિષનો ખ્યાલો ! ખેન અમારાં હૃદય લેઢાઈ બંધાઈ, અમે એ એક શકતા નથી પણ તે એ ખ્યાલો તારા પિતાના સુખને માટે મોઢે માડ્યો ને હૃદ સાકર માફક પી ગઈ એક પણ નિરાશા વળર શાત ચિત્તે. પ્રાણતોએ ન વિરમ્યા, બોલો ખ્યાલો પણ દેશના સુખ માટે મોઢે માડ્યો ને તે પણ તારી કામળ કાયામાં રંગોરંગમાં પરવેં, ધન્ય બાળા તારા જીવિતને 'આર્યવર્તની, આર્યોની ને આર્યના સનાતન ધર્મની જે સુખ્ય પ્રનાળિકા દેશ સેવા, દેશ લાજન કેશ પૂજન યજન એ સર્વ સાર્યક કરવા ; તે ત્રીજો ખ્યાલો પણ પીધો ! હા ! તું પોઠી અમર નિદ્રામાં. ખેન તારી નિદ્રા સુખ રૂપ છે સુકિત રૂપ છે, તારી પાસે પ્રહ્લા-વિંછુ અને મહેશ્વર બેઠા છે. સાવિત્રી લક્ષ્મીજી ને હમા તને પવન નાંખે છે. જગતનાં જન નિત્ય તારાં દરોન કહે છે અમે તારાં જશ ગીત ગાઈએ છીએ તારા જીવિતના ઓવારણ લઈએ છીએ-અમારી એવી દેશપ્રેમી બેનને માટે અમે સર્વદા મગરૂર છીએ.

કૌરવોની સભામાં શ્રીકૃષ્ણ વાણિ.

(ગયા અંકના ૫૪૮ ૧૨ થી ચાલુ.)

માતૃશ્રી ગાંધારીનાં માર્મિક વચનો હૃદયોધન સહન કરી શક્યો નહિ—સાંભળી શ્યો નહિ તેણે ત્યાંથી ચાલંતીજ પકડી.

પોતાના ખાનગી વિચાર ભૂવનમાં ચાલ્યો ગયો ; શકુની, દુઃશાશન અને કર્ણને પોતાની પાસે બોલાવ્યા. કોઈ વાતે પોતાના

જીવને જોઈને પડતું નથી શું કરવું તે સૂઝતું નથી એમ અનિશ્ચય મનોવૃત્તિ દર્શાવા લાગ્યો. ટું શાગન, ગડુની અને કણ તેને ભીડ ઝડી ની વા લાગ્યાં મા-હારાજ! આમ તમોને ગભરાટ જો? કમિનને ન જો એવો મ ત્ય જો? એકજ નિશ્ચય ગળો કે આભને જનીન ઉધા વગી જાય તોપણ આપણે ડોઢોનો એક જોલ પણ માનવો નહિ માલજેતુ આ કોનેથી આ કોને કાઢી નાખવું પાડવાને રજાળતા લીખારીજ રાખવા કે કુરુચેત્રમા તેના માથરા કરવા આ મહા મનની અમો જે માળા જપીએ છીએ તેની માથેખા ત્યારેજ અમો માનીશું કે જ્યારે આપ ન પાડવી પૃથ્વી કરી નિષ્કટક સામ્રાજ્યનો સુકુટ ધારણ કરી રહ્યા હશે દુરાધને કહ્યું, મા'શ અહાહર સલાહમજે તમો નિશ્ચય જાણજો કે મેરૂ ડગે, સમુદ્ર માળ મૂરે, આકાશ પાતાળ એક થાય પણ હં યાડવોને સોયની નિદાણ અલીથી વિધાય તેટલી પણ જમીન આપવાનો નથી ને કદાચ શ્રીકૃષ્ણ વધિએ આવવાનું સંભવાય છે તો એ શું થયું? હું તેની દાણીક અને ડરામણી વાતોની કદી પણ પરવા કરવાનો નથી આતો તમો છેવટ સૂધિ કેટલા હિમ્મતભર રહેવાના છો એ જાણવા સાડ મા'શ હું યની નિર્ભયતા તમોને જણાવી તમારા હૃદયનો ભાવ જાણ્યો

એ પ્રમાણે હસ્તીનાપૂરમા એ ચ-ગળ એકડી પાડવોના હક ડૂબાડી દેવાની તજવીજમા ઘેરાઈ રહી છે, ત્યારે આલો

હવે આપણે પાડવોના મહેમાન થઈએ છીએ ત્યાં મહેમાન થએના છે એટલે હવે તેઓ કેવા નિશ્ચય ઉપર આ મોટે તે પણ અપણે જાણીએ

કુવિધિર રાજાએ શ્રીકૃષ્ણને ડગુ, મજા નજ, અમારો હવે શું કરવું? આ દોહના ટું ખનો અત કયા આવશે? અમારા કુટુંબનું પણ અમો પોપાળ કરી શકતા નથી એ અમારી કેટલી દીન દશાને નૂચવે છે! ધતરાષ્ટ્ર લોણી તેમજ પુત્ર વશ્ય હોવાથી અમોને એક તસુ જગ્યા પણ આપવાનો નથી, અમોએ તેર વપના મહા કળે! સહન કર્યો, શાતી રાખી અને હજી પણ મને તો શાતીજ પ્રીય છે, પણ આ શાતી અમોને ભજેજ મારી નાખશે મે જ્યારે કક્ષ પાચજ ગામની માગણી કરી એ પણ આપવાની ધૂતરાષ્ટ્રની કે દુર્યોધનની ઇચ્છા થતી નથી તો હે મહારાજ! હવે અમારે શું કરવું? જો સુદ્ધ કરીશું તો ગોત્ર હત્યાનું પાપ લાગશે જય પરા જય કોનો છે તે જાણતા નથી, તેમજ જો ગાત પડ્યા રહીશું તો ભુખ્યા મરીશું ને જગતમા હાસી પાત્ર થઈશું હે શ્રીકૃષ્ણ! શું કરવું તે યથાર્થ મને સમજાતું નથી તો પણ મા'શ હૃદયની એજ ઇચ્છા છે કે જો કંઈ પણ અમોને આપી દુર્યોધન સલાહમા ઉતરે તો સુદ્ધ કરી લાખો પ્રાણીઓનો સહાર કરવાની મારી ધારણા નથી કનકો બટકો જે મળશે તે ખાશું પરંતુ લોહીની નીકા વહેવરાવી, ગોત્રા ગરહન કરી રાજ્યપાટનો ડહાવો લેવો એ મને તો દાડણું દુખ

સમાન ભાસે છે માટે કોઈ પણ રીતે સમાધાન થાય એજ મા'રી ઇચ્છા છે. તમારા સિવાય કોઈ પણ તેને સમાધાન ઉપર ઉતારી શકે એમ નથી છતાં ત-મેને એ દુષ્ટોની સલામાં મોકલવા એ પણ મને લય ઉપજાવે છે; તે પણ જ્યારે તમારી એવીજ ઇચ્છા છે કે એક વખત તમારે વધિ નિમિત્તે જાવું, તો ભલે જઈ આવો. હું તો વધિનેજ ચાહું છું તમે ત્યા જઈને જેમ અને તેમ સમાધાનના રસ્તા ઉપરજ તેમને ઉતારજો. અમને જે કંઈ મળશે તે અમે કબૂલ કરીશું પણ શાંતીથી સલાહ થાય અને લાખો લેખે પ્રાણીઓનો સંહાર થતો અટકે તેમાં તો આપણી શોભાજ છે.

યુધિષ્ઠિરનાં આવાં ભીડ જેવાં વચન સાભળી ભીમ હૃદયમાંથી પ્રજ્વળી ઉઠ્યો તે કટાક્ષથી બોલ્યો હા ! કૃષ્ણ મહારાજ ! આપ હસ્તીનાપૂર પધારેને શાંતીનો વાવટો ઉઠાડી આવો. મહારાજન યુધિષ્ઠિરનું કહેવું સત્ય છે; તેર વંરેસ જ ગલમા રજળી રખડી વીરપણું, શુભાન્વુ છે. વિરાટ દરબારમાં પેટ ભરેલા રહી દાસત્વ બુદ્ધિને પામ્યા છે ! ક્ષત્રિય જુસ્સો ! ક્ષત્રિય દોહી ! એ સર્વ થીજી ગયાં છે ! માટે હા હા મહારાજ એમજ કરજો ! દુર્યોધનના પગમાં જોઈએ તો અમારા વતી પડજો- તેને આખિમા આંસુ લાવીને વિનવજો, તેના હૃદયમાં દયા ઉતરે તેમ કરજો. અમારી વતી ભિખ તેની પાસે માગજો પણ લડાઈતું તો નામજ લેશોમાં એથી તો હું થથરીજ જાઉં છું. મીઠાં મીઠાં વચનથીજ દુર્યોધનને વિન-

વજો. અમારે ગોત્રા ગરદન નથી કરવું ! કૂળ સંહાર નથી કરવો ! અમે, અમારા ક્ષત્રિય તત્ત્વને શુભાવી બેઠા છે, અમારું હૃદય સાધુની પંક્તિમાં લગ્યું છે; અમે દુર્યોધનની શુભામગીરી કરીશું ! અમે તેની આજ્ઞા મસ્તક ચડાવીશું તમે જાંટ જાજો હસ્તીનાપૂરમાં ને કરી આવો એમ નિવેડો ! પછી નિષ્કંટક અમે ભીખ માગતા કરીએ ! જો કે શ્રી કૃષ્ણ, ભીમનાં માર્મિક વચનને યથાર્થ સમજ્યા હતા પણ તેની અવળી અસર કોઈના ઉપર ન થાય, લડાઈના ઉત્સાહમાં વધારે શૈર્ષ આવે ને યુધિષ્ઠિરના હૃદયમાં પણ ક્ષત્રિય વલણ વિશેષ જાગતું થાય એ સાધના સિદ્ધ થવા ભીમને જાણે ઠપકો આપતા હોય અથવા તેને ભીડ કહી સલામાં ભોઠો પાડતા હોય એ ધોરણ ઉપર શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા- જો મહોન્મત્ત પ્રયત્ન શરીરવાળા ભીમ ! જાણે તમે આવા ડરકણ વચન કેમ બોલ્યા ! તમારો જુસ્સો, તમારું પરાક્રમ અને તમારી પ્રતિજ્ઞા કયા ગઈ ! અરે ! તમે રાત દહાડો લડાઈ ! લડાઈ ! એજ જાળના કર્યા કરતા હતા ! મરણ કે મારણ જે એજ તમારો મહામત્ત હતો ! તમે જુસ્સામાને જુસ્સામાં જાડના જાડ ઉથલાવી પાડતા ! મોટા પર્વતોની શલાઓના ચુરા કરી નાંખતા ! એ સર્વ તમારું પરાક્રમ કયા ગયું ? તમારી કોધ ભરી રક્ત આંખ કયાં થમી ગઈ ? તમારા ચિત્તની સુદ્ધની પ્રગળ ઇચ્છામાં જે ઉન્મત્ત સ્થિતિ થઈ પડી હતી તે આમ કેમ મારી ગઈ ? આમ. મધળું શુનશામ કેમ થઈ ગયું ?

પણ મને વાગે કે મોટું ગરીર ધરણ
કરનારા કે બહુ ખાનારા, વાતોના તડા-
વાજ મારવામા દુરાગ હોય છે બ્યારે
ખગે સમય આવે છે ત્યારે તેઓ પોખા
રાજ ગણે છે ! લીમને ! યુધિષ્ઠિર
રાજા તો તેમને હમેશા શાતીજ પ્રીય છે
ને તેથી લીડ જેવા વચનો બોલે તે કદાચ
માફ થઈ શકે પરંતુ તમાગે તો એ
ગળા, અરે એ નિઃશ્વાસ પણ માફ થઈ
શકે તેમ નથી લીમ ! તમારા પગડમ
માટે બ્યારે સન ત બગત તમાગી જાલિ
હાગી ગાય છે ત્યારે તમે તો લીડના લાઈ
નીવડ્યા ! તમે આવા વીરત્વ હીણ કા
રના વચન ઉતાર્યો એવી રવ ને પણ
આશ નહોતી મેં ત્યારે તમારે સમા
ધાનજ કરવું કે તો હું તેમજ કમી આવું !

શ્રી કૃષ્ણએ પોતાના મામિક રહ-
સ્યન છુપારી પોતાની મરડગી કરી એમ
લીમને જણાવ્યું ! એકદમ તે મિહનજ
નાથા બોલી ઠાણે મહારાજ ! લીમની
ગદા જ્યારે જાગણમા ઠાણે ત્યારે
દુર્યોધનના તેમજ તેના સહાયકોના
હાડકા આઠગમા ઉડતા હશે ! પાડવો
રાજાન ધાનજ મરતા હશે અમારા
ગુણોના ગીત ધરધર ગવાતા હશે મા'રા
બોલવાનુ આપ ગુરુત્વ ન સમજ્યા અમારા
પિતા સમાજ યુધિષ્ઠિર મહા નાજના શાતી
પ્રીય વચનોથી મા'રા અત ક પુમા ઝળ
લાગી ગઈ હતી તેથીજ આવા મામિક
વચના હું ગા'યો હતો ગાકા લીમનો તો
માના ગર્ભા હોના ચારથીજ સિદ્ધાત
છે કે કૌરવોને નિમૂળ કરવા, લાખો
પ્રાણીના લોહી વહેવગવવા, પણ તેઓને

નિબિજ કરવા ! આટલા દ્વિસ સૂધી
અમોએ જે જે સહન કર્યું છે તે શા કાર
જુથી ? દ્રૌપદીના ચીરને હાથ અડાડ્યા
પછી કૌરવો છવે છે તે શાને લીધે ?
-કત એજ બાળતને લઈને-અમારા
પિતા તત્કાલ યુધિષ્ઠિર મહારાજ પ્રત્યેનો
અમારો ધમ-અમાગે એજ ધમ અત્યા
નૂધી લોહીની નીડો વહેવગવનો અમોને
અટાવી રહ્યા છે, કૌરવોને છવતા રાખી
રહ્યા છે ! મહારાજ શ્રીકૃષ્ણ ! આકાશ
અને પાતાળનો ખીનો ઢગી દેવાની શક્તિ
ધરાવનારા ખીમ પાને નમી જાણો કે
દુર્યોધન અને તેનું સુભ મડળ મગતરા
માનક છે, તે કુજર પાસે ડીડી માફક છે !
પણ હા ! અમો ધર્મ બંધનથીજ બધાઇ
રહ્યા છે ! ને એ ઉપરથીજ માપને માથે
દેડી નાથે છે ! ફક્ત મને યુધિષ્ઠિર મહા
રાજાની આજ્ઞા અપાવો ! મહારાજ, તો
પછી જુઓ મા'રી રમત ! મા'રે કોઈનું
કામ નથી, અસ્ત્ર ગત્ર પાયદળ કે સેન્ય !
ઘોડા કે હાથી ! સારથી કે મહારથી !
એ મર્વ મા'રી ગનામા છે ! ફક્ત મા'રી
ગદામા એકજ નથી કે યુધિષ્ઠિર મહા
રાજાની આજ્ઞા લોપવી અર્જુન અને મહા
રાજ યુધિષ્ઠિર બ્યારે ત્યારે શાતીનાજ
ધોળ ગાય છે ત્યારે મા'રે હૃદય ખેદ યુક્ત
થઈ આપે ઉપર સાલજ્યા તેવા મામિક
વચનો અત પટમાથી બહાર કાઢે છે
વાસ્તવિક રીતે તો લીમ અજીત છે !
લીમની ગદા અજીત છે ! લીમના બોલ
અજીત છે એકજ લીમ પ્રેનોક્યનો વિનાશ
કરવા મર્થ છે તો બાપડા દુર્યોધનના ને

તેના સૈન્યના ! અરે શા હિસાબ ! ભીષ્મ
અને દ્રોણ કોણ માત્રમાં ! પણ આવો
અતુલિત બળવાળો ભીમસિંહ, જે બક-
રાંની માફક રાંક થઇને બેઠોછે એનું કાળુ
તો ફક્ત ધર્મની આડી ફરતી આણું ! યુ-
ધિષ્ઠિર મહારાજ પ્રત્યેના અમારો ધર્મ !
અપૂર્ણ

“ આશ્રય વિશ્વાસ ”

પ્રભુ પ્રાર્થના.

સ્વામિ ! મા'રા તો છો હરિ ! આપ,
હવે મા'રો દીન નહિ કેમ વળશે !
મારી લાજ તમારે છે હાથ—
લલે માફ ભાગ્ય નહિં જો કે ફળશે !—
હુંતો પ્રભુનો દાસ છું.
પ્રભુ મા'રો શીરતાજ !
જેને પ્રભુનો આશરો;
તેને કાયાં રાજ !
પ્રભુ ! આપ મા'રે શિરતાજ,
હવે મને ખોટ જરા નવ પડશે !

મા'રા વૈરી વિહારવા માટ;
મા'રો બહાલો વેગે બેઠેલાં ડગ ભંરશે !—૧
ઇંદ્રિય ગણ અતિશય વિકટ,
સારે રીપુનાં કાજ;
પ્રભુ-પદમાં મનને નહિ,
દે જાવા-મહાગાજ;
નાંખે ખેંચી વિષય જલ કૃપ,
જરા તેનો લય ન મા'રે દીલ વસિયે.
મા'રા અંતરમાં અઠો જામ
રહ્યો સુખધામ વસી છેરે રસિયો—૨

હંસને પ્રાર્થના.

હંસ ! હવે તો વિરામ લે,
રૂઠું માનસ તીર !
જીવનર ઉત્તમ પામશે !
સ્થિરથા ધરી ધિર ! હંસ !—૧
છોડી સ્વદેશ બહુ ફરથો,
થયો બૂબ હેરાન !
જીવન ત્રોય નહિ મળ્યું—
નિર્મળ ગુણવાન ! હંસ—૨
જે જે સ્થળે સખે તું ગયો,
ઇચ્છી સુખને અધિક !
સુખ નહિ ત્યાં તો સાંપડ્યું;
હઃખ પડીયાં ગભિર— હંસ—૩

આતુર દોડ્યો અતી ઘણું,
જોઇ ઝાંઝવાં નીર ;
નીર ન તેમાં સાંપડે.
ફાકે ઉણુ સમિર. હંસ—૪
જે તુજનું પરીચિત હતું,
હંસા-વાસ ગભિર;
માનસ-સર તે સાંપડ્યું
નર કાયા-ભૂધર— હંસ—૫
કોમળ નાળ કય. કનળના
ને કયાં કંટક વૃક્ષ !
ક્યારે સુમાનસથી ખીન્ન
સ્થળ અન્ય છે ફક્ત—હંસ—૬.

ચિરતા તુ રાખીને હ સયા,
ફર માનસ માય,
જેમ તરંગ પર પગ,
નવ માનસ થાય-હ સ-૭

અમૃત-પ્રાપ્તિ એથી થશે,
વાગે મુખનો અમિર,
મુકીને મોહ બધાતણે
૨૧ કૃષ્ણ તુ કીર-હ સ-૮

“શ્રી સત્યપ્રિય નાભાગની કથા”

નભાગ નામે એક રાજા હતો, તેને નાભાગ એવે નામે એક દીકરો હતો, એ દીકરો નાનપણમાં જ વિદ્યા ભણવા માટે શુરને ઘેર જઈને રહ્યો હતો. પાછળથી તેના બીજા ભાઈએ હતા તેણે પિતાનું વન વેચી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો, પણ તુ નાભાગ ભણીને ઘેર આવશે એવી જ્યા સૂધી આશા હતી ત્યા સૂધી રાહ જોઈ અને વેચી લીધું નહિ એવટે નાભાગ તો આવ્યો નહિ એટલે બધા ભાઈઓએ નાભાગ પ્રહારી (નૈષ્ઠિક) થયો હશે એમ માનીને નાભાગનો ભાગ પાડ્યા વિના નભાગ રાજાએ મેળવેલું હતું તે બધું વેચી લીધું.

એટલામાં નાભાગ આવ્યો તેને ભાઈઓએ ભાગ પાડી લીધા છે એવી ખબર પડી એટલે તેણે ભાઈઓની પાસે પોતાનો ભાગ માગ્યો. ભાઈઓએ કહ્યું નાભાગ ! અમે તારા ભાગ પાડ્યો નથી, તારા માટે અમે કાંઈ રાખ્યું નથી, વગર વેચેલી કાંઈ પણ વસ્તુ બાકી રહી નથી કે જે તને આપીએ. પરંતુ તારી મહાભી વાજબી છે, માટે અમે જો અન્યાય કરીએ તો Cચોથી,

પ્રભુ હુવાય ! ફક્ત કાંઈના પાપ ભાગમાં ન આવેલા એવા આપણા પિતા છે તેને તારા ભાગમાં આપીએ છીએ કાંઈ એના આવા વચનો સાભળીને નાભાગ સમજ્યો કે આ તો મારી ઉઠામણી કંદે છે, પણ બોલ્યો નહિને પણ વાર સંજ્ઞક થઈ ગયો હોય તેમ ઉભો રહ્યો, નાભાગ શુક્રુળમાં રહીને વિદ્યા ભણેલો હતો, તેથી તેનામાં ઉદારપણ, વિનય, નમ્રતા, સહનશિલતા વગેરે ઉત્તમ ગુણો આવેલા હતા, આથી ભાઈઓના વચનોને હેયામાં ઉતારીને કાંઈ પણ બોલ્યા વિના પોતાના પિતાની પાસે ગયો, અને તેના ચક્ષુર વિદ્વામાં પડ્યો. પિતાએ તેને આરિષાદ આપ્યો, આ વખતે નાભાગ બોલ્યો- પિતાજી ભાઈઓએ બધું વેચી લીધું કે મારા ભાગ રાખ્યો નથી મે ભાગ માગ્યો ત્યારે કહે છે કે “તારા ભાગમાં પિતાજીને આપીએ છીએ” આણુ તેઓનું બોલણુ સાભળી તેઓને કાંઈ પણ કહ્યા વિના હું આપની પાસે આવ્યો છું.

નાભાગને ભાગ ન મળ્યો તેથી મુનવત્સલ પિતાના મનમાં ખેદ થયો બીજા પુત્રોનો અન્યાય જોઈ નાભાગનો

પક્ષ કરવાનું મન થયું, પણ તેમ કરવાથી કલેશ વધશે એવા લયને લીધે પોતાના મનને વારી રાખી નાભાગને આ પ્રમાણે કહ્યું.

પુત્ર ! તું તારા ભાઈઓનો અનાદર કરીશ નહિ, ભાઈઓએ જે વચનો કહ્યાં તે માન્ય કરી લે ! પુત્ર ! તારે ભાગ પાડ્યો નથી તે એમનો અન્યાય છે તથાપિ આ જગત્ ક્ષણભંશુર છે, આવરહાનો ભરોસો નથી, લક્ષ્મી ચંચળ છે, વળી આ લોકમાં બાન્ધવના સ્નેહથી બીજું કંઈ પણ ઉત્તમ નથી. તેથી લક્ષ્મીને માટે ભાઈઓનો અનાદર કરીને કલેશનો પાથો નાંખવો તે તારા સમાન ભણેલા ને સદ્ગુણી પુત્રને ઘટિત નથી ! તેમણે ભાગ આપ્યો નથી તેથી તને તારી આજીવિકા કેમ ચલાવવી તેને માટે ચિંતા થતી હશે ! પરંતુ એ ચિંતાને છોડી દે ! ઉદ્યોગિનં પુરુષસિદ્ધ મુપૈતિ લક્ષ્મી :

પુત્ર ! ઉઘોળી માણસ સિંહની સમાન છે, ઉઘોળીને લક્ષ્મી સાંપડે છે. તારા ભાઈઓએ તારા ભાગમાં તને મને આપ્યો છે તો હુંજ તને પેટ ભરવાનું સાધન મેળવી આપુ છું, એટલે તને દ્રવ્ય મળશે અને તારી ચિંતા મટશે. પુત્ર ! ગાહિથી થોડે દૂર પ્રાહ્મણો યજ્ઞ કરે છે ત્યાં તું જા ! એ પ્રાહ્મણો યજ્ઞ કરે છે પરંતુ તેઓને છઠ્ઠો દિવસ આવે ત્યારે કેવી રીતે યજ્ઞ કરવો તેની ખબર નથી, છઠ્ઠે દિવસે જે જે મંત્રો લખી યજ્ઞ કરાય છે તે જે મંત્રો હું બાળુ છું. હે પુત્ર ! એ મંત્રોને તું મારી પાસેથી લખીને તે પ્રાહ્મણોને આપ ! એટલે તેઓ તને ધન પશે

પિતાના કહેવા પ્રમાણે નાભાગ પ્રાહ્મણો યજ્ઞ કરના હતા ત્યાં ગયો અને છઠ્ઠો દિવસનું કર્મ પ્રાહ્મણોને બતાવ્યું એટલે પ્રાહ્મણોએ યજ્ઞ પૂરો કર્યો.

હવે રાજપુત્ર નાભાગ, મંત્રનો બદલો લેવાને ઉભો છે; તેને જોઈને યજ્ઞની સમાપ્તિ કરી સ્વર્ગમાં જતાં પ્રાહ્મણોએ કહ્યું-નાભાગ ! “અમારા યજ્ઞમાં જે દ્રવ્ય શેષ રહ્યું છે તે તુ લઈ જા” એમ કહીને પ્રાહ્મણો ગયા એટલે નાભાગ બધું અંકડું કરવા લાગ્યો ત્યાં રૂદ્ર આવીને ઉભા રહ્યા ને નાભાગને કહ્યું-આ યજ્ઞ કરતાં શેષ રહેત્રી વસ્તુઓ તારી નથી, પણ અમારી છે માટે તારે લેવી નહિ, નાભાગે કહ્યું-“એ વસ્તુઓ મારી છે તમારી નથી કારણ કે પ્રાહ્મણોને મંત્ર આપીને મેં તેના બદલામાં લીધી છે.” આ પ્રમાણે રૂદ્ર અને નાભાગની વચ્ચે વાંધો પડ્યો, પણ તેને ઉકેલે એવો ત્રાહિત (ત્રીજો) કોઈ પંથુ માણસ ત્યાં હતો નહિ, તેથી રૂદ્રે નાભાગને કહ્યું-નાભાગ ! આ બાબતનો નિવેડો આપણાથી આવશે નહિ; માટે હું ત્રાહિત તરીકે તારા પિતાને પસંદ કરું છું તે કહે તે મારે કયુલ છે, માટે જા તું તારા પિતાને પૂછીને બહેલો આવ, તારા આવતાં સૂખી આમથી કોઈ કંઈ પણ લેશે નહિ રૂદ્રનું આ પ્રમાણે બોલતું સાંભળીને પિતા પાસે જવા નિકળેલો નાભાગ જઈને પિતાના ચંચુરવિંદમાં પ્રણામ કરીને બેઠો અને બનેલી બધી હકીકત કહી બતાવી, તે સાંભળી તના પિતાએ શાત બનીને ચિરેથી કહ્યું “પુત્ર ! ખરું જલુ તો યજ્ઞ પૂર્ણ થવા પછી જે કંઈ

आर्यधर्मप्रकाश

पुस्तक ३४ अ]

पौष अ १९६२

[अ ५ ३ ले]

यतोधर्मस्ततोऽय

उपदेशमाळा

मणको २१ मो

ते दीना विधास छे "

अ १६

धन धरा अही धया र'शे, फुलेला तने फुकी देरो,

सचेष्ट तुज लुगी देशे, जोने मूरख था तो माद,

छेवटया वूळवाणी छे देक

जाई छे पारवार ता रं, खपरमा खपनारो भाई, छेवट

मो'टे पाये बाण्यो भिनारो, धन भुत्तो पडनारो भाई, छेवट धन १

बीज बा या रेतमा ए कोण छे खानारा भाई, छेवट

खानारा पीनारा आवद, नमद्वारे जानारा भाई, छेवट धन २

हु हु करीने हुकी मरे पण, काळ कपाटे चडे भाई, छेवट

धरणथा धुजती धरण, तेना पत्ता क्याहा न पडे भाई, छेवट धन ३

खा'नु नाहि तें पेटमा, नाहि साधुने अन दावु भाई, छेवट

अम कीधो तें बेठमा, लगतु लखावी लीधु भाई, छेवट धन ४

लक्ष्माथी मो'तो थयोनै, ब्रोटपति के'वाणी भाई, छेवट

धीखते तापे वमा दीणो, गलमा गळ्ळाणी भाई, छेवट धन ५

नाम तारायण वगर छे, जगतु सर्व असत्य भाई, छेवट

भा'व'ी भगवान भज'ने करीले शुभ कृत्य भाई, छेवट धन ६

વળનહાર કે વાસ્તવિક નથી. ઋગ્વેદ ગદ્ય-રૂપે છે અને દેવતાઓની સ્તુતિનાં સૂકતોથી ભરેલો છે. યજુર્વેદ પદ્યબદ્ધ છે, એ ઋગ્મંત્રોને આધારે રચાયેલો છે ને તેમાં મુખ્ય વાત યજ્ઞ કર્મ સંબંધીજ છે. સામવેદ પણ ઋગ્મંત્રોને આધારે ગાનમય રચાયેલો છે. ભૌતિક સુખાદિક યોગ્ય અનુકાનાદિ પ્રકાર તથા બ્રહ્મજ્ઞાન સંબંધી વિચારો અથર્વણુ વેદમાં આવેલા છે. ઋગ્વેદના દશમ મંડલનું વિવરણ હોય એમ પ્રાયશઃ આખો વેદ છે. બીજા ત્રણ વેદનું મૂળ ઋગ્વેદજ છે ને તેથી સર્વ કરતાં ઋગ્વેદ પ્રાચીન ઠરે છે ને તે વાસ્તવિકજ છે—તેમાં જે ધર્મ વિચાર છે તેજ મૂળના ધર્મ વિચાર માન્ય થાય છે ને તે વાસ્તવિકજ છે કે દેવતા સ્વરૂપ બંધાયા પછીજ તેને સંતોષવા માટે કર્મ માર્ગની બુદ્ધિ ઉદ્ભવે, ને તે પછી ગાનાદિક સભવે છે એટલે મૂળ ધર્મ સ્વરૂપ બાણવા માટે અથર્વેદ મુખ્ય ઉપયોગમાં આવે છે.

એમ વેદના સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ ઉપર અવલોકન કરતાં તેમજ શબ્દનું નિત્યપણું, શબ્દની શક્તિ, વળી તેમાં આવતાં ભવિષ્યાર્થક વચનો એ સર્વ વેદનું અનાદિ તથા અપોરૂપેયપણું સિદ્ધ કરે છે. એ જ્ઞાનના મહાસાગર-તરફ દ્રષ્ટિ કરતાં ખરે તે ઇશ્વર પ્રેરિતજ છે, અપોરૂપેયજ છે એમ હૃદયને પ્રતિત થયા વગર રહેતું નથી. જગતના પ્રત્યેક ધર્મો, પ્રત્યેક વિચારો અને તેમાં સમાયેલું રહસ્ય આયોના વેદથી અધિક નથી અને જે સમાન હોય તો તે વેદદ્વારા મેળવેલું એમ પણ સિદ્ધ થઈ શકે છે. વેદની અંદર જે સમાયેલું છે તે અલૌકિક છે, તે ઋષિઓના રચેલા નથી તેમ ઇશ્વરદત્ત પણ નથી પરંતુ ઋષિઓના જ્ઞાનમાં પ્રતિત થયેલા દ્રષ્ટ થયેલા, ને તેથી ઋષિઓ મંત્રદ્રષ્ટા કહેવાય છે. એ સર્વ વિચારોનું સૂક્ષ્મ રીતે અવલોકન કરતાં આટલું સિદ્ધ થાય છે કે વેદ અપોરૂપેય છે-ઇશ્વર પ્રેરિત છે-અનાદિ છે-ઇશ્વરરૂપ છે

ધરાર ધૂલ મલ્લશે.

(મનહર)

કરી રહ્યા માંડું માંડું, પણ તેમાં શું છે તાંડું,
કાળના સહ્યારામાંથી, ક્યું પાછું વળશે ?
પુત્રને લણાવી નાર, રૂઢી તેં આણાવી, મોંટી—
હવેલી આણાવી, તેમાં ક્યું તને ફળશે ?
ઠગાઈથી પાઈ પાઈ, સેજી કરી બાઈ, આઈ—
મધ્ય તે સમાઈ, તારાં દારિદ્ર શું દળશે ?
સર્વ કાળ કેરી ચાર્ય, જર્વ કા ધરે ગમાર ?

૧ કથે ભગવાન એ, ધરાય ધૂળ મળશે ૧
 ધનવાન મેળવીને ધરા મધ્ય ધાગો થાઉ,
 ચાર ચતુરાંભાથી, અચળા 'મું' અળશે ?
 શત્રુઓના શીર ચોડુ, પાતાળનું પેટ રોડુ,
 આલ બાથ મધ્ય નેડુ દે- કેમ ટળશે ?
 ડોણ પૂઠનાર છે આ વાર પૂર્ણ સત્તા મય,
 આઠો પઠનાર તાતા તાપથી પ્રજળશે,
 વાગી કાળની જપાટ, યાશે બધું બારેવાંટ,
 કથે ભગવાન એ, ધરાય ધૂળ મળશે ૨
 પુત્ર છે જોતેર લાખ, જમાઈ છે બાણ લાખ,
 અસખ્ય ચોદાઓ, રામ કયો લાલ રળશે ?
 નવમહ સેવા કરે, મેઘરાજ પાણી ભરે,
 સવિતા મશાલ ધરે, તેને કોણ છળશે ?
 દેવતા દાનવ યલ, ગધર્વ કિત્તર નગ,
 પન્નગ અનગ કીટ નેશ નેઇ જળશે,
 વટે મનોહરી, નાથ સીતા હરી દશા ફરી,
 કથે ભગવાન એ ધરાય ધૂળ મળશે ૩
 અગ્યાર અઢોહણિ સેન્ય હાજર છે હુકમમાં,
 પાંચ પ્રતાપથી શુ દુયાધન ઢળશે ?
 ગમીને જુગાર નાર સુદા હાર્ય હું પમાડુ,
 જીતિયા વિનાના વને પાડ્યો રઝગો,
 અકૃત્તિ જાતણે, તાજ ધર ગીર પગ,
 અષ્ટ સિદ્ધિ નવે નિધી લક્ષા લાવે ભળશે,
 વિદુરજી વહે, અભિમાની કા તુ અડે મહે,
 કથે ભગવાન એ, ધરાય વળ મળશે ૪
 નણુ લોક વશ કીધા, દેવતાના સત્ત્વ લીધા,
 રિપુ દળ થીધા, હામ શેણેથી કથળશે,
 વિષ્ણુ વાસ ત્રાસ ભયો, મરણનો નાગ કયો,
 અજર—અમર ત્યો, કોણ મળવળશે ?
 હિરણ્યકશિપુમય, જગત ભગત યશે,
 એવો પાકો પાયે, નહે કેમ કરી અળશે,
 છો પિતા અન્નણુ, વહે પ્રહલાદજી વાપુ—
 નિરમાલ ભગવાન એ, વગર વળ મળશે ૫

મરી ગએલાંને રહે, રહ્યાં તેને રોતો નથી,
 એ તે તારી મૂરખાઈ, અરે ક્યારે ટળશે ?
 મરી ગયાં ગયાં, રહ્યાં તે રોવાને રહ્યાં,
 કે'ણુ વેદશાસ્ત્રે કહ્યાં. આ ખલક ખળભળશે;
 તું જાણે છે એમ, થયું પાપ કીધે ક્ષેમ પણુ,
 વાસુના વટોળ પેર, અચિંત ઉખળશે;
 ઓ અનાડી લાડી ગાડી, પુત્ર પરિવાર વાડી,
 કયે અગવાન એ, ધરાર ધૂળ મળશે. ૬

પુરંજન રાજાનો ઇતિહાસ.

એક સાર્વભૌમ ચક્રવર્તિ મહારાજા
 કે જેની અઢભૂત શક્તિનો અઘાપિ સુધિ
 પણ કોઈ પાર પામી શક્યું નથી તેને
 ઘણા કુમારો હતા જેમાં પાટવી કુમાર-
 સુવરાજ્યપદે પુરંજન રાજાના નામથીજ
 સુપ્રસિદ્ધ હતો. તેને એક સમયે એવો
 વિચાર થયો કે પિતાજીનું રાજ્ય અને
 શક્તિ એવાં મોટાં છે કે જેમાં હું કંઈ
 પણ પુરું જોઈ શક્યો નથી. પિતાજી પણ
 વિશાળ રાજ્યમાં ફરતા રહે છે, એટલે
 તેમનાં સુખદર્શન પણ આપણને થતાં
 નથી તો હું પણ આંહી પડ્યો પડ્યો શું
 કરું? પ્રવાસે નીકળું અને અનુભવ મેળવું
 તોજ પાટવીપદને યોગ્ય ગણાઉં. એમ
 વિચાર કરી પોતાને જોઈતું દળલગ્ન
 લઈ પુરંજન રાજા પોતે પોતાના રાજ્યમાં
 ફરવા નીકળી પડ્યો. ઘણી સુદત એમની
 એમ પ્રવાસમાં નીકળી ગઈ પણ તેને
 ક્યાંહી સુખ પ્રાપ્તી થઈ નહીં. તેને
 એવો વિચાર થયો કે હું મારાં

અનેક શહેરોમાં, અને ગામડાંઓમાં
 ફર્યો પણ એવું કોઈ નગર મારા
 જોવામાં ન આંચું કે જ્યાં મને સર્વ
 પ્રકારના લોગવિલાસ મળે: આથી પુરં-
 જન રાજાના જીવને કોઈ રીતે રહેન
 પડતું નહિ. પોતાના પ્રવાસમાં પોતાનાં
 માણસોદ્વારા ઘણીએ તપાસ કરાવી પણ
 એવું કોઈ નગર જોવામાં ન આંચું કે
 જ્યાં રાજા પોતાને મનમાનતી મોજે
 ઉડાવી શકે. એવું કોઈ નગર વસાવવાની
 અથવા તો પોતાના રાજમાંથી શોધી
 કાઢવાની ઉચ્છ્ર ઇચ્છા થવાથી પુનઃ પોતે
 એ શોધમાં પ્રવર્તિ થયો. ફરતાં ફરતાં
 હિમાલય પર્વતના દક્ષિણ ભાગમાં એક
 રમણિય નગરી જોવામાં આવી. એ નગરી
 જોતાં રાજાને મોહ ઉત્પન્ન થયો. તેણે
 પોતાના મન સાથે નિશ્ચય કર્યો કે ખરે !
 આ નગરી મોજ, મજા-આનંદને લાયકજ
 છે. હું કેવો હતભાગી કે મારાજ
 રાજ્યમાં આવી એક અલૅકિક નગરી છે

તેને આજ દિન સુધિ એવા પણ પામ્યો નથી. બસ આપણે તો હવે રાજપાટ, વેલવ, વિલાસ આનંદ મળત મર્વજ અહીયાજ લોગવવુ આહા! કેવી અજબ નગરી છે! નવ દરવાજાવાળી એ નગરી કિલ્લા ડોટથી સુગોલિત હતી કિલ્લાઓ મણિમાણેકના અને કોટ સુવર્ણનો હતો તેમા સુવર્ણના, રૂપાના એમ સખત ધાતુના વિવિધ પ્રકારના મકાનો હતા સકળ નગરી મહેલરૂપ હતી, સ્ફટિક વૈદ્ય અને નીલમણિથી વિભુષિત એ નગરીની ભૂમિ દેવનગરીને વિસરાવે તેવી હતી શાટા, રાજમાગ, અગાશીઓ, ગોખ જાળીયો, બારીયો, અટારિયો એ સર્વ વિવિધ પ્રકારના મણિના બનેલા હતા બગીચાઓ, રમવાની જગાઓ, હુડનો, વિશ્રામસ્થાનો એમ અનેક પ્રકારની યોજના એ નગરમા હતી ધ્વજ પતાકા અને તોરણો કોઈ દિવ્ય શોભા આપતા હતા પુષ્પવાટિકાઓ ઘર ઘરે બારણે બારણે રથો સ્થળે મદ મદ મકરંદનો શીતળ સમીર પસારી રહી હતી જ્યાં બ્રમરો શુભરવ કરી રહેતા અને રથો સ્થળે લહુડી નાખતી તળાવડીઓ, આરન હસ અને એવા અનેક પક્ષીઓથી જાણે આપોઆપ પોતે કલ રવ કરતી હોયની એવો કર્ણને આનંદ હાયક સુખદ ધ્વની ઉપજાવતી અસખ્ય નજરે પડતી હતી નગરી વસવા યોગ્યજ જણાતી હતી,—પુખ લોગવવા યોગ્યજ બાસતી હતી ખરે! માથાત વેલવ વિલાસમયજ હતી તેમા પણ એક એવી વનવાટિકા નાજની દ્રષ્ટિએ પડી કે

ત્યા બેસી વિશ્રામ લેવાની પુરજન રાજની ઇચ્છા થઈ મૌગ ધિક વૃથોથા એવનવટિકા અતરમા જે આહાદ ઉપ જાવતી હતી તેનુ વણન અઝમ્ય છે તેમા એક વિશાળ સરોવર હતુ તેને કાઠે પથ્થુ વૃક્ષોની ઘટા ઘણી રમ્ય અને ગોલા જનક હતી કેકિલાઓ પોતાના મધુર અવાજથી જાણે પ્રવાસીઓને એ વનવાટિકામા બોલાવતી હોયની એમ બાસતુ હતુ અનેક હિસક પ્રાણીઓ એ સરોવર અને વનવાટિકામા વસતા હતા, પરતુ તેમણે પોતાના ધમને તજ્યો હતો તેઓ હુળીમળીને મર્વ આનંદમા રહેતા અને આવતા પ્રવાસીઓને આનંદ ઉપજાવતા પુરજન રાજએ એ વનવાટિકા મા પોતાના થોડાને બાંધ્યો ને પોતે ત્યા ઉતરી પડ્યો

માથે જે થોડા ધણા નોકર ચાકરો હતા તે પણ ત્યા આડા અવળા ફરવા લાગ્યા ને એ વનવાટિકા તથા સરોવરની શોભાનો પરમ આનંદ લોગવવા લાગ્યા એન્ એવકે રાજને ગગા જેવું નિર્મળ જળ આણી આપ્યુ જે પીને રાજ શાત થયો વાટિકાના મદમદ પ્રસરતા સૌગંધિક પવનથી રાજની આખ ઘેરાઈ અને તેને ત્યા નિદ્રા આવી ગઈ એવક પણ થોડે છેટે જઈને સુઈ ગયો

રાજ સ્વપ્નાવસ્થામા પડ્યો—જાણે કોઈ સુદ્ધ સ્ત્રીમા પોતે મોહ પામી તેને પરણ્યો ને પોતે મોહાધ થયો છે જેથા પોતાના કર્તવ્ય કમ વિસારી દઈ તે સ્ત્રીનેજ વધ યદ્ય મહેલમા પડી રહેવા લાગ્યો કેટલોક સમય વિત્યા પછી તેને એક પુત્રની પ્રાપ્તી થઈ તેથી તે બહુ

આનંદ અને સુખ અનુભવવા લાગ્યો, એમ કરતે કરતે એ જન્મળ વધી પડી. દસ છોકરા ને દસ છોકરીઓનું ખાડુ થઈ પડ્યું. પોતે જાણે વિપ્ર જાતીનો છે એટલે અત્યાર સુધિ તો જેમ તેમ પેટનું પુરું કરી નિર્ધાહ ચલાવ્યો હતો પણ જેમ જેમ છોકરાંઓની લ'ધાર વધવા લાગી તેમ તેમ ઘરમાં ખાવાની વેળા પડવા લાગી. પોતે જે નિત્ય, નિત્ય કર્મ સધ્યા-દિકે તર્પણ કરતો ઇશ્વર ભક્તિ કરતો એ સર્વ આ જન્મળમાં જોખલે મુકાયું. ઘરમાં માર ફાડ તોફાન ને કલેશ કંકાસનું રાજ્ય થઈ પડ્યું. જેમાં જેમાં સુખ માન્યું હતું તે સર્વ હુઃખરૂપ દેખાવા લાગ્યું. પોતાની ઉમર પણ જાણે પોણોસો વર્ષની થઈ તેવામાં મો'ટા છોકરા સુવે; ને જેવો પોતે જો મારા આપરે કરીને પોક મૂકવા જાય છે કે તુર્તજ આંખ ઉઘડી ગઈ. પાસે એક નવચૌવના સોળ વર્ષની સુઢરીને ઉભેલી જોઈ. તે સાથે તેના દશ નોકરોને જોયા અને તે પ્રત્યેક નોકરોની સાથે ખીજ અનેક સ્ત્રીઓ જોઈ. વળી એક પાંચ માથાવાળો નાગ એ સ્ત્રીની ચોડી કરતો હતો. એ સ્ત્રી યુવાવસ્થામાં પૂર્ણ બહારમા ખીલી રહી હતી તે પોતાને યોગ્ય એવા એક સુઢર પતિને ચોધતી હોય એમ પુરંજન રાજાને જણાવ્યું. એ ઉર્વશી કે રંભાને શરમાવે એવી કાતિમય સર્વાંગ સુઢર, સુઢરી નામને યોગ્ય હતી. તેના પ્રત્યેક અંગતું વર્ણન કરવું તે એ સ્ત્રીને ગેરઇનસાક્ષ આપવા જેવું હતું. અરણ્ય તેની નાસિકા, દાંત, મૂખ, કપોળ એ સર્વની તુલના કોની સાથે કરવી ?

દેવ દાનવ કે માનવ સમૂહમાં એવી કોઈ સ્ત્રી અથવા પ્રાણી નહિ હશે કે જેનો સતાંશ પણ આ સ્ત્રીની તુલનાને યોગ્ય થઈ શકે. પીળાં વસ્ત્ર અને સુવર્ણની કટી-મેખળા તેમજ પગમાંથી ઝાંઝરનો થતો ઝણઝણાટ પુરંજન રાજાને મોહપાશમાં વીંટી તેને પરવશ કરવાને શક્તિમાન હતો. તેના મંદ મંદ હાસ્યમાં રાજાએ વિશ્વ માત્રના સુખને અનુભવ્યું, તેની બ્રહ્મટીરૂપ કમાનમાંથી છૂટતાં નેત્રની અણીરૂપ પુંખવાળા કટાક્ષરૂપ આણથી રાજા વિધાયો. રાજાએ અતિ આતુરતાથી પૂછ્યું હે કમળ નેત્રવાળી, કોમળાંગી, તું સ્વર્ગની સુઢરી છે કે સાક્ષાત્ લક્ષ્મી છે ? તું કોણ છે ? કોની પુત્રી છે ? ક્યાંથી આવી છે ? તારી શી ઇચ્છા છે ? તારા આધિનમાં રહેનારા આ ચોદ્ધાઓ કોણ છે ? આ ખીજ સ્ત્રીઓ કોણ છે ને સર્વ તારી પાછળ પાછળ કેમ ભમે છે ?

હે સુઢરી તારા મધુર અવાજથી મને શાંત કર ને તારી જોખળ આપ કે તું કોણ છે ? હું પરવશ થયો છું તું મારા ઉપર અનુબ્રહ્મ કર.

પુરંજન રાજા જેમ પોતામા મોહ પામ્યો છે તેમ પોતે પુરંજન રાજાને જોઈ મોહ પામી છે એવી તે સુઢરી મંદમંદ હાસ્યથી મધુર વચનથી બોલો—હે રાજા ! હે વીરપુરુષ ! હે નરશ્રેષ્ઠ ! હું ક્યાંથી આવી છું અને મને કોણે ઉત્પન્ન કરી છે અથવા હું કોની પુત્રી છે તેમાનું હું કશું જાણતી નથી. માત્ર અહીં ઉભી છું એટલું જ જાણું છું પરંતુ કેવી રીતે હું અહીં આવી અને ક્યાંથી આવી તે હું

જાણતી નથી આ નગરી જો કે મા'રે રહેવા માટે બનાવવામા આવી છે પણ આ નગરી બનાવનારને હું જાણતી નથી કે ભૂપતિ આ પુરપો મા'રા સખા છે અને આ સ્ત્રીઓ મા'ગી સખીઓ છે આ નાગ છે તે આ નગરીનો રક્ષક છે હે પરમ ભાગ્યશાળી રાજા તમે આતી પધાયા તે ઘણુ સારુ થયુ છે તમને જે જે સુખની ઇચ્છા હશે તે આહી પ્રાપ્ત થશે હું અને મા'રા બધુઓ તમને સર્વ પ્રધારના સુખ આપી મતોષ આપીશુ આ નવફરવાળ વાળી નગરીમા તમે મા'રી સાથે રહો અને મા'રા તરફથી મળતા વિષય સુખોને સો વર્ષ સુધિ લોગવો હું પણ મા'રા અહોભાગ્ય માતુ હું કે તમારા જેવા પતિ ની મને અનાયાસે પ્રાપ્તિ થઇ તમારા સિવાય બીજા કયા પુરુષથી વિષય સુખનો ટહાવો લઈ શકું ? કારણ કે કેટલાક તો એ સુખને જાણતા કે સમજતા નથી, કેટલાક તો તેને જાણી નેહને તણજી જેવા છે, કેટલા પુરુષો જેવા છે કે જેને પરનાકની ચિંતા નથી, કેટલાકને આ લોકની ચિંતા નથી અને કેટલાક તો પશુ જેવાજ છે તેમા હું કેને વરી સુખી ચાઉ ? હું કુવારી છું કેાઇની વગી નથી તમારામાજ મા'રા જીવ વિરમે છે હું ધર્મ, અર્થ, કામ, ને છેવટે મોક્ષ પયત

લઈ જનારી છું સત્તાન સબધી સુખ અને એ સર્વ મા'રાથી મળી શકે એવું છે ને જે લોકને મન્યામીઓ પણ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી એવા ઉત્તમ લો-મા મા'રા વડે ગતિ થઇ શકે છે હે વીર ! ગૃહસ્થાશ્રમજ મ સાગ્ના આધારરૂપ છે પિતૃ, દેવતા, કપિ તેમજ મનુષ્ય સર્વે આ આશ્રમનીજ પ્રશંસા કર છે હે નર શ્રેષ્ઠ ! ઉદાર દિનના ભૂપતિ ! તમારા જેવા કાતિમાન પુગ્ધને ક્યો સ્ત્રી ન વરે ? જેમ તમારી મા'રા ઉપર અધાહ આહુના છે તેમ મા'રી પાપુ તમારી ઉપર અગ્નીમ પ્રીતિ પ્રગટી છે તેથી આપતો આ સૂર્ય દેવતાની સમક્ષ દપતિ ધર્મથી બધા ઇચ્છે એવા નિશ્ચય ઉપર આવી પર-પર સ્નેહાલિંગન કરી સો વર્ષ સુધિ આનંદ-મેજમગ્ન ઉડાવવા ખાતર જ ને જાણુ એક જીભના કરમા કર મેળવાં એ મોહુ વતી નગરીના અવલ્ય સુખ, ગૃહસ્થાશ્રમ દ્વારા પ્રાપ્ત કરવા ઉત્સુક થયા—વગ્ન ગાઠથી બધાયા તે સ્ત્રીએ અને પુરજન રાજાએ આજે પોતાના જીવિતને દૃતદૃઢ માન્ય, તેને સર્વ સુખ અને વાહનાઓ પુરિત આ સ્થાન અને આ સબધ ભાક્ષ્યો દપતિ આનંદ વિલાસ અનુભવવા લાગ્યા, પોતેજ એ મોહુવતી નગરી ના માલીક થઇ પડયા ! પુરજન રાજા નીજ દેશને અને પિતાને જીતી ગયો !

તે શું તત્ત્વ બતાવે રે.

સોરઠ.

બધાયા જેઓ પંચ વિષયથી

તે શું તત્ત્વ બતાવે રે—(૨)

ત્યજવા બીજાને કહેતા પણ

પોતાને પંચ સતાવે રે—બધાયા

અધો દોરે અંધને, વિચરે ઓક્સ ઠામ;

અથડાતા બેઠે રહે, કાં દક્ષિણ કે વામ;

પણ દેખે તે કર સાહે તે

નિર્મિત સ્થળમાં લઇ આવે રે—બધાયા

પડિત વાણી વિલાસમાં, બવરંગે ભરપૂર;

વાણીમાં—વર્તન નહીં. સદ્ગુણ વિશુદ્ધ્યન નૂર;

અનુભવ વિણ માર્ગ પ્રબોધીને

પાન્થિકને, ધુર્ત ભમાવે રે—બધાયા

પર ને તત્ત્વ પ્રબોધતાં. અનુભવ કરીયે આપ;

સ્વાનુભવ એ સત્યનો; દેશે અક્ષર છાપ

બંધનથી મુક્ત થએલા તે

પરબંધન—પ્રાણ-છુટાવે રે—બધાયા

વિદ્યાવિલાસી મોજરાજા.

(ગયા અંકનાં પૃષ્ઠ ૪૭ થી સાંધણ)

વિરાગવૃત્તિ.—હે રાજા ભોજ ! સંસારમાં રહેવું છતાં તે ઉપર આસક્તિ ન રાખવી એ વિરાગવૃત્તિ હોય ત્યારેજ બની શકે છે. જનકરાજ ધર સસાર અને રાજ્યકારભાર વહેવા છતાં પરમ પ્રહસાની સંસારની આસક્તિ રહિત હતા. જો

કે તને સર્વ પ્રકારની વિદ્યાનું જ્ઞાન આપવામાં આન્યું છે પરંતુ તેમાં સર્વોત્તમ વિદ્યા અથવા જ્ઞાનવાનું એ છે કે સંસારમાં રહીને રાજપાટનાં સર્વ કાર્ય કરવા છતાં તેમાં બંધાઈ જઈશ નહિ—મોહ પામીશ નહિ જય—પરાજય, લાલાલાલ ને

સુખદુ ખમા સમાનવૃત્તિ રાખવી, હૃદયમા
કુલાલું નહિ, દુ ખમા નિરાશ થાવું નહિ,
કાળે કરીને જે જે બનતું રહે તે પ્રભુ ઇ
ચ્છા સમજી નીજ ધર્મથી અજિત ન થવું
એ વિરાગવૃત્તિના ખામ લક્ષણ છે એ
નહો સમજવાનું છે કે આ અહીંનો ઠાઠ-
વૈભવ-રાજપાટ લક્ષ્મી સકળ રિદ્ધિસિદ્ધિ,
પુત્ર કલત્ર સર્વે અહીંનું અહીં પડયું રહેશે
સમય પ્રાપ્ત થતા જીવાત્મા આ પથગ
હાલુતના પિજરામાથી ઠી નઈ પોતા
ના કૃત્ય લોગવવા વળી નવા પિજરામા
દાખલ થશે ને કરેલા કૃત્ય પોતે એકમે
જ લોગવતો જન્મમરણના ચક્ર ઉપર ચ
ડી ગોથા ખાયા કરશે તેમા પણ રાજને
અ તે નરકે જઈ છે એ જેનું સુપ્રસિદ્ધ
છે બીજા સ સારી પ્રજાજન કરતા પણ
રાજાએ તો બહુજ સ લાજવાનું છે પણ જ
સમજીને ચાલવાનું છે લાખો કે ક ડો
માનવીઓનું જીતાહિન જેના ઉપર આધર
રાખે છે તણે પોતાની જવાબદારી બરા
બર ધ્યાનમા રાખી દૈવ ડગલુ મમજીને
જ લ વાનું છે જે તમા સુચ થાય છે તો
આ લોકમા અપકિર્તિ મળે છે, પરલોક
મા નરકની પ્રાપ્તિ થાય છે જે ના પોતા
ના સ્વાર્થ મા લાભને ખાતર, અથવા પો
તાની મોજમજા, અમનચમન ને સુખને
ખાતર કે પોતાની ક્ષુદ્ર વાસનાઓ તૃપ્ત
કરવા અથે રાજ્ય કરે છે તે રાજા પોતાને
હાથે પોતાના જાગ બાધી તેમા ક્રમાઇ બાય
છે પણ જે રાજા માત્ર પ્રજાના કલ્યાણમા
દેજ રાજ્યનું ધુરાવહન કરતો હોય છે, જે
ઉપરથી સિંહુ સમાન પણ હૃદયથી સા
ધુવૃત્તિનો વાવ છે, જે પ્રજાના વૈભવમા

સુખમા અને તેની આબાદીમા પોતાની
સવ આબાદી મમજતો હોય છે, જે પ્ર
બનો પૈમે પ્રજાના ભવા કાયમા વાપરતો
હોય છે ને જે રાજા એમ મમજતો હોય
કે કે પ્રભુએ મને જે કામ મોખ્યુ છે તે
લાખો માણસોનું હીન જવાનું છે-પ્રજાનું
હીત કરવાનું છે આમા મારૂ મઈ નથી
જે કઈ કરવાનું છે તે પ્રજાના સુખ મા
દેજ મારે કરવાનું છે આવો રાજા આ
લોકમા અજાડ સુખ લોગવી છેવટે પરમ
પદને પામે છે તે પુન જન્મમરણના પ્ર
વાહમા અટવતો નથી એવા રાજાને રા
જને અ તે નરક નહિ પણ મુક્તિ છે બા
પી જેઓ પ્રજાના ધનમાત્ર હુણુ કરવામા
કુશળ હોય છે, પ્રજાના પૈમા પોતાના દોર
દમામમા ને મોજમજામા ઉડારવામા શા
ણ હોય છે જે હાઝમી મદા વાપરી પ્ર
જાને વળી દેવાનીજ જેની મન માનતા
હોય છે, તે રાજા, રાજા નહિ પણ ગમ્મમ
છે વળી જેની પ્રજા જીનમી પ્રધિકારીઓ
થી પીડાતી હોય છે, રાજ્યમા ન્યાય વે
ચાતો હોય છે, લુચ્યા ને પાપી લોભ મા
વી જતા હોય છે સાધુ પુરુષો હુ ખી થતા
ટોય છે, જ્યા શ્રીઓ, વૃદ્ધ બાળકો અને
અનાથની દુર્દશા હોય છે, જ્યા પ્રજાના
હુદો લુટાતા હોય છે, ત્યા રાજા રાક્ષસરૂપે
બાણવે

ઉદ્યોગ ધંધાવિણ પ્રજા જ્યા દૈન્ય
દશા લોગવતી હોય, તેને ખાવાપીનાના
વાધા પડતા હોય અને રાજા પોતે અંશ
આરામમા પડી લુચ્યા કારભારીઓના
હાથથી પ્રજાને રેહસાવા દેતો હોય, ત્યા
હે લોજ ! રાજાને અ તે નરકે એ કે

હેવત અક્ષરસઃ સત્ય છે પરંતુ જે રાજા હૃદયની વિરાગવૃત્તિથી રાજ્યકારભાર વહે છે તે રાજાનું અહીં અને તહીં કલ્યાણજ છે. એ રાજા દેવસ્વરૂપ છે, પ્રભુ તુલ્ય છે કે જેના રાજ્યમાં પ્રજા પોતાનો પૂર્ણ હક ભોગવતી હોય છે, ધનધાન્યથી ભરપૂર હોય છે હુનર ઉદ્યોગથી દેશ આઘાદ હોય છે; ન્યાય અને દયાનાં ઝરણ સાથે વહેતાં હોય છે. પ્રજા સદ્વિદ્યાથી પોતાના યથાર્થ ધર્મી સમજતી હોય છે. જે પ્રજા પોતાના રાજા માટે પોતાનો પ્રાણ આપવા તત્પર હોય છે તે રાજાને, રાજ્યને અને પ્રજાને ધન્ય છે તે રાજા પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વર છે. તે આ લોકમાં ચીર કાળ પોતાના મુચશની સૌગંધિક વાસના મહેલી બળ છે ને પરલોકમાં શ્રેષ્ઠ પદ

ભોગવતો ભોગવતો પરમ પદમાં વિરમે છે; માટે મા'રા વા'લા ભોજ પ્રભુ ઇચ્છાથી તને જે, આ રાજ્યની ધુરા મળી છે તે તારે સીધા માર્ગમાં માત્ર પ્રજાનાજ કલ્યાણમાં યોગવાની છે, તારે પોતાનો તેમાં રેંચ માત્ર સ્વાર્થ રાખ્યા સિવાય જો તું પ્રજાનાજ હીત માટે તારે રાજધર્મ યથાર્થ બળવીશ તો તું રાજા છતાં-રાજ્ય ભોગવવા છતાં, જનકવિદેહીની માફક આ લોક અને પરલોકમાં શ્રેષ્ઠ સુખ ભોગવી જ્યાં જન્મમરણનો ભય નથી, જ્યાં સુખ દુઃખ, હર્ષ શોક, પિતા પુત્ર સ્ત્રી, એમાંનું કશું નથી જ્યાં સદા એકરસ એક રૂપ તે જ્યાં પરબ્રહ્મ વિલસે છે ત્યાં તું જઈશ-શુભિતનો હેતુ સાર્યક થશે.

ચિત્રકેતુ રાજાને મુવેલા પુત્રે આપેલો ઉપદેશ.

(ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૩૨ થી સાધણ)

પુત્ર મુઠ રહ્યો છે પણ આજે તો સુતે બહુ સમય થયો! હજી કેમ જાગ્યો નહિ? એમ વિચાર ઉદ્ભવતાં મહારાણીએ ધાવ્યને આજ્ઞા કરી કે પુત્રને સુતે ઘણી વાર થઈ હજી કેમ જાગ્યો નહિ? એને ધાવવાનો સમય થઈ ગયો છે, પાલણીમાં જાગીને રમ્યા કરતો હશે. જા અહીં તેડી લાવ આપણે તેને ધવાડી રમાડીને આનંદ કરીએ. આજે તેનો જન્મ દિવસ છે બરાબર એક વર્ષ આજે પુરું થયું.

કેટલાક દિવસોથી નગરમાં કુમારના જન્મોત્સવના પ્રસંગ માટે ધામધૂમો ચાલી રહી છે, નગર જનો અતિ પ્રસન્ન ચિત્તથી પોતાનાં ઘર અને ચોકની શોભામાં વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યાં છે. વિવિધ પ્રકારનાં મંગળસૂચક ચિત્રો અને વચનોથી પોતાનાં ઘરને વિભુષિત કર્યાં છે. ઘરે ઘરે કુમકુમના સ્વસ્તિક અને મૌહિતકના ચોક પુરાયા છે. નગર ઇંદ્રપુરીથી અધિક શોભા ધારણ કરી રહ્યું છે ને પ્રજાનો હર્ષ આજે અસીમ છે. રાજદરબારની ધામ-

ધૂમની તો વાતજ શી કહેવી ? મહારાજા
 પોતે ખાસ લક્ષ્યપૂર્વક રાજગ્રહના શબ્દ
 ગારમા અભિવ્રદ્ધિ કરવા આજ દિવસોના
 દિવસ થયા મથી રહ્યા છે દેવસ્રભાને
 લગ્નસ્પર્શ કરે એવું એક સલા સ્થાન
 રચવામા આવ્યું છે કે જેમા દિવ્યરત્નો-
 નોજ ઉપયોગ કરવામા આવ્યો છે
 રાત્ર્યના તમામ મંત્રોના સુવર્ણ અને
 હીરાથી મઢી લેવામા આવ્યા છે રાજ
 મોટી દરબાર ભરનાર છે ને તેમા ખડિ
 આ રાજાઓ તથા પ્રજા જનો કુમારના
 દરાન કરવા આવનાર છે ગઇ કાલે ગજ
 શ્રીએ મને સાથે તેડી જઈને આપુ નગર
 દેખાડયું હતું જે શોભા જોઇને હું તો
 છકજ થઈ ગઈ હતી, ખડિયા રાજાઓથી
 ગામ હલમલી રહ્યું છે પ્રજાનો પ્રેમ ઉભ
 રાઈ જતો મે જોયો, માન આપણ બનેજ
 આજસુ, ને બેદરકાર છીએ આ મા'રી
 બીજી બે'નો કેટલો ઉમગ ધરાવે છે
 આજ રાતઆખી તેઓ ઉઘી નથી
 પોતાની કુમાર પ્રત્યેની ભાવનાને લીધે
 આજના મ ગળમય ઉત્તમમા ભાગ લેવા
 સારું અત કરણના પૂણ પ્રભાવથી કેવા
 દિવ્યાલકારોમા શોભિ રહી છે ! રાજાજી
 પણ આજ આખી રાત એ કાર્યમાજ સુ યા
 ઇ રહ્યા છે ને વાસ્તવિક એમજ થવું જોઈએ
 સવાર પડતા, પહેલાજ પહેરમા સકળ
 પ્રજા વર્ગ અને રાજાઓ કુમારના દરેને
 આવનાર છે તો આટલી બધી તૈયારી
 રાખવીજ જોઈએ તુ પણ ઝટઝટ તા'રા
 વખાલ ડાઝ ધારણ કરી લે ને લાવ મા'રી
 પણ વખાલ ડારની પેઠી હુ પણ તાકીદે
 તૈયાર થઇ બહ પછી તુ કુમારને પાવ

જામાથી લઈ આવ , હમણા પુરોહિત
 પધારશે કવરને ન ગળન્નાન કરવાનો
 સમય અને મુહૂર્ત થઈ ગયું છે જરા
 ઉતાવળી થા ને, મહારાજા પ્રધાન મંડળ
 સહિત પધારે છે પુરોહિત પણ સાથે છે ,
 પ્રભાત થયું ને આ પહેલું ચોથ
 ડીયું ઘણું જ શ્રેષ્ઠ છે માટે તુ તૈયાર
 થઈ કુમારને લઈને આહી તુર્તજ આવ

કેમ મહારાણી આજે તમે કંઈ
 મોડા ! આ તમારી સર્વ જોડેનો તમારા
 કરતા વહેવી તૈયાર થઈ ગઈ, તમે વાગે
 રહી ગયા. મ ગળન્નાનનું મુહૂર્ત થવા
 આવ્યું છે માટે તમે તૈયાર થઈને
 આવો હું હમણા અહીં પૂજન કરવા
 બેસુ છું, તમે આવી પહોંચો મ ગળ
 નનાનની યથાવિધિ થઈ રહ્યા પછી
 આ રતન જડિત પાવળીમા કુમારને રાજ
 સભામા લઈ જવા છે ત્યા પ્રજાજનોની
 લીડ અત્યારથી એટલી જામી ગઈ છે કે
 તલપૂર જળ્યા નથી રાજસભામા એ
 મહોત્સવ પૂર્ણ થયા પછી રાજકુમારની
 પાલખી મોટા રાજદ્વારી ઠાઠથી નગરમા
 ફેરવવામા આવશે તમે સકળ રાણીઓ
 માટે વેંચ્યો તૈયાર રાખવામા આવી છે
 રાત્રીના નગરમા દીપમાળા છે આજે
 આપણ સુખ અનુપમ થયું છે મને
 નથી લાગતું કે આવા વિધિ સુખને ઇદ્ર
 અનુભવતા હોય ! મહાત્મા અગિરા
 નધિનો એ પ્રમાદ છે કુમારની અલૌકિક
 કાંતિ જોવાની મને પોતાને તેમ પ્રજાજનને
 આતિ ઉત્સુકતા છે આજે આપણા સકળ
 સ્નેહ પૂલ થયા છે આપણી પૂવની ઠમાઈ
 આજે ફીગિત થઈ છે, આજે રાજભ ડાઝ

ખુલ્લા મુક્યા છે, સૂર્યોદયથી સૂર્યાસ્ત સૂધિમાં આજે યાચક વર્જને ઈચ્છિત આપવાનો મેં ઠરાવ કર્યો છે. આજે કારાગૃહમાંથી બંધીવાનોને મુક્ત કરવામાં આવશે, આજે પ્રજા ઉપર નીકળતું રાજ્ય-નું લેણું માફ કરવામાં આવશે, આજે પ્રજાને જે કર ભારરૂપ હશે તે કાઢી નાખવામાં આવશે, મારી પ્રીતિ પ્રજા અને મારો પ્રાણથી અધિક પુત્ર—મારો યુવરાજ, મારો રાજપાટનો માલિક, એ સર્વ એકળીબળના અરસપરસ રનેહથી સંકળાશે; આજે મારો જીવિતનો હેતુ પૂર્ણ થશે. મહારાણી તમને પણ ધન્ય છે! હું તમારો જેટલો સત્કાર કરૂં તેટલો ઓછો છે! તમારે કેાઈ દેવ સમાન પુત્રને જન્મ આપ્યો છે! લાવો મારો એ વહાલા પુત્રને તેના દર્શન કરવા મારું મન ક્યારનુંએ અધિ: બંધુ! હો વ્યવસાયને વ્યવનાયમાં, સર્વ તબવીબેમાં આમ સમય ચાલ્યો ગયો. દયો આ તમ્હારી વસ્ત્રાન્નકારની પેગ આવી સજ થાઓ. રાણીએ દિવ્યવસ્ત્રાલકારો ધરણુ કર્યા રાજા અને રાણી એકરૂપ બન્યા અનેક પટરાણી સહીત ઘેરાએલા રાજા મદોન્મત્ત હાથણીઓના સસુહમાં મોટા ગળેન્દ્ર સમાન શોભવા લાગ્યો. રાજ્ય-ચહુમાં રાજ્યદરબારમાં જયઘટા વાજવા લાગી વિવિધ પ્રકારના વાજાંત્રો અને જયનાદ. તે જ પ્રજાજનના હર્ષથી જાણે ર્યદેવતા પણ વહેલા વહેલા તૈયાર થઈ હોયતી તેમ ક્ષિતિજમાં જણાયા. મહારાણી સજ્જ થઈને બીજી પોતાની સજ્જ રાણીઓ સહ કુમારને મંગળ સ્નાન

કરાવવા: અર્થે દિવ્ય રતનોથી અલંકૃત કરેલી ભૂમિમાં વિરાજ્યાં. પુરોહિતે સ્વસ્તિવાચન વાણુ કર્યું. રાજાએ દાનના સાગરને છલકાવ્યો. યાચકોને સંતુષ્ટ કર્યા, બંધીવાનોના બંધ છોડયા, પ્રજા ઉપરનું રાજ્ય તરફનું લેણું માફ કર્યું, જે કરથી પ્રજાના મનમાં કાંઈક પણ ખિન્નતા હતી તેથી મુક્ત કરી. એમ સ્નાન વિધિનું યજ્ઞન પૂજનનું પ્રાથમિક કાર્ય પૂણ થતાં કુમારને લાવવાની પુરોહિતની આજ્ઞા થઈ. કુમારને લાવો; એવો પ્રેમધ્વની રાજરાણીના સુખ-માથી નીકળતા એક કારમી ચીસ અંત:પુરમાંથી સભળાઈ! હૃદયને ભેદી નાંખે એવો ત્રાસજનક ધાવ્યનો અવાજ રાજરાણી અને સકળ મંડળના કાન ઉપર આવ્યો. રાજા રાણી ભયભીત થયા શું કાંઈ કુમારનું અનિદ્ર છે! એકજ ન્વાસે સહ મંડળ અંત:પુરમાં દોડ્યું! પુંબ પુત્રને ઠેકાણે રહી, ધાર્યું સર્વ ધૂળ મળ્યું, મનના મનોરથ મનમાં સરયા! સુખનાં મોજાં બધ પડયા! દુ:ખના ઉપડયા! હાહાકારનો ઘોષ આવતો જણાયો એકજ ક્ષણમાં સર્વ ફેરફાર થઈ ગયો! આનંદ મોજામજા સર્વ કલેશના વમળમાં વિટાઈ ગયું! પ્રજાનો હર્ષ ગૂમ થઈ ગયો! નગર-માં રો કકળાટ અને હાચપીટ થઈ ંહી, પવન પેરે વાત ફેલાઈ ગઈ કુમાર શબવત્! રાજાની જીવનદોરીશબવત્! રાણીનું સર્વસ્વસુખ શબવત્! મહર્ષિ અગિરાનો પ્રનાદ શબવત્! રાજાનો સર્વ વભવ શબવત્! નેમ કુળકાના એકજ ઘાથી કંદળી સ્થંભ તૂટી પડે,

જેમ વિદ્યુતથી પ્રચંડ પહાડના ચુરેચુરા થઈ જાય, જેમ મહેશ્વરનું ત્રિવૈચન ખલવાથી સંદિમાનનો મહાર વધી જાય ! તેમ રાજ રાણીનો મહાર થઈ

જાય ! તેઓ હુમારને ચેતન્ય રહીત બેતા પૃથ્વી ઉપર તૂટી પડ્યા ! બેલાન અવસ્થાને પામ્યા ! નગરમાં હાહાકાર વતાયો અશ્રુના પૂર વહ્યા ! !

સ્વામિ સમાન સર્વ કર્મ કરો

સ્વામિ સમાન સર્વ કર્મ કરે-સ્વતંત્રતાથી સર્વ કર્મ કરે-સ્નેહથી કાચ કરે પણ દાસ કાચ નહિ-શુભામી નહિ સર્વ કોઈ કામ કરે છે પરંતુ તેમાંના મર્વે કાર્યના શુભામ થઈને-દાસ થઈને કાચ કરે છે પણ કાર્યના સ્વામિ થઈને કામ કરતા નથી એજ સંસારનું બંધન છે અને એજ વજ્રસમાન મનુષ્યના પગમાં પડેલી એડી છે જો કર્મના શુભામ થઈ જવામાં આવે તો પછી કર્મના ચક્ર પર ચડી જવાય છે ને અનંત કાળ વ્યતિત થવા છતાં પણ તેમાંથી મુક્ત થવાનું નથી શુભામ તરીકે કામ કરવામાં પરિણમે દુ ખજ પ્રાપ્ત થાય છે સ્વામિ સમાન કાર્ય કરવાથી સકળ વ્યવહારમાં વર્તવા છતાં નિર્દોષ રહી મુક્ત દગા સ્વાધી શકાય છે શુભામો દશામાં રહેલો કોઈ પણ માણસ કદાપિ સ્નેહથી કામ કરેજ નહિ તે ગંધા વૈતરૂજ કરી છૂંવાનો તેના કરતાં સ્વતંત્રતાથી-સ્નેહથી કરનારો અખંડ અવિજિન્ન રીતે કર્મ કરવા છતાં જાણે કર્મ રહીત-કર્મ સંન્યામી હોય !! એવો મહા પુરૂષ જણાશે સગા, સગાઈ, નાતબંધ, દેશ કે સમસ્ત વિશ્વ જો તેના તરફ સ્નેહ

લાવ અને સ્વામિ સમાન થઈ તમે પ્રત્યેક કાચ કરશો તો ખરે ! તમોને એ કાર્ય કંઈ પણ પરિશ્રમ વિનાના જણાશે ને વધુને વધુ તમારા હૃદય બળને તે તરફ આકર્ષિત થઈ જશે, પણ આથી ઉત્પન્ન જ્યારે તમો તેમને માટેના કાચ કોઈના દબાણથી વા શુભામગિરીથી ઠર્યો ત્યારે તે સકળ કાચ તમોને દુ ખરૂં જણાશે, સર્વ વેદ સમાન ઝેર જેવું લાગશે, સ્નેહ કે સ્વતંત્રતા વિના એ સર્વ તમોને દુ ખરૂં જણાશે સ્નેહ-સ્વતંત્રતા-પ્રેમ એ એક ખીજના અનુમાથી કે આખર જીવિતનો પરિશ્રમ વિગણાવનારો પહોંચવું તેજ છે ને તેવી વિગણાવસ્થા સમારમાં મર્વ કાર્ય કરવા છતાં, સમારમાં પહોંચવા છતાં સ્ત્રી પુનઃલિંગ સર્વમાં જોડાઈ રહેવા છતાં, સ્વતંત્રતા પ્રેમ કે સ્નેહથી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે જગન્મતમાં જે દુ ખડુ ખ તજડે થડે તેનું વાસ્તવિક કારણ એ છે કે મનુષ્ય જાણે પોતાને ગીર આ કુટુંબ વ્યવસ્થા ની રેક આવી પડી હોયની તેમ કંઈક પ્રવર્તે છે, તે જ્યાં આણુજ મનુષ્ય વા થયું ત્યાં પરી નાતબંધ દેશ વિશ્વ માત્ર આજુ, પછી પાની વર્તિ ક્યાંથી

સ્પુરે ? જે પુરૂષ પોતાની સ્ત્રીને પોતાની નજર આગળથી ખસવા દેતો નથી, તેના ઉપર પૂર્ણ દેખરેખ રાખે છે તેમજ તેના ઉપર પોતાને શકા છે, તેને પોતાની નજર આગળ જોઈ સુખી થાય છે નજર પાસથી ખસતાં અથવા કોઈ જાતની વિરુદ્ધતા જોતા દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે આનું નામ સ્નેહ-પ્રેમ નથી. એક જાતની વિકારી પ્રીતી છે-દાસપણાની સ્થિતિ છે. પ્રેમમાં દુઃખ હોયજ નહિ પ્રેમ પૂર્ણ સુખરૂપ છે--બ્રહ્મરૂપ છે જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં દુઃખનો કેવળ અભાવ છે પ્રેમમાં સંપૂર્ણ સુખ છે. મનુષ્ય ત્યારેજ વિરાગને યોગ્ય થાય છે કે જ્યારે તેના હૃદયમાં શુદ્ધ પ્રેમ હોય છે, જ્યારે તે વિશ્વ માત્રને પોતાના કુટુંબ સમાન જીએ છે, ને સકળ કર્મો દાસપણાથી કે શુભામ સ્વરૂપે નહિ પણ એક સ્વતંત્ર ચોદાની માફક કરતો હોય છે. એવો શુદ્ધ પ્રેમી, કાર્યના સ્વામિ તરીકે કાર્ય કરનારો મનુષ્ય સ્ત્રી પુત્રાદિકલાં માંડીને સકળ બ્રહ્માંડ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરે છે. યસ્તિવન્દ્રિયાણિ મનસા નિયમ્યારમ તંજ્જન ।

કર્મેન્દ્રિયૈઃ કર્મયોગમસક્ત સન્નિશિષ્યતે ॥
શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતામાં શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન અર્જુનને આ પ્રમાણેજ કહે છે. હે અર્જુન ! જ્ઞાને દ્રિયોવડે મનથી કર્મને રોકી જે મનુષ્ય કર્મેન્દ્રિયોવડે કર્મમાં પ્રવર્તે રહે છે તે મનુષ્ય શ્રેષ્ઠ છે, કર્મ તેને લોપી શકતાં નથી. અને વળી આગળ એજ પ્રમાણે કહે છે કે મારે સંસારમાંથી કાઢ પણ પ્રાપ્ત કરવાનું નથી છતાં પણ હું કર્મમાં પ્રવર્તે કુમારને જેનું કારણ હુંજ છે કે

પરમાત્મા-રાગ રહિત છે-પ્રત્યક્ષ છે કારણ કે તે સ્નેહ રાખે છે. વાસ્તવિક પ્રેમ અને સ્વાર્થિ પ્રેમ એ બંને એક એકથી નિરનિરાળાંજ છે. વાસ્તવિક-શુદ્ધ પ્રેમ સંસાર બંધનથી મુક્ત કરી પરમ પદમાં લઈ જાય છે. સ્વાર્થિ પ્રેમ જન્મ મરણના ચક્રમાં જીવાત્માને ભ્રમણ કરાવ્યા કરે છે, પ્રાકૃતિક આસક્તિ માયાના સન્નજડ બંધનમાં બાંધી લેય છે ; એ આસક્તિ શુદ્ધ પ્રેમ નથી, ને જ્યાં શુદ્ધ પ્રેમ નથી ત્યાં સકળ કર્મ બંધનરૂપ છે ત્યાં મનુષ્ય સ્વામિ સમાન કર્મ કરવા અશક્ત છે. તેના પગમાં પરત ત્રતાની જોડી છે તેના જળામા શુભામગિરીનો ફાસો છે.

સ્વામિ સમાન કર્મ કરનારોજ અવધિએ પહોંચે છે, મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરે છે તેનાં માયાના બંધનો આપોઆપ તૂટી જાય છે. માયાની બંધનમય સાંકળો પછી ઘડાતી નથી એક તટસ્થ પુરૂષની માફક તેનાં સર્વ વર્તનો થઈ જાય છે તે પ્રકૃતિના યથાર્થ સ્વરૂપનું દર્શન કરે છે. સાગ નરસા કાર્યની તેને પરવા રહેતી નથી એ તો સંસારમાં આસક્તિ વગરનો થઈને અવિદિત કર્મો સ્વતંત્ર રીતે કરતોજ રહે છે. આ સંસારમાં એક અપરિચિત પુરૂષ કે પ્રવાસીની માફક તે કાર્યમાં પ્રવર્તે રહે છે. તે જ્યની કે પરજ્યની હૃદયની કે શોકની કશાની દરકાર કરતો નથી તેને પાપ અને પુન્ય સમાનજ છે. પાપ પુન્ય ધર્માધર્મ તેને કશુંજે જોવાનું રહેતું નથી આખું વિશ્વ પોતાના ઘર સમાન સમજે છે સર્વને પોતાના સમાન જીએ છે તે પરિણામની

અપેક્ષા રાખતો નથી સ્વતંત્રતાથી કાર્ય કરવું, સ્વામિ સમાન સર્વ કર્મ કરવા એ તેનો મહામત્ર છે, તે કર્મનો દાસ નથી પણ કર્મ તેના દાસ સમાન થઈ ગયેલા હોય છે

મયિ સર્વાણિ કર્માણિ સન્યસ્યા ધ્યાત્મ ચેતસા ।

નિરાશીર્નિમમો ભૂત્વા યુધ્ધસ્વ વિગત જ્વર ॥

એ શ્લોકનું તાત્પર્ય એજ સૂચવે છે કે તું સ્વતંત્ર થા કર્મના બંધન અથવા કર્મને તારે શીરશા નાંટે બેઠો રી લે છે? પુત્ર કલ્યાદિક સર્વ ઉપરની મમતા તણી યુદ્ધ કરે છે અર્જુન! વિવેક બુદ્ધિથી તું મંડળ કર્મા મને અપણુ કર્મનો મગી, ભાગી વિદાગી તું ન

થા કર્મનો શુભામ ન થા કર્મ તને કશું કરી શકનાર નથી એ તું સ્વતંત્ર રીતે કર્મો કરીશતો એ હર્ષ ગોકની કે જ્ય પરાજયની ઇચ્છા વગર કર્મો કરવામાં આવે તો તે કર્મયોગ જ્ઞાનયોગનીજ ખરા ખર છે જ્ઞાનયોગી જે પ્રાપ્ત કરે છે તેજ એવો કર્મયોગી પ્રાપ્ત કરે છે, પણ સકળ વાતનો સાર એજ છે કે કર્મના દાસ ન થવું કર્મના સ્વામિ હોઈએ તેમ નિરપૂહી થઈને કર્મ કરનાર પરમપંને પામે છે તે જન્મમરણના ચક્રમાં પુનઃ ચડતો નથી તે અખડાનદ અનિચ્છાનદ પ્રહાર બની નીજરૂપમાં નીજધામમાં નિરંતર વિલન છે કે જે પદ મહાયોગી થોને પણ હુલ્લ છે

ધ્રુવ અને માતા

ધ્રુવ કથા ભાગ ૧

સ્નય ભૂ મનુનો પુત્ર ઉત્તાનપાદ નામે રાજા હતો, તેને સુરૂચિ અને સુનીતિ નામની બે રાણીઓ હતી, સુરૂચિ જીવેલી બહાલી હતી ને સુનીતિ અણુમાનિતી હતી તેથી તેને અને તેના કુવરને ખાવા પીવા માટે સાધારણ નિમનોક મળતાં હતી, સુરૂચિ ના કુવરનું નામ ઉત્તમ અને સુનીતિના કુવરનું નામ ધ્રુવ હતું

એક દિવસ સુનીતિના કુવરને યોગામાં લઈને રાજા લાડ લડાવતો

હતો, તે વખત અણુમાનિતીનો કુવર ધ્રુવ રમતો રમતો ત્યાં આવી ચડ્યો, ઉત્તમને રાજાના યોગામાં રમતો જોઈને તેને પણ ખેસવાનું મન થયું, તેથી તે રાજાના આસન ઉપર ખેસવા ગયો, પરંતુ રાજાએ તેને તેડ્યો કે બોલાવ્યો નહિ આ વખતે રાજાની પાસે સુરૂચિ બેઠી હતી તે બોલી—

પુત્ર હજી તું તો બાળક છે, માનિતી ને અણુમાનિતી શું હોય તેની તને ખબર નથી, એટલે તું રાજગાદીનો હુલ્લેખ મનોરથ કરે છે, પણ એ ગાદી તો મારા

કુંવર ઉત્તમને માટે છે; તાર માટે નથી; તું રાજાનો પુત્ર છે પણ આણ્વમાનિતીને પેટે અવતર્યો છે તેથી તને રાજ્યાસન મળે નહિ; કદી તને ઉત્તમની પેઠે ગાંધી ઉપર બેસવાની ધૃત્યા થતી હોય તો પ્રભુને ભજ મા'રે પેટે અવતાર માગી લે એટલે મળશે !

રાજાની માનિતી સુરચિને ગર્વ ધણો હતો, તેથી તેણે રાજાના સાંભળતાં ધર્ષા કરી ઉપર પ્રભાણે કહ્યું, તે સાંભળી રાજા તો કશું બોલ્યો નહિ, ને બેઠો રહ્યો, પણ ધ્રુવ દબાવેલા સપની પેઠે ખીજવાઈ મોટા નિશ્વાસો નાંખવા લાગ્યો. તેને ક્રોધ ઘણો ચડ્યો પણ બાળકનાથી શું થાય ! તેથી રોતો ડુસકાં ભરતો ચાલી નીકળી માતાને મંદિર આંચો. સુનીતિએ ધ્રુવને રોતો બોલ્યો કે તરત બાળામાં લીધો, હૈયામાં લીડ્યો; એટલામાં નગરજનોએ આવીને ધ્રુવને આશ્રમાન માતાએ કહેલાં વચનો સુનીતિને કહ્યાં, તે સાંભળીને સુનીતિના બળતા હૈયામાં બી હોમાયું, ને શોકચનાં વચનો સંભારી સંભારીને ધિરજ છોડી લાંબોરાગ કાઢીને રોવા બેઠી, માને દીકરો ઘણું રોયાં. રોઈરોઈને થાક્યાં, રોવાનો પાર આંચો પણ દુઃખનો પાર આંચો નહિ. ઘણી રીતે વિચાર કરવા લાગી પણ આ દુઃખનો કોઈ રીતે માર્ગ સૂઝ્યો નહિ, અતે નિશાસા નાખતી બાળાએ મુંઝાઈને કહ્યું—

મા'રા બાળ કુમાર ! હું તો અણુમાનિતીને અભાગણી છું. તું મારો કુંવર છે, મને રાજાનું સુખ નથી તો તને ક્યાં જી હોય ! પણ તેમાં આપણે કોઈનો દોષ

માનવો બેઠો નહિ ! પુત્ર ! જે બીજાને દુઃખો આપે છે તેને પોતાને જ બીજાને આપેલાં દુઃખો પાછાં ભોગવવાં પડે છે. આપણે કોઈને પણ દુઃખો આપ્યાં હશે તેથી આપણે દુઃખ પામીએ છીએ ! તેમાં સુરચિને કે રાજાનો અપરાધ ગણવો બેઠો નહિ, તને તેણે સાચું કહ્યું છે. હમણાં રાજા સુનીતિ મારી રાણી છે એવું કહેતાં પણ શરમાય છે. જ્યારે મારું માન રાજા પાસે નથી, ત્યારે તું મારા સ્તનમાથી દૂધ પીને મોટો થયો છે, તો તારું માન તો ક્યાંથી જ હોય !

હવે પુત્ર ! વૃથા શોક કરવામાં કાંઈ ફળ નથી, માટે અપરમાતાના વચનોને માથે ચઢાવીને તું ભગવાનનું આરાધન કરવા જા ! જેઓ પ્રભુનું ભજન કરે છે તેઓ પ્રભુને ઠાલાં લાગે છે, તું પણ તેને ભજીશ એટલે તારા મનોરથ પ્રભુ પૂરા કરશે ! આગળ પણ પ્રભુની ભક્તિથી ઘણા ઉત્તમ પદને પામ્યા છે. બ્રહ્મા ને તારા દાદા મનુને પણ પ્રભુનું આરાધન કરવાની મોટાં પદ મળેલાં છે, માટે રાજાગાદી અથવા તેથી પણ અધિક એવાં અલૌકિક સુખની આહવા કરો તો હે પુત્ર ! વનમાં જઈને તપ કરો.

એટલું બોલીને સુનીતિ તો વિરામ પામી પણ ધ્રુવનું મન વિરામ પામ્યું નહિ તે તો વિચારમાં પડી ગયો. રહતી માતાએ આપેલો ઉપદેશ વારંવાર વિચારવા લાગ્યો. ધ્રુવને છેવટ લાગ્યું કે માતાનું કહ્યું કરવામાં જ મારા કલ્યાણનો માર્ગ છે, તેથી ધ્રુવ તે પ્રભાણે

કરવાનો દ્રઢ નિશ્ચય કરીને પિતાનું રાજ્ય
અને રાજનગર છોડી વનમાં જવા ચાલી
નીકળ્યો—

ધ્રુવ કથા ભાગ ૨

ધ્રુવ અને નારદ

અહો પ્રભુ ! તમારી નીલા અગાધ
અને અલૌકિક છે ! મદારી જેમ માક
ડાને નચાવે છે તેમ તમારી લીલામાં
જગત્તુ બધું નાચી રહ્યું છે પ્રભુ ! તમારી
લીલાનો પાર કોણ પામ્યું છે ? કોઈ
નહિ તો આ ન્હાનો બાળક ધ્રુવ તેના
પારને કેમ ડગીને પામશે ? અર પ્રભુ !
રાજ મદીરનો રમનાર ધ્રુવ ! બાળક
ન્હાનો-રાજકુમાર-ધ્રુવ ! કે જે મર્મસ્વ
છોડી ને વનમાં જવા નીકળ્યો એ તો તેણે
ધણ જ મો'ટું પગક્રમ કર્યું છે ન્હાના
બાળકોને ખાવું, પીવું, રમવું દ્રઢવું તેના
વિના ખીજ ખબર હોતી નથી તેને
માતાકે અપમાન શું હોય તેની ખબર
પડતી નથી, પરંતુ આ ધ્રુવ તો ડોઈ નવાઈ
જેવો છોકરો છે તેમ ન હોય તો આ ન્હાની
ન્હાની અવસ્થામાં તેમાં પણ રાજકુમા
રમાં આટલી ઉંડી સમજણ ક્યાંથી હોય
હો બાળક ! તુ તારે માગ જવા નીકળ્યો
છે એવે તારૂં સારૂં થશે, પણ તું
નાનો છે તેથી લય કર વનમાં એકલો
ક્યા રહીશ ? એ બધો વિચાર કરતા
પારાવાર દુઃખ થાય છે, નહાલા ધ્રુવ ! તને
મા'રો આગીવાદ છે કે તું સુખી રહે
અને તને પ્રભુ રહાય કરો ! એવી મા'રી
પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના છે

પ્રિય વાચનારા સાલળ જેને માટે
પ્રભુને રહાય કરવા સારૂં હું પ્રાર્થના કરું છું

તે રાજકુમાર ધ્રુવ ધરમાંથી નીકળીને
એકલો વન ભણી ચાલ્યો જતો હતા
એટલામાં નારદ મુનિને ધ્રુવ કુમાર
રીસાઇને વનમાં જાય છે એવી ખબર
પડતા તેના માર્ગમાં આવીને ધ્રુવને
મળ્યા ન આશિવાદ સૂચક પોતાનો
જમણો હાથ તેના માથા ઉપર મૂકીને
વનમાં જવાનું કરવું પૂછ્યું, એટલે ધ્રુવે
કહી સલામત્યું તે સાલળી નારદજી
વિરમયને પામ્યા ને ક્ષત્રિયોના વખાણ
કરવા લાગ્યા વળી કહ્યું કે-ક્ષત્રિયો
માન અને અપમાન શું કહેવાય તેને
સારી પેઠે સમજે છે તેઓ પોતાનું
અપમાન મહન કરી શકતા નથી ધ્રુવે
હજી બાળક છે પણ પોતાની અભૂમિ
નિતી માનાએ ડરેલું અપમાન-ઠેલો
કઠોર વચનો ને ભૂલતો નથી-એમ કહીને
ધ્રુવને કહ્યું-કુમાર ! હજી તું બાળક અને
રમવા જેવો છે ! આટલી નાની વયમાં
તારું માન ને અપમાનના વિચારો કરવા
ઘટિત નથી ! સુખ અને દુઃખ પોતાના
ક્રમ પડે યાય છે અથાત્ કર્મ ફળરૂપ છે
તેથી સુખ ભોગવવાથી પુન્ય ઓછું થાય
છે ને દુઃખ ભોગવવાથી પાપ ઓછું થાય
છે માટે સર્વ કોઈએ પોતાના પ્રારબ્ધનો
યોગે જેટલું મળેલું હોય તેટલામાં સતો
પમા લેવો જોઈએ કારણ પ્રભુને અતુ
કુળતા વિના ઉદયમ ફળ મળતું નથી
વળી તારી માતાએ કહ્યા પ્રમાણે યોગ
માધના વડે પ્રભુના પ્રભુને પ્રસન્ન કરવામાં
ઘણીજ કઠિણતા છે જન્મ સુધિ પ્રયત્ન
કરનાશ યોગીજનોને પાપ એ પ્રભુ
પ્રમદ થતા નથી, માટે આટલી નાની

અવસ્થામાં આવેા મોટો દુઃખદુઃખ છોડી દેવો જોઈએ જે તારે પ્રભુની ઉપાસના કરવાનું મન હોય તો વૃદ્ધાવસ્થામાં કરજે, વળી આપણા નસીબમાં હોય તેટલાં સુખ અને દુઃખ આપણને પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી તેને ભોગવવાં જોઈએ, ભોગવવાં સિવાય તેનો અંત આવતો નથી. માટે ખીજનો દોષ ગણવો નહિ, ને આપણાથી અધિક શુભવાન હોય તેને જોઈને રાજ થવું તેની ઇર્ષ્યા કરવી નહિ; ને જે આપણી બરોબર હોય તેની સાથે સ્પર્ધા કરવી નહીં પણ મિત્રતા બાંધવી; વળી કોઈ આપણાથી ઓછા શુભવાળો હોય, તેને જોઈને તેનો તિરસ્કાર કરવો નહિ પણ તેના ઉપર દયા રાખવી. આજ સુખનો માર્ગ છે. તને સુરૂચિએ કે ઉત્તમ દુઃખ આપેલું નથી; એ તો તારા કર્મના ફળરૂપ છે. અને તેનો ભોગ- લવાથી અંત છે, માટે તેનો દોષ નહિ ગણતાં પોતાને મજેલી સ્થિતિમાં સંતોષ માનવો, તથા તારાથી તેઓને અધિક સુખ છે એમ જાણી રાજ થવું પણ તેની ઇર્ષ્યા કરવી નહિ એવો માર્ગ તારા પ્રતિ ઉપદેશ છે પછી જેવી તારી મરજ તેમ કર !

ધ્રુવે નારદજીનાં ઉપદેશ વચનો સાંભળ્યાં પણ ગળા હેઠાં ઉતર્યાં નહિ, નારદજીને કહ્યું આપ પૂજ્ય છે, અને આપે મને સુખ અને દુઃખમાં સુખકાન્ક માર્ગનો ઉપદેશ આપ્યો પરંતુ એ ઉપદેશ મારા વિધાએકા હૃદયમાં દરતો નથી ! વચનોરૂપી બાણોથી મારું હૃદય વિધાલુ છે; વળી અત્રિય છું તેથી આપને જાણુએ

કે મારા સ્વભાવ પણ જાતિ પ્રમાણે થયે છે અને તેણે મને સ્વાધીન અને પરા-ધીન કરેલો છે માટે માનવા જોગ આપનાં વચનોનો અનાદાર કરું છું, તેથી આપ મારા ઉપર ક્રોધ કરશો નહિ; ને મારા દુઃખ સામું નજર કરી ત્રિભુવનમાં ઉત્તમ પદ મેળવાય એવો માર્ગ બતાવશો !

સત્યુરૂપોનાં હૃદયો અતિશય કઠણ વાળાં હોય છે તેઓ પારકું જીવું કરીને રાજ થાય છે. બાળકનાં કઠણજનક વચનો સાંભળીને નારદજીને દયા આવી તેથી આ પ્રમાણે કહ્યું—વત્સ ! તારા સુખનો માર્ગ તો તારી જનેતાએ કહ્યો એજ છે. પ્રભુનું ભજન કરનારને કશી વાતની ઉણપ રહેતી નથી ! અને સેવા કરનારને પ્રભુ સકળ સુખો આપે છે, તે પ્રભુની આરાધના કરવાનું હું તને ઉત્તમ સ્થળ બતાવું, ત્યાં તું જા; જમનાં નદીના કાંઠા ઉપર મધુવન નામનું વન છે, તે વનમાં પ્રભુ નિરંતર દર્શન આપે છે; ત્યાં તું જમનાંજીમાં નાહીને પવિત્ર આસન ઉપર બેસી એ પ્રભુની ફળપૂલ જે કાંઈ મળે તે વડે પૂજા કરજે. તેનાં ચરિત્રો જાણે ને યોગ માગે વડે તેનું ધ્યાન ધરજે ! એ પ્રભુનું ધ્યાન કરવા યોગ્ય રૂપ આપું છે—એ પ્રભુનું રૂપ સામંજું છે, અને ચાર ભુજ એટલે એ પ્રભુને ચાર હાથ છે, દરેક હાથમાં—શંખ, ચક્ર, ગદા, અને પદ્મ એટલે કમળના પૂલના આકારનું આદ્ય, એમ ચાર આયુધોને ધાગણ કરે છે અને પીળાં પીત્તામ્બર ધારણ કરે છે, વળી કાંતમાં કુંડળ હાથમાં કાંઠાં, કંઠના કોરુનું નાનનો નહિ અને માથે

ભુગટપહેરે છે બીજા પણ અલગરો
ધારે છે તથા 'વનના સુદર કુવોની માળા
પણ પહેરે છે એવા સુદર પ્રભુનું મના
મનને ઠેકાણે રાખીને કરશે । મનચચળ
છે, મનને પ્રભુના ભજન સમય બીજે
જગ દેલુ નહિ મન વિના કોઈ કામ
સાડુ થતુ નથી, માટે પ્રભુને ભજવાગે
અભ્યાસ કરવો તે વખતે મન ઠેકાણે
રાખીને કરવો । પ્રભુનું સેવન કરવામા
નિરતર અવ્યસ રાખવો તેનું નામજ
ભક્તિ ભક્તિથી ભગવાન આધીન થાય
છે પ્રભુની સેવા કરવી તેનું નામજ ભક્તિ
છે એ ભક્તિ માણસોનેજ બહાવી છે
એમ નયો, પણ ભક્તિ તો પ્રભુને પણ
બહાલી છે સેવા કરનારને પ્રભુ પણ પ્ર
સન્ન થાય છે એમ કહી નિરતર જપ
કરવા માટે તથા ભગવાનની એવાને વખતે
જે મંત્ર બોલી પૂજા કરાય-તેવો ખાર
અક્ષરનો મંત્ર નારદજીએ પ્રુવને આપ્યો
અને કહ્યું કે આ મંત્ર માત્ર દિવસમાજ
એચરના દશનરૂપ ચમત્કાર બનાવશે, આ
પ્રમાણે નારદના વચન માલગી પ્રુવ તેને
પ્રદક્ષિણા કરી નમન કરીને મધુવનમા
ગયા, એટલે ત્યાંથી નીકળીને નારદમુની
રાજ પાસે ગયા ત્યાં રાજને શોક કરતો
જોયો રાજાએ નારદજીનું સ્વાગત કરી
અને પૂછ્યું ! નારદજી મારા બાળ કુમા
રને તમે દીઠો કે ? અરે સ્ત્રીને આધીન
થઈને મેં મારા નહાના બાળકનો ત્યાગ
કર્યો મને ધિક્ક છે ! મેં બાળકની દયા
આણી નહીં ને વનમા જવા દીધો । અ
તે વનમા કેમ જશે ! શું કરશે ? કમ

રહેશે । અંતે તેની ડોલુ વધા કરશે । રા
જને હું જ પામતો જો નારદે સુખ સ
માચારકહ્યા રત તેની ફીડર કરીગ નહિ,
પ્રભુ તેને અહાય કરશે ને તેની રક્ષા કરશે,
મહામનના ઉદ્દેશથી ચોડા સમયમા
સવ વૈકમા ઉત્તમ એવું પ્રભુ પાસેથી
વરના મેળવશે આટલું કરી નારદજી
ગયા પ્રુવ મધુવનમા જઈ જમનાજીમા
નાલીને વિપવાસ કરી પ્રભુની ભક્તિ કરવા
લાગ્યા પહેલાં મહિનો બોરને કોડા ત્રીજે
ત્રીજે દિવસે ખાધને પ્રભુની આરાધનામા
કાઢ્યો, બીજો માસ પહેલાં મૂખ પાન છું
છું દિવસ ખાધા, ત્રીજે મહિને નવમે
વિસ આવે ત્યારે માત્ર પાણી પીધું,
ચોથા માસમા પાણી પણ મૂકી દીધું ને
ખારમો દિવસ આવે ચારે વાયુનો આહાર
કરવો અથાત ખાર દિવસ સૂધી શ્વાસ
લેવો નહિ એ પ્રમાણે પ્રભુની ઉપાસના
કરતા પાચમે મહિનો આવ્યો ત્યારે શ્વાસ
પણ બંધ કરી એક પગ ઉપર ઉભા રહ્યા
એક પગે ઉભા બી વાયુનો રોધ કર્યો
એટલે બધા લોકમા ચાલતો વાયુ બંધ
થઈ ગયો, તેથી દેવતાઓ ભય પામ્યા ને
ગભરાવા લાગ્યા, પછી તેઓ સુઝાઈને
ભગવાનને શરણે ગયા દેવતાઓને ભય
ઉત્પન્ન થયો એમ બાણીને ભગવાને દે
વતાઓને કહ્યું જે "તમે ભય પામશો
નહિ, ઉત્તાનપદ રાજાનો પુત્ર તપ કરે છે
તેણે પોતાનો શ્વાસ ગ્રાધેલો છે તેથી આ
પ્રભુ થયું છે હું હવે તેના ઉપર જાનિ
પ્રાન્ન વડે તેની મન કામના પૂર્ણ કરીશ,
એ જ તમે ભયમાથી મુક્ત થશો । "

હવે પ્રુવ તો બધા વગતને પ્રભુ-

પણ દેખવા લાગ્યો. ધ્રુવનાં મનમાં પ્રભુ વિના બીજું કંઈ હતું નહિ-તેથી પ્રભુ તેની સન્મુખ આવી ઉભા ને ધ્રુવના માથા ઉપર પ્રસન્ન થઈને પોતાનો પવિત્ર હાથ મૂક્યો. કાલું કાલું બોલનાર ના'ના બાળકને પ્રભુની પ્રાર્થના કેમ થાય તેની શી ખબર હોય ! તથાપિ પ્રભુની કૃપાથી તેની વાણી ઉઘડી ગઈ તેણે સ્તુતિ કરી પ્રભુને કહ્યું હે નાથ ! હું તો સંસારીને કામના વાળો છું તેમાંથી આપ મને ઉગારીને ઉત્તમ ગતિ આપશો !

આવાં વચન સાંભળીને પ્રભુએ કહ્યું-“હું તારા હૃદયને સંકલ્પ બાલું છું હે રાજકુમાર ! જે સ્થાન બીજાને મળ્યું નથી તે સ્થાન તારા ઉપર પ્રસન્ન થઈને હું તને આપું છું, જે પદ, સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે જેની સાત ઋષિઓને તારામ ડગ પ્રદક્ષિણા ફેરે છે તે પદ હું તને આપું છું. તું ત્યાં નિરંતર રહીશનેની તે ધ્રુવપદ કહેવાશે. આપણાં પોતાને મળેલી સ્પર્શ વનમાં આમાનવો, તથા તારાથી તેઓ

સુખ છે એમ જાણી રાહ થઈ પહોંચી કરવી નહિ એવો મારા તારા પ્રા. ઉપદેશ છે પછી જેવી તારી મરણ તેમ કરે !

ધ્રુવે નારદજીનાં ઉપદેશ વચનો સાંભળ્યાં પણ ગળા હેઠાં ઉતર્યાં નહિ, નારદજીને કહ્યું આપ પૂજ્ય છે, અને આપે મને સુખ અને દુખમાં સુખકરક માર્ગનો ઉપદેશ આપ્યો પરંતુ એ ઉપદેશ મારા વિધાએલા હૃદયમાં ઠરતો નથી ! વચનોરૂપી બાણોથી માંડે હૃદય વિંધાણું ને; વળી ક્ષત્રિય છું તેથી આપને જણાશે

એ છે, માટે ઘેર જા અને ત્યાં જઈ તારા પિતાનું રાજ લોગવ ! હું તને કહું તે સાંભળ ! તું ઘેર જઈશ એટલે તારા પિતા તારૂં સન્માન કરશે ? ને તને રાજગાદી આપી લગ્ન કરવા વનમાં જશે ! મૃગયા રમવા જતાં તારા ભાઈ ઉત્તમ નાશ પામશે ! તેની મા સુરૂચિ તેને શોધવા જશે ને અગ્નિમાં બળી મરશે ! તું મોટો વિજયી થઈશ. તારા પિતાના જવા પછી તું છત્રીશ હજાર વરસ સૂચિ રાજ્ય લોગવીશ ! તે પછી ઘણા મોટા યજ્ઞ કરીને મો'તના માથા ઉપર પગ મૂકી મારા પદને પામીશ ! તું મારૂં આપણું ઉત્તમ સ્થાન તેને વિષે રહીશ એટલે તે ધ્રુવ મંડળ કહેવાશે ! જે ઠેકાણે કરવા પછી તારે ફરી ફેરે અર્થાત્ જન્મમરણ થશે નહિ” એટલું કહીને પ્રભુ અંતર્ધ્યાન થયા. પછી ધ્રુવ ઘેર ગયા ને પ્રભુના વચનો પ્રમાણે પિતાનું રાજ પામી અતે ઉત્તમ સ્થાનને પામ્યા—બોલો જયરંગ.

અને યદુરાજા.

(૧૦ થી સંધિ)

હું ને કાણેકાણે નવાં નવાં ઉત્પન્ન થાય અને યોગા પુરૂષ કયાં પછુ શોધ આકાર થી. ધાગણ કમા:—જેમ ચંદ્રની કળાઓની કરે છે, વળી કરે છે પણ ચંદ્રમાને કંઠમાં ડાસતું

તેમાનું કશું એ નથી તેમ જન્મ મરણના વિકારો દેહને થાય છે પરંતુ આત્માને યતા નથી એ જે બરાબર સમજે છે તેજ ખરે ચોગી જાણવો.

સૂચ — જળનું શોષણ કરી વર્ષા ઋતુમાં પાણી આપનાર સૂર્ય જેમ આખા-લીધાને અભિનિવેશ કરતો નથી તેમ 'ચોગી' પુરૂષે પણ આવી મળતા પદાર્થો શ્રદ્ધા કરવાને કોઈ માગવા આવતા આપી દેવા કદાપિ એ પદાર્થો ઉપર આસક્ત બધાવા ન દેવી એજ ઇદ્રિયો ઉપરનો વિજય છે.

હોલા — અતિપ્રીતિ કે આસક્તિથી પશુપક્ષી પણ પરમ હુ ખને પામે છે તો પછી મનુષ્ય કે જે મોક્ષનાદાર સુદ્ધિ આવેલા છે તેને એથી ઠેટલું બધું સલા-જવાનું છે. આમક્તિથી મનુષ્ય મોહવશ થાય છે મોહ પ્રાપ્ત થતા વિવેકનો વિ-નાશ થાય છે ને વિવેકનો વિનાશ થતા અધોગતિના હુ ખદ પથમાં મનુષ્ય ચડી જાય છે કોઈ એક ઘાડા વનમાં એ-હોલો ને હોની અને ય ભક્તિથી પ્રેમ પાસમાં બધાયેલા આનંદમાં દિવસો ગાળતા હતા તેમને એવી ગાઢ પ્રીતિ અને મમતા હતી કે પ્રતિક્ષણુ તે જોડું છુટું પડી શકતું નહિ સાથે ખાણ, પીણ, ખેતણ, મુલુ મર્વ વ્યવહાર દેહ જુદા હતા એકજ સ્વરૂપે થતો સમજતો હતો દેવઇચ્છાથી કેટલેક સમયે એ તરૂણ હોનીએ બચ્ચાઓને જન્મ આપ્યો — ઇલા મૃત્યા તેમાંથી બચ્ચાઓ નીકળ્યા, જેની ક્રાંતિ જોઈને હોલો હોલી જોડું આનંદમાં ગરબ થયું બચ્ચાઓ મો'ટા

થવા લાગ્યા ને તેમની રમત ગમતને ચેષ્ટાઓ હોલા હોનીના આરામનું તેમજ સસારના પરમ સુખનું સાધન જણાયું અતિ કષ્ટ પેડીને હોલો પોતાના કુટુંબનું પોષણ કરવા લાગ્યો પોતે જાતે કષ્ટ સહી પોતાની સ્ત્રી તથા બચ્ચાઓનું પાલન કરવામાં ઇત્યુક રહેતો એક દિવસ એ જોડલું બચ્ચાઓને માટે ફળફળાદિ લેવા વનમાં ગયા તેવામાં એક પારાધીએ જાળ નાખી તે જાળમાં બચ્ચાઓને લઈ લીધા પોતાના બચ્ચાઓને આમ જાળમાં પકડાએલા જોઈ ગાઢ સ્વરથી હોલો હોલી આક્રંદ કરવા લાગ્યા પણ પેલા કુર પારા ધીને દયા શેની આને? વાત્મવ્ય સાવથી મોહવશ થએલી હોની તુતજ બચ્ચા ઓને ભેટવા ઢોડી ને જાળમાં સપડાઈ હોલો પણ પોતાના કુટુંબની એમ પાંચમાંની ચતી જોઈ ગાઢ ઘેલાની માફક પાંધીના ભોગ થયો હે યદુરાજ! એ મર્વ આમક્તિનું પરિણામ છે સસારમાં અતિ આમક્તિથી બધાયેલા હેવા હોલીને સમાર જે નમૃતમય ભાર્યો હોતો તે સમારનું પરિણામ આખરે તેને હળાહળ વિવસમાન નીવડયું —

મહા હુ ખને અનુભવતા તેઓ પારાધી રૂપી કાળના ગ્રાસ થયા

મનુષ્ય પણ સ્ત્રીપુત્રાદિકના બધ નમાં મોહમમતાથી એટલો બધો અધ થઈને બધાઈ જાય છે કે જે મનુષ્ય વતારથી મોક્ષપ મેળવીશ્ચકાય છે તેને ધળધાણી કરી નાખી ચોરામીના ચક્રમાં ચડી જાય છે એ મોહમમતા-આમક્તિથી અહમ્મયામીએ તેમજ ચોગીએ પ્રત્યેક સલાજવાનું છે

અજગર:—અનાયાસે જે આવી મળે છે તે ઉપરજ આધાર રાખતા અજગરના શુણુ યોગીએ ગ્રહણ કરવાના છે. સારું, નરસું, ઝાઝું અથવા થોડું જે કંઈ ચક્ષુથી આવી મળે છે તેના ઉપરજ નિર્વાહનો આધાર અજગરનો હોય છે. યોગી પુરૂષો પણ સારા નરસા ખાન-પાનની ઇચ્છા કરતા નથી. જે જે સમયે જે જે પ્રાપ્ત થયા કરે છે તે તે સમયે તે તે હર્ષ વિષાદ રહીત થઈને તે લોગવે જાય છે.

સમુદ્ર —ઉપરથી પ્રસન્ન, અંદરથી ગંભીર, જેનો પાર પામી ન શકાય એવો, સમુદ્રના જેવો પ્રભાવ યોગી પુરૂષોનો હોય છે. વર્ષાઋતુમાં તેમજ અનેક નદીઓ મળવાને લીધે પોતે કદી માલ્ય સૂકતો નથી અથવા હર્ષ થેલો થઈ જતો નથી તેમજ ઉષ્ણકાળમાં ગદાની બતાવતો નથી તેમ યોગી પુરૂષોએ વૈભવ મળતાં હરખાઈ ન જહું અને તે જતા રહેતાં દુઃખી ન થવું.

પતંગીયો.—માયાના બહુઈ સ્વરૂપમાં પુરૂષ મોહ પામીને પતંગીયાની માફક કાળરૂપી દીપકની અંદર પડી ભસ્મ-ભૂત થઈ જાય છે. અંતઃકરણમાંથી મોહ નિમ્મળ થતો નથી ત્યાં સૂધિ પ્રાણીમાત્રની એજ દશા થાય છે. માનવદેહ કે જે કોઈ મોટા પુન્યના પ્રભાવથીજ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે તેને આમને આમ મોહના વમળમાં અટવાવીઈ પામર માનવી સંસારના દાવાગિમાં પ્રવળી જાય છે.

હે યદુરાજ ! આ ઉપર જણાવ્યા

તે અને હવે પછીના શુણુ ગ્રહણ કરવા લાયક શુરૂ તમને બતાવીશ તે ઉપરથી સમજશે કે આ સંસાર મોહના મહા-સાગર રૂપ છે—અથવા ઇંદ્રજાળ સમા છે. માનવી તેના દરેક દેખાવમાં—પ્રસંગમાં સર્વમાં લોભાઈ જાય છે ! જે અસત્ય અસ્થિર છે તેને માટે કાંઈ મારી ખરી વસ્તુને શુભાવી દેય છે ! મોહના દ્વાર રૂપ માનવ દેહ મળ્યા પછી પણ આધ્યાત્મિક માફક એ દ્વાર દ્વારા સુક્રિતના ધામમાં પેસતો નથી અને અનેક નરક યાતના લોગવા, વિવિધ પ્રકારના દેહોનો લોગ થવા જન્મ મરણની દશાના માર્ગમાંજ દોરાયો જાય છે ! કામ ક્રોધાદિક પહુરિયુ તેમજ પંચેન્દ્રિય ઉપર જે માનવી વિનય મેળવે છે તેજ આ અગાધ મહાસાગરમાં પોતાની નાકા સહીસલામત ભવપાર જરી શકે છે, બાકી તો આ ભવાધિ માહેકાં ગંધર્વ નગરમાં પતંગીયાની માફક મોહનાં મોલ્લ દ્વારા ઉછળી ઉછળીને પડે છે. અને તેમા સ્ત્રી પુત્રાદિક રૂપ પ્રવળની જ્વલન ઝાળમાં આસક્ત બની નીજ સ્વરૂપને વીસરી સાંપડેલા ઉત્તમ માનવ દેહનો લોગ આપી પ્રવળી જાય છે ! જો કે દિપક કંઈ પતંગીયા પ્રતિ પ્રેમ ભાવના બતાવતો નથી કે તે તેની આહુના પણ રાખતો નથી પણ હા ! જેદની વાત છે કે બહુઈ મોહનું પ્રબળ કેટલું છે તેની કુમળી પાંખો ફડ ફડ કરતી તેમાં સ્ત્રીઝાઈ જાય છે પોતે હોમાઈ જાય છે ! ! !

आर्यधर्मप्रकाश.

पुस्तक ३४ अ]

भाषा सं १९६०

[अ. ५४ धे]

यतोधर्मस्ततो जय

उपदेशमाला

मणको २- मो

“आर्षेण सारं माता जीनधुभारे — ओ शङ्ख

अभागिया नरदेह पामी शु सार कथुरे टेक
 कोणने समारे कोणने बिसारे (मूढ) आतर सगु कोण ता'रु अभागिया,
 अभागिया नरदेह पामी शु सार कथुरे,
 तातने समारे मातने बिसारे (मूढ), हारनाम वगी दीनु खार अभागिया, अभा० १
 तात गयो मात गर्ड, लम्पी लुटार्ड गर्ड, जीती बाजी गयो हाग अभागिया, अभा०
 मोघो मानव देह मोहमा गुमाबी, आखर कीघा खुवारी अभागिया, अभा० २
 अभिमान घोडले अध थड वेडो (मूढ), लोभरूप मोमियानी साजे अभागिया, अभा०
 वाटु ऊवाटुनी सबरु न राखी (मूढ), दरोहो पड्यो तुज माथे अभागिया, अभा० ३
 काम क्रोध फासियाए फासीमा फसाबी (मूढ), हरिहीरो बडपी बाटी लावो
 अभागिया, अभा०
 दुष्कर्म डामणु डोकमा घाली लडा खाडमा फेंकी दावो अभागिया, अभा० ४
 लक्ष-चोरामने फाल्ते जइ पड्यो, मोक्ष द्वारे हग्निने न जात्या अभागिया, अभा०
 भूचर खेचरना नीच योना माहे, वर्षो कोटी कई बिसा अभागिया, अभा० ५
 कागडो कवतर चफली ने होलो होली, व' कई अन्तार एवा पाभ्यो
 अभागिया, अभा०
 समढी ने गोध घोरखोदीया नखोदीयाना, देहमा क्याहो ना विराम्यो
 अभागिया, अभा० ६

વાઘ વરુ સિંહ સાપ કૂર યોની પામ્યો (મૂઢ), લલતા ન થાવ એનું લેખું
 અભાગિયા; અમા ૦
 બકરો વલ્લદ ને કૂતરો ગધેડો એવા, દુર્ભાગ્ય દેહનું અલેખું અભાગિયા; અમા ૦ ૭
 ઉંદર ધીસકોલીને ને નોઝિયામાં નોઝિયા, હાપણ ડો'ઝાયા તારાં
 અભાગિયા અમા ૦
 કીઢી મંકોઢી ને લઘઈનાં સોઝિયાં, પામ્યો ઓ પાજી પિજારા અભાગિયા; અમા ૦ ૮
 કાચવી ને કાચવો માછલી ને માછલો, મગરમચ્છ સોઝીએ પુરાણો અભાગિયા; અમા ૦
 અમર આત્માને આંધીએ ચઢાવી (મૂઢ) લાચો વસત તુ લુટાણો અભાગિયા; અમા ૦ ૯
 શાહ પાન પ્હાહ રૂપે વર્ષોં વિત્યાં કર્ડે, વર્ષા ન ટાઢ તાપ સેવ્યાં અભાગિયા; અમા ૦
 એમ લક્ષ કોટી યોની લક્ષવાર માટકયો, હરિહીરા શુ રે'ણ નહિરે'વ્યા
 અભાગિયા; અમા ૦ ૧૦
 પાપનાં પોટકા પૂરાં થાતાં કોઈ, જન્મની નીકલી કમાણી અભાગિયા; અમા ૦
 (એ) પુણ્યની કમાણીએ મનસા દેહ પામ્યો તેને કરવા બેઠો ધૂલધાણી
 અભાગિયા; અમા ૦ ૧૧
 ચેત ઓ અચેત ચેતવાની વારી આવી, નહિ તો પાછી ચોરાસી ધાનારી
 અભાગિયા; અમા ૦
 કે'ણ ભગવાન તળાં માની ઓ ગુમાની હજી, હાથમા છે વાજી લે સુધારી
 અભાગિયા; અમા ૦ ૧૨

દેશનું દૈવત કયાં ગયું !

હા ! ભારત વર્ષના સીખ અને
 સીમ જેવા વીર યુરોપની સાથે એ દૈવત
 ગયું ! પ્રતાપસિંહ અને પૃથ્વીરાજની સાથે
 એ દૈવત ગયું ! આર્ય ધર્મકર્મ સાથે એ
 દૈવત ગયું ! કલેશ, કુસંપ અને કામ ક્રો-
 ધાદિકમા એ દૈવત ગયું ! બાળ લગ્નની
 બીમાં અને બ્રાહ્મચર્ય વિનાશની પ્રથાંડ

જવાણમાં એ દૈવત હોમાઈ ગયું
 ભસ્મ ભૂત થઈ ગયું !!! ખરેએમજ છે !
 દેશની માતાઓ અને દેશનાં બાળકો સ-
 ત્વહીન જન્મે છે, એવાં નિઃસત્ત્વ જન્મેલાં
 બાળકોનાં શરીર બધારણ માટે કેવી
 કાળજી રાખવામાં આવે છે તે હાલના
 જમાનામાં જુઓ. છોકરાંને પશુપાવવાં ને

મહાવવા એ મુખ્ય કર્તવ્યમા પણ પરણા
વવાનું કર્તવ્ય મુખ્ય મનાય છે. હી ગલા
હી ગલી માફક અણતમનું જાળવેના
હરત મેળાપ કરાવી હાલના માળાપો
પોતાની છ દગીને કૃતકૃત્ય માને છે, ને જો
પોતાના બાર વરસના છોકરા કે ઝાકરીને
પેટે બાળક અવતરે તો નાત વતમાં
તેમના મુખની અવધિ ગણાય છે. તેમજ
દસ વરસનો ઝાકરો સાત અંગ્રેજી ને સાત
સ્વભાષાની ચોપડીઓ ક્યારે માથામાં
ચોપડી લે, એ હર હમેશની જપમાળા
અને બી એ એમ એ કે એમ ડી ની
પદવી વીસ વરસ ની અદર મેળવી એટલે
જન્મધર્મની સાર્થકતા ! પછી લવેને લણ
નારો કાલે સ્વધામ જાય ! હા ! જ્યા-
લક્ષ આપવું નેહએ ત્યા આપવામાં
આવતું નથી એટલે વિચાર પણ નથી
કરતા કે થડ મૂળ ને પુષ્ટીકારક ચોપણ
મળ્યા સિવાય ઉત્તમ ફળની આશા
રાખવી તેતો ખરે ! જાણવાના જળ જેવી
કે જમ પુષ્પ સમાન છે કાચા પાચા
ઉપર એ લાખ રૂપીયા ખરચીને બિટિડ જ
બાધનારો મૂર્ખમાન જાય ! તેની ઇસાગત
કડકડભૂ કરતી ત્રુટી પડે ! તેમ જેનું શરીર
સત્ત્વહીન—ચુસાઈ ગયેલું—મુઠદાલ
જેવું હોય, તેના ઉપર ઉચી ડેળવણીની
ઇમારત ચણવી એ તો કડકડ કરતી
ઇમારત ત્રોડી નાખવા જેવું પર્થસાના
કાકરા કરવા જેવું ને મહેનત બધી પાણી
ઢોળ કરવા જેવું છે

શરીર સુદૃઢ કેવી ગીતે થાય તે
ઉપરકથું પણ લક્ષ અપવામાં આવતું
નથી ફક્ત મનને ડેળવવામાં આવે છે

પરતુ જમને એ ડહાપણ તો વેદીયા
દોષ જેવું લાગે છે વળા ડેળવણીનો
બોલે પાપુ એટલે બધો વધારી દીધામાં
અ યો છે અને ઢેટ નીંતો એટલી બધી
અવ્યવહારી મગજમારી કરાવામાં આવે
છે કે તેયાર થતા જુવાનો ભણ્યા પણ
ગણ્યા નહિ એવા નીવડે છે છાતી અને
બરડો જેના વળી ગયા છે, હાથ પગ સૂક
લકડી જેવા ને આખો પાતાળમાં પેમી
ગએલી છે, એવા છોકરાઓ, ધોતીઆ
અગરખા તળને ડોટ, પાટલૂન, નેકટાઈ,
બૂટ ટોડીંગ ધાલી, આખે ચમ્પા ચકાવી
હોટેલમાં જતા ગીએ છે ! ડેળવણીનું એ
ઉત્તમ પરિણામ ! સોમ સાળ ને મગજ
માદા એમ હમેશા શરીર સળધી ફરિ
આવે તેમની આલુજ હોય છે એક દશેર
બોલે પણ ઉપાડવાની તેમનામાં શક્તિ
હોતી નથી અને વળા તેમાં ડેળવણી
લીધી—બૂટ ટોડીંગના આડબરવાળા
થયા, પરમાપા બોલતા શિષ્યા, તેનાથી
ઢાઈ પણ હાથમાં હાથ પગને મહેનત પડે
એવું કાચ થાય ખરું કે ? લોડોમાં અપ
રિસિ ન થાય ? એશનથા ગાડીમાં બેઠા
સિવાય બાઈ સાહેબની મ્વાગી ચેરે પધારે
તો પછી બણ્યામાં ધૂળ નાર્ખા ! હાથમાં
પાચ શેર દશેરનો બોલે ઉપાડીને ઘેર
આવતા લોડોમાં જાળડું ન જાય ? ખરી
વાત તો એમ છે કે કંઈક આટા જડાને
કંઈક બદા ગેરકસબી પ્રથમતો શરી
રમાં તાકાતજ્ઞ યા છે કે એ બાંપડો
ગાડી કે મલ્લુરનો શોધ કયા વિના પગ
પાખો હાથમાં બોલે લઈને ચાલ્યો
જાયે ! આમઅર્થ દધ સ્થિતિમાં

વાઘ વરુ સિંહ સાપ કૂર યોની પામ્યો (મૂઢ), લલતાં ન થાય વૃક્ષ
 અમાગિયા; અમાગિયા;
 મકરો વલ્લદ ને કૂતરો ગધેડો એવા, દુર્માન્ય દેહનું અલેખું અમાગિયા; અમાગિયા;
 ઉંદર ચીસકોલીને ને નોકિયામાં નોકિયા, હાપણ હોંઝાયાં નોકિયા
 અમાગિયા અમાગિયા;
 કાઢી મંકોડી ને સર્પનાં સ્ત્રોતિયાં, પામ્યો ઓ પાજી પિજારા અમાગિયા; અમાગિયા;
 કાચવી ને કાચવો માછલી ને માછલો, મગરમચ્છ સ્ત્રોતિયાં પુરાણો અમાગિયા; અમાગિયા;
 અમર આત્માને આંધીએ ચઢાવી (મૂઢ) લાલો વસ્ત્ર તુ લુટાણો અમાગિયા; અમાગિયા;
 શાહ પાન પહાડ રૂપે વર્ષો વિત્યા કર્ડ, વર્ષો ન ટાઢ તાપ સેવ્યાં અમાગિયા; અમાગિયા;
 એમ લક્ષ કોટી યોની લક્ષવાર ભાટકયો, હરિહાર શું રે'ળ નહિરે'ળ
 અમાગિયા; અમાગિયા;
 પાપનાં પોટકા પૂરાં થાતાં કોઈ, જન્મની નોકલી કમાણી અમાગિયા; અમાગિયા;
 (૬) પુણ્યની કમાણીએ મનસા દેહ પામ્યો તેને કરવા વેટો ધૂલવાળો
 અમાગિયા; અમાગિયા;
 ચેત ઓ અચેત ચેતવાની વારી આવી, નહિ તો પાછી ચોરાસી ધાત્રી
 અમાગિયા; અમાગિયા;
 કે'ળ મગવાન તળાં માની ઓ ગુમાની હજી, હાથમાં છે વાજી લે મુઠારી
 અમાગિયા; અમાગિયા;

દેશનું દૈવત કયાં ગયું !

હા ! ભારત વર્ષના હિન્દુ અને જવાણામાં એ દૈવત હોમાઈ ગયું
 હિન્દુ ભૂત ગયું ! ! ! અરે એમને
 ગયું ! પ્રતાપસિંહ અને પુત્રરાજની સાથે એ દેવત
 દેશની માતાઓ અને દેશનાં બાળકો
 એ દૈવત ગયું ! આર્ય ધર્મકર્મ સાથે એ દેવત
 રાજીન જન્મે છે. એવાં નિઃસર્વ જન્મે
 દેવત ગયું ! કલેશ, કુસંપ અને પામ રો-
 બાળકોનાં ધારણ માટે
 દાદિમા એ દૈવત ગયું ! બાળ લગ્નની
 ડાલણ આવે છે તે
 હોળીમાં અને પ્રત્યક્ષ વિનાશની પ્રત્યક્ષ
 જમાના રાંને

બાપાવવા એ સુખ્ય કર્તવ્યમા પણ પરણાવવાનું કર્તવ્ય સુખ્ય મનાય છે. હીંગલા હીંગલી માફક અણસમન્તુ બાળકોનો હસ્ત મેળાપ કરાવી હાલના માળાપો પોતાની છદ્મીને કૃતકૃત્ય માને છે, ને જો પોતાના બાર વરસના છોકરા કે છોડરીને પેટે બાળક અવતરે તો નાત બતમા તેમના સુખની અવધિ ગણાય છે. તેમજ દસ વરસનો છોકરો સાત અંગ્રેજી ને સાત સ્વભાષાની ચોપડીઓ ક્યારે માથામા ચોપડી લે, એ હર હમેશની જપમાળા અને જીએ એમ અંકે એમ હી ની પદવી વીસ વરસ પી અંકે હર મેળવી એટલે જન્મધર્મની સાર્થિકતા. પછી લવેને લાલ નારો કાલે સ્વધામ જાય. હા! જ્યાં લક્ષ આપણુ નેષ્ટએ ત્યાં આપવામા આવતુ નથી એટલો વિચાર પણ નથી કરતા કે થડ મૂળ ને પુષ્ટીકારક પોષણ મળ્યા સિવાય ઉત્તમ ફળની આશા રાખવી તેતો ખરે. ઝાઝવાના જળ જેવી કે ખૂ પુષ્પ સમાન છે કાચા પાચા ઉપર એ લાખ રૂપીયા ખરચીને બિલ્ડિંગ બાંધનારો મૂર્ખમાન અપે! તેની ઇમારત કંડકંડૂ કરતી ત્રટી પડે! તેમ જેનુ શરીર મરવહીન—ચુસાઈ ગયેલું—સુકદાલ જેવુ હોય, તેના ઉપર ૮ થી ડેળવણીની ઇમારત ચણવી એ તો કંડકંડૂ કરતી ઇમારત ગોડી નાખવા જેવુ પદસાના ગકરા કરવા જેવુ ને મહેનત બધી પાણી ઢોળ કરવા જેવુ છે.

શરીર સુદૃઢ કેવી રીતે થાય તે ઉપરકશુ પણ લક્ષ અપવામા આવતુ નથી ફક્ત મનને ડેળવવામા આવે છે,

પરતુ અમને એ ડહાપણુ તો વેદીયા દાર જેવુ લાગે છે વળી કેળવણીનો બોલો પાપુ એટલો બધો વધારી દીધામા અભ્યો છે અને કેટલીક તો એટલી બધી અવધારી મગજમારી કરાવામા આવે છે કે તથાચતા બુવાનો બધ્યા પણ ગણ્યા નહિ એવા નીવડે છે છાતી અને બરડો જેના વળી ગયા છે, હાથ પગ સૂક લડી જેવા ને આખો પાતાળમા પેગી ગયેલી છે, એવા છોકરાઓ, ધોતીઆ અગરખા તણને ડોટ, પાટલૂન, નેકટાઈ, બૂટ ઍડર્ડીંગ ઘાલી, આખે અરમા ચઢાવી હોટેલમા જતા શીએ છે! કેળવણીનું એ ઉત્તમ પરિણામ! સોમ સાન ને મગજ માફા એમ હમેશા શરીર સબધી ફરિ આદ તેમની સાલુજ હોય છે એક દશેર બોલે પણ ઉપાડવાની તેમનામા શક્તિ હોતી નથી અને વળાં તેમા કેળવણી લીધી—બૂટ ઍડર્ડીંગના આડબરવાળા થયા, પરમાપા બોલતા શિખ્યા, તેનાથી કાઈ પણ હાથમા હાથ પગને મહેનત પડે એવુ ગય વાય ખરૂં કે? લોકોમા અપ ક્રિસ્ટિ ન થાય? મેશનયાં ગોડીમા બેઠા સિવાય બાડ સાહેબની સ્વારી ઘરે પધારે તો પછી લણ્યામા ધૂળ નાખી! હાથમા પાચ શેર દશેરનો બોલો ઉપાડીને વેગ આવતા લોકોમા આખરૂં ન જાય? ખરી વાત તો એમ છે કે કંઈક આટા બઠાને કંઈક બદા ગેરકસબી પ્રથમતો ગરી રમા તાખતજ ડયા છે કે એ બાપડો ગોડી ઢે મજુરનો શોધ કયા વિના પગ પાળો હાથમા બોલો લઈને આદ્યો આવે! આમઅર્થ દધ સ્થિતિમા

આપણાં બાળકો-જે ત્રીસ ચાલીસ વર્ષની ઉંમરે જીવાન ગણાવા જોઈએ તે વાંકા વળી જએલા ને મરવાની આણીએ આવેલા કે કોઈ બચકર રોગમાં ઘેરાઈ જએલા હોય છે. આવા દેશનો વિજય અને ઉન્નતિકથાથી હોય ! એવો દેશ હુઃખ દારિદ્ર્યતામાં શા માટે ન હોય ! પરાધિન-પણાંની ધુસરી તેની ખાંધ પર કેમ ન હોય ! જે આર્યાવર્ત નગત વિજયી હતો, જ્યાં હરીશ્વર જેવા સત્યવાદી, કર્ણ જેવા દાતાર, ભીમ અને ભીષ્મ જેવા પ્રયત્ન શરીર બળવાળા યુદ્ધો ગાકતા, જ્યાં સીતા, દમયંતી અને અનસૂયા જેવાં સ્ત્રી રત્ન નીવડતાં એ દેશ આજે કંગાળ, મુડદાલ જેવો, પૈસે ટકે સર્વ રીતે દુર્દશાને અનુભવતો માલમ પડે છે ! તે શા કારણથી ? પરદેશી રાજ ઉપર એ સમગ્ર ટોપલો આપણે નાંખી દઈએ છીએ ! તે ખરે યોગ્ય નથી. વાસ્તવિક રીતે જોતાં આપણી દુર્દશાનું ને આપણી પરાધિનતાનું કારણ આપણે પોતેજ છીએ ! આપણે આપણી દશા બદલી નાખી છે, જે દિશામાં આપણી નૌકા ચલાવવી જોઈએ તેથી વિરુદ્ધ માર્ગમાં આપણે પ્રવર્ત્યા છીએ. આપણે વેદ પુરાણ-શાસ્ત્રોને યોથાં પોથાંમાં ગણી કાઢ્યા છે ! જેમાં જ્ઞાનના ડાર છે તે દરવાજા બંધ કરી ત્યાં મંભાતી તાળાં ઠોક્યાં છે-સંસ્કૃત કેળવણીને જન્મદેશનિકાલ કરી છે ને તેને બદલે અંગ્રેજીમાં સર્વસ્વ દેખી ગયા છે ! આર્યશાસ્ત્રોનાં રહસ્યને સમજવાની તક લીધી નથી ! ને ઉપરથી કોળકમાક

વાળી કેળવણી ઉપર ઉતરી પડ્યા છીએ ! ગજશક્તિ ઉપરાંત-સ્વશક્તિ ઉપરાંત ગદ્દા વૈતરાંની માફક વેદીયા દોર જેવો બની દોકરો અંગ્રેજી ભણે એટલે ગેડો પાર ! પણ એટલો વિચાર નથી કરતા કે એ કેળવણીનો જોનો જેમાં ભરવો છે તે પાત્ર તે ભાર ઝીલી શકે એવી સ્થિતિમાં છે કે કાગળની કેથળીમાં ગડદા ફડદા જે આબુ તે ભરેજ બાવું ! કેથળી ભડેને ફાટી જાય, તેની કેને પરવા છે ! શરીર બળ કયા રસ્તા ઉપર વધી શકે એથી આપણી આર્યપ્રજા હાલ તદ્દન અજ્ઞાન થઈ ગઈ છે ! ત્રણ ટાણાં આ પીવાથી કે હોટેલની અંદર પુડીંગ પાઉંગ ખાવાથી શરીરબળ કદાપિ વધી શકવાનું નથી. ધી અને દૂધ સાકરના ધોરાકથી પણ શરીર બળની આશા બર્થજ છે. જે માર્ગે આપણા પુર્વજો વિચરતા, જે ધર્મકર્મ ઉપર તેઓ પોતાની નૌકા ચલાવતા, એ રસ્તાઓ રીતીઓ એ સર્વ જ્યાં સૂધિ આપણે આપણા હાથમાં નહિ લઈએ, ત્યાં સૂધિ આપણે મુડદાલજ રહેવાના-આપણે જીવતે મૂએલાજ રહેવાના-પચાસ વર્ષમાં આપણે આપણા ગાંસડા પોટલા બાંધી જન્મ દ્વારમાંજ જીવાના ! જોકે સો વર્ષ સૂધિની આપણા આયુષ્યની સુદૃઢ નિર્માણ થયેલી છે, જગત વંદનિય પવિત્ર ભૂમિ આપણી જન્મભૂમિ તરીકે આપણને પ્રાપ્ત થયેલી છે અને જે ભૂમિ તથા જેનાં સાહિત્ય ઇચ્છીત રૂપ આપવાવાળાં છે તે સર્વને આપણે ગુમાવી ગેડા છીએ ! આપણે રાતા કકળતા હુઃખમાં દબાતા મરણ

પથારીએ પડેલા કે હાડપિ જરના માળા
જેવા શરીરો ધારણ કરેલા હાવરા
ખાવરા ન્યા ત્યા હડવડયા ખાતા અટવા
ઇએ છીએ ! આપણી દુર્દશાનો ટોપલો
ખીજને શીર ઢાળી દઇએ છીએ ! ને
અમારો દેગ ને અમારા પૂવને પ્રાચિન
સમયે ! જગત વિજયી હતા એટલુ
ખોલીજ નાણીએ છીએ, પણ એમને
પગલે ચાલવાનુ, એમની ગીતિ કૃતિનુ અ-
નુકરણ કરવાનુ, એમના ધમકમને અનુ

સરવાનુ, એ સર્વસ્વનુ મીડુ વાળી
દઈ ખોટા હમામમા ને લલકા સપકામા
ભરાઈ ગયા છે ! જોકે તેમા ખત્તાજ
ખાઈએ ડીએ પણ એ સૂઝતુજ નથી
કે આપણામા એવુ કયુ પિશાચ
ભરા ! એહુ છે કે જેના યોગે આપણે
અવગતિના ખાડામા ઉડા ને ઉડાજ ઉત
રતા જઈએ છીએ ! જેમા તન મન ને
દુદયબળ દટાતા નયછે-અવિત ઝેર
સમાન થતુ નયછે ! ! ! (અપૂણ)

ડોસા કાકાનો વરધોડો—વરજોડો

પ્રિતાળી ચોખાઇ,

૧ યયા ઘોળા ધની ઘોળી ડાળી, મૂકયા દીકરાએ ધરમાથી ઠાલી,
તોય પુત પરણવાની આશા, આપે ચૂંટે ન ટપકે છે નાશ્યા— ૧
દેહ થરથરે ધુજેછે ચરણુ, રોજ ખખર પૂછેછે મરણુ,
ઉધાડો ઉભો નાણુ ખોડ, તોય નારીના નેહના કોડ— ૨
કાલુ કાલુ છલેથી જોલાય, લાળ શુક મોઢે વહી નય,
તોય કાકાની બુદ્ધિ ફરી છે, તજવીજે ડાકીની ડગી છે— ૩
જુના દીકરાએ તો મૈયા નેડ, નવા દીકરા માટે દોડમૂઢોડા,
કાકા કેણ ન કોઈનુ માને, ચિત્ત ચતુરાના નેન હમાને— ૪
આવી સાઠી ને બુદ્ધિ નાકી, કાકા વાળી શકે ન પલાકી,
તાવ એઝતરીયો ઘેરે, તોય નારીના હેરણા હેરે— ૫
કોઈ નારીને દેખે કાકો, કાકો જુવાનીનો ધરે પ્રાકો,
કાકો વળી ગયોછે વાડે, દોગ સોગ કરી બને બાકો— ૬
કાકા હવે શાના કરો કોડ, તમ સરખી નથી જગ નેડ,
કોઈ બાળાનો લવ કા બગાડો, કાકા ઠી ગયો છે દહાડો— ૭
એવા વચને ડાકા બળી ઉઠે, બોલનારા ઉપર અતિ રૂઠે,
ફેફે લાકડી જોરથી એવી, તાવ્ય તૂટતા વાટ ન જોવી— ૮
નવો કાઝડીનુ ઠેકાડુ, તોય ચતુરામા ચિત્ત ચોરાણુ,
કોય સદૃશ આવી કંઈજે, કાકા માજ પડી હવે શુ છે ?— ૯

કાકા બોલે ભલે પડી રાત, કદી આવે જો જમની જમાત;
તોય પરણ્યા વગર નવ રહીશ, પરણીને પછી જમપૂરી જઈશ—૧૦
રાત દિવસ કરી જે કમાણી, તેને શુ હું કડું ધૂળધાણી ?

(કાકો)—આ નાણાંનું શું કરવું મારે ! (ગુરુ)—આપો દીકરાને અત્યારે—૧૧
(,,)—પેલા જનમના દીકરાઓ વેરી, (,,)—અગનાને લીધા કાકા ઘેરી
(,,)—અગનાન તો તમમાં વશ્યું છે, (,,)—કાકા લેખું તમારું ખશ્યું છે—૧૨
(,,)—તારૂં લેખ્યું ખશ્યું આ વેરાળી, (,,)—માયા ફેફમાથી ઉઠો બગી;
(,,)—ત્યાગી થઈ તમે શું કમાયા ? (,,)—કાકા છોડી બુઓ જગમાયા—૧૩
(,,)—મેં માગ્યાથી કર્મિત આપી ત્રમણી, (,,)—લાવો નવયુવા નવલી રમણી;
(,,)—નવનવા નેહ નિત્યે નરખી, (,,)—રે'જો આઠ દિવસ હૈયે હરખી—૧૪
(,,)—યુગ રતન નવ મહીને સાંપડશે, (,,)—ત્યારે અંતર ટાઢક વળશે;
(,,)—કરશું રામાસ'ગે રંગ રાગ, (,,)—લઈ પડો તમારો વેરાગ—૧૫
(ગુરુ)—કાકા લઈ પડો નારીની ઇચ્છા, આવ્યું અવસાન હરિને ન પ્રીછ્યા;

નહિ નાણું ગાવળ ફેરી શૂંચો, મૂકો પૈસા તમારામાં પૂજો—૧૬
એ લક્ષ્મી પર ઉપકારે વેરો, આતો જંગલમાં છે ડેરો;
ડેરો હુમણું છોડી આલ્યા બશે, હાથ ધસૂતા રહેશે પસ્તાશે—૧૭
કાકા ચેતી શકો તો ચેતો, કાકા માયાના પાસને ઠેકો,
મળ્યું હરી લજવાનું ટાણું, કાકા નજીક આવ્યું છે આણું—૧૮
કાકા દેહ નગર છે હુટાણું, જમ લશ્કર આવી વિંટાણું;
કાકા નહિ આવે સાથે આ માયા, કાકા નહિ આવે સાથે એ બયા—૧૯
કાકા પૈસા ખીબા હુટી બશે, કાકા હલુ ફેજોતા છે વાંસે;

(કાકો)—લોગીની રીત જોગી શું બાણે ? (ગુરુ)—રીત બાણે કાકા મશાણે—૨૦
લોભચંદ તેવામાં ત્યાં આવ્યા, કન્યા દેવા ઠરાવ ઠરાવ્યા;
વીશ સહસ્ર આખ્યાં કાકે દામ, ફેફફે કરે આખું ગામ—૨૧
પણ કાકાના ઉરમાં ઉમંગ, આનંદ વ્યાપ્યો છે અંગો અંગ;
ઘડીયાં લગન લીધાં તે ટાણે, કાકો સોનાનો સૂરજ પ્રમાણે—૨૨
સાજન મહાજન ખાંતે તેડાવ્યાં, દોલ ત્રાંસાં વાળાં વળડાવ્યાં;
દાંતનું જોણું ડાચામાં ઘાલ્યું, કોચર્યું મોઢું વિકરાળ ફાલ્યું—૨૩
ઘોળા કેશ કાળા કરી લીધા, આજે સોયરાંના સેથા દીધાં;
નાપિક પ્રત્યે બોલ્યા ગુફરાજ, પાટા પાટો કાકાને આજ—૨૪
પાચ પાટા માથામાં પાડી, પછી ચડાવો ખર અસ્વારી;
લોવાયા ત્રાગાળાને બોલાવો, ફેજોતીનાં ભૂંગળ વળડાવો—૨૫
(અપૂર્ણ)

ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિ

સત્ત્વ રજન્ય ને તમસ્ એ ત્રણ ગુણાત્મક પ્રકૃતિ માહેલો રંગે ગ તે તેને પ્રવૃત્તાવનાર છે રંગેશુભથી પ્રવૃત્ત થએલી પ્રકૃતિ સત્ત્વ પ્રધાના અને તમ પ્રધાના એમ બે રૂપે પરિણમે છે વિરોધ તડ કરતા સમન્વય છે કે વ્રહ્મા એ પ્રકૃતિ રૂપ ગણાય ઉપનિષદો એ રંગેશુભને લીધે મૃદિ સભવ તેને ગાવ કહે છે ભેકે બ્રહ્મનો ચિદગ તો અવપ્રકૃતિ છે, જે સ્પુરણ પામી પરિણમે છે તે રંગેશુભે કૃતિને પ્રકૃતિશ્ચ એ પ્રકૃતિ અશ સત્ત્વપ્રધાના અને તમ પ્રધાના એમ બે રૂપે પરિણમે છે તેમા પણ સત્ત્વપ્રધાનામા રંગેશુભને લીધે બે ભેદ પડે છે શુદ્ધ અને અશુદ્ધ-૧ શુદ્ધ સત્ત્વ પ્રધાના ૨ અશુદ્ધ સત્ત્વ પ્રધાના શુદ્ધ સત્ત્વ પ્રધાનમા જે ચિદશ ભામે છે તેને દૈશ્વર્ય એવું પારિભાષિક નામ આપેલું છે—તે ઉપરથી સહજ સમજાશે કે ધર્મારનું હાથ પગની આકૃતિવાળું સ્વરૂપ નથી પણ અમુક પ્રકૃતિમા ચિદશે ભાસતું મૃદિ કાર્યનું એક બિંદુ છે માયાનું સ્વરૂપ હવે સમન્વયામા આવશે—પારિભાષિક ઇશ્વર સહિત શુદ્ધ સત્ત્વપ્રકૃતિ તેજ માયા અને અશુદ્ધ સત્ત્વોમા ચિત્તનું જે પ્રતિબિંબ એતુ નામ પ્રાણ અને એ પ્રાણ સહિતની જે પ્રકૃતિ તેતુ નામ અવિદ્યા સુપુત્રિ, સ્વપ્ન અને જાગૃત એ ત્રણ અવસ્થાના જે ત્રણ અભિમાની અશ

આપણા પિંડકમાળ અનુભવાય છે તે આપણા કારણ સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ એ ત્રણે દેહમા રહે છે ઉપર જે પ્રાણ સહિતની પ્રકૃતિને આપણે અવિદ્યા કહી તે અવિદ્યા વિજ્ઞાપાવરણશક્તિ સહિત છે ને તેજ કારણદેહ કહેવાય છે એ કારણ દેહમાના સસ્કારથી સૂક્ષ્મમા પ્રેરણા થાય છે તેમાથી અહ કાર પ્રકટે છે ને એ અહ કાર સ્થૂલ ને પ્રેરે છે એમ સ્થૂલની માથે કારણને સૂક્ષ્મની એકતા થઈ વ્યવહાર રૂપે દરશાય છે—આ મા'ર છે, ફલાણુ મે કર્તુ, એ મર્વ વ્યવહારનું દર્શન છે જાગૃતાવસ્થામા જુને મા'ર એ અહ કારનું સ્વરૂપ છે એ અહ કારનું સ્વરૂપ સ્વપ્નાવસ્થામા અશુ છે ને સુષુપ્તિમા અત્યંત નથીજ, પણ એટલું ખરૂ છે કે સુષુપ્તિ સમયે કારણ દેહને તે દેહના સસ્કાર તો છેજ અનાન તિરસ્કૃત જ્ઞાનમય, સુખ દુખા ભાવરૂપ કારણ દેહ છે જેથી તેને આનંદમય કોશ પણ કહે છે સુપુત્રિ સમયે કારણ દેહને સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલના સસ્કારો રહે છે ને તેથીજ સ્થૂલાનુગત સુખ દુખ સભવે છે એ સર્વદા સુષુપ્તિજ રહે—વાસનાનો તિરોભાવ રહે તો તૃત્યાવસ્થા પ્રાપ્ત થએલી જાણવી એ દશા કેવળ જ્ઞાનમય આનંદમય, સુખમય એવે જેમા દુખનો અભાવજ છે તૃત્યાવસ્થામા

કારણ, સૂક્ષ્મ અને સ્થૂળ એ ત્રણેનો અભાવ છે. જ્યાં વ્યાવહારિક જગત જ નથી પારમાર્થિક એકરસ જ્ઞાનમાત્ર જ-બ્રહ્મ છે એ મનોવાગગોચર છે અવર્ણ્ય છે ।।।

જીવ કોણ ? એ હવે સમજાશે. કારણ દેહ-તેનો આનંદમયકોશ અને પ્રાણ તેમાં અભિમાની એ કારણ દેહસ્થ પ્રાણ એજ જીવ.

અનાદિ કર્મસંબદ્ધા સ્તદ્વદંશા મહશિતુ ॥
અનાદિ વાસનાયુક્તાઃ ક્ષેત્રજાઈતિ તે સ્મૃતા ॥

અનાદિ કર્મ સંબંધે શિવના અંશ જીવ ઉપજે છે તે અનાદિ વાસનાએ યુક્ત છે તેટલા માટે તે ક્ષેત્રજ કહેવાય છે.

મનોબુદ્ધિરહંકાર ઋષિસંચેતિચતુષ્ઠ્યં ॥
અંતઃકરણમિત્યાહુ સ્તત્ર તે પ્રતિભિવિતા ॥

મન, બુદ્ધિ, અહંકાર, ચિત્ત એ ચારને અંતઃકરણ કહે છે તે આત્મા પ્રતિભિવે છે. બેકે અંતઃકરણને ભોગ ઉપાધિ છે પરંતુ મનબુદ્ધિમનુષ્યાણાં કારણં બંધ મોક્ષયો. વળી બુદ્ધિકર્માનુ સારિણી, અને અહંકાર, તેમજ ચિત્ત એ પણ એ ભોગ ઉપાધિનાં બિંદુ છે એટલે સમગ્રપણે અંતઃકરણ એ આત્માનું પ્રતિબિંબિત છે. ઉપાધિએ કરીને આત્મા સુખ દુઃખનો ભોગી જણાય છે. પ્રકૃતિના બીજા અંશે બાણે એને માટેજ પરિણતા ન હોય ! તેમજ છે ને તેથી જીવ ન. ભોક્તા છે ઇન્દ્ર, તમઃપ્રધાન પ્રકૃતિને લિંગસ્થૂલાદિ રૂપે વિસ્તારી, પ્રાણને તેમાં બેડી જીવત્વ પેદા કરે છે. એમ ભોગ-સુખ દુઃખાદિ ઉદ્ભવે છે માયા

સહિત ઈશ્વર અને અવિદ્યા સહિત પ્રાણ, તે, બ્રહ્માંડ અને પિણ્ડના કર્તાભોક્તા રૂપ કારણદેહ છે, એટલે ઇન્દ્ર સ્થાનથી તમઃપ્રધાન પ્રકૃતિમાં ચેરણા થાય છે. તેમાંથી પ્રથમ તો શબ્દ-વાયુ-રબ્દેશ જીણ સહિત આકાશ થાય છે. શબ્દને લીધે વિકૃતિ થતાં આકાશમાંથી શબ્દ તથા સ્પર્શ ઉભયાત્મક વાયુ પેદા થાય છે, ને એ વાયુમાંના શબ્દની વિકૃતિથી શબ્દ સ્પર્શ ને રૂપ જીણ વાયુ તેજસ પ્રકટે છે, એ તેજસમાંથી શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ અને રસજીણ સહિત જલ ઉદ્ભવે છે ને જલમાંના શબ્દની વિકૃતિથી શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, તેજઃધ્યુક્ત પૃથ્વી ઉત્પન્ન થાય છે. એટલું બધું પછી આપણે વાયુનાં કર્મ તપાસીએ. પિણ્ડ માત્રમાં વાયુ પાંચ પ્રકારે કર્મ કરતો જણાય છે. જીવનવ્યાપાર, ઉત્સર્ગકર્મ, પાચનક્રિયા, ઉર્ધ્વગતિ, ગતિસામાન્ય, તે દૃઢ્ય, શુદ્ધ, તાલિ કંઠ તથા સર્વાંગમાં રહી પ્રાણ, અપાન, સમાન, ઉદાન, અને વ્યાન એ નામથી ઓળખાય છે. બેકે સ્વતઃ વાયુ એકજ છે આણુમયજ છે, તેથી હવે યથાર્થ સમજાશે કે પૃથ્વી પર્યંત પંચતત્ત્વ, આકાશ, વાયુ, તેજ, જળ અને પૃથ્વીમાં વાયુ-પંચપ્રાણાત્મક થએલો હોય છે, એને પ્રાણમયકોશ કહે છે--તેમાં બ્રહ્માંડનો પ્રાણ ઉદ્ભવે છે એ પાંચ તત્ત્વ કહ્યાં તેમાં તમેજીણ પ્રધાન છે, સત્ત્વ અને રબ્દેશ જીણ પાણુ કાંઈક અંશે રહેલા છે. તે સત્ત્વ જીણને આધારે પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય શ્રોત્ર, ત્વગ્, અક્ષિ, રસના, વ્રાણ કે જેમાં આકાશ, વાયુ, તેજ, જળ અને પૃથ્વીનાં

તત્ત્વો રહેવા છે તે પ્રકટે છે, તેમજ રજ્જી
છુને લીધે, પાચકર્મેન્દ્રિય, — વારુ પાણિ
પાદ પાણી તથા ઉપસ્થ પ્રકટે છે, આ
સર્વ જોયા પછી આ ત કેરણુ શુ છે
તે બરાબર સમજાશે પાચ જ્ઞાનેન્દ્રિય
તેજ અત્ત કરણ — નાન પામવાનુ અત
રનું ઇન્દ્રિય સાધન મન અને બુદ્ધિ એ બે
અત્ત રણના વમપ્રવર્તક છે મન પણ બે
પ્રકારે વર્તે છે તેથી મન અને ચિત્ત એમ
વિભાગ પડે છે નામાન્યત વસ્તુનિગીક્ષણ
એ મનનુ કાય છે પણ તે કાઈકને અમુક
વ્યક્તિરૂપ ધારણુ, વૃત્તિનુ ને પદાર્થરૂપ
થયુ તે ચિત્તનુ કાય છે એ ચિત્તરૂપ વૃત્તિ
તેનો હુ રાતા, ભોક્તા, કર્તા એમ થયુ તે
અહકાર જાણુ અને તે પછી મા'ર ને
હુ એ સર્વ મન પાપુ તેમા જ્ઞાનનો વિવેક
કરી ખડ જોટુ નિશ્ચય કરનાર તે પુદ્ધિ
એ પ્રમાણે પ્રાણમયકોશ, મનોમયકોશ
અને વિજ્ઞાનમયકોશ

૧ જેમા પ્રાણધર્મ વિશેષ હોય તે
પ્રાણમયકોશ

૨ જેમા મનોધર્મ પ્રધાનપણે હોય
તે મનોમયકોશ

૩ જેમા બુદ્ધિ ધર્મ પ્રધાનપણે
હોય તે વિજ્ઞાનમયકોશ

એમ પાચ પ્રાણ, પાચ જ્ઞાનેન્દ્રિય
પાચ કર્મેન્દ્રિય અને મન તથા બુદ્ધિ એમ
મત્તર તત્ત્વોનો પિણ્ડ — ગ્રહાડનો સૂક્ષ્મ દેહ
બને છે આપણે ઉપર જણાવ્યુ તે પ્રમાણે
કારણ દેહ તે આનંદમય કોશ તેમ જ્ઞાન
કર્મેન્દ્રિય રૂપ, સૂક્ષ્મ દેહ ને પ્રાણમય,
મનોમય અને વિજ્ઞાનમયકોશ ગ્રહાડના
કારણ દેહ સહિત ઇશ્વર તે સૂક્ષ્મદેહ ગત

હિરણ્યગમ-પ્રાણ વિજ્ઞાનાદિ રૂપે સ્ફુરત
સુવણ રૂપ અતર્યામી એટલે સર્વને
બદરથી પ્રેરણા કરનાર તેમજ હિરણ્ય
ગણ એટલે વિશ્વ માનને માણના મણિ-
કાની પેઠે સૂત્રરૂપે ધારણ કરનાર આકા
શાદિ જે પાચ તત્ત્વ કે મહાભૂત તે ઇશ્વર
સ્થાનથી ગતિમાન થાય છે તેમાથી
પ્રત્યેકના બેબે વિભાગ થઈ જાય છે ને
પ્રતિ અર્ધના પાછા બે વિભાગ વાય છે ને
તે અધાધના પુન બે થાય છે આમ પ્રતિ
તત્ત્વ પાચ પ્રકારે વિભાગ પામે છે જેને
પચીસરણ કહે છે તે આજ છે-જેમા પ્રતિ
તત્ત્વના અર્ધના ચાર ભાગ પોતા મિત્રા
યના તત્ત્વના અર્ધ ભાગ માથે મિત્રાણ
પામી પચીસ મિત્ર તત્ત્વ ઉત્પન્ન વાય
છે વળીએ પ્રશ્ન થાય છે કે જીવ
કોણ ? તેનો ખુલાસો અહીં થઈ જશે કે
મૂળ અવિવામા રહેલો જે પ્રાણ, જે
વ્યક્તિનો કારણ દેહ તથા આનંદમયકોશ
કે જે સૂક્ષ્મ-લિંગ દેહમા તેજસ્ કહે
વાય તે જીવ થાય છે ગ્રહાડનો ચલ
દેહ તે વિરાટ ને પિણ્ડનો સ્થૂલ દેહ તે
જીવ પથ્થર, વૃક્ષ, કીટ, પતંગ એક એક
વસ્તુ તે જીવ માત્ર હાડે ચાલે એજ જીવ
એમ નહિ પણ વસ્તુમાત્ર જીવ એનુ નામ
વ્યપ્તિ ને એ સકળ વ્યપ્તિનો અમુકાય તેનુ
નામ વિરાટ એક એક જીવ તે વ્યપ્તિ અને
મમત્ર ગ્રહાડ તે સમષ્ટિ ત્રિશુભ્રતમક
પ્રકૃતિ સત્ત્વ રજસ્સુ ન તમસ્સુ એ સર્વનો
વ્યવહાર તપાસતા આપણે સમજાયુ કે
કારણ દેહ આનંદમય છે, સૂક્ષ્મ-લિંગ
દેહ, પ્રાણ મન અને બુદ્ધિમય છે સ્થૂલ-
દેહ અન્નમન છે જ્યાં સૂધિ અવિધા

વ્યાસ રહેછે ત્યાં સુધિ આત્મા તે જીવાત્મા કહેવાય છે ને જ્યારે અવિદ્યાથી મુક્ત થઈ નીજ સ્વરૂપને જાણેછે ત્યારે તે પરમાત્મા કહેવાય છે. આ ત્રિશુણાત્મક જગત્ ને કેટલાક માયા કે દૈદ્રજાલ અથવા ગંધર્વ નગર તરીકે જોળા-આવેછે—એ ત્રિશુણાત્મક શક્તિ જેમા સર્વ, રજો અને તમો શુણુ રહેલાછે. જીવ-માત્ર જેમા ત્રણુ દેહ ને પંચકૌશાત્મક છે,

જે પિંડ બ્રહ્માંડમાં એકજ રૂપે છે તેમાં જડે ન્યુનાધિક અંશ તિરોભૂત હોયછે છતાં સર્વ વસ્તુ કાલક્રમે દેહનો આવિર્ભાવ પામ્યા કરેછે અવિદ્યાનો નાશ થતાં પુનર્જન્માદિ વ્યવસ્થા એ કારણુને લઈનેજ છે પરંતુ એ ત્રિશુણાત્મક પ્રકૃતિથી પર એવી દશાને જીવ પામેછે ત્યારે જીવભાવ જતો રહેછે શુદ્ધ ચૈતન્ય પર બ્રહ્મરૂપે જીવ-શીવસ્વરૂપ થઈ જાયછે.

વિદ્યાવિલાસી મોજરાજા.

(ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૬૦ થી સાધણ.)

હે રાજા ભોજ ! આ પ્રમાણે રાજ નીતિનાં જુદાં જુદાં અંગ મેં તને કહી અતાવ્યાં. એ બરાબર ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે જે રાજા રાજધર્મ-રાજનીતિનું યથા યોગ્ય પાલન કરેછે તેનુંજ રાજ્ય ચીરકાળ તપેછે અને જેઓ રાજધર્મથી વિરુદ્ધ વર્તે છે તેનાં રાજ્યો ભેતાં ભેતામાં હતાં ન હતાં થઈ જાય છે વિશ્વનિયમના અનંત સ્રોતમાં ક્યાંએ તણાઈ જાય છે. જે જે રાજ્યએ આપખૂદ સત્તા ચલાવી છે, જેઓએ પ્રજાના સુખદુઃખની દરકાર કરી નથી અને જે હાકમીથીજ હાથ નીચેના અધિકારીઓને રાક્ષસ રૂપ થવા દઈ પ્રજાના જનમાલને બળતી ચિંતાઓમાં હોમવા દીધા છે એવા પિશાચરૂપ રાજ-ઓએ પોતે શાતીથી રાજ્ય કર્યાં નથી કે પ્રજાના હૃદયમા કદાપિ શાતી રહેવા

દીધી નથી, એવાઓ કૂતરેહાલે મૃત્યુ ને આધિન થઈ નરકયાતના ભોગવવા ચાલ્યા ગયા છે કે જેનાં નામ ઉપર આજે પણ જનસમાજ ધુકે છે ! માટે મારા બહાલા ભોજ ! પ્રજાહીત માટેજ રાજ કરવું એ રાજાનો મુખ્ય અને વખાણવા લાયક ધર્મ છે, જે રાજા પોતાની પ્રજાને પોતાનાં સંતાન પ્રમાણે ગણે છે તે રાજ-ની પ્રજા સર્વદા રાજભક્ત રહે છે. રાજ દયાળુ અને ન્યાયી હોવો ભેદનો ને તેણે યથાર્થ રીતે સમજવું ભેદનો કે મૃત્યુ પછી મારે મારા કામને જવાબ આપ-વોજ પડશે માટે પોતાને જે અશ્વર્યતા પ્રાપ્ત થઈ છે તેનો રૂડો ઉપયોગ કરી પ્રજાનું કલ્યાણ કરવું એજ તેનો સતત ઉદ્દેશ હોવો ભેદનો. દુષ્ટ અધિકારીઓ પોતાની પ્રજાનાં લોહી સુસી ન જાય,

તેને લૂગી ન ખાય, તેને વિના કારણે ન
પજવે, તે માટે રાજ્યે બહુજ સાવધ
રહેવાનું છે બુદ્ધા માક્ષી પુરાવાઓ
ઉભા કરી પ્રજાના રક્ષણ માટેજ રાખેલા
સિધ્ધાંતો તેના ભક્ષણ કરનાર ન થઈ
જાય એ રાજ્યે બરાબર જોવાનું છે કર
વેરામા પ્રજા કચડાઈ ન જાય તેમજ
પોતાની ઇચ્છાઓ એવી બહેકાવી દેવી ન
જોઈએ કે જેના પરિણામમા પ્રજા
ભૂખે મરતી ને ચીથરે હાલ થઈ જાય
ગુપ્ત વેપે રાજ્યે પોતાનાં નગરોની
ગામોની-ગામડાની તપાસ લેવી જોઈએ
પ્રજાનો મતોષ એજ રાજ્યનો વેભવ,
પ્રજાનું સુખ એજ રાજ્યનું સુખ, અને
પ્રજાની સ્વતંત્રતા એજ રાજ્યની સ્વતંત્રતા
હોયો રાજ્ય આ મૂળને બરાબર સમજે છે
દેશમા સર્વ લોકો ઉદ્યોગી થાય અને
હુનરકળાના અનેક માધનો ઉભા થાય તે
સર્વ વ્યયારે જાને છે કે જ્યાં રાજ્યની
સ પૂણ નજર પોતાની નજ ઉપર હોય
છે, સ પૂણ પ્રીતિભાવ પોતાની પ્રજા
ઉપર હોય છે, પોતાનું સર્વસ્વ પોતાની
પ્રજામા જોતો હોય છે એવા વમડપ
રાજ્યના ગત્ય ઉપર પડે ॥ ગીધડાઓ
આવી શક્તા નથી તેને ફોનીઆઈ જતા
નથી ત્યા પોતાનું ચાણુ નાખી ચમ્તા
નથી એવા રાજ્યના રાજ્યમાથી પરદેશી
વ્યાપાર પ્રજાના ધનમાલને ઢંઢકી લઈ
જતો નથી પ્રજા સર્વ પ્રમારથી સુખ
સતોષે ભરની રહે છે એવા રાજ્યોના
નામ પ્રાત સ્મરણિય થાય છે યાનત્ય દ્ર
દિવાકરો ! આ વિશ્વમા જમા તપે છે
લુઆ, ઠગારા, દાસિયા, ચોર, હુદ

એ સર્વથી પ્રજાનું રાજ્યે સદૈવ રક્ષણ,
કરવાનું છે રાજ્યનો પ્રજા પ્રતાપ હોય
રાજ્ય ન્યાયી દયાળુ ને ક્ષમા આનિ શુભ
શુભોથી યુક્ત હોય, રાજ્યનું હૃદય પરમ
નિમળ અને પવિત્ર હોય, રાજ્યનો રાજ
ધર્મ પ્રજાના હિતમાજ હોય ને જે
ગાજની પરમેશ્વર ઉપર પૂણ ભક્તિ હોય
તેવા રાજ્યના રાજ્યમા પ્રજા ઉઘાડે
બારણે સૂએ છે એવા રાજ્યના રાજ્યમા
વણાવ્રમના ધમ યથાર્થ પજાતા હોય છે
ત્યા ગાયો ગ્રાહણ, બાળકો અનાથ અને
જાઓ મર્વદા નિભાય હોય છે ત્યા
વૃદ્ધ અને વિદ્વાનો પુજાતા હોય છે ત્યા
માગ્યા મેધ વરસે છે ત્યા ઋતુઓ
પોતાના નિયમ પ્રમાણે વર્તે છે ત્યા અના
વૃદ્ધ કે દુધ્ધાળનો ઠઠ પિ ભય પ્રાપ્ત થતો
નથી ત્યા મરકી કે ડોલેરા જેવા તત્ત્વણુ
પ્રાણહારી રોગ ફાટી નીકળતા નથી
ત્યા અકાળે મૃત્યુ થતા નથી ॥ પૂવ એવા
એવા અનેક રાજ્યો થઈ ગયા છે કે
જેના રાજ્યમા પ્રજા મૈવ સુખતા પાલ
ણામાજ પોઠતી, આનંદમાજ ઠ વોલ
કરતી, હવે સમય બદલાયો છે કલિયુગ
પ્રવચ્ચતા રાજ્યોએ પોતેજ ચોરના ધંધા
હાથમા લીધો છે ઠારણુ વગર અન્ય
રાજ્ય ઉપર અડાઈઓ લઈ જવી, વગર
કારણે ધીન ગત્યની ડેડતી કરવી,
તેમના ગત્યો હોડયા મીજવા કે પોતાનો
તેના રાજ્યમા પગપેમારો કરી પોતે
તે રાજ્યના ધણી થઈ પડવું એવા ઘોર
કલિયુગ હનુ આદ્યો આવે છે તુ પણ
કલિયુગનાજ સામાન્ય નીચે છે માટે પુન
હે જા તારે આ ધારા નગરીની ધુરા આ

રાજધર્મની ધોંસરી બહુ સંભાળથી વહન કરવાની છે. તે બહુ રૂઢી કેળવણી લીધી છે તેથી મને પૂણું આશા છે કે તારા રાજ્યથી પ્રજા સંતોષ પામશે સર્વ પ્રકારે સુખી થાશે. આવો અમૂલ્ય સમય તને પ્રાપ્ત થયો છે, હજારો લોકોનું કલ્યાણ તારા હાથમાં રહેલું છે, તે સાથે પ્રભુએ તને રૂઢી બુદ્ધિ આપી છે તેથી મારે તને આશિર્વાદ છે કે જરૂર તું તારા કાર્યમાં ફતેહ મેળવીશ તારી પ્રજામાં તું માનીતો થઈ પડીશ; તારા રાજ્યના ગુણ અહર્નિશ ગવાશે તુ માનવ જન્મ કૃતાર્થ કરીશ. તારા કાકા સુને તારા પ્રાણુ લેવાની તૈયારી કરી હતી ને હુર ઘાતકી ચાંડાળોના હવાલામાં તને સોંપ્યો હતો જ્યાંથી પરમ

કૃપાળુ પ્રભુએ કેવી રીતે રક્ષા કરી ! એ ઉપરથી તારે ઘણી શિખામણ લેવાની છે અને મને તો સાદું સમજાય છે કે તને અચાવી લેવામાં પ્રભુનો ઉમદા હેતુ સમાએલો છે એ હેતુને સાર્યક કરવો એ તારું હવે પછીનું કર્તવ્ય છે. તુ પ્રજાનાં સુખદુઃખ ઝીણી નજરથી જોજે, તુ તારા અચ્ચા સમાન તેમને ગણજે. પ્રજાજનના વિદ્વાન અને ડાહ્યા માણસો તારી પાસે રાખી તે પ્રમાણે તારા રાજવહિવટ ચલાવજે, પ્રજા જે રીતે સુખી થાય, સંતોષમાં રહે, ઉદ્યોગી અને દેશના લોકો હુલ્લરકળાથી આભાદ થાય તે સાથે ન્યાય, ક્યા ને ક્ષમાના માર્ગમાજ તારી આ રાજધર્મની યાત્રા ચાલુ રાખજે. (અપૂર્ણ)

સંસાર ચક્ર ઉપર ભ્રમણ કરતો જીવાત્મા.

જાત્યત અને સ્વપ્નરૂપ આ આજો સંસાર મનની કલ્પનાથીજ ઉભો થયો છે. તે સંસારચક્ર કહેવાય છે. મન એ સંસાર ચક્ર ઉપર જીવાત્માને ચડાવી દે છે ને અનેક જન્મ મરણના દુઃખદ પ્રસંગ લોગવાવે છે. સત્વ, રજ અને તમો ગુણ યુક્ત થએલું મન નિરંકુશ બની જ્ઞાનેન્દ્રિયથી અને કર્મેન્દ્રિયથી પાપ પુણ્ય કર્યા કરે છે, અને પાપપુણ્યની વાસનામાં રંગાઈ જીવંત વિષયોના ચક્રમાં ગોથા ખાયા કરે છે. વિષયોની વાસનામાં જો એ મન લાગી જાય છે તો જન્મ મર-

ણના ચક્રમાં અટવાવું પડે છે પણ જો એજ મન વિષયોથી તદ્દન અળગું થઈ જાય છે તો જન્મ મરણના ચક્રમાંથી અદ્ધરને અદ્ધર ઉપાડી લઈ મોક્ષધામમાં જીવાત્માને લઈ જઈ સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરાવે છે. આ ઉપરથી એ નિશ્ચય સમજવાનું છે કે જીવાત્માને સંસાર ચક્રમાં ગોથાં ખવરાવનાર તેમજ સુક્ષ્મ આપનાર મન છે એ મનને વશ કરવું તેને નિર્જિજ્ઞ કરવું તેને મારવું એ સર્વ ક્યારે બને કે જ્યારે સગથી અલગ થવાય—આસક્તિ રહિત થવાય. મમતા,

મોહ-મા'ર એ સર્વ આસક્તિના સ્વરૂપ છે, તેમા અનંત જનારા મહાયોગી પુરૂષો પણ પતંગીયાની માફક પ્રજ્વળી બન્ય છે જહમરતને નામે સુપ્રસિદ્ધ, મહાત્મા કબલદેવજીના પુત્ર એ આ સક્તિના પરિણામમા પશુ અવતારને પામ્યા હતા— મગવીને પેટ અવતાર લેવો પડ્યો હતો.

પિતા તરફથી જ્યારે ભરતજીને રાજ્યાધિકાર પ્રાપ્ત થયો તે સમયે તેમણે પ્રજાને સર્વ પ્રકારથી સુખી કરી પિતા પ્રમાણે પ્રજાનુ પાલન કર્યું, એ ભરતજીને પાંચ પુત્રો થયા રાજ્યના સર્વ સુખ ભોગવતા હતા પોતાને જે વસ્તુ જોઈતી હતી તે તેમાથી મળી શકી નહિ તેથી પોતાના પુત્રોને રાજપાટ વહેંચી આપી પોતે વનમા ચાલી નીકળ્યા અત્યુક્ત સ પતિવાળું ચક્રવર્તિ રાજ્ય તથા તપ કરવા માટે મહાત્મા ભરતજી હરિચેત્રમા આવ્યા એ મુશોભિત અને પવિત્ર આ શ્રમના બગીચામા એકાંત જીવ્યા ગાળવા લાગ્યા કૃષ્ણ દૂલ અને કંદમૂળના નૈવેદ્યથી ભગવાનનું પુજન કરતા મહાત્મા ભરતજી, વિશુદ્ધ, અને તૃણાથી રહિત થયા હતા— મનોવૃત્તિ શાંત થઈ હતી તેઓ પરમાનંદમા વિલસતા શુદ્ધ પ્રેમથી પ્રભુની સ્તુતિ કરતા— જે જે પ્રભુ, નકૃતિથી પર, પ્રમાના કૃષ્ણ આપનાર, બુદ્ધિના પ્રેરક મનવીજ જગત્ સર્જનાર, તેમજ તેમા અતર્ક્યામી રૂપે રહેનાર, તૃણાવાળા જીવને ચૈતન્ય શક્તિથી પાળનાર અને સૂનારાયણ ॥ આત્મા રૂપ છે

એવી રીતે ભરતજી રાજપાટ, સ્ત્રી પુત્રાદિક સર્વનો ત્યાગ કરી જગલ સેવતા અને અનન્ય ભાવથી પ્રભુની ભક્તિ કરતા મહાયોગીના પદને શોભાવતા હતા, એવા મહાત્મા ઉપર પણ સ સારની અથવા માયાની આસક્તિ પોતાની કેવી બળવત્તર શક્તિ વાપરે છે કે તેમા એવા વિરક્ત મહાત્માઓ પણ ગોથા ખાઈ બન્ય છે, જન્મ મૃત્યુના પંજપાથી છુટવા આ વેલા સમયમા પાછા એ ઘટમાળમા જોડાઈ બન્ય છે

એક દિવસ ગડકી નદીમા સ્નાન સ યા વગેરે કરી એ મહાયોગી ભરતજી ઓંકારનો જપ કરતા હતા તેવામા ત્યા તૃપાથી પીડાતી એક ગાલણી મૃગલી આવી ગડકી નદીમા તે પાણી પીવા લાગી, જ્યા ભરતજી જોડારનો જપ કરેતા હતા, તેવામા એક પ્રબળ ગર્જના થઈ એ ગર્જના સિંહની હતી ને તે સાંભળતા મૃગલી જીવલઈને નાટી, નદીમા પડી જેના ગ્રાસથી ગલભાવ થયો ગલ પાત થતા બચ્યુ એકદમ નદીમા પડ્યુ પોતે સામે કાઠે કેડીને પહોંચતા એક ખાઈમા પડી જવાથી મૃત્યુ પામી હા ! માથી વિખૂટું પડેલું બચ્યુ પાણીમા તણાવા લાગ્યુ તે મહાત્મા ભરતજીની નજરે ચડ્યુ

તે અનાથ મા વગરના બચ્યાને નદીમા તણાતું-મૃત્યુના પંજમા મપડા એલું જોડું એ મહાયોગી ભરતજીને દયા પ્રકરી તેઓ નદીમા પડ્યા ને બચ્યાને મહા મુશીબતે બહાર કાઢી આશ્રમમા લઈ આપ્યા—યોગી આસક્તિની જાળમા

ફસાયા. એ બચ્ચું મા'રું જ છે મા'રે તેનું રક્ષણ કરવું જોઈએ; પોતાના ટોળાંથી છુટું પડેલું; કાળના મોઢામાંથી મેં છોડાવેલું ને જે મા'રે શરણે આશ્રય પામી આવ્યું છે તેને મા'રાથી તબય ? તે આપડું કયા જાય ? હું જો તેને રજળતું સુકી દઈ તો જંગલના હિંસક પ્રાણીઓ તેને ફાડી ન ખાય ? એ કેવું કોમળ અને નાબુક છે તેની મા'રા ઉપર કેટલી બધી મમતા છે ! એ મને તજીને ક્યાં જાય ? તેમ મા'રાથીએ તેને તબય ? તેને મા'રા પગ અને મોઢું ચાટવું કેવું ગમે છે ! જ્યારે હું તેને પપવાણું છું ત્યારે તે કેવું રાજી રાજી થાય છે ! ફરવું હરવું, ખાવું પીવું, સુવું ઊંઘવું સર્વે મા'રી સાથે તેને બહુ ગમે છે. આ સંસારમા મા'રા સિવાય તેનું કોણ વહાણું સચું ? હું તેની રક્ષા ન કરું તો તે મરી ન જાય ?

વાંચનાર ! જોયું, મહાયોગી ભર-તજ કે જેણે માયાનો ત્યાગ કરવા મો'ટું સાધ્ધાન્ય તબયું, સ્ત્રી પુત્રાદિક સર્વેને છોડ્યાં ! આત્મનાદિક ઉત્તમ વૈભવ સર્વે માથે મીડું વાળ્યું—મહા અરણ્યમા આવી જપ તપથી ઉન્નત માર્ગ તરફ વધવા લાગ્યા. હા ! તેનું પરિણામ શું આવ્યું ? માયા એ પોતાનો કાચુ તેના ઉપર કેવી રીતે અજમાવ્યો ! પરમ હસની ગતિને પામેલા યોગીરાજના હૃદયમાં ઘ્યા-આસક્તિ સ્ફુરવાથી જે ચક્રમાથી બહાર નીકળ્યા હતા તે ચક્ર ઉપર એકાએક ચડી ગયા ! એ બચ્ચું ચરવા ગયું હોય ત્યાંથી સહેજ મોડું આવે તો યોગી ના'ના બાળક જેવા સીધા

વિહા થઈ જાય તેને દિવસ કે રાત, ગમે તે વખતે શોધવા નીકળી પડે, પગમાં કાંટા વાગે, શરીરે ઉઝરડા થાય વગેરે શરીરની ગમે તેવી સ્થિતિ થાય પણ જ્યારે બચ્ચાને પોતે દેજો ત્યારે તેના પંડમા પ્રાણ આવે. તેને બચીઓ લે, ખંજવાળે ને પ્રેમાશ્રુથી તેને પોતાને ખલે ચડાવી આશ્રમમાં લાવી કૃત કૃત્ય થાય

તે ન આવ્યું હોય તો જાણી રાત્રે તેને શોધવા જાય ને એક બાળકની માફક રૂદ્ધન કરે ! જપ બપ સર્વ તબયા ! ભક્તિ પૂજન નહાવું ધોવું સર્વ કર્મ પ્રારબ્ધ યોગરૂપ મૃગના બચ્ચાએ સુવાડી લીધા ને સર્વેનું મીડું વળાવ્યું. જે માર્ગ અખત્યાર ન કરી શકાય એવો હુધટ માર્ગ પોતાના પ્રાણ સમાન સ્ત્રી પુત્રાદિક અને રાજવૈભવને તજી હાથ કચે એવો મહા-યોગી એક મૃગના બાળકમા પોતાનું સર્વસ્વ જોઈ શક્યો ! હા ! સર્વસ્વ જોઈ શક્યો ! પ્રારબ્ધની ગતિ, અકળ અગાધ છે ! પોતાના સ્વાર્થેનો લોભ આપ્યો એક મૃગનાં બચ્ચા માટે, એ અનાથની પોતાના સિવાય કોણ રક્ષા કરે ! પોતા વગર કોણ લાડ કરે ! એ અજ્ઞાને મહાત્માને ઘેરી લીધા ! જેની દોરી ઉપર પ્રાણીમાત્ર નાચે છે, જેની ઇચ્છા ઉપર રક્ષણ ભક્ષણ સર્વ ટકી રહ્યું છે, અજગરના મૂખમાથી બચાવવાની અને અગણિત રક્ષકોના હાથમાથી વિનાશ કરવાની જેના હાથમા કમાન છે, તેનું ધ્યાન યજન પૂજન સર્વે આ મહા-યોગી ભૂલી ગયા ! સર્વ ભાર પોતાને

માથે લઇને બમવા લાગ્યા જાણે એ મૃગનુ બચ્ચુ પોતા વડેજ જીવતુ હોયની અને જાણે સવદા પોતેજ એના રક્ષક હોયની ! એજ ભાવનાની અર્થી હૃદયમા બધાઈ ગઈ મમતા ચોટી ગઈ પોતે ઉન્નત દશામાથી નીચે ઉતરતા જાય છે એ સમજતા જતા મૃગના એ બાળને પોતાનુજ માની લીધાના દ્રઢ અભિમાનથી તેના ઉપરની રનેહ સાકળ તોડી ચકાઈ નહિ માયા એવી અનેક સ્વરૂપિણી છે કે તેના ચરિત્ર આગળ મહા યોગી પાપુ મહાત્મા ! એ બચ્ચાના પ્રેમને પોતાના ઉન્નત જ્ઞાનને લીધે અનાદર કરવાનો કે તેને તણ દેવાનો ભરતજીને જ્યારે વિચાર થતો ને તેના પરિણામમા જગ્યા તરફ તેના હૃદયની ઉપેક્ષા ચતી તે વખતની મૃગબાલની દામણી ગિચ્છિતિ અને વહાલ-પ્રેમ જમાવવાની સ્વાભાવિક ગીતિ દૃષ્ટિ યોગીરાજને સ સારી ગનાવી દેતી-અજ્ઞાન હાલતમા લાવી મેલી નયન માથી અનુદાસ ચલાવતી માયાનુ-આમક્રિતાનુ-પ્રીતિનુ આવુ બંધન છે જિનારે પહોંચેલાને પણ પુન મહાસાગરના અગાધ જળમા ડુબવાનો વખત આ િ ચડે છે ! જ્યા હુ અને મા'રૂં એ મમતા બધાઈ કે જોઈ ત્યો લવાડા પછી સુખના સાસા, ઉત માર્ગના વાધા ધર્મ કર્મ સર્વ ઉપર પાણી માત્ર હુ અને મા'રૂં એ અભિમાન ઉપરજ જીવતમાનુ કૂદવુ અને માયે સમારના નિવિધ તાપમા મીઝાવુ

કપલદેવજી જેવા મહાત્માના પુન,

અપાર-અગાધ જ્ઞાનવાળા ભરતજી, માયા

ના બંધનને ત્રોડી નાખ્યા પછી પણ પુન એક મૃગ બાળમા કમાયા તો પછી પામર માનવી જે બહોરાત આ મા'રૂં ધર, આ મારો ગગમહેલ, આ મારો પૈસો આ મા'રૂં કુટુંબ, હુ સર્વેનો માલિક, હુ અધિકારી, હુજ કાલો, મા'ગીજ કિંતિ અને હુજ જગતને મુતવનારો, હુ સાર્વભૌમ ચક્રવર્તિ મહારાજ આવુ સમજતો તેને જ્યા અભિમાનનુ પિશાચ ચોટી જાય ત્યા જીવની ઉન્નતી કયાથી અને કયારે હોઈ શકે ? સ સાર ચક્ર કે જેના અનેક પાખીયા છે ચોરાની લાખ મુખ્ય પાખીયા માયા છે પણ એ પ્રત્યેક પાખીયાના પેટા વિભાગમા અગણિત પાખીયા લગી રહેલા છે તે ચક્ર ઉપરથી માયાના પ્રભાવથી જીવ ઠેકાણે આવી શકતો નથી જન્મ મરણની વારવાર દુખદયાત્રા તેના નગીબના ચોટેલીજ રહે છે જગલમા કે ધરમા જ્યા રહો ત્યા સરખુજ છે સ સારની માયા સર્વમા એક અરખીજ પ્રવર્તે છે-તેનુ સદ્મ કારણુ તપાસતા મન છે મન મરી ગયા પછી પણ પાછુ જીવતુ થઈ જાય છે, એની ડોઈ તેનામા અદ્ભૂત શક્તિ રહેલી છે જ્ઞાન વૈરાગ્યના વિપથી મન મરી જાય છે ખરૂં પણ તેનુ પ્રેત અનંત વિશ્વમા આથડતુ હોય કે તેથી નો મ માગ માયા-આસક્તિનો કદાચ બલે ચુકે તડ થા આવે કે કે સહુજ પણ વાસના મુગી આવે છે એટલે મરી ગએલા મનનુ ગજગતુ પિશાચ અનંત વિશ્વના ગમે તે લાગમાથી તુતજ જીવતુ જંગતુ થઈ

માનવીના હૃદયમાં પેશી જાય છે ! યોગીના યોગમાં ઝરી જાય છે ! જ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં અને ધ્યાનમાં ધુળકોટ વાળી મેલે છે. માટે મનને ભૂત જેવું જ ગણ્યું છે. એ મેલડીનો વળગાડ છે. દોરા ધાગા અને ડાકલાં— જ્ઞાન વૈરાગ્યનાં વાગતાં તે જાઉં છું જાઉં છું એમ કરીને નાસે છે, પણ જરાક વહેમનો પાસ લાગતાં— સંસાર તરફ દ્રષ્ટિ કરતાં એ ભૂત— પિશાચ જીવતું જાગતું થઈ સતુષ્ઠના યોગિયામાં પેશી જાય છે ને તેને સદા ધુણતું જ રાખે છે તેને બેલું ગાંડું અને ચિત્ત ભ્રમ કરી મૂકે છે, તેની આગળ અંદીના પાક અને અડદના બાકળા મહાત ! મહાત્મા ભરતજી— મહાયોગી એ દશાને પામ્યા. પડ્યા ! યોગમાર્ગ-માર્ગી પડ્યા ! જ્ઞાન માર્ગથી ગળડ્યા ! ઉત્તર જીવનને અધમતાના કૂવામાં ઉતાર્યું ! મહા વિકાળ કાળની પાંખ યોગીરાજની પીઠ ઉપર ફરી. યોગીરાજે મૃત્યુજયતા મંત્રો જાણ્યા ! પણ તે સર્વ હવામાં ઉડ્યા ! યોગીરાજનો વાસાનો ઘરડો યોગના એ માર્ગમાં ન હોતો ઘસાયો કે જે પછી કાળની પાંખ

જ્યાં નિઃસત્ત્વ થાય ! અહિંયાં તો ભરતજી એ ગૃહસ્થ યોગી જેવા થઈ ગયા હતા તેને કાળે ઉપાડ્યા— મૃત્યુએ ઘેરી લીધા. અવસાન સમયે ભગવદ્ ભજન ભુલાયું નીજ સ્વરૂપ ન યોગ-ખાયું. મૃગનાં બાળમાં વાસના રહી, તેને જંગલમાં એકલું મૂકી પોતાને જવું પડે છે, એ દુઃખ મરણકાળે થયું ! યોગીરાજ ! ઋષભદેવજીના પુત્ર ! મહાત્મા ભરતજી ! તમોએ અમોલખ હીરલો ગુમાવ્યો. પથ્થરમાં પ્રીતિ ચોટી તેમાં મોજ માની અનંત જીવનના શાશ્વત સુખને ગુમાવ્યું ! મૃગબાળની ચિંતા તમારાજ હૃદયમાં ભરાઈ બેઠી એનાં રક્ષણની ખાત પાનની અને વહાલની તમનેજ ચિંતા રહી ! હા ! ને તે પણ મરણ કાળે— અવસાન સમયે ! ઠીક તમારી ઇચ્છા જાણે! મૃગના યોગીયામાં થાણે કાલિયાર મૃગ ઘાસ તરણ ચરો ને જંગલના પાણી પીએ! પ્રાર્થવને લોગવો ! હા ! તેમજ થયું ! જીવાત્મા ઉડ્યો ને વાસનાને લીધે મહા-યોગી મૃગ યોગીને પામ્યો ! સંસાર ચક્રે પુનઃ ચડ્યો ! ! !

કૌરવોની સમામાં શ્રીકૃષ્ણ વષ્ટિ.

(ગવા અકના રૂપ ૪૨ થી ચાલુ)

લીમતું જોલવું પૂરું થતા સહુ જોલી ઉડ્યો હે શ્રી કૃષ્ણ ! લીમનો અમારો રણુરંગ કુરુક્ષેત્રમાં જાણશે એ વખતનું લીમતું શરૂરૂપ નિરખતા

થી આવેલા યમરાજ પણ જીવ લઈને નાસસે, મહાપ્રલય થવાનો હોય એવાં લીપણ સમયનું સાક્ષાત્ દર્શન લીમ કરાવશે ! મહારાજ મારી પણ એજ

પંચા છે કે કદાપિ વણિ તો નજ ડરવી
 યુદ્ધ, યુદ્ધને યુદ્ધજ અમારી તો એજ
 જખમાળા છે ભરી મલામા દ્રૌપદીની
 રજતવલા ભરેલી હાવતમા તેના વસ્ત્રો જે
 ચવાની હુ શાશને જે નીચતા વાપરીછે-
 હુ યોધને જે રાક્ષસી કૃત્ય ડરાવ્યું છે તે
 અમો ભુલી ગયા નથી અને આપ પણ
 હસ્તિનાપુર વણિએ પધારોઝો ત્યા દ્રૌપદી
 ઉપર જે વિત્યું છે તે બરાબર હુંયે અને
 હોઠે રાખજો દ્રૌપદી જે અત્યાર સૂધિ
 સર્વના સુખની વાણી સાલજ્યા કરતા
 હતા તે સિ હજુની પેઠે ગર્જના કરી જો
 દયા, મહારાજ શ્રીકૃષ્ણ ! વણિ વણિ શુ
 ઠગી રહ્યાછો? શેની વણિ ? વણિ કે વૃષ્ટિ ?
 અમાજે વણિ તો ડહાપી કરવીજ નથી જે
 કરવાનું છે તેતો વૃષ્ટિજ કરવાની છે
 રક્તની વૃષ્ટિ ! કૌરવોના એકેએક માણ
 સના રક્તની વૃષ્ટિ જે હુ શાશને મારા
 ચોટલાને પઠડી ભર સલામા મા'રા વસ્ત્ર
 જેઝ્યા હતા ને હુ યોધન તે સઘળું અતિ
 હુયં થેલો થઈ જોયા કરતો હતો, ભીખમ
 આદી સર્વ યોદ્ધાઓ આ અધમ જોયા ડ
 રતા હતા તે સવના રક્તની જ્યારે કુરૂએ-
 નમા વૃષ્ટિ થશે- સરિતા વહેશે ત્યારે
 મા'રા જીવને શાતી વળશે કાગડ, ગીધ
 અને ઘોરખોદીયા જ્યારે હુ યોધનાદિ તેના
 નો ભાઈઓના મુઠકા ચુ થશે ત્યારેજ મા'રા
 આત્માને ઠ ડક વળશે ! ચોમક જોગણીઓ
 ના ખપ્પરો જ્યારે કૌરવોના રૂધિરથી
 ઉભરાઈ જશે ત્યારેજ કૌરવો સાથે વણિ
 કરવાની સમ્મતી દ્રૌપદી આપશે જે
 જીલમ ને જે નામ મા'રા ઉપર વિત્યું છે
 તેવો કોઈ પણ સમયે કોઈ પણ અળખા

ઉપર વિત્યોજ નથી ! ને તે પણ મા'રા
 સિ હ જેવા પાથે પતિ સમક્ષ ! એ વિષના
 ઘુ ટકા પાડુના તન સિવાય બીજાઓ પી
 કે સહન કરી શકેજ નહિ એમની ધર્મ
 ઉપરની અવિચળ શ્રદ્ધા જોડે ઘણી પ્રશશ
 નીચ છે છતા જગતમા વસતો એવો કોઈ
 માનવી પોતાની સ્ત્રી ઉપર થતો આવો
 જાલમ મહન ક'ની શકે એ સમજવું કે
 માનવુ આકાશ કુસુમવત છે મા'રા
 પતિઓએ દીર્ઘ કાળ સૂવિ આવી ધીરજ
 ચલાવી હવે તે મા'રાથી સહન થઈ
 ગતી નથી હુ પોતે રણાગણમા ઉતરવા
 તૈયાર છું જો અર્જુન અને ભીમને પોતાના
 અસ્ત્ર ગચ્છ ઉપર વિશ્વાસ ન હોય, જો
 તેઓ ડરકણની માફક કુડકળથી ડરતા
 હોય તો હુ પોતે એકનીજ ચડી સ્વરૂપ
 થી રણમેદમા ઉતરીશ ને એ મહિષાસુર
 રૂપ હુ યોધન તથા 'શુભનિશુભ, અને
 મધુદેવ રૂપ હુ શાશન, શકુની ને
 ઝંઘુનો હુ સમરક્ષેનમા વિનાગ કરી મા'
 રા હૃદયરૂપી ખપ્પરમા એમના રક્ત
 ભરીશ ! રક્તખીજ સમાન તેમના અસ
 જ્ય દળને હુ ચાંચડની માફક ચોળી
 નાખીશ ! ક્ષત્રિયો કોઈપણ સમયે રણથી
 કદાચ ડરે કે રણમાથી પાછા નાસે પણ
 વીરમાતા ક્ષત્રાણી પોતાના જીવિતને તૂંચ
 ગણી યુદ્ધને મોખરે ઘુમી શત્રુઓના
 નવનેજા પાણી ઉતરાવી તેમને ધૂળ
 આટતા ડરી રણાગણમા તેમના સાથરા-
 ઝો કરી યશગીત ગવરાવે છે ! વનવાસ
 ના તેરૂ વય પુરા થયા તોપણ હજ
 ઉઘણુગ્રીની માફક મા'રા પતિઓની ઉઘ
 ઉડતી નથી ! આપપણ હજુતો વણિની

વાતોના તડાકા મારવા એ રાક્ષસોની સલામાં નબળો છો ! મોઁટાં મોઁટાં લાપણ અને મોઁટી મોઁટી વાતો કરો છો ને કરાવો છો. ભીમ અને અર્જુન પણ પોતાની બહાદુરીનાં આંહી ઉપલબ્ધમાં બેઠા બેઠા બળુગાં પુક્યાં કરે છે પણ હા ! તેઓની છાતી કોઈ નબળામાં નબળા પુરુષની ગનેલી જણાય છે. તેઓને હૃદય હોય એમ મને સમજાતું નથી. તર્ક અને ક્ષત્રિયોનું ધૈર્ય તેમનામાંથી ઉડી ગયું છે ! નહિતો હવે એ બાપડી ચોપડીને સમાધાન કરવાનાં લાપણોનો ભરમડો ફરતો નહોતો ! અર્જુનનું ગાંડીવ અને ભીમની ગદા સત્ત્વહીન થઈ ગયેલાં હોય એમ મને લાગે છે ! પોતાનું કામ પોતે જ કરવું જોઈએ, મા'રા ઉપર જે વિશ્વુ છે અને મને જે કષ્ટ પ્રાપ્ત થયું છે તે તમોને તથા પાંડવોને શી રીતે સમજાય ! પણ મહારાજ શ્રીકૃષ્ણ ! હું કુરૂક્ષેત્રનો વિનાશ બહુ જ નજીકના સમયમાં જોઉં છું. તેના પાપનો ઘડો પુરો ભરાયો છે ! હવે તે એક જ સપાટામાં પુટી જશે. દુર્યોધને હસ્તિનાપુરના સિંહાસનને લજ્જિત કર્યું છે ! રાજ ધર્મમાં પુણો મુક્યો છે ! હમણા મો'ટો દાવાનળ પ્રકટશે ને તેમાં કૈરવો અને તેનું અસંખ્ય સૈન્ય બળિદાન માફક હોમાઈ જશે. સ્ત્રીઓની લજ્જા છુટનારો કે તેના ઉપર જૂલમ કરનારો રાજ કદિપણ રાજ્યાસન ઉપર શાંખો સમય ટકી શક્યો નથી. તો મા'ર હૃદય જે પ્રબળ દાવાનળ સમ બદબદી પડ્યું છે તે ખુલ્લું મુકતાં દુર્યોધન પોતે અને તેનું સર્વસ્વ તેમાં ભસ્મિભૂત થઈ

જશે ! આપ વળિટ કરવા આજ્યા છે એ ખરે ! પાંડવોની માત્ર નિર્બળતા અને ભીરુપણુ પ્રકટ કરવા નબળો છો ! પાંચ પતિ, પાંચ પુત્ર, અને આપના જેવા સખાથી વેષિત જે હું તેની કેવી અધમ દશા થઈ ! જગન્નિશીએ તે કેવી ચડી રહી છે ! તેનો જ્યાલ કોને આવે ? ભીમે લીધેલી પ્રતિજ્ઞા લોંચ પથારીએ પડી છે ! અર્જુનનો તે સમયનો ક્રોધ સમાધિસ્થ થયો છે ને યુધિષ્ઠિર મહારાજ તો ધર્મવૃત્તનું પાલન કરે છે ! નકુલ અને સહદેવ એની ગણનાએ કોણ કરે છે ? તમે પોતે તો પવન તેવી પીઠ દેનારા છો. ક્ષાપતા ગાઠામાં બેસી જવાની તમારી રીત છે ! જ્યારે આમજ છે ત્યારે હવે મા'રે પોતે જ મા'રા ઉપર વિતેલા જૂલમનુ વેર લેવા ઉઠવાનું છે. તમો તો ભલે નબળો સિધાવો હસ્તિનાપુર વળિટ ચલાવો ; પાંડવોને કાંઈક આપવો. જઈને કહેજો કે પાંડવોએ ચૂકલા પહેર્યા છે, વનવાસમાં રહીને તેઓએ પોતાનું સર્વ સત્ત્વ ગુમાવ્યું છે હવે તેમના વતી આજીજી કરું છું કે હવે તેને કાંઈક પણ ભિક્ષા દાખલ આપો ને સમાધાન કરો.

તમારાં એવાં ચીઠા મધજેવાં વચનોથી દુર્યોધન તમારા ઉપર તુલ્યમાન થશે ને પાંડવોને કાંઈક આપશે બહુ જ રૂડો રસ્તો હાથ ધર્યો છે હું પણ તેમાં સમ્મત થાઉં છું તમો જઈને સમાધાન કરી આવો !

દ્રૌપદીનાં વીરતા અને કટાક્ષ ભરેલાં વચનોથી અર્જુન અને યુધિષ્ઠિરનાં મુખ શ્યામ અને જ્વાળાની ભરેલાં જણાયાં ; ભીમ

કણુભર દિગ્મૂઢ જેવો જણાયો અને એકદમ ગદા લઇ ઉભો થઈ ગયો તે જોઈયો, હે કૃષ્ણ મહારાજ! હું તમો અહીં જ રહો ને મને જવાબો હસ્તિનાપુર! અત્યા રને અત્યારેજ હું પવન વેગે ત્યા પહોંચીશ! દુર્યોધનાદિ તેના મોભાઈઓ અને તેની ગણસી સભા સહિત હસ્તિનાપુરને એકજ પલકારામા ઊંધુ વાળા હમણાજ હું આવીશ ને દ્રૌપદીના ખળતા હૃદયમા પર મ સાતીના પાથરણા પાથરીશ તેની રંગે રંગમા આનંદના રક્ત વહેવરવીશ એમ ઉચ્છ્વસાથી લીમ ગદા લઈને ઉભો થઈ ગયો! લીમની લાલચોળ આખ અને તેનું પ્રથક શરીર જોતા જાણે સાદાત્ ફર, પ્રે લોકથનો વિનાશ કરવા ઉભા થયા પોયની એવું સર્વને લાફ્યુ! દ્રૌપદીની ખાતરી થઈકે અવશ્ય લીમ મારા હૃદયની સાતી કરશે તે જોયા સાખાસ, લીમ સાખાશ તમારૂં આ સ્વરૂપ ખરે! હુ શા શન અને દુર્યોધનના ગાન શિથિલ કરી નાખશે! તમો જ્યારે એઓને જમપુત્રીની જાડા કરાવશે તમો જ્યારે તેના અત્ લિત ગર્વને ગાળી ટોરવોની સ્ત્રીઓ ને કેશ વગરની અને સાંભાગ્ય રહિત કરશે ત્યારેજ પાડવોનો વિજય થયો કહેવાશે! ત્યારેજ પાડવો પ્રખળ પ્રતાપી ગણાશે ચાલો ફેતેહ કરો હુ પણ તમારી સાથેજ આવુછું એક જાનુ સાક્ષાત્ ચડી સમાન દ્રૌપદી અને ખીજી જાનુ રૂઢ મમાન લીમનું સ્વરૂપ જોઈ કૃષ્ણે વિચાર કર્યો કે દ્રૌપદી અને લીમ વેર અને ક્રોધા વેશમા ધર્મના માગને ભૂલી ગયાછે ઉવાટે ચડી ગયાછે તેમને ધર્મના રસ્ત ઉપર

લઈ જવા જોઈએ કારણકે ધર્મનોજ વિજય છે મહારમાઓ કદાપિ પણ ધમપથથી ખસતા નથી પણ અત્યારે આ ઉભયને મોહ પ્રાપ્ત થયોછે ને તેથી તેઓ ઠીજ ધમ ભૂટ્યા છે! ખનેનેધર્મ માગથી ખસતા અને ઉચ ક્રે ધાવેશમા આવેલા જોઈ શ્રી કૃષ્ણ જોયા, સતી દ્રૌપદી! પનિની આજ્ઞા મેળવી? વીરલીમ, યુધિ ણિર મહારાજની રજા લીધી? તમારો ધમ કેમ ભૂલોડો! પાડવોનો વિજય મેમાછે ને ટોરવોનો વિનાશ મેમા છે તે જાણોછે? ધમમાને અધર્મમા-ધર્મ સર સણુ-વર્મની મર્યા! એજ પાડવોનો વિજય છે અર્ધમા રચણુ પચણુ એજ કોરવોનો વિનાશકે પોતાના સ્વાથનો તમામ લોગ આપવાથી પણુજે ધર્મ સચ વાતો હોયતો મહારમાઓ સ્વાથનો કે જીવિતનો લોગ આપીને પદુ ધર્મનું સંરક્ષણ કરેછે યુધિણિર મહારાજ ધર્મના પાલકછે, તેઓ ધર્મમાર્ગમાથી ત્રેલોક્યનું રાજ્ય મળે તો પણ ખસે તેના નથી એજ તેમનો વિજય નૂચવેછે! તેઓ અત્યાજ સૂધિ જેજે સહન કરી રહ્યા છે તે શા કારણથી? ફક્ત વમની મર્યાદા માટે નહિતર જ્યા અર્જુન, અને લીમ જેવા જેના મજબુત હાથછે તેને કોરવો શુ ફલવી શપ્વાના હતા-શુ કષ્ટ આપવાના હતા? પણ સર્વ હુ ખ તેઓ ધર્મ માર્ગને અનુસરી મહન કરી રહ્યાછે એજ ધર્મ માગને આધારે મહારાજ યુધિણિર ની ઇચ્છાનુસાર હુ હસ્તિનાપુર આવે જાઉછું ત્યા જઈને તેમની પાને તમારા રાજ્ય લાગની માગણી કરીશ, તેમને

સમન્નવીશ ને તેમ કરવા છતાં જો તેઓ કે'ર વરતાવ્યોછે તેના પરિણામમાં કુર-
પોતાના હઠમાંથી હઠશેજ નહિ તો પછી કૂળનો વિનાશ નિરમાણજ થઈ ચુક્યોછે।
કુરુક્ષેત્રના મેદાનમાં ધર્મયુદ્ધમાં ઉતરી ને તેથી એ ચંડાળ ચોકડી કદાપિ પણ
પડજો ને તે વખતે ચોસઠ જોગણીઓનાં પોતાની હઠ છોડનાર તથી જેથી મહા-
ખપ્પર ભરી તેમને તૃપ્ત કરજો. કાગડા, યુદ્ધનો રણસ્થંભ થોડાજ સમયમાં રોપાશે
ગીધ અને ઘોરખોદીયાંઓને ઉભાણી પ્રબળ દાવાનળ પ્રકટશે અને કુરુક્ષે
આપજો; લોહીની નદી વહેવરાવજો. સતી! તેમાં ભસ્મભૂત થઈ જશે. માત્ર ધર્મના
ધર્મ માર્ગના જેજે રસ્તાઓ હોય તે રસ્તા અનુયાયીયોજ તેમાંથી વિજય પ્રાપ્ત
ઉપર ચાલવુંજ જોઈએ અને તે સુજખ કરશે; માટે શાંત થાઓ ધિરજ ધરો હું
વધિ કરવાની પણ જરૂરછે પણ મા'રી આજે હસ્તિનાપુર બાઉં છું.
ખાતરીછે કે તમારા ઉપર એ દુષ્ટોએ જે અપૂર્ણ

કલિયુગનું સામ્રાજ્ય.

કલિયુગનું સામ્રાજ્ય થતાં મનુષ્ય નીજ ધર્મથી પતિત થશે, સત્ય સંતાઈ જશે, અસત્યનો વિજય થશે. પવિત્રતા ધોળાં કપડાં પહેરવામાં રહેશે મન દિન પ્રતિદિન મલિન થતું જશે. મનુષ્ય દયાહિણુ થઈ જશે, ખીજાને દુઃખમાંથી છોડાવવા સહાયકારી નહિ થાય પણ તે વિશેષ દુઃખી કેમ થાય એજ મનનું ચિંતવન રહેશે. ખીજાનું દુઃખ જોઈ પોતે પુલાવું અને મુછે તાર દેવો એજ બહાહરી ગણાશે. આયુષ્ય ક્ષણિક—વાત કરતા હાલતાં આલતાં, કે મરફી જેવા મરજથી મનુષ્ય મૃત્યુની શય્યામાં પોહશે. ત્રીસ વર્ષ એ લાંબામાં લાંબી આયુષ ગણાશે. બળિયા આગળજ માત્ર લમા રહેશે. લમાનું સ્થાન બદલાઈ એ સ્થાને કોધ બેસશે. રાંક અને નિરાધાર ઉપર બળ બતાવવામાં આવશે. સ્મરણ શક્તિ નાશ

પામશે છતાં દાંભિકપણ વધશે. જેની પાસે ધન હશે તેજ માણસ કૂળવાન, આચારવાન અને શુભવાન કહેવાશે, તેજ કહેા લેખાશે, ભલે તે નીચ કર્મનો કરનારો કે દુષ્ટ હોય. જેનું બળ વધારે હશે તેજ ધર્મી તેમજ ન્યાયી કહેવાશે જોકે તેનાં કર્મો જગતને ક'પાવતાં હશે તોપણ. કૂળ-ગોત્રના નિયમો તૂટી જશે. માત્ર એક ખીજાની પ્રિતીથી લગ્ન કરી બેસશે કે જે શાસ્ત્ર પ્રમાણે કે કુળાચાર પ્રમાણે અધટિત હશે. લેવડદેવડમાં, વિશ્વાસઘાત, દગો—છળકપટ એ અતુ-રઈમા ગણાશે. સ્ત્રી અને પુરૂષો કૂળ અને આચારથી ઉત્તમ નહિ ગણાય પણ વિવચ વાસનાંની વૃદ્ધિ એજ મુખ્ય ધર્મ થઈ પડશે. માત્ર જનોઈથી પ્રાપ્તજો ઓળખાશે. અતુર્વણ નીજ ધર્મકર્મના રસ્તા છોડી દેશે. પોતાના મન કાવતા આચાર વિચાર

રમા દોરાઈ જઈ તેમા પોતાની શ્રેષ્ઠતા સ્વીકારી લેશે આશ્રમો નષ્ટ થશે માત્ર ગૃહસ્થાશ્રમ રહેશે ને તે પણ કલિયુગના સામાન્યમા લુટાઈ ગએલો-વિખાઈ ગએલો-પિ ખાઈ ગએલો ન્યાય વેચાશે મોઘો મળશે ને તે યથાર્થ મળશે નહિ ગુનેહગાર છૂટી જશે, બિનગુનેહગાર માર્યો જશે સારા માણસોની આખર પાડી નાખવામા આવશે પ્રતના રક્ષણ માટે રાખેલા સિપાઈઓ, તેમજ તેના ઉપરી અધિકારીઓ નિરપરાવી માણસને માર મારીને કે ધાતકી રીતે દુખ કંઈને ભેરજૂલમથી ગુનેહગાર ઠગવશે સાક્ષી પુરાવા ઉપર ધનસાક્ષ આવીને ઉભો રહેશે ભુર્જા શાક્ષીઓ ઉભા કની ગુનેગાર માણસ બની જશે, નિરપરાવી માણસ વધારે ફસાશે જેની પાસે બહુજ પેનો હશે ને તે વકીલ બારીદારોમા કાકરા પેઠે વેરી નાખશે તેજ દાદ મેળવવા પામશે ધન વગરો કે સહાયતા વગરનો માણસ, લુચ્ચા ખટપટીયા અમલદારોની ચુગાલમા ફસાઈ માર્યો જશે ધોળે દહાડે તેની આખર લેવાશે કે તેના ઘર ઉપર દરોડો નાખવામા આવશે પણ નહિ દાદ કે ફરિયાદ મામામામીનાથી રાજકીય મંડળ ભરાઈ ગયું હશે કે ન્યાય એનો જાલમ ખીન્ને છુપાવશે, ખીન્ને ત્રીજે છુપાવશે, એમ જોડાકમી સત્તામા પ્રજા રગડાઈ મરશે, હૃદયમા ત્રીજાઈ જશે પણ ન્યાય નહિ મળે ના'નાથી મો'ટા સવ અવિકાતીઓ લાચીયા થઈ જશે કરવેરામા પ્રજાને પટી દેવામા આવશે ને તે ઉધરાવના ।

ગ્રામ વર્ત્તાવશે પણ નહિ દાદ કે ફરિયાદ સાચી વિદ્યા જતી રહેશે ધર્મશાસ્ત્રો ધોઈને પીવામા આવશે પરભાષા ભણી ગણીને પુવાશે નીજભાષાની બારાખડી પણ ભૂલી જશે બહુ બકવાટ ઝગારો-જોલનારો ને ધામધુમીઓ માણસ પડિત કહેવાશે શન્ય જ્ઞાન છતાં સાચા પડિત ડરતા પોતે વધારે ડાઘો અને મો'ટો પડિત કે વિદ્વાન છે એવો ફાકો બતાવવામા આવશે મન, વાણી અને કર્મ એ ત્રણેના વ્યાપાર ભુદી ભુદી દિશાઓ પડકશે હૃદયમા હુળાહુળ વિષ, વાણી પ્રપચી, લુખી, ડોળઘાલું અને મોહન, ખીન્ને ને દસાવનારી, કર્મતો કસાઈનાજ ઢાગી ધર્મગુરુઓ પોતાના હોજરા ભરી અધાની હાર માફક સેવકોને વહેમ ઘેલા કની મૂકશે નયમાળા એ ભક્તિનુ મુખ્ય સાધન ગણાશે હૃદય કયા ભટકતું હશે છતાં કરમાથી માળાના મણકા એ પછી એક ફરતાજ જશે તીલક અને છાપા એજ ભક્તિ, ઉપરનો ડોળ એજ ભક્તિ, ખાકી હૃદય શશી, મેલા અને દુષ્ટ વાસનાથી ભરેલા જેવા ગુરૂ, તેવા ચેલા ગુરૂ પોતે સસાની હશે જતા ચેલાને સન્યાસી થવાનો જોધ આપશે પોતે પડરિપુના પાસમા બવાએવા હશે તે ખીજને તેમાથી છૂટો કરવાનો ફાટો રાખતો હશે ધન હરણ કરવામા જેમ જેમ વધારે કુશળતા તે સવનો ધર્માધ્યક્ષ ગણાશે અઘટિત આચરણો પ્રવર્ત્તાવશે અને ત્રી ગુરૂઓને તેના ધમમાર્ગથી ભદ્ર ડરશે લગ્નક્રિયાઓ માત્ર નામની રહેશે દોલગરણાઈ કે વાળ ફાળ વગડાવી લાભો

લાંબા વરવોડા કાઢી લીંગલા લીંગલીને
એકબીજાને ગળે લટકાવી દેવામાં આવશે.
માળાપ જે પ્રત્યક્ષ તીર્થ છે તેની ઉપેક્ષા
કરવામાં આવશે એટલું જ નહિ પરંતુ
તેમને દુઃખ દેવામાં આવશે, તેમને ગાળો
લાંડવામાં આવશે. વૃદ્ધાવસ્થામાં તેઓનાં
ચરણ સેવવાને બદલે તેમને રગળતાં
કરી દેવામાં આવશે પણ પાંચસો કોશને
ફર જઈ નિથોમાં પવિત્ર થવા દોડશે !
પુરૂષો સ્ત્રીઓના વાંદરા જેવા થઈ જશે.
સ્ત્રીઓ જેમ નવાવશે તેમ પુરૂષો નાચશે,
પોતાના માળાપને દુઃખી કરવામાં આવશે,
તેને કાઢી મૂકવામાં આવશે, શ્વસુર પછને
તે સ્થાને સ્થાપવામાં આવશે. પુરૂષ
કરતાં સ્ત્રીઓ પોતાને વધારે હઠાપણદાર
મનાવતી રહેશે. ગ્રહકાર્યના સકળ ધર્મો
છોડી દઈ પુરૂષનાં કાર્ય અપત્યાર કરવામાં
દોઢકાઢી થતી જણાશે. જે કેળવણીથી
સ્ત્રી ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મને યોગ્ય ધાય
તેવી કેળવણી આપવામાં નહિ આવે
પણ જેથી ઉદ્ધતપણું વધે અને નીજ-
ધર્મોમાંથી ધસી જવાય એવી કેળવણી
લીધેલી કાઢી મનાશે. સીતા, સાવિત્રી કે
અનસૂયાના પદનો દાવો કરશે ! સ્ત્રીઓ
બહુ બોલી થશે, કૂળ મરબદ છોડી દેવામાં
આવશે, સાસુ અને મા કરતાં પોતે વધુ
કાઠાલીમાં ખપાવશે. વૃદ્ધ અને વડીલોને
બેવકૂફ ગણી તેની રીતિ કૃતીનો અનાદર
કરવામાં આવશે. શક્તિ ઉપરાંત ખરચ
કરવામાં પોતાની મહત્તા માનશે. છોકરાં-
ઓને કેમ કેળવવાં તેને નીતિમાન કેમ
કરવાં તેની ચિંતા નહિ રાખે પણ એ ચિંતા
રાખશે કે છોકરાં વહેલાં ક્યારે પરણે અને
ક્યારે એ છોકરાંમાંથી પણ છોકરાં થાય !

સ્ત્રીઓના સોળ શણગારમાંથી
માત્ર કેસને લાંબા ટુંકા કરવા ઉપર ને
તેની ટાપટીપમાંજ સર્વ શણગાર સમાઈ
જશે. ઉદરપોષણ એજ પુરૂષાર્થ ગણાશે.
અનાથને દુઃખી કરવાં, વૃદ્ધ અને વડી-
લોની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવું ને પોતે
ચટાક ફટાક થઈને જ્યાં ત્યાં લટકવું કે
દગા ફટકાનો ધંધો કરવો એ પુરૂષાર્થ
ગણાશે. લુચ્ચો અને કપટી માણસ પ્રમા-
ણિકતાનો દાવો કરશે. સાધુ પુરૂષ મૂર્ખ
અને લોળામાં ગણાશે. કુટુંબનું પોષણ
એજ પરમાર્થમાં ગણાશે. કિર્તિ માટેજ
ધર્મનો રોળ બતાવવામાં આવશે. લોકોનું
હવિત ધણિક પણ હવવા માટે ફાંફાં
વધારે મારવામાં આવશે. પરલોકની
ચિંતા તણ દેવામાં આવશે. આંહીનાં
સુખ માટે અહોરાત્ર પરિશ્રમ કરવામાં
આવશે. શરમ જતી રહેશે, ઉપકાર જતો
રહેશે. ભલાઈ ભૂલી જવાશે. મિત્ર અને
સ્નેહી જણાતો બીજાજ પળે શત્રુ થઈ
ઉભો રહેશે ના'ના ના'ના કલેશોથી ઘર
સંસાર વિષમય થઈ જશે. હુદયની શાતી
જતી રહેશે. સઘળો વ્યવહાર અધર્મ
ચરત્ર ઉપરજ આસતો થઈ જશે. દીકરી-
ઓએનેચાણ થશે. તેના પૈસા લઈ ઘરડા
ઢચરાયે ગળે ઓળવી દઈ માળાપ એ
પૈસા સમ્મલ લોગવતાં જણાશે. દીકરીના
પૈસા કે તે સામા ધણીને આપી તે
સાટાંવડે પિતા પરણશે. સામસામાંના
રિવાજ નહશે. માત્ર રાક્ષસી કે પિશાચ
વિવાહજ રહેશે. લગ્નોનાં બધન શિથિલ
થઈ જશે. પતિના સ્વર્ગવાસ પછી સ્ત્રીઓ
વેધવ્ય ધર્મ નહિ પાળતાં પુનર્લગ્ન કરવા

દોડશે મુએલા સગા ઉપરની ડે પિતૃઓ
ઉપરની શ્રદ્ધા નિમળ થશે એમ ધોર
કલિયુગ આવતા માણસ માણસના
લોહીના તરશ્યા થશે રાજાઓ ચોર જેવા
થઈ જશે તેઓ પ્રજાના ધનમાલને છડે
ચોક લુટી લેશે ઇન્છાનુસાર જુલમ કરશે,
પ્રજાને નીચોવી નાખશે દેશના ધધા
રોજગાર સર્વ સુધ જશે પ્રજા અહોરાત્ર
ભયમા રહેશે જેના ઘરમા શેર ઝામુ
રહેશે તે મોટેા શ્રીમત ગણાશે હુબાળ
અને કર વેરામા કચડાઈ જતી પ્રજા ટાઢ,
વાયુ, તડોડો, વરસાદ અને હિમથી વિનાશ
પામશે કે પરમ્પરના ઢલઆથી નિ સત્વ
યશે મુધા, તૃષા અને રોગાદિકનો ઉપદ્રવ
વવી પડશે હોડો નિર્ણય અને ના'ના
શરીરવાળા થઈ જશે પિયરજા નહિ રહે,
પાખડ ધર્મ વવી પડશે, વેદોક્ત વમ
સ તાઈ જશે જ્યા ત્યાથી અન્દનાત,
અનાળમૃત્યુ, અઘટિત બનાવ, આગનો

અકોપ, વરતીક પ, જ્વાળામુખી, પવનનુ
તોમન આદિ ઉપદ્રવો સભવાતા રહેશે,
થતા રહેશે, અનુભવાના ગહેગે ચોર અને
હુબ માણસો નો જ્યા ત્યા વિજય
વતો જોવામા આવશે મિથ્યા ભાષણ
અને જીવ હિંસા વવી પડશે ગા પ્રાદાણુ
અને સ્ત્રીઓ અરક્ષિત થશે જ્યા જોશે ત્યા
જુલમ, ત્રામ અને ભયનુ રાજ્ય હશે
ઘરમા કે બહાર કયાએ શાતી, મનેહ કે
સુખનો લેશ માન મળશે નહિ રાજ
અને પ્રજા એક બીજા પોતપોતાના ધર્મને
ભૂલી જશે રાક્ષસ રૂપ થઈ એક બીજાના
લોહી પીશે એમ જ્યારે ચોતપ્રદ્યથી ગદ
ધેગઈ જશે અને કલિયુગના સામ્રાજ્યનો
ડેરપ્રવર્તિ રહેશે ત્યાં ધર્મની સ્થાપના
માટે ભગવાન અવતાર લેશે

પરિવ્રાણાય સાધૂના વિનાશાવાચ
દુષ્ટતામ્ । ધમ સસ્થાપનાથાય સમન્નામિ
યુગે યુગે ॥

એક વિદ્વાન જ્યોતિર્વેજ્ઞાનો સ્વર્ગવાસ

અમોને લખતા અત્યંત એક થાય
છે કે કાઠીયાવાડમા અતિ પ્રસિદ્ધ
થએલા, તથા શ્રી જુનાગઢ રાજ્યના
રાજ્ય જોશીપંને પામેલા જ્યોતિર્વિદ
કાશીનાથ ઝમળાકરે, પોષ શુદ્ધ ૬ સોમ
વારે સ્વર્ગવાસ કર્યો છે જોશીજી પ્રજ્ઞેશ્વર
નાગર નાતિમા અગૃણી ગણાતા હતા
આ જ્ઞાતિ ત્રિધાવિલામીઓને માટે
જાણીતી છે કાઠીયાવાડમા ડેલા દશકામા
વેરો પડિતો, કવિઓ, જોશીઓ, અને
પૌરાણિકોમા પ્રતિષ્ઠિત ગણાતા જનોમ

બહુ ભાગે આ જ્ઞાતિનાજ સુજનો છે
દેવઈ-જાથી આ સુજનોનો હવે હાસ થવા
માણ્યો છે

કાઠીયાવાડમા એક સમયે જામન
ગર વિદ્વાનો માટે પ્રસિદ્ધ હતુ આનવર
વિદ્વર્ક્ષિ કેશવજી શાસ્ત્રીજી તથા વૈદ્ય
વર વિઠ્ઠલદાસજી, જામનાહેજની દરખા
રમા ઉત્તમ પ્રકારના વિદ્વાન ગણાતા
તેમની પાસે અ યયન કરેલાઓમા મોટેા
ભાગ પ્રજ્ઞેશ્વર નાગરોનો હતો આજ
ગાળામા શિખેલા વૈદ્યરાજ ઝડુભટ્ટજી

વૈદ્યરાજ પ્રભુરામજી, શાસ્ત્રીજી જીવનરા-
મજી, ન્યૌતિવિદ્ કાશીનાથજી વિગેરે
છે. આ વર્ગનો ધીમે ધીમે અસ્ત થતો
જાય છે. ઈશ્વરકૃપાથી આ શિષ્યો પણ
તેવાજ વિદ્વાનો થયા અને તેમણે પોતાની
પાછળ પણ તેવીજ કેટલીક શિષ્યવ્રજ
સુકી છે. જોશીજી કાશીનાથજીએ વિદ્યા-
ભ્યાસ કર્યા પછી જુનાગઢ જીલ્લાના નવાળ.
સાહેબે તેમની પરીક્ષા કરી તેમને વર્ષા-
સન કરી આપી પોતાની પાસે રાખ્યાહતા.

ત્યાં તેમણે એટલી સારી છાપ ગેસાડી
હતી કે છેવટ સૂચિ નવાળ સાહેબના
પ્રીતિપાત્ર રહી તેમના આશ્રયદ્વારા વિદ્યા-
વૃદ્ધિમાં તેઓ વિશેષ લક્ષ આપી શક્યા
હતા. તેમનું ઘર વિદ્યાર્થીઓ તેમજ
નિરાધાર વિદ્વાનોથી ભરેલુંજ રહેતું.
તેમના શિષ્યો કાઠીઆવાડના ઘણા ભાગમાં
મળી આવે છે. આવા વિદ્વાનના સ્વર્ગવા-
સથી શ્રી નવાળ સાહેબને, કાઠીયાવાડ
પ્રાંતને તેમજ આખા ગુજરાતને મોટી
ખોટ ગઈ છે. વિં ૩૦

વેદધર્મ સભાના ફંડમાં મળેલી વધીસ.

વંરજીગમ નિવાસી ધાર્મિક વૃત્તિવાળા નાથુરામ રૂગનાથજીએ પોતાના પુત્ર
વિઠ્ઠલદાસનો સ્વર્ગવાસ થતાં તેના પુણ્યાર્થે વેદધર્મ સભાના ધરમાઉ ફંડમાં રૂ. ૧૧)
અગિયાર મોકલી આપ્યા છે તે ઉપકાર સહિત સ્વિકારીએ છીએ. પરમાત્મા
એમના આત્માને શાંતી આપો.

આર્યધર્મપ્રકાશના લવાજમની પહોંચ.

નીચે લખેલા સદ્ગૃહસ્થો તરફથી લવાજમનાં આવેલાં નાણાં ઉપકાર સહિત
સ્વિકારીએ છીએ.

રા. રા. વાલાભાઈ ગજદેવજીના	સં. ૧૯૫૯-૬૦-૬૧	રૂ. ૪-૮-૦
રા. રા. જેઠાલાલ બાલાશંકર	સં. ૧૯૬૨ ના	રૂ. ૧-૦-૦
પાટણુ શ્રીમત્ દત્તેહસિંહજીરાવ લાઇખેરી	સં. ૧૯૬૧ ના	રૂ. ૧-૮-૦
રા. રા. મણીલાલ જગમોહનદાસ	સં. ૧૯૬૨ ના	રૂ. ૧-૮-૦
* વિઠ્ઠલપૂર	....	રૂ. ૧-૦-૦
* રા. રા. મગનલાલ જયચંદ	....	રૂ. ૧-૮-૦
જુનાગઢ નૃસિંહ પુસ્તકશાળા સંવત ૧૯૫૮ થી ૬૧ સુધી		રૂ. ૬-૦-૦
રા. રા. માધવરામ હરિનારાયણ દિવાનસાહેબ	સં. ૧૯૬૨ ના	રૂ. ૧-૮-૦
રાઓળ શ્રી અક્ષયરાજજી મેઘરાજજી	સં. ૧૯૬૨ ના	રૂ. ૧-૮-૦
રા. રા. ખીમજી વીરજી	સં. ૧૯૬૨ ના	રૂ. ૧-૮-૦
રા. રા. પ્રહલાદ સેવકરામ	સંવત ૧૯૫૮ થી ૬૧ સુધીના	રૂ. ૬-૦-૦
વઢવાણ બરુડુ લાઇખેરી	સં. ૧૯૬૨ ના	રૂ. ૧-૮-૦

* વિઠ્ઠલપૂર તથા રા. રા. મગનલાલ જયચંદ તરફથી આવેલું લવાજમ કદ સાલતું છે
તેમજ વિઠ્ઠલપૂરથી કાણે એ લવાજમ મોકલ્યું છે તે નામ તથા રા. મગનલાલ જયચંદ કપા
ના રહેવાસી છે તે અંગેને નેઓના તરફથી જણાવવામા આવ્યું નથી તો તે લખી મોકલ-
વા કરવી.

આર્યધર્મપ્રકાશ

પુસ્તક ૩૪ મુ]

ફાલ્ગુન ૨૧ ૧૯૨૨

[૨૫૬ પ મી

યતોધર્મસ્તતોજય

વપદેશમાઝા

મળકો ૨૩ મો

" નથી થેતો નાસાયજી નામને રે " — જો ગદ

હરિ હીરો ગુમા યો તે હાથયોરે

ટેક

તુતો મળા નાહોરે મોદાવરારે, પળ મનનો ધોયો નહિ મેલ, હરિ૦
ટીલો ટપકા કર્યા વિવિધ ભાતનારે, પળ બુદ્ધિ માઝી થઠેલ, હરિ૦ ૧
માઝા કરમા પ્રહાને જાપ વહુ જપ્યોરે, પળ ચિત્તમા ચોટયુ નહિ નામ, હરિ૦
ચોવટ ચિત્તમા તેતો વહુ ચૂકવીરે, કરી માઝાને હરામી વદનામ, હરિ૦ ૨
તેતો વરત એકાદશા વહુ કર્યોરે, દેહ દમવાના શોધ્યા ઉપાય, હરિ૦
છતાં મનહુ કાવુમા ન રાખાયુરે, હૈયાફુટા જવાટ અથડાય, હરિ૦ ૩
મરી જાણ્યુ તેં હોજરુ ભાવધોરે, પળ રાકને ન આલ્યુ નવટાન, હરિ૦
પશુ ઘડતાં પુરુષ તને કાઢ્યોરે, રાસો જીવતો સુખાળાનો વાવ, હરિ૦ ૪
જેણે જઠરામા નવ માસ જાઠ્યોરે, તેનો મૂલી ગયો ઉપકાર, હરિ૦
વોલ ત્રોલ્યો હરામી તેં હાથનોરે, કર્યા કામ મુઢા હરામી ઘરાન, હરિ૦ ૫
પડરિપુ છે સાઢ તારા દેહમારે, તેણે વાલ્યો છે કચ્છર ઘાળ, હરિ૦
દોઢો અમત પીધુ વિલ વેવલારે, તેતો સૈંચીને વાઢશે પ્રાણ, હરિ૦ ૬
કોઈ સદ્ગુરુ કેરે આશરેરે, વિલ લતરેતો અનર દેહ યાય, હરિ૦
હાથ કરીલે ટાણુ હજી છે હાથમારે, મગવાન જો અધારુ થઈ જાય, હરિ ૭

સુક્ષ્મ સ્થુલાદિ વ્યવસ્થા-સૃષ્ટિ.

નાસદાસીન્નસદાસીન્નદાનીં કિંત્વ
ભૂતમઃ ॥ હિરણ્યગર્ભે સમવર્તતાગ્રે ॥ સહ-
સ્રશીર્ષ પુરુષઃ સહસ્રાક્ષઃ સહસ્રપાત્...
પુરુષપ્ત્વંદં સર્વમ્ इत्यादि એ વૈદિક
પુરુષ તેજ ઉપનિષદોમાં સત્ એ નામને
પામી તત્ત્વદ્રષ્ટિમાં વાસ્તવિક રીતે વ્યવ-
હારાય છે. એ સત્ તેણે પેદાશત્ત્વ વહુરૂપાં
પ્રજાયેય બહુ થાઉં એમ ઇચ્છાથી બેયુ
ને સૃષ્ટિ સંભવવા લાગી-સૃષ્ટિની ઉત્પ-
ત્તિના સંબંધમાં પુરાણો તપાસતાં તેમાંથી
એજ માલમ પડી આવે છે કે જ્યારે
શેષનાગ ઉપર જળમાં પોઢેલા નારાયણ ને
સૃષ્ટિ કરવાની ઇચ્છા થઈ ત્યારે તેમની
નાભિમાંથી ચતુર્મુખ સ્વયંભૂ બ્રહ્મા થયા
અને તેમણે સર્ગ વિસ્તાર્યો. પ્રજાની રાત્રી
તે સૃષ્ટિનો પ્રલય અને પ્રજાનો દિવસ તે
સૃષ્ટિની સ્થિતિ. ને તે રાત્રીને દિવસ મળીને
એ કલ્પ એટલે એક કલ્પ સુધી પ્રલય
અને એક કલ્પ સુધી સ્થિતિ. એ પ્રમાણે
પ્રજાના ૩૬૦ દિવસ તે એક વ્રાહ્મવર્ષ ને
સો વ્રાહ્મવર્ષ તે એક મહાકલ્પ. એ ગણ-
તરી નીચે પ્રમાણે છે.

૩૬૦ દિવસ = ૧ વર્ષ (માનુષ) એવાં
૧૭૨૮૦૦૦ વર્ષ સુધિ કૃતયુગ, ૧૨૬૬૦૦૦
વર્ષનો ત્રેતાયુગ, ૮૬૪૦૦૦ નો
દ્વાપર અને ૪૩૨૦૦૦નો કલિયુગ. એવા
ચારયુગ = ૧ મહાયુગ. એ મહા યુગ
ત્રેતાળીસ લાખ વીસ હજાર વર્ષનો થાય છે.
ને એવા ૭૧ મહાયુગનો એક મન્વંતર તે
૩૦૬૭૨૦૦૦૦ વર્ષનો થાય છે. એવા

૧૪ મન્વંતર = ૧ કલ્પ એ ૪૩૨૦૦૦૦૦૦૦
વર્ષનો થાય છે એવા એ કલ્પ = ૧ દિવસ.
એવા ૩૬૦ દિવસ થાય ત્યારે પ્રજાનું
એક વર્ષ ને એવા પ્રજાનાં ૧૦૦ વર્ષ થાય
ત્યારે એક મહાકલ્પ થાય છે તે આપણાં
૩૧૧૦૪૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦નો વર્ષ થાય છે કે
જ્યારે જગત્ માત્ર જેની ઇચ્છાથી ઉદ્-
ભવ્યું હતું તે નારાયણની ઇચ્છામાં સમાઈ
બાય છે એટલે તે પછી ઉપર જણાવેલા
મહાકલ્પ સુધિ રાત્રી રહે છે એ રાત્રી પૂરી
થયા પછી પાછું જગત્ ઉદ્ભવે છે એમ
રાત્રીને દિવસ, જગત્નો પ્રલય અને
સ્થિતિ થયાજ કરે છે. વેદ-દર્શનમાં
તત્ત્વદ્રષ્ટિએ જે નિર્ણય સત્યરૂપે ઠરાવ્યો
છે તેને અવલંબીને જ પુરાણોમાં સૃષ્ટિ
ઉત્પત્તિનો આ સ્થૂલ ભાવ વર્ણવવામાં
આવ્યો છે. અદ્વૈત દર્શનમાં જે ઇશ્વરાદિ
વ્યવસ્થા છે તે માત્ર રમત કરવાની લીલા
થી નહિ પણ સ્વતઃ પ્રવૃત્ત, જડચેતન
ઉભયાત્મક સત્માથીજ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ
ખતાવવામાં આવેલી છે. આમ અનેક
કલ્પો વહી ગયા અને વહી જશે પણ
કલ્પાતે જે પ્રલય થાય છે ત્યારે તો માત્ર
સત્યલોક એટલે અવ્યાકૃત સત્ રહે છે.
નામ રૂપાદિ જે વ્યાકૃત સ્થિતિ તે પ્રજાના
દિવસ પર્યંત રહે છે ને જ્યારે પ્રજાની
રાત પડે છે ત્યારે અવ્યાકૃત સત્ સ્થિર
થાય છે. વેદમાં જેને પુરુષ કહેવામાં
આવેલ છે તે ઉપનિષદમાં સત્ અને

પુરાણુમા નર હવે આપણે નારાયણ
શબ્દની વ્યુત્પત્તિ કરીએ તરથી જે
ઉત્પન્ન થયુ તે નારા એટલે જલ ને
તેમા સુતેલા તે નારાયણ સર્વભય
અવ્યાકૃત સત્ તે સર્વભય બળ એમા
પોદેલા ન રાયણને ઇચ્છા થઇ તે સત્
જલ ચેતનના અનન્યત્વ રૂપ છે તે ઉર્ણના
ભિની પેઠે સ્વતઃ જ અભિન્ન નિમિત્તોપાદાન
છે હવે આ ઉપરથી સમજશે કે
અવ્યાકૃત સતમા જે વ્યાકૃત વિશ્વમા
સ્થિત ગ્રહેણુ છે તે કમલનીજમા પત્ર,
પુષ્પ ઢમળાકાર જેમ સ્થિત છે તેને અનુ
મરતું છે, કે જે ણીળ વૃક્ષોના સ બવમા
હોતુ નથી એ પ્રમાણે નારાયણની નાણી
કમળમાયાં ગ્રહા ઉત્પન્ન થયા, ગ્રહ-
શ્રવર-ગ્રહા

પર પૈવા પરચાહ મહ સવ પરાયણ ॥
અહજગદિત દિવ્ય મન્તર સૂમમવ્યય ॥
પ્રાજાપત્ય પવિત્રચ સોમ્યમગ્રાહ્યમનિય ॥

તાત્પર્ય એ છે કે જગત્ જોતપ્રે
ગીતે પ્રહ્મા શુ થાએણુ છે પ્રહ્મભય આ
જગત્ છે—આ મૃદિ છે એવુ કઈ પણ
નથી કે જેમા પ્રહ્મનો આવિર્ભાવ ન હોય

સધ્યા તથા તેના અશ સહિત
દેવતાના બાર હજાર વર્ષે મત્ય, ગેતા,
દ્વાપર અને કલિ એ ચાર યુગ પૂરા થાય
છે તેમા ચારસો સધ્યાના વય તથા
ચારસો સધ્યાના અશના વર્ષ સહિત
દેવતાનો ચાર હજાર વયનો સત્યયુગ
થાય છે એસો સ યાના તથા ગણસો
અધ્યાના અશના વય સહિત ન્યારે
દેવતાના ત્રણ હજાર વય થાય ત્યારે
ત્રેતાયુગ પૂરો થાય છે એસો સધ્યાના

અને બસો સ યાના અશના વય સહિત
ન્યારે દેવતાના બે હજાર વય થાય છે
ત્યારે દ્વાપરયુગ પૂરો થાય છે તે પછી
કલિયુગ આવે છે તેમા સો સ યાના
અને સો સ યાના અશ સહિત દેવતાના
એક હજાર વર્ષ થાય છે

યુગને આરભે સધ્યા તથા યુગની
અતે સ યાનો અશ રાય છે એ સધ્યા
અને સધ્યાના અશની વચ્ચે યુગ હોય
છે મત્યયુગમા ધર્મના ચાર પાયા,
ત્રેતામા ત્રણ, દ્વાપરમા બે અને કલિમા
એક પાયો હોય છે ત્રિલોકની બહાર
મહાલોકથી પ્રહ્મલોક પર્યંતના લોકમા
ચાર હજાર યુગે પ્રહ્માનો એક દિવસ
થાય છે અને તે પછી રાત પડે છે તે પણ
ચાર હજાર યુગની થાય છે એ રાત્રીમા
પ્રહ્મા સુએ છે રાત્રી પુગી થયા પછી
પાછો ફરી લોકનો વત્પ શરૂ થાય છે તે
પ્રહ્માનો દિવસ આખો રહે છે એ એક
દિવસમા અઠ્ઠ મનુ થાય છે ફરેકે મનુ
એકોતેર ચોકડી લોગવે છે તેના વશજો
કમવાર થાય છે પરંતુ મન્વતરને આર
ભેજ સસપિ, દેવતાઓ, ઇંદ્ર અને તેને
અનુમરનારા ગર્ધર્વ આદી ઉત્પન્ન થાય
છે એ પ્રમાણે ત્રિલોકને ઉત્પન્ન કરનારી
દિનદિનની મૃદિ કહેવાય છે એ સૃષ્ટિમા
પોતપોતાના ઝર્મવડે મનુષ્ય, પશુપક્ષી
પિતૃ અને દેવતાઓ અવતરે છે લગવાન
સત્વશુદ્ધ ધારણ કરીને મન્વતરોમા
પોતાના અવતાર રૂપ મનુઓ તથા તેના
પુત્ર પૈત્રાદિ દ્વારા જગતનુ પાલન કરે છે,
અને ન્યારે રાત પડે છે ત્યારે તમોગુણો
લેશ નહીં કરી લગવાન નિષ્ક્રિય થઇ

નય છે. જ્યારે આ રાત્રી પડે છે ત્યારે સૂર્ય-ચંદ્ર રહિત ભૂલોક, મુવલોક તથા સ્વલોક દેખાતા નથી પછી જ્યારે અગ્નિની ગરમીના લયથી ત્રિલોકી કંપા ચમાન થાય છે-અળવા માંડે છે ત્યારે ભૃગ્વાદિ રૂપિણો મહાલોકમાંથી જનલોકમાં નય છે તેવામાં જેનાં પહાડ પહાડ જેવાં મોનાં ઉછળે છે એવો મહા-સાગર ફરી વળી ત્રિલોકીને ઝાળી દે છે. આ સમયે પાણીમાં પોઢેલા શેષશાયી ભગવાન કે જેમાં માયા, મહત્તરવ, અહ-કાર તથા શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ આઠ પ્રકૃતિ સહિત દશ ઇન્દ્રિય, અગિયારમું મન, તથા પંચમહાભૂત એ સોળ વિકારનું બનેલું, કરોડ યોજન વિસ્તારવાળું, તથા પૃથ્વી આદી એક એક કરતાં દસ દસ ગણા મોટાં સાતપડથી ઘેરાયેલું પ્રહ્લાંડ એક પરમાણુ સરખું જણાય છે. જેમાં એવાં અનંત પ્રહ્લાંડો રહ્યાં છે ને જે સર્વ કારણનું પણ કારણ, અક્ષરબ્રહ્મ, ને કાળના પણ કાળ છે તેની જનલોકમાં રહી ભૃગ્વાદિ રૂપિણો સ્તુતિ કરે છે સમય પ્રાપ્ત થતાં યોગનિદ્રામાંથી મહાપુરૂષ જાગે છે ને પુનઃ સૃષ્ટિ વિસ્તરે છે. ઉર્ણનાભિની માદક સંકેતનું અને વિસ્તારનું એ સ્વતઃ છે.

અત્યારે જે સૃષ્ટિમાં આપણે વસીએ છીએ તેમાં પ્રહ્લાનાં પચાસ વર્ષ ચાલ્યાં ગયાં એટલે પહેલો પરાધ પૂરો થયો હવે બીજો પરાધ ચાલે છે પહેલા પરા-ધના આરંભમાં મોટો પ્રાહ્લકલ્પ હતો તેમાં જેને શબ્દબ્રહ્મ કહે છે એવા પ્રહ્લા ઉત્પન્ન થયા, એ કલ્પ પૂરો થતાં પાત્ર-

કલ્પનો પ્રારંભ થયો કે જેમાં ભગવાનના નાલિકમળમાંથી લોકરૂપ કમળ ઉત્પન્ન થયું હાલ બીજા પરાધનો પહેલો સ્વેત-વારાહ કલ્પ ચાલે છે; જેમાં ભગવાને વરાહ રૂપ ધારણ કર્યું હતું. હવે ચતુર્થ સમજાશે કે કમળ છે તે સ્વતઃપ્રવૃત્તિનું ચિન્હ છે અવ્યાકૃત સત્માં વિશ્વમાત્ર સ્થિત છે જેમ સ્ત્રી પુરૂષરૂપ પરાગ કમ-ળમાં પોતામાં જ સંભવે છે તેમ હવે પ્રહ્લા એ નામ કયાથી આવ્યું તે જોઈ જઈએ. વેદમાં કેવળ બ્રહ્મનું એ શબ્દ આવે છે સર્વ વેદના રહસ્યરૂપ ઉપનિષદોમાં વેદ-મય બ્રહ્મ એજ પરમસત્ અને પરમજ્ઞાન-જે પારિભાષિક ઇશ્વર તે બ્રહ્મરૂપ છે. કારણ કે એ બ્રહ્મનો વિવર્ત છે તે ઇશ્વરદ્વારાજ બ્રહ્મ જગતનું નિમિત્ત કારણ છે. બ્રહ્મનું શબ્દ મૂળે નપુંસકલિંગે હતો તેમાં કર્તૃત્વ આવ્યું એટલે પુલીંગ કરવોજ પડ્યો ને તેથી બ્રહ્મા એ નામ અદ્વૈતવાદમાંના પારિ-ભાષિક ઇશ્વરને મળ્યું. એજ સૃષ્ટિકર્તા. પ્રજાપતિ, હિરણ્યગર્ભ વેદમાં વંપરાએલાં એ નામ પણ બ્રહ્મનાંજ થયાં. અવ્યાકૃત સત્ની સ્વતઃપ્રવૃત્તિથી વ્યાકૃત સત્, ને તે પછી સ્થૂલ પર્યંત સર્ગ તે નારાયણની, નાભિથી કમળ, તેમાં બ્રહ્મા અને બ્રહ્માની સૃષ્ટિ.

બ્રહ્માના પ્રથમ પુત્ર મતુ થયા— મન સહિત જે હોય તે. ત્યારે હવે આ ઉપરથી એ પણ સમજાશે કે મૂળ સત્-માંથી સ્થૂલાન્ત સર્ગ થતાં મનોયુક્ત જીવાદિ ઉદ્ભવે છે પણ મતુ ને તે મતુ ન્યાં સૂધિ રહે એટલે એક અમુક પ્રકારે વિસ્તારેલી સૃષ્ટિ ન્યાં સૂધિ પ્રલયમાં લીન

ન થઈ જાય ત્યા સધિનો કાળ તે મન્વતર
-અનાદિ વ્યાકૃત સમષ્ઠિનુ મનુ-વ્યાકૃત
વ્યષ્ટિ છે-નારાયણની ઇચ્છા માત્રજ છે
વૈવસ્વત મન્વતર હાલ ચાલે છે આ
મન્વતરમા સૂયથી આપણી પૃથ્વી પર્વત
અહમ ડળ સજીવ છે મન્વતર પૂરે થતા
પ્રલય થાય છે તે સ્કલોક્ષાત્તજ થાય છે
નવા મન્વતરમા નવો સૂય, નવા અહ
વગેરે નવી યોજના થવાની એ મન્વ
તરમા ઘણા મહાયુગ થાય છે ને
તેમા ધમ ઉત્તરોત્તર પતન દશાને પામતો
જાય છે સત્ય જ્ઞેતા દ્વાપર અને કલ્પિ
દર યુગમા ધર્મનો અડેક પાયો ખડિત
થતા છેવટે અધો ગતિ થઈ યુગમત્ય
માર્ગે ઉદય પામે છે ધર્મને વૃષભની
ઉપમા આપી છે તે પણ બરાબર છે
ત્રિધા વચ્ચે વૃષભો રોરજોતિ એ વગેરે
વાક્યો જોતા વૃષભ એ અશિનુ નામ
સમજાય છે મીસરમા, ઈરાનમા, તેમજ
શ્રીમહાભગવતમા—સખળ, વિશ્વમાત્રના
જીવનરૂપ ધર્મને રૂપવા રૂપેજ પૂજવામા
આવ્યો છે અને તેની માતા પણ જો એ
દ્વયર્થ રાખેલાથી સર્વના આધાર રૂપ
પૃથ્વી ઠગી ચુકે છે

એ પ્રમાણે મન્વતરો ૧ મન્વત
રોથી કલ્પ થયા કરે છે પૂર્વ જપની
વામનાઓમાથી પૂર્વ કરતા ઉત્કૃષ્ટ એવો
નવો કલ્પ થાય છે એમ અને-જપો
થયા અને થશે એ પ્રમાણે યુગ, મહાયુગ,
મન્વતર, કલ્પ, નારાયણ, બ્રહ્મા, મનુ
સવનુ ચક્ર ચાલે છે એ ચક્ર કેવળ અનાદિ
છે ને તે અનન્ત—છેડા વગરનું છે એ

અનન્ત ઉપરજ નારાયણ પોઠે છે, મેજ
ગેવનાગ-એ નારાયણના નાલિડમળમાથી
સ્વયમેવ બ્રહ્માથાય છે તેજ વિધાતા કતા
પ્રાણીમાત્રના ભાગ્યાદિના નિયમનારા
તેજ-કર્મવ્યવસ્થા પ્રથમથીજ નિયમનારા
તેમની પુત્રી સરસ્વતિ તેજ વિધાત્રી-જેને
ચિત્રવેખા કહે છે તે પણ એજ ચિત્રગુપ્ત
નો ભેદ પણ હવે સમજાશે સર્વ પ્રાણીના
કરેલા કર્મનેગુપ્ત રાખનાર તેજ ચિત્રગુપ્ત
જે ડમ કરાયુ તેની છાયા અનન્ત આકા
શમા ચિતરાય છે ને તે યોગ્યક્ષણે ઠમના
કર્તાને ફળ આપે છેજ પ્રાણીમાત્રના
કર્મની એ પડેલી છયા ગુપ્તચિત્રથી
આવિર્ભાવ પામી સૂક્ષ્મ મૃદિમા જણા
ય છે એ પ્રમાણે જે અને પુરાણની
અથ સગતિ યોજતા પુરાણમા કહેલો
મૃદિકમ ચર્ચાય અને સ્પષ્ટ થાય છે
નારાયણાદિ મૂલ કલ્પના પ્રાકૃત
લોકોમા ધમ અને ભક્તિ ભાવનું આરો
પણ કરે છે ને રહસ્ય વિચારનાર શોધ-ને
પરમતત્ત્વના ભોમિયા રૂપ થઈ પડે છે
પુરાણોની અતૂલ મહત્તા આપણા હૃદ
યમા જે છે તે સાચી છે? પગમ તત્ત્વ
દષ્ટિના છતિહામની પેટી જે વેદ તેને
ખોલવાની કુચીરૂપ ઉપનિષદ છે એ
ઉપનિષદરૂપ કુચીવડે પગજ્ઞાનની પેટી
રૂપ વેદને ખોલી જોયા પછી તેની અદ
રની સામગ્રીને યથાથ રીતે અવલોકવાનું
ત્યારેજ બની ગયું છે કે જ્યારે પુરાણોરૂપી
દીપક હાથમા હોય છે ત્યારે એ પ્રમાણે
આપણે સૂક્ષ્મ સ્થૂળાદિ વ્યવસ્થા-સૃષ્ટિ
તપાસી તો એજ તત્ત્વ નીડળે છે કે આ
અને આથી અનેક રૂઢિઓ સવ બ્રહ્મમન

છે-બ્રહ્મરૂપ છે. સ્થૂલદ્રષ્ટિએ જોતાં એ માયારૂપ છે અને તે તત્ત્વદ્રષ્ટિએ જોતાં બ્રહ્મરૂપ છે હવે આ ઉપરથી સૃષ્ટિ વ્યવસ્થા સમજાશે કે શુદ્ધ સર્વ પ્રધાન પ્રકૃતી

પટલે માયા, તે સહિત ચિત્ત તે ईश्वर, અને ईश्वર સ્થાનથી અવિદ્યા તથા તમઃ પ્રધાન પ્રકૃતિને ગતિ થતાં સૂક્ષ્મ સ્થૂલાદિ વ્યવસ્થા તે સૃષ્ટિ.

“હું તે મોગવીશ.”

(મહામુઢ રાજા અને યોગીરાજનો સંવાદ.)

અવંતી નગરીમાં એક મહામૂઢ નામનો રાજા રાજ કરતો હતો ખરેખર ! એ રાજા મહામૂઢ હતો. રાક્ષસરૂપ હતો તે રાજ્યમાં પ્રજા તદ્દન તારાજ અને દુઃખી દુઃખી થઈ ગઈ હતી. સ્વાર્થ એજ તેનો સિદ્ધાંત હતો. પોતાનુંજ સુખ તે જોતો તેમાં આડે આવનારને તુર્તજ તે યમપૂરીનો મેમાન કરતો, કયા શું છે તે સમજતો નહિ, ન્યાયમાં સમજતો નહિ. અન્યને દુઃખ દેવામાં તે પોતાને આનંદ માનતો મજા માનતો પ્રજા તેનાથી ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય થઈ ગઈ હતી, નાનાથી મોટા રાજ્યના તમામ અમલદારો, નોકર ચાકરો સર્વે પ્રજાના લોહીના તરશ્યા હતા અને અહો રાત જળોની માફક પ્રજાના અંગે અંગમાં વળગી તેને ચૂસી લેતા. પ્રજાના જીનમાલનું કોઈ પણ પ્રકારથી સંરક્ષણ નહોતું એટલા બધા કરવેરા વધી પડ્યા હતા કે જે આપવાને લોકો અશક્ત થઈ પડ્યા હતા. ઉઘરાવનારા કુરપણે એ કરવેરા વસુલ કરતા તે એટલે સુધિ કે સ્ત્રીઓની લજ્જા સૂઝાં

લૂટતા; છતાં તેની ફરિઆદ કરવાનું કયાંહી ઠેકાણું નહોતું. દરેક ઉપરી અધિકારી વર્ગ એમ કાળાં કર્મનોજ કરનારો અને તેવાં કર્મ કરનારનો સહાયક હતો. હુઆ, ચોર, ઠગારા, તેમજ પ્રપંચી માણસો ફાવી જતા, દુષ્ટ અને દામિક ફાવી જતા, રાજના હાથ હા કરનારા ફાવી જતા પણ સાધુ પુરુષો અને સારા માણસો રીણાતા-તેમને કારાચક્ર સેવવાં પડતાં. રાજના ખુશામતીયાઓ દીવસ અને રાત સજ્જન પુરુષોની આડીયો ખાયા કરતા તેમને દુઃખી કરવા-પાયમાલ કરવા-લૂટી લેવા સમજવતા. આવા અધાધૂની ભરેલા રાજ્યમાં પ્રજાને સુખના સ્વપ્નનાંજ હતાં ન્યાય થતોજ નહિ જેની પાસે પૈસા હોય તે કોરટમાં જય મેળવતો. કોરટો નામની અને ફારસ જેવી હતી, ન્યાયાધિશ સાહેબ ઇનસાફ આપતા તે ઇનસાફથી નારાજ થઈ કોઈ માણસ રાજ પાસે ફરિઆદ લઈ જતું તો તે એવડી શિક્ષાને લાયક કરતું. જીવતાં માણસોની ચામડી ઉતારવાની

તેમા ડચા ભગી ચામડી શીવરાવી લેવાની, હાડકા ખ ડાવવાની, હાથીને પગે બાધી આખા રાજ્યમા ઠસરડાવવાની, અહોરાત્ર ઉઝાગરો કરાવવાની, શરીરના પ્રત્યેક અંગમા ખીલા ફેંકવાની, અનેક ડા'મ દેવાની, તેલની કડામા તળી નાખવાની પાણીમા ઘુડાડી મારવાની, કાડા ડાપવાની નાડ કાન ડાપવાની અને તેથી પણ કુરમા કુર શીક્ષા થઇ શકે તે કરવામા ને રાજ્યનો પ્રત્યેક અધિકારી ચૂંતો નહિ શૂળી અને ફાસી એ ગિફા સાધારણ ગુનાહ માટે રાખી હતી પણ ઘાતકી રીતે મૃત્યુ આણવાની અનેક શિક્ષાઓ મો'ટા ગુનાહો માટે હતી જગલી પશુ ત્રાણી કરડાવી, અને મહાભય કર વિષપાનથી પાપુ પ્રાણ લેવાની શિક્ષા હતી મહામૂઢ રાજ પોતાની ઇચ્છાનુસાર પ્રજાની સ્ત્રીઓને પોતાના મકાનમા ઘોલાવી નેની લજ્જા લૂટતો તેમા હરકત કરનાર માણસને આખા શરીરમા ડામ દેવરાવી તેના ઉપર મીઠાના પાણીના ડોરડા મારવામા આવતા તે પછી ચીમટા વડે તેના શરીરમાથી મામ કઢાવવામા આવતુ, અને તે પછી ચામડી ઉતરડાવી તેમા ડૂચા ભરાવી તે ચામડી શીવરાવી લેવરાવવામા આવતી ત્યાર પછી હાથીને પગે તેને ઠસરડી છેવટે છવતો રહેતો તો હિસડ પ્રાણીના મોઢા આગળ તેને નાખવામા આવતો

જે સ્ત્રીઓ રાજાની ઇચ્છાને શરણુ થતી તેમને કશુ કષ્ટ આપવામા આવતુ નહિ પણ જે પોતાના શીયળવૃત્તની

રક્ષા માટે સામી થતી તેનુ બહુજ ત્રાસજનક રીતે મૃત્યુ લાવવામા આવતુ વચ્ચ, લુગડા, ઘડેણા, ખાનપાનની, સારી ચીજો પ્રજા પાસેથી અધિકારીઓ લૂંટી લેતા અને એક બીજાના પેટ ભરાતા ભરાતા રાજ પામે તે ચીજ પહોંચતી તો રાજા બોલતો કે ઠીક લાગ્યા “હુ તે ભોગવીશ” જે જે વસ્તુઓ રાજા દબારમા આવતી તે તે વસ્તુઓ “હુ તે ભોગવીશ” એમ તે મહામૂઢ રાજા કહેતો એ મહામૂઢ રાજાએ પોતાના વિલાસ મુખ માટે અનેક મહાભય રાજ્યમા બાધ્યા હતા અનેક વૈભવ અને મોજમજાની ચીજો તેના ગોઠવી હતી, સર્વને હુ ભોગવીશ, તે મર્વે મા'રી છે હજુ વધારે મેળવુ એજ તેના અત કરણની વૃષ્ટિ હતી

એક વખતે તેની ઇચ્છા એવી થઇ કે ખડિયા રાજાઓ ગા માટે ભેદએ? જે કંઈ મા'રૂ તેમા બીજાનો હિમ્મો શાનો? સવ સત્તા મા'રૂ હાથમા શા માટે નહિ? એ વિચારથી ડહ કંઈ બહાને તેણે એ ખડિયા રાજાઓના રાજ્ય પોતાને હાથ કરવા માડ્યા તેમજ બીજા રાજ્યો ઉપર વિનાકારણે ચડાઇએ લઇ જઇ તે રાજ્યો પણ પોતાને આધિન કરવા લાગ્યો તેમા જ્યારે પોતા ને નાપુત્રની તગી પડે ત્યારે પોતાનીજ પ્રજાને લૂંટી લેવાનો પોતાના સૈન્યને તે હુકમ આપતો તેમા લાખો માણુ સોની ખુવારી અને કાપાકાપી કરવામા આવતી જેમ તે પોતાના રાજ્યની હદ લાવતો જતો હતો તેમ તેમાથી ઘણા

નગરો અને ગામડાંઓ ઉત્તર પશ્ચિમ તરફ
જતાં હતાં. દુષ્કાળ અને જીવલેણ ઉડતી
રોગો તેમજ તે સાથે ટીકડાં માફક કે
વાધવરૂની માફક લમતું રાજનું સૈન્ય
પ્રજાને કષ્ટભર્યા પણ શાંતી લેવા દેતું નહિ.

દાદ દરિઆદ કોઈ સાંભળતું નહિ
કારણ રાજા પોતે જુર-સાક્ષાત્ રાક્ષસજ
હોતો પ્રજાજીવ ઉપર આવી લાગી, મરવું
કે મારવું. માહામૂદ રાજાનો હવે તે
જીવન અમવાને અચકત થઈ ગઈ અને
સર્વેએ એજ નિશ્ચય કર્યો કે રાજાની શુદ્ધ
બુદ્ધ ઠેકાણે લાવવી. સૈન્ય બધું વિફરી
ગયું, પ્રજા વિફરી-ગઈ. રાજાના મહેલને
ઘેરી લીધો ! તેના કર્મે તેને ઘેરી લીધો !
જે જુર રાક્ષસ જેવો અને ત્રાસ જનક
હોતો તે અત્યારે ગાયની માફક થઈ ગયો !
મહેલમાંથી રાજાને અને તેની રાણીને
જીવતાં પકડ્યાં ! કાશ્યપમાં પૂર્યા, તેને
માટે પ્રજાની ક્રોધે ઘેરી તેમાં એ મહામૂદ
રાજાને પ્રમદ્રોહનો શુનેહગાર ઠરાવી
તેનો શીરચ્છેદ કરવાનો ઠરાવ થયો દિવસ
મુકકરર થયો ને ગરદન મારવાની જગ્યાએ
રાજા મહામૂદને બાંધીને લાવવામાં
આવ્યો. ત્યાં પ્રજા વર્ગના અગ્રગણ્ય પુરુષે
તેને આ પ્રમાણે કહ્યું હે રાજા ! હે મહામૂદ !
અત્યાર મુદ્દિ તને જે કંઈ ભોગ વિદ્યાસની
વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થતી ત્યારે તું એમજ કહેતો
કે જેવો “હું તે મોગર્વીશ” લે ત્યારે હવે
અત્યારે આ ગરદનની શિક્ષા પણ તું ભોગ-
વ ! બકરીકેમ થઈ ગયો છે ! અમારા હૃદ-
ની ખાતરી થાય છે કે તને શિક્ષા કરવાથી
પરમેશ્વર સંપૂર્ણ રાજ થશે અને અમારું
યત્રા યોગ્ય કસ્ટવ્ય બનવીએ છીએ હે

નરાધમ ! હે રાક્ષસ ! તું જે કે દયાહીણ
અને જુર કરસાઈ જેવો હતો તેને આ
ગરદન મારવાની શિક્ષા માત્ર દયારૂપજ
છે ! આ અંકાળ, ખરે તારાં હાડકાં ખંડા-
વવાજ જોઈએ-- તને હાથીને પગે
બાંધીને ઢસરડાવીને રીખાવી રીખાવી-
નેજ મારવો જોઈએ. તને રાત દિવસના
અનેક ઉભગરા કરાવી તેલની ઠંડામાં
તળાવી નાંખવો જોઈએ ! જુર ઘાતકી
હિંસક પ્રાણીઓનો કોળિયો તને બના-
વવોજ જોઈએ હે દુષ્ટ ! હે નરાધમ ! તારી
પ્રજાની વહુ દીકરીઓ કે જે તારી પુત્રી
સમાન તેના ઉપર તે જેવા નીચ હુમલા
કર્યા છે ? તારા આ લોકમાં અને પર-
લોકમાં કોઈ પણ જગ્યાએ છૂટકારો નથી !
તેં બહુજ ખુરી કરી છે ! જે પ્રજાનું તારે
રક્ષણ કરવાનું હતું હા ! તેનું જ તેં લક્ષણ
કર્યું છે ! જે પ્રજાને આખાદ કરવાનો
ધર્મ હતો તેને તે રાક્ષસે ચુસી લીધી છે !
જે પ્રજા તને પ્રજા તુલ્ય માનતી તે અત્યારે
તને જીવથી મારી નાંખવા તૈયાર થઈ છે
તે સાથી ? તારા જીવમી અધિકારીઓના
ત્રાસથી પ્રજા ત્રાસ્ય તોળાં થઈ ગઈ છતાં
તારા હૃદયમાં દયા આવી ? હા ! તારા
જેવા ઘાતકીના હૃદયમાં દયા ? નર
પિશાચના હૃદયમાં દયા ? જે શિક્ષા તને
થાય છે તે યોગ્યજ છે જોકે રાજાનો વધ
કરવો એ આર્યશાસ્ત્રમાં મહાપાપ લગ્યું
છે છતાં તારા જેવા લોહીના તરસ્યાને
તો આ જગતમાંથી વિદાય કરવાથીજ
હજારો મનુષ્યની રક્ષા કર્યા જેવું મહાપાપ
રૂપ રૂપ છે.. તારા જેવા રાજા કરતા
અરાધ્ય હોય તો ઉત્તમ, જંગલમાં

વસણ એ ઉત્તમ, ભૂજે મરણ તરફડીને
મરણ એ સવ ઉત્તમ પણ તારા અને
તારા જાલમ અધિકારીઓના ત્રાસથી
પીડાણ એ હે મહામૂઢ રાજા! નરકયાત
નાથો પણ અમોને વધારે પીડક અને
ત્રાસ જનક છે! તે તારી જીદગાગા
આવડો મોટી વિપુલ સર્પાત્ત અને મોટી
સત્તા મળ્યા છતાં એક અંગ માત્ર પણ
કોઈનું કદયાણ કર્યુંજ નથી તે ભુડા
ઈનાજ ભાર ભર્યા છે! જગન્નિયતાએ જે
કાર્ય અર્થે તને મોકલ્યો હતો તે તું
ખજાવી ગઈયો નથી તે ઉવડુજ નાવ
અલાભ્યુ હવે એ તારૂં વહાણુ ભર દરીએ
મહાતોફાનમા ઉઠી છે તું બ્યારે તારે
એજ કહેતો કે “હુ તે ભોગવીશ” તો લે
હવે આ પણ ભોગવ! પ્રભુને યાદ કરવા
હોય તો કરી લે પણ હા! તારા હૃદ

યમા પ્રભુનું પવિત્ર નામ કયાથી આવે!
હજારોના ખૂનીને પરલોડની શી ચિતા
છે? અને એમજ ધાર કે તને અત્યારે
જીવતો રાખવામા આવે તોએ શું
તારૂં હૃદય જે મલીન કમોથી સપૂલ
મનીન થઈ ગયું છે તે શું પ્રગ્નના હીતમા
વળે ખડ? અમાગે ઇલાજ નથી તારા
વધ કરાવવો એજ મહા કદયાણુ અને
પરમ ત્રેયસ્કર અમોને જણાય છે (જતા
દને) બસ! એનું માથું ધડ ઉપરથી છુટ
કરી નાખો દયા શી?

(જેવો જલાદ તેના ડાકા ઉપર
પ્રહાર કરવા જાન છે તેવા એક મહા
યોગીરાજ પોતાની જમાત મહીત વધ
સ્થાન પાસે આવી પહોંચે છે)

યોગીરાજ-સખૂર! સખૂર! સખૂર!!

મગવાન હાસી કરે છે,

(મનહર)

મુસાફરો લેજા થયા ધમગાગામય નાન—
હિણા જે ગમાર તે ધીમાણુ બહુ કરે છે,
માત, ખાત, તાત, પુન પત્તિ એ સબ ધે રહ્યા,
તો પણ કરીને કલેશ શાન્તી સુખ હરે છે,
ધણીનો હુકમ અચિતો આવે છે જેના પર,
તુર્ત ધર્મશાળા તણ પથે પરવરે છે,
તેરે ટાણે હાથપીટ કરીને કપાળ ફેરે,
જરૂર પગાની મગવાન હાસી કરે છે ૧

મળી મોટી સાહીબી ને સાહેબ કે'વાયોં પણ,
સાહેબથી નિશદિન ફેલી થઈ ફરે છે,
અધિકાર મળ્યો પણ ફડું નવ કીધું કોતું,
ભરીને ભુંડાઈ ભાર પાપ તણો ભરે છે;
અસ્તોદય નિયમ પ્રમાણે જ્યારે દિન ફર્યો,
ત્યારે દીનવૃત્તિ કાંઈક દિલકામા ઠરે છે;
લીધી ન લલાઈ જ્યારે લેવાને વખત હતો,
જરૂર પવાંતી મગવાન હાંસી કરે છે ૨

કોડપતિ કે'વાયો ન કોડ કોના પૂર્યા ધન—
એકડું કરીને મૂર્ખ ધૂળ મધ્ય ધરે છે;
બની રંડીબાજ કે જુગારી તણો પેરી તાજ,
કાં કોરટે ચડી મૂછ મરડી વિચરે છે;
ફાટી આંખે ફર્યો, પણ પ્રભુને ન સ્મર્યો,
ઢંગ ધૂતારાનો ધર્યો પણ દિન જ્યારે ફરે છે;
લાખના મટીને તત્કાળ કાળના બને છે,
જરૂર પવાંતી મગવાન હાંસી કરે છે. ૩

ભાણુમાંથી ભાગ તે'તો ભુંડા કોને આપ્યો નહિ,
શાને મટે તાણી-તાણી હોજરું તું ભરે છે ?
થાય છે બગાડ તારા પેટકામાં જોતો નથી,
વારવારે વેધને સંકાસમાં સંચરે છે,
ભૂખ તણી ખૂમ પાડનારાંને તું દેતો નથી,
જેઓ આજીજી કરીને તને ઠગરે છે;
આબ્યું કાળ કેરું આણું, લૂટાણું તૂરત ભાણું,
તે સમે જરૂર મગવાન હાંસી કરે છે ૪

આ ત્રિયા છે મા'રી, આ છે પુત્ર મા'રો, પુત્રી મા'રી,
આ છે મા'રી જોત, આ કુટુંબ શોભા ધરે છે;
એમ જાણી કપટનાં કામ કરી દિન રાત,
દોડી દોડી કોડી કોડી જોડી ધર ભરે છે;
નારને કોને મઠાવી પુત્રને દીપો ભણાવી,
એવામાં આવીને વૃદ્ધાવસ્થા જ્યારે વરે છે;
ખાટલો ખુણામાં ઢાળી, કુટુંબિયો દીપે ગાળી,
શનિ પછી માઝી મગવાન હાંસી કરે છે ૫

દેવે આપી, આખ પણ આધળો. યદને ક્યો,
 છલે એર વાંચુ, વેણુ અયોગ્ય ઉચરે છે,
 હાથે કરી હરિ નામે રાકને ન ટાક આઠ્યુ
 પગે કરી જગેજગ કુટુંબ આચરે છે,
 કાને શુદ્ધ્યા ભુ હા બોલ, દેહ ચયો હામાડોળ,
 ધોળો ચડયો વાવડોને ઇંદ્રિયો વિદરે છે,
 આધળાને ખેરો કહી, હેતુઓ વદે છે વેણુ,
 તે સમે જઠર ભગવાન હાસી કરે છે ૬
 ભયુ તુ તળાવ ત્યારે પળી નવ પાણી પાયુ,
 જળ વહી ગયો શેની સોચના તુ ધરે છે ?
 હતી હાથમા લગામ, ત્યાં ન સભાર્યા રામ,
 સાધરામા સુતા પછી ડચકા શુ ભય છે ?
 લક્ષ્યોરાસી દેરામા સાપડયો માનવ દેહ,
 એળે ઠઠયો અભાગિયા ! હવે અતે ડરે છે ?
 કાળના ઠમકયા ઢોલ, દીકુ બ્યા પોલ પોલ,
 થયો તારો તોલ ભગવાન હાસી કરે છે ૭
 માનવીનો દેહ ધારી, જખ્યા નહિ શ્રીમુરારી
 છતી બાજુ હારી એ વિચાર કઈ કરે છે ?
 ભુવાનીમા ગયો દાકી, પાપમા ન રાખી બાકી,
 એવો તુ તુમાખી કાઈ દિલ દયા ધરે છે ?
 ધરી ક્યારે નરમાશ ? ક્યાં પૂરી રક આશ ?
 ક્યારે અવિનાશ તારા અતરમા રહે છે ?
 વાળ્યા કાળના નગારા, ઘેચા બ્યારે બારીબારા,
 થયા સધારા ત્યા ભગવાન હાસી કરે છે ૮
 હાસી શાને કરાવે છે ? હાસી કે ની દેને અઢના,
 ખાસી દેહ માનવની રાગી કેમ ડરે છે ?
 ચોરાસીની ધાણી પ્રાણી માડ છોડી બાજ આગ્યો,
 કાંણી એ મભારતાએ કાયા ચરચરે છે !
 ચરચરે દેહ તાંગે, ચોપાસનો સહેા મારે,
 તોપણ અધારો કુચો ઠેડતા હા મરે છે !
 હાસી ડરે ભગવાન, રહ્યા તુ સદા હેવાન !
 જાગીજો વેમાન પાછો ચોરાસીએ ચઢે છે ૯

દેશનું દેવત કયાં ગયું !

(ગયા અંકનાં પાને ૭૭ થી ચાલુ)

હવે આપણે તન, મન ને હૃદયબળ એ ઉપર વિચાર ચલાવીએ. એ ત્રણે બળને એક બીજા'નો નિકટ સંબંધ છે; ને જે માણસ એ ત્રણે બળ મેળવવાને લાગ્યશાળી થયો હોય છે તે પ્રત્યક્ષ દેવરૂપ છે. એવા માણસોને આખું વિશ્વ નમે છે જગત્માં જેને મહાત્માઓ થઈ ગયા છે ને જેઓ જગત્ ઉપર પોતાનો આસીમ પ્રભાવ મૂકી ગયા છે તે એજ બળના સમુહને આધારે. શરીર ગમે એટલું બળવાન હોય પણ જે મનોબળ બળવાન ન હોય તે પ્રચંડ શરીરનું બળ, માનસિકબળવાળા આગળ મહાત્ થાય છે. યુરોપ અમેરિકાની પ્રજા જે આજ સુધારાની ટોચે પહોંચ્યાનું શુભાન ધરાવે છે તે માત્ર શરીરબળ તથા માનસિક-બળને આભારી છે, પરંતુ વસિષ્ઠ અને યાજ્ઞવલ્ક્ય જેવા મહાત્માઓ કે જેની પાસે પ્રચંડ શરીરવાળા ભીમ જેવા અને ચક્રવર્તિ રાજા મહારાજાઓ બકરી માફક થઈ જતા એ સ્થિતિએ તેઓ પહોંચ્યા નથી. અને એ પણ સ્વતઃસિદ્ધ છે માનસિકબળ વગરનું શારિરીકબળ અને હૃદયબળ વગરનું માનસિક અને શારિરીક બળ સત્ય સુખનું કદી પણ ભાન કરાવનાર નથી. સત્ય સુખનું ભાનતો ત્યારેજ થાય છે કે ત્યારે મનુષ્ય હૃદયબળની સંપૂર્ણ સ્થિતિએ પહોંચ્યો હોય છે. આપણે આ-

ર્યાવર્ત સર્વથી ઐશ્વર્ય લોગવી ગયો છે તે એ હૃદયબળવાળા મહાત્માઓને લીધેજ. પણ હા! આજે તે કયાં? નથી આજે શારિરીકબળ, માનસિકબળ, કે હૃદયબળ, પશુવત્ જાડગી આપણે લોગવીએ છીએ તે એ ત્રણે બળના અભાવને લીધેજ. આપણે પરાધિન થઈ ગયા! આપણો સંસાર કલેશમય થઈ ગયો! આપણી આયુષ્ય ત્રીસ પાંત્રીસ વર્ષ ઉપર આવીને લટકી પડી! આપણને ખાવાના વાંધા પડવા લાગ્યા ને દેશ સમસ્ત ધધારોજગાર વગરનો ભૂખડુખારસ જેઓ થઈ ગયો! દીનત્વને પામ્યો છે! એ સર્વ અધોગતિનું કારણ આપણે પોતેજ છીએ. આપણે શીર ન્યાયી અને દયાળુ રાજ તપે છે, દેશ શાંતીમા છે, વિદ્યાકળાના માર્ગો ખુલ્લા આપણી સમક્ષ પડ્યા છે છતાં જેનું શરીર સાધરમાં પડ્યું હોય! જેનું મન ત્રિદોષથી ઘેરાયું હોય! અને જેના હૃદયમાં સ્વાર્થનીજ હાથવરાળ છેવટની ધડી સૂધિ જીવલેણ થઈ ચોંટી હોય, તેનાં આખ અને કાન પણ પરવારી ખેડા હોય છે! તે કાને સાંભળતો નથી આજે જોતો નથી! આપણે એ હાલતે પહોંચ્યા છીએ! આપણા પ્રાચીન બળ કયાં ગયાં! ને તેમ થવાનું કારણ શું? તે તપાસતા જણાઈ આવે છે કે આપણે આપણા ધર્મમાર્ગથી ધન્ટી

પડ્યા છીએ! પ્રાચીન ધર્મો—આપણા વેદપુરાણના ધર્મા એ સર્વને આપણે ઘોળીને પી ગયા તેનુંજ આ પરિણામ છે! આશ્રમ અને વર્ણના ધર્મને આપણે ભોયમા ભાગી દીધા છે અને બીજી પ્રજાની દેખા દેખી કરવા દોડીએ છીએ ધરમા ખાનપાનનું ઠેકાણું નહિ પણ બાઈસિકન અને મોટારની મોજ મારવાની ઇચ્છા કરીએ છીએ! ને આપનો બગલો કે બાઈડીના બાપનું ઘરેલું વેચીને પણ એ ટકાવો લેવા ચૂકતા નથી! અંગ્રેજી શીખ્યા એટલે બધા મો'ટા સાહેબના પોરિયા! ડોટપાટલૂનની ને સેટ સાણુનીજ ધરમા ધમાલ! ને બૂટલો ધરનો અડેભવ બડેભવ બાદશાહ! માથાની બાબરી એજ ડાચાનું નૂર યાકી ભાઈ સાહેબલો પાકેલા ઠોડી બડા જેવા શગેરે, અધમુઆ માકડાની પેઠે દોડતા મન જેવા ને મગજના ગએલા તળરાના તૂટી ગએલા તાર જેવા! નહિ તનમા સુખ કે નહિ મનમા સુખ આવીદરખામા આપણો જીવાન વર્ગ—મુડદાલ જીવાન વર્ગ દેખાય છે! તેમા આપણે દેશોદયના મો'ટા તડાકા ફડાકા મારીએ એતો ત્રિદો ના ઉછાળા ગણાય! જે કર્તવ્ય કરવાનું છે, જે મોર્ગ ચાલવાનું છે, જેમાથી મેળવવાનું છે તે સર્વ મૂકી, આડી વાટે ચૂકી પડ્યા છીએ! અંગ્રેજીજ લણલુ! સંસ્કૃત માતાજીનેતો બાણે સાયરામા પોઢાડ્યા છે ને હવે તેની પુત્રી શુજરાતી બાઈને પણ રડતી કકળતી રાખવી એજ ધારણા! અંગ્રેજો, અમેરિકનો કે જાપાની ચઇ જઈએ એજ બાબરિવાળા

માથામા ધૂન ભરાઈ બેઠી છે! બધું ગડબડચોથ જેલુ થઇ પડ્યું છે! સ્ત્રીઓ બાણે અમે ડાહી! પુરૂષો બાણે અમે ડાહ્યા! સ્ત્રીઓને મદમજી થવાની લાલસા ને પુરૂષોને અંગ્રેજો થવાની ઇચ્છા, પણ અનસૂયા કે આર્યપુત્ર—ભારતવર્ષના મહત્ત્વપુત્ર થવાની ઇચ્છા નહિ! માથામા ઝટ અંગ્રેજી લણતર ઘાની દેવી ને ઝટ પરણી બેસવું! એટલે ધરનો ને દેશનો ઉદય પૂરો થયો!

મો'ટી મો'ટી મલાઓમા લાપણો ભરડી કાઢવા મનમા કાઈક, બોલવું કાઈક ને કરવું કાઈક—એ પ્રમાણે વર્તીને રાખી દેશ સેવાના પોકારો કરવા! અમા સર્વે અતુરાઈ સમાઈ ગઈ છે! ડાચા ઉપરથી માખીઓ ઉડતી નથી! હોટેલના પાઉ બીસ્કીટ અને પાણી પીને મોજ માનતા નિત્ય ડાકટરોને શોધતાજ ફરે છે! જાન પચતું નથી! ધમ્મી સ્ત્રીનું રાધેલું લાવતું નથી! અને મગજ વાન વાતમા તપી જાય છે! ત્યા દેશના ઉદયની શી આશા! ત્યા હુન્નરડળાના પુનરોદ્ધારની શી આશા!

ડોટ પાટલૂન અને કલર ડોલરના ડોળથી મેદાનમા જઈ પૂટબોલ રમ્યા એટલે બેડો પાર! તન, મન, ને હૃદય બળ સર્વે એ—સામટા સૂધયા! હુન્નર પોતર! મેચમા જીત મેળવી દેશનો ઉદય!

પણ વાસ્તવિક રીતે જોતા એ બધા બૂડતા માણુનના આખરના વખતના પગડા છે! ગાગિરીક બળ એમ મળવાનું નથી જ્યા સૂધિ આપણે આપણુ

ધર્મના ખરા માર્ગ ઉપર ન આવીએ, ત્યાં સૂધિ ક્યારે પણ આપણે શારિરીક, માનસિક ને હૃદય બળ સંપાદન કરવાને શક્તિમાન થઇશું નહિ. આટલે મોટી જોડકે પરચમ પાયો નહિ એ "બ્રહ્મચર્ય વ્રત" ઉપર ત્રણે બળનો સંપૂર્ણ આધાર રહેો છે તે આજે ક્યાં છે? ઢીંગલા ઢીંગલી માફક નાના છોકરા છોકરીનાં એક બીજાને ગળે તોરાણ બાંધી દેવામા આવે છે ને મુઠદાલ પ્રજા ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે! એવી ઉત્પન્ન થતી પ્રજા ખરે! આપણા વડીલોની કિર્તિને ધૂળમાં રોળી નાખવા તૈયાર થઇ છે! પશુવત્ ત્રિષય વાસના પૂર્ણ કરવામાં જ માનવ જન્મની જ્યાં સાર્થકતા સ્વીકારવામાં આવે ત્યાં હવે જ્યાં સૂધિ વેતીયાં માણસો ઉત્પન્ન નથાય ત્યાં સૂધિ દેવનો ઉપકાર માનવાનો છે. હુકાળ, મરફી અને એવીજ બીજી આફતો, એ આપણી પતન સ્થિતિનાં આપણે આપણું

હાથે કરીને ધર્મભૂષ્ટતાનાં પગથિયાં ઉપર ચઢતા જઈએ છીએ તેનાં ચિન્હ છે! જ્યારે મુસલમાનોના જૂલમી રાજ્યમાં અનેક મો'ટી મો'ટી લાલચોને તુચ્છ ગણી છુવ જતાં પર્યંત પણ નીજ ધર્મથી આર્યો પતિત થતા નહિ, તે આજે અંગરેજ સરકારના ન્યાયી દયાળુ અને શાંતી પ્રવર્તક રાજ્યમાં કે જ્યાં સર્વને પોતપોતાનો ધર્મ પાળવાની પૂર્ણ છૂટ છે એવા રૂડા સમયમાં આપોઆપ, જાતોજાત વણ બોલાવ્યા ને વણ તેડાવ્યા હોટેલોમાં જઈને વિદેશી પ્રજાનો એકવાડો ખાઇ કૃત કૃત્ય માને છે! હા! એ પ્રજામાં દૈવતની શી આશા! એ પ્રજાનો ઉદ્ધે કયાથી હોય! ખરે! એવી નીજ ધર્મથી પતિત થતી પ્રજા અધોગતિના કોઇ અસીમ ઉંડા ખાડામાં સરી પડતી હોયજ!

અપૂર્ણ.

કૌરવોની સભામાં શ્રીકૃષ્ણ વચ્ચિષ્.

(ગયા અંકનાં પૃષ્ઠ દર થી ચાલુ)

બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં પોતાના નિત્યકર્મથી પરવારી શ્રીકૃષ્ણે પોતાનાં સકળ આયુધો અને મો'ટી સેના સહિત મો'ટા ઠાઠમાઠથી હસ્તીનાપુર તરફ પ્રયાણ કર્યું, યુધિષ્ઠિરાદિ પાંડવો તથા બીજા

મો'ટા મો'ટા રાજાઓ તેમને વળાવા આવ્યા. શ્રીકૃષ્ણે તેઓને કહ્યું, મારી તમો કોઇ પ્રકારથી ચિંતા કરશો નહિ. જેમ બનશે તેમ બને પશ્ચાન્નું શ્રેય કરવું એજ મારી ઇચ્છા છે, હું તે માટે ત્યાં

જઈને ઉઘ અને સતત પ્રયાસ કરીશ ને તેમ છતાં પણ એ દુષ્ટ પોતાની હઠ નહિ છોડે તો પછી તમારો સ્ત્રીયધર્મ તમારે ખતમવાનો છે જ દ્રૌપદીએ, પોતાની દુઃખણી સાથે કુતાલને ઘણા પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ કર્યા તેમને આશ્વાસન આપવા માટે શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું અને તે પ્રમાણે યુધિષ્ઠિર મહારાજએ પણ પોતાની માતાલો કુતાના અપાર શુભોની યાદી આપી તેના તપતા હૃદયમાં શાંતિનું મિશ્રન કરવા વિનંતિ કરી ધૃતરાષ્ટ્રાદિ વડીલોને પ્રણામ કરેલાં આ અર્જુન અને ભીષ્મ પણ કેન્દ્રીક વાતોની ભલામણ કરી તે પછી જેની આખો સ્નેહાલુથી ભરાય ગયો છે એવું તે મર્વ મડળ પાછું ઉપલબ્ધ તરફ વળ્યું ને જોતાજોતામાં પવનવેગે જતો શ્રીકૃષ્ણનો રથ સ્નેહીઓની નજર બહાર નીકળી ગયો.

શ્રીકૃષ્ણ હસ્તિનાપુર વહિએ પધારવાના છે એ વાત ઘણા દિવસથી સુપ્રસિદ્ધ હતી જેથી એ પ્રવાસમાં રસ્તામાં આવતા ગામ અને નગરના નિવાસીઓએ ઉત્તમ પ્રકારના માનપાનથી ઠેકઠેકાણે તેમનો સત્કાર કરવાની યોજના કરી હતી.

રાજા ધૃતરાષ્ટ્રે પણ શ્રીકૃષ્ણના સન્માન માટે ઘણા રૂઠા પ્રકારથી ગોઠવણી કરાવી હતી. દુશ્માનનું મકાન જે આખા રાજ્યમાં પકાતું હતું તેમાં સર્વ પ્રકારની સામગ્રીથી શ્રીકૃષ્ણના ઉતારાની ગોઠવણી કરવામાં આવી હતી જે પ્રકારથી શ્રીકૃષ્ણ લલચાડ, મોહપાત્રી પાડવાને તૈયાર પોતાના પક્ષમાં આવે એવી અનેક તરેહની જાળ પાથરવામાં ધૃતરાષ્ટ્રે

દુશ્માને અને તેના મહાલોકોએ કશી કચાશ રાખી નહોતી હસ્તિનાપુરને એક દેવપુર સમાન શોભાવવામાં આનંદુ હતું નગરવાસીઓએ પણ પૂણ ઉત્સાહ સહી અને ઘણા દિવસ પહેલાથી એ તયારીઓ કરવા માંડી હતી રસ્તા, ચોક, છબ્બ, જાળિયા, માળિયા, સર્વે રંગભેર રંગી રંગોથી કેળવેલો દિવ્ય ગોલા ધારી રક્ષા હતા, ઘરેઘરે મોપ્તિકના ચોક પૂરવામાં આવ્યા હતા ધ્વજ પતાકા દિવ્ય વસ્ત્રોની સ્થળે સ્થળે નજરે આવતી હતી જ્યાં જ્યાં જોઈએ ત્યાં ત્યાં ઉત્સવ પ્રકટી નીચ્છે હતા. સર્વ કોઈને એવી આશા બધાતી હતી કે હવે કલહનો અંત આવશે પાડવ અને કૌરવ બંને લાઈઓ આનંદથી એકલાણે લોજન કરશે પણ હા! પ્રજાની એ આશા ઝાઝવાના જળ જેવી હતી! આકાશ કુસુમવત્ હતી! જે દુષ્ટોએ છળકપટથી પાડવોને વનવન રાજાઓ અને જેમણે ભર સલામા સતી દ્રૌપદીના ચીર ખેંચવાનું નરકમાં ઢોળી પાડનાર અધમ પગલું ભર્યું! એ અધમ કૃત્યથી જેના પાપનો ઘટ્ટ પૂર્ણ ભરાયો છે! ને જે કાળના ગ્રાસ તરીકે યોડાજ સમયમાં અનંત વિશ્વના અનંત પટમાં પચી જવાના પોતાના કર્મના યોગે સપડાયાયા છે તેને સલાહ સંપત્તિ માર્ગ કયાથી મળે! શ્રીકૃષ્ણ પોતે પણ સમજતા હતા કે એ પાપીઓ પોતાના પાપે ઘેરાયા છે તેઓ વહિના રૂઠા ભાગ ઉપર કદાપિ આવવાના નથી પરંતુ રાજનીતિના ધમજાનુસાર જે જે પગલા ભરવાના હોય તે પ્રાણાત સધિ પણ ભરવાનું

જોઈએ, એજ કારણ આ વધિએ આવ-
વામાં મુખ્ય થઈ પડ્યું હતું.

સર્વ કોઈ શ્રીકૃષ્ણ પધારવાની
વાતથી હર્ષિત હતું પરંતુ આકૂળ વ્યા-
કૂળ, ગે'બાકળો, પરિપૂર્ણચિંતાગ્રસ્ત,
દુઃખાણુવમાં રૂબતો માત્ર દુર્યોધનજ
જણાતો હતો ! તેને કશી વાત ઉકલતી
નહોતી શ્રીકૃષ્ણ સાથે નમ્રતા વાપરવી કે
અભિમાનથી રહેવું એ વિચારે તેને મહા
મુંઝવણમાં નાંખ્યો હતો ! પોતાનો એ
તો દ્રઢ નિશ્ચય હતો કે પાંડવોને એક
તિક્ષણ સોયની અણીથી વિધાય તેટલી
જમીન પણ આપવી નથી. લીંબ, દ્રોણ
અને કૃષ્ણ જેવા મહારથીઓના બળ ઉપર
તેને પૂણે વિશ્વાસ હતો, કદાચ વિશ્વાસમાં
કાંઈક પાછોએ હતો હતો પણ પાંડવો
કાંઈ પણ પોતાના ભાગમાંથી લઈ જાય
તેના કરતાં પોતાનો સર્વ વિનાશ થઈ
જાય, હસ્તિનાપુરનું રાજ્ય પાયમાલ થઈ
જાય ને પોતે વનવન રજાજતો થઈ જાય,
ત્યાં સૂધિ પણ તેઓનો પગ હસ્તિનાપુ-
રમાં નજ મૂકવા દેવો એ તેનો અચળ
સિદ્ધાંત હતો !

ખરે ! સ્વાર્થી માણસોના હૃદયમાં
એવાજ વિચાર હોય છે ! તે પોતાનું ભુંડું
થતાં પણ જો પારકાનું ભુંડું થતું હોય
તો તેમ કરવામાં કદાપિ ચૂકતા નથી !
કુરૂક્ષેત્રનો વિનાશ નજીકમાં નિર્માણ થઈ
ચૂક્યો હતો ! રણક્ષેત્રરૂપી વેદી કે જેમાં,
પાંડવ કૌરવનો સ્વાર્થરૂપ મહાયજ્ઞ થતાં
દુર્યોધન અને તેનો સર્વસ્વ સાથે, અસ-
ખ્ય સૈન્ય તેમજ તેના હેતુ મિત્રો સહિત
અગ્નિદાન રૂપે હોમાઈ જવાનો હતો !

સંજતના દોષ પાંડવોને પણ ભોગવવાના
ભાગ્યમાં લખાયા હતા તેના પણ ઘણા
હેતુ મિત્રો અને પ્રબળ સૈન્યનો એ યજ્ઞમા-
એ રણયજ્ઞમાં હોમ થવાનો હતો !

છેવટે દુર્યોધન એકજ નિશ્ચય ઉપર
આવ્યો ને તે એજ કે કોઈ પણ રીતે
દગાફટકાથી શ્રીકૃષ્ણને કેદ કરી લેવા
એટલે સકળ પીડા પતી જવાની ! પાંડવો
અને તેના પક્ષકારો પછી સહજમાં મારે
આધિન થઈ જવાના ! અને જેનું વિષ
અને મોરો લઈ લેવામાં આવી છે એવો
નિર્વિધ જેવો યએલો મણિધર એક
બાળક છોકરાંનાં રમકડાં જેવો થઈ જાય
છે તેથી દામણી સ્થિતિ પાંડવોની થઈ
પડવાની.

આવી તરંગી રચના પોતાના
મનમાં ઘડી રાખી કાંઈક હર્ષવિષાદ યુક્ત
તેના મોંના રંગ વારંવાર જુદું જુદું
સ્વરૂપ ધારણ કરતો હતો.

શ્રીકૃષ્ણની સ્વારી હસ્તિનાપુરને
ગોંદરે આવી પહોંચી એ સમાચારથી
આખું નગર હલમલી રહ્યું ! જાણે પાંડવો
વિજય કેવળ ફરકાવી કે સમગ્ર પૃથ્વી
નિષ્કંટક કરી રાજ્યારોહણ માટે પધા-
રતા હોયની એવો આનંદ પ્રબળા ઘરમાં
બહાર અને અંતઃકરણમાં તેમજ સૂચ
ઉપર પ્રકટી નિકળ્યો હતો.

ધૃતરાષ્ટ્રરાજાએ મોટી ધામધૂમ
ભરેલુ સામૈયું કાઢ્યું, અનેક રથો, હાથી,
ઘોડાઓ અતુરંગણિ સેના સહિત વાજતે
ગાજતે ધૃતરાષ્ટ્રના સર્વે પુત્રો, તેમજ
લીંબ, દ્રોણ, કૃપાચાર્ય આદિ ઘણા સંભ-
વિત ગ્રહસ્થો એ સામીયામાં શ્રીકૃષ્ણને

લેવા જવા માટે સામ્રાજ્યમાં પૂરકાકામાં
શેલી રહ્યા હતા । પાદર જઈ સર્વ લે
ટયા હજ્યા મળ્યા ને મોટા આનંદના
ધોષ સાથે સ્વામી નગરમાં પેઠી માણસ,
ઘોડા અને હાથીનું બંધે પૂર આવ્યું
હોયની । ગોખ જાણિયા અને અગાસિઓ
ન્યા બુઓ ત્યા માનવીના વૃદ્ધ, અને સ્ત્રી
પુત્રપોતા બોડા શ્રીકૃષ્ણના દશન કરવા માટે
ઉભગઈ ગયા હતા વૃક્ષ અને છાપરાઓ
બંધે માણસોથી છાંયી લીધા હોયની ।
એમજ જણાતું હતું પુષ્પની બંધે નગ
રમાં વૃષ્ટિ થતી હોયની । એમ અનંચ
પુષ્પો તેમજ મૈક્રિતકથી શ્રીકૃષ્ણનો રથ
ભરાઈ ગયો હતો નગરવાસીઓએ
ગરીબ શરભાને તે દિવસે આનંદાન ને
વસ્ત્ર વાદ્યાવી પુર્ણ સતોખ્યા, મગજ ઝીત
ગવાયા, સ્વરિતવાચન થયા, ઘરે ઘરે
સસાર રધાયો, બંધે આળે ડૉરવ પાડ
વોના વિજયનું પ્રભાત પડ્યું

દરબારગઢમાં સ્વામી આવી પહો
ચતા વિવિધ પ્રકારના વાજો કે જેણે
આખી સ્વામીમાં ઘણું મરસ ભાગ બળવ્યો

હતો તેના ગોરથી ગગનમડળ અને
ભૂમિતળ ગાજી ઉઠ્યું । ત્રેલો-માં તેનો
અવાજ પહોચ્યો ધતરાદરાજ રાજ
દ્વારની બહાર આવ્યા ને શ્રીકૃષ્ણને
મળ્યા, ગાવારીએ ઓવારણા લીધા
સતીએ બંધ્યું કે મા'રા પુત્રો હવે સમ-
જશે ને ડૉરવ પાડવ જ નેનું ક'રાણ થશે

રાજગઢમાં લઈ જઈ દિવ્યાસન
ઉપર શ્રીકૃષ્ણને બેસાડી તેમની મધુપડાદિ
ઉત્તમ મામગ્રીથી પુજા કરી બહુ મીઠી
વાણીથી રાજ ધતરાષ્ટ્ર શ્રીકૃષ્ણને સતોષ
આપવા તાજવીજ કરી સર્વ સભારગ
આનંદમાગરમાં રેલ્યો, માત્ર કળિની
મળી ડાના અપણા વીરનાયક—
કુરુકળ વિનાશ માટે ઉત્પન્ન થએલા
દુર્યાધનના મો ઉપર જણાતી હતી તે
ન્યા ત્યા છપતો છપતો જણાતો હતો ।
તે પોતાના ડાળા કૃત્યની વેતરણમાં
નરપિશાચની મારકે લટકતો હતો । તેનું
નૂર શૂર ઉડી ગયું હતું ।

અપૂર્ણ

સસાર ચક્ર ઉપર બ્રમણ કરતો જીવાત્મા

(ગયા અકના ૧૯ ૮૮ થી સાધણ)

અને એ તો સ્વત સિદ્ધ છે કે
અ તકાળે જીવાત્માની જેમ વાસના રહે
છે તેમાં તેને અવતાર પ્રાપ્ત થાય છે તેજ
પ્રમાણે મહાત્મા ભરતજીને વયુ ।
મૃગલીને પેટે અવતયા । મહાત્મામાંથી
પામર બન્યા । તપશ્ચર્યા એવી પ્રબળ

હતી અને ભગવાન ઉપર એટલો બધો
સ્નેહ હતો કે મૃગનો અવતાર પામ્યા
છતા તેમને પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ વધુ
હતું, પોતે જે કારણ મૃગના અવતારને
પામ્યા તે સભારી સભારીને બહુજ પશ્ચા
તાપ કરતા હતા હા' મે મોટી ભૂન

કરી. રાજપાટ, ઘરકુટુંબ સર્વનો ત્યાગ કર્યા પછી માત્ર મૃગના બચ્ચાંના સ્નેહને લીધે હું યોગ ભૂટ થયો ! અહા ! માયાનું પ્રબળ કેવું છે ! વનમાં કળકળાદિતા અહાર ઉપર અને વલ્કલ પહેરી વિચરતો જે હું તેના ઉપર પણ ઘેર જંગલમાં માયાએ પોતાની સત્તા અજમાવી ! તો પછી સંસારમાં રગડાતા જીવાત્મા ઉપર માયાનું કેટલું અધુન પ્રબળ હોયું જોઈએ ! હવેથી હું નિશ્ચય કહું છું કે મારે જડ ચૈતન્યમાં કોઈનો પણ સંગજ ન કરવો ! એમ વિચાર કરી પોતાની મા મૃગલીને કાલજર પર્યંતમાં મૂકી પોતે છાનામાના મૃગબાળના અવતારમાં હરિશ્ચેત્રમાં આવી પહોંચ્યા. સૂકાં પાતરાં અને ઘાસ ઉપર નિર્વાહ કરતા મૃગબાળના અવતારને પામેલા ભરતજી, પોતાનો આ મૃગનો અવતાર ક્યારે છુટે એ વાટ જોયા કરતા હતા. તે સમય પાશ્વ થયો ને પોતે ગંડકી નદીની વચ્ચેાવચ્ચે ઉભા રહી મૃગના જોગિયાનો ત્યાગ કરી દીધો. એક ઉત્તમ ગ્રાહણને ઘેર તેનો અવતાર થયો. અહિંયાં તેને પોતાના ગત અવતારનું ભાન હોવાથી પ્રાણી માત્રનો સંગ છોડી દેવા અર્થે જડ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. માત્ર ભગવાનના ચરણારવિન્દનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરતા હતા પણ બીજા માણસને તે સાઝાત જડ-મૂર્ખ, આંધળા અને બહેરા જેવા જણાતા હતા. તેના પિતાએ સમાવર્તન સૂધિના સંસ્કારો કર્યા હતા ભરતજીને તે સર્વે સંસ્કારો કરવા ગમતા નહોતા અને સંધ્યાવેદનાદિ સર્વ પ્રકારમાં તેઓ ગડબડ કરી નાખતા હતા. તના

પિતાએ પુત્રની આવી જડબુદ્ધિ જોઈને લાણાવવાને માટે સતત પરિશ્રમ કર્યો પણ જડભરત તે જડભરતજ રહ્યા. કાંઈ શિષ્યા નહિ ! કાંઈ ભણ્યા નહિ કે કાંઈ ગણ્યાએ નહિ ! જે લાણુનું જોઈએ, જે જાણુનું જોઈએ, ને જે કરણું જોઈએ તે તેઓ મૃગ અવતારને પામી-ઠોકર ખાધા પછી યથાર્થ સમજી ગયા હતા. સર્વ વિદ્યાની વિદ્યા, સર્વ શાસ્ત્રોનું તત્ત્વ અને વેદના જે રહસ્યથી માનવી પુનઃ જન્મ મરણને અનુભવતો નથી એ પગથિએ મહાત્મા ભરતજી ચડી ગયા હતા. તેને સંસારનું જીવિત સર્વ શુષ્ક લાગતું હતું તે સર્વમાં પોતાનુંજ સ્વરૂપ જોતા હતા, છતાં કોઈના પણ સંગનો પોતાને ચેપ લાગી પોતે અધોગતિને જ પામે તેને માટે બહુજ સાવધાન રહેતા હતા.

પુત્રને પડિત બનાવવાનો સર્વ મનોરથ પિતાનો વ્યર્થ ગયો. ને જિતાં જોતામાં પુત્ર સ્નેહમાં એ ગાફલ થયેલો ગ્રાહણ-ભરતજીનો પિતા મૃત્યુ પામ્યો ! તેમ થવાથી ભરતજીની મા પણ સતી વિધાનથી પતિનું લોકને પામી. મા-બાપ મૃત્યુને પામ્યા પછી તેના જાઈ-ઓએ તેને લણાવવા ગણાવવાનો આગ્રહ છોડી દીધો. લોકો તેને બહેરા, ઘેલો અને જડ કહીને જોલાવતા ! જે કંઈ યત્નશાથી વેઠથી, સૂચ્યથી કે ભીખથી થોડું બાકું, મીઠું કે ખરાબ જે કંઈ મળે તે ઉપર નિર્વાહ ચલાવતા ! દેહુભિમાન જેને રહું નથી એવા એ મહાત્મા ભરતજી માન અપમાન કમળની સ્પૃહા રાખતા નહિ. ટાં,

તડકો વરસાદ એ સર્વ સહન કરતા જ્યા
ત્યા રજાયા કરતા હતા એ ઉપરથી તેમ
ના ભાઈઓએ તેને ખેતરના રખોલા ઉપર
રાખ્યા । પરંતુ ત્યા પછી ખેતરના જ્યારા
કેમ બાળવા તેની તેને ઢીલી ખખર કે પર
વા નહોતી અતઃ કરણમા માન પરમાત્મા
ની મુક્તિ જ રમી રહી હતી તેને કયો લય
નહોતો, વાઘ વડ અને હિ નક પ્રાણીઓ
પણ તેને ભેદને નાગી જતા હતા
વાસ્તવિક રીતે જોતા તેને જે જ્ઞાન પ્રપ્ત
થયું હતું તે સત્ય હતું પરંતુ જગતની
દ્રષ્ટિમા તે મૂર્ખ અને ગાડાધમા અપતુ
હતું । મહાયોગી-પરમહસ એવી
દશાને પ્રાપ્ત થયા હોય છે

એક વખત એવું બન્યું કે ચોરના
એક મો'ટા સરદારને ડુંડ પછી સતાન
નહોતું જેથી કાળિદામાનાને માણસનું
ખળિદાન આપવાના હેતુથી એ સરદારના
માણસો એવા કોઈ માણસની શોધમા
કરતા હતા દેવથોએ મહાત્મા ભરતજી
જડભરત એ ચોરના સરદારના માણ
સોના હાથમા આવી ગયા તેને ઉચ્ચે
ખંધ બાધી માતાજીના મદીરમા કાળી
રાતે લઈ આવ્યા, જ્યા મેકડો બકરા
અને પાડાઓનો વધ થતો હતો અને
જ્યા શક્તિ જેવા અનેક મનુષ્યનું મો'ટું
ટોણું મદીરા અને માસથી મગ્ન બન્યું
હતું જોકે ત્યા જડભરતજીને લઈ આયા
હતા છતાં કોઈ પણ જાતનો લય એ
મહાત્માજીને જણાતો નહોતો તેનું
આવું નિડરપણું ભેદ ત્યા એકકા
દુએલા સર્વ માણસો તેને ગાડો ન
ચિત્તભ્રમ જેવો માનવા લાગ્યા વધિકે

તેધારજી હતા તેઓ ખુશી તલવારોથી
તેનું મસ્તક ઉડાડી નાખવાની સરદારના
હુકમની વાટ જોતા હતા ! તેવામા એ
ચોરના સરદારની અસવારી આવી
પહોચી । તેણે તત્કાળ હુકમ આપ્યો
ભેદ રહ્યા છો શુ ? આ માણસનું માથું
ધમ્થી જુદું કરો એવો હુકમ થતા જેવા
તેના માણસો તલવારોના ઘા જડભર-
તજી ઉપર કરવા લાયક છે તેવીજ તલવારો
તેના હાથમાથી એકજ સાથે કાળિકા
માતાએ પોતાનું ખરૂં-વરૂં પ્રગટ કરી
ઝોટી વીધી ને એજ તલવારોલવડે એ
પાપીઓને તથા તેના સમૂહને જમખુરીના
મેમાન કર્યા ને પોતે અદૃશ્ય થઈ ગયા ।
સો ચમત્કાર ! પ્રભુના ભક્તને કોણ
ફાલવી શકે શકે ? મહાત્મા પુરૂષનો
કદી કોઈપણ માનવ દાનવ કે હિંસક
પ્રાણી નાશ કરી શક્યુ જ નથી, કારણ
કે જગત્ માત્રમા પરબ્રહ્મ સ્વરૂપ વિ
લસતું તેની નજરે આવે છે જેથી તેને
મૃત્યુનો લય રહેનો નથી, નિલયતા
થીજ એવો પરમહસ પુરૂષ જગ
તમા વિચરે છે જડભરતજી નિલયજ
હતા પરંતુ તેને જે લય હતો તે માત્ર
કોઈનો પણ સંગ ન થઈ જાય, માયાની
જાળમા ફસી ન પડાય ! કાઠે આવતું
વહાણ માથા રૂપી જળચર પ્રાણી- બેલ
માછલી અગાધ મહાસાગરના પ્રચંડ તો
જ્ઞાનમા એવી જઈ તેના ચુન્નુરા કરી ન
નાએ પોતાના આત્માની પુનઃ અધોગતિ
ન થઈ જાય તેને માટે તે અતિ સલાહ
ગણતા હતા મૃગના બગ્યા ઉપર પ્રથમ
દયા અને પછી મમતા ચોટતા પોતાને

પ્રાપ્ત થાયછે. એટલે પોતાનાં ખાનપાન સંબંધી યોગી પુરૂષે ક્યારે પણ ચિંતા કરવી નહિ.

સુદુઃખોપાર્જિતૈર્વિતૈ રાજાસાનાંગૃહાશિષ મધુદેવાગ્રતો મુંકે યતિર્વે પ્રહમેધિનામ્ ॥

આ ઉપરથી યોગીએ ખાનપાનાદિક સંબંધી સર્વચિંતા તથા પરબ્રહ્મમાચિત્ત લગાડી અસંગ થઇ વિચરવાનું છે.

હરિણ:—પારાધીના ગાયનથી મોહ પામી હરિણુ છવિતનો ત્યાગ કરેછે તે કારણથી મેં નિશ્ચય કર્યો કે યોગીએ ગાયનથી દૂર રહેવું કારણ તે મોહક, બંધનરૂપ અને છવિતનો વિનાશ કરવા વાળું છે. અખ્યશ્રૂંગ ઋષિ, નાચ, વાન્ત અને ગાયનમાં મોહ પામી વેશ્યાના રમકડાં જેવા થઇ ગયા હતા માટે યોગીએ ગાયન કબાને તાન ટપ્પાથી દૂર રહેવું.

માછલું:—જેમ છલના સ્વાદથી માછલું કુંડીથી વિધાઈને મરણ પામેછે તેમ દેહાલિમાની પુરૂષ પણ છલના સ્વાદથી વિશેષ ને વિશેષ સંસારમાં બદ્ધ થતાં જાયછે. બીજી સર્વ ઇદ્રિયો છતી શકાય છે પણ છલને છતવી એ અતી દુષ્કર છે. આહારનો ત્યાગ કરવાથી બીજી ઇદ્રિયોને છતી શકાયછે પણ આહારના ત્યાગથી છલની ઇચ્છા તો પ્રબળ થાય છે જ્યાં સુધિ પુરૂષ છલને છતે નહિ ત્યાં સુધિ તે કદાપિ છતેદ્રિય કહેવાય નહિ. જો રસના છતાય તો સગળી ઇદ્રિયો છતાએલીજ સમજવી તે કારણથી યોગીએ માત્ર આયધીની પેઠે અન્નનો ઉપયોગ કરવો સ્વાદની ક્યારે પણ

પિંગલા:—આશાજ દુઃખનું કારણ છે માટે આશા છોડી દેવાથીજ સુખ થાયછે. વિદેહ રાજાનાં નગરમાં પિંગલા નામની વેસ્થા રહેતી હતી તે ભોળે શણુગાર સહને પરપુરૂષની વાટ જોયા કરતી હતી પણ લોલ, વૃત્તિની તૃપ્તિ નહોવાથી તે આખી રાત નવા નવા પુરૂષોની વાટ જોયા કરતી હતી. એક વતખ જ્યારે કોઇ પણ પુરૂષ ન આવ્યો અને નિદ્રા પલ્લવે તેનો ત્યાગ કરીને જતી રહી હોય એમ બન્યું ત્યારે તેના હૃદયમાં એકએક વેશવ્યની જ્યોતિ પ્રકટી નીકળી તેને તત્કાળ જ્ઞાન પ્રકટયું. હા ! મેં કેવી નીચ વાસ્તનામાં માનવ જન્મને જોળે કાઢ્યો ! હું કેવા નીચ માર્ગમાં વળી ગયો ! અરે ! મારા જેવી અલાગણી કોણુ હશે ! નીચ કર્મ કરનારને સુવા પછી નરકમાં જવું પડે છે એમ મેં સાંભળ્યું છે પણ અત્યારે મને એ ચક્રાર્થ સમજાય છે કે મેં તો છવતેજ મહા નરક લોગવ્યું ! પુરૂષરૂપી ઘર કે જેનાં આડસર અને વળા વળી હાડકાનાં બનેલા છે ! રૂધીર રૂપી જળથી માંસના લોહાના ગારા વડે હાડ રૂપી ઇંટોથી એ ઘર ચણેલું છે ! જેનાં બારી બારણાં સર્વે માંસ અને હાડકાંથી બનેલા છે, મળ મૂત્ર અને કફ પીત્ત વાયુ એજ જેમાં લયો છે ! જ્યાં જોઇએ જ્યાં હાથ નાંખીએ ત્યાં એજ લયું છે માત્ર ઉપરથી આમલી મહેલી છે ! એવા નરક સમાન ઘરનું મારા સિવાય બીજી કઇ આ સેવન કરે ? જે પરમાત્મા મારા હૃદય મંદિરમાં વિવસે છે, જે સર્વ સુખ અને શાંતીનો

આપનારો છે તેને તણને જે પુત્રપ 'મા'રા પ્રાપ્ત ને એજ મા'રા હયાહાર
કાળના મોઢામા પડ્યાએલો છે તેને મા'રા 'આજથી હું એ અજરામર પરમ
જેવી મૂળ સિવાય બીજી કંઈ સ્ત્રી સેવે ? શાલીના આપનાર થીહરિનેજ પરણી
જગતમાન કાળના મોઢામા પડ્યાએલો 'સુમી કે જે સુકિતના દાતા છે, સર્વ આ
છે તો તેમાથી શ્રીહરિ સિવાય બીજાને કયો નદના ધામ રૂપ છે અને જે પ્રાણી મા-
માનવી કે દેવતા બચાવવાને શક્તિમાન નમા જડ ચૈતન્યમા મયમા દર્શાઇ
છે ? જે પ્રભુ અજરામર, અનંત સૃષ્ટિના આને છે જેની ગદિત અતુલિત અને
નિયંતા, થાપક, યાજ્ઞ, ઉથાપક ને જે અમાપ છે એજ પ્રભુ મા'રા પતિ છે એજ
કાળના પણ કાળ છે એવા પરમાનંદ મા'રો રાગાર, એજ મા'રા ઘરેણા ગાઠા
સ્વરૂપને તણ જે કોઈ મારી પેઠે વિષય લગતલતા મા'રું સર્વસ્વ એજ પ્રભુ જે
વાસનામા રચી મચી રહે છે તે ખરું ! જગતમાનના પ્રભુ છે તેજ મા'રા પ્રભુ, હું
પારસમણીને શુભાવી ખોટા હીરામા તેમની દાસી કિકરી કે સ્ત્રી છું અખડ
લલચાય છે ! જે મોંથી એ મા'રી સુખોમા હું તેની સાથે વિલમીશ હે
જીવગી ગાળી છે તે કમો મ ભારતા મને યદુરાજ ! એ પ્રમાણે જ્યારે પિંગલાએ
ત્રાસ વહુટે છે ! હું કેવા અવળા માગ પોતાની મધ જુકી આશાની દોર કાપી
ઉપર ઉતરી પડી ! જે પ્રભુનું આપેલું નાખી પ્રભુમાજ સર્વસ્વ જોશુ ત્યારે તેને
કોઈથી લઈ શકાય નહિ, જે પ્રભુની કૃપા સુખથી નિદ્રા આવી ગઇ
દૃષ્ટિ વાના અનેક આજ્ઞો ફર થઈ જાય, તે પછી જેના અતંગના મલ સર્વ
જે પ્રભુને મેળવવા માટે મહાત્માઓ ધોવાઈ જતા જેનું હૃદય કાચના જેવું
રાત દિવસ ખાનપાન તણ એકાગ્ર નિર્મિત થઈ ગયું છે એવી એ પિંગલા
વૃત્તિથી જેનું ધ્યાનજ ધ્યાન કરે છે એજ હરિ ! હરિ ! એજ સ્તવન કરતી કંઠતી
પ્રભુએ મને લાગે છે કે અત્યારે મા'રા થોડાજ સમયમા પરમપદને પામી ગઇ
ઉપર કૃપા દૃષ્ટિ કરી છે હા ! મા'ને જન્મ મરણના ચક્રમાથી બહાર નીકળી
કયાંય પાપુ બચાવ નહોતો હું પાપરૂપી અજર અમર સ્વરૂપના લખી ગઇ જેમ
અગાધ જળમા ડૂબી હતી તમાથી આ દીપકનો પ્રકાશ થતા અધનર માનને
સમયે શ્રીહરિ પરમાત્માએજ મને નાશ થઈ જાય છે તેમ તેના હયામા
બચાવી છે જીવ કે જે સસારરૂપી દિવ્ય જ્યોતી પ્રગ્નતા સર્વ પાપ બળી
અનંત અધારા કવામા પડેલો છે ! જેને સન્નિવૃત્તિ થઈ ગયા તે શુદ્ધ જ્યોત સમાન
વિષયોએ આધોળાકરેલો છે ! ને જે કાળના થઈ ગઇ તેનો આત્મા પરમાત્મ
મોઢામા પડ્યાએલો છે તેને શ્રીહરિ સ્વરૂપ થઈ ગયો માટે હે રાજા ! એ
સિવાય બીજા કોણ ઉગારવાને તમય છે ? એ પિંગલાને મા'ની ગુરૂ કરી તેમાથી
હવે હું એ પ્રભુનેજ લલચા, એ શુભ નહણ કયા કે આશાના દોરને
એનેજ વગીજ એજ મા'રા પતિ એજ કાપી નાખવો આશા જીવતી ડાકણ

સમાન છે આશાજ નીચ કર્મની કરાવ-
નારી છે હું જગત્માં મોટો કહેવાઉં !
ધનધાન્ય પુત્રપરિવારથી પૂર્ણ થાઉં
આપું જગત્ મને નમે! હું સાર્વભૌમ

ચક્રવર્તિ મહારાજ થાઉં ! હા ! એજ
આશામાં ને આશામાં જીવ અધમ કૃત્યે
કરતે કરતે કર્મની વળ સમાન બેડીમાં
જડાઈ જાય છે !!!

પુસ્તકોની પહોંચ તથા અવલોકન.

શ્રીકૃષ્ણ:—પુરૂષોત્તમ વિશ્રામ સા-
હિત્યમાળા (૩) પ્રસિદ્ધકર્તા શેઠ પુરૂ-
ષોત્તમ વિશ્રામ માવજી તરફથી.

ત્રિભુવનવિરહ:—કવિશ્રી નથુરામ
સુંદરજી શુક્લની રચેલી. આ ચોપડી રા.
પુરૂષોત્તમ કહાનજી ગાધી તરફથી
મળી છે.

આર્યન મેગેઝીન:—માસિક-આગષ્ટ
૧૯૦૫ નો અંક ૨ નો. અહમદનગર
(સ્વસ્થાન ઇંદર) થી મળ્યો છે.

હુરગાદાસ:—પ્રથમ ભાગ. રચનાર
સૌદર્યના તંત્રી માધવજી પ્રાગજી દેવે.
પ્રકાશક રા. પુરૂષોત્તમ ગીગા ભાઈશાહ
ભાવનગરથી.

અદ્વૈતાલુભૂતિ:—ગોવિંદ પાઠ્યાચાર્ય
વિરચિત. તેનું સંપાદન ગુર્જર પ્રત્યયા-
ન્તર કરનાર મન:સુખરામ સૂર્યરામ ત્રિ-
પાઠી તરફથી.

* (૧) અદ્વૈતસરણી:—હાલ પ્રવૃ-
ત્તિના સમયમાં અદ્વૈત માર્ગના લોભિયા-
રૂપ આ પુસ્તક લખી સ્વર્ગસ્થ શુક્લ

* (૧) રચનાર શુક્લ ઘેલાશંકર પુ જ્ઞ-
ભાઈ. પ્રસિદ્ધકર્તા રા. દેવશંકર જ્યેષ્ઠરામ શુક્લ
કંમત ૩. ૧-૦-૦.

ઘેલાશંકર પુ જ્ઞભાઈએ ગુર્જર પ્રજાની
એક રૂઢી સેવા બજાવી છે. તે સાથે એ
પણ કહેવું જોઈએ કે એ પુસ્તક પ્રસિદ્ધિમા
લાવવાનું માન રા. દેવશંકર જ્યેષ્ઠરામ
શુક્લને ઘટે છે. પુસ્તકને બે ભાગમાં
વહેંચી નાખવામાં આવ્યું છે.

જગત્ની ઉત્પત્તિ, માનવ દેહની
સર્જનતા, મનોવિકારને છૂતવાની સમજ,
વર્ણાશ્રમ સ્થાનસંધ્યા, જપપ્રભાવ, અતિ-
થી સત્કાર, વૈશ્વદેવનું કૃણ અને છેવટે
આત્મોદ્ધાર એવી સુઘટિત ઘટનાથી
પહેલો ભાગ પૂર્ણ કરવામાં આવ્યો છે.

બીજા ભાગમાં લક્ષિત સંબંધી
વિવેચન, પરમાત્મપદમાં પ્રવેશ, વ્યાપક-
તાની સમજ, નામદેવનું દૃષ્ટાંત, પતિવ્રતા
સ્ત્રીને આત્મજ્ઞાનનો લાભ તથા વિરાટ
પુરૂષની સમજણ.

એ પ્રમાણે આપું પુસ્તક આપણા
પ્રાચીન ધર્મકર્મનું ભાન કરાવતું વાચકને
લક્ષિતના પ્રવાહમાં ખેંચી જીવનમુક્તિના
પરમાર્થ પ્રદેશનું દિગ્દર્શન કરાવે છે.
અને તેથી આ પુસ્તકની અભિવૃદ્ધિ થાય
એ ગુર્જર પ્રજાના ઉભય લોકના કલ્યા-
ણાર્થે છે.

आर्यधर्मप्रकाश

पुस्तक ३४ भु]

वै. स १९६२

[अंक ६०]

यतोधर्मस्ततो जय

उपदेशमाला

मणको २४ मो

“ आगे भोवा आगे इन ध्यारे लोख
ओ गद

जावडा जोने आठे जगनो सोठो खेळ ,
तेमा छाकेलो थइ शाद फरेरे लोख ,
चारा काळ चरे जो केम ययो रखडेल ,
भक्ति भूषणी भूलीशमारे लोख
तुतो ठाती काढी छाकेलो थइने फरेरे लोख ,
घेलो घर घधामा भुल्यो भूडा भान ,
सान गइ अभिमाने हा । चडयेरे लोख ,
अवसर अणर्चित्यो आवा अडशे अवसान ,

देव

भक्ति० जावडा०

१

मो'टा पुण्य थका आ मनपा देह तेने मळ्योरे लोख ,
करजे तेमा निशदिन परहितकारी काम ,
मानवजन्म सफल तेथी थशेरे लोख ,
उज्ज्वळ मूख रखेने करतो छेवट दयाम

भक्ति० नीयन०

२

ता'रा धाम धरा नें ठाम सौ रे'शे धर्या रे लोख ,
व्हालामा विटायो पण ते ठालो ठाठ ,

लूटी झूटी झोड वनावियो रे लोल ,
भज भज भवतारण भगवान टोळे उच्चाट .

भक्ति० जीवडा०

३

ता'री नजरे जोतां लाखो जन चाल्यां गयारे लोल,
ता'रे जरुर जायुं आज अरे कां काल !

मास छ मासे वर्षे ते पछीरे लोल ;

दस, विश, त्रीश, चालीश पचाशे तुज वेहाल,

भक्ति० जीवडा०

४

साठ सीतिरे हेसी नेवु सो पुरां थशेरे लोल,

चढप करीने झडपी लेशे कूडो काळ;

त्यारे श्हार न चाले कोइनीरे लोल,

माटे काप्य नहि तुं वेठा केरी डाळ ;

भक्ति० जीवडा०

५

जेनी फुंके पर्वत फाट्या धुजी घरा घणीरे लोल ,

तेना न मळे पत्ता वळी थया सौ खाख ;

एवु जाणी भज भगवाननरे लोल ,

भावे भाव भराने हरिरम होंसे चाख्य ;

भक्ति० जीवडा०

६

जूठी माया जूठी काया छाया वादळीरे लोल ,

जाया जरुर तेतो जावाना निरधार ;

अंते कोडी नावे काममारे लोल ,

एवुं जाणे तोपण गाफल रव्यो गमार ;

भक्ति० जीवडा०

७

एवुं जाणी प्राणी हरि भक्ति कर भावशुरे लोल ,

दान दया नीति सद् वृत्ति उरमां राख्य ;

परहितमा तन मन धन बापरोरे लोल ,

मनपा देह मळ्यो नव एळे काढी नाख्य .

भक्ति० जीवडा०

८

ગાય શાંધે સૂળેને પાઠ કરે પૂર મીતથારે લોક,
મવનુ ધ્રમણ ટલે ને મુક્તિ મારગ જાય,
હરિહર રટે મટે કૂ વાસનારે લોલ,
ભાવ મરી મગવાન હમિરત હોસે લ્હાય

મત્તિ૦ જીવહા૦

૯

સ્વચ્છ રૂપ જ્ઞાનનો આવિર્ભાવ-સપ્રદાયો

પુરાણોમા જે સ્વચ્છરૂપે નાન બતાવવામા આંચુ છે તેમાથી ભક્તિભાવનો ઉદય થતા પાછલા સમયમા કેવળ એ ભક્તિભાવનેજ વળગી રહેવા સપ્રદાયો ઉભા થએલા છે એ સપ્રદાયોનું સ્વરૂપ આપણે હું તમા ભેધ જઈએ કે જે ઉપરથી સમજાયે કે તત્ત્વવિચાર સાથે તેમા કેટલા તરફો સમાઈ રહ્યા છે? પુરાણો તરફ નજર કરતા વિષ્ણુ અને શિવ એ બે દેવતાઓનું વિશેષ મહાત્મ વલવેલું જણાઈ આવે છે, પરંતુ એમના સ્વરૂપ અને આચારાદિ લિખિત હોવાથી સપ્રદાય વાળાઓએ તેમાથી વિરોધી ભાવના ઉભી કરી, તે એટલે સધિ વધી ગઈ કે તેમાથી શિવનું ભૈરવરૂપ દર્શાવી વામમાર્ગ પ્રચલિત કરી કાળી અને ભૈરવના ઉપાસક ઘણા લોકોને કયા-આડે માર્ગે દોર્યા આમ જ્યારે લોકો તદ્દન અવળાજ રસ્તા ઉપર ઉતરી પડ્યા ત્યારે તેઓને તે મારગ જતા અટકાવવા વૈષ્ણવ મત ખડો થયો જેઓ વામમાર્ગી થઈ અનાચાર વધારવાના

પ્રયત્નમા પડ્યા તેમની સામે વૈષ્ણવ મતે ટક્કર લીધી એટલે શિવ સાથે એટલો જોષો વિરોધ નવી જે વિરોધ છે તે શાકતો ની સામે જે ગાદત અને રૌવ વારવાર ભેગસેળ સમજતા તેમાથી વેષ્ણવ અને શેવ એ બે વિરુદ્ધ સપ્રદાયો ઉભા થયા પણ વાસ્તવિક તત્ત્વબ્યવસ્થા ભેતા ઉભય સન્નય મેજ જણાશે

હવે આપણે વૈષ્ણવ સપ્રદાયોનો સક્ષિપ્ત તપાસ કરી જઈએ પ્રથમ રામાનુજ સપ્રદાય-વિશિષ્ટ દેવરામાનુજ ત્રી સપ્રદાય-આ સપ્રદાયમા મહત્ત્વ દશનનું રાહન કરી મત્તિને પ્રાધાન્ય આપવામા આવેલું છે રામ અને વિષ્ણુને પરમ પુરુષના અવતારરૂપે ઇશ્વર કલ્પવા એ આ મતનો સ પૂછ આશ્ચર્ય છે આ સપ્રદાયને વિશિષ્ટાદેવ કહેવાનું કારણ એવું છે કે મૂળનું જે મહત્ત્વ કેવલ્યરૂપે મનાયુ છતો રામાનુજ સપ્રદાય વાળા ચચાચ ગણતા નથી એ સપ્રદાયનું જેતું એવું છે કે મહત્ત્વ છે ખડ પણ તે કેવળ

નથી સર્વ બ્રહ્મમય છે પણ તે બ્રહ્મમાંજ
જીવ અને જડ એવા બે ભેદ છે બેકે
અંતર્યામીરૂપે હરિ સર્વમાં છે પણ ચિત્-
જીવ અને અચિત્-જડ એ તેનાથી બુદ્ધાંજ
છે.—વિશિષ્ટ છે. હરિ, ચિત્ અને અચિત્
એ ત્રણ રૂપે વિશ્વભાત્ર છે ને બ્રહ્મમય છે
તેથી બ્રહ્મ ચિદાચિદ્વિશિષ્ટ છે—એ ત્રણે
સ્વયં અદ્વૈતજ છે. અદ્વૈતવાદમાં બ્રહ્મને
કેવલ જ્ઞાનરૂપ માન્યું છે પરંતુ સમાનુજ
વાળા કહે છે કે જ્ઞાનમયતામાં અજ્ઞાનતા
ક્યાથી? બે કેવળ જ્ઞાનરૂપ બ્રહ્મ તો પછી
વિશ્વભાત્ર અજ્ઞાનમય કદપી માયારૂપ
કરાવતું એ દિવસમાં રાત્રી દેખાવા જેવું
છે! સાનિધ્ય, જ્ઞાલોક્યાદિ એ તેમની
મોક્ષ વ્યવસ્થા છે એ સંપ્રદાયવાળા અવ-
તારોને બ્રહ્મરૂપે સ્વીકારે છે—સમાવતારને
પ્રાધાન્યત પૂજે છે.—કૃષ્ણાવતાર પણ
તેમને માન્ય છે ઉપાસનાના તેમનામાં
પાંચ પ્રકાર છે અભિગમન, ઉપાદાન,
દ્વૈત્યા, સ્વાધ્યાય, યોગ,

અભિગમન—દેવતા સ્થાનનાં માર્ગ-
નાદિ તે અભિગમન.

ઉપાદાન—ગદ્ય યુષ્પાદિ પુલ્ક
સામગ્રી પ્રાપ્ત કરવી તે ઉપાદાન.

પૂજન તે દ્વૈત્યા

સ્વાધ્યાય—મંત્રજપ, વૈષ્ણવ સૂ-
ક્ટાદિ પાઠ તે સ્વાધ્યાય.

યોગ—અંતર્યામીનું ધ્યાન તે યોગ.

પરમ કૃષ્ણારૂપ ભક્તવત્સલ વાસુ-
દેવ—પરબ્રહ્મ—ભકતોના ઉપર કૃપા કરવાને
અર્થે પોતાની લીલાએ કરીને પાંચ
પ્રકારના રૂપ ધારણ કરે છે અર્ચા, વિશ્વ
વ્યૂહ, સૂક્ષ્મ અને અંતર્યામી પ્રતિમાદિતે

અર્ચા, સમાદિઅવતાર તે વિશ્વ; વાસુ-
દેવ, સંકર્ષણ, પ્રધુમ્ન અને અનિરૂદ્ધ
એ ચતુર્વિધ વ્યૂહ. વાસુદેવાલ્ક્યપરબ્રહ્મ
તે સૂક્ષ્મ અને સર્વ જીવમાં રહેલો તે
અંતર્યામી. આ પાંચ રૂપની ક્રમે ક્રમે
ઉપાસના કરતાં અંતર્યામીની કૃપા પામવી
એ સુક્તિ—ધ્યાન માર્ગે અંતર્યામીનો યોગ
થતાં પરમ હયાણ ભગવાન નિજભક્તને
નિત્યસુકૃત કરી સ્વધામમાં સ્થાપે છે.
આ સંપ્રદાયનું તાત્પર્ય ભક્તિજ છે—
પોતાના ઇષ્ટનું અનન્ય આનંદરૂપે પરમ-
જ્ઞાનપા મવું ને તે સત્ સાધનથી સિદ્ધ થઈ
પરમ સુકૃત ધામ વૈકુંઠને પ્રાપ્ત કરાવે છે.

એ સત્ સાધનમાં—૧ વિવેક, ૨
વિમોક, ૩ અભ્યાસ, ૪ ક્રિયા, કલ્યાણ,
૬ અનવસાદ ૧ અનુદર્પ
વિવેક—અદૃષ્ટ અસથી સત્ત્વ શુદ્ધિ
તે વિવેક.

વિમોક—કામનાનો અનભિધ્વંગ
તે વિમોક.

અભ્યાસ—ધારવાર સંશીલન
તે અભ્યાસ.

ક્રિયા—શક્તિ પ્રમાણે શ્રોત સ્માર્ત
કર્માનુષ્ઠાન તે ક્રિયા.

કલ્યાણ—સત્ય, હયા દાન વગેરે
તે કલ્યાણ.

અનવસાદ—અદૈન્યત્વરૂપ શ્રદ્ધા તે
અનવસાદ

અનુદર્પ—પરમ સંતોષરૂપ આનંદ
તે અનુદર્પ.

આ પ્રમાણે વિશિષ્ટા દ્વૈત ભતનો
સાર છે. આ સંપ્રદાયના આચાર્યોએ
પ્રસ્થાનત્રયનાં આ સિદ્ધાંતોને પ્રતિપાદન

કરવા સાડ સાડ સાડ સાધ્યો રચેલા છે
આ સ પ્રદાયના સાધુઓ પ્રદાયર્થ પાળે
છે અને ઠાસો-સ્મ્યહમ્ એવી ગીતે અન્યો
અન્યને નમસ્કાર કરે છે સ પ્રદાયવાળા
કષાળમા શ્રી આપાનુ તિલક કરે છે
ગોપીચ દનાદિનો ઉપયોગ । કરે છે આ
સ પ્રદાયના સાધુઓ દ હકમ હુ રાખતા
નથી

ઇસ્તીસનના પારમા મદામા દ્રવિડ
દેશમા રામાનુજ જન્મ્યા હતા તેઓ
પોતાના મામાને ત્યા મોટા થયા હતા
અને ગ કરમતનો આભ્યાસ કર્યો હતો
વિષ્ણુસ્વામીની પરમપરામા થયેલા બિ
દવમ ગળની પછી અને મધ્વાચાર્યની પૃથ
આ આચાર્ય થયા હોય એમ ડેટલાક
આધારથી જણાયછે હ તરુથા વળી જુની
ગીતે જણાવે છે કે શકગચાર્યે, ગમા
જુજને લક્ષ્મણનો અવતાર ભણી નવો
સ પ્રદાય સ્થાપવાની આજ્ઞા કરી

હરિ ચિત્ત અને મચિત્ત એ દ્વિધા
વ્યવસ્થા આન દતિથને રૂચી નહિ તેતો
વળી દ્વિધા વ્યવસ્થા સ્વીકારી અને સ્વતંત્ર
તથા અસ્વતંત્ર એ બે પ્રકારના તાલો
માન્યા એટલુ જ નહિ પણ વિશ્વમાન
એવુ જ છે એમજ સ્વીકાર્યું શ્રી મગવા
વિષ્ણુ તે સ્વતંત્ર તત્ત્વ, અને જીવાદિ
તત્ત્વ તે અસ્વતંત્ર દ્વિધા વ્યવસ્થા સ્થાપન
કરતા આન દતિથનો મત એવો છે કે
હવ હવત્ત્વભાવથી જી પણ બૂટી ગયે
નહિ, તેમજ વળી મોક્ષ પણ હવ પ્રદાય
પાગમાયિક અકલ્ય મમનમા દોલ
નહિ કાળુ કે અલપત અને પરત ।
જે હવ તે દાસ રૂપ જ છે તો દાસ તે

પતિ ડયાવી વધ શહે ? નવજ વિષ્ણુ પ્રદ
જે હવનો પતિ અને મેલ-જે હવ તે હવ
વિષ્ણુ વવાની ઇચ્છા કરે એ તો રાજ સેવક
જેમ રાજ થવાની ઇચ્છા કરે તેના જેવુ છે
વિષ્ણુ ભગવાનની મેલા તથા વિષ્ણુ વધ
જેસનાને મોક્ષ કેવી ગીતે પ્રાપ્ત વધ શહે ?
હવને પરબ્રહ્મ વિષ્ણુની ભક્તિદારા
વેદુ ૦ પામુ એ જ તેનો મોક્ષ—પરમ
ધામમા સ્થિતિરૂપ પરમાનંદ મળી શહે
એ જ હવની છે ની ગતિ અજન નામકરણ
ને મનન એ તથા પ્રાપ્તની સેવા છે ગ ખ,
ચક્ર, ગદા અને પદ્મ એ ચિન્હો ગરી
ઉપર તત્ત્વમુદ્રાવી પાડવા તે અજન, પોતાન
ઠાડાઓના હરિરમરણ રાખવા હગ્નિ
વપરાતા નામો રાખવા ને એ દ્વારા પણ
ભક્તિ પ્રવાહમા રેવાવુ એ નામ કરણ
ભજનના દશ પ્રકાર છે ૧ સત્ય, ૨ દિત્ત,
૩ પ્રિય, ૪ સ્વાધ્યાય, ૫ દાન, ૬ પરિ
ગ્રાણ ૭ પરિરક્ષણ, ૮ વ્યા ૯ સ્પૃહા,
૧૦ શ્રદ્ધા

પૂજના નવ પ્રકાર તેમને માન્ય છે
સારુવ્ય, સાલોફ્ય, સાગિધ્ય અને સાર્ષિ
એ મોક્ષ વ્યવસ્થા સ્વીકારે છે ને દૈત
વાદનુ પ્રતિપાદન કરે છે આ સ પ્રદાય-
વાળાઓના પણ પ્રત્યાન ૧૫ ઉપર ભાષ્યો
છે સ પ્રદાયના પ્રવચન આન દતિય
કે જે મધ્વાચાર્યના નામથી ઓજાયા
કે તેઓ ઇશ્વી સન ૧૧૮૯ મા જ મ્યા
હતા નકમત સાથે આ સ પ્રદાયવાળા
બહુજ વિગ્રાધી રહે છે પણ વિશેષ
તપાન કરતા આન દતિય એ શકના
દશનાની મન્યામીઓ છે ને તેવી
એમ જણાય છે કે શકમતમાની વિગ્રાધ

થતાં આ મત ફાંટાફે ભુદો પડ્યો હશે. એમનામાં સાધુ હોય છે. ગોપીચંદનનું
આ સંપ્રદાય પૂર્ણ પ્રજ્ઞ સંપ્રદાય કે વ્રજ કષાળમાં શ્રીચિન્હ ને વચ્ચેની રેખા
સંપ્રદાય કહેવાય છે. ઉડીપી વગેરે કાળી હોય છે. તેઓ અવતારને માને છે
સ્થળોમાં આ મતનું વધારે પ્રબળ છે. અને પૂજે છે. અપૂર્ણ.

મમત ન કરવા જેવું કરે.

જે કરી છદ્.

કમત સૂઝે તે મમતે મરે, મમતે ઘર રાજનાં ભરે;
મમત મગજની શાંતી હરે, મમત ન કરવા જેવું કરે. ૧
શા માટે મમતે પરવરે, શા માટે વણ મ્હોતે મરે;
ગગડે કાજ ન એકે સરે, મમત ન કરવા જેવું કરે. ૨
ચોંટી મમત ન થાયે પ'રી, મરતાં ને પણ મારે છરી;
ધખધખતે અંગારે ધરે, મમત ન કરવા જેવું કરે. ૩
મમતે ગદ્દા ઉપર ચડે, મમતે નર ને નારી લડે,
મમતે ખીલતો તારો ખરે, મમત ન કરવા જેવું કરે. ૪
મમત સુથુદિ સત્વજ હણી, ઢસડે પાણીના ઘો' લાણી;
દધ ધડકો શીર ઉપર તરે, મમત ન કરવા જેવું કરે. ૫
મમત ખરાણે ખખકયા ઘણા, ખરાપતા ન મળ્યા તે તણા;
મમત ચડે દિત જ્યારે ફરે, મમત ન કરવા જેવું કરે. ૬
મમત સલામત નરને નડે, મમત કરામત અવળી પડે;
મમત ગમતને રે'સે છરે, મમત ન કરવા જેવું કરે. ૭
મમત અમંગળ કેરો દોર, મમત અભિમાનીનો તોર,
મમત સદા શુભ પર્યથી સરે, મમત ન કરવા જેવું કરે. ૮
મમત અમત દિલની ને દળે, મમત ભઠ્ઠી લીતર પરજળે,
હાડ જળે પી'જર વિષ ઝરે, મમત ન કરવા જેવું કરે. ૯
મમત ગગનમાં ગોફણ મહી, ફે'કે પત્તો ન લાગે કહી;
મમત થકી ભગવાનજ ડરે, મમત ન કરવા જેવું કરે. ૧૦

આત્માની પ્રાપ્તિ કયારે થાય ?

દેહ અને ચેતન્યપુરુષઆત્મા કે જે સ્વભાવથીજ ભુદા છે તેઓમાથી પરસ્પર મૂકી દેતા એકબીજાની પ્રતીતિ થતી નથી અને તેથી દેહને આત્મા અને ભુદા છતાં અભેન પ્રતીતિયિ “હુ છુ” એમ કહેવામા આવેછે, તેમાથી આત્માની પ્રાપ્તિ કયારે થાય ? દેહ અને આત્માના ધર્મો તપાસતા દેહ વિકારવાળો અને આત્મા નિવિકાર છે દેહ નાશવત છે આત્મા અજર અમર છે જો કે દેહાદિક સઘાત અનેક લેવાળો છે તેપણુ મૂળ માગથી તેના ત્રણ લેહ ત્રણવામા આવેછે અધ્યાત્મ, અધિદેવ અને અધિભૂત જેમઁ ચક્ષુ અધ્યાત્મ, રૂપ અધિભૂત, અને ચક્ષુમા પેઢેલો સૂચનો અશ અધિદેવ છે તેમજ ત્વચા, સ્પર્શ અને વાયુ, શ્રવણ, શબ્દ અને દિશાઓ, છાંહા, રસ અને વર્ણ, નાસિકા, ગંધ અને અગ્નીકુમાર, ચિત્ત, ચેતયિતવ્ય અને વાસુદેવ, મન, મતવ્ય અને ચક્ર, બુદ્ધિ, છોદ્ધવ્ય, અને બ્રહ્મા, અહુકાર, અહુકર્તવ્ય અને રૂઢ, એમ ત્રણત્રણ લેહ મમજવા આ ઉપરથી સમજાશે કે દેહ છે તે અનેક લેહવાળો છે પણ આત્મા લેહ રહીતજ છે આત્મા પોતાના સ્વત સિદ્ધજ્ઞાનથી અધ્યાત્મા દિઢ સર્વને જાણેછે પણ અધ્યાત્માદિક સર્વે આત્માને જાણતા નથી એમ દેહ અને આત્મામા અત્યત લેહ રહેલોછે તો એ દેહાદિકથી જુદા રહેલા આત્માની

પ્રાપ્તિ શી રીતે થાય તે જાણવું ઘણું જ જરૂરનું છે આજના પ્રવર્તિના સમયમા દેહાદિકના સુખસાદુ અનેક ઉપાધીઓ બહેરવામા આવેછે પણ આત્માના, વદ્યા જ્ઞાથે કે તેને જાણવા અથ તલમાત્ર પણ ધ્યાન આપવામા આવતું નથી એ ખરું ! મોવો માનવ દેહ પામી તે એજે શુભાવી જન્મ મરણના અનંત પ્રવાહમા ઢસડા વાળીજ મોજનાઓ છે

ક્ષણિક ગુર દેહના અવિત નાટક અનેક દુષ્કર્મો ઢગી જીવ એવી ઢાંધ કર્મની સજ્જડ બેડીમા જડાઈ જાયછે કે તે પોતાના ખરા સ્વરૂપને જાણી શકતો નથી જીવભાવથી રૂટી શકતો નથી જ્યાં સૂધિ દેહાદિકને અહુકાર મટે નહિ ત્યાં સૂધિ આત્માની પ્રાપ્તિ આજવાના જળ જેવી કે આકાશ પુષ્પ જેવી કે સાત્વિક, રાજસ અને તામસ એ ત્રણ પ્રકારનો અહુકાર કે જે અધિદેવ અયાત્મ અને અધિભૂત રૂપ મોહમય દેહાદિક વિક પના કારણ રૂપ છે તે જ્યાં સૂચિ ટળે નહિ ત્યાં સૂધિ આત્માના સત્ય સ્વરૂપને કયારે પણ જો જાખાય નહિ અને એતો સિદ્ધ છે કે જ્યારે આત્માનું નાન થાય છે ત્યારે અહુકાર અને વિકલ્પની નિવૃત્તિ થઈ જાયછે જો કે અહુકાર અને વિકલ્પ મિથ્યાજ છે પણ તેને સાચા માનવામા આવેછે એ માત્ર વિવાદજ છે, સઘળા વિવાદો ઉપર લક્ષ આપી જોતા તેઓ

આત્માનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરવાને માટે નથી પણ માત્ર પ્રપંચનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરવા અર્થે છે. પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તપાસ કરતાં એ સર્વ મોહરૂપ-મિથ્યા છે. અહુંકાર અને વિકલ્પ કંઈ વસ્તુજ નથી એજ સિદ્ધ થાય છે તો પછી એક પ્રશ્ન આવીને ઉભો રહે છે કે મિથ્યા છે તેની નિવૃત્તિ કરવાનો પરિશ્રમ શામાટે કરવો જોઈએ? એ પ્રશ્ન યોગ્ય છે પણ જે લોકો કેવલ સ્વરૂપથી ગહિર્મૂળ થયા હોય છે તેઓ અહુંકાર અને દેહાદિકથી થયેલાં કર્મોને લીધે ઉચ્ચ નીચ થોનીથોમાં જન્મ મરણ પામ્યા કરે છે તેમાંથી છૂટવા અર્થે જો કે આત્મા વ્યાપક છે તેનો એક દેહમાંથી બીજા દેહમાં જવાનો અસંભવ છે છતાં તેમ શાથી થાય છે એ ઉપર સૂક્ષ્મ રીતે જોતાં સ્પષ્ટ સમજાય છે કે પાંચ ઇન્દ્રિયોથી જોડાયેલું મન એક દેહમાંથી બીજા દેહમાં જાય છે. વાસનાને સાથે લઈ જાય છે; એજ જન્મ મરણના કારણરૂપ થાય છે. વાસ્તવિક રીતે જોતાં જન્મ મરણ દેહાદિકને છે આત્માને નથી. આ જગત્ માત્ર એ પ્રમાણે કાળના મોઢામાંજ રહેલું છે. તેમા ક્ષણે ક્ષણે જન્મ અને ક્ષણે ક્ષણે મરણ થાય છે. પણ કાળની સૂક્ષ્મતાને સમજનારા જ્ઞાની પુરૂષો એ જન્મ મરણને જાણતાજ નથી તેઓ જન્મ મરણથી પર હોય છે. તેઓ જગત્ માત્રમાં પોતાનાજ સ્વરૂપને જોતા હોય છે. દેહાદિકતા અભિમાન-વાળો પુરૂષ, આ મા'રૂં ઘર આ મા'રી સ્ત્રી, આ મા'રો છોકરો, હું સર્વમા મો'ટો, કાઠો, સમજી, ચતુર અને સર્વનો હું રાજ

સર્વ મને નમે, એમ માનનારો હોય છે; આ સર્વ દેહાભિમાન છે આ સર્વ જીવાત્માનું અજ્ઞાન છે. અજ્ઞાનથી ઘેરાયેલો જીવાત્મા દેહાદિક જે મિથ્યા છે તેમાં અત્યંત મોહ પામી પોતે તેમાં બંધાય જાય છે. સત્ય સુખ તેને મળતું નથી જ્યાં ત્યાં તે સુખનાં વલણાં મારે છે ક્ષણમાં હસે છે ક્ષણમાં રડે છે પણ ક્યાંહીં એ તેને શાંતી વળતી નથી. વંધ્યા નારીને સુપુત્રની આશા ! જો પુત્ર હોય તો વંધ્યાજ શાની ? અને જો પછી વંધ્યાજ છે-પુત્રજ નથી તો પછી સત્પુત્રની વાતો ત્રિદોષના બકવાટ જેવી ! જનકવિદેહી કે જેઓ મો'ટા રાજ્યના ધણી હતા તેઓ સંસાર લોગવતા છતાં મુક્તજ હતા-જીવનમુક્ત હતા. દેહી છતાં વિદેહી હતા ! એનું કારણ માત્ર એટલુંજ હતું કે તેઓ અભિમાન રહિત થયા હતા તેઓને કશા ઉપર મોહ નહોતો જગત્ માત્ર તેઓ બ્રહ્મરૂપ દેખતા હતા. તેમની વાસના માત્ર મરી પરવારી હતી એટલે કર્મના બંધનથી તેઓ રહીત થયા હતા.

આ ઉપરથી સહજ સમજાયે કે દેહના અધ્યાસવાળા પુરૂષનેજ, કર્મ, જન્મ અને મરણ છે-વાસ્તવિક રીતે જોતાં જો કે કર્મ પોતેજ મિથ્યા છે તેમજ દેહના અધ્યાસવાળો પુરૂષ પણ બીજભૂત કર્મથી જન્મતો નથી કે મરતો પણ નથી અને આત્મા અજર અમર છે છતાં એ જીવણાવથી પ્રાંતિને લીધે જાણે જન્મતો હોય અને મરતો હોય એમ પ્રતીતિ થાય છે જેમ મહાભૂતરૂપ અગ્નિ, કલ્પ પર્યંત એના એ રહેવા છતાં પણ કાષ્ટનો યોગ

થવાથી જાણે જન્મતો હોય અને જાણે ના
વિયોગ થવાથી જાણે નાશ પામતો હોય,
એમ પ્રતીતિ થાય છે

ઉદરમાં પ્રવેશ, ઉદરમાં વૃદ્ધિ,
જન્મ, બાળપણ, કુમારવસ્થા જુવાની
આઘેડપણ અને વૃદ્ધાવસ્થા તથા મરણ
એ નવ અવસ્થાઓ દેહની છે આ મન
કલ્પિત ઉચ્ચ નીચી અવસ્થાઓને દેહના
અવિવેકને લીધે જીવ પોતામાં માની લે
છે પણ જ્યારે અવિવેક દૂર જાય તો
સ્થાને યથાર્થ વિવેક આવીને બેસે છે
ત્યારે જીવને બરાબર સમજાય છે કે હું
તો માત્ર દૃષ્ટા હું અજ્ઞ અમર છું
અવસ્થા રહિત છું મા'ગમાં અને દેહમાં
આકાશ પાતાળ જેટલો લેદ છે એ
નાશવત છે હું અમર હું સમાર સવ

અવિવેક અને અજ્ઞાનતાની માત્રા, છાયા
કે સુખ દુઃખ હૃદય વિષાદ હસણ રડણ
તેમજ સ્વર્ગલોક અને પછીના ઉત્તમ
લોકોના સુખ પણ નાગવત છે હું પૂણ
અને આનંદમય સચ્ચિદાનંદ હું વિશ્વમાં
તેને કંઈ અગત્ય રહેતું નથી કંઈ પણ
જાણવાનું રહેતું નથી પોતે પોતાના
સ્વરૂપને જાણી લે છે જન્મ મરણની
સંભવડ બેઠીને ત્રોડી નાખે છે જીવભાવ
જતો રહે છે પોતાના આત્માને બરાબર
રીતે જાણે છે આત્મા પરમાત્મા મવ
એકરમ એકમય અલેદ અદત દરાય છે
જે જાણખ, જપ, તપ, પુનઃ પાઠ કે
યજ્ઞ યાગથી થતી નથી તેજ જાણખ
જ્યારે અતરના પરિપુષ્ટા મગી જાય
કે ત્યારે સ્વત થાય છે આપો આપ
થાય છે

કૌરવોની સભામાં શ્રીકૃષ્ણ વચ્ચિ

દુર્યોધન પોતાની ચક્રાવ્યોહરી
સાથે શ્રીકૃષ્ણને કેદ કરવાની કે તને પો
તાના પક્ષમાં બેસી લેવાની ગોઠવણમાં
પડ્યો અહીંયા શ્રીકૃષ્ણ વિદુરની પ્રાવ
નાથી તેને ઘેર પવાયા વિદુરે દુર્યોધનની
દૃષ્ટતાની શ્રીકૃષ્ણ આગળ ડયાનો અ યા
ય ઉપાડ્યો પણ શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે દ્રોણ
કુતાજને મળી આવી તેમના સતાનોના
તેમને કુશળ ખબર આપી તેમના હૃદયનું
સમાધાન કરી પછી આપણે નિશ્ચય
બેસીએ એટલે સવ હકી-૧ સાલણવી

યથાર્થને અનુકૂળ થઈ પડશે એમ કહી
શ્રીકૃષ્ણ વિદુરજી સાથે કુતાજને ત્યા
પધાર્યા જાણે અધાને નેત્ર આવ્યા હોય,
જાણે પાગલાને પગ આવ્યા હોય, નિધન
ને ધન સાપડ્યું હોય, એમ કુતાજને
ચયુ । પુત્ર વિયોગી દુષ્ટી માતાને જોઈ
શ્રીકૃષ્ણનું હૃદય પણ દ્રવિત ચયુ, કુતાજ
લેટી પડ્યા ! ગાગ વેતા માતા કુતાજ
પોતાના પુત્રોના સમાચાર પુછે તેજ પહે
લા શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું માતાજી ! તમારા પુત્રો
સવ કુશળ છે દ્રોપદિ સહુ તેઓએ તમને

નિડર રહો ધર્મ ઉપરની તમારી અવિચળ શ્રદ્ધા જે શંકાવાળી થાય છે તે માત્ર મા'રા ઉપરની તમારી અગ્રીમ લક્ષિત છે તમારી પ્રેમ ભરી લાવનાજ છે માતા કુંતાજી તમેજ જે ત્રલોક્યને ડોલાવવાને શક્તિમાન છે તો પછી તમારા પુત્રો શું નહિ કરી શકે? રણક્ષેત્રમા તેઓ પોતાના બાહુબળથી અવશ્ય વિજયની પ્રાપ્તિ કરશે એનિ શંક છે; કારણ તેઓ ધર્મના અનુયાયી છે. કારવોનો વિનાશજ નિર્માણ થયો છે ને તે વાસ્તવિકજ છે. અધર્મના સંઘાતીનો કદાપિપણ ડોઢપણ સમયમા વિજય થયોજ નથી. એ સર્વ યથાર્થ છતાં રાજ-રિતી અનુસાર વર્ણિત પણ ચલાવવીજ જોઈએ. જે સલાહસંપ અને સમાધાન થાય તો હજારે પ્રાણીઓનો વિનાશ થતો અટકે એક ધીબળતા લોહીની નદીઓ વહેતી અટકે. જગતમાં કુડું દેખાય અને જે તેમ નહિજ અને તો પછી ધાત્રધર્માનુસાર તમારા પુત્રો કુક્ષેત્રમા ધૂમશે તમારું ઇચ્છીત પાર ઉનારશે, તમેજો જે સહનશીલતા બતાવી છે, તમારા પુત્રો સિંહ સમ ન છતાં બકરી જેવા થઈ રહ્યા છે તેમને હવે સિંહ સ્વરૂપ દેખાડવાનો

સમય આવી પહોંચ્યો જણાય છે. કાલે હું રાજમલામાં વર્ણિત ચલાવવાનો છું તમેજ બને કશે! લય રાખશે નહિ શત્રુના દાવ પેચ તેની શુકિત પ્રશુકિત ઇજકપટ અને તેની વિચિત્ર બળોનો મને પૂરું અનુભવ છે. દુર્યોધનાદિની હુંપટાથી હું અબલુયો નથી, તે પોતાનાથી બનશે તેટલુ મા'રા ઉપર બલવવાની તબવીજો કરશે પણ જ્ઞાની વિદુરજી માતા કુંતાજી એ સર્વ મા'રી કળા અને શુકિત આગળ માત્ર બાળજેદ જેવુંજ સમજવુ. તેનું અસંજય સૈન્ય અને તેના લીધે દ્રોણાદિ મહારથીઓ મા'રા પ્રતાપ આગળ મગ-તરા માફક છે તમે નિભય રહો, કાલે પ્ર-ભાતમા હુંધોધનને તેની સ્થિતિનું યથાર્થ દર્શન કરાવીશ, રાજ્ય લાગ આપવા માટે મમલવીશ અને એ હુંદીલો કોઈપણ રીતે નહિ સમજે તો પછી સમજી લેજો કે તેઓનો વિનાશજ છે. કારવ પાડવના રણ-યજ્ઞમાં કારવો હોમાઈ જશે! દુર્યોધનનો વેલવ બળીલસમ થઈ જશે! ધૃતરાષ્ટ્ર અને સતી ગાંધારી કુપુત્રોના વિષમય કળ-થી ઝુરી ઝુરીને મરશે, અધર્મનો પરાજય થશે, ધર્મનો વિજય ઠંક વાગશે. (અપૂર્વ)

દેગનું દૈવત ક્યાં ગયું ?

(ગયા અકનાં પૃષ્ઠ ૧૧૦ થી આગળ)

અરે! આપણે મહા કર વાતકીપણું ; વિનપણના પંદમાં સપડાવ્યો છે! જે આપણા બાળકો ઉપર ચલાવી આપણા અનુભવમાં સર્વોત્તમ ગણાતા દેશને પરા- ; દિલ્લાયદી દુભાયદી અત્તવ તત્તવથી દામ

હી સ્થિતિ ભોગવતી નજર આવે છે તે વાસ્તવિકજ છે! કમના અચૂક જળ ભોગ વવાન પડે છે ને તે સુજળ આપણે ભોગ વીએ છીએ! એમા આપણોજ પૂણ વાક કે જે વખતે આ દેશમા વિચરણ ઉપર સ પૂણ લક્ષ અપાતુ બ્રહ્મચર્ય વૃત્તિ યથાચ રીતે પાળવામા આવતુ તે વખતે આ આર્યાવર્ત સ્વત્ર હતો લોકો શારિરીક માનસિક અને હૃદય બળમા પ્રથમ પડિતએ આવ્યા હતા આજે તે કયા છે? આજે તે નૂર કયા છે? નૂરહીણ કાચમા શુર કયાવી અને શુર વિનાની પ્રજામા સ્વત્ર તતા કયાથી? ને જ્યા સ્વત્ર તતા નહિ ત્યા દેશોદય કયાથી? દેશમા સ્વર્ગીય સુખ કયાથી? ત્યા લક્ષ્મીની ટહેર લીલા ટહેર કયાથી હોય? એવા દેશના ધવા ગેજગાર મગી ગયા હોય છે પ્રજા ભૂખના દુ ખથી પીડાતી હોય છે ઉડતા રાગોએ તેમને યેગી લીધી હોય છે એવી પ્રજા મૃત્યુને બિઝાને હોય છે! ત્રીસ-પાત્રીસ વષમા તો એવી પ્રજાના ભુવાનો-મુકદ્દાવ બચ્ચાઓ કાળનો કેળિયો થતા હોય છે કમદસ બાકાત વષના છોકરાઓ ઘર સ સારમા! બાર વર્ષે જેમાથી ત્રણ! અને વીસ વષની ઉમરમા ઘરમા ઝેડ રાજ ઝેડરા! જાણે ઘોરમાથી ખેચી કા ઢયા હોય એવા એ બચ્ચા જેવા વેતીયા માળાપ--રોગની છાવણીમા પડેલા ને તેમનાથી ઉત્પન્ન થએલા ઝેડરા રગટે ટી આ જેવા! ગળી ગએલા હાથ પગ, પેટ મો'ટા ગાગરડી જેવાગડ ગુમડ અને નાના બાળ રોગથી પીડાતા અને ઝેડ પછી એક લોચમા દટાતા

જાય છે, આખર સરવૈયામા માલાના મૂળગાએ ગયા હોય છે! બાળકો બાળકને ઠેકાણે અને માળાપ માળાપને ઠેકાણે!— સર્વે સ્વગતા મેમાન! બારણે ખલાતી તાળા ને ઉડતા કાગડા! ને કદાચ પાચ દસ વર્ષ વધુ ઢસર! કરવા એવા બાળ ક માળાપો જે તેના ઠેકાણે જેવા દેખાતા નુરીયા જમાલીયા ઝેડરા જાય છે તો તેમા માનવ દેહની ગી સાર્યકતા! છોકરા નિશાળે લાલુવા દોડે ને માળાપ હમેશા ડાન્ટરોના ઉબરા લાગે! ગાર વરષના માળાપોએ વીસ વષની ઉમરમા આઠ દસ બચ્ચા ઉપજાવ્યા હોય છે તેમાથી ભોગજેગે જે કમલાચ બાળકો જવતા ગદ્યાહોય છે તે રોગથી ભરેલા આર્ય પ્રજાની- એલાદને શરમાવનારા હોય છે? ઝેડરાઓને એ મુકદ્દાઓને પાચ વરસની ઉમરથી નિશાળમા ગોધવામા આવે છે! નિશાળમા મહેતાજ નેતરની મોટી લઈને સામો જેસે, ને ઘરે આવે ત્યા પહેલો વીસ વરનો ડોમો! અને વીસ વરસની ડોસલી તેતુ લોહી ચૂસવા બેઠા હોય છે! તે મહે છે કે જો ભાઈ જમે તો કાઈ ભણ્યા ગણ્યા નહિ! ભણીએ પણ કયાથી? ભણ્યા ગણ્યા પહેલા તો પરણી બેઠા પડી કમાઈએ નહિતો ખાઈએ શુ? પડી વધવા માડી જ જાળ ઝેડરા આવે ન મરે માદાને સાજા વેધને ડાકટરોની શોધ અને પાચે પ વરે સોનાપુરની જાત્રા! આલુ આલુ પેલા ના'તા બચ્ચા આ જાળ અને પોતાની પરણી--મરણી આગળ બકળા ટો કરતો જાય છે ઝેડરાઓને જેવાગ ટુપ્ટ બોલો સભળાવતો જાય ને લાલુ

ભણુ-વાંચ-વાંચ એ સ્તોત્રનો પાઠ પઢતો
જય ! બહાર રમવા જય તો પાછળ
લાકડી લઈને દોડે ને કહે કે દીકરાજી હવે
મો'ટા થયા આ બે વરસ પછી બધાનાં
પેટ ક્યાથી ભરશે? ભીખ માગશે તો
આપશે કેણુ? માટે ભણો! ભાઈ ભણો!
એમ હુમેશના ધર્મ પછાડા કરતે કરતે
બુઝ્યાજી પાત્ર ગુજરાતી ભણ્યા ને થયા
બાર વરસના બહાર જવાનાં બાંધ ડોકે
તોરણુ! આઠ વરસની છોકરી લટકાવી
દીધી ગળે! ભણુતરતો ચાલુજ, થયા
ગેટીક વર્ષ સત્તર! પછોંચ્યા વિભાચત.
સિવિલ સર્વિસની પરિક્ષામાં પાસ દેશોદ્ધાર
દેશનો ઉદય! આવ્યા હિંદમાં વિભાચતી
એકઠવાડો બાઈને ધર્મ કર્મ સર્વ ધોઈને!
ગંગાકાંઠે દેહ શુદ્ધિ કરી પ્રાણુ મૂક્યાં!
બાપાએ કમાયા ને દીકરાએ કમાયા ને
પરણુનારી પેટી અભાગણી છોકરી રહી
આ સંસારમાં વગોવાવાને પેટી જીવતી
હાકણુ વીસ વરસની સુઠદાલ રાગમાં
સડતી માથામાં પાત્રસે ગાડાં રાઇ
ભરેલી છે એવી સાસુનાં ટોણા અને
વચનો સાંભળતી!

વિભાચત ન ગયા ને આંહી' ભણ્યા
તો થયા બી. એ, એલ. એલ. બી. કે
એમ. એ, ભણુતર પણ એવી ભણ્યા કે
વ્યવહારમાં તો ચોખ્ખા ગધેડા! કોઈ
સાથે ઘરમાં વાત થાય નહીં! કોઈ
ભાઈને બોલાવી શકે નહીં! ભાઈના હુકમ
સિવાય કોઈથી ભાઈને મળાય નહિ.
નાત જાત વ્યવહારમાં ગીડું, અદીસેર
ધી ઘરમાં સોળ રૂપીયાના ભાવનું આણુ.
હોય તો હીસાબ ગણુતાં અદી કલાક.

ત્રિરાશી ચોરાશી ને પંચરાશી! બારેરાશી
ના મળ્યા લોગ! હિંદુ શાસ્ત્ર બુઝા!
આળાપ મૂર્ખ ને ગોદેમ! પોતે ભાઈ
સાહેબ હાથા હમરા વિભાચત ગયા વિજ
બન્યા વિભાચતી ને હોટેલના હુતીઆ.
તેમાં બે વિભાચતની અસવારી અહીંયાં
જીવતી બગતી હોય છે તો વળી તેમાં
તો રોડ ને તોર બુઝોજ! બહુ ઉતર્યા
દેવના દીકરા! કોટ પાટલૂન ખૂટને સ્ટો-
ટ્રીંગ એજ સંધ્યા ને ગાયત્રી! વડવાઓ
સુખ ને બેવકુફ આણુસમજણા ને ગાંડા!
પણ ભાઈ સાહેબ નથી બાણુતા કે પોતે
પક્ષીત પેઢા થયા છે! હાકટર થયા તો
દરદી જડે નહીં દરદી મળે તો સાબ થાય
નહીં તેનો રોગ ટળે નહીં! બારીસ્ટર
થયા તો અસીલો મળે નહીં માંખીએ
મારે ને ઘરમાં આ ખુણેથી આ ખુણે
છસ્કીટાટ માફક આરસામાં દસ વાર
હાથુ જોતો સુખ મરડતો ફેરા મારે-
બાઈડી આવી ને ખૂમ પાડે કે દાણા
વાળો દિવસમાં દસ વાર આવે છે, કાપડ
વાળાએ કાયર કરી છે! કમાણી કંઈ
તીજેરીમાં મેલોછે? કાઢોની બહાર અમા-
રાથી જવાબ દેવાતા નથી. એમ રાજ
ભાઈના નામના રડા કુટા! ભાઈ સાહેબ
સલાઓના પ્રમુખ થાય મેમ્બર થાય
મો'ટાં મો'ટાં લાપણા ભરડે દેશોદય
કરો! ગંગાજીની બાત્રા બ'ધ કરો! હોટેલ-
માં પરવરો, લેવી અને પાર્ટીઓમાં દોડો
—બાઓ પીઓ ખવરાવો હુરં હુરં
રાજકીય હુક મેળવો! ! ! લાદોમાં
વાહવા બોલાઈ! ભાઈ સાહેબ તો
વિભાચત જઈ હાથા થઈ આવ્યા. હવે

દેશનું દારીદ્ર ગયું । હવે પરત ત્યાં
ગઈ ! હવે દેશમાં રોય અને સપની
ભગૃતિ આવી । દેશી દારીગરી સુધરી ।
ધન ધાન્ય ભરપુર દેશની અલાખલા ગઈ
આકાશમાં । એ આતવાગ્ની કાંઈ
આવતો આદિત્ય વર આવ્યો—જાપામાં
દલગીરી ભરેલું મરણ વાંચું । “ના”ની
ઉમરમાં વિલાપત નઈ આવી ઉચી
ડેળવણી સપાદન કરી દેશોદ્યના કાયમાં
આગળ પાડતો ભાગ લેનાગ એ-વીર
પુરુષને હીંદની પ્રભુએ પોતાના કમનમીએ
શુભાવ્યો છે જેની જોટ હવે પછીની
પ્રજા પુરી નહીં શકે”

“એ પછી એક આમ દેશના
એ તુએટો મરણ બચઈ ગરે આપણી
અવદગા છે”

પણ અવશ્યા નાથી કે તે કોઈ
જોતું નથી । એ મરનાર વિદ્વાન જણા
કમગ દેશોદ્યના બાણમાં પ્રકારા—
સજા મરનારા—મજબનારાના ઘરનો
બરભાર જુઓ ધરમાં સાસુને વહુના
કણમાં । બાર બાર વગમના ઘરસ નાગી
જોડોને જોગી । અને નગાવહાલામાં નિ-
દાતા વગોવાતા દેશનાતારક । વિવાહ

વરસી ઉચ્ચમણ સર્વે મગનારાના નાથે ।
પોતે ધરમાં મર્વેને પદાવી પદાવીને એના
બહાદુર કયો હતા કે પાછા રાજ્યા
ને છાણવાળ રહ્યા ને પોતે દેશોદ્ય
ડગવા ભૂત સરજના । કાગળ કે મુદ્દાલ
કાયાએ સત્વહીણ ગરીએ મુએલા મને
અને રોતા હવે ન્યાય દેશોદ્ય ન
થઈ ગયો ત્યાં ભૂતનો અવતાર લેવે
પડ્યો । નાગશ જેવડા મગ ! સાગર
જેવડું માથું ને ભૂમિતળ જેવડું પેટ ।
ભૂત થયું તો જીવતેથી-કર્મમાં લખાઈ
ચૂક્યું હતું આય ધર્મ કમઉપર પોતે ભણી
આનીને પાણી ફેરવી આવ્યા હતા ને
મયને એ-જ લણાવ્યું હતું કે વડીલોનું
સર્વે જીવું । શ્રાદ્ધ સત્તમરી મરણ
મગ રાડવું માડવું સવ જીવું । આરીના
મુખને આહીની મન તે આજે બાકી
મવા પછી તો સવ નાના કાતીયા ।
થયું પણ તેમજ નાના કાતીયા દેશો
દ્ય અને દેશના દેવતામાં એ સવ પ્રહાયક
ને સદાયના પ્રણામ । અને આર્ય ધર્મ ઈર્મને
પ્રણામ કે નવ ગજના નમસ્કારના
પગીલામ પ્રત્યક્ષ જુઓ

(અપૂર્ણ)

સસાર ચક્ર ઉપર બ્રમણ કરતો જીવાત્મા

(ગયા અઢના ૬૮ ૧૧૫ થી સાધયું)

એવો પામર જીવાત્મા । માંડ
માંડ કરી મથતો ઢોઈ અનત પાખી
યાવાળા ચક્ર ઉપર ગોથા ખાયા કરે છે ।
પશુ, પક્ષી, કીટ, પતંગાદિ કે હાલી

વગેરેના જોળિયામાં અનેક અવતારો
પામ્યા પછી ન્યારે માનવ દેહ પ્રાપ્ત
થયો કે જે અવતાર સસાર ચક્રનું છેવટ
નું પાખીયું છે જે તેમાં યથાથ રીતે

વર્તન રાખવામાં આવે તો જન્મમરણની
ઝેડીમાથી જીવાત્મા સદાને માટે નીકળી
જાય અને હરિરૂપ થાય. પણ સંસારની
મોહીની એવી છે કે જીવાત્મા તેમા ગુચ-
વાતાં મુંઝાતાં અને દુઃખ પામતાં છતાં
પણ તેમાથી નીકળી શકતો નથી!
પોતાના દેહની તે જેટલી રક્ષા કરે છે
તેને માટે જેટલી કળજી રાખે છે. તેનો
લાખમે લાગ પણ આત્માના ઉન્નત
જીવન માટે નથી રાખતો! ખરે! પામર
તે પામરજ રહ્યો! એા માનવી તું જરા
શુદ્ધ અંતઃકરણથી એકાગ્ર ચિત્તે વિચારી
ભેડે જે દેહ નાશવત છે! જે માત્ર
હાડકાંના માળાગ્રૂપ રક્ત, માંસ, મજ્જા
અને એવાજ ગંદા પદાર્થથી ભરેલો છે!
જે કેવળ નરક સમાન છે. અને જે
જેતલોતામાં બળિભરમ થઈ જશે કે
ઘોરમાં દટાઈ જશે અથવા તો ગીધ ગરબે
કે કૂતરાં ખાઈ જશે કે કોઈ જળાશયમાં
મગર મચ્છ આદિ જળચર પ્રાણીનો
લોગ થઈ પડશે! એ દેહને માટે હા હા!
તું કેટલો અવનતિમા ઉતરી પડે છે તેનો
કશો એ વિચાર કરે છે! તું માયાના
કેદમાં થેલો બની દગાફટકા, ગ્રાસ,
બૂદ્ધિ, લુચ્ચાઈ અને ઘોર કૃત્યોથી પૈસો
એકઠો કરવામાં મચ્યો રહે છે! હા! તું
માનવ દેહ જેવો ચિંતામણી પારી પથે-
દ્રિય અને ષડ્ધરિયુનો દાસ બની કેડીની
કિન્મતનો થઈ જાય છે! ખરે તું વિચારકર
કે તારા હૃદયમાં દયાના ઝરણુ છે- દયાનો
સાગર છે હા! તેને તું તારા સ્વાર્થના
પ્રથંક અગ્નિમા બદખદાવી લયાનક રણ
જેલુ કરી મૂકે છે તેમાં તું વરૂ કે વાઘરૂપ

બની વિચરે છે! ને તારીજ જાતીનો
ભક્ષ કરે છે! તું તારા દેહને ખાતર-
હા! તારા નાશવંત દેહને ખાતર!
તારા અમર આત્માની અધોગતિ કરતાં
ડરતો નથી તો પછી હવે તને શું કહેવું?
તું ક્ષણમાં હસે છે! ક્ષણમાં રડે છે!
ક્ષણમાં રાજ થાય છે ક્ષણમાં રંક થાય
છે! પુત્ર આવે છે મરી જાય છે! સ્ત્રી
પરણે છે! મરી જાય છે! મંડપ બંધાય
છે કાણુ કૂટણા થાય છે! દિવસ થાય છે
રાત પડે છે! અનેક જન્મે છે અનેક મરે
છે! અને તારા જેવા પાપી અને દુષ્ટો
રાકને રંજાડતા ગરીબોને પીડતા, લૂટતા,
દુઃખ દેતા-રાક્ષસ જેવા તારી નજરો-
નજર કળનો કોળિયો થતો તું જૂએ છે
છતાં તારી શુદ્ધ સાન ઠેકાણે નથી આવતી
કે તારા ગર્વિષ્ટ હૃદયમાં ક્ષણભર પણ
દયા સંચરતી નથી એ કેટલી તારી
ધૃષ્ટતા! પણ તે સઘળી આંહીની
આહીજ એ પથારી ને ખાટલો-એ
પલંગ એ ગાલ મસુરીયાં ને એ મશરૂની
તળાઈઓ ને સાગ ચીસમના ઢાલીયા એ
સર્વે આંહીનું આહીજ. આંહીજ પડ્યું
રહેવાનું! એ સાત માળની હવેલીઓ-
અને પાકા પાયાનાં બાધેલા મકાનો-
અનર્થ અધર્મ ને પાપક્રમાંથી મેળવેલા
પૈસા વડેનાં-ગરીબોને સંતાપી મેળવેલા
પૈસા વડેનાં-ખોટા જુઠા પૂરાવાઓ ઉભા
કરી, ખોટાં દસ્તાવેજો બનાવી કે જૂન
ચોરી કે લૂંટના પૈસા વડેનાં-કે અધમ
વ્યાપારથી કે નીચ વર્તનથી મેળવેલા
પૈસા વડેનાં-અને રાતદિવસ હાથપીટ કરી
અતિ અધમ કૃત્યથી મેળવેલા પૈસા

વડેના-હા! એ મવ આત્મા ડેરી
 વાના કે જે ધી તથા ભોગવવાના
 અને તુ તે માથે આવી જાનાનો મો-
 મોટા-અર્થ પાપનો પોષ્યો । । ।
 હવે! તને એવો વિચાર ન નવી આવતો
 કે ક્ષણ-હવિત મારે આવા અવશ
 ફર્યો! હા! ક્ષણ-હવિત મારે અમત
 મોલવુ! ક્ષણિક મુખ માટે મિદ્ધાપીના
 ગંગા રહે સવા! ક્ષણિકના લાલ માટે
 દગા પ્રકા ને ત્રામ વસ્તાવનો! અને તુ
 નિન્દ્ય જાણ કે તારા દેહ, તારા વડી
 વચ્ચે, તારા સાત માળિયા અવાસ
 ત ગ ધન વામ સ્ત્રી પુત્રાન્- એ મવ
 ઢાળના મોટામા નમાડ જો માત્ર રહે
 તારે શીર પાપનો મોટાના કે જેના
 પરિપ્રામમા તારા કીડ પત ગાની-કે જા
 પહાડના અવતાર ભોગવવા પડે અને
 અનેક જન્મો અધિ સમગ્ર અકના અનેક
 પાપીયાઓ ઉપર અટવાવુ પડે! મહાત્મા
 ભગ્વત મોટા જન્મના વણી
 હતા, અતૂન મ પત્તિ જેના ધર્મની ઢાની
 હતી અને ઇતિ મને એવો યોગવ હતા
 તેલે ના માટે એ નવ તજ્યુ! શુ જે
 મુખ હતા ને તુ શુ તેનાથી વધારે કાઢ્યા
 થઈ ગયો! એમ નથી જોલે એ મવને
 નારાવ ત જોયા ને જાળ્યા, એજે જે યથાવ
 રીતે જોયુ કે આ મુખ તે માત્ર જેના
 ભોજાવડે નહિ કે આત્માની ઉત્તિ મારે!
 અજગમ આત્માનુ ઢાળ્યા આ ત્તામા
 નથી પત ધીન્દ્ર જન્તામા કે એ ધીન્દ્ર
 ગ્તો તેલે ગૃહપુત્ર પણુ હા! તેમા
 માત્ર એજ મગ બાળના જન્તામા પ્રેમ-
 વ્યા કે ડોઈ અવાજ હૃદયના લાવથી

લખનાને પામ્યા મગના જોળિયાનો
 મવતાર! માયાનુ પ્રાણલ્ય ડેટલુ લય
 અને જોગમલયુ છે! જેજે રજપાટ
 મન્ય તજ્યુ! મસા તજ્યો અને
 નરાગ્ર અટપ કના તેને મહાજ ભૂલથી
 મમારચક્ર ઉપર ગડી જવુ પડ્યુ-
 નામીએ લટકવુ પડ્યુ-જન્મમરણના
 કીચકમા પ્રયગવુ પડ્યુ માતાના ઉદરમા
 ઉધે મ્મતકે પુન લટકવુ પડ્યુ! તો
 એ પામર હવે! તારા અગણિત અમ
 દુષ્ટો અને તારી દુષ્ટ વાસનાઓ તારી
 શી દગા કે જે તેનો પ્રાણ વિચાર કર્યો?
 એ જ ભરતજને જેડે મુક્તિના દરવાજા
 આગળથી મગ બાળના મોહાધારમાથી
 બલાવામા પડવુ પડ્યુ હતુ પરંતુ તપ
 શ્વના પ્રયજ હતી તેના પરિણામે એ
 જોળિયામાથી હત્યા કે પ્રાણજીવને ઘેર
 અવતાર પામ્યા તે પછી જડભરત રૂપે
 પોતાનુ વચ્ચન રાજ્યુ અને કાળિકા
 માતાના નીચના વવ થવાની અણી
 ઉપર આ યા તારા ત્યા નિર્ભય રહ્યા
 જન્મના ઢાળની સત્તા તેના ઉપર ન આવી
 ઘાતપ્રી અને દુષ્ટોના હાથ ભોચ પડ્યા
 ને જે જેવા ન તવા અવન્યુત મહાત્મા
 નિન્દ્યરૂપની જોળમા પડ્યા હને પછી
 રૂડુણ ગન્તની પાલળી ઉપાડવાનુ તેના
 ગર્ભ મચિત કમનુ નિર્માણ કે તે
 આવશે અને તેમાથી તને ઇશુએ જાણુ
 વાનુ અને અજગમ જીવાત્માનુ કંથ્યા
 કરવાનુ મળશે કમા અધિ છોડતા નથી
 એ પાપ જગજર સમ નશે કર્મના એવા
 કર્મ પાપુ યાથી નિયમો કે તે કે અધિ
 પણ લોગ યા મિવાય જીવાત્મા અનત

કાળની જન્મમરણની ઝેડીમાંથી છૂટી શકતો નથી. ભરતજી મહાયોગી થયા છતાં પણ અતત જન્મના કર્મોમાં જે કંઈ ભોગવવાં રહી ગયેલાં તે આ જન્મમાં ભોગવવાંજ પડ્યાં! રે જીવ! એ પામર જીવ! આ વિષય તું યથાર્થ રીતે મનન કરજે ને પછી તને જે માર્ગ યોગ્ય લાગે તે માર્ગ પકડજે. સંસારમાં રહે કે વગડામાં રહે, ભોગી રહે કે ભોગી રહે, બાળક હો, જુવાન હો કે વૃદ્ધ હો

તેથી કાંઈ નથી; માત્ર એજ વાસ્તવિક માર્ગ છે કે સદ્વર્તન. પરોપકાર-પરહિન માટે જીવિત, સર્વ કર્મો પ્રભુ અર્થે અને નીજસ્વરૂપની ઓળખ, એજ માનવ દેહની સફળતા. આ સર્વ જે યથાર્થ રીતે સમજાય તો જાણજે કે આ માનવ દેહ ચિંતામણી, નહિ તો એક કોડીની કિંમતનો હાડ ચામનો મહેલો અને માંસ ને મેદથી ભરેલો નરકનો કોઠો!!!

ધર્મનું શિક્ષણ.

હાલની દેખવણીમાં મુખ્ય ખામી તો એ છે કે તેમા ધર્મનું શિક્ષણ નથીજ કહીએ તો ચાલે. ધર્મ એમા મોટો અર્થ સમાયેલો છે. કુટુંબ, મા બાપ, સ્ત્રી પુત્રાદિક પ્રત્યેના ધર્મ, પોતાની જન્મભૂમિ પ્રત્યેના ધર્મ—દેશ પ્રત્યેના ધર્મ રાજ્ય પ્રત્યેના ધર્મ અને વિશ્વ સમસ્ત સાથેના ધર્મ. એમ ધર્મની અતિ વિસ્તાર ભરેલી વ્યાખ્યા છે. આપણી પાઠમાળામાં તે ઉપર કશું પણ લક્ષ આપવામા આવ્યું નથી. કોઈ છુટા છવાયા પાઠ સામાન્ય ધર્મના દાખલ કરેલા છે તે પણ સંગીન બોધદાયક નથી. નિરસ અને કંટાળો ઉપજાવે એવા પાઠોથી તથા વ્યવહારમાં બહુજ થોડુંજ ઉપયોગી થાય એવીજ યોજનાથી આપણી પાઠમાળાઓ ભરવામાં આવી છે તેનું પરિણામ શું આવ્યું છે તે કહી બતાવવા કરતા પ્રત્યક્ષ નજર

સમક્ષ આવીનેજ ખડું રહ્યું છે. જે આર્યાવર્તે દેશના લોકો સત્યવાદી, દાનેશ્વરી અને વીર હતા, જે આર્યવર્તમાં સોનાની રેલછેલ વળતી, જે આર્ય દેશની સ્ત્રીઓ જગત્વ દનિય હતી તે આર્યાવર્ત દેશ હો! તે અમારો ભારતવર્ષ અત્યારે પોતાની તે સર્વસ્વ શક્તિ ખોઈ મૃત્યુના બિજાનામાં પડેલો છે તેના પુત્રો પરાધિન થયા છો—વિલાયતી સાહેબો બની જવાની ઇચ્છા ધરાવે છે! તેની પુત્રીઓની નજર અનસૂયા, સીતા, દમયંતી કે સાવિત્રીના વર્તન ઉપર પડતી નથી પરંતુ પારત્યેલો કે વિલાયતી મદમડીઓના વર્તન તરફ દોડે છે! માબાપ કે જેના પોતાના બાળકો ઉપર અસીમ ઉપકારો થયા હોય છે તે માબાપોને મૂર્ખ એવઢૂક ગણી કાઢવામા આવે છે! તેમની આજ્ઞા પાળવામાં આવતી નથી, તેમની આખરની જીંદગીમાં તેમ-

નાજ સતાનો તેમને જાવળા કાટા માંક વેદના કરતા જણાય છે! પિતૃ ભક્ત શ્રવાણા! જેના નામ માત્રથી પતિત હોય તે પવિત્ર થાય તે મળવી એક પણ પાઠ આપણી પાઠમાળામાં નાખવામાં આયો છે જાણે! જે શ્રવણે આવળા વૃદ્ધ માળાપની અહે સારી અપૂર્વ મેવા કરી જેણે માળાપોને પોતાની જાથ ઉપર કાવડમાં બેસાડી અડમ્બ તિરથ ડરાવ્યા તેનું મહાત્મ આપણી પાઠ માળા માસદ્વત આપણા જાળજોને આપ વામાં આવ્યું છે ખરું? જે ગમચ દુલ્લુએ પિતાની આના ગીર ઉપર ચડાવી સિ હા સનાડુંદ થવાના સમયમાં વનવાસ ગ્રહણ કર્યો! તેવા પાઠાવી આપણી પાઠમાળાઓ રમીની રવામાં આવી છે! સ્વદેશ પ્રેમ! જન્મભૂમિ! માતૃદેશ! એવો એક પણ પાઠ આપણી પાઠમાળામાં છે? હિમત! દૃઢતા! અને નવત નતાના પાઠના સ્વમા! અને તે માથે જુટમાં દે જે અજ્ઞાનમ છે તેના ન્યાણ માટે તો મોટું (૦) મીડું અરેએતો બહુ જ ઉત્તમ માગની વાત આપણે ઈની પણ વ્યવહારિ દેખવણીમાં પણ મોટું ગયું! માત્ર ગદ્દા વૈતડ નોકરી ડરવી એટલું સમજ્યા! ભણ્યા તો ખરા પણ ગણ્યા નહિ! એની દેખવણી લખીને બહાર પડે છે કે માત્ર વાચવા લખવા મિવાય ખીન્નુ નાપડુ નવા ચવહારમાં દાખવ થતા જુવાનોના હાથમાં હોતું નથી! ભણ્યા પછી નોકરી નાજ માત્ર શિક્ષા મા વામાં આવે છે! ને તેમજ થાય ખીન્નુ જે શુભ એવું કયું

સગીન શિક્ષણ—અનુભવી શિક્ષણ તેને આપવામાં આવ્યું છે કે દેશમાં તેઓ મોટા ઉદ્યોગ ઉભા કરી શકે! અથવા નવા નવા શોધો કરી દેશને ઉપયોગી થઈ પડે! ખરેખરા ઉપયોગી તેઓ ખાટલા અને વૈદ્યનાજ થાય છે! એવા નામ્નુ-શરીરના ભાઈમાહેબ મોટો કેળવણી લઈને યથ જાય છે કે પાશેરની રાટલી પેટમાં પચતી નથી! શરીર કટાઈ ગયેલું હાડકાનો માળો ને જાણે ઉપર માત્ર ચામડી મળી લીધેલું ઘોરમાથી ખેલી આવેલું મુઠકું! અરધું પરધું, દેખવણી—દે જોના અત પટમાં અતવિત પ્રભાવ રહ્યો છે તે પરિણામે કાંઈક કાંઈક જાણે ને તેથી જે વમની જાળી ભાવનાઓ ઉદ્ભવે તે કેવી દે સાધરામાં સૂતેલાના છે ના શ્વાસા જેવી! દેશમાં સપ કરે! માતૃ દેશ માતૃ દેશ! એમ ઉચ્ચારે! સ્વદેશી વસ્તુઓ વાપરે! બોયડોટ કરે! પણ એ માત્ર બોલમાં ડાળમાં—બાકી હમદોલ ને માહી પોલ ભાગમાં હોગજ કરા છે કે બોલેલાનું સાચું કરે! પડેલી વાતજ એ છે કે રંગેરંગમાં કે શરીરના નક્તમાંએ ઉત્તત ભાવનાઓ કયા એકજ એકડપ થએલી છે? આતો માત્ર એક જાતનો વટોળિયો છે—આધી છે! એ જાતના ખરાડા છે! શુદ્ધ અને ધમ રહિત દેખવણીથી સ્વાધની જાળ એવી વિટલાડ ગડ છે કે તેમાંથી મુએજ છુટે થવાનો! સસ્તૂત માતા છુને તો વિરને, પ્યાનો પાછા ૧૬ નિદ્રામાં જ મુરખના મોળના મૂળાડી લીધા છે! તેની પુત્રી શુજરાતીનું જનન

કરી બેઠા છે ! માત્ર ઘરના ઠંકરાણાં—પાટ-
રાણી તો મઠમઠીબાઈ—અ શ્રેણ સ્વાધ-
કે જેમાં ધર્મ કર્મનું પાનું વાળી ચૂકેલું છે
તેજ!—જેમા હાથવરાળ ભરેલી છે તેજ !
જેમા નિવૃત્તિનું નામ માત્ર નથી તેજ !
જેમા માત્ર આ નાશવંત દેહતાજ પોષ-

ણું—સ્વાર્થનુંજ શિક્ષણ છે- જેમાં સુખા-
પત્રીનું કાંઈ નથી તેજ ! એ શિક્ષણ આર્ય
પુત્રોને જોતું નથી. એવું શિક્ષણ આર્ય
પુત્રોને બધ બેસતું નથી, એ શિક્ષણે
આર્ય પુત્રોને ભરણી લીધા છે !!!
(અપૂર્ણ)

ચૈત્રી વર્ષ—મહારાજા શાલિવાહન.

માહારાજ શાલિવાહન એક કુલા-
રના પુત્ર હતા ને તેઓ પવિત્ર ગોદાવરી
નદીના કાંઠા ઉપર આવેલા પંકાણનગરમાં
જન્મ્યા હતા તેઓ આત્મબળથી મહા
પરાક્રમી અને યશસ્વી થઈ ગયા છે.
પોતાના રાજ્યમાં પ્રજા સર્વ પ્રકારથી
સુખી થાય એજ તેમનું ખાસ કર્તવ્ય હતું
તે વખતે આયાવર્ત ધન ધાન્યથી ભરપુર
અને રસકર વાળો હતો, પ્રજા સ્વતંત્ર,
નિર્દોષી અને નિવૃત્તિ પ્રકૃતિ વાળી હતી.
પ્રજા ઉપર કર વેરા ત્રાસદાયક નહોતા.
માત્ર પ્રજાના હિતાર્થે જેટલા કર વેરાની
જરૂર પડે તેટલોજ કર વેરા લેવામાં
આવતો. પોતાના હોરદમાનમાં કે સહેલ
સપાટામાં અથવા મોજમજામાં અથવા
આત્મહંસજા તૃપ્તિ અર્થે પ્રજાને નીચેની
નાખવામાં આવતી નહોતી. માહારાજ
શાલિવાહન પ્રજાના કલ્યાણમાજ પોતાનું
કલ્યાણ સમજતા હતા. પોતાની પ્રજાને
તેઓ દોષ પણ રીતે દુઃખી નેઈ જણા
નહિ. આ વખતે ઔદ્ય ધર્મનું પ્રાચલ્ય
વધ્યું હતું. બ્રાહ્મણો અને ઔદ્યોના જઘરા
ચાલુ થયા હતા અને પ્રજાને ઘણો વાગ
એ માર્ગમાં વળવા લાગ્યો હતો એ વખતે

વેદધર્મની રક્ષા કરવા માટે માહારાજ
શાલિવાહન બ્રાહ્મણોની સહાયતામાં આ-
વ્યા, ઔદ્યોને નમાવ્યા, અને વેદ
ધર્મની મહત્તા તેમજ બ્રાહ્મણોનું બ્રહ્મ-
સત્યવાચ્યું. એમના એ મહત્ત પ્રશ્નનિય
કાર્યથી ભુટેવો અને સમગ્ર પ્રજા તેમના
ઉપર પ્રસન્ન થઈ. બ્રાહ્મણોએ તેમના નામને
અજર અમર કર્યું. તેમના પવિત્ર
નામનો શક પંચાંગોમાં ચાલુ કર્યો-જે
ધર્મ વર્ષથી જોળખાય છે તેનું આજે
૧૮૪૮નું વર્ષ અને પરાલભ નામનો સંવ-
ત્સર શરૂ થયો છે જે રાજ પ્રજાનું ૩૨ી
રીતે રક્ષણ કરે છે. જે પ્રજાના સુખમાજ
પોતાનું સુખ માને છે, પ્રજાના દૈવતમાંજ
પોતાનું દૈવત સમજે છે ને જે રાજ પ્રજા-
નાજ સુખની રાતદિવસ જપમાળા જપે
છે તેવા મહારાજાઓના નામ અનેક
યુગે વિતવા છતા વિશ્વમાં અદ્ય અજ-
દેથી કેતવર્ષ સંદ છે. આપણા શાલિવા-
હન માહારાજા જોકે ગદ્ય બાતિના હતા
પણ પોતાના કલ્પત કર્મોથી દેવપદને પામ્યા
છે મહાયુર્યો માટે જેમ દિવ્ય દંત-
કથાઓ હોય છે તેમ શાલિવાહન માહારાજ
રાજાની દંતકથા પણ આશ્ચર્યજનક અને

દેવી છે જાણવાલોગ છે માટે આ દેવો
લખીએ છીએ

ચિનાવતી નગરીમા ચિત્રદમા
નામનો એક નવ રાજ ક તો દતો ગળ
પાળ ડી અને વર્ત હતો પ્રત તેનાની
નારાજ હતી અને તેના ત્રાસદાય- અવિજ
રીઓથી પીડાતી હતી પ્રજને ન્નાન
મળતો નહિ હવે તો દો ડાળી જતા
ગળ વહેમી તેમજ નળળા મનનો હતો
તેના દુષ્ટમોએ તેને યેગી લીધો હતો એ
રાજને મા ! એ- પુત્રી હતી પુત્રી દોષ
દેવન્યા હતી તેનું નામ પ્રસ્થા ડુમારી
હતુ પૂવના દોષ રૂપ અ- રથી તેને
ગજ બદિતની લેહ વાગી હતી પ્રધાન
પુત્રી અને ડુળગોરની પુત્રી તેની મદય
રીઓ હતી પ્રધાન પુત્રાનું નામ વિમળા
અને શ્રાદ્ધાની પુત્રીનું નામ ડુગા હતુ એ
રણે ડુમારીઓને અરમપરમ જાડુ
પ્રીતિ હતી રાકર પૂજન હમેશા ક હુ
એ તેના નિત્ય નિયમ હતો એક- ૨૨
ઇદ્રાદિ દેવતાઓ વિનાનના એ
ગજન વિહાર કરવા નીકળ્યા હતા તેઓ
વિશ્રામ લેવા એક મહાવનની વડામાં
ઉતર્યા સાથેના માલસો વનલીલા લેવા
એ મહાવનમાં નીકળી પડ્યા તેમાં દારદ
નામનો એક ગ ધવ જેની મંડા સુદર કાય
હતી તે ચાવન પૂરે ડવ રે હતો તે પાતે
એ મહાવનમાં રતો રતો સન માયથી
છુટો પડી ગયો ને જ્યા પેત્રી ડુમારી ઓ
શિવપૂજનમાં ગે પ્રચિત્તે લાગેલી ડ ત્યા
આવી ચડ્યો રૂ ડુમારી ઓ ચુગવ
ન્યાના મળસડામાં દેવપુત્રી મ માન દિપતી
હતી એ રણે સહીયરોમાં કડ વિશેષ

લાવન્યવતી છે એમ કહેવુ એ જીલ
ડુમારીઓને અપમાન આપવા જેવુ
અવના તો નિરિક્ષા રાત્રિમાં ખામી
ગાવા જેવુ હતુ પેલા જીવાન ધવ
એ રણ ડુમારી ઓની કાંતિથી મોહ
પામ્યો—૫ વરા વરો ખીન્ન રાવ વન
લીલા લેધને જ જગોએ વિદામ કયા
હતો ત્યા આ ના અન વિમાન ઉપારવાનો
મનય થયો ત્યા નુધિ દારદ આવ્યો નહિ
એ રાજાનીલ વના લાન્ડ દેમ ન આવ્યો
માપુસો ગાવમાં નીકળી પડ્યા તેવામાં
ગરના દેવળ પાને તેને મૃગવસ્થામાં
પડ્યો જોયો ઇદ્ર ઇદ્રાણીને આ ખબર
પહોચતા તેઓ ત્યા આવ્યા તો તેને
મમત્વયુ કે આ રો ડુમારિઓ ક્ષાર
ક ડી સુછાવધાનુ ગરણ છે

જે ઇદ્રાણીને કહ્યુ આ મૂઠ હવે
આપણે ત્યા રહેવા થો ન રહ્યા નથી માટે
તેમત્યુવાકમાં અવતરે ત્યારે તેની
શુદ્ધી થયે ત દેવપ માથી ખમી પડ્યો
છે માનવ વવાને થો ય થયો છે એ
અનુચરે લાગદના મૃગ ઉપર પાણી
છાટયુ નં મયેત વયો ઘણ ચિતિ વિભમ
હતી હા' તે ડુનારિકાઓ શુ મને નહિ
મળે! સ્વર્ગો- ગા કામનુ? હે પ્રભુ !
મને મૃત્યુલોકમાં અવતાર આપ હુ તે
જીઓ માથેના ધરસ સારથી સુખી થાઉ
ઇદ્રસજ ગેત્યા જા એમજ વશે, ઉત્ત
અવન્યાને પામતો તો જો તુ અવન
તિ રી ઇન્ડા ક છે તો તારી પૂરપૂરી
અવનતી થવીજ જોઈએ ન તને ખર
યોની પ્રાપ્ત વશે! ઇદ્રાણી દેવી યોથી
ઉઠ્યા હા હા મહાગજ! રાડ ઉપર દોષ

થો? એનો અપરાધ ક્ષમા કરો! કારણ
 ઘણું ભક્તિસ પત્ર છે તે પેલી શ કરજન
 કરતી એકાગ્ર કુમારીકાથી એહાવસ્થા
 પામ્યો છે તેનો અતુચ્છ કરવો
 જોઈએ? ઇંદ્રાજો કહ્યું મારો શાપ
 મિથ્યા થાય નહિ પણ એ ખર
 અવતાર પામી પોતાની વાસના પૂર્ણ
 કરી છેવટે પાછો અહીં આવશે
 કારણ કે તે ભક્તિ સંપન્ન છે. કર્મનાં
 ફળ અત્યૂક છે તે ભોગવવાં જોઈએ
 છે તેમા દેવ, દાનવ માનવ, ગંધર્વ, ચક્ષ
 કિન્નરાદિ જડ ચૈતન્ય સર્વનો સમાવેશ
 થાય છે. જે કર્મ થયું પછી તે મન વાણી
 કે કર્મ ગમે તે પ્રકારનું હો તે પ્રકારનું
 ફળ અવશ્ય ભોગવવું પડે છે. એ પ્રમાણે
 ક્ષારદનો ખરનો અવતાર થયો. ચિત્રાવતી
 નગરીના રાજાકુભારની એક ગધેડીએ
 પ્રસવ કર્યો ગધેડો અવતર્યો કે જે ક્ષારદનો
 અવતાર હતો. દિવસ ઉપર દિવસ જતાં
 એ ગધેડો જુવાનીમા આવ્યો. તે પૂર્વ
 જન્મમા ભક્તિમાન હતો જેથી તેની
 પાસે કેટલીક દેવતાઈ શક્તિઓ રહી હતી.
 તે એક દિવસ મધ્ય રાત્રીએ મનુષ્ય
 વાણીથી બોલ્યો હે રાજા કુભાર! જ
 તારા ચિત્રવર્મા નામના રાજાને કહે કે
 તારી પ્રત્યા કુમારી તથા પ્રધાનપુત્રી અને
 તારા કુળગોરની પુત્રી મારા ખરરાજને
 પરણાવી દે! અને કહેજે કે તારા
 પાપે તને ઘેરી લીધો છે તેથી જો તું
 મારા ખરરાજની ઇચ્છા પૂર્ણ કરીશ
 તો તારૂં કલ્યાણ થશે.

રાજાએ અક્ષરે અક્ષર પથારીમાં
 સુતે સુતે સાલજ્યા, પણ કોઈપણ માણ-
 સને તેણે ત્યાં જોયું નહિ. અરે આ

અવાજ કોનો હશે? હું શું કરું?
 મારે આમાથી શું સમજવું? તેવો
 તુર્નજ પેલો ગધેડો પાછો મનુષ્ય વાણીથી
 બોલ્યો કુભાર આશ્ચર્ય ચકિત થયો!
 પ્રભાતમા જઈ રાજાને સર્વ હકીકત નિવે-
 દન કરી. રાજાને પણ આશ્ચર્ય લાગ્યું ને
 તે કુભારને ત્યાં આવ્યો તેને પેલા ખરરાજ
 ઉપર પ્રમાણે કહ્યું ને વિશેષમા એ પણ
 કહ્યું કે તારા પાપનો ઘડો પુર્ણ થાયો
 છે. રાજાના પાપ પ્રજાને પણ ભોગવવા
 પડેછ કારણ કે જ્યાં નિપુરુષાર્થ પ્રજા
 હોય છે ત્યાંજ રોજઓ પ્રજાના લોહી
 ચુસી જાય છે માત્ર તારો કાંઈક બચાવ
 છે તે તારી પ્રત્યાકુમારી પુત્રીને લીધેજ.
 અત્યારેજ તારી, તારા પ્રધાનની અને
 તારા કુળગોરની પુત્રી મને પરણાવી
 દે. તે પછી તારૂં લક્ષ્મ્ય હું તને કહીશ.

રાજાએ ત્રણે કુમારીકાઓ એ ગધે-
 ડાને—ખરરાજને પરણાવી લોકોમાં આ
 વાત ગળું ચરચાણી અને અનેક ગપ
 ગોળા ઉડવા લાગ્યા.

પછી પેલા ખરરાજે કહ્યું આજથી
 નવમે મહીને તારૂં આ નગર
 પ્રચંડ અગ્નિમા પ્રજળી જશે. તોપણ
 આ કુમારિકાઓ મને પરણાવવાથી
 લોકોમા તારે વિષે જે ચરચા ઉભી થઈ
 છે તે શાત થાય તે સારૂ આજ રાત્રીમા
 તારી નગરીને જે પત્થરનો કોટ ઢિલો
 છે તે એકોક પત્થરનો, રહેશે, થોડા
 રૂપાનો થશે. એકો સુવર્ણનો થશે અને
 બાકીનો વધારે લાગ તાબાનો થઈ જશે.
 તારે આ નગરીનું નામ આવતી કાલથી
 ત્રિજાવતી પાડવું તે પછી આજથી નવમે
 મહીને શુ થવાનું છે તે હું યોગ્ય સમયે

પ્રજાકુમારી માટે હલ્લવગવી ચોખ્ખી
તે પ્રમાણે વર્નને પેલો જનરાજ એવો
કુમારિ જોને પગથો તે પછી નારીના
દેવવંચ લઈ સમાજી હાથે લેતો અને
ગાપના થોગે દિવસના ખરડપ થતો
એમ પ્રતા તે ત્રો કુમારિ જોને બ
રહ્યા। લોહોમા એ ત્રણે સતીઓ ઉપર
કનક યોવાવા લાગા તેનો ગો ઉપાય
દરને એ વિચારમા તે ત્રો મરીયને
પછી દેવ પ્રાદાણી પુત્રીએ બીડુ
જામ્યુ હુ તમોને પ્રેમથી દુ
કરીગ એક રાતના જરાદે પેલો જ રાજ
દેવવંચ પળ થો છે અને મોલ મનમા
પડ્યો છે તે મમથે રેલી પ્રાદાણી પુત્રી
ત્યાથી મરી નીચી-તે ગ મટેલમાથી
નીચે આની ને ત્રા એ ગધેડાને બાધરા
મા આવતો ત ન્યાએ આવી નૂએ છે તો
પાની જોળિયુ પગ્યુ છે તત્તજ તે જોળી
આને અગિ લગાડી નધી તે જળીને આખ
થઈ ગયુ પ્રાત કાળનો મમથ વથો દે, લે
વો પેલો જનરાજખર જોળિયામા પ્રવેશ
કરવા આવ્યો ને જુએ છે નો જોળિયુ
મળે નહિ ને કોવાયમાન થયો। તે ગ
મહેવમા ઉપર આવ્યો ને જોળિયા આજથી
મારે તમાને મળધ પૂો વથો હુ હવે
દેવલોખા નઈગ, માંગથી દેવવંચે
આહી રહી ગાય નહિ પ્રથા કુમારીને।

હુ તારા પિતાને જઈને ખજાર દે તેને
મહે દે તારા અને તારી પ્રજા માટે માન
એક ગારી રહ્યા છે લે પાલી નાચમા
જેમ મી વાય તેમ અને આજની આવતી
મધ્યના રાંધે આ પ્રજાવતી નગરીમા
પ્રજા અગિ લાગશે જેમા લે હઈ હુશે તે
મવ ભગ્નિભવત થઈ જશે તારા પિતાને
જાતિ પ્રમમા નઈ તપ ક વાતુ મૂચવજે
તારાથી લે પુન થશે ત નગત
વિજયી થશે ને જગતમા વિક્રમના
નામ મી જોળખાગે તે પેલાનો રા
પ્રવર્તાવશે

પ્રાદાણી પુત્રીને મહુ તારાથી
લઈગીગળ વગે તે પા નાતમા અવિ
અળ મિત્તિ વ્યાપશે

પ્રવાન પુત્રીને હુ તારાથી લે
પુન વગે તે મહા પ્રતાપી રા ન વગ તતુ
નામ ' ગાદિવાહન ' પડશે ને પોતાનો
શ્રમ પ્રવતાવશે અને જગનમા તમાગ
ત્રો પુત્રોના નામ પ્રાત મમગણિ વરો। તમે
ત્રણે જણીઓ રાજાને મે નહેવા સમા
ચાર આપી પ્રતને પાતુ આ વાતની બાજુ
બી આ દેખો એક લોચક છે તેમા ઉ
રી પડતે જે લે અપ્રયે સમાજ સરયુ
ત્રી જગનને જરૂર નાણે તે તે મમથે
તમને પ્રમથ થશે અને તે પછી તમે દે-
વલોકમા મને આપી મળશે। હુ તઉ હુ

શ્રીયુત્ જીવણરામાત્મજ કૃષ્ણાનન્દ સરસ્વતીની
મળ્લી સમારાવતા સવધે

દોહરા

શ્રીયુત્ જીવણરામ સૂત, ધોમત્ શ્રી પ્રમુદામ,
રામ રામ રટતા વર્યા, રામ મહીં વિશ્રામ ।

मनपा देह सार्थक करी, आविचल स्याप्युं नाम ;

वस्तुं छोटी ओळती. पाप्मन पत्र अभिराम. २

शार्ङ्गलवेदिर्वात

जेणे आत्मवळेची धर्म पयनी, दूरानुस्मृते गृही ;

जीवी उन्नति आर्यधर्म कर्मनी. सत्तार माहे रही :

चारे आश्रममा बसो जन विपे, स्थायी रुडी संपदा :

कृष्णानंद सरस्वती श्री अमने. आपो सुबुद्धि सदा. ३

आर्योत्कर्ष सुधर्म श्रेणी चडवा नास्तिक चालु करुं ;

निती धर्मव्यवहारता विप्रयची रचिण मुंग मरुं :

राखी केशव पाप खाम कराने स्थायी प्रता सुवदा.

कृष्णानंद सरस्वती श्री अमने आपो सुबुद्धि सदा. ४

आधी वाळवणेची मुंबई विपे, उद्योगमाही रच्या,

आद्यवेद रहस्य सिंघ करवा, शास्त्रोक्त मार्गें तय्या ;

विद्या ए अणभोली मिथज धवा, शाळा रची ब्रह्मदा,

कृष्णानंद सरस्वती श्री अमने आपो सुबुद्धि सदा. ५

स्थापी वेदनभा अयाग धन्यो, कीदा कुमागोपे.

छाप्यां पुस्तक वर्ग कर्म पयनी. भिक्षुण गुर्जरी.

धीरा ज्ञानी गुढानी दीन जनने स्थायी रत्ना मर्षदा,

कृष्णानंद सरस्वती श्री अमने आपो सुबुद्धि सदा. ६

कीदो सार्थक देह मानवतणो, दीवो सुवदावो अर्हा,

नीलो चोड वलम्ब मुक्तपेनो अद्यापि किर्ति रही,

प्रथोग विजय्य वैचरणा, आपि विद्या सिद्धिदा :

कृष्णानंद सरस्वती श्री अमने आपो सुबुद्धि सदा. ७

स्थाप्यां कार्य जनो हिताग्यनणा, चालु गया छे अर्हा,

भूती पणत नाहु जदव थग. म दो विद्या रत्ना रत्ना,

दे अर्हो भगवान् धर्म धर्मनी किर्तिवजा गोवदा.

कृष्णानंद सरस्वती श्री अमने आपो सुबुद्धि सदा. ८

आर्यधर्मप्रकाश

पुस्तक ३/४]

वैशाख म १९१२

[अंक ७ भा]

यतोवर्मस्ततो जय

उपदेशमाळा

मणका २५ सो

फदी फेल कितूरमा फरां फरा, कूडी कगाइ भरी,
अधो धं घर घघ स्कध धरौं आ, आयुध्य एळे करी,
रे रे मरख मूळ शु मरड तो, मागे वळ्या जो पळा,
ले ले सुदर श्यामनु शरण तु, जावु अर्चितु ढळी

१

चावु छे नग छोडौं सरी तनौने, तोए मती पो वळा,
कोधा काम हराम राम भयना भोमा भयु ते रळी,
डेडे डेवट सार सो जगतमा, तो का रहो डे छळी,
लेले सुदर श्यामनु शरणतु, चावु अर्चितु ढळी

२

टुटुटु करीं तु फरे, फट दर्द आ काय फटी जशे,
तुतुतु सम ना गया रगळना, ता'री वळे ए थशे,
के'के'के'करीं धाकीं मून जौंभडा, वारा पौनु ना गळी,
लेले सुदर श्यामनु शरण तु चावु अर्चितु ढळी

३

शुशुशु कदा गाडीं चारट फरौं, के -हेल मो'ना रच्या,
भुभुभु कदौं वागां मुगल रद्या, सो वर्ष स्या वच्या,
तेतेते समुळा अपाट पडता, ये सान्न ताशे मद्या,
लेले सुदर श्यामनु शरण तु जावु अर्चितु ढळी

४

डूडूडू करी डूडवी मर मरे, कारी नही त्यां कशी;
लूलू लू वइशाखनी रही झरी, तोए रह्यो छे हसी;
जेजेजे बटमां भराट कपटी रे नाखशे ए दळी;
लेले सुंदर श्यामनुं शरण तुं, जावु अचितुं ढळी. ९

जूजूजू बळगी तमाम शरीरे, तो स्नान का ना करे;
घूघूघू घुघवी रह्यो शीरपरे, ते काळ निशे चरे;
देदेदे हारिनाम ओळख भली, तो त्रास जाशे ढळी;
लेले सुंदर श्यामनुं शरणतुं, जावुं अचितुं ढळी. ९

फेफेफे हरिपास गात्र गळशे, शुं बोल बोली शके;
वेवेवे पडखां तपास करतां, तुं त्यां कदि ना टके;
हेहेहे मरता थगु नव पडे, जावु हारिमां हळी;
लेले सुंदर श्यामनुं शरण तुं जावु अचितुं ढळी. ७

थूथूथू करी थूकशे सउ तने, जे काज कामो करे;
पूपूपू पटकी करी पळ पळे, शांती सदांनी हरे;
एएए हलकाइ ता'री वृधता, विषे करे सौ मळी;
लेले सुंदर श्यामनुं शरण तुं जावु अचितुं ढळी. ८

चूचूचू पडरिपु देह नगरे, चूआ थईने फरे;
ईईई फूकीं फूकीं अंग करडी दार्दि दशाए धरे;
वेवेवे वय ताहरी क्षय करी, देशे दळाटे दळी;
लेले सुंदर श्यामनुं शरण तुं जावुं अचितुं ढळी. ९

गुंगुंगुं गगणाट जन्म मरणे, जो तुं विचारी उरे;
झूझूझू झुकी झूमी चोट झडपी, ते फाळके तुं फरे;
क्षेक्षेक्षे क्षय विश्वमां अणुं थकी, ब्रह्माड जाशे चळी;
लेले सुंदर श्यामनुं शरण तुं जावुं अचितुं ढळी. १०

फूफूफू फूफवाट वाट करता, भोरींग भारी रह्या;
धूवूधू धूववाट ने मलिनता, रुपेज चोटी गया;
नेनेने नख शखि जेर चढता जुक्ति गइ सौ जळी;
लेले सुंदर श्यामनुं शरण तुं जावुं अचितुं ढळी. ११

ટૂટ્ટુ ટુઠવાટ તુ કરી રહ્યો, જો જો જમાના ગયા,
ઝઝઝ ઝતરી ગયા વિશ્વથી ક્યા હાણમા ક્યા વધ્યા!
ઢેઢેઢે ઢમક્યા અવાજ વિશ્વમા કાને વધિર્તા વઢી,
હેલે સુદર શ્યામનુ શરણ તુ જાવુ અર્ચિતુ ઢઢી ૧૨

ટૂટટ ટુટતી નથી લવરી ઇ, મિંદા વિપે જે મચી,
યેયેયે ભવપારમા જરૂર તે, શોવાવશે જો લચી,
મેંમેં ભગવાન કાવ્ય કથતા વાતો વહી છે ગઢી,
હેલે સુદર શ્યામનુ શરણ તુ જાવુ અર્ચિતુ ઢલી ૧૩

ઐઓઐ રૂપ છે અકાર પ્રભુનુ, ઝ ઝ મવારે મઢી,
ઓકારે અવિનાશ યાપક રહ્યો, આ દેહમાહે મઢ્યા,
જેજેજે ગમતા પ્રવાહ ઢઢતા, જાશો પ્રભુમા ગઢી,
હેને સુદર શ્યામનુ શરણ તુ જાવુ અર્ચિતુ ઢઢી ૧૪

શશ શાલર યાગી નોવત રહી, તુર્ધા સ્થિતિની મહી,
આદો સૂરજ દિવ્ય દ્રષ્ટિ પડતા, પ્રત્યક્ષ દેસો તહી,
તર્વેળી તિરમા રમે સરવદા, ઑકાર રપે મઢી,
હેલે સુદર શ્યામનુ શરણ તુ જાવુ અર્ચિતુ ઢઢા ૧૫

સાગોપાગ સહમ્ત્ર માગ કમઢે, નિર્ઘી પ્રમુ નેહમા,
ચિદાનંદ સતા પ્રત્યક્ષ સત્ત્વ્યા યાપી રહી દેહમા,
ઋઋઋ લલ્લલ્લ નીર્ન શઠતા ત્યાથી જશે ઝલઢી,
હેલે સુદર શ્યામનુ શરણ તુ જાવુ અર્ચિતુ ઢઢી ૧૬

જેળાળે લટકા પડયો વન વિપે, ક્યાઈ ન થાઢે પડયો,
જોજોજો રઘરાટમા રહી અલ્યા, ચોરાસી માહા ચડયો,
ઍઍઍ ફરતા વદાપિ મનસો જો હાથ આવે વઢી,
હેલે લેહ લગાઢી લક્ષ્મી વરમા જાને પ્રભુમા મઢી ૧૭

અદ્વૈત જ્ઞાન માર્ગ

અદ્વૈત જ્ઞાનમાર્ગ એજ સર્વ ધર્મનું રહસ્ય છે. શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં એ રહસ્ય યથાર્થ રીતે સમજાય છે. સર્વ શાસ્ત્રના સારરૂપ, સર્વ ધર્મના તત્ત્વરૂપ, સર્વ માન્ય અને સર્વ પૂજ્ય ભગવદ્ગીતા અદ્વૈત જ્ઞાનમાર્ગનું યથાર્થ રીતે પ્રતિષ્ઠાપન કરે છે. જોકે પ્રાચીન અદ્વૈત સિદ્ધાન્ત એજ પરમ સત્ય છે અને પુરાણ કેવળનામાં જે નવીન સંગતિ દીઠી તે માત્ર એ પરમ સિદ્ધાન્તને અવલમ્બીનેજ છે પરંતુ યથાર્થ રહસ્ય ન તપાસતાં સ્વયં સ્વરૂપને વળગવા જતાં તેમાંથી સંપ્રદાયો વગેરેની ઉત્પત્તિ થઈ આવી છે. ધર્મની ભૂખટના થવાના સમયમાં જ્ઞાનમાર્ગ કરતાં ભક્તિમાર્ગ વધારે યોગ્ય થઈ ગયે છે એ સમય ભક્તિપ્રધાન સંપ્રદાય ધર્મો ઉદ્ભવવાને ખંધેસરો હતા-ભક્તિનું પ્રાધાન્ય આણુવા માટે સંપ્રદાયવાળાઓએ ભુટી ભુટી વ્યવસ્થાથી એ માર્ગ બતાવ્યો પરંતુ તેમ કરવા જતાં જડભક્તિ માર્ગની નીતિ ઉભી થઈ આવી. ગમે તેવું પાપ થઈ જાય અથવા કરવામાં આવે પણ પરમેશ્વરના નામ માત્રથી કે ઉચ્ચારથી સર્વ પાપનો ક્ષય થઈ જાય એટલી હદ સુધિ એ જડભક્તિ પહોંચી. તેમજ નિરાકાર અચિત્ત્ય બ્રહ્મ તેને હાથ પગવાળું પોતાના કરતાં મોટા માણસ જેવું બનાવી દીધું! તેને ખાનું પીવું, સુવું ખેંચવું, સંસાર વ્યવહાર કામદોષાદિ સર્વમાં ભેડી દીધું!

સંપ્રદાયવાળાઓએ જે બ્રહ્મ મન અને વાણીથી પર છે તેને પોતા જેવું ઠરાવી બેસાડ્યું! ને તે પણ એટલે સુધિ કે તેના પ્રસાદ-કૃપાવડે ગમે તેવાં દુષિતનો ક્ષય થઈ જાય! પાપ પૂણ્ય જમે ભિચારની નીતિ વિસ્તરી. સ્વર્ગ અને નરકનો હિસાબ ત્યાંજ અટક્યો! ગમે તેવું ઘોર પાપ કર્યા પછી પુણ્ય કરવાથી પાપનું ક્ષણ ભોગવવું ન પડે. કે કોઈના ધરમા ખાતર પાડી તેનો દશાંશ મંદિરમા આપવાથી ચોરીનું પાપક્ષણ ભોગવવું ન પડે. એ નીતિ ભક્તિના પ્રાધાન્યપણા માથી ઉત્પન્ન થઈ-આચાર્યો પોતેજ ઇશ્વરરૂપ થઈ બેઠા. આચાર્યો ગમે તેવા પાપીને પણ સુક્તિ આપી શકે; તન મન થન આચાર્યોને સમર્પણ કરે બેઠો પાર! ભકતોને પણ આ વાત ઠીક ભાવતી આવી. સ્વચ્છદી થઈ ગમે તેવો આચાર આચરી સુરની સેવા આચરે એટલે સ્વર્ગના દરવાજા ખુલ્લા! બહુજ મનપસંદ માર્ગ! જાણે વાણિયાની દુકાન! બાઈડી દોડરાંવાળા આચાર્યોના બ્રહ્મને આ બધું પાલવે પણ જે બ્રહ્મ નિર્જીવ, નિરાકાર, અચિત્ત્ય મનવાગ ગોચર તે આ જડભક્તિવાળાંના પાપપૂણ્યને જમા ઉધારના હિસાબમાં માંડછાંડ કરી આપે. એતો બ્રહ્મને અબ્રહ્મ કરવા જેવું છે!

બ્રહ્મનું વર્ણન કરજું, અથવા બ્રહ્મ, વર્ણન પામી શક્યું ત્યાંથી બ્રહ્મ મટી ગયું અપરિચિત્ત્વરૂપબ્રહ્મ તે કેમ વર્ણવી શકાય? પણ સંપ્રદાયવાળાઓએ બ્રહ્મનો

કોઈએ- આવિર્ભૂત અશ લઈ તેને
મામર અને ભત્તિપાત્ર ઠગવેલ છે ચિત્ત
અચિત્ત અને દેશ્વર એ ત્રણ તત્ત્વની
વ્યવસ્થા જે મ પ્રદાયમા વિવક્ષાની છે તેને
તપામીએ અને તે અત્ત દગનના
માર્ગમા પણ તપામીએ, તો તે તપાસમા
બ્રહ્મથી દેશ્વર પ્રાગ અને તમ પ્રધાત પ્રવૃત્તિ
એટલે મય ભૂતાદિ-અચિત્ત એ ત્રણ થાય
છે તે પછી કારણ સૂક્ષ્મ અને સ્ફુટાદિ
વ્યવસ્થા આવે છે જે મ પ્રદાયમા આમ
તપાસ તત્ત્વની વ્યવસ્થા માની છે તે
આટલે મુદ્ધિ આવી અટકી પડે છે હવે
વાસ્તવિક રીતે જોના પ્રશ્ન કે અવળ્ય છે
તે સાકાર કે મ યદ્ય શકે? અવળ્યબ્રહ્મ,
પરિચ્છેદ્યુત્તમ રી રીતે થય શકે?

જીવ, જગત્ અને દેશ્વર એ ત્રણ
માનવા ઠરતા એ પ્રશ્ન માનવામા લાઘવ
છે અને દેઈ પણ પ્રશ્નનો વિશેષ ન
આવવા કે પરમ અતુલત્વ પણ છે
પરતુ ત્રણ તત્ત્વ માનવાવાળા, જીવ, પ્રજાની
એકતા વિવિધતા નથી તેમનું કહેડું એવું
છે કે જીવ છે તે ત્રણ । પ્રજાથી બિ ।
જે પણ તેમ નથી જીવ, જગત્ અને
દેશ્વર એ સર્વ પ્રજા છે એ- કેવું છે
અહમાત્મા મુક્તાકેન સર્વ ભૂતાશયસ્થિત ।
અહમાન્નિશ્ચ મય્યેચ મતાનામત યવ ચ ॥

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાના ૧૦ મા
અધ્યાયના વિભૂતિ યોગના ૨૦ મા
શ્લોકમા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અનુનને
આ પ્રમાણે જણાવે છે

“હે નિશાને જીવનાર ! સર્વ જાતી
જોના । હયમા રહેજો આત્મા હુ છું અને
હું જ ભૂતોની ઉત્પત્તિ તથા વિનિ અને
વિનાશ છું ”

એ પ્રશ્નરૂપને તાથપ વાળું
તેમજ ઘર મ તારવાળું કે પી સ પ્રદાય
વાળાઓ જડ ભક્તિના સ્વાધ્યામા લોકોને
જો થી ગયા । પ્રશ્નને આવિર્ભાવ તિભાવ
કે લીલાયુત્તમ સ્વિકાર્યું । અને ત્યા
લીલાયુત્તમ માન્યુ ત્યા આ ૧૦ પણ થયો
મને ભક્તિનુ મ્યાન પણ વધુ

પરતુ વાસ્તવિક રીતે જોના પ્રશ્નને
ત્યાની જણ્યુ ત્યાથી પ્રશ્નપત્ર જતુજ
રહુ ગન અને વાલીવી પર જે પ્રશ્ન તેને
ગી રીતે જણ્યુ ?

વર્તિ પુત્રાણ મનુજા સિતાર મનોરણાયા
સમનુસ્મરે ચ ।

સર્વસ્ય ધાતા રમચિત્ત્યમ્પ માનિત્યવળ
તમસપરસ્તાત્ ॥

પ્રયાણકારે મનસાજ્જલેન ભક્ત્યાયુક્તો
યોગમલો ચંચ ।

બુવોમય્ય પ્રાણમા વેન્યસમ્યક્ સતપર
પુરુષમુપતિ દિવ્યમ્ ॥

આવું જે પરમ સદ્-નરૂપ પ્રજા
તેને આમરવાળું ઠગવી કમનો જગે
ધાર દિમાળ જડભક્તિની ભાવ જોયો
વિવધારી વીધો વાકિત કરવાની । પ્રભુની
કૃપા મેળવતા પાપમાત્રનો કાય થય જાય
અથવા તો ગમે તેવું પાપ કર્યા પછી ભક્તિ
પૂવક ઉચ્ચાર માત્ર કેનામ રમરણથી પાપનો
કાય થઈ જાય—પાપનું કૃણ જો । વધુ ન
પડે એ માત્ર જડ માત્ર ભક્તિની જ સન ।
છે આ સમજવી મનુષ્ય સ્વજાદી વધ
જાય છે અનુપ પાપ જ્યા પછી અનુપ
પૂવક કૃણ્યુ એવું તે કદવા પાપમાદી
સુખ વધારે આવા વિચારથી અનાચાર
ભૂતુ વધી પડે છે આથી કવેચ કકાત્ર
દેવ કોદુ ન સર્વ અવનતિના કાષ્ઠ્યુ ભા

થાય છે, આવી જડભક્તિ ઘણા ધર્મોમાં ફેલાએલી છે. ક્રિશ્ચિયન ધર્મમાં પણ આ પ્રસાદની ઘણીજ ગડબડ છે. આવા સંકલ્પવાળાં માણસો જગતમાં કશે પુરુષાર્થ સાધી શકતા નથી. એઓ માત્ર ગુરુ ઉપરજ આધાર રાખીને બેસેછે. ગુરુજ તેનું શરણુ ! ગુરુ મારફતે જમે ઉધારી હિસાબથી પાપનો ક્ષય કરાવી શકે છે ! પાપકાર્ય કરવાનો કશે લય રહેતો નથી ! જડભક્તિ આ પરિણામ લાવેછે. હવે અદ્વૈતવાદના કર્મ માર્ગ ને તપાસીએ કર્મદ્વારા જીવ માત્રે કૈવલ્ય ગ્રહણ કરવું પણ મોક્ષ, કર્મ વડેજ જ્ઞાન થાય છે. અને જ્ઞાન પણ કૈવલ્ય ક'ઠનો મણિ જે ડોકની પછવાડે પડ્યો છે તેને ડોકની છાતીની બાજુ તરફ લાવવો એટલેજ મણિની શોધ પૂરી થશે જીવ જે પોતે સાક્ષાત્ શીવરૂપ છે તેની કર્મદ્વારા—જ્ઞાનમાર્ગથી જ્યારે ખરી ઓળખ થઈ જશે ત્યારે જીવભાવ જતો રહેશે, માયાના બંધ તૂટી જશે પોતે કોણ છે, તે યથાર્થ સમજશે; કર્મદ્વારા જ્ઞાન અને જ્ઞાનદ્વારા મોક્ષ

જેવાં કર્મ તેવાં ફળ. કર્મના કાયદા અચુક સુદ્રઢ સંપૂર્ણ ન્યાયી અને દયારહિત છે. એક પાપ કર્યું અને તે પછી એક પૂણ્ય કર્યું તેથી પ્રથમ કરેલાં પાપનો કદિ પણ ક્ષય થઈ શકતો નથી. જે પાપ કર્યું તેનું ફળ પણ મળવાનું અને જે પૂણ્ય કર્યું તેનું ફળ પણ મળવાનું. પ્રસાદથી કે કૃપાથી કે પૂણ્યથી કરેલા પાપનો કદી પણ ક્ષય થઈ શકતો નથી, યજ્ઞયાગાદિ કે દેવ દર્શનાદિ કે ભક્તિ કરવી એનું નામજ કર્મ એમ નથી; ખાતુંપીતું આદિ કંઈપણ વ્યવહાર, શ્વાસોશ્વાસ સૂધિને વ્યવહાર પણ કર્મમાં આવી જાયછે. અને જેવું કર્મ તેવું ફળ, જે વાવો તે લણો, જે કરો તે તે પામે; નહિ જમે કે નહિ ઉધાર કોઈનું ખૂન કર્યા પછી ગમે તેટલું પુણ્ય કરો તેથી ખૂનની શિક્ષા અશમાત્ર પણ ઓછી થવાની નથી કર્મના ફળ અવશ્યજ ભોગવવાનાં કોઈનો પ્રસાદ પામી કે કૃપા પામી મોક્ષ ભોગવવાની ઇચ્છા જીવે પુણ્ય સમાન છે ઝાંઝવાના જળ જેવી છે !!!

અપૂર્ણ.

વિવેક ગૂન્ય અતિ તુષ્ણા !!!

એજ પરાધિનતાની ઘોંસરી છે. પરાધિન થાઓ નહિ. પરાધિન શા માટે થવું જોઈએ ? કર્મ કરો પણ તેના ગુલામ ન બનો. કર્મને તમારા ઉપર સત્તાધારી થવા ન દો તમારી સત્તા કર્મ ઉપર રહેવી જોઈએ. સ્વાર્થ વૃત્તિવાળા સર્વ તરંગોને વિનાશ કરો. જ્યારે તમારામાં એવી

શક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકો કે તમારી સત્તાના દળાણુમાં એ તરંગો પુરેપુરા આવી ગયા છે તો પછી ભલે એ તરંગોને તમારા હૃદયમાં સ્થાપિત કરો સારમાં ગમે ત્યાં વિચરો. કમળની માફક સંસારમાં રહી શકશો—નિર્લેપ થઈ રહી શકશો પણ તે સર્વ ક્યારે કે સકળ વિકારો ઉપર તમારો

કાણુ આવતો હશે ત્યારેજ વૃત્તિઓના તમો શુભામ નહિ હો ત્યારેજ “ હુ અને મા'ડ ” એ માકળના અકોડા ત્યારે તૂટી જાય છે ત્યારેજ વિરાગ પ્રાપ્તી વાય છે જે માણસ ઘર સ સારનો ત્યાગ કરી સુદર વચ્ચેપણુનો ત્યાગ કરી વનવાસ જાય છે તેના તરફ વાસ્તવિક રીતે જોતા ખરેખર તેની વૃત્તિઓ મારી નથી તેના ઉપર તેની વૃત્તિઓ સરદારી લોગવે છે ને તેથી તે દુલ્લખેયવી તેનાથી નામવાનુ ઠરે છે ! પણ નથી જાણતો કે ઉપરના વિરાગને અને વૃત્તિઓને આગ્રાશ પાતાળ જેટલો તમાવત છે જ્યાં મૂધિ મન મગે ગયુ નથી, જ્યાં સૂધિ વિવેક શૂન્ય તૃષ્ણા ની નદીમા માનવ જીવન વહેતુ હોય છે ત્યાં મૂધિ તેના હાથમા ઢદાપિ પણ કિનારો આવતો નથી

જ્યાં મૂધિ ગરીબ અને ડ્રિયો સાથેનો મળધે તૂટે નહિ જ્યાં સૂધિ માનસિક તૃષ્ણાઓ મરીપરવારે નહિ ત્યાં સૂધિ માનવી પોતાના દેહનો શુભામ છે ઇદ્રિયોનો દાસ છે ! આ મા'ડો ધર્મ છે અને આ મા'ડી દરજ છે ! કેટલી પરાધિનતા ! ખરે એમ ધર્મની સાકળમા જડાએલો માણસ પરાધિનજ છે તે સર્વદા બધનમાજ એલો છે ! બધન શા માટે જોઈએ ? ધર્મનો દામ બધનમા છે ખરે વમ એ નથી જ્યાં પરત નતા જ્યાં તાજે દારી ત્યાં ખરો ધમ નથી ખરો ધમ તો એજ કે જ્યાં પરાધિનતાની બેડી તૂટી ગએલી હોય છે રાગ રહિત કમ કરવા-કેઈ પણ ઇદ્રિય અથવા વિકારને તાજે શયા વગર ડમો કરવા એજ સત્ય ધમ

એજ વેરાગ્ય વિશ્રાન્ત અને સ્વતંત્ર થઈને કમ કરી ભવાલુકાના ફળની પ્રાપ્તીની જેને અપેક્ષા નથી તેને કેદાપિ પણ કમ બધન ડારક નથી જે ઇનામની આશા રાખે છે તેનેજ શિક્ષાનુ બધન છે ! જેમા સ્વાય રહેલો હોય છે તે ધર્મ ! જેમા દામત્વ તે ધમ ! મામનો વિકારવાળો મનેહ તે ધર્મ ! કદી નહિ તે તો માત્ર વિકારી પ્રિતિ છે કુટુંબ અને ધન માટે જલહ કગવનારો સ્વાયનો એ સ પૂણુ મનુષ્ય છે તેવા માણસ તેમા પોતાનો ધર્મ માને છે પણ જો એ ધમ છે તો પછી તેમા આમક્રિત શાની ? કુટુંબકળિલો અને ધન ધાન્યની વૃદ્ધિથી હરખાઓ હો તો પછી તેમના વિયોગમા રડવાનુજ છે ! એવો બધન કારક ધર્મ, જન્મ મળુના રગડામા રોળા વનારો છે મનુષ્યને સ સાર રૂપી વગડામા પ્રયત્ન દાવાનળમા દહન કરનારો છે ! ધમનુ બધન અધમ મનુષ્યને અકુશમા રાખવા ઉપયોગનુ છે પણ ધર્મ ઉપર તે દાબ રાખે છે એ બધુ ઠીક છે પણ મારે તમારે માટે એ બધન નથી, એ આધિ નતા છેજ નહિ કમ યોગીને એ બધન ફેડી દેવાનુ છે બધન રહિત વધને પછી તમારે સ માગને જે આપવુ હોય તે આપો. હુ બધી સુખત વધુ હોય તો સુખને છોડી ઘા જ્યાં સૂધિ વિવેક શૂન્ય તૃષ્ણાની શ્રધ્ધિ તૂટી ન જાય વાસનાનો ક્ષય ન વાય ત્યાં સૂધિના કમો બધન ડારક છે પણ જેની વાસના મરી ગઈ છે જેને સુખ હુ ખ સમાન છે વિજય માન અપમાન ધન અને ધૂળ એકજ રૂપે સમજાય છે જેને આપુ વિશ્વ જડ ચૈતન્ય સર્વ

કુટુંબ રૂપ આત્મરૂપ દેખાય છે તેજ
ખરો કર્મયોગી છે—તેજ સન્યાસી અને
અને સાધુ પુરૂષ છે ! હા ! તે અવસ્થાએ
મનુષ્ય પહોંચ્યા પહેલા સંસાર તજે છે ?
કર્મથી દૂર નાસે છે ! પણ પામર જીવ
વિચારતો નથી કે કર્મથી નાસીને કેટલે
દૂર જઈ શકવાનું છે ? કર્મતો જીવનની
સાથે લગાજ રહ્યાં છે માત્ર એ કર્મ આપ-
ણને પોતાના હાસ ન બનાવી દે કે
પોતાની સત્તામાં ઘેરી ન લે એજ ચથાર્થ
રીતે સંભાળવાનું છે. એક સત્કર્મ કર્યા
પછી તેના પ્રતિક્ષણની ઇચ્છા રાખવી એ
કર્મમાં બંધાવાનું છે. મહાત્માઓ આ વિશ્વ
માં અપ્રસિદ્ધ રીતે આદ્યા ગયા છે તેને
જગત્માં પ્રસિદ્ધ થવાની કશી વાંછના ન
હોતી બુદ્ધ અને કાઈસ્ટ પ્રસિદ્ધિમાં આ-
વ્યા તેનું કારણ તો તેમના વિચારોની અ-
સર સ્થાઈ રહી તેને લઈને છે પરંતુ તેઓ
ની ઇચ્છા પોતાનાં નામ પ્રસિદ્ધિમાં લાવ-
વાની નહોતી તેઓએ જગત્ માત્રમાં
પોતાના સ્વરૂપને જોયું હતું એટલે પછી
તેને કાંઈ પણ તજવાનું કે રાખવાનું
નહોતું. કર્મની કારી તેમના ઉપર ચાલતી
નહોતી કર્મથી પ્રેશનાર નહોતા પણ
કર્મના પ્રેરક હતા મહાત્મા હતા ? મહા-
યોગી હતા ! એવાજ જનકરાજ, એવાજ
મહાત્મા શુકદેવજી ! અને એવા યીજીએ
ઘણા જેણે અહંતા છોડી હતી દેહ અને
ઈંદ્રિયોની મમતાદણ હતી એઓકર્મયો-
ગી જ્ઞાનયોગી હતા. જ્યારે વ્યાસ પતિના
ઉદરેથી મહાત્મા શુકદેવજીનો જન્મ થયો
ત્યારે દંડકમંડળ ઉપવિત લંગોટી સહ
જન્મતાંની સાથ ચાલી નીકળ્યા ! ખાર

વષ સૂધિ માના ગર્ભમાં રહ્યા હતા અને
જન્મ્યા ત્યારે સોળ વર્ષના યુવાવસ્થામાં
હતા તેઓ નરકના દારમાંથી માતાના
ઉદરમાંથી જેવા છૂટ્યા કે નાહા ! ફરી
એ ગર્ભસ્થાનમાં ન આવવું પડે તે અર્થે
વાસના તો મરીજ ગઈ હતી જેની, તેની
પાછળ મહાત્મા વ્યાસજી કે જેમણે
અઠારે પુરાણ રચ્યા હતાં પણ તૃણાને
દોર તૂટ્યો નહોતો તેઓ હે પુત્ર ! હે
પુત્ર ! અમારો એકનો એક છોકરો તું
અમને આમ તજીને ક્યાં ચાલ્યો જાય
છે ! હજી તો તારે સંસારનો લ્હોવો
લેવાનો છે એમ બોલતાં બોલતાં બુદ્ધ
બાપાપાછળ દોડ્યા છે તે સમયે એક માન
સરોવરમાં કેટલીક સ્ત્રીઓ જળવિહાર
કરતી હતી. શુકદેવજી માત્ર લંગોટ ભર
કે જેઓ ભર યુવાવસ્થામાં હતા તેઓએ
મરોવર આગળથી પસાર થઈ ગયા તે
સમયે વિહાર કરતી સ્ત્રીઓએ
જીવાન અવસ્થાનો છતાં તેના અંગે
અંગમાં સ્ફુરતી સંસારની વાસના તૂટી
ગયેલી જ્ઞાનદિપ્તી દીઠી તેથી પોતાના
જળ વિહારનો પ્રસંગ જેવોને તેવો
આહુજ રાખ્યો. પણ જેવા પેલા બુદ્ધિયા
વ્યાસજીને છેટેથી જોયા કે તર્તજ
પોતાના ચીર પહેરવા દોડી—વસ્ત્રાવટ
મયોદિત થઈ ગઈ. વ્યાસજીએ આ
અમલ્કાર જોયો ! તેને અજયથી લાગી કે
જ્યારે મારેજા પુત્ર જે યુવાવસ્થામાં
પ્રવેશ કરે છે. તે હમણાંજ તેમની પોસેથી
પસાર થઈ ગયો પરંતુ તેને જોઈને તેઓ
કોઈ પણ રીતે શરમ ન પામી અને માગ
બુદ્ધિયાથી કેમ શરમ પામી ! પોતાના

જળવિહારમા ભગપાડી લૂગડા પહેરવાની
પચાતીમા પડી ગઈ એ પ્રશ્ન તુર્તજ
પેલી સ્ત્રીઓને તેજી કયે તેમાથી એક પડી
ખાડે જોવી તેદે આપ ખુબ જાણ છે માયે
ધોળા વાળ આઠના છે અને પુગણોના
પુરાણ લખના છે પણ હૃદયમાથી તૃષ્ણા
ટળી નથી—વિવેક ગનન તૃષ્ણાનુ વહન
તમારી રંગેગમા વહે છે—તમાની વિનયી
વૃત્તિ મુઠ નથી માટે તમાની સાથે
અમારી અદ્ય અને મવાત રાખવાની
જરૂર જણાઈ તમારો પુ । જે યુવાવસ્થામા
હોતો છતાં તેની સમગ્ર શક્તિ તેના
પોતાના વાધુમા અમે જોઈ તે પોતાના દેહ
અને ઈંદ્રિયો ઉપર અધ્યાગ્રહ હોતો એને
અમને યથેચ વિહાર કરવામા ઈશી અડ
ચણ બાસી નહિ એ તમારો યુવાન પુ ।
અમને ઇન્દ્રિયરૂપ જણાયો મહાયોગી—
પરમનાની જાણુયો પણ પિતાજી આપ
ખુદાખાવા છતાં વિહારી વૃત્તિથી ભરેલા

અને માયાના ઝમના કીચકમા—જાવનમા
સપડાએલા જણાયા ! જેવી અમારે અમારા
મતી ધમ સ લાળવા પડ્યા ! એ યુવાન
અમને અમારા નમાન લાગ્યો, ઘરપુ
તેજી અધિપરી આખથી પોતાનામા અને
અમારામા ઝઘં ભેદ લાગ્યો નહિ એજો
મહાયોગી છે ! આપ હજી સ સાગી છે ! ! !
વિવેક શૂં ય જાનિ તૃષ્ણાથી આપ ઘેરાવ
લા છો, તેનો મપુળ પરિત્યાગ કરો ।
તમારા પુત્રે એ તૃષ્ણાને ત્યાગ ઈલા છે
તમે હજી તેના બંધનમા ઠે અમે જે
આહીયા દનાન કરવા આનેનીઓ છીએ
તે વેદની રૂઆઓ છીએ એ વે ના
દોહન રૂપ આપના રથેવા શ્રીમન્ ભાગ
વત ઉપર આપ પુન મનન કરો તેના તત્ત્વ
સાગ એજ છે કે —
વિવેક સુય અતિ તૃષ્ણાનો પરિત્યાગ વજ
જાવન મુક્તિ—વજ કમયોગ—જ્ઞાનયોગ
મોક્ષ

દયા મૂર્તિ—સવરીવાઈ

દયા ધમકો મુલ હે પાપમૂલ અમિમા
તુલસી દયા ન છાઢાળ જરલગ ઘટમે
પ્રાન ૧
દયા ! એ એક અમૂલ્ય બક્ષીસ છે, માનવ
જન્મની ખરી સાર્થતા દયામાજ છે
જેના હૃદયમા દયા છે તેજ પ્રભુનો સાચો
ભક્ત છે પ્રભુને પ્રસન્ન કરવાનું અથવા
નિજાત્માને બાલુવાનું ખરૂં સાધન દયા
છે । દયા એ એક એવી ઉત્તમ બક્ષીસ છે

કે દયાના પ્રભાવથી મનુષ્ય મોલધામને
મેળવી શકે છે જે યોગ યા ।—નસાદિઠથી
પ્રાપ્ત થવું દુર્લભ છે તે દયાવડે સહજ
થાય છે અમારમા જે દુખ આપત્તિ
અને ક્લેશ જોવાના આવે છે તે માત્ર
દયાના અભાવનું કારણ છે, જે મનુષ્યની
રંગેરંગમા દયાની બાવના રમી રીટોય
તો આખું વિશ્વ તેને પોતામય જણાય
પારકાને દુઃખે પોતે દુઃખી યાય તે પોતે

ભૂખ્યો રહે પણ ખીજની ભૂખનું નિવારણ કરે પોતે તૃષાતૂર છતાં સામા તૃષાતૂરને પોતાનું પાણી પીવાને આપી દેય ! તે કોઈને હુ ખી કરી શકેજ નહિ. એવો મનુષ્ય જગત્તો મિત્ર થઈ પડે છે તે જન્મ મરણના ચક્રમાંથી છુટી જાય છે. માના ગર્ભમાં તેવા મનુષ્યને પુનઃ અવતરવું પડતું નથી.

જે ધર્મમાં દયા નહિ તે ધર્મજ નહિ. સર્વ પ્રાણીને પોતાના આત્મા પ્રમાણે જોવાં આત્મવત્ સર્વ ભૂતેષુ એ મોક્ષ માર્ગની શ્રેણી છે. એ ઈશ્વરી ભાવ છે એજ મનુષ્યની ઐશ્વર્યતા છે. ગમે તેટલો પૈસો મેળવે, રંગ મ્હોલ કરાવે, સાત મણની તળાઈમાં પોટે, લાખો પૈસાનો માલિક થાય, પોતાને શેઠ કહેવરાવે, ગાડી ઘોડાના સહેલ સપાટા કરે, નોકર આકરો ઉપર પોતાની સરકારી બતાવે, એ સર્વ અથવા તેથી પણ અધિક હાકમી કોઈપણ મનુષ્ય લોગવે, છતાં એ ઐશ્વર્યતા, દયાની ઐશ્વર્યતા પાસે તૂચ છે ! ક્ષણિક ભવિતની ખાલી તૃષ્ણાની તૃપ્તિ છે ! મહાત્મા ઐઘ દયાના દેવ હતા દયાના રજકણથીજ એનું શરીર બધાયું હતું દયાના ઝરણ તેના રક્તમાં તેની નાડામાં અને તેની ધમનીઓ વહેતાં હતાં ભવ શીવરૂપ ત્યારેજ થઈ શકે કે જ્યારે માનવ હૃદય દયાથી દ્રવિત થાય.

આજે આપણે જેનું ચરિત્ર શરૂ કરીએ છીએ તે સાક્ષાત્ દયાની દેવી હતી—દયાની ભૂતિ હતી.

પૂર્વે આર્યાવર્તના કોઈ મધ્ય પ્રદેશમાં એક સુરસંગ નામે લીલ રાજા

રાજ્ય કરતો હતો. લીલ રાજાનો રાજ્ય પ્રદેશ બહુ મોટો નહોતો તોપણ જેટલો પોતાના તાબામાં હતો તેના ઉપર રાજ્ય અમલ બહુજ વખાણવા લાયક તે ચલાવતો હતો. લીલ રાજા પોતે નીતિમાન શૂરવીર અને દાનેશ્વરી હતો, પ્રજાની દાદ પોતે જાતે સાંભળતો; ને જેમ બને તેમ પંચ મારફતે ચુકાદા આપાવતો. તેની પ્રજાને વધીલ ખારીદરોથી ખાલી થવાનો વખત તે આપતો નહોતો. પ્રજાના કર-વેરા તેની શક્તિ અનુસાર રાખવાના આવતા અને જે, તે આપવા અશક્ત જણાય તેને તે માફ કરી દેતો.

તેના તાબાના અધિકારીઓ તેની પ્રજાને પીડી શકતા નહિ કે કોઈ પણ જાહેને પ્રજાને સતાવતા નહિ એવા રૂઝ રાજ્ય અમલથી લીલ રાજાની કિત્તિ સર્વત્ર ફેલાઈ હતી. ખીજા રાજ્યોમાં એ રાજ્ય નાનું છતાં તેની ગણના મોટી થતી. રાણી સુરતાબા પણ પ્રજાને માતા સમાન બહાલાં લાગતાં રાજા રાણી બંને રૂઝ સ્વભાવનાં અને સાધુવૃત્તિવાળાં હતાં. તેને સતાનમાં માત્ર એક પુત્રી હતી જેનું વૃત્તાત આપણે લખવા બેઠા છીએ જેના જન્મને જેની વાતને જોકે વર્ષોનાં વર્ષો થઈ ગયાં છે યુગ ઉપર યુગ ચાલ્યા ગયા છે તથાપિ જેનું નામ પ્રાતઃ સ્મરણિય થઈ પડ્યું છે તે દયાની દેવી—દયાની ભૂતિ આપણી એ સખરી બાઈજ હતી ! એ કન્યા રત્ન કોને આપવું તેના વિચારમાં લીલ રાજા હતો ! જે સમયનું આપણે વર્ણન આ લેખવા બેઠા છીએ તે સમયે લીલ રાજાની પુત્રી સખરી બાઈની

ઉમર મોળ વપની હતી સુરતા રાણી
લીલરાય પાને વારે વારે એજ વાત
લાવીને રજુ કરતા કે સખરી ખેન સાડ
કોઇ કોઇ વર શોધવો

પ્રધાનને મોકની પોતાના સમાન
કોઇ લીલરાયનુમાર કે જે સખરીના કપ
શુભને યોગ્ય હોય તેની તપાસ કરાવી
શુર ભુમિના મહિઝાના પ્રદેશમાં કોઇ
લીંગસગ નામનો લીલરાયનુમદ્ધર લખ
અને પ્રજનો પિતા સમાન સરસક રાજ
હતો તેનો કુમાર પણ ખાપ તેવા બેગ
એ અનુસાર તેવેજ સદ્ગુણી અને
પ્રજનો પ્યારો હતો તેની ઉમર વર્ષ ૨૫
ની હતી નામ શુભોલ કુમાર હતું
પ્રજોગ મારફત શ્રીફળ મોકની સખરી
નુમારીના વેવિશાળનુ નક્કી કર્યું ભીરસગ
રાજાએ શુભોલ નુમાર અર્થે તે શ્રીફળ
સ્વીકાર્યું ઘડિયા લગ્નની વિનતિ જ્ઞાપી તે
કબૂલ રાખવામાં આવી ને લગ્નનો દિવસ
સુકર ક્યો અને ઠેકાણે લગ્નની મોટી
મોટી ધામધુમો થવા માડી સુરસગ
રાજાની પ્રજ, કુમારી સખરી જાના
લગ્નની ધામધુમ દ્રવ્યના ઉમળકાથી
કરવા લાગી પોતાના ઘરને રૂડી રીતે
શાગાવવામાં પ્રજાએ ધાધુ વાગી જોયું
નહિ દ્રવ્યના પ્રેમથી જે વાય છે તેનો
સોમો ભાગ પણ બખાત્કારથી થતો નથી
અને આધુનિક મમથમાં ત્યારે એવા
કોઇ લગ્ન પ્રસંગાદિકે ગવરનર ક્વરનર
આવવાના પ્રસંગ હોયડે ત્યારે સુને
વગેરે ધોળાવવાનું તેમજ ગારણામાં
બતીઓ સળગાવી દીવાળી બનાવવા
માટે લોચે ઉપર જે દાકમી ગથવા

દળાણ કરવા જેવું કરવામાં આવે છે, તે
તો ખરે હોળી જેવુંજ હોય છે એમ
વિાળી વાય નહિ દ્રવ્યના પ્રેમ વગર
ગત કે મોટો મહારાજ હોય તોએ શુ
ધયુ ? પ્રેમ એજ અજબ ચીજ છે પ્રેમ
અગમ્યને ગમ્મિમાન બનાવે છે મુએનાને
ઉવતું કરે છે ! રાજને રાજ કરે છે !
એવી દેવી પ્રેમ લાવનાના ઉમળાથી
સુરસગ રાજાની પ્રત સખરી નુમા
રીના લગ્ન પ્રસંગને શોભાવવાને તન
મન ધનથી પૂર્ણ પ્રયત્ન કરી હતી
રાજનગર ડોડ અનોકિક બન્યું હતું
એવેથીજ બમ નહોતું રાજ્યની મઘળી
આલમ એજ રગમાં હતી અને તેવી
આખું ગત્ય આ લગ્ન સમારંભની
અપૂર્વ ગોલાથી શોભી રહ્યું હતું

ભીરસગ રાજાને એ એજ પુત્ર
રત્ન હતું અને શુભોલ કુમાર શુભના
ભાગર રૂપજ હતા !

પોતાના માડ જી એજ નુમારના
લગ્નનો પ્રસંગ હોવાથી ભીરસગ રાજાએ
મોટા ઠાઠમાંથી જન કાગી હતી હજારો
માણ્યોવી અનેની એ જન જતો માગ
રમાં પૂર આવતું હોયની એરો દેખાવજા
પતી હતી લગ્નની સુદતને માન આડ
વિવસ બાકી ગદ્દા દત્તા જન સુગસગ
ગળના રાજ્ય નગરમાં આવી પટોવી તેને
માટે ગામ બહાર વિન વિચિત્ર ગળના
મોટા મોટા ગીગીર ઠેક વ્યા દત્તા
જે ઠી પાને આજના તળુઓ માનક ગાળ
જણાય તેવા દત્તા જનની આગત્
વાતા માટે એવી રૂડી યોજના કર-
વામાં આવી હતી કે સુગસગ રાજાની
કીર્તિને તે જોખન તી કરતી હતી

આનંદના દિવસો વાતવાતમાં આલ્યા જાય છે આંખના નિમિષમાં પૂરા થાય છે તો માત્ર આઠ દિવસના શા આશરો ? આવ્યા રમઝમ કરતા આંગણુ આગળ.

સખરી કુમારી જ્યારથી સમજણી થઈ હતી ત્યારથી ધન્વર લક્ષિત પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી કરતી હતી. રાજ સુરસંગે કુમારી સખરીની બાલ્ય કાળથી એવી રૂઢી વૃત્તિ જેઈ રાજનગરની બહાર એક શીવ મંદીર બંધાવ્યું હતું. પાસે એક વિશાળ ધર્મશાળા હતી જ્યાં આપંગ અનાથને કાચું અને પાકું આનાજ પેટ પૂર સખરી કુમારી પોતાને હાથે ગરીબોને આપતી. પોતાની બાળ સખીઓ સાથે સર્વદા તે શીવ પૂજન કરવા આવતી સવાર સાંજ એમ બે વખત અને એ બંને વખત ગરીબોની તે સાંભળી લેતી. પાસે એક આપધશાળા પણ રાખવામાં આવી હતી સખરી પોતે જાતે જાતે હાથે હાથ ગરીબોનાં હુંખ નિવારણ કરવા મથતી ! તેનું હૃદય બીજનાં હુંખ જોવાને અશક્ત હતું ! ખરે ! તે દયાની સુતિજ હતી સાક્ષાત જાણે દયાદેવી હોયની તેવીજ તે હતી.

આજે સખીઓ સાથે શીવ મંદીરે સખરી કુમારી આવી છે. આવતી કાલે લગ્ન છે સખરી જેમ દયાની ભૂતિ હતી તેમ લાવડયતાની પણ ભૂતિ હતી. સોળ વર્ષની રાણી કુમારી દેવ કન્યાને લક્ષ્મીવત કરે એમ શરદ પૂર્ણિમાના ચંદ્ર સમાન શોભતી હતી.

સાથેની સહચરીઓ ઉપવનમાં જ્યાં ત્યાં ફરે હરે છે સખરી કુમારીના લગ્ન પ્રસંગને લીધે સા આનંદ મસ્ત

યથારૂચી ઉપવનમાં રમણ કરી રહી છે તે સમયે સખરી કુમારી એકાગ્રવૃત્તિથી શીવ ધ્યાનમાં લાગેલી છે. અને તેજ સમયે શુભોત્તલ કુમાર સાક્ષાત કામદેવજ હતા તે પોતે એકલાજ ફરતા ફરતા તે શીવ મંદીર આગળ આવી ચડ્યા ! સખરી કુમારીને તેણે કદાપી જોઈ ન હોતી પરંતુ તેની જ્યાતી સર્વ પ્રકારથી સાંભળી હતી અને તેથી તેજ ક્ષણે રાજ કુમાર શુભોદે બલ્યું કે આજ મા'રૂં પ્રેમયાત્ર ! આજ સખરી કુમારી ! અહો ! મા'રૂં ધન્ય લાગ્ય છે કે આવી પવિત્ર પ્રમદાનો હું પતિ થઈશ એમ મનમાં અનેક તરંગો વિજળી માફક ઉદ્ભવતા ગયા તેવામાં ધ્યાનમાંથી સખરી કુમારી સુક્ત થઈ પાછળ ફરી જુવે છે તો શુભોદ કુમાર !

પ્રેમે પ્રેમ, મેણે મેણ ને હૃદયે હૃદય મળ્યાં એક બીજાં હૃષ્ ઘેલાં થયાં આવતી કાલ ક્યારે થાય કે અગ્નિ દેવ સમક્ષ આપણે શાસ્ત્ર વિધિય લગ્ન કરી કૃતારથ થઈ એ એમ એ પ્રેમ ઘેલાં પાત્રોના યોગમાંથી જોલો સ્પુરે છે તેવામાં સખી મડળ આવી પહોંચ્યું રાજકુમાર શુભોદ અને સખરી કુમારીની વાત અધવચ ચાટકી. તો પણ શુભોદ કુમારે બહુજ ઝડપથી પૂછી લીધું કે હે રાજકુમારો આવતી કાલે તો હવે તમે અમારાજ પ્રિય પતિન થવાનાં ને ? કુમારી પણ બહુજ ત્વરાથી જોલી ગઈ હતું તમનેજ આહુછું શુદ્ધ પ્રેમથી આહુછું પણ લગ્ન ! લગ્નની વાત હરિ જાણે ! હૃદય શાંતી પૂરતું નથી ! ! ! (આટલા જોલ પૂરા થતાં સખી મડળ આવી પહોંચે છે. શુભોદ કુમાર વિચાર અસ્ત થાય છે ત્યાંથી ખસી જાય છે.

અપૂર્ણ.

કોથ પચીશી

અધ અરણા ૫૧—અધ અલક છ ૬,

કોથ કરે કવજે સમજુ નર દેવ

કોથ મણુદિ તણોજ વિ રણુ, કોથ ગુણશાતી વિનાગજ ૧
કોથ અચાનક ચાનખો હર, કોથ કરે કવજે સમજુ નર ૨
કોથ અવૃત્ય અચિત્ય ડરાવે, કોથ સુસત્ય અસત્ય ભુલાવે,
કોથ અગત્ય સુઠત્ય ભુલે ભર, કોથ કરે કવજે સમજુ નર ૩
કોથ પ્રવાહ અથાહ અલખ્યો, કોથ તરંગ વિરંગ પ્રમાખ્યો,
કોથ સુગ સમોજ સદા હર, કોથ કરે કવજે સમજુ નર ૪
કોથ ધડીભર ભાન ભુલાવે, કોથ ધડીભર જ્ઞાન દુલાવે,
કોથ ધડીભર ભણ બને ખગ, કોથ કરે કવજે સમજુ નર ૫
કોથ થપે જન ખૂન કરે છે, કોથ વડી નીજ પ્રાણ હો છે,
કોથ ખેખર આદતનું સર, કોથ કરે કવજે સમજુ નર ૬
કોથ વિરોધ વિરોધ વધારણુ, કોથ સુખોવ તણો પણ મારણુ,
કોથ ક્રોધ તુસપ તણુ ધર કોથ કરે કવજે સમજુ નર ૭
કોથ પ્રવિણ કરેજ મતિ વિણુ, કોથ અક્રીણુ સુરા મમ છે હીણુ,
કોથ વરૂ રૂપ બણ્ય જનાવર, કોથ કરે કવજે સમજુ નર ૮
કોથ સુધર્મ તણોજ વિનાશક, કોથ સુઠમ મહી પણ નાસક,
કોથ અરે નર બણ્ય નિશાચર, કોથ કરે કવજે સમજુ નર ૯
કોથ સુસપ તણુ મૂળ છેદન, કોથ અભેદનનુ પણ ભેદન
કોથ નિરતર છે દુખનો ઝર, કોથ કરે કવજે સમજુ નર ૧૦
કોથ અઢારણુ પણ કારણુ કોથ અશાતી તણુજ ભારણુ,
કોથ થકી નં નિત્ય શુણી ડર, કોથ કરે કવજે સમજુ નર ૧૧
કોથ અમોવ દુકૃત્ય તણુ કળ, કોથ સુખોધ તણીજ હોતો ડગ,
કોથ સદવ દિલે દુખનો ભર, કોથ કરે કવજે સમજુ નર ૧૨
કોથ ડરી પસ્તાય ધણા જન, કોથ ભરી દુખ ભાર ભોતન,
કોથ હો શુભ પુણ્ય તણોધર, કોથ કરે કવજે સમજુ નર ૧૩

ક્રોધ રૂપી ઘટમાઢી પડયો ઘણુ, ક્રોધ હણે શુભ મિત્ર ડહાપણુ,
 ક્રોધ હમેશ હણે જન જે પર, ક્રોધ કરે કવજે સમજુ નર. ૧૩
 ક્રોધ ખચે બહુ ખર્ચની ખાતર, ક્રોધ અભાગ્ય તણી ગણ્ય કાતર;
 ક્રોધ એરે નર ભોરિંગનું દર, ક્રોધ કરે કવજે સમજુ નર ૧૪
 ક્રોધ કુહાડ હણે મૂળને થડ, ક્રોધ કુહાડ હણે શીરને ધડ,
 ક્રોધ કુહાડ હણે પરને ધર, ક્રોધ કરે કવજે સમજુ નર ૧૫
 ક્રોધ ભયા નર છે નહિ છે ખર, ક્રોધ ભયા જીવતા ન જીવે મર;
 ક્રોધ ગણો જનમા જનનો છર, ક્રોધ કરે કવજે સમજુ નર ૧૬
 ક્રોધ તજે ભગવાન ભજે ધર ક્રોધ તજે ધીર ઢાલ ધરે કર;
 ક્રોધ તજે ઉપકાર કરે પર, તે ઘર સ્વર્ગ થકી પળ છે ઘર. ૧૭
 ક્રોધ જીવે થળમાઢીં ભર્યું જળ, ક્રોધ જીવે જળમાંઢીં ઠર્યું થળ;
 ક્રોધ જીવે દશકંધ તણું બળ, ક્રોધ કરે કવજે સમજુ નર ૧૮
 ક્રોધ કરે જન જોધ અધક્ષણ, પામર તૂલ્ય ગણોજ તતક્ષણ;
 ક્રોધ ભયાનક તિક્ષણ છે શર, ક્રોધ કરે કવજે સમજુ નર ૧૯
 ક્રોધ કરે નહિ હોય વિચક્ષણ, ક્રોધ કબલ તણુંજ કુલક્ષણ,
 ક્રોધ ખરેખર છે અહિનું ગર, ક્રોધ કરે કવજે સમજુ નર ૨૦
 ક્રોધ ભલા જનનો જીવહારક ક્રોધ સુસંધ્ય ગણોજ સંહારક;
 ક્રોધ જહાજ ઠરે નહિ ખંદર, ક્રોધ કરે કવજે સમજુ નર ૨૧
 ક્રોધ તજી શુભ શાંતી દિલેધર, ક્રોધ તજી ભગવાન ભલેનર
 ક્રોધ તજે નર દેવ બરોખર ક્રોધ કરે કવજે સમજુ નર. ૨૨
 ક્રોધ ખરાખી તણો દુઃખ સાગર, ક્રોધ વિવાદી કરેજ કહ્યાગર;
 ક્રોધ તણુંજ ગુટેલુંજ લંગર, ક્રોધ કરે કવજે સમજુ નર ૨૩
 ક્રોધ નિરંકુશ જંગલી વારણ, ક્રોધ નિરંકુશ છત્રજ ધારણ;
 ક્રોધ કમશાન કરે શુભ મંદર, ક્રોધ કરે કવજે સમજુ નર. ૨૪
 ૨૫ જુઝાવે જ્ઞાન દિવાકર, ક્રોધ જુઝાવે નહિ ધડને શર:
 જુઝાવે કુકર્મ તણો ખર ક્રોધ કરે કવજે સમજુ નર ૨૫
 ૨૬ જવાન એરે નર, ભક્ષિત સને ભગવાન તણી ધર,
 કરે પર, તે ભગવાન હુદામઢીં હાજર. ૨૬

તત્ત્વમસિ

સામવેદના ધાન્દોગ્યોપનિષદમાત્ર
આ મહા વાક્ય તત્ત્વમસિ છે—તેતુછે
પ્રજ્ઞાનબ્રહ્મ એ ઋગ્વેદુ બ્રહ્મસ્મિ
એ યજુર્વેદુ અને વયમાત્મા બ્રહ્મ
અથવણુતુ મહાવાક્ય છે આ મહાવાક્યો
યથાથ સમજાય તા જીવને મોક્ષ મળે—
વસ્તુ ગતિ યથાથ સમજાય તેજ મોક્ષ—
બધનનો ભગ તેજ મોક્ષ—સવમય બ્રહ્મ
જ્ઞાન થાય તે મોક્ષ—જીવ લાવે જે પરિ
ષ્ઠેદવા અયાસ છે તેના ભગ થઈ એકા
કાર ન થાય તેતુ નામ મોક્ષ—મહાત્મા
ઉદ્ધાલકનો પુત્ર એતડેતુએ ખાર વધ સુધી
ગુરુને ઘેર રહી, બ્રહ્મચર્યવ્રતતુ યથાર્થ
પાલન કરી સર્વ વિદ્યા સંપાદન કરી,
પરતુ તેના હૃદયમા ઉત્ત અભિમાનનો
અકુર કુટ્યો તે એમજ સમજવા લાગ્યો
કે મે સવ બાણ્યુ ! એમ અભિમાનમા
જિન્મત થએલો જ્યારે તે પોતાને ઘેર
આબ્યા ત્યારે પિતાએ તેના વર્તન ઉપરથી
બાણ્યુ કે પુત્રે જે ઢાંચ મેળવ્યું છે તે
વાસ્તવિક રીતે શુન્ય જેવું છે કાગળકે
જે બણવાનું જે મમજવાનું અને જે
જેવાનું તે તો બધું હજી તેને ખાટીજ રહ્યું
છે જે બાણ્યુ છે તે માત્ર સસારની વેળા
સબધનું છે આ પ્રસંગમા આપણે
આપણા આધુનિક યુવાન વર્ગતરફ દ્રષ્ટિ
કરીએ તો તેઓની કેળવણી પણ શુન્ય
જેવીજ છે માત્ર એવું ગીએ છે કે નહિ
અહીંનું કે નહિ તહીંનું ! બી, એ અને

એમ એ સૂધિ માથુ પટકી પટકી
ઢીંગલાઢગ એમ રમળતા જણાયછે !
એવા તનમનથી તુટેલા સમાર સાગરમા
માત્ર પોતાની નાવડી પોતાનાજ સ્વાધિ
પેટને ખાતર ચલાવે છે ! પણ જેટલું
શીખ્યા તેટલું પોપટીયું જ નાન બુન્ટર,
ખગોળ, અને ભુતળ લણ્યા ! અર્થશાસ્ત્ર
ગણિત અને ભુમિતિના મિદ્ધાતો સિદ્ધ
કર્યા પણ જે મિદ્ધાત મિદ્ધ કળવાનો
હતો એ સિદ્ધાંતો અધારામાજ રહી
ગએલો હોયછે ! આ તો શિખ્યાએવું કે
ઘરમા તાવડી તનેના કરે ને બડા
સાહેબના મગજમા ખાતર ખાટી પવન
લણતા લણતા પિતાને લિખ માગ
તા કર્યા ને પહોંચ્યા વિલાયત ! મેળવી
મોટી ડીઝીને આબ્યા દેરામા દેરાના રીત
રિવાજ ધારા ધોરણ સર્વ નજારા, ઘડના
માખાપ મવ બેવડું અને જડ જેવા
ખાયડી ખાગી ! બસ અગરેજી ગિત
રિવાજેજ આકાશમાવી ઉતર્યા અને
વિલાયતી મદમડીઓ બાણ્યુ જ્ઞાનની !—
(મદવાડ) સુતિ ! આણુ સમજ્યા આણુ
લણ્યાને આવો પવન લઇને આબ્યા !
ઉપર ચોટિયું જ્ઞાન મેળવ્યું કાંઈ એણુ
ન શીખી લાબ્યા કે રેશમા મોટા હુનરો
જગાવી શકે કે જે દ્વારા દેશની દાગિ
દ્રતા દુર થાય ! ખરી રીતે જોતા તો
દેગમા દારિદ્રતા ખેચી લાવે છે ! દેગી
માવતુ જ્ઞાન સુતક કરી બેલોલોના

કાંતી કોટી સૂર્યને લગ્નિજત કરે એમ પ્રકાશતી હતી. દુર્યોધન, શકુની આદી મુખ્ય મંડળ શ્રીકૃષ્ણને તેડવા ગયું હતું રસ્તે જયનાદના ઉચ્ચારો સંભળાતા હતા. પાંડવ કૌરવોનો જ્ય થાઓ—સમાધાન થાઓ એજ લોકોની પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના હતી. પુષ્પવૃદ્ધિથી શ્રીકૃષ્ણનો રથ છવાઈ ગયો આકાશમાં દેવનાં હૃદયની વાગ્યાં શ્રીકૃષ્ણનો અતૂલ પ્રતાપ તેની મુખાકૃતિ તેમજ દૃઢતા જોઈ જેમ સિંહને દેખી શિઆળવું ક'પાયમાન થાય તેમ દુર્યોધન ક'પવા લાગ્યો. શ્રીકૃષ્ણે સલા મંડપમાં પગ મૂક્યો પ્રતિહારે જયનાદ ઉચ્ચાર્યો; સમસ્ત નગર જનોએ જયનાદ ઉચ્ચાર્યો, ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા ઉભા થયા ને કનકના દિવ્ય આસન ઉપર શ્રીકૃષ્ણને બેસાડવામાં ગાળ્યા સાથેના આસન ઉપર વિહરણ બેઠા, લિષ્મ, દ્રોણ વગેરે પણ ચોગ્ય સ્થાને બેઠા. દુર્યોધન ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાની પાસે બેઠો બાકીના કૌરવો અને તેના સહાયકો તથા નગરજનોથી સભાનો મંડપ ખીચોખીચ ભરાઈ ગયો હતો. મુખ્ય માણસોની એ સલા બાંહે સાગરમાં પૂર આવ્યું હોયની એવો દેખાવ આપતી હતી દેવલોકની સભાના કરતા અધિક દોરહમામ આ સભાનો દેખાતો હતો. શ્રીકૃષ્ણ આસન ઉપર બિરાજતા જયનાદનો ઘોષ પૂર્ણ થયો સર્વત્ર એક સરખી શાંતી પ્રસરી ગઈ સર્વ અપાયૂષ બાંહે નિર્જનવન ઘાટું જંગલ કે ચિત્રમાં પાડેલાં ચિત્રો બાંહે ચોગરૂં થએલા સહાયોગીઓનો ગદ્રિકાશ્રમ ! એમ સંપૂર્ણ શાંતી પ્રસરી ગઈ.

શ્રીકૃષ્ણના મૂખમાંથી શું નીકળે છે તે બાણવાને સલા સમસ્ત અને પ્રેક્ષક જનો તલપી રહ્યા હતા.

શ્રીકૃષ્ણે પોતાના દરબજાને ઘટતી રીતે ગંભીર સ્વરથી દ્રઢતાથી અને હિતકારી વચનોથી બોલવાનું શરૂ કર્યું.

હે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા ! સત્ય, દયા, ધર્મ, ક્ષમા એવા ઉત્તમ ગુણોથી વખણાતા તમારા કૂળની અવદશા ન થાય, કૌરવો પાંડવો વચ્ચે સમાધાન થાય અને બંને ભાઈઓ એકજ ભાણામાં બેસી જમે એમ મારી પૂર્ણ ઇચ્છા છે. પાંડવ અને કૌરવો ઉત્તમ પિતાના પુત્રો છે. તેઓ સલાહ સંપત્તિ વરતે તો ત્રેલોક્યને ક'પાવી શકે ઇંદ્રલોકનો વૈભવ અને સુખ માનવ લોકમાં લાવી શકે, પણ હા ! એ સદગુણો પોતાના સ્થાનથી બ્રહ્મ થવા લાગ્યા છે ! દુર્યોધન લોભ અને દ્રેષ-પ્રુદ્ધિથી પાંડવોના વાજબી હક લૂટી લેવાની અધર્મ ઇચ્છા ધરાવે છે તેની ઇચ્છા ઉચ્ચ તેમજ પાપી છે દુષ્ટ વાસનાથી પુરિત છે ! પણ અધિક આશ્ચર્ય તો એજ છે કે તમે પણ તેમાં સમ્મત થયા છો ! સતી ગાંધારી પણ જોઈતો પ્રયાસ કરી શક્યાં નથી ! બંને પક્ષો સમજ સહસહનો હિસ્સો વહેંચી લેય તેમાં ઉભયનું કલ્યાણ છે—ક્ષેમ છે. પાંડવોએ આજ દિવસ સૂધિ જે ધિરજ રાખી છે તે સ્તુતિપાત્ર છે પણ હવે એ ધિરજનો અત નજીકમાં છે તેઓએ ધર્મ-ગર્વનું રૂઢી રીતે ખાલન કર્યું છે ! દુર્યોધન દુષ્ટ વૃત્તિથી છળ કપટનીજ બાણ રચ્યો છે. પણ એ નિશ્ચય રા. ને કે ધર્મનોજ

વિનય છે ઠદિ અધર્મનો વિનય તપીજ માત્ર ઉપર ઉપરથી ઉજળું ઉજળું દૂધ દેખાય પણ આખરે ધૂળની ધૂળ ! વળા આપ વૃદ્ધ અને વડીલ છે કૌરવો અને પાંડવો એ તમારી જમણી અને ડાળી આખ છે જમણી અને ડાળી ભુજ છે એક ધનરૂપ છે બીજી કિત્તિરૂપ છે એક પાસે સુવણ છે એક પાસે સુગંધ છે અથવા કેને તજશે ? આપે જ નેને મલાળના કિર્તિ વગરનું ધન વ્યર્થ છે ! જને ભુજ એ સરળીજ ઉપયોગી છે સુવણમા સુગંધ આવીને વસે તો કેટલો આનંદ ઉપજવે ! એકમા માનવ જળ છે બીજામા દેવતાઈ જળ છે આપ કેને તજશે ? આપ જ નેને સાચવો એકને માચવવા જતા જ નેને ખોશો માટે ઉદાર હૃદયથી જ નેને સલાજો કુરૂજની કિર્તિ ત્રિલોકમા પહોચાડો

તમારા પુત્રો જે અવળે રસ્તે ઉતરી પડ્યા છે, ચીલા ઉપરથી ઉતરી ગયા છે, ઘરેડમાથી નીસરી ગયા છે તેમને રસ્તા ઉપર લાવો અધર્મથી વિનયની આશા રાખનાર આખાની આશાએ અરધાને પણ શુભાવે છે !

પણ તમારા સર્વના હૃદય એવા નિષ્કુર થઈ ગયેલા જણાય છે કે તમારા હૃદયને કશી અસરજ થતી નથી બહેન

વાને ઉત્સુક છે તેઓ પણ સલાહને આહવાર અને વડીલોને માન આપનારા છે તો શા માટે વહેચીને ખાતા નથી એકલુ આગતજ હોઈયા કરી જવામા ગી મજ છે ? કલાચ બીજાને દુખી કરી અથવા તેનું દળાવી મનુષ્ય મલકાય પણ તે કેટલો વખત અધર્મના પાયા ઉપર ચણેલી ઇમારત ગમે તેટલી સલાજથી ચણવામા આવે પણ તે એકાએક અણચિતવી ડડડ ભૂ કરતી તૂટી પડે છે તેમા નિવાસ ઢરનારા અને તેની આસપાસ રહેનારા સવનો વિનાશ થાય છે ! તો શા માટે અધર્મના મહેલની ઇમારત રાખો છો ? ધમની ઝુપડી સારી છે પાંડવોને હિંમો પાંડવોને આપવાથી તમારી કિર્તિનો વિસ્તાર થશે દુધ બહી મયમ્વ તમારાજ હાથમા રહેશે તમારી મેયતા જળવાઈ રહેશે બીજા રાજાઓથી તમે નિભય રહેશે ધમમાગ પરિપૂર્ણ પાલન થશે પાંડવો અને કૌરવો એકબીજાના સ્નેહ અને મમતામા સકળાઈ ભૂમડળમા અતૂલ પ્રતાપ પ્રાપ્ત કરશે જય ડક વજરાવશે

તે પછી દુયાધન ને સળધીને ડહુ, હે દુર્યોધન ! કાઈ સમજ ! તુ છાક્રી જા મા ! જેના ઉપર તુ તારા વિનયનો આધાર રાખે છે તેઓ સીમ અને અર્જુ

દિવસ અસ્ત થવા આવ્યો હોય છે એવા મૂઢને બીજાના રૂઝા વિચારે ગળે ઉતરતા નથી કડવા ઝેર જેવા લાગે છે ! પણ કડવાશન મૂળની કડવાશ ટાળે છે. કડવું ઔષધ ગુણુકારી નીવડે છે રંગેરંગમાં પથરાઈ રહેલા રોગને નિર્મૂળ કરવામાં કડવીજ ઔષધી અમૃત સમાન ગુણુ આપે છે. માંરા કડવા બોલ તારા હિતના છે પાંડવોના પણ હિતના છે બંનેનું તેમાં સાડું છે પાંડવો તારા ભાઈ છે. ભાઈ પોતાનો ભાગ ન માગે ? તમારી પ્રજામાં તમારી બહુજ અપકિર્તિ થાય છે. માટે સમજીને કડવી ગોળી ગળે ઉતાર. પાંડવોને દુઃખી કરવામાં શું બાકી રહ્યું છે ? હજી કેટલાક દુઃખી કરવા છે. સિંહરા-જની છેડ કરવામાં બાકી મળ નથી મસ્કરીમાંથી મ્હોત થશે ! હાંસીમાંથી ખાંસી થશે ! હસવતું બસતું થશે ! આપું લેવા જતાં અરધું એ જશે ગાંઠનું ગોળી-ચંદન જશે ! સમજ. કહ્યું, શકુની અને દુઃશાસનની સંગત તજ. તારી ખુદ્દિ બગડી છે માટે હાલ તું આ સર્વ બટપટથી લગ રહે - લીંમ, દ્રોણ તારા પિતા વૃતરાષ્ટ્ર અને તારાં માતાજી ગાંધારી, સર્વતું વલણ સંધી તરફ છે. માત્ર તારીજ વૃત્તિ હોયાં કરી જવાની છે. પણ એમ સમજ કે ઘટિત આહાર કરાય પેટમાં સમાય તેટલું જ ખવાય. અકરાંતીયાપણું કરવાથી ઉલટી ઝાડો મરકી કોલેશ માહામારી ને પરિણામે મૃત્યુજ થાય ! માટે એ માર્ગ તજ. રૂઝા માર્ગ અહણ કર. તારા કપાળમાં બધું લખી નથી આપ્યું. તમારા બંનેના કલ્યાણુ અર્થે

હું વધિ ચલાવવા આવ્યો છું. સમજી રાખજો. બરાબર સમજી રાખજો. કે પાંડવો ચૂડલા પહેરીને બેઠા નથી ઈંદ્ર પાસેથી પણ પોતાનો હિરણ્ય લેવા સમર્થ છે તો તું તેની પાસે શા હિસાબનાં કયાંઈ ચાંચડની માફક યોગાધ જઈશ, તારું અગિયાર અઢૌણિ સૈન્ય કયાંઈ દગાઈ જશે ! પાંડવથી પસ્તાતું પડશે ! ગરથ ગયા પછીનું જ્ઞાન વ્યર્થ છે તારી બાજી બધી ધૂળ છે ! જુગારમાં હાર્યો ! એ આશા હવે રાખતો ના. શકુની મામાના છગ કપટના દાવ હવે ચાલવાના નથી ! તારા દુઃશાસનની ધડીચો ગણુક ચુકી સમજી લે. લીમની લીંચ પ્રતિજ્ઞા તેના રક્તમાં ધમધમ વહી રહી છે ! હવે તેઓ કુરૂક્ષેત્રમાં તારી સામે ધૂમશે અને જે જે તે તેઓનું દગાંથી હાથ કર્યું છે તે પાછું પોતાને હાથ કરશે. જે જે તું તેનું છાનું છાનું યોગાળી ગયો છે તે હવે તને ઓકાવીને પાછું બહાર કઢાવશે ! હવે તું લથમાંજ છે. તારું અસંખ્ય દગ લથમાં છે. લીંમ, દ્રોણ અને બીજા સર્વ મહારથી અર્જુનની પાસે માત્ર નામના છે તારા અર્ધમના વતનની તારા સર્વ સહાયકોના બળ હણાઈ ગયાં છે ! તારું રાજ્ય હવે ઉડવાનું છે ! માત્ર તમારા લલ્લા અર્જુન આ વધિ છે સમજી ઝટ સમજ. વખત હાથમાંથી બચ છે. નહિ સમજે તો લોહીની સરિ-તાઓ વહેશે ચોસઠ જોગણીઓનાં અધર લરાયે કાગડા, ગોરખોદિયાં ગીધ જરને સર્વને ઉભણી મળશે વીર પુરુષોના સંહાર થશે હાહાકાર વર્તશે પ્રજાની

કંઈ પણ હેતુ સમજ્યા વગરનાં એ પર-
ભ્રુવાં બાળકો બાર બાર વરસે ઘર
સંસારી થઈ દેશની દારિદ્રતામાં વધારે
કરવામાં અને વેંતીયા કે મુઝદાલ
બાળકો ઉપબલવવાનાં ચત્રરૂપ બની દેશની
પાયમાલી કરે છે ! ! ! ઘર સંસાર
ઝેરથી ભરે છે ! ! ! કહ્યા કંકાસમાં
ઉતરી ગૃહસ્થાશ્રમના પવિત્ર ધર્મથી
વિમુખ થઈ ત્રીસ વર્ષની અંદર ભેતાં
ભેતામાં હતા ન હતાં થઈ જાય છે !
બારણે ઉડતા હોય છે કાળા કાગડા કે,
પાછળ રહી હોય છે, મ્હોતની વાટ ભેટી
નર શુર વગરની તેમની મુઝદાલ જોલાદ !

આ લઘુ પુસ્તકમાં જે લખવામાં
આવ્યું છે તે એ છે કે પતિ પતિની
પવિત્ર સંબંધ અગ્નિ દેવ સમક્ષ કેવી
લગ્ન અંતીથી ભેડાય છે. અને એક
બીજાના શા ધર્મો છે તેમજ મા પોતાની
હીકરીને કેવો ઉત્તમ બોધ આપે છે
એ સર્વ બાબતનું રહસ્ય છે. અને તેથી
દરેક માબાપોને આ પુસ્તક વાંચવાની
અને મનન કરવાની અમો લલામણ
કરીએ છીએ. પોતાના બાળકોનાં લગ્ન
એવડી ઉમરે કરવા ભેઈએ. કે બ્યારે
તેઓ પતિપત્નીના શા ધર્મો છે તેનું આ
વિવેચન બરાબર સમજી શકતાં હોય.
ને તે સમયે આચાર્ય પાસે એ સંસ્કૃત
બાપામા લણાતા એ શ્લોકના સ્વલાપામાં
અર્થ કરાવવા કે જેનું રહસ્ય એ પર-
ણુનારાઓ સમજે. મા પુત્રીને શીખામણ
આપે છે તે પણ આ પુસ્તકમાં યથાર્થ
છે બધું હા ! હાલની ધર્મહીણ સી

દેખવાણીથી એવી માતાઓનાં પણ સાંકે
થઈ પડ્યા છે ! પરમાત્મા અમારો જે
કડો દિવસ પુન. લાવે કે જે સમયે જે
લગ્ન વિધિ એક દિવ્ય સ્વરૂપમાં દર-
શાતો. હાલ તો ચાલવા ઘો ટીંગલ
હીંગલીની રમત ! ! ! મૂળ કર્તા તથા
ભાષાંતર કર્તાએ ધર્મની અવનત હાલ
તમાં જે આ પરિશ્રમ લીધો છે. તે
સ્તુતીપાત્ર છે.

(૨) વિશ્વવેલાસ પ્રથમ ભાગ
કર્મકાંડ—જેમ નાના બાળકોને આ
પુસ્તક ઉપયોગી છે તેમ મોટી ઉમરનાં
માણસોને પણ તેમાં ઘણું બહુવાજે
છે. બ્યવહારિક સર્વ વંધા રોજગાર,
જોરાક, પોશાક, નાણું, વિદ્યા, ઉગ્રમ,
હુન્નરકળા, વર્તમાનપત્રો, પશુ, વનસ્પતિ,
આપણા રાજ્યકર્તા એ સકળને અરસ-
પરસનો સંબંધ સમજાવી તેમાં પણ
પરમેશ્વરની પરમ સત્તા દાખવી છે ને તે
યથાર્થ છે.

પંચતત્ત્વોને અમરકારિક તકાવત
પૃથ્વી, ગૃહમંડળ, મન, બુદ્ધિ, છવાતમા
અને આર પ્રકારના દેહ એ સર્વમાં
સચ્ચિદાનંદની કેવી અદભૂત શક્તિ વ્યાપ્ત
રહી છે તે સમજાવવાની અથકર્તાએ કે
દેકાણે જે તજવીજ કરેલી છે તે પ્રશંસા-
પાત્ર છે, કારણ કે આ વિશ્વભાત્રમાં એક
કંઈપણ નથી કે જેમાં પરમાત્માની
વિભૂતિ ન હોય ! અમો ભાઈ અમૃતલાલ
જટાશંકરના આ પરિશ્રમને ધન્યવાદ
આપીએ છીએ.

(૨) રચનાર ગા અમૃતલાલ જટા
શંકર બ્રુચ કિશોર ૩ ૦-૧૨-૦

સનાતન વેદ ધર્મ અને જગદ્ગુરુ શ્રી શક્રાચાર્ય

ગારહા મંધીચર શ્રીમાન ગરુડા
ચાર્ય શ્રી માધવ તીર્થ સ્વામીએ પોતાની
એક પત્રિકામાં એમ જણાવેલું કે “આધુ-
નિક સમાજજોના મતોએ ગાત્ર વિરૂદ્ધ
છે, અને તેમાં પ્રવેશ કરનાર વળાશ્રમ
ધર્મથી પતિત થાય છે” આ ઉપરથી આવ
સમાજજોને જોડું લાગ્યું અને તેઓએ
શ્રીમદ્ ગરુડાચાર્ય સાથે ગાત્રાર્ય કરવાનું
ખીડું ઝડપ્યું

અમલચાંડ સુકાએ શાસ્ત્રાર્ય થયો
જેમાં આવ્યે સમાજ તરફથી પડિત શ્રી
બાળકૃષ્ણ શર્માએ વડોદરાવાળા પડિત
છોટા મહારાજ માટે પૂર્વપક્ષ કરતા
જણાવ્યું કે “પુણ્યોમાં વેદ વિરૂદ્ધ અને
સૃષ્ટિકર્મ વિરૂદ્ધ ઘણી વાતો આવે છે મારે
તે માન્ય નથી”

આના ટેકામાં શિવપુરાણ મહિની
એક ગિવલિગની આખ્યાયિ । તેમણે
રજી કરીને જ્યુ કે જગદેશ્વર એમ કહેલું
છે કે એવી એકાએક ન કરી કે જેથી
કામની વૃદ્ધિ વાય અને તેવી ગિવપુરા-
ણમાં કહેલી શિવલિગની યથા વેદ વિરૂદ્ધ
છે, તેમજ લાગવત વગેરે બીજા પુરા-
ણોમાં પણ એવી વાતો છે મારે તે
વેદની વિરૂદ્ધ છે એ વિગેરે પડિત બાળ
કૃષ્ણ ગમાનું પુરાણ વિરૂદ્ધતું જોલવું પુરૂ
વયા પડી પડિતશ્રી છોટા મહારાજે એવું
વગની ખાતરી વાય તેવી રીતે મિદ્ધ કરી
આપ્યું કે શિવલિગની વાત પરમાત્મા

શકરની અગમ્ય લીલાનું દર્શન કરાવે છે
લીયતે યત્તમૂતાનિ ઉત્તમતત્ત્વેષુ ન
તે ન લિંગ સમાધ્યાતમ્ પ્રત્યાદિ જેમાં
સવ પ્રાણીઓ લય થાય છે અને જેમાંથી
ઉત્પન્ન થાય છે તેને લિંગ કહે છે પણ
લિંગ શબ્દના યથાવત્ત્વને ન સમ-
જવાથી અર્થનો અનર્થ કરી પુરાણોને
વગોવામાં આવે છે કામ દેવો બળવાન
થનું છે, તેનું જ એ યથામાં માત્ર લાન
કરાવ્યું છે નહિ કે તેમાં કામચેષ્ટા
છે અયાત્મિક રીતે પાપુ એ યથા-
પ્રસંગ સુધરિત છે જેવી શિવલિગની
આખ્યાયિકા વેદને સ પૂણ્ય અનુમરતી છે
તે પછી પુણ્યોમાં સૃષ્ટિકર્મ વિરૂદ્ધ
ખીડું શુશુ છે તે ઉપર જોલવાને બાળ
કૃષ્ણ શમાને કહેવામાં આવ્યું હતું પરંતુ
તેઓએ એ ગાત્રાર્ય આગળ ચલાવ્યો
નહિ એ રીતે આ ઘણા વખતથી થનાર
શાસ્ત્રધનો ડેડા આવ્યો

આ શાસ્ત્રાવના મ બંધમાં અમારે
વિશેષ કંઈ જોલવાનું નથી સનાતન
વેદધર્મને અને આપણા પ્રાચીન ધર્મમાં ય
વેદને જુદાજ રૂપ ॥ બતાવવાની તબ-
વીજ કરવાની કોશેશને તોડી પાડવાની
ખાત્ર નરૂર છે અને જગદ્ગુરુ શ્રી શક્ર
રાચાર્ય શિવાય ખીડું ટોડપણ મે કાયને
માટે યોગ્ય નથી જે શાસ્ત્રાર્ય થયો તે
જગત્તમક ॥ ઉપર વેદ ઉપનિષદ અને
પુરાણ એ દેવની આગધર્મના મૂળ ઉપ
દેગક પુત્રકો તરિકે કેવી યોગ્યતાવાળાને

પંચતત્ત્વમા નોંજ કર્મથી, પૂરાઈ નોંજ રૂપ વીસર્યો,
 વાદ્ કોટી વર્ગ વિતી ગયા, પણ વીસર્યો તે વીસર્યો;
 સીવરૂપ ટક્કી જીવરૂપ બની, મવકૂપમાં મૂલો મમે,
 જેનો કરે તુ શોધ, તારા હૃદયમા તે તો રમે. ૧
 તે તુજ છે તે તુજ છે તે તુંજ બીજો કો નહિ,
 તે “ તત્ત્વમસી ” પદ વેદનુ જાણે છતા વચ્ચે કહીં;
 મગવાન કાઠમળી પડ્યો પાછલ ન દેલે દોલ દમે,
 જેનો કરે તું શોધ, તારા હૃદયમા તે તો રમે. ૨

શરીર યાત્રા.

પંચ ભૌતિક દેહસ્થ ચોત્પત્તિ વિલય-
 સ્થિતિ ।
 સ્વરૂપંચ કથં દેહે મગવાન વક્તુ મહંસી
 શ્રી રામચંદ્ર શ્રી શિવજીને કહે
 છે હે મહારાજ, લિંગ શરીરને વિષે પંચ-
 મહાભૂતના દેહની ઉત્પત્તિ, તેનું પાલન
 તથા વિનાશ તેમજ દેહનું સ્વરૂપ એ
 મને કહો.

જીવાત્મા એ શરીરરૂપી પ્રદેશમાં
 ત્રા કરવા નીકળ્યો છે તે યાત્રાનું સ્વરૂપ
 કયું છે તે પણ મને વિસ્તારપૂર્વક કહો.
 વારંવાર જીવાત્માને શરીરરૂપી
 પ્રદેશમાં ત્રા કરણથી રજાનું પડે છે તે
 પણ કહો.

એ યાત્રા ક્યારે પુરી થાય, ક્યારે
 નિવૃત્તમાની ઓળખ થાય અને ક્યારે
 જીવાત્મા શિવરૂપ થાય તે આપ મને
 કૃપા કરીને કહો.

સંસાર એ શું છે? સુખદુઃખ શું
 છે? તે કહો તથા જીવશિવમાં એ અભેદ-
 પણુ છે તે મને યથાર્થ સમજાવો. ત્યારે
 શ્રી શિવજી કહે છે — લોકોના કલ્યા-
 નાર્થે પુછેલા આ તમારા પ્રશ્ન ઘણા
 ઉત્તમ છે, શ્રી રામચંદ્રજી તમે સાંભળો.

પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ તથા આકાશ
 એ પંચમહાભૂતોથી બંધાતો દેહ, તેને
 પંચભૌતિક કહેવામાં આવે છે. તેના
 વળી ચાર પ્રકાર છે. ૧ જરાયુજ ૨
 અંદજ, ૩ સ્વદેજ, ૪ ઉદ્દિજ

મનુષ્યાદિક તે જરાયુજ, પક્ષિ
 વગેરે તે અંદજ, માકડ ચાંચડ વગેરે તે
 સ્વદેજ. અને જાડ વગેરે તે ઉદ્દિજ.

માનસોપિપર પ્રોક્તો દેવાનાગંધર્વ રૂપત્ત્વ
 તત્રવશ્યે પ્રથમત પ્રજાનત્વાજ્જરાયુર્જ ॥

એ ચાર દેહ ઉપરાત પાંચમે
 દેવાદિનો દેહ છે અને તે માનસિ ગણિ

કહેવાય છે હવે આપણે મનુષ્ય નેહની
યાત્રામાં પ્રવેશ કરીએ કે જેના ઉપરથી
અનેક દેહ પ્રદેશોનું યથાર્થ જ્ઞાન થશે

લોહી, માંસ, પત્ત, હાડકા, ચક્ર,

લાળ, લીટ એમ નર થી બનેલા દેહમાં

અહીં ભાવનાથી રીત્ત્વરૂપને વિચારી

જીવાત્મા અનંત કાળ સધિ બાળ્યા

કરે છે યોગની લાજ યોનીમાં ગેમ

ગૂંચતે રગૂંચતે માનવ દેહ કાંઈ શુભ

વર્તના યોગે હવે આવી વ્યથા છે એ

દેહ પણ જ દો રક્ત માંસ નેદ્રથી ભરેલો

અને હાડકામયી મહેલો ને એવાજ નર

કના કુડ સમાન ભેલી સ્ત્રી કે જેના

હાથમાં, પગમાં, મૂખમાં, કાનમાં, જીભમાં,

ગેર માંસ ને અંગે અંગમાં નરક જાહેર

છે તેમાં નરદેહ પામ્યા પછી પણ વિષય

સુખની વાછના એ જીવ ચામડાની માંસ

ચોટી રહે છે એજ સમાર, એજ

સ સારનું ધન પુત્રપાત્રાદિકની માયાની

બળ એ પાપુ મમાર' અને ધન ધામ

વગેરે ઉપરની મમતા તે પાપુ નસાવે

પણ હે! શ્રી રામચંદ્રજી! ઉવ નરખના

ડાંગની સમાન એ નરક શાસ્ત્રમાં પડ્યો

રહે છે, પણ મુક્તપૂરની ગોધમાં તે પડતો

નથી, એ ખરે આશ્ચર્ય નડ છે!

દેહયાત્રાનું યથાર્થ સ્વરૂપ જોતા

જરાળાગ મન નશે કે તે કુલીપાત્ર નર

કથી પણ અધિ-કુપકર, ગદ્યુપ્ત અને

જીવના ડાંગનીય કમતા વિષાકરૂપ છે

હવે જગજીવને નરે છે કે

શુદ્ધ શોણિત સમૂત્પન્ન સ્વચ્છિત્ર જરાયુજ

વિચ તથા કવિ વગી ઉત્પત્તિ

માટે જરાયુજ નરુ કળે શોણિતયુક્ત

વિચ શ્રીના ગલ રહ્યાના જ્ઞાનમાં પ્રવેશે

કે તે કે પાપાનું નામ જરાયુ અને ગલનો

પ્રભવ તમાથીજ થાય છે માટે તે જરાયુજ

દેવાય છે તેમાં જો ધિર વિશેષ હોય

તો ડાંગી અવતરે અને વિચ વિશેષ

હોય તો છોડે અવતરે પણ ને ધિર

અને વિચ બને સમાન હોય તો નરુ સ

કની ઉત્પત્તિ થાય

નરુદગનથી ચોરે બહાડે શ્રી નહાય

તે પછીના બાગ દિવસ તે નરુકાળ

કહેવાય છે

ચોરે હાટે નહાય પછી ૨, ૪,

૬, ૮, ૧૦, ૧૨ એ દિવસે ગલ રટે તો

પુત્રની ઉત્પત્તિ થાય અને ૧, ૩, ૭, ૯

અને ૧૧ મે દિવસે ગલ ગહે તો પુત્રીની

ઉત્પત્તિ થાય

જો ૨૪ દેખાયા પછી સોજમે

દિવસે ગલ રટે તો ચક્રવર્તિ પુત્ર થાય—

ગન્ધર્વો પુત્ર હોય તો ચક્રવર્તિ થાય,

બ્રાહ્મણનો પુત્ર હોય તો જ્ઞાની થાય અને

વેપારીનો પુત્ર હોય તો શ્રીમાન થાય

અને ગલ જ્ઞાનમાં મનુષ્ય દેહ દેવી રીતે

જાણાય છે તે જોઈ જઈએ જોથી જીવા

ત્માને જરાળાગ મમલય કે જે દેહ ઉપર

અતિ મમતા વધારી શુભ માગને બંદી

જવામાં આવે છે તે માગ તો ખરેખર

કે વત નોનર છે

૨૪યુક્ત વીચ નયમ મામે ગલ

જ્ઞાનમાં ઘાટુ થઈને રહે છે પછી

પગપોટાને આધારે પછી નરમ પેશી જેવા

ને પછી કંચુ થાય છે

ખીજે મારે માંસનો ગોળો થાય છે

શીજે માંસે હાત્ર પગ બને માથાનો

આકાર થાય છે. ચોથે માસે જીવન ઉદભવે છે. પુત્ર હોય તો જમણે પાસે અને પુત્રી હોય તો ડાબે પાસે અને નપુંસક હોય તો મધ્યમા રહે છે. અત્યેક અગ ચોથા માસમાં બધાઈ જાય છે.

ગર્ભમાં એ વખતે જીવાત્માની કેવી સ્થિતિ હોય છે તે આપણે જોઈએ.

પાદાંતરિતહસ્તાભ્યાં શ્રોત્રદ્વોરોપિધાદસ ।
ઉદ્વિશ્નો ગર્ભ સંવાસા દસ્તિગર્ભમસ્યાન્વિત

એ હાથે કાન ઢાંકી, પગ વચ્ચે માથું ઘાડી માક્ષાત નરકકુંડમાં જીવાત્મા પડ્યો હોય છે.

એ સમયે ગર્ભસ્થાનમા જીવાત્માને જ્ઞાન પ્રકટે છે તે તે સમયે પશ્ચાન્નાય કરે છે અહા ! મેં કેટલી વખત ભૂલો ખાધી ! હા હું કેટલી વખત દુટાણો ! હું કુંભી-પાકથી પણ અધિક એવા કોઈ અધમા-ધમ નરકકુંડમાં પડ્યો છું ! કમીઆદિક જીવના ડસથી હું વિધાઈ ગયો છું. હે પ્રભુ ! ધખધખતી તપેલ રેતીની માફક આ જઠરાનળમા હું બળું છું, તપું છું, દગાઉં છું.

હા નાથ ! પિત્તરસ અને વિષ્ણના ખાનારા જીવ આ ગર્ભસ્થાનમા મને ઉચ વેદના આપે છે !

હે પ્રભુ ! આ તે કેવી દુર્ગંધ, જે ગંધ અસહ્ય છે પ્રભુ રક્ષા કરો હું બળું છું. મા'રાથી આ દુઃખ સહન થતું નથી !

પર, રૂધિર, કફ અને શ્લેષ્મથી હું ટાઈ વળ્યો છું. કમી આદિ જીવડા

મને અહોરાત્ર ડંખ્યા કરે છે. મા'રે જોડામાં પશુ પર, રૂધિર અને કફ ભરેલો છે હું કયા બઉં ? શું કરું ?

एव स्मरन् पुराप्राप्ता नाना जातिश्च
यातना ।

મોક્ષોપાય મમિધ્યાયન વર્ત્તેતેભ્યાસ
તત્પર ॥

એમ પૂર્વાપરના અનેક અવતારના દુઃખોને યાદ કરી જીવ બહુ બહુ પસ્તાય છે ત્યાં નિશ્ચયપૂર્વક ઠરાવ કરે છે કે હે પ્રભુ ! હવે હું તને નહિ ભૂલું ! હવે હું રૂઝ કામ કરવાનું નહિ ભૂલું ! હું નીચ કામ નહિ કરું ! નીચ માર્ગે નહિ પરવડું ! હું બીજાં ગ્રાણીઓનાં કાળજાં નહિ કોરું ! ખૂન, ચોરી, લૂટફાટ, મન, વાણી અને ક્રિયાથી કરેલાં કર્મોનું મેં અસહ્ય દુઃખ માના ગર્ભમાં ભોગવ્યું ! હે નાથ ! હવે દયાની દ્રષ્ટિ કરો, બચાવો, ઉગારો. હે પ્રભુ ! હે નોધારના આધાર ! હે અશરણના શરણરૂપ ! મને આ કુંભીપાક નરકમાંથી બહાર કાઢો, બચાવો ! હે પ્રભુ ! મને માત્ર તારો આધાર છે. હું તારે શરણે આવ્યો છું ! મને આ ફર, અને ઉચ દુર્ગંધયુક્ત નરકમાંથી બહાર કાઢ ! ઘણી ભૂલો ખાધી ! પણ હવે પ્રતિજ્ઞા લઉં છું કે સંસારમાં હું મા'રા ધર્મ યથાર્થ બળવીશ. હે અનંત બ્રહ્માડના પતિ, મને બચાવો ! આ નરકસ્થાનમાંથી બહાર કાઢો ! હાહા ! હું મરી બઉં છું. એમ પ્રાર્થના કરતો કરતો જીવ ગર્ભ-સ્થાનમા અચેત થઈને પડે છે !!!

ગૃહસ્થાશ્રમનું દિવદર્શન

બ્રહ્મચર્યશ્રમ મહાત્મા ન્યા પરી
મહાધ્યાનશ્રમનો આરભ થાય છે ત્રી
કરવી એ આ આશ્રમનું ખાત્ર લાગે છે
વાનપ્રસ્થાશ્રમ તથા મન્યાશ્રમ માટે થોડા
થવાય તે ૧૩ ગૃહધ્યે ત્રી સંનિત ધમ
દૃત્ય કરવા એમ ધમશાસ્ત્રમા આના છે

સ્વાર્થ પાયાલ મનુષ્ય ગ્રજાવગ
વિશ્વ માં રા મય છે જામવત્ મન એરો
મવત્ર પ્રેમભાવ ઉદય પામવો એ સદુ
નથી મસાર ઉપરની સર માતા
એકાએક તૂટી જતી એ જાહુજ દુ નલ
છે એમ એકાએક આમનિ તરી એની
એવા ઉદાહરણો જાહુજ થોગજ મળી
આવશે સત્યાત્મ એરો જે સત્યાશ્રમ
તેનો મૂર્તિ આધાર માત્ર વિરાગત છે
વિગગ વિનાનો સયાત્ર વરુ સમાન છે
તો એ કારણથી સસાર લોભવને લોભ
વતે, અનુભવ લેતા લેતા, પાત્ર માંની
અનિત્યતા અને તે દુષમય છે એમ
સમજતા, તેમજ પદ્મ પ્રેમદય દ્યોને
સાથે ગળી તેની પાનથી પ્રેમના આ
ભજતે લાગતે પ્રેમભાવના પારગત થઈ
પરમ પદ પાનવા ગૃહધ્યાશ્રમમા વિર
વની અતિ અગત્યતા સમજાય છે
પરમાર્થની જનતી પુત્રને ત્રીન હાથે
મળી ના છે કારણ ત્રી છે એ સાગ્રાત
પ્રેમની મુક્તિ છે પ્રેમના પાત્ર ત્રી પમેરી
પુત્ર ત્રીજી ત્રીજીને પાવરેલા વાય છે
પ્રત્યક્ષ પ્રમોદ પ્રેમના ત્રીજી ગૃહ યા-

શ્રમ ત્રી વા નો દૃત પ્રાય થાય છે-ત્રી
વગર દૃષ્ટવા રમ કદી ગુ નો નથી એ
પ્રેમની જ્વાની મટાથનાવી ગૃહધ્યાશ્રમનો
હેતુ રૂગિત વાત છે ત્રીજુ માન પ્રમાન,
ત્રીની પ્રતિષ્ઠા, અને ત્રીજુ ગાંધી વ સુગ
વાના ત્રીજો આ દુષ્ટ ગ્રજાગિધ ત વાને
નાકા પ્રમાન ઉભો પી થઈ પડે છે-તે પી
ટોમગતા, એમનાના અને બાંધિ અવલિય
છે નવા મપણ કવવા નૃધિ તેયાં એરો
દેવતાઈ ભાવ ત્રી મિવાય છી ન કોઈ
નાગા પજ મળે એમકય છે ને
તથી / ગૃહધ્યાશ્રમના મુખ્ય આધારરૂપ,
પાયારૂપ સ્થાને / ગણવામા આવી છે
આ આશ્રમનું ખાત્ર લગણુ એ છે કે
સૌંવર્યા

આપણા ધમશાસ્ત્રમા ત્રીની મહ
તા-મહતા ઉત્તમ ત્રી સખવામા
અવી છે ૧૨૭ કે તે મો પ મુનિ તઈ
જનાની પરમ પ્રેમરૂપ ત્રી છે પાત્ર લો
એ પી સાથે વિરુદ્ધ વત્તન ગળવામા
આવે, કે તેને ઉતાત્રી નાખવામા આવે-
તેને પત્રવવામા કે દુષા દેવામા આવે
તો તેનું નવરૂપ બદલાઈ જાય છે, તદ્દન
ઉત્કૃષ્ટ થઈ જાય છે જે સ્વગતા દુષા
સમાન જગાતા ને પ્રવચન વચ્ચે ત્રી
પ્રમાન થઈ જાય છે ત્રી છે ઉત્કૃષ્ટ
ત્રી છે ગવજા તે પ્રવજા થઈ
જાય છે કોધની મુક્તિ થઈ જાય છે
ત્રી, ત્રીજા, ત્રીજા પ્રમાન થઈ જાય છે

આધાત પ્રત્યાધાત સરખાજ હોય છે. જેવો પ્રેમ તેવી ઉચ્ચતા ! કાં આ છેડા ! કાં આ છેડા ! અને તેથીજ સ્મૃતિ-કારણે ઠંકણે ઠંકણે સ્ત્રીને ગ્રહદેવતા કહી છે-સ્ત્રીની આશિષથી સ્વર્ગ મળે છે અને સ્ત્રીના નિસાસાથી નગ્કની પ્રાપ્તિ થાય છે તે ગ્રહિણી છે ઘરનો પ્રધાન છે-મંત્રી છે. એ પ્રમસૂતિ સ્ત્રી, બાળપણમાં માનારૂપે પ્રેમનું પાન કરાવે છે અને યુવાવસ્થા તેમજ તે પછીની અવસ્થામાં પ્રમદા-કાન્તા એ રૂપમાં પ્રેમનું પાન કરાવે છે.

યજ્ઞ નાર્યસ્તુ પુજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતાઃ એ વચ્ચં છે. પોષણ, રક્ષણ, સ્નેહ અને આનંદ એ સ્ત્રીમાંજ રહેલું છે. પુરુષે ઉપાર્જન કરવું અને બાકીની સર્વ વ્યવસ્થાની અધિષ્ટાત્રી સ્ત્રીજ છે. સ્ત્રી લક્ષ્મીરૂપ છે-સ્ત્રી દેવતા છે-પૂજ્ય છે એની પૂજાથી એના આશિર્વાદથી કલ્યાણ થાય છે. એના અનાદરથી-અપમાનથી કે એને હુ બ દેવાથી કલેશનીજ વૃદ્ધિ થાય છે ! સ્ત્રી વિનાનો પુરુષ અપૂર્ણજ છે-અધુરોજ છે. સ્ત્રી વિના ગૃહસ્થાશ્રમ કહેવાયજ નહિ અર્ચાગના ! એ યોગ્યજ છે. ગૃહસ્થાશ્રમ એ પુરુષ અને સ્ત્રી બંનેને કલ્યાણકારી છે. પુરુષની સાથે તે અર્ધોઅર્ધ ભાગિની છે અને તેથી તેને ધર્મપત્તિ, સહધર્મચારિણી, ગ્રહિણી એ નામથીજ અલકૃત કરવામાં આવેલી છે. સંસારના તપતા રણમાં પુરુષનું વિશ્રામ સ્થાન સ્ત્રીજ છે. એ સ્ત્રી છેવટથી આખર ધિ પુરુષને સહાયક થઈ પરમ પદમાં લઈ લાય છે. સ્ત્રીનો ધર્મ પતિ સેવામાંજ પ્રેરે થાય છે. સિવાય બીજો ધર્મ સ્ત્રીને

માટે છેજ નહિ. સ્ત્રીનો પ્રભુ, શુરુ, ધંધર એ કહે તે પતિજ છે. એનું તાત્પર્ય એ છે કે સ્ત્રીને પોતાના પતિનેજ ભજવાનો છે તેને શુરુ કે ધંધર ગેાધવાની વડર નથી, તે સર્વ તેના પતિમાજ રહેલું છે. પરંતુ આથી એમ નથી થવું કે સ્ત્રી એક શુભાનકી જેવી છે અથવા તો પુરુષ તેને હુ બ ઢઈ શકે, આગ્રહ કરી શકે, કે તેને રજાવાવી શકે ! પતિ સિવાય બીજાનું ચિંતવન થવું એ સ્ત્રીને વ્યભિચાર છે. પતિની સાથે અનન્ય પ્રેમભાવથી રહી ધર્મકૃત્યમાં સહાયકારી થઈ સ્ત્રી પુરુષના ધર્મકૃત્યમાંથી અર્ધોઅર્ધ ભાગ મેળવી શકે છે. યોગક્ષેમ. સ્ત્રીથી ક્ષેમ સચવાય છે. એ ક્ષેમસાધક ગૃહરાજી છે-ગૃહરાણી છે. ઘરને સાચવવું, સંભાળવું અને પુરુષ કમાઈ લાવે તેની રૂઢી વ્યવસ્થા કરવી, અતિથીનો સત્કાર કરવો, સંતાન ઉછેરવાં, તેને રૂઢી કેળવણી આપવી, ને સંસારમાં રૂઢા કામને લાયક કરવા એ સર્વ કાર્ય સ્ત્રીના વ્યાધીનનું છે. પુરુષનું કામ ઉપાર્જન કરવાનું, લાવી આપવાનું, સર્વને સ્ત્રી આદિને સંતોષવાનું છે. એમ પુરુષ અને સ્ત્રીના યોગક્ષેમથી આખું ઘર આનંદમય થઈ શુભથી છવાઈ રહે છે ધર્મકાર્યની મિદ્ધિ થાય છે. પ્રભુનું રક્ષણ કરવાથી પ્રભુના પુણ્યનો વધાંશ ભાગ માત્ર રાજ પામે છે. સ્ત્રી તો પુરુષના ધર્મકર્મમાં અર્ધોઅર્ધ ભાગિની છે ક્ષેમ સાધક ગૃહરાજીને બુદ્ધ ધર્મકૃત્ય કે ધર્મયોગ શુરુ કરવા કરવાનું છેજ નહિ તે પતિને આનંદ આપનારી ને આનંદની ભોગવનારી છે. એટલુંજ નહિ પણ પતિના ધર્મને સાચવનારી છે.

સન્ધ્યામ ગને મોક્ષ પયત પણુ
લઈ જનારી એ અધાગનાજ છે તે
શુનામ નથી પણ એજ આત્મારૂપ છે
જે અહિંસી મદાયરણી અને પતિમાજ
પોતાનું અમરવ જોનારી હોય છે તો પતિ
જને સતી બને પરમ વામમા વિરમે છે,
પણ જો દુષ્ટ, દુષ્ટી કલેશ કરનારી,
અનાચારવાળી અને ઘરની રૂઢી વ્યવસ્થા
રાખનારી ન હોય તો પતિનો અને તે
સાથે તેનો પોતાનો આ લવ અને પગલવ
બંને બગડે છે

ચાર્ય રીતે ડહીએ તો પુરુષનો
સવ આધાર સ્ત્રી ઉપર છે આ રીતે
સ્ત્રીનું મરવ પોતાના પતિમાજ છે પતિ
પ્રેમમાજ સ્ત્રીનું પ્રધાનરહેલું છે તો આ
ઉપરની અપદ્ધ મમલશે કે સ્ત્રીથી બીજો
પતિ ચઈ શકેજ નહિ પુનઃગત મલવેજ
નહિ પુનઃગત તો આર્યધમમા સવથા
ન્વીકારકોજ છે, તો પછી મગી ગએનો
પતિ પણ હયાતજ છે સા રી પતિ
પરાવણા સતી મરણ પામેલા પતિનું
મરણુ યજન, લજન કરતી મૂઆ પડી
સ્વપતિનેજ જઈ મળે છે સતીનો
મહિમા અત્યારે શી રીતે સમજાય ?
આવાવત્તની સતીઓના વમ અને તેની
ઉચ્ચ પ્રેમ લક્ષિતની અવધિ છે ! મ્વર્ગાય
દવી લાવની પરાકાષ્ઠા આર્યાવર્ત સિવાય
બીજા કોઈપણ દેગની સ્ત્રીઓમા કોઈપણ
ગણે પ્રતિષ્ઠિ ચઈજ નથી એકજ પતિ
જેની સાથે અગ્નિ સનધ પોતે લય
અગ્નિથી જ વાએલી, જે તેની અધાગના
વએલી ને જે તેના ધર્મદુતની અધાઅવ
લાગીથેલ, તે તેનાની કોણપણ ગણે કોઈ

પત્નિ સ્થળમા વિષ્ણુની કેમ ગહી શકે ?
પતિ પતિ ! એજ જેની જપમાળા ! પતિ
એજ જેનું હવન ! પતિ એજ જેનો
પ્રણામ ! પતિ એજ જેનું સપરવ ! અને
પતિ સિવાય જગતમા જેને બીજું કોઈ
પણ જાતની વાળના કે આહુના નહોતી
પતિ એજ જેનો આત્મા હતો તેના
મરણ પડી તે કેમ હવી શકે ? જળ
વગર માઝી કદાપિ જલે પાપુ એવી
સતી પતિ વિના કની જીવી નીજ નથી !
તેનો આત્મા તેના પતિના આત્મા સાથે
લિન થઈ ગયો હોય છે તે પતિની
ચિતામા જેમ પુષ્પની ગળામા પોતે
એમ પોટી જાય છે અને પરમ વિગગ્યુત
મનથી પતિના આત્મા સાથે પોતાના
આત્માને એકજ કરી દેવા લાડલડતી
ચિતામા પ્રાણુ હોમ કરી કૃતાવ થઈ
જાય છે પાછના મળમા વપુશ્રમ ધમ
તપ્યા તે સારે એ મહામગળમય
વૃત્તિનું મ્વરૂપ બદલાયુ ! બળાકાગમા
આ રી ઉતયુ અને અત્યારે તો તેમા ખડ
રહ્ય શુ હતું તે મનોતાશ પણ મમ
કાતો નથી પ્રેમની અવધિનું એ મ પૂર્ણ
ચિત હતું, મોક્ષવામનુ ખડે તત્ત્વ હતું
આજે તે ઉડી ગયું છે ! ગૃહસ્થાશ્રમનો
જે પાયો, જેના વડેજ ગૃહસ્થાશ્રમનું
મ્વરૂપ બધાય જેના વડેજ ગૃહસ્થાશ્રમ
કરી શાય, એ ગૃહસ્થાશ્રમના કે દ્રશ્યાન
ઉપ અહગતીના ઉત્તમ્ય અને તેના વર્મા
તપામતા ગૃહસ્થાશ્રમનું આપણને યથાવ
રીતે દિગ્ગ્ધાન થઈ ગઈશે પ્રલ્લસ્યાગમ,
તુલસ્યાગમ, વાનપ્રસ્થાગમ અને સ્વ
અથવા અત્યાગમ એ આ આશ્રમના

સર્વના આધારરૂપ ગૃહસ્થાશ્રમજ છે. જે પુરૂષ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી એ ધર્મનું યથાર્થ રીતે પાલન કરે છે તે આ લોક અને પરલોક ઉભય લોકમાં કલ્યાણને પાત્ર થાય છે એટલુંજ નહિ પણ જન્મ મરણના ચક્રમાંથી છટી જાય છે, પણ તે સર્વમાં મુખ્ય બાબત એજ સમજવાની છે કે, સ્ત્રી-ગૃહસ્થાશ્રમ, ધર્મપત્નિ એની સાથેજ ગૃહસ્થાશ્રમ ટકેલો છે. જેથી સ્ત્રીના મૃત્યુ પછી પુરૂષ બીજી સ્ત્રી કરી ગૃહસ્થાશ્રમનું પાલન કરી શકે એવી

આર્યશાસ્ત્રની આજ્ઞા છે પરંતુ સ્ત્રીથી તો ક્યારે પણ બીજો પતિ થઈ શકેજ નહિ. “નષ્ટમૃતે” એ તો માત્ર વાગ્દાન પરવે છે લગ્ન થયા પછી બીજો રસ્તો છેજ નહિ પુનર્લગ્ન સ્મૃતિકારણે સ્વિકાર્યુજ નથી પણ નિયોગનો વિચિત્ર રિવાજ કોઈ જગોએ જોવામાં આવે છે તે પણ ગૃહસ્થાશ્રમનો અંગિભૂત વિષય હોવાથી તે બાબત ઉપર પણ આપણે નજર નાંખતા ગૃહસ્થાશ્રમના દિગ્દર્શનમાં આપણે આગળના આગળ નીકળી જઈશું.

જરવો'તરી.

કાવ્ય અથવા શેક્ષા વૃત્ત

સ્વાર્થ તણો સંસાર,	મૂઠ શું મોહો તેમાં ?	
કીધો કાંઈ વિચાર,	મુખ છે સાચું શેમાં ?	
સ્વારથિયા મા બાપ,	એ'ન ભાઈ ભાડુડા,	૧
સ્વારથી આપો આપ,	સ્વારથી નીજ બાળુ'ડાં.	
નીજ કરમાં જર હોય,	દોડતાં આવે પાસે	
જર કરમાં નવ જોય,	દોડ ગાઉ દૂર નાસે	
જરને વશ છે જગત,	લગત પાણુ જરના ભોગી	
જર કાળે જગ ડગત,	જોગ જોગવતા જોગી.	૨
જર પરમેશ્વર દોઢ,	દોઢય કા'પણની વાળે	
દુ.ખતા વળતા લોઢ,	જોધ સમ જર ઝટ ટાળે	
જરના જળરા કામ,	હામ પણ જરની મો'ટી	
જર શોભાવે ધામ,	વિણ જર ક્ષીણ લ'ગોટી.	૩
જર વર પર ઉપકાર,	કરાવે બહુ શુભ કામો	
જર વ્યવહાર શ્રીકાર.	રતાને પ્રભુતા નામો	
જર બાણીતો કરે,	વરે શુભવંતી નારી	
જર માનીતો કરે.	ભરે ઘર પ્રમદા વારી.	૪

જર ઉપત્રે વેર,	કેર પણ જરને માટે	
જર ઉપત્રે કેર,	લેર ખૂંચે જર સારે	
લેર ઉપર ભુગળ,	ખરેખર જરથી વાગે	
વિના ભવાઈ ભુગળ,	ધરો ધર જર વિણ બાગે	૫
જર સુખનો અભાર,	હુ ખના હુ ગર જરમા	
અ પ જ પ જર સાર	કેશ દીઠા જર ધરમા	
જગી નિપત્યા મરણ,	જરે છૂંચા જન ઝાઝા	
જગમા હુ ખના ઝરણ,	જરે લોપાવી માલા	૬
જર વતાની ભાત,	જગત વખણાણી જાણી	
જર વતાની માત,	ગણી કેરી મહારાણી	
જર વતાની ભેડ,	દીઠી નહિ જગમા ભાઈ	
જર પુણ મન કોડ,	અહુનિશ જર સુખ ઇ	૭
જરથી ચાલે મોટ,	ચોટ ચૂાવે મોટી	
જર વિણ જખરી પોત,	મળે નહિ ખાવા રોટી	
કોટી ડા'પણ હોય,	વિણ જર જાતો ડચ્ચા	
ડા'પણ પણ નવ મ્હોય,	બુદ્ધિના વળિયા હુચ્ચા	૮
જર વિણ ડા'પણદાર,	છેવ હીણ જેવી કાયા,	
જર વિણ ડા'પણદાર,	છખીતન જેવી ધાયા,	
જર વિણ ડા'પણદાર,	રક જની જાણે રાગ,	
જરથી પાટી ર,	પતલ મટી શેઠ ગણાયા	૯
સુજના ઘગમા,	બુવાની જર ગણુ પાગે,	
લોભ નિયના જયાય,	ત્યાય જરના યર જતમે	
લુકા ખોના પામ,	જમેલા જર મે જોયા	
ખહુ વરતાયે રાસ,	તહુ જરના મન મોહ્યા	૧૦
મત્ય ધમ આગર,	જથ જર ત્યાથી નાગી,	
દીન ત્યા આધાર,	જરા જરને પગવા ગી ?	
પ્રભુ પગ જેને રમ,	જહેમ ત્યા જરને ઝાઝો,	
જર માને નહિ શેમ,	ભુલાવે શુભ દરવાજો	૧૧
નીચ કૃત્ય ઠરનાર,	દીઠા જરથીજ લેલા,	
અધમના વેપાર,	લેઠા જગમાલ ઠરેલા,	
કલુસના ભડા,	નીકા જરથી ભરપૂરણ,	
દયા નાગી જ લગાર,	દીઠા જર ત્યા પણ પુણ	૧૨

કરે ન પર ઉપકાર,	તહાં જર વાસ વસે છે,	
સરે સત્ય આધાર,	તહાંથી તૂતે ખસે છે;	
એકલ પેટા પાસ,	રાસ જરના બહુ જામે.	
શહેતાના આવાસ,	તહાં જર આનંદ પામે.	૧૩
જર બેલમીનો તોર,	હોર આનંદી જર છે,	
સુંદર સુખનો સ્હોર,	દોર જનનો પણ જર છે.	
જરના પગમાં પાંખ,	આખ્ય જરની ઉચે,	
જરની આંખે આંખ્ય,	લાખ્ય લુ'ડીજ ભસે છે,	
જરના કૂદયા કાન,	છલ જરની તો લુ'ડી,	
જર ભૂસે લગવાન,	નાર જરની પણ લુ'ડી;	
જરનું મગજ ભમેલ,	હણેલ છુદ્દિનો બાધો,	
જર જમણુંજ વસેલ,	ધ્યાન હેવાનજ ઠાપો.	૧૫
જર જહેરાની આખ્ય,	ઉડિ મસ્તક ચડિ ગમ્,	
જરનો વ્યાધી અધાગ,	રંગે રંગમાંજ મળો રહી;	
જર આશાને સ્હેલ,	સહેલ કરાવી પાડે,	
જર નાંસારી જેલ,	હોંઠો આનંદ ક્યે ઠાંડે.	૧૬

વિચાવિલાસી મોજરાજા.

(ગળ અંકનાં પૃષ્ઠ ૮૪ થી ચાલુ.)

પંડિતરાજ દ્રષ્ટિદ્રનાથ પાસેથી રીતે સમજતો. અહરનિશ તેની પાંખોથી
 ભોજરાજાએ રાજનીતિ સંખંધી આ એજ હતી કે માંરી પ્રજા શી રીતે હુખી
 પ્રમાણે રાજ મેળવેલું તે તેના રાજ્ય ધાય, હુખ્યા કે હરામખોરો પ્રજાને ખીડે
 વહિવટમાં તેને બહુજ ઉપયોગનું થઈ નહિ અથવા માંરાજ નીચેલા અધિકા
 પડયું. ભોજરાજાના રાજ્યમાં પ્રજા સર્વ રીતો કે જે ખાસ પ્રજાના રક્ષણ અર્થે
 પ્રકારે સુખી હતી તેનું ખાસ કારણ એજ રાખવામાં આવેલા હોય છે, તે પ્રજાનું
 હુતું કે રાજ પોતાની કૈયતને પોતાની આ લક્ષણ ન કરી લેય તે માટે તેની પૂરતી
 એન કે પુત્રી પ્રમાણે ગણતો. રાજ્યના અળછ હતી. પોતાની પ્રજા કેળવણી કરીને
 તે પ્રજાનાજ છે એન તે અર્થ સાદું જાન મેળવે, માનવ ધર્મ શીએ અને

આ જગતમા જન્મીને શુ કરવું જોઈએ તે
જરાજર જાણી શકે એવી રૂઢી કેળવણીનો
રૂલાવો કરવા તે સપૂણ ખતી હતો
તેના અગમ આજસનો અશ માત્ર પણ
નહોતો રાજ્યમલામા વિદ્વાનોની સલા
હથી પોતે ન્યાય આપતો, ન્યાય અને
દયા એ લોજરાજના દેવી ભૂષણ હતા
અવિ પડિતોનો સત્કાર કરવો તેમજ વિદ્યા
વિનોદ કરવો એ પણ રાજ લોજનુ ખાસ
કર્તવ્ય હતું લોજ રાજના રાજ્યમા કોઈ
પણ અજણ હતું નહિ અને તે વખતે
સંસ્કૃત ભાષા પોતના પૂર બહારમા
હતી લોકો ધનધાન્યથી, વેપારવણ્યથી
તેમજ હુનર કળાથી આખા હતા
દુબળા કે મરડી જેવા પ્રાણહારક રોગો
તેના રાજ્યમા નહોતા ગોચાદ્વારનો તે
પ્રતિપાજ હોય દેશ મવ રીતે સુખી હતો
અને પરદેશી રાજ્યો લોજરાજના નામ
માનથી ડરતા એ પ્રતાપી રાજની
કિર્તિ દેશોદેશમા પ્રસરી હતી અને દૂર
દેશાવરથી મોટા મોટા પડિતો તેની
સલામા આવતા રાજ લોજ તેમનું
બહુજ રૂઢી રીતે સન્માન કરતો
વિદ્વાનો અને ગરીબો માટે તેના ભંડાર
પુ નાજ હતા એ પ્રમાણે લોજરાજની
કિર્તિ દશે લીશામા પ્રસરી રહી હતી
એક દિવસે પાટલીપુત્ર નગરનો રાજ
વિચાર અન્ત થયો છે કે રૂપશુણુ યુક્ત
મારી પુત્રી લીલાવતી કે જે રૂઢી
કેળવણી વડે મને અતિ વહાલી થઈ
પડી છે તેને યોગ્ય વર મળે તોજ મા'રા
દુદનમા શાતી થાય તેવામા લેજલ ના
મનો કોઈ ચારણ કરતો કરતો પાટલીપુત્ર

નગરમા આવી ચડ્યો રાજ કોઈ મોટી
ચિતામા છે એવી વાત નગરમા રૂલાઈ
હતી જેથી ચારણ પોતે પાટલીપુત્રના
રાજને જઈને મળ્યો વાત ચિત ઉપરથી
ચારણને સમજાયું કે તેને પોતાની પુત્રીને
માટે યોગ્ય વર મેળવવાની ખાસ ચિતા
છે એ પ્રમાણે જાણી લીધા પછી તે ચાર
ણે કહ્યું, હે પાટલીપુત્ર નગરના રાજ,
તારી લીલાવતીને યોગ્ય વર ધારાનગરી
મા છે રૂપ, શુણુ સર્વમા તે લીલાવતીને
યોગ્ય છે રાજલોજની કિર્તિ દેવલોકમા
પહોચી છે, તેના રાજ્યમા પ્રજા સુખી છે,
ન્યાય અને દયા છે, તે પોતે મહા સમર્થ
વિદ્વાન છે, ને વિદ્વાનની કદર કરવી એ
તેના સ્વભાવનુ ખાસ લક્ષણ છે સૂચને
ઓળખાવવો શો? લોજની કિર્તિ સવન
પ્રસિદ્ધ છે લીલાવતીનો સબંધ તેની
સાથે કરવાથી તે સુખી અને યશસ્વી
થશે પાટલીપુત્રના રાજ્યે લોજરાજની
કિર્તિ સાબળી તો હતી તેમા ચારણના
કહેવાથી ઉમેરો થયો તેણે પોતાની પટ-
રાણીની તથા પોતાના મંત્રીઓની સલાહ
લઈ રાજ્યગોરને શ્રીફળ આપી ધારાનગરી
તરફ વિદાય કર્યો ચારણનો પણ રૂઢો
સત્કાર કરી તેને કહ્યું કે તું લોજરાજને
બહુજ માનપૂવક આ અમારા શ્રીફળનો
સ્વીકાર કરવા વિનંતિ કરજે પાટલીપુત્ર
ના રાજનો ગોર તથા પેલો ચારણ કેટલેક
દિવસે ધારાનગરીમા પહોચ્યા રાજગોરે
શ્રીફળ અને સોના મટોર લોજરાજના
હાથમા સુકયા લોજરાજએ પણ પોતાના
મંત્રીઓની સલાહથી ઘણા હર્ષ સહીત
લીલાવતીનું સગપણ સ્વીકાર્યું

પાટલી પુત્રના રાજગૌરવી બહુજ રૂડી રીતે આગતા સ્વાગતા કરી તેને મો'ટો શિરપાવ આપ્યો. રાજગૌરવ વિદાય થયો ને આ આનંદની વધામણી પાટલી પુત્રમાં જઈને આપી.

અહીંયાં વારાનગરીમાં પણ દિવાળીનાં પ્રભાત થયાં. લોજ રાજ તેની પ્રજાને બહુજ વહાલો હતો કારણ તેના રાજ્યથી સર્વ પ્રકારે પ્રજા આબાદ હતી. તે પ્રજા લોજ રાજના લગ્ન થવાના સમાચારથી હર્ષવેલી થઈ. અહીં ને તહીં ધારા નગરીમાં અને પાટલી પુત્રમાં ધમધાકારે નગર શણગારવાનું કામ ચાલ્યું. હજારો માણસ જનમાં જવાને તૈયાર થવા લાગ્યા. નગરને શોભાવવામાં નગરજનોએ ઠંડુંએ બાફી રાખ્યું નહિ. તન મન ધનથી લોજની પ્રજાએ પોતાના રાજાનો લગ્ન પ્રસંગ હૃદયના ઉમઠા ભાવથી અલૌકિક દેખાડ્યો.

પ્રજા ઉપર દબાણ કે સૂચના કરવાની જરૂર પડી નહોતી અને એ તો સ્વાભાવિક છે કે જે રાજાની પ્રજા સર્વ પ્રકારથી સુખી હોય તે પોતાના રાજા માટે પ્રેમના ઉમંગકાથી શું ન કરે? જ્યાં રાજા પ્રજા વચ્ચે હૃદયની ચૈક્યતા હોતી નથી, ત્યાંજ રાજદંડુબના કોઈ રૂઠા પ્રસંગને શોભાવવા પ્રજા ઉપર દબાણ કે સૂચના કરવાની જરૂર પડે છે.

ચતુરંગણી સેના સહીત લોજરાજા મો'ટા ઠાઠમાઠથી લીલાવતીને પરણવા સાડાચાલ્યા. પાટલીપુત્ર નજીક જઈ પહોંચતાં ત્યાંના રાજાએ મો'ટા સન્માનથી સામૈયું કયું. દેશોદેશના રાજાઓ આ

લગ્ન પ્રસંગમાં લાગ લેવા પધાર્યા હતા. પાટલીપુત્ર નગરજન સમૂહથી ઉતરી જતું હતું. શુભ મુહૂર્તમાં લીલાવતી સુધે લોજરાજાનાં લગ્ન થયાં. ત્યાંના રાજાએ પહેરામણીમાં હાથી, ઘોડા, ઢાંસ, ઢાંસીએ અને પુષ્કળ દ્રવ્ય આપ્યું. ભાટ, ચાણુ અને કવિ પંડિતોને પણ રૂડી રીતે સતો-પ્યા. એક માસ સુધિ નગરના રાજ્યમાં રહ્યા અને આનંદમાં સર્વે દિવસો નિર્ગમન કર્યો પછી મો'ટી ધામધૂમથી વારાનગરીમાં રાજા લોજ લીલાવતી રાણી સહીત પધાર્યા. પ્રજા પોતાના સન્નીતા રાજાની રાણીનાં દર્શન કરી કૃતાર્થ થઈ. લીલાવતી લાવણ્યવતી હતી, રાજાકુતી તે લક્ષ્મી હતી, જેમ તેની કાંતી મનદુરણ હતી તેમજ તેની વાણી પણ રૂચીકર, દિલપ્રસન્ન અને ઠાળને તૃપ્તી કરે એવી હતી. રાજા રાણી, એ સોનામાં મુગધ પ્રમાણે પ્રજાને પ્રીય થઈ પડ્યાં હતા. રાજા પોતે સલા વિનોદિ હતા. લીલાવતી પોતે વિદ્વાન અને ડાહી હતી. તે પણ વિદ્યાવિનોદમાં અચ્છી રીતે લાગ લેતી. જ્યાં રાજા અને રાણી-બંનેમાં ઉત્તમ સંસ્કારવાળી કેળવણી અને તે પણ વધી સંસ્કૃત ભાષાની કેળવણી હોય ત્યાં પ્રજાને કંઈ જાતની ચિંતા હોય? જે તેની પ્રજા સુખના પાલણમાં જૂદતી હોય છે. રાજા પોતે પ્રજાના સુખમાંજ પોતાનું શુભ સમજતો હોય તે રાજા પોતાના રાજાને રક્ષણતું-જૂદતી અને લાંચીયા અધિકારીઓના સ્વાધિનમાં સૂકી ખીજા દેશોની મોજ સારવનાં શુભતાવ થઈ કદાપિએ પડ્યો ન રહે, એવા

રાજાઓના નીકરાઓ કે ગાળાઓ કે તેવાજ સખવી અધિકારીઓ પ્રજાને એક વાળ મરણોએ વાઢો નહીં રહે એવો રાજા અનન્દ અમર થાય છે એ સ્થૂલ દેહ તો ચાલ્યો ગયો હોય છે પણ તની યગસ્વી ડિત્તિ તેના નાગને પ્રાત સ્મરણિય કરતી રહે છે રાજા અથવા પ્રજા સદા ચરણી ક્યારે થાય અથવા પોતપોતાના ગા ધર્મો છે તે યથાય ક્યાં સમજવાનું રીજે કે જ્યારે તેના હૃદયમાં ધર્મ જ્ઞાવના બેલી ઢેળવણી સ્થાપીત થતી હોય પરદેશી મોહ, અથવા સમજ્યા વગરની દેખાદેખી ઝરાથી કદાપિ કડા માગમા આવી શકાતું નથી રાજા જાણ લે પોતાનું નામ નામ મૂી ગયા છે તેનું સુખ્ય કારણ એટલું જ હતું કે તેને જે ઢેળવણી મળી હતી તે ઘણીજ ઉચા પ્રકારની હતી એ ઢેળવણી પોતાની પ્રજાને નીચેની નાખવાની કે તેના ઉપર નામ વર્તવવાની નહોતી એ ઢેળવણી કરવેશમાં પ્રજાને કચરી નાખી મોજ

મારવાની નહોતી એ ઢેળવણી આલોક અને પરચોડમાં જ્યાં કહે એવી હતી ગજનીતિના રૂઝ તરવેલી ભરેલી હતી લોજરાજના હવે પછીના ટૂંકાતમા સમજશે કે તે, કેટલો બવો સદાચરણી, પ્રજાને સુખદ, ઉદાર હૃદયનો, ન્યાયી ન્યાયુ અને વિધાવિલામી હતો પણ હા ! તારતવપમાલી જ્યારે એવા રાજાઓ જતા રહ્યા, ટુટુ બ કલેશવાળા થયા, ક્યાંએ માટે ઝગડા મચાવતા થયા, સ્વાધને માટે દેશ પ્રેમનો લોગ નાખવા વાળા થયા ! પ્રજાના રક્તને બદલે લક્ષક વધા ! જ્યારે મોડ્ય કળાઓ તપતો આર્યા વર્ત ઉત્તિમાથી અવનતિમાં આવી પડ્યો ! પરાધિનતાની ગેડીમાં સપડાઈ ગયો ! ! ! તે સાથે પ્રજાના સુખ સતોષ ઠડી ગયા ! દેશના દ્રવ્યનો વિનાશ થયો ! દેશી કાગરી મૃત પ્રાય થઈ પડી ! દેશનો મોટો ભાગ દરિદ્રતામાં અને ટુપ્કાળ કે મરડી જેવા સઘ પ્રણકારક રાજેથી ઘેરાઈ ગયો ! ! ! (અપૂર્ણ)

વટસાવિત્રી પુર્ણિમા

જેટ ભાગની પુણિમાને વટસાવિત્રી પુર્ણિમા કહે છે એ મહિમાવત દિવસે સાલાગ્યવતી સ્ત્રીઓ ગામની બહુ નજીક વડના ઝાડની પુળ કરે છે સાયં વાટ્યા ગયા ને ઢસરડા રટી ગયા એ પ્રમાણે એ પરમ પૂજનિક દિવસનું મહા

તમ આજ એટલામાજ આવીને રહ્યું છે ! ધુપ પિંધી વડની પુળ કરી ઘેર આવ્યા પછી પતિ સાથે અથવા સાસુ સસરા સાથે જ્નેશ કરવામાં આવે તો પછી એ વટપૂજનની સાચાંતા શી ? અથવા પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે વતનારી, અને પતિ કરતા

પોતાને વધારે ડાહી સમજનારી અને સ્વચ્છંદી એવી જે સ્ત્રી હોય તે એકતો શું પણ હિમેશના હજારો વડની પુજા કરે તેથી કશી સાર્થકતા નજ થાય. એ વડ શા માટે પૂજવામાં આવે છે તેનું યથાર્થ કારણ જાણવું જોઈએ. એ કથા પ્રસંગની નિત્ય પાઠ પુજા થવી જોઈએ ને તે પ્રમાણે વર્તન થવું જોઈએ. જ્યારે એ પ્રમાણે વર્તતાં અમારી આર્ય યોગેશીશ્વરે ત્યારેજ આર્યાવર્તનો પુનરોદ્ધાર થશે. અમે અમારી એક એવી શ્રેષ્ઠ યોગેશના ગુણ ગાણું કે જેની તુલના દેવ દાનવ કે માનવ મા મળવી મુશ્કેલ છે. અમારી એ સતી શિશોમાણી યોગેશની કથા પતિત પાવન કરનાર ગંગા જેવી નિર્મળ અને પ્રગાઠ શક્તિ વાળી છે. જેનાં મન, વાણી અને કર્મ એકજ પથમાં વિચરનારાં, જેનાં આચરણ ઉન્નતિના માર્ગમાં લઇ જનારાં, અને અનુકરણ કરવા યોગ્ય એવી અમારી એ પવિત્ર યોગેશનું ગુણ ગાન કરવામાં અમે અમારા લેખની સાર્થકતા સમજીએ છીએ.

મદ્ર દેશના રાજા અશ્વપતિ તમારાં કોઈ અહો ભાગ્ય કે તમને આવું અમૂલ્ય કન્યા રત્ન સાંપડ્યું. સાવિત્રી દેવીની તમોએ અહો રાત્ર આરાધના કરી અને એ મહા દયાળુ દેવીએ તમને પુત્ર નહિ આપતા પુત્રી આપી એ તમારા કોઈ મહત્ત્વ પૂછ્યનેાં અમે પ્રભાવ સમજીએ છીએ. પુત્રથી જે નામના ન થાત તે પુત્રીએ કરા છે. પુત્રી કહો કે પુત્ર કહો, જપ જપ, યોગ મંત્ર, વેદ, પુરાણ, સર્વના તત્ત્વસાર રૂપજ તમારી પુત્રીનો

જન્મ હતો. મો'ટા 'યોગીને જે કાર્ય કરવું હુલ્લેલ તે તમારી સોળ વર્ષની બાળાએ કર્યું.

જ્યારે નારદજી તરફથી સાવિત્રીના પિતાને કહેવામાં આવ્યું કે હે અશ્વપતિ રાજા ! તારી પુત્રીએ વર પસંદ કરવામાં મો'ટી ભૂલ કરી છે તો લગ્ન નથી થયાં ત્યાં સૂધિ અથવા તો એ વિચાર સર્વત્ર જાહેર નથી થયો ત્યાં સૂધિમાં સાવિત્રી કોઈ બીજા વરને પસંદ કરી લે તો ઘણુંજ ઉત્તમ કાર્ય થાય. કારણ આમાં મો'ટો લય સમાયેલો છે. બીજા બધી અડચણો નલાવી લેવાય પણ આ એક એવી મો'ટી જીવના જોખમની અડચણ છે કે જેથી સાવિત્રી મો'ટા લયમાં આવી પડે તેનું જીવિત ઝેર થાય. નારદજીના તરફથી જ્યારે અશ્વપતિ રાજાએ આવી લયભરી બાળત સાંભળી ત્યારે રાજાનો જીવ ઘણો આકૂળ વ્યાકૂળ થયો. તેણે ઘણીજ આતુરતાથી અને લયભીત હૃદયે પૂછ્યું; હે દેવનાં દેવ ! હુમસેન રાજાનો પુત્ર સત્યવાન ઘણો ગુણશાળી અને યૌદ્ધ વિદ્યામાં નિપૂણ છે તેમાં આપે એવો કયો દોષ જોયો કે તેની સાથે લગ્ન કરવાથી સાવિત્રીને કોઈ મો'ટું લય પ્રાપ્ત થાય ! હે મહાત્મન ! હું તો સત્યવાન જેવો શુભ ગુણ સંપન્ન વર પસંદ કરવામાં સાવિત્રીનાં પૂર્ણ વખાણ કરતો હતો-મને સકળ ઇચ્છીત પ્રાપ્ત થયું એમ હું જાણતો હતો પણ આપના બોલવા ઉપરથી હું એમાં ઠગાયો છું એવો હવે ભ્રમ થાય છે !

શું હુમસેન રાજાને તેના શત્રુઓએ રાજ્યથી ભૂટ કર્યા છે તે દોષ આપની

નરને આપે છે? કે તેઓ વનવાસમાં પણ
ઠઠિમાં વચ્ચે પહેરીને વિવેચો નિગમન
કરે છે એ દોષ આપના હૃદયમાં સાલે
છે? કે તુ, સત્યવાન પોતાના પિતૃ ભાગ
નથી એવું આપે ડયાહીથી પણ સાલગ્યું
છે? કે તુ, તેઓ આપત્તિગળમાં પોતાના
મત્ય ધમને ચુન્ના છે? કે તેઓ
અનિયમો આજ સત્તા કરતા નથી?
કે તુ તેઓની પછડી ગલ્લુમારી
સાવિત્રીને ચોખ્ખી એવા દોષે આપના
હૃદયમાં ધરવ્યું છે? જગત્પદનિય!
હે મહાત્મન એવો કયો દોષ આપે
દુમત્તેન ગળમાં કે તેના પુત્ર સત્યવા
નમાં ભેયો કે જે રાજકુમારી સાવિત્રીને
હુ ખરેખર વડ પડે!

આટલું બોલી ભારે અશ્વપતિ
ગળાં માન્ય ધા પડ્યું ત્યાં નારદજી
બોલ્યા, ઠે ગળાં! તમેજી ઉપર જે દોષ
ગણાવ્યા એવો એ પછ દોષ દુમત્તેન
ગળાં કે તેના પુત્ર સત્યવાનમાં નથી

જે કે શાવદેવાધિપતિ ગળાં દુમ
ત્તેન પાનેલી તેના યતુઓએ તેનું રાન્ય
છીનની લીધું છે! હાવ તેઓ વનવાસમાં
છે! વળી તે આજે જ વડે! એ દોષ પણ
મારું હૃદયમાં નથી જાણું દુમત્તેન
ગળાં હા! અગિય રાત્રીય છે, તેમજ તેનો
પુત્ર સત્યવાન પશ્ચિમશુભા નિધાનરૂપ
ધમાત્મા છે

ગળાં અશ્વપતિ પુત્ર અતિવસવી
બોલી બોલ્યા! હે દેવ! ત્યાં એવો કયો
દોષ છે? પુત્રી સાવિત્રી! તુ પણ મહા
ગય નારદજી શું હે છે તે લક્ષ્યપૂર્વ-

માણજ, ને પછી જે ઘટિત લાગે તે મને
તાં વિચરવું

નારદજી બોલ્યા-પુત્રી! તુ ખીને
વગર શોધી લે કારણ સત્યવાનના પુત્ર
શુભો માત્ર એકજ દોષથી આજઠિત
થઈ જાય છે ગમે તેટલા પુત્ર શુભો દોષ,
ગમે તેનો પવિત્ર હોય, પણ જેનું
આયુષ્ય હવે રહ્યું નથી તેની સાથે
તારા જેવી સુકેમળ બાળાનું વગર
ઉચિત નથી

“એક વર્ષનું સત્યવાનનું આયુષ્ય
શેષ રહ્યું છે”

સાવિત્રી પ્રેમી—રૂચિગત! મત્ય
વાનનું એક વર્ષનું આયુષ્ય છે તેને ને
મારા ભગને યો મળ વડે? એક વર્ષનું
તો શું પણ એક વિષનું આયુષ્ય દોષ
તોપણ શું? જેને મેં મનની માંગે પતિ
નિર્ધારે તેજ માંગે પતિ, એજ માંગ
પ્રાપ્ત, એજ માંગે ઈશ્વર અને એ
માંગે મર્ત્યવ! હે દેવ! તુ નન, વાળી,
જને ઈશ્વર ત્રણે ભુવ! ભુવના અને ઉપર
વર્તે એ ધમ માં! હેવ ન ખત? ને
માંગ મનવી ગલ્લુમાર સત્યવાનને
પતિ ન્વીમળી લીલા તો હવે રહી જણા
પણ માંગ મનના એ નિશ્ચયને વગવાને
સમય છે? શું હુમાંગ ધમને તત્તુ? આ
નાશવત દેહના મિથ્યા લોક માટે પરમ
સુહૃદના માને તત્તુ? મહાગત આપ
નાની અને મહાત્મા છતાં મને અવળો
માગ આચરવાનું ઠેરો છે એ અતિ
આશ્ચર્ય છે! હે દેવ! માંગ લન
સત્યવાનના દેહ સાથે થરા નથી પણ
સત્યવાનના આત્મા સાથે જ્યાં છે!

આપ ને એમ ધારતા હો કે હજી લગ્ન કરવા બાકી છે તો આપ કેવી રીતે લગ્ન કરવા ધારો છો ? લગ્ન કેાનું નામ ? શું મા'રાં લગ્ન કરવાં હજી બાકી રહ્યાં છે એમ આપ સમજો છો ? હે મહારાજ જેના મનનો દ્રઢ નિશ્ચય છે, જે સત્ય પ્રતિજ્ઞા છે તેના હૃદયમાં વેદમંત્રો વસે છે, તે હૃદયના સાક્ષાત્ પરમ ન્યૈતિર્મય અશિ દેવની સાક્ષીએ પોતાના આત્મા સાથે પોતાના ઇચ્છીત આત્માની ઐક્યતા કરી લે છે. એ ઐક્યતા એવી ઓત પ્રેત અને એક રસ થઈ જાય છે કે તેમા દૈત-લાવ રહેતોજ નથી. કેવળ અદૈત થઈ જાય છે તો પછી સત્યવાન્ની આયુષ્ય સાથે મને કશો સંબંધ નથી. સત્યવાન્તા આત્મામાં મા'રા આત્મા જડાઈ ગયો છે, એક રૂપ થઈ ગયો છે, સત્યવાનના સુખ હું જ એજ મા'રાં સુખ હું જ, સત્યવાન્ની ઇચ્છા એજ મા'રાં ઇચ્છીત, અને સત્યવાન્ની પર્ણકુટિ એજ મા'રા રંગમહેલ, તો હે દેવર્ષિ ! બીજે વર હવે મા'રાથી કેમ થઈ શકે ? ને એવો વિચાર પણ હૃદયમાં ઉદભવે તો હું શૈરવ નરકની અધિકારીણી થાઉં તો પછી એ પાપ પંથમાં 'ગણ્ડ' શી રીતે મુકી શકાય ?

રાજા અશ્વપતિએ કહ્યું પુત્રી ! તારી સકળ વાત યોગ્ય છે પણ અલ્પ આયુષ્યવાળા પતિ સાથે પાણી ગ્રહણ કરવું એ કદાપી યોગ્ય નથી. કારણ સૌભાગ્ય વિના સ્ત્રીના સંસાર બધો સુનો થઈ જાય છે ! તે જીવ વિનાની કાયા જેવી થઈ જાય છે ! તે સૌગંધ રહિત પુષ્પ જેવી થઈ જાય છે ! તેનાથી સંસારના ધર્મ કર્મમા

ભાગ લઈ શકતો નથી ! તે પાંખ વગરની પંખણી થઈ જાય છે ! તેનું જીવિત ઝેર થઈ જાય છે ! તેને શિરછત્ર ઉડી ગયા પછી સંસાર રૂપી વિકટ વગડો વટાવવો બહુજ દુઃખ રૂપ થઈ પડે છે ! તું હજી બાળક છે તારો હંક છોડી દે ! તારા હિતમાં તારા કરતાં અસો વધારે સમજીએ. માટે જ્યાં સુધી તારાં લગ્ન થયાં નથી ત્યાં સુધી તું એ તારા વિચારને ફેરવવાને સ્વતંત્ર છે ઉપાય હાથમા છે, માટે જોકે સત્યવાન્માં અનેક સદગુણ છે છતાં પણ આ એક એવો દોષ આવીને નડ્યો છે કે જેથી સકળ ગુણો ધોવાઈ જાય છે માટે જેનું અલ્પ આયુષ્ય છે એવા સત્યવાન્ને વરવાને તું યોગ્ય નથી. પુત્રી ! એમાં કોઈ પણ ખતરું પાપ હું સમજતો નથી !

પિતાજી ! આપ આ શું બોલો છો ? શું મન, વાણી અને કર્મનાં વર્તન જુદાં જુદાં રાખવાથી ધર્મનું સંરક્ષણ થાય છે ? મેં મનથી સત્યવાન્ને મા'રા પતિ માન્યા છે તો કદાપી સૂર્ય ચંદ્રની ગતિ બદલાય અને આ સમસ્ત બ્રહ્માંડના સકળ નિયમો ઉલટા થઈ જાય તો પણ હે પિતાજી ! સાવિત્રીની દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા સાક્ષાત્ વિધાતા પણ ફેરવવાને સમર્થ નથી ! હવે તો જે ગતિ સત્યવાન્ની તેજ સાવિત્રીની. સત્યવાન્ મૃત્યુને પામશે તો સાવિત્રી પણ મૃત્યુને પામશે ! સત્યવાન્ જીવશે ત્યાં સુધી સાવિત્રી પણ જીવશે ! જ્યાં સત્યવાનનો આત્મા ત્યાજ સાવિત્રીનો આત્મા પિતાના રંગમહેલ કરતાં પતિની પર્ણકુટિ સાવિત્રીને પરમ પ્રીયકર થઈ પડશે ! પતિ સેવા એક વર્ષ પર્વત કરી હું કૃતાર્થ

વધ જઈશ! આયુષ્ય માટે શો અબધ છે? શુ એક વયની આયુષ્ય થોડી છે? જાપી એક લાલુની આયુષ્ય હોત તો પણ મા'રા એ પ્રીત પતિની ચરણરજથી દેવતાઓને પણ દુઠ્ઠ ભાવે જોવા જન્મ મરણના આવરણ ઝટીત ધ્યાનમાં હુ પ્રવેશ કરી ગયત તો પછી જ્યાં મા'રા પતિની આખા એક વયના આયુષ્ય છે તો હુવે મને શી ચિંતા છે? જગત્માં વિશેષ છવવાથી શો લાભ છે? જે-ત્રી મો વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવે અને તેમાં એક પણ દાણ એની ન ગઈ હોય કે જેમાં તેના પતિને તેના વડે આનંદ પ્રાપ્ત થયો હોય કે તેનાવાં સતોત પામ્યો હોય! અથવા તો દ પતિ આનંદથી વચ્ચા હોય! જે આમ નથી બન્યું તો પછી નો તો શુ પણ હુનરો વર્ષની આયુષ્ય વાળો પતિ હોય તેથી એ શુ? હુ તો પરમ ભાગ્યવતિ છુ કે મારા પતિની આખા એક વયની આયુષ્ય છે પરંતુ હાપિ લગ્ન થતા વતા પતિનું કાંઈ અનિષ્ટ બન્યું હોય તો પણ સતીને તો જે પોતાના મનથી માન્યો તેજ પતિ છવવા કે મરવા માથે તેને કશો વિચાર રહેતોજ નથી પતિ, પતિ, એજ જપ માળા એજ મંત્ર જાપ એજ વેદ ચિંતા ને એજ અદારે પુરાણ, શ્રીનો દેવ, મહાદેવ, અને સાચાત્ ઈશ્વર તેનો પતિજ છે શ્રીનો શુરૂ પણ તેનો પતિજ છે શ્રી હાપી જન્મને કે શુરૂને ભણ ગાકે નહિ, તે માત્ર પોતાના પતિનેજ ભણ શકે, તેના નામની રટના કરી ગાકે અને એકજ વૃત્તિ પતિના હવાત્મામાં પરાવી

દઈ પોતે પતિના હૃદયમાં એકમેક થઈ સમાઈ જાય! એવા દ પતિ ઉપર કાળની પણ તરાપ ચાલી ગ તી નથી તેઓ મવ! એજ આત્મારૂપ થઈ અનંત પ્રહારમાં સાચે વિશ્વે છે એવા દ પતિની અદ્વિતી અને નવે નિરી નામી વર્ધને રહે છે એવી શ્રી પોતાનો અને પતિના દુઠ્ઠ બનો જગત્માં યરા વિસ્તારે છે અને પરમાત્મા પતિ મહુ ઉત્તમ ગતિને પામે છે તો હે પિતાહ! હે કપિગજ! આપ પ્રસન્ન હૃદયે મા'રા સત્યવાન્ સાચે લગ્ન કરે! હુ મારા એ જન્મના સ્વામીની અહો રાત્ર સેવ કરીશ અને જ્યાં એમના મ્યુળ દેહથી એમના પ્રાણ મુક્ત થશે ત્યાં મારા પ્રાણ પણ તેમની માથેજ ડી નશે મા'રા આત્મા એમની માટે જગડી ગયો છે માટે મને કશો ભય નથી મત્યવાન્ મિવાન આ જગત્માં જેટલા વૃદ્ધ પુરૂષો છે તે મા'રા નિતા છે અને યુવાન ચાલા બાળક છે તે મા'રા ભાઈ છે પિતાહ! મહુપિ નાગદહ! તમારૂં એકે બોલવું મા'રા હૃદયમાં ઉત તેમ નથી મત્યવાન્ને વગી ચુરી હું પરણી ચૂકી છુ જે ગતિ સત્યવાન્ના છે તેજ સાવિત્રીની છે! માટે તરૂ વિવન મવ છોડી મને મા'રા પતિને ઘેર જવાની આજ્ઞા આપો અથવા તે જે પ્રસ્થા હોય તો વિધિ પૂર્વક સત્યવાન્ માથે મા'રા લગ્ન કરો, કારણ એજ મા'રા હૃદયના દેવ છે એજ મા'રા પ્રભુ છો એજ મા'રા પ્રાણ છે!

અપૂર્ણ.

દયામુર્તિ સ્વરૂપિણી.

(ગયા અકના પૃષ્ઠ ૧૫૬ થી ચાલુ.)

મન અનેરાં ચીંતવે, દૈવ અનેરાં જોય,
આરંભ્યાં અધવચ્ચ રહે, હરિ કરે શો હોય

હુ! એમજ થયું! શુભોલકુમાર તમે શું ધારે છે. અને હવે શું ધારે છે. જેની સાથે લગ્ન થાંથી બાધવાની તમારી આતુરતા છે તેને તો કોણ જાણે હવે કયા રસ્તા ઉપર લઈ જનાર છે! એ રસ્તો અતિ ઉન્નત પણ પરમ હૃદયલ છે. જપ, તપ, યોગ યાગાદિકથી પણ કંઈ વૃત્ત આઠરી સખરીબાઈએ જે કાર્ય કર્યું છે તે કાર્યના પરિણામમાં આપો આપ તે જન્મ મરણના ચક્રમાંથી છૂટી ગઈ. તેણે પરાયે સ્વાત્મ લોગ આપ્યો તે કોઈ સ્વર્ગિય દેવી હતી. સખીઓએ આંવીને ત્યાજે તેના રગમા લગ પાડ્યો જ્યારે એ પ્રેમ વેલા પાત્રોનાં હૃદયના સ્ફૂરણોને પોતાના પ્રચ્છવેગમાંથી એકા એક અટકી જવું પડ્યું. એ સમયે જે ધિરજ ધારવી અને મનને વશ રાખવું એ હુર્લટ હતું પણ સખરીએ સાવધપણથી શુભોલકુમારના પ્રેમ ઝરાને હૃદયમાં છુપાવ્યો. ને તે સખીઓ સાથે રાજભવન તરફ વળી હા! પણ અંત કરણમાં શુભોલકુમારની છપાઈ ગયેલી છબી તેના સામે ખડી ને ખડી દેખાવા લાગી! તે રસ્તે ચાલતી હતી પણ પોતાની આંખે કાંઈ બીજું જોઈ શકતી નહોતી માત્ર શુભોલકુમારની સુર્તિજ તેના હૃદયમાં રમી રહી હતી.

જે કે સખીઓ સાથેની વાતચિતમાં મોઢેથી લાગ લેતી હતી પણ હૃદય તો શુભોલકુમારમાં જ હતું શરીરનું રક્ત માત્ર અને જીવિત શુભોલકુમાર મયજ થઈ ગયું હતું, તેવામાં એક સખીએ કહ્યું જોયું જોઈને સખરી! તમારી લગ્નની ધામધુમે કેક કેકાણે કોઈ અવનવીજ માલમ પડે છે. કેકાણે કેકાણે રગ રાગ તાન ટપ્પા ને તાચ તમાસા થઈ રહ્યા છે પ્રભ હુર્લ વેલી થઈ છે! ખારણે કુમકુમના સ્વસ્તિક અને મોક્ષિકના તોરણો બાધ્યા છે, ચિત્ર વિચિત્ર રંગથી ગજન મંડળમાં વાત કરતી હવેલીઓ શોભી રહી છે, એ તો બધું ઠીક. પણ જોયું પેલું નવું પાંજરાપોળ જેમાં હજારો નિર્દોષ પ્રાણીઓને એકઠા કરવામાં આવ્યા છે એ બિચારા ગરીબ પ્રાણીઓ કેવાં આનંદ મગ્ન થઈ રમી રહ્યા છે પણ એ અવાચક ગરિબ બિચારા નથી જાણતાં કે કાલે સવારે તેમના કૂમળાં ગળા રહે-સાઈ ગયાં હશે! લડ લડતી ચીતામાં તેઓ ભુજાઈ ગયાં હશે! કેવો નઠોર ચાલ! કેવો નિર્દય રિવાજ! બિચારાં અવાચક અનાથની - હયા કેને હોય? હયા શબ્દ કાનમાં આવતાં સખરી કે જેનું ચિત્ત શુભોલકુમારમાં જ અત્યાર

સૂચિ ગમ્યા ડરતુ હતુ તેણે પોતાની મને હુ ટોઈ ગકે? મળી. હુ તારા સખીને બહુજ આતુરતાથી પૂછ્યુ, કહે જેન તે ગી વાત કરી? મા'રે માન કેડ ધીજીજ વિષયમા હતુ જેથી હુ યથાયપણે કાંઈ સમજી નથી લાગા તુગ જોલો જે કઈ સમજી છુ તેના, બિચારા! રહેસાઈ જશે! અવાચક પ્રાણી! દયા! એ જોલો સાલજ્યા છે આ સન શુ છે તે મને સમજવ એવા કોણુ નિદય છે? આ મિચારા અવાચક પ્રાણી ઉપર કોણુ નિયય થયુ છે? મને તે જરાજર રીતે સમજવ હુ ગજ કુમારી શુ એવા નિદાય પ્રાણીનુ દુખ કંઈ નહિ કરી શકુ એન? છતા શુ છે તે હુ જરાજર સમજી નથી, માટે મને તુ તે હીકત સવિચ્છર મનજવ સખી જોની, જે ખેડેન દુખ તગાડવાનુ શુ ઢારણ નથી પણ આપણા રજવાડાની આ એક એવી નીચ રૂઢી પડી ગઈ છે કે, લગ્ન પ્રમગે આવા અને અવાચક પ્રાણીના લોગથી ગોરવ આપી રાતઓ, અને બડોગડાઓ પોતાની કિત્તિ વગાડે છે પણ હા! તેમા કેટલા જીવોની હિસા થાય છે તેનો કોઈ વિચાર કે છે? જોને આ ના'રા લગ્ન વવાના છે તેને માટે કાલ મવાર પડતા હજારો નિદાય પ્રાણીઓ રહેસાઈ જશે! સખરી કુમારી જોની ગા માટે રહેસાઈ જશે? હુ તેમ કડતા માગ પિતાને અટગવીગ મા'રા લગ્ન તે શુ ધીજી નિયય પ્રાણીના જીવ તેવા અથ હોઈ શકે? જ્યારે હુ સત્કારના સુખની વાદના વડે ત્યાર શુ ધીજીજ એનો જીવ લેવાનો

ઉપજર માનુ છુ બહુજ સનન પડતુ તે મા'રે માન જેથુ હુ પિતાજીને સમજવીશ માતાજીને સમજવીશ અને ગોરવ આપવાના દુષ્ટ ગિવાજ નર જગ વીગ સદાયનો બધ ડરાવીશ હીક છે ખેડેન! પ્રયતન નરી જોતે હુ નથી ધાગતી કે તમાગ માળાપ ગોગવની વાત પડતી મૂટે, કાગા હિ બળ એવુ વખી પડયુ છે કે જે તેનો તેમ ન કહે તો તેજોની અપિત્તિ થાય એમ તેમની મપૂણ માનતા છે

મળરી કુમારી જોની, પ્રીય સખી હુ એ જાજાત મા'રા માળાપને બહુજ મા'ની રીતે સમજવીશ તુ ચિતા ન ન કાને પ્રભાતે આ નિદાય પ્રાણીઓ જીવતા હોય તો કેમ? મળી જોની — એવો ગુણ પ્રાય નય? પણ ખેડેન જેજો આપિ જગમા પુરાયા છે તે મગવાનેજ માટે જોકે તા'ની ડગ્ગા એ હજારો જીવને બચાવવાની છે પણ કાળના મો' માથી તુ ની રીતે જથાવીગ? મો'ટી જાન જોડીને લીરસગ રાજ આગા કે તેને શુ ગોરવ આપ્યા વગર આને? ને તમારા જાળના જોલવા ઉપર ત મા'ગ માળાપ લગ આપે એ પણ મા'રા માનવામા આવતુ નથી તને જાગ- આ સમજણી જણીને હસી જડથે એમ વાતો કડતા ડરતા રાજ મનીગ્યા શુ, મો' રાને ઢેકણે પડી ગયા, નમની કુમારી વિચાર નમ્ત સ્થિતિમા પોતાના મહેલની પગ વીચો ચડી સુખામન ઉપર ખેડી પણ મા'રે એન પડયુ નહિ, હુ ગુડ તે વિચ

ઇમારતો ભાધવાતું, પથ્થર, ધાતુ કે લાકડાની કોરણીતું કામ તે બહુ સાડું કરતા હતા, હિંદુ લોકોના ધર્મ પ્રમાણે તેને કાયદો પણ જુનો છે. મનુએ તે પ્રથમ કર્યું અને તે કાયદાના પુસ્તક એટલે પાછલા ત્રણ હજાર વર્ષનો હિંદુ લોકોના સામાજિક રિવાજનો ઇતિહાસ છે તે પછી યાજ્ઞવલ્કય, પરાશર વગેરેએ ઘણા કાયદા કરેલા છે, અને હાલના વખતમાં પણ તેમાના તત્ત્વોનો મહત્વના કામમાં ઉપયોગ થાય છે. આ બાબત વધારે ધ્યાનમાં રાખવા જોગ છે, તત્ત્વજ્ઞાનમાં તો સર્વ દુનિયાભર તેમણે શ્રેષ્ઠતા મેળવેલી છે. એ બધાના જાણવામાં છે. તત્ત્વ જ્ઞાનના તેઓએ છ પ્રકાર કરેલા છે તેને ફ્રેશન કહે છે. ન્યાય, સાબ્ય, વંશેષિક, યોગ, મીમાંસા અને વેદાંત એ છ ફ્રેશન છે. તત્ત્વજ્ઞાનની હિંદુ લોકોને એટલી ઠંડી સમજણ છે કે, આત્મા અને દેહ એ બંને જુદા જુદા છે એવું પ્રથમ તેઓએ ઠરાવ્યું, ખીલ લોકો નાશવંત વસ્તુના શુભ ધર્મ શોધવામાં પોતાની શક્તિને ઉપયોગ કરે છે; ત્યારે હિંદુ લોકો મૂળ-થી જ પોતાનું સર્વસ્વ આત્મા છે. ને દેહદિક સર્વ વિષય શણિક ને નાશવંત છે. એમ માનવાને આત્મા તરફ પોતાનું સર્વ લક્ષ પહોંચાડે છે. પ્રખ્યાત વિદ્વાન યો. મેક્સમૂલર કહે છે કે, “આ જગતમાં મનુષ્ય પ્રાણી એટલે કે વળ પ્રવાસી અને બે દિવસનો પક્ષી છે. એવું જ હિંદુ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, તે સર્વ ખડું છે અને તે પ્રમાણે નેચી વસે છે ઉપર બતાવેલી સર્વ ધ્યાનું મૂળ કહિએ, તો વેદ છે. અને

વેદ તે દેવ પ્રણીત છે. વેદ કહે તે પ્રમાણે જ વ્યવહારમાં વસેલું, એ હિંદુ-ઓનો ધર્મ છે. ઇશ્વરે વેદ રચ્યા, અને વેદમાંથી સર્વ હિંદુ શાસ્ત્રો રચાયાં. આ વેદ ચાર છે, તેમાં ઋગ્વેદ મુખ્ય હોઈ તેમાંથી આયુર્વેદ આ ઉપવેદ નીકળેલો છે, ને તેમાં વેદક શાસ્ત્ર છે; અથવાજ વેદમાં શાસ્ત્રક્રિયા દહેલી છે.

યજુર્વેદના પાંચમા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે, પ્રથમો દૈત્યો સિપક્, અને બીજો રથને સિપક્ત્ત્વં ત્વાં સિપજં શૃણોમિ (સર્વ વેદમાં તુંજ ઐશ છે) એમ કહેલું છે. આ ઉપરથી પ્રહ્લાએજ આ શાસ્ત્ર ઉત્પન્ન કર્યું, એમ ઠરે છે. એટલે પ્રહ્લા આયુર્વેદના આદ્ય પ્રવર્તક છે. આયુર્વેદના આઠ ભાગ છે

૧-કાયચિકિત્સા (Practice of medicine)

૨-બાલચિકિત્સા (Diseases of children)

૩-અહુચિકિત્સા અથવા ભૂત વિદ્યા તેમાં દેવી ઉપાય કરીને રોગ મારા કેમ કરવા, તે લખેલું છે

૪-અધોગ ચિકિત્સા; તેમાં ડોકા ઉપરના સર્વ ભાગના રોગોની ચિકિત્સા કહેલી છે.

૫-શલ્ય ચિકિત્સા - શાસ્ત્રવિદ્યા (Surgery)

૬-વિપ ચિકિત્સા (Toxicology)

૭-રસાયન ચિકિત્સા, તેમાં શક્તિ ને જ્ઞાનવર્ધક ઔષધો કહેલા છે.

૮-વાયકરણ ચિકિત્સા (તેમાં પ્રત્યેક વાક્યના ઉપાય કહેલા છે.)

પ્રજ્ઞાએ નહિ અપતિને અને પ્રજ્ઞા પતિએ અશ્વિની દુભારને આ પ્રમાણે આયુર્વેદ શીખવાતો ગયો. અશ્વિની કુમારે વધક અને શસ્ત્ર ક્રિયા ઉપર મ્વત્ર અથો લખ્યા શસ્ત્ર ક્રિયામા તે એટલા પ્રવીણ હતા કે, તરવાચી ઉડેલા માથા ફગી ખેંચાયા, અને જીવ જવા દીધો નહિ, એવી ક્રિયા છે, મિવાય તે વખતના પુસ્તકોમાંથી એવું મળી આવે છે કે, લડાઈમાં દુર પલંગનમાં હાલ પ્રમાણે એ-એ લગ્નની ગાંઠ હોતો, કોઈનો પગ તુટે કે, લોહાનો પગ કરી તેને જ ને મેમાડતા હતા, દુર્ગમ આખ ખેમાડતા હતા, અને બાણથી થયેલા જખમ સ્વચ્છ થોઈને ઓપધો લગાડીને સાગ ઢગ્ના હતા અશ્વિની દુભારનો આવો અમૂલ્ય ગુણ જોઈને ઈશ્વર ચિંતિ થયો, અને માં આ શાસ્ત્ર શીખવું, એવી તેને ઈચ્છા થઈ અને અશ્વિની દુભારે આ શાસ્ત્ર ઈન્દ્રને શીખવ્યું, ઈન્દ્રપામેથી આત્રેય નપિએ વેવક શાસ્ત્ર શીખી લીધું અને તેપર તેમણે એક ગ્રંથ લખીને આત્રેય સહિતા નામ આપ્યું પછી અગ્નિવેગ, બલુકળ પાશાગર, હીરપાણિ અને હરિ તે તે શાસ્ત્ર શીખીને આશ્વમેરો અન્ન નિદાન અને હાગિત સહિતા એવા ગ્રંથ લખ્યા પછી સુગ્રત અને ચરકે શસ્ત્ર ક્રિયાને વૈવશાસ્ત્રમા નિપુણતા મેળવીને સુગ્રત સહિતા ને ચરક સહિતા એવા અનુક્રમે ગ્રંથ લખ્યા અને તેજ ગ્રંથ હાલ પ્રચારમાં છે સુગ્રતમા ગજક્રિયા ને ચરક સહિતામા મૌષધિ ચિકીત્સા વિસ્તાચી આપેલી છે, તેનું હેપનર

લેટિનમા અને બુલરને જમન ભાષામા ભાષાતર કર્યું ચરકનું પણ અરબીમા ભાષાતર થયેલું છે તે પછી એને ખ્રીસ્તી મવત પૂર્વે ૨૦૦ વધ પહેલા વાગ્લટ એ મોટો પ્રસિદ્ધ ધન્યતર થઈને તેણે માય વંદખપર મોટો ગ્રંથ લખ્યો આ ગ્રંથનું નામ અઠાગ હૃદય છે અને તે ગ્રંથ તે પેળા અને હાલ ઘણું ઉપયોગી મનાયેલો છે તે પછી વિવતીય આ ગ્રંથ થયો, અને છેક પાસે પાસ માધવાચાર્ય માધવ નિદાન આ ગ્રંથ લખ્યો તે માટે એક ઠેકાણું લખે છે કે, નિદાને માધવ શ્રેષ્ઠ સુત સ્વાને તુ વાગ્મદ્ શાતીર સુગ્રત પ્રોક્તશ્ચરકસ્તુચિકારિસતે ॥ એન્ડે નિદાન (Diagnosis) મા માધવ ગ્રંથ છે, સનમ્યાનમા વા લટ શ્રેષ્ઠ છે શાતીર (Anatomy and Surgery) મા સુગ્રત શ્રેષ્ઠ છે અને ચિકીત્સામા (Medicine) મા ચરક શ્રેષ્ઠ છે, માધવ પછી ભાવમિશે ભવ પાશ લખ્યો, ભાવ મિશ્રની મદ નેશમા એટલે મદ્રાસ તરફ ઘણી પ્રખ્યાતી હતી તે પેળા ધૂપના હોડે આજે ઘણી બોમ્બેન થવાની અને તે લોકોમાં ઉપદગ (syphilis) નો રોગ ઘણો હોવાથી ભવ મિશે તે વિષય પર ઘણું વિસ્તારથી લખેલું છે તે પછી શાર્ફધરે શાર્ફવર સહિતા લખી તેવળ તમા બદા બા અને વગાએ ઘણા ગ્રંથો લખ્યા, જેમાંના વગામૃત, વધ જીવન, ઓપ દેવ શતક, વધ વ નલ, ચિકીત્સા સગ્રહ ને ચિકીત્સા જ્ઞાન વગેરે પ્રસિદ્ધ છે. (અપૂર્ણ)

જૈન બોર્ડીંગ સ્કૂલનો વાર્ષિક રિપોર્ટ.

જૈન બોર્ડીંગ સ્કૂલનો ત્રીવાર્ષિક રિપોર્ટ તથા તેના ઉદ્દેશ ને નિયમો : — એ પુસ્તક અમોને તેના પ્રસિદ્ધ કર્તા શાહુ શિવજી દેવશી તરફથી અભિપ્રાય માટે મળેલ છે. જૈન બોર્ડીંગ સ્કૂલનો ત્રિવાર્ષિક રીપોર્ટ તથા તેના ઉદ્દેશ ને નિયમોનું અવલોકન કરતાં અમારે ઘણાંજ આનંદ સાથે જણાવવાની જરૂર છે કે આવી બોર્ડીંગ સ્કૂલો, તેમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓને માટે અતિથય આશીર્વાદાત્મક છે. સર્વ દાનમાં વિદ્યાદાન શ્રેષ્ઠ છે તે ગિદ્દાતનેજ અવલખીને રાવસાહેબ શેઠ વસનજી ત્રીકમજી જે. પી. તથા ખેતસી ખીઅશી એ જૈન બોર્ડીંગને રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦ એક લાખની ઉદાર સહાયતા આપીને જૈન બાળકોપર અતિથય ઉપકાર કર્યો છે.

આવી ઉદાર સહાયતા અને મહાન ઉદ્દેશના શુભ પરીણામો સર્વ કોઈ વિચારી શકશે. જ્યાં ગરીબ માખાપો પોતાનાં બાળકોનો નિર્વાહ મહા મુશીબતે ચલાવી શકતા હોય છે ત્યાં હાલના કાળમાં મોંઘી થઈ પડેલી વિદ્યા તો ક્યાથીજ સંપાદન કરાવી શકે. એવા સમયમાં તેવા ગરીબ બાળકોને નિર્વાહની સર્વ સામગ્રીઓ પુરી પાડી વિદ્યા સંપાદન

કરાવવામાં આવે એવી આ સ્કૂલની સ્થાપના ખુબ પ્રશંસનીય છે.

આ જૈન બોર્ડીંગ સ્કૂલ સને ૧૯૫૬ ના વૈશાક શુદ્ધ ૧૫ ને દિવસે પાલીતાણા સિદ્ધક્ષેત્ર મધ્યે ખુલ્લી મુકવામાં આવી હતી. શરૂઆત નહાના પાયા ઉપર જોઈ ઉપર જણાવેલા ઉદાર શેઠોએ સહાયતા આપી તેને મોટા પાયા ઉપર મુકી છે. આ સ્કૂલનો ઉદ્દેશ શ્રી કચ્છી દશાઓશવાળ જ્ઞાતિમાં વિદ્યા અને ધર્મનો પ્રચાર કરવાનો છે. બીજી જ્ઞાતિ એ પણ આનું અનુકરણ કરવા જેવું છે.

આ શાળામાં દાખલ થએલા તમામ જૈન બોર્ડરોને ખાવા પીવાથી માડીને લુગડાલતાં તથા પથારી પાંગરણુ મુદ્દાં સર્વ જાતની હુમેશની જરૂરી ચીજો પુરી પાડી તેઓને મેટ્રીકયુલેશન સુધી સ્કૂલને ગર્થે જ્ઞાન આપવામાં આવે છે.

આવી ઉદાર સહાયતા માટે તેમની નાણાં આપનાર ગૃહસ્થોને ધન્ય- ઘટે છે. અમે આ બોર્ડીંગનો અ- જ્યુલ્ય ઇન્ચીયે છએ અને તેના નેતા તથા માલિકોના ઉત્સાહ માટે તેમને મુબારકબાદી આપીએ છીએ.

आर्यधर्मप्रकाश

पुस्तक ३४ सु]

अध्याय २१ १९३२

[अंक ६ भा]

यतोधर्मस्ततो जय

वृद्धनु विमात्तण

शिष्यगिणी

जुवाना आ फानी जखेर वधो जोता वही गई,
 हवे आवा वृद्धा सरव तन श्रद्धा लई गई,
 तपापि तृष्णाओ मन थकी जूदी ना पई चरा,
 हरि हाये झालो हृद यई हवे हे हरिहरा ! १
 घणा ग्रयो जोया तदपि कई आ ती नव टळी,
 घणा पयो चोया तदपि कई शान्ती नव बळी,
 खरो शान्ती दाता तुजविण नथा को नरवरा,
 हरि हाये झालो हृद यई हवे हे हरिहरा ! २
 ग्रयु मायु घोळु तदपि मन मोळु नथो पड्यु,
 पडी चारया दातो तदपि मन खातो करौ अड्यु,
 भ्रूजे छे आ काया तदपि मिठी भाषा मनहरा,
 हरि हाये झालो हृद यई हवे हे हरिहरा ! ३
 बळ्योहु हु बाको तदपि मन फासो करौ दमे,
 पडी जूटी आखो तदपि मन पाखो करौ भमे,
 हवे लीधी लाठी तदपि वृत्ति नाठी नथा जरा,
 हरि हाये झालो हृद यई हवे हे हरिहरा ! ४

रुडी रामा संगे रजनी भर रंगे बहु रम्यो,
 गळ्या खाटा तीखा भभक भर स्वादो बहु जम्यो;
 छता ए स्वादो तो मन थकीं हेजु नां कंई परा,
 हरि हाथे झालो हृद थई हवे हे हरिहरा ! ५

हवे काठे बेठो तदपि दूर कांठो नजरथी,
 हेजु झाझं जीवुं पुरेण घर पूर्यु न जरथी;
 बहु व्हालां लागे पशु धन अने नार दीकरा,
 हरि हाथे झालो हृद थई हवे हे हरिहरा ! ६

रूपाळां घोळांए खणण खखडे छे चकरडा !
 बहु व्हालां लागे रसिक मनने ए रमकडां;
 नथी लेवां साथे तदपि भळं वाथे भयहरा,
 हरि हाथे झालो हृद थई हवे हे हरिहरा ! ७

हवे आ शेवायु विजळीं सम मा'क वहीं जशे,
 मीचाशे आंखो के सरव नथी मा'क थई जशे;
 छतां शाने बाधुं, जरर अवळो हुं अधहरा,
 हरि हाथे झालो हृद थई हवे हे हरिहरा ! ८

करे दिवो झाली विकट कूपमा हुं क्यम गळं,
 पथारीमां जागुं तदपि लघुशका क्यम कळं ?
 फळ्या पापो जागुं पूरव भवना आ घणखरां,
 हरि हाथे झालो हृद थई हवे हे हरिहरा ! ९

लउंछुं हुं माळा तदपि मन माळा मही रमे,
 सैणुं ज्यारे गीता विषयी मन चिंता करी भमे;
 विभु वा'रे आवो नहि नहि मूलावो जग करा,
 हरि हाथे झालो हृद थई हवे हे हरिहरा ! १०

भवाविधमां डोले सरस नउका आ गरी जशे !
 रुपावायु मेरो सुशील सठ आपो तरी जशे;

તર્યા છે તા'ગથી જગત્ મહોં જીવો ઘણસરા,
 હરિ હાથે જાલો હૃદ થઈ હવે હે હરિહરા ૧૧
 ત્રિદોષે ઘેરોં છે અત્ર ઉનમાદે છઠ પડચો,
 કુપથ્યો કાઘાથી વિપમ દુ સમાહી છઠ પડચો,
 મયાનો માત્રાથી નિરુજ કરશો મિપક વરા,
 હરિ હાથે જાલો હૃદ થઈ હવે હે હરિહરા ! ૧૨
 ઘણાં खेलો खेल्यो परिपूर्ण पोष्यु नाज तनु,
 नखोया शिखाप्रे विपम विप व्यापु विपयनु,
 घणी वारे घाओ पियुष वरी पावो अभीक्षरा,
 हरे हाथे जालो हृद थई हवे हे हरिहरा ! १३
 बहु दोषो सामे नजर करशो तो नहि नभु,
 उगारानो आरो तम विण नथी कोईन विभु,
 बहु बूरी कीकी मरणी तरणी आ नहि तरे,
 बुझाओ के तारो अधम जीव आ-यो शरणरे १४

આપણુ આર્ય વૈદ્યક, તેનો પ્રાચીન ઇતિહાસ, આધુનિક સ્થિતિ
 અને તેને પુનઃ પૂર્વ સ્થિતિમા આણવા માટે કરવા

જોઈતા ઉપાય

(ગયા અકના પૃષ્ઠ ૧૮૧ થી આગળ)

વળી આપણે સૂતિકા શાસ્ત્ર (Midwifery) તરફ લક્ષ દોરીએ, તો પ્રાચીન આર્યોને તે વિષયનું ઘણું ઉડું જ્ઞાન હતું, એવું અષ્ટ જોવામા આવે છે સ્ત્રીઓને આવતા આજ્ઞવનો અવધિ, ઋતુ સમયનું વર્તન, ગલ ધારણ થવા માટે યોગ્ય સમય, પુરૂષ કે સ્ત્રી ગર્ભ જાણવા માટે કેટલીક નિશાનીઓ, પ્રસૂતિનો સમય, જાળક આડું આવે તો કાપી કાઢવાના શસ્ત્ર પ્રયોગો, પ્રસૂતિ થયા પછી સ્ત્રીના આહાર વિહારના નિયમો વગેરે સૂતિકા શાસ્ત્રના વિષયો.

આર્ય વૈદ્યકમાં ઘણા વિસ્તારથી વર્ણવેલાં છે. બાળકના જન્મથી વૃદ્ધ થઈને મરણ પર્યન્ત ધર્મ શાસ્ત્રે જે જે વિધિ કરવાનું કહ્યું છે, તે બધા મનુષ્યના સુખ અને આરોગ્ય માટેજ છે.

આર્ય વૈદ્યકમાં રોગના આર પ્રકાર કહ્યા છે:-

૧. આગ તુક ઉડતા રોગો, પડભુ; હાથ કપાવો વગરે.

૨. શારીરી-માથું દુઃખવું, તાવ, બાડો વગરે.

૩. માનસ-ગાંડપણ થવું, બીવું, દુઃખ થવું વગરે.

૪. સ્વાભાવિક-ઉંઘ ન આવવી, તરસ ન લાગવી અથવા વધુ લાગવી વગરે.

યોગ્ય ઉપાયથી રોગ મટાડવો, તેજ વૈદ્યક શાસ્ત્રનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. રોગ સારો કરવો; એટલુજ નહિ પણ રોગનો પ્રતિબંધ (prevention) કરવો, તેજ આર્ય વૈદ્યકનું મૂળ તત્ત્વ છે; ને તે એ કે મનુષ્યની વર્તણૂક સુધારવી, એટલેજ રોગ થવા ન દેવો અને તે વિષયને આર્ય વૈદ્યકમાં ઘણું મહત્ત્વ આપેલું છે.

આરોગ્ય શાસ્ત્ર (Hygiene) બાબત આપણે વિચારીએ, તો જોવામાં આવે છે કે, તે વિષય પણ આર્ય વૈદ્યો પૂર્ણ સમજતા હતા. આર્ય વૈદ્યકમાં દેશ (climate) ૩ જાતનો વર્ણવે છે. ૧ જાંગલ. ૨ અનુપ. ૩ મિશ્ર.

૧. જાંગલ તેમાં પાણી ઘણું થોડું હોય છે, તેમાં પિત્ત ને રક્તના રોગ થાય છે.

૨. અનુપ એટલે પાણીવાળો દેશ તેમાં વાતકક્ષના રોગ વધારે થાય છે.

૩. મિશ્ર એટલે મધ્યમ પ્રકારનો દેશ, તેમાં પ્રકૃતિ સારી રહે છે. તે હવા ફેર માટે ઉત્તમ ગણાય છે.

આ સિવાય મનુષ્યે દિવસે, રાત્રે તથા શરદ વસંતાદિ ઋતુમાં કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ, તેના નિયમો આર્ય વૈદ્યકમાં જેવા ઉત્તમ રીતે આપ્યા છે, તેવા કોઈપણ અન્ય ભાષાના વૈદ્યકમાં નહિ જોવામાં આવે. પ્રાતઃકાળમાં બ્રહ્મમૂર્હુતમાં ઉઠીને ઇશ્વર સ્મરણ, મહામૂત્ર વિસર્જન, દાતણ, સુખમાર્જન, વ્યાયામ, અભ્યંગ ઉદ્ધર્તન, સ્નાન અને સોજનના નિયમ તો એવા સરસ આપેલા છે કે, તે પ્રમાણે વર્તવાથી મનુષ્ય કદી પણ આંતરી નહિ પડતાં હમેશાં તનમનથી ઘણું મજબૂત રહીને ૧૦૦ વર્ષ જીવી શકે છે.

આર્ય વૈદ્યકમાં શરીર રોગી કે નીરોગી રહેવામાં કારણભૂત પદાર્થ ત્રણ મનાયેલા છે, તે ત્રણ પદાર્થ વાત, પિત્ત અને કફ છે. તે શરીરના દરેક પરમાણુમાં છે. તે જો સારી સ્થિતિમાં રહે તો મનુષ્યનું આરોગ્ય સાદું રહે છે. તેમાં જો કંઈપણ ફરક થાય, તો વ્યાધિ થઈને મનુષ્ય રોગી બને છે.

વાત, પિત્ત, કફ સંજ ધી હાલ ઉંડું જ્ઞાન ધરાવતા બહુ થોડા હોવાથી તેમજ સુખેથી માત્ર વાત પિત્ત કફનો પ્રલાપ કરનારા વિશેષ હોવાથી હાલ તેની માન્યતા માટે કેટલાક પાશ્ચાત્ય વિદ્યાના અભ્યાસીઓ શંકા ખાય છે. અને પૂરું વાચ્યા કે સમજ્યા વગર કે ઉંડો વિચાર કર્યા

વગર એકદમ તેને અમત્ય કરાવવાને પ્રયત્ન કરે છે, તેવાઓને માગી ખામ વિનંતિ છે કે તેઓએ તે ખામત સબધી એકવાર પૂર્વ વાચન કરવું જોઈએ, અને તે પછી તેનું પૂર્વ મનન કરવું જોઈએ.

વાત પિત્ત કફ સિવાય શરીરને ટકાવનારા બીજા આત પદાર્થ છે, તેને ધાતુ કહે છે, તેના નામ રમ, રમ્ત, મામ, મેદ, અસ્થિ, મજ્જા અને શુક્ર આપણે ખાધેલા અન્નના એ પદાર્થ થાય છે, રસ અને મળ રસ એ પદાર્થ ઉપ યોગી હોઈને તેમાથી રક્ત થાય છે, રક્તમાથી માસ, માસમાથી મેદ, મે. માથી અસ્થિ, અસ્થિમાથી મજ્જા અને મજ્જામાથી શુક્ર થાય છે, વિષ્ણુ, મૂન, સ્વે. ને કફ વગેરે મળ તરીકે ગણાય છે રસ કરતા રમ્ત ભારે છે અને તે ધમનીમા આટલા કરે છે, આ ઉપરથી ગરીરમા રમ્તાલિસરણ (circulation of the blood) એ ખામત હિંદુ લોકોને કેન્ડલાબધા પ્રાચીન વખતથી માહિત છે, જે ખામત હાલ વિનિયમ-હાવેના શોધ તરીકે મનાય છે જોકે તે વિદ્વાન આપણા આપ વેદના પ્રયોગના ભાષાત ગ્ની નદદલી શોધી શક્યો છે, તેપણુ પ્રસ્તુત વિદ્વાનને છણાદ્વારક તરીકે માન આપીશું, તે જોડું નહિ હાથ હાન તે ખામત ઘણા પ્રમાણમા આવેલી છે, તે હાલના પ્રાચીન વિદ્વાનોના જોધને આભારી છે આ સિવાય સ્નાયુ, આસ્ત, ધમની, ગ્રા, ગિવલી મળધી માય વગેરે પૂર્ણ જ્ઞાન હતું

તે તેઓએ લખેના અથોપ ધી નપ્ત સમગ્રય છે આ સિવાય ગરીરની બહાર આવતા જ્ઞાનતતુ મળધી વિવચનુ વર્ણન વિશેષે કરીને યોગ ગામના અથોમા અતિ ઉત્તમ રીતે કરેલું છે આ ઉપરથી આન લોકો શરીર મળધી વિવચ પૂર્ણ રીતે સમજતા હતા, પરંતુ હાલ આપ વધુ નુમાંગ તે નાન ધણ ના બહુ થોડા જ જોવામા આવે છે દિલગીરી સાથે જણાવવું પડે છે, આપણામાથી કેટલાક લોકો પાતાનું શાસ્ત્ર તે બધું જોડું માને છે, અથવા તે સમજવાને બીલકુલ યત્ન નથી, અને, પાશ્વત્ય વિદ્વાનોએ કહ્યું તે બધું અને તેમા પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખે છે જાણવું અથવા જ્ઞાન મળવલું, એ મનુષ્યોના ધર્મ છે અને તે નુમાંગ કોઈ પણ જ્ઞાન મેળવતું એ સાફ છે, પણ તે સાથે આપણા ધર્મના શુભાના રહેના શાસ્ત્રોને અવલોખવા, અન તનુ અધ્યયન કરવું એ વિશય આવશ્યક છે.

આપ વિદ્વાનો આપધીનું શરીર પર ડેવી રીતે અને ડેવી જાતનું પારિશ્રમ થાય છે, તે જાણવાને આપધના પાથ શુભ માને છે ૧ રસ, ૨ ગુણ, ૩ વીર્ય, ૪ વિપાક, ૫ પ્રજાવ

૧—૨૧ છે મધુર, ખાગે, ખાગ, ડકરો, તીખો, તૂરો

૨—શુભ પ્રકાર પિત્ત, વગેરે પૂન ના લાક્ષણિક વનસ્પતિના પુલકમ શોધી મઠવામા ઘણો પ્રયત્ન કરના છે, અને તે પ્રયત્નના ફળ તરીકે હાલના મળધી શુભાવના (Mithyan Mitha) નામે

પુસ્તકો જોવામાં આવે છે. ચરકે ૫૦૦ વનસ્પતિ શોધી કાઢી. સુશ્રુતે ૭૬૦ આપેલી છે. સિવાય કઇ ઋતુમાં કયારે ને કેવી જમીનમાંથી વનસ્પતિ કાઢી આણવી. તેના સત્ત્વ, અસત્ત્વ કેમ કાઢવા, તે ગાહુ વિસ્તારથી કહેલું છે.

૩—વીર્ય ૨ પ્રકારનું. ઉષ્ણ વિર્ય ને શીત વિર્ય

૪—વિપાક. પદાર્થ ખાધા પછી હોજરીમાં જઠ રસના યોગથી ખાધેલ પદાર્થના ત્રણ રસ થાય છે; મીઠો, ખાટો, અને કડવો.

૫—પ્રજાવ એટલે અંગનો ધર્મ આ સિવાય પૂર્વના ઋષિઓને કેટલીક વનસ્પતિના એવા શુભો માહિત હતા કે, તેથી તે સેકંદો વરસ જીવતા હતા.

પૂર્વના વખતમાં ગામેગામ વૈદ્યકની શાળાઓ હતી, અને શુર પોતાના શિષ્યોને જગલમાં લેઇ જઈ વનસ્પતિની ઓળખાણ કરાવતા હતા; તેને તે વેળા રાત્ર્યાશ્રય પણ સારો મળતો હતો, અને તેથીજ તે વેળા વૈદ્યક શાસ્ત્ર એટલી ઉચી રિત્તિમાં હતું.

આ પ્રમાણે વનસ્પતિજ ઔષધો સિવાય પ્રાણિજ તથા ખનિજ ઔષધોનો પણ આર્ય વૈદ્યકમાં ઉપયોગ કરેલો જોવામાં આવે છે. પ્રાણિજમાં અસ્થિ, દંત, હૃદય, દહીં, છાશ, માંજણ સર્પવિષ, જળો, માકડ, માંખી, લાખ, હાથીનો મદ, કસ્તુરી, માંસ, ચરબી, મૂત્ર, મોતી, નખ, મોરનું પીછું, શંખ, શીંગડા વગેરે વપરાય છે. અને ખનિજમાં સોનું, રૂપ, તાંબુ, કથીર, જસત, શીશુ, અને લોહ.

એ સાત ધાતુનો ઉપયોગ ભસ્મ અને રમાયણમાં કરે છે. તેમજ રસ એટલે પારો અને ઉપરસ એટલે ગંધક, હીંગળો, અબ્રક, મનઃશીલ વગેરે અને રત્ન, હીરા ને માણેક વગેરેનો પણ ઔષધમાં ઘણો ઉપયોગ કરેલો જોવામાં આવે છે.

નિદાન (diagnosis) બાબત જોઈએ, તો આપણને રોગોના કારણની કદપના ઘણી ઉત્તમ જણાય છે. સુશ્રુત અને માધવ નિદાનના રોગોના કારણોનીચે પ્રમાણે ગણાવ્યાં છે:—

૧—માખાપ રોગી હોવાં.

૨—સ્ત્રી સગલી હોતા અહિત આહાર વિહાર કરવો

૩—વાત, પિત્ત, કફનું પ્રમાણ વધતું ઓછું થવું.

૪—આધાત થવો

૫—હવા ખગડવી.

૬—ભૂત ખાધા થવી.

૭—કંઈ ખરાબ ટેવ પડવી.

૮—હરિતના મતમાં રોગ કુકર્મથી પણ થાય છે. પૂર્વ જન્મના કર્મનું રોધથી આપણને સુખદુઃખ લોગવવાં પડે છે, કુકર્મ જન્મ રોગ ઉપર ઉપાય હોમ-હવનાદિ પુણ્ય કર્મ છે; રોગની પરીક્ષા રોગીના ચેહેરાપરથી, છાતી તપાસીને નાહી, જીભ, આખ, મૂત્ર, મળ આ સર્વની તપાસ કરીને કરે છે, અને ત્યાર પછી ચિકીત્સા (treatment) કરાય છે, તે સિવાય બાલકના તથા સ્ત્રીના રોગોની, ભૂત ખાધા જન્મ રોગોની તથા સ્થાવર જંગમ વિપોની ચિકીત્સા આર્ય વૈદ્યક ગ્રંથોમાં

ઘણી ઉત્તમ રીતે આપેની જોવામા આવે છે

વૈદ્યના લક્ષણો સળધમા લખે છે કે, વૈદ્ય ધાર્મિક, નુક મનાતો પ્રમાણિક અને પ્રિય જોવાનાર, નિરપૃહ હોવો જોઈએ રોગીને મનથી ઓપવ થવું, તે પણ પુણ્ય કમ છે ધનવાન લોકો પાસેથી શી લેવી વળી આપણા ધર્મ શાસ્ત્રમા ઓપુજ કહ્યું છે કે, "રાજ, ગુરુ અને વૈદ્ય પાસે કોઈએ ખાતી હાથે જવું નહિ" આવા આપણા વૈદ્યક શાસ્ત્રના તથા ધર્મ શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો પરથી વૈદ્યકીય ધર્મો કરનારા વિદ્વાનોએ તથા લોક વૌધો લેઈ ઉપર દરીાવેલી પોતે પોતાની ફરજો સમજવી જોઈએ, અને તદનુસાર વત્તવા ચતન કરવો જોઈએ

રોગીનું નિર્ભર થવા પછી તે સાધ્ય, અસાધ્ય, કે કષ્ટ માય છે તે જોવામા આવે છે પ્રાચીન વૈદ્યો ગદ્યનો પરથી, રોગીને આવતા સ્વાનો પરથી રોગની માધ્યાસાધ્યતા (Prognosis) મમ જીને તે પ્રમાણે ચિકીત્સા કરતા હતા વળી તેઓ રોગીના શ્વાસ, નાડી, વર્ણ, દાંત, જીભ, ઓઝના રંગ ઉપરથી તેમજ શરીરમા તથા સ્વભાવમા થતા એકાએક દેરફાર પરથી દરદી જીવશે કે મરશે, અને મરશે, તો કેટલા માસ, દિવસ ને ટલાકની અદર તેનો યોગ્ય નિર્ણય કરી શકતા હતા હાલ પણ કેટલાક વિચિક્ષણ પુરોધોથી કરતો આયુધ્ય નિર્ણય ખરો પડતો જોવામા આવે છે

અપૂર્ણ

પરમ ભક્ત માધવદાસ

૧

માધવદાસ પરમેશ્વરના પરમ ભક્ત હતા તેમની ભક્તિ જગ જાહેર છે તેઓ અતિશય નિર્ધન હતા સતોષા હતા ભિક્ષાવૃત્તિથી પોતાના કુટુંબનું ગુજરાન કરતા હતા

ભક્ત માધવદાસની પરમેશ્વર પ્રત્યેની ભક્તિમા સહેજ ન્યુનતા આવી સવ શક્તિમાનની શક્તિ માટે તેમને સહેજ શકા આવી પરમવ્યાજી ભગવાનને એ ભાસ થતા પોતાના ભક્ત માટે દયા આવી ભક્તને કાશીયાત્રાનો વિચાર

થયો વૃદ્ધ મા આગળ તેમણે રજા માગી, માતાએ રજા આપી, પરંતુ બાળકોના નિવાહ માટે તેટલા વખતને પુરતો સચય કરી જતા જણાવ્યું પરમેશ્વર સવ શક્તિમાન છે અને તે બાળકોનું પોષણ કરશે એ જીવિ ભક્તની રહિ નહિ તેણે લગભગ એક માસ સુધીનો સચય કર્યો, અને માતાની રજા લઈ તેઓ કાશી તરફ સિધાવ્યા

કાશીયાત્રામા આશ્મિક તેમનું શરિર વ્યધિયસ્ત થયું તેમનાની ધારને

વળતે સ્વદેશ પહોંચાયું નહિ. સર્વશક્તિ-
માનની શક્તિ ન સમજી શકવાની
સહેજ ભૂલ કરવાથી માતા અને બાળ-
કોનાં પોષણ માટેની અતિવય ચિંતા
લક્ષ્મીને થઈ.

સ્વદેશમાં માતા તથા સ્ત્રી પુત્રો
કરેલા સંચયનો ઉપયોગ કરતાં આનં-
દમાં દિવસ ગાળતાં હતાં. માધવદાસે
નિર્વાહ માટે આણેલી સર્વ ચીજો હવે
પૂર્ણ થઈ. આવતી કાલે લક્ષ્મી માધવદાસ
ન આવે તો નિર્વાહને માટે અડચણ પડે
એ સ્થિતિ કુટુંબની થઈ.

લક્ષ્મીના ઘર આગળ એક મહા-
ધનિક વેપારીની હવેલી હતી. માધવદાસ
દરરોજ સવારમાં ઇશ્વર લગ્ન કરતા
હતા તે આ ગૃહસ્થ સાંભળી આનંદ
પામતા હતા. ઘણા દિવસ થયા લક્ષ્મીના
ઘરમાંથી લગ્ન ન સંભળાવાથી ગૃહ-
સ્થને સહેજ આકાંક્ષા થઈ. બહાર જતી
વળતે લક્ષ્મીની ડેલી આગલ જઈ વૃદ્ધ
માતાને પુછ્યું કે માધવદાસ ક્યાં છે ?
માએ કહ્યું તેઓ કાશીયાત્રા ગયા છે.
ગૃહસ્થે પુછ્યું ત્યારે તમારો નિર્વાહ
કેમ ચાલે છે. માતૃશ્રીએ જણાવ્યું આજ

સુધીનું અનાજ રાખી તેઓ ગયા છે.
આજે અત્યાર સુધીમાં આવી જવા
બેઠેએ નહિ તો સંધ્યાકાળે.-આટલું
ઘોલી માતા ચપ રહ્યા.

દયાર્દ્ર હૃદયના શેઠને દયા આવી.
માણસોને હુકમ કર્યો કે માધવદાસ
આવે ત્યાં સુધી એના કુટુંબને જે કંઈ
બેઠેએ તે પુરૂં પાડવું.

કેટલેક કાલે માધવદાસ સ્વદેશ
આવ્યા. છોકરાઓનું શું થયું હશે એ
ચિંતામાં બેબાકળા ડેલીમાં પ્રવેશ
કર્યો. મા, સ્ત્રી અને પુત્ર પુત્રીઓને
આનંદમાં બેઠે આશ્ચર્ય પામ્યા. માતાને
સર્વ વૃત્તાંત પુછ્યો. માએ સર્વ વાત કહી.

પરમેશ્વરના લક્ષ્મીને લગ્ન આવી.
પાછલ રાખી ગયેલ કુટુંબનું પોષણ
કરવા પરમેશ્વરને સમર્થ કેમ ન ગણ્યા
એમ મનમાં આવતાં પોતાની લક્ષ્મીની
ન્યૂનતા માટે પોતાને કંપકો આપ્યો.
ઇશ્વર જેને ઉત્પન્ન કરે છે તેની ચિંતા
તે રાખે છે એમ તેમણે દૃઢ નિશ્ચય
કર્યો. આ પ્રમાણે લગવાને પોતાના
લક્ષ્મીની થયેલી ભૂલ ભાંગી.

મ્હાસં જીવન.

૧

હું જીવું છું ત્હને માટે:—જેઓ સુજને ચાહે:
જેઓને સત્યતા-સ્નેહીઓ, મ્હારું મન જાણે:
વિશ્વ અનન્ત હસતું સુજ ઉપર શાન્તિ જે વરસાવે,
આ શ્વાસી આમન્ત્રે સૂક્ષ્માન્તર્ગત અભિલાષે.

દેહિક ફરજો જેનાથી બધાં તન આ ભાસે
જે ફરજો હું 'અદા કરૂં, પ્રભુએ મૂકી' સમગ્રે
જેના જલની ઉજ્જવળ આશા મુજ પાછળ રહી જાયે
ને જે કાંઈ મૂજ સવસ્વથાં પરનૂં લાવૂં કદી થાયે
હું છૂં છૂં છૂં—

૨

હું છૂં છૂં છૂં આને માટે—જેઓ કાંઈ વેઠે,
મહારી ખાતર, હું બદલામા, અનુસરૂં તેમની પેઠે
તેઓની કીર્તિને સત્વર મૂલિમલી થની જોડ
મહાન કાય, દેશ હિતાર્થે, જન અનુસરતા જોડ
જોવા મનુષ્યાવો સ્વાથ ત્નાગતા, કવિસમ જન જોધીને
મવ વર્ચ્ય ગણી, દેહમત્ય ગણી, દેશોત્તતિ સાધે જે,
એ લોક સગ, ઉમ ગ ધની, છુદગી ખરી રતો રહૂં
અથવા જન જોધી, સત્યજ જોધી, કરૂં દેશનેવ હું
મોટા નિયમોથી મહર્ષિ પેઠે ધાર્યું પારજ પાડ
હું છૂં છૂં છૂં—
વિદ્યાર્થી મવ, હિંદનો ગર્વ હિંદન, મત્ય ભાવી જે,
શુભ કામ કરે, વિશ્રામ દિરે, સદ્ગીત નામ રાખી દે,
પુસ્તકે, મુખે, અતરમા, પાછળ-પ્રજા સવ છક થ એ
આનૂ-આવૂ-જાનવા-થાવા-કરવા જુદગી છૂં
હું છૂં છૂં—

૩

હું છૂં છૂં—જોવા મહાત્મ મવ ક્રત્ય પ્રભુ રૂપ
'ક રત અને મનજ છે બાલો એકથી એમ અનપ'
આમ મમજવા-સમજાવીને લાગણીથી મેળવવા
મવ શાસ્ત્રની વાતોમાંથી મત્ય જોળવા માટે
ગૃહી-ગૃહાવી હૃદયન કડી પ્રભુ તરફ ધપવાને
જે નિર્મલે રમ્તે વહવા કહ્યું છે, ત્યાજ જવાને
હું છૂં છૂં છૂં—

હું છૂં છૂં—જોવા તે સૂણગી દેવિ મમથને-
ત્યારે મનુષ્યાવોના મૈ આનો, પુણ્ય કથ પરિભ્રમે,
સાથે વ્યવહરશે, પ્રીતે ગીતે, સત્યામત્ય વિરેડે,

લક્ષ્મી ગુણધારી બાધિત કરશે નહિ એ સ્નેહ વિધિને
મનુષ્ય જોશે પછી સત્યને પુણ્યરૂપ અજવાળે,
છેવટે ગૃહી તે હૃદય ઐક્યથી ભેડાઈ સુખી થાશે
જગત્ સકલ નહાશે સ્નેહને સત્યે પ્રભુ વિરાડે,
લાસશે અધઃ સ્વર્ગના સમૂહ એ કલ્પનાજ કલ્પે છે.

કૌરવોની સમાસાં શ્રીકૃષ્ણ વાદિય.

(ગયા અકનાં પૃષ્ઠ ૧૬૫ થી ચાલુ)

તે સમયે તારા ગર્વ ગળી જશે
તારાં હાડ ધ્રુજ જશે ! દુયાધન !
તું પોતાને બહુજ શાણો સમજે છે
પણ એ શાણપત અર્જુનનું ગાડીવ
અને ભીમની ગદા બ્યારે કુરુક્ષેત્રના
મેદાનમાં ઘૂમશે ત્યારે ક્યાંય જતી રહી
હશે અને હશે તું ભીરુ જેવો બુડે
હાલે રજળતો ! નહિ હોય તારી પાસે
લાવ લક્ષ્મર કે ભીષ્મ કે દ્રોણ જેવા
સહાયકો ! સર્વ ઠેકાણે પડી ગયા હશે અને
હશે માત્ર તું આધ્યા ઘેલા જેવો દીનભરી
સ્થિતિમાં, મારાં આવચન તને બહુજ
કર્ણકંઠે લાગતાં હશે અને વાસ્તવિક
રીતી તે છે, પણ એવાજ, તને હલકો
પાડનારા અને તારું અપમાન કરનારાં,
છતાં લાગે મનુષ્યનો સંહાર થતો
અટકે તે સાડે એવા વચન અત્યારે
હૃદયમાં વખત છે ત્યારે તને કહીને સમ-
ભવાની જરૂર છે, પણ હા ! પથ્થર
ઉપર પાણી છે. કારણ અભિમાન અને
દુષ્ટ વાસનાથી તારું મન મલિન થઈ

ગયું છે ! શરીરની રંગે રંગમાં ઇર્ષ્યાની
ઝેરી વાસના પ્રસરી ગઈ છે જેથી તારા
મન અને ચક્ષુના દેવતાઓ અદરથી
ઉડી ગયા છે તું કાને સાલળતો નથી
અને સાલળે છે તો સમજતો નથી !
આખે દેખતો નથી અને દેખે છે તો
સવળાનું અવળુંજ દેખે છે ! દુર્યાધન !
તું તારા હૃદયમાંથી ઇર્ષ્યાને દૂર કર.
તારા અભિમાનના ઝલાને ફેંકી દે.
અને પછી એ નિર્મળ થયેલા મનવડે તું
વાસ્તવિક વિચાર કરી જો. તો તને
સમજશે કે:--

૧ પાંડવોનો વાજળી હક આપ-
વામાં શા માટે મારે વાધો લેવો
જોઈએ ?

૨ મારાં એ વાંધો હવે કેટલે
વખત ચાલી શકશે ?

૩ શુ આ સર્વ રાજ્યલક્ષ્મી મારેજ
માટે નિર્માણ થયેલી છે ?

૪ હું એમ સમજું છું કે પાંડવો
પોતાનો હક હાથ નહિ કરી શકે તે શુ
મારું ધારવું સત્ય છે ?

પ જેમ અમે ધતગળના પુત્રો તેમ
તેઓ પાડુના પુત્રો નહિ ?

૨ અમા । બનેના હ- મ ખા
ના નહિ ?

અત્યાર સુધિ પાડવો આવે જે
વજાન રાખવામા આવ્યું છે તે શુ ધમ
નીતિને અનુમત્તુ છે ખર ?

એ પક્ષે ઉદ્દલવતા તેના જવામ
પણ તને આપાઆપ સમજાઈ આવશે
ને સમજાશે કે મે પ્રયમથી આખર
સાધિ ભવજ કરી છે હુ અવળેજ માગે
ઉતારી પડ્યો છું એમ તને યથાથ મમ
જાશે માટે અત્યારે તને જે સમય
માપડ્યો છે તેમા મીધા માગ હાથ ની
લેવા ધારે તો બને તેલુ છે, તેમા પ્રિતિ
અને લાભ ઉભય સમાએલા છે માટે
સમજી જા અત્યારે તારા પ્રતાપમા
અ બાએલા ડાઈ પણ રાજા અથવા તારા
ગેન્યાવપતિ કે મંત્રી તારા પોતાના
મન વિરુદ્ધ બીની શક્તિ નથી વગરજ
અને ગાધારી પુત્ર પ્રેમમા સારાસારના
નિશારને ભૂયા છે અને હાથ તને
મીધા રસ્તા ઉપર લઈ જવાના ધ્રમમા
ઉતરે છે તો તુ તેના તે ધ્રમને નિષ્ફળ
પડે છે । તારી પાપી વૃત્તિને ત' ।
ઉપર એવા બધે નબુ મેચી યો છે
કે હુને તને તેમાજ મજા માનમ પડે
કે । તુ એમજ રાજી રાજી વાય
છે અને । આનંદ માને છે કે પાડવો
થયા લીખ માગના ને ગજગતા તેને હા
પણ આપણુ નથી આ નમચ પૃથ્વિનુ
અવિરત્ય મારેજ કાળે લગાયુ છે ।
તુ અત્યારે એમ પણ માનતો હૃદય

કે પાડવો અમમથ છે તેથીજ આ
વળિત ચવાને છે ? પણ એ પામર । તેઓ
ધમના રક્ષક છે ધમના સેવક છે, ધમ
મા ને અનુમરનારા છે તેથી રાજ ધમ
નો આ વચ્ચે માગ પણ તેમજો ખ
ત્યાર યા છે હુને કેવટનો એકજ માગ
તેમના હાથમા રહ્યા છે ને જનારે તુ તેમના
વાજખી હો । ધમ નીતિના કોઈ પણ
ગસ્તાથી તેમને નવાધિન નહિ કરે તારા
પછી તેઓ પોતાના ક્ષત્રિય ધમનો
આગ્રહ લેશે એ માગે વમશે, તેમા
હુલે લાખો પ્રાણીઓનો મહાર મશે
કુટુંબ સનેત ખુવાર થશે પરતુ ક્ષત્રિય
વમનુ યથાથેવ્ય પાલન કરી તારા અવમ
પધનો તને બરાબર ચાલે આપાડશે—
તારા મધ નેત્રો ખુના કરી મતાવશે ।
ઈધ્યાના વાસ્તવિ પારણામ તને દેખાડશે ?
હદ બહાર રાજ્ય લોલની છેવ ની
ગિયતિનુ તને દશન કરાવશે અને છેવટે
તને એ પણ સમજાવશે અરે તુજ
આખરે સમજી જઈશ કે ઈધ્યા, અતિ
લોભ દુષ્ટ વાસના ઉગ્ર અભિમાન,
અને પાપી ક્રમના જે બીજા વાવવામા
આગ્રા હોય છે તેમાથી નીપજતા
તમામ વિષરૂપ પ્રજો તે વાવનારને
પૂલ રીને બોગ લે છે, ત્યારેજ એ વિષ
મય પ્રજોના વિષનુ સમન થાય છે હા ।
ત એવા ઝેરમય દળો બાહે કે તેની
ગધનો માત્ર બશ પણ જેને આવી
જાય તેને પણ તેના વિષમ ફળ ભોગવવા
પડે છે । શ્રી કૃષ્ણના આ વજ જેવા
વચનથી નવાધન નજીબી ઉડતો હુતો તે
વચે વગે મોતવા જતો હુતો તેને

લીપ્ત દ્રોણાચાર્યોદિ વારી રાખતા હતા. ધૃતરાષ્ટ્રે જાણ્યું કે દુર્યોધન શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે અયોગ્ય વેણુ ઉચારશે તેથી તેણે દુર્યોધનને શાંત પાડવા ધીમાશયી કહ્યું જો લાઇ શ્રીકૃષ્ણનું કહેવું અક્ષરે અક્ષર યોગ્ય છે હસ્તીનાપુરના રાજ્ય ઉપર પાંડવો તથા કૌરવો બંનેનો સરખો હક છે. માટે તેનો અધિકાર લાગ તેને હવાલે કરી સૌ સલાહ સપથી વાર્તિ રહેશે તો જગતમાં કિર્તિ વધશે અને જોત્રા ગરદન થતી અટકશે, માટે હે દુર્યોધન ! તું સન્નહ તા. શ્રીકૃષ્ણ જ્યારે આડી સૂધિ માત્ર વણિ અર્થેજ પધાર્યા છે તે આ ફડી તક ખેંચી ઘટિત નથી લીપ્ત, દ્રોણ અને વિદુર સર્વનો એવોજ અભિપ્રાય છે કે પાંડવ અને કૌરવોએ એક કુપ થઈ સમસ્ત પૃથ્વીના માલેક થવું પણ નહિ કે એકજ દોડીના તરસ્યા થઈ રક્તની નદીઓ વહેવડાવી !

એમ ચારે કૌરવી જ્યારે દુર્યોધનને વિંટી દેવામાં આવ્યો ત્યારે એકજ ગ્રાહે આખી સલાને ગબાવી.

તે સિંહ ગર્જનાથી બોલ્યો. પિતાણ ! આન્ લીડું કેમ થાયો છો ? તમે લોળા કેમ થોઓ છો ? શ્રી કૃષ્ણ કે જે છળ કપટ અને દગામાં પ્રસિદ્ધ છે તેના ઉપર તમે વિશ્વાસ રાખો છો ? જે માત્ર પાંડવનું જ કલ્યાણ વાંછે છે તેના ઉપર તમે વિશ્વાસ રાખો છો ? જે આપણું સર્વસ્વ ઝોંટી દેવાની ઇચ્છા ધરાવે છે તેમના ઉપર વિશ્વાસ રાખો છો ? જે આપણને પાંડવોના સેવક કરવાની દ્રઢ ધારણા ધારી રહેલ છે તેના

ઉપર વિશ્વાસ શો ? શ્રીકૃષ્ણના ઉપર ઉપરના ટાપરીપયા યોલ તેમજ તેની વાક્ય ચાતુરીથી આપણી સમાના મહારથીઓ દબાઈ ગયા છે ને તેમના ગાઠમાં ખેંચી ગયા છે પણ આપ ખાતરી પૂર્વક માનજો કે શ્રીકૃષ્ણ કદાપિ અપયુક્તિમાં નથી જ તે પાંડવોનાજ મિત્ર છે તે આપણનેજ જતી થવાનો ઉપદેશ આપે છે. હું શ્રીકૃષ્ણને પૂછું છું કે પાંડવોનો અમેઓ શો અપરાધ કર્યો છે કે તે નાહક અમને જગતમાં હલક પાડે છે ? એક વખત તેઓ જુગારનાં સર્વસ્વ હાર્યા છતાં તેમને સર્વસ્વ પાછું આપ્યું તે અમારી લલાઈ નહિ કે ? જુગાર રમવા તેઓ પેતાનીજ ખુશીથી અગ્રહતા. બીજી વાર જુગાર રમી તેઓ હુલા ને હરાવ પ્રમાણે વતવાસ ગયા નેમાં મારો શો દોષ ? એવો અમારો કયો દોષ છે કે પાંડવોને અમે નમીએ ? હું શુદ્ધથી ઠરતો નથી કારણ તે અમારો ક્ષત્રિય દૂળ ધર્મ છે. અર્જુનનું ગાંડીવ ને લીતની ગદા દુર્યોધનના એકલાજ બાહુ ભળ આગળ કુચ્યા છે ત્રેલોક્યને ઝાંસ પમાડું એવું સર. અંગમાં રકત વરે છે સને કે.એને પણ હથ નથી શ્રીકૃષ્ણ તમને નક્કી સમજાવું કે હું તમારો દાવપેચની બળના સપરક એવો નથી એ તો કાળયવન જેવા સપડાય કંસ જેવાનું રાજ્ય દૂરી દેવવ. સંભળજો ! દુર્યોધન છે દોહના ચણ છે ચાવન જતાં ઘાંત દૂરી નથી પાંડવોને પણ લઈને આવ્યા છે અને બહુ બહુ શણ પન કરો છે, પણ તે શણપન માંડી

ચાલવાની નથી. મારી મલાના સવે સલાસદો કદાચ તમારા મતને મળતાં થાય અમારા પિતાજી ધતરાષ્ટ્ર મહારાજ પણ તમારા મતને અનુસરે અને કદાચ સાક્ષાત્ પ્રજ્ઞા દેઈ દ્ર આવીને મને પાડવોનો અર્થો ભાગ આપવાનું કહે તો પણ દુર્યોધન પોતાના મેડ જેવા દ્રઢ વિચારમાથી કદી ડગે તેમ નથી અગ્ધ ભાગની શી આશા રાખો ઠો ? ઝાઝવાના જળવી કદાપિ તૃપાતૂરની તૃપા છીપે, કદાપિ સૂય, પૂવથી પશ્ચિમમા ઉગે, અને કદાપિ મહામાગઢ પોતાની મવાદા તજે, પણ હે શ્રી કૃષ્ણ ! તમારું આટલું ખચીત સમજીને લેણુ કે જ્યાં મૂધિ દુર્યાનના પિડમા પ્રાણ હશે અને જ્યાં

સૂધિ તેની કોઈ પણ નાહીમા રક્ત વહેતું હશે ત્યાં સૂધિ સોયની તિક્ષણ અણીથી જેટલી જમીન વિધાય તેની જમીન પાડવોને મળી શકશે નહિ ધડ અને માથુ જુદું પડી ગયા પછી ધડ અજથે પાડવોને મારશે અને નિષ્પાડવી પૃથ્વી કરશે હજારો અને લાખો પ્રાણી જોનો સહાર થવા દેશે, કુટુંબ ડનેશ થવા દેશે, ગોત્ર ગરહન થવા દેશે આ ભૂમડગ ઉલટ પાલટ થવા દેશે, પણ હે ! શ્રીકૃષ્ણ, મોયની તીખી અણીથી જેટની જમીન વિધાય તેટલી જમીન પણ દુર્યોધન પાડવોને આપશે નહિ

(અપૂર્ણ)

આ વિકટ ભવાળિય ક્યારે તરાય ?

આ દુષ્ટર ભવમાગર -ચાગે તરાય ? થો !, ચાગ, જપ, તપ, આદિ અને-કર્મો આ વિષ્ટ ભવમાગર તરવા અર્થે કરવામા આવે છે પરંતુ કરોડોમાથી એકજ ભવમાગરની પાર જઈ શકે છે - તરી શકે છે જન્મ મરણમાથી મુક્ત થાય છે -કૈવલ્યપદને પામે છે તેનું શું કારણ ? સન્યાસીનો સન્યાસ અને કર્મયોગીનો કર્મયોગ શી રીતે નિષ્ફળ થઈ જાય છે ? માનવદેહ કે જે આ સ સાર સાગર પાર કરવાને એક નાકા સમાન છે, અને એવી એક ઉત્તમ નૌકા હાથમા આવ્યા પછી

પણ જન્મ મરણનો જીવાત્માને રક્ષણ પાટ રહે એ કેટલું ચોચનિય ! અરીના અનિત્ય મુખને માટે રાત વિસ ભમા વનાર કોણ ? જીવની અધોગતિ ઝરનાર કોણ ? એવો કયો શત્રુ આ દેહરૂપી નૌકાને ભવમાગરના ખરાબામા પટનવી નાળી તેના કુરચે પુરચા ઉઠાવી દે છે ? મૃગજળ જેવા સમારમા અત્યંત લલુતા ડોના વડે થાય છે ? મુખ દુખ એ ઉપાધી શાને લઈને છે ? જીવાત્માને બધ અને મોક્ષ કોના વડે છે ? નીજ સ્વરૂપને કોણે ભૂલાવ્યું છે ? પુન આવે છે ત્યાં

આનંદ થાય છે. મરી જાય છે ત્યારે શોક થાય છે. ક્ષણમાં પોતાને સુખી માને છે. ક્ષણમાં પોતાને દુઃખી માને છે. તે સર્વ શાને લઇને છે? આવા પ્રશ્નો જ્યારે એક છાત્રાસુએ એક મહાત્માને પૂછ્યા ત્યારે તે મહાત્મા બોલ્યા.

મહાત્મા—વત્સ! સાંભળ પૂર્વે કોઇ મિથ્યાપુરીમાં એક આત્મવેત્તા બ્રાહ્મણ આવી ચડ્યો. મિથ્યાપુરીની સૌંદર્યતા જોઇ આત્મવેત્તા બ્રાહ્મણે વિચાર કર્યો કે આ નગરી રહેઠાણ કરવા યોગ્ય છે, જો કે બ્રહ્મ પ્રદેશમાં તો હું અનેક વર્ષો થયાં વસું છું તો પણ આ મિથ્યાપુરીની મોહક રચના પણ અનુભવી હોય તો કીક છે. બ્રહ્મપુરીમાં જેમ બ્રહ્માનંદ છે, તેમ મિથ્યાપુરીમાં મિથ્યાનંદ હશે જ તો. જ્યારે હવે અનાયાસે આ મિથ્યાપુરીમાં આવી ચડ્યા ત્યારે એ મિથ્યાનંદ શા માટે ન અનુભવવો? અને આપણે તો નિર્લેપ છીએ—આપણને એ મિથ્યાપુરી ક્યાં ચોંટી જવાની છે. બ્રહ્મપુરીમાં તો સર્વદા વસવાનું છે ત્યારે આંહીના સુખ, આંહીની મજા અને આંહીની મોજ શા માટે ન ઉઠાવવી? મિથ્યાપુરી તો મને લાસે કે કદાચ બ્રહ્મપુરીને પણ વટાવી જાય! એની રચના જ કેવી! કેવી કોઇ આ લાવણ્યવતી સ્ત્રી જાય છે! તેની સાથે લગ્ન કરું? પણ એમ મને પોતાના ઘરમાં પેસવા જ કેમ હે? હું જો એને પ્રત્યક્ષ જઈને એમ કહીશ કે તું મારા સાથે લગ્ન કર તો તે કદાચ માનશે નહિ એટલું જ નહિ પણ કદાચ આ નગરીના સભાની કેરટમાં મને ઘસડાવે! એમ

શા માટે કરવું? બહુજ સહેલો ઉપાય હાથમાં છે. તે મૂકીને આઠે રસ્તે શા માટે જવું. તેના શરીરમાં જ પ્રવેશ કરું; તેના જેવો જ તેનામય અને તેનો જ થઈ જાઉં તો પછી આપણી સર્વ ચિંતાઓ જ તેને આપણે તેના જ કહેવાઈ શકે. પછી આપણું આ મિથ્યાપુરીમાં નામ પૂછનાર કોણ છે? કારણ કે આ મિથ્યાપુરીમાં સ્ત્રીયા રાજ્ય જણાય છે. સ્ત્રીઓને લઇને જ આ રાજ્યતંત્ર ચાલતો જણાય છે. મિથ્યાપુરીની જે અપૂર્વ રમણ્યતા જણાય છે તેનાં કારણભૂત આ નગરમાં વસતી સ્ત્રીઓ જ છે. જ્યારે તેનું આવું મોહક સ્વરૂપ જ ત્યારે તેની આંદર તો કોણ જાણે કેવાં દૈવી સુખ હશે. હશે જ. કારણ કે મારું મન કહ છે કે હશે જ. અને હવે હું ખાતરીપૂર્વક કહું છું કે છે જ; ત્યારે ચાલ મેં જે સિદ્ધિઓ સંપાદાન કરી છે તેના યોગે આ સ્ત્રીના ઉદરમાં પ્રવેશ કરું. સિદ્ધિ તો મારે વશ છે, એટલે આપણને તેમાંથી બહાર નીકળી જતા કેટલી વાર છે? એવું કયું લોહ-પીંજર છે કે મને પકડી રાખશે? નવદ્વારમાંથી ગમે તે માર્ગે પાછો હું બહાર નીકળી આવીશ. અને કદાચ ન નીકળ્યા અને સંસર્ગથી મિથ્યાપુરીમાં આપણે કાયમનો વસવાટ થયો તો પણ શું જોડું? એવો વિચાર કરી સિદ્ધિના પ્રયોગ વડે તે આત્મવેત્તાએ એ લાવણ્યવતી સ્ત્રીના ઉદરમાં પ્રવેશ કર્યો! આહા! એ મિથ્યાપુરીની સ્ત્રીની કેટલી અદ્ભૂત શક્તિ!

તેની સર્વ સિદ્ધિનો વિનાશ ! તેના આત્મજ્ઞાનનો વિનાશ ! પળી બળમા સપડાયું ! જેને તે આત્મદના સ્થાનરૂપ માનતો હતો, અને જેને મારે અનેક જન્મના સારભૂત આત્મ વિદ્યાને ગુમાવવા તૈયાર થઇ ગયો અને જેને તેણે અપૂર્વ લાવણ્યતા ભરેલી જોઇ હતી તે સ્ત્રીના ઉદરમા પ્રવેશ કરતા આહા ! તેની ગી કુદશા થઇ ! ન સહન થઇ શકે એવા દુર્ગંધમય હાડ ચામના કોડામા તે પુરાયો ! અનેક જીવજાત તેને કરડવા લાગ્યા એટલું જ નહિ પણ ત્યાં તેને ઉધે માથે લટકવું પડ્યું ! અધકારમય કોઈ અજણયા પ્રદેશમા ફસાઈ પડ્યા જેવું થયું મળમૂઝના સ્થાનમા તેનો નિવાસ થયો ! તે ગભરાવા, અકળાવા, સુઝાવા લાગ્યો ! શું કરવું ? વળ કરતા પણ અતિ કઠણ એવા કિલ્લામા તે સપડાયો તેણે વિચાર કર્યો કે મને આ અધો ગતિ શાથી પ્રાપ્ત થઈ ! કાઠે આવેલું નાવ શી રીતે ડુબ્યું ? મા'રી શક્તિઓ કયા વિનાશ પામી ? હવે એ હાથથી ગએલી બાજી શી રીતે સૂધરે ? હા ! હું ! ફસાયો ! અહીંયા મા'રું સહાયક ડોલું ? હું પામર જેવો કેમ થઈ ગયો ? હવે મા'રી શી ગતી થશે ? હું કેાણુ હતો તે હવે મને સમજ પડતી નથી ! હવે મા'રો છૂટકો શી રીતે થશે ?

એ પ્રમાણે અસહ્ય દુઃખ લોગવતો લાખો સમય તે સ્ત્રીના ઉદરમા રહ્યા પછી મિથ્યાપુરીના પાટનગરમા તેનો અવતાર થયો સ્મૃતિહીણ થએલો પૂવનું સવ વીસગી ગએલો બાળરૂપ અવ

તર્યો ! એ સ્ત્રી બ્રાહ્મણ બતીની હતી અને કુટુંબ ધનાઢ્ય હતું યોગવિદ્યામા પારગત હતું

શુચીના શ્રોમતા મેહે યોગમ્ત્રણો મિ જાયતે ॥

અથવા યોગિનામેવ કુરે ભવતિ શ્રોમતામ્ ॥

એ પ્રમાણે એ આત્મવેત્તાનો યોગી જેવા અને ધનાઢ્ય બ્રાહ્મણને ઘેરે અવતાર થયો પરંતુ મન-વાસનાની જે ગતી પૂર્વ જન્મની બધાઈ ગઈ હતી તેન લીધે તેને ભવાળિનો આ અવતારમા જ પાર લાધી બધ એમ નહોતું સુવાવ સ્થામા આવતા, નકારા ગોઠીઆઓની સોબતમા ભળ્યો માતા પિતાએ તેને શણાવા શણાવાતી યજ્ઞી તબવીજ કરી પણ સર્વે વ્યર્થ ! પોતા પોતા ને ભણતર શણતરમા તેનું ચિત્ત ચોટતું જ નહોતું ! એટલે વિદ્યાવ્યાસનું કાર્ય પ્રથમ કરી તન્ના પિતાએ પુત્રના લગ્ન કર્યો જેવી તેનું પૂર્વ જન્મમા મિથ્યાપુરી જોવાની ઇચ્છા હતી તેવીજ આત્મ સોદયવાન આ તન મળી પુત્રના લગ્ન કયા પછી બીજે દહાડે એ આત્મવ તાના માબાપ મુક્ત પૂરન પ્રાપ્ત્યા આ લાઇને એજ જોઈ હતું ! ઘરડા માબાપનું તેને કંઈ પણ કામ નહોતું ! ત તો માત્ર પોતાની પરણેલીને પરમેશ્વર તરીકે જોતો હતો આનો તે શુભામ જાન્યો હતો ! છોકરાની જમાત પણ ઠીક ઘરમા લેખી થઈ સાત દીકરા-નીવડા અને સાત દીકરીઓ-સ્ત્રી દીકરા અને દીકરીઓ કોઈ જન્મના વેર માઈજ તેને મળ્યા હતા ! એ- દિવસ પણ તેનો શાતીમા જતો નહોતો આત્મ

ભવસાગર કે જેમા ઠેકાણે ઠેકાણે ખાડા ખરાબા અને અગાધ જળ ભર્યું છે તેમા હા ! કેાઈ અમૂલ્ય યોગને લીધે મળેલી કાયા નાવડી ખબકાઈ જાય છે ! આત્મ વેત્તા બ્રાહ્મણ કે જે તપશ્ચર્યાના પ્રભા વથી સિદ્ધિઓ સપાદન કરી શક્યો હતો, પરંતુ નિરકુશ જે મન તેને તે અકુશમા લાવી શક્યો નહોતો મિથ્યા પુરી અને તેમા વાગ કરતી મોહક સુદ રીઓ જોતા તેની ચિત્તવૃત્તિ ચળી ! પરિણામ શુ આન્યુ, તે આપણે જોઈ શક્યા છીએ કાઠે આવેલું વહાણ મનરૂપી તોફાનમા આવી જવાથી ખરાબે ચડી ગયું ! છિન્નભિ ! થઈ ગયું ! હાડથામના કોઠામા પુન પેસવું પડ્યું ! રોશવ નર

કશી અવિક લાયક નરકયાતના લોગ વળી પડી માતાના ઉદરમા ઉધે મન્તકે લટકવું પડ્યું અને મિથ્યાપુરીના પાટ નગરમા અવતર્યો ! ત્યા તેની શી વયે થશે અને પૂર્વ જન્મનું જે કાઈ સપાદન કર્યું હતું તે શુ હાથમા આન્યુ કે ગયું, તેમા જે વાધા હતા, તે ટપ્યા કે શી રીતે થયું અને તેના જન્મ ખરણથી છુટકારો થયો કે રમજતા રોઝની માફક સસાર ચક્રમા ગોથા ખાતોજ રહ્યો ? તે સવ હવે પછી આવશે તે સાથે એ યથાર્થ સમજશે કે આ વિગટ લવાળિધ તરવો ક્યારે સહજ થાય છે અને ક્યારે દુષ્તર થઈ પડે છે !

ત્રિમૂર્તિ—એકજ પરમ પુરુષનો ત્રિધા વિભાગ

વેદમા તથા દરનોમા જોતા એ વાત તો યથાર્થ સમજાય છે કે એકજ પરમ પુરુષનો ત્રિધા વિભાગ થઈ શ્રુષ્ટિસર્ગ ચાલે છે સ્વાયં દર્શનમાં તો સત્ત્વ રજસ, તમસ્ એ ત્રિગુણ સ્પષ્ટ કરી આપ્યા છે તેમા રજઃસ્થી પ્રવૃત્તિ સત્ત્વથી સ્થિતિ, અને તમઃસ્થી સહાર વ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર એ ત્રિમૂર્તિનો ઉલ્લેખ કેમ થયો તેની યથાર્થતા સમજવા માટે સાખ્ય તરફ નજર કરીએ તો તેમા કર્તાઉપ-રજોરૂપ-વ્રહ્મા પાલનરૂપ સત્ત્વરૂપ વિષ્ણુ અને સહારરૂપ તમોરૂપ-શિવ-મહેશ્વર એ પ્રમાણે એ ત્રિમૂર્તિનું રહસ્ય છે ને તે

સૂક્ષ્મ રીતે ઐપનિપદ રહસ્યને અસરતા એ ત્રણે એકજ પરમ સત્તાના રૂપાન્તર છે

અદ્વૈત વાદમાના હિરણ્યગર્ભ તે વ્રહ્મા વેદન રમાના પ્રત્યપતિએ પણ વ્રહ્મા સતરૂપ અવ્યાવૃત્ત બ્રહ્માથી સૃષ્ટિ સર્ગ તે એક ઈંડા જેવોજ છે ચેતન્યરૂપ વ્યાવૃત્ત સતથી વ્યાપ્ત હોઈ તેજોમય છે પુરાણોમા હિરણ્યગર્ભ એવું નામ આપ્યા બ્રહ્મરૂપ બ્રહ્માડનું પડ્યું જેમ ઠમજલી કરીને સતરૂપમાથી સ્વત પ્રવૃત્તિએ ઉદ્ભવેલા સૃષ્ટિસર્ગની સન્ના કરી ખતાવી છે તેમ ઇંડાથી પાણુ સમજવાની છે એ

સુવર્ણાકાંડ પ્રહ્લા છે-સુવર્ણાકાંડના અધિ-
ષ્ઠાતા;-પદ્મયોની પ્રહ્લા હવે પુરાણ સંગતિ
મેળવી જોતાં પ્રહ્લાને વાહન હંસનું ઘટિત
છે. અદ્વૈત ભાષામાં હંસ એવું પ્રહ્લાનું
નામ છે. તો પરમ પ્રહ્લાથી અવિભાવ
પામવાને લીધે પ્રહ્લારૂપે, પ્રહ્લારૂપ નારા-
યણની નાભિના કમલમા બેઠેલા સ્વયંભૂ
રૂપે પ્રહ્લા એ યથાર્થ છે. હસ, હૃદ્ય અને
પાણીને છૂટાં પાડી શકે છે, તેમ હંસ
વાહનવાળા પ્રહ્લા જડ ચેતનાત્મક અવ્યા-
કૃત સત્તને વ્યાકૃત કરી શકે છે. મનુ તે
પ્રહ્લાના પુત્ર અને સરસ્વતી તે પ્રહ્લાની
પુત્રી તે તરફ હવે આપણે નજર કરીએ.
જેને વિચારવાની શક્તિ છે તે મનુ અને
તેજ પ્રહ્લાકાંડનાં મનુષ્યાદિ વર્તમાન સૃષ્ટિ
સંબંધી આપણી પૃથ્વી સૂર્યદ્વારા પ્રાણ
વતી છે-સૂર્યથીજ મનુષ્યનો ઉદ્ભવ છે
માટે આ મન્વંતરના મનુ, સૂર્યપુત્રજ છે—
ચૈવસ્વત્ મનુ છે. પ્રહ્લાની પુત્રી સરસ્વતી
તે પણ યથાર્થ છે. બ્રહ્મ એવું વેદનું તથા
ઔપનિષદ પરમ જ્ઞાનનું નામ પણ છે.
બ્રહ્મ એટલે સત્તને તેમાં વાચ્ એટલે શબ્દ
થતાં શબ્દ બ્રહ્મ, ईश्वर, સૃષ્ટિ, વિગેરે.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજશે કે
પ્રહ્લા વાચ્ સહવર્તમાન હોવાજ જોઈએ.
ત્યારે વાચ્ એજ પ્રહ્લાની પુત્રી સરસ્વતી
પ્રહ્લા એજ દેવરૂપ છે. તો પછી વેદના
રહસ્યરૂપ તે ચતુર્મુખ-પ્રહ્લા- એ પોતાની
પુત્રી સરસ્વતીની પાછળ દોડનાર ! કારણ
કે, વાચ્રૂપ પરમ રહસ્યનેજ વરવાને
ઉત્સુક—સર્વદા આત્મજ્ઞાનમાજ નિમગ્ન
—આત્મરસ્થજ સરસ્વતી ઉપર મોહીત
થઈને તેની પાછળ દોડનાર ! કેવલ્યરૂપ

સત્ત તે કેવલ્યજ-જ્ઞાન કેને વરી જોકું છે ?
માટે સરસ્વતી કુમારીકાજ સન્તકુમારાદિ
પ્રહ્લાના માનસિક પુત્રો છે તે પણ હવે
આ ઉપરથી સહજ સમજાઈ આવશે.
તેમજ વિશ્વકર્માત્વદ્વારા વગેરે પણ સંગ-
તિ યુક્ત જણાશે. જ્ઞાનરૂપ કુમારિકા
સાથે પરણનાર યજ્ઞવિશાગ નજ લઇ
શકે એ વાસ્તવિક છે. તેનો ધૃમમાર્ગ
નથીજ. તેનો તો અર્થિસમાજ આનંદ છે.
પ્રભવતિરૂપે પ્રહ્લા યજ્ઞના અધિષ્ઠાતા છે
પણ પ્રહ્લારૂપે તો તે યજ્ઞવિશાગથી વિમુ-
ખજ છે. હવે પુરાણ તરફ નજર કરીએ.
જગત્ના પરમ શુર આદિ દેવ પ્રહ્લા કમ-
ળના આસન ઉપર બેસી જગત્ને ઉત્પન્ન
કરવાના વિચારમાં પડયા, ઘણા ઘણા
વિચાર કર્યા પણ એવો એક પણ વિચાર
રહ્યો નહિ, ને જેના વડે તે જગત્ની
રચના કરી શકે. એમ અનેક વર્ષો સૂચી
વિચાર કર્યા, એટલે તપ એવો ઉચ્ચાર
તેના સાંભળવામા આવ્યો. 'પ્રહ્લાએ એ
ઉચ્ચાર કોણ કરે છે અથવા ક્યાંથી
આવે છે એ બાબત જાહુજ તજવીજ
કરી, પણ પત્તો લાગ્યો નહિ. પરંતુ
પ્રહ્લાને એમજ સમજાયું કે મને કોઈએ
તપની આજ્ઞા ડરી છે. તે ઉપરથી તેણે
નિશ્ચયપૂર્વક તપ આદર્યું પ્રાણ, મન,
જ્ઞાનેન્દ્રિય તથા કર્મેન્દ્રિય જેણે નિયમમાં
રાખી છે તથા તપ કરનારા પુરુષોમા
પ્રથમ પક્ષિએ એવા પ્રહ્લાજીએ વૃત્તિને
એકાગ્ર કરી દેવતાના એક જુનાર વર્ષ
સ્થિ તપ કર્યું. તેથી પ્રસન્ન થએલા
ભગવાને કે જ્યા કલેશ, મોહ તથા ભય
નથી જેની મહાપિંચો અને મહા યોગીઓ

રાત દિવસ સ્તુતિ કરે છે જ્યાં કેવળ શુદ્ધ
અત્વ શુભળ વરતે છે જ્યાં કાળતુ
બળ ચાલી ગકતુ નથી, જ્યાં માયા નથી
જ્યાં સ્વરૂપ સ્થામ, જમળ મમાન નેત્ર
વાળા, પીતાબર ધારી સુદ્ર સુકુનાર,
ઉત્તમ, તેજસ્વી, જેની કાતી પરવાળા,
વૈદુયમણી તથા કમળના દડ જેવી છે
જેના કઠમા માળાઓ કાનમા ટુડળ
અને મસ્તક ઉપર મુકુટ શોભે છે એવા
દેવ તથા અસુરોએ પૂજેલા ભગવાનના
પાપદો છે જ્યાં મહાત્માઓના અનેક
વિમાનો નજરે આવે છે, જ્યાં લક્ષ્મીજી
ભગવાનના ચરણ કમળની મેવા કરે છે
એવો વૈદુઠ લોક ભગવાને પ્રજ્ઞાજીને
દેખાડ્યો

મુકુટ તથા ટુડળને ધારણ કરનારા,
અતુલુજ, જેવા હૃદયમા લક્ષ્મીજી વિરાજી
રહેલા છે જે ઉત્તમ સિંહાસન ઉપર
બિરાજેલા છે પ્રવૃત્તિ, પુરુષ, મહત્તત્વ
અને અહંકાર એ ચાર, પાચ જ્ઞાનેન્દ્રિય,
પાચ કર્મેન્દ્રિય, મન તથા પચ મહાભૂતો
એ સોળ તથા પાચ તન્માના એવી રીતે
પચીસ શક્તિવડે વિદ્યાએલા, સર્વ રાખ્તિ
જેનામા સ્વાભાવિકજ રહેલી છે ને જે
નિજસ્વરૂપમાજ આનંદ પામી રહ્યા છે
એવા ભગવાનના વૈદુઠ લોકમા પ્રજ્ઞા
જીનેદર્શન થયા પ્રજ્ઞાજીની આખમા
પ્રેમાત્મ આગ્યા

તે પછી ભગવાને પ્રજ્ઞાજીને આ
પ્રમાણે કહ્યું—તમે જગત્ ઉત્પત્ત કર
વાની ઇચ્છાથી બહુ સમય સૂધિ તપ
કર્યું, અને તે પણ માંસમા એકજ ચિત્ત
વૃત્તિ રાખીને તેથી હું તમારા ઉપર બહુ

પ્રસન્ન થયો છું ઢોગી થોગીઓ મને
કદાપિ પ્રસન્ન કરી શકતા નથી તમે
તપથી મને પ્રસન્ન કર્યો છે જ્યારે સૃષ્ટિ
રચવામા તમને મોહ થયો ત્યારે તપ
સ્વાની મેજ તમને આજ્ઞા કરી હતી
તપ છે એ માંડે હૃદય છે, તપ વડેજ હું
જગતને નૃજી છું પાણુ છું અને સહાર
કરું છું ભગવનના સ્નેહ ભરેલા વાક્ય
સાભળી પ્રજ્ઞાજીએ કહ્યું હે ભગવન ?
સર્વ પ્રાણીના નિયતા આપ શુદ્ધિમા રહી
પ્રતિબંધ રહિત જ્ઞાનવડે માંસી સર્વ
ધાન્યાઓ ભાગો છો તોપણ હે નાથ !
આપના મૃદલ તથા સૂક્ષ્મ સ્વરૂપનું મને
જ્ઞાન વાચ્ય એ હું આપની પાસે માગુ છું
તે, મને આપો

યથાત્મ માયા યોગેન નાનાશક્યુપદ્ય
હિતમ્ ॥

વિલુપવિસૃજનગૃહેણ વિમ્બદાત્માન
માત્મના ॥ ૧ ॥

ત્રોડસ્પમોઘસકલ્પ કુળનામિયથોણુતે ॥
તયા હિપયાઘેહિ મત્તોવામયિમાઘવ ॥ ૨ ॥

હે માધવ જેમ કરોળિયો ભાળ વડે
પોતાને ઢાપી દે છે તેમ જેનો સત્ય સકલ્પ
છે એવા આપ પોતેજ માયાના સબંધ
વડે પ્રજ્ઞાદિરૂપ ધારણ કરી જગતની
ઉત્પત્તિ, પાલન તથા સહારરૂપ કીડા જે
ત્રીતે કરે છે તે વિષયનું જ્ઞાન આપ
માંસમા મૂડો આપની આજ્ઞા પ્રમાણે
હું વર્તીશ જેથી સૃષ્ટિ રચના છતાં પણ
અહંકારાદિથી બંધાઈશ નહિ હે ભગવન
જ્યાં સુધિ ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ
પ્રાણીની હું ઉત્પત્તિ કરું ત્યાં સુધિ મને
મોહ ન ઉત્પન્ન થાય એમ હું માગુ છું
‘હું પણ એક સ્વતંત્ર સૃષ્ટિ કર્તા છું

એવો મને મોહ ક્યારે પણ થયો નહિ. તે પછી ભગવાને કહ્યું 'જેવો હું છું; જેવી મા'રી સત્તા છે, જેવાં મા'રાં રૂપ શુભ તથા કર્મ છે, તે સર્વનું યથાર્થ જ્ઞાન તમને મા'રી કૃપાથી થાયો. સૃષ્ટિ થયા પહેલાં હું જ હતો. સ્થૂલ તથા સૂક્ષ્મ પ્રપંચ અને તેનું કારણ માયા એ કંઈપણ નહોતું. સૃષ્ટિ થયા પછી પણ હું જ છું. તથા અંતે જે શેષ રહેશે તે પણ હું જ છું. હે બ્રહ્માજી ! જે વસ્તુતાએ સત્ય ન હોય છતાં દેખાય, તથા જે વસ્તુતાએ સત્ય હોય છતાં ન દેખાય એજ મા'રી માયા. આ જગત્ વસ્તુતાએ સાચું નથી છતાં પણ સાચું જણાય છે એજ મા'રી માયા છે. અધિષ્ઠાન ચૈતન્ય સર્વનો સાક્ષી આત્મા વસ્તુતાએ છે તો પણ તે જણાતો નથી આવી રીતે આવરણશક્તિ અને વિશેષ શક્તિવાળા મા'રી માયા છે. જેમ ઉત્તમ, અધર્મ શરીરમાં પાંચ મહાભૂતો સૃષ્ટિ થયા પછી તેમાં પ્રવેશ કરીને રહ્યાં હોય એમ જણાય છે પરંતુ તે કાર્યની ઉત્પત્તિ પહેલાંજ તેમનામાં કારણ સ્વરૂપે રહેલાં હોવાથી પાછળથી તેમનામાં તેના પ્રવેશ થયો નથી પણ છેજ. તેમ હું સર્વ પ્રપંચમાં પાછળથી પ્રપંચ કરી રહેલો નથી પરંતુ તેના કારણ રૂપે પ્રથમથીજ છું; માટે આત્મસ્વરૂપને જાણવાની ઇચ્છાવાળા પુરૂષે માત્ર એટલું જ જાણવાનું છે કે, અન્વય તથા વ્યતિરેક વડે જે સદા સર્વ ઠેકાણે છે તે આત્મા છે-કાર્યમાં કારણરૂપે

અનુવૃત્તિ એ અન્વય; તથા કારણ અવસ્થામાં કાર્યોથી વ્યાવૃત્તિ તે વ્યતિરેક જગત્ આદિ અવસ્થામાં આત્માની સાક્ષીરૂપે પ્રતીતિ એ આત્માનો અવસ્થા-એમાં અન્વય, તથા સમાધિ અવસ્થામાં આત્માનીજ પ્રતીતિ અને જગત્ આદિ અવસ્થાની અપ્રતીતિ એ વ્યતિરેક. એવી રીતે અન્વય તથા વ્યતિરેક વડે સર્વ કાલમાં સર્વત્ર આત્મા છે માટે સુમુક્ષુ પુરૂષે તેનેજ જાણવો જોઈએ. તેથી ચિત્તને એકાગ્ર કરી મા'રા મતને તમે અનુસરો જેથી કલ્પમાં જુદી જુદી સૃષ્ટિ રચવામાં (હું તેઓનો સ્વતંત્ર કર્તા છું) એવો કદી પણ તમોને મોહ ઉત્પન્ન નહિ થાય. આટલું જોલી ભગવાન અંતર્ધાન થઈ ગયા. આ પ્રમાણે પુરાણમાં નિર્જુષ્ણ બ્રહ્મનું સશુણરૂપે વર્ણન છે છતાં પણ તે નિર્જુષ્ણ છે. બ્રહ્માની જે શક્તિ અને જે સ્વરૂપ આમાં આ લેખવામાં આવ્યું છે તે ઐપનિષદમાં કહ્યા પ્રમાણે એકજ પરમ પુરૂષનો ત્રિધા વિભાગ, એજ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર. બ્રહ્માનું સ્વરૂપ અને શક્તિ આપણે જોઈ; એ સર્વ પરમાત્માની ઇચ્છારૂપ શક્તિનોજ વિભાગ છે. હવે પછી વિષ્ણુ અને મહેશ્વરના સ્વરૂપ તપાસીશું ને તે પછી એમજ સમજશે કે, ત્રિમૂર્તિ-એકજ પરમ પુરૂષનો ત્રિધા વિભાગ છે.

અપૂર્ણ.

દયામૂર્તિ—સવરીવાદ

(ગયા અમ્ના ૧૮ ૧૮૮ થી ચાલુ)

મૂર્છાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલી અને ગુણોલકુમારે જે હાથે ઝીંટી રાખેલી સખરી સ્વપ્નાવસ્થામાં પડી પોતાના લગ્ન બળાતકારે કરવામાં આવેછે, કન્યાદાન દેવાયુ અને ગુણોલકુમાર સાથે જાણે પાણીગ્રહણ થયું ! ગુણોલકુમારના હાથનો સ્પર્શ થતા દીવ્યમુખ પ્રાપ્ત થયું હોયની એવું બારયુ લગ્નની મજા અને આનંદ માણવાની વૃત્તિરૂપની મગજગીત ગવાઈ રહ્યાં છે વિવિધ પ્રવરના વાણન વાગી રહ્યાં છે દશે દિશા જતે આનંદથી છવાઈ ગઈ છે ગુણોલકુમારની છત્રી નયનમાં તરવરી રહી છે તેવામાં હૃદયમાં વળી નવી રકુરણા થઈ કે કન્યાદાન દેવાયુ અને ગુણોલકુમારનો કર સ્પર્શ થયો, એતો બધું ચોચ થયું હતું પરંતુ આવતી કાલે જ્યારે ચોરીના ચાર આટા ફરી લગ્ન વિધિ પ્રાપ્ત કરવામાં આવશે તે પછી ગોરવને માટે સેકરો છવની હિસા થશે તેનું શું ? પરંતુ વિશેષ વિચાર કરતા એમ પણ ધ્યાન છે કે શું એ છવહિ સાચી કરી મારે શું ન પરણવું ? શું કન્યાદાન અપાયું ફેક કરવું ? શું જગત્માં મારા માતૃપિતાની હાસી કરાવવી ? અથવા તો શું અહસ્થાદ્યમના ધર્મથી મારે ત્રિમુખ રહેવું ? પતિ વિના સ્ત્રીની ગતી નવી તો પછી મારી ગતી શી રીતે થશે ? વળી વિચારનું રૂપરણ વધુ જે હું લગ વિધિથી

પરણ તો પછી મારે પતિના પાય પૂરવ અને તેને જ પ્રભુ તરીકે ભજવા એ ચોચા છે પણ અત્યારે હજી તેમ બન્યું નથી ત્યારે શું હું કુવાની રહીશ તો મારા છવાતમાનું કન્યાણ કરી શકીશ ? અવરય કરી શકીશ અને કદાચ મારા છવાતમાનું કન્યાણ થયું નહિ તોએ શું થયું ? શું મારા આત્મમુખ માટે હું બીજા નિર્દોષ નિરપરાધી છવોની પ્રાણ લેનારી થઈશ ? વળી રૂપરણ બતાવું ! મારી અનેક બહેનો નું નથી પગલી ? શું એને માટે ગોરવ નથી દેવાયું ? તો પછી હું તે કોણ હિસાબમાં ? મારે પણ જીવન રાદ ઉપર ચાલવું વધારે ઉચિત છે કદાચ તે પણ ચોચ નહોતો તોપણ શું ગુણોલકુમારની મારા પ્રત્યેની અપૂર્વ પ્રેમ ભાવનાના શું મારે ચુચુરા કરી નાખવા ? તું તેની છવગીમાં મારે વિવ રહેવું ? એમ અનેક તક વિતર્કના તરંગમાં તેનો સ્વપ્ન પ્રવાહ અવિચિત્રપણે ચાલે જાય છે પરંતુ છેવટે એ સ્વપ્ન તરંગ અટકશે લગ્ન પ્રવાનું અતકરાણું સાથે નમ્રી કર્યું પોતાના મુખ મારે અન્ય પ્રાણીઓ તરફની દયા ઉડી ! ગોરમહારાજે વર કન્યાને ચોરીએ એમાણ્યા ! ત્યાં મગજ વરતાયા ચોથું મગજ વર્તવાનાં તયા રીમાં છે તેવામાં કોઈએ પ્રાણીનાં જૂમ તેના કાન ઉપર આપી ! કોઈ હુકમ

ધાતકી જાણે તેના ગળાં. ઉપર છરી ફેર-
વતો હોયની ! અરે હા ! તેના કાનમાં
એવાં સેંકડો છવોની લયલરી ચીસો
આવી ! તેના કાનનાં જડળ ખૂંટ્યાં તેનું
હૃદય પટ ખૂંટ્યું ! તેના આખા અંગમાં
દયાનો પ્રવાહ એકજ ફણે વહ્યો ! તેની
મૂર્છા અને સ્વપ્ન બંને નાહાં, તે એકદમ
જાગાકળી ઝબકી ઉઠી. શુભોલકુમારના
એ હાથમાં ઝીલાએલી એકાએક સચેત
થઈ ગઈ ! તે સાથે તે બોલી ઉઠી;
કોણ શુભોલકુમાર ! પ્રીય આવતા અવ-
તારમાં આપણે મળીશું અત્યારે તો
આ નગરને, માખાપને, અને સર્વને
રામ રામ. શું મનુષ્ય જાતી આટલી
બધી સ્વાર્થ પરાચણ છે કે પોતાની
મોજમજ માટે બીજાના સુખ ઝોંટી
લે અથવા એવાં નીહાંપ પ્રાણીનો છવ
લે ! એવાં સુખને સજગાવી દો ! એવા
ધર્મમાં ધજાપડો ! એવી નીતીને નરકમાં
નાંખો ! એવાં લશ્મી લાહ્ય લાંગો મારે
લશ નથી કરવાં !

સખરી કુમારી ધીરાં ધાઓ. શુભો-
લકુમારે બહુજ ધીમા અને નીકા
સ્વરથી કહ્યું. તમારે લશ્મ નથી કરવાં
તો સુખેથી ન કરો. હું પણ તમારી દયાની

આવી અપૂર્વ લાગણી ભેઈ મારા અહો-
ભાગ્ય માનું છું. જો તમારું અને
મારું અંતઃકરણ એકરૂપ, એક રસ
અને એકજ છે તો પછી આપણે અત્યારે
લશ કરવાની કશી જરૂર નથી. જો હૃદય
એકમેક ઘઈ ગયાં છે તો પછી તે છટાં
પાડવાને પ્રહ્લ પણ સમર્થ નથી. માટે
જે કાર્યમાં તમે પ્રવર્ત થયાં છો તે કાર્ય
પાર પાડો. હું તમારા શિવાય બીજી સ્ત્રી
સાથે લશ કરનાર નથી. પણ તમે આવી
કાળી રાતે એકલાં ક્યાં જશો ? હું તમારી
સાથે આવું ? તમને રસ્તામાં કાંટા
વાગશે. અધારી રાતના એકલાં શી રીતે
જઈ શકશો ? લયકર પ્રાણીઓ અને
તમારી ચઠતી યુવાવસ્થામાં તમારે આમ
એકાએક એકલું નીકળી જવું એ મોટું
સાહસ છે ! તમારી એકલી છાંચી
તમે કેવી રીતે જાળશે. કુમારી ! જોકે
છવંદયા અર્થે તમે તમારાં સર્વ સુખનો
ત્યાગ કરવા તૈયાર થયાં છો એ વાત
ઘણીજ વખાણવા લાયક છે એટલુંજ
નહિ પણ જે કાર્ય મહા ચોગીઓને
હૃદય છે તે કાર્ય તમેએ હસ્તામલકવત
કર્યું છે. પરંતુ એની સાથે એ વિચાર
કર્યો છે કે એ રસ્તે તમારા ઉપર અનેક
હુખો આવી પડશે ! (અપૂર્ણ.)

જરવો'નરી.

(ગયા અંકના પાના ૧૭૮ થી ચાલુ)

રોલાવૃત્ત.

જર આશાનો કોટ, ઝૂંડજનો અંત ન આવે;
મેંજ ઉખડે ચરીચોટ, મ્હેત ઘર ખેંચી લાવે;
જરનો ન મળે થોલ, થોલ જર મળતાં જાગે,
જરનો વધતો લોલ, જળે દાલ આગે આગે.

- પાઝ મળે પચાસ, પચાસે સોની આગા,
 ૧ મો મળતાજ હુબર, લાખ એ લાખે શાશા,
 કોટી અબજ નિખવ, પૂર જરના ધર ચાલે,
 તો પણુ હુ ખ નિલ પવ, સુખે જર ધર નવ મ્હાલે ૧૮
- જરમા ગુણુ છે લાખ, કોટી અવગુણુ જરમા,
 વેદ શાસ્ત્રની ગાય, રખે લોભાતો જરમા,
 શુભ વર્મે જર મળે, જરેર જશવતુ જર એ,
 અવમથી જર રખે, નહીં જર ઝેર ખરૂં એ ૧૯
- જર અવળા પગ ભરે, નહી જર તે રજ થાયે,
 અવમથી જર વરે, જરેર તે સઘજ જાયે
 જરવ તાની આખ, અરે થઇ ગઇ મશાલે,
 થઇ ગઇ જોગો રાખ, શાખશી મઠ જન ભાલે ૨૦
- જર જર કરતા આજ, દુષ્ટ જન ખહુ નિહાળ્યા,
 નીજ સ્વારથને કાજ, ૧૮ લાખોના વાળ્યા,
 એ જરને શુ કરો ? હુરામીથી ઠર અગિયા,
 એ જરને શુ કરો ? લોભના તાળા જડિયા ૨૧
- એ જરને શુ કરો ? ભોયમા ભારી દીધા,
 એ જરને શુ કરો ? રડ સુખ લૂની લીધા,
 એ જરને શુ કરો ? જીવ લઇ લેળા કીધા,
 એ જરને શુ કરો ? કુંધિર આમાના પિધા ૨૨
- એ જરને શુ કરો ? જગાઇની હુદવાળી,
 એ જરને શુ કરો ? લોધા ખોત્રીને પાળી,
 એ જરને શુ કરો ? અધર્મે નીધા સુની,
 એ જરને શુ કરો ? અનાયા નારી લૂની ૨૩
- એ જરને શુ કરો ? દયાને દાટી દીધી,
 એ જરને શુ કરો ? માટીની માગી કીધી,
 એ જરને શુ કરો ? હારી કીધુ અધારૂં,
 એ જરને શુ કરો ? થયુ જર જે ગોઝાડ ૨૪
- એ જરને શુ કરો ? હોજડ એજજ ભરેયુ,
 એ જરને શુ કરો ? ન અન્યતુ કાળજ ઠરિયુ,
 એ જરને શુ કરો ? ન ખાધુ ખરચુ ભાઈ,
 એ જરને શુ કરો ? ઠરીને કમ કમાઈ ૨૫

એ જરને શું કરો ? દીકરી વેચી લીધાં;	
એ જરને શું કરો ? વિંખ ઘોળીને પીધાં;	
એ જરને શું કરો ? નખોદી માલજ લઈને;	
એ જરને શું કરો ? લીંધાં બે ઝેરજ દહને.	૨૬
એ જરને શું કરો ? છેતરી છાનાં લીધાં;	
એ જરને શું કરો ? અધર્મે લેળાં કીધાં,	
એ જરને શું કરો ? દગાથી દાટજ વાળ્યો,	
એ જરને શું કરો ? ન મારગ ધર્મિ ભાળ્યો.	૨૭
એ જરને શું કરો ? બાળને બાળી દીધાં;	
એ જરને શું કરો ? ગામ લૂટીને લીધાં;	
એ જરને શું કરો ? લાંચ લઈ હુક ડૂબાવ્યા;	
એ જરને શું કરો ? પાંચમાં પચા ખેંડાવ્યા.	૨૮
એ જરને શું કરો ? ફાડોં ઘરમાં ઘાટ્યાં,	
એ જરને શું કરો ? રડાવ્યાં પૂલ્યાં ફાટ્યાં,	
એ જરને શું કરો ? ઉગડ વાળીને લાવ્યા,	
એ જરને શું કરો ? દુખ દરીએ ઝોપાવ્યા.	૨૯
એ જરને શું કરો ? પ્રતિજ્ઞા જુઠી લીધી;	
એ જરને શું કરો ? સાક્ષી હા ! ફેડી દીધી;	
એ જરને શું કરો ? લેળ ખોટા ખહુ દીધા.	
એ જરને શું કરો ? પડયાપર પગડા દીધા.	૩૦
એ જરને શું કરો ? સુવાસણ નારી લૂટી;	
એ જરને શું કરો ? જાન જાતીતી લૂટી;	
એ જરને શું કરો ? વેલ્ય સજીતીજ લૂટી;	
એ જરને શું કરો ? દેવ મંદિરનાં ધૂતી.	૩૧
એ જરને શું કરો ? ચોરી ચાટીને લીધાં;	
એ જરને શું કરો ? રંકનાં લેળાં કીધાં;	
એ જરને શું કરો ? ફંડનાં ઘાલી ઘરમાં;	
એ જરને શું કરો ? ભરિ ભોરિંગના દરમાં.	૩૨

आर्यधर्मप्रकाश

पुस्तक ३४ अ]

आरण्य स १६१२

[अंक १० भा]

यतोधर्मस्ततो जय

उपदेशमाळा

मणको २७ मा

पानचोरे भा शे मे शे मेहने अने राहने १६ अ । अरण्य ३२

धर्मातु धर्मो वेम केरवाशे, पामर जाव तासा चिताधी दु पाशे १
टेक

भाणे भोवन भातभातना पोरश्या, कोण जाणे कोण खाशे,
खावानी आशवाळो खासमा खप्यो हशे, कृत्या धानजी वाशे,
धर्मातु १

व्हाणे चढाने वाणियो विदेश, वेपार वास्ते पाशे,
बोट बूडशे का पोतेन बूडशे, के खोटय खाडे खववाशे,
धर्मातु २

लूटा झुटा द्रव्य मेळ करीने, राटनी जण्यो राता पाशे,
धसका हाथ जाशे बापना बाप पाशे, गनुना ओकरा खाशे,
धर्मातु ३

ऊद्योग कारणे उदरयो, दोडी दोडी करडाए जाशे,
करडी करडियो माल खावा जाता, सापना पेटमा समाशे,
धर्मातु ४

સિંધુ અને સૌવીર દેશના રાજા રહુગણુ જેઓ કપિલ સુનીના આશ્રમ તરફ પ્રહરિયા સંપાદન કરવા જતા હતા તેમની પાલખી ઉપાડવા સાડુ વેઠમાં માણસોને પકડવામાં આવતાં હતાં. કર્મના યોગે માહાકાળીના મદી-રમાંથી બચેલા યોગેશ્વર જડભરતજી પાછા આંહી પકડાઈ ગયા, અને તેમના નશીબે પાલખી ઉપાડવાનું આવ્યું.—

રહુગણુ રાજાના રક્ષકોએ પાલખી ઉપાડનાર માણસની ખોટ પડતાં જડ-ભરતને પકડી લીધા, અને પાલખી ઉપાડનારોની સાથે તે કાર્યમાં સામેલ રી લીધા. જેને દેહ ઉપરની સર્વ મમતા રી ગઈ હતી, જેને અહીંનાં ખોટાં ખમો મોહુ ઉતરી ગયો હતો, જેઓ દક્ષાત્ જીવનમુક્ત હતા, એવા મહાત્મા રતજી, તેઓ રહુગણુ રાજાના પાલખી ઉપાડનારોની સાથે પાલખી ઉપાડીને લાવા લાગ્યા. પરંતુ પોતાના પગથી તામાં ટોઈ જીવન ત કચરાઈ ન બચ થવા મરી ન બચ તે માટે તે બહુ ભાળીને પગ મૂકતા હતા; તેથી બા પાલખી ઉપાડનાર અને જડભ-ની ચાલમાં ફેર પડતો ને રહુગણુ તની પાલખી ઉંચી નીચી અથવા ગી થઈ જતી હતી. રાજા રહુગણુ કે રતજીત પાલખીમાં રજો અને શુભના પ્રભાવથી મોટા અભિમાન કેવળ ઘેઠો હતો, તેણે પેલા પાલખી ઉપાડનારોને કહ્યું, શું તમે નથી જાતા કે આ પાલખીમાં સિંધુ અને રદેશના રહુગણુ રાજા બિરાજેલા છે? જે પોતાની મરજી માફક ચાલીને

મારી સત્તાનું અને મા'ડ' પોતાનું બાળી બેઠને અપમાન કરે છે. તેમને હું મારી ઇચ્છા પૂર્વક શિક્ષા કરવાને શક્તિ-માન છું, તોપણ તમોને ગરીબ અને અજ્ઞાની બાળી હું તમારા ઉપર દયા કરું છું. હશે તમારી અત્યાર સુધિ જે ભૂલ થઈ છે તે હું ક્ષમા કરું છું પરંતુ હવેથી તમે સર્વ પાલખી ઉપાડનારા બહુ સંભાળીને ચાલજો, હવે ભૂલ થશે તો મારો દોષ વસશે છે. પેલા પાલખી ઉપાડનાર બાળતા હતા કે આ જે નવા માણસને દાખલ કર્યો છે તે બિચારીની પગ મૂકે છે જેથી રાજાની પાલખી ખાગી થઈ બચે અને તેનો કપકો આપણને સાલજવો પડે છે. તોપણ એ ત્રણજણા રાજાના એ ભાલ સહન કરી રહ્યા અને ચાલવા માંડ્યું. આગળ ચાલતા તેના રસ્તામાં અનેક ડીડીઓની હાર આડી આવી. પેલા ત્રણ પાલખી ઉપાડનારો પોતાના ચાલવાના વેગમાં છે પણ સર્વમાં પ્રહર સ્વરૂપ નિરખતા જડ ભરતજીએ પેલી ડીડીઓની હાર કચરાઈ ન બચ તે માટે પોતાના પગને અચકાવ્યો અને પેલા ત્રણ જણા પાલખીને આગળ લઈ જવાના ભેસમાં રહ્યા જેથી રહુગણુ રાજાની પાલખી એટલી બધી ખાગી થઈ ગઈ કે રાજાને એક મોટામાં મોટો આચકો લાગ્યો, રહુગણુ રાજા જો કે કપિલ સુનીના આશ્રમમાં પ્રહરિયાન મેળવવા જતા હતા પરંતુ રજો અને તમે શુભથી ભરેલું રાજ્યછત્ર જેના શીર ઉપર વિરાજતું હતું અને જેના આખા અંગમાં એ તામસી શુભનીજ છાયા પડી રહી હતી—તેના અંગમાં ફરતું રજા

અભિમાન કેવળ હતુ જેથી તે રહુગણુ રાજા પૂછ ગવધી અને અત્યંત નેમથી બોલ્યો, “હું જાણુ છું કે તમારૂં મૃત્યુ નજીકમા આવ્યું છે ! બોલો, કયો માણસ પાલખી ઉપાડવામા બે ાળુ કરે છે ?” જેવા પાલખી ઉપડનારા ત્રણે જણુ એક સાથે બોલી ઉઠ્યા મહારાજ, અમે રાડ ઉપર આપ રોપ કરશે નહિ અમે તો ગાહુ સલાજથી આપની પાનખીને ઉપાડીએ છીએ પરંતુ આ હમણા એક પકડી લીધેલો અરધા ગાડા ઘેરા જેવો માણસ પોતાની મરણ માફક ! મે તેમ આવેછે અને અપરાધી અમે સર્વે ગણા છએ છીએ ! રહુગણુ રાજાને તેમનું કહેવું યોગ્ય લાગ્યું, તેથી પેલા ગાડા ઘેરા જેવા અને શરીરમા રૂપ્ટ રૂપ્ટ જેવા જડભરતજીને રહુગણુ રાજાએ જરા મશ્કરીમા કહ્યું, “હું જાણુ છું કે તુ લાગે પથથી આ પાનખી ઉપડનો આવે છે તેથી તથા અગમા પણ તદ્દન નબળો છે માટે થાકી ગયો હશે તેથીજ આ પાનખી ઉપાડવામા તારી બેમજળ જતી હશે !” એ પ્રમાણે મશ્કરીમા જહું જડ ભરતજી કે જેને આ શરીર કે જે પથભૂત, ઇન્દ્રિય, કમ અને અત કરણ રૂપ માયાના પાયાથી બનેલું છે તેમા હું અને મારૂં એવી જોડી પ્રતીતિ હતી નહિ અને પોતે પ્રજ્ઞાભૂત હતા એમ માન્યું હતું તેણે રાજાના બોલવા ઉપર કાંઈ પણ લક્ષ આપ્યું નહિ અને જે રીતથી પોતે પાનખીને ઉપાડીને ચાલતા હતા તે રીતથી ચાલવા માડ્યું પરંતુ એ પ્રમાણે ચાલતા રાજાની પાલખી પાછી પણ ખાગી થઈ ગઈ તેથી

ર ગણુ રાજા અતિ ડોપાયમાન થયો તે મહા ગવધી અને ઉચ્ચ જુગ્મમાંથી બોલ્યો, ‘રે મૂ’ ! તું શું જીવતે સુવેલો છે કે શું ? મારા હુંકમનુ તું અપમાન કરતા કેમ કર ખાતો નથી ? નક્કી સમજ, ચમરાજની પેઠેહું પણ શિક્ષા કરવામા ઘણોજ કુશળ

રાજા રહુગણુના આવા અભિમાન ભરેલા વજ જેવા વચનને સાલણી જડ ભરતજી કે જેના હૃદયમાંથી સર્વ મલ ધોવાઈ ગયા છે, જેઓ અભિમાન રહિત થયા છે, જેઓ સવ આત્માના મિત્રરૂપ થઈ રહ્યા છે અને જેઓ યોગેશ્વરની પરાગ્રાહીએ પહોંચ્યા છે, એવા, પરમ પવિત્ર, દશન કરતા મહાપાતમ્નો વિનાશ થાય એવા, મહાત્મા જડભરતજીએ હસતા મૂખથી રહુગણુ રાજાને આ પ્રમાણે કહ્યું —

હે રાજા ! તારૂં કહેવું યથાર્થ છે તે કહ્યું તે પ્રમાણેજ છે જો કે તુ તારા મનથી મારી મશ્કરી કરતો હોય એમ સમજીને બોલે છે પણ હું તેમા કાંઈ મશ્કરી જેવું જોતો નથી, ટારણ ભાર એ શું છે અને દેહ એ શું છે તેનું નિરૂપણ થઈ શકતું નથી તે ભાર કે દેહની સાથે મને કશું લાગતું વગગતું તથી, એટલે તારા બોલવાની મને કશીએ અમર થતી નથી તેમજ ચાલવાનો માર્ગ તથા જ્યાં જવું છે તે રથગ માથે પણ મને કશું બે લાગતું વગગતું નથી જેથી તારા બોલની મને કશી અસર નથી વળી તે કહ્યું કે તુ જાણો છે—શરીરમા રૂપ્ટ નથી તો એ પદ તારૂં બોલવું હું વાચનવિદ સમજી છું, ટારણ માત્માને

પુષ્ટ કહેનારો મૂર્ખમાંજ ખપે. જાડાપણું, ફળળાપણું, આધી, વ્યાધી, ઉપાધી, લય, કોધ, બાળપણું, યુવાવસ્થા, જરાવસ્થા, નિદ્રા, મૈથુન, ક્રોધ, જન્મ અને મૃત્યુ એ સર્વ આ પંચ મહાભૂતના સમઘ છે. આત્માને તેની સાથે કાંઈ પણ લાગતું વળગતું નથી—અથવા જે દેહની સાથે જન્મેલા હોય તેને છે અથવા તો જે દેહને પોતાનો કરીને માનતા હોય તેને છે. હું કે જે દેહની સાથે જન્મેલા નથી, તેમ દેહની સાથે મરવાનો નથી, તેને જાડા, ફળળાપણું કશુંજ નથી. લય, ક્રોધ કશાનો લય નથી. તું કે જે, રાજાના ગર્વથી ફૂલાય છે તેને હું મારા જેવોજ જોઉં છું. જે આત્મા મારામાં છે તેજ આત્મા હું તારામાં જોઉં છું. બોલ, મને તારો લય શી રીતે લાગે ?

હે રાજા ! તેં કહ્યું કે તું જીવતે સુવેકો છે પણ તે સમજવામાં તારી ભૂલ છે. હું નહિ પણ આંખું જગત જીવતેજ મૃતેલું છે. જ્યાં સૂધિ દેહ ઉપરના મમત્વની ગ્રંથી વૃદ્ધી નથી ત્યાં સૂધિ જગત માત્ર સુવેલુંજ છે તે જન્મે છે ને મરે છે !

હે રાજા ! નોકર કોણ અને રાજા કોણ ? નોકર કોણ અને અધિકારી કોણ ? નોકર અને ધણીપણું કાંઈ અવિચળ નથી જેથી તારા હુકમને મારે માન આપવું જોઈએ. અત્યારે તું રાજા છે અને કણ પછી હું રાજા હોઈ. અત્યારે હું નોકર છું અથવા વેઠિયો છું કણ પછી હું રાજા હોઈ, તું નોકર અથવા વેઠિયો હોય.

એ સ્થિતિ કાંઈ અવિચળ નથી જેથી તારા હુકમને મારે માન્ય કરવાની હું કાંઈપણ જરૂર જોતો નથી. માટે હે રાજા ! તું તારા રાજપણાના ગર્વને જ્યાં સૂધિ નહિ છોડે ત્યાં સૂધિ તું આમ દુઃખીજ રહેવાનો. તું જે લય મારા ઉપર દેખાડવા ધારે છે અથવા તું ક્રોધથી અથવા તો મશ્કરીમાં જે વેણ બોલે છે તે હું, કે જે ઘેલાગાંડા જેવો લમ્પ છું અથવા પ્રહ્લભાવ સર્વમાં જોઉં છું અથવા મૂર્ખ કે જડ જેવો છું તેને તેમાંની કાંઈ પણ અસર થવાની નથી. દળેલાને દળવાની માથાકુટ કરવી એ વ્યર્થ પરિશ્રમ કરવા જેવું છે !

સ્વભાવથીજ શાંત, અને દેહાલિ-માન કરાવનારી અવિદ્યાથી મુક્ત, થએલા મહાત્મા જડભરત કે જે સુખ-દુઃખાદિકને લોગવી દઈને માત્ર પ્રારબ્ધ-નોજ ક્ષય કરતા હતા તેઓ રહ્મગણ રાજાએ જે જે વકોક્તિમાં કહ્યું હતું તે પ્રત્યેકનો ઉત્તર આપી પાછા આગળની પેઠે પાલખી ઉપાડીને ચાલવા લાગ્યા.

રહ્મગણ રાજા તત્ત્વજ્ઞાનના ઉપાસક હતા જે તત્ત્વજ્ઞાન મેળવવા સારૂ જ કપિલ સુનીના આશ્રમ તરફ જતા હતા અને જેના અત કરણ ઉપર માત્ર રાજ્યમદનુંજ પડ ફરી વળ્યું હતું તે જડભરતજીના આ તત્ત્વજ્ઞાન રૂપક દંટકાથી તદન ફાટી જતા, ઉડી જતા પાલખીમાંથી ઉતરી પડ્યા અને મહાત્મા જડભરતજીના ચરણમાં પડી સાબટાગ દંડવત્ પ્રણામ કર્યા.

જેનું રાજ્યાભિમાન હતું તેણે રહ્યું છે એવા રહ્યો રાજા ગદગદ સ્વરથી અને પ્રેમાત્મી મહાત્મા બહારતજીને પૂછવા લાગ્યા —

હે મહારામન આપ કોણ છો ? આપ આમ શુભ વશે રાખોડીમા ઢકાએલા અગ્નિની માકક કેમ રહો છો ? આપ ક્યા સુનીવર છો ? આપ શુરુઆતેય છો કે તે માટેલા કોઈ અવધૂત છો ? નહીં આપ કોઈ જીવનમુક્ત મહાત્મા છો ? હે મહારામન હું કે જે રાજ્યના મદથી અધ વયો હતો તેણે આપને ઓળખ્યા નહિ અને આપના પાને આ વૈતર કરાવ્યું તેમજ આપને અદ્યતિત વચનો દહ્યા તેને માટે બહુજ પરતાઉ છું

ઈદ્રના ભવજીથી કે મહાદેવના ત્રિશૂળથી હું ભય પામતો નથી, હું થમના દહ્યા ભય પામતો નથી, અગ્નિ, વાયુ કે કુબેરના અસ્ત્રથી ડરતો નથી પરંતુ બ્રાહ્મણના કૃણન અપમાન થવાથી બહુજ ડરું છું, માટે આપ મારા અપ રાધની હૈમા કરો, મારા ઉપર દયા કરો અને મારા પૂછેલા પ્રશ્નના આપે જે ઉત્તર આપ્યા તે મને યથાર્થ મમજવો, કારણકે દેહાભિમાની અને કામ કોષાદિકથી છતાંએવો જે હું તે આપની સૂક્ષ્મ વાણીને મમજી ચક્રયો નથી હું સમારમા માત્ર ગોચાજ ખાઉં છું, કયાઈ માગ મળતો નથી અને જ્યાં જ્યાં વાટ વાટમા અવ ગઉં છું તેને ગળા છું અતૂનવેભવવાળો કુળના ખમા કહેનારા અને મારા બોલને વપાડનારા અને માણ્યોનો હુઆમી કુ પરતુ મમાગના ગમા મને પ્રેમ

પણ સમયે શાતી મળી નથી, જેથી મને શાતી મળે તેટલા નાક કપિવ સુનીના આશ્રમમા બહુ યુ આપ નાનશક્તિથી અવતરેલા મહાસુની કપીવ દેવજી તો નથી ના ? જે એમજ હોય તો મારા ભાગ્યનો શો માર્ગમા ? અને કાચ મહાત્મા કપિવ સુની આપ નહિ હો, તો પણ આપ તેના જોવાજ મહાત્મા-બ્રહ્મવેત્તા છો માટે હું કે જે અજ્ઞાનથી ઘેરાઈ ગયો છું તેને આપ શરણ આપો, આપની તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરપૂર, સૂક્ષ્મ વાણી મને સમજવો

આપે કહ્યું કે “શ્રમજ” નથી પરંતુ એવાત મારું અત પ્રણજ કબૂલ કરતું નથી કારણ કે હું જ્યાં યુદ્ધાદિ કનો શ્રમ કરું છું ત્યારે મને શ્રમ લાગે છેજ ભાર લાગવો અને શ્રમ થવો એ વાત હું તો મત્ય માનું છું આપ કહો છો કે વ્યવહાર મિથ્યા છે પણ જેમ ખોટા ઘડાથી પાણી લાવવા વગેરેનું કામ થાય નહિ તેમ વ્યવહાર પણ ખોટો હોય, તો તેથી કશું કામ ન થવું જોઈએ વ્યવહાર (સાર) થી તો સઘણું કામ વાય છે તો પછી તેને ખોટો શી રીતે કહી શકાય ?

આપે કહ્યું કે સુખ નથી વગેરે ધમા દેહન ન છે આત્માના નથી, એ વિષયમા પણ મારું મન મગનવાળું છે જેમ તપેનીને તપ લાગવાથી તેની અનના હરને પણ તાપ લાગે છે દૂધને તાપ નાગવાથી અદગ્ના એ ખાને પા તાપ વાટે કે એ જેમ સત્ય છે તેજ પ્રમતે જેને કુળ વવાવી જેની

અંદરની ઇંદ્રિયોને હુઃખ થવું જોઈએ, ઇંદ્રિયોને હુઃખ થવાથી પ્રાણને હુઃખ થવું જોઈએ, પ્રાણને હુઃખ થવાથી મનને હુઃખ થવું જોઈએ અને મનને હુઃખ થવાથી તેના સંબંધમાં રહેલા આત્માને પણ હુઃખ થવું જોઈએ એમ મા'ર માનવું છે.

વળી આયેકહું કે ધણીપણુ અને નોકરપણુ અવિચળ નથી પરંતુ જે વખતે જે રાજા હોય તે પ્રજાનું શાસન અને પાલન કરે તેમાં શું જોડું? જે રાજા પ્રજાનો ડર રાખીને અધર્મી લોકોને શિક્ષા કરે તેમાં દળેલાને દળવા જેવી નિષ્કળતા શી રીતે છે? હું તો એથી

ઉલટું જ સમજું છું. પ્રજાપાલનરૂપ ધર્મથી રાજા નિપાતી થઈ જન્મમરણના લયમાંથી છૂટી જાય છે.

હે મહાત્મન! હું આપની અટપટી વાતોમાં કાંઈ સમજી શક્યો નથી કારણ હું પામર છું! અભિમાની છું, મદથી પૂર્ણ છું. રાજ્યના પ્રભાવથી અંધ થયો છું. ખરા જોડાંને પારખવાની મારી શક્તિ હણાઈ ગઈ છે! જો એમ ન હોત તો આપ જેવા મહાત્મન પાસે પાલણી ભિપડાવવામાં આવી ત્યાં સૂધી પણ આપના પ્રભાવને હું નળી શક્યો નહિ! કેવો અંધ!

અપૂર્ણ

પરમ ભક્ત માધવદાસ.

પ્રસંગ (૨)

માધવદાસને પહેલા પ્રસંગમાં જણાવ્યા મુજબ હવે ઇશ્વર ઉપર પુરતી શ્રદ્ધા ચોટી. તેમણે મનમાં વિચાર્યું કે બાળકોની ખરી સુલાળ લેનાર તો પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરજ છે. હું તો નામ માત્ર છું. પ્રથમ તેમણે વિચાર કર્યો હતો કે છોકરાંઓને ઉછેરી, ભણાવી ગણાવી, ધધે લગાડી પછી હું સંસારનો ત્યાગ કરીશ. પણ આ વિચાર લક્ષ્મી માધવદાસે અહિંથીજ છોડી દીધો. મનોવૃત્તિ એકદમ ફરતા, પોતાનો કુટુંબકળીલો, ગાયડી છોકરા, શુદ્ધ મા વિગેરે કોઈને ન મળતાં ત્યાંથી

યાત્રાએ બીજીવાર જવા નિશ્ચય કર્યો જગન્નાથજીનો યંથ લીધો. ઘણેક દિવસે અતિ હુઃખ સહન કરી તે જગન્નાથજી પહોંચ્યા. ત્યાં પાંજુ કોઈને ન મળતા નિવગીરી ચર્વતની વિકરાળ શુદ્ધમાં પ્રવેશ કર્યો, કે જ્યાં અનેક યોગીઓ તપધ્યાનમાં ખીસાજેલા હતા. પોતે પણ એક ખુણા પકડ્યો. ભૂખ, તરસ, ટાઢ કે ગરમી વિગેરે અનેક વ્યાધીઓની કંઈ પણ દરકાર કર્યા વિના ઇશ્વર વૃત્તિમાં દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યા. મનમાં તેમણે તો નિશ્ચય કર્યો હતો કે સર્વવ્યાપક

અત્યંત મને અહિ ગૂફામાજી બીક્ષ
પહોચાડશે પણ તેમની આ કલ્પના
યોડા દિવસ તો નિરથક ગઈ અને ભક્તને
એક પખવાડિયા સુવી અપવાસો થયા
શરિર કૃશ થવા લાગ્યું જગત્રાયણને
ભક્તની ચિતા વધી, અને વિચાર્યું કે
હઠમાને હઠમા ભક્ત ભૂખ તરસથી મૃત્યુ
પામશે, જેથી બીજા દિવસે ઠાકોરજીએ
લક્ષ્મીજીને આજ્ઞા કરી કે માધવદાસ
કરીને મારો પરમભક્ત નિલગીરી
પર્વતની ગૂફામા પદર દિવસ થયા
ભૂખે મરે છે, 'માટે તેને માટે મારા
સુવર્ણના થાળમા લોગની સામગ્રી તથા
સુવર્ણના કળસમા પાણી લઈને તમે તેને
આપવા જાઓ આજ્ઞાનુસારે લક્ષ્મીજીએ
મધ્યગત્રિએ નિલગીરી પર્વતની ગૂફામા
પ્રવેશ કર્યો લક્ષ્મીજીના પ્રગથથી ગૂફા
ના તે ખૂણાના ભાગમા વીજળીમય
ચમકારો થયો ભક્ત પ્રગથમય બળકા
રાધી અજવાઈ ગયા ચોડી વારે આમ
તેમ જોયું, પણ ત્યાં કોઈ મનુષ્ય જાત કે
અન્ય આણી જોવામા ન આવ્યું જમીન
તરફ દ્રષ્ટી કરતા સુવર્ણના થાળમા નાના
પ્રકારના લોજનો, તથા કળસમા પીવાનું
ચોખ્ખું ઠંડુ પાણી નજરે પડ્યા ભક્તે
સત્વર માની લીધું કે આ સવ પરમકૃપાળુ
ઠાકોરજીનીજ કૃપા છે જેથી લોજનનો
આહાર કરી પાણી પીધું અને થાળ
તથા કળસ ત્યાજ રહેવા દીધા

પ્રાત કાળમા મંદિરના સર્વ પુજ
રીઓ ઉઠી, નહાઈ, ધોઈ, ઠાકોરજીનું
પૂજન કરવા મંદિરમા ગયા, ત્યાં સુવર્ણ
નો થાળ તથા કળસ જે નિરંતર ઠાકોર

જીન બાજેઠપર રાખવામા આવતા
હતા તે મંદિરના કોઈ ભાગમા જોવામા
ન આવ્યા પુજારીઓએ અનુમાન કર્યું કે
કોઈ ચોર મંદિરમા રાત્રિએ પેસી, થાળ
તથા કળસ ચોરી ગયોલ છે આથી
સર્વ પુજારીઓએ ચોગની તપાસ કરવા
માડી કોઈ કોઈ ઠેકાણે ખાનગી જામુસો
મેક યા સારા ચામમા તપાસ થઈ રહી,
પણ ચોરનો પતો મળ્યો નહિ જામુસો
ફરતા ફરતા નિલગીરી પર્વતની ગૂફામા
જીવી પહોચ્યા, અને ત્યાં થાળ તથા કળસ
ભક્ત માધવદાસ સમક્ષ પડેલા જોયા
જામુસોએ 'ચોર આ પોતેજ' એમ
સમજી, ભક્તને અવળે હાથે ગંધપાણી
પૂછ્યા વિના મજબૂત દોરડે બાંધ્યો—
અને ચાખુડોના મારમાગતા, ગાળો લાકતા
મંદિરમા લાવ્યા—ઠાકોરજીએ જાણ્યું કે
આ પ્રભાતે ભક્ત પૂજા થઈ જશે અને
અજ્ઞાન પુજારીઓ ખરૂં તાત્પર્ય જાણી
શકશે નહિ જેથી તેમણે પોતાનું રૂપ
પ્રગટ કરી સવ પુજારીઓ આગળ દશન
દીધા—ઠાકોરજી જોયા કે તમે એને વગર
વાકે શા સારૂ મારો છો ? તમે એના
પર જેઠીકાનો પ્રકાર કરો છો, પણ તે
મારો પરમ ભક્ત છે—તેના પર જે માર
પડે છે, તે સર્વ હું મારા બરડા ઉપર
ખત્રી લઈ સહન કરૂં છું અને તે બધો માર
મને વાગે છે તેના પર પડેલ લાકડીના
સોળ મારા વાસા ઉપર ઉઠી નીકળે છે
મારો વાસો જુઓ, તે ઉપરથી તમારા
જાણવામા આવશે તે પદર દિવસ થયઈ
પર્વતની ગૂફામા ભૂખ તરસની ડહાં પણ
દરકાર કર્યા વિના માફ રમરણ કરતો

પડી રહ્યો હતો. મને દયા આવવાથી મેં મારી પ્રસાદી તેને માટે મોકલી હતી, તેમાં તેનો કંઈ દોષ નથી, એ તદ્દન નિરપરાધી છે. તમે પુરતી તપાસ કર્યા વિના તથા ભક્તનું સ્વરૂપ જાણ્યા વિના તેમના પર પ્રહાર કરો છો એ તમારો અતિ મોટો દોષ છે. તેને તૂર્ત છૂટો કરો. આ વાણીથી પૂનરીએ વિસ્મય થયા તેઓએ ઠાકોરજીના બરડા તરફ જોયું તો આબૂકના સોળ જેવા ને તેવાં તેમના બરડા ઉપર ઉઠી નીકળ્યા હતા. પુર્નરી-ઓએ અજાણપણે કરેલા અપરાધની ઠાકોરજી પાસે ક્ષમા માગી. અને સર્વ, ભક્તમાધવદાસને પણે પડ્યા. બીજા ભક્તો પોતાની ભક્તિની હીનતા જોઈ લજ્જાનિર્ભર થઈ ગયા. અને માધવદાસની ઉચ્ચ ભાવના જોઈને તેમની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. માધવદાસ હમેશાં જગન્નાથજીનાં મંદિરમાં દર્શન કરવા આવતા, અમે તે વળતે તેમને પ્રેમને લીધે પોતાના શરિરની પણ શુદ્ધિ રહેતી નહિ, અને જતા આવતા લોકો તેમને મંદિરમાં પણ જોતા નહિ કે ભક્ત ક્યારે આવ્યા અને ક્યારે ગયા.

ભક્તિનો મહિમા અગાધ છે. તેનો કોઈ પાર પાસી શકતું નથી—ઈશ્વર જેને સહાય છે તેને કશાનો ભય નથી. પરમાત્મા પોતાના ભક્તના દાસ થઈને રહે.

તેમને પડતાં, અસંખ્ય દુઃખો પોતેજ સહન કરે છે. ભક્તિના પણ અનેક પ્રકાર છે.

ઈશ્વર ભક્તને સંસારી કોઈ જાતની ચીંતા નથી. સ્વર્ગ મેળવવાની પણ ચીંતા નથી. ભક્તને પરમાત્મા પાછળ દોડવું પડતું નથી પરમાત્મા પોતેજ ભક્તની પાછળ રૂંધા કરે છે. રાત્રિ દિવસ તેનું રક્ષણ કરે છે. ભક્તિ ન ભૂલવા માટે કોઈ કોઈ ભક્તે અસદ્દુઃખો ઈશ્વર પાસે માગી લીધાં છે. કૃષ્ણાખાઈ કરીને કોઈ એક ભક્તભાણી હતા તેમણે પ્રભુ પાસે માગ્યું કે, અને નિરંતર દુઃખોજ પડે એવી મારા પર કૃપા કરજો. જો મને દુઃખો પડશે તોજ તમે મને યાદ આવશો. સુખમાં તો હું તમને ભૂલી જઈશ. તેમની એવી દ્રઢ ભક્તિ હતી કે શ્રી કૃષ્ણજીનાં દર્શન કર્યા વગર તેમનાથી એક દિવસ પણ જીવી શકતું નહી. જેથી શ્રી કૃષ્ણજીનાં દર્શન રોજ થાય એવું તેણે વરદાન માગી લીધું. શ્રી કૃષ્ણજી આથી ત્રિફળ થઈ ગયા—અને જ્યારે શ્રી કૃષ્ણજી સ્વધામ પધાર્યાની વાત કૃષ્ણાખાઈએ સાંભળી કે તુરતજ કૃષ્ણાખાઈનું તાળવું ફાટી જઈ પ્રાણુ જતાં રહ્યા. કેવી ભક્તિ !!! કેટલો પ્રેમ !!! ઘણાંક તો ઈશ્વરનું નામ લેવાથીજ આ વિકટ લવાળિય પાર કરી ગયા છે.

નાવ મોટું હરી નામનું, યોગ યજ્ઞ નીરધાર;
ઘવ ભક્ત નિથે કહે, એ જરૂર દરિયે આધાર.

આપણે આર્ય વેદ્યક, તેનો પ્રાચીન इतिहास, આધુનિક સ્થિતિ
અને તેને પુનઃ પૂર્વ સ્થિતિમાં આણવા માટે કરવા

જોડિતા ઉપાય

(ગયા અકના ખાના ૧૫૮ થી આગળ)

પ્રાચીનક્રિયા (Sargory) સુશુભને ચરકમા વિસ્તારથી આપેલી છે, તેપણુ પાશ્ચિમાત્ય લોકોએ હાલ તે જેટની વધારેલી છે, તેટલી તે વેળા નહિ હશે, તે ખરૂં, પણ તેનું કારણ એવું જણાય છે કે તે વેળા લોકોને એવી વનસ્પતિ માહિત હતી કે, જેથી ગરમી ખીવકુલ જરૂર ન પડે જેમકે શુભડુ યાય એન્ડે કઈ વનસ્પતિ બાધીને બેસાડી દેતા હતા, અથવા પોર્ટીસ લગાડીને પકવતા હતા, અને કઈ વનસ્પતિ લગાડીને ફેડના હતા એટલે નકામી શસ્ત્રક્રિયા શા માટે કરવી, એવું તેમને લાગે તે ખરૂં છે તેપણુ તે વેળા ૧૨૫ હથિયાર માહિત હતા નાક અને કાન કપાયા હોય, તો પામેની ચામડી કાઢીને ફરી નાક અને કાન બેસાડવાની અને આખનો મોતીયો કાઢવાની તેઓને પહેલાથીજ માહિતી હતી, અને તેજ હિંદુ લોકો પાસેથી ઈંગ્લીશ લોકોએ લીધેલી છે, એવું બર્લિનના પ્રખ્યાત વિદ્વાન હિક્સ બર્જનું માનવું છે, લાગેલા હાડકા સીધા કરી નેડવા, તુટેલા સાધા ફરી બેસાડવા, વૃષણમા ઉતરેલા આતરડા પાછા અંદર લેઈ બેસાડવા, અર્ય કાપી કાઢવા, લગદર સાડ કરવું, આ સવ

કામમા આપણા પૂર્વજે કુશળ હતા શસ્ત્રક્રિયા કરનારે જરૂરના મવ હથિયારો ખાસે રાખવા, શસ્ત્રવૈદ્યે ઘણા શસ્ત્રપ્રયોગો નોંધેલા હોવા નોંધએ, તેહુ શિયર, પોતાના કામમા કાબેવ અને હવે હાથે કામ કરનાર હોવો નોંધએ” એવું સુદુત્તાદિ અથમા વખેતુ નેવામા આવે છે વગી લખે છે કે “હથિયારો તીક્ષ્ણ ધારના અને ઉત્તમ પોલાદના હોવા નોંધએ.” “શસ્ત્રક્રિયા મરેલા પ્રાણીપર અને ફળ પર શીખવી” આ મવ લખાણો પૂર્વના વેદોની શસ્ત્રક્રિયામા કુશળતા ખુંદી બતાવી આપે છે

પ્રિયવાચકો! આ લખાણના ઝેળમાં મવને જાણવામા આવશે કે, આપણા પ્રાચીન આર્યો વેદ્ય વિષયમા કેટલા બધા કુશળ હતા, ખણી દીલગીરી માથે જણાવવું પડે છે કે, હવે તે વેદ્યક નહિમાય થયેલું નેવામા આવે છે, અને તે વેદ્યક વિદ્વાન જાહુજ થોડા મળશે આપણુ આયવેદ્યક ને હવે કઈ દેશી વાન નામથી બહાર હોય તો માત્ર દેશી મૂળા કિંમતી હવા આપવી, તેટલા પુગતું છે નહિ કે તે (શાસ્ત્રીય) નિદાનની કે ચિત્રી સ્તાની પ્રદતિ હાલના એક પણ વધન

ઘટિ ખૂદિ જતી બહુ સોજન લે,
 ઘટિ માન જતું મુખ માગત કે,
 ઘટિ રોગ જતો શુભ ઔષધથી,
 ઘટિ નેકિ જતી કરતાજ બદી—૨

ઘટિ જોર જતું શિત પ્રાસનથી,
 ઘટિ કૂળ જતું બહુ પ્રાશ્નિતથી,
 ઘટિ રેમ જતી પ્રતિકૂળ રહે,
 ઘટિ ટેક જતી નિજ વેણુ ગયે.—૩

ઘટિ પૂત્ય જતું અપકાર કરે,
 ઘટિ ગર્વ જતી નકિ કામ સરે;
 ઘટિ શ્રેય જતુંજ અધીર ધરે,
 ઘટિ શાંતિ જતી વિન તૃપ્તિ ખરે.—૪

ઘટિ શોક જતો સત અંગતથી,
 ઘટિ નૂર જતું વ્યભિચાર થકી,
 ઘટિ રાક્ષિત જતીજ લાખાડ થયે,
 ઘટિ વેમ જતો ખરિ ભાળ સિયે.—૫

ઘટિ રોશ જતો કદિ માદિ ચહે,
 ઘટિ ભીતિ જતી વિન વેમ લહે,
 ઘટિ મોહ જતો દિલ જ્ઞાન થયે,
 ઘટિ નીંદ જતી અતિ કર્જ રહે.—૬

ઘટિ દોષ જતો ગુણિને પુછતાં,
 ઘટિ ભત દયા મન દૂષ્ટ થતા;
 ઘટિ ભત તપે શિલ ભંગ થયે,
 ઘટિ ગૂણુ જતા નિચ સંગ રહે.—૭

ઘટિ લાજ જતી અપકૃત્ય થતાં,
 ઘટિ પ્રેમ જતો મન ભંગે થતાં;
 સુખલાલ વળી મન અત્ય ભણે,
 ઘટિ પાપ જતું પ્રભુ ગૂણુ ગણે.—૮

દયામૃતિ—સરરીવાઈ

(ગયા અ ના ૫૫૨ ૨૧૪ થી)

રાજકુમાર ! જે ભય આપ ધારે
છો તે માટે મન નથી સર્વ ઠેકાણે
મરં સ્થળમા અને સર્વ પ્રકારથી પ્રભુ
નીજ સહાયતા, તેનું રક્ષણ અને તેનીજ
પ્રેરણા ઉપર મનુષ્યનું જીવન વહન કરે
છે મને મારી પોતાની કશી જાતની
પરવા નથી માત્ર હાલ જે અત ગણમા
ભય છે તે એટલેજ છે કે નો મારી
કોઈપણ પ્રકારની અત્યાગ્રહણત થય
ગઈ તો હજારો નિઃપરાધી જીવ આવતી
ગલે રહે સાધ જશે ! અરે કોઈ આવે
છે તમોને જે ઘણિત લાગે તે કરશે - હું
અહીંયાથી હવે નીકળી જાઉં છું પહેરે
ઘીર નચિત ઉઘે છે રાત્રી પોતાના
અધકારના સામ્રાજ્યમા પૂલ કળાએ
પહોચી છે મને હવે આહીની કશી
ચિંતા નથી, સકલ વિકલ્પ કરવા એ
હવે યોગ્ય નથી આપ અને હું આવતા
જન્મમા મળશું કે શી રીતે તે હું જાણતી
નથી ! હું કશું જાણતી કે સમજતી
નથી ! માત્ર એટલું જ જાણું છું કે હું
ભૂત ન કહું તો સેકડો જીવના ગળા
ઉપર ફરતી છતી અટકે ગાનાર હવે
વિલખ કરવામા સાર નથી માટે હાથ
આપ છોડો ! પ્રભુની જે ઈચ્છા હશે
તે થાશે હું જાઉં છું આવતા
જવતારમા મળીશું આપ મારા પ્રીત
શરે હું આ ની પ્રીયા વાજગ

સળરી માગી તમને ધન્ય છે !
યોગીના યોગ અને તપસ્વીના તપ કરતા
તમોએ અધિક માર્યકતા કરી પેરાઈ
તમોએ તમારા જીવિતનું સવ સુખને
ત્યાગ્યું ! તમાગ એમ પાત્રને ત્યાગ્યું !
માખાપને ત્યાગ્યા, ભાઈ ભાડરાને ત્યાગ્યા
રાજમહાલય અને વૈભવ વિવાસને
ત્યાગ્યું ! હા ! તમોએ ખાનપાન અને
ખમા ખમાના મર્વ જોવો ત્યાગ્યું !
તમો આની નીકળ્યા કાળી અધારી રાતે
વાઘ વડના મોમા ! જોળ વપની તમારી
અવસ્થા ! શું સુવાવસ્થામા સસાર
ઉપર વરાખ્યું ! જો દેવી ! જો મ્વર્ગાધિ
ગી ! તમોએ સર્વ શાસ્ત્રાનો માર,
અને ચારે વે નો પાર લીધો ! તમોએ
અવજ્ઞ પ્રજ્ઞના સ્વરૂપને જાણ્યું ! ગુણો
લકુમાર તો જે બાકાળા જોઈ રહ્યા છે ને
તમો તેના હાથમાથી હાથ છોડાવી કંકણ
વૃત્તનું પાનન કરવા આવી નીકળ્યા !
તમો જન્મ મરણના ચક્રમાથી છૂટ્યા !
તમો માતાના ગર્ભવાસમાથી બચ્યા !
તમો હું અરૂપ મમારની ડહણમાથી
નીજી ગયા ! તમોએ આ વિકલ્પ લવા
શિવ પાર કર્યો ! દયા ! દયા ! ત્યાગ્યું !
એજ તમારા અગતુ ગત, એજ
તમાગી જપ માળા, એજ તમાગી મર
અને એજ વેદવાક્યનું તત્ત્વ તમોએ પાથ
મું જે ગજકુમારી અને દામી માની

સાથે રથ ચારઠમાં વિચરનારી, જે રાજકુમારીને છીંક આવે ત્યાં ખમાં ખમાંની અનેક આશિષો મળનારી, જે રાજકુમારીએ ગામ બહારની દિશા પાલુ જોએલી નહિ; હા! સી કાળી રાત્રે નીકળી પડી છે, એવો કયો સ્વાર્થ સાધવાને? કયો પલુ સ્વાર્થ નહિ, કશી દંછા આહવા કે કશાની તૃષ્ણા નહિ! કશી સમજણ નહિ. એકજ સસજ એકજ વાત! તે એજ કે—“મા’રા સુખમા ધીજના લવનો લોગ” એ સુખ, મા’રે ન જોઈએ! ધીજ બચો, લવો, આનંદ લોગવો. હું અનેક કપટો સહીશ! કાળના મોઢામાં જઈશ! પલુ ધીજ બચો! ધીજનું લહુ થાઓ! સેકડો લવનો સંહાર થતો અટકો હું મા’રા એક પ્રાણનું બળિદાન આપું છું. વાહ સખરી કુમારી તમારા ચરણમાં અમે વંદન કરીએ છીએ! આલો અધારી રાતે તમારા સહાયક શ્રી રામ છે! શ્રી પરમાત્મા છે! તમે સ્વદેહે

મુકત પુરના માર્ગમાં વિચરો છો. આજે એ પ્રસંગને હજારો વર્ષ થઈ ગયાં છે. પરંતુ અમે અમારા નયન પથમાં એ પ્રસંગ અત્યારે પલુ અનુભવીએ છીએ! વાઘ વડુ તમોને નમસ્કાર કરે છે. અધકાર પોતે તમોને રસ્તા બતાવે છે વર્ષાઋતુ અને વિજળીના અમકાશ તમારા કંઠથી વૃત્તની પરીક્ષા લે છે!

જે દેહ માટીનો બનેલો છે જેમાં માત્ર હાડમાંસ મળમૂત્રાદિક સિવાય બીજું કશુંએ લઈ નથી! આહા! એવા ગંદા દેહની મમતા ધરી માનવી વૃદ્ધ થાય છે ત્યાં સુધિ પલુ આ હું ખદ સંસારમાંથી બહાર નીકળી શકતો નથી અને જે કુંટુબ કપીલો માત્ર સ્વાર્થથીજ પરિપૂર્ણ છે તેમાં છેવટની ઘડી સૂધિ હાડમારી લોગવતો લોગવતો માનવ દેહની અવનત કરીનાં છે; ત્યારે સખરીકુમારી જેવી સોળ વર્ષની ઉમરની યુવાવસ્થામા પ્રવેશ કરતી બાલિકા પરાયે સંસાર છોડી નીકળે એ કેટલી મહત્તાં! દેવી ઉન્નત સ્થિતિ!

(અપૂર્ણ)

મનને ઉપદેશ.

સોરઠ-ત્રિતાલ.

મમતા મેલી મન મદ તણ લજે લગવાનને રે—ટેક.
જન્મી જગતમાં તે “શુ” જાણ્યું, જમિત થઈ જમમાં ભરમાણું;
જ્ઞાન જુલ્યું નાદાન હવે તું માનને રે—મમતા મેલી—૧
આ જગની છે જૂઠી માયા, નેહ જૂઠા ને જૂઠી કાયા;
ભરમાયા ભવ પડયા નરક નિદાન છે રે—મમતા મેલી—૨
હાથે કરી હર નામ વિસાઈ, બુટલપણું તે ખડું સિંકાઈ;
અવળું સમજી તણ સમજી તું જ્ઞાનને રે—મમતા મેલી—૩

૧૬૫ ચક્ષુ ખોલીને જોતુ, વૃથા ગર્વ કરી પાપ ભરે શુ ?
નિયમ નીતિની રીતિ જગની જાણુને દે—મમતા મેલી—૪
ઉમિયાશ કર અતર જામી, સેવન કર ચિત્ત વૃત્તિ વિશામી,
વિષ તંજને કરી લે સુધ્ધ પાનને રે—મમતા મેલી—૫
(પ્રાચના પ્રબોધ કાવ્ય)

एकम् एव अद्वितीयम्

કાન્દોગ્યોપનિષદનું રહસ્ય એજ છે
ઢે યક્ષ્ ય્વ અદ્વિતીયમ્ સ્વગત, સ્વભલીય,
વિનાતિય, ત્રણે પરિચ્છેદ રહિત સર્વરૂપ
બ્રહ્મ છે; તેમા સ્વગત ભેદ નથી આ
વિષય સ્પષ્ટ રીતે સમજાય તે સાર
આપણે સાધ્યવાળાના જઠ અને ચેતન
એવા બે પદાર્થ જે ન્યાય વૈશેષિકને
સુધાગીને માન્યા છે તે ઉપર વિચાર
કરીએ

જોકે જડ ચેતન ઉભયાત્મક પદાર્થ
માત્ર છે તથાપિ જડ પદાર્થનું આપણને
કાંઈ જ્ઞાનજ્ઞ સંવત્તુ નથી, કાગળ આપણે
કેાઈ પદાર્થ જોઈએ છીએ તે વળતે તે
કામક છે એવી માત્ર ભામ વાય છે
પરંતુ એ ભાસ કયા સુધી કે જ્યા સુધી
આપણું મન સંભવે છે ત્યા સુધી એક
ઘટને આપણે જોયો પાપુ જોનારને મન
તેનાથી તે જુદો છેજ નહિ, કાંઈક છે
એમ લાગ્યું પણ વસ્તુ તેનું તત્ત્વ શું છે
તે જણાયું નહિ ઘટ એવું નામ તથા
તેનો કેવો રંગ છે તે માત્ર જાણ્યું પણ
વસ્તુત્ત્વ તો અધારૈભાજ રહ્યું આમ

થવાનું કારણ એવું છે કે આપણે કેાંઈ
પણ વસ્તુને આપણા પોતાથી જુદી ધારીને
જામજવાને મમર્થ નથી. એકએકનું સ્વરૂપ
કયારે સમજી શકાય કે જ્યારે જ્ઞાન અને
જ્ઞાનથી જાણીની વસ્તુ બે જુદા થઈ ગઈ
ત્યારે, પરંતુ તેમ કદાપિ થનાર નથી
ત્યારે આ ઉપરથી એજ સિદ્ધ થાય છે કે
આપણે જે ઘણામા ઘણું જાણી શકીએ
તે નાન આપણામા જે જ્ઞાન રૂપ ધમ
છે તે ઇન્દ્રિયોદ્ધારા બહાર નીકળી વસ્તુ
ઓમા મળે છે ને તે વસ્તુરૂપ થઈ જાય
છે ને પાછો આપણા મનમા અમુક ભાસ
પ્રેરે છે અર્થાત્ એજ કે જ્ઞાન પોતેજ
પોતાને જુલે છે આ પ્રમાણે જ્ઞાનનું
જુદે જુદે રૂપે પ્રકાશવું તેને વૃત્તિ કહે છે
સુખ દુઃખ, મા'ર તા'ર, આ ઘર, આ
ગાય, આ ઘોડો એ સર્વ વૃત્તિરૂપ છે પરંતુ
વસ્તુઓ વસ્તુત્ત્વ શું છે તે તો કેવલ
અગમ્યજ છે તેથી જો એ જ્ઞાન પણ
વૃત્તિરૂપે હોય તો તે જ્ઞાન કહેવાયજ નહિ
વૃત્તિરૂપ જ્ઞાન તે વાસ્તવિક જ્ઞાન નથી
વાસ્તવિક જ્ઞાન તો વૃત્તિ રહિત હોય છે

સર્વદા એકરૂપ જ્ઞાન તેજ ખરું જ્ઞાન, જ્ઞાન ધર્મ બગતોએ નથી ઉઘતોએ. નથી તે તો છે છે ને છે જ્ઞાનની એકરૂપતાજ છે તેમાં વૃત્તિપણું. ફેરફાર થવા પણું છેજ નહિ તે નિત્ય છે. જ્ઞાન સ્વયં પ્રકાશ છે કેમકે તે વૃત્તિરૂપ નથી. ન્યાયવૈશેષિકવાળા જે પ્રમાણે જ્ઞાનનું જ્ઞાનપણું પરિતોગાદ્ય માને છે તેનાથી વેદાંતિયો બુદ્ધ પડે છે, તેઓ જ્ઞાનને સ્વયં પ્રકાશ સ્વતો ગ્રાહ્ય કહે છે સંશય, વિપર્યય, બ્રાન્તિ ઇત્યાદિ તો વૃત્તિ જ્ઞાન છે મિથ્યા જ્ઞાન છે મિથ્યા. જે હોય તે જ્ઞાનજ નથી. મિથ્યાનું મિથ્યાત્વપણું જ્ઞાનથી મિથ્યાત્વ રૂપે છે. મિથ્યાત્વથી મિથ્યાત્વ રૂપે નથી માટે મિથ્યાત્વ પણું જ્ઞાનાતિશિષ્ટ નથી.

જ્ઞાનનો અવિકૃત નિત્ય વસ્તુ ધર્મ એ છે કે જેના વડે વસ્તુ માત્ર-ચાવત્ જ્ઞેય-વસ્તુત્વ પામે છે. જ્ઞાન અને વસ્તુ વિચાર બુદ્ધાં પડે નહિ. જ્ઞાન, જ્ઞાન, ને જ્ઞાન એજ સિદ્ધ છે. એજ આપણે બાણી તથા અનુભવી શકીએ છીએ, બાકી વસ્તુ સ્વરૂપ વિષે કાંઈ સમજ પડતી નથી. ત્યારે વસ્તુ માત્ર, છે એ રૂપે જે સમજાય છે તે જ્ઞાનથીજ. માટે જ્ઞાનનું સામાન્ય સ્વરૂપ સત્, ચિત્ એવું બંધાય છે આવું જે એકરૂપ અવિકૃત જ્ઞાન તેમાં હુઃખનો સંભવ ક્યાં? તે જ્ઞાન આનંદ રૂપજ. વસ્તુ માત્ર સત્, ચિત્, જ્ઞાનરૂપ-જ્ઞાનરૂપ છે.

સાખ્યવાળા પ્રકૃતિ અને પુરુષ અભિન્નત્વ બતાવે છે પરંતુ પ્રકૃતિનું આપણને થયાર્ય જ્ઞાન છેજ ક્યાં? ન્યાય વૈશેષિકવાળા વળી સત્પદાર્ય કહે છે

પણ પદાર્થ જ્ઞાનજ ક્યાં સંભવે છે? ત્યારે જ્ઞાન એ રૂપ સત્તા તો જ્ઞાન એજ છે જ્ઞાનાતિશિષ્ટ કાંઈજ નથી. એજ એકમ્ એવં અદ્વિતીયમ્ આ વિષય વિશેષ સ્પષ્ટ રીતે સમજવા આપણે આગળે આવીએ.

પ્રકૃતિ પુરુષ એ વિભાગજ અશક્ય છે. ઉભયાત્મક જ્ઞાન એજ શક્ય છે ને વાસ્તવિક છે માટે જ્ઞાન એજ પરમ સત્તા છે. એનું નામ બ્રહ્મ-એકમ્ એવં અદ્વિતીયમ્, ઉપનિષદો જેને વારંવાર મન અને માણીથી, પર કહે છે, અવર્ણ્ય કહે છે, સદા વિદ્યમાન વસ્તુ ગતિ કહે છે—બ્રહ્મ, દ્રષ્ટિ, દર્શન સર્વ ત્રિપુટીની એક રુપતા તેજ બ્રહ્મ. આ પ્રકારનું જે વસ્તુસ્વરૂપનું પ્રતિપાદન તેને અદ્વૈત કહે છે. ચેતન અને જડનો ભેદજ નથી ચેતન વિના જડ નથી, જડ વિના ચેતન નથી. છતાં ઉભય એકરૂપ નથી અનન્ય છે—એજ અદ્વૈત. આવી રીતે વિશ્વમાત્રનો નિશ્ચય ફરી સર્વ બ્રહ્મ એવો એનો સિદ્ધાંત એજ ઉપનિષદોએ પ્રતિપાદન કરેલું. દર્શન-એજ સૌપનિષદ દર્શન એજ અદ્વૈત.

જ્ઞાન, અથવા સમિતિ, અને જડ અથવા પ્રકૃતિ એ ઉભયના અનન્યત્વરૂપ બ્રહ્મ તે બ્રહ્મ. તેમ કોઈ પણ પ્રકારના પરિચ્છેદથી રહિત, સર્વત્રય, એકરૂપ તે મૂળ. ત્રણે બાતના પરિચ્છેદ શૂન્ય—એકજ અદ્વિતીય-ને મૂળ-મહાન્-બ્રહ્મ એજ આત્મા પણ ત્યારે વિશ્વમાત્ર એકરૂપ, એકરસ છે ત્યારે આત્મા હું એવું ક્યા રહ્યું? એ તો માત્ર પરિચ્છેદનું પરિણામ છે. હું પણારૂપી આત્મા તે છેજ નહિ. આત્મા તો સર્વસ્વી છે. એજ ખરો

આત્મા એજ સવ શક્તિ પ્રકૃતિના અન્યથ
રૂપ બદ્ધ તેજ પરિચ્છેન્ના અમાવરૂપ મૂમા અને
બ્રહ્માદિ, વદુત્તમા નિવેધ રૂપઆત્મા પરમાત્મા
નનહિં વત્તિ શક્ષાણિ નૈન દદતિ પાવક
આત્માને શક્ષેા છેતી શકતા નથી અને
અગ્નિ બાળી શકતો નથી ન ચૈન ક્ષય
ન્યાપો ન શોપયાતિ માસ્ત પાણી લીનો કરી
શકતો નથી પવન શોષી શકતો નથી
અચ્છયોયમનાશોયમફ્લોજોગ્ય એવ ચ કપાય
નહિ તેવો, બળાય નહિ તેવો, લીનો
કરી શકાય નહિ અને શોષાય નહિ
તેવો છે નિત્યસવગત સ્થાનુરચલાય સતા
તન નિત્ય, સપંચ્યાપી, સ્થિર, અચળ
અને મનાતાન છે

આ ઉપરથી સમજાશે કે બ્રહ્મ તે
જ્ઞાનરૂપ છે આપણુ જે આપણાપણુ
અહીં તા તે મિથ્યા છે પરમહતા જે બ્રહ્મ
તે વિના હું એવુ કાંઈ છે નહિ

વૃત્તિ રૂપે, જુદા જુદા નામ રૂપે
અને પદાય રૂપે જે જળાય છે એ બધેા
પ્રકૃતિનો વિસ્તાર છે સન્નિનો નથી

વૃત્તિરૂપે પદાર્થનુ જ્ઞાન એતો માયા
છે—જે નામ રૂપાત્મક પદાર્થ તે માયા
આ જગત્ માયારૂપ છે—મિથ્યા છે

આપણુને જે જાણત અનુભવ થાય
છે—તે નામ રૂપાત્મક માયારૂપ છે
સ્વપ્નમા માત્ર જે જળાય છે તે શુ ?
નામ અને રૂપ જેમ જગતા જે નામરૂપ
જળાય છે તેનુ નિદાન અગમ્ય રહે છે
તેમ સ્વપ્નમા પણ જે જળાય છે તેનુ
નિદાન પણ અગમ્ય રહે છે

આપણા અનુભવ એક સ્વપ્નજ
છે, નામરૂપાત્મક છે, માયા છે પણ

જેના નામરૂપને સ્વપ્ન કહીએ છીએ તે
તો કાંઈક છેજ, સ્વપ્ન નથી એ બરાબર
સમજી, સમજાવું છે

જેના નામરૂપ માયારૂપે જળાય્યા
તે વસ્તુ કે પિ જળાવાની નથી અજ્ઞાન
તજ રહેવાની છે અજ્ઞાનજ છે ન્યાય કે
વેશેષિકવાળા, અજ્ઞાન એટલે જ્ઞાનનો
અભાવ એમ કહે છે, તેમ નહિ કારણકે
જ્ઞાનનો તો અભાવ હોઈ શકેજ નહિ
અભાવ પણ જ્ઞાનથીજ અભાવપણુ પામે
છે, એટલે અભાવ એમ કહેતાજ જ્ઞાનનો
સ્વીકાર થયો, જ્ઞાનાભાવ કયા રહ્યો ?
માત્ર એજ સમજવાનું છે કે ભાવરૂપ
પદાર્થ તેજ અજ્ઞાન પણ આ કેકાણે
એક પ્રશ્ન હશે થાય છે, કે જ્યારે
અજ્ઞાનને ભાવરૂપ માન્યુ ત્યારે તે
શી રીતે સમજી શકાય ? તેને માટે
પ્રમાણ, અનુમાન કે ઉપમાન જડી
શકતા નથી કેવલ શબ્દ પ્રમાણ છે પણ
તે ઉપર વેદાતને વિશ્વાસ નથી પણ
અનુપવધિ પ્રમાણ સ્વીકારવાથી સર્વ
બાબત સમજાઈ જાય છે જે અજ્ઞાન
કહીએ છીએ તેનુ પ્રતિયોગી ઉપલબ્ધ
યતુ નથી એટલે અનુપવધિરૂપ અનુ
ભવજ પ્રમાણ છે આ ઉપરથી સમજાશે
કે પ્રકૃતિ અથવા જડ જે સર્વદા ગૂઢ
રહે છે એજ માયા-જ્ઞાન નામરૂપ
પામવા એ એક પ્રકારનો પ્રકૃતિનો
વિસ્તાર છે વિભેષ પામવા છતા પણ
પ્રકૃતિ સ્વત કદાપિ સમજાતી નથી,
સવદા ઢકાએલી આવૃતજ રહે છે, માટે
જળાતા છતા હોવારૂપ જે અજ્ઞાન તે
પ્રકૃતિની આવરણ શક્તિ માયા એજ

કર્દમસુનીની ધર્મયુક્ત વાણીથી સ્વાયં-
ભુવમનુ પ્રસન્ન થયા; તેઓ ઘણા
આનંદથી બોલ્યા. હે મહર્ષિ ! વેદમય
પરમેશ્વરે વેદને પ્રવર્તાવવા સાડુ, છતે-
દ્રિય, અને યોગ તપમાં કુશળ એવાં
તમારા જેવા બ્રાહ્મણોને ઉત્પન્ન કર્યા
છે. તેમજ તમારી રક્ષામાટે અમો
ક્ષત્રીયોને ઉત્પન્ન કર્યા છે.

બ્રાહ્મણો એ ભગવાનનું હૃદય છે.
બ્રાહ્મણો અને ક્ષત્રિયો અરસપરસ એક
બીજાની રક્ષા કરે છે. અમારાં અહો-
ભાગ્ય છે. કે આપ જેવા છતેદ્રિય
મહર્ષિનાં અમોને દર્શન થયા. એક
વિનંતિ માત્ર આપને કરવાની છે. ને તે
જો સ્વીકારશો તો મોટો આભાર થશે.

આપનાં દર્શનથી મને મોટો આનંદ
થયો છે. ને મારા સઘળા શશયો કપાઈ
ગયા છે. હું જે માત્ર મુઝાએલો છું તે
આ મા'રી પુત્રી જે કે સોળ વર્ષની થઈ
છે તેને યોગ્ય વર મળે તેટલા સાડુજ.
એ મા'રી ચિંતા આપ દૂર કરો. મા'રી
પુત્રી તમારાં સાંસારિક ધર્મકર્મમા સર્વ
રીતે તમોને સહાય થશે. અમારી
દેવહૂતી અવસ્થા, શીલ અને શુભાદિકથી
સંપન્ન યતિને શોધતી હતી, પરંતુ
ત્યારથી નારદજી પાસેથી તમારા શુભ
સ્વભ.વ. અવસ્થા અને વિદ્યાદિક વિષે
સંભળ્યું છે ત્યારથી તેની ચિત્તવૃત્તિ
આપનામાં જોઈ ગઈ છે. તો ગાલી
ચલાવીને અમો આપને શોધતાં આંહી
આવી ચડ્યાં છીએ; જેથી અમો સમ-
જીએ છીએ કે આજે અમારી મનઃ
કામના પૂર્ણ થશે. આજે અમારી
દેવહૂતીનું ઇચ્છીત થશે. મને સંપૂર્ણ

આશા છે કે આપ અમારી વિનંતિ
માન્ય કરશો; વળી અમોએ સાંભળ્યું
છે કે આપ વિવાહને માટે તૈયાર છો
તો પછી ઘેર બેઠે અમો આબ્યાં છીએ તેના
ઉપર અનુગ્રહ કરી અમને ઉપકૃત કરશો.

કર્દમસુની કે જેણે દશ હજાર
વર્ષ સુધી ભગવાનની તપશ્ચર્યા કરી
હતી, અને બ્રહ્મચર્ય વૃત્તથી જેની કાંતિ
સ્વર્થ સમાન પ્રકાશતી હતી તેઓ પો-
તાનું ઇચ્છીત પ્રાપ્ત થતું જોઈ હસતે
મુખે બોલ્યા. હું આપની ઇચ્છા પૂર્ણ
કરવા તૈયાર છું. દેવહૂતી કે જેની
કાંતિથી અદ્રુમા પણ દોલ પામે છે
જે શીલવતી શુભ સંપન્ન, સદાચરણી
અને તમારા જેવા મોટા રાજાના પુત્રી
છે. પ્રિયવત અને ઉત્તાનપાદ જેવા
જેના ભાઈ છે એવી દેવહૂતીને હું મહારી
ધર્મપતિન કરીશ. આપની આજ્ઞા સ્વી-
કારીશ. અને ખરી વાત છે કે મને
પોતાને પરણવાની પૂર્ણ ઇચ્છા છે.
વગર અલંકારે પણ શોભી રહેલી
દેવહૂતી તમારા વંશના અને અમારા
આશ્રમના શાણગારરૂપ છે. હું દેવહૂતી-
નું પાણી ચહણુ કરીશ. દેવહૂતી પણ
પણ મહર્ષિની કાંતિથી મોહ પામ્યાં
જેથી તેજ કણે રાજરાણીએ કન્યાદાન
આપી કર્દમ સુનીની સાથે દેવહૂતીનાં
લગ્ન કરી દીધાં. દાયજામાં પુષ્કળ વસ્ત્રા-
લંકાર સરસામાન આખ્યાં, પછી ઋષિ
પાસે પોતાના રાજ્યમાં જવાની રજા
માગી. પરંતુ એ વખતનો દેખાવ કડાણા
જનક થઈ ગયો. સ્વાયંભુવ મનુ અને
શતરૂપાને દીકરીનો વિયોગ અસહ્ય થઈ
પડ્યો. અશ્રુધારાએ પુનઃ પુનઃ રોવાંપણ

શુ કરે ? પુત્રી ગમે તેવી વહાની હોય પણ તેને યોગ્ય ઉમરે તેના ભત્તારનીજ પાસે રહેવું જાઈએ વિરહ નહિ ખમી શકવાથી હે મા ! હે નંકરી ! એમ ડહીંદ પતી રૂદન કરવા લાગ્યા દેવહુતીએ ડહુ માતાજી ! પિતાજી ! જો કે પ્રેમને હીંધે માફ હૃદય પણ ગદગદિત થાય છે પરંતુ આ સ સારમા મ યોગ વિયોગનો પ્રવાહ ચાલુજ છે તેમા કોઈ પણ રીતે શોક કરવો યોગ્ય નથી સ્ત્રીના લગ્ન થયા પછી પિતાના સ ગમાન તેનું ક્ષેમ છે પતિને પ્રભુ તૃપ્ત માની જે સ્ત્રી તેના ચરણ સેવે છે તે પાછી આ જન્મ મરણવાળા લોકમા આવતી નથી હવે જે કંઈ મા'રે મા'રે ધર્મ જાળવવાનો છે તે મા'શ પતિ પ્રત્યે નોજ-માટે આપ સુએથી રાજ્યમા પધારા પુત્રીના આવા ઉત્તમ વિચારથી સતોષ પામી શબ્દ રાણી પોતાની બાંહેધરી નગરીમા આવ્યા ધમ, અથ અને મોક્ષને વિરોધ ન આવે એવી રીતે રાણી અને સતાનની સાથે મનુ મહારાજ સ સાર સુખ લોગવવા લાગ્યા રાજ્ય વૈભવ અને રાજ્ય સુખ તથા અહુસ સારના વિવિધ પ્રકારમા સુખ હોવા છતાં મનુ મહારાજ તેમા લુપ્ત થઈ ગયા ન હોતા લગવાનની ભક્તિ એજ તેનું મુખ્ય કર્તવ્ય હતું જો કે સઘળી સિદ્ધિઓ સ્વાયંભુવ મનુને સ્વાધિન હતી છતાં કોઈ પણ વિષય સુખથી તે છતાઈ ગયો ન હોતો કારણ તે પોતે છતેન્દ્રિય હતા રાણી ગતરૂપા પણ પતિની આજ્ઞાનુજ પાલન કરનારા હતા રાત્રી દિવસ લગવાનની ભક્તિ એજ મનુ મહારાજનું મુખ્ય કર્તવ્ય હતું આ પતિનેના એ મુખ્ય

કર્તવ્ય માહારાણી ગતરૂપાનું હતું

બાંધતાદિ ત્રણે અવસ્થા, તેમજ ત્રણે સુણો તેમને લિપ્ત કરી ગમ્યા ન હોતા આ જગતને તેઓ મિથ્યા રૂપ જાણેતા હતા એ પ્રમાણે સ્વયંભુવ મનુએ પોતાના સમયની ૭૧ ચોપડી પુરી કરી તે પછી જેનું ચિત્ત બ્રહ્મમય થઈ ગયું છે, જેને આખો સમાર બ્રહ્મમય ભાસ્યો છે એવા એ રાજ રાણી પરમ પદને પામ્યા

વાચનાર ! હવે ચાલ પાછા કદમ મુનીના આશ્રમમા જઈને જોઈએ દેવહુતી કેવી રીતે પતિ સેવા કરે છે, પતિ ઉપર તેના કેવો ભાવ અને સ્નેહ છે, તે જોવાથી જાણવાથી ને તેનું ઉચ્ચ વર્તન રાજ્યાથી આપણી આંખ ખેંચે ને હાલ પોતાના અર્ધ ધર્મને ભૂલતો જાય છે તેને મત્થ માર્ગ જડે

જેમ પાવતી શકરની સેવા કરે તેમ અટોરાત્ર અનન્ય પતિ ભક્તિથી દેવહુતી પોતાના પતિ કદમ મુનીના ચરણ સેવવા લાગ્યા હતા કામ ક્રાધા દિકને વડત્ત કરી એ મહાસતીએ પતિ આત્માર્થ પરિપૂર્ણ પાલન કરી તેમને પ્રસન્ન થયા

દેવને પણ ફેરવી શકે એવા મહા તપસ્વી ગ્વામીની સેવા કરતાં કળ્તા દેવહુતી પોતાની જાતનું ભાન ભૂની ગઈ હતી તેનું ગંજીર દૃષ થઈ ગયું હતું રાજ-કુમારી અને અનંક વૈભવોમા ઉછરેની માળાપની અતિ પ્રિય તેમજ લાડકી હી રી પંચિ સતિના ધમમા જોડાતા નવીન ડોડ વિન નતિવાળા રડગડ ? મ મુની પદા મતી પૂત્રીની અપૂર્વ

ભક્તિ જોઈ ગદગદિત થઈ ગયા તેમણે
અતિ પ્રસન્નતાથી કહું હે સ્ત્રી ! વર માગો !
તમારું ઇચ્છીત માગી લ્યો. હું તમારી
સેવાથી પ્રસન્ન થયો છું. તમારાં આચ-
રણ અને તમારી નીતિ રીતિનું અનુકરણ
કરનારી આર્ય મહિલાઓ પોતાનું તેમજ
પોતાના પતિનું કલ્યાણ કરેછે. પ્રાણી-
માત્રને પોતાનાં દેહ બહુ વાહલો હોય
છે. હા ! તેની પણ તમેજો દરકાર ન
કરતાં માત્ર મા'રીજ સેવામાં તમે પ્રવર્ત
રહ્યાં તેથી હું તમારા ઉપર પૂર્ણ પ્રસન્ન
થયો છું. જે યોગ્ય બળથી મેં સિદ્ધિઓ
સંપાદન કરી છે જેને માટે મેં હજારો
વર્ષ તપ કર્યા છે એવી એ સિદ્ધિઓ
હે સતી દેવહૂતી ! મા'રી સેવાથી તમને
પણ પ્રાપ્ત થઈ છે. તમારો વૈભવ નાશ-
વંત નથી કારણ કે તમેજો પતિ સેવાથી
પ્રાપ્ત કરેલો છે. માટે જ્યાં સુધી તમારી
ઇચ્છા હોય ત્યાં સુધી કોઈ પણ બતના
દિવ્ય વૈભવને લેણવી શકશે. માટે
મા'રી ઇચ્છા છે કે તમેજો દિવ્ય વૈભવો
ભોગવો.

પતિની પૂર્ણ કૃપા થએલી જોઈ
સતી દેવહૂતીના હૃદયની ચિંતાઓ દૂર
થઈ. હસતાં હસતાં ગદગદ કંઠની લજ્જા
ધરતાં વિનયથી અને પ્રેમથી સતી દેવહૂતી
બોલ્યાં :—પ્રીયપતિ ! હે મુનીશ્રેષ્ઠ !
તમેજો અતિ ઉત્તમ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત
થએલી છે પરંતુ સતી સ્ત્રીને અતિથી
સંતાન ઉત્પન્ન કરવાની અભિલાષા હોય

પ્રગટ કર્યું. કલ્પતરૂ તુલ્ય સર્વ ઇચ્છા
ઓને પૂર્ણ કરે એવું એ વિમાન હતું.
એ વિમાન સર્વ મનોરથને પૂર્ણ કરનાર
હતું. જેમાં અનેક બાલનાં દિવ્યાભરણો
હતાં, દિવ્યરત્નો અને વધતી જતી
સમૃદ્ધિથી એ વિમાન અલૌકિક હતું.
વિમાન મણીમય રત્નજડિત સ્તભોથી
પ્રકાશિત હતું. જેની અંદર વિચિત્ર
બતના પદંગો, શય્યાઓ, અનેક
બતનાં ચિત્રવિચિત્ર અને આશ્ચર્યકારક
પદ્માઓ તેમજ દંપતિને સંસારિક
લહાવો લેવાને એ વિમાન અનેક સિદ્ધિ-
ઓની પ્રસાદીરૂપ હતું. જેમાં નીલમણિના
મહેલ અને મહેલ ઉપર સુવર્ણના કળશ
હતા. જ્યાં જુઓ ત્યાં ઇચ્છીત ઇચ્છા
કરો તે તૈયાર; ઇચ્છાપૂર્વકગમન, ઇચ્છા-
પૂર્વક ખાનપાન અને ઇચ્છાપૂર્વક આનંદ,
એ વિમાનમાં મળતો હતો. એ વિમાનની
કારીગરી આગળ હાલના શોધ અને
હાલની સર્વ કળાઓ મહાત્મ હતી. આજે
જડવાદમાં આગળ વધેલી યુરોપીય પ્રજા
જ્યારે પોતાના નવા નવા શોધ માટે
મગફર થતી જાય છે ત્યારે અમારા
મહર્ષિની યોગબળની સિદ્ધિ અને ચૈત-
ન્યવાદનાં અપૂર્વ મહત્તા આગળ અમને
એ તુરંજ જણાય છે. ભારતવર્ષમાં જે
પ્રમથે એવા મહર્ષિઓ વિરાજતા હતા
તે વખતે અમારો ભારતવર્ષ પૂર્ણ સ્વતંત્ર
હોયો. અમારી આર્યમાતાઓ અને પંડે-
નો પતિસેવામાંજ પોતાની કૃત કૃત્યતા

आर्यधर्मप्रकाश

पुस्तक ३४ भु]

शा.सं. २५ १९६२

[भा. ११ भा. ११]

यतो धर्मस्ततो जय

रघुनाथ विना दु ख कोण हरे ।

॥ तोटक वृत्त ॥

जगमा सधळ जन कोई फरे, फरी आदर मेळवशे सधळे,
पण स्वार्थ विना बहु प्रेमवने, जननाविण आदर कोण करे ?-१

भगिनी मळशे निज भ्रात मळे, मळशे निज मातुलने श्वसरे,
पण स्वार्थ सूधी सहु स्नेह करे, जननी विण आदर कोण करे ?-२

जगतायक विश्वपति करुणा करी अत्र अनपम दे सहुने,
पण जेह जमाही जमे पनते—जननाविण आदर कोण करे-३

जग स्वाधनी सव रमे रमतो, जननी प्रणये नहि ते दास्तो,
हित बाळतणु सुविचारधीने, जननी विण आदर कोण करे,-४

जन तात तणो नवलोभी यजे, नरना गणी निष्टुर चित्त अने,
गण'कोमळ चित्त तण। प्रणया, जननाविण आदर कोण करे ?-५

शशिनाविण समृत कोण हरे ? रविनाविण कुज समुह खाले ?

करा धार अमाप असम्य जळे ! वरखाविण सागर कोण भरे ?-६

वरखाविण सागर कोण भरे ! शशिनाविण समृत कोण हरे ?
जननी विण आदर कोण करे ! तुळसी विण धिरन कोण घरे ?-७

જવ પ્રાણ વસે નિજકઠ વિષે-તવ સર્વ પ્રકાર પુકાર કરે;
પણ અન્ય ન કોઈ સહાય કરે, રઘુનાથ વિના દુઃખ કોણ હરે !-૮

નોટક.

જનની વિળ આદર કોણ કરે
વરસા વિળ સાગર કોણ મરે
તુલસી વિળ ધિરજ કોણ ઘરે
રઘુનાથ વિના દુઃખ કોણ હરે ૧-૧

બાલકોને ધર્મ સંબંધી શિક્ષણની આવશ્યકતા-
તેવાં પુસ્તકો થવાની જરૂર.

કેઈ પણ દેશના ઉદયનો સકળ આધાર વાસ્તવિક રીતે જોવા.જઈએ તો બાળકોની જન્મ આપનારી માતાઓ અને એ બાળકો ઉપર રહેલો હોય છે, તેથી જ દેશની સ્ત્રી કેળવણી ઉત્તમ પાયા ઉપર રચાયેલી હોય છે, તે દેશનાં બાળકો યશસ્વી અને પ્રતાપી થાય છે. પરંતુ આ વિષય એટલો બધો અગત્યનો છે કે સ્પષ્ટ રીતે સર્વને બળે ઉતારવો જોઈએ. કયા રસ્તા ઉપર જવાથી દેશની માતાઓ અને બાળકો દેશના કલ્યાણકારી થાય ને તે સાદે માનવ જન્મની સાફલ્યતા પણ કરી શકે તે બાબતું અવશ્યનું છે.

બાળકોમા છોકરા અને છોકરી બંનેનો સમાવેશ થાય છે. દેશનાં બાળકોના, અમુક વખત પછી પિતા અને

માતાના સ્થાન ઉપર સ્થાપીત થયાં હોય છે. તેથી જ એ બાળકોને બાલ્યકાળથી જ સ્ત્રી રીતે કેળવવામાં આવ્યાં હોય તો દેશનો સર્વ રીતે ઉદય થાય છે-ધર સંસાર સુખી થાય છે.

આપણા આર્યાવર્ત, અવનત હાલ-તમા આવી પડ્યો છે તેનું સુખ્ય કમલ તપાસવા જઈએ તો આપણા બાળકોને કેળવવામા આવે બહુ જ હીંમત સમય થયા આપણા વડીલોની અને આપણી સુખ્યત્વે બે કાળજી. કેઈ એક સમયે આ આપણે આચાર્ય પોડશ કળાએ તપતો હતો, દેશમાં હુનર કળા, ધન ધાન્ય ઇત્યાદિ મળતાં હતા-અને માનવજાતી પોતાના આ લોક અને પરલોકના યથાર્થ ધર્મ સમજતી હતી, તે સમય દેશની બાળકેળવણીને આભારી હતો.

ખીજ ઉપરજ વૃક્ષનો અને તેના ફળનો આધાર રહેલો છે તો ખીજ સાડ હોય, તો જે ઝાડ ઉગી નીકળે તે ઘણોજ સૈરસ હોય અને પછી જો તેના ઉપર પાણી અને ખાતરની રૂડી દેખરેખ રાખવામાં આવે ને જીવથી પણ અધિક તેને ઉછેરવા માટે પરિશ્રમ કરવામાં આવે તો એ છોડમાંથી વૃક્ષ ઘણાજ સરસ થાય છે, ફળ પણ ઈચ્છીત મળી શકે છે, એમ છે તો એક છોડને સારો કરવામાં, અથવા ફળ લાયક કરવામાં જેટલી કાળજી રાખવાનું આપણે સમજીએ છીએ તેના લાભમાં લાગ આપણા બાળકરૂપી છોડનું સર્વ પ્રકારથી કલ્યાણ કરવા તરફ આપણુ લક્ષ હોતું નથી કેટલી બધી શોચનિય વાત છે કે જે સત્તાનો ઉપર આબાપેનો પોતાનો એ બાળકોનો તેમની જોલાદનો અને ઘરના સારનો તેમજ દેશના ઉદયનો મોટો આધાર રહેલો હોય છે તેજ બાળકો માટે બેદરકારી ! આ બેદરકારી હુમણાની નથી બહુજ લાખા સમયથી આની આગે છે એ બેદરકારીના પરિણામમાંજ દેશમાં અને ઘરના સારમાં કેળ્યા કંકા સની ગયાપા ॥ થઈ ! સ્વાર્થ અને પરમાયના સંયુક્ત રાજ્યમાં સ્વાર્થનું પ્રબળ વધી પડ્યું અને એમ હાલ અનુભવાતી દશામાં આવી પહોંચ્યા ! આપણે એમ નીચેના નીચેજ સરતા જઈએ છીએ અને હજી કેટલા બધા નીચે ઉતરી જઈશું એ વિચાર કરતા અત્યંત કરણ ગદગદિત થાય છે ! ચંદુઓ અત્યંત માટે !

ત્યારે પ્રથમ એ થાય છે કે શું હાલ દેશમાં બાળકોને કેળવણી આપવામાં નથી આવતી ? ઠોકરા અને ઠોકરીઓની શાળાઓ તો બહુજ દેખાય છે ઘાંચી, મોચી, ટંભાર, મુદ્દા પણ કેળવણી લેવા લાગ્યા છે ! આજ સમયમાં છે દેખાય છે છતાં દેશનો ઉદય કા નહિ ? વરસમારમાં અમૃતને બદલે વિષનું વહન જ ? જોલાય છે, કહેવાય છે, ધ્વની થાય છે કે સુધારો થયો ! પણ કેટલી સુધારો થયો ને જોવાનું છે સુધારો થયો કે બગાડો ? કેટલો સુધારો અને કેટલો બગાડો થયો ? તે સવ આપણે જોઈ જઈએ

વચલા સમયમાં ત્યારે દેશના લોકો પરમ સ્વાર્થીજ થઈ ગયા, ઘર ઘરમાં કુસપત્ન્ય પ્રાબલ્ય વધી પડ્યું અને પરદેશીઓના હુમલાથી દેશ પાયમાલ થવા લાગ્યો તે સમયે દેશના હુન્નર અને કળાઓ નાશ પામ્યા, વિદ્યા દેવી અદ્રશ્ય થઈ ગયા ! અને ઘણી ડિમતી પુસ્તકોનો વિનાશ થઈ ગયો ! હા ! એવા ને એવા આમમાંની સુન્તાની પ્રસંગોમાં આ આર્યવર્ષ લલકરે લલકરે મૃત્યુના મુખની નજીક આવી પહોંચે ! એ રામ ગરણ થવાના સમયમાં ઠાઠ દેવ ઈચ્છાથી મૃત્યુની સ્વિતિ ખગી ઉપાય તારાવિક મળી ગયો વેવ રૂઠો મળ્યો- બહાદુર અને પ્રતાપવત અનેજ મરારે તેની બાહ્ય ગ્રહી, મૃત્યુને જીંદાનેની બચાવી લીધો ! એ ૧ રૂડી યોજના કડી કે જે ૧ એ અમારા જાગ્રતા થાય આખની આખ ઉડી, અધાર

મટી પ્રકાશ દેખાયો, અને શરીરના ઉપરનો દેખાવ પણ નજરને પ્રસન્ન પડવા લાગ્યો. આ સર્વ વૈદ્યને પ્રતાપે થયું. પણ વૈદ્ય એકલો શું કરી શકે? દર્દિને જે પોતાનેજ આરામ કરવાની ગરજ ન હોય, કરી પાળવાની ઇચ્છા ન હોય તો પછી વૈદ્યની જડી બુટ્ટી કેટલું કામ કરી શકે? મરતાને ગયાવે પણ કૌવત તો ક્યાંથીજ ટકાવી શકે? જે દર્દિ કરી પાળતો નથી, વૈદ્ય બતાવેલા રસ્તા ઉપર ચાલતો નથી અને સ્વેચ્છાપૂર્વક પોતાનું વર્તન કરતો જાય છે, એવો દર્દિ રોગથી મુક્ત થવાને બદલે વધુ ને વધુ રોગાગ્રસ્ત થતો જાય છે ! ! !

જ્યારે અંગ્રેજ સરકારે કેળવણીનાં ખાસણાં ખુલ્લાં કરી દીધાં ત્યારે તેમાં પેશી ગયા અને કેળવણીનો સ્વર્ગો ખોલે તેમનાં ઉપરજ નાંખી દીધો ! સંસ્કૃત માતાલને મેંદ્યાં પડતાં ને એકા અપરમા ઇંગ્લીશ ભાષાના ખોળામા ! જે આપ્યું તે લીધું ! જે લખાવ્યું તે લખ્યા ! હા ! પણ ગણ્યા નહિ ! છોકરાઓ લણવા લાગ્યા ! છોકરીઓ લણવા લાગી ! વગર આવ્યે જે ગળે ઉતરવા માંડ્યું તે ઉતારતા ગયા ! આવવાનું નહિ; તૈયાર મળવા લાગ્યું પછી કશો વિચાર ન રહ્યો કે આ ખોરાક આપણને કેટલો પચી શકે? આપણા તન મનને લાયક આ ખોરાક છે કે નહિ? અને ખામી છે તો શી છે? તેના ઉપર શા માટે લક્ષ આપે? લક્ષ આપવાથી તીન્નેરી ખોલવી પડે ! પરિશ્રમ કરવો પડે? જુનાં થોથાં પોથાંને

ઉદ્દઘમાંથી બહાર કાઢવાં પડે, મગજને પરિશ્રમ આપવો પડે ! ઉપરની ટાપટીપ અને મોજ મજા ઉપર પાણી મૂકવું પડે ! એ બધું દેાણ કરે ઠીક છે જે થાય છે તે વાહ વાહ ! ક્યાં ગોલાધેર ગાયો હતી ! જે મગ્યું તે ખાધું ! આવા વિચારમાં દેશ સમસ્ત બિનદરકાર બન્યો ! કેળવણી વધી ! કેળવણી વધી ! બહુજ વધી !—કેટ પાટલૂન પહેરતા શીખ્યા ! ધોતીયાં પોતીયાંને પધરાવ્યાં ગંગાજીમાં ! કેટ પાટલૂન એ વિલાયતી દેખા દેખીને, માથે વળી દેશી પાઘડું ! એ પહેલો સુધારો. ઘરમાં ખૂટ રટાંકીંગની ધમાલ એ ખીલે સુધારો ! આંખે ચૂરમા ! એ ત્રીલે સુધારો ! ઘરડાં માખાપ, ને પાડાપાડોશીને હુડધૂત ! એ ચોથો સુધારો ! બાઈડીના બારોટ ને સાસરીયાંને, સાત સાત સલામો કરવી એ પાંચમો સુધારો ! સ્ત્રીઓને ઘરનાં કામ તબવવાં અને તેમને ખૂટ રટાંકીંગ અને હાથમાં છત્રી આપી એક બીજાના હાથ આલી હવા ખાવા દોડવું એ છઠો સુધારો ! ઘરમાં હાલ્લાં હડિયું કાઢે ને હડમાનજી ભૂસ્કા મારતા હોય, લેણદારો તાકીદ કરતા હોય ને ભાઈ ઈસ્કી ટટ્ટું ફરતો હોય એ સાતમો સુધારો ! જૂનું સર્વ જૂનું ! છદ્ નવું તેજ સાફ, પરદેશી તેજ પહેલું ; ફેશન તેજ રેશન ! પુરાણો—ગમ પુરાણો ! સ્વાર્થ એજ સિદ્ધિ ! હું ને મારી સ્ત્રી ! એજ સાર ! એજ પડે પ્રદા ! એજ દેશ સેવા, એજ આ લોકનું કલ્યાણ ! પરલોકની વાતો પછી એ આઠમો નવમો ને દસમો

સુધારો ! હેસ્કટિંગમા ને હોટેલમા દોડવું,
એ અગીયારમો સુધારો ! મ થે બાળરી
રાખવી એ બારમો સુધારો ! કલ
કોલર અને નેકટાઇના ઠાક એ તેરમો
સુધારો ! વાણિમા કાઈકા હૃદયમા કાઈકા
અને દૃત્યમા કાઈક એ ચૌદમો સુધારો !
શુક મોનિંગ એ પંદરમો સુધારો ! હાથ
હા પાણુ એ સોળમો સુધારો ! ચીફ્ટ
પીવી અને ટોમીને માથે ફેરવવું એ
સત્તરમો સુધારો ! મગજમા મીઠજ
વીસ ખાલી લરાઈ જવો એ અઠારમો
સુધારો ! નિજ ધર્મ કર્મ ઘોળીને પી
જવા એ એગપ્પીસમો સુધારો ! કેળવણી
લઈને ઢીઢી મેળવી સરસ્વતી મદીર
માથી બહાર નીકળતા દેશ વીરો, બાયલા
ખી'કણુ અને જાણે ઘોરમાથી ખેચી
કઢિયા હોયની એવા સુઘાલ શરીર
સ પત્તિ માનમા હાડપિજર રૂપે રહેલા
તે વીસમો સુધારો ! વ્યવહારમા મીઠું,
રીતભાતમા મીઠું સ્વભાષામા મીઠું
એમ સુધારા ઉપર સુધારો એવા અનેક
સુધારા થયા ! મો'ટા મો'ટા બાપણો
કરતા શીખ્યા સ્વદેશાભિમાનના બાળુગા
કુકવા લાગ્યા પણ ગાડુ બધું કંઠે જઈને
ચોરુ ! ખરો માર્ગ સૂઝતો નથી પ્રકા-
શને બદલે અધાર નજર આગળ આવતું
જાય છે ! પરંતુ ખરી વસ્તુ તેમાંથી
હાથ પડતી નથી ! સુધારાને બગાડાતું
આમ એકત્ર લેખમલેખાની જાના જેવું
ચઈ ખસુન છાપાણુપી લખનારા, ચોપા
નીયા ચલાવનારા અને પુસ્તકો પ્રવર્તી
વનારા લખે છે કે સ પ કરો ! સ્વદેશ
ભિમાની થાઓ ! ડન્યા વિક્રમ અનકાવો !

બાળ લગ્ન અટકાવો ! પરદેશમા દ્રવ્યનો
જે ધોધ વહો જાય છે તે અટકાવો !
દેશી ડરીગીરીનો ઉદય ડો ! આપણો
પોતાનો ઉદય ડરો ! આમ ચોપાસથી
બોલવામા માન આવે છે, વર્તનમા
તેમાત્રુ ડા પલ બની ગડતુ નથી !
ઘર સ સાર અને દેશ ભૂખડુ બારસની
દયાજનક સ્થિતિમા આવતો જાય છે
કુષ્કાળને મરજીથી દર વર્ષે દેશનું સત્યા
નાશ નીકળી જાય છે અને હૃદયમા સવદ
અશાંતિનું રાજ્ય સ્થપાયેલું રહે છે આ
તર્વેનું શું કારણ ? ત્યારે શું કેળવણી
લીધી એ નકામી ? અમે કહીએ છીએ
કે તદ્દન નકામી કારણ કે જય
સુધી આપણા બાળકોને કેળવણી ને
ધર્મ શિક્ષણની વાવનાથી વિશુદ્ધ કર
વામા નહિ આવે ત્યાં સુધીની સર્વ
કેળવણી મા ! બોન રૂપન થઈ પડવાની !
જે કે દેશના કેટલાક બાળકો રત્ન
સમાન પણ નીવડયા છે પણ તે
આગળીને વેઢે ગણાય તેટલા અને માન
હજારે એક પણ આપણે જો કરવાનું છે
તે એ છે કે દેશ સમસ્ત ધર્મસબધી
શિક્ષણની સગીન કેળવણી લઈને તૈયાર
થાય આર્યમાતાઓ પોતાની પૂર્વની
ચિતિએ પહોંચે આર્યપુત્રો ! પોતાનું
મૂવનું ગોરવ દેખાડે, અને આ આપણો
આવાવર્તનો ઉ યજાનું પૂર્ણ કળાએ તપે
આ સઘળું ક્યારે થશે કે જ્યારે બાળ
કોને ધર્મસબધી શિક્ષણ સાધની
કેળવણી આપવામા આવશે અને જ્યારે
એમાન ધર્મસબધી પુસ્તકો મો'ટા

સહન કરીને ભકંતે માનરૂપી દોષનો પરિત્યાગ કર્યો. એક વખત તેઓ એક બાઈને ત્યાં લિક્ષા માગવા ગયા અને મુખમાંથી 'સીતારામ' નો ઉચ્ચાર કરી બારણે જઈ ઉભા બાઈ અલક્ષ્ય હતી. અને તેથી ભક્ત ઉપર બહુજ ગુસ્સે થઈ. પોતે ચીંથરાંતું પોતું લઈ ચૂલો અબોટ કરતી હતી. બાઈએ ભક્તને જતા રહેવા કહ્યું. પણ ભક્તનું ધ્યાન ઠાકોરજીમાં હોવાથી, બાઈના શબ્દો ઉપર કંઈ ધ્યાન ન ગયું. આથી બાઈએ ગુસ્સે થઈ પેલું પોતું ભક્તની છાતીમાં ધૂટું માર્યું. ભક્તે, 'આ, મને બાઈ તરફથી કંઈ ભેટ મળી છે' એમ માની સ્વિકાર્યું. ભક્ત ત્યાંથી દરીયા કિનારે ગયા અને ત્યાં જઈ પોતું તથા પોતાનું અંગ દરીયાના ચાણીમાં ધોઈ નાંખ્યાં. પેલાં પોતાંને તડકામાં સુકાવી તેના જુદા જુદા તાંતણાં કઢાડ્યા પછી તાંતણાની હીવેટો બનાવી, અને રાત પડી એટલે તેમણે તેને ઠાકોરજીનાં મંદિરમાં લઈ જઈને સળગાવી અને તેનાથી ઠાકોરજીને આરતી ઉતારી. હવે આ વખતે પેલી બાઈને પોતાના ઘરમાં, કંઈ નવું નવું દેખાવા લાગ્યું. ઘરમાં એમર પ્રકાશ થઈ રહ્યો, બાઈના હૃદયમાં જે અધકાર હતો તે મટી જઈ ઇશ્વરનું ભાન થયું. પેલા પોતાનો વિચાર મનમાં આળ્યો. સીતારામ, શું? પેલો જોગી શું? પોતું શું? વિગેરે વિચારો મનમાં આવતાં અકળાઈ ગઈ! અફસોસ થવા લાગ્યો કે અરે પેલા સાધુને મેં વિના અપરાધે માર્યો!

છે. આ બહુ ખોટું કર્યું છે આ સાધુ હરવખત શેરીમાં આવે છે, હવે બે ઘીણ વાર અહિં આવે તો તેમને પગે પડું, માફી માગું, ક્ષમા ચાહું, મારી બહુ ભૂલ થઈ છે, મારે તેને કંઈ આપવું નહોતું તો તેને પોતું મારવાની શી જરૂર હતી? વિગેરે વિગેરે તર્ક વિતર્કો થવા લાગ્યા. ભક્ત માધવદાસે આરતી ઉતારતાં ઉતારતાં ઠાકોરજી પાસે માગી લીધું કે એક બાઈએ મને આ પ્રેમથી ભેટ આપી છે માટે તમે તે અંગીકાર કરજો. તદતુસારેજ ઠાકોરજીએ બાઈના હૃદયરૂપી મંદિરમાં અજ્ઞાનરૂપી અંધારૂં મટાડી જ્ઞાનરૂપી દીપક પ્રગટ કર્યો.

એક દિવસ ફરતાં ફરતાં ભક્ત તેજ બાઈને આંગણે લીક્ષા માગવા જઈ ચડ્યા. બાઈ, 'સાધુને જોતાંજ તેના ચરણમાં પડી. પોતે કરેલ અપરાધની ક્ષમા માગી! અને કહ્યું કે મેં તમને તે દિવસ પોતું માર્યું એ મારી અતિ મોટી ભૂલ થઈ છે. મને કોઈ રીતે એ દોષથી મુક્ત કરવા કૃપા કરો. ભક્તે કહ્યું કે એમાં તારો દોષ નથી. તારાં અજ્ઞાનનો દોષ હતો. અને તારૂં અજ્ઞાન ઠાકોરજીએ દૂર કર્યું છે. માટે ઠાકોરજીની સેવા કરજો. તમે આવો ભાવ ઉદય થયો તે બહુ સાફ થયું. પેલી બાઈએ માધવદાસની ઘણી પ્રશંસા કરી. માધવદાસે કહ્યું કે તું સતોની સેવા કરજો. અને નિરંતર ભક્તિ કરતી રહેજો. ભક્તિ ભૂલીશ નહિ તો તારો આ ભવ તરૂણ થયો સમજજો.

અર્પણ

જરબો'તરી

(ગયા એ કના પાના ૨૧૬ થી ચાલુ)

રોલાવૃત્ત

એ જરને શુ કરો ? જડ વ્યાપારે જોડયા !
 એ જરને શુ કરો ? તોળેગી તાળા ત્રોડયા !
 એ જરને શુ કરો ? હુણી વિશ્વાસજ લાવ્યા !
 એ જરને શુ કરો ? ભૂંગટામાહી જ ફાવ્યા ! ૩૩
 એ જરને શુ કરો ? રાડગી લાડયજ ખાધી !
 એ જરને શુ કરો ? નીતિ ભર દરિયે લાધી !
 એ જરને શુ કરો ? ગળે નખ દેને લીધા !
 એ જરને શુ કરો ? હુ ખીં જન લાખો કીધા ! ૩૪
 જર નહિ જાણો એર ! વેર તે જુનુ લેશે,
 જર રૂપે રહીં એર એર સર્વેને દેશે
 જર કરશેજ અમેર મહેર નહિ ઉરમા લાવે,
 ઉડશે ભુગળ ભેર દેર હાથે નહિ આવે ૩૫
 એ જરમા ધૂળ પડો હુ ખીં લાખોને કીધા,
 એ જરમા ધૂળ પડો કંડા કામે નહિ લીધા,
 એ જરમા ધૂળ પડો લથું લોમા લોરિંગ દર,
 એ જરમા ધૂળ પડો પાણીં યામે નહિ કો ઘર ૩૬
 એ જરમા ધૂળ પડો ભુખ્યા લોજન નવ પામ્યા,
 એ જરમા ધૂળ પડો હુ ખીંના ટળ નવ વામ્યા,
 એ જરમા ધૂળ પડો ન ખાધુ ખરચુ ભાઈ,
 એ જરમા ધૂળ પડો રહુ લો માહા દગાઈ ૩૭
 એ જરમા ધૂળ પડો ભુગાયુ ખીંજે હાથે,
 એ જરમા ધૂળ પડો ન લેવાયુ કે સાથે,
 એ જરમા ધૂળ પડો પાપ લેળા બધાયા,
 એ જરમા ધૂળ પડો ધર્મ સ્થળ ના લધાયા ૩૮
 એ જરમા ધૂળ પડો ગળા રહે સી ને લીધા !
 એ જરમા ધૂળ પડો ન ખાધા ખરચ્યા લીધા,
 એ જરમા ધૂળ પડો ધળ વાતે ઉડાડયા,
 એ જરમા ધૂળ પડો રક જન હુ ખ હુળાડયા ! ૩૯

- એ જરમાં ધૂળ પડો મમતમાં ખાલી કીધાં,
 એ જરમાં ધૂળ પડો અગ્નિ તસ્કર કર દીધાં;
 એ જરમાં ધૂળ પડો ચડી કોરટમાં જોયાં,
 એ જરમાં ધૂળ પડો, જરેથી જન જોયે રોયાં ! ૪૦
- એ જરમાં ધૂળ પડો વરા જોટામાં વેચાં,
 એ જરમાં ધૂળ પડો પૂલણ થઈ જીવતર ઝેર્યાં;
 એ જરમાં ધૂળ પડો દિવાળાં કુંડી રાખ્યાં !
 એ જરમાં ધૂળ પડો રાંડ ઘર રોળી નાંખ્યાં ! ૪૧
- એ જરમાં ધૂળ પડો નીચ કામોમાં રેડ્યાં !
 એ જરમાં ધૂળ પડો સુતેલાં કદજ છેડ્યાં !
 એ જરમાં ધૂળ પડો પ્રમાણિકતાને જોઈ !
 એ જરમાં ધૂળ પડો સત્યતા દીધી જોઈ ! ૪૨
- એ જરમાં ધૂળ પડો કપટનાં કારજ કીધાં !
 એ જરમાં ધૂળ પડો હુરિ અર્થે ના દીધાં !
 એ જરમાં ધૂળ પડો જનમ કીધો ધૂળધાણી !
 એ જરમાં ધૂળ પડો 'લજ્યા નહિ સાર'ગયાણી. ૪૩
- એ જરમાં ધૂળ પડો જનક જનની સંતાપ્યાં !
 એ જરમાં ધૂળ પડો ન કોનાં કપટજ કાપ્યાં,
 એ જરમાં ધૂળ પડો હુહીતાનાં ઘર છુટ્યાં !
 એ જરમાં ધૂળ પડો સુઈ દીકરીએ જુટ્યાં ! ૪૪
- એ જરમાં ધૂળ પડો સંબંધો વર્ગ રિખાએ, !
 એ જરમાં ધૂળ પડો હુરામી રસ્તે ભાએ;
 એ જરમાં ધૂળ પડો લગોટી લેને ચાલ્યો !
 એ જરમાં ધૂળ પડો બાણી ઘર ઘોડો ઘાલ્યો. ૪૫
- એ જરમાં ધૂળ પડો રમ્યો છુતારી બાણ,
 એ જરમાં ધૂળ પડો કરી પૂરણ પતરાણ !
 એ જરમાં ધૂળ પડો ગણી ગણી થાતો રાણ;
 એ જરમાં ધૂળ પડો રાંક કીધાં નહિ રાણ. ૪૬
- એ જરમાં ધૂળ પડો રહ્યો ગયું કામજ કાયું !
 એ જરમાં ધૂળ પડો છુપાવ્યું જેણે ડાક્યું;
 એ જરમાં ધૂળ પડો આખરે પડ્યું તમાચું !
 એ જરમાં ધૂળ પડો ન નિવડ્યું હકમાં સાચું. ૪૭

સાચુ જરતો એજ કીધા ઉપકારો કામો,
સાચુ જરતો એજ કર્યો જન હીતના ધામો,
સાચુ જરતો એજ દુષીના દુષને ટાળ્યા !
સાચુ જરતો એજ રકના આસુ વાળ્યા ૪૮

વિદ્યાવિલાસી ભોજરાજા

(૧૫૫ અઠના પૃષ્ઠ ૧૮૧ થી ચાલુ)

ભોજરાજા અને માહારાણી લીલા વતીએ એવો નિશ્ચય કર્યો હતો કે આપણી પ્રજામાં ઘરેઘર સરસ્વતિ દેવીનો વાસ કરી દેવો આપણા રાજ્યમાં કોઈ પણ માણસ અભણ નજ રહેવું જોઈએ, કારણ કે જો પ્રજા કેળવાએની હોય તોજ રાજ્યની આખાદી થાય અને રાજ્ય ધન ત્યારેજ સચવાયો કહેવાય કે જ્યારે પ્રજા શુભ કેળવણીના મીઠા ફળ આપતી હોય ભોજરાજા અને લીલાવતી રાણી બંને સરસ્વતિના સેવક હતા અહો ગત્ર તેમનો સમય વિદ્યાવિનોદમાં જ જતો-પ્રજાના સુખ શી રીતે વધે તેમાં સમય જતો, હુઆ કારભારીઓ પ્રજાને પીડે નહિ તેને તપાસ રાખવામાં સમય જતો ઠવિ પડિતોને સત્કાર કરવામાં ઘણો સમય રાજારાણીનો વ્યતિત થતો, શુશુવાન અને ગરીબ શુર બાને દાન દેવામાં રાજા રાણીનો સમય ઘણો ખરો જતો પ્રજા ભક્તિમાં ઘણો ખરો વૃથા રાજા રાણીનો જતો, પ્રજાને અદલ ન્યાય મળે હયા મળે, ન્યાય મેળવતા ખર સના ખાડામાં દટાઈ ન જાય એવો સરલ

અને સીધો માર્ગ ડરવામાં રાજા રાણીનો વૃથા જતો રાજા રાણી રાજ્યમાં ફરવા નીકળતા તે પોતાની મોજ માટે નહિ પણ પ્રજાના સુખ દુખ જોવા, તેની હાલત તપાસવા અને પ્રજાની લાગણી તપાસવા નીકળતા, રાજા રાણીની જ્યા જ્યા સ્વારા જતી ત્યા પ્રજા તેને પ્રેમથી વધાવતી હવ થે રી થતી અત કરણના ઉભ ગથી મ ગળ નાદ કરતી-મ ગળ ગીત ગાતી-નહિ કે કોઈની દબામણીથી ઉપર ઉપરનો ઠાઠ કરવામાં આવતો કે હાલ હાઓના કહેવાથી કે તેવી-લાગ વગથી પ્રજાના અત્માભાવ વચ્ચે ઉપરથી ભભડો કરવામાં આવતો રાજા રાણીને પ્રજા જે માન આપતી તે હૃદયના શુદ્ધ ઉભ-રાથી આપતી હૃદયમાં દુખ, અશાંતી અને વેદના છતા ઉપરથી લપડાક મારીને મોડુ લાલ બનાવવામાં આવતું નહી એવી રૂડી રાજનીતિથી ભોજરાજા અને લીલાવતી રાણીથી કિંતિ દેશ વિદેશમાં વાયુપેદ પ્રસરવા લાગી આ ઉપરથી મોટા મોટા વિદ્વાનો, ઠવિઓ, શુણી જતો અને હુનર ઠળાના પ્રવિણ માણસો,

લોજરાજની સભામાં નિત્યપ્રતિ આવવાં લાગ્યાં. રાજ સર્વનો યોગ્ય સત્કાર કરતો અને ઉત્તેજન આપતો. રાજ રાણી મહા બુદ્ધિશાળી હતાં. તે સર્વની વાત, ચિત્ત દબને સાંભળતાં કોઈ ઉપર તપી જતાં નહિ કે કોઈને અન્યાય કે અપમાન આપતાં નહિં સર્વનું રૂઢી રીતે સમાધાન કરતાં.

એક દિવસે પંડિત મણીમિશ્રની સ્ત્રી વિદ્યાધરી પોતાની કન્યાશાળાની આર કન્યાઓને લઈ રાણી લીલાવતી પાસે ગઈ તેણે રાજ રાણીને નીચે પ્રમાણે આશીર્વાદ દીધો.

અયે વાલે લીલાવતી ગુરુમતે ભોજ નૃપતો
ગુર્વાં વિદ્યાં લક્ષ્મીં કુસ્તમતિ સંપાદન
વિચૌ ॥

સુવિદ્યાસલ્લક્ષ્મીં સ્વજતિનયથા પાણિ
ગુગલં ।

યયોરેકાદક્ષમ્પરમપિ પરાહસ્તમનિશમ્ ॥

હે સુદર સ્વરૂપે શોભીત લીલાવતી ! તથા હે મોટી મતિવાળા રાજ લોજ; આપ દંપતી સુવિદ્યા અને સુલક્ષ્મીને એવી રીતે પ્રાપ્ત કરો કે કદાપિ પણ તમારા બંને હાથને એ છોડી શકે નહિ. જમણા હાથમા વિદ્યા અને ડાબા હાથમાં લક્ષ્મી તમારા ભૂવનમાં સ્થિર થઈને રહો. તેમજ એ સુવિદ્યા અને સુલક્ષ્મી આપ અને મહારાણી આપની પ્રજામાં એવી રીતે બોહોળે હાથે પ્રસારવો કે આપના રાજ્યમાં સર્વત્ર સરસ્વતી દેવીનાં તુલુર વાગતાં હોય; તેની જ્ય આરતી થાતી હોય કે જેતાવડે વિદ્યા વિનોદ. આનંદ ઠગા કૌશલ્યને સુખચેનમાં પ્રજા સુખના

ગુદામાં ગુદતી આ લોક અને પરલોકનું પોતાનું કન્યાણુ સાધી શકે.

મહારાણી લીલાવતી ! અમારી એવી ઇચ્છા છે કે આપ અમારી કન્યાશાળાની વખતો વખત તપાસ લેતાં રહો. જ્યારે જ્યારે આપ પધારો છો ત્યારે ત્યારે અમારી કન્યાશાળામાં આનંદ પથરાઈ રહે છે. આપના શુભ વિચાર, શુભવર્તન અને શુભકાર્ય નાની બાળકીઓને બહુજ અનુકરણ કરવા યોગ્ય થઈ પડે છે. આપ મોટા રાજ્યનાં મહારાણી છતાં આપની સાદાઈ, યોગ્યતા, આપનો માયાળુ સ્વભાવ, ગરીબ ઉપરની આપની દયા તેમજ પદાર્થનસિથી અમારી શાળાઓની કન્યકા ઉપર બહુજ રૂઢી અસર થાય છે માટે અમારી એવી ઇચ્છા છે કે આપ જેમ જેમ અમારી શાળાની વધારે તપાસ લેતાં રહેશો. આપનાં પવિત્ર દર્શનનો લાલ આપતાં રહેશો. તેમ તેમ આપની બાળકીઓ પોતાના યથાર્થ ધર્મ શીખતી જશે અને રાજ્યની વિશેષ આબાદી થતી જશે.

પછી તેણે લોજરાજને કહ્યું હે લોજરાજ હજી આપના રાજ્યમાં સરસ્વતીનાં મંદીર હું બહુજ ઓછાં જોઈ છું. જો કે આપે રાજ્ય ગાદી ઉપર આવતાં સરસ્વતી દેવીનાં જયગીત ગવનબ્યાં છે તેનો લાલ ઉચ્ચ વર્ણનાજ વિદ્યાર્થિઓ લીએ છે પણ દેડ ચમારથી તે બ્રાહ્મણ સુધીના કોઈના ઘરમાં એક પણ માણસ અભણ ન રહે એસ થવા માંડી વિનંતિ છે

કારણ રાજાનો વિત્ત રાજાનું સુખ, રાજાની મોજમજ, સર્વ સંપત્તિ અને ભરપૂર લડાર એ સવ પોતાની પ્રાપ્તિને રૂડી રીતે કેળવવામાં તમાએલું છે નહીં કે ઉપરની ટાપટીપ ભરેલી ઉછડગ અથવા અવ્યવહારિક કેળવણીથી મગજ ફેડી દેશના બાળકોનો ઉપયોગી સમય આડે રસ્તે કઢાવવામાં જે રાજા પોતાની પ્રાપ્તિને ધર્મના સંસ્કારવાળી, હુનર કળાના પ્રભાવવાળી અને દેશમાં નવા નવા શોધો કરી શકે, નવા નવા હુનરની ખોળ કરી શકે એવી રૂડી કેળવણી આપવા ઉપર લક્ષ આપે છે તે રાજાનું રાજ્ય ઇદ્રલોહ કરતા પણ અધિક ઇચ્છીત સુખ આપવાવાળું અને વિશેષ આબાદ થાય છે

હું રાજા ભોજ ! જે રાજા પોતાની રીયતને સુખી કરવા મથે છે, તે રાજાનું રાજ્ય સવ પ્રકારથી આબાદ થાય છે અને પ્રાપ્તિને સુખી કરવાનો રૂડો ઉપાય એ છે કે દેશની ડારીગરીને ખીલવવી દેશના ધધા રોજગારને તથા ડરવા પ્રાપ્તિને એવી કેળવણી આપવી જોઈએ કે તે ધમને અનુસરતી હોય અને તે સાથે એવું સર્ગીન વ્યવહારિક જ્ઞાન મેળવી દેશના બાળકો તૈયાર થાય કે જેઓ સસારમાં સુખે રહી શકે અને તેના પરલોક પણ સુધરે આપ ગાદીએ બિરાજ્યા પછી થોડાજ સમયમાં એવો સુધારો થશે સ્થળે માલમ પડે છે, પણ મા'રી અરજ એ છે કે તે બહુજ બોહોળા વિસ્તારમાં થાય રાણી લીલા વતીએ કહ્યું, પહેન વિદ્યાધરી ! મહારાજા

દયાની મુતિ છે તેઓ પ્રાપ્તિને પોતાના સત્તાન પ્રમાણે જ ગણે છે અને થોડાજ સમયમાં તે જોઈશ કે મહારાજાના રાજ્યમાં કોઈપણ માણસ અલગ નહીં હોય સંસ્કૃત પાઠશાળાઓથી ગામ શહેરો અને નગરો ગાલ રહેશે, એ કેળવણી પાછાનો તમામ ગરબ રાજા લડારમાંથી થતો ગહેશે, છતાં પાઠશાળામાં અભ્યાસ ડરનારાઓ બાળકોની કરી પણ શ્રી લીલામાં આવશે નહીં મક્ત અને ફરજિયાત કેળવણી આપવામાં આવશે પણ તે ફરજિયાત કેળવણી એવી નહીં કે લગ્યા પછી લીખ માગે કે ભુ કે હાલે રજો જેની જેવી બુદ્ધિ અને જેની જેવી ડગ તેવી તેને ધધા રોજ ગારની કેળવણી આપવામાં આવશે તેની સાથે ધર્મ સળવી પણ શિક્ષણ આપવામાં આવશે કે જેથી દેશનું દરેક બાળક મોટી ઉમરે ધધા રોજગારને હુનરખા વડે પોતાનું શુજરાન ચલાવી શકે અને ધર્મ સળવી શિક્ષણ મળ્યું હોય તેને આધારે પોતાના કુટુંબ પ્રત્યેના જાતજાત પ્રત્યેના અને દેશ પ્રત્યેના ચથાથ વર્મો જાતવી શકે અમારી પ્રાપ્તિને અમારા છોકરા છે તે પોતાના છોકરાને રૂડી કેળવણી આપવામાં અમે ડેમ પછાત રહીશું ? એમજ નાય પણ અમારી પ્રાપ્તિને ચોખ્ખો અને સત્વર મળતો રહેશે વર્ષોના વર્ષો સુધી કેશ લખાયા કરે ને વાદી પ્રતિ વાદી બને દેવ દરબારમાં પહોચી ગયા હોય ત્યાં સુધી પણ દેશનો નીવેડો ન આવે એવું ડદાપિ અમારા

રાત્ર્યમાં બનશે નહિ. પ્રજાના કાલ્પે સાંભૂતો અને વિદ્યાનોતું એક સાદું મંડળ બનાવી એમના નત અને પ્રજા હીતના કાયદાને આધારે વગર ખર્ચે અમારી પ્રજાને ઈત્યાદિ મળતો રહેશે. વિદ્યાધરી એવી મહારાણી એમાં આપનો નિત્ય છે. જે રાજા આંધળાં લોકાં હુંકા અપંગને આશ્રય આપે છે, તેમને સાટે આશ્રમે સ્થાપે છે, ધર્મશાળાઓ બંધાવે છે, રસ્તે હુઆદરો માટે પાણીનાં પરબો અને રૂકા બંધાવેલા રસ્તાની બંને બાજુએ વૃક્ષ રોપાવી પંથીને માટે છાયાવાળો અને સુખરૂપ રસ્તો બંધાવે છે. તે રાજા મોટી કિંતિ સંપાદન કરે છે; પરજોડમાં તેનું કસ્યાણુ થાય છે.

ધન્ય છે એવા રૂકા રાજાના હવિ- તને કે તે પ્રાપ્ત થએલા રૂકા સમયમાં પ્રજાનું ઘણું કસ્યાણુ કરી શકે છે. હું નિશ્ચય માનું છું કે તમારું હવિત સંકુળ થયું છે અને તજીકતા સમયમાં તરતના રાત્ર્યની પ્રજા દિવ્ય સુખો ભોગવતી થશે. જે રાજા હુઃખીયાને માટે દવાશાળાઓ સ્થાપે છે. રક્ષણ માટે સાદું કેળવણીનું ક્ષેત્ર રાખે છે. કારભારીપદ ઉપર દેશના વિદ્વાન અને શુભવાન માણસો નીમે છે; તે રાજાનું રાત્ર્ય દીર્ઘકાળ પર્યંત ભુમંડળમાં તપે છે. જે રાજા પોતાની પ્રજાને પોતાની કરી લેય છે, જે રાજા માત્ર પ્રજા હીતાર્થે રાત્ર્ય કરે છે. જે રાજા ન્યાય દયા

અને ધર્મના માર્ગમાં પ્રવર્તે છે તે રાજાનું રાત્ર્ય વિનયવંતુ થાય છે. શત્રુઓ તેના રાત્ર્ય ઉપર છાપો મારી શકતા નથી અને હુબરો વર્ષનો પ્રવાહુ ફરી ગયા પછી પણ એવા રાજા એનું યથોગતન ઘરઘરે ગવાતું હોય છે. જોકે વખતના વહેવા માથે જે રાજા તેનું રાત્ર્ય અને તેનો સર્વ દોર પચ તત્વના વિલાસમાં વહેંચાઈ ગયો હોય છે પરંતુ જે રાજાનો દિવ્ય આત્મા ઉત્તમ ગતિને પામ્યો હોય છે; તેની શુભ કિર્તિ ઘરઘર ગવાતી હોય છે. અનેક સુખો વિત્યા હોય છતાં પણ.

વિદ્યાધરી સાથેના વિનાદથી લોભ રાજા બહુજ પ્રસન્ન થયા મહારાણીને પણ અતિ આનંદ થયો. રાજારાણીએ વિદ્યાધરીને કહ્યું ખેન, તારા વિચાર ઘણા વખાણવા લાયક છે. અમે તે પ્રમાણે અમારાથી બનતું કરવામાં કરી કયાશ રાખીશું નહીં. માહારાણી હીલાવતી સ્ત્રી શિક્ષણ માટે પુરતી મહેનત લેશે અને અમારા રાત્ર્યધર્મને અંગે અમે પોતે અમારી-ફરજે અદા કરવા માટે પરમાત્માની સહાય માગીશું.

એ પછી વિદ્યાધરી અને તેની સાથેની કન્યકાઓને વસ્ત્રાલંકારથી અને ધનવડે રૂકો સત્કાર કરી રાહ ક્યો તે પછી વિદ્યાધરી અને કન્યકા માહારાજા તથા માહારાણીને આશિર્વાદ આપી પોતાને સ્થાનકે ગયાં.

અપૂર્ણ.

શ્રાદ્ધ

જે શ્રદ્ધા માનથી કરેલું તે શ્રાદ્ધ શ્રદ્ધા, અર્થાત્ મા'રા પિતૃને અમુક ક્ષણ થાઓ એવો દૃઢ સંકલ્પ ન હોય તો શ્રાદ્ધ નિષ્ફળ થાય છે આજ કાલના લેભાગુ સુધારાવાળાઓ પિતૃલોકને માનતા નથી ! અરે ! પણ તે ક્યાથી માને ? જો જીવતેજ માખાપને ગાઠતા નથી, તેમની આજ્ઞા પાળતા નથી, તેમને એવકૂફ અને વહેંચીમા ગણી કાઢે છે એવા એ હોટેલના ભાઈબંધના શ્રાદ્ધમા શ્રદ્ધા તો ક્યાથી લાવવી ? દેખાદેખી શ્રાદ્ધ કરે છે તેમા જે અસ્ખલિત દૃઢ શ્રદ્ધા જોઈએ તેના અથે હોતા નથી માત્ર એ પ્રસંગે મો'ટી જમણવાર ઝરવી આટલો હેતુજ જણાય છે કેટલાક નામ્તિકો ઠહે છે કે પિતૃને નામે શ્રાદ્ધ તો કરીએ પણ તે પિતૃને પહોંચે શી રીતે ? જો એમ તપણ કરવામાં અને તળાવ ઝાંઢે કે ગાકાઢે પાણીના યોળા ભરવાથી તેની પાછળ તે પ્વિત્તે ઝરાનેલું બ્રહ્મલોજનનો પિતૃઓને પહોંચી જતું હોય તો બ્રાહ્મણો ભુખ્યા વઈ જવા જોઈએ તેમજ આપણી હાલની લાડિક સુસાદ્ગીમા એક ગામવી બીજે ગામ જઈએ ત્યારે સાથે ભાતુ લેવાની શી જરૂર છે ? ઘર આગળ બ્રાહ્મણને જમાડીએ એટલે બહારગામ ગએલાનું પેટ ભરાઈ જાય ! કેવા દગધડા વગગના વિચાર ! પોતાના આર્યધર્મની મહત્તા ઉપર કેવો આચેપ ! મધમધીઓ

પુખ્તમાથી જે રસ લઈ જાય છે તે કેવી રીતે લઈ જાય છે પુ પમાથી ઈઈ પણ યોછ થતું નથી તેવીજ રીતે હૃદયના દૃઢ મક પથી પિતૃઓની પાછળ જે ઈઈ શ્રદ્ધાપૂર્વક કરવામા આગ્યુ હોય છે તે પિતૃઓની વાસનાને તૃપ્ત કરે છે માટે શ્રાદ્ધ અવશ્ય કરવા જોઈએ જ્યાં અહસ્થ મરી જાય ત્યાં તેનો જીવ પ્રેત થાય છે એ પ્રેત દશમાથી સુપ્ત કરવા સારૂ તેના પુત્રે તેની પાછળ ૧૨ દિવસ શ્રાદ્ધ કરવા અને શ્રાદ્ધ કરવાથી પ્રેતની દશાગાથી મુક્ત થઈ પિતૃની ગતિને પામે છે વિવાહ મમયે ઘરમા જે અગ્નિની મ્થા પના થએની હોય છે તેજ અગ્નિવડે મરનારને જાળવે જોઈએ પ્રાચીન સમયમા મરનાગની સ્ત્રી મગાન સુધી જતી અને પછી તેને પાછો તેડી લાવતા આમ સ્મશાન સુધી સાવેજવા ૧૧ વિધિથી સતી થવાના રિનાજને ૮ તેજન મળતું ગયું અને ગાધૂનિ સમયમા તે સવ વિધિબધ થએલા છે મરનારના અવ સાન સમયમા કે સ્મશાનમા ગાય આપવાનો વિધિ અવાપિ ચાલુ છે અને તેમ નહિ તો શ્રાદ્ધમા વાછડા વાછડી પરણાવવામા આવે છે જ્ઞોતિષ્ઠ સ્ત્રિ પ્ઠન પાવળ અને નાન્દી એ નાદના પ્રકાર છે નાન્દી શ્રાદ્ધ એ આન દનુ શ્રાદ્ધ છે મગ ૧ મમયે એ શ્રાદ્ધ કરવામા આવે છે—પુત્રના

નન્મ પ્રસંગે કે વિવાહદિકમાં એ શ્રાદ્ધ કરવામાં આવે છે. પિતૃને શ્રાદ્ધાદિથી તૃપ્તી કરનાર ઉત્પન્ન થશે કે થશે એ આનંદ મળે એ નાન્દી શ્રાદ્ધ કરવામાં આવે છે. બાકીનાં ત્રણ એકોદ્વિષ્ટ, સપિણ્ડન, અને પાર્વણ એ મન્થ પામેલા પ્રેતને અર્પે છે. હવે ત્રણ પ્રકારનાં શ્રાદ્ધને ક્યારે ક્યારે કરવામાં આવે છે તે આપણે જોઈ જઈએ. એકદ્વિષ્ટ એટલે વિશ્વદેવારહિત, અને એકજ પિણ્ડ સહિત તેના વળી ત્રણ પ્રકાર છે. નવ, નવમિશ્ર અને પુરાણ મરણ પામેલાનઃ પ્રથમ દિવસથી દસ દિવસ સુધી શ્રાદ્ધ તે નવ-એકાદશથી તે ઉનવર્ષી સુધીનાં ઉત્તર માસિક અન્વાહાર્યાદિ શ્રાદ્ધ તે નવમિશ્ર અને પુરાણ શ્રાદ્ધ સંબંધે એ પદ્ય છે.

પહેલા પ્રકારમાં એમ છે કે, બારમાને દિવસે સપિણ્ડન કર્યા પછી પ્રતિ સંવત્સરે, પિતા, પિત્રામહુ અને પ્રપિતામહુનું પાર્વણ શ્રાદ્ધની પેઠે શ્રાદ્ધ કરવું, બીજા પ્રકારમાં એમ છે કે સપિણ્ડન પછી પ્રતિ સંવત્સરે, માતાપિતાનું એકોદ્વિષ્ટ પ્રમાણે શ્રાદ્ધ કરવું. દેશી ચાલ પ્રમાણે દક્ષિણમાં સંવત્સરી આદિ પાર્વણ પ્રમાણે કરે છે અને શુભશતમાં એકદ્વિષ્ટ પ્રમાણે કરે છે.

સપિણ્ડન શ્રાદ્ધ બારમાને દિવસે કરાય છે. પ્રેતના પિણ્ડને પિતૃઓના પિણ્ડમા એકાવરો એ સપિણ્ડન પિણ્ડ એટલે શરીર તે ઉપરથી ચોખાના કે લોટના પિણ્ડ મૂકે છે. તે દેહનાં પ્રતિક રૂપે જાણવું.

સપિણ્ડન પછીનાં અન્વાહાર્યા, ઉનાળિક, સાવંતરિક, મહાલય ઇત્યાદિ

શ્રાદ્ધ તે અર્ધા પુરાણ શ્રાદ્ધ; અને દિવાળી દશરા, અસાંસ પુનમ, ઇત્યાદિ પર્વનાં દિવસનાં શ્રાદ્ધ તે પાર્વણ શ્રાદ્ધ કહેવાય છે.

આગરણ અને અષ્ટકા એ પણ પાર્વણ શ્રાદ્ધ છે. અને ઉત્સર્ગ, ઉપાકર્મ તે પણ શ્રાદ્ધનાં જ લગતાં કર્મ છે.

આશ્વિન માસમાં ત્રણ અન્ન ઇંટી કરવી તે આજ ગણ્ય શ્રાદ્ધ; અને માગશરથી ફાગણ સુધીની કૃષ્ણ પક્ષની અષ્ટમી એ શ્રાદ્ધ તે અષ્ટકા.

માર્ગશીર્ષ અથવા પૌષમાં ઉત્સર્ગ અને શ્રાવણમાં કે બીજા સમયમાં વિધિ. પૂર્વક સ્ત્રીકાર એ ઉપાકર્મ, દરેક સંસ્કારમાં બ્રાહ્મણ લોજન અને વસ્ત્રાદિહાન એ સુખ્ય છે.

દરેક સંસ્કારે કેટલા બ્રાહ્મણ જમાડવા તે પણ બતાવેલું છે. અને શ્રાદ્ધપદ્ધતે તો બહુજ પવિત્ર, વિદ્વાન અને શુદ્ધ બ્રાહ્મણને જ લોજન કરાવવું. એકજ બ્રાહ્મણ જમાડવો—વિસ્તારતો નજ કરવો પણ હાલ એ રીતી બદલાઈ ગઈ છે. શ્રાદ્ધમાં હાલ લોજનનો બહુજ વિસ્તાર કરવામાં આવે છે પણ ને વિવેક શાસ્ત્રમાં બતાવ્યો છે તે ઉપર પૂરતું લક્ષ્ય એ નથી એ ચોચનિય છે! તે પણ આટલું. તો સિદ્ધ છે કે આર્યોનું દરેક ઘર પિતૃનું શ્રાદ્ધ કર્યા વગર તો નથીજ રહેતું. મૃત્યુ પામેલાં માખાંપ ઉપરના પ્રેમની અવધિનો એ પ્રકાર છે ને જો પ્રેમ મય ભાવનાથી શ્રાદ્ધ સારવામાં આવે તો અવશ્ય પિતૃઓ પ્રસન્ન થાય છે. અને શ્રાદ્ધ કરનારનું કલ્યાણ થાય છે. સુએલાંની પાછળ બાર મહિના

મુધી હુમેશા એક પ્રાણીને કે દરોઈને
જામડવામા આવે છે । કે બાવા માધુને
હુમેશા રાધેતુ અન આપવામા આવે
છે હુમેશા મ ના વખતે પથ દીનો
કળવામા આવે છે કે તે પણ બાગ
મહિના મુધી કરવામા આવે છે તેમજ
બાર મહિના મુધી પીપળે પાણી રેડનામા
આવે છે, કે પ્રાણીને ઘેર એક બેડુ
પાણીનુ ભરી આપવામા આવે છે આવી
રીતે પાછનાઓ પોતાના મુવેલા સગા
માટે કરે, તેને શ્રદ્ધાપૂવક અને હૃદયના
દૃઢ નિશ્ચયથી હોય તો અવશ્ય તે
મરનારને પ્રાપ્ત થાય છે આજના દોઢ
હાથા, અવદગ્ધ, અને આયશાસ્ત્રના
રહસ્યને નહિ સમજનારા ભો અમારા
શ્રાદ્ધના પ્રસંગની હાસી કરે નિદા કરે ।
જેઓ જીવનેજ માખાપને હુખ આપ
નારા છે, તેમની આજ્ઞાનુ ઉપધન
ગનારા છે અને ડાળ ઘાણ પડિતો છે
તેઓ ભલે પોતાના પિતૃઓનુ શ્રાદ્ધ ન
કે પણ અમને તો અમારા આયધમ
અને વેદ તથા પુરાણો ઉપર શ્રદ્ધા છે
આ વિશ્વ ચક્રના ગઢ રહસ્ય ઉપર

અમને વિવાસ છે અમે શ્રાદ્ધમા
અમારૂ તથા અમાગ પિતૃઓનુ એય
મનજીએ હીએ જેઓ મુવેલાનુ શ્રાદ્ધ
કરતા નથી તેઓ જે મુવેલાના શત્રુકર્ષ
છે તેઓ તો માન તેની માણી લેવાને
સરજ્યા હતા જે માખાપોએ રાત
દહાડા પુન પ્રાપ્તિઅથ જપ તપ યજ્ઞ
યાગ કર્યા અથવા મહા સંક્રાંતિ વેકયા,
પુરને ઉઠેરવા માટે અને કળે મન
વ્યા જેની પ્રત્યેક પ્રસંગે પૂજી ડાળ
કરી, જેને પોતે પરજાઓ અને જેને
જેણે પોતાની તમામ મિત્ર તનો માલીક
કર્યો, જે કે આમાનુ ઘણુ ઓડુ અથવા
બહુજ થોડુ માખાપો પોતાના મતાન
અર્થ કરી શક્યા હોય તો પણ જેના
પ્રેમની અવધિ છે । એવા માખાપોના
મૃત્યુ પછી જે પુત્રો તેમના પ્રત્યેનો
પ્રેમ—શ્રાદ્ધાદિ ક્રિયા તથા દેહ અથવા
તેમને આવે કરી પણ ધમક્રિયા કે
સ્નાન દાનાદિ કે શ્રાદ્ધ કરતા નથી તેઓ
ખરે આયધર્મના રહસ્યને સમજતા નથી
કૃતકની છે । । ।

સસાર ચક્ર ઉપર અમળ કરતો જીવાત્મા

(પૃષ્ઠ ૨૨૪ થી ચોડ)

રાત સાલણ । મહારમા જડભર નથી જોમ લોક વ્યવહાર સત્ય નથી,
તથા જોડ્યા, વાસ્તવિક રીતે વિચાર તેમ કર્મવ્યવહાર પણ મત્ય નથી ડારણ
કરતા આ વ્યવહાર માઓજ કરતા ઉર્મ વ્યવહારમા હિ સાદિ-દોષો સમાઓલા

છે. અને જે તત્ત્વજ્ઞાન છે તેમાં રાગ-
 દ્વેષાદિક રહેતાં નથી. જેમ સ્વપ્નનું સુખ
 દૃશ્ય અને અનિત્ય હોવાથી મિથ્યા છે
 તેમ ગૃહસ્થાશ્રમનું સુખ પણ દૃશ્ય
 અને અનિત્ય હોવાથી મિથ્યા છે. જ્યાં
 સુધી મનુષ્યનું મન, સત્ત્વ. રજ અને
 તમો ગુણને વશ રહે છે ત્યાં સુધી તે
 નિરંકુશપણે જ્ઞાનેન્દ્રિય અને કર્મેન્દ્રિયવડે
 પાપ-પૂણ્યમાં બંધાયેલ કરે છે ! હે
 રાજા ! સર્વબંધન અને દુઃખનું કારણ
 મન છે જ્યાં સુધી તે કાળમાં ન આગળ
 હોય ત્યાં સુધીના નીજરૂપ બાણવાનો
 સંઘર્ષો શ્રમ વ્યર્થ છે. એ મન કેવું છે ?
 એ પાંચ ભૂત અને અગિયાર ઇન્દ્રિયોમાં
 મુખ્ય છે; તેમજ કામ ક્રોધાદિક અનેક
 વિષયોથી રંગાયેલું છે. ટાળ્યાં નહિ
 ટળે એવાં અને પોતપોતાને સમયે
 આવીને ઉભા રહેતાં, સુખ દુઃખ અને
 મોહને ઉભું કરનારૂં માત્ર મનજ છે.
 આ જાત્રત અને સ્વપ્નરૂપ આગો
 સંસાર મનની કલ્પનાથી ઉદ્ભવેલો
 છે. એ મન. માથાએ બનાવેલી જીવની
 ઉપાધી છે તેથી જીવને ખોટો અધ્યાસ
 ઉભો કરાવી સંસારચક્ર ઉપર ચઢાવી
 દે છે ! આત્મા, એ મનથી ઉભા થયેલા
 સંસારને જોનાર છે પણ એ મન હું છું
 એવા ખોટા અધ્યાસથી ઉચ નીચ
 વગેરે ધર્મો પોતામાં માની લે છે. એ
 રીતે આત્માને દેહાભિમાનરૂપ અધમતા
 આપનારૂં જેમ મન છે તેમજ દેહા-
 ભિમાનથી છૂટવારૂપ પણ ઉત્તમતા
 આપનારૂં પણ એ મનજ છે. જ્યાં સુધી
 મન વિષયોમાં લાગ્યું હોય છે ત્યાં સુધી

તે જન્મ મરણાદિ દુઃખ આપે છે અને
 તેજ મન જો વિષયોથી નિરાળું થઈ જાય
 છે તો પરમપદમાં લઈ જાય છે. જ્યાં
 સુધી મન વિષયોમાં લાગી રહેલું હોય
 છે, કર્મમાં લાગી રહેલું હોય છે, ત્યાં સુધી
 તેમાં અગિયાર વૃત્તિઓ દેખાય છે. મનની
 અગિયાર વૃત્તિઓમાં પાંચ ક્રિયારૂપ, પાંચ
 જ્ઞાનરૂપ, અને એક અભિમાન રૂપ છે
 હે રાજા ! પાંચ વિષય, પાંચ કર્મ અને
 એક પુર એ અગિયાર પદાર્થો ઉપર કહેલી
 અગિયાર વૃત્તિઓની જગ્યા છે. ગંધ,
 રૂપ, સ્પર્શ, રસ અને શબ્દ એ પાંચ
 વિષય સમજવા, જ્ઞાનેન્દ્રિય રૂપ દ્વારથી
 મનની વૃત્તિઓની એ જગ્યા છે.
 મલોત્સર્ગ, મૈથુન, ગતિ, લાપણ અને
 કારીગરી એ પાંચ કર્મ સમજવાં એટલે
 કર્મેન્દ્રિય રૂપદ્વારથી મનની વૃત્તિઓની
 એ જગ્યા છે. અગિયારમું જે પુર કહ્યું
 તે મમતા રૂપ મનની વૃત્તિનું સ્થાનક
 એટલે મા'રૂં છે એમ સ્વીકારેલું શરીરજ
 સમજવું. વિવેકી પુરૂષો શરીરને મા'રૂં
 કરી માને છે પણ મૂઢ પુરૂષો તો શરી-
 રને હું કરીને માને છે ને તેથી અહંકાર
 નામની મનની એક ખારમી વૃત્તિ પણ
 સમજાય છે. તેનું સ્થાન પણ શરીરજ
 છે. જો કે આ પ્રમાણે મનની વૃત્તિઓ
 અગિયાર કે ખાર છે પણ, પદાર્થો,
 સ્વભાવ, સંસ્કાર, અદૃષ્ટ અને કાળને
 લીધે પોતાના પેટા ભેદે સેકડો હલશે
 અને કશેડો પેદા થાય છે પણ એ શાથી
 પેદા થાય છે. તે વિચાર કરતાં તેનું
 મૂળ મળતું નથી. જીવ નિર્વિકાર છે
 તો તેમાંથી તેની ઉત્પત્તિ થઈ શકતી

નથી પોતપોતામા પરસ્પર પેદા થવી
પણ સભવતી નથી ઢારણ તેમા અન્યે
ન્યાય દોષ આવે છે ! તેમ પોતે
પોતામાથી થવી પણ મભવતી નથી
કેમકે તેમા આ માત્રય નેપ આવે છે
એ પ્રમાણે એ વૃત્તિઓની ઉત્પત્તિનું
કોઈપણ રીતે નિરૂપણ થઈ ગ તુ નવી
માટે તે મિથ્યા છે-પોટી છે એ
વૃત્તિઓ માત્ર કર્મ અને વિષયોના
સબંધથી ઉઠ્યા કરે છે અને એ
સબંધ જ્યારે તુરે ત્યારે મન આત્મા
કાર થઈ જાય છે એ આત્મા પોતાને
અપવિત્ર કરી દેનારા અને માયાએ
બનાવેલી ઉપાધીરૂપ પ્રવાહ રૂપે નિરતર
ચાલતી વૃત્તિઓને શુદ્ધ રહીને જોયા
કરે છે જાગૃત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ
ત્રણે અવસ્થાને જાણનાર અને એ ત્રણે
અવસ્થાને શાક્ષી એ આત્મા છે

ક્ષેત્રજ્ઞ આત્મા પુરુષ પુરાણ ।
સાક્ષાત્સ્વયં જ્યાતિરજ પરેશ ॥
નારાયણો મગધાવાસુદેવ ।
સ્વમાયયાત્મન્યથ ધોયમાન ॥

જે આત્મા છે તેજ પુરાણ પુરૂષ,
સ્વયં પ્રકાશ, અજન્મા અને મરેના સ્વામી
શાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ છે ભગવાન, નારા
યણ અને વાસુદેવ પણ એજ છે
એજ આત્મા આ વિશ્વને નિયમમા
રાખે છે

હે રહુગુણ રાત ! જ્યા સુધી
પ્રાણી મગ માત્રને છોડી દેતો નથી,
જ્યા સુધી પચેદ્રિય અને કામ કાંધાદિકને
છૂટી ગયતો નથી, તથા જ્યા સુધી જ્ઞાન
સ પાદન ફગી આ મિથ્યા માયાના મોહને

ટાળી શકતો નથી ત્યા સુધી સ સારમા
ભટક્યા કરે છે

આ સ સારના તાપનુ મૂળ મન છે
માટે મૂળનેજ જો હણી નાખવામા આવે
તોજ આ સ સાર ચક્ર તુટે, હુપ, શોન,
મોહ, લોભ ઈત્યાદિ મર્વ પ્રકારના ઢારણ
ભૂત મન છે જાન નીજ સ્વરૂપમા ઉપાધી
રૂપ આડખીલ એ મનજ છે, માટે જ્યા
સુધી તમે પણ એ મનની જડને મારી
નહિ નાખો તેને નીની નહિ નાખો ત્યા
સુધી જન્મ મરણના ચક્ર ઉપર બમ્બ
કરશે

રહુગુણ રાત તો જડભરતના
અસીમ નાનધો અતિ આશ્ચર્ય પામતો
મહાત્મા જડભરતજીને પૂછવા લાગ્યો હે
મહાત્માનુ આપ ટોળા છો? હું પામર આપ
જેવા મહાત્માના પ્રભાવને શી રીતે
જાણી ગયું ? હે મહાત્માનુ આપ ઈશ્વર
રૂપજ છો આપ દેહાદિકને તુચ્છમાનનારા
અને પોતાના અનુભવને શુદ્ધ રાખનારા,
હે દેવ હું આપને નમસ્કાર કરું છું હે
યોજેશ્વર ! હું કે જે દેહાભિમાનરૂપ અ
ધમતાના સપ ડગથી આધજો
થએવો છું તેને આપ વિવહારક આપધો
રૂપ છો મારા મનના શ શયો હું આપની
પાસે દૂર ડરવા ઈચ્છું છું

આપ કહો છો કે લાર ઉપાડવા
વગેરેની ક્રિયા અને પરિશ્રમાદિક રીતો
માત્ર બવહારનું ઢારણ છે, એ સઘળું
વાસ્તવિક વિચાર ડરતા ઢાઈ છેજ નહિ
એમ જે આપ કહી ગયા પણ તેથી
માગ મનનુ કાઈ સમાધાન થતું નથી
જડભરતજી જો યા, હે રાજા ! આ

પાલખી ઉપાડનારા લોચનોના દાખલો લઇએ. જે માટીનોએ લોચ બનેલો છે તેજ માટીની આ પાલખી બનેલી છે ને તેજ માટીનો હે રાજા તું પણ બનેલો છે. જેને શરીર કહે છે તે એ લોચના શરીરમાં કયો લાગ ? પગની ઘુટી તેના ઉપર પીડીઓ, પીડીઓ ઉપર ગોઠણ, ગોઠણ ઉપર સાથળ, ઉપર કેડ, કેડ ઉપર છાતી; છાતી ઉપર ડોક છે ને પછી ખભા આવે છે એ ખભા ઉપર પાલખી છે. ને જેમાં સૌવીર દેશના રાજા એ નામથી ઓળખાતું આ માટીનું ઓઠું ઘેરું છે. હવે ઉપર સુજળ ઘુટીથી ખભા સુધી જે જે કટકા ગણાવ્યા, તેમાં કયા કટકાને ભાર કે પરિશ્રમ છે ? જો કટકા વગરનો એકજ પદાર્થ હોય તો આપણે તેને ભાર લાગવાનું સ્વીકારીએ પરંતુ જો એ કટકાઓને છોડી દઇએ તો શરીર નામનો કંઈ પણ પદાર્થ રહેતો નથી માટે ભાર કે પરિશ્રમ કેને લાગે છે, તેનું કંઈ નિરૂપણ થઇ શકતું નથી. હે રાજા તું આ પાલખીમાં માત્ર હું પણના અભિમાનથી બેઠો છે અને રાજપદમાં આંધળો બનેલો છે તેથી એ બિચારાઓને તું વેઠે પડે છે ! તને ધિક્કાર છે ! તું નિદ્ર્ય અને ઘાતકી છે ! જીનાસુ થઇને રાજા મોટા પડિતનો કરે છે. પણ જ્યાં સુધી હું પણના અભિમાનથી છુટીશ નહિ ત્યાં સુધી વાસ્તવિક રીતે બેતા તું કંગાળજ છે ! સ્થાવર જગમ સર્વની ઉત્પત્તિ પૃથ્વીમાધીજ થાય છે માટે સ્રજળા અવયવો પૃથ્વીના વિકાર છે. પૃથ્વી પોતે પણ સત્ય નથી. પૃથ્વી

પોતાના કારણરૂપ સૂક્ષ્મ પરમાણુઓમાં લય પામે છે. એ પરમાણુ પણ માત્ર ખરા કારણના અજ્ઞાનથીજ કલ્પાયા છે. એટલે તે પણ સત્ય નથી.

જડું, પાતળું, લાંબું, ટુંકું, નાનું, મોટું, સચેતન અને જડ એ સઘળું માયા-અજ્ઞાનથીજ બનેલું છે. દ્રવ્ય, સ્વભાવ, સંસ્કાર, અને કાળ એ સર્વ સૂક્ષ્મતત્ત્વ માયાનાંજ છે. કેવળ અજ્ઞાનથી થયેલી કલ્પના છે બાકી એ સર્વ ભુટાં છે.

માત્ર ખરું શું છે તે બધુંબું હોય તો હેરકુશળ રાજા ! જ્ઞાનસ્વરૂપ એક પરબ્રહ્મજ ખરી રીતે સત્ય છે કે બેતા અજ્ઞાનથી દોરીના સર્પની પેઠે આ મિથ્યાભૂત જગતની કલ્પના થઇ છે. એ પરબ્રહ્મ શુદ્ધ છે, એક છે. તેની બહાર પણ બીજું કંઈ નથી, તેની અંદર પણ બીજું કંઈ નથી. પોતેજ પરિપૂર્ણ છે એ આપણું પોતાનુંજ સ્વરૂપ છે, નિર્વિકાર છે.

હે રાજા ! એમ પોતાના સ્વરૂપની થયાર્થ પ્રાપ્તિ માત્ર મહાત્મા પુરૂષની ચરણરજના સેવનથી થાય છે યોગયાદિક કથાથી એ પ્રાપ્તિ થતી નથી.

વિપથનો સંગતો યોગથી ભ્રષ્ટ કરનાર છે અને એ બાળતનો પૂર્વ અનુભવ થયો છે. હું પૂર્વ ભરત નામનો રાજા હતો અને સઘળા દેવગેથી ભરપુર અને રાજધોથી શોભિત હતો; પરંતુ એ સઘળી તૃષ્ણા તથા નીજ સ્વરૂપની ઓળખ માટે હું જંગલમાં જઇ વસ્યો. ત્યાં એક સૂગળાળમાં મોહ અધાવાથી હું યોગભ્રષ્ટ થયોને સૂગળા યોગિયામાં

અવતાર લેવો પડ્યો! માયાનુ પ્રબળકેટલુ
છોંલે કે મે આ લોકની તેમજ પરનોકની
તૃષ્ણા છોડી હતી તથાપિ એ પ્રસાદો મે
ભગવાનનુ પૂજન કયુ હતુ તેના પ્રભા
વથી મૃગના અવતારમા એ મને પૂવ
જન્મની સ્મૃતી રહી હતી જેથી હરે હું
અમ ગ રહુ છું ડોઇને પણ સગ
કરતો! નથી આમ થેલા ગાડા જેવો
થઇને જગતમા વિચરુ છું દે રાજા!
રતો, સત્વ અને તમો શુભોથી વ્યારત,

અને પ્રવૃત્તિ માર્ગમા બુદ્ધાબુદ્ધા વરે
ગાયેલા ઢમોનેજ પોતાના ઈર્તવ્ય રૂપ
જાણતો આ જીવ લોકનો સઘ, જેમ
સુખની ઇચ્છાથી ડોડ વેપારી મોટી
વણુઆ લઇને ધન કમાવાની ઇચ્છાથી
વગરમા જતો હોય તેમ મ સારરૂપી
વગરમા જ્યા ત્યા ભાટ યા ઢરે છે પણ
ક્યાહી સત્ય સુખ મળતુ નથી

અપૂણ

મૂર્તિ પુજાનુ રહસ્ય

મૂર્તિપૂજા તે શુ છે? એવો પ્રશ્ન
સહજ ઉપજે છે દેવળ જ્ઞાનમાગમા
મૂર્તિપૂજા શી રીતે મલવે? આવા
પ્રશ્નો સહજ ઉઠે એ સ્વાભાવિક છે
પરંતુ જેઓ પુરાણ ભાવનાના ચથાચ
રહસ્યને મમજ્યા હોય તેવાઓને આનો
પ્રશ્ન ઉદ્ભવતો નથી વેગેપનિવદ્ધાના
પ્રતિક એવુ જે નામ આપવામા આવેલુ
છે, તે મૂર્તિનાજ અર્થમા છે મૂર્તિ એટલે
સદ્મા ચિહ્ન

અનુક ભાવના અનુક અથ, અનુક
યોજના તેનુ જે દ્રશ્ય ચિત્ર-એજ
પ્રતિક પછી તે ગમે એ પ્રકારે હોય એ
મૂર્તિપૂજા અધમ કયારે ગણાય કે ન્યારે
તે પ્રતિક રૂપે ન ગણાતા છે તેવીજ
વાસ્તવિક હોય, અને એ પ્રમાણે જો
માનવામા આવે તો એ નિસાર,

તુજ ન ગત્રી, પશુવત્ ગણાય પણ
આર્યધર્મની મૂર્તિપૂજાની ખુબી એજ
છે કે તે પ્રતિક રૂપેજ મનાય છે, એટલે
પરમાર્થ પરમ રહસ્ય રૂપ, પૂજ્ય,
શ્રીર ઉત્તમ દેવ ભાવનુ સૂચન થતુ
જણાય છે સુધારાવાળાઓ અથવા
એવ જ શી તઓ જે મૂર્તિપૂજાને અધ
મતા આપવા તૈયાર થાય છે તેઓ
મૂર્તિપૂજા તથા પુગણોનુ રહસ્ય મમજતા
નથી માત્ર પોતાનુ પાકિત્ય ડાળી
લોહોને વેમના વમળમા ગોથે ચડાવે
છે ઇશ્વર તો બ્રહ્મરૂપ અનાદિ સત્તરૂપ,
અવમય, નિરાકાર, અચિત્ય, એકજ છે
તેજ સ્પષ્ટિ રૂપે છે વિસ્તારનાર રૂપે પણ
તેજ છે સર્વ તે છે તેની બુદ્ધી બુદ્ધી
સ્થિતિઓના વર્ણન તે વેદના સ્પર્શો
છે, પુરાણની ડથાઓ કે, મદિરની
મૂર્તિઓ

માત્ર હિંદના લોકોનું મૂર્તિપૂજક છે એમ નથી, જે પાઠવીઓ આપણને મૂર્તિપૂજની અધમતા સમજાવનારા છે. તેઓ પોતે મૂર્તિપૂજક છે—તે તો કેવલ સાણસને પણ ઈશ્વર રૂપે પૂજે છે—મેરી-કાઈન્ટ, તથા ઘણા એક સાધુઓની મૂર્તિને પૂજે છે. ક્ષિગયોત્યાત્મક કોસ્ટને પૂજે છે મુસલમાનો કબરોની પુજા કરે છે શ્રીસ મીસર એ તો મૂળથીજ મૂર્તિ પૂજક હતાં. વાસ્તવિક રીતે જોતા અચિંત્ય, અવર્ણ્ય, અહાર્ણ વર્ણન કેમ થાય? અહાર્ણ વર્ણન થયું કે અહાર્ણ મટી ગયું પરંતુ મૂર્તિપૂજમાં જે ઉદ્દેશ સમાયેલો છે તે અહારના અચિંત્ય અને અવર્ણ્ય પણા અર્થેજ છે. આર્યોની મૂર્તિપૂજ છે તે પ્રતિક રૂપે છે—ધર્મ અને તત્ત્વદષ્ટી સંબંધે આર્યોબધા વિશ્વના શુદ્ધ થવાને યોગ્ય છે. વેદ અને પુરાણ તત્ત્વને નહિ સમજનારા મૂર્તિપૂજના રહસ્યને સમજતા નથી. વેદજાળના મૂર્થ અગ્નિ, પ્રજાપતિ, હિરણ્યગભિ પ્રહા, પુરુષ વગેરેની વ્યવસ્થા પુરાણોમાં કેવી રીતે કરી છે તે જોયા પછી ઇંદ્ર વરુણાદિની વ્યવસ્થા પણ નજરે આવે છે. શતકતુ એટલે સો કર્મનો કરનાર કતુનો અર્થ વેદ કાળમાં કર્મસાંજ સનાય છે. પુરાણકાળમાં કતુનો અર્થ યજ્ઞ કરવામાં આવ્યો છે. હવે ઇંદ્ર શખની વ્યુત્પત્તિ ઉપર આવીએ. હવે એટલે પ્રકાશવું. તે ઉપરથી પ્રકાશ-ત્મક અગ્નિ રૂપ હેવ ઇંદ્ર છે. ઇંદ્ર અને બલવૃત્તાદિ રાક્ષસોની કથા તે સ્પષ્ટ સર્જના કોઈક ક્રમની સંજ્ઞા છે—વિશ્વ ચક્રરૂપ મહા યજ્ઞમાં શતકર્મ કરનાર કોઈ અહ

તે ઇંદ્ર છે. એ કલ્પના વાસ્તવિક છે ન તેથી મન્વંતરે મન્વંતરે નવો ઇંદ્ર થાય તે ઘટના યશ્વર્થ છે. ઇંદ્ર તે પર્વતનો હણનાર છે, પર્વતનો લેદનાર છે. મેઘ અને ગિરિ એના પર્વતના એ અર્થ થાય છે. વિશ્વનરૂપે ઇંદ્ર મેઘનો ચીરી નાખનાર છે, તેમજ ગિરિ અર્થમાં પર્વ-તનો ચીરીનાંખનાર પણ થાય છે. અઃ કલ્પના એટલે સુધી વધી જાય છે કે પર્વતને પાંખો હતી તેઓ કડતા અને દેવતાઓને નહતા જે ઉપરથી તેમની પાંખો કાંપી નાંખી તેમને સ્થિર કર્યા આ કલ્પના માત્ર શું કલ્પનાજ છે? સ્પષ્ટ સર્જનો કેમ તપાસતાં સમજાય છે કે જે અકાલિ સ્થિર થયાં છે તે સર્વ સૂળમાં તો ધૂમકેતુ એટલે પૃષ્ઠીયા તારા રૂપજ હતાં—હોડતા પર્વત જ હતા તેમની પાંખો કાંપી નાંખી ઇંદ્રે સ્થિર કર્યા એ સંકલતા સુચરિત જણાય છે.

એજ રીતે બુધ, શુક્ર, બ્રહ્મપત્યાદિ શુદ્ધો, તેમજ દેવદાનવોનું શરૂપક એ સર્વને સ્પષ્ટ અને મહુખ્ય સ્પષ્ટ તથા એવી શુભ વિદ્યા સાથે સંબંધ વાગે છે. ને તે તે વિષયોની કથા શુભ રહસ્યનીજ બોધક છે. આ રીતે શુભ રહસ્ય ન સમજાય તો પુરાણો. માત્ર કથા રૂપે જ સમજાય પણ તેમાં જે શુભ રહસ્ય સમાયેલું છે તે તેમાં ઉંડા ઉત્તરો સિવાય કદી ન સમજાય. મહાત્મા વ્યાસની અગાધ બુદ્ધિની પેટી બોલવાને વિવેકની કુંચી જેને મળી નથી તેઓ ઉપર ઉપરથી જોતાં સર્વ ગપાટા જ સમજે છે.

(અપૂર્ણ)

હક પચીસી

ચરણાકૃષ્ણ ૮૬

- ૧ - દાન ન રેડશ તોએ આવે, પણ પર હુઝમા ગેટેા ધાલે,
જનમા જમ રૂપે હુ ખદાઈ, હર અળહક નવ કરશો માફ ૧
- ૨ - વાજળી હક જેના જે જેવા, દેવા હોય હુધે ધગી દેવા,
તેમા નવ કરવી હુચ્ચાઈ, હર અળહક નવ કરશો માફ ૨
- ૩ - લાં નાણા કાઢે દેવાણુ, કપાળ કીધુ ટીલુ ગણુ,
શુ કરશે તે ગગા નાહી, હર અળહક નવ કરશો માફ ૩
- ૪ - હુ માખાપ તણા માથે છે, કુટુ બ કળીલો હુ સાથે છે,
કેમ જવુ ત્યાથી વહુટાઈ હર અળહક નવ કરશો માફ ૪
- ૫ - ખાઈ ન કોનુ થાઈશ રાંછ, ખવરાવી ખુશ થાવ સદાછ,
તો શેલે સાચી પટલાઈ, હક અળહક નવ કરશો માફ ૫
- ૬ - વિશ્વાસે સોખ્યા બહુ નાણા આબ્યે લેવા યથા અબણ્યા,
તે શુ નહિ બલે જહુરાઈ, હર અળહક નવ કરશો માફ ૬
- ૭ - ઝટ્ટી નીચે બાણી સારે, વહુઈવટમાહી જણાય નકારે,
નહિ ઝટ્ટી તે બણ્ય ઝસાઈ, હક અળહક નવ કરશો માફ ૭
- ૮ - હિમાબ કરવા મેઠો ન્યા, ભલ હુખાવે છતમા ક્યારે,
એશુ સાચી કરી કમાઈ, હક અળહક નવ કરશો માફ ૮
- ૯ - ગરીબ ઘાટી પગાર માગે, ત્યારે પણ બડબડવા લાગે,
દેવા સમે કરે ડાડાઈ, હક અળહક નવ કરશો માફ ૯
- ૧૦ - ધમને નામે ફડ કરે છે, ઘર પોતાના ખૂબ ભરે છે,
કિમિયાગરથી અધિ-કગાર, હક અળહક નવ કરશો માફ ૧૦
- ૧૧ - બુલમીના બુલમી તે બલેા, હુઝમા નાખે મોટો પહાણુ,
ખરા વખતમા જશે ખવાડ, હક અળહક નવ કરશો માફ ૧૧
- ૧૨ - ચોર પિઠારાથી તે લુડો, ખાડો ખોટો પડવા ઉડો,
દારૂણુ હુ ખમા જશે દખાઈ, હક અળહક નવ કરશો માફ ૧૨
- ૧૩ - પૂલણ ફટકે કા પૂલાઈ, ચુલે ચડશે નો ચતુરાઈ,
ઘાટ જશે ઘનનાજ ઘડાઈ, હક અળહક નવ કરશો માફ ૧૩

રાજા થઈ રેયત હું લઉં, સુદૃઢ રાજ સમૂળ વણુટે;
 ચૈપુરુષ કરતાં છે ન અહુર્ધ, હક અળહક નવ કરશો માઈ ૧૪
 હુંહું હાસલ થોડું લાગે, તો પણ હુંકનો નશ જગ મગે;
 હુંકની કીર્તિ રહે ગજાઈ, હક અળહક નવ કરશો માઈ ૧૫
 હુંક યોદો ને હુંકુ' ખ મોં, હુંક આલો; હુંક મારગ જાએ,
 હુંક હિલુ કામ કરેજ સવાઈ, હક અળહક નવ કરશો માઈ. ૧૬
 વણુ હુંક કરનાર; વણુ મ્હોતે, સુવા હુગાઈ લેને પોતે;
 ધામ ધરા ધન ગયાં હૂંટાઈ, હક અળહક નવ કરશો માઈ ૧૭
 મોંટો પણ વણુ હુંકી છોટો, છોટો છતના હુંકી મોંટો,
 વણુ હુંકની વાતો વંકાઈ. હક અળહક નવ કરશો માઈ. ૧૮
 હુંક ખ.છ જગમાંજા જમાવો, વણુ હુંક ખાઈ નાહી રમાવો;
 સમજો વાત વહી છે ડાહી, હક અળહક નવ કરશો માઈ ૧૯
 હુંક મારગમાં હોંશિ આલો, વણુ હુંકમાં માથું નવ ધાલો;
 હુંકની વસ્તુ ગણો સવાઈ, હક અળહક નવ કરશો માઈ ૨૦
 હુંક આદ્યા જગમાં સુખ પામ્યા, વણુ હુંક વાળા હુઃખમાં વામ્યા;
 હુંકને આંગણ હોય વધાઈ, હક અળહક નવ કરશો માઈ. ૨૧
 હુંક ઉપર પ્રહાંડ કરે છે, હુંક ઉપર સાગર વિચરે છે.
 હુંકમાં દીસે છે પ્રભુતાઈ, હક અળહક નવ કરશો માઈ. ૨૨
 હુંક આદ્યો તે હરદમ છુત્યો, વણુ હુંક વાળો વેશ વણુત્યો,
 જગ જાહેર કરે હુંકાઈ, હક અળહક નવ કરશો માઈ. ૨૩
 હુંકમાં હરિ હમેશાં રાછ, હુંકમાં જશ જગ રેશે જાછ,
 છત જાશે ઝાઝી છલકાઈ, હક અળહક નવ કરશો માઈ ૨૪
 હુંકને અણહુંકનો કરનારો, જરૂર જાણો જગહુટારો;
 તે સગવાન જશે જયઝાઈ, હક અળહક નવ કરશો માઈ. ૨૫

आर्यधर्मप्रकाश

पुस्तक ३४ मु]

अभिन स १९५०

[अरु १० मा

यतो धर्मस्ततो जय

मनने उपदेश

मन तु भग लेने प्रभ नाम,
काई आखर माने काम

मोक्षया माया जाल छे,
जगनी जुठा मोत
आशा हरिमा राख, ए
भक्ति पगनी रीत
पत्नी पितरमाथी उड,
चई बिम् रसमा तु घड
जीविना धार,
मुक्तिनो पार,

के पामु सत्वर स्वर्गनो मार

કૌરવોની સભામાં ઓઢુળ વણિ.

(ન્યા અંકનાં પૃષ્ઠ ૨૦૫ થી ચાલુ.)

દુર્યોધન કોણ છે તે તમે જાણો છો ? તેની સહાયતામાં કોણ છે તે તમે જાણો છો ? તે કેવો દ્રઢ પ્રતિજ્ઞ છે તે જાણો છો ? પૃથ્વી ડગે, મેરુ ચળે અને અનેક પ્રહારોનો પ્રલય શ્રદ્ધ જાય પણ પાંડવોને કદાપિ સોયની તિક્ષણ અણીથી વિધાય તેટલી જમીન પણ દુર્યોધન આપવાનો નથી. તમારા છળ કપટના દાવ દુર્યોધન સારી રીતે જાણે છે. તમે વણિએ આવ્યા છો તેમાં તમારો શો હેતુ સમાજેલો છે તે શું દુર્યોધન નથી જાણતો ? તમે પોતે ન્યાયી છો અને નિષ્પક્ષપાતી છો એમ દેખાડવા ઘણુએ મથન કરે છે તે અમારી સભાના વિદુરજી જેવા કેટલાક ભોળા માણસો તથા અમારા પિતા ધૃતરાષ્ટ્ર જેવા સમજે અને તમારી જાળમાં દ્રસાય પરંતુ દુર્યોધન કે જેની સહાયતામાં મહાવીર કર્ણ, દુઃશાસન અને શકુની છે તેને લય કાનો ? એ તમારા જેવા ચઢદ લાખને પાખમાં લઈને હરે. તમારી કશી આતુરી, તેની આગળ છુપી ન રહે. શીશુપાળનો છવ લેવાય, નહિ કે દુર્યોધનનો ! શીશુપાળનાં વચન યાદ છે ? યાદ ન હોય તો યાદ કરે ! જ્યાં ત્યાં પણ ખોલાવ્યા ને પણ તેડ્યા જવું એ તમારો જાતી સ્વભાવ છે. તમે ઉંચ નીચની પરીક્ષા જાણતા નથી, માત્ર

તમારા ઉંપર જરા પ્રેમ દર્શાવ્યો કે તમે ગાંડાવેલા ! પાંડવોમાં એવું તમોએ શું જોયું છે કે, તેની તરફના થઈને અમારી સાથે વાક્યુદ્ધ કરવા આવ્યા છો ? પણ એમજ થવું જોઈએ, એમજ હોવું જોઈએ કારણ ગાયો આરતારમાં કેટલી ખુદ્ધિ હોય ? જ્યાં ત્યાં દગા ફટકા અને દાવપેચની રમતો રમી તમે ઘણાં પ્રાણ લીધાં છે. ઘણાને દ્રસાવ્યા છે, તે પ્રમાણે અમારી સાથે પણ કરવા આવ્યા છો, અને એ પણ હું નિશ્ચયપૂર્વક કહું છું કે પાંડવોને ભમાવનાર અને દુઃખના દાવાનળમાં હોમાવનાર પણ તમે પોતેજ છો. જો પાંડવોને ખોટો પાનો તમે ન અડાવતા હોત તો કદાપિ પાંડવો આટલા હઠમાં રહ્યા ન હોત. યુધિષ્ઠિરાદિ સર્વે અમારી ચરણસેવામાં નિત્ય હાજર હોત અને અમારો આપેલો ખટકો ચોટલો ખાતા હોત; પણ આ તો આખાની લાલચે તમે તેનું સર્વસ્વ છુટાવા તૈયાર થયા છો ! તમે જ્યારે ત્યારે પાંડવોનાં બળનાં બાણો કુંકયાં કરે છે પાંડવોનું એવું બળ એમ ક્યારે પણ જોયું નથી. ગર્ભવ સાથેના અને વિનંતના યુદ્ધમાં અમારી હારથી પાંડવો કુલાતા હોય તો એમાં પણ પાંડવોની આગે પાટા ધાંધી તમેજ તેઓને કુવામાં

ઉતારો છો એમ સમજાય છે કારણ
ગધર્વ સાચેનુ યુદ્ધ અને વિરાટનુ યુદ્ધ
તે શુ સામ્રાજ્ય પદ ધારણ કરનાર
દુર્યોધનની શુ લડાય રીતી કૃતિ હતી ?
એ સાધારણ જનાવોને લડાઈ કે યુદ્ધનો
ખેલ જોડવો એજ પાડવોનાં જળની
સાળીતી દશાવે છે ! તમે જાણતા હશે
કે અમે સર્વ રીતે કુશળ છીએ અમે
એકજ લોહીના ૧૦૦ ભાઈઓ છીએ
અમોને મો'ટા મો'ટા રાજાઓની સહા
યતા છે અખટ ધનુષ્યબાણ અને મહા
રથીઓથી અમાડ સૈય પ્રપૂણ છે
ધનધાન્યાદિક તેમજ યુદ્ધનો ઢશી સામ
ગ્રીની અમારી પાસે ખોટ નથી તેની
સામે પાડવોને લડાઈમા ઉતારવાનુ
તમોએ જે પગલુ ભયુ છે તે ખરે !
મારા અત કરણમા દયા ઉપજાવે એવુ
છે ! એ પામર પાડવોને ચાચડની માફક
દુર્યોધન ચોળી નાખવા સર્વ રીતે તૈયાર
છે તમારા જળ ઉપર પાડવો ઝડપતા
હશે તો તે ઝાઝવાના જળ ઉપર જીવીત
ટકાવવાની આશા જેવુ છે પણ હે
શ્રીકૃષ્ણ ! જેનુ મૃત્યુ નજીકમા આવ્યુ
હોય તેને રૂઢા વિચાર સૂજતા નથી
જ્ઞાએ માર્ગ મળતો નથી ! ભવા પડેલા
ભાગ્યહિણને ભોમિયા પણ આધજાજ
મળે છે બિચારા પાડવો ! આજે ખાર
ખાર વરસથી વનમા રજળે છે ભા'કે છે
જેણે વનવાસમા સવ રીતે પોતાનુ સર્વ
શુમાન્યુ છે તેને હવે હસ્તીનાપુરના
રાજ્યમા અધ ભાગની લાલન ! અને તે
વળી દુર્યોધન પાસેથી ? શ્રીકૃષ્ણ દાવ
તો ઠીક રચ્યો છે ! દુર્યોધનને અને તેની

સભાને આમ, દામ, લેદ અને દરના
માર્ગી તમોએ સમજાવવાનો જે માગ
અખતિયાર કર્યો છે તેમા કશે માર્ગ
ખડવોના હીતનો નથી કારણ તમારી
સમજ અને કાપિ પણ સ્વીકારીએ
એમ તથી તેમ ઢૌરવની સભાના વીર
પુરુષો જાણુ ખારસ જેવા ભીખારી
નથી કે તેમા પણ તમારી યુક્તિ પ્રયુક્તિ
ચાલી શકે ! તેમ હુ પોતે દુર્યોધન
અમારા પોતાના સહાયકો કણ, દુશા
શન અને શત્રુની જેવા તેમજ આ
સભાના મુખ્ય મુખ્ય મહારથીઓ એવા
ભોળા ભટાકા નથી કે તમારી લેદભરેલી
વાણીને ન સમજી શકે ? અને યુદ્ધમા
તો અમે પાડવોની મીટી દાણોદાણુ
કરવાને શક્તિમત છીએ તો પછી
અમે શા કારણથી તમારી વણિ ઉમર
ધ્યાન આપીએ ? અમારા પિતા તો
વૃદ્ધ થયા છે અને તેવાજ બીજા અમારી
સભાના વૃધો કે જેની બુદ્ધિ વૃદ્ધાવસ્થાને
હીધે દિનપ્રતિદિન ક્ષીણ થતી ચાલી છે
એવાઓ તરદથી પાડવો માથે વણિ
કરવા માટે અમારા જીપર દબાણ કર
વામા આવે છે પરતુ તેઓ સવની
મહેનત વ્યર્થ છે દુર્યાધન કોઇના કાલા
વાલા કે કોઇના પ્રચડ ભયથી કદાપિ
પોતાના નિશ્ચય કરેલા વિચારમા ઢગે
એવો નથી જેની તેની આડી અવળી
મદદથી પાડવો રાખા ઝાઝવાનો વિચાર
કરતા હશે પણ આખરે તેઓ રણુરા
નામા પોઠવાનાજ ! દુર્યોધન અભય
છે કારણ ઠણ જેવા તેની પાસે અનેક
મહારથીઓ છે વણિ કરવા તમો આવ્યા

છો એજ પાંડવાની અને તમારી હીરતા બતાવે છે ! ક્ષત્રીયને વણિ શી ? રણમાં મનુષ્ય બાણથીજ ક્ષત્રીયની વણિ હોઈ શકે. નહિ કે આમ કાલાવાલા અથવા બુઠ્ઠાં દબાણથી, મને લાગે છે કે પાંડવોના સલાહકાર કેઈ સમજી માણસો નથી જ્યાં ત્યાંથી લેળા થએલા અને ઘણે લાગે તમારા જેવાજ છે. તમે વણિમાં સમજેજો શું ? દાવપેચ અને યુક્તિ પ્રયુક્તિ તો દુર્યોધનનીજ. કશું કહી ચતાવવાની જરૂર નથી એ તો આપોઆપ સમજી શકાય એવું છે કે પાંડવોનું સર્વસ્વ હીનવી લેવામાં અમારા દાવપેચ અકસીરજ છે. અને એ સર્વ કરવા છતાં અમે અમારો એમાં કશો પણ અપરાધ ભેઈ શકતા નથી. કારણ એ તો બલિયાના બે લાગ. અમેજો કાંઈ પાંડવોને ઘોળે દહાડે એમના એમ છુટી લીધા નથી. ભુગાર 'રમવા આવ્યા અને તેમાં ગમે તેમ પણ તેઓ હાર્યા અને તેઓને પોતાનું સર્વસ્વ શુભાવી વનવાસ લોગવવો પડ્યો એમાં હું અમારી કોઈપણ બતની કરૂંર ભેઈ શકતો નથી. માટે હે શ્રી કૃષ્ણ તમે તમારી આગરમાં જ્યાંથી આવ્યા હોય ત્યાં પાછાં પધારો. તમે મા'રા બોલનો એક પણ હુદીયો આપી શકનાર નથી !

તે પછી શ્રી કૃષ્ણસિંહ નાદથી બોલ્યા—હે દુર્યોધન ! સાંભળ.

એ હદિયો અત્યારે હવે તારે ગળે નહિજ ઉતરે. એ તો ત્યારે અર્જુનના ગાંઠીવનો ટંકાર થશે ત્યારેજ સર્વ

હદિયો આપોઆપ તારે ગળે ઉતરી જશે ! તું અત્યારે તારા બળની જે ડંકસો મારે છે એજ સૂચવે છે કે તું મોઢેથીજ વાઘ જેવો છે બાકી હૃદય તો બકરીના જેવું છે. હુદીલાઇનો અને રાજ્ય લોભનો શુણ તારામાં એવડો મો'ટો છે કે તું કદાપી સીધી વાતે સમજનાર નથી ! તારી આંખે અભિમાનના પાટા બધાયા છે, તારા હૃદયમાં લોભનો અધકાર છવાયો છે. તારા કાનના પડદા તારા ખુશામતીઆઓની સ્તુતિના અવાજથી ફાટી ગયા છે ! તારું શરીર, પાંડવોનાં કષ્ટ ભેઈ 'પૂદ્યું' છે. અને તું સર્વને ત્રાસ આપતો મોઢેથી વાઘ જેવો ડોળ સર્વને બતાવે છે ! પરંતુ હે લીર ! તું નકકી સમજ કે અંદરનું સત્ત્વ તારું નિર્માલ્ય 'અર્ધ ગયું' છે. પવિત્ર આત્માને તે ધર્મ્યાના પટમાં એવો રાખ્યો છે કે શુદ્ધ ચિત્તન્યના ખરા સ્વરૂપને તું બાણી શકતો નથી; આત્મમાન, આત્મ સુખ, અને પાંડવો પ્રત્યેની ધર્મ્યામાં તું ખરા ધર્મને વિસરી ગયોછ ! હે દુર્યોધન ! તું એવો વખત ભેઈશ કે જે વખતે તારી આ સર્વ ખુમારી ગોવાઈ ગઈ હશે ! તારો સર્વ ગર્વ ગળી ગયો હશે ? હશે તું રાંકે જેવો પાંડવોને સર્વસ્વ આપી દેવા તયાર થએલો ! અરે દુર્યોધન ! શું તું એ નથી બાણતો કે અર્જુનના ગાંઠીવ આગળ તારા હાડા ગગડી જશે ! લીમની ગદ્દા આગળ તારા ગાત્ર શિથીળ થઈ જશે ગળી જશે ! શું તારા હૃદયના કોઈએક ઉંડા પ્રદેશમાં એવો સંચાર નથી થતો

મૂર્તિ પુજાનુ રહસ્ય

મૂર્તિપૂજા માત્ર પાંચદશ તરફના પાન
અર્થે છે માત્ર ચિન્હ છે વેદમા મૂર્તિ
પુન છે કે નહિ તે એક પ્રશ્ન છે—તેના
સુતો ને તેમાના દેવો એ જ્યાં મૂર્તિ
રૂપજ છે, કેમકે પારમાયિક સત્ નથી
પ્રતિકોપાસના રૂપે પણ દેવાદિને ઉપનિ
પનોમા માન્યા છે તે પણ મૂર્તિપૂજાજ
છે પાણિનીય આચાર્યની અઠાધ્યાયી
સ્વાધ્ય તે વખતે તો પાપાણાદિની મૂર્તિ
હાલમા આપણે પૂજાએ છીએ તેવી
પૂજાની હોવી જોઈએ એમ સમજાવે છે
યોગાદિ શાસ્ત્રની પ્રવૃત્તિ થતા મૂર્તિની
અપેક્ષા સહજ ઉભી થાય છે કારણ કે
તેમ ક્યા સિવાય યાન મલવતુ નથી હોય
યોગાનુશાસન ક્રન્તા-અનાદિથી ચાલેલા
યોગશાસ્ત્રનો કતા ઇ સ પૂર્વે પ્રથમ
શતકમા થયા એમ મનાય છે તો મૂર્તિ
પૂજા કેટલી જાધી પ્રચીન હોવી જોઈએ
કેાઈ પણ રીતથી વિચારતા માલમ
પડશે કે મૂર્તિ રૂપી પ્રતીક પૂજા
જહુ સહમ બુદ્ધિ કૃત પરમ રહસ્ય છે
ને વાસ્તવિક છે ગમે તેટલા દેવ હોય,
મૂર્તિ હોય, તેથી બ્રહ્મરૂપ પરમે
પાસનામા નિતા ત અસ્ત આયત્વને હાની
નથી તેમા તેની કિર્તિજ છે શ્રીમદ્ભાગ
વતમા કહ્યું છે તે યથાવજ છે—
આકાશાત્પતિત તોયે યથા ગચ્છતિ
સાગર। સવ દેવ નમસ્કાર કદાચ
મતિ ગચ્છતિ ॥

નારાયણ—નારા જળમા સુનેવા તેજ
પરમપુરુષ કેશવ—ફ એટલે જળમા શવ
એમ્ને સુતેલા તેજ કેશવ

આટલું સમજતા પછી પણ
આપણે આગળ ચાલીએ જેથી મૂર્તિપૂજા
નું રહસ્ય વધુ સમજાશે પ્રાચીન વ્યવ
સ્થામા જે શ્રી ત અને દમાર્ત આચાર
છે તેમા પુરાણોના સમય પછી તાત્ત્વિક
અને પૌરાણિક આચાર ઉમેરાયા છે એ
આચારોને ટેવળ જડ મદ્દાથી પાઠવામા
આવે તો નિરથક રૂપ જણાય એ મજબૂત
છે અને તે વહેમરૂપ પણ મનાય પણ
જો તેમનું યથાથ તત્વ વિચારવામા આવે
તો તે પરમ માર્ગ લઈ જનારા
છે શ્રોત દમાર્ત મસ્કારો ઉપરાંત
નત ઉપોપણાદિ, જેમ યોગમા
માથી પુરાણદ્વારા આવિલાવ પામ્યા છે
તેમ પ્રાચીન યજ્ઞાદિને બે આમા ય
હોમ હવનાદિ તત્ત્વોદાર વિસ્તર્યા છે
કેાઈ કેકાણે વામમાર્ગીના શાસ્ત્રોના
આચાર પણ પેમી યા છે અતિ
પુરાણાદિ દેવતાકે તો તાત્ત્વિક વિચારના
ભાર છે અને તે જો ત્રિપેન્ડિથી
સમજવામા આવે તો તેમા જહુ રહસ્ય
સમાએણુ હોય છે કૃષ્ણ યજુષઃ લગ
ભગ તાત્ત્વિક છે વિવિધ પ્રકારના યન
તથા ઇંદ્રીઓની ભરપૂર છે આ
ઉપરથી અષ્ટ સમજાશે કે તત્ત્વોની

ઉત્પત્તિ પણ પ્રાચીન છે. યજ્ઞાદિમાં યદ્યાપિ પણ અગ્નિ પુળ રહી છે ને વૈદિકમંત્રોથીજ અગ્નિનું આવાહન થાય છે, યજ્ઞના કુંડની આકૃતિ તે તાંત્રિકજ છે ગ્રહશાંત્યાદિના ના'ના' ના'ના યજ્ઞો તે કેવળ તાંત્રિક છે તંત્રોમાં જે વ્યવસ્થા રાખેલી છે તે યોગ રહસ્યને વિચારીને જ હોય છે. વેદીમાત્ર ચતુષ્કોણ થાય છે—પૃષ્ઠ સ્પષ્ટરૂપ મંગળમય બ્રહ્મા ચતુર્ભુજ છે. તેની સમજ આ ઉપરથી આપોઆપ સમજાશે. બચારા સુધારાવાળા એ રહસ્ય ને સમજે શું, સ્વામી શ્રી હયાનંદ સસ્વતીનું કહેવુંએવું હતું કે યજ્ઞો તો માત્ર હવા શુદ્ધિનેજ અર્થે છે. યજ્ઞની વેદી તો ભૂમિતી નો અભ્યાસ ભૂદ્ધી ન જવાય તેટલા માટે છે ! અમારા પાશ્ચાત્ય પંડિતો પણ પુરાણોની વાતોને એવાજ અર્થમાં ઉઠાવી અમારા જગત માત્રના ગુરૂરૂપ આર્ય મહર્ષિઓની બુદ્ધિની હાંસી કરવા તત્પર થાય છે. તેમનાં પુરાણોને ગપાષ્ટિક ગોળામાં ગણી કાઢે છે, તેમના યજ્ઞના રહસ્યમાં તેમના શબ્દોની શક્તિમાં અને તેમની સ્તુતિ પુળની સૂક્ષ્મ રહસ્ય ભરેલી ખુળીને આ બાપડા સમજતા નથી અને કા'પણ કો'ણી પોતાનું મિથ્યા પાંડિત્ય દુનિયાંને બતાવવા બહાર પડે છે !

ચતુષ્કોણ એજ આનંદનું મંગળનું ચિન્હ છે; તેમજ શતચંડ્યાદિ યજ્ઞો પણ તાંત્રિક છે. તેમા તો સ્પષ્ટ રીતે યોનિરૂપ કુંડ વિહિત છે. હિ, ક્લિ, ચં, વં, આ બીજ પણ તાંત્રિકજ છે. જે જે તત્ત્વદ્વારા

સિદ્ધિ ઇષ્ટ છે તે તે તત્ત્વરૂપ દેવતાના આવાહનાર્થે ચેળેલાં છે. પણ હા! હાલ તેનું રહસ્ય યથાર્થ ન સમજતાં આર્ય મહર્ષિઓને એવકુદ્ધમાં ગણી પોતે અંગરેજ હવા મગજમાં ધાલીને પોતાનું કહાપણ કો'ળવા બહાર પડે છે મંત્રાક્ષરની સંગતિનું પ્રવલ્લ, મંત્રોચ્ચારની પદ્ધતિનો હયયોગ, એ સર્વમાં સૂક્ષ્મ રહસ્ય સમાએલું છે ને જો યથાર્થ સમજાય તો સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. આમાં આટલું બરાબર યાદ રાખવાનું છે કે, જે જે સ્થળે માસ મંદિરાનો ઉપયોગ થાય છે. તે બધો તંત્રવિધિ વામી છે. ને તે માત્ર નરકનોજ માર્ગ છે. છતાં શુદ્ધ તાંત્રિકમાં પણ વામી મંત્રો પણ કોઈક ઠેકાણે પેસી ગયા છે.

નિત્ય બ્રહ્મચરણનેજ તપાસતાં જાણાય છે કે આચમન, પ્રાણાયામ, ન્યાસ અને ધ્યાન, એટલાં અંગ યોગમાંથી મળ્યાં છે. શિખા બંધનનો મંત્ર તથા કદ્ વપદ્ એ મંત્રો તાંત્રિક છે. આ બધું સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિથી અને વિવેક બુદ્ધિથી વિચાર કરનારને સહજ થાય છે. શિખાબંધનનો મંત્ર તો વામીજ છે. પણ પ્રણવ ધ્યાનના મંત્રો ગાયત્ર્યાદિ શ્રાવ્ય છે. આ સર્વ જોતા એમાં પ્રતિકસંજ્ઞા, ચિન્હનો ભાસ છે. એજ મૂર્તિપૂળ મૂર્તિપૂળનું રહસ્ય હાલ સમજવામાં આવતું નથી તેથી તેમજ એ ભક્તિમાં જડશ્રદ્ધાવાળા માણસો એટલી મર્યાદામાંથી આગળ વિશાળ ક્ષેત્રમાં જવાનો પ્રયાસ કરતા નથી, જેથી મૂર્તિપૂળ વિશેષ વિવેચનને યાત્ર થાય છે.

મૂર્તિપૂજા એ તો પ્રતિક છે, ચિન્હ છે, મજા છે એકઠે એટલી દસ સુધીના આક છે એટલી દસ સુધીના આક આવડયા પછી ગુણાકાર, ભાગાકાર, વગ મૂળ, ઘનમૂળ વગેરેના મો'ટા મો'ટા દાખ લાગ્યા કરી શકાય છે અને તે કરતા પણ ગણિત વિદ્યામાં આગળ જઈ શકાય છે પણ એ રહસ્ય ન સમજતા એકથી દસ સુધીના ગાઠ બાધીને એમી રહો તો ગણિત વિદ્યામાં કદાપિ પારગત ન થાય વાચનાર ! સમજવાનું એ કે એ મૂર્તિપૂજા દ્વારા આગળ વધી જવું જોઈએ મનુષ્યજ મની સાથકતા થવા માટે તેમજ

જન્મ મરણના ચક્રમાંથી છુટવા સારું એ મૂર્તિપૂજાદ્વારા ઉચ્ચ માર્ગપર ચલી જવું જોઈએ, નહિ કે એમાને એમાં ગોથાન બાધા કરવા ! એ પ્રતિક-મૂર્તિપૂજા ઉપરથી માનસિક પૂજા ઉપર ચાલુ જવું જોઈએ ને તેમાંથી આગળ વધતા સર્વ ભુત પ્રાણીમાં ઈશ્વર છે જગતમાં ઈશ્વર, ને ઈશ્વરમાં જગત એ યથાથ સમજાવું જોઈએ એમ જો પગથિએ ચડ્યો જાય તોજ જીવાત્મા પોતાના સ્વરૂપને જાણી ગે-તોજ સુખ તથા શંકે

અપૂજ્ય

પ્રાર્થના

પ્રભૂ તુજ ચરણ શરણ વસાવે ।
કૃપા કરી અભે પદ આપે ।

પ્રભ ૦

તીમીરને દાળો જ્યોતિ ઉત્તરો ।
અનાન થઈ ઉધારો ।

પ્રભૂ ૦

ત્રિવિધ તાપ તપાવે જગતને ।
ગિણી જ્યોત્સ્ના વહાવે
અગમનો ભે જતાવે ।

પ્રભૂ ૦

ઉદય નજરમાં આકાશ વિશાળ ।
વિરાટની આબી રાવે ।
પ્રભૂ તુજ ચરણ શરણ વસાવે ।

આર્ય દર્શનોનું સ્વરૂપ.

સત્યજ્ઞાન એટલે શું? એજ જાણવાની મનુષ્ય માત્રને જરૂર છે કે જે જાણ્યા પછી કંઈ પણ જાણવાનું, કરવાનું, જોવાનું કે સમજવાનું રહેતું નથી. આપણે પણ તે સત્યજ્ઞાનની જોગ કરવા અર્થે આપણાં દર્શનો તરફ દ્રષ્ટિ કરીએ. એ દર્શનોના પર્યાય રૂપે તત્ત્વદષ્ટિ, સમ્યાદર્શન, દર્શન વગેરે શબ્દોના અર્થ યથાર્થ રીતે જાણ્યા પછી આગળ વધવાનું કીક પડશે.

તત્ત્વએ શબ્દ તત્ અને ત્વ પ્રત્યયનો બનેલો છે. તત્ એ ત્રીજા પુરૂષનું એકવચન, નપુંસક, સર્વનામ છે. એ ત્રીજા વસ્તુનું વાચક છે. કહેનાર અને સાંભળનારથી એ જુદું જ છે. એટલે તેની જાતિ ગમે તે હો પણ તે વસ્તુ પોતે શું છે તેને ઉદ્દેશીને પ્રવર્તે છે. ત્વ ભાવ વાચક પ્રત્યય છે એટલે એ વસ્તુનું તે વસ્તુરૂપે હોવા પણ એવો ભાવ જતાવે છે. ત્યારે જે વસ્તુપદાર્થ સંભવ ઇત્યાદિ જણાય છે તે જેવા છે તેવાજ છે કે નહિ, તેમનું સ્વરૂપ કેવું છે, તે યથાર્થ શું છે એનું નામ તત્ત્વ

દૃષ્ટિ, દર્શન; એ બધા એકજ અર્થના વાચક શબ્દ છે. દશ એટલે જોવું જાણવું એ ધાતુ ઉપરથી થયેલા છે—તત્ત્વદષ્ટિ એટલે તત્ત્વ જાણવું, અને વસ્તુ માત્રનું ‘ખરેખર’ રૂપ જાણવું તે સમ્યાદર્શન.

એ પ્રમાણે તત્ત્વદષ્ટિ, સમ્ય । દર્શન અને દર્શન એ ત્રણે શબ્દો એકજ અર્થના વાચક છે અને આ વિશ્વચક્રનાં અનેક પદાર્થ, સંભવ આદિના યથાર્થ જ્ઞાનને સૂચવે છે.

સુખ દુઃખાદિ જેજે રચના જોવામાં આવે છે, આ વિશ્વચક્ર જે અપ ટપામર્ગમાં ફરે છે અને જે આપણે જોઈએ છીએ, અનુભવીએ છીએ તે સર્વનું સ્વરૂપ કંઈ બીજું જાતનું છે કે એ બધું અકસ્માતજ ગમે તેમ બન્યાં જાય છે કે એના કોઈ કાર્ય કારણરૂપ નિયમો છે એ જાણવું અવશ્યનું છે કારણ કે એ નિયમોને અનુસરી સુખદુઃખ ટાળવાનું બની શકે.

હવે છેટ મૂળ તરફ દ્રષ્ટિ કરતા વસ્તુ સંભવાદિને મૂળ મનુષ્યો જીવારે પાણીની વિચારે છે ને દેવ અસુરાદિરૂપે વિશ્વની વ્યવસ્થામાની યજ્ઞયાગાદિ કર્મ પ્રવૃત્તિથી સુખ સાધવા જાય છે. વળી મનુષ્યને પ્રત્ય, દર્શન કરવાની શક્તિ છે તેથી તે પોતે ફરેલા વિચારનો પણ ફરી વિચાર કરે છે અને તે વિચાર કરનાર મન—આત્મા તે ઉપર પણ વિચાર કરે છે. એટલે જે વિશ્વચક્રને દેવાદિરૂપે થયેલો તેનેજ યથાર્થ સ્વરૂપે જોવાનો પ્રયત્ન કરે છે. એજ નિર્ણયદ્વારા કાર્ય કારણના નિયમોનો સંગ્રહ થાય છે.

આ પ્રમાણે થતા દેવાદિભાવના અને દર્શન, ઉભયનો વ્યવહાર આવ્યો

જાય છે એ જ ને વ્યવહારમાં દર્શનનો પ્રવાહ દેવાદિભાવના રૂપ તટની મથા ને ધીમે ધીમે ડોતરી ડોતરી પોતાને માટે વધારે જગો ઠરતો ચાલે છે એક તરફથી કર્મ-ચનાદિગ્ને માર્ગ અને બીજી તરફ જ્ઞાન-દર્શનનો માર્ગ કર્મમાર્ગને દબાવીને આગળ વધતો જાય છે, પોતાની પ્રધાનતા સ્થાપતો ચાલે છે જેમ જેમ તત્ત્વદૃષ્ટિનો પ્રવાહ વધતો જાય છે તેમ તેમ દેવાદિભાવના વધુ ને વધુ દબાતી જાય છે દેવાદિભાવના-અથવા પુરાણ ભાવના કર્મમાર્ગે સુખને શોધે છે, અને તત્ત્વદૃષ્ટિ જ્ઞાનમાર્ગે સુખ શોધે છે એ બે માગના સુખના સ્વરૂપ પણ જુદા જાય છે પરંતુ પુરાણભાવના ઉપર સર્વ તત્ત્વદૃષ્ટિનું પ્રણાલય હોય છે વિચારવાનને તો તત્ત્વદૃષ્ટિના માગમાજ સંતોષ મળે છે આમ છે જના પુરાણ ભાવનાનું લક્ષ્ય તત્ત્વદૃષ્ટિ તરફ જ છે, અને તેથી દર્શનો શ્રોત સ્માર્ત ધર્મના નિયામક છે એમ કહેવામાં ઢશી અતિ શયોક્તિ નથી આયધર્મની એજ મહત્તા છે કે તે ગમે એ દેવને પૂજવા લગવા છતાં બ્રહ્મજ્ઞાનથીજ મોક્ષ, પોતાનો દેવ તેજ બ્રહ્મ, એમ ઉપનિષદાના માગને દર્શનને સનદા મુખ્ય માને છે આયદેગ જે ઉત્કૃષ્ટ સુખને ભોગવી શકે છે તેનું કારણ એ કે તત્ત્વદૃષ્ટિ અને પુરાણભાવના એ બંને આયાવર્તમાં સંગી બેનોની માફક પ્રવત્યા છે

આય લોકો ધણા દેવોને માનનારા હતા એકેશ્વરનેજ માનનારા પૂજનારા

છે, તેથી દુનિયાની બીજી ડોઘપણુ એકેશ્વર માનનારી પ્રજા ઠરતા આય પ્રત વધારે એ માત્રા સુખ સંતોષ ભોગવી શકી છે પ્રો હૃદયનીએ તો ધમ અને તત્ત્વજ્ઞાનને એકજ છડવે અવતરેલી બેનો કહી છે ને તેમની એકરૂપતા બતાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે હતા યુગોપમા પુરાણભાવના સ્વીકારનારાઓને સળગતી ચિતામાં બાળી મુક્યા છે! ત્યારે ધ ય છે અમારા આયાવર્તને કે તત્ત્વજ્ઞાન મેળવવાને પુરાણભાવનાવાળાઓ તત્ત્વ દર્શનને પાને શિખભાવે હાથ બેડીને ઠભા રહ્યા છે ને પુરાણભાવનામાંથી તત્ત્વજ્ઞાનમાં મીધે માર્ગે ઉતરી પડ્યા છે જેમ ગોડીઆનો છુનો નામના સાધુએ “આત્મા સર્વ છે” એમ કહ્યું તે માટે તેને ભડકાતી અશિમા બાળી નાખવામાં આયો તેવું આયાવર્તમાં ઠઠાપિ જાય નથી આયાવર્ત તે આયા વર્તન છે અનેક દેવને માનવા હતા તેમના હૃદયની એજ ભાવના છે તે પરબ્રહ્મ તરફ જ છે

બનલહક એ આરબી વાચ અને ગહગ્રહ એ સંસ્કૃત વાક્યનો એજ અર્થ વાય છે પરંતુ ઉત્તરમાં ધર્મના પ્રખ્યાત સુપ્રી મનમુરુદના જે જગ્યાએ બનલહક એમ બગદાના ખાલી-ને ઠહ્યુ ત્યારે તેને મારી ન આવવામાં આવ્યો છે ત્યારે આયાવર્તના ગહગ્રહ કહેનારા ગઠશસ્ત્રી આજે પણ જગદ્ગુરુ કહેવાઈ પૂજાય છે

આર્ય ધર્મ જે દર્શન પેદા કરી શકી છે તેવું દરબન દુનિયાની ડોઘપણુ પ્રજા નરી

શકી નથી. એ અમારા પૂર્વેના બ્રાહ્મણોનો પ્રતાપ છે. જે બ્રાહ્મણોને હાલના અણુ-સમજણાઓ સ્વાર્થી કહે છે તે બ્રાહ્મણો સ્વાર્થી નહોતા પણ પરમ પરમાર્થી પરમ માર્ગના દર્શક હતા-તત્ત્વજ્ઞાનના ઉત્પાદક, રક્ષક અને પોષક હતા.

આજે સુધારામાં આગળ વધતી યુરોપ અમેરિકાની પ્રજા તત્ત્વદૃષ્ટિને આગળ કરી પુરાણ લાવનાને મારી નાંખે છે ત્યારે અમારી આર્ય પ્રજામાં પુરાણ લાવના અને તત્ત્વદૃષ્ટિ બે'નો તરીકે હળી-મળીને રહી છે.

બ્યારે યુરોપાદિ દેશોમાં એ માટે લોહીની નીકો વહી છે ત્યારે આર્યવર્તમાં શાંતી શાંતી રહી છે. એજ અમારા બ્રાહ્મણોની બુદ્ધિની પરાક્રમ એજ અમારા આર્ય મહર્ષિઓની મહત્તા.

જ્ઞાન મેળવવાના ત્રણ પ્રકાર છે.

૧ અનુભવ ૨ વિચાર ૩ દત્તિહાસ

પાશ્ચાત્ય દેશોમાં પણ આ આધારેજ શોધો થાય છે. આર્ય તત્ત્વ દૃષ્ટિમાં આ ત્રણે પ્રકારથી માત્ર એકજ પ્રકારનાં શાસ્ત્રો રચાયાં નથી પણ ત્રણે પ્રકારના વિચારથીજ રચાયેલાં શાસ્ત્રો છે પછી કોઈમા અનુભવ પ્રધાન તો કોઈમાં વિચાર પ્રધાન અને કોઈમાં ઇતિહાસ પ્રધાન પણ પાશ્ચાત્ય દેશોની પેઠે ત્રણે પ્રકાર એક એકથી નિરાળા નહીં.

સિદ્ધ પદાર્થ વિજ્ઞાન, રસાયણ, ભૂ-સ્તર, ભૂગોળ, ખગોળ, એ વિશ્વોત્પત્તિ સંબંધી શાસ્ત્રો છે. એ અનુભવના વર્ગમાં આવે છે.

ન્યાય, મનોધર્મ, નીતિ, છવ, આત્મા, વ્યવહાર એ સંબંધીનાં શાસ્ત્રો બીજા વર્ગમાં-વિચારના વર્ગમાં આવે છે.

ત્રીજા વર્ગમાં ધર્મનાં પુસ્તકો શ્રુતિ અને બ્રાહ્મણ વગેરે છે.

પાશ્ચાત્ય દેશોમાં આ ત્રણે વાતને ભુલી પાડી દીધી છે તેથી ત્યાં બહુ વિરોધ ઉત્પન્ન થયા કરે છે તેમાં ત્રીજા વર્ગની તો આખરની હાલત થઈ પડી છે.

હવે આપણે વાસ્તવિક રીતે જોઈએ તો માત્ર અનુભવને વળગી રહેવા જતાં નાસ્તિક થવાય. શુદ્ધિ માત્ર ઉપર જતાં કશો નિશ્ચય ન જાને અને એકલી શ્રુતિ ઉપર આધાર રાખતા બહેમી થઈ જવાય; પરંતુ બ્યારે ત્રણેનો યોગ થાય ત્યારેજ સત્યનિર્ણય જાને. એ સત્યનિર્ણય સાદું આર્યદર્શનોમાં આપણે પ્રવેશ કરીએ.

૧ ન્યાયશાસ્ત્ર-આ શાસ્ત્રના પ્રણેતા જ્ઞાતમ છે ને તેમણે પાંચ અધ્યાય રૂપ ન્યાયસૂત્ર રચ્યાં છે. તેમાં મુખ્ય વિષય એ છે કે મોક્ષ પામવા માટે તત્ત્વજ્ઞાન થવું જોઈએ દુઃખ, જન્મ, પ્રવૃત્તિ, દોષ અને મિથ્યાજ્ઞાન એટલાનો ઉત્તરોત્તર ક્ષય થતાં મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રમાણ, પ્રમેય, સંશય, પ્રયોજન, દ્રષ્ટાન્ત, સિદ્ધાન્ત, અવયવ, તર્ક, નિર્ણય, વાદ, જલ્પ, વિતંડા, હેત્વાભાસ, છલ, ભતિ, નિગ્રહસ્થાન. એટલા તત્ત્વ જાણવાથી “મોક્ષ પ્રાપ્તિ” થાય છે.

વાસ્તવિક રીતે જોતાં ન્યાય એ વાદ વિવાદ તથા તત્ત્વ પરીક્ષાનું શાસ્ત્ર છે.

ઉદ્દેશ, લક્ષણ અને પરીક્ષા, એ ત્રણ વડે પદાર્થ નિર્ણય કરવો એ ન્યાય શાસ્ત્રની રીતિ છે

તત્ત્વજ્ઞાન કેમ થાય ? એ ન્યાય શાસ્ત્રનું પ્રથમ સૂત્ર છે અને તેમાં સોળ પદાર્થના નામ કહી ગયા તે ઉદ્દેશ એટલે જે વસ્તુનો વિચાર કરવો હોય તેને નામ માનથી કહી જવી લક્ષણ તેને કહેવામાં આવે છે કે ઉચિષ્ટ વસ્તુ હોય તેનો કોઈ અસાધારણ ધર્મ

પરીક્ષા એટલે જે લક્ષણ બાધ્યુ તે બરાબર છે કે નહિ ? તેમાં કોઈ પણ દોષ તો નથી ને એ નિર્ણય કરવો તેનું નામ પરીક્ષા,

એ ત્રણ રીતથી ન્યાય શાસ્ત્રમાં એ ઉપર/ગતાવેલા સોળ પદાર્થની તપાસ કરેલી છે

૧ નિમાણ —તે ચાર છે, પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન, શબ્દ

૨ પ્રમેય —તે બાર છે, આત્મા, શરીર, ઇન્દ્રિય, અર્થ, બુદ્ધિ, ધર્મ, પ્રવૃત્તિ, દોષ, પ્રેત્યભાવ, ફલ, હનિ, અપવગ

૩ સ્વરૂપ —જે જ્ઞાનમાં નિશ્ચય નથી તે

૪ પ્રયોજન —તે બે છે, દૃષ્ટ અને અદૃષ્ટ

૫ દૃષ્ટાન્ત —યાગિ જ્ઞાન માટે ઉદાહરણો

૬ સિદ્ધાન્ત તેના ચાર પ્રકાર છે સમતન્ત્ર, પ્રતિતન્ત્ર, અવિકરણ, અને અલ્યુપગમ

૭ અવયવ —પદાર્થાનુમાનના વિભાગો

૮ તત્ત્વ —તેના અગિયાર વિભાગ છે, વ્યાધાત, આત્માશ્રય, ઇતરેતરાશ્રય, ચક્રકાશ્રય, અનવસ્થા, પ્રતિબંધિ, હત્પના, ગોરવ, ઉત્સાહ, અપવાદ, વેગત્ય

૯ નિર્ણય —તકરારનું યથાથ અવગ્રહ્ય બાણુતુ તે

૧ વાદ —તત્ત્વ નિર્ણય કરવાને આગળ તકરાર કરવી તે

૧૧ જત્ત્વ —ગમે તે ગીતે સાળીત કરી શકાય તે જત્ત્વ આમ તમજ આમ

૧૨ વિત્તજ્ઞા —મામા પક્ષમાં દ્વય ભુદિ બતાવી, પોતાનો કોઈપણ પક્ષ સ્થાપન કર્યા વિના તકરાર કર્યા જવી તે

૧૩ હત્ત્વમાસ —જે સાધવાની વાત અધાતી ન હોય, એવો દેતુ તકરારમાં વાપરી લીધો હોય તે

૧૪ છત્ત્વ —શબ્દોના અને અર્થની યુક્તિથી છેતરવાની તકરાર

૧૫ જાતિ —પોતાનાજ પક્ષને તોડ તારો ઉત્તર

૧૬ નિમ્નહસ્ત્યાન —પ્રતિવાદીનો પ રાજ્ય થઈ તે નિમ્નત્તર બની જાય તે તેના બાવીશ પ્રકાર છે, પ્રતિના હાની, પ્રતિજ્ઞાન્તર, પ્રતિજ્ઞા વિરોધ, પ્રતિજ્ઞા સન્યાસ, હેત્વન્તરોક્તિ, અર્થાન્તરોક્તિ, નિરર્થકોક્તિ, અવિજ્ઞાનાથકોક્તિ, અપા થકોક્તિ, અપ્રાસકાયોક્તિ, ન્યૂનોક્તિ, અધિકોક્તિ, પુનરુક્તિ, અનનુ ભાષણ, અજ્ઞાન, અપ્રતિજ્ઞા, અવિરોધ, મતાનુના, પયનુયોજ્યોપેક્ષણ, નિરનુયોજ્યયાનુ યોગ, અપસિદ્ધા ત, હેત્વાભાસ

અશ્વમેધ યજ્ઞ અને સાધવાનું દાન.

મો'ટા મો'ટા યજ્ઞો કરવામાં આવે, જપ જપ તપ યજ-યાજ કરવામાં આવે અને લાખો કે કરોડો રૂપીઆના દાન કરવામાં આવે, પણ જ્યાંસુધી એ દાન, શ્રદ્ધા કે ભાવ વગર કરવામાં આવે છે અથવા અભિમાનથી કરવામાં આવે છે અથવા હૃદયમાં અભિમાનનો અંશ પણ ઉદભવે છે ત્યાંસુધી એ દાન શ્રેષ્ઠ રૂળ આપી શકતું નથી, એટલું જ નહિ પણ દાન કરનારનો શ્રમ વ્યર્થ જાય છે. જે દાન કરવું તે પૂર્ણ શ્રદ્ધાપૂર્વક કરવું જોઈએ. હૃદયના ભાવથી કરેલું હોવું જોઈએ. બળાત્કારે કે ક્રિતિને માટે કરેલા દાનનો પ્રભાવ સર્વ દાન નસતો નથી પણ ભાવથી કરેલું સુઠ્ઠી આનનું દાન મહાયજ્ઞો કરતાં આગળ વધી જાય છે. વિદુરની ભાણ આરોગી, કર્મબાધનો ખીચડો ખાધો, શબરીના એડાં ઘોર ખાધાં એ શું સૂચવે છે! પ્રભુ માત્ર ભાવથી જ વશ થાય છે શ્રદ્ધાથી જ વશ થાય છે. નહિ કે આડંબર કે મો'ટા ઢોંગ સેંગથી.

આપણામાંથી દાનધર્મ ખસવા લાગ્યો છે. એ અતિ શોચનિય બાબત છે. દાનધર્મની જગા ઉપર ક્રિતિધર્મ અને આડંબર ધર્મ આવીને બેઠો છે. અથવા સમજ વગરનું દાન કરવામાં આવે છે. જમેલાને જમાડવું અને જે પૈસે ટકે સુખી હોય તેને આપવું તે દાન નથી

એવાએના દાણામાં નાણાં ભરવાં તે દાન નથી તેમજ એકાદ દિવસની જમણવાર કરીને નાણાં ઉઠાડી દેવાં એ પણ દાન નથી. દાન અનેક તરેહથી થાય છે. મનસા વાચા અને કર્મણા એ ત્રણે પ્રકારથી દાન થાય છે પરમાર્થ બુદ્ધિથી દોષને મને કરીને ભલું આહુત્ય એ એક જાતનું દાન છે, વાણીએ કરીને દોષનું ભલું કરાવવું એ પણ દાન છે. ને હાથે કરીને ભુખ્યાં દુઃખ્યાંને આપવું એ પણ દાન છે, વિદ્યાદાન અને અનંદાન એ દાન સર્વ કરતા શ્રેષ્ઠ છે, પણ એ દાનમાં વિવેક હોવો જોઈએ. દોષ સત્પાત્રને વિદ્યા આપી દોય કુંચતે જગ તમાં સર્વને સુખરૂપ થઈ પડે. રૂઝીનો કોઈ ભુખ્યાને જમાડ્યાં હોય તો તો દાન પણ શ્રેષ્ઠ થઈ પડે છે. અને સમયનું દાન તો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરતાં પણ વધી જાય છે. તે યથાર્થ સમજવા સાફ આપણે યુધિષ્ઠિર મહારાજના અશ્વમેધની, રસાયણના દાનની સાથે તુલના કરીએ.

કુશ્મેત્રમાં ગોત્રા ગરહન કરી પોતાના કાકાના દિકરાઓ, મામાઓ, શાળાઓ, સંબંધી, કનેડી જનો અને મો'ટા મો'ટા મહાત્માઓની લોહીની નદીઓ વહેવરાવ્યા પછી, ગુરૂજનોનો વધ કર્યા પછી, અને અદાર અક્ષાણિ સૈન્યના વિનાશ પછી પ્રાપ્ત કરેલું હસ્તિનાપુરનું રાજ્ય, યુધિષ્ઠિર મહારાજને નરક સમાન ભાસ્કુ! ઘોર સંહાર પછીની મેળવેલી

સ પત્તિ તેને કાકવિંટા સમાન જણાઈ !
અને- યશસ્વી અને પરાક્રમી યોદ્ધાઓ
અને તે પણ પોતાના જ સબધીઓ, તેમના
વિનાશ પછી પ્રાપ્ત કરેલું હસ્તીનાપુરનું
રાજ્ય સુધિ કંઈ મહાગતને યમપુર જેવું
લાસવા લાગ્યું ! મહાગતની નિંદ્રા ઠીક
ગઈ ખાતુ પીપ્પુ ચોઢવું પડેલું એવું ઉઠી
ગયું પોતાના ભાઈઓ અને દ્રાપની
ઉપર પણ તેને ઠાગીનતા આવી ! શિ મ
અને કહના મરણથી જેમ દોષ દેખતા
માણુનો ઠી આખો પૂરી ગઈ હોય તેમ
સુદ્ધિષ્ટિર મહારાજ અથ વધે જના !
દોષ પણ મહારાજા પોતાના રાજ્યમાં
આવી ચડે તો તેને તેઓ એજ પૂછતા કે
આ ગોત્રહત્યામાંથી હું શી ગીતે મુક્ત
થાઉં ?

છેવટે વ્યાસજીના અભિપ્રય મુજબ
એ દોષમાંથી મુક્ત થવા સુદ્ધિષ્ટિર મહારાજા
રાજાએ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવો એ નિશ્ચય
કરાવે વચાથી એક વધ સુધી આજી
પૃથ્વીમાં ઘોડાને ફેંવી અર્જુન તથા શ્રી
કૃષ્ણ વિજય કરીને આવ્યા મયર વન,
હંસ વન, નીલધ્વજ, નામ વન વૈષ
નાથ, તથા ચંદ્રહાસ વગેરે અને-
રાજાએ ને છતી તેઓ હસ્તીનાપુર
આવ્યા સુદ્ધિષ્ટિર મહારાજા પ્રમદ થયા
શ્રીકૃષ્ણ સુદ્ધિષ્ટિર રાજાને પર્વતની સર્વ
હૃદય તરફી મલગાવી તે પછી બન્દા
લભ્ય મુના કે જે શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનની
માથેજ આવ્યા હતા તેનું અમતકારિજ
વણન કહી મલગાવ્યું

હું રાજા ! ચંદ્રહાસના નગરથી
આલેલા યજ્ઞના બને ઘોડા સ્વતામા

આવતા ઘણા રાજાઓને નમાવી આગળ
વળા ને ઉત્તર મહાતાગવતા અગાધ
જળમાં એઓએ ગરેશ કર્યા ! તેની
પાછળ મેં તથા અર્જુને પણ પ્રવેશ કર્યો
માથે પ્રવૃત્ત, બહુવાન, હંસ વન,
અને મયૂરવન એ રાજાઓ પણ એ
અગાધ જળમાં પેલા દેવો અમે એ
મહા તપસ્વીને જોયા તેજ અમારી
સાથે આવેલા બકલાત્વજ મુના કે જેલો
માત્ર એક ઉચ્ચ વડપત્ર એ- હાથમાં
જાની પોતાને માથે ઝાંચા -રી હતો
જેની આસપાસ ગરૂડાઓ બધાઈ ગયા
હતા, જેમાં ખાખરા વગેરે ઠગીની જ્યા
હતા અને એ ગરૂડાની અંદર મપોએ
પોતાના દરબનાવ્યા હતા મપા અને
એનાજ બીજા છવો, એ મરુવિની આમ
પામ લખ્યા કરતા હતા આની ઉપર
તપશ્ચર્યા તો અર્જુને તે મહર્ષિને પૂછ્યું
મહારાજ તમે નહુશાશ્વમ કેમ ત
જોયો છે ?

તે પછી બકલાલભ્ય મુનીએ અર્જુન
ને શો જવાબ આપ્યો તે ગામગો
તેણે જાણ માલગ અર્જુન ! ખા જે એ
સસારના બંધનરૂપ છે, તેમાં ભન,
શેષ અને ત્રાસ મમારે તો ? મદ્ધિયા
ગો નાગ અધોગતિ અર્થ અને અરમ
દગા મીએથીજ પ્રાપ્ત થાય છે એ,
એ માત્ર તુ તાની મત્તિ છે અને જન્મ
મરણના ચક્ર ઉપર ફેરવનાર માત્ર તુ
છે તો પછી એ તૃણાના નિવાસમાં
રહેવું એ કેટલું લયલાલું છે ! શી પરણ્યા
પછી ડોકરા કયાં થાય એ લગુતા વધે
છે ! ડોકરા પરાં કયારે એ ઠી કંઈ

મધે છે, પૈસાની લલુતાનો તો એ વળતે પાર રહેતો નથી. હા! એમ એ નરક નિવાસમાં જીવ લગવાનની લક્ષિત ભૂલી જાય છે! હે સવ્યશાચી! ક્ષણભંજુર જીવિતને માટે ઘર બાંધવાં અને વાડી ને વજીરોમાં તેમજ સ્ત્રી પુત્રાદિકમાં લલુતા વધારી દેવી એ મને તો ઠીક લાગતું નથી!

મહાસુની બકલાલજ્યની સંસાર ઉપરની વિરાગ વૃત્તિ જોઈ તથા ક્ષણિક જીવિત છે તો પછી ઘર શા માટે બાંધવું? એ વિચાર સાંભળી અર્જુને પ્રશ્ન કર્યો હે ઋષિવર! આપ આંહી કેટલી સુદૃઢથી તપશ્ચર્યા કરો છો? વડના એક પાંદડાંની છાયા ઉપર આપે કેટલી સુદૃઢ ગાળી? આપ પુરાણ જણાવો છો, ઘણું લાંબું જીવિત ભોગવ્યું હોય એમ દેખાય છે છતાં આપે એક કુપડી સરખીએ બાંધવાની વૃત્તિ કરી નથી એ કેવું મોટું આશ્ચર્ય!

હે ધનંજય! ક્ષણભંજુર દેહને માટે ઘર બાંધવું, સ્ત્રી પરણવી અને કુટુંબની વૃદ્ધિ કરવી એ હાથે કરીને પાશમાં બાંધવા જેવું છે.

લોભશ અને માઈંડેય સુનિ કેટલા થઈ ગયા તેની તો કંઈ ગણતરી મારી પાસે નથી પરંતુ જ્યારે પ્રજ્ઞાનો અંત આવે છે ત્યારે જળ પ્રલય થઈ જાય છે. એવા વીસ પ્રજ્ઞાનો અંત મેં મારી નજરે જોયો છે!

હે સુનિવર! વીસ પ્રજ્ઞાનો અંત તમોએ તમારી નજરે જોયો કે જેનાં અનેક કરોડો વર્ષ થવા જાય છે જેની ગણતરી થવી પાણુ મુશ્કેલી છે. આટલી આયુષ્ય ભોગવવા છતાં તમોએ ઘર બાંધવાની ઇચ્છા સરખી એ ન કરી એ તમારી વિરાગ વૃત્તિ મને તો આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરે છે, એ પ્રમાણે બોલી અર્જુન, બકલાલજ્યસુનિના ચરણમાં પડ્યો!

બકલાલજ્યસુનિ બોલ્યા, હે કુરૂ પ્રવીર! તું સાંભળ! એ પ્રમાણે જ્યારે જગત્નો પ્રલય થઈ જાય છે ત્યારે માત્ર એક વડ અવશેષ રહે છે. પૃથ્વી અને આકાશમાં વ્યાપી રહેલા એ દિગ્બંધ પાંદડા અને અનેક શાખાવાળા વડના એક પાંદડામા તે સમયે એક બાળક મારી નજરે પડે છે. તે ઘડીકમાં હસતું હોય છે, ઘડીકમાં રડતું હોય છે. અને પગનો અગુડો મૂખમાં રાખી ધાવતું હોય છે એ બાળક તે આ કૃષ્ણ પોતેજ છે અને ત્યારથીજ આ વડનું પાંદડું મારા મસ્તક ઉપર છે. પછી તેણે મને કહ્યું કે હે શ્રીકૃષ્ણ મારાં ધન્ય ભાગ્ય છે કે પાછાં આજે મને આપના દર્શન થયાં. હવે માત્ર યુધિષ્ઠિર મહારાજના દર્શન કરવાનીજ મારી ઇચ્છા છે. તેની એ ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા સારૂ એ મહર્ષિને એ મેં અમારી સાથે લાવ્યા છીએ. મહારાજ યુધિષ્ઠર! આપનાં ધન્ય ભાગ્ય છે કે આપના ચત્રપ્રસંગમાં એવા મહાત્માનું પધારવું થયું છે.

પૃથ્વી પર્યટનની સકળ વાત સંક્ષિપ્તમાં યુધિષ્ઠિર મહારાજને સમ-

લાવ્યા પછી યજ્ઞની ધામધૂમ માટે જોસ
ભર તૈયારીઓ થવા લાગી

સર્વ રાજાઓને તેમજ ઘોડાને
મો'ટી ધામધૂમથી સામેયુ ડગી ગામમા
લાવ્યા યુધિષ્ઠિર મહારાજના દેશમા
ધમનુ બહુજ ઉત્તમ પ્રકારથી પાલન
થતુ જોઈ દૃષ્ટ અને અનુનની સાથે
આવેલા રાજાઓ છઠ્ઠ થઈ ગયા । ધન,
સુખ, ધમ, અને સ પત્તિ એ સવ
પરિપૂર્ણ રીતે એ રાજાઓએ યુધિષ્ઠિર
મહારાજના રાજ્યમા જોયુ । બહુદાલ
વ્યયનિને પણ મો'ટા સત્કારથી યજ્ઞમ ડ
મમા પધરાવ્યા

આવેલા સર્વ રાજાઓ ધૃતરાષ્ટ્રને
નમન કરવા લાગ્યા અને શ્રીકૃષ્ણ તેમની
ઓળખાણ આપતા ગયા તે પછી સવ
રાજાઓ યજ્ઞમ ડપમા આવી યુધિષ્ઠિ
રના ચરણમા નમવા લાગ્યા અનુને
પણ તાબેટાગ દડવત પ્રાપ્તમ કયા

પ્રિય વાચનાર ! અશ્વમેધ યજ્ઞ
કરવો એ નાનીસુની વાત નથી પૃથ્વીના
મવ રાજાઓને નમાવ્યા પછીજ તે થઈ
શકે છે હવે આપણે કાઈક એ યજ્ઞનું
દર્યાન પણ કરી લઈએ

યુધિષ્ઠિર મહારાજએ બે બળદ વડે
યજ્ઞચેત્ર ખેડયુ । એ યજ્ઞમા ચારસો
છટ્ટિઓ કરવામા આવી અત્રિના આરા
કુ ડો પણ કરવામા આવ્યા જેર, ખાખ
રો, શુદ્ધી, થીની વગેરના ખીલાઓ
તૈયાર કરવામા આવ્યા ત્રણ વેગી બના
વી એકમો સુવા અને એકમો સુચિઓ
તૈયાર કરી વ્યાસજીને આચાર ઠરાયા,
સુનિ બ દાનવને પિતામહ ઠરાવ્યા

વસિષ્ઠ, અત્રિ, વામદેવ, પરાશર
ભારદ્વાજ જામદગ્ન્ય વગેરેને ઋત્વિ
પદ આપવામા આવ્યુ અને વાયુભક્ષ,
ધામ્ય, ઉપમન્યુ, વિશ્વામિત્ર, વિલાડવ
મધુજ વગેરેને યજ્ઞના દ્વાર રક્ષક
રાવ્યા

એ પ્રમાણે સવ તૈયારી થઈ રહેવા
પછી વ્યાસજીની આજ્ઞા મુજબ ૬૪
દંપતીઓને છેડાછેડી બાધી કળશ લઈ
ગગાજળ લાવવા તૈયાર ડરવામા આવ્યા,
જેમા અનન્યા સત્તિ અત્રિરૂપી, રૂકિમણી
સહિત શ્રીકૃષ્ણ, સુભદ્રા સહિત અનુન
અરૂઢતી સહિત વસિષ્ઠ, માયાવતી સાથે
પ્રણમન, હિડબા માથે ભીમ, ભદ્રાવતી
સાથે વૃષટેતુ, ઉષા સાથે અનિરૂદ્ધ એઓ
મુખ્ય હતા વાજના જયનાદ વગ્ગે
જન સમૂહથી ઉભરાતુ એ મહાન ગગા
જળ લેવા આ યુ હાથીપર બેઠેની કુમા
રીકાઓ તેને મોતીથી વધાવા લાગી,
નગરની પ્રજાએ આનંદમગ્ન થઈ ઘેરઘેર
કુમકુમના વસ્ત્ર અને મોતીના તોરણ
બાયા મુભદ્રાએ કૃષ્ણ રૂકિમણીની
છેડાછેડી બાધી અને તે મવ મમાજ
ગગાકાઠે આવ્યો વ્યાસ મુનિએ અભિ
મ તણ ડરી જળદેવતાઓનું પૂજન કર્યું,
અને પુષ્પ મહિત જળનો કળશ ભરી
અનસૂયાના હાથમા આપ્યો એક કળશ
અરૂઢતીના હાથમા આપ્યો અરૂઢતીએ
એ કળશ રૂકિમણીની માથે ચડાવ્યો
એ પછી મવ ઓઓએ સુન્તાલ ડરથી
શોભીત પુષ્પ મહિત જળના ડળગો ભરી
ભરી ચોતપોતાને મન્ત મુકયા નગરની
પ્રજા ગોખ નાગી અને ખારીઓએવી

એ પ્રમાણે વામભાર્ગીઓ મનુષ્ય હૃદયની નિષ્કૃસ્તાની અવધિનો નમુનો છે ! ! ! અને એમના હૃદયમાં દયા કયારે પ્રવર્તશે એ તો ઇશ્વર જાણે ! પરંતુ ઘણી આશ્ચર્ય અને દલગીરીની વાત તો એ છે કે હિંદુ દેશી રાજ્યમાં દસસના તહેવારમાં બિચારા નિર્દોષ પાડા અને ગકરાઓનો ભોગ લેવામાં આવે છે. રાજાઓ ધર્મના પાલન કરનારા અને ધર્મના રક્ષક છે. સર્વ જીવાત્મા ઉપર તેની મમદૃષ્ટિ હોવી જોઈએ, તેણે તો એવાં નિર્દોષ પ્રાણીને બચાવવાં જોઈએ ; એટલું જ નહિ પણ પોતાના રાજ્યમાં એવા વામભાર્ગીઓ વસતા હોય તેમને પણ રૂડા ઉપદેશથી કે કાયદેસર એ ઘાતકી કર્મ કરતા અટકાવવા જોઈએ. તેને બદલે કોઈ અંધ પરંપરાને આધારે બિચારાં અવાચક પ્રાણીને કુર ઘાતકી રીતે રહેંસી નાંખવામાં આવે છે એ માનવ હૃદયને અને રાજાઓ કે જેમાં ઇશ્વરી અંશ છે તેને ન છાજતું કૃત્ય છે ! આત્મવત્સર્વભૂતેષુ યો હિતાય શુભાયચ । વર્તતે સતતં દૃષ્ટઃ ક્રિયા હેવાં દયા સ્મૃતા ॥

પરે વા ધંધુવર્ગે વા મિત્રે દેષ્ટરિ વા સદા । આત્મવદ્વર્તિતવ્યં હિ દયૈવા પરિકીર્તિતા ।

જે મનુષ્ય સર્વદા પ્રસન્ન ચિત્તે સર્વ પ્રાણીઓની સાથે સંબંધી તરીકે વર્તે છે તેમજ તેઓનું હિત તથા શુભ કરે છે એવાં આત્મભાવના આચરણવાળાં મનુષ્યને શાસ્ત્રમાં દેવતાઇ માનવી કહેલાં છે.

પારકા સાથે, પોતાના સંબંધી સાથે, તેમજ મિત્ર તથા શત્રુ સાથે

સમાન ભાવનાથી વર્તવું—આત્મભાવ રાખવો તેને દયા કહે છે. એજ માનવ ધર્મ.

પણ જે માર્ગ નિર્દોષ પ્રાણીઓનાં ગળાં રહેંસાય એ માર્ગ ધર્મનો નથીજ. અને ધારો કે કદાચ એથી ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે તોપણ મનુષ્ય બુદ્ધિએ જેમાં વાસ કર્યો હોય તે તો કદી એવા રાક્ષસી ધર્મને સ્વીકારે નહિ. પહેલાંના રાજાઓ અભણ અને ભોળા હતા તેથી તેઓ અધરપરના માર્ગમાં દોરાતા આવ્યા પણ હાલના રાજાઓ તો કેળવણી લઈને પોતાના શા શા ધર્મો છે તે સમજતા થયા છે છતાં આવો ઘાતકી રિવાજ આજુ રહે એ ઘણું જ શોચનિય છે !

કેટલાક રજવાડામાંથી એ કુર રિવાજને સદાનું પાણ્યુ આપવામાં આવ્યું છે તેમને ધન્યવાદ ઘટે છે. અને જે જે ઠેકાણે એ ઘાતકી—કુર અને જંગલી રિવાજ રહ્યો હોય તે સર્વને અમારી નમ્ર વિનંતી છે કે એ કુર અને પાપી રિવાજને સત્વરે અંધ કરવો જોઈએ ! એ માર્ગે રાજ્યનું કે પ્રજાનું કદાપિ શ્રેય નથી. રાજ્યનું અને પ્રજાનું શ્રેય તો—દયા, ન્યાય અને સદ્ધર્મમાં છે. પ્રજાના પાલનમાં છે—શીલ્પ આવાચક પ્રાણીના રક્ષણમાં છે. બુલમીના બુલમમાંથી નિર્દોષને બચાવવામાં છે. આત્મવત્ સર્વ ભૂતેષુ સર્વ જીવ પ્રાણીમાં પોતાનાજ આત્મા પ્રમાણે જીવાનું છે. અરે દિલે દયા ધરો પીઢા કરો નપ્રાણીને એ કવિતા નિશાળમાં શીખેલી શા કામની ? દયા એજ જગતની દેવી છે. દયાની સેવા કરનારાજ સુક્રિતને પામી શકે, એમ

મહાત્મા તુળમીદામના ચરણમાં હજારો પ્રણામ કરીએ છીએ હજારો વાર તેના નામને ઝમરીએ છીએ તેના ધર્મના સૂત્રને અમે વેદવાક્ય માનીએ છીએ દયા ધમકો મૂલ હે માનવ બુદ્ધિ જ્યારે એ વાત સમજી શકે કે ધતિગ ઠોકી બેસાડયું છે ત્યારે પણ શું એ અવાચક જીવ ઉપર દયા ન કરવી? સખરી બાઇ કે જે એક લીલ રાજની ડોંગી હતી તેના જીવવામાં જ્યારે એમ આવ્યું કે મારા લગન નિમીત્તે ગૌરવ આપવામાં અનેક જીવોની હિંમા થશે ત્યારે તે રાજસુખ વૈભવ અને સ સાર સુખ છોડી લગ્ન કર્યા વગર વનવગડામાં ચાલી નીકળી હતી! પોતાના લગ્ન ન થાય તો હજારો જીવની હિંસા થતી અરે એ અતિ દયાના દેવીભાવને લીધે તેણે સ સાગ્ર સુખ તજ્યું! કે જે સુખ અને મોહ ડોસા અને ઢયરા થતાં સુધી, આખ, નાક, વગેરે પચેદ્રિયના દેવતાઓ ઉઠી ગયા હોય તો પણ અને માથે ધોળા વાળ આવ્યા હોય તો પણ તજતું નથી, હા! અસારના અનેક સુખ દુઃખના વાદળ જોયા હોય અતુલવ્યા હોય તો પણ તજતું નથી! જીવને લામતુ મીઠું સ સારિક સુખ સોળ વરમની ઉમરની બાળાએ પરાઈ તજ્યું! બીજા જીવને

નિદોષ પ્રાણીને બચાવવા તજ્યું! એ દેવી આત્માને એ દેવી બાળાને અમો શી આશિષ આપીએ? જેના જન્મ મૃત્યુ છુની ગયા તેને શી આશીષ આપીએ? તો જ્યારે આપણા હાથનો ઉપાય છે સખરીબાઈની પેઠે સ સાર સુખ તજવા જેવું દુઃખ નર્થ કરવાનું નથી કે અતિ વિચારવું પડે માત્ર મનુષ્યલાવ પ્રથાવવાની જરૂર છે એ લાવ કા ન પ્રડે? ઇશ્વરે આપણને રૂડી બુદ્ધિ આપી છે તો એ બુદ્ધિને આધારે ઇવ રના જીવ ઉપર આપણે દયા ન કરી શકીએ? દયા! દયા! દયા! નિદોષ પ્રાણી ઉપર દયા! અવાચક પ્રાણી ઉપર દયા! એ જ જીવીતની ઉત્તી એ સકળ ધમને મૂળ મત્ર એ મત્રાં આધારે ઉત્તમ ધમ માને શકું કરવ મંવે દેશી રાજ્યોને અનાગી માનપૂર્વ! અતિ નમ્ર વિનતિ છે

પાડા બંડારો અને આપણે આત્મા એજ છે તેનો ધમને નામે વા ન કરો પાપુ રક્ષાપુ કરો!

જે જે રાજ્યોમાંથી એ નાસજન રિવાજ વાધ કર્યાની નોંધ અમોને મોઢ લવામાં આવશે તે તે રાજ્યોની એ નાં અમો ઘણીજ ખુશીથી “આયધમ પ્ર કાશ”માં લઈશું

જેવ્યતામાજ ઉદય

ઉધો ૭૬

જુ હુ સ પમા છે રવાદ, સ પ મહા કરે આબાદ,
સ પ વિપે સુવક્ષમી વાસ, જૂરસ કા કરે કકાસ ?
તુળના મૂળ છે કકામ, સ પ સદવ દેવી પ્રકાશ,
માનવ ય ચરે કા ધામ, મૂરસ કા કરે કકાસ ?

કારવ ખાંડવોના ફળ, ઉખડી ગયાં ઉઠાં મૂળ,	
ધૂળ મળિયા સરવ અભિલાષ, મૂરખ કાં કરે કંકાસ ?	૩
લોળો બામ પૃથ્વીરાજ, તોડી સંપ કેરી પાન;	
ગુમાન્યો સમૂળ ગગન, મૂરખ કાં કરે કંકાસ ?	૪
પૃથ્વીરાજ મહા બળવાન, ઘેરીનાં ઉતાર્યા માન;	
ખોતા સંપ દેગ વિનાશ, મૂરખ કાં કરે કંકાસ ?	૫
ક્ષત્રીય તિલક રૂપ શણુગાર, હાક્યો ઘેરી સત્તર વાર,	
તે ઘેરીથી પામ્યો નાશ, મૂરખ કાં કરે કંકાસ ?	૬
ન્યથા દ્રે નમાવી બેર, તોડ્યો સંપ ઢેરો ઢેર,	
છેવટ થયો યવનનો દાસ, મૂરખ કાં કરે કંકાસ ?	૭
રાણુવોર ધીર ક્ષત્રિય રાજ, તપતા શીરપરે શુભતાજ,	
ખપતા રંક 'માહે ખાસ, મૂરખ કાં કરે કંકાસ ?	૮
હિંદુ દેશ હિંદુરાજ, સ્વર્ગ સમા હતા સુખસાજ,	
ત્યા કાગા ખરે નિવાસ, મૂરખ કાં કરે કંકાસ ?	૯
મૂળમાં હતી ચારે બાજ, સંપ જતાં થઈ બહુ નાજ,	
સ્વાર્થ ફરી વળ્યો ચોપામ. મૂરખ કાં કરે કંકાસ ?	૧૦.
તાળી એક હાથે નહોય, વીરની બેડ બુગતે રહોય;	
તેમાં કેમ શોભે ત્રાસ, મૂરખ કાં કરે કંકાસ ?	૧૧
ખેંચો પાંચ આંગળી સાથ, લાગે દર્શનિક શુભ હાથ,	
વરવ્યો થાય થાય કયાશ, મૂરખ કાં કરે કંકાસ ?	૧૨
ધર કુટુંબ પડોશી સાથ, રહેવું હળી મળી દિનરાત,	
ખમન્યો ખોખ્ય આવે ખાસ, મૂરખ કાં કરે કંકાસ ?	૧૩
મા'રો દેશ મા'રું રાજ, માનવ જાત શિરનો તાજ;	
એ ઉર્મિ સ્ફુરે સુખરાસ, મૂરખ કાં કરે કંકાસ ?	૧૪
સ્વર્ગિય સુખ સંપત્તી સાથ, એ તો બાણીતી જગવાત,	
નવ કર હૃદય આણુ વિશ્વાસ, મૂરખ કાં કરે કંકાસ ?	૧૫
ભારતવર્ષ કેરા વીર. અતરમા ધરીને ધોગ;	
સેવો સંપ ફળશે આશ, મૂરખ કાં કરે કંકાસ ?	૧૬
ખોયા ગામ ધામ ગરાસ, લીધી લપાટે લાલાશ,	
ગોળી કુટિ ગઈ છે ળાસ, મૂરખ કાં કરે કંકાસ ?	૧૭
લાખે લાવથી ભગવાન, સંપ સબો તણ તોદાન;	
પામો પૂર્વના ઉલ્લાસ, મૂરખ કાં કરે કંકાસ ?	૧૮

આર્યધર્મપ્રકાશ

પુસ્તક ૩૪ સુ]

ફાર્તિક સ ૧૯૬૩

[અવ ૧ ના]

ચતોર્ધર્મસ્તતોજય

ગતવર્ષનું ગમન-નવા વર્ષનું આગમન

આજે “આર્યધર્મ પ્રકાશ” ને ૩૫ સુ વય બેસે છે-જિતસવમા જિતસવ ! આનંદમા આનંદ ! અતિ આનંદ ! બે વરો આનંદ પરદુ ખ લાગત વિક્રમા છત જેના નામ સ્મરણથી કોટી પાપો વિનાગ થાય ને મહારાજાજે ત તના સુખ અર્થેજ દેહ ધર્મો હતો. રામરાજ્ય જેવું રાજ્ય પ્રવચાવી ને મહારાજાજે પ્રજાનો એટલો બધો પ્રેમ મેળવ્યો હતો કે ને અધ્યાપિ પરદુ ખરાજન વિક્રમ નામે સુપ્રસિદ્ધ છે-જગ વિખ્યાત છે જેનો ગત વર્ષ ૧૯૬૨ વય થઈ ગયા ને આજે ૧૯૬૩ નું નવું વય બેઠું.

આ નવું વય આરે સુતપાંચમા ભારતવર્ષને જગતિય તાની કૃપાથી સુખ પ્રાપ્તિવડો અને એજ દયાળુ ઇશ્વરની દયાવડે અમાગ “આર્ય ધર્મ પ્રકાશ” ના આરંભને સવ પ્રમરની સુખ અપત્તિમાં પરમ મ ગણકારી ધાઓ એ / અમાગ ‘તત્ત્વમાર્તે પક્કમ્ પવ અઠિતાયમ્ જી

શુદ્ધ રદ્યની અમાશ દેશ પ્રત્યે અને અમાશ આરંભે પ્રત્યે સમાન ભાવના એકજ ભાવના

એજ ભાવના અને એજ સમાન તાની ઘડીમા આપણા આર્ય ધર્મનો ઉદય થાય અને આ આપણા આર્ય ધર્મ પોતાની પૂર્વ ઇતિએ પહોંચે એ હેતુ ઉપર આ મામિક આરંભે, તેમા લખાતા લેખો અમાશ આરંભને સુવિદિત છે હતા પણ ઉપર ઉપરથી ગત વર્ષનું અવલોકન કરી જઈએ કે જેની પ્રતીધાયામ નૂતન વય નતન આનંદમા આર્ય દેશ કે જે ધર્મ અમાશ સ્થાન પ છે જેની મિતિ ચોખડ દુનિયામા પ્રમની હતી તેની / મિતિને મદમદ મીઠો વાયુ લહરતો વાય

જીવનમુક્તદશા પ્રણવિદ્યા-સવા રમમાર્ચ વેદ અપારપેય છે, ત્રિગુણાત્મક પ્રવૃત્તિ, મુદ્ધમ ન્યૂનાદિ વ્યવસ્થા-સુદ્ધિ, સદૈવ પ્રાન માગ, વિવેકદાય અતિ તૃષ્ણા

વિતનું સાર્થક્ય એ લેખો એક પછી એક એવા સરસ લખાયા છે કે વેદાંત સાગરના અંતરપટમાં સુધાની મીઠી મીઠી લહરીમાં તરતાં તરતાં જીવાત્મા, નીજ સ્વરૂપના તલ્લીન થઇ જાય છે.

ઉપદેશમાલા (કવિતા) ગુરુ દત્તાત્રેય અને ચંદુરાજા, ચિત્રકેતુ રાજાને મુલેલા પુત્રે આપેલો ઉપદેશ, વૃદ્ધનું વિમાસન, (કવિતા) ભગવાન હાંસી કરે છે (કવિતા) માનવીનું મનોરાજ્ય કેટલું દુઃસકારક છે, હંસને પ્રાર્થના, (કવિતા) મા'રું જીવન (કવિતા) વગેરે કવિતા અને લેખો આખકા રૂપે યોગ્યક થઇ જ્ઞાનમાર્ગમાં માનવ અંતઃકરણને દોરી જવામાં સમર્થ થઇ પડે એવા છે.

ધ્રુવ અને માતા, દયામૂર્તિ-સવરી-વાઈ, પગસ ભક્ત માધવદાસ, વગેરે લેખો લક્ષિતના પ્રવાહમાં પરમાત્મા પ્રત્યેનું અલૌકિક લાન કરાવે છે.

સ્વદેશ રક્ષણાર્થે આત્મ વલિદાન, આર્યમહિલાઓનો મહિમા-દેવહૂતી વગેરે વિષયો સ્ત્રી શિક્ષણના નમુનારૂપ છે આર્ય સતીના ગૌરવમાં કેઇ અપૂર્વ પ્રકાશ પાડે એવા છે.

કૌરવોની સમામાં શ્રીકૃષ્ણ વણિ, વિદ્યાવિલાસી મંજરાજા, શ્રી સત્યપ્રિય નાનાગની કથા, ડોસાકાકાનો વર-વોડો-વરણોલો (કવિતા) કલિયુગનું સામ્રાજ્ય, ધર્મનું શિક્ષણ, વાલ્મીકીને ધર્મસંબર્ધી શિક્ષણની આવશ્યક્તા, ક્રોધ પચીશી, (કવિતા) હકપચાશી (કવિતા) વગેરે વગેરે કવિતાઓ અને લેખો

વ્યવહાર અને ધર્મનીતિનું યથાર્થ લાન કરાવે છે.

અર્જુન નવિન વર્ષે અમારી, (કવિતા) નિજ દેશની સેવા કરો, (કવિતા) દેશનું દૈવત કયાં ગયું? વગેરે લેખો અને કવિતા દેશ પ્રેમમાં ભારત સંતાનોને જાગ્રત કરે છે; દેશ લક્ષિતનો ઉદ્ધ કરે છે સ્વદેશ પ્રેમની ભાગેરથીમાં સ્નાન કરાવે છે.

એ રીતે અનેક વિષયો આ વર્ષે અર્થવામાં આવ્યા છે તેમાં જીવિતનું સાર્થક્ય એ લેખ શ. રા. વિશ્વનાથ પ્રભુ-રામ વૈદ્ય ખારીસ્ટર-એટ-લૉના હાથથી લખાયેલો છે તે બહુ વિદ્વતા ભરેલો અને વાંચવા યોગ્ય છે.

શ. રા. અમૃતલાલ કુંવરજી, શ. રા. પ્રાણુલાલ પ્રભાશંકર બક્ષી, રા. રા. શિવશંકર જ્યાનંદ ભટ્ટ, રા. રા. અમ્બર ભટ્ટી, રા. રા. મણિશંકર રામનંદ કવે, રા. રા. વિઠ્ઠલરાય માધવજી ભટ્ટ, રા. રા. સુખલાલ પોપટભાઈ દોશી અને રા. રા. ઉમીયાશંકર નથુભાઈ એઆ, એઓ તરફથી આવેલા લેખો અને કવિતા યોગ્યક અને “ આર્ય ધર્મ પ્રકાશ ” ના ગૌરવમાં વધારો કરે એવાં છે. આ શિવાયના વિષયો રા. રા. કવિ ભગવાનલાલ કુંગર-શીની કલમથી લખાયેલા છે.

અમોએ સર્વ લેખકોનો અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માનારો છીએ અને આશા છે કે આ નવા વર્ષમાં યાજુ એ અમારા લેખકો તથા બીજા નવા લેખકો

“આયધ્યમ પ્રકાશ” ની તથા તેના આ હકોની ઉત્તમ સેવા બતાવી અમને આભારી કરશે

કેટલાક નવા પુસ્તકો અને માસિકો અમોને ગત વર્ષમાં જે જે વિદ્વાનો તરફથી મળ્યા છે તેમનો પણ અત કરણ પૂર્વક આભાર માનવામાં આવે છે તેમાંના કેટલાકનું અવલોકન અમોએ કર્યું છે અને બાકીનું સ્થળ અને વખતની અનુકૂળતાએ કરવા ધારિએ છીએ

વરુણ ગામનિવાસી ધાર્મિક વૃત્તિ વાળા રા નાથુરામ રૂગનાથજી શેઠ મોરારજી કુવરજી અને ત્રણકલાલ જટાશ કરજોઓએ વે ધમ સભાના કડમાં આપેલી બક્ષીસ માટે આ તેમનો પુન ઉપકાર માનવાની અમે આ તક લઈએ છીએ તેમજ ‘આર્ય ધમ પ્રમાણ’ના ગ્રાહકો તરફથી મળેલા લવાજમ માટે તથા વેદધર્મ સભાના સભાસદોની મળેલી સહાયતા માટે અમો સહુ ઉપકાર માનીએ છીએ

। ગત વર્ષની શરૂઆતમાં આપણા રાજ્યકર્તા શહેનશાહ સાતમાં એડવન્સ ચુવરાજ તેમની ધમપત્ની-સહ આપણા આયાવતમાં પધાયા ને તેમણે ભારતવર્ષના ઘણા સ્થળોની મુલાકાત લીધી એ તેમનો અનુભવ નિગટ પછે લવિષ્યમાં ભારતવર્ષને ઘણો લાભપ્રદ થઈ પડશે હિંદુયુગના સામ્રાજ્યનો અધિકાર વિશ્વમાં વ્યાપ્ત થવા માડ્યો છે

જેથી વિશ્વ માનના મનુષ્યો પ્રવર્તિ પરાયાણુ વિગેષ થતા જાય છે એ ઘણા ગોચનીય છે પારલૌકિક મુખ તર- બહુજ થોડી દ્રષ્ટિ જણાય છે પરિણામે—મરકો હુસ્કાજ મૂરખ જનિદેવનો કોપ જનમનુષ્યના રક્ષ રેડાવા એ પ્રત્યક્ષ ગત વર્ષમાં અનુભવા છે—જે જેવા મહારજ્યમાં રહેતની નદીઓ વહી છે? મનુષ્યોના બળિદાન અપાયા છે! બગાલની પ્રજાને જ-ચી છે યગ મગનો અગ્નિ પમનો પમ પ્રવલ્લતોજ રહ્યો છે ને અવદેશી હીલચાલ વાગન વિક રીતે જીએ તો માત્ર બગાળી ઓએ બહુ જોસમાં પડી રાખી છે ભારત વર્ષના બીજા દેશો તેમાંજ ભારત-કાઠીયા વાડમાં પાપુ તે જણાઈ છે હીબરલો પાયાએ ટની ગાદીએ ગત વર્ષમાં વિરાજ્યા છે તે ભારતવર્ષના ઉચ્ચનુ રુચિ હ છે

હિંદી પ્રવાન મી સોરઠાની નવી હિંદી રાજનીતિ બેગડ હિંદ મતાનોને લાભારક નીવડે એવી છે પણ નેનો કેટલો ને કેવો અમર ધાય છે તે હવે આ નવા વર્ષમાં જોવાનું છે

દેશની દારિદ્રતા જેવીને તેની-જ છે અને પાચ કરોડ માનવી માત્ર એકજ ટક અરધો પરધો જોરાડ પામી શકે છે એવી હાલતમાંથી ગતવર્ષમાં કાઈ સુધારો યવા પામ્યો નથી ।

નવા વર્ષમાં ભારત સત્તાનોમાં દેશ પ્રેમ-દેશભક્તિ અને આત્મભાવ વૃદ્ધિ પામે, સમ, શાંત અને મદ્રમનો

વિજય થાય. સ્વદેશી બાંધવો દેશમાં નવા ઉદ્યોગ હુલ્લે જગાડે, ભારતનાં સર્વ સંતાનો ધર્મે રાજગારે વળજે, ભૂખના દુઃખથી દોઢપણુ આપણું ભાંડડું દુઃખી થતું ન રહે, ઘરે ઘરે સ્વદેશ પ્રેમ-દેશભક્તિ અને દેશગીતો ગવાય અને “આર્યધર્મપ્રકાશ” નો શુદ્ધ પ્રકાશ થાય એ અમારી ઇચ્છાને પરમાત્મા સદૃશ કરે. અમારો આર્યાવર્ત સર્વ દેશ શિરો-મણિ હતો, જ્ઞાનમાં, માનમાં, ધાનમાં,

ધનમાં, તનમાં, મનમાં, જનમાં સર્વમાં શ્રેષ્ઠ હતો, ઘરમાં ને પરમાં પણ શ્રેષ્ઠ હતો જેની સોળે કળા તપતી હતી એવો અમારો ભારતવર્ષનો પૂર્વનો રાજ અમેને આ નવાં વપેમાં મળે. વિશ્વાત્મા ! અમેને અમારી એ શુભ વાંછનામાં સાદૃશ્યતા અર્પે ! જયજય, ભારત ભૂમિનો વિજય-માતૃ ભૂમિનો વિજય,

પોપટ પ્રભુરામ.

માંગલિક પ્રભાત.

ત્વમાદિદેવ પુરુષઃ પુરાણ—

સ્ત્વમસ્ય વિશ્વસ્ય પરં નિધાનમ્ ।

વેત્તાઽસિ વેદ્યં ચ પરં ચ ધામ

ત્વયા તતં વિશ્વમનંતરપ્ ।

આજના માંગલિક પ્રભાતમાં હે દેવાધિદેવ ! તમને અમે હૃદયના શુદ્ધ ભાવથી નમસ્કાર કરીએ છીએ. તમે પુ-શણુ પુરૂષ હોવાથી સર્વ દેવોના આદિ દેવ છો, વળી આ સર્વ વિશ્વના પ્રલયનુ-સ્થાન છો, વિશ્વના વેત્તા છો; બાહુવા યોગ્ય, ઉત્તમ વસ્તુ તથા પરમ ધામ પણ તમેજ છો; માટે હે અતંત રૂપધારી ! આ વિશ્વ તમારા વડેજ વ્યાપ્ત છે. તે કારણથી તમનેજ પ્રણામ કરવા યોગ્ય છે.

હે પ્રભુ ! તારા નામસ્મરણનો અ-પાર મહિમા છે. તારા નામથી અનેક

છવે જન્મ મરણના ચક્રથી મુક્ત થાય છે, અનેક પાપીઓનો ઉદ્ધાર માત્ર તારી કૃપા વડેજ થયો છે અનતરીત જેવા મૂઢ છવેનો પણ તેજ ઉદ્ધાર કર્યો છે. હે પ્રભુ ! તમને અમારા સર્વદા, સર્વસ્થા-નના પ્રત્યેક શ્વાસોશ્વાસે નમસ્કાર હોજો હે વિશ્વનેતા ! વાયુ, યમ, અગ્નિ, વરુણ, ચંદ્ર અને બ્રહ્માના પણ તમે પિતામહ છે તમને હજાર વાર નમસ્કાર હો અને પુનઃપુનઃ પ્રેમપૂર્વક અમારા તમને નમસ્કાર હો !

હે જગન્નાથ ! આજ પરમ પુરૂષાર્થિ-વિક્રમરાજતા નવા વર્ષ ૧૯૬૩ ના માંગલિક પ્રભાતમાં પ્રથમ તમારું આરાધન કરતાં અમને જે સંતોષ થાય છે તે અવર્ણ્ય છે હે નાથ ! તમારા નામમાં કાંઈ એવું

સુધા બધું છે કે તમારા ગુણો ગાતા
અમોને કદાપિ તૃપ્તિ થતી નથી તમારા
એવા સુખકર નામને અમારા પ્રતિ ક્ષણે
કરોડો નમસ્કાર હોને

હે સર્વાત્મા ! તમે સકળ વિશ્વમા
છો, સકળ વિશ્વ તમારામા છે છતાં અમે
પામર છવ તમને જોઈ શકતા નથી એ
મો'દુ અમાડ હિણુ ભાગ્ય છે, તો પણ
હું દેવેશો તમને અમારા અનેક નમસ્કારો
હોને તમે જ્યાં જ્યાં વસતા હોય ત્યાં
ત્યાં અમારા અનેક નમસ્કાર હોને

હે સનત ! તમે અનંત છો અમો
તમને યથાથી જાણી શકીએ ? હે પ્રભુ !
અમારા ડમના બધન કાપી નાખી
અમારી દૃષ્ટિમા કોઈ દિવ્ય અજ્ઞાન કરો
તે અમો તમને યજ્ઞયજ્ઞમા, જળજળમા,
કણકણમા પ્રત્યક્ષ દેખી શકીએ એવા
નમે કેળે, યજ્ઞયજ્ઞમા, જળજળમા, કણ
કણમા, અણુઅણુમા વ્યાપી રહ્યા છો
તમને અમારા અસંખ્ય નમસ્કાર હોને !

હે વિશ્વવ્યાપી ! તારી માપી ન
શકાય, જાણી ન શકાય, જોઈ ન શકાય,
લખી ન શકાય, વાચી ન શકાય, કહી ન
શકાય, એવી અદ્ભુત શક્તિની ભક્તિ
અમો કઈ શક્તિથી કરી શકીએ ? અમો
તમારાથી હારી એકા છીએ ! તમે ગુપ્ત
પણે ક્યાં વસો છો તે કાંઈ દેખાતું નથી
છતાં તમે વિશ્વ વ્યાપી છો, સર્વમા છો
એમ ભાસે છે તો ખરૂં, તે કારણથી હું
વિશ્વવ્યાપી દેવ ! તમને અમારા અપાર
નમસ્કાર હોને

હે અતરાત્મા ! તમે પ્રાણી માનના
અતરમા વસો છો ! તમે પોતેજ જગ

તમા રમો છો જગત્મા તમે છો, જગત્
તમારામા છે તો પણ તમે અલગ અને
નિરજન છો, તમે લગતાને લગતા
ખસતાને ખસતા છો તમને અમો કેમ
જાણીએ ? તમને અમારા કોટયાવધિ
નમસ્કાર હોને !

હે ચેતન્યધન ! તમને કોણ જાણે ?
તમારી માયામા અનંત વિશ્વ રમે છે !
તમારી ઈચ્છાથી અનેક સૂર્યદેવ તપે છે,
અનેક ચંદ્રમા શાંતી પ્રેરે છે અને અનેક
અહોપઅહો અપરિમિત આકાશમા
જ્રમણ કર્યા કરે છે ! તમને દેવના દેવ
મહાદેવ શોધે છે, તમને સનક સન
ગદિક શોધે છે ! તમને નારદજી
શોધે છે, તમને બ્રહ્મા શોધે છે, ઇંદ્ર
શોધે છે, સમસ્ત વિશ્વ તમારીજ
શોધમા છે, તમે સર્વમા વ્યાપી છો પણ
હે માયીક ગાડી ! તમારી નંદ વિદ્યાના
પ્રભાવે તમે ઘરમા છો, અતરમા રમો
છો, છતાં મળતા નથી, જડતા નથી એ
તમારી અદ્ભુત અને આશ્ચર્યજનક
શક્તિને અમારા વાણીમા ન આવી શકે
એટલા નમસ્કાર હોને !

હે ગર્ભાધીપતિ ! તમારૂં સુધા અ
મને પાઓ ! તમારા સુકૃત ધામનું સુખ
અમને આપો આ ઇંદ્રજીવ તૂંડ ગધવ
નગરની અધારી ઉપાડી લઈ અમને
અમાડ સત્ય તત્ત્વ બતાવો ! હે પ્રભો !
અમે ને તમે એકજ છીએ તો પછી
અમને ચાકડે ગા માટે ચડાવ્યા છે ?
અમને બચાવો અમે તમારૂં શરણ
છીએ હું ભક્ત વતસલ પ્રભુ ! હું નાણીથી

પર ! હે વિશ્વનેતા ! હે અકલ ! તમને
અમારા અદળક નમસ્કાર હોજો !

હે દયાલુ ! અમારા ભારતવર્ષ પર
દયા કરો ! જેણે પોતાનું સર્વસ્વ ગુમાવ્યું
છે તેના ઉપર કૃપા વૃદ્ધિ કરો ! હે દયા
સિંધો ! માત્ર તમારી આશા ઉપર તમારા
આધાર ઉપર ભારતવર્ષનું જીવન વહે
છે ! હે પ્રસો ! જેની પૂર્વે અપૂર્વ કિર્તિ
હતી તે આજે હિણાય છે તેના ઉપર
અનેક આપત્તિનાં વાદળ ફરે છે ! તેના
બાળકો દુઃખ દારિદ્રતામાં દગાયાં છે !
તેનાં સંતાનોમાંથી સ્વદેશ પ્રેમ જતો
રહ્યો છે ! દેશજનતા જતી રહી છે !
દેશલક્ષિત પદ્માયન કરી ગઈ છે માત્ર
સ્વાર્થમાંનાજ સેવકો જેનાં સંતાનો થઈ
ગયાં છે તેમનામાં દેશલક્ષિતના અંકુરો
પ્રકટાવો ! હે નાથ ! ભારતવર્ષનાં તેત્રીસ
કરોડ સંતાનોમાંથી પાંચ છ કરોડ સંતા-
નોને માત્ર એક ટંક પુરૂં પાંચડું ખાવાને
અંન મળતું નથી અને કાઠું તુટું
પહેરવાને કપડું મળતું નથી. હે પ્રભુ !

તમે તેના ઉપર દયા નહિ કરો ?
હે વિશ્વંભર ! તમે વિશ્વના પાલક છો
છતાં ભારત સંતાનો ઉપરથી દયાદૃષ્ટિ
કેમ ખેંચી લીધી છે ? મરકી અને
દુષ્કાળના ભયમાંથી અમે હજુ મુક્ત
નથી કારણ એ ભાઈ ખેંચે પનોતીરૂપે
ભારતવર્ષની છાતીએ ચોંટયાં છે અને
એવી ઘીજી અનેક ભારતવર્ષની છાતીએ
પનોતી ચોંટી છે કે જેમાં દેશ સમસ્ત
ચુસાઈ જાય છે. હે પ્રભુ ! હે અંત-
ર્યામી ! તમે સર્વ વાતના જાણુ છો !
જાણુને વધારે શું કહેવું ! વધારે શું
વિનવવું ! દયા કરો ! ભારતવર્ષનું પૂર્વનું
ગૌરવ કયા ? તે તરફ તમે તજર કરો !
કરો કૃપા ભારત દેશપર ! કરો કૃપા
ભારત સંતાનોપર ! કરો કૃપા અમે
પરવશ પડેલાં પર ! હે નાથ ! આ
નવા વર્ષમાં અમારા ભારતવર્ષનો ઉદય
કરો ! અમારામાં સ્વદેશ પ્રેમ-દેશજન-
નતા-દેશ લક્ષિત ભરો ! અમારા પૂર્વના
રંગ-સુખશાંતીના આગાદીના લીલા
દહેરના રંગ પુનઃ અમને આપો.

॥ અમો તે માતાને નમન કરીશું પ્રેમ ઉમરે ! ॥

દોહરો.

॥ નવા વર્ષમા નેહથી ॥

॥ ઘરો ઘરનીઘર ધ્યાન ॥

॥ ભારતી માતાને કરું ॥

॥ પ્રેમ સહીત પ્રણામ ॥

ਸਿਖਰਿਧੀ ਬ੍ਰਹਮ

॥ ਅਹਾ ! ਜੇ ਭੂਮਿਮਾ ਪੁਨਾਤ ਪੁਰਖੀ ਕੀ ਧਰੁ ਗਯਾ ॥

॥ ਅਹਾ ! ਜੇ ਭੂਮਿਨੀ ਵੀਰਨਰ ਅਸਤਯੋ ਧਿਰੀ ਰਖਾ ॥

॥ ਅਹਾ ! ਜੇ ਭੂਮਿਮਾ ਅਨੁਪਮ ਸਤਾਨਾ ਰਜ ਜਡੇ ॥

॥ ਅਮੋ ਤੇ ਮਾਤਾਨੇ ਨਮਨ ਕਰੀਸੁ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰੇ ! ॥ ੧ ॥

॥ ਅਹਾ ! ਜੇ ਭੂਮਿਏ ਸੁਵਰਗ ਸਮੀ ਸੋਭਾ ਧਰੀ ਹਰੀ ॥

॥ ਅਹਾ ! ਜੇ ਭੂਮਿਨੀ ਜਧ ਵਜ ਤ੍ਰਿਲਾਕੇ ਹਰੀ ਚਰੀ ॥

॥ ਅਹਾ ! ਤੇ ਆ ਟਾਢੇ ਪਰਵਾ ਪਡੀ ਆਸੁਤ ਭਰੇ ॥

॥ ਅਮੋ ਤੇ ਮਾਤਾਨੇ ਨਮਨ ਕਰੀਸੁ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰੇ ! ॥ ੨ ॥

॥ ਅਹਾ ! ਜੇ ਭੂਮਿਏ ਵਿਪਕ ਸਮਧੇ ਧਾਰਣ ਧਰੀ ॥

॥ ਅਹਾ ! ਜੇ ਭੂਮਿਏ ਕੁਪਣ ਮੋਹਿ ਕੀ ਦੀ ਨਵ ਕਰੀ ॥

॥ ਫਲੁ ਏ ਭੂਮਿਮਾ ਪਰਮ ਪਦਨੀ ਨਾਕਡੀ ਮਲੇ ॥

॥ ਅਮੋ ਤੇ ਮਾਤਾਨੇ ਨਮਨ ਕਰੀਸੁ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰੇ ॥ ੩ ॥

॥ ਅਹਾ ! ਜੇ ਭੂਮਿਥਾ ਨਵਨਵਾ ਕਲਾਓ ਮਕਟਰੀ ॥

॥ ਅਹਾ ! ਜੇ ਭੂਮਿਨੀ ਵਿਸ਼ੋਤਿ ਮਨ ਹਾਰੀਭਿਤ ਹਰੀ ॥

॥ ਅਹਾ ! ਜੇ ਭੂਮਿਮਾ ਸੁਵਰਗਿਯ ਸੁਖਾ ਚੇ ਧਲ ਧਲੇ ॥

॥ ਅਮੋ ਤੇ ਮਾਤਾਨੇ ਨਮਨ ਕਰੀਸੁ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰੇ ! ॥ ੪ ॥

॥ ਹਰਾ ਦਾਤਾਰੀ ! ਤੇ ਧਰ ਧਰ ਭਾਗਵਾਰਾ ! ਧਰੁ ਮਧੇ ॥

॥ ਸਦਾ ਸਾਚਾ ਕੀਲੀ ਸਿਰਪਰ ਚਰਾ ਆਲਨ ਸਮੇ ॥

॥ ਫੁਲੇ ਚੇ ਕੀਜਾਓ ਵਿਧ ਸਮ ਰਿਖੋਨਾ ਗੁਣ ਗਲੇ ॥

॥ ਅਮੋ ਤੇ ਮਾਤਾਨੇ ਨਮਨ ਕਰੀਸੁ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰੇ ! ॥ ੫ ॥

॥ કુસંપે ઘેરી છે કૂપૂત કદિ સેવા નવ કરે ॥
 ॥ પરાયાંને પેચી વિપરિત મતી માંઘ વિફરે ॥
 ॥ કુપુત્રોના પાપે પરવશ પડી કેમ ડગરે ! ॥
 ॥ અમો તે માતાને નમન કરીશું પ્રેમ ડમરે ! ॥ ૬ ॥

॥ ઠપાંઠુ 'માયાઠુ સરલ હૃદયાની જગ' મહી ॥
 ॥ અંહા ! તેની કેવી સમય પલટે હાલત થઈ ॥
 ॥ સદા ધર્મિષ્ઠા તે અધમ પથમાં કેમ વિચરે ? ॥
 ॥ અમો તે માતાને નમન કરીશું પ્રેમ ડમરે ! ॥ ૭ ॥

॥ અમારી એ માતા પરમ પુનીતા છે જગતમાં ॥
 ॥ છતા અત્યારે એ પરમ દુઃખીતા છે જગતમાં ॥
 ॥ કુપુત્રો માતાના દુઃખ દિલ કદાપિ નવ ધરે ॥
 ॥ અમો તે માતાને નમન કરીશું પ્રેમ ડમરે ! ॥ ૮ ॥

॥ અમારી માતા એ નહિ નહિ દુઃખી રે'જગ મહી ॥
 ॥ સદા સુખી તે તો મહિતલ જુલાશે સુખ મહી ॥
 ॥ અહો વિશ્વાધારા ! કર ગ્રહી ગ્રહી લે ડર પરે ॥
 ॥ અમો તે માતાને નમન કરીશું પ્રેમ ડમરે ! ॥ ૯ ॥

॥ બંધા પુત્રો જ્યારે જનમ ભૂમિના સેવક થશે ॥
 ॥ ત્યારે આ હિંદે પરિપુરણ સુસ્તાશ્રમ હશે ॥
 ॥ બંદેશે સૌ વેરે સુલદ સરિતા મિઠી લહરે ॥
 ॥ અમો તે માતાને નમન કરીશું પ્રેમ ડમરે ! ॥ ૧૦ ॥

॥ પુનીતા આ માઠા સુ કવિ ભગવાને ધરી હૃદે ॥
 ॥ બધા પુત્રો પ્રેમે જરૂર જડી લેશે નિજ હૃદે ॥
 ॥ અને નિલે નિલે જનમ મૂંમિના જાપ જપશે ॥
 ॥ પ્રભુ તેવારે હા સક્લ સુખની વાષ્ટિ કરશે ! ॥ ૧૧ ॥

અજ્ઞાનરૂપ મહાનિદ્રામાં જાગેલાં પ્રાણી માત્ર । । ।

અજ્ઞાનરૂપ મહાનિદ્રામાં પ્રાણી માત્ર સૂતા છે છતાં તે પોતાને જાગૃત માને છે કે જેમાં જ્ઞાનીઓ ઉદયતાં જ છે, પણ જે જ્ઞાનરૂપ જાગૃતમાં પ્રાણીના જાગતા છતાં ઉઘેલા ફરે છે તેમાં જ્ઞાનીઓ જાગતાં જ નિદ્રામાં જાગૃત થએલા છે ઉદયતાં જાગે છે આ વિષય યથાથ સમજાય તોજ જન્મ મરણની બેડી તુલે—તોજ આવા ગમનનો ફેરો ટળી જાય, પણ જ્યાં સુધી જ્ઞાન પ્રાણી ન થાય ત્યાં સુધી જેમ ઉદયતાં માણુ સના ધરમાં ફાડ ખાતર પાડી જાય કે તેને કોઈ લુગી જાય પણ જીવ જાગર પડતી નથી તેમ ઘોર નિદ્રામાં ખૂનલા પ્રાણી માત્રની દશા છે તે લુગાઈ જાન છે પણ નિદ્રાના સામ્રાજ્યમાં ઘેરાયલાને એ વાતનાં સૂઝ પડતી નથી તેતો નિદ્રામાં દેખાતા સ્વપ્નાને ઝેડે ઝેડેને ખુશખુશ થાય છે શબ્દિક સુખને માટે હસે છે, રડે છે, સુખી થાય છે, દુખી થાય છે ગંધવ નગર સમાન લાસતુ માયા નગર જેમાં સૂતેલા પ્રાણી માત્રની આ દશા છે તેનો તેમાંથી ઇટકો શી રીતે થાય તે જાણવું અવશ્યનું છે

“બ્રહ્મચર્યજ્ઞાન” જ્યાં સુધી થાય નહિ ત્યાં સુધી પ્રાણીમાત્ર માયાના દોર ઉપર નાચ્યા કરવાના પ્રાણી માત્ર જો કે ઘોર નિદ્રામાં સૂતા છે પણ કર્મની ક્રિયા

ધિન-કર્મને વશ પડેલા એ પ્રાણીઓમાંથી માત્ર એક માનવદેહ એ એવો દેહ છે કે જે “બ્રહ્મચર્યજ્ઞાન” થવાનું મુખ્ય દ્વાર છે જીવન પ્રાણીમાં “બ્રહ્મચર્યજ્ઞાન” નો માર્ગ નથી એક પિણ્ડપ્રજ્ઞ જાણ્યાથી સર્વ જણાય, સર્વ સંભળાય, એજ જ્ઞાનનું જ્ઞાન, એજ મનનું મન એજ ચતુરનું ચતુર ને જ્ઞાનનું જ્ઞાન છે એને જાતિ નથી, રૂપ નથી રંગ નથી એ નિર્લેપ શુદ્ધ જાત ય છે ને તેની કયાંયે જોખમ થાય છે કે જ્યાં ઇકત્વજ્ઞાન થાય છે તે મવ માનના માધનરૂપ આ માનવ દેહ છે જો કે પ્રાણી માત્રના પિંડ અને પ્રજ્ઞાડ એકજ છે પરંતુ માનવ દેહ શિવાય જીવન દેહમાં એ વાત કદાપિ સમજતી નથી અને તેથીજ

મહતા પુણ્યવર્ણ્યેન ત્રીતેય કાયતૌ સ્તરય ।
પારદુર્યોદયેન તુ તરયાત્ત મિચ્છેન ॥

કોઈ મોટા પુણ્યની કિમ્મતરહે આ કાયારૂપી નાવ દુષ્ટર મમાર માગર તરવાને જીવંત છે તે જના સુધી ભાગ્ય નથી ત્યાં સુધીમાં તરી લે

એ તું મૂચવે છે ? એ એજ સૂચવે છે કે માનવ દેહ હાથમાંથી ઝુમાવ્યા પછી અન્ય દેહવડે તારાથી મુખિ નહિ બેળથી શકાય

તે સારૂ માનવ દેહના સાધન વડે જન્મ મરણના ફેરામાંથી છૂટવું એ હાલ આપણું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. નહિ કે કુશ્યાર્થ ઠગાઈથી નાણાં એકઠાં કરી મોંટા રંગ મહોલ બાંધવામાં કે સ્ત્રી પુત્રાક્રિકની લલુતામાં ગુચવાઈ રહેવામાં જે માણસ, માત્રસ્વાર્થ બુદ્ધિથી, અહિંનાં ક્ષણિક સુખમાં છાંદગીને ધૂળધાણી કરે છે તે ખરે પોતાનો જ શત્રુ છે તેમજ જે આત્મા વડેજ આત્માનું દંડ્યાણુ કરે છે તે આત્માનો મિત્ર છે.

उद्धरेदात्मनाऽऽत्मानं नात्मानमवसादयेत्
आत्मैव ह्यात्मनो बंधुरात्मैव रिपुरात्मन ॥

આત્મા વડેજ આત્માનો સંસારરૂપ સસુદમાંથી ઉદ્ધાર કરવાનો છે આત્મા આત્માનો મિત્ર થઈ આ સંસાર સાગરને પેલેપાર લક જઈ જન્મ મરણની ઘટમાળમાંથી છોડવી શકે છે પણ તે ક્યારે કે જ્યારે છોતે દ્રિય થઈ સર્વ કામના ચોને નિમૂળ કરે છે ત્યારેજ. ટાઢ તડકે અને સુખ દુઃખ જેને સમાન છે જેને માન અપમાન સરખું છે જે સર્વ પ્રાણી માત્રને પોતા રૂપ બુદ્ધિ છે જે ઢેકું અને સુવર્ણ એકસરખું જાણે છે એવો મહાત્મા આત્મા વડેજ આત્માનો ઉદ્ધાર કરી આ સંસાર સાગરને પેલેપાર ઉતરી જાય છે એવા મહાત્માઓ પુનઃ માના ગર્ભમાં જન્મ નથી.

માત્ર પરિચ્છેદ કે અધ્યાસ એજ બંધ અને હુ.ખનું કારણ છે કંઠમણિ ન્યાયે કરી બધ ટાળવો અને જ્ઞાનની પ્રતીતિ થવી એજ મોક્ષ.

મોક્ષ એ સ્વતઃસિદ્ધ વસ્તુગતિ છે, એટલે તે જ્ઞાનમય છે, જ્ઞાનબાધ્ય નથી-મિથ્યા નથી. જ્ઞાન એજ મોક્ષ-અજ્ઞાન ભગ એજ મોક્ષ પણ તે ક્યારે કે જ્ઞાન પામનાર તે જ્ઞાનરૂપ જની જાય-‘કોટ્તમર ન્યાયે’ તે જે છે તે રૂપેજ થઈ જવું એ અપરોક્ષજ્ઞાન-અપરોક્ષજ્ઞાન—તેજ મોક્ષ-કોટ્તમરવત્ પરોક્ષ તેજ સમાધિકે તુર્યાવસ્થા એનુંજ નામ સુષુપ્તિમાં જાગ્રત—જ્ઞાન યજ મોક્ષ

એ જ્ઞાનના સાત પગથીયાં સ્ત્રીકા-રેલા છે એ પ્રત્યેકને મૂમિકા કહે છે.

૧ શુમેચ્છા—(સાધન ચતુષ્ટયી-૧ વિરાગ ૨ વિવેક ૩ શમાદિષ્ટ સંપત્તિ ૪ મુમુક્ષતા)

૨ શ્રવણ, મનન

૩ નિર્દિશ્યાસન

૪ સત્ત્વાપત્તિ.

૫ અસંસક્તિ.

૬ વ્રહ્મમયતા.

૭ પદાર્થભાવિની

શુભેચ્છાનાં જે ચાર સાધનનો સમુદાય, એ ચાર સાધન તે વિરાગ, વિવેક, શમાદિષ્ટ સંપત્તિ અને મુમુક્ષતા.

ઘરખાર બાળીને કુટુંકબિલાને રજ-ખતાં મુકીને ભગવાં ધારણ કરી વનમાં નાશી જવું એનું નામ વિરાગ નથી. ખરો વિરાગ એ છે કે સંસારનાં નામ રૂપાત્મક પદાર્થની નિસારતા બાણી, અનુભવી, તેમા બંધાવું નહિ, તેને વશ થવું નહિ પણ તેમને ઘંટસ્વર્ગાદિ પર્યંત તુચ્છ જાણવાં એવી જે મનની ઉચ્ચ સમાપ્તતા તે વિરાગ.

એકજ વ્યાક્રિત ઉપર બધાં રહેલી જે વૃત્તિ તે રાગ તે તુટીને અવમય વૃત્તિ થઈ જાય, કંઈ પણ ઇન્દ્રિયાનું ન રહેવું એ વિરાગ

સકળ વિશ્વ આત્મવત્—થઈ જવું તે વિરાગ વિરાગ તેજ પરપ્રેમ બધા માંસા ભાઈ છે એ સમાનતા તે પ્રેમનું લક્ષણ નથી, ડોહને બળવું કે તેને દેખવું એ પણ પ્રેમનું લક્ષણ નથી પ્રેમતો આત્મવત્ સવ, કેવલ અત્યંત અભેદ એજ છે, પરિચેદ ભાગદો એજ વિરાગનું રહસ્ય છે

અપરિચેદ પામ્યો, અવમયતા પ્રહણ કરવી કામના તજવી એજ વિરાગ કમમા કામનાનું બંધન ન થાય તે વિરાગ

પોતાના પ્રાપ્ત કર્તવ્ય યથાથ કરવાજ, અને તેમા કામના તજીને મર્યાદા રહેવું એજ વિરાગ

વિરાગ વડે મહાસમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે પણ તેમા લય, વિશેષ, કપાય ને રસસ્વાદ એ આરથી કરીનેજ ભગ થાય છે

- ૧ લય પડેલે નિદ્રાદિ આલસ્ય
- ૨ વિશ્વપ પડેલે ચિત્તની ચચલતા
- ૩ કપાય પડેલે વિષયોમા રસ લાગવો-
- વિષયના ઘાછના થવા ત
- ૪ રસસ્વાદ પડેલે વિષય મોગ

એ સર્વથી મુક્ત થવું એજ વિરાગ જેનું મન હૃદયે વિષયાદિમા ફરતા છતાં સ્થિર છે તે ખરે વિરાગી છે મનની ચચળતા દૂર થાય તેજ યોગ તેજ વિરાગ

નિત્ય, અનિત્ય, સત્ય, મિથ્ય એ જ્ઞાન થવું તેનું નામ ત્રિવચ વિરાગ પ્રાપ્ત થયા પછી વિવેક સહજમા ઉભાને છે શમાદિપદ સ પત્તિ —

બાહ્યેન્દ્રિયોને નિયમમા રાખી તે જ્ઞાન

વૃત્તિ માનને બાહ્યત્વ પામવી અટકાવી એકાકરતા ઉપર આગવી— અતમુખ કરવી તે પ્રત્યગ્વૃદ્ધિ—એજ દમ ગ્રાહ્ય તથા આતર ઉચ્ચ ઈન્દ્રિય મા તથા ને કામના માત્ર ટળી એક રૂપના વવા માટે તેનું નામ ઉપરમ

સુખ દુઃખ રૂપ દંડ ભાવનાને મિથ્યા જાણી, પ્રારબ્ધશાત્ પ્રાપ્ત થતા કર્તવ્ય કમમાથી પાછા ન ફરતા નિર્ભય રહી શાંતીથી પ્રવર્તવું તેનું નામ તિત્તિશા

પોતે જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે તે યથાથજ છે એમ પોતા ઉપર શંકા તેમ ગુરુ ગાત્રાદિ ઉપર શ્રદ્ધા એજ શ્રદ્ધા

મનનું નિવાતમ્યાનમાની નિપજ્યોત્તિની પેઠે સ્થિર થવું ને આનંદનો ઉચ્ચ થવો તે સમાધાન

આત્મા એટલે પરમાત્મા વા બ્રહ્મ તે જ્ઞાન રૂપ છે તેજ જ્ઞાન છે તેજ સત્ક્રુપ છે જ્ઞાન છે તો મત્ છે ને મત્ છે તો જ્ઞાન છે પણ જે તે જ્ઞાન મત્ પાછા આનંદમય છે આનંદજ છે, પ્રેમ છે એજ અવિચલન — અમ ભાઈ બાપ ને સમાધાન મોક્ષનો દુઃખથી જ્ઞાન માટે નિન ઉગે । તે મુમુક્ષુ જ્ઞાનની આ પ્રથમ ભૂમિકા થઈ

દ્વિતીય ભૂમિકામાં-શ્રવણ અને મનનથી જ્ઞાન પામવાનું છે.

તૃતીય ભૂમિકા:-નિદિધ્યાસન-મનની એકાગ્ર સૂક્ષ્મ તન્મયતા ચતુર્થ ભૂમિકા-પ્રજ્ઞાથી જીવ જીવે નથી, વ્યક્તિરૂપ પરિચ્છેદ મિથ્યા છે એમ દ્રઢ નિશ્ચય જેને સાંખ્યમતવાળા સત્વાપત્તિ કહે છે તે; પરંતુ સત્વાપત્તિ તે મોક્ષ નથી ને તેથીજ સાંખ્યમત વેદાત મતને અગ્રાહ્ય છે.

પંચમી ભૂમિકા:-અસંસક્રિત એટલે કોઈ પણ રીતની સંસક્રિત ન હોવી કેવલ એકતાજ થવી તે

છઠી ભૂમિકા-પ્રજ્ઞામયતા-એકરસતા, પ્રેમ, પ્રેમ ને પ્રેમ અલેદ-અલેદને અલેદ, સ્વપણાનો નાશ.

સપ્તમી ભૂમિકા-પદાર્થમાત્રનો અભાવ-પદાર્થો ભાવિની આ સપ્તમી ભૂમિકા તે મોક્ષ ક્રીટબ્રમરવત્ જ્ઞાન રૂપતા, પ્રજ્ઞા-પણું પ્રજ્ઞાજ-એજ તુર્યાસમાધિ-જીવનમુક્તિ ત્યારે આ ઉપરથી સહજ સમજાશે કે અજ્ઞાનરૂપ મહાનિદ્રામાં સૂતેલાં પ્રાણીમાત્ર માં માત્ર તુર્યા સમાધિને પામેલા મહાત્મા એજ જગતા છે ને એ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવી એ માનવ દેહની સાર્થકતા છે. પરંતુ જેમાં પ્રાણીમાત્ર પોતાને જગત માને છે તેમાં તુર્યા સમાધિને પામેલા મહાત્મા ઉદ્ધતાજ છે.

હવે પિંડ પ્રજ્ઞાંડની એકતા ઉપર નંદ્યો. પિણ્ડે તેજ પ્રજ્ઞાણ્ડે આપણા પિણ્ડમાંજ આખી સૃષ્ટિનો અનુભવ છે. માત્ર એ અનુભવને વિસ્તારી લેવાની જરૂર છે.

સુષુપ્તિ, સ્વપ્ન, જાગૃત એ ત્રણ અવસ્થાના જે ત્રણ અભિમાની અંશ આપણા પિણ્ડમાંજ અનુભવાય છે તે આપણા ત્રણ દેહ કારણ, સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલમાં રહે છે.

કારણ દેહમાંના સંસ્કારથી સૂક્ષ્મમાં પ્રેરણા થાય છે ને અહંકાર પ્રકટે છે. તે અહંકાર સ્થૂલને પ્રેરે છે. એટલે સ્થૂલ સાથે કારણ તથા સૂક્ષ્મની એકતા થઈ વ્યવહાર હું કડં છું, મા'રું છે એવો વ્યવહાર ઉદ્ભવે છે.

જાગૃતમાં હું ને મા'રું અહંકાર છે, સ્વપ્નમાં અર્થો છે નથી જેવો છે ને સુષુપ્તિમાં અત્યંત નથીજ નથી. પણ સુષુપ્તિ સમયે કારણ દેહને તે દેહતા સંસ્કાર છે તેનો પુનરુદ્ભવ થવાથી પાછો વ્યવહાર બની આવે છે ને સ્થૂલાનુ ગત સુખદુઃખ સંભવે છે.

જો સર્વદા સુષુપ્તિજ રહે, સર્વદા સંસ્કારોનો એટલે વાસનાનો તિરો ભાવ રહે તો કેવલ જ્ઞાનમય-આનંદમય-સુખમય-દુઃખાભાવમય સ્થિતિ આલ્યાજ કરે એજ પ્રજ્ઞાભાવ. જાગૃતમાં પણ સુષુપ્તિજ થાય-જગતાં ઉદાય આનુ નામ તુર્યાવસ્થા.

તો જ્યારે અજ્ઞાનરૂપ મહાનિદ્રામાં પ્રાણીમાત્ર સૂતેલાં છે. ત્યારે તુર્યાવસ્થાને પામેલા મહાત્માઓ જગત્માં વિચરતા છતાં તેમાં જગતાજ છે.

જગત્ પોતાને જગતું માને છે પણ વાસ્તવિક રીતે તે ઉદ્ધતુંજ છે કારણ, મિથ્યા પદાર્થને સત્ય માની ઝાંઝ

વાના જળની માફક લાગેની તૃષા
છીપાવાનો પ્રયાસ કરે છે પણ મિથ્યા
તે મિથ્યાજ ને મિથ્યા છે તે મત્ય શી મી
તે ધાય? ખરે! ઇંદ્રિયોથી છતાંએવો મા
નવી સ સારાઈવમા માત્ર ગોચા ખાય છે!

જ્યા સુધી પ્રદક્ષમ જગત્ ન જાણે
જ્યા સુધી કીડીથી કુજ્જ પરત સમાનતા
ન આવે, જ્યા સુધી પોતામય જગત્
ન જાણે ત્યા સુધી વ્યવહારમા વિચરતા
પ્રાણી માત્ર અજ્ઞાનરૂપ મહાનિદ્રામા
સૂતેલાજ છે

જનકરાજ, શુકદેવજી, વગેરે મહા
ત્માઓ જગત્મા રહેવા છતાં ઉઘતાજ
હતા અને જેમા જગત્ ઉઘતું હતું
તેમા તેઓ જન્યતજ હતા! પચેદ્રિયથી
છતાંએવો છવ ધનધામ સ્ત્રી પુત્રાદિક
વગેરેમા પોતાને બહુ જાણેસ સમજે
છે જગતો જાણે છે પણ ખરે! એ

માત્ર જ્યાનેજ પાત્ર છે! ધોળે દરાડે
હુગઈ જાય છે છતાં તે પોતાને મેંટો
સ પત્તિવાન સમજે છે કાળના મોગમા
ચવાઈ જાય છે છતાં તે પોતાને મેમ
સમજે છે! ખરે! એ અજ્ઞાનરૂપ મહા
નિદ્રામા પોદલો છે જ્યારે જ્ઞાની એજ
જગત્મા રહેવા છતાં—કર્મમા પ્રવર્તતા
છતાં, વાસના સ્થિત ખની સર્વદા
જગતોજ છે

તે કામ ક્રોધાદિક પડ્ડરિયુઓથી
હુગતો નથી કે પચેદ્રિયથી છતાંતો
નથી તે મવને એ મહાત્માએ છતાં
રોય છે તેને નિમૂળ કર્યા રોય છે

પણ ખરે! અતિ શોચનિય વાત
એ છે કે માનવ દેહ જેવો ઉત્તમ દેહ
પ્રાપ્ત થવા છતાં અજ્ઞાનરૂપ મહાનિદ્રામા
સૂતલા પ્રાણીમાત્ર સાથે માનવી પોતે
પણ સૂતલાજ રહે છે!!

વિદ્યાવિલાસી મોજરાજા

ખીજે દિવસે લોજરાજા પોતાના
એક હુજુરના ખવાસને સાથે લઈ છડી
સ્વારીએ શી ની જી ગડ્યો એક
જહુજ સુપ્રસિદ્ધ વાઘ કે જેનો અઘાપિ
સુધી કોઈપણ શિકાર કરી શકુ ન
હોતુ તેનો શિખર કરવા આવજ લોજ
રાજાની આ માત્ર એકાએક જારી હતી

છવના જોખમે અને મહામુશીબતે
તે વાઘનો શિકાર તો કર્યો પણ બહુજ

દૂર નીકળી ગયા અને રાત્રી પડી ગઈ
જેથી ધારાનગરીનો માર્ગ તેમને જડ્યો
હતો તે ઉપરથી એક ભરવાડનો છોકરો
બકગ ચારતો હતો તેને ધારાનગરીનો
સ્ત્રો પૂછ્યો ત્યાંજે તે છોકરો આ પ્રમાણે
જોયો

સ્ત્રોધારાસ્ત્રિધારેશ સાશ્વયોજન
માયતા ।

દક્ષિણસ્યા દ્વિધનામાતિ દક્ષમાર્ગેણ
ગમ્યતામ્ ॥

રાજજી, અહીંથી ધારાનગરી છ
કોષ દર દક્ષિણ દિશામાં શોભે છે અને
આપ જ મણા હાથ ઉપર આડ્યા બચ્ચો.

રાજજી આ પ્રમાણે ખેડૂતના છોક-
રાને મોઢેથી સંસ્કૃતભાષાનો શ્લોક
સાંભળી દૃઢ નિશ્ચય કર્યો કે મા'રા
રાજ્યની અદારે વરાણને મા'રે સરસ્વતી
દેવીના ખોળામાં જુલાવી સર્વ પ્રકારના
સુખ લોગ લોગવાવવા.

તે ઉપરથી રાજજી મણિમિશ્ર
પંડિત મારફતે ધારાનગરીમાં એક જંગી
સભા ખોલાવી.

એ સભાનું પ્રમુખસ્થાન લોજરાજને
આપવામાં આવ્યું હતું સભાનો મંડપ
ધારાનગરીની બહાર એક મોટા મેદા-
નમાં બાંધવામાં આવ્યો હતો કે જ્યાં
મોટી મેદની મળી હતી.

લોજરાજની મૂળની વાણી સાંભ-
ળવા પ્રજા બહુજ આતુરતાથી. રાજાનો
રાહ જોતી હતી તેવામાં નિમેશે ટાંધમે
લોજરાજની સ્વારી આવી પહોંચી
હર્ષના નાદ અને પુષ્પની વૃષ્ટિ વચ્ચે
રાજાને વધાવી લેવામાં આવ્યો.

પ્રમુખસ્થાન ઉપર મહારાજા બિરા-
જતાં સર્વત્ર શાંતી પ્રસરી મહારાજાએ
પોતાનું વ્યાખ્યાન ચાલુ કર્યું.

મા'રી વહાલી પ્રજા:—

આજે તમોને આનંદમય જોઈ
મા'રું હૃદય પ્રસન્ન પ્રસન્ન થાય છે.
મા'રી પ્રજા જે પ્રકારે સુખી થાય એજ
મા'રા હૃદયની સુખ્ય ધારણા છે. મા'રું
સર્વ સુખ, હું મા'રી રૈયતના સુખેમાંજ

માનું છું, મા'રી પ્રજાની આબાદીમાંજ
મા'રી આબાદી છે, મા'રી પ્રજાના
હર્ષમાજ મા'રો ઉદય છે, મા'રી પ્રજાના
વિજયમાંજ મા'રો વિજય છે, ને આ
રાજ્ય માત્ર મા'રી પ્રજાને અર્થે છે.
રાજકોષ માત્ર પ્રજાના લાભાર્થેજ છે
રાજ્યની તમામ સમૃદ્ધિ પ્રજાનીજ છે.
રાજ્યના કાયદા પ્રજાનાજ કલ્યાણ માટે
છે. મા'રા રાજ્યની પ્રજા સ્વતંત્ર છે.
તેને પોતાનો અવાજ કરવાની સંપૂર્ણ
છૂટ છે અને મા'રા કોઈપણ અધિકારીના
કાર્યભાર ઉપર ફરિયાદ અથવા ટીકા
કરવાનો તમોને સંપૂર્ણ હક છે.

રાજ્યના કાયદા મા'રી પ્રજાની
સન્મતિથી ઘડાય એમ મા'રી સાહના
છે. મા'રી પ્રજા રાજકાજની કેળવણીમાં
પાવરધી થાય એ મા'રી ઇચ્છા છે
દેશમાં ધંધો રાજગાર વધે અને દરેક
મનુષ્યને ખાંવાપીવાને પૂરતું મળે કોઈ-
પણ માણસને બીજા માગવી ન પડે કે
બીજાના આધાર ઉપર એસી રહેવું ન
પડે એવા ઉદ્યોગો ઉભા કરવાની મારી
દ્રઢપ્રતિજ્ઞા છે.

એમ સર્વ પ્રકારથી મા'રી પ્રજાને
સુખી કરવા તેમજ સુખી જોવા હું તત્પર
છું પણ તેમ ત્યારેજ થાય કે મા'રી
પ્રજાનું પ્રત્યેક માણસ કેળવણી લઈને
સરસ્વતી દેવીના પ્રસાદ પામ્યું હોય.

વળી તે કેળવણી એવી હોવી
જોઈએ કે, જેથી વ્યવહારમાં તે બહુજ
ઉપયોગની થઈ પડે. દેશમાં નવા હુન-
રાની શોધ થાય એવી તે કેળવણી હોવી

જોઈએ દેશભક્તિ અને દેશ પ્રેમ તથા સ્વધર્મ પરાયણ કેળવણી હોવી જોઈએ
 હુખી કેળવણી અથવા સ્વાધિય કેળવણી પ્રજાની પાયામાલી કરે છે મા'રી પ્રજાને મા'રે બાયલી બનાવવી નથી પણ જગતમા સારી નામના મેળવે અને પોતાની દેશભૂમિને દીપાવે એવી કરવી છે

મા'રે મા'રી પ્રજામા એવું બળ મૂકવું જોઈએ કે શત્રુઓથી રાજ્યનો બચાવ કરવામા મા'રી પ્રજાજ મને તન મન ધનથી મદદ કરતી રહે, નહિ કે માત્ર લશ્કર ઉપરજ મા'રા વિજયનો આધાર મા'રી પ્રજાની મા'રા રાજ્ય પ્રત્યેની આહુના ઉપર જોડે છે — મા'રી પ્રજાની આળાદીમાજ જોડે છે — મા'રી પ્રજાના સતોષમાજ જોડે છે — મા'રી પ્રજાની સ્વતંત્રતામાજ જોડે છે મા'રી પ્રજાનો હીત અર્થે હું મા'રા પોતાનો મવ પ્રકારથી લોગ આપવાને તયાર છું વિશ્વ નિયતા પ્રભુ મને મા'રી પ્રજાને સુખી કરવાના પ્રયત્નમા મદદ કરે

તે પછી લીલાવતી રાણીએ બોલવું શરૂ કર્યું — એટલી વાત જાણવાની જરૂર છે કે સલાસ્થાનમા એવી ગોઠવણી કરવા મા આવી હતી કે જેમા ગાગનગરીની તમામ બાળા, યુવા અને વૃદ્ધા સર્વ અવસ્થાની સ્ત્રીઓને બેસવાની ફેરી યોજના કરી હતી

પુરૂષ વગ સ્ત્રી વગને જોઈ શકે નહિ, તેમ સ્ત્રી વગ પુરૂષ વર્ગને જોઈ શકે નહિ એવી સભાસ્થાનની રચના હતી

છતા રાજ રાણીના મુખનો અડેડ બોલ પુરૂષ વગ અને સ્ત્રી વગ સાલળી શકે એવી સુખી ભરી એ સકળ ગોઠવણી હતી
 લોજ ગજના મ ભાષણથી પ્રજા રાજ ઉપર હર્ષ થેરી થઈ હતી અને જેમ તેના પ્રત્યેક બોલને આનંદના અવાજથી વધાવી લેવામા આવ્યો હતો તેમ મહારાણી લીલાવતી બોલવા ઉડતાજ મા'રી હૃય ગજના અને પુષ્પ વૃષ્ટિથી તેમને પ્રજાજને સત્કાર કર્યો હતો

મધુર સ્વર યુક્ત મહારાણી લીલાવતીનું ભાષણ શાત ચિતથી રાજ્યના સ્ત્રી પુરૂષો શ્રવણ કરવા લાગ્યા —

મા'રી પ્રીય પ્રજા —
 મહારાજા લોજ તમાક સન પ્રારથી ક'યાણ કરવામાજ પોતાના જીવીતની સાયકતા સમજે છે, મા'રે જીવન પણ એજ માર્ગમા છે મા'રી પ્રજાનું ક'યાણ એજ મા'રે હું ઠ યાણ સમજું છું એજ મહારાજાનું હું ક'યાણ સમજું છું મા'રી પ્રજાનું સુખ એજ મા'રે અને રાજાનું સુખ છે મા'રી પ્રજાનો વૈભવ એજ મા'રો તથા રાજાનો વૈભવ છે

અમો રાજા રાણીનું જે કંઈ નિત્ય છે તે એટલું જ કે અમારી પ્રજાની અમારે સવ પ્રકારથી આબાદી કરવી

અમારો એ નિદાત છે કે અમારા રાજ્યનું કોઈ પણ માણસ પુરૂષ કે સ્ત્રી કનાધિ કેળવણીથી બેનશીખ ન રહે

મા'રી બેનોને એવી કેળવણી આપવાની મા'રી ઇચ્છા છે કે તેઓ પોતાના ગૃહસંસારમા એ કેળવણીવડે શોભી નીકળે

પોતાના પતિ પ્રત્યેના ધર્મો તે ચથાર્થ જાણે, કુટુંબ કબિલાના, અને આડોસી પાડોશીના ધર્મોનું તેને યથા યોગ્ય શિક્ષણ મળે, ઘર વૈદ્યામાં, ઘર કામમાં, તેમજ પાક શાસ્ત્રમાં પરીપૂર્ણ પ્રવિણ થાય એ મા'રી ચાહના છે.

પોતાના બાળકોને સારી રીતે ઉછેરી જાણે, તેમના હૃદયમાં બાળપણથીજ શુદ્ધ ધર્મનાં બીજ રોપી શકે તેમને સ્વદેશ પ્રેમ, અને સ્વદેશ ભક્તિ થતાં શીખવે ને પરમાર્થમાંજ માનવ જન્મની સાર્થકતા છે એ મહા મંત્ર પોતાના સંતાનોની રગેરગમાં ભરીદીએ એવી સ્ત્રીકેળવણીથી મા'રી જો'નાને મા'રે વિભુષીત કરવી છે.

મા'રી મુખ્ય માન્યતા એજ છે કે આખા જગતની કેળવણીનો મૂળ આધાર સ્ત્રીકેળવણી ઉપરજ રહેલો છે. જે દેશની સ્ત્રીકેળવણી ઉત્તમ માર્ગની છે તે દેશનાં બાળકો દેશની કિર્તિને અમર કરી ગયા છે. રાજાજની ઈચ્છા પોતાની પ્રજાના પ્રત્યેક માણસને રૂઢી કેળવણીથી વિભુષિત કરવાની છે પરંતુ તે કાર્ય સાગોપાંગ ક્યારે પાર પડશે કે જ્યારે મા'રી જો'ના સ્ત્રીકેળવણીથી પાવરથી થઈ હશે.

માતા છે એજ મોટો શિક્ષાગુરુ છે સીતા, દમયંતી, અનસૂયા, મનોહરી, ગાર્ગી, લીલાવતી એવી આપણી અનેક માતાઓ પૂર્વે થઈ ગઈ તે સર્વેએ બહુજ ઉમદા પ્રકારની સ્ત્રીકેળવણી મેળવી હતી.

સીતાની રામ પ્રત્યેની અચળ ભક્તિ એજ કેળવણીનું પરિણામ હતું,

રાવણના હાથમાં સપડાયા પછી અનેક કષ્ટો સહન કર્યા અને પોતાના પતિવ્રત ધર્મનું સંરક્ષણ કર્યું એ સીતા સાધવીને મળેલી અપૂર્વ કેળવણીનું પરિણામ હતું.

નળ રાજ્યે અનેક રીતે દુભવી છતાં દમયંતી તે દમયંતીજ હતી. તે દેવી હતી તેણે સર્વદા પતિના નામનીજ જપ માળા જપી તેણે પતિનીજ ભક્તિ કરી અનેક કષ્ટો વેઠયા; માથે અનેક આળ ચડયાં પણ સોનું તે સોનુજ. ધર્મને વિજય, પતિ ભક્તિનો વિજય, તે વિજયવંતી થઈ અને ગયેલું સુખ પુનઃ પ્રાપ્ત થયું. તેની ધિરજ, શાંતી, સત્ય વૃત્તિ અને પતિ પરની અનન્ય ભક્તિ અતુલ રણ કરવા યોગ્ય છે એ સર્વ ઉત્તમ સ્ત્રી શિક્ષણનું પરિણામ હતું.

અનસૂયા મહાદેવી કે જેણે બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને શંકર જેવાઓને એક બાળક સમાવળનાવી પારણામા ઘાલીને બુલાવ્યા હતા ! પતિવ્રત ધર્મના પ્રભાવતીની એથી અવધિ છે !

પતિ પ્રેમમાજ, પતિ ભક્તિમાંજ લીન રહેનારી સ્ત્રીને આ જગતમાં કયું કાર્ય દુર્લભ છે તે હું સમજી શકતી નથી. પતિ પરાયણ સ્ત્રી એક મહા શક્તિ છે, એ મહામાયા છે, એ જગતને સજી શકે છે. ભાંગી શકે છે.

મહા સતી મનોહરીએ રાવણને પરજો પરના મોહથી થતી જે હાની સમજાવી હતી તે અવશ્ય શિક્ષણિય છે.

અને ગાર્ગીતો મહા વેદાતી હતી, લીલા
વતી જ્યોતિષ ગાત્રમા નીપુણ હતી

આપણી એવી અનેક બેના પૂર્વે
યઇ ગઈ છે કે જેના ચરિત્રા તોશુ અને
કેટલી અસર કરે એ પ્રશ્ન તો હવે રહ્યો
પણ જેના નામ માનથી પણ ન થાણુ
થઈ જાય એટલે સુધી સરસ્વતિ માતાના
પ્રસાદથી તેઓ ભાગ્યવતી જગતમા
જણાઈ આવી છે

તેટલા સાડ તમે સવ બેનાને
મારી એટલીજ વિનંતિ કરવાની છે કે
આપણા દેશનો અને આપણા રાજ્યનો
સવ આધાર તમારી પોતાની કેળવણી
ઉપર છે જો તમારા હૃદયે સ્વદેશ પ્રેમી
હશે તો તમારા સત્તાનો પણ તેવાજ
થશે જો તમે પોતે સત્યવાદી હોશો તો
તમારા સત્તાનો અત્યવશતા થશે તમારા
પ્રતિબિબંધન તમારા સત્તાનો છે
માટે તમારા ઉપરજ રાજ્યની અને
અમારી કિર્તિના આધાર રહેલો છે-
સુખનો આધાર રહેલો છે

અમારા રાજ્યમા ઠેકાણે ઠેકાણે
શ્રી અને પુરુષો, બાળક અને બાળ
કાઓ, યુવા અને વૃદ્ધા સર્વને માટે પાઠ
શાળાઓની સ્થાપના કરવામા આવશે
જેમા બહુ કેળવણી પ્રાપ્ત કરેલા શિષ્યકો
નીમવામા આવશે

શ્રી કેળવણીનું સર્વ કામ સ્ત્રીઓને
હાથેજ લેવામા આવશે પુરુષની કેળવણી

સર્વ પુરુષને હાથેજ ચલાવવામા આવશે
શ્રીઓની કેળવણી તરફ મા'રૂં પૂરતું
લક્ષ રહેશે અને પુરુષોની છોકરાઓની
કેળવણી તરફ ગાંઠાનું લક્ષ રહેશે

અમોને આગા છે કે અમાની પ્રજા
અમોને આ શુભ કાયમા અમોને પૂતી
મદદ આપશે

ઘરઘર મગજગીત ગવાય, ઘરઘર
હરિજસ ગવાય, ઘરઘર શાંતી પ્રસરે,
ઘરઘર સુખસંપત્તિ ઉભરાય, ઘરઘર
દયતી આનંદમા કલોલ કરે, ઘરઘર
સરસ્વતી માતાનો પ્રસાદ વહે આય
એમાજ હું પ્રજાની અને રાજ્યની આબાદી
સમગ્ર હું

તે પછી રાજરાણી એકજ અવાજે
બોલ્યા કે અમારી પ્રજાજ અમારા રાજ્ય
ની માનીક છે “અમે તો માત્ર તેના
દ્રષ્ટી છીએ”

રાજરાણાના દરેક બોલને પ્રજા
પુષ્પથી વધાવતી હતી પ્રજાએ રાજા
રાણીને ઇશ્વરત્વ ન બોલ્યા

ઠેકાણે ઠેકાણે પાઠશાળાઓ સ્થાપ
વાનો રાજરાણીનો હુકમ થયો પ્રજા હવે
માગરમા બેલી, આનંદની વધાઈ વાળી
પુષ્પની વૃષ્ટિ થઈ અને અનેક જયનાદ
વ એ સલા વિચર્જન વધ રાજરાણીના
જસનું વર્ણન કરતા પોતપોતાને ઘર ઘર
ધારા નગરીમા સ્વતંત્રતાનો સૂર્ય
પ્રકાશ્યો

અપૂર્ણ

મક્તિપરાયણ મક્ત મુરારી.

મુરારી કરીને એક સાધુ થઈ ગયા કે જેમના પ્રભુપ્રેમના વિસ્તારનો કોઈ પાર પામી શકે તેમ નથી. તેમની હીલ-આલ કંઈ ન્યારીજ હતી. તેમને ઘેર જે સંતસાધુઓ આવતા તેમની તે સારી રીતે શેવા કરતા. અને સાધુસંતોને લોજન પાનાદિક કરાવી તેમના સર્વના પગ ઘોઈ ચર્ણામૃત લઈ એક મ્હોટા માટલામાં ભરી રાખતા, અને તે પછી તે નિયમસર રોજ થોડું થોડું ચર્ણામૃત લોજન પહેલાં લેતાં. તેઓ પોતાના શુરૂની તીથિને દિવસે ગામેગામથી સાધુ સંતને ઓલાવી જમાડતા. તીથિ પછી પણ પોતાને ઘેર બારબાર દિવસ સુધી સંતોને રાખી શેવા કરતા, તથા તેમની સાથે આનંદ આનંદ અને મંગળ કીર્તનો કરતા.

એકવાર ઉપર ગુજબ શુરૂની તીથિને દિવસે સાધુઓને ઓલાવી મ્હોટા આનંદ સાથે સર્વને લોજન કરાવ્યું. લોજન થઈ રહ્યા બાદ પોતાના એક શિષ્યને આજ્ઞા કરી કે સર્વ સાધુઓના પગનું ચર્ણામૃત લઈ લ્યો. શિષ્ય બધા સાધુઓનું ચર્ણામૃત લઈ અગ્યો. અને પછી તે ભક્ત મુરારીને આપ્યું—ભક્તે એક અજઞ્ઞી ચર્ણામૃત પોતાના મ્હોટામાં મૂક્યું—દાણુવારમા ભક્તે શિષ્યને કહ્યું કે મને ચર્ણામૃતમાં કંઈ સ્વાદ આવતો નથી. તમે કોઈનું ચર્ણામૃત

લેવું ભૂલી ગયા લાગેછો. શિષ્યે કહ્યું હા; ખરી વાત એક સાધુને પગે રકત કોઠ નીકળ્યો છે અને તેના પગમાંથી રસી ટપકતી હતી. તેથી મને તેની સુગ આવી અને મેં તેનું ચર્ણામૃત લીધું નથી. ભક્તે કહ્યું ચર્ણામૃતના મહાત્મનો પ્રતાપ તમે શું જાણી શકો? જાઓ ફરીથી તે મનું પણ ચર્ણામૃત ટપકતી રસી સાથે લઈ આ સાથે મેળવો. ફરીને શિષ્યે પેલા રકત કોઠવાળા સાધુ પાસે જઈને તેમનું ચર્ણામૃત લીધું, અને તે બધા ચર્ણામૃત સાથે મેળવી શુરૂને આપ્યું. એટલે ભક્તને ચર્ણામૃતની પૂર્ણ હીજત આવી. અને મનમાં ખુશી ખુશી થતા દેખાયા. કોઈ કોઈ વેળા તે ગામનો રાજા પણ આ ભક્તને ત્યાં સાધુ મંડળના દર્શન કરવા આવતો.

એક વેળા કોઈ એક સાધુ આ ભક્તને ત્યાં જમવા આવ્યો અને લાકડીનો જે દંડ તેની સાથે હતો તે પોતાની બાજુમાં આડો મુક્યો. અને ભક્તના શિષ્યને કહ્યું કે એક પત્રાણું આ દંડ પાસે પણ પીરસો. પણ પેલા શિષ્યે તેમ કંઈ નહિ બેથી પેલા સાધુ અત્યંત શુરૂ થઈ ગયો. અને પોતાની પાસે જે ભાડુનું પત્રાણામાં પીરસેલા હતા, તે, પત્રાણામાં વીંટાળી ભક્ત મુરારી ઉપર નેરથી ફેંક્યા, જે ભક્તના મોં ઉપર વાગ્યા. ભક્તે આ જોઈ બહુજ દીન વાણીથી તે સાધુને

કહ્યું, કે તમે મારી ઉપર અતિ ઠપકાર
કર્યો કે, જેથી તમારી સત પ્રસાદી મારા
મે ઉપર આવીને પડી હું ઘણા દિવસો
થયા સિંધ પ્રસાદીથી વિમુખ હતો, તે
આને તમે મારા પર દયા કરીને મને
આપી પછી લક્ષ્મી તેના શિષ્યને
ઘણાજ ઠપકા આપ્યો, અને કહ્યું કે
તમને કંઈ પીરસતા આવડતું નથી માટે
તમે જહાર નીકળો એમ કહી તેમને
પીરસવાના કામનાથી રજા આપી, બીજે
કામે વળગાડ્યો અને પોતે પેલા સાધુનું
તથા તેના દડતું પનાળું બંને પીરસ્યા
હવે સાધુશાત થયો અને ગૂંપચૂંપ એમી
બંને પનાળામાત્ર લોજન ખાઈ ગયો
આશ્ચર્ય ઉપર આવેલા ઘણાક સાધુ
ઓને પોતાના પાનેના જાગીયામા તેમણે
ઉતારો આપ્યો હતો ત્યાં તેમના દર્શન
કરવાને મુરારી જાગીયામા ગયા, ત્યાં
એક સાધુ હુકકો ખીતો હતો તેણે મુરારી
ને દૂરથી આવતા જોઈ પોતાનો હુકકો
એકદમ સતાડવાપ્રયત્ન કર્યો મુરારીને
આ જોઈ જરા ખેદ થયો કે મારા આજ
મનથી સાધુને હુકકો સતાડી દેવો પડ્યો
માટે તેનું હૃદય હું ખાચુ હશે, જે ઘણું જ

અઘટિત થયું, હવે મારે તેનો કંઈ
ઈલાજ મોઢવો જોઈએ આમ વિચારી
પોતે બધા સાધુઓને પૂછી વળા કે
ટોઈની પાને તમાકુ હોય તો મને આપવા
કૃપા કરો જરૂર છે માત્ર પેટ ચડ્યું
છે આ જોઈ પેલા સાધુના મનમ
આચું કે લક્ષ્મી મુરારી પણ હુકકો
ખીતા જણાય છે જેથી હવે માટે શ
માટે સતાડવો જોઈએ? એમ વિચારી
તેણે પોતાની ગરમ છોડી દઈ જામન મુરારી
ને કહ્યું કે મહારાજ! પુકકો મારી
પામે તથાર છે માટે ત્યાં મુરારીએ તે
તુર્ત મોત્ર આગળ લઈ ખોટે ખોટી બે
કુકો મારી અને ઉક્ત પ્રસંગ જેમ
તેમ વ્યવિત કર્યો હવે પેલો સાધુ પણ
મુરારીના દેખતાજ ગડગડાટ કરી પુકકો
કુકવા લાગ્યો તમા હુક્કાની તારીફ લખત
પાસે કરવા લાગ્યો

(રોડરો)

મમય નહિ પાછો મળે,
આયુષ્યનું પણ એમ,
લખ્તિ લખત કયા વિના,
લવળ તરંગો કેમ ?

(અપૂર્ણ)

પુસ્તકોના પહોંચ

નીચે જણાવેલા માસિક ગયા માસમા મળેલા છે જેને માટે આભાર માનવામા આવે છે

૧ ધૈર્યકવપતર

૨ વ્રાહ્મણ

૩ આનંદ

૪ માર્તજીવન

૫ કેન્દ્રવર્ણી

૭ ગુજરાત શાહાપત્ર

૮ સુદરા સુવોધ

૯ વુદ્ધિ પ્રકાશ

૧૦ જ્ઞાન મિષક (મરાઠી)

૧૧ આર્યધમ સુધા

૧૨ ધમ પ્રકાશ

બાળકોને ધર્મ સંબંધી શિક્ષણની આવશ્યકતા- તેવાં પુસ્તકો થવાની જરૂર.

(ગયા અ કનાં પૃષ્ઠ ૨૪૬ થી ચાલુ.)

ખરે! આપણે ગાઢ નિદ્રામાંજ પડ્યા છીએ! જો એમ ન હોય તો આપણાં બાળકોનાં શિક્ષણ માટે આપણને આટલી બધી જો કાળજી ન હોય! દુધીયા દાતવાળા આપણાં બાળકોને એક બીજાને ગળે લટકાવી-લગ્ન કરી દેવાની તો આપણામાં બહુજ કાળજી જોવામાં આવે છે! પણ તે પણ ઉંઘતી આજેજ ઉંઘતાને બરાબર કયાં સિવાય તેમની આગળ કાંઈપણ વાત કરવી કે દુ.ખ રડવું એ માત્ર રાંતમાં રૂદન જેવું! જો કે નાનાં નાનાં બાળકોનાં લગ્ન કરી દેવા માટે આપણી બહુ કાળજી છે પણ એ કાળજીને ‘ઉંઘાદ્રો’ માં પધરાવી દેવી જોઈએ! અને આપણી એવી સમજ રહીત, કાળજીનું ‘પગલું’ જો આપણી કેળવણી સખધે પણ ભરવામાં આવે તો પછી દેશમાં સુધારોજ! કોઈપણ વિષયમાં ઉત્તતિએ પહોંચવા અથવા આપણે આપણાં સ્વરૂપને પ્રથમ તપાસવાની જરૂર છે. આપણે આજ દીર્ઘ સમય થયા એટલા બધા નીચે ઉતરતા ગયા છે કે આપણો સર્વ ઇંદ્રિયો બહાર મારી ગઈ છે! જેને પોતાની જાતનું જાન નથી, જેને પોતાના ઘરનું જાન નથી જેને પોતાનાં છોકરાંનું જાન નથી, તેમને વળી ધર્મસંજ્ઞાથી ઉત્તમ શિક્ષણનું

જાન ક્યાંથી હોય? વળી હાલ તે પાંગળાને પર્વત ચઢાવવા જેવું છે! ખરે જોસાડીને કે ડાળીમાં જોસાડીને લઈ જઈએ તો ગિરનારની જાત્રા થાય. ને અંબામાતાં દરશન થાય! પણ એ બધું શું કામનું જ્યાં સુધી પાંગળાને પગ ન આપ્યા, જ્યાં સુધી તેને પોતાને ચાલવાનો શક્તિ ઉત્પન્ન ન થઈ અને માત્ર બીજાના ઉપરજ પોતાના જીવનને દોરાતું જોવામાંજ જેને આનંદ હોય એવા, આજસુ અને બીજાને આધારે વર્તનારાઓ પોતાનો કે પોતાના સંતાનોનો કે દેશનો શો સુધારો કરવાના હતા?

ખાટલે મોટી જોડ કે પરચમ પાથો નહિ, આપણે બાળકોને બાળપણમાંથીજ મારી નાંખવાનો બાળલગ્નનો ધર્મ માંડીને જોડા છીએ કે જેમાં આખા દેશનું સત્યાનાશ નીકળી ગયું! જોડા મનના કોડ પૂરવાની લલુતામાં દીંગલ દીંગલીની રમત માફક જે છોકરાંઓ લગ્ન તે શું તેનું કંઈપણ રહસ્ય સમજતાં નથી એવાં કુમળા છોડવાને માત્ર મૂળમાંથી નીચોઈ નાખીએ છીએ તેમના શરીરના બાળરાજાને દેશનિકાલ કરવામાં આવે છે તેનું ખૂન કરવામાં આવે છે! તેના વિચિત્ર નાશ કરવામાં આવે છે!!! હાય રે! સાથે સર્વ

શક્તિનો વિનાશ કરવામા આવે છે તેમને એ ના'ના બાળકોએને જમના બોળામા જમાડવામા આવે છે' લાડવા મેચુબ, દુવપાક પુરી' અને જમના બોળામા જમણુ! અને હાલ તે આપણા બચ્ચાઓને જમાડવામા આવે છે હા બાળકોને એ જમનાબોળામા જમણુ છે અને કહીએ છીએ કે એ જમણુમા આગ મૂકો—એ લગ્નમા આગ મૂકો એ બાળકોની આગને આગમાજ હોતી હો કારણ એ આગની આગે દેશ સમસ્તને ભરખી લીધો છે' ખરે આપણા શાસ્ત્રોને આપણે ધોળીનેજ પી ગયા છીએ' ન્યાય શાસ્ત્ર કહે છે કે ૨૪ વર્ષનો વર અને સોળ વર્ષની ઝયા ત્યારે આપણે ૮ વર્ષનો વર અને ૮ વર્ષની ઝયાના માથા લેડવી દઈએ છીએ ગરીબ બિચારા પરવશ પડેવા બાળકા! હો તમારો ભોગ તમારા મા આપોને તેમને નાતજાતમા ટહાવે લેવો છે માટે લગ્ન સળધી સવ શાસ્ત્રીય નિયમો ને હાપરે મૂક્યા છે! સ્વાર્થમા પોતાના બચ્ચાનુ સત્યાનાશ વળે તો ભલે વળે તેની જેઓને ઝશી દરકાર નથી એવાઓને શુ કહેવુ? પૈસાના લોભે ૮ વર્ષની બાળકી કે ૧૭ વર્ષની તે મારા આપના બાપ જેવડા ૮૦ વર્ષના ડોસા દયારાને ગળે! દાઢી મૂળ ધોળા આખે આખ, પેટ મોટું ગાગર જેણું ઉબર ચોળગી ન શકાય એવી શરીરની હાલત કાને ખેરેરા ખોડ જમરાજના વારટમા નોધાએલો, એવાઓને ગળે એવી બાળકી કે જે તદ્દન ઝમણી, જેના

દુધીયા દાતમાથી હંજુ તો દૂધ પણ ધોવાયુ નથી! જે પેલા ભૂતને ભેધનેજ ભડકી મળે ને જે પેલા દયારાને આપ વામા આવે છે પેલી ધોડીયામા જૂલતી બાળગી, એ તો એના દીકરાના નીકરાને ઘેર દીકરી હોય એવડી! ન્યા આલુ બારસો મપુ તેવે અધાર ત્યા વળી કેળ વણીને કેળવણો શો? ત્યા વળી ધમ સમ્બધી શિક્ષણના આશર શા? હા! એમ અત્યાર સુધી આધળે ખેરેજ કુટાણ છે!—લુખી કેળવણીને પ્રતાપે દેશમાથી વાસ્તવિક ગુણોનો લોપ થવા માડયો છે! દેગપ્રેમ દેશભક્તિમા તો દેવાણું! મ પને સાટે કુસપ, વિવેકને બ લે અવિવેક, શાંતિ નહિ પણ અશાંતી એ લુખી કેળવણી નવી કેળવણીને પરિણામ! ઇંદ્રિયોના સ્વાદમા મસ્ત! એ લુખી કેળવણીના પરિણામ! હોટેલની હોસો એ નવી કેળવણીના પરિણામ! ગુડહાલ ગરીબ એ લુખી કેળવણીના પરિણામ! ક્ષમા અને દયાના દૈવી ગુણ વિસરવા લાગ્યા એ લુખી કેળવણીના પરિણામ! દેશી મારીગરી ઉપર અનાદર એ લુખી કેળવણીના પરિણામ! ઘરમા હાલ્યા કુસ્તી કરતા હોય પણ ફેનસીની ફિશિયારી—ઈસ્કી ટટુ થઈ ફરવુ એ લુખી કેળવણીના પરિણામ! લાણી લાણીને એટલુ ગધુ ભણ્યા કે મગજ ખાની ખમ! જરા જરા બોલતામા શ્વાસ ચડી જાય ને લાઈન મગજમા કોધના ઉઘાળા થઈ આવે મવ ૭મકુન! માત્ર પોતે ડાહ્યા ડસ! માખાપ ડાણુ? દેવ કોણુ? ઇશ્વર કોણુ? ધમ શુ? માત્ર આહીના ભવિનના સુખ-દુઃખ ઇંદ્રિય વાસના પૂર્ણ કરવાની લલુતા એટલુજ હાલની લુખી કેળવણીનું રહસ્ય! એજ પરિણામ! ! ! અપૂણુ

સાચું	જરતો	એજ,	કવિવર	જ્યાં	પૂજાએ,	
સાચું	જરતો	એજ,	દુઃખીનાં	દુઃખડા	જાએ	
સાચું	જરતો	એજ,	ભુખ્યાંને	ભોજન	આપે,	
સાચું	જરતો	એજ,	બચાવે	-તપતા	તાપે	૫૧
સાચું	જરતો	એજ,	દેખવણી	પાછળ	ખચે	
સાચું	જરતો	એજ,	શુભ	શુભ	સાફ	ખચે
સાચું	જરતો	એજ,	નિરાશ્રિત	સ્થાનક	કરતા	
સાચું	જરતો	એજ,	પરાઈ	ખીડા	હરતા.	૫૨
સાચું	જરતો	એજ,	કુટુંબ	કળીલો	ખાએ	
સાચું	જરતો	એજ,	દેશ	હિતમાં	ખરચાએ	
સાચું	જરતો	એજ,	સ્થાન	વિદ્યાનાં	સ્થાપે	
સાચું	જરતો	એજ,	કરજનાં	કળે	કાપે	૫૩
સાચું	જરતો	એજ,	મરણથી	મુક્ત	કરાવે	
સાચું	જરતો	એજ,	સાધુ	સંતો	ખવરાવે	
સાચું	જરતો	એજ,	સુધર્મથી	કરે	કમાણી	
સાચું	જરતો	એજ,	વાવરે	ધર્મ	પ્રમાણી	૫૪
સાચું	જરતો	એજ,	દયા	દિલમાં	ઉભરાએ	
સાચું	જરતો	એજ,	ગરિબ	અર્થે	વપરાએ	
સાચું	જરતો	એજ,	વાવરે	લેવા	સાથે	
સાચું	જરતો	એજ,	કીધાં	જે	પુન્યે	હાથે. ૫૫
સાચું	જરતો	એજ,	સદા	લાલો	જન	પામે
સાચું	જરતો	એજ,	દુઃખીને	આવે	કામે	
સાચું	જરતો	એજ,	વધારે	ઉદમ	ઝાઝા	
સાચું	જરતો	એજ,	રક	ખની	જાએ	રાજા ૫૬
સાચું	જરતો	એજ,	હરિના	શુભ	ગવાએ	
સાચું	જરતો	એજ,	શુભ	કર્મો	જ્યા	થાએ
સાચું	જરતો	એજ,	સાધુ	પુરુષ	સુખ	પામે
સાચું	જરતો	એજ,	સારદા	સ્થીર	વિરામે	૫૭
સાચું	જરતો	એજ,	નવાણુ	કરાવ્યાં	સારા	
સાચું	જરતો	એજ,	તળવ્યાં	કામ	નકારાં	
સાચું	જરતો	એજ,	દાન	કન્યાના	દીધાં	
સાચું	જરતો	એજ,	જ્ઞાનનાં	દહાણાં	કીધાં	૫૮

आर्यधर्मप्रकाश

पुस्तक ३१ सु]

मागशीर्ष स १९६३

[अक्ष २ जा

यतो धर्मस्ततो जय

(कीर्त्तन)

(राग—झञ्जनी)

भर्जाले शकर राया—तजादे मोह माया

सर्जाले शीतळ छाया—स्फळ करी वाया (टेक)

पळ पळ काळ भणे तुचवासे, जडप झडपया झडपा जाशे,

मोहनी कईक फसाया—जयशकर राया (१)

मोह तजा सोह जप भाइ, रखे जतो मोहमा लपटाइ

तारक शुभ सवाया—जयशकर राया (२)

गारजा गणेशना सग चाराबे, जोगी भोगी ने बहु छाजे,

गुणन शेष कथाया—जयशकर राया (३)

त्रोगुणात्मकना बीज अनुपे, रक्षु उपाइ ओं स्वरूप

वेद पुराणे गवाया—जयशकर राया (४)

મક્તિપરાયણ મક્ત મુરારી.

(ગવા અંકનાં ૧૫૨ ૧૬ થી ૨૫૬)

ભક્ત મુરારી, પોતાનો તથા સંતો-
નો નિર્ધાહ પોતાના ગામ ગરાસ ઉપર
કરતા. કે જે ગરાસ નેમના પૂર્વજોને કોઈ
રાજાએ ધર્મદા તાલિકે આપેલો હતો. પણ
પાછળથી તે રાજાના વંશમાં કેઈ વિષુખ
રાજા પેદા થયો, તેણે તે ગામ ગરાસ
ભક્ત પાસેથી વિના અપરાધે છીનવી
લીધો. આથી ભક્તને ખર્ચમાં હેરાનગતી
પહોંચવા લાગી. ભક્તે પોતાનો એક
શિષ્ય, જેનું નામ ભુગલ હતું, અને જે
પાસેના ગામમાં રહેતો હતો, તેની ઉપર
એક પત્ર લખી જણાવ્યું કે “ આપણું
ગામ રાજાએ મારી પાસેથી છીનવી લીધું
છે, અને આવક અવતી બંધ થઈ ગઈ
છે. માટે આ પત્ર વાંચી તમે જે સ્થિતિમાં
હો, તેજ સ્થિતિમાં મારી પાસે આવજો
જરાપણ વિલંબ કરશો નહિ. ” ભુગલે,
જે એક ખરો શુદ્ધભક્ત શિષ્ય હતો, તેને
આ પત્ર મળ્યો. તે વખતે તે લોજન કરતો
હતો. અને હાથમાં કોળીઓ હતો, તે
પત્ર વાંચતાં વાંચતાં એજ સ્થિતિમાં
(હાથમાં કોળીઓ રાખી અટકે મૂકે)
હોલો થયો. અને શુદ્ધની આજ્ઞા અનુસાર
બંધનથી પોતાના કોળીઆવડા હાથ
ઉપર તેણે એક કપડું બાંધી લીધું.
પછી હાથમાં ધેધે વગર તેજ સ્થિતિમાં
તે ત્યાંથી શુદ્ધ પાસે આવવા નીકળ્યો.

ગામમાં આવી શુદ્ધને પ્રણામ કર્યા. શુદ્ધે
ભુગલનો હાથ બાંધેલો જોઈ તેને પૂછ્યું
કે તમારા હાથને શું થયું છે ? ભુગલે
કહ્યું કે હું જે સ્થિતિમાં હોઈ તેજ સ્થિ-
તિમાં આવવાનું મને આપના પત્રથી ફર-
માન થયું છે, એટલે પત્ર મળ્યો તે વખતે
હું લોજન કરતો હતો, અને મારા હાથ
માં કોળીઓ હતો તેથી હું આજાનુસાર
અટકા હાથ સાથે અત્રે આવેલ છું અને
તે સ્થિતિ જરી રાખવા માટે હાથમાંથી
કોળીઓ ન પડી જાય એવા હેતુથી મેં
તેપર કપડું બાંધી લીધું છે શુદ્ધ, આ વૃત્તા-
ત સંભળી શિષ્યપર અત્યંત પ્રસન્ન થયા.
અને શિષ્યને સ્નાન કરાવી ફરીવાર પો-
તાને ત્યાં લોજન કરાવ્યું. લોજન કરા-
વ્યા બાદ શુદ્ધે પોતાના ગામ ગરાસ
તથા રાજા વિષેની સમગ્રી હકિકત શિષ્ય-
ને કહી. અને તેને આજ્ઞા કરી કે તમે
રાજા પાસે જઈ વિનંતી કરી આપણો
ગરાસ પાછો મળે એવા અનેક ચત્ત
કરો.

ભુગલે તે રાજાના પ્રધાન પાસે
ગયો, અને ભુગલની કેટલીક કિંમતી
સલાહથી પ્રધાન રાજા પાસે ગયો. પ્રધાને
રાજાને બહુ પ્રકારે સમજાવ્યો, છતાં
રાજાના મન પર કૌશલ્ય અસર થઈ
નહિ પ્રધાને કહ્યું કે સુનરી મન છે,

અને મતને નાહક હુખી કરવાથી તેનો ગિધ્ય ભુગલ જે મહાપશુક્રમી છે, તે આપને શ્રાપ આપશે આ વચ નથી નાનનો કેપ ભુગલ ઉપર વધ્યો અને પોતાના મિપાઈઓને હુકમ કર્યો કે તે માધને બાધીને માત્રી પાસે લાવે પછી તેની જે કરામત હોય તે લેને મને બતાવે મિપાઈઓ જાડને ભુગલને બાધી લાયા રાત્રએ બાતરના ચોડમા ભુગલને બેસવા હુકમ આપ્યો પછી પોતાના રાત્રમા જે ગાડો અને મદો ન્મત હાથી હતો તેને છોડાવી ભુગલની સમુખ છૂટો કરાવ્યો હાથીનો માવ ત હાથી ઉપરથી નીચે ઉતરી પડ્યો હાથી તોફાન કરતો કરતો ભુગલની બાજુએ આવી ચડ્યો પ્રેક્ષકોએ જાણ્યું કે હમણાં સાધુનું આવી બન્યું છે, પરંતુ હાથીની સ્પર્કને સાધુના હાથને સ્પર્ક થયો કે તત્કલા હાથી એક ગરીબ શિયાળ જેવો બની ગયો અને ભુગલને બાધીન નહ ગયો ભુલેં રાત્રી અમથ હાથીને કહ્યું કે હે હાથી! તારા મદને લીધે તને તારા હથ વિશે તમે સુખ રૂપી અધકાર વ્યાપી રહેવો છે, તેનો તું પરીત્યાગ કર અને મર્મ રાપક અત્યાચીને ભજ આ માબળી હાથીને સજા થઈ અને પોતાનું ગતક ભુગલના ચરણ પ્રતિ નમાવ્યું, ભુગલ હા રી ઉપર પોતાનો હાથ મૂક્યો, તથા હાથીને યુગ મનનો ઉપદેશ કરી માથામા નિવક કર્યું અને પોત રી માગા હાથીના ગળામા પહેરાવી વિગેમા હાથીને મોઢ પ્ર્યો કે તારે તા થી બાતી મ ત માધુએની

ચેના કરવી તથા સતોનું એકુ બાઈ તારૂ પોપણ કરવું આનો અમુક બોધ આપી ભુગલે મદોન્મત હાથીને પોતાનો શિષ્ય બનાવી લીધો ગાડો હાથી આ પ્રમો ભુગલને તાગે થયો એ જોઈ રાત્ર ભુગલને પગે પડ્યો અને પોતા નાથી થયેલી અપરાધની તેને અનેક ક્ષમાઓ આહી, પોતે છીનવી લીધેનો ગરામ ભાન મુશરીને પાઠો આપવા હુમ્મ કયા, જિવાન બીજા પણ ગાગો ભુલેં ગરામમા રાત્રએ આપ્યા

ભુગલ જે ભાન મુશરી પાસે આવી સર્વ હરિ ત નિવેન રી, જેથી વાકેષ થઈ યુગ શિષ્ય પ્રતિ અધિક પ્રમ થયા

પેનો હાથી રાત્રા માવતથી બધાયો નહિ તેને પોતાની બાની રહે લી છઠ્ઠી સત ચેવા કવવામા સુતરવા નથી કર્યું જગનમા જઈ બગતલુ વિગે માટે લાકડા પોતા રી પીડ ઉપર તે બોલ લાનતો અને માધુએના ભોજન બતા વચા ઉપચારમા આને એવા હેતુથી ગામમા ત્રા મ ત માધુએ રી મગી દોય ત્યા બગતલુ નાખતો સત સાધુએનો મામ ન એક ત્યગેથી બીડે થયે નિર તર લડ જતો તથા માડીઓના અજકા પનાગાઓમાથી જે કઈ ખાવાનું મળે તે ખાઈ પોતાનો નિર્વાહ ચલાવતો, અને તેથીજ પોતે મતોષ માનનો આ પ્રમાણે પોપકાર વૃત્તિથી પોતા રી છઠ્ઠી મુગી કવવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો

એ વિમ એ હાથીએ એક વા જરા રી પોડમા ના ના અનાતના

કેટલાક કોથળા પોતાની પીઠ ઉપર ધર્યા પછી ત્યાંથી ઝગદમ નાસી જઈ તેણે તે કોથળા સાધુસંતને ત્યાં પરોપકારાર્થે નાંખ્યા. હાથી જગ જાહેર હતો તેને ગુરુગોધ મલ્યો હતો એટલે તે ભુગર્ભની આશામાં હતો એ પેલા વણુઓરાના ધ્યાનમાં હતું, તેથી વણુઓરો સત્વર ભુગર્ભ પાસે ગયો અને હાથી વિષેની ફરીઆદ રજુ કરી. ભુગર્ભે હાથીને યોલાવી ફરી ગોધ કર્યો કે તારે લોકોને લૂંટી સંતોની શેવા કરવી નહિ, પરંતુ તારા શરિરની ચોહેનતથી જેટલી સંત શેવા બની શકે તેટલી કરવી. જેથી હાથીએ પોતાની એ દેવ છોડી.

ઉપર મુજબ હાથી સર્વ રીતે મુશ્કરી ગયો તથા તદ્દન નમ્ર બની ગયો એ જાણી પેલા રાજાએ ફરીને તેના માવતને હુકમ કર્યો કે તું પેલા હાથીને આપણા રાજમાં રાખવા માટે ફરીવાર પકડી લાવ. હુકમ થતાંજ માવત હાથી પાસે ગયો. પણ હાથી મસ્તાન થઈ તોફાન કરવા લાગ્યો. અને માવતને હાથે પકડાયો નહિ; માવતે જાણ્યું કે તે સંત સાધુઓની પાસે સાવનમ્ર બની જાય છે. માટે હું પણ સાધુનો વેષ લઈ હાથીને ભૂવાવમાં નાંખું; આ પ્રમાણે માવત સાધુ બની હાથી પાસે ગયો જેથી હાથી નમ્ર બની ગયો, અને સહેજમાં માવતના હાથમાંની મજબૂત સાંકળમાં સપડાઈ પડ્યો. હાથીને દરબારગઢમાં લાવી તળેલામાં મજબૂત સાંકળોવડે બાંધી લીધો. હાથીએ વિચાર્યું કે આ

હુબુ મુદ્દિ રાજા હવે મારી પાસે વૈતરૂં કરાવશે. અને મને સંતદર્શનનો લાભ બિલકુલ મળી શકશે નહિ; તેમજ નિર્વાહ માટે પણ સંતપ્રસાદી મળી શકશે નહિ; માટે મારે હવે જીવીને શું કરવું? એમ વિચારી તેણે ખાવાપીવાનું બંધ કર્યું. ત્રણ દિવસ સુધી કંઈ ખાધું પીધું નહિ, એટલે રાજાએ માવતને કહ્યું કે તું એને જમના કાંઠે લઈ જા; એટલે તે ત્યાં ધરાઈને પાણી પીયો. માવત હાથીને જમનાજીના આરા આગળ લઈ ગયો. હાથીએ વિચાર્યું કે હું જ્યાં સુધી જીવીશ ત્યાં સુધી તે રાજા મારો કેટો મૂંઝવાનો નથી. રાજાની ગુલામગીરી કરવા કરતાં મરવું બેહેતર; એમ વિચારી તે જમનાજીના એક મોટા ધરા આગળ ગયો, અને ત્યાં ડુબી જઈ તેણે પોતાના શરિરનો ત્યાગ કર્યો. પરંતુ પેલા હુબુ મુદ્દિ રાજા પાસે ગયો નહિ.

લક્ષિત તથા સત્સંગના અનેક દાખલાઓ ધડો લેવા લાયક છે, લક્ષિત એટલે ઇશ્વરના રૂપમાં, લજનમાં, ધ્યાનમાં, સ્થાનમાં, તથા નામમાં લીન થઈ જવું. નિરંતર દરેક સ્થળે દરેક વખતે પરમાત્માને જ દેખવા. લક્ષ્મીનો સમાગમ પણ અતિ દુર્લભ છે. મુરારી લક્ષ્મીનો શિષ્ય, વગેરે ગુરૂ કરતાં પણ અમત્કારમા અધિક નીવડ્યો. હાથીને ધણી સદા થઈ, રાજાની મુદ્દિ પણ ઠેકાણે આવી, આ સર્વ લક્ષ્મીનો પ્રભાવ સમજવો.

ઇશ્વરની શેવામાં મન લાગતાં

જગતના સઘળા બંધન દૂર થાય છે, ઇશ્વર કૃપથી આપો. મમાર સ્થર છે પરિણામમા પણ ઇશ્વર ભજન કામ લાગે છે ભક્તિ વરવામા સમયની વાત જોવી ન જોઈએ, કેમકે ગાળની ગતિથી કોઈપણ જાણીતું નથી આ મમાર નિસાર અને હુ ખરૂંપ ગણાય છે, તેને મારવાળો અને સુખરૂપ કરવાનો માગ ભક્તિ છે ગમે તેવી હલકી સ્થિતિમા હોય તેવાને ભક્તિ ઉચી સ્થિતિમા નાહી દેવાને સમય ધાર છે મનુષ્ય જન્મમાજ આ લાભ લઈ શકાય છે જાન્ય પશુ અગર પ્રાણીઓ ભક્તિના લાવને સમગ્ર શક્તિ નથી પેર ભગવાના

પ્રપચોને તજીને ઇશ્વરને ભલે વેવા કે જે ઇશ્વર પતાથી આપણે સઘળો વ્યવહાર કરીએ છીએ, અને આ જગતને સાચા જેવું જાણીએ છીએ.

અજ્ઞાનના આવરણથી જેઓના અંત કરણુ ન કાર્ય ગયા હોય છે તેઓ, ઇશ્વરસબથી વિરથમા જનાતપણુ હોવાથી નિપયરમની વાતોમાજ અથવા ક્ષણગુર હાડમ આમગના દેહનુજ માં લાવનપાલન કરવામા જન્મની મફગતા માની જેને તેમા આશ્ચર્ય નથી પડી એનું પરિણામ એઓ જે અનુભવે તે ખરૂં

શ્રીમદ્ ભાગવત સપ્તાઈ અવળ

મહાત્મા વ્યાસ પ્રણિત શ્રીમદ્ ભાગવત તે માત્ર ઉપનિષદોનું દોહન છે, તત્ત્વ છે સાચુંપ છે, તેમજ તેને જે અલકારિકીને સુવચનામા આજુ છે તેમા પણ તેના પ્રતોતાની અગાધ બુદ્ધિ દશાય છે એજ એ શ્રીમદ્ભાગવત કે જેનું સાત દિવસ શ્રવણ કરવાથી પરીશ્રમ રાત જન્મ નરણુના ચક્રમાથી છુટી જઈ મોક્ષપ ને પામ્યા માત્ર એક પરીક્ષત રાત્રી સુમ્તિને પામ્યા એમ નથી એવા ઘણાં ઉવાત્મા એ કથાના શ્રવણથી પુ. ગલવામને પામ્યા નથી, આજે પણ એ શ્રીમદ્ ભાગવતની સમ્પ્રાદો ધાય છે પરંતુ તેમા

વાચનારા કે સાલજનારા દોઈની પણ સુમ્તિ થતી નથી, તેનું શુ કારણ? શ્રીમદ્ભાગવતનો પઠ કરવા પડી કે તેનું શ્રવણ કરવા પડી મનુષ્યને આ મિથ્યા સચારને મોહ કેમ જોડે થતો નથી તેના ઉપર વિભાવૃત્તિ કેમ નથી આવતી? એ મો'દુ આશ્ચર્ય છે! મનુષ્ય જેહ જેમો હુ નમ દેહ પામ્યા હતા અને શ્રીમદ્ભાગવત જેવું અમૃત નાથન હતા ઉવાત્માને એમો ને એમોજ રજગપાત્ર! જેવું આશ્ચર્ય! એક નહિ પણ અનેક પાત્રાઓ કરવામા આવે છે, હતા પરિણામમા શુન્ય! ! ! આમ થવાનું મારણ? નીચેના

ઇતિહાસમાંથી તેનું ખરું કારણ સમજાયે.
 પૂર્વે તુંગભદ્રા નદીને તીરે એક
 આત્મદેવ નામનો ગ્રાહણ વસતો હતો
 તે સર્વ ધર્મકર્મમાં તત્પર અને સાક્ષાત્
 સૂર્યરૂપ હતો. તેની સ્ત્રીનું નામ ધુધરી
 હતું એ અતિ સૌદર્યવાન અને મન
 મોહક હતી. સ્વભાવે હઠીલી, ધારેલી
 વાત નહિ મૂકનારી પરનિદામાં શરી-
 પુરી ! હર, બહુ બોલનારી, લોભણી
 તેમજ કલેશ કરવામાં તે પોતાને
 આનંદ માનનારી હતી. એ આત્મદેવ
 ગ્રાહણ ધનાઢય હતો પણ તેને એક પણ
 સંતાન નહોતું જેથી તેને પોતાના કથા
 વૈભવમાં મુખ દેખાતું નહોતું સંતાનની
 તેઓને બહુ લલુતા હતી. તેને માટે
 તિથિવૃત્ત બહુ કર્યાં. બાધા આબડી
 લીધી પણ કોઈપણ રીતે તેને સંતાન
 પ્રાપ્તિ થઈ નહીં તે પછી તેણે પોતાના
 ધનપટે પરોપકાર કરવો શરૂ કર્યો. ગરી-
 બોને ગાય, સુવર્ણ, પૃથ્વી, વગેરેનાં દાન
 આપવા માંડ્યાં. લગભગ પોતાનું અરધું
 ધન એજ રસ્તે વાપરી નાખ્યું, છતાં
 છોકરો કે છોકરી એક પણ સંતાન
 પ્રાપ્ત ન થયું. ધુધરી પતિને આઝો
 દિવસ કાયર કાયર કરી નાંખતી ને
 રોકકળથી આત્મદેવને હુ.ખી કરતી.
 એક સમયે હમેશના કંકાસથી કંટાળી
 આત્મદેવ ગ્રાહણ કોઈ ગાઢ વનમાં
 જતો રહ્યો, ત્યાં એક તળાવને કાઠે
 પાણી પીને થાક ઉતારવા બેઠો છે
 તેવામાં કોઈ એક સન્યાસી યદુજીએ
 નીકળી આવ્યો, એ સન્યાસીની સહા
 ડાની જોઈ આત્મદેવ ગ્રાહણે તેને સાપ્તાંગ

દંડવત્ પ્રણામ કર્યા તે પછી એ આત્મ
 દેવ ગ્રાહણ બોલ્યો ! હે મહાત્મા ! હું
 બહુ દુઃખી છું, મારા દુઃખનું નિવારણ
 કરો, હે સ્વામીન અમે અનેક વૃતો અને
 તપશ્ચર્યા કરી, પરંતુ અમારી મનવાંછના
 પુરી ન થઈ.

હે યોગીન્દ્ર મારા દુઃખની કથા શી
 કહું ? મારા પૂર્વજોની શ્રાદ્ધાદિક ક્રિયા
 કરનાર પુત્ર નથી એથી આ સંસાર મને
 વિપમય થઈ પડ્યો છે મોટી સંપત્તિ
 છતાં મને પુત્ર વિના સંસારમાં શાંતિ ન
 જણાય, મારી સ્ત્રી પણ એટલા સારૂ
 રૂપ કર્યા કરે છે હે મહાત્મનું ! દેવતા-
 ઓ અને ગ્રાહણો પણ મારાં આપેલાં
 અન્નાદિકને પ્રીતિથી લેતા નથી ! પુત્ર
 વગરના જીવિતને ધિક્કાર છે, પુત્ર વગર
 નો સંસાર સુનો છે ! પુત્ર વગર પિતૃઓ
 પીડાય છે ! સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થતી નથી !
 મારું શ્રેષ્ઠ કુળ છતાં સંતાન ન હોવાને
 લીધે સર્વ કોઈ મારો અનાદર કરે છે !
 હે દેવ ! એવો કયો દોષ મારામાં છે કે,
 હું જે ગાયને પાળું છું તે ગાય પણ
 સર્વથા વાંઝણીજ રહે છે, જે ઝાડને વાવું
 છું તે ઝાડપણ વાંઝ્યુંજ રહે છે. મહર્ષિ
 દાનવૃત્તાદિક એક પણ કરવું અમોએ
 બાકી રાખ્યું નથી દાનાદિક પણ પરિ-
 પૂર્ણ ચત્ન કરી સાધુ ગ્રાહણો અને ગરી-
 બોને સતોષ્યાં, પણ કોઈ પણ રીતે મને
 પુત્ર પ્રાપ્તિ થઈ નહિ તેથી આ વનમાં
 હું દેહ છોડી દેવાને આવ્યો છું, એમ
 જોલી તે આત્મદેવ ગ્રાહણ મોટે સાદે
 રાવા લાગ્યો !

સન્યાસીએ કહ્યું. હે વિપ્ર ! આમ
 એક બાળકની માફક રૂઢન કરવું તને

ધર્મિત નથી। જો તુ ગુણકર્મમા મવદા
પ્રીતિ રાખીશ, યથાશક્તિ પુણ્યાંક કરી
શ હુ ખીના હુ ખ નાખીના અને પ્રાણી
માન ઉપર દયા રાખીશ તો પુ. વગર
પણ સ્વર્ગનો । પણ જન્મ મરણાંક
જાળમાંથી છુટી પરમપદને પામીશ
ત્રી પુત્રાદિક એ તો માત્ર માયાની જાળ
છે, માધુ પુત્રોએ અથવા પોતાના હિતને
જાળનારા પવિત્ર જાણ્યો । એ આજવાના
જળની, તારા જેવા લલુતા રાખતા નથી।
કારણ, સત્ય સુખ, ત્રી પુત્રાદિકમા નથી
ધનધાન્યમા નથી। વેળવ વિનાસમા
નથી। સત્યસુખ માત્ર પારકાનું જાતુ
કરવામા છે, ખીજતના હુ ખો દૂર કરવામા
છે, પ્રાણી માત્રને આત્મ ભાવોથી જો
વામા છે। સ્વરૂપની જોળખ ત્યારેજ
ધાય છે કે જ્યારે માનવીનું જીવન પરા
યજ વહન કરતું હોય છે। ત્યારે તેને
સુખ હુ ખ, હુ ખ શોક જય પરાજય,
લાભલાભ મવ સમાન હોય છે। હે
મહારાજ! મ સારરૂપી જળતા પ્રચડ
દાવાનળમા એ સીડુ સુખ કયાથી। જે
સુખ મહા યોગ સાધનાથી મળવું પણ
હુ નસ છે તે હુમ તારા જેવો એક પવિત્ર
પ્રાણી હરિષ્ઠાને શરણુ રહો, આ સ સા
રના આવા ગમનના ચક્રમાંથી નીચ્છી
જાય છે પણ હા! તુ તદ્દન સ્વાધની
મૂર્તિરૂપ છે, તારી વિદ્યા અને તારૂં
જ્ઞાન માત્ર તારી આ સ આરની પ્રગળ
વાચનામા વિનીન થયું છે। પુત્ર વડેજ
સ્વગ મળે કે ત્યારેજ સ સાર સુખરૂપ
જણાય એ માનવુ તેતો કેવળ અજ્ઞાનતા
છે, હે વા દેવ! વિભય રામારમા

અમૃતની આશા શી? વ્યર્થજોડ
સુકી તાહરી જીદગી પરાયે અર્ધણુ કર
તુ જે પુત્ર પુત્ર કરી રહ્યો છે પણ પુત્ર
તો શુભ વૃત્તિવાળો સત્પુત્ર હોયનોજ
તેમાંથી સુખની પ્રાપ્તિ ધાય પણ જો તે
કુપાત્ર નીવડ્યો હોય તો જોયેતેર જાને
નરકમા નાખનારો થાય છે સ માગને વિષ
મય કરી નાખે છે। તુ તુ એમ માને
છે તે તારૂં માનવુ યોગ્ય છે? પુત્ર ઉપર
તારી પોતાની અને તારી સ્ત્રીની મુખ્તિનો
આધાર તુ રાખી બેઠો છે, તારા પૂર્વ
જેની શુભ ગતિનો આધાર પણ તે ઉપર
જ રાખી બેઠો છે। કેવી અજ્ઞાનતા!
હે વિમ્બ! જેઓના હૃદય પરમ પ્રેમમય,
પવિત્ર, પ્રભુભક્તિમા તનિ નને પરાયેજ
જીવિતનો જાવહાર કરનારા હોય છે
એવા હૃદયો આવા તુ ડ સુખની અપેક્ષા
ગમના નથી। ત્રી પુત્રાદિકના સુખ શુ
સત્ય છે? અરે પ્રારભથી તે છેવટ મુધિ
તેમા સુખ ડેજ નહિ, માત્ર મનની એ
નિગંધતા / તેમા માનનીને પુગી રાખે છે।

મારા પોતાની હૃદયી સંભળ!
મારે જો સ્ત્રીઓ ને તણુ પુત્ર છે હુ
શ્રીયાવ નગરનો નિવાસિ છુ આજે
સન્યસ્ત અહુજા કયાને મને પુરા દમ
વય થયા તારી પેઠે મને પાણી સ્ત્રી ઉપર
ખહુજ મમતા હતી અને પુત્રમાજ હુ
મારૂં સવસ્વ બેતો હતા ગન દિવસ મે
અનેક પ્રયત્નો કરી ધન ઉમાજન કરી
તેમના સવ કોડ પુરા કરવા પુરતો
પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ સુખ એમ પ્રયત્નોથી
મળી શકતું નથી જેવા કર્મ કર્મ હોય
છે તેજ પ્રમાણુ મળે છે જો સ્ત્રીઓ હતા

ખીને દિવસે ધુ'ધરી સવારમાં વહેલી ઉઠી રનાત કરીને કળ ખાવાની તૈયારી કરતી હતી તેવામાં તેના હૃદયમાં વિચારનાં હલ્કરી ઉઠી તેણે વિચાર્યું કે કળ ખાવાથી બહુજ હેરાન થવું પડશે કારણ કે કળ ખાવાથી ગર્ભ રહે, ગર્ભ રહેવાથી કાયા કળની પડી જાય તે પછી ઘરના કામકાજ કેાણુ કરે? કદાચ ગર્ભ આડો આવી જાય તો તેની કળી શકે નહિ એમાંથી મૃત્યુજ થાય. કદાચ ગામમાં ધાડ પડે તો ગર્ભણી સ્ત્રી શી રીતે નાશી શકે? એ તો

બધું હીક પરંતુ જણ્યા પછી પણ સંતાન ઉછેરવાની ખીડ કયાં કમતી છે? તેમજ જે જણતાં જણતાંજ મરી ગઇ તો માંરી નણુંદ આવીને માંડે સર્વ રૂપ લઇ જાય! માંદે હીકરો એ નથી જોતો કે હીકરીએ નથી જોતી અમારા કરતાં તો વાંઝાણાં સુખી ન કરી હું એ કળ નહિજ ખાઉ.

તેના પતિએ જે ત્રણ દિવસ ગયા પછી પુછ્યું કેમ પ્રીયે! તે કળ ખાધું?

પેલી ધુ'ધરીએ હા પાડી કહ્યું કે પતિ મેં એ કળ ખાધું છે. અર્પણ.

અંબરીપ રાજા અને મહર્ષિ દુર્વાસા.

અંબરીપ રાજાના રાજ્યમાં પ્રભુ સર્વ પ્રકારે સુખી અને આખાડ હતી. સદાચારવાળી એ રાજાની પ્રજા તેને પ્રભુ તુલ્ય માનતી. રાજા પોતે પોતાની પ્રજાને પોતાનાં સંતાન પ્રમાણે ગણતો. તેના રાજ્યમાં દુષ્કાળ કે કોઇ ઝેરી રોગનો ઉપદ્રવ ન હોતો. રાજાનાં વલ્લભમાં કશી ન્યૂનતા નહોતી તે સતત દ્રીપવાળી પૃથ્વીનો ધણી હતો. લકષ્મી તેની દાસી હતી આટલું છતાં એ રાજા જનક વિદેહીની માફક વિદેહીજ હતો.

અતુલિત સંપત્તિનો પતિ છતાં એ રાજાએ સર્વ વ્યવસ્થા વિરહત હતો તેને તે માત્ર સ્વપ્નાની તુલ્ય જોતો તે બરાબર રીતે જાણતો કે નાશવંત વસ્તુઓ ઉપર માનુ જાનો? ક્યાર્ય સ્ત્રી પુત્રાદિકની

આનંદ શો? માત્ર સત્પ્રસુખ પ્રભુ ભક્તિમાં છે. દયા, દાન અને શુભ વર્તન જોજ દયાણુકારી માર્ગ છે ઇદ્રિયશૂન એ રાજાનાં સર્વ કર્મો પ્રભુ અર્થે હતાં તેવું ખાણું, પીણું, ખોલણું, ઝોઢણું, પાથરણું વગેરે સર્વ વ્યવહાર પ્રભુ અર્થેજ હતા. જાત્રાદાણુની સેવા ગરીબો ઉપર દયા પ્રજાના સુખ માટે અતિ ઉચ્ચ કાળજી કામા અને અપરિમીત દાન એવા અનેક સદ્ગુણોએ કરીને અંબરીપ રાજા દેવ સમાન જોવાતો હતો. ભગવાનના એ પરમ ભક્ત રાજાની વૃત્તિ માત્ર પરમાર્થમાંજ હતી. એ રાજાનાં તપ, દાન અને ધર્માચરણથી ઇંદ્રાદિક આશ્ચર્ય પામના હતા. પવન પેદે ચામુંડમાં એ રાજાની કિર્તિ ફેલાઈ હતી. એ રાજાએ

વાસિષ્ઠ અમિત, અને જૈતમ વગેરે
અધિઓ પાસે વિસ્તાર વડે સરસ્વતિને
કિનારે કિનારે ઘણા અશ્વમેધ યજ્ઞ ધ્યા
એ યજ્ઞોમા એનું બધું કાન પુણ્ય કર
વામા આગ્ય હતું કે જેનું વર્ણન કરવાથી
પણ ખરે જ્યાં આવી રાકે નહિ
પ્રજાને એટલો બધો એના રાજ્ય પ્રત્યે
ભાવ હતો કે તેના રાજ્યની પ્રજા એ
રાજાની રૈયત તરીકે જ પોતાના મોક્ષ
માનતી હતી તે પ્રજાને દેવતાને પ્રીય
એવા સ્વર્ગ લોકની કિચિત્ માર કશા
ન હોતા

પ્રજા ઉઘાડે ખારણે સુતી, એના
રાજ્યમા કોઈ અસત્ય બોલતું નહિ દર
દરનાવેજનો તોફાની પવન અને વકીલ
ખારીસ્ટર રૂપી આધી કદાપિ પણ પ્રજા
ટતી ન હોતી સર્વત્ર શાંતી અને સુખ
છવાયા હતા, રાજા પ્રજાના હક્કનું પાલન
કરનારો હતો નહિ કે મામા મા રીના કે
એવા લાગવગવાગા માણસો રાજદરબાર
રમા બરી કે પોતાની જ જાતનાને ઉચ
હોદ્દે ચઢાવી રૈયતના હક્ક લગતો

રાજા પ્રજાનો મક્કમ વહિવટ નિય
ત્તિ પગથણ હતો જગ કપડાં બહુ
રોપી, પ્રજાના માણસોને ધાન વગરના
કરી નાખવાનો એ જમાનો ન હોતો
પ્રજા આદર અદરજ પોતાનો ઇનસાફ
કરી લેતી અને કદાચ દોડ કલ્લઓ
રાજા પાસે જતો તો તેના ઇનસાફ
રાજાના નીમેલા બહુજ વિચક્ષણ ધારા
ગામ્ત્રી કરતા, સાની પુરાવા ઉપર એ
અમથમા ઇનસાફ ન હોતો. પુનોહ કર
નાર માણસ પોતે જ મામે આપ પોતા પી

ખરી હકીકત ઠહી જતો ને તે ઉપર
તેને શિક્ષા આપવામા આવતી હોકો
એવા સત્યવાદી હતા સત્ય જિપરવિધાસ
હતો વાસ્તવિક રીતે એવા ગુનાહો
બહુજ થોડા બનતા કે જેમા રાજાને
ન્યાય આપનો પડે રાજાને પ્રજા એક
રૂપ હતા ધન ધાન્યથી હુનર કળાથી
ભરપૂર હતા મોટા મોટા લશકરોને
નાહક ખીચડો અવરાવનો ન હોતો
પડતો અન્ય દ્વીપો દોડ પણ રાજા
તેની સાત દ્વીપ પૃથ્વી ઉપર ચઢાઈ લાવ
વવાને અગત્ય હતો. ડારણ કે અ બરીપ
રાજા પાસે પ્રજાબળ બહુજ હતું જેથી
તેને લક્ષ્મી બળની કશી અપેક્ષા રહેતી
ન હોતી તેના રાજ્યમા બાળલગ્ન ન
હોતા—તેના રાજ્યમા અકાળે મૃત્યુ ન
હોતા તેના રાજ્યમા વિધવા વિધવ્ય
ધમથી અને સધવા પતિની અનન્ન
ભક્તિથી પરમ પ ને પામતી દેશોદય
માટે ખાલી વલખા મારવા ન હોતા
પડતા સત્ય, ન્યાય ધર્મ અને દયા જે
રાજ્યમા પરિપૂર્ણ તપતા હોય તે રાજ્યનો
ઉચ્ચ ન હોય? તે દેશનો ઉદય કા
ન હોય? જે રાજા પ્રજાનું પિતા પ્રમાણે
પાલન કરતો હોય તે રાજાને જગતમા
કોનો ભય હોય? તે રાજાને સૈન્યની
શી જરૂર? એ રાજાને કર વેરામા
પ્રજાને લાખી નાખવી પડતી નથી એ
રાજાનો ભડાજ અખટ હોય છે, એ
રાજાનો પ્રતાપ દૈવી હોય છે એ રાજાની
પ્રજા મુખના પાલકામા બેસતી હોય
છે આની ગતે પ્રજાનો મુખદાતા રાજા
પરમ વખુવ પ્રભુ ભક્ત હતો તેને રાજ્ય

કે રાજ વેશવ ઉપર કરી મમતા ન હોતી તે જે ભાર વહન કરતા તે માત્ર પોતાની પ્રાણ સમાન પ્રજાના લાભ અર્થેજ તપ, ભક્તિયોગ અને સ્વધર્મથી ભગવાનને પ્રસન્ન કરનારા એ રાજાએ ધીરે ધીરે સર્વસંગ છોડી દીધા સંસાર ઉપરની સર્વ આસક્તિને હડમેલી દીધી રાજમહાલયો, ઝીંચો, પુત્રો, બંધુઓ, હાથીઓ, રથ, ઘોડા, ખ્યાદા અને રત્ન, આભરણુ, આયુધ અને અનેક ખજાનાઓ એ કથામાં એ રાજાનો મોહ રહ્યો ન હોતો. જેવો રાજા પ્રભુનો પરમ ભક્ત હોતો તેવીજ રાણી પણ સત્ય શીલ, દાન દયાથી જગપ્રસિદ્ધ દેવી હતી. એ દંપતિએ એક સમયે એક વર્ષ સુધીનું દ્વાદશી વ્રત-અભયાવૈતરણીનું વ્રત રાખ્યું હતું. કાર્તિક માસમાં એ વ્રતની સમાપ્તિ પ્રસંગે યમુનાજીમાં સ્નાન કરી ત્રણ રાત્રીના અપવાસવાળા એ દંપતિ ભગવાનનું પૂજન કરતાં હતા અનેક વિધિથી ભગવાનપૂજન કરતાં એ દંપતીએ બ્રાહ્મણોનું પણ બહુજ વિધિપૂર્વક પૂજન કરી તેમને સાઠ કરોડ ગાયો દાનમાં આપી. સઘળી ગાયોનાં શીંગડાં સોનાના કંયાં હતા અને ખરીઓ રૂપેથી મઢી હતી. ગાયો પણ અતિ દુધ દેવાવાળી, સ્વરૂપ અને શુણ્વતી અને સુંદર વાછડાઓવાળી હતી. ને તે પછી સર્વ બ્રાહ્મણોને પૂર્ણ પ્રેમજ્વલે તેમને ઇચ્છીત લોજન જમાડી એ દંપતી પારણું કરવાનું તૈયારી કરતા હતા તેવામાં અતિથિ થઈને આવેલા મહાન્મા હુવાસા ઋષિ તેમની તજ્જરે પડ્યા.

દંપતીએ સામાં ઉઠી, ઉભાં થઈ ગંધ યુષ્પાદિકથી મહર્ષિનો સત્કાર કર્યો ને પછી ચરણમાં પડી પોતાને ત્યાં લોજન કરવાની પ્રાર્થના કરી.

રાજાની પ્રાર્થના સ્વીકારીને મહર્ષિ હુવાસા મધ્યાન સમયનું કર્મ કરવા માટે યમુના કિનારે ગયા, મહર્ષિ સ્નાનાદિક વિધિમાં રોકાયા. અહીંયા રાજા રાણી મહર્ષિની વાટ જોઈ રહ્યાં. બારશ માત્ર એક ઘડીજ બાકી રહી હતી. એ અભયાવૈતરણીનું વ્રત કરનાર બારશમાજ પારણું કરી લેવું જોઈએ. રાજા રાણી ધર્મ સંકટમાં આવી પડ્યાં મહર્ષિ ત્યાં યમુના કાંઠે નિત્ય કર્મમાં રોકાઈ રહ્યા અને આંહી બારસની સમાપ્તિમાં બહુજ થોડી પણ બાકી રહી ધર્મને બાળુનાર અંબરીષ રાજાએ વિદ્વાન બ્રાહ્મણોની મલાહ લીધી તેમાં એવું કહ્યું કે દંપતીએ જળનુંજ પ્રાશન કરી પારણીની સમાપ્તિ કરવી. તે પ્રમાણે દંપતીએ હુવાસા ઋષિ આગ્યા પહેલાં પારણું કરી લીધું તેવામાં સ્નાન સંધ્યાદિકથી યમુના કાંઠે પરવારી મહર્ષિ પધાર્યા. દંપતિએ તેમનો સત્કાર કર્યોને લોજન કરવા પ્રાર્થના કરી.

ત્રિકાળશાની મહર્ષિએ સહજ જાણ્યું કે રાજાશણીએ મુજ અતિથિનો અનાદર કરી લોજન જેલું કાંઈપણ કર્યું તેથી ક્રોધથી જેનાં નેત્ર રાતા થયા છે એવા ત્રૈલોક્યને દ્રુતગતતા મહર્ષિ હુવાસા સિદ્ધ ગર્જનાથી બોલ્યા. એ ગર્જના એવી ઉઘ્ર હતી જેથી ત્રણ બ્રહ્માંડ ડાલ્યાં. તેનો એક એક શબ્દ વળ સમાન હતો. તણે કહ્યું; હે ભિચ્યાભિમાની કરશાન્ત !

તુ જે વિષ્ણુના પરમ ભક્તનો દાસો કરે
 છે પણ તુ તુ દલી અને કંગારો છે અખ
 લક્ષ્મી અને મો'ટા રાજ્ય વેળવથી તુ મ
 દાધ થયો છે તારા નેત્ર તું ખોલી નાખી
 શ ત્યારેજ તને યથાય સમજશે કે ધમ
 વિનૂઅ થવાથી કેવા અધમ કૃણ લોગવ
 પડે છે ? તુ કરપાખી અને ધમતુ ઉનવ
 ન કરનારો છે ! તારી રાણી અને
 ખેમાથી કોઈપણ ભુદ્ધિમાન નથી અને
 આ પ્રાદ્વણો કે જે તારા દાનવમના તેજ
 મા અજાઇ ગયા છે તેણે તને ધર્મના
 ચીલામાથી બહાર કાઢી નાખ્યો છે !
 અતિથિનો ભોજન મરકાર કર્યા પહેલા
 મહસ્થથી કેમ ભોજન લેવાય ? હે મુ' !
 તે સનાતન ધર્મ ઉપર પાલી દેવ્યુ
 છે તુ જગતમા વૈષ્ણવતાનો ડોળ કરે ન
 પણ પડા ખરે ! તુ વૈષ્ણવજ નથી ! તું
 એમ જાણે છે કે હું સાત દ્વીપવાળી પૃથ્વી
 નો અધિપતિ છું તેથી આ બ્રાહ્મણ શા
 હિસાબમા ? જો તારા હૃદયમા આમ
 પાપજ કરાયું હતું તો શા માટે તે મને
 તારે ત્યા ભોજન લેવાની પ્રાધના કરી
 હતી ? અને જો તે મને ભોજન માટે
 પ્રાધના કરી મને અતિથિ તરીકે ભોજન
 કરાવવાની તે ઈચ્છા બતાવી તો પાછળથી
 આમ અનાર કરવો એ શુ મહસ્થાધમને
 ઘટિત પગલુ કહેવાય ? પડા તુ કે જે સ્ત્રી
 પુત્રાદિક આને અલિત લક્ષ્મીથી અધ
 થયો છે તેની નજરમા આ તમ્પવી બ્રાહ્મ
 ણની શી શક્તિ છે અથવા તેનો પ્રતાપ
 કેવો છે તે કયાથી આવે અને હૃદયવ્યથુ
 રાજ્યોને તો હોતાજ નવા તો વળી
 તારામા તે કયાથી હોય ?

તે મને બહુ રૂડી મેહેમાની આપી !
 સત્યવાદીપણાનો તુ ડોગધાલુ છે તે મે
 આજેજ જાણ્યું ! જો હું આવું જાણુનો
 હોત તો કદાપિ તારે દાર આવતજ
 નહિ તે પ્રાદ્વણોને દાન કર્યા અને
 મરીમોને જે કંઈ આપ્યું તે તો માત્ર
 જગતમા મિત્તિ મેળવવા ખાતર પર તુ
 ! દયનો તુ અવશ્ય દાલીજ છે ! પર તુ
 તુ જોઈ લે જે કે દુવાસાનો અપરાધ
 કેવો દોહ્યો છે રાજ્યો કયું મહારાજ
 માટે અપરાધ ક્ષમા કરે મારે અભયા
 વેતરણીનું નન હતું એને આરશમાજ
 પારણ કરી વેવું જોઈએ એ તેમજ આપ
 અતિથિને જગાડયા મિવાય મારે જમલુ
 પણ ન જોઈએ આમ ધર્મ મહત્તમા
 આવી પડતા અમો દપતીએ માન
 જળની એકજ અજનીનું પ્રાશન કરી
 બને ધર્મ સાચવ્યા છે અને તે પણ
 મારા વિચારથી નહિ આ સમાના મો'ટા
 મો'ટા પડિતોના વિચારથી ને શાસ્ત્રાધારે

જમ તારી જીભ બધ કર એ
 કહાપણુ ખીજ પાસે ચાલે એ મોટાળા
 પીડાળા દુવામા પાસે કહી નહી શકે
 નહિ તારી ઉદ્વતાઈનું કૃણ હું હમણાજ
 અત્યારેજ તને જતાવું છું કે જેથી
 ખીજએને પણ તેમાથી શિક્ષણ મળે
 એમ કહી પોતાની જગા એવા તો
 જોરથી પછાડી કે બ્રહ્મા જાણુ ઉકયું
 તેમાથી એક કૃત્યા નીકળી એ તાપત્તી
 નીના હાથમા નાગી તનવા હતી અમિ
 સમાન નીખતી જવાળા સ ખી એ
 કૃત્યા તનવાર લઇને અખરીપ રાજને
 મારવા આવી પર તુ જેના હાથમા

ધર્મની ધીંગી હાલ છે તેને કૃત્યા-કે કાળ-
મોત-કે જગડડ-શું કરી શકે ! ભગવાન
ઉપર જેને પરમ વિશ્વાસ છે, એવા અંબ-
રીષ રાજા કૃત્યાને ભેદને સહેજ પણ
ડગ્યા નહીં, કંપ્યા નહિ હાથ ભેડીને
દુર્વાસા ઋષિને જેવી રીતે પ્રાર્થના કરતા
ઉસા હતા તેવાજ મેરૂ પર્વતની પેઠે
અચળ ઉસા રહ્યા ! દુર્વાસા ઋષી, અંબ-
રીષ રાજાની આવી અવિચળ દ્રઢતા ભેષ
આશ્ચર્યચક્રિત થયા ! તેઓ કૃત્યા પ્રત્યે
બોલ્યા; રે કૃત્યા ! તું શું જોયા કરે છે ?
અંબરીષ રાજાનું માથું ઉઠાડી દે. કૃત્યા
જે મૂઢની પેઠે સ્વપ્ન થઇ ગઇ હતી તે
તત્ત્વવારનો પોતાનો હાથ જેવો અંબરીષ
રાજા ઉપર ખેંચવા જાય છે તેવામાં
પોતાના ભક્તની રક્ષા કરવાવાળા ભગ-
વાને સુદર્શન ચક્રને અંબરીષ રાજાની
સહાયે મોકલ્યું જે ચક્રની પ્રભાતે ત્રૈલોક
પણ સહન ન કરી શકે એવાં એ દિવ્ય
અંકે એકાએક તે કૃત્યાને ખાળો ભસ્મ
કરી નાંખી ! એટલેથીજ એ ચક્રનું કાર્ય
પત્યું નહિ તે દુર્વાસા ઋષિનો વિનાશ
કરવા તેની પાછળ દોડ્યું પ્રચંડ ભવાળા-
વાળું એ ચક્ર જાણે ત્રૈલોકને ભસ્મભૂત
કરવાને પ્રેર્યું ન હોય એવું ચક્ર પોતાની
પાછળ પડ્યું છે એ જાણી દુર્વાસા મહર્ષિ
ખડું ગભરાયા. યોગના પ્રભાવથી દુર્વાસા
ઋષી દિશાઓ અને ગગન મંડળમાં
અનંત વેગે નારુવા લાગ્યા તેમ ચક્ર

પણ તેની પાછળ એવાજ વેગથી દોડતું
રહ્યું. આકાશ પાતાળ, નાગલોક, દેવલોક,
ચક્ષુ, ગંધર્વ સર્વના સ્થાનમાં ફરી વળ્યા
પણ કોઇપણ જગ્યાએ તેને આશ્રય
મળ્યો નહિ કાળરૂપ થઇને ચક્ર તેની
પાછળ ભમણ કરવા લાગ્યું જેના પ્રભાવે
દુર્વાસા અતિ પીડીત થવા લાગ્યા. તે
પછી તેઓ બ્રહ્માજીને શરણે ગયા અને
પોતાના વિકતની સર્વ હકીકત બ્રહ્માજી
આગળ નિવેદન કરી. સર્વ વાત સાંભળ્યા
પછી બ્રહ્માજી બોલ્યા કે તમોથી ભગવાન
ભક્ત સાથે વિરોધ કર્યો જેનો અનુગ્રહ
કરવા હું શક્તિમાન નથી કારણ કે જેના
એક નિમીષમાં અનંત બ્રહ્માંડ સ્ખલન
જાય છે અને એકજ નિમીષમાં અનંત
બ્રહ્માંડનો વિનાશ થઇ જાય છે એ ભગ-
વાનની અકળ માયાને જાણવાને હજી
સુધી તો હું સમર્થ થયો નથી તો પછી
તેના ભક્તનો અપરાધ કરનારને હું શી
રીતે બચાવી શકું ? કારણ ભગવાનને
લક્ષ્મીજી કરતાં પણ પોતાના ભક્ત
ખડુજ વહાલા છે ભગવાન જે કાર્ય કર-
વામાં અસમર્થ થાય છે તે કાર્ય તેના
ભક્તો કરી શકે છે ભગવાનના એવા
ભક્તનો હે મહર્ષિ તમો અપરાધ કરી
આ સુદર્શનના ઉચ્ચ અક્ષિમાંથી બચવાની
આશા રાખો છો તે માત્ર ઝાંઝવાના જાજ
જેવી ! આકાશનાં પુષ્પ જેવી ! વધ્યા
નારીના સત્યુત જેવી ! ! ! અપૂર્ણ.

માનવી કોણ? જીવ જો વિચારી!

(ઈદ્ર વિજય ૭.)

દેહવતુ ભજ શાવ હુમેગ, કવેગ કે ગો ચિત્ત ભભાવી,
માનવ હાથ ઉપાય નહી, પ્રભુએ ઘનમાગ હુમેગ ચલાવી,
રાય અને અતિ રક ગયા, ગુણવાન ગુમાનો દયા જન શાની,
જાણી જરૂર ન સ્થિર પાણુજ, પ્રભુ ભજ સગવાન ખોંછાની ૧

ગનપ્તા ૭૬

યાય ધાયુ સઉ વિશ્વના નાથનુ નહિ નહિ આપણો કઇ ઉપાયે
નામનો નાશ છે વેદના વચન એ, કાળને ઘટડે સઉ દળાયે,
જેહુની પુકથી પહાડ ફાટી પડે, રાગભાદિક મહા ભેધ ભારી,
દેવ દાનવ સહિ દેખ આઘ્યા ગયા, માનવી કોણ? હવે જો વિચારી ૧

ઢોરવો ને વળી પાકવો જે થયા, રાજ્યને માટય, કમ દાટ વાળ્યો,
શોધ કય શોધ કય કયાઈ આદ્યા ગયા, રહે અયા કોઇને નજર ભાળ્યો,
શત્રુ રણુજીત મન ભીત ધરતા નહિ, મહારથી જે હતા ધનુધારી,
દેવ દાનવ સહિ દેખ આઘ્યા ગયા, માનવી કોણ? હવે જો વિચારી, ૨

જે જરાસ ધ મતિ અધ યઈ અતરે, રાય રાણા પ્રતિ જીવમ કરતો,
જેહુના ચરણથી ધરણુ ધુજતી અરે, મૃત્યુની પહીક મન તે ન ધરતો,
પણુ આઘ્યા હવે ગતિ કાળની ગહન છે, એહને લઈ ગયો ઠોઠ મારી
દેવ દાનવ સહિ દેખ આઘ્યા ગયા, માનવી કોણ? હવે જો વિચારી ૩

મહા જમરાણુ જે ખાણુ રાજા યયો, હાથ સહસ્રના જોર વાળો,
ઈગ વરદાન તે નાનવે મેળવ્યુ, પૂરણુ મસ્તાન અભિમાન વાળો,
નવ મળે નામ નિશાન કઈ એહનુ, મૃત્યુને ન વશકયુ કોઈ વારી,
નવ દાનવ મો દેખ આ યા ગય, માનવી કોણ? હવે જો વિચારી ૪

ભા સગવાનરે નાન ડૂબી વડે, જગતનો ખેલ ખોટોજ ધારો,
કાળ ચક્રી નિત્ય ફરતી રહે વિશ્વમા, માનવી શુ કરે ત્ના ગિચારો!
કોટો જીવો થયા કોટો જન વહી ગયા, જગત ઇતિહાસ જે ધિરધારી,
દેવ દાનવ સૌ દેખ આ યા ગયા, માનવી કોણ? હવે જો વિચારી ૫

વિદ્યાવિલાસી મોજરાજા.

(ગયા અંકન. ૫૫૮ ૧૮૨ થી માણુ)

રાજરાણીનું લક્ષ પોતાની પ્રજાની । ગરીમાં સરસ્વતી દેવીની એટલી ખપી કેળવણી ઉપર ઘણું જ હતું. એમને એ બાસ સિધ્ધાંત હતો કે જ્યારે મારી સર્વ પ્રજા વ્યવહારિક અને ધર્મનિતીની કેળવણીથી વિભુષિત થશે ત્યારેજ રાજ્યની અને પ્રજાની સંપૂર્ણ આબાદી થશે. જે પ્રજામાં ઉંચા પ્રકારની ધર્મની કેળવણી ફેલાઈ હશે તો આપોઆપ ટંટાકિસાદ ઓછા થતા જશે. એટલુંજ નહિ પણ આ લોક અને પરલોકનું કલ્યાણ સાધી શકશે. જે મારી પ્રજાને રૂડી રીતે વ્યવહારિક કેળવણી આપી હશે—ઉદ્યોગ હુનરની કેળવણી આપી હશે તોજ દેશમાં મોટા મોટા ધંધાઓની સ્થાપના થશે કે જેના પરિણામમાં મારા આખા રાજ્યમાં કોઈને ભુખના હુ ખધી પીડાઈ લીકા માગવાનું નીચ કાંચ કરવું નહિ પડે. લોજરાજાનું એ સમજવું યથાર્થ હતું. જે રાજા પ્રજાને પછસે તાગડ ધિન્નાં કરે, પ્રજાના પછસા પોતાની મોજ મજામાં વા પરી નાંખે, રૈયના હીતાહિતનો વિચાર કરે નહિ, રૈયતની સુખદુખની પરવા કરે નહિ, જે રાજા દેશના ઉત્થોગ ઉપર લક્ષ આપે નહિ અને અન્ય દેશના માણુ સો આવી એ દેશનો પછસો હુનર કલા દ્વારા અને એવીજ રીતે હરી વય તે રાજા અને તેની પ્રજા કોઈ અનિવાર્ય હં ખમા આવી પડે છે લોજરાજા આ સકળ વાત જાણતો હતો જેથી તેણે પ્રજાની સલામતીમાજ પોતાની અને રાજ્યની સલામતી—આબાદી જોઈ હતી. એ ધારાન-

મહેર થઈ હતી કે તે સરસ્વાતીપૂર એના મથી ઓલાખાતી. લોજરાજાના રાજ્યમાં પ્રજાને બહુ સુખ અને શાંતી હતી તેનું સુખ્ય કારણ તો એજ હતું કે પોતાની તમામ પ્રજા—ખાળક, યુવાન અને વૃદ્ધ સર્વ સી સુરૂપ યોગ્ય કેળવણીથી વિભુષિત થતા. અને તે કેળવણી માત્ર માધ્યમિકણી અને ગોખણીયા જ્ઞાનની ભરેલી અવ્યવહાર નહિજ તો । જે કેળવણી લીધા પછી નોખરીનો શિક્ષા માગવી પડે કે ઘરમાં બેઠાં બેઠાં ભૂખ્યા રહી મંગળગીત ગાવા પડે । કે જે કેળવણી લઈ શરીર અને મગજના કુરચે કુરચા ઉરાડી નાંખ્યા હોય ને જેમાં લગભગ અરધી આયુષ્ય ખતમ કરી હોય ને પરિણામમાં ધગમા બેસીને નેકાવાનુજ માત્ર હાથમાં આયુ હોય એવી કેળવણી નહિજ તો એવી કેળવણી કે જેમાં દેશપ્રેમ અને દેશભક્તિ નહિ । નહિજ તો એવી કેળવણી કે જેમાં માત્ર મગજ ખવાઈ ગયું હોય । નહિજતો એવી કેળવણી કે જે વગર વ્યવહાર હોવાથી નિશાળ અને માસ્તરને છેડલા પ્રણામ કર્યા પછી અને વ્યવહાર મા પડ્યા પછી શે ધવા જતા લાણુવારના મગજમાંથી એમની એમ આખી પાળી સાજોપાજ નીકળી જઈ નિશાળના ગોખલામાં ભરાઈ પેડી હોય કે ગરી ગઈ હોય પેલા મોટા મહેતાજના મગજમાં.

એવી કેળવણી સોજરાજના વખતમા નહોતી આપવામા આવતી કે જેથી માખાપ અને વડીલોની સામા થતા શીખાય ! તેમ એ કેળવણી એવી ખાયતી પણ નહોતી આપવામા આવતી કે જેથી હિ મત અને શૌર્યને નાશ થયો હોય, એક સ્ત્રી કરતા પણ સીરૂ અત કરણ થઈ જાય, છ દગી અકારી થઈ પડે, ભરણ પોષણના સાસા થઈ પડે, ને દેશના યુવકો મુઠ્ઠા ન શરીરે નોકરી શોધતા હોય !

અને સજ્યા તો એવું હોય કે તેના કરતા ન ભણેયો પેલો દુકાનદાર જનારે મોઢેને મોઢે હિમાખ કિતાખ કરતો કરતો ધમધોનર વ્યવહાર ચલાવતો જતો હોય, ત્યારે અમારા આ ભાઈ સાહેબ કે જેણે ડગ વધ સુધી કેળવણી વીધી હેય તેને ધાગળ, ખડિયોને ઢવમ હાથમા લઈ દમ ભૂત પછી માત્ર એકજ દાખનો સાચો થયામા આનંદ માનવો પડે

શિક્ષણ તો એવું કે નોકરીમા પડ્યા પડી જાત મહિને ઇતિ હાસ ! ભૂગોળ, ખગોળ, રસાયન ! અથશાસ્ત્ર કે વ્યથશાસ્ત્ર સવ ખલાસ ! પેલા નહિ ભણેલા દુકાનના માલિકને આ ભતોલો નોકર ન પરવડયો ! કારણ સાઈ સાહેબ ભણેલા એવે જોડી ફિશીયારીને પાર નહિ ! આખો દહાડો માથાની બા ખરી જોળ્યા કરે, આરસામા ડાચુ ભેયા કરે, ને ખૂટ અને કોટને પ્રસ માર્યા કરે, સાળુએ ડાચુ ધોયા કરે ! એ બધી પચાતો ભાઈ સાહેબ શીખેલા તેથી પેલા દુકાનદારની નોકરી કરે કે પોતાના શરીર પી ટાપટીપ કરે ?

હિસાબ ગણતા હૈયાના હોસકોસ ઉડી જાય ને ખાલી બડાગેમા યુદ્ધપને અમેરિકાની વાતોના ગપાટા મારે એવે નોકર દુકાનદારને ન પરવડયો આપી રજા !

ભાઈ સાહેબના બુઝા હાલ ! ધધાની કેળવણી શીખ્યા નથી કે કોઈએ શીખવવાની દરકાર કરી નથી અને નોકરીમા તો નાલાયક દેખાયા એટલે વાગ્યા બાર પુરેપુરા મા બારે લક્કરૂ તો બાગપણથીજ ગળ લટકાવી દીધેલું અને તેના પરિણામમા સળીને બહાર પડ્યા તેવે ટાણે બીજી કમાણી તો દૂર રહી પણ ના'ના ના'ના બચ્ચાઓનો ઘરમા શલુમેળો । । । ને આપણે ભેચુ કે ભાઈ સાહેબ બરથા તો એવું ઉપયોગનું છે કે જોડો પાર !

આવી વગર વ્યવહાર, ધમ રહિત અને ઉદ્યોગ ધધામા દેગના તમામ યુનકો પાવરથા ન થાય એવી કેળવણી સોજરાજની નહોતી

સોજરાજની પાઠશાળાની કેળવણી તો એવી હતી કે જે કેળવણીથી દરેક રુવક મુઠ્ઠાલ નહિ પણ યુવાન થતો જે કેળવણીથી દરેક યુવક પોતે સ્વાત્મબળ ઉપર ધુમતા શીખતો, જે કેળવણીથી સ્વદેશાભિમાન પ્રકટતું ! જે કેળવણીથી સ્વતંત્રતા ઉદ્ભવતી જે કેળવણીથી મનુષ્ય જન્મનું ખરૂં કતબ સમજાતું, જે કેળવણીથી આ લોક અને પરલોકનું કન્યાણ થતું

એવી ઉત્તમ કેળવણીથી ધારાનગરી બહુજ સમીપના સમયમા ચારદા નગરી થઈ પડી સ્થળ સ્થળ, ઘર ઘર સર્વ કોઈ

વિદ્યાવિદ્યાસર્માં નિમગ્ન થવા લાગ્યાં રાજ-
કોષ ભરપૂર થયો, દેશની સમૃદ્ધિ વધી.
ન્યાયાધિશને કડાકુટ ઓછી થઈ
દેશમાંથી કલ્યાણ ટંટા ઓછા થયા લોકો
પોતાપોતાના યથાર્થ ધર્મ સમજવા લાગ્યા.
જ્યાં જુઓ ત્યાં લક્ષ્મીની રેલછેલ
જણાવા લાગી. સર્વ કોઈ સુખને જૂલે
જૂલવા લાગ્યાં જ્યાં જુઓ ત્યાં આનંદ
મંગળના દિવસો દર્શાવા લાગ્યા; ધારા-
નગરીમાં કોઈ બિખારી ન રહ્યું લોજ-
રાજની કિર્તિ દશે દિશામાં પવન પેરે

પ્રસરી રાજ્ય પંકાવા લાગ્યું ને શત્રુઓ
લોજરાજના નામથી ધરધરવા લાગ્યા.
દેશ દેશથી વિદ્વાન-પંડિતો-કવિઓ
આવવા લાગ્યા, લોજરાજની સલામતી
વિદ્યાવિનોદ થવા લાગ્યા, જાણે આદ્યત્વે
સલાહો એવો દેખાવ સ્તિ પ્રત્યે દેખાવા
લાગ્યો. લોજરાજએ પણ વિદ્વાનોની
કદર કરવા માંડી સ્થળે સ્થળે ગામેગામે
ઠામે ઠામે ને દેશોદેશ વિદ્યાપિલાસી
મોજરાજા એ ધ્વનિજ સંભળાવા લાગ્યો
(અપૂર્ણ)

વેદાંત.

(પુસ્તક ૩૨ માના ચૈત્ર માસના વિષયથી ચાલુ)

સર્વ શાસ્ત્રની મુખ્યદોર પ્રમેય
વસ્તુ સિદ્ધ કરવામાંજ છે વસ્તુ તત્ત્વમાં
સ્થિતિ થઈ, એટલે સર્વ અધ્યયનની હદ
આવી ચુકી. તે કાળે શ્રુતિનો નિર્ણય
છે કે:—

નાનુષ્યાયાન્વહ્નિચ્છેન્દાન્ વાચોવિગ્લા-

પર્નેહિતત્

અધિક અધ્યયન કરવાની કંઈ
પણ અપેક્ષા નથી કેમકે તે કેવળ ઇન્દ્રિ-
યોને શ્રમકર છે. આજુગીતામાં પણ
કહેલું છે.

યથામૃતેન તદિ પ્ય પુનઃ પ્રયોજનમ્ ।
યથામૃતેન તદિ પ્ય પુનઃ પ્રયોજનમ્ ॥
જેમ અમૃતને પુનઃ પ્રયોજનમાં વડે જે
તૃપ્ત થઈ ગયે તેમાં પાન કરવાનું પ્રયો-
જન છે! તેમ મનની દૃષ્ટિથી જોયેલ પ્રય-
પરમતત્ત્વનું જ્ઞાન થઈ પછી વેદના-
સ્થિત પ્રયોજનમ્ સાક્ષાત્ વેદથી પણ કે-
ળતનું પ્રયોજન નથી.

પરંતુ તે ઉપરથી એવો અભિનિ-
વેશ ન બંધાઈ જવો જોઈએ કે એકાદ
અથ ભણી બેઠા એટલે કૃતકૃત્ય થઈ ગયા
એતો સાનુભવ બોધ પરિપાક પર્થત
પ્રજ્ઞાભ્યાસની આવશ્યકતા છે. અને
કદાપિ જોઈએ તેવી નિષ્ઠા પ્રાપ્ત થઈ,
તોપણ યાવત્ જીવં શુન્ કરવું! પંચદ-
શીકાર લખે છે કે એ તો તર્જિતનં તત્ક
ચન મન્યાન્યં તત્પ્રવોચનમ્ ” સર્વ પ્રકારે
એજ મથન, ત્યારે શાસ્ત્રમાં અધિક અધ્ય-
યનથી ઉપરામ થવાનો વિધી આપેલો
લો છે. તેનું તાત્પર્ય એજ છે કે અધિક
અભ્યાસથી ઉત્પન્ન થતી શાસ્ત્ર વાસ-
નાથી વિરકત રહેવું કેમકે:—

इदं ज्ञात मिदज्ञेय मिति चिन्ता समाकुल ।
परतत्त्व न जानति दर्वी पाकरसं यथा ॥
આ તો મેં જાણ્યું. આ હજી મારે
જાણવાનું બાકી છે આવા પ્રકારની ચિંતા
વડે અવ્યવસ્થિત ચિત્તવાળા પુરુષો

પરમ નિરતિશય ગ્રહસ્તત્વ, તેને જાણી શકતા નથી તેવા પુરૂષોને મહાત્માઓ દર્વી-કડછી-ની ઉપમા આપે છે તે લોકો ખરેખરા કડછી જેવા છે કડછી શકમા ફરે, હથપાકમા ફરે, છપનલોગની નાના પ્રકારની રસોઈ તામચીમા ફરે છતાં એકેનો તે સ્વાદ લઈ શકતી નથી તેની કેવળ શાસ્ત્રકૃષ્ણાવાળા અથવા દુગ્ધોની ગતિ છે

વિચારની સપાટી ઉપર, કેવળ ઉપર ઉપરથી આત્મા જનારને અર્ધગતિ છે અને વિચારના ગાળીયમા ઉતરનારને વસ્તુનો તલ સ્પર્શ થતો આવે છે એટલે તેની વૃત્તિની ગ્થિતિ વસ્તુતત્ત્વમા બધાઈ જાય છે તેથી તેની મનોવૃત્તિ ઉપર એટલી આ સસ્કારોમા અટકી જતી નથી વૃત્તિનો પ્રવાહ બહાર અને બહાર આવ્યો જતો નથી માટે ઇષણુ રહિત અધ્યયન તો અહોનિગ રમી રહેવું જોઈએ શાસ્ત્રીય વિચારમા શ્રદ્ધા એ પાથો છે અને પ્રમાણુદારાએ વિચાર એ ઇમારત છે શ્રદ્ધાએ પ્રમેય સ્વરૂપમા સ્થિતિ કરાવી શકે છે, પરંતુ પ્રમેયનો ગિર્ણય આપી શકતી નથી શાસ્ત્રનો રહસ્યરૂપ અથ જાજ છે કે તેથી અથ એ નિર્ણય કળ આપવો એ કેવળ શ્રદ્ધાનુકામ નથી તેમા વિચારની અપેક્ષા છે, પરંતુ કેવળ વિચાર છે તે વસ્તુતત્ત્વનો નિશ્ચય કરાવે, પરંતુ વસ્તુમા સ્થિતિ કરાવી શકે નહીં આ પ્રકારે શ્રદ્ધા તથા પ્રમાણુજન્ય વિચાર એ બન્નેનો યોગ અપેક્ષિત છે શ્રદ્ધા તથા વિચાર એ બન્નેની એકબીજા ઉપર અસર રહેલી છે છતાં બંને એક

બીજાથી સ્વતંત્ર છે એકને અભાવે સંપૂર્ણ કૃષ્ણ ત્રિદિ નથી વિચાર એ શ્રદ્ધાનું વાસ્તવસ્વરૂપ ઉઘાડું કરી આપે છે શ્રદ્ધા એ વિચારની સ્વચ્છ દતા, કેપોલ કપિત તાને નિયમમા લાવે છે વિચારની સ્વતંત્ર દોર ઉપર આત્મા જવાથી પરિણામ શ્રમતત્ત્વ શ્રમફલમ્ શ્રમનું કૃષ્ણ શ્રમ અને કેવળ શ્રદ્ધાવડે નેત્રો બધ કરી એસવું એ વિચારશક્તિના દુરૂપયોગ જેવું છે

એક મનુષ્યે પોતાના નેત્રો બધ રાખી જોમનર દડી કાઢી, પરંતુ વચે પ્રતિબધક લીંતનું તેને જ્ઞાન ન હોવાથી તાત્કાલીન લીંત સાથે મમ્તક સ્ટ્રેટ થયો એટલે નેત્રો ખુલા થઈ ગયા તેણે ઇશ્વર પાસે રાવ આપી કે તમે મને પગ આપ્યા તને જોરે મેં દડી કાઢી છતાં પ્રાપ્તવ્ય મ્યાને પહોંચી જવાને બદલે અનિષ્ટ પરિણામ કેમ આયું ? ઇશ્વર તરફથી શું ખુલાસો મળ્યો ? કે બાઈ તમે પગે આવવાને પગ આપેલા છે એ વાત સત્ય છે, પરંતુ દષ્ટિપૂર્વક લેતું પાદ વિચાર દષ્ટિપૂર્વક પગ ભરવાનો છે તને અનિષ્ટ કૃષ્ણ સિદ્ધિ થઈ એ પગને જોરે ચાલવાનું પરિણામ નથી, પરંતુ નિરાગી નેત્રોનો યથાસ્થિત ઉપયોગ ન કરવાનું પરિણામ છે તેમ જ્ઞાનચક્રનો દુરૂપયોગ થયો તો અધેનૈવ નીચમાના યથાધા ॥

અથ પરપરા, અધાના હાથથી દોરાચા જેવી કૃષ્ણસિદ્ધિ થાય આ પ્રકારે શ્રદ્ધા અને વિચાર એ બન્નેની મુખ્ય અપેક્ષા છે શાસ્ત્ર પરિપાઠીનો પણ એજ આગય છે મનુ ભગવાન લખે છે કે —

આપં ધર્મોપદેશંચ વેદસાસ્ત્રાઝિયોધિના ।
યસ્તેન્કળાનુસંબંધં સંયમૈ વેદનંતરઃ ॥

કૃષિણા દ્વારાએ પ્રાપ્ત થએલો એવો
જે ધર્મનો ઉપદેશ તેનું વેદ સાસ્ત્રથી
અવિરોધી તર્ક વડે જે અનુસંધાન કરે
છે તે ધર્મને બાળી શકે છે. નેતરઃ તેથી
અન્ય નહીં. આદી શ્રદ્ધા કરતાં અનુકૂળ
તર્ક ઉપર વધારે લક્ષ્ય જોએલું છે. અને
અન્ય રથે શ્રદ્ધાનું તત્ત્વ બેરમાં મુકેલું
છે. અને તર્કની ઉપેક્ષા કરેલી છે. શ્રી
કૃષ્ણ પરમાત્માએ કહેલું છે કે:—
શ્રદ્ધાવાંઙ્મને જ્ઞાનમ્ શ્રદ્ધાવાન જે છે તે
જ્ઞાનને પ્રાપ્ત થાય છે, અને પ્રમાણાંત-

રમાં તર્કની ઉપેક્ષા બતાવેલી છે કે:—
શ્વાચ્ચ્યાન્નતુયં ભાવા નતાંસ્તર્કેણ યોજયેન્
જે પરંતુ અચિંત્ય છે તેનું તર્ક વડે સંભા-
વન કરવું નહીં કેમકે તે તર્કો પ્રતિષ્ઠાનાત્
તર્કને હુદ નથી. આ પ્રકારે વિરોધી પ્રમા-
ણોનો સમન્વય કરતાં શાસ્ત્રીય સહુરો
નિર્દોષપણે પ્રાપ્ત થાય છે) અને સાર-
આદી દૃષ્ટિથી; શ્રદ્ધા અંશ, અને તર્કરૂપ
વિચાર અંશ, જો બન્નેને અવકાશ આ-
પકારોએ આપેલો છે. ભગવાન સાધ્ય-
કારે પાણુ શુદ્ધ તર્કનો નિષેધ કરેલો છે.
પરંતુ શ્રુતિ અનુકૂળ તર્કનો નહીં.

(અપૂર્ણ).

સુખ દુઃખ સ્વીકારી લેવાની માનસિક ભિન્ન ભિન્ન રુચીઓ.

આ પૃથ્વી અંદરનો કોઈ પુરૂષ
દ્રવ્યજ સંપાદન કરવાની અપેક્ષા
છે અને તે મિથ્યા લાજ આપણ,
...રેક કે માનસિક સુખદુઃખ કે
આનંદની કંઈપણ કિંમત અજાણ નથી.
તે પુરૂષ જોઈને ઉપાડનાર ઢાંચ સમાન
પોતાનું જીવન વ્યર્થ ગણે છે.

પ્રિય ભાઈઓ! આ નિઃસાર સંસારમાં
વિવિધ પ્રકારનાં સુખો મનને રૂચ્યાં
જો પરીભ્રામ પાણુ પૂર્વ જન્મના કોઈ
સંસ્કારનાં કારણરૂપ છે. કેટલાક સાધુ-
જનો જોમ સમજે છે કે આ અનિત્ય
સંસારસાગર આપી વ્યાધિ અને ઉપા-
ધીઓનાં જળચર પ્રાણીઓથી ભરપુર છે,

જેથી આ જગતની બુઢી માયા તથા
કાયાનો ત્યાગ કરીને, નિશ્ચિંત રથે
રહીને, ઈશ્વર ભજન કરવું જોઈ ખરૂં
સુખ છે. કેટલાકનું માનવું જોમ છે કે
ભક્ત કે સુજનની સંગત જોક પળકાર
થઈ; તેના માત્ર દર્શનજ થયાં જોટલે
જન્મ સફળ સમજવો. કેટલાંજોક સુસ-
જ્ઞા સદ્વિદ્યા સંપાદન કરી જગતમાં
પ્રખ્યાત થવું, પોતાનું નામ વિખ્યાતીમાં
લાવવું, સુખાઓમાં પ્રસુખરથાને બીજા-
નહું, બહાર ભાષણો આપ્યાં, નવીન
પુરતકો બહાર પાડ્યાં વિગેરેને સુખમય
સમજે છે; કેટલાક મનુષ્યો મોજાઓ
સાચી નાટકો બેલો, આનંદમાં દિવસ રાત

નિર્ગમન કરવા, સ્વચ્છદીપણ રાખવું, એમ મોજશોખમા નિરતર રહી જન્મ સંકળ થયો. માને છે ઢેટલાક મનુષ્યો ખહોળા કુટુંબ, પુત્ર, લાર્યા વિગેરેની મોજમાજ તણાઈ જાય છે, જનારે ડોઈ ઢોઈ મનુષ્યો ધર્મ, અથ પામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષોદાના સ પાદનમા સહાય ભૂત અને અસખ્ય શ્રમથી મળેલા સુખને સુખરૂપ ગણે છે એ પ્રમાણે સવજનો પોતાના મનની સ્વતંત્ર રૂપી પ્રમાણે સુખદુઃખ માની લે છે. ડિતુ ખરૂં જોતા સુખના પ્રચાર જેજ છે એક આ લોકનું, અને બીજી પરલોકનું, તેમા આ લોક સખ ધી એટલે શારીરિક, માનસિક વિગેરે ક્ષણિક સુખો, જે અહસ્થાશ્રમનું જીવન ગાળવાવાળાઓને માટે નિમાણુ થયેલું છે તે, અને પરલોકનું એટલે સ્વર્ગ, મોક્ષ વિગેરે જેમા કદી વિનાશજ ન થાય તેવું.

હવે આ બન્ને પ્રકારના સુખો મેળવવાના સાધનો તો બંને સુખો મેળવવા માટે સરખાજ છે અને તે સાધનો, ધર્મ, અર્થ, મોક્ષ અને કામ છે એ સુખોનો આધાર શરીર ઉપરજ રહે છે તેમ તે મેળવવાનું સાધન પણ શરીરજ છે કારણ એ ચાર પુરુષોદા શરીર વડેજ માણસો મેળવી શકે છે જો ગરીર સુખી હોય તોજ તે મનુષ્ય કષ્ટ ય કર વ મા શક્તિવાન થાય છે તેથીજ તે સારા મારા સાધનો મેળવી શકે છે અને આ અપાર સ સાધનો પાર પણ તેવા સુકૃત્ય વડેજ પામી શકે છે કદાચ શરીર દુઃખનું માધન હોય એવું કદં

દુઃખથી પીડાતું હોય તો બુદ્ધિ વિનાનો પુરુષ જેમ કંઈપણ ઉદ્યમ કરી શકતો નથી તેમ તે દુઃખદ શરીર પણ મનુષ્ય કર્તવ્ય ધર્મના ઉપયોગમા આવ્યા સિવાય નકામુજ ધર્મ રહે છે અને ઘણી લાખી મુતે તથા અતિ શ્રમથી મળેલ આ મનુષ્ય જીવનનું કંઈપણ સાધક ધર્મ શકતું નથી જેથી શારીરિક સુખ એ સ્વથી પહેલું તથા ઉત્તમ સુખ છે એમ નિશ્ચયપુવક માની શકાય છે.

જેટલે અશે શરીર સુખની આવશ્યકતા છે તેટલેજ અશે માનસિક સુખની પણ આવશ્યકતા છે જો કોઈ માણસનું મન આધિ, વ્યાધિ, અને ઉપાધીઓના અસહ્ય તાપથી આકુળ વ્યાકુળ થયેલું હોય તો શરીરનું સુખ મજબૂત હોય છતાં પણ તે કશા કામનું નથી અને મનના ઉત્પન્ન થયેલા દુઃખો શરીરપર વધારે ભયભરેલી અસર કરે છે અને તેથી શરીર કંઈપણ સુકૃત્ય કરવા હિમ્મત ધરતું નથી શરીર તોજડ પદાય છે ને તેને ચલાયમાન કરવું, સારા નરસા કામો કરાવવા વિગેરે સર્વ મન ઉપર છે મન જ્યાં શરીરને ઢોરી જાય ત્યાં શરીર બીચારું ઢોડી જાય છે ટકમા મન જે ક્રિયા કરાવે તે શરીરને કરવુજ પડે છે સુખમુદે વાત એમ છે કે મન જો જરાખર, સારી રીતે કેળવાયનું હોય તો તે શરીર પાસે સવ તારા પ્રમાજ કરાવે છે જેથી પ્રાણીમાત્રને શરીરના સુખ સાથે માનસિક સુખની પણ અતિ અગત્યતા છે અને તે જેજ ખરા સુખો છે એમ આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે અને તેથી તે સુખોને સ પાદન કરવનો સવવી પહેલો ચત્રન કરવો જોઈએ (અપૂર્ણ)

મુસાફર.

(કાલિ ગડા આઠિમાં ગવાશે.)

મુસાફરે—તેરા—નહીં થે મકાન,
                     ખાલી હોત કથું દેરાન-મુસાફરે—
 હાડકી લકડી—મેદકા ગારા,
                     ઉપરી લપેટા દે આમ-મુસાફરે—
 તું અતિ મંગલ—દેહ અમંગલ,
                     પેખી બૂલ મત જાન-મુસાફરે—
 સાંજ સવાર—ચુકાવત જાડા,
                     માલીકી દેસે' મન માન-મુસાફરે—
 આયા એછીલા—જયગા ઠાલા,
                     દો દીનકા, ચીજ માત-મુસાફરે—
 વો દીનમે કછુ—સાર્યક કર લે,
                     ફીર ન મીલે એસા ઠામ-મુસાફરે—
 ભટકત તેરી—જન મોજન મકી,
                     અખતક લવ ન આરામ-મુસાફરે—
 ધુવપદ દાયક—જાવસે' જગ લે,
                     રંગીન ગુરુ લગવાન-મુસાફરે—

સસાર એટલે શું ?

સસાર એટલે શું ? જે સસારમાં આપણે વસીએ છીએ તે ગેને બનેલો છે તે જાણવું ઘણું જ અગત્યનું છે જો એ યથાથ જાણવામાં આવે તો પછી તેનાથી મુક્ત કેમ થવું તે મહાન સમજાય સસારનો ખરો અર્થ જાણ્યા વગર મનુષ્ય અનેક રીતે મુક્તિ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, પરંતુ રોગનું કારણ જાણ્યા સિવાય એવધી કદાપિ લાજ પડેજ નહિ સસારમાં જે જે વસ્તુ મેળવવાની અભિલાષા થાય છે અને જે પ્રાપ્ત કરવા અર્થે અમીમ શ્રમ કરવામાં આવે છે તેજ વસ્તુ પ્રાપ્ત થયા પછી તેમાંથી તદ્દન પ્રીતી ઉઠી જાય છે તેનું શું કારણ ? સ્ત્રી મેળવવા માટે ઉચ્ચ લલ્લુતા રાખવામાં આવે છે અને અનેક કષ્ટોથી પ્રાપ્ત કરેલી સ્ત્રી સાથે યાછે એવોજ અણખતાવ જોવામાં આવે છે કે તેઓ એકબીજાના મોઢા જોવામાં પોતાનું મૃત્યુ થયલું સમજે છે ! પુત્ર પ્રાપ્તિ અર્થે માબાપો અનેક કષ્ટો સહન કરે છે ને પછી એજ માબાપોને મુખેથી બોલતા સાલણીએ છીએ કે આ જીવલેણું ત્યારે મરે ! આનું શું કારણ ? જે ધન માટે અનેક હુપ્તકર્મો કરવામાં આવ્યા હોય છે, જે ધન પ્રાપ્તિથી અધિક ગણ્યું હોય છે તે ધન એજ સમયે પત્થર કરતાંયે તૂટી જાય છે તેનું શું કારણ ? જે રગ રાગ લોગ વિલાસમાં જીવાત્મા એક સમયે જડ જેવો બની ગયો હોય છે, તેજ રગ

રાગ અને લોગવિલાસ તેને અશીષ ક્રાંતા અધિક જેર સમાન લાસે છે તેનું શું કારણ ? જે બાઈએન કુટુંબ પરિવાર માતાપિતામાં અપૂર્વ પ્રેમ લાસતો તે જનું સમાન લાસે છે તેનું શું કારણ ? મમયે પ્રીય અને સમયે અપ્રીય તેનું શું કારણ ? એ સર્વનું નામ મમાર છે, પણ સસારનો અર્થ શું ? મસાર એટલે શું ? એ મમજ્ઞતા મિવાય ઘણા માણસો સસારના ખટરાગથી કાયર કાયર થઈ મસાર છોડી ભગવા પારણ કરી વનમાં ચાલ્યા જાય છે, પરંતુ ત્યાં પણ તેને સત્ય સુખ શાસતું નથી, જેનાથી કાયર થઈને પોતે છૂટો થવા પ્રયત્ન કર્યા હોય છે તેજ તેના મનમાં ધુમ્મ્યા કરતા હોય છે ને યાછે જેનાથી છૂટો પડ્યો હોય છે તેમાંજ જાણી જવાનો તે પ્રયત્ન કરતો હોય છે આમ થવાનું શું કારણ ?

સસારનું એમ ઠેકઠેકાણે સ્વરૂપ તથાસતા સસારનો જથ સ્વાયત્તિ થાય છે સ્વાય એજ સસાર છે જરા સુધી જેમાં સ્વાય હોય છે ત્યાંસુધી તે અમૃત સમાન લાસે છે પરંતુ જ્યારે સ્વાય તૂટ્યો કે તુત્તજ તે વિષમય જણાય છે મા, બાપ લાઈ લાડુડા, સ્ત્રી પુત્રા દિક સવ સ્વાર્થને લઈને મીઠા જણાય છે સ્વાર્થ તૂટતા જેર સમાન લાસે છે ! એવો સ્વાયમય સસાર છે

(અપૂર્ણ)

પુસ્તકોની પહેાંચ તથા નિરીક્ષા.

સુદર્શન—(આગસ્ટ સપ્ટેમ્બર) ત્રી

પ્રેક્ષકર આનંદચંદ્ર બાપુસાહેબ-વિદ્યુબાઈ જેની એસએન ટરફરી કબાયેલો શાહનો વિષય વધારે સ્પષ્ટીકરણ સાથે જનસમુદમાં સુકનાથી વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડવા સંભવ છે.

બ્રાહ્મણ—જ્યેષ્ઠ તથા અપાદનાં માસિકે મળ્યાં છે. (ત્રી-રા. રા. દરે અગ્રભાશંકર બાપુછ) મોરબી નિવાસી શાસ્ત્રીજી શંકરલાલ માહેશ્વરના રચેલા ગોપાળ ચિંતામણી નાટકને આધારે લખાયેલો 'ગોપાળજીની સમાનતા' એ વિષય જ્ઞાન ખેતનારો છે. તેમજ આ પત્રના અન્ય વિષયો પણ બહુ મનન કરવા યોગ્ય છે, જાણણો માટે ઘણું જ ઉપયોગી પત્ર છે.

શ્રીમાલી બ્રાહ્મણ સમાજ રિપોર્ટ—

(પ્રગટ કર્નો રા. રા. ત્રિવેદી નરોત્તમદાસ દોલરામ ગવર્નમેન્ટ કોરીયન્ટલ ટ્રાન્સલેટર) સમાજ ગયા વર્ષમાં જમનગર ખાતે એકત્ર થયો હતો તેમાં મદારાન જમસાહેબે દાનરી આપી હતી, પ્રમુખસ્થાન મિ. નરોત્તમદાસ દોલતરામ ત્રવાણે આપવામાં આવ્યું હતું. તેમણે જી કેળવણીની રીત, બાળકેળવણી, કુળમેદ, જાણણોને હાલીદાસ, ફડની આવશ્યકતા વિગેરે ઉપર લખાણથી વિવેચન કર્યું હતું, તે પછી શાસ્ત્રીજી હાથીસાહેબે ધર્મશિક્ષણ ઉપર જણવાનેજ વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. કેળવણી મટેાં ફડની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી. અને આવતી સમાજ મોરબી ખાતે રા. રા. મુવજી આચાર્યજી આજ્ઞાની આગેવાની નીચે ભરવાનો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો હતો. જમનગરના શ્રીમાળી જાણણોનું આ પગલું જાણીને ઉત્તરિ માટે ધરો લેવા હાયક છે.

સુંદરી સુયોચ—આશિત (પ્રકાશક અંધુ સમાજ) ખેતજીકારક નવિન વિષયોમા કુમારી વિલસુની અનિકાયા વાચવા હાયક છે.

કેળવણી—માસ હાંસિનો અંક મળ્યો છે.

(પ્રસિદ્ધ કર્નો રા. રા. હોટલાલ નરસેરામ ભટ્ટ)—મુનશી એલજી ધનંત્રી કામાના "હોલાર્ટ એલજીઅમનાં બાળકો" એ વિષયમાં હોલાર્ટ એલજીઅમનાં બાળકો, ચોતાનાં ન્દાનાં જન્મતા સાહસોંડ માટે, કામ કે જિનનો જન્મ થાય છે ત્યારે આનંદ જાહેર કરવાને બદલે દિલગીરી જાહેર કરે છે. આમ લખે છે. એ વાત કદિ સંભવિત હોય શકે, પરંતુ એવા વિષયો, ભારતવાસી બાલકોના મનપર જરા જુદી જાતનીજ અસર કરી પશ્ચિમ અર્થ ઉપજાવનાર લાવે છે શિવાય બાકીને તે વિષય ઉપયોગી છે.

સુદ્ધિપ્રકાશ (પ્રસિદ્ધ કરનાર-શુભચંદ વર્નાક્યુલર સોસાયટી) માસ અન્ટોગરનો અંક મળ્યો છે તેમાં (રા. રા. જા.દા.) નો લખેલો 'આપણા દેશની જીમ્મીટ શિક્ષણ અને તેમાં સુધારણા' એ વિષય વ્યવહારિક તેમજ હાલના સમયમા આપણા આર્યમહિલાઓને અત્યંત ઉપયોગી થઈ પડે તેવો યોગદાયક છે અથો, તે માતાઓની હાંસી શરૂ કરતી જીમ્મીને વાંચવા ખાસ ખલામણ કરીએ છીએ.

મુજરાતશાળાપત્ર—(કેળવણી ખ તા ના હુકમથી) માસ અન્ટોગરનો અંક મળ્યો છે તેમા સંગીતનો વિષય આનંદ આપનારો છે હકિત જાત બહુ લખાણથી પણ રીતસર વર્ણવેલી છે સંગીત શાખવાવાળાને તેમજ તેના જાણુભેદુએ એ વિષય વાચવાની આવશ્યકતા છે સંગીત સાંભળવાના પ્રસંગ સિવાય બીજી કોઈ રીતે માણુસ તેનો રસજાનો પરીક્ષક અને કંદરશન બની શકતો નથી. કિંતુ આવા લેખો પણ મન પર સારી અસર કરે છે. સંગીત સ્વાસ્થ વિક પછેજ આનંદી તથા ખુદ્દગીરી થીન છે તેની કુદંતી બક્ષીસજા હુલંમ છે-વિષય સ્પષ્ટ રીતે ચર્ચાયેલો છે.

*સિવાય કેટલાંક માસિકો પાઠજથી મળ્યા છે જેની પહેાંચ આવતા અંકમાં લેવામા આવશે.

आर्यधर्मप्रकाश

पुस्तक ३१ सु]

पौष स १९६३

[अंक ३ जो

यतो धर्मस्ततो जय

मनने उपदेश

(मत्तरी यातनी साप्ती)

- मन समजो जातु हवे गुणियठ शाणा धातु
तु पोते दृष्ट हो मन जाते, शरिर करे, तु बीचारु
धमडाये तारी फाटळ ज्या, होय उजास अधारे-अरे १
- पणठ चना या विण शा रीते, जाये तीर नीराने,
पणठ तणे वस तार रहे छे, मन वरा शरीर न्नादान-अरे २
- खाधु पीधु रग रम्यु ने बहु रसमा रसळायु,
तु तु, कीधु, शु करवातु, जोयु नहीं सरवायु-अरे ३
- माळ वमे अज्ञान हतु तु युवान वयमा भस्त,
प्रौढ धयु प्रौढावस्थामा छानो धई धा स्वल्प-अरे ४

શિક્ષા-પત્રી.

(૧) મહાપત્રી સદ્ગુણિતું સરસ રૂપ તેનાં મનને તેથી ગે સતેષ રહે છે તેનાં સદ્ગુણિતું સુદૃઢત જનન છે. તેનાં પ્રસાદથી મનને 'સત્ય' ત હતાહ, કૈશી, સામર્થ્ય અને દરતા મને છે.

(૨) હાલ જે કુવત્રી સંગત એક પણ જગ્યા થયે, તેનાં માત્ર દર્શનના થયાં તે પછી જ નમ મરણ થયે: સમજવો.

(૩) સંગતનાં હુલ્લેખના સતેષથી સમગ્રી હનિયા:કરી વિરલના માન:હ લીલાવય મહુલે છે.

(૪) હાલનાં જાણી હનિયા:કરી સુધારા થાય છે.

(૫) પુલ્કરનાં મા. જ રોગ હાલનાં સુધારાથી, અને વનસાલીનાં મન:કરો: છે. હનિયા:કરી, અને પુલ્કરો: કહી સતેષ હનિયા:કરી મન:કરો: થાય છે.

(૬) વિદ્યાથી મન:કરો: હનિયા:કરી મન:કરો: થાય છે.

(૭) પુલ્કરનાં મા. જ રોગ હાલનાં સુધારાથી, અને વનસાલીનાં મન:કરો: છે. હનિયા:કરી, અને પુલ્કરો: કહી સતેષ હનિયા:કરી મન:કરો: થાય છે.

(૮) પુલ્કરનાં મા. જ રોગ હાલનાં સુધારાથી, અને વનસાલીનાં મન:કરો: છે. હનિયા:કરી, અને પુલ્કરો: કહી સતેષ હનિયા:કરી મન:કરો: થાય છે.

(૯) પુલ્કરનાં મા. જ રોગ હાલનાં સુધારાથી, અને વનસાલીનાં મન:કરો: છે. હનિયા:કરી, અને પુલ્કરો: કહી સતેષ હનિયા:કરી મન:કરો: થાય છે.

આપનાં મા. જે છે હિંદુ ધાર્મિક કેળવણીનું મહત્ત્વ જાણી લે. વળે જાણે છે.

(૧૦) મા. જ રોગ હાલનાં સુધારાથી, અને વનસાલીનાં મન:કરો: છે. હનિયા:કરી, અને પુલ્કરો: કહી સતેષ હનિયા:કરી મન:કરો: થાય છે.

(૧૧) પતિ, પતિને પોતાનાં જાણી વનસાલીનાં મન:કરો: છે. હનિયા:કરી, અને પુલ્કરો: કહી સતેષ હનિયા:કરી મન:કરો: થાય છે.

(૧૨) પતિ, પતિને પોતાનાં જાણી વનસાલીનાં મન:કરો: છે. હનિયા:કરી, અને પુલ્કરો: કહી સતેષ હનિયા:કરી મન:કરો: થાય છે.

(૧૩) મા. જ રોગ હાલનાં સુધારાથી, અને વનસાલીનાં મન:કરો: છે. હનિયા:કરી, અને પુલ્કરો: કહી સતેષ હનિયા:કરી મન:કરો: થાય છે.

(૧૪) પુલ્કરનાં મા. જ રોગ હાલનાં સુધારાથી, અને વનસાલીનાં મન:કરો: છે. હનિયા:કરી, અને પુલ્કરો: કહી સતેષ હનિયા:કરી મન:કરો: થાય છે.

(૧૫) વિદ્યાથી મન:કરો: હનિયા:કરી મન:કરો: થાય છે.

(૧૬) પુલ્કરનાં મા. જ રોગ હાલનાં સુધારાથી, અને વનસાલીનાં મન:કરો: છે. હનિયા:કરી, અને પુલ્કરો: કહી સતેષ હનિયા:કરી મન:કરો: થાય છે.

(૧૭) પુલ્કરનાં મા. જ રોગ હાલનાં સુધારાથી, અને વનસાલીનાં મન:કરો: છે. હનિયા:કરી, અને પુલ્કરો: કહી સતેષ હનિયા:કરી મન:કરો: થાય છે.

(૧૮) પુલ્કરનાં મા. જ રોગ હાલનાં સુધારાથી, અને વનસાલીનાં મન:કરો: છે. હનિયા:કરી, અને પુલ્કરો: કહી સતેષ હનિયા:કરી મન:કરો: થાય છે.

(૧૯) સદ્વર્ત્તન, સત્તમ ગ, વિવેક
વિગેરે ગુણો મનુષ્યના આલુપણ રૂપ છે

(૨૦) કામ, ક્રોધ મોહ, લોભ,
વિગેરે દોષો માણસના શત્રુસમાન છે
તેમનો જેમ જાને તેમ પરીત્યાગ કરવા
ચતન કરવો

(૨૧) સુખદુષ્ણ સમાન ગણવા
શુભ દિવસોમા અતિદુષ્ણ નહિ કરવો
અશુભ દહાડાઓમા અતિખેલ નહિ કરવો

(૨૨) સર્વ દિવસો સરખા જતા
નથી તડકા પછી છાયો, ઉદય પછી
અસ્ત, ભરતી પછી ઓટ, અને ચડતી
પછી પડતી વિગેરે ક્રમ એ આ જગતનો
નિયમ છે

(૨૩) આ પીવામા, ગાળેતમાડુ,
પૂજવામા, અતિ મોજશોખ કરવામા,
ખડું ચિતા કરવામા, ઠાડું વિગેરે કેદી
પદ્ધતિના મેવનમા વિગેરે દુરાચારથી
શરીરને હાની યાચ છે

(૨૪) આજની યઈ દવાનો ઉપયોગ
કરવા નરતા આજની ચતન અટકાવ
કરવો એ વિશેષ સાડું છે

(૨૫) ઉદમતો કરવોજ લેઈએ
ફળ મળે ન મળે એ ઇશ્વરના હાથમા છે
તોપણ ક્યો ઉદમ સાવ નિષ્ફળ જતો
નથી

(૨૬) ક્ષતા નગીય ઉપર આધાર
રાખી આજસાઈમા ઝેરી રહેનાર માણ
સને મૂખ બાળવો

(૨૭) જ્ઞાતિના પટલ ઘઈ મોટાઇ
મેળવવાની અપેક્ષા રાખવી તે કરતા
જ્ઞાતિ ની ઉત્તતિ કરવા ચતન કરવો એ
વધારે આશીવાદાત્મક છે

(૨૮) સ્વભાવની કિમત થોડા
માણસોજ બાળે છે

(૨૯) મિત્ર ચુટવામા ખડું ડહાપ
ણની જરૂર છે કારણ મિત્રતા કરવી તે
મહેવ છે-નિભાવી ગુરૂકે ન છે

(૩૦) કુદરતની ખનીદારી છે કુદર
તનો પાર કોઈ પાત્રી શકતુ નથી અનેક
પણ અને વિપત્ર ઝંઘક નવુજ ભાસે ઈ
નવુંજ અનુભવાય છે ધાયા કરતા
પરીણાગ જિતજ આવે છે

(૩૧) તેજના માલમસાલા, ખાદુ,
લીપુ, વિગેરે ખાનાનો વધારે મહાનરો
રાખવો એ શરીરને હાનીકતા છે તે
કરતા સાદો ખોરાક ખાવાથી શરીરની
સુખાકાશી મારી રહે છે

(૩૨) મત્તા ધા, યૌવન અને
બુદ્ધિનો દુરૂપયોગ કરવો નહિ

(૩૩) દરેક મનુષ્યની પ્રકૃતિ એક
સરખી હોતી નથી કઈ કઈ મિત્રતા
તો હોય છેજ

(૩૪) સહવાસ વિના કોઈપણ
માણસ માટે અભિનાય બાધી લેવો નહિ
તેમજ કોઈને માટે સારો નરસો
અભિપ્રાય અનુભવ વિના આપવો નહિ

(૩૫) કદાચ કોઈનું શ્રેય ન યઈ
શકે તો ખેર-પણ બુદ્ધ કરવા તો મનમા
પણ લાવવું નહિ

(૩૬) મૂખ અને લોખા મનુષ્યોની
કિમત સહજમા કળી શકાય છે પરંતુ
શાણ મનુષ્યોની કિમત છ માત્રના
સહવાસથી પણ કળવી મુશ્કેલ છે

(૩૭) કોઈની ખાનગી વાત જેમા
આપણો કઈપણ સ્વાધ ન હોય તે
બાલુવા અપેક્ષા રાખવી નહિ

(૩૮) નોકરે પોતાની ફરજ નોકરીમાં હોય ત્યાં સુધી બરાબર અદા કરવી. તેમજ શેઠે પણ ને કરે પ્રત્યેના પોતાના ધર્મે બરાબર જાણવા જોઈએ.

(૩૯) અવળે માર્ગે કોઈને દોરવું નહિ.

(૪૦) આભ, ગાભ ને રોતું બાળ તે જાણે જગનો ભૂપાળ.

(૪૧) માળાપની સેવા કરવા કરનાં બીજું અધિક વૃત્ત કંઈજ નથી. તીર્થ-યાત્રા વિગેરે જે કહો તે માળાપની સેવામાં સમાયેલાં છે.

(૪૨) કંઈપણ કાર્ય એકવાર હાથથી થઈ ગયું પછી બીજી વખત કરવામાં કંઈ મૂઝવણ પડતી નથી. પહેલ કરવી એજ સુરક્ષેલ છે.

(૪૩) “જ્ઞાનીસે જ્ઞાની મિલે તો રસકી લંડાકૂટ; ચોર અજ્ઞાનીસે જ્ઞાની મિલે તો બડી માથાકૂટ;” એ વાત નિઃસંદેહ છે.

(૪૪) સૌ સૌએ પોતાના ધર્મે પ્રમાણે વર્તવું, પોતાનો ધર્મ છોડવો નહિ. તેમજ બીજાના ધર્મોની નિન્દા કરવી નહિ.

(૪૫) કોઈની નિન્દા કરવી એ સજ્જનનું લક્ષણ નથી.

(૪૬) પોતે પોતાની વિદ્વતાનો ડાળ કરવો એ વિદ્વાનનું લક્ષણ નથી.

(૪૭) લલે જન કોટી પ્રયત્નો કરે; આશે જે ધાર્તું ધરણીધરે.

(૪૮) સાધવી લાર્યા એ ઘરનું ભૂષણ છે.

(૪૯) આળસુ બેસી રહેવું નહિ એક કામ ઘણી સુસ્ત સુધી કરતાં કંટાળે.

આવે તો તુરત બીજું કામ હાથ લેવું. એક કામ સુકી બીજું કામ હાથમાં લીધું એજ મનને વિશ્રાંતી છે.

(૫૦) જંગલમાં ઢેફાંવાળી જંગો ઉપર હમેશા ફરવા જવું. ખાડાખડખા ચડવા ઉતરવાથી શરિરને બહુ સારી કસરત મળે છે. બહાર ફરવા જતી વખતે મનપર ચિંતાફૂં પી લેશમાત્ર દખાણુ રાખવું નહિ.

(૫૧) બિછાનું, ઓછાડ વિગેરે સુવાના સામે બહુજ સ્વચ્છ રાખવાં. કારણ દરેક મનુષ્ય પોતાની અર્ધી છુદ્ગી બિછાનામાંજ કહાડે છે એ વાત ખ્યાલ બહાર ન રાખવી.

(૫૨) ગરમ પાણી કરતાં તાજાં ઠંડા પાણીથી નહાવું એ વધારે સુખાકારી છે. મંદવાડ શરિરમાં અશક્તિ વિગેરે પ્રસંગે આ નિયમ અપવાદરૂપ સમજવો.

(૫૩) સજેખમ મટાડવાનો સર્વથી સહેલો રસ્તો એ છે કે પાણીને ઉકાળી તેને માટલામાં ઠારી તરસ લાગે તે વખતે તે પાણીનો ઉપયોગ કરવો. આમ કરવાથી દેશદેશાવરનું પાણી પણ શરિરના બાંધાને નુકસાન કરતું નથી.

(૫૪) સવારમાં વહેલાં ઉઠતાં વેંત ચોખ્ખે બહોળે પાણીએથી હાથ મોહું આંખ નાક વિગેરે ઘોઈ સાફ કરી નાંખવાં. ત્યાર પછી દાતણ કરવા બેસવું. અગર બીજું કંઈપણ કાર્ય ત્યાર પછી કરવું.

(૫૫) સવારમાં ઉઠતી વખતે તથા રાત્રે સૂતી વખતે પરમ કપાળુ પરમેશ્વરને નિરતર સ્મૃતિમાં લાવવા, તથા આજો

આત્યાવસ્થ થી શરૂ થતુ જીવન તેને આપવામા આવતુ ધા તથા મા ગિમ્લ પડ

દિવસ નિર્વિદને શુભ કાર્યોમા પસાર કર્યો
તેને માટે તેમનો ઉપકાર માનવો

(૫૬) શ્રવણ ધ્રુવ, રામચદ્રજી,
સદ્ગુણજી, ભરત, અ બરીય, વિગેરે મહા

તમાઓના ચરિત્ર બહુ ગોધદાયક છે
ઉગતી વયના ગણગણોએ આ ચરિત્ર
અવશ્ય વાચવા જોઈએ

(અપૂર્ણ)

આત્યાવસ્થાર્થી શરૂ થતુ જીવન તેને આપવામા આવતુ ધાર્મિક તથા માનસિક શિક્ષણ

મનુષ્યને ધમ હોયછે, એટલે મનુ
ષ્ય જીવન સાથે ધમ જોડાયેલોજ હોયછે
મહારે ધમ નથી' એમ કહેનારો માણસ
ચોતે પોતાને ન જોળી પ્રભુ વિરૂદ્ધ
પાપ આચરેછે પરમેશ્વર આ દેહને પો
તાનો ધમ બજાવવાજ આહી મોકલેદે
ધર્મ વિના જીવન નથી, જીવનમા ધમ
છેજ

આપણે આપણા ધર્મ સમજતા નથી
કારણકે આપણે આપણુ જીવન સમજતા
નથી આપણુ જીવન ધમ અર્થેજ સરળ
જોણુ છે, અને આમ જ્યારે સમજાય છે
ત્યારે આપણે આપણુ જીવન સમજી,
અમ આચરીએ છીએ

દરેક મનુષ્યને પોત પોતાના ધમ
હોયછે, અને જેટલે અશે તે ધર્મો તે
સારી રીતે આચરેછે, તેટલો તે ચઢેછે—
પ્રભુ તરફ વધેછે, અને જેટલે અજો તે
ધર્મો' તે જુલેછે તેટલોજ તે પ્રભુથી
વિમૂળ બનેછે—ઉતરેછે

આપણુ ધાર્મિક બળ ઘણુ જોણુ
હોવાથી આપણુ શારીરિક અને માનસિક
બળ પણ ઘણુ જોણુ હોયછે ધર્મ એજ
સવનો પાયો છે ધમ વિના ઉત્તતિ નથીજ
અને તેટલા માટેજ આપણે આગળ કહી
ગયા છીએ કે ધમ વિના જીવન નથી

અ પણે આપણુ ધાર્મિક ગંધારણુ
સુધારવા ખાતર આપણી હાલના પ્ર-
ભામા ધમના બીજ સારી રીતે વેરવાની
જરૂર છે અને તેટલા માટે હાલની
ઉધરતી પ્રજામા આ બીજે કેવી રીતે
વેરવા, અને કેવી રીતે તેના પાકને
સાચવવો ને પણ દરેક માણાપનો ધર્મ
છે અને તેમા આ નમાણે ધર્મિક શિક્ષણ
આપવાની જરૂર છે વધારમા વધારે અને
સાનામા તારૂ શિક્ષણ લેવાનુ જ્યજ ઘર
જેણુ બાળક માટે બીજુ કંઈજ ન હી
અને આ ગૃહ-નિશાળમા બાવક ઘણુ
શીખે દે માટે જા નિશાળના નિયમ-
મામાપોએ કેવી જાતની આવચેતી
રાખી જોઈએ ?

સાધારણ રીતે આપણે એમ માનીએ છીએ કે છોકરું ચાર પાંચ વરસનું થાય છે ત્યાં સુધી એને સમજણ શક્તિ હોતી નથી, પરંતુ ખરું જોતાં તો તે અરસામાં છોકરું જેટલું શીખે છે તેટલું તેની છાંદગીના પાછલા ભાગમાં તે નહિજ શીખતું હોય. લગભગ એક આખી ભાષા અને આ ઉપરાંત બીજું ઘણું ઘણું બાળક આ અરસામાં શીખી લાય છે. આમ છતાં ઉપર બતાવેલી ગેરસમજણને દીધે આપણે રાખવી જોઈતી સંભાળ આપણે રાખતા નથી અને આથી ઘણાખરા ખરાબ સંસ્કારો આ વખતમાંજ આપણે બાળકમાં મૂકી દઈએ છીએ, એક બાળક કંઈ જોઈતી ચીજ માગે છે. આપણે ન આપવા ખાતર તે સંતાડી દઈએ છીએ. પણ જો તમે કોઈવાર ધ્યાન આપ્યું હશે તો નક્કી સમજાશે કે બાળક તે ક્યાં ગયું તે સમજી લાય છે. અને તેની નજર પણ સંતાડેલી જગાએજ હોય છે. પણ આપણે કહેણું કે એ તો કાગડા લઈ ગયાં, જેનો અર્થ એમજ કે નથી આપવું. એટલે બાળક સમજે છે કે 'જે વાસ્તવિક નથી તે બોલી શકાય' આ પ્રમાણે આપણે જૂઠું બોલતાં શીખવીએ છીએ, અને આમજ બીજી ધણી ખરાબ ટેવો પાડીએ છીએ જે ટેવો મોટપણે સજડ થઈ જાય છે અને પછી છાંદગી પર્વત જતી નથી.

છોકરાંઓ આપણી આજ્ઞા માને એવી ઇન્દ્રિયથી આપણે તેને ઝીણું ઝીણું કામ કરવા કહીએ છીએ. કોઈ હલકી

ચીજ હોય તો તે લાવવાનું કહીએ છીએ વગેરે. પરંતુ બાલક આપણને નિર્દોષ રીતે કાંઈ કરવાનું અથવા રહેજ ઉભા થવાનું કહે છે તો આપણે તે ન કરતાં બીજી કોઈ રીતે તેને સમજાવી દઈએ છીએ. આથી કરીને બાલકો એમ શીખે છે કે 'કહેણું ન કરી શકાય ખરું' અને આથી બાલકો આજ્ઞાંકિત થતાં નથી અને ઘણાંક તો નાનપણથી હુઆઈ આપણી પાસેથી શીખી આપણીજ સામે વાપરે છે, કાંઈક આદેશ કરતાં તેનો રોકડો જવાબ આપી દેતાં શીખી લાય છે. આવી આવી બાબતોમાં માબાપોએ પોતાનો ધર્મ ન ભૂલી જેમ બને તેમ સારા સંસ્કાર પાડવાની જરૂર છે. અને સત્ય અને આજ્ઞાનું પાલન છોકરાં સારી રીતે કરતાં કેમ શીખે તે બાબતની દરેક દેખરેખ રાખવાની જરૂર છે.

(૨)

આ અવસ્થા પછી છોકરાંઓને નિશાળે બેસાડવામાં આવે છે અને ત્યાં તેમનાં કુમળાં મન ઉપર ઘણા વધારે સંસ્કાર પડે છે. છોકરાં બહારની સૃષ્ટિની સાથે પરિચયમાં આવવાથી નવું નવું જોય છે. અને નવી નવી અભિલાષાઓ ધરાવે છે આ અભિલાષાઓ નિર્દોષ હોય છે. પરંતુ તેમનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરવો જોઈએ છીએ. આ અભિલાષાઓના યોગ્ય વિધાનથીજ બાલકો ઘણું નવું અને સારું તથા શુદ્ધ જ્ઞાન મેળવે છે પરંતુ તેમ ન થાય તો ખરાબ પરિણામ આવે છે. જેમકે છોકરું ખાવા માટે પૈસા માગે છે તે તે આપવો

ઘટે છે પરંતુ તે સાથે તે વખતેજ સારા ઉપદેશ પણ આપવો ઘટે છે. ‘બહુ ખાણું નહિ’ ‘ખાવાથી માનું પડાય’ ‘બહારનું ખવાય નહિ’ વગેરે કહેવું ઘટે છે એમ ન કહેવું કે ‘ઠોકરાએ પૈસાને અડકાયજ નહિ’ હું ખાડું છું કે કેટલાક ઘરમાં એવા પણ રીવાજ હોય છે કે જ્યાં ઠોકરાઓના હાથમાં દોઢ દહાડો રૂપિયો તો આવેજ નહિ!!! આથી ઠોકરાઓ રૂપિયાને કાંઈ કાંઈ સમજે છે અને તે મેલવવા ધ્રુજા યાય છે આવી જાતના પૈમાના ત્યાં ખાવાના ચીજના બહુ સખત બંદોબસ્તથી ઠોકરાઓ છાનું ચેતા શીખે છે એટલે ચોરતા શીખે છે અને ધીમે ધીમે આ ટેવ વધીને ઠોકરાને પોતાના ઘરની બહાર પણ તેમ કરવા પ્રેરે છે અને પછીથી તો આ ટેવ નીકળતીજ નથી અને મોટપણુ સુધી કાયમ રહે છે જેના દાખલામાં આપણે ઘણા મોટા માણસોને છાનું ચોરી ખાતા જોઈએ છીએ,

ઠોકરાઓને ચાકર વગેરે નીચ હલકા હુન્ટ લોકો સાથે આપણે આવી કુમલી અવસ્થામાં કેળવાવીએ છીએ અને ઘણા ખરાબ સરકારો આ વખતમાં પડી જાય છે આપણી દૃષ્ટિમાં એમ જાગે છે કે ઠોકરા ચાલક છે પરંતુ ખરે ખરૂં જ્ઞેતા તેઓ કાંઈ સારા પાયા ઉપર હોતા નથી

આ વખતે નિશાલોમાં જે શિક્ષણ અપાય છે તેમાં ધમનું શિક્ષણ બીનકુલ છોડી લેતું નથી ધમનું નામ પણ છોડી સમજતું નથી પ્રભુ શું? માય બોલવું શું? વગેરે તો એક તરફ રહી પરંતુ માખાપ તરફ કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ! મોટાઓ જે કહે તે માનવું જોઈએ આપણા સારા માટેજ આપણે મોટા હોય તે કહે, વગેરે પણ બાળકો સમજતા નથી આને માટે બાળકોની પાઠાવળીમાં એવી જાતના પાઠો મૂકવા જોઈએ કે જેથી કરીને તેઓના મનમાં પ્રભુ અને વડિલ તરફ માન ઉપર અને જો વડિલો અને પ્રભુની આજ્ઞાનું ઉત્તરન કરીએ તો આપણે હુ ખી થઈએ એવું એવું સમજે ભૂત ગણાવ વગેરેની બીક બીલકુલ નજ લગાડવી જોઈએ તેનાથી બહુ ગેર ફાયદો છે પરંતુ એવું એવું શીખવાય કે જો આપણે સાચું ન જોનીએ તો પ્રભુ આપણને માફ પાડે, માખાપનું કશું ન કરીએ તો પાપ લાગે ભાઈ ખેંદન સાથે લડીએ તો કાટા વાગે, વગેરે નિર્દોષ હસે એવા સૂત્રો સમજાવવા કે જેથી તેની અસર રહે કોઈ દિવસ જુકું તો જોલાયજ નહિ એવું જો પહેલેથી ઠની જાય તો તો હું માનું છું કે બલિષ્ઠમાં ત ઠોકરા ઉત્તમ નીવડેજ

(અપૂર્ણ)

જીવન વેગ.

કયાં પાંથ તું ચાલ્યો કહે
હતાવળે પગલે અહિં ?
શું ધ્યાનમાં આવી ગયું,
જે જે ઘડી થોભે નહિ ? (૧)

વિચાર શું શું તેં કર્યો ?
આચાર આ શું આદ્યો ?
સંસારની જાળમાંથી,
સાર શું તે કહીયો ? (૨)

સંસારની ઝાડી અપાટે,
ઘડલાવી કાં અર્થો ?
ક્યારે અને કેવે પ્રકારે,
મોંસરે તું નીસર્યો ? (૩)

શું શું તને રસ્તે મળ્યું,
શું દેખીયું નેનુભળ્યું ?
આ વિશ્વની વિચિત્રતામાં
જોર શું તેં દાખવ્યું ? (૪)

રાત્રી તને ક્યારે અને
કેવી પડીતી વાટમાં ?
મુસાફરી કીધી સખા,
તેં જ્યારથી આ ઘાટમાં. (૫)

એ અધકારોની ખૂબી,
તું કયાં સુધી જાણી શક્યો ?
શું માર્ગમાં સાથે લીધું
જે નિર્ભયે ચાલી શક્યો ?

કયાં થાક તેં ખાધો અને,
ભાતું ક્યું તેં કયાં સખા ?
એ ધર્મશાળાની ખૂબી,
સમજાવ હોતેથી ભલા. (૭)

સંબંધ તારે કયાં થયો ?
સંલોગ કેવા તે હતા ?
તાજા વિચારો તાજરા
શું સુચવી શકતા હતા ? (૮)

કીધી પરીક્ષા કયાં સુધી
સૌ પ્રેમ પાંખોની અરે
કીધી પરીક્ષા તે પછી
તેં ક્યાં અને કેવી રીતે ? (૯)

હોતું તને કેવા હતા ?
તું કોણનો હોતું હતો ?
કર્તવ્યતા તારી ભલાતું
કયાં સૂકી સમાજતો ? (૧૦)

આ વિશ્વના વ્યવહારમાં,
વાંદા તણા વ્યાપારમાં
સંચાલનું એ ત્રાજપું
તું તોળતો ક્યા હાથમાં ? (૧૧)

જોય અદ્ભૂતને અદ્ભૂતના
ધરાવે આનંદમાં જે જે વસે,
હોય છે. હોય જોય માર્ગમાં
યોગ કરે કે, કદી ને કદી શકે ? (૧૨)

(અપૂર્ણ)

સુખ દુઃખ સ્વીકારી લેવાની માનસિક ભિન્ન ભિન્ન રીતો

(અનુષ્ઠાન ગતાંક ૫૪૨ ૪૫ થી)

શારીરિક સુખ અને દ્રવ્ય સંપત્તિ ”

શારીરિક અને માનસિક એ બે પ્રકારના સુખો મેળવી પછી આ બહુજ શ્રમે અને ઘણાજ સન્કારે પ્રાપ્ત થયેલા માનવદેહને કઈપણ સુદૃઢ્યો અગત્ય સંવિચારો કર્યા વિના વ્યર્થ વ્યતિત કરવો એમ કહેવાનો આ જગોએ હેતુ નથી પણ આ ઉભય સુખો મેળવ્યા એટલે તેનો સદુપયોગ કરી મસારને તરી જવો એજ મુખ્ય ઉદ્દેશ છે

એ તો નિવિવાધ છે કે એક સુખ પુરુષ ઉપર જણાવેલા જ ન સુખોમાથી એકેનો વિનાશ ક્રવા ઇચ્છતો નથી છતાંપણ અનિત્ય લક્ષ્મી જે એકજ જગોએ નિવૃત્તિ રાખી બેસી શકતી નથી તેના કદમા કસાઈ જઈ શારીરિક અને માનસિક ઇત્યાદિક સુખોપર લેશ માત્ર પણ લક્ષ ન આપી બે માનસિક તથા શારીરિક દુખો વેગી લઈ કેવળ પેસાનીજ અભીવૃદ્ધિ કરનારા ટૂકી નજ રવાળા મનુષ્યો કેવળ દુખનુજ પાર થાય તેમા શી નવાઈ ? કાળુ, એક માણસે દ્રવ્ય એકદુ કયુ હોય તે દ્રવ્ય પોતાનેજ કામ લાગે એવો કઈ નિયમ નથી લોખી પુરૂષનુ દ્રવ્ય કદાપિ પણ તેને પોતાને કામ લાગતુ નથી

હવે નિરંતરનુ (પરચોકનુ) સુખ મેળવવામા આ ઘણુજ ગુરુ એટલે શારીરિક અને માનસિક સુખોનો ક્યાયિત

નાશ થતો હોય તોપણ જેમ મલુ એવુ સમજનારા મજાજનોનો ઘણોજ ઘોડો ભાગ આ શ્રષ્ટિમા હશે મવ કોડ જાગ્રિક નજીથી વિચાર કરી બેશે તો મત્વર માનુષ પડશે કે લક્ષ્મી તો સ્વાભાવિક પણેજ અનિત્ય તેમજ વેગવાગી વસ્તુ છે એક જગોએ કરીને બેસી શકતી નથી ટોઈ કોઈ ટવિઓએ પણ લક્ષ્મીને અતિ નીચે દરજ્જે વખોડી કહાડી છે જેમકે “ લક્ષ્મી ધરધર પૂરનારી, રખડે જેમ લપટ નારી ” લક્ષ્મીનુ સુખ મલુ ક્ષણિક છે આપણે ઘણેક ઠેકાણે બેયુ છે કે જેને ઘેર દોમદોમ સાહુળી હોય, પુષ્કળ માપુસો આવતા જતા દોય, મેહેરખાન ! મેહેરખાન ! વતુ હોય ! અરે કોડ છેરે ! કહેતા બેચાર જણા પળવારમા હાજર થઈ જતા હોય, પાણી માગતા દૂધ આપનામા આવતુ હોય, ઉધરસનો કણકો થતા ખાપુખાપુ થતુ હોય, તેવાજ લોકો પ્રારબ્ધની પડતા દગ્ગામા એ જગીજ જેવા હાવખેલાલ ઇઈ ગયેલા વણીવાગ આપણી દ્રષ્ટીએ પડે છે પોતાની મોદાથી આગલા સુખો અન્ય સમક્ષ અમૃતિમા લાવી અતિ ગય દુખદ લાગણીથી રુએ છે ઇશ્વર ! પ્રથમથીજ સદ્ગુણિ આપી એવા સને ગોઠી ગયાવ ! લક્ષ્મીમા લુપ્ત થવાનો અવસર ન આપ ! (અપૂણ)

સંસાર મંત્રે શું?

(ગદાં ૩૮ ૪૭ થી ૫૬)

જ્યાં સુધી સ્વાર્થની સહુતા રહે ત્યાંસુધી ઇવાત્માની કદાપિ ઉજ્જત સ્થિતિ નજ થાય ! તેમજ લગવાં ધારણ કરી વતમાં ચાલી નીકળે તેથી પણ ઇવાત્મા ઉજ્જત સ્થિતિ કદાપિ ગ્રાપ્ત નજ કરી શકે ! લજન ક્રિત્તે કરે હરિ જસ ગાય અને પુણ્યદાન કરે પણ ત્યાંસુધી સ્વાર્થવૃત્તિ રળે નહિ ત્યાંસુધી ઉજ્જતગતિ-સોક્ષ્મપ્રાપ્તી કદાપિ નજ થાય ! સ્વાર્થી મનુષ્ય સદાસ જોયો છે. નિ સ્વાર્થી મનુષ્ય હેવ સમાન છે. એક મનુષ્ય સુર-ધુના સિંહાસન ઉપર બેસતો. હે.ય, અને મહિમાલોકના મહાજયમાં નિવસ કરતો હોય સ્ત્રી પુત્રાદિકમાં રમ્યો પચ્યો રહેતો હોય પણ જો તે નિ-સ્વાર્થી હોય તો તે પ્રભુ સમાન છે. અને બીજો મનુષ્ય પુંડ્રીમાં રહેતો. હોય, સંન.રની રાથે રહેતો પણ સંન.ધ ન હોય અને ઇહુ વજ્ર પરિચિત કરતો હોય, જેવું તેવું બળેયું જળેયું ખાતો પીતો હોય પણ જો તે સ્વાર્થી હોય તો તે આ સંન.રતા અગાધ જગના સુધી ગયો છે એમ જાણું અને પેલો ઉપર જહાવેલો મનુષ્ય સંન.દેહવ લોગવતે ઇતે સંસારની બહાર છે, વિરાગી છે. સંન્યાસી છે એમ જાણું. જનકવિદેહી. એ ઉપર જહાવેલો વત્તનગંગા હતા, રાજ્યનાં અનેક સુખસોગ લોગવવા છતાં તેઓ વિદેહી એટલે-દેહવિજ્ઞાના કહેવાના

હતા. તે પોતે સર્વેકા જાતમજ્જ હતા તેની ક્રુષ્ટિ સંગ આનંદવત્ હતી. મહાત્મા વ્યાસજીના પુત્ર શુકદેવજી ત્યાંજે જનક રાજા પાસે અધ્યા-મહાનર્તુ અધ્યયન કરવા આજ્યા ત્યાંજે તેના કારણે.એ શુકદેવ-જીનો દોષ પણ પ્રગમથી સત્કાર કર્યો નહિ માત્ર તેને બેસવાને એક આસન આપ્યું. ત્યાં ત્રદુ દિવસ અને ત્રણ રાત્રી સુધી બેસી વ્યાસ, પણ દોષએ આવીને એમ પડુ ન પૂછ્યું કે તમે ભૂખ્યા છો કે તરખ્યા છો ? કે ક્યાંથી આખ્યા ને ક્યાં જવાના છો ? તેમના પિતાઃ ઘણા પ્રસિદ્ધ અને સર્વ માન્ય હતા છતાં કારણે.એ ત્રણ દિવસ સુધી તેમને આવી હુખજરી હુઝતમાં રાખ્યા. તે પછી રાજાના મંત્રીએ. આજ્યા તેમણે તેમને કહ્યો જ આદરસત્કાર કર્યો. અતિ સાત સન્માનથી તેમની સેવા ચાકરી કરી તેમને સન્યસૂદનમાં લઈ ગયા અનેક રીતે શલુગા-ચેકું એ સંન્યસૂદન તેમને બનવી સૌગંધિક જગથી રક્ષાત કરાવ્યું. અને પછી લોગલાગટ આ ક દિવસ સુધી વિદ-વિધ પ્રકારનાં લોજન જસાડ્યાં છતાં આ સન્ય અને પેલાં અપમાન સર્વ સ્થિતિનાં સહુત્તા વ્યાસજીના પુત્ર મહાત્મા શુકદેવજી આનંદીજ હતા. મહેલના દરવજા પાસે જો આસન ઉપર ત્રણ દિવસ અને ત્રણ રાત્રી સુધી સુખ્યાં વસ્યાં પછી રહેવું પડ્યું હતું એજ સુખ-

સુદ્રા આ આઠ આઠ દિવસના ભોગ આપે
 ર ગરાગ ઉડાડવામા એકજ સ્વરૂપે હતી ।
 જ્યારે તેને રાજા પાસે લઈ જવામા
 આવ્યા ત્યારે ત્યાં મુવલ સિંહામન ઉપર
 વિરાજત થયેલા રાજા પાસે જૂથ સગી
 તની વિધવિધ નગરની કિડાઓ ચાલી
 રહી હતી, તે વખતે રાજા જનકે તેમના
 હાથમા એક દુધથી ઝોલોછલ ભરેલું પાત્ર
 આપ્યું અને કહ્યું કે આ મહાલયની
 આભુળાભુ સાત પ્રદક્ષિણા કરો । શુન
 દેવજીએ એ સુદર નાયનાનીઓ અને
 સગીતાદિની વચમા થઈ પ્રદક્ષિણા કરવા
 માડી-એ સાતે પ્રદક્ષિણા પુરી થયા પછી
 એક પણ ટીપુ ઢોળાયા વગર જ્યારે એ
 ફરધનુ પાન રાજા આગળ શુકદેવજીએ
 મુક્યું ત્યારે જનક વિદેહીએ કહ્યું
 “તમારા પિતાએ તમને જે ઉપદેશ
 કિવા શિક્ષણ આપ્યું છે અને તમારી
 બંતે જે શીખ્યા છે તેનું પુનરપિ માત્ર
 મારે ધ્યન કરવાનું છે તમે સત્યથી
 સંપૂર્ણ જ્ઞાત છો, હવે તમારે ધર
 પધારો ।”

જે શીખવવાનું કે જાણવાનું હતું તે
 સવ શુકદેવજીએ જાણી નીધું હતું જનક
 રાજાએ પેલા દ્વારપાળોદ્વારા અને પ્રધાના-
 દ્વિથી તેની સવ પ્રકારે એકજ સ્થિતિ
 જાણી લીધી માન અપમાનથી આનંદ
 કે વિષાદ જેને થયો નહિ અને નાયનારી
 સુદર સ્ત્રીઓના હાવભાવથી જેનું ચિત્ત
 ન ખેંચાયું કે જેની મોઢપણું ડિઝિયો તેના
 ઉપર વિજય મેળની શબી નહિ એવા
 પરિપૂર્ણ થયેલા જ્ઞાનીને હવે નવું શું
 શીખવાનું હતું ? મર્યાદાનો મન, સવ

જપનો જપ અને સવ પ્રભુવનો પ્રભુવ
 એજ છે કે મન ઉપર કાબુ મેળવવો
 વૃત્તિઓને છતવી, જેલું મન અને
 વૃત્તિઓને છતી તેણે પ્રેયોક જીત્યું તેણે
 સવસ્વ જીત્યું તેણે વેદ ઉપનિષદોનો પાર
 લીધો શુ દેવજી અને જનક વિદેહીની
 માફક જેલું વૃત્તિઓના નિબંધ કંપાએ, કદી
 પણ બહારની સત્તાના દાબમા આવતા
 નથી તેઓને વાસ્તે દાસત્વ છે નહિ તે
 ઇન્દ્રિયોના શુભામ નથી પણ પતિ છે
 તેઓનું મનસ્વત્ત્વ અને કાબુમા છે આવા
 માણસ દુનિયામા નિવાસ કરવાને લાયક
 છે, સસારનો અન્ય યથાથ રીતે એવાજ
 મહાત્માઓ સમજના છે તેને મુખદુખ
 સમાન છે સસારના સવ બધનમા હોવા
 છતાં તે સસારગ્રધનથી તદન ભિન્ન
 છે, તેને હરિભજનની જરૂર નથી તેને
 જ્ઞાનની જરૂર નથી તેને દેવમ દીરમા દોડ
 વાની કરી જરૂર નથી તેને સસાર છોડ
 વાની કરી જરૂર નથી એવા મહાત્માઓ
 ઝર્મના કીચકમા પ્રગાતપણે ચાલ્યા જાય
 છે એ કીચકની વાસથી કે તેના અપયથી
 એમનું મન મનીન થતું નથી તેઓ પૂણ
 મહાત્મા છે દેવ છે ! તેઓને એ યથાથ
 સમજાયું હોય છે કે સસાર એટલે
 સ્વાર્થ વૃત્તિ જ્યાં સ્વાર્થ ત્યાં સસાર
 અને જ્યાં મમાગ ત્યાં દુખ, પણ
 જેને સ્વાર્થજ નથી તેને સસાર ક્યા
 રહ્યો ? અને જો સસાર નથી તેને
 દુખજ ક્યા રહ્યું ? બગવા પહેરી સસાર
 તજી જવાથી સસાર તત્તો નથી
 મમાગ તત્વાતુ સાધન માત્ર મનો
 નિચક છે જેનું મન વશ છે જેલું

ક્યાં? ત્યાં તો દેશ પ્રેમના સ્વપ્નાંજ હોય છે. વાસ્તવિક રીતે કહીએ તો સ્વદેશી હિલચાલનું માત્ર એક જાતનું ફારસ કરવાની સભા અને વખત થઈ જવાથી સભા ખરખમ! ઘેરે આવ્યા ખીસ્કીટ ને પાઉ'નો પ્રસાદ દીધો! ચીડટું કુચ્ચાન કર્યું! આરસામાં ડાચાને ભેચું! માથાંની ખાખરી સાફ કીધી! ખીજે દહાડે પ્રભાતે ન્યુસમાં વાંચ્યું!

રાવળહાદર.....
ના પ્રમુખપણા હેઠળ સ્વદેશી હિલચાલની મોટી ગંભીર સભા વિશ્વ-વિખ્યાત સભા! તે આકાશને પાતાળ વચ્ચે મળી હતી! સભાનો ઠાઠ ઘોર હતો! દેશ પ્રેમ ઉભરાઈ જતો હતો! જેમાં રાવળહાદર મોસુફની વાણીનો જે અસ્પષ્ટિત પ્રવાહ સ્વદેશી હિલચાલના સંબંધમાં આવ્યો હતો તેમાં ભારત ભૂમિ-માતૃભૂમિ પ્રત્યેની અપૂર્વ લાગણી ઝળકી ઉઠી હતી! હવે આવ્યો પરદેશી ચીજોનો કાળ પાસે અને દેશી વસ્તુઓ અને દેશી કારીગરીનો પુરો ખહાર રાજદ્વાર અને ગાદી તરીકા! પ્રજામાં ગઈ કાલની સલાથી હવે સ્વદેશી લાગણીની મોટી અસર થઈ છે. કારણ પ્રમુખ સાહેબનું ભાષણ સ્વદેશ પ્રેમથી ભરેલું હતું! સ્વદેશ પ્રેમના પ્રેમમાં તેમના અવાજ ગળગળો થઈ ગયો હતો અને તેમના રૂદ્ધનથી પ્રેરણા થઈ હતી! !! અનાબુ ગિચારો છાપાવાળો! ઠીક છાપાના પાનાને અમારા ભાઈ સાહેબનાં ભાષણથી ભરી દીધા! ખીજે દહાડે અમારા જે ગંભીર સભાના

પ્રમુખ આવ્યા પોતાની આંદોસમાં ખૂટ સ્ટોર્કીંગના દમામમાં—અને પોષ્ટ લખવા બેઠા! વિલાયતના મેલ માટે કાગળો તૈયાર કર્યા જેમાં આંડરોના ઢગલા ને ઢગલા માંચેસ્ટર ને લીવરપુલથી માલ મંગાવવા માટેના, કે સ્પીર્ડલીઝ કે યુરોપના એવા કોઈ ખીજ દેશોમાંથી! હાયા! સ્વદેશી ચીજોને, રિપુ થઈ બેઠો અને પરદેશી ચીજોને પિતા થઈને બેઠો અમારો ભારતભૂમિનો પુત્ર કે જે ગઈ કાલે સ્વદેશી સભાનો મોટો પ્રમુખ થયો હતો!!!

ખાખરી ને હાથના આંગળાંથી જો-ચતાં જો-ચતાં કે મૂછ ઉપર હાથ દઈ વિચાર કરતાં કરતાં પરદેશી સુધારો ગળે ઠીક ઉતરવા લાગ્યો! સ્વદેશી છટા! દેશીઓ નાલાયક! દેશી ભાષા નકામી!!! અંગ્રેજી! ફ્રાંસીસ, ઇટાલિયન! એ ભાષા. સંસ્કૃત ભાષા તો વહેમનો ને ગપગોળાનો લહાર! માત્ર જીવનદાતા ભાષા તો અંગ્રેજી! એ તરંગમાં ભાઈ સાહેબનું મગજ ભરી રહ્યું છે તેવામાં હિં-દનું સત્યાનાથ કાઢી ગયેલ કોઈ અધિકારી ના યાવલો માટેનો ફાળો લઈને બેચાર બેઠેળાં આવ્યા! ફાળો હાથમાં લીધો જરા હરયા પછી બોલ્યા: આઈ સી એમ બોલી ફાળામાં ભર્યા રૂ ૧૦૦૦૦૦) દસ હજાર! બેઠાપાર! એા હિંદ! તારાજ પુત્રોનાં કમો ભે. એા માતૃભૂમિ હિંદ! તું પરવશ કેમ ન હો! પોતાના દેશનાં ભુજ્યા મરતાં ભાડરૂઓ માટે જેને ચિંતા નથી! પોતાનાં દેશના ધધા ધાપા મરી પરવાયા છે તેને માટે જેની આંખમાં પાણી નથી! એવા કુપુત્રોને પાપેજ એા

માતૃભૂમિ તુ પરવશ છે ! હાય ! તારા નાણા આમને આમજ ઘમડાઈ જાય છે !

આલો હજી આપણા એ ડેળવા એલા સ્વદેશી હાલચાલના પ્રનુષ સાહે બનુ બીજી ચિત્ર જોઈએ ! કેટલીકવાર પછી સ્વદેશી ધ ધાની સ્વાપના ક્રવા અથ કેટલાક સ્વદેશી બાઈઓનું મ રળ ઓડી સમા આંચુ, જેને છેટેથી જોતાજ શાઈ સ હેખને ગ્રામ વહુટયો ને મોટેથી બખ ડયો, કેવા એવક્રુ નેશીઓ ! કાલે હજી મે ઉપર ઉપરથી સ્વદેશી હિલચાલનું માત્ર દારસ લજીચુ ત્યા આજ તો આંચા મદદ માગવા ? કેવા લુખડું બારસ બીખારીના શાઈ !

એઓ નથી વિચારતા કે અમે જે આદ મળચો છે તે શુ નેશીઓના ગેળામા બેસીને જોઈ નાખવા માટે ! વિલાયત જગને આટનુ મો'ટું જ્ઞાન અ પાદન ઈશુ તે શુ દેશ હિતના આ યદને ધોઈ નાખવા માટે ? દેશહિત !, દેશહિત ! નાજ શુ બહુગા કુ કયા કરવા ? શુ ભારતભૂમિજ આપહો દેશ અને આ આપુ વિશ્વ આપહો દેશ નહિ ? શુ અ ખેલે ! અમેરિકાને ! અને કે ચો આપણા બાઈબ ધો નહિ ? શુ એક ચીજ સારી અને સમ્તી મળ તે ન લેવી ? આપના ડગમા શુ રૂબી મરવુ ? દેશીઓના ધોતીયા ને અગરમા કેટલો દવાડો પહેરવેશ ! ડોટ પાટલૂત શુ જોટા ? કાટપાટલૂતથી કેટલીબધી મયાદા જળવાય છે ! ધોતીયા ને અગરખા એ તો ખરે ! નિલજન પહેરવેશ છે ! ત્યા જોઈએ તો દેશીઓના એવાને એવાજ

લવાડા ! માળાપ તો કે પગમેશ્વર, પગર પરમેશ્વર, જાડ પરમેશ્વર, પાણી પગમે શ્વર, આમર, તારા ને આપુ પ્રદાડ પરમેશ્વર એ બધાની પુત કરો ! કેવા અક્રવ વગરના ! માળાપ તો કે કેવના દેવ ને જાડી નો શુનામડી ! અ હજી હું દેશીઓનું કે'તુ કે'તુ બનુ ઉધાડુ પાડુ ? ત્યા જોઈએ ત્યા આગડકેટ ! પગમા ગરની લાગવાની હોય તો ભને લાગે પણ ખામડા પહેરીને તો ધરમા ન જવાય કે ન દરાય ! કેવા મૂર્ખાઓ ! આપુ ગરીર ધાડુ ની એક ધોતીયા ધોતીયા લર જમરા બેસાય ! ડટાપણની તો હ જ વાળી નાખી છે ! જમરા બેઠો તો કે વેત્તેવ નેરો ! ગડઆસ કાટે ! જ ન ભાગ કાડો ! અતિથીને જમાડો ત્યા જોઈએ ત્યા વહેમ વહેમને વહેમને જ ડાર ! છત્રી કાટાએ તો ન જમાય, હાથે જમણું હાથ દાય ! નેશીઓની એવક્રુકાઈની કા'લી તો બહુ મો'ટી થઈ પરી ! મગી જાય તેના સ્નાન પ્રવા ને વગી પાછા'તેના સૂત-પાગવા ! વળી અ દિવસ તેમની પાછા મગમલ કરાવવુ ! પગી દહાડો કચો ને નાત અને પ્રાણોને જમાડવા મુએવાની સુન્નિ ! કેવી યુન્નિ ! બ્રાસ પુગણીઓની કેવી જુદિન ! ત્યા જોઈએ ત્યા ગપજોળાને નાખળ પાંખળ ! વિલાયત ને અમેરિકા તો ન જવાય ! ત્યા જવાથી પતિત થવાય ! કાઈ કોઈનું ખવાર નહિ એક નાતના નો નાત ને જો નાતમા સેકડો જમાત ! કારા મેવા ન તેરા છુલ્લ—માર કોયા ને તેર નુવા ! અને ધર્મનુ તો દેશજન

ન મળે. અનેક ધર્મો અને તેના અનેક ધારા દોઈનું કંઈક તો દોઈનું કંઈક, સ્ત્રીઓના લાજને ધુમટા ને કેળવણીનું મીંદુ. તેનાથી ક્યાંઈ જાહેર મિટિંગમાં ભાગ ન લેવાય તેનાથી રાજકીય કાર્ય-આરમાં હાથ ન ધલાય ! તેનાથી તો બોલાય નહિ કે ચલાય નહિ તેને તો હોજલ પડે બાહી બંધબારણે પૂરી તાણું મારવું અને જેવકૂં રાખવી ! નહિ અમેરિકાનો ઇતિહાસ જાણે કે નહિ યુરોપની ભૂગોળ જાણે. ન જાણે અર્થશાસ્ત્ર કે ન જાણે રસાયણ ! ભૂગોળ ખગોળને બુસ્તરમાં તો બોપાણું ! ભૂમિ-તિના સિદ્ધાંતો સિદ્ધ ન કરી જાણે ! જાણે માત્ર ઘરમાં રાંધવાનું ને છોક-રાંઓને આખો દિવસ રમાડવાનું ! કે નાતજાતની ચોવટ કરવાનું !

ચોરામાં સંતોષ માનનારા ! ખટ-પટમાં નહિ સમજનારા ! સ્ત્રીધાને સાધવા. એવા ચેતે ને એવાં ધરધણીઆણી ! દેશ આખો એવાને એવો ! એવાઓ દેશોદયમાં શું ઉકાળવાના હતા ! સ્વદેશી ફિલચાલો શી ? સ્વદેશી વાતો શી ? “કમજોર મુન્સા બહોત” એવા હાલ હિંદવાસીઓના છે. આવડતું નથી કાઢને બબડાટ લામડાટ ઝાઝો ! વગર મહેનતે અને વગર પ્રયાસે ત્યારે પરદે-શીઓ આપણે સારૂં અવનવી ચીજો બનાવી બનાવીને મોકલે છે તો તેનો અનાદર કરવા તૈયાર થયા છે તેનો દ્રેષ કરવા ઉભા થયા છે ! અમારું જીવું સર્વ સારૂં ને તમારું નવું સર્વ ખોટું એજ કપાળ કુટયા કરે છે પણ એટલો

વિચાર નથી કરતા કે એમાં દેશનું જાળિદર નહિ કુંકાય ! પરદેશીઓનો તો આપણા ઉપર મોટો ઉપકાર થયો છે. જો તેઓ આપણને નવ નવી વસ્તુઓ ચોકલી આપતા ન હોત તો આપણું સુખનાં સાધન શી રીતે વૃદ્ધિ પામત ? કાચના પ્યાલા, બાકસની ડાબડી, કાગળ કાતર, અપુ, પાટી-ખડીયો, રૂશનાઈ, કલમ, ચલમ, મોટાર, ફોટાર, ફોનોગ્રામ, બાઈસિકલ, આગગાડીને તાર બેડાપાર ! અને એવીએવી અનેક ઉપયોગી વસ્તુઓના આપણે ભોકતા શી રીતે યાત ! અક્કલના ઓધમીર દેશીઓ કહે છે કે પરદેશી વસ્તુઓ દેશમાંથી બધું ધન ઠસડી જાય છે, સર્વ જીવનની ચીજો લઈ જાય છે તો પછી હિંદવાસી ખાશે શું ? અને તેમના એ વિચાર ઉપર હસવું આવે છે, કારણ:- એ પરદેશી ચીજોના વ્યાપારીઓ એમ તો ખાત સમજે છે કે હિંદવાસીઓ જીવતા હશે તોજ આપણાં હોજરાં ભરાશે ને જો એમ છે તો પરદેશી ચીજો હિંદુ સકળ ધનધાન્ય ઠસરડી જશે તોપણ હિંદની હવા-હિંદનો વાયુ કે પવનને તો કદાપિ પોતાના દેશમાં નહિજ લઈ જાય એજ દયાના પ્રભાવથી તે એવે પ્રસંગે હિંદના જેરખાં થઈ હિંદની હવામાં એવું અમૃત છાંંડશે, અને હુનર કળાના ચોગે હિંદના વાયુને એવો ખનાવી દેશે કે પછી હિંદવાસીઓ માત્ર પવનના સફાણ ઉપર પોતાનો નિર્વાહ કરી ગ્રાણુ ટકાવી શકશે ! કેવી રૂડી ચોળના ! કહો પછી ચોની ખોટ ! ચોની ખામી ! છતાં આ જેવકૂંના બેડખાંઓ સ્વદેશી ધંધાની સ્થાપના કરવા બેઠા છે !

રાજયોગ અને હઠયોગ

રાજયોગ અને હઠયોગ એમ યોગના બે પ્રકાર છે. હવે રાજયોગ તે શું ? અને હઠયોગ તે શું ? તે તપાસીએ અને કયા યોગવડે જન્મ મરણનો દેરો પળી શકે એ પણ તેમાંથી જાણી લઈએ.

તે જાણવા અથ આપણે પિંડ પ્રજ્ઞા ડનો સંબંધ તપાસીએ. ‘પહેલે જ પ્રજ્ઞા એવી એક ચાલતી કહેવત આપણામાં છે ને તે યથાર્થજ છે જે આ સમગ્ર પ્રજ્ઞામાં છે તેજ આપણા પિંડમાં છે ને જે આપણા પિંડમાં છે તે સમગ્ર પ્રજ્ઞામાં છે. પ્રજ્ઞાડગત સૂચ ચંદ્ર પિંડગત પણ છેજ, ને તે જ્યારે યથાર્થ રીતે પિંડમાં વર્તે ત્યારે પ્રજ્ઞાડના સૂચ ચંદ્રની સાથે અત્યુત્પત્તા પામે ને ત્યારેજ પિંડ પ્રજ્ઞાડની એકતા થએલી ગણાય ત્યારેજ ખીજિત શુદ્ધ થાય ત્યારેજ જન્મ મરણનો દેરો ટળે ત્યારેજ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય એવી એક તાથ્યા સિવાય ઈમ મન્યાસ વદાપિ સિદ્ધ થતો નથી વિશ્વ માત્ર સૂચ પ્રાણથીજ પ્રાણ ધારણ કરે છે ને ચંદ્ર પ્રાણથી પોખાત છે એ પ્રજ્ઞાડના સૂચ ચંદ્રની ગતિ અનુસાર પિંડના પણ સૂચ ચંદ્ર ચાલે છે શરીરમાં હુખ, લય, રોગ, વિઝિયા, અસાન, એ બધા પ્રકટવાનુ વાસ્તવિક કારણ એજ છે કે પિંડના સૂચ ચંદ્ર અને પ્રજ્ઞાડના સૂચ ચંદ્ર એક ગતિમાં હોતા નથી પણ પિંડના સૂચ ચંદ્રની ગતિ ડોષ જીવીજ હોય છે અને પ્રજ્ઞાડના સૂચ ચંદ્રની ગતિ

પણ જીવીજ હોય છે પણ ત્યારે પિંડ પ્રજ્ઞાડના સૂચ ચંદ્ર એજ ગતિમાં હોય છે ત્યારે ગતિ, સમાપ્તિ, પ્રેર અને આનંદ મુદ્રે છે, પરંતુ એ જાણ અને કે જેનું ચિત્ત મગી ગયું હોય છે અને જેને અહિંસાવનથી હોતો એજ ખીજિત મન્યામી એજ નાની એજ મુક્ત જેનું ચિત્ત મગી ગયું છે તેમજ જેને અહિંસાવનથી તેવાનો પ્રાણ સહજ રીતે વિશ્વ પ્રાણમાં એ તા હે છે એવા અયામીને નિત્યાદિ કમ માત્ર નનમાત્ર છે જેઓ માત્ર પ્રજ્ઞા સત્ય જગત્તમિશ્વા જીવો વ્રહ્મેય કેવલમ્. મોઢી બોવનારા છે પણ બે તેમનામાં પિંડપ્રજ્ઞાડની એ તા નથી તો તેમાં મોક્ષનો સમાવેશ નથી એ તો માત્ર જગત્તને ધૂનવાનો માગ છે. એ સ્વચ્છ દાસ્યાર અને પાપનોજ પથ છે વાત કરનારજ અજ્ઞાની છે. હુ પ્રજ્ઞા એમ જાણનારજ ન જાણનારો છે મત્ય વાત એ છે કે વ્રહ્મ છે ત ન જાણનારજ જાણ્યું છે જાણનારે નથાન જાણ્યું. ૧૭ એમ મહે હું જ્ઞાનની અવિચ્છે પહોંચી ગયો હુજ વ્રહ્મ તો એવો માણસ મરે ખરો મૃત અને અજ્ઞાની છે કારણ —

અવકોઞ્ચરત્યુક્તસ્તનાહ પરમા ગતિમ્ ।

ય પ્રાપ્ય ન નિવર્તતે તત્ત્વામ પરમમ ॥

જે ઇચ્છાદિકની જાણ નહિ તેવો અક્ષર-અવિનાશી એવો જે પ્રજ્ઞા

તે પ્રહરને પરમગતિ કહે છે હે અર્જુન !
પુરુષ જે ગતિને પ્રાપ્ત થઈને પુનઃ જન્મ-
મરણને પામતો નથી તે માન્ડુક્ય ધામ
છે પુરુષાન્નપરંકિન્ચિત્સાક્ષાદ્યા સ્વા પરા
ગતિ:

હે પૃથ્વાના પુત્ર ! જગતના કારણ
ભૂત એવો જે પરબ્રહ્મ તેમાં સર્વ પ્રાણિયો
રહ્યા છે અને તે કારણભૂત પુરુષથી
પણ સર્વ જગતને વ્યાપ્ત છે અને તે
પરમ પુરુષ પણ હું ધોતે છું ને તે હું
એકાત લક્ષિતથી લલ્ય છું; બીજા કોઈ
પણ ઉપાયથી નથી. એ એકાત લક્ષિત
એજ ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ એજ પિંડ
બ્રહ્માંડના પ્રાણની એકતા એજ રાજયોગ.
અનાવૃત્તિવાળો માર્ગ એજ છે; જેને
આર્ચિમાર્ગ કહેવામાં આવે છે.

અસિતા અને જ્યોતિષના અલિ-
માની દેવ. દિવસના અલિમાની દેવ,
શુકલપક્ષના અલિમાની દેવ તથા ઉત્તરા-
યણપુરુષ છ માસના અલિમાની દેવ
આવી રીતે અગ્નિ વગેરે દેવતાઓ તે તે
કાળના અલિમાની છે એ ઉત્તરાયણ
કાળમાં મરણ પામેલા પરબ્રહ્મને પામે
છે આ માર્ગ ક્યારે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે કે
ન્યારે પિંડ બ્રહ્માંડના પ્રાણની એકતા
હોય છે

છાંદોગ્યની શ્રુતિ પણ એજ કહે છે -

તેષામસમિત્તમવન્તિ અર્ચિર્વોહરહ
આપૂર્વમાણ પક્ષમાપૂર્વમાણ પક્ષાદ્યાન્વ-
ળમાસાનુદ્ગદ્ગદિત્ય યતિ માસેષ્યો દેવ-
લોક મિતિ. અર્ચિર્માર્ગમાર્ગી અર્ચિર્વેના
અલિમાની દેવતા પાસે જાય છે ત્યાંથી
દિવસાલિમાની દેવ પાસે ત્યાંથી પચા-

લિમાની દેવ પાસે અને ત્યાંથી ઉત્તરા-
યનના છ માસના અલિમાની દેવ પાસે.
તે માસોના દેવતા પાસેથી ઉત્તરાયનના
આદિત્ય દેવની પાસે અને ત્યાંથી
દેવલોકમાં જાય છે આ ગતિ
અર્ચિર્ગદિ માર્ગનો આશ્રય કરનારાને
મળે છે પરંતુ જ્ઞાનીઓની તો તુર્તજ
ગતિ થાય છે તેઓને જુદે જુદે સ્થાનકે
રક્તગતું પડતું નથી; જેનું ચિત્ત મરી ગયું
છે અને જેની વાસનાઓ નિરમ્બળ થઈ
ગઈ છે એવા પુરુષની તુર્તજ ગતિ થાય
છે. જેના પિંડ બ્રહ્માંડના પ્રાણ એકતાને
પામ્યા છે તેની પરમ ગતિ સહજ છે.

પણ જેની વાસનાઓ પ્રબળ છે
જેનું ચિત્ત વશીભૂત થયું નથી જેને
વારંવાર સસારનીજ અપેક્ષા છે એવો
પુરુષ આવૃત્તિવાળા માર્ગમાં જાય છે એ
ધુમ માર્ગ વિષે છાંદોગ્યોપનિષદમાં આ
પ્રમાણે કહ્યું છે “તેષુમમસિન્સમવન્તિ યુ-
સાદ્રાચરેપક્ષાયિમાણપક્ષમપક્ષીયમાણ પ-
ક્ષાદ્યાન્વળમાસાન્દક્ષિણાદિત્ય યતિ મા-
સજ્યઃ પિતૃલોકં પિતૃલોકેચ્છંદ્રંતે

ચંદ્રંગ્યાન્ન મવન્તિ

જેની વાસનાની થંધી તુટી નથી
એવો પુરુષ ધુમાલિમાની દેવતા પાસે
જાય છે ત્યાંથી શક્યાલિમાની દેવતા પાસે
ત્યાંથી કૃષ્ણ પક્ષના અલિમાની દેવતા
પાસે, ત્યાંથી છ દક્ષિણાયન માસના અ-
લિમાની દેવતા પાસે, ત્યાંથી દક્ષિણાયનના
સૂર્ય પાસે ત્યાંથી પિતૃલોકમાં, પિતૃલોક
માંથી અર્ધલોકમાં અને ત્યાં જઈ અન્નરૂપે
થઈ પૃથ્વી ઉપર અવતરે છે.”

આ ઉપરથી સમજાશે કે નિવૃત્તિ
વાળાં કર્મ વડે કરેલી ઉપાસનાથી કેમ

કરીને સુખિત મળે છે અને કામ્ય કર્મો કરવાથી સ્વર્ગ મળે છે ને ત્યાં ભોગ ભોગ વ્યાપી સંસારમા અવતરણ પડે છે અને શાસ્ત્ર નિષેદ કર્મો કરવાથી નરક ભોગવ્યા પછી સંસારમા જન્મ થાય છે અને એવા ક્ષુદ્ર કર્મ કરનારા પ્રાણીઓ તો વારંવાર આ સંસારમા જન્મે છે

શુકલા કહેતા અર્ચિરાદિક ગતિ પ્રકાશીત હોવાથી ઉત્તરણ છે અને કૃષ્ણા એટલે ધૂમાદિ ગતિ અધકારમય હોવાથી ક્યામ છે આ બંને માગા જ્ઞાન તથા કર્મના અધિકારીને જગતના અનાદિ માર્ગો મનાયલા છે તેમા શુકલમાગથી મનુષ્ય મોક્ષને પામે છે અને ધૂમ માર્ગથી વારંવાર સંસારમા જન્મ મરણને પામે છે

હિ અર્જુન ! આ બંને માગમા એક માર્ગ મોક્ષને આપનાર અને બીજો માર્ગ સંસારને આપનાર છે, એ યથાથ સમજી જે પુરુષ સ્વગાદિકની ઇચ્છા વગર ચિત્તને વશ કરે છે તે યોગી કથાથી મોહિત થતો નથી અને તેજ યોગી યોગનિષ્ઠાવાળો કહેવાય છે

આટલું જાણ્યા પછી રાજયોગ અને હૃદયોગનો વિષય સમજવો સરલ પડશે કેવળ પ્રાણને ધુટવાની મહેનતથી કદાપિ હાની પણ થઈ બેસશે કે ચિત્તનો સંમૂળ નાશ ન થયાથી દબાઈ રહેની કર્મભાનની પેઠે કવચિત્ તે કદી કદી બધી રચના ઉધી વાળશે પ્રાણ રોધનો એ હૃદયોગ છે એ માર્ગ અવાતર લાલ ઘણા મળે છે-શરીર સંચવાય છે-મિદ્ધિઓ પણ કવચિત્ પ્રાપ્ત થાય છે પણ તેથી

મોક્ષ તો નથીજ થતો, મોક્ષનો માત્ર તે માત્ર રાજયોગથીજ છે અને એ રાજયોગ તેનું નામ કે ચિત્તનો નાશ હૃદયોગના માર્ગદ્વારા પ્રાણને રોધવાથી કરી આણેલી પિંડ પ્રજ્ઞાકની એકતાવડે મોક્ષ નથી પણ મોક્ષ તો ચિત્તના નાશ નાશ-રાજયોગથી સ્વતઃ સિદ્ધ પિંડ પ્રજ્ઞાકની એકતા થાય તેથીજ છે

પ્રાણમાત્રને મથવારૂપ જે યોગ-હૃદયોગ, તે ચિત્તનો નાશ કરવારૂપ યોગ જે-રાજયોગ, તેના વિના નામોજ છે ચિત્તનાજ એજ મથ યોગનો છેડો છે યોગનો પણ યોગ છે નાનતું પણ જ્ઞાન છે પ્રાણ મથનરૂપ તે હૃદયોગ ને ચિત્ત માત્રનેજ મથવાથી પિંડ પ્રજ્ઞાકના પ્રાણની એકતા તે રાજયોગ

પિંડ પ્રજ્ઞાકની એકતા સ્વતઃ સિદ્ધ થાય એજ સમાધિ-એજ રાજયોગ-એજ દેવ થ-એજ મોક્ષ

આ ઉપરથી સહજ સમજાશે કે ચિત્ત વિશેષજ મોક્ષના માર્ગમા વિશેષ કરે છે ચિત્ત જ્યારે નિયમાય ત્યારેજ મોક્ષ છે માત્ર પ્રાણ ધુટ્યા કે અથવા તેનું મથન કર્યા કરે તેથી કદાપિ મોક્ષ પ્રાપ્તી નથીજ ! ચિત્ત હાથમા આવ્યા પછી-તેનો ઉછેદ, કયા પછી પ્રાણ ધુટવાની કે મથવાની જરૂર પડતી નથી તેનું ચિત્ત મરી ગયું છે તેનો પ્રાણ અને પ્રજ્ઞાકનો પ્રાણ એકજ માગમા વહે છે એવા પુરુષને મવતા મોક્ષજ છે જેઓ જીવતા છે આ સંસારમા વિચરતા છે પણ જેના ચિત્ત મરી ગયા છે એવા પુરુષો જીવનમુખ્ય છે વસ્તુમાત્ર

જીવમાત્ર-પોતાની મેળેજ ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામી ઉચ્ચ ઉચ્ચ ગતિએ જાય તે ગતિમાં વિલેપ કરનાર જીવનો ચિત્ત-ધર્મ છે તેજ છે. એ ચિત્તને શુંદર કે પથ્થરની ઉપમા આપવામાં આવે છે, જેકે કાગળનો ઉડવાનો સ્વભાવ છે પરંતુ શુંદરથી ચીકણો થએલો કાગળ, જમીન સાથે ચોટી રહી ઉખડતો નથી અથવા તો પથ્થર સાથે જાંઘાયલો લાકડાનો કટકો, પાણીમાં તરવાના સ્વભાવવાળો છતાં ડુબી જાય છે તેમ ચિત્તરૂપ વૃત્તિ સાથે જાંઘાયલી ચિત્ત (ચિત્ત અને ચિત્ત તે એ મળાને જીવ) એક સ્થાને વળગી, રહે છે, ડુબે છે, હોય ત્યાંને ત્યાં રહે છે કે અધોગતિ પામે છે જન્મ પામે છે. શાસ્ત્રો એજ કહે છે કે જેની જેવી શ્રદ્ધા, જેના ચિત્તરૂપ શુંદરતુ જ્યાં વળગતું તે રૂપ તેનું થતું તે રૂપે તેનો જન્મ-ગતિ. કીટ ભ્રમર ન્યાયથી પણ એજ સમજાશે ભમરીનું ધ્યાન તો ભમરી થવાય ! ને સાપનું ધ્યાન તો સાપ થવાય ! જન્મમરણનું કારણજ ચિત્ત છે. વાસના પણ ચિત્ત વડેજ બધાય છે પણ જે ચિત્તજ ન હોય તો પછી જન્મમરણ કેવી રીતે રહે ? વસ્તુગતિમા જીવત્ત્વજ નથી બધું એક છે માત્ર પિંડપ્રહ્લાંડની એકતાનીજ જરૂર છે, જે પિંડપ્રહ્લાંડની એકતા થઈ હોય તો સહજમાં જીવ ઉત્તમોત્તમ ગતિએ ચાલ્યો જાય છે, જે ન ધઈ હોય તો જન્મમરણ કદાપિ ટળી શકતા નથી.

મરણ થાય ત્યારે સ્થૂલ દેહનો ભંગ થાય છે પણ પ્રાણના સ્થાનરૂપ

જે લિંગદેહ-ચિત્તપ્રધાન વાસનાંમય દેહ તેનો ભંગ થતો નથી. મરણ થતી વખતે જે પિંડપ્રાણુ પ્રહ્લાંડપ્રાણુ સાથે એકતા પામેલો હોય તો અનુકુળ ગતિ થાય છે. સૂર્યપ્રાણુના પ્રબળ સમયે જેનો દેહોત્સર્ગ થાય તેનો લિંગદેહ સૂર્યમાં પ્રવેશ પામે, ચંદ્રપ્રાણુના પ્રબળમાં જેનો દેહોત્સર્ગ થાય તેનો લિંગદેહ ચંદ્રલોકમાં પ્રવેશ પામે, જે પિંડપ્રહ્લાંડની એકતા કરી રાખી હોય તો પ્રબળતાએ કરીને પણ સૂર્યપ્રાણુમાં મરણ સાધી શકાય ને સૂર્યસ્થાનેજ જવાય. સૂર્યલોકમાં ગયેલાં પુનઃ જન્મ-મરણને પ્રાપ્ત થતાં નથી પરંતુ ચંદ્ર-લોકમાં ગયેલાંને જન્મમરણ થયા કરે છે ! કદાચ કોઈકજ જન્મમરણમાં આવતાં નથી. સર્વે ઉપનિષદો વારંવાર એજ કહે છે કે ચિત્તને મારી નાંખો ચિત્તનો નાશ કરો એજ ઉપનિષદોનો સૂક્ષ્મ ગોષ્ઠ છે. આપણે ઉપર જે માર્ગ માર્ગ જણાવી ગયા એ સૂર્યપ્રાણુમાં દેહોત્સર્ગ થાય ત્યારેજ એ માર્ગ હાથ પડે; એ માર્ગને દેવયાન માર્ગ પણ કહે છે કેમકે એ માર્ગે જવાથી માનવી મટીદેવ થવાય છે ઉચ્ચતર જીવિત પ્રાપ્ત થાય છે ફરી મનુષ્ય થતું પડતું નથી. અગ્નિ એટલે દેવતાની જ્યોતિ, જ્યોતિ-રૂપ સૂર્યમાં પ્રવેશ થવાનો માર્ગ. એ માર્ગ જાનીઓને એટલે કે જેનું ચિત્ત મરી ગયું છે જેણે રાજયોગનો માર્ગ હાથ કર્યો છે તેનેજ એ માર્ગ મળે છે પુનઃ તેને આ જગત્માં આવવું પડતું નથી એને ઉત્તરાયન પાળું કહે છે

મકરસંક્રાંતિ પછીના સમયમા સૂર પ્રાણુ પ્રજ્ઞાડમા પ્રબળ હોય છે તે વખતે જેઓ પૂણનાનથી પિંડપ્રજ્ઞાડની એકતા પામેલા હોય તેઓ મરણ પામે તો સૂર્યલોકમા જ જાય છે ઉત્તરાયનમા મરે પણ જો પિંડપ્રજ્ઞાડની એકતા રૂપ જ્ઞાન ન હોય તો જન્મમરણથી છુટી શકાતુ નથી દક્ષિણાયનમા જેનુ મૃત્યુ થાય છે તે તો ફરી જન્મવાનો જ માગ છે એ મ જ ધૂમરૂપ યજ્ઞદિથી પ્રાપ્ત કરેલા માગ, દક્ષિણાયન, દક્ષિણ ફરી આવવાની ગતિ

નિગદેહે કમસાધન બનતા નથી કમમાત્ર ખાવુ, પીવુ, કરવુ એ સવ સ્થૂલને છે મરણ પછી આત્મા અતરાય ટળે છે એટલે પછી પ્રાણ, મન, બુદ્ધિ પરિપૂર્ણરૂપે પ્રગટે છે ને દેવળ મનોરૂપ છવિત ચાલે છે દેગકાળનો અતરાય, સ્થૂલ દેહનો અતરાય ટળી ગયા પછી પ્રાણ, મન, બુદ્ધિને નહોતો નથી એટલે મનોરૂપ છવિત ચાલે છે એને જ સ્વગ ગહે છે જ્યાં ખાવાનુ નથી, પીવાનુ નથી, અમૃતમયપાનથી આનંદમા રહેવાનુ છે! જ્યાં આખના નિમિષ પણ નથી એ સ્વર્ગનોમા સ સારમાના કરેલા કર્મોનુ મનોરાજ્ય લોગવતો લિંગ દેહ જેવુ તેનુ આકર્ષણ તેનો કાલક્રમે કરી આકર્ષાય છે પિતૃલોક સ્વર્ગસ્થિત લિંગદેહ પૃથ્વી તરફ આકર્ષાય છે, સૂર્યલોક સ્વર્ગસ્થિત લિંગદેહ ટાઇ ઉચ્ચતરસ્થાન તરફ આકર્ષાય છે મૂર્તમા જન્મ પડયા છતાં પણ પૃથ્વી તરફનુ આકર્ષણ પ્રબળ હોય તો ચંદ્રમા

મકમણુ થઈ જાય છે ને પૃથ્વી તરફ આવાય છે

આ સવ બાબત સમજ્યા પછી મહાજ સમજશે કે પ્રાણુ રોધવાથી—હુકયોગથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય પણ મોક્ષ તો નથી જ મોક્ષ તો ત્યારે જ થાય કે ચિત્તવૃત્તિનો નાશ—સંજયોગ—વાસના ભગ ત્યારે જ

જપ તપ વૃત્ત એ સવ હુકયોગનો પ્રકાર છે અને ચિત્તને છતી લેવુ અથવા તેને નિર્મળ કરવુ તેનો નાશ કરવો એ સંજયોગનો પ્રકાર છે જેનુ ચિત્ત મરી ગયુ છે તેનો પુરૂષ સ સા રમા હોવા છતાં ઈશ્વરના દરવા છતાં તે કયા ણ ધનમા આવતો નથી હર્ષ શોક, ગદ્યેષ મોહમાયા સર તેનામાથી નાશ પામ્યા હોય છે આ જગતમા તેને કોઈ મા, બાપ, ભાઈ કે સગાવહાલા નથી જગત માત્ર તે પોતારૂપ જુએ છે જગત માત્રમા તે પ્રજ્ઞને લાગે છે એવો પુરૂષ સહજમા જન્મ મરણના ચક્રમાથી છુટી જાય છે એજ રાજયોગ-ચિત્તનો નિરોધ એજ રાજયોગ-પિંડ પ્રજ્ઞાણનો પક્તતા એજ રાજયોગ એજ મોક્ષ એજ કૈવલ્ય

પ્રાણને રોધવો કે પ્રાણનુ મધન કરવુ એ દૃઢયોગ એ હુકયોગ, સંજયોગ। વિના નિષ્કળ છે અને રાજયોગ એટલે ચિત્તનો નાશ ચિત્તનો નાશ થયા પછી આવર્તન થતુ જ નથી જન્મ મરણ હોતુ જ નથી માત્ર મોક્ષ-કૈવલ્ય-પરમ ગતિ-સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ-જગત્ અને વાણી થી પર જે કહેવામા આવે છે એવી સ્થિતિને એવા મહાત્માઓ પામે છે

માગદ્દાર્ષ માસમાં મહેલાં પુસ્તકો તથા માસિકોનું હુંક અવલોકન.

(૧) શ્રી આર્યધર્મ સુધા:- (પંડિત શ્રી ગદુલાલજી સમારક તરિકે નીકળતાં આ માસિકના પુસ્તક ખીળતો અક છટ્ટો) માત્ર અંત્રીનો વિષય ધ્યાન જે અનારો છે. પ્રાચિન વૈક શાસ્ત્ર વિષે લખતાં બિપગર કેશવલાલ ગોસ્વારામ લખે છે કે “હાલમાં જુનું અને નવું એમ બન્ને વૈદક સાથે શીખવવાની કોષપથ સંગ્રહ હોય તો તે માત્ર મુખ્ય અને દેશવૈયામાં લોકમાન્ય થયેલુ આયુર્વેદ વિદ્યાલયન છે.”

(૨) સૂત્રત વાદિનો:- માત્ર સરૂત બાપામાં નીકળતું આ પત્ર ઉત્તેજન આપવા લાયક છે.

(૩) જ્યોતિ:- (‘દુવ નરસિંહરાવ દરિલાલ’) રસિક કવિતા અને લેખોથી ભરપૂર આ માસિક વાચકવર્ગનું સારું ધ્યાન ખેંચે છે.

(૪) નવરંગ:- (એચ જી. ભારતર)

(૫) વૈદ્ય કલ્પતરુ:- (માસ નવેમ્બર નો અંક) ઇંગ્લીશ વૈદકને આધારે લખાયેલા વિષયો કરતાં અમે આ માસિકમાં આર્ય વૈદક શાસ્ત્રને આધારે લખાયેલા વિષયો જોવાને વધારે ઇચ્છીએ છીએ. પૃષ્ઠ ૨૫૨ માં ડાક્ટર ડી. ડી. શુભાએ કરેલી શીલાહત અને ઇકથિયોલની સરખામણી હાસ્ય

જનક છે. બન્નેની ઉત્પત્તિ અને શુભ તદ્દન જુદા જુદા છે. છતાં એની સરખામણી કરવા જોવો વિચાર કોઈના મનમાં આવવો એ આશ્ચર્યકારક છે. શીલાહત બર્ડ ઉપયોગી થાય ત્યાં ઇકથિયોલ (Ichthyol) નીરુપયોગી છે ઇકથિયોલને ટેકાણે શીલાહત વાપરી શકાય તેમ નથી. તંત્રીએ શીલાહતના ઉત્તમ શુભોત્તુ લખાણથી વિવેચન આપ્યું હોત તો તે અતિશય ઉપયોગી થઈ પડત.

(૬) આત્માનંદ પ્રકાશ:- (આશિન)

(૭) બ્રાહ્મણ:- (કાર્તિક-શ્રીયુત્ શાસ્ત્રી) જી હાથીભાઈ દરિશંકરની સદાયતાથી નીકળતું જ્ઞાતિ અને જ્ઞાતિપુત્રનો વિષય આખેખ અચાંચેલો છે.

(૮) લુહાણા મિત્ર:- (કાર્તિક) હિંદુ સંસારમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સંબંધી લખતા રા. ચતુર્જન જણાવે છે કે “શુભામડી તરિકે રહેની માતાના બાળકો શુભામી કરવાને સરખાય તો તેમાં શું આશ્ચર્ય છે.”

(૯) મહુવા ગૌરક્ષક મંડળી વાર્ષિક રિપોર્ટ

(૧૦) આર્ય મિષ્ટક કાર્તિક (૧૧) આર્ય ધર્મ કાર્તિક (૧૨) આનંદ કાર્તિક (૧૩) વુદ્ધિ પ્રકાશ (નવેમ્બર)

લઘુસિદ્ધાંત કૌમુદી

(સારભોધિની નીકા સહિત)

વેદશાસ્ત્ર મુખ્યતઃ શાસ્ત્રીજી રણુછે
કેળ ઉધ્ધવજી વિરચિત લઘુ સિદ્ધાંત
કૌમુદીની સારભોધિની નામની ટીકા
અમોને અવલોકનાર્યે મળી છે, જેનો
આદરપુલક સ્વીકાર કરીએ છીએ

સ સ્કૃત ભાષાનું વ્યાકરણ બહુજ
ગહન, સવાગ સૂબુ અને અત્યંત વિ
સ્તારવાળું છે સ સ્કૃત ભાષાના વ્યાકરણના
આઠ મુખ્ય આચાર્ય ગણાય છે તેઓના
નામ ઇન્દ્ર, ચન્દ્ર, કાશ્યપ, આ
પિશલી, શાકટાયન, પાણિનિ, અમર અ
ને હનેન્દ્ર આ બધાના વ્યાકરણોમા પા
ણિનિનું વ્યાકરણ વધારે પ્રતિષ્ઠાને પામ્યું
છે અને તેમનો વ્યાકરણાચાર્ય તરિકેનો
યશ આખા ભારતવર્ષમા ફેલાયેલો છે
વ્યાકરણાચાર્ય પાણિનિએ પોતાના સમ
યમા વ્યાકરણના મનેષ મતો ભેદને
લૌકિક અને વૈદિક પદોની સિદ્ધિ માટે
અષ્ટા યાત્રી નામનો એક સૂનાત્મક વ્યા
કરણનો અથ રચ્યો છે, અને તેમા પ્રાચી
ન તથા પોતાના સમકાલીન વૈયાકરણોના
મતોને તેતે નામ નિદેષથી દર્શાવ્યા છે
આ અષ્ટા યાત્રીનું કેટલોક કાળ અ યયન
ચાલ્યા પછી તેનાપર કાશિકા નામની
વૃત્તિ, મહાભાષ્ય વગેરે અનેક પ્રયત્નો
થયા હતા કાળ વીતતા વ્યાકરણ શાસ્ત્ર
બહુજ વિસ્તારવાળું અને ગહન થઈ
પડ્યું, અને યહિતો તેના અધ્યયનમા

માખુ આખું ન બનીત ઠરતા હતા
પરંતુ ધીરે ધીરે નિવૃત્તિ કાળ નિવૃત્ત
થઈને પ્રવૃત્તિનો કાળ આરંભાયો, અને
અષ્ટાધ્યાયીની આનુપુર્વિકા ફેરફાર કરી
ને વિધયાનુક્રમ, રામય ટ્રાકિ વ્યાકરણો
એ વ્યાકરણના સવ ગ્રંથો રચ્યા, પડિત
ભટ્ટેજી દીક્ષિતે પણ સૂત્રો ઉપર વૃત્તિ
કરીને સિદ્ધાંત કૌમુદી નામનો વ્યાકર
ણનો અથ રચ્યો આ અથમા ઉલ્લેખો
અને પ્રત્યુદાહરણો કાશિકાવૃત્તિમાથી
તથા રામય ટ્રાચાર્યની પ્રક્રિયાકૌમુદીમાથી
લીધા છે ઉદાહરણોમા માત્ર નામોનોજ
બંત્યાસ કર્યો છે ક્રમપણુ પ્રક્રિયા નામ
દીના અનુસારજ રાખ્યો છે આ ઉપરાંત
મનોરમા નામની ટીકા રચીને સિદ્ધાંત
કૌમુદીના ગૌરવમા વૃદ્ધિ કરી અને રકિ
તોમા ધીરે ધીરે તેમનો અથ બહુજ
મા ય થઈ પડ્યો, અને સાંમપ્રત કાળમા
કાશિકા, મહાભાષ્ય, પ્રક્રિયા કૌમુદી વિગેરે
અથો હુપ્તપ્રાય થઈ ગયા છે અને તે
ઠેકાણે સિદ્ધાંત કૌમુદીનોજ પઠન પાઠનમા
સમાદર થયો છે આ સિદ્ધાંત કૌમુદી
રચીને ભટ્ટેજી દીક્ષિતે લૌકિક, અલૌકિક
પ્રયોગો બહુવાનો માગ બહુજ સરલ
કર્યો છે પરંતુ પાછળથી વરદરાજ ભટ્ટે
અષ્ટાધ્યાયીમાથી ઉપયોગી સૂત્રોનો સં
ગ્રહ કરીને લઘુ કૌમુદી નામનો વ્યાકર
ણનો સાક્ષ્ય અથ રચ્યો છે જે અથ

વ્યાકરણ શાસ્ત્રમાં પ્રવેશ કરનારા વિદ્યાર્થી
મંડળમાં બહુજ માન્ય થઈ પડ્યો છે.
અને હુમણું ભારતવર્ષની સર્વ પાઠશાળા
ઓમાં વ્યાકરણ શાસ્ત્રમાં પ્રવેશ કર-
વાની ઇચ્છાવાળા વિદ્યાર્થીઓ તે અત્યંતજ
અધ્યયન કરે છે. આ પઠન પાઠનમાં
અત્યંત ઉપયોગી અથ ઉપર વેદશાસ્ત્ર
સમ્પન્ન શાસ્ત્રીજી શંકરભાલ માહેશ્વરે
પ્રયોગ મણિમાળા નામની અતિ ઉત્તમ
ટીકા રચેલી છે, જેમાં વ્યાકરણનાં પદોની
સાધનિકા દર્શાવવામાં આવી છે. આ
ટીકા ઉપર આ માસિકમાં આગળ
ઉપર વિવેચન થઈ ગયેલું છે. શાસ્ત્રીજી
રણછોડજી ઉદ્ભવજીએ જે ટીકા રચી દે.
તેમાં સૂત્રના પદ પદાર્થ ઉપર ઉહાપોહ
કરવામાં આવ્યો છે. આ સાર બેધિની
ટીકામાં જે સૂત્રો ઉપર વૃત્તિ નથી. તેના
ઉપર વૃત્તિ રચવામાં આવી છે. પ્રાચીન
કાળના વૈયાકરણોનાં મતો દર્શાવ્યાં છે.
અને તત્ત્વબોધિની મનોરમા વિગેરે
પ્રાચીન ટીકાની પદ્ધતિપર શાસ્ત્રીજીએ
સારબોધિની ટીકા રચી છે. ટીકાની
ભાષા પણ ઘણીજ સરસ રાખવામાં
આવી છે. અને આ ટીકા રચતી વખતે
તેમણે કાશિકા, પદમંજરી, મહાસાખ્ય,
કૈયટ, મનોરમા, શેખર, શબ્દકૌસ્તુભ,

માધવીય ધાતુવૃત્તિ વગેરે ઘણાં પ્રાચીન
વ્યાકરણ ગ્રંથોનો આધાર લીધો છે
એમ ટીકા જોતાં જણાય છે. કેટલેક
ઠેકાણે સૂત્રોમાં સમાસોની સમજણ પણ
આપવામાં આવી છે. અનુવૃત્તિઓ
પણ દર્શાવી છે. આવી રીતે શાસ્ત્રીજી
રણછોડજીએ રચેલી સારબોધિની ટીકાથી
લઘુ કૈમુદીના ગૌરવમાં વૃદ્ધિ થઈ છે.
શાસ્ત્રીજીએ પ્રસ્તાવનામાં પ્રાચીન અને
અર્વાચીન વૈયાકરણોનો એક ઉત્તમ
ઇતીહાસ લખીને વ્યાકરણશાસ્ત્રની
બાબતને અજ્ઞવાળામાં આણી છે. તેમાં
તેમણે પાણિનીનો, માત્રાચતનો, શ્લષિનો,
ભાષ્યકારનો, હરદત્તનો, કૈયટનો, ભટ્ટોજી
દ્વીસિતનો, ભમેશભટ્ટનો, પ્રક્રિયા કૌમુદી-
કાર રામચંદ્રનો, માધવીયવૃત્તિ કર્તા
માધવનો વગેરે વૈયાકરણોનો સમય
પણ દર્શાવ્યો છે. સંસ્કૃત પાઠશાળાના
અધ્યાપક શાસ્ત્રીઓ લઘુકૌમુદી લખા-
વતી વખતે જો આ સારબોધિની ટીકા
પણ પોતાના શિષ્યને લણાવે તો, થોડા
પરિશ્રમમાં વિદ્યાર્થીઓ ઉપરના આ
કર ગ્રંથોની વાતો બાણવાને શક્તિમાન
થાય અને શાસ્ત્રીજી રણછોડજી ઉદ્ભવ-
નેજીનો પરિશ્રમ સફળ થાય એમ અમે
માનીએ છીએ.

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૩૨ મુ]

માઘ સ ૧૦૬૨

[અંક ૪ થો]

યતોધર્મસ્તતોજય

મનને ઉપદેશ

બેરબી-ઠંગો

ચેતા લેતે ચેત મનવા, દેર રહા ગોરી
 દેર રહી ગોરી મનવા, દેર રહા થોરા-ચેતા લેતો-દુ રાહ—
 તુ નહિ પોતે, તારા નવ મોઈ, ગેના કરે શારજોરી : ચેતોં ૧
 ગુ કમાયો માર્પક દાન, અતર જોતુ જોરી ચેતોં ૨
 કાઈ જુ નહિ ફોકટ જાયા, લેવા લેશે જમજોરી ચેતાં ૩
 પતન થતા તન પલક ન ઝામે, વાચા તતુની દુ દોરી ચેતોં ૪
 વારમા કિંમત તેના કરી શી : કિંમત સોટા કોરી ચેતોં ૫
 અભિયાશકર ચેત જનુર ચિત, ઘટમા ઘના ગોરી ચેતોં ૬

મનુષ્ય પ્રકૃતિ

વિશ્વારણ્યમા વિશ્વરતા આહાર લિજ, અને મોદજ માન પ્રતિબ્યક્તિ,
 વિહારનો વ્યવહાર કર્તા ચાર પ્રકારના લિજ ગણિતનો આવિભાવ સર્વત્ર વ્યાપક
 માણીયો જેવા કે અણયુ, અંકજ, ઉદ્ધ. નિતે છે આ દ્રશ્ય નથી આશી સાખન

નથી એ પ્રમાણે અનેક અનાદિ કોટીઓ સર્વદા સર્વને પરિચિત છે. અનુકરણથી કહેતાં મુંઝે મુંઝે મતિમિત્તા અથવા સ્ત્રીનાં વૈચ્છિજ્યાન્ ઇત્યાદિ વાક્યો ઉપરોક્ત ઉદ્ગારને પુષ્ટી આપે છે. દર્શન માત્ર એજ કરવાનું કે કોઈપણ પ્રાણી અનેક સરખી પ્રકૃતિનું જન્મથીજ તનથી સનથી વા ધનથી અનુભવગોચર થતું નથી. એટલા વિચાર ઉપરથી સ્વાભાવિક રીતે આવી ભિન્નતાનું શું કારણ હશે તે અર્વને સંકલ્પ વિકલ્પનું આસ્વદરૂપ મનો-વૃત્તિના વેગમા આવ્યા વિના રહેશે નહિ ઉપર ચોટી ટપ્પીથી કહી શકાશે કે વ્યવહાર માટે એક્ય ઘટ્ટી શકે નહિ. વ્યવહારનો અર્થજ વીવીધ પ્રકારે વર્તવું એવો હોવાથી લેણદેણ આગમ અપાય, ઉદ્ભવ તીરો ભાવ વગેરે વિવિધ વિષયોના પ્રસંગો સર્વને અનુભૂત છે. માટે, વ્યવહાર સિદ્ધિ માટે લેલ સર્વદા હોવાજ નોંધએ. એટલું કહેતા છતાં સાની તૃપ્તિ થતી નથી. માટે સૂક્ષ્મ કારણનો વિચાર આવશ્યક છે 'ચી કર્માન્તુ સારણિ' એ વાક્ય એમ સૂચવે છે કે કર્માનુસાર બુદ્ધિ સર્વ સ્થળે સંપાદિત હોય છે. આવી જાતની માન્યતા ખરેખર સત્ય ઉપર દોરતી હોય એવું અનુમાન થઈ શકે છે. સૂક્ષ્મ વિચાર-શીલ પુરુષોના સંતવ્યનો આધાર જોતા સહજ માલૂમ પડશે કે યાવત જગત અર્થરૂપ છે. કારણ તેથી ભિન્ન છે ત્રિપુટીમય જગત્મા ભોક્તા ભોગ્ય અને ભોગ, વિધાતા, વિધેય અને વિધાન આદિ ત્રિપુટી સર્વનાં કારણો એક જીનથી ઇતર છે. વળી કરણી પાર

ઉતરણી એ વાક્ય એમ બતાવે છે કે જેમ દરેક માણસના જીવાંજીવાં કર્મો છે, તેમ તેના આચાર વિચારો પણ તેવીજ રીતે નોખા નોખા જેવામાં આવે છે. અને જેવા કર્મો જે કરે છે તેવાં ફળ તે પ્રકારના ભોગને લઈને તે ભોગવે છે. સ્થૂલ શરીરમા પરમહિતેન્દ્ર શ્રુતિથી વિચાર કરતાં બુદ્ધિ પણ જીવનો ભોગવ વાનો વિષય છે. જેમ જીન વિષયોના સુખને માટે જેમ તે તે વિષયોને પોતાને માફક દેમ આવે તેવી રીતે તે તે વિષયોના ભોગને માટે ગોઠવણીઓ કરવામાં આવે છે, તેમ બુદ્ધિ પણ પોતાને સારો ભોગ આપે તેટલા માટે તે બુદ્ધિને ખીલવવાને માટે દરેક માણસ યતન કરી રહે છે. તેથી જીન વિષયોની માફક બુદ્ધિ પણ સારી હોય એવી ઇચ્છાથી બધા માણસો સારાં કર્મો કરવાને લાગ્યા રહે છે. માટે સારાંશ એ છે કે કર્મ પ્રમાણે પ્રકૃતિ રચાય છે ચાદર્શી માવના યસ્ય સિદ્ધિર્મચ્ચતિતાદર્શી જેવી જેની ભાવના, તેવી તેની કર્મની સિદ્ધિ થાય છે. વળી ચત્કાલે મતિર્યસ્ય ગતિર્મચ્ચતિતાદર્શી. મરણને સમયે જેવી જેની વાસના જેવી જેની બુદ્ધિ તેવી તેની ગતી એટલે કે જીન જન્મના ભોગો તેને મળે છે. માટે જેમ કર્મો જુદા જુદા પ્રકારનાં છે તેમ તે પ્રમાણે તેનાં કર્મો, બુદ્ધિ, અથવા પ્રકૃતિ પણ જુદાં હોય છે આ ઉપરથી એમ સમજવાનું નથી કે જડને જડ ફળ આપે છે માટે અનાદિકાળથી ચાલ્યો આવેલો સનાતન કર્મ પણ મિથ્યા બનીજાય છે અને જીન પાળાને કુતર્ક કરવાની છૂટ મળે છે. (અ.પૂર્ણ).

કર્મસંન્યાસ

કામ્યાના કમળાયાસ સંન્યાસ કર્યો
 વિદુ
 સવ કમવં યાગ પ્રાદુસ્ત્રાગ
 વિચક્ષણા

આમા જે તાત્પર્ય રહેતું છે તે જાણ છે કે કાનાના પ્રાણો ત્યાગ કર્યો - મ સ યામ એટલે કમાજ ન પડે એ અથ નથી પરંતુ કાના ડમોમા ફળની આ નમિત્ત નજરાખવી એનું નામ કર્મસંન્યાસ એ જન્મ યાસ વડે મનુષ્યને તત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, પરંતુ ફળની આશાથી કરેલા કમા જન્મ મરણના ચક્રમા જીવા ત્માની અધોગતિ કરી નાખે છે તે કારણથી મ સારસાગરમા આથડીયા ખાતા જીવાત્માને કમમન્યાસનું વસ્તવિક સ્વરૂપ જાણવાની જરૂર છે "કમકરો" પરંતુ તેમા ખાસ એજ જાણવાનું છે કે તેની એકપણ ઠમિં મન ઉપર જ્ય મેજાવવા ન પામે જે કર્મના શુભામ થઈ ગયા કે કર્મ ઉપર આનંદિત થોગી તો પછી અનેક જન્મ મરણમા ગોથાજ ખાવાના! તે કારણથી લલુતા કે આસક્તિનો ત્યાગ કરવો મનનો એવો ધન છે કે જે વિચાર અથવા તરંગ હૃદયમાં કે તુલ્ય તેને અહણ કરી લે છે, કઈ જોયું કે સાભજ્યુ તે તુર્તજ લઈ લે છે અને તેના પછુ જે તેને પ્રીય લાગે છે તેની છાપ તો મનજ તેના ઉપર પડી જાય છે એ પ્રમાણે જે જે છાપ પડે છે તે મર્વ છાપ દુ ખનીજ

ઉત્પત્તિ કે જે તે કારણથી આ જગત્મા માત્ર એ- પ્રવાસીની માફક કામ કરી અવિદિત રીતે કાવ કર્યા જણુ, પણ તેના મુખ્ય સિદ્ધાંતજ એ છે કે તેના બધાનમા આવણુ નહિ સ્વામિ સમાન કમ કરવા એ -મ મન્યામનુ રહ્યું છે, પરંતુ તેને બે ઢમના સસ થઈ જવાથી મનના શુભામ નડ જવાથી પોતાનાજ કરેલા ડમોની સજ્જડ બેડીમા પોતે આપોઆપ જકડાઈ જાય કે આ પૃથ્વીમા આપણુ સ્થીર સ્થાન નથી આપણી અનેક અવસ્થાઓની આ પાણુ એક અવસ્થામા આપણુ પ્રવાસ કરીએ છીએ આ આપણુ વિશ્વ આત્માને માટે છે, પાણુ આ આત્મા આ વિશ્વને માટે નથી માત્ર સ્વાત્મા નાનાવજ વિશ્વનું અસ્તિત્વ છે આ મૃષ્ટિ તો માત્ર એક પુસ્તકરૂપે છે પુસ્તક સારી રીતે સમજીને વાંચ્યા પછી કે તેનું યથાથ રહસ્ય જાણ્યા પછી જેમ તે પુસ્તક પુન વાંચવાની જરૂર રહેતી નથી, તેમ મૃષ્ટિ સજીવી સવ જ્ઞાન જાણ્યા પછી એ મૃષ્ટિ રૂપી પુસ્તક પણ પુન વાંચવાની કાજ અગત્યતા રહેતી નથી જે મહાત્મા આ વિષય યથાર્થ મમજે છે તે વિરાગાવસ્થા પામે છે આ આખા જીવિતનો પશ્ચિમ પછુ એજ છે કે વિરાગાવસ્થાએ પહોંચવું એ ગ્વિતિ પ્રાપ્ત થતા તુલ્ય મોક્ષશાની પ્રાપ્તિ થાય છે અને માયાના બંધનો આપોઆપ તુડી પડે છે

ન કર્મોણિ ત્યજેયોગી કર્મમિત્યજતે
 હસૌ ।
 કર્મણો મૂલ ભૂતસ્ય સકલપદ્યવનાશત ॥
 “યોગી પુરૂષોને કર્મનો ત્યાગ કરવાની જરૂર નથી, કારણ કર્મના મૂળભૂત સંકલ્પનાના વિનાશથી કર્મો પોતેજ યોગીનો ત્યાગ કરે છે.” આ રહસ્ય કેટલું સૂક્ષ્મ છે તે જનકવિદેહી તરફ દ્રષ્ટિ કરતા યથાર્થ સમજશે.

જનકરાજ મોટા રાજ્યના ધણી હતા અને અનેક વૈભવ લોગવતા હતા છતાં તેઓ વિદેહી કહેવાયા છે. પરમ બ્રહ્મનિષ્ઠ યોગીમાં ગણાયા છે અને વાસ્તવિક તે તેવાજ હતા, કારણ તેને એ કશા વૈભવ કે રાજપાટ ઉપર આસક્તિ નહોતી. તેઓ માત્ર એ સર્વમા બ્રહ્મસ્વરૂપનું જ દર્શન કરતા હતા. જય પરાજય, સુખ દુઃખ સર્વમા તેમની વૃત્તિ સમાન હતી. માન અપમાન તેને મન સરખાંજ હતાં. જે યોગી સ્વર્ગાદિક સુખનો ત્યાગ કરી શકે છે, પરાલવાદિક દુઃખ પણ સહન કરી શકે છે તે યોગીને સંસારિક વાત્સલિક સુખ દુઃખ કશી ગણતરીમાં નથી. આવી સ્થીર બુદ્ધિવાળો મહાત્મા કે જેની શારીરિક સુખ દુઃખની ઈચ્છાઓ નાશ પામી છે-અથવા જેનું મિથ્યાજ્ઞાન વિનાશ પામ્યું છે તેને આ જગતનાં કોઈપણ કર્મ બંધનકારક થતાંજ નથી. અનિષ્ટ, દુષ્ટ અને મિશ્ર એ પ્રમાણે કર્મોનાં ત્રણ પ્રકારનાં ફળ પ્રપચાત છે તે સર્વ ફળ મરણ પછી કામનાવાળા પુરૂષોનેજ લોકાંતરમા મળે છે, કારણ કે તેઓની ઉત્પત્તિ ત્રણ પ્રકારનાં કર્મોથી

થાય છે પરંતુ જે સંન્યાસીઓ-કર્મ-ફળોનો ત્યાગ કરનારા છે તેઓને આ ત્રિવિધ કર્મોનાં ફળો કોઈ વેળા પણ પ્રાપ્ત થતાં નથી; કારણ કે એવા સાત્વિક પાપ રહિત હોય છે અને પુણ્યકર્મનાં ફળોની આશા રાખ્યા વિના પરમાત્માને પોતાનાં કર્મો અર્પણ કરે છે આ ઉપરથી સહજ સમજશે કે આ વિશ્વ પથમાં કોઈપણ કર્મ કરવા છતાં તેના પ્રતિફળની કદાપિ ઉર્મિ ન ઉદ્ભવે તોજ કર્મબંધનથી-સંસારથી મુક્ત થવાય-જન્મમરણથી છુટાય. સંસારને જે સમર્પણ કરે તે આશા શૂન્યસમર્પણ હોવું જોઈએ. તમારા ઘરને માટે કરો, તમારા દેશને માટે કરો, કે સમસ્ત વિશ્વને માટે કરો, ભલે ફાવે તેને માટે કર્મ કરો પરંતુ એ કર્મદ્વારા તમેને કશા પણ પ્રતિફળની આશા નજ હોવી જોઈએ. શુભ કે અશુભ, પાપ કે પુણ્યનું કોઈપણ કર્મ, ફળની આશાથી કરવામાં આવ્યું હશે તેનું અવશ્ય ફળ મળશેજ, કારણ, આ જન્મમરણની જે વ્યવસ્થા શાયકપણે પ્રવર્તે છે તે માત્ર કર્મનુંજ ચિત્ર છે. આ સંસાર જે જોવામાં આવે છે તે અતઃકરણની વાસનાથી ઉત્પન્ન થયેલ ગોંધર્વ નગર સમાન કે આકાશ કુસુમવત છે. વાસ્તવિક રીતે એ મિથ્યા છે. સુખ દુઃખ, હર્ષ શોક, માન અપમાન અને આ જગતનો વ્યવહાર માત્ર જોકે ક્ષણિક અને મિથ્યા છે તો પણ જીવાત્મામાં એ તરફ જે મમતા બંધાય છે એ મમતાજ તેને મિથ્યા સુખમાં અનેક જન્મ મરણ સુધી રજાગળ્યા કરે છે ! એ વાસના

તાળવી એનું નામ કમસંન્યાસ છે જેને આપણે મસ્તક કહીએ છીએ તે આપણા કમાનીન હાયા છે શાંતિ પ્રત્યેક ચલનવલન અને મનમાનો પ્રત્યેક વિચાર, મનના ઈષ્ટપણ ભાગ ઉપર હાથ બેસાડીને જ નહીં, જો કે જો વિચાર કે શાંતિ ચ નવનન પ્રત્યેક નથી જણાતા તોપણ તેની પ્રતિભાએ મનના કોઈપણ વિભાગમાં એવી રીતે ફગી ગઈ હોય છે કે તે તેનું પ્રતિક્ષા આપવાને મધુર મત્તાવાન હોય છે આ રીતે પ્રતિક્ષા જે નિશ્ચય દ્રઢ કરીએ છીએ તે મનની મવ પ્રતિભાઓથી જ આપણે હાલ જે છીએ તે પૂર્વ જન્મની મનની પ્રતિભાઓનું કારણ છે જેનામાં સારા સંસ્કારો પૂર્વ જન્મના હોય તે મધુર મુચરિત થાય છે જેનામાં પૂર્વ જન્મના અધમ સંસ્કારો હોય તે મધુર દુશ્ચરિત થાય છે જે માણસ નિત્ય દુઃખ કળારો હોય અન્યને દેષ કરનાર હોય, ધીજનુ ભુકું કરવામાં તત્પર હોય, તેમજ અપશબ્દ, અને અયોગ્ય શબ્દો વાંચી જતા હોય તેનું મન આ મુદ્રાઓથી ભરાઈ જશે અને એ મુદ્રાઓની સપૂણ સત્તા તે માણસ ઉપર બેની જશે અને અપ્રત્યક્ષ રીતે એ માણસના કમની પ્રવૃત્તિ ઉપર એ મુદ્રાઓ સપૂણ અકુશ રાખશે વાસ્તવિક રીતે કહીએ તો એજ છે કે એ હૃદયપર પડેલી પ્રતિભાઓ નિરંતર પોતાનું કાલ્ય કલન જાય છે અને તે આખું ખરાબ પરિણામજ લાવશે એ માણસ પોતેજ ઉપદ્રવ કરેલી એ પ્રતિભાઓના કરમા

પૂતળા જેવો થઈ જશે એટલું જ નહિ પણ તેને અપકૃત્યો જવાની તેઓ જ જાણે તેજ પ્રમાણે જે મધુર શુભ વિચાર કરનારો છે, શુભ કલ્પનો કરનારો જે ખીનનુ ભુકું ઇચ્છનારો કે તે માણસના હૃદયમાં એ વાસના દ્રવિ ભત થવાથી એવી શુભ પ્રતિભાઓ બધાંજે જેવી તેવા માણસનું ચર્ચિ ઉત્તમ વશે તેને હાથે શુભ કમા થશે તેના મનપરની પ્રતિભાઓ કે તેના સંસ્કારો તેને શુભ કર્મો કરવાની જ દરજ પાડશે કમની અચૂક ચોટમાંથી કદાપિ કોઈપણ બચી શકતું નથી કર્મના ક્ષણ અવશ્ય ભોગવવાનું પડે છે જેવા પ્રમ તેના ક્ષણ અનુભવ કમનું ક્ષણ અનુભવ અને શુભ કર્મનું ક્ષણ શુભ આવે છે જે મધુર ઘણા સત્કર્મો અને સદ્વિચાર કરે છે તેને મત્કમ કરવાની અપ્રતિબંધ નવૃત્તિ થાય કે પછી ધારો કે તે માણસ કોઈ અયોગ્ય કર્મ કરવા તેનાર થાય તો પણ અદરની શુભ પ્રતિભાઓ અયોગ્ય કર્મ તેને હુલે થવા દેશે નહિ તુલ તેને તેના મનનું વલણ તેને એવા અયોગ્ય માણસ જેટો અટકાવશે કે પુ સત્તવૃત્તિની મત્તાએ, એ મધુર ઉપર સામાન્ય મેળવે છે જેથી અપકૃત્યની ઉર્મિ એવા મધુરોના મન ઉપર ટકવા પામતી નથી કે પોતાની પ્રતિ હાથ પાડી ચકતી નથી તો પછી અપકૃત્ય તો શી રીતેજ કરાવી શકે? એ પ્રમાણે જેઓના મન ઉપર શુભ પ્રતિભાઓની જ બાધણી બધાંજેની છે તેવા મધુરોને હાથે જગતમાં શુભ

પ્રાકાશ્ય:—પરલોકના તથા આ લોકના સઘળા વિષયોમાં લોગ જોવાનું સામર્થ્ય તે. પ્રાકાશ્ય ક્રિયા શક્તિવાળા મહત્ત્વનો આકાર આપીને મનને તે ઉપાધિવાળા પરમાત્મ સ્વરૂપમાં ધારણ કરે તે પુરૂષ, હુ કે જે તે મહત્ત્વરૂપ ઉપાધિવાળો છુ તેની સર્વોત્તમ પ્રાકાશ્ય સિદ્ધિને પામે છે.

ઈશિતા:—ઈશ્વરમાં માયાની અને બીજાઓમાં માયાના અશોની પ્રેરણા કરવાનું સામર્થ્ય તે ઈશિતા જે પુરૂષ ત્રિગુણાત્મક માયાના નિયંતા પરમાત્મામાં મનનું ધારણ કરે છે તે પુરૂષ, જીવોમાં માયાના અશોની પ્રેરણા કરવારૂપ ઈશિતા સિદ્ધિને પામે છે. ઈશ્વરમાં માયાની પ્રેરણા કરવારૂપ ઈશિતા સિદ્ધિ કે જેથી જગત્ની સૃષ્ટિ આદિક ક્રિયા થઈ શકે તે તો પરમાત્મામાંજ રહેલી છે.

વશિતા:—વિષયોના લોગમાં અસંગ તે વશિતા સિદ્ધિ. વિરાટ હિગ્ગથ ગર્ભ, અને કારણ રહિત ઉપાધિઓથી રહિત ઈશ્વરનું ચૈત્ય નારાયણરૂપ કે જેમાં સર્વ પ્રકારનું ઐશ્વર્ય, ધર્મ, યથા, લક્ષ્મિ, જ્ઞાન અને વેરાગ્ય રહેલ છે તેમાં મનનું ધારણ કરનાર અને ધર્મ પાળનાર યોગી વશિતા સિદ્ધિને પામે છે.

પ્રાકાશ્ય:—જે જે સુખની ઇચ્છા થાય તે તે સુખની પરાકાષ્ટાને પહોંચવું તે પ્રાકાશ્ય સિદ્ધિ. પરમાત્મા કે જે નિર્ગુણ પરબ્રહ્મ છે તેમાં પોતાના સ્વચ્છ મનનું ધારણ કરનાર યોગી પ્રાકાશ્ય સિદ્ધિ કે જે સુખની સીમારૂપ છે તેને પામે છે.

ઉપર જણાવેલી આઠ સિદ્ધિઓ પરમાત્મામાં પરિપૂર્ણ રીતે રહેલી છે.

બીજી દશ સિદ્ધિઓ છે તે સત્વ-ગુણની વૃદ્ધિથી પ્રાપ્ત થાય છે.

૧ અનુમિત્ત્વ:—આ શરીરમાં બુધા પિપાસાદિકથી રહિતપણું તે અનુમિત્ત્વ સિદ્ધિ. પરમાત્મા કે જે શ્વેત-દ્રીપના પતિ સત્વગુણમય અને ધર્મમય છે તેમાં મનનું ધારણ કરનાર યોગી શુદ્ધરૂપ થઈને અનુમિત્ત્વ સિદ્ધિને પામે છે.

૨ દૂરશ્રવણ:—દૂરથી સાંભળવું તે. સમષ્ટિ પ્રાણરૂપ પરમાત્મ સ્વરૂપમાં મનથીનાદનું ચિંતન કરનાર જીવ, પ્રાકાશ્યમાં સતતા થઈને પ્રાણીઓની વિચિત્ર વાણીઓ સાંભળવારૂપ દૂરશ્રવણ સિદ્ધિને પામે છે.

૩ દૂરદર્શન:—દૂરથી દેખવું તે. આદિત્યમાં અશુને અને અશુમાં આદિત્યને જોડીને તે બંનેના સંયોગમાં મનથી પરમાત્મ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરનાર સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિવાળો યોગી જગતને દેખવારૂપ દૂરદર્શન નામની સિદ્ધિને પામે છે.

૪ મનોજય:—મન જીત્ય ત્યાં શરીરનું પહોંચવું તે. મનને, દેહને અને તેઓને આનુસરનાર વાયુને પરમાત્મ સ્વરૂપમાં સારી રીતે જોડી દઈને મનની ધારણા કરવામાં આવે તો તે ધારણાના પ્રભાવથી યોગી મનોજય સિદ્ધિને પામે છે એટલે જ્યાં મન જીત્ય ત્યાં શરીર પહોંચે છે.

૫ કામરૂપ:—ધારણા રૂપની પ્રાપ્તિ થવી તે. અચિત્ત શક્તિ અને અનેક આકાર ધારણ કરનાર જે કે પરમાત્મા

તેમા મનની ધારણા કરનાર યોગી તે ધારણાના પ્રભાવના આશ્રયથી જ્યારે જ્યારે મનને ઉપાદાન કારણરૂપ કરીને જે જે દેવાદિકરૂપ થવાને ઇચ્છે, ત્યારે ત્યારે તે તે મનગમતો આકાર પામવારૂપ કામરૂપ સિદ્ધિને પામે છે

૬ પરકાય પ્રવેશન —પરાયા શરીરમા પેસવું તે પરાઇ કાયામા પ્રવેશ કરવો હોય ત્યારે યોગી તે કાયામા પોતાના આત્માનું ચિત્ત ન કરી, પોતાના સ્થૂલ દેહને છોડી દેતા લિંગ શરીરરૂપ ઉપાધિને સાથે લઇ બમર જેમ એક પુષ્પમાથી બીજા પુષ્પમા પરિશ્રમ વગર પેશી જાય છે તેમ વાયુરૂપ માગથી તે પરાઇ કાયામા અનાયાસે પેશી શકવારૂપ પરકાય પ્રવેશન મિદ્ધિને પામે છે પેનીથી શુભે દબાવી રાખી પ્રાણરૂપ ઉપાધિવાળા આત્માને અનુક્રમથી હૃદય, છાતી, કંઠ અને મસ્તકમા ચક્રાવતા બ્રહ્મરૂપ દ્વારથી મનવડે પરાઈ કાયામા લઈ જઈને પોતાના સ્થૂલ દેહને ત્યાગ કરે ત્યારે પરકાય પ્રવેશન થાય છે

૭ સ્વચ્છદ મૃત્યુ —પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે મરણ આ સિદ્ધિ પણ ઉપર કહેની ધારણાના પ્રભાવથી જ મળે છે તે પ્રાણરૂપ ઉપાધિવાળા આત્માને અનુક્રમથી હૃદય, છાતી, કંઠ અને મસ્તકમા ચક્રાવતા બ્રહ્મરૂપ દ્વારથી મનવડે બ્રહ્મા લઈ જઈને સ્થૂલ દેહને ત્યાગ કરી શકાય એવી સ્વચ્છદ મૃત્યુની મિદ્ધિને પામે છે

૮ દેવસહ ક્રિડાનુદશન —પેતા આ અપ્સરાની સાથે જે ક્રિડાઓ કરે

છે તે ક્રિડાઓની પ્રાપ્તિ પરમાત્માના શુદ્ધ સત્ત્વગુણનું ધ્યાન કરવાથી દેવસહ ક્રિડાનું દરિયારૂપ સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય ૯ દેવલોકોના ક્રિડાસ્થાનમા વિહાર કરવાની ઇચ્છા હોય તો ઉપર કહેલું ધ્યાન કરવું એટલે મત્ત્વગુણના અશરૂપ દેવાગનાઓ વિમાન લઇને પાસે આવે છે

૯ યથા સ્વકૃપ સ સિદ્ધિ —પરમાત્મા કે જેના સત્ય સકલ છે તેમા મનની ધારણા કરનાર યોગી, જેવી રીતનો જનારે મનથી સ્વકૃપ કરે ત્યારે તેવી રીતનું ફળ પામવારૂપ યથામ્ સ્વકૃપ સિદ્ધિને પામે છે

૧ અપ્રતિહતાજ્ઞા —કોઈ પણ સ્થળમા આનાનો ભગ ન થવો તે અપ્રતિહતાજ્ઞા સિદ્ધિ પરમાત્મા કે જે સર્વને નિયંત્રતા અને સ્વતંત્ર છે તેમા મનની ધારણા કરી તે સ્વભાવને પામે તો તે પુરૂષ અપ્રતિહતાજ્ઞા સિદ્ધિને પામે છે એટલે જેમ પરમાત્માનો આજ્ઞાનો ભગ કોઈ સ્થળમા થતો નથી તેમ એવા યોગીની આજ્ઞાનો ભગ પણ કોઈ સ્થળમા થતો નથી સત્ત્વ ગુણના વધારાથી ઉપરની દશસિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે

એ સિદ્ધિઓ ઉપરાંત બીજી પાંચ કુદ્ર મિદ્ધિઓ છે

૧ ત્રિકાલજ્ઞત્વ —જો કાળને જાણનારપણ ત્રણ કાળને જાણનારા ઇશ્વરમા મનની ધારણા કરે તો વક્ત્રિના પ્રભાવથી શુદ્ધ અત્ત કરણવાળા યોગીને જો કાળની વસ્તુઓને તથા પોતાના જન્મમરણને જાણવારૂપ ત્રિકાલજ્ઞત્વ સિદ્ધિ મળે છે

૨ અપદ્મદ્વઃ—શીત અને ઉષ્ણાદિકથી પરાભવ ન થવો તે અપદ્મદ્વઃ સિદ્ધિ. પરમાત્મા કે જે અગ્નિ અને સૂર્યાદિના ઉપઘાતથી રહિત છે તેમાં મનની ધારણા કરે તો અપદ્મદ્વઃ નામની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

૩ પરચિત્તાચમિજ્ઞતાઃ—પરાય ચિત્તાદિકને જાણવાપણું. ત્રણે કાળને જાણનારા ઇશ્વરમાં મનની ધારણા કરે તો ભક્તિના પ્રભાવથી શુદ્ધ અત કરણવાળા યોગીને પરચિત્તા ઘણિજ્ઞતાએ નામની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

૪ પ્રતિષ્ઠમઃ—અગ્નિ, સૂર્ય, જળ કે એર આદિથી શરીરને કશી હાની ન થવી તે. જે પરમાત્મા અગ્નિ સૂર્યઆદિના ઉપઘાતથી રહિત છે તેમાં મનની ધારણા કરનાર મુનિનું યોગમય થયેલું શરીર; અગ્નિ, સૂર્ય, જળ કે એર કશાથી હાની પામતું નથી.

૫ અપરાજયઃ—કોઈપણ સ્વયંમાં હારવું નહિ તે. શ્રી વત્સ અને અસ્ત્રોથી શણગારેલા મા'રા અવતારોનું ધ્વજ, છત્ર અને આમરની સાથે ધ્યાન કરે તો તે યોગી અપરાજય સિદ્ધિને પામે છે.

આ પ્રમાણે નોખનોખી યોગસંબંધી ધારણાઓથી પરમાત્માની ઉપાસના કરનાર યોગીને ઉપર કહેલી સઘળી સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે, અથવા

અનેક ધારણાઓ કરવાના પ્રયાસની કશી આવશ્યકતા નથી કેમકે ઇન્દ્રિયો, પ્રાણ અને મનનું દમન કરી તેઓને જીતી લેનાર મુનિને વશિતા સિદ્ધિના પ્રકરણમાં કહેલી પરમાત્મ સ્વરૂપની માત્ર એક ધારણા કરવાથી પણ કોઈ સિદ્ધિ અતિ દુર્લભ રહેતી નથી; પરંતુ આટલું જાણવું અવશ્યનું છે કે ઉત્તમ યોગ કરનાર યોગી કે જે પરમાત્મ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થવાનો અધિકારી થયો છે તેણે એ સિદ્ધિની અપેક્ષામાં કાલક્ષેપ કરવો એ તો હીરાને મૂકીને કાચ ગ્રહણ કરવા જેવું છે. એ સિદ્ધિઓથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ નથી. સિદ્ધિઓમાં વાસના રહેલી છે ને તેથી તે સકામ છે. અને સકામ વૃત્તિમાં જન્મમરણનું આવરણ અને વિશેષ રહેલો છે, જેથી આત્મ સ્વરૂપને જાણવાની ઇચ્છાવાળા પુરૂષે નિષ્કામપણે સર્વ વૃત્તિઓની જીતી ચિત્તનો વિનાશ કરવો, જેથી આપોઆપ તે સ્વસ્વરૂપને જાણી જ્યાં સુખ નથી, દુઃખ નથી, પિતા, પુત્ર કે પાણી, પવન, આકાશ, વાયુ અથવા આ જગત્માંનું કોઈ નથી, કે જે વાણીથી પર છે. એવા પરબ્રહ્મરૂપ બ્રહ્મલોકમાં નિવાસ કરે છે. જ્યાં સર્વદાં આનંદ છે. જ્યાં સર્વ સત્ય છે, જ્યાં સર્વ એકરસ છે.

આત્માનસ્થાથે ગરુ થતુ જીવન તેને આપવામા આવતુ થા તથા મા શિવજી ૮૫

વાલ્યાવસ્થાથી શરુ થતુ જીવન તેને આપવામા આવતુ ધાર્મિક તથા માનસિક શિક્ષણ

(મધ્ય માસના ૫૪૮ ૫૫ થી ચાલુ)

આત્મ સાધારણ આ બાબતમા જ્ઞાન આપ્યા પછી શાલક ન્યારે નવ દગ વર્ષનુ થાય ત્યારે આ પાકા પાયા ઉપર બીજુ ચણતર કરવુ 'એક બીજા ઉપર પ્રીતિ રાખવી,' 'ક્રોધની સાથે લડવુ નહિ' 'આપણા વડીલો તરફ પૂજ્યભાવ રાખવો અને તેમની આજ્ઞાનુ બરોબર રીત સેવન કરવુ,' આલુ આલુ શીખવવુ કે જેથી પછીની બાળકની બદલાતી સ્થિતિમા તે દ્રઢ રહે આ બદલાતી સ્થિતિ બારમા અથવા તેરમા વરસની શરૂઆતમા આવે છે આ સ્થિતિને 'કુસુમાવસ્થા' કવિઓ કહે છે અને આ અવસ્થામા જે સરકારો પડે છે તે બહુજ સજ્જત બેસે છે આ અવસ્થામા બાળકનુ વિચાર દ્વાર ઉઘટે છે અને તેમાથી વિચાર રૂપાં વરાળ એકઠમ બહાર આવે છે આ ઉડી જતા વિચારો (Whims) આત્મપાસનીચે મા સાની બીની હુવામા જેમ એજી નમાથી નીકળેની વરાળ એક મ રહેલાઈ જાય છે, તેમ આસપાસની સૃષ્ટિમા રહેલાઈ જાય છે, સડક ચુમાઈ જાય છે માટે આ આસપાસની સૃષ્ટિ એવી જોઈએ કે તેમા વિગે વરાળ નિરૂપરોગી નહિ જતા વરાળ જેમ એ જીવ અવાવ વામા ઉપયોગી થાય છે તેમ તેનો અંદુપ

યોગ થઇ તેની તે વિચાર વરાળ (Whim) પકવ થઇ દ્રઢ સક પમા પરિણામે બાળક જાણે છે કે, બરાળ સગત કરવી નહિ પણ જો સગતીજ બરાળ હોય તો તે બરાળ છે એમ જાણી શકુ નથી અને આમપાસની સૃષ્ટિજ એવી બીની હોય છે કે જેને હીથે તેના વિચારો તેમા ચુમાઈ જાય છે અને ફેશન તથા ઢોગ તરફ બાળક સહુજજ વગેરે માટે આવા પ્રસંગોમા બાળકની દ્રષ્ટિમા આવે તેમ અભ્યાસમા ધરમા અને સવ સ્થળે એવા દુનિઆદારીના ચિત્રો મુકવા જોઈએ, કે જેથી બાળક સારે રસ્તે ચડે બરાળ રસ્તે ચડવાના પરિણામ જુઓ અને આથી કરી છેવટ અગત્ય મમજી સત્યનેજ ગૃહણ કરે આ વખતમા ગિજવવામા આવતી શાળાની મૂંઝામા પણ આવાજ મત્ય, સદ્વતન, સતસંગ તિ વગેરેનોજ બોધ દેનારા પાઠો મુકવા જોઈએ જેથી બાળકની ધાર્મિક વૃત્તિઓ તથા વડિન તરફથી પૂજ્ય ભાવનાઓનો સારો દ્રઢ વિમસ થાય, અને બાળકો પોતાનો ધમ મમજી કાપિ પણ તેથી વિરુદ્ધ, સ્વનર રીત નજ આવ્યે, અને સમજે કે ધર્મ પાળવો એજ મુખ્ય છે એજખાતે રાખી, મન તથા વાલીમા

દિ અન્યથા કરવું, બોલવું, વિચારવું પણ નહિ. અને ધર્મ પાળવાનો મળ પાથો નીતિજ છે. માટે એક ટેક રાખી નીતિનેજ રસ્તે ચાલવું. આવી આવી ક્ષમજણુ વાળા દષ્ટાંતોયુક્ત સરળ અને જલદીથી સમજાય, અને તુરત હૃદયમાં ઉતરી જાય એવા પાઠો આ વખતની શેક્ષણ પાઠાવણીમાં દાખલ કરવાં જોઈએ અને આ અવસ્થાનો પાથો સારો બધાથો એટલે પછી બાળક સારું જોતાં અને વેચારતાં શિખશે અને પછી તે વિચારો મા દયા, પરોપકાર, પ્રીતિ, ક્ષમા, સંપ રગેરેના સાંસારિક દ્રષ્ટાંતો વાળા ચિત્રો દેખાડવા જેથી આ બધો શિક્ષણપાઠ એક બોધાવણી રૂપે મગજમાં ઉતરી શકે અને ભક્તિ તથા જ્ઞાનના વાતાવરણથી મરણ પાઠો સાથે છોકરાને શ્રદ્ધાળુ અને નીતિવાન બનાવે અને વિચારોની સુ-માર્ગ બીલવણી સારી થાય. આ બધાનું કારણ પરિણામ યુવાવસ્થામાં સારું જોવા મા આવે અને હિંદુ સંસારના પાયારૂપ મૃદુસ્થાશ્રમ જરૂર સૂઝે. કારણ કે યુવા-વસ્થામાં રાખવી જોઈતી ભીતિ આ કુમાર અથવા કુમારીઓને માટે રાખવી પડે નહિ. અને ઉછરતી પ્રજા ભવિષ્યમાં સુખ રૂપ થઈ પડે.

૪

આ પછીના કાળમાં એટલે યુવા-વસ્થામાં પણ ધણું સારું શીક્ષણ આપ-વાની જરૂર હોય છે. કારણ કે આ દશા માં માણસ સ્વતંત્ર વિચાર કરવા માંડે છે પરંતુ હજી પોતાની દશા બરોબર

સ્થિર થયેલી હોતી નથી. માટે આ અવ-સ્થા વાળાં મનને વારંવાર બોધવાં પડે છે. યુવાન પોતે સારી રીતે વિચાર કરી શકે છે પરંતુ તે બરોબર પાર પાડી શકતો નથી. અનેક લાલચોમાં ઘસઠાઈ જાય છે. ખત્તા ખાય છે માટે આ વખતે માણસના અસ્થાસમાં અને વિચારમાં મહાન્ પુરૂષોનાં અતુલરણનીય જીવન ચરિત્રોજ મૂકવા જેથી હુંખને સામે થઈ સુખ અને શાન્તિ તરફ માણસ વળે, એવું સમજાવવું જોઈએ કે “સ્વ-દેશ પ્રીતિ, વિદ્યા ઉપર સતત ભાવ એજ મુખ્ય છે. વિદ્યા દ્વારાજ ઉન્નતિનું સાધન કરી શકાય છે. વિદ્યાજ સર્વસ્વ છે. પરો-પકાર પણ સ્વદેશ પ્રીતિ જેવા ઉચ્ચ સ્થાનમાંથી પ્રેરવો જોઈએ. પોતાના ધર્મ ખાતર જીવ આપવો તે બહેતર છે પહેલાં પોતે પોતાને સૂધાર્યા પછીથીજ બીજાનું કલ્યાણ કરી શકાય શુદ્ધ પ્રીતિ શું તથા જનોઈ લગ્ન વગેરે પ્રસંગોએ બોલાતા પવિત્ર મ્લોકો દેશ શું સૂચવે છે, શું શું આપણું કર્તવ્ય છે? આપણે માખાપ તથા દેશના કેટલા દેવાદાર છીએ, એમને માટે આપણી શું શું કરજે છે અને આપણી જીંદગીનો સારો ઉપયોગ કઈ રીતે કરી શકાય તથા કયારે જીંદગી સુખરૂપ ગણાય? વગેરે બાબતોના ઘણા લખાણથી વિવેચન તથા જ્ઞાન આપનારા પાઠો નિખાધો વગે-રે આ અવસ્થામાં શીખવવા જોઈએ અને આ બધું મહાન્ પુરૂષોને અતુલસરવાની દ્રઢ વૃત્તિથી થઈ શકે છે. એમ પણ માનીને મહાન્ પુરૂષોનાં જીવન ચરિત્રો આપણી શાળાઓમાં શીખવવા જોઈએ

જીવન વેગ

(અવલોકન)

(અનુસધાન ગત્રક ૫૯ ૫૬ થી)

ભક્તિ તને ક્યારે મળી?
તુ ઓળખી કયાથી શક્યો?
કંકુ મ મમયની એ સ્મૃતિ
મમજ્ઞવ શાંતિથી અહો? (૧૩)
એ કારણે કેવા હતા?
નિવારણે તે શુ ક્યો?
અ તે ભાવે ભક્તિ મહિ
એ ભાવ તારા કયા હતા? (૧૪)
પુષ્ટિ મળી એ ભાવમા
કેવે પ્રકારે કયા વળી?
દીનેવની એ દિગ્ગતા
દર્શાવ હેતેથી હાની (૧૫)
ઉડે ગયો તુ કયા મુખી?
ને તત્ત્વ ક્યારે કયા મળ્યુ,
ત્યાવી થતા જે ફેરફારે,
તું કહે શુ શુ થયું? (૧૬)

સ સ્કારના સામ્રાજ્યમા,
શાણ સર્વો તુ જ્યારથી,
તુ કે' સખા છે કે નહિ,
આનંદની અવધિ પછી? (૧૭)
એકાત્મતા, ઓદાયતા,
નિસ્વાયતા ને ન્યાયના
નૈસર્ગ પથે ચાલનારા—
ને કહેતુ ભેદ કયા? (૧૮)
સત્ચિત્ત ને આનંદની,
ભેળી ત્રિપૂટી કયા મળી?
ક્યારે મળી? કેવી મળી?
શેણે મળી? તે કે' મળી (૧૯)
ધાકી ગયો તુ હો ભવે,
મોહુ ય પણ ધાતું હશે,
શાણ પરતુ માહરી,
શકા નિવારણ કયાં થશે? (૨૦)

શિક્ષાપત્રી

(અનુસધાન ગત્રક ૧૭૮ ૧૩ થી)

(૫૭) સહુએ પોતપોતાના ધર્મ | ધર્મમા પુને પુન ધર્મમા તેમજ ગ્રાહણે
વિષે અહનિશ આસકત રહેવુ જોઈએ | ગ્રાહણના ધર્મમા, ક્ષત્રિએ ક્ષત્રિના ધર્મ
શ્રીઓએ શ્રી ધર્મમા, પુરુષોએ પુરુષ | મા, વેશને વૈશ્યના ધર્મમા અને ગુરુ

શુદ્ધતા ધર્મમાં આસક્તિ રાખેલી જોઈએ.

(૫૮) પાપના કાર્યથી અટકાવે. હિતના કાર્યમાં સાથે લે. શુદ્ધ બાબતનું હોંકે, આપણા શુભોને પ્રગટ કરે, આક્રિયા યશ્વિયાગ ન કરે, સમયપર માથું આપે તે સન્નિમત્તના લક્ષણો બાળવા અને જોઈ ખરો મિત્ર કહેવાય.

(૫૯) મિત્રતા પાણી અને દૂધના જેવી નિર્મળ જોઈએ, પાણી અને દૂધ ગરમ કરવા મૂક્યાં હોય ત્યારે પાણી નીચેથી બળવા લાગે અને દૂધ, પાણીનું જો દુઃખ સહન ન કરી શકવાથી પોતે અગ્નીમાં ઉપરથી ઝપલાવે. વળી જ્યારે ઉપરથી પાણી રેડવામાં આવે ત્યારે મિત્રતા સમાગમથી દુધ શાતી પામે. સત્યુદ્ધોની મિત્રાચારી નિરંતર જોવીજ નિર્મળશુદ્ધિની હોય છે.

(૬૦) સર્વ પ્રકારના ઉદયનું મૂળ કારણ વિદ્યતાજ છે તેથી ઉત્તમ ઉદયની ઇચ્છા રાખનાર મનુષ્યોએ લાજો પ્રયત્નો કરી વિદ્યતા મેળવવી જોઈએ.

(૬૧) છીંક, હાસ્ય અને બગાડુ જો ઘણું પડોછું મૂળ કરી ખાવાં નહિ, પણ માં આડો રુમાલ કે હાથ દબાવે ખાવા. નાકને જોંઘ્યા કરવું નહિ, પણ નાકમાં કંઈ મેલ કે લીટના ભાગ હોય તો તત્ત કઠારી નાખવાં. વિના કારણે ભોંય જોતગવી નહિ.

(૬૨) હાથ પગ વિગેરે શરીરના અવયવોથી કંઈ આળા નહિ કરવા અને ક્રમાન વાળીને કે રૂઝરૂતું ઘણીવાર મેનવું નહિ.

(૬૩) કવિતા કે સંગીત તેના રમણ આગળ જોલવા, રસને નહિ બાળનાર આગળ જોલવાં તે સર્વદા વૃથા છે.

(૬૪) પોતાની પ્રશંસા કે શુભો પોતાને મંહાડે કોઈને ગણી દેવા નહિ, તેવા કલ્પો કરીને બનાવવાં. તદ્વત્તારે હિમ્મતનું પણ સમજવું. (Let courage be proved by Deeds, Not by words)

(૬૫) જે હિતનો ઉપદેશ આપે તે શુભ, શુદ્ધનો ખંડા લક્ષ હોય તે શિષ્ય, માખાપની સેવા કરે તે પુત્ર; ઉભય કુળની સાજ વધારે તે પુત્રી, અપયશને મૃત્યુ સમાન જાણે તે માનવી, બાગકોને મદા ચાર શીખવે તે માતા, પ્રભતું પાલન કરે તે ભૂષ, અને ગરીબી હાલતમાં મરની સ્વિતિ જાહાર ન પડવા દેતા રેક જાળવે તે પતિન કહેવાય.

(૬૬) ધન મેળવતાં દુઃખ, ધનનો અંચ કરતા દુઃખ, ધન ખરચનાં દુઃખ અને છેવટ ધનનો નાશ થતા પાન અતિશય દુઃખ થાય છે.

(૬૭) આજનું માણુમને ત્રિપા કયા થી પ્રાપ્ત થાય? નજ થાય. અને મૂર્ખને ધન કયાથી મળે? નજ નળે.

(૬૮) નાકરનું દરેક વર્તન ચરણ હોય તોપણ તે જોઈને અચળું લાગે. જાકું ન જોલે તો કંઈએ મૂંઝા જેવો છે. પોસ વામા અનૂર હોય તો વાયડો અવયા જાળવીએ જાણાય પાવે મંદ તો ગરબ વિનાનો ગણાય. દુર મંદ તો કંઈએ આડાક નથી; શ્રુતિ રાખતો હોય તો કંઈએ બાકાનું

છે અને સહન ન કરે તો હોય તો કહેશે
કોપી છે અગર ગવિષ્ઠ છે,

(૬૯) દુવા વાવ કરતા નદી નાળા
મોળા, નીનાળા કરતા મમુદ્ર મોળે,
સમુદ્ર કરતા મહાસાગર મોળે, મહા
સાગર કરતા આકાશ મોટું, આગ
કરતા પરમાત્માનું અરૂપ મોટું, અને એ
સર્વ કરતા પણ આત્માની શક્તિ મોટી
સમજવી-પાસે કંઈ ન હોય તો એમ
થાય કે પાચ દશ રૂપીઆ થાય તો સાડ,
પાચ દશ રૂપીઆ થાય એટલે એમ થાય
કે રૂપીઆ ૧૦૦ હોય તો સાડ, રૂપીઆ
મો હોય તો એમ થાય કે એક હજાર
થાય તો ગમ, એક હજાર ઈશ્વરકૃપાએ
મળે તો એમ થાય - એ લાખના ધર્મ
ધર્મએ તો કંઈ ચિંતા નહિ જોગ જોગ
બ્યાજમા પાડે અને ગમે તેટલું મુખ
ઘેર બેઠા વિના મહેનતે માળીએ, એ
લાખ થાય એટલે કહેશે પેમા તો ઈશ્વર
પ્રતાપે મળ્યા, પણ કોઈ જમીનનો ટુકડો
દર વખ ઉપજ થાય તેવો કે બગનો કે
જોતર વાડી કે એવું કંઈ હોય તો ઠી
તેવું કંઈ પ્રાપ્ત થાય એટલે કહેશે આ
બધું તો છે, પણ એક નહાનું સરખું
રાત્ર્ય મળે તો દોર જગીએ તે મળે
એટલે કહેશે આપણે તો એક નાના
રાત્ર્યના કટાયા જેવા ગણાઈએ, કોઈ
અકવર્ત્ત રાત્ર્ય મળે તો માતા મહારાજ
ગણાઈએ તે થાય એટલે કહેશે આ બધું
અહિં તો ખરાખોટા જેવું છે ઈશ્વરનું
રાત્ર્ય મળ્યું હોય તો અચળ રાત્ર્ય
લોગવીએ કદાચ તે પ્રાપ્ત થાય તો
કહેશે આમા કંઈ નહિ, બ્રહ્માનું પદ મળ્યું

હોય તો હીર તે મળે ચોટને કહેશે આ
પ્રતાપ વિહાર પા મળ્યું હોત તો
નિથો સાડ હતું તે મળી ગયું હોય તો
કહેશે કે આ કળા પા મહાવની પા
મળી હોત તો મનાપી મળાત-આમ
આશાનો કમ કુમેશા વધનો ને વધનો
રહે છે તેનો ટોડપણ રીત ઠેકા આવતો
નથી પરમતમાના રતરૂપ કરતા પણ
આત્માનું અરૂપ હું સમજું મુન
પુરોએ તેને હકમા ગળી કુમેશા પ્રેમ
ધારણ કર્યું, અને ગાયાના પ્રમાણ તવા
ધર્મિ માહસથી નીતિને રતે જેટલું
મળે તેમા સતો માની ધોળ
કનક તો

(૭૦) જેમ જીવ બધી નીલો

હ ગાર અગરા રૂડી ઉપરાત વાપરતા
તુ ગાર કરે છે તેમજ પીગડના સબ
ધમા પણ થય છે તે હી અદર રહી
નેજ વાપરવું જાતી ઉપયોગ દરવામા
આને તો તે બોલી પી અદર આમેજ
થવા પામે છે અને તે પી બોલી ગમડે છે
નીમતથી પાણીનું વધારે ખેચાણ થઈ
જનફરનો રોગ થય છે તેનો લખનુ
ઉપયોગ પ્રતો નહિ તેમજ તેનો વપરાય
સનેયવાની પણ જરૂર હીમની નથી
દાડના લખ ધરાવનારાગોને એતવણી
માટે એક અગ્રેજી પત્ર વમે છે કે તેમને
માટે નિમજ એક ગાવ લાગીમાવ છે
કેમકે તે પી તેમને તગમ પી દાડ
પીનાની નહિ ટી ગકાવ એની તવપ
થઈ આને છે દાડની પુરી ટેવમાથી
દૂગવા ઈશ્વનારાઓએ આ મુચનાને
આધારે એ પામા પોતાનું ધ્યાન દોડા
વવું અતિગય ઉપયોગી થઈ પરશે

(૭૧) માંદગીના સમયમાં માત્ર પુષ્કળ ચોખ્ખી તાજી હવા, સાદો ખોરાક, સ્વચ્છતા, ચોખ્ખું ઉઝાળેલું પાણી અને મિતાહાર વિગેરેનો ઉપયોગ એ ઐશ્વર્યની ગરજ સારે છે ઐશ્વર્ય લીધા વગર પણ ઘણાંક દર્દીમાંથી માણસો ઉપરનાં વર્તનથી મુક્ત થઈ શકે છે, વળી એ નિયમો સર્વદા ચાલુ રાખવાથી કોઈ જાતનો રોગ પેદા થવા પામતો નથી.

(૭૨) નિદ્રા, આહાર, અને આળસ જેમ વધારીએ તેમ વધે અને ઘટાડીએ તેમ ઘટે.

(૭૩) એક મહાન પુરુષની કાર-કીર્તિ માનુષિક શક્તિના ચિરસ્થાયી સ્મરણસ્તંભ તરીકે ચાલુ રહે છે. મનુષ્ય મરી જાય છે અને અટુટ થાય છે. પરંતુ તેના વિચારો અને કાર્યો પાછળ હયાત રહે છે. તેમનું મહાન દ્રષ્ટાંત તેમના સહવાસીઓનો સર્વ સામાન્ય વારસો થઈ પડે છે. મહાન પુરુષોનાં જીવન ચરિત્રો પ્રજાકૃપ સીના પડલા સમાન છે.

"Lives of great men all remind us,
We must make our lives sublime,
And departing, leave behind us,
Footprints on the sands of Time "

(Longfellow.)

(૭૪) પેટમાં ખાવાના ધી દુધ વિગેરે ખોરાક માટે સાધારણ સ્થિતિના માણસે બહુ લોભ નહિ કરવો, કારણ એક માણસ એક માસમાં પાંચ શેર ધી ખાતો હોય, તે ઘટાડી ત્રણ શેર ખાવાનો નિયમ રાખે અને તેથી બચેલ દર માસના બે ગે શેર ધીના પૈસામાં તે કદાપિ પણ પૈસાપાત્ર થઈ જવાનો નથી. પણ ઉલટો એછા ખોરાકથી શરીરમાં નાઠાવતવાન અને છે જેટલું માણસની હોજરી સહેલાઈથી પચાવી શકે તેટલો ખોરાક લેવામાં કંઈ અડચણ નથી. અનાજ લેવાની સારી રૂચી સાંજ સવાર થાય અને તે અનાજ ખરોખર પચી જાય તો એ એક સારા તંદુરસ્ત માણસનું લક્ષણ છે, એમ સમજવું.

(અપૂર્ણ).

દીકરી અને ગાય.

ગર્તાકના પંદે ૨૭૨ થી ચાલુ.

ખરે ! કન્યાઓનાં એવી રીતે પોતાના પાપી પેટને ખાતર વેચાણજી રવામાં આવે છે. ધનનાં લોભી માળાપો માત્ર ધનનીજ પરવા કરે છે. તેને પોતા-

ની દીકરીના સુખ દુઃખનો કશો વિચાર હોતો નથી. પોતાના સ્વાર્થ માટે તે પોતાની દીકરી ગમે તેવા ઝાડ સાથે વળગાડી દે છે ! એવાં માળાપો નથી

જોતા કે આ લણ્ણેલો છે કે નહિ? અથવા તે પોતાનો મસાર ચલાવવા સાચક થશે કે નહિ? તેના આચરણ જન સમાજમાં કેવા બહેર થયા છે! કયા તરફ તેની દ્રષ્ટિ હોતીજ નથી! માત્ર ખણ્ણુણ્ણુ અવાજ જરતી નાણાની ડોઢળીએ તેનું મન ચેળવ્યું હોય છે!!! એવા નરકના કીડાઓને પેટે અવતરેલી દીકરીઓ ખરે દયા જનક છે શાસ્ત્રા પે કારી પોકારીને કહે છે કે કયા વિક્રય એ સૌરવ નરકની પ્રાપ્તી કરાવ છે પરંતુ એ નરકના કીડાઓને સૌરવ નરકનો કશો લય હોતો નથી તેઓ શાસ્ત્રોને ઘોળાને પીળાય એવા હોય છે એવા સ્વાથસાધુઓ એ પૈસા વડે પોતાને રહેવાને માટે હુલેલીઓ ચણાવતા અચકાતા નથી કે એવા પૈસા વડે જાત્રાએ જતા શરમાતા નથી!!! એ દીકરીના વેચાણથી ઉપજાવેલા પૈસા વડે તેઓ પોતાને કૃતકૃત્ય માને છે અને પાણીગ્રહણ વેળા માત્ર તુલ્લમીના પત્ર સાથે જગતને અને શાસ્ત્રને છેતરવાનો વેશ બજવી કયાદાનનું કાંઈ પાર ઉતારે છે!!! જેમ એ કાંઈ વેચાણથી પોતાની દીકરીઓનો સ્વાથ જોવાતો નથી તેમ સામસામાના રિવાજથી પણ દીકરીઓનો સ્વાથ જોવા તો નથી એ રિવાજમાં પણ માત્ર પોતાના દીકરાને વહુ મેળવવી એ લલુતામાં પોતાની દીકરીનો ગમે તેવા વર સાથે વરમાળો આરોપી દેય છે! સ્વાર્થી સ્વાર્થી માત્ર સ્વાથનીજ પુજા અને ભક્તિ કરવામાં આવે છે! દીકરો જાણે દેવ અને દીકરી તો પેદા જનમની વેળા હા!

અને એ વેવિશાળમાં પેલા પાપી દલાલો પણ પૈસા ચોંકાવી ભય છે અધુરામાં પુર-મુઠ્ઠી ઉપર ખાચકો!!!

એ પ્રમાણે દીકરીનો કંઈ પણ સ્વાથ ન જોતા પાપી અને સ્વાર્થ માળાપો પોતાની દીકરીનો લવ ખાળી નાખે છે! એમ પૈસા લેવાના સ્વાથથી કે સામસામાના રિવાજથી કાતો હીણ વડે થાય છે, વર ના'નો ને વહુ મોટી, ૭ કાતો વહુ નાની અને વર મોટો એ ના'ના મોટા પણ બહુ ત્રામજનક હોય છે એટલે પૈસાને લોભે નવ વધની જાળકીને નેવું વર્ષના ઢચરાને ગળે વળાડવાને કદાપિ અચકાતા નથી! અથવા તો સામસામા કરી પોતાના વે'તીયા દીકરાને માટે પાચ વેંન સાખી અથવા તો છોડરાની ગા જેવડી વહુ આણી આવે છે! દુધીયા દાતવાળા છોકરાને વહુ એટલે તું તે ખખર નથી હોતી તેવામાં તેના ટાટિયામાં વહુની બેડી ઠોકી દેવામાં આવે છે અથવા પોતાની ના'ની છોકરીને મડદાની દોઢે લટકાવી દેવામાં આવે છે! આમ આસુરી બુદ્ધિના વિવાહો ઉપર જણાવેલા આઠ પ્રકારના વિવાહમાંથી કયું સ્થાન આપવું! એ પ્રશ્ન છે, પરંતુ હાલના કળિકાળના વિવાહના લલણનો સમાસ એ કોઈ પણ વિવાહમાં થઈ શકતો નથી અમો તો એ વિવાહને દીકરીઓના પેચાણ તરીકે જ જોઈએ છીએ! જો કે હાલ પણ કોઈ ગદના ગાઠયા સમજીએમાં અથવા કોઈ ધરમાં અથવા કોઈ કુટુંબમાં કે કુળમાં દીકરીને પાચ પેમાનો કરિયા

કરીને સારા વરને આપવાનો રિવાજ હોય અને જ્યાં જો રિવાજ મનકમ વચ્ચેથી ચર્ચા પળાતો હોય ત્યાં તો અમે જો વિવાહને દેવી વિવાહથી જ ઓળખીશું પણ હા ! હાલ તો જો સર્વ સ્વપ્રવૃત્તિ થઈ પડે છે ! ભારત વર્ષની સકળ સિદ્ધિ સિદ્ધિના વિનાશ સાથે તેમના લગ્ન સંજોગથી ઉત્તમ નિયમો પણ નાશ પામ્યા છે ! માત્ર પોપડીયા જાત તરીકે જોર મહારાજ પઢી બચ, જોમાં જ લગ્નની સર્વ કૃતકૃત્યતા સમાઈ ગઈ છે ! ! ! જોડે આપણે તો અત્યારે લગ્ન સંજોગે વાત કરવા બેઠા હતા તેમાંથી હોળીની જ જવાળા પ્રગટી પરંતુ જોડેથી જ આ દીકરી અને ગાયનો વિષય પુરો થયોલો સમજવાનો નથી, કારણ કે આ વિષયમાં માત્ર લગ્ન સંજોગથી કત્તવ્ય જોઈ નીવડેથી માળાપની સકળ દરજ અદા થતી નથી. તેણે પોતાને પેટ પડે ત્યાંથી તે સાસરવાસણી કરે ત્યાં સુધી તેને દેવી રીતે ઉછેરી દેખવી ડાહી કરવી જોઈએ કે જેથી તે આ સંસારમાં પોતે સુખી થાય અને જીવનને સુખી કરે; તેનાં સંતાન પણ પછી તેનાં ભલાં થાય કે જેથી જોમ પેઢી દર પેઢીએ દેશની પ્રજા ઉન્નતીને શીખરે પડે ! પણ હા ! હાલમાં જો બાળક ઉપર કોઈનું પણ લક્ષ નથી. છોકરા નિશાળમાં અને કોલેજમાં લાણે જોડેલે જોડા પાર ! અને છોકરીઓ થાય જી. જી. દી. જી. જોડેલે સંસારની બહાર ! ઘરના કામકાજને માટે નાલાયક અને ગુનિશ્ચિપાલીટીના મેમ્બર થવાને તાગક થાય ! ઘણી બરરા કેળવણી ! જે કેળવણીની આપણી દીકરીઓને હશે આવશ્યકતા નથી. જોવી જ કે-

જવણી આપવામાં આવે છે ! નિશાળમાં જે પાંચ છ દે માત્ર ચોપડીઓ શીખવવામાં આવે છે તે બરેબર ચોપડેલી હોલી જ નથી, માત્ર નિરસ અને હુળી જ હોય છે ! જોવી ચોપડીઓની કેળવણી માત્ર તેના વરનાર પતિને જોબરૂપ થઈ પડે છે. જે કેળવણીથી ઘરનું કામકાજ રૂઢી રીતે આવડે, જેથી પોતાના પતિને સંતોષ આપી શકાય, જેથી સાસુસસરાને અને કુટુંબી જનને શાંતી અને સુખ મળે, જેથી ઘરની અને કૂળની કિર્તિ વધે, જેને લીધે આડોશી પાડોશી અને નાતજનમાં સુખદુઃખના વિસામારૂપ થઈ પોતાનાં છોકરાંઓ ઉછેરી શકે, તેમના નાના નાના કે તાત્કાલિક થઈ આવતા શેઠોના ઉપાયો બાંધી શકે, જેથી પ્રાચીન સતીઓની પંક્તિનાં તેની ગણના થઈ શકે, જેથી તેનાં સંતાનો જગતમાં ભગત, દાતાર કે શૂરવીરની પદવી મામ કરી શકે ! હા ! જોનું કંઈ પણ શિક્ષણ, આપણે આપણે પડેલી, આપણાં લોહીની આપણી પુત્રીઓને આપણે આપી શકતા નથી ! તેને જોવા રૂઢા શિક્ષણથી ઉછેરવામાં આવતી નથી ! પછી ભારત દેશ દુઃખ દારિદ્રતામાં સડમડતો રહે તેમા કોને દોષ ! કર્ણ જેવા દાતાર, હરિશ્ચંદ્ર જેવા સત્યવાદી, અર્જુન જેવા બાણાવળી, અને બીજા અનેક દાની, ધ્યાની, માની, યશ વાળા, સદ્ગુણિય અને મહા યોગીઓ થયા તે સર્વે માના ઉદરમાં નવ નવ મામ પોઢ્યા હતા આપણી માદકજ ! પણ અત્યારે આપણે તો અહીં વેત લાંબા બાળે વેતીયા ડીંગણ અને મરણના

મૂખમાજ ઉછરતા હોયની તેવા, વિચડીલુ, શક્તિડીલુ ધમડમડીલુ ! હીણાયલા મર્વ વાતે પૂવનુ સવ ગુમાવેનુ એના દામણી દશાને પામેવા દીદારમાજ દેખાઇએ છીએ! એ સર્વનુ ખડ કારણુ જોતપાત્રીએ તો આપણી માતાઓની ખાત્રી છે ! આ પણી માતાઓના ધમ બધા આપણે જોવ રાખ્યા છે ! તેનીજ એ ખાત્રી છે ! આપણી દીકરીઓની જરાબદારી આપણે અને આપણા બાપદાદાઓએ અને તેના બાપ દાદાઓએ એમ દીર્ઘ સમય થયા છોડી દીધી તેનાજ પરિણામમા આપણી ડોકમા પરાધિનપણીની ધોતરી આપી પડી છે ! આપણા સપ રોાય અને શ્રી એ સવ અત્રેથી આપણાથી રીસાધો સાચ્યા ગયા છે ! સરસ્વતી દેવી તો એ સર્વની આમમજજ પ્રયાણુ ડની ગયા છે ! આપણી પામે રહુ છે કાંઈ નહિ માત્ર ઉપરનો રોજ ! ઠમગાય ને માહા પોત ! આપણી દીકરીઓ માટે આપણને કળી કાળજી નથી તેનાજ આ પરિણામ છે ! આપણે હજુ પણ વધુ ને વધુ અધોગ તિનેજ પામશુ ! આપણે પિયને નીચેજ સરતા જઇએ છીએ પણ હા ! આ ગોષ્ઠાદાણુ પ્રતિપાળક દેરામા જે કે ગાયોની તે રક્ષા થતી નથી પણ પોતાનાજ લોહીથી ઉદ્ધવેતી ગાય સમાન દીકરીઓ માટે પણ આપણને પરવા નથી ! સળગતી હોળામા આપણા સ્વાથને ખાતર તેને પધરાવાને અથકાતા નથી પછી આપણા ઉદયની આશા કયે રસ્તે રાખવી ? આખા દેશને

ઉદય સ્ત્રાઓના ઉ ય અને તેના વર્તન ઉપર રહેા છે માતા એજ પરમ શિક્ષક છે તેજ માતાઓને—એજ દીકરીઓને પશુની છ હળી કરતા પણ ઉતારી પાડવામા આવે તો પછી કયે રસ્તે આપણા કન્યાણની આશા રાખી શકાય ? જ્યારે આપણે આ છી દીકરીઓને માટે સ પૂર્ણ કાળજી વાળા વર્ગશુ, તેનામા રૂઢુ ગિરજા ભરવાની માળજ કરીશુ, તેમને માતાના અધિકારનુ નાન આપીશુ, તેમને ગ્રહરાજની યથાવ કેળવણી આપીશુ, અને જ્યારે આપણી પૂવની કયા રત્ન જેવીઓ કરવા આપણે મનીનુ ત્યારેજ આપણી પ્રતની ઉત્તિ થશે ત્યારેજ ભાગત વપની અને વિટળાણાઓ જડ મળથી જગે ત્યારેજ આપણુ ઇન્ડીત ગુણ નાસ થશે ત્યારેજ આપણે આપણ પ્રવ્ય યથાથ જાલ યુ એમ કહેવાશે હાય તો ગાટ ઉવાટે ચડી ગયુ છે ! દીકરીઓ તેમા ના રાકાય છે દુખી થાય છે તેની આજોમાધી નિરતર અશ્રુધારા વદ્યા કરે છે તેની સાથે આપણી આપણા વશ જોડી અને સમસ્ત ભારત વપની પાયમાલી થાય છે ! પણ એ જુએ કે કેણુ ? આપામમજુ અગાતી સ્વાધિ તેમ અધ માળાપો એ મર્વ દુખ દેવના ગીગ ઉપગ રાજી પોતે પોતાના પાપી હોજરને પોતે છે અથવા રૂઢીની પ્રગમજેડીને માન આપે છે એજ પ્રમાણુ કુળ જોવાના પણ કયા જોષા વરજોળા છે હાય હાન એમ ચોતરફથી દવ લાગ્યો છે ને હાલતો તેમા ગગિદાન તરીકે આપણી લાચાર ગરીબ ગાય જેની પુત્રીઓ હોમાઇ જાય છે ! !

(અપૂર્ણ)

મક્ત વિનાયક.

લંકત વિનાયક એ દક્ષિણના એક પ્રસિદ્ધ શહેરનો મંત્રી હતો. તેને શ્રી દ્વારિકાનાથજી ઉપર ઘણી આસ્થા હતી તેથી તેમનેજ તે સર્વોપરી દેવ ગણતો. દરેક વર્ષે શીયાળામાં તે શ્રી દ્વારિકાનાથજી માટે એક મળમલનો રોનેરી જરીવાળો કિંમતી રગલો ધણે ખર્ચે તૈયાર કરાવી દ્વારીકાં કાસઢ સાથે મોકલી ભેટ ધરાવતો તથા તે સાથે સુખડી માટે પુષ્કળ અનાજ, ઘી, સાકર, મેવો વિગેરે સામગ્રીઓ મોકલતો. મંત્રી હોવાથી પોતાને ઘેર બહારનાં માણસો કામ કાજ કરતાં; સત્પુરુષોનાં આવાગમનો તેને ઘેર પ્રતિદિન થતાં; મીજબાની, સભાઓ માંગણિક પ્રસંગો, વિગેરે માટે આમંત્રણો આવતાં પણ દૈવગતિ ગહન છે તેનો કોઈ પાર પામી શકતું નથી. એક પ્રસંગ એવો બન્યો કે રાજાએ કંઈ નળવા કારણ સર સમજ ફેરથી આ મંત્રીને પદ-ભ્રષ્ટ કર્યો. અને તેનાં ઘરબાર લૂંટી લીધાં, ધીમે ધીમે મંત્રીની સ્થિતિ એકજ વર્ષમાં જોવી અઘમ થઈ પડી કે ઘરમાં અનાજ ખરીદવાને પણ દ્રવ્ય સંબંધી તાણ પડવા લાગી. ભક્તની પાસે કાંઈ ન રહ્યું ખાવાના સાંસા પરચા આ વખતે શિઆળાનો હતો. અને ભક્તને દ્વારિકાનાથજી માટે દર વર્ષના નિયમ સુબળ ઠાકોરજી માટે રગલો મોકલવાની વાત યાદ આવી. આ વખતે ભક્તની આંખોમાં પાણી ભરાઈ આવ્યાં. તેણે

વિચાર્યું કે હવે શ્રી દ્વારિકાનાથજીને રગલો મોકલવાનું આ વર્ષથી બંધ થશે. આથી એને ઘણો ખેડ થયો. ઘરમાં ફરી ફરીને શોધ કરવા લાગ્યો કે ઘરમાંથી એવી કંઈ ચીજ મળે તો તે વેચીને ઠાકોરજી માટે રગલો મોકલું. પછી ઘરમાં જોતાં જોતાં દૈવચોગે એક પીતળનો ખડીઓ તથા ચાંદીની સ્ટીક પેન હાથ લાગ્યાં. આ લઈને ભક્ત બજારમાં ગયો. અને તેને વેચી જે પૈસા આવ્યા તેનું એક રેશમી પટકુળ તેણે ખરીદ કર્યું. પણ આ કપડું ગરમ ન હોવાથી તે દ્વારિકાનાથજી ને અનુકુળ પડશે કે કેમ તેની તેને શંકા થઈ. પણ — ‘ઇશ્વરચ્છા’ એ શબ્દ યોલી તેણે તે શંકાનું મનથોજ નિવારણ કર્યું. હવે પ્રથમ સુબળ કોઈ કોઈ માણસને ખર્ચ આપી દ્વારિકા મોકલવાની તેની સ્થિતિ નહોતી. જેથી તે ગામબહાર એક ધર્મશાળા હતી ત્યાં ગયો. અને દ્વારિકાનાથજીની યાત્રાએ જનાર કોઈ એક સાધુને ત્યાંથી શોધી કહાડી તેને પોતાની મનોવૃત્તિ જણાવી, અને પેલું રેશમી પટકુળ તથા ઘેરથી લાવેલ તાંદુળની એક નહાની રગરી સાધુને આપી. પછી સવિનય જણાવ્યું કે “દ્વારિકાનાથજીના સેવકને આ ભેટ સ્વીકારવા વિનંતી કરશો. તથા કહેજો કે આ વિનાયકે મોકલ્યું છે. દૈવધચ્છાએ હાલ તેની દુર્બળ સ્થિતિ હોવાથી તે આટલુંજ મોકલી શક્યો છે. આવી હ-

લકી ચીજો મોકલતા તેને શરમ આવે છે પણ આટલી તેની ગરીબની અર્થ ધ્યાનમાં લઈ અગીકાર કરશે ” સુચના મુજબ પેલા સાધુએ જઈને તે કપડું તથા તાદુળ દારિકામાં ઠાકોરણના સેવકને આપ્યા પેલો સેવક, આવું મંત્રી વિનાયકે મોકલ્યું છે એ જાણી અચળો પાચ્યો તથા પેલા તાદુળની કળરી અને દેશમી પટકુળની કંઈપણ દરકાર કયા વગર જેમને તેમ કોઠારના એક ખુલામાં ફેંકી દીધા અને એ ચીજો થોડી કિંમતની હોવાથી તેણે તે વિપેની મદિરના અન્ય સેવકો સમક્ષ વાત પણ ન કરી બીજે જ દિવસે ઠાકોરણને મુખડી આપી તે વખતે એણે બધું કે પેલો મુખડીનો થાળ ઠાકોરણથી એક હાથ છેડે ઠાકોરણની મૂર્તિ, માણસ જેમ ટાઢથી યરથરે તેમ યર ધરવા લાગી, એ જોઈ સેવકોએ બીજા ગરમ કપડા ઠાકોરણને જોડાડ્યા તગડીમાં અગ્નિ પ્રગટ કરી ખુણ તપાડ્યા તો પણ ઠાકોરણનું અગ્નિ જતું બધું થયું નહિ સેવકોએ સકપ વિકલ્પ કયા કે કોઈ તરફથી આવેલી

લેઠ ઠાકોરણને ધત્તી રડી ગઈ હશે પછી સૌથી મુખ્ય સેવકને પૂજા જણાયું કે ભત્ત વિનાયકની આ વખતની સ્વપ્ન લેટ છે એમ ધારી તેણે કોઠારમાં જેમ તેમ તેણે કપડું તથા તાદુળની કળરી નાખી દીધા છે એ ઉપરથી સેવકોએ પેલા તાદુળ કાઢી તેને શાધી થાળમાં મૂકના તથા ભત્તનું રેગમી પટકુળ ઠાકોરણને જોડાડ્યું, ત્યારે ઠાકોરણ ગાત થયા, તથા તેણે અગ્નિ કપડું બધું થયું થાળમાંની મુખડી પણ એ પછી ઠાકોરણએ આરોગી એ મુજબ ઠાકોરણએ ભત્તની ભત્તિ પ્રસિદ્ધ કરવા માટે ઉપરોક્ત સાવ ભગ્નોએ તે પછી પેલા ગામના રાજાને પણ ઠાકોરણએ સ્વપ્નમાં દેખાવ હતું કહ્યું કે વિનાયક નિર્દોષ છે, વળી તે મારો પૂણ ભત્ત છે માટે તેને ફરીથી મંત્રીપદ આપ એ પ્રમાણે વિનાયકને શ્રી દારિકાનાથજીની કૃપાથી કરીને મંત્રીપદ પ્રાપ્ત થયું

ભત્તિ કરી નિરર્થક જતી નથી સવ વ્યાપક કેવા આપાધાયા સજેગો વરસે ભત્તને સહાયભૂત વાય છે તેનો આ એક અનુપમ દાખલો છે

જરજોતરી

(અનુસંધાન ગત્રાક પૃષ્ઠ ૨૪ થી)

સાચુ જરતો એજ, ધરમનું તપનું નૂર છે,
સાચુ જરતો એજ, દયા દાનેયરી શૂર છે
સાચુ જરતો એજ, મહાશય જેતુ ઉર છે
સાચુ જરતો એજ, બીજુ જર જળનું પૂર છે

૪૨	પાણીનું	પૂર,	ધરિત્રમાં આટ્યું	જાએ	
૪૨	પાણીનું	પૂર,	હજારો મંથ તણાએ		
૪૨	પાણીનું	પૂર,	સુખ હું ખ વમળ વહા છે		
૪૨	પાણીનું	પૂર,	સુદુ સ્વલ્પ રહ્યા છે	૧૦	
૪૨	પાણીનું	પૂર,	સુઝ્યા હાથ પહુ તેમાં		
૪૨	પાણીનું	પૂર,	પાર લાધે નહિ જેમાં		
૪૨	પાણીનું	પૂર,	ઝડને ગામનું	હરડે	
૪૨	પાણીનું	પૂર,	દેર હાંખરને	ઝરડે	૧૧
૪૨	પાણીનું	પૂર,	પટકીને પ્રાણુ હરે છે		
૪૨	પાણીનું	પૂર,	હતું ન હતું જ કરે છે		
૪૨	પાણીનું	પૂર,	અથાં જળ કાંકર લાસે		
૪૨	પાણીનું	પૂર,	નિંશ વરસી દેખાશે	૧૨	
૪૨	પાણીનું	પૂર,	મંગળ મરણે ખતાવે		
૪૨	પાણીનું	પૂર,	વમળ આંટી ખવરાવે		
૪૨	પાણીનું	પૂર,	તેમીને જોગ છુટકે,		
૪૨	પાણીનું	પૂર,	ધર્મનાં ધામ હુણાડે,	૧૩	
૪૨	પાણીનું	પૂર,	શૂંવીર ધીર તણાએ,		
૪૨	પાણીનું	પૂર,	સતીકૃત રૂખી જાએ		
૪૨	પાણીનું	પૂર,	ન લાગે કર કિનારો		
૪૨	પાણીનું	પૂર,	ખથે લાખે કો તારો	૧૪	
૪૨	પાણીનું	પૂર,	ચાર ઘડી દેરો આગો		
૪૨	પાણીનું	પૂર,	છડિ પછી નહીં નિહાળો		
૪૨	પાણીનું	પૂર,	બાંલડું પાણી આપે		
૪૨	પાણીનું	પૂર,	સમય રંગ ખડલી જાએ	૧૫	
અધર્મનું	જર	ઝેર,	ધર્મ જર ધર્મ જાએ		
અધર્મનું	જર	ઝેર,	ધર્મ જર રંક નિગાએ		
અધર્મનું	જર	ઝેર,	ધર્મ જર જન સુખ સાડે		
અધર્મનું	જર	ઝેર,	ધર્મ જર જલ કરનાડે,	૧૬	
અધર્મનું	જર	ઝેર,	ધર્મ જર સાથ રહે છે		
અધર્મનું	જર	ઝેર,	ધર્મ જર મૂળ ઝડે છે		
અધર્મનું	જર	ઝેર,	ધર્મ જર ઈશ્વર શાળ		
અધર્મનું	જર	ઝેર,	કરે લેણું જન પાળ	૧૭	

સ્થળ સંક્રાંતિને લીધે આ અંકમાં પ્રુસ્ટકે, આસિંગ વિગેરેની નીરિજા સેવામાં આવેલ
વધી. આવતા અંકમાં સેવામાં આવશે.

आर्यधर्मप्रकाश

पुस्तक ३१ सु]

फाल्गुन स १९, ३

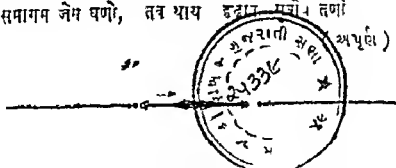
[अंक ५ मो

यतोधर्मस्ततो जय

शिख काई सखे ।

(३१८५ १५)

- शिख काई सखे शिख काई सखे, शिखमा तणु छे घणुनिश्वविपे,
 १० शिक्षण आपतु सर्व पत्रे, हत भाग्य नहीं उर ते गृहशे (१)
 गृहशे उर जेह विशाल घणा, गृहशे उर जेह घणा गभिरा,
 वसो छे चगतात रक्षो सहुमा, १० यापन प सहुना हितगा (२)
 करतो रहो गुप्त अनेक उरे, विभुजे रसनान प्रमोद खरे,
 नव बोधन बोधरी ते बनती, शिखिले शिखिले १० बोध गिठो (३)
 नव भेद जरा तुजमा प्रभुमा, प्रभुमा तुजमा नव उठु जरा,
 नव छेदुज छे प्रभुने तुजने, पठा नान अनुत्तम तु न गृहे (४)
 गुरु विश्व करी बधु या गुरु तु, तुजने-भर दत्त समु पगहु,
 गुरु एक वदे केम बोध मळे, उर प ररशा कहो केम गळ ? (५)
 नव पधर पाणी वडे गळता, पण जजि समागममा बरता,
 यदि लोक सुधा-जल ते धरता, दपदो पण पाणि गाई गळता (६)
 उर एक गुरु गमपी न गळे, उर पधरशा किम को पउजे ।
 जब थाय समागम जेम घणो, तब थाय इदाम मजो तणो (७)

વસંત.

વર્ષમાં છ રૂતુઓનો સમાવેશ થાય છે, એટલે કે દર બે માસ સાથે એક રૂતુ પસાર થાય છે. એ રૂતુઓનો ક્રમ નીચે મુજબ છે.

વસંત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા, શરદ, હેમંત અને શિશિર.

ફાલ્ગુન માસ એ વસંત રૂતુનો એક વિભાગ છે, સર્વ રૂતુઓમાં એ રૂતુ મુખ્ય છે. કેટલાક શૃંગારી કવિઓ એ રૂતુને રૂતુરાજ એવું નામ આપી નિજ કૃતિ-ને શોભાવે છે. સિવાય કેટલાંક પુષ્પો, લતાઓ, પદ્મવો વિગેરેની ઉત્પત્તિ વસંતની શરૂઆતથી થવા લાગે છે. ખરૂં જોતાં વસંતરૂતુ માધ શુદ્ધિ-પ થી શરૂ થાય છે, જેથી તે દિવસ વસંત પંચમીનો ગણાય છે. ભાવિક ગૃહસ્થો એ દિવસે જુદી જુદી જાતનાં શુશોભિત રંગબેરંગી પુષ્પો, રાઈનાં ફુલ, મોગરાનાં ફુલ, ખજૂરી, આશુપદ્મલવ, આમ્રપર્ણ, આખાના મોર, ખોર, વિગેરે લાવી ભાવથી ઈશ્વર પુજન કરે છે. વળી એ દિવસથી વૈશ્વવોની હવેલીઓ તથા સીન્ન દેવ-સ્થળોમા શુભાલ અખીલ છાંટવાની શરૂ-આત થાય છે તે છેક ફાલ્ગુન શુદ્ધિ-૧૫ (હુતાશણી) સુધી ચાલુ રહે છે. આ રૂતુના આગે ક્રમ લોકોને અતિ આનંદદાયક જણાય છે, સદ્ગુણિ વડે શુભ કર્મો કરવાને મન

પ્રેરાય છે. વસંત રૂતુમાં હોરી, કાફી વગેરે રાગો સવાર સાજ ગાવાથી દિલ ખુશ થાય છે. વળી એ રૂતુમાં તરૂણ વય શરૂ કરતાં સી પુરૂષોમા કંઈ નવીન જાતનું આકર્ષણ હાવલાવ અને વિકાર પ્રગટ થાય છે.

દરેક સ્ત્રી પુરૂષે આ રૂતુ ખુબજ સંભાળથી પસાર કરવાની આવશ્યકતા છે. ઘણાં લોકો ફાલ્ગુન શુદ્ધિના છેલ્લા દિવસોમાં શુભાલ અખીલ સ્ત્રી પુરૂષોના ટોળાંમાં ઉડાડવાનો નિર્લજ ચાલ કાયમ રાખે છે. એ વખતમાં ઘણી ખરી મર્યાદા મુકાઈ જવાય છે, વળી તેમાં કેટલાક ધરના આગેવાન માણસો લાગ લે છે. પણ તે એક મોટી ભૂલ અને દુરાચાર છે, એમ શાસ્ત્રાઓના સામ્રાજ્યમાં જણાયા વગર રહેતું નથી. હવેલીઓમાં એ પદ્ધતિ ચાલુ રહેવાથી સ્ત્રીઓની મર્યાદા સચવાયી ખુબ સુશકેલ છે. દરેક કરવા જતાં ભાવિક વૈશ્વવ સ્ત્રી પુરૂષોનાં ટોળેટોળાં સીડમાં શુભાલ અખીલ-જમે તે રીતે ઉડાડે છે તેનો ખરો ચિતાર તે વખતે હાજર રહેનારાઓજ માત્ર અવલોકી શકે. આપણા દેશ કરતાં પશુ આ ચાલે મારવાડ તરફનાં દેશોમાં ખુબજ ગંભીર રૂપ ધારણ કર્યું છે. આજે પણ મુંબઈ જેવા શહેરોમાં જોશો તો મારવાડીઓનો ખુબજ મોટો લાગ ખીલતો

ભાષા વાપરવા તથા શુભાલ અળીન અને રંગીત પીચકારીઓ ઉઠાડવા તન મન અને ધનથી આગળ પડે છે હોળીના દિવસોમા એ લોકો ખસુમ મહોનમત્ત ખની જાય છે

જેમ જેમ કાળ જતો જાય છે તેમ તેમ આ દેશની સુધરેલી પ્રજા એ ભૂવ સુધારતી જતી જોવામા આવે છે, ઉપરાત કેટલાક અતિ ખરાબ ધારાઓ હાલના રાજકર્તા નામદાર અમેજ સરારે કહાડી ન ખાંચ્યા છે એથી જાહેર પ્રજા ઉપર અતિ મોટો ઉપકાર થયો છે એવા અધર્મિત રિવાજો અદ્યાપિ પર્યંત ચાલુ રહ્યા હોત તો આજગલ દુરાચારની હ આર વૃદ્ધિ થઈ ગઈ હોત

વળી આ ચાલથી શરીરને મનને અને ધનને નુકસાન પહોંચે છે એ બાબત ભૂલી જવી નહિ એક બીજાપર શુભાલ અળીલના પાણી નાખવાની એ નીચ ગમત કવાકોના કસાક સુધી ચાલુ રહે છે અને તેથી ઠંડીમા રહેતુ શરીર જતે દિવસે તાવ અને સળેખમથી પીડાય છે વળી એ કર્મની લ્હેર માણવા શુનાવ

શરીરના દ્રવ્ય સબ ધી હાની પહોંચે છે કેડ કેડ વળતે એવુ જાને છે કે અણુ ચિતવ્યુ કેડ માણસપર એવુ પાણી નાખવાથી અને પછી તેને તે રિવાજ કયતો નહિ હોવાથી કેટલોક અસતોષ ઉપજે છે અને વળતે એથી મોટો ટ્રાસ થવા પણ સભવ છે એ રિવાજથી કેડ પણુ જાતનો કાયદો થતો નથી, દરેક ગીતે નુસાન છે

હોળીના દિવસોમા ઉઘાડા ગીનો ગાવાની યુરી ટેવ પણ ઘણીક વજોમા રહેતી જોવામા આવે છે, પરનાગી પ્રત્યે દુષ્ટ ચિન્હો દેખાડવા, ખીસતસ ભાષા સબગાવરી, ભીંતોપર અપમાનો લખવા, નહાના બાળકોને તેમ કરવા પ્રેરણા કરવી, આવા આવા વલણથી એ લોકો પોતાના જીવનને મકળ થયુ માને છે વૂળ પડો એવા મુખાઓના માનખામા

દરેક રૂતુના નિયમો, હવા પાણી, પ્રકૃતિ અને દેખાવ એવા મગવડતા ભાવે છે કે તે રેકે દરેકમા નવુધમ કલ્પનુસાર થઈ ગકે, પરંતુ તેવી મદ્યબુદ્ધિ ભાગ્યશાળીઓનેજ કુદરતપણે બક્ષાયેલી હોય છે

અભ્યુદયના મૂળ તત્ત્વો

પાથ નૈવેહનાઽમુત્ર વિનાશસ્તથ્યવિવ્યતો
નહિ કત્યાણ વૃક્તચ્છિદ્વર્ગતિ તાત
ગલ્હતિ ॥

અહો ! આ અનિવચનીય માનને અચિત્ત કાળ બળનો અને અતઃપર્થશ્વરેચ્છાનો કેવો વિચિત્ર પ્રભાવ છે કે

અજમાવવા લાગી. સત્યાસત્યનો કિંવા તેને દૃઢતાથી વળગી રહેવાનો ભુરસો
સારાસારનો વિવેક લોકોમાંથી જતો રહ્યો. પણ જનસમાજમાંથી નિર્મૂળ થવા લાગ્યો.
ખરા માર્ગને ખોળી કાઢવાની ખત, અને (અપૂર્ણ).

તું પોતે સન્યાસીજ છે.

મિથતે હૃદય ગ્રાધિ શ્લિષ્ટંતે સર્વ સંશયઃ ।
ક્ષાયન્તે આસ્ય કર્માણિ તસ્મિન્દષ્ટે પરા-
વરે ॥

જેની હૃદય ગ્રાધી લેદાઈ ગઈ હોય છે-જેનો જીવભાવ ટળી ગયો હોય છે તેજ સ્વાત્મ દર્શનને પામી શકે છે તેજ યથાર્થપણે જાણી શકે છે કે હું હમેશનો સન્યાસીજ છું. હૃદયગ્રાધી લેદાવી એટલે દેહનો જે તાદાત્મધ્યાસ થયેલો છે, તે દેહ ત્રણે કાળમાં નથી એવું જે સંશય અને વિપર્યય રહિત જ્ઞાન તે.

એવું જ્ઞાન જ્યારે પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે સર્વ પ્રાંતિ ટળી જાય છે જ્યાંસુધી હૃદયગ્રાધી લેદાઈ નથી ત્યાંસુધી જીવ અને પ્રજ્ઞ એક હશે કે લિપ્ત એ સંશય રહેશે, કે કદાચ દેહ એજ આત્મા છે એવું વિપરીત જ્ઞાન પણ રહેશે પરંતુ જ્યારે એજ હૃદયગ્રાધી છિન્નલિપ્ત થઈ જાય છે ત્યારે પછી એ સર્વ અજ્ઞાનતા હટી જાય છે. પણ હા! શ્રી પુત્રાદિકની લલુપ્તામાં પડેલો આત્મા નીજસ્વરૂપને વીસરી જઈ પોતાને જીવભાવથી જાણે છે! તેને એ નથી સમજતું કે આ સંસાર છે માત્ર મનકલ્પિત માયાની જાળ છે.

શ્રી પુત્રાદિક તંતુ વડે બધાએસી એ જાળમાં સપકાઈ પોતે સર્વજ્ઞ અને સર્વ-શક્તિમાન છતાં અજ્ઞ અને અશક્તિમાન થઈ જાય છે! આખરે સંસાર સર્વદુઃખરૂપ જાણી સુઠસુઠાવી, શિખાસૂત્ર કાઢી, જાળમાં ધારણ કરી સન્યસ્ત લેવાની કે અતિત થવાની જીવ ઇચ્છા કરે છે પણ તે સ્વાત્મરૂપને નથી જાણતો કે તે પોતે સર્વદા અતિત કે સન્યાસીજ છે! પૂર્વ કાળને વિષે પ્રવાસે નીકળેલા એક ગ્રહ-સ્થાશ્રમીએ ઉત્તરાશ્રમને વિષે નિવાસ કરતા એક મહર્ષિને પૂછ્યું, હે પ્રજ્ઞન્ મારે અતિત થવું છે—સન્યાસ ગ્રહણ કરવો છે તો તે પ્રમાણે કરવાને કયો સમય ઉત્તમ છે તે આપ કહેશો તો મોટો ઉપકાર થશે. મહર્ષિએ કહ્યું, વત્સ! સન્યાસ કેને લેવો છે? અતિત કેને થવું છે? જે સર્વ કાળ અતિત અને સન્યાસી છે તેને કેવી રીતે હું સન્યાસીની કે અતિતપણાની દિક્ષા આપી શકું?

મહર્ષિની વિચિત્ર વાણી સાંભળી તે ગ્રહસ્થ અતિ આશ્ચર્યપૂર્વક પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો, હે દેવશ્રેષ્ઠ! આપ કેના વિષે વાત કરો છો? કેાણ જન્મથી સન્યાસી છે? એ જે

કંઈ પ્રશ્ન ક્યો છે તે હું કે જે અહુસ્થા શ્રમી છું તેણે ક્યા છે ! મારે અતિત થયું છે-સ યાસ લેવો છે ! મહાશય ! આપ કંઈ મારો પ્રશ્ન ધરાધર સમજ્યા હોય એમ મને ભાસતું નથી અત્યારે આપની ચિત્તવૃત્તિ અસ્થિર જણાય છે ! નહિ તો મારા સરલ પ્રશ્નનો આવો અસબધિક ઉત્તર ન હોય ?

મહર્ષિ જોડ્યા વત્સ ! ચિત્તવૃત્તિ ઠેકાણે નથી તારી કે મારી તે હવે પછી તને સમજશે

ગૃહસ્થાશ્રમીએ કહ્યું, મહાત્મન ! આપ મારા તરફ દ્રષ્ટિ કરો, મારૂં સ્વરૂપ અને મારી રિયતિ જુઓ અને પછી જો મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપશે તો જે શુચવાડો ઠેકો થયો છે તે નહિ રહે

મહર્ષિ—હું ઠેકો જોઉં ?

અહુસ્થાશ્રમી-મહારાજ મને જુઓ !

મહર્ષિ—જો તું તારા આત્માને જોવાનું મને કહેતો હોય તો જે આત્મા તારામા છે એજ મારામા છે ! એકજ સ્વરૂપ છે, એકજ સૂર્યના જુદા જુદા જળાશયોમા જુદા જુદા પ્રતિબિંબ પડે તેથી અનેક સૂર્ય છે એમ કદાપિ ન જ કહેવાય, તો પછી એકજ આત્મા જે આખ ડાનદ સર્વમા વ્યાપક છે, જેના વગર કોઈપણ સ્થળ જાણી નથી જે એકરસ એક રૂપ છે એવા તારા અને મારા આત્મામા કે આ જગત્પ્રભવના આત્મામા ફેર શી રીતે હોઈ શકે ? અથવા જોવાપણ કેવી રીતે હોઈ શકે ?

તે કારણથી મારે તારા તરફ દ્રષ્ટિ કરી નિરિક્ષા કરવાની કરી જરૂર નથી જે આત્મારામ તારામા રમે છે તેજ મારામા રમે છે તો પછી મારે તને જોવાની શી જરૂર છે ? તેમજ જો તું તારા દેહને જોવાનું મને કહેતો હોય તો તારા દેહમા, મારા દેહમા કે પ્રાણી માનના દેહમા પણ કશો ભિન્ન ભાવ નથી જેમ તારા દેહ નાશવત અને મિથ્યા છે, પણ મહાભૂતનો બનેલો છે, તેજ પ્રમાણે મારા દેહ પણ નાશવત, મિથ્યા અને પણ મહાભૂતથી બનેલો છે હે ગૃહસ્થ, ! હે સન્યાસી ! હે અતિત ! કહે હવે હું તને કેવી રીતે જોઉં ? હું તને સર્વ પ્રકારે જોળજી છું ! અનંત કાળની જાણ છું તું પોતે સન્યાસી-અતિત છે તને હું કેવી રીતે જોઉં ?

અહુસ્થાશ્રમી-દેવસ્વરૂપ મહાત્મા ! મારો અવિનય ક્ષમા કરજો આપે જે મહુ તે સામજ્ય પણ હું સન્યાસી તો નથીજ ! હું અતિત નથી હું તો માન પ્રવાસે નીકળ્યો હતો અને આપના આશ્રમમા ચડી આવ્યો ! આપના આશ્રમની કોઈ દિવ્ય શક્તિવડે મને એમ ભાસ્યું કે હું પણ સનાતનીનો સ્વાગ ધારણ કરું તો કેવું રૂઢું ! આપ એમ નહિ જાણતા કે હું ભટકતો જિજારી છું ! મહારાજ હું પરણ્યો છું, સોળ વરસની અતિ સ્વરૂપા અને મારા અથ પ્રાણ આપવા તરફ થાય એવી આજ્ઞાનુસારિણી મારૂં એક સ્ત્રી છે તેના પેટમા ગર્ભ છે જેથી મને એક સુદર પુત્ર કે ક યાની પ્રાર્થના

વશે. મા'રાં માળાપ હયાત છે આર જોના છે. જોનાને ઘેર છોકરાં છેયાં ઘણાં છે ! મા'રાથી મો'ટા ત્રણ મા'રે ભાઈ છે ! ને એક મા'રે ના'નો ભાઈ પણ છે ! મો'ટા ભાઈને ઘેરે પણ છોકરાં છેયાં પુણ્ણ છે. એમ અમારા આખા કુટુંબની સંખ્યા પચાસ પોણાસો માણસની થવા બધ છે ! પરંતુ આપને એ બાળતની કયાંથી ખબર હોય ? ને તેથી આપે મને એકલો જોઈને સન્યાસી કે અતિત કહેતા હશે ! છતાં બીજી પણ આપ જુલથાપ ખાઓ છો ! જુઓ મારે માથે આ શિખા ફરફરે છે, મારા ઠઠમાં ઉપવિત છે મા'રાં સફેત વસ્ત્ર છે. માહારાજ મેં ગૈરિક વસ્ત્ર કયાં ધારણુ કર્યાછે? મેં કયાં શિખાસૂત્રને કાઢી નાંખ્યા છે કે કયા મારી પાસે દંડ કમંડળ છે? કે કયાં છે વાઘચર્મ? હે દેવ ! શું મા'રા જેવો પહેરવેશ અને મા'રા જેવા સંસારીને આપ સન્યાસી કહો છો ? મહર્ષિએ કહ્યું. પુત્ર ! ગૈરિક વસ્ત્ર, સફેત વસ્ત્ર, કાળાં વસ્ત્ર કે કોઈ ચિત્ર વિચિત્ર વસ્ત્ર સાથે સન્યાસીપણાને કે તને કશો સંબંધ નથી ! સ્ત્રી પુત્રાદિક કે વૈભવ મોજ મળ સાથે તને કે સન્યાસીને કશો સંબંધ નથી ! તું સર્વદા સન્યાસીજ છે-અતિત છે. તો પછી સન્યાસી થવાપણું તારે કયાં રહ્યું ? હા એ સત્ય છે કે તું છે તો સન્યાસી કે અતિત પરંતુ તને એ વાતની ખબર નથી માટે માત્ર તારે એ જાણવાનું જ બાકી રહ્યું છે !

તું સ્વસ્થ થઈને મારી પાસે બેસ

અને હું જોણું તેને એક ચિત્તથી શ્રવણ કર, તે પછી તેનું મનન કરજે. પછી નિદિધ્યાસવડે તને આપો આપ સમંભદ્ર આવશે કે તું પોતે કાણ છે ! અહસ્થાશ્રમી કે સન્યાસી ?

નત્વેવાહં જાતુ નાસં ન ત્વં નેમે જના-
ચિપા ।

ન ચૈવં ન મવિષ્યામં સર્વે વયમત પરમ્ ॥

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને જે ઉત્તર આપ્યો છે તે તારા આ વિષયમાં તને ઉપયોગી થઈ પડશે.

હે અર્જુન ! જો કે મેં લીલાવડે ધારણુ કરેલાં શરીરો આવિર્ભાવ અને તિરોભાવ પામે છે તથાપિ હું પરમાત્મા કોઈ દિવસ ન હોતો એમ નથી. હું સર્વદા છું અનાદિ છું અને તું પણ અનાદિ અને સર્વદા છે. તું પણ કોઈ કાળે જૂન હતો એમ નથીજ તેમજ આ રાજાઓ પણ ન હતા એમ નથીજ. હું કે જે આ જગત્ મા ત્રમાં સચરાચર રૂપે વ્યાપક રહ્યો છું એક રસ એક રૂપે રહ્યો છું, તે કોઈ પણ કાળે ન હોઈ એમ નથીજ. સર્વ કાળ માં છું. તેમજ તું. અને આ રાજાઓ સર્વે મારી વિભૂતિ છે, મારા અંશ છે, મારૂં સ્વરૂપ છે જેથી આપણે જન્મ મરણ રહીત છીએ, સર્વ કાળમાં છીએ.

દેહાશિમાની છવને જે આસ્થલ દેહમાં બાધ્યાવસ્થા, તરૂણાવસ્થા તથા વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે તે ત્રણે અવસ્થા છવને સ્થૂલ દેહની ઉપાધિને લીધેજ છે પરંતુ સ્વતઃ નથી; કારણ કે બાધ્યાવસ્થા ગયા પછી તરૂણાવસ્થા આવે છે ત્યારે હું તેજ

હુ કે જે બાળક હતો, આવું જે જ્ઞાન
તે, ઉચ્ચ અવસ્થામાં પોતાનું ઐક્ય તથા
અસ્તિત્વ જણાવે છે તેમજ આ દેહનો
નાશ થયા પછી વિગદેહને લીધે બીજા
દેહનો લાભ થાય છે પરંતુ તેથી આત્મા
નો કંઈ નાશ થતો નથી, કારણ કે તુલ્ય
જનમેલા બાળ ની સ્તનપાન કરવા તર-
પ્રવૃત્તિ જોવામાં આવે છે એજ આત્માના
અવિનાશીપણાને અને પૂર્વ જ મના
સંસ્કારને દેખાડે છે આ સિદ્ધાંતને
જાણનારા જ્ઞાની પુરૂષો આત્માના જન્મ
મરણને માનતા નથી

यास्तासि जीणानि यथा विहाय
नयानि शृण्वति नरो पराण ।
तथा शराराणि विहाय जाणा—
“ययानि सयार्ति नयानि ददौ

મનુષ્ય જેમ જીવ વસ્ત્રનો ત્યાગ
કરીને નવા વસ્ત્ર ધારણ કરે છે, તેમજ
આત્મા પણ જીવનારોનો ત્યાગ કરી
ને ક્રમવદે નવા નામ રૂપલાગા શરીરોમાં
વાસ કરે છે હે વત્સ ! આ ઉપરથી તને
સમજશે કે આ જે દેહ છે તે માન ઉપ-
રની ઉપાધિરૂપ છે તેમાં વિહરતો આત્મા
અખંડ અસંગ ને અનાદિ છે એ આ
ત્માને શસ્ત્રો છેદતા નથી, અગ્નિ બાળતો
નથી, પાણીવડે સડતો નથી, પવ ત્રી ગુ-
ડાતો નથી, કારણ કે આ આત્મા અવય-
વ રહિત હોવાથી એમ શકાતો નથી,
તેમ તેનો આ ર નથી નિરાકાર છે જેથી
શોષથી શકાતો નથી, તેમ બાળી ગકાતો
નથી તે તો અવિનાશી, સર્વજ્ઞ, વ્યાપક,
સ્થિર સ્વભાવબાળો, અચળ, પૂરૂપમાજ
રહેનારો તથા અનાદિ છે, નેનાદિ ઉદ્ધિ

ચોની દેખાય નહિ તેવો, મનની પણ ન
જણાય તેવો, ઈન્દ્રિયોથી પણ જણાય
નહિ તેવો સચરાચર સવમા વ્યાપક
મિદ્ધ, તારંગમાં મારંગમાં અને આ જગ-
તમાં આજડાનદે રમી રહ્યો છે નો પડી
હુ કે જે અયાત્રીના રૂપમાં હું તેનામાં
અને તારંગમાં શો તફાવત છે તે હું સમ-
જી શકતો નથી દેહ તો તારંગ ને મારંગ
રોધક તત્ત્વનો—પરંતુ મહાભૂતનો બનેલો
છે એટલે તેમાં પણ કયો તફાવત નથી
વળુ અને આત્મામયી જે માનતો હોય
તો એ લેહ પણ વાસ્તવિક નથી જો કે તુ
અને હું તો પ્રાદક્ષિણ નામક ઉપાધિ ધારી
રહ્યા છીએ પરંતુ ચાકલ અને પ્રાદક્ષિણ
તેમાં કોઈ પણ જાતનો ફેર નથી જો
આત્મા પ્રાદક્ષિણમાં છે તેજ ચાકલમાં કે
જો પરમહાભૂતનો પ્રાદક્ષિણનો દેહ બને
લો છે તેજ પરમહાભૂતનો દેહ ચાકલ
લનો પણ બનેલો છે

એક સમયે પતિતપાવની ગંગા
જમાં સ્નાન કરવા જતા મહારાજ શ્રી
શંકરાચાર્યને રસ્તામાં એક ચાકલ મળ્યો
જેની માંચે ચાર શિકારી કતરાઓ હતા
ચાકળને પોતાની નજીક નજીક આવતાં
જોઈ અને તેની છાયાથી કે સ્પર્શથી પોને
અલગ થઈ જશે એવી ભેદભાવના ગંધા
ચાર્યજીના હૃદયમાં ઉદ્ભવતા તંબો જોવી
ઉઠ્યા, “અરે ચાકલ દૂર જા”

શ્રી શંકરાચાર્ય કે જેના આત્મ
જ્ઞાન વિષેની વિશિષ્ટ જગવિખ્યાત હતી
તેનામાં આવી ભેદભાવ કે અતિ
આશ્ચર્ય પામતો તે ચાકલ જોયો

અદ્વિતીય મનવચનમસક્તં સત્યવૌશ્વસુલ્લક્ષ્ય
સસપ્તહમ્ ।

આમનંતિ શતશો નિગમ્યાં તા સ્તત્ર મેદ-
ક્લતા તત્ત્વચિત્રમ્ ॥

મહાત્મા આપની લેહબુદ્ધિ નેઈ
મને અતિ આશ્ચર્ય થાય છે ! જે અદ્વિતીય,
અનવચ, અસંગ, સત્ય અને અખડાનંદ
છે જે સર્વ વ્યાપક અનંત વિજ્ઞાન, અને
નિરંજન છે, પ્રજ્ઞ છે એવો જે આત્મા
મા'રામાં, આપનામાં અને અચરાચરમાં
સર્વમાં રમી રહ્યો છે તેમાં આપની હલુ-
એ લેહબુદ્ધિ છે ? આપે અત્યાર મુઠ્ઠી
જે જે શાએનો અભ્યાસ કર્યો હોય
અથવા આપે જે પ્રજ્ઞજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું
હોય તે સર્વે આપની આ લેહ બુદ્ધિ નોતાં
માત્ર આપને વ્યર્થ શ્રમ અથવા ભાર
રૂપજ થયાં છે ! જે પંચ મહાભૂતનો
આ દેહ બનેલો છે એજ પંચ મહાભૂ-
તનો આપનો પણ દેહ બનેલો છે, અને
એજ પંચ મહાભૂતનો દેહ આ કુતરા-
ઓનો પણ બનેલો છે ! મહારાજ જે
આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય આપનામાં વિલસે
છે તેજ મા'રામાં વિલસે છે તેજ આ શ્વા-
નમાં વિલસે છે ! આપનો સર્વ શ્રમ અફળ
થયો છે ! પ્રાજ્ઞાણ કે ચાંડાળ એવો માત્ર
જે લેહ તે તો આ સંસારના પ્રપચો છે !
એવો પ્રપંચ જો હલુ આપનામાં રહ્યો
છે તો પછી આપ આત્મજ્ઞાની છો એ
સમજમાં આપ પોતે છેતરાઓ છો !
સૂર્યવું પ્રતિગિ'જ ગંગાને વિષે અને
આજ કુંડીના પાણીને વિષે પડયું હોય
તો તેથી શું તેમાં કંઈ અંતર છે એમ ?
આપને કેવો નિઃશ્વા હરોગ્રહ છે ! ક્ષણ

ભંશુર દેહ કે જે કાતો બળીને ભસ્મ થયું
જશે કે કાગડા ગીધ કે એવાં પક્ષીઓ
જેના હાડ ચામને ડોલી ડોલીને આખરે
ખાઈ જશે એવા દેહ ઉપર આટલી બધી
મમતા એ કેટલી અજ્ઞાનતા છે ! હે મહા-
ત્મન ! આપનું એમ માનવું હોય કે જગતને
આચાર શિખવવા અર્થે “ચાંડાલ” કહી
મારી ઉપેક્ષા કરી તો એ વર્તન પણ
અદ્વિત છે કારણ કે પ્રજ્ઞાવિદ્યા કે જે
સુક્ષિન્ના પથમાં લોભિચારૂપ છે તે
સંપાદન કર્યા પછી તુચ્છ એવી લોક-
જ્ઞાનરૂપ ઇચ્છા જાગે એ અતિ આશ્ચર્ય-
કારક છે ! ચાંડાલના અતિ વેદનિધા
પ્રપુરિત સ્પષ્ટ વચનોથી મહાત્મા ઉદાર
ચરિત શકરાચાર્ય અતિ વિસ્મયપલ્લેથી
તે ચાંડાળ પ્રત્યે ઘોષ્યા ;

સત્યમેવ ભવતાય વિદવાનીં પ્રત્યવાદી તત્તુ-
“ભૂતપ્રવૈતત્ ।

અંત્યજોઽયમિતિ સંપ્રતિત્તમ સંત્યજામિવ-
“વસાઽઽશુદ્ધિ વિદસ્તે ॥

હે દેહધારિઓમાં શ્રેષ્ઠ ! તારું
વચન સત્ય છે, તારી લેહબુદ્ધિ વિનાશ
પામી છે અને લેહ શૂન્ય બુદ્ધિવાળો પુરૂષ
મળવો થયો હૃદયસ છે ! તારી આવી
લેહ શૂન્ય બુદ્ધિ નેઈ હું તને મા'રા
ગુરુ કરું છું.

નાતિ ચસ્ય તુ જગદ્દુષ્ટજે- સર્વન્યનિશ-
માત્મતયૈવ ।

સદ્વિજોઽસ્તુ સવતુ શ્રવજો વા ચંદનીય
હિતિ મે દ્વદ નિષ્ટો ॥

હે આત્મવેત્તા ! તારા સંવાદથી
હું બહુ પ્રસન્ન થયો છું મને પરમ જ્ઞાન
પ્રાપ્ત થયું છે કારણ કે જે દેહ બુદ્ધિવાળો

પુરૂષને સઘળું જગત્ નિરતર આ મરૂપે
 દેખાય છે તે ગમે તો બ્રાહ્મણ હો અથવા
 ગમે તો ચાકાલ હો પરતુ તે નમસ્કાર
 કરવા યોગ્યજ છે એ તારૂં કહેલું યથાય
 છે, મારી દ્રઢ નિષ્ઠા પણ એજ છે જે
 ચેત ય સત્તા વિષ્ણુ આદિકર્મા સ્ફુરે છે
 તેજ ચેત ય સત્તા કુદ જ તુઓમા પવ
 સ્ફુરે છે એ ચેત ય સત્તા મળે કાળમા
 હુંજ છુ, ખીન્ન દુન્ય પદાય મળે કાળમા
 છેજ નહિ એવી જેની બુદ્ધિ હોય તે ભવે
 ચાકાલ હોય તોપણ મારે તે તે
 રૂઝ છે

સવ મિશ્રાબત ઉપાધિ ગોનો બાધ

ઠરવાથી અવશિષ્ટ રહેલું જ્ઞાન માત્ર હુંજ
 છુ, મારાથી વ્યતિરિપ્ત કાંઈ પણ નથી
 એવી જેની બુદ્ધિ યથા હોય તે ચાકાલ
 હોય તોપણ છે આત્મવેત્તા । તે મારે
 રૂઝ છે “હે ચાકાલ તુ દૂર જા” એ
 વચન મે તારા દેહને દૂર રવાના હેતુ
 થી કહ્યું નથી, તેમજ તારા આત્માને
 પણ દૂર કરવાના હેતુથી કહ્યું નથી પરતુ
 તે બંનેના તાદાત્મ્ય યાત્રા ને દર દર
 વાના હેતુથી કહ્યું હતું પરતુ એ અધ્યાસ
 તારામા નથી તેથી આજ્ઞા તુ મારે
 રૂઝ છે

(અપૂર્ણ)

‘અભિમાન દલે, આત્મા મળે’

(૫૬૧)

(રાગ-હરીમનન યમી-છા । હોય તે માથી મોરા માએ —એ રાહ)

અભિમાન દળે,
 હું મારૂં મમતા મેલી સ્થિર હામે,
 રૂઝ-જ્ઞાન મળે,
 સુવપણ ડોડી આત્મ હર હામે—ટે
 લઈ વચન તેના ઘાટ ધડયા,
 વીટી કુડવ જે વેઠ કડા,
 તેના તે નોખા નામ પડયા—અભિમાન (૧)
 જોતા છે કરન તેજ અરૂ,
 તો જમડાથી શુ કામ રૂઝ,
 રૂઝ નાવે મસાર તરૂ—અભિમાન (૨)

ને પારસ પરસે લોહુ ટળે,
 ને નીચે ખામે* નીર ઢળે,
 તેા ચુરૂ પરસે જોવિંદ મળે.—અભિમાન (૩)
 નેમ્ લોને કંટે ભમરી,
 કાટેથી જાશે કીટ મરી;
 પાછળથી ભમરી થાય ફરી.—અભિમાન (૪)
 ને મારગ ભૂલ્યા મધરાતે,
 તે પંથ જડે છે પરલાતે;
 દીન ભૂલ્યા લેટે કંઈ ભાતે.—અભિમાન (૫)
 ફરીઓ ફેરા લખ ચોરાશી,
 નિવાસ તણ આઘ્યા નાસી;
 ભવ ભટકી મનુષાદેહી વાશી.—અભિમાન (૬)
 અવસર ભૂલ્યાથી જોટ ખરી,
 ત માટે ભજ ગોપાલ હરી;
 અજરામર થઈ તો ફેરા ફરી.—અભિમાન (૭)
 કુંવરણ ફડ કપટ જાશે,
 ને શુરુલ ફેરા શુભ ગાશે;
 તે મુરુત તરીને અમર થશે.—અભિમાન (૮)

વિદ્યાવિલાસી ઓજરાજા.

(અનુમધાન ગાઠક પૃષ્ઠ ૪૨ થી.)

વિદ્યા વિલાસી લોજ ગળને પોતા-
 પ્રગળને કેળવણી આપવા માટે કેવી
 ને કેટલી અપૂર્વ કાળજી હતી તે અ-
 યુ જોઈને અને હવે પછી તેની સલામત
 નિત્યના વિદ્યાવિલાસ લખવામા
 વધે પડતુ તે પહેલા મહારાજા જોજ-
 તના સેન્યની આપણે તપાસ કરતા
 એ. જેમ અત્યારે આપણને જાણ

રાજતના સેન્યની નિરિક્ષા કરવાની ઈચ્છા
 થઈ તેવીજ ઇચ્છા જોજ રાજાને તથા
 મહારાજા હીલાવતીને થઈ; ને કે તેમના
 કારનારની વ્યવસ્થા એવી મૂળથીજ શુ-
 ક્ષમ્ય રચવામાં આવી હતી કે કોઈ
 પણ ગળવાન શત્રુ અગ્નિ તો આવીને
 ધાપો નાખે તોપણ તેનો પરિપૂર્ણ પરાજય
 કરવાને અત્યુક્તિત સામર્થ્યવાન, કઠણ

સૈન્ય અને તેના નાયમે અનેક બંધ તજ હતા

આખમુ, નિન્નેજ, દર ૧૦ વગરનું, ખીચડી ખાઉં એ ય મહા ન્ત ભેજનું ન હોતુ પ્રથમ ઉદ્યોગી-નિરતર ડવાયત કર નાડ, રાડળ હથિયાદોથી તન્જ, ચતુર ગીણી પેનાવાડુ સમર હોનના ડોધ પણ વળને મહા બળવાન ગુરુ બન વવા નમવે હતુ એ યની એવી જગ વિ જ્યાત જ્યાતીની કોઈ પણ પરરાન્ય તેના રાજ્ય લાગી દ્રષ્ટિ મુદ્દા ગેની શ કતુ નહોતુ અને જે કોઈ ભૂલ અકથી વારા નગરી ઉપર ચ્વારી લઈ જતુ તેની મિટ્ટી દાણો દાણજ ચતી

વીરવીર જજૂત પૈનથી ભોજ

અનુ રાજ્ય મ નિભય હતુ એમ પો તાના ન યની પ્રગમા જગ તહેર થતા પોતાને તથા પોતાની પ્રજાને પોતાના સે યની ડવાયત લેવાની ઇચ્છા થઈ, જે ઉપ રથી મ યાત્રિપતિ જુધી સિંહને મોટા આ ર સત્કારથી રા સમામા બોલાવી વહુ કે આવતી કાલે પ્રભાતે અમા તથા આપણી પ્રતને આપણા સૈન્યની ડવાયત લેવી છે માટે તેનો બદોખત કના નૃપતિની આજ્ઞા માથે ચડાવી મેન્નાધિ પતિએ લાવણીમા જઈ પોતાના મવ અમવદાદોને આજ્ઞા કરી કે આવતી કાલે પ્રભાતે આપણા સૈન્યની ડવાયત લેવા માટે રાજ રાણી અને સમળ પ્રજા આવ નાર છે માટે વગર વિલંબે તે સળવી તૈયારી કરો

તુરંત જ એ આજ્ઞાનો અમન

યમે ડવાયત ડરવાની છે એ તૈયારી સૂચન રાણી ગહુ (તુટે) વગાડવામા આવ્યુ જેથી મોટા પાયા સાથ મેન્યની તૈયારી વવા માડી રાત રાણી અને પ્રવતે માટે બેસવાની એવી સરસ ગોઠ વા ડરવામા આની કે ને સવ પોત પોતાની જગેએવી મેન્યની તમામ વા યત ભેઈ ગકે

મરીના આજ વાગ્યા તેવામા તેા સવ સૈન્ય જાણે કોઈ મહામા ર ડશ શતો ન હોય એમ દેખાવા લાગુ વિવિધ પ્રવરના સૈન્યના પોગાગે, અને તરડેના લસડરી હથિઆરો વિજ્ય વાવ ટાઓ અને રાણી ગડાના વિધવિધ પ્રમ ગના અવાજવી ધાગ નગરી ગાજ ડડી પ્રમને પણ મે ય ડ ડવાયત લેવાનો અતિ આન હતો અને તેવી ધાશનગરી જાણે એ કાય માટે હલમલી રહી ન હોય એમો દેખાવ જે ઘણા દિવસથી દેખાતો જે ડ આતુરતા ઘણા મહિના પહેલાથી હતી તે નસગ આજે આવી પડેગો જેઈ પ્રતનો હર્ષ સમાતો ન હોતો જાણે નૂતન ધાનારી વગી હોયની એમો દેખાવ રાણમેનના નજરે પડવા લાગ્યો જાણે પાડવ ડોરવનો રાણુચલ રોપાયો હોયની એ પ્રસગ નજર આગળ તરવવા લાગ્યો તુરંત અવાજથી પ્રેયોગાન્યુ રાત રાણીને પણ આ ણાજતમા અપૂર્વ ડસાહ હતો જેના જેતામા મહારાજની વવા રાણીની ભગ્ન સ્વામી આવી પહોચી “ભોજરા તો જ્ય ધાઓ” એવી આગીવાતભક

વાણીવડે પ્રજાએ ગગન પાતાળને
ગળવી સુકયું. એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય
જેવું નહોતું કારણ રાજા પ્રજાનો
આત્મા એકજ હતો. રાજા-મહારાણી
પોતાની પ્રજાને પોતાનાં સતાન ભાવથી
જેતી. જેમ પોતાના છોકરાંને મા
સખર પણ વિદ્યા ન મૂકે તેમ
જે રાજા રાણી, પણ પોતાની પ્રજાને
વીલી સુકતાં નહિ. અમલદારના હાથમાં
પ્રજાના છવિતને સુકી, માત્ર પોતાની
મોજમજાને આતર પરદેશોમાં કે
અન્યખંડોમાં રજાનીને જુડી કિર્તિ સંપા-
દન કરવાની એમની જરા પણ આહત
નહોતી, કે નહોતી અન્ય રાજાઓની
પ્રજામાં જઇ લાપણોનો લરડો લરડી
ઉપરની ટાપટીથી વાહવાડ ઉપજવી
કાઢવાની ! ઘાતકી અને લાંચીઆ અમ-
લદારના હાથમાં પ્રજાને સોંપનારાં કે
કરના જોળમાં કચડી નાખનારાં એ
રાજા રાણી નહોતાં. ઉપરા ચાપરી કર,
ખાવાનો કર, નહાવાનો કર, સુવાનો
કર, ઉંઘવાનો કર, એવાજ વિચિત્ર
કરોથી નાણાં કઢાવી પોતાની પ્રજાને
ભુખમરતી થવા દેવી, તેનાં સુખ દુઃખ-
ની છુપી તપાસ ન કરવી, સગાં
વહાલાં અને એવાજ પોતાના સંબંધીઓ
પ્રજાની આખડ ઉપર તરાય મારતા
હોય તેમાંથી સંરક્ષણ ન કરવું ને
માત્ર ઉપલા ડાળડમાકથી અન્ય પ્રજાને
આંજ નાખી વાહવા જોલાવવાની
અધમ રીતી મહારાજા લોજા અને
મહારાણી લીલાવતીની નહોતી. તેઓ

મન વાણી અને કર્મ એ ત્રિવિધ
રીતીથી શુદ્ધ હતા. એવાં પોતાનાં વહાલાં
રાજાશાણીને પ્રજા સર્વદા સ્વાત્મભાવથીજ
પ્રસન્ન ચિત્તે જોનારી અને માન આપનારી
હોય છે. રાજાશાણીને અર્થે પ્રાણ આપવા
તરપર હોય છે, તેમનો પ્રેમઉદ્ધમી સર્વદા
પોતાની આનંદી દેહેશમાં મક્તજ હોય છે.
તેજ પ્રમાણે લોજરાજા તથા લીલાવતી
મહારાણીની સ્વારી આવતાં પ્રજાએ જય-
નાદથી ત્રયસ્રોત્ર ગળવી સુકયું, તેવામાં
જગત્ વહનિય, જગત્ના પ્રાણાધાર
સવિતાદેવ-સૂર્યનારાયણનો ઉદય થયે
તેમનાં કિરણોથી સૈન્યની શોભામાં કોઇ
અલોકિક ભાવ પ્રકટયો.

કવાયત શરૂ થઇ અનેક મહોત્સવ
હરિતઓના ચિન્હાર, ઘોડાઓનો હણ-
હણાટ, તુરના ગગનભેદી નાંજો એવા અ-
વાજ અને જય જયતા અવાજો કવાયતની
શોભામાં અધિક આનંદ દર્શાવતા હતા.
અનેક રીતીથી સૈન્યના વ્યૂહ રચનામાં
આવ્યા. પાંડવ કૌરવના યુદ્ધ વખતે એવા
વ્યૂહો રચવામાં આવ્યા હતા એવાજ
વ્યૂહો ક્ષણ ક્ષણમાં વાત વાતમાં આને
લોજરાજાની આજ્ઞા થતાં જોઠવાઈ
જતા જોઇને રાજા તથા પ્રજાને અપૂર્વ
આનંદ પ્રાપ્ત થવા લાગ્યો. છેવટે અભિમ-
ન્યુને મારવા પ્રસંગનો જે વ્યૂહ મહા-
ભારતના યુદ્ધ વખતે હૃયોધને રચ્યો હતો
તેવા વ્યૂહની જોઠવણી અને તે પણ
આંખના પલકારામાં થતી જોઈ રાજાશાણી
તથા પ્રજાએ અતિ આનંદ અને સંતોષ
વડે જય જય નાદ કર્યો. સૈ-આધિપતિ રણ-

ધીરસિંહે વળી એક પોતાની નવી રચના બતાવી, એ પદ્માશરબ્યહ હોતો એમ હાથે ઉઘાડી તરવાર પકડી કમળની માફક સર્વ નેન્ય એવી ગીતે ઉભુ રહ્યું કે પ્રથમ પક્ષિત આઠની, પછી મોળની, પછી બી મની એમ દ્વિગુણોત્તર પક્ષિએ મેં યની સવ ટુકડીઓ ગોઠવાઈ ઇ કે જેનો દેખાવ દૂરથી જોતા કમળ સમાન બાસ્યો ! આમ અનેક દેખાવ પેતાની પ્રજાએ પ્રત્યક્ષ જોયો, એથી રાજા રાણીને બહુ મતોપ પ્રાપ્ત થયો એક મેં યની બીજા મંચ ઉપર ઇપો મારવાની થય બતા, પલાયન કરી જવાની ખુબી અને એન્બીજી ટુકડીઓની સરમાઈ, હવિ

યાગે વાપરવાની ક્રિયા, ઘોડેવારોના યુદ્ધ, પાયદળનો સંગ્રામ, હાથી ઉપરનું યુદ્ધ એમ અનેક પ્રકારની યોજના જોઈ મવની સપ્ત ધાત્રી વડે આપડું સેન્ય અજીત છે તેને પગજીત કરવા કોઈ પણ રાજ્ય મમવ નથી એમ સતોપાનદમ રેલાતી ત્રવ સગથ, મેં યના તમામ માણસોને તેમજ અમવદાગેને લોજ રાત્રે તથા મહારાણીએ અનેક પ્રકારથી ગિંખાવો-ઈનામે અને ઘણીએ દર્શન તુલ્ય કયા તે પછી જય જયના અવાજ વચ્ચે રાત રાણીની મંચી સાથે સંગ પ્રજા ધારા નગનીમા પેઠી

અખુલ

હા ! સનાતન વર્મ સેવન કયા છે !!

આધુનિક સમયમા જનશ્રદ્ધા વમ ઉપરથી ઉઠી ગઈ છે ! વાનવિદ શ્રદ્ધા તો અધર્મથી ટુચ્ચોપાર્જન ધ્રુગ પોતાની માનસિક ઇન્દ્રિયો પૂજ કરી એમાજ સમાઈ ગઈ છે ! જેના પરિણામ કેપે જગત્ માન ના'ના ના'ના રોગ અને કલેશમા ઘેગઈ ગયું છે ! દુષ્કાળ, મરકી, ભૂકંપ, અગ્નિપ્રકોપ, વાવ ટોળ, અને પ્રિ વિધ તાપમા લોડો તપાઈ જાય છે ! તેને માટે ઘણી ઘણી તજવીજો સામ્રત મમ યમા કાદ્યા ગણાતા લોકો તરફથી જરવામા આવે છે પરંતુ એ માત્ર ધૂળ ઉપર લી પછુજ થાય છે ! રોગનુ કારણ જાણ્યા

નિવાય રોગીની ચિકિત્સા નવાવી જેન કશે ક્યદો થતો નથી તેમજ આજના સમયમા શા કારણથી ડુખો ઉલ્લે છે તે કાણો જાણ્યા નિવાય નવતિ પગાયણ લોડો ગમે તેટલી યોજનાઓ સુખ મેળવવાને માટે કરે પરંતુ સુખને કામે દુખજ ઉલ્લે છે ! પૂર્વ કાળમા આર્યા વચ જે પોડશ ડળાએ તપતો હતો તે માત્ર સનાતન ધમને અવલળીને અનેક શાસ્ત્ર પુરાણો, અને હુ ૧૨૬ ગા અને સવ પ્રકારની સુખમય સ્થિતિ અનુભવતો આવાવર્ત તે સમયે આ લોખ અને પરલોકના આપૂર્વ સુખને પ્રાપ્ત

કરતો હતો. ત્યારે તે સ્વતંત્રતાના સામ્રાજ્યમાં આનંદમાં કંઈકેલ કરતો હતો. આજે તે પરાધિનતાની બેડીમાં પડ્યો છે! ત્યારે તેની સર્વ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ થતી હતી આજે તેની એક પણ ઇચ્છા બર આવતી નથી! પ્રત્યેક ઇચ્છાનું પરિણામ હુંખમાજ દેખાય છે! તે સમયે હુંખાળ મરકી ઇત્યાદિક હુંખે કે આપત્તિથી જનવર્ગ મુક્ત હતો—પરસ્પરના ઝઘડા—કલેશ અને દોરડ દરજારની ઉપાધીથી મુક્ત હતો તે સમયે પૃથ્વીમાં રસકસ પ્રપૂર્ણ રહેતો. અત્યારે પૃથ્વી નિરસ બની છે અને પરજનુઓ જે પોતાના નિયમીત વ્યવહારમાં પ્રકટતી તેણે પોતાના ધર્મમાં તબ્બા છે! એ સર્વનું કારણ અને એ સર્વનો દોષ આપણને પોતાનેજ શીર છે આપણે આપણા સનાતન ધર્મને વિસાર્યો છે ને માત્ર દાલિલ વ્યવહારમાંજ આપણે આપણા જીવનની કૃતકૃત્યતા બાજીવી છે. પરંતુ જેમ દોઢ મૂળ મનુષ્ય બળ વલોવીને તેમાંથી માથણ કાઢવાની તબ્બાવીજ કરે, જેમ દોઢ રૂપિયની અપેક્ષા રાખે, જેમ દોઢ મૃગ જળવટે તૃપાની સાંતી કરવા દોડે, વધ્યા સ્ત્રીમાં દોઢ ક્રત્યુત્રની આશા રાખે! એવીજ વ્યર્થ—મિથ્યા આશા સનાતન ધર્મ તબ્બા પછી માત્ર અવશેષમાં રહે છે હાલ આપણે અધોગતિને પામ્યા છીએ! આ લોક કે પરલોક બંનેમાં માટે આપણે અડકેળ નિશ્ચિતિમાં છીએ! હુંખતા મનુષ્યતા માત્ર બાચકા ભરવાની હાલત આપણી

છે! બરે અંતકાળના આપણા માત્ર થાસજ છે. આજે દેશ દેવતા, અને દાંત્રતાથી દેરાઓલો, અનેક રોગ અને આપત્તિથી ભરાઓલો પોતાના ધર્મ કર્મહીણ થઓલો અને પગ્તત્રતાની પરિપૂર્ણ પીડામાં સબડતો પડ્યો છે. એ સર્વમાંથી ક્યારે છૂટકો થાય! ક્યારે પૂર્વનું પુનઃપ્રાપ્ત થાય! ક્યારે આર્યાવર્ત પાછો પોતાની પોરણ કળાએ તપતો થાય! અને ક્યારે આ લોક તેમજ પરલોક બંનેમાં આર્યપુત્રો વિજયવંત થાય એટલા સાફ સનાતન ધર્મ કે જેના ઉપર આપણો સકળ આધાર છે તેની સંક્ષિપ્ત નોંધ આ સ્થળે કરવાનું યોગ્ય વિચાર્યું છે.

૧ સત્ય, ૨ દયા, ૩ વ્રત, ૪ પવિત્રતા, ૫ સહનશીલતા, ૬ યોગ્યાયોગ્યનો વિવેક, ૭ મનનો સવન, ૮ શ્રદ્ધાનો સવન ૯ આદિચાર, ૧૦ વ્રજચર્ય, ૧૧ વ્રત, ૧૨ વચાચોગ્ય જપ, ૧૩ સત્સત્તા, ૧૪ સતોષ, ૧૫ મહાત્માઓનો સંગ, ૧૬ ધીરે ધીરે મનુષ્ણનાં કર્મોથી નિમુક્તિ, ૧૭ મનુષ્યોની નિષ્કલ્લ જાતી ક્રિયાઓનો વિચાર, ૧૮ વૃથા ભાવણનો ત્યાગ, ૧૯ વેદાદિકર્મો આત્મા મિત્ર છે પણ અનુલંબન ૨૦ પોતાનાં અજ્ઞાદિકર્મોથી લોભ પ્રાણિયોના વચાચોગ્ય ત્યાગ, ૨૧ સવલ્લાં પ્રાણિયોને અને તેમાંનાં પણ વિશેષકરી મનુષ્યોને આત્મા અને દેવો, રૂપ જાલમાં ૨૨ મહાત્માઓની ગતિદષ ને ૨૩ જ્ઞાનની જગત્તુ શ્રવણ—૨૩ નિશ્ચય, ૨૪ સ્મરણ, ૨૫ લેખ, ૨૬ વ્રજા, ૨૭ નમસ્કાર, ૨૮ દક્ષિણ, ૨૯ સત્યાવ્રજ, ૩૦ વેદનું સ્તરપણ એ ત્રીશ લાગણીઓ ધર્મ

સનાતન ધર્મના અગમૂત છે એ ધર્મ સેવનથી ઇચ્છીત પ્રાપ્ત થાય છે પરમાત્મા પ્રમન્ન થાય છે આ ઉપર બ્રહ્માવેલા ધર્મો સાથે યથાવિધિ ચળાશ્રમ ધર્માનુ પાલન થયું જોઈએ ત્યારે સનાતન ધર્મની પરિપૂર્ણ સિદ્ધિ થાય છે

વેદના મંત્રોથી જેને ગલધાનાદિક સંસ્કાર અવિછિન્ન થયા હોય તે દ્વિજ કહેવાય છે બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય અને વેદ્ય આ ત્રિવલ દ્વિજ કહેવાય છે આ ત્રિવલ કે જે કુળથી અને આચારથી શુદ્ધ હોય તેઓને ૧ યજ્ઞ ૨ વેદાધ્યયન ૩ દાન એ ત્રણ કર્મો તથા આશ્રમના સળધની ક્રિયાઓ કરવાની આજ્ઞા છે ત્રિવલના એ આમાન્ય કર્મો કહ્યા હવે વિશેષ કર્મો નીચે પ્રમાણે છે

૧ બ્રાહ્મણના મુખ્ય કર્મો — ૧ યજ્ઞ, ૨ વેદાધ્યયન ૩ દાન ૪ મળાવણ ૫ યજ્ઞ કરાવવો ૬ પ્રતિગૃહ દેવો ભજાવણુ યજ્ઞ કરાવવો અને પ્રતિશ્રદ્ધ લેવો એ છે લા ત્રણ કર્મો માત્ર બ્રાહ્મણોની આજ્ઞાવિકાસ્પ છે

૨ ક્ષત્રિયના મુખ્ય કર્મો — ૧ યજ્ઞ ૨ વેદાધ્યયન, ૩ દાન, અને આપત્તિના સમયમાં એક પ્રતિગૃહ વગર યજ્ઞ કરાવવાના અને મળાવણાનું કામ કરાવવાના પળ છૂટ છે

જે ક્ષત્રિય રાજા હોય — તેને માટે ૧ કર ૨ દંડ અને જગત્ત એ આજ્ઞાવિકા અથે સ્વીકાર્યા છે છતાં પણ એ કર, દંડ અને જગત્ત બ્રાહ્મણ પાસેથી ક્યારે પણ લેવાય નહિ એવી ધર્મશાસ્ત્રની આજ્ઞા છે

વેદ્યના કર્મો — ધૃષ્ટિ અને વ્યાપારથી પોતાની આજ્ઞાવિકા ચલાવવી અને નિરતર બ્રાહ્મણોને અનુસરાને રહેવું

૪ શૂદ્રના કર્મો — ગુરુ ત્રિવળને અનુસરીને રહેવું અને જ દ્વિજ પાતાનાં સ્વામી હોય તેના પાસથા પગાર વગેરે લઈને આજ્ઞાવિકા ચલાવવા

ઉત્તરતા વલ કંઈના સમય વગર પોતાથી ઉત્તમ વલની આજ્ઞાવિકાનું અહણુ કરવું નહિ, પરંતુ ક્ષત્રિયને એક પ્રતિગૃહ સિવાય બાકી સઘળા દ્વિજોની આજ્ઞાવિકાનું અહણુ કરવાની છૂટ છે

૧ સ્મૃત ૨ અમૃત, ૩ મત ૪ પ્રમત ૧ સત્યાનૃત એ પાંચ વૃત્તિથી જીવણું પણ જ્ઞાન વૃત્તિથી જીવણું નહિ

એત્દતાદિ વૃત્તિના સમય — ૧ સ્મૃત — જેતરમા દે હાટ વિગેરે માં ધણીએ પડતા મુકેલા કણુ લાવવા એ સ્મૃત સમયજીવું

૨ અમત — માઝ્યા વગર મળે તે અમત સમયજીવું

૩ મત — નિત્ય ભિક્ષા માગવી તે મત સમયજીવું

પ્રમત — ધૃષ્ટિ કરવી તે પ્રમત સમયજીવું

સત્યાનૃત — વ્યાપાર કરવો તે સત્યાનૃત સમયજીવું,

જ્ઞાનવૃત્તિ — પોતાના ઈરતા નીચ ની સેવા કરવી તે જ્ઞાનવૃત્તિ સમયથી એ અત્યંત નિહિત રૂતરાની વૃત્તિનો બ્રાહ્મણે તથા રાજાએ ત્યાગ કરવો ઝારપુકે બ્રાહ્મણ સજ વેદમય છે અને રાજા સજ વેદમય છે

૧ વ્રાહ્મણનાં લક્ષણ — ૧ મનનો નિર્ગ્રહ, ૨ ઇન્દ્રિયોનો નિર્ગ્રહ, ૩ વ્રત, ૪ પવિત્રતા, ૫ સંતોષ, ૬ ક્ષમા, ૭ સ્ત્ર લતા, ૮ જ્ઞાન, ૯ દયા, અને ૧૦ દેવર પરાયણતા.

૨ ક્ષત્રિયનાં લક્ષણ — ૧ યુદ્ધમાં હત્તાહ, ૨ પ્રભાવ, ૩ ધીરજ, ૪ તેજ, ૫ દાન, ૬ મનનો જય, ૭, ક્ષમા, ૮ વ્રાહ્મણોને માનવા, ૯ પ્રસન્ન થવું, ૧૦ રક્ષણ કરવું.

૩ વૈશ્યનાં લક્ષણ — ૧ દેવભક્તિ, ૨ ગુરુભક્તિ, ૩ મનવાતની ભક્તિ, ૪ ધર્મની વૃદ્ધિ, ૫ ધનની વૃદ્ધિ, ૬ સસારમુલ્યવૃદ્ધિ, ૭ આસ્તિકતા, ૮ નિરંતર ઉત્તેજ, ૯ ઉદ્ધાપન.

૪ શૂદ્રનાં લક્ષણ — ૧ ત્રિવર્ણને પ્રણામ કરવા, ૨ પવિત્રતા રાખવી, ૩ નિષ્કપટપણાથી સ્વામીની સેવા કરવી, ૪ મંત્ર અપવાદગર વૈશ્વદેવાદિક પંચ યજ્ઞ કરવા, ૫ ચોરી ન કરવી, ૬ સત્ય બોલવું ૭ ગાય તથા વ્રાહ્મણનું રક્ષણ કરવું.

૧ સ્ત્રીઓનાં ધર્મલક્ષણ — ૧ પતિની સેવા, ૨ પતિને અનુકુલ રહેવું, ૩ પતિના વૈષ્ણુઓને અનુસરવું, ૪ પતિના નિયમો પાલવા, આ ચાર ધર્મલક્ષણ પ્રતિવૃત્તિ સ્ત્રીધર્મનાં મુખ્ય છે. તે સિવાય ૧ વરમાં વાશીકું વાળવું, ૨ લીપવું, ૩ માંડલાં કરવા, ૪ ના ની માંદી મુલ્કની તજવીજો ૫ નમતા, ૬ જિનોંદિયપણું, ૭ સત્ય, ૮ પ્રિય વચ્ચનોથી પતિને સનોપ આપી સમયે સમયે પતિ સેવા કરવી, ૯ પોતે ધર્મા શોભિત રહેવું, ૧૦ વરનો સર-સામાન સ્વચ્છ રાખવો ૧૧ જે કાંઈ મહે

નેદલામાં સતોપ વૃત્તિ રાખવી, ૧૨ પ્રાપ્ત થયેલા પદાર્થો ભોગવવાની લલુતા ન રાખવી, ૧૩ આલસ્ય તજવું, ૧૪ મત્સ્ય અને પ્રિય વચ્ચન બોલવાં, ૧૫ નાફલ રહેવું નહિ, ૧૬ પવિત્રપણાથી તથા મ-રનેહ પતિ ભક્તિ કરવી

લક્ષ્મીજી જેમ ભગવાનને ભલે છે તેમ જે સ્ત્રી પતિપરાયણ રહી પતિનેજ ભગવાનરૂપ ધારીને ભલે છે તે સ્ત્રી વિષ્ણુની આથે જેમ લક્ષ્મીજી આનંદ પામે છે તેમ વિષ્ણુલોકમાં પોતાના પતિ રૂપ વિષ્ણુ આથે આનંદ મુખ પામે છે.

વર્ણસંકર જાતીના ધર્મ — ચોરી તથા પાપ નહિ કરતાં પોત પોતાના કુલની આર્જીવિકાથી વર્તવું. ચાંડાલ તથા ધોધી વગેરેથી પણ જ પ્રમાણજ વર્તવું. પરધર્મ ન સ્વીકારતા મર્વકા પોતાનોજ ધર્મ સ્વીકારવો તેમજ મુખ અને બચ છે.

સત્વાદિક પ્રકૃતિ ઉપરથી પ્રત્યેક યુગમાં મનુષ્યને માટે જે જે ધર્મ, શાસ્ત્ર-વેત્તાઓએ કહ્યો છે તેજ ધર્મ આ લોક તથા પરલોકમાં મુખ્ય પ્રત્યે છે.

શુ, આ ઉપર જણાવેલા વર્ણના ધર્મો કે જેમાં આપણા આર્યાવસ્તુનો ગારવ સમાચલુ હતું તે શું અત્યારે પડાય છે કે નહિજ.

હવે પછી આશ્રમના ધર્મ લગનામાં આવશે અને તે સમયે યુન પણ જોજ પ્રશ્ન પુછીશું કે શું આશ્રમના ધર્મ પળાય છે ?

(આગળ).

અર્થમેવ યજ્ઞ અને સાધવાનું દાન

(અનુસંધાન ગવાક ૧૮ ૬૩ થી)

પ્રશ્ન—યુધિષ્ઠિર મહારાજ જોકે ગવ તો નથી કરતા પરંતુ સ્વાભાવિક રીતે જે થયું જોઈએ તે એઓને તથા અમોને થાય છે કે આ અર્થમેવ યજ્ઞ ઇંદ્ર દે વ્રજાકિના ગવને તોટે એવો થયો છે, કારણ આમા અનેક પ્રશ્ન મહાપ્રશ્નોના યજ્ઞ પૂર્વન થયા છે અને અનેક વિવિધ સપૃષ્ઠ કાગળથી યજ્ઞ કાર્ય અથથી તે ઇતિસુધી નિર્વિઘ્ને પાર પડ્યું છે એ સવવાત સાથે જોકે તારે કશો સંબંધ નથી તારું કહેવું તો માત્ર એટલું જ છે કે ઉદ્ધૃતિ નામના ગ્રાહણના યજ્ઞ આગળ—તેના દાન આગળ આ મહાચર કોડીની કિંમતનો છે! એવું તે કયું શ્રેષ્ઠદાન છે કે જે આ અર્થમેવ જેવા યજ્ઞ કરતા પણ વધુ ફળદાયક તને જણાયું છે પરંતુ અમારી તો સ્વતઃ જાતરી થાય છે કે તારા જેવા પામર જીવને યજ્ઞના દાનની શી પરિચ્છા હોય? દેહને મન કુનો જ મહાસાગર મહા સાગરની મોટાઈને તે ક્વાનું દેહકુ ક્યાથી જાણે? તું જાણે છે? આ યજ્ઞમાં આશ્વમેદને એટલું દાન આપવામા આવ્યું છે કે તેઓ એ દાન લેતા લેતા કાયદે થઈ ગયા છે અને કેટલાક તો લઈ શક્યા નહિ અથવા ઇન્દ્ર તૃપ્ત થઈ જવાથી રસ્તામા ઘણું ખર્ચ પડ્યું કુદી એટલું લઈ જવું ઇચ્છતા ગાયુ તોડ્યું.

લઈ ગયા! તું વિચાર કર કે મોનું રૂપ હીરા માણેક, હાથી ઘોડા અને અને મિથ્યાઓ એ સવ મોહક અને જગતના મનુષ્યને બહુ પ્રીય એવી વસ્તુઓ છે જેના વડે વ્યવહારમા જે જે નોકળે તે તે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે ને જે ના વવા માટે માનવી અનેક હા પ્રયત્નો કરે છે એવા એ દ્રવ્યો પડ્યું ક્યા મુકે કે જ્યારે ઇન્દ્ર કરતા પણ અધિક પોતાને પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તું એમ કહીશ કે એ દાન કરતા આ ૧૧ મંથ છે તો અહીં અતદાનનો હિસાબ જ રહ્યો નથી અનેક ગ્રાહણો માધુમ તો આ ગરીબ ગુરુગા આ ૧૧થી સતોપ પામ્યા છે જોત તારે હુંને તું કહેવું છે? ઉદ્ધૃતિના ગ્રાહણના દાનમા એવું પ્રયત્ન કર્યું છે કે જે આવા કોડીના હિમાએ નાણાના ખર્ચ પછી પાપુ શ્રેષ્ઠ પશ્તિ ધરાયે છે! અમને તારી આ વાત ઉપર હાસ્ય ઉત્પન્ન થાય છે અને આશ્ચર્ય પણ થાય છે! આશ્ચર્ય બેટું તારું ગરીબ છે તો પછી તારી વાતમા પણ આશ્ચર્ય જેવું હોય અગર તું આશ્ચર્ય બેટી વાતો કરે એ જાનવા જોગ છે એ તારી વાત ઉપર યાન આપવું જ ઉચિત નહીં મોજિયું—એ વિષ્ટ ગ્રાહણો! યજ્ઞના અને તેના અર્થનના પામ્યા નહીં મન થયેલા

સ્વદેશ.

(એક તરણ વચના યુવકના માનસિક ઉદ્ગારો.)

અંગ્રેજી રાજ્ય જ્યારથી આપણા પર અમલ ચલાવે છે ત્યારથી આપણે વ્યાપાર, હુન્નર, ઉદ્યોગ અને સુખસુખ પત્તિ નષ્ટ થવા લાગ્યાં છે. આપણી આ દશાને માટે આપણે દિલગીર થવું નહિ. પણ આપણે આપણો યત્ન નિરંતરને માટે જારી રાખવો ચડતી પછી પડતી એ આ જગતનો નિયમ છે આપણે પ્રાતઃકાળમાં પૂર્વ દિશા લાણી નજર કરીએ તો સૂર્યનારાયણનાં કીરણો સોનેરી રંગથી મનોરંજક દેખાવ સાથે આપણી દૃષ્ટિએ પડે છે. જ્યારે પાછું ફેરવી પશ્ચિમ દિશા લાણી નજર કરીએ તો ચંદ્ર અસ્ત થતો જાય છે. આહા ! જગતનો નિયમ કેવો છે. એક બાજુ ઉદય તો યીજ બાજુ અસ્ત ! જેથી આપણી આ દશા માટે આપણે આપણને ધિક્કાર આપવો નહિ, તથા પસ્તાવું નહિ હે હિંદવાસિ બંધુઓ ! તમારે અંગ્રેજી પ્રજા અને રાજ્ય તરફથી એ પ્રશસાપાત્ર ધડો લેવાનો છે કે એ લોકો કેટલા બધા આગળ પડતા જાય છે. કેટલા નવા હુન્નરો પ્રદેશો અને ખેડો શોધી કાઢાડી નવિન પ્રદાર્યોનો અભયળ જેવો ઉપયોગ કે જે આપણા નર્કમાં પણ સહેજ વાતમાં ન આવી શકે તે કરે છે; એ લોકો પણ માનવી છે, આપણે પણ માનવી છીએ એમા શું વધારે છે અને આપણામા શું ઓછું છે ઇશ્વરે બુદ્ધિ સર્વને સરખી આપેલ છે તેનો સદુપયોગ કરવો તે માણસના પોતાના હાથમા છે.

સ્વદેશ હિતમા લાગ, માત્ર બોલવાથી કે લાણવાથી, કેળવણી મેળવવાથી રીતી કે મોટા વર્તમાનપત્રો કહાડવાથી

કે દેશ દેશાવરમાં ફરવાથી કે લાણે આપવાથી કે એવી ભતના કોઈપણ વલાણથી માણસ લઇ શકતો નથી પણ ભર જીંદગી સ્વદેશની ઉન્નતિનો વિચાર મગજમાં વ્હરવાર લાવ્યા કરે અને તેનો પોતાની જીંદગીના છેડા સુધી યત્ન જારી રાખે અને તે યત્ન પણ તન મન અને ધનથી જારી રાખે તો જ તે નર ધાર્યું કરી શકે છે.

હું ઇચ્છુ છું કે હિંદવાસીઓ બધા સ્વદેશ લક્ષ્ય થાય તેમજ તેવા નરોનું અનુકરણ કરે, હુન્નરો બલકે લાગે સજ્જનો તેવા થાય તોજ આ દેશની ઉન્નતિ સત્વર થાય.

વિદેશીઓને વેપાર કરતાં આપણા દેશમાંથી શી રીતે અટકાવવા આ ખયાલ આપણામાંના સર્વના મનમા આવ્યા કરતા હશે. આ ઠેકાણે મારે જણાવવું જોઈએ કે વિદેશીયો જે વેપાર કરે છે તે હિંદમાં કરે છે પણ એ લોકો જે વેપાર વિદેશમા જેવા કે વિલાયત, આફ્રિકા વીગેરે જગોએ કરે છે તે માટે કોઈ અટકાવ કરવા યત્ન કરતું નથી પણ પોતાના વ્યાપારમા હુમેશાં વૃદ્ધિ કરે છે. તેમ આપણે પણ વિદેશીઓના ઉપયોગમાં આવે તેવા વ્યાપારોની વૃદ્ધિ બીજાં મુલકોમાં આ માટે ન કરવી ? બીજાને પાછા પાડવા કોઈએ યત્ન કરવો નહિ પણ બીજાઓ કરતા ચડતી દશામાં આવીએ તેવા યત્નો કરવા. આપણે વાસ્તવિક રીતે જોઈએ તો આ દુનિયામા માનવ જન્મ લેનાર સર્વ પ્રાણીઓ એકજ પિતાના બાળકો છીએ :

(અપૂર્ણ)

आर्यधर्मप्रकाश.

स्तोत्र ३१ सु]

मास चैत्र स १०, १

[अष्ट टा]

यतो धर्मस्ततो जय

आत्मबोध

मा

नोवडा गागु जो' शरे ।

शोफ न मोह निडा जात्रस्य

गा अमर रहेशेर ।

मुखनी सज्जा धन ने सज्जा

ए त्यजु पडोरे ।

चागे जगभा प्रभ प्रताप ।

जीवडा गागु जो' शरे ।

जावडा जागु जो' शर ।

रम तु भरे भूव स्वरे

करे एनु काळवक ।

पाप तिगिरे एनु तपे छे

अहोनिश रदनेव ।

उतारो वसुनो विधना आप ।

जावडा जागु जो' शरे ।

अरवि द

પ્રમાણે લોકો બહુધા અંદરથી તે ચાલને
પસંદ કરવા લાગ્યા. લોકોમાં ઉપરથી
સદ્ગુણનો આડંબર દેખાતાં છતાં પણ
અંદર ઘણે અંશે દુર્ગુણોનો જમાવ
હોવાથી પ્રાયઃ સર્વત્ર નારિતકતાનો પ્રસાર
થવા લાગ્યો એવી રીતે અભ્યુદયના
અને સુખના ખરા માર્ગથી આર્યલોકો
વિમુખ થઈ આડે રસ્તે અથડાયા
જેથી અભ્યુદયનાં ઉત્તમ મૂળતત્વો
આ દેશના હાથથી જતા રહ્યાં.
તથા કોઈ ખીજ જ સત્યશોધક લોકો
તેનો લાભ લેવાને લાગ્યશાળી બન્યા
અરક સહિતા નામના ગ્રંથમાં મહામુનિ
અરકાચાર્ય ભારતવર્ષના અપકર્ષ થવાના
હેતુ વીશે નીચે પ્રમાણે જણાવેછે. ચરકસ
હિતાવિમાનસ્થાનજનપદોહસન અધ્યાય

આદેકાલે હાદિતિ સુત સમૌ જસો
તિવિમલ વિપુલપ્રભાયા પ્રત્યક્ષ દેવ દે
ર્વાર્ષિ ધર્મ યજ્ઞ વિધિ વિધાનાઃ શૈલેન્દ્રસાર
સંહત સ્થિરશરીરા પ્રસન્ન વર્ણેન્દ્રિયા
પવનસમ જવ વલ પરાક્રમા આહાર્ષિક
જો મિરુપ પ્રમાણા કૃતિ પ્રસાદો પચય
ચન્ત સવ્યા, જંવા, નૃશંસ્ય દાન, દમ,
નિયમ, તપ; ઉપવાસ, બ્રહ્મચર્યવ્રતપરા
વ્યગત, મય, રાગ, ક્રેપ મોહ, લોભ,
ક્રોધ, શોક, માન, રોગ, નિદ્રા, તદ્રા
શ્રમ, ક્રુમા, લસ્ય પરિગ્રહાશ્વપુરુષા વમૂ
તુરમિતાયુષ સ્વેપા મુદાર ગુણસત્ય
કર્મણા મંચિત્યાત્વાત્ રસવીર્ય વિપાક
પ્રમાવ સમુદિતાનિ, પ્રાદુર્વમૂવૃ સસ્યામિ
સર્વગુણ સમુદિતત્યાત્ પૃથિવ્યાદિનાં
કૃતયુગસ્યાદૌ વ્રણનિતુ કૃતયુગે જે-
નાંચિદત્યાદાનાત્ સાંપન્નિકાનાં શરીર
૧૫ માસીન્ સત્વાનાં ગૌરવાન્નમ
શ્રમાદાલસ્ય માલસ્યાત્સંચય સચયાતપ

રિગ્રહ, પરિગ્રહાલ્લોભ, પ્રાદુર્ભૂત સ્વત
કૃતયુગે ગતે ત્રેતાયાં લોભાદમિદ્રોહોમિ
દ્રોહાદનૃતવચન મનૃતવચનાત્ કામ
ક્રોધ, માન, ક્રેપ, પારુષ્યા; મિઘાત,
મય, તાપ, શોક, ચિત્તોદ્વેગાદય પ્રવૃત્તા
સ્વતસ્ત્રેતાયાં ધર્મ પાદોતર્ધાન મગાત્
તસ્યાં તર્ધાનાત્ પૃથિવ્યાદિનાં ગુણપાદ-
પ્રણાશોઽ ભૂત, તતશ્ચપ્રણાશકૃતઃસસ્ય,નાં
સ્નેહ, વૈમલ્ય, રસ, વાર્ય, વિપાક, પ્રમાવ,
ગુણપાદઅંશ સ્વતતાનિ પ્રજાશરીરાણિ
હીનગુણપાદૌહીયમાન ગુણૈશ્ચાહાર વિહાનૈર્ય
થાપૂર્વમુપદ્ર્યમાનાન્યગ્નિ મારુત પરી
તાનિ પ્રાગ્ વ્યાધિમિ લ્વરાદિભિરા.
કાન્તાન્યત પ્રાણિનોહાસ મવાં પુરાયુપ
ક્રમશઃ ક્વતિ

આદિકાળમાં (પૂર્વે) દેવોના જેવા
ઓજવાળા, (પરાક્રમી) અતિ નિર્ભય
અને વિશાળ પ્રભાવવાળા, દેવો, દેવર્ષિઓ
ધર્મ અને યજ્ઞવિધિ એ સર્વનો પ્રત્યક્ષ
રીતે અનુભવ કરનારા, પહોડના જેવા
(ઘટ્ટ સ્થિર અને ટઠ) શરીરવાળા, પ્રસન્ન
વર્ણ અને પ્રસન્ન ઇન્દ્રિયવાળા. વેગ, બળ
અને પરાક્રમમાં પવનના જેવા, તથા
સુંદર કટિ પશ્ચાન્નાગવાળા, મનોહર
યોગ્ય પ્રમાણ આકૃતિ પ્રસાદ અને
ઉપચયને (પુષ્ટિને-વૃદ્ધિને) ધારણ કર-
નારા, સત્ય, સરલતા, ક્યા, દાન દમ
(ઇન્દ્રિય નિગ્રહ) તપ, ઉપવાસ અને
બ્રહ્મચર્ય તથાવ્રત એ સર્વમાં સદા તત્પર
રહેનારા, રાગદ્વેષ મોહ લોભ ક્રોધ
શોક માન રોગ નિદ્રા તદ્રા શ્રમ ક્લેમ
આલસ્ય અને પરિગ્રહ એ સર્વ-
થી રહિત તથા દીર્ઘાયુ એવા
પુરુષો થતા હતા, તેઓના ઉદાર ગુણ

સત્ત્વ અને ક્રમના અધિત્વપણાને લીધે
રમવાળા વીર્યવાળા વિપાકવાળા અને
પ્રભાવવાળા (અતિ ઉત્તમ) ધન્યો
પેદા થતા હતા કેમકે સત્યયુગમા પૃથ્વી
આદિ સર્વ, સવશુભોવટે સચુક્ત હતા
પછી ધીમે ધીમે સત્યયુગ જવા લાગતા
કેન્દ્રલાએક લોકો બા પશ્ચિમ કરવા
લાગ્યા, જેથી તેઓની સપત્તિ વધી
અને તેને યોગે તેઓના ઝગરેતુ ગૌરવ
(ભારેપણ) વધવા લાગ્યું સત્યો ॥ (ગરીર
અને મન એ બંનેના) ગૌરવને લીધે
કામ થવા માડ્યો એ ધમને લીધે
આલસ્ય વધવા લાગ્યું આલસ્યને યોગે
લોકોમા રાચ્ય કરવાની જેવ વધવા
લાગી, સચયથી પરિશ્રમ વધ્યો પરિ
શ્રમને યોગે લોભની ઉત્પત્તિ થઈ, પછી
સત્યયુગ સાવજતો હેતા ત્રેતાયુગમા
લેશથી અભિદ્રોહ થવા લાગ્યો એ
અભિદ્રોહને યોગે અસત્ય લાપણી
પ્રચાર શરૂ થયો અને અનૃત વચનને
લીધે કામ ક્રોધ, માન, દેવ, પાર્શ્વ
(ક્રોધરતા-નિર્દયતા) અભિધાત લય,
તાપ, શોક, માનસિક ઉદ્વેગ, આદિની
પ્રવૃત્તિ થવા લાગી, ત્યાર પછી ત્રેતા)
યુગમા ધમને એક પાદ (ચતુરશને
અર્થધાન પામ્યે (હુમ થઈ ગયો) અ
તેને લીધે પૃથિવી આદિમા જે શુભો રહ્યા
હતા તેનો પદ એ- પાદ નાશ પડ્યો
અને તે નાશને લીધે, ધન્યમા મેહ,
નિર્મળતા, રમ, રીય, વિપાક, પ્રભાવ,
આદિ જે શુભો રહ્યા હતા, તેના પાદને
(ચતુરશને) નાશ થયો, અને પછી
તેને લીધે, શુભપાદથી હીન (બાર અના

શુભવાળા-નિર્વાર્ય જેવા) થઈ ગયેલા
અને ઘટતા જતા શુભવાળા એ આહાર
વિહારોવટે યથાપૂર્વ (પૂર્વ પ્રમાણે)
ટકી રહેનારા પ્રજાના શરીરો, કે જે
પ્રથમથી જ અગિથી અને વાયુથી વ્યાપ્ત
હતા તે પછી ધીમે ધીમે જવરાદિક
વ્યાધિઓથી દબાવા લાગ્યા જેથી ક્રમે
ક્રી પાણિઓના આયુષ્યનો તાસ થયો

ચરકાચાર્યે આતો ત્રેતાયુગ ૧
(બીજા યુગની-પોતાના સમયની) વાત
જણાવી છે પણ હાલ તો કમિયુગ
ચોથો યુગ) ચાલે છે એવે ચરક
ચાયના હીસાબ પ્રમાણે પણ ધમના
પણ પાદનો નાશ થયેલો હોવાથી કાયા
નિવિય, નીરસ, અને નિષ્પ્રભાવ
જની જતા થોડો પણ વ્યાધિ અને
આધિવટે શ્રમ બની અપાયુ થઈ
જાય એ સ્વાભાવિક છે

પુરાતનમાળથી આ ૨૫ દેશવામ્ની
પુરૂષોને આય એરી ઉગ્ય સજા આપ
વ મા આની છે આય કોને કહી ગમાય
એ વીગે નીચેનો લક્ષણ શ્લોક જુવો

શુભ દાહ દયા દાન, ધમ સત્ય, દૃઢ
શક્તા ॥ બદ્રોહ શતિયેદેતજ્ઞાનાયાન્સ
પ્રચક્ષતે ॥

કુનીનતા, શીવ, (સદ્ગુણ) દાન,
દાન, ધમ, સત્ય, દૃઢશક્તા (કરેલા ઉપકાર
રને સારા રાખવો તે) અને અદ્રોહ
એ સવ જે ૧૧ બદર રહ્યા હોય તેને આ
ય કહે છે

આવા તદ્દશુભવાળા પુરૂષો આ
દેગમા (હિ હુમાનમા) ઉત્પન્ન થતા તે

થીજ તેને આર્યવર્ત એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે.

મનુસ્મૃતિપર ટીકા કરનાર વિદ્વદ્વ્ય કુટુંબક ભટ્ટ પણ આર્યવર્ત શબ્દની નીચે પ્રમાણે વાખ્યા આપે છે.

આર્યા પુનઃ પુનરગ્રા ॥ વર્તતે इति आर्यावर्त

આર્યા અહીં પુનઃ પુનઃ જન્મ લે છે તેથી તે આર્યવર્ત.

અહો ! કેવો કાળ મહિમા અને કેવું ચડતી પડતીનાં અનાદિ સિદ્ધ ચક્રનું પ્રમાણ છે કે જેની અંદર ઉત્તમ મહાન આર્યો પેદા થતા હતા એજ આર્યવર્તની અંદર આજે (કમણાં) ઉત્તમ થતા નરોને આપણે કેવી અનાદ્ય જેવી દશાવાળા જોઈએ છીએ. અને વધારે ખેંદની વાત તો એ છે કે હજી આજે પણ લોકોએ પોતાની પુરાતન આર્યતા પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાને કાંઈ ઉત્ક્રાંતિ જણાતા નથી કિંતુ એક પછત્રાડે ખીચું અને ખીજ પછવાડે ત્રીજું એમ અસંખ્ય રૂપે ગતિ કરનારાં ગાડરાનાં ટોળાંની પેઠે ધન સપત્તિ, જનસંપત્તિ, અધિકાર સપત્તિ, આદિના બળથી મોગટા કહેવતા પાંચ માણસોએ વચમાન ધૂસાડી હીથેલી અથવા પસંદ કરેલી અજ્ઞાન મૂલક રૂઢિયે જે વાત સ્વીકારી તેને વળગી રહી આખો વીંચી ચાલ્યો જાય છે.

यद्यादात्तरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरोज्जनः ॥
सयत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥
એટલે મનુષ્ય જે જે આચરણ કરે તે તે

જે જે જનતામાં મહેટા રહેવાયા તેના જે તેના પ્રચાર કરે તે તેણે જ જે જે રહેશે છે.

આચરણ જ ઇતર જન પણ આચરે છે અને તે જેને પ્રમાણ રૂપ ગણે તેને જ ઇતર લોક પણ અનુસરે છે.

આ દેશના લોકો સ્વતંત્ર વિચારના કે સ્વાશ્રયી નથી જેથી કોઈ તેને દુઃખી કરે તો તે કાંઈ ખોટું નથી. ભગવાન મનુ જણાવે છે કે

सर्वपरवंश दुःखं सर्वमात्मवशं सुखम् ॥
एनद्विद्यात्समासेन लक्षणं सुखदुःखयो ॥

(જે કાંઈ પરવશ છે તે સર્વ દુઃખ રૂપ છે અને જે પોતાની સ્વાધીનતામાં હોય તે સર્વ સુખરૂપ છે આ પ્રમાણે (કમવાર સ્વાતંત્ર્ય પારતંત્ર્ય એજ) સંલેપથી સુખ દુઃખનું લક્ષણ છે.

વર્તમાનકાળમાં જોઈએ તો આ દેશની ખરેખર (આવાજ પ્રકારની) શોચનીય દશા દૃષ્ટિગોચર થાય છે. અને હવે પછી પણ ઇશ્વરે દેશ શી હશે અને ભવિતવ્યતાના વિશાળ હૃદયપ્રકાશમાં શા વિચારો ભરાઈ પેદા હશે તે અર્જુનકોણે ચેત્કસ કોણ કહી શકે તેમ છે? તથાપિ ઉચ્ચ વાસનાને અવકાશ આપવો અને પોતાના ચિત્તમાં જે લોકહિતકારક વિચારો રુકુરે તે દુનિયાંની સેવામાં મૂકી અનૃણી થવું અને દુર્દશાસ્પી કીચડમાં (કદવમાં) ઘુસી ગયેલી આ નિર્બળ અર્થભૂમિને એ કાદવમાથી બહાર ખેંચી કહાડનાને જાતે પ્રયાસ કરવો એ એક દરેક વિવેકી આર્યની ફરજ છે એમ ધારી આ અરૂપ લેખ આગળ ચલાવવામાં આવે છે.

અપૂર્ણ.

મેઘ કે માધન

૧૪ મા

આપે છે એ ગામન, ૧૧, રમિ ડો !

નામ કલ્પ સમ રૂચિર ન ધરનાર નો,

છે વિદુત્તી વનિતા એના મ ગમા

મ થોગે અધિક વિદ સુખ કળાર નો-આપે છે

લેતા લેને નયન ડરે જન માનના

તરૂં દે પળ અધિક હર ઉભરાય નો,

કાનિ ની જલપૂર, અતિશય ઉભરે,

સુખ અદ પદ નયન નહિ દેખાયનો-આપે છે

મ ગ થતા હવિમન સઘળાને જોહરે,

કરે છુદ્ધિ-મરિતાને નિમળ મારનો,

તાપ ત્રિવિધથી રાતી ન યજ ની હરિ,

કે છે એ ? રમ ભરિત, પયોધર સારનો-આપે છે

મધુર મુરલી રવ કે મજન આ થાય છે,

સૂણી મયૂરો લેથી ઉત્તરિ થાનનો,

આશાઓમા ડેકારવ નમરાવતા,

આશાઓમા તન્વી-હૃદય મુરજાયનો-આપે છે

ઉપરનું પદ મેન કે માધન ? એના મથાળા નીચે મૂકી અને તેમા માધન અને મેઘનુ સ્લેષ વડે અભેદપદ્ પ્રદર્શિત થયું છે આમ કરીને શુભ રી ગીતાન માતૃભારા દેવભાષાનો રસ ચખાડ્યો છે ચડાવ્યો છે આગા છે કે તેનો અમર સમૃદ્ધ વાચકો આ રનાદ લેતા આનંદત થશે.

મૃત્યુ છેજ નહિ.

ત્રણે કાળમાં મૃત્યુ છેજ નહિ, તાદાન્વ્યાધ્યાસ વડેજ મૃત્યુ માનવામાં આવે છે ! પરંતુ વાસ્તવિક રીતે જોનાં જે ઉપાધિરહિત, અદ્વિતીય, સ્વયં પ્રકાશ, સર્વ પ્રાણીઓમાં શુભ, સ્વયંચાપક સર્વ પ્રાણીઓના અતરંગમા-કર્મોના નિયંતા, કર્તા, અકર્તા, સર્વ પ્રાણીઓના નિવાસરૂપ, દૃષ્ટા, ચેતનરૂપ, અને નિરૂપાધિક, સન્નિદાનંદ છે તેનું મૃત્યુ શી રીતે હોઈ શકે ? મૃત્યુ જે થાય છે અથવા અમળાય છે તે શાને ક્ષીધે ? માત્ર અવિદ્યાવસ્થા વિષે મોહ એજ મૃત્યુના કારણરૂપ છે ખાડી કાલક્રયમાં મૃત્યુ છેજ નહિ

જાગ્રતસ્વપ્નસુષુપ્ત્યાદિપ્રપञ्चं यम्यकाशते तद्वग्रहाहमिति ज्ञान्वा सर्वं वञ्चैः प्रमुच्यते।

દેમકે જે પુરૂષને જાગ્રત્ સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ આદિ પ્રપંચની ત્રણે અવસ્થામાં પોતાને બ્રહ્મ હું છું એવી પ્રતીતિ થઈ છે તેને કાલક્રયમાં મૃત્યુ છેજ નહિ તે સાથે શોક, લય, રોગાદિક સર્વ મિથ્યા ઠરે છે.

એક સમયે નારદશાસ્ત્રે સનતકુમાર પાસે જઈને તેમને કહ્યું કે હે મહાશય ! મેં અનેક શાસ્ત્રો જોયાં પરંતુ શોકની નિવૃત્તિ દેમ થતી નથી ? તે પ્રશ્નના જવાબમાં મહાત્મા સનતકુમારે કહ્યું કે તરત્તિશોકમાન્મયિન્ આત્માને બહોતોજ શોકને તરે! યોગે સમાનન્મુખં તાર્લ્યં મુખ

મસ્તિ બુના એટલે પરમાત્મા કે જે દેશ પરિચ્છેદ, કાલપરિચ્છેદ અને વસ્તુ પરિચ્છેદથી રહિત છે. આ ઉપરથી સતુજ સમન્વયે દે મૃત્યુ એટલે અવિદ્યાવસ્થા વિશંમોહ તેને ખીણ રીતે કહીએ તો આ હુંજ કહી શકાયકે જેનો અવિદ્યારૂપ મોહ નાશ પામે તેને મૃત્યુ છેજ નહિ જન્મ અને મૃત્યુ એ માત્ર અવિદ્યાને ક્ષીધે બ્રાનિજ છે. ખરી રીતે જોતાં જે ત્રણે કાળમાં છે છેને છે તેને જન્મ મરણ શી રીતે હોઈ શકે !

एक एयान्मा संतन्व्यो जाग्रतस्वप्नसुषुप्तियु स्थानत्रयव्यतीतस्य पुनर्जन्म न विद्यते ॥

જાગ્રત્, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ, એ ત્રણે અવસ્થામાં એકજ આત્મા કે જે એ ત્રણે અવસ્થાથી લિપ્ત રહેલો છે તેને પુનર્જન્મ નથીજ. એ ત્રણે અવસ્થાઓમાં જે લોભ્ય, લોકતા ને લોગ હોય છે તેથી વિલક્ષણ, ચિન્માત્ર અને સાક્ષીરૂપ પરમાત્મા છે તે ત્રણે કાલમાં મૃત્યુથી રહિત છે એ સાક્ષીરૂપ આત્મા, જાગ્રત્, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ ત્રણે અવસ્થામાં અંગ છે—એ દેહાધિ જડ સમુદાયથી લિપ્ત છે, છતાં એ આત્મા જાગ્રત સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિના પ્રપંચને બહોં છે તેમજ બાહ્યાન્ધ્રામાં, સુવાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થા એ ત્રણે અવસ્થામાં પણ આત્મા એકજ જે અસંગ છે તેને મૃત્યુ શી રીતે હોઈ શકે ! એ સકળ અવસ્થા એને બાલુવા

પાળો છે, પરંતુ એ અવસ્થાઓ એને જાણી શકતી નથી એ સવને પ્રપાથ કરનાર છે પણ એનો ટોણ પ્રકાશ કરી શકતું નથી અનિવચનીયરયાતિરુપ વિવતવાદ વડે નામ રૂપાત્મ વિશ્વનો નિર્વાહ વાસ્તવિક રીતે થાય છે, આમાં આપણે જોઈશું તો જાણાશે કે, ચિત્તવસ્તુવાધામ્યનયી છતાં તેમજ મનાય છે, આમ શાથી બને છે આ પ્રશ્ન ઉપર મૂક્ષમ વિચાર કરતા મહંજ પ્રતિત થશે કે આ માત્ર અજ્ઞાનને લીધેજ છે—જેને અધ્યાસ કહેનામાં આવે છે તે એજ વસ્તુનું અન્ય રૂપે ભાસવાપણું તેનુંજ નામ અધ્યાસ, અધ્યામ એટલે વસ્તુનું અન્યરૂપે ભાસવા પણું એનુંજ નામ અનિવચનીયત્વ પણ કહીએ તો ચાલે એ અધ્યામ અનાદિ છે જ્ઞાનરૂપ બ્રહ્મ, તેનાવી અધ્યાસ, ચિત્ત અનિવચનીય કરીપણું જુદું નથી એટલે પરમ મત્તારૂપ બ્રહ્મ થાયવા નાન એજ મવનું લધુ તથા અતુલ્લવ રહિત કારણ છે એ બ્રહ્મપિઠ બ્રહ્માડમાં સવન છે, મવદા છે, નિત્ય છે તો પછી તેને મૃત્યુ ગી રીતે હોઈ શકે ?

અસ્તિ કૂટસ્થ इत्यादां परोक्षवेत्तिवात्तया पश्चात्त कूटस्थ एवस्मीत्येव वेत्ति विचारत अपरोक्ष ज्ञान प्राप्त થયા પછી બુદ્ધિના ધર્મથી થતો કર્તા લોકતાનો અધ્યાસ દર થાય છે જન્મ મરણ સકળ અધ્યાસ પટ ખસી જાય છે આ પ્રસંગની વિશેષ સમજ પડવા સાડ જાગ્રત સ્વપ્ન, અને સુષુપ્તિ એ ત્રણે અવસ્થા ઉપર સૂક્ષ્મ અવલોકન કરી જઈએ જેથી સિદ્ધ થશે કે “મૃત્યુ છેજ નહિ

સ્થૂળ પ્રપચ અને સૂક્ષ્મ પ્રપચ તેમજ આનંદ એ ત્રણે મોગ્ય છે, તેનો અભિમાની પ્રાણરૂપ જીવ લોખા થાય છે એજ માત્ર જન્મ મરણ સુખ દુઃખાદિ તથા મૃત્યુને સ્વિકારી લે છે વાસ્તવિક રીતે જોતા સુખ દુઃખ જન્મ મરણ સકળ ભાવનાઓ મિથ્યા છે જ્યારે જીવને એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે કે સવ પ્રપચોથી હું જુદો છું ત્યારે તેને સહજ સમજાય ડેકે જન્મ મરણ અજરામર જે હું તેને શી રીતે હોઈ શકે ? આતો માત્ર અનાદિ અધ્યાસ વડે જે જે સુખ દુઃખાદિ અને જન્મ મરણાદિ યોગ માની નીધા છે તે / દુઃખરૂપ દરશાય છે બાકી જે સચ્ચિદાનંદ છે તેને જ મ મરણ ત્રણે કાળમાં નથી સુષુપ્તિ મા માત્ર સ્વપ્નપુલ્કાન થાય છે કારણ કે તે વખતે ઇંદ્રિયો, અત કરણ મન, બુદ્ધિ ચિત્ત અને અહ કાર એ મવ લય પામે છે એ અવસ્થામાં, સુખ, દુઃખ, સુધા, પિપાસા જન્મ મરણાદિ કે ઢનેશ કરી પચું હોતું નથી એ વખતે નીજ સ્વરૂપ જ હોય છે કે જે સવદા છે સ્વપ્ના ચસ્ટામાં ઇંદ્રિયો લય પામે છે ને મ સવ ઇંદ્રિયોનું કામ કરતું હોય છે જેથી સ્થુવને જે અતરાય જાગ્રત અવસ્થામાં નહે છે, તે અતરાય સ્વપ્નાવસ્થામાં હોતો નથી આ ઉપરથી સહજ સમજશે કે જાગ્રત અવસ્થામાં સ્વપ્નનો વ્યવહાર, સ્વપ્નાવસ્થામાં મનનો વ્યવહાર અને સુષુપ્તિમાં પ્રાણુનેજ વ્યવહાર હોય છે સુષુપ્તિ સમયે રાજા અને રાક સરખા છે, રાગી અને નિરાગી મરખા છે, ટપાધિ રહિત આત્મા નિજાનંદમાં તે સમયે વિરમે છે—અના

એ ઉપરથી સત્યાશ્રય રાજા રાણીએ
 ગોવિંદરાજને પૂછ્યું. હે પંડિતરાજ!
 આપે અમને જોઈને આખો શામાટે બંધ
 કરી? તેનો ખુલાસો કરશો તો મોટી કૃપા
 થશે શું હું મારા રાજ્યપ્રતિ કે મા'રી
 પ્રજાપ્રતિ બે દરકાર છું? કે શું! મા'રી
 પ્રજાને સમાન આખથી જોતો નથી? કે હું
 માત્ર રાજ્ય ચલાવવામાં આધેજોઈ છું?
 એવા કયા કારણને લીધે અમારું મોહું
 સુદ્ધાએ જોવાનો આપને અણગમો થયો!
 તે પ્રમાણે રાજા રાણીનો અતિ વિનય જોઈ
 ગોવિંદરાજ પંડિતે કહ્યું! રાજા લોજ!
 મહારાણી લીલાવતી! આપનો સર્વદા
 વિનય છે, કારણ તમોએ અહમ્ ભાવના
 એ તણ છે, તમો ખીજનાં હૃદય યોગળી
 શકો છો, તેમની દાઝ જાણી શકો છો; હું
 આપની પ્રજા છું. આપની પ્રજા જો કે
 સર્વ પ્રકારથી સુખી છે, પ્રજાના સુખ
 માટેની તમો રાજરાણીની કાળજી ઘણી
 સ્તુતિપાત્ર છે. તોપણ જ્યારે આપને
 અત્રે સને મેળાપ થયો છે તો આપને
 હજી કેટલીક જરૂરની વાતો મારે કહેવી
 છે. મેં જે આખો વિચી તેની સુખ્ય મત
 લખ તો એ છે કે, જે ક્ષત્રિય રાજા વિદ્વાન
 પંડિતોનો સત્કાર કરતો નથી કે તેમને
 દાન માનથી સતોષ આપતો નથી તે
 રાજા લાલે મોટું સામ્રાજ્ય લોગવતો હોય
 છતાં દર્શન લાયક નથી! એવા કૃપણ
 રાજાનું મૂળ જોવાનો શાસ્ત્રમાં નિષેધ
 છે. હે રાજા! જો કે તારી રાજ્યસભા
 મોટી છે, તેમાં ઠાહ્યા અને વૃદ્ધ પુરૂષો
 છે પરંતુ એ સભામાં શાસ્ત્રીય વિદ્વા-
 થી માટે જેમ કાયા પ્રાણ વગરની

નકામી છે તેમ તારી સભા મોટી છતાં
 વિદ્વાનો વગર માત્ર નામનીજ છે! ચાતુરી
 વગરના માણસની વિદ્યા, લોભીનું ધન,
 અને ખડીકણ પુરૂષનું બળ જેમ માત્ર
 નામનાંજ છે તેમ તારી રાજ્યસભા પણ
 શાસ્ત્રીય વિદ્વાનો વગર નામનીજ માત્ર
 પ્રજાને ભાર રૂપ છે! એ સભામાં યોગ્યતા
 યોગ્યતાઓ કે રાજાની મરજી પ્રમાણે
 હાજી હા કરનારાં મેંદાંઓ, રાજ્યનું કે
 પ્રજાનું કશું હિત કરનારા નથી! જો કે
 આપની રાજ્યસભા ઉપર આપનું પૂરતું
 લક્ષ છે, આપ પ્રશામતને વશ થાઓ
 તેવા નથી, આપ રાજ્ય પ્રજાનું હિતાહિત
 સમજવા વાળા છો તોપણ જ્યાં સુધી
 વિદ્વાન મંડળથી—સત્ય પ્રમાણિક અને
 રાજા પ્રજાનું હિતાહિત સમજનારા વિદ્વા-
 નોથી આપની સભા અલંકૃત ન થાય
 ત્યાં સુધી આપની સભા પણ માત્ર નામ
 નીજ સમજવી! આપે આપની પ્રજામાં
 કેળવણીની શરૂઆત કરી છે તેનાં રૂઠાં
 રૂઠાં દશ વીસ વર્ષે પ્રાપ્ત થશે, અને તે
 સમયે પ્રજાસતથી એવા કેળવાયેલા
 માણસોની ચુંટણી કરાવી જો રાજ્યસભા
 નું ધોરણ ચાલુ કરવામાં આવશે તો
 આપનું રાજ્યતંત્ર હાલ છે તેના કરતાં
 વધારે સુલલિત થઈ પડશે.

હે રાજા લોજ! જે રાજા માત્ર
 પોતાનીજ યુદ્ધિના ધમંડ ઉપર રહે છે,
 પ્રજામતની કે પ્રજાના અવાજની કશી
 પણ પરવા રાખતો નથી તે રાજા ગમે
 તેવો સુદ્રઢ અને બળવાન હોય તોપણ
 જોતજોતામાં સમય પાલટતાં તે નિર્બળ
 થઈ રાજ્યાસન ઉપરથી ઉથલી પડે છે!

પૂવે જે જે રાતરો થઇ ગયા તેમા જે
ઓરો પ્રવત્તા સુખ દુખની દરનગ કરી
નહિ, તે ત અવાજ ઉપર લક્ષ આપ્યું
નહિ ને માત્ર પોતાનાજ મનમા રહી
પોતાની પ્રવત્તને નીચેથી નાખી, કચડી
નાખી તેની ખાખા વીંછી મરી નાખી । તેને
ગુણગાથો દુખી જી તેના જનમાલનો
અને નીતે સહાર થયો તેના સુખ જીનવી
લીલા । તેને પોતાના અમલદારોના ભલ
તરીકે સેવી ગઈ । તેના સુખમા માથનો
સવ હરી લીધા । તેના હુનર ધ્યાગમા
આ । મેલી । દીધી પોતાનાજ સ્વાથને
તાક્યો । પોતાનાજ સુખમા મન રહ્યા ।
હા એવા પ્રખળ મહોન્મત રાજઓ જેમ
મરિતા તનના વૃથો ચોમામાના જળ
નનાહમા એજ સપાટે જડમુગથી હમ
જાઈ જાયછે—ઉખડી પડે છે તેમજ એવા
રાજઓની તથા તેના રાજ્યોની એકજ
તડાજ મીટી થઇ ગઇછો માત્ર પૃથ્વીમાથી
તેઓ અપકિસ્તિ જાહેરી ગયા છે । તેજા
સારુ છે વિનયવા । મમથ ભોજરાજા
માત્રી આપને એટલી મલાહ છે કે વિદ્યા
નોથી આપની ભા ભરો, વિદ્યાનોનો
મત્તર રો, વિદ્યાનોનો જેમ જેમ આપને
હાથે સહાર થતો જો તેમ તેમ અનેક
વિદ્યાનો આપની રાજસલામા આવતા
વગે એથી આપને, અને આપની પ્રવત્તને
આનંદ, સુખનાતિ અને સમૃદ્ધિ તેમજ
કિસ્તિ પ્રાપ્ત થશે રાજામા ઠેકાઠે ઠેકાણે
લખ્યું છે કે જે રાજા મનાને, સીને કેનયુ
શકને વસાડાય એ રાજાનુ ક્યારે પણ મોહ
જેવું નહિ, પરંતુ જે રાજા એવો હોય કે
જેની પાને સપત્તિ ન હોય પરંતુ ધર્મ

ચરણવાળો હોય, પોતાની પ્રવત્તતા અવાજ
ઉપર લક્ષ આપનારો હોય, વિદ્યાનોનો
આદર હોય, અને ઇચ્છવી કરતો હોય,
એવા રાજાની મર્વદા જેવા કરવી

એ રાજા પોતાનું પેટ તો કાઝા
તત્તએ ભરે છે અને મિટ સમ્પત્ત વન
નો રાજા હોવાય છે પરંતુ એથી શું ?
પેટ ભરી જાયછું કે માત્ર પોતાનાજ સુખ
વધારવા એ માનવ કત્તવ્ય અથવા રાજ્ય
મળ્યાનુ માવકર નવી । માનવ જન્મ
કે રાજ્ય મળ્યાની સાચકતા તેમાજ છે કે
સુયશ સપાદન કરવો એ સુયશ સ્વાર્થ
સેવનથી પ્રાપ્ત થતો નવી પરંતુ ક્યારે પણ
યે જીવન ગાળવામા આવે છે પરંતુ
ક્યાણુ કરવામા આવે છે ત્યારેજ એ
યશની મિદ્ધિ થાય છે રાજાઓ કે જેના
હાથમા લાખો માનવ જીવનનું કિતાહિત
રહેલું હોય છે તેઓ જો પોતાના કત્તવ્ય
મા યથાથ પહે વર્તે છે તો મહત્ત કિર્તિ
મેળવી યાવત્તરદિવાન્તરો પોતાનું નામ
ભૂમડળમા સ્થાપિત કરી જાય છે પરંતુ
તેઓ જો પ્રવત્તતા જનમાલના સહારકે,
સ્વાર્થ, સ્વચ્છ દી, અને દુષ્ટ મનીષોના
હાથમા રમમડા જેવા થઈ જાય છે તો
ગમે તેવા સુઠક રાજ્યને પણ જોતાજતા
મા તેઓ ગુમાવી જશે છો મોટા લક્ષરી
ગમ્યો કાપિ નાન્યની સુરક્ષા થઈ શકી
નથી અને કદાચ કેટલોક સમય એમ દેખ
ય કે જીવમ અને પ્રાસથી પોને નચિ ત
વયો પરંતુ એ નચિ તાઈ નિપચાન જીને
જીવવા જેવીજ ! ! ! રા પુષ્પમમાન ! અઝ
વાના જળ જેવી । રાજા પોતાનું કત્તવ્ય
ક્યારે સિદ્ધ કરી શકે છે કે ન્યાયે પોતા

ની પ્રજામાં વ્યવહારોપયોગી અને ઉચ્ચી કેળવણી તથા ધર્મ સંબંધી રૂઠું શિક્ષણ ફેલાવી પોતાનીજ પ્રજાના કેળવા-એલા માણસોની સલાવડે રાજતંત્ર ચલાવે છે. ત્યારે તે પોતાના રાજમાં સુખ અને શાંતિની વૃદ્ધિ આપી શકે છે, પ્રજાના જાનમાલનું રક્ષણ કરી શકે છે, સામાન્યનાં મૂળ ઉડા ઘાલી શકે છે; પરંતુ જ્યારે રાજા આપ બુદ્ધ, મનસ્વી અને

પ્રજામતનો તિરસ્કાર કરનારો થઈ જાય છે ત્યારે તે અને તેનું રાજ્ય આખરે પ્રજાના અનિવાર્ય ક્રોધાગ્નિમાં લક્ષ્મિભૂત થઈ જાય છે !!! મારે મારે જે કંઈ આપને કહેવું છે તેનું તાત્પર્ય એટલું જ છે કે આપના યશની સુવૃદ્ધિ કરવી અને તેટલા સારૂ જે રાજા લોજ । રાજસભામાં વિદ્વદ્ રત્નોનો મંજૂર કરો. (અપૂર્ણ)

કર્મયોગનું ગૂઢ રહસ્ય.

માની કે અસાની કોઈપણ કર્મ ક્યાં વગર રહી શકતું નથી. ખાવું, પીવું, ખોલવું, ચાલવું એ સર્વનો સમાસ કર્મમાંજ થાય છે. જડ ચૈતન્ય નિરંતર પોતાના કર્મમા લાગેલાંજ છે કર્મ રહિત કોઈપણ નથી; આ અનેક બ્રહ્માંડની સકળ ક્રિયાકર્માધિન છે; જ્યારે આમજ છે ત્યારે તેમાંથી મુક્ત થવાની આશા ક્યાં અને કેવી રીતે રાખવી એ મુખ્ય પ્રશ્ન આવીને આપણી સમક્ષ ઉભો રહે છે. કર્મનું મુખ્ય લક્ષણુ તો એ છે કે જે કર્મ કર્યું તેનું પ્રતિક્ષણ લોગવ્યા સિવાય કદાપિ કર્મની સમાપ્તિ થતીજ નથી તો પછી અસંખ્ય કર્મોની ટોટડીમાં પુરાએલ મનુષ્યજીવનની મુક્તિ ક્યારે? કર્મના યંત્ર ઉપર પરવશ થઈ પડેલા જીવાત્માને મોક્ષ ક્યા રહ્યો? વળી કર્મો કદાપિ સંપૂર્ણ શુદ્ધ હોતાંજ નથી. શુભ અશુભ પરિણામ મિશ્રિતજ

કર્મોનો પ્રભાવ છે ! એકનું લલુ કરવા જતા અન્ય કોઈનું ભુલું થયુંજ હશે, અથવા બીજાને કંઈપણ નુકશાન થયુંજ હશે । પોતાનાં સગાં સંબંધી રોનેહીઓ અને ગુરુઓનો તેમજ સાથે અઢાર અઢો હિણી સૈન્યનો અર્બુનને હાથે વિનાશ કરાવ્યો એ શ્રી કૃષ્ણની લગવદ્ ગીતાને જગત્ માત્ર વંદન કરે છે તેનું શું કારણ? કુરૂક્ષેત્રના મેદાનમાં રકતની સરિતાઓ વહેવરાવી ગોત્રા ગર્હન કરાવી કુરૂ કુળનો સંહાર કરાવ્યો ! એ શ્રી કૃષ્ણના વચન સુધાથી પણ અધિક્ર શ્રેષ્ઠ ગણાય છે તેનું શું કારણ? અર્બુન જ્યારે કુરૂક્ષેત્રમાં શુદ્ધને અર્થ આવ્યો ત્યારે તેને પોતાના કર્મ ઉપર દેટલો તિરસ્કાર આવ્યો છે અને કર્મ માર્ગમાં દુખ તેમજ ભયની મુક્તિઓ તેની સામે દેવી દેવી ઉભી રહી છે! તે સમયે કર્મ માર્ગમાંથી પાછો

હૃદયનો તે કેટલો પ્રયાસ કરે છે તે શ્રીમ
દ ભગવદ્ ગીતાના નીચેના શ્લોક ઉપર ની
ચર્ચા મમનથી

હૃદયે સ્વજન વૃણ્ય યુગ્મસુ સમુપસ્થિતમ્ ।
સાદતિ મમ ગાત્રાણિ મુક્ત ચ પારતુષ્યતિ ॥

‘હે કૃષ્ણ ! લલવાની ઇન્દ્રિયાણા
મા’તા આ સ બધીઓને સન્મુખ ઉભેલા
એમને મા’રા ગાત્ર દીવા થઈ જાય છે
અને મુખમા શોષ પડે છે ’

વેપયુષ્ય શરીરે મે રોમહૃપશ્ચ જાયતે ।
ગાડીય જ્ઞસતે હસ્તાત્વર્ક્યવ પરિદહતે ॥

‘મા’રા શરીરમા ઠપ વાય છે,
રૂપાન્તર બા વાય છે, હાથમાથી ગાડીય
ધનુષ્ય નીચે પડી જાય છે અને ચામડીમા
ચારે તરફથી દાહ વાય છે ’

ન ચ શક્તોમ્યવસ્થાતુ મ્મર્ત્યોઽયમે મન ।
નિમિત્તાનિ ચ પશ્યામિ વિપરીતાનિકેશવ ॥

‘હું અહીં દ્રઢતાથી ઉભો રહી શકતો નથી,
મા’રું મન જાણે ભમતું હોય તેમ મને
લાગે છે, ટેડેશવ ! હું અતુલ મૂંઝવ
નારા અપસૂકને પણ જોઉં છું ’

ન ચ શ્રેયોઽનુપદયામિ હૃદયા સ્વચનમાદરે ।
ન કાશ્ચે વિવેચ્ય વૃણ્ય ન ચ રાય સુખાનિચા ॥

‘વગી યુદ્ધમા સ બધીઓને હા
વાથી હું ન્યાસ જોતો નથી, રાજ્ય આપ
વિન્યાતિકે જ ધારતા હો તો હું કૃષ્ણ
હું વિચર્ય, રાજ્ય તેમ / મુખોની ઠરજા
નાખતો નથી ’

નિ તો રાત્યનગોવિન્દ નિ મોગનીવિતનેવ ॥
યેવામયકાવિતનો રાત્યમોગા સુખાનિચા ॥

‘હે ગોવિન્દ ! જેઓને માટે અમે
રાજ્ય, સોગ, તરા મુખોની ઇન્દ્રિયાણીઓ

છીએ તે આ આચાર્યો, કાકાઓ, પુત્રો,
તેમજ પિતામહે, મામાઓ, મસરાઓ,
પૌત્રો, શાગાઓ, તથા સ બધીઓ તો
પ્રાણ તથા ધનનો ત્યાગ કરીને લલવા માટે
યુધ્ધમા આવી બેસા છે! માટે અમે રા
જ્યને, સોગને તથા છવિતને શુક્રીએ ?

આ પ્રમાણે જ્યારે અનુભવ કમ
માગ માથી પાછો ખેંચે છે ત્યારે શ્રી કૃષ્ણ,
તેને કમમાગ માજ પ્રેશવાની આના કરે
છે અને કમવડે મુકિત બતાવે છે એ વહ
સ્ય તે શુ ? એ મવ બાબતનું નિરાકરણ
કમયોગનું ગૂઢ રહસ્ય-કમયોગનો પુરુષ
અન વિમલ સિદ્ધાન્ત બાણપાથી યથાર્થ
પણે થઈ જાય છે,

કમ પ્રેમમાત્ર આત્મતત્ત્વવિદ્યા અને
યથાર્થ જ્ઞાન એ જ આ ભાગ મુકિતને આપ
નારા છે, જે કે આ મુખ્ય વિભાગો બના
બ્યા છે પરંતુ એક વિભાગમા બીજા વિભા
ગનો સમાવેશ હોય છે જે એ જ આ મુદ્દાનું
મુખ્ય રહસ્ય છે કે કમયોગ મુક્તિ
પ્રદાતા છે પણ તે જો યથાર્થ ન મમનથી
તો ચોરાશીના વક્રમાથી છુટકારો ન વાય
પરંતુ જો તેનું રહસ્ય યથાર્થ સમજાય તો
કમદ્વારા પ્રેમભાવ, આત્મતત્ત્વવિદ્યા
યથાર્થ એક જ્ઞાનરૂપ થઈ મુક્તિના
મામા ભાઈ જાય છે ॥

આ અગ્ર મ સાગ્રનું એક જ મા
ઉપર જણાવ્યું મથન છે, એ રજકણુ ની તે

* પ્રેમમાત્ર આત્મ વિદ્યા અને યથાર્થ
જ્ઞાન મુકિતનો સમાવેશ કમયોગમાં થઈ જાય છે
અને તે જ માટે આપણે કમયોગનો શુદ્ધ અને
વિમલ સિદ્ધાન્ત બાણવાની અવસ્થા બદલે છે

મનુષ્ય પ્રાણી પર્યંત તેમજ સ્વર્ગાદિલોકો અને આ અનંત વિશ્વ, માત્ર સ્વતંત્રતા પ્રાપ્તિની જ ઇચ્છા કરે છે, સંસારનો સર્વ કલહ મુક્તદશાએ પહોંચવાને અર્થે જ છે. બુદ્ધિમાન અને બુદ્ધિ વગરના શુદ્ધ અથવા અશુદ્ધ પણ એ જ પ્રયાસમાં લાગી રહેલા છે ! કર્મમાર્ગની ઘટના ઉપર એ સકળ ભ્રમણ થયા કરે છે અને કેટલાક મહાત્માઓ એ જ ઘટનાના ચર્ચાર્થ રહસ્યને સમજી મુક્ત દશાને હાથ પહોંચી ગયા છે. મુક્ત દશા પુરોનો આ કલહ સર્વેધર્મો અને માર્ગોમાં જોવામાં આવે છે અને નિસ્વાર્થપણના બીજમાંથી એ દેખાતી સહજ પ્રાપ્તિ થાય છે. જે માણસ બીજને સહાય કરવાને મથે છે તે માણસ “હું અને મા’રું” એ નાના કુંડાળામાંથી બહાર નીકળ્યો છે અને જેમ જેમ નિસ્વાર્થ કર્મોમાં તે માણસ આગળ વધતો જાય છે તેમ તેમ તેનો વિસ્તાર વધતો જાય છે. આશુ જગત તેને પોતામય થઈ જાય છે કશું અંધન કે અટકાયત તેને અટકાવી શકતા નથી, તેને કોઈપણ કર્મ કરવાનો પરવાને મળી ચુક્યો છે, કર્મો તેનાં દાસ થયા છે, કર્મો તેને બાધી શકતા નથી કે કિંચિત્ માત્ર અસર ઉપજાવી શકતા નથી. પ્રયોજન સત્તા ઉપર તેણે જીત મેળવી છે. વગર પ્રયોજનને તેના કર્મો કયે જ જાય છે તેને પછી કશા જ્ઞાનની, ધ્યાનની જપજપની કશાની જરૂર રહેતી નથી. “આત્મવ્રત્ત સર્વ મુક્તેષુ” એ જ મહામંત્ર એવા કર્મયોગીને થઈ જાય છે. સુખ દુઃખ તેનો પરબલવ કરી શકતા નથી, દામકોષાદિક તેના અંત

ચર થાય છે. જગતમાં વિચરે છે સર્વ કર્મો કરે છે અને કર્મના બંધનમાં આવતો નથી ! અને એ તો સ્વભાવિક જ છે કે જેને પોતાને માટે કશાંની અપેક્ષા નથી તેને અંધન શાનું હોઈ શકે ? આજ સિદ્ધાંત શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં છે ને તે એકે અવિચ્છિન્ન કર્મ કરે. પણ તેના પ્રતિદેખાની ઇચ્છા રાખે! જહિ ગીતા જીતો મુખ્ય સિદ્ધાંત અને મહામંત્ર એ જ છે. જેઓ એ માર્ગ વહ્યા છે તેઓને કર્મ પોતાના ચક્ર ઉપર લઈ શકવાને શક્તિમાન થઈ શક્યાં જ નથી. એવો મહા યોગી પુણ્યપાપને ભાજતો નથી કે સમજતો તથી ! તેને સુખ દુઃખ જય પરાજય કશાની સ્પૃહા નથી, જે કર્મયોગ આવે છે તે કર્મયોગમાં તે એક પરમહંસની માફક વિચરે જાય છે.

એવા માનવીને યુક્તિ પ્રયુક્તિ, તર્ક વિતર્ક કશાનું કામ નથી ! તેને પરમેશ્વર સંબંધી કશી શોધ યોગ કરવાની આશા રહી નથી તેને તેનીહી જરૂર નથી ! તેને કશાંની જરૂર નથી ! મુક્તિની એ તેને જરૂર નથી ! માત્ર ઇચ્છા રહિત કર્મો કરે છે ! જેને લક્ષ્મી, કિર્તિ કે માન અપ. માનની ઇચ્છા નથી, જેને શુભાશુભ દેખાતી પરવા નથી, જેને પોતાને માટે કંઈપણ જોઈતું નથી, જે પોતે પોતાને જ રૂપે જગત માત્રને જુએ છે અને જે કંઈ પણ પ્રયોજન સત્તા સિવાય કે પ્રતિદેખાની ઇચ્છા સિવાય કર્મો કયે જ જાય છે; તે જ સિદ્ધ કર્મયોગી છે આ ઉપરથી એ જ સાર નીકળશે કે “સ્વામી સમાન થઈને કર્મો કરો” પણ “કર્મોના દાસ ન

ચાઓ' ક્રમયોગનો આ સુખ્ય અને મૂળ સિદ્ધાંત છે. ક્રમના ક્ષણની ઇચ્છા એ જ બંધન છે. ક્રમો કદાપિ બંધનકારક નથી બંધનકારક માત્ર ઇચ્છાજ છે તે ઇચ્છાને-વાસનાને નિમૂળ કરે. પછી ક્રમ કરા તેનું બંધન કદાપિ થઈ શકવાનું નથી, એટલું ખરાબર સમજવું કે વાતનાથી કરેલું શુભ અગર અસુભ વ્રમ બેડી સમા નજ છે. શુભ ક્રમ એ સુવર્ણની બેડી નમાન છે. અને અશુભ વ્રમ એ લોહની બેડી સમાન છે. અને એ બંને ક્રમો જન્મ મરણના ચક્ર ઉપર અનેક વર્ષો સુધી છવાતમાને ભ્રમણ કરાવ્યા છે. સુખ દુઃખના વર્તેગિયામા એવો છવાતમા સુચવાઈ જાય છે, તેવીજ સ્વરૂપને ભુલી જાય છે. તે મિહુ બતા પામર વડ જાય છે. સ્વતંત્ર છતા પરતંત્ર થઈ જાય છે. તે સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છતાં બધી દગાએડો અને સમારને દુઃખમય દેખતો થઈ જાય છે. તેને કશે ગાગ મૂકતો નથી. તે આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રોમા કાંઈ દેખતો નથી. ગુરુ જ્ઞાનમા તેને ગમ પડતી નથી. અને બોધકોના બોધ તેને કંઈ પ્રગોધ આપી શકતા નથી. તે સ્વાથ અને મોહ ની નદીમા તણુતો જાય છે. તેમાથી તેનો છુટકો ક્યારે થાય છે કે, જ્યાં માત્ર કોઈપણયોગ મગતા તેના હાથમા નિસ્વાથપણની નાવડી આવે જાય છે ત્યારેજ પછી તે સસારની ભયાનક અને અગાધ જળ વાળી અન્નક્ષિતપણે પ્રબળ તરંગોથી વહેતી મોહ નદીમાથી સુકત થાય છે. હું અને મા'રૂં એ નગર મચ્છો જે તેને મોહ નદીમા ગળી

જવાને તરપર" થઈ રહ્યા હતા તેને હવે તે પોતેજ ગળો જાય છે. મારી સ્ત્રી મારો પુત્ર! મારું કુટુંબ! મારો દેશ! એ સવ ભાવનાઓ! જે તેને મોહ મરીતાના તરંગો વડે આમથી તેમ ઉચે ચડાવી પછાડતી હતી તે કષ્ટમાથી હવે તે મુક્ત થાય છે. અત્યાદિ અનંત બ્રહ્મા ઠતેની નજીક આગળ તરવગી રહે છે, તેને પોતાના સ્થુત દેહ ઉપર કશે મોહ મમતા રહેતા નથી. તે પોતાના સ્વરૂપને પોતાના પિંડમા અને બ્રહ્માડમા ભુલે છે, તેની સકલ વાસના વિગમ પામી છે તે ક્રમા ક્રમે છે પણ પ્રયોજન સત્તા વગર- ક્ષણ પ્રાપ્તિની ઇચ્છા વગર તે જગત્ માત્રના વિનાશથી દુઃખી થતો નથી. કે જગત્ માત્રના વિહંગથી આતંક પામતો નથી. તેને જન્મ મરણ કશાની અપેક્ષા નથી તેને સ્વગ નરકની ભાવના નથી તેને સુકિતની મહત્તા નથી તેને કંઈ જોઈતું નથી, માત્ર પ્રાપ્તિ થતા ક્રમો કય જાય છે કંઈ પણ પ્રયોજન સત્તા વગર-કંઈપણ વાસના કે ક્ષણ પ્રાપ્તિ વાર એવો મહાત્મા પછી સરવતાથી જા મરુ ઘોર મોહ સરિતાને પાર કરી જાય છે. ક્રમ યોગનુબંધ રહસ્ય-ક્રમયોગનો સુદ્ધ અને વિમર સિદ્ધાંત જે ભણવાની આપણને જરૂર છે તે યથાથપણે અને સમજાય છે કે ક્રમો બંધનકારક નથી પણ વામના બંધન કારક છે. ક્રમમા વાસના નજ હોવી જોઈએ અને તે ક્રમો કંઈપણ પ્રયોજન સત્તા વગરના અને પ્રતિક્ષણની ઇચ્છા વગરના હોવા જોઈએ કે જે ક્રમોને પ્રભાવ એવો નીવડે છે કે વગર ઇચ્છાએ

તે સુકિતના માર્ગમાં મનુષ્યને લઇ જાય છે, એજ આશય ઉપર શ્રી કૃષ્ણે અર્જુન ને પોતાના કર્તવ્ય કર્મો કરવાનો દ્રઢ આગ્રહ બતાવ્યો હતો; તેના મુખ્ય રહસ્ય એ હતું કે, હે અર્જુન ! કંઈપણ પ્રતિક્ષણની ઇચ્છા વગરનો થઇને તથા પ્રયોજન સત્તા વગર પ્રાપ્ત થએલ કર્મો કયે જા જોથી તુંને કર્મો બંધનકારક થશે નહિ. આ ગૂઢ રહસ્ય જે યથાર્થ પછે સમજે છે તે સંસારમાં રહ્યા છતાં અને જંગલ કે પર્ણકુટી વસાવ્યા વગર અથવા તો સન્યસ્ત ધારણ કર્યા વગર, આ વિકટ ભવાળિષ્ પાર કરી જાય છે. એતો સ્વતઃ સિદ્ધ છે કે, વાસના વગરનું કર્મ કદાપિ ક્ષણ આપવાને

શકિતમાન થઇ શકતું જ નથી તેમજ કોઈ પણ વાસના વાળું કર્મ પ્રતિ ક્ષણ આપ્યા સિવાય કદાપિ વિરામતું પણ નથી ! વાસના વાળાં પ્રત્યેક કર્મની છાયા આ આકાશપટમાં પડી જાય છે અને તે છાયાના ક્ષણ અવશ્ય અને અચુકપણે મળ્યે જાય છે. તે સારું કર્મની છાયા પડવા નજ દેવી જોઈએ ! એ પ્રમાણે ક્યારે બને છે કે જ્યારે મનુષ્ય નિઃસ્વાર્થી થાય છે ત્યારેજ અને તેનો મુખ્ય મહામત્ર એજ છે કે:—

“ અવિન્નિદ્વન્ન કર્મકરો પળ કર્મના સર્વ રાગનો પરિત્યાગ કરો ”

એજ કર્મયોગનો શુદ્ધ અને વિમલ સિદ્ધાંત છે, એજ કર્મયોગનું ગૂઢ રહસ્ય છે

કૌરવોની સભામાં શ્રીકૃષ્ણ વાણિ.

(ગયા અકના પૃષ્ઠ ૨૭૦થી ચાલુ)

શ્રી કૃષ્ણનાં આ સકળ વજ જેવા વચનોથી જેમ કાળોતરે નાગ પુંદ્રવાટા મારતો હોયની તેમ ઉચ્છેદથી અને અતિ મોટા અવાજથી તે બોલ્યો, કે શ્રી કૃષ્ણ ! તમારી સર્વ વાક્યાતુર્યતા, તમારી સર્વ ખટપટો, તમારા સર્વ દાવ-પેચો અને તમારી વિચક્ષણતા, કદાચ આખા વિશ્વમાં કે સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં આલે પણ દુર્યોધન સમીપ તો તે કદાપિ આલી શકવાની નથી, માટે વ્યર્થ શ્રમ કરવો એ તમને ઘટિત નથી ! ઝરણુ મા'રે મેરૂ જેવો દ્રઢ નિશ્ચય છે, હું કદાપિ પાંડવોને હિસ્સો આપનાર જ નથી. મારી

પોતાની ખાસ પ્રતિજ્ઞા છે કે તિક્ષણ સૌથ ની અણીથી વિધાય એટલી જમીન પણ પાંડવોને નજ આપવી. શા માટે આપું ? મને જે પ્રાપ્ત થયું છે તે હું શા માટે પાંડવોને આપું ? તમો જે લય અને ત્રાસ બતાવો છો એવા લય અને ત્રાસ ની દુર્યોધન કદાપિ પાંડવો કરેજ નહિ. સિંહના મૂખનો પણ ત્રાસ લેવો સહેલ છે પરંતુ દુર્યોધનના હાથનો ત્રાસ લેવો અતિ દુષ્કર છે. દુર્યોધનને સાક્ષાત્ કાળ રૂપ સમજો. તે પાંડવોનો કાળ છે પાંડવોને તે પોતાના લાગીદાર સમજતો જ નથી. તેને તે પોતાના લાઇએ તરીકે જોળખ-

તોજ નથી' તે તો માત્ર પાડવોને પોતાના મો'ટા શત્રુ તરીકે જુએ કે ! હુયોધનને જો કે તમે સઠળ રીતે રાજ્ય વૈભવ ભોગવતો જુઓ છો પરંતુ વાસ્તવિક રીતે જોશો તો જરા સૂધિ તે પાડવોને જીવતા જુએ છે ! ન્યા સૂધિ પાડવ એવા જોવ સાબળે છે ! જરા સૂધિ પાડવોની હયાતીની તેને જાણરા આવ્યા કરે છે ! ત્યા સૂધિ તેને મન આ મકળ રાજ્ય વસવ સ્મશાન જેવા શૂન્ય સાસે છે ! પાડવોના પશ્વના માણુમોને હયાધન પોતાના હડહડતા શત્રુ સમાન જણે છે ! તેના તરફથી વળિટ લાવનાર લયે દેવ દાનવ કે માનવ હોય પણ હુયોધન એવા વૃષ્ટિએ આવનારાઓનો જીવ તેવાને તત્પર રહે છે ? તમારા તરફ અમારી જે નમતી વલણ પકડાએવી તમે જુઓ છો અથવા માનો છો તે તમારા બળ પરાક્રમ કે યશની પરવાને લીધે નહિજ તો ! અથવા તમારા છપન કોટી યાદવો ના બળ પરાક્રમના ડરને લીધે છે એમ પણ નહીજ તો ! માત્ર આ લિખ્મ અને અમારા વૃદ્ધ પિતાના તથા અમારા માતૃશ્રી ગાધારીના અતિ આગ્રહને લીધે જ તમારા તરફ ઠાઠક રહેમ દીલી રાખવામા આવી છે, તમારા વજ જેવા વચનો મહન કરવામા આવ્યા છે પરંતુ હમે હુ ખાસ ડરીને કહું છું કે હમે પછી એકપણ વચન અમારી વિરૂદ્ધ બોલશે નહી ! જોત્યા પછી જહુ લારેગરૂ થઈ પડશે એ સલાજને ! કારણ હુયોધનને ત્રેલો કયમા પણ કોઈ હુકાવવાને સમર્થ નથી તો વિરાટ રાજાનું દાસપણ કરનારા પાત્ર

પાડવો અને તમારા જેવા આહીરકા કે જેણે માત્ર ગાયો ચારવામાજ ને નામળી વગાડવામાજ જીવન ગાળ્યું છે ! ન્યા ત્યા દગા ફટકા અને એવીજ લાજગડો ઉભી કરવામા જીવનની ઉન્નતિ વિચારી છે ! એવા ઉદરકામા ડરનારની હયાધન ને કદાપિ લીલી રહેતીજ નથી ! હયાધન કે જે જમને પણ જવાબ આપવા તત્પર છે તો પછી પામર બિચારા પાડવો અને તેવાજ તેના સાથી શ્રી કૃષ્ણ તેની પાસે શા હિતજાણમા ? તમે મુગા મુગા તમારે ગામ દારિદ્ર અથવા તો પાડવો પાને આ યા જાયો તો તમારી જે ઘાંધ પાપ સાચી જોટી ઋતિ પ્રસરી છે તે જળવાઈ રહેશે વધારે ડહાપણ કરવાથી કે જુકી ડહાનો મારવાથી મો'ટી વિપત્તિ મા આવી પડશે ! તમારા અજીન અને લીમના જાળને અમોએ જોઈ લીધા છે ! હમે નવા જેવાની અમોને જરૂર નથી અને એ પ્રમગ માપડશે તો હુયોધન પોતાના અહોભાગ્ય માનશે

હુ અનગિ છું કોઈને પણ નમવા નો નથી ! શા માટે નમું ! અથવા શા માટે તમારી વળિ ઉપર ધ્યાન આપું ? કારણ હું સવ જાણુથી સમથ છું મૃત્યુ અથવા દયાતુ ચક્ર હુયોધન અથવા તેના માણસો ઉપર આની ગંકે એમ નથી ! કારણ મૃત્યુ અને દશાતુ ચક્ર માત્ર મા'રી જીલના ટેરવા ઉપર મા'રા હુકમને આધિન થઈને વશ છે ! હુ ચાહું તેને માગી શકું ! ઇચ્છું તેને જીવાડી શકું ! મારૂ અચ્ચાર અહોહિણી સૈન્ય સવ ! વિજયજ મેળવતું છું છે પૃથ્વીના મકળ

નાન્યો હુયોધનના નામથી ક'પે છે !
 છતાં મને તો એજ આશ્ચર્ય પાચ છે કે.
 પાંડવોને મારાથી કેમ ક'પ થતો નથી !
 તમે પણ નિરપણુનો વેશ સજ્જવી રહ્યા
 છો ! એ તમારી કે.ઇ શક્તિ ઉપર મને
 આશ્ચર્ય લાગે છે ! પણ મને તો જણાય છે
 કે, આ માત્ર તમારો ઉપરનો જ ડેળ હમડ
 છે ને આવાજ લેજ હમાકમાં તમેએ
 તમારું ત્યાં ત્યાં ટકુ ચલ.ચલુ જલુ.ચ છે !
 સકળ યોગળ આંહી જલુ.ઇ જશે માટે તો
 પાંડવોનું હિત ચહાતા હો, પાંડવોને
 હવતા ર.અવાળી પરવા હોય. પાંડવોને
 આ જળત્માં થે હો કાળ રહેવા કેવ. હે.ય
 તો તમે અંહીથી જલદી પાડવો પાડો
 પહોંચો, તેને સમજવો ને કહો કે હવે
 ભિક્ષા માગીને ખાશોતોજ નિર્વાહ કરી
 આ સંસારના વ.વડા કેટલાક સમય લગ
 શકશો, બાકી તો હહાપણુ કરવા જશે
 તો હવિતને ખોઇ મેસશો ચમસદનના
 મેંમાન થશે ! વળી તે સાથે આટલું
 પણ કહેજો કે ત્યાં ત્યાંથી માગી ત્રાળીને
 અન્ન શરો લેજાં કર્યા છે અને પાવકાના
 બળ ઉપર ઝુડો છો એમ હસ્તિના-
 પુરનું રાજ્ય અથવા તે માહેલો
 હિન્દો મેળવવાની આશા માત્ર ઝાં-
 ઝવાના જળ જેવી. આશાશ પુનઃ
 સમાન અને વંધ્યા ન.રીના પુત્ર સમાન
 છે. વનવાસમાં બ = વર્ષ સહન કર્યા પછી
 એવી હુર્મતે દે.હે આપી છે કે હવે
 રાજ્યની લાલચમાં હવિતનો ત્યાગ
 કરવા તૈયાર થયા છો :

હે શ્રી કૃષ્ણ ! પાંડવોને સમજ
 પાડજો કે હવે શકુની, દુઃશાસન અને

હુયોધન એ ચાર જણના હાથમાંજ અને
 પૃથ્વી માત્રના રાજની ચાવી છે, તેના
 હાથમાંજ પૃથ્વીના રાજ્યોનાં હવીન
 જગવાં રહ્યાં છે. તો પછી તમે શી મલુ
 તરીનાં ! તમારા બળનો ખ્યાલ કરજો !
 તમે રાં અન્ને શસ્ત્રોની તુલના કરને
 સાધન સંપત્તિ વગર રણક્ષેત્રમાં હુલ્લુ
 એ માત્ર મરવાને માટેજ કે અપહિતિ
 ઓરવાને સારૂ ! કુરુક્ષેત્રનું મેઢન સર્વને
 માટે ખુલ્લું છે, ત્યાં હુયોધન તમેને
 સમજા હક આપી દેશે ! તમારું જે
 મંઈ દેવું દેવું હશે તેની પતાવટ આમ
 વૃષ્ટિ દૃષ્ટિએ થવાની નથી ! એ પતા-
 વડો રણમુખિમાંજ થશે ! હે શ્રીકૃષ્ણ !
 ત્યાં આપો આપ ધનસારૂ થઈ જશે !
 તમારા અર્જુન અને ભીમનાં પરાક્રમ ત્યાં
 નજરે નજર પ્રત્યક્ષ દેખાઈ આવશે !
 અને મને લાગે છે કે ત્યાં તો સર્વ રીતે
 તમારું સર્વ ધાર્જુન થશે ! કારણ તમે
 તો અમારાં સકળ સૈન્યને મુએલુંજ
 ભુલ્યો છો ! અમારાં બળ પરાક્રમને તમે
 એક મગતરાંનાં બળની ગણતરીમાં મુકો
 છો ! તમે કલ્પુ, શકુની, અને દુઃશાસ
 નને નિર્વિર્ય માનો છો ! માત્ર વિરવત
 તો તમારા માનીતા પનોતા અને વહાલા
 પાંડવોજ ! એ હવે કારવોનો કથ કરી
 હસ્તિનાપુરનું રાજ્ય લોગવશે અને તમે
 યાજો પછી તેના મંત્રી ! ટીક. યે.અગ્રી
 તે આ બધી આગળથીજ નહીં કરી
 રાજી હશે ! મહાલગની મજ પડશે !
 કારણ તમારી સંપૂર્ણ ખાતરી છે કે અમા
 ન મલુ નોક અહિયું પર તે વખતે હવ-
 તું નહિ હોય ! હશે ! મને તમારી તથા

પાડવોની દયા આવે છે । દુર્યોધન કે જેના હૃદયમા કદાપિ પાડવો પ્રત્યે દયા પ્રતીત નથી નતામા અત્યારે યાએ વાગ્યો કયો છે તે, અને તો પાડવોના લના અવેજ જાણાય છે । ગણ દુર્યોધન ની દયા ઉપરજ અત્યારે પાડવો અને તેના મલાકાતોનું જીવન લગ્ન રહ્યું છે એ કદાચ તમે નહિ જાણતા હો પછી જગત્ તો જાણેજ, માટે તમેએ જે જે વચન પ્રહારોથી મને વિધી નાખ્યો છે તેને માટે કાઢ કરવાને જાન અથવા ક હપણ અનિષ્ટ કરવાને જાદવે હું એક બીજાના સતોપ વચ્ચે પાડવોને હવે આટલુંજ કહેવરાવું છું કે, દુર્યોધન પોતાને જે પ્રાપ્ત થયેલું છે તેમાથી તે અશ માત્ર પણ આપવાનો નથી । માત્ર વ્યથ આશાનો ત્યાગ કરી ત્યા ત્યા પડ્યા રહી બટકા દુઝડા વડે જીવન ગાળ્યો તો દુર્યોધન તેમા આડો નહિ પડે । મિવાય બીજે રસ્તો દુર્યોધનના હાથમા નથી । તમારા લાભમા રાજ્ય પાટનું સુખ નથી તો પછી દુર્યોધન તમેને શી રીતે આપી શકે ? માટે કુરુ ક્ષેત્રમા પાણી વલોવવા માટે વ્યર્થ પરિશ્રમ કરી હજારો કે લાખોના જીનીતનો સહાર ના કરશે, કારણ અમારૂં પ્રબળ મન્ય યુદ્ધ કરવાને તન પાપડ ધર્મ રહ્યું છે, અમારા મહારથીઆના જાહુઓ અશ શસ્ત્ર ઝવવાને ઉજળા મારી રયા છે । કણ, ડુ શાશન અને શકુની તો એજ વ્યથ ગાળા છે કે પાડવોનો કયારે વિનાશ થીએ ? કયારે કુરુક્ષેત્રમા લોહીની નદીઓ વહે ? કયારે ચોરડાંને ટળી યાના

ખપર પાડવોના અને તેના પત બોલોણી મેનના રક્તથી લગીએ ? કયારે મીવ, કાજા, ગરબે અને એ વાજ પ્રાણીઓને ટળી આપીએ ? હે શ્રીકૃષ્ણ ! હવે તમારી પત્ર ખાતરી થઈ જ હશે કે દુર્યાધન પોતાના મતનો પૂણ આગડી છે । હવે તમારી પક્ષી ખાતરી થઈ જ હશે કે દુર્યાધ । પાડવો કરતા હવે રીતે પોતાના પક્ષમા અને બળમા બગવત્ત છે । હવે તમારી શુદ્ધ અને નિગમરી ખાતરી થઈ હશે કે પાડવોનો અને મારો પોતાનો પરિશ્રમ માત્ર વ્યથન છે । માત્ર પાણીનુંજ મવન છે । અને એ પણ હવે તમેને નિશ્ચયપૂર્વક સમ જાયુ હશે કે પાડવોને કાંઈ કોળોનો વિનાશ નથી પણ કારવાને કાંઈજ પાડવોનો વિનાશ છે । આ સભાનું જે જાણ તમેએ અહીં આ નજરોતજર જોયું છે તે પાડવોને મત્ય સ્વરૂપમા સંગળવજો ! મારૂં પોતાનું સામંધ્ય તેને ચથાર્યપણે દરશાવજો ! અને ખરા બીના ખડકમા ખગકાતા અટકે એવી મલાહ આપજો ! નાહક આહા જે અનુભવ્યું છે, એ જોયું છે તેને જીવ । ઉપમા દેખારી મુજોતાને મળવા માટે કુરુક્ષેત્રમા જો થી ના લાવશો । તમે જે પાડવો તરફથી વણિએ આવ્યા હો તો હવે પછી અમારી તરફથી વણિ પણ તમે પોતેજ આ પ્રમાણે ચલાવજો અને ખગતા અનિમા ઝવવાવવા જતા એઓને અટકાવજો । જે દાવપેરમી દુર્યોધનને સમ તમા આવ્યા હો તે દાવ

પેચનો ઉપયોગ ને ત્યા કરશે તો પાડવોના છતીન બપાવી શકશે । અને તમે તો તેના વહુડા સગાસ બંધી અને પરમમિત્ર છે તો મિત્રનું કાર્ય મિત્રનું ભણું કરવામા જ આવવું જોઈએ, નહિ કે આમ ઉંધે રસ્તે દોરી તેમના છતી-તનો અંત લાવવો જોઈએ । મે મારો નિશ્ચય અને મારું અને મારાં સંન્યતું જિત્ર તમારી પાસે જે રજુ કર્યું છે તે યથાર્થ છે તેમા અલકાર કે ઉપમા જેવું કંઈ નથી કારણ જ્યારે તમે આહીચક્ષાવીને પાડવો તરફથી સમાધાન કરવા જ આવ્યા છો તો પછી જે સત્ય માર્ગ મને દેખાય છે તે મારે તમોને બતાવવો એ મારું એક હું કર્તવ્ય સમજું છું આધ્યાત્મને માર્ગ બતાવનાર પુણ્યને લાગી થાય છે । તેમ હું પણ અત્યારે તમોને રૂડા માર્ગમાં પ્રેરું છું, જે તે પ્રયાણે વત્તશે તો કલ્યાણ છે અને નહિ વર્તો તો પછી જમદાર બુદ્ધિ જ છે । અમને કોઈનો ભય નથી ! અમે જર્જુન અને લીમના ગાડીવ કે ગદાથી ડરવાવાળા નથી અમને આ પૃથ્વીના કોઈપણ રાજાઓનો ભય નથી ; કારણકે જે કદાચ એક બાળ પાડવો, સમસ્ત પૃથ્વીના રાજાઓ, અને ઇદ્રાદિક દેવતાઓ આવે અને બીજા બાળ હુયોધન, હુ.શાશન, કણ અને શકુની હાય તોપણ હુયોધન એમ નથી માનતો કે તેનો પરાજય હોય । ત્યાં વૃધિ તો તે પોતાનો વિજય જ માને છે. કુરુક્ષેત્રમા સગ્રામ જાગશે તો કંઈ સધળા રાજાઓ પાડવોના પદમા

જવાના નથી, અમારું પક્ષમા પણ અધે ભાગ તો રહેવાનો જ ; વળી અમે અત્યારે સાધન સંપત્તિમા પાડવોથી અનેક રીતે પ્રબળ છીએ. પાડવોએ બાર વરસ વનવાસ-મા સાધુવૃત્તિથી રહી ક્ષત્રિત્વને તિલાંજલી આપી છે. શૌર્ય માત્ર ગુમાવ્યું છે અને અમેએ તો સર્વ તૈયારી તે અરમામા કરી રાખી છે માટે અમને કશો ભય નથી ; કશી ચિંતા નથી. જે ચિંતા અને ત્રાસ છે તે માત્ર પાડવોના લલાટ માટે જ લખાયો છે. હુયોધનનો વાટે વાળ તેને કેતમારે હાથે થનાર નથી, તો પછી જ્યાં કશી પણ આશા નથી, જ્યાંથી કંઈપણ મેળવવાની ઉમેદ રહેતી નથી ત્યાં પછી જાત્યવાદી અથવા કોઈ જાતની જા કપટ ક્રિયાથી શુ વળવાનું છે ? તે માટે આપ અને આવ્યા તે બહુ જ સાડું થયું જેમ હવે તમોને ઠીક લાગે તેમ પાડવોને કહેજો સિંહના લાગની આશા શિયાળવાને કરવા ન દેવી એ સમજું પુરૂષતું કર્તવ્ય છે અને પાડવોને તે યોધ આપી રસ્તે ઉતારશે તો તેઓના ઉપર તમારો મોટો ઉપકાર થશે ; અમારે તો બંને રીતે લાભ જ છે. કારણ પાડવો સમજીને રણક્ષેત્રમા નહિ ઉતરે તોપણ અમે મુખેથી રાજ્ય કરીશું અને જે કદી યુધ્ધમા ઉતરશે તો અમારું સૈન્ય જે અત્યારે લડાઈની વાટ જોઈને બેઠું છે તેમને ઘટિત ધોરાક મળશે ને પરિણામે નિઃપાડવી પૃથ્વી કરી અમે પૂર્ણ નચિતાઈથી આ હસ્તિનાપુરનું રાજ્ય ભોગવીશું. પૃથ્વીના બીજા રાજાઓને કંપાવના હુઈશું (અપૂર્ણ)

આયુત જાણનામાત્રજ—વૃષ્ણાનંદ સરસ્વતીના સમાધાનના અને તત્સાધનોનિયા

વૃદ્ધમ સમા, જાયુવદ વિદ્યાલય અને જાયધમ પ્રજાશ ના સ્થાપક અને નેતા જેઓ પૃથ્વીપ્રમા વૈદ્ય પ્રભુરામ દુર્ગમરામ એ નામથી સુપ્રસિદ્ધ હતા તેઓ ઉત્તરાપ્રમા આતુર મન્દામી સ્થિતિ પ્રજા કરી વૃષ્ણાનંદ સરસ્વતી અભિધાન વડે નિજનંદમા વિરમ્યા, જે કે એ સમયને આજે વડ સાતેક થયા છે પરંતુ તેમના સત્પુત્ર તરફથી એ પરમ મંગલમય દ્વિસની શુભ પ્રસરણાઈ પ્રત્યેક ક્ષણ માસની અગાવાસ્થાને દિવસે સમાધાનના કરવામા આવે છે તેજ નિયમાનુસાર આ ક્ષણ માસની અમા વાસ્થાને દિવસે એ પવિત્ર પ્રસંગ ઉજવવામા આયો હતો વૈદ્યપ્રજાબ્રહ્મમોજ વિદ્વાનોનો સત્કાર અને દાન દક્ષિણાથી એ સમય આતરીક વૃત્તિઓનું ઉચ્ચ ભાવના તરફ આકર્ષણ કરતો હતો

આવા ઉચ્ચ પ્રસંગોનું આતો માત્ર દિગ્દર્શન છે પરંતુ જે કાળે આયાવત પોડન કળાએ તપતો હતો તે કાળે કપિ મહર્ષિઓનું સુખ્ય કતવ્ય એજ હતું, બ્રહ્મચર્ય, વાનપ્રસ્થાશ્રમ ગ્રહસ્થાશ્રમ અને સંયસ્ત એ ચારે આશ્રમનું પાલન કરવું એજ માનવ જન્મ પ્રાપ્ત થયાની તેઓ સાર્થકતા સમજતા હતા, અત્યારે એ સકળ પ્રતાપિકા છિત્ર બિન્ન થઈ ગઈ છે અને ઘર સંસારી ઘરેડમાથી છેવટ સુધી કોઈને પણ નિકળવું ગમતું નથી । વણા અને આશ્રમોના નિર્વાસ તૂટી પડ્યા છે અને ધર્મ તથા કર્મમા ધતી ગોએ

પ્રવેશ પ્યા છે । એજ સમયમા પૂર્વપ્રના નિજના પાવન રૂપ જે કઈ વેનેકત ઝમ ક્રિયાઓ કરવામા આવે તે અતિ અનિવર્ય નિયમ ગણાય વૈદ્યરાજ નુત્તરાગાધી સ્વાચ્ચની સ્વાચ અને પરમાર્થ ભો માર્ગોમા વિજ્ઞા મેળ થો એ અમનુ જીવનવૃત્ત અવનોકતા મિદ્ધ થાય છે જે મમયે ધર્મ ઝમ ઉચન । ધર્મ । ગઈ ઉપર ચડ્યા હતા જે સમયે અત્રેજ કાળે અને દવાઓએ દેશી વૈદ્ય અને આપદો ઉપર દરોડોનાખ્યો હતો, જે મમયે દેશમ કેળવણીની માત્ર શરૂઆત હતી અને સકળ મોહમાત્ર પરદેશી વિદ્યા તરફ હતો તેવે મમયે અસીમ પ્રયામથી પ્રભુરામ ભાઈએ અનેક વિદ્વાનો તથા શ્રીમતોના અત્કરણને પોતાની તરફ આકર્ષા લઈ, વૈદ્ય ધર્મસભા, આયુર્વેદ વિદ્યાલય, અને આય ધર્મ પ્રકાશ નો ઉદ્ભવ યો એ એમનું પારમાર્થિક વર્તન નિર્વાકાળ પયતા એમના યગમી ન મને આ જગતમા પ્રકાશમય । ખજે એ વૈદ્યમસમા દ્વારા આય ધર્મ પ્રકાશ માસિકમા ધાર્મિક અને સત્તારિક વિચારો ચરચાય છે તેમજ ઘણા ઉપયોગી સંસ્કૃત ગ્રંથોના ભાષાતરો સુપ્રસિદ્ધ પામા આવે છે, અને આયુર્વેદ વિદ્ય નર અવિછિ । પશિમથી હાલ જન સમાજને ઘણા ઉપયોગી થા પાયા છે તેથી લોકો યાણુ એ કડી સંસ્થાને આશ્રય આપવાને એક પછી એક જલાર આવતા જાય છે અને તેથી આગા રહે છે કે “આયુર્વેદ

વિદ્યાલય " એક વખતે દેશી મેડી કલ કોલેજના નામથી ઓળખાશે. આ ટુંક હકીકત ઉપરથી પણ સહજ સમજાશે કે પ્રભુરામજીના પોતાના જીવનની સાર્થકતા પરકલ્પણ કરવામાંજ સમજતા હતા, જે તેમણે પોતાથી બન્યું તેટલા પરિશ્રમથી કયું અને છેવટે ઉત્તરાવસ્થામાં તે સર્વનો પરિત્યાગ કરી આતુર સન્યાસ વડે નિર્જન-દેશમાં વિરામ્યા અને આ સમારંધના સંબંધી ટુંક લેખ

પૂર્ણ કરતાં પરમાત્મા પાસે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે હે પ્રભુ! અમારા આધુનિક શ્રીમતો અને આધુનિક વિદ્વાન પ્રાહ્ન-જ્ઞાની વૃત્તિઓને પ્રાચીન ઋષિ મહર્ષિની પ્રનાલિકા તરફ વાળો. એજ માર્ગ દ્વારા અમારા ભારતવર્ષનો ઉદય અને પૂર્વજુગારવ પ્રાપ્ત થવાની અમોને પૂણી આશા છે.

શતિ શિવમ્.

સાસિકોની પહોંચ અને ટુંક અવલોકન.

ગુજરાત ઘનાંકચુલર સોસાયટીના રીપોર્ટ --સને ૧૯૦૫ની સાક્ષી સોસાયટીએ બહાર પાડ્યો છે અને તેમાંથી એક પ્રાંત અમોને મળી છે એ રીપોર્ટની નિરિક્ષા કરતા જણાય છે કે સોસાયટીની વ્યવસ્થા સારી છે અને એનો અબુદ્ધય દુઃખથી છીએ

ગુજરાત શાળાપત્ર --(કેળવણી આપતા હકનથી બહાર પડતુ માસિક) ફેબ્રુઆરી નો અંક મળ્યો છે નિશાળોને લગતા વધારે સર્ગીન વિષયો તેમાં મેવાની અને આશા રાખીએ છીએ.

આર્ય ધર્મ --(શામરાવ ફૂલુ આણી મડળી તરફથી) ૧૧૯ ડબ્બોનો અંક ૧૧ મે મળ્યો છે તેમાં 'જીવાંતરી સ્વતંત્રતા' એ લેખ લક્ષ્ય ખેંચનારો છે.

આનંદ --શ્રી જૈન ધર્મ વિદ્યા પ્રસારક વર્ગ તરફથી પોષ મહા અને કાગળના અંકો મળ્યા છે

લુહાણા મિત્ર --પોષ, માસ ને કાલ્પના અંકો મળ્યા છે.

નવરત્ન --એચ જી. માર્સર તરફથી અંક ૨૭ ને પમે

આત્માનંદ પ્રકાશ --(શ્રી આત્માનંદ બાવનગર) સભા પાંચમે ને છઠે

સુદરી સુવોધ --અંક ૫ મે આમોને વાચવા લાયક છે

આર્ય મિષક --અંક ૭ મે ને ૮ મે વૈદ્ય સંબંધી આપનો પ્રાચીન ગ્રંથોને આધાર આપે છે

બુદ્ધિ પ્રકાશ --ફેબ્રુઆરી ને માર્ચન અંકો.

શ્રી છોટમ જ્ઞાનોદય --શાસ્ત્રી મ. મા. શરૂ પ્રજ્ઞાલ તરફથી માધ માસનો અંક મળ્યો છે વૈદિક વિષયો ઠીક લખાય છે

બ્રાહ્મણ --(દેવે અમાશંકર બાણુજી તરફથી સ. ૧૯૬૨નો અંક ૧૦ મે તથા સ. ૧૯૬૩નો અંક ૨૭ ને મળ્યો છે બ્રાહ્મણોને વિષેય ઉપયોગી થાય તેમ થવાની જરૂર છે

વૈદ્ય કલ્પતરુ --વૈદ્ય જટાશકર લીલાધર ત્રિવેદી તરફથી જાનેવારીનો અંક ૧ મે.

आर्यधर्मप्रकाश

पुस्तक ३ सु]

माम वशाख म १९६३

[१५७ म]

यतो धर्मस्ततो जय

विभु विशार

सखा डगमग डगमग गाय, डोले ब्रह्माड आ ।
पायामा पूर अफलाय, जमनानी छोक्य आ ।

झाँले हो नाथने ।

सखि उसडया ओखडाना पडळ हेयाना पूर ।
उग्रहया अनवाळीया देश, सत्रिताना नूर आ ?

मीलजे आकाशने ।

सखि ! लील या सुकावन, 'ल्ला सलूगवा ।
भरी झोगी कुमार वेरा बेरवा समारमा ।

लेवान दानने ।

सखि ! जगनी मन्लोमा महेमान जादर्या ।
भगवा पिरमगुप्रसाद, मनना अवमान गा ।

जगनी जगाळया ।

सखि ! म योना घामपी अमरोमा उडगु ।
स्नेहिना मायमा अवड रास केगु ।

विभूना विताग्मा ।

सखी ! डगमग डगमग गाय डोले ब्रह्माड आ ।
पायामा पूर अफलाय जमनानी छोक्य आ ।

झाँले हा नाथने ।

સ્વૃહા નથી ! અને મને તો ગાયો ચાર
નાર મા ગણી કાઢ્યો છે ! પણ તારી એ
ગણતરી મને ઘણી શ્રદ્ધા લાગે છે !
કારણ તે સિવાય તે બુદ્ધિ સિવાય તારી
શુદ્ધ સાન કેકાણે આવે તેમ નથી. તું
અત્યાગે તારા ધમ ઠ ઉપર ઘેલો થયો છે
અને જેમ ઘેલો હાથી પોતાના માથામા
ધૂળ ઢાલે છે ! તેમ તું પણ તારા માથામા
ધૂળ ઢાલે છે ! જે કે આમા કાંઈ પણ
આશ્ચર્ય પામવાનું કારણ નથી જે બીજા
તે વાળ્યા છે જે અનથની રોપણી કરી
જે અન્યાય અને અધમથી તું રાજછડ
મારી રહ્યો છે તે અન્યાયના અને અધ
મના દિવસો ગણાઈ ચુક્યા છે ! તારી
જીભના તત્તુઓ શિથિલ વિથિલ બનાવ
પગરણ મ કાંઈ ચુક્યા છે અને તે અજુ
નના ગાડીવના એકલ ટકાર માથે તુટી
જશે છે બીજું ! જે તારે વર્ણિત કરવી નથી
તો તને હવે કંઈ પણ ઉપદેશ આપવો એ
અશક્ય રૂઢન સમાન છે, છતાં અનેકજી
વોનો મહાર થતો અગ્રે અને એકજ
લોહીના તરસ્યા સપ સરિતામા સ્નાન કરી
સૌજન્યતાથી એક બીજાનો લા ! વહે ચી
ખાય એ મારી આતરિક વૃત્તિ મને આપર
મમાગ તરફ દોરી રહી છે પણ આધોળ
ભીંતમા માથુ પડ્યા સિવાય કદાપિ પા
છો વળવાનો નહીં ! મને જે ધર્મિત મા
ગ લાગ્યો હતો તે માર્ગ ઉપર લાવવા મે
પ્રવરત્ન કયો પણ તેની તને લેગ પણ અ
સર થઈ નથી ! જે મહા રણ સમાર
યવાનો છો જે માગે ચોમક ભોગણીઓના
ખપ્પર ભગવાના છે ! જે માગે રક્ત

સરિતાઓ વહેવાની છે તે માગ ઉપરથી
તું કદાપિ ખસે એમ નથી. તારાં તાન
તટ ઉપરના વૃક્ષ માફક તું પા નો રક્ત
સરિતાના પ્રબળ વેગ સમયે ઉખરી
પડીશ અને કોણ જાણે કંઈ -
શામા કયા માર્ગના વહન ઉપર
ગોથા ખાતો હઈશ ! આ માર્ગ મધ્ય
બોલ તને માત્ર હામ્ય ઉપર કરે છે !
પણ જગત્ તારાં જે હામ્ય ઇનાનું છે
તે ભાવીના પેન્મા ભરાયોડુ છે ! ઠીક
છે ત્યારે દને દુ બહુ છુ તારાં તે
મૈન્યની તોધાની ઝરવી રહી નવી, પણ
પાડોને તો તોધાની કરી ભોગેને !
તારા સંદેશો પણ પાડોને પોધાયાડીશ !
ને કદાચ એ વાત જો લી ! અને અજુ
નને ગળે ઉતરી તો તા પડી તારા
પોષારજ પડ્યા સમજવા ! પછી પ્રેનો
કયમા તને પૂછનારજ કોણ જાણે ! દેવ,
દાનવ, માનવ, રાક્ષસ, પિશાચ, ગ્રંધિવ
આદી મવનો નેતાજ મવનો રાજ્યપતિ
તું ! તે વખતે દુ શાગન, કણ અને
સકુનીના યયમા બેઢેલો તું પોતાની મૂંછે
હાથ નાખી રો હઈશ ! તારા જા યને
વળાપતો હઈશ ! તું કોઈ મહા ભગ
વત જણાય છે ! દ્રોપદીના બરમણામા
ચીર એ વ્યા છતાં પણ તું ચીર આયુષી
રહ્યો ને કાન્ય ચીર આયુરી હજી એ રહીશ !
તો પડી જગતગા અર્ધગિઓનો જય
ચુકરાઈ રહેશે ને મમ અમ માનવીઓ
તને આગિવ આપશે ! તારાં જેવું
યથાય છે ! ધર્માવલણી પાડો દૈન્યતામા
દિવસો ગાળે છે અને અધમાવળી તું

ચોતે રાજ્યનો અધિષ્ઠાતા થઇને જોઈ છે
 તો હજી વિશેષ અધર્મ માર્ગે શુ તું નહિ
 પ્રવરતે? અને તારો તો એ માર્ગે જયજ
 હોય એમાં શંકા પાણી શો? મને ભય
 રહે છે કે તું એ શાસ્ત્રનાં ધર્મ સૂત્રોને
 અવશ્ય જુઝા પાડી શકીશ. ચત્તો ધર્મ
 સ્વત્તો જય: તેને બદલે મને લાગે છે કે
 તું તારા પરાક્રમથી આવું સૂત્ર મર્વ
 માન્ય કરાવી શકીશ કે જ્યાં અધર્મ ત્યાંજ
 જય મારે તુ હવે જપમાલાના મણિકા
 ગણતોજ રહે ને અધર્માચારનો મોટો
 ભંડો છે તેને બદલે અધર્મરૂપજ થઈ જા!
 આમાં હુયોધન મોટી ઉઠ્યો હા એમજ!
 મારો અધર્મમાજ જય છે! પાંડવો
 સાથે જુગાર અમો રમ્યા ન હોત, દ્રૌપ-
 દીની ભરસલામાં જોઅટળી ન કરી હોત
 તો પાંડવોએ ક્યારના અમને પીંખી
 ન ખ્યા હોત! અત્યારે રાજયુક્ટ કૌરવ
 દ્વામણી ઉપર શોભી રહ્યા ન હોત! પણ
 એ સઘળી વાતો તમોને જાણાવવી એ
 મત્ર વ્યર્થજ છે. વાસ્તવિક રીતે તો પા-
 ડવોના વિનાશ અર્થેજ તમારો જન્મ છે!
 જેણે પોતાના મામાનેજ માર્યો તેમાં
 ખુદી શી હોય! પાંડવોને કોઈ પણ ન
 મળ્યું કે તમારા જેવા એક ગોવાળિયાને
 મારી સામે વઠિ કરવા મોકલ્યો! હું
 કોણ? હુયોધન! સર્વ રાજ્યોનો રાજા!
 મારા નામથી પૃથ્વી ફાટે આકાશ તૂટે ને
 મહાસાગર મર્યાદા મૂકે! તો મારી સામે
 વઠિ આવનાર કેવો સમર્થ માણસ જો-
 ઇએ! તમારા સામર્થ્ય અમોએ બહુ બહુ
 સાલજ્યા છે પણ તે સઘળી માત્ર દાવપે-

ચની રમતોજ! છળ કપટ ને દાવપેચ
 માં તો તમો અમારાથી ચડો, એતો મારા
 થી કે જગત્થી ના નહિજ કહેવાય
 પરોપ દેશે પાંડિત્યમ્ એ વાક્યાનુસાર જો
 તમેજ છળ કપટના ભરેલા છે તમેજ છળ
 કપટથી મથુરાં નગરી પચાવી પાડી મા-
 માના રાજ્યનો ધ્વંસ કરી તેને રાજ્ય છત્ર
 તળેથી ઉઠાડી દ્રષ્ટ તેનાં પ્રાણ લીધાં તો
 પછી એક અધર્મ ધીજ અધર્મને કપડે
 આપવાનો કરો હક ધરાવતો નથી!
 તમારા કરતાં હું હજાર દરજ્જે શ્રેષ્ઠ છું!
 પાંડવો કયા રાજ છત્ર ધારી હતાં રાજ્ય
 છત્ર તો મારે માથેજ વિરાજ રહ્યું છે!
 છતાં અમે તો માત્ર તેના હિસ્સા માટેજ
 વાંધો ઉઠાવ્યો છે અને એ તો વાસ્તવિક
 પણ ગણાય પરંતુ તમોએ જેમ રાજ્ય
 દોભથી વગર હુકે મામા કંસનો જીવ
 લીધો એમ અમોએ પાંડવોનો જીવ
 લીધો નથી! તમો દ્રૌપદીને મા-
 ટે જે અમોને વારંવાર નિહો છો
 પરંતુ તમોએ ગોદૂળની ગોપીઓ સાથે
 જે વ્યવહાર ચલાવ્યો તેની આગળ કશી
 ગણતરીમા નથી! રાજસૂય યજ્ઞ વખતે
 પાંડવોજ માત્ર તમારું પૂજન કરે અને
 શિશુપાળ જેવાજ માત્ર તમારાં બળિદાન
 થાય! તમો કુટુંબ સંહારી છો, તમારે
 હાથેજ જગત્નો વિનાશ છે ને તેથી
 પાંડવોના કોઈ અનિષ્ઠ કર્મના થોજે તમો
 તેને યરમ મિત્રરૂપે મળ્યા છો! પણ હું
 તો તમને પાંડવોના કાળરૂપેજ જોઉં છું!
 પાંડવોને જો કે અત્યારે મારી વાત ગળે

નજ ઉતરે—નને તો હુ ખી પાડવોની
દયા આવે છે. ને કદાચ પાડવો તો
મમજીને ઉપવૃત્તિમાં પડ્યા રહેત, મા'રી
સામે બાબતી બાધવા ઉભા ન રહેત.
પાપુ બ્યા પ્રપત્રી, કપટી અને તમારા
જેવા ધૂત્તનું પ્રબળ હોય ત્યા અનર્થ
થવામાં શી બાતી હોય?

બસ નર! તારો લવાગે બસ કર!
તુ અજ્ઞાની અથ ગોપીઓની બાબતમાં
અને કસ વિનાશમાં શુ સમજે? રે
પામર! એ રહુચ સમજવાને હજી તને
અનેક જન્મોની જરૂર છે અત્યા તુ
એ દિક્ષાને લાયજ નથી અત્યા તો તુ
પાડવોને હાથે સજ્જત શિક્ષાનેજ લાયક
છે! તારો રાજડડ, તારું રાજવજન ને
તારો રાજન મુકુટ હવે મોડા દિવસ
લોગથી લે! હવે તુ તારા ગવ ઉપર
ધુમે છે તુ મદોન્મત્ત થયો કે, એ મદ
આમ વાક્ય પ્રહારથી નહિ ઉતરે, એને
માટે શસ્ત્ર અસ્ત્રની જરૂર છે ને તે પણ
ખીજ કોઈ. નહિ, માત્ર લીમ ને
અર્જુનના! અત્યાર સુધી તારો જે જે
અધમ સહન કરવામાં આવ્યો છે ને તે
જે જે અધમિ ખીજ વેચા છે તેમાંથી મોટા
સહારના સત્ત્વો ઉભા છે, એજ
સત્ત્વોદ્ધાર કુતમેત્રના રણયત્રમાં હા!
તુ અને તારૂં આ અમખ્ય દળ બળિદાન
તરીકે હોમાં જશે! તારા વૃદ્ધ માત
પિતાને કે ન્યાત્તવા લાયક છે નહિ તારા
જેવા કુયાત્ર પુત્રને જન્મ આપ્યો તેના
કળ તેને પણ મળવા નેધંજી નરાધમાં

સમજ કે તુ હવે ગળ્ય મિહામન ઉપ
રથી ઉથલીજ પડ્યો છે! મમજ તારી
દુરાવસ્થા છે! મમજ તુ જાણતા મોટા
માજ સપડાયો છો! તારૂં બળ અને તારી
શક્તિ મે નેધ લીવી છે! માત્ર આ તો
તારા છેવટના પગલા છે! તુ પાપથી ને!
છ ગયો છે, તુ ધમના ચોરીધર માગમ
થાં નીકળી ર્યો છે! પાડવોના વાજખી
હક તારે ગળી જયો છે! પણ અર્જુન
અને લીમની રક્ત નળીયોમાં જે રક્ત
ધમવમી રહ્યું છે એ રક્ત અને રત
પ્રનાદિની નીચો વહેવરાવી ગીધ ઝાગડા
અને જરજોને લોગ આપી તમારા સકળ
કુટુંબનું એજ રક્ત વડે તપણ કળી હ
મ્તીનાપુગની ગાદી પ્રાપ્ત કરશે ત્યાજ
એ રાજવીર પુરૂષો પોતાના દ્રઢ વૃત્તથી
મુક્ત થશે! રે મ સહારડ ખાલી મીગિ
યાગી છોડી દે! કાઈ વિચાર કર ને પા
ડવોને પોતાના કળી લે! આ છેવટના
મા'શ વચન ઉપર કાઈક ચિત્ત લગાડ
નહિ તો પછી તૈયાજ રહેજો પાડવો હવે
આવ્યાજ સમજ ડૉગવ રાણીઓના મુક
લાઓ ઉતરશે કે બળતી ચિતાઓમાં
સ્વામીના હાડકાઓ શોધી લાવી એ મક
ળ હોમાઈ જશે પણ દે દુરાત્મન! તારી
તો મગ્લાવમ્થા હુ એવી જોઉ છું કે જે
વળને તને પાણી પાવાને એક અનુચર
પણ તારો નહિ દોય

(અપૂણ)

પ્રકૃતિ પ્રભાવ,

વારંવાર જન્મ મરણના કારણરૂપ પ્રકૃતિ પ્રભાવ જ છે. મૂળ પ્રકૃતિનો વિનાશ થયા વગર પ્રાણી પુનઃ પુન જન્મ પામે છે! એ પ્રકૃતિનો પ્રભાવજ સુખદુઃખના કારણરૂપ છે. ત્રિગુણી માયા પ્રવર્તક પણ એ પ્રકૃતિજ છે. એ પ્રકૃતિના યોગથીજ નિરંજન, નિરાકાર, વિશુદ્ધ અને જન્મ મરણ રહિત આત્મા, જીવલાવને પામે છે! આ દેહ મા'રો, આ દેહ તે હું છું, આ ઘર મા'રું, આ સ્ત્રી મા'રી, આ કુટુંબ મા'રું, હું રાજા, શેઠ, આકર, ગરીબ, શ્રીમંત એ સકલ મહિમા પ્રકૃતિનોજ છે. ત્રિવિધતાપમાં જીવાત્મા જે પોતાને દૃશ્ય થએલો માને છે, તે સર્વના કારણભૂત મૂળ પ્રકૃતિજ છે. પ્રકૃતિનો ક્ષય થાય ત્યારે જન્મ મરણના ચક્ર ઉપરથી જીવત્મા ઉતરી શકે છે, આત્મા કે જેને ઉપનિષદ્દમાં પુરૂષ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે તે પ્રકૃતિથી પર છે એ વાત અવશ્ય જાણવાની છે. ત્વચા, માંસ, રૂધિર, મેદ, મજ્જા, પિત્ત, સ્નાયુ અને ઇન્દ્રિયોના સમુદાય એ સર્વે જેમ ઉપર ઉપરથી જોતા માતૃપિતાના સંયોગથી ઉપજે છે, પરંતુ અવશ્ય જાણવાનું તો એ છે કે ઇન્દ્રિયો સહિત સાતે ધાતુઓ બીજામાંથી જેમ બીજું બીજા નીપજે છે તેમ એક બીજામાંથી ઉપજે છે. એક કાર્ય કાંઈ બે બીજાથી ઉત્પન્ન થતાં નથી. આ પ્રસંગ અતિ સૂક્ષ્મ

છે, પરંતુ અત્રે તે દર્શાવવાની અગત્ય એટલા સારૂ વિચારી છે કે પુરૂષ-પ્રકૃતિને જે એકમેક ગાણી લેવામાં આવે છે તે તેમ નથી, માત્ર શુભોને વિષે શુભો ઉપજે છે અને તેમાંજ પાછા લય થાય છે. પ્રકૃતિમાંથી શુભો ઉત્પન્ન થાય છે અને પાછા તે પ્રકૃતિમાંજ લય પામે છે. ત્વચા, માંસ, રૂધિર, મેદ, પિત્ત, મજ્જા, અસ્થિ, સ્નાયુ અને વિર્ય એ આઠે પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થએલાં છે.

અવિદ્યામાં કે અતઃકરણમાં ચિત્તનું જે પ્રતિબિંબ તે જીવ કહેવાય છે પ્રત્યેક જડ વસ્તુ સાથે ચૈતન્યનો સંબંધ છે અથવા પ્રકૃતિ સાથે પુરૂષનો સંબંધ છે પરંતુ જેમ દૃશ્ય વસ્તુના વિકારથી સર્વ વિકાર વાળો થતો નથી તેમ પ્રકૃતિ (જડ)ના વિકાર વડે પુરૂષ (આત્મા) વિકારવાળો થતો નથી. એટલે આ ઉપરથી તાત્પર્ય એ સમજવાનું છે કે હુષ શોકાદિલાવ, આત્માને સ્પર્શ કરતા નથી. એ રીતે આત્મ અનાદિ, અવિનાશી, સર્વત્ર વ્યાપક સ્થિર સ્વભાવવાળો, અચળ, પૂર્વ રૂપ માંજ રહેનારો, નેત્રાદિક ઇન્દ્રિયોથી દેખાય નહિ તેવો, મનથી પણ જણાય નહિ તેવો, અને ઈન્દ્રિયોથી પણ જણાય નહિ તેવો છે, છતાં પણ શુભોને વિષે દેવળ અભિમાનને લીધે પોતે શુભવાળો થઈ પડેલો છે-એટલે અતઃકરણાદિકના કર્તૃત્વ લોકનૃત્વ આદિના ધર્મો, શુદ્ધિના

અજ્ઞાનથી પોતાના આત્મામાં ભાસે છે-
 દેહાદિ આત્મમાં પ્રતિબિંબિત થઈને
 તેમાં મુખ દુઃખાદિક પોતાને વિષે માને
 છે ત્યાં મુખી જન્મ મરણનું ચક્ર અને
 સ્થાય દેહનો મબધ છૂટોજ નથી!
 ત્યારે સ્વત એમજ મમતય કે,
 પાંચમાન્દ્રિય પાંચકર્મેન્દ્રિય પાંચમુત
 પાંચ જ્ઞાનદિ વિષય અને મન સુદ્ધિ,
 અહંકાર પ્રકૃતિ ચિદામાસ એ પાંચ
 વર્ગમાં જે પાંચ દૃશ્ય વિષયોનું જ્ઞાન થાય
 છે એ જ્ઞાન એ જીસમ તત્ત્વ છે એ
 આ જણાવેલા પચીસ તત્ત્વોનીપર છે,
 તેમજ જ મમતી, માટે તેને નિ તત્ત્વ
 ગણવાના આને છે ચિદામાસ એ રૂપમુ
 તત્ત્વ જે જીવ અને એ પચીસ તત્ત્વનું
 જે જ્ઞાન પરમાત્મા તેમાં અને પચીસમાં
 તત્ત્વમાં કઈ ભેદ નથી તે અભેદ છે,
 પરંતુ જ્યાં મુખી તે યથાથપણે મમતી
 નથી ત્યાં મુખી તો એ પચીસમુ તત્ત્વ
 પ્રકૃતિના આધારે જીવ ભાવનેજ-હર્ષ
 વિપાદિનેજ ભોગવે છે! પરંતુ ત્યારે
 પુરૂષ દિવસે દિવસે પ્રકૃતિના શયવાળા
 ધર્મોને જીએ છે ને તે ઉપર વિરાગ પ્રાપ્તી
 થતા તેનો ત્યાગ કરે છે ત્યારે તે કેવલ
 આત્મ સ્વરૂપ થઈને જીમમાં તત્ત્વ
 પરમાત્માને ભણે છે મન પુરૂષોજ જીવ
 અને શીવમાં ભેદ ભાળે છે, પરંતુ જેને
 આ જગત્ માયિક જાળ મમાન ભાગ્યુ
 છે, હર્ષ-વિપાદ એ માન પ્રતિભાજ
 પ્રભાવ જેહો ભણ્યો છે, ન્યૂલ દેહ એ
 પણ માન પ્રતિભાજ જાણ છે, એ મમત્ત
 બાળત જેને યથાથપણે નમનઈ છે તે
 જ મ મરણથીપર એવા પરમાત્મ સ્વ

રૂપે-નીજ સ્વરૂપમાં વિરમે છે
 વેદાતનિષ્ઠ સાધુ પુરૂષો તો જીવ-
 જાણને એક / સ્વરૂપે જીએ છે અને તેથી
 મહત્ પાંચની ઇન્દ્રિયાણા સામ્ય
 નાનીઓ જીવ અને ઇશ્વરનો ભેદ અગિ
 કાર કરતા નથી કારણ કે એ ભેદ જ
 માન જન્મ મરણની જાળને ગુણે છે!
 પ્રાણ કે માત્રી જ્ઞાને માત્ર પાંચ સાથે
 મબધવાળો વાય છે ત્યારે ને જીવ
 કહેવાય છે! અને ત્યારે એ મબધ
 રહિત થાય છે ત્યારે એ જીમમાં
 આ મા-પરમાત્મા ચતુર્થધન-નિર્જન
 નિવિકાર અને સન વ્યાપક જાણ કહેવાય
 છે માછનું જેમ પાણીમાં નિવાસ કરીને
 રહે છે અને તેમાં અભિમાન બદ્ધ થવાથી
 તેની સાથે મેહમયી વર્ષ તેમાં જીમ તય
 છે અને તે મમતે તે તેમાં ભોવામાં ગાવનું
 નવી તેમ જીવ પણ નિતિમાં નિવાસ
 કરીને રહેવાથી પ્રકૃતિમય થઈ જાય છે,
 પોતે પોતાને જીમી જાય છે ને દેહરૂપ
 થઈ જાય છે, પરંતુ જેમ પેડું માગડું
 સમયે જાણ આને છે તેમ જીવ પણ
 ત્યારે મમત પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે પ્રતિભા
 પોતાથી જીમી જાય છે-પોતે જન્મ મર
 ણથીરહિત છે એમ જાણે છે! મુખ દુઃખ
 મકલ મિથ્યા છે એમ ત્યારે તેને યથાર્થ
 સમજાય છે ત્યારે તે જાણે છે કે ચોવીસ
 તત્ત્વથી જીવે પોતે જીમીમમુ તત્ત્વ છે
 ને જીમ જેમ જાણ ના માપ તરીકે
 નીકાળવામાં આને છે તેજ ન્યાયે માયાના
 અધકારમાં આવેલામાં જે પરમ ચૈતન્ય
 પરમાત્મા છે તેને જીવરૂપે જેવ મા આને
 છે ને એજ અજ્ઞાન અને એજ વાસના

તા પી વાતજ ગી કરવી?—પ્રકૃતિ જે
મિથ્યા છે તેની આથે ચિદાત્માને યોગ
કરેતો તે પણ મિથ્યા છે પરંતુ તારા
જેવા મૂઢને એ વાત યથાથ સમજાઈ
નથી. આત્માથી વ્યતિરિક્ત બીજું
કંઈ નથી આ તે યથાથ તને સમજાય
હોતો બીજું જે માણે તે પણ આ મા
છે માટે મા'ત્ર બીજું કંઈ જુદું મ વ
તારે વિશે છેજ નહિ ત્યારે તારા વિશે
પ્રેરેશ કાંઈ કરા? તુ પ્રદાવરૂપ જ છે
તો પછે વળમગ્નતાની યુદ્ધિ તને કયા
થી પ્રાપ્ત થઈ? હા, તારા સ્વરૂપના જાળ
વેદિક કૌંમારી—પ્રાણીઓને આ ના
આપવાથી પરોપકાર કરવાથી, જળઅગ્નિ
કે સૂર્ય પી ઉપાગના કરવાથી કે એવા
બીજા મ વ અને આચરણોથી વાળી
યનો નથી માત્ર જ્યાં એ પ્રકૃતિના પ્ર
ભાવને યથાર્થપણે વળગાયા માટે
ત્યારે સ્વરૂપ લાભની પ્રાપ્તિ મારડે,
જેને સ્વરૂપનો લાભ પ્રાપ્ત થયો છે તેને

જ નાના કદ્દી મમથ બીજા નાન નન
નાનીઓ માત્ર આ'ત્મ સ્વરૂપ જ તારાવા!
નાનીમા પ્રવૃત્તિનો અજ વજ રોય છે એ
પ્રવૃત્તિ—પ્રકૃતિના રૂપને લાગી પોતાને
તેનાથી પર માન છે, મન્ય મનમા વિદ્યમા
હતા માત્ર તે પ્રકૃતિનો પ્રભુ છે એમ
મયાત્ર રીને લાગે તેમ જોવા મુજબ
ન તેમ મગ્નતા અક્રમાથી મુગ લાયકો
પરંતુ જેમ પાતાના તમા મિથ્યા તે તા
ને ઉદ્ભવતા નવનના નાશ રતો નથી
તેમ પ્રકૃતિના પ્રભાવને તમા મિથ્યા
જન—નિવનુ આ પડ મનનુ
નથી તાર પ્રકૃતિ પ્રભાવરૂપ નિદામ થા
તમા યતા વાર મગ્ન પી માફ પ્રકૃતિ
રૂપ હવતુ અવગ. ખમી લાયકો ને
મુદ્ધ મન-મન મ પોતેમ છે—પોતે
અજ જાન-નિત્ય-મન આપક આ
અવગ છે તે યથાથ સમજા છે
મુનિ-મુદ્ધનતરસ્વનાનાદ્ય ન ગાયણ
સ્વમયમ પ્રિતાનંદ સ્વમયના પોવાયમા

વિદ્યાવિલાસી મોજરાજા

(૧૫૩ ના નુ ૧૫૩ થી માનુ)

ગોવિંદરાજ પડીતના બોધક વચનો
આ જ તારાજીને અતિ મતોશ્રયથી મોટ
સન્માનથી તને રાજ મદુલયમા આપ્યા
અને મારી આદરવિઠ કી આપી
લોજ રા તના હૃદયપર ગોવિંદરાજ
પડીતના પ્રતેક એ જ પી પાલી ન ઉત્ત

અસર થઈ—અર' ગોવિંદરાજનું કહેડું
નન્ય છે પડીતો—વિજાનો વગર પી મારી
સના મગ સમા જેવી જાણાઈ. મા
સનાને મત્ય મગરતા વિદ્યાનો—પડીતો
અને કરિઓ ને મત્યનું અધ્યક્ષ
અનિ મુદ્ધ ન્યાયપુર મગરતેમ ન મગ

કરવા સારૂ, જે પ્રજાના કેળવણીના માણસોની સલાખનાવી વિદ્વાનો ઠાગ રાજ્યના ધાગઓ ખાંધવામાં આવે તો અવશ્ય પ્રજાનું અને રાજ્યનું કલ્યાણ જ થાય. મા'રી પ્રજાને કેળવવા માટે તો મેં પરીશ્રમ લીધો છે, પરંતુ અનેક વિદ્વાનોથી મા'રી રાજ્યસલાખલંકૃત કરવાની જરૂર છે. ઘર ઘર સ્થળ સ્થળ સરસ્વતીના પૂજન થાય અને મા'રી પ્રજા સરસ્વતી દેવીના સેવનથી તન મન ધને બહિષ્ટ થાય એજ કર્તવ્યનાં પ્રીયે લીલાવતી આપણુ જીવન ગાળવાનું છે. માહારાજ લોજના આ અતિ રૂડા વિચારથી મહારાણી પ્રસન્ન થયા તે બોલ્યાં હે રાજેન્દ્ર ! આપણા રાજ્યમા સરસ્વતી મંદીર પુજવા લાગ્યા છે. પ્રજા પ્રસન્ન વધને પોતાનાં છોકરાંઓને સરસ્વતી મંદીરે મોકલે છે. જેમ મા'રૂં લક્ષ્મી કેળવણી ઉપર વિશેષ છે તેમ આપણું દેશના બાળકોને કેળવવા ઉપર છે, આથી આશા રહે છે કે પરમાત્મા આપણું આ કાર્ય ફલીત કરશે. આપની રાજસલાખ વિદ્વાનોથી અલંકૃત થતી જ નોંધો ! ગોવી હરાજ પંડીતનાં વચન બેમુલા છે. આપનો સુજશ એથી જગતમાં અતિશય વિસ્તરશે તેમજ રાજ્ય પ્રજા બનેને હિતકારક એ સલાખ પડશે, માટે મા'રો પણ ખાસ આગ્રહ એજ છે કે આપણી રાજસલાખા દેશ દેશાંતરના અનેક વિદ્વાન પંડિતોને નિમંત્રણ કરે અને જેઓ રત્ન સમાન હોય તેમને મા'રી આજીવીકા બાધી આપી આપની પાસે રાખો. કાંઈ

પણ રાજની અમર કિર્તિ કે અમર નામ માત્ર રહ્યું હોય તો તે કવિ રત્નોવરે, વિદ્વાનોવડે આપણી જીંદગી પણ તેથી સુખમય અને શાંતી પ્રદાતા થશે.

આ ઉપરથી સોજરાજ્યએ પંડિતોની મહાન્ સલાખોલાવવાનો વિચાર કર્યો. પ્રધાનની સલાહ પણ રાજાને મળતીજ થઈ પડી અને તેથી મા'રો ઠાગથી એ સલાખે માટે મંડપ બંધાવવામાં આવ્યો. ગામની બહાર ખુલ્લા મેદાનમાં એ મંડપની તૈયારી થવા લાગી. છ નહીંતામા તે મંડપ બંધાઈ રહ્યો. ગામેગામ નિમંત્રણ પત્રિકાઓ અને માણસો મોકલવામાં આવ્યા, આખું ભારતવર્ષ હલમલી રહ્યું. વિદ્વાનો પોતાનાં પોતાં થોધા બાંધી તંધાર થવા લાગ્યા. કેટલાકે ગાડાંનાં ગારાં પુસ્તકોથી લયી. કેટલાકે થોડા ડુપર કેટલાકે ઉંટ ઉપર અને જેને થોડા કે ડુટ અને બળદ મળી શક્ય નહિ. તેઓએ ઉવટ લાચારીથી ગથેડા ઉપર પોતાનાં પુસ્તકા નાંખી નાંખી ધારાનગરી તરફ પ્રયાણ કરવું શરૂ કર્યું. કેટલાકે માત્ર બેસેજ પોતાનો પુસ્તક લંડાર ચડાવ્યો લીધો અને કેટલાકે માત્ર પોતાની વાણી ઉપર આધાર રાખી ધારાનગરી તરફ પ્રયાણ કરવું શરૂ કર્યું. દેશ દેશના પંડિતોથી ધારાનગરી દમગોથી શોભીત માન સરોવર માફક શોભી રહી. વિદ્વાનો જાણે રાજહ સ હોયની એમ દરેકવા લાગ્યા ! જાણે પૂર્વ સમયના રૂપિ મહર્ષિઓના આશ્રમે હોયની એવ અનેક આશ્રમે-નિવાસ સ્થાત નગરી બહાર

પણ ચિત્તાઆપક થઈ પડ્યા હતા વેદ ઉપનિષદ અને અગર પુરાણો જેની હિંદુધર્મ છે તેવા તેમજ ગણિત શિષ્ય, કૃષી, ભૂસ્તર, ભૂગોળ, ભૂતળ, રસાયણ, અથ ગાંધી પાથ વિજ્ઞાન, સંગીત ગાંધી, તથા આયુર્વેદ વિજ્ઞાન અભ્યાસી, મનરાજી સ્ત્રીઓ, યોગ વિજ્ઞાન તથા અને તત્ત્વના છે એવા એમ વિધિવિધ પ્રકારના સરસ્વતીના પુત્રીઓના આગમનની ધારાનગરી સ્વર્ગીય શોભાને વિમરાવતી હતી એ પ્રમાણે નવા મહાપણ ધાઈ રહ્યા હતા મહીના મુખી વિદ્વાનોના આગમન થઈ રહ્યા, એટલું જ નહિ, પરંતુ દેશ દેશ તરફનો પ્રગતિ વર્ગ પણ વિદ્વાનોના દગ્ગન કરવા તેમજ તેમની વાણીનો વિવામ શ્રવણ કરવા આવવા લાગ્યો ધાગનગરી તેના ઉપવનો અને વિશ્વામસ્થાનો જનપ્રવાહથી ઉલ્લાસ જવા લાગ્યા એ મવનુ રૂંડે પ્રકારે આતિથ્ય થઈ શકે એવી ઘણીજ ઉત્તમ વ્યવસ્થા મહારાજના મંત્રીઓ કરી રાખી હતી પ્રાતઃપણ તંમજ સાય કાળે વોડો વિદ્વાનોના દરબને નીકળતા તેઓને અતિ માનદ પ્રાપ્ત થતો અને ઘણું ઘણું તેમથી જાણવાનું મળતું પ્રાતઃપણ વિદ્વાનોના નિત્યક્રમ રતાન સંવ્યાપ્ત રાસીના પાછના ત્રહુરથી શરૂ થતા મુયાદ્ય વનાં તો વેદધ્વની અને એવાજ અનેક પ્રકારના અરથનોથી વનો મનની કેટલાક માઈયોના માઈલ મુખી અભગાતો જે આશ્રમગા જઈને જુઓ ત્યાં વાણીવિનાસ-ઉચ્ચ આચરણ અને વત્તનો દર્શાવતા હતા જનજૂથના

હૃદય ઉપર એ વર્તનો ઘણીજ ઉડી અસર કરતા હતા સાય કાળના પણ સાય મંદરા અને એવાજ અધ્યયનો પાઠ-પઠન અને તર્જિતર્કના મરસ્વતી પ્રસાદથી ધારાનગરીના તથા દેશદેશાતરની આવેલા માનવ વદો આત્મકાંતિ થતા હતા, આ પ્રમાણે જ્યારે મર્વ મુરવશીત થયું ત્યારે ગાંધી ઘણી પોતાના મંત્રીઓ અને મંત્રચરીઓ મહીત એ વિદ્વદ આશ્રમોના દરબન પરવા નીકળ્યા મહારાજનો જથ્થા થાઓ, ગાંધી ઘણી ઘણું જીવો વગેરે અનેક મગજધ્વનીથી વિદ્વાનોએ તેમનો મત્કાર કયા હૃતરો વિદ્વાનોના દરબન કરી રાતરે પોતાના અહોમાય ગાંધી યોગિદરાજ પગિત માધમાજ પતા તેમની ઉડી મનાદુમીજ આને અમુક પ્રગતિ હાય આવ્યો છે એમ કહી વાગવાર ભોજન અને મદરાણી લીવાવતી યોગિદરાજની નગના કળતા હતા તે પછી તરફ શ્વામા આયુ કે વર્ષગાંધી મુરોજ-અગત્યતુતિરાવી જણામા વાણી વિનામ ગતિ વગેરે મારે મર્વ વિદ્વાનોએ એ મહામા પધારવાનું નિમનન કરવામા આવે છે આ રીતે મર્વમા અપૂર્વ આનંદ અર્થો અને સવડોઇ એમ મળમહોત્સવના નિમની રાત્રીને વા લાગ્યા વર્ષગાંધી મુદ્દરીજ રીતે પ્રાતઃપણથી પ્રેમ એ મળામ્યાન કરવા માગ્યું જે કે વિદ્વાને અમ વાગ્યાથી આવનું આનંદ મુરુ, પતુ પ્રત્યેક વિદ્વાનના એકસ્વન નામકામ નાથે મુકરર કરવામા આવના પતા અને તે સ્થાન ઉપર કઈ જનારા ઠાગપાગો પહુ

હુતી અને તેનું પરિણામ એ આબુ કે
એ બાણ ઘણુંજ ઉત્તમ તૈયાર થયું મેં
એ ઉપરથી એ બાણ વાળાને શરૂ કર્યો !
કારણ કે યોગી પુરૂષ પણ તે એકાગ્રવ-
ત્તિથી ચિત્તને વશ કરે તોજ પરમપદ
ને પામી શકે એવો વાસ્તવિક છે કે જેનું
ચિત્ત પ્રહ્લાકાર થયું હોય એવો યોગી
કોઈ બહારના પદાર્થને કે મનના સુખ
દુઃખાદિક ને બાણતોજ નથી. આસન
જીવવાથી શ્વાસ જીતાય છે અને શ્વાસ
જીતવાથી મન નિશ્ચલ થાય છે ક્ષણ
માત્ર નિશ્ચલ થયા પછી પણ વિષયોની
વાસનામા મન પ્રેરાઈ જાય છે અથવા
સુપિંસિમાં મન જેમ સર્વથા લીન થઈ
જાય છે તેમ મનને ક્ષણભર અવકાશ
મળતાં અથવા જેનો વૈગચ્છ દ્રઢિભૂત
થયો નથી એવા યોગીની વૃત્તિ વિષયની
વાસનામાં આકર્ષાઈ જાય છે તેટલા સાદુ
અતઃકળમાં ક્યારે પણ વિશ્લેષ પ્રકટવા
દેવો નહિ અને આલસ્યનો ત્યાગ કરી
અભ્યાસના યોગથી મનને પરમાનંદ
સ્વરૂપમાં સ્થિર રાખ્યા કરવું, એ પ્રમાણે
નિત્યના અભ્યાસથી મનપરમાનંદ સ્વરૂપ
મા પ્રોવાતું જાય છે અને ધીરે ધીરે વિ-
મલ થતાં વિષયોની વાસના ઉડી જાય છે
તેમજ રજો શુણ્ણ અને તમો શુણ્ણ પણ
જેઓ વિશ્લેષના બીજ રૂપ છે તેઓનો
પણ ધીરે ધીરે વૃદ્ધિ પામેલો ઉપશમ
સર્ય ક્ષય કરી નાખે છે અને પરિ-
ણામે વૃત્તિ રહિત થઈને દ્યેય સ્વરૂપથી
સ્થિતિ પામે છે યોગીઓ જેને ‘અસ-
પ્રજાત’ નામની સમાધિ કહે છે તે આ

નુંજ નામ કે જ્યારે વૃત્તિઓથી રહિત
થયેલું મન પ્રહ્લામય થઈ જાય છે.

સર્પ—મેં સર્પ પાસેથી જે શુણ્ણ
શ્રીધો તેમાં સુખ્ય શુણ્ણ એ છે કે સર્પ જેમ
એકલો ફરે છે, પોતાનું એક રહેણાણ
રાખતો નથી, સાવચેત રહે છે, એકાતમાં
વસે છે, ગતિ ઉપરથી ઝેરી કે ઝેર વગરનો
જાણતો નથી, કોઈને પોતાની સાથે
રાખતો નથી અને પોતાનો અવાજ
બીજને જાણવા દેતો નથી તેમ યોગીએ
પણ એકલો ફરવું, પોતાનું એકજ ઠેકાણું
ન રાખવું, સાવચેત રહેવું, એકાતમાં
વસવું. કોઈ રીતે બીજાઓને પોતાની
રીતભાત બાણવા દેવી નહીં, કોઈને
પોતાની સાથે રાખવો નહીં અને શ્રોતુંજ
બાલવું સર્પને જેમ પોતાના ઘરની ઇંચા
નથી અથવા તે પોતાને માટે દર કરી
રાખતો નથી તેમ યોગી પુરૂષ પોતાને
માટે ઘર રાખતા નથી. તેઓ ગમે ત
જગોએ પોતાનો નિવાસ કરી લે છે.

કરોઝીયો—હે યદુરાજ ! કેવળ
જિઓ જેમ હૃદયમાંથી નીકળેલી લાળને
મોઢેથી વિસ્તારી તેની સાથે રમીને પામે
તે લાળને ગળી જાય છે, તેમાં બીજા
કોઈ સાધનની અપેક્ષા રહેતી નથી તેમ
ઇશ્વર પોતામાંથીજ જગત્ને સરજી, તેથી
વિદ્યાર કરીને પાછા તેજ જગત્ને ગળી
જાય છે જેમાં બીજા કોઈ પણ
સાધનની અપેક્ષા રહેતી નથી.

સ્વભૂતીય, વિભૂતીય તથા સ્વગત
લેદથી રહિત અને સર્વતા અધિષ્ઠાનરૂપ,
પરમાત્મા, કોઈ પણ સાધનની અપેક્ષા
નહિ કરતા કલ્યાણ સમયમાં કાલશક્રિતથી
જગત્ને સંહાર કરીનેના દેવરૂપ પોત-

માન રહ્યા હતા એ સમયમા માત્ર પોતાના પ્રભાવરૂપ કાલ, જગતના કારણરૂપ મત્તવશુણાદિક મધ્યની શક્તિઓને પ્રધાનમા લઈ જતા ઉપાધિરહિત, સ્વય પ્રકાશ, અનુભવાત્મક, આનંદના સમૂહરૂપ ‘મોક્ષ’ એવા નામથી કહેવા યોગ્ય આદિ પુરૂષ પ્રધાન તથા પુરૂષના ઇશ્વર અને બ્રહ્માદિક તથા બીજા પણ સુકૃતજીવ જેને પામે છે એવા એક પરમાત્માજ રહે છે એ પરમાત્મા પોતાના પ્રભાવરૂપ કેવલ કાલથીજ પોતાની ત્રિશુણાત્મક માયાને શોભા પમાડીને ત્રયમ તે માયા-માથી મહત્ત્વને ઉત્પન્ન કરે છે ।

હે રાજા! એ મહત્ત્વનેજ, ત્રણ શુણના કાર્યરૂપ અને પોતામાથી ઉત્પન્ન થએલા આઠ કારણ દ્વારથી અનેક પ્રકારના જગતને ઉત્પન્ન કરનાર કહેવાય છે એ સમષ્ટિરૂપ મહત્ત્વને જેથી જીવ જ માતર ધયા કરે છે! તેમાજ આ જગત શુ વાઈ રહ્યું છે અને તેને લીધેજ મહત્ત્વનું ‘સુન’ એવું નામ કહેવાય છે

મમરી — ભમરીએ પાંચી મુકેયે કીડો લયને લીધે ભમરીનું જ્ઞાન ધરતા જેમ પોતે ભમરીગય બની જાય છે તેમ પ્રાણી પણ સ્નેહથી, દ્વેષથી અથવા લયથી જે જે વસ્તુમા પોતાના મનને એકાગ્ર કરી નાખે છે તે તે વસ્તુરૂપ પોતે થઈ જાય છે હે જીવેન્દ્રિય રાજા! કીડો જનારે પોતાના તેના તે શરીરથીજ ભમરીરૂપ બની જાય છે તેમ પ્રાણી પણ સ્નેહથી, દ્વેષથી અથવા લયથી જે જે વસ્તુમા પોતાના મનને એ નાખે તે તે વસ્તુરૂપ પોતે થઈ જાય છે — કીડો જનારે પોતાના

તેના તેજ શરીરથી ભમરીરૂપ બની જાય છે ત્યારે પરમાત્માનું જ્ઞાન કરનાર પુરૂષ બીજા શરીરથી ભગવત્પ્રયથ જાય આમા કાઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી

હે વિશાળ બુદ્ધિવાળા યદુરાજા! એ પ્રમાણે ચોવીસ ગુરુઓ પાસેથી મેં બીજામણે લઈ તેમને મેં મારા ગુરુ કર્યા છે એ ઉપરાંત મેં મારા દેહ પાસથી જે બાધ લીધો છે તે પણ તમને કહેવા યોગ્ય છે — આ દેહ મારો પચી ગયો ગુરુ છે, કારણ કે વૈરાગ્ય અને વિવેક દેહે આરોલા છે આ દેહ જ મ મરણમા પુન પુન દેશવાયા કરે છે! તેની માથે મોહમા પડે આત્મા પણ એ જ મ મરણના ચક્રમા ગોથા ખાયા કરે છે, પરંતુ તેમારી મને વૈરાગ્ય અને વિવેક બે વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થઈ છે આ દેહ નાશવત છે અને જન્મમરણને આધિન છે માટે તનારી અસંગ રહેતું એ વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિ અને આ દેહવટજ થઈ છે તેમજ તત્ત્વનો યથાથ વિચાર કરવારૂપી વિવેક પણ આ દેહથીજ પ્રાપ્ત થઈ ગયો છે એની રીતે આ દેહ અત્યંત ઉપયોગી છે છતાં તેના ઉપર આસન્નિ નહિ રાખતા તે કાગજ કગરાનું ભક્ત્ય છે એવા નિશ્ચયથી હું સર્વ મન ટોડી દઈને જગત્મા વિચરું છું । હે રાજા! આ દેહને અથવા દેહાભિમાની પુરૂષને એક ધર ધણીની ઉપમા ઘટે છે! જેમ એક પતિને અથવા ધરધણીને ધણી સ્ત્રીઓ દોષ અને મહા પોતપાતાના ત્વાધ તરફ ખેંચતી હોય તેજ પ્રમાણે આ દેહને એક તરફથી જીભ, રસને માટે ખેંચે છે । તો બીજી

નરકથી શિશ્વ, મૈથુનને માટે ખેંચે છે ! નેજ દેડું છું. એ પ્રમાણે સુદ્ધિને માટે
અહુ, રૂપને માટે ખેંચે છે ! ગ્રાણેદ્રિ સેં ચોવીસ ગુરૂ કીધા છે તે કે ગુરૂ તે
સુગંધને માટે ખેંચે છે ! એ પ્રમાણે એકજ હોવા બેઠે એ પોતે પોતાનો ગુરૂ
આ દેહ, ધંદ્રિઓના પંજામાં સપડાએયો થવાતું છે પરંતું તે મ.થે એ પણ દા
છે તોપણ બીજાં પશુ પક્ષી વગેરે અનેક ગમતું કે બુદ્ધિને અનુકુળ આત્મજાનના
પ્રકારના દેહમાં ક્યારે પણ પરમાત્મા સહય કરતો જેટલા દાખલાઓ જેમાંથી
સંખંધી જાનની પ્રાપ્તિ થવાનો અવકાશ મળી શકે તેને ગુરૂ કરી દેવા એ જાનીતું
નથી માત્ર માનવ દેહજ એ અવકાશને યો લક્ષણ છે, કારણકે અઠિતિય બ્રહ્મને કેટ
જ્ય છે. એવા હૃસ્વલ માનવ દેહને જે લોક મહુર્ષિઓ પ્રપંચ રહિત કહે છે માં
પુરુષોત્તેની સર્થકળ ક્યાંવગર એજે કહે એમ અનેક સ્તોત્રી થતી અસંસાધના
છે તે પુત્ર પુત્ર જન્મ મરણના ચક્ર ઉપર અને વિપરીત લાવના આદિને ટાળવ
ચડી જાય છે ! તે કારણથી માનવ દેહ કે જે સ્નાત્ર મનુષ્યે પોતાની બુદ્ધિવડે ઘણું દુષ્ટાનો
અનિત્ય છે અને જેને માથે મહોત લની શોધી લેવાના છે. એ પ્રમાણે ગુરૂ દમ.જ
રશ્મુ છે છતાં જે મોક્ષનું દ્વાર છે તેના ધીર થના મૂખથી ઉત્તમ એવા ગુરૂ જ્ઞાનને
પુરુષો અતિ સંલાળથી પેતાના આત્માનું સ્વાલણી થદુ રાત્ર અસંજ ઘયા અને
કલ્યાણ કરી દે છે. ત્રિપથેનું સુખ તો પશુ સઘળી સમતા તથા વાસનાનો ભય કરીને
વગેરેના અવતારમાં પણ લોગવાય છે અ તે જન્મ મરણથી મુક્ત થઈ નીજ
માટે તેમા સ્નેહ નહિ રાખતા આત્મ રૂપમાં વિરમ્યા.

ચિત્રકેતુ રાજાને મુવેલા પુત્રે આપેલો ઉપદેશ.

(ગત વર્ષના ૫૪ ૬૩ થી આગ્રુ.)

કેટલીકવારે રાણીને સંજ્ઞા પ્રાપ્ત થતાં તે હૃદય ભેદક ઉદન કરવા લાગી ! તને ધવરાવાને વાસ્તે માંસ સ્તન અમ
મુવેજા પુત્રને જોળામાં લઈ તે બેઠી. હે રહ્યા છે ! તને અચ્ચી દેવાને મારી છુવડા
આપા ! હે દીકરા ! હું કે જે રાક અને ઉત્સુક થઈ રહી છે ! તું આમ કેમ અમં-
અતાય છું તેના તારે ત્યાગ કરવો એ તન થઈ ગયો ! મે પુત્ર ! તારો આવે
વધુ જ અવરિત છે ! હે પુત્ર ! ત. રૂં કસનું જન્મ મહોત્સવ છે ! આજે તારા પિતાએ
મૂખ જેવાને માંસ ગળત તકલી ન્યા છે ! અનેક દુઃખીઓનાં હુ બા કાપ્યા છે અર્જ
ધનન. રાંધાર ખુદ્ધા સુદી કીધા છે ! તું

ઉઠ અને જો! હે પુત્ર! આ મહલ રાજ
વૈભવ કે જેને માટે ઇંદ્ર પદ્મ ઇચ્છા કરે
છે એવા અમૃતધિવાન વૈભવનો તુ ભોક્તા
બધા ઠક! પુત્ર! આમ દુ મસાગરમા
અમોને ફમાડી તારે આ યુ જલુ એ
પુત્ર નામને છાજતુ નથી! હે પુત્ર! તારા
ઉપર તો અમોને મે'ટી મો'ટી આશાઓ
હતી! મારો પુત્ર આ સામ્રાજ્યનો ભોજતા
થશે, મારો પુત્ર પોતાના ગમન્ય વઢીવટથી
અમને પન્મ સુખ આપશે ગોશ્વાલોની
પ્રતિપાલના કરશે અને પિતાની મા-
શદ્ધ ધમ ધમ પ્રવચારી મવાઈ િત્તિ
મે'વશે! પુત્ર! મારી એ મહલ આશા
ઓ ધણ મળી! મારો મન્મ વૈભવ
પાળાઈ ગયો! અમારા મવ મુખ સ્વપ્ન
મમ થઈ ગયા! તુ એકવાર જન્મત વા!
શુ તને ક'ડ અમાગ ઉપર રાપ ચડ્યો કે?
શા માટે જોનતો નથી? જો આ તારી
બીજી અનેક માતાઓ તુ જોલતો નથી
તેને ચાડ આમુની નદીઓ બનાવી ગઈ
છે! જો તને ધવગવત્રાનો મમય વિતી
જતા મારંગ ઉપર શુ મો ચયો હોય તો
લજે આજે મને ના ધાવીશ પણ આ
તારી માતાઓ જે છાતીકાનું ન કરી
હી કે તેના ઉપર તો ના કરા તેને
ધાવવામા તને શી અચ્છલુ કે? મારે હોને
બધો થા ઠક! જો તુ જોલતો નથી તઘી
તારંગ પિતા પણ અચેતન થઈ ાયા કે?
તે પણ તારા જેવા સના રહિત થયા કે!
તુ જો એકજ જવાબ દે તો અત્યાર આજે
આપો! રાજમહાલય અમશાન જેવો થઈ
ગયો છ તે હુમપાન િ ચરૂપ થઈ જાય!

હે દીકરા! સુદર હાસ્યવાળા!
આનંદ ભરેલી દૃષ્ટિવાળા! આ તારૂં
મૂળધ્મક કરમાઈ ગયું છે ને જોતા
મારૂં હૃદય વિધાઈ જાય છે! આટલો
મમય થયા હુ તારી પામે ટળવળી રહી
છું તોપણ તુ જરા હાવતો પણ નથી અને
તેથી મારી આતરી થાય છે કે નિર્દય
યમ તા ગ ચેતન્યને આ દેહમાથી લઈ
ગયા! અરે પરલોક કે જના ગયા પડી
અવાતુ નથી ત્યા તુ ગયો કે શું! હે પુત્ર!
હુ કમ લઉં અને શુ કરું તા ગ વગર
હુ કમ લવીશ! એમ અનેક મીતે ઉપયના
ઉદગમોવે ગણીના ન પાતથી રાજ અને
તન થઈ ગયો કુતો તેને પણ મના પ્રાપ્ત
થઈ અને તે પણ અતિ માફ કરવા
લાગ્યો! માથુ પછાડવા લાગ્યો! અને
જીવ જઠવા તત્પર વયો! આ પ્રમાણે
ચિત્રકેતુ રાજ તવા તેની રાણીની ન ખી
મોતવસ્યા જોડિ તિલ જાની અગિય
મુનિ, નાર જ મહિત તના આવ્યા! તેઓ
ત્યા આવીને મો'રા કે હે મો'ટા રાજ,
તુ કોનો જોક પડે? તુ મને મારે
કર્યો છે? કે ચશવતા ચિત્રકેતુ રાજ!
આ મુઠ્ઠીમા તુ આને કોણ વાય દે?
પૂવ જન્મમા, આ જન્મમા અને જન્મે
પછીના ભવિષ્ય જન્મમા તારા અને
આનો સબધ કેવો હતા કેવો છે અને
કેવો થશે? જેમ એક વૃદ્ધ ઉપર રાત્રીએ
પક્ષીઓલેજા થાય છે ને ત્રલાત થતા ઉગી
જાય છે તેમ આ સસાર વૃદ્ધમા કુટુંબ
રૂપી શાખા ઉપર વિવિધ મબધથી આ
ગેજો ભરાઈ રહેલો છે પણ તે ચિર નથી!
તેમાથી અવસરવર થયાજ છે! અનેક

આવે છે અને અનેક જાય છે! હે રાજા!
 એમા કોણે કોનો શોક કરવો? જેમ પ્રવા-
 હના વેગથી રેતી જુદી પડી જાય છે અને
 લેખી થાય છે તેમ કાલના વેગથી પ્રાણીઓ
 જુદાં પડે છે અને લેખા થાય છે! પૂર્વ
 જન્મમાં જે પ્રાણીઓ પિતા વગેરે રૂપથી
 લેખા હતા તેઓ મરણથી જુદાં પડીને
 વર્તમાન જન્મમાં કોઈ સમયે તેનાંજ
 અને કોઈ સમયે બીજાના પણુ પુત્રાદિક
 થાય છે અને તેઓજ વળી અનેક જન્મ
 ને આતરે તેઓનાંજ અથવા બીજાનાં
 સ્ત્રી પુત્રાદિક વગેરે કે શત્રુ મિત્ર થાય છે!
 માટે આ તારા પુત્ર અને તું એનો પિતા
 એવો નિયમ છેજ નહિ તો હે રાજા
 પછી જ્યાં સ્થાયો સંબંધ નથી! માત્ર
 પ્રવાસીની માફક એક બીજાને મેળાય
 છે તો પછી એવા પ્રવાસી માટે તારા
 જેવા જ્ઞાનીએ આમ અજ્ઞાનીની માફક
 કલ્પાત કરવો યોગ્ય નથી! આ જગતની
 કોઈ પણ રચના સ્થાયી નથી! આ સંસાર
 સાગરમા મોહના મોજામા માનવી ઉછાળા
 ખાય છે ઉંચે ચડે છે અને નીચે પડે છે
 હસે છે ને રમે છે! સુખી થાય છે! દુઃખી
 થાય છે! રહે થાય છે!
 એ સર્વ માયિક

કેટલીકવારે રાણીનું મણુજ છે!
 થતાં તે હૃદય ભેદક રૂઢન કરવીજમાંથી
 સુવેલા પુત્રને ખોળામાં લઈ તે જોત કોઈ
 બાપ! હે દીકરા! હું કે જે રાક એ
 અનાથ છું તેનો તારે ત્યાગ કરવો એ
 ઘણુંજ અઘટિત છે! હે પુત્ર! તારે હસતું
 મૂખ જોવાને મારા નયન તરૂંબી રહ્યા છે!

છે! ભગવાનની માયાની પ્રેરણાથીજ
 થવું અને ન થવું છે પણ વાસ્તવિક
 રીતે કાંઈ નથી. મરણ પદાર્થ તે મરને
 સાધારણ છે અને સ્વપ્ન જેમ આદીને
 અતમા નહિ હોવાથી જોતું છે
 તેમ આ જગત પણ આદી અને
 અતમાં નહિ હોવાથી જોતું છે!
 અજન્મા ઈશ્વર જો કે પોતે અપેક્ષા
 રહીત છે તો પણ બાલકની પેઠે લીલાવત
 પોતે સજેલાં પરતગ્ર પ્રાણીઓથી બીજા
 પ્રાણીઓને સજે છે, પાળે છે અને સંભારે
 છે! આ સર્વ પ્રકાર માયાના છે તેથી હું
 આનો બાપ અને આ મારો પુત્ર વગેરે
 જે અભિમાન તે માત્ર કેવળ પ્રતીતિવું
 કારણ છે! જેમ એક બીજામાંથી બીજા
 બીજ થાય છે તેમ ખાતા પિતાનાં દેહમાથી
 પુત્રનો દેહ થાય છે માટે બીજમાં જેમ
 પૃથ્વી વગેરે સ્વલ તત્ત્વો એનાં એજ રહે
 છે, તેમ શરીરમાં પણ આત્મા એનો એજ
 રહે છે જેમ જાતિ અને આકૃતિના વિભા-
 ગની કલ્પના એકજ વસ્તુમા થયેલી છે
 તેમ દેહ અને દેહીના વિભાગની કલ્પના
 પણ એકજ વસ્તુમાં અનાદિકાલનાં
 અજ્ઞાનથી થયેલી છે! વાસ્તવિક રીતે
 પ્રજાજ એક સત્ય વસ્તુ છે તેમાં અનેક
 પ્રકારની જોટી કલ્પનાઓ થયેલી છે માટે
 એવી ઇંદ્રજાળ માટે શોક કરવો તારા
 જેવા જ્ઞાનીને યોગ્ય નથી. અગિર ઈગિ
 અને નારદજીના જ્ઞાનમુધાળી રાજા
 ચિત્રકેતુ હું ખચી કરમાએલાં પોતાના મુખ
 જોહાથવતે હુર્નને આ પ્રમાણે એટલે ન-
 ધનનુમાઓ આપ કોણ હો? હું આપને
 ખી શકતો નથી, કારણ હું પુત્ર

શોકથી પરવશ થયો છું તોપણ આપના મુખા તુલ્ય વચને મા'રા ત' યમા ગાત્રના ક' છે તમે કો' જ્ઞાનથી ભેવા મો'ગ દેવ છો ડહી છો કે અવધૂત છો હું આપને કોઈ નીને તપ્તી શકતો નથી । હું આપના પૂજન યજ્ઞનથી બહિષ્કાર થયો છું તે ક્ષમા કરજો હે મહારાજાઓ ! આપના વચનમાની કોઈ બાહુ અસર મા'રા અસીમ હુ ખાણુવમા એ એક મીઠા વીલડી જેવી કે રેતીના વિશાળ રાખા વૃક્ષની છાયાસમી અંધ પડી છે આપણ કોણ છો ? તે બાણુવાની મને અતિ આતુરતા છે કારણકે ભગવાન ઉપરજ પ્રેમ રાખનારા પ્રાણીો મા'રા જેવા અનાનીઓને ઘોષ દેવા સારું ઉન્નત જેવા વેગથી પોતાની ઇચ્છા માફક જગત્મા વિચરે છે ।

વસિષ્ઠ, પરશુરામ, કપિલ, ગુકદેવ, હુવાસા, યાજ્ઞવલ્ક્ય, ગતુકળ આરુણિ એ મહાયોગીઓના વચન જેવા આપના વચનો છે મનરુકમાર, નાર, રૂણ અગિરા, ટેવન, અમિત અપાતરતમ, વ્યાસ, માંડેય, જાતમ, રોમશ, ચ્યવન, ન્તામેય, આમુર્ગી, પતજલી, વેદશિરા, ઘોઘ્ય, પચશિરા, હિરણ્યનાય, કોશલ્ય, સુતેવ, અને રૂતધન એ એ મહાયોગીઓનો જેવો આપનો ઉપદેશ છે તો હું કે જે ઘાટા અધારામા હુમેવો અને વન પશુ જેવો મુ' અજ્ઞાનતમ છું તેને આપના નિવેશિ વાણી પ્રમાણીત કરો । રાજના આજ વા ને' અગિરા રૂપિ યો યા - હે રાત ! જે સમયે તને પુના ઇચ્છા હતી । જે સમયે પુત્રને ના'તું વલખા મારતો હતો । જે સમયે પુત્રમા ન સંભવ નેતો હતો અને પુત્ર

પ્રાપ્તી અર્થે મને બિનવતો હતો તે પુ અગિરા અને આ મા'ની સાથે પધારેવ । મહર્ષિ નારદજી છે તુ કે જે ભગવાનને ભક્ત અને શોક કરવાને યોગ્ય નથી તેને આ પ્રમાણે પુત્રના શોકથી ગાઢ મોહમા પડેવો બાણી, તને વ્યથ કરેશ ડભો બાણી, તની આ મિથ્યા જગત્ ઉપરના અમીમ લલુતા તપ્તી તારા ઉપર અતુ અંધ રવા ત્રાડ અમે અટી આ યાછી મ દે રાજા । પ્રાણીોને માનનાર ભગવાનના ભક્તને મોહ થયો ન બોધએ છતા તને જે આ મોહ પ્રાપ્ત થયો છે તે અમોને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે છે । હું જ્યારે ત્રયમ તારા રાજભૂવનમા આ યો હતો ત્યારેજ તને ઉપદેશ આપવાનો મા'રી ઇચ્છા હતી પણ તે સમયે સ સાર ઉત્તરની તારી અતુલિત આમકિત ને' મે તને પુત્ર આપ્યો હતો । પુત્ર પ્રાપ્તીમા તને સુખની અપેશા હતી પણ પુત્ર ત્રી કુટુંબા ડેવો કવચ પ્રાપ્ત થાય છે તેના તને હનન પધ્ધી ખાતરી થશે હે રાજા । મ્હી, પુત્ર, ધન અને અનેક પ્રકારની ઐશ્વર્ય અપત્તિ માત્ર હુ અરૂપજ છે, રાજાદિક વિચરો અને રાજ્ય સખધી વિભૂતિઓ અવળ છે - નારાવત છે તે ભય તથા પીડાનેજ આપનાર છે, હે ચિન્ટેતુ રાજા । પૃથ્વી, રાજ્ય, મે ગ જાહાર, નોડર, ચાકર કારભારીઓ અને સખધીઓ એ અવ શોષ, મોહ, ભય તથા પીડાનેજ આપના । છે તેનીજ દ્વિહરનારા અને તેજાળી તના રાપક અને તેવાજ પરિપુામને માગા । કે, તો એતુ અનિત્ય સુખ કે જતા નાન વિકરીતે પાજ બરેતુ છે તેના ઉપર કોનો જ્ઞાની પુત્ર મોહ કરે ? અપૂા

અમ્યુદયનાં મૂલ તત્ત્વો.

આપણે જે વિષય ઉપર આહીં નિર્ણય કરવાનો છે તે વીષે વિવેચન કરતાં વેદાવાણું નાહું પકડી રાખવાનું નથી કિંતુ એક શોધક બુદ્ધિથી સારઆહી થઇ જે વાત યુક્તિ, શાસ્ત્ર, પ્રમાણ. આદિથી સિદ્ધ થાય તે ઉપરજ દૃઢ-આર્ઢ-થઇ રહેવાનું છે કેમકે અયુક્તિક તથા સશાસ્ત્ર વાત વિશેષે કરી જન સમુદાયમા માન્ય થઇ પડેછે પૂનઃપાઠ જગદશુર શ કરાચાર્ય હુદ્દારણ્યક ઊપનિષદના માવ્યમાં જણાવે છે કે

આગમો વદસિઙ્ગ્યાંદિભિશ્ચિતોઽર્થઃ શ્રદ્ધે ચોમમત્પચ્છીન્ધારાત્ ॥

કાપ એક વારાને દર ગામ જવું હતું તેથી તે ગાડુ શોધતો હતો દેવશેષે સરને ભાડે એક ગાડુ મળી ગયું પરંતુ તે કપાસના (રત્ના) ધોક્કડનું હતું વેરાણ તે એ ધોક્કડના ગાડા-પગ ચઢી બેઠા ગાડુ ધીમે ધીમે રસ્તે ચાલતું થયું રસ્તે ચાલતા વચમા એક ધાત્ર (ખગળા વાળી જગો) આવી ગાડાગણાએ તે સમયે કહ્યું કે વેા સંજ નાહું પકડી રાખ જે વેરા'એ તે પોતાના ચેરણાની નાહી પકડી રાખી અને ગાડુ તેા ધાત્રમાથી આવ્યું કે તરતજ વેરાણ વગાડી નીચે પડ્યા વેરાયે ચુરસાથી ગાડીમાને તારા કહેવા પરમાણે મે (નાર) પકડી પડેા કેમા ગાડીમાન બેઠાએ કે મે નાહું કહ્યું હતું તે ધોક્કડાને આધેધ રમેા પણ તમાગ વેરાણાની નાહી નહી તમે વગર વિચારે ચેરણાની નાહી પકડી તેથી ભૂજતુ દળ મલ્યુ-

શાસ્ત્ર અને યુક્તિ એ બન્ને વડે સિદ્ધ થતી વ્યાખત શ્રદ્ધય (આદર આપવા યોગ્ય-લોકોને મનાવા લાયક) થઇ પડે છે કેમકે તેમા વ્યભિચાર આવતો નથી.

મહાકાશ્મિક મહર્ષિ વેદવ્યાસજીએ પણ મહાભારત (શાંતિપર્વ-મોક્ષધર્મ)મા તેવીજ મતલબનો નીચેનો શ્લોક જણાવ્યો છે.

ન્યાયતંત્રાયનેકાનિતૈસ્તૈસ્તકાનિવાદિભિઃ ॥
હેત્વાગમ સદત્ત્વારૈર્યુક્તં તદુપાસ્યતામાઃ

તે તે વાદિયે (પોત પોતાનું મત સિદ્ધ કરવાને) અનેક ન્યાય તંત્રો કહેલા છે પરંતુ તેમાથી હેતુ, આગમ (ગાજ) અને સદાચાર એ ત્રણેયથી જે યુક્ત હોય તેજ સેવવાનું છે.

હજવાન મહા માનનિય મનુ પણ જણાવે છે કે.

પ્રત્યક્ષમનુષાતં ચ શાસ્ત્રં ચ વિવિધગમમ્ ॥
ત્રય સુવિદિતં કાર્યં ધર્મશુદ્ધિગમીકરતા ॥

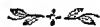
ધર્મની શુદ્ધિની ઇચ્છા રાખનાર પુરૂષે પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, અને વિવિધ (વેદ મૂલક સ્મૃતિ આદિ) આગમ યુક્ત શાસ્ત્ર એ ત્રણેયનું સારી રીતિથી જ્ઞાન મેળવવું જોઇયે.

પાત જલ સૂત્ર (યોગ દર્શન) ઉપરના વ્યાસ ભાષ્યમા પણ જણાવ્યું છે કે આગમેનાડનુમાને, ધ્યાનાધ્યાસરસ તત્ત્વ ॥ ત્રિધાપ્રકરપમનુવ્રતાં લભતે યોગેનુતમન્ ॥

મ અ, અનુમાન, અને ચિત્તના
અનુકૂળતા વાર વાર અત્યંત આ રહ્યું
પ્રધારે જે પોતાના બુદ્ધિને યોગે તે ઉત્તમ
યોગને મેળવે છે

૮૫૦ બાના ના પ્રમાણે અહીં પશ્ય
ચુન્તિ શાસ્ત્ર, અનુમાન, અનુભવ તથા

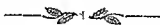
પ્રત્યક્ષ આદિને અનુસરી નીચેના વિચારના
દશાવવામાં આવે છે ૬ જે યોગ અધિ
કારીને (વાચક વગર) ત તે પ્રમદે
જાણ્યા પાના રહેશે નહીં

લીંબડી ઠાકોર સાહેબનો સ્વર્ગવાસ

વર્ષ રામરસાક્રમ (૧૯૬૩) પારમિતે માસે દ્વિતાયે મનો । શુદ્ધે પદ્મ ઉપામદેશ
શરણ ત્રા સોમયારે ગત ॥ કેલાસ જગવનાસહ સુગ્રાધીશઠ્ઠતાયે તિથા । ગોરુર્નારયમદ્વા
વલ્લેશ્વરમહાક્ષિત્રે મહાવૌરધી ॥ ૧ ॥ શ્રુત્વા વિપાદવિપતૃષ્ટિમયી પ્રતૃષ્ઠિ । હા તારત્રયત્ર
લિખિતાશરજેષ્ઠસ્તામ્ ॥ દુઃખોદધો નિરવધી ન હિ ક નિમજ્ઞા । શ્રીભૂતપુનરે-
દ્રગુણાનુક્તા ॥ ૨ ॥ લીંબડાપુરપરદરે ગતે । શ્રામદેશ્વરમુમાસાધિનમ્ ॥ સેવિતુ શિવગિરિ
ગતાઽધુના । સા તુ કા પિ ગણિતા ગુણજ્ઞતા ॥ ૨ ॥ ત્રણવતનરેશ્વરે બિના । શિવમક્ષપ્ર
વર ગુણાકરમ્ ॥ નિસ્તિલાઽપિ ચ લીંબડીપુરી । પારત ત્રયતમા વિભાતિ મે ॥ ૪ ॥
સિતયજ્ઞવિભતિભવિત । ધૃતરુદ્રાક્ષગણાતિસુદરમ્ ॥ શિવપૂજનતત્પરાશય । જગત્ મહાભિગાદિ
લાસિનમ્ ॥ ૫ ॥ ક પુન નયનાગણાતિધે । વરવામ પ્રણયામૃતાબુધિમ્ ॥ ક્ષતિ ત મુ
ચ્છેદર્શનાતુરા । કનિકત્યત્ત રુદનિનોત્તમા ॥ ૬ ॥ સા શ્રાશકરભક્તિરુત્તમતમા સા વારતા
ધીરતા । સા ચાત્યતગમીરતાપ્યુપરતા સા સુજ્ઞતાઽસ્તગતા ॥ સ્વેષ્ટ દેવમુપાસિતુ પરશિવ સાક્ષાત્પ
રપ્રેમત । પ્રાપ્તશ્રીજશવત્સિદ્ધનૃપતા શ્રીમદ્દેશાચલમ્ ॥ ૭ ॥ મય શ્રાશિવભક્તિવલ્પલતિક
ધારોઽચકલ્પદ્રુમ । ગુપ્ત સાઠ્ઠધર્મસિમુસિલિતનદપ્રદ માગ્રનમ્ ॥ ભક્ત્યારાધયિતુ મહેશમ
નિશ માદેશ્વરાપ્રેસેરે । પ્રાપ્તશ્રાવશર્વસિદ્ધનૃપતો શ્રામ મદ્દેશાચલમ્ ॥ ૮ ॥ ગોવિપ્રપ્રિયતા
સ્વર્મપરતા શાસ્ત્રનતા શાતતા । સા સા સત્ગુણજ્ઞતા ચ ગુણિતા ના નમ્રતા સાર્થતા ॥
ચાતા હા પ્રત્ય મદ્દેશ્વરમુમાકાત સદા મેવિતુ । દેવે શ્રાવશવત્સિદ્ધનૃપતો ત્રયતમા ત્રયતે
॥ ૯ ॥ કૃતૈસ્તૈસ્તૈ પુણ્યેરનુપમતમે શમુભજનૈ । પ્રસાદા ડીગોરીહૃદયદાપિતસ્ય પ્રતિદિનમ્
॥ ગિરા શ્રીકૈલાસે પરમશિવસામીપ્યસુલભ દ્ । મદારાત્ત શ્રીમાન્ પાત ત્રણવત્સિદ્ધનૃપતિ
॥ ૧૦ ॥ ક્ષતિ પરમાહિ વરમદ્દેશ્વરપુત્રગ શકરભાલેન કૃત્વા શોકોદારનાવિતા પૂજ ॥

લીંબડી ઠાકોરસાહેબનો સ્વર્ગવાસ.

સવત્ ૧૯૬૩ ના ખીબા ચૈત્ર શુક્રિ ૩ સોમવારે ગોઠણું નામે મહાપદ્મચેતરની તીર્થભૂમિમા, ઉમામહેશ જેતુ શરણુ છે એવા, મહાધીરણુદિવાળા શ્રીમાન્ ૫શવતસિદ્ધ મહારાજન કેલાસવાસી થયા ૧.

તાર મારફતે ખેટના વિપવૃષ્ટિ સમાન ખગર સાંભળીને લીંબડી ઠાકોર સાહેબના ગુણુમાં પ્રાતિગાળા કોણુ પુરુષો નિ સીમ દુ ખસમુદ્રમાં ડૂબી ગયા નહી હોય ? (અર્થાત્ સવળા ડૂબી ગયા હશે.) ૨

લીંબડી ઠાકોર સાહેબ, ઉમાસહાયી એવા મહેશ્વરને સેવવાને કેલાસ પ્રતિ ગયા ત્યારે અનિવંચનીય એવી તેમની ગુણુમય ગુણુજતા પણ સાથે ચાલી ગઈ ૩

શિવભક્તમા શ્રેષ્ઠ, ગુણુવાન્ શ્રી યશવતસિદ્ધ મહારાજ વિના સમગ્ર લીંબડી નગરી મને એ તરફથી આતશય ગુન્ન ભાસે છે. ૪

જેન થરા વિભૂતિથી ભૂષિત એવા, ધારણુ કરેલ રૂઢાંઠા ગણુથી અનિ મુંઢર એવા, શિવપૂજનમાં તત્પર અત કરણુવાળા અને પ્રણયરૂપ અમૃતના સાગર જેવા શ્રી પૃથ્વિપતી યશવતસિદ્ધ મહારાજને અમે ક્યારે અમારા નેત્રાગણુના અતિથિ કરશુ ? એ પ્રમાણે તેમનાં મુખદર્શનના આતુર, કોણુ કોણુ ઉત્તમ બનો રહન કરતા નથી ? ૫-૬

પરમ ગમથી પોતાના છદ દેવ પરમ શિવને સાક્ષાત્ ઉપાસવા માટે શ્રી કેલામ પ્રતિ મહારાજ યશવતસિદ્ધ જતા, શ્રી શ કરતી ઉત્તમોત્તમ ભક્તિ વિરામ પામી તેમજ તે વીરપણુ, ધીરપણુ આત્મ ત ગભીરપણુ પણ ઉપરામ પામ્યુ, અને તે સુચના અસ્ત થઈ ૭

ભક્તિથી ના મહેશને નિરંતર આરાધવાને શ્રી શ કરભક્તતા અગ્રણી, શ્રી યશવતસિદ્ધ શ્રીમાન્ મહેશાયલ (કેલાસ) પ્રતિ સીધાવતા, શ્રી શિવભક્તિ રૂપી કલ્પવૃક્ષના આધારભૂત એવાં દૃષ્ટપદ્મ આજે ભાગી ગયો, અને સર્વ લોકને આનંદ આપનાર સોહર્દધર્મરૂપી સમુદ્ર રૂપમણી મૂકાઈ ગયો ! ૮

દમેશાં ઉમાપતિ મહેશને સેવવાને, દેવરૂપ શ્રી યશવતસિદ્ધ મહારાજ કેલાસ પર્વત પ્રતિ જતા, ગાય બ્રાહ્મણની પ્રિયતા અને સ્વધર્મ પરણુજતા નદ થઈ છે. તેમજ શાસ્ત્રગ્રંથ, શાસ્ત્રપણુ, સર્વ ગુણુગ્રંથ, ગુણુપણુ, નગ્રપણુ અને આર્યપણુ સઘળુ નદ વધુ ૯

જેની ઉપમા ન આપી શકાય તેવા કરેલા તે તે પુણ્યરૂપ શિવ ભજના વડે શ્રી ગારી નદવ દયિનના પ્રયાદથી પ્રતિ દિવસ શ્રી કેલાસ પર્વતના પરમ શિવના સામિપ (મુગિ) સુખ ભાગી મહારાજ શ્રી યશવતસિદ્ધ થાઓ ૧૦.

એ પ્રમાણે પરમ મહેશ્વર એવા મહેશ્વર મટના પુત્ર શાસ્ત્રીશ્રી શ્રી શ કરલાયે કરેલ જોડેલાની સ્વિતા પૂર્ણ થઈ.

आर्यधर्मप्रकाश

पुस्तक ३१ सु]

मान जेष्ठ स १० ६२

[अरु ८ सो

यतोवर्मस्ततो जय

जागु ठे एउटा चाला, गवेना हाथने खाला, रे जागुठे
टेक

ठाली मा ग्राफ्ट ठाला ठठारो, मोज रघो भार्ही 'हाली',
गाला नेठो घर वेला गुमानी, चमडा चागे झाडा,
जागु० १

जागु अचानक, थार न थानक, तोप रह्यो वछ घाली,
कात्री काया ता री काचो दुपो, मूठ मरडना टाला,
जागु० २

जाण जुवानी 'गेर आ ता' रु, जाय पाणी पूर चाली,
जरा आधाने चितिया बाग्या, ततिया मरर सारी,
जागु० ३

जुद्धी माया तने मीठो गगे पण, वेवड दीधो बाळी,
वरी लाघो तने गदमा घेला, घाणीमा दावो घाला
जागु० ४

मानव ज म अकारथ कीधो, टागो डाटन बाळी,
के'ण भला मगवानना मा'गी, रामनी ठे रम्माळी
जागु० ५

દીકરી અને ગાય.

(ગયા અંકના ૫૪ ૯૩ થી ચાલુ)

હા ? ગરીબ ગાય જેવી પુત્રીએ!
હો. મ ઇ બચ છે પણ તેની કોઈ દાદ કે
ફરિયાદ સાબળતું નથી ! સાબળે કોણ ?
જ્યારથી બહાર ત્યાથીજ ધાડય. પોતાનાં
હોજરાંનું કલ્યાણ સહુનારા નીચ, સ્વાર્થી
અને પાપી માખાપો કે જેને પેટ તે
પડી હોય છે તેઓ તો સાક્ષાત્ કસાઈ
રૂપ હોય છે ! દીકરીના જન્મ થયો કે
ખાખાના આનહનો પાર રહેતો નથી !
કારણ તે તો હબર બે હબર પાંચ
દસ હબરની નોટ પ્રાપ્ત થયા સમાન
સમજે છે ! તેને પછી કમાવું સજીવું
નથી ! તેને ખાનપાન કશાની વેળા
પડતી નથી કારણ કે ગામના વેપારી
પણ બાળે કે તેના ઘરમાં પાચ દસ
હબરની જીવતી નોટો છે. જેના પિતાને
ત્રણ ચાર દીકરીઓ હોય તેના તો
બેસાપાર ! એજ કહેલા ને એજ ગામનો
દિવાન ! દીકરીની સા પણ રાજ રાજ
રહે છે કે દીકરી ક્યારે મોટી થાય
કે તેને વેચીને તેના પૈસા લઈ ઘરેણું
ગાંઠા કરાવું !!! પિતા વિચાર કરે કે
ક્યારે ઘર બધાવું ! જેઓ કન્યા
દાન આપવામાં જીવિનની સાર્થકતા
સમજતા, જેઓ પોતાનું અને જગતનું
કલ્યાણ કરતા. હા ! એવા આર્થરૂપિ સહર્ષિ-
ઓના વંશજો આજે દીકરીઓનાં વેચાણ
ની તે ઉપર જીવન ગાળી

પોતાની અને સાથે જગતની પાચમાઢી
કરે છે ! પોતાના ઘરનો દાયજો આપી
સુશીલ, શુશ્રુવાન તેમજ વિદ્વાન રૂપ
ગુણ સુકત સુંદર વરને પોતાની કન્યા
આપી જે આર્થ સહર્ષિઓ પોતાની કૃત-
કૃત્યતા સ્વીકારતા; હા ! આજે તેના વંશજો
પોતાની પુત્રીઓ, અભણ ! મૂર્ખ, ૫૬
કે ઘરડા ઢચરાને ગળે વળગાડી પોતાની
તીજેરીનું તળિયું પાકું કરી લેવામા
પોતાના જીવનની કૃતકૃત્યતા સમજે છે !
એઓ પોતાની પુત્રીના સુખદુઃખનો
કશે વિચાર કરતાજ નથી ! તેની
બવિધ્યની ને ચાલતી જાંઘળી ઉપર તેની
નજર નથી ! માત્ર તેની નજર પોતાની
ખાઈડી, પોતાનો છોકરો ને પોતા તરફજ
હોય છે ! અને જ્યારે એ પ્રકારે દીકરી-
ઓનાં વેચાણ કરી પૈસા મેળવે છે
ત્યારેજ તેના આત્માને શાતી થાય છે !
પરંતુ એ પાપી માખાપો નથી બાજુતા
કે હોળીની ઝળ પ્રકટાવી તેમા જે
માણસ વચ્ચેવચ્ચ બેસે તેને શાતી
ક્યાંથી હોય ? દીકરીઓના પૈસા લઈ
એ મૂઢ પોતાને ઘેર દિવાળી સમજે છે
પણ નથી બાજુતા કે એમ દીકરીએ ને
વેચનારાઓ દુષ્ટ માખાપોના ઘરમાં
કદી દીવાળી રહીજ નથી ત્યાં તો ડાંગણ
માસની પુણિમાની હોળીજ પ્રકટેલી
રહે છે ! જ્યારે એ પૈસા લેનારનું

સમસ્ત કુટુંબ તેમા હોમાઈ બધ છે
જ્યારે તેના ઘરમા ચાર ખુલ્લે ચાર
અગિયારસને વચમા ગોકળ આડમ
રાસડા લેતી થાય છે, ને જ્યારે તેને
અન અને ત ને વેર બધાય છે ત્યારેજ
તો સમજાય છે કે ધમ ઠોગથી
નેગેલી હોવનજ સવ મુખ અને સિંધિ
પ્રતા છે પણ માત્ર મનના વધરાયે ।
સમજ માત્ર ઉપર ઉપરની વાત કરવાની
પગેપદેશે પાડિત્યમ્ જેવી પુન
પણ એવીજ ઇજા કે કુચ્છ એ દ વધુ
દીકરી ડોતતો આ દારિદ્રતાને દૂર કરી
શકત ! પ્રાણજો બગડ્યા તે સાચે બીજી
વજો । પણ જગડી અને મવ કોઈએ
દીકરીના ઠ થાણ ઉપર ખુજોજ મુક્યો ।
આમ અધમનો પ્રચાર થયોથી ભારત
વધ ઉપર બહુજ માડી અમર થઈ ।
ઘર સસાર વિષમ થયા અને સપ,
શૌચ, દુઃખત દ્રવતા મત્ત શીલ ઇત્યાદિ
સવ ઉત્તમ ગુણોનો વિનાશ થયો એ
પ્રમાણે એના સ્વાર્થ માળાપો પોતાનુ
તથા નશુ આહીતજ કરે છે । પોતાનો
સ્વાય માધવાજતા દીકરીઓનો ભવ બાળી
નાજો છે તેના સસાર પથમા ગા વેગી
તેને હુ બ માગરમા હુબાવી દેછે । આવા
અધમ ઘર મ સારમાથી જે પ્રજા ઉત્પ ન
થાય છે તે અપાધુષી, વિરૂપ, અને કૃશ
અગવાળી હોય છે । ધર્મ કમના રમ્તહી
ણ ઉત્પત વચેલી હાલની પ્રજાથી બનેલો
આપણો ભારતવધ પરત ર છે તેમા અમે
કાઈ પણ આશ્ચર્ય પામતા નથી ! તે સ
ર્વ પ્રકારના હુ બમા ઘેરાઈ ગયો છે તેના
ધધા રોજગાર સવ નાશ પામ્યા છે એ
મા પા અમે કઈ આશ્ચર્ય રૂપ જોતા ન

થી । જે પરિણામ આવવુ જોઈએ તેજ
આવ્યું છે અને હવેજો આથી પણ વિષ
ગ્રીત પરિણામજ આવવાનું । જના સુધી
ઘરસ સારનો પાયો મજબૂત કરવામા
ન આવે ત્યા સુધી તેના ઉપર જે ઈમારત
ચણવામા આવે તે કડકજ કરતી તરીજ
પડવાની । આપણી દીકરીઓના ઠ નાણ
તરફ જ્યા સુધી આપણી નજર વગે
નહિ ત્યા સુધી આપણે આપણી અધમ હા
લતમાથી ઠ પિ બહાર નીકળી શીશુ
નહિ । પરંતુ “લોભ પાપ મદ્યનાનુ
મુખ” એ પ્રમાણે જેઓની નાનત હગમ
નુજ ખાવાની ધઈ હોય છે તેઓને ધમની
વાત કેમ રૂચે ? તેઓને તે માત્ર પોતાના
પ પી પેટનીજ પચાત પડી દોય છે !
જગત માત્રનો સહાર વગી બધ તોપા
તેઓ પોતાનુ જ ધાર્યું કરવાના । એવા
માનવરૂપે વિચરતા રાક્ષસી માળાપોને
પોતાની દીકરીના લગ્ન સબવ સબધી
ઠશી ચિતા હોતી નથી તેમ તેને ડડી
કેળવણી આપી સદગુણી કરવાની પણ
કળી કાળજી હોતી નથી । હાલની ઉછ -
કજ ડેગવણીથી તો આપણી પુત્રીઓ
અયોગતિનેજ પામે છે । તેને જે શિક્ષણ
આપવામા આવે છે તે એવા પ્રકારનુ
હોય છે કે જો મત્ત કહીએ તો પછી
તેઓ ઘરસ સારથી અયોગ્યજ વાય છે ।
તે પોતાની ફિચિયારીમા આગળ પડતી
થાય છે । તેને પોતાના ઘરગારની ચિતા
રહેતી નથી । માત્ર મોજશોખી,
આતમમુખાભિનાધી-ને આતનમાની થાય
છે ! ચતિને આ સસાર સાગરના મહાવ
કરવાને બ લે ભારરૂપે રૂડ પડ છે
મતાનોને સુવ રવાને બલે અધમ પથમા

છે છવોનું છવન જેને આશરે,
તે માધવ છે જગમાં જેમ પૂજાયજો,
તેમ કરતો છવન દાન છવો મહિં,
માધવ સરખો મેઘ બધે પૂજાયજો,—આવે છે. ૭.

જેની આગળ રંક નહિ કો રાચના.
જેને જોતાં થમે સર્વ ચતાપજો;
જેનું ગાય મનોહર નયનોને ગમે,
હૃદયા-કાશે રમે જેહુ હીન રાતજો.—આવે છે ૮

અપ્પ પદી-મા ગાયા માધવ-મેઘજો,
અમૃતલાલે અમેદ રીતે ઇશજો,
ગાય સૂણે શીજે ને જે કો સાંભળે,
પામે તે તો પ્રભુમાં પૂરણુ પ્રીતજો.—આવે છે. ૯.

ગુરુ કૃપા.

કૃપા કરો ગુરુદેવ, દિનપરે કૃપા કરો ગુરુદેવ
મોહુ તિમિરથી, પડળ પડ્યાં જે, ફેડી અગમનું નૂર.—દીનપરે.
સંસાર જાળમાં લઘુ અત્મ મૂઝાયો, દર્પિ વિકાસો સૂર.—દીનપરે.
પ્રભુના સ્વરૂપ દેવ, તત્ત્વમ્ પદ પ્રમટો, ઉડે અત્માને મંદિર.—દીનપરે.
જગરજગની માયામાં મોહ્યા, ઉદ્ધારો અધમ તે નાથ.—દીનપરે.
પુણ્ય સન્ધ્યાં નથી, કર્મ કીધાં નથી, એક છે શ્રદ્ધા નાથ.—દીનપરે.
આપ કૃપાએ સાગર લહેરે, તે લહેરે દો દાશને દેશ.—દીનપરે.
અધિકાર વાહુ, ચરણુ શરણુને, વર જમના તણી 'જો આશ.—દીનપરે.

બધ અને મુક્તપણાનો વિરોધ

બધ અને મુક્ત, બધાવ અને છૂટવું આત્મા જે અજર અમર નિત્ય અને પરમ આનંદ સ્વરૂપ તેને બધન અને મોક્ષ શી રીતે સંભવે ? આ પ્રશ્ન આ તાત્ત્વિક અને મહત્વનો છે, પરંતુ આ વિષય યથાર્થ સમજાતો નથી ત્યાં સુધી જીવાત્મા અને પ્રકારના વલણા માયા કરે છે ! પ્રશ્ન એજ છે કે જે પરમ શુદ્ધ ચેતન્ય તેને બધન શું ? મોક્ષ શો ?

એકજ આત્મા દેહાદિના સબ વને લીધે અનાદિ કાલથી બધ છે એમ માનવું પડે છે અને તેમ માનીને પછીથી તેને મુક્તિ થાય કે એમ માનીએ તો મુક્તિ ઉત્પન્ન થવાને લીધે મુક્તિની અનિત્યતા આવી જાય, જેથી આત્મા નિરંતર મુક્તજ છે એમ માનવું પડે છે તો એકને એક સમયમા બધ અને મુક્તપણ એ બે સાથે શી રીતે હોઈ શકે

આ પ્રશ્નનો એકજ જવાબ છે ને તે એજ કે અવિદ્યા અવિદ્યાએ કરીને જીવ પોતે શુભરૂપ ઉપાધિને આધિન થઈ ગયો છે, પોતાનું પોતાપણુ તે જુની ગયો છે ને માયાની પ્રાપચિક જાળમા ફસાઈ પડી પોતે જે શુદ્ધ ચેતન યદન પરમાત્મા સ્વરૂપ તેને વીસરી જઈને જીવ ત્વભાવને પામી ગયો કે ! શ્રી યુગાદિત સબધથી પોતે બધાઈ જઈને સસાર સાગરમા ઝળી ગયો છે, જેથી તેને સત્ય

મુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી તેની શોધને માટે ઉશ મથન કરે છે ! જે વસ્તુ સ્વત પોતામા છે તેની વિમ્મતિ થનાથી અન્ય સ્થળમા તે શોધે છે, તેથી જ્યાં જુએ છે ત્યાં માન તેને હું બજા સાસે કે ! સ્વપ્ના વગ્યા કે જે માન બુદ્ધિનાજ વિવર્તરૂપ છે તેમ મોક્ષ, મોહ, સુખ, દુઃખ અને જન્મ મરણાદિ સસાર પણ અજ્ઞાનને લીધે બુદ્ધિનાજ વિવર્ત છે અજ્ઞાન એજ બધન અને જ્ઞાન એજ મુક્તિ, આ વાત બેકે હીક છે, પણ વાસ્તવિક રીતે તો બધ અને મુક્તિ કશુંજ નથી જીવ અનેક નથી, પણ સ્વરૂપે એકજ અને પરમાત્માથી અભિન છે “હુ વહુ ઘાડ” એ માન ઇશ્વરની સ્ફુરણા એજ આ જગત્ અને વિશ્વ રચના છે અને એજ સ્ફુરણામા અજ્ઞાનપણે અનાદિકાલથી બધ અને જ્ઞાન થી મોક્ષ સમજાય છે પણ પરમાત્મ સ્વરૂપ ને બધ કે મોક્ષ કાઈ પણ નથી આ ઉપરથી નિશ્ચય એજ છે કે ચક્ષુષણાનો અન મુક્તપણાનો જે વિરોધ છે તે પ્રતીતિ માત્રથી છે પણ વાસ્તવિક રીતે છેજ નહિ પરંતુ જીવ અને પરમાત્મ સ્વરૂપ એકજ છે છતાં જીવ અનેક સાસે છે તે શા પ્રશ્નથી ? અને જો જીવ એકજ છે તો એકતા બધથી સવને બધ અને એકતા મોક્ષથી સવને મોક્ષ કેમ થતો નથી ? એકતા સુખથી સવને સુખ અં

એકના હુઃખથી સર્વને હુઃખ કેમ થતું નથી? આ પ્રશ્ન'ગ પણ બદ્ધ અને સુક્ત-પાણાના સંબંધમાં બાણના ચોચ છે. સઘળાં ઘટાકાશ જેમ આકાશ રૂપે એક છે અને ઘટ રૂપે ઉપાધિના લેદથી ભિન્ન ભિન્ન છે તેમ સઘળા જીવ પણ ચૈતન્ય રૂપે એક છે અને અવિદ્યા રૂપ ઉપાધિના લેદથી ભિન્ન ભિન્ન છે. જેમ સૂર્ય એક છતાં પણ જલાદિક ઉપાધિને લીધે તેના બિંબ અને પ્રતિબિંબ રૂપે લેદ થાય છે તથા જલને લીધે કંપાદિક જે થાય છે તે કંપાદિક પ્રતિબિંબને જ જણાય છે વળી પ્રતિબિંબો પણ ઉપાધિના લેદને લીધે પરસ્પર ભિન્ન હોવાથી પાણીથી ભરેલો એક ઘટ કુટી જતા તેમાં રહેલું પ્રતિબિંબજ બિંબની સાથે એક થઈ જાય છે પણ બીજા ઘડમાં રહેલાં પ્રતિ-બિંબ બિંબની સાથે એક થઈ જતા નથી તેમ પરમાત્મસ્વરૂપની પ્રતિ છાયા રૂપ જે જીવ, તે જુદી જુદી અનેક ઉપાધિને લીધે અનેક ભાસે છે તેમાંથી જે જે છાયાની ઉપાધી તૂટતી જાય છે તે તે પ્રતિછાયા મૂળરૂપમાં સમાતી જાય છે અને જેની ઉપાધિ તૂટતી નથી તે બંધનમાં દેખાયા કરે છે એટલે આ ઉપરથી સહજ સમજાશે કે એક જીવના બંધ કે મોક્ષપર, ભાસતા અનેક જીવોના બંધ અને મોક્ષનો આધાર નથી તેમ એક જીવના સુખ દુઃખ ઉપર ભાસતા અનેક જીવોના સુખ દુઃખનો આધાર પણ નથી જે લેદ પ્રતિત થાય છે તેનું કારણ માત્ર અવિદ્યાજ છે. જીવ અને ઇશ્વર એ લેદ માત્ર અવિદ્યાનું

કારણ છે અવિદ્યાને લીધે થતા બંધ અને મોક્ષ એ પણ ઇશ્વરના અંશ સરખા જીવને જ છે અને વળી જીવ પણ અવિદ્યાના લેદને લીધે પરસ્પરથી ભિન્ન હોવાથી એક જીવના મોક્ષથી બીજા જીવનો મોક્ષ થઈ શકતો નથી તેમજ એક જીવના સુખ દુઃખથી બીજા જીવના સુખ દુઃખ પણ ઉદભવતા નથી; અલેદ દ્રષ્ટિએ ભેદો તો માત્ર એ બદ્ધ અને સુક્તપણું પ્રતીતિને લીધે જ છે. હવે જ્યારે બદ્ધ અને સુક્તપણું એ પ્રતીતિને લીધે પણ છે તો પછી તેનો લેદ શો છે તે પણ બાણવો જરૂરનો છે. એમાં બે લેદનો સમાવેશ થાય છે. એક જીવ-ઇશ્વર વચ્ચેનો લેદ અને બીજો જીવ જીવ વચ્ચેનો લેદ. સમષ્ટિ અને વ્યષ્ટિરૂપ શરીરમાં રહેલા જીવ-ઇશ્વરમાં જીવનો ધર્મ શોક છે અને ઇશ્વરનો ધર્મ આનંદ છે. જીવ નિયમ્યપણાથી રહેલો છે અને ઇશ્વર, નિયંતાપણાથી રહેલો છે વૃક્ષમાં માળો કરીને રહ્યા છતાં વૃક્ષથી પશ્ચિઓ જેમ ભિન્ન છે તેમ જીવ અને ઇશ્વર, શરીરરૂપી વૃક્ષમાં હૃદયરૂપ માળો કરીને રહ્યા છતાં શરીરથી ભિન્ન છે. ચૈતન્યરૂપે જીવ અને ઇશ્વર બંને સરખા છે અને સાથેજ રહેવાથી તથા એક મતપણાથી પરસ્પરના સખા છે. એઓને શરીરરૂપી વૃક્ષમાં, રહેવાનું કારણ જે માથા છે તે અનિર્વચનીય છે; એટલે આવાજ પ્રકારની છે એમ કહી શકાતું નથી. આ બે પશ્ચિઓમાં જીવરૂપ પત્તી શરીરરૂપી વૃક્ષની ટેટીઓને—કર્મનાં દળને ખાય છે-લોગવે છે-કર્મથી

વરરૂપ પદ્મી એ
ખાતો નથી પણ
તે તૃપ્ત રહે છે વળી
ધર જ્ઞાનાદિક ગતિઓમા
જ્યેષ્ઠ કમથી અલગ અને
બદ્ધ જીવ કમથી બધાએલો અને
છૂટવું છે। ઇશ્વર પોતાને પણ જાણે છે,
અને પણ જાણે છે અને જીવ
અને પોતાને પણ યથાર્થ રૂપે જાણતો
અને ઇશ્વરને પણ જાણતો નથી।
આ જીવે જીવ કે જે અવિદ્યાથી નેહાએલો
સુ તે અનાદિ જાવથી બદ્ધ છે અને
ઇશ્વર કે જે માયાથી નેહાએલો છતાં
સત્ત્વગુણના વધારાને લીધે મવત્ત છે તે
અનાદિકાવચી મુક્ત છે માયા આવરણ
કરી, ત્યારે જીવને મેહમા નાખી દે છે,
ત્યારે ઇશ્વર ઉપર માયાની આવરણ કે
મોહક શક્તિ આની શકતી નથી અથાત્
માયાના આવરણથી કે મોહથી ત્યારે
જીવ મુક્ત થાય છે ત્યારે તે ઇશ્વરજ
યથ જાણે છે ઇશ્વર અને જીવનો ભે એ
પ્રમાણે છે હવે જીવે જીવ વચેના ભેદ
તપાસીએ જેમ સ્વપ્નમાથી ઉઠેલો જીવ
સ્મરણમા રહેલા સ્વપ્ન સખ વી દેહમા
રહેલો જના પણ સ્વપ્નાવસ્થાના મુખ
હુ ખનો અભાવ હોવાથી તે દેહમા રહેલો
નથી તેમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાથી મુક્તિ
પામેલો જીવ સંસ્કાર મારથી દેહમા
રહેલો ટોચ છે તો પણ તે દેહ મળધી
મુખદુ ખાદિને પોતામા નહિ માનવાને
લીધે તે દેહમા રહેલોજ નથી અને
જેમ સ્વપ્નના સમયમા સ્વપ્નના દેહમા
રહેલો જીવ, વાસ્તવિક રીતે તે દેહમા

નહિ રહેલો છતાં પણ તે દેહમા રહેલો
છે તેમ અજ્ઞાની જીવ પણ વાસ્તવિક
રીતે દેહમા નહિ રહેલો છતાં પણ દેહમા
મુખદુ ખાદિને પોતામા માની લેવાને
લીધે દેહમા રહેલો છે। ઇદ્રિયોથી
વિષયોનું મહણ થતા છતાં પણ રાગ
દ્વેષાદિથી રહિત થએલો મુક્ત જીવ, એ
વિષયોનું હુ મહણ કરે છુ, એમ માને
નહિ, કારણ કે ઇદ્રિયો, વિષયોનું જે
મહણ કરે છે તે, ગુણના કાર્યો ગુણના
જયોનું મહણ કરે છે તેમ યથાર્થ જાણી
તેમા જ્ઞાની પુરૂષ પોતાને કશું લાગતું
વગગતું માનતો નવી અનાની
પુરૂષ કે જે ઇશ્વર લાવમાથી જીવ
લાવને પામ્યો છે તે પૂર્વ કમને
આધિન રહેનારા આ શરીરમા રહીને
ઇદ્રિયોથી થતા ક્રમોમા, હુ કરે છુ, એ
વો અહુકાર ધગવવાને લીધે આપોઆપ
જ વાતો જાય છે।

જ્ઞાની મુ ત પુરૂષ મુખદુ ખથી ર
હીત અને નિરાભિમાન થઈને દેહમા વત્ત
છે અને અજ્ઞાની બદ્ધ પુરૂષ મુખદુ ખ
સહિત જ્ઞાભિમાન થઈને દેહમા વત્ત
છે એજ બદ્ધ અને મુક્ત પુરૂષની વર્તણુ
મા ભેદ છે

(ઇદ્રિયોના કર્મ વૃથા વૃથા મને વાધેછે)

એમ મમજ્ઞ જ્ઞાની પુરૂષ, ખાનપા-
નાદિક મવ ક્રિયાઓ કરવા છતાં તે ક્રિયા
ઓને પોતામા નહિ માનવાથી સાક્ષિપ
ણથી રહે છે એટલે અજ્ઞાનીની પેઠે તે
ક્રિયાઓમા બધાતો નથી જેમ આકાશ
સર્વમા રહેલું છતાં કોઈમા બધાતું

નથી, અને સૂર્યતું જલમાં પ્રતિબિંબ પડવા છતાં તે તેમાં બંધાતો નથી તેમ જ્ઞાની પુરુષ દેહમાં રહ્યા છતાં દેહમાં બંધાતો નથી. કારણ કે તે કર્તા અકર્તાને સકલ ભાર પરમાત્મા ઉપરજ મુકે છે.

एतद्यानीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय
जहं ह्यस्तस्य जगत् प्रभवः प्रलयस्तथा॥

પરા અને અપરા પ્રકૃતિ એ સ્થાવર જંગમાત્મક પ્રાણીઓનું કારણ છે તેમાં જડ પ્રકૃતિ દેહરૂપે પરિણામ પામે છે અર્થાત્ તેમાંથી શરીર બંધાય છે અને પરમાત્મના અંશરૂપ જીવ નામની પ્રકૃતિ કે જે ચેતન છે તે શરીરમાં પ્રવેશ કરીને પોતાના કર્મોથી દેહને ટકાવી રાખે છે, એ બંને પ્રકૃતિ પરમાત્મામાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે માટે પ્રકૃતિ સહિત સર્વ જગત્ના ઉત્પન્ન કર્તા તથા સંહાર કરતા ઈશ્વરજ છે—પરમાત્માજ છે.

જેના અંસલાવનાદિક દોષો બ્રહ્મ-વિદ્યા વડે નષ્ટ થઈ ગયા હોય છે એવો જ્ઞાની પુરુષ જાણેલો સાચુસ જેમ સ્વપ્ન-થી નિવૃત્તિ પામે છે તેમ દેહાદિક પ્રપંચથી નિવૃત્તિ પામે છે, એટલે મુક્ત પુરુષ દેહાદિકના અભિમાનને છોડી દે છે અને બદ્ધ પુરુષ દેહાદિકનું અભિમાન રાખે છે. જે પુરુષનાં પ્રાણ, ઇન્દ્રિય, મન અને બુદ્ધિની વૃત્તિઓ સંકલ્પથી રહિત થઈ ગયેલી હોય તે પુરુષ દેહમાં રહેલો છતાં પણ દેહના ગુણોથી મુક્ત છે; એટલે મુક્ત પુરુષ સંકલ્પથી રહિત થયેલી

પ્રાણાદિકની વૃત્તિઓથી વિહાર કરે છે અને બદ્ધ પુરુષ સંકલ્પથી ભરેલી પ્રાણાદિકની વૃત્તિઓથી વિહાર કરે છે. સુખ, દુઃખ જય, અજય, લાભ, અલાભ, માન, અપમાન જેમાં જેની વૃત્તિ સમાન છે તે મુક્ત પુરુષ જાણવો, પરંતુ તેમાં જેની વૃત્તિ હર્ષ કે વિષાદ મુક્ત થાય છે તેને બદ્ધ પુરુષ જાણવો.

न स्तुवीत न निदेत कुर्वत साध्वसाधुवा
वदतो गुणदोषाभ्यां वर्जितः समद्वन्द्वमुनि॥

ગુણદોષથી રહિત થયેલો અને સમાન દ્રષ્ટિવાળો જે પુરુષ સ્તુતિ કરનારા ઉપર પ્રસન્ન થતો નથી અને નિંદા કરનારા ઉપર ક્રોધી થતો નથી તેવા પુરુષને મુક્ત પુરુષ જાણવો અને જે સ્તુતિથી પ્રસન્ન થાય છે અને નિંદાથી દુઃખી થાય છે તેવા પુરુષને બદ્ધ જાણવો.

સારું અથવા નકારું કરવાની જેની અભિલાષા નથી, અને જે મૂઠની પેઠે આત્મારામપણાથી જગત્માં જડની માર્ક વિચરે છે તેવા પુરુષને મુક્ત જાણવો; અને એથી વિરૂધ્ધ વર્તન કરનારને બદ્ધ સમજવો.

એ પ્રમાણે વદ્ધ અને મુક્તપણાનો વિરોધ છે પણ તે પ્રતીતિ સાત્ર છે વાસ્તવિક રીતે છેજ નહિં.

वद्धो मुक्त इति व्याख्या गुणतो मे न
वस्तुत ॥

ગુણસ્વ માયામૂલત્વાન્ન મેમોક્ષો ન
વદ્ધનમ્ ॥

આર્ય મહિલાઓનો મહિમા-દેવહતી

જે ડેળવણી હાન અપાય છે તે અર્થે ૪ અને અનાયાગ્ની વૃદ્ધિ કરનારી છે । હાનની કેળવણી પતિ તરફ પૂજ્ય ભાવ વધારવાને બદલે પતિના દ્વેષ બેવા તરફ સ્ત્રીઓને આગળને આગળ ખેંચી જાય તેવી છે । ઘર સભાળ, ને બંધે ઘરની અવનત હાનત કરનારી છે । ખરચખરણુ ઉપર અકુશ એ આધુનીક કેળવણીની નજર નથી । આધુનીક કેળવણીનું લક્ષ આડખર અને દોરહમામ તરફ જ છે । આધુનિક કેળવણીમા અકુશાન્ય કેમ ચલાવવું એ માટે ૦ શન્યજ મૂકવામા આવ્યું છે । માત્ર વાચાલપણુ અને શરમ કે મયાદા આંચોનું જે ખૂન છે તેમા દૂપણુ ઉપ જાવનારા વર્તન વૃદ્ધિ પામે એવું આધુનિક સ્ત્રી કેળવણીનો ઉપજ્ય છે । ગીલવૃત્ત એ જ સ્ત્રીઓના જીવિતની સાચકતા છે અને જેને માટે પ્રાણપણુ કરવામા આવે માતાઓ વધાપિ પાછી હરીજ નથી તે વતની સુદ્રઢ શ્રધા આધુનિક કેળવણીના પરિણામે ગિયિલ વિચિલ થવા લાગી છે । અકુશાન્યમા કુમ્પ, અસૂયા, અશાંતિ અને અવિવેકનું સામ્રાજ્ય પ્રકટી નીકળ્યું છે । તેમની શારિરિક સપત્તિ નષ્ટ ભૂષ થવા આવી છે । તેઓના બાળકો મુડદાલ અને રેતીયા અગના જના ત્યાં જોવામા આવે છે । માત્ર જ્યાં ત્યાં ફરવાહરવા જવું, નાનક ચેટકમા કે સરકસ ફરકસ ફેંચેવા મેળા મેળા કે

સહેલમપાત્ર, આંગુળ હાલની લુખી અને ધમહીપુ કેલવણી ઉપ જાવી થઈ છે । અને જોવા જોવા અનેક અવશુષો હાલની પરદેશી લખનો કેલ વણીએ ઈંગેને આય ધરમા ઘુમી ગયા છે । અંગેલ કેલવણીએ દેશનું દારિદ્રીગાડ્યું નથી પણ વધાયું જ છે । શુ બા ઇત્રીઓ તો શુ ભાઈડાઓ બવ કેલ વણીને પરિણામે ધમ કમમા માત્ર (૭) સાતડે માત્ર જેવાજ થઈ ગયા છે । દેગના ધધા રોજગાર માટે હાલ જુમાત્ર અને બરાડા પાડવામા આવે છે પણ શુ શુમાવ્યું છે અને જેને પરિણામે આપણી અવનત હાલન આવી પડી છે તે કારણ તરફ દેશહિતેથી પુર પોનું પણ લક્ષ રહ્યું નથી માત્ર જેમ ગાડું ગળડે છે તેમ ગળડવા દેય છે । હાય ! પણ નથી મમજતા, નથી વિચારના કે નથી જોતા જે આપણી પ્રાચીન કેલવણીને આપણે આપણા ધરમાથી હડસેલી કાઢી છે તેનાજ આ વિપરિત પરિણામ છો સીતા, દમયતી, અનસૂય, અને જોવી જોવી પરમ માગન્યસ્વરૂપા આવે માતા એ ના ચરિત્રને જ ને આપણી બાનિકાઓ આગ જોવા ચરિત્રો રત્ન કમવામા આવે છે, તેમના હાથમા જોવા પુસ્તકો ધરવામા આવે છે, તેમને જોવા રાજ અને તાન ટપ્પામા પરોવવામા આવે છે કે આવે માર ધખાયનમ દેવ

હતિ કે જેણે પોતાના દેહની કશી પણ પરવા વગર પતિ સેવામાંજ અહોરાત્ર જીવન ગાળ્યું, જેણે ક્ષુદ્રવિષય વાસનાને તણ પતિના ધર્મકાર્યમાં તનમનથી પરિપૂર્ણ સહાયતા કરી, એવી આર્યમાતાઓના ઉદરથી જે રત્નો પ્રકટતાં તે સકલ દેશ દીપક અને આર્યાવર્તના અલંકાર રૂપજ થતાં. એકજ પુત્ર અને એકજ પુત્રીથી કૂળ માત્રનો ઉદ્ધાર થતો. આજેતો ઘર સંસારમાં છોકરાઓ ઉભરાઈ જતાં જણાય છે પરંતુ જેના શરીર ઉપરથી માળીઓ પણ ઉડતી નથી એવાં એ જ્યાં જન્મ્યાં હોય છે ત્યાંજ માત્ર પશુવત્ જીવન ગાળી ટુંક સમયમાં એજ ભૂમિમાં ઢટાઈ જાય છે! હાય! ભૂમિના ઉદ્ધારાર્થે જીવન સમર્પણના માર્ગમાં આવી શકતાં નથી! પ્રાચીન વ્યવસ્થા અને પ્રાચીન બંધારણ દેશહિતમાંજ પ્રપૂર્ણ હતું. ચારે વર્ણો અને આશ્રમો યથાર્થ રીતે પોતાના પથમાં હતાં. અત્યારે એ સવ વસ્તુનું શૂન્ય, તો પછી દેશ ઉદયની આશા પુણ્ય સમાનજ સમજવી! દેવહતિની અચલ ભકિતથી કર્દમ મુનિ પ્રસન્ન થયા અને વર માગવાનું કહેતા પુત્રની વાંછના કરી, નહિ કે વિષય વાસના ભરેલી ઘડ ઈચ્છા! મહા પ્રબલ ઇચ્છા, રત્ન સમાન પુત્રની. આજે એવા સમર્થ પુત્રની કે સમર્થ પુત્રીની ક્યાં ઇચ્છા છે! માત્ર ક્ષલ્પ વિષય વાસના! એના પશુવત્ ધર્મ કર્મ રહ્યોત મટીન હૃદય વાસનાઓના ભરેલ દંપતીથી ઉત્પન્ન થતી પ્રજા કયું ચાણ કરી શકે?

પરંતુ માત્ર એકજ પુત્રની ઉત્પત્તિથી મહાદેવી દેવહતી પરમ પદને પામ્યાં. ચાલો આપણે એજ પ્રકરણ તપાસીએ પેતાની હૃદયેચ્છા પ્રપૂર્ણ કરવા સારૂ પોતાના સમર્થ પતિ કર્દમ મુનિએ જે વિમાન પ્રકટાવ્યું હતું તે દેવી વિમાનને જોઈ સતીએ પોતાના શરીર તરફ દ્રષ્ટિ કરી, કારણ કે શરીર કૃષ થઈ ગયું હતું! મહર્ષિ પોતાની પતિની હાલત સમજી ગયા તેથી તેઓ આદર પૂર્વક બોલ્યા પ્રિયે! આ પાસેના પરમ પવિત્ર માનસરોવરમાં સ્નાન કરી આવો.

પતિ સેવામાં સતી એ પોતાના શરીરનો દાય કરી નાખ્યો હતો જેથી પતિની આજ્ઞા થતા સતી માન સરોવર તરફ ચાલ્યા ત્યાં તેણે આશ્ચર્ય દીધું. એ સરોવરમાં તેણે એક અલૌકિક મહેલ જોયો અને તેમાં રંભા સમાન રૂપવતી એક હનર કન્યાઓને દીઠી સતી ને જોઈ તે હનરે કન્યાઓ ઉભી થઈ. એ સર્વ કન્યાઓ યુવાવસ્થાના પૂર બહારમાં કમલ સરળી ખેડેક મારતી હતી તેઓ સતીની સામે ઉભી રહી હાથ જોડીને બોલી કે અમે તમારી દાસીઓ છીએ, આજ્ઞા કરો શું કામ કરીએ? એમ કહી તેઓએ તૂરત સ્નાન સામગ્રી તૈયાર કરી વિવિધ પ્રકારથી દેવહતિરે જેમ આનંદ થાય તેવી રીતે સ્નાન કરાવ્યું તે પછી તેને દિવ્ય વસ્ત્રો અને દિવ્યા લઙ્કારથી વિભૂષિત કરી ધીબલ દિવ્ય મહેલમાં લેઈ ગયાં તે કાચનોજ મહેલ હતો તેમાં પોતાનું શરીર જોતા સતીએ પોતાની અલૌકિક કાંતી જોઈ અનેક

આલસ્યથી અલગ, પોતાનું દિવ્ય સ્વરૂપ દીકું । કોટમાં અમર દાર તથા પદ, હાથમાં કેકણ પગમાં ઝાઝર, અને નિતબ ઉપર ઘણા રત્નથી જડેલી જોનાની ડી મેળના તેમજ અગમ્ય દેસરનું લેપન તથા કપાળમાં ચાકચો વગેરે સૌશાય ત્રિહનો તથા મનોહર અણીઆળી આખ અને ઝળી નાગણના જેવો ચોટલો વિશ્વને મોહ પમાડે એવો દેખાવ આપી રહ્યો હતો, આવી અદ્ભૂત કાંતિ જોતા સતીને પતિની ઇચ્છા થઈ આવી કે તૂતજ પેતાની ।મીચો નહીત સ્વામિની આગળ વગર પ્રયત્ને તે પહોચી ગઈ, પતિની આવી યોગ શકિતથી સતિ વિસ્મય પમ્યા ।

યોગ શકિતમાં દેવો અકળ સિદ્ધિઓ રહેલી છે તે સિદ્ધિ મપત મહાત્માઓ પોતે પણ જાણી ગડતા નથી । દેવકાંતિને જોઈ કદમ મુની પોતે પણ આશ્ચર્ય પામ્યા । મુગ્ધાના ઠનશ જેવા સતિના રત્ન, અણીઆળા નેણુ ગુલાબી ગાલ ઉપરની મુરખી, પ્રવાહ જેવા અંદર અને વાસુકી નાગના જેવો ચોટનો જોઈ કદમ મુનિ પણ ક્ષણભર મોટીત થયા અતિપ્રેમ અને હયના ઉમળાથી સતિને વિમાનમાં બેસાડી પોતે પણ તેની માથે બેઠા એ વિમાનની ગતિ પણ અલોચિત હતી અઠ લો પાલના પ્રદેશમાં એ વિમાન રહ્યું અનેક સૂય, અનેક ચંદ્ર અને અનેક તારાગણમાં એ વિમાને ગતિ મની

૮ પોતાની ઇચ્છા મુજબ અનેક પ્રકારના વિહારથી દપતી મુખ લોગવવા

લાગ્યા તેની હાજર દારીઓ પણ સાથે હતી અને વિમાન માત્ર ઇચ્છાનેજ આધિન હતું જે ઇચ્છા થઈ તે પાર પડીજ છે એમ વિવિધ વિહારના રતિમુખમાં મો વપના અહોરાત્ર વાંતિત થઈ ગયા પણ તે દપતીને તો માત્ર બે ઘડી સમાન જણાયા ।

વેશજ, મુરસન, નદન, પુષ્પભદ્ર અને ચૈત્રરથ્ય નામના દેવતાઓના ભગીચાઓમાં તથા દિવ્ય માનસસરોવરમાં ત્રિપાની માથે અતિ પ્રેમથી વિવિધ વિહારનું સેવન કર્યું ઇચ્છીત વિમાનના યોગથી વિદ્યન ગતિએ કરના ઠમ મુનીના પ્રભાવને દેવતાઓ પણ આશ્ચર્ય થી જોવા લાગ્યા । જે મનુષ્ય સસારના હુખને ટાળનાર લગવતૂ ચરખનો આશ્રય લે છે તેને પ્રીત્યનતા રહેતો નથી

એ પ્રમાણે દેવકાંતિની મન કામના મુષ્ટ્ર પ્રી સવ ભુગોલ ખગોલ દેખાડી ઠમ મુનિ પુત્ર પોતાના આશ્રમમાં આવ્યા, ત્યાં પોતાના નવ રૂપ ધારણુ પ્રીને એ આત્મ જ્ઞાની સમર્થ મુનિએ દેવકાંતિમાં ગણની ઉત્પત્તિ કરી યોગ વિદ્યાના પ્રભાવથી એકજ વિમમાં સતીને નવ દીકરીઓ અવતરી । એ કન્યાઓ પાત્ર અતિતેજસ્વ વી અને ચંદ્રની કલા પ્રમાણે વિવેક દિવસે વૃદ્ધિ પમવા લાગી

તે પછી કદમ મુનિએ સયાસ લેવાનો વિચાર કર્યો એ વાત જાણતા, મતી, પતિ પાસે આવ્યા અને હાવ જોડીને જાનિ નમ્ર ને મધુર વચન બોલ્યા

હે નાથ ! આપે જો મારા સકલ મનોરથ પૂર્ણ કર્યા તો પણ મને શરણ ગત જાણી અભયદાન દેવું યોગ્ય છે હે પ્રહ્લાન્ ! આપ સન્યાસ ધારણ કરવાના છો, એ જાણી હું પ્રસન્ન છું પરંતુ આપણી પુત્રીઓના લગ્ન કરી તથા મને જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરે એવો એક પુત્ર આપી પછી આપ દિક્ષા લેવો.

હે સ્વામિ ! હું વિચાર કરૂં છું તો મારી અજ્ઞાનતાજ દેખાઈ આવે છે, કારણ નાશવંત અને તુચ્છ વિષય સુખમા મેં મારો ઘણો કાલ વ્યતીત કર્યો તેનો અત્યારે મને પશ્ચાત્તાપ થાય છે !

આપ પ્રહ્લાદેત્તા છો એમ નહિ જાણતાં વિષય સુખની આસક્તિથી મેં આપનો પ્રસંગ કર્યો તો પણ હવે તો આપનો એ પ્રસંગ મને અભયજ થવો જોઈએ. અસાધુ માણસનો અજ્ઞાનપણે પણ જો સંગ કર્યો હોય તો જન્મ મરણને આપે છે પણ તેવોજ સંગ જો સાધુ પુરૂષનો કર્યો હોય તો જન્મ મરણના ચક્રમાંથી મુક્ત થવાય છે હે પ્રભુ ! હું પરમાત્માની માયામાં મોહ પામી છેતરાણી છું ! આપ જેવા સમર્થ પતિને પામી મેં માત્ર ક્ષુદ્ર વિષય વાસનાનીજ ઈચ્છા કરી, એથી મને હવે બહુ કલેશ થાય છે પરમ જ્ઞાનના નિધિ રૂપ આપને મેં ઓળખ્યાજ નહિ અને પાણીના પરપોટા સમાન આયુષ્યનો ક્ષય કર્યો ! મનુષ્યનું કોઈ પણ કાર્ય ધર્મને વાસ્તે, તે દ્વારા વૈરાગ્ય અને તે ૧૨૧ ભગતવત્ આપ્તી પરિણામમાં વધું જોઈએ જો તેમ ન થાય તો

એવાં મનુષ્યનું જીવિત વ્યર્થ ગયું જાણવું ! એ પ્રમાણે હે નાથ ! મારું પણ જીવિત વ્યર્થજ થયું ! આપ કઈક કૃપા કરો આપનો સંગ મને ફરીત થવોજ જોઈએ એ પ્રમાણે દેવહૂતિની વૈરાગ્ય વૃત્તિ જોઈ પ્રસન્ન થએલા દયાળુ કર્દમ સુની બેઠ્યા; પ્રિયે ! ખેદ કરોમા ! કેમકે તમારી અવિચિત્ર પતિ ભાકિતએ તમારી સકલ કામના પૂર્ણ કરી છે સતિ સ્ત્રીને પતિની સેવામાં સકલ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે તો પછી તમારા જેવી મહા સતિને કઈ વાતની ન્યૂનતા રહેજ. તમારી જે ઇચ્છા છે તે પૂર્ણ થશે અવિનાશી ભગવાન નજીકના સમયમાં તમારા ગર્ભમાં આવશે તમારા સકલ મનોરથ પૂર્ણ કરશે

હવે તમે ઈંદ્રિયોના નિગ્રહથી સ્વધર્મથી તપથી અને દાનવડે ભગવાનને ભજો કે જે ભગવાન તમે આરાધના કરવાથી પુત્ર રૂપે અવતરીને મારા યશમાં વિસ્તાર કરશે, એ માત્ર તમારા પતિવ્રત નોજ પ્રભાવ છે, નહિ કે અમારી સિદ્ધિનો. તે તમોને પણ પ્રહ્લાદવિદ્યાનો ઉપદેશ કરી તમારી દેહભિમાનરૂપી અંધી કાપી નાખી નિર્ભય પદે સ્થાપશે. તે પછી પોતાના મહાત્મા પતિની આજ્ઞાનુસાર સતિ એ પ્રભુ ભક્તિમાં ચિત્ત પરોવ્યું, પરિણામે કેટલોક સમય વ્યતીત થયા પછી સતિને ગર્ભ રહ્યો ને તે ગર્ભદ્વારા કાપલ ભગવાન અવતર્યા; આકાશમાં હુંદલિ વાગ્યા અને ત્રૈલોક્યમાં જયનાદ થઈ રહ્યો.

સાખ્ય જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરવા સત્વગુણમય અંશથી પરબ્રહ્મ ભગવાને

અવતરે લીધો છે એ વતમાન જાણતા મરીચિ સહિત પ્રજ્ઞા અને ણી ત મહાપિંચો કદમ મુનિને આશ્રમે પધાયા પ્રજ્ઞાએ પ્રમત્ત ચિત્તથી કહ્યું હે પુત્ર ! તે મારી આજ્ઞાનો યથાવિધિએ મત્કાર કર્યો છે તારી પરમ ઉચ્ચ વૃત્તિથી તું પ્રમત્ત થયોછું હે પુત્ર ! તે અને તારી સતી શ્રીએ યથાવત્તે માનવ અવતાર સફલ કર્યો છે હે પુત્ર ! આ તારી નવપુત્રીઓ પોતાના અનેક વગથી આ મુદ્દિનો વધારો કરશે માટે સૌ સાની રૂચી પ્રમાણે આ મોટા મુદ્દિઓને તારી ન્યાઓનું દાન દે હે મોટા ભાગ્યવાન મુનિ ! આ સાક્ષાત્ આદિ પુરુષ ભગવાને તમારે ઘેર અવતાર લીધો છે તે માખ્યશાસ્ત્રના આચારી છે ! જગત્તમા તમારો યશ વિસ્તારશે અને

મ સાર માયાની શ્રીમાથી દેવતાનિને મુતકની તેને પ મપદ આપશે, એ પ્રમાણે જોડી પ્રજ્ઞા અને ના દુ સત્ત દોઢમા ગયા તેમના ગયા પછી એ દ પતીએ પોતાની નીડરીઓના યથાવિધિથી નમપતિઓની માથે લગ્ન કરા

મરીચિનેના, અનિને અનમૂયા અગિરાને શ્રદ્ધા, પુલ્લમ્ભને વિહિંભ, પુલ્લ હને ગતિ, કલ્પને ક્રિયા, ભગુને ખ્યાતિ, વસિષ્ઠને અરૂઘતી અને અથવાને પોતાની શાતી નામની પુત્રી આપી એ પ્રમાણે લગ્ન પગી દીકરીઓને દાયજ્ઞમા ઇચ્છીત વસ્તુઓ આપી તે પછી પોતાનું ઇચ્છીત થયું છે એવા એ પ્રાદ્ભણે કદમ મુનિની રજા લઈ પોતપોતાની ધમપતિ સહ પોતપોતાને આશ્રમે ગયા

સતિ સૈનિકા

(ગયા અકના ૪૪૮ ૮૧ થી ૫૨૫)

જેમ રાજકુમારો અને રાજ કુમા નીકાઓના યુધ્ધ એ વિહુ ગગતિના આશ્ર મના દશને આવતા તેમ દેટલાક સાધુ પુરૂષો અને સા ની શ્રીઓ પશુ એ આશ્ર મમા આવી ચડતા આ સાધુ વૃત્તિના શ્રી પુરૂષોના લક્ષણ અનુકરણિય અને જાણવા યો ગહના તેઓ પરાયા દુ ખથી દુ ખી થનારા અને પારકાના નુળથી સુખી થનારા એવા કુમાવ ત, મત્યવાદી, બલવાળા

રૂપગુણ શુકત, ઇન્દ્રિયથી રહિત, સુખ દુ ખમા સમાન, યથાશક્તિ સવનો ઉપકાર કરનાર, ડોઢપણ પ્રાણીનો ડોહ નહિ કર નાર, વિરોધથી ભોલ નહિ પામનારા, જીતે દ્રિય, કામળ ચિત્તવાળા સદાચારવા ળા, પત્રિહ નહિ કરનારા, આ લોકના સુખની ઈચ્છા રહિત એવા, થોડું જમ નારા, શાન્ત, સ્વધમમા સ્થિર, પગમાત્મા ઉપર આશ્રય રાખનારા, મનન કરનારા,

સાવધાન, નિર્વિકારી, હુખમાં ધિરજ ધારનારા, હ્રુધા, પિયાસા, શોક, મોહ, જગ તથા મૃત્યુને પોતામાં નહિ માનનારાં, માનની ઇચ્છા નહિ રાખનારાં, બીજાઓને માન આપનારાં, બીજાઓને જ્ઞાન દેવામાં ચતુરાઈવાળાં, કોઈને નહિ ઠગનારાં, દયાના ભંડારરૂપ, અને શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનને ધારણ કરનારાં લક્ષણ સુકત હતા.

વળી યજ્ઞ યાગથી પરવારેલા વેદાભ્યાસથી પરીપૂરીત થએલા, અને પુત્રની ઉત્પત્તિ થયા પછી સંસાર ત્યાગેલા, દંડ, કષ્ટ, અને મુનિવ્રત ધારણ, કરેલા આહારવિહારની આશક્તિ રહિત થએલા અને ઈંદ્રિયો ઉપર વિજય મેળવેલા, ધરનો અને સંસારનો ત્યાગ કરી બહાર નીકળેલા, માત્ર લોજનને અર્થે જ કોઈ ગામ કે શહેરમાં જઈ ચડનારા પરંતુ ત્યાં પણ કશા પ્રકારની આશિકત નહિ ધરાવનારા જીવંત મરણ, જેને મન સરખું જ થઈ ગયું હતું અને જેઓ જીવવામાં પેતાની કૃતાર્થતા સમજતા નહોતા કે મરવામાં કોઈપણ ભતનો વિષાદ સમજતા નહોતા મન અને વાણીની પવિત્રતાવાળા અને સત્યતાથી સિદ્ધિને પામેલા એવા અને બ્રહ્મનિષ્ઠ પણે જ જગત્માં વિચરનારા એવા સન્યાસિઓ પણ એ આશ્રમમાં ચડી આવતા.

સ્વસ્તિકાદિક યોગાસન ઉપર બેસીને એક પરબ્રહ્મજ ઉપર પ્રીતિ રાખનારા કોઈ પણ વસ્તુની ઇચ્છા નહિ કરનારા, પોતાના આત્માની સહાયતાથી જ સત્ય સુખ મેળવવાની ઇચ્છા રાખનારા, ઈંદ્રિયોને સંયમમાં, રાખનારા, રાગદ્વેષનો નાશ કરનારા, પ્રાણીઓ ઉપર દયા રાખનારા,

શાસ્ત્રકેત ધરમ પાળનારા, પ્રાણુયામને સેવનારા, રાગદ્વેષવગેરે દોષોથી તજીએલા, ધારણથી પરબ્રહ્મમાં મન લગાડીને પાપનો નાશ કરનારા, પ્રત્યાહારથી એટલે ઈંદ્રિયોત્તમન કરીને વિષયલોકની વાચનાઓને કાઢી નાખી નિર્વાસન થએલા અને કામાદિષ્ટ ષડરૂપીઓને છોડેલા, મિષ્ટ લોજનથી અલગ રહેનારા એવા એવા સમર્થ સન્યાસીઓ કે ઈંદ્રિય પ્રસંગે એ પાગડ ઝપિતા આશ્રમના દર્શન કરવા આવી ચડતા.

કેટલાક ગૃહસ્થો પણ એ આશ્રમના દર્શને આવતા તેમા કેટલાક બ્યવહારમાં રચીપચી રહેલા, ઇન્દ્રિયધાન્ય, શ્રી પુત્રાદિકની લલુતાવાળા અર્થ શ્રદ્ધા ભરિત વાળાઓ પણ આવતા.

કેટલાક બળ પુરૂષો પણ એ આશ્રમમાં આવી ચડતા, પરંતુ એ આશ્રમનો એવો મહિમા હતો કે તેઓની ભૂષ્ટ બુદ્ધિનો ભાવ ત્યાં નષ્ટ થઈ જતો.

એમ અનેક પ્રકારના માનવી અને સાધુ સંતના વૃંદ પણ ત્યાં ચડી આવતા અને ઇચ્છા સુજળ એ આશ્રમમાં રહેવા કવિ મહર્ષિઓના દર્શન અને સેવનથી કૃતકૃત્ય થઈ પાછાં પોતા પોતાને સ્થાનકે જતાં, આમ અવર જવર અવિચ્છિન્ન રીતે ચાલુજ રહેતો.

રાજકુમારો અને રાજકુમારિકાઓનાં આગમન પણ ચાલુજ રહેતા કપિ બાલિકાઓની અતિ કવિત્વથી રાજકુમારોનાં ચિત વારંવાર એ આશ્રમ તરફ એ આયા કરતા, કેટલીક રાજકુમારીકાઓ પણ કપિ પુત્રોની દિવ્ય કાંતી ઉપર

મોહિત થઈ આકર્ષાઈ આવતી પરંતુ આશ્રમનો મહિમા એવો હતો કે ત્યાં આવતા વાર મનોવિહાર મરી જતા.

એ રાજકુળોમા શુભ્રાજ્યપૂરનો યુવરાજ શુભ્રાન્ત પણ આવતો અનુપમ રૂપ શુભ્રાની ચુકત શુભ્રા ત કુમાર ઉચ્ચ ઉદેશી હતો પરંતુ પાગડમણિની પુત્રી મનિજા ઉપર તેના નયન ઝાંઝ વિશેષ કરતા હર્વિચારને તો એ આશ્રમમા અવકાશજ નહોતો એટલે માત્ર શુદ્ધ ભાવનીજ એ પ્રતિભા હતી અને એ પ્રતિભા એની શુદ્ધ હતી કે જેથી સેનિધાનુ મન પાપુ એ શુભ્રકા તના નયન ઉપર વિરામતુ, છતાં શુભ્રાન્ત કુમાર જનારે પોતાની નગરીમા આવતો ત્યારે મૈનિજા પોતાની અધાગના ડરી લેવાની તેની અતિ તિનવૃત્તિ થઈ જતી તેમજ જ્યારે એ આશ્રમ વિહંગ ગતિમા પ્રવર્તતો અને જ્યારે કોઈ સ્થળમા એ આશ્રમને ડેટલાક દ્વિસ સુધી થોભતુ પડતુ ત્યારે એ આશ્રમના ઋષિ મહર્ષિઓ એ અન્ય પ્રદેશોમા ફરવા નીકળી પડતા ઋષિ મુનિ અને ઋષિ બાલિકાઓ પણ એ પ્રદેશોમા ફરવા હરવા નીકળી પડતા અને એ વખતે સતી સનિકાની વૃત્તિમા વિકાર જન્મિ ઉદભવી આવતી કુમાર શુભ્રમ તની તેને ઝળના થઈ આવતી આવા પ્રસંગે જે ચાર વખત બનેલા અને જેના પરિણામમા એક બીજાની હૃદય વાસના ડ્ર થતી જતી હવે પાછો આશ્રમની વિહંગ ગતિને સમય નજીક આવી પહોંચ્યો હતો છ માસ અગાઉથી આ વખતની વિહંગ ગતિના સવને ખગર થઈ ચુક્યા હતા, તે ઉપરથી

શુભ્રાન્ત કુમાર અને મનિજાના હૃદયમા દ્રઢિભૂત વામનાના પ્રણયે એજ આશ્રમમા કાઈક વિહારી વાસનાનો પ્રકાશ થયા પાચ્યો હતો તે એમોજ કે જે વૃત્તિનુ એ આશ્રમમા વિસ્મરણ થઈ જતું તે વૃત્તિનુ અમરણ હવે એજ આશ્રમમા ભગત રહેવા લાગ્યુ હતું! એવા અલૌકિક આશ્રમ ઉપર હૃદય વાસના જ્ય નેળવી ગવી એ જો કે આશ્ચર્યકારક છે, છતાં અય કારણ પણ તેમા એવુ યોગ્યુ હતું કે હાલ ચાલુ પ્રસંગે એ બાલિકા અને યુવક એજ ગડમથનમા હતા કે આ થનારી વિહંગ ગતિમા આપણે અન્ય પ્રેશમા ઉતરી પડતા વેત ગાધવ લગની જોડાજ જવુ પોગડ ઋષિ ધમન અને સનન હન અને પોતાની પુત્રી માટે શુભ્રવાન પતિ શોધવાની તેમની ઇચ્છા પાપુ હતી, પરંતુ પુત્રીની ઉમર હજુ દશ હજાર વડના થઈ નહોતી એમ્ને એ ત્રિકાળ જ્ઞાનીને આ કુતુહળ મમતા તેઓ ખિત થયા કારણ કે એમ દમ હજાર વર્ષની અદ્વ દોષપણુ ઋષિબાવિ જાના લગન થાય તો એ આશ્રમમા માહા હૃયિતરૂપ ગજાતુ પરંતુ ભાવિ ઇચ્છા હશે તમ થાશે એવા દ્રઢ નિશ્ચયથી પોતાના હૃદયની વાતને દૃઢ્યમાજ ભારી ભાવિતુ કેવુ પ્રમળ છે તે આ પ્રમગમા યથાથ સમજાશે પણ અત્યારે આપણે એ જોવાનુ નથી કારણ આશ્રમની વિહંગ ગતિની તયારીએ આનંદમય આશ્રમને અતિ આનંદમય કરી મુક્યો હતો અને પોગડ ઋષિ કે જે એ આશ્રમના નેતા હતા તેનું ચિત્ત હવે વિશેષ ભાગે વિહંગગતિ તરફજ

રોકાણું હતું કયા કયા ભાગમાં ગતિ કરવાની છે, કયાં કયાં કેટલા કેટલા દિવસ થોભવું એ સર્વ ક્રમ ગોઠવાઈ ગયો હતો. આ ગતિ માટે મોટાં મોટાં રાજકુળો અનેક સન્યાસીઓ ગૃહસ્થાશ્રમીઓ વગેરે એ વર્ગોની ભરતી થયાજ કરતી પરંતુ આજની ગતિ કરવાની આગલી રાત્રે પુનઃ એ ઋષિની સલામળી હતી તેમા તેઓ એ ઠરાવ ઉપર આન્યા કે હવેની વિહંગ ગતિમા રાજકુમારો અને ગૃહસ્થાશ્રમીઓને ન લેવા, કારણ કે વિહંગ ગતિમા રાજકુળો, અને ગૃહસ્થાશ્રમીઓ બુઢા બુઢા પ્રદેશની બુઢી બુઢી હવાની અસરને પરિણામે પોતાનાં અળવિચળ હૃદયની મલીન વાસનાઓથી આપણા પવિત્ર આશ્રમમા મહિનતાનાં બીજ વેરે છે કે જેની અસરમા આપણાં તપને કેટલોક અશ ક્ષય થઈ જાય છે અને જો આમને આમા ક્રમ ચાલુ રહેતો કેટલોક કાળે આપણો આશ્રમ પતિત અવસ્થાને પામી સર્વ અપૂર્વ શક્તિથી રહિત થાય અને આપણે પણ ઉજ્જત શ્રેણીપરથી નીચેજ સરી પડીએ ! તે કારણથી સર્વ ઋષિઓએ એ ઠરાવ પસાર કર્યો કે આ વખતની ગતિમા જે જે રાજકુળો તથા ગૃહસ્થાશ્રમીઓ હોય તેમણે પ્રાણમુહૂર્તમાં આશ્રમને છોડી પોતાનાં સ્થાન પ્રત્યે આ લ્યાં જવું આ ઠરાવ વાયુ પેરે આશ્રમમાં પ્રસરી ગયો સર્વ કોઈ આ સમાચારથી ચકિત થયાં પણ રાજકુમાર શુબ્રકાન્તને કાને આ વર્તમાન આવતાં તે દિગ્મૂહ થઈ પૃથ્વી ઉપર પડ્યો-મુર્છિત દશાને પામ્યો ! સર્વ રાજકુળો અને ગૃહસ્થાશ્રમીઓ

ઋષિવરોની આ આજ્ઞાથી નારાજ થયા પરંતુ તેમા તેનો કોઈપણ જાનનો ઉપાય ન હોતો અને તેથી એ સમાચાર મળ્યાંની સાથે તેઓ સર્વે એ એકદમ એ આશ્રમ છોડી જવાની તૈયારી કરી અને પ્રણમુહૂર્ત પહેલાં લગભગ સર્વ ગૃહસ્થાશ્રમીઓ અને રાજકુળો આશ્રમ છોડીને પોતાના સ્થાન તરફ રવાના થઈ ગયાં પ્રીય વચક તને હવે જે અત્યારે ચિંતા વધી છે તે માત્ર શુબ્રકાન્તની. તે મુર્છા વસ્થામા પડ્યો છે તેને કેમ કોઈએ જાગ્રત કરી પોતાની સાથે લીધો નહિ; ખરી વાત છે કે જો કોઈપણ રાજકુળ બના જાણવામાં આ વાત હોત તો રાજકુમાર શુબ્રકાન્તને કહી તેઓ મુર્છાવસ્થામા મૂકીને ચાલ્યા ન જાત, સાથેજ લઈને જાત પરંતુ દૈવની ઇચ્છા અગમ્ય છે રાજકુમાર શુબ્રકાન્ત પોતાના શુભાન્યપૂરમાંથી આવેજ કાઢના થોડાની સ્વારીએ એકજ દલાક અગાઉ આવી હોતો અને પરમારો બાલિકા સેનિકાની પર્ણકટિએ ઉતર્યો હતો પરમ પ્રેમની વાતમાં તેઓ એકાકાર થયાં હતાં અને એક બીજાં રસપ્રપૂર્ણ થતાં વેના થયા હતાં. ક્યારે આશ્રમ વિહંગ ગતિ કરે ક્યારે શુભાન્યપૂર તરફ આશ્રમ પહોંચે કે ત્યાં લગત કરી સંસારીક સુખનો લહાવો લઈએ-આ પરમ પ્રેમી હૃદયનો દૈવી પ્રસાદ પ્રાપ્ત કરીએ એવા મનોવિહાર-કલ્પિત વિહારમા તેઓ રસ શ્રુતિ ગુદી રહ્યા હતાં તેવામાં સદચારી મારફત ખબર મળ્યા કે રાજકુળો અને ગૃહસ્થાશ્રમીઓને સાથે આવવાની મના થઈ છે ને અત્યારેજ આશ્રમ છોડી જવાની

ઠપિવરો ! આના થઈ છે આ સમાચાર સાબળતાજ શુભકા ત કુમાર મૂલવસ્વાને પામ્યો છે ને બાલિકા મૈનિકા તેને ંડા ઉપર ચારથો જગત કહે છે પ ખો નાખે છે તેવામા એ- પ્રથમ ગર્જના થઈ ! પ્રેવો- ૩ યુ શેવતાગ શળડયો અને જાણે પ્રહ્લાડ તુટી પડ્યુ હોયની એવા ક્રમા સાથ એ આશ્રમ અવિરત અતીમ ગતિથા વિદ્યુત વેગે ગગન માગ તરફ ઉડયો હુ । તે

સમયે શુભકાન્ત મૂલવસ્વામા પડયો છે ! મૈનિકા પવન નાખે છે અને પૌગડ ક્ષિપ્ત એકાએક આવી ચડે છે તે સૈનિકાના આ વતનથી અતિ કાંધિલ થાય છે શાપ આપે છે તમારો મન । વિજે ! જ હુને ! એ શાપ માલજતાની માથ હાય ! એમ જોલતી મૈનિકા પણ મૂળગત થઇ પૃથ્વી ઉપર પડે છે । ।

દયામર્તિ-સખગીવાર્ડ

(ગયા વાનાં પૃષ્ઠ રડેર થી)

સમારની અટપટી અને મોહક જળને પ્રોટી નાળી સખગીકુમારીએ 'દયા'ના પ્રભાવથી કાળી રાત્રીએ વિકટ પથ લીધા ! જે અવસ્થામા સસારીક સુખની અતિ આતુરતા છે, જે અવસ્થામા અનેક માનવીઓ દુપથમા ચડી ગયા છે તે અવસ્થાને છની મખરી કુમારી આત્માના ઉત્તમ માગમા પરવરી રાગી, વેરાગી, યોગી, મુનિ, તપસ્વિ જે પથ માટે અનેક ક્ષાક્ર માગે છે અથવા જે પથમાથી સસારના મોહક વાતાવરણથી ભેજુદ્ધ થઈ પાછા દળી આવે છે એ પથમા સોળ વર્ષની બાલા નિર્ભયપણે ચાલી પોતાને ભોગ આપ્યો ! પોતાના સકલ સુખ તજ્યા ! શા અથ ? માન બીજા અનેક એવ પોતાના એકના ભોગથી જાય એજ અથ । સ્વાત્માપાપને મહામ ન એજ એનુ યજ્ઞ-પૂજન એજ

એનુ ભજન-નિષ્ઠાન એજ એનો યજ્ઞયાગ ! એજ એ ! નિપિ-મહુપિની અનેક વર્ષોની તપશ્ચયા હતી ! એ ગૂઢ મનના માર્ગમા રાજકુમારી મખરી પોતાના પ્રિય જનોને તજીને ચાવી એટનુજ નહિ પરતુ શુણ્ણલકુમાર કે જે તેના પ્રેમનુ કે દ્રસ્થાન હતુ તેમાથી પણ ઇગ્ગતિને ખેલી-આગપિ ચાલી નીકળી । અનેક વન ઉપવન ભમતા તે મત ગ નિપિના આશ્રમમા આવી પહોચી આ રમ વિશાળ અને મનોહર હતો સખગી કુમારીએ મન માથ નિશ્ચય કર્યો કે મહુપિની સેવામા અર્હીજ રહીને જીવીત પૂણ્ણ કરકુ, એ દ્રઢ નિશ્ચયથી તે મત । નિપિના આશ્રમથી યોગે દ્રઢ પાનેના વનમા ગઈ શી મેવા કરવી એ વિચાર કરતા તેને મૂઝી આ યુ કે એ મહુપિને ત્યા હમે એ- માદનો ભાગે મૂઝી

આવવો. એજ વૃત્તનો તેણે આરંભ કર્યો! ભક્તિ પાઠપુજા કે ધર્મધ્યાન કશાની તેને ખબર નહોતી માત્ર આત્મ ભોગે ભલે ધીન્ત'ઓનું કલ્યાણ થાઓ એજ તેનો મહામંત્ર હતો. રાત્રીના ચાર વાગ્યાને સુમારે હુમેશ તે મહર્ષિની પર્ણકૂટિ આગળ લાકડાંના ભારો મુકી આવતી. ઋષિ અને તેના શિષ્યો વિચારમાં પડતા કે આ ભારો કેણુ મૂકી જાય છે! એક દિવસે એવો પ્રસંગ બન્યો કે મતંગ ઋષિના શિષ્યો પાછલી રાત્રીના પ્રાતઃસ્નાનાથે સરોવર ઉપર જતા હતા. રાત્રી અંધારી હતી જંગલ ઘાટું હતું. એક ધીન્ત' પાસ પાસે આવ્યા છતાં મોઢાં સુઢાં પણ ન દેખાય એવા અંધકાર પસરી રહ્યો હતો! એવામાં સખરી કુમારી પણ પોતાના નિત્ય નિયમ પ્રમાણે સરપાણુનો ભારો લઇને સામેથી આવતી હતી, તેની સાથે એ શિષ્યોના મડળ માંહેલા એકાદ બે જણા ભટક્યા, જેને લીધે સખરીના માથા ઉપરનો સરપાણુનો ભારો નીચે પડી ગયો અને એક બે ઋષિપુત્રોના હાથપગમાં લાગ્યું! એ ઉપરથી ક્રોધાવેશમાં આવી જઈ કેણુ છે કેણુ છે ખૂમ પાડી એક બે ઉદ્વત શિષ્યોએ સખરી કુમારીના વાંસામાં એક બે લાકડીઓ અપાટી કાઢી! રાજકુમારી જે ખરમાં ખરમાંના બોલો વચ્ચે રહેનારી, જેના સામે કોઈ ઉંચી નજરે પણ ન જોઈ શકે કે જેના સામે કોઈ આગળી પણ ન ચિંધી શકે એ રાજકુમારીના વાસા ઉપર લાકડીના સોરેસોર ઉઠી નીકળ્યા ને જેણે એક પણ કડવો

બોલ આટલી ઉમરમાં સાંભળેલો નહોતો તેણે અનેક દુર્વચનો સાંભળ્યા. પરંતુ સખરી કુમારી કે જે શાન્ત અને સાક્ષાત્ દયાની સુત્તિ હતી તે વાસામા લાકડીના સોર પડ્યા છે તોપણ કષ્ટથી રોતી રોતી બોલી, ઋષિપુત્રો! મને ક્ષમા કરો અંધારે કાંઈ ખબર ન પડી ને આપણે અરસપરસ અથડાયાં, અને ધકકો લાગ્યો, ને મારા માથા ઉપરથી ભારો પડી ગયો, તમને વાગી ગયું, મારો અપરાધ ક્ષમા કરો. પરંતુ એ ઉદ્વત શિષ્યોએ સખરી કુમારીના રૂદન ઉપર કે નિરપરાધીપણા પર કશુંએ ધ્યાન આપ્યું નહિ અને ઉલટા બે ચાર લાકડીના વધુ અપાટા જોઈ કાઢી માર પછાડ કરી સ્નાનાથે ચાલ્યા ગયા. સખરી કુમારી રોતી જાય છે ને છુટી ગએલો સરપાણુનો ભારો બાંધની જાય છે તેવામાં મહર્ષિ મતંગ ઋષિ પણ સ્નાનાથે નીકળેલા તે એજ રસ્તા ઉપર આવી ચડ્યા. ગાઢ અંધકારમાં તેને દૂરથી રૂદનનો અવાજ સંભળાયો ને તેથી ત્વરાથી આગળ વધી જુએ છે તો કોઈ બાલિકાને રૂદન કરતી અને સરપાણુનો ભારો બાંધતી દીકરી! મહર્ષિએ પૂછ્યું બેટા! કેમ રૂએ છે? અત્યારે અંધારી રાત્રીએ આંહી શું કરે છે? આ ગાઢ જંગલમાં તું જુલી પડી છે કે શી રીતે છે? એમ બોલી મહર્ષિએ પોતાની ધ્રુજા-શક્તિના પ્રભાવે દિવ્ય પ્રકાશ પ્રકટાવ્યો! જુએ છે તો સોળ વર્ષની બાલિકા તેજ-તેજના અંબાર. બેટા તું કોઈ રાજકુમારી જણાય છે! આ દશામાં તું શી રીતે આવી પડી? જે તારી હકીકત હોય, તે

નિભય થઈને ધડે પિતાજી હું સુરમ ।
 રાજની પુત્રી સખરી કુમારી છું માત્ર
 મગપણ ભીરસંગ રામના પુત્ર ગુણોલ
 કુમાર વેરે કરવામા આનંદ હું અને
 કેટલો સમય વિત્યા પછી અમારા
 વચ્ચની ધામધુમ થવા લાગી જન આવી
 અને વળતે વિશે મારા લગ્ન થવાના
 હતા । મારે શીવપૂજનનુ વૃત્ત હતું જેથી
 હું મળીઓ સાથે શીવપૂજન કરવા ગઈ
 હતી પૂજન કરીને આવતા રસ્તામા એક
 નવીન પાજરાપોશમા અનેક પશુ પક્ષિ
 ઓનો સંગ્રહ થતો જોઈ મેં મારી
 સખીઓને પૂછ્યું કે આટલા બધા પશુ
 પક્ષિઓને બહુ ત્વરાથી કેમ લેવા
 કરવામા આવે છે ? તે ઉપરથી મારી
 સખીઓએ ખુલાસો કયા કે તમારા
 આવતી જાહે લગ્ન છે તે સારૂ તે અનેક
 જીવની હિંસા કરી ગારવ જમાડવામા
 આવશે એ વાત સાલળી મારા અગમ
 ઠ પાગી વહુટી ! હું અત્યંત ત્રાસ પામી !
 શુ મારા લગ્નથી બીજા પ્રાણીઓની
 હિંસા ! શુ મારા સુખમા બીજાઓનો
 લોગ ! હજારો ગરીબ અવાચક પ્રાણી
 ઓના ગળા ઉપર છરી ! એ ત્રાસ લયા
 વિચારથી મારૂં હૃદય બહુજ ગલાયું ।
 બહુજ મુઝાયું, અને એજ રાત્રીના હું
 મારા રાજમહેલમાથી ચાલો નીકળી ! મેં
 નિશ્ચય કર્યો કે મારે લગ્નજ નથી કરવા
 એવા પાપી લગ્નથી શો લાભ ? મારા
 એક લગ્નથી અનેક જીવ ગેદમા જાય
 તેના કરતા હું લગ્ન ન કરું ને અનેક
 જીવનો સહાર થતો અટકે તો કેડું
 રડું ! હે પિતાજી ! હું એ કારણથી

કેટલાક વિસ થયા આપના આ વામા
 આવીને રહી છું મેં આપ જેવા મહા
 તમાની સેવા કરી આ જીવન મુક કર
 વાનો નિશ્ચય કર્યો છે । કેવી રીતે
 આપની નેવા કરવી તે હું જ્યુ જાણતી
 નથી અબાણી દોવાથી હુમેશ એ સગ્ગ-
 છનો ભારો ગરીના આગ વાગ્યાને સુમારે
 આપની પલકુટિ પાસે મુકી જાઉં છું ને
 કળકુન ઉપર નિવાહુ કરું છું આ
 સરપાણો ભારો આપનીજ પાલકુટિએ
 લાવતી હું । મારા જે ગાઠ અધકાર
 હતો, કેટલાક ત્રિપુત્રો માથે હું એ
 અધકારમા અથડાણી ભારો નાથે પડ્યો
 તેમા કેટલાક ત્રિપુત્રોને ભારો નીચે પડ
 વાથી લાગ્યું । તેઓને વાગવાથી કેના
 વેશમા તેઓએ નારા વામામા જે ચાર
 લાકડીઓ પણ ખેંચી કાઢી મેં તેઓની
 માની માગી પણ મેં તો વધુ ને વધુ
 મારજ પાધો । હશે જે બનવાનું હતું
 તે બન્યું આપ સ્નાનાર્થે પધાગે એમને
 કઈ કહેશો નહિ

બેગ, તારી દયા અને ધીરજ
 વખાણવા લાયક છે એ ત્રિપુત્રો મારા
 શિષ્યો છે તેમા કેટલાક ઉદ્ધત છે
 તેઓને તેમનું રૂળ મળી રહેશે । તું આવ
 મારા આશ્રમે સરપણની અમારે કશી
 જરૂર નથી આપણી પલકુટિમા રહેજે
 ત્યાં જે આશ્રમને લગતું કામ હોય તે
 કરજે તારા આત્માનો ઉદ્ધાર વગે
 તે જે કંઠણ વૃત્તનું પાવન થયું છે, તે જે
 તારા સુખના ભોગે બીજા સુખી કયા
 છે એ તારી જાત જાના જવાને જે

ફળ અથો અત્યાર મુધી પ્રાપ્ત કરી
શક્યા નથી તે તું હસ્તામલાકવન્ હાથ
કરી શકી છે. એટા તારા આગવાથી મારે
આત્રમ પવિત્ર થશે. સ્વાન્મર્ષણ એ

મહામંત્રનો તે પ્રયોગ કરી બતાવ્યો
એજ તારી સિદ્ધિ છે, એથી તારા સકલ
મનોરથ કલ્પીત થશે ચાલ આશ્રમે.

અર્ચુણ.

વિદ્યાવિલાસી મોજરાજા.

(ગયા અ કના પૃષ્ઠ ૧૫૮ થી ચાલુ)

એ પછી તે દિવસની સલામા
વિવિધ પ્રકારથી વાણી વિલાસ થયો.
પ્રત્યેક ક્ષણ આનંદ આશ્ચર્ય અને
ભોજરાજના દાનના પ્રસાદ થઇ ગઇ તે
દિવસની સલામા ત્રણ કલાક માત્ર ત્રણ
કાણુ જેટલાજ જણાયા ! પીળે દિવસે
પાણુ ગયા દિવસની પેઠેજ સલામક
પ્રેક્ષકો અને વિદ્વાનોથી ઉભરાઇ જના
તાવ્યો ! ભોજરાજ અને મહારાણી
લીલાવતી પણ પોતાના નિયમીત સમયે
આવી પહોંચ્યા. જ્ય જ્ય નાદથી રાજ
રાણીને વધારી લેવામા આવ્યા સલામો
વાણીવિલાસ શરૂ થયો.

માહારાજ ભોજ નીચે પ્રમાણે
કહોદંતુ ચરણુ બોલ્યા:-

ઠઠઠઠઠઠઠઠઠઠઠઠ

હે દિગ્ગજ ! આ પાદપૂર્તિ પૂર્ણ
કરો. રાજાની આ પાદપૂર્તિએ સર્વ કોઇને
આશ્ચર્યમા ગરકાવ કરી નાખ્યા વિદ્વાનો
પંડિતો લગભગ થયા ! ઠઠઠઠઠઠઠઠઠઠઠઠ
આ તે ચરણુ કેલું ? કેવી રીતે તેનો અનુ-
કળ અર્થ લાવવો ? કેઈ પણ વિદ્વાન આ
પાદપૂર્તિના ત્રણ ચરણુ નિપજાવવાને
શક્તિમાન થયે નહિ ! કેટલાકે તો તે
નિવર્તે નાની કરી કે આપણે આ સલામા

હવેથી આવવુંજ નહિ ! કેટલાકે વિચાર
કર્યો કે આપણે આપણા દેશમાજ
જતા રહેવું ! રાજા એટલો બધો અતુર
અને વિદ્વાન છે કે આપણો અહીં તોલ
થઇ જશે ! ત્યારે કેટલાકે વિચાર કર્યો
કે જોમ નાસી જવાથી તો ઉભય રીતે
હારી થશે ! ગઇ કાલે આપણુ સર્વને જે
તુટીલાન મળ્યા તે માત્ર પેલા બ્રાહ્મણે
પાદપૂર્તિ કરી આપી તેનેજ પ્રતાપે !
આપણે તે બ્રાહ્મણને વશ કરી આપણા
મહત્તમા અગ્રસ્થાને સ્થાપવો પછી આપ-
ણને કશી અડચણ કે ચિંતા રહેશે નહિ.
ત્યારે કેટલાક વિદ્વાનો બોલ્યા કે એતો
હીક. પણ હવે આ સલામા નજર તો
ફરવો કે તે ગઇકાલવાળા પરિતરાજ
આજે પધાર્યા છે કે નહિ ? બહુજ વ્યા-
કળતાથી સર્વ વિદ્વાનોની દ્રષ્ટિ તે ત્રિપ્રની
ઘોષમા પડી, પરંતુ તે બ્રાહ્મણ દ્રષ્ટિએ
પડ્યો નહિ. પંડિતોએ વિચાર કર્યો કે
આજે આ પહોળી આગર રહેશે નહિ માટે
રાજા પાસેથી એક કલાકની સુદત માગી
તે બ્રાહ્મણને આપણા માણસો મારફતે
ગામમાથા ભોધી મ ગાવીએ તે જોડવાણી
સર્વને હીક લાગી. માહારાજને વિનંતિ
કળવામા આવી કે પ્રથમ બહુજ અચર્ય છે

માટે એક વાત પછી જવાબ મળે
ગમશે મનુ દિવસે જેમ આપની
મરણ કલા નહિ પડે કલાક પા
ખાલીના આ અરણ્ય પુર કા આપ
કાઈના નાસ્તી પણ મને મળશે તો
બહુ મનોપ થશે તેવામા મદાગતી
હીસવતી યોગી હોય તેડે મધ
જાવવાળા પતંગ ના જે મને
લાગે છે તેને આવી નમામ પદ સા
નવી ને એ પ્રશ્ન છે કે તારા આપની
એ પા પૂર્તિ કરાવતી પૂર્તિ થઈ રહેતી
આ સભાગી કટવાક કપાવાળા પતિ
ગો થા માહાગતી મેં પ પૂર્તિ પૂર્ત
ક વાગે જોયું મેં તો રાજાના ઘા
પાવના પાવુ રક્ત મને તાડતુ પડતુ
અમને તો એ પ્રાણમા માત્ર જેવું
વાગત નથી મતે એ મનુ એ વાત કી
છે પરતુ મને તો માત્ર જે દેહ
પ પૂર્તિ પૂર્ત કરી આપશે તે વિશે
ગ્રીય મધ્યે એકતુલ્ય નહિ પરતુ
ત માટે મોગ તુષ્ટિ મને જો તા થો
ત પછી જે કલાક સમાપ્ત થાય બધરાણી
સતગતી તવા પ્રેમ વા પ્રાણ
મડા જેવા ગયા એ મનુષી રચના
પણ વિસ્માય દુની તે પતા મળા
વના વિરમણ પ્રધાને આ મહાનુ મનાને
અગે જરૂરના તની જનાયો દુતો
મને જેમા તા તવા જાનવી અરેક
માત્ર નિતેમા મનુષ્ય વાનુ આ યો
ક્તે અરણ્યી મદાન જે બહુ
આનંદ થયેલા પા મેં ન મને
પકિત થઈ તા આ મદાન પા
સતર મને તા તો પદવા આપ્યો
અને પછી તા તા તવા મનુષ્ય પી

સતુ દુન આ તો પાવન ત્યા
જાહેર કમ કે માત્ર પ્રાણેનાના દુની
ધધા ઉપર નિતિ અતુ પા ઉત્તમ
પ્રવન થાઉં મનુ માત્રે એ
પામ ધમ છે કે તેને અનુના ધધ મા
અતિ પતથી ધન ગાપણ તેની
પ્રવનો ધમ છે તેને અનુના પમનુ
એ તાપ પી પ દેની વનના તા
પ પી પ્રેમને બધા ખાતે એને
મ પાપ છે તાત્રી ધમ કમ તો
પાવા પી પત તા છે નર પ્રેમ
આપણુ જે રાત જેને જે ભુમિ
સભા દુનના દોર તેને બધી નમના
પા નર ઉપર આ તા ના
તે તનો બહુ આપ ખાત્રી
ધા નર તે રાત તોત નરિ ના
આત્રી ખર છે તેની પીમ પીમ તે
સાત્ર, નર પી નાત્રી નપદન
પ્રવના અનુદિવનના મન નમા
બી નર તાત્ર ના મ
વાત્ર પ્રધાન તમા આ યોજન
બહુ મનન રડમને તે જા
આપના મનન મિન વિના મા
આપેલા નર તોને પામ
આપુ ત પાત્ર નાત્રા મત્રાન
એવામા આ યુ ક તો પીમપુ
મી તમ તા ધા આજન આત્ર
વધના નરે દુયક નહિ પના
તમા ઉપર નુરમ ના વવરો
તા તો આ પુર મિ તા
અનુ નમા નવન ના ઉક
કેવ નરે દોર ત્રા ત્રીમ
તેકા તા તા ના તા ત્રા
નપા પ્રધાન આ અનુ

જેમ જનને તેમ તાકીદે ઉદ્યોગ હુનર
શાળાઓ ઠેકઠેકાણે સ્થાપવી અને
આપણી સકળ પ્રજા તેનો લાભ લઈ શકે
તેવી યોજના ધડી કાઢવી. રાજના આવા
રૂઠા વિચારથી પ્રજા પણ બહુ પ્રસન્ન

થઈ કારીગર વર્ગમાં પણ અપૂર્વ
આનંદ ફેલાયો ! તે પછી રાજરાણીને
જય જય નાદ વચ્ચે વધાવતી હુર્પ વેલી
પ્રજા તથા એ સકળ મંડળ વાણી વિદ્યાસ
મંડપમાં આગ્યુ. (અપૂર્ણ).

શેઠ દામોદર લક્ષ્મીદાસ સ્ત્રીસજી જે. પી. નો દુઃખદાયક સ્વર્ગવાસ.

કઈલાસવાસી પ્રખ્યાત શેઠ લક્ષ્મી-
દાસ ખીમજીના એકના એક પુત્ર શેઠ
દામોદર લક્ષ્મીદાસના સ્વર્ગવાસથી તેમના
સંબંધમાં આવેલ સર્વને અતિષય ખેદ
થાય છે. શેઠ દામોદર અતિષય શાંત,
ધર્માભિમાની, સરલ, વિવેકી, પરોપકારી
અને એક માર્ગી હતા. ખીજના આરા
માટે પોતાથી જે કંઈ જની શકે તે કરી
પોતાને ત્યાં આવેલા માણસને સંતોષ
આપવો એ એમનો મુખ્ય ગુણ હતો !
તેમનાં ધર્મ કાર્યો હમેશ દેનાર અને
લેનાર સિવાય ખીજી કંઈ જાણે નહિ
તેવા પ્રકારનાં હતા. ધન આવે છે અને
જાય છે માટે પાસે હોય ત્યારે તેનો જન
તેટલો ધર્મ કાર્યમાં સદુપયોગ કરવો
એવા વિચારના તેઓ હતા. વેદધર્મ
સભાના તેઓ સભાસદ હતા અને આયુ-
ર્વેદ વિદ્યાલયના સંબંધમાં તેમણે પોતાના
સ્વર્ગવાસી પિતાના નામથી એક લાટિયા
અતિકાચક્ર સ્થાપ્યું છે આ સૂતિકાચક્રનો
આશ્રય લાટિયા સ્ત્રીઓએ લેવા માડ્યો
છે જે બતાવે છે કે શેઠ દામોદર લક્ષ્મી-
દાસે લાટિયા જ્ઞાતીની એક ખરી જરૂરિ-

યાત તરફ તેમના પિતાની સૂચના
પ્રમાણે લય આપી તે જરૂરીયાત પુરી
પાડી છે ! શેઠ દામોદરના સ્વર્ગવાસથી
શેઠ લક્ષ્મીદાસના છેલ્લા વારસ કંઈ પણ
સતતિ 'નગર કૈલાસવાસી' થયા છે
એટલે આ દુઃખદાયક બનાવ વધારે
દુઃખદાયક થાય છે. ઇશ્વરના ઘર
આગળ કોઇનું જોર નથી લાવી
પ્રખળ અને મનુષ્યનું 'ધારેલું'
કંઈ પણ જની શક્તિ નથી એ
એવાત સિદ્ધ છે. અમે આ પ્રસંગે તેમના
કુટુંબમાં તેમને શેઠ લક્ષ્મીદાસ ખીમજીને
રૂપે જોનાર શેઠ દવારકાદાસ ધરમશીને
તથા તેમના માતૃશ્રી, લાલી અને 'ધર્મ'
પત્ની, તેઓ આજ ઉંડા શોકસાગરમાં
ડુબ્યાં છે. તેમને ધીરજ આપી સંસારનું
દાણુલ'ગુરપથ નિરંતર ધ્યાનમાં રાખી
એ કૈલાસવાસી પરોપકારી ગૃહસ્થને
જગતમાં હમેશને માટે અમર ગણવા
યોગ્ય ધર્મ કાર્યો કરવા પાછળ તેમનું
દુખી મન જોડવા પ્રાર્થના કરિયે છીયે.
દુખદ પ્રસંગે ધર્મ કાર્ય સિવાય
ખીજી ધીરજ નથી.

आर्यधर्मप्रकाश

पुस्तक ३० मु]

मास अथाद स १९६३

[अ० मा

यतो र्मस्ततो नय

आरा भक्तिना मेदानमा

पद-रामगी

आरो भक्तिना मेदानमा देव

हो गुण गाता शरम रगा अ वो हार गुण गाभा,
उ छे सरने लुगमी, शाने मनमा मुग्राजो, आरा० १

नारायण नामना बोलनो, माला बावडा हाप,
तो पण गाओ प्रमनु हरकत वग्शे न होय, आरा २

सकत स्तारधने परहगे, गाओ गाविंद गीत,
हु पदने हागी मूकी, गात वगे गीत चित्त, आ० ३

बध नथी प बातमा, जड निगम नथ,
सरने सरयो हार रगो, गाओ गुण दिन रात, आ० ४

अमारो अमादो छे मोकुरो, हरिम लुगनो भा,
अळस रागे अगमा, सोमा राम हुनाइ, आ० ५

आवो तोलो चेना हृदयमा, होय हारना भवन,
गाओ आनदे रगमा, वगे मऊने प्रमन, आ० ६

कायरनु आहो रामन, पते गममा जेम !
भक्तिना मेदानमा, बुद्ध भगवान एम, आ० ७

મમતામાંને મમતામાં વધુને વધુ બંધાતો જાય છે. હા! એ અતિ શોચનિય છે! અસંખ્ય દિવસો આવ્યા અને અસંખ્ય દિવસો ગયા, પણ એવો એક પણ દિવસ જોવામાં ન આવ્યો કે જેમાં અવિનાશી વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ હોય! તળાવમાં જેમ સારસ પક્ષીઓ સ્કુરે છે તેમ સર્વ માનવીના ચિત્તમાં લોગનીજ વાસના સ્કુરે છે, પણ આત્મવિચાર સ્કુરતો નથી એ કેવી પામરતા! કેટલી અધમતા અને કેવડી મોટી અધોગતી!

એ અધોગતીમાં જીવાત્મા નીચેને નીચેજ સરતો જાય છે. જે જે પદાર્થોમાં તે આશા બાંધે છે તે તે પદાર્થોમાં અત્યંત દુઃખનો પ્રાદુર્ભાવ થતોજ જોવામાં આવે છે! આત્મા અને દેહનો વિવેક ન સમજવાથી આ સંસારમાં માનવીઓ અધિક પાપયુક્ત કર્મો અને અધિક દુઃખ કર્મો કરી અતિ નીચ દશાને પ્રાપ્ત થતાં જાય છે! બાલ્યાવસ્થા અજ્ઞાન દશામાં વ્યતિત થઈ જાય છે. યુવાવસ્થા સ્ત્રી પુત્રાદિકની લલુતામાં પૂર્ણ થાય છે અને વૃદ્ધાવસ્થા, જર્જર શરીર! ચિંતા કલેશ અને દીર્ઘ આશાઓમાં ચેરાઈ જાય છે; હા! તેમાં આત્મવિચારનો ક્યારે પણ તેને અવકાશ મળતો નથી! આ સંસાર કે જે આદિમાં તથા અંતમાં નથી, નિરસ અને દરિદ્રતા તથા રોગાદિક દશાઓના ચક્રમાં પડેલો છે, કાલના માત્ર આસ રૂપજ છે, તેમાજ જીવની અતિ આસક્તિ બધાઈ જાય છે તેના ઉપર વિશ્વાસ રાખી પોતાનું કલ્યાણ જુએ છે,

કેટલી અજ્ઞાનતા! રાજસૂય યજ્ઞ! અશ્વ મેધાદિયજો કે એવીજ ક્રિયાઓથી પ્રદાનો લોક પ્રાપ્ત થાય પણ એ પ્રદાનો લોક પણ મહાકાળના એક ક્ષણમાંજ સમાઈ જાય છે તેમાજ ક્ષય પામે છે તો પછી એ નાશવંત સુખો ઉપર વિશ્વાસ શો? સ્વર્ગ, મૃત્યુ કે પાતાલમાં એવું કોઈ પણ સ્થાન નથી કે જ્યાં દુઃખની ઝેરી લમરીયો ન હોય કે જ્યાં સર્વ, સદાકાલ સુખમય હોય! જ્યાં સુધી દેહાભિમાન છે ત્યાં સુધી ચિત્ત રૂપી રાફડાઓમાં રહેલા સર્પોનો ક્યારે પણ વિનાશ થવાનો નથી, અને વ્યાધીએ કે જેઓ શરીરરૂપી વૃક્ષનાં પલ્લવોરૂપી છે તેનો પણ વિનાશ થવાનો નથી. ખ્યારા પદાર્થોની ઉપર અપ્રીયતાજ રહી છે અને સુખોની ઉપર દુઃખોજ રહ્યાં છે. માણસો વૃથાજ જન્મે છે ને વ્યર્થજ મરે છે! આ આખી પૃથ્વી એવા વ્યર્થ જન્મ મરણ બહારનારા માણસોથીજ ભરપૂર છે, તેમાં સાધુ પુરુષ અથવા જીવનમુક્ત દશાને પામેલા પુરુષ તો ભાગ્યેજ કોઈક હોય છે એ કેટલું શોચનિય છે! કોઈ પણ સંપત્તિ સુખનો લેશ પણ આપવાને મમથ નથી; જે સંપત્તિ સુખરૂપ લાસતી હોય છે તેજ દુઃખના રૂપમાં વિસ્તરી જાય છે, માટે એવી નાશવંત સંપત્તિ મળવાથી જેઓ પ્રસન્ન થાય છે તેઓ અંતે ચિંતાનાજ વિભાગી રહે છે! યથાર્થ સમજવું કે આ જગત માત્ર મનના વિદ્વાસરૂપજ છે.

મનવ્યવસ્થાનાં મોક્ષયો વ્યવસ્થાનાં

મનુષ્યને મોક્ષ અને બંધનનાં

કે રહ્યરૂપ માત્ર મનજ છે! જેમ પતંગીઓ

દિવાની જ્યોતમા અપલાઈ મર્યુને વડા થાય છે તેમ આ મિથ્યામ મારના મોહ મા છવાતમા અપલાઈ પોતાના અનત છવનની અધોગતિ કરી નાળે છે ! આ આખો સ સારજ દુ ખમય છે તો તેના મન્યમા પ્રાપ્ત થએલા દેહમા સુખ કયાથી હોય ! છતા કાઈ કે માનીના દેરા માફ જોની સ્વિતિ થવાની છે એવા દેહમા જોની આસપ્તિ તેને સુખ કયાથી હોય ! આ મ સારરૂપી વૃક્ષ કે જે મ કટપરૂપી હુમરો શાખાએવાળો છે, સુખદુ ખરૂપી ફળવાળો છે અને રાગદ્વેષાદિરૂપ અનેક પતવો વાળો છે તેનું મૂળ લેવા જઈએ તો મનજ છે, તેથી જો એ મનને જ નિર્મૂળ કરવામા આરે તો પછી એ સ સારરૂપ વૃક્ષ આપોઆપ સુખઈ જાય જે મોહ નિદ્રામા છવાતમા પડી ગયો છે તે મોહ નિદ્રામાથી તે ત્યારેજ જાગી શકે કે જ્યારે તે પોતાના મનને કાળુમા લેય કે તેને નિવાસનું કરે

આ મ સારમાએવી કઈ વસ્તુ માગી છે કે જેને પ્રયત્નથી મેળવી તેમાથી સુખની પ્રાપ્તી કરાય અથવા એવી કઈ વસ્તુ અવિનાશી છે કે જેમા મ પૂણ વિશ્વામ રાખવો ઘટિત ગણાય ? એવી એકે વસ્તુ, આ જગતમા નથી કે તેના ઉપર વિશ્વામ રાખી જાકાય કે તેનાવી મવદા સુખની પ્રાપ્તી થાય ! જે છવિત પાણીના ચરપોટા જેવું છે, જે ક્ષણિક છે, જેના સુખ નારાવત અને પરિણામે દુ ખના આપાર મા / ખદ નાઈ જાય છે, એવા છવિન ઉપર જો વિવાસ ! માત્ર જે એક શુદ્ધ ચૈતન્ય આપણા પિડમા અને સમગ્ર પ્રજામા

વિલમી રહ્યું છે તે ઉપર જ સવ સુખનો આધાર છે તેમાજ સુખ મમાયું છે કે જે સુખનો કદાપિ વિનાશ જ નથી કેવલ સ્વરૂપમા જ સ્થિત થવાથી એ સુખની પ્રાપ્તી થાય છે જે કઈ પ્રાપ્ત થાય કે પ્રાપ્ત થએતું જતું રહે તેમા જેને હર્ષ વિદા નથી, જે જેમા મ'રા પહુ માનતો નથી, જેને પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્ય આત્માનીજ અનન્ય ભક્તિ છે તેજેજ માત્ર વિશ્વાસ કરવા લાયક વસ્તુ હાથ કરી છે

સમતા પામેતું મન, નિષ્કામ થએતું મન, વામના રહિત વએતું મન, પ્રારબ્ધ કમાનુમાર પ્રાપ્ત થએવ દેહના ચલન વલન ઉપર સુગ્રહ જનતું નથી, એવા મહાત્માની યાપ પૂણ કળા ઉપર નજર નથી ! તેની સુખ દુ ખ ઉપર દૃષ્ટિ નથી ! તે અભિ નિયેજ રહિત થયો હોય છે, કત્તો લોકતાની તેની વાસના ઠી ગઈ હોય છે, એવો છવન સુકત માનવી આ નાથવત છવિત ઉપર વિવાસ કરનો જ નથી તેનો મ પૂર્ણ વિશ્વાસ પોતાના સ્વરૂપ ઉપર હોય છે કે જે સ્વરૂપ કેવું છે

ન જ ચત્તે મિયત વા જ્ઞાનિ
જાય મૂલ્ય મવિતાગન મૂય ।
ચવા નિત્ય શાશ્વતોડય પુતળો
ન હયતે હયમાન શરોરે ॥

કે જેને જમ મગણ નથી, તેમ ઉત્પા યજીને પડી હયાતીમા આવવા પહુ નથી, જે મતરૂપજ છે જે નિત્ય અને એક જ રૂપ છે જેને શૂન કે વૃદ્ધિ નથી અને જે સ્વમથી વએવ નવી, જે છે છે ને છે, જો કાનમા છે અને જનત

પ્રહ્લાંડોની ઉથલ પાથલ અને વિનાશ
પછી પણ જે છે, છે ને છે ને જે
પરમ પ્રેમરૂપ છે તેજ માત્ર એક વિશ્વાસ

કરવા યોગ્ય છે પાંશુ આ જીવિત કેજેબુદ
બુદ જેવુંછે-પાણીના પરપોટા જેવુંછે તેના
ઉપર શો વિશ્વાસ ?

આર્ય મહિલાઓનો મહિમા-દેવહૂતિ.

(ગયા અ કના પૃષ્ઠ ૧૮૩ થી આણું)

તે પછી કર્દમ મુનિ કે જે ત્રિકાલ
જ્ઞાની હતા તે પોતાને ઘેર સાક્ષાત્
ભગવાન્ જન્મ્યા છે એમ જાણી એકા-
તમાં પ્રણામ કરી બોલ્યા—હે દેવ !
જેનાં ચરણને જોવા માટે એકાત સ્થળેમા
ઘણા કાલ સુધી ભક્તિમાં એકાગ્રતા કરી
સન્યાસી લોકો ધ્યાનસ્થ થાય છે એવા
જે આપ તે અમારા ઘરમાં ભક્તની
મહત્તા દર્શાવવાને અવતર્યા છે તે કોઇ
અમારા કર્મની પરિચીના છે. ભક્તનું
માન વધારનાર આપ પોતાનું વચન
અત્યંત કરવા અને જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરવા
જે મા'રા ઘરમા અવતર્યા છે તે મા'રા
અહોભાગ્ય છે. આપ દિવ્યરૂપ છો
આદ્યતરૂપ રહિત છો છતાં ભક્તની ઇચ્છા
પૂર્ણ કરવાને પ્રાકૃતરૂપે પણ રમો
એ ! આપ કે જેના ચરણનું આસન-
તત્ત્વ જાણવાની ઇચ્છાથી વિદ્વાનોએ
સર્વદા નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે અને
અશ્વર્ય, વૈરાગ્ય, યશ, જ્ઞાન, પરાક્રમ તથા
લક્ષ્મીથી પરિપૂર્ણ છે એવા આપને ચરણે
હું આંગ્યો છું. પ્રકૃતિરૂપ, યુગરૂપ,

મહતત્ત્વરૂપ, કાલ, અહંકાર ઇત્યાદિક
સર્વ શક્તિરૂપ, સર્વજ્ઞ અને સર્વ શક્તિઓ
જેને સ્વાધીન છે એવા જે આપ અને
જેના સ્વરૂપમા સર્વ પ્રપંચ લીન છે
એવા આપ કપિલ દેવને હું શરણે આભર્યો
છું. હવે હું આપની રજા લઉં છું
આપના જન્મથી હું કરજમાથી મુક્ત
થયો છું અને મા'રા મનોરથ પૂર્ણ થયા
છે તેથી હવે સન્યાસ લઇ હૃદયમા આપનું
ધ્યાન ધરી શોક રહિત થઇને ફરીશો એ
પ્રમાણે મહર્ષિ કર્દમ મુનિની પ્રાર્થના
સંભળી ભગવાન્ કપિલ દેવ બોલ્યા—
હે મુનિવર્ય ! વેદ સંબંધી અને લોક
સંબંધી કાર્યોમા મા'રું બોલવું સર્વને
પ્રમાણ છે, એટલા માટે મેં તમને વચન
આપ્યું હતું તે સત્ય કરવા આ અવતાર
મેં લીધો છે. સંસારની દુષ્ટ વાસનામાથી
છૂટવાને ઇચ્છનારાઓને આત્મવિચાર
કરવામા જેનો અવશ્ય ઉપયોગ છે એવી
તત્ત્વની સંજ્ઞા કરવાને સાડુ આ લોકમ
મા'રો અવતાર છે. આત્મજ્ઞાનનો અનાદિ
માર્ગ જે ઘણા કાલથી નાશ પામી ગયો

એ તેને પછી પ્રવત્તાવવા માટે આ દેહ
મે ધારણ કર્યો છે આપ પુરીથી વનમા
પધારો અને મને અહીં રહેવાની આજ્ઞા
આપો, સવ કર્મો મને અપણુ કરવાથી
જન્મમરણમાથી મુક્ત થઈ અતે
આપ મા'શ સ્વરૂપને પામશે હું કે જે
મર્વ પ્રાણિઓનો અતયાગી, સ્વય પ્રકાશ
પરમાત્મા છું, તેને તમે પોતાના મનથી
પોતામાજ જોઈ શોક રહિત થઈ મોક્ષ
પામશે તેમજ સવ ક્રમાને નિર્ણય કરે
એવી પ્રજ્ઞાવિદ્યા હું મા'રી માતાને આપીશ
દેવેથી એ પણ આ ધરૂપ સ સારને તરી
જશે એ પ્રમાણે કપિલદેવના વચન સાંભળી
રાણ થએલા કદમ પ્રજ્ઞપતિ તેમને
નહશિષ્યા મરી વનમા ગયા પચ્ચત્તા ॥
એ મહર્ષિ જેમ સર્પ કાચળીને તણ કે
છે તે પ્રમાણે ઘરસ મારને-પરમ ભગવતી
અને લાવણ્ય મૂર્તિ સ્ત્રીને તજીને-પરમ
જ્ઞાનરૂપ-ધર્મસ્વરૂપ પુત્રને તજીને નીજ
સ્વરૂપને પામવા વનમા ચાલી નીકળ્યા
એ ઋષિમુનિને અને તે સમયે ધન્ય
છે આજે તો કુભાર્યા કે જે હુમેશ કલે
ચાલી પતિનું લોહી ચૂમતી દોય છે અને
પુત્ર પણ કે જે દુળમા અગારા રૂપજ
અવતર્યો હોય છે તેમાથી પણ મરણ
પથારી સુધી માનવી ખમી ગમ્તો નથી
કે નીજસ્વરૂપની શોધ કરી શકતો નથી !
એવા પામર માનવી માત્ર પશુવત્ જીવ
ગીમાજ પોતા પી કૃતકૃત્યતા સ્વીકારી લે
છે હા! એમાજ આધુનિક સ સાર
પ્રવર્તિ રહ્યા છે ।

મહર્ષિ કમમુનિ, વનમા અક્રિયા
વૃત્ત ધારણ કરી, આત્મામાજ નિષ્ઠા

રાખી, આસન્નિમાત્ર મૂકી દઈ અગ્નિ-
હોત્ર અને ઘરનો ત્યાગ કરી પૃથ્વીમા
ફરવા લાગ્યા તેનું ચિત્ત માત્ર નિજ
સ્વરૂપમા શોકાયું, જેના પરિણામે
ચિત્તનો પણ નાશ થયો, ને કાય તથા
કારણથી પર, સવનો પ્રકાશ કરનાર,
નિગુણ, અને એકાગ્રવૃત્તિથી અપોક્ષ
કરેલા પ્રજ્ઞમા મન રાખી, અહ તા, મમતા
તથા લેહણુદ્ધિનો ત્યાગ કરી સવને
પોતાના રૂપ જોતા અને મોજા શાત થઈ
ગયા હોય એવા સમુદ્રની પેઠે જેની
ખુદ્ધિ વિશેષ રહિત થઈ છે એવા મહુ-
નીર કદમમુનિનું ચિત્ત સવ જીવના
આત્મા મર્વજ પરમાત્મામા પરમ ભક્તિ
લાવથી લાગી ગયું

આત્માન સવમૂતેષુ

મગત્તમવાદિયતમ ॥

અપદ્યત્સચ મૂતાનિ

મગત્તવાપિષ્વાત્માનિ ॥

‘સવ પદાથોમા પરબ્રહ્મ છે, અને
પરબ્રહ્મમા સવ પદાર્થો છે તથા તે પરબ્રહ્મ
હું છું’ એમ માનવ લાગ્યા એ પ્રમાણે
ઇચ્છા અને દ્વેષથી રહિત સર્વમા પરબ્ર
હ્મને જોતા અને ભગવાનની ભક્તિ કરતા
કદમમુનિ પરમ પદમા વિરમ્યા કેવો
ઉત્તમ સમય અને કેવી ઉત્તમ ઇચ્છા !
અત્યારે તો મરણના મઠ સુધી આ
સ સારના કીચકમાથી જીવાત્માને નીક
ળવું ગમતું નથી અને નરકયાતના મમ
અનુભવતો સુખ દુખમા મગ્ન રહી
પામર પશુની મારક આયુષ્ય પૂરું કરે
છે ! પ્રાચીન કાળમા કદમ મુનીના વર્તન
પ્રમાણે અનેક ઋષિ મહર્ષિઓ વિદ્યા,

તપ અને યોગાદ્યાસથી આ સંસારમાં
 પોતાનું નાવ ચલાવતા અને આખરની
 અવસ્થામાં કે એક પુત્ર પુત્રીની પ્રાપ્તી
 થતાં સકલ મોહને ત છ આસક્તિ રહિત
 થઈ વનમાં ગાદ્યા જતા. ત્યા કામ
 ક્રોધાદિક સર્વ ઉપર વિનય મેળવી મન
 અને વાસનાને નિર્ગિજ કરી, નીજ સ્વરૂ-
 પમાં વિરામતા. હા ! એ કાલ અને એ
 ઘડીઓ આલી ગઈ અત્યારે તો આ
 મ સાવિત્રીકીચરમા વધુ ને વધુ રજદોળાવા
 માંજ પોતાની શ્રેષ્ઠતા માની ગયા છે ! પતિ
 વનમાં ગયા પછી દેવી સ્વરૂપ દેવહૂતિ
 જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છાથી પોતાના પુત્ર
 કપિલદેવને પૂછવા લાગ્યાં, હે મ હાત્મા
 હુંટ છંદ્રિયોના વિપયોની લાક્ષણી હું
 બહુજ થાકી ગઈ છું જે લાલચે મને ગાઢ
 અધરામાં પુરી છે. જો કે મારા પુત્ર છે
 પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તમે આશ્વાત્
 પરમાત્માના અવતારરૂપ છો તો હું કે
 જે તમારી માતા આ સંસારના અતિ
 વિકટ માર્ગમાં અટવાઈ છું તેના ઉપર
 દયા કરવી ઘટે છે ! તમારા જેવો પુત્ર જે
 માતાને અવતર્યા હોય તે માતા ભાગ્યશા-
 લાળ નીવડે છે જેના હાથમાં પારમમણી
 પ્રાપ્ત થયો હોય અથવા જેનો નિવાસ
 કલ્પતરૂ તળે હોય તેને કશાની જોટ
 રહેતી નથી; તો પછી આપ જે આશ્વાત્
 જાનરૂપજ અવતર્યા છે એવા પુત્રની
 માતાને સંસાર બંધન ઘટતું નથી તેથી
 હું જે આ અટપટી જળમાં ફાણી છું
 તેમાંથી મુક્ત કરો. મારા નિશ્ચય થયો છે
 કે હવે હું જન્મ મરણના ચક્ર ઉપરથી
 અવશ્ય ઉતરી જવાની. અનેક યોનીમાં

અનેક જન્મો અજ્ઞાનતામાંજ ગુમાવ્યા !
 આજે મારા દેહને દિવ્ય આખો પ્રાપ્ત
 થઈ છે હું તેવડે ઉન્નત એવો માર્ગ હાથ
 કરીશ કે જે પછી કયાંયે પણ મને જન્મ
 મરણના જોખમમાં આવવું નહિ પડે. હે
 પુરુષોમાં આદિ પુરુષ ! આપ સૂર્ય રૂપ
 છો અધકારમાં પડેલા લોકોના નેત્રરૂપ
 છો, એટલા માટે આ દેહાદિકમાં 'હું'
 અને મારું' એવા પ્રકારનો આગ્રહ તમેજ
 જોડેલો છે. એ આગ્રહનો તમારે મારા
 હૃદયપટમાંથી ઉચ્છેદ કરી નાંખવો યોગ્ય
 છે શરણાગતનું રક્ષણ કરનાર, સંસાર
 વૃક્ષને ક્ષવાડાની પેઠે કાપી નાંખવામાં
 સમર્થ, સત્યને ધર્મને જાળુનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ
 હે મહાત્મન ! આપની પાસેથી હું
 પ્રકૃતિ અને પુરુષનું સ્વરૂપ જાણવાની
 ઇચ્છાથી આવી છું. માટે મારી ઇચ્છા
 પૂર્ણ કરો.

એ પ્રમાણે દેવહૂતિનાં અતિ જાન
 ભરેલા અને ઉત્તમ એવા વચનો સાંભળી
 તથા જેની જન્મ મરણને ટાળે એવી રૂઠાં
 ઇચ્છા ઉદ્ભવી છે એમ જોઈ જરા હસતે
 મુખે કપિલ દેવ બોલ્યા-હે માતા !
 મનુષ્યે કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરવું હોય તો
 બ્રહ્મવિદ્યામાં નિષ્ઠા રાખવી. એ બ્રહ્મ-
 વિદ્યા એની છે કે જેથી મુચ્ચનો અંત
 મુચ્ચનો અત્યંત નાશ થાય છે છપને
 બંધનમાં નાખનાર, તેની અધોગતિ કર-
 નાર અને જન્મ મરણના ચક્ર ઉપર
 ગુલાટો ખવરાવનાર માત્ર ચિત્તજ છે
 અને એજ ચિત્ત, અધોગતિને ટાળ-
 નાર, જન્મ મરણના ચક્રમાંથી છોડાવ-
 નાર અને મુક્તિને આપનાર પણ છે.

ચિત્ત જો વિષયોમા લાગ્યું હોય તો મહા
અનર્થ કારક પરિણામ લાવી બધનમા
નાખનાર છે અને એજ ચિત્તજો પરમા-
ત્મામા લાગી ગયું હોય તો આ સસારની
પાર-આ જગતથી પર જ્યા સતી નથી ।
દિવસ નથી । સુખ નથી । દુઃખ નથી ।
જ્યા સવ પૂણ કામના છે । જ્યા એ-
રસ છે । એવા સ્થાનને પામે છે હુ જને
મારુ એજ અભિમાનથી કામ કોવાદિક
ઉત્પન્ન થઈ જીવાત્માને અનેક બધનેમા
ગાધી રેય છે કે પછી એ બધનમાવી
છૂટતા તેને અનેક જન્મો મુરી અટવા
યાજ કરવું પડે છે । પણ જ્યારે એ ભેદ
ખસી જાય છે સવમા આત્મભાવ ભાસે
છે ત્યાં કામ કોવાદિક વિષયો ટળી
જાય છે ચિત્તમા સમતા આવે છે શુદ્ધ
થાય છે એમ જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને
ભક્તિવાળું ચિત્ત જનારે વાય છે ત્યારે
પોતાનું સ્વરૂપ કે જે દેહાદિકથી જુદું,
સ્વય પ્રકાશ, ભેદ ગહિત, સૂક્ષ્મ C મીન
એક અને અખડ છે તે પ્રત્યક્ષ થાય છે
દેહાદિક જે નિજલ છે તે યથાથ
ગીતે દેખાઈ આવે છે તેટલા માટે જેનું
મન યોગીરૂપ થયું છે તેવા યોગીઓને
સ્વરૂપની પ્રાપ્તી અથે ભગવાનમા ભક્તિ
કરવા જેવો બીજો કોઈ સહેલો ભાગ નથી
સગ કરવો જ આપાને સ્ટે નહિ જ્યો
વાશ છે એ વાત તત્ત્વ છે પણ તેજ તગ
જો સાધુ પુરુષનો કયો હોયતા મોક્ષનુદ્ધાર
સહજમા હાય આવી નય છે એ સાધુ
પુરુષો કેવા હોય છે તે જોઓ સુખ
હુ ખને સહન કરનારા, દયાવાળા, સવ
પ્રાણીઓના મિત્ર, કોઈને પણ યાત્રુરૂપ

નહિ માનનારા, શાત, શાન્ત પ્રમાણે
વાવનાર, સુશીલ સ્વભાવના જેના અવ
કારરૂપ છે, માત્રીજ ભક્તિ કરનારા,
મારેજ અથે સવ કામના ત્યાગ કરનારા,
સ્વજન અને જાધનોના રનેહને મુકી
દેનારા, નિરતર મારી પવિત્ર કથાઓન

ભાવનારા, અને મારૂ જ વર્ણન કરનારા
જેઓ હોય તેઓને સાધુ પુરુષ જાણવા
છે માતા । એવા સાધુ પુરુષનો સગ
કરો હોય તો મુનિ સમીપ આવીને
ઉભી રહે છે । કારણ એ સાધુ
પુરુષોનું ચિત્ત મારામાજ રહ્યું હોય
છે જેથી તને મમારિક ત્રિવિધ તાપ
કષ્ટ આપી શકતા નથી તે માત્રી । સવ
પ્રકારની આસક્તિઓનો જેઓએ ત્યાગ
કર્યો હોય, તેઓ માધુ હેવાય છે એવા
લોકોનોજ-મહાત્મોનોજ મગ કરવો
એવાજ પુરુષો વિષય સગતા પોતે ટાળી
નાખે છે સાધુ જનોના પ્રયત્નમા સવદા
અખડપણે મારી થાનો પ્રવાહજ વહેનો
રોય જે હૃદયની નિમજતા કરનારી મારી
કથા સમન સુખ આપનારી અને હુ ખને
હર કરનારી છે તે મત્ત્ય સુખના ભોમિયા
રૂપ છે એજ કથા દ્વારા મારગમા શ્રદ્ધા,
પ્રીતિ અને ભક્તિ અનુક્રમે ઉત્પન્ન થાય
છે મારી સ્પષ્ટિ વગેરે જીવાનું ચિત્તન
કયાથી પુરુષને ભક્તિ ઉત્પન્ન થતા આ
લોક અને પગોકના વિષય સુખ ઉપરથી
વૃત્તિ ખમી જાય છે તે વર જ દ્વારા ચિત્તને
નિરોધ કરવાનો ચત્ત વાય છે વિષયોના
સેવનનો ત્યાગ, વૈરાગ્યથી વધેડુ જ્ઞાન,
યોગ અને મારૂ વિષે અપણુ રેલી ભક્તિ

એ સાધનથી હું કે જે પોતાનું સ્વરૂપ જ
છું તેને જીવતાજ પામી શકાય છે.

દેવહૃતિએ પૂછ્યું—હે પુત્ર !
તમારે વિષે કેવી રીતે લકિત કરવી થાય
છે અને તેમાં પણ હું કે જે સી જાતી છું,
તેનાથી બની શકે એવી કંઈ લકિત છે જે
કરવાથી તમારા મોક્ષરૂપ સ્વરૂપને હું
વગર પરિગ્રમે પામું. તમને પ્રાપ્ત કરનારો
જે યોગ તમે કહ્યો તે કેવા પ્રકારનો છે
અને તેનાં અંગ કેટલા પ્રકારનાં છે,
કે જે કરવાથી તત્ત્વજ્ઞાન થાય. હે દેવ !
એ સકલ વાત મને સમજાવો. જો કે એ
વાત સમજવી ઘણી કઠણ છે તોપણ
તમારી કૃપાથી હું એ સમજી શકીશ. એ
પ્રમાણે માતાનો પ્રશ્ન સાંભળી, પોતાની
માતા છે એ સ્નેહથી જેનું મન પ્રવૃત્તિલત
થયું છે એવા એ કપિલદેવ લગવાનું
બોલ્યાં—હે માતા તત્ત્વોનો અતુકમ
કરવાનું સાંખ્યજ્ઞાન, લકિતનો વિસ્તાર
અને યોગ એ ત્રણે પદાર્થો વિષે હું તમોને
કહું છું. હે મા ! વિષયોનું બહુલ થવા
ઉપરથીજ જેઓના અસ્તિત્વનું અનુમાન
થાય છે એવી ઇદ્રિઓને વેદમાં કહ્યા
પ્રમાણે મા'નીજ લકિતમાં જોડી દેવામા
આવે છે તો અગ્નિ જેમ પાષેલા અન્નને
દાય કરી નાખે છે તેમ જીવાત્માની
વાસનાનો દાય થઈ જાય છે; એવા મા'રા
જાડો મા'રા ચરણની સેવામાં પ્રીતિથી
તાણેલા હોય છે અને મા'રે માટેજ સર્વ
કર્મ કરનાર એવા કેટલાક સાધુ પુરૂષો
મા'રા શરીર સાથે જોડાયેલા જવા રૂપ
નાયુક્ત્ય મુક્તિ ને ઇચ્છતા નથી; પણ એવા
લકિત મા'રી હીલાનીજ અશ્રા કરે છે.

એવા એ સાધુ લોકો, મારા મુંદર
સ્વરૂપનેજ દેખે છે. એવા સાધુ પુરૂષોને
મુક્ત થવાની ઇચ્છા નથી હોતી. તેઓને
મા'રી લકિતજ પ્રીયહોય છે પરંતુ મા'રી
લકિતનો પ્રભાવ એવો છે કે મા'રા લકિતોને
મુક્તિ હસ્તામલકવત્ થાય છે. અવિદ્યા
ટળી જતા સત્ય લોકમાં મળતી ભોગ
સંપત્તિ અને અણિમાદિક અષ્ટસિદ્ધિની
તેઓ જો કે ઇચ્છાએ કરતા નથી તોપણ
તેઓને સઘળું એ વશ થાય છે, જે સાધુ
પુરૂષોને હું આત્મા જેવો પ્રીય, પુત્ર જેવો
સ્નેહપાત્ર, સખા જેવો વિશ્વાસપાત્ર. શુરૂ
જેવો ઉપદેશક, બાંધવ જેવો હિતકારી,
અને ઇષ્ટ દેવ જેવો પૂજ્ય છું એવા સાધુ
પુરૂષોને કશી ન્યુનતા રહેતી નથી અને
કાલ પણ તેનાથી ઘરથરે છે !

જે સાધુ પુરૂષ આ લોક અને
પરલોકની ઇચ્છાને, આ દેહને, સ્ત્રી, પુત્ર,
પશુ અને ધન તથા ઘર વગેરે સર્વને તથા
સર્વમાંથી ચિત્ત એ'થી લઇ મનેજ ભરે
છે—મા'રામાજ ચિત્તને પરીની દે છે અને
જેઓ સર્વમા મનેજ દેખે છે, તેઓના આ
વિકટ સંસારમાંથી હે માતા ! હું ઉદાર
કરું છું. હું કે જે પ્રકૃતિ-પુરૂષનો સ્વામી
અને સર્વ પદાર્થોનો આત્મા લગવાનું છું
તેના આશ્રય વિના સંસારનો તિવ્ર ભય
કદાપિ ટળતોજ નથી. વાયુ મા'રી સત્તાથી
વાય છે, સૂર્ય મા'રી સત્તાથી તપે છે,
અગ્નિ મા'રી સત્તાથી પોતાનું ગ્રામ કરે છે
અને ઋત્યુ મા'રી સત્તાથી વિચરે છે તે
કારણથી યોગી લોકો જ્ઞાન અને વેરાન્ય
સંહિત મા'રી લકિત કરી મા'રા નિઃશય
ચરણાધિનનો આશ્રય કરે છે.

આ લોભા માણસના ક'યાણુને
માર્ગ એજ છે કે તિવ્રમક્તિયોગથી
પરમાત્માના મનન સ્થિર કરવું છે માતા !
વત્તિને ડબ્બે કરવી, મનનં છતી લેવું
અને આ સમારને પાણીના પરપોત
મમાન બાપુવો આત્મરૂપે આ જગત્માં
મને જોવો એજ સકલ સિદ્ધિ અને જોજ
મુક્તિનો માર્ગ છે આવેશ મારને દુર
કરી સવ અપેક્ષાથી રહિત થઈ સર્વ
ક્રિયાઓ મને અર્પણ કરવામા આવે તો
મુક્તિજ છે મ સાર માત્ર માર્ગ સ્વરૂપથી
ટકેલો છે, જે તેમા મને દેખે છે તેને આ
સ સારમા રહ્યા છતાં મુક્તિજ છે, પણ જે

લોકો મ સાગમા માત્ર પોતાના સ્ત્રી, ધો રા,
પુત્ર, ધન, અને એવાજ લાલ્ચિ મુખમા
પોતાનું સર્વજ્વ જુઓ છે તેને આખરે
એ સ સાર અતિ લયાનમ્ને ત્રાસરૂપ
લાને છે, તે ત્રિવિધ તાપમા મિઝાઈ જાય
છે, એવા છવાત્માને કયાટી પણ શાતી
વળતી નથી તેટલા સારૂ સવ મોહનો
પરિત્યાગ કરી ઈદ્રિયો ઉપર વિન્ય
મેળવવો એટલે જે સત્યમુખ છે અનવા
જે સત્ય વસ્તુ છે તે આપોઆપ મમજગે
નિજ સ્વરૂપની જોળણ થશે જન્મ
મરણ છુટશે

અપૂર્ણ

સતિ સૈનિકા

(ગયા અ કના ૫૪ ૧૮૭ થી આપુ)

વેગ ડઝપિ શાપ આપીને ત્યાથી
આટયા ગયા, રાજકુમાર અને સૈનિકા
મૂઠ વચ્ચામા પડયા છે, અને વિહુ
ગતિથી વિચરતો આશ્રમ આકાશ માર્ગે
અને અઢોપઢોને પરિક્રમણ કરતો
આગળને આગળ મ પો જ જાય છે !
એ આશ્રમમા હરિજસ, હરિશ્ચિતન અને
એજ ગુપ્તાનુવાદતુ સામ્રાજ્ય હંતુ આશ્ર
મની વિહુ ગગતિ અસીમ અને અવિરત
છતાં આગળના અનંતપટ આગળ
એ ગતિ માત્ર કીડીની તિ સમાનજ
હતી !

ગ્રીય વાચક ! એ આશ્રમ તો
ગતિ ઉપર ચડ્યો છે કાણેકો તેની
ગતિને વેગ વધે છે અને આગળના
અનંતપટમા તે આગળનો આગળ
વ પોજ જાય છે પરતુ આપણે હમે
સૈનિકા અને શુભ્રકા ત કુમારની પલ
દટિમા જઈએ વેગ ડઝપિ આ વા ગયા
પટી કેટલીક વારે બનેને શુદ્ધિ આવી
છે ! અનંતનાવ સ્વપ્ન જેવો વડ
ગયો છે ! પિતાના ગાયથી સૈનિકા
ગલરાઈ ગઈ છે શુ વરુ, કયા
સાધનથી એ ગાયમાથી સુકત થવાય

એ ચિંતામાં તેવું મન પરાવાયું છે ! શુભકાન્ત કુમાર તો નિરાશાની દયામાં મૃત્યુનેજ બિછાનેજ પડ્યો છે ! સૈનિકા તેની આરવાર કરે છે મન બ્યાકુલ અને ઉદ્વેગથી ઘેરાએલું છે, પરંતુ એ સમર્થ ઋષિકન્યા પોતાનાં સત્કર્મો અને સદ્વિચારોના પ્રભાવથી પ્રતિજ્ઞા કરી શુભકાન્ત કુમાર પ્રત્યે બોલી:—પિતાનો શાપ આપણને શું કરી શકશે ? મેં એવું એક પણ અયોગ્ય આચરણ નથી કર્યું કે જેથી હું પતિત થાઉં ! મા'રી ઉન્મર દસ હજાર વર્ષની પૂર્ણ ધવામાં માત્ર હવે એકજ વર્ષ બાકી છે એ વર્ષ પુરું થતાં આપણે પવિત્ર લગ્ન ગાંઠથી બંધાયું. અમારા આશ્રમની એવી પ્રતાલિકા છે કે દસ હજાર વર્ષની ઉન્મર થયા પછી કન્યા એ પોતાનો ઇચ્છીત વર શોધી લેવો, ત્યાં સુધી અભ્યાસી જીવન ગાળી અહસ્થાશ્રમને યોગ્ય થઈ પછીથીજ અહસ્થાશ્રમમાં પડવું અને એજ ઉન્નત અહસ્થાશ્રમમાંથી આગળ ને આગળ વધી જન્મ મરણથી છટવું એ આશય છે. મેં આપને મન વાણીથી મા'રા પતિ તરીકે સ્વિકારી લીધા છે તો આજથી એક વર્ષ પછી આપ મા'રા પતિજ છો. પિતાજી મહા તપસ્વી અને જ્ઞાની છતાં કોપી છે, જો કે એમાં પિતાના કરતાં મા'રો દોષ વધારે છે; મેં આ આશ્રમની પ્રતાલિકાનો કાંઈક રીતે ઉચ્છેદકર્યો ગણાય, કારણ દસ હજાર વર્ષની વય પહેલાં મા'રે તમારા હૃદયમાં ન જોડાવું જોઈએ છતાં એ શાથી બન્યું તે હું સમજી શકતી નથી, પરંતુ એ અદ્ય દોષનું નિવારણ થઈ શકશે;

અને કદાચ ન એ થાય તોપણ હે રાજકુમાર ! એ નિશ્ચય માનજો કે હું સદા સર્વદા આપનીજ હું આપજ મા'રા ભવિષ્યના પતિ છો જો કે આ સ્થૂલ દેહનો પિતાના શાપથી વિયોગ રહેશે તો પણ જે પરમ જ્યોતિર્ધમ્ય આત્મતત્ત્વ આપનામાં વિરાજે છે તેમાંજ આ આત્મતત્ત્વ રસરૂપ થઈ જશે. સંયોગ વિયોગ એ સકલ દેહના ધર્મા છે, શાપ, સુખ દુઃખ એ સકલ દેહના મમત્વમાં છે; આ દેહ કે જે નાશવંત છે અનેક વાર પ્રાપ્ત થયા કરે છે અને જેનો પ્રત્યેક ક્ષણે વિનાશ જ છે. એ દેહના સખંધમાં કે તેના યોગમાં જે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તે પણ ક્ષણિક અને નાશવંતજ છે! સ્થૂલ દેહના પ્રેમમાં કે સ્થૂલ દેહના મોહમાં બંધાઈને ઉચ્ચ જીવનવૃત્તની અવનતી કરવાનું માનવ જન્મધારી અચકાતાં નથી, તેઓ તેમાંથી અનેક વિપત્તિઓ બોરી લેય છે. છતાં એ મોહમાયામાંથી પાછાં હઠતાંજ નથી એ અતિ લાયક છે. હું એવા નાશવંત સુખની અભિલાષિની નથી, મા'રે જે અતરોમિ છે તે એજ છે કે આપણે આત્મા એકરસ થઈ જાય એજ મા'રે આપના પ્રત્યે ભક્તિ અને એજ પ્રાર્થન છે, આપ નચિંત રહો. આ પ્રાણ આપન છે, જોડે પિતાના શાપથી સ્થૂલ દેહનો તે આપણો યોગ રહેવાનો નથી પરંતુ વાસના કે જેમાં કારણમય તત્ત્વો રહેલાં તેના યોગે આપણે આપણું જીવન નિરંતર સપૂર્ણ આનંદમાં રાખી શકીયું.

રાજકુમારની મૃત્યુ શય્યામાં કાંઈ જીવન આનંદ ! કુમારના હૃદયમાં કાંઈ

લાવ ઉદ્ભાયા તે બહુ ડકાવે જોયો -
સૈનિકા ! એવુ તારામા શુ સર્થ છે કે
મને માત્ર તારા સિવાય જગત શુન્ય
વેરાન જેવુ લાસે છે ! તુજ મા'રા હૃદયની
દેવી છે ! જો કે હું પણ મા'ંગી લૂવ
તમનુ છું, કપિ આશ્રમમા આપણી ચિત
વૃત્તિમા માયીક વિચારો ઉદ્ભાવ્યા અને
આપણા નિમલ પ્રેમની શુચી શુચાર્થ,
તો પણ આપણુ એવુ એક પણ કમ
નથી કે જેથી આપણે શાપને યોગ્ય
હોઈએ ! છતાં પૌગડ કપિએ શાપ આપ્યો
એ પણ આશ્ચર્ય જેવુ છે ! એ બહુ ઠીક
છે પણ સૈનિકા ! મા'રા જીવનના આમ
હવે બહુ અપ છે કેટલીક ઘટિકાઓ
પડી આશ્ચર્ય દેહ અને તેની અદર
રહેલો આત્મા છુટો પડી ગયા હશે અને
તે પછી તારા મા'રા જીવનનો યોગ કેવી
રીતે થઈ શકશે ?

સૈનિકા બોલી - કુમાર ! એ વત
હુઈટ અને વાણીવીપર છે હવે અત્યારે
આપનાથી ન સમ નય તેવી છે આ
આશ્રમમા દાસનો લય નવી આપ
એ લય રાખોમા આપનુ શરીર જે
સત્વહીન વડ ગયુ છે તે તો આપની
અતર વ્યથાને લીધે પણ એ વ્યથા
કરવી ઘટીત નથી, કારણ આપણા સળધ
અથલ દેહને નથી પણ આત્માને લઈને છે
અજર અમર આત્માનો પ્રેમ સવદા અને
સ્વાથી કે માટે શા તથાગી હું પાસેના
જગમાથી જળ લઈ આવુ છું, એ પીવાથી
અપતા અત કુળની વ્યથા દૂર વશે
દેહની હાલત રૂવ ચિત્તિમા આવી જશે
એમ કહી સૈનિકા જળ લેવા ચાલી કુમાર

જોયો - સૈનિકા તુ માગી પાસેથી દૂર
નગા મને તારા વગર અધ્યત્મ પદ શુગ
જેવડી લાગશે ! તારી અમૃત તમાન
વાણીજ અમૃત જેવા જળની ગરજ સારે
એવી છે તારી મા'રા ઉપરની અપૂર્વ
મમતા એજ મા'રા આત્માની ઉત્તિનો
ઉન્નત માગ છે

સૈનિકા બોલી - કુમાર આપનુ
કહેવુ સત્ય છે, પરંતુ દેહની શિથિલ
વિથિલ વિતિ થઈ છે તેને એ અમૃત જળ
અમૃત મમાન નીવડશે હમણાજ
આવુ છું એમ જોની ત્વરાથી સનિ !
અમૃત જળ લેવા પાસેના ઝરા તરફ,
કારણ શુભ્રા ત્ય કુમારના ગરીરની દશા
ઘણીજ દયાજનક થઈ ગઈ હતી એ હું ખ
ખાલિ નોંધે શરી નહિ તેણે વિચાર કયા
હમણાજ અમૃત જળ લઈ આવી કુમારને
પીવડવી તેની ઈચ્છા કાની હી શરીર
એ આશામાને આશામા તે કુમારને
એજ હાલતમા મુડી જળ લેવા ગઈ !
દેવની ગતિ વિચિત્ર છે ! દેવ - ડમ
સકવ ન તાના અધિગાન રૂપ છે તે પોતાની
સત્તા સવ કાલમા ને સર્વ સ્થિતિમા ચલા
વવાને શક્તિમાન છે એ વામના પવિત્ર
આશ્રમમા કુમાર અને બાલિકાના હૃદયમા
ઉદ્ભવી તેણે પશ્ચિમ પ્રાપ્ત વણ /
જોઈએ મહાપિતો શાપ એજ એ કમની
સત્તાના નિમિત્ત રૂપ હતો પરંતુ વિયોગ
થવા જોઈએ તે આશ્રમમા કેવી રીતે
થઈ શકે મા'ણ જાવની સત્તા એ
આશ્રમમા અટકી પડી હતી, પરંતુ
તેથી કાંઈ કમની સત્તા અટકેલ નહી
કમની સત્તાએ પોતનો હાથ વળાવ્યો

ખાલિકાના હૃદયમાં અમૃતજળ લેવા જવાની ઈચ્છા ઉદ્ભવી ને તે જળપાત્ર લઈને રસ્તે પડી, કુમાર એકલો જ રહ્યો ! ખાલિકા અમૃત ઝરા પાસે પહોંચી તેવામાં એકાએક ત્રૈલોક ગાજી ઉઠે એવો ધડાકો થયો ! વિદ્યુતના ચમકારા થયા ! મૂશલધાર મેઘ પડ્યો ને એજ ગાજવીજ એજ ધડાકો અને એજ વિદ્યુતના ચમકારા સાથે એ આશ્રમના પ્રત્યેક ઋષિના આશ્રમો ભિન્ન ભિન્ન થઈ ગયા અને એ પ્રમાણે એ સકલ આશ્રમો છુટા પડી આકાશના અનંત પટમાં વિહંગગતિએ ચડ્યા ! કયા એ સૈનિકાની કુમારની મરણ શય્યાવાળી પર્ણકુટિ ! કયા પૌગંડ ઋષિની પર્ણકુટિ ! કયાં ભિન્ન ભિન્ન ઋષિઓની પર્ણકુટિ ! કયાં પ્રત્યેકના આશ્રમો અને કયાં અમૃત ઝરાવાળો આશ્રમ અને ખાલિકા સૈનિકા ! હા દેવ ! તારી સત્તા તારાજ હાથમાં છે તારી શક્તિને ઘટકાવવા ત્રૈલોકમાં કોઈ પણ સમર્થ નથી ! શુભ્રાન્ય કુમાર કયાં અને કયાં ખાલિકા સૈનિકા ! પૌગંડ ઋષિનો શાપ ફલિત થયો ! માનવ કારણ ધુળ સમાન છે સૈનિકા અને કુમાર વીણુટાં પડ્યાં અનંત અંતરના અંતરમાં તેઓ ગતિમાં પડ્યાં છે ! સ્થુલ દેહનો વિયોગ થયો હવે આત્માના જ લાવનું સ્મરણ રહ્યું ! સૈનિકાના આશ્રમમાં કુમાર એકલો જ છે અને ઝરાવાળો આશ્રમમાં ખાલિકા સૈનિકા પણ એકલી છે દરેકનાં અંતરે કરણ આશ્રિતા બનાવથી અતિ વ્યથિત થઈ પડ્યાં ! સૈનિકા અતિ ગૂઢ વિચારમાં પડી ' તેણે વિચાર્યું, પિતાની શક્તિનો અતુલિત પ્રભાવ આશ્રમો છુટા પડ્યા છે છતાં તે પ્રત્યેક

આશ્રમમાં જવાની શક્તિ ધરાવે છે એ શક્તિના પ્રભાવે કદાચ તેઓ ફરતા ફરતા મારી પર્ણકુટીએ જઈ ચડશે અને ત્યાં મને નહિ જુએ પરંતુ મારીજ પર્ણકુટિમાં રાજકુમારને જોઈ વિશેષ ક્રોધ-યુક્ત થઈ તેની હુર્ગતિ તો નહિ કરે ? કદાચ તેના રાજસ્થાનના કેંદ્રસ્થાનમાં એ આશ્રમ આવતા ત્યાં તેને ઉતારી તો નહિ મૂકે ? તેની કેવી હાલત પિતા કરી નાખશે એ વાત સંભારતાં મારા હૃદયમાં કંપ થાય છે. કારણકે આશ્રમ વિરૂદ્ધ એક પણ પગલું પિતા સહન કરે એમ નથી આશ્રમની આટલી ઉચ્ચતા અને શક્તિ પિતાના સત્ય પ્રભાવથી જ રહી છે. વાસ્તવિક રીતે આમા મારીજ બુલ છે વિગાહકાલ પ્રાપ્ત થયા પહેલાં કુમાર સાથે મૈત્રાચારી કરી એ પગલું મારું યોગ્ય નહિ પરંતુ એ કોઈ કર્મના યોગનો પ્રભાવ હોવો જોઈએ ! નહિતર શા કારણથી મારા મનોભાવનું સ્પુરણ રાજકુમાર તરફ આકર્ષાય ! હશે જે થયું તે થયું પણ હવે કરવું શું ? મારા આત્માની લાવના કુમારના આત્મામાં જ રસભીની થાય છે; તે અટકાવવાને હું પોતે સમર્થ નથી ! વિધિ પણ સમર્થ નથી પિતા પણ સમર્થ નથી ! કદાચ પિતા વધુ શાપ આપીને અમારાં અંત કરણો વિસ્મૃતિના રૂપમાં મૂકી દેશે તો ? પરંતુ તેથી પણ આત્માના લાવની ઉન્નત શક્તિ અટકે નહી. કારણ ઉપનિષદના અભ્યાસ ઉપરથી મારી ખાતરી થઈ છે કે વિસ્મૃતિ લાવ પણ દેહના યોગને જ છે. શુદ્ધ ચૈતન્ય આત્મા કે જે અખંડ, એકરસ અને પુણ્ય

છે તેનામા વિખર છેજ નહિ, આત્માએ
આત્મા તો અખડપત્તે એક રમરૂપ વડ
જવાના પરંતુ આ દેહેતો તેમ બનકુજ
અસભવ છે મા'રા આત્મામા હજુ એવી
શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ નથી કે હવે હુ શુભા
બન મુખાને મળી શકુ । એ શક્તિમા
પાને છે મા'ગી પ્રાવના મા સ્વિખરશે હુ
માને યાદ કરૂ તેના આશ્રમ ગમે ત્યા
આ અનંત આનંદપટમા હશે, પરંતુ
તેનુ ધ્યાન ધરવાથી તે આહીં મા'રી
પાને આવી મને શાન્તવના કરશે, એમ
નિચાર કરી તે ઝરામા ન્તાન કરવા ઉતરી
ઝરા ઢોઈ દિવ્ય જળથી પુરિત
હતો, ઝરામા તે નીચે મગી પડી, અગાવ
જળની પાર ગઈ ત્યા ઢોઈ નવી સૃષ્ટિ
તેના જોવામા આવી । એ કોઈ એવુ
જગત્ તેના જોવામા આવ્યું કે ત્યા
તેનો પૂર્વે જન્મ થયો હોય । એ નિવા
સમા પોતે વમતી હોય । ત્યા પોતાનુ
ઘર દોય । ત્યા પોતાના માબાપ ભાઈ
ભાડરા હોય । પોતે બદલાઈ જતી માલમ
પડી । શરીરની આકૃતિ બદલાઈ પોતે
બાલિકા હતી તેને બદલે સ્ત્રી વેશમા
વિધવાવસ્થામા જણાઈ । નનિકાપણનો
ભાવ ઉડી ગયો વિસ્મૃત થયો પોતે
એક રાજ મહાલયમા આવી પડી ।
ત્યા તેને યથાર્થ રો એમ સમજાયુ કે
પોતાના પિતા વિશ્વવસુનુ આ રાજભૂ
વન, પોતાની માતા આ સુમાલીકા
અને આ બાનીના સકલ પોતાના સગા
બહાલા ને પોતાનુ રાજ્ય । સવ પોત નુ
પોતાને હાથ આવ્યુ તુ તજ તેને પોતાના
એ જીવિતની સ્મૃતિ થઈ આવી પોતે

વેડ નતાના દુખમા ઝડપાએની છે
પતિના મૃત્યને એક વધ વડુ છે ।
પોગુ જપિના આશ્રમની મા મનચે
વિસ્મૃતિ થઈ ગઈ । નિ બાનિકાની મવ
ગતિઓ નષ્ટ થઈ ગઈ પ્રાકૃત વ્યવહારીક
દશાને અતારે તે પાસી । પૂન જન્મની
દશામા આવી આટલુ મન થના છતા
આત્માની અભિકૃદ્ધિ પોતાના મૃત્યુ
પામેલ પતિ તરફ હતી પતિને ક્યારે
મગુ એજ તેની વામના હતી પતિ
પાછા સતિ થવાની એ ભુમિની સ્ત્રીઓની
પ્રનાલિન હતી પરંતુ વિશ્વવસુ અને
સુમાલિકાએ એ પ્રનાલિકાને ત્રોડી હતી
પુત્રી ઉપરના પ્રેમે તેને એ ધંમ પથમા
જતી અટકાવી હતી છતા અહો રાત્રી તેને
પોતાના મૃત્યુ પામેલા પતિનાજ સ્વપ્ના
આવતા હતા વિશ્વવસુના રાત્ર્ય સુખમા
તેને કશુ પણ સુખ ભાસતુ નહોતુ
રાત્ર્ય વેલવ તેને ધૂળ સમાન ભાસતો
તેનુ એકજ ચિતન હતુ મરણ પામેલા
પતિની ભક્તિમા ગરીર ગાળી નાખ્યુ
હતુ તે વિધવાવસ્થામા દુઃખ શરીરવાળી
અત્યારે છે તે હમેશા જે કે રો પતિના
શરીરને દાહ કરવામા આવ્યો હતો ત્યા
જતી અને તે સ્થળે ધુપ દીપ અને પુષ્પ
વડે તથા જલાદિ ક્રિયાઓથી મૃત્યુ
પામેલા પતિનુ સ્તવન કરતી એમ કરતા
કરતા આજે એક વર્ષ પુણ્ય થયુ એ મિથિતિ
જે અત્યારે પ્રત્યક્ષ થઈ છે તે તે સમયને
લગભગ દસ હજાર વર્ષનુ અંતર છે કારણ
પતિના મૃત્યુ પડી એક વર્ષે તેના મરણને
દિવશે આજથી દસ હજાર વધ પડેલા
તેણે આત્મહત્યા કરી આ ઝરામા

શરીરનો ત્યાગ કર્યો હતો ! એ પ્રમાણે શરીર ત્યાગ પછીજ તેનો જન્મ આ દિવ્ય આશ્રમમાં થયો હતો. ઋષિ પતિ પાવન-કાને પેટ તેનો જન્મ થયો હતો પૌગંડ ઋષિને ઘેરે અવતરી હતી. અત્યારે જે આજથી દસ હજાર વર્ષની તેની સ્થિતિનું આપણને દિગ્દર્શન થાય છે તે એ આશ્રમના ઝરાની દિવ્ય પ્રભા કારણભૂત હતી એ પૌગંડ ઋષિના આશ્રમના એવા ઝરા હતા કે જે ઝરામાં સ્નાન કરવાથી અનેક જન્મોની સ્મૃતિ થઇ આવતી; જે ઝરામાં સૈનિકા સ્નાન કરવા ઉતરેલી તેનો માત્ર એક જ જન્મના-પૂર્વ જન્મના અવતારનું જ દર્શન કરાવવાની શક્તિ ધરાવતો હતો પરંતુ અત્યારે આ ઉપરથી આપણને એટલું તો સમજાયું કે પૂર્વ જન્મે સૈનિકા કેાણ હતી ? હવે તેનો પૂર્વ જન્મનો પતિ કયો અને તે કયાં અવતર્યો તે પણ જાણવાની જરૂર છે. ચાલો ત્યારે સૈનિકાને આપણે આંહી જ જે સ્થિતિમાં જોઇ છે તે સ્થિતિમાં રહેવા દઇને શુબ્રકાન્તની પર્ણ-કૃટી તરફ જઇએ. પ્રીય વાચક તારા સ્થૂલ દેહમાં એ શક્તિ નથી કે શુબ્રકાન્તની વર્તમાન સ્થિતિ જોવા તું તારા સ્થૂલ વડે આકાશના અનંત અને અગોચર

પથમાં પરવરી શકે ! પરંતુ તારામાં જે અધિવહનનું અખંડ એકરૂપ આત્મા વિલગી રહ્યો છે તેનામા ઉન્નત ભાવના ભરેલે તે પ્રકાશીત થયો. અતિ શ્રદ્ધા પૂર્વક એટલી ઉચ્ચ વાસનાભરા તારા સર્વ શક્તિવાન આત્મામાં તું સર્વસ્વ છે, તું સર્વ રીતે શક્તિમાન છે તારું હૃદય શુદ્ધ કરા તારા વિકારોને તારા કાષ્ટમાં લે તું શુદ્ધ આચાર વિચારને વર્તનવાળો થા ને પછી તારા આત્મા તરફ દ્રષ્ટિ કર. તારા અનેક જન્મની કથા તું જાણી શકીશ પણ અત્યારે આપણે એ અતિ ગહન વિષય ઉપર ઉતરવાની અગત્ય નથી તેને માટે ધીજે પ્રસંગ લઇશું જો કંઇ પણ ન બની શકે તો અત્યારે તું ઉન્નત ભાવના શક્તિ પાછળ ચાલ્યો આવ, અમે તને શુબ્રકાન્તની પર્ણકૃટિ આગળ લઇ જઇએ જો. જો આ અનંત અગાધ આકાશ ! જો તેનો આ અનંત પટ ! જો તેમાં તારા ગણ માદક ઉડતા આ પ્રત્યેક ઋષિના આશ્રમો ! જો તેમાં આ આશ્રમ શુબ્રકાન્ત કુમારનો ! આવ, જો શુબ્રકાન્ત કુમારને ! આવ અદર આવ શુબ્રકાન્ત કુમારની સ્થિતિ જો તેની કથા અતુલ્ય ! અપૂર્ણ.

વિદ્યાવિલાસી ભોજરાજા

(ગયા અ કના ૫૪ ૧૮૨ થી ચાતુ)

રાજા રાણી અને સકળ મ ડળ, વાણી વિલાસ મ ડપમા આવતા સવ વિદ્વાનો ચિતામા પડયા, આને અવશ્ય આપણી અપકિર્તિજ થવાની ! રાજા રાણી પોતાને આસને બિરાજયા અને મર્થ મણામડળ ગાત્ર ગીતે પોતપોતાને સ્થાને ગોઠવાઈ ગયુ, તે પછી ભોજરાજા બોલ્યા નેહે દિનવરે ! ઠઠઠઠઠઠઠઠઠઠઠઠઠ ઐ પાંપૂર્તિ આપનામાથી ને કોઈએ તૈયાર કરી હોય તેણે આ સજાને પ્રસન્ન કરવા બોલવા ઉઠવુ ગાજના આ બોલથી સજાના વિદ્વાનો ગભરાયા ને શ્રોતૃવર્ગ અતિ આતુરતાથી પાદપૂર્તિ પૂછ સાબળ વાળી આતુરતાથી ગહુ જોવા લાગ્યા વિદ્વાનો અન્યોઅન્યમા ધીમે ધીમે વાત કરવા લાગ્યા, હવે આપણે રજાને શો જવાબ દેવે ? જગતમા આપણી હામી યશે આપણને કુબુદ્ધિ સૂઝી આવી કે આ વિદ્વાન રાજાની સજામા આવવાનો વિચાર કયા ! હવે તો સાપે છાણુદર ગળી, ગળાય નહિ કે મૂકાય પણ નહિ ! શુ આવે તે પ્રશ્ન ટોતો હશે ? રાજાએ આપણી આજરૂ ઉપર તગપ મારી છે એમ કેટલા બોલવા લાગ્યા ! કેટલા કહેવા લાગ્યા કે ગાજા મરણ કોઈને ડછ પણ ગણીસ આપવાની નથી તેથી આમ શબુમેજો લેજો ની, મવની કિર્તિના ડશા કડી

પ્રત્યેકના હાથમા અકેક પાણેચુ પરખાવી દેશે કેટલાક કહેવા લાગ્યા કે નહિ ! ભોજરાજા ધ્યારે પણ વિદ્વાનોનુ અપમાન કરેજ નહિ એણે તો પોતાના અત કરણમા જે તર્ક આવ્યો તે આપણી આગળ રજુ કર્યો છે આપણે તે પ્રશ્નનો જવાબ આપવોજ જોઈએ એ પાંપૂર્તિ કરી આપવીજ જોઈએ ! ત્યારે કેટલાક કહેવા લાગ્યા કે પુત્રી શી રીતે કરી આપે ? હુતુ ગઈ કાવવાળા બ્રાહ્મણને કોઈ અત્યાર સુધી શોધી લાવી ન શકયુ અને આપણી પ્રતિષ્ઠા જવાનો સમય આવ્યો આમ અન્યોઅન્યમા તપ્પરાર અને વિવાને શરૂ થયા તેવામા એક બ્રાહ્મણ ઉભો યઇને જો થો ગજેન્દ્ર ! આવી તે પાદપૂર્તિ હોય ? જો આપની મરણ અમો સવ વિદ્વાનોને તુષ્ટીદાન આપવાની ન હોય તો ના પાડો પરતુ આવી ગીતે વિદ્વાનોને ચિતામા નાખી તેને અપકિર્તિમા મૂકી દેવાનુ આપનુ કાય થોય નથી ! ભોજરાજા બોલ્યા, હે વિત્રો એવી કોઈ પણ ઇચ્છાથી આ પ્રશ્ન મુક્યો નથી આ તો વાણીવિલામ મન્ય વાધાવ્યો છે તે એ હેતુથી કે એમાથી મરમ્મતી દલીનો પ્રમાદ મ પાદન કરશે આપ આમ વ્યવ ન થાઓ ને આજે ન બને તો આવતી કાલ ની સભા માં એ પાદપૂર્તિ જાપી ગમ્મો, આજે કોઈ

નવોજ પ્રસંગ શરૂ કરીએ. હું પોતે પણ સમજું છું કે હજી આપણી આ શરૂઆત છે અને વિદ્યા દેવીનો પ્રસાદ હજી વિસ્તર્યો નથી. પરંતુ ધીમે ધીમે આજ સભામાંથી અભ્યાસે કરી ધણા રત્નો પાકી નીકળશે. રાજ લોજનું ગ્રાહણની ચિંતાને હરનાર વચન પુરૂ થતાં એ વાણિવિલાસ મહાપમા એક વૃદ્ધ ગ્રાહણ કે જેનું શરીર અશક્ત અને તદ્દન જર્જરીત થઈ ગયું છે, હાથમાં એક મોટી જાડી ડાંગ એક તુંળી પાત્ર, માથે હાથ ઝુડળ પાઘડી અને સ્વચ્છ પણ ફાટેલ તુટેલ વસ્ત્રોથી આચ્છાદીત એવી દશામાં

॥ યદ્દીયતેતન્ નલમેદ્ દ્વિજેભ્યઃ ॥ એ પ્રમાણે સભાના મહાપમા આવીને બોલ્યો - હે રાજા જે તું ગ્રાહણને આપે છે તે તું પામીશ નહિ.

પેલા વૃદ્ધ ગ્રાહણનું આ મામિક વચન સાંભળી લોજ રાજાએ પોતાની સભાના ગ્રાહણોને કહ્યું, હે દ્વિજવરો ! આ જે વૃદ્ધ ગ્રાહણ બોલ્યો તેનો તમે ખુલાસો કરો આ ગ્રાહણ કહે છે કે, જે તું ગ્રાહણને આપે છે તે તું પામીશ નહિ, તો પછીમારે શા માટે તમેને તુટીફાન આપી નાહકનો ખર્ચ બહારવે બેઠો છો ! માટે આમાં શું તાત્પર્ય છે તે તમારામાંથી કોઈ પણ સમજવો. સભાના વિદ્વાનો પ્રથમથીજ ચુચવાડામાં હતા ને પુનઃ આ પ્રશ્ન પણ એવોજ અટપટીયો ને તકે છુદ્ધિનો આવીને ખડો થયો, હવે શું કરવું ? એ વિચારમાં પડ્યા અને પુનઃ પોતાનાં માણસોને ધારાનગરીમાં દોડતા કર્યા. ન્યાહોય ન્યાધી પેલા ગ્રાહણને

શોધી લાવવા માટે મોટી તપાસ ચલાવી છેવટે ધારાનગરીને આપે સરસ્વતીની પ્રાર્થના કરતો એક ગ્રાહણ એ શોધ કરનારા માહેલા કેટલોકોની નજરે ચડ્યો. જઈને જુએ છે તો ગઈ કાલની સલાવાળોજ ગ્રાહણ જેણે હુનાશનચંદનપક્વજી તલ ॥ ની પાદપૂર્તિ પૂર્ણ કરી હતી પેલા શોધનારાઓના આનંદનો પાર ન રહ્યો કારણ સભામાં કોઈ પણ એવો વિદ્વાન નહોતો કે લોજરાજ સામે ટકકર ઓલે. “જરજ સાકરથી છે ગળી” તે પ્રમાણે એ ગ્રાહણ તો તેને પરમેશ્વર રૂપ જણાયા; અતિ સન્માનથી તેને સભા મહાપમાં લઈ આવ્યા સભામાં આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો સભાનો રગજ ગદલાઈ ગયો. બાણે કાઈ નતન જીવન પ્રકટયું ન હોય એવો દેખાવ થઈ રહ્યો રાજા રાણી તે ગ્રાહણને જોતા અતિ હર્ષ ઘેલા થઈ બોલ્યા, પધારો મહારાજ, અમારી સભાના સુકુટરૂપ આપ કયા હતા ? આપના વગર આ સભામાં અધિકારજ હતો આપ આ સભાના માર્ગડ છે આપના પધારવાથીજ આ સભામાં આત્માની પ્રાપ્તિ થઈ છે અત્યાર સુધી આ મૃત પ્રાય સભા પડી હતી.

હવે કૃપા કરી આ વૃદ્ધ ગ્રાહણ બોલે છે તે સાંભળો રાજાની આજ્ઞા થતાં તે વૃદ્ધ ગ્રાહણ બોલ્યો યદ્દીયતેતન્ નલમેદ્ દ્વિજેભ્યઃ ॥ તે વૃદ્ધ ગ્રાહણના મૂખમાંથી જેવું આ ચરણ પુરૂ થયું તેવોજ આ ગઈ કાલવાળો ગ્રાહણ બોલ્યો, મહારાજલોજ આ વૃદ્ધ ગ્રાહણનું કહેવું

યથાવ છે માન આપની સમજમાન
ફેર છે ।

હે ગજન પૂવ તુ કહિઆરો હતો
અને ૨ । ગ્રાહણ પૂવ પા । આપી રક
સ્વિતિમા ગ્રાહણુ જ હતો એ- વખત
શિઆળાની કમ્કતી નાં પડી હતી તુ
તેમા લાડડાનો ભારો વેચવા નિકળ્યો
હતો આ ગ્રાહણુ ટાંકે કરી જતો હતો
તેનો તા'ગી પામે લાડડાની માગણી કરી
કે જો તુ મને તા'રા ભારનાથી યોગક
પણ લાડડા આપ તો તુ તેને મળગાવીને
મા'ગી ટાંકે ફરે હરે પણ તા'ગી જીવ
આપ્યો નહિ તે તેને આખી ના કહી
તેવામા એ દયાળુ પણ ગરીબ કન્યાએ
આ ગ્રાહણુનાં વ્યાભરેની હા નત જોઈ તેની
નાં નિવારણ કરવા નાં તેને કેટલાક
વસ્ત્ર આપ્યા પણ તેથી તેના અગને
કંઈ મટયો નહિ જે ઉપરથી તેણે તા'રા
લાડડા ખરીદી એ ગ્રાહણુની ટાંક નિવા
ગણ કરવાનું યોગ્ય વિચાર્યું પણ તેભારો
ખરી વા જેટલા તે માગાપ વગરની
ગરીબ કન્યા પામે પમા ન દોવાથી નો
વિમાસણમા પડી તેવામા હે રાત' તુ કે
જે પૂન કહિઆરો હતો તેના અતરમા
પેની કન્યાએ પોતાના પગપૂરતા વસ્ત્ર
માથી પેના ગ્રાહણુની ટાંક નિવારવા માટે
જે વસ્ત્ર ન કયું તેના પ્રભાવે તા'રા વ્ય
મા દયા પ્રકટી ને તેવી તે તુત્તજ વિચાર
કર્યો કે આ નરપણુના મૂં નથી કાંઈ મા'ગી
દાગિડતા ન થવાની નથી અને આ ગ્રાહણુ
ટાંકે મરી જશે માટે વધારે કંઈ યાજી
તો એ ટેકે મા' - ભુખ્યા રહેવું
પણ અને મા'શ ડોડરાએ ને આ વાર

ગળવળવું પડશે તો ગુ થયું ? અમે કઈ
એ દિવસ ભુખ્યા રહેવાથી મરી જઈ
નહિ પણ આ મહારાજને જો હરે વધુ
તે ન વશે તો ટા'થી મરી જવાના આ
તર્ક અને ન્યાતા'રા અત રણમા પ્રમરતા
તુત્ત / તે એ મરપણના ભારાની તાપણી
કરી પૂવના આ ગ્રાહણુની ટા'નું નિવારણ
કયું જેથી આ ગ્રાહણુ પૂવ તને આ
પ્રમાણે આગિય આપી હતી

આતપુદાનેપુગુણાચિતેષુ
ચચ્છદ્રયાસ્વરૂપમાવિપ્રદત્ત ।
વાપ્રપ્રદાનાહમનહિરાય
યદાયનેતનનલભદ્ દિજમ્ય ॥

કે ટેકે આગ । તે ક જેને મને
લાડડાનું દાન કયું છે ને જેથી મા'રી
ગા'નું નિવારણ થયું જેના વટે ડુ મરતા
ખર્યો એવો જે તુ દયા પ્રપૂરિત નાનકણો,
જે તુ પ્રાહણુને આપે છે તે આ લાડડા
આપીને લાકડા ન પામીશ પણ તારું
સારી સ્થિતિને પામજે હે રાજા । “તે તુ
પામીશ નહિ” આ એ ગ્રાહણુને યોગ્ય
પણ ન મામિક અને ઉત્તમ આશિનાદ
યુક્ત હતું, એટલે કે આ લાડડા આપીને
લાકડા ન પામીશ આ એ ગ્રાહણુને
જોલવું પણ મામિક હતું તેનું જ એ
આશિવાનું તને આ દુઃખ મળ્યું છે
ગરીબો કે દુખીઆને આપેલું કાપિ
જનું નથી માન મરપણના દાનથી તુ
રાજ રિદ્ધિને પામ્યો અને પેલી કન્યા
જે પોતે જ ખરી પીંગાડના વસ્ત્ર
નિરાધાર દવા મા અનુવતી હતી તેણે
પોતાનું ઉત્તરીય નહ વસ્ત્ર આ
મહારાજને આપી ત્યારે તેના પ્રભાવે

અત્યારે તે સુવર્ણ સિંહાસનસ્થ આપની સાથે વિરાજ રહેલ છે. તેજ રાજ મહારાણી સ્ત્રી આ લીલાવતી કે જેઓ પૂર્વે એક ગરીબ નિરાધાર કન્યાના વેષમાં હતાં. રાજ રાણી તે વિદ્વાનનાં મૂળનાં આ વચન સાંભળી આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થયાં અને તેની સમયસૂચકતા અને તર્ક શક્તિ ઉપર સભા મંડળ પ્રસન્ન પ્રસન્ન થયું. જય નાદના ઘોષ થયા ને પ્રેક્ષકોએ એ પ્રાસાદીક કવિ ઉપર યુગ્યની વૃદ્ધિ કરી.

તે પછી મહારાણી લીલાવતી ઓઢ્યાં હે વિદ્વદ્શ્રેષ્ઠ ! હે સભા રત્ન ! હે વાણી વિકાસ સભાના મુકુટ મણી ! ત્યારે હવે આ પાદપૂર્તિ પણ આપજ પૂર્ણ કરે.

ઠઠઠઠઠઠઠઠઠઠઠઠ ॥

જેના ઉપર સરસ્વતીની સંપૂર્ણ કૃપા છે એવો એ મહાકવિ તૂર્તજ માહા રાણીનાં મૂળમાંથી એ પાદપૂર્તિનું ચરણુ પુરું થતાં ઓઢ્યો:-

રાજાસિયેકેમદવિહલાયા,
હસ્તાચ્યુતોદ્દેમઘટોયુવત્યા ।
સોપાનમાર્ગેપુરુતાગતિશબ્દઃ
ઠઠઠઠઠઠઠઠઠઠઠઠ ॥

રાજા ભોજ અને મહારાણી લીલાવતી તો આ મહાકવિની ડૈવી કવિત્વ શક્તિ ઉપર મોહ પામ્યાં પ્રધાનને એજ વખતે આજ્ઞા કરી કે કવિરાજના માનમાં આવે ધારાનગરીમાં રાજસ્વારી ફરવા નીકળશે માટે તે બાબતની સઘળી તજવીજ કરાવે. પ્રધાનને એ આજ્ઞા આપ્યા પછી અને સુવર્ણ મોહોરો સહીત સુવર્ણ જહીત પોષાકથી એ મહાકવિને રાજ

રાણીએ નોમ્જાવર કયો સભામાં આનંદ અને આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. સભાના વિદ્વાનોને પણ રાજાએ જ્ઞાનમાનથી અંતુષ્ટ કર્યા તે પછી રાજા ભોજે સર્વ સભા સમઠા જુલાસો કર્યો કે ગઈ કાલે હું સ્નાન કરવા બેઠો હતો તે સમયે મહારાણી લીલાવતીના હાથમાથી સુવર્ણનો કળશ છટકી ગયો ને તે સ્ત્રીની પગથિયા સાથે અટવાતો અથડાતો જે અવાજ ઠરતો ઠરતો નીચે પડ્યો હતો તે અવાજ આ રીતે થયો હતો કે ઠઠઠઠઠઠઠઠઠઠઠઠ જે પ્રશ્ન અતિ ગુપ્ત અને સમજમા ન આવી શકે એવો હતો તેને આ મહાકવિએ આ મો'ટી સભામાં હસ્તામલકવત્ કરી આપ્યો તેથી આજથી એ મહાપુરુષને સરસ્વતીના પ્રાસાદિક કવિ તરીકે ઓળખવામા આવશે તેમની ઇચ્છા પૂર્વક અમારા રાજ્યમાંથી તેમને ધનધાન્ય વસ્તુકારાદિ જે જોઈએ તે મળ્યા કરશે રાજ્યનું મો'ટું વર્ધાસન એ સરસ્વતી પુત્રને મળશે. તે પછી પ્રધાનજીએ કહેલી તૈયારી સુજળ રાજસ્વારી ફરવા નીકળી હાથીઓની સ્વારી કાઢી, અને એક સુપ્રસિદ્ધ મો'ટા હાથીની અંખાડીમાં રાજ રાણી અને તે મહાકવિ વિરાજ્યા ધારાનગરીની એ રાજસ્વારીએ અલોકિકરૂપ ધારણુ કર્યું. અનેક વિદ્વાનો બુદ્ધા બુદ્ધા વાહનોમા વિરાજ્યા હતા ને અતુર ગિણિ જેન્ય સહીત મો'ટા દમા મથી એ સ્વારી સરસ્વતી મંદીરે ગઈ ત્યાં રાત્રીના દીપમાળા કરી, અને સરસ્વતી પુત્રના માનાથે આળી ધારાનગરીએપણુ દીપમાળાકરી એ મહોત્સવને ઉજવ્યો બીજે દિવસે પણ એજ ધામધુમ

ચાલુ રહી પ્રાતઃ ૧૭મા ઉઠી લોકોએ
કેડુના સ્વસ્તિકાર્યા મોક્ષિતાના તોરણો
બાયા અને ઘરે ઘરે મિષ્ટ લોજન થયા
પ્રત્યેક પાઠશાળાઓની નિરિક્ષા કરી
સ્વાના વિદ્યાર્થીઓને માનપાન આપ્યા
ગરીબોને દાન આપ્યા ને ઘરે ઘરે સ્થળે
સ્થળે સરસ્વતીનો વિજયધ્વજ ફરકવા
લાગ્યો જાણે સાક્ષાત્ સરસ્વતીપૂર કે
સરસ્વતીમય લોકો એવો દેખાવ ધારા
નગરીનો થઈ રહ્યો થન્ય છે એ દિવસને
એ રાત્રને એ રાણીને એ પ્રભને !

લોજ રાત્રએ તે દિવસે પડો વજ
રાગ્યો અમારા રાજ્યમા અમારી પ્રભને
મફત કેળવણી આપવામા આવશે અમારી
સર્વ પ્રભને માટે સરસ્વતીના મહીર પુત્રના
છે તેમા અમારી પ્રભએ પોતાના મતા
નોને કેળવવા, ખીજી પણ એવી શાળાઓ
અમોએ સ્થાપી છે કે જેમા મોટા સ્ત્રી
પુરુષો અને ધધાવળા માણસો વિદ્યાનો
લાભ લઈ શકે હુનર કળા અને દેગનો
ઉદ્દોગ ખીલવવા માટે અમોએ ઠેક
ઠેકાણે અમારી પ્રભને માટે સગવડો
કરી છે અને આગા છે કે મારી પ્રભ
તેનો સપૂણ લાભ લેશે કન્યાઓ તેમજ
સ્ત્રીઓને માટે પણ ભરત ચિત્ર, પાક

યાજ્ઞ, ગુથવુ ગીવણ દામ, ઘર ટેમ
ચલાવવુ વગેરે એવા અનેક ઉપયોગી
શિવો મળે તેવી શાળાઓ સ્થાપી છે
તેને માટે અથો તેયાર થાય છે, માહારાણી
લીલાવતી, કન્યાઓ અને સ્ત્રીઓની
કેળવણી ઉપર મ પૂણ લક્ષ આપશે અને
અમો પોતે તથા અમારા આ મહા કવિ
રાજના બાલકો તથા યુવાનોને કેળવવા
ઉપર લક્ષ આપીશુ અમારી પ્રત
સરસ્વતીના પ્રમાદની ઉત્તમ લોકતા
થાય ને તે દ્વારા તેઓ સકળ સુખ
સપત્તિ પામે ને દેશના હુનર ઉદ્યોગની
જગતમા ખ્યાતી થાય એજ અમારી
ધારણા છે અમારી પ્રભના સુખમા
અમારૂં સખ સુખ છે અમારી પ્રભના
મતોપમા અમારો પૂણ સતોષ છે
અમોએ જુદી અત્યંત શાળા પણ સ્થાપી
ઠેકે જેવી તેઓ પણ વિદ્યા દેવીનો પ્રસાદ
મેળવી સુખી થાય આ પ્રકારની રાજ
રાણીની પ્રભ પ્રત્યેની અતિ આહુના
ભાવનાથી પ્રભમા રાત્ર રાણી અત્યંત
માનીતા થઈ પડ્યા ને રાત્ર પ્રભ એ રૂપ
જણાયા રાજ્યમા પ્રતિનિ સુખની
વૃદ્ધિ થતી ચાલી

અપૂણ

નિર્જન અને નિર્લયસ્થાનકમાં બેસી
પરમાત્માની લાવનાથી શુદ્ધ અંતઃકરણ
વડે અલેહ બુદ્ધિથી કેવળ આત્માનું
ચિંતન કરવું. જ્ઞાનમાં નિષ્ઠા રાખીને
પોતાના બંધ અને મોક્ષનો વિચાર કરવો.
કે:— “ઇન્દ્રિયોનો વિક્ષેપ ઇન્દ્રિય વચ્ચે અને ઇન્દ્રિ
યોનો નિગ્રહ ઇન્દ્રિય મોક્ષ” શુદ્ધ વિષયોમાં
વૈરાગ્ય રાખવાથી મનમાં મોહું સુખ
મળે છે. શિક્ષાને માટેજ નગર, ગામ,
ઝૂલ અને સંઘોમાં જવું પરંતુ સર્વદા
પવિત્ર દેશ, નદીઓ, પર્વતો, વન, અને
આશ્રમોવાળી પૃથ્વીમાં એકલાજ ફરવું.
જો વાનપ્રસ્થોના આશ્રમોમાંથી શિક્ષા
લાવવામાં આવે તો ઉત્તમ છે કારણકે
વાનપ્રસ્થોનું અન્ન બાવાથી અંતઃકરણ
શુદ્ધ થઈને મોહની નિવૃત્તિ થાય છે.
મિષ્ટાન્નાદિક વસ્તુ ઉપર પ્રીતિ રાખવી
નહિ તેમજ આ લોક અને પરલોકમાં
આસક્તિ નહિ રાખતાં નિષ્કામપણે
વર્તવું. મમતાના સ્થાનકરૂપ જગત,
મન, વાણી અને પ્રાણયુક્ત અહંકારના
સ્થાનકરૂપ શરીર અને તેઓથી થતા સુખ,
એ સર્વ આત્મામાં માયારૂપજ છે—સ્વપ્ના
સમાન છે માટે એ સર્વ ઉપરથી આસક્તિ
પરહરવી. એ (માયાનું) સ્મરણ પણ કરવું
નહિ કારણ તેથી વૈરાગ્યમાં પ્રતિબંધ
થાય છે.

પરમહંસ સન્યાસીએ; વૈરાગ્ય
પામીને માત્ર મોક્ષની ઇચ્છા રાખવી.
થવા મોક્ષની પણ ઇચ્છા નહિ રાખતા
માત્ર આત્મ ધ્યાનમાં નિમગ્ન રહી,
દંડાદિકની આવશ્યકતાવાળા આશ્રમેના
ધર્મોસાધી આસક્તિ છોડી દઈ બની શકે.

તેટલા આશ્રમ સંબંધી ધર્મો પાળવા
એટલે શાસ્ત્રોના દાસ ન થઈ જવું. માન
અપમાન વિવેક નહિ રાખતાં ક્રીડા કરવી
નિપુણ છતા જડની પેઠે ફરવું, પડિત છતાં
ઉન્મત્તની પેઠે લોકોને રાજી કરવાની
અપેક્ષા નહિ રાખતાં બોલવું અને વેદના
અર્થમાં શ્રદ્ધા રાખવા છતા લોકોનો સંગ
નહિ. થવા માટે પશુની પેઠે નિયમોથી
રહિત જેવી સ્થિતિ રાખવી. કર્મકાંડના
વ્યાખ્યાનાદિક વેદવાદમાં પ્રીતિ રાખવી
નહિ. કોઈની સાથે ઉદ્વેગ ન કરવો તેમ
કોઈને ઉદ્વેગ કરાવવો નહિ. ધૈર્ય રાખવું,
દુર્વચનો સહન કરવા, બીજાના દેહ અને
આત્મામાં લિન્ન લાવ રાખવો નહિ, કારણ
આત્મા સર્વમાં એકજ છે અને કારણ
સ્વરૂપથી દેહ પણ એકજ છે. લોભ ન મળે
અગર ન મળે તે અવસ્થામાં સમાન વૃત્તિ
રાખવી. શિક્ષાને માટે પ્રયત્ન કરવો
કારણકે પ્રાણ ટકવેલો તત્ત્વનો વિચાર
થઈ શકે અને તત્ત્વવિચાર તથા તત્ત્વ
જ્ઞાનવડે સુક્તિ મેળવી શકાય છે, સાંકડું
નરસું જેવું અન્ન યદ્યશ્વથી આવી મળે
તે ખાઈ લેવું, જે કંઈ વસ્તુ શર્યાદિથી
પણ યદ્યશ્વથી આવી મળે તેનું પરમહંસ
ગ્રહણ કરવું જ્ઞાની પુરૂષે શાસ્ત્ર, આચમન,
સ્નાન અને બીજા પણ નિયમો પોતાથી
બની શકે તેટલા પાળવા પણ શાસ્ત્રના
દાસ બનીને પાળવા નહિ સર્વ નિયમો
પાળવાની વેદની આજ્ઞા ધ્યાનમાં રાખે
તો જ્ઞાન નિષ્ઠામાં અડચણ આવે છે.
જ્ઞાનીને બેદની પ્રતીતિ હોય નહિ જ્ઞાન
થવા પછી બેદલાવના અથવા નિયમ
પાળવાની જરૂર રહેવી યોગ્ય નથી.

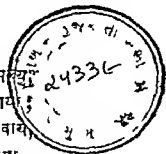
आर्यधर्मप्रकाश

पुस्तक ३१ मु] मास श्रावण भाद्रपद स १९६३. [अंक १०-११ मो

यतोवर्मस्ततो जय

जीव शिक्षा

(मन६२)

कोई मोटा पूण्य धकी, काया रूपा नाव मय्यु
 करी ले कल्याण परलोकनु ओ प्राणिया,
 फरी नव फेरो थय, फदमा न फसावाय,
 एरा करने उपाय, वेदेने वखाणिया,
 कायारूपी नावनो वचावळे ता चेत,
 झट तरी निकळ तु नाशवत जाणि-आ,
 काया ता'रा काचना कुपानी पेटे कथळरो,
 भगवान भुतिशतो जम धुळपाणा आ, १
 घरमा गुथायो साथे जरमा गुथायो नीज,
 नळमा गुथायो हरि हैयामा न आणिया,
 ठन- लुच्चाई निचताई तणी पोळ्यो भरी,
 कुडी कमाई करीने ताता तबु ताणिया,
 राती पाई एक परअर्थे न अपाई,
 अभिमानमा घेराई, धुळ करी जिद्दगानी आ,
 चार दिनी रमतमा चोवट तु शेनी वारे,
 चपटीमा चोळाईश चेतो लेने प्राणिया, २
 काया धूळधाणी थशे, राखमा रोळाई जशे,
 धाम रा धर्या रहेशे, चित्त चेत चेततु,
 मनना विचार मनमाहीं ता'रा पडया रहेते,
 जीव जम हाथ जशे, थईश ओरतु,
 त्यारे काइ नव थाय, न मळे पळी उपाय,
 जिव दूरगति जाय' थइश फजेन तु,
 जिवित सफळ थाय, मुक्तिने पये पळाय,
 भगवान हरिसाथे करा लेने हेत तु, ३

કિમગસ્ત્ય જન્મ ? અગસ્ત્ય સુનીનો
જન્મ શામાંથી થયો ?

ઉત્તર—કુંભ (ઘડામાંથી)

કઃસૂર્યપુત્રો ? સૂર્યના પુત્રનું નામ શું ?

ઉત્તર—કર્ણ

એ પ્રમાણે ' કુંતી સુતો રાવણ
કુંભકર્ણ. ' આપના એ વિપરીત પ્રશ્નના
ઉત્તરો નીચે છે.

તેવામાં મહારાણી લીલાવતી
બોલ્યાં ! હે કવિ શ્રેષ્ઠ !

॥ ગૌરીમુખંચુંવતિવાસુદેવઃ ॥

આ યાદપૂર્તિ પૂછું કરો.

તૂર્તજ તે સરસ્વતી પુત્રના સુખ-
માંથી નીચે પ્રમાણે વાણીનો પ્રવાહ
આલ્યો.

કાલોકમાતા કિમુદેહમુખં

રતે. કિમાદૌકુરતે મનુષ્યઃ ।

કોદૈત્યહંતા વદવૈક્રમેણ

ગૌરીમુખંચુંવતિવાસુદેવ. ॥

' કાલોકમાતા ' ! જગતની માતા ઠાણ !

ઉત્તર—ગૌરી—પાવેલી

' કિમુદેહમુખં ' ? શરીરમાં સુખ
લાગ કયો !

ઉત્તર—મુખં

' રતે કિમાદૌ કુરતે મનુષ્યઃ ' ? રતીને
સમયે પુરૂષ સ્ત્રીને પ્રથમ શું કરે છે !

ઉત્તર—ચુંવતિ—ચુંબન

' કોદૈત્યહંતા ' ? દૈત્યોને હણનાર એવો
પુરૂષ ઠાણ ?

ઉત્તર—વાસુદેવઃ

મહારાણી લીલાવતી : આપના
એ વિપરીત પ્રશ્નના ઉત્તરે, સર્વ સાથે
બેલવાથી ' ગૌરીમુખં ચુંવતિ વાસુદેવઃ '
' પ્રમાણે થાય છે.

લોજ રાજ પુત્રઃ યોગ્યાઃ— ॥ ગૌરી

મુખં ચુંવતિ વાસુદેવ. ॥ ત્યારે એ મહા
કવિ યોગ્યાઃ હે ધારાપતિ શ્રવણ કરો

કા શૈલ પુત્રી કિમુ નૈવરત્ન્યં

શુકામંકઃ કિંકુરતે ફલ્લાનિ ॥

મોક્ષસ્વ દાતા સ્મરણેનકોવા

ગૌરી મુખં ચુંવતિ વાસુદેવઃ ॥

' કા શૈલપુત્રી ' ? હિમાલય પર્વતની
પુત્રી ઠાણ ?

ઉત્તરઃ ગૌરી.

' કિમુનૈવરત્ન્યં ' ? નેત્રની શોભા કયે
દેશાણે છે ?

ઉત્તરઃ મુખં—મુખને વિષે

' શુકામંકઃ કિંકુરતે ફલ્લાનિ ' યોગ્ય
બધ્યાં ફળને શું કરે છે ?

ઉત્તરઃ ચુંવતિ—ચુંબન

' મોક્ષસ્વ દાતા સ્મરણેનકોવા '

મોક્ષને આપનાર એવો ઠાણ ?

ઉત્તરઃ વાસુદેવ

હે રાજ ! ગૌરી મુખં ચુંવતિ વાસુદેવઃ

એ આપની યાદપૂર્તિ પુરી થઈ. લીલાવતી
મહારાણી યોગ્યાઃ હે પંડિતશ્રી

॥ તિલ તુપપુટકોને મક્ષિકોદ્દ્રપ્સુતા ॥

અહો મહારાણી લીલાવતી !

આપનો આ પ્રશ્ન અતિ ચમત્કારિક છે કે
' તલના ફેાતરાના પુદા વિષે માખી ઉડતે

પ્રસવ આપનારી છે ' એમ કહી બનેજ
નહિ પરંતુ તેનો પુદાનો નીચે પ્રમાણે છે.

કવસતિ લહુજન્તુઃ

કિનિદાનં હિવાન્તે ।

સંદિતિ વદ પશુકં

લન્ધ્રકંઠં વદન્તિ ॥

પ્રસવ સનય હુર્લ

દેત્તિકાકામિનીનાં ।

' તિલતુપ પુટ કોને

મક્ષિકોદ્દ્રપ્સુતા ' ॥ આ

જ્ઞાન એજ પરમ સત્તા—એજ પરમાત્મા

જ્ઞાન એજ પરમ સત્તા છે એનું જ નામ બ્રહ્મ ઉપનિષદો વાર વાર જેને મન અને વાણીથી પર કહે છે, અવગુણ કહે છે, સદા વિદ્યમાન વસ્તુ ગતિ કહે છે, એજ જ્ઞાન એજ પરમ સત્તા એજ અદ્વૈત બ્રહ્મ એટલે વધુ એ ધાતુ ઉપરથી જે કાંઈ એવું મોટું છે કે તેમા સવનો સમાવેશ છે, દ્રષ્ટા દષ્ટિ દશન સવ ત્રિયુતીની એક રૂપતા છે આ પ્રમાણે જે વસ્તુ સ્વરૂપનું અતિપાદન તેને અદ્વૈત કહે છે જેમા દ્વૈતરૂપના નહિ તે અદ્વૈત જ્ઞાન માત્રથી જુદું કાંઈ નથી ચેતન અને જડનો ભેદજ નથી ચેતન વિના જડ નથી, જડ વિના ચેતન નથી છતાં ઉભય એકરૂપ નથી અનન્ય છે—અદ્વૈત છે એજ પરમ સત્તા છે એજ બ્રહ્મ છે

મયાતો બ્રહ્મ જિજ્ઞાસા જો કંઈ જાણવા જેવું છે તો બ્રહ્મજ જાણવા જેવું છે જ્ઞાન અથવા સ્મૃતિ અને જડ અથવા પ્રકૃતિ, એ ઉભયના અનન્યત્વરૂપ બ્રહ્મ તે બ્રહ્મ કાંઈ પણ પ્રકારના પરિચ્છેદથી રહિત સવમય, એકરૂપ તે મૂમા પરિચ્છેદ ત્રણ પ્રકારના છે સ્વગત સજાતીય, વિજાતીય વૃક્ષ નામ સ્કન્ધ શાખાપત્ર પુષ્પ ફલાદિ સમુદાયનું છે, ત્યારે એ પ્રત્યેક તે વૃક્ષ નથી એક વૃક્ષને તેના પોતાનાજ શાખાપત્ર પુષ્પાદિથી ભેદ, પરિચ્છેદ, તે સ્વગત પરિચ્છેદ આગો તે લી બડો થી, વૃક્ષ તો બન્ને છે, માટે એ

સજાતાય પરિચ્છેદ વૃક્ષ તે પાપાણુ નથી માટે વિખતીય પરિચ્છેદ આવા ત્રણે પરિચ્છેદ—ગુન્ય એકજ અદ્વિતિય—તે મૂમ માહાન્-બ્રહ્મ—એજ આત્મા એજ પર માત્રમા જ્યારે વિશ્વ માત્ર એકરૂપ, એકરસ છે ત્યારે આત્મામાહુ એવું કયા રહ્યું ? એ તો ગત પરિચ્છેદ તુ પરિણામ છે હું પણુ ડાખી આત્મા તે છેજ નહિ આત્મા તો મયરૂપી છે એજ ખરો આત્મા એજ સવ શ્વપ્તિપ્રવૃત્તિના અનન્યત્વરૂપ બ્રહ્મ તેજ પરિચ્છેદના અમાવરૂપ મૂમા અને અહુમાદિ બહુત્વના નિરોધરૂપ આત્મા એજ પરમાત્મા અહુતા એ મિધ્યાપણ છે પરમહુતા જે બ્રહ્મ તે વિના હું એવું કાંઈ છેજ નહિ જ્ઞાનથી જુદું કાંઈ પણ સમજી શકાતું નથી બધું જ્ઞાનમય છે ને જ્ઞાન એકરૂપ નિત્ય બ્રહ્મ છે

યદક્ષર વેદવિદો ઘદતિ
વિશતિ યઘતયો વીતરાગા
યદિચ્છતો બ્રહ્મચર્ય ચરતિ
તત્તે પદ સપ્રહણ પ્રવચ્યે ॥

વેદાત શાસ્ત્ર જાણનારાઓ જેને અક્ષર બ્રહ્મ કહે છે તેમા વૃત્તિ પ્રમાણ છે યતસ્ય વાક્ષરસ્ય પ્રસાસને ગાર્ગી સૂયા ચદ્રમસો વિધૃતા તિષ્ઠત છે ગાર્ગી ! આ અક્ષરની આરા તજે સૂય તથા ચદ્ર આશ્રયકરીને રહ્યા છે ” વળી રાગ દ્વેષ રહિત એવા યતિયો જે પરબ્રહ્મમા પ્રવેશ કરે છે તથા જેને જાણવાની ઇચ્છાવાળા યતિયો શુરકુળમા રહી બ્રહ્મચર્યવ્રત આચ

આર્ય મહિલાઓનો મહિમા-દેવહૃતિ.

હે માતા! હવે હું તમારી પાસે જુદાં જુદાં તત્ત્વનાં લક્ષણ કહીશ, કે જે જાણવાથી માણસ જે પ્રકૃતિના શુણુ દેહાદિક તેથી છુટો પડે, હૃદય શ્રીની તેડનાર આત્મદર્શન રૂપ જે જ્ઞાન મનુષ્ય ને મોક્ષ આપનાર કહેવાય છે તે તમારી પાસે કહીશ, જે આપણે આત્મા છે તેજ પુરૂષ છે એ પુરૂષ અતંદ્રિથી જણાય એવો, અનાદિ, દેહાદિકથી જુદો. નિર્શુણુ, સ્વયં પ્રકાશ અને જગતમાં વ્યાપી છે. એ રૂપથી પુરૂષ પોતાની પાસે વગર કારણેજ આવેલી લગવાનની માયા, કે જે સૂક્ષ્મ અને ત્રણ શુણુ મય છે તેને ચદ્મજા થીજ પ્રાપ્ત થયો. સ્વરૂપને ઢાંકી દેનારી અને શુણુથી અનેક પ્રકારની તથા તે તે શુણુના જેવાંજ રૂપવાળી પ્રજાઓને ઉત્પન્ન કરતી તે માયાને જોઈ, એ પુરૂષ પોતાના સ્વરૂપને ભુલી ગયો. હું દેહહું એમ માની બેઠો. એ પ્રમાણે દેહનો અધ્યાસ થવાને લીધે, ખરૂં જોતાં દેહના મદ્રિયાદિક પદાર્થો કામ (વિપયે નું ગ્રહણ) કરે છે તો પણ હું સ્વરૂપ એમ પોતામા કહી પણ માને છે. હું કર્ના છું એમ માની બેસવાથી પોતે કે જે સાક્ષી માત્ર હોવાથી અકર્તા છે તેને કર્મથી બંધન, સ્વતંત્ર છે તેને ભોગ ભોગ વવામાં પરતંત્રતા અને શુભસ્વરૂપ છે તેને જન્મ-મરણના પ્રવાહરૂપ થઈ પડ્યું છે. આત્માને જોઈ દેહાભિમાન થયું છે

તેનું કારણ દેવલ પ્રકૃતિ—અજ્ઞાનજ છે અને તે દેહ જડ છતાં તે ને સૃષ્ટિ દુઃખનો ભોગ મળતો જે જોવામાં આવે છે, તે આત્માના પ્રકાશથી છે.

પુત્રની આવી જ્ઞાન સુધા વાણીથી આદેહાદિત થતાં માતા દેવહૃતિ પુછે છે કે હે પુરૂષોત્તમ ! દેહ અને તેનું અભિમાન ધરાવનારા જીવરૂપ પ્રકૃતિ-પુરૂષની વાત જાણી, પણ હવે આ જગતના કારણરૂપ, અને જગત્ આશુ જે રૂપ છે, એવાં પ્રકૃતિ—પુરૂષ કે માયાનું અને ક્ષિત્વ રતું સ્વરૂપ કહેા. માતાનો પ્રશ્ન સાંભળી કપીલ દેવજી બોલ્યા ! હે માતા ! અનેક કાર્યોમાં ભેદનો વિચાર છોડી દેતાં સર્વનું જે મૂલ અને પ્રધાન તત્ત્વ છે, તે પ્રકૃતિ કહેવાય છે એમાં સર્વ પ્રકારનાં કાર્યોનો સમાવેશ છે. ત્રણશુણુ સદ્યા છે તે કોઈનો બતાવેલો પદાર્થ નથી પણ નિત્ય છે, અને સઘળાં કાર્યો તથા કારણો તેનુંજ રૂપ છે. એવીસ તત્ત્વો એ પ્રકૃતિની જ બનાવટ કહેવાય છે. એ એવીસ તત્ત્વો આ પ્રમાણે છે:—૧ પૃથ્વી, ૨ જલ, ૩ ત્વજ, ૪ વાયુ અને ૫ આકાશ ૬ ગન્ધ, ૭ રસ ૮ રૂપ ૯ સ્પર્શ અને ૧૦ શબ્દ ૧૧ કાન, ૧૨ ત્વચ્ચા ૧૩ દષ્ટિ, ૧૪ જીભ, ૧૫ નાસિકા, ૧૬ વાણી, ૧૭ હાથ, ૧૮ પગ, ૧૯ શિશ્ન ૨૦ ગુદ ૨૧ મન ૨૨ બુદ્ધિ ૨૩ અરુકાર અને ૨૪ ચિત્ત . જે કે આ છેલ્લા ચાર મળીને અંતઃકરણજ કહેવાય છે તેપાજ ને

વૃત્તિઓ ચાર પ્રકારની હોવાથી ચાર નામ આપેલા છે સગુણ બ્રહ્મ એટલે માયાની રચના એટલીજ છે અને કાલ એ પણ માયાની એક અવસ્થારૂપ પચીસમું તત્ત્વ છે

હે માતા ! કેટલાએકનો મત એવો છે કે, કાલ એ ઇશ્વરનો પ્રભાવ છે નજાનથી દેહને હું હું એમ માની બેઠેલા જીવને જેથી નાસ થાય છે અને નાણુ ગુણની સમતરૂપ, તથા ભેદ રહિત માયાની જેથી વિવૃત્તિ થાય છે તે મહા સમર્થકાલ છે એમ કહેવાય છે જે ઇશ્વર માયાને બીધે પ્રાણીઓમા જીવરૂપથી સર્વન રહ્યા છે તે ભગવાન દેહથી બહાર કાલરૂપે પણ રહ્યા છે જીવના અદૃષ્ટને લીધે જેના ગુણોમા શોભ થવા માડ્યો એવી નૃત્તિમા ઇશ્વરે ચૈત યતુ પ્રતિષ્ઠિ બનાવ્યું, તેથી ઘણા જ્ઞાનવાળુ મહત્ત્વ ઉત્પન્ન થયું જગત્ના અકુરરૂપ, એક સ્વરૂપ, તથા પોતામા રહેલા જગત્ને પ્રકટ કરતા એ મહત્ત્વે જે તમે ગુણમા પોતાનો લય થયો હતો એવા તમે ગુણના ભાગને પોતાના પ્રકાશથી સમાવી લીધો હે માતા ! તે પછી ચિત્તની ઉત્પત્તિ થઈ એ ચિત્ત મહાતત્ત્વનું સ્વરૂપજ છે તે પછી સાત્ત્વ, રાજસ અને તામસ એવા પ્રકારનો અહુકાર ઉત્પન્ન થયો, અને તેમાવી મન, ઇન્દ્રિયો, ઇન્દ્રિયોના દેવતાઓ તથા પાંચ મહાભૂતની ઉત્પત્તિ થઈ પાંચ ભૂત, ઇન્દ્રિય, ઇન્દ્રિયોના દેવતાઓ, અને મનરૂપ એ અહુકાર એજ હજાર માયા-

વાગે ગેપનાગ હવેઅહુકારાદિના લક્ષણ કહું છું ઇન્દ્રિયોના દેવતાઓ ઇન્દ્રિયો એલોડ અથવા શાતપણુ ઘેરપણુ અને મૂંડણુ એ અહુકારના લક્ષણ છે મનની ઉત્પત્તિ વિ ૧૨ પામતા માર્તિવડ અદકારમાથી છે સકલ્પ વિકલ્પા ઝામનાતુ ઉત્પન્ન થયું તે મનનું લક્ષણ છે શરદ્ગતુના રયામ કમલના જેવી કાતિવાળુ, ચોગીઓએ ધીર ધીર વચ્ચે ડરવા જેવું અને સઘળી ઇન્દ્રિયો, જેની આજ્ઞામા રહે છે એવું એ મન અનિરૂદ્ધ કહેવાય છે હે માતા ! તે પછી વિ ૧૨ પામતા રાગમ અહુકારમાથી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ પદાર્થોનું સ્પર્શ થયું અને ઇન્દ્રિયોને સહાયતા મળવી એ બુદ્ધિનું લક્ષણ છે

શશય, ખેટી સમજણ, ખરૂ જ્ઞાન, સ્મરણ અને નિદ્રા એ સઘળી જુદી જુદી વૃત્તિઓ પણ બુદ્ધિના લક્ષણ છે પ્રાણ અને જ્ઞાન શક્તિવાળી બુદ્ધિ એ શાસ્ત્ર અહુકારમાથી ઉત્પન્ન થયેલ છે તામસ અહુકારમાથી ગજ્ઞ ઉત્પન્ન થયો અને શાસ્ત્રમાથી આકાશની ઉત્પત્તિ થઈ આકાશ એ શબ્દને ગ્રહણ કરનારી શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય છે શબ્દ એ આખાશનું સૂક્ષ્મ રૂપ છે શાસ્ત્રથી સવ પદાર્થોને નામ મળે છે આકાશ, સવ પદાર્થોને જગ્યા આપે છે, આ બહાર છે અને આ અંદર છે એવો બ્યવહાર આકાશ હોવાથી થાય છે પ્રાણ, ઇન્દ્રિયો તથા મન એ આકાશના આશ્રયથી રહ્યા છે એ આકાશ કાલગ તિથી નિકારને પામતા તેમાથી સ્પર્શ ઉત્પન્ન થયો અને સ્પર્શમાથી વાયુ થયો કોમલ, કંકણ, ટાહુ ઠનુ અને વાયુનું

સૂક્ષ્મરૂપ એ સ્પર્શનું લક્ષણ છે. સ્પર્શ માંથી રૂપ અને રૂપમાંથી તેજ ઉત્પન્ન થયું, હે માતા ! રૂપને શ્રદ્ધા કરનારી ચક્ષુ ઇન્દ્રિય છે. રૂપ પદાર્થોને આકાર આપે છે તથા પદાર્થોના પેટામાં અને પદાર્થોની રચનાના પરિણામ રૂપે જળાય છે તથા એ તેજનો અસાધારણ ધર્મ છે. પ્રકાશવું, રંધાંધ જવું, ભૂખ તરશ, તેને લીધે ખાવું, પીવું, ટાઢ મટાડવી અને સુકાવવું એ તેજનાં કામ છે. રૂપ જેનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ છે એવું તેજ જીવતાં અદ્વૈતને લીધે વિકાર પામતાં, તેમાંથી રસ ઉત્પન્ન થયો અને રસમાંથી જલ થયું એ રસને શ્રદ્ધા કરનારી જીભા ઇન્દ્રિય છે. રસ જાતે સધુર છે તો પણ ખીજ પદાર્થોના સંસર્ગને લીધે કપાય, મધુર, કડવો, તીખો, ખાટો અને ખારો એવા અનેક લેહ થાય છે. પલાળવું, પિંડો કરવો, તૃપ્તિ આપવી, જીવાડવું, તન્નથી શ્રેયેલી વિવૃક્ષતા મટાડવી ગરમી ટાળવી, કુણું કરવું, એ વગેરે જલના લક્ષણ છે. રસ જેનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ છે એ જલમાંથી ગંધની ઉત્પત્તિ થઈ અને ગંધમાંથી પૃથ્વી થઈ. ગંધ જો કે એકજ છે પણ સંસર્ગ પામેલા પદાર્થોનો ફેરફાર થવાથી મિશ્રિત, દુર્ગંધ, સુગંધ શાંત અને ઉગ્ર વગેરે જુદા જુદા લેહ થાય છે. પૃથ્વી જલ વગેરેને ધારી રહી છે. આકાશ વગેરે પદાર્થોની ઉપાધીરૂપ અને પ્રાણીઓને તથા તેઓના સ્ત્રી પુરુષપણાં વગેરે જીવોને અનેક પરિણામથી પ્રકટ કરે છે એ સર્વ પૃથ્વીનું લક્ષણ છે. આકાશનો અસાધારણ ગુણ શબ્દ જેનો વિષય તે આત્ર કહેવાય

છે ; વાયુનો અસાધારણ ગુણ સ્પર્શ જેનો વિષય તે ત્વચા કહેવાય છે, તેજનો અસાધારણ ગુણ રૂપ જેનો વિષય છે તે ચક્ષુ કહેવાય છે. જલનો અસાધારણ ગુણ રસ જેનો વિષય છે તે જીભા કહેવાય છે અને પૃથ્વીનો અસાધારણ ગુણ ગંધ જેનો વિષય છે તે શ્રાણુ દ્રિય કહેવાય છે.

હે માતા ! કારણનો સગંધ કાર્યને હોવાથી કાર્યમાં પોતાના ગુણની સાથે કારણનો ગુણ પણ જોવામાં આવે છે. એ નિયમપર વાયુમાં, સ્પર્શની સાથે શબ્દ; તેજમાં, રૂપની સાથે શબ્દ અને સ્પર્શ; જલમાં, રસની સાથે શબ્દ, સ્પર્શ અને રૂપ તેમજ પૃથ્વીમાં પોતાના ગુણ ગંધની સાથે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, અને રસ કે જે આકાશ, વાયુ, તેજ અને જલના ગુણ છે તે સઘળા જોવામાં આવે છે. એ સઘળાં મહત્ત્વમાં કાલ, કર્મ અને જીવોના સમાયોગથી ઈશ્વરે તેમાં પ્રવેશ કર્યો. જેમાંથી આ વિરાટ પુરુષ બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ થઈ એ વિરાટ બ્રહ્માંડને ફરતાં એકએકથી દશદશ ગણ્યાં વધતાં જલ, તેજ, વાયુ, આકાશ, અહંકાર, અને મહત્ત્વ વિંટાઈ રહ્યાં છે. તે પછી એ વિરાટ પુરુષને મોહું થયું કે જેમા વાણી, ઇન્દ્રિય અને અગ્નિ દેવતા છે. તે પછી નાક થયું કે જેમાં શ્રાણુદ્રિય અને વાયુ દેવતા છે તે પછી આંખો ઉત્પન્ન થઈ કે જેમાં ચક્ષુ ઇન્દ્રિય અને સૂર્ય દેવતા છે. તે પછી કાન ઉત્પન્ન થયા કે જેમાં આત્રદ્રિય અને દિશા દેવતા છે. તે પછી ત્વચા ઉત્પન્ન થઈ કે

જેમા રૂપાડા, તથા મોવાળા ઇદ્રિય અને
ઓષધી દેવતા છે તે પછી શિશનિ ઉત્પત્તિ
થઈ જેમા રેત ઇદ્રિય અને જવ દેવતા છે
અને પછી ગુદ ઉત્પન્ન થયું કે જેમા
અપાન ઇદ્રિય અને જગત્ને ભય દેનારો
મૃત્યુ દેવતા છે હાથ ઉત્પન્ન થયા કે
જેમા ણવ ઇદ્રિય અને ઇદ્ર દેવતા છે પગ
ઉત્પન્ન થયા કે જેમા ગતિ ઇદ્રિય અને
વિષ્ણુ દેવતા છે નાડીઓ ઉત્પન્ન થઈ,
તેમા રૂધીર ઇદ્રિય અને નગીઓ દેવતા
છે પેટ ઉત્પન્ન થયું તેમ જુખ તરંગ
ઇદ્રિય અને સમુદ્ર દેવતા છે એ સવ
થવા છતાં કોઈ પણ એ વિરાટ પુરુષમા
જાગૃતિ લાવી શકયું નહિ તે પછી હે
માતા ! અગ્નિએ વાણી મહિત મૂળમા
પ્રવેશ કયા, વાયુએ પ્રાણ મહિત નાકમા
પ્રવેશ કયા, સૂય સક્ષુ મહિત આખ્યોમા
પ્રવેશ કયો દિશાઓએ શ્વાતુ મહિત કાનમા
પ્રવેશ કયો, ઓષધીઓએ ડવાડા સહિત
ત્વચામા પ્રવેશ કયો, ઇંદ્રે બવ સહિત
હાડમા પ્રવેશ કયા, વિષ્ણુએ ગતિ
સહિત પગમા પ્રવેશ કયા, નદીઓએ
રૂધિર સહિત નાડીઓમા પ્રવેશ કયા,
સમુદ્રે જુખ તરંગ સહિત ઉદરમા પ્રવેશ
કયો અદ્રમાએ મન મહિત હૃદયમા
પ્રવેશ કયો પ્રદ્વાઓ બુદ્ધિ સહિત હૃ
યમા પ્રવેશ કયો, રૂદ્રે અહકાર સહિત
હૃદયમા પ્રવેશ કયા એ પ્રમાણે ઇદ્રિયો
અને ઇદ્રિયોના દેવતાઓએ વિરાટ પુરુ
ષને ઉઠાડી શકયા નહિ પરંતુ એને
(છવે) જગદે ચિત સહિત કુદરમા

પ્રવેશ કયા ત્યારેજ એ વિરાટ પુરુષમા
જાગૃતિ આવી-ત્યારેજ એ વિરાટ પુરુષ
ઉઠ્યો હે માતા ! આ પ્રસંગ તમોને મે
અલકાન્નિ ગીતે સમજાવ્યો તેનું મુખ્ય
તાત્પર્ય એવું કે આ દેહમા આત્માજ
એક ચતન્ય છે તે ગિવાય શરિર,
ઇદ્રિય અને તેના દેવતાએ મધ્યજુગડ છે
માટે આપણે શારિંગાન્નિ ક્ષતિપત્તિ પામી
જુદાછીએ—અત્યેક શરીરનું જુદું જુદું
વળન મમ તવણુ પડે તેના માડ આખા
પ્રદ્વાડરૂપ શરીરની ઉપર પ્રમાણે ૧
તમોને વ્યવસ્થા કહી અને તે ઉપરની
સહજ મમ તથા દેહ અને આત્મા
(છવ) એ જીનથી વિદ્ય છે જે જડ છે,
અને આત્મા અતર અમર શાશ્વત છે
એ આત્માને કાન્નિ, વૈરાગ્ય, ચિત્તની એક
શતા અને નાનથી યવાય રીતે મમજતા
એ દેહાદિન્થી જુદાજ છે એમ મમજતા
ગુપ્તિને પમાય છે એ આત્માનું ચિતન
કરવું અને દેહાદિન્ પાયા મિથ્યા છે
એજ મુખ્ય તત્ત્વ અને જાણવાનું છે એજ
જ્ઞાન અને એજ મોક્ષ છે, મિથ્યા પાયાં
ઉપરથી આમત્તિ ઊઠી દેવી એ પરમ
યોગ અને એજ પરમ માધના છે એ
આત્મા કેવો છે કે નિજુલુ દોવાની અ
કતા છે અને અકર્તા દોવાથી નિવિકર છે
તે કારણથી જેમ પાણીમા દખાતો સૂર
પાણીથી લેપાતો નથી તેમ આત્મા પુરુ
દેહના મુખ દુખાકથી લેપાતો નથી

મહાસતી કલાવતી.

અમારી ખેતનું જે જીવન અમે આ જગોએ આણેલીએ છીએ, તે સ્ત્રીઓના મહાન્ હૃદયનું અને પતિપ્રત્યેની અનન્ય ભક્તિનું એક અપૂર્વચારિત્ર્ય છે. પતિ એજ પ્રાણ, પતિ એજ જીવન, પતિ એજ પરમેશ્વર, એ ભાવના આજે દીર્ઘ કાલથી નટ બ્રથ થઈ ગઈ છે તોપણ મેવાડ, મારવાડની ક્ષત્રાણીઓનાં જીવન માત્ર દેશ અર્થે અથવા તો પતિ અર્થે, નજીકના સમય સુધી એ ઉચ્ચ ભાવના વિમુગ્ધિત હતા. જ્યારે રાજપુતાનાના એક ના'ના રાજ્ય ઉપર અલાઉદ્દીને ચડાઈ કરી ત્યારે મહા રાજા કરણસિંહ અને રાણી કલાવતી અલાઉદ્દીનને હુકાવવા મેદાન પડ્યાં આ વખતે રાણી કલાવતી પુરુષના પોષાકમાં હતી. એક દેશવીર બહાદુર ચોદ્ધે ને પરાક્રમથી યત્ન સેન્યની ખાખાવીખી કરી નાંખે એથી પણ અધિકતર આ મો'ટા સંઘામમાં રાણી કલાવતીએ પોતાનું દાયર્ય દાખવ્યું. ઘોર યુદ્ધ ચાલ્યું કરણસિંહ અને કલાવતીએ ખીલજ સેન્ય ઉપર વિજય મેળવ્યો એમ લાગ્યું પરંતુ આથી ખીલજ ફેજ પણ ઉચ્ચ જ્ઞેસમાં આગળ ધસી આવી તુમુલ્યયુદ્ધ ચાલ્યું અનેક માણસો ધવાયા મુઆ અને રણભૂમિ મુઠ્ઠાઓથી ભરાઈ ગઈ. ખીલજ સરદાર અને મહારાજા કરણસિંહ હાથોહાથ સામસામા આવી ગયા ને ઘામાં મહારાજા કરણસિંહ રણ-

ભૂમિની દીર્ઘ નિદ્રામાં પોઠત પરંતુ મહારાણી કલાવતી જે પતિની સાથે હતી, જે પોતાનાં પ્રાણ આપીને પણ પતિની રક્ષા કરવામાં તત્પર હતી તેણે સમયસૂચકતાથી પતિ ઉપરના એ ઘાને ચુકાવ્યો એટલુંજ નહિ પરંતુ અસીમ વિરત્વથી તેણે ખીલજ સરદારને ઘાયલ કરી પાછો હઠાવી પતિનું રક્ષણ કર્યું એ બનવું સહજ હતું. કારણ એ સમય સુધી ક્ષત્રાણીઓ રણસંઘામમાં આત્માપણ કરવામાં સકલ સાધકતા સમજતી હતી અત્યારે એ ક્ષત્રિયત્વનાં સ્વપ્ના થયાં છે. ભીરૂ ખાયલા ને ઠાડીયા બનેલા ક્ષત્રિયોનું જોરવ આધુનિક સમયે નષ્ટ ભૂટ થયું છે તેઓનું જીવન લલજા-સ્પદ, અને ક્ષત્રિયત્વને વિચરાવનારું થઈ પડ્યું છે. એક સ્ત્રી નતિએ પોતાનાં સેન્યની ઉપર જાપો મારી તેને રણસંઘામમાંથી પલાયન કરવાની સ્થિતિમાં લાવી મુક્યું એ ઉપરથી અલાઉદ્દીનનું લોહી ઉઠ્યું, તે પોતાના સેન્યની મધ્યમાં આવી ગોલ્યો ભીરૂઓ ! એક ઠાડોરડાતુ મુઠ્ઠાંભર સેન્ય તમારા ઉપર વિજય મેળવી જાય અને એક સ્ત્રી તમને રણભૂમિમાંથી નાસવાની અગ્ની ઉપર અગ્ની મુકે ત્યાં સુધી તમારામાં જીવવાની ઇચ્છા વળગી રહે એ કેટલું નીચું જોવાવનારું છે ! આ યુદ્ધમાં કરણસિંહને પરાજય કરવો અથવા નેના રાજ્યને જીતી લેવું અ

કામ જેટલું મહેતુ હતું તેથી અધિક
 દુષ્કર તેની રાણીના પરાક્રમે કરી મૂક્યું
 છે, આ યુદ્ધને જેને એક બાલરમતની
 માફક સમજવામા આવ્યું હતું અને જે
 યુદ્ધને વિજય કાઢી આશ્ચર્ય કારક ગણાય
 નહિ એવો હતો તે યુદ્ધમા વિજય મેલ
 વવાની વાતતો દૂર રહી પણ દિલ્લીના
 શાહની કિર્તિને કલક લગાડનારી થઈ
 પરી છે અત્યારનું તમારું ભીડ પણ
 હિંદના શહેનશાહને નીચું જોવાવળે
 એટલું જ નહિ પણ આખા રાજપુતા
 નામા આપણી હાડી કરાવશે માટે જીવી
 તની આશા છોડી મરણીયા થઈ આગળ
 ધસો જુઓ, કરણ રાગના મેયનો
 ઘણો ભાગ કપાઈ ગયો છે અને જે ભાગ
 બચ્યો છે તેના ઉપર તમે વીરતાથી તૂટી
 પડો તો હમણાજ યુદ્ધનો નિકાલ આવે
 એક છંદો ઉપાય જે આપણી પાસે છે
 તેને અજમાવાની તજવીજ કરો, હવે
 આપણા જેર પાએવા હુથિઆરનો ઉપ
 યોગ કરો, મરવાથી ના કરો અને રાજ
 કરણસિંહ ઉપરન ધસારો કરો જેની
 હુથિઆરથી એ રાજા રાણી બનેને અથવા
 એકને પણ વિધી નાખો એને તમારું
 જ્યજ છે રાજા કે રાણી બેમાથી એ
 પા પડતાની સાથે રાજપૂત સેય ઉલી
 પૂછડીએ નાસસ અને આપણો હેતુ પાર
 પાશે તમારો વિજય થશે મુસલમાની
 લરાડ ઉપર અલાઉદ્દીનના આ બોલની
 તિજ અમર થઈ તેનામા નવો જુઓ
 ની નિહાળ્યો મરણ એ સિંધાત ઉપર
 તેઓ આવી ગયા ને પાછો ધોર ગયામ

આલુ થયો રાણી કલાવતી રાજાની સાથે
 ને સાથેજ હતી મુમનમાનો અત્યારે વક
 રના વાધ જેવા બની ગયા તેણે કરણ
 સિંહના શેષ રહેવા સેન્યને ધાસની
 માફક વાઢી નાખ્યું રાજપૂત મેયમા
 ભગાણ પડ્યું ! જેની હુથિઆરની મહાય
 તાથી રાજપૂત સેન્યને તેઓએ નિશ્ચતન
 કયું ! પણ વીરક્ષનાણી કલાવતી અડગ
 હતી તે એકને ઘોડે હાજરો જેટલી હતી
 તેણે ક્ષત્રીયવીરોમા પુન શુરાતન પ્રકટાવ્યું
 બહાદુરો ઠેઠા ! તેના જેવી હુથિઆરના
 ઘાવથી રાડી રાડની માફક વેરો છે શું ?
 રણમા માથું પડયા પછી રણસ ગ્રામમા
 રાજપૂતોના ધક પણ જુએ છે તે
 હજી શરીરમા પ્રાણ છે ને આમ મુએલા
 જેવા દેમ બનો છો ! રાજપૂત વીરના
 ધડતો શું પણ મુડદાએ લડે તો તમે તો
 પ્રાણવાળા છો માટે મા'રા બહાદુર વીરા
 આગળ ધસો રાણીના આ બલ પરાક્રમ
 મય વચનોથી અને રાણીની અતીમ
 હિમ્મતથી રાજપૂત સેયમા પુન નવું બલ
 પ્રકટયું તેઓ હવે મજબૂત થયા તેમણે
 પણ આધળિયા કરી રણમા ઝુકાવ્યું
 મુસલમાનોની જેરી તલવારોને તેમ
 નાજ હાયમાથી ઝુટી ઝુટી તેઓનેજ
 મરણના બોળામા સુવાડવા લાગ્યા.
 મુસલમાની લગકર મરણીયું થયું
 નહોતું તેઓને પોતાના જીવનની આશા
 હતી માત્ર અલાઉદ્દીનના લયથી તેઓએ
 પોતાનું સ્વરૂપ બદલ્યું હતું પણ મરવા
 માટે તેઓ ડરતા હતા રણમા
 જે સય ડરે છે તે નેન્ય

કદાપિ વિત્ય પ્રાપ્ત કરી શકતું જ નથી. સુસલમાની જૈન્ય છવવાની સાધના મય હતું. રાજપૂત જૈન્ય મરવાની સાધનામય હતું. અલાહીદીનના વાક્યની અસર સુસલમાની લશકરને રહમાં આત્માપેણુ કરવાની સ્થિતિમાં લાવી શકી નહોતી, પરંતુ રાજપૂત ખમીર કે જે રહમાં આત્માપેણુ કરવાની સાધનાતુંજ બનેલું હતું તેમાં રાણી કલાવતીનાં વીર વચનોની તાકાલીક અસર થઈ. એ જૈન્ય રહમાં મરણાંત લડ્યું અને અલાહીદીનના જૈન્યને તોબાં પોકરાયી. અલાહીદીને પણ જોયું કે આ સમયે રાજપૂતો મરણ ઉપર આવી ગયા છે બહુ વીરત્વથી પોતાના લશકરને આગળ પડવા સૂચ્યું અને એ જોસમાં પ્રથમ કાપાકાપી ચાલી. રાજ રાણી પણ મરણીયાં ઘયાં હતાં તેવામાં તલવારનો એક ઘા રાજની પીઠ ઉપર આઁયો ! ઝેરી તલવારની ત્સરથી રાજ કરણસિંહુ બેલાત થઈ ચોરા પરથી પડ્યો. પોતાના સ્વામીની આ સ્થિતિ જોતાં રાણી અને જૈન્ય તલન છવડેણુ જમરૂપ બન્યું તેણે સુસલમાનોને કાપવાનું માંડયા અને જોતજોતામાં અસંખ્ય સુસલમાન લશકરને એક સુફીસર બનાવી દીધું. એ સુફીસર લશકર ત્રશ્યું તેઓએ રણબુમીમાથી નાની જવાજ માંડ્યું; ને રણબુમિ શત્રુ જૈન્ય વગરની ઘઈ ગઈ. સુસલમાની લશકર નાની ગયું અલાહીદીનની હાર થઈ ને રાણી કલાવતીને વિત્ય થયે; પરંતુ એ વિત્ય સુખ લોગવવા તે સતી કલાણીનું છવન રહી નહોતું તેના છવનની અવધિ આવી

રહી હતી કારણ તેનું છવન અને તેનું જૈન્ય માત્ર પતિ પ્રાણ્યેજ હતું. રાજ કરણસિંહુને જે ઘા થયો હતો તે ઝેરી હતો. વિષ ખએલી તલવારનો એ ઘા રાજના ઉદરિતનો વિનાશ કરવાને બચ હતો. રણબુમીમાં રાજનો ફેડુ પડવાની કથો જરાઈ સુફી હતી અને ઉપચારો અથે ગયા હતા. આખરે વંચો અને હકીમોનો એ સલાહ પડી કે વાતું સ્થીર બે કોઈ પણ માણસ સુની દે તો રાજની છાંંગો બચે. રાજ કરણસિંહુને ને પ્રાપ્ત કહેવામાં આવતાં તેણે કહ્યું તેમ નહિ બને, મારાં છવીનને ખાતર હું કોઈ પણ મહુથ્યનો લોગ નહિ લઉં! શાતતનુજ કદાપિ અન્યના સૂચ્ય ઉપર પેતાનું છવનને બચાવવાનું તત્ત સ્વીકારે મારા અથે હું બીજાં માણસનો લોગ લઉં અને એમ કરીને હું આ ક્ષણિક રાજપાટ અથે છવું તેના કરતાં કેશ સંરક્ષણુથેમાં આ પ્રાણ પડી બચ તે વધારે ફલપ્રક અને અત્માને કિન્નત મતિમાં લઈ જનાર છે. માટે એ સિવાય બીજા કંઈ ઉપાય હેય તો કરે પરંતુ બોળના લોગે મારું છવન મારે ઠકાવવું નથી. રાણી કલાવતીએ આ સમયે રાજ કરણસિંહુને કહ્યું હે પ્રાણનાથ આપનું કહેવું ધમં મય અને દુઃખિયનથી સુખ છે પરંતુ આપની હું અધોગતાં છું માટે બે આપ કૃપા કરી અને આજ આપે તો હું એ ઝેર સુની લઉં. મારાં મરણથી આપણાં સત્ત્વને કે આપણી પ્રાન્ને કશી હુની થવાની નથી પરંતુ આપનાં અનિષ્ઠથી અમે તથા પ્રત સર્વ મોંઘા સંકટમાં આવી પડ્યું. હે પ્રાણેશ ! આ પ્રાણ

આપનોજ છે તેને આપને અર્થે પોતાનું
યથા કતબ્ય કરવા દે. હું જેરચુસી લઈશ
વાત ડવાનો વખત નથી મને એ કાચ
પાર પાડવાની આજ્ઞા કરે. મહાન હૃદય
શાન્તી મહારાજાએ કહ્યું ! રાણી એમ ન
થાય તારા જેવી પ્રાણુવ લલાના પ્રાણુ
મારા પ્રાણુ ટકાવવા સારું લેવા એ અથમ
કહેવાય, તું એક બહાદુર રાણી નથી પણ
બહાદુર રાજાની પણ રાજા છે મા'ર
અનિષ્ટ થાય તો પણ આપણી પ્રજા ધણી
વાળીજ રહેશે તું તેમનું રક્ષણ કરવા સમર્થ
છે તારે મા'રી પાછળ સતી ન થાવું એ
મા'રી ખાસ આજ્ઞા છે તારે મા'રા મૃત્યુ
પછી રાજ્ય સંભાળવું અને પ્રજાનું સંરક્ષણ
કરવું એજ મારી છેવટની વાસના છે,
માટે તું જેર ચૂસવાની હાક છોડી દે
રાણીએ બહુ બહુ પ્રકારે વિનંતિ કરી પણ
રાજાને બળે એ વાત ન ઉતરી રાણીએ
વિચાર્યું કે જેરની અસર શત ઉપર
પોતાની પૂર સત્તા ચલાવી છે, જે સમય
ન્યય છે તેમાં રાજાના પ્રાણ ઉઠી જશે
તુર્તજ એક કુશલ વેદને મળી એક એવી
દવા પાવામાં આવી કે રાજા નિદ્રાવશ
થયા રાણીએ આ તકનો લાભ લઈ ઘા
માઠી જેરને ખૂસી લીધું કેટલીક વારે
રાજા નિદ્રામાંથી મુખ્ય થયો અને જેર
ચૂસાઈ જવાથી રાજા સાગી રીતે શુદ્ધિમાં
આવ્યો, તેના ધાનુદુ બનરમ પડયું રાજા
વેદની દવાના વખાણુ કરવા લાગ્યો રાણીને
આ શુભ ખબર આપો એમ બોલતા
વેદે કહ્યું, મહારાજા આપને જે આ એકા
એક આરામ થયો છે તેના મરણભુત અને

કે અમારી દવા નથી પણ આ મહા સતી
છે ! આ વિરાગના, આ મહાદેવી, તેના
કારણભુત છે, એ સ્વર્ગીય ટેવી આપ
ના પ્રાણુ ગયાવા અર્થે, આપની પ્રજા ન
ધણીઆતી ન બને તે અથ, દેશના છવન
ખાતર ! દેશ પરધર્મીઓના હાથમાં ન
ન્યય ને માટે, દેશ સંરક્ષણ માટે પોતાના
પ્રાણનો ભોગ આપી દીધ નિદ્રામાં-મહાન
નિદ્રામાં-મૃત્યુચંચામાં પોતી છે ! રાજા
કરણસિંહ તો ગણીનું આ સ્વાત્મ ખવિાન
પોતા પ્રત્યેની તથા દેશ પ્રત્યેની અપૂર્વ
ભાવના ભરીત ભેંધ કણુવાર સ્થ લીત થયો
જે વેદના વિષમય ધાની હતી તેથી અધિક
બ્યાધિમાં તેનું હૃદય અસ્ત થયું ! રાણી
મહામતી કનાવતી ! એજ તેની જપમાલા
થઈ રહી રાણીના દેહનો રૂડી રીતે મૃત્યુ
સંસ્કાર કરાવી તે જગ્યોએ એ મહા
દેવીના સ્વાત્માપણની ઉચ્ચ ભાવનાનો
જમારક સ્થ લભો કરાવ્યો. રાત કરણ
સિંહે ખીજી સ્ત્રી કરીજ નહિ તે એ મના
મતીના નામની જનમાવા જપતો રહ્યા
પરંતુ રાણીને વિયોગ સહન કરી શક્યો
નહિ, તેના અત્યુ રાણીના અવિદિનન સ્મ
રણથી જવપૂરિત રહેતા ને હુક મમય
માજ એ પ્રેમમય આત્મા રાણીના વિવ્યા
ત્મામાં લીન થવા ઉગી ગયો !

વાચનાર ! એવી માતા, જેનો, ને
હૃદીતાઓની ભારતવપને જરૂર છે
ખી'કણુ બહેમીની, આલસુ, નિર્ભયોર, ને
પતિ સાથે કનેતમાં છવન ગાગનારી
માતાઓ નાય દેશને ભેતી નથી !
અત્યાં તો મહારાણી સ્વાવતી જેવી

પતિ ભક્તિમાં રત! દેશ માટે આત્મભોગ
આપનારી અને વીર માતાઓની જરૂર
છે કે જેના ઉદરમાંથી વીર રત્નો પાકે

દેશોદ્ધારક વીર પુત્રો અને વીર માતાઓ
પ્રકટે ને એજ ક્રમે પરવશતામાં પડેલો દેશ
પોતાનું સ્વાત્મ ગૌરવ મેળવે. (અપૂર્ણ-)

દયામૂર્તિ સવરીવાઈ

(ગયા અક્ષના ૫૪ ૧૯૦ થી ચાલુ)

સળરી કુમારીને લઈને મતંગ
ઋષિ પોતાની પર્ણકુટીએ આવ્યા અને
ત્યાંજ સ્નાન સંધ્યા વગેરે કરી નિત્ય
કર્મથી પરવર્ત્યા કેટલીકવાર થઈ તેવામાં
તેના શિષ્યો હાંફતા હાંફતા આવ્યા અને
બોલ્યા, શુરૂ! આપણા આશ્રમને લગ-
તી ગંગા, સરોવરો અને જલાશયો છે તે
સર્વનાં પાણી રક્તમય થઈ ગયાં છે અમે
સર્વે અત્યાર સુધીમા તમામ જલાશયો
ફરી વળ્યા પરંતુ મોટું આશ્ચર્ય તો એ
છે કે સર્વ ઠેકાણે એકજ રીતનું રક્તમય
દુર્ગંધ મારતું જલ થઈ ગયેલું છે હે
મહારાજ! એમ થવાનું કંઈ કારણ હોવું
જોઈએ. આપણા આશ્રમની મર્યાદાનો
કંઈ પહોં લોપ થયો હોય એમ અમને
ભાસે છે શુરૂ! અમે જ્યારે પ્રાહ્લમુહ-
ર્તમાં ગંગા ઉપર જતા હતા ત્યારે એક
સોળ વર્ષની કન્યાને અમે જોઈ એ કન્યાને
માથે સરપણનો ભારો હતો 'અમે અંધા-
રામાં તેની સાથે અથડાયા; તેને માથેથી
ભારો પડી ગયો ને અમારા કેટલાક શિ-
ષ્યોને સારી રીતે લાગ્યું' હે મહારાજ
તે પછી અમે એ બાલીકાના વાસામાં
એક બે લાકડીના સપાટા એ ચી કાઢ્યા

રે મહારાજ! એ છોકરી અમને તે-
દુરાચારી લાગી અને અમે તો ખાસ
કરીને કહીએ છીએ કે એ છોકરીનાં પગ-
લાથી આપણો આ પવિત્ર આત્મા દુષિત
થયો જણાય છે ને એજ કારણથી ગંગા તથા
બીજાં જલાશયોનાં જલ દુર્ગંધમય થઈ
ગયાંનું અનુમાન થાય છે, માટે અમારો
વિચાર છે કે એ છોકરીને આ આશ્રમ
માંથી કાઢી મૂકવી

મહર્ષિ બોલ્યા; વત્સ! તમે આ શું
બોલો છો? એ બાલિકા પરમ પવિત્ર, દર્શ-
નીય અને ભાગ્યવતી છે. તેનાં દર્શનથીજ
પાપમાત્ર નાસે તો પછી આપણો આશ્રમ
દુષિત શી રીતે થાય? એ બાલિકા ઉપર
તમે સર્વેએ જે ત્રાસ વર્તાવ્યો તેને નાહું
મારી તેતુજ એ પરિણામ છે! જલાશ-
યોના જલમાં જે વિકૃતિ થઈ છે તેનાં
કારણભૂત તમેજ છો. હું સ્નાન કરવા
નીકળ્યો હતો ત્યાં માર્ગમાં એ બાલિકા
ફટન કરતી હતી હું તેનું આશ્વાસન
કરીને અહીં આવ્યો છું ને આ પાસેની
પર્ણકુટિમાં રાખી છે

એક ઉદ્ધત શિષ્ય બોલ્યો! શુરૂ!
એ તો બહુજ ભુંડું થયું આપણી પર્ણ-

કુઠિની પાસે એ બાલિકા રહેશે તો આપણે
સર્વનો મત્વર વિનાશ થશે મને એ છેડ
રીની રીતભાત કંઈ માની લાગી નથી
પરંતુ અમને એટલું સમજાય છે કે આ
પની બુદ્ધિમા કાર્મક વિકાર થયો છે

એ ઉદ્ધત શિષ્યના બોન પૂરા થત
મહાત્મા મતગ ન્હાપિ મિહુગજનાથી
બોલ્યા રે પામર ! તારા હૃદયમા મલી
નતાજ ભરી છે તારા સહાધ્યાયીઓની
બુદ્ધિમા પણ તારા દુસમથી ફેરફાર
થયો છે ! તમે સર્વે આ આશ્રમને લાયક
નથી રહ્યા ! જે જ્ઞાન જે બુદ્ધિ અને જે
ગીલતા આ આશ્રમમાંથી પ્રાપ્ત કરવા
જોઈએ તે તમે કર્યું નથી ! તમે માત્ર
અન્યમા દોષ જોતા શીખ્યા છો ! તમે
પતિત થયા છો ! પતિતનો ઉદ્ધાર પ્રભુના
ભક્તવડેજ થાય છે ચાલો એ ભક્તશિરે
મળી કુમારીકાના દશન કરો તમારા
દેસકલ દોષ નિમલ થશે

૧૬ લો ગિધ્ય—ધિતા ! આપને આજે
શુ થયું છે !

મતગ—કેમ ?

૩ જે શિષ્ય—આપણા આશ્રમમા મોળ
વનની બાલિકા !

મતગ—એ સોલ વષ પી નથી એ તો સો
વષ ની છે !

૪ યો શિષ્ય—મને લાગે છે કે આપણા
આશ્રમનો વિનાશ નજીકમાજ છે
કારણ જ્યારે રાતની બુદ્ધિ ફરે છે ત્યારે
દેશનો નાશ થાય છે મહાત્માઓની
બુદ્ધિ બંધાય છે ત્યારે આશ્રમોનો નાશ
થાય છે !

મતગ—તમારી આવી હુટબુટિ
જોઈ મને ગ્વાની થાય છે પરંતુ તમે
હજી પામરજ છો ! આટના દિવસ મુધી
ગગમા માનસદોષરોમા મ્તાન ન્યા,
સ યા તપણ કયા અને ભક્તના જોડાને
જોડા બગાડ્યા પણ તમે તો પત્યર તે
પત્યરજ રહ્યા ! સત્ય ભકિતના માગથી
તમે ફર છો ? માત્ર બાહ્ય શુદ્ધિ કયાજ
કારી નથી આત્મિક શુદ્ધિ સગીપ બાહ્ય
શુદ્ધિ બાલજેલ અથવા આડળરજ છે !

૧ લો ગિધ્ય—ગુરુજી ! તારે શુ અમે
વેદ ઉપનિષદ અને બીજા અનેક
શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યા તેશુ વ્યથ ગમ
રૂપજ નિવડયા !

મતગ—વેદ ઉપનિષદના પોપરીયા
જ્ઞાનથી સિદ્ધિ ની જે રહસ્ય
જાથમા આવયું જોઈએ તે ન આવે ત્યા
મુધી તો સવ શ્રમ વ્યથજ છે ! તમે બહુ
શાસ્ત્રો ભણ્યા પણ તત્ત્વ હાવ ન કર્યું
વાસ્તુ જાણ વિચાર્યું નહિ ! શાસ્ત્રોના અ
નનુ મુખ્ય કારણ તો એ છે કે અત
જ્ઞા દોષો દૂર કરવા ને જ્યારે આજ્ઞા
આટવા અભ્યાસ પડી તમે દોષથી મુક્ત
થયા નથી તો પડી એ અન્યથા શા
કામનું ? જેનો તત્ત્વ જાણ્યા છે તે / શાસ્ત્રો
ભણ્યા છે મુક્તિને પણ તે / મહાત્માઓ
હરતામવા-વત્ કની નકયા છે

જ્ઞાન કરના પડી પણ જે યગીર
ઉપર મેલ રહે તો ડરુ જ્ઞાન નય છે
શાસ્ત્ર ભણ્યા પડી ને વેદાધ્યયન કયા
પડી પણ તદ્વચ થી તર નહિ તો પડી
તે પોપરીયુજ ભણુનર છે એ જ્ઞાન ને
વાચ નહિ જ્ઞાનથી દશા ટુગી છે પુરો !

એ દશા હોહલી છે. આત્મ પરિત્યાગ, પરાયે જીવન, દયા, કામક્રોધાદિક ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવો એ સકળ એ દશાના ભોમિયા છે—માર્ગસૂચક મંત્રી છે અતિ અહુર શરીરને ફલપ્રદાતા નથી એ અહુરમાથી જેટલો પચન થાય છે જેટલામાંથી રૂધિર આદિની ઉત્પત્તિ થાય છે એટલેજ અહુર લેખે લાગ્યો ગણાય છે. તેજ પ્રમાણે શાસ્ત્રોના અભ્યાસમાં પણ જાણવું, ગમે એટલા શાસ્ત્રો શીખે પરંતુ તેમાંથી જે જાણવા યોગ્ય તે જો જાણવામાં ન આવે તો પછી કરેલો અભ્યાસ નિર્વર્થક નીવડે છે! જે બાલિકાને તમોએ મારી તે બાલિકાએ તમારામાં દોષ જોયા

નથી જોકે અપરાધ તમારો છે ગાઢ અધકારમાં તમે એકબીજાં ભટકાયાં તેમાં કોઈનો પણ દોષ ન ગણાય પરંતુ અભિમાન ભરેલા અને હૃદયશુન્ય તમો મૂઢ એ સઉને કયાંથી સમજો? તમે વિના અપરાધે તેને દુઃખી કરી! એ કોણ છે? તમે તેને જાળખી નહિ એજ તમારાં પ્રારબ્ધ કર્મોની પ્રબલતા! એ મહાભગવતી બાલિકા છે એતું જીવન પરાયે છે! એ સ્વાર્થત્યાગી પરાયે જીવન ગાળનારી છે! એ તમારા વેદનો ને ઉપનિષદની પાર ગઈ છે તમે તો અધ્યાપિ વેદનોં દર્શને પામ્યા નથી ને એતો આધ્યાત્મિક જ્ઞાનની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચી છે.

(અપૂર્ણ)

અજામિલનો ઉદ્ધાર.

(નારાયણ નામનો મહીમા.)

પૂર્વે કનોજમાં એક દાસીનો પતિ અજામિલ નામનો બ્રાહ્મણ હતો; તેના આચાર વિચાર સર્વ નાશ પામ્યા હતા. તે પોતાની આજીવિકા પાપી કર્મોથી ચલાવતો હતો હતો અનેક પાપી અને નીચ કર્મોથી તે મલીન થઈ ગયો હતો તેની અઠ્યાસી વર્ષની ઉમ્મર થવા આવી ત્યાં સુધી તેણે એક પણ શુભ કાર્ય કર્યું ન હોતું કે એક પણ શુભ વિચારનું ચિંતન કર્યું ન હોતું! માત્ર પોતાની રાએત્રી સીમાંજ તેની આસક્તિ હતી તેની પાસે

તે ગાંડાઘેલા માંકડા જેવો હતો! દિવસ અને રાત કયાં જતાં તેનું તેને જ્ઞાન ન હોતું! તે માત્ર પોતાનાજ સુખમાં રત હતો દુઃખીના દુઃખની તેને ખબર ન હોતી પરંતુ અન્યને કષ્ટ આપવાં એજ તેનું નિત્ય કર્મ હતું! એ જુદાને દસ દીકરા હતા, તેમાં જે સર્વથી ના'નો હતો તેનું નામ “નારાયણ” હતું. પિતાને તે બહુ વહાલો હતો. એ બાલકમાં જુદા અજામિલની બહુજ પ્રીતિ હતી. તેના અસ્કુટ અને મધુર બોલથી તે પ્રસન્ન

ચતો ખાતા, પીતા, ચુતા, Cકના, એસતા, તે અજમિલ એ બાવક નારણીયા વિના દાણુ પલુ ૬૨ રહી શકતો નહિ એ એવી મૂં દગાને પામ્યો હતો કે મૃત્યુ પાસે આવ્યું છતાં પણ તેને પોતાના આત્માના Cદારની કશી પણ ચિંતા Cદ જાતી નહિ, તેની ચિંતા માત્ર પોતાના “નારાયણ” નામના છોકરામા હતી તેનું ગુ ધરો તેના વિના હું શું કરીશ? એવી એવી અનેક પ્રકારની તે મૃત્યુ શરમા પડ્યો પડ્યો ગુ થઈ ગુ થયા ડરતો હતો! તેનું મન પોતાના ‘નારાયણ’ છોકરા મય નદાકાર થઈ ગયું હતું જ્યારે તેના છેવટના શ્વાસે મહાભય કર એવા વિરૂપ આકૃતિવાળા ચમકતો તેની સગીપ આવી પહોંચ્યા તે નમયે તરંગતી આખે મહા જ્યાકુલપણામા તેણે પોતાના એ બાલ છોકરાને બહુજ લાળા માદથી પોકાર્યો હે ‘નારાયણ’ હે ‘નારાયણ’ આ ચમકતો મા’રી પામે આવી ઉભા છે! હાય હાય! હું બહુ કલેશ પામું છું હું મા’રી પામે આવ મા’રી રદા કર

પ્રીય વાચક ‘નારાયણ’ નામનો અગાધ મહિમા છે માત્ર જો કે પોતાના પુત્રને બોલાવ્યો પરંતુ તેનું નામ “નારાયણ” હતું એમ છતાં પણ પ્રભુએ ‘નારાયણ’ એ નામનું ગિરદ પડ્યું, એ નામના પ્રતાપે તુતજ ત્યા ભગવાનના પયને આવી પહોંચ્યા તેઓએ આવીને ચમકતોને અટકાવ્યા કે! ચમકતો! તમે અધમ કેમ આહરી બેઠા છો? એવા વચન ભગવાનના પાપનેના માલજી ચમકતો બોલ્યા

કે તમે કોણ છો? અમારા કાયમા શા માટે આઠા આવો છો? ‘ચમરાજની આના’ ને અટકાવનારા તમે કોણ છો? તમે કયાથી આવ્યા છો? અને પાપીને ‘ધ’ જવાની શા માટે મના પ્રદાદો? ? ? ત્ય તે મત્ય વાત અમને સમ તમે તમારે વેચ, અને તમારી આકૃતિ ભય મુદર અને મુખપર છે શું આ પાપી અજમિલ ના તમે કોણ સબધી છો? અ પાપે અમારા કાયમા તમે અટકાવનાર તમારો પ્રબળ ગકિતવાલા કોણ દેવ, દાનવ રાસ ગધવ, યક્ષ, પિશાચ કે શ્રી હરિ! પાપદો છો? આવા પાપી આખ તે શ્રી હરિના પાપને આવેજ નહિ! કે દેવ પુત્રો! અમને જે યથાથ હોય તે પ્રહારણ અમારા કાયમા અમને રિલ મ વાય છે અમે ચમરાજના કિંકર હીએને ધમનું રક્ષણ કરવાવા હીએ તેની વચ્ચે મા આવવું આપ અમય પુત્રમને ચોગર નથી! તે સાલજો ભગવાનના પાપને! જો યા તમે જો ધર્મ રાતના પાપદો છો તો ધમનું જે તત્વ છે તે અમને નમજો તમારા ધમગત કરા નિયમગી શિખા કરે છે? શિક્ષાનું ચ્વાન કયું મનાય છે? જે કાંઈ કમ કરનારા છે તેઓ અધમા શિખા કરવાને યોગ છે કે તેઓમા માણુ મોજ શિખા કરવાને ચોગર છે? અને ત નધજા માણુમો શિખાને યોગ છે કે તમાથી અનુમત? હરિના પાપનેના આ પ્રશ્નનો જવાબ આપવા ચમકતો નાહેતો એક વડો હતો તે જો યો કે દેવ પુત્રો! ધમ અધમની વિાત હું તમને કહું છું તે સાલજો ને પાપી જે યોગ માત્ર

હોય તે કહો. અમારા ધર્મ રાજાનો એ ત્રિદાંત છે કે જે કરવાની વેદે આજ્ઞા કરેલી છે તે ધર્મ છે અને જે કરવાની વેદે મનાઈ કરેલી છે તે અધર્મ છે, વેદ સાક્ષાત્ નારાયણનું મૂખ છે—નારાયણ રૂપજ છે. એ નારાયણે આ ત્રિગુણાત્મક સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી છે વર્ણાશ્રમના પ્રેરક શ્રીહરિ પોતેજ છે સનાતન ધર્મની પ્રતાલિકા એ સાક્ષાત્ નારાયણ સ્વરૂપજ છે. એ પ્રતાલિકાનો ધ્વંશ કરનાર, ધર્મના માર્ગમાથી ખસી જનાર, અને એ નારાયણથી જે અજ્ઞાન રહે છે તેવા સકલ જીવાત્મા અધર્મના વિભાગી થાય છે! મનુષ્યો જે જે કર્મો કરે છે તેના સાક્ષી-ભૂત દેવતા અને સૂર્ય, અગ્નિ, આકાશ, વાયુ, ચંદ્રમા, સંધ્યા, રાત્રી દિવસ, જલ, પૃથ્વી, કાલ અને ધર્મ છે અને એ આશીર્વાદોદારા શુભાશુભ કર્મોના જીવાત્મા ભોક્તા થાય છે! હે મહાત્માઓ, કર્મોએ પુણ્ય અને પાપ બેમાંથી ગમે તે ઉત્પન્ન કરે છે શુભ કર્મ અને શુભ વાસનાના કર્મો પુણ્યની ઉત્પત્તિ કરે છે અને દુષ્ટ કર્મો ને દુષ્ટ વાસના અધર્મની ઉત્પત્તિ કરે છે દેહધારી હોઈપણ કર્મ વગર રહી શકતું નથી; અને કર્મો ધણે ભાગે પાપ-થીજ ભરેલાં છે માટે સર્વ પ્રાણીઓ શિદ્ધાને યોગ્ય છે. જે પ્રાણીઓએ અહીંયાં જે પ્રમાણે શુભાશુભ કર્મ કર્યા હોય તે પ્રમાણે પરલોકમાં તે કર્મ ભોગવવાને યોગ થાય છે. ગુણોની વિચિત્રતાને લીધે આ જન્મમાજ કોઈ શાંત, કોઈ મૂઠ, કોઈ પ્રભુભક્ત અને કોઈ શુભ ધર્મ કર્મથી બહિર્મુખ બેવામાં આવે છે તે

પ્રમાણે અન્ય જન્મમાં પણ તે પ્રમાણે હોવાનું અનુમાન થાય છે, જે પ્રાણી વર્તમાન જન્મમાં શાંત, સુખી અને ધાર્મિક છે તે ઘણું કરીને ગયા જન્મમાં તેવોજ હોવો જોઈએ ને આવતા જન્મમાં પણ તેવોજ થશે એવું અનુમાન બંધાય છે અથવા વર્તમાન જન્મમાં મૂઠ, દુખી અને પાપી છે તે તે ઉપરથી એવું પણ અનુમાન થાય છે કે ગત જન્મમાં તે તેવોજ હતો અને ભવિષ્યમાં પણ તે તેવોજ થશે વર્તમાન જન્મની સ્થિતિ પરત્વે પ્રાણીઓના ભૂત, ભવિષ્ય જન્મની સ્થિતિના અનુમાન ઉપર આવી શકાય છે. આ પ્રમાણે ધર્મ અધર્મ જાણવાની અમોએ તમારી પાસે સામાન્ય રીત કહી દેખાડી પરંતુ ધર્મગત કે જેના હાથમાં જગતનું હૃદય હસ્તા મલાકવત્ છે તે પ્રાણીઓના શુભાશુભ કર્મોને પોતાની ધર્મ નગરીમાં એકાએક સર્વ જાણી શકે છે; દેહમાં રહેલા અમત યોગી ઇશ્વર પણ જીવાત્માના પૂર્વ જન્મની અને ભવિષ્યની સ્થિતિ જાણી શકે છે, ને માત્ર અવિદ્યાની ઉપાધીવાળો જ નથી પોતાની વર્તમાન દેહની સ્થિતિ જાણે છે તેની આસપાસ અજ્ઞાનનો પડદો છે ઉઘમા પડેલો માણસ તે વખતના સ્વપ્ન સખધી દેહનેજ જાણે છે પણ જાગૃતના દેહને જાણે નથી તેમ જીવ પણ જન્મના યોગમાં સ્મૃતિ રહિત થઈ જાય છે તેથી તે ભૂત ભવિષ્યની સ્થિતિને જાણી શકતો નથી. પાચ કર્મોદ્રિયો પાચ જ્ઞાનેદ્રિયો, જ્ઞાનેદ્રિયોથી જાણવાના પાંચ વિષયો અને મન એ સોળ ઉપાધિમાં રહેલો પોતે જીવ જાનેદ્રિય, કર્મેદ્રિય અને મનના વિષયોને પામે છે! એ

પ્રમાણે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે મોળ વિભાગ અને ત્રણ શુભોદ્ધી બનેલુ અનાદિ લિંગ શરીર જીવને વાર વાર જન્મ મરણરૂપ સંસાર આપ્યા કરે છે, હુષ શોક, ભય અને પીડાઓની ઉત્પત્તિ એજ જ મ મરણનો પ્રકાર છે જેઓ કામ ક્રોધાદિક પડરિપુઓના ગુલામ થયા છે જેના ઉપર પચે દ્રિ પોતાની સત્તા ચલાવી રહી છે, એવા પ્રાણીઓ પોતાના સ્વરૂપથી વિસ્મૃત થાય છે ને જન્મ મરણની ઘટમાળમાં ચડી જાય છે કાણુ માત્ર કોઈ પણ પ્રાણી કમ કયા વગર સ્તી શક્તો નથી ને પૂર્વ કમના સંસ્કારથી પ્રદેશ થએલા રાગ દ્વેષાદિક શુભો બલાત્કારથી એ પરત ત્ર પડેલા જીવ પાસે કર્મ કરાવે છે અને એમ પુન પુન જન્મ મરણના કારણભૂત કમ અને કમદ્વારા બધાએલી વાતનાજ જાણવી ધમ અને અધમરૂપ ગ્રંથેષ્ટને લીધે સ્થલ અને સૂક્ષ્મ શરીર પ્રાપ્ત થાય છે જો કે શરીરો વિષ અને રૂઢિરના બનેલા છે તો પણ કમની પ્રબલ વાસનાને લીધે માતા પિતાના શરીર જેવા તેના સંતાનનો દેહ બંધાય છે આ સવનુ મૂખ્ય કારણ તપાસતા એજ છે કે જીવન આ મકન ખટખટ જન્મ મરણ પી બેડી અને વાર વાર શોક ક્રોધાદિનો લોગવટો એ સવ દેહાભિમાનને લીધેજ છે ને એ દેહાભિમાનની ત્રીજી છટી જાય તો જીવા રમા જીવ ભાવમાંથી મુક્ત થઈ શીવ ભાવને પામે ને જન્મ મરણની મઘળી વ્યથા દૂર થઈ જાય અને માટે વેદમાં જો કે અય માર્ગો બતાવ્યા છે પરંતુ મુખ્ય માર્ગ એજ છે કે પ્રભુના ભજનથી દેહા

ભિમાનની ત્રીજી તાત્કાલ છટી જાય છે

આ અબ્જમિલને સંગત દેશ વચે છે ! અને તેના પરિણામમાંજ તે અમારો બધીવાન થયો છે ! પ્રથમ તો તે સમય જ્ઞાની અને સંત્યાગ્રોનો અભ્યાસી હતો ત્યારે તે ઉત્તમ સ્વભાવવાળો સદાચારી અને સદ્ગુણીના બહા રૂપ હતો મવ પ્રાણીઓના ઉપકાર પ્રીતિ રાજવાવાળો, બવો, થોડા બોવો અને ઝગમગ રહિત હોય માયા બોવો, મગોને જાણનાર પવિત્ર, સુશીલ સ્વભાવનો, જીતે દ્રિય, નિયમોને પાલન અને અભિમાન શન્ય હતો તે શુર, અગ્નિ અને વૃદ્ધોની સેવામાં પ્રીતિવાળો હતો પરંતુ ઢોઈ અનલ જન્મ માહેલા કમના યોગે તે કાઝ શોક દિવસે પોતાના પિતાની આજ્ઞાથી વનમાં ગયો હતો દલ, પૂલ, સમિધ અને દલ સહિત ને ઘર તરફ આવતે હતો તેવામાં ઢોઈ કામી શુદ્ધ પુરૂષ કોઈ વેશ્યા સ્ત્રીના સાથે ચાલ્યો આવતો હતો તેના અત્યાચારની કાળી છાયા અતમિલના ઢોઈ પૂર્વ જન્મના પાપી અસ્કાર સાથે મળી ગઈ-એ છાંટા સ્ત્રી પુરૂષના દુરાચારી વ્યવહારથી અબ્જમિલ પણ એ અધમના માગમાં વળ્યો ! તે વેસ્થાન છંદમાં પડ્યો પોતાના રૂપ શુભ શુભ પતિ પરાયણ સ્ત્રીના અનાદરની આ કુવળા કાલીના ગળુના વિષ તો લુબ્ધ થયો ! તેણે પોતાના સંકળ ધમ મમને તે દિવસથી ત્રણામ કયા એ કુલટા જેમ નચાવે તેમ નાને, જેમ દોરે તેમ જાય, જે અનાચારમાંજે ને તે અનાચારમાં તે પ્રવર્તે તેણે પોતાનું કુન શીલ જ્ઞાન સર્વ ખોયું ! માન તે અવ

અનેકો એ વેશ્યા ઉપરજ પરમ પ્રીતિ
વાળો થયો તેને પોતાના ઘરમાં રાખી એ
વેશ્યા-એકાસી સ્ત્રીને તે શુભામ થઈ
ગયો તેણે માનવ જન્મ બે મોક્ષતું દ્વાર
છે તેને એ પ્રમાણે અનાચાર રૂપી લોહ-
કિલ્લાઓથી હાથે હાથ બંધ કર્યું છે.
તેની કલ હવે તેના હાથમાંથી જતી રહી

છે. એ દુષ્ટાત્મા પ્રભુના ઘરને લાયક રહ્યો
નથી એ નરકનો અધિકારી થયો છે તે
કારણથી અમો ચમત્ક્રોતો એ પાપી અજ્ઞ-
મિલને ચમરાવત પાસે લઈ જશું કે બે
પછી તે પોતાનાં કરેલાં કર્મોની મહા
નરક ચાતના ત્યાં લોગવશે !

અપૂર્ણ.

કૌરવોની સમામાં શ્રીકૃષ્ણ વાંટિય.

(ગયા અંકના ૫૯ ૧૪૯ થી ચાલુ)

રે દુરાત્મન ! તારો વિનાશ નજીકમાં
છે. તારી દુર્બુદ્ધિ પરકાષ્ઠાએ પહોંચી
છે ! પાંડવોનો વાજળી હલ આપવાની
વ ત અધાપિ તારે ગળે નજ ઉતરી કાઢક
ચોડેથી પતાવવાનો મુદ્દો માર્ગ પણ તારે
હાથ ન આવ્યો ! સિંધુ, દ્રોણ અને એવાજ
સમર્થ પુરુષોના વચન ઉપર તારી
વૃત્તિ વળી નહિ ! તુ તારા મદમા મસ્ત
થયો છે ! અત્યારે તને કંઈ પણ સરલ
પથ હાથ આવતો નથી ! અને એ સ્વત
છે કે તે બે કર્મ જાળની શુંધણી શુંધી
છે તે જાળ જ્યારે તારા સર્વસ્વનો વિનાશ
કરશે ત્યારેજ તને મુક્ત કરશે ! અત્યારે
તારે ગળે અમારી એકે વાત ઉતરવાની
નથી ! લલે તારે મન કાવતું તું કરી લે !
પણ આટલું યાદ રાખજે કે હવે તારું
રાજ્યજ ઉડવાતું છે ! કારણ—દુશાશન,
શકુની અને કર્ણજ્યારે અજુનના ગાંડીવનો
ટંકાર સાંભળશે ત્યારે તારા ઇવીતની કે

તારા રાજ્યની રક્ષા કરી નહિ શકે !
રે મુર્ખ ! તે બે વિષયમય ધીજ વાગ્યાં
છે તેમાંથી અનેક ઝેરી વૃક્ષો ઉત્પન્ન થયાં
છે એ વૃક્ષના મૂલથી તે પત્ર મુદ્દી વિષ
પ્રસરી નહુ છે તેના ફલ પ્રાણહારી છે
એટલુંજ નહિ પરંતુ તારા એ અધર્મરૂપ
વૃક્ષની હવા એવીજ પ્રસરી રહી છે કે
એ હવા બેના સંબંધમાં આવી તેના જોત-
જોતામા પ્રાણ હરી લે છે ! તારા નિર્દોષ
મહાસદ, તારે પાપે કુરુક્ષેત્રના રણ યજમાં
હોમાઈ જશે ! તારું અગિયાર અક્ષોહિણી
ફલ ગલિદાન તરીકે પાઠવ દોરવના રણ
યજમા હોમાઈ જશે ! ફલ સિદ્ધીમા
ધર્મનો જ્યારે અધર્મનો કાચ થશે !
તે ત્યારેજ તારા મમજયામા આવશે કે
આમા કેનો અધર્મ હતો ! અત્યા મુઠ !
પારકો હિસ્સો ગળી જવો તને બહુ પ્રીય
લાગે છે. સિંહના લાગની શિખલે ઈંછા
કરી છે ! સિંહની શુદ્ધ મા શિખલ પેરી

ગયો છે મિહને હવે આપવાનો સમય
પ્રાપ્ત થઇ ગયો છે પણ શિઆલ તો એ
શુદ્ધ ઉપર પોતાની જ માલીકી સમ
જવા લાગ્યું છે ! તેને પ્રમાદ આવ્યો
છે ! પણ નથી જાણતું કે દેસરીનો
એજ પળે બસ છે ! અત્યારે તારી
એ સ્થિતિ છે ! જો કે દુઃખમાં કદાચ
અમારી વાત યથાર્થ પછે સમજતો હૃદય
પણ હવે મૃત્યુ નજીકમાં આવ્યું છે
એટલે સત્યમાનમાં તારી અભિરૂચી
પ્રકટતી નથી ! સત્ય ધર્મમાં તારી વૃત્તિ
વળતી નથી ! સત્યની રક્ષા માટે જેમ
પાડવોએ સર્વસ્વ તમણે તેમ તારી વૃત્તિ
ઉત્તેજિત થતી નથી તને આ અધમતુ
રાજ્ય સુખ ગોળ જેવું લાગ્યું છે ! પણ
એજ ગળપણ ! એજ સ્વાદને એજ મળ
વિપના રૂપમાં બદલાઈ જશે ! સમજ કે
હવે મો'તના નગાશ વાગી ચુક્યા ! જે
રાજ્ય સુખ-રાજ્ય વેલવને જે રાજ્ય
છત્રની પ્રસાદી લેવી હોય તે જ્યાં સુધી
હું ઉપલબ્ધમાં નથી પહોંચ્યો ત્યાં સુધીમાં
લઇ લે ! વળી જો ઇચ્છા રહી જશે !
વાતના તેનાથી નિમૂલ નહિ થાય તો
પછી પાછી એ દુગતિ લોગવવા પુનઃ
અવતાર લેવો પડશે માટે તારે હમણા
જે લોગવવું હોય તે લોગવી લે !
પણ એમાં દોષ કોઈને પણ આપવો
એ અયોગ્ય છે સવ દુખનું કારણ
તુજ છે ! તારો હઠ અને વારી
દુષ્ટતાએ મીમા ઉલટી છે તો પછી
કર્મના ફલ લોગવવા તૈયાર થા ઉપલબ્ધમાં
હવે મારી રાહ જોવાતી હશે ! ભીમ અને
અર્જુન પોતાનો હાથ અજમાવવા તલપી

રહ્યા હશે ! ભવે હવે તારી એમજ ઇચ્છા
છે તો સંપૂર્ણ તૈયારીમાં રહેજે ક્ષત્રિયકુલ
ધર્મ પ્રમાણે યુદ્ધમાં ઉતરવા માટે જીવીત
સમય પણ કરજે, તારા પૌદ્ધાઓના બલ
ઉપર તારૂં આ રાજ્ય છે ! શત્રુની
દુશાસન, અને જો જોએ આ અધમ
ભાગ પ્રવત્તવા તને ઉલ્લુખ કર્યો છે તે
શત્રુની, દુશાસન અને કણના આયુધ્ય હવે
આપ છે ! જે દગા જે દાવપેચ અને જે
અધમ ચલાવવામાં આવ્યો છે ! દ્રૌપદીની
લજ્જા ઉપર જે તરાપ મારવામાં આવી !
ઠે ! તે મવ ક્રિયાઓના ફલ હવે તારા
લોગ માટે તૈયાર થયા છે ! તને ચેતવવા
માં આવે છે કે એ પ્રાણહારી ફલ ન
પ્રાર્થા પણ તું કે જેનો અવસાન સમય
નજીક આ પો છે તેનાથી એ ફલ ખાધા
વગર રહેવાય તેમ નથી ! પણ સત્ય વાત
તો એ છે કે તારા વાવેલા ફલ તારેજ
ખાવા પડશે—તારેજ લોગવવા પડશે
અને એ તો પ્રત્યક્ષ છે કે અત્યારે અનેક
સમન્તવટ છતાં એકે વાત ગળે ન ઉતરી
એજ કમની ગૂઢ લીલાનો લેદ છે ! કમની
મત્તા એવી ન્યાયી અને ચોક્કસ છે કે તે તેના
પ્રેરકને પ્રતિફલ આપ્યા સિવાય કાંપિ
વિરમની નથી ! આ કમની શાશન ગણિત
કરડી પણ ન્ય ની છે તેને કોઈનો પક્ષ નથી
તેને કોઈની સહાયતાની અપેક્ષા નથી પરંતુ
પોતાનો યથાર્થ ધર્મ બજાવે છે ! આટલા
દિવસ સુધી આગત રાજસત્તા લોગવી
હવે તે તને આપવી ની રીતે ગમે ?
પાડવોને કષ્ટગ્જાણથી તે વનવાસી કર્યા
તારી ઇચ્છા તો એવી કે પાડવો વનમાં
રહેવાથી ક્ષત્રિયત્વથી રહિત થશે ! પરંતુ

રે પતીત હુયોધન ! એ તારી સકળ
ધારણા ધૂળ મળી છે ! એ વનવાસે પાંડ-
વોના અંગમાં નવું બળ આપ્યું છે; એ
વનવાસે તેને અડગ સહાયતા આપી છે;
એ વનવાસે તેનામાં સધ્ધર્મની પૂર્ણ સ્થિતિ
પ્રાપ્ત કરાવી છે એ વનવાસે તેને દિવ્ય
અસ્ત્ર શાસ્ત્રની પ્રાપ્તિ કરાવી છે એ વન-
વાસે તેનું હુઠાઈ ગયલું સર્વ યુગ; મેળ-
વવાની તેનામાં નવી શક્તિ ભરી છે નવાં
રુદ્રશુભ્ર ઉપજાવ્યાં છે એ વનવાસે હસ્તી-
નાપુરનું મળછત્ર યુધિષ્ઠિર મહારાજના
મરતક ઉપર ધરાવાતું નિર્માણ કર્યું છે.
એ વનવાસે પાંડવોની ધવલ કિર્તિની જય-
ધ્વજ ફરકાવી છે. એ વનવાસે હસ્તીના-
પુરના રાજ્યની પ્રજાની પાડવો ઉપર
અસીમ સ્નેહવૃત્તિની વૃદ્ધિ કરી છે. એ
વનવાસે પ્રભૂને તેના પક્ષમાં આણ્યા છે
એ વનવાસે જગત્ માત્રનું સંપૂર્ણ લક્ષ
પાંડવોની શ્રેષ્ઠતા અને તારી પ્રચંડ
નીચતા તરફ ખેંચ્યું છે ! એ વન-
વાસે તારા મરતક ઉપરનું રાજ-
છત્ર ઉઠાડ્યું છે ! એ વનવાસે ધૃતરાષ્ટ્ર
મહારાજ અને સતી ગાધારીને ઘેર
હુબ્બદ હશામાં ખેંચી આણ્યાં છે ! એ
વનવાસે અગિયાર અઢૌહિણી સૈન્યનો
અંત નાશ કરના સમયમાં મુક્કર કર્યો છે !
એ વનવાસે તારી સલામત મહાન યોદ્ધા
ઓના યશ અને હૃદય ઉપર તરાપ
નાખી છે ! એ વનવાસે તારી ધ્રુવેતા
જગ પ્રસિદ્ધ કરી છે ! તારો અન્યાય
સર્વને પ્રત્યક્ષ બતાવ્યો છે ! એ વનવાસે
હરેકલનું વિનાશક વૃક્ષ ઉત્પન્ન કરી તેમાં
થી વિષમય ફલ ઉપજાવ્યાં છે ! એ વનવાસે

તારી ભુદિનાં ચક્રને ઉઘાડાવી નાંખ્યું
છે ! એ વનવાસે પ્રજાલ દાવાનલ પ્રકટ
કર્યો છે એ વનવાસે એ દાવાનલના લક્ષ
તરીકે તને તારા સો ભાઈઓને, તારા
સલાસદોને તારાં માળાપને અને તારી
સકલ રાણીઓને પોતાના અપ્યરમાં
આકર્ષ્યાં છે ! એ વનવાસે હવે તારા સહા-
યકોની આગરની ઘડી આણી મુકી છે !
એ વનવાસે અર્ધર્મની વળનો અંત
આણવા પાંડવોમાં અને તારામાં એક
એકથી દોષ વિરૂદ્ધ થકિત ભરી દીધી
છે ! તું હુલાય છે કે આ તો લીખ માગવા
અર્થે વર્ણિત ચલાવવામાં આવે છે પણ
એમ નહિ સમજતો. માત્ર ક્ષાત્રધર્મનું
પાલન કરવા રાજનિતિના ધર્માનુસાર
તારી પાસે વર્ણિત ચલાવી છે વર્ણિત એ ન
પતે તો પછી સમરાંગણમાં ક્ષત્રીયે પોતાનો
હક પ્રાપ્ત કરવો એમ ધર્મ શાસ્ત્રની આજ્ઞા
છે તો હવે એ માર્ગે પાંડવો પોતાનું મેળ-
વવા મહાભારત ચલન કરશે; ને લેશે
ત્યારે તારો કેડો મૂકશે ! રે મૃત્યુથી
આકર્ષાતા હુયોધન ! તે અતિ ભૂંડી કરી
છે ! તે જુગારમાં જુકા દાવથી પાંડવોને
વનવાસી કર્યા ! ને સતી દ્રૌપદીની અવ-
દશા કરવા તેના શીલ વૃત્તની મર્યાદાનું
ખેંડન કરવા ભર સલામાં તેના ચીર
ખેંચ્યાં હા ! હવે રુણીધરને છેડીને
તું કેટલે દૂર નાસી જવાનો ! એ તારી
સકલ ધર્મ વિરૂદ્ધ કૃતીએ, તારો માટે
તારા પતનની સુદૃઢ યોજનાઓ ઘડી
મૂકી છે હું ઉપલબ્ધમાં પહોંચ્યો કે એ
યોજનાઓ અમલમાં આવવાની અને
ધૃતરાષ્ટ્ર રાજની આ નવ પડકાર વાટિકા

ઉખડી જવાની! તેની આ કુટુંબવાડી
ખેદાન ખેદાન થઈ જવાની! તેની સિદ્ધિ
સિદ્ધિ છુટાઈ જવાની હા! અને તારી,
દુઃશાસન, કણ અને મામા શકુનીની સકલ
ધારણા ધળ મળવાની! આટલા દિવસ
તા'રે ગાડું નફડું પણ પાપનો ઘટ પૂણ
ભરાવો જોએ તે હવે સ પૂણ ભરાયો છે
તુ તારે ચાર દિવસ મોજ મજ કરી લે
પછી ઘોર અધારી રાત અને ડોર
વોને બારણે ઉડતા કાગડા ને પાડ્યોને
ચેર વિનય પતાકા ને મગજ જીન
હવે વન! જો કે તુ આ મા'રી વાતો
ઉપર મૂકમા હસે છે! મૂંઝ ઉપર તા
દીએ છે! તારા ધમકા અચલ રહે છે!
તારા મૈનિકો ઉપર તુ પૂલ દૃઢ રહે છે,
પર તુ તુ સમજે છે કે જોના શરીરમાં
મૂન્ય ખંડેરીનો રોગ આવે છે તેનું અગ
ખળી જાય છે ત્યા સુધી તેને અગ્નિની
અતર થતી નથી! તેમ તારી સકલ
જ્ઞાને દ્રિયો દ્વેષ, ઇર્ષ્યા અને અતિ લોભના
વિષથી મત પ્રાય થઈ પડી છે ખંડેરમારી
ગઈ છે તે હવે કોઈ ઉપાયે જાગ્રત યાય
એમ નથી તેનો હવે ક્યાહી છાંકો નથી
માન સુવે છૂટેકો છે એટલે હવે મોટે
રણયજ્ઞ રોપાવાનો કુરૂચેની ભૂમિ એ
યજ્ઞ માટે પરમ યોગ્ય છે! ત્યા જ્ઞાન
કુલના પરમધર્મની વેદી બધાશે! સુવિધર

માહારાજે, રાજસૂય યજ્ઞ તો ક્યો પણ
હજી રણયજ્ઞ કરવાનો બાકી રહ્યો છે હવે
એ મહાયજ્ઞની દીક્ષા તેઓ પોતે લેશે! એ
યજ્ઞમાં પાડવોના સકલ સહાયકો ધ્રુવાની
જગ્યા લેશે! તેમાં કેટલા- કેટલાના તથા
કેટલાક અવધુ પણ વરો પર તુ હોતાની
જગ્યા તો અનુત અને લીમજ લેશે! જોએ,
પુણ્યાલવાચન કરી ડારવ વિનાગ ના ઉહો
ગોઠવશે ને યજ્ઞની સમીધ તારે તારે
અગ્યાર અથોહિપી લેન્ય નિરમાઈ ચુક્યુ
છે જોડે તેમાં ખટતી સમીધ પાડવોના
સે યમાધી પણ પુરી કરવામાં આવશે
યજ્ઞની હોમ સામગ્રીમાં ખીજ પણ કોર
વોના સહાયકોની યોજના નક્કી થઈ
ચુકી છે! છેવટે બલિદાન રૂપે તારા સવ
ભાઈઓ અને તારા સ્ત્રીવર્ગ સકલ આવી
જશે અને તેની પ્રસાદી મહારાજા ધતરાષ્ટ્ર
અને સતી ગાધારી સન્મુખ રજી થઈ તને
તારા લીપણ દૃત્યોનું એક પછી એક
પ્રત્યક્ષ દર્શન કરાવી એ પ્રસાદીજ તને
આરાગી જશે! તું મૃત્યુની વિકાળ દાઢમાં
ક્યાઈ અવાઈ ગયો હઈશ ડોરવોનો રગ
મહોલ ઉપર ડાગડા ઉડતા હશે! આખું
જગત તારા નામને વિકારતું હશે
લાખો માનવના સહાર રૂપે તુ પ્રકટયો
હતો એની તારી કથણી કયાતી હશે!

અપૂણ

ચિત્રકેતુ રાજાને મુવેલા પુત્રે આપેલો ઉપદેશ.

(ગયા અકના પૃષ્ઠ ૧૬૫ થી ચાલુ)

હે રાજા ! આશ્વસન પુષ્પ, ઝાંઝવાનાં
જળ, વધ્યા સ્ત્રીને સત્પુત્ર આ બોલે અ-
સંભવ બાળકોનો સંભવ બને પરંતુ
આ સંસાર-આ જગત અને આ ગંધર્વ-
નગર સમાન ભાસતું સ્ત્રીપુત્રાદિકનું જળ ।
તેમાં યતકિંચિત્ સુખની અભિલાષા
રાખે તેને ગાંઠો કે દિવાનો જાણવો
જે પુત્ર મેળવવા માટે તેં મારી અનેક
રીતે પ્રાર્થના કરી હતી, જેને માટે તારા
મનમાં અનેક આશાના કિલ્લાઓ બંધાયા
હતા । જેમાં તું સર્વસ્વ ભેગો હતો । હે
યુધિષ્ઠિરાજી રાજા ! અત્યારે તે આ પુત્રના
મરણથી તને વળ્ જોવો થા ભાસે છે !
પરંતુ એજ પુત્ર જ્યારે તને કેદ કરી
ગાંધીખાને નાંખત અને પોતે રાજ્યાસન
ઉપર બેસત ત્યારે તને તે કેવો પ્રીય
લાગત ? આ સંસાર સ્વાર્થમય છે તું જે
પુત્રને માટે રૂઢન કરે છે તેમાં પણ હે
યશસ્વી રાજા તું તારો સ્વાર્થ જુએ છે ।
તું તારા સ્વાર્થ માટેજ રૂએ છે ।
નહિ કે એ પુત્રને રૂએ છે ।
એજ પુત્ર જ્યારે તારી ઇચ્છા વિરૂદ્ધ
કંઈ પણ આચરણ કરે ત્યારે તું કે જે
તેના પિતા છે તે તેના મરણની રાહ
આતુરતાથી જુએ આ સંસારમાં કોઈ
કોઈને માટે કંઈ કરતુંજ નથી સહ પોત
જેજ અર્થે કરે છે તું રૂએ છે એ તારી
અજ્ઞાનતાનું પરિણામ છે, તારી સ્ત્રીના

ગર્ભમાં રહ્યા અને નવ કે દસમે માસે
પ્રસવ થયો અને આજે એક વર્ષ થયું !
હે રાજા એ વાત જો કે સત્ય છે પરંતુ
તું વિચાર કરકે તે પહેલાં એ જીવ કયાં
હતો ? તે જે ઠેકાણે હતો તે ઠેકાણાનાં
તેનાં માળાપનાં તો હજુ આંસુ સુકાયાં
નથી અને હજુ તારા આસુ ચાલુ છે
તે પહેલા તો એણે અન્ય માળાપ ધારી
લીધા હો એવી અનિત્ય માધીક વસ્તુ ઉપર
તારા જેવો પ્રભુ ભક્ત શોધ કરવાને
યોગ્ય નથી ! આ સંસાર મોહના સાગર
રૂપ છે તેમાં આ માનવનાવ સફરમાં
પડ્યું છે અનેક દ્વિપોમાં તે નાવ લંગર
કરતું જાય છે અનેક મિત્ર અને સંબંધી-
ઓનો મેલાપ કરતું જાય છે ને તોફાની
સાગરમાં ઉથલાતું—આદ્યું જાય છે
તેમાં સુખ શાંતી અને આનંદ કરતાં
દુઃખ અશાંતી ને કલેશનુંજ દર્શન થાય છે ।
હે રાજા ! આ સંસાર માયા અને મનોર-
થની પેઠે મિથ્યા છે આ જે માયા ઉદ્ભવી
છે તે માત્ર મનની કલ્પના છે ! તેમાં
સત્ય પણ છેજ નહિ । જો સત્ય હોય તો
એક ક્ષણે આનંદ આપતું બીજી ક્ષણે
દુઃખરૂપ ન થતું જોઈએ ! કર્મની વાસના-
ઓથી વિષયનું ચિંતન કરનાર પુરુષનાં
કર્મ મનથીજ થયાં છે માટે એ કર્મોથી
બનતા પદાર્થો પણ મનથીજ ઉત્પન્ન
થયોલા છે, જીવને દેહાભિમાન પડે આ

પથ મહાભૂતનો દેહ અને ઇંદ્રિયો અનેક પ્રકારના કલેશરૂપ વધ પડે છે। જ્યારે એ દેહાભિમાન છટે છે ત્યારેજ તે કલેશથી મુક્ત થાય છે ગમતાના સઠલ વિચો દુ ખદાયી છે અને તે જ્યારે છુટી જાય ત્યારેજ જીવાત્મા કલેશથી મુક્ત થાય છે એ કારણથી સ્થિર મન વડે પોતાના સ્વરૂપનો વિચાર કરી દ્વૈતપણામાથી સત્યનો વિશ્વાસ અને સ્નેહ છોડી દઇ ચાલીનો આશ્રય કરવો એજ ચોગ્ય છે દ્વૈતભાવ હે રાજા છોડી દે। આ જગત માત્ર ઇશ્વર મય તારા રૂપેજ છે તુ જગતમા છે ને જગત તારામા છે આ તો માત્ર મનની ક પનારૂપ વાત છે। ગધવનગરનો મહિમા છે। જાદુગરની જાદુઈ શક્તિ છે। વાસ્તવિક મીતે કહીએ તો એ ધળનો રૂપીઓ સત્ય નથી એમા મોહ રાખવો એ તો અનત દુખનું કારણ છે જે વિચાર કરકે આ પુત્ર નહોતો ત્યારે તને કનેશ હતો અને જન્મ થયો ત્યારે તને આનંદ થયો હવે મરણ પામતા પુત્ર કલેશમાજ તુ આવી પડ્યો। તને જે આનંદ થયો હતો તે અત્યારે ક્યા છે? અને આજે કલેશ પ્રાપ્ત થયો તે તેતો માત્ર અજ્ઞાનતાનુજ ઘીજ છે જે એ ઘીજ ઉપડી જાય તો પછી કલેશ પણ ક્યા છે? દ્વૈત ભાવનામા આનંદ છેજ નહિ દ્વૈતપણુ એજ અનાનતા। સવમા તુજ છે, તારામાજ સર્વ છે। તો પછી તુ અન્ય વસ્તુની અપેક્ષા શા માટે રાખે છે? અપેક્ષા, આશા એજ દુખના ઘીજ છે। જે જોઇએ તે તારી પાસે છે છતાં તુ આ માધીક પદાર્થોની

ચાચના કે જે તેના પર મમતા ધારે છે। મળે છે ત્યારે આનંદ માને છે, જાય છે ત્યારે દુઃખી થાય છે આ સવ માત્ર તારા મનનીજ વ્યવસ્થા છે ને તેનું કારણ માત્ર મન ઉપર તારા કુલ અજાત્યાર નથી। જે એજ મનને સ્વાધીન કરવામા આવ્યું હોય, એ મન ઉપર વિજય પ્રાપ્ત ક્યા હોય તો હે રાજા કવેશ શુ છે તેનું નામ નામ નિશાને રહે નહિ ને તુ જે પૂર્ણ આનંદમય છે તે આનંદનોજ અનુભવ ઠરતો હોય પણ અત્યારે તારી એ સવ શક્તિ નદ્ર થઈ ગઈ છે તુ પામર જીવની માઝક પુત્ર પુત્ર ઠહીને કદન કરે છે। કોના પુત્ર અને કોના પિતા માટે એ સવ મમતા ઉત્તમ મીઠું મૂડી ગમતા ત અદે અભિમાનથી દૂર થા અને સવમા આત્મ ભાવે જે તને જ્યાહી પણ કલેશનું કારણ રહેશે નહિ તે પછી નારજી યો યા। રાજા। આ કવેજ કરી તે તારી પામરતા બતાવી છે આ સસાર એક વૃક્ષરૂપ છે। રાત્રીના ઘણા પક્ષીઓ તેમા આવીને આશ્રય કરી રહે છે પ્રભાત થતા જુદી જુદી જગ્યાએ ઉડી જાય છે તેમા કોણે કોનો સંબંધ કરવો કે માનવો? આ જગતમા કી પુત્રદિકનો સંબંધ એવો છે એકબીજાના લોપાદેણુ અને હિસાબ ચુકાવવા આ મેળો લેજો થાય છે ને વિખરાય છે વાસના વડે જે આ ગધવનગર રચાયું છે તેમા સંયોગ વિયોગ એ દિવસ ને રાત સમાન છે એમ અસંખ્યવાર સંયોગ અને વિયોગના પરિક્રમણ થયા અને જ્યા સુધી મનની વાસના-મમતા તૂટે નહિ ત્યા

સુધી એ સ યોગ વિયોગનાં વિચિત્ર ચક્ર પરથી મુક્ત થવાશે પણ નહિ તે માટે હજી તને જ્ઞાનની જરૂર છે.

જે આ તારા મૃત્યુ પામેલાં પુત્રને હું જીવતો કહું છું તે શું કહે છે તે સાંભળ. એમ કહી નાદરજીએ પોતાના યોગબલથી મૃત્યુ પામેલા રાજકુમારને ઉદ્દેશીને કહ્યું હે રાજકુમાર ! હે જીવાત્મા ! આ તારા માળાપ, મિત્રો અને બાંધવો કે જેઓ તારા શોકથી બહુજ દુઃખી દુઃખી થઈ ગયાં છે તેઓના સામી નજર કર ! આ તારા શરીરમાં પ્રવેશ કરી આ રાજ્ય સુખને લોગવ.

એ મૃતશરીરમાં તુર્તજ જીવાત્માએ પ્રવેશ કર્યો ને તે બોલ્યો હે મહર્ષિ ! આપ જ્ઞાની છતાં આ મૃત શરીરમાં મને પ્રવેશવાની શા માટે જરૂર વિચારી ?

હું કે જે કર્મને લીધે દેવ, પશુ પક્ષી અને મનુષ્યોની યોનીઓમાં ભટક્યા કહું છું તેના કયા જન્મમાં આ રાજા રાણી મા'રાં માતા પિતા થયાં હતાં ? મા'રાં મૃત્યુથી પુત્ર લાવને લીધે શોક કરે છે તો પછી જે શોકની ઉત્પત્તિના કારણ રૂપ હું થયો તેને શત્રુ જાણીને શોક શા માટે કરતાં નથી ? અનેકવાર આ રાજા રાણી અને હું સંબંધમાં આવી ગયાં છીએ. કોઈવાર હું પિતા રૂપે ! તો કોઈવાર એ પિતા રૂપે ! કોઈવાર હું સ્ત્રી રૂપે તો કોઈવાર એ પુરૂષ રૂપે કોઈવાર મિત્ર રૂપે તો કોઈવાર શત્રુ રૂપે ! આ કર્મનો વિપાક છે, કર્મનો સંઘાત છે ! પ્રવાસી જીવ ક્ષણેક્ષણે અનેકને ત્યાં મહેમાન તરીકે ઉતરે છે. આ સંસાર ધર્મ-

શાળા છે તો પછી ધર્મશાળામાં આવતા પ્રવાસીઓ માટે હર્ષ અને શોક કર્યા કરવો એ સમજીને ઘટિત નથી આ સંસાર કે જે મિથ્યા છે ! મનનો પ્રતિભાસ છે ! ઝાંઝવાના જળ જેવો, પાણીના બુદ્ધ જેવો, ગંધર્વનગર જેવો, તેમાં મોહ કરનાર માનવ મૂઠજ છે, પામરજ છે ! મને તો આ રાજપાટની સમૃદ્ધિ તજતાં કશો એ શોક થતો નથી. આ રાજા રાણીને શેના શોક થાય છે ? કેવી જગતની આ વિચિત્ર ઘટના ! માયાનો અકળ પ્રભાવ અને કર્મની પ્રબલતા તેને જે યથાર્થપણે સમજે છે તેને એમાં હર્ષ કે શોક કાંઈ દેખાતું નથી એ તો માત્ર તટસ્થ પુરૂષ તરીકે એ પ્રપંચપુરમાંથી ઉદાસીન વૃત્તિમાં વહોળાય છે. અત્યારે જે આ મા'રી એકસો અપર માતાઓ રૂદન કરે છે એ રૂદનમાં કેટલો પ્રપંચ છે ! પણ તે અજ્ઞાનીને ક્યાથી જાણાય ? આ તો એઓનું માત્ર જગવ્યવહારનું રૂદન છે મને ઊંચે આપનાર એ માતાઓજ છે ! વાસ્તવિક રીતે જોવા જતા તેમાં એમનો દોષ નથી એ સકલ કર્મની ગૃબલા છે ! કોઈ એક જન્મને વિષે હું મો'ટો ગજે'દ્ર હતો ! આ જે અત્યારે મા'રી અપર માતાઓ છે તે કીડીઓના અવતારમાં હતી એ મા'રી શું બતી તેઓને અકારણ કચરી નાંખી હતી એ કર્મનાં બંધનમાં હું બંધાયો હતો એ એમનું રૂણ મા'રા ઉપર ચડ્યું હતું ! માગતું લે'યું કોણ મુકે ? એ કીડીઓ હતી તે વખી અનેક જન્મના કર્મને યોગે ચિત્રકેતુ રાજાની રાણીઓ થઈ મા'રા યોગ આંડી પુત્ર રૂપે થયો

જેટલો સબધ હતો તેટલો પુરા થત
પૂવનું વૈર લેવાની આ અમારી અપર
માતાઓની બલવત્તર ધરજા ઉદ્ભવી,
પરિણામમાં મતનદ્વારા મને ઝેરતુ પાન
કરાવી એક બીજાનું લેણું દેણું પતાવ્યું !
હે રાજા ! વિચાર કર એ મા'રી માતાઓ
હતી ? ને માતા હોય તો ઝેર આપે ?
માત્ર અમારો એક બીજાનો અબધ પુરો
કરવાનો આ પ્રકાર હતો એ જે તેમનો
સવનો નાશ ક્યો હતો તેનું વેર આજે
વળ્યું ! તેમ આ મા'રી મતા, અને
તમારો સબધ પણ એવા અનેક કાર
ણના સબધ કપજ છે પરંતુ તેમાં
સ્વત કાઠજ નથી ને આપણા એક
બીજાના સબધોની હકીકત તમારી
આગળ હ રજી કરીશ તો તમને તમારા
કર્મો ઉપર અને મને મા'રા કમા ઉપર
અસહ્ય તિરસ્કાર હુશે માટે એ કમના
પોથા ઝાઝા ઉથલાવવામાં મારજ નથી !
કર્મનો પ્રભાવ એવો છે કે તે પોતાના
શુદ્ધ હુમાં પ્રવર્ત્યાજ કે છે તેમાં દયા,
સ્નેહ કે મમતા કશાનું કારણ નથી તો
પછી દેહધારી એ તેમાં કોણે કોનો શોક
કરવો ? આ મમાર એટલો વિચિત્ર છે
કે સહજ મમતાથી તેનો વિસ્તારબહુજ
વધી જાય છે અને તેમાંથી કમના અનેક
અકુરો કુટી અનેક વૃક્ષો નિપજવી,
અનેક કૃષ્ણોની વૃષ્ટિ કરી જીવાત્માને જીવ
બ્રમણના ચક્રમાં અટવાવ્યાજ કરે છે !
હવે શોકના રંગ છાટયા કરે છે ! કુટુંબ
પરિવારના રંગથી રંગ્યા કરે છે ! જન્મ
મૃત્યુના પ્રવાહમાં ઢસરડયા કરે છે ! હા !
એવા વિચિત્ર મમાર ઉપર મમત્વ રાખ

નાર માનવી મૂઢજ છે મૂખજ છે ! હે રાજા !
આમાં તારું કાંઈ નથી ! તું રાજાપણાનો
જે દાવો કરીને બેઠો છે તે માત્ર
તારી અજ્ઞાનતાનુબંધમક છે કોઈ પણ
જ્ઞાની આ તારા રાજ્યનો સ્વીકાર નકરે !
તારા જેવા અજ્ઞાનીને મૃત્યુ પુરુષોજ
વિશેષ ઉપાધીથી યુગ થાય છે ! તું
વિચાર કર ! આમાં કંઈ ઉપાધી તને
મુખ કપ છે ? આ સકલપ'રા તારા
આત્માને મિથ્યા કલેશ આપનારી છે !
જ્યારે આ દેહમાધી જીવાત્મા મા'રી પેઠે
પોતાને રસ્તે પડી જશે ત્યારે પછી રાજ
ને પાન સવ ધૂજ ! એ કોણ લોગવશે
કોના હાથમાં જશે ! માત્ર એ જીડી
વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવા જે જે અપકૃત્ય
કર્મો હશે તે સવ લોગવવાના શેષમાં
રહેશે રાજા ! તારો શોક વ્યથ છે !
કદાચ તારો અબધ આ મવ સાધનો
પુરો થયો હોત તો શુ તું અમારા માટે
અહીં બેઠી રહેત ખરે કે ? જેમ આ હુ
રસ્તે પડ્યો છું તેમ તું એ જ્યારનો રસ્તે
પડ્યો હોત ! પરંતુ એટલેથી આ નસગ
પતે એમ નથી ! આ જે જે અકોડા બેઠા
છને તારી રાજરિદ્ધિ અને મુખ મમદિ
જણાય છે તે તે સકળ અકોડા એક
પછી એક છુટા પડી જવાના ! આ
શણ્દિઓ, તું રાજા અને તું રાજકુમાર
એ મિથ્યા બ્રમ છે ! એ બ્રમમાં રહી
અજર અમર આત્માની અવનતિ કરવા
સફ ક્યો મૂઢ પુરુષ આ પથતત્તવના
દેહમાં મમત્વ રાખે ? ને વિચાર કે
આમાંથી તું ઠી જઈશ એટલે આ દેહની
શી દશા થશે ? તેને અગ્નિમાં ભગ્નિભૂત

કરી નાંખવામાં આવશે જો એ પ્રમાણે
યોગ નહિ બને તો આ દેહને કાગડા
કૂતરા ખાઈ જશે કે તે સડી કાઢી જશે
તેમાં અનેક કીડાઓ પડશે પણ આખરે
એ જે વિભાગી તરવો છે તે પોત પોતાના
તરવોમાં મઢી જશે ત્યારેજ વિરમશે;
તો પછી એ નાશવંત દેહ ઉપર શી
મમતા ?

एवं योनिगतो जीव स नित्यो निरहंकृत.
यावद्यत्रो पलभ्येत तावत्स्वयत्वं हि
तस्यतत्

જે દેહમાં જીવ અવેશો હોય, તે
દેહમાં જ્યાં સુધી હોય, ત્યાં સુધી તેનું
સ્વત્વ હોય છે પણ સુધા પછી રહેતું
નથી માટે હવે આ દેહ ઉપર મને
મમતા નથી આ દેહ મા'રો નથી. હે
મહર્ષિ ! આ જોળિયામા પુનઃ આવવાથી
મને કયો લાભ છે ?

एष नित्योऽव्यय, सूक्ष्म एष सर्वाश्रय

स्वदक ॥

आत्ममायागुणैर्विब्रममात्मानं सृजते प्रभुः

અનેક યોનિયોમા કરનારો જીવ
એનો એજ રહે છે અને વાસ્તવીક
રીતે તે અહંકાર રહિત છે જીવ
અને પરમાત્મા એકજ છે અને તે
એકપણને લીધે નિત્ય, ઘટારાથી રહિત,
જન્માદિક વિનાનો અને જન્મનારા દેહા-
દિક પદાર્થોનો આશ્રય તથા સ્વયં પ્રકાશ
છે. પોતાની માયાના શુણ્ણથી પોતાને
જગતરૂપ બનાવનાર પણ એજ છે.

न हस्याति प्रिय कश्चिन्ना प्रियः स्वः

परोजपि वा ॥

एक सर्वधियां द्रष्टा कर्तृणां गुणदोषयो-

એ જીવને કોઈ પ્રિય નથી અને
કોઈ અપ્રિય પણુ નથી કોઈ પોતાનો
નથી કોઈ પારકો પણુ નથી તો પછી
મા'રે કોની સાથે રહેવું, કોને રાજી
કરવાં અને કોની સામે જોવું ? આત્મા
તો સંગ રહિત છે અને તે તો સાફ નરસું
કંરનાર મિત્ર તથા શત્રુ વગેરેની વિચિત્ર
બુદ્ધિનો સાક્ષી છે એ આત્માને સુખદુઃખ
કે રાજ્યાદિક લોગ છેજ નહિ એ આત્માને
સ્વર્ગ પણુ નથી એ આત્માને નરક પણુ
નથી આ માયીક જળથી એ આત્મા
ભિન્ન છે. એ તો માત્ર કાર્ય કરણનો સાક્ષી
છે ભોક્તા નથી, સ્વતંત્ર છે દેહદિકને
લઈને એ પરતંત્ર નથી તો આ જે જોડે
છે તે હું પણુ એ આત્મા છું. જ્યામા
મા'રો કોઈ માતા નથી મા'રો કોઈ પિતા
નથી ! આ રાજપાટ પણુ મા'રું નથી તો
પછી મા'રું નથી તેમાં મને મમત્વ પણુ
નથી ! મા'રામા જો મા'રાપણું રહ્યું નથી
તો પછી તમે સર્વે મા'રામાં મા'રાપણું
કેવી રીતે જુઓ છો ? જો મા'રોજ તમારા
કોઈના ઉપર રનેહ નથી કોઈ સાથે સંજોગ
નથી તો પછી એમ તાણી તોડીને તમે
સર્વ મા'રા ઉપર વ્યર્થ મમતા શા માટે
રાખો છો ? મા'રે માટે ચોક્ક કરવો તમને
ચોગ્ય નથી કરણ હું તમારો નથી તમે
મા'રાં નથી માત્ર તમારે ત્યાં મા'રું રણુ
પુરું કરવા આવ્યો હતો મા'રું દેવું પતા-
વવા આવ્યો હતો તે પુરું કરી મા'રે રસ્તે
પડું છું તેને તમે પકડી રાખવા સારૂ રૂઢન
કરો છો એ કેટલી બધી મૂર્ખાઈ ! કેટલી
અજ્ઞાનતા ! હું મા'રે રસ્તે પડું છું એમ
કહી જવાત્મા એ જોળિયામાંથી ઉડી ગયો !

સવ કોઈ રાજા રાણી આશ્ચર્ય પામ્યા !
એ જીવાત્માનું મોલબુ મળને યોગ્ય લાગ્યું
તેના બે ધથી રાજા રાણીનો શોક દૂર
થયો તે પછી એ મૃત શરીરનો દાહ કરી
તેની યોગ્ય અતેષિ કાયા કરી પુત્ર અત્યેની
જે મળપ્રત ગામ હતો તે રાજા રાણીએ
જ્ઞાનભાગથી તોડી નાખી શોક, મોહ, લય
અને પીડા આપનાર મમતાનો એ રાજા
રાણીએ ત્યાગ કર્યો રાજાની બીજી
રાણીએ કે જેઓએ રાજકુમારના વિષ
દ્વારા પ્રાણ હયા હતા તેઓ જાનહતનાના
પાપથી નિમ્તેજ થઈ હતી તેમણે નાર જી
અને અગિરા પિત્રીની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રાય
શ્ચિત કરી મન શુદ્ધિ કરી રાજા
રાણીને અગિરા નારદજી અને મુખે

લા પુત્રના ઉપદેશથી. પરમ જ્ઞાન
ધ્યુ ને જેમ તમાવના કીચડમાંથી હાથી
બહાર નિખળે તેમ રાજા રાણી ઘર
રૂપ ક્વામાંથી અગિરા, નારદજી અને
મૃત પુત્રપ મી દડીના અ કોગથી જાહાર
નીકળ્યા તે પછી રાજા રાણી યમુનામાં
સ્નાન કરી, તપાલ વગે પવિત્ર ક્રિયાઓ
પ્રી તથા મોન પૂવક જીતે દ્વિયપણ રાજા
અગિરા અને નાર જીના પગમાં પડ્યા !
નારદજીએ પછી ચિત્રકેતુ રાજા તથા
તની રાણીને પગમાં આના સ્વરૂપને
ગોધ ઠના જેના પ્રતાપે આ સસારના
તિરૂ તાપમાંથી હન થતા બચી ઉતારો
તર ઉત્તમ ગતિને અનુભવતા આખરે
એ રાજા રાણી પરમ પ મા વિરમ્યા

૩૪ જીવન

આ વિશ્વવર્તી દુઃખ પદાર્થના મુખ્ય
એ વગ પાડી શકાય મજબ, નિજી
મજબ પદાર્થમાં વન-રતિ વગ તથા
અમસ્ત પ્રાણી વગને સમાવેશ થઈ જાય
છ અને સ્વર તાએ ઉત્પત્તિ વૃદ્ધિ, આ
હલનચલનાત્મન વ્યવહાર જે વગમાં નથી
તે નિવ ગણાય છે નિવ કરતા મજબ
વગ ઋષ્ટ ગણાય છે અને મજબ વ મા
પણ વનસ્પતિ તેમજ ઈતર સવ પ્રાણી
કરતા મનુષ્ય વગ ઋષ્ટ છે મનુષ્ય છે નો
ઋષ્ટ પગતુ કેવળ નરાધારતામાં ઋષ્ટતા
હોઈ ન ગડે ઋષ્ટતા મ પાદન કરવા અથ
જે સાધન સ પત્તિ હોવ ની ખામ અગત્ય
છે તે મનુષ્ય ગરીબમાં છે એના માટેજ
મનુષ્ય ઋષ્ટ મનાયે ન છે મનુષ્ય ગરીબમાં
ઋષ્ટતા મેળવવાની જે સાધન સ પત્તિ છે,
તેને મવાશે સવાનત કરી ઋષ્ટતા પ્રાપ્ત
કરવામાં ને મહાન્ મહાથય વાય તે માટે

નનામ લેનામાં ન આવેલા પદ ન મનુષ્ય
ઋષ્ટ જના પણ હનકો ગણાય છે અનેક
નગરની જ તહિત શુભ શક્તિઓને રિત-
નિત કરી અને દુરાસનાઓ દગ કરી
એવોજ કે નવણીનો મુખ્ય ઋષ્ટ છે
આની કે નવણીથી હીન તેજ શ્રી મતલુ
ગીતા મ્થન અનુચાર નરાકાર નાણી છે
પોતાની જેની ઋષ્ટતા પ્રાપ્ત કરવા મન
મનુષ્યો પ્રયત્નની રહે છે, પરંતુ ખરી
ઋષ્ટતા શી છે અને તે કયે અને પ્રાપ્ત
થાય છે એના ખરા નાનને અમારે નમની
પ્રવૃત્તિ ચિત્ર ચિત્ર હોય છે અને તેઓ
યથાવ દુષ્ટ પ્ર પિતથી વિદુર રહે છે એ
કદર વિચાર કરતા જાણ્ય છે કે ઉત્ત
જીવનને પામવામાં મનુષ્યની ઋષ્ટતા છે
ઉચ્ચ ગતિનો સ્વહાર એજ મનુ
ષ્ય જનમનુ સાથક દર છે પેતાની કહેણી
રહેણીનું અમ્તામય ઉચ્ચ જીવન ગળવા

દ્વારા મનુષ્ય, અનુકરણીય શ્રેષ્ઠતા, આખરે અને આનંદ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. પછી લલે તે ધનદય, વિદ્વાન કે કુલીન હોય ત્યાં ન હોય. જે પુરૂષ-વીરોનાં નામ આજ પચેત આપણે માન તથા પ્રીતિ પૂર્વક સ્મરીએ છીએ તથા ઉત્સાહ પૂર્વક તેમનાં ઉચ્ચ ચારિત્ર્ય મય જીવનનું અનુકરણ કરવાની કામના કરીએ છીએ તે તેઓનો જીવન વ્યવહાર ઉચ્ચ તમ અને શ્રેષ્ઠ હોનો જોજ કારણને લઈને છે. સાક્ષરવર્ધ મણીલાલ, નર્મદા શંકર, ગોવર્ધનરામ, મનઃસુખરામ, નારાયણ, માહાત્મા રામકૃષ્ણ, પરમહંસ સ્વામી વિવેકનંદ એ આદિ વિદ્વાન કે અવિદ્વાન ધનવંત કે રક પણ ઉચ્ચ વૃત્તિ શીલ ન-શોનાં પાંચ ભૌતિક સ્થલનક યથાં છે પરંતુ તેમનાં યશઃશરીર તો ચિરકાલ સ્થાયી અમર છે. ખરેખર ઉચ્ચ પ્રતિભા જીવન વ્યવહાર ચલાવતા મનુષ્યો શ્રેષ્ઠ ત્વને યેગ્ય છે પર જીવનમાં સ્વ જીવનને અનુભવનાર મનુષ્યો મહાત્માના મહાન પદને યોગ્ય છે એમ કહેવામાં કરી પણ અતિશયે કિત નહિ ગણાય.

ઉચ્ચાનુગામી સંસ્કાર, વિચાર ક્રિયા એમના સહિત આ જીવન ગાળવું, એ સામધ્ય તો ભાગ્યશાળી વિરલ નરમા હોય છે. બાકી જગત્માં ઘણે ભાગે તો અન્યથા વાગાર પ્રવર્તી રહેલ જવામા આવે છે. જગત્માં જન્મ ધરી પશુઓને પણ સુલભ એવી સ્વાભાવિક પ્રેરણાઓને સંતોષવામાં કંઈવ્યની પરિસમાપ્તિ માની સ્વ કલિપત માનસ મૃષ્ટિમાં વિહરવું ને કાલ આવતાં મરણ શરણ થઈ

જવું એવોજ કંઈ સામાન્ય વર્ગનો જીવન કમ અદુષ્ટા પ્રતીત થાય છે. ખાવું પીવું એશઆરામ માનવો એટલોજ હેતુ આ જીવનનો હોવો ઘટી શકતો નથી માટેજ પરાયે પ્રયત્ન શીલ રહી યથા શક્તિ પર કલ્યાણ સાધતે રહી સદ્વિચાર સદાસના અને સદ્વર્તન યુક્ત જીવન વ્યવહારને વહતાં મનુષ્યો સર્વત્ર માનને પામી ચિરકાલ પવંત સ્મરણીય અને પૂજનીય રહે છે. અને મિદ્ધિને પણ પામે છે. આવો મનુષ્ય વર્ગ અધિક હોય તો આ દુનિયાં એક સ્વર્ગ રૂપજ થઈ રહે સર્વત્ર શાન્તિ, પ્રસન્નતા અને સ્વાસ્થ્ય પ્રસરી રહે અને દુઃખ, ચિંતા, ઉદ્વેગ, કલેશ આદિ અનર્થ પરંપરા વિનાશ પામી જાય. વિચિત્ર વાત છે કે ઇષ્ટની પ્રાપ્તિ અને અનિષ્ટના પરિહારને ઇચ્છતા સર્વ મનુષ્ય, ઇષ્ટ જે સુખ તેને અનુભવાવાનાર ઉન્નત જીવનની ભાવના પણ કરી શકતા નથી અને માત્ર સ્વાભાવિક પ્રેરણાને સંતોષવા અર્થે અનેક વિધ પ્રવૃત્તિને ભાર વહે છે. દૃષ્ટ પ્રયોજનને સિદ્ધ કરાવે તેવા જ્ઞાન અને કર્મ તરફ મનોવૃત્તિ સ્વાભાવિક રીતેજ વિશેષ આશે જાય છે. એટલે બહુ અંશે મનુષ્ય જીવન એ પાશવ જીવન સમાન બની રહે છે. મનુષ્ય અને ઇતર પ્રાણી વર્ગ એમના વચ્ચે જે ભિન્નતા રહેલી છે તે જીવન વ્યવહારની ઉચ્ચતાને આગે છે. કારણકે જીવન નભાવવું અને જીવન સાધન સંપત્તિ હોવી એ સર્વને સમાન છે. વિશેષતા જીવન વ્યવહાર ઉન્નતિ અને વૃદ્ધિની દિશા ભણી

વહન કરતો હોય તો તે મનુષ્ય છે આવી
ગીતે ઉત્તત જીવનને ગાગલુ એ મનુષ્યત્વ
અપનાવે હોય તેમ કરવા અત્ય વિદ્યા
આદિ બાહ્ય માધ્યમોની અપેક્ષા છે કે
નહિ તેના વિચાર પુર સર તત્ત્વ જાણી
કંઈક અનુભવ્ય દિગ્દશાવવા પ્રયત્ન
કરવામા આવે છે

જીવનને ઉચ્ચતમ જાનાવવામા
વિદ્વાન્ની મવાશે અત્ય હોવીજ ને એ
એવું કંઈ નથી, વિદ્વાન્ પ્રશ્ન માપાત્ર થાય
ખરી પરતુ વિદ્યુદ્ધ આચાર વિચાર
ચુકત જીવન તો અનુકરણીય છે બુદ્ધિ
કુશળતા આધરણ છે ખરૂં છે કે બુદ્ધિ
વિભવથી આશ્રય થઈ આવે છે પરતુ
માનને પાત્ર તો સવન ઉચ્ચ પ્રતિભા
જીવન બચહાર થાય છે એ નિત્યના
અનુભવથી પણ મિદ્ધ થઈ શકે તેમ છે
જાણેમા વિદ્યા ભણતર અને ધન
એમને જુદા જુદા સમજાયા છે તેમજ
“વિદ્યાન પરતુ હર્જન મનુષ્ય ત્ય જ્ય છે”
એમ કહી વિદ્યાનમા પણ સુજનતા જીવ
નની ઉત્કૃષ્ટતા હોયજ એવો નિયમ નથી
તે હજન પણ હોઈ શકે એવા ગર્ભિત
હોતુને શ્રી ભતહરિ દશાવે છે ચાલુક્ય
જળમેરો વિદ્યાન હોતો પરતુ તેનો જીવન
વ્યવહાર વિદ્યુદ્ધ નહતો તેમજ સમય
કવિવર કાળીદાસનું પણ તેમજ
હોવાનું ઇતિહાસ જણાવે છે આધુ
નિક કાળમા પણ કહેવાતા ડેટલાક
વિદ્વાનોનું નિત્ય વગ્ન ઉચ્ચાનુભાસી
નથી હોતુ એ અમમ નિરીક્ષણ પૂવક
વિમર્શન કરનારને સ્પષ્ટજ હશે મત્તર,
દુરાચલ મતાધતા, નિહા અર્થિ દોષો

તે વગમા વારવાર જણાઈ આવે છે
એવા પણ ઘણા દાખલા જોવામા આવ્યા
છે કે જેમા કહેવાતા વિદ્વાનો ઘણામા
ઘણા સ્વાર્થ, પરજ્ઞાધા અને પરજીવિત
કરી પેટ ભરનારા સાડકા મનના
જોવામા આવ્યા છે વિદ્યા અને કેવળ
જીવિત ઉપયોગ બહારની મફાર્જ બતા
વવા તથા અદરબી સ્વાર્થનીચ થવા
કરતા ભાગ્યેજ ભાગળ જાય છે તત્ત્વય
એ છે કે માણસ હરકોઈ ધાતો તો તે
પરજ્ઞાજગત પારગત થઈ શકે તવા એમ
એ આદિ કીચીઓ મેળવી શકે પરતુ
સદાસના સદ્વિચર, સદ્ગતન, પ્રમાણિક
વૃત્તિ, કતબ્ય નિષ્ઠા, સયમ આદિમા એક
અભાવ કરતા પણ ઉતરે વિદ્યા એ ઉત્તમ
છે અને સવધા મેલવવા યોગ્ય છે પરતુ
તે અગાઉ એક એવા નિયામક બલને
વિદ્યાસાવવાની અગત્ય છે કે જે વરે
વિદ્યાનો ઉપયોગ અવળો નહિ પણ સવળો
થાય, જીવન પ્રવાહ અધ પ્રદેશ પ્રતિ ન
વળે પણ ઉત્તત પ્રદેશ પ્રતિ વળે આ
બલને હૃદયબલ છે શાસ્ત્રીય પરિભાષામા
કહીએ તો જૈવી સપત્તિ છે જણ
તરની પ્રાપ્તિ પૂર્વ આ બળ આત્મ પરીક્ષણ
આત્મશિક્ષણ અને આત્મ સયમનના દૃઢ
અભ્યાસ વડે જામી શકે છે આવા
બળચુકત વિદ્યા પ્રશસ્ત્ય છે

ભાતગની પેઠે દ્રવ્ય, કુળ કે અધિ
કાર પ્રસિધ્ધી જીવનની ઉચ્ચતા મનાતી
નથી ગાડી ઘોડામા એમી ફરલુ જેવ
પ્રારથી આદિ વગની પાંચ વાપરવ -
સત્પત્તિમા કહીએ તો દ્રવ્યના મજા મેળવી
પિડને અતોતરો - કોઈ ઉચ્ચ કુળમા

જન્મ થવો, કે અન્યની સત્તાથી જેમાં અશાશ્વતી સત્તા મળે છે તેવું અધિકાર પદ મેળવવું, એથી જીવનકાળ ઉચ્ચપણે વ્યતીત થાય છે, એજ જીવનનું માર્થિક છે એમ માનવું એ પણ યુક્તિ યુક્ત નથી દ્રવ્યાદિ સંપત્તિ જીવનને ઉચ્ચતમ મળતા વવામા ઘણે અંશે પ્રતિકૂળ થઈ પડે છે. જે જે મનુષ્યો વાસ્તવિક ઉચ્ચતાને પામ્યા છે તે પામે જે દ્રવ્યાદિ હોત તો તેઓ તેની સ્થિતિ મેળવી શકત કે કેમ એ શંકાસ્પદ છે. ઉચ્ચતાને પામેલા લોકોની આરંભક પૂર્વાવસ્થા ઘણે જાગે નિકૃષ્ટ હોય છે. અર્થાત્ સિદ્ધ વાત એ હોય છે કે દ્રવ્ય કે એવાજ કાંઈ આદ્ય વિભવની અપેક્ષા ઉત્તર જીવન વ્યવહારને નથી દ્રવ્યાદિ મળવું વા ન મળવું એ કેટલેક અંશે પ્રારંભાધિન પણ મનાય છે, પરંતુ શુભ શુભને ખીલવવા એ તો પુરૂષ પ્રયત્ન સાધ્ય છે. માણસ પાસે કાંઈ પણ ન હોય તો સદ્ગતિ, પ્રસન્નતા, શાન્તિ અને માણસાઈને દીપાવનારા સત્ય સદ્ગુણને ખીલવી શકે છે દ્રવ્યની અગત્ય નિર્વિવાદ સ્વીકારાય છે. પરંતુ એ દ્રવ્ય કે અધિકાર કરતાં, ઈર્ષા કે એવાજ કાંઈ નીચતાના રૂપાન્તરોનું ઉત્તેજક થઈને પડે તેવી વ્યવસ્થા કરનાર વિશુદ્ધ અને પરિપક્વ વિસ્તારવાળી બુદ્ધિની પ્રથમ અનિવાર્ય અગત્ય રહે છે. વિજ્ઞાન યુક્ત બુદ્ધિ જે નિશ્ચયો કરે છે તે મનુષ્યને વિશુદ્ધ માન દોરી જાય છે. અને અતે ઉત્તમ ફળની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. એવી બુદ્ધિને સત્ય સિદ્ધ પ્રલોભના આકર્ષા શકવા અસમર્થ છે. સર્વ કાર્યની નિર્વાહક બુદ્ધિ હોવાથી શુદ્ધ

બુદ્ધિ યુક્ત મનુષ્યનો સર્વ વ્યવહાર ઉચ્ચતમ હોય છે.

કોઈને એવી માન્યતા હોય કે વરાલ, વિજળી અને સુખક એમને અનેક પ્રકારે કામમાં લેવા દ્વારા જે સાધનો, સગવડો, સુખ આજની દુનિયા ભોગવે છે તેથી મનુષ્યનો જીવન ક્રમ ઉચ્ચતમ થયો છે, તો તે સત્ય નથી, પ્રથમ સદેશા ખેપીઆ મારકત મોકલાવતા, ગાડા બેડીને કે પગે કુસાફરી કરતા. વ્યાપાર, રોજગાર, ઉદ્યોગ એ વડે શુભરો કરતા, હાથે સાલ ચલાવી છુગડાઓ બનાવતા બટો પાતળો ખોરાક ખાતા તેને સ્થાને આજ વરાળ, વીજળી, સુખક ને પોતાનાં દૃઢ બતાવી ઉદ્યોગ માત્રમાં તેમને હાથે કામ લઈ વિવિધ પ્રકારના ધંધા રોજગાર જવર અવર, સદેશા, ફાટોગ્રાફ, આદિની સરજતા ભોગવે છે, ખાવા પીવા અને રહેવા કરવાની રીતભાતમાં પણ થોડો ફેરફાર કરતા પણ અસલના એક નાના સરખા ઠાકોરના જેવો વૈભવ ભોગવી શકે છે. અને ઘણે પમે તો માત્ર માણસમાં જીવ મુકવા સિવાયની ખીજ બધી વાતો પ્રાપ્ત કરી પૃથ્વી ઉપર સ્વર્ગ નીપજવી શકે છે. હવામાં ઉડવાનું પણ મામરું આબુ છે. હાથ પગ કે થોડા બળદ બાડાંની હવે જરૂર રહી નથી દિન પ્રદિન નવો ખોરાક નવો ઉપચાર, નવો પ્રયોગ, નવો શસ્ત્ર પ્રકાર આખા જગતને આશ્ચર્યમાં નાંખે છે. આવા આવા અનેક પ્રકારની સરજતામાં, સુધારામાં ગળાતી જીવગી ઉચ્ચ અને બાળ્યશાળી માનવાને પાછા પડેલી નજરે દોરાઈ જાય એ

સ્વાભાવિક છે પરંતુ શુભને અને કામ હોય
 કે પ્રકાશ હેઠળ અધાર હોય છે આ
 જમાનામાં જગત્તો પ્રવાહ આગળ વધે
 છે તેની અદર તત્ત્વનું રહેલું છે તે
 અવલોકવા અથવા વરાળ વિજ્ઞાની અને શુભ
 ધર્મી અભાઈ ગમેલ નાખેને તીક્ષ્ણ કડી
 શહેરાની તુરંગો, કોના, ઇસ્પીનાલો અને
 ગરીબ લોકોની ગનીઓમાં દરેક જોઈએ
 સમૃદ્ધ અને સુખારાની ટોચ પહોંચે
 છુટ્ટો ખેતી હવે પારખવાની વિદ્યા હોય
 તો તે શાળાની ભેટમાં કાચાની પાત્રીકી
 અને આખી અનાન અને અશક્તિ
 રૂપાવવાના સાધનો એમનો વિચાર કરવો
 ભેટમાં, બહારના જગજગટની એ ભુખમરો
 હુરતા દુષ્ટ, ઇશ્વર, વ્યભિચારની નીતિ
 અને અપ્રમાણિકતા ભરાઈ બેઠેલી ભેટ
 ત્રામ ઉપજના વિના રહેશે નહિ અને,
 આપણા અને શુભાહુના પ્રકારના ના
 રથને રથને ઇષ્ટોચર થાય છે તે તેના
 પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ રૂપે દર્શાવી શકાય મરણ
 પ્રમાણ તથા ઇષ્ટીતાલોનું નિદ્યન કરવું
 હલ, ઢોંગ અનાચાર, હુચાઈ જુડ ચોરી,
 કપડા કુલિતા, ભ્રષ્ટતા વ્યભિચાર ભુખ-
 મરો અને વિનાશ એ સવનો બદલો રંગ,
 તાર, અખાના, ટપાલખાતા, મ્યુનિસિ
 પાલિટી ઇસ્પીનાલો અને આગબોટોથી
 વળી શકતો હોય અને તેમાં જીવનની
 ઉચ્ચતા મનાતી હોય તો તેમ ગણનારની
 બુદ્ધિની ખનીજોગ છે । સ્વાભાવિક
 શુદ્ધતાના વિગેલી વલનો મગવડો, કે
 સુખો કેવળ માણવામાં જીવનક્રમ ઉચ્ચ
 થયો ન માની શકાય દલને બદલે વિશુદ્ધિ,

મન વચન અને પ્રમતી એમના, ઉદય
 વીતાર નમાનલાવ, આરોગ્ય, સ્વાસ્થ્ય,
 પ્રતિ સ્વાતંત્ર્ય ભુખમરોના ના અભાવ
 સુખ શાન્તિ એ સર્વ હોય તો પછી કીડ
 કે, બાકી એ વિનાનું જીવનતો ઉચ્ચ મને
 નહિ પરંતુ અવપતનને થોડા એવા ક્રમ
 વાળું અનિષ્ટ છે

ઉપર પ્રમાણે ઉચ્ચતમ જીવનને
 બાહ્ય માધનોની બહુ અથો અપેક્ષા નથી
 ઉત્તમ જીવન પ્રાપ્ત કરવા માટે સંસ્કાર,
 વિચાર, ભાવના વાણી ક્રમ ઉચ્ચ પ્રતિ
 ના શુદ્ધ, રાગ દુષ્ટ, ડા, મ મર આદિ
 દોષોથી રહીત, પવિત્ર અને સ્વ । ઉત્તમ
 કારક હોવાની ખામ અગત્ય છે ઉપર
 ચરિત્ મનુષ્યોના જીવન દૃષ્ટા ન વાચતા
 ઉપ ના વા ની મત્યતા સ્પષ્ટ થશે પોતે
 જે દેશ, કુટુંબ અને ગહેરમાં જન્મ થયો
 હોય છે તેમની નિર્ધારિત ઉચ્ચ કરવામાં
 પ્રમાણશીલ તથા કલ્પના ભાવના શિથિલ
 નહિ થવા ઇ સમય આદિને અનુસરી
 પ્રમગ પ્રાપ્ત કલ્પ્ય થઈ વ બળવનારા
 અને અત્માની પણ ઉત્તમ સાવનારા
 મનુષ્યો અભ્યુદય તેમજ અન્ય પામે એ
 નિમશય છે પોતાનું શુભ સંસ્કાર, વિચાર, ક્રિયાને
 જોડાઈ એ શુભ સંસ્કાર, વિચાર, ક્રિયાને
 પોતે તેવા વિશુદ્ધ વ્યવહારમાં આ જીવન
 કાળ વ્યતીત કરવો અને સર્વગા આત્મવર્ધ
 સર્વ એ નીતિને અનુસરી ઉદય વિસ્તાર
 પૂર્વક સ્વ પ્રાણીના હિતમાં તત્પર રહેવું
 એ દર્શાવવા આ લેખનો ઉદ્દેશ છે તે
 નિદ્ધ કરવા સર્વ ભૂતાન્તરગતમાં પામે અ
 ભરના કડી મર્ત્ય મર્વ પ્રકારે કાળ
 બાધી વૃત્તિ વિરામ પામે છે

શાન્તિ શાન્તિ શાન્તિ

સંસાર પરિત્યાગ અને સંસાર નિવાસ.

સંસાર પરિત્યાગ અને સંસાર નિવાસ એ બંને માર્ગોનું જો યથાર્થ પાલન કરવામાં આવે તો મુક્તિ હસ્તામલકવત્ થાય છે પહેલો માર્ગ સંસાર પરિત્યાગનો છે બીજો માર્ગ સંસાર નિવાસનો છે. જેને ' નેતી નેતી ' કહે છે એટલે આ નહિ આ નહિ જે અભાવસૂચક માર્ગ તે સંસાર પરિત્યાગનો છે. એ માર્ગ ઘણો દુર્ધટ છે ને તે કેવળ શુદ્ધ, સર્વોત્કૃષ્ટ અને પ્રબલ સંકલ્પ શક્તિવાળાને જ સિદ્ધ થાય છે. દેહ અને મન તેને આધિન છે તેને કશું જોઈતું નથી, કશી લાલચ કે સ્પૃહા નથી. તેને સ્વાર્થ નથી પરમાર્થ નથી તેને સુખ નથી દુઃખ નથી તેને સર્વ પરિપૂર્ણ છે કશાન્યૂતતા નથી આ જગત્ માંથી તેને કંઈ દેવાનું નથી તેમ તેને આ જગત્ને કંઈ દેવાનું નથી. તેની વાસના માત્ર નિર્મિત થઈ હોય છે તે જગત્ને અસત્ય કે અસત્ય એકે ભાવથી જોતો નથી માત્ર પોતે જ પોત ને દેખે છે તેને જગત્ માથી કશું શીખવાનું નથી; કારણ તે જ્ઞાનમય છે બીજો માર્ગ ' સંસાર નિવાસ ' નો છે તે ભાવસૂચક માર્ગ છે જેને ક્ષતિ, ક્ષતિ કહે છે અને ઘણા માણસો આ માર્ગ જ પસંદ કરે છે એટલે સંસાર મારફતે જ સંસારનાં સર્વ બંધનોનો ઉપયોગ કરીને એ બંધનવડે જ એ બંધનને તોડી નાખે છે; પણ એ માર્ગ શનૈઃ શનૈઃ અને કમવાર છે. સર્વ વસ્તુ

જાણીને, સર્પનો ઉપયોગ કરીને અને એ પ્રમાણે અતુલવ પ્રાપ્તિ કરતા કરતાં અને વસ્તુની પ્રકૃતિ જાણતાં જાણતાં જ્યાં લગી મન ન હોડે અને વિરાગ ન થાય ત્યાં લગી એ ભાવસૂચક માર્ગ ઉપર ચાલતું પડે છે. જેને કર્મ માર્ગ કહે છે તે આ બીજો માર્ગ છે. કર્મ કરતે કરતે જ્યારે કર્મ ઉપર વિરાગ, આવે ત્યારે પછી એજ માર્ગદ્વારા તે પ્રથમના માર્ગ ઉપર ચડી જાય છે તે સંસારમાં રહ્યા છતાં પછીથી તે સંસારથી પર થઈ જાય છે. પહેલો માર્ગ છે તે જ્ઞાનીને અર્થ છે. અને તે કર્મ કર્યા વગર જ્ઞાનથી જ પ્રાપ્ત થાય છે અને બીજો કર્મનો માર્ગ છે તે સંસારનો માર્ગ છે. સંસારમાં રહીને જ એ માર્ગ દ્વારા મુક્તિ હસ્તામલકવત્ કરાય છે. એજ કર્મ-યોગ એજ કર્મપથ-એજ કર્મમાર્ગ સંસારમાત્રો પ્રત્યેકે કર્મ કરવું જ જોઈએ માત્ર જેઓ સ્વાત્માથી જ સંપૂર્ણ સતોષ પામ્યા છે જેઓની ઈચ્છા આત્માની પેલો મેર જતી નથી. અને જેનું મન સ્વાત્મ મુખમાંથી કદી પણ ચલિત થતું નથી. જેને તે આત્મા સર્વમાં સર્વ છે એવા મહાત્માને કર્મ કરવાની કશી અગત્ય નથી; તે સિવાય તો બધાએ કર્મ કરવાનું જોઈએ, પણ ને કર્મ યોગનું-કર્મનું થઈ રહ્યું જાણવું જોઈએ. સર્વ સંસાર કર્મ કરે છે તેનો હેતુ શો છે ? એ પ્રશ્ન સહજ છે પરંતુ તેના ખુલાસો પણ સહજ જ છે

કે તેમા તેની મોક્ષની ઇચ્છા છે આ મ
સારના જન્મ મરણથી છટકુ અને સ્વતંત્ર
થવુ એ અથ આ જગતમા જડ એવન્ય
સવ નિરંતર કમ કરે છે કાં પતંગ ને
પરમાણુ થી પ્રાંઠ પવત અને કુજ પયત
સવ કમનાજ માર્ગમા છે તેમની સ્વતંત્ર
તાને અર્થે, હેતુની સ્વતંત્રતાને અર્થે સ્વાત્મ
નિર્બંધન કે મોક્ષાથન સવાર્થે સતત સ્વતંત્ર
તાની પ્રાપ્તિ અર્થે પરિશ્રમ કરે છે જે
બંધનમા પોતે છે તેમાથી છટવાનો એ
સર્વનો સતત પ્રયામ છે સૂય, ચંદ્ર, પૃથ્વી,
વારા આદિ સવ બંધન મુક્ત થવા પ્રયત્ન
કે છે કમ યોગજ કમની પદ્ધતિ બનાવે
છે સ સારમા અથડાયા પછીજ વસ્તુઓ
જેવી છે તેની જાણવાની ઇચ્છા થાય છે
કમયોગ તે રહસ્યની શિક્ષણ શાળા છે આ
વિશ્વમા જે અગાધ શક્તિઓના ઢગલા છે
તેનો જે ઉપયોગ જાણવામા ન આવે તો
તે નિષ્ફલજ જાય, પરંતુ કમયોગ એ
જાણવાની આવી છે એ સ સારના કમોનો
શી ગીતે ઉપયોગ કરવો એજ કમદાર
શીખાય છે એજ કર્મ યોગ અખ ડલભુતા
વાળો છતા આપણને શીખવે છે કે આ
સ સારની સવ જાણ લલિત ને અજવાના
જળ જેવી અકાશ કુસુમવત છે ને એજ
કમદાર એ પાણુ જાણવામા આવે છે કે
કમને કમમાજ કલ્યાઈ લી સાધનેજ
તેમાથી જાણવો મા. તે કમ યોગ છે,
એજ સસાર નિવાસ છે પરંતુ એવા
મહાત્માઓ પણ થાય છે કે જેઓ જેમ
અર્થ પોતાની કાચળી ફેડી દે છે તેમ
સ સારની સવ જાણને એકદમ એકજ
તડકે કાપી નાખા તેને દૂર ફેડી ન્ધને

તટસ્વરૂપે નિવાણુપન હાથ કરે છે પણ
એ મારગે ઘાડાજ જઈ શકે છે ને સ સાર
આખો તો કમનાજ પ્રવાહમા પડ્યો છે
એજ કર્મદ્વારા કમના રહસ્યને જાણનારા
તેમાથી આરપાર નીકળી જાય છે કમ યોગ
મૃદ્ધિને મુક્તિ દેખાડે છે સત્કલ પ્રાપ્ત
થવાતુ જે રહસ્ય તે સવ શિક્ષણ કમદાર
મળે છે,

ન કમાણામનારમાર્ગેષ્વર્ય પુરુષોશ્નુતે
કમોનો આરભ કયા વિના પુરુષ
કર્મ રહિત થાતો નથી

एव प्रजित चक्र नानुवतयतीह य
सघायुहिद्वियारामामोघ पाथ स जीवति॥

મનુષ્યોના પુરુષાધની મિધિ થવા
માટેજ આ કમ ચક્ર છે કમ વડેજ કમની
સિધ થાય છે કમની સિધિથી વૃદ્ધિ, વૃ
દ્ધિથી અન્ન, અને તેથી પ્રાણીઓ અને એ
પ્રાણીઓ પુન પુન કમ પ્રમાણે કમમા
પ્રવૃત્તિ કરે છે, હે પૃથ્વી પુન અનુન એ
પ્રમાણે આ અવિનિ ન પછે પ્રવત્તતા ક
મ ચક્રને જે અનુસંગે નયા તે પાપી
શુવીતવાળો ઇદ્રિયોવડે વિષયોમા રમણ
કરે છે પરંતુ તત્ત જાણવાના રહસ્યતુ
આરાધન કરતો નથી જેથી તેતુ શુવન
લપ્ત થાય છે માટે “ તુ અવિચિન્ન વમ
કર ” કમના સવ સગનો પરિત્યાગ કરી
કર્મકર કારણ એજ કર્મદારા મુક્તિ સહ
જ છે એજ કમદારા જન્મ મરણ છુટો
જાય છે જે કમયોગી પોતાની જાતે કથા
સાથે એકત્ર થતો નથી જેનું મન પોતાને
આધિન છે તે આ સ સારની સકળ વેદના
અને આપત્તિઓને સ સારના ધમ રૂપે
જુએ છે હૃદયા, હૃદય સંપત્તિ મુખ

અને આનંદ સર્વને તે મિથ્યા રૂપે ને
અસત્ય સમજે છે જાણે છે ને અનુભવે છે
કારણ તેને એ વાત અથર્થ પણે સમજાઈ
હોય છે કે આપણી પ્રકૃતિ સુખ દુઃખની
પેલીએર છે. ઇ દ્રિયો અને કંપનાની પણ
પાર છે. 'આર્પાત્તની ઉત્પત્તિ કર્મ નથી
પણ રાગ છે. દુઃખની ઉત્પત્તિ કર્મમાં રા
ગ બંધાવો તેજ છે. મનુષ્ય જેવો કર્મ સા
થે રાગથી એકત્ર થયો કે તુત્તજ તે લોહ
બેડીમાં જડાય છે. પણ જે કર્મચોળી કર્મના
રાગથી રહિત છે તે કર્મ કરવા છતાં કર્મ
થી અલગજ રહે છે કર્મ ઉપરની જે આ
સક્તિ છે તેજ એ દુઃખનું કારણ છે. પા
કેશીને પુત્ર મરી ગયો હોય છે અથવા
તેની એકાદ જાણુસ ખોવાઈ ગઈ હોય છે
ત્યારે દુઃખ થતું નથી ને પોતાનો
પુત્ર મરી જવાથી કે પોતાની જાણુસ
ખોવાઈ જવાથી અસીમ દુઃખ પ્રકટી
નીકળે છે તેનું કારણ શું ? માત્ર મમતા
અને "મારું" કરીને માન્યાનુંજ એ
કૃણ છે.

કેઈએક વાણિયો પોતાની સ્ત્રીના
પેટમાં ગલં હોતો ને તે પોતે દુર દેશવાર
કમાવા અર્થે ગયો તે ત્યાં લગલગ વીસ
વર્ષ રહ્યા. ને સારી રીતે પૈસો પેદા કર્યો તે
પછી એ ધનાઢ્ય બનેલો વાણિયો પોતાના
દેશ તરફ આવવા નિકળ્યો. એક ગત્રીએ
તેણે પોતાના રસાલા સહીત એક ધર્મ
શાળામાં દતારો લીધા ત્યાં ચણા
યાત્રાળુઓ ઉતરેલા હતા તેવામાં
એક જીવાન યાત્રાળુને એકાએક કેલેરા
લાગુ પડ્યો! એ યાત્રાળુની સ્ત્રી તેની સાથે
તી બીજી કેઈ તેની સાથે માણસ ન

હોતું. પોતાનો પતિ આમ કેલેરાના પ્રણ
હારક રોગમાં સપડાતાં તે સ્ત્રી અતિ ગલ-
રાણી અને કેઈ તરફથી કાઈ પણ દર
વગેરેની મદદ નેજવવાની મુજબથી તે
ધર્મશાળામાં ફેરી વળી, પણ કાઈ દવા
મળી શકી નહિ તેથી તેણે પૈસો વનઢવ
શેઠ કે જે તે પણ એ ધર્મશાળાના એક
સારા દીવાન ખાનામાં ઉતરેલો હતો તેની
આગળ જઈ કહ્યું કે શેઠજી હું અત્યારે
એકલી છું મારા પતિને કેલેરા લાગુ
પડ્યો છે અહીં તો દવા ક્યાંથી મળે માટે
જે તમારા એક માણસને ગામમાં મોકલો
તો ક્યાંકથી દવા લઈ આવે પૈસા આપતે
પણ આ ધર્મશાળામાંથી કેઈ માણસ
અત્યારે મને મળતું નથી અમે આપની
જાતના છીએ ને આપના માણસને આપ
મોકલશે તો હમણાં તે દવાખાનેથી દવા
લઈ આવશે હું પૈસા આપું છું તો આટલી
માંગ ઉપર કૃપા કરો પૈસો ધનાઢ્ય શેઠ
કે જે પૈસાના મદથી છકી ગયો હતો જેની
આખો ઉંચે ચડી ગઈ હતી ને જે પૂણે
અભિમાની બન્યો હતો તેણે આ આ-
પત્તિમાં ઓવી પડેલો બાઈની વાત ઉપર
પોતાનો કાન પણ પુરો આપ્યો નહિ ને
માત્ર એટલોજ જવાબ દીધો. કે જા બાઈ
આલી જ તારું લાગ્યું તું લોગવ. તું
જાતે જઈને તારે ગરજ હે.ય તો દવા-
ખાનેથી દવા લઈ આવ. મારાં માણસોને
તારું કામ કરવાની પુરસદ નથી. એ
ઉદ્ધત જવાબથી બાઈ દુઃખી થઈને પોતા-
ના પતિની પાસે આવી નેની સારવારમાં
પડી. કેઈ દયળુ માણસ તે ધર્મશાળામાં
આવી ચડ્યો ને તેણે દવા વગેરે આણી

હીધું' પરંતુ મવ મહેનત ફેકટ થઈ ને તે સ્ત્રીના પતિ ડોલેરાનો ભોગ થયો. બાઈ પોતે અતિ કારુણ્ય સ્વરથી છાતીફાટ રૂઢન કરવા લાગી જેથી ધર્મશાળાના ઉતારૂઓ એ રૂઢન જોવા લેળા થઈ ગયા એક તમામગીર તરીકે પેનો ધનાઢ્ય શેઠ પણ ત્યાં દોડી આ યો પેનો દયાળુ માણસ કે જેણે દવા વગેરે લાવવામા તે બાઈને મારી મદદ કરી હતી તે તે બાઈને દિલાનો દેવા લાગ્યો ને પુછ્યું કે બાઈ તમે કયા ગામના રહેવાસી છો તમારૂં ગામ આ હીંથી કેટલું દુર છે? હવે જે બનવાનું હતું તે બન્યું ગભરાવાથી કે અતિ રડવા કરવાથી હવે ઝાંઝ વળવાનું નથી તમારા પતિનો અગ્નિગાહ કરી હ તમારે ગામ તમોને પહોંચતા કરીગ તે આંખે કહ્યું ભાઈ અમે ઝાગી જાયા અર્થે ગયા હતા અમારૂં ગામ આહીંથી નેર ડોશને આ તરે છે ને મારા સસરા મોતીચંદ શેઠ જાવે ડમાવા ગયા છે તેઓ આજકાનમા આવવાના હોવાથી અમારે પણ અમારા ગામ તરફ જવાની ઉતાવળ હતી તેવામા આમ આ અચાનક અમારા ઉપર દવી ટોપડતરી પડ્યો! મારા એ વૃદ્ધ સસરાને જ્યાં આ માઠા બખર પડશે ત્યારે તેમ નાં હ બનો પાગ રહેશે નહિ તેમને માડ કરીને એકજ આ પુત્ર રતન હતું તેઓ સાં પૈસા ડમાયા છે ને જેના અર્થે વીસ વધથી જવામા કમાયા તેના જમારે આ મરણનાં હ બજારા બખર પડશે ત્યારે તેના હ બની અવધી થયો! તેણે પોતાના પુત્રનું મૃત્યુ જોયું નથી! ગલમા મૂકીને કમાવા ગયા હતા હું પણ મારા સસરા

છને ઓળખતી નથી પણ આ હ બધી એમની છે સી અવસ્થા પૂછ હ બમય થઈ જશે! આ મર્ન વાત પેના ધનાઢ્ય શેઠે સાબળો કે તૂર્તજ તે ત્યાં ધળ દધને પડ્યો! ને મારા દીકરાને એમ કરીને છાતી ફાટવા લાગ્યો! મઉ કોઈ આશ્રય પામ્યું કે આ વળી શું? પેલા વૃદ્ધ ધનાઢ્ય શેઠે ખુનાસો કર્યો કે જે આ ગળળ શુન્ય છે તે સઘળો મારા ઉપર શુન્યો છે હુજ મોતીચંદ શેઠ, આ મારો પીડો ને આ મારા દીકરાની વહુ! અરે હાય હાય! આ અમારી વહુ પોતે મારી રાને મ હ માગવા આવેલાં અને હું પોતે અહીં હાજર છતાં ને જેને અથ અનીમ પરિશ્રમ કરી પયો લેળો મ્યો! તેના ઉપયોગના એક રાત્રી પાછો તો શું પણ આ અમારો એક માણસ પણ તેની મારવારમા ઉપયોગ થઈ શક્યો નહિ ધિ ખર કે મારા છતીતને અને મારી ડમાણીને એમ બોલી તે બળ ડપાત કરવા લાગ્યો

આ ઉપથી મહાન સમજશે કે જ્યાં મુધી એ વાણિયાને એ પોતાનો ડોશરો છે એ બખર નહોતી અથવા જ્યાં મુધી તેની એ માન્યતા થઈ નહોતી ત્યાં મુધી તે શુવાનના મરણથી તે એક તત્ત્વ પુરૂષતરીકે ડોગ કરતો હતો પરંતુ જ્યારે તેને એમ સમજાયું કે એ ડોકરો પોતાનો હતો ને તે મરણ પ મ્યો છે ત્યારે તેના હ બની મીમા રહી નહિ એ હ બની ઉત્પત્તિ કયાથી થઈ તે આ પ્રસંગમાંથી યથાયપણે સમજશે કે હું અને મારૂં, એજ એ હ ઉત્પત્તિના કારણભૂત છે -એ

લાવનાજ હુઃખ મયને સંસારના બંધ-
નમાં વધારે બંધ કરનારી છે જ્યારે એ
લાવના ઉડી જાય છે 'હું ને મા'રૂ' નિર્જિજ્ઞ
થાય છે ત્યારેજ એ હુઃખની શંખલા સ્વતઃ
તૂટી જાય છે ને જ્યારે નિર્બંધ થવાય ત્યા-
રેજ શાંતી અને સુખ મળે છે ત્યારેજ
જગતની પેલી મેર જવાય છે. કર્મયોગ
કર્મ માર્ગનું રહસ્ય એજ છે કે અવિચિત્ર
કર્મના પ્રવાહમાં વહ્યા છતાં કર્મમાં આ-
સક્તિ નજ લગાવી જોઇએ વસ્તુઓને
કર્મ કરવા દો. મગજનાં કેંદ્રને કર્મ કરવા
દો. અવિચિત્ર કર્મ કર્યા જાઓ પણ એ
કે ઉમિને મન ઉપર જ્ય મેળવવા ન દેવો,
આ જગતમાં એક અપરિચિત્ પુરૂષની
પેઠે અથવા એક પ્રવાસીની પેઠે કામ કરો,
અવિચિત્ર રીતે કામ કરો પણ તમારી
જાતને બંધનમાં લાવશે નહિ બંધન
ઘણુંજ ત્રાસદાયક છે ! આ વિશ્વ આપણું
નિવાસ સ્થાન નથી આપણે એક પ્રવા-
સીની માફક માત્ર સ્વાત્મ જ્ઞાનાર્થેજ આ
વિશ્વમાં આવ્યા છીએ; આ વિશ્વ યંત્રની
પોથીમાં ઘણું વાંચવાનું છે ને જ્યારે
જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે ત્યારે કશુંજ
વાંચવાનું રહેતું નથી કે પછી એ વિશ્વ-
પોથી યંત્રની એ જરૂર પડતી નથી.
સાંખ્યનું મહા વાક્ય એજ છે કે “સમગ્ર
વિશ્વ આત્માને માટે છે, આત્મા વિશ્વને
માટે નથી” સ્વાત્મ જ્ઞાનાર્થેજ વિશ્વનું
અસ્તિત્વ છે. બીજું કંઈ પણ તેમા
તાત્પર્ય નથી, કારણ કે આત્માને જ્ઞાન
થવાની સાથે તે સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર છે ને તેમ
થવા સાડા આ વિશ્વપોથી એજ તેનો
કર્મયોગ છે. સંસાર પરિત્યાગ એ પરમ

જ્ઞાનને માર્ગ છે. સંસાર નિવાસ એ કર્મને
માર્ગ છે બંને માગ એ સુકિત પ્રાપ્ત
થાય છે ને જન્મ મરણના ચક્રમાંથી
છુટાય છે પરંતુ પહેલો માગ અતિ દુર્લભ
છે; બીજો માર્ગ સહજ છે પણ તેને પણ
મમતાથી દુર્લભ કરી મેલવામાં આવે છે
જેને કર્મયોગ અને જ્ઞાન યોગનું યથાર્થ
રહસ્ય સમજાયું છે તેઓ તો આખરે
ઉભયમાંથી એકજ રૂપ ધર્મ ગયા છે. વિરા-
ગાવસ્થાએ પહોંચવું એ આખા જીવિતનો
પરિશ્રમ છે ને મનુષ્ય જેવો એ અવધિએ
પહોંચ્યો કે તત્કાલજ તે સ્વતંત્ર ને
સુકત થશે. અર્જુનને રણસંઘામમાં
યુધ્ધ કરવાનો શ્રી કૃષ્ણ તરફથી જે આશ્ર-
હ કરવામાં આવ્યો તે કર્મયોગનું રહસ્ય
કર્મકર પણ કર્મમાં પ્રીતીનકર એજ
મહામંત્ર ઉપર સુકિતનું દારુ પ્રુદ્ધું છે.
જે જ્ઞાન માર્ગમાં મળે છે તેજ સંસાર
નિવાસમાં પણ મળે છે. સંસારમાં રહી
ધર કુંટુંબપરના સ્નેહના પાઠ શીખી
એજ પાઠને દેશ પ્રેમમાં વિસ્તારી પરિ-
ણામે એજ પ્રેમ વિશ્વપ્રેમની પાઠશા-
ળામાં લઈ જાય છે ને એજ પ્રેમના પરિ-
પાકમાં આત્મવત્ જગત લાસતાં સંસાર-
નું બંધન-સંસારની બેડી સ્વતઃ તૂટી
જાય છે. અને જ્ઞાની જે માર્ગમાં હોય છે
તેજ માર્ગમાં કર્મ યોગી જઈ પહોંચે છે.
માયાનાં બંધન તેનાં બસી જાય છે અને
પ્રકૃતિનાં યથાર્થ સ્વરૂપનું તેને દર્શન
થાય છે એ માયા પછી માયામય
સાંકળોનું બંધન ધડતી નથી કારણ જે
પુરૂષ તટસ્થ તરીકે ઉભો છે. જેને કંઈ
પણ સારા નરસા પરિણામની પરવા

નથી ને જે સ્વતંત્રતાથી કામ કરે છે તેને બધનમાં લાવવા માયા તદ્દન અશક્ત છે માયા તેની દાસી છે એવા મહાત્મા આજળ માયા લાચાર છે એવા કમયોગી અને જ્ઞાનયોગી સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ એકજ રૂપ છે, સત્સાર પરિત્યાગ, એ પ્રથમથીજ વિરાગની દશા છે અને સત્સાર નિવાસ એ ક્રમેક્રમે એ દશાએ પહોંચવાનો માર્ગ છે સંસાર નિવાસી કમયોગી પોતાના બાલકને માટે જે કંઈ કરે છે તેમા જેમ પ્રતિ ફલની ઇચ્છા રાખતો નથી માત્ર પોતાની ફરજનું સમજે છે તેમજ જગત્ માનને માટે પણ તે જે જે કરે છે તેના તરફથી સંસારને જે કરાય છે આશા શુ ય સમપણુ છે એ ક્રિયા પ્રતિફલના વિચાર વગરની અને વિરાગ દશાની છે એવા કમયોગીને સંસાર પરિત્યાગ કરવો પડતો નથી જનક રજા સંસારી અને રાજ્ય વૈભવી હોવા છતાં મુખ્તિ તેની દાસી થઈ હતી તે માત્ર આસક્તિ રહિત કમયોગનાજ પ્રભાવે એ પ્રભાવ મોટે છે જ્ઞાનયોગી શુકદેવજી એ જનક વિદેહી

પાસે દીક્ષા લેવા ગયા હતા સંસાર ત્યાગ કરતા એ સંસાર નિવાસનો મહિમા મોટે છે પણ એ યોગની સાધનાનું યથાર્થ રહસ્ય મસતતયતોજ સંસાર પરિત્યાગ અને સંસાર નિવાસ એ બંને માર્ગો મન ઉપર વિજય મેળવનારનેજ સહજ છે પરંતુ જેઓ મનના દાસ છે તેને તો એ બંને માર્ગા ઉપરજ છે સંન્યાસી જે પ્રાપ્ત કરી શકે તેજ સંસારી પ્રાપ્ત કરી શકે પણ એ સવ મનના નિગૂઢ ઉપર છે મન ઉપર વિજય મેળવનારને સંસાર અને સંન્યાસ સમાન છે સત્સાર પરિત્યાગ અને સત્સાર નિવાસ બંને શ્રેષ્ઠ છે પણ જે તેના યથાથ રહસ્યને હાથ કરે છે તેનેજ ને એ રહસ્ય એજ છે કે મન ઉપર વિજય મેળવવો

મન ઇવ મનુષ્યાણા મોક્ષયો વધ કારણાત્ ગમે ત્યાં રહો સંસારમાં રહો કે સંસાર બહાર રહો પણ મન ઉપર વિજય મેળવો એટલે તમે આ સંસાર માંજ છો સંસારની બહાર છો મુક્તિના ઘરમાંજ છો

“અભ્યાસ”

અભ્યાસ, આ વર્ણુ શબ્દના અર્થે વ્યુત્પત્તિ, ટિકા, અને તદુપરિ વિવેચન આદિ વિસ્તરણુ વિવિધ રચલે પ્રથમ પ્રથક રિત્તે થઈ જવામાં હશે પરંતુ તે મવ સામાન્ય મનુષ્યોની દ્રષ્ટિપથે એક વખતે આવવું અમમ્ભવિત છે તેટલુંજ

નહી કિંતુ આયધર્મ પ્રકાશના અભ્યાસી ગ્રાહકોને પણ પુન પુન અવલોકવાનું બની આવે તે અર્થે તથા અન્ય જ્ઞાસુ સુજનો અય પણ આ અધ્યયે વિસ્તાર કરાય છેજ પિષ્ટ પેપલુ વા આ સમ્બંધ પ્રનાય ગણાશે નહીં તેવી આશા છે

મનુષ્ય વર્ગમાં સામાન્ય કહેવત પ્રચલિત છે કે, વાસ એવો અભ્યાસ અને અભ્યાસ તેવું કૃષ્ણ આ કહેવત ઘણા અનુભવ ને અનંત જન્મ પામી હશે એમ તેા આપણે પણ કબુલ કરવું પડશે એટલું જ બસ નહીં કિંતુ તેજ કહેવતો નો આ સૃષ્ટિમાં ઉપયોગ થાય છે તે માત્ર કહેવો તરીકેનીજ કહેવત છે એમ માની બેસવું યોગ્ય નથી. સાક્ષાત અનુભવપટમાં આખ્યા વિના કોઈ વાત્તા સૂત્ર રૂપે કહી શકાતીજ નથી એવાં અનિવાર્ય નિયમ છે તો પછી આ કહેવત માટે પણ તેમજ માનવા આપણને ફરજ પડે છે, જો અભ્યાસ તેવું જ કૃષ્ણ પ્રાપ્ત થાય તો પછી તે અભ્યાસ પણ કાઈ ઓછા કષ્ટવાળો હોવો ઘટતો નથી કારણ કે જે કંઈ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે તે કોઈપણ જાતના શ્રમ વિના પ્રાપ્ત થતુંજ તથી અને તેજ શ્રમનો પર્યાય અભ્યાસ કે જેવું એકથી વિશેષ વખત સ્મરણ મનન-અને નિદિધ્યાસન તેવાજ દ્રઢ સંવેદનથી ઇચ્છિત પરિણામો લાભ હમેશાં સંભવિત છે, માત્ર અભ્યાસ તે શબ્દનેજ જોઈ આપણે સંતોષ માનવાનો નથી પરંતુ તેમાં કહેલા ધર્મનું યથાવિધ પાલન કરવું એજ અવશ્યનું છે, જે કે પ્રાથમિક દ્રષ્ટિયા અભ્યાસ તે મહા વાક્ય તુચ્છ જેવું લાગે પરંતુ તેમાં સમાવેશ પામેલાં ઉચ્ચતમ તત્વો તરફ જ્યારે ગહન દ્રષ્ટિથી અવલોક વામાં આવે ત્યારેજ તદુક્ત ફલને અનુભવમાં આણી શકાય છે' આવા અભ્યાસ તે કયા હોવો જોઈએ તે માટે આપણે શ્રી યાના જલા યોગ દર્શન સૂત્ર ૧૪૮૨૨ જોઈએ તો ત્યાં સ્પષ્ટ કથન છે કે—

‘સતુ લીર્ધકાલ નૈરન્તર્ય સત્કારાસેવિતો દ્રઢ ભૂમિઃ’

આ સૂત્ર સરલતાથી અને સ્પષ્ટ પણે સમજી શકાય તેટલા સાદું શુભરૂપ ટીકાકારે ત્યાં સૂધી પ્રવૃત્તિ કરી છે કે,

સતુ અભ્યાસસ્તુ લીર્ધકાલં નૈરન્તર્યેણ તપો વ્રહ્મચર્ય વિદ્યા શ્રદ્ધાદિ રૂપેણ ચ સત્કારેણ આદરાતિશયેન વા આ સેવિતઃ સમ્યક્ અનુષ્ઠિયમાન સન્ દ્રઢ ભૂમિઃ સ્થિર ભવતીતિ શેષ.

અર્થવિસ્તાર—તે અભ્યાસનું બહુ કાલ પર્યંત વ્યવધાન રહીતપણે, આદર પૂર્વક, સારી રીતે સેવન કરવાનું કહેલું છે, હેઠ્ઠા કરવાથી તે અભ્યાસ સુદ્રઢ એટલે અન્ય ન્યુત્થાક સંસ્કારોથી અભિભવ પામે તેવો બલવત્તર થાય છે અભ્યાસનું મહાત્મ્ય આટલા ઉપરાંત હજી આગળ વધતાં આપને પ્રાપ્ત થાય છે કે,..... સકલ ઇન્દ્રિયોને વિશ્લેષ એવા બાહ્યો પચ રીક પિથોથી વિનિમુક્ત કરી શ્રદ્ધા સહવર્તમાન પ્રાત્યવ્ય વિષયના અવલંબનનુંજ ગૃહણ અને તદ્વિષયે તન્મયતા અભ્યાસતે સાદરાભ્યાસ કહેવાય છે..... તપ, બ્રહ્મચર્ય, વિદ્યા, અને શ્રદ્ધા આદિધર્મોના પાલન પૂર્વક અને સત્કારે સહવર્તમાન અનુષ્ઠિત વિષયનું દઢમનથી મનન કરતાં છતાં લીર્ધકાલ અને અન્તરાય રહિતપણે સેવવામાં આવે તે લીર્ધકાલ કહેવાય છે,..... પ્રતિદિવસ અન્તરાય રહિત નિમિત્ત નિયમાનુસાર નિશ્ચય પૂર્વક સાદર અર્થાત સત્કારે સહવર્તમાન કોઈ પણ ચિનીવન

સતત ચાલુ રાખવું તે નેરન્તર કહેવાય છે

શ્રદ્ધાઓ આનંદ પૂર્વક મન તથા બુદ્ધિ—વૃત્તિમાં મિશ્રિત કવેગનો આવિલાવ ઉદય થયા વિના રહેલું ચુકત C । તિની આકાંક્ષા સહિત, સત્કારના યથા યોગ્ય નિયમોના પરિપાવક પવન ઢરવામાં આવે તે સત્કાર કહેવાય છે (ને) સચિતા ભક્તિ પુવન નેવક કરે —

માન આત્માનું ચિત્ત ઢરવામાં ઉત્તર પ્રયોગો પ્રથમાર ભમાજ નેવવાનું આવર્યન પદ્મ કવન કરેલું છે અને એ પ્રયોગો સિદ્ધ થવાને આન્તેજ આભ્યાસક્રમ પરિપકવ, મુચ્છર, અને ડ્રઢ ધાય છે, અભ્યાસનો અર્થ એવો નથી કે એક પુસ્તક એક જ કે ત્રણવાર વાર વાંચી ગયાને કાંઈ આવડયું અને કાંઈ ન આવડયું ને જાણે શીખી ગયા પરંતુ અભ્યાસનો ક્રમ તો નુષ્ટિ અને કાલિય છે

કોઈ અભ્યાસ ઢરતા છનામુને પછી તે અભ્યાસ કોઈ પણ પ્રકારનો એટલે વ્યાપકારોપયોગી છીં વા પારમાર્થિક કે અન્ય ઈચ્છિત પદાર્થ વ નાનસપ્પાદના થ ટાય પરંતુ તે સબ ઉત્તર પ્રયોગોવાળો એવો ધટે છે, કારણકે તે વિના અન્ય ક્રમે તે સિદ્ધ વર્ધ ક્ષણ પ્રધાનક નીવડી શકતો નથી, કાંઈ પણ પદાર્થ પ્રાપ્ત થવાની ડ્રઢ છજામાં તે પણ દરેક જાતના અભ્યાસમાં સમાજ સમાવેગને પામે છે, કોઈ પણ જાતની સમાવવા નિ કામ ભક્તિ તે પણ દરેક પ્રકારનો અભ્યાસ છે, અનુભવમાં આવતા અસખ્ય મનુષ્યોની ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિ રૂચિ જે ડ્રષ્ટિ સન્મુખ ખડી થય

છે તે પણ તેજ મનુષ્યોનો દરેક પ્રકારનો અભ્યાસજ છે, પરંતુ આ મવ પ્રકારના અભ્યાસ તે કાંઈ અભ્યાસના ખરા સ્વરૂપને પ્રાપ્ત નથી કારણકે જે જે અભ્યાસો ઢઈ ઊપરના સવ પ્રયોગોની સિદ્ધિને આ તે પ્રાપ્ત થયેલા હોતા નથી અને તે વિના તે કઈ ક્ષણદાતા અનુભવાતા નથી, કોઈ પણ અક્ષર સુદ્ધ સવેદન મનના ઈચ્છિત મક પ તે પરિપૂર્ણ કરે છે એ નિવિવાદ વાત છે પરંતુ તેવો સકલ અવાત અભ્યાસ તે પણ યોગ્ય અને પવિત્ર ધર્મોવ યો હેવો જોઈએ છીં, કારણકે તેવા યોગ્ય અને પવિત્ર સક યો વિનાના અભ્યાસથી ઇચ્છિત વસ્તુની ક્ષણ સિદ્ધી મલાવિત નવી, દરેક સ્થળે અભ્યાસની આવશ્યકતા નિ સિમ પણ પ્રબોધાએલી છે અને તેવો તેવો અસાધારણ કષ્ટ વાળો અભ્યાસ પ્રત્યેક કાય પ્રસંગે યજો અને પ્રત્યેક સમયે થવો એ સભ વિતપણ નથી ત્યાજે આપણે કયા કેવા પ્રકારના અભ્યાસ તરફદ્વાલ ધાવન છીંએ છીંએ એજ માત્ર વિચારીએ અભ્યાસ એટલે સ્વત વિદ્યાભ્યાસ કિંવુ યોગાભ્યાસજ ઇચ્છિત છે એવું નથી કિંતુ ઇનર કોઈ પણ ઇચ્છિત પનાયની સિદ્ધિ અથ થતો પ્રયત્ન એકાગ્રવૃત્તિની ધારારૂપ સ્થિતિ માટે અતરંગ બહિર્ગી સાધનો અથ થતો પુન પુન આવૃત્તિ તે અભ્યાસ અને આ અભ્યાસ તે પ્રત્યેક પાપ્તવ્ય વસ્તુ અર્થ થતો વૃત્તિ અથે સમજાય છે જે ઇચ્છા જે લાભ અથવા અથવા પદાર્થો અર્થે પુન પુન આકાંક્ષા થતપ્રાપ્તિ અથ પ્રયત્ન તે અભ્યાસ

જે કાર્યનો આરંભ કરવામાં આવે અને તે સામાન્ય નિયમ ઉપરાંત સેવન કરવામાં આવે અને તે કાર્ય અવસાને કૃત્ત્ર પ્રદ નિવડે તે એક પ્રકારના અભ્યાસથી પ્રાપ્ત થયું ગણાય છે.

પ્રિયવાંચકો !!! અભ્યાસનું વિશેષ સ્વરૂપ અને તેની યોગ્ય આવશ્યકતા હવે હું આપ સર્વને આગળ ઉપર જણાવવાનું સુદંતવી રાખીશ.....અપૂર્ણ.

વાંધવ ગુણ ગાન.

“ હરિના પાંચકડાં ગાએરે હરિને પાલ વળગ્યાં જાયે-એ રાહ ”
કહોતો બાન્ધવના ગુણ ગાઉ-વારી નીજ બાન્ધવગણ પર જાઉં
બાન્ધવ ગણમાં હજી મળું જે- બાન્ધવમાં પૂજાઈ કહોતો-ટેક

બાન્ધવનો છે સ્વસાવ એવો

તારી અન્યને તરે

આત્મ લોભને અલગો રાખે

સામાજિકમાં સરે. કહોતો- ૧

હોયજ એવા કોઈ બાન્ધવો

હસતા રમતા મળે;

પલપલ ઈચ્છે શ્રેય પરસ્પર

મળે પૂણ્યને બળે - કહોતો બાન્ધવ ૨

શી બાન્ધવતા કેરએ અદ્ભુત

કોઈ માનવ દેવ

દેવ એવી હોએ જેનામાં

પૂજાય તે ઘર દેવ. - કહોતો બાન્ધવ ૩

એ બાન્ધવતા આપે ંયાપી

અખિલ વિશ્વમાં લાગે

પશુપંખી પણ એ બાન્ધવતા

તેણે શ્વાદ છે ચાખે. .... કહોતો ૪

એ બાન્ધવતા કેમ પાલવી

જાણે વિરલ જવાન

એ બાન્ધવતા રસનું પીયુષ

કરૂ કરાવું પાન - કહોતો ૫

સ્વદેશ

(એક તરફ નયના ચુનના નિચારો)

(ક્ષાત્રગુન માસના પૃષ્ઠ ૧૨૦ થી)

જ્યારથી આપણા દેશમાં વિદેશી થોથે પગ નાખ્યો એટલેક વિદેશીઓએ પોતાના માલથી આપણને પોતાના તરફ ખેંચી લીધા છે ત્યારથી આપણે આપણ કતવ્ય ભૂલી ગયા છીએ પણ તેમાં ઉલટું આપણને શરમાવા જેવું છે કે આ વિષય ઉપરથી આપણે આપણ શું છે નેનો ખ્યાલ પણ આપણા મગજમાં લાવી શકતા નથી આપણે આપણા દેશની ઉન્નતિ કરીએ પછી જે પગ વિદેશીઓએ આપણા દેશમાં નાખ્યો છે તે પગ કાઢવાનો યત્ન કરીએ એટલું જ નહિ પણ જેમ તેણે પગ નાખ્યો છે તેવીજ રીતે આપણે આપણા દેશનો પગ વિદેશમાં નાખવાનો પ્રયત્ન કરીએ આપણે કહીએ છીએ કે અમે દેશને માટે ઘણી લાગણી ધરાવીએ છીએ પણ ખરેખર દેશી બાઈઓ ? જ્યારે આપણે આપણા સ્વદેશની ઉન્નતિ માટે કાંઈ પણ લાગણી કેવી છે તે દર્શાવિશકાય આપણે જો મહેનત કરીએ તો પરમેશ્વર આપણને મદદ કરશે, કરશે, કરશેજ, કહેવત એ કે મનુષ્ય યત્નને ઇશ્વર કૃપા હજી પણ ચેતવાનો વખત છે હુમણા નહિ ચેતો તો આખર પરતાશે આપણે આપણી સ્વભૂમિ માટે આપણા દેશ માટે શું શું કૃત્યો કર્યા તેના જવાબ જગન્નિયતા પાસે આપણને આપવો પડશે ઉદ્ધોગ નહિ કરો ને કલા કરશે કે અમે અમારા સ્વદેશ માટે લાગણી ધરાવીએ છીએ તો તે હાથ ઉપાડ્યા વિના ડોળિયો મોંમાં ચુકી

શકાય નહિ તેમ ઉદ્યોગ વિના દેશની ઉન્નતિ કરી શકાય નહિ ઉદ્યોગ કર્યા વિના કદા કરીએ કે અમે અમારા સ્વદેશ માટે લાગણી વશવિયે છીએ એ વાત ડોળના માનવામાં આવેજ નહિ તમે બહાનુ કાઢી છટ્ટી જાઓ કે કોઈ અમારો માન ખરી દવા આવતું નથી તો એ વાત પણ તદ્દન ખોટી કહેવાય કારણ કે જો તમે ઉદ્યોગ કરો તો સઘળા લેવ આવે પણ વિલેકધી ને સ્વદેશી કરી વેચીએ તો માણસોને દગો દિધે કહેવાય કહેવત છે કે “ દગા કીમીકા સગા નહિ ” પણ જો પરમેશ્વરની પ્રાથના કરશો ને સાથે ઉદ્યોગ કરશો તો પરમેશ્વર મદદ કરશે કરશે ને કરશેજ પણ ગાડીવાન જેવું કરશે તો પરમેશ્વર મદદ નહિ આવે એ ખચીત સમજાવે માટે હે દેશી બાઈઓ દેશની ઉન્નતિ તે આપણીજ ઉન્નતિ છે એમ સમજાવે કારણ કે હિંદુસ્તાન આપણીજ જન્મ ભૂમિ છે તે તે જન્મભૂમિ માટે કંઈપણ આપણે કરવું જોઈએ પ્રલ નહિ તો પ્રલની પાખડી તો કરવીજ જોઈએ ‘વિદેશીયો ડેવી રીતથી માલ બનાવે છે તે શિખો ને પછી આપણે તેમ કરવાનો ઉદ્યોગ કરો હે દેશી બાઈઓ ! આપણી જન્મભૂમિ ઉપર મુઝલ માન, વગેરે પરદેશીઓના હુમલા આપણે ઇતિહાસમાં વાગ્યા છે તે શા માટે તે તો તમને ખબર હશે તેથીજ મારે દગાવાની જરૂર નથી

હિંદુસ્તાનની હુનીળ પ્રાચીન કાળમાં
સોનાની હુતી એમ કહેવાય છે તે આજે
સાતીની બેઠાં દેશી લાઈઓ તથા દેશી
ખંધોનો શરમાવવા જેવું છે આપણને
સ્વદેશની ઉન્નતિ કરવા માટે દોડકરબ
સાહેબે ઉદ્દેશ્ય છે. માટે તેને કન્યગૃહ
દોટે છે બંગાલમાં જેમ દેશી માદા જેવી
રીતે વપરાય છે. તેવીજ રીતે આખા
હિંદુસ્તાનમાં વપરાય તો કેવું સાડું?

આપણે દેશની ઉન્નતિ કરાંચે તે
પહેલાં સ્વદેશસિત્તાની થવું બેઠાં જેમ
વિદેશીયો પોતાના દેશ માટે અલીમાન
ધરાવે છે. તેવીજ રીતે આપણે ગણ ધરા-
વવું બેઠાંએ એક તમને સાહેબ હાખડો
આયું કે ત્યાર (૧૭૯૭) થી વિદેશીયોએ
સ્વદેશમાં રહ્યા છે ત્યારથી આપણે તેમને
અ. પહે. હિંદુ પોશાક પહેરતા હિંદુ નથી
અને આપણે સ્વદેશીભાષાની થવાને
બદલે અ. પાણુ પોશાક છોડી વિદેશીનો
તુક પેરીએ છીએ તે કેવું શરમાવ

બતાવેલા ગમે તો હચેથી પછાડે
તોપણ લાંગ નહિ ને લાગે નહિ
ને કદાચ લાંગી બાય તો પણ બચ-
રમાં વેચવા કાઢીએ તો રૂપીયે
આનો તો આવે અને વિદેશી ગમે
તેની લાગે ઈ. મતતા હોય પણ
બાગકના હાથમાં આજી કે નાણું
પૈસા બચા પાણીમાં ગયા કરણ તે
કાચનાને ચોલાના બતાવે છે પણ
સુદત વાપરતા નથી એટલે મન-
બુત હોતા નથી તેથી કુટી જવાનો
સંભવ રહે છે અને કુટી ગયા પછી
પણ તે કોઈ જાતના કામમાં આવે
એમ સમજવું નહિ; અ. થી લપ-
કામાં જે પૈસા નાંખવાથી જે તુક-
નાત થાય છે. તેજ હુકશાન તેજ
હુકશાન દેશી માદામાં થવું નથી.
હુટ મોજ, છત્રી વગેરેમાં પણ
તેવજ છે માટે હે દેશી લાઈઓ આપણે
સ્વદેશીભાષાની બનું બેઠાંએ વિદેશી

आर्यधर्मप्रकाश.

पुस्तक ३५ सु]

मास आश्विन स १०६३

[अंक १२ भा

यतोधर्मस्ततो जय

- जिविने उपदेश

(५)

जीवटा का उधे का उधे

ता'रा रुम भरया दुगे

जीवटा० देक

कर्म दोरमा गठायो तु, रुड पर नाशी छुटे,

काम क्रोध पड रिउ ता'रा, देहनगरने लूटे, जीवटा० १

नाजर सँ धाशे अतकाळे, भेळी धयेली करणी;

पच तत्त्वमा देह समासे, धर्या रे'छे धन धरणी जीवटा० २

पुनर्जन्ममा कर्मप्रवाहे, जाओ, नौका ता'री,

अहिना डाठ पटयो अहि रे'छे, कळबळ जाशे हारी, जीवटा० ३

गया घगाना न मळ्या पत्ता, ग्वत्ता ग्वाधी छाझी,

तोय अभागो उवाट बळीने खरो गुमायी बाजी, जीवटा० ४

नेह करी ले नारायणशु तो मळगे कहीं आरो,

अघायो छती आग्ने लीधो, भट्ट कयों जन्मारो, जीवटा० ५

भुज भगवान विचार अवल गी, कै चीज लेईग माये,

हाथे जे पावरीयु हशे ते भार प्रमुने माये, जीवटा० ६

જીવભાવ પણ દુઃખનું નિદાન છે.

જીવો બ્રહ્મૈવ કેવલમ્ એવ કેવલ પ્રહ્મ છે પરંતુ જ્યાં સુધી તે એવ ભાવમાં રહે છે ત્યાં સુધી તેને મુખ કે આનંદ નથી. સત્, ચિત્ત અને આનંદ એ ત્રણે જોમાં તે પ્રહ્મ; પરંતુ એવમાં સત્ અને ચિત્ત છે પણ આનંદ નથી પણ તેને દુઃખ છે. એ દુઃખમાંથી તથા એવભાવમાંથી છુટવા સારૂ આપણે પ્રહ્મ મીમાંસામાં ઉતરીએ પ્રહ્મ અને એવની યથાર્થે દશા જાણવામાં તત્ત્વ દ્રષ્ટિની આવી અતિ ઉપયોગી છે. તત્ત્વ દ્રષ્ટિમાં બે બાબતનો સમાવેશ થાય છે (૧) જગત્તુ નિદાન (૨) છે નેથી વસ્તુસ્થિતિ શાથી છે? એ બેનું વિવેચન બધાં દર્શનોમાં એ બાબત ઉપર વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. ન્યાય અને વેશેષિકવાળાએ એવો નિર્ણય કર્યો કે વિશ્વની ઉત્પત્તિ અતિ સૂક્ષ્મ પરમાણુ થી થઈ છે અને તે પરમાણુને પ્રેરનાર નિમિત્ત ઇશ્વર છે વસ્તુમાત્ર સપ્ત પદાર્થ રૂપે સ્થિતિ પામી છે ને જીવ તથા ઈશ્વર તે બે પદાર્થ છે તથા જ્ઞાનની ન્યુનાધિકતાથી કરીને એક એકથી સર્વદા ભિન્ન છે પદાર્થ તત્ત્વ જાણવા માટે પ્રમાણાદિથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાય છે ને જ્યારે ઇશ્વર કૃપાથી તત્ત્વજ્ઞાન થાય અને એવનો જે દુઃખ ધર્મ છે તેનો અત્યંત અભાવ ધઈ જાય છે ત્યારે મોક્ષ પ્રાપ્તિ થાય છે. આ વ્યવસ્થા માગ્ય દર્શનવાળા સ્વીકારતા નથી ન્યાયના સપ્ત પદાર્થમાના દ્રવ્ય શુદ્ધ અને કર્મ એ ત્રણેમાં અત્તરૂપ સામાન્ય તથા ત્રણે એક એકથી ભિન્ન છે એ રૂપ વિશેષ ઉભયનો સ્વીકાર કર્યો છે. ને એ નિવાયનાં આ પદાર્થમાં સત્તા માની ન-

થી એ વાતને સાંખ્યવાળા સ્વીકારતા નથી વસ્તુ માત્ર અત્સત્ એમ ભાસે છે માટે સત્તા તો સર્વ પદાર્થમાં છે. વળી જ્યારે પદાર્થનાં પરમાણુ વિના ઇશ્વર પણ સૃષ્ટિ સ્થવા સમય નથી ત્યારે પદાર્થ સંભવથીજ વસ્તુ સંભવ ન માનતા ઇશ્વર કલ્પવામાં ગૌરવ છે. એમ તેઓ બતાવે છે.

ત્રિશુણાત્મક શકિતમાં પુરૂષ સર્વદા રહેલ છે ને સર્વ પદાર્થ ઉત્પન્ન કરવાને એ ત્રિશુણાત્મક પ્રકૃતિ જ પ્રણ છે. તેમાં જે પુરૂષ છે તે અકર્તા છતાં પ્રકૃતિથી જુદો નથી. ને તેથી પ્રકૃતિના રમે, તમે શુણમાં બધાઈ દુઃખનો ભોગતા થાય છે પણ જ્યારે અત્વાશમાં સ્થિતિ પામે છે ત્યારે અકર્તાપણુ અનુભવી સ્વરૂપને જુએ છે ત્યારે પ્રકૃતિ તેને બાધ કરી નથી. પુરૂષો અનત છે તેમાના જે જે પુરૂષને પચીશ તત્ત્વના વિવેકે કરીને અત્વાપત્તિ થાય ત્યારે તે તે મુક્ત થાય બેકે પંતજલીએ આ સર્વ વાત સ્વીકારી પણ પ્રકૃતિમાં સર્વદા લેવાઈ ગયેલો પુરૂષ અત્વાપત્તિ પામે નહિ એમ લાગ્યાથી તેણે ઇશ્વર એવો પરમ પુરૂષ સ્વીકાર્યો. ને તે ઇશ્વરની કૃપાથી જ્યારે જ્ઞાન થાય ત્યારે મુક્તિ મળે. ને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા યોગ માર્ગ ચોક્કસો. હવે પાંચમું દર્શન મીમાંસા તેમાં તો એ ચાર દર્શનને સંગતી કંઈ વાત નથી. પણ કેવલ ધર્મ માધવાથી સ્વર્ગરૂપ મોક્ષ મળે એ તેના બિદ્વાન છે ને તે ધર્મ વેદોક્ત વિધિનિયમ પાળવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. મીમાંસા

વેદ વિહિત ક્રિયા માગને પ્રાધાન્ય રૂપે માને છે એ મીમાંસાના બે વિલા ૧ છે જેમા ક્રિયા માગ તે વૃત્તમીમાસા ને જે ના જ્ઞાનમાગ તે ઉત્તમીમાસા ક્રિયામા ૧ એ ધર્મમીમાસા ને નાનમાર્ગ એ દ્વિતીમાસા એ દગનો ઉત્તમ છે એ ધમવાળા એ દર્શનોને ઉત્તમ માને છે ને પરમ યુરૂપા થને મોક્ષની પ્રાપ્તરૂપ મીમાંસા દગન ને ગણે છે ઉત્તમીમાસા એજ વદાત વે નાત પ્રતિપાદિત ક્રિયામાગનુ ૫ મ ક્ષન એજ દ્વિતીમાગ એજ ઉપનિષદ એજ વેદાન્ત

એ ઉપનિષદ નુ રૂપેય મમજનનાને યાને મૂન રચેના છે વ્યાસમૂય, વળત સૂત્ર, દ્વિતીમાસા, ને ઉત્તમીમાસાસૂત્ર કે શારીર મય એનો વિષય આગ અ યાય તથા આગ પાદ અને પાદેપાદે અનેક અધિકરણ એ પ્રમાણે છે એ સૂત્ર કામુરૂપ ઉપનિષદ ને મગજગીતા એ ગાનુ નામ પ્રસ્થાનત્રય ને તે ઉપર જે વેદાત દગનનો વિન્યાય થાય છે એ ગણુ ઉપ ગ્રાક ૧ યાયનુ ભાષ્ય છે બીજા ભાષ્યે પાય છે પરંતુ રાકનુ ભાષ્ય જુનુ છે ને નાચીનમા પ્રાચીન વેદાત શકર કરેલા અથ પ્રમાણે મનાય છે તેથી તેને જ વેદાન્તદશન નામ મળેલું છે હવે વેદાત નશન શુ કહે છે તે તપાસીએ તે મવ ઉપનિષદ વાક્યનો મમન્વય કરી ને જે મથ પ્રતિપાન થાય તે સ્વીકાર છે ને તેમ કરવામા પ્રમાણ તથા અથ નિણય નબધે એ ચાર નર્જનની મદાય લે છે ને છેવટે પાન દશનાના સિધ્ધાંતોને સુકમગીતે તપાસી ખોટા હતવે છે કે જ્ઞાન પામવાને અથ મીમાંસામા સ્વીકારલા છે પ્રમાણ વેદાત દગનને માન્ય છે

અપુલ્કિત અને ૨ અથાપતિ તેમજ અર્થ નિણય પગલે વિષય, મશય પૂવ પદ્ય મિધાન્ત અને સગતિ તે પણ વેદાત દર્શનને માન્ય છે વળી એ મન ન્યાય વૈશેષિકમિત્રિએ જે મૂક્ષ વિચાર કર્યા છે તે પણ વેદાત દગનને માન્ય છે છતાં ન્યાય વૈશેષિક દિલ્લી કે નીડ ગીત વેદાત દર્શન બહુજ જુદુ પડે છે

વે ના દર્શનવાગાનુ કહેવુ એવુ છે કે ઈશ્વરને કૃષ્ટિ ચનાનો વિન્યાય ચવાનો મલવજ નથી તે આપીકામ છે મર્વથા મપૂર્ણ છે તેને ઇંગા હોયજ નહીં એજ વેદાન્ત એનો ઇશ્વર મલવતોજ નથી પ્રાણી માનના કમથી ઈગીને કમ ચવન્થા માટે ઇશ્વર કૃષ્ટિ કિલા વિન્યાય એમ માનતા પણ કમથી પ્રેગય તે ઇશ્વરથી કમ નવને એનો અન્યો નાશ્વર ઢોર આને છે તે જો ઈશ્વર છે તો પગી તેને આ ઉખડા મમાન મજવારી શી જડગ રહી? કાડુ જી તો ઢાંધ યુખી એવી ચવન્થા ગા માટે કની? શુ તેનામા યુખ ૩૫ મૃષ્ટિ ઉત્તમ કરવાનુ સામથ્ય ન હોતુ કે આ હુ ખડપ મૃષ્ટિનો વિન્યાર કયા શુ હુ ખડપ મમાન નર્જવામા તેણે આનંદ માન્યો હોય?

આ પ્રમાણે વપ્ત્ય તથા નવૃણ્ય એ ગેપ પાડા ઇશ્વર ને કના માનવાથી ઉલા થાય છે આમ મૃષ્ટિ કતા એવો ઇશ્વર મવ થા અસિદ્ધ છે ને વેદાત દર્શનમા નાહ નથી ને જ્યાર કતરૂપ ઇશ્વર અગ્રાહ્ય છે તથા તે ઇશ્વર ના પ્રનાશથી હુ ખોગ છે ૩૫ મોદા રજ અગ્રાહ્યજ થઈ ગ્યો એ પ્રમાણે ન્યાય વૈશેષિક તથા પાતજલ દગનથી વેદાત દગન જુદુ પડે છે જો કે માખ્યદશન માથે વેદાનને જાહુ સબધ

છે છતાં તેમાં પણ એક વાતે પરમ લેહ છે સાંખ્યમાં અનંત પુરુષ માન્યા છે તેમ વેદાંતમાં નથી પુરુષનું પુરુષપણું બન્યું રહે તો મોક્ષનો અવકાશજ મળે નહિ. સાંખ્યનો પુરુષ તે વેદાંતનો જીવ છે ને જીવ માત્ર પણ દુઃખનું નિવાન છે. છવ લાવે મોક્ષ હોયજ નહિ છવને સત્વાપત્તિ થઈ શકે ખરી પણ એકલી સત્વાપત્તિજ મોક્ષ નથી જીવમાત્ર દલી જવોજ મોક્ષ છે. વેદાંત દર્શન સાંખ્યની તત્વ વ્યવસ્થા સ્વીકારે છે. પતંજલીનો યોગમાર્ગ સ્વીકારે છે છતાં એકમાં પુરુષને પુરુષરૂપે મોક્ષ એ વાત સ્વીકારતા નથી, તેમ ઇન્દ્ર કૃપાથી મોક્ષ એ પણ સ્વીકારતા નથી તેમ મોક્ષ માટે સત્વાપત્તિ પણ આજ્ઞા નથી ને મી-માંસાના ધર્મથી પ્રાપ્ત કરેલું સ્વર્ગ પણ વેદાંત દર્શન સ્વીકારતું નથી. યજ્ઞયાગાદિ એ તો ધૂમ માર્ગ છે. જ્ઞાન એજ ખરો આર્ય માર્ગ છે.

વેદાંતદર્શનનો કેશવર બ્રહ્મ છે, ધર્મ, જ્ઞાન છે, મોક્ષ કૈવલ્ય છે

હવે આ પછે જ્ઞાનના પ્રદેશમાં વિચરીએ. આપણે જે ઘણામાં ઘણું જાણી શકીએ તે જ્ઞાન છે. જ્ઞાનથી બુદ્ધ કંઈ છેજ નહિ. આપણામાં જ્ઞાનરૂપ જે ધર્મ છે તે ઇન્દ્રિયોદ્વારા બહાર નીકળી વસ્તુઓમાં મળે છે ને વસ્તુરૂપ થઈ જાય છે ને પાછો આપણા મનમાં અમુક ભાસ પ્રેરે છે. અર્થાત્ જ્ઞાન પોતેજ પોતાને બુદ્ધ છે એમ થઈ રહ્યું આતું નામ વૃત્તિ. આ ઘર આ ઘોડો, આ દુઃખ આ સુખ આ માંડ તે સર્વ વૃત્તિરૂપ છે ને વસ્તુઓ વસ્તુતઃ શું છે તે કેવલ અગમ્યજ છે. વૃત્તિરૂપ જ્ઞાન તે ખરૂ જ્ઞાન નથી પણ વૃત્તિરહિત જ્ઞાન. સર્વદા એકરૂપ જ્ઞાન તે ખરૂ

જ્ઞાન છે. જ્ઞાન સ્વયંપ્રકાશ છે. જ્ઞાનને ગૃહણ કરનાર જ્ઞાન પોતેજ ને જો જ્ઞાન સ્વયંપ્રકાશ ને સ્વતો આજ્ઞા હોય તો પછી સંશય, મિથ્યાજ્ઞાન ઇત્યાદી કેમ ચલવે? વેદાંત મત પ્રમાણે મિથ્યા જે હોય તે જ્ઞાનજ નથી. એ જ્ઞાનજ સત્ ચિત્ ને આનંદરૂપ છે. વસ્તુ માત્ર સત્, ચિત્ આનંદરૂપ-જ્ઞાનરૂપ છે જ્ઞાન-તિરિક્ત કોઈ નથી માટે જ્ઞાનજ વેદાંત દર્શનનો ઇન્દ્ર છે: એજ પરમ સત્તા છે એનુંજ નામ બ્રહ્મ. આ પ્રમાણેજ વસ્તુ સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન તેને અદ્વૈત કહે છે. જેમાં અન્ય કલ્પના નહિ તે અદ્વૈત. જ્ઞાનથી કોઈ બુદ્ધ નથી ચેતન અને જડનો લેહજ નથી ચેતન વિના જડ નથી જડ વિના ચેતન નથી છતાં ઉભય એક રૂપ નથી અનન્ય છે; એજ અદ્વૈત આજ રીતે વિશ્વમાત્રનો નિશ્ચય કરી સર્વવ્યાપ એવો સિદ્ધાન્ત તે વેદાંત એટલે ઉપ-નિષદોએ પ્રતિપાદન કરેલું દર્શન એજ આપનિષદ દર્શન એજ અદ્વૈત. હવે જીવની સ્થિતી જોઈ. અશુદ્ધ સત્ત્વોમાં ચિતનું જે પ્રતિબિંબ તેને પ્રાજ કહે છે ને તે સહિતની પ્રકૃતિ તેને અવિદ્યા કહે છે જે સત્ત્વ પ્રધાન પ્રકૃતિના બે અંશ તે વિશેષ પરિણામ પામી શક્તા નથી, ને નજ પામે કેમકે તેમાં રજોશનુ બલ નથી; પણ જે તમ પ્રધાન પ્રકૃતિ છે તેમાં રજોશ ઘણો હોય એટલે તે બહુ પરિણામે છે પ્રાજ મહિત જે પ્રકૃતિ તે અવિદ્યા. પ્રાજને પોતાનું ચિદ્રૂપત્વ ન મનજવા દેનાર અજ્ઞાન આ પ્રાજ સહિત જે અવિદ્યા તેજ વિદ્યેપાવરણ શક્તિત મહા-વર્તમાન છે ને તે કારણ દેહ દેહવાય છે. અજ્ઞાન નિરન્કૃત જ્ઞાનમય ને સુખ

હુ જો ભાવ રૂપ છે તમે આનંદમય કામ
 હું કામન દહ તમા આનંદમય કામ, મન
 પ્રાપ્ત તમા મિમાન્સા કામન દેહમ્ય નાન
 એજ જાત અજ ભોક્તા મધ્ય, તમ
 પ્રધાન પ્રકૃતિને નિજનધુનાઢિપે વિન્ના
 રી પ્રાપ્તને તમા ભેદી શ્રવણ પગ છે
 એજ મજાન રાત્રી પાતાના મન
 નરૂપને તરી ગકતો નથી ત પોત
 શ્રવણમા નહેવાથી અને ક્રોધનો ભો
 ક્તા પાતેજ વધને એને છે ને હુ જો
 તમા તે મધ્ય થઈ તય છે પોતા
 મય મા જાત છે તે ભુની તય છે ને
 શ્રી મુદ્રાદિક વધન ધાન્યાત્મિક તેમજ
 મુદ્રિય મુખની વાલના એમા શ્રવણ
 નાને દૃઢત્ય માની પોત કોણ છે તે નવ
 ભુલી નહ મને. હા પો માળ હોરી
 ને છે.

પેત પ્રા. નિરોપ મન માનદરૂપ
 કાવા દતા પ્રાપ્તતાથી શ્રવણથી પોતે
 મજા હુ ખને હોરી છે છે પણ જ્યારે
 તેને નાન થાય છે ત્યા જ તેને પોતાનુ
 ન્યહા નગજાય છે.

નામ્યનામદ રૂપાડહ રાત્રાડહ પ્રવૃત્ત પર ।
 વળ્યજ નૈત્ય રૂપાડહ મમૈવેત મયય

હુ નામ્યનામ-રૂપ ૩ શાન્ત
 ૩, હુ ન નિધા પગ ૩. પ્રત્યે નાન્ય
 રૂપ ૩, ૧૪ અવિનાગી ૩

તત્ત્વાર્તન પર્મામાયા
 મત્યર્તન વર નિય
 માપાર્તન પર્મ્યોતિ-
 રહ મેગાત મયય

મત્તત્ત્વાદિ તત્ત્વોધા પ પ માત્રમા
 ૩, હુ મધ્યમા પ્રતિત થના નગ્રાગ્રી
 પગ ઉત્કૃષ્ટ મગવરૂપ હુ, માયાધા પગ
 પ મ ત્યોતિરૂપ ૩ હુ ૧ અવિનાગી ૩

૧ નામ રૂપથી મયત પગ ૩, હુ ત્ય
 તન્યરૂપ ૩, હુ અચ્યુત ૩, હુ મુખરૂપ
 ૩, હુ અવિનાગી ૩

મજા ને મધ્ય મે પાથ મા વિધ્યમા
 છે જે પ નપરમા વિપરીત લગતુવામા છે
 તેમા મજા પ્રદ્ય છે ને મધ્ય માયા છે

ઘટો ને ભાત મવ માત્ર માની ૧ ૧
 તેમ નવ જગત્ નામરૂપનો બા કરતા
 પ્રદ્યજ છે માત્ર અપાનતાએ રીનેજ
 ડવને હુ ખ છે ત્યા મુખી ડવ શ્રવ
 ભાવમા જ્યા ૩ છે ત્યા મુખી તં શ્રવજ
 છે ને ત્યાએ શ્રવભાવ નગી નહ, ને
 નાન પ્રાપ્ત થાય છે છે

મ્લસન્ય જગમિત્યા ર્જાયા મંદિર નાપન ।
 મનૈન વય મજ્જગત્પમિતિ યદાન કિન્નિય ।

જીવનમુક્તિ આદર્શ.

ત્રિવિધ તાપથી મુક્ત થવું તેનું નામ જીવનમુક્તિ અધ્યાત્મિક, આધિભૂત, અને અત્રિવેદ્ય. એ ત્રણ બતાવના તાપથી જે રહિ-
ત થાય તેને જીવનમુક્ત બાલુવો. અધ્યા-
ત્મિક એટલે શરીર સંગ્રામી જીવસાદિકથી
થતા તાપ. અધિભૂત એટલે ચાર સર્પા-
દિકથી થતી પીડાનો તાપ અને અધિ-
દેવ એટલે આત્મવૃદ્ધિ, અનાવૃદ્ધિ આદિ
દેવ સંગ્રામી તાપ.

આ ત્રણે તાપમા નિવૃત્ત કરનાર જ્ઞાન
છે. આવધાથી મુક્ત થવું તેનું નામ મો-
ક્ષ. એજ જન્મ મરણથી છૂટવાનો માર્ગ.
એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની કેટલીક પ-
ગથી છે.

ધિવેક, વૈરાગ્ય, વૃદ્ધસંપત્તિ, શમ, દમ,
તપ, તિતિશ્ચા, શ્રદ્ધા, સમાધાન, મુમુક્ષુતા,
શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસ, તપ્પદ, અન ત્વપદ.
સત્ય અને અસત્ય એ બિવેકથી જાણા-
ય છે.

ઐહિક તથા પારલૌકિક સુખને શકવિ-
દ્યા તૂલ્ય ગણવું એનું નામ વૈરાગ્ય.

શમ, દમ, તપ, તિતિશ્ચા, શ્રદ્ધા, સમાધાન,
એનું નામ વૃદ્ધસંપત્તિ.

મનને વિષયથી શકવું તેનું નામ શમ.
ઇન્દ્રિયોને દમન કરી વિશયાથી અટકા-
વવી તેનું નામ દમ.

વિષયાને કબજે કરી વૃત્તિપૂર્વક સ્વ-
ધર્મમા રહેવું તેને ઉપરતી અથવા તપ
કહે છે.

મુખદુઃખ સહન કરી સત્સંગ કરવો
એનું નામ તિતિશ્ચા. ગુરુવાક્ય તથા વેદાંત
ઉપર વિશ્વાસ તેનું નામ શ્રદ્ધા.

ચિત્તને રિથરકરવું તેનું નામ સમાધાન.
મોક્ષની ઇચ્છા તેનું નામ મુમુક્ષતા.
વેદ, વેદાંત અને ઉપનિષદોનું અહો-
નિશ શ્રવણ કરવું તેનું નામ શ્રવણ,
શ્રવણ કરેલાનો વિચાર કરવો તેનું
નામ મનન.

શ્રવણ મનનનો અહરનિશ અભ્યાસ
તેનું નામ નિદિધ્યાસ

ઇશ્વરપદનો વિચાર એજ તત્ત્વપદ.

જીવપદનો વિચાર એટલે ત્વપદ

આટલું બાધ્યા પછી જીવ અને બ્રહ્મની
એકતા જાણવાની જરૂર છે મુક્તિ પાથ
પ્રકાશની છે સાત્ત્વિક, રાસિક, સાયુજ્ય
અને કૈવલ્ય.

એ જીવનમુક્તિ જેઆએ ઇન્દ્રિયો ઉપર
વિજય મેળવ્યો છે.

કામ ક્રોધાદિ પદરિપુને સ્વાધીન કર્યા
છે ને જેને ક્રમ ઉપર આસક્તિ નથી
એવા મહાત્માન સ સારમાને અન્યાસમાં
વરમાને જંગલમા મુક્તિજ છે. તેના
ઉપર જગતની માયા અસર ઉપજવી
શકતી નથી. જ્ઞાન એ આ પથમાં ઉત્તમ
સાધન છે જો કે એ સાધના કઠિણ છે
પણ ત્રિભૂતી ઇચ્છીત સ્થાને લઈ જનારી છે.

શ્રેયાન્દ્રિય મયાગ્રજા જ્ઞાન યજ્ઞઃ પરબ્રહ્મ ॥
સર્વ કર્મભિલ્લં પાર્થ જાને પિ સમાચરં ॥

હું શત્રુને તથાવનાર પૃથાના પુત્ર!
અનાત્મ વસ્તુઓથી થઈ શકે એવા યજ્ઞ
કરતા જ્ઞાન યજ્ઞ અતિ ઉત્તમ છે સર્વ
કર્મોનો જ્ઞાનમા અંતર્ભાવ થાય છે.

આ ઉપરથી એ પણ મહત્ત્વ મળે તથા
કે કમ પ્રતિબંધ કરતા નથી પણ કમ
ઉપરની આમકિત બંધન કરતા કે એ
આમકિતથી મુક્ત થએલા શૂદ્રસ્થાશ્રમી
પણ જીવનમુક્ત છે ને આમકિતથી જે
મુક્ત થયે નથી તેને મન્યામી બદલ
છે જન્મ મૃત્યુ એ બંધનનું પશ્ચિમ
કે તેમાં પ્રિવિધ તાપની અમલ્ય વેદના
ક જે મિત્ર છે પણ નિન્ત ના મધ્યાસ
પણથી ને જીવન લાભથી ચોટી લય છે
ને પોતે પન્ન આનન્નમય અજન્મ નિર્વે
ગરી હોના જતા મનાનથી-માયાથી આ
નત્ત થઈ પા મ લાવવાળો થઈ લય છે
જીવનમુક્તિ આર્થમાંથી એજ તત્ત્વ નિ
હાજનાનું છે કે જે ૨૪ તત્ત્વથી પોતાને
અન્ન અમજનાન પચીમસુ તત્ત્વ જે બિ
નાભામ તે પગ્માત્મા એ જીવીરાસુ તત્ત્વ
હુજ છુ આ જગત્ માત્ર નૃત્તિને વિ
ન્તા છે જીવલાવ એ તો માયાની વળ
જેની નજ છે પણ જન્મ નત જીવનમુ
ક્ત કરતા તેને રાજાજની કે માનારિ
ઉપાધી મુક્તિના પથમાં ગાડી આવી
ગાડી નહોતી ગુરુદેવજી જેવા પાનયોગી
તેમની પામે ગતિ રામે એ મનારી પામે
નાન વેવા ગયા હતા કેરી મહત્ત્વગતિ
મથાને તા જીવન પ્રવાહ માત્ર
જાતીનો અમાગની ધર્મા વદ્યા લય છે
તેમની માત્ર વ્વાચનીજ જરમાગા હોય
કે પન્માન મુક્તિ કે પાથ વસ્તિ હોતી
નથી ત્યા જીવન મુક્તિની આગા તો કથા

નીજ રાષ્ટ્રી શકાય અમાગની આમકિત
મા પહેલા જીવને મુક્તિ તો માત્ર કુ-
મુમવત્ છે ત તો જન્મ મ મના અશ્રુ
ઉપર પુન પુન ફરતોજ ગહે છે ઉપર
પ્રમાણે જે જીવાત્મા પાથ પ્રમાગની મુ-
ક્તિમાત્ર એકે પ્રાગ્ની મુક્તિને નથી
પામતો તે જડજ, કર્મીન, સ્વત્ત, ક
નતયુજ એ ચાર ખાણમાં જ મ વડે
અ મથર અથવર જગમમા છે

ઇડામાયા જેની ઉત્પત્તિ થાય છે ત
જડજ કહેવાય છે પૃથ્વીને ભેગને જેની
ઉત્પત્તિ થાય છે ત કર્મીન કહેવાય છે
ને તમા આડ પહાડ ઉત્પાન્નિના અમાવેશ
થાય છે જી, માકુ, ચાચ, વગેરે પ્રગ્નેહ-
વા બનારા છે તેની તે સ્વેચ્છ કહેવાય છે

એજ મહિત જે અનનરનારા મનુષ્ય,
પન્ન આદિ જીવ તે જગત્ત્વનાય છે

એ પ્રમાણે ચાર ખાણમાંથી ઉત્પત્ત
થના પ્રાણીના ચારી પન્ન મહાભૂતથી
બંધાર છે

જગદા, વાયુ, લેજ, જલ, અને જગ્ગી
પથ મહાભૂત કહેવાય છે ને માચગચની
ઉત્પત્તિ એ પથમહાભૂતથી બનેલી છે ને
તમા અનનરગત સ્વચ્છ સ્મ મને જાણ
કે હોના છે

નીચેના ડોપ્ટક ઉપ થાં મના જે જ
પથમહાભૂતના જુદા જુદા પરીજ તત્ત્વ
મગીને બનેલા છે તે અમનરો

આકાશ	વાયુ.	તેજ.	જલ.	પૃથ્વી.
કામ.	ચલણ.	શુધા.	શુક્ર.	અસ્તી.
ક્રોધ.	ચલણ.	તૃપા.	શોણિત.	માંસ.
શોક.	ધાવણ.	આલસ.	લાલ.	ત્વચા.
મોહ.	પ્રસારણ.	નિદ્રા.	મૂત્ર.	નાડી.
મદ.	આકોચન.	કાન્તા.	સ્વેદ.	રોમ.

આ ઉપરના કોષ્ટકથી સ્થૂલ દેહનું અંધારણુ સમભશે હવે સૂક્ષ્મ દેહ કે જે સત્તર તત્વોથી બનેલો છે તેની વ્યવસ્થા નીચે પ્રમાણે છે.

પાંચ જ્ઞાન-દ્રિય.	પાંચ કર્મે-દ્રિય.	પાંચ પ્રાણ રજોગુણ.
શ્રોણ	વાક્	વ્યાન
ત્વચા	પાણી (હાથ)	સમાન
ચક્ષુ	પાદ (પગ)	ઉદ્દાન
રસના	ગુદા	પ્રાણ
ઘ્રાણ	ઉપસ્થ	અપાન

એ પ્રમાણે સૂક્ષ્મના તત્વો છે હવે કારણદેહનાં આઠતત્વો છે

૧ સુષુપ્તી અવસ્થા ૨ હૃદયસ્થાન ૩ પદ્ય-તો વાચા ૪ આનંદભોગ ૫ દ્રવ્ય શક્તિ ૬ તમોગુણ ૭ મકારમાત્રા ૮ ગ્રાજી અભિમાન. મહાકાશરણુ દેહ એ પંચ મહાકોશથી ભિન્ન છે તેના પાંચ આઠ તત્વ છે

૧ તુર્યાવસ્થા ૨ મુર્ત્તિસ્થાન ૩ પરાવાચા ૪ આનંદભાસ ભોગ ૫ રૂચાશક્તિ ૬ શુદ્ધ સત્યગુણ ૭ અર્ધમાત્રા ૮ પ્રત્યગાત્મા

ઉપર કહેલા દેહની ચાર અવસ્થા છે જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તી, અને તુર્યા.

એ ચાર અવસ્થાની પ્રત્યેક અવસ્થામાં આઠ આઠ તત્વો સમાયેલા છે

એ ચાર અવસ્થાની ચાર વાણી છે ને તેના સ્થાન આ પ્રમાણે છે

પરાનુ મુર્તિસ્થાન, પદ્યતોનુ હૃદયસ્થાન મધ્યમાનુ કંઠસ્થાન ને વેલ્લનીનુ સ્થાન જીવ્હા છે

ઉપર જણાવેલા સ્થલ, સૂક્ષ્મ ને કારણ
દેહ એ ત્રણ દેહ પચકોશના અતરલૂત છે
અન્નમય કોશ, પ્રાણમય કોશ, મનોમય
કોશ, વિજ્ઞાનમય કોશ, ને આનન્દમય કોશ
અ નમય કોશ તે સ્થૂલદેહ કહેવાય છે
તે પચિકોશવાલો છે આત્મા તેનાથી
અસંગ છે

સ્મૃત્તેહમ ત્રણ કોશ છે તેનું અવિદ્યા
એટલે માયા અથવા અજ્ઞાન કારણ છે ત
કોશમા મુખ્ય પ્રાણમય કોશ છે

ચાત, સમાન, પ્રાણ, ઉદાત, ને અપાત
એ પાચ પ્રાણ કહેવાય છે ને એજ
પ્રાણમય કોશ અને વિજ્ઞાનમય કોશ તે
શ્રોત્ર, ત્વક્, ચન્દુ, પ્રાણ ને રસના એ પાચ
જ્ઞાનેન્દ્રિય સાથે બુદ્ધિ મલીને થએલા છે
ને ત્રીજે મનોમય કોશ તે વાક્, પાણી,
પાદ, ગુદા, ને ઉપસ્ય એ પાચ કર્મેન્દ્રિય
સાથે મન મલીને થએલો છે

પ્રાણમય, વિજ્ઞાનમય ને મનોમય એ
ત્રણ કોશથી સૂક્ષ્મ-લિંગ શરીર બનેલું
છે ને કારણદેહમા અવિદ્યા છે ને તેનેજ
આનન્દમય કોશ કહેવામા આવે છે ઉપર
કહેલા પાચ કોશથી આત્મા લિન્ન છે તે
આત્મા સત્, ચિત્ત અને આનન્દ રૂપ છે

પ્રત્યેક પદાર્થ છે વિકારને પામે છે પણ
આત્મા તો વિદ્ય થી રહિત છે

જન્મ, સત્તા, વૃદ્ધિ, પરિણામ, અપક્વ,
અને વિનાશ

આ ૭ એ વિજાન્યી રહિત આ મા
અવિનાશી કહેવાય છે

ન જાયતે મ્રિયતે યા વદન્તિ—
જ્ઞાય ભૂત્વા ભવિતા યાનભૂય ।

અજો નિત્ય શાશ્વતાડ્ય પુરાણો
ન હયતે હન્યમાને શરીર

૩૫

આ આત્માને કોઈ પણ કાળે જન્મ કે
મરણ નથી ત સદૃષ્ય છે તે સત્તા વિ
કારથી પણ રહિત છે તે અવદા એકરૂપ
છે ત નિત્ય રહેનારો છે વૃદ્ધિના વિકારો
થી રહિત છે અપક્વ નામના વિકારથી
રહિત છે અને અનાદિકાલથી નવીનજ છે
પરિણામ પામી તે નરૂપધારી તે થયોજ
નથી વિનાશના વિકારની પણ તે રહિત
છે માટે શરીરનો નાશ થયા છતાં આત્મા
નો નાશ થતો નથી ત જવો છે તેવોજ
શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપ રહે છે જે વૃત્તિ વચીષ્ટ
કહેવાય છે તે મહા કારણદેહ ને તેજ
આત્મા પોતે આક્રિય શુદ્ધ સ્વરૂપી તથા
નમ રૂપમા ન આવે તેવો છે

ઉપર જે તત્વો બતાવ્યા અને વિકારો
કહ્યા તે સવ દેહને અંગે છે ને કર્તા
લોકતા જીવ છે આત્મા તો અકર્તા, અવિ
નાશી ને સર્વ વિકારથી રહિત શુદ્ધ
ચૈતન્યરૂપ છે તે નિર્વિકલ્પ, કેવલ્ય વસ્તુ
છે તે પોતાના મહિમા વિશેજ નિયત છે
તેને જાણીને તથા સ્વલાવ એટલે પૂર્વ
ક્રમ તથા તેની ઉત્પત્તિનું કાળ બુદ્ધિની
વૃત્તિ જે તેને પ્રકાશ કરે તેને વિગ દેહ
ને આશરે રહેની જાણીને પછી મધ્યમ્ય
ઉદાસિન્ આત્મા જેને વિષે દોષ કે વિ
કાર છે નહીં તેને અનંગ જાણવો જેમ
એકજ કમવડે સ્થન શરીરના ડમની
અનુવૃત્તિને લીધે સ્વાન પ્રપચનો ભ્રમ
ચાય છે ત્યારે પણ આત્મા અસંગ છે
એમ જણાય છે તેમજ જાતરૂપી ભ્રમમા
પણ વિષયની વાસનાવાળાઓને કમ વજ
મનનું કારણ છે ને આત્મા તો અનંગ
જ છે ઇન્દ્રિયો તો આત્માને વિષે અધ્યા
રૂપજ માનેલો છે તાત્પર્ય એ છે કે જેમ
સ્વપનામા એજ આત્મા વાચનાના
માળથી સવ જગત્સુપી થઈને લાને છે

પરંતુ તે અસંગ છે તેમજ નવત્રતામાં પણ પૂર્વની વાસ્તવતા બળથી સર્વ જગત્ રૂપે ભાસે છે તથાપિ તે અસંગ છે.

આ જીવનસંકલિતના આદર્શનાં જોતાં સહજ પ્રતિભાસ થાય છે કે મૂળ પ્રકૃતિનો નાશ થયા વિના પ્રાણી વારંવાર જન્મ પામે છે જીવને જન્મ મરણ થયામાં કારણભૂત મૂળ પ્રકૃતિજ છે એ મૂળ પ્રકૃતિનો ક્ષય થયો એતુંજ નામ સ્ત્રોત જેને ધાન કહે છે અથવા જેને મોક્ષ કહે છે તેજ કાલંદાત્મક વસ્તુ જડ ચેતનના યોગ-વાળી થઈને પિંડ પ્રહારાત્મક થાય છે તે પિંડને વિષે “આ દેહ હું છું, આ નાશ દેહ છે” એમ અહંભવના કરવાથી જીવ તેને વિષેજ ભસે છે. શુદ્ધાત્મામાં જીવપણું દેવી રીતે આવે છે તે જીવનું અગત્યનું છે તે જાણવાથી જીવભાવથી દૂર થવાય છે. આત્મા જે અત્યંત નિમળ અને શુદ્ધ છે તે અજ્ઞાનને કીચે પોતાને સક્ષીન માને છે, તેથી ક્રમે કરીને શુદ્ધ ચેતન અને અશુદ્ધ પ્રકૃતિના યોગથી તે અશુદ્ધ થાય છે ને અશુદ્ધ અની અહંતાનું સેવન કરવાથી જાની છતાં પણ અજ્ઞાની થઈ જાય છે ને અજ્ઞાતાવસ્થા.

પેસી જવાથી તે આત્મા ત્રણ ગુણની પ્રકૃતિનું સેવન કરવાથી પોતે ત્રણ ગુણો થઈ જાય છે ને જીવત્વને પામે છે. જે પુરુષ સાંખ્ય અને યોગને એ ક જાણે છે તેજ આત્માને જાણે છે ત્વચા, માંસ, રૂધિર, મેદ, પિત્ત, મજ્જા, સ્નાયુ અને ઈંદ્રિયોનો સમુદાય એ સર્વે માતૃપિતાના સંયોગથી-માતાથી અને પિતાથી ઉપજે છે. ઈંદ્રિયો સહિત સાતે ધાતુઓ જેમ બીજમાંથી બીજી બીજ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ એક બીજમાંથી ઉપજે છે

એક કાર્ય કાંઈ એ બીજમાંથી ઉત્પન્ન થતું નથી માટે દ્રવ્યથી દ્રવ્ય બને છે પુરુષ (આત્મા) તે ઈંદ્રિયો સહિત બીજ વિનાનો, દ્રવ્ય સહિત અને દેહ વિનાનો છે.

એ પ્રમાણે આત્મા નિર્ગુણ છે એનાથી ગુણો શી રીતે ઉત્પન્ન થાય માટે ગુણોને વિષે ગુણો ઉપજે છે અને તેમાંજ પાછા લય થાય છે પ્રકૃતિથી ઉપજેલા ગુણો પ્રકૃતિનાંજ લય પામે છે.

ત્વચા, માંસ, રૂધિર, મેદ, પિત્ત, મજ્જા, અસ્થિ, સ્નાયુ અને વિચર એ આઠ પ્રકૃતિ થકી ઉત્પન્ન થયેલાં છે. જીવ, આશ્રય, પ્રમાણ, પ્રમાણ અને પ્રમેય એ સર્વ પ્રકૃતિથી ઉપજેલા છે. અવિદ્યામા કે અંતઃકરણમા ચિત્તનુંજ પ્રતિબિંબ તે જીવ કહેવાય છે આત્મા (પુરુષ) એ જીવ અને જગત્ બન્નેથી વિલક્ષણ છે જેમ ઋતુઓ સુત્તિ સહિત છતાં તે તત્કાળમા થતાં ફળ પુષ્પાદિકથી જાણવામાં આવે છે તેમ પોતાનાથી ઉત્પન્ન થયેલાં મહાદિક કાર્યવડે પ્રકૃતિ પણ અસુત્તિ છતાં જાણવામાં આવે છે; જેમ દૃશ્ય વસ્તુનો પ્રકાશ કરવા વડે સૂચિના આત્મા મૂર્ચનું અનુમાન થાય છે તેમ જડ વસ્તુના પ્રકાશ કરનાર ચિદાત્માનું પણ અનુમાન થાય છે કેમકે જેમ પ્રત્યેક દૃશ્ય વસ્તુ સાથે સૂચનો સંબંધ છે તેમ પ્રત્યેક જડ વસ્તુ સાથે ચેતનનો પણ સંબંધ છે અથવા પ્રકૃતિ સાથે પુરુષનો સંબંધ છે પણ જેમ દૃશ્ય વસ્તુના વિકારથી સૂચ્ય વિકારવાળો થતો નથી તેમ પ્રકૃતિ (જડ)ના વિકારવડે પુરુષ (આત્મા) વીકાર વાળો થતો નથી. અર્થાત્ પ્રકૃતિના હર્ષ વિષદાદિભાવ આત્માને સ્પર્શ કરતો નથી એ રીતે આત્મા અનાદિ અંતરહિત, અવિનાશી, સર્વ દર્શી અને

દુ ખાદિક વિ ન રહિત છતાં પણ ગુણોને વિષે કેવલ અભિમાનને લીધે પોતે ગુણુનાલો થઈ પડવો છે એટલે અતઃકલ્પાઢિના કર્તૃત્વ, લોકતૃત્વ આન્નિા ધર્મે બુદ્ધીના અજ્ઞાનથી પોતાના આત્મામા ભાસે છે વાન્તવિક આત્મા સવ ધમથી ગહિત છે એવુ જ્યારે સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી નમજાય છે ત્યારે સશય વિપર્યયથી ગહિત થઈ વરૂપમા મ્થિતિ કે છે

દેહાદિ આગમમા પ્રતિબિજિત થઈને ને તેમ મુખ દુ ખદિક પોતાને વિષે મા નવાથી જીવત્વ ભાવ પ્રકટે છે પણ જ્યાં એ ભાવ નટ થાય છે ત્યારે યથાર્થ મમજાય છે કે ગુણવાગા ને ગુણ હોય ? પણ ગુણ વગરનાને ગુણ કયાથી હોય જ્યારે આત્મા એ પ્રાકૃત ગુણને પોતાને વીધે માની લે છે ત્યાર પ્રકૃતિના વિકારે થી તે આવૃતિ થઈ દુ ખ ડપ ભાગ જીવત્વપણામા વહે છે પણ જ્યાં એ પ્રાકૃત ગુણોથી મુખત વાય છે કે તુતજ વ્વવરૂપની ઝોળખ થાય છે ને પોતે નિગુણ નિરજન ને આનદમય છે તેની યવાયના થાય છે ને પોતે જગત્ કે પ્રકૃતિથી પર છે તે યથાર્થપણે મમજાય છે દુ તે હુ અથવા મા ત છે એમ જેને વિષે કહેવાતુ નરી એવુ તે છે અને તેથી તે અજ્ઞાન છે તથા અવ્યકત છે વળી તે ગુણ રહિત અને અતયામી છે તે ગુણના સબધ રહીત ડન્ધ અને નિત્ય છે તથા સવ કાર્યોને નિર્માણ કરનાર છે તે પ્રકૃતિ અને ગુણો થી પચીમસુ છે

જે પુરૂષો બાહ્યાદિક અવસ્થા, જાતતા દિ અવસ્થા અને જન્મથી ભય પામેલા છે તેઓ જ્યાં તત્ત્વને જાણવાની ઇચ્છા

કરે છે ત્યાર તેઓ તેને જાણવાની માથે જ બ્રહ્મભાવને પામી જાય છે એ રીતે જીવ અને ઇશ્વરના અને ને જાણવારૂપ જે સ્થિતિ તેજ જ્ઞાન એજ નરગાસ્ત્ર એજ મોક્ષ અને આત્મા પરમાત્મા દ્વર અને અક્ષરનુ નિદેશન પણ એજ પ્રકારે છે એટલે જડ અને અજડ વસ્તુનુ પ્રતિપા દની જન્ય અને અજન્ય તત્ત્વના બોધથી પણ આખરે એજ મિદ્ધ છે કે

“જન્ય જગત્નો વર્તા અજન્ય આત્મા છે” જે પુરૂષો આત્માને કતા કહે છે ત પણ સમાધેને વિષે બુદ્ધિ આદિકના અભાવને લીધે આત્માને વિષે કતૃત્વ દેખતા નથી અને જાણિત્ આત્માને વિષે બુદ્ધિ આદિ જોવામા આવે તોપણ તે રજજી સપ માફક મિથ્યા છે પચીશ તત્ત્વમાં પર જે અનુભવ છે તેજ નિસ્તત્ત્વ કલ્પાય છે દૃશ્યમાણ સૃષ્ટિની વર્ગ વર્ગ પ્રત્યે વિષય વિષય પ્રત્યે જે ઉપલબ્ધિ તં એ છવીમસુ નિમ્તત્ત્વ નામમ્તત્ત્વ છે ને એ સનાતન તત્ત્વ છે પાચ જ્ઞાનેદ્રિય, પાચકર્મ દ્રિય, પાચ ભૂત, પાચ શબ્દાદિ વિષય અને મન, બુદ્ધિ, અહકાર, પ્રકૃતિ, ચિદાભાસ એ પાચ એમ પાચ વગમા દશ વિચયનુ જે જ્ઞાન થાય છે એ જ્ઞાન એ છવીમસુ તત્ત્વ છે તથા એ પચીશ તત્ત્વથી પર છે ને તેને બીજા તત્ત્વની માફક જન્મ નથી માટે નિમ્તત્ત્વ કહે વાય છે

જે પુરૂષો વેદ પ્રતિપાદિત આત્માને આ પ્રમાણે જાણતા નથી તે મોક્ષથી દૂર રહે છે અને વારવાર જન્મ મગ્ણના ચક્રમા ઘુમ્યા કરે છે

જ્યારે પુરૂષ પ્રતિદિવસ અત્યંત શય વાળા પદાર્થોને જોઈને તેનો ત્યાગ કરે

છે ત્યારે તે કેવલ આત્મસ્વરૂપ થઈને ૨૬ મા પરમાત્માને જુએ છે શાશ્વત રૂપર જુદો છે અને જીવ જુદો છે એમ જાણનાર મૂઠ્ઠા પુરૂષ જ છે પણ વેદાંત નિષ્ઠ મહા-ત્માનો જીવ બ્રહ્મને એક જ રૂપે જુએ છે અને તેથી મહત્ પદાર્થની ઇચ્છાવાળા સાંખ્ય જ્ઞાનીઓ જીવ અને ઇન્દ્રિયનો ભેદ સ્વીકારતા નથી; કારણ એ ભેદ અંગીકાર કરવાથી જન્મ અને મૃત્યુના ભયનો ઉદ્દેગ પ્રાપ્ત થાય છે. સાક્ષી ત્યારે સાક્ષ્ય પદાર્થ સાથે સંબંધવાળો થાય ત્યારે તે જીવ કહેવાય છે તે સંબંધ રહિત થાય ત્યારે તે છવાસમાં આત્મા કહેવાય જેમ પાણી સાથેના ઘણા દિવસના સહવાસથી માછલુ પાણીમાં અંદર ઉતરી જાય છે ત્યારે નગર આવતું નથી તેમ જીવ-આત્મા પ્રજા પ્રકૃતિમાં નિવાસ કરાને રહેવાથી તને વધ અભિમાન કરા-ને પોતાનો બ્રહ્મથી અલેદ જાણતો નથી અને હહમાજ લીન થઈ જાય છે પણ માછલું જેમ કાલ કરીને બહાર નીકળે છે તમ જીવ પણ ત્યાર બ્રહ્મજ્ઞાન સંસ્કાર વિભાષિત થાય છ ત્યારે ત સંસાર-માયા-થી હુકત થઈ જાય છ ચિદામાસ તત્વ ત્યાર પોતાને ૨૪ તત્વ સમુદાયથી અન્ય સસને છે ત્યારે ત કેવલ આત્મ સ્વરૂપ બનત છવાસમાં તત્ત્વને જુએ છ. છવાસના આત્મા જુદા છ ને પચાસના જીવ જુદો છે એ સમજવું વાસ્તવિક નવા પણ રજજીમાં સપના પેકે પચી-શમાના વ્યાધ કરી સાધુ પુરૂષો તેને એક જ રૂપે જુએ છે કેમકે જીવ દશામાં જન્મ મરણનો ભય છે પણ બ્રહ્મદશામાં એ ભય નથી છવાસનું તત્ત્વ જાણ્યા પછી કંઈ પણ જાણવાપણું રહેતું નથી

ને ત્યાં સુધી એ તત્ત્વ હાથમાં આવતું નથી એટલે એ તત્ત્વનું સ્વરૂપ સમજા-તું નથી ત્યાં સુધી એ તત્ત્વ વિમુખ આત્મા જીવભાવમાં બ્રમણ કર્યો કરે છે. બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું સ્વરૂપને યોગ-બધું હું ત્રણ પ્રકારના પરિચેદ શૂન્ય છું, એમ મનમાં નિશ્ચય કરીને તથા ધર્મ, અધર્મ, પુણ્ય, પાપ, સત્ય, અસત્ય, તથા જન્મ, મૃત્યુ એ સર્વ પ્રકૃતિથી ઉ-પનેલાં અસત્ય છે એમ જાણીને બ્રહ્મ મય થઈ જવું એજ કર્તવ્યતા છે જીવ-ન્મસુકિત આદર્શ જોવાથી એજ પ્રતિદી ઘાશે કે આ જે કંઈ લાસે છે તે સર્વ પ્રકૃતિના વિકાર છે. એ વિકારની બહાર જવાને માટે જ્ઞાનની જરૂર છે. કર્મ યોગ-થી પણ એ માર્ગ હાથ લાધે છે પણ તે ત્યારેજ સિદ્ધ થાય છે કે ત્યારે પ્રત્યેક કર્મ આસક્તિ રહિતજ બન્યું હોય છે.

ચૈતન્યધન સત્ ચિત્ ને આત્મ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપને જાણવું એજ સકલ શાસ્ત્રનો સાર છે ને ત્યાંજ પરમાર્થની પરિચીત્તા છે. મનુષ્યદેહ જેવો ઉત્તમ દેહ એ સત્ય જાણવાને અતિ સાધન સંપત્તિ યોગ્ય છે પણ અનંત કાલથી પામરરૂપ પોતાને સમજતો જીવ આત્મા સત્યરૂપને જાણવાની અપેક્ષા નહી કરતાં માર્યાક પદાર્થોમાં મોહીત થાય છે જુદાં સત્ય કરી માની પોતે સત્ય છતાં અસ-ત્યના વેચાણમાં વેચાઈ જાય છે ને એવાજ અધ્યાત્મવાદી લાવના ત્રિવિ-તાપના કારણરૂપ થઈ પડે છે! તેમાંથી છૂટવું એ આ જીવનનો હેતુ છે. સર્વ હો કે ત્યાગી હો પણ એ સત્ય ને જા-

મર્વ મીઠ્યા છે શુદ્ધ કવચને કશાને
લેખ થતો નથી માત્ર જાણવું જ એવું
છે કે હું શુદ્ધ કવચ છું હું પોતેજ
આ જગત્તરૂપ છું માયા અને વિદ્યારથી
પ્રકૃતિપર હું કે આત્મ સ્વાયમભૂતે
જાણવું એજ મહામત્ર એજ જ્ઞાન એજ
કેવ-ય-એજ મોક્ષ ત્યાં મવ એશ્વર્ય
એકમય, અભે, મુખદુ ખ ગહિત હૈ

વિધાદથી મુક્ત સાધાત પ્રેમને આનંદ
મય છે એ તત્વને જાણ્યા પછી આ
ભાસતું મિથ્યા જાણ તૂટી ગયું હોય છે
આ ગદ્ય નગર ઉડી ગયું હોય છે
પ્રદ્યમય તત્ત્વ મધ્ય વિજમતું હોય છે
એ તત્ત્વને જાણનારજ જીવમુક્ત છે
વિજ્ઞાનામૃત સુખસ્ય નિલ્યમુક્ત્ય ચેતિત્ત
નવાસ્તિ વિચિત્રતયમસ્તિચેત્તસતત્ત્વવીત્ત

મતી વીરમતી

આને માત્ર ક્ષત્રાણીઓના વીરત્વની
કથાઓજ રહી છે એ દિવસો અત્યારે
ગૂમ થઈ ગયા છે કે જે દીવસો જે માટે
ભારવત વયની અન્ય દેશોમા પણ મિતિ
ગવાય છે આને પણ એ વીર ક્ષત્રાણી
ઓના જીવનવૃત્ત રોમાચ ખડા કરે છે
પોતાના પતિમાત્ર પોતાનું મવ
સ્વજોનારી, શુદ્ધમા પતિની સાથેજ રહે
નારી ને પતિ જીવમા પડે તો પોતે ભડ
ભડતી ચિતામા સાથે બળી મરતી આને
એ ખ્યાલ આવવો કડવું છે કારણ અત્યારે
દશા બધી પાલટી ગઈ છે અત્યારે એવી
ક્ષત્રાણીઓ અને ક્ષત્રિયોના સ્વપ્ના થયા
છે ને પૂર્વની તેમના સતીત્વની, તેમની
ઉદારતાની, તેમની બહાદુરીની અને ભડ
ભડતી ચીતામા પતિ સાથે બળા મર
વાની સવ વાતો, માત્ર કથા જેવી કે અ
થવા અમભવ લાગે છે પણ એમ લાગે
તેમાએ નવાઈ જેવું નથી છતાં એક સ
મય એવો હતો કે તે મમયની ક્ષત્રા
ણીઓના ઉદરમાથી વીર રત્નોજ પાકતા
ને એ વીર રત્નો દેશની ગણા કરતા ત્યાં

એ ક્ષત્રીય બલ ભારત વયમા રેલાઈ
રહ્યું હતું ત્યારે દેશ મવ પ્રકાશી મુર-
ક્ષીત ને આબાદ હતો અને જે ક્ષત્રાણી
વીરગનાનું જીવનવૃત્ત આવેખીએ
છીએ તે ટુકટોડાના રાજાની બહાદુર
પુત્રીનું છે એ મમય ક્ષત્રીય અને ક્ષત્રાણી
ઓની વીરતાનોજ હતો વીરમતીના ગુનો
અતિ પ્રશસનિય હતા તે બવ, તાલસ
અને શીલવૃત્તમા સ્ત્રીઓના જોરવનો મુકુ
ટકા હતી તેના લભ જગદેવ પરમાર
માથે થયા હતા ધારા નગરીના ઉદાય
દિત્યની અજમાનીતિ ગણીને એ કુવ
હતો પિતાની મમતા કુમાર ઉપર ઘણી
હતી પરંતુ માનેની રાણીની રાત્યમા
અને રાજા ઉપર અતિ દાખળી હતી મા
નીતીને જોવ ઉધાપરના નજની શક્તિ
નહોતી તો પછી રંચનમાત્રી તો કોની
તાકાત કે માનીતી રાણીના જોવનું C
ત્યાપન થાય ?

જુધિમા, પ્રાયમા, વિનયમા તથા
ન્યાયમા જગદેવની ખ્યાતી બાહ્ય મવ
મીજ પ્રમરી હતી ઉધાદિત્ય મહારાજ

કોટવાલના દીકરાની સહાયતાથી તે એક મો'ટા રસાલાથી સિંધરાજની રાણી બનીને ત્વરાથી વીરમતી પાસે પહોંચ્યા. પોતે વીરમતીને પ્રેમયા હળીમળી ભેટીને ઘણા માનથી રાજ્ય ભૂવનમા લઈ જવા સાડ આવી છે તે વાત તેને કહી. સરલા હૃદયાની વીરમતીને એમા કાંઈ અસહ્ય ન જણાવ્યો. વળી વાતચીતમાં એ પ્રપંચી વેશ્યાએ એટલે સુધી વીરમતીને કહ્યું કે હું જગદેવની ફાંઈ થાઉં છું.

આ પ્રપંચમા જામોતી ફાંઈ ને પોતાના મકાનમાં વીરમતીને તેડી ગઈ ત્યાં તેની રૂંડે પ્રકારે આગતાસ્વાગતા કરી. પરંતુ કુમાર જગદેવ કેમ ન આવ્યા એ વીરમતીના પ્રશ્નને જામોતી બહુ યુક્તિથી ઉઠાવતી હતી રાજ્ય દરબારમાં કામ પ્રસંગે રાકાયા છે તેમ સમજાવી દિવસ તો જેમ તેમ પુરો કરાવ્યો. રાત્રી થઈ ત્યાં સુધી પણ રાજકુમાર ન આવ્યા તેની ચિંતા વીરમતી કરવા લાગી રાત્રીના બાર વાગ્યા. તેને સમજાયું કે પોતે કોઈ કુલટાના કાવાદાવામાં ફસાણી છે. જે મકાનમાં તેને રાખવામાં આવી હતી એ મકાન એવી બાંધણીનું હતું કે અરે! વીરમતી ત્યાં અસહાયજ થઈ પડી હતી મારનો સમય થયો પોતે કુમાર જગદેવની ચેતામાં તૂસ થયેલી બેઠી છે તેવામાં મો'ટા ઠાઠમાઠથી કોટવાલનો પુલ આવ્યો. સિંહણની છેડ કરવા શિઆળ આવ્યો. તેની વિકારી આંખ, તેનું પાપી હૃદય અને વેશ્યાની પ્રપંચીક જાળનું સમરણ થઈ આવતાં તે પોતાના શીલવૃત્તી માટે વાઘણની પેઠે ઘુરકી અને કોટવાલના પુલના મુખમાંથી તેના શીલવૃત્તખંડનને એકજ બોલ સાંભળતાં તે વકરેલી વાઘણની મા-

ફક તેની છાતી ઉપર ચડી બેઠી. કોટવાલ પુલ કે જે નીચ કૃત્યમાંજ ઉછર્યો હતો તેણે તેને એ સ્થિતિમાં પણ મો'ટી મો'ટી લાલચો બતાવી પોતાની સાથે પ્રેમ બાંધવા આજીજ કરી; એ વચનોથી વીરમતી અતિ કોષિષ્ટ બની જે ઉપરથી કોટવાલ પુલ સમજ્યો કે હવે આંહી બળાત્કાર ચાલવાનો નથી તેથી વીરમતીની દયા ચાચી તેની છેડ ન કરવાનું વચન આપ્યું સિંહણ છતાં ભોળી એ કુટીલ પુરુષના પ્રપંચને ચચાર્યપણે સમજી નહી તેને જેવો પોતાના પળમાંથી છુટો કર્યો કે એ કુટીલ પુરુષ તેનાં ઉપર ફરી ધમ્યો વીર દલાણીએ એ નીચને તેની નીચતાનું યોગ્ય શાશન આપ્યું પોતાની કટારથી એ પાપીનાં પ્રાણ લઈ ખારીએથી ફેંદી દીધો. પણ અહીં તો જામોતી અને તેની દાસીનાં ઉમંગનો પાર નહોતો કોટવાલના પુલ પાસેથી પોતાને મો'ટું ધનામ પ્રાપ્ત થશે એ વિચારથી તે બંનેના હૃદય ઉભર્યા હતાં. સત્તર પડતાંજ જામોતી પોતાની દાસીની સાથે વીરમતીવાળા મકાનમાં ગઈ તેની સિંહણ સમાણી વિકાળ આંખ ભેતાં તે બંનેનાં ગાત્ર શીથીળ થઈ ગયા ને કંઈ પણ બોલ બોલે તે પહેલાં તે સમર્થ સતીએ કહ્યું કે રંડાએ હવે અહીંથી મારી પાસેથી તમારૂં કાળું મોડું દુર કરો કોટવાળના પુત્રના કેવા હાલ થયા તેની બગર તમોને નહિ હોય જો જીવવાની આશા હોય, પ્રાણ બહાલાં હોય તો મારી નજરથી દુર થાઓ નહિતર આ એકજ કટારથી તમો બંનેને આંહી સુવાડી દઈશ વીરમતીના વીરવધી જામોતીના હાંઝા ગગડી ગયા કોટવાલને જામોતીએ બગર કહેવરાવ્યા કોટવાલ

પોતાના માણસો સાથે વીરમતીના ઓર ડાનુ ખાર ઉઘાડવાના આવ્યા પણ વીરમતીએ તો શીયવજીત રદા માટે અગ્નિનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું કોટવાળના જે માણસો ખારી બાગીને વીરમતીના ઓરડામાં પ્રવેશ્યા તે બવાને બહાદુર સતીએ જમના મે'માન કયા કોટવાલના હાઝા ગગડી ગયા ગામમાં વાત પવન પેરે પ્રગટી મહારાત્ર મિદ્ધરાજને કાને એ વાત આવતા પોતે જ્વોત્તીના મકાન ઉપર આવ્યો દેવલીક વાતચીત પછી જ્યાં વીરમતીની ખાતરી થઈ કે મહારાજ મિદ્ધરાજ પોતે જ પધાયા છે કે તુર્તજ તેણે તે ઓરડાના દાર ઉઘાડ્યા વીરમતીએ બહાદુરીથી દાનાણીના ધમનુ યથાવ પાલન કર્યું જેથી મદારાજ સિદ્ધરાજ બહુ બહુ પ્રસન્ન થયા મોટા માનથી તેને પોતાના મકાનમાં લઈ ગયા અને તુર્તીદાનમાં ઘણું વળુ આપ્યું અહીં આ વીરમતીને પોતાના પતિનો મેળાપ થયો જગદેવ કુમાર ત્યાં ઉપરથી જગ્યાની શોધ માટે ગામમાં ગઈવા તે પછી જગ્યાનું નક્કી કરી તળાવ ઉપર આવતા વીરમતીને નહિ જોતા તેને ઉચ્ચ જોડ ઉત્પન્ન થયો ને વીરમતી કાંઈની જગ્યા ફસાણી છે એમ તર વિતકમાં ચડ્યા તેની શોધ માટે તં પાળુના પાછો ગયો હતો તેવામાં રાગના અશ્વપાલ દ્વારા સિદ્ધરાજની માથે કુમાર જગદેવની સુવાકાત થતા સિદ્ધરાજ મહારાજે જગદેવ કુમારને પોતાને તના મેમાન તરીકે રાખ્યા, વીરમતી કોઈની જાળમાં ફસાણી

કે એ વાત જગદેવ મિદ્ધરાજ મહારાજ પામ કરતા હતા તે પ્રમગમાં આ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો અને તે વીરમતી તો નહિ હોય એવી શકા રાજ અને જગદેવ કુમારને થતા આપા ઉપર જણાવ્યું તેમ જાણ જ્વોત્તીના મકાન ઉપર ગયો ત્યાં તો જે વીરમતીના ચિતામાં પોતે તથા જગદેવ કુમાર પડ્યા હતા તે વીરમતી, જ્વોત્તીના અન કોટવાળના પુત્રના દગાનો લોગ થઈ તે પણ મહારાજાએ પ્રત્યક્ષ જોયું જે ઉપર મોટા મનમાનથી વીરમતીને પોતાના રાજભૂતનમાં તેડી લાવી ચિતા નર જગદેવ કુમારને તેની સની અને બહાદુર પતિનો સોપી પોતાની પતિની પ્રબલ શક્તિ અને મતીત્વ પણથી તેના હૃદયને અવશિષ્ટ આનંદ પ્રાપ્ત થયો મિદ્ધરાજે કાનવાલ અને જ્વોત્તીને યોગ્ય ગિયા કરી, એ દુરાચારી મનુષ્યોને પોતાના રાત્રપાર કર્યો

કેટલાકના પુત્રના મરણથી આખા પાટણમાં શાન્તી પ્રગટી ન હતી માનંદ થયો વીરક્ષત્રાણી વીરમતીની બહાદુરીના વખાણ થતા લગ્ન ને તેના મતીત્વ પણા કથા ધરધર ગવાઈ જાતમાં પવન પ પ્રતી આવી સની અન બહુ દુર ધમ પતિના અબધની જગદેવ કુમારની જગ્યા આખર સુધી સુખમાં વનતા થઈ ને એ પ્રેમનર્થ પતીએ પ્રેમમય જીવનના આ લેડ અને પરને ના સુખ હાથ કયા

દાન.

દાનની વૃત્તિ પ્રાણી માત્રમાં છે, પશુ પંખીમા પણ બીજાને દેવાથી કર્તવ્ય જ વાય છે તેવું માન છે, કલ્પમમાં કલ્પસ માણસ પણ એક અગર બીજી રીતે કોઈક પ્રકારનું પણ દાન આપવા મંત્રિતથી જ પ્રેરાય છે. આ નૈસર્ગિક વૃત્તિને બાધક અને રોધક પ્રસંગોથી દૂર કરી અભિવૃદ્ધ કરવી એવો ધર્મ શાસ્ત્રાનો આ દેશ છે અને મનુષ્ય માત્રનું કર્તવ્ય છે.

દયાને માટે શેકસ્પીયર જે લખે છે તે દાનને માટે પણ ખડંગ છે. દયા એ પણ એક જાતનું સુદમ-માનસિક દાન છે. જેમ દયા તેમ દાન હાતા અને પ્રતિજીહ્વીતા બંનેને ઉન્નત બતાવે છે, સંતુષ્ટ કરે છે, સુખી કરે છે, આપણા પૂર્વજોનો તો દાનનું સાહાત્મ્ય સારી પેઠે પિછાન્યું હતું અને તેથી તેને માટે આપણા શાસ્ત્રોમાં ઠેરઠેર આ દેશ માલમ પડે છે. પણ જેમ દરેક વસ્તુ અન્નાણ માણસના અવગણના ઉપયોગથી બગડે છે તેમ દાનવિષે પણ થયેલું એમ કોણ કબુલ નહિ કરે ?

દાન એ ખડંગ દાન ક્યારે કહેવાય એ પ્રશ્ન આપણા ગતાતુગતિક ભાઈઓ કોઈવાર ઉઠાવતા નથી એ ખરેખર શોચનીય છે, પણ આથી પણ વધારે શોચનીય ભારતવર્ષ-પવિત્ર ભરત ભૂમિનું હતભાગ્ય તો-એ છે કે અધરપરામાં સંકળાયેલા આપણા ભાઈઓ આજ સારી દાન પણ બંધજ કરી દેવાનું પસંદ કરે છે. પડી ગયેલા શીલામાથી જરા પણ ત્રિઅલન

કરવું એ હમણા મહાપાપ મનાય છે. જો એ ખડંગ હોય તો મનુ મહારાજ પડી બીજી સ્મૃતિ કરનારાઓ, જ્યાં જ્યાં મનુ સ્મૃતિથી ભુલા પડે છે ત્યા ત્યા પાતકી બને એમ જ દર્શિત થાય. અસ્તુ. તે ઉઠા અદામાં ઉતરવ તું આત્મારે પ્રયોજન નથી. દાન વિષે જોડનાં એટલું તો કહેવું જ જોઈએ કે જુના માર્ગમાં ભડે વહ્યા જવાય. પણ તે માનમાં વહેતા જરા વિચાર કરવો એ જરૂરનું છે. પ્રભુએ મનુષ્યને બુદ્ધિ આપી છે ને કંઈક ઉપયોગ કરવા માટે તેનો સદુપયોગ કરવો એ ખડંગ છે. પણ સદુપયોગ કરતા પણ બુદ્ધિ એમ કહે કે આ તો જુડું છે, આ તો ભાસ છે, આ તો રજગુ માત્ર છે, સર્પ નથી, આ તો નિર્ભય શવ છે, ભડે સૂતેલુ તો પણ જીવતું મનુષ્ય નથી. આનું આનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન જો બુદ્ધિ આપે તો ત્યા જરા અટકવું જોઈએ અને ત્રિચાર કરવો જોઈએ. એ પ્રમાણે કરતા આપણે દાન પાસે જરા અટકીએ અને ત્રિચારીએ.

દાન એ મનુષ્યનો પવિત્રમા પવિત્ર ધર્મ છે. દાન હૃદયને ઉન્નત કરે છે વિશાળ બનાવે છે, પરમય બનાવે છે અને પ્રભુ-મય થવામાં મદદ રૂપ થાય છે. પોતાની વસ્તુ બીજાને આપવા જતા આમાં પોતાપણના અશની માન્યતા સ્વીકારાય છે; સારો પણ પ્રભુનો પુત્ર છે. આપણે એક પિતાનો પરિવાર છડીએ એ ઉત્તમ

અને પવિત્ર લાભ આપણને થાય છે ના? દાન એ કે ભવના જેવી વૃત્તિ છે અને તેનું માણ્ય તેમ વધારે વરણી શકાય તેમ વરણુવવા લાયક છે પણ આવા 'દાન'મા શાનો વિચાર કરવો જોઈએ તે હવે કહીએ

દાનમા દાતા, પ્રતિગ્રહીતા અને દેય વસ્તુએ ત્રણ હોય છે અને ખરા દાનનો વિચાર કરતા દાનનો હેતુ પ્રતિગ્રહીતાની યોગ્યતા અને દેય વસ્તુની માલિકી એ ત્રણનો વિચાર આવશ્યક છે

દેયવસ્તુ બતાવી નહોત તો તે જાનનું પુણ્ય તાતેનજ મળે અમમત્વ તેવું છે તો આજકાલ બીજાની વસ્તુની ખોટી માલિકી ધરાવી દાતા ધવાતું અભિમાન વાણમા દેખાય છે તે દાન મિત્રના દાન છે, તે ઉન્નતિને બદલે અધોગતિનેજ આપે છે, તે હૃદયને ઉદાર અને વિચાર બનાવવાને બલે સ્વાર્થી અને માકડુ પ્રેરે છે જે ધન આપણુ નથી જે ધન આપણે પાછુ આપી દઈ શકવાના નથી, તેવું ધન કરને કાઠી જે દાન કાય છે તે દાન નથી પણ દાનાભાસજ છે કરને જે નાણા કઢાવ્યા હોય તે પોતાથીજ પાછા આપી દેવાશે એવી ખાતરી દોષ તો કાંઈ બચાવ છે ખરા પણ જ્યાં આવો સભવ પણ નથી ત્યાં તો દાનવી પુણ્યને બદલે પાપજ દાય છે

દાતાના હેતુ વિષે આજ ધમ પ્રકાશના વાચવાવાળાને વધારે કહેવાની જરૂર નથી શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા મા ૨૫૪તાથી જોર દઈને જણાવ્યું છે કે માત્વિકદાન એજ ખરૂં દાન છે કાંતિને માટે, સેવાની અપેક્ષાથી કે ગતાનુગતિકે બની, ડરવું જોઈએ માટે કરવું એવા વિચારથી કરા

યેલુ દાન એજ ભતની છેતરપી ડી છે એમ કહી રહ્યો તે સ્વાધની નજરથી અપાતુ દાન ખરી રીતે ભેટા બાન છે એમ કાંઈક કહેવાશે નહિ તે તો એક ભતનો વેપાર છે, માફ છે હું આ આપુ છું ને તમે મને તે આપો તેના જેવુંજ વધુ દાનમા બે કાંઈ પણ સ્વાર્થી હેતુ સ્વીકાય હોય તો તે સ્વધર્મ સેવા, સ્વર્ગ સેવા, અપમ સેવા, રાજસેવા સ્વપેશ સેવાની આપણી કરજ બજાવ્યાનોજ હેતુ સ્વીકાય છે

દાતાના હેતુ સમયે બોલતા કહેવું જોઈએ કે ન ગમતા જતા, ડયવાડે શ મની ખ તર ડરાયેનું દાન ડગી નીખતું નથી નકુલ ખિરથી અને ઉડારતાન ભાવથીજ જાન પેવાવું જોઈએ આ તરવ મમજીએ તો હાવ અપાતા પ્રેરતા દાન ખરા દાન' કહી શકાશે ?

દાતાના આપણા દાન દેર વ તુની માનિકી અને દાતાના હેતુથી તપાસીયે તે ઘણે ભાગે મિથ્ય જાન થઈ જશે કરજ કરીને દાન કરવું એ છો-રાની મિ કત યોગી લીધા બરાબર અને વગર ચિત્ત દાન કરવું એ તો દાનજ નથી

આ બે જાણતે નો વિચાર કરી બે આજના દાનમાથી ' ખરા દાન શોધીયે તો ભા ચેજ ચામીગ ટકા રહે, અને બે ત્રીજી પ્રતિગ્રહીતાની યોગ્યતા વિષે વિચાર કરીએ તો તેમાથી એ પાછા પોણોગ કે નેવુ ટપ નીકળી બંધ આવી સ્થિતિ છે તો પાપુ તે વિષે કાંઈ પણ ચર્ચા આપણા આયધર્મજોમા ટકતી નથી તેનું ડરણુ સમજી શકાતું નથી ખેર આપણે તો જેમ પહેલી જે જાણતોમા વિચાર વા

તેમજ આ ત્રીજી બાબત વિષે પણ ટુંકાં પતાવી દઈશું.

આ સંખ્યાંધે પણ આર્ય ધર્મપ્રકાશના વાંચવાવાળાને લખાણથી સંઘોષવાની જરૂર નથી. એકલી મનુ સ્મૃતિ નહિ, પણ બધી સ્મૃતિઓમાંથી, મદ્વાલા-રતમાંથી, તેના વધારે પવિત્ર ખંડ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા માંથી બધેથી એના એજ શબ્દો મળી આવશે કે પાત્રે દાન તે ખરૂં, અપાત્રે દાન તે ખોટું. પાત્ર અપાત્રના વિચાર પણ તેમાંથીજ મળી આવે છે. ઉત્તમપાત્ર ગ્રાહ્યો છે અને તેમ મનાવવાના કારણો પણ હાજરજ છે. ગ્રાહ્યોને ધર્મ રક્ષણનું કામ સોંપાયું હતું. તેઓને ધર્મભિયાસમાં, ધર્મ અર્થોનાં પઠનપાઠનમાં અને ધર્મના આદેશો સમજાવવામાં સર્વકાળ ગાળવાનો હતો. તેઓ એ કામ કરે ત્યારે તેની ચાલવિકા પૂરવાનું કામ પીળાએ કરવું એ ન્યાયજ હતો. તેવું કામ કરવાવાળા ગ્રાહ્યોનેજ દાન કરવાનો આદેશ હતો અનુચ્છ ગ્રાહ્યો અમર્યાવિત ગ્રાહ્યો એ તો નામ માત્ર વિભાંતિ એવું મનુ મહારાજે ઠેકી વગાડીને કહ્યું છે. ઈચ્છા હોય તેણે મનુસ્મૃતિનો પીળે મધ્યાય જોઇ.

એથી આગળ ગ્રાહ્યો તરીકે નહિ રહેનારાને દાનનો અધિકાર નથી એટલુંજ નહિ પણ દાતાને મના કરવામાં આવી છે કે તેવાને દાન ન આપવું. ત્યારે હવે આપણે આજની સ્થિતિ વિચારીએ.

આપણા હાલના ગ્રાહ્યોમાંથી ધર્મ રક્ષણના કાર્યમાં કેટલા રહેલા છે ? હા, જે હજી પણ તેજ કામમાં લાગેલા છે

તેઓ તો પૂજ્યજ છે, તેઓને દાન આપવું એ સ્વ-ન્ય વર્ણોની ફરજ છે, હાલની સ્થિતિ ધ્યાનમાં લેતાં વિધિઓ કરાવી શકે અને ગડબડ ગોટાળું પણ સંસ્કૃત વાંચી શકે તેને આપણે ગ્રાહ્ય કહીશું ને તેને દાન માટે પાત્ર પણ ગણીએ. પણ જે ગ્રાહ્યો વ્યાપાર કરી વૈશ્ય ધર્મ કે નોકરી કરી શુદ્ર ધર્મ પાળનારા થયા હોય તેવાઓ આવઃ ધર્મદાનને માટે પાત્ર ગણી શકાય ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તર તરીકે હું મનુ મહારાજનો એકજ શ્લોક ઉતારીશ.

યોજનધીત્ય દ્વિજો વેદમન્યત્ર કુસ્તેશ્રમમ્ ।
સર્જીવન્નેવ શૂદ્રત્વમાશ્રુગચ્છતિ સામ્બય ॥

અ. ૨. શ્લોક ૧૬૮.

અર્થની જરૂર હોય તો આ રહ્યોઃ—
જે દ્વિજ વેદન લાણતાં અન્યત્ર (અર્થ શાસ્ત્ર વગેરેમાં) શ્રમ કરે છે તે જીવતો સાનાય (પુત્ર પૌત્રાદિ સહિત) આ શું (એકદમ) શૂદ્રત્વને પામે છે.

આ વિષયને લખાવીએ તો ઘણું કહેવાય. પણ અત્યારે આટલેથીજ સંતોષ માનશું.

પાત્રતાનો વિચાર કરતાં એક વાત કહેવીજ જોઈએ. જે વ્યક્તિ આદિના દર્શન માત્રથીજ આપણી દાનવૃત્તિ આપો આપજ દ્રવિત થાય, હૃદય ઉઘડે, લાગણી આર્દ્ર થાય અને હાથ આગળ વધે તેવી વ્યક્તિ આદિને માટે એવા પ્રસંગોમાં પાત્રતાનો વિચાર થકીલર નિર્મૂખ થઈ રહે તો તેમાં દોષ નથી આપણાં હૃદયનાં ખરાં યોદ્ધાએથી, સાચી લાગણીથી અને પાવત્ર વિચારથી જે આપણે આપીએ તે

દાન છે ખરું જ દાન છે અને પ્રભુને દર-
ખાદે તેની નેપ રહે છેજ

આપણા ધમ સેવામાં અપાતા દાન
ત્રિપે થોડું કંઈ ઉમેરી ખીજી વાતે વળીશ
ધમ મંદિરમાં અપાતા પેસા દાન તો
છેજ પણ તે દાન આપનારનો હેતુ શુ
વ્યક્તિઓનો મોજશોખ અને ડોળ દમાં
મને પોષણ આપવાનો હશે? કેટલા
ગરીબ ભાગીઓ વગર વાળુએ સુવે છે,
કેટલા ડગામ ભારતીઓ પમા વિનાની
બે હાથ સ્થિતિ લોગવે છે, કેટલા ગણુએ
પેદા થયા ભારતીઓ પ્રભુને ઝોળખ્ય,
વિના રખડી રવડી જીવન પૂરું કરે છે.
શુ આપણા અમુટ ભારવાળા ધમ સ્વા-
નકે, દાનમાં મળેલા પેસાનો આવે રસ્તે
જરા પણ ખચ કરી ન શકે? જે
ભીખારી બિચારા હિંદુ રહે છે એ ભીખ
માગીને પશુવત જીવન ગાળીને પ્રભુને કે
ધમને ઝોળખ્યા વિના માટીમાં મળી જાય
છે, તેથી ઉલટું જે ભીખારી પરધમને
લે છે તે મનુષ્ય બને છે પ્રભુને ઝોળ
ખતા શીંજે છે અને હિન્દુ ભીખારીઓ
કરતા તો હજાર દરજ્જે સારું જીવન
ગાળે છે દાનમૂર ગણાતા આપણા ધમા
સ્વાઓ, ધમને સ્વાયવી રાખનારા આપણા
પૂજ્ય મહારાજો અને આય ધમનો પ્રકાશ
વધેલો ઇશ્વરનાર આપણા આય ધર્મ
ઓની શુ ફરજ નથી કે આવી રીતે
દેશને ધર્મનુ વળી જતુ સત્યાનાથ દાનમાં
વપરાતા પેસાનો સંદુપયોગ ડગી અટકા
વવું? પ્રભુ પાસે આપણે માગીએ છીએ કે

અસતોઽસ્માન્ સદગમય ।

તમસ્મા સ્મોઽયોનિગમય । તથાગુ

હુંને છેવટનો ચોક શખ માટે
આપણા ભણીને સમજુ થયેલા નવીન
સુવકોને કહેવાના છે

નવા ભણતરથી નવીન બનેલા
આપણા જીવાનીયાઓમાંથી કેટલાક જીની
રીતોને ખાનગી રીતે વખોડનાર, કેટલાક
તેમનો ખુનો તિરસ્કાર કરનારને કેટ
લાક તે તરફ ઉત્સીન્ વૃત્તિ રાખનાર
થયા છે વિચારમાં તણ લેદ છે પણ
આચારમાં દાનને વિષેનો ઘણા સરખાજ
ને તેવી એવી રીતે કે ઘણા ધમ સેવાના
દાનો ગલન કરનાર ધર્મ સેવાના દાન
એ જ એક દરજ્જાવાત દાન આપણામાં છે
તે તો કરે નહિ પછી ખીજી ઠયા દાન
કરે? જીનાને તરડોડે, નવું ગ્રહણ કરે
નહિ પરિણામએ થયું છે કે જીવાન
મડળ દાન શુ છે એ તો સમજતુ જ
નવી દાન જેવી હૃદયને ઉત્તતિ આપ
નારી વાત વિસરે મૂકે છતાં ઉત્તત જીવ
નની આશા રાખી બેસે! ધમ કાયમાં તે
કરવાની નહિ પછી Charity એ શબ્દ
તો તેમના કોશમાંથી નીકળી જાય એમાં
નવાઈ શુ! ખરેખર આ પરિણામ વિધાને
શરમાવનારજ ગણાયે તે ભાઈઓને દાનની
જીની રીત નાપસદ હોય તો નવી રીતે
ગ્રહણ કરે પણ હૃદયનું આદાય અસ્ત
જ થઈ જાય, પદાથતા કામમાં હાથ
ખીસ્તામાં જાયજ નહિ અને દાન
Charity-એ શખ માત્ર જોલવાનોજ
થઈ રહે એ આપણા જ્ઞાનને ખટો લગાડ
નાર લેખા શકાયે ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને
સ્કૂલ ની કે ચોપડીઓ, આઘણાની નિશા
જોમાં કાંઈ ફાળો, અપ ગ લોકોની ચિચિ

છે અનુપમ આય તણી ધરણી, જન્મે તંહિ જેની ભક્તી કરણી,
આ ધરણી ભવ સિન્ધુ-તરણી.

નરદેહ ૦ ૧૮

પ્રાર્થ તમને દેશજનો સુકૃત કેાઈ પશુ રીત કરે.

દો સરલ પથ સરતા શુંકરે?

નરદેહ ૦ ૧૯

પીયુષ-સમ પીયુષનાં વચનો, ધરી કહ્યુપુટે પ્રિયપાન કરે?

તો માનવ છે પશુ અમર કરે !

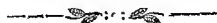
નરદેહ ૦ ૨૦

અ. સૌ. વેન મુક્તાગવરી.

અમને લખવાને ઘણો ખેદ ઉત્પન્ન થાય છે કે આ માસીકના માણ તંત્રી રા. રા, કેશવલાલ હરીરામ કે જેણે આમ આ માસીકમાં વ્યવહારીકજ ધર્મસાંખ્યી અને જ્ઞાન ઉત્પન્ન એવા વિષયો લખી અને આવી ઉચ્ચ સ્થાંતીને પહે ચાહેલ તેમજ જેમણે જુદા જુદા અથોના લાખા-તરે કરીને સેવ્ય સેવક ધર્મ, મોહ મુદગર મણીરત્નમાલા વીગેરે ઘણા અથે વેદ ધર્મ સભા તરફથી બહાર પાડેલા છે અને જેમના કાળેને એક મોટો સ અહ કેશવ કૃતિના રૂપમાં લાવનગરના દિવાન અને તેમના ભત્રીજા રા. રા. પ્રભાશ કર દક્ષપતરામ પટણીએ છપાવી તેમના નામને વિશેષ બાણીતું કર્યું છે. તેમના એકના એક પુત્રી અ. સૌ. વ. જેન મુક્તાગવરી એ લાહરવા શુદ્ધ ૮ ને રવીવારે સ્વર્ગવાસ કરેલો છે. આ બાઈનો વિવાહ

જામનગરના પ્રમિદ્ધ વેદ ગજ બહુ ભટ્ટજીના પુત્ર શ કરપ્રસાદ સાથે થયેલો હતો. જેન મુક્તાગવરી પોતે સ્વભાવે શાન્ત સીલનસાર તેમજ પોતાના આવી નાની અવસ્થામાં પણ કુટુંબ વતસલતા વાળા હતા તેમજ પોતાના પિપાની પેઠે ધર્માભિમાની તેમજ નમ્ર સ્વભાવવાળા અમને વધારે ખેદ એટલા માટે થાય છે કે જેન મુક્તાગવરીને કઈ પણ સંતાન નથી આ પ્રમાણે રા. રા. કેશવલાલભાઈ જેઓ ભરયુવાન વયે પણ ઇશ્વર, ભક્તિ અને ધર્મ પોતાનો વખત નિર્ગમન કરતા હતા તેમજ નામ આ આર્થ ધર્મ પ્રકાશ તેમની કૃતિ પ્રસિદ્ધ થતા કેશવકૃતિ તથા તેમણે લખેલા અતિ ઉપયોગી અને અમુલ્ય અથોના રૂપમાં અમર, રહેશે, ઇશ્વર. સૌ જેન મુક્તાગવરીના આત્માને શાંતી આપો.

આર્યધર્મપ્રકાશ

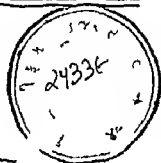
પુસ્તક ૩૬ મુ]

માસ કાર્તિક સ ૧૯૬૪

[૫૪૧ હો

યતોધર્મસ્તતોજય

નવુ વર્ષ

આ ય ધર્મ પ્રકાશ આજે છત્રીશમા વર્ષમા પ્રવેશ કરે છે જન્મ તિથિને દિનસે ગુરુજનોને વન્દન કરવાના આય શિષ્યાચારને અતુસરી, જે વિરલસત જનોએ એનું લાલનપોષણ કયુ તેમને સાદાગ પ્રણામ કરીએ છીએ જે જે સજ્જનોએ ધનથી, લેખથી અથવા માન શુભેચ્છાથી પણ એ પત્રને લાલ આપ્યો તેમને અમે નવા વર્ષના અભિનન્દન આપીએ છીએ ગયુ વર્ષ જે રીતે ગયુ તેવીજ રીતે નવુ વર્ષ બાંધ્યો એને અમે અભિનન્દન કહેતા નથી કોઈ પણ પોતાની હાલની શા ધર્મ રાખવા રહ્યો નથી વધારે મુખી થવાની દરેકને આશા છે એ આશા અમુ મ પૂર્ણ હો એવી અમારી આશીર્વાદ છે ગત વર્ષ કરતા આ વર્ષ અમારા વાચન વગને વધારે ઝડપી રીતે પ્રસન્ન કરીશુ એવી અમારી આશા છે પ્રભુના અને આ પત્રને જન્મ આપનાર સ્વર્ગસ્થ મજ્જનોના પુણ્ય પ્રતાપથી એ આશા ફલીલૂન થાયો

નવુ વર્ષ ખારણુ ઠોરે છે અને જુનું વર્ષ અસ્ત વર્ષ જતા તારાની જેવે કાળના નિરવધિ મહાસાગરમા વિનીન થાન છે, તે સકાંતિના મુહૂર્તમા આપણે ગત વર્ષની છેત્રીવાળી ઝાંખી ની ટાંચે શાન્તીય ઉન્નતિનો વિચાર કરતા સન્નિવહનો આ મ થન કાવ છે હાલ સ કાનિયુગ આવે છે, આપણા દેશના સ્વયંચાલિત અર્થ અર્થ પ્રબળ શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ છે, તે યોગ્ય વ્યાપાર નિહિ થતા, દેશમા ઉપદ્રવ જ કરે છે, એ રાજા અને પ્રજા ઉભયને માટે દુ ખદ છે

આર્યોમા ધર્મ સંબંધી અજ્ઞાન પણ નાશ થતુ બાંધ છે આ નાના જન્મ કાલમા, સ્વધર્મભિમાનીને અતિ ખેદ પમાડનાર પરધર્મીઓના ઉત્કટ ત્રયાસને અપ્રાપ્તવા આ અને આના જેવી નવી નવી સમ્મિઓ ઉભી જવી પડી હતી આજ પરધર્મીના ત્રયાસને અટકાવવાનું તકિ પણ સ્વધર્મને માગોપાગ મનવવાનું ને સમતવવાનું કાવ મુખ્ય છે આય ધર્મના પણ સિત સિત વારાઓમાથી વાલ

વિભાગનો ત્યાગ કરી તેમાથી નવનીત રૂપે રહેતા સત્યને ખોળી, જુદા જુદા મતોના સત્યમાં ભેદ નથી જ એ સમજવાનો શુભ પ્રયાસ પ્રખળપણે થવા માંડ્યો છે. આમ થતાં સંસ્થાઓના પાલકોએ પણ નવીન માર્ગાનું અનુસરણ કર્યું ભોંઠે અને તેમ થવા માંડ્યું છે એ આનંદની વાત છે.

સ્વદેશી હિલચાલને લીધે આપણી ઔદ્યોગિક સ્થિતિમાં સારો ફેરફાર થયો છે અને થશે. ગુજરાતમાં સ્વદેશી વસ્તુના ઉપયોગ માટે ઘણાં વર્ષ થયાં ખૂબ હુતી પણ તે ખુણે ખુણે સંલગ્નાઈ નહોતી હાલનો ઉત્સાહ સ્થિર રહે છે કે કેમ તેજ માત્ર જોવાનું છે.

કેળવણીનો ખોળા રૂપમાં ફેલાવો થવા રાજ તથા પ્રજા તરફથી ઉપાયો લેવાય છે, પરદેશ ગમનના આગળા ઉદ્વેગ જાય છે; અનિજ પદાર્થની શોધ થાય છે, દેશ કલ્યાણનાં ખીજ વવાય છે.

નવા વર્ષનો પડદો ઉપડે છે અને આ જગતનો સૂત્રધાર માયાવી પૂતળાં પાસે શા શા તાત્ત્વ નચાવે છે તે જોવાનું છે.

સાહિત્યના ખાતામાં બે લારે ખેદકારક નોંધ કરવાની છે. આપણા ગુજરાતી સાહિત્ય-મંડળનાં બે મહોટાં જવલંત નક્ષત્રો અરી પડ્યાં છે, જેમના પ્રકાશની ન્યૂનતા પૂર્ણ કરવા કોઈ નવાં જ્યોતિ સ્ફિતજમાં ઉગતાં હશે. અસ્તુ. N.

પ્રિયમય પ્રભુતા

આતે કોવી પ્રિયમયતા ? અહો ! કીરતાર ! ધ્રુવ

ભરચક ભવમા-મરવસ્ત્રીભા-

એક અજવ મળકાર ! આ

રકવિરજન દપાતેને મન-

એક પ્રણય-રણકાર ! આ

માયાવી આ મહી-મહિમાળા-

એક ય્યોતિ જ્ઞાનકાર ! આ

મોઢપ મરપુર એ છપને ઊર-

એકેન દિવ્ય દિદાર ! આ

દેવ જિવનનો માહનમત્ર શો-

પ્રભુમય એકાકાર ! આ

લલિત

સાધુજનની પીછાન

“રે ! અમ અવઝાને માયા હાલી રે-હાલી પ્રીત-હાલી ”

(‘ જુગલ જુગારો’નાં ૯ ગાતના ટાઢમા)

રે ! અમે તો સાધુડીયા બાપુ ! અમે તે ! સાધુડીયા

હાજી, અમે તો સાધુડીયા

સરઘ દ્વહયના સગી રે ! સગી રે ! સગી-એકરગી

આઢા અતરીચાવાઢા

કાલા ઘેઢડીયા વઢાલા

મોઢા બાલુડીયા દાલના રગી રે ! રગી રે ! રગી-એકરગા

સુઢીયા નિરઢી રીઢનારા

દુ ઢીયા તો દેવ અમારા

મૂઢયા ઓઢપના સરના, -અગી રે ! અગી રે ! અગી-એકરગા

લલિત

જયગુરુ શ્રીદત્ત.

ગુરુ એજ દેવ છે. એ ભાવથી જેનું ચિતવન કરતાં મનમાં વિનીતભાવ સ્ફુરે છે, પૂજ્યભાવ પકટે છે, તથા પ્રેમાર્મિ ઉછળે છે એવા દૈવી પુરૂષનાં અનુસરણીય જીવનનો અભ્યાસ કરવાની કથા પુરૂષને ઇચ્છા ન થાય ? હિમાચલની ટોચથી કન્યાકુમારી સુધી તથા શ્રી દ્વારિકાથી શ્રી જગન્નાથજી સુધી ગુરુ દત્તાત્રેય વિદ્વજ્જનનાં ચિત્તને આકર્ષી રહ્યા છે ઇતિહાસ લેખનમાં ઉપેક્ષાવાન ભરતખંડમાં કોઈ ગુરુપ્રેમી, ગુરુવર્ધનું યાચાત્મક જીવન લખવા સમર્થ થયો નથી પરંતુ શ્રીમદ્ભાગવત, તથા શ્રીમાર્કંડેય પુરાણ, એ શ્રી વ્યાસોક્તિમાં શ્રી ગુરુ દત્તાત્રેયનો વશાવતાર તથા શ્રીગુરુના જીવનનો ઉત્તમ શિક્ષારૂપ વિલાસ લખાઈ, ભક્તજનના હૃદયપટપર ફોતરાઈ રહ્યો છે. ગુરુરાજનો જન્મ શ્રીમતી ભગવતી અનસૂયાથી શ્રી અત્રિભુનિને ત્યાં થયો. શ્રી ભગવાન અત્રિ તેમજ ભગવતી અનસૂયાનાં પણ ચારે તો પુરાણો તથા કાવ્યોમાં લોકોપદેશ તથા લોક કલ્યાણની અખંડ ધૂન મચાવી રહ્યાં છે. નામને સાર્થક કરનાર શ્રીમતી અનસૂયા પોતાના પવન પવિત્ર પતિ શ્રી અત્રિ ઋષિની માથે કયા પ્રદેશને પ્રાચીનકાળમાં પવિત્ર કરતાં એ નિશ્ચિત નથી; પરંતુ લિન્ન લિન્ન સ્થાનકને અત્રિભુનીના આશ્રમ તરીકે ઓળખાવાય છે આવું જ એક પવિત્ર અને રમણીયસ્થાન શ્રી નર્મદાના તટ ઉપર શ્રી વ્યાસાશ્રમના દ્વીપથી થોડે દૂર છે દ્વાદશ વર્ષના કુષ્માલને પુરાણી ગાથાઓમાં અમર કરનાર અત્રિભુનિને સમાધિ, તથા તે સમાધિને અંતે તૃણા લાગતા પતિની પરિચર્યામાં અહોનિશ તત્પર રહેતાં પતિપ્રાણા અનસૂયા માતાને સહાય કરનારા, શ્રી ભગવતી પતિતપાવિની ગંગા, આશ્રમ પાસેનાં જે ગર્તમાં પ્રકટ થયાં હતાં તે ગર્ત આજે પણ ત્યાં દૃષ્ટિએ પડે છે. આવાં પવિત્ર સ્થાનનું સાદું પરંતુ મનોહર વર્ણન જેવું પ્રાચીન ભારતીય વિદ્વાનો આપી શકે તેવું અન્ય વિદ્વાનો આપી શકે તેમ નથી આરે પાસ સુદર ઘટાદાર વૃક્ષો તેની છાયામાં તથાપિ તેજોમય માન્તરજ્ઞ યીજાવતા સૂર્ય કીરણોથી ઉછરતા પુષ્પ વૃક્ષોના અદ્ભુતિમ પરંતુ રમણીય પારાઓ, તેના મધ્યમાં ગરીબ વનજન્ય સાહિત્યોથી બાંધેલી સ્વચ્છ પર્ણકુટી અને વા મંદિરમાં વિરાજતાં દેવરૂપ અત્રિભુની તથા સદા રમરણીય, પૂજનીય, પવિત્ર માતા અનસૂયા, એ સર્વેનું માનસિક દર્શન કરતા ભારત દેશના રીતિ રિવાજોથી રંધારી મન પૂજ્ય ભાવમાં, પ્રેમ ઝરણુમાં, પવિત્રતામાં, લીન થઈ જાય છે.

એવી એક પૌરાણિકી કથા છે કે દેવત્રિપુટિ શ્રીબ્રહ્મા, શ્રીમહેશ, તથા શ્રી વેંજીને એવી ઇચ્છા થઈ કે આવાં અતિ પવિત્ર દેવી અનસૂયાના પાતિવ્રતની પરીક્ષા કરવી આવી દેવત્વને અનનુરૂપ ઇચ્છાથી એ ત્રણ દેવો માતાજીની પાસે અતિથિના સ્વરૂપમાં જઈ 'મવતિ' મિશ્નં દેહી' કરતા ઉભા રહ્યા. આતિથ્યને પોતાના ગૃહસ્થાશ્રમનું

લખા સમજતા માતાજીએ તેમને વહુતે તૈયાર કરેલા પાકનું ભોજન કરવા નામ
 ય્યા અને તે પણ જણ આમ પણ સ્વીકારી યજમાનગૃહમાં સ્વસ્થ થયા. ભોજન
 વખતે અતિથિઓએ પ્રદક્ષિત કરું કે તેમણે સાચું પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે જે શ્રી અવશે
 પીરસે તેમના હાથનું જ પીરસેલું જમણું આતિથ્યધમને યથાવિધિ પાલનારા
 માતા અનસૂયાને પણ આ યજમાનધમ બહુ વિચિત્ર લાગ્યો, તેમ છતાં દેવરૂપ
 પોતાના પતિનું ધ્યાન કરી ઇચ્છ્યું કે આ સવ અતિથિઓ મારા પુત્રરૂપ થાઓ
 પૌરાણિકી યથા ઉપદેશ કરે છે કે આવી પ્રબલ ઇચ્છા અને તે પણ મહામતી
 જગદ ધ અનસૂયાની થતા એ દેવતાઓ બાલક સમાન થઇ જઇ પાલણામાં
 રમવા માડ્યા, જ્યાં માતાજીએ તેમની તથા પોતાની ઉભયની પ્રતિજ્ઞા પાની
 તેમને ભોજન આતિથ્યથી સતોધ્યા આ ડયાનું વસ્તુ ઉપદેશ માત્ર છે પતિ
 મતા પવિત્ર શીલિની માતાની પ્રતાપણા કરવા જતા, તતારણુ નરનારનીજ હામિ
 થાય છે એ ઉપદેશ સાચે આ ડયાનો આશય આ પયુ જણાવ છે મહાતપસ્વી
 શુણ્ઘાહી ક્ષમાશીલ અત્રિમુની તથા મહાતેજસ્વીની લોકેષ પરિણી પરમ શીલવતી
 દેવી અનસૂયાના પુત્ર, ત્રિમૂર્તિરૂપ પણ દેવતાઓનાં શુણ્ઘ મને પોતાના મિત્રમાં
 મથક કરનારાજ થાય એ દલાવવા ઉપ્પ કયાનો ઉગ્ર હોય ના ડયાને અગે જ
 પૌરાણિક વસ્તુ. શ્રી શુક દત્તાત્રેયને ત્રિમુખ વલ્લભમાં આવતા હોગે આ રીતે એ
 દેવરૂપ મહાપુત્રનું જ ન વસ્તુ છે

શુરૂંચ દત્તાત્રેયનું આખ્યાન અતિ સંમેધમાં પરતુ ઉપદેશ પરપરાથી લરપૂર
 શ્રીમદ્ ભાગવતના એકાદશ સ્કંધના અગ્રય સાતથો નવ સુધીમાં આલખેલું છે
 આખ્યાનમાં શુરૂશ્રીનું જીવનવૃત્ત બહુ નથી, પરતુ આ મહાપવિત્ર ઉપદેશકના જીવ
 નના કયા આશયથી તેમજ તેમના કયા માનસિક શુણ્ઘથી એમનું નામ સ્મરણુ આજ
 પણ લોકમાં પુણ્ય કાર્ય તરીકે ગણાવ છે તે દશાવનાર તે તે ગુણોનું ઉદ્ઘાટન કરનાર
 આ આખ્યાન એ શ્રી શુરૂરૂપ દેવ દત્તાત્રેયે જગતમાં વિચરતા સર આહુક થઇ
 ઉત્તરમાં ઉત્તર પદ્ધતિ તથા પ્રાણીમાધો તેમજ નીચમાં નીચ જીવનમાંથી પણ સદુ
 પદેશ શ્રદ્ધા કરી પોતાના ચોવીસ શુરૂઓને યશસ્વી કરાડે

શાશ્વી હુ કે

નવાં રાજ્ય સંસ્થા.

ઉદાર પ્રકૃતિવાળા દોઢ પણ રાજ્યકર્તાના સમયમાં વચાવલાં ખીજ કદાચિત તેના પોતાના સમયમાં અકુરિત થતા નથી, પરંતુ આરંભમાં થયેલો સદૃઢ ઉદ્દેગ નિષ્ફળ જતો નથી. મહાશય ઉદારચિત્ત લોડ રિપનના સમયમાં થયેલ રાજકીય તથા સામાજિક પ્રવૃત્તિનું ખીજ તેના જેવાજ ઉદાર આશયવાળા વાઈસરોય લોડ ડક્લિનના સમયમાં અકુરિત થયું. આ સમય સુધી લોકમતની ઉપેક્ષા થતી હતી, એ કમ ફેરવાઈ રાજ્યપ્રકરણમાં, આય, વ્યયના વિચાર કરવામાં, તેમજ લોકવ્યવસ્થા સારી ચલાવવાને ધારા બાંધવાના પ્રકરણમાં, કેટલેક અગ્રે લોકમતનો આદર કરવો આવશ્યક છે એ સિદ્ધાન્ત લોડ ડક્લિને સ્વીકાર્યો. લોડ રિપને આરંભેલો અને લોડ ડક્લિને પોષેલો નવો કાઉન્સિલ એક્ટ, લોડ લેન્સડાઉનના વખતમાં અમલમાં આવ્યો. બહુજ થોડે અંશે પણ લોકમતનો આદર થવાનું આ દ્વાર ઉઘડ્યું. તે સમયના ભરતખંડના સ્વદેશી વિદ્વાનો કહેતા હતા કે આ રીતે થયેલી લોક પ્રતિષ્ઠા આટલેથીજ અટકવી ન જોઈએ. રાજ્યકર્તા પુરૂષો કહેતા કે સ્વદેશીઓની યોગ્યતા જોતા આટલો ઉકે આપવામાં આવ્યો છે તે ઘણું છે. ઇંગ્લંડના વાતાવરણમાં ઉછરેલા સ્વદેશી તેમજ વિદેશી ભરતખંડના હિતચિન્તકો સ્પષ્ટપણે જાણતા કે ગ્રીસ કરોડની વસ્તીના દેશમાંથી વાઈસરોયની ધારાસભામાં, લોક તરફથી નીચા ચલાવણથી ચાર સભાગ્રંથો જાય એ હિંદુસ્તાનના લોકનું હાસ્ય કરવા જેવું છે. ગમે તેમ હો પણ આ રીતે ઉઘડવા માંડેલાં દ્વારમાંથી આવવા માંડેલા પ્રકાશના કિરણોએ અધારામાં પડી રહેલા સ્વદેશ પ્રેમ અને સ્વદેશાભિમાનને ઉત્તેજિત કર્યું. કાઉન્સિલોમાં આવ અને વ્યયના હિસાબો ચર્ચાતાં, લોક સ્થિતિનું અવલોકન થવા માંડ્યું અને તે સાથે લોક દારિદ્ર્ય ઉપર વિદ્વાનોનું ધ્યાન આકર્ષાયું.

સીધુંટી કરનારા સ્વદેશ હિતચિન્તકોએ આરંભેલી રાષ્ટ્રીય સભા કાંઈક નવાં પ્રેરથી કાર્ય કરવા માંડી અને એમ સમજાવા માંડ્યું કે રાજ અને પ્રજા ઉભયના વિચારોથી મરણપણે આરંભેલું કાર્ય આગળ વધતું જશે. કો-ઝરવેટીવ પદ્ધતિના પાત્ર કાર્યદક્ષ લોડ લેન્સડાઉને લોકોત્સાહને ખાંચે ન હઠાવ્યો, પરંતુ મમયીદ થતી વિચારણીય માગણીઓ પોતાના ધ્યાનમાં લેવાય છે એવી લોકોમાં શ્રદ્ધા બંસાડી. આ રીતે મજબૂત થયેલું મૂળ સ્વભાવિક રીતે પોષાવા માંડ્યું.

પૂર્વજોના યશથી પોતાની ખ્યાતી લઈ આવેલા લોડ એડલને નો કેવળ હિંદુસ્તાનના રાજ્યનો ભારજ વહન કર્યો; પરંતુ તેની પછી આવના લોક કેર્મન હિંદુસ્તાનમાં કાંઈ નવીનજ રંગ જમાવવાની શુકિત આપી. સામાન્યજન

વાતાવરણમાં ઉછેરેલો, તેવાજ વિચારોથી દોરાયેલો, મવદા કાંઈ નવીન કરી દેખાડવાની ઇચ્છાવાળો, સ્વદેશ અને સ્વદેશના ઉત્ક્રમમાં ઉત્તરિત બિન્દુ સમજનાર, જ્યાં જ્યાં અગ્નિનેતુ ગામ્ય થયું હોય તે દેશોની ઉન્નતિ પણ ઇગ્નડની ઉત્તિ ને મત્સ્યલત થવા માટેજ હોવી જોઈએ, એવા શુદ્ધ પ્રકૃષ્ટ આગયવાળો, આ વાઈસરાય લોકોને પોતાના ઝળકાટમાં આજીવન ક્રાન્તિના રાજ્યામન પર બેઠો

ઉપરઉપરની દ્રષ્ટિએ જોનારા લોકોએ એમ માની લીધું કે આ વિદ્વાન તેમજ અપૂર્વ ઉત્સાહવાળો પુરૂષ એક કયાલુ કરવામાં લોડ રિપનથી ઉતરશે નહિ દૃશ્યમાન થયેલા ઝળકાટથી અજાણ ન જતા, ઉચ્ચ પ્રકારની વસ્તુત્વ ગતિથી બેઠેલા ઉચ્ચ આશયના પણ અથ વગરના વાડ્યોમાં લેવાઈ ન જનારા રાજીય પુરૂષોએ કાંઈ પણ વિચાર ન આપતા માથુ ધુણાવું પડતું ઉપર જણાવેલા ઉચ્ચ પુરૂષોની ધાગણીને ઉત્તર ધન કરનાર વતન નોડ ઝળત તરફથી થોડા સમયમાં ગરૂ થયું લોકના લાક્ષણે માટે જણાતા કાયા જેટલે અગ્નિ દેશના લોકને લાલકારૂ થાય તેના કરતા ઇગ્નડને વધારે લાલકારી થાય એવા જણાવા લાગ્યા ઇગ્નડના હિત આગળ હિંદુસ્તાનનું હિત વાઈસરાયના મનમાં જાણી છે એમ લોકોકિત થવા માડી પરિણામ એ થયું કે રાજ્ય કર્તાના કાયા તરફ પ્રજાએ અવિશ્વાસથી જોવા માંડ્યું

એક અચુક કારણમાંથી ન ધારેલા એવા કાંઈ કાંઈ પ્રમગો ઉદ્ભવે છે એવા ઘણું દાખલા ઇતિહાસમાં જોવામાં આવે છે સાચા અથવા ભૂલ ભરેલા વિચારથી ઉત્પન્ન થયેલા અવિશ્વાસના અકુરે પરિણામ એઆપ્યું કે, શત્રુત્રીતે ચાલતો સ્વદેશ પ્રેમનો પ્રવાહ રાજકીય પુરૂષો ઉપરની આશ્વાને ડામવામાં કામે લાગ્યો આટલા સમયમાં લોડ ઇઝનના જેવાજ, એકલ આગે ઇગ્નડની તરફ જોનારા પરતુ તેજ મમયે આખા જગતપર માસ્રાજ્ય લોગવવાની લાલમાવાળા એજરેલેન તથા બ્રાહ્મરનો પરાજય થયો ઇગ્નડનો રાજ્યાધિાર લોકોશિલાપને ઉત્તેજન આપનારા મર હેનરિ કે જેવ બેનરમેનના હાથમાં આવ્યો, અને મોલ જેવા, સ્વરાજને ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનો રાજ્ય પદ્ધતિનું પ્રથમ લક્ષ્ય ધારનારા, સિતલિત પ્રકારની રાજ્યસંસ્થા એાનું ઉચ્ચ પ્રતિનું જ્ઞાન ધરાવનારા, વિદ્વાન પુરૂષના હાથમાં હિંદુસ્તાનના રાજ્યનો અધિકાર આવ્યો આનદથી હિંદુસ્તાનનો વિદ્વાન વગળજાળી રહ્યા કાંઈક નવીન પ્રતાવ શરૂ થશે એમ ઈર્ણપર પરાજલજાવા ગાડ્યું એક તરફથી આવા પ્રકારની ઉચ્ચપ્રતિવાળા પુરૂષનો અધિકાર ઇગ્નડમાં, અને લોકોનો લાવ જેની ઉપરથી ઉતરી ગયો છે તેનો અધિકાર હિંદુસ્તાનમાં તે સુયોગથી નવું પરિણામ આવવા માંડ્યું બગ દેશના, લોકો કંઈક દરેલા વિલાસી જળજળાતો થયો હુતોલ તેમાં નવી નવી ચચાઓ જળવામાંડી અશિક્ષિત અને ઉછળતા લોકોના અધિકારીઓના શુભાર થના કાયાનો ન ધારેલો અથ વવા માંડ્યો, અને આ પ્રકારના વિપરીત કારણોમાંથી સ્વદેશપ્રેમ નામનું શુભ દત્ત ઠીકળી આવ્યું

અતિ ચતુર મી. મોલે આ પ્રસંગનું જલદીથી અધ્યયન કરી શકે એ સ્વાભાવિક છે. આયર્લેન્ડને સ્વરાજ્ય આપવાને મંજૂર થયેલા સુદ્ધમાં ગેલેસ્ટનના અપ્રતિમ સહાયક મી. મોલેને હિંદુસ્તાનમાં ચાલતા રાજકીય વ્યવહાર ઉપર કરડી નજર કરવાનું મન થાય એમાં આશ્ચર્ય જેવું નથી: પરંતુ થોડા સમયમાં જ એને સમજાયું હોવું જોઈએ કે જે પદ્ધતિ આયર્લેન્ડમાં દાખલ કરવાને એ ઉદ્યુક્ત થયા હતા તે પદ્ધતિ કોઈ પણ પ્રકારે હિંદુસ્તાનને યોગ્ય ન હતી. આવી રીતે ડામાડોળ થયેલા ચિત્તને હિંદુસ્તાનનાં રાજતંત્ર ચલાવી રહેલા અંગ્રેજો પોતાની ચાલતી આવેલી પર પગને તોડવાને નાખુશ હોવાથી, વાદ પ્રહારથી અવરોધ કરી રહ્યા હશે. એક તરફ લોકને સ્વકાર્યમાં પરિપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય આપવાનો પોતાનો સિદ્ધાન્ત, બીજી તરફ જીતેલી પ્રજા ઉપર અમે રાજ્ય કરનારા છીએ અને તે વિષયમાં દૂર દેશમાં પડેલા મી. મોલેના કરતાં હિંદુસ્તાનની સ્થિતિ તથા તેના લોકની યોગ્યતા અમે વધારે સમજીએ છીએ એવી, અધિકારમાં રહેલા અંગ્રેજોની માન્યતા, એ બેની વચ્ચે તાણાતાણ થતાં જેનાં પરિણામની આશા રખાય તેવાં પરિણામનું દિગ્દર્શન લૉર્ડ મિન્ટોના તા. ૨૪-૮-૧૮૭૭ ના પત્રમાં થાય છે.

મિ. મોલે તરફથી હિંદુસ્તાનના લોકોને જે નવા હક મળવાની આશા રખાતી હતી તેની વાટ કેટલાક માસથી લોકો ઉત્સુકતાથી જોઈ રહ્યા હતા જે પ્રમાણમાં આત્મસુક્ય હતું તેજ પ્રમાણમાં લોકોને નિરાશાના દર્શન થયા હોય તેમાં આશ્ચર્ય નથી. બહુ લાંબો વિચાર કરીને લૉર્ડ મિન્ટોએ એક નવું રાજકીય મંડળ ઉભું કર્યું છે અને એક જુના મંડળને સુધારવાની તજવીજ કરી છે. નવું મંડળ, પ્રસિદ્ધ પુરુષોની સભા (Council of Notables) એ લૉર્ડ ક્લિનના વખતથી ચાલી રહેલા પ્રથમનું પરિણામ છે. મહારાણી વિક્ટોરિયાએ જ્યારે ચક્રવર્તિની પદ ધારણ કર્યું ત્યારે લોકને કાંઈક વિશેષ હુકમ આપવા જોઈએ એવી ચાલતી આવેલી કુઠીનો આદર કરવા લૉર્ડ ક્લિનને આવી એક પ્રસિદ્ધ પુરુષોની તથા રાજપુરુષોની સભા સ્થાપવાનો મોટા આડખરથી ભપકોળ માવો હતો: આજ દિવસ સુધી જે ખખર મળી છે તે પ્રમાણે તે ભપકોળ હતો. એ રાજપુરુષની સભા કોઈ દિવસ મળેલી જણાઈ નથી અને તેમણે સરકારને કોઈ પ્રકારની સલાહ આપી હોય એવું બહાર આવ્યું નથી. અધિકારી વર્ગની સાથે ઘણું અગ્રે એકમત થઈ, લૉર્ડ ક્લિનની આ સંસ્થાને નવા સ્વરૂપમાં અત્યંત મોદન આપવાથી, અધિકારી વર્ગનો વાધ, તોડી નાખવાનો પ્રયાસ મિ. મોલે કરતા જણાય છે. પણ જે સ્વરૂપમાં લૉર્ડ મિન્ટો એ મંડળની યોજના કરે છે, તે સ્વરૂપ જોતાં એ મંડળ કોઈ રીતે ઉપયોગી થાય એ વાત શંકાસ્પદ જ છે, મંડળ કોઈ પણ રીતે નિયમિતપણે મળવાની યોજના છેજ નહિ. અમુક વિષયમાં અધિકારીઓને વિચાર કરવાનો હોય એ સમયે તેમને યોગ્ય લાગે તેમ આ હવામાં ઉડતા મંડળના પોતાને જામે તો બધા અથવા થોડાને જોલાવી બધ બારણે તેમનો અભિપ્રાય લેવો.

આ અભિપ્રાય પણ, યોગેલા નિયમ પ્રમાણે, પ્રતિધિમા મૂકવાનો ન હોવાથી લોકચર્યાની કસોટીએ પહોંચવાનો નહિ અમારો એમ અમલવાનો આશય નથી કે આ પ્રતિધિ પુરુષોમાથી કેઈ પણ લોકહિતને વિચાર કરી પોતાના સ્વતંત્ર અભિપ્રાય સરકારને જણાવશે નહિ મુખ્ય આગય એજ છે કે સલાહ આપનાર પુરુષોની સલાહ બધ બારણે ન લેવાતા, પ્રસિદ્ધ રીતે લેવાય તો તેમના અભિપ્રાય પર ચચા થતા, સદા સારા ફળની આશા રહે અધિકારી વર્ગના લોકો પોતાની પ્રભાથી આવા પ્રસિદ્ધ પુરુષોને પોતાને યોગ્ય જણાતા માનમાં દોરી જશે, એવો અયોગ્ય આરોપ મૂકવાનું અમે ઇચ્છતા નથી, પરંતુ એમ બનવાના બે પ્રસંગો મળે તો આ યોજનાથી એ પ્રસંગોને ટેકો મળશે સવદેશીય વિચાર કરતા અમને તો એમ લાગે છે કે આ મડળ ઉભું કરવામા અધિકારી મોનો પણ વિચારશીલ વગ એમમત થશે નહિ કલ્પિત એ મડળ સ્થપાયું તો લોકલિંગને યોગેલા મડળની પેઠે જ આ મડળ પણ સવદા અકૃતકાયજ રહેશે એ મડળમા નામ દાખલ કરાવી પોતાનું જોરવ વધારવાની જેમને ઇચ્છા હોય તેઓ ભયે નિસ્થક મહોત્તર મેળવે આ મડળથી ભય માત્ર એટલો જ છે કે, લોક તથા અધિકારીઓની સાથે પણ સમત ન થાય એવો ઠોઈ વરિષ્ઠ અધિકારી આ દેશપર રાજ્ય રૂપા આવતા, લોકને માય નહિ એવી તેની ઇચ્છાઓ પાર પાડવામા આ મડળ તેને માધનભૂત થશે (અપૂર્ણ) વિ પ્ર વ

પ્રથમ પરિષદ—દ્વિતીય સાહિત્ય પરિષદ વિષે જોલતા પહેલા પ્રથમ પરિષદ કરેલા કાવ્યની નોંધ લેવાનું આવશ્યક બાબત છે. સુગમ માન્યતા “ઓરિયેન્ટલ કોન્ગ્રેસ”ના ધોરણે આ કાવ્યની રૂપના ઢરી છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં જે વિષયોનો તદ્દન અભાવ હતો તેની જોડે એક અંશે પુગલું છે. અંગ્રેજીના સાહિત્યના ઇતિહાસ વિષે જેવા વિદ્વાન્ના લખાયા છે તેવા અંગ્રેજીના હજી ગુજરાતી સાહિત્ય વાટ જુએ છે. ગાંધી વૃજલાવ ડાગીદાસે ગુજરાતી ભાષાનો ઇતિહાસ તથા એ દિશામાં પ્રારંભ કર્યો છે. પ્રાચીન કાવ્યમાં તથા બૃહત્ કાવ્ય દોહનના ઉપોદ્ધાતમાંથી સાહિત્યના ઇતિહાસ વિષે યોગ્ય બાબતો મળે છે તથાપિ એ કાવ્ય હજી મધ્ય લેખ નીજ વાટ જુએ છે. સદગત શ્રી જોષવનરામભાઈએ પોતાના ભાષણમાં ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસ લખનારે આ દિશામાં જવું તે આકર્ષક આવશ્યક છે. વાક્યનાપાર (Phonetics) ના વિષયમાં અથવા જોડે ગુજરાતી વિદ્વાને પ્રવેશ કર્યો હોતો એ વિષયપર વધારાના વિદ્વાન્ના લખા લેખ ગુજરાતી સાહિત્યમાં અમુલ્ય હોય. ગણપતે અને બીજા ગોવિંદ ગણેશને માટે એક થયે પડશે. ઉપરાંત રંગભૂમિ, જોડણી, વિધિ, લોકગીત, સાય મની પરિભાષા, જ્ઞાતિ વિષયોપર સારા લેખ આવ્યા હતા, જેમનો સુઘરુ હાલમાં પ્રકટ વગેરેના ગીર્વાણમાં થયો છે.

દ્વિતીય પરિષદનું કાર્ય—પ્રથમ પરિષદનો સઘનો દાખલાર માત્ર એક અપવાદ સિવાય હિંદુઓએ જ વળા હતો. હિંદુ, પારસી, મુસલમાન, સ્ત્રીઓ અને ગુરૂઓ, વ્યાપારીઓ અને માલદારો, ગુજરાતીઓ અને દક્ષિણીઓ સર્વેનું દ્વિતીય પરિષદમાં મળવું થયું હતું એ દરખાસ્ત વાત છે. શિત્ત શિત્ત નાતિની આશરે સો મહિલાઓ પરિષદને શોભાવતી હતી, અને વચ્ચેના લેખપર મોટા લક્ષ્ય પડેલી હતી. ગૃહ સંસાર અને ગૃહકર્તા વિષે જે મત્તારીઓ તરફથી લેખ મળ્યા હતા પારસી લેખક મહામાથી ત્રણેક વિદ્વાનોના, ઇતિહાસ અને લિપિ વિષે લેખ હતા. “ગુજરાતના પરદેશી પ્રવાસીઓના વૃત્તાંત” વિષેના મી. કરકરીઆનો નિબંધ સભાર જક હતો. “સાહિત્યની રંગભૂમિ” પર મિત્ત પાલમજેદે માટેની આશ્રુકનો રણત્કાર સઘના શ્રોતાઓના કાનમાં થઈ રહ્યો હતો. બાળીતા મુસલમાન વિદ્વાન નાનલુઆણીનો ૬૬ શાસ્ત્ર વિષે નિબંધ આવ્યો હતો. જિંદગીપતરામની રચના વિદ્વાન પાસેથી કવિતામાં પ્રાપ્ત ઇત્યાદિની કડાકા નિરૂપણોગી છે, એવું સાબળીને હુધ થાય છે. ગુજરાતના અગ્રણી સાક્ષરને છાંટે અને ગમે તે દેશના વિદ્વાનને માનપ્રદ ગણાય એવું, પારસ અને અલકારચુખ્ત ચેતીવાળું, ગુજરાતના અવાચીન સાહિત્યના યુગમાં ઘડિક સાબળનારને લઈ જવું, ઘડિ સાદા, જોડેસાદાર શબ્દથી નિરૂત્સાહીને સતેજ કરે એવું પ્રમુખનું ભાષણ હતું. પ્રથમ પરિષદમાં જોષવનભાઈએ હજી હતું કે એ એક મોટી શોધ કરી છે તે એ કે રા. કેશવનાનભાઈ પમે નાનનો ખબરો છે, તેમાંથી જેટલો લેવાય તેટલો લાભ તમે લઈ લેજો. ગુજરાતના પ્રાચીન ભાષાના સાહિત્યમાં રા. કેશવ

લાલભાઈએ સારો પ્રવેશ કર્યો છે. એમનો પ્રસાદ આપણને જેટલો મળે તેટલો કિંમતીજ છે એમની પાસેથી એક બીજો લેખ આવ્યો હતો જે સમય સંકેતને લીધે વંચાયો નહોતો. નિબંધને બદલે ભૂલમાં પુસ્તક લખનાર કુસુમભાણાના કર્તાએ અભિનય કલા વિષે શાસ્ત્રીય લેખ વાંચ્યો હતો, જે પૂરો વંચાયો હોત તો ખુબસૂરતી વર્ણને લાભ થાત અને ઇચ્છીએ છીએ કે એમને હાથે એવી ભૂલો જ થાય ને શુજરાતી સાહિત્યનું ભ ડાળ વધે. વર્ણુ રચના પર લેખ વાંચનાર એક પ્રાથમિક શાળાના ઉત્સાહી મહેતાજી હતા. હાલના શુજરાતી અક્ષરોનાં સ્વરૂપ પ્રથમ કેવાં હતાં અને કેવા રૂપાં નર થયા પછી આપણે હાલ લખીએ છીએ તેવા થયા, તે વિષે સારી ચર્ચા કરી હતી રા રમણભાઈ તરફથી અલંકાર શાસ્ત્ર પર લેખ મળ્યો હતો. ઉપરાંત ન્યાય, વિજ્ઞાન, પ્રાચીન શોધખોળ, વ્યાપારનું સાહિત્ય, બંગ સાહિત્ય વિગેરે વિષયો પર તે તે વિષયના અભ્યાસીઓ તરફથી લેખ આવ્યા હતા. થોડા સમય મા સઘળું કાર્ય સમેટવાનું હતું, જેથી ઘણા લેખો અર્ધા વંચાયા હતા અને કેટલાક તો તેમના લેખકની સ્વેચ્છાથી વંચાયા જ નહોતા. આવેલા એકંદર ઓગણચાલીશ લેખમાંથી ‘ઘણાક સાપ્તાહિક કે માસિક પત્રોમાં આવે એવાજ હતા’ એ સત્ય છે, છતાં તેઓ આશા જનક છે. આપણું સાહિત્ય હજી બાંધવાવસ્થામાં છે. સાહિત્યના જ પરિશીલનમાં આમરણુ પર્યન્ત વ્યાવૃત્ત થનાર વિરલા હજી આપણે ત્યાં નથી. વિદ્વાનો સ્વકાર્યમાં પ્રવૃત્ત રહે અને અભૂણ્ણની તેમને ચિન્તા ન રહે એવી યોજના સરકાર કે પ્રજા તરફથી થઈ નથી ત્યાં સુધી એવી આશા રાખવી મુશ્કેલી છે શુજરાતી ભાષાની પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલી તામિલ અને હિન્દી ભાષાઓ શુજરાતી કરતા હજી કેટલાક જમાના જેટલી પાછળ છે તે ભેતોં આપણા વિદ્વાનો નિર્માલ્ય ગણાવા ન જોઈએ.

મોટા નહાના વધુ મોટામાં, તો નહાના શા જોટા ?

ઓમદીપ રવિ નલ જિન્દુ તો, ઘર દીવડા શા જોટા ?

એ ન્યાયે આપણા ઉછરતા વિદ્વાનોનો પ્રયાસ હાસ્યારૂપદ નથી. “ઑરિયેન્ટલ કોંગ્રેસ”ના વિદ્વાનો પોતે કરેલા મહાન પ્રયાસો અને તેમને મળેલાં મહત્વનાં ફળ પ્રદર્શિત કરવા મળે છે, ત્યારે આપણી પરિષદમાં તો આપણા સાહિત્યમાં શું શું નથી તેની ગણનાથીજ આરભ કરવાનો છે. યજ્ઞ તેથી નાહિંમત થવાનું નથી પ્રતિકુળ સમયમાં જ્યારે થઈ ગયેલા વિદ્વાનોએ સાહિત્યનો વિકાસ આટલી કોટિએ આણ્યો ત્યારે આવા અતુકળ સ યોગોમાં ભવિષ્યના વિદ્વાનો સાફ ફળ પ્રાપ્ત નહિ કરે ?

સાહિત્ય સભાના મંત્રિયો તરફથી વિષયોનું એક ટિપ્પણ બહાર પડ્યું હતું. જેમાં ગણાવેલા કેટલાક વિષયોને કોઈ પણ વિદ્વાને ઇન્સાફ આપ્યો નથી. વ્યાકરણ, માનસશાસ્ત્ર, ધાર્મિક સાહિત્ય, નૃવ શબ્દોના ઇત્યાદિ વિષયો પર લેખ આવશ્યક છે, આશા છે કે હવેની પરિષદમાં એ વિષયો પરત્વે વિદ્વાનોનું લક્ષ જોવાશે. તેમ થશે શુજરાતીમાં એક નવીન સાહિત્ય ઉભું થશે અને વિદ્યાની અભિવૃદ્ધિ થશે. અસ્તુ !

મોક્ષ કોમ મળે ૨

એક નાની વાર્તા

પ્રાચીન પુસ્તકોમાંથી તેમજ વૃદ્ધપર પડાથી અમે એક વાર્તા માલગી છે તે એ છે કે -

પહેલા આનંદ નામનો કોઈ મહા નૃપતિ ખલકાવતીમાં રાજ્ય વ્યવહારો હતો. એ રાજાની નિયામક શક્તિ એવી તો અદ્ભુત હતી કે એના ગજબમાં કોઈ પાદુ હવાવતુ તોપણ તે તેના બાલાવા બહાર ભાગ્યે જ રહી શકતું વળી હાલના મમયના જેમ સસ્વતી અને લક્ષ્મીના નિવાસન્યાન સ્વભાવિક રીતે જ લિંગલિંગ મનાય છે, અને વક્ષમાં હોય ત્યાં સસ્વતી ભાગ્યે જ પ્રવેગ કરે છે, તેવું આ રાજાના સળધમાં ખન્યું નહોતું તે તો વિચારો મહાવિલાસી અને મહાજ્ઞાની નૃપતિ હતો, અને તેને લીધે તેની ખ્યાતિ સર્વ પસરી હતી તેવું રાજ્ય પણ મહા સમૃદ્ધિવાન હોવાથી સ્થળે સ્થળે તેણે વિવિધ પ્રકારની ચાતુરી બરેલા અનેક દુર્ગો રચાવ્યા હતા કળકૃષ્ણ ભૂમિમાં કળ તથા પ્રવના ભારથી લચી રહેલા અને શીતળ પવનથી હીચતા વિવિધ પ્રકારના વૃક્ષોની તો ત્યાં ખામી જ નહોતી મેશન તાતા આયન એન્ડ સ્ત્રીવ કપનીના જેની અને કપનીઓ, ભૂમિના પડમાં છપાવેલી સોના, રૂપા વગેરેની કીમતી ધાતુઓને તથા હોરા, મણિ વગેરે મહા મૂલ્યવાન જવાહીરોને બહાર કાઢવા પ્રયત્ન કરતી હતી આવી મહા સપ્તિવાળા મહીપતિએ પોતાના નિવાસ સાડું ડેવો રાજમહેલ બધાંએ હુગે તે સૌએ પોતપોતાની કટપનાથીજ વિચારી લેવું પ્રિય વાચકગણ ! એ ભવ્ય રાજમહેલ જોવાને અમે ભાગ્યશાળી ધયા નથી, તેથી તેનું વલુન આપવા અમારી લેખિની અશક્ત છે તોપણ લોકોના મુખારવિદ્યામાંથી નીકળતી વારો કણપર પરાએ અમારે કાને પડી છે અને તેપરથી અમે જાણ્યું છે કે એ રાજમહેલ અદ્ભુત શોભાનો ભંડાર છે રાજમહેલની લીં તો મનહર દુદનથી જ તૈયાર કરવામાં આવી છે વળી જેમાં વિવિધ રંગી, ખખસુરત હીરા, માણેક, પોખરાજ, નીલમ વગેરે જહીને તે વહેજાતજાતના વૃક્ષ, વેલો ને પક્ષીઓના મનમોહક ચિત્રો પાડવામાં આવ્યા છે આ વિશાળ રાજમહેલમાં અનેક ખંડો છે, પણ જે સર્વે ખંડો કરતા પણ રાજાના શયનને માટે ખાસ ખંડ છે, તેનું વલુન કરવાને તો સાક્ષાત્ મહાકવિ કાલિદાસ કે બાણ જ નેહએ અમારી શખાવકાર અને અથાલ દાર વિહીન શુકલાધામાં તેને યથાયોગ્ય ન્યાય મળવો સવથા અશક્ય હોવાથી અમે તો ટંકામાં જહીંશુ કે તે મહેલ, ભવ્યતામાં, વિશાળ તામાં, મનહરતામાં મવ રીતે અઠિતીય હતો ! અસ્તુ

આ રાજાના સંબંધી એક એ આશ્ચર્યજનક વાર્તાઓ અહીં સાથે સાથે જણાવવો વધારે યોગ્ય છે. આ રાજાના સંબંધમાં પહેલી આશ્ચર્યજનક હકીકત એ હતી કે હવુ સુધી તેણે એક પણ સ્ત્રી સાથે લગ્ન કર્યું નહોતું. વાયકવજ કલ્પના કરશે કે શું આ રાજાનું હૃદય પ્રેમશૂન્ય હશે ? બન્ધુ ! ના ના એવો પડપ આદ્રેપ એ મહાન રાજા ઉપર કરશે. આમે અમારા એ મહામાન્ય, મહીષનિલકામ ભૂપવરનું હૃદય સારી રીતે સમજ્યા છીએ. એ નૃપતિનું હૃદય અપાર પ્રેમથી પરિપૂર્ણ હતું - પરમપ્રેમના જ સ્થાનરૂપ હતું. બીજા દયાળુ નૃપતિઓ પ્રજાજનોને જ્યારે પુત્રરૂપ સમજતા, ત્યારે આ નૃપતિ સર્વ પ્રજાજનને - અરે સર્વ પ્રાણી માત્રને પોતાના આત્મવત્ત્વ મનતા. તેને હીંધે સર્વ પ્રાણી માત્ર પર તેની અપાર કરુણા, અપાર પ્રીતિ અને મમતાના ઝરણો. અહોનિશ તેના સ્નેહપૂર્ણ હૃદયમાંથી વહ્યા કરતા. આમ છતાં તેણે હાલના ડાહ્યા ભૂપતિની પહે પાંચ સાત રાણીઓ સાથે તો શુ પણ એક પણ પટ્ટરાણી સાથે લગ્ન કર્યું નહોતું, એ એક આશ્ચર્યજનક વાર્તા હતી. બીજી નવાઈ ઉપજાવનારી વાર્તા એ હતી કે આ રાજાને સુંદરતાના આગારરૂપ રાજમહેલ, આજ સુધી કોઇએ પ્રવેશ જોયો નહોતો. કલ્પના શક્તિના ઘોડાપર બેસનારા ઘણા કવિઓ અને વિદ્વાનોએ તે મહેલની શોભાનાં પથો ને ગદ્યો લખ્યાં હતાં, પણ તેમનાં લખાણુમા વાસ્તવિક સત્ય શુ છે તે વિષે પૂછવામાં આવતું, ત્યારે તેઓ કહેતા કે અમે પ્રત્યક્ષ રીતે તો તે મહેલ જોયો નથી આમહોવાથી દિનપરદિન આ મહેલ જોવાની પ્રજાજનોની ઉત્કંઠા અતિશય વધતી જતી હતી. ત્રીજી નવાઈ જેવી વાર્તા એ હતી કે આ રાજા પોતાની પાછળ આ વિશાળ રાજ્ય કેને સોંપશે, તે વિષે લોકો કશું જાણતા નહોતા. જોકે રાજાની શરીરસ્થિતિ હવુ નિરાશય હતી; અને તેથી તેની કામ કરવાની શક્તિ તો હવુ પ્રથમના જેવી જ અખંડ, અપ્રતિહત - અરે જીવાનમાં જીવાન માણુમને પણ લક્ષિત કરે તેવી હતી, તો પણ ગામના વૃદ્ધમાં વૃદ્ધજનો પણ કહેતા કે હવે રાજાની ઉમર વૃદ્ધ થયેલી છે અને તેના પુરાવામાં લોકો એવી હકીકત રજુ કરતા કે અમે જ્યારથી સમજાણ થયા છીએ ત્યારથી તો અમે રાજાને આવડી ને આવડી જ વયના, રાજ્ય ભોગવતા જોયા છે ! તેમ છતાં આ નૈર્ઘિક પ્રહાર્યારી નૃપતિ, પોતાની પાછળ કેને ગાદીપતિ કરશે તે વિષે લોકોને કશી જ અગર નહોતી. વળી રાજાને પોતાના કુટુંબમાં કોઇ નજીકનો કે દુર્ગનો બાઈ, કાકો, મામો, માશો, કુઓ કે લાણુજ કશે સગો નહોતો કે તેને અગર તેના પુત્રને ઉત્તરાધિકારી કરાવે ! આમ હોવાથી આ બાળનમા પણ પ્રજાજનોનાં મન અધકારમાં હતાં. કેટલાક જનોએ તો આ વિષે રાજાને પ્રશ્ન પણ પૂછવાનું બાકી નહ્યું નહોતું, પરંતુ તેના ઉત્તરમાં એ માયાળુ મહીષતિએ મદસ્મિત કરીને એટલો જ પ્રત્યુત્તર આપ્યો હતો કે “ એ હકીકત યોગ્ય સમયે તમને પોતાની મેળે જ જણાશે.”

એક દિવસ મંગળ પ્રાતઃકાળનો સમય છે. લગવાન મયનારાયણની મુર્તિપૂજા પ્રજાના મધુર ઝરણા પૂર્વ દિશામાંથી ભૂતળ અને જગનનત્રમા પ્રસરવા લાગ્યાં છે.

નિદ્રામથી જાગૃત થયેના પરીગણો નીલ આકાશમા ઉડવા અને મધુર ઠલરવ કરવા લાગ્યા છે મહિમાથી ઘટાના ટટ તથા નગાશના ધનનન વનનન અવાજે વાયુ કુપી અશ્વાર ચડી દિશાઓમા મહાલે છે, અને એ પ્રણીઓ નિદ્રાને ત્યાગ કરી પોતાના કામમા જોડાવા માડયા છે, તે વખતે તે શહેરના રાજસ્થાપર, ચોટાપર શેરીઓને ગનીઓપર ને જ્યાં જ્યાં માણસોના સચારના સ્થળો હતા, તે તમામ સ્થાનો પર, દાહી પીટનાં માણસોએ પોતાના પ્રખરનાદ—આકાશને ભેદી નાખે એવા ઉચ્ચ સ્વરે—નીચે પ્રમાણે ઢંઢે પીગવા માડયા

ત્રેરો

સામત ચક્ર ચક્રમણિ મહારાજ આનંદચંદ્રની આજ્ઞાથી સવ માણસોને જાહેર કરવામા આવે છે કે તે કૃપાધન મહારાજ, મધુર સત્તા માથે પોતાની મહાન પદવી, આજે સાજે જરાજર સૂરાત્ત સમયે, ગોધરિ લગ્નને મગજ મુક્તે સોપી દેનાર છે માટે માનવતનધારી પુરુષો વા સ્ત્રીઓ, શ્રીમતો વા ગનીઓ, પડિતા વા અપડિતો, બાળકો વા મોટાઓ મને માણસો મહારાજ આનંદચંદ્રને રમણીય રાજમહેલમા વહેલા વહેવા જઈ મળજો, નઈ મળજો વહેનો તે પહેલો—પહેલો જટ ચાલજો ચાલજો આજમ દરશોમા દરશો મા અમૃત લાભ ખોશોમા ખોશોમા જાગજો જાગજો ચેતજો ચેતજો ચેતજો

એની તો સ્પષ્ટ રીતે ઢંઢે પીગવામા આવતો હતો કે મદ બુદ્ધિનો માણસ પણ તે સાથે જ ન સમજી શકે પણ ત્રિવ વાચક ગણુ ! આ ઢંઢેશનું પરિણામ શું થયું તે જણાવુ ? યોવન, ધન મપરિ ને સત્તાના મદમા, રમનામા ધર્યાજતા કટલાક મનુષ્યો તો જાણે પોતે આ ઢંઢે પીગનારથી અલગતા હોય તેમ તેનાથી આઘા ખસી ખસી ચાલવા લાગ્યા તેના નામી અરે દ્રષ્ટિ થણુ મ્ની નહિ તો પછી ઢંઢે સાલજ વાની વાતજ કના ? જો કે આ ઢંઢે પીગવાનું કામ ઘઈ હવેમા માણસો કરતા નહોતા ઉત્તમ અચરણવાળા, નિષ્પૃહ, અને રાજના આમ પ્રીતિપાત્ર જનો જ ભોક્કયાણુ માટે આ ઢંઢે પીગવાનું કામ કરતા હતા પણ છતાં નેરે અધ, અભિમાની જનો તે વિચારવા તની લેજ શાની ? ઉપજીવિકાના વ્યવમાયમા રચ્યા પચ્યા રહેનારા ઘણા માણસોએ, નાજ પડતા માલ જેવો આ પવ સાધારણ સાદ હશે એમ માની લઈ, અનિચ્છા છતાં પણ નામા અચડતા આ સાદ ઉપર મનજ લગાડવું યોગ્ય ધાયુ નહિ ! અને તેઓ આનો મહા લલ સહજ પ્રમાદમા શુભાવી બેગ !

જાનીના જે સુભાગી માણસોએ તેમા સાલજ્યો તેમણે 'હજુ તો જવાને ઘણીવાર છે' "જવાય છે" "હજુ ઠયા નખત થયો છે ?" એવા એવા વિચારે પ્રભાણુ કરવું નામ સુનતવી રાખી, બીજા કામમા મન પરોવું, અને પરોવ્યું તે પરોવ્યું છે રાત્રિ વઈ ગઈ તમા સુધી રાજને જઈને મળવાની વાત સાભરીજ નહિ !

આજના દિવસના સાડાત્રણ પ્રહર પણ વીતી ગયા છે. માત્ર અર્ધ પ્રહર દિવસ બાકી છે તે સમયે પ્રિય વાચક મિત્ર ! આપ મારી સાથે ચાલો. આજે આપને કાંઈ નવું જ દેખાડવા ચાહું છું. જુઓ આ રાજમહેલ ! જેના દ્વારમાં પેસવાની પણ આજ સુધી કોઈને રજા નહોતી, તે દ્વારે આજે ખુલ્લાં છે. અને તેમાં લાખો માણસો હાજર રહ્યાં છે. કોઈ માણસો આ ચાહતા ને લગ્યતાના લાંડારૂપ રાજમહેલને નિહાળવામાજ લોલાઈ જઈ સ્તબ્ધ બની ગયાં છે; તો કોઈ માણસો ગોધલિક લગ્નમા રાજનું વહેલા વહેલા મળવાની અભિલાષાએ ઉતાવળા ઉતાવળા પ્રવેશ કરે છે પણ અહો આ શું ? દ્વારમાં પેસતાંજ આ સંગીત ધ્વની શો ? કિન્નરકંઠી કામિનીઓનું હૃદયભેદી ગાયન અહીં આં કયાંથી ? હાં, સમજાયું. આજે રાજ્યાભિષેકને મહા મગલમય મહોત્સવ હોવાથી પ્રજાના આનંદ, પ્રમોદાદ્યેજ આ બધી તજવીજ કરી છે અરુ પણ આ જુઓ. મનહર મૃદંગ અને સુંદર સારંગીના સુસવાદી સ્વરો સાથે આલાપ ભારતી, આ નવયૌવના, સુસ્વરૂપા બાલાઓ કેવું મધુર ગાયન કરે છે ! એ સુહરીઓ પોતાનો નાજુક કર ગડથજે ધરી જયારે આલાપ મારે છે, ત્યારે તેનાં કપોલ સ્થલે કેવી ત્રિવલી પડે છે ! અહા ! શું સુંદર ગાન ! શું તાન ! વળી આ તેના પરિચારકો સંગીત શ્રવણ કરવા ચહાતાંરને કેવું સન્માન આપી બેસારે છે ? જુઓ સંગીતપ્રિય હજારો ઉમેદવારો આ ગાયનની લહેજત લેતા અહીં જ બેસી જાય છે. ભલેભલે. તેમનેજ ત્યાંજ મૂંઝી આપણે આગળ ચાલો. અહો ! આ તો મિષ્ટાન્ન વેચનાર કદોઈની હુકાનો જણાય છે અરે લાઈ કદોઈ ! તું શા ભાવે વેચે છે ? ઉત્તર મલે છે કે પધારો, પધારો લાઈ ! હું વેચનારો નથી, પણ આપનો સેવક છું. સત્કારથી જમાડનાર છું. રાજમહેલમા પધારનાર પરોણાને પ્રસન્ન કરવા માટેજ ઉરામ પ્રકારની સામગ્રીને સાવધાનીથી, શુદ્ધપણે આ લોજનો તૈયાર કરવામાં આવ્યાં છે, અને ઉચ્ચ જ્ઞાતિના બ્રાહ્મણો છીએ. જમવાની રૂચિ હોય તો આ પાટલાપર બિરાજે. શું આપને સ્નાન કરવાની રૂચિ છે ? લાઈને માટે ત્રાંબાકુંડીમા ઉષ્ણોદક તૈયાર છે. હ્યો આ પિતાંબર, હ્યો આ શરીર લહોવાને ઉપવસ્ત્ર. અહા ! કેવી તજવીજ ! કેવો સારો સત્કાર ! જુઓ, જુઓ રાજાને મળવા નીકળેલા ઘણા ઉમેદવારો તો લોજન કરવાને પગતમાં ગોઠવાઈ ગયા. અને ક્ષણમાં તો “હ્યો ઘેવર, હ્યો બાસુદેવી હ્યો લાડુ ને હ્યો ઉનાં ઉનાં ભજા” ના નાદ હવામા વીંઝાઈ રહ્યા. અને થોડી વારમા તો તેમા “ સખડક ” “ સખડક ” ના અનંત સ્વરો પણ આવીને મળવા લાગ્યા. જીંહાલૌલ્યવાળા અનેક ઉમેદવારો શત્રું વિદ્વાય મોક્તવ્યં એ સૂત્રને યથાર્થ અતુ કરવા લાગ્યા. પણ પ્રિય લાઈ ! જોમને ત્યાંજ જમતા મૂંઝી આપ મારી સાથે આગળ ચાલો. અહો ! નદનવનને પણ લલિત કરે એવો આ બગીચો, તો જુઓ ! સુગંધી ને શોભાથી નાસિકા અને નયનને આનંદ આપતાં મનહર વૃક્ષો ને છોડા કેવાં પી રહ્યાં છે. ડાહર, મોગરો, જાંબ, જુધ, ચંપો ચ બેલી ઇત્યાદી છોડોની તેમજ

આમ, કદબ, પપૈયા, કદલિ ને નાલિયેરી જેવા વિવિધ વૃક્ષોની પણ અરી ઝાંઘ ઠણુપ નથી જુઓ મ ડપપર વેલીઓ ચડાવીને અહીં ફેવી સુદર કુળે બનાવી છે ? અહા ! આ જળાય તો નિહાળો ! સુખાના કણો જેવા ઝીણા ઝીણા જલણિ હુઓ કેવા ઉચા ચડે છે ! અને નૃત્ય કરે છે ! આજનો આનંદ તો અપાર છે શીતળ, મદ, સુવાસિત પવન પણ અહીં અપૂર્ય આનંદ ઉપગમે છે એ આનંદ હાલ લેવા ઘણા ઉમેદવારોએ તો જુઓ આ આરામસ્થાન પર જે સવા માડયુ ઉપવનના માળીઓ પણ વિનીત ભાવે તમને મનમોહક સુરભિવાળા સુખનો આપે છે, અને આનંદમાં વૃદ્ધિ કરાવે છે પણ પ્રિયબધુઓ ! આપ આગળ ચાલો મમય હવે ઘણાજ થોડો રહ્યો છે જુઓ સૂચનારાયણ છેડ મિતિગ સુની પહોચી ગયા છે, માટે આપણે ગતવ્ય સ્થાને પહોચી જઈએ નયન અને નાસિકાને તૃપ્ત કરવા તપર થએના એ ઉમેદવારો હમણા જાગૃત થા અને જાણતુ નથી આપણે આગળ ચાલો પણ અહો ! આ બાબુ આ લોકો આ શી પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે ? કોઈ સ્ત્રીઓ પોતાના ચોપાણા છેડામાં, તો કોઈ પુરૂષો પોતાની પિંડોડીઓમાં, અ ગરબાની આગોમાં અને ધોતીઓમાં આ રૂપાના અને મોનાના ગિકા ભરવા મડી ગયા છે આ અજાણ ધનરાશિઓ તો જુઓ ! અસ્ત પામતા સૂચના અરૂણ કિરણો તેના પર પડતા તે કેવા પ્રકાશી રહ્યા છે ! એ ધનરાશિમાંથી ગમે તેટલું દ્રવ્ય પોતપોતાને ઘેર લઈ જવાની આજે મૈને છૂટ છે શુ તમે પણ તે તરફ પયાયન કરવા ધારો છો ? ભલે ભાઈ, ઘણીનો કોઈ ઘણી નથી અમને પણ ધન સંગ્રહ કરવા આગ્રહ કરો છો ? બન્ધુ ! અમે એવા સોના રૂપાના કકડાથી નિરપૃહ છીએ એ ઢગલો અહા જેતા અમને ખેદ થતો નથી, તેમ અમારા ઘરમાં થશે તો હુપ થાય તેમ નથી આપની માન્યતા “સત્ત્વ ગુણ કાચ્ચનમાથય તે” એવી હોય તો ભલે આપ તે કકડા લેવા આનંદે પધારો અમે એથી ઉચ્ચિત્ત છીએ, અને તેથી મૂઠીઓવાળીને આ આગળ જ ચા ના પણ અહો ! ગતવ્યસ્થાને જવામાં કેટલા વિધનો છે ? જાણે સાક્ષાત્ કમળજ ખી ના હોય એવા સુદર વદનવાળી અનેક વશગી વામાંઓ માગમાગ ઠલી છે, ને તે રાત્રીને મળવા જનાર પુરૂષા પ્રતિ અનેક હાવભાવો પ્રકટ કરે છે કોઈ ચચળ નયનો નચાવે છે, તો કોઈ મદભરી તિરછી નજરે નિહાળી, પેની કુ જના સંવેત સ્થળોમાં આવવાનું સૂચવે છે મહામુનિ વિશ્વામિત્રને મોહ પમાડનારી મેનકા પણ આ યુવતિઓની સુદરત પામે પાણી ભરે તેમ જાણાય છે અહાહા ! આપણા અનેક માથીઓ તો આ યુવતિઓએ જોઢેવા આછા વસ્ત્રોમાંથી તેમના લોભનીય અંગો ગિહાળવા લાગ્યા કોઈએ સામાં કટાક્ષ ફેંકવા માડયા કોઈ કોઈ ઢામનીઓનો કર મહુણુ કરી રોમાંચિત થવા લાગ્યા વળી આ માણસ તો કદાચેય કડી કડી કાંઈ ગાવા લા થો

ક જોવા લાયક શું છે જગમાં ?

પ્રેમ પ્રસન્ન પિયાતું મુખડું

જોવા. ૧

શ્રવણ યોગ્ય છે શું કહેો શાણા

જેથી થાય શ્રવણને મુખડું ?

જોવા- ૨

શ્રાવ્ય મને લાગે શ્યામા સ્વર;

પ્રિય દિસે અધરામૃત એતું.

જોવા. ૩

વદન-પવન છે ધ્રાણુ યોગ્યને

સ્પર્શસમાન તત્તુ છે તેતું.

જોવા. ૪

ધરણીમાં છે ધ્યાન યોગ્ય આ

યુવતિતું નવયૌવન કેતું ?

જોવા ૫.

બન્ધુ ! એ ઉન્નતતા પ્રદાપો સાલળવામા કશે સાર નથી. આપણે આગળ ચાલો આહાહા ! અહીંઆ આ મોટા કાવના કળાટો શાં ? હા હા સમજાયું. એ તો પુસ્તકાલય છે, ને આ કળાટોમા શબ્દ ને અર્થ ચાતુરીથી ભરેલા વિવિધ ભાષામાં શું થેલા તથા જ્ઞાનને આપનારા અનેક ગ્રંથો ભરેલા છે. નાટકો, કાવ્યો, વાર્તાઓ, વ્યાસ રણો, કોશો, ધર્મો, વિવિધ કળાઓ ને પરચુરણ જ્ઞાનના અનંત ગ્રંથોનો અહીં સંગ્રહ કર્યો જણાય છે. જ્ઞાનની કે આનંદની અભિલાષાએ અનંત માણસો અહીં પણ રોકાઈ ગયા લાગે છે વળી કોઈતો કરમા કલમો લઈ નવા નવા કાવ્યો પણ લખતા જણાય છે ? અહા ! આ માણસ તો જુઓ ! તેણે કેટલા ગ્રંથો લખ્યા છે છતાં તેને હજી ગ્રંથો લખવાનો અસતોષજ રહ્યો જણાય છે ! સાંભળો પેલો માણસ કહે છે કે મેં આશરે એક હજાર ગ્રંથો વાંચ્યા છે પણ મારી ગ્રંથ વાંચવાની અભિલાષા હજી પૂરી થઈ નથી ! શી દુરાશા ? જુઓ આ પડિતમન્યો પરસ્પર વાદ ચલાવી રહ્યા છે કોઈ વ્યાકરણના તો કોઈ જોડણીના, કોઈ કાવ્યના તો કોઈ ધર્મના વિષયો લઈ, પરસ્પર વાકકલહ આદરી બેઠા છે. પણ તેમનાં એ યુદ્ધ, આખી જીદમી વ્યતિત થાય તો પણ કશું એમ જણાતા નથી. જુઓ પરોપદેશે પાંડિત્ય દર્શાવનારા આ વ્યાખ્યાનકારો, જ્ઞાનના, ત્યાગના, વૈરાગ્યનાં, અને એવા એવાં હજારો પ્રકારનાં લાખાં લચાક લાષણો આપવા મડગા છે, અને તેઓ તેમાંજ કૃતકૃત્ય થયા હોય તેમ સતુલ્ય અને છે પોતાનો તથા પારકો દાળવ્યય કરનારા આ માણસોને ત્રોતાઓ પણ વગર વિચારે વાહવાહ કરી કેવા વળાણે છે ? અસ્તુ ચાલો અગળ.

(ક) દ્રષ્ટવ્યેષુ કિમુત્તમં મૃગદશાં પ્રેમપ્રસન્નં મુખં । પ્રાપ્તવ્યેષ્વપિ કિં તદાસ્વ-
પવન ધ્રાવ્યેષુ કિં તદ્વચ ॥ કિં સ્વાદેષુ તદૌષ્ણપહ્લવરસ સ્પર્શેષુ કિં તત્તત્તુ ।
ધ્યેયં કિં નવયૌવનં સહદયૈ સર્વત્ર તદ્દિભ્રમ ॥ એ મહાનુભાવ ભત્રુંજરના શૃંગાર
શતકના શ્લોકના અનુવાદ માટે ક્ષમા માગીએ છીએ.

પણ હા પ્રભુ ! આ એકદમ ધડાડે ને ચમકારો શો ? ખસ ! સૂચ નારાયણ અરત ! રાજનને મળી રાજન થવાનું ઠાર ધડામ સાથે એકદમ બધું હા દ્વંદ્વ ! હવે કયા બંદ ? શું જડે ? શરીર ચેતન રહિત થાય છે, યોગમ રાત્રિનો અને અદૃશ્ય - જ્ઞાનનો અધકાર હવાય છે !

ઉપસહાર

પ્રિય વાચકો ! આવી સ્વપ્ન વાતાનો પણ માટે ઉપસહાર કરવો પડશે ? આપની ઇચ્છા જણાય છે તો ભલે શ્રવણ કરો. ખલકાવતી નગરી તે આ વિશાળ વિશ્વ મામત ચડામણિ ન પતિ આનંદ્યક તે આનંદ્યન પરબ્રહ્મ પરમાત્મા ઢંઢે. તે ગાલો ને મહાપુરુષોના વાકયો સાંભળે નોળતા ગડગડાવીને કહે છે કે તે મામાત્મસ્થયેડ્નુચ્છત્તિ ધોરા તેવા સુલ શાશ્વત બ્રહ્મવિત્ત્વ બ્રહ્મૈવ મત્તિ “તે જ ગહાસ્થ પાદ્મ જે બુદ્ધિશાળી બાય છે તેનેજ અળક સુખ પ્રાપ્ત થાય છે “બ્રહ્મને બાણનાર બ્રહ્મ થાય છે” તેથી જરા પણ ધૂન રહેતો નથી પણ પ્રિય બુદ્ધિ શ્રવણાયાપિ વહુમિ ચોં ન લ્હય દ્વંદ્વવતોડપિ વહવો યત્ત વિદુઃ (ડો નિપત ૨-૭) ‘ ઘણા વડે તો એ ઢંઢેરો શ્રવણને માટે પણ લભ્ય નથી, ને ઘણા તો સાલગતા જતા પણ નણી શકતા નથી” જો કે એ આનંદના મહાનિધિને મળતાજ આનંદના મહાનિધિનેજ પામવાનું છે, પણ તે વાતને ભૂલી તે આનંદના નાનામા નાના અશરૂખ જે પેદ્રિયના છુલક આનંદ, જેમા રમણ કરવામાજ કેટલાક માણુનો રોઈ બન છે, તો કેટલાક પુસ્તકભારવાહી પડિતમ થો થોયા ઉથામવામા કે વાતાલાપમાજ જીવન પૂડ કરે છે, ને પછી જીવ નની અવધિ આવતા ગતવ્યસ્થાને ન પહોંચી ગડવાથી અજ્ઞાનના અધકારમા નિરંતર બ્રમણ કયા કે છે, કેમકે વિદ્યુતના અમધાર જેવા આ જીવનને પૂર્ણ થતા કોઈ વાર લાગતી નથી ડરિપત પૂર્વોક્ત વાતામા તો ગોઘૂલિત લગ્નમાજ આવી મળે તેનેજ સવત્તા આપવાની હીકત કથી છે, પણ આ પરમદૃષ્ટાણુ એ તો ગમે તે દિવસે, ગમે તે પહોરે, ગમે તે ઘડીએ ને ગમે તે પળે આવી મળનારને પોતાની સત્તા આપવાની છે તો હવે સમય કા ગાળવો ? બુદ્ધિએ ? એ આનંદના ઉદ્ધિને-રસના સાગરને જઈ માળે તથા-તુ

રસસાગરમા ઝીલવાને ચાલો રમીલા

ચાલો રમીલા ઝીલો ચાલો રસીલા—રસ સાગરમા ૧

એ રસસાગર પર માયાથી,

અમૃતનો આકર રસાળો રસીલા—રસ સાગરમા ૨

સુર, નર, સુનિવર અગણિત એમા,

આનંદથી ઝીલતા નિહાળો રમીલા—રસ સાગરમા ૩

રમ્ય સ્વરૂપી રસસાગર એ,
ભાવે ભાળી, પાપ પ્રબળો રસીલા—રસ સાગરમાં. ૪
ચુરુપદપંકજની તરણિ લઈ,
આધિ ને ઉપાધિ બધી ખાળો રસીલા—રસ સાગરમાં. ૫
સફળ કરી જીવન જગજીવન,
જનમ મરણ ભય ટાળે: રસીલા—રસ સાગરમાં. ૬

શ્લોક શં.

જગજીવન કાલિદાસ પાઠક,

પુસ્તકોનું વાંચન.

(શૌપનહૉરને આધારે)

સંપત્તિવાન છતાં અશિક્ષિત રહેનાર મનુષ્યનું નિંદ છે. વિદ્યાર્થીને પ્રસાદ આપવાની સંપત્તિ હોઈ મનુષ્યોની ઈચ્છાઓ ધનહીનતાથી નિયંત્રિત હોય છે, તથા ઉદર પોષણ કરવામાત્ર તેમનો બધો સમય રોકાય છે તેથી તેમને શિર વિશેષ જવાબદારી નથી. પરંતુ અશિક્ષિત શ્રીમંતો માત્ર પોતાની અભિલાષાઓને વિવિધ પ્રકારે પોષવાનું જીવે છે, અને પોતાને પ્રાપ્ત થયેલી લક્ષ્મી તથા અવકાશનો સદુપયોગ કરતા નથી તેઓ સર્વદા ઉપાલબ્ધને પાત્ર છે.

આપણે અમુક પુસ્તક વાંચ્યું એટલે શું? લખનારના વિચારને પગલે પગલે માત્ર આપણે ગયા. અક્ષર લખતાં શીખનાર બાળક જેમ શિક્ષકે લખી આપેલા અક્ષર વારેવારે ધ્રુવે છે, તેમ અંચકારે કરેલા માનસિક વ્યાપારોનો માત્ર આપણે અભ્યાસ (repetition) કર્યો. સ્વતંત્ર વિચારથી કંટાળી જઈ પાસે પડેલું પુસ્તક હાથમાં લઈએ છીએ તેનું કારણ પણ આજ. પુસ્તક વાંચનારનું મન અંચકારના વિચારનું વ્યાયામસ્થાન છે. લંગલગ બધો દિવસ વાંચનાર. તથા નવરાશની વેળાએ માત્ર અંગકસરત કરનાર ક્રમે ક્રમે પોતાની વિચાર શક્તિ ક્ષીણ કરે છે. હમેશા ઘોડે ગેસનાર પગે ચાલી શકતો નથી. ઘણા વિદ્વાનો માત્ર વાંચી વાંચીનેજ લંગલગ મૂર્ખવત્ થયેલા લેવામાં આવ્યા છે. અહોનિમિત્ત રિરીક પરિશ્રમથી માનસિક શક્તિઓ દૂર્બળ થાય છે તેથી વિશેષ દૂર્બળતા

સતત વાચન કરનાર અને વાચન વિના બીજો કાંઈ પણ વ્યાપાર નહિ કરનાર પ્રાપ્ત કરે છે કમાનપર નિરતર દબાણ કરવાથી જેમ તેની સ્થિતિસ્થાપક તો જતી રહે છે તેમ મનમા પારકા વિચારનો સભાર થવાથી તેની સ્થિતિ સ્થાપકતા ક્ષીણ થાય છે અધિક આહારથી જેમ જ્વરાગ્નિનો તથા આરોગ્યનો વિનાશ થાય છે તેમ અધિક વાચનથી માનસિક શક્તિઓનો વિનાશ થાય છે એકનાએક જાળપર ઉપરા ઉપરી લખાણ કયાથી જેમ કોઈ પણ અક્ષર સ્પષ્ટ વચ્ચે નથી તેમ અધિક વાચનથી એક પણ વિચારની છાપ મનપર ઉઠી પડતી નથી સતત વાચન કરનારને મનન કરવાનો અવકાશ મળતો નથી અને મનન યથા સિવાય મનમા જ્ઞાન પ્રવેશ ઠરી શકતું નથી જે આપણે આ ગાળે આગળ વાચ્યાજ નહ્યું અને વાચનમા વિચાર નહિ પડેલીએ તો આપણા મનમા નાન જડ ઘાલશે નહિ અને બાળકોની આપણી વાટિકાની પેઠે થોડા કાલમા વિદ્યુત થશે આપણા દૈનિક આહારનો ઘણો થોડો અગ્ર પોષણ ઈત્યાદિ થઈ પડે છે, ઘણાંનો પ્રવેદ આદિ ક્રિયાઓમા વ્યય થાય છે તેમ વાચનનો ઘણો થોડો ભાગ આપણા મગજમા ઠેર છે અને આપણોજ થઈ રહે છે

પુસ્તકમા ઉતારેલા વિચાર તે માત્ર ગત મનુષ્યની પદ્ધતિ જ છે પુસ્તક વાચ્યુ એટલે તે પદ્ધતિનું ને। મીઠી અનુસરણ કરવું પણ જનાર મનુષ્યે શુ શુ જોયું હશે તે જાણવું હોય તો નેત્રના વ્યાપારની અગત્ય છે અને તે વિના વાચન તથા પચન માત્ર પરિશ્રમ દાતા છે

પુસ્તકના માત્ર વાચનથી જ તેના લેખકની શૈલીનું ગ્રહણ થતું નથી, પદ સાલિત્ય, કલ્પનાના ઉચ્ચ ઉર્ણન, ઉપમા, રૂપક, આદિ અલંકારના પ્રયોગ, કટુ, નખર, મમવેધક, ઉપયુક્ત ગણ રચના ઇત્યાદિ કુશળતા માત્ર વાચન કદી પ્રાપ્ત કરાવતું નથી પરંતુ એ કુશળતા જે વાચનારમા ગાણ રૂપે, બીજ રૂપે હોય તો તેને અકુરિત કરવામા વાચન સહાયભૂત થાય છે, યોગ્ય સ્થાને યોગ્ય વખતે વાપરતા શીખવે છે, પણ એ શક્તિઓના ઝરણા મનમા હોય તોજ વાચનથી માત્ર નૈસર્ગિક ગતિનો સદુપયોગ કરતા શીખાય છે, જેમનામા ન હોય તેમનામા ઉપજવી શકાતી નથી

ભૂમ્તર વિનાન શાસ્ત્રી કહે છે કે પૃથ્વીના અનેકાનેક પડ નીચે ગત સમયના અને નહાના મોટા પ્રાણીઓના શરીરના ફોસિલ (fossil) સચવાઈ રહ્યા છે, તેમ પુસ્તકશાળાની અભરાઈઓ ઉપર ભૂતકાલના અનેક સચેતન જીવોના અચેત જોખાનો ભઠાર ભરાયો જાય છે એક કાલે એ પ્રાણીઓમા અને એ પ્રાણીઓમા એતના હતી, એક કાલે એમણે પૃથ્વીપર યથાશક્તિ ધામલ મચાવી હતી, આજ

વિસર્જન કરવામાં આવ્યો હતો નિર્ધન બાળકોને આ પ્રમાણે વિદ્યાનો પ્રસાદ ચાખતા જોઈ
અમને ઘણો સતોષ થાય છે, અને ઉક્ત મહાત્મા સ્થાપકોનો અમે જય હૃદયથી ડીએ.

ઉક્ત એન્ડ્યુકેશનલ સોસાયટીનો વર્ષિક રીપોર્ટ. દક્ષિણ દેશના ઉત્સાહી વિદ્વાનોના અખંડ
પ્રયાસથી દેશમાં કેળવણીનો પ્રચાર કરવાના શુભ હેતુથી ઇ. સ. ૧૮૮૮ માં આ મંડળ
સ્થાપ્યું હતું એનો સન ૧૯૦૬-૦૭ નો વર્ષિક રિપોર્ટ વાંચી તેમાંથી ઇત્યાદિના બીજા
લાગના વિદ્વાનોએ બહુજ શિક્ષણ લેવાનું છે

સ્વર્ગવાસી વિશ્વ શાસ્ત્રી ત્રિપુરનાર તરુથી જન્મ લઈ, રા. આપ્ટે તથા એ. બિ.
એ. બલેથી પોષાઈ, ૧૯૬૨ માં ફેસર પદાવિના સમયમાં બહુ ઉચ્ચ પદો પામતી આ કલમ
તથા સંસ્થાને જોઈ અમને બહુજ આનંદ થાય છે એના આશ્રય નીચે એક કોલેજ તથા બીજી કેટલીક
શાળાઓ છે. કોલેજ, જે ફર્થુસન કોલેજ નામે ઓળખાય છે તેમાં પાઠ્યસાધના વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ કરે
છે. પરીક્ષાના પરીણામો ક્રાષ્ટકમાં બતાવ્યા પ્રમાણે સતોષપદ છે, અને એ ઉપરથી ત્યાં કેવું
પ્રૌઢ શિક્ષણ અપાય છે તે સમજવું મુશ્કેલ નથી સિલકો, માત્ર નામનોજ પગાર લઈ
સ્વદેશ હિતમાં લક્ષ રાખી કર્તવ્ય પરાયણ થઈ શાન્ત રીતે કાર્ય કરે છે. રીપોર્ટ પરથી
જણાય છે કે વિજ્ઞાન (Science) ના બુદ્ધિ બુદ્ધિ વિષયોના અભ્યાસ માટે જોઈએ તેવી
ત્યાં પ્રયોગશાળા નથી. આ ખામી જેમ અહિં તેમ બીજી કોલેજોમાં પણ સામાન્ય છે
આ જમાનામાં વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ અતિ મહત્વનો છે અને એ વિષય પાછળ જેટલું
લક્ષ્ય અપાય તેટલું ઓછું છે ઉપયુક્ત પ્રયોગશાળા નહિ હોવાનું કારણ કન્યાની તરી છે,
આ સ્થાને કહેવું પડશે કે આ શાળામાં પ્રયોગશાળાના સાહિત્યનો સંગ્રહ કરવા સરકારે મદદ
કરવાનું નિર્માણ કર્યું છે એ બહુ યોગ્ય થયું છે. દર વર્ષે દેશ હિતેથી સજ્જનો તરફથી
નહાની મોટી નાણાની રકમો આ સંસ્થાને મળતી જાય છે એ સતોષની વાત છે સં
દાનમાં વિદ્યાદાન શ્રેષ્ઠ છે એ સત્ સ્મરણમાં રાખવાનું છે.

સનાતન ધર્મ સહા તરફથી ઇનામનો સ્થાપક આપણી શાળાઓના અભ્યાસ
ક્રમમાં ધાર્મિક કેળવણીને સ્થાન મળી રાખું ન હોવાથી હાલના કેળવણી
બુદ્ધિનીચા બીજી બધી રીતે કેળવણી છતાં ધાર્મિક સંસ્કાર વગરના હોય છે.
ધર્મવંદ માણસની જે શુદ્ધ શક્તિઓની ખીલવણી થાય છે અને ઉચ્ચ જીવન ગાળવાની
યોગ્યતા આવે છે, તેનો લાભ લેવાને આપણામાંના ઘણા બેનમીય રહે છે. પરિણામ એ થાય
છે કે ધણાને ધર્મનો વિષય નિષ્પ્રયોગી લાગે છે ત્રણ જગવાદી થાય છે આવા અશુભ
પરિણામના નિવારણ માટે સનાતન ધર્મ સહા તરફથી આજ પાય વર્ષ થયાં, વિદ્યાર્થીઓને
ધર્મના પુસ્તકો વાચવાનું પ્રોત્સાહન થાય તે માટે ઇનામી પરીક્ષાઓ લેવાનું કાર્ય થાય છે.
પરીક્ષાની જૂદી જૂદીની ક્રાંતિની યોગ્યતાના પ્રમાણમાં પુસ્તકો નિર્માણ કરવામાં આવ્યાં
છે. દર વર્ષે પરીક્ષામાં બેસનાર ઉમેદવારોની સંખ્યા વધતી જાય છે અને તેમાં શાળામાં
લણતી કન્યાઓ દાખલ થાય છે એ અતિશય આનંદની વાત છે લલિત્યની માતાઓના
અનંકરણમાં ધર્મના શુભ સંસ્કારો પડવાથી લલિત્યની પ્રજા જે સ્વરૂપ પકડે તે જોઈ
ફક્ત ભારતવાસી રાજ યશે આવો શુભ પ્રયાસ કરનાર શુદ્ધોને અમે અભિનંદન
તપાસે છીએ.

आर्यधर्मप्रकाश

पुस्तक ३६ मु]

मास मार्गशीर्ष स १९६४

[अंक २ जो

यतोधर्मस्ततो जय

हृदय गीता

धीरज धरने, हेया तु म्हारा !
आत्मा शाश्वत अमर छे ,
दूर यवानू, अब निशानू
अब निशानू अब निशानू रा !
स्वर्गोपा स्तेहे भेटवू
स्वामीनो शब्द तो साभळा मानजो
देही शाश्वत अमर छे !
नव कुसुम नव गरतू,
प्रभु निकट शब्द सरतू
आयि हृदय, धृति धर
दिल नयर कर
विरल तरवर
विमल सरवर
समिप सुरजन भवन जळहळता !

कान्त

જયગુરુ શ્રીદત્ત.

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૫ થી ચાલુ)

ઉપર કહી આવ્યા તે રીતે ગુરુવર હંતાત્રેયનું જન્મ વૃત્તાન્ત છે. પોતાનું જીવન એ મહાત્મા દેવરૂપ પુરૂષે શી રીતે ગાળ્યું, એ એમના યોગીશ્વર ગુરુ કરવાની વાર્તા ઉપરથી જ સમજાય છે. અવધૂત રીતે, નિષ્કામ નિર્લોભપણે વિચરતાં જન સમાજનું અધ્યયન કરી, તેમાંથી સાર ગૃહણ કરી, પ્રાકૃત જનોને એ સારને ઉપદેશ સ્વવાણીથી તેમજ સ્વઆચરણથી કરવો એ આ યોગીરાજનું મુખ્ય કાર્ય હતું.

શમ દસાદિક પદ સાધનની સંપ્રત્તિવાળા આ આચાર્યશ્રીએ સાધનાના રૂપ રૂપ દૃઢતાને પોતાનો મુખ્ય ગુણ કરી લીધો હતો. પોતાની ગુણવત્તાને પ્રમુખતા ન આપવાની યોગ્યતા પ્રકટતાં એ ગુણ, એ ગુણ પોતે ગૃહણી પાસેથી ગૃહણ કર્યો એમ દર્શાવે છે.

“ગુરુ વિના જ્ઞાન નથી” એ રીતે આદ્યોષ કરતા વિદ્વાનોએ કહી ધાર્યું ન હતું કે એ વિચારનો હાલ થાય છે તેવો ઉપયોગ થશે. શ્રી ભગવતમાં શ્રી ભગવાન, ઉદ્ભવજીને ઉપદેશ કરતા કહે છે કે “બ્રહ્મ” કરીને આ જગતમા લોકના તત્ત્વની પરીક્ષા કરનારા માણસો પોતેજ પોતાને વિષયોની વાસનામાંથી કઢાડી લે છે. પશુના શરીરમાં પણ જીવ, હિત અહિત બાણુવામાં પોતેજ પોતાના ગુરુ રૂપ છે, અને મનુષ્ય શરીરમાં તો વિશેષ કરીને છે. ગુરુને સાક્ષીભૂત રાખી મનુષ્ય પોતાના અંતઃકરણને કસી, સુષ્ટિ-માંથી જરૂર પડતું જ્ઞાન સંપાદન કરે છે આનું જ્ઞાન જડ અથવા ચૈતન્ય પદાર્થોમાંથી મેળવી શકાય છે.” એ કાર્ય ઉત્તમ રીતે કરી લેવાનું માન પૂર્વકાળમા ગુરુરાજ હંતાત્રેય મેળવી ગયા છે.

મનુષ્ય શરીરમાં રહેતા પ્રાણ, જેમ પોતાનું આસોન્ધૈયાનું કાર્ય નિયમિતપણે કર્યો જાય છે; પરંતુ શરીરની દન્દ્રિયોની પેઠે શબ્દ સ્પર્શદિકની અપેક્ષા રાજતા નથી તેમજ તેનાથી નિર્લેપ રહે છે. ઔઠ વિચાર કરનારા ગુરુરાજે જોઈ લીધું કે પ્રાણની પેઠે નિર્લેપ રહેવામા શરીરને વિશેષ સુખ છે, માનસિક વૃત્તિઓ શાંત રહે છે, અને લોકોપકાર કરવામાં અનુકૂળતા થાય છે. આનો લાવ મનમાં ગૃહીને ગુરુરાજે પ્રાણને પોતાના ધીન્ન ગુરુ ગણ્યા.

નિર્લેપ રહેવા છતાં સવમા એકરમ થઈ જવું, મનુષ્યવ્યવહારમા નિષ્પક્ષપાત રહી સર્વના પ્રિય થઈ પડવું એ બહુ ઉત્તમ ગુણ છે. આવા ગુણનું શિક્ષણ લેવાને ગુરૂજને આકાશ જેવો જડ પદાર્થ મળ્યો. આ પ્રમાણેના ઉત્તમ ગુણ ધણા મનુષ્યોમા વાર વાર જોવામા આવે છે, પરંતુ સમય અવલોકન કરનાર દત્તાત્રેયને ચેતન્ય પદાર્થમા આ ગુણની ન્યૂનતા જાતી હશે માનમિત્ત વૃત્તિઓ ચ ચળ હોવાથી અમુક મનુષ્ય-હૃદયમા, અમુક પદાર્થ, અમુક ગુણ, દૃઢતાથી સ્થાયી રહે એ બહુ કઠિણ વાત છે તત્ત્વ પ્રેક્ષક દત્તાત્રેય અમુક તત્ત્વને પરિપૂર્ણ સ્થામા જોવાની ઇચ્છા કરે તો જેમા ચ ચળતા ન હોય, જેની શક્તિનો આધાર સ્વાતંત્ર્યવાળા મનપર ન ટાય, એવા પદાર્થમાજ પરિપૂર્ણતા અને દૃઢતા જોઈ શકે. આ લાવ ગુરૂજને આપશમા દેખાયો.

સ્નેહ, મધુરતા, આત્મસંસર્ગની અન્યની સુધાગ્રા, એ અને એના જેવા બીજા ગુણોથી પોતાની ઉત્તમતા દર્શાવતા ગુરૂજને સામાન્ય જળને આ ગુણોને મારે પોતાના ચોથા ગુરૂ ગણ્યા.

અત્યંત શુદ્ધ આચરણુ તેમજ વિચાર કરનારા હોવાથી, નિષ્પક્ષપાતપણે પોતાના તેજથી સવને સરળી રીતે દોરતા પાપયુક્ત ગુરૂપોને પોતાની પાસે બેસાડી પોતાના પ્રભાવથી જાણે તેમના પાપ જાળી નાખતા તેવા ગુરૂજ, અગ્નિને પણ પોતાના ગુરૂ માનતા અગ્નિ જેમ કાંટમા અવ્યક્ત પણાથી, પરંતુ ટેવ ઢાળે વ્યક્ત પણે સર્વને ઉપાસ્ય થાય છે તેમ અતિ પ્રભાવવાળા, નિષ્પ્રયોજન પ્રભાવનું જ્ઞાન ન કરાવતા પ્રસંગવશાત્ અવ્યક્ત રહેવા પ્રભાવને વ્યક્ત કરી પાપીને ત્રાસ, પૂન્યાત્માને ઉદ્ધાસ, તથા પશ્ચાત્તાપ કરનારાને નિષ્પાપ જાનાની દેતા.

જાયતે અસ્તિ વધતે એ આત્મિક વિકારો દેખાવ મળે છે, આત્મામા નથી એવું ઉત્તમ પ્રકારનું જ્ઞાન ચ દ્રમામાથી મેળવી દત્તાત્રેયે ચ દ્રમાને પોતાના છૂટા ગુરૂ કયા અમાવાસ્યાને દિવસે ચ દ્રમાનું જ્ઞાન જરા પણ થતું નથી તેથી મ્થૂવ દૃષ્ટિવાળા એમ માની લે છે તે વિશે ચન્દ્રમા છેજ નહિ દ્વિતિયાને દિવસ કાઈક દર્શન થતા જાયતે એનું જ્ઞાન થાય વિસાનું નિસ વધતી જતી કળાવી ચન્દ્રની ડળા વધતી જાય છે એવી માન્યતા થાય પૂર્ણિમાને વિસ પૂર્ણ ચન્દ્રના દર્શન કયા પડી, દિવસાનું દિવસ કળા જોતી થતી જાય અને છેવટે આખા ચન્દ્રમા નિસ્તેજતા આવી જાય વિચાર પૂવડ અવલોકન કરનાર ગુરૂરાજને આત્મસ્વરૂપનું પરિપૂર્ણ રાતે જ્ઞાન થવામા ચન્દ્રમાની ઉપર જગાવેની ત્રિયતી બહુ ઉપયોગી થઈ પડી હશે, અને લોકને આત્મસ્વરૂપ સમજાવવામા તેમણે ચ દ્રમાનું દૃષ્ટાંત દીધું હશે અમાવાસ્યાને દિવસે ચન્દ્રમા નથી એમ નથી પૂર્ણિમાને દિવસે પરિપૂર્ણ દ્રમામા છે તેમ નથી શુદ્ધ પક્ષમા વધતી જતી કળા, તથા કૃષ્ણ પક્ષમા ઘટતી જતી કળા એ આલાસ માન્ય છે તેમ પણ વિકાર વસ્તુતઃ ચ દ્રમામા નથી તે પ્રમાણે અખંડ જ્ઞાન રૂપ આત્મસ્વરૂપ જેમ

હેહથી દેખાય છે તેમ ઉત્પન્ન થતું નથી અને નાશ પણ થતું નથી. આ પ્રમાણે પાર-
માર્થિક જ્ઞાન મેળવી, વ્યવહારિક જ્ઞાન પણ મેળવવાનું કે પ્રસંગવશાત્ મનુષ્ય વ્યક્તિમાં
બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રકાર ભાસે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે સદૃઢ મનુષ્યમાં વિકાર થતોજ નથી.

ઉચ્છ્રાંકાળમાં પોતાનાં કિરણોથી પૃથ્વીપરનાં જળને ખેંચી વર્ષાકાળમાં મેઘરૂપે
તેમને પાછાં આપવાં, એ ઉચ્ચ ગુણમાંથી દાનવૃત્તિનો ઉદાર આશય, સૂર્ય દેવતા પાસે-
થી ગુરૂરાજે ગૃહણ કર્યો.

એક ક્ષુદ્ધક પ્રાણી, જેના પ્રતિ વ્યવહારમાં ગૂંથાયલો મનુષ્ય દૃષ્ટિપાત પણ ન
કરે એવા હોલા પાસેથી ગુરૂજીએ વિરક્ત દશાનો ઉપદેશ ગૃહણ કર્યો. પોતાનાં બચ્ચા-
ઓને શિકારીની જાળમાં ફસેલાં જોઇ, અતિ કલ્પાંત કરતા હોલાની સ્થિતિનું અવલોકન
કરતાં પશુ પક્ષી જેવાં હલકી કોટિનાં પ્રાણિયોને પણ મમત્વથી કેટલું દુઃખ થાય છે
તેનું અધ્યયન થયું. એ અધ્યયનના પરિણામે ઉપેક્ષાવાન થઇ, નિર્મેળત્વ સાધી વિરક્ત-
તા સ્વીકારી. સર્વથા સારગ્રાહી ગુરૂજીને આવા ક્ષુદ્ધક પ્રાણીએ ઉપદેશ આપ્યો અને
તેમણે તેનું ગુરૂત્વ સ્વીકાર્યું, સાડું નરસું, ઘણું અથવા થોડું, અનાયાસે જે કાંઈ આવી
મળ્યું તેની ઉપર નિંવાહ કરી લેવો એવી ઉત્તમ યોગિવૃત્તિ, અજગર જેવા નીચ અને
મનુષ્યઘાતક પ્રાણી પાસેથી ગુરૂજીએ ગૃહણ કરી. વળી પતંગીયાં જેવા જીવડા પાસે-
થી લાલચુ બની સંસાર તાપમાં અંપલાવી ન પડવું એવો ઉપદેશ મેળવ્યો.

અતિ ગંભીર પણ શાંત સમુદ્ર પાસેથી મહાનુભવતા મેળવી. તેમજ ભ્રમર જેવા
જીવડા પાસેથી સારગ્રાહકનું કાર્ય શીખ્યા.

હાર્થ ને પકડનારાઓ, દૂર ભાગમાં એક હાથણીને ઉલી રાખી, વચલા ભાગમાં
ઉંડા ખાડાઓ ખોદી તે ઉપર ઘાસ આદિ ઢાંકી દઇ હાથીને લલચાવે છે. મહા જરાવર,
પરંતુ સ્ત્રી લાલિત્ય આગળ મનદ્યુત્તિ થઇ જતો હાથી, સ્ત્રી સ્પર્શની લાલસાથી, દોડતો
આવતો, ખાડામાં પડી અંધાઇ જાય છે એ દૃષ્ટાંતનો વિચાર કરતાં દુતાત્રેયે જ્ઞાન
મેળવ્યું કે સાચી તો શું પણ લાકડાની પણ સ્ત્રીનો યોગીયે સ્પર્શ કરવો નહિ.

નીચ અને કૂંડ વતિવાળા પારાધિથી ગુરૂજીએ એવી શીક્ષા લીધી કે જેમ મહા
સંકટ વેઠી મધમાખીએ સંચય કરી રાખેલું મધ પારધિ લઇ જાય છે તેમ લોલી
પુરૂષોએ સંચય કરી રાખેલું ધન તે લોલીઆઓને કામ ન આવતાં ખીજા કોઇ
લોગવે છે, તેટલા માટે વિદ્વાન પુરૂષે કેવળ ધન સંચય ઉપરજ લક્ષ ન આપવું.
એવાજ પારધિ અને હુરિણના સંબંધનું અવલોકન કરી ગુરૂજીએ નિશ્ચય કર્યો કે પાર-
ધિના ગાયનથી મોહ પામી હુરિણ નાશ પામે છે, માટે વિરક્ત જનોએ ઇન્દ્રિયોને
તૃપ્ત કરનારા વિષયોમાં લોહુસ ન થવું. આજ પ્રકારનો ઉપદેશ મત્સ્યમાંથી મેળવી
રૂજીએ મત્સ્યને પણ પોતાનો ગુરૂ બનાવ્યો.

નીચ અને કુટિલ વૃત્તિની પ્રેરણા પિંગા, કાન્તને મળવાની આશામાને આશામા ન સહન થઈ શકે તેટલો કાળ કહાડયા પછી નિરાશ થઈ કુટિલ વૃત્તિનો ત્યાગ કરી ઈશ્વર સ્મરણમા મન પરોવી વિરક્ત દશાને પામી આશા રાખવી એ મહા દુષ્કર્મ છે એવો સદુપયોગ ગૃહણ કરી ગુરૂ દત્તાત્રયે પિંગલાને પણ પોતાની ગુરૂ બનાવી

ટિટોડા જેવી વસ્તુથી પ્રિય વસ્તુનો પરિચય નહોતો તથા અણુસમન્નુ બાળક પાસેથી માન આપમાનથી નિર્લેપ રહી પરમાનન્દમા દુગેલા મહેલાનુ ગુરૂ શીખ્યા

શાળ ખાડતી કન્યાએ પોતાના હાથમા અવાજ કરતી ચુડીઓનો ત્યાગ કરી પોતાના પિતાના કુટુંબનુ નારિય પ્રેમાતુ બધું જુએ તે ઉપરથી ગુરૂએ શીક્ષા લીધી કે એકાન્તમા રહેવાથી જ્ઞેશ થતો નથી બાણ ઘડવામા અતિ એમત્ર ચિંત થયેલો સુતાર વાજતેગાજતે ચાયાજતા રાજા તરફ પણ લક્ષ્ય દેતો નથી આવુ એકાગ્ર ચિંત આત્મ સ્વરૂપમા લગાડતા બ્રહ્મકાકાન્તા ગુરૂએ માધી એવીજ રીતે સપ, કરોળીઓ, ભમરી વિગેરે દેખાતા હુલક, પણ સ્વકાયમા ઉપદેશક પ્રાણીઓ પાસેથી ભિન્નભિન્ન પ્રકારના ઉપદેશ લઈ તનુપ આચરણુ કરી તથા લોહસ નક્ષાત્ર એ આચરણુ લોહને દર્શાવી, દેવથી શ્રેષ્ઠ ગણાતુ જગદ્ગુરૂ પ મેળવ્યુ ભરતખંડનો કોઈ પણ વિલાસ એવો નથી કે ન્યા ગુરૂ દત્તાત્રયની ઉપાસના નરિ થતી હોય પશ્ચિમમા ગિરનારની ટોચ ઉપર તેમજ ખીજ દીશાઓમા ભુવે ભુવે મ્યાને ગુરૂ પોતાના પગલાઓથી પૂજય છે ગુરૂ દત્તાત્રયનીજ એવામા માઈ ભિન્ન ભાવ રાખ્યા વિના ઉચ નીચ સવ જાતિઓ એક તરથી મડી રહે છે વાચવામા વાતાડુપેજણાતા પણ ઉપદેશમા અને જ્ઞાનમા પ્રેરક દત્તાત્રયના ચોવિગ ગુરૂએ નુ આખ્યાન એ ભરતખંડના આયાની રહેણી કરણીનુ ઉત્તમ આદર્શ છે

વિ પ્ર વે

નવો રાજ્ય મસ્યા

(ગયા અકના ૫૪૮ થી ચાલુ)

ઉપર જણાવેલા વાઈસરોયના પત્રમા ખીજ મન્થા ધા । બાધનારી સલાહી છે ઇ સ ૧૮૮૯ મા લો. લેન્ડાઉને એન્ટેગી એન્ડેટ્ટે એવી મચના કરી કે વાઈસરોયની ધારામલામા સલાસદોને વાર્ષિક આય વ્યય સબધી ગયા પ્રવાનો પ્રસંગ આપવો આ કામ સ્વતંત્ર પહે અને ૧૧૧ી રીતે વાય લેવ ૧૧૧ લો ૧૧ બહુ મતથી નીમાયે ૧૧ સલાસદોને આ સભાર । મ્યાન આપવુ સન ૧૮૯૦ મા આ મચ નાનો અમલ થયો, અને આજ મુગી એ નવો વગેરો નિયમ પ્રાવુ છે વાઈસરોય

હક ન હોય તેને નવો હક મળે તે કાઈક આનંદ પામવા જેવી વાત છે આ સામાન્ય નિયમ આ પ્રસંગમાં લાગુ પડી નકે તેમ છે કે કેમ તે વિચાર મનમાંથી પોતે જ કરવાનો છે વાઈન્ટરની ધારાસભા સ્થિતિમાં પ્રતને માટે વિચાર કરવા યોગ્ય થઈ છે આ મલામાં સ્થિતિ રાજના અધિકારીઓ તથા સ્થિતિ પ્રતના સિદ્ધિ સુરૂપા વિરાજે તે તો યોગ્ય જ છે પણ મુખ્યતઃ દેવવાતા રાજાઓ, જેમને રાજ્ય પદ્ધતિને અનુસાર સ્થિતિ પ્રત સાથે કાઈ મબધ નથી તેઓ સ્થિતિ પ્રતની ખાખતમાં સરકારને મલાત આપવા જેમને એ કયા પ્રમાણે યોગ્યતા? હવે હવે રાજ્ય ચલાવવા નીમાયવા હાઉં આ હાઉંમાં ઇનર દેશનો કોઈ ગાજપુત્ર અવીને બેસે તેથી ઇચ્છાની પ્રતને ચો લાભ?

મુખર્જી આદિ વિભાગની ધારાસભાના લોક રાગાનિત મલાનને તરફથી એક એક મલામદ વર્ણિત ધારાસભામાં મોખવાનો નિયમ પૂર્વ પ્રમાણે ચાલુ રાખવામાં આવ્યો છે પરંતુ તેની મધ્યા પાશ્વરો વધારીને સાત થી કરવામાં આવી છે તે વિભાગિત પ્રતોની મધ્યા વધેલી જેતા યોગ્ય છે પરંતુ આ માત્ર વિભાગિત પ્રતોમાંથી જમીનદારો તથા અમીરોના યોગેલા માત્ર નવા મલામદો મોખવાની મૂચના થાય છે સભામંત્રીના મધ્યા વધારવામાં દોષ નહિ પણ શુભ જણાય છે, પરંતુ એ મલામદોના નિયોજકોનું મરજી દેવા પ્રમાણે વગેરે એ વિચારવા જેલુ છે મોખા જમીનદારો જેની વાલિદ ઉપર રૂપીઆ દશ હજાર આશરે થવા તથા તેને આ નિયોજક મરજીમાં મરી પોતાના હકો આચવવાનું તેમને દ્વાર ઉઘાડી આપવું એ યોગ્ય છે પરંતુ આજ નિ મુખી તેમના મનમાં મળુ થયું નથી અથવા હવે પડી તેમના મને ૧૭ મરજીમાં આવી પયા છે એવું જણાયું નથી ત્યાં મુખી ત્રીશ કોઈની વચ્ચેના એક વિભાગને અમુક પ્રમાણના વિશેષ હક આપવાનું નિયોજન જણાયું નથી બીજી આમાં પ્રતથી નિમેલ સ્થિતિ રાજની આય તથા વ્યય ઉપર તદ્દેશી રાખવાની આ વગને શું યોગ્યતા છે? તેમના પોતાના હકો મરજીના સામાન્ય નિયમોથી નહિ પરંતુ પ્રત્યેક જમીનદારને જે જે કોલકગર અથવા સનદથી જમીનો આપવામાં આવી છે, તે તે કોઈ શર તથા સનદથી નિયતિત રહે છે સરકારની એવી ઇચ્છા હોય કે આવી લુગી લુગી સનદોને એમ્બરથી સ્થિતિમાં મુકી તેમને બધાને માટે સામાન્ય નિયમો ધરવા એમ હોય તો આવો વગ ઉભો કરવાની ચો પતા જણાઈ જાય છે, નહિ તો એ વગને જે વિશેષ હક આપવા તે બીજા જમીનદારી અંગે સામાન્ય નિયમોના હમી અવાજના ટી એમ રહેવા

કેમવાળે વધુ પૂર્વે મૂળ પ્રાપ્ત મરજીના જનનાના એમથી વિશેષ રાજાગી રહેલી પ્રમગવશાત્ નવ તો નહિ પણ ૧૬ મરજીમાં મરજી

જેરાતી દેખાતી રાણીને હુલકી પાડવા બીજીને માથે ઝડાવી મૂકતો. વિધાના અભાવે અથવા પોતાનામાં શ્રેષ્ઠતા ન હોવાથી પ્રતિભા વગરનો એ રાજા આવે ઉપાય કરવા જતાં નવી માનીતી કરેલી રાણીનો દાસ સરખો થઈ જઈ દુઃખી થતો, અને પુનઃ તે રાણીના સંગ ધર્મા થણુ તેવોજ ઉપાય યોજતો. આ રીતે એ બિચારા રાજાનું આખું જીવન આવી ખટપટમાજ આવડ્યું હત્ય છે પ્રાદ વિચારનો પ્રતિભાવાળો પોતાની શક્તિને સમજતો કોઈ પણ રાજા આવી ખટપટમાં પડે એ માનવુંજ અશક્ય છે લૉર્ડ સિન્ડો જેના શિષ્ટ વાઈસરૉયે સુસલમાન પ્રબળને આવા પ્રકારનો કાંઈક લાલ આપવાની યોજના મિ. મેલે જેના વિદ્વાન, દીર્ઘદર્શી સેક્રેટરી ઍક્સ ફોટને સૂચના કરવી એજ અમને આશ્ચર્ય કારક લાગે છે પાછળ રહી ગયેલી જણાતી પ્રજા પોતાને બીજાની સાથે સરખી સ્થિતિમાં લાવવાનો પ્રયત્ન ન કરતાં કાંઈક મહેરબાની આગવા આવે તેના તરફ મહેરબાની કરવી એમાં બહુ ખોટું નથી, પરંતુ તે સાથે બીજા પક્ષને એકને તો નહિજ પરંતુ સમગ્ર પ્રબળને અન્યાય કરવો એ અયોગ્યજ કહેવાય સુસલમાનો હિંદુ પ્રબળ પ્રમાણમાં અર્થોઅર્થ છે એટલે કે દર બે હિંદુએ એક સુસલમાન હોવાથી કાઉન્સીલમાં થણુ તેમના કહેવા પ્રમાણે દર બે હિંદુએ એક સુસલમાન આવવો જોઈએ રાજ્ય પદ્ધતિમાં આ રીતે ત્રિરાશીના હિસાબ કરવા એજ ખોટો સિદ્ધાન્ત છે. એ સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે આલવા જઈશું તો એક પણ યુરોપિયન અથવા પારસી ગમે તેવો વિદ્વાન હશે તો થણુ કાઉન્સીલમાં બેસવાને યોગ્ય નહિ થાય. આમ જો પ્રાય તો તેજ પરિણામ કેવું અનિષ્ટ આવે તે વાઈસરૉય લૉર્ડ સિન્ડો તથા મિ. મેલેને સમજાવવું પડે તેમ નથી નિશાળમાં કોઈ છોકરો પાઠ ન કરી આવે અને મહેતાજીને કહે કે મને પહેલો નંબર આપો તો શું મહેતાજીએ તેમ કરવું ? આ તો કેવળ હસવા જેવી વાત છે.

પરંતુ એમ ધારો કે ચોરા વણા સુસલમાન જેના આખી સુસલમાન પ્રબળ પ્રતિનિધીપણા માટે શંકા છે, તેઓ આખી સુસલમાન પ્રબળ તરફથી, ઉપર જેની અર્થા કરી છે તેવી દ્રઢતા કરતા હોય તથા ગમે તે કારણથી સરકારને એમ લાગે કે એ દ્રઢતા ઉપર લક્ષ આપવું તો રાજ્ય પદ્ધતિના સિદ્ધાન્તથી ઉત્તમ યોજેલા ચૂંટણીના તત્વને આવા અન્યાયી પક્ષમાં યોજવો તેના કરતાં વાઈસરૉયને પોતાના વિશેષ સલાહદો યોજવાની જે સત્તા આપી છે તે સત્તાથીજ પ્રમાણ બરાબર લાવી મુકવું એ વધારે લાભકારક, કાંઈક ન્યાયયુક્ત, અને સર્વને સાચું લાગે તેવું થશે. બ્રિટિશ રાજ પદ્ધતિનાં ઉત્તમ તત્વોથી યોજાયેલા ચૂંટણીનો પ્રકાર, જેનાથી એ રાજ્યની મહત્તા સર્વત્ર વ્યાપી રહી છે, તે પ્રકારનો કોઈ પણ રીતે વિદ્વજ્જન માન્ય ન કરે એવે ઉપયોગ થાય એ શોભાની વાત નથી.

વિ. પ્ર. વૈ.

સાવિત્રી

શ્રી મહાભારતના વન પર્વમાનું પતિનતા માહાત્મ્ય પવ અધ્યાય ૨૮૩થી ૨૮૮
(૨૧ ૨૧ બાવત ૧૫ ક પાણુરાગ દાકાર થી એ એ શુન્નરાતી ઓમડળમા આપેનુ બાનજી)
અધ્યાય ૨૮૩

મદ્રદેશમા અશ્વપતિ નામે રાજા હોતો, ને લોકપ્રિય, પ્રાણી માત્રનુ હિત સાધવામા તત્પર, ધર્મિષ્ઠ, અને ત્રિતે દ્રિય હોતો તેની ઉમર મોટી થઈ તથાપિ તેને સત્તાન ન થયુ એટલે તેણે તીવ્ર તપ કરવા માડ્યુ નમ, નિયમ, અને શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળીને રોજ તે સાવિત્રી ન્યા વડે એક લાખ આહુતિ આપવા લાગ્યો આ પ્રમાણે તેણે અઢાર વષ કર્યુ એટલે સાવિત્રી દેવતા પ્રસન્ન થઈ, અને અગ્નિમાથી પ્રકટ થઈને તેને દશન દીધા રાજાએ તેની પાસે ઘણા કુલગીપક પુત્રોના વર માગ્યો ત્યારે સાવિત્રીએ તેને કહ્યુ જે “ બ્રહ્માના પ્રસાદથી ત્હને એક સૈન્ય અને તેજસ્વી ૬ યા થશે તેથી સતૌષ માન ”

પછી થોડા વખતમા રાજાની પટરાણીને ગલ રહેા અને સમય થતા થીના જેવી સુદર કન્યા અવતરી સાવિત્રીની કૃપાથી મળેલી આ કન્યાનુ નામ સાવિત્રી જ પાડવામા આગ્યુ તે મોટી થતા થતા યુવાવસ્થામા આવી અને દેવકન્યા જેવી શોભવા લાગી પણ તેના તેજથી સૌ એટલા બધા અભય જતા કે કોઈએ તેને વરવાની હિમત કરી નહી આથી રાજાને ચિતા પેદા થઈ પછી એક વખત પવને દિવસે સાવિત્રી ઇષ્ટ દેવતાની યથાવિધિ પૂજા કરીને તેનું નમણુ લેને પિતા પાસે આવી, તથા તેને ખગે લાગી નમણુ આપીને ઉભી રહી ત્યારે રાજા બોલ્યો

(અનુષ્ટુપ છંદ)

લગ્ન કાલ થયો તો ચે, માશુ પુત્રિ ન કોઈનું
પતિને શોધ જાતે તુ, શુભોમા તુલ્ય જે ત્હને ૩૨
ને જેને ઇચ્છ તુ ત્હને, ત્હારે જણાવેા મ્હને,
કરૂ લગ્ન વિચારીને, એ ઇચ્છાવર સાથ હુ ૩૩
ધર્મ શાસ્ત્રો વિષે આજ્ઞા, સાક્ષણેલી કહુ ત્હને,
દોષ પાત્ર પિતા કન્યા, પોતાની ન વરાવતો ૩૪ પ
દોષ એથી બનુ મુક્ત, તેમ કન્યાણિ આચર
સાક્ષણી વાક્ય આ મ્હારૂ, પતિ શોધે ત્વરા કર ” ૩૬

રાજાએ પોતાના મંત્રીઓને પણ એજ કહ્યુ, અને મુસાફરી માટે બધી તૈયારી કરીને સાવિત્રીને વૃદ્ધ મંત્રીઓ માથે વિદાય કરી

અધ્યાય ૨૮.

સાવિત્રી તીર્થો, તપોવનો, અને કિલ્લે તથા રાજર્ષિઓના નિવાસના અનેક પ્રદેશોમાં ફરીને પાછી આવી ત્યારે અશ્વપતિ રાજા સભામાં નારદ સુત્રી સાથે બેઠા હતા. સાવિત્રી આવીને બંનેને પજો લાગી. નારદે સહજ પ્રશ્ન પૂછ્યો, ત્યારે રાજાએ પુત્રીને જ કહ્યું કે “તું” વર શોધવાને જો હવે તેનું શું કરી આવી તે કહે.” સાવિત્રી બોલી: “શાલ્વ દેશમાં ઘમત્સેન રાજા હતો. તે આંધળો થયો અને તે વખતે તેનો પુત્ર આલક હતો તેનો લાભ લેને પાસેના એક જુના દુશ્મને તેનું રાજ્ય છીનવી લીધું. એ રાજા ત્યારથી રાણી અને પુત્ર સાથે વનમાં વસે છે, અને તપ કરે છે. એ પાટનગરમાં જન્મેલો પણ તપોવનમાં મોટો થયેલો પુત્ર સત્યવાન નામે છે, તેને હું મ્હારા મનથી મ્હારા લાયકનો સ્વામી માનું છું.”

આ સાંભળીને નારદ બોલી ઉઠ્યા: “અરેરે, છોકરીએ અભણપણમાં ગજબ કયો. સત્યવાન સૂર્ય જેવો તેજસ્વી છે, બૃહસ્પતિ જેવો બુદ્ધિમાન છે, મહેન્દ્ર જેવો વીર છે, વસુધા જેવો ક્ષમાવાન છે, સાંકૃતિ જેવો શક્તિમાન છે, રતિદેવ જેવો દાતા છે. શિષિ જેવો પ્રહરણ છે, આશીનર જેવો સત્યવાદી છે, ચંદ્ર જેવો મનોહર છે, અશ્વિનો જેવો સુંદર છે, અને ટુંકાનાં, ફો તપોવૃદ્ધ અને શીલવૃદ્ધ પુરૂષો એના અનેક ગુણોને વખાણે છે. એ બધું થે મ્હું. પરંતુ એ બધાં ગુણોને ઢાળી નાખે એવો એનો એક મહામોટો દોષ છે, જેનું નિવારણ પણ શક્ય નથી. આજથી માંડીને સત્યવાનનું એકજ વર્ષનું આયુષ્ય છે. એક વર્ષ પૂરૂ થતાજ એનો દેહ નકરી પડી જશે.”

અશ્વપતિ બોલ્યો:—“બરે, આ એક દોષ બધાં ગુણોનેજ ઢાંટી દે એવો છે. સાવિત્રિ, પાછી જા બેટા, બીજા કોઈને પસંદ કર.”

પણ સાવિત્રીએ જવાબ દીધો.

(અનુષ્ટુપ છંદ)

“એકદા દાન કન્યાનું, એકદા ભાગ બહેનણી:”

એકદા દાન સ્વરૂપ, ત્રણે થાયજ એકદા.—૨૬

દીધાંયુ હોય અદ્યાયુ, ગુણી કે હોય નિર્ગુણી;

એકદા મ્હેં વયો કરતાં. ખીજને હું વડું નહીં.—૨૭

મને નિશ્ચય જો કીધો, વાણી જો બોલતી પછી;

કાય રૂપ ધરે આતે, ફરે ના મન માહરું.”—૨૮

અનિબંધ કુટુંબના નિબંધના જ એ ની બાધ્યા. બરીજાઓ, વગેરેમાં બહેનણી, બુદ્ધિ મનુસ્મૃતિ, અધ્યાય, ૪. સ્લોક ૪૭. જંગળ તન્દ્રનાં સદા. જ રત્નમાં અંશો નિપતતિને બદલે અક્ષો (રમવાનો પાસે) નિપતતિ પણ હોય એન જણાય છે, પણ તે સારો નથી. આ સ્લોક મનુસ્મૃતિ, વિષ્ણુસ્મૃતિ, અને વાગ્વલ્ક્યમાં પણ છે, તે સર્વનો પાઠ અંશોતિ છે. નિબંધની કારતકાગર્વીષ દીક્ષામાં અંશો નિપતતિનો અર્થ કાષ્ઠ પાયાનાં શકલ સહસ્રિપતિ કલસ્પર્શન તત્ત્વ. એવો અર્થ કયો છે, એ બુદ્ધ વિચિત્ર છે.

નારદે અને રાજાએ જોયું કે માવિત્રીની રૂઢતા થયે એવી નથી, એટલે તેમણે એને સત્યવાનને જ દેવાનો ંગત કર્યો, અને નાર મુનિ સ્વભાગે આવ્યા ગયા

અથ ચ રદેપ

અશ્વપતિ રાજા બધી તૈયારી કરીને શુભ મુહુર્ત મા નીકળ્યો. ધુમત્સેન પણ આવતા જોતા થી પડે ચાલતા એ રાજાના આશ્રમ આગળ ગયા. ધુમત્સેન ત્યાં જોડ શાલવૃક્ષની છાયામાં દલાસન ઉપર બેઠો હતો તેણે અશ્વપતિનું સ્વાગત કર્યું અને આવવાનું કારણ પૂછ્યું. અશ્વપતિએ કહ્યું કે “આપ મહારી પુત્રીને લહમારી પુત્રવધ કરો” ત્યારે ધુમત્સેન બોલ્યો

(વશસ્થ ૭૬)

“થયા છીએ રાજ્ય વિહીન તો અમે,
વત્રી વને તાપસધર્મ પાળીએ
ઘટે ન એ દુષ્ણ સુતા લહમારીને,
વનાશ્રમે એ વસી શી રીતે શકે” ૬

અશ્વપતિએ જવાબ નીધો

મોરઠા ૭૬

“સુખ દુષ્ણ નશ્વર દોય, જાણ હું, જાણે સુતા,
મુકન ન આણુ હોય, આપે અમને ઉચરણુ ૧૦
નિશ્ચય કરીને રાજ, આગ્યો આપ કને પ્રીતે,
આશા પૂરો આજ, મૈત્રી ભાવે પ્રણતની, ૧૧
આપણુ બેય સમાન, સ્વીકારો સખ ધ આ,
સાવિત્રી સત્યવાન, ભાયા ભત્તા યોગ્ય એ” ૧૨

ધુમત્સેને હા કહી, સાવિત્રી સત્યવાનના યથાવિધિ લગ્ન થયા, અને અશ્વપતિ પ્રસન્ન થિ તે પાછો પોતાને દેશ ગયો. સાવિત્રી સાસરે રહી તેણે વચ્ચાલકાર બિયા મુકી દીધા અને ભગવા તથા વડલ ખેડેલા માડયા તેની જિતેદ્રિયતા, તેનો સ્નેહ, તેની સવના મન સંપાદન કરવાની શક્તિ અને તેની સવની ચાકરી કરવાની ઉત્કૃષ્ટતા સોના મનમાં વસી ગયા. સાસુને તેણે શરીર સેવાથી રીઝવી, સસરાને પૂજ્ય ભાવથી અને વાણીના સયમથી રીઝવ્યો, અને મીઠી વાણી, કુશલતા, શાંત સ્વભાવ, તથા એકાદના ઉપચારથી સ્વામીને રીઝવ્યો. આમ કાલ જવા લાગ્યો અને ધુમત્સેનના આશ્રમનું તપોભવન શાંતિ, સ્નેહ, અન્યેન્ય સેવા, સુખ અને ધર્મભાવનાના વિલાસોમાં વિલસી રહ્યું એકમાત્ર માવિત્રીના મનમાં ઉઠી ઉઠી ચિંતા રાતને દિવસ ચલુચલુતી હતી, કેમકે નારદ મુનિએ બાળેલું ભવિષ્ય તેના કાળજમાં ફેરાઈ રહેલું હતું

અધ્યાય ૨૯૬

દિવસ ઉપર દિવસ આલ્યા તેમ તેમ સત્યવાનના મૃત્યુનો સમય પાસે આવતો ગયો. સાવિત્રી મનમાં ને મનમાં રોજ દહાડા ગણે. એમ કરતા ફક્ત ત્રણ દિવસ આરા રહ્યા. એટલે સાવિત્રીએ ત્રણ રાત અને ત્રણ દિવસના અખંડ અપવાસજગરણ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. એ ત્રણ દિવસમાં સાવિત્રી લાકડાંની પૂતળી જેવી થઈ ગઈ. અને એની ત્રીજી રાત તો “આવતી કાલે સ્વામી મરી જશે.” એ ફાળમાં અત્યંત દુઃખે ગઈ. છેલ્લો દિવસ ઉગ્યો. સાવિત્રીએ અગ્નિને આહુતિ આપી અને પ્રાતઃકાળની સર્વ ધર્મ ક્રિયા કરી પછી સસરા, સાસુ, વડીલો, બ્રાહ્મણો, તપસ્વીઓ, સાને તે પગે લાગી. દરેકે તેને “અખંડ સાલાગ્ય”નો આશીર્વાદ આપ્યો. એક તરફથી આટલા બધાએ ફરીફરીને ઉચ્ચારેલા એ શબ્દોના ભણકાર તેના મગજને ઘેરી રહ્યા. અને બીજી તરફથી એ બીચારીના મગજના ઉંડાણોમાં નારદ મુનિએ કહેલી ઘડી અને પલની ગણતરીનું ચક્ર પણ ખિલકુલ અટક્યા વગર વધારે ને વધારે ગડપથી ચાલવા માંડ્યું. તેને તેના સાસુસસરાએ હેતથી બોલાવીને કહ્યું કે “તહાઈં ત્રિરાત્રનું વ્રત પૂરું થયું છે માટે હવે જમવા બેસ” પણ સાવિત્રીએ જવાબ દાંધો કે “સૂર્ય આથમે તે પછીજ જમવાના મહારે સંકલ્પ છે.” ત્યાં તો સત્યવાન ગણે કુહાડો મુકાને વનમાં જવાને તૈયાર થયો. સાવિત્રીએ સાથે આવવાને તેની આજ્ઞા માગી. સત્યવાન કહે, “વનના માર્ગ વિકટ છે, તું કોઈ દિવસ આવી નથી, અને વળી અપવાસજગરણથી અર્ધી થઈ ગઈ છે તે તહારથી નહીં ચલાય.” સાવિત્રી બોલી, “હું ચાલી શકીશ, મહુને જરાયે ધાક કે અશક્તિ નથી. મહુને આજે આવવાની હોસ છે તો મના ન કરો.” સત્યવાન કહે, “તો ભલે, પણ માતાપિતાની રજા લે લે.” સાવિત્રીએ તેમને પગે પડીને કહ્યું, “મહારા સ્વામીનો વિરહ આજે હું જરાયે સહી શકું એમ નથી એ બીજા કોઈ કામે જતા હોત તો જુદી વાત હતી, પણ આપને માટે ફલ ને અગ્નિહોત્રનાં ઇંધન આણવાને વનમાં જાય છે, એવા ધર્મ કાર્યથી એમને કેમ વારી શકાય? વળી હું લગ્ન-લગ્ન એક વર્ષથી અહીં આવી છું પણ આશ્રમની બહાર કદાપિ નીકળી નથી, અને મહુને જાતજાતનાં આસંજય કુલોથી ભરચક થયેલા વનની શોભા નિહાળવાનું બહુ મન છે. તો મહુને રજા આપો તો આજે એમની સાથે જાઉં.” હૃમત્સેન કહે, ‘તું આવી ત્યારથી તે આજ સુધીમા ત્હે કેં પણ માગ્યું નથી: આ જ તહારી મહેલી માગણી. તો હું કેમ ના કહું. જા બેટા, સત્યવાનને સંભાળજે.”

સાવિત્રી પતિ સાથે હસતે ચહેરે ચાલી પણ તેના હૃદયમાં તો દુઃખાનલ ગળ-તોજ હતો. વન ચિત્ર વિચિત્ર રમણીયતાથી ભરેલું હતું. એક સ્થલે મયૂરોનાં ટોળાં ખેલતાં હતા. બીજે સ્થલે નર્દાના નિર્મલ પાણીનો પ્રવાહ આલ્યો જતો હતો ત્રીજે ઠેકાણે મોટા મોટા ડુંગર પૂલોથી છવાઈ રહેલા હતા. સત્યવાન દરેક વસ્તુ સાવિત્રીને ગીઠે વચને બતાવતો જતો હતો. સાવિત્રી તે સર્વ જોતી જોતી પતિ સાથે જતી હતી.

પણ નારદ મુનિની ગણત્રીનું ચક્ર તેના મગજમાં ફર્યાજ કરતું હતું તે દિવસની ઘડીઓ જતી ગઈ તેમ તેમ તે પોતાના મ્વાર્મીને વધારે વધારે જારીકારથી બેવા લાગી એ નિમાણ થયેલી ઘડી “ઓ આવી ! ઓ આવી ! એ કાળમાં તે તેને મરે-લેજ દેખવા લાગી અને તોપણ પોતાના હૃદયના વીણે બેલાગ બુદ્ધા બુદ્ધા કરી નાખ્યા હોય તેમ એ દૃઢ સંકલ્પવાળી, નિર્માણ થયેલી ઘડીની વાટ જોતી જોતી પતિની સાથે આગળ જવા લાગી

અધ્યાય ૨૬૭

પછી સત્યવાને ક્યો એકઠા કરીને પાત્ર લયુ અને લાકડા કાપવાનું શરૂ કર્યું આ કામ કરતા તેને થોડી વારમાં ઘણો પરસેવો થઈ ગયો અને માથામાં વેદના ઉપડી તે એટલી વધી કે આખું શરીર અત્યવસ્થ થઈ ગયું તેથી તેણે કામ પડતું મક્ક્યું અને સાવિત્રીને કહ્યું કે “મહારા માથામાં બહોળું શલો લોકાય છે અને મહારાથી ઉભા રહેવાનું નથી, જો બિધી બહુ તો સારું એમ થાય છે ” એટલે સાવિત્રી લોચ પર બેઠી અને તેને સુવાડીને તેનું માથું પોતાના બોળામાં લીધું આ પ્રમાણે સત્યવાન બિધી ગયાને બહુ વાર ન થઈ ત્યાં એ તપસ્વિનીની ગણત્રીનું ચક્ર પૂરું થયું અને નારદ મુનિએ કહેલી વેલાનું સુહૃત અને તેની કાણુ પણ આવી લાગી ત્યાં તો સાવિત્રીએ એક લાલ વસ્ત્રવાળો, સુકુટ ધારણ કરેલો, શુદ્ધ ઘંટ વર્ણો, રવિના જેવો તેજસ્વી, અને હાથમાં પાશવાળો, લયાનક અતિકાય પુરુષ દીઠો તે સત્યવાન પાસે ઉભો અને તેને ધારીધરીને નિહાળવા લાગ્યો તુ ત સાવિત્રીએ સ્વામીનું મસ્તક હળવે રહીને જમીન ઉપર મુખ ફીધું અને ઉભી થઈ તેનું હૃદય તુટી પડવા લાગ્યું અને આખું શરીર ઓળંગ્યું અને તોપણ તે હાથ જોડીને એ પુરુષને પૂછવા લાગી

“ મહારા લોકોત્તર દેખાવ પરથી ત્હમે ડોષ દેવજણાઓ છો, હે દેવેશ, ઇચ્છા હોય તો ત્હને કહો કે ત્હમે ડોણ છો અને શું કરવા માગો છો ? ”

યમ બોલ્યો “ હે સાવિત્રિ, તું તપસ્વિની છે અને પતિનતા છે માટે ત્હારી સાથે બોલુ છું હે શુભે, હું યમ પોતે છું અને આ ત્હારા સ્વામી સત્યવાનનું આયુષ્ય પૂરું થયું છે તેને પાશમાં બાંધીને લે જવા આવ્યો છું

સાવિત્રી બોલી “ સાબળ્યા પ્રમાણે આ કામ ત્હમારા હૃતો કરે છે, તો હે પ્રત્નો આ વખતે ત્હમે પોતે કેમ આવ્યા ? ”

યમ કહે, “ આ સત્યવાન ધમિષ્ટ અને શુભોનો સાગર છે, એને મહારા નોકરે, આણે એ ઠીક નહીં એટલે હું જાતે આવ્યો

એમ કહીને યમે સન્ધવાનની કચમથી અંગઠા બેટલો પુરૂષ પાશમાં બાંધીને
 ખેંચી લીધો, અને એ કાયા નિઃશ્વેદ, નિઃશ્વાસ, નિસ્તેજ બની બેવી ન ગમે એવી
 લાગવા માંડી. યમ તે એ બાંધેલા પુરૂષને લેને ત્રિશુલ દિશા તરફ ચાલતો થયો.
 નિયમ, વ્રત અને તપવટે સંસિદ્ધ થયેલી મહા સતી સાવિત્રી પણ હુ.ખમાં હુખતી
 હુખતી થે તેની પાછળ પાછળ જવા લાગી.

યમ બોલ્યો.

અનુષ્ટુપ છંદ

“ ના પાછી વળ સાવિત્રિ, એની અંતક્રિયા કર;
 અનુષ્ટી યહ પૂરી તું, આવી અવાય એટલે.

સાવિત્રી બોલી:—

(અનુષ્ટુપ છંદ.)

“ ખેંચાયે સ્વાર્મો મહારો જ્યાં, કે જ્યાંએ જાય આપથી,
 થટે ત્યાં ત્યાં જવું મહારે, ધર્મ આ છે સનાતન. ૨૧
 તપથી, શુરુભક્તિથી, પતિસ્નેહે, મતે વળો,
 ને તહમારી કૃપાથી થે, ના મહારી અટકે ગતિ. ૨૨
 મૈત્રી સાત પગલાંથી, ડાહ્યા તરવવિદો કહે,
 કરી એ મિત્રતા દાવો, કહું તે સાંભળો જશ. ૨૩

(ઉપજતી છંદ)

* જિતેન્દ્રિયો જે ન, શકે ન પાળી,
 ગૃહે વને આશ્રમ ધર્મ એકે,
 તે ધર્મ જેનું ફલ આત્મજ્ઞાન,
 માટે સતો ધર્મને શ્રેષ્ઠ કહેતા. ૨૪

— ગૃહવાસના જે આશ્રમ, બ્રહ્મચર્ય (શુરુને ઘેર રહેવાનો) અને ગૃહસ્થાશ્રમ, વનવાસના જે
 માશ્રમ, વાનપ્રસ્થાશ્રમ (જે વૃદ્ધાવસ્થાને સ્વીકારેલો હતો તે,) અને સંન્યસત. દરેક આશ્રમમાં
 મેનારે તે તે આશ્રમનો ધર્મ પાળવાનો છે. તે યથાર્થ પાળ્યાથી ધર્મનું પરમ ફલ આત્મવિજ્ઞાને
 ન તે આશ્રમમાં પણ પામી શકાય છે તે ગૃહસ્થે ગૃહસ્થાશ્રમ છોડી વાનપ્રસ્થ કે
 સંન્યાસી થવાની કશી જરૂર નથી. જિતેન્દ્રિય રહી પોતાના આશ્રમનો ધર્મ યથાર્થ પાળવો
 તે જ શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે.

(નિમિત્તિ ૭ *)

યથાથ ને આશ્રમ ધમ પાળે,
એકે ય, પામે ફલ તો બધાનું,
તો પ્રાપ્ત શુ અવર આશ્રમનું શૂઢીને,
માટે સતો વમને શ્રેષ્ઠ કહેતા ૨૫

ચમ બો ચો

(ઉપજાતિ ૭)

“જા પાછો તુઠયો તુજ આ ગિરાધકી,
ગળદાથ જેના સકલાગ સુઠર,
ને માગ કે જીવિત સ્વાર્થોના વિના,
આપુ તહને અન્ય બધુ, અનિદિતે” ૨૬

સાવિત્રી પ્રહે, “મહારા સસંગજી આધ્યાત્મ યથા છે, પોતાનું રાજ્ય બોધ બેઠા
છે, અને વતમા વમે છે તમારા પ્રયાદથી તેમની દૃષ્ટિ પાડી મળો અને ત અનિ ને
સૂચના જેવા બળવાન થાઓ.”

યમ કહે, “ભવે તુ માગે છે તે પ્રમાણે થાઓ. પણ તુ થાકેલી દેખાય છે માટે
પાછી વાગ.”

સાવિત્રી કહે,

(ઉપજાતિ ૭૬)

દેવો મહને થાક પતિ-અમીપમા,
જે પથ એનો સુજ તેજ સવવા,
લે જાવ જ્યાં જ્યાં પતિ આપુ હું ત્યહા,
સુરેશ, મહારૂ વળી સાલજો જરા. ૨૬

[નિમિત્તિ ૭ વિરોના દોષ *]

મહામારનાના છ દો બહુ મનિવર્ગીત કે છ શાસ્ત્રના નિયમો દુઃ યથા તે સમયન કરત
પહેલાના છે કાવો અને નાટકોમાના છ ગેમારી મદ્રવ ન અને ઉપે વ ની અથના રસરથ
અને મદ્રવ શાની મેળવણીના છ દોને ઉપજાતિ કહવાના આન કે પણ છ શાસ્ત્ર નેતા આ
સિવાય ખીજ પપુ મળતામળતા છ દોની નજનજીને ઉપ નાન નામ આપવામા વાધો જણાતો
નથી અગિયાર અ રના છ દોની નિષ્ઠુષ જાતિની સાથે માર ચલરના છ દોની જગતી જાતિની
મેળવણી જગતીની માથે ને અપરના છ દોની અનિ જગતી જાતીની મેળવણી એક મદ્રવના
ફેરવાળી કોષ પપુ એ ગતિઓના મળતામળતા છ ગેની મેળવણી અને કાઠ પણ એ નાન
મળતામળતા છ દોની મેળવણી એ પ્રમાણે થતા મદ્ર પણ છ દોને ઉ નતિ નામ અ રવામ
સુગમના છે અને એથી પણ જુદી તરેહની આપા ઉપ નતિને મળતી પણ વર અનિમિત્ત મેળ
વણીને માટે નિમિત્તિ ૭૬ કે એવું કોષ નવું નામ યોગ નાની જરૂર છે

स्वर्गपरायण शैठ द्वारकादास धर्मसिंह

ગૃહવ્યવહારમાં જે રીતે વર્તી અન્ય પ્રકારમાં કોઈપણ જાતનો પક્ષપાત ન રાખતાં, સર્વ જ્ઞાતિના અને સર્વ સંપ્રદાયના પુરૂષો તેમનાં આદાર્ય અને ઉત્સાહનો સરખો લાભ લઈ શકે છે.

અમારી વેદધર્મસભાના ઉત્પાદકોમાં શેઠ લક્ષ્મીદાસ ખીમજીનું નામ અથ ગણ્ય છે. શેઠ દ્વારકાદાસે પણ આ સભા તરફ એવો જ પક્ષપાત રાખી આજ અદ્ય વર્ષથી એ સભાનું મંત્રીપદ શોભાવ્યું છે એ સભાને આજ દીવસ સુધી તેમણે તન મન અને ધનથી મદદ આપી છે.

સુ'ગઢ સરકારે તેમને સુ'ગઢ શહેરના શેરીફ નીમી- તેમનાં લોકોપયોગી કાર્યોની કદર કરી છે. સરકારના આ કાર્યથી સુ'ગઢની સર્વ પ્રજાને જે અત્યંત આનંદ થયો છે તેના કરતાં પણ અમારી સભાને વિશેષ આનંદ થાય એ સ્વાભાવિક છે, તેઓ આથી પણ વિશેષ ઉત્તરિ અને યશને પામે એવો અમારો આશિર્વાદ છે.

ન.

પુસ્તકોનું વાંચન.

(શોપનહારને આધારે)

(ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૨૨ થી આંધુ.)

ઉક્ત કારણોથી વાંચનપર અંકુશ હોવાની આવશ્યકતા છે. લોકપ્રિયતાં એ પુસ્તકની નિકષણીલા નથી. રાજકીય અને ધાર્મિક ધાંધલ મચાવનાર ચોપાનીયાંની, આકર્ષક નામાલિધાનવાળા કાવ્યો અને નવલ કથાઓની પરીક્ષા તેમની લોકપ્રિયતાથી કે અનેક આવૃત્તિથી થતી નથી. અત્રે પાંડિત કરતા સૂર્ય લોકો સંજ્યામાં વધારે છે તેથી મૂર્ખને યોગ્ય પુસ્તકોનો ખંડોળો ફેલાવ થાય તેમાં આશ્ચર્ય નથી. વાચનનો સમય સુકરર હોવો જોઈએ, અને કાળની કસોટીએ ચઢેલો સર્વ દેશીય, સર્વ કાલીન શિક્ષા શુદ્ધોનાં ઉત્તમ કોટિનાં પુસ્તકોને જ સમર્પણ થવો જોઈએ આ જગતની તુલુલ રસાકસીમાં પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રી હાર્વિનના મત પ્રમાણે ઉત્તમોત્તમ હોય તેનો જ જગતમાં નિભાવ થાય છે. સાચાં પુસ્તકો જેમ વધારે વચાય અને નકારા જેમ ઓછાં વચાય તેમાં લાભ છે. નકારાં પુસ્તકોનું વાચન બુદ્ધિને વિષરૂપ થઈ પડે છે. કીર્તિના ઉત્તુ'ગતમ શિખરે જે વિદ્વાનો દીર્ઘકાલથી બીરાજ્યા હોય તેમનાં લખાણુ વિના અન્ય પુસ્તકોનું સેવન કરવું એ મિથ્યા કાલવ્યય છે. તે કરતાં આકાશના વિસ્તાર' સ્ફામે સૂતાં સૂતાં નિહાળ્યાં કરવું તે વિશેષ લાભ દાતા છે.

દરેક યુગમાં બે પ્રકારના સાહિત્ય પ્રચલિત હોય છે એક પવત્રમાથી ઉદ્ભવના બે નિર્ઝર પ્રમાણે ઉભય સાહિત્યના પ્રવાહ માથે સ બે વહન કરે છે, તથાપિ એક બીજાથી અનાત હોય છે એક સાહિત્યનો પ્રવાહ ચિરસ્થાયી ન બીજો અત્પ્રજ્વળી છે કાવ્ય તથા વિજ્ઞાનને આયુધ્ય અપણ કરનારા સાહિત્યવિલામી મનુષ્યો પ્રથમ જણાવેલા સાહિત્યનું નેવન કરે છે તેનો પ્રવાહ શા ત, કોઈ પણ જાતની ધાધલ મથાવ્યા વિના મ દ વહો જાય છે, અને એકા ગતકને અ તે દશેક ગ્રથોને જન્મ આપે છે, પણ તેમને દેશના સાહિત્યમાં ચિગ્ગાવ સ્થાન મળે છે સાહિત્યનો ઇતિહાસ લખનારને તેઓ માર્ગદર્શક હીપસ્તભરૂપ થઈ પડે છે કાવ્ય તથા તથા વિજ્ઞાનને આયુધ્ય અપણ કરનાર નહિ પણ તેમને વિનાદના સાધન અમજનાર મનુષ્યો બીજા પ્રકારના સાહિત્યની ઉપાસના કરે છે તેનો પ્રવાહ અતિ વેગવાળો હોવાથી લોકોમાં સ મોલ ઉત્પન્ન કરે છે દરેક ગવહારના મિત્રો અને પક્ષકારો તેના જ્યા ત્યા વખાણ કરે છે દર વર્ષે હુ નો આવા પુસ્તકો જ મ પામે છે, પણ થોડા સમય વીત્યા પછી જોયો તો તેમને માટે દોષ પરવા કરતુ નથી ભાવરવાના અળ-શીયા જેમ અશ્વિનનો તાપ પડતાજ એ એક અદ્રશ્ય થાય તેમ એવા નમાલા પુસ્તકો દુક આયુધ્ય લોગવી, જેવી ત્વરાથી ઉત્પન્ન થયા તેવી ત્વરાથી નાશ પામે છે તેમને જ્યનારના નામ, તેમણે મેળવવા ધારેલી પ્રીતિ એ સર્વ કયા ગયા ?

રાજકીય વિષયમાં પચાસ વવનો યુગ લાખો મળાય, કારણ એ દિશામાં હુમેશા ક ઈને ક ઈ નવુ બન્યાજ કરે છે, દર વર્ષે નવા નવા પ્રશ્નો ઉભા થાય છે પણ સાહિત્યનો ઇતિહાસ પચાસ અને તેથી પણ વધુ વરસ સુધી કેવળ અટકી રહેવો લાગે છે તેની અતિ ઘડીઆળના કાટાના જેવી ધીમી અને ન જણાય તેવી છે નામાં પુસ્તકોની પુસ્તકોમાં ગણના થતી નથી

ઉત્તમ કવિ કે સમય લેખક કાઈ પ્રતિવર્ષે જન્મતા નથી એક મહાન કવિના અવસાન પછી બીજા તેવાજ કવિને જન્મતા કેન્દલાક નામજો વીતે છે તેમ પી વચ્ચે ના યુગમાં થઈ ગયેલા ઉપકવિઓ સાહિત્યના પ્રગહને આગળ લાવી શકતા નથી તેઓ આમ તેમ ફૂટી, જ્યાથી નીકળ્યા ત્યાને ત્યાજ પાછા આવે છે અનેક અનુક્રમ પ્રયોગોને પરિણામે ઘણા વર્ષથી પૃથ્વીના ગર્ભમાં ભરાઈ રહેલુ પાણી એક ટુવારાકે પહુર આવે તેમ સમન પ્રગની ચેતના અને જાગૃતિ એ મહાન આત્મામાં આવિભૂત થતા કવિ જન્મે છે તેજ કવિ પોતાના અાધ્યાત્મ આમદા વડે પ્રગ મ ધને એ પદ વી આગળ લઈ જાય છે તેવા કવિની રૂતિનેજ ચિરમ્થ થી મહિત્યમાં સ્થાન મળે છે બીજા પુસ્તકો વધ બે વધ લોકોનું ધ્યાન ખેંચી અને તા અધ્યારમાં સમાઈ જાય છે તેમનું પુનરજન્મવન દોતુજ નથી સ સારની માના તેમને અવિરત કરતીજ નથી

દરેક ત્રીસ વર્ષને અંતરે ભાષા, વિજ્ઞાન, કળા ઇત્યાદિનો વિકાસ તપાસીશું તે ભાષ્યેજ દાંડ વધારે થયેલો જણાશે. સખ્યાખંધ ગરબી ભટો અને ત્રીન્ન વર્ગના લેખકોની કૃતિનો ઢગ જામતો જાય છે. છેવટે તે પોતાના જ ભારથી ત્રટી પડે છે. વળી બીજાં ત્રીસ વર્ષ સુધી લોકોના વિચાર એથી સ્થામી દિશામાં વહે છે. એ પ્રમાણે શબ્દનાં આદોલનની ઉંચી નીચી ગતિની પેઠે સાહિત્યનો પ્રવાહ ઉર્ધ્વ તથા અધોગતિ ધારણ કરતો ધીમે ધીમે આગળ વધે છે.

ઘણાને સાહિત્યનો કે વિજ્ઞાનનો કે તત્ત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ વાંચી, થોડાક પારિ-ભાષિક શબ્દો ચાદ રાખી પોતાના વિશાળ વાંચનનો ડાળ કરવાનો શોખ હોય છે. અલખત માલખનાર તેના બોલવાથી અંજાય છે અને સ્ફેલાઈથી પંડિતમાં ખપે છે એવા ઇતિહાસના માત્ર વાંચનથી કશો લાભ નથી. વિચારનાં બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રદેશોમાં મનુષ્યોએ કરેલા પ્રવાસનો એ નકશો છે. નકશાથી જ ભુગોળવિદ્યાનું જ્ઞાન મેળવનાર અને ખરેખરા પ્રવાસી વચ્ચે જેવું અંતર છે, યુનિવર્સિટી કેલેન્ડરમાંથી બી. એ. નો અભ્યાસક્રમ વાંચી જનારમાં અને ખરેખરા બી. એ. માં જેવું અંતર છે, તેવુંજ અંતર સાહિત્યનો ઇતિહાસ વાંચી પંડિતમાં ખપનાર અને ખરેખરા પંડિત વચ્ચે છે. ભોજ્ય વસ્તુની માલા જપવાથી ક્રુધા શાન્ત થતી નથી. બી. એ. નો અભ્યાસક્રમ વાંચી ગયાથી બી. એ. થવાતું નથી.

હાલના સાહિત્યના ઇતિહાસોની એક કલા હજી અધુરી છે. જે મહાન પુરુષો ભવિષ્યની પ્રજાને માટે અમુક્ય ભંડાર સૂકી ગયા છે તેમના પર શુભરેલી વિપત્તિનું મર્મલેદક પચાન થવું ઘટે છે. નિરૂપયોગી અને હાનિકારક લખાણ કરનારાઓ સાથે વિદ્યાના સાચા સેવકોને ખેંચાખેંચ (tug of war) કરવી પડી હોય તેનું સવિસ્તર વર્ણન પણ ઉપદેશકર્તા થઇ પડે. કુદ્ર કવિઓ ચમન કરતા હોય, લોકોનું માન પામતા હોય ત્યારે પ્રજાના ઉદ્ધાર માટે સતત પ્રયાસ કરનારા, ગરીબીમાં, કંગાલીયતમાં, અનેક વિટ ખાણ વચ્ચે, અનુકંપા કે દયાનો એક પણ શબ્દ સાંભળ્યા વગર, લક્ષ્મીથી ઝળહળતા વિશાળ નગરની પણ ગીચ ગંદી ગલીની એક અંધારી ચોરડીમાં ઝાંખી બત્તીની શેશનીવડે પોતાના અમુક્ય ચિરંજીવ ગ્રંથો રચી રહ્યા હોય તે સઘળાનું ચિત્તાકર્ષક વર્ણન કોઇ કુશળ લેખકને હાથે થવું ઘટે છે. પરંતુ એમને પોતાની ઉચ્ચ તપશ્ચર્યા માટે ચોગ્ય ગદિતોષિક મળ્યું છે. અંગ્રેજ કવિ કીટ્સ (Keats) લખે છે કે. —

Bards of Song and of Mirth !

You live in heaven and on earth.

લોભ વિષે ભાષણ

એક દિવસ ભગવાન સૂર્યનારાયણ જ્યારે અરતાચળના ચૂડામણિરૂપ થયા હતા, જ્યારે પોતાને હવે પછી થવાના વિરહરૂપ અગ્નિના ધુમાડા ભણે હોય તેવા અધકારને આરે ઠેર જોઈ અકવાહના જોડલા ઠરૂણા ઉપજે તેવા દીન શબ્દો બોલતા હતા, જ્યારે ચેતરફ રાત્રિવિકાસી પુષ્પો વિકાસી રહ્યા હતા, જ્યારે રત્નદીપકના પ્રકાશથી અધકાર રહિત રક્ષાટિક મણિમય મંડપમા પોતપોતાના સિંહાસનોને પવિત્ર ચરિત્રવાળી મહાસતીઓ શોભાવતી હતી અને જ્યારે શ્રી પાવતીના મુખ કમળથી પડતી સદુપનગરૂપી અમૃતધારાને તૃપ્તિ પર્થત પીવા માટે દેવ, દાનવ, માનવ, મુનિ અને રાજાઓની ધર્મપત્નિઓ, કુલીન કથાઓ એકાગ્ર ચિત્તથી નિશ્ચયપણે પોતપોતાના સ્થાનકે ગ્રિહર યથા રહી હતી ત્યારે સલામા પ્રમુખપદે બિરાજેલા મહાસતિ ભગવતી અનસૂયા રત્નમય સિંહાસનપરથી ઉભા યથા જોતયા કે હે સવ પવત કુલીના અલકાર રૂપ પવિત્ર પુત્રી પાવતી ! તમારા મુખ કમળના મકર દરૂપી ઉત્તમ ભાષણો આ સલામા આવેલી સવ કુલીન કાતાઓએ અને કન્યાઓએ અનેકવાર સાંભળ્યા છે તમે પ્રથમ દિવસે સદ્વિદ્યાવ્યુદય વિષે, બીજે દિવસે કામાન્ધતા વિષે, અને ત્રીજે દિવસે ક્રોધાન્ધતા વિષે ભાષણો કયા હતા આજે આ સવ સતીએ અને મહાસતીઓ લોભ વિષે તમારૂં ભાષણ સાંભળવાને આતુર છે માટે લોભથી માણસ કેવું નિ શોભ યથા જાય છે તે વિષયને જણાવનાર ઉત્તમ ભાષણ કરી આ સલામા આવેલી સવ પવિત્ર પાતંત્રતાઓના મનનું તમે રજન કરશો એવી હું આશા રાખુ છું એમ બોલીને દેવી શ્રી અનસૂયા પોતાના સિંહાસન પર બિરજ્યા અને સતીઓ અને કન્યાઓએ શ્રી અનસૂયાદેવીના ઉપરના વચનોને હૃદય પોકારથી અને તાલીયોથી વધારી વીધા પછી, શ્રી પાવતી દેવી મણિમય સિંહુ અન ઉપગ્રથી ઉભા યથાને અને સવ મહાસતીઓને પ્રણામ કરીને વિનયપૂર્વક નીચે પ્રમાણે બોલ્યા હતા કે મહાસતીઓ, પવિત્ર ખડેનો, અને કુલીન કન્યાઓ ! ત્રણ ભુવનમા જેમનો અપ્રતિમ પ્રતાપ પ્રખ્યાત છે એવા આ પરમ સતીશ્રી અનસૂયા દેવીની આજ્ઞાને અનુસરીને મારી અપ જુદી પ્રમણે લોભ વિષે બે બોલ કહું છું તે આપ શ્રવણે ધરશો એવી આશા રાખુ છું

લોભ એ સવ દોષોનું રાનક છે, લોભ સવ મદ્યુષોનો કાળ છે, લોભ સર્વ વિપત્તિરૂપ એવી લતાઓનું ગહનવન છે, અને સવ પ્રકારના અનયનુ પરમ સાધન છે, તે આપ સંજનુ અભણુ નથી ક્ષણે ક્ષણે મનને લોભાવનાર લોભ, કયા દેવને, કયા દાનવને, કયા માનવને કે કયા મુનિને નિ શોભ નથી કરતો ? જ્યાં સવના મનને લોભાવી લોભા વિનાના કરી નાખે છે વિશાલ કપાલમા ધરેલા દુષ્ટ દુષ્ટ રોગનું એક

ખિંદુ જેમ શરીરના લાવણ્યનો નાશ કરી નાંખે છે, તેમ હૃદયમાં થયેલા લોભનો લેશ પણ વિદ્વાનોની વિદ્યાને, કલાવંતોની કલાને અને યશવંતોના યશને શોભાહીન કરે છે. કામ લોભથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. ક્રોધ લોભથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. મોહ લોભથીજ ઉત્પન્ન થાય છે એટલુંજ નહિ પણ અનેક નરકયાતનાના હુઃખના અનુભવનું મૂળ કારણ લોભજ છે. લોભાંધ માણસ નથી માન્ય માતાને મારતાં વિલંબ કરતો, નથી પવિત્ર પિતાને મારતાં વિલંબ કરતો, નથી સ્નેહી સહોદરને મારતાં વિલંબ કરતો, નથી પ્રિય પુત્રને મારતા વિલંબ કરતો, નથી પવિત્ર મિત્રને મારતાં વિલંબ કરતો, અને નથી પોતાનું પલનપોષણ કરનાર સ્વામીને મારતાં વિલંબ કરતો. કેમકે લોભથી અંધ થયેલા માણસના મનમાં કાર્યાકાર્યનો વિચાર કદી સ્ફુરતો નથી. સદ્ગુણદ્વિગુપી કલ્પલતાને મૂળથી ઉખેડી કહાડવામાં મદ મત્ત ગળરૂપ લોભના આવેશથી પરાધિન થયેલા લોકો ભૂતના આવેશથી પરાધીન થયા હોય તેમ વિકટ અટવીમાં ભટકતા, મોટા મોટા પર્વતનાં શિખર જેવડાં મોખ્ખોથી ભયંકર મહા સસુદ્રને પણ સત્વર તરી જતા, હુ.ખે પણ ન રહી શકાય તેવા પર્વતના શિખરોની ઉપર પણ રહી જતા, જે પ્રાણ ઘડી પણ પ્રિય ગણાય છે, જે દેવતાઓને પણ હલેલ છે અને જે આ લોક તથા પ્રલોકમાં સહાય કરનાર કહેવાય છે તેવા પોતાના પુત્રને પણ તણખલાની પેઠે વેચી નાંખતા અને સ્નેહના કલ્પ વૃક્ષરૂપ પોતાના સોદર ભાઈઓને પણ ઉખેડી કહાડતા, સત્કીર્તિરૂપ કલ્પલતાને સુકવી નાંખતા અને ચોતરફથી પાપ, શાપ અને સંતાપની સત્કીર્તિ સંપાદન કરતા એવા કેટલા લોભી લોકો આપણે સાંભળ્યા નથી, જોયા નથી અને અનુભવ્યા નથી ઘણા ઘણા સાંભળ્યા છે, જોયા છે, અનુભવ્યા છે. લોભરૂપી ઝેરી વૃક્ષ, જેનું ફળ અહંકાર મૂળ છે, જેનો અવિવેક અંકુર છે, જેના અનેક અનેક અનર્થો પલ્લવો છે, જેનું ફરાચહરૂપી દૃઢ થડ છે. અનેક પ્રકારની વિપત્તિ રૂપ જેનાં પુષ્પો છે, અને અસંખ્ય નરકની પીડાઓ લોભવલી એજ જેનાં ફળ છે તેને કોઈએ પણ કોઈ વખતે હૃદયરૂપી ક્યારામાં રાપવું નહિ ધમે, અર્થ, કામ અને મોક્ષરૂપી પુરુષાર્થને સાધવામાં સાધનરૂપ લોભી લોકના દેહને નથી ભૂતો તેવી રીતે પીડતા, નથી પ્રેતો તેવી રીતે પીડતાં, નથી પિશાચો તેવી રીતે પીડતાં, નથી ડાકણ કે શાકણ તેવી રીતે પીડતી, નથી વ્રાઘ, વરાહ કે વાનરો તેવી રીતે પીડતાં અને નથી સર્પ, વાંછી કે વિવૈષધિ તેવી રીતે પીડતી કે જેવી રીતે લોભથી આધર્મી થયેલી તેઓની મનોવૃત્તિઓ રાત દિવસ પીડે છે. શાપનું મૂળ લોભ છે, સંતાપનું મૂળ લોભ છે, પાપનું મૂળ લોભ છે, અનેક હુ.ખોના દરિયાનું મૂળ લોભજ છે. બ્રાહ્મણ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા અભિગતે, મછીમાર જેમ સચ્ચને વેચે તેમ પોતાનો ઐરસ પુત્ર કે જેનું પોતેજ પાલન, પોષણ કરવું જોઈએ, તેને બદલે ધનલાભના લોભથી દયાને દૂર કરી, લાજને વેગળી કરી, રાજ હુરિશ્ચ દ્રના યજ્ઞમાં યશુ કરવા માટે ધન લઈને વેચી નાખ્યો છે. આ અનિ નિદેય મ.ણસના હૃદયને પણ કંપાવે એવું લોભનું જગપ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાંત છે. મહારાજા સંતનુએ પણ સ્ત્રીના લોભથી પોતાના સાત પુત્ર

રત્નેને પોતાની સ્ત્રીએ શ્રી ગંગાજીના પ્રવાહમાં ફેંટી દીધા તેમ છતાં પોતાની રાણીને
 વારી નહિ એ શુ લોભની ઓછી પ્રબળતા છે ? એટલુજ નહિ પણ પોતાનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર
 ગાંગેય જે પણ લોકના રાજ્યનો ભાર ઉપાડવાને શક્તિવાન હતો છતાં એક ભીલની
 કન્યાના લોભથી પગધિન થયેના પોતાના પિતાજીને જોઈ, પવિત્ર પુત્ર ગાંગેયે જઈ મારા
 પિતાને તુ તારી પુત્રી આપે તો મારે રાજ્યાસનપર ન બેસવું અને સ્ત્રી પણ ન પરણવી
 , એવી પ્રતિજ્ઞા કરી હતી ને જોઈ મહારાજ બહુ મતોષ પામ્યા પણ સ્ત્રી લોભ તેમ
 નાથી છોડી શકાયો નહિ જેનો યશસ્વી ચ દ્ર લોભમાં પ્રખ્યાત છે અને ગોપ્રાદ્ધણ પ્રતિ
 પાળકેમાં મુખ્ય ગણાય છે તે મહારાજ હરિશ્ચંદ્ર પણ પોતાના પુત્રના લોભથી અને
 પોતાના અવિદતા લોભથી બ્રાહ્મણના દીકરાને પણ અગ્નિ કુડમાં હોમી દેવા જરા
 પણ વિલંબ કર્યા નહોતો । ઋષિધાના રાજા વાળીએ રાજ્યના લોભથી પોતાનો સહોદર
 ભાઈ સુમીર્ષને દેશપાર કર્યા હતા વજ્ર બાહુ રાજાએ પોતાની કુમતિ નામની સ્ત્રીની
 લોભથી પોતાની સુમતિ નામની સ્ત્રીને વનમાં મોકલી હતી ઉત્તમિપાદ રાજાએ પોતાની
 સુરુચિ રાણીના લોભથી, સુપ્રિતિ નામની રાણીના કુમાર ધ્રુવને વનવાસ કરાવ્યો
 હતો । વિશેષ શુ કહું ? કોઈએ ધનના લોભથી, તે કોઈએ રાજ્યના લોભથી, કોઈએ
 અવિદતા લોભથી તે કોઈએ સ્ત્રીના લોભથી, માતાપિતાઓએ પુત્રોને અને પુત્રોએ
 માતાપિતાઓને, મોટા ભાઈઓએ ન્હાના ભાઈઓને અને ન્હાના ભાઈઓએ મોટા
 ભાઈઓઓને, કામઓએ ભત્રિજાઓને અને ભત્રિજાઓએ માકાઓને, મામાઓએ
 બાણેજોને અને ભાણેજોએ મામાઓને કેદ કરેલા છે, અને કરે છે, દેશપાર કરેલા છે
 અને દેશપાર કરે છે, મારી નાખેલા છે અને મારી નાખે છે, તે આપણે ઇતિહાસો વડે
 સાબળ્યું છે અને નજરથી જોઈએ છીએ આ સવ દુષ્ટ દુર્યો લોભજ કરાવે છે એવું
 કોઈ દુષ્ટ દુર્ય નથી કે જે લોભ ન કરાવે, એવો કોઈ દુર્યો નથી કે જે લોભ ન મે
 ળવી આપે અને એવું કોઈ દુષ્ટ નથી કે જે લોભથી ન પ્રાપ્ત થાય અવાત્ સર્વ દુષ્ટ
 દુર્યો, સવ દુર્યો અને સવ દુષ્ટો મૂળ લોભજ છે એવી રીતે સર્વ શાસ્ત્રો અને સર્વ
 પુરાણો અને ઇતિહાસો પોતાની પોતાનીને કહે છે માટે પોતાનું આ લોકમાં અને પર-
 લોકમાં કટ્યાણુ ઇન્દ્રનાર ભાણસે લોભરૂપી પિશાચના આવેશને વશ થઈ નહિ પણ
 શાસ્ત્રમગ, અને મતોષમગરૂપી મહામત્રથી લોભરૂપી પિશાચને દેશપાર કરી
 મેલવો જોઈએ એવી મારી સર્વને છે ની પ્રાચના છે એમ ડી જગન્નની દેવી
 શ્રી પાર્વતીએ પોતાનું મણિમય સિંહાસન શોભાવ્યું અને હિમાચલના મહારાણી
 મેઘા દેવી બેઠ્યા, બેઠેના પવિત્ર પુત્રી શ્રી પાર્વતીએ આજે લોભ વિષે લાપણ
 કરેલું છે તેનું મનન કરી હમેશા તમે લોભરૂપી પિશાચથી દૂર રહેશો એવી હું
 આશા રાખું છું, એમ કહી સભાનું વિમર્શન કર્યું

શાસ્ત્રી શંકરલાલ મહેશ્વર

ગ્રંથાવલોકન.

૧. ન્યાય મૂર્તિ રાનડેનું જીવનચરિત્ર.

આપણી ભાષામાં સારા જીવનચરિત્રોની મોટી જોટ હોવાથી આ પુસ્તકને આવકારે આપતાં અમને ઘણો હર્ષ થાય છે. એનો વિષય મિ. રાનડે છે એટલાથીજ એની ઉપયોગીતા સિદ્ધ થાય છે. રાજકીય, સામાજિક અને ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓનું સુકાન ધરનાર અને દેશદાઝ જેની રંગરંગમાં વ્યાપી રહી હતી એવા મહાન પુરુષનું જીવનચરિત્ર અમે દરેક વિદ્યાર્થીના હાથમાં જોવા ઇચ્છીશું. પુસ્તકની ભાષા વિવાર્થિઓથી સમજાય તેવી સરલ છે. મિ. રાનડેના જીવનની જુદી જુદી કળાઓ સારી રીતે ચીતરી છે. એક અભ્યાસી તરીકે, પુત્ર તરીકે, કુટુંબી તરીકે, દેશજન તરીકે અને સરકારી અધિકારી તરીકે મિ. રાનડે કેવા હતા તે સમજાવવાને એમની જીવનમાંથી સારાં દૃષ્ટાંતો ચૂંટીને આપ્યાં છે.

સારું ચરિત્ર લખવાની પણ એક કળા છે. જીવનના બનાવોનું માત્ર પત્રક, એ ચરિત્ર ન કહેવાય. વાચનાર પુસ્તકમાં હીન થાય અને તેમાંના વિચાર તેના હૃદયમાં સચોટ ઉતરી જાય એવું ચરિત્ર લખવાને શક્તિમાન થવું એ અભિવદનીય છે. ચરિત્ર નાખના સામર્થ્યનું દર્શન કરાવતાં તે તે સામર્થ્યોત્પાદક વિદ્યા આદિ કારણોનું દર્શન કરાવ્યું હોત તો ગ્રંથમાં આથી પણ વિશેષ ખુશી આવત.

બધી રીતે જોતાં આ પુસ્તક ઘણી સારી રીતે લખાયું છે અને ઘણું ઉપયોગી છે એમ કહેવાને અમને કશો સંદેહ રહેતો નથી.

૨. વ્યાજ ગણિત.

આ પુસ્તક શરારી ધંધાદારીઓને તથા વ્યાપારીઓને ઘણા ઉપયોગનું છે, તથા તેમને ઘણી સરળતા કરી આપે છે.

૩. સ્વદેશી ઉદ્યોગના સંદેશો.

સ્વદેશી કારીગરીને સતેજ કરવાની અને યુરોપની પ્રગતિ સાથે ઉદ્યોગમાં સ્પર્ધા કરવાની ઘણા હિંદુવાસીઓને ઇચ્છા થઈ છે. હાલની સ્વદેશી ચળવળ થતા અગાઉ પણ અમદાવાદ તો હિંદુસ્તાનનું માન્યેસ્ટર બનવા લાગ્યું હતું. અમદાવાદ ઘણા ધનવાન અને કુશળ વ્યાપારીઓનું નિવાસ સ્થાન છે; ત્યાંના એક બાજેનાન ગૃહસ્થ તરફથી ઉપર જણાવેલુ માસિક અમને મળ્યું છે સઘળા ભારતવાસીઓએ એ સંદેશો હૃદયમાં ઉતારવા જોવા છે. હિંદુસ્તાનના જુદા જુદા ભાગોમાં શી શી વસ્તુઓ બને છે તેનું કિંમત સાથે એમાં દિપણુ અપાશે તો વધારે ઉપયોગી થઈ પડશે.

૧. કર્તા સોમેશ્વર સુર્યરામ દેવાશયી મૂલ્ય રૂ ૧-૮-૦

૨. કર્તા શ્રીમાન્ ગોવિંદદાસ ચતુર્જી પ્રસિદ્ધ કર્તા કદાવજી ધર્મસિંહ. મૂલ્ય ગિલ્ટ પૂડાનો રૂ ૧-૦-૦ અને કાગળના પૂડાનો રૂ ૦-૧૨-૦

૩. ચોજક શ. સ. કેશવલાલ મોતીલાલ વર્ષિક લવાજમ રૂ ૦-૮-૦.

आर्यधर्मप्रकाश

पुस्तक ३६ सु]

मास पोष स १९६४

[अर २ जो

नाथ निरजन

(भरवानो लय ताल दीपचंदी)

नाथ निरजन अउल अनतन ।
रकनु-रजन ! चितन च दन ।
भाड विभजन ! प्रिय अउलन ।

सुव

नारायण वने नरनार
तुमय चग मेगानो सार
सतजीवन तुज जलत ज्योति प्रकट अखड ।

नाथ !

मागु गु मदानुभात--
ज्या सदा कल्याण टाव ।
पर आन दन कर अम जीवन ! भला भगवा ।

नाथ !

१९६४

प्रकट प्रभु

(अशाानो लय ताल दादरो)

प्रकट प्रभु ! तुज प्रकट प्रभुता,
अवन भरे उज्ज्वल रत्नमयता !—सुव । !

बुट्-बुट् शा अम भववेडलीया--

डगमगता तुज गरणे शमता प्रकट प्रभु ।

परमय प्रियमय निवमित घटना—

सतत वही रहो ललित लीला आः प्रकट प्रभु!

परम करे कल्याण जगतनुं—

तुज करुणानी तरळ कला आः प्रकट प्रभु!

साचा सीताराम.

(भैरवीनो लय ताल दादगे.)

सजोडीलां संतरे जाणे साचां सीतारामः

सतो तो वसंतरे डोले कल्याण प्राणः

चालो सखि जड्ये संसार-तपोवनमा

नमीये साचां सीताराम

साचा सीताराम रे

व्हालां विसरामा श्राम—

देव वनावे दीनने संसारीला संतः

साधुता प्रभुता तणा ओ सखि ! मोहनमंत्र !

चालो सखि ! रहाये कल्याणक कथामां

वनीये साचा सीताराम

साचा सीताराम रे

फलक प्रेरक प्राण—

[(साखी)

ललित.

तृष्णातरुजनि रजा.

(कल्याणी गझल)

तृष्णा तरुणी ! छोड तुं छोडो,

महिला ! खेल हवे मज केडो....तृष्णा तरुणी....ध्रुव,

गणी प्राणथी अतिशय प्यारी, तुजने मे अतुरमा धारी,

तोपण तें करी मारी खुबारी, हवे नथी गमतो तुज नेडो....तृष्णातरुणी !

प्रमदा ! तुज पोषणने माटे, नाच नोचरी करा उचाटे,
 रखदयो रखळयो वाटे घाटे, उना बुड या त नुज वेडो तृष्णातळणी !
 तुजसारु कुळ भाजा त्यागा, अदर शन उता थड रागा
 वघो "पधारी शेठ सुभागा," तोयन वाजा ठोड वसेडो तृष्णातळणी !
 तुज साथे करा प्यारयी यारी, प्यारयी दाग वळगा लाचारी,
 गहिला ! मेल हवे पाठ मारी, हवे न प्रिय लाग तुज नेडो तृष्णातळणी !
 चित्त चोंट्यु हरिशरणे स्वामा ! हवे न भु- पुत्री भासा,
 विचरो हवे गमे त्या वामा ! करु आज हु पुटो ठेडो तृष्णातळणी

जगन्निन फालीदास पाठक

प्रकृति प्रानि उक्ति

(मालिना)

नहि तज गुण तार्ये गात्र आमस्त रे'वु
 अनवरत अशांति तुम ना रे'सहेवु
 विरस परिणतिने सुख जाभास मात्र
 प्रकृति तुज दिलमो सज ठे इन्द्रजाळ

१

(क्षिरारिणी)

गृहा भोदुत्वादि अभिमति वृथा घात बनोने
 आनिर्वाच्या वान सुमुख तणा भोग महाने
 अह्वारे मूर्ख स्वरूप सुमरा भ्रष्ट वनता
 बहु वर्षी गाळ्या, प्रकृति ! तज सगे निपतिमा-
 बनी रागा कष्ट प्रकृतिदत्त आभोग्य निपथे
 अमर्त्याहे वद्ध निषय परि तृप्ति नहि लहे
 वधारी भोगेळा अति निषम दुःखो अनुभवे
 जरा वाधि मृत्यु प्रकृति गुण सगे स्तरहे

२

३

उपाधि स्वीकारी विविध परिकल्पी मनवडे
 ममत्वे ते अर्थ सतत अनुरागे व्यवहरे
 विमूढात्म ज्ञाने प्रकृतिगुण कार्यो निज गणे
 वृथा राग द्वेष जगदनुभवे मस्तज रहे. ४
 विमोहावे भारे खजी सकळ आ, आम जनने
 विजाने ना कोइ क्वाचिदपि निजात्म स्वरूपने
 आविद्या, माया, ने प्रकृति वळा अज्ञान पणतु
 महा मोहग्राहे ग्रसित जग तारे वश यथु. ५

(मालिनी.)

विपम विपम मार्गे तुच्छ बुद्धि भ्रमे छे
 त्रिविध विकट तापे तप्त भारी रहे छे
 गृही अनीशपणुने मोहधी शोक पामे
 जनि मृति घटमाळे पारवश्ये भ्रमे छे. ६
 प्रकृति अति भमावे ससृति चक्र आम
 अविरत गति जेनी ज्यां लगी आत्मज्ञान
 अचलित गुण कार्ये बुद्धि जेनी विशुद्धा
 प्रकृति पर थडते तृप्ति पामे अखंडा. ७
 प्रकृति विकृति सूर्नु भावनातीत तत्व
 सतत विमळ बोधानन्द रूप प्रकृष्ट
 अविहृत हृदयेजे सस्फुरे सौमि रूपे
 स्थळ सकळ प्रवर्ते सर्व भूतात्म भावे. ८
 गृही विरति विवेकी वासनाओ प्रजाळी
 प्रकृति रचित सर्वे आत्म भावे विभावी
 निगमकथित रीते आत्म यायात्म्य भाळी
 निरातिशय प्रज्ञान्ति पामता शोक मुक्ति. ९

नानालाल देवशंकर वैद्य

“આત્માનંદપદ્ય”

૧ મનુષ્ય માત્રને દશ ઇન્દ્રિયો છે પ્રત્યેક ઇન્દ્રિય બહુ બલવાન હોય છે ઇન્દ્રિય બલનો અતિ ઢે અયોગ્ય વ્યય ન થયો હોય તો પ્રસંગે તે અલૌકિક કામ કરી શકે છે પતિની અધતાથી પોતાના ચત્રુએ પાગ ગાધી ગખનારી અને તેમ કરી નેત્રબલ સાચવી રાખનારી ગાધારીના દૃષ્ટિપાતથીજ દૂયાવનનુ ગરીર વત્સલ્ય થયાની વાત્તા આ સિદ્ધાંતને પુષ્ટિ આપે છે ઇન્દ્રિયોના અતર અને બહિર એવા બે વ્યાપાર છે અતર વ્યાપારમાં પ્રવૃત્ત ઇન્દ્રિય ઇણને જોનોકની ઉપમા ઘટે છે બહિર વ્યાપારની મલિનતાથી દૂર રહી અતરને શુદ્ધ કરવા સતત પ્રયત્નવાન ઇન્દ્રિયગણ પોતેજ નિમલ બને છે, અને ચિત્તને નિર્મલ કરે છે એટલે તેમાં રહેલુ સ્વયંજ્યોતિ પ્રકાશ થાય છે એ પ્રકાશથી તેજસ્વી બનેલા જોલોક રૂપી વામના ચિત્તરૂપી સિદ્ધાસન ઉપર એ સ્વયંજ્યોતિ રૂપી વિષ્ણુ વિરાજમાન છે એવી ઢવિની ક પના રમણીય અને જોધપ્રદ છે

૨ પરંતુ પૂર્વ સંસ્કાર, વર્તમાન મગ, પ્રમાદ અને અવિચાર આિ અનેકમ રણથી એ ઇન્દ્રિયો બહિર વ્યાપારમાં વિશેષ પ્રવૃત્ત રહે છે અને નિમલ થાય છે તથા અતર વ્યાપાર કરવામાં અસમર્થ ઢે અનીચ્છ બને છે ઇન્દ્રિયોના અતર, વ્યાપારના રોધથી અહુતા નિરકુશા થાય છે સ્વલ સમય અને પદાર્થથી પરિચિત ન દેહમાં આત્મશુદ્ધિ થાય છે અને સસારના અસુખ સુખરૂપે ભાસે છે, સત્ય સતાર્થ જાય છે, અસત્યમાં સત્યતુ જ્ઞાન થાય છે પરિણામ એજ થાય છે ઢે જગતનો પ્રપચ ઉચ્ચાવચ, ડ બમય અને પ્રયાવર્તિ બને છે

૩ ઇન્દ્રિયોના અતર વ્યાપાર બધ થાય એટલે કમ અડમ અને વિક્રમનો વિવેક જતો રહે છે, અને તેથી ધમનો લોપ થાય છે આપણા પૂર્વજાતોએ તો એક મતે અને એક અવાજે ઢહ્યુ છે કે “યતો ધર્મ સ્તતો જય ॥” માગી જાનારા પણુ ‘ધર્મો જય’ ના ઉચ્ચાર કરી ઉઠર પોષણ કરે છે ધમ રૂપી કારણમાંથી જય રૂપી કાયનો જન્મ છે અન્ય દેશોમાં પાપુ ધમ અને ગયસનો અર્વાચિન્ન કારણ કાયનો સબધ સ્વીકારાય છે ધમના તાસ સાથે શમનો નાશ થાય છે ધમની વૃદ્ધિ ત્યાજ પ્રવ્રતની તદ્દિ જોવામાં આવે છે ધમથી કમે કમે નિ શ્રેયમની પ્રાપ્તિ થાય છે, સવથા ધનને પ્રભાવ ભારે છે તેમ સહુ કોઈને વચનમાં તો ધમ ઉપર ત્ર ગા અને પ્રીતિ હોય છે ચોડી કરનાર બુદ્ધ રનાગ પ્રસંગે મનુષ્ય વધ ઢરનાર આસુરી વૃત્તિના

મનુષ્યો પણ પોતાનું હિત થવા કે પાપ ધોવા ધર્મ નહિ તો ધર્મના આભાસને સેવે છે. ધર્મોપદેશકનાં પણ ન્યૂનતા નથી ધર્મથી ઉદ્દલવતાં ઈષ્ટ અને મીષ્ટ ફલની “ગાંધી” વધતી ઓછી સહુ કોઇને થાય છે. આત્મશ્રેયસનું સાધન ધર્મ છે. એ સિદ્ધાન્તમાં ભાગ્યેજ કોઇને શંકા રહેતી હોય. પરંતુ ધર્મનું રહસ્ય જાણનાર અને અનુભવનાર બહુ દુર્લભ છે. અમુક સ્થલે, અમુક સમયે અમુક વ્યક્તિ પ્રતિ અમુક મનુષ્યનો શો ધર્મ છે તેનો નિર્ધાર કરવો એ કાર્ય બહુ કઠિન છે. યુદ્ધના વિજયથી નિર્વેર થયા છતાં નિર્વેદમાં અસ્ત થયેલા ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિરે મહા સમર્થ વિક્રાન અનુભવી પિતામહુ ભીષ્મને ધર્મનું વિવેચન કરવા વિરૂપિત કરી ત્યારે તે વૃદ્ધ મહાત્માએ ધર્મનું વિવરણ કરતાં જણાવ્યું કે જે કૃત્ય અમુક વ્યક્તિ, સ્થલ કે સમયને માટે ધર્મ્ય ગણાય તેજ કૃત્ય અન્ય વ્યક્તિ સ્થલ કે સમયને માટે અધર્મ્ય ગણાય. આ વચન યથાર્થ છે. સામાન્ય પ્રસંગે મનુષ્યનો વધ કરનાર દેહાન્ત ઢંડગી શિક્ષાને પાત્ર થાયછે, ત્યારે યુદ્ધ સમયે અનેક મનુષ્યનો સંહાર કરનાર શૂર અને સ્તુતિપાત્ર ગણાય છે. આમાં ધર્માધર્મનોજ વિવેક છે. સર્વ મનુષ્યોથી ધર્મ સહેલમાં સમજાય તેવો નથી માટે કોઇ પંડિત લખેછે કે ‘‘ધર્મસ્ય તત્ત્વં નિહિતે ગુહ્યામ્, મહાજનો યેન ગત્ત'સંપથાઃ||’’, આ સૂક્તિના પ્રથમ પાદમાં બહુ ગંભીર અર્થ સમાયલો છે, અને તે બહુ ઉપયોગી છે. ગતાનુગતિક સામાન્ય યુદ્ધિના મનુષ્યોને માટે આરંભમાં દ્વિતીય પાદ બહુ સહાયક છે. પરિણામે તો મહાજનના અનુકરણ કરતાં યુદ્ધમાં પ્રવ્રજન્ન રહેલા ધર્મના શોધનમાંજ આત્મહિત છે. મહાજનોએ જે કૃત્ય કર્યું હોય તે તેમના સમયના દેશ કાલાદિને અનુસરીને, તેમ પોતાની શક્તિ અને સ્વભાવ આદિનો વિચાર કરીને એમ છતાં દેશ કાલ સ્વભાવ શક્તિ આદિનો ભેદ છતાં મહાજનને માર્ગ જવાની પ્રતિજ્ઞા કરી ગેસનાર મોટાની વાદે ન્હાનો જાય તો મરે નહિ તો માંદો થાય એ કહેણીમાં સૂચવેલી સ્થિતિને પ્રાપ્ત થાય છે. વિચાર વિના મહાનુ અનુકરણ તે મરણને આમંત્રણ જેવું થઇ જાય છે. મહાદેવની પહે વિષપાન કરવાની શક્તિ ન છતાં તેમના મદિરા પાનનું અનુકરણ કરનાર પાપ કે પીડાનો કુન્ડ બેઠોરી લે છે. પ્રસન્ન વદનથી પુત્ર પરિવાર સહિત સ્વકુટુંબોના યતા ઉચ્છેદમાં પોતાની કાર્ય સમાપ્તિ માનનાર, રાગદ્વેષ, હપ શોકાદિ સહિત તટસ્થ પરમાત્મા શ્રી કૃષ્ણના દ્વંદ્વાતિત્વનો લેશ પણ ન હોવા છતાં તેમના ગોપી વિહારનું અનુકરણ કરનાર દુ જનૈજ લોગી થાય છે શ્રી રામચંદ્ર સ અધી પ્રતિજ્ઞા કરવામાંઆવી છે કે “આહૂતસ્યા મિષેકાવ પ્રસ્થિતસ્ય વનાય જાન મયા લાક્ષિત સ્તસ્ય સ્વલ્પો વ્યાપાર વિઝ્રમ” ||” ઉચ્ચત્તમ ઉદય અને નીચત્તમ અસ્ત સમયે આકૃતિમાં પણ જેને હૃષશોકનું સ્ફુરણ નથી થયું એવા રામચંદ્રે અશબ્દ વાલિ પ્રતિ અનાહૂત શરપાત કર્યો માટે શત્રુને યેન કેન પ્રકારે હણવો એવો નિર્ણય કરનાર અધર્મનો સાથી થાય છે. અર્થાત્ મહાજનોએ કહેલાં સર્વ કૃત્ય અનુકરણીય

નથી તેમ તેમણે લીધેલા સર્વ ભાગ મેં સર્વ મનુષ્યને લાભપ્રદ નથી એ મહાજનોના આચાર વિચાર કંઈ વિતણા પુરોષ છે મહાકવિ ભવભૂતિએ ખરૂં જ કહ્યું છે કે -

વજ્રાદપિ કઠોરાણિ મૃદ્ધાનિ સુસુમાદપિ ॥

લોકોત્તરણા ચેતાસિ કોહિ વિજાતુ મદતિ ॥

મહાજનોએ લો - સ ગ્રહ થેં ડરેલા કૃત્યનું અનુકરણ લાભપ્રદ છે પણ કયું કૃત્ય લો સ ગ્રહાય થયું છે, યુ સ્વેચ્છિ છે તેના વિવેક ઝગવાનું ડામ બહુ કઠિણ છે અને આવા ગભીર કાયમા વિવેકની લેશ પણ બ્રહ્મતા વિનિષાત કરાવે છે

૪ આમ છે ત્યાં ધમના તત્ત્વનું સ પૂર્ણ જ્ઞાન અને જ્ઞાન થવા કંઈ જીલ્લે ઉપાય શોધ્યો નેડે એ તત્ત્વ શુદ્ધિમાં રહેલું છે એ શુદ્ધિ તે - ૪ અરણ્ય, પનત, દ્વીપ કે વદરમાં નથી એ શુદ્ધિ સ્વર્ગ કે પાતાલમાં નથી એ શુદ્ધિ આપણી પાસે છે આપણામાં છે એ શુદ્ધિ તે આપણું અત કરણ એ અત કરણ ઉપર અનેક પ્રકારના ઘટ અને ચીજો થર ઉપર વર ચી ગયા છે એ થર મલિનતાથી ભરપૂર છે એ મલિનતાને દૂર કરવી એ આપણું કર્તવ્ય, એ થરને ઉમેડી નાખવા એ આપણી ઇન્દ્રિયોના અતર વ્યાપાર ઇન્દ્રિયોના અનવરત અતર વ્યાપારથી અત કરણ નિર્મૂલ કદમ્બ થાય તે તારે તેમાં રહેલા સ્વયં જ્યોતિ થી ધમનું તત્ત્વ પ્રત્યક્ષ થાય તે એટલાજ માટે આપણા દીર્ઘ દર્શી સમય વિદ્વાનોએ આત્માનમ્ પદ્ય ॥ એ બહુ અર્થનય અને ઉપયોગી મહા વાક્ય કહેલું છે પાશ્ચાત્ય દેશોમાં પણ Know thy self 'આત્માનમ્ પદ્ય' એ સૂત્ર દેવપ્રેરિત ગણાય છે એ મહા વાક્ય જેવું કર્મીય સિદ્ધિમાં ઉપયોગી છે તેવું જ વ્યવહારમાં પણ છે પગમાથ સિદ્ધિને માટે આ વાચ્યની આવશ્યકતા સર્વ માન્ય ગણાય છે તત્ત્વજ્ઞાન, આત્મ વિદ્યાનો મૂળ પાયો આ મહાવાક્યમાં સમાયેલો અથ તેજ છે આ અથે એ વિષય ઉપર વિવેચનનો અવકાશ નથી આ સ્થલે તો વ્યવહારમાં એ સૂત્રની ઉપયોગિતા દર્શાવવાનો પરિશ્રમ છે

૫ મનુષ્ય માનને પોતાની રેહાકૃતિ જોવાનો બહુ શોક હોય છે આ કાલમાં તો કોઈ પણ ગૃહસ્થ એવો નહિ હોય કે જેના ગૃહમાં દંપણનો અભાવ હોય દંપણમાં દેહ જોઈ કંઈ પણ ડાઘોડા હોય તે જ ડરી રેહાકૃતિની સ્વચ્છતા સલાજવા તથા સુદરતા માની લેવાનો અભ્યાસ વધતા ઓછા પ્રમાણમાં સહુ કોઈને હોય છે દેહમાજ આત્મ શુદ્ધિના અભિનિવેષથી તેને ગભારવાને પણ અસાધ્યારણ ઉપાયો યોજવામાં આવે છે ડટિની કૃપતા, પાદની તનુતા, સુગંધી વસ્ત્રતા અને કેશની કૃષ્ણ તામા મોદર્ય માની લઈ તેને શુણ્ણની પ્રાપ્તિને અર્થે કદ પણ વેઠાય છે મૃતિવા, સાણ,

તેલ, અલ્પ ગ શુદ્ધોદક આદિથી દેહાકૃતિની શુદ્ધિ માટે પ્રયત્નો પણ થાય છે. ઇન્દ્રિયોના બહિર વ્યાપાર એટલે બધે વધી ગયે છે કે દેહમાં આત્મ ભાવ છતાં દેહાકૃતિની શુદ્ધિ અને સુદરતા સાચવવા જેટલો પ્રયાસ થાય છે તેના દશમાં ભાગનો પ્રયાસ પણ દેહ સાચવવા થતો નથી. અહિત, અમિત, અને અકાલે આહારથી કેટલા દેહના ભોગ મળ્યા છે! અનિયમિત, નિષિદ્ધ, અને અતુલ વિહારથી કેટલા દેહમાં રોગે નિવાસ કર્યો છે! રાજસ અને તાપસ આહાર વિહારથી દેહમાં અસ્વસ્થતા અને મલિનતા વધે છે અને તેના છાટા ચિત્તને પણ ઉડે છે. માટે દર્ષણમાં જોઈ દેહાકૃતિનાં શુધિ સૌહર્ય સાચવનાર દેહાભિમાની મનુષ્યોને આત્માને પદ્મ એ સૂત્રનો ઉપદેશ બહુ લાભ પ્રદ છે શુદ્ધિ અને સુદરતા એ દિવ્ય શુભો છે. દેહાકૃતિમાં એ શુભોનો નિયોગ બાધક ન ગણાય તો પણ કેવલ દેહાકૃતિને શૃંગારવાના પ્રયત્નોમાં દેહનું વિસ્મરણ થાય અને તેથી તેનું રક્ષણ ન થાય એવો બહુ હાનિકારક છે. માટે દેહમાં આત્મશુદ્ધિ ધરનાર દેહનું યથાર્થ નિરીક્ષણ કરી તેની મલિનતા દૂર કરી સાત્વિક આહાર વિહારથી દેહને નિર્મલ અને તેથી સખલ કરે એટલા માટે આ સૂત્ર નિરંતર ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે.

૬ વાસ્તવિક રીત્યા તો દેહનાં શુદ્ધિ સૌહર્યની પ્રાપ્તિ અને વૃદ્ધિ એ મનુષ્યનું ખતીમ સાધ્ય નથી પણ અવાન્તર સાધન છે. સાધનની પ્રાપ્તિમાં કાર્યની સમાપ્તિ શૂંઠ શકતી નથી. આ કે શાસ્ત્રના સંગ્રહથીજ અરિ કે અજ્ઞાનનો નિગ્રહ અશક્ય છે. નિયમિત ધ્યાનથી સાધ્યનો યોગ થાય છે. અર્થાત દેહશુદ્ધિ રૂપી સાધનના સદ્ધ્યાયથી ચિત્ત શુદ્ધિરૂપી સાધ્યની સિદ્ધિ છે. દેહ શુદ્ધિને માટે દેહના દોષના નિરીક્ષણની અપેક્ષા છે, તેમજ ચિત્ત શુદ્ધિ માટે છે. ચિત્તના દોષદર્શન માટે બહિર વ્યાપારમાં પ્રવૃત્ત ઇન્દ્રિયોને અંતર વ્યાપારમાં યોગથી પડે છે. કુરૂ કુલના યુવકોની ધનુર્વિદ્યામાં પરીક્ષા લેવા માટે એક મહાન વૃક્ષમાં પર્ણવેધનો પ્રયોગ કર્યો હતો. તે વેળા પરીક્ષકે પ્રત્યેક શિષ્યને પ્રશ્ન કર્યો કે તે શું શું બુલે છે. અર્જુન શિવાય સર્વએ ઉત્તર આપ્યો કે સુર, પરીક્ષક, વૃક્ષ, સલા આદિ સર્વને તેઓ બુલે છે આ ઉત્તરથી દ્રોણાચાર્ય અપ્રસન્ન થયા અને ધનુર્વિદ્યાની ઉત્તમ પરીક્ષા પ્રસાર થવાની શિષ્યોની અયોગ્યતા કળી શક્યા. થયું પણ તેમજ ન પવનથી પ્રક્રમિત વૃક્ષના એક વિટપના અમુક પર્ણનો વેધ તેઓ ન કરી શક્યા. દોષવટ અર્જુનનો વારો આવ્યો તેણે એ પ્રશ્નનું એવું ઉત્તર આપ્યું કે જે પર્ણનો વેધ કરવાનો છે તે શીવાય બીજું કાંઈ તે દેખતો નથી. સુર પ્રસન્ન થયા અને અર્જુને પર્ણવેધ કર્યો. આ વાર્તામાં સમાયલો ઉપદેશ નિરંતર સ્મરણમાં રાખવા યોગ્ય છે. અશ્વરૂપિત એકાગ્રતાના અભાવે લક્ષ્ય દુર્લભ થાય છે અને સાધ્ય અસાધ્ય નહિતો કષ્ટ સાધ્ય થાય છે. માટે જ અંતર મલિનતાથી ચિત્તને શુદ્ધ કરવા ઇન્દ્રિયોના અશ્વરૂપિત એકાગ્ર અંતર વ્યાપારની આવશ્યકતા છે. આમ ચિત્ત શુદ્ધિને માટે પણ આત્માનુ પદ્મ એ મહાવાક્યની ઉપયોગિતા છે.

૭ બહિરવ્યાપારમા પ્રવૃત્ત ઇ દ્રિયોની કઈ અપૂર્વ અધતા હોય છે તે આખા જગતના દોષ ભેદ શકે છે, માત્ર પોતાના નહિ અનક પ્રકારના વિષય વિકારોના સ્વચ્છ એદિતની રગભૂમિ જેવું પોતાનું અતર છતાં દેહાભિમાની પુરૂષો બીજામાજ તે તે વિષયોનું દશન કરે છે ત્રામ કોવાદિ વિરોધી વ્યાકુલ પુરૂષો અન્ય જનના કમ કોધાદિના દશનમા બિરાલ જેવી દ્રષ્ટિ રાખે છે, તેની નિર્માસિ હજેવી ગતના કરે છે, એમ છતાં પોતાને નિદાષ માની પ્રમત્ત રહે છે બહુજનની આવી રીતે દ્રષ્ટિનો વિષય થતા જગતમા મિથ્યામતિ, મિથ્યાવાદ અને મિથ્યાપવાદનું બલ વધે છે તેમાથી કનેષ દ્વેષ આદિનો નચાર થાય છે ઇ દ્રિયોના અતર વ્યાપારને અભાવે અધી-મડલના કોલાહલની પેઠે જન મડનનો વ્યવહાર ચાલે તેમા કઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી એવો વ્યવહાર મિરાથી મત્ત થયેલા ધાદવના અતસમયના વ્યવહાર જેવા પરસ્પર સહારક છે વળી બહુ મર્મ્ય અને મ્વત શુદ્ધ શુદ્ધ હોઈને જીવ આ ક્ષણજીવ પર પણ દુલભ માનુષ દેહરૂપી પજરમા મદ્દ થાય તે પારકા અને પોતાના શ્રેયસને માટે તેમ છતાં દેહની રૂદિ સાથે દોષની દ્રષ્ટિ ઉત્પન્ન થાય અને તેથી શ્રેયસનું વિસર્જન અને વેમનમ્યનું આવાહન થાય એથી બીનું શુ અનીષ્ટ? આવા અનીષ્ટ પરિણામના નિવારણાર્થે આત્મનમ્ પશ્ય એ મૂનનું નિરતર સ્મરણ અને તેમા સમાયલા બોધનું અનુકરણ સવથા કટ્યાણકારી છે

વૈમનસ્યના ગોપણ માટેજ નહિ પણ વૈમનસ્યના વધન માટે પણ આ મૂન સ્મરણીય છે આસ્ત્રીય દોષના ભાનની સાથેજ અનભિમાનનો ઉર્લૂવ છે અને તેમ થાય છે એટલે પરોષ જેવાની સ્ત્રા, શક્તિ કે નિરાત રહેતી નથી મદાય ઇ દોષ દગન થાય તો પણ તેવા અથવા તેવા પ્રકારના દોષ પોતાનામા દોવાના ભાનથી તિર મગ્નો અભાવ રહે છે અને સમભાવનો સદ્ભાવ થાય છે સમભાવની વિષાકદશા એજ બ્રાતૃભાવ ગણાય ઇ મેજ ભાષામા એક ઉક્તિ છે કે Put yourself in his place સારૌશ કે કોઈના ઉપર દોષારોપણ કરતા પહેલાં તેને સ્થળે તમે દો તો શુ પ્રેરો તેનો વિચાર કરો જે શુભ કાય કે શક્તિને આપો અન્યમા દોષરૂપે દેખીએ છીએ તે શુભ કાય કે શક્તિ આપણામા નથી અથવા અમુક પ્રસંગે નહિ આવે એવી શી ખાત્રી છે? અને એવી ખાત્રી થયા વિના કોઈના ઉપર દોષારોપણ પ્રવુ તે પાપનું મત્ત છે વળી પોતાના શુભ કાય કે શક્તિ આરાજ હોય એવો કઈ નિયમ નથી પોતાનું સવ કોઈને સાડુ લાગે છે તેમ ન હોય તો કુરૂપ મનુષ્યો શોકમા ગવી જાય મૂખ પુત્રના પ્રાતાપિતા ઉભા અને ઉભા બળી જાય પણ અહુતાના અભિનિવેશથી આપણને આપણું સર્વમ્વ બહાણું અને તેથી સાડુ લાગે માટેજ તે વસ્તુત સાદ છે એમ કહી ગકાય નહિ માટે પારકાના છિદ્ર ભેડ જગતમા ભેદની વૃદ્ધિ કરવાને બદલે મનુષ્યે પોતાના શુભ કાય શક્તિનો પ્રયક્ષણ અને રોવ ન કરવો ભોઈએ એવી ગોધમાથીજ સદ્બોધ મળે છે અને વિરોધ ટળે છે

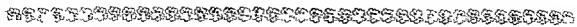
પસંદ કરીએ છીએ. સ્વદેશી માલ વાપરવો કે ન વાપરવો તે વિચારવાનું કૌંચેસનું મુખ્ય કાર્ય નથી. જે પરિપક્વ માત્ર વર્ષમાં એકનવાર મળી ટુંકી સુહૃતમાં કાર્ય સમાપ્ત કરી વિચારન થાય છે તેના અંગ પર વિશેષ દખલ કરવાથી, તેના વ્યાપરને. પ્રદેશ વધાર્યાથી આપણે તેની શક્તિનો કાર્ય કરીએ છીએ એ ઉદ્દેશપણ વીસરી નથી. કેએસના પ્લાટફોર્મ પરથી ન સ્વદેશીની હિમાયત થાય (એટલે તેમના મત પ્રમાણે બાયકોટ) એવો આશય કરી તેઓ કૌંચેસ પર અયોગ્ય એવો નાંખી તેની કૃતૃત્વ શક્તિનો વિનાશ કરે છે. સ્વદેશી (બાયકોટ નહિ) ની કાર્યે અમારે વાંધો નથી. ઉદ્દેશપણના દેશ બહારે દેશને ખુણે ખુણે કરી સ્વદેશીની હાક વગાડે એમાં અમે સંમત થઈએ છીએ, હોદ્દા સરકારી ન્યાયમંદિરે સહકારને ચરે પોતાના કલ્યા માહિમંહે પત્તાવી લે અને સરકારી નોકરી કરવાના લોક કરતાં વ્યાપાર ઉદ્યોગના પ્રદેશમાં ઘૂસે એ સ્વયં અમને કષ્ટ છે પરંતુ તે દિશા ઈન સામાન્ય સંમતિની નજર નાંખવા શિવાય તેની સાથે કૌંચે અને લેવા દેવા નથી જે માર્ગ કૌંચેસના ઉપાદેશોએ આપી આપ્યો છે તે માર્ગ સ્વીકારી જે જે રાજ્યકીય સિદ્ધાન્તો લોકમાં ખડુ માન્ય છે તે સિદ્ધાન્તો વિષે કૌંચેસનાં ચર્ચા કરવી અને પોતાના અન્ય વિચારોને તેને યોગ્ય સ્થળે માર્ગ આપવો એ માર્ગ અમને વધારે પ્રશસ્ત કાર્ય છે. એજ વિચારથી નેશનલ કૌંચેસમાં સંચાર સુધારક કૌન્સિલનો સમાવેશ થયો નથી. એ ઉપરથી એમ સમજવાનું નથી કે સંચાર સુધારકને એમાં અગત્ય આપવાની છે. સંચાર સુધારક અને રાજ્યકીય સુધારક એકબીજા પર અવલંબે છે. પરંતુ એને સેજસેજ કાર્યથી એક પાસુ કાર્ય સંગ્રામમાં થઈ શકતું નથી, માનવી શક્તિનું એવું ગણું નથી કે એક સામઠાં અનેક કાર્યોમાં ચિન્ત પરાની શકે. માટેજ સંચાર સુધારક કૌન્સિલનું મંડળ સુદૃઢ સરવામાં તેના વિદ્વાન સ્વર્ગસ્થ ઉપાદેશ દૂર અદેશી હુડાપણ વાપર્યું છે, શું દેશની આર્થિક સંપત્તિ રાજકીય ઉન્નતિને સહાયક થતી નથી ? શું એકના પ્રદેશ કેવળ નિરાળા છે ? શું વધની જતી ધનસંપત્તિ દેશની નસોમાં નવા લોહીની ગરજ સારતી નથી ? છતાં શા વારસે નેશનલ કૌંચેસથી એવો ગેઠ કૌન્સિલનને જૂઠી રાખવામાં આવે છે? એકના એક માણસો દરેક દિશામાં કાર્ય કરે ને કરતાં જૂઠા જૂઠા માણસો જૂઠે જૂઠે કામે વળગે તો વધારે સાટું પરિણામ આવે એ બાબત ઉદ્દેશ પક્ષવાળા તર્ફન વિચારી ગયા છે. અમને વિના સંદેશો કહેવાની કૃત્ત પડે છે કે પોતાના હુરાશહી મનને આગળ મૂકવા તેમણે જે અયોગ્ય માર્ગ ગ્રહણ કરી કૌન્સિલનો નાશ કરવા જેવો પ્રસંગ આપ્યો છે તે માટે આખા દેશનો દ્રોહ કરવા જેવું તેમણે કાર્ય કર્યું છે. તેઓને પોતાના કાર્ય માટે કૌંચેસની પહોર નેહએ તૈયારી અવકાશ છે, ગામેગામે ન્હાનાં ન્હાનાં મંડળ હલાં કરે, પ્રબલત કેળવે, અને જેમ પુરવીના ગલમાં ઉંડાં ગયેલાં ન્હાનાં મૂળીયાંમાંથી ન્હોટુ વૃક્ષ પોપણ મેળવે તેમ કૌંચેસ ઉકત મંડળોથી પોપાતી રહે. કૌંચેસના સમૂદાય પ્રતિવર્ષ દેશને ખુણે ખુણેથી દેશ ભકિતથી સરપૂર વારંતો જમાવ થાય અને નેશનલ કૌંચેસ હજી આખી પ્રબલ

***

નતિનિધીપણ કરવાને અશક્ત ગણાય છે તેન ગણાય એવી રિયતિ આણવી એ માગ અમને તો વધારે ઇછ છે

ત્યાં ઉદ્દામ પક્ષનો આદગ શો છે ? તેઓ કહે છે કે હાલ બનતા કેટલાક બનાવોથી ચાયમદિરમા થતી કહેવાતી પક્ષાપત્તી ના અને રાજ્યકતાઓ વચ્ચે વધતા જતા અતરથી, કેટલાક અધિકારીઓની ભેરહુકમીથી અને વિશેષે દિવસે કઠોર થતી રાજ્યનીતિથી ઘણા કેળવાયલા પુરૂષોની બ્રિટિશ રાજ્યપરની શ્રદ્ધા ડગમગવા લાગી છે અને તેને પરિણામે તેઓ માનવા લાગ્યા છે કે અમેજો પાસે સ્વરાજ્યની આશા રાખવી એ ગગનપુષ્પવત છે પાકી વયના વિચારવત પુરૂષોની મધ્યા આ વગમા ભૂજ છે પણ પત્નીગીની અદરના ઉછગતા લોહીના વિવેક કરતા આવેશ ને આધીન ભુવન વિચારિયોમા આને સ્વદેશભક્તિ કહેવાના કરતા અવિચારિતા મ્હો પરન્તુ એ પ્રકારનો ભેરો વધારે ને વધારે નસરતો જાય છે એ અનુભવી નહારથી એ એ વિશે લક્ષ્ય નહિ આપે તો અમને ભય રહે છે કે આ વહેરાઓ conflicts પ્રભ રથને જરૂર નુકસાન પહોચાડશે જે શક્તિ તેઓમા ઉત્પત થઈ છે તેને યોગ્ય માગે ગરવાની જરૂર છે તેનો વ્યય સરજા માથે નીસામણા લઈ સ્વાશ્રયથી ખોળા પગલા ભરવામા રોકાવી નભેઈએ સરવાળ સામે હુથીમાર બાધવાને તેઓને પડુ વિચાર નથી—માત્ર તેમના જરૂરીયાતો પર અરજારતુ દ્રવ્ય છે તેથી તમને આ રીતે સર કારની આખ દ્રધાડવી છે દરેક વિલાયતી ચીજને બેચકાટ કરવા, અરકાગે નોકરી ન સ્વીકારવી અને ભાષણો, લેખો આપાનીયા દાર પ્રગમત ઉશ્કેરવો, બહેર સલાઓ સા મે સરકાર ગમે તેવા સખ કાયદા પસાર કરે ગમે એટલાને ડદ કો કે દેશ નિકાલ કરે તો પણ અટકવુ નહિ ભુવાનીઆઓને આ મગ રૂચે એમા કાઈ નવાઈ નથી પણ આ ઉચ્છેદક નીતિ, આ અતિ બળવાન શક્તિ ભરમાસુરની પેઠે પોતાનોજ વિનાશ કરશે એ જુ-હુ છે અલબત્ત આ નવા પક્ષના જન્મ માટે લોકકંઠની નીતિ ઘણે દરજે જવાબદાર છે પણ પોતાના હક મેળવવા જે માગ ઉભા પક્ષવાળા અનુસરે છે તે વિચારવત પુરૂષને વળ્ય છે

વિનીત અને ઉદ્દામ પક્ષવાળા એની રીતે જટા પડ્યા છે કે તેઓ ફરીથી એક ખલાશ્કેમ પર એકઠા થશે કે નહિ એ ગકામ્પ છે, જતા અમે ઉભયને પૂછીશુ કે બ ગાળાના વિભાગ પાડવામા આવ્યા ત્યાં જેમને અરમાન મ્હોરુ તેમને આ પ્રભક્રિય મ ડગના વિભાગ પડે તેથી શુ નીચુ ભેવાનુ નથી ? અમારી ઉભય પક્ષને વિનતિ છે કે તેઓએ ભતખમ પર આડો પડદો નાખી એક છત્રી નીચે એ ઠાયવુ અને જે સિદ્ધાન્ત સવ માન્ય છે તેમનેજ કોનેસના કાયકમમા દાખલ મ્હવા કારણુકે આજ વખત છે કે જ્યારે સધળા દેશલ તોએ અડગ હાગમા ઉભાગી સ્વરાજ માટે પે તા

ની યોગ્યતા સરકારને જણાવવાની છે. અમે ઇચ્છીશું કે આવતી કાલેસ કોઈ શુભ સ્થળયાં મળે અને હુમેશની પેઠે પરમ સુલેહ શાંતિથી તેનો કાર્યક્રમ સમાપ્ત થાય, અસ્તુ.

હવે નેશનલ કોંગ્રેસની સમકાલીન બીજી ન્હાની મોટી પરિષદો આપણા લક્ષ્યની અપેક્ષા રાખેછે, અને તેમના કાર્યપરત્વે વિવેચન નકરીયેતો એકરીતે આ લેખ અપૂર્ણ ગણાય રાજકીય હુકો મેળવવાની સાથે દેશના ક્ષીણ થતા ઉદ્યોગ હુન્નરને સતેજ કરવાની કે દેશની ઉર્ધ્વ ગતિમાં આડે આવનાર કેટલાક હાનિકારક રીતરીવાજોને અળગા કરવાની ઓછી અગત્ય નથી. શરીરના એક અંગપર હુલેલ્ય આપી બીજા અંગને પુષ્ટ કરવાથી જેમ શરીર બેડોળ થાયછે તેમ દેશોન્નતિનાં સર્વ અંગપર સરખું લક્ષ્ય ન અપાયાથી પરિણામ સતોષકારક નીચજતું નથી. ધર્મ, ગૃહસંસાર, ઉદ્યોગ, વ્યાપાર એ દેશોન્નતિનાં જૂઠાં જૂઠાં અંગ છે.

આપણા દેશના આર્થિક પ્રશ્નનો નિર્ણય કરનારનું લક્ષ્ય દિનપ્રતિદિન નજીક નજીક આવતી દારિદ્રની ભરતીપર, કેળવણીના મન્દ પ્રચારપર, દેશના ખનિજ પદાર્થો તથા અનેક સાઠા દ્રવ્યો પ્રતિ અપાતા હુલેલ્યપર, અને સુડીની, કુશલ કારીગરોની, યંત્રોની તથા હીઠે દ્રષ્ટિ વાળા વ્યવસ્થાપકોની, અછત તરફ રોકાવું ઘટે છે.

જે જે દેશો આપણા જેવી સ્થિતિમાં એક વેળા હતા તેઓ શીરીતે પુનઃ સમૃદ્ધિ શાન થયા તે વિશે વિચાર કરી આપણા દેશને માટે કયો માર્ગ યોગ્ય છે. તે નક્કી કરવાનું છે. સૌથી પહેલા નંબરની અગત્યનો વિષય કેળવણીનો પ્રચાર કરવાનો છે. દેશમાં પ્રાથમિક કેળવણી મફત અને ફરજિયાત કરવી વ્યાપારી શીક્ષણ માટે તેને લગતી શાળાઓ સ્થાપવી, કળાલવનોમા વ્યવહારિક શિક્ષણને અગત્ય આપવી, પ્રયોગ શાળાની સંખ્યા વધારવી, અને ચુંટી કહાડેલા વિદ્યાર્થીઓને વધુ અભ્યાસ માટે યુરોપ અમેરિકા વિગેરે દેશોમાં મોકલવા બંદોબસ્ત કરવો. આજ સુધી એ દિશામાં જે જે પ્રયત્નો થયા છે, તેનાથી માત્ર શરૂઆત થઈ છે એમ કહી શકાય.

પ્રજાકીય બાગૃતિને હીઠે સ્વદેશી વસ્તુઓનો ખર્ચ વધતો જાય છે તેથી હાલમા સૂત્રાત્રીની તથા બીજી પરચૂટણ વસ્તુઓનાં કારખાનાની સંખ્યા તથા તેમની ઉત્પાદક શક્તિ જોતાં આપણે બીજી પ્રજાઓપર આધાર રાખવો પડે એ સ્પષ્ટ છે. કેળવણી વડે આપણને કારીગરો મળી શકે પણ તેમને કાચે વળગાડવાને બાજુ કારખાનાં ઉભા થવાં જોઈએ, આપણી પાસે ઇશ્વરદત્ત પદાર્થો તથા તેને કેળવવા માટે મનુરો પુષ્કળ છે, આમી માત્ર નાણાની તથા મનુરોમા કેળવણીની છે. બેકમાં કે તીજેરીમાં રૂપીઆ રાખી મૂકવા કરતાં કોઈ ઉદ્યોગમાં રોકવાથીવધારે નફો મળે છે એવી લોકની ખાત્રી કરી

૬ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦

આપવાથી, અને ગામેગામે નહાની વ્યાપારી જે જો ખોલવાથી નાણાની ચરણતા થશે તેમજ જરૂર પડતા પરદેશથી ઉછીના નાણા લેવામાં સ્વદેશાભિમાનને ડાઘ નથી ખેસતો એવું અનુભવી વ્યાપારીઓનું માનવું છે

ઉદ્યોગ હુન્નર કરતા ખેતીવાડીનો વિષય આપણા દેશને માટે વધારે અગત્યનો છે ખેડુતો સામે ઘણીવાર ઉડાઉપણાના અને અસહી પદ્ધતિને વળગી રહેવાના અણેપ મૂકવામાં આવે છે પણ તેમને ખરેખરે માર્ગ બતાવવાનો કોઈએ ચત્ત કયો છે ? ખેડુ તોને તેમના ધંધાને લગતું જ્ઞાન વિશેષ મળતા તેઓ તે જ્ઞાનનો પરિચિત પ્રદેશમાં ઉપયોગ કરી સમૃદ્ધિવાન થાય તેવા ઉપાયો યોજવા જોઈએ

તેટલીજ અગત્યનો સવાલ મજૂરોના રહેઠાણ, તેમની નીતિ અને તદુરસ્તી વિષે છે એમના ઘર બની શકે તેવા હવા અજવાળા થવા જોઈએ વળી એ લોકોને જે મગાર મળે છે, તેના વધારે તેઓ દુબ્યસનમાં ઉડાવે છે, અથવા ગળવું ખાલી થતાં સુધી કામે જતા નથી મજૂરો શરીરે કાવતવાન તથા વ્યવહારમાં પરહેજગાર હોય તો તેઓ વધારે માફ કામ કરી શકે માટે દેશને ધનવાન જેવા ઇચ્છનારે મજૂરો તરફ દુલ્લસ આપવાનું નથી તેમને એવા પ્રકારનું શિક્ષણ મળવું જોઈએ કે તેઓ ખીજા દેશના મજૂરો જેવા સાફ કામ કરનારા અને સાદાઈથી પોતાનો નિવાહ કરી શકે તેવા થાય

ઐતિહાસિક કોન્ફેડરન્સે ઉપરની બાબતો હાથ ધરી હતી પ્રતિવર્ષે અનુભવી વ્યાપારીઓ એકઠા થઈ પોતાના વિચાર સ્વતંત્રપણે જાણાવે તેથી દરેકને કાંઈ નવું જાણવાનું મળે અને ગયા વખતે દેશની ઉદ્યોગ, વ્યાપાર સંબંધી સ્થિતિ કેવા પ્રકારની હતી તે જાણવાથી લવિબ્યમાં શુ થવું જોઈએ તે વિષે બધા મળી વિચાર કરે એ આવા કોન્ફેડરન્સોનો આશય છે

હવે સ સાર સુધારક કોન્ફેડરન્સ વિષે થોડું વિવેચન કરીએ જેમ આજે રાજ્યમાં પ્રકરણમાં ઉદ્ભવે પક્ષ છે તેમ અસલ સ સાર સુધારક કોન્ફેડરન્સમાં પણ હોતો હવેની વાત છે કે તેમનો ઉદ્ધવતાઈનો સમય પુરો થયો છે અને આજના સુધારકો વિનીત માં જોજ કાયસિદ્ધિ કરવા ઇચ્છે છે તત્કાલે પક્ષ નિબદ્ધ થતો જાય છે એમ કહેવાનો આશય નથી તેઓ વિવાદના પ્રદેશમાંથી વ્યવહારના પ્રદેશમાં સંક્રાન્ત થાય છે કાંઈ પાટા બધે વધતી જી કેળવણી, વધતી જતી લગ્નની વય, જ્ઞાતી બધન સંબંધે થતા સારા વિચારો વિધવા વિવાહનો દુરાચારજન ન રાખતા વિધવાઓની સ્થિતિ સુધારવા પ્રતિ થતા ઉદ્યોગ પરદેશ ગમનના ઉદ્ધવતા આગળા એ બધું જોતા અમને તો લાગે છે કે તેમનું કાર્ય ક્ષીમે પણ સ્થિર પગલે ચાલતું જાય છે આદિ સુધારકોની ઉચ્ચ

*****

નીતિનો તેમણે ત્યાગ કરી સંપાદક (constructive) જાતિ ગૃહણ કરી છે. આવા વિશાળ અને સરક્ષક (conservative) લોક વર્ગમાં રીવાજના અભેદ ગાઢ પડે તે તાં જે કાંઈ કાર્ય થાય છે તે સતોષ જનક છે.

સ્વદેશી કોન્ફરન્સ, થીસ્ટિક કોન્ફરન્સ મહિલા પરીષદ વિગેરે મંડળોની કાર્યવાહી પર વિવેચન કરવાનું સ્થલ સંકોચને લીધે છોડી દઈએ તો તેમને અન્યાય કર્યો કહેવાય આર્ય મહિલાઓને પોતાને લગતા વિષયોપર લેખ વાચતી જોઈને અમને લાગે છે કે અજ્ઞાનના અધારામાથી કેટલીક ભાગ્યશાળી સ્ત્રીઓ ડોકીયા કરે છે. તેમનું કર્તવ્ય છે કે પોતાની જાહેનાનું શ્રેય કરવામા પોતાની નવરાશનો વખત તેમણે રોકવો જોઈએ પડદા પછવાડે કેદની સ્થિતિ ભોગવતી સ્ત્રીઓને જ્ઞાન આપવા તેઓ પ્રયત્ન કરે એવી અમારી ઇચ્છા છે

જેના હૃદયમાં સ્વદેશ માટે દાઝ છે અને સ્વદેશ સેવા કરવા જે તત્પર છે તે દરેક સજ્જનને ઉત્સાહક અભિવંદન કરી અમે આ લેખ સમાપ્ત કરીએ છીએ, અને ભરતખંડના સંસ્થાનોપર પ્રભુકૃપાનાં અભીવર્ષણ થાઓ એવી અમારી આકાંક્ષા છે.

ન.

***

સાવિત્રી

(ગયા અ કના ૪૪ ૪૦ થી ચાલુ)

સાવિત્રી કહે,

(ઉપગતિ ૭૬)

“ સમીપ સ્વામી, નહિ દૂર એ ગણુ,
દોડે હજી ચે મન દૂર માહરે,
જતાજતા ને કઇ વાણી ઊઠતી,
જતાજતા તે ઉચરે મુણે વળી ૪૦

ન મિત્ર શત્રુ, નવ પક્ષપાતિતા,
ધર્મે જ વર્તે તમ ચક્ર લોકમા,
માટે પ્રતાપી રવિપુત્ર છો તહમે,
નામે ન, તરવે પણ ધમરાજ ૪૧

(અનુષ્ટુપ ૭૬)

પોતાનો ય ન વિશ્વાસ, પડે જે સજ્જનો તણો
ઇચ્છતા ખાસ તે માટે, સૌ પ્રીતિ સજ્જનો તણી ૪૨

એ વિશ્વાસ તાપુ થીજ, સવ હૃતહિતે રતિ
ધરે સૌ ખાસ તે માટે, વિશ્વાસ સજ્જનો તણો ૪૩

ચમ કહે,

(ઉપગતિ ૭૬)

“ આ ડિયરી તુ નહિ તેવો ઉન્નિ મહે,
શુભે, કદો સાલણો અ પ પામથી,
યથે પ્રસન્ને, વર મે, અગતે,
આપુ તુને જીવિત સ્વામીના વિના ૪૪

સાવિત્રી કહે,

(વંશસ્થ ૭૬)

“ પ્રભો, મહેને ને વળી સત્યવાનને
સુતો દિયો ઐરસ એક સો પૂરા
બલિષ્ઠ, ધર્મિષ્ઠ, કુટુંબદીપક ;
ચતુર્થ માણું તમ પાસ એ વર ” ૪૫

યમે એ વર પણ આપ્યો અને વળી કહ્યું કે “ ભુંખહું દૂર આવી, ત્હને થાક
લાગશે, હવે તો પાછી વળ ”

વળી સાવિત્રી કહે,

(ઉપજાતિ ૭૬.)

“ સતો નહીં થાક વ્યથા ન જાણે,
સતો સદા શાશ્વત ધર્મચારી ;
સંતોથી પામે ફલ સંત ફાં,
સંતોથી ના સંતને કોઈ ભીતિ. ” ૪૭

સંતો તણાં સત્યથી સૂર્ય આલે,
આધાર તપ સતતણાં ધરાનો ;
સંતો ગતિ ભૂત ભવિષ્ય કેરી,
સંતોથી ના સંતને કોઈ હાનિ. ” ૪૮

(સોરઠા ૭૬.)

પરહિત શાશ્વતધર્મ, બીજ એ જ આર્યત્વનું,
માટે પરહિતકર્મ
કરતા સંત અકર્મ, વાટ સારી જોવી ગણે. ” ૪૯

(વિજાતિ ૭૬.)

“ ન વ્યથે જાયે સત્પુરુષપ્રસન્નતા,
ન એમનાથી દ્રવ્ય, ન માનની ક્ષતિ ;

સતોતુ આ નિશ્ચયે સવધા મદા,
માટે સતો છે ખરા રક્ષનારા " ૫૦

યમ કહે,

(ઉપજનિ ૭૬)

વદે વદે જેમ તું ધમવાયકો,
મનોર, મીઠા, શુરુ અવનાભયા
તુ માટે મહાની ત્યમ ભક્તિ તો વધે,
લે શ્રેષ્ઠ માગી જર, હે પતિમતે " ૫૧

સાવિત્રી કહે,

(ઉપજનિ ૭૬)

" શિવાય હુકમ ન આ વરે તહને,
મુકયો કર્યો યે અપવાદ, માનદ
માશુ હું છવે કરી સત્યવાન આ,
હુ છુ મુવેલી છવતી ય એ વિના ૫૨

(ઇદ્રવશા ૭)

સ્વામીવિહીના ન ચહું જરા મુખ,
સ્વામીવિહીના ન ચહું જરા શ્રિય,
સ્વામીવિહીના નવ સ્વગ એ ચહું,
સ્વામીવિહીના નવ છવી યે શકુ ૫૩

સો પુત્રની માત થવા તણો વર
આપ્યો તહમે ને પતિને હરો તહમે !
માશુ હું છવે કરી સત્યવાન આ
ને સત્ય થાયે તમ વાડય હે, રતો " ૫૪

માક ડેય ઋષિ વનવ સી ધૃષ્ટિરને કહેતા હવા કે યમે આ વગ પાણુ આપ્યો,
વળી સત્યવાન સાવિત્રીને ચારસો વષનુ આયુષ્ય ઘણુ અને સત્યવાનને પાશર્માંથી
છોડી દીધો. સાવિત્રી પાછી વળીને સત્યવાનની કાયા પડી હતી ત્યા પાછી આવી

*****

અને તેનું મસ્તક ફરીને પોતાના જોળામાં લીધું. સત્યવાન જાગ્યો અને દૂર દેશથી લાંબે વખતે પાછો આવ્યો હોય તેમ સાવિત્રીને ફરીફરીને હેતથી નિહાળવા લાગ્યો. અને તે બોલ્યો “હુ બહુ ઉઘ્યો; મહને ઠંડો કેમ ના જગાડયો? અને પેલો મહને આકર્ષી લેનારો દિવ્ય પુરૂષ કયાં ગયો?”

સાવિત્રી બોલી: “તહમે બહુ ઉઘ્યા એતો લોકશાસક યમ દેવ હતા તે ગયા. હવે તહમારો થાક ઉતર્યો હશે અને વળી ઉઘ ઉડી ગયો છે, તો ઉડી શકોતો ઉઠો. જુઓ મોડી રાત થયે ગયો છે.”

સત્યવાન ઉઠ્યો. પોતે સુઈ ગયો હતો ત્યાંસુધીની બધી વાત તેને સાંભરી આ ઉઘ્યા પછી તેણે જે મહાતેજસ્વી ભયાનક પુરૂષ જોયો હતો તે તે સ્વપ્ન કે ખરી વાત એ વિષે સાવિત્રીને પૂછવા લાગ્યો. સાવિત્રી કહે, “એ બધી વાત હું તહમને સ્વ-વારે કહીશ, અત્યારે તો રાત બહુ ગઈ છે, ચાલો આપણે વડોલો પાસે ખેંચી જાયે. અહીં ઘોર અધાર છે, ભયાનક શબ્દો સભળાય છે, હિંસ્ર પ્રાણીઓ ફરે છે.”

સત્યવાન કહે: “આ અધારામાં રસ્તો કેમ સૂઝે?”

સાવિત્રી કહે: “જો તહમને નહીં જ જવાય એમ લાગતું હોય તો પેલું સૂકાઈ ગયેલું ઝાડ સળગી ઉઠેલું દેખાય છે તેમાંથી અગ્નિ લાવીને આ લોકડાંન આપણે ચારેપાસ બળતાં કરીએ અને રાત અહાંજ ગાળાએ, સ્વવારે જૈશું.”

પણ સત્યવાને વિચાર ફરવ્યો. તે કહે: “મહને હવે જરાએ દુઃખ થતું નથી, ચાલો આપણે ઘેર જ જાયે. હું કોઈ દિવસ મોડો થયો નથી. માતુ:શ્રી ને સાંઝ પડતા ખેલાં જ ખુદાર જતો અટકાવી દે છે, અને દિવસે પણ કોઈ ઠકાણે વધારે રોકાઈ ગયો હોઉ તો એમને ને પિતાજીને પણ બહુ સંતાપ થાય છે. અત્યારે એમને કેટલું બધું દુઃખ થતું હશે?” અને આ વિચારથી ગુરૂભક્ત સત્યવાનને પોતાને પણ બહુ લાગી આવ્યું. સાવિત્રીએ તેનાં આસુ લૂછ્યાં, અને તેને શાંત પાડવા કહેવા લાગી: “મહે જે કે તપ કર્યાં હોય, જે કે દાન દીધાં હોય, જે કે આહુતિઓ આપી હોય તે સર્વનાં પુણ્યવડે આજની રાત મહારા સસરા, સાસુ અને પતિને સુખકર થાયો. ને જો હું મનકસા થે કદાચ ખોટું ન બોલી હોઉ તો એ સત્યના પુણ્યવડે મહારા સાસુસસરા આવે જાયો.” સત્યવાન કહે: “ચાલો સાવિત્રી, આપણે જાયે જ. જો એમને કે થયે ગયું હશે તો તહને ખરેખર કહું છું કે હું જીવી શકવાનો નથી.” સાવત્રી ઉઠી, પોતાના વાળ ઠીક કર્યા, અને પતિને હાથ ઝાલીને ઉઠાડ્યો. સત્યવાને ઉઠીને ફલના પાત્ર તરફ નજર કરી એટલે સાવિત્રી કહે: એ કાલે દે જવાશે. માત્ર આ કુહાડો કદાચ રસ્તે બપ પડે માટે હું

અંધાવલોકન

સંગીત આલોપદેશ. *

ચળકના કાગળ ઉપર સફાઈથી છપેલું અને સુશ્રુષ્ટ બાંધણીનું આ નકલું પૂરતક જોનારને આનંદ ઉપજાવે એવું છે. સંગીત કેળવણી સાથે શા સંબંધ ધરાવે છે તે વિષય વિવક્ષિત નથી. આ પુસ્તકમાં સંગ્રહાયેલાં કાવ્યો સરલતાથી ગાઢ રાહ્ય તેવાં હોવાથી વધારે ઉપયોગી છે. આરંભમાં આપેલી નોટેશનની સુચના સારી રીતે લખાયેલી છતાં તે સંગીત કૃશળ શિક્ષકની સહાયતાની જરૂર ધરાવે છે. “પ્રભુ સ્વર્ગેથી જુએ થું મને,” “પદમ પ્રભુનાં સદુ ગિરિઓ” વિગેરે પંક્તિઓ સંગીતની મદદથી બાળકોનાં હૃદયમાં હૃદયપદ ભક્તિ અને મધુભાવની સારી છાપ પાડી શકશે.

માતાપિતાને શ્લોક, જૂતદયા, કાવ્ય, ક્ષમા, અભ્યાસ અને તેની અનુગામી ક્રીડા ઇત્યાદિને સંબોધી લખાયેલાં કાવ્યો બાળકોને પ્રિય અને પથ્ય થવાં જોઈએ. કટક્ષીક પંક્તિઓમાં ભાવ અને શબ્દનો સંવાદ કરતાં એ ધણી કૃતજ્ઞતાથી સાચાં છે. કદાચરણ તરીકે—

“આલો ચરણ દ્વાર્માં ચપલ રમત ગમત ગમતગમતમાં પડી:

દોડીએ, કૂદીએ, ચાલીએ, મ્હાલીએ,

દમી દમી ધાણે ! આલો—”

શાળામાંથી મુક્ત થયેલાં ક્રીડાસક્ત બાળકોના નૃત્ય કરતા ચરણ સાથે ઉપરની પંક્તિઓ તાલબંધ કરે છે.

કુદરતના દેખાવો પરથી દેવાનો ઉપદેશ પણ અંશકારે વિચાર્યો નથી. સૂર્યની સનત પ્રદર્શિત અને નિવર્મિત ગનિતે ઉપદેશી રચાયેલું કાવ્ય ધણું બોધ દાયક છે.

શાળાનો દાર્પક મૂરો થયા પછી ઘણીવાર બાળકો કવિત્વહીન ગીતો કહેવાની રીતે ગાય છે તે સ્થાને આવાં પુસ્તકમાંના કાવ્યો સંગીતના નિષ્ણાનુસાર તેમને ગાનાં સિખવવામાં આવે તો અલખત તેઓ વધારે સારી રીતે કેળવાય એમ કહેવાને કશા સંદેહ નથી.

અમદાવાદ સંસ્કૃત પાઠશાળાનો રિપોર્ટ.

અમદાવાદ જતાં રા. ગ. આનંદશંકર દુવની સૂચનાથી અંસ્કૃત પાઠશાળા જોવાનો પ્રસંગ બાળ્યો. પાઠશાળાના અધ્યાપક શાસ્ત્રીશ્રી રામકૃષ્ણ દર્વજીએ જે માહિતી આપી તે ઉપરથી સમજાય છે કે આ પાઠશાળામાં આશરે સવા સો વિદ્યાર્થીઓ ધણી સારી રીતે અધ્યયન કરે છે. આ માથી અભ્યાસ કરીને બહાર પડેલા વિદ્વાનો જુદે જુદે સ્થાનકે અધ્યાપક થયા છે. શાળાની અંદર જે જે વિષયોનું અધ્યયન થાય છે તે વિષયો જોતા દશ વર્ષનો આખો કમ બાળીને બહાર પડનારો પુરુષ સમર્થ વિદ્વાન થયો જોઈએ. અમદાવાદના ગૃહસ્થોએ શાળાને લગભગ પચાસ હજારની મદદ કરી છે, જેને માટે અમદાવાદના હિંદુજનસમાજને ધન્યવાદ ધરે છે. આ શાળાની ઉન્નતિ થાય એમ ઇચ્છીએ છીએ.

आर्यधर्मप्रकाश

पुस्तक ३६ मु]

मास माघ स १९२४

[अंक ४ धो

ग्राम योगी

(१)

का तु बिलोके हुआ वाजडर, सरा से न बिठसे मुखचन्द्र १ १ १ १
बलि बलि विननु हालथा, ग तु पूर्ण कृपाळु सुखद !

मनुष्य माहुरा

दास हु करु छउ आज, विनता ताहरी १

सोळे कळा मपूर्ण सिलनि, राचे रसभर प्रिय मुखचन्द्र,

वेण सुधा गुभ वडु शोरे, तरे शांत चकोरने आनद ग २

ह्हेज कृपाना नटासथा तुज, गाय नग हस्तु गणाय,

हृदय मिथुना प्रेयना मिगी ! लोट घणा उमराय म ३

दिगमिरा दु म ॥ चोट मठा प्रिय सुखनी भरतीरे गाय,

“ सोहम ” पठे मोहिना तु ग नाम ग ॥ पुष्याय म ४

प्रेम तरंगमा धोलाने प्रान नेम अमा हु घराइ,

सामिप्य मुक्तिचा एक वनु वहु, हृदय रसिलि बाजु गाही म ५

तेजमा तेज मळे जडने रक्क मान निवोग न थाय !

प्रेम आनदमा मज्ज बना जीवमुक्ति तना हरलाय म ६

आम चहु प्रिय प्राण हु पण नेह निषा न थाय !

सुपकर शशिकळा ताकता भुडा दळवादेळ पेठाय म ७

बळो तु मह तु स आपता एकाळि कारगी करता निशाय,

पण्य पलक एपी दु म नवे चहु ! “ तब भले मुन जाय म ८

तोण चकोरु हुं ताहर, मुखचन्द्र ! प्राप्ति भडार,

तु तु सुखद ! तु तु सह मुज जीवन प्राण आधार म ९

ठी पी तेरासरी

જ્ઞાનોત્સવ.

ધર્મને નાએ અનેક વિષયોનો વિચાર કરવા અને મતમતાન્તરનો વિચેક કરવા, અનાદિ કાળથી સારત વર્ષમાં સભા કરી વિવાદ કરવાનાં પ્રચાર પહોં છે આ પુરાણુ ફક્તિ અઘાપિ અનાદિ કાળના ગૌરવ સાથે નહિ તથાપિ તેજ રૂપમાં, આજ પણ જ્યાં ત્યાં દેખાય છે. સેકંડો વર્ષ આલ્યાં જ્યાં અને જશે પરંતુ એવા મહોથી અમુક સિદ્ધાંત સાચો એ નિર્ણય થવો કઠિણ છે એવી જન સમાજની ઉક્તિ આજ સુધી સત્ય ઠરી છે, અને અતુમાનથી જણાય છે કે હવે પછી પણ સત્યજ રહેશે; કારણ તત્વનિર્ણયનો આધાર તત્વની સત્યતા ઉપર નથી પરંતુ ઘણે અરો સિદ્ધ સિદ્ધ વૃત્તિનાં મન ઉપર રહે છે અને એ સ શયાત્મક અત્તકરણની વૃત્તિને લિન્નલિન્ન' દેશકાલ અને સ્થિતિમાં રહી એક રૂપ થવું એ તો બાણે. બનવું અશક્ય જેવુંજ આમ હોવા છતાં એ સર્વ સિદ્ધસિદ્ધ વૃત્તિઓને એકરૂપ કરવાના શુર પ્રયાસથી વિદ્વાનો પાછા હઠતા નથી. સિદ્ધ લિન્ન વૃત્તિઓના જનો પોતાના ઇષ્ટે સિદ્ધાંતોને જન સમુહના મનમાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરે તેથી જાવા પ્રયાસો પણ ઘણા આસાંચોથી વારવાર થયા છે. એવો એક મહા પ્રયાસ જગદ્ગુરુ શ્રી 'શકરસ્વામી અધવા-શકરાચાર્યે કરેલો છે. એ મહા પ્રયાસના એક અંશનું આપણે અહિં માનસિક ચક્ષુથી ફર્શન કરીએ.

વિક્રમ શકના ૬૯૯ શતકના અત્યંત વર્ષોમાં એક સમયે શ્રી શકર સ્વામીને એવી ઈચ્છા થઈ કે એક વાર ફરીથી અન્યમતવાદીઓ સાથે તત્વ ચર્ચા કરવી ફરીથી પુરાણુ એ સમય અગાઉ ઘણી વખત તેમણે એજ પ્રમાણે ચર્ચા કરી હતી; અને એ ચર્ચાઓમાં જય મેળવી પોતાનું મહત્ત્વ જનસમૂહના હૃદયમાં દૃઢ કર્યું હતું. એમનો આવો વિચાર થતા પ્રથમ તેઓએ એ વિચાર પોતાના અગત શિષ્યોને જણાવ્યો. તેમણે શિષ્ય વર્ગમાં આપ્ત ગણાતા, પદપાદ વિગેરે મુખ્યોને બોલાવી એક નાની જેવી સભા ભરી નીચે પ્રમાણે વિચાર પ્રદર્શિત કર્યો.

આચાર્ય-પ્રિય શિષ્યો! સર્વદા શાન્તિથી આ આશ્રમમાં હું અત્યંત સ્વરૂપનું ધ્યાન કરું છું. આપણો પ્રાતઃકાળ સર્વદા શ્રવણમાં બળ્ય છે. તે સમયે પૂર્વે થઈ ગયેલા વ્યાસ નારાયણ આદિ મહા મુનિઓના ગ્રંથોના અભિપ્રાયનું અધ્યયન થાય છે. મધ્યાહ્ન કાલમાં મનન થાય છે. ઉત્તર મધ્યાહ્નમાં શરીર પોષણાર્થે ઐહિક વ્યવહાર થાય છે પુનઃરાત્રિએ શ્રવણ અને પાછલી રાત્રિએ મનન અને નિદિધ્યામન થાય છે. આ રીતે નિયમિત આપણો કાલ વ્યતીત થાય છે અને ઉત્તમ રીતિથી નિર્ગમન થતો હોવાથી આપણે સર્વે આપણા જન્મનું સાક્ષ્ય કર્યું, અને સ સાર ગંધનથી મુક્ત છીએ

એમ સમજ્યા છીએ હે શિષ્યો ! મનુષ્ય આત્મરૂઢિ કરે અને પરહિતનો વિચાર ન કરે તે મ । માધુ, કહેવાય નહિ માટે સવલ પરહિતનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ પરમાર્થ ક્રિષ્ણે જોતા આત્મસ્વરૂપ સન શરીરમાં એ જ છે ત્યારે આત્મરૂઢિ અને પરહિતમાં કાંઈ ભિન્નતા નથી આ બધામાં પછી આત્મરૂઢિમાં પ્રયત્ન કરે અને પરહિતમાં ન કરે તો તે આત્મરૂઢિમાં નહીં જોવાય માટે પરહિત જરૂર કરવું જોઈએ કાંઈ મમતે પ હિત કરતા મુખ અને કૃતિરૂપ રૂપ નથી મળતું એમ જણાય છે, પરંતુ વિચાર કરતા જણાયે કે મનુષ્ય ગમે તવા દુઃખમાં પડે ત્યારે પરહિત કરવાથી તેના મનમાં કંઈ સંતોષ તેને ઉદ્દૃષ્ટિ આપે છે માટે પરહિત કરવું

આ પ્રમાણે અમુક કાલ કરવું છે એવા નિશ્ચય શિવારના વા-યોવાળી અસ્પૃશ્ય લાગી પ્રસ્તાવના માલગી શિષ્યો ગવ પુષ્પ રક્ષા શુદ્ધવ્ય જે શ્રાવણ ઉચ્ચારણ કર્યું તેમાં એ પુણ્ય એવો ન હતો કે કોઈ તેનું ખર્ચ કરવા ત પર કાલ પરહિતના પ્રયત્નની વાત શિષ્યજનોમાં નિર્વિવા છે આવી ધીરિ । આથી શુદ્ધવ્યને કયા નવીન પ્રયાગમાં પડતું છે એ સંગજલ કઠિન ન હતું પરંતુ એ શુદ્ધગતા મવને મમત ન હતી ગિષ્ધ વગ મા સ્વાભાવિક રીતે પણ વિલાગ પડી ગયા જો વગ શુદ્ધની વૃત્તિ સમજી તેને અનુમોદન દેવા તત્પર થઈ રહ્યો એ વગ શુદ્ધના અત કરણને સમજ્યા છતાં ઇન્દ્રિયનામાં ગોરવ રાખી રહ્યો ત્રીજો વગ નમ્ર નવાથી ઉપેક્ષાવાનું રહ્યો મહા શુદ્ધ અભિનંદિત હતું તેથી આ ત્રીજા વાના શિષ્યો તેમાં બહુ જુજ હતા તેઓ પોતાના અધ્યયનથી નહિ તો કેવલ સેવાથી પ્રીતિપાત્ર થયા હતા તેમની પ્રતિ શુદ્ધના કૃત્ય ઉપર વિચાર કરવાની અથવા તે ઉપર પોતાનો મત દર્શાવવાની ન હતી બીજો વગ સ્વાત્મનિષ્ઠ ટોવાથી જગતન વ્યવહારથી વિરક્ત રહી કાલ વામાં અનુરક્ત રહેતા તેમના વિચારથી જગતના પ્રાણીઓની જ જનનમાં પડતું એ ઉદ્દૃષ્ટિ કાલ નહિ પણ ગોપ કાલ હતું આમ હોવાથી તેઓ કોઈપણ નવા પ્રયત્નમાં પડવાની અપેક્ષા ન રાખતા મનન અને નિદિયાસનમાં મગ્ન ત રહેતા પણ આથી લિ ન એક વગ હતો એ વગ શુદ્ધવ્યના વિચારથી મવથી એટલું હોતો તે વર્ગમાં આ સાચીના પદપાદ વિગેરે અગીકૃત શિષ્યો હતા તેઓ શુદ્ધની આજ્ઞાને લોપ ન કરતા, પરંતુ પોતાના મત દર્શાવવામાં પાછા ન પડતા કોઈપણ નવિન પ્રયત્ન આશ્રમમાં શરૂ થતા ઉદ્દાસોન ન રહેતા આસારા વિચાર કરી યોગ્ય લાગતા આત્મ પ્રયાસને સવ પ્રયાસ સાથે જોડતા અથવા અયોગ્ય લાગતા પ્રતિકુળ પ્રયાસથી એ નવીન પ્રયાસને ઢાળી દેતા

આચાર્ય શ્રીએ ઉપરના વાક્યો કહી શીષ્ય વગમાંથી શુ ઉત્તર મળે છે તેની વાટ જોવા માડી ત્રીજા વર્ગના શિષ્યોને તો મુજબ નહિ કે શુદ્ધ શુ કહે છે તેથી તેમને શુ ઉત્તર આપવો તેનો વિચાર કરવાનું પ્રયોજન ન રહેતી તેમણે આમતેમ

પ્રાથમિક કેળવણીમાં ધાર્મિક ગિજ્જણને સ્થાન.

પ્રથમ આપણે એ પ્રકારની કેળવણીનો લાભ દેતાં શિશુઓની ઉંમરની હદ આંકવી જોઈએ. આજ કાલ ઘણીજ લઘુ વયે બાળકોને શાળામાં જતાં આવતાં કરવા માં આવે છે. જતાં આવતાં એમ કહેવ. છું કરણ કે કેટલીક વખત બાળકને શાળામાં કેળવણી ખાતર મોકલવામાં આવતું નથી. પણ જરા વધારે ઉંમર થયે મોકલે તે વખતે તેને અવરૂં ન પડે માટે પહેલેથી તેવા પ્રકારની ટેવ પાડવામાં આવે છે. આ પરિણામ ઘણું કરીને મોટાં અને સાધારણ રીતે અજ્ઞાન કુટુંબોમાં જોવામાં આવે છે. માતાઓ પોતાનાં અનેક છોકરાંને કાણુમાં રાખી ન શકવાથી અને કંઈ વધારે સારૂ કામ ન મળવાથી છોકરાંની વૃત્તિ તોફાન તન્દ્ર કુદરતો હોય તે અટકાવવાને આ ઉપાય શ્રદ્ધા કરવામાં આવે છે. કેટલે દરજ્જે એ ઘટિત છે. તેનું વિવેચન કરવાનું આ સ્થાન નથી. પણ મહીં આં તો આપણે કેટલું જોવાનું છે કે એ પ્રમાણે પવાથી બાળકો ઘણીજ લઘુ વયે શાળામાં આવતાં આપણે જોઈએ છીએ. આ હદ આપણે પાંચ વરસની આંકીએ.

ત્યાર પછી પોતાની માનૃ સ્થાપનો એકલો અભ્યાસ સમાપ્ત કરી અંગ્રેજ શી-ખવા બાળકો ક્યારે શરૂ કરે છે તે તપાસીએ. ગુજરાતી બોલું ધોરણ પાસ થાય એટલે અંગ્રેજમાં હાખલ થઈ શકે. પાંચ છ વરસની ઉંમરે ગુજરાતીનો અભ્યાસ શરૂ કરીએ હોય તેથી વધારે ચાંદાક નહોય તોપણ દશ વરસે ગુજરાતીને તે સદામ કરે છે. કેટલીક વખત શીખ્યો ગુજરાતી સાતસુ ધોરણ પુરું કરવા રહે છે અને આખો ગુજરાતી ટૂનીંગ કોલેજનો ઇનાજો રાખતા જણાય છે. આ કેસમાં પણ વધારેમાં વધારે ઉંમર સતર હોય છે.

આ પ્રમાણે આપણે પ્રાથમિક કેળવણીની શરૂઆત તથા પુર્ણાહુતિની સરહદ તપાસી હવે ધાર્મિક શિશુલુતું પૃથક્કરણ કરીએ.

મુસલમાનોએ પ્રવાહનો જીનો માગ ચલાવ્યો, અમેરિકાનો નવિન નહેરમા વહેવડાવ્યો. હાલતો એ જીનો માગ ઐતહાસિક નિહામુઓ શિવાય બીજા યોગનેજ નજી હશે ઘણા ખરા નવે રમ્તે વળી ગયા છે

હાલની શાળાઓનું બધારણ તપાસીએ એક વગમા ઓછામા ઓછા વીસ પરચીસ વિદ્યાર્થી અને એક શિક્ષક જ નેનો સાથે રહેવાનો વખત મા. નિશાળમા મળવાનો વખત તેજ પ્રિયુઓ અનેક ડોમના, અને શિક્ષક પણ ગમે તે ન્યાતિનો આવા શલુમેગાના ધાર્મિક શિક્ષણનું સ્થાન આપણે તપાસવાનું છે

આપણા ઉપર ડરલા પ્રાથમિક કેળવણીના પૃથકકરણમા એવી કેળવણીને લાભ લેતા શિક્ષકોની ઉમ્મર તપાસી ૮૫ થી ૭૩ કરવાની ઉમ્મર ઓછામા ઓછી પાચ અને પૂણ કમવાની ઉમ્મર વધારેમા વધારે સતર ખરૂ છે કે નહાની ઉમ્મરે ટોઈ પણ વિષય ઘણી રહેલાઈથી શીખી શકાય છે અને ધમનો વિષય એ માણુજ નતને શીખવાના સઘળા વિષયો કરતા ખહુજ જરૂરનો છે એમ પણ સાથે આપણે પ્રુન ડરવુ લેઈએ અને તેથી આ વિષય જેમ અને તેમ જલદીથી શીખવવો ગરૂ ધાય તેમ આગળની મુશ્કેલીઓ ઓછી થાય એ સઘળું તો યથા યોગ્ય પણ અમુ-વિધ અમજવાને શિક્ષકોની ઉમ્મર લાયક થઈ છે એમ તે તપાસવાનું-નિષ્ણ કમનાનું શિક્ષકનું પ્રથમ ક્તવ. જે વિષયની યોગ્યતા તપાસા વિના એમને તે વિષય જ્યારે ત્યારે ગિળવાનો છે માટે વહેવો તેજુ તાજ એમ સમજી શીખવવો ગરૂ નગી કે તો તેટલો નિરથ-ખળવ્યથજ સમજવો કેટલીક શિક્ષણ પદ્ધતિમા આ હો લેઈએ છે કે ગણિત શાસ્ત્ર પણ કેટલાક વખત સુધી પ્રાથમિક કેળવણીમાં મુલતવી રખાય છે ત્યારે ગણિત શાસ્ત્ર કરતા ધમના શુચવાડા તો તેથીયે વધારે અટપટા છે એમ હર કોઈ જલે કલુલ કરવુજ પડશે

આતો આપણે શિક્ષકોની એ ઉમ્મરે ધાર્મિક જ્ઞાન અમજવાની અયોગ્યતા વિચારી હવે આપણે તેથી વધારે અગત્યની તેશીખવવાની શિક્ષકની યોગ્યતા તપાસવાની છે અટી યા પણ આપણે ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે શિક્ષક અને શિક્ષકો એકજ જ્ઞાતિ અને એકજ ધર્મના હોતા નથી મુસલમાનો અને પારસીઓના મદ્રમા તથા બ્રાહ્મણોની વે શાળાઓ આ સામાન્ય નિયમના અપવદ રૂપ છે ખરા પણ ત્યાં એ ધાર્મિક શિક્ષણમા યોપટીયા જ્ઞાન ગિવાય વિદ્યાર્થીની સમજ શક્તિ personan power ને શુ જોરાક મળતો હશે તે અચરૂપ છે

અમેજી હાઈસ્કુલોના માસ્ટરો અને કોલેજોના પ્રોફેસરો પણ આ નાનું વિષયને કેળવતા અવકાશ છે કેટલીક અમેજી મીસનરી કોલેજોમા બાઈબલ શીખવાય છે, પણ

તે જુદાજ ઉદ્દેશથી ત્યારે સાધારણ ગુજરાતી શાળાઓના નાના મહેતાજીઓની આ અતી કઠીણ વિષય શિખવવાની યોગ્યતા કેટલી હશે? શિષ્યો અને શિક્ષકો અન્ય કોમના હોવાથી મતાતર હોયજ એ સ્વભાવિક છે. લઘુ વયના શિશુઓ ગુરૂની વિદ્વન્તાને દુરથીજ નરમ કરી માન ધારણ કરે પણ તેમના માળાપ એ જોયા કરશે? નાની ઉંમરના, કાચા અનુભવના, અને થોડુંજ વાચેલા શિક્ષકોની કુવાના ફેડકાની માફક સ્થિતિ થાય એ દુર્વસ્તીજ છે.

સહેજ વિચારવા જેવું છે કે હાલ નવી કાઢેલા ગુજરાતી ચોપડીઓમાં સરકારે ધર્મ સખાંધી પાઠો દાખલ કરીધા છે પણ આમાં સરકારનો હેતુ કેટલે દરજ્જે પર આવશે એ શક્ય હોતું છે મહામદ અને જરથોશ્ત વિશે હિંદુ માસ્તરોનું અજ્ઞાન અને રામ અને કૃષ્ણ વિશે સુસલમાન અને પારસી માસ્તરોનું અજ્ઞાન ઘડીભર હસાવે છે. આ અજ્ઞાન અગ્રેજી હાઈસ્કૂલોના ઝેલ્યુ એટ માસ્તરોમા હોય છે તો નાની ગામડાની ગુજરાતી શાળાના મહેતાજીઓ શુ વધારે જાણતા હશે? વળી આવા પાઠો શિખવામા તેવા પાઠ ન સમજવી શકાય એટલુંજ નહિ પણ એક બીજા પ્રકારનું પણ જોખમ સમાયેલું છે. ગુરૂની અણજાણતાં થઈ ગયેલી વિદ્વદ્ ટીકા વિદ્યાર્થીના મનમા સાતશે અને કદાપિ તે ઘેર વાત કરે તો તેના માંતપિતાનું સન પણ તે શિક્ષક તરફ ખાટું થયે અને સાડા ફળ નહિ આવે એવો ઉઘાડુંજ છે.

ઉપર પ્રમાણે દરેક વિષય કમવાર પૃથક્કરણ કરતાં પ્રાર્થમિક કેળવણીમાં ધાર્મિક શિક્ષણજ અસ્થાને છે એ પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવે છે એ વિષય દાખલ કરતાં તે બરાબર નહિ શિખવાડાય એટલીજ મુશ્કેલી નથી પણ અર્થનો અનર્થ થઈ જવાનો લય રહે છે. નહિ ધારેલુ ફળ નીકળી આવે. વળી એ સમગ્ર જોખમ ખેડવાની કંઈ પણ આવશ્ય-જણાતી નથી આજકાલ વાતા અપ્રતિબધવાદના નવિન પવનમા શિશુઓને વચ્છ દે ફરવાદો. જ્ઞાનોદ્યાનની વાટિકાનાં મનહર પ્રુલ સ્વમતિ અનુસાર ચુટવાદો.

“All things in season seasoned are”

એ શેકસપીબરના મહાત્મ સૂત્રને માન આપી ચાલવાથી મનની જુડી ફીકર અને નહિ ધારેલા નહિ માગેલા પરિણામનો શક હર થશે.

એલ્ફીન્સ્ટન હાઈ સ્કૂલ,
સુબંધાનેવારી ૧૯૦૮

કર્મી. મહામદ આસ્તર,
એમ. એ. એસ. ટી. સી.

ચંદ કૌશિક નાટક

(સાંધણ સવન ૧૮૫૮ના ૧૧મા અન્ના ૮૨૪થી આનુ)

રાજા-(વેગથી પાસે જઈ પોઝિકને પગે પડીને) મહારાજ ! દયા કરો ! દયા !

અનુક્રમ

સ્વીકારો સેવા આપની, મુક્ત રૂણ થકી થવા,

ન સુણી વા ડની દીડી, બ્રહ્મન ! આડાત સેવના

૩૪

કૌશિક-ધિક્કાર છે મૂળ ! તપનીઓ તો સ્વયં ! સજ હોય છે, તો હું તને દાસ શાખી શું કરું ?

રાજા-(વિનયથી) મહારાજ ! જે તમે કહેશો તે હું કરીશ

કૌશિક-સાલજો ! સાલજો ! ! વિવેકેવો ! હું જે કહીશ તે હું કરશે ?

રાજા-જરૂર જરૂર કરીશ

કૌશિક-તુ જો સાચું જ કહેતો હોય તો જેણે તારી માગણી કરી છે તેને તું વેચાઈ મારી દક્ષિણાનું સોનું આપ

રાજા-(વિકળતાથી, મનમાં) અરરર ! શું કરવું હવે ? (પ્રકાશ) મહારાજ ! જેવી આના (આડાલ પાસે જઈ) છે તમારી નતીમા બ્રહ્મ ! મારી સાથે મરત કરી ખરીદો

ચાંડાલ-વરી તારી હરત હું સેજે ?

રાજા-સાલજો

ગાહરો

હર રહુ, ભિક્ષાન્ન ખાઉ, ધર ચિવરાનો વેશ,

સ્વામી આજ્ઞા પાળતા કડ વિચાર નહિ લેશ

૩૫

ખ ને—(સતોષ પામી) જ યા તારી હરત તો હારી દેણુ, લે આ હોનુ (દશથી આપે છે)

રાજા-(લઈ, સહય)

ગીતનગ

વિના વિપ્રના શાપ હું મુક્ત થાતા,

રહુ મત્ય તો નાગી આયલ—મેવા

૩૬

(કૌશિક તરફ વિનયથી) મહારાજ ! આ પુરેપુરું દ્રવ્ય લો

કૌશિક-(શરમાઈ જઈ) શું ! આપે છે ?

રાજા-મહારાજ ! લો.

કૌશિક-(લઈને, મનમાં) હવે વધારેહઠ કરવાથી શું ? ભલે, હું લઉં છું
(શરમાઈને તેમ કરે છે.)

રાજા-(વિનયથી, હાથ ભેડી) મહારાજ ! કાળક્ષેપ કરવા રૂપી જે મહારે
અપરાધ થયો તે क्षમા કરશો.

કૌશિક-ક્ષમા કીધો. (નીકળી જાય છે)

રાજા-(ચંડાળ તરફ જઈ) અરે પોતાની જાતીમાં શ્રેષ્ઠ ! (એટલું અરધુ
વાક્ય બોલી મોંદું ઢાંકી દે છે) આ દાસને જે કરવા યોગ્ય હોય તે કરમાવો.

ધર્મ-(સંતોષથી, મનમાં) તેં પૂર્વે નહિ સાંભળેલું અથવા જોયેલું એવું કામ.
(પ્રકાશ) અરે ! દુઃખખાણ મહાણમાં જઈ મરી ગીએલાં માણુહનાં લુગડાં લેવાં અને
સાત દી જાગતાં રેવાનું. હું પણ મારે ઘેર સાલ્યો.

રાજા-જેવી સ્વામીની આજ્ઞા. (સવં જતા રહે છે.)

ઇતી શ્રી આર્ય ક્ષેત્રીશ્વરકૃત ચંડ-કૌશિક નાટકના ત્રીજા અંકનું ભાષાંતર.

સમાપ્ત.

અંક ૪ થો.

(આગળ ચિંતાચુકત રાજા તથા પાછળથી બંને ચંડાળો પ્રવેશ કરે છે.)

વે ચાંડાલો-આરીઓ ! તમે અહિં હું જોવોસો ? ખહી જાઓ, ખહી જાઓ;
||ને કંઈ ફાંદીને લાકડે સડાવવાનો નથી. (કંઈ સાંભળ્યું હોય તેમ કાન દબ.)
આરીઓ ! હું કેહોસો ? એ કેહાણ છે ? એને કાંઈ લઈ જઈએ સીએ ? હુમારા હેઠ
પાડે ખહુ હોતું લઈને એ બાપડો તેની સાકરીમાં રીઓ સે, માટે એને દુઃખખાણ
મહાણ હાથવવા લઈ જઈએ સીએ.

રાજા-(નિશ્વાસ મૂકી, મનમાં) હાય ! હાય ! ! ઉપરા ઉપરી પડતાં દાણુ
દુઃખોનો છેડો જણાતો નથી.

બૂજંગી.

અહા ! ગાળવો દેહ ચાંડાળ-દાર્યે
સ્મશાને મહા ઘેર નિવાસ મહારે
મરેલાં તણાં વસ્ત્ર લેવાં રહ્યાં મેં
દર્શ દુઃખ થાક્યું નહિ દેવ તુ ઓ.

(શોકથી) હ બનુ ઐયથ હુ બન એ કહેણી પણ ખરી છે કેમકે દક્ષણ
આપી રણમાથી છુટે થયો ત્યા વળી આ શોક હુ ખી કરે છે, (વ્યથતાથી)

માર્ગવિદીક્ષિત

તેને બાધવ એક હુજ મન આ વામી વિનાની પ્રભ,
મારા વત્સલ બધુ નોકર સઉ આશા વિનાના તથા
નાનુ બાળક, વિપ્ર ઘેર કરતાં મેવા નિયા વાસી છે
તે માટે રડુ કેન પાપી છનવુ ચાડાળ સેવા કરી
(સ્મરણ થઈ આવ્યું હોય તેમ જોઈથી)

શિખન્ધિ

થઈ રૂહો (શ્રી) મુક્તિ, જ્યમ તેમ કરી દેઈ ધનને
મુની વિશ્વામિત્ર પરમ તપ નિધી કહણુને
પડ્યો તેયો આખે, રડમસ ભુખ્યો બાળ તનુને
ચીરે મારી છાતી, હૃદય નિર લોકાયુ જ્યમ તે

બન્ને ચડાળો—(કરીથી ઉપર પ્રમાણે બોલી બાય છે)

રાજા—(વિચાર કરી સખેદ મનમાં) અરેરે હાય! હાય! તેનું સ્મરણ થઈ
આવવાથી હું મને બહુજ લાગી આવે છે

શાદુલ નિરીક્ષિત

નીસેથી શુરભન્નિત સુકત દિન જે રક્તાક્ષી ઉતાવળે
ખેવતો પટને પડ્યોય રડતો બાલો બની પહાવડે
આળતા નીર નેનની જડ બની કીની અહા! સહુ
જોતો કર ઉલેલ મુજ ઉપરે કંટેથી દ્રષ્ટિ કરી

(વિકળતાથી) અરે દેવી!

ગોળા

રવિ કુળના ચણગાર-ઉપ, વધુ જો તુ હોએ
વિમળ ગગિ-કુળ માહી જન્મ તે ધરીઓ-તોએ
નાખી શે આ ઠાર વળી દગ જન્મ તણામા
સુતણ! તુજને સાર થીની આહુતી હા! મુજમા

વળી રાજપુત્રી!

રેળા

નૂતન કળીનો હાર ગુથત ચાપી નજો
કેમ તુ કરશે કામ અપરિચિત દાસીના જે

ચાંદાઝ-અદયા દખખણ મહાણુ કઇ સેટું નથી માટે વેલો હાલ.

રાજા-(જોઈને ડઠતાથી) અહા શું આ મહા સ્મશાન !

શાદુલબિદ્રીહિત

ટોળાં બધ ગોંધો ઉડે ગગનમાં ટેવાયત્રાં ચક્રમાં,
ખાંખો વિસ્તરી ઠેરવી પૂછીને ઉચે અતી મોદમાં,
લોભેથી સળ-માંસનાં નભયત્રી ખડોળી કરી ચ ચુને,
લાલે ને ભરી મેદથી મલીન જે આવે નીચે ઝટ તે.

રાજા-(કાન દઇ તથા જોઈને) આહા ! કેવું બીહામણું સ્મશાન !

મનહર

કાને ચ કઠોર લાગે, પડયા ચોદિશ વાગે,
એવા ઉઝાર ઉચ્ચારે, નીદંચ શીયાળવાંઃ
અમંગળ ગળી સ્થાને, વાઘ લયાનક લાગે,
ચોર તીણા શખ્દોથી તે ગર્જગર્જ આવતાં,
તાપે ટુટી માણસની, ખોપરીના લીતરથી,
નીસરતી ચરણીથી, વિસ્તારીને ઝાળને;
ઉંચી જટાધારી જેવો, કાળરૂપ અશિ એવો,
ભડભડ બળે ફેવો, રાતો ખીળો થઇને.

(અગાડી જોઈને તારીફ કરતો) અહા ! બિભત્સ છતાં પણ આ સ્પૃહા કરવાં
યોગ્ય છે. ભાઈ ! શબ ! તને પણ ધન્ય છે, કેમકે સર્વ ભક્ષક શીઆળવાં પણ તને
આનંદથી ધરાય ત્યાં સુધી ખાઈ બચ છે. જુઓ.

રોળ.

સુકી પાય શિર કાક આંખની કીકી ફેડે,
ખાતા નીકળી જીભ, શીય.જો અહિં તહિં દોડે.
કુતરો ફેડે ગુદા, ગીધ પાડે ત્યાં વીવર,
ચથેજટ કરે લોબન, શબ છે ધન્ય તુ એ પણ.

અહો ! શરીરની કેવી નીઃસારતા !

શાદુલ.

છાતી તેય, કટીયતે, વદન તે, આંખો ભવાં છેય તે,
હાડે લાળજ માંસ મેદ રૂધિરે જે છે બન્યાં નિંદ્ય તે;
વિદ્વાનો વિનયે સલેજન બનતા, બીહિ જાહુ ખડીકણા,
મૂઠો સૌ વિષયી વૃથાય કરતા ગૃહો અણીમાનનાં.

(અપૂર્ણ.)

લાલશ કર હરપ્રસાદ.

ભક્તરાજ તથા પવિત્રજીનો સવાન

(ગોપનહારને આધારે)

ભક્તરાજ-તમે ત્યારે ત્યારે તત્વજ્ઞાનના તમારા પાઠિત્યનો આડ બર કરો છો એ તો બહુ ઠીક પણ તમે ધર્મનો એ જ દેવ અનાદર કરો છો, તેની અનેક રીતે મરફરી કરો છો એથી મને ઘણાજ એ દેવ થાય ? ધર્મ તરફ તો અન્માનજ રાખવું જોઈએ ને પોત પોતાના ધર્મને પવિત્ર ગાને છે

પવિત્રરાજ-બોડો તેમ માને તેથી શું વધુ ? લોક મમૂક મુખાધથી અથવા અથ અદ્ધારથી ધર્મ વગર કરે છે અને તેમ કરવાનું કાંઈ કારણ નથી હું તો સત્યને જ સવન આદર કરું છું જે કાંઈ સત્યથી વિરૂધ્ધ છે તેને હું મ્ની માન આપતો નથી લોકોમા પ્રચરતા ધર્મ સત્યથી વિરૂધ્ધ છે

ભક્ત-એમ ઉતાવળે સાચા નિષ્ણય પર અવાતું નથી પહારના દેખાવથીજ અભિપ્રાય બધાય નહીં બધા લોકો તમારા જેવા વિદ્વાન નથી, બુદ્ધિશાળી નથી તેમની સાદી સમજમા ઉતરે એવો તેમનો ધર્મ સાદો જોઈએ તત્વજ્ઞાન તેમને કશા ઉપયોગનું નથી, તમારા કહેવા પ્રમાણે ધર્મ નિરૂપયોગી નથી સત્યથી વિરૂધ્ધ નથી તે સત્યનેજ અવલ બે છે અને સત્યનું પાલન કરે છે સાદી સમજના, બીડી બુદ્ધિના અને ઉદાર પોષણમાજ પ્રવૃત્ત એવા સામાય લોક, ધર્મમાજ જીવનની કૃતપ્રત્યતા માને છે તેવા લોકને તત્વજ્ઞાન કરાખવું નથી સાધારણ માણસ પોતાનો નિવાહ કરવામા અને તે ઉપાત રહેજ વિનો ના સાધન મેળવવામાજ નાર્યકતા મમજે છે ધર્મ પ્રચારકો અને તત્વજ્ઞાનીઓ એવા મનુષ્યને જાગૃત કરી તેમને જીવનનો મનસમજાવવાને યત્ન કરે છે તત્વજ્ઞાન, શ્રેય, બુદ્ધિમાન, તથા નિવૃત્ત થયેલાને માટેજ છે વગર અને ભકિત જન સમુહનો ઉદ્ધાર કરે છે લોક માન કદી પણ તત્વજ્ઞાની ન થઈ ગઈ એ તમારે જીવવું ન જોઈએ વગર એમનું તત્વજ્ઞાન છે એમની શ્રદ્ધા ડોલીવશોમા ધર્મ જશે તો મનુષ્યમાથી મનુષ્યત્વ જશે લોકનું મન રજન કરવાના કાંચો દેવા સાદા, સરળ છે દેવા કાંચો તેમનામા વધારે વચાચ છે આપણાજ નેશનું ઉદાહરણ હયો શામળ ભટની વાર્તાઓ લોકો વધારે રસથી વાંચે છે કે પ્રેમાનદનું સત્યવામા રોપ નિષ્કા નાનકા ? અસ્વતીચક્રનો ધીમે અને પહેલો ભાગ વાંચના કેટલા છે અને તેજ ગ્રન્થનો ચોથો ભાગ કેળવા જણ વાંચે છે ? ધર્મનું પણ તેવુંજ સમજવું લોકોનો ધર્મ જુદો અને પડીતોનો વગર જુદો મધાને માટે એક ધર્મ ન હોઈ શકે લોકોનો ધર્મ

પંડીતોને રૂચે નહિ, અને પંડીતોનો લોકોથી સમજાય નહિ. સાદી સમજવાળાઓને પણ ધર્મનો આશ્રય તો જોઈએ જીવનના કૂટ પ્રશ્નનું નિરાકારણ તેમણે પણ કરવું જોઈએ. પરિણામે લોકપ્રિય ધર્મમાં એકલું સત્ય નહિ પણ સત્યની સાથે દ્રષ્ટાંત રૂપ-કની મેળવણી થઈ. લોકોને ગ્યવહાર માર્ગમાં દોરવા, તેમના મનોભાવ ઇત્યાદિ ઉપર શુભ અસર કરવા, તેમનાં નીતિનાં ધોરણો બાંધવાં, વિપત્તિ અને અવસાન સમયે તેમને દિલાસો આપવા આ દ્રષ્ટાંતો સત્યની જ ગરજ સારે છે. તેમના બાહ્ય સ્વરૂપથી છેતરાશો નહિ. તમે પોતે વિદ્વાન છો, અનુભવી છો, છતાં લોક વર્ગ હજી કેટલો પછાત છે, અને તત્ત્વજ્ઞાનનાં રહસ્ય સમજવાં કેટલો નિર્બળ છે-એનો તમને કશો ખ્યાલ નથી એ રહસ્યો સમજાવવાને ધર્મ માર્ગરૂપ છે ધર્મની સહાયતા વિના એ રહસ્યો કદી લોકો અહણ કરી શકે નહિ આગળ જતાં ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન એકબીજા તથા તેથી કાંઈ હાની નથી. માટે ધર્મ કદી પણ અવગણનાને અથવા હાસ્યને પાત્ર નથી, તમારા કરેલા આશ્રેય અયોગ્ય અને અસત્ય છે.

૫૦-પણ આ અને આજ માર્ગે ધર્મનું પાલન કરાય, બીજે એક માર્ગ છે નહિ અને હોઈ શકે પણ નહિજ એવો દુરાચલ કરવામાં શું સુજનતા છે? એમના સિદ્ધાન્તોથીજ માનવીની વિચાર શક્તિની મર્યાદા બંધાય? શું એથી શ્રેષ્ઠતર કાંઈ હોઈ શકેજ નહિ? શું પંડીતોની પર્યેષણા લોકના ધર્મને સમજાવવામાં અને પાલન કરવામાંજ રોકાવી જોઈએ? શું માનવીની ઉચ્ચતમ શક્તિને કટાવા દેવી, કુદ્ધિત કરવી, કળીમાંથીજ કરમાવી નાખવી? તેમ ન થાય અને સ્વતંત્ર વિચાર કરતાં શીએ તો? કદાચ લોક પ્રિય ધર્મને હાની પહોંચે. શું દરેક ધર્મનો આવો દુરાચલ નથી? પોતાનાં અભિપ્રાયને ખરીદાની કસોટીએ ચલાવ્યા વિના આંખ મીચીને અંધ તરીકે માન્યવા, એવો ઉપદેશ શું આચાર્યો નથી આપતા? પોતાના વિચારનો સત્કાર ન કરનારો ન અનેક રીતે હેરાન નથી કરતા? ઇતિહાસમાં એવાં દ્રષ્ટાન્તોની કયાં ખોટી? શા માટે કેટિસને વિષપાન કરાવ્યું? શા વાસ્તે યુરોપમાં અનેક મનુષ્યોને જીવતાં અગ્નિ-દાહ કરવામાં આવતા? મહામદના અનુયાયીઓએ હિન્દમાં જે કેર વર્તીએ છે તેનું કારણ દુરાચલથીજ. જ્યારે અમુક લૌકિક મતનું સરકારી કાયદા પ્રમાણે પાલન થાય, જ્યારે બાળકના કોમળ મન પર તેની વેળાસર ઉંડી છાપ પાડવામાં આવે ત્યારે શુદ્ધ પર્યેષક વૃત્તિ શી રીતે ઉદભવે? સત્યની ઉલટલેર શોધ શી રીતે થાય? શ્રેષ્ઠ માનવીની શ્રેષ્ઠતમ શક્તિઓની ખીલવણી કયાંથી થાય? જ્ઞાન પર નવો પ્રકાશ શી રીતે પડે? જ્યાં બુદ્ધિને, વિચાર શક્તિનો ઉગતામાજ દબા થાય, જ્યાં અમુક માર્ગેજ આંખો મીચીને ચાલતું એવોજ બાળપણમાંથી ઉપદેશ થાય પછી અપુર્વ નવીન વિચારણા, સારાસાર નિર્ણય શક્તિ કયાંથી ઉદભવે? જો કેંઈક મન અદ્ભુત સ્થિતિ સ્થાપકતા ધરાવતું હોય

તો તે કાંઈ કરી શકે પણ તેને ર નહિનાર, તેના માગમા વિ નો નાખનાર ધર્માન્ધો દુનિ
આમા કાંઈ જોઈ છે ?

મક્ત૦—ના એમ નવી લોકો અમુક ૧૨૫ પર આવ્યા છે અને તેમને
અભિપ્રાય ત્યજી તમાગે મત સ્વીકારવા તેઓ રાજી નથી એટલું જ

૫૦—આહા ઠરાવપર બંધે આવ્યા હોય પણ તેમણે એ મત 'યાથી સ્વીકાર્યા' તેમણે
પોતાનાં જાતે વિચાર કરીને કે જેમ બાળકને બળીયા ટાક છે તેમ એમનામા એ વ્યય
પાસકે હાથે દાખલ થયો? પણ તમારે તો વિચાર કરવાની કે પરીક્ષા કરવાની વાત જ
હવા છે? અમારો ધમ ઇશ્વર કૃત છે માટે સાચો છે તમે નથી સ્વીકારતા માટે અધર્મ
છો કારણ? કારણ એજ કે અમારા ઇશ્વર કૃત સાત્ત્વમા લખ્યું છે બાળપણમા શ્રદ્ધાનું
બળ વિશેષ હોય છે તેથી તે વયમાથીજ એકમ ધ્યાન આપવામા આવે છે બાળપ
ણથી જ લીરપણે અમુક વિચાર અને ધમના તત્વો ઠરાવવામા આવે, શકા આણવાથી
પતિત થવાય છે, નર્ક જવાય છે એવો ઉપદેશ કરવામા આવે તો તેની અમર એટલી
ઉડી, દૃઢ થાય કે લવિષ્યમા સંશયનું તો નામ જ ન રહે આવા આપતા ઉપાયો લેવાય
તે છતાં જો લાખમાથી એકાદ માણસને શમ ઉત્પન્ન થાય તો તેને કેવો દહેવો તેને
માટે શમ નથી જો નહાનપણથી એમ ગોળવવામા આવે કે એક નાસ્તિક કે પરધર્મી-
નું ખુનકયાવી મોક્ષ મળે, તો દરેકનું લક્ષ્ય એ નય સાવવા પરજ રહેશે એનું ઉદા
હરણ દુર ચોધવું નહિ પડે લવિષ્યને મતોપવા માટે ઠગ લોકો વટેમાર્ગનો પ્રાણ લઈ
પોતે અતિ નશ સનીય કામ કરે છે એનું અરા અત દરણથી મમજતા દાનપણથી
પોપાએલા ધમ વિચારથી અતરદીપ (Conscience) નષ્ટપ્રાય થાય છે અને તેથી
જીવદયાના સવળા સારો મદ થઈ જાય છે શ્રદ્ધાના મૂળ બાળપણમા હા ઉતરે છે
પોતે કરેલા નિશ્ચય આથે દરેકનો ઠાઈ પ્વાય લાગી રહેલો હોય છે અને તે સ્વાધને
લઈનેજ પાકી ઉમરે ધમ અગર વિચાર બદલનારને લોકો તિરસ્કારની નજરથી જુએ
છે જે વિચારને લોકો પોત ના સમજે છે તે વિચારથી વિરુદ્ધ વતનારને તેઓ પોતા
ના શત્રુ લેખે છે એજ એમા રહેલો સ્વાધ જતાથી આવે છે હવે આપણે મનુષ્ય
વગમા મત્યનો, જ્ઞાનનો પ્રયાગ કેવો થાય છે અને ધમ તેના પર શી અસર કરે છે
તે જોઈએ સહથી વધારે હાની અહીંઆજ છે બાળપણથીજ અમુક મત તેનામા રેપા
ઈ જાય છે નહ જવાની સખત ધમકીથી તેનામા કોઈ પણ જાતની રાજાને રચ ન
મળતું નથી, અને તેથી લવિષ્યમા જે કાંઈ જ્ઞાન તે પ્રાપ્ત કરે છે તેના પર માડી અસર
થાય છે તેના પર કરી જ્ઞાનનો—સત્યનો પુણ પ્રકાશ પડતોજ નથી માત્ર
અધ શ્રદ્ધાના કાચમાથી જાણો છિન્ન સિન્ન નકાશ મળે છે સુદ્ધ, નાકરાચાપ
તથા વિદેશીય રોજર બેકન, કોપર્નિકસ, ઇત્યાદિ તત્ત્વે તાઓને તેમના ગુણ પ્રયાસમા

શાથી વિદ્વે નર્યાં ? કેમકે તેમણે લોક મતનું ખડન કરી નવીન માર્ગ બતાવ્યો. રસાયણ શાસ્ત્રના મોટા શોષો બહુ અને મેટી વિદ્યામાંજ લેખાતા હતા. અધના અંતઃકરણ એવા દંડ નથી હોતાં કે આપત્તિ સહન કરીને પણ સન્યતું પાલન કરે. સાધારણ વર્ગના મનુષ્યો કરી જાય છે અને તેમની અસ્પૃશ્ય શક્તિનો પણ કાળે કરીને લોપ થઈ જાય છે.

મક્ત-હા પણ પ્રથમ હવતાં શીખવું અને પછી તત્ત્વ જ્ઞાનનો શોધ કરવો એ વાક્ય તમે સમજ્યા છો? પ્રથમ તો લોકોની પશુ વૃત્તિ, તેમના અનેક બળવાન વિકાર, જે વધી જઈ તમારા જેવા સત્ય શોધકોને રજાડે અને હુનીઆને એક જંગલી પશુની બોડ સરખી કરી મુકે તે વિકાસને કબજામાં રાખવા અને તેમને યોગ્ય રસ્તે દોરવાનો છે. જો તેઓ તમારાં રહસ્ય સમજી શકે તેની વાટ જોશો તો કદી તમારે છેડાજ ન આવે. તેઓ કદી પણ શમણ શકવાના નથી. એમને દ્રષ્ટાન્ત રૂપે ઉપદેશ અપાય તોજ તેઓ શમણ શકે. એમને માટે દંત કથાઓ વિગેરે વાળું શ્રવણુજ લાભકારી છે. આપણે અહીં આ વ્યવહારીક દ્રષ્ટિએ જોવાનું છે.

પં-તમારા કહેવાનો અર્થ એજ કે આપણે લોકોને સત્ય ન સમજાવી શકીએ તો તેમના મોંમાં અસત્ય ભરવું પણ કાંઈક લાવું તો ખરું. તમે કહો છો કે આપણે વિચારહીન જડ જેવા લોકોની અધમ વૃત્તિને કાળુમાં રાખવાની છે. અને તે હાલ આસતા ધર્મથી રહે છે. એ તમારું માનવુંજ ખોટું છે કોઈ પણ જાતના કાયદાથી, ધર્મકીથી, ધન્સાદ્થી, ધર્મની સહાયતા વગર લોકોમાં બદોબસ્ત જળવાય નહિ એવા તત્ત્વ બોટી છે. ઉદાહરણ જોઈએ તો ગ્રીસનો ઇતિહાસ જુઓ. આપણે જેને ધર્મ કહીએ છીએ એવું તેમનામાં કાઈ હતુંજ નહિ. તેમનામાં એવો એકે સિદ્ધાન્ત નહોતો જે દરેકને માન્ય કરવો પડે અને ન કરનાર, લોક અને સરકારની શીક્ષા માથે બોરે. એવો એક પણ વિચાર નહોતો જે બાળકોને ન્હાનપણથી શિખવવાની ફરજ પડે. ત્યાંના ધર્માચારોને લોકોના વર્તન સાથે કાઈ લેવાદેવા નહોતી કોઈને મંદિરમાં જઈ પૂજા કરવાની કે અમુક રીતના ધર્માચરણની ફરજ પાડવામાં આવતી નહિ. પોત પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે જ કોઈ પોતાને ઘેર અથવા બહાર જગ્યાએ ઇશ્વરોપાસના કરતા.

ન.

(અપૂર્ણ)

જેવા મ્હારા વિચાર છે તેવા મ્હારા આચાર નથી તેનું પરિણામ

બધુઓ ! હું ઉચારાઉં આ પ્રકારનું સુખ મેળવવાની ઇચ્છા રાખું છું, માટે એ સુખની શોધમાજ મ્હારી જીવગી ગાળું છું મ્હારી જીવગીના વ્યવહારિક કામકામે માથી હું સુખ શોધું છું મ્હારા વિચારોમાંથી સુખ શોધું છું વિદ્વાનોની વિદ્યાથી ચતુરાઈમાંથી સુખ શોધું છું જ્ઞાનીયોના અસરકારક ઉપદેશોમાંથી સુખ શોધું છું સતોની વાણીમાંથી સુખ શોધું છું જગતની રચનામાંથી સુખ શોધું છું કુદરતના ચમત્કારિક બનાવોમાંથી સુખ શોધું છું મહા પ્રભુના પવિત્ર નામના મ્મગ્ધુમાંથી સુખ શોધું છું ધર્મની ક્રિયાઓમાંથી સુખ શોધું છું મનુષ્યોની ઉત્તમ પ્રકારની કારિગીરીમાંથી સુખ શોધું છું સ્ત્રીઓના લાલિત્યમાંથી સુખ શોધું છું કવિઓની રસજ્ઞતામાંથી સુખ શોધું છું બાળકોની નિર્ભય કૃતિઓમાંથી સુખ શોધું છું કુદરતના નાન્દ્યમાંથી સુખ શોધું છું તથા એવીજ બીજી ઘણીએ બાબતોમાંથી હું સુખ શોધવાના પ્રયત્ન કરું અને મ્હારી ગમતુત્તિ ગ્રહણ કરી શકે તેના પ્રમાણમાં એ બધી બાબતોમાંથી મ્હને થોડું ઘણું સુખ મળે છે, પણ એ બધી બાબતોમાંથી મ્હને જેવું સુખ મળે છે તેવું સુખ, અફમોમ ! મ્હને મ્હારી પોતાની જીવગીના કામકામેમાંથી મળી શકતું નથી, અને તેથી મ્હને વધાર અફમોમ થાય છે એમ મુદર બીલતું કુલ મ્હને આનંદ આપી શકે, એક મુદર હમતું બાળક મ્હને આનંદ આપી શકે, બહુજ દરેના પ્રકાશિત તાગની ચમક મ્હને આનંદ આપી શકે, ઘડીકમાં ભૂસાઈ જનારા વાદળાનો અદ્ભુત રંગ મ્હને આનંદ આપી શકે, પવનની ટહેર મ્હને આનંદ આપી શકે, કોયલનો ટહુકો મ્હને આનંદ આપી શકે, અને મગરના કીચું મ્હને આનંદ આપી શકે, પણ મ્હારી પોતાની જીવગીના કામકામેમાં આવનાર માણસો મ્હારા ગમમધીઓ અને મ્હારા ઘર મ્હને એટલો આનંદ આપી શકે નહિ, એ કરતા વધારે લગીરી બીજી કઈ ? આ હું ખતે મ્હારે ડોની આગળ ઢહેવું ? આમ કેમ થાય છે, તે હું સમજતો નહિ પણ એ માટે વિચાર કરતા મ્હને ગમજાયું કે, મ્હારા વિચારો જી ! છે અને મ્હારી વર્તણૂક જીવદી છે, તેથી હું મ્હારા કામ કામેથી સુખી થઈ શકતો નથી મ્હારા મનમાં વિચારો એવા છે કે જેમ બને તેમ જીવ ઉદારતા ગળવી જોઈએ પણ મને એવા પ્રતિષ્ઠા છે, નિયતિ એવી નબળી છે, અને મન એવું દીલુ છે કે, મ્હારી ઉદારતાને જેટલી આગળ વધારવી જોઈએ તેટલી હું વધારી શકતો નથી આ ત કમળ કહે છે કે જાને માફ કર પણ અગાઉના વખતમાં જેનાથી મન જીવું પડી

ગયેલું છે તેની સાથે હજી મન મળી શકતું નથી. જો કે એવાઓને માટે હવે હું કાઈ ખરાબ વિચારો કરતો નથી, તોપણ હજી સુધી તેની ઉપર હું પ્રેમ રાખી શકતો નથી. વિચારો એવા છે કે સરખા વિચારનાં ને સરખાં આહાર વિહારવાળા માણસો એક બીજાનું ખાવા પીવાથી અલગાય નહિ. પણ નાતની રીત પ્રમાણે બીજાઓનું જમી શકાતું નથી. મુસાફરીમાં ઘણી વખત, છતાં સાધનોએ ભૂખ તરસ વેઠવી પડે છે. એટલું જ નહિ પણ જે માણસના આચાર વિચાર મહારાથી તદ્દન વિરૂધ્ધ હોય અને જે મહારી બિલકુલ દરકાર ન કરતા હોય તથા મ્હારૂ અપમાન કરતા હોય ને મ્હારી અદેખાઈ કરતા હોય પણ જાતિના અથવા સગા કહેવાતા હોવાથી તેની સાથે મ્હારે વહેવાર રાખવો પડે છે. ધક્કા ખાઈ ખાઈને તેને મ્હારે ઘેર ખોલાવવા પડે છે, અને તેની સાથે બેસીને મ્હારે જમવું પડે છે. પણ મ્હારો જે મીત્ર, મ્હારે માટે મરી પડતો હોય, જેને માટે હું માન ધરાવતો હોઉં, જે મ્હને મદદ કરતો હોય, અને જેની રહેણી કરણી મ્હારા વિચારોની સાથે મળતી આવતી હોય તે દોસ્તને હું મ્હારા ખ્યાલોમાં દૂધ પાઈ શકતો નથી. કાગણ કે એ દોસ્ત જુદી જાતવાળો છે માટે મ્હારો ખ્યાલો તેનાથી અલગાઈ જાય છે બંધુઓ આ મળ તો જુઓ! તેના હૃદયની સાથે મ્હારૂ હૃદય મળી જાય છે. છતાં પણ હૃદય અલગાતું નથી પણ તેના અડકવાથી પીત્તલનો ખ્યાલો અલગાઈ જાય છે. હું મ્હારા મનમાં એવા વિચારો કરું છું કે, મ્હારે હમેશાં શુભેચ્છા રાખવી જોઈએ. પણ ટેવ એવી પડી ગયેલી છે કે હજી પણ કોઈ કોઈ વખત મ્હારાથી પાપી વિચારો થઈ જાય છે મ્હારા મનમાં હું એવા વિચારો કરું છું કે મ્હારે ડરવું ન જોઈએ, પણ પહેલેથીજ એવા સંજોગોમાં હું ઉછરેલો છું કે બહુ હિંમત રાખવા બંધ તોપણ સ્થેજ વાતમાં ડરી જાઉં છું મ્હારા મનમાં એવા વિચારો છે કે ધર્મની ઘણી જાતની બહારની ક્રિયાઓ શાસ્ત્ર વિહિત નથી અને તે પાળવાની કાંઈ જરૂર નથી. છતાં પણ ચાલતા આવેલા રિવાજને ખાતર, સામાયની લાજ આપડુંને ખાતર અને ધર્મને નામે એમાંની કેટલીક ક્રિયાઓ મ્હને ફરજિયાત રીતે કરવી પડે છે. આની રીતે જીવંતની જરૂરની મુખ્ય મુખ્ય ખાખતોમાં મ્હારા વિચારોની સૃષ્ટિ જુદી છે અને મ્હારા આચારોની સૃષ્ટિ જુદી છે એટલે એક બીજાથી તદ્દન ઉલટી એવી બે સૃષ્ટિમાં મ્હને રહેવું પડે છે. તેથી શુભામંજિરીના જેવી મ્હારી હાલત છે એટલે હું સાચો આનંદ ભોગવી શકતો નથી. કારણ કે જેમ કોઈ શુભામ પોતાના મનમાં એવા વિચારો કરે કે હું છુટો થાઉં તો ઠીક, એજ વખતે તેનો શેઠ એમ હુકમ કરે કે એને બાંધીને ફટકા મારો, શુભામ એમ વિચાર કરે કે, આ વખતે મ્હને પ્રભુની વાનો સંભળાય તો સાડું, એ વખતે તેનો શેઠ તેને ભુડી ગાળે. સંભળાવે શુભામ એમ વિચાર કરે કે આજનો સાડું સાડું ખાવા પીવાનું મળે તો ઠીક, ત્યારે તેનો શેઠ કહે કે આજે તેને સાવ ભૂખ્યો રાખજો, અને શુભામ પોતાના મનમાં એમ વિચાર કરે કે, મ્હને તો કાંઈક મ્હોટો અધિકાર મળે તો સાડું. ત્યારે તેનો શેઠ કહે કે તેની પાસે

આહુ કહાવો આવી સ્થિતિમા તે કેવી રીતે સુખી રહી શકે? કની પણ સુખી થઇ શકે નહિ તેમજ મ્હાડ મન જે ધન્ય છે તેથી મ્હને ઉવદુજ કરવુ પડે છે આવી રીતે મ્હારા વિચારો ને આચારો જુદા જુદા છે હું હજી સુધી રૂઢીનો શુભામ છું કુળાચારનો શુભામ છું લોક લાજનો શુભામ છું બહારના વિવેકોનો શુભામ છું મ્હારી સ્ત્રીની ટેવોનો શુભામ છું અને એવી બીજી ઘણીએ બાબતોનો હું શુભામ છું માટે હું સાચુ સુખ મેળવી શકનો નથી કારણ કે શુભામગિરીમા રહીને પોતાનું મન માન્યુ કોણ કરી શકે? કોઇ પણ કની શકે નહિ ત્યારે મ્હારો શુ બાર છે કે આટની બધી શુભામગિરીમા બધાયેલો રહીને મ્હારા અંત કરણના વિચારો પ્રમાણે ચાલી શકુ ? નજ ચાલી શકુ અને જ્યાં મ્હારી શુભેચ્છાઓ પ્રમાણે ન ચાલી શકુ, મ્હારી અંતની પ્રેરણાઓ પ્રમાણે ન ચાલી શકુ, મ્હારા આત્માના સ્વભાવ પ્રમાણે ન ચાલી શકુ મ્હારા જ્ઞાન પ્રમાણે ન ચાલી શકુ, અને મ્હારા નાથના હુકમ પ્રમાણે ન ચાલી શકુ, પણ ધરાર એથી ઉવદોજ ચાલુ ને તેમ છતાં આનંદની આશા કરૂં ! આ કરતા વધારે મુખાઇ બીજી કઈ ? હવે તો હું એજ માથના કરૂં છું કે, ઉંચુ ! જેવા મ્હારા શુભ વિચારો છે તેવા મ્હારા શુભ આચારો થાય એમ કર, અને મ્હને આ શુભામગિરીમાથી છોડાવ ! છોડાવ ! છોડાવ !

૫૨ અમૃતલાલ સુરજ ૫૧૫૨

દ્રાન્સરાલમા વસતા હિંદીઓ માટે વિચાર

આફ્રિકાના પૂવ પ્રદેશ ઉપર જઈ ત્યાં વેપાર કરવો એ પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનના લોકો સેકડો વયથી પોતાનું કાવ સમજે છે હિંદુસ્તાનની વ્યાપારીક સીએ ત્યાં લાજ જઈ પચીમથી તોશ વય સુધી ત્યાં રહી વૃદ્ધાવસ્થામા વનપા ! અથવા ગરીબીમા પાછા ફરી પોતાના નાહસ માટે “બખાઇ” કહેવડાવવાનું માન કાઠીયાવાડના વર્ણિત જનોમા બહુ ઉત્કંઠથી મેળવાતુ હતુ

હિંદુસ્તાનમા અંગ્રેજ રાજ્યોનો જમાવ થયા પછી આવવા જવાની થયેલી સગળતાને લીધે આવી રીતે વ્યાપાર્ય જનારા લોકોની સંખ્યાનો વધારો થતો જાય એ

સ્વભાવિક છે. ઇ. સ. ના છેલ્લા શતકમાં યુરોપીયનોતુ ધ્યાન એ દેશ ઉપર વિશેષ એવાયું અને સાંપ્રતકાળમાં તેમનામાં આવેલી ઉત્કૃષ્ટ કાર્ય કુશળતાને લીધે તેમનું ભેર ખીજ પરદેશીઓની સરખામણીમાં આફ્રિકામાં બહુ થયું. આફ્રિકા ખંડમાં એશિયા ખંડના વતનીઓ અને યુરોપના વતનીઓનું લવિષ્યમાં કોઈ પણ પ્રકારના ચનારા શુદ્ધતાં ખીજ રોપાયાં. આફ્રિકનોના સુખને માટે તથા સ્વદેશની ઉન્નતિને માટે સેંકડો વર્ષથી વ્યાપારમાં કુશળ રહેતા હિંદના વાણીઓ યોડાંક વર્ષથી ત્યાં આવી વસેલા યુરોપીયનોની આંખમાં ખટકવા લાગ્યા. ત્યાં સુધી પોતાની સ્થિતિ પ્રબળ અને સુદૃઢ થઈ ન હતી ત્યાં સુધી આ યુરોપિયનો હિંદીઓ સાથે માયાળુ ભાવથી વર્તી તેમના સાહસિકપણાને લાલ પૂર્ણ રીતે લેતા. રાજ્ય મેળવવાની કદી પણ ઉલ્લેખ ન કરાવનાર આ વ્યાપારીઓ પોતાના તન મન અને ધનથી યુરોપિયનોને મદદ કરતા અને તેમની ઉન્નતિમાં સહાયભૂત થતા. વખત આવતાં આ નગુણા યુરોપિયનોએ પોતાની સુદૃઢ સ્થિતિ લેવા પછી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે સેંકડો વર્ષથી સ્થાયી થયેલા હિંદીઓને અન્યાયની રીતે પણ ત્યાંથી કહાડી મૂકવાને ઉપાય યોજવા માંડ્યા અને તેમની પ્રતારણા કરવા માંડી.

આ પ્રકાર ચાલતો હતો તેટલામાં દાન્સવાલ આદિ દેશની અત્યંત ધનિક સ્થિતિને લીધે યુરોપ ખંડની જુદી જુદી પ્રજાઓમાં કલહ થવા માંડ્યો. અને બળીયાના એ ભાગ એ ન્યાયાનુસારે ઇંગ્લેન્ડ કે કેટલાક સુદૃઢ કારણોને લઈને ડચ લોકો સામે શુધ્ધ કર્યું. આ કારણોમાં એક એવું પણ કારણ દર્શાવવામાં આવતું હતું કે દાન્સવાલે તે સમયનું રાજ્ય હિંદીઓને સામાન્ય પ્રજાના સર્વ હકમાંથી ખાતલ રાખી તેમની ઉપર જુદામ શુભરતું હતું. શુદ્ધને પરિણામે બ્રિટિશ હકુમત દાન્સવાલ ઉપર સ્થાયી થતા બળવાન અને યુરોપિયનો તરફ જે ઉદારતા બતાવવી જોઈએ તેને અનુસાર દાન્સવાલની પ્રજાને સ્વરાજ્ય આપવામાં આપ્યું. આ સ્વરાજ્યે પાછળથી હિંદીવાસીઓના સંબંધમાં અથવા તેઓ કહે છે તેમ આખા એશિયાની પ્રજાના સંબંધમાં જેવા આરાજો ઝાંધવા માંડ્યા. કે જેથી હિંદીઓની સ્થિતિ ડચ રાજ્યના સમયમાં હતી તેના કરતાં પણ વિશેષ દુષ્પિત થવાનો સંભવ લાગવા માંડ્યો. બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના એક વિકાગની પ્રજા પછી તે ગમે તે રંગના લોકોની અથવા ગમે તે ધર્મની અથવા ગમે તે ખંડની હોય તેના પ્રત્યે એજ સામ્રાજ્યના ખીજ વિકાગની વસ્તી અન્યાય પૂર્વક વર્તન કરે એ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યને કલક છે. આ પ્રકાર તેમને સમજવતા દાન્સવાલનું સ્વરાજ્ય શુદ્ધ થઈ ગયું. બળવાળા અંગેને તરછોડવું નહિ, નિર્બળતા ગમે તે પરિણામ આવે એવો કંઈ દુઃખદ પ્રકાર ઇંગ્લાંડના પ્રધાન મંડળે તેમાં પણ વિશેષ કરી હિંદુસ્તાન ઉપર પાંચ વર્ષ સુધી અમલ કરી જનાર સંસ્થાનિક પ્રધાન દોર એલિઝબેથ આદેશો ટર્કી તથા રશીયા જેવા સ્વતંત્ર રાજ્યોમાં ફેલાઈ ગયા કિલ્લિયનોને બચાવવાને

સુદ્ધ આદરનાર ઇંગ્લેન્ડે પોતાનીજ પ્રજાના એક ભાગને દુખ દેનાર ખીજા ભાગને ગાસન કરવાને તો શુ પણ નિયમમા રાખવાને પણ પોતે અશક્ત છે એવું દર્શાવવા માડ્યું.

ગેરેસ્ટન જેવા બળવાન પુરુષ કેવળ મનુષ્ય જાતિના લોકોને માટે કાય કરવા ને આગળ પડતા તેજ દેશમા, તેજ પ્રધાનપદપર આવનારા પોતાની આ પ્રકારના નિબળતા દેખાડે એ ખરેખર શોકાન્નપદ છે હિંદુસ્તાનમા વસતા અને વખી ગયેલા અંગ્રેજોને અમારે કાંઈક ધન્યવાદ આપવો પડે છે કે તેઓ આ વિષયમા થતા અન્યાયની વિરુદ્ધ થયા છે.

દાનસવાલમા અત્યંત કોલાહલ થઈ રહ્યો સ્વાર્થી અવિચારી અધિનાગીઓએ હિંદીઓના મન દુખાય એવા ધારા ઘડી તેનો અમલ કરી કેટલાકોને કારાગૃહમા પૂર્યા અને કેટલાકોને દેશપાર કરવાની યોજના કરવા માડી આખા હિંદુસ્તાનમા ખગલગાટ થઈ રહ્યા અને ઇંગ્લેન્ડના પણ દીધદર્શી લોકોએ આ તોફાનનું પરિણામ સારું નહિ આવે એમ ધ્યાનુ જેટલા વેગથી દાનસવાલના અધિકારીઓ પોતાના અન્યાયી કૃત્યમા આગળ વધ્યા હતા તેટલાજ વેગથી તેમને પાછા ફરવાની જરૂર પડી ઇંગ્લેન્ડની ઉચ્ચ પ્રમાણની મહાજીઓમા જેસવા યોગ્ય થયેલા રા. રા. મોહનલાલ ગાંધી જેવાને પણ અન્યાયી વર્તનની સામે થવા માટે કારાગૃહમા જવું પડ્યું હતું.

પ્રમાણિકપણે ધધેા કમી લલાધિપતિ થયેલા હિંદવાસીઓ સામાન્ય મનુરવી પણ વિશેષ અવદશાને પહોંચતા હતા આ સવ દુખદ પ્રકારના કોલાહલે તયા એવ ઉત્પન્ન થયેલા મન દુખે ઇંગ્લેન્ડને કાંઈક જાગૃત કયુ એ પણ મતોપ લેવા જેવી વાત છે મવત્ર યાય, સમાનતા તથા સ્વાતંત્ર્યનેજ જોવાની ઇચ્છા રાખનાર મિ. મોલિઓ આ કાર્યમા હિંદુસ્તાનનો પક્ષ સ્વળળ રાખ્યો છે એમ જહ્યા વિના આને નહિ સાપ્રતમા તો આ કાય આદલેથીજ અટક્યું કે કારાગૃહમા ગયેલા પુરુષાને છોડવામા આવ્યા છે, ચાલુ ધારાને બદલાવી ૧૫૦ ધારો બાધવાની સૂચના ઇંગ્લેન્ડના સવાલને પહોં છે રા. રા. ગાંધી ખરૂં કહે છે કે આ આપણો જય નથી પણ કેવળ મારવાળ છે ખરેખરે જય તો ત્યાજેજ જહેવાશે કે બ્રિટિશ રાજ્યના સામાન્ય મિદ્ધાતોનાય સ્વાતંત્ર્ય અને સમાનતા બ્રિટિશ રાજ્યના સવ અગોમા ૧૭મી પછે રહે અને હિંદવાસીઓને પણ તેનો ખીજાના સરખો લાલ મળે, અને ત્યારેજ બ્રિટિશ રાજ્યનો જય અને તેની મહત્તા જહેવાશે.

म्हारो रखवाळ.

(पद-)

स्वामि साचो रखवाळ, म्हारो स्वामि साचो रखवाळ,
 म्हारे बीजी न आळ पंपाळ, म्हारो०—
 ताजा शोभोता खेतर लीला, राखे तेमां धरी व्हाळ. म्हारो०—
 शान्त स्फाटिक ज्यां व्हे जळ झरणां, दोरी मने लइ जाय. म्हारो०—
 पाप-वमळमां डूबतो देखी, म्हारो करे ए व्हार. म्हारो०—
 मृत्यु केरी समिप जाता, भीति नथी तलमार. म्हारो०—
 ल्यकडी गेवो म्हारा स्वामिनी, रक्षण मुज करनार. म्हारो०—
 शत्रू म्हारा देखतां मुजने, फेरवे हाथ हुंफाळ. म्हारो०—
 दया, सुजनताथी परिपूरण, म्हारुं जीवन करनार. म्हारो०—
 माटे स्वामिना मंदिरमा हुं, रात दिवस वसनार. म्हारो०—

दुःखीया.

व्हालां ! “ धा ” दुखीयांनी सुणीये,
 आक्रन्दो अतरमां धरीये.
 पंपाळी दुःखीयाना हैयां,
 कंई हलकां करीये.
 अवनिमां आहि तर्हि रडवडतां,
 क्रूर विधिने कर पटकातां.
 जनना व्हाणा दीन वाळकने,
 छातीसु लइये.
 मानवीना हैयामा उडा,
 वाव सडे छे कइ कंई दीना.
 ते घानां ओसडीया दर्ईये,
 आंमुडे धोईये.

પ્રયાવલોકન

મૃદુલા—શ્રી કેળવણીના વધના જતા પ્રચાર સ યે શ્રીઓને લગતા આદિપત્ને વિસ્તાર અથવા ઘટે છે શ્રીઓના વાચનને શાખ જાગૃત કરી તે શાખની તૃપ્તિને અથ મોષ અને વિતે. દાતમક પુસ્તકો રચવા એ વિદ્વાનોના કલ્પનું એક અંગ છે એમ અમે માનીએ છીએ અમારે એવો અભિપ્રાય હોવાથી રા રા સુખ હું ની નવલ કથાને આવકાર આપતા અમે તેમને વન્યવાદ આપીએ છીએ

મૃદુ ॥ એક સ સારિક કથા છે નવા સ ભોગે વચ્ચે બદલાતા આવણા સ સારનું સૂધઃ સુ ર પથુ દાદુ ચિત્ર વાયક સમક્ષ ઉજુ કર્યું છે ચિત્રો રંગ વિનાના પણ સાથે આમી વિનાના છે વસ્તુ સકલના ગુણવસ્થુ બરેતી નથી છતા તેમા ઝાઝી કળા નથી ગોલેજમા બધાતી રનેહની પ્રતીતિ મિત્રો અને મિત્ર પત્નિઓના રનેહનાપ બધિષ્વના દ પતિના ઉગતા રનેહ શ્દીના બધન વૈધવ્યની વેદિ મમક્ષ તયોમય જીવન ગાળતી આય વિધવા સુદ્ધિ । વિશેષી વાતાવરણમા ઉછરેલી પણ પાછળથી પ્રતિકુળ સ ભોગેને શરણુ યમ્મ અતે સુખી યથેની વિદુલા દેશ સેવા અને જનસેવીના કક્ષમા ન્યાજત થનાર સુચિક્ષિત દ પતિના ચિત્રો મેજક લે ટનના ચિત્રોની માફક, નારદ સ્વરુમા બ લાતા ધર્મી ધડીના તડકા ને પ્રાયડાની માફક વાચનારની દૃષ્ટિ સમક્ષ ધણી ઝડપથી પસાર થાય છે વસ્તુ સ કલના કરતાં પાત્ર રચનામા પ્રયકારે વધારે કુશળતા દાખવી છે અને જનસ્વભાવનું ઉજુ અધ્યયન કરાવ્યું છે શ્રીઓને માટે લખાવથી વાતામા પુરુષપત્રો કરતા શ્રી પાત્રો વધારે આકર્ષણીય કરવામા હતાપણુ વાપર્યું છે સ સારનો દલાવો ધડીક લીધો ન લીધો એટલામા પતિના અાલ મરણુથી વિધવા યથેની સૌભાગ્ય કરતા વૈધવ્યમા વધારે વિમલતા દેખતી ઉપભોગ કરતા સ્વમને સન્માન આપતી અને વિધવાઓની રિયતિ સુધારવાને તન મન અને ધર્મથી રચત કરતી પોતાનું આખુ જીવન સાધ્વીની પેઠે ગાળતાં સુદ્ધિદા તેના ઉપર શથી હતત માને ચ્હડેતી મૃદુલ અને તિલોત્તમા પિતાને પેર મિસ થયુસી સાથે સાષકલપર બેસીને જનાર વિદુલા અને અવિવાહિત પતિને માટે અતરની દાઝ રાખતી હિરણ્યમયી એટલા પાત્રો ધણી કુશળતાથી ઘડ્યા છે અતે પુસ્તક પુર થવા પછી પણ તેઓની છાયા રમરણુમાંથી વિનુષ્ઠ થતી નથી

શિવાજી અને જેષુનિસા* શિવાજી અને દિ હીના બાદશાહ ઐર મળેખની ગાહમની જેમુનનિસાના રનેહ વિરેતી શેકપ્રિય દ તકથાને કાગડમા આરેખવાને આ પ્રયત્ન છે દ તકથા એવી છે કે ઐ મળેખની આ મેધાવિની પુત્રીને કાને શિવાજીના પરાક્રમની વાતાઓ અનેકનાર આવેની અને તેથી કરિત્રથી પરિપૂજુ કન્યાના વૃત્તાન હદમમા ચિવાજીને માટે સ માન અને પ્રગ સા ઉત્પન થયાં સમય જતાએ જાનનાઓએ પ્રેમનુ સ્વરૂપ પકડયુ અને જેષુનિસાના જાતિયટની પેઠે પોતાના પિતાના કદા શૂનને શુષ્ક રીતે આહતા શીખી અ્યારે શિવાજી ઐર મળેખના દરમારમા આ મે ત્યારે

ચક્ર પાછળ ઉભી ઉભી તેને નિહાળતી જ્યેષ્ઠનિસાં હંમેશને માટે પરવશ થઈ. શિવાજીનું અપમાન થતું જોઈ તેનું આ તકરણુ દધાયું. શિવાજી મુસલમાન થાય તો તેની સાથે લગ્ન કરવાની પિતાની અનુમતિ મળી જતા જ્યેષ્ઠનિસાને સ્નેહ તેના અતકરણુમાં જ રહ્યો. શિવાજી દિલ્હીથી પલાયન કરી ગયા પછી પણ જ્યેષ્ઠનિસા તેને વિસ્મરી શકી નહિ. તેના પ્રેમની જવાબદારી તેના અતકરણુમાં જ માત્ર ભરકાતી રહી, અને કવચિત્ કવચિત્ કવિતા રૂપે જ પ્રગટ થતી. આ રાજકન્યા જીવન પર્યંત અવિવાહિતા જ રહી અને પોતાના સ્નેહને કવિતાદ્વારા અને શિવાજીના પાત્રનું વાતસલ્યભાવથી લાલન પોષણ કરીને દર્શાવ્યો.

દત્તકથા આટલે સુધી છે કવિની કલ્પનાએ તેના મૂળ સ્વરૂપમાં ફેરફાર કર્યો છે, અને જે સ્નેહની જવાબદારી, જ્યેષ્ઠનિસાના હૃદયમાં સળગી, ત્યાં જ સમાધાન થાય છે, તે સ્નેહની, શિવાજી અને જ્યેષ્ઠનિસાના રામદાસ રામિ સમક્ષ લગ્ન કરાવી પૂર્ણાકૃતિ કરી છે. શિવાજી સ્વયંદિયી મીઠાઈના ટોપલામાં બેસી કારાગૃહમાંથી પલાયન કરી જાય છે, એવી ઇતિહાસિક તોષ છે આ ઠેકાણે પણ કવિએ ઇતિહાસની સાથે ઉપર કહી ગયા તેમ છૂટ લીધી છે, અને નાયિકાને હાથે શિવાજીને કારાગૃહમાંથી વિમુક્ત કરાવે છે આ વાતને કેટલાક વર્ષ વીત્યા પછી શિવાજીના મૃત્યુની જ્યેષ્ઠનિસાને અમત્કારિક રીતે ખબર પડે છે, ત્યારે જ સ્નેહસુગંધ રાજકન્યા તેની શોધમાં ફરતા ફરતા આખરે આત્મત્યાગ કરવા પ્રસ્તાવ કરે છે. તે વખતે શિવાજીનો આત્મા સ્વર્ગમાંથી ઉતરી આવે છે અને ઉપર કહી ગયા તેમ તેમના સ્નેહ લગ્ન થાય છે, અને જ્યેષ્ઠનિસાને દેહવિલય થયા પછી સ્વર્ગમાં આપણો સમાગમ થશે એવું આશ્વાસન આપી શિવાજીને આત્મા અદ્રશ્ય થાય છે. પછી જ્યેષ્ઠનિસા દિલ્હી આવી પોતાના દિવસ શાહુને ઉછેરવામાં અને હથેરા-યાસનામાં નિર્ગમન કરે છે. આ પ્રમાણે કાવ્યનો વસ્તુ છે જ્યેષ્ઠનિસા સ્ત્રી કવિઓમાં ઉચ્ચ પદ્ધતિ ધરાવે છે. તેના કાવ્યો દ્વારે સ્ત્રી કવિ હાશીરના કાવ્યોની પેઠે શ્રદ્ધા અને પ્રેમલક્ષણ એકમાત્ર લેખાય તેવા છે.

આ કાવ્ય દોષ રહિત છે એવું અમારું કહેવું નથી પણ દોષ કરતાં ગુણ પરત્વે અમે વિશેષ લક્ષ આપીએ છીએ તેથી અમે કવિને અભિનંદન આપીશું.

છાપવામાં કેટલેક ઠેકાણે જોડણી વિગેરેના દોષો રહી ગયા છે પરંતુ ખીજી આવૃત્તિમાં સુધારી લેવાશે એમ ઇચ્છીશું.

આર્યવેદ વિદ્યાલયને મદદ—રા રા શેઠ મોતીભાઈ હીંગભાઈ જેઓ અમદાવાદના પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થ છે, તેમણે આર્યવેદ વિદ્યાલયના ફંડમાં અમદાવાદ પ્રાંતિજ રેલવે અને ટાપ્પી વેલી રેલવે કંપનીઓના રૂપોઆ સાડાચાર હજારના નવ હેર રૂપાની શ્રી પુર્ણાનંદજીની સુચનાથી અર્પણ કર્યું છે, જેને માટે આર્યવેદ વિદ્યાલયનું વ્યવસ્થાપક મંડળ એમને આભાર માને છે એમણે અગાઉ પણ વિદ્યાલયને સહાયતા આપી હતી, અને આવા દોષાપયોગી કાર્યોમાં તેઓ પોતાના દ્રવ્યોને ઉપયોગ કરવા તત્પર રહે છે. અમે જો સદ્ગૃહસ્થને આ તરફથી ધન્યવાદ આપીએ છીએ

आर्यधर्मप्रकाश

पुस्तक ३६ मु]

मास फाल्गुन स १९६४

[अरु ५ मो

* हस-पक्षिनु मुसाफरने सगोवन

(गजल)

मुसाफर ! तु वरे अरजी

જામારા એમ હે મરજા,

પ્રભુજી ચાલે જા સરજી

અમોને પાઞર ધ્યાર

3

ਅਮਰ ਨਾਮ ਤੇ ਧਾਰ

જમાર કામ છે યાર,

ਅਮਾਰੂ ਖਾਨ ਤੇ ਧਾਰ

यमोऽपि पाजर प्दान्

3

ਅੱਗੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ

सस्येवर मानसे न्हाये.

नहीं बीचे सप्ले जायें

अमोने पात्र धारं

7

अम बल ह्यच्छ पीनरा

कमलनां तत्तु खान्दर,

नहीं मर्याद तजनारां

अमेने पावह प्याह

આત્મા—વિજ્ઞાનશાસ્ત્રની દ્રષ્ટિ.

આર્યધર્મનો પ્રકાશ એ એક પ્રકારનું જ્ઞાન છે, અને વિજ્ઞાન સ્વરૂપ છે. એ વિજ્ઞાનવાદથી અમુક અંશે સિદ્ધ કરાયો છે, તથા અમુક અંશે કરાતો બાક છે. “ધર્મ” એ ધારણ કરનાર કે અવલંબન આપનાર કંઈ ગુણવાચક ભાવ હોય તો, ભાવ-સમસ્તની પેઠે તે પણ અતીન્દ્રિય હોય તો, આશ્ચર્ય ન ગણાય. “ગો” વ્યક્તિ છે અને ઇન્દ્રિય ગ્રાહ્ય છે, છતાં “ગોત્વ” ભાવ (સામાન્ય) હોઈ તે “રતાશ,” ધોળાશ વિગેરે ભાવોની માફક અતીન્દ્રિય માનવો પડે. તેવીજ રીતે રતાશ, ધોળાશ ભાવ ધારણ કરનાર પદાર્થો જેમ વ્યવહારના વિષય હોઈ શકે, તેમ ધર્મનાં કાર્યો પણ વ્યવહારનો વિષય થાય; આવે પ્રસંગે તે વ્યક્ત, ઇન્દ્રિય ગ્રાહ્ય કંઈ બની શકે છે. એ શિવાય ધર્મ બુદ્ધિથી માત્ર સમજી શકાય, અને હૃદયથી ધારણ કરી શકાય, એવો કોઈ ભાવ કે જે બુદ્ધિ, હૃદય તથા આત્મા સર્વને સમાન રીતે ધારણ (ધૃ) કરનાર નીવડે છે.

બીજે દરજ્જે એ કે વિજ્ઞાનવાદ Science વડે ધર્મને સિદ્ધ કરાય તો શી રીતિથી કરાય. પ્રથમ પૂર્વની રીતે જોતાં (Generalization) વ્યાપ્તિ ઘડવા માટે અનેક દ્રષ્ટાંતોની આવશ્યકતા છે કે જેને પરિણામે અન્વય તથા વ્યતિરેક વ્યાપ્તિ બની શકે. અને તેને માટે જેમ પાશ્ચિમાત્ય શાસ્ત્રમાં (૧) અવલોકન અને (૨) પ્રયોગ, Observation and Experiment ને માપ કે માન રાખેલ છે, તેજ રીતે પૂર્વમાં અવલોકન તથા અનુભવ તથા પ્રયોગ એ પ્રમાણે રાખેલ છે. કોઈ સ્થળે “ઈસ્ટ ને વેસ્ટ” ના નવેબર માસના (ગત વર્ષના) અંકમાં “શીઓસોફી વિષેની શંકા” ના લખાણમાં કહ્યા મુજબ અજ્ઞાતમાંથી જ્ઞાતને સિદ્ધ કરવાની રીતિ સ્તુતિ-પાત્ર નથી, પરંતુ જ્ઞાતમાંથી અજ્ઞાતની સિદ્ધિ ગળે ઉતરે તેવી રીતે દોરી કાઢવી; એ પ્રમાણેનું જે પ્રમાણ માટેનું કથન કર્યું છે, તેજ રીતે લગભગ આપણા પૂર્વ તરફના ઘણાં ગ્રંથોમાં જોવામાં આવે છે. અર્થાત્ ઘણાં સિદ્ધાંતો ન્યાયપુરઃસર અથવા વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર ઉપર આધાર રાખતા જોવામાં આવે છે.

કોઈ લખણ કે પ્રકટ કરવું એટલે નવીનજ વસ્તુ પસંદ કરવું એવી અભિ-લષા ઉત્કટ હોય છતાં આધુનિક કાળમાં તે ફળીજીત થતી હોય તેવું બહુ વિરલ સ્થળે જોવામાં આવે છે; અને પ્રતિભા સ્વચ્છ બતાવનાર કલમ પણ વિરલ સમયે જોવામાં આવે છે, તેવામાં કદાચ આ લેખ પણ સામાન્ય પ્રવાહમાં પતિત થાય તો અસામાન્યતાનું માન તો નથીજ; છતાં મહાજનોને જવાને માર્ગે વિચરવાનું બન્યું એટલા નિયમના અનુકરણરૂપી સંતોષ થશે.—

વિનાન શાસ્ત્ર સંહિતાના માટે આગળ વૃદ્ધિ પામતું જાય છે એમ કહેવું યોગ્ય છે અને જેમ વૃદ્ધિ પામે છે તેમ તે તત્ત્વનાનની નજીક અધિક અથવા ઓછી રહે છે હાલ એવો શોધ થયો છે કે શરીર-આધિ-ભોતિદ-કે જે પચમહાભૂતનું બનેલ છે તે-સ્થળ દેહ-ના પરમાણુઓ અનંત છે એટલે તે અનંત અસખ્ય-પરમાણુઓ એકત્ર બને છે, અને સ્વૂળ દેહ અમુક ધરાય છે આગ વતા તેઓને નિયમો પણ ધણા પાળવા પડે છે પૂવની ગણતરી પ્રમાણે પરમાણુઓ નાચ ગુણ્ય છે તે પચમહાભૂતોના, અને તેના વિશેષ ગુણો અસખ્ય છે વિશેષ સહિત પરમાણુઓ અનંતતામા સ્વેચ્છાએ તો જરા, પરંતુ અમુક નિયમને આધારે સચુત બની, સમવાયવડે કાય-વિકૃતિને પામે છે આ કમમા રોગી માત્ર એટલી કે એ નિરમ પ્રમાણે ચાલવું આવશ્યક અને ચાલવા માટે તેઓની તૈયારી જેમ કેઈ માણસ એક સ્થળે કે ગામથી બીજે સ્થળે જાય ત્યારે પોતાપણ તો અવશ્ય માથે લેતો જાય છે એ રીતે અમુક બધા જણુમા બધું, જે જે બિંદુ ભૂતિના ગુણ દોષના સમહો—જેવા કે ઇચ્છા દેય ઇત્યાદિ—નો અભ્યાસ પડી રહેલો હોય છે તેવા અપ્પન મના આદ્ય ૬ ધારણ કરનાર તે અભ્યાસ અમુક અવધિ પછત પોતાની સાથે બીજી પ્રીતિથી થતા બધારણ વખતે પણ લઈ જાય છે એ માનવુ અનલવિત નહિ ગણાય પાચ કે અધિ, ગમે તેટલા પરમાણુઓ માનવામા આવે, પણ તેઓ એકત્ર નથી જે બધારણ બાધે—તે માનુ પીય સ્વૂળ કે ગમે તે એક સ્થૂળ—તે બધારણમા બધારણ થતી વખતે અમુક ગુણે હોય છે, તે એ બધારણના વિશેષ ગુણ ગમજવા જેમ કે “જોક્ષીન” (અન્નજનક)નો અમુક વિશેષ—Difierentia—“હાઈડ્રોજન” (જલજનક)ના અમુક વિશેષ, એ પ્રમાણે સ્વતંત્રિ અવાત્ વસ્તુ અથવા ભાવના જન્મ સાથેજ વિશેષ ગુણ હોયો જોઈએ આવી ભૂતિના આ પ્રેવાય પીય દ્રવ્યો મળી જે જળાત્મક સ્થૂળ બધારણુ વિજ્ઞાન ગાત્રની રૂઢિએ જોતા થયું તેમા વળી નતન વિશેષ ગુણો ગુણાયા વિશેષ એ અમાધારણ-ધમ જેવું મમજવાથી એ દ્રવ્યને બીજા એ ભૂતિના દ્રવ્યમાથી જોળણી અનમ મૂનાર દોષ ગુણો છે એવું નકમો મહજ યદ્ય શમ્યે દુકામા પૂવ તથા પશ્ચિમ બનેને અહ વાત એટલી કે જે બધારણો પરમાણુઓવડે બધાયા તે તે બધારણ દ્રવ્યોમા અનેક અથવા છેવટ એક વિશેષ ગુણ હોય છે, તેમજ બીજા સાધારણ ગુણો હોય છે હવે આ સાધારણ તથા અસાધારણ ગુણોમા પરમાણુઓને તો માત્ર અસાધારણ અવાત્ વિશેષ ગુણ સાથેજ મળવડે માટે તેનો અભ્યાસ કેવળ હોઈ, તેનાથી જે જે નક્કરો તે તે બધારણમા ઉપયુક્ત થયેલ પરમાણુઓને રહી જશે, તે તે નક્કરો, તે તે વામના ભૂતોનું શુ થશે? એક અમુક બધારણુ પ્રવથ કે શિથિલ થાય ત્યારે પણ તેમા પડેવ અભ્યાસના સમ્મરો જે દ્રવ્ય થયા છે, તેની કાઈક અસર વાય છે જોક્ષીન (અન્નજનક) પાતળી થાય ત્યારે પાત તેનો વિશેષ ગુણ ભવે અન્ન જોઈ કને, છતા અન્નિ વમા હોવાથી અસર કે

તો ખરોજ. કુમાર, યુવાન, વૃદ્ધ એ ત્રણે અવસ્થા-લેદ થયે છતે પણ મનુષ્યત્વ તો છેજ; અને તે પ્રમાણે તેની અસર થાય પણ ખરી. આ વાત મનુષ્ય-બધારણની સમજવી મનુષ્ય બધારણ જેમાંથી ઉદ્ભવ્યું તે પરમાણુઓના જુદા વિશેષ ગુણો. માટે “મનુષ્યત્વ” ટળી જતાં પણ તેના પરમાણુઓના વિશેષ ગુણ ને હાનિ કાંઈ પ્રકારે થાય એમ માનવાનું નથી માટે પ્રેતની ગતિ કેવી હોય તે વિચારવાનું હજી હવે બાકી ખાતે ગણવાનું સમજવું.

બીજી રીતે તપાસતાં સહજ જ્ઞાન થાય કે અખિલ પ્રજ્ઞાંડના પદાર્થોનું તત્ત્વ, પૃથક્કરણ બુદ્ધિથી લેતા દ્રવ્ય + શક્તિ + નિયમો એટલામાં સમાયાનું વિજ્ઞાન શાસ્ત્ર બતાવે છે એમ ગણી શકાય. (Matter + Energy + Laws by which matter becomes the substratum of Energy). પૂર્વ તરફના વિશેષ જ્ઞાન પ્રમાણે નિરીક્ષણ કરતાં લાગશે કે “પ્રજ્ઞ” એકજ શેષ રહે છે. માયા એ શક્તિ છે; અને માયા સંવલિત પ્રજ્ઞ એટલે તેમાં શક્તિના સંચારને ઉપયોગી ગુણ સમાયાનું કથન થયું માની લેવું. માત્ર લેદ એટલો કે દ્રવ્ય જડ છે અને પૂર્વતા તત્ત્વજ્ઞાનનું પ્રજ્ઞ ચેતન છે. વિજ્ઞાન શાસ્ત્રવેત્તાઓએ હાલ એવું શોધી કાઢ્યું છે કે (જુઓ Science Siftings ના ગત વર્ષના હીસેખર માસનો એક અંક) પરમાણુઓનો સમૂહ, જે સંબંધથી સ્થૂળ દ્રવ્યોનું બધારણ એક વખત કર્યા બાદ, વિશીલ થઈ, નષ્ટપ્રાય જેવું લાગે, તેજ સમૂહ તેજ બધારણ ફરી ધારણ કરે એવો નિયમ જ્યાં સુધી સિદ્ધ નથી ત્યાં સુધી બીજા બધારણ ધારણ કરવા માટે છૂટ સમજવી. એક દાંતના ગોળ દહાને બીજા એકજ કાળમાં અનેક સ્થળમા રહેલા અનેક દાંતના ગોળાઓ અથડાય; અને તે અથડાયા રૂપી ગતિની જે અસર થાય તે અસર જેમ એકજ પ્રકારની લાંબી મુદત ન રહી શકે તેવી રીતે એક ગતિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી તે ગતિનું સ્વરૂપ અમુક કાળે તેમ અમુક સ્થળે બદલાઈ જાય છે કારણ કે બહી: સૃષ્ટિમાં કાયમ અનંત વિકાર થયાજ નય છે. પરમાણુઓના એક બધારણનો અમુક કાળ થયો કે તેના નાશરૂપી વિકાર થાય છે, એટલે વિકાર થયો એજ ક્રિયા બતાવવા સમર્થ છે કે તે બધારણના સ્વરૂપનો લેદ થઈ ચૂકયો. જે સ્થૂળ સૃષ્ટિના પદાર્થોમા માત્ર એકલા પરમાણુ વ્યૂહ તથા વિશેષ ગુણજ હોય અને બીજું — કાંઈ ચૈતન્યાત્મક ન હોય તોપણ જેને બધારણ-લેદ કે અવસ્થા-લેદ કહીએ તેજ અવતાર-લેદ ગણવા.

પરંતુ વારંવાર બતાવેલ ગતિ—અસર (વાસના કે સંસ્કાર) તેનું શું થાય ? અમુક ગતિ—અસરથી અમુક કાળ અને અમુક દેશમાં રહેલ પરમાણુ—સમુચ્ચય, અમુક નિયમોથી શક્તિવાન કે ગતિમાન હોઈ, અમુક બધારણ (સ્થૂળ) બાધે છે. હવે પરમાણુ સમુચ્ચય + શક્તિ + નિયામકત્વ—એટલુંજ અખિલ પ્રજ્ઞાંડમાં આવશ્યક હોય તો નિયામકત્વને આધારે પરમાણુ સમુચ્ચય આ બધી અનંત પ્રકારની

ગતિ—શક્તિ—અસર વારણ કરવા નમય થયે પણ તે અધર્મશક્તિ, અધર્મ પરમાણુ અધર્મ-નિયામકત્વન અર્થાત સર્વ જડ જડને જડ કોઈ પણ વ્યવહાર વિષયમાં એવું નથી કે જે ચેતન-નિયામક વિના ચાલતું કે કોઈ પણ પ્રકારની શક્તિવાળું લેવાયું હોય, તે પણ ચિત્તસ્પર્શિતીજ તો પછી આ પ્રક્રિયા કે જેમાં સર્વ જડ ભક્ત સ્વરૂપોજ સ્વીકારાય તેમાં કોઈ પણ ચતન્ય સ્વરૂપની આવશ્યકતા રહે છેજ

મુદ્દા એવો કે તે પોતે વિષયિનું હોઈને વિષય બની ગયેલો નથી માટે સામાન્યિક કે વ્યાવહારિક જ્ઞાનનો વિષય તે શી રીતે બને માટેજ ઉપનિષદમાં ગવાયું છે કે તેને ઓગળ્યો એમ કહેનાર ઓળખી શકે નથી, અને નથી ઓળખાતો એમ કહેનાર અમુક અર્થે ઓળખે છે આ કારણે પશ્ચીમમાં ટેનીસને થોડે દરજ્જે ઉકેલ્યો, “As if thou I now est tho' thou canst not know” જેને ગીતામાં “આશ્વયથી ભરપુર રીતે કોઈ એને જુએ છે, કોઈ બીજે શ્રવણ કરે છે,

છતાં કોઈ તેનું સ્વરૂપ પરમાર્થમાં સમજતું નથી, એવું કથન કરી, ઉપનિષદના “નેતિ નેતિ” વિશેષણ કે વિશેષણભાવથી સ્તુતિ કરી, લગભગ સમાચન ગાંધીના Nitroglycerin નિષેધાત્મક વાયુ આનું કાર્ડ અર્થે કથન કરી, ખ્યાલમાં વાત ટાવી શકે, એમ વ્યવહાર દ્રષ્ટિએ થાય, એવું બતાવ્યું એજ રીતે સ્પેન્સર નામના શાસ્ત્રીએ Unknowable અજ્ઞાત સ્વરૂપ-આત્મા, બ્રહ્મ કે ઈશ્વર જેને આપણે હીએ ઈએ તેનું—બતાવેલ છે, તે આપણી પુણી “પરા ઇશ” જત નપર કશ્ચિત્ સા કાણ સા પરા ગતિ ॥ કે જેને માધારણ પ્રમાણથી સિદ્ધ કરાય નહિ તેવું વળી ટેનીસન કહે છે કે —“Thou canst not prove the Deceitless, O my son

For nothing worthy proving can be proven, nor yet disprove can

પરમાણુ કે મહદ્દૃવ્ય ગમે તે લઈએ પછી વ્યક્તિના સ્વજનના કે સમષ્ટિના સ્વજનના—પરતું એટલું તો નક્કી કે (૧) દેશ કાળથી તે સર્વે પરિજીત છે, અર્થાત અમુક દેશમાં ગતિ થાય અને અમુક કાળે ગતિ નહિ તો છેવટ અસ્તિત્વ છે, એટલું કથન પણ દેશકાળ પરત્વે સમજવું આવી ઉપાધિ કે પરિચ્છેદથી અતીત કાંઈક હોવું જોઈએ કે જેને પ્રશ્નનો જાણ ન હોય

એક અન્ય રીતે તપાસીએ તો લાગશે કે દેવે બહુ ગણિતના પાયાને માટે જ્ઞાન થાય છે, તે વખતે અમુક બલન કે અમુક નિયમોને આધારે ત જ્ઞાન થાય છે જ્ઞાનના સાધનો, જ્ઞાનનું અધિષ્ઠાન, જ્ઞાનનો વિષય, અને જ્ઞાન-પરિણામ, એ ચીતે જે કોઈ આવશ્યક છે, તે સર્વેનો એકજ ન્યાય નથી આત્માને મિદ્ધ કરવા જનાર કે તે સર્વે જ્ઞાન લેવા જનાર વ્યક્તિને બહુ જૂલા લમવા પડે છે, એ મતવળનું તત્ત્વજ્ઞાન આપનાર ધીરો, અજો વિજેર સુજ્ઞાતના કવિ રત્નોની

આયાં

ભગવતિ, ચંડી, પ્રેરિણિ, પ્રેત વિમાને ગતીય કરનારી,
ખેડેરી પ્રેત તણાં જે હાડે રૂદ્રરૂપ ધરનારી,
પ્રેતોને શોભાવે પાન કરે જવ ચહુડી ઉપર તેની,
લોજન પ્રેતનું ભાવે એવી નમું ભૈરવી દેવી. ૧૩

(નેમશ્યમાં કીલકીલાટ થાય છે)

રાજા—(સાંભળીને) અહા ! સર્વે દિશામાં નીકળી ગયેલાં પોતાના માળામાં
પાછાં ફરવાની ઉત્કંઠાવાળાં પક્ષીઓનો સૂર્યાસ્ત સૂર્યવતો કેવો કોલાહલ વ્યાપી
રહ્યો છે.

(પશ્ચિમ દિશા તરફ જોઈ)

દૈવની ગતી કોઈથી પણ અટકાવી શકાતી નથી.

શાર્દૂલ વિકીરિત

આકાશાંગણમાં હમેશ વિલસે તીવા સમૈ તેહ આ,
જાણે પ્રેમવલ કાળ સ્વપ્ન શિરનો દીસે મણિ છેવ આ;
મધ્યાન્હે ધરતો પ્રયત્ન વડવાસિનું રવિ તેજ જે,
તે ભાનું બની દીન આજ ઉતરે ઉડા સમુદ્રે, અહા ! ૧૪

(ચારે તરફ જોઈ વિસ્મયતાથી)

શાર્દૂલ વિકીરિત

સધ્યા, વંધ્ય સગી રૂધિર ઝરતી રાત્રી દિસે કારમી,
ઝોંતિ સૂર્ય તણી બની પજરતા કીકા ચિતાંગાર શી;
નક્ષત્રાદિ ધરી રહ્યા રજળતા અસ્થિ તણાં રૂપને,
રાજે ઉજવલ શુદ્ધ જોપરો સગી ઇંદુ પ્રભા ધારીને,
આનંદે સઘળા નિશાચર સઉ ટોળે મળી વિચરે,
આકાશે પણ અંધકાર પ્રસર્યો ગાઢા ધુમાડા રૂપે,
આખું વિશ્વ બન્યું વિહાર ભુમિકા, છે ચિત્ર અદ્ભૂત આ,
કાપાલિક તણીજ કાળરૂપ જે કહેવાય છે સર્વથા. ૧૫

વે ચાંડાલો (જોઈને) કેમ,

ગીત

આથમતો રવિ દિસે ગળી સ્થાને જતો યથા વ ય,
આ અ રાડ ગાહુ, આવે ચડાળ કામીઆ તુ ન

૧૬

રાજા-(આસપાસ નેઈ આશ્ચર્યતાથી) અહા ? અમશાન વૃથો પણ અતી
ગભીર અને ધીહાના ॥ જલાય છે

અગન

ઠગી જેમી વિગાળે યુવ તડ ગુદા ઠાર મૂકે નાવી,
પાખો વિસ્તારો ગીથો તડ શીર ઉતરે શોર ઝાઝો મચાવી,
ડાળે ટાગ્મા શબોની ગળતો ઘણો વમા તીન વાસે તણાયા,
અગ્નિ જ્વાળા વગતા ભુ ડો ભુ ડો ભમતા નથ દો હા તણા આ

૧૭

તક-(જતાનંતક) અ ૧, આ દખખલુ હમહાલુમાતો વેતાળો બહુ વમે સે
માટે બેલા બેલા હાલો બાઈ

ચીજો-હા, હાલવાઈ હાલ

વત્રે-(પ્રકાશ) અ-ચા, ખેતરો હુકમ સે ડે આ હમહાનમા તારે આવહ
વગર આખી રાત મોકી કરી

રાજા-(મહુધ) એમ, જેવી સ્વામિની આજા

(નેપથ્યમા ઘોઘાન)

ચાહાલો-(સભય) એ ગાવળી ! આતો જાતનો ડકલાટ હમગાય સે હાલો
વેલા નાહી મગીઓ (નામી જાન છે)

રાજા-(આસપાસ પરતા નેઈને) અહા ! આ અમશાન જમિનો દેખાવ ઘણો
ભરાનક છે

અ ધન

લતના ડવા ડોપી બે નયન મુધો જતા ઘોણ ઠંચા કરાલ,
ધા વિગાળ કાતિ મુખ, કુટિલ છે દખ્ત ગણિ વિશાળ
જ ધા ઉચા ટુમોની, તડે ઉહરથી નિમ્ન નાભિ બનેલી,
અગ્નિ, રનાયું ધરી આ મનુષ્ય શવ સમી લાગતી દાહભૂમિ

૧૮

પંડિત૦—જેમ કોઈને પણ કપાઈ ગયો હોય અને તે લાકડાના પગનો આશ્રય લે તેમ. પણ જે એમ ગણાતું હોય તે બરાબર છે. એ એની ફરજ જેવી તેવી બળવે છે, પણ લોકોમાં તો બાહ્યે ખરેખરે પણ એજ હોય એવું મનાય છે અને તત્વજ્ઞાન પછી અને ધર્મ પહેલે એવું જ્યાં ત્યાં જોવામાં આવે છે.

મક્ત૦—તો પણ જેને કુદરતી પણ નથી તેને માટે બનાવટી પણ ઘણો ઉપયોગી છે. પ્રત્યેક માણસને દુનિયાના વ્યવહારિક જ્ઞાન ઉપરાંત કાંઈક અધ્યાત્મિક જ્ઞાન મેળવવાની અભિલાષા થાય છે તેમની દૃષ્ટિ ઠરવાને કારણે અધિષ્ઠાન જોઈએ. બધામાં સારાસાર વિચારશક્તિ હોતી નથી તેમને બીજાઓએ આપેલા અભિપ્રાય અગર બતાવેલો માર્ગ ગ્રાહ્ય છે. જનસમૂહની પ્રત્યેક વ્યક્તિ સ્વતંત્રપણે વિચાર કરી શકતી નથી. તમારા કહેવા પ્રમાણે ધર્મનું સ્થાન તત્વજ્ઞાનને આપીએ તો પંચાણુ ટકા માણસો બીજાઓને પગલે પગલેજ જશે. હજી તાત્વિકોમાં પણ અનેક મત મતાન્તર છે, તેથી કોનું મત માન્ય ગણવું, એ એક પ્રશ્ન છે. આપણને જોતાં સત્ય લાગતું હોય પણ જે વ્યવહારની કસોટીએ ઉતર્યું નથી તેને માન્ય ગણી શકાય નહિ. ધર્મ પ્રથમથી મનુષ્યની આધ્યાત્મિક વૃત્તિઓને જગાડે છે અને વ્યવહાર બાળની પાછળ શું સત્ય છે તે બાજુવાને તેનું લક્ષ્ય ખેંચે છે. ટંકામાં આ સ્થળ જગત્ની પાછળ કોઈ નિત્ય આધ્યાત્મિક સૃષ્ટિ છે એવી સાક્ષી આપે છે. પછી તેનામા ભય, આશા ઇત્યાદિ અનેક વસ્તુઓ જગાડે છે. તેમનું સરક્ષણ ને સહાર કરનાર દેવો ને દૈત્યો પ્રત્યે તેમની શ્રદ્ધા બેસાડે છે. સંસારની અનેક લાલચોમાંથી મનુષ્યને તારનાર નીતિમય વૃત્તિને ધર્મમાંથીજ પોષણ મળે છે. અસારની અનેક દુઃખ શ્રેણીમા મનુષ્યને દિલ્લાસો આપનાર ધર્મજ છે. આ સૃષ્ટિ કરતા અધિક સુદર દિવ્ય સૃષ્ટિની આશા આપનાર અને પાપીને માટે ચમદારની ધમકી આપનાર ધર્મજ છે. ધર્મ એજ દુનિયાનું બધારણ છે. આંધળાં પાંગળાં મનુષ્યને સીધે રસ્તે દોરી જનાર ધર્મ છે. તેમને પોતાને માર્ગ જોખી દેવાની બુદ્ધિ નથી અને જોખતાં તેમને જડે એમ નથી.

પંડિત૦—એજ માત્ર ધર્મનો ગણાવ છે ધર્મ અસત્ય તો છે જ પણ તેનો હેતુ સારો છે ધર્મ શુર્યો લોકોને અસત્યને માર્ગે સત્ય તરફ લઈ જાય છે. (!!!) સત્ય શામાં છે એ તેઓ બાજુતા નથી, અને કદાચ બાજુતા હશે તો પણ તેઓ શીખતી શક્તતા નથી. ધર્મનો પાયો કદી સત્યપર હોઈ શકે નહિ. સંસારમાં મુખ, દુઃખ, સત્ય ને અસત્ય, પાપ અને પુણ્ય ઇત્યાદિ જેમ મિશ્રિત છે તેમ ધર્મમાં પણ અનેક પવિત્ર સિદ્ધાન્તો અસત્ય સાથે મળેલા છે. લોકોના મનપર સત્ય કરતાં અસત્ય અધિક અસર કરી શકે છે સત્યને અસત્યનો આશ્રય લેવો પડે એ તેજને અધિકારનો આશ્રય લેવો પડે તેવું છે સત્ય હમેશા સાદુ ને સરળજ હોઈ જોઈએ સત્યને ધર્મનો કે દૃષ્ટાંત રૂપકનો શા માટે આશ્રય લેવો પડે એ મારાથી સમજાતું નથી.

મક્ત — નોકો હજી દેદલા અજ્ઞાન છે એ તમને કયા ખબર છે ?

પદ્મિનિ — મને આશા છે કે એમ પી બુદ્ધિનો વિશ્વાસ થશે, એમની અજ્ઞાનતા નો દ્વંદ્વ થશે સવાશે શુદ્ધ પરમ સરળતાથી, ગૌરવથી ભરપૂર જ્ઞાન હાલના ચાલતા ધર્મોની જગ્યાએ બિરાજશે એ વિસ આજ સુધીમા આ પો દોત ધમ તો માન માવન રૂપ છે ધમ પોતાનું કાર્ય બજાવીને ક્યારનો લય પામ્યો હોત પણ ધમ શુદ્ધો લોકોની બુદ્ધિના વિકાસને માર્ગ નથી આપતા સ્વતંત્ર પયપણા મૂળમાથી રોકે છે તેમનું દષ્ટિ બિન્દુ જેને તેઓ ધમ હોડે તે પર છે સત્યપર નથી આ કારણથી જ વમને વિઘ્નરૂપ લેણુ છુ તેનો આધાર લોકોના અજ્ઞાન ને બુદ્ધિના માધ્યમ પર ધ વમશુદ્ધિ નુ કાય એ મિથિતા મયમ રાખવાનું વિશેષ હોય છે

મક્ત — પયપણાના માગ કાઈ રહેલા નથી સત્ય કાઈ પેટીમા ભરી રાખ્યું નથી કે બાળક પણ લઈ શકે

પદ્મિનિ — તેમ નહિ દોવાનું કારણ જેવાતા ધમ અને ધમશુ બોલ છે જ્ઞાનપણથી પયેપણાના માગ ધમ શુદ્ધો રૂપે છે અમુક માગે જ લોકોનો બુદ્ધિ-નવાહ બાવવામા આવે છે દરેક પ્રજામા, દરેક યુગમા અમ થતુ હુ જોઉં કેળવણીના આર ભયીજ બાળકોને અમુક પ્રનાવિદ્યામા ગણત્રામા આવે છે સત્યની શોધ થતીજ નથી વાય છે તો કન્તારના હુ નમાજ રહે છે જાહેર જનાર વમશુદ્ધિ બોનો દોષ જોઈને લે છે ગોધરમિકતાના મૂળ આથી કરીને ઉખડી જાય છે બાળકણથી જે માગ લોકો જોડે છે તેજ માગ આજના બાય છે

મક્ત — તમારા ધારવા પ્રમાણે તત્ત્વજ્ઞાનનો વિસ્તાર થાય તોપણ લોક વજમા તો ધમ કાયમ રહેવાનોજ મનુષ્ય માત્રને માટે એક ધમ હોઈ શકેજ નહિ પ્રતિથી અને કેળવણીથી, એક બીજાની બુદ્ધિમા, સ્વભાવમા ધણો અતર હોય છે વળી લોકોને નિવાહના સાધન મેળવવાને સહોનિશ સખત મહેનત લેવી પડે છે ઘણા લોકોનો વખત ઉદર પોષણમાજ જાય છે તેમને અજ્ઞાન અને ચિત્તવન માટે જૂન સમય મળે છે અને ઘણીવાર મુદ્દલે મળતા નથી આથી મન પરસ્પર વિશદી છે શારિરિક પરિશ્રમમાં, ચિન્તાથી, ખેતી બુદ્ધિ નિમગ્ન પડી જાય છે, જડ થાય છે એક સરળ વિષય વિના કસામ તે પ્રવેશ મ્ની શમ્તી નથી આ વિનો અનિવાય છે જ્યાં સુધી તે અનિવાય છે ત્યાં સુધી લોકોનો મોટો ભગ તમારા તત્ત્વજ્ઞાનનું રહસ્ય મમજશે નહિ છતાં તેમને કાંઈ જ્ઞાનની, વનની અભિલાષા છે દૃષ્ટિની તેમજ પોતાની ઉત્પત્તિ વિષે કાંઈક બાણવાની તેમની ઈગ છે

એ ઇચ્છા સ્વાભાવિક છે. તેમની તૃષ્ણા તમારા તત્ત્વજ્ઞાનથી છીપશે નહિ તેમને માટે. અતુકુળ માર્ગ જોઈએ તેમના ધર્મના સરળતા અને ગૂઢતાનું યોગ્ય પ્રમાણ જોઈએ. તે ધર્મ એવો ક્ષુલ્લક ન જોઈએ કે તેનું ગૌરવ ઘટે, તેમ એવો બહુ ગૂઢ હોવો ન જોઈએ કે તેના ઉપયોગીપણામાં બાધ આવે. તેમાં નીતિનાં સાચાં ને સતોષકારક તત્ત્વોનો સમાવેશ થવો જોઈએ. વિપત્તિમાં ને અવસાન સમયે હુબના ભારથી ત્રૂટી પડતા હૃદયને આધાર આપવાની તેનામાં શક્તિ જોઈએ. તેનામાં સનાતનતાની છાયા જોઈએ લોક શ્રદ્ધાથી તે ભરપૂર હોવો જોઈએ. તે ઉપરાંત તેનામાં પરમ પવિત્રતા અને અલૌકિકતા હોવાં જોઈએ. આ બધા ગુણ પર લક્ષ આપો તો ધર્મનો ઉચ્છેદ કરવા તમે કદી તત્પર થાઓ નહિ. તમે લોકોના મહા અમુલ્ય ભંડારનો નાશ કરતા ખેલા ફરીથી વિચાર કરો.

ધર્મ વિષે વિચાર કર્યા અગાઉ જેમને માટે ધર્મ છે તેમની બુદ્ધિ અને સ્વભાવ વિષે લાંબો વિચાર કરજો. તેઓ હજી ટેંકલા પાછળ છે, એ તમારી સમજમાં આવવું ઇચ્છું કહિણુ છે છેક અસંભવતને હાસ્યજનક લોક કથામાં પણ સત્યની કણી, કસ્તુરીની પરિમલ પેટે કેવી ચિરસ્થાયી રહે છે તે લક્ષમાં રાખજો. આપણા ઉપનિષદોના, પરમ ગાંભિર્ય સાથે સુતિપૂજા, યાત્રા, અપવાસ, કીર્તન, ઠાઠમાઠ ઈત્યાદિને સરળાવો છતાં આ બધા હસવા જેવા બાહ્ય આડબરમાં જણાય છે, તેથી કાર્ષક વધારે ઉચ્ચ હેતુ છે એ વિષે કોઈથી ના કહેવાશે નહિ. પડિતો અને યોગિ પુરૂષોને માટે ઉપનિષદોનો અભ્યાસ છે, પણ સંસારના કર્મમાઠ ઠટાઈ રહેલા પ્રાકૃત જીવને ધર્મનું ઉપર કહું તેવું જ સ્વરૂપ જરૂર છે પડિતોના અને સંસારી જનોના સામસામેના છેડાઓને સાંધનાર ધર્મ છે ધર્મમાથી પડિત જ્ઞાન મેળવે છે, પ્રાકૃત જીવ પોતાને ઉપયુક્ત ઉપદેશ ગ્રહણ કરે છે. બાળક, યુવાન ને વૃદ્ધ પોતપોતાના દૃષ્ટિ ગિન્દુથી ધર્મને જુએ છે. યાદ રાખજો કે બધા માટે એક પ્રકારનો ધર્મ કદી સંભવેજ નહિ. કૌ પોતપોતાને અતુકુળ ધર્મ ગ્રહણ કરે. હાલના મતમતાતર થવાનું આજ કારણ છે. જેવો જેનો અધિકાર તેવો તેનો ધર્મ એક છેડે શુદ્ધ બ્રહ્મજ્ઞાન. બીજે છેડે પૌરાણિક લોકપ્રિય ધર્મ, સિદ્ધાન્તિન દૃષ્ટિનાં મનુષ્ય માટે તેનાં અનેક રીતે સંમિલન થાય છે ને લોકોની બુદ્ધિમાં, સ્વભાવમાં, સંસ્કારમાં જેમ અંતર છે તેમ તેને અતુકુળ, મૂળ એક ધર્મના અનેક રૂપાન્તર થાય છે. જેમ જુદાં જુદાં ઝરણા એક મહાસાગરમાં ઠલવાય છે તેમ અનેક જુદે જુદે માર્ગથી પ્રભુને દ્વાર જવાય છે.

(અપૂર્ણ)

‘વરમગાઠ્ય’ *

નો હેતુ ૧૯૦૭ ના શાળાપત્રના અંકમાં પૃ ૩૫૦ મેં “ નવી વાચનમાળાના કેટલાક ખુલાસા ” એ વિષયમાં નીચેનું વચન છે —

“ માળા કેવળતા ‘ ગાઠ્ય ’ આવે યા માળા પૂરી થઈ ગણાય તેમ આ પણ વગર ૩૫૧ માળાની ગાઠ્ય, જે ”

‘ વરમગાઠ્ય ’ એ શબ્દની આ ઉત્પત્તિ પ્રથમ દર્યાને ન અસ લાવનીય અને કૃત્રિમ લાગે છે. ત્વેની ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ મહારી અવ્યવસ્થિત પ્રમાણે જુદો જ છે તે બત વ્યા પટ્ટી આ મહારી આગેષ સાધાર જણાયે એમ આગા છે

બાળકની ઉમરની ગણતરીની નોંધ ગણવાની સાદા જમાનામાં એક પદ્ધતિ એ હતી કે પ્રત્યેક જન્મભિષતે એક દોશને તે તે વધી સખ્યા નૃત્યક ગાઠ્ય બાધ વી, જેવી ગાઠ્યો બધાઈ તેટલા વરમ થયા ગણાય, આ દોરો બાળકના ગળામાં અથવા હાથે બાધવાનો રિવાજ ટોક અમયે હતો. હજી પણ કેટલાક બાળકો-ખાસ કરીને ‘ ગોધા ’ બાળકો—ને ગળે ૩૫૧ની સાકળી પેરાવી, દર વરમગાઠ્યે અક્ષરો આ કાટો ઉમેરવાનો રિવાજ ટોક ટોક વગર ચાલે છે. તે બાળકના લગ્ન વખતે ત્વેના માસરવાળા એ સાકળી કાઢી લે છે. સાકળી પેરાવેલા બાળકના નામ ‘ સાકળિયો ’ ‘ સાકળી ’ એમ વળતે પાઠવામાં આવે છે. આ રિવાજ પેલા દોરોને બદલે વધારે મ્થાથી અને મૃતવાનું પદ્ય—૩૫૧ની સાકળી—નો ઉપયોગ કરીને એક કંમ આગળ જનારો છે. આમ ‘ ગાઠ્ય ’ દોરોને બાધવાથી ‘ વરમગાઠ્ય ’ શબ્દ થયો છે

આ ઉત્પત્તિને ઇતિહાસ, અન્ય લાખા વગેરેનો પણ આવાર છે. ફારસી શબ્દ ‘ માલગિરેહ ’ નો અર્થ ‘ માલ ’ = વરમ, અને ‘ ગિરેહ ’ = ગાઠ્ય, એમ છે. પ્રોફેસર એચ એચ હુમ્મલન દ્વારા “ Glossary of Indian Terms ” એ સુનમાણ્ય નત અવમાં નીચે પ્રમાણે છે —

* આ નેષ ચર્ચાપત્રપે ગુજરાત શાળાપત્રના ત્રીજા મોડેલો પાતુ અગમ્ય કારણને લીધે, તે વધારે સપૂષ્ટ રૂપે ના દાખલ કરતા માત્ર મહારા અમિત્રાવનો માર જા હુઆરી ૧૮૮૮ ના શાળાપત્રમાં વાચનમાળાના કેટલાક ખુલાસા — એ વિષયમાં જોણુરો અને ચર્ચાપત્ર આખ્યાની વાતનો ઉલ્લેખ પણ કર્યા વિના આખો છે તે આપમાં પણ મહારી નીતોનું સ્વરૂપ સમપ્રમાણમાં જણાવ. એમ નથી થયું અને તેથી થયાય મોડ થવો અશક્ય છે. તેમ જ શાળાપત્રમાં મત હજી પણ મમે તેમ સમર્થિત કરવાનો નિમગ પ્રયાસ (એ આ ના ૧૧૫ પેરા ૧ માં) થયો છે. તેથી આ લેખ સમગ્રરૂપે ત્રિસિદ્ધ મર્યો પટ લાગે છે

“Salgira (a knot)—The anniversary of a person's nativity, when a knot is tied on a string or thread kept as a record of his age.”

તેમ જ, Campbell's Gazetteer Vol. X, Part II, P. 159 ની પ્રવૃત્તિમાં નીચે પ્રમાણે છે:—

“The word ‘Salgira’ or yearly knot owes its origin among Indian Mussalmans to the Mughal practice of the Emperor's mother keeping a silken string in the harem and adding a knot for each year of the Emperor's life — Elochman's Am-i-Akbari 262 note 1.”

આ રિવાજ આઉદના શિયા સુમલમાનોના એક કુટુંબમાં ઈ. સ. ૧૮૬૪ માં પાસકા ઉપરથી પ્રચરિત હતો. (અને તે લાખા જમાનાથી ચાલુ હશે) તે એક પ્રિવીકાઉન્સિલમાં ચાલેલી અપીલ ઉપરથી જણાય છે. IX Law Reporter 80 પૃષ્ઠે એ કેસ પ્રસિદ્ધ થયો છે. હેમાં વાદીની માની જખાનીમાં નીચેના શબ્દો છે:—

“વાદીનું ૨૬ સુ. વર્ષ ચાલે છે. વાદીનો જન્મ જિલ્લા મહિનાની પહેલી તારીખે થયો હતો, દર સાલ જિલ્લાની પહેલી તારીખે હેના જન્મદિવસના ઉત્સવપ્રસંગે હું એક દોરામાં ગાંઠ ઘાંધું. એ દોરા ઉપર આજ સુધી ૨૫ ગાંઠો મેં બાંધી છે.”

વાદીના લાઇની પણ ગાંઠોવાળી દોરીની વાત એ કેસમાં આવી હતી. એ કાવો અન્ય કારણોથી રદ થયો હતો. પરંતુ જન્મગાંઠની દોરીનો રિવાજ એથી પૂરું રીતે જણાઈ આવે છે. એ દોરી અસલ દોર આગળ રવું થઈ હોય એમ જણાતું નથી, પણ જન્મમન્થનની નોંધના સરકારી પત્રક જેવું મહત્ત્વ પક્ષકારો આ પ્રકારની દોરીને આપતા હતા એમ તો જણાઈ જ આવે છે.

આ રિવાજ સુમલમાનોમાં જ નિયન્ત્રિત નથી; બહુધા એશિયા ખંડની ઘણી પ્રજામાં એ પ્રચરિત હશે એમ કાંઈક લાગે છે. પ્રાચીન ભારતવર્ષમાં તો—ભવનિના કાળમાં તો નિશ્ચિત રીતે—એ ચાલુ હતો હેનું પ્રમાણ ઉત્તરરામચરિતમાં મળી આવે છે.†

ત્રીજા અંકના વિષ્ણુસકમાં નીચેનું વચન છે:

† તવાખશાહ આરા એગમ વિ. નન્દી એગમ.

‡ આ પ્રમાણ તરફ મ્દાર્ બ્યાન મ્દારા મિત્ર તા. કેશવસાહ હર્ષદરાય કૃતે વાતપ્રસંગે ઘોડી મુદત ઉપર ખેંચ્યું હતું — ને અદિ નોંધવું વાજની છે.

“નય કુશલવયો દ્વિદશસ્ય જમસયત્સામ્ય સત્ત્યામદ્ગ્લપ્રાપ્તિ
રભિવત્તે”

અહિં ‘જન્મમવત્સરની ગણના શાખનાર મગવત્ત્રિન્ધિ (ગાઢ્ય)’-એ શબ્દો
જોયા પછી કોઈને આ વાતમાં સશયનો માગ નહિ ગે નીરરાધવ ટીકાકારે એ
દોરા હાથે બાધવાના વિચારનું અનુવક્ષણ કયું છે, તે Cમેગીશુ તો વળી વિશેષ દૃઢી
કરણ થશે

હજી પણ માળાના ‘મેર’ ની ગાંઠને કોઈ વળગી રહેશે ?

આ ચર્ચા નિવેદન કરવાનું કારણ એટલું જ છે કે બ્રમયુક્ત ઉત્પત્તિ બતાવ્યાથી
ઐતિહાસિક સત્યને બાધ આવી શાળાના શીખનારાઓને ખોટું નાન મળવાનો
ભય રહેશે

ન નિહરાવ ભોળાનાય

તા કે

હારની ચચામાં પ્રો બુધ સનના પુત્રક તથા ગેઝિટિઅરના ઉતારા તેમજ આંક ના
કેસની દલીલત મદારા મિત્ર મિ મ પે અરેધા, આઈ, સી, એસ તરફથી મદને મળ્યાં છે
તે વાંચને ખાતર મહેનુ જોઈએ

ન બો

મદને જે આનંદ જોડે છે તે મળતો નથી એનું કારણ શું ?

મે મહારા અત કરણને પૂછ્યું કે, મહારી આ છદગી શા માટે છે? ત્યારે
ત્યાથી જવાબ મળ્યો કે આનંદ મેળવવા માટે, કારણ કે ઇશ્વર આનંદ કેવળ છે, અને
છવ તેનો અશ છે, માટે તે પણ આનંદજી ઇશ્વર છે જાણ્યે કે અજાણ્યે અને સારા
કે માંડાં જે કાંઈ કામ તે કરે છે તે આનંદ મેળવવાને માટેજ કરે છે, આટલું જ
નહી પણ તેનું દરેક પગલું આનંદ મેળવવા માટેજ થઈ રહ્યું છે જરાય છે તેના દરેક
શબ્દો આનંદ મેળવવાને માટેજ બોલાય છે તેની આખના દરેક પલકારા આનંદ
મેળવવાને માટેજ હોય છે તેના શ્વાસના દરેક ધબકારા આનંદ મેળવવાને માટેજ
હોય છે તેના કાન આનંદ મેળવવાને માટેજ ખુલ્લા રહે છે અને તે જે કાંઈ
વિચારે કરે છે, તે આનંદ મેળવવાને માટેજ કરે છે, એટલું જ નહી પણ તે જે
કાંઈ કષ્ટ મહુન કરે છે, તે પણ આનંદ મેળવવાને માટેજ હોય છે આનંદ એજ
છદગીના હેતુ છે આનંદની પ્રાપ્તિ એજ છદગીનું કાર્ય છે આનંદમાંથીજ આ
છદગી થયેલી છે અને અતે આનંદમાંજ આ છદગી સમાપ્ત થવાની છે કારણ
કે આનંદ એજ મોક્ષ છે અને આનંદ એજ પરમાત્મા પોતા છે માટે પ્રભુએ
રૂપા કરીને આનંદ મેળવવા માટેજ આ દુનિયા બનાવેલી છે આનંદ સારું

વરસાદ વરસે છે. આનંદ સાડ જ અગ્નિ પેદા કરેલો છે આનંદ સાડ જ પવન
ખતાવેલો છે આનંદ સાડ જ ચાંદો, સૂરજ ખતાવેલો છે આનંદ સાડ જ આકાશ
ખતાવેલું છે. આનંદ મેળવવા સાડ જ સ્વર્ગ ખતાવેલું છે, અને આનંદ મેળવવા
સાડ જ આ જગતી આપેલી છે માટે ત્હારે સદાય આનંદમાં રહેવું જોઈએ

આ સાંભળીને મહુને જરા અભયળી લાગી, કાંઈક સત્ય લાગ્યું, અને કાંઈક નવા
વિચારો મળ્યા મહારી આખો ચમકવા લાગી, મહારા ચહેરા ઉપર એક પ્રકારની તેજ
આવી, અને મહારામાં કાંઈક નવી લલક આવી ગઈ હોય તેમ હતું જરા હુશીયાર થઈ ગયો
અને મહારા મનમાં કહેવા લાગ્યો કે શું મહારાં દરેક પગલાં આનંદ માટે છે? શું મહારી
આંખના દરેક પલકારા આનંદ માટે છે? શું મહારા દરેક શ્વાસોશ્વાસ આનંદ
માટે છે? અને શું મહારા દરેક વિચારો આનંદ માટે છે? આહા! એ તો બહુજ
પુણીની વાત. એતો બહુજ કુશાની વાત જો એ પ્રમાણે બધું આનંદ રૂપ જ હોય
તો તો મહારા જેવું લાગ્યશાળી બીજું કોણ? શું ત્યારે મહારા દરેક ગગલા આનંદ
રૂપ નથી? હેજ કારણ કે હું પરદેશ શા માટે જાઉં છું? પૈમા સાડ, પૈમા શા માટે
જોઈએ છે? આનંદ સાડ. હું મદિરમાં શા માટે જાઉં છું? ધર્મ સાડ.
ધર્મ શા માટે જોઈએ છે? આનંદ સાડ જ્યારે આવી રીતે આનંદ મેળવવા
સાડ જ બધું થાય છે, ત્યારે મહારા દરેક પગલા આનંદ મેળવવા માટેજ
લરાય છે એમાં કાંઈ પણ શક નથી તેમજ હું નિદાય બન્યાઓ સામે
મીઠાશથી જોઉં છું, તે પણ આનંદ સાડ જ જોઉં છું સુદર આંખો સામે મોહથી
જોતો તે પણ આનંદ સાડ જ જોતો હતો સમુદ્રના ઉછળતા મોજાઓ સામે અભયળી થઈ
જોઉં છું તે પણ આનંદ સાડ જ જોઉં છું. મનોરજક સુદર ચિત્રો તથા શાંતિ દાયા
હુદરતી સાન્દર્ભના દેખાવો જોઉં છું તે પણ આનંદ સાડ જ જોઉં છું ઉઘા વિચારો
વાળાં પુસ્તકો વાંચું છું તે પણ આનંદ સાડ જ વાંચું છું અને ગરીબ બિમારોના
વાસ મારતા જખમો ધ્યાન આપીને તપાસું છું, તે પણ તેના તથા મહારા આનંદ
સાડ જ તપાસું છું. આવી રીતે આંખના દરેક પલકારા આનંદ મેળવવાને માટેજ છે.
અને તે આનંદનેજ શોધી રહ્યા છે એમાં કાંઈ પણ સંશય નથી આજ પ્રમાણે બીજી
દરેક ઇંદ્રિયો તથા દરેક બાળતો માટે સમજવાનું છે અને તેમ છતા પણ એટલે કે
બધું આનંદ મેળવવાને માટેજ છે અને બધું આનંદ રૂપ જ છે, છતા પણ હું હુઃબી
કેમ છું? એ સવાલ મહારા મનમાં ખડો થયો. કારણ કે મહારા પગ સુખને શોધી
રહ્યા છે, મહારી આંખો સુખને જોઈ રહી છે, મહારા વિચારો સુખમાંજ રમ્યા
કરે છે, અને મહારી જગતીની દરેક ક્રિયાઓ સુખને માટેજ છે છતા પણ
હું હુઃબી કેમ? આ કરતાં મોટી અભયળી બીજી કઈ? તેથી જરા ઉઠા
ઉતરીને મે મહારા અંતઃકરણને એ સવાલ પૂછ્યો, ત્યારે ત્યાથી
જવાબ મળ્યો કે તું સુખને શોધે છે એ વાત ખરી, પણ તે ત્હારે માટે

માટે બહુજ દુઃખ તેના બાધી લીધેલું છે અને એમાથીજ તુ બધા સુખને ગોધે છે, માટે તે ત્હને મળતું નથી જેમકે, જગતના બધા માણસો ઉપર હેતુ રાખવું જોઈએ તેને બદલે તુ ત્હારા નાનકડા દુઃખમાજ અને તેમા પણ ભેદ લે લે તથા જરાક જેટલો પ્રેમ રાખીનેજ તુ સુખ માગે છે ત્હને ત્હારી કહેવાતી થોડાક રાત્રીનાતમાથીજ સુખ જોઈએ છે ત્હને ધમની બહારની આપવપોપલીયા જેવી ક્રિયાઓ માથીજ સુખ જોઈએ છે ત્હને ચારીત્ર્યમાથી નહીં પણ ડોઈક વખત ચોપડીયામાથી વાચી લીધેલા વિચારોમાથીજ સુખ જોઈએ છે ત્હને ત્હારા ફણુલ ગુરુ દેખાથીજ સુખ જોઈએ છે ત્હને ત્હારા નજીવા સ્વાય માધવામાથી સુખ જોઈએ છે ત્હને ત્હારા કુંડાલુપણામાથી સુખ જોઈએ છે ત્હને ત્હારા ગુસ્સામાથી સુખ જોઈએ છે ત્હને ત્હારા લોભમાથી સુખ જોઈએ છે રોગ તથા વિકાર વધારનારા ત્હને સ્વાદિષ્ટ લાગતા ખાણા પીણામાથી ત્હને સુખ જોઈએ છે ત્હને ત્હારા વેર એરમાથી સુખ જોઈએ છે ત્હને ત્હારા સ્વભાવ પ્રમાણે ચાલવામાથી સુખ જોઈએ છે ત્હને ત્હારી દેવોને આધિન થવામાથી સુખ જોઈએ છે ત્હને ઘડીક વારની બહારની વસ્તુમાથી સુખ જોઈએ છે ત્હને ત્હારા અહંકારમાથી સુખ જોઈએ છે અને ત્હને ત્હારી ઇન્દ્રિયોની શુભામગિરીમાથી સુખ જોઈએ છે એટલુંજ નહીં પણ કુદરતના જે નિયમો ત્હારાથી ફરી થકે તેમ નથી તે નિયમોની સામે થઈને તુ સુખ ગોધે છે, તેથી ત્હને સુખ મળતું નથી માટે જો સાચું સુખ મેળવવું હોય તો પ્રભુના પ્રેમમા સુખ ગોધ અનેક પ્રકારતુ અનંત નાન જગતમા ભરેલું છે તેમાથી સુખ ગોધ ત્હા ૧ આત્મામા ઘણી જાતની મહાન શુભ શક્તિયો રહેલી છે તેને ખીલવવામાથી સુખ ગોધ મનુષ્ય જાત માથેની લાઈખ ધી વધારવામાથી સુખ ગોધ જગતની મેવા કરવામાથી સુખ શોધ ઇવી રસ્તામા ચાલવામાથી સુખ શોધ મહાત્માઓની મેવા કરી તેઓના આગીવાદ મેળવવામાથી સુખ શોધ ત્હારા સ્વાથનો લોભ આપવામાથી સુખ શોધ ત્હ ૨ આત્મિકબળ વધારવામાથી સુખ શોધ ત્હારા મનને ઉચે ચહાવવામાથી સુખ શોધ ત્હારી બુદ્ધિને વિશાળ બનાવવામાથી સુખ શોધ દરખજે ત્હારી ઉપર તથા જગત ઉપર પ્રભુનો કૃપા વરમી રહી છે તેમાથી સુખ શોધ પ્રભુના નિયમોને આધિન થવામાથી સુખ શોધ કુદરતી સાધ્યમાથી સુખ શોધ કુદરતના તાર સાથે ત્હારો તાર મીલાવી દેવામાથી સુખ શોધ કત ય કરવામાથી સુખ ગોધ ત્હારા પુરુષાર્થમાથી સુખ શોધ ત્હારી તૃષ્ણા ઓન બાળી નાખવામાથી સુખ શોધ અને પરમાર્થને અર્થે જીવવામાથી સુખ શોધ એટલે જરૂર હને સુખ મળશે એ વિના ત્હારા પિજગમા રહીને-ત્હારા વાડામા રહીને-અને ત્હારા વિષયોની શુભામગિરીમા રહીને તુ નહીં પણ સુખી થાય એમ બનવાનું નથી માટે નીચી દુઃખ કે જો સાચું સુખ મેળવવું હોય તો ત્હા ૩ આત્મિકબળ ખીલવ અને ૫ માય અર્થે જીવતા શીખ પરમાથ અર્થે જીવતા શીખ

ગામનાંથી સૌથી સુદર કન્યાને પોતાની રાણી દવાવે છે; તેને રંગભેરંગી પુક્તિના દારૂ ગજરા અને સુકુટથી શણગારે છે; પછી તેની આસપાસ ગોળા કુંડાળામાં મૈત્રા ગાતા નૃત્ય કરે છે. પરંતુ આ રિવાજ માત્ર ગામડાઓમાં જ છે. નાગરિકો નથી સાદી ગ્રામ્ય રમતોમાં ભાગ લેતાં શરમાય છે. આપણા હેળીની રમતોનાં એ દોઢેની “મેકનીન”ની રમતોનો સમાવેશ થાય છે.

પણા શતક સુધી આપણા દેશમાં આ રિવાજ ચાલુ રહ્યો હતો અને મંદ્ય શાળતા સ્ફુટ કવિઓનાં તથા તેમના પછી થયેલા પ્રાકૃત અને હિંદી કવિઓનાં અનેક કાવ્યો આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે. હજી ભરતખંડના દેટલાક પ્રાંતોમાં મૂળ સ્વરૂપથી ઘણો પલટાયો છતાં આ રિવાજ ચાલુ છે. ઉત્તર હિંદ અને માન્ડવાડના વતનીઓ હજી કાગ ખેલે છે. આપણા દેશમાં માત્ર એના ક્રીસોટા રચ્યા છે. નાગરિકોમાં ઉત્સાહ અને અવકાશ નથી અને ખીજા સંસ્કાર વગરના દોષોમાં રસિકતાની ન્યૂનતા હોવાથી તેઓ ઉત્તરના પ્રકારનો આનંદ લે છે. નિર્દોષ, સુદૃઢ ગીતોને સ્થળે ખીજતર હોરીઓ ગવાય છે અને રંગને અજાણે ધૂળ, કાન્વ કંત્ય દિ મલિન વસ્તુઓ વપરાય છે. સમય ગઢજાના એક પરમ સુંદર યોજનાનો જે હુર-પયોગ થાય છે તે તેના આદિ સ્વરૂપ સાથે સરખાવતાં ખેદ ઉપજાવે છે: તોણજી અભિજ્ઞત કુટુંબોમાં જોકે પૂર્વની રસિકતાનો લય થયો છે. છતાં મલિનતાએ પ્રવેશ કર્યો નથી એ સંતોષની વાત છે આ પરમ રમણીય રીતિનો લોપ થવાથી રસિક હૃદયને ખેદ થશે પણ યુગ પરિવર્તનથી હુનિઆમાં શાશા દેરદાર નથી થયા?

૧

વંદ્યમં સમાના પ્રમુખ શા. શા. ભાઈજી કરે નાનાભાઈના કુટુંબમાં ઉછરેલી, સુચિન્નિત સૌ. મણિવંદનીના અઢાળ મરણની નોંધ લેતા અમને ઘણો ખેદ થાય છે પોતાના પિતાના મરણ પછી બાળપણથીજ શા. શા. ભાઈજીએ તથા તેમના પતિની સંભાળ નીચે ઉઠ્યા હતા. તેમનો સ્વભાવ શાન અને મિત્રનસાર હતો પોતાની સુશીલતાથી સર્વના મન તેમણે સંપાદન કર્યા હતા શા. શા. ભાઈજીએ એમને પોતાની પુત્રી સમાન ગણ્યા એમના અકાળ મરણથી એમના સર્વ રસે સંજ થીએને અતિ ખેદ થાય છે પણ વિચિત્ર હાથ દોરથી દેશના નવી મરણ પ્રકૃતિ શરીરિણાં એમ નાની મનતાગી પાછળ સહેલાએ મનને દિશામાં આપવાનો છે. અને શા. શા. ભાઈજીએ તથા તેમના કુટુંબને આ તક સુખવંદ દિકાઓ આપીએ છીએ.

आर्यधर्मप्रकाश

पुस्तक ३६ मु]

मास चैत्र स १९ ५

[अंक ६ टा

रसरस

जोने । डोळे डोळे ब्रह्मा रसरे नामा छे,
जोने । अखू वरपे मेव रसरेल जामी छे
तोच्या-तुट्या हृदयना द्वार रसरेल नामा छे
उपाडी आग्या रसरेल नारखे,

तमता रमरेते नोतरे रे,
पट तोडाने रसरेल जामी,
रस रस रस उभराय—रस० जोने०

घोमचीर फाट्या अछूट मेव वरपे,
पथी पीये पीये न धराय रे,

धारा धात्री पातालने भेदा,
उडा पाणीमा समाय—रस० जोने०

नभ पृथा पाताल अणु थई,
दश दिशमा विलराणा रे,
अगग अदृश्य थया एक शणमा,

रमाधिमा य समाणा—रस० जोने०
तारा सूर्या ने उदुम्बनाया,

लीला लले लय थाय रे,
चंद्र गळा ने प्रवाहे भळायो,

अमृत रस उभराय—रस० जोने०
सूर्य सरिता सम मरी साम्यो,

तेज रमभा भळायु रे,
तेज — अमृत — रमजो दारियो,

एकाकी एक उक्ताय—रस० जोने०

मूलजी तुलभजा वेद

કવોર

કુબીરનો યુગ:--ભરતખંડમાં મુસલમાની રાજ્ય સ્થપાયને ત્રણસો વર્ષ થવા આવ્યાં હતાં. તે દરમિયાન તેમની સત્તાનું એક મોજું આખા દેશપર ફેરી વળ્યું હતું. ઉત્તર હિંદમાં પરદેશી અમલ મજબૂત જડ થાકતો હતો, અને રજપુતીના છેલ્લા તણખા હોવાઈ જતા હતા. રજપુત સંસ્થાનના મુકુટધારીઓએ પાદશાહી સત્તા આગળ મુકુટ નમાવ્યા હતા. દક્ષિણમાં ગ્રાહ્યણી રાજ્યના પાંચ જુદા જુદા ક્ષણા કુટતા હતા. સ્વતંત્રતા લોગવતું હિંદુ રાજ્ય માત્ર વિજયનગરનું જ હતું. તાલીકોટના સંગ્રામમાં વિજયનગરનો પરાલવ થતાં ભરતખંડની એકેએક દિશામાં ઇસ્લામી જુ'ડો ઉડવા લાગ્યો.

મુસલમાન વિજેતાઓમાં રાજ્ય લોભ કરતાં સ્વધર્મનો પ્રચાર કરવાનો આશય વિશેષ હતો. હિંદુ અને મુસલમાન પ્રજાને સમાન ગણનાર અને ઉભય ધર્મનો આદર કરનાર પાદશાહ અકબર હજી રગભૂમિના પડદા પાછળ હતો. મુસલમાન સત્તાના વાવાઝોડા આગળ ઘણીવાર હિંદુ ધર્મને નમી જવું પડતું હતું. પરદેશી સત્તાના બળથી પ્રતિ વર્ષે ઘણા હિંદુઓ ઇસ્લામી ધર્મ સ્વીકારતા હતા. આપત્તિના અધકારમાંથી જતે દિવસે સૂર્યોદય થશે એવી આશાથી ઘણાક સ્વધર્મને ધૈર્યથી વળગી રહેતા છતાં તેઓને પણ થોડીઘણી અસર થતી હતી. પીર અને ઓલીઆની ઘણા હિંદુઓ માનતા રાખતા હતા અને તેમની દરગાહોમાં ઉભય ધર્મના અનુયાયીઓ એકઠા થતા હતા. કેટલાક ધર્મઘેલા મુસલમાનોને જાદ કરતાં જેઠ પ્રજા વચ્ચે ધીમે ધીમે મૈત્રી થતી હતી. કેટલાક ઉદાર ચિત્તના મુસલમાન ઓલીઆ* હિંદુ દેવોને સન્માન આપતા અને જોવાય તરફ તિરસ્કારની દ્રષ્ટિથી જોતા. કહેવાનું તાર્કિક એટલું કે જેઠ પ્રજા વચ્ચેનું અંતર ત્રણસો વર્ષના સહવાસથી કપાતું હતું અને જૂના ધા રૂઝાતા હતાં. ઉભય ધર્મના ઉદાર વૃત્તિવાળા સંતો એક સામાન્ય ધર્મના સિદ્ધાન્તો સ્વીકારવા લાગ્યા હતા. હિંદુ અને મુસલમાની પ્રજાના પ્રવાહ એક છેડે જૂદા છતાં બીજે છેડે મળવા લાગ્યા હતા. અકબર, અબુલફઝલ અને ફૈઝ જેવા ઉદારચિત્ત પુરૂષોના જન્મ માટે આ રીતે ક્ષેત્ર તૈયાર થતું હતું. તે યુગની પ્રબલક્રીય ભાવનાના તેઓ માત્ર

* પાડાસિનોર સંસ્થાન તામે વીરપુર ગામની પાડોશમા દરિઆશાહ પીરની દરગાહ છે. એમ કહેવાય છે કે તેઓ દારિકા યાત્રા ગયા હતા પૂજારીઓએ તેમને મંદિરમા પેસવા ન દીધાથી તેઓ નિરાશ થઇ પાછા ફરતાં તેમને રાત્રે ભગવાને દર્શન આપ્યાં હતાં. એમનાં હરતમ દિખિત પુસ્તકો હાથ લાગેલા છે. તેમા એમની યાત્રાનો હેવાલ આપેલો છે. હિંદુઓને મૂર્તિ-પૂજા નહિ કરવાનો અને મુસલમાનોને જોવધ નહિ કરવાનો તેઓ પ્રારંભાર ઉપદેશ કરતા હતા.

પ્રતિનિધિ હતા જે વિચાર અને ભાવનાઓ તે યુગના ધણુક વિદ્વાનોમા અકુરિત હતી, તે ઉક્ત પુરૂષોમા વધારે સ્પષ્ટપણે ખીની આવી હતી. સમાનતા અને સ્વતંત્રતાનું જે મોલુ આખા દેશમા ફરી વળતું હતું, તેના શિરોબિન્દુએ તેઓ ધિરાજતા હતા. હેટલાક ઓલીઆઓ એથી પણ એક પગનું આગળ જરતા હતા.† હિંદુઓને પહેરેશ, ગીતરિવાજ સીકારી તેમની સમાજમા બળી નહીં, હિંદુ અને ઇસ્લામ ઉભય ધર્મ ॥ ઉત્તમ ઉત્તમ સિદ્ધા તે એકઠા કરી, જૂના ધર્મને નવું સ્વરૂપ આપી લોકો આગળ ધરતા હતા. હિંદુઓની નીચની કોમોને આવા પ્રકારના ધર્મની કાંઈક અપેક્ષા પણ હતી સ્વભાવિને માટે ગવ રાખનાર ગ્રાહ્ય આચાર્યો શાસ્ત્ર અને કારીગર વગની ઉપેક્ષા કરતા હતા તેઓ જે ધર્મ પાળતા તેમા આધ્યાત્મિક તત્વોનો અભાવ હતો. નવીન ધર્મ નચારકો માટે આથી હિંદુઓના કનિષ્ઠ વગમા ઘણું અવકાશ હતો. લોકોમા જેમ જેમ લઘાયક વસ્તો હોવાઈ જતો હતો તેમ તેમ ધર્મની તેઓ અપેક્ષા કરતા હતા. ભરતખંડમા ન્હાના ન્હાના સંખ્યાબંધ પંથને પોષવાને આથી માગ મરણ થતો હતો. માત્ર ધુરધર નેતાનીજ ખોટ હતી પ્રથમ વૃદ્ધિ પછી જેમ સંપાટા બંધ વનસ્પતિના ફળુગા કુટે તેમ કુબીર, નાનક, ચેત ય, વતનબ, સ્વામિનારાયણ રામદાસ, ધર્મદેવ ઇત્યાદિ મતો પ્રકટ થયા અને ભરતખંડના જૂના જૂના વિભાગોમા ધર્મના આદોલનોને ગતિમાન કર્યા એનો એજ પવન તે વેળા યુરોપમા પ્રકાશો હતો. ત્યાં પણ નીચલો અને સામાન્ય વગ ધર્મગુરૂઓ અને ઉમરાવોના દબાણ તળેથી પહાર આવવા જોર કરતો હતો. આખા ઇંગ્લાંડમા વિકલીફના ઉપદેશના રણકાર થઈ રહ્યા હતા, અને પોપની મત્તાની શ્રખલા તોડનાર ચશસ્વી, શરવીર ટ્યુથર જન્મતો હતો. ‘ફ્રેચ રેવોલ્યુશન’ ના મહાયુગમા પ્રાચીન અને અર્વાચીન યુરોપ ભસ્મીભૂત થયો. પરંતુ જે પરિણામ યુરોપમા લાખો મનુષ્યોના સહારથી આવ્યું તેજ પરિણામ હિંદુસ્તાનમા શાંતિથી, વિવેકથી, બની શકે તેટલા થોડામા થોડા વિરોધથી, જૂના અને નવા વિચારના પ્રતિપાદકોએ અન્યોઅન્ય સમાધાન કરી લાખી સુદતે પાંચ મહામરણે આપણું

જન્મ તારીખ — વિદ્વાનો કુબીરના જન્મ માટે ઈ.સ. ૧૪૮૦ ની સાલ બતાવે છે.† તેના વિષે લોકોમા મનાતી એક દત કથાનો આ અનુમાનને આધાર છે. કુબીરના ગિધ્યોની દીપમા દિવસના બાદશાહ સિક્ક દર લોકોની નામ છે. ઈ.સ. ૧૫૧૬ સુધી આ બાદશાહ દિવસની ગાદીએ હતો. તેની પહેલાના અને પછીના શતકમા સિક્ક દરશાહ નામનો ખીજો રાજ્યકર્તા થયો નથી, માટે કુબીરનો શિષ્ય સિક્ક દરશાહ જો કોઈ હોય તો આ જ હોવો જોઈએ, અને એ રાજ્યકર્તાના અમલની સાલ જોતા ઉપલુ વય સાચું કહે છે.

† હાલ સુક્તિદેજવાળા કરે છે તેમ

‡ જુઓ Chronology of India, page, 265

જન્મ વિષે જુદી જુદી દંતકથાઓ:—ભરતખંડના દરેક સંતાના નામની આસપાસ ચમત્કારમિશ્રિત દંતકથાઓ ગૂંથાયલી જોવામાં આવે છે. કેાઈ ઉત્તમ કવિ જન્મ્યો હોય તો તે કેાઈ દેવી કે દેવની ઉપાસનાથી, કેાઈ સાધુ કે ભક્ત જન્મ્યો હોય તો તે પણ તેવાજ અલૌકિક સંબોગોથી. કેાઈ પણ અમાનુષી શક્તિની સહાય વિના પ્રતિભાશાળી પુરૂષ જન્મે એ વાત તે યુગના લોકોથી મનાતી નહિ. એકલા ભરત-ખંડના લોકોનું નહિ પણ જનસ્વભાવનું વલણ આવા પ્રકારનું છે. કુળીરના જન્મ વિષે જુદી જુદી છ દંતકથાઓ છે.૧ સુમના નામની મુસલમાન કોમમાં નીમા નામે કેાઈ વણકર હતો. તેની સ્ત્રીનું નામ નુરી હતું નદીમાં નહાઈ પાછાં ઘેર આવતાં માર્ગમાં નીમાને એક અતિ સુંદર બાળક જડયો. અટકળ પ્રમાણે કેાઈ વિધવાને તરતનો અવતરેલો તે બાળક હતો. નીમા અને નુરીને કાંઈ સંતાન નહોતાં, તેથી તેમણે આ બાળકને પોતાનો ગણી ઉછેર્યો. બીજી દંતકથા પ્રમાણે આર્યધર્મનો વિનિ-પાત થતો જોઈ મહાત્મા શુકદેવે માછલીની છીપમાં જન્મ લીધો. નીમાને હાથ આવતાં તેણે ઉઘાડીને જોયું તો માહે એક તેજસ્વી બાળક હતો ત્રીજી દંતકથા પ્રમાણે નીમાને નદીમાં તરતા એક તુમડામાંથી આ બાળક જડયો હતો. બાકીની બધી હકીકત ત્રણેની મળતી છે ચોથી દંતકથા વધારે રમુજ છે કાશીમાં રામાનંદ સ્વામિ નામે કેાઈ પરમજ્ઞાની સાધુ રહેતા હતા. કેાઈ એક વ્રાહ્મણ જ્ઞાતિની બાળ-વિધવા સ્વામિની પરિચર્યા કરતી એક વેળા સ્વામિએ પ્રસન્ન થઈ તેને ‘પુત્રવત્તી ભવ’ એવો વર આપ્યો. બાઈ આથી ગભરાઈ અને સ્વામિને પણ ખેદ થયો. સ્વામિના અમોઘ વરદાનના બળે તે વિધવા સગલાં થઈ અને કુળીરને જન્મ આપ્યો. રામાનંદ સ્વામિ યાસે તેણે વિદ્યાભ્યાસ કર્યો અને વિદ્વાનોમાં સન્માન મેળવવા લાગ્યો. પાંચમી દંતકથા પ્રમાણે તે વરસાદના ઝાપટા સાથે પૃથ્વી પર પડ્યો હતો. છેલ્લી દંતકથા એવી છે કે દક્ષિણમાં કાશીપુર નામે એક ગારામાં કુવો ખોદતા એક મંજુરને પેટી જડી. તેણે પોતાના ઘણીને તે પેટી સોંપી. ઉઘાડી જોતાં તેમાંથી બાળક નીકળ્યો. મંજુરના પ્રમાણીકપણાથી પ્રસન્ન થઈ શેઠે તેને ઈનામમાં આપી દીધો. પહેલી સિવાય બીજી બધી દંતકથાઓ થોડી ઘણી અસંભવિત છે. વિધવાનો તબીબતો બાળક નીમાને માર્ગમાંથી જડે એ અગાઉ અને હાલ પણ અસાધારણ વાર્તા નથી. બધી દંતકથાઓમાં એટલું તો સામાન્ય છે કે કુળીરનાં ખરાં માબાપ આવા યશસ્વી પુત્રને જન્મ આપીને જ તટસ્થ થયાં હતાં. તેને ઉછેરી તેના જીવનના મહાન કાર્ય માટે તેને તૈયાર કરવાનું તેમના લાજમાં હશે નહિ. પોતાની જોતોને નહિ જાણનારો કુળીર વણકરને ઘેર ઉછેર્યો. સંસારની રીત પ્રમાણે તેનાં લગ્ન થયાં, પણ સંસારની માયાવી સ્થૂલ સૃષ્ટિથી તેને સંતોષ થતો નહિ. તેનામાં આધ્યાત્મિક ભાવનાઓ જાગી હતી. પાંજરામાં તરતના પૂરાયલા પોપટની પેઠે, સૂક્ષ્મ સૃષ્ટિઓમાં રમણ

કરવા તેનો આત્મા પાછો ફરડાવી રહ્યા હોતો હિંદુઓનો અને મુસલમાનોનો એકેનો ધર્મ, એની મનોવાહતાઓ તૃપ્ત કરી શક્યો નહિ કુળીંગના આત્માને આ મુમુક્ષુ અવસ્થામાં ભાગ નહિ જડવાથી કેવી મુઝવણ થઈ હશે તે તો અનુભવીએ તોજ જણાય આખરે ગમાનદ સ્વામી તેનો હાથ પકડ્યો.

રામાનદસ્વામી — મુસલમાન અને તે પણ હલકી નાતિના કુળીરનો રામા નદ સ્વામિએ શાથી અનુગ્રહ ત્યા હશે એ પ્રશ્ન સ્હેલાઈથી સમજી શકાય તેમ નથી પ્રથમ તો સ્વામિએ કુળીરને તુચ્છકારેલો પણ પાછળથી તેની શ્રદ્ધા અને નિમજ્જ વૃત્તિથી અતુષ્ટ થઈ તેનો અગીકાર કર્યો હતો મુમુક્ષુમાનને પ્રદક્ષણ ઉપદેશ આપે એ પણ પનટાતા જમાનાના પ્રતાપ હતા ગમે તેમ પણ કુળીરે વેદાન્તનું ઉડું અધ્યયન કર્યું.

કુળીરપથ—કુળીરે પોતે કી નવીન પથ આ પો નથી નવીન પથના આદિ પુરૂષ થવાની અભિલાષા કે ગવ તેને ઝીંહતાજ હિંદુ પવિત્ર, સાદુ જીવન એજ તેના ઉપદેશનો આદર હોતો, તોપણ અધિગતી ગિધ્યોગે વેદાન્તની ઝીણવટ સમજાવવા તે ચૂંટતો નહિ પવિત્ર, પ્રભુમય ધર્મને પદબ્રષ્ટ કરી લોહોમા જે શુદ્ધ જ્ઞાન ઈડ ઈત્યાદિનો પ્રચાર વધી ગયો હતા તેની સામે કુળીરે લડત ચલાવી યાત્રા વિષે એક સ્થળે તે મહે ટે મે --

“હમારો તીરથ ઢોન કરે”

“ભટકત ઢોન કીરે—ટેક

મનમે ગંગા મનમે કાશી, મનમે સ્નાન કરે
મનમે આસન, મનમે અડામન, મનમે ધુની જલે
મનમે મુદ્રા, મનમે માલા, મનમે યાન ધે
કહત કુળીરા સુન જાઈ સાધુ, ભટકત ઢોન કીરે !”

સ્નાન અને તીર્થયાત્રા કરતા હૃદયની શુદ્ધિને કુળીર વધારે વજન આપતો આરભમાં લખ્યા પ્રમાણે હિંદુઓના નીચલા વર્ગમાં કુળીરનો પથ સપાટાબધ રેલાવા લાગ્યો તેના સિદ્ધા તો એવા સરળ અને સવમાન્ય હતા કે બીજી બધી રીતે જુ ૧, હિંદુ અને મુસલમાનો કુળીરને માત્ર આપવાને પરસ્પર સ્પર્શ કરતા ઉલ્લેખ પ્રબલ્યોમાં કુળીર સાધુ તરીકે મનાયો છે એકલા વસવાયા નહિ પણ વિદ્વાનો સુધ્વા કુળીરના પ તુ મનન કરે છે એક ઉદાહરણુ લઈએ —

“શુરને વાત સુનાયા બે,

મુજકુ ફકીર બનાયા બે — ટેક

નિરાકાર શીરતાજ બનાયા, નિર્ગુણ ઉજળી શેલી,
ચિન્તાગ્રસ્તી કદની ડાલી, હાથમાં ચિન્મય ઝાલી.
આત્મજાનકા લીયા કટોરા, ઘર ઘર દુકા માગે,
કામ ક્રોધક્રી ધુની જલાઈ, અનહદ લઘર ખાળે.
અઉટ હાથકા માનવ પિંજરા, “સોહ” પોપટ ગોલે,
નિરજન રઘુનાથ દુકમસે, અંદરકા પટ ગોલે”

કવિ--વેદાન્તના વિષયને ખાબુએ મુકીએ તો પણ કવિ તરીકે કળીર ઘણી ઉચી પદવી ધરાવે છે. તેની કવિતામાં પ્રતિભા છે, અને વાણીમાં પ્રસાદ છે. તેને વૈરાગ્ય ઉપલક્ષીએ નથી. તેનાં વૈરાગ્યનાં પદો નિર્બીજ નહિ પણ તેજ ઘોડાને વેગ ધરાવે છે.

ચારિત્ર્ય--ધીમે ધીમે કળીરની કીર્તિની સુગંધ દૂર દૂર ફેલાવા લાગી, દેશાવરથી તેના સમાગમ માટે અનેક જાનીઓ, સત્સંગીઓ આવતા. કળીરને વૈભવની તૃષ્ણા હોત તો તેના મ્હેંમાંથી જોલ નીકળતાજ તેને જોઈએ તે મળ્યું હોત અને જેમ જાળે કેટલાક ધર્મશુરુઓ રાજવ શીઓના રૂઆબથી દ્રે છે તેમ ફરી શકત. પણ કળીર જીવતા સુધી પોતાની શાળવતી કુટુંબનો નિર્વાહ કરતો. મહેનતને તે પવિત્ર સમજતો. તે કદી મહેનત કરતાં શરમાતો નહિ. તેનો નિર્દોષ અનુકરણીય છે. તે કદી ધનસંચય કરતો નહિ, છતાં અતિથિ સત્કાર કરવા કદી પાછળ પડતો નહિ. તેની સ્ત્રી અને પુત્ર તેના જેવાંજ સાદાં અને લલાં હતાં. તેના મનમાં કદી પણ રાગદ્વેષને અવકાશ મળતો નહિ. તેનું લુહું કરનારને માફી કરવા તે સદા તત્પર રહેતો. પૈસે ગરીબ પણ સ્વભાવે અમીર હતો. તેના વૈરાગ્યના જેવી તેની લક્ષિત શુદ્ધ અને આડંબર વિનાની હતી. તે નિરાકાર પરમાત્માનો ઉપાસક હતો. મૂર્તિપૂજા વિષે તે વારંવાર કહેતો કે:-

“પથર પૂજે પ્રભુ મિલે, તો કાં નવ પુજે પહાડ”

“માલાસે જો હરિ મીલે, તો કાં નવ ફેરવો ગાડ”

દુનિયામાં કળીરના જેવા જાની ઘણા થયા હશે પણ તેના જેવું પરમ શુદ્ધ, સાધુ-જીવન ગાળનાર થોડાજ હશે. હિંદુ અને મુસલમાન બેઉ પરસ્પર વિરોધી અગોને એક ધર્મની ગાંઠથી સાંધનાર મહાત્માના જીવનનો આદર્શ શો હશે ?

“Pagodas, like as Mosques are homes of prayer
,Tis prayer that Church, bells chime unto the air,
Yea, Ohurch or Kaba, Rosary and Cross,
Are all but diverse tongues of world wide prayer.

પાપો મૃત્યુમ

' Little deeds of kindness
Little words of love
Make our earth an Eden,
As Heaven above

એક વેળા કોઈ યાત્રાળુઓનો સઘ દ્વારિયા જતો હશે સવમા મનાજીઓ હતા, સન્યાસીઓ હતા, વિદ્વાનો હતા, વ્યાપારીઓ હતા, શ્રીમ તો હતા અને નિધન પણ હતા અભુના દશનતા મવ બુખ્યા હતા

ઘણા વધની આ વાત છે કે જ્યાં ધુવાધુવા ઘટી આગગાડીઓ દેશમા દોડાદોડ કરતી ન્હોતી દૂરના યાત્રાળુઓ રોજ થોડું થોડું ચાલી ઘટો મહિને, ઘણે મ કટે અભુની મમિપ પહોચતા

કોઈ કોઈ સતો લજન ગાતા, તો કોઈ ભાવિક જનો તેમા માન તાલ પૂરતા, વળી લાળી વાટ / દી ઠરવા કોઈ રમની મેળવણી કરી વાતાઓ કહેતા આવી ગીતે પેલા યાત્રાળુઓ ઉવટમેર માર્ગ કાપતા હતા, ત્યાં એક શીત જરથી થરથર મૂંતો અને દાત કચકચાવતો, કોઈ દુ ખીયારો વૃદ્ધ દેહી તરકકતો મોઝો દીઠો દયા તે સવને આવી કેને નહિ આવે ? માનવીનું દુખ જોઈ શું માનવીનું હૈયું નહિ દ્રવે ? એકે કહ્યું આપણે અહિ મુકામ કરો, અને સવાર પાનેના ગામમા એક કરી એને એના સગા બહાલાને સ્વાધિન કરીશું પણ ખીજા કહે, અહિ રહેવાય નહિ પાસે નહી, ટુનો છે નહિ વળી રાજે ચોરનો ભય ' આ સૂચના વ્યવહારિક હતી અને ભયના પ્રતાપ આગળ ગિચાગી અપગ દયા મૂળીજ રહી. વળી કોઈ કહે આપણે બધા થઈ એને ઉચી લઈએ જના વાસો રહીનું ત્યાં તપાસ કરતા એનું કોઈ સળધી મળી આવશે આ વાત ઘણાને ગળે ઠતી અને એક બે જણુ તેને બેઠો કરવા જતા હતા તેટલામા જાણે કાંઈ એકાએક સાલગી આવ્યું હોય તેમ એકે વધુ " એની નાત જાત જાણ્યા વિના અકા ય કેન ? દોણુ જાણે શીએ નાતનો હશે ? " આ સૂચનાથી બધુકૃત્ય કરનારા પણ થયા અને રક દયાનો બળવાન રૂઢિને હાથે પરાલવ થયો

(નાન્દીને અંતે.)

મૂલધાર.—વિસ્તાર કરવાનું પ્રયોજન નથી, ત્રિભુવનતરૂના ધીજરૂપી ભગવાન હૈરવેન્દ્રની યાત્રા માટે મળેલા છે સભાજનો! શ્રી હરિહર રથેના મર્તૃહરિનિવેદ નામના શાન્તરસપ્રધાન નાટક વડે હું આપને રંજન કરવા ચાહું છું, તો આપ સાવધાન થશો. વળી;

શાંતવિહીરિત છન્દ.

શૃંગારાદિ રસો અનેક ભવમાં, હુ ખે સદા ભોગવ્યા,
શ્યામા, શ્યામ, વસંત, પુષ્પધનુના, સાહિત્યથી ભભતા,
અંતે તે રસ છે ક્ષણિક, ક્ષણમા નિ સાર, ને નીરસા,
આહા ! શાન્ત ! પ્રશાન્ત પ્રહ્લ મુખદા, સ સારનાં હું ખહા. ૨

તો હવે ગૃહિણીને બોલાવી પ્રાર્થના શરૂ કરૂં. (પઠકા સામું બેઠાને) આર્યે!
અહીં આવો.

† નિવેદ=સંસાર ઉપર અરૂચિ. ‡ નાન્દી=ઈશ્વર પ્રાર્થના શિવા=સતિ
શ્લોક ૧ લો.

આમાં સતિના મરણથી વિયોગી થયેલા શ કરના વિરહાગ્નિનું વર્ણન છે કવિ કહે છે કે વિરહાગ્નિ સમાવવાને ને શરીરને શીતળ થવાને શિવે માથે ચંદ્ર ધર્યો વળી ગગાહને ધર્યા, પણ તેમણે તો શભુના શરીરમાં વ્યાપેલા પ્રયત્ન વિરહાગ્નિના સ્પર્શથી બહી જઈ જટાન્મૂર્તમાં જ વાસ કર્યો. આવા ઉપાય કરતા વિરહાગ્નિ શમ્યો નહિ ત્યારે મૃત્યુ પામવા માટે મદા વિષમ એર પીધું, પણ તે વિષને પોતાનેજ ઉરમાં લાગેલા વિરહાગ્નિથી બળી જવાની બહીક લાગી, ને તેથી તે ગળામાંજ અટકી રહ્યું ! આવા વિયોગી યોગી શીવ, સર્વે મનોરો પ્રીને મુખદાથી હો તાત્પર્ય કે શ કર તમારું કદયાણ કરો. આમા નાટકમાં આવવાની બધી વાતનું મયન છે સ્ત્રીના વિયોગે વિયોગી રાજા મર્તૃહરિ વિરહ સમાવવા પોતે મરણના અનેક ઉપાયો શોધશે. ઇ. કથાની સચતા કરીને આ નાન્દીમા આગીર્વાદ આપેલો છે.

॥ ત્રિભુવનતરૂના ધીજરૂપ—સ્વર્ગ, મૃત્યુને પાતાલરૂપી ઝાડના કારણે રૂપ.

શ્લોક ૨ જે—આમાં નવ રસોમાં (શૃંગાર, હારય, કંડુ, રોદ, વીર, મયાનક, ધીમન્સ, અદ્ભુત ને શાંત એ સર્વેમા) શાન્ત રસનું શ્રેષ્ઠત્વ વર્ણવ્યું છે કહે છે કે શૃંગારાદિ રસો તો કીટપત ગાદિ અનેક જન્મેમા મદા દુઃખે ભોગવેલા તે સ્ત્રી, પુરૂષ, વસંતરૂતને કામદેવનાં સાહિત્યથી ભરે છે (જુઓ સાહિત્યદર્પણ કારિકા ૧૦ મી) પરંતુ આ બધા રસો મનની ક્ષણિક લાગણી રૂપ છે વળી તે ભવસાગરમાં ભ્રમણવારી વાસનાને ઉપજવનારા હોવાથી સાર નહિત અને દુઃખપૂરિત છે. પરંતુ અહો ! શાન્તરસ કેવો મળતો છે ? તે શાન્ત બતાવી બ્રહ્માનંદનું આરવાદન રાવનારો, સ સારના દુઃખો દુરનારો છે. તાત્પર્ય કે આ નાટકમા આગળ જતા આવા આવા અણવાળો શાન્તરસ આવશે; જે અનુભવનાં સ સારના કલેશ દુષ્પાષ જરો.

(પ્રવેશ કરીને)

નટી૦—આય ! આવી હુ

સૂત૦—આર્યે ! આજે કેમ ઉદ્વેગી જણાઓ છો ?

નટી૦—આપને ડરાવના નિહાળ્યા ત્રી તેવી ઉદ્વેગ વયો

સૂત૦—આર્યે ! કોઈ † જ્યોતિષિએ અનિ. થરાતુ હુ હુતુ, તે સમાનવા
સારૂ હું શાન્તિનિપ કરાવવા ગયો હતો, તવી મને વાર લાગી

નટી૦—અનિષ્ટ સમાવ્યુ ?

સૂત૦—એમા શક શો ?

ગીત

શાન્તિકે કમળી અતે, કાન્તે ! સત્વર ગૃહાગણે આગ્યે

ભૂપ ભટ્ટહરિ જણે, ભાયા ભાતુમતી મમીપ ધાયે ૩

પ્રસ્તાવના સમાપ્ત

(પછી તરત આવેલા રાજા, ઉદ્વેગવાળી રાણી ભાતુમતિ અને પરિવાર પ્રવેશ કરે છે)

રાજા૦—(નિહાળીને)

શાહ નિમિત્ત ૭

બાળા દ્યુત ન જોલતી, ન મૃગયા વેળાનોં જોતી મળ,

મે આલિંગીં ભરેલ પ્રેમરસની, રેતી અહા મે કયહા ?

લાવલે લલના અનુપમ અહા ! ઠાળી નીચા લોચનો,

ખેડી આજ સચિત, ચિત્ત ચતુરાનુ ચોયુ કોણે અડો ? ૪

વળી,

† જ્યોતિષી—જોતી નિનાર

સૂત૦—૩ જો—શાંતિ અપનુ કાય સપૂર્ણ મરાવી હે મ તે ! દુરુત આપણા ઘરને આગળે
આ યો છુ, જેમ શાંતિના મરો કરાની મહારાજા ભટ્ટહરિ પોતાની જી સમીપ જલદી આ રો
હતો, તેમ

† પ્રસ્તાવના—આમુખ પાત્રનો ર મનુષિમા પ્રવેશ મરાવવા માટે સાહિત્યના આચાર્યોએ
નિયમો બાવલા છે આધુનિક નાટક લેખકો ગમે તેમ પ્રવેશો લખી ગમે તેમ વિષયોજનન પાત્ર
પ્રવેશ કરાવે છે તે રીતિ દોડ ભરેલી છે ર મનુષિમા મુખ્ય પાત્રોને આવવાનું કામ કારણ
જોઈએ એ માટે પ્રસ્તાવનાની શાસ્ત્રકારોએ યોજા કરેલી છે એ પ્રસ્તાવનાના પાંચ પ્રકાર છે
ઉપરના નાટકમાં અવલગિત પ્રકારની પ્રસ્તાવના છે નિઃસાધુએ આ પ્રકારે સાહિત્ય અધ્યોગ
જોઈ લેવા

સૂત૦ ૪ થો—આમા ભાતુમતીની ઉદામીન સ્થિતિનું વર્ણન છે કહે છે કે ' ભાતુમતી
આજે દ્યુત જોતી નથી, મૃગયા સમય તી મન જોતી નથી, વળી મ આલિંગન કરીને જે પ્રેમ
રસની રેલ છેલ કરી હતી તે પણ હમણાં જા હોઈ ગઈ ! આ મારી લલના (જી) સુદરતામા
અનુપમ છે તો પણ તે આજે નીચા લોચનો ઠાળી મચિત મોડેલી છે અહો ! આજે આ ચતુરાનું
ચિત્ત કયા નિયમો ચોરાયુ રમે ? જા રજુથી તે આજે ર મિત થતી હતી એ બાન છે

પ્રમાણે વાઙ્માંઓના સંયોગ તથા વિયોગ થાય છે તેમ દૈવની ગતિ પ્રમાણે માણસોના સંયોગ તથા વિયોગ થાય છે. સર્વ માણસો દૈવચરત છે. માટે જેમ સર્વચરત માણસથી બીજા માણસનું રક્ષણ કરી શકાતું નથી, તેમ કોઈથી કોઈનું રક્ષણ કરી શકાતું નથી. રક્ષણ કરવાનું અભિમાન વૃથા જ ધરવામાં આવે છે.

૩. જે થોડા ઘણા સુશિક્ષિત હોય તે માણસ સંસારની સ્થિતિનું તથા આપણા પ્રાચિન ઇતિહાસ પુરાણોના વિચારોનું બનતું

સંસારની સ્થિતિનું- અવલોકન કરે છે. જેમકે જેમ આપણે કોઈને મરી ગયેલ તથા શાસ્ત્ર વિદ્યા કે દીન ધારી શોક તથા દયા ધરીએ છીએ તેમજ બીજા રોનું નિરીક્ષણ. માણસો આપણને મરી ગયેલ કે દીન ધારી શોક તથા

દયા ધરે અને વળી તેઓને પણ અન્ય માણસો મરી ગયેલ કે દીન ધારી શોક તથા દયા ધરે એવો વખત અવશ્ય આવે છે. એક સાથમાં આવેલાં ઘણાં માણસોમાંથી કોઈ માણસ જો તુરત સુકાએ પહોંચે તો શું તેને માટે શોક કરવો જોઈએ? જેમ પ્રવાહમાં તણખલાં લેખાં થાય છે અને લેખાં થઇને પાછાં જૂઠાં પડી જાય છે તેમ બાધવ વગેરે લોકો લેખાં થાય છે અને લેખાં થઇને પાછાં જૂઠાં પડી જાય છે. જેમ મૂડીમાં રેતી ભરી અદ્વરથી નીચે નાખતાં હોઈએ ત્યારે અદ્વરથી પડતા રેતીના કણોમાં કોઈને પણ કોઈનો સંબંધ હોતો નથી, તેમ વાસ્તવિક જોતાં સંસારમાં પણ કોઈને કોઈનો સંબંધ નથી. જેમ સ્વપ્નમાં માણસો મરી જતાં, શોક કરતાં, કંકળતા, સુખી થતાં, દુઃખી થતાં, બીતાં તથા વિવાહ કરતા વગેરે જોવામાં આવે છે પણ તે સઘળું પ્રતીતિમાત્ર તેમ જાગૃતમાં પણ સઘળું પ્રતીતિ માત્ર છે. જેમ આલતી ગાડીના ચાકના આરાઓ એક પછી બીજા અને બીજા પછી પહેલા આવ્યા કરે છે. તેમ પ્રાણીઓને સુખ પછી દુઃખ અને દુઃખ પછી સુખ આવ્યા કરે છે. તૃણાથી દુઃખ થાય છે, દુઃખના નાશથી સુખ થાય છે. તથા સુખના નાશથી પાછી તૃણા ઉત્પન્ન થાય છે. અને તે વળી દુઃખનેજ ઉત્પન્ન કરે છે. જેમ તલને પીલાવાનું કારણ રનેહ (તેલ) જ છે, તેમ માણસને પીલાવાનું કારણ પણ રનેહ (મમતા) જ છે. કાળ માણસોને મોહોટા ધર્મમાં કે દાંડણ સંકટમાં જાણે બાંધીને લઈ જતો હોય તેમ ખેડી જાય છે, લોકો ગાફલ રહે છે પણ સર્વનો અંત લાવનાર કાળ સાવધ રહીને પોતાનું કામ કર્યો જાય છે. એકથી બીજાને ઉત્પન્ન કરે છે. અને એકથી બીજાને મારે પણ છે. કાળ સર્વને ચલિત કરી નાખે છે અને સુખ પામવા માટે દુઃખ વેડીને જેનું જેનું સંપાદન કરવામાં આવે છે તેનો તેનો નાશ કરી, સુખને અવિચળ રહેનાર માનનારા માણસને શોકમાં નાંખી દે છે. પણ થોડાજ લોકો તેના એ મોહોટા પરાક્રમને જાણે છે વ્યાવહારિક પુરુષાર્થોનું અભિમાન ધરાવનારા માણસોને તો શોચનીય વર્ગમાંજ દાખલ કરવા જોઈએ. સુખ તથા દુઃખ અત્યંત વગરજ કાળની

ગતિથી આવે છે પણ ફરક એટલો જ છે કે હું બ ઉપર દેખ અને સુખને માટે દીનતા કરવામા આવે છે સુખરૂપિ શિવાય ખડ પૂછો તો બ્રહ્મવિદ્યા શિવાય બીજો કહી પણ સુખ નવી બંધારમા ચોક્ક તથા બધ વગેરેના બારણા અનેક આવી પડે છે પણ તેઓ સસારની સ્થિતિનું બાગીઝ અવલોકન કરનારા માણસને ગભરાવી શકતા નથી જેમા જેમા મમતા બાધવામા આવે તે તે વસ્તુ પરિતાપના કારણ રૂપ થાય છે ઉદર તથા પાળેનો પોષક ધરના દાણા ખાધને જ ઉછરેલા હોય છે તો પણ ઉદર મરી જતા ધરધણીના મનમા ડ્રોગો પરિતાપ થતો નથી અને પોષક મરી જતા કેટલો પરિતાપ થાય છે, તેથી મમતા શિવાય બીજી પરિતાપનું કારણ જેવામા આવતું નથી મનને સતુષ્ટ કરવા માટે જેટલા જેટલા સબધો કરવામા આવે છે તે સઘળા સબધો ૧ યમા એક જાતના ચોડના ખીલા જ ઠોમય છે એ નિ સગય છે લાલચોને ખેદી ખોદી ૧૫મા જેલો જેલો ખાડો પાડવામા આવે છે તેલો તેલો ખાડો ખરા સુખથી તારતો આવે છે સસારમા માની લેવાતું ડોઇ પણ સુખ તૃપ્તાના ક્ષયથી થતા સુખના એક જાના ડી પણ બરાબર ઉતરે એમ નથી કાળ દેખથી મારતો નથી, પક્ષપાતથી છોડી દેતો નથી, ભય પામીને ભાગતો નથી, લાલચથી લલુ કરતો નથી, શેવાથી દયાળુ થતો નથી, મૃતુતિથી રાજી થતો નથી, નિદ્રાથી ગુસ્સે થતો નથી, માગવાથી દેતો નથી, અને નહિ માગવાથી ઉપેક્ષા કરતા નથી પણ અવદા પેતાના નિયમ પ્રમાણે જ વર્તે જાય છે સ્ત્રી, પુત્ર તથા મધ્ય વગેરે સઘળું વારસાવિ નહિ છતા પણ સ્વમ્મની પેટે વધા પ્રતિત થઈ સુખ રૂપના કારણ રૂપ થાય છે આ સસાર રૂપી ઇન્દ્રિયની અદર અનેક અવતારોમા અનેક બધુઓ ઉપત થાય છે અને અનેક નષ્ટ થઈ જાય છે, તો તેઓમા કેને માટે હર્ષ ચોડ કરવા અને કેને મા' નહિ કરવા? એ-એ જીવન માટે અનેક વાર જેલો બધુઓ વર્ધ ગયેના હોય છે, તપલા તો ભાગીરથીમા તેનીના કણ પણ નહિ રોય આ નેનામા આવતી ગણિ દુવને કશું હું બ દેતી નથી પણ તેમા જીવોએ પી લીધેની પ્રિય, અપ્રિય અને આધારણુ એ ત્રણ આકરની નવી સજિ જ હું બદાઈ થઈ પડે છે સ્ત્રી વ્યગ્નિ એક છતા પણ તેને ડોઇ જીવ પત્ની માને છે, ડોઇ જીવ નીકરી માને છે, ડોઇ જીવ દીકરાની વડુ માને છે, ડોઇ જીવ નણદ માને છે, ડોઇ જીવ મા માને છે, ડોઇ જીવ માગી માને છે, ડોઇ જીવ દોઇ માને છે, ડોઇ જીવ ગાદિત માને છે અને ડોઇ જીવ હુસ્મન માને છે, તો તેમા મા ડી લીધેલા આ ૧૫ જ હુપ તથા ચોડ આપતા જેનામા આવે છે

૪. પોતે શરીર જ પાણીના પરપોટા જેવું કણુલગુર છે, માંસાદિક અચેતન પદાર્થોથી ગોઠવાયેલુ હોવાને લીધે મૂળમાં મરણતત્વ સંસારનું મિથ્યાપણું વાળું હોઈ માત્ર જીવનરૂપી વિકારવાળું ગણાય એવું તથા શોક નિવૃત્તિ છે; જેમાંથી કુતરા કાગડાને કામ આવે એવા ધીમત્સ પદાર્થો શિવાય ધીનુ કશું હાથ લાગે એવું નથી.

‘હું છું’ એમ મિથ્યા માની પાલણુ કરતાં છતાં પણ મરણ તરફ જ વલાણુ રાખ્યા કરે છે અને જેની છેલ્લી દશા ભરમ, ક્રીડા, કે મળ શિવાય ચોથી થતી જ નથી એવું છે, તેને લઈને પ્રવર્તેલા સઘળા સંસાર નિસાર જ હોય એ સહજ સમજી શકાય એવું છે. ધન, સ્ત્રીઓ, પશુ, પુત્રાદિક, ઘર, ખેતર તથા વૈભવો અને તે શિવાય સઘળા અર્થ અને કામ્ય પદાર્થો કે જેઓ અંત્યજ છે તેઓ કણુલગુર આયુષવાળા મનુષ્યનું કેટલું પ્રિય કરી શકે એમ છે? કશું નહિ. લૌકિક શાસ્ત્રોએ સંભળાવાતા સ્વર્ગાદિક પરલોકોની પણ એવી જ દશા છે. એ પરલોકો પણ ઇર્ષ્યાદિક દોષવાળા, પુણ્યોના ફેરફારથી ઓછાં વધતાં સુખોવાળા અને ઘય પામનારા છે. માણસ પોતાનાં કૃત્યોથી સુખની પ્રાપ્તિરૂપ તથા દુઃખની નિવૃત્તિ રૂપ રૂળ ધારે છે તેના કરતાં પ્રાયશઃ વિપરીત રૂળ થતું જ જોવામા આવે છે. તરલિ શોકમાત્મવિત્ત ઇત્યાદિ શ્રુતિ વચનોમા સઘળા સંસારને શોકરૂપ જ ગણી આત્મવિચારને જ તેના તરવાના ઉપાયો રૂપ કહ્યું છે. જેમ જળ પ્રચલિત થતું હોય ત્યારે તેમાં પ્રતિબિંબિત થયેલાં ઝાડ પણ પ્રચલિત થતાં જણાય છે, તેમ અંત કરણના શોકાદિક ધર્મોથી આત્મામાં પણ જાણે ધર્મો લાગુ પડતા હોય એમ જણાય છે જેમ કુદરી ફરનાર માણસની આંખ ફરતી હોય તેને લીધે તે માણસને પૃથ્વી ફરતી હોય એમ જણાય છે, તેમ સત્વ આદિ ગુણોને લીધે અંત.કરણ રૂપાં કરે છે તેથી, આત્મા પણ જાણે ફરતો (શોકાદિક તથા જન્મ-મરણ પામતો) હોય એમ જણાય છે. માણસ જ્યાંથી (અપ્રકટ સ્થલમા) આવ્યો હતો ત્યાં જ પાછો ગયેલો છતાં અને શોક કરનારી પણ તેવી જ સ્થિતિ છતાં વૃથા જ શોક થાય છે. મનોરથ અને સ્વપ્નની પેઠે સઘળા સામાનિક પદાર્થો ખોટા જ છે એટલા માટે સમજી લોકો આત્માને સત્ય અને દેહાદિક સંસારને મિથ્યા જાણીને તેમાંથી દોઈને પણ શોક કરતા નથી. મિથ્યાજાતમાં સાડું નરસું, પોતાનું કે ‘મરાડું’ શું હોય? જેમ દોરડામા પ્રતીત થયેલાં સર્પનું રૂપ અજ્ઞાનદશામા જેવું જોવામા આવે છે તેવું જ્ઞાનદશામા જોવામા આવતું નથી, તેમ આ સંસારનું રૂપ અજ્ઞાનદશામા જેવું જોવામા આવે છે તેવું જ્ઞાનદશામાં જોવામાં આવતું નથી. જેમ આકાશની નીલતાનો અંત કે આદિ જોવામાં આવતાં નથી અને તેમ હોવાને લીધે મધ્ય પણ જોવામા આવતું નથી, તેમ માત્ર પ્રતીતિરૂપ આકારવાળા આ સંસારનો પણ આદિ કે અંત જોવામા આવતો નથી અને

તેમ હોવાને લીધે મનુષ્યને જોવામાં આવતું નવી આંખી મિદ્ધ થાય છે કે, જે આપણની નીલતા મિથ્યા છે, તેમ આ મનુષ્ય પણ મિથ્યા છે આવા ન સારમાં કોઈ મંત્રી ગયેલા વગેરેનો નહિ પરંતુ પોતાની જાણના જ મોડ (પરિનામ) કરેનો ઉચિત.

૫ 'શોક વિદ્યુત મનમયા હતા પણ વિદ્યાન હોટોના મનમાં વારવાર નહિ પરંતુ એવાર તો ચોટી ઘટી જગ્ય કર્યા વગર રહે નહિ'

બ્રહ્મવિદ્યા એમ ભગવદ્ગીતાના મતામુનમતામય નાનકાચિત્તિ પળિત્રા એ વચનના અનુશ્ચિત ઉપર ૧૧ મનમય છે એ વચનના

વ્યાખ્યાનમાં તો અનુ ૧૦ વિશે કથો જ્ઞાન નહિ જોવામાં આવતા જે બુદ્ધ જોવામાં આવે છે કે 'મનુષ્ય હોય 'માણસ આ પુત્રાદિ મંત્રી ગયા' એમ મનુષ્ય પામેલાઓનો જ શોક કરે છે પણ જીવતાઓનો શોક રતા નથી, મનુષ્ય હોય 'માણસ આ પુત્રાદિ મનુષ્ય છે તથા દુઃખચારવાણ છે એમ જીવતાઓનો જ શોક કરે છે પણ મનુષ્ય પામેલાઓનો શોક કરતા નવી પરંતુ ખરા વિજાનો કે જેઓ જગતને સ્વપ્ન જેવું મિથ્યા ગણી જગતના અધિષ્ઠાતરૂપ બ્રહ્મને જ તથા માને છે તેઓ તો મનુષ્ય પામેલાઓનો પણ શોક કરતા નથી અને જીવતાઓનો પણ શોક કરતા નથી' ભગવદ્ગીતા તથા શોકના કથામાં પણ જેઓનું મન મિથ્યા જ છે એવા પુરો તો વિલંબ હશે આ વિષયમાં જન જાતનું વચન મારા મનમાં ભારે અસર કરે છે એક મનમે વાત્સલ્ય મુનિ મોટોટી મળા વચન જનક રાજને બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ દેતા હતા ત્યાં વાત્સલ્ય મુનિની દૃષ્ટિને જનક રાજની સામે જ દેતોતી જેમ તથાસોના મનમાં વચન આવે છે 'મુનિ આપણની મામે કોઈ સમયે પણ દૃષ્ટિપાત નહિ કરતા ગાળની તામે જ દૃષ્ટિ રાખી ઉપદેશ આપ્યા કરે છે તેથી મુનિના મનમાં ધનની પણ લાલચ દોવી જેમજે' મળાસોના આવા અભિપ્રાયને જાણી લઈ મુનિએ યોગજગદી મધર્ણા મિથિવાન હરીમા ચોમેર મોટોટી આગ જાગ્યોના આવા મળા આગ લાગી બ્રહ્મર મળામાં આવતા પોતપોતાના ઘરોની સલાખ લેવા માટે સઘળા મળાસોના મળામાંથી ઉડી ગયા, પણ જનક રાજ અચળ રહીને બોલ્યા કે અનન્તમિત્ર મે ત્રિવિધ યજ્ઞ મે નામિત્ર મિત્રન । મિથિયાયા પ્રત્યોક્તાયા ન મે નહિત્રિમિત્રન । ૧૦ ૧૦ (જેને મળો મળો કે વસ્તુનો માપ લાગુ પડતો નથી એવું અને ધનની જેમ દેહ પ્રાણ તથા મન વગેરેથી જોવાયેલી શુદ્ધિ આ સુખ રહેડું પ્રત્યક્ષ જ માટે સ્વરૂપ છે સઘળું જગત મારા સ્વરૂપમાં સ્થિત હોવાને લીધે મળા સ્વરૂપથી જુદું પડી શકાય એમ નથી માટે માટે મળુ નથી, તેથી નવમો મિથિવાપુત્રી સઘળી

ઉઠ્યા છતાં પણ માડું કશું સળગી જતું નથી.) થોડી વાર પછી મુનિએ આગને દેખાવ બાંધ પાડ્યો કે તુરતજ સઘળા સભાસદો પાછા સભામાં આવતાં મુનિએ તેઓને કહ્યું કે 'તમારા મનમાં ઉઠેલી જોટી કલ્પનાને શાંત કરવા અને જનક રાજને ખરી નિષ્ઠા હોવાથી તેમને જ પૂરા અધિકારી બાણી તેમના સામે દૃષ્ટિ રાખ્યા કરું છું, એમ જણાવવા મેં યોગજળથી આ દેખાવ કર્યો હતો.' આવીજ રીતે એક બ્રાહ્મણે કોઈ પ્રસંગમાં કહ્યું હતું કે 'જેમાં 'હું' એવી પ્રતીતિ થાય છે એવો જીવ પણ અહુકારના મિશ્રણવાળો હોવાને લીધે મારો નથી ત્યારે દેહાદિક તો માડું કેમ જ હોય? કેમકે હું તો શુદ્ધ બ્રહ્મ છું. અથવા તો સઘળું જગત શુદ્ધ બ્રહ્મમાં કલ્પાયેલું હોવાને લીધે માડું છે. આમ છે માટે શોક કરવાના કોઈ જગાજ નથી.''' જે કે બ્રહ્મ સત્ય છે, જગત મિથ્યા છે અને જે જીવ છે તે બીજો કોઈ નથી પણ બ્રહ્મ જ છે એ ત્રણ વિષયોમાંજ બ્રહ્મવિદાનો સમાવેશ થાય છે તોપણ મનમાં એ વિષયોનો પૂરેપૂરો યથાર્થ નિશ્ચય ઠસાવવાને માટે ઘણા સમયની, વૈરાગ્યાદિક ઘણાં સાધનોની અને વેદાંત ગ્રંથોના શ્રવણ મનનની તથા અભ્યાસની મોહોટી જરૂર છે.

૬. મારા પરમ સ્નેહી જામનગર નિવાસી શાસ્ત્રી કાલિદાસ ગોવિંદજીનો એક બે વર્ષ સૂધીનો સમાગમ મુ બધામાં થવાથી મને વેદાંત (અદ્વૈત) માર્ગ ઉપર અભિરૂચિ થઈ તથા તે શાસ્ત્રીજીએ આપેલી બોધની સરણિથી તે માર્ગ સળધી કેટલાંએક પુસ્તકો મારા વાંચવામાં આવતા મારી મનોવૃત્તિ એટલે દરજ્જે શાંત બની બ્રહ્મવિદ્યામાં પ્રવિષ્ટ થઈ છે કે જેથી હાલના કારી ઘા જેવાં દુઃખો પણ મિથ્યા જણાઈ મને સ્થાયી સતાપ આપી શકતાં નથી. બ્રહ્મવિદ્યામાં ચિત્તની લાગણીને લીધે મેં આ પત્રમાં થોડોક એ વિષય લખ્યો છે પરંતુ તે વિષય ઘણોજ સૂક્ષ્મ અને ગહન હોવાથી આપ લોકોમાંના કેટલાંએકને કટાણા ભરેલો લાગશે એમ બાણી આટલા થીજ આટોપી લઉં છું. હવે ઇશ્વર મારી સદ્વૃત્તિને સર્વદા કાયમ રાખી માડું છેવટનું લોકોપકારક કૃત્ય કે જે કરવાનો માત્ર મેં પ્રારંભ જ કર્યો છે તેને પૂર્ણ કરાવે એટલુંજ ઇચ્છું છું.

સુસુધુનો નિશ્ચય.

શાર્દૂલ વિકીરિત છંદ.

ન્યારે દ્વૈત ટળી અલેદ મનમા, ભારે સ્ફૂરી ઉઠશે,
માયા તે સમયે ધરી અબળતા, ન્યારી થઈ ઉભશે,
આત્મા જોળખિને સ્વરૂપ હૃદયે, આનંદમાં રેલશે,
પૂર્ણાનંદપાણુ સુસુધુ જન આ બીજે નહીં જોળશે.

૧

જ્ઞાનીનો નિશ્ચય તથા વ્યવહાર

૨૫ લનિકીર્તિ ૭

આત્મા છે અવિનાશિ, ચેતન જ તો સ સાર છે કોણને ?
છે કાષ્ટદાદિક તુલ્ય, દેહ જડ તો, સ માર છે કોણને ?
આ રીતે નથી ઢોઢને પણ જતા દેખાય છે તે થકો
હા ! સ સાર મહા પિશાચ પ્ર ટથો, અજ્ઞાનથીએ નકો ૨

લાવી મોઢિ દૃષા પ્રવીણ શુરૂએ નિદ્વાત માયો કહ્યો,
ભાગી બૂલ 'શરીરના ક્ષય સુધી, સ સાર છેને રહ્યો'
'આ ભુલા જડ દૃશ્યમા નહિ ધ્રુવી સાચાપણ ભાસવું'
જીવનમૃતિતણ વડુ સુખ હુમે, બાકી રહ્યું સેવવું ૩

અનાની જન ચાહ્ય તેમ બબડો-નિદો-વખાણો-વડો,
ડો-રાક બનો-તણાવ-ઉછળો-પોડો સુકાને રહો,
નાની એ મવળો બ તાથિ અગ્રજો દાવાશિથી ારિને,
જ ગાનીર વિરે ઉભેવ ઠરિની, પેઠે વરે શાતિને ૪

રાતી સ્થાયિ થતા, અનાય જાનીને તૃણા, ટળી જાય છે,
પ્રહ્લાન જમા થતા જ વિષયો, ભોગ પડી જાય છે,
વેકાતો વ્યવહાર નાટજિતણ જેવો જ દેખાય છે,
ઝાઝુ શુ ઠહિએ શરીર પણ આ ગાહેત લેખાયછે ૫

અમહાવાદ

તા. ૬ મી એપ્રિલ ૧૯૨૮

હી આપના આભારી,

ભાગી કરે નાનાભાઈ

ચંદા રામજી કન્યાશાળા.

"Education is the development in the individual of all the per-
fection of which he is capable"—*Kant*

દેટલાક વર્ષથી કન્યાઓને ઉચ્ચ દેળવણી આપવાની અગત્ય તેમનાં માળાપો સમજવા લાગ્યા છે એ આપણે મેટ્રીક્યુલેશન અને તે પછીની પરીક્ષાઓમા ફતેહ-મંદ નીવડતી સ્ત્રી ઉમેદવારોની દિન પ્રતિ દિન વધતી જતી સંખ્યા ઉપરથી જોઈ શકીએ છીએ. પરંતુ આપણે એટલાથી જ સતોષ પામવાનું નથી. ઉછરતી કન્યાઓ-ભવિષ્યની શૃદ્ધિણીઓ અને માતાઓ જે પ્રકારની દેળવણી લે છે, તે દેળવણીથી તેઓને ખમુસ લાભ છે કે તેમને મિથ્યા શ્રમદાતા છે, એ પણ આપણે વિચારવાનું છે. હાલ દેળવણી લેતી કન્યાઓ ઘણું ખડું તો છોકરાઓની હાઈસ્કૂલમાં જ અભ્યાસ કરે છે. કોઈ કોઈ ઠેકાણે તેમને માટે જુદી શાળાઓ છે પણ મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષાના ધોરણ મુજબ તેમને શીખવવામાં આવે છે છોકરાઓ અને છોકરીઓ બેઉ માટે આથી એક જ પ્રકારનો અભ્યાસક્રમ હોય છે. મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષા આપ્યા પછી દેટલાક કન્યાઓ વેદક શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરે છે અને દેટલીક ખીં એ ટુ એમ એ. ધવાની ઉમેદવારી ખતાવે છે. ત્યાં પણ જે જે વિષયો છોકરાઓ શીખે છે તે જ વિષયોમા સ્ત્રી વિદ્યાર્થીઓ પ્રવીણતા મેળવે છે. પુરૂષોને લગતા વિષયો દેટલે દરલે સ્ત્રીઓને ઉપયુક્ત છે એ તકદારી વિષયમા પડવાનું અને પ્રયોજન નથી. પણ આટલું તો ખુદ્દુ છે કે આગળ જતા, પુરૂષો અને સ્ત્રીઓને જુદા જુદા કર્તવ્યો કરવાના છે જીવનમા જે જે કાર્યો કરવા પડે તે સઘળા ઉત્તમ રીતે કરવાની શક્તિ દેળવણીથી આવવી જોઈએ. એવી ઘણી બાબતો છે કે જેનું જાન સ્ત્રીઓને જ ન રૂઝું છે અને પુરૂષોને માટે તે વધારે પડતું છે. પુરૂષોને લગતી દેટલીક બાબતો સ્ત્રીઓને વધારે પડતી છે. સ્ત્રી અને પુરૂષ વિદ્યાર્થીઓ માટે એક જ પ્રકારના અભ્યાસક્રમથી પરિણામ એ આવે છે કે સ્ત્રીઓને થોડા જ ઉપયોગના વિષયો તેમને શીખવા પડે છે અને ખામ ઉપયોગી વિષયો શીખવી શકાતા નથી આ મંજૂરી સ્ત્રી વિદ્યાર્થીઓ માટે તેમને જ લગતા વિષયો શીખવે અને તેની સાથે મને ઉચ્ચ પ્રકારની દેળવણી આપે એવી શાળાઓની જરૂર છે એમ અમારું માનવું છે.

થોડાણા જાનિતા મોટા વ્યાપારી ક્વગરંથ થોડ અંદા રામજી વડલમ પંથના જુનન રાંતવ હુના. થોનાના કુટુબના કાકારજી માટે તેમને નિઃશ્ચીમ પુત્ર્ય બાવ

હતો પોતાના સ્વગવાસ પછી આ પ્રભુજીની મેવા, જે મહત્તાથી પોતાના મમયમા થતી હતી એ જ ભાવથી વાય એ આગયથી પોતાની મવ મી કન એમને એક મત્યુમન કરી, શ્રી હામિજીને અપણ કરી હતી ગેહજના ટટ્ટી રા । નાનુનાસ થાપુ ડોકારેએ એ સંગી રકમ શ્રી હામિજીને માટે સુચોક્તિ મિ બાધવ મા તથા તેને નિભાનવાના કામમા ગખી બાગીની રકમમાથી રૂપીઆ નાકાચાર લખ, આગ પાયા પર એક કયાશાળા સ્થાપવાને જાનવાને વિગર કયા સ્થાપાળની જરૂરીઆતો જોતા હાન આપણે ગાની જરૂર છે તે ઉપર લક્ષ્ય આપી મીંડ ડોકારેએ અતિ પ્રશમનીય પગનુ બધુ છે

આ ગાળાની વ્યવસ્થા માટે એ યોજના તૈયાર કરવામા આવી છે ગુજરાતી અને અંગ્રેજી પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોમાથી અને બંદ ડોમના ડેજવલીના વિવનમા માન્ય ગણાતા અને ઉત્સાહ રાખતા ગૃહસ્થોમાથી, મિ ડોકારે એ અંગી કહાડેના માંડે બંદોનુ મડળ આ ગાળાની વ્યવસ્થા કરશે આનુ વહીવટ માટે આ મડળ પેતામાથી નવ જણાની એક મેનેજર કમિટી નીમશે હવે નાપુ વન આ કમિટીની નવી અટલી થશે નાણા સભા વી દેખરેખ જે ગજગતી અને જે મિલ્કી ગૃહસ્થો અંગી આરે ટટ્ટીઓ રાખશે ઉપર લખેલા Electorate મા ગુજરાતી કરતા દલિલી ઓની સખ્યા વધારે છે, જોડે જેઉ ડોમનુ મમતોલ શખવાને મિ ડોકારેએ જાનતો પ્રયતન કર્યો છે આના ખુલામામા એમ પણ કહેવામા આવે છે કે ગુજરાતી ભાઈઓ આવા કાયમા ઝાઝો ઉત્સાહ રાખતા નથી કેમકે અમે આ દુગિયાદ માયી છે Electorate માના કેનાક ગુજગતી મે બંદો કમિટીમા હાજરી આગવા જેટના વખત બચાવી શક્યા નહોતા બલે ગુજગતી કે શિણા ગમે તે વ્યવસ્થા કરી પણ આ શાળાનો વહીવટ જો સાગી ગીતે થશે અને તેમા ડેજવલી વેતી કન્યાઓ તમનેા મૃહસ સાર દીપાવશે, તો તેથી અમને સતોષ છે

આ ગાળાની માથે સબધ રાખતી એક બીજી બીના નોધતા અમને ગવ ઉપજે છે ગુજરાતી ભાઈઓ આવા લોકોપયોગી કાયમા લક્ષ્ય આપતા નવી એમ જે કહેશે તેમને અમે શ્રીગુ કે ગુજરાતી ગૃહસ્થોએ નહિ તો ગુજરાતી મહિલાઓએ આ તર્કમા કાળજી બતાવી છે આજોને લગતી શાળાની યાજના થવા આ સ્ત્રીઓના અભિપ્રાય મિ અપક્ષા વવા માટે અમેના ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રી મડળે અનુતોષ જણાવ્યે હતો તેમણે એ શાળાના અભ્યાસક્રમ તથા બીજી યોજના વિષે અચ્ચા કરતા જણાવ્યું હતું કે સ્ત્રીઓના હિત માટે સ્વપાતી શાળા વિષ અભિપ્રાય આપવાને તેમને હક છે વળી ગુજરાતી ગૃહસ્થના આશ્રયથી પોપાના રાગા વિષે જોનવાને ગુજરાતી સ્ત્રીઓને હક તેથી પણ વધારે છે આપણા દેગની સ્ત્રીઓની મહત્વાનુસાર માટે અપણે મગરુ થતુ જોઈએ

આર્યધર્મપ્રકાશ

પુસ્તક ૩૬ મુ.

માસ વૈશાખ સ ૧૯૨૮

[અંક ૭ મા

રસધર પ્રયાણ ?

(ગરવા)

રે રસ રેઝવનારા મોઢા મેહુલા ?
અમરપથના આત્મ-વલ્લ પરનાર જો !
અનુપમ દિવ્ય પ્રભા તમ આંખો ઠારતો,
રસધર એક હિતે રસના ધરનાર જો !—રે રમ રેલ ૦ ૧

જ્ઞાત્રીને જોતાતા જન સો વાટડો !
ક્યારે આવે નતન રસધર વાલ જો !
જાણતા રસ વર્ષણ વાલ મુદૂર છે,
યા અળધાર્યા પગલા કો ! ઠપાલ જો !—રે રસ રેલ ૦ ૨

અમને અમ ફરજી સમ આવીને મળ્યુ,
એ તો કોઈ ફક્કીયલ પૂણ્ય પ્રમાવ જો !
વા અળકીયલ યજ્ઞોના ફલ સાપડયા !
વિના રસ રસદાન ન થાત નવાવ જો !—રે રમ રેલ ૦ ૩

૧ આ ગરબીતુ નામરમધર તથાત્ત (ખતુ ક્ષિત છે આ ગરબી સદગત આદ્ય શ્રીગુત
જોનદનરામ ન ઉદ્દશીને રૂ,રી આરાં ૮ રસ ૧૨ ૨૮ ગારાદિ નવ વરસતો વાચ્ય છે અને
તેને ધર એટલે ધારણ કરનાર મોરણ કરનાર અથાત્ત રમધર એટલે કવિ અને તેનું પ્રમાણ
અથાત્ત જનુ આ લોખાથી અન્ય લોકમાં વા મોક્ષમા જનુ એ પ્રમાણે રાખાય છે અથવા
સ એટલે જન અને તેનું ધર એટલે ધારણ કરનાર અથાત્ત રસધર એટલે મેધ અને તેનું પ્રમાણ
એટલે વર્ષા તે વિરામયુ બદ થયુ આ બીજી રીતે રાખાય છે સુવ વાંચકો લક્ષમા
રાખશે કે જેમ ગરબીતુ મથાળુ મેધ રચનાએ ઉત્તપાયનાદ (બે અથનુ વદન કરના) થયુ
છ તે પ્રમાણે અથથી ઇતિ પવત તેવીજ મેધમથ રચના રચવામા આવી છે અને જે જે
૧૨૧ મેધ રાખા છે, અથાત્ત જે એક થા ના પ્રે અથ થાય છે, તેનું મોઢા અક્ષરમા લખ
વામા આ રા છે

व्हाला ! वास तमारो उन्नत स्थानमा,
हृदय त्हमारूं तेवु उंचु सार जो !
धारा गुर्जरी गौ-संताप शमाववा,
रेली धारा अमृतमय सुखकार जो !—रे रस रेल० ४

उंचाणेथी ए धारा तम उतरी,
दिव्यरसा-गुर्जरीए धारण कीध जो,
फळ्या पुण्य प्हेलाना गुर्जरीनां गणु !
रस-मय रस-धारा-सारे करी दीध जो.—रे रस रेल० ५

छो रस रूप “रसो वै सः” श्रुती शु कहे !
छे रस रूप स्वरूप ईगनु जाण जो;
एक अनेक रूपे ए जगमा भासतो,
एथुं लोकोत्तर शंकरनु ज्ञान जो —रे रस रेल० ६

ज्ञान रमे ए अम अतरमा आ समे,
तेथी आपशुं प्रभुमां त्हमने मान जो;
तममां अममां सहमां छे रमी ए रह्यो,
करे नित्य भक्तो जेना रसगान जो.—रे रस रेल० ७

कयांथी पुण्य प्रभाव उदय एवो बने !
कयांथी व्यापक ईश वधे देखाय जो !
विरल संत एवा जगमा जनमात्रमा !
प्रति व्यक्तिनी प्रभुता उरमां ध्याय जो !—रे रस रेल० ८

रीझी रीझवी गो-गुर्जरीने को रसे.
अने कराव्युं अनुपम रसनं पान जो;
आवीने सौंदर्य बधायुं विश्वमा,
आव्या जाणे भु मण्डल भगवान जो !—रे रस रेल० ९

अद्भूत चपला, प्रतिमा तम अजवाळती
अखिल विश्वने घन अंधारे एक जो;
आंजंती अम दिव्य नयन को दीप्ति ए,
धरती मनहर अनुपम-रूप अनेक जो.—रे रस रेल० १०

विश्व-पापा गजन तम मधुर मीठु,
 सुणी केकारव कथापीनो रेखाय गो,
 मधुर गर्जने मोह पमान्यु शिथने,
 ललित वेषुना वनि मधुर केराय गो - रे रम रे ० ११
 शांत रमण तम जोई स्वरूप बना रहे,
 कोई कांत रति गोष्टीमा गुमाय जो,
 जाल मस्तीमा आवी रस किडा रचे,
 कविमडल आच्छादित तममा गाय जो - रे रम रे ० १२
 श्रेष्ठ रसिक चानक गण तरमे टुम्बे,
 रहे उर्द्धमुख चहे रस रस पान जो,
 आश अवरनी अतरमा नव राखता,
 तममा रस गर ! एक जेमनु ध्यान जो - रे रस रेल ० १३
 एवा ए वतवारी चातक कारणे
 रस वषण आवीन जातु आप जो,
 मायव मेघ रमद कविवर तहमने कह,
 ठे गोवर्द्धन ! एक तहमागे टेक जो - रे रस रेल ० १४
 गोवर्द्धन कारण रस वर्पण आचरु,
 अर्पण कीया तेमा रस गर जग जो,
 कृत्य दधिचीना जेनु कीतु तमे !
 अनित्य द्वार साधो लोतु नित्य जो - रे रस रेल ० १५
 आव्यानि अम कारण सिद्ध करी गया,
 रसधर कावल ए उपहार अमाप जो,
 भूला ए न जशु की काले कमने,
 अम अतरमा ठे पत्र उडी छाप जो - रे रस रेल ० १६
 विस्तारी यश अमर तमे जा जोरगा,
 गस्वर आपे कातु पुण्य प्रमाण जा,
 गम मरणागो ठे - या विरने चढ़,
 विष्णुपत्ने त्या विरमो गमने प्राण जो - रे रम रे ० १७

अमृतनाल कुवर्जी वैद्य

બૌદ્ધ મતની 'મહાયાન' શાખા.*

બૌદ્ધ ધર્મનું જે સ્વરૂપ હાલ ટીબેટ, ચીન, જાપાન વિગેરે ભરતખંડની બહારના મુલકોમાં મનાય છે તે વિષયનું વિવેચન કરનાર આ ગ્રંથ, આ દેશના સામાન્ય વાચક વર્ગને ઉપયોગી અને પ્રિય થઈ શકશે નહિ એવું ઘણાકનું માનવું થાય છે. પણ ભિન્ન ભિન્ન ધર્મનાં મૂળતત્ત્વોની સરખામણી કરી તેમનું અધ્યયન કરનાર જિજ્ઞાસુને તે ઘણાજ મહત્વનો છે. બૌદ્ધ ધર્મના આદિ પુરુષ ગૌતમ છુદ્ધના સિદ્ધાન્તો, ક્રમે ક્રમે કેવા રૂપાન્તર પામતા ગયા અને એ રૂપાન્તરમાંથી તે પોતાના મૂળ તરફ પાછા આવવાને કેવું વલણ દાખવે છે તે વિષે આ ગ્રંથ ઘણાજ શિંસતી યોગ્ય આપે છે, તેથી તેનો અમે ઘણા આનંદ સાથે સત્કાર કરીએ છીએ.

બૌદ્ધ ધર્મનું આદિ સ્વરૂપ બ્રાહ્મણોના ધર્મથી ભિન્ન નહોતું. તેની સ્થાપના કરનાર-નેપાળનો રાજા, આશરે ઇ. સ. પૂર્વે ૫૦૦ વર્ષ પર થઈ ગયો. તેનાં સિદ્ધાન્તો આજ દક્ષિણ હિંદમાં વિશેષ સન્માન પામે છે.

એવું મનાય છે કે ઉત્તર હિંદમાં બૌદ્ધ ધર્મ ઉપર વિદેશી ધર્મ અને તત્ત્વ-જ્ઞાનના સિદ્ધાન્તોએ ઘણી અસર ફીધી છે. ઇ. સ. ના આરંભમાં હવિષ્ક, કનિષ્ક ઇત્યાદિ તુરાનિયન વિજેતાઓના અનુયાયીઓએ હિંદમાં નવીન વિચારોને દાખલ કર્યા.

“બૌદ્ધ ધર્મની જે શાખા મહાયાન નામે પ્રસિદ્ધ છે, તેની ઉત્પત્તિ ઇ. સ. ના છઠ્ઠા શતકમાં મનાય છે. જે સ્વરૂપમાં હાલ તે એશિયાખંડના પૂર્વના દેશોમાં પ્રચલિત છે તે સ્વરૂપ લેતા બે હજારથી વધારે વર્ષો વીતી ગયાં આ દીર્ઘ કાળમાં, હિંદ, ટીબેટ અને જાપાનના ઉત્તરોત્તર તત્ત્વચિન્તકોએ તેના મહત્ત્વમાં ઘણો ઉમેરો કર્યો.”

બૌદ્ધ ધર્મના મૂળ તત્ત્વો સાથે મળતા આવતા બીજા ઘણા બહારના ધર્મ અને તત્ત્વદર્શનના વિચારોનો ઉપર કહેલા વિદ્વાનોએ સ્વીકાર કર્યો. બૌદ્ધ ધર્મની મહાદાનો આથી વિકાસ થયો અને મહાયાન શાખામાં નિરવધિ મહાસાગર પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં સત્ય સિદ્ધાન્તોનો સમાવેશ થતો ગયો.

* Daisetz Teitaro Suzuki ફ્રન “બૌદ્ધ મતની મહાયાન શાખાના સંનિર્વન” ના ૨૧૧ બહાર, વિ. જી. ટીબેટના અવધોક્ષનન લેખકની અનુમતીથી જાપાનર.

આ લેખમાં પ્રાદ્ય ધમના મુખ્ય તત્ત્વો વિશે વિવેચન કરતા, મહામાન મનની તેમના ઉપર રીતી ગી અમન વર્ગેની જાણાય છે તેનું જાન કરીશું.

પ્રાદ્યલોના ધર્મની આમે રીતન ધર્મ સ્થપનાર આ પ્રમ વિચારના મુખ્ય ગણા કરનાર ગાતમ બુદ્ધ વિર આરણ્યમાં મામા ય વિવેચન કરતું જુરતું છે એના નિદાનતા જ્યા અપૂર્ણ અથવા અનુકૂળ જણાય ત્યા વેદાન્તની મહાયથી તેમને ખરી રીતે કેવલે સુધી ઉદ્દેશ્ય તનો નિશ્ચય કરવાને આથી મરજતા થય.

ઉપનિષદોના બુદ્ધિપ્રધાન (Rationalistic) યુગ પછી, સ્વાધ્યપતાયણુ પ્રાદ્યલોનું અધેર જ્યારે મવન પથ તવા લાગ્યું હતું તે સમયમાં ગાતમ બુદ્ધનો જન્મ થયો. પ્રાદ્યલોના મતથી તેના વિચાર નીચે ગાવેલી જાખનોમાં વૃદ્ધ પડના હતા (૧) વેદ સ્થિ કૃત નથી (૨) કમ કાને પ્રાદ્યલો નેથી વધારે આત્મના માને છે તે ભાતિ છે (૩) હૃદયે ગ વિજે ઉચ્ચ તપશ્ચર્ય નો તારો અનાદર ગ્યા (૪) પ્રાદ્યલો ધીછ વર્ણો રતા જન્મથી જ રા છે (મથી નહિ) એ વિચારને અમત્ય ઠરાયો (૫) શક તથા સ્ત્રી નતિ નતિ વતા આ માય પી તે સાચ થયો ( ) જાતિ, વય અને વણનો પ્રતિબધ રાખ્યા મિવાય મવને એમ મળે ઉગદેશ આપવા જોઈએ એવો તેનો અભિપ્રાય હતા.

તેના મમનમાં તત્ત્વનાની જે જે ગાળાઓ પ્રચલિત હતી તેની માટે એને વિરોધ નહોતો. કનન ખરન નહિ પણ પ્રતિષાદન કરતું એનો તેના આદર જનો તેના લખાણ આપણને ઉપલબ્ધ નથી પણ તેના ઉપદેશ ઉપરથી પ્રપ્ત જણાય છે કે પ્રાચીન ભાવનાઓનો તેણે તિરસ્કાર કર્યો નહોતો. અલબત્ત તેમનો જાણનો સીકાર કરવાની તેની ઇચ્છા હતી નહિ તેણે પ્રાદ્યલોએ પ્રવર્તાતેના અધાય ઉપર માત્ર આદર કર્યો.

આધ્યાત્મિક વિષયના ત વિતર કરવાનું તેને કુચત નહિ આનો મર્વ એવો નથી કે એ વિષયમાં એવો પ્રવેશ કર્યો નહોતો, પરંતુ 'વિવાહપ્રાપ્તિ માટે એવા નાનની અગત્ય ની મેવુ તેનું માનક હતું માત્ર એવા પ્રમગ્ના ન કયાથી આચાર વિચારની શુદ્ધિ થતી નથી, તૃષ્ણાનો વસ વતા ની, તેમ સમાજી જાધન દીલા થતા નથી" જ્યાં ટોઈ એને એ વિષય ઉપર પ્રથમ રતા ત્યાં તે માત્ર મૌન ધારણ કરતો ટોઈપણ પ્રકારે એવા વિષય પર વા વિવાદ કરવા તે નાખુબી ખતાવતો અને આનહથી કહેતો કે તૃષ્ણા માનો ત્યાગ કરાથી, પરમ શુદ્ધ જીવન ગાળવાથી અને મનુષ્ય જાતિની નિકામપણે એના યાચી પરમાનની પ્રાપ્તિ શક્ય છે તેથી તેનો ઉપદેશ માત્ર પ્રવર્તાતે પથે જ જાનો.

આત્મા—વિજ્ઞાનશાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ.

આ વિષયના સંશ્લેષણ હેઠે આ પત્રના ગયા માનના અંકમાં રા. ગ. રા. બુ. પ્રસાદ શિવપ્રસાદ બી. એ. થી લખાયેલા લેખ પ્રગટ થયો છે. આત્માનો વિષય જ આત્મ-અધ્યાત્મ વિદ્યાનો (Metaphysics) છે, જે વિદ્યા જ શુદ્ધ વિજ્ઞાન વિદ્યાથી અતીત્ય છે. વિજ્ઞાનનો અધિકાર આ પ્રમાણે સકુચીત કર્યો છે એમ કહેવાનું નથી કે આત્માનો વિજ્ઞાન સાક્ષની દૃષ્ટિએ વિચાર જ ન થઈ શકે. “વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર સંઘાટન માટે આત્માના વૃદ્ધિ પામનું બંધ છે એમ કહેવું યોગ્ય છે અને જેમ વૃદ્ધિ પામે છે તેમ તત્ત્વજ્ઞાનની નજર અધિક અંશે આવી રહે છે.” એ રા. શંભુપ્રસાદના શબ્દો. યથાર્થ છે. વિજ્ઞાનનો પ્રદેશ ત્રીનપ્રતિદીન વૃદ્ધિ પામતો બંધ છે, પરંતુ એ વૃદ્ધિની કંઈ અવધિ નથી. કારણ કે કબજ કરવાનો જ સ્થળ રાખની જેમ અત્યંત છે. આથી વિજ્ઞાનની સ્થિતિ ઘણીજ કુદ્ર, અસ્પષ્ટ, વિવિધ અને નિર્બળ છે. તે પોતાની સ્થિતિ કુદ્ર કબજ રાખે છે છતાં વિશ્વરુદ્ધ અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર એની ઇર્ષ્યા કરે છે. કારણ કે જે પ્રદેશ વિજ્ઞાને કબજ કર્યો છે તેના તલભાર પર પણ એનો એટલો તો મજબુત કબજો છે કે તેના અધિકારની શંકા લઈ તેને શિથિલ કરવા કોઈ પણ સમર્થ નથી. આથી કોઈ પણ વિષયની એકવાર વિજ્ઞાનથી કસોટી થાય છે, ત્યારે તેની શકા લેવા કોઈ પણ વિજ્ઞાનની શક્તિ નથી. વિજ્ઞાનની આટલી બધી ઉત્કૃષ્ટ વ્યવસ્થાને લઈને જ અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓને પોતાના કાષ્ઠનિક શિદ્ધાંતોનું સત્ય બતાવવાને વિજ્ઞાન દૃષ્ટિએ નિરીક્ષણ કર્યાનો ડોળ કરવો પડે છે. આવા પ્રકારના છગથી કેટલીકવાર જમ ઉત્પન્ન થાય છે. બીજા કોઈ હેતુ સર નહિ તો માત્ર પે તાની વિશુદ્ધિ જાગવી માખવાને માટે આ જમ દૂર કરવો એ વિજ્ઞાનની આવશ્યક દ્રવ્ય છે. તો પ્રથમ રા. શંભુપ્રસાદના લેખમાં બહાર પડેલી આત્મદર્શનની વંચાનીક રીતમાં જે દોષો પ્રવર્તે છે તેને વિજ્ઞાન કેવી રીતે પ્રકાશિત કરે છે, તેના વિચાર કરીશું અને ત્યાર બદ વિજ્ઞાનના વાતાવરણમાં જ રહી આત્મા વિષે કેવા વિચાર થઈ શકે તેના કુંઠામાં ખ્યાલ લઈશું.

અધ્યાત્મિકોની વિચારશ્રેણીનો પ્રથમ દોષ તો એ જ આવે છે કે તેઓ તર્કસાધ્ય અનુભવને જ તાર્કિક તરીકે માની લે છે અને આ પ્રમાણે પોતાના તર્કને અન્યતાનું સ્વરૂપ આપે છે. તેઓ બીજી કોઈ રીતે તો સંપાદન કરવાને સમર્થ નથી એટલે તેઓ એવું માની તથા મનાવી લે છે કે ત્યાં સુધી બાહ્ય વ્યવસ્થામાં કોઈ પ્રકારનો વિરોધ દૃશ્ય થતો નથી ત્યાં સુધી વિચાર કોટીમાં જે કંમ ઉત્પન્ન થાય તે બાહ્ય વ્યવસ્થાની સાથે સંબંધી છે જ. આવા પ્રકારની વિચાર કોટિ રા. શંભુપ્રસાદ એના શબ્દોથી બતાવે છે.

‘બીજી રીતે તપાસતા સંપૂર્ણ જ્ઞાન થાય છે કે અખિન્ન પ્રદ્યાના પદાર્થનું તત્ત્વ પ્રયત્નરૂપ બુદ્ધિથી જોતા દ્રવ્ય-શક્તિ-નિયમો એજાતમા સમાયાનું વિદ્યાન શાસ્ત્ર બતાવે છે એમ ગણી શકાય.’

આ શાસ્ત્રથી માલૂમ થયે છે અમુક અનુભવોના તત્ત્વાનુભવો કે આત્માના વાક્યમા એક ભાવના ઉત્પન્ન કરી અને તે ભાવનાને પાલનિષ્ઠ સત્યતા તરીકે આની લેવાઈ કે દાતના ગોળ-ડાઆના અથડાવવાથી ઉત્પન્ન થયેલું નિર્મલ દ્વિઓની સિન્ન વિન ગતિઓનું વિશેષવર્ગી બધારણ ઉદ્ભવે તે દ્રવ્યને ગતિનું સ્થાન બતાવનારા નિયમોને અવલંબીને નીપજી એમ કહેવાના ન ગણુનસાદનો છેતુ હોય એ એમની ભાષા ઉપરથી ધારી શકાય છે એમ જ એ નિયમો દ્રવ્ય કે ગતિથી સ્વતંત્ર એવા દેખાઈ નીવડે જ ગતવશી નિયમિત છે અને આ ગતવશા આત્માનું દ્વિગત થઈ ગઈ છે આવા પ્રકારની વિવાદ સમ્પત્તિઓ આપા તરત જ અધ્યાત્મિકોના વક્ત્ર હેતુપર કેટલા અપ્રધા આવી જઈએ છીએ તે જણાવે પરંતુ તેમણે ઉત્પન્ન કરેલી ભાવનામા પદાવનિષ્ઠ સત્યતા છે કે નહિ તેની તપાસ આ વિષયમાં ઉચિત્તરવા ઇચ્છનાર પ્રત્યેકે કરવી જોઈએ ન શબ્દપ્રમા મા છે એમ શુ અખિલ પ્રદ્યાના પદાર્થનું તત્ત્વ પ્રયત્નરૂપ દ્રવ્ય-શક્તિ-નિયમોમા સમાય છે ?

વિશાલિક તથા ભૌતિક શાસ્ત્રીઓને યોતાના શાસ્ત્રમા પ્રવેશ કરતાની વાત જ દ્રવ્ય અને ગતિ વચ્ચેના તફાવત જણાવે પડે છે દ્રવ્ય શું છે ? ગતિ શું છે ? દ્રવ્ય એ એ છે કે જેની ઉપર ગતિ અસર કરે છે અને ગતિ એ એ છે કે જે ઉપર અસર કરે છે પરંતુ આથી આગળ વ્યાપ્તિક કે ભૌતિક શાસ્ત્રી વિજ્ઞાન કરી શકતો નથી અને આ સબધ કે જેના અવિષ્કરણમા તે શા વિષયનું શું રહેલું પડે છે તે તળધનું તાત્પર્ય તેની આખી છદ્મી પુરી થતા પુખ્ત થવું મમજી શકતો નથી હવે આ અવિષ્કરણોના જુદા જુદા અંશોની મમાનતા એમ કહેલા મૂળને આપણે વિજ્ઞાનના નિયમ તરીકે જોખળીએ છીએ આ નિયમો ને જ દ્રવ્ય અને ગતિથી સ્વતંત્ર પદાર્થ નિષ્ઠ સત્ત્વનું સ્વરૂપ આપી દેવામા વિજ્ઞાન શક્તિને કેટલી બધી દુર્ગતતા આપાયા છે એ કહેવને પણ મનજી સમત્ય એમ છે આ નિયામકત્વને સ્વતંત્ર રૂપ આપીને એઓ અમ્મના નથી પરંતુ તે તે અધ નહિ પણ એત મય સત્ત્વ તરીકે ગતી લઈ આત્મદશનનું ઉન્નત સ્વરૂપ વિનાનવી આપી દેવા ઇચ્છે છે અધ જડ અધ ગતિ-અધ નિયામકત્વ વિગેરના અધ શબ્દોના વિજ્ઞાન ભાષામા શુ અર્થ થાય છે તે સમજતો નથી દ્રવ્ય અને ગતિના પરસ્પર સબધથી અનિશ્ચય ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યના મનિકમા બાળા ઝિના પડેલા સરકાગે દીધ કાળ રહેવાથી તેને દ્રવ્ય અને ગતિના સબધન અવિષ્કરણના જુદા જુદા દશનોની મમાનતા એમ પ્રવર્ણું સુતર પડે છે આથી જ તેનું મનિક

અપૂર્ણ છે, પ્રકૃતિના અને સૃષ્ટિના કંટ પ્રતોની મર્મગ્રન્થી ઉકેલવા જેટલી ઝીણવટ હજી આપણામાં નથી. માનુષી શક્તિની મર્યાદા હોય છે. ગહનતાની જ્વલનકા ભેદી પાર ઉડવા જેટલી પાખો આપણને નથી આવી. જ્ઞાન અગ્રાધ છે. માનવીની શક્તિ પરિમિત છે. આયુષ્ય ટુંકું છે. આજીવિકાનાં સાધન મેળવવામાં જ ગૃથાયલા પ્રાકૃત જનો માટે જે સાદું, સરળ, નીતિની કથાઓથી ભરપુર, આધ્યાત્મિક જ્ઞાન ભેદીએ તે સઘળું ધર્મમાંથી મળે છે. પરાપૂર્વથી લોક શ્રદ્ધા તેમાં જડાયલી છે. બધા ધર્મોના નીતિના તત્વો મળતાં હોય છે. લોકોને નીતિને માંગે દોરવનાર ધર્મ જ છે, સ સારના વ્યવહારમાંથી ધીમે ધીમે મનુષ્યોને ઉચી દ્રષ્ટિ કરાવનાર એ જ છે. વિપત્તિમાં, પરાભવમાં, પ્રિય જનનો વિચ્છેદ થતા રેંસાર્ધ જતા હૃદયને આશ્વાસન આપનાર એ જ છે.

પં૦—કદાચ લોકો તેમાં આશ્વાસન માની લેતા હશે. મરણ શર્યાપર પહેલાં દરદીની નાહી તપાસનાર વૈદના આશા લેવા વાક્યોથી જેમ તેના સંજ્ઞાઓ આશ્વાસન લે, તેવું જ આશ્વાસન કદાચ ધર્મથી પ્રાપ્ત થતું હશે. પણ નીતિને માર્ગે દોરવામાં, પાપની સંજ્ઞા અટકવવામાં ધર્મ કશી સહાય આપતો નથી. ચોર ચોરી કરતાં પહેલાં અટકે છે તે ધર્મના લયથી નહિ પણ કાયદાના લયથી, ચોરીથી થતી ગેરઆબરૂથી અટકે છે. તે પાપનો, ઇશ્વરની સજાનો વિચાર નથી કે તો પણ પોલીસનો, કેદખાનાનો વિચાર કરે છે. શિક્ષાનો લય જ્યાં નથી હોતો ત્યાં જુઓ કે ધર્મ કયો પાળ્યો છે?

મ્વત્ત૦—જ્યારે ધર્મ અને લોક રીવાજ અન્યોઅન્યને સહાય કરે છે, ત્યારે ઘણી વાર શિક્ષા કે ગેરઆબરૂ કરતાં ધર્મ તરફ પહેલું લક્ષ્ય અપાય છે. અમુક કાર્ય નિંદ્ય છે, એવી ઘણાંઓને એક જાણમાં પ્રતિતિ થાય છે. બાળપણના સંસ્કારનું આ પરિણામ છે. આગેલો બોલ કહી તોડવો નહીં એવો ઉપદેશ જેને બાળપણથી કરવામાં આવ્યો છે, તે પોતાના વચનનું પાલન કરવાને અનેક સંકો, વિપત્તિઓ બુદ્ધિથી સહન કરે છે. તેમાં ધર્મનું નહીં તો કોનું બળ છે?

પં૦—એ તો સ્વભાવિક આલિંગ્યનું જ પરિણામ છે. ઘણીવાર અમુક વ્યક્તિને પીડા થશે એવા વિચારથી જે માણસ પાપાચરણ કરતા અટકે છે તે ધર્મની બીતિથી નહિ પણ તેનામાં રહેલાં આંતરિય નીતિના બળથી.

મ્વત્ત૦—પણ એ નીતિનાં બળથી ધર્મની સહાયતા વિના કશું નીપજતું નથી. છતાં ધર્મ એકલા વટે જ અનેક વાર પાપ થતાં અટકાવે છે. નીતિના બળને ધર્મની જ્યારે સહાયતા મળે છે, ત્યારે પદોપકાર વૃત્તિ વધારે બળગત થાય છે. ઘણી વાર કેળવાયેલા વર્ગ પણ બાળપણના સંસ્કારને તથા ધાર્મિક વૃત્તિઓને આધીન

ધાય છે દાખલા તરીકે બાળકને નિશાળે સુરવારે જ બેસાડવું, શુભ કાય સારે દિવસે જ કરવું ઇત્યાદિ વિષે ઘણીવાર એની મેળે જ વક્ષ્ય અપાય છે જ્યારે સુશિક્ષિત વગ પર ધમના સસ્કારની આવી મજબુત અમર થઈ શકે છે, ત્યારે સામાય નર્ગપચ કેટલી થતી હશે ? અગિક્ષિત મનુષ્યોની માનાસિક સ્થિતિનો ખ્યાલ તમને લાગ્યે જ આવી શકે તે ૥૬ અધકારનું નિવાસ મ્યાન છે વિશેષે કરીને જ્યારે તે ઇધ્યા, પૈર ઇત્યાદિથી લરપૂર ટોચ છે, ત્યારે આવી પ્રકૃતિના મનુષ્યોને અને હુનિયામા તેમની સખ્યા મોટી છે—ધમનો કે પછી બહેમનો અકુશ હોય તો જ વશીભૂત થઈ શકે જ્યાં સુધી વધારે ઉચ્ચ લાવનાઓ તેમના અતકરણમા પ્રવેશ કરી ન શકે, જ્યાં સુધી સત્તના પ્રકાશથી તેમની આખો અબદ ન જાય, ત્યાં સુધી એને ધમ કહો કે બહેમ કહો. પણ એના અકુશની આવશ્યકતા છે જ ધારથી વિમુક્ત થવાને તેઓ ચોગ્ગ થતા પહેલા તમે ધમના જ ધન શિથિલ કરશો તો સસારનું સ્વરૂપ જ પલટાઈ જશે. ધમના સસ્કારથી મનુષ્યને જે જાગૃતિ મળે છે તેનો લોપ થઈ યશે અને મનુષ્ય વગને એક પદવી (ચેલ) જતા પહેલા અનેક પદવીઓ નીચે ઉતારશે.

૧૦—ઘણીવાર માણસો અલભતા નૃકા મોગદ લે છે તે વખતે ધમનું કેમ ચાલતું નથી ? અલબત્ત તમારા કહેવામા સત્ય છે પણ તમે ધારો છો એટલે માણસ પર ધમનો અધિકાર નથી એક કલાક સુધી જ કાયમો લોપ કરવામા આવે તો તુ તમે કેટું માત્ર ધમના સસ્કારથી જ સહિમલામત ઘેર જઈ શકીએ ખરા ? પાતુ બે ધર્મનો લોપ થાય અને પ્રયદાનો અમલ કાયમ રહે તો હુનિ આમા જેવી હાલ શાન્તિ છે તેવીને તેવી જ રહેશે. એટલે સુધી કદી શકુ છું કે ધમને જહાને અનેક પ્રકારની અનીતિ થાય છે આપણી બાધાઓનો શો અધ થાય છે ? અનુક કાયની સિદ્ધિને અથ દેવને લાચ આપવી ! પ્રાચિત એટલે શું ? ગમે તેવા પાપ ધોઈ નાખવાનો ઉપાય ! જ્યારે પાપ નિવારણ કરવાના આવા રહેલા ઉપાય અનેક છે ત્યારે કોણ પાપ કરતા અટકે ? નારાયણના માત્ર નામોચારથી જ અધમાધમ પાપીનો પણ મોક્ષ થાય તો પછી પાપથી કોણ ડરશે ? આપણી આવા પ્રકારની કથાઓથી નીતિને બદલે અનીતિને ઉત્તેજન મળ્યું છે આપણી જન સમાજના પાયા ટીલા થઈ ગયા છે, ઘણાઓના અતકરણ મલિન, નિર્બળ, લાલચુ થઈ ગયા છે નીતિ અને સદાચરણ કરતા અનુક પ્રકારની વિધિ અપવાત્, રનાનાદિ કર્મોને વધારે અગત્ય આપવામા આવી ત્યારથી આપણી અવનતિનું મકાણુ થયું છે.

મક્ત—તમે ધર્મપર આવી ફરે દ્રષ્ટિ ન કરો તમે નીતિથી, શાસ્ત્રથી, જનહિતથી, કયાણથી કેવળ વિમુખ માર્ગે યો છો એમા તમારૂં, લોકનું, ફોર્મનું કય નથી.

પં—ચાલો આપણે અહિંથી જ અટકીએ.

મત્ત—આટલો શ્રમ લીધો છતાં તમારા વિચાર પલટાયા નહીં તેથી મને ખેદ થાય છે. છેવટે કહું છું કે ધર્મને બીજું મુખ છે. તમે એક છેડેથી બુલો છો, હું બીજેથી જોઉં છું.

પં—બરાબર એમ જ છે.

નર્મદા કર બાળાસ કર.

લિપિ.

આપણી ગુજરાતી ભાષાનાં પુસ્તકો, હાલની ગુજરાતી લિપિનો ત્યાગ કરીને. દેવનાગરી લિપિમાં છાપવાં એમ સૂચના કેટલીક તરફથી થવા લાગી છે. આ સૂચના પ્રથમ સાહિત્ય પરિષદ આગળ રજૂ થઈ હતી. તે વિશે કશો નિર્ણય ના થઈ શક્યાથી બીજી સાહિત્ય પરિષદ આગળ ફરીથી એ સૂચના મૂકાઈ અને એ વિશે વિચાર કરવા માટે એક કમિટી નીમાઈ ચૂકી છે.

આ કાંઈક તકરારી વિષયમાં મહારા અલ્પમતિ પ્રમાણે વિચારો મુજ વર્ગ આગળ મૂકતા કાંઈક સંકેત લાગે છે. પરંતુ ગમે તેવા વિચારનું પણ યોગ્ય તોલન કરવું એ ગુણતાનું અને ગુણનતાનું મુખ્ય લક્ષણ છે તેથી કાંઈક હિંમત પણ આવે છે. અને તેથી કરીને વગર વિલમ્બે એ પ્રશ્નની ચર્ચામાં જ પડું છું.

આ સૂચનાની ઉત્પત્તિ તપાસતાં જણાય છે કે બનારસના પ્રદેશ તરફ નાગરી પ્રચારિણી સલા અને બંગાળાની એકલિપિવિસ્તારપરિષદ જેવી સંસ્થાઓના સંચલને કેટલેક અંશે આપણા ગુર્જર પ્રાન્તમાં એ પ્રશ્નને વિશેષ આંદોલન આપ્યું છે. તો પ્રથમ એ સંસ્થાઓના પ્રવૃત્તિહેતુનું અવલોકન કરવાથી કાંઈક સુગમતા થશે એમ માનું છું.

બનારસ વગેરે વિભાગમાં દેવનાગરીની તરફ પ્રવૃત્તિ થવાનું અરેખ્ય મૂળ કારણ તો એ હતું કે એ પ્રદેશમાં સરકારી દરબારી દફતર માટે (ભાષા તો હિન્દી છતાં) ઉર્દુ લિપિનો પ્રચાર હતો, તેની વિરુદ્ધ પ્રયાસ કરી દેવનાગરીનો સ્વીકાર કરાવેલો. એ પ્રકારના હેતુને આપણા ગુજરાતમાં પ્રસંગ જ નથી; ગુજરાતમાં સરકારી દફતરની લિપિ ઉર્દુ જેવી આપણા વિદેશમાં આવે એમ નથી; તે તરફ ઉર્દુ નહિં તો નાગરી લિપિ જ છે.—આ લેટ આ પ્રદેશમાં આ ચર્ચાને પ્રવેશ આપતે વિચારણ કરવા લાયક નથી. અને હેનું સ્મરણ જ ઘણાકને થતું નથી.

મરાઠી લાપાની સરખામણી આણીશુ તો તે પણ ખતુ ઉપયોગી નહિ થાય મરાઠી પ્રદેશમા મોડીનો પ્રચાર, નિત્યવ્યવહારમા, સરકારી દફતરોમા સખત છે, અને સાહિત્યની લિપિ દેવનાગરી જ છે, એ ખતુ છે પરતુ દેવનાગરી લિપિ ખો મોડી લિપિ વચ્ચે એટલો બધો તખવત થઈ ગયો છે, મોડી તે દેવનાગરીને ખરે ખરી મોડી નાખીને (મચડા નાખીને, ભાગી નાખીને) હેવી તો વિવૃત કરી છે કે મૂળ દેવનાગરી ઉપરથી એ બન્યાની અચક રેખાઓ પણ મોડીમા પ્રગટ કેપે નથી જણાતી એથી ઉલટુ—ગુજરાતી નિપિ અને દેવનાગરી નિપિ વચ્ચે એટલુ બધુ સામ્ય મચવાઈ રહ્યું છે કે એ બંને વચ્ચે જ ચળનક સબન્ધ તરત જણાઈ આવે છે એટલુ જ નહિ પણ દેવનાગરી બણનારા મહારાષ્ટ્રના લોકોને ગુજરાતી અક્ષરો વાચતે બહુ બ્રમ કે બ્રમ ઉત્પત્ત નથી થતો

નાગરી પ્રચાર અથવા એકલિપિવિસ્તારના પ્રયાસના પછી નવા ઉત્પત્ત થયેલા પ્રવૃત્તિહેતુ બીજા બે છે --

(૧) અન્યોન્ય લાપાઓ સમજવાની સરલતા થાય,

અને (૨) રાવ ભરતખડમા લિપિના મધ્યને લીધે એકતા થઈ દેશાભિમાનને પુષ્ટિ મળે

હામાથી ન ખર (૨) વાળો દેતુ પ્રથમ લઈશુ દેશાભિમાનને પોપણુ થવા માટે માત્ર લિપિના મધ્યથી શી મિદ્ધિ થાય તે મમજાતુ નથી લિપિના અક્ય દ્વારા પ્રથમનો દેતુ—પરસ્પર લાપાઓની સુગમતાના સધાઈ દેશમા વિચારાદિકની એકતા થાય ઈયાદિ પરપરાસિદ્ધ લાભ વળતે ફાઈ ખતાવશે પરતુ આગળ ઉપર તપાશીશુ તે પ્રમાણે જણાશે કે એ રીતે અન્યોન્ય લાપાની સુગમતાનો મલવ અત્યંત અલ્પ છે ખતુ જોતા તો આખા ભરતખડની - નિપિ નહિ, પણ—લાપા એક થાય તો એ અશક્યપ્રાય લક્ષ્ય પ્રાપ્ત થાય પ તુ ભરતખડ તે એક દેગ નહિ, પણ એક ખડ છે, હેમાડી અત્યંત સિત્ત સિત્ત લાપાઓમાથી દોઢ નવી એક સમાન લાપા ઉત્પત્ત થવી, અથવા તો મવમાધારણુ લાપા હેમાની એકાદ પડ થવી એ બહુવા અસલવનીય લાગે છે હિન્દી લાપા ઘણા ભાગમા પ્રચરિત છે અથવા તો મમજાયે, એ દલીલ પુ જવી નથી જતો પરતુ મહારાષ્ટ્રની દક્ષિણના સવ ભાગમા, તેમ જ સિન્ધમા પણ હિન્દી લાપા ઢેટલી અનાત છે તે વિચારીશુ તો એ દલીલને કાંઈક ક્ષતિ આવશે મિ થમા સુસલમાન વગ—એકુતો વગેરેનો પણ—વિશેષ છે, છતાં તુ સિંધી ગિવાય બીજી લાપા બોલાતી સમજાતી નથી એક અત્રેજ અમલ ૧૨ મિ થમા ગયો હતો તહેણે એક સુખ્યાગ્રકર (મામવ તદાર) ને કહ્યું કે હિન્દુસ્તાની બણનારા પગવાળો મહુને હેનાતમા આપજો, પરતુ આ કાય અત્યંત દુર થઈ પડતુ હતુ

સમજી સકે,—આમ પોતાના ખંગાળી ભાષાના અભ્યાસથી પોતે કહેછે. પરંતુ એઓનો ખંગાળીનો અભ્યાસ ગુજરાતી લિપિમાં ખંગાળી ગ્રન્થ લખાવીને વાંચીને થયેલો હતો કે અર્થજ્ઞાન માટે ચાલુ રીત્યના સાધનો વાપરવાં પડ્યાં હતાં તે જાણ્યા વિના આ હેમનો સિદ્ધાન્ત એકદમ ગળે ઊતરતે વાર લાગેછે. ગમે તેમ હો, પણ ઉપર જણાવેલાં સ્થાયિ તત્ત્વોનો વિચાર કરતાં લિપિના અસહાય સાધનથી સિદ્ધિ મેહોટી નથી એ નિઃસંશય લાગેછે. એ હું સ્વીકારું છું કે લિપિલેહ દૂર થાય તો અન્ય ભાષાના અભ્યાસમાંનું એક વિધન ટળે—એ હેતુ સુખ્ય છે. પરંતુ અન્ય વાંધાઓ ધ્યાનમાં લેતાં આ વાત સુસાધ્ય નથી જણાતી. અને લિપિલેહ ટળ્યો એટલે અન્ય ભાષાનું જ્ઞાન આપોઆપ મળી ગયું, અને એકબીજાના સાહિત્ય ગ્રન્થો પ્રવેશ પામી વિસ્તાર પામી ગયા એમ આ પ્રશ્ન માટે હાલો કરવામાં આવેછે તે પણ ગેરવાજબી છે.

ઉપર મરાઠી ભાષાના પ્રવેશ વિષે જે સંકોચમય વિચાર બતાવ્યોછે, તેહનું અન્યપક્ષથી દર્શન કરવાની જરૂર છે. એ વિચાર બતાવતાં બંને ભાષાઓને સંપર્ક-પ્રસંગ વિશેષ મળેલા છે તેહના પ્રમાણમાં પરિણામ પરિમિત થયું છે એટલું જ કહેવાનો આશય હતો; અને બીજો હેતુ એ હતો કે લિપિની સુગમતા છતાં પરિણામ પૂર્ણ નથી થયું તે લિપિની અશક્તિનું પ્રમાણ બનેછે હવે એજ સંપર્ક અને હેતુ પરિણામનું બીજી રીતે દર્શન કરતાં પણ લિપિની શક્તિહીનતા નજરે પડેછે, તે જોઈયે. ગુજરાતમાં મરાઠી અને હિન્દી ભાષાઓનો પ્રવેશ બીજી ભાષાઓ કરતાં વિશેષ થયોછે. હેનાં કારણોનું અન્વેષણ કરતાં તરત જણાશે કે પેશવાઈ વખતથી મરાઠી રાજ્યનો ગાઢો સંપર્ક—ગાયકવાડીનો હુજૂર સૂધી પણ; મુસલમાન રાજ્યના કાળથી માંડીને એ રાજ્યનો સંપર્ક, અને તેહને પરિણામે જે *ઉર્દુ (છાવણીની ભાષા) ઉત્પન્ન થઈ તેમાં ફારસી અને તે તે પ્રદેશની સ્વકીય ભાષાનું મિશ્રણ તેમ જ મરાઠી અને હિન્દી ભાષાઓનું મૂળ પ્રાકૃત ભાષાઓમાં અપભ્રંશ તથા શૌરસેની હોઈ ગુજરાતીનો પણ તે દ્વારા સંબંધ; (ખાસ કરીને હિન્દીનો વિશેષ); આ સર્વ કારણોનું એકદમ બળ થવાને લીધે જ ઉપરની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈછે. લિપિને આ પરિણામમાં કશો અવકાશ. બહુ અવકાશ તો મળ્યો નથી જ, હેતુ વિશેષ કારણ એક એ છે કે જે સમયમાં મરાઠી હિન્દીના સંસ્કાર ગુજરાતીમાં પેસવા લાગ્યા તે સમયમાં પુસ્તકોનો વિસ્તાર અતિ અલ્પ હોઈ વાચનનો પ્રસંગ વિરલ હતો, અને જે ભાષાજ્ઞાન સંપાદન થયેલું તે યોલાતી ભાષાનું વિશેષ, અથવા તો સુખપરંપરાથી પ્રાપ્ત કરેલું,—અર્થાત્ સુખપરંપરાનું સાધન વાચન કરતા વધારે

* હિન્દી અને ઉર્દુ વચ્ચેનો ફરક આ પ્રસંગે બહુ સબલ નથી, અને 'ભાષા'નો સંબંધ ગુજરાતી જોડે અપભ્રંશ પ્રાકૃતજ્ઞાન સ્વતંત્ર જ છે.

પ્રબળ હોય તેમ મરાઠી રાજ્યમાં મરાઠી ભાષાનું જ્ઞાન તો તે જ્ઞાનવાદી ભાષા હોવાને લીધે તે ભાષાના સાક્ષાત અભ્યાસથી પણ કેન્દ્રલેક દરજ્જે ઉપર થયે. રા હિંમતલાલ જોગલ આશ્ચર્યા એમ એ હેમણે ના વિષય ઉપર પ્રથમ લિપિ પ્રતિદીના પ્રશ્નાના ઉત્તરો પ્રમિદ્ધ પાડે,† તહેમા આ વિશેના પ્રશ્નો ઉત્તર લખતા કહ્યું છે કે--બગળી કે તામિલ પુસ્તકો કોઈ (શુજરાતી) પુસ્તકો લયમાં નથી, જ્યારે મરાઠી અને હિંદી સખ્યાળ વ છે--એ જ બગળી આવે છે કે લિપિને લીધે પણ હાલુ થયું હશે જ પરંતુ હું એમ પ્રશ્ન પૂછું કે તામિલ અને બગળી પુસ્તકો દેવનાગરીમાં છાપવા હોય તો એ પુસ્તકોનો મગ્ગ શુજરાતના પુસ્તકાલયોમાં થાય? હું તો નથી માનતો કે થાય અને કારણ ઉઘાડું જ છે, દેવનાગરીમાં જાય તોયણ બગળી, અને તામિલ તો વળી અત્યંત વિખતીય ભાષા, અથગોધ માટે અજ્ઞાતવત્ જ છે મરલતા અને નવુ શીખવાની મુશ્કેલીનો અભાવ--એ કારણને લીધે હિંદી મરાઠી વધારે શુજરાતમાં પ્રસરી છે એમ રા આજારીયા સ્વીકારે છે પરંતુ એ સરલતા અને નવુ શીખવાની મુશ્કેલીનો અભાવ એ માત્ર ઉપરની સપાળીના દારણ છે, હેના અન્તજાત કારણો તો ઉપર કહેલા રાજકીય સંપર્ક અને ભાષાઓનો પ્રાકૃતોમાં નૂજ સમ્બંધ એ જ છે અને તે જ કાગલથી--ઉપર બતાવ્યું તેમ મરાઠીનો બગળી હિંન્ની પ્રાન્તોમાં વિસ્તાર લગાર પણ નથી થયો આમ જોતા પણ લિપિનું સામધ્ય વિશેષ ચમત્કારવાળું જણાતું નથી

(અપૂર્ણ)

નરસિંહરાવ જોગનાથ

પ્રાથમિક કેળવણીમાં ધાર્મિક શિક્ષણને સ્થાન

ઉપર લેખ માધ્ય માસના આય ધર્મ પ્રકાશમાં મીં કડીમ મહમદ માસ્તરની સહીનો છે તે લેખમાં પ્રથમ તો મીં માસ્તર પ્રાથમિક કેળવણીનો લાભ લેતા શિશુઓની ઉમ્મરની હદ આકે છે, જે હદ તેઓ પાંચ વયની ઠરાવવા માગે છે, તે બાળકમાં કહેવું જોઈએ કે ગામડામાં તેમજ ગહેરમાં ગાળામાં જવાતું ગરુ કરનાર છોકરાઓની ઉમ્મર પાંચ વયની હોતી નથી કોઈ કોઈ માળાપો વખતે પાંચ વર્ષની લઘુ વયે પોતાના નાદાન બચ્ચાઓને નિગાળમાં મોજવતા હશે પણ તેઓ તેમને શિક્ષણની અભિલાષાથી મોકલતા હશે એ ધારવું શક્ય છે એવી નહી

વધે છોકરાંઓને નિશાળમાં મુકવાનું વાજબી નથી, તેમ છતાં પણ જો કોઈ અજ્ઞાન માળાપો પોતાના પાંચ વર્ષના છોકરાંઓને નિશાળમાં શિક્ષણ લેવા મોકલે તો તેઓ મૂર્ખાઈ કરે છે એ વાત નિર્વિવાદ છે.

ખીનું મીઠા માસ્તર દર્શાવે છે કે દશ વર્ષે છોકરાંઓ ગુજરાતીને સલામ કરે છે તે ખીના તો તદ્દન મનોકલ્પિત જણાય છે, કારણ કે અંગ્રેજી નિશાળોમાં જે છોકરાંઓ દાખલ થાય છે તેમને પણ ફરજીઆત માતૃભાષા શીખવાની ફરજ પડે છે; તેથી પ્રાથમિક શાળામાં જે શિક્ષણ મળ્યું હોય તેના કરતાં ઘણા ઊંચા દરજ્જાનું શિક્ષણ તો પાછળથી જ મળે છે.

ત્રીનું દેનીંગ કૉલેજમાં દાખલ થનારા વિદ્યાર્થીઓની ઉમ્મર મીઠા માસ્તર સત્તર વર્ષની રાખે છે. પરંતુ તેનો અર્થ મારા ધારવા પ્રમાણે તો એમ છે કે તે વિદ્યાર્થીઓની ઉમ્મર સત્તર વર્ષ કરતા ઓછી હોવી જોઈએ નહીં. સત્તર વર્ષે માણસની વિચારશક્તિ ખીલવા માંડે છે અને યાદશક્તિ ધીમે ધીમે ઓછી થવા માંડે છે, માટે તે ઉમ્મર પછી ધર્મજ્ઞાન-તત્ત્વ વિદ્યાના પરિપક્વ પરિણામો વિદ્યાર્થીઓ ખરાબર સમજી શકે એમાં જરા પણ શંક નથી.

આવાં આવાં નિર્ણય અને નિર્માલ્ય કારણો આપી મીઠા માસ્તર પ્રાથમિક કેળવણીમાં ધાર્મિક શિક્ષણ અસ્થાને છે એમ પોતાના લેખનો ઉદ્દેશ જણાવે છે, તે કેટલોક દરજ્જે વાસ્તવિક છે તે તપાસવાનું આપણું અહીં કર્તવ્ય છે.

ધાર્મિક શિક્ષણ અસ્થાને નથી પણ સ્થાને છે અને વળી યોગ્ય સ્થાને જ છે એવો મત આપનારાઓની સંખ્યા ઓછી થશે નહીં. મીઠા માસ્તરનું મુખ્ય કારણ એ છે કે જ્યાં જ્યાં માસ્તરો અને શિષ્યોનાં જતી અને ધર્મ મુદ્દાં ભુલ્યા હોય ત્યાં ધર્મનું શિક્ષણ અપાય જ કેમ? દરેક માણસ કહી શકશે કે તેવી જ જગ્યાએ ધર્મના શિક્ષણની ઘણી જ અગત્ય અને આવશ્યકતા છે. કારણ કે જ્યાં આગળ વિકાર થવાનો સંભવ છે અને ત્યાં આગળ જે માણસોનાં મન હગતાં નથી તે ધીરવીર પુરૂષો કહેવાય છે, નહીં કે વિકારોને બાળુપર સુક્રીને રસ્તો સરળ કરવામાં ધીરતાનો સમાવેશ થાય છે.

ધર્મનું બીલકુલ શિક્ષણ ન જ આપવું અને માણસને નાસ્તિક બનાવવો તે કરતાં ધર્મનું શિક્ષણ આપી માણસને ઇશ્વરત્વના વાદને માટે શંકા કરતા કરવા હજાર દરજ્જે વાસ્તવિક અને યોગ્ય છે. કારણ કે બીલકુલ શંકા ન કરવી અને તે વિષય વિષે બિલકુલ વિચાર ન કરવો તેના કરતાં તે વિષયમાં શંકા કરતા થવાય તો કોઈ દિવસ એવો પણ આવશે કે જ્યારે તેઓ પોતાના તેમ જ બીજાના ધર્મના ગુહ્ય ભેદો સમજી શકશે.

વળી મીઠા માસ્તર કહે છે કે મહુમદ અને જરથોસ્ત વિષે હિંદુ માસ્તરોનું અજ્ઞાન અને ગમ-કૂટલ વિષે સુમનમાન અને પારસી માસ્તરોનું અજ્ઞાન ઘડીભર હસાને છે. આપણે પણ ખુબ કરીશું કે તે વિષય સળધીની અજ્ઞાનતા હમાવે છે એટલું જ નહીં પણ સાલે છે મટે ને તે અજ્ઞાનતા દુર કરી શકાય તો તેમાં શું સાર્યક નથી? હિંદુ ડોક્ટરોઓ મહુમદ અને જરથોસ્ત વિષે થોડું જ્ઞાન મેળવે અગર પારસી ડોક્ટરોઓ મહુમદ અને રામ-કૃષ્ણ વિષે જાણે અથવા તો સુસલમાન ડોક્ટરોઓ જરથોસ્ત અને રામ-કૃષ્ણ વિષે માહિતગાર થાય તો શું તે ધિક્કારવા લાયક છે? કોઈપણ ધર્મનો કોઈપણ માપુમ હી શરૂ કરે પરંપરાના આગેવાન ગણાતા અને દેવ અગર પ મેશ્વર તુલ્ય પુજાતા નાયકોમાં પ્રોત્સાહન અગર ઇશ્વરત્વના અશો સમાયલા હોવા ને જો નહીં તો તેમના મરણ પછી મેકડો વર્ષે આપણે તેઓને આ રૂપમાં હાલ આવોકિયે જ નહીં

હિંદુસ્તાનમાં જુદા જુદા પંથો સુસલમાનો અગર અમેરેના આબ્યા પછી જ પડ્યા એ વસ્તુ ઘણું જ લુલ્લસેલું છે. ભારતવર્ષમાં ઘણા અનાદિ ગણથી ધર્મને જ્ઞાને અને વિષયોનો નિભય કરવા તેમ જ જુદા જુદા મતોનું ખર્ચ કરવા સહનું જ્ઞાનનો રિવાજ પડેલો છે. પરંતુ હાલના ગળ અને મયોગાનુભાવે એટલું તો કપુલ કરવું જોઈએ કે ધાર્મિક શિક્ષણમાં કોઈપણ ધર્મ તત્ત્વનો નિભય કરવાનો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ નહીં. તેમ જ કોઈપણ ધર્મનો માદરશ્ય અગર સુનખલો કરાવવાનું પ્રયોજન હોવું જોઈએ નહીં પણ તે તે ધર્મના જુદા જુદા મતભેદો બતાવી નિભય કરવાનું કામ બચાવવાને બદલે ઉપર સોપવું જોઈએ.

વળી મીઠા માસ્તરના કહેવા પ્રમાણે કેટલીક અમેરેલ મિશનરી સ્કૂલોમાં ખાસ બલ શીખવાય છે, તેમને જ આ જગ્યાએ મવાલ પુછ્યો હોય કે તે પાદરીઓ કે જે ખાસબલ શીખવે છે તેઓ શું જરથોસ્ત, જેઝમ્બર અગર રામ-કૃષ્ણથી અજ્ઞાત છે? તેઓ શું તેમના દોષો બતાવવામાં પગલ પડે છે? ત્યાં સુધી વાચકો વિચાર કરે કે મિશનરીઓ બીજા ધર્મના ખોટા અને મનોર્ક પત છે. ઉધાડા પાડવા પ્રયત્ન કરે અને બીજા મતાલેશનું થોડું ઘણું પણ જ્ઞાન આવી શકે તેવું રહસ્ય છુપાવે અને શું આપણા ધર્મધુરધરો અને ધર્મચુસ્તો તે સુધી મ્હોડે સાલગ્યા કર એ વાસ્તવિક છે?

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે ધાર્મિક શિક્ષણને જે અર્થે યથાન આપવામાં આવ્યું છે તે અમેરેલ કેળવણીના જ પ્રતાપ બળે છે. ધાર્મિક શિક્ષણના અભાવે જ નૈતિક શિક્ષણ અદરશ્ય થવા લાગ્યું છે અને આવા નાગ્નિય વિચારો દશાવતા નરો આગળ પડવા લાગ્યા છે અને પડશે જ જે મહા નરો ઇશ્વરત્વને પ્રાપ્ત થયેલા હતા, તેમણે જે જે કીર્તિ અને નામના મેળવી હતી તેમને આ વાત

કેટલો બટો લગાડશે અને તેઓ બે પોતાના રથેલા અને વિચરીત થયેલા સંસારમાં કદાચ જન્મ લેશે તો પોતાના વારસોનાં આવાં આવાં કૃત્યો અવલોકી તેમને શું કૃતકી નહીં કહે? અને પોતાનું નામ પોતાના વંશજોમાંથી આવી રીતે ભુસાઈ જતું તેઓ જોશે તો તેમને એવો વિચાર નહીં આવે કે તેઓએ શું આવી અધોગતી લાવવાને માટે જ પોતાના અમુક વખતનો ભોગ આપ્યો હશે !!!

હિંદુસ્તાનને હજી પણ અધોગતીમાં જતો પડતો અટકાવવાનો એક જ માર્ગ છે અને તે માર્ગ “ધાર્મિક શિક્ષણ” આપવાથી જ સરળ બનાવી શકાય તેમ છે.

ચતોર્ધર્મસ્તોત્રજય:

એલ્ફીન્સ્ટન હાઈન્ડ્રુલ }
મુઆઈ માર્ચ ૧૯૦૮ }

યુનીવાર્સ ગોવર્ધનદાસ શાહ
બી. એ, એસ. ટી. સી.

અથાવલોકન.

“ A Critical Survey and Summary of the Leading Upanishadas

જુજરાતી માસિકના વાંચનારને રા. રા. શંભુપ્રસાદનું નામ અભણુ નથી. એમના તરફથી આ નાનું પુસ્તક હાલમાં પ્રગટ થયું છે ચિયોનોફિને લગતા કેટલાક અગ્રેજી માસિકોમાં પ્રગટ થયેલા પોતાના લેખ એકઠા કરી થ થકારે પુસ્તકના રૂપમાં છપાવ્યા છે.

આરંભમાં ઉપનિષદોના તત્વજ્ઞાન વિશે વિવેચન કર્યા પછી અચકર્તાત્મે એક પછી એક ઉપનિષદોનું હોલન કર્યું છે. સાથે સાથે એમણે પોતાના વિચાર પણ દાખલ કર્યાં છે.

યોગ વખતમાં, યોગી મહેનતે ઉપનિષદોના અતિ વિસ્તીર્ણ જ્ઞાનમાંથી યોગું ઘણું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની જેમને ઇચ્છા હોય તેમને આ પુસ્તક ઉપયોગી છે. તેમ જ ઉપનિષદોના અભ્યાસનો માત્ર આરંભ કરનાર વિદ્યાર્થીને પ્રવેશિકા તરીકે આ નાનું પુસ્તક વાંચવા જેવું છે. રા. રા. શંભુપ્રસાદ એક ખતીજા લેખક તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા છે તેથી લલિત્યમાં તેઓ સાહિત્યની સારી સેવા કરશે એવી આશા રખાય છે.

§ સંગીત ઇલિયક. સર્ગ પહેલો અને બીજો ગયા પૌષ માસના આંકમાં અને સંગીત આલોપદેશની નોંધ લીધી હતી. તે જ સુશોભિત અથમાળામાં સંગીત ઇલિયક નામનું સુદર પુસ્તક પ્રગટ થયું છે. કાવ્યના કેટલાક મુખ્ય પ્રસંગોને લગતાં ચિત્રો આપેલા છે, તેની મદદથી

* ક્વા રા. રા. શંભુપ્રસાદ શિવપ્રસાદ મહેતા, બી. એ. હાઈસ્કૂલ હાઈડરબાદ વડવાણ

પ્રાચીન ગ્રીક લોકોની તેમના દેનાઓ [જે કેવા ગ્રામની આવના હતી તે નાથના સમજી શકશે] આપા તર ધણી સરળ પણ ગમકદાર ગાવામાં થયું છે. દરેક ગાયનની સાથે તેના તાલ, સ્વરમ્મ બધી ટીકા જેડેલી છે. આરંભમાં કથાનો સારાશ આપ્યો છે, અને બધી રીતે તેને ઉપયોગી કરવામાં આવી છે.

૬ હોમરિયસ આ સુવસિદ્ધ અંગકા વધી કેઈ ભાગે જ અનર્થકું દેશે આનું આપા તર તેમાં રહના વીરસને યોગ્ય જોરસા ર બાણમાં થયું છે. મોટા અંગ્રેજ ચિત્રપ્રારના દશ રંગીન ચિત્રોથી પુરાણની ખાલ શોભામાં બેદર વધારો થયો છે. નારાગની વંશા આ પુસ્તકના વાચનથી વધી રમુજ સાથે પસાર થાય છે. વિદ્યાર્થીઓને વચાવવા યોગ્ય છે. હોમર શિયંસની દેશબક્તિ અને આત્મભોગનું તથા દુઃશિખાના સંતીકવનું એક સ્ત્રી પુરૂષને અતુકરમ્ય કરવું ધટે છે.

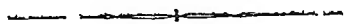
* શ્રી સેરગી થયું

આ પુસ્તક અમ્ના રૂપમાં હોવાથી અચકારે નવાન માગ તરફ નહતી કરી છે.

નાટક અને ચપુની રચનામાં ઘણો તફાવત છે. નાટ્યની પેઠે અદ્ધિ પાત્રાની આવ જા થતી નથી. સરગા પાત્રો તકતા ઉપર દાબર છે એમ માની લેવાયું છે. કથા પાત્રને આગળ આવી બોલવાનું છે તેનું અઘભાથી સૂચન થાય છે. ચપુમાં ગણની બાજુ અતદ્ધિ છે ઉદાહરણ તરીકે —

“રાજક યા, યશોધ યા મહા માગવતી, અતિ સતી, પતિવ્રતા અને જ મો જ અંગેગ ભોગ ભોગવતી, ભોગવતી ઇત્યાદિ

કવિતા સારી છે પણ કેટલોક પ્રસંગે ગદ્યાત્મક રિચારને જાણે કવિતામાં અંગ્રાસીને બેસાડ્યો હોય એમ લાગવાથી રસમાં ક્ષતિ આવે છે. આ પુસ્તકને એક વાર વાંચી જવાની ત્રસ સાહિત્ય પ્રિય સભાજનોને જવાબજી છે.

માસિક ઇતિવૃત્ત.

શ્રી શંકરાચાર્ય મહોત્સવ:—

જગદ્ગુરુ શ્રી શંકરાચાર્યની જયન્તિ મહારાષ્ટ્રમાં આવેલા હુમલી ગામમાં ૬૨ વર્ષે થયું હતું. ઉત્તમથી ઉત્તમવાય છે. વિદ્યાર્થીઓની પરીક્ષા લખને તેમને ઇનામ આપવામાં આવે છે. વિદ્વાનો વ્યાખ્યાનો કરે છે, અને શ્રી શંકરાચાર્યની પાદુકાનું આદરપૂર્વક પૂજન થાય છે.

આ વર્ષે આ કાર્યનો સમારંભ થોડા સમય ઉપર દક્ષિણના વિદ્વાન સ્વધર્મનિષ્ઠ પડિતોએ ઘટતી રીતે કર્યો છે. શ્રી અપા શર્મા વિદ્યા વાયસ્પતિના પ્રમુખપણા હેઠળ શ્રીયુત બાબા સાહેબ પેઠશેએ શ્રી શંકરાચાર્ય ચરિત ઉપર લખેલું કૃત્ય હતું. બીજા વિદ્વાનોએ પણ આ કાર્યમાં સારો ભાગ લીધો હતો.

સ્વદેશનો ધાર્મિક ઉત્કર્ષ કરનાર મહાત્માના સ્મરણ અર્થે તેમના ભક્તો પોતાનો પૂજ્ય ભાવ આ રીતે પ્રકટ કરે એ થયું રાજી થવા જેવું છે. અમે આશા રાખીએ છીએ કે આપણા ગુજરાતી લાઘવો આ દક્ષિણી વિદ્વાનોને પગલે ચાલશે.

*

કચ્છના મહારાણાના સેક્રેટરી કરતા કવિ તરીકે વિશેષ પ્રસિદ્ધિને પામેલા રા. રા. છોટાલાલ શેવકરામ તા. ૧૭ મી મેને રાજ્ય અમદાવાદમાં એકાએક વિદેહ થયાના સમાચાર અમને મળ્યા છે.

તેમનો જન્મ સંવત ૧૮૮૮ માં અમદાવાદમાં થયો હતો. અંગ્રેજી નિશાળમાં અભ્યાસ કરતાં તેમને ગુજરાતના કેટલાક અગ્રણી નગરોનો સમાગમ થયો. તેમના 'સદ્ગાથાઓમાં' દિવાન બહાદુર મણિભાઈ, દિવાન બહાદુર અમાત્યાલ, સરદાર બહાદુર બહેચરદાસ વિગેરે પાછળથી રાજદ્વારે પ્રસિદ્ધ થયેલા પુરો હતા. સ્વર્ગસ્થ મનઃમુખરામ અને આપણા આદિ નાટકકાર રા. રા. રણછોડભાઈ એમના સાક્ષર મિત્રો હતા.

બાળપણથી જોગતું વક્તવ્ય ભક્તિમાર્ગ તરફ થયું હતું તેથી તેમનાં 'કાવ્યોમાં' ભક્તિ અને વૈરાગ્યનાં પદો વિશેષ છે. એમની કવિતા કચીચર દ્વયપદરામની પદ્ધતિની છે. એમણે 'વૃન્દ સતસર્થ' નામના હિન્દી કાવ્યનું તથા મોરિસ કૃત હિંદુસ્થાનના ઇતિહાસનું ગુજરાતીમાં ભાષાન્તર કર્યું છે. યુદ્ધિપ્રકાશ વિગેરે માનિકેશમાં તેમની કવિતા કેટલાક વર્ષોપર આવતી.

રાજ્ય સેવા અને જ્ઞાવસ્થાની નળબાધથી સાહિત્ય ઉપર પ્રીતિ છતાં તેઓ લખી શકતા નહિં, તેપણ પહેલી સાહિત્ય પરિષદના પ્રસંગ ઉપર તેમણે એક કાવ્ય યુદ્ધિપ્રકાશમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું.

તેમનો સ્વભાવ ધણો કેમળ, દયાળુ તથા સ્નેહાળુ હતો. તેમણે કચ્છ નૃપતિની ઘણા વર્ષો સુધી વક્ષાદારીથી સેવા લીધી છે, તેમને તથા એમના સ્નેહી કુટુંબીઓને એમના પિતૃહૃદયી શોક થતો હશે. તેઓ પોતાના પુત્રના લગ્ન કરવા અમદાવાદ આવ્યા હતા ત્યાં એકાએક હૃદય અધ થવાથી પરલોકવાસી થયા છે. એમના અવસાનથી દ્વયપદરામ અને નર્મદાશ કરના જમાનાનો ગુજરાતી કવિ ગૂમ થયો છે. પ્રભુ એમને સદ્ગતિ આપે. અસ્તુ.

आर्यधर्मप्रकाश

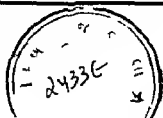
पुस्तक ३६ मु]

मास ज्येष्ठ स १९६८

[अक्ष ८ मो

परमेश्वरने एक प्रश्न

(कल्याणना गजल)

ऊत्तर आनो यो अखिलेश्वर !

निणय आज करो निखिलेश्वर !

(धृव) उत्तर आनो १

राधावर ! तमने खुश करवा,

विधाविध वेप धर्या में नवला,

उत्तर आनो २

छलचोराशी सचळा नवळा,

तोय प्रसन्न न तु परमेश्वर !

चोपग रई तम पासे चाल्यो,

पवी थड आकाशे म्हाटयो,

उत्तर आनो ३

वृष धनी फळ फळे फाल्यो,

तोपण तु रीझ्या ना नटवर !

होपी रई जव्वर तन कीधु,

उट वनी जोयु में सीधु,

उत्तर आनो ४

गाय वनी मुखमा तृण छीनु,

करुणा नावी शु करणाकर !

खरेखरो खर वनी हु भूक्यो,

नरवर ! शत्रु भलो में फूक्यो,

उत्तर आनो ५

गरव थो तुज चरणे मूक्यो,

तोय न रीझ्या तु रासिकेश्वर !

रीझ्या तो मागु ते आपो,

जन्ममरणना आ दुख कापो,

उत्तर आनो ६

मुखद शरणमा सेवक स्थापो,

ए विण मागु ना महोपेश्वर !

नव रीझ्या तो मुजने वहेशो,

आवो वेश कशो ना लेशो,

उत्तर आनो ७

वेश विना निर्धरो रहेशो,

तोपण दाम मुखी सर्वेश्वर !

ज का पाठक

कुपुत्रथी पुत्र न थयो होय ते मारो

(मालका)

पुत्र, कुपुत्रथी न थयो सागे,

आ पापी पीडा करनारो

पुत्र कुपुत्रथी ० (२४)

पालो परणावो प्रीते पण,

प्रमदानी प्राते पळनारो,

पालकनी प्रीति तरजेडी,

ए अगारो रहेशे यारो

पुत्र कुपुत्रथी १

श्यामा सुतनी सेवा करवा, तात भ्रातने ते तजनारो;
 श्वशुरपक्षसुं स्नेह करीने, माहिलानो मर्कट बननारो. पुत्र कुपुत्रयो० ३
 कां चाडी के चोरी करीने, कूळ कलंकथकी भरनारो;
 कां केद पडीने अकर्मि, जन्मारो खारो करनारो. पुत्र कुपुत्रयो० ४
 कां तो पान करी मदिरानु, जुगारमां बेगार थनारो;
 कां पर ललनामां ललचाइ, जमसदनं जाशे परवारो. पुत्र कुपुत्रयो० ५
 जगजिवन कहे हु आ जगमा, पुत्र थता न प्रसन्न थनारो;
 कुपुत्रने मनथी मानुछु, माताना मलनो ए क्यारो. पुत्र कुपुत्रयो० ६

ज. का. पाठक.

हंस पक्षिनु सुसाफरने संबोधन.

गजल

- अरे तु तो बडो ज्ञानी, अगर तो छे अभीमानी;
 गयोछे साव भूली शुं ? प्रवृत्ति शुं ? निवृत्ति शुं ? १.
 प्रवृत्ति शुं ? निवृत्ति शुं ? तमारी बात जूदी शुं ?
 अमारुं पांजरुं ते शुं ? खलकमा उडवु ते शुं ? २.
 अहीं तुं आव समजावुं, उडी तारे नहीं जावु;
 थयुं का व्यग्र तुं आव, प्रवृत्ति शुं निवृत्ति शुं ? ३.
 प्रवृत्ति छे निवृत्तिमा, निवृत्ति छे प्रवृत्तिमा;
 बहु छे चित्तवृत्तिमां, प्रवृत्ति शुं, निवृत्ति शुं ? ४.
 * अकर्म कर्मने जाणो, उरे गीता वचन आणो,
 समजशे कोई नर शाणो, प्रवृत्ति शुं, निवृत्ति शुं ? ५.
 नहीं तु हंसने जाणे, सुपक्षि पाजरे माणे;
 नजर छे ताहरी छाणे, भले तु उडने भाई. ६.
 नहीं तुं हंसने देखे, प्रथम तो पाजरुं पेखे;
 पछी ते हेम तुं लेखे, भले तुं उडने भाई. ७.

उडो निज जातने त्यागे,	मने ए तुरता लागे,	
नहीं त्या ज्ञाननो दागे,	भले तु उडने भाई ।	८
तने दृष्टात हु आपु,	बधा सदेहने कापु,	
पराणे पाजरे न्धापु,	पछी तु उडने भाई ।	९
*हतो शुक्र आश्रमे सारे,	उडो निज पाग्व विस्तारे,	
पडता पारधिपाशे	भले तु उडने भाई ।	१०
अमारा एक पीछायें,	हजारो विश्व देखाये,	
घणा जाये नवा थाये,	पछा क्या उडनु मार ?	११
तने जे केन भासेछे,	मने ते न्ह्य भासेछे,	
बु ए आख पासे छे,	पछा क्या उडनु मारे	१२
गणे तु हसने वेदी,	दीठो तें हसने के दी,	
गयो जे पाजरु भेदा,	पछी क्या उडनु मारे ?	१३
जुए ध्रुवनो अचर तारो,	फरे तेने खल्क सारो,	
मटे सदेह जो तारो,	पछी क्या उडनु मार ?	१४
अमारी जात जुदी छे,	तमारी बात जुदी छे,	
बधा मर्याद कूदी तें,	हवे शु बोलवु मागे ?	१५
काठिन छे पथ कर्मोनों,	काठिन छे बोध भमेना,	
काठिन श्रोता सुमर्मानो,	वचारी भान धारुछु	१६
थया जे शुष्क वेदाती,	नथी होतो जरा शाता,	
रहेछे चित्तमा धाति,	हवे मन मोन धारीले	१७
वचन तो मस्त नर जेवा,	नथी कर्मो करा तेवा,	
ठगारा कैक छे एवा,	हवे मन मौन धारा छे	१८
† गुरु सम कर्म करनारा,	मजेथी मद्य पीनारा,	
उकळता लोहमा न्यारा,	हवे मन मोन धारीले	१९
भले ब्रह्मा थयो छो तु,	भले विष्णु थयो छो तु,	
भले शम्भु बयो छो तु,	अमे तो मोन धायुछे	२०

- સ્વેચ્છર વાત તો સાચી, હજો તુજ બુદ્ધિ છે કાચી;
 રહ્યો છો વિશ્વમાં રાચી, હવે મન મોન ધારીલે. ૨૧.
 હજારો જન્મથી મડકો, હવે તો ગાંત યડ અટકો;
 મને છે એ દિલે જાટકો, તથાપિ મૌન ધાર્યું છે. ૨૨.
 વધાનો પ્રાણ પોષક છે, પ્રકાશક સૂર્ય વેશક છે;
 કહે હા ઘૂડ એ ગક છે, હવે મન મૌન ધારીલે. ૨૩.

અનુષ્ટુપ.

- જોવાનુ જાણવાનુંજે, આપણામાં જ તે વધુ;
 અન્યત્ર અથડાવાથી, ન મળે તે થકી વધુ. ૧.
 આનંદ અન્યથી પામો, એ વાત જે અસત્ય છે;
 આનંદ રૂપ છો પોતે, એ જાણ્યાનો અગત્ય છે. ૨.

“પ્રાણાચાર્ય.”

ઘૌઢ મનની ‘મહાયાન’ શાસ્ત્ર.

(ગયા અ કના ૪૫૮ ૧૫૧ થી ચાલુ)

મહાયાન વાદીઓના મતથી ધર્મકાય એટલે, ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની દૃશ્ય વ્યક્તિઓમાં વ્યાપી રહેલી પરમ સત્તા અથવા અમુક વ્યક્તિનું અસ્તિત્વ જેનાથી છે તે, અથવા જગતનું મૂળ કારણ, જેનાથી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના વિચારો તથા પ્રસંગોનું નિયંત્રણ થાય છે તે.

વિદ્વાન સુહૃદ્ધી કહે છે કે ઉપર દર્શાવેલા તત્ત્વની વેદાન્ત શાસ્ત્રના પ્રદ્ધ સાથે કાંઈક સમાનતા જણાય : પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તે તેનાથી ભિન્ન પ્રકારનું છે. કારણ કે ધર્મકાય કેવળ નિરાકાર પણ નથી તેમ સ્વભાવ પણ નથી. ધર્મકાય એ ઐશ્વર્ય મતથી કુર્ણા રૂપ તથા જ્ઞાનરૂપ છે. તેનું અસ્તિત્વ હોવા છતાં તે કેવળ સત્તા માત્ર નથી. ચૈતન્ય પ્રાણી એ ધર્મકાયનું આત્મદર્શન છે. જીવવ્યક્તિઓ જેમ કેટલાક ધારે છે તેમ છટ્ટી પડી ગયેલી સત્તાઓ નથી. પ્રત્યેક જીવવ્યક્તિ ધર્મકાયની સાથે એકતા પામતા પોતાના સ્વરૂપને બાંહેધરે માયા, અથવા અજ્ઞાન, ધર્મકાયનું સ્વરૂપ, જેની સાથે આપણે એકતા છે તેને જાળખવામા વ્યવધાન રૂપ થાય પણ ન્યાયે

બોધિસત્ત્વ એટલે એતન્ય, જે મનુષ્યપ્રાણીના અત કરણમા ધેમકાયનું પ્રતિબિંબ છે તેનો પૂણ્ણ પ્રકાશ થાય ત્યારે આપણા જ્ઞાનચક્ષુ આગળ અહુતાનો પડતો રહેતો નથી મમત્વનો નાશ થાય છે “હુ મારામા બીજને દેખુ છું અને બીજના મને પોતાને દેખુ છું” આ પ્રકારનું વણન ભૂતતથાત્વ વિશે પણ છે તેમા અધકાર કહે છે કે આ વિચાર દૃશ્ય પદાર્થના જ્ઞાનમા અથવા ઇન્દ્રિયોના અનુભવમા આવતો નથી જ્ઞાન મેળવવાના સામાય પ્રકારથી તો તે અસંભવ જ રહે છે

મહાયાન મતવાદીઓ જે જૂદા જૂદા દૃષ્ટિબિંદુથી દેવળ સત્તાને જુઓ છે તેની અને તે તે દૃષ્ટિબિંદુ સાંબધમા તે જે જે નામથી ઓળખાય છે તેની અધકાર સંલેપમા નોંધ લે છે

“અસ્તિત્વનું આદિ કરણ ભૂતતથાત્વમા, મૌદ્ધ ધમનું ખરૂં રહસ્ય સમાયલું છે અસ્તિત્વને સંબધે જોતા એ ધમ છે, બુદ્ધિના મૂળ તરીકે જોતા એ બોધિ છે, અહુકાર અને અધમ વાસનાઓથી કલુષિત થયેલા મનુષ્યને ચિરકાળ શાન્તિ આપનાર એ નિવાણ છે, પ્રકૃતિનો વ્યવહાર સુવ્યવસ્થિત કરનાર એ પ્રજ્ઞા છે, શુદ્ધ પ્રેમ અને જ્ઞાનને વહેવડાવનાર ઝરા તરીકે જોતા એ ધેમકાય છે ધાર્મિક ભાવના જાગૃત કરનાર એ બોધિચિત્ત છે, સધળા વ્યક્ત પદાર્થોથી પર જોતા એ શૂન્યતા છે, નીતિના દ્રષ્ટિબિન્દુએ જોતા એને નિઃશ્વેચ્છ કહે છે જ્ઞાનના કથાકારો એને પરમાય કહે છે, વ્યક્તિનું એકલક્ષીપણ અને નિયંત્રિત જીવન જોતા એ મધ્યમાગ છે, વ્યક્તિની ઉત્પત્તિની જાળમાં એને ભૂતકોમિ કહે છે, જીવ ઉત્પત્તિના બીજ અને મૂલ્યવાન મણિ માણુકયો તથા ધાતુઓને મલિન પદાર્થોથી આચ્છાદિત કરી રહેનાર પૃથ્વી સાથે માતાનું સામ્ય ગણીએ તથા તેની પેઠે વિચારતા એને તથગત ગણ કહે છે”

દેવળ સત્તાનું ઉપરનું સ્પષ્ટિકરણ દાશનિક નથી તત્ત્વજ્ઞાન વિષેનો સિદ્ધાંત સાચો ક્યારે કહેવાય કે જેને બુદ્ધિની ચિત્ત જિત્ત વૃત્તિઓ સરખી રીતે ગ્રહણ કરી શકે—સામાય બુદ્ધિથી ગ્રહણ થઈ શકે તે તત્ત્વજ્ઞાન હોય જ એવો નિયમ નથી પરસત્તા અને અપરસત્તા અન્ને સેજલેજ કરી છે પરસત્તા બીજ કોઈ સત્તાને આધીન છે એમ કહેવું એ ભૂલ ભરેલું છે

ડૉ. ક્રોડરુડના મત પ્રમાણે “પરસત્તા કોઈ પણ જાતના સંબધથી સ્વતંત્ર છે અર્થાત્ પોતાના અસ્તિત્વને નાટે કોઈ બીજી સત્તાનો તેને આધાર નથી હોતો આમ છતાં પણ પોતાના અસ્તિત્વની સાથે જેને સંબધ ન હોય એવા કોઈ પણ પદાર્થની સાથે તે સંબધમા રહી શકે છે” મિલ્લ કહે છે કે પરસત્તાનું આથી સાડું લક્ષણ શોધવાની જરૂર નથી

મહાયાન વાદીઓએ પરસત્તાના જે જૂદા જૂદા સ્વરૂપ સમજાવ્યા છે તે એક બીજાના આધારાધેય ભાવથી જ સમજાય છે આ બધા ચિત્ત ચિત્ત સ્વરૂપ જેમ

આપણને પરસ્પરને એળખવામાં જરૂરનાં છે તેન જ સંસારના જૂઠાં જૂઠાં લક્ષ્યને માટે જરૂરનાં છે.

જો મહાયાન મતવાળા આ લેહ લક્ષ્યમાં રાખે તો કડ઼ણા વિગેરે શુદ્ધાથી ઐશ્વર્યનું કૈવલ્ય ચુકત છે અને વેદાન્ત મત પ્રમાણે નથી એવી ખોટી માન્યતા રાખે નહિ.

મહાયાન મતવાળા કૈવલ્યની કલ્પના માત્ર દૃશ્ય-એક અને અનેકવાળા જગત સાથે સમવાય રાખતી કરેછે. પણ અંધકારને કબુલ કરવું પડેછે કે એ સર્વ અવિદ્યાનું પરિણામ છે અને તેથી તે અસત્ય અને ભ્રાન્તિમૂલક છે.

અલખત આ અપણને કૈવલ્ય સમજવવામાં ઘણી સરળતા કરી આપેછે પણ શુદ્ધ તત્ત્વચિંતનમાં એને માટે જગ્યા નથી.

જગત, નીનિ અને ધર્મતા દ્રષ્ટિબિન્દુથી જોતા વેદાન્તીઓ મહાયાન મતવાળા કરતા કૈવલ્યની જાદી જ કલ્પના કરેછે. જ્યારે મહાયાન મત પ્રમાણે કૈવલ્યને 'ભૂતતત્ત્વાત્મનો ગર્ભ' જેમાંથી જગત ઉદભવે છે એમ માને છે ત્યારે વેદાન્તીઓ તેને બ્રહ્મચોનિ કહે છે એટલે કે જેમાંથી આપણે જન્મી, જીવન વ્યાપાર કરીએ છીએ.

વેદાન્તીઓની 'હું એક છું તે બહુ થાઉં' એ કલ્પના મહાયાન મતમાં પણ છે. પણ એકમાંથી અનેકની ઉત્પત્તિ શી રીતે થઈ તે પ્રશ્ન આપણા અંધકારના માનવા પ્રમાણે હજી અનુસર જ રહ્યોછે.

વેદાન્ત અને મહાયાન, દ્રશ્ય જગતમાં વ્યક્તિની અને તેમના પરસ્પર અને જગત સાથેના અબન્ધની માન્યતા રાખેછે. સઘળી વ્યક્તિ મળી એક આપુ' સજીવ અંગ બનેછે તેનાથી અલેહ ભાવનઃ ઉપર નીતિશાસ્ત્રનું ધોરણ બાંધે છે અને વસ્તુત્રય કુદુસ્ત્વકમ્ એ વાક્ય પ્રમાણે સામાન્ય સ્નેહ અને બન્ધુભાવ ગાળવા શિખવેછે.

જો બુદ્ધે સતત પ્રવૃત્તિ કરવનો ઉપદેશ આપ્યો હોય તો વેદાન્તમાં પણ તેનો અભાવ નથી. ભગવદ્ગીતામાં મનુષ્યને કેવળ સ્વધર્મમાં રહી નિષ્કામ પણે કર્મ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે.

જો ઐશ્વર્ય ધર્મને લોકપ્રિય કરવામાં મહાયાન મત વાળા વિજયી નીવડયા હોય તો વેદાન્તમાં સમાયેલા કેટલાંક ઘણાં અગત્યના તત્ત્વો જેનો ઐશ્વર્ય ધર્મમાં કેવળ અભાવ છે તેમને પોતાનામાં દાખલ કરીને જ તેમણે કાર્યસિદ્ધિ કરીછે. વળી બુદ્ધે જેમના વિષે પોતાનો મત દર્શાવ્યો નથી તેટલા જ ઉપરથી તેણે સ્ત્રીકાન કયો નથી એમ જે માની લેવામાં આવ્યું હતું તે ભલે મહાયાન મતાવલંબીઓએ સુધારી. ઉદાહરણ તરીકે કૈવલ્ય અને તેની વ્યાપક વ્યાપકતા, અવિદ્યા, માયા, પરસ્પર અને અપરસ્પરતા અને જ્ઞાનવાદ વિષે મહાયાન મતની પૂર્વ થયેલા ઐશ્વર્ય વિદ્વાનોએ સ્પષ્ટ અભિપ્રાય જણાવ્યા નથી.

જેટલી અગત્ય હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રોમાં ભગવદ્ગીતા, રામાયણ અને મહાભારત ધરાવે છે તેટલી જ અગત્ય 'મદ્ધર્મ પુકરીક, સુખાવતી વ્યૂહ, વજ્રહેદિય, પ્રજ્ઞા પાદ મિતા, અમિતાયુદ્ધયાનસૂત્ર, હૃદયસૂત્ર' ઇત્યાદિ મહાયાન મતના થયો ધરાવે છે દશનશાસ્ત્ર વિષે અત્યા કરતા તેમણે શ્રી બુદ્ધના સુખ્ય સિદ્ધા તો લોકપ્રિય કયા છે, અને નીતિના વિચારો લોકોના મન ઉપર સારી રીતે ઠમાવ્યા છે દશનશાસ્ત્ર અને સામાય નીતિશાસ્ત્ર બેઉનું તેમાં મિશ્રણ છે

પ્રેક્ષેસર કેન નખે છે કે ભગવદ્ગીતાની પેઠે જ સદ્ધર્મ પુકરીકમાં લખ્યું છે કે, "મનુષ્યાની બુદ્ધિની જાદી જૂની કોટિના પ્રમાણમાં પરમાત્માની પાણુ જૂની જાની કપના થઈ રાખે" બીજા ઉપર ગણાયેલા પુસ્તકો વિષે પ્રેક્ષેસર મેક્ષમુલક કહે છે કે તેઓ ચીન અને જાપાનમાં ઘણા જ લોકપ્રિય થઈ પડ્યા છે સુખાવતી વ્યૂહ અને અમિતાયુદ્ધયાનસૂત્રમાં આવેલા અમિતાભ અને સુખાવતીના આખ્યાનોથી મોક્ષપ્રાપ્તિ ઘણી સગળ થઈ છે તેમાં નવાઈ જેવું નથી

પણ આ બધું સ્વીકારતા વેદા ત અને મહાયાન વચ્ચે જે અંતર છે તેની વિસ્મૃતિ થવી જોઈતી નથી આપણા એટલે વેદા તના સિદ્ધા તો વધારે સુધર્મિત છે પરબ્રહ્મનો જે આપણા દગનકારો ખ્યાલ આપે છે તેને આધારે બધાયલા આપણા ધાર્મિક અને નૈતિક સૂત્રો અને ધર્મ તથા નીતિશાસ્ત્રને પરબ્રહ્મના આદરાની લગોલગ લાયક છે તે મધ્ય જોતા ઉપલી માન્યતા સાચી કહે છે વેદા તને દાગનિક આગ્રહ અદ્વૈત છે, નૈતિક આદર અભેદ છે, ધર્મમાં જોડે વ્યક્તિના પરમાત્મા વિરેના ખ્યાલો બુદ્ધિ અનુમાર જૂદા પડે છતાં ચાતે અનાદિ બ્રહ્મ, જે અદ્વૈત છે તેમાં મધ્યની ભિન્ન ભિન્ન પનાઓ સમાઈ જાય છે

જગતને એક કારીગરની પેઠે મૃજનનાર અને તેથી જગતની બહાર રહેનાર પરમેશ્વરની કલ્પના કુઈસ્ટ કરે છે તેનો બુદ્ધ અનંદર કરે છે જગતની સાથે મળ ધ રાખતા જે બ્રહ્મ હૃદય કહેવાય છે તેને વિષે વેદા ત પણ એમ જ કહે છે પણ જેવી રીતે હવાત્મા અને જગત, બ્રહ્મનું એક દ્રશ્ય સ્વરૂપ છે તેવી રીતે હૃદય પણ તેનું એક સ્વરૂપ છે

બૌદ્ધ મત પ્રમાણે હૃદયને સ્થાને ધર્મગુર્ય બુદ્ધની ઉપાસના થાય છે

સ્વર્ગમાં પોતાના સિદ્ધાસન પર બેસી જગત ઉપર ગમ્ય અનાવનાર મગુણ હૃદયનો વિચાર અદાશનિક હોવાથી તેને માટે વેદા તમાં તેમ જ બૌદ્ધ ધર્મમાં મ્યાન નથી તેટલા જ ઉપરથી બેઉને અનિશ્ચરવાદી ગણાય નહિ કેમકે તેઓ એક સવ વ્યાપી શક્તિ (Universal principle) જેમાં આપણે ઉત્પત્ત થઈએ છીએ છીએ છીએ અને પરિણામ પામીએ છીએ તેનો સ્વીકાર કરે છે વેદા તમાં એને બ્રહ્મ કહે છે અને બૌદ્ધ ધર્મમાં એને હર્મનો નિયમ અથવા તેમાં વ્યક્ત કોઈક નક્તિ જેવું પાછળથી બુદ્ધમાં આપણુ કરવામાં આવ્યું છે

કર્મના નિયમની જે શક્તિ, જગત ઉપર મામ્રાત્ય લેગવેછે, જેના વડે માનસિક, વાચિક, કે કાચિક કર્મનો, મુખ્ય અથવા હુઃખનો કંતોને લોટના કડેછે, તેને ઔદ્ધ ધર્મમાં ઈશ્વરનું સ્થાન આપ્યું છે. જેને કાંઈક ના અનુયાયીઓ પરમેશ્વરની સજાનું નામ આપે છે તેને ઔદ્ધ કર્મના નિયમનું સ્વાભાવિક પરિણામ કહેશે.

આપણે સ્વર્ગમાંથી પ્રભુની સહાય માગતા નથી પણ આપણા પંડમાંથી અથવા પ્રભુનો જે અંશ આપણામાં છે તેની પાસેથી માગીએછીયે. આપણા પ્રાર્થના બાધનાર આપણે જ છીએ.

આ રીતે આપણે પ્રત્યેક જણ ઈશ્વર અથવા યુદ્ધ ઠરીયે છીએ. જેને આ આદર્શનો સ્પષ્ટાત્મક થયો છે અને જેની પરમાત્મા સાથે એકતા થઈ છે તે પોતાને ઈશ્વરરૂપ માની શકે.

તત્ત્વમાસે વેદાન્તીઓને તેમ જ ઔદ્ધને એકેને માન્ય છે.

આટલું પણ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે “ઔદ્ધેએ અમિતલ યુદ્ધના વિચારનું સંવર્ધન કર્યું” અને તેનામાં સર્વવ્યાપક પ્રેરણા શક્તિનું આદાપણ કંઈ. યુદ્ધ કરતાં વિશેષ માન્ય કોઈ દેવતા નથી અને જે પરિપૂર્ણ મનુષ્યનો આદર્શ બતાવે છે તેનાથી કાંઈ મોટું નથી. એમ કહેવાય છે કે એક પ્રસંગે એક જ યુદ્ધ કોઈ શકે.

સદ્ધર્મ પુણ્ડરિક મહાયાન મતનો શિષ્ટ અર્થ છે. અને ‘સર્વે શ્રદ્ધામાં સૌથી વધારે સ્વધર્મપરાયણ છે’ તેમા લખ્યું છે કે યુદ્ધ ઈશ્વર છે એટલું જ નહિ પણ પરમેશ્વર છે અને પોતાનો સમય પૂરો થતા સુધી સર્વજ. સર્વ શક્તિવાન એ જ છે કેમકે તેણે ભૂતકાળમાં અનેક કલ્પો જોયા છે અને તેનું જીવન ચિરંચાલી છે.

“સત્ય વાત આ છે કે (યુદ્ધ કહે છે) ઉત્કૃષ્ટ અને સંપૂર્ણ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ મને કોટિ કોટિ કલ્પો થયાં થઈ છે. વિદેહ થયેલાં મનુષ્યનાં કૃત્યો પર વિચાર કરવા હું ધર્મરાજરૂપે ગૃધ્રકૃટ ઉપર આહુ છું. જ્યાં મારું હૃદયેશનું શર્યાસન છે. લોકનાં બુદ્ધિવિકાસ માટે મારા પોતાના અગર બીજાના સ્વરૂપમાં મારી પોતાની સત્તાથી અગર બીજાના સ્વરૂપને વિશે જગતમાં ધર્મપર્યાય પ્રકટ કરું છું. હું જગતનો પિતા છું, અજ છું, પ્રાણીમાત્રનો હિદાર કરનાર, તારનાર છું.”

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે મહાયાન મત પ્રમાણે ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ મનાય છે. જે જે ગુણો ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણને લગાડવામાં આવ્યા છે તે સઘળાથી યુદ્ધ યુદ્ધ છે; નિર્જીણ બ્રહ્માના પ્રતિનિધિ તરીકે મનુષ્યરૂપે સજીવ ઈશ્વરરૂપે શ્રીકૃષ્ણ અને યુદ્ધ પ્રકટ થાય છે. ધ્યાતાની એછી વધતી બુદ્ધિને લીધે પરમાત્માની કલ્પના અને ઉપાસના થાય છે. પ્રોફેસર કેન લખે છે કે સદ્ધર્મપુણ્ડરિકમં ‘સ્વામિને સેવકની બુદ્ધિઅનુસાર’ બૃહાદ્વાકા સ્વરૂપમા ચિન્તવી શકાય છે. સદ્ધર્મ પુણ્ડરિક અને ભગવદ્ગીતા એક રીતે સમાનતા ધરાવે છે.

પાલીલાપામા લખાયલા ધમગ એ (હિનયન) પ્રમાણ, ગથમાર કહે છે કે “યુદ્ધ મનુષ્યાવતાર હતા, પરંતુ તેઓ ઘણીવાર અમાનુષી ચમત્કાર થી બતાવેલા એવા માનવામા આવે છે” મહાયાન મતવાળા આથી આગળ જાય છે તેઓની લાવના એવી છે કે ‘યુદ્ધ મિદ્ધાથ પોતમતગીકે મન એગિયામા ન-દ થયો એટલું જ નહિ પણ તે બધે સમયે અને બધી જ ગાથો પ્રકટ થાય છે’

બીજી ગીતે કહીએ તો જેવી ગીતે એન્જેલ સાધુએ માનુષી ઈશુને ન્યાને દે ક પ્રવ્રત્તને અને દરેક સમયે લાગુ પાડી શકાય એવા લાવનામય ઈશુની કથના કરી, તેવી રીતે મહાયાન મતવાળાઓએ ઇતિહાસિક માનુષી યુદ્ધથી લિન એવી ડોઈ સવમા ય દેની શક્તિની ગ્યાપના કરી

અથાર લખે છે કે “સમય જતા ઇતિહાસિક યુદ્ધની સ્મૃતિ ઝાપી થઈ જાય અને તેથી મહાયાન તાજ અને પ્રવતમાન વામિઠ જાગૃતિ ઉપર ભેદ પડી અસર કરી શકશે નહિ ઇતિહાસિક લેખ ભગવાત જાગૃતે પાપુ પ્રવ્રતના અત કરણ ઉપર પડેલી પ્રતિમા ચિત્ર જાગૃત રહે છે ઘણા વધા પડી ગ-વમુનિની લોકોને વિસ્મૃતિ થાય પણ ગ-વમુનિએ મનુષ્યના અત કરણમા જે ધર્મના આદેશન ગતિમાન થયા તેમની ઉમિઓ ચિર જાગૃત રહેશે”

“ધર્મગાય યુદ્ધ આપણામા બોધિષ્ઠે આવિલત થાય છે તેથી આપણે સઘળા બોધિસત્વ છીએ અને એક ગીતે યુદ્ધ છીએ”

મતિહાસિક યુદ્ધ ભાવનામય યુદ્ધમા સજા તથવાથી મહાયાન મન હિનયન ગાથા કરતા વિશેષ વિસ્તૃત થયો અને એકદેશીય ઝોડી થયો ધર્મમપદના સિદ્ધા તો કોઈ ચો-સ પથને નહિ પણ સામાન્ય રીતે હરડોઈ પ્રવ્રતને ઇષ્ટ મનાય એવા છે

આમા મહાયાન માહિત્યમા સામાય બ્રાહ્મણની લાવના ઉડી ઉતરેલી છે અને નાગાલુને પોતાના પુસ્તકોમા તેના ઉપર ઘણો લાગ મૂક્યો છે

પણ તેટલા ઉપરથી આપણે એવા અનુમાન બાધીએ કે મહાયાનની પૂવના દશનોમા સવમાન્યતા નહોતી તો એ જાગૃત રહે છે આ અથમરે પણ તેવી જ ભૂવ કીધી છે જેના તના સિદ્ધાન્તો રોવા જ મનમા ય, એવા જ વ્યવહારિક અને એવા જ નિષ્કામ છે માન આમી એટલી જ હતી કે તેમનામા નાતિ, વય, અને જાતિના બધન હતા અને જાદુજીની કાઈક અલગ ગહેવાની ખાચેશને ધિ જ તેમને જન્મ મળ્યો હતો ચરુ જાગૃતગીતામા તેના ઉપર પ્રકૃતિના સ્થાનરે આ બધોને ઢીલા કયા હતા (અ ૬ શ્લોક ૩૨) અને જેમને યુદ્ધ ન્તાના અથમા વિખાડી વ્હાડ્યા હતા

ઐત્દ દર્શનના કૃવલ્ય અને સગુણ ભૂતતથાત્વમાંથી વેદાન્તીઓએ તેમના નિર્ગુણ અને અગુણ બ્રહ્મની ભાવના લીધી હતી કે તેની ઉત્પત્તિ સ્વતંત્ર જ હતી એ પ્રશ્ન આ વિદ્વાન ઉઠાવે છે. એમનો અભિપ્રાય ઐત્દોના તરફેણમાં છે અને તેને સાટે નીચેનું પ્રમાણ ટાકે છે.

“અશ્વધૌષ, જે શંકરાચાર્ય અને ધાદરાયણની પૂર્વે (અંચકારના મત પ્રમાણે) ઘર્ષ ગયાનું મનાય છે, તેના લખાણોમા કૃવલ્ય અને અગુણ ભૂતતથાત્વ વચ્ચેનો ભેદ જણાય છે. અશ્વધૌષ સઘળા વેદાન્તીઓ પૂર્વે ઘર્ષ ગયો હોય એ વાત ધ્યાનમાં લેતાં વેદાન્તીઓએ ઐત્દોના દર્શનોમાથી આ વિચાર લીધો હોય એ સહજ વિચારી લેવા જેવું છે”

આ પ્રશ્નનું સમાધાન વિદ્વાનોએ કરવાનું છે, અને અશ્વધૌષની પૂર્વે એક વેદાન્ત દર્શનકાર નહોતો એમ જો આ અંચકારની માન્યતા હોય તો એની માન્યતા એને જ સુધારક રહે. અલગત શંકરાચાર્ય (આદ્યમા શતકમાં) અશ્વધૌષ (પહેલા શતકમાં) પછી જ થયેલા પરંતુ વેદના એક મંત્રમાં (एकम् सत् त्रिमा बहुधा वदन्ती) આ ભાવનાના ખીજ છે. જે સુખ્ય સુખ્ય ઉપનિષદોમા સગુણ અને નિર્ગુણ બ્રહ્મ વચ્ચે ભેદ સમજાવ્યો છે તે સઘળા ઐત્દ ધર્મની ઉત્પત્તિની પૂર્વેનાં છે. ભગવદ્ગીતા પણ પૂર્વેની જ છે. ઉપલા કોષ્ટક પણ પુસ્તકમાં ઐત્દ મતનો ઉલ્લેખ પણ નથી જો કે તે વખતે પ્રચલિત થયેલા સઘળા દર્શનો જેવાં કે સ્તોત્ર્ય, યોગ વિગેરે ગીતામાં ગણાવ્યાં છે. તેમ જ ધાદરાયણના વેદાન્તસૂત્રમાં શુદ્ધ તરફ ઇમારો સરખો કરવામાં આવ્યો નથી અને અગુણ અને નિર્ગુણ બ્રહ્મનો ભેદ તેમા સ્પષ્ટપણે સમજાવ્યો છે. (૪-૩-૧૫).

1

(અપૂર્ણ).

મહેશશંકર બાળાશંકર.

* શ્રીમદ્વૈવર્ત્તરિ નિર્વેદ

(ચેત્ર મા ૧૫૫ ૧૦ ૧ ૪ થી ચાનુ)

મત્તુરિ—વળી —

ત્હારી કાન્તિર્થો કામુદી ઉ થની શાન્તિ મળે લોચને,
અલિંગ્ય વપુ ઇન્દુના રમણયા શીળા નુ બિહુ ઝરે,
મીઠી વાણી મુધાનુ પાન ઘન યે શુ જણપૂરે કૃ,
મહા ૧થી કમળાપતિ ક્ષણ વધુ પામ્યા શુ પ્રુપ્યો ઘલો? ૮

માનુમતા—આય પુરા એ બધુ ખોટે પોતુ જોને એ નહિતર આટલો બધો
સમય નિવ્ય થઈને શામાટે અન્ય મળે બલો? શુ આય પુ ૧ બા પૂતા નથી કે તમાગ
વિયોગની એક લાજુ પણુ મારા અવિતને અમલ છે?

મત્તુરિ—દેવિ! શાન્તથાઓ, શાન્તથાઓ, દોઢ જ્યોતિષીએ જાગેડુ અનિષ્ટ
શમાવવાને હું અહાંથી ભાગીરથી તારી ગયો હતો, ત્યાં પુન્ય પ્રાણીઓની સ્ત્રા સીન
તામા અત્યંત સુધી રોકાયો હતો, તમારા પર નિદયતાથી નરિ જુઓને—

માલિનીઝવ

ઠરથો કુમુદિસંગે ગાઠ આવિ ગનાં,
પ્રીતિમય ઉપચારે ચ દ પોતે શુ ત્યારે?
સુતનુ! મદિરનેત્રે! ઇન્દુને અતરાયે,
વિધિતણી વિધિનાવે તો વિયોગી શુ ઘાયે? ૯

સ્લોક ૮ મો—કમળાપતિ=વિષ્ણુ હે કાને! ત્હારી કાન્તિ લીધે મ્હારા સોચનને કામુદીના
ઉપસમી શાન્તિ મળે છે વળી આલિંગન કરતા ત્હારે શરીર જલે ચ દના શિતગતા બધા કિરણો
સ્પર્શ કરતા હોય એવી શીતગતા આપે છે વળી ત્હારી મીઠી વાણી રૂપી અમૃતનુ પાન કરતા
મ્હારા કણ પૂરો ઘટરૂપ બનતા લાગે છે અહો! વિષ્ણુ અનંત પ્રુપ્ય કરીને પણ મ્હારાથી શુ
વિશેષ ક્ષણ પામ્યા છે? ૧૪૪ નહિ કારણ કે તે પણ લક્ષ્મીને પામેલા છે અને મને પણ નુ
અથવા લક્ષ્મીરૂપ જ છુ ને મળેલી છે તાત્પર્ય કે મારા સુખમા મધ ન્યૂનતા નથી

સ્લોક ૯ મો—મર=વિષ્ણુ, હાથ ઉપચાર=દિવાઓ સુતનુ! કે તારી અત ૧૫—૬૨ ત
નિધિ-મહા વિધિ-રીત

રાજ પોને પત્નીનો વિયોગી થવા હવ્વળો નથી એ જ્ઞાતથી ત્ર શિત કરે છે કહ છે કે
‘હે સુતનુગી! હે મદિરનેત્રે! પોતાની પત્ની સુગીની સાથે આલિંગનારી પ્રીતિમય દિવાઓ અ
પોતે શુ ત્યારે છે ખરો? ના, ના, એતો ઇન્દુને દત્તક કરતા જાએ નાજેલી ભૂમિત્રમણ રાદુ
મહાજી ઇ દિવાઓ આવે છે તેથીજ તે કુમુદિનીથી વિયોગી બને છે તેમ દે ક ને! હું પણ
એવેવ્હાએ ત્હારો વિયોગી થવા હવ્વળો નથી પરંતુ તારા નામે નારે આનવા ૧૪૩૫ ને લીધે જ
ત્હારાથી દૂર થાઉં છું નહિતર મ્હારી ઇન્દુઓતો રૂ ૧ ત્હારી અમીષમ જ નહેવાની છે, એ તાત્પર્ય ૧૪

માનુમતી--આર્ય પુત્ર! તે સ્નેહ બરાબર નથી કે જેમા પ્રિયના વિયોગવાળી કુમુદિની મીંચાઈ રહીને પણ દિવસોના દિવસો ગાળે છે. અથવા તેમજ છે. ફરીને પ્રિયતમના ટરોનની અલિલાપાએ રહારાથી પણ જીવાય છે જ, તો-
રાજા--એમ જ છે.

મદાકાંતાછન્દ

પ્રેમીકેરા વિરહ દુખિયા, પ્રાણને પ્રેમી પેઠે,
આશાબન્ધુ દૃઢ વિટીવળી, બધથી રોડી રાખે;
ના એવું તો કયમ કમલિની, ભાતુ વિના જીવેરે!
શીખાં ધન્દુકર-વિરહિણી, કુમુદી ના મરેરે? ૧૦

(પડામાં કલકલાટ સાથે વાદિઓના નાદ થાય છે, ને બંને જણા જરૂઆમાંથી જીએ છે.)

રાજા--(વિસ્મય થઈને) દેવિ પ્રિય પતિના વિરહની જવાલા સહન કરવા અશક્ત થયેલી, ભતાર પાછળ પોતાનો ફેહદમન કરી સતિ થવા ઇચ્છતી, આ સ્ત્રીના સ્નેહ કરતાં પણ તમારો સ્નેહ વધારે મહિમા મેળવે છે. વાહ વાહ;

શિશ્વરિંગી.

કહો બધે ક્યાંથી પતિઉપરનો સ્નેહ સતિનો,
બને વન્હિજવાળા શિતલરસ શ્રી અન્દનતણે;
પ્રથંડી ચિતા તે મૃદુ-કુસુમ-શબ્દાસમ બને,
કરાળો હા કાળે રતિપતિકુસુમાયુધ થશે. ૧૧

શ્લોક ૧૦માં. વિરહીજનો, પ્રીયજન ફરી મળશે, એવી આશાએજ જીવે છે. એ વાત આમા સ્પષ્ટ કરે છે. પ્રેમીજનોના વિરહ વેદનાથી દુખિત થયેલા પ્રાણને અતિશય પીડીવળી આશા રૂપી બંધ, બન્ધુ બની, રોડી રાખે છે. જો એમ થતુ ન હોય તો સર્વ વિના કમલિની કેમ જીવી શકે? વળી અદ્રનાં શિતલ કિરેણોથી વિરહી થયેલી કુમુદી કેમ ન મરે? નથી મરતી તેનું કારણ એજ છે કે આશાબંધને તેમના પ્રાણો શરીર-સાથે બંધાએલા રહે છે. (આવાજ ભાવને માટે જૂઓ સ્નેહિત પૂર્વ મેધ શ્લોક ૧૦માં)

આશાબન્ધુ-કુસુમ સદશં પ્રાયશો હાંગનાનાં
સલઃપાતિ ઘણાંયે હૃદય, વિપ્રાંગે રૂણાંજિ.

શ્લોક ૧૧ માં. —પ્રથંડી=વિકાળ. મૃદુકુસુમ શબ્દ=મુલાળા ફૂલોની પથારી. રતિપતિકુ-
માયુધ=ફૂલનાં બાણો જેનું હથિયાર છે તે કામદેવ

આમાં સતિ સ્ત્રીનો સ્નેહ વર્ણ્યો છે કહે છે કે “અહો! પતિ ઉપરનો સતિ સ્ત્રીનો સ્નેહ કેમ કહો જાય? એ પ્રેમનો એવો તો અગાધ મહિમા છે કે તેથી અગ્નિની મહા ઉષ્ણ અને દાહક જવાલા પણ અન્દનરસ હોય એવી શિતલ થઈ જાય છે, લાકડાની દારુણ ચિતા પણ કામળ પુષ્પની પથારી થઈ જાય છે, અને કારમો કરાળ કાલ પણ પુષ્પબાણવાળા કામદેવના જેવો કામળ થઈ જાય છે. તાત્પર્ય કે સતિના પ્રભાવ પાસે, અગ્નિજાળા, ચિતા કે મૃત્યુ બધાનો જય નકામો છે.

માનુમતી - આય પુત્ર ! આ સ્ત્રીઓને અગ્નિ મળ્યાની બગડુ પડે છે તે પણ ખરા પ્રેમને થોડા નથી નહિતર જંદ પ્રત્યક્ષિત થીવા વિગ્ધાગ્નિને ત્યાગી ચિતા ગિની જરૂર શું? ક

રાજા (મનમા) અહો! આનો નિશ્ચય તો બહુ જ ઉચ્ચ છે અવધા અહો! સ્ત્રીઓની લોભાવાની યુક્તિ! (મ)

ગીતિ

માનિનીની માયાની જળ જગતમા પ્રમાણ પામી મા !

જે બધે બધાઈ, તરણ દરિયુમમ જે બુદ્ધે બધા ! ૧૦

(પ્રકાશ) દેવિ ! તમારો આ નિશ્ચય તે કેવો હેવાય?

માનુમતી - પ્રાણનાથનો વિરહ સહન ન કરના ! મારા હૃદયનો એનો દીધ કાળથી નહિ નિશ્ચય છે

રાજા - (મનમા) આતો ખૂબ જળવા થોડા છે ભવે, ત્યારે આ આલતી મૃગ યાના પ્રસંગમા જ જોઈ લઉં (૧) [પ્ર ૧૭] દેવિ વહા મમયથી મૃગયા માટે ઉત્સુક થયેના થોડાઓ મારી વાટ જુએ છે તો હવે મને જવાની રત આપો ત્યાવી પાછો આવી તરત તમારી સલાખ લઈશ

માનુમતી -- (અશ્રુ રાધી રાખીને) હું આપને હરત નહિ કરું
(રાજા જાય છે)

માનુમતી -- (અશ્રુ ઢાળતી ઢાળતી રાજાની પછવાડે જતા જતા) ચાલ, હું પણ દારના સ્થાને અહાગી ઉભી ઉભી પ્રાણનાથનો જવાનો ભાગ નિહાળુ

(બધા જાય છે)

॥ इति प्रथमोऽङ्क ॥

ક-રાણી કહે છે કે પતિ મરી જતા સ્ત્રીનો પ્રાણ આમારિક રીતે નીકળી જવો જોઈએ પરંતુ ચિતામા જળીને મરવું પડે છે તેટલી તેના પ્રેમમા કૃત્રિમતા છે

સ્વ-રાજાને રાણીના વચનથી એવો બાસ થાય છે કે આવા વચનો જોવામા મને પ્રોદમા પ્રસાવવાની રાણીની આ યુક્તિ છે રાજાને રોદમા સમજા ઉપડે છે

શ્રી ૧૦ મો-રાણીના રોદ તે પોતે દર્શાવે છે તેવો જ ઉચ્ચ છે કે નહિ એની સમજા પડે ના રાજાના આ વિચાર છે મ્હે છે કે “અહા! સ્ત્રીઓની કાંઈ લોભાવાની યુક્તિઓ! ખરે! સ્ત્રીઓની માયા (કપ) જગત આ જગતમા મદા નમાર પામેથી છે અને અગ્નિની જોના જવાનમા બધાઈ, જગતમા પડેના કામગ દરિયુ પેટે દુખમા ઝરે છે” મતલબ કે સ્ત્રીઓની કપ જળ મદા જવનપર છે

ગ-રાજા મૃગયા મા કા દૂર જઈ રાણીના પ્રેમની પરીક્ષા લેવા ક્રિડે છે, પરંતુ પરીક્ષા લેવાની હોવાથી હૃદયમાર પૂનાવા મનમાજ જોલે

આ બંને વચનથી સિદ્ધ એ થાય છે કે, હૃદય એ બુદ્ધિનું અને મનનું સ્થાન છે. શરીર નિર્ભળ કે રોગી હોય તો હૃદય એક તેના અવયવરૂપ હોવાથી તેની અસર હૃદય ઉપર થાય અને તેને લીધે હૃદયમાં નિવાસ કરનાર મનપણુ તેવુંજ રહે એ સ્વતઃસિદ્ધ જેવી વાત છે. વળી પ્રત્યક્ષપણુ જોવામાં આવે છે કે જ્યારે શરીર અસ્વસ્થ હોય ત્યારે મન અસ્વસ્થ રહે છે અને જ્યારે શરીર સારી આરોગ્યદશામાં હોય ત્યારે મન પણ પ્રકુદ્ધ રહે છે. આથી શરીરનો અને મનનો પરસ્પર કેવો ગાઢ સંબંધ છે તે જણાઈ આવે છે. જેથી શારીરિક શ્રેષ્ઠ બળ સર્વથા સંપાદ્ય છે એ વાત ટૂંક થાય છે. હવે તે મેળવવામાં તથા વધારવામાં શા શા સાધનોની અગત્ય છે, તે વીશે કાંઈ વિવેચન કરીએ.

૧ પ્રહ્લ્લચર્ય.

પ્રહ્લ્લચર્ય એ એક ઉત્કૃષ્ટ શરીરબળ મેળવવાનો મુખ્ય પાયો જે નબળો હોય તો તેના ઉપર ચણાયેલી ધંમરાત નબળો નીવડેજ એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. આ વાત ઉપરજ લક્ય રાખી આપણા લીધેદર્શી આર્ય વિદ્વાનોએ પ્રહ્લ્લચર્યને સર્વ આશ્રમોમાં પ્રથમ ગણેલ છે અને જાણે તે બીજા આશ્રમેનું મૂળ હોય તેવો ભાવ સૂચવ્યો છે. અમુક મુક્ત મુખી પ્રહ્લ્લચર્ય પાળી પ્રથમાશ્રમના ધર્મોને દૃઢતાથી વળગી રહી શુરુ શુશ્રૂષા આદિદ્વારા આ લોક અને પરલોક એ બંનેને મુધારનાર સદ્વિદ્યા સંપાદન કરવાનો ધારે આપણા પૂર્વજોએ ગાંધેલો જોવામાં આવે છે. વિદ્યાનું સાક્ષી જ્ઞાન મેળવ્યા બાદ અને આ વિકટ તથા વિચિત્ર સંસારચાત્રમાં મુખેથી પ્રવાસ કરવામા સહાયક થનારા ઐહિક પારલૌકિક ધર્મોનું કેટલુંએક રહસ્ય જાણ્યા બાદ ચેત્ય વચ થયે તેના વિવાહ કરવાની આજ્ઞા આપણા આર્ય શાસ્ત્રોએ આપી છે. જે બાલલક્ષ્મી રીવાજ હાલ ઘણે ભાગે આપણા દેશમાં જોવામાં આવે છે તે આગળ થતો હોય તેવું જણાતું નથી. કિંતુ વચમાજ (મુસલમાન આફ્રીના રાજ્યમાં રાજગય આદિ કારણને લીધે) હાજવ યઈ ગયો હોય એમ જણાય છે.

લગવાનું મનુ તો આજ્ઞા કરે છે કે—

ત્રિરાત્રિર્વાં વહેતત્કન્યાં દ્વયાં દ્વીદશવાર્ષિકીમ્ ॥

અઠર્વર્ષોઽપ્તવર્ષાંવા ધર્મૈ સીદતિ સત્વરઃ ॥

॥ અર્થ ॥

ત્રીશ વર્ષના પુરૂષે સત્રોહર એવી બાર વર્ષની કન્યા સાથે વિવાહ કરવો. અથવા ચોવીસ વર્ષના પુરૂષે આઠ વર્ષની કન્યા સાથે પરણવું ત્વરાથી (ચેત્ય વચ થતાંમુખી પ્રહ્લ્લચર્ય ન પળાયાથી) ધર્મ કે જે મનુષ્યનું ખરું કર્તવ્ય છે તેમા તેને

કષ્ટ વેઠવું પડે છે અથવા તો ધનમા ડાઁ ખામી આવતી હોય નો અને ધન જતો હોય તો ત્વરા કરવી ચાલુ અથાતર સ્ફુરે છે

સુશ્રુતમા ભગવાન્ વન્વતરિ જણાવે છે કે —

અથાસ્મૈ પચ વિંશતિ વપાય દ્વાદશવપા પત્ની ॥

માપહનૃ પિત્ર્ય ધનાથ કામ પ્રજા પ્રાપદ્યતાતિ ॥

॥ અથ ॥

પચીસ વપના (વિગ્રા અને બ્રહ્મચય આદિ લાભો મમય પાળી વિદ્વાન થયેલા તથા શાગીરિઠ માનસિઠ બગ વડે સ પત થયેલા) પુરૂષને બાર વપની પ ની પરણાવવી ટેમકે તેમ થવાથી પિતૃ દૃત્ય વમ અવ કામ અને પ્રજાની પ્રાપ્તિ થશે

બાળ લગ્નમા શી હરકત નડે છે એ વીશે વગી તે જણાવે છે કે —

ऊन षोडश वायिष्या मग्राह पचविंशतिम् ॥

यद्याधत्ते पुमान् गभ कुरिस्थ सनिपद्यते ॥

जातोऽग न चिरजीवे जीवेद्वा दुवलेंद्रिय ॥

तस्मादत्यत बालाया गमाधान न कारयेत् ॥

॥ અથ ॥

સોળ વપથી ઓછા વપની પત્ની પચીસ વપથી ઓછા વપનો પુરૂષ જો ગલાધાન કરે તો ગર્ભ ઉદરમાજ મરણને શરણ થાય છે કાચિત તે પૂર્ માસે ઉત્પન્ન થાય તોપણ તે અતપાયુ નીવડે છે અને કદાચિત વધારે જીવે તો દુર્ભગ ઈ દ્રિયવાળો (નબળા મગજનો—ને નબળા બાધાનો) થાય છે માટે અત્ય ત બાલ્લા સ્ત્રીમા ગલાધાન કરવું નહિ

આ પરથી છેવટ સોળ વપની સ્ત્રી અને પચીસ વપનો પુરૂષ ગલાધાન કરવા માટે સુશ્રુતને ઈષ્ટ હોય એમ લાગે છે ૬ આથી બાળ વિવાહ હાનિકારક છે અને તેમાથી ઉત્પન્ન થતી પ્રજા નિર્ભગ નિર્વીર્ય ને અ પાયુ થાય છે, આ વાત સ્પષ્ટ છે

બાળ લગ્ન થવાથી બિચારા બાળકો કે જેને પોતાના હિતાહિતની કશી ખબર હોતી નથી તેઓ બાળાવયમાજ લગ્નમા જોડાયથી તેના વીચની પરિપૂણ ભરતી થયા પહેલાજ અને વીચાશય તથા ડેટલાએક અવયવો દુદરતી નિયમ પ્રમાણે પરિપક્વ દશામા અ ંગ પહેલા જ વીચનો નાશ થવાનો પ્રસંગ આવી લાગે છે જેથી તેનું પરિણામ ખરાબ ઉતરે એ નિર્વિવા વાત છે જેમ કાચા ફગનો ઉપભોગ કરવાથી તેની અદર પરિપક્વ અવસ્થામા પેદા થનારી એક અનુલવ ગમ્ય મીઠાશ અનુલવમા

૦ આ પરિમાણે ૨૬ કાળાંકિને બધ બેસવું જણાવુ ન ૧૫૫ તો પછી વીચ વનો પુરૂષ અને બાર વપની કે પા અથવા સોળ વનો પુરૂષ અને અગીબાર વની કન્યા એ આદી જે રૂદ્ધાર યોગ્ય લાગે તે કાખવ મરવો પરંતુ બાળ વિવાહ હાનિકારક હોવાથી તે કહાડી નાખવો જેમ એમ અમને બામે છે

નથી આવતી, તેમ પરિપક્વ નહિ થયેલા વયમાંએટલે બાળવયમાં વિગાહ કે પુરૂષમાં તથા તેના ઔરસ પુત્રોમાં કેટલાંક ઉત્તમ તત્ત્વો 'અપૂર્ણ રહી જવ' અનુભવમાં આવતાં નથી.

પાતંજલસૂત્રમાં લગવાનું પતંજલિ જણાવે છે કે:—

બ્રહ્મચર્ય પ્રતિષ્ઠાયાં વીર્ય લાભ : ॥

(બ્રહ્મચર્યની પ્રતિષ્ઠા (સ્થિરતા) થતાં વીર્યનો લાભ થાય છે.

વ્યાસ ભાષ્ય

બ્રહ્મચર્ય પ્રતિષ્ઠાયાં વીર્ય લાભ : વસ્તુ લાભાત્
અપ્રતિષ્ઠાન્ ગુણાન્ ઉત્કર્યયતિ સિદ્ધશ્ચિન્તેષુ
જ્ઞાન માધાતું સ્મર્યો ભવતિ ॥

॥ અર્થ ॥

બ્રહ્મચર્યની સ્થિરતા થતાં વીર્યનો લાભ થાય છે કે તેના લાભથી પ્રતિવાત રહિત એવા સદ્ગુણોને માણસ પોતામાં વધારી શકે છે. અને પોતે સિદ્ધ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થતાં શિષ્યોમાં 'પણ નાનકું' સ્થાપન કરવાને સમર્થ બને છે. તેના બેઝની છાપ શિષ્યોના ચિત્તમાં સજ્જૂતપણે ચોટી રહે છે.

બ્રહ્મચર્ય આ ઢોક અને પરઢોક એ બંનેને સુધારનાર છે. આ ઢોકમાં બચ, પરાક્રમ, ઉત્સાહ આદિને ઉત્પન્ન કરનાર હોવાથી તે ઉપકારક થાય છે. અને સદ્ગતંતરૂપ હોવાથી પરઢોકમાં સુખરૂપ થતાં આત્મજ્ઞાન આદિમાં પણ તેને હેતુરૂપ ગણવામાં આવે છે.

અથર્વ વેદના મુંડક ઉપનિષદની શ્રુતિ જણાવે છે કે:—

સેત્યન લભ્યસ્તપસા હોવ આત્મા સમ્ય, જ્ઞાનેન બ્રહ્મચર્યેણ તિન્યમ્ ॥

॥ અર્થ ॥

આ આત્મા નિરંતર સત્યવડે, સમ્યકજ્ઞાનવડે અને બ્રહ્મચર્યવડે હોય છે.

અથર્વ વેદીય પ્રશ્નોપનિષદમાં પણ કહ્યું છે કે:—

તેષામસૌ ચિરજો વહ્નલોકો, વેપાં તપો બ્રહ્મચર્ય વેષુ સત્યં પ્રતીષ્ઠિતમ્
તેષામસૌ ચિરજો વહ્નલોકો, નવેષુ જિહ્વમનુતં ન માયા

॥ અર્થ ॥

તેઓનેજ એ રંગુણુ રહિત બ્રહ્મ ઢોકની પ્રાપ્તી થાય છે કે જેઓમાં તપ, બ્રહ્મચર્ય અને સત્ય રહેલાં હોય

તેઓનેજ રંગે ગુણુ રહિત બ્રહ્મઢોકની પ્રાપ્તી થાય છે કે જેઓની અંદર કુટિહતા, અનૃત અને મ.યા રહેલાં ન હોય.

(અપૂર્ણ.)

સૂર્યશંકર હવ.શંકર.

લિપિ

(વૈશાખ માસના ૫૪ ૧૬૩ થી ચાલુ)

ત્હાંરે લિપિ દેવનાગરી સ્વીકાર્યાથી અ યલાવાના પ્રા તોમા આપણી ભાષાવા પુસ્તકોનો વિસ્તાર થશે એ દલીલમા ખરુ સામઝન જણાતુ નથી એ વિન્તારથી લાલ શો? હુ કહી જ ગયો છુ કે ભાષા સમજવાનુ પરિણામ થવુ કઠણ જ છે તો માત્ર તે પ્રદેશોના પુસ્તકાલયો શોભાવવાથી શો લાભ? રા અ બચ્ચિા ઉપર કહેલા લેખમા કહેછે —

“ ગુજરાતી પુસ્તકોને અ યદેશીય પુસ્તકશાળામા સ્થાન મળવાને સ ભવ વધશે — પછી ભલે ત્હેનુ પરિણામ એકાદ ટકામા જ દેખાવ — તોપણ લાભ તે લાભ જ છે ”

અહિ પોતે એ લાભની અત્યન્ત અદ્યપ્રમાણતા સ્વીકારે જ છે અને — ઉપર મ્હે બતાવ્યા પ્રમાણે — એ અદ્ય લાભની ગુણુપરીક્ષા જોતા તો નિરાશા જ છે, — ભાષાના અર્થબોધના અસ ભવને લીધે પરિણામશ યતા જ લગભગ છે તે પછી “ લાભ તે લાભ જ ” એ માત્ર ભ્રમજનિત મોહનો ઉદ્ગાર ગણવેા પડશે

અને એ વસ્તુત અસાર, અને સ્પષ્ટ રીતે સ્વીકારેલા અદ્ય પ્રમાણુવાળા, ‘ લાભ ’ની સ્હામે હાનિની તુલના કરીશુ તો તો તરત સ્વીકારવુ પડશે કે એ લાભના લોભે આ પ્રત્યક્ષ હાનિનુ જોખમ ઝોરવુ એ કહાપણતુ કામ નથી એ હાનિ ઉઘાડી છે ગુજરાતી ભાષાનાં જાણનારા ભિન્ન પ્રા તના લોકોમાથી ગુજરાતી ગ્રન્થો વાચનારા અદ્ય સ ખ્યાના માણસોનો ઉમેરો થશે, — એ વિરન સ ભવના, સ દિગ્ધ ગુણુના, લાભને ખાતર ગુજરાતનાં જ લોકોમાથી સાહિત્ય ગ્ર થો વાચનારાની પેલા કરતા બહુ મ્હોટી સ ખ્યા આપણે નિ સ શય બોધશુ આમ બકરુ કાઢતા જિ ટ પેસશે પ્રથમ ગુજરાતી લોકો જ લઇયે હેમા દેવનાગરી લિપિનેા પૂણુ પરિચય વિનાના લોકોની સ ખ્યા ઓછી નથી એક સમય એ લિપિનુ નામ પ્રાક્ષલિયા અક્ષર ’ એમ હતુ, એ વાત દેવનાગરી લિપિથી અજાણ્યા વર્ગની વિશાળતા કાઢક સૂચવેછે અલખત એ તો સ્વીકારવુ જ જોઇયે કે હવે એ સમય નથી, વાચન માળામા વિરલ સ્થળે બાળબોધ લિપિને પ્રવેશ મળ્યોછે અને તેથી રા અ બચ્ચિા કહેછે તેમ, “ તદ્દન અજાણુ તો ઘણો જ થોડો લાભ છે ” પરતુ રા અ બચ્ચિા કહેછે — “ અભ્યાસના અભાવને લીધે કદાચ ભૂલી ગયેલ હોય તોપણ તે અન્તણુ તે ન જ કહેવાય ” પણ અહિ પણ જરાક જિ ડા પડમા ઊતરનારી સ્વીક્ષાની જરૂર છે અભ્યાસના અભાવને લીધે તેમ જ તે ઉપરાત બાલબોધનુ વાચન ગુજરાતી લિપિ કરતા કાઢક અ શે વિધમ હોવાને લીધે, વગેરે અનેક કારણોને પરિણામે, દેવનાગરીથી ‘ અજાણ્યા નહિ ’ પણ તેમ પૂર્ણ પરિચિત પણ નહિ હોયો વર્ગ મ્હોટો

તામિલ, તેલુગુ, મલયલમ્, એ દ્રાવિડ ભાષાઓ દેવનાગરી લિપિ સ્વીકારે એ અશક્યવત્ વાત છે. ખાસ કરીને તામિલમાં બહુ અડચણો નહો. તેમાં ઘ. ૨, વગેરે કેટલાક વિલક્ષણ ઉચ્ચાર છે (કંઠ વગેરે સ્થાનમાં વિચિત્ર વેરાપણુ કે ઊંડાપણુ આણીને એ ઉચ્ચાર થાયછે), હેને માટે દેવનાગરીમાં અક્ષર નહિ મળે તેમ જ તામિલમાં હકાર નથી; હકાર અક્ષરરૂપે નથી (અદુ=તે, એ શબ્દ લખાયછે અનુ અને વંચાયછે અદુ. તકાર એવડાયછે ત્હારે બુદ્ધી રચના થાયછે); ક નો ઉચ્ચાર પણ ન કે ઘ થાય છે, એવડાય ત્હારે ક્ક ઉચ્ચાર થાયછે, વગેરે અનેક વિલક્ષણતાઓ છે. તામિલમાં સંસ્કૃત અન્યો લખવા માટે માત્ર બુદ્ધી લિપિ છે હેને અત્ય (અન્ધ) લિપિ કહેછે. પણ તે દેવનાગરી નથી; અને તે સંસ્કૃત માટે જ છે; તામિલ માટે દેવનાગરી ગોઠવવી બહુ મુશ્કેલ છે.†

શુજરાતી અન્યો શુજરાતી લિપિમાં લખાવા માઝ્યા તેનાં ઐતિહાસિક કારણ તથા પરિણામ વિશે પ્રથમ સાહિત્ય પરિપક્વની પ્રેરણાનુસાર થયેલી કમિટીથી ઘડાયલા પ્રશ્નોમાં એક પ્રશ્ન છે તે વિશે સ અભિચિન્તા કહેછે—

“પારસીઓએ છાપાખાનાની શરૂઆત કરી તે એક કારણુ જ્ઞહારે નવી ભગૃતિ ઘટીત્હારે વાયકવર્ગ તૈદ્દન અબાણુ જેવા, માત્ર વાણિયાશાઈ લિપિ ને વાણિયાશાઈ ભાષા બાબુનાર જ એ બીજું કારણુ; બેટા પ્રવાહમાં અનિચ્છાએ નર્મદ અને નવલ જેવાને પણ ઘસડાવું પડ્યું એ ત્રીજું કારણુ; ગતિવાન થયેલા ચક્રને રોકી સકે ને તેની ગતિ ફેરવી સકે હેવા સમર્થ નરનો અભાવ એ ચોથું કારણુ.

“કારણો પ્રારંભે નબળાં પણ સમયે બળવાન થતા ગયા; પરિણામ પ્રારંભે વાંચન વધારનાર પણ લલિપ્યમા દૂષા ક્ષેત્રમાં જ રોકી રાખનાર.”

આ ઇતિહાસકર્શન બહુ અશે ખરું છે. પરંતુ હેમાં કેટલીક પૂર્તિ અને અનુપૂર્તિની જરૂર છે. પારસીઓએ છાપવાની શરૂઆત કરી એ ખરું; પરંતુ તળ શુજરાતમાં—અમદાવાદમાં ખાસ—છાપવાનું કામ તે પછી વખતે થોડુંક થયું હશે, ‡ તોપણ પારસી છાપખાનાથી સ્વતન્ત્ર જ હેની ઉત્પત્તિ અણવામાં બાધ નથી; કેમકે ખાસ એ જૂના સમયમાં પારસી છાપખાનામાંથી પ્રગટ થતા લેખ પારસી મંડળ માટે જ અને એ મંડળમાં જ નિયન્ત્રિત હતા. હેની અસર તળ શુજરાતમાં પેહી એમ માનવાને આધાર નથી. તળ શુજરાતમાં ચાલુ લેખનલિપિ, વ્યવહારની લિપિ, તો શુજરાતી જ હતી, તેથી જનસમૂહને ઉપયોગી થવા માટે તે કાબના

† આ સર્વ માહિતી એક દ્રાવિડ ભાષાઓ બાબુનાર ક્નેથી મેળવીછે; મહારુ જ્ઞાન એ ભાષાનું હેવું નથી કે પોતાની મેજે ઉપર પ્રમાણે ખાતરીથી કહી સકે.

‡ જુહિપ્રકાશ ઈ. સ. ૧૮૫૦ ના મે માસમાં શરૂ થયું; તે પહેલાં કિયું પારસીપત્ર કે માસિક બાબુવાલાયક મુંબાઈમાં પ્રગટ થયું તે બાબુવામાં નથી.

સાહિત્યે એ લિપિનો આદર વાજળી રીતે કર્યો તેમ ના થયું હોત તો વાચકવર્ગને વિસ્તાર પ્રથમથી જ થતો અટકત

અને અહિં શા અભરિયાએ દશાવેલું ખીજું કરણ ઉપાયિત થાય છે, — વાણિયાશાહી લિપિનો જ પરિચય આ સ્થિતિમા દોર ચો બેવાય છે તે મમઝતું નથી એ લિપિને અજ્ઞાનું તિરસ્કારપાત્ર ચિહ્ન માનવાને કશું કારણ જણાતું નથી. મરુતતનુ અજ્ઞાન સૂચવાય ખરું, પણ લિપિના પ્રશ્ન માટે તે બહુ સળદ પાત નથી. ત્રીજા કારણ માટે હું કશું કહી શકતો નથી, કેમકે ‘નમદ’ અને ‘નવલ’ના લેખો તથા વિચારોનો ખાસ અભ્યાસ શા અભરિયાએ કરેલો છે, અને મહારુ એ અંગે જ્ઞાન કેવળ પ્રાસંગિક છે, પરંતુ એ બે મમર્થ લેખકોને નિષિ મળે એ અનિચ્છાએ ચાલતા પ્રવાહમા ધસડાવું પડ્યું એ વચન માટેનો આધાર શા અભરિયા બતાવી શકશે તો જાણ થશે એ લેખકોને આમ પરવશ થવું પડ્યું હશે તો પણ હેમના ઉત્પાન થયો હું માનતો નથી. હેમના દેવનાગરી તરફ આન્યાના કારણો જાણ્યા પછી વિગેષ કહી શકાય તેમ વળી રોમની અધિ નાગરી લિપિ તરફ હતી, તો સાહિત્યચેત્રમા અદ્ભુત મામથ્યથી પ્રવર્તનાર એ બે વીર જે ના કરી શક્યા તે બનવાની આશા વ્યર્થ છે.

ચોથા કારણ વિશે એટલું જ કહેવું બમ છે કે હાવી જનમમૂળની અગમ વૃત્તિને વશ બાબતમા ચાલતા ચક્રને ઉલટું દેરવવાની શક્તિ એક વ્યક્તિમા સભવ તી નથી. મહા અનિષ્ટ અનાચારાદિકને વિશે પણ ચક્ર પાછું ફેરવનાર સમસ્ત વ્યક્તિ નીકળે છે તેને ગૃહ રીતે પોષક બળ તે તે મમયની સ્થિતિ તરફ આણુગમાર્ગ વૃત્તિ જનમડળમા ફેલાવામા જડે છે. દરેક, મહાયુગ્ય તે પોતાના મમયના બળન પ્રગટ ભૂતિ જ છે એ યાનમા રાખવાનું છે તો આ નિષિના પ્રચારમા કરી અ નિષ્ટતા હતી નહિ ત્હા હેવા સમર્થ નરની અપે. જ નહોતી, અને હોત તો તહેવે નર ઉત્પન્ન થાત જ, જે આપ બળે નહિ, આપબળના દેખાવથી પણ આપબળથી સપાદિત અનેકતા સાહાય્યના બળથી, ઘન્ટો ફેરફાર કરાવી શકત આમ ના થયું તે ઇતિહાસનું યોગ્ય પરિણામ તરફ જવાનું સ્વાભાવિક વલણ જ સૂચવે છે, અં ચક્રની ચાલુ ગતિનું સામર્થ્ય વ્યય નથી હેતુ એક પ્રમાણુ આપે છે.

(અપૂર્ણ)

નરસિંહરાવ ભોજાનાદ

ભાસિક ઇતિવૃત્ત.

— ૦. —

આયુર્વેદ વિદ્યાલય—હાલ કેટલાંક વર્ષથી દેશી વૈદકને સ્થાને વિદેશી વૈદક ખેસવા લાગ્યું છે એનું કારણ એમ બતાવે છે કે નવી શોધખોળનો લાભ લેવા આપણા ગતિનુગતિક દેશી વૈદ્યો ઉમંગી નજીવાતા નથી. આથી પરિણામ એ આવે છે કે દિવસે દિવસે આગળ વધતા વિદેશી વૈદકની સાથે રસાકસીમાં દેશી વૈદક પાછલ પડે છે. કુશલ દેશી વૈદ્યોની સખ્યા એકથી થતી નય છે અને તેમના પ્રાચીન ગ્રંથો માત્ર અભરામને જ શણગારે છે.

આવા પરિણામથી કેટલાક સ્વદેશાભિમાની પુરુષો ખિન્ન થાય છે ત્યારે કેટલાકને વધારે પાણી ચડે છે નજીવતા દેશી વૈદકને લોક પ્રિય કરવા તથા પ્રાચીન અને અર્ચાચીન વૈદક શાસ્ત્રનું શિક્ષણ આપી હોગીયાર વૈદ્યો તૈયાર કરવાને એક-વૈદક શાળા સ્થાપવાનો ૨૫૦ વૈદ્યરાજ પ્રભુરામ જીવનરામે ઠરાવ કર્યો હતો. આરભમાં નાના પાયા પર સ્થપાયું છતાં જોના વ્યવસ્થાપકોના અવિશ્રાન્ત પરિશ્રમથી આજે એ શાળા સુબધમાં માનનીય થઈ છે.

ગયા માસની સત્તાવિશી તારીખે એ વિદ્યાલયની છેલ્લી પરીક્ષા પસાર કરનાર વિદ્યાધિજ્ઞોને સર્ટિફિકેટ આપવાનો સમારંભ થયો હતો. પ્રમુખસ્થાને સરચિકલદાસ હામોદરદાસ દાકરશી ગિરાજ્યા હતા અને ગોસ્વામિ શ્રી દેવકીનંદનાચાર્યજીએ પદારી સરને આભારી કીધા હતાં તથા પચીસેક સન્મારીઓએ પણ દાજરી આપી હતી.

પ્રમુખની સૂચનાથી ડૉ. પોપટ પ્રભુરામે વિદ્યાલયનો વાર્ષિક રિપોર્ટ વાંચ્યો હતો. એ શાળાના ૨૫૦ શિક્ષક ડૉ. જોખરે જેઓ ધણા બહોલ અને ઉમંગી શિક્ષક હતા તેમના એકદારક મરણ માટે શોક દર્શાવ્યો હતો તથા ડૉ. કાશીઆઈ નવરમે જેમણે આ સ્થાને અમૂલ્ય સહાયતા આપી હતી તેમને આભાર માન્યો હતો ત્યાર પછી ડૉ. સર હસાલચંદ્ર મરાઠીના વ્યાખ્યાન કર્યું હતું જેમાં આ વિદ્યાલયની ઉપયોગીતાની સારી કદર કરી હતી. તેમણે જણાવ્યું હતું કે જાહેર વર્તમાન પત્રમાં આવી ધણી શાળાઓ વિષે પ્રશ્ન મા કરવામાં આવે છે પરંતુ તેમાં ધણું યોગ્ય રહેતું હોય છે. કલકત્તામાં એમણે જાતે જોયેલાં વિદ્યાલયો સાથે સરખાવતાં આ શાળાં નહીં જ સગીન અને લોકો પયોગી કામ કરે છે. આગલ જતાં એમણે આ શાળાના કાર્ય વિષે ધણી સારી આશા બતાવી હતી. શેઠ ગોવર્ધનદાસ ખટ્ટકએ દેશી વૈદકની તારીફ કરતાં જણાવ્યું કે જો એ વૈદક શાસ્ત્રને આધારે ચિકિત્સા કરનાર સારા વૈદ્ય નીપજવાય તો દેશી વૈદકનો ઉદ્ધાર થઈ શકે તથા જે ધર્મચ્યુત માણસો વિજાયતી દવાઓ અત્યંત નાપસદગી બતાવી વાપરે છે તેમને ધણે લાભ આપી શકાય.

પ્રમુખે શાળાના ગિરજો તથા વ્યવસ્થાપકોને ધન્યવાદ આપ્યો હતો. દેશી અને વિદેશી વૈદકની તુલના કરતાં તેમણે એક શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવાની જરૂર બતાવી આ વિદ્યાલયની વ્યવસ્થા ખીજી રીતે સતોષ કરક છતાં સદરહુ મક્કન ધણુ નાનું હોવાથી એમણે ખીજું મોટું વડવાળું મક્કન મેળવવાની જરૂર બતાવી હતી અને એમણે આશા રાખી હતી કે સુબધના પૃથ્વરથોના આશ્રયથી આવા ઉપયોગી ખાતા માટે યોગ્ય વખતમાં એક સારા મક્કનની જોગ-થઈ શકશે.

ત્યાર પછી ગોસ્વામિ શ્રી દેવકીનંદનાચાર્યજીએ ઉમેદવારોને સર્ટિફિકેટ આપી આ નાને સંજાવડો બરખારત કર્યો હતો.

आर्यधर्मप्रकाश

पुस्तक ३६ मु]

मास आपाद स १९६५

[अक ९ मो

जयदेवचवन्दन

वन्दन वदाये—जयदेव !

वन्दन नाथना जयदेव !

वस आनन्दाये—जयदेव !

सतन साधमा जयदेव !

अतर अविधे—जयदेव !

मिनाथ सनाथना जयदेव !

चन्दन चाचये—जयदेव !

मुग्ध अनाथमा जयदेव !

रसवम रेलिये—जयदेव !

स्यन्दन स्नेहना जयदेव !

रजन शिरीषे—जयदेव !

बाधव बहेनना जयदेव !

स्वार्पण साहिये—जयदेव !

वत्सल ' साम्यना जयदेव !

नाथ निहाळीये—जयदेव !

नाळ उमगमा जयदेव !

शालित

* साम्ब जननी जनकतानु मूर्त्त स्वरूप

Parenthood Incarnate

વેદાન્ત અને તત્ત્વત્તિપાદિત તત્ત્વસિદ્ધિ

વેદાન્ત એટલે કર્મ ઉપાસના-જ્ઞાન એ કાંડ મયાત્મક વેદનો અંતિમ ભાગ જ્ઞાનકાંડ-તેને વેદનો શીરો ભાગ ઉપનિષદ્ વિદ્યા પણ કહેવાય છે તેના આધારથી જ સર્વ ધર્મ કર્મ અને સંપ્રદાયની પ્રવૃત્તિ થઈ છે. કર્મ ઉપાસના અને જ્ઞાનનું અધિકાર પરત્વે એમાં પ્રતિપાદન છે. કર્મ ઉપાસનાથી જેમનાં અંતઃકરણ વિશુદ્ધ થયાં હોય છે, તેમને પરમ તત્ત્વનો યોગ અર્પે છે. ઇતરને તેમનાં અંતર શુદ્ધિનાં સાધનોમાં યોગે છે. જ્ઞાન પ્રાપ્તિમાં ઉપયોગી ક્રિયા તથા ભક્તિને સેવવાનો યોગ એ જ શાસ્ત્ર આપે છે. સર્વ દોષોની નિવૃત્તિ વાળું નિર્દોષ અંતઃકરણ જ વેદાન્તના તાત્પર્યમાં સ્થિર થાય છે. વિવેક વિરાગાદિ સાધન સંપન્નને જ વેદાન્ત સ્વરૂપના અધિકારી ગણાય છે. યથાર્થ યોગ વેરાગ્ય અને ઉપરતિ એ વેદાંત શાસ્ત્રના તાત્પર્યને બાળુનારમાં લક્ષણ રૂપે પ્રાપ્ત થાય છે. મુખ્યત્વે કરીને આ શાસ્ત્રનો વિષય જીવ અને બ્રહ્મની એકતા- જીવ જગત ઇશ્વર આદિ નામ રૂપાત્મક સર્વ એક અદ્વિતીય બ્રહ્મ છે, એ પ્રતિપાદન કરવાનો છે. જીવ ગત અનર્થ જે કર્તૃત્વ લોકતૃત્વનું અભિમાન તથા તેના મૂલ ભૂત અહુંકાર જેના વડે આ સંસાર વિસ્તરે છે તેની નિઃશેષ નિવૃત્તિ કરવા દ્વારા અપરિચિન્ન અચંડ સુખનો અવિલાસસ્વસ્વરૂપાવસ્થિતિ અનુભવવાની પ્રાપ્તિ અર્થે આ શાસ્ત્રની પ્રવૃત્તિ છે. તાત્પર્ય એ છે કે શોક મોહાદિ સંસારથી નિવૃત્તિ ઇચ્છતા વિરક્ત પુરુષોને, અનર્થની વિચ્છિન્નિ કરવાના સાધન ભૂત જે બ્રહ્માત્મક વિજ્ઞાન તેને ઉત્પાદન કરનાર શાસ્ત્ર તે વેદાન્ત કહેવાય છે. જે વિરક્ત મુમુક્ષુઓ અન્ય વ્યાપારમાં અપરિચિન્ન રૂઢ નિશ્ચય પૂર્વક યથાવિધિ સદ્ગુણ દ્વારા પ્રાપ્ત કરેલી ઉપનિષદ્વિદ્યાનું નિરંતર પરિશીલન કરે છે તેમને નિઃગ્રેયસ્મ રૂપ નિરૂપમ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ જેઓનું ચિત્ત અનેક કામનાઓથી ખરડાયેલું હોય છે, તથા બાહ્ય વિષયોમાં અસર્થાદ આસક્તિ ધરાવતું હોય છે, તથા જેઓ પ્રાકૃત જીવન ગાળતા હોય છે તેઓ પણ શાસ્ત્રને બાળુતા હોય તોપણ તેમને તે ફલ પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. શ્રી શંકર વિવેક ચુકામણી નામક ગ્રંથમાં સ્પષ્ટ કહે છે કે

વિપયાશા મહાપાશાયો વિમુક્તઃ સુદુસ્ત્યજાત્ ।

સ एव कल्पते मुक्तयै नान्यः पट् शास्त्रवेद्यपि॥

“ જે માણસ કેવો છોડી શકાય નહિ એવા વિષયોની આશારૂપી મહાપાશથી હૂંટી થાય તે જ મોહા પામવાને યોગ્ય થાય છે. બીજો પટ્ શાસ્ત્ર વેત્તા હોય તો પણ નથી થતો. ”

તેવાં કામી સંસાર પરવશ મનુષ્યોને અર્થે કર્મ કાંડ છે. જ્ઞાન કાંડ નહિ. અદ્વિવાચકને સ્પષ્ટ થયું હશે કે કર્તૃત્વ લોકતૃત્વાદિ અનર્થની નિવૃત્તિ કરવાની ઉત્કટ ઇચ્છાથી

તેમ શોક મોહાત્મક સ સાર બંધનથી વિમુક્ત થવાના ઉદ્દેશથી સાધન સંપત્તિને, અભ્યાસ સહિત વેદાન્ત શાસ્ત્રમાં પ્રવૃત્તિ નથી હોય તો તે - ૧ (૫૮) વમાથી નીવડે પરંતુ પ્રયોજન કરી અન્ય જ હોય, ઇન્દ્રિય કંઈ જોર હોય તેમ જ વળી માનસ સૃષ્ટિ કોઈ જુદા જ પ્રકારની હોય અને બ્રહ્મ વિષયક વાગ્યાપારમાં પ્રવૃત્ત થવાય, તો તેથી જ્ઞાનની યથાવત પ્રતિપત્તિ વાચ્ય નહિ અને શોધિતન કરાવની પ્રવૃત્તિ, તેવા બુદ્ધિ માત્રથી ગ્રહણ કરેલા જ્ઞાનની વિપરિત પ્રતિપત્તિ પ્રાપ્તિ બ્રહ્મતા, અનાચાર અને અસંપ્રવૃત્તિમાં નિયોજ્ય છે એ સ્પષ્ટ જ છે આ બ્રહ્મ વિદ્યાનું અગ્રુદ્ધ બુદ્ધિ વાળો અધ્યયન કરે તોપણ તેને તેનો અપરોક્ષ સાક્ષાત્કાર થતો નથી કૃતિ કહે છે કે તસ્યૈ તપોદમ કમોત્તિપ્રતિષ્ઠાત્રેદા સર્વાન્નિનિસત્યમાયતનમ્ ॥ તે બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિમાં આધન ભૂત તપાદિ છે તપ, દમ કર્મ માગ વેદ તેની પ્રતિષ્ઠા છે સત્ય તેનું સ્વાન છે કાયા ઇન્દ્રિય અને મનના સમાધાન રૂપ, તપ ઉપશન તથા અનિ હોનાદિ સ્વવશાશ્રમ ધર્મના યથાવત અનુદાન વડે સંસ્કાર પામેના માનવીને સંતુષ્ટિ દ્વારા તત્ત્વજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે જ્યાં સુધી અત કરણ શુદ્ધ થયું નથી ત્યાં સુધી બ્રહ્મ વિષય - જ્ઞાન થતું નથી કહાચિત થાય તો વિપરિત જ્ઞાન થાય છે ઇંદ્રિય અને મનની કથાથી આ વાત શ્રુતિમાં સ્પષ્ટ કરી છે આ જન્મમાં અથવા તો થઈ ગયેલા અને જન્મમાં તપાદિ વડે સત્ત્વ શુદ્ધિને પામેલા યથાવત જ્ઞાન ઉદ્ભવે છે એવાનું ૧૨ શ્રુતિ સ્પષ્ટ ઉદ્ઘોષ કરે છે કે,

યસ્ય દેવે પરામર્શિ યથા દેવે તથા શુરો ।

તસ્યૈતે કાર્યતા દ્યુથા પ્રવાશતે મહાત્મન

જે મહાત્માની દેવમાં ઉત્કુષ્ટ ભક્તિ છે જેવી દેવમાં તેવીજ શુરમાં છે તે મહાત્મા પુરૂષને આ કહેલા સર્વ અર્થ પ્રકાશિત થાય છે

તેવીજ રીતે સ્મૃતિઓ ડબેન છે કે જ્ઞાન મુત્પદ્ય તપુસાક્ષયાત્પાપસ્યકમળ ॥ પાપ કમનો કાય થતા જ્ઞાન ઉદ્ભવે છે પાપનિવૃત્તિ તપ આદિ સાધનો વડે થાય છે પ્રશ્નોપનિષદમાં પણ પૂર્વે તપસ્વી હોવા છતાં પણ યથાવિધિ ચરતો આવેલા ઠ શિષ્યોને પિતૃલાદિ મુનિઓ મૂય પર તપસા વ્રતચરણ શ્રદ્ધવા સવસર સત્ત્વસ્યસ્ય ।

એમ કહી અધિકાર વૃદ્ધિની આવશ્યકતા દર્શાવી છે બ્રહ્મહરણ્યકોપનિષદ કહે છે કે, તમેત વેદા નુવચનન બ્રાહ્મણો વિદિપતિ યજ્ઞન જ્ઞાન તપસાના શકનેતમેય વિદિ ત્વા મુનિ મગતિ ॥

એની વિવિધ વાળા બ્રાહ્મણો વેદાનુવચનથી એને જાણે છે યજ્ઞથી જ્ઞાનથી, અકામ તપથી જાણે છે તેને જ જાણીને તે મુની વાચ્ય છે યજ્ઞાનિ અનુષ્ટા નથી વિશુદ્ધિ થતા વિવિધવા ઉદ્ભવે છે અને પછી શુર શરણુ તપણુ આદિ કમે કરી જ્ઞાન પમાય છે આ અને ણીજ સહુપ્રશ્ન શ્રુતિ તેમજ - સ્મૃતિઓ સત્ત્વ શુદ્ધિ

પામેલાનેજ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવાનું કહે છે. મન વાણી અને કાયાની કુટિલતા રહીત સાધુ પુરૂષો વિદ્યા પામી શકે, નહિકે આશુર પ્રકૃતિ વાળા. તેષોમૈવષ વિરજો દ્રક્ષ્ય લોકો યેવાં ન જિહ્વય નૃતમન માયા ॥

શુદ્ધ એવો બ્રહ્મ લોક તેમનો છે કે જેઓમાં કુટિલતા, અનૃત, અસત્ય અને માયા નામ અંદર એક હોય અને બહાર બીજું કરવું મિથ્યાચાર આદિ દોષો ન હોય. ક્લીતાર્થ એ છે કે વિવેક વિરાગાદિ સાધન સંપતિયુક્ત અને તપોયુક્ત એવા અધિકારી પુરૂષો બ્રહ્મ વિદ્યા ગ્રહણ કરી શકે અર્થાત તેવાનેજ યથાર્થ જ્ઞાન થાય. કંઈ જેતે તેનું ગ્રહણ કરી શકે ત્યા કરાવી શકે એમ નથી. સર્વજ્ઞ કલ્પ આચાર્યો પાસેથી તે મળી શકે તેમ તેવાજ સદ્ગુરુ શ્રી તેના બોધ આપી શકે અન્યનો બોધ યથાવત્ ફલ ન આપી શકે.

પ્રત્યગાત્મવિષયક ખરી જ્ઞાસા ઉપજવી એ પણ અનેક જન્મ જન્માન્તરોના પૂણ્ય પુનઃ પર આધાર રાખે છે. શુદ્ધ અંતઃકરણ વાળા નિષ્કામ અને અહિંસાવા પુર્વ કરેલાં સત્કર્મો વશાત્ વિરક્ત થયેલા પુણ્ય શીલ અધિકારિને ખરે ખરી બ્રહ્મ જ્ઞાસા ઉદ્ભવે છે. કાણકશ્રુતિમાં કહેલ છે કે

સ્વયંભુએ ઇન્દ્રિયોને બહિર્મુખ કરી શાપ દીધો તેથી જ તે બહિર્વિષયોનું દર્શન કરે છે, અંતરાત્મા લાણી વળતી નથી. કોઈ ધીર અમૃતને ઇચ્છતો સતો ચક્ષુને અંતર લાણી વાળી પ્રત્યગાત્માને ભુએ છે. અજ્ઞાનીઓ બહિર્ગત કામનાઓને અનુસરે છે અને વિતત એવા મૃત્યુના પાશમાં પડે છે. પણ ધીર અમૃતને સમજી અત્ર અધ્રુવને વિષે હેંવની પ્રાર્થના કરતો નથી.

લોક કર્મથી નિવહિ પામનારા છે એમ ખરીક્ષા કરી બ્રાહ્મણ નિર્વે પામે કે કર્મ થી અકૃત એવું કાંઈ નથી. એટલે મારે તે અકૃતના વિજ્ઞાનને અર્થે સમિત્પાણિ થઈ આત્રિય અને બ્રહ્મનિષ્ઠ એવા ગુરુ પાસે જવું (મુંડકોપનિષત્) એ પ્રમાણે વિવેકી વિરક્ત શમાદિ ગુણ યુક્ત સુસુક્ષ્મ પુરૂષને પ્રત્યગાત્મ વિષયક વિજ્ઞાન શ્રવણ કરવાનું, મનન કરવાનું, અને વિજ્ઞાનવાનું સામર્થ્ય ઉદ્ભવે છે અવિરક્ત અને બહિર્વિષયોમાં ચોટેલાં ચિત્ત વાળા પુરૂષને ખરી આત્મજ્ઞાસા ઉપજવી અસંભવીત છે. કદાચ હાલના વધેલા પ્રચારને લીધે અન્ય ઇતિહાસાદિ જ્ઞાનની પેઠે વેદાન્ત જ્ઞાનની કેવળ પ્રક્રિયાઓમાં તેમજ તદ્વિષયક વ્યાખ્યાનો આપવામાં કુશળતા ધરાવતી વ્યક્તિ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. તેના જેવી આત્મ જ્ઞાસા ઉદ્ભવવી સંભવવાનીએ તોપણ તે પ્રાર્થ દૃષ્ટિ પર્યવસાયી નથી થતી. પ્રત્યગાત્મા જે બ્રહ્મ તેના વિજ્ઞાનથી કામ્ય કર્મની વૃત્તિનું દારણ સ સારનું બીજ જે અજ્ઞાન તે નિવર્તાવવાનું ગુણ્ય પ્રયોજન તે વિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરવાની પ્રવૃત્તિ મા પડતા ખાસ લક્ષણ રાખવાનું છે અને તે પ્રયોજનથી કાંઈ બુદ્ધિજન પ્રયોજન સાધવા અર્થે, તેમજ પોતાની દુઃખકામનાઓનું પોષણ કરવાની અપેક્ષાથી આત્માને બાણવાને ઇચ્છે છે તે માણસ ગુહને લાકડું સમજી

તેને પકડીને નહીં તરવા ઇચ્છે છે અર્થાત્ તે અને બ્રહ્મ અને તેતો બ્રહ્મ થાય છે વચ્ચેમા બુદ્ધે છે

અહીં અમરણમા રાખવું જરૂરનું છે કે નેચ વસ્તુ અતિ મુશ્કેલ હોતા જ્ઞાનમાગનુ સ પાઘ છે એટલે આત્મ જ્ઞાનના ઉદ્ધારની એટલે જ્ઞાનને માટે યોગ્યતા આવીજ ગઈ એમ માનવું ભૂવ લરેલું છે ઈન્દ્ર જ્ઞાનુ હોતો તોપણ તેને કુલ ૧૦૧ વર્ષ સુધી સેવે લા પ્રદક્ષિણાદિ સાધનો ને અ તે પ્રદક્ષિણા ઉદ્ધારનું છે વડેલું જ્ઞાનુ અને તપ આચરી આવેલ એવા પોતાના પુત્ર જનુને ચાર વાર તપસા વ્રહ્મ વિજિજ્ઞાસસ્વ ॥ તપવડે પ્રદક્ષિણા વિજિજ્ઞાસા કર એમ કહેલ છે ઈઠોપનિષદમા પણ સ્પષ્ટ ઉદ્ધાર છે કે શુરસ્યધારા નિશિતા દુરસ્યયા દુર્ગપથ સ્તત્ત્વયોવદતિ । તીક્ષ્ણ કંઠી શુરની ધારા જેવી દુરસ્ય છે તે પર ચાલી જવું એટલું દુષ્કર છે તેનોજ તત્ત્વજ્ઞાન રૂપી માર્ગપણુ દુષ્કર છે દુ સ પાઘ છે લાખા કાળપર્યંત નિરંતર યોગ્ય નિયમોનું યથાવત્ પાલન યોગ્ય ગિય, યોગ્ય શુદ્ધ, ઇશ્વર દૃષ્ટા, એ સર્વને જો યથાથ સ યોગ થાય તો અ તે જ્ઞાન પમાય છે ઈઠપણુ તત્ત્વ પાતિ આ માગમા કામ આવે તેવું નથી આત્માનમેવ વિજ્ઞાનથ હ્યચા વાચા વિમુચ્ચય ॥ વાચો વિગ્રહાપનાદિત્ત એ શ્રુતિઓ આત્માનેજ જાણવાને અને અન્ય વાગ વાપાર જેવું ફલ ફેલવણીને અયાસ-ગણુ સોખાવું -એ છે તે ત્યાગવાને ઉપદેશ છે અન્ય શ્રુતિઓ તો એટલે સુધી કહે છે કે —

આ આત્મા પ્રવચનથી લભ્ય નથી, નથી બુદ્ધિથી કે જાણુ શ્રુતથી, એ જેને વર છે તેનાથીજ તે લભ્ય છે ને તેજ આત્મા પોતાનું તત્ત્વ ઓળખી કરી દે છે દુશ્ચરિત-કાયિકયાયથી અવીરત, અશા ત, અસમાહિત, અશા ત મન વાળો એને જ્ઞાનવેશવથી પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી એ નમાણે જે સર્વ નથી ને એને પ્રદક્ષિણાઆદી જેની જોજન છે, મૃત્યુ જેવું ઉપનેચન થાય છે તેને-કયાથી જાણી શકે?

એ ઉપરથી પણ સમજાય છે કે જ્ઞાનવેશવ શાસ્ત્ર યાજ્ઞાનમા કૌશલ્યા કે વિદ્વાનોની વિદ્વતા એ મુક્તિ અથ નથી કેવલઉપનીષદિ વેદા ત ગ્રંથોનું પઠન, શ્રવણુ ઈર્ષ્યાથી પણ કૃત કૃત્યના નથી પ્રવશ અ તકરણની શુદ્ધિ અને સાધન સ પાત હોવાની ખામ કરીને અગત્ય છે શાસ્ત્રાદિ પ્રમાણોથી શ્રવણ મનનાત્મક પ્રયત્નને સેવતા પર તુ તપ વડે ઇન્દ્રિજન્ય સાવચામા અસમથ તેમજ અશુદ્ધ બુદ્ધિ તથા અવિવેકની દોષવાળા મનુષ્યો આત્મના સત્ય પર પામી શકતા નથી બુદ્ધિના દોષોની અશેય પરિત્યાગ વિ ॥ દેવળ શાસ્ત્રનો પરિચય ફક્ત ની નડતો નથી એનો શાસ્ત્ર સિદ્ધાન્ત સુસ્થાપિત છે ગરીર દોષ, મનોરોગ અને અનાન-અન ત મન વિશેષ અને આવગણુ એ દેવ ટાળવાનો અભ્યાસ વિ - ૧ પર્યંત નેચ અને જગતિ પ્રયત્ન લેવાય તો ફલસિદ્ધિ અનસ્ય થાયજ એમ ઠોઠા મત જાતિ વિ - ૧ એમ શક મા ન પરણુ શુદ્ધ' કા વધી કરવામા આવતું વેદા ત શ્રવણ મનન ઉપર આગ પાડી કમે કમે ચિત્તશુદ્ધ

કર થઈ પડે છે. પરંતુ કેવલ મિથ્યાચાર-જ્ઞાનખંધના એજ ત્યાજ્ય છે. જ્ઞાની થવું પણ જ્ઞાનખંધન થવું “એવો ઉપદેશ શ્રી વશિષ્ઠે રામને આપેલો છે તે એવાજ હેતુથી છે આ સર્વ વિવેચન પરથી ફલીત થાય છે કે વેદાન્ત શાસ્ત્ર એ પરમ પુરૂષાર્થ સાધક છે તથા તેને અનુસરનારાં યોગ્ય અધિકારી પુરૂષોજ વેદાન્ત કહેવાતા હેઈ “વેદાન્તિન” એ શબ્દનો અર્થ હાલ જેવો અજ્ઞ પુરૂષોથી થાય છે તેવો નહિ પરંતુ વિવેકી, વિજ્ઞાનવાન મહાત્મા એવો થાય છે આ જ્ઞાન એટલું તો પવિત્ર છે કે તેના સમાન અન્ય પવિત્ર કશું નથી એમ શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા સ્વમુખેઆપણને ખાત્રી આપે છે.

હાલના જમાનામાં વેદાન્ત જ્ઞાન માત્ર વાણીમાં જ રહેલું છે. તદનુસાર વર્તન એ સર્વત્ર નથી અનુભવાતું તે પરથી એમ સમજવાનું નથી કે તેમ થવામાં દોષ તેને છે. જે સામગ્રી જે સાધન સ પત્તિ, જે અધિકાર જાણવા જેવા થવામાં જરૂરનો છે તેની ન્યૂનાધિકતાના પ્રમાણમાં ન્યૂનાધિક્ય શે તેમ થવાય છે, એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

વેદાન્તજ્ઞાન દેશહિતનું સાધક નહિ પણ બાધક છે એવી માન્યતા ધરાવનાર વ્યક્તિએ જાણવું જોઈએ કે સર્વમાં પોતે અને પોતામાં સર્વ એવું જે સર્વત્ર સમદર્શનઅને તેને પરિણામે સમયના હિતમાં પોતાનું હિત એવું જ્ઞાન એના યથાવત ઉપદેશ જેવો તે શાસ્ત્રમાં છે તેવો બીજે ક્યાંય પણ મળી શકે એમ નથી. સર્વ ભૂત પ્રાણી માત્રમાં પોતાનો આત્મા જ રહેલ છે. અને પોતાનામાં પ્રાણી માત્ર રહેલ છે એવું દૃઢ અને અપરોક્ષ જ્ઞાન, સમસ્ત જગતના કલ્યાણ કરવાના માર્ગમાં મનુષ્યને પ્રયોજે એમાં આશંકા ધરવા જેવું કાંઈ નથી. એકાન્ત વાસમાં રહીને પ્રેરવામાં આવતાં જનહિતકર શુભ સંકા દ્યોનાં આંદોલનો મનુષ્યનું કેટલે અંશે હિત સાધી શકે છે તેનું જ્ઞાન જો મનુષ્યને હોય તો વેદાન્ત દેશહિતનું બાધક છે એવી શંકા તેમને રહેજ નહિ. ખરું છે કે ખરો મહાત્મા દેશહિતના ભાષણે આપતો નથી. તેમ તેવી જાહેર પ્રવૃત્તિમાં ભાગ પણ લેતો નથી એટલે મનુષ્યનો ઘણો વર્ગ તેવાને સ્વાત્મસંતોષી, સ્વાર્થી, જડ, દેશ શત્રુ, એમ ગણી કાઢે પરંતુ તેવા સત્યસંકલ્પ મહાત્માનો એક સંકલ્પ સે કડો વર્ષોનાં પ્રયાસને અંતે પણ ન મેળવાયલુ ફલ એક ઘણું માત્રમાં અપાવી શકે છે આ વાત પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સિદ્ધ કરવી જોઈએ એવો આચર્ય ધર્મવનાર વ્યક્તિને શ્રદ્ધા પૂર્વક શાસ્ત્રનો અભ્યાસ, સત્ત્વમાગમ, અને મહાત્માઓની કૃપા મેળવવાનો પ્રયાસ સેવવાની સૂચના આપવી યોગ્ય જણાય છે. આ એક વિવાદિત પ્રશ્ન છે એટલે આ ટુંક લેખમાં તેનું સવિસ્તર નિરપુરણ ડરવું અશક્ય હોતાં એ સંજોગે એટલું જણાવવું ઉચિત છે કે વેદાન્ત શાસ્ત્ર દેશહિતનું સાધક છે એની ખરી પ્રતીતિ તે શાસ્ત્રના યથા-વિધિ સેવેલા અભ્યાસ વડે થઈ શકે છે. વેદાન્તમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલા નિર્મેળ જ્ઞાન યોગ્ય અધિકારીઓ મહુરૂ દ્વારા પામી નિશ્ચેષ અનર્થની નિવૃત્તિ અને પરમ અપરિચ્છિન્ન સુખની પ્રાપ્તિ અનુભવે એવી શ્રી ઇષ્ટદેવ પાસે પ્રાર્થના કરી આ ટુંક લેખની સમાપ્તિ કરવામાં આવે છે

શ્રી ભતહરિ નિર્મ

(નિઃ શાસના પૃષ્ઠ ૧૮૨ થી ૨૩૭)

(ગણે પ્રિયે ધુનતો ધુનતો પ્રવેશ કરીને)

કાળા—દેવા દેવીનુ (જીભ ઝલાઈ જાન છે)

રાજા—(ઉદ્વેગ સાથે) દુરાખ્યાથી! દેવીનુ શું?

કાળો—પ્રેમની આના પ્રમાણે નાશકારી જાનવરોથી દેવ હણ્યાના સમાચાર મ્હારે મ્હોઢેથી સાલજતા જ

રાજા—(ચિંતા અને તક વિતક માં)

મદાકાતા

શુ દેવીનુ મન પડતુ અરે ગાઠ અ મૃગધકારે?

કાળા—આપના માગ લણી જોતા જોતાજ અને દારને અર્કીંગી ઉભા ઉભાજ

રાજા—અરેરે! તારાથી પૂરુ બોલીએ શકતુ નથી? હાથ!

કે શુ મ્હારે પ્રિયુવન બધા બ્યાપિયા અધકારે?

(મૂછાં ખાઈ પૃથ્વી પર પડે છે)

કાળો—દેવા થવાનુ થઈ ગયુ, હવે તો ધીરજ વગે

રાજા—કાઈક જાગૃત થઈને

કાન્તાકેરા વ મૃદુશરીરથી પ્રાણ આપ્યા ગયારે,

દેવે ભર્તૃહરિ ઘનતણા ઉત્સવો હા હણ્યારે! ૩

(ફરી મૂર્છિત થઈ પડે છે)

(સેવકો આસનાવાસના કરે છે)

રાજા (ઘણી વારે શુદ્ધિ મેળવીને) અરેરે! હવે એ મધુર વિલામો ગયા જ ગયા! હા!!

પૃષ્ઠિતાગ્રા

મધુરું મધુરું નિર્ભવાની દ્રષ્ટિ-

રહિત જન્યા અહ દેવાલોચનો શું?

લલિત સ્મિત ભરેલી કાંતિ રૂડી,

વદન થડી ગઈ છેક હાથ! ઉડી ૪

(ઉત્ક ઠાથો) બોલ, હમણા પેલી ક્યા છે?

૧લોક ઉન્ને—અ મૃગધકારે—મૃગના અધારામાં

૨લોક ૪થો—લનિત = સુદર

૩લોક ૫થો—કેસરાગ્રો—નવુનો આગળનો ભાગ અડ = વિશ્વગ્ર અગવ તી-શરીર ૧ થી વેલ

કાઠો— દેવીને રમશાને લઈ જતાં મેં જોયાં.

રાજા— શું મારાં વાલેશરીઓ જ દેવીને ચિંતામાં બાળવાનો પ્રયાસ કરે છે? થેલછામાં ભમતાં ભમતાં ક્રોધ કરીને) રે! રે! જ્યેનું ન કરો,

સમ્પરાવૃત્ત.

પુષ્પોનાં કેસરાઓસમ મુહુ વપુ જે, બહાલીનું હાથાં તેને,
કાપ્ટોની ચડ જવાળા, લડુક લડુક થે લેટશે ચોગ્ય છે તે?
બહાલીની અંગવદ્ધી, કરકમલ લોડી કામવન્દિ છુઆવા,
લેટ'તો હું સદાતે, દહન કરી જશે, કાપ્ટઆગ હવે હા! પ
(ચારે તરફ ફરી નિહાળીને) આ જ તે રમશાન કે જ્યાં પ્રાણુવલ્લભાને
લાગ્યા છે, હા દેવ!

(સીતાજીના મહિતાનો રાગ)

પુશીયાતાં, જવલતાં, વિકાળ શણેને આકર્ષવા,
મારી કાળ કરી પુ ક્વાટ ફરતાં શિયાળ હાં;
તેથી ક્ષણભર ખીને ગીધ જે પાંખ પસારતાં,
લોચા માસ તણા અહીં આંચ અહીં તહીં ઠેકતા.
ભુડી ગંધ ભરેલો અપાર ધૂમે ધૂમ ચો દિશે,
આપુ' ઘોર તિમિર ચોપાસ નયનને અધ કરે,
અરે ઘોર લીપણ આ રમશાન હા ભરમ થકી ભર્યું,
હાથ! લક્ષ્મીનું શખઆ પડેલ નિહાળી ફાટી મરે. ૬
મૂર્છિત થઇ પડે છે

(નેપથ્યમાં કલકલ થાય છે.)

પરિજનો—(રાજાને આહો રાખીને) આ આપના શોકાકુલ બાંધુઓ દેવની
આવી વિપરીત સ્થિતિ જોઇ રૂદન કરે છે.

રાજા—શું હવે ભર્તૃહરિ જીવવાનો છે એમ બાંધુઓ જાણે છે? રે! રે!

અસત્ય સુજ મૃત્યુની ખખર સામળી બહાલીએ,
ગણીતુણથી એ લધુ જીવન પ્રાણુ ત્યાગ્યા અરે,
થઇ રસીલી ભરમહા! નિરળી દાંડથી હું હવે,
નિરાશ થઈ આ ભવે જીવીશ નહીં જાણો તમે
રૂઢા દંતરાગે તરણી તુજ કાન્તિ ફીકી થતી,
અતિ થાકી જાતી કુસુમરજભાર અથિ સુખિાં;
સિમાર્ડના સૂર્યે રમણીવપુવદ્ધી અહુ થતી,
ભરેલી લાલાશે અસિત જગમિ હુ ટપકતી
વિલાસી વામા તે વિકટ વિશિખાવાન અહહા!
જવલતાં મહાકપ્ટો અસહુ અતિ દાડણુ હુખદા;
પ્રચંડી જવાલા જ્યાં લાડભડ અજ્યો વન્દિ અંગે,
ત્યાંરે રામા! તું ક્ષણ પણ ટકી હા કયમ શકે? ૮

હરિણીવૃત્ત

ભવ ભટકતો દુભાગીને ત્યજી તરૂણી ગર્ધ,

ધારજ ઉરની શ્યામા સગે બધીય વહી ગર્ધ,

હુ ખિત મુજ જે પ્રાણો પ્યારી પઠાડી હવે પળે,

ધિક નકટ ઓ વિધિ! રોકે હવે શિદ તેહને ૯

જી મ્હે પોતે જ પ્રિયતમાને ઉશ્કેરી આ વિપત્તિ મ્હારે શીરે આણી છે અરેરે !

ગઝલ (સરસ્વતીયદ્રને રાગે)

રચી ઘરઆગણે આર્ધ, વીટી નિજ નેત્ર અધારી,

પડયો હિણભાગી હુ પોતે, વિધિને દોષ શો દેવો ?

ફણાધર ફૂફવી જાની, નુમ્યુ મુખ તેહનુ પ્રીતે,

હવે વિષગાલ વ્યાપે તો વિધિને દોષ શો દેવો ?

પ્રય હુ ખડગ ખેચીને લગાવ્યુ કઠમા ફરે,

કયો નિજ ઘાત મ્હે પોતે, વિધિને દોષ શો દેવો ?

સુધ નિજ મહિરે મૂર્ખે લગાડયો દારમા વન્હિ,

હવે જાળે ખળુ તોયે વિધિને દોષ શો દેવો ? ૧૦

દેવતિલક — મહારાજ હુ ખનુ કારણ મન છે તો તેને કઠણ કરીને મોટા જનો

સતોષ રાખે છે માટે વિષયમા દોષદષ્ટિ કરી ધીરજ ધરો

રાજા —

દ્રુતવિલખિતવૃત્ત

કમલલોચની કામિનીમા કદિ, અરર દોષની ગધ હવે જરી,

ન્યમત્યમે કરી ભારત મનહુ, મથીમથીય મટાડત હુ ખડ

પણ ગુણાધ-ગૃહિણીતણે અરે ! ગુણકણોય જગે જરી ના જડે,

કઠણ કાળજી ક્યાર્યો કરૂ અરે ! મરીશ હાન જુરીજુરીને હવે ૧૧

શ્લોક ૯ મો — વિધિ-શ્રદ્ધા

શ્લોક ૧૦ મો — મેં હાયે કરીને શણીનુ મોન નીપજાવ્યુ છે તો હવે શ્રદ્ધાને ને નશીબને
કે ગો આપવો એવો આ કથનનો ભાવ છે

શ્લોક ૧૧ મો. — ગુણાર-ગુણનો પ્રમદ ગુણસો-ગુણના ભાગા

ભાવ — જો ભાનુમતીમા પોતની જરા ગધ પણ હોત તો મારું મનહુ માગન
જુ ન્યા તે ગુણના પ્રેમમમદગપ જ હતી ત્યા તો હવ તે ગૃહિણીને જેવે મનિમાની શકું ? આ ભાવ

રાજા—(સાલજીને) રે એવું નહિ કરો (ફાધ કરીને) શું મારા બાધવો જ
અત્યારે મારાથી પ્રતિકૂળપણે આચરવા તૈયાર થયા છે ?

દેવતિલક—રાજન ! એવો અટકાવ ન કરીએ

રાજા—આ શું અટકાવ છે ?

મહાપાણીવૃત્ત

ના માની વિધિહત મ્હાગી આ જ આસા,

કા તાનુ કુગુ વધુ વન્હિમા ધરોહો,

હુ મ્હારૂ હૃદય અશકત રોકવા હુ,

હાવા તો અરરર વન્હિમા સમાઈ ૧૫

(એ પ્રમાણે ઉ માદમસ્ત થઈ ચિતામા પડવા દોડે છે)

દેવતિલક—(બાપણે) રે દોડો દોડો, રાજનને પકડી રાખો

(સવે જાય છે)

॥ इति द्वितीयोऽङ्क ॥

(અપ્પણ)

જગજીવનદાસ કાલિદાસ પાંકે,

વોધ વચન

૧ જ્ઞાની થયા કરતા મનાયગણી થાઓ

૧ માણસ માનને કુરતી રીને જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છા થાય છે પણ જે માણસ પ્રભુથી ડરતો નથી તેને જ્ઞાન શા ખપતું છે ?

૨ પોતાની વિદ્યાથી ગવિષ્ટ થયેલા પડિત કરતા સ્વધર્મનિષ્ઠ સામાન્ય મનુષ્યને પરમેશ્વર વધારે ચહાય છે પોતાના આમાનું કલંકાણ લુની જઈને જે માત્ર ઐહિક વિદ્યા જ શીખે છે તે અવળે રસ્તે દોગયો છે

૩ જે આત્માને ઝોળખે છે તેનો અહુકાર ટળી જાય છે અને બીજા માણસો પોતાની સ્તુતિ કરે તેથી તે કંઈ રાજ થતો નથી

૪ જો કોઈને આ દુનિયાની બધી બાબતોનું જ્ઞાન હોય પણ જો તે સદાચરણી ન હોય તો શું પ્રભુ તેની ઉપર પ્રસન્ન થશે ? તે આપણા કર્મ લણી જુએ છે આપણે શું શું જાણીએ છીએ તેના લણી નહિ

૫ ઐહિક વસ્તુઓનું જ્ઞાન મેળવવાની અપરિમિત તૃષ્ણા જેમ બને તેમ ઝોછી કરવી જોઈએ, કારણ કે તેનાથી ઘટો શુચવાડો થાય છે તથા મન ભ્રમિત થાય છે

૧૧૦૮ ૧૫ મો—વિધિહત વધી હણાયેના

અર્થ—આને ની હણાયેના મ્હાગી આજાનુ ઉત્તરન મ્હી બાનુમતીનુ નામન શરીર તમે અગિતમા મુકોજો, પણ તમે મ્હાક ૮૫ મો ના—હવે રીંગ્ન મુકા—અથ ન હુ તેથી હવે તો અગિતમા જ અપાપાત રહુ તમે મ્હાગે મગાનિવાય અ ન સ્તો રહો નની એ બાવ છે

૬ પંડિતો ઘણીવાર પોતાના જ્ઞાનનો આડંબર કરવા ઉત્સુક થાય છે અને બીજા માણસો તેમની બુદ્ધિનાં વખાણ કરે તે સાંભળી તેમનો આત્મા ઘણો પ્રસન્ન થાય છે.

૭ એવા ઘણા પ્રકારનાં જ્ઞાન છે કે જેનું જ્ઞાન આત્માના ક્રય માટે ઉપયોગી નથી. તેથી એવા બીજા દરજ્જાની ઉપયોગિતા ધરાવનારી વસ્તુ પાછળ લક્ષ આપી સૌથી અગત્યનું કાર્ય જે મોક્ષપ્રાપ્તિનું છે તેના તરફ જે દુર્લભ્ય આપે છે તેને મૂખ જણવેા જોઈએ.

૮ ઘણા શબ્દોથી આત્માની તુષા શમતી નથી. પણ પવિત્ર જીવનથી મન સ્થિર થાય છે અને શુદ્ધ અંતઃકરણથી પ્રભુ સમિપ જવાની યોગ્યતા આવે છે.

૯ જો તમારા જ્ઞાનના વિસ્તાર સાથે તમારી સાધુતા વધશે નહિ તો વધારે જ્ઞાન અને શક્તિ ખરા નિર્બુધ્ધ પર આવવામાં સહાયભૂત નહિ થતાં અંતરાય બાંધશે.

૧૦ બીજા તમારી શક્તિ કે નિપુણતાની સ્તુતિ કરે એમ ઇચ્છવાને બદલે તમારા પોતાના જ્ઞાન તરફ જ તમે શકમંદ થાઓ.

૧૧ જ્યારે તમને એમ લાગે કે તમારું જ્ઞાન ઘણું જ બેહોળું છે અને તમે ઘણી બાબતો વિષે માહિતી ધરાવે છો ત્યારે યાદ રાખજો કે તમે જાણો છો તેના કરતાં હજી તમે નથી જાણતા એવી બાબતો ઘણી છે.

૧૨ તમારા જ્ઞાન માટે મગર થવાને બદલે હજી અજ્ઞાન છીએ એવી નમ્રતા રાખો.

૧૩ તમારા કરતાં વધારે વિદ્વાન અને શાસ્ત્રોને વધારે સારી રીતે સમજવાવાળા ઘણા છે એમ જાણ્યા છતાં શામાટે લોકમાં પ્રસિદ્ધિ મેળવવાની વૃથા તૃણારાખવી જોઈએ?

૧૪ જો તમારે સાચું અને લાભકારક જ્ઞાન મેળવવું હોય તો અપ્રસિદ્ધ રહેવામાં જ સંતોષ માનજો.

૧૫ પોતાના ગુણ, શક્તિ ઇત્યાદિ વિષે નમ્ર અભિપ્રાય બાંધવો એજ ખરેખરી આત્મ પરીક્ષા છે અને સૌથી અગત્યનો પાઠ એજ શીખવાનો છે. પોતાને માટે નમ્રતા અને બીજાને માટે ઘણું સન્માન એજ ઠંડાપણ છે અને પરિપૂર્ણતાનું એક ચિન્હ છે.

૧૬ જો તમારી નજરમાં કોઈ પાપચરણ કરતું હોય તો તેથી કરીને તમે તેના વધારે શુદ્ધ છો એવો અહંકાર મનમાં કદી લાવવો નહિ; કેમકે પ્રભુને હંકાર પ્રિય નથી.

૧૭ આપણે દરેકને માટે નીતિના માર્ગપરથી લથડી પડવાનો સંભવ છે પણ બીજા કરતાં આપણે માટે તે વધારે બનવા જેવું છે એવું મનમાં રાખી જગૃત રહેવું.

નર્મદાશંકર બાળાશંકર.

પ્રકૃતિમા મનુષ્યને સ્થાન

જ્યારે માનવીની લઘુતા સાથે વિશ્વની વિશાળતા સરખાવીએ છીએ ત્યારે જગતમા જ મ મરણ પામતા અનેક પ્રાણીઓમાની મનુષ્ય એક વ્યક્તિ માત્ર છે એવો વિચાર કોઈક વેળા નિરાશા સાથે ઉત્પન્ન થાય છે મોટી પણ વિશ્વ સાથે સરખાવતા એક દેતીના દાણા જેટલી પૃથ્વી, અને તેના પર વસતા અનેક કોટિ પ્રાણીઓમાની એક વ્યક્તિ જે મનુષ્ય, તેને માટે પ્રભુએ કયુ સ્થાન નિરમ્યુ હશે? પૃથ્વીપર વસતા એક અષ્ટ્ર માનવીઓ અને બીજા અનેક કોટિ જીવોમાના દરેકપર શુ પરમેશ્વરથી સરખુ લક્ષ્ય અપાતુ હશે? પૃથ્વીથી એકઠો ગણા મોટા ગૃહોને લઇને ફરતો મય, અને તેના જેવા બીજા અનેક મૂંઝો, તેમના ઉપગૃહો, રયાના નાના મોટા જીવો એ પ્રત્યેકને પ્રભુ સાચવતો હશે? એ બધાપર એક સામટુ લક્ષ્ય એનાથી શી રીતે અપાતુ હશે? સૌ વિઘર્ષિઓનો શિખક દરેકપર જાતે લક્ષ્ય આપી શકતો નથી, માના રાજ્યનો અધિપતિ પ્રજામાના એકે એક માણસને ઓળખી શકતો નથી-એ ન્યાયે આ અતિ અતિ વિશાળ રાજ્યના ભૂપતિનુ લક્ષ્ય કેટલુ બ્દે ચાતુ હશે અને તેમાથી દરેક માણસને કેટલુ મળતુ હશે તેનો ખ્યાલ આણુવો કઠિણ નથી આ ખ્યાલ અવગત નિરાશાજનક છે, મહોન્મત્ત મનુષ્યને પ્રીકો પાડવા સમર્થ છે

કેટલાક વિદ્વાનો મમળવે છે કે પ્રભુએ અમુક ચિરસ્થાયી નિયમ ઘડ્યા છે અને એ નિયમથીજ પ્રભુના જાતિ/લક્ષ્ય વિના જગતનો વ્યાપાર ચાલે છે પ્રભુ તો માત્ર સાચિમૂત ઉભો રહે છે આખુ જગત અને પરમેશ્વર પોતે એ નિયમને આધિન છે જે ઈર્ષ ચૂકયુ તે જૂસવાને પ્રભુ પણ મમર્થ નથી

આ વિચારમા જેટલુ સત્ય છે તેટલી કુરતા પણ છે પ્રભુના દરબારમા મારી ફર્યાદ પહોચશે નહિ મારા પોગાર અને આસુ મિથ્યા છે એવા સખ્ત કાયદાના સામ્રાજ્યમા આવેલા દુ ખી, આત હૃદયને પ્રભુની અમિત દયાની ઝાખી થતી નથી પ્રભુની પ્રાર્થના કરી હૈયુ ખાની કરવાની તેને તક મળતી નથી પ્રાર્થનાથી દુ ખતા હેયાને જે આશ્વાસન મળે છે તે આ શુષ્ક તત્વ જ્ઞાનથી મળતુ નથી માફ હમેશા રક્ષણ કરનાર, પાપ માર્ગથી અગ્રકાવનાર, મારી મનીનતાને સ્થાને પરમ શુદ્ધિ આપનાર એક દયાળુ શક્તિ છે એ માન્યતા ભલે પ્રાતિ હોય તથાપિ જગતના બ્યવહારમા એવી પ્રાતિની પણ જરૂર છે પ્રભુના દરબારમા મારે માટે પણ સ્થાન છે એવી શ્રદ્ધા ઘણીવાર આધજાને લાકડીની ગરજ સારે છે, તેની તેને જોળપણ કે ગેરસમજ ગણી શિથિલ કરવા કરતા વધારે દૃઢ કરવી ઘટે છે

અત્યાર સુધી આપણે એકજ દૃષ્ટિબિન્દુથી વિચાર કર્યો છે. ખીજી બાજુએથી જોતાં દેખાવ ઘણો ભવ્ય અને આશાજનક લાગે છે. મનુષ્ય એક નજીવો વ્યક્તિ નહિ પણ સૃષ્ટિનો અધિષ્ઠાતા (Lord of the Creation) હોય એમ લાગે છે. જાણે બધી સૃષ્ટિ મનુષ્યના ઉપભોગાર્થે પ્રભુએ નિરમી હોય, બધાં પ્રાણીઓપર સામ્રાજ્ય લોગવવાનો અધિકાર આપ્યો હોય, એટલુંજ નહિ પણ કુદરતના મર્મથ્રેયા અવલોકવાની અને તેના ભેદ ઉકેલવાની તેને એકલાને જ શક્તિ આપી હોય એમ માનવું પડે છે. નવીન યુગના સાયન્સની પરિપાક દશા જોતાં અને માનવીએ પોતાની અસાધારણ માનસ શક્તિએ ઉપજાવેલાં કાર્યો જોતાં એ માન્યતા ખોટી ઠરતી નથી. વળી મનુષ્યમાં પરમેશ્વરે એવી કેટલી ગૂઢ શક્તિઓ મૂકેલી છે કે જેના વડે એ સૃષ્ટિની ખીજી વ્યક્તિઓમાંથી તદ્દન જૂદો પડી શકે છે. મનુષ્યમાં રહેલી ગહન શક્તિઓની ખીલવણીથી તે એવા ચમત્કાર કરે છે કે “He created man out of his own image” એ વાક્ય માન્ય રાખવું પડે છે. માનવીની આવી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નિહાળતા એક કવિનું હૃદય ગર્વથી છલાછલ ભરાઈ જતાં તે કહે છે કે “I am the monarch of all I survey” (મને મન માફ મહારાજ્ય ભાગ્યે). ખીજો કવિ પ્રકૃતિની ખેહુદ રમણીયતા નિહાળતાં હૃષીકેશમાં કહે છે કે—

“Woods over Woods in gay theatric pride”

“Amidst such stores shall thankless pride repine”

“Creation’s heir, the world tis, the world is mine”

ગ્રીક ફિલસૂફ પ્લેટો લખે છે કે “In nature there is nothing so grand as man, in man nothing so grand as his mind etc

સૃષ્ટિની ખીજી વ્યક્તિઓ કરતાં મનુષ્યની ઉત્કૃષ્ટતા તેને જ ઈશ્વરે આપેલી શક્તિઓને લીધે છે અને એ શક્તિઓની પરિપાક દશા થતાં મનુષ્ય અને ઈશ્વર વચ્ચેનું અંતર ઓછું થવા માંડે છે. મનુષ્ય કાંઈ સાધારણ સજીવ પ્રાણી નથી પણ સૃષ્ટિની શ્રેણીમાં ઉચ્ચતમ પદવીએ પહોંચેલું અનેકાનેક માનસિક શક્તિઓથી ભરપૂર અંગ છે.

નર્મદાશંકર બાળાશંકર.

લિપિ

(ગયા માસના પૃષ્ઠ ૧૯૧ થી આગળ)

આ ઇતિહાસની અનુપ્રતિ તરીકે ટકામાં એટલું જ કહેવું બસ છે કે આરંભકાળમાં, જે વખત ઇસવીપૂર્વે ત્રીજા પુસ્તકો બાલમોધમાં છપાયા હતા તે કાળમાં વાચકવર્ગ સંકુચિત હતો, પત્રી લીખીને દોરીને ગુજરાતી લિપિમાં પુસ્તકો છપાવા લાગ્યા, જૂના બુદ્ધિપ્રકાશ હોવા છપાવના હજી ઘણા ને યાદ હશે, ઉત્સવ માળા (શાસ્ત્રો નજવાવકત) ઇ.સ. ૧૮૭૦ માં છપાઈ તે પછી હોવા ગુજરાતી લિપિમાં અને અંતે હોવાવાચનમાળાના આરંભથી હાલના જેવી ગુજરાતી લિપિ પ્રવેશ પામી, હોતો મુખ્ય હેતુ વાચક મહાના વિસ્તારને પ્રાપ્ત કરવો એ હોયો બેધે.

અને પરિણામ બહુ અશે તે હેતુની સિદ્ધિમાં આગળ આજના અનુભવો આ પરિણામના અંતર પડે તરફ વિશેષ દૃષ્ટિ નાખી જે કરે છે — “પ્રારંભમાં વાચન વધારનાર, પછી ભવિષ્યમાં દૂકા ક્ષેત્રમાં જ રોકી રાખનાર” પરિણામ થયું એમ કહે છે પરંતુ, ઉપર હું ગતાવી ગયો છું તેમ, ગુજરાતી પ્રજાની પહોંચના ક્ષેત્રમાં વિસ્તાર થવાની આશા તે ભ્રમણા છે તેથી હોતો “ટકા એવ”માં રોકાણ ગણવું એ જરાક અધર્મ લાગે છે મરાઠી ભાષાનું સાહિત્ય (નાગરી લિપિ છતાં) અત્યંત પ્રાચીનમાં વિસ્તાર નથી પામ્યું એ સૂચક ઉદાહરણ હું ઉપર ગતાવી જ ગયો છું તો ગુજરાતી વગરના આજનાં વિસ્તાર તે ખરેખર, હોતો મૂકીને બાહ્ય વિસ્તાર જે અસંભવિત અને અતિસંકુચિત તેમજ અર્થજ્ઞાનના પરિણામને અભાવે અસાર છે હોતો વિશાળતાનું માન આપવું એ આશ્ચર્યજનક છે.

આ ઉપરાંત ગુજરાતી લિપિનો ઇતિહાસ સાથે તપાસાય, જૂના કવિયોના વખતના લેખ, જૂના દસ્તાવેજો, સરકારી દસ્તાવેજો, જૂના ખાનગી કાગળો, સઘળા ચોપડાઓ, વગેરેનું અભ્યાસ થાય, તો સારો પ્રકાશ પડે, એ ખરું છે કે શેષવલાલ ધ્રુવ જેવા વિદ્વાનને હાથે એ સારી રીતે થવું શક્ય છે પ્રસ્તુત અર્થોને એ ઇતિહાસસ્વરૂપનો બહુ સંબંધ નથી એટલું યાદ રાખવું બેધે કે જૂના ગુજરાતી કવિયોના પુસ્તકો બાલમોધમાં લખાયલા મળે છે હોતો મુખ્ય કારણ એ છે કે લલિયાઓનો અભ્યાસ સંસ્કૃત પુસ્તકોની નકલો કરવાને લીધે બાલમોધ વિશે હતો, એટલું જ.

આ લિપિનો ફેરફારની છોટતા અનિષ્ટતાની સાથે હોતો શક્યતા અશક્યતાનો વિચાર પછી અરથાને નહિ ગણાય અલગત કેવળ અશક્ય તો કશું નથી પરંતુ

વગેરેનો અનાદર થઈ, સત્ય તત્વોનો લોપ થાયછે, અને લિપિને સંબંધે હેવ કોઈ પણ તત્ત્વને જોખમ આવતું નથી. દેવનાગરી લિપિમાં લખ્યાથી ખરા શબ્દો લખાશે વંચાશે અને ગુજરાતી લિપિમાં લખ્યાથી શબ્દોનું સત્ય સ્વરૂપ બદલાઈ જશે કે બગડી જશે એમ કાંઈ અન્તર્ગત મહત્ત્વનું તત્ત્વ ઉપસ્થિત થતું નથી. માટે ઉપરની શરૂકાને ખરો પ્રસંગ મળતો નથી.

ઉપર કહેલી જનમંડળની રુચિ અરુચિનું એક બીજું બીજ સૌન્દર્યઘટનામાં જડેછે. ‘આંખને લાવે તે હોઠને લાવે’ એ કહેવતનો પ્રયોગાન્તર કરીને કહી સકાશે કે ‘આંખને લાવે તે મનને લાવે’ એ તરત્ત્વ અહિં પ્રવર્તેછે એમ કહેવાનો હેતુ નથી કે નાગરી લિપિકેવળ અસુન્દર, કુરૂપ, છે. પરંતુ નાગરી લિપિનું કાલક્રમે ઘડાઈ ઘડાઈને થયેલું રૂપ, અન્તિમરૂપ, ગુજરાતી લિપિમાં પ્રગટ થયું છે. * અને કવિ નર્મદાશકરે એક સ્થળે કહ્યું છે કે “લાખા કેળવાઈને ઘટ તથા સુન્દર થતી જાયછે.”† અને તે આધારે હેમણે યોગ્ય રીતે માન્યું છે કે અપ્રશ્નશાસ્ત્રિક લાખાદ્વારા ગુજરાતી લાખાએ સુન્દરતાનું રૂપ સ્વીકાર્યું છે, તે જ પ્રમાણે ગુજરાતી લિપિએ પણ, નાગરી લિપિના કઠંગા અંશ કાંઈ તણને, કાંઈ સમ્મારીને, ઇત્યાદિ અનેક પ્રયોગોમાંથી કુમણ કરીને, સુન્દરતાનું પરિપક્વ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર્યું છે. આ સુન્દરતાના રસિક અંશને હાલની લિપિપ્રચારની અર્ચામાં સ્થાન જ મળતું જણાતું નથી, એ ખેદની વાત છે; સ્થાન નથી મળ્યું તો મહત્ત્વની તો આશા જ શી? મહારી રસરુચિને તો નાગરી કરતાં ગુજરાતી લિપિમાં સૌન્દર્ય, સુરેખતા, સુપ્રમાણતા, વગેરેની ઘટના વિશેષ જણાયછે, અને એ પણ એ તરફ પક્ષપાતનું એક કારણ છે. પરંતુ એ અન્ધ પક્ષપાત નથી, સંકારણ છે, અને કારણો સમળ ઉપર ખતાવ્યાં છે.

નાગરી લિપિના પ્રચારની આ રીતે મુને તો અસારતા લાગેછે. હેનો મુખ્ય હેતુ-ઐક્યની ખરી લાવનાની સિદ્ધિ-તે સધાય એમ જણાતું નથી; અને હેનાં કારણો ઉપર ખતાવી ગયોછું. એ ઐક્યને માટે આ વ્યર્થ જલમન્યન મૂકી દઈને ભરતખંડમાં બીજા પ્રકારનું-સાહિત્યને સંબંધે જ-ઐક્ય, સમાનભૂમિ, પ્રાપ્ત કરવા માટે એક અપૂર્વ પણ વિચારપૂર્ણ સૂચના મિ. એચ. નારાયણરાવ બી. એ., બી. એલ. ના એક લખાણમાં આવેલી અહિં ઉતારવા લાયક છે. આપણા દેશની બધી લાખા-ઓમાં હાલના જમાનાએ ઉત્પન્ન કરેલા નવા નવા વિચારો તથા વિજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન વગેરેમાં ઝીણા ઝીણા ઇલાલેદ બતાવનારા શબ્દોની યોજના માટે સર્વ લાખાઓને

* મોડી લિપિ તો કેવળ મૂળને મચડી નાંખીને બનેલી છે, ઉત્ક્રાન્તિનો કુમશઃ વિકાસ સ્વીકારીને થઈ જણાતી નથી. તેથી હેના લાભમાં આ દલીલ નહિ આવે.

† નર્મદાશ, મુખ્યમુદ્રા પૃ. ૪૬.

માટે એક પ્રયાસ થવો જોઈએ, જેથી સર્વ શાખાઓ તે તે અર્થ માટે એક જ વાક્યના શબ્દો વાપરે, અને તે માટે સર્વસમાન કોશની રચના થાય, એ હેમની સૂચનાનું તાત્પર્ય છે એઓ લખેછે —

“ We have now been provided with a common language which has come to stay. It will as surely be the language of the national gods, when they begin to rule as it is certain that this land will be a part of the Federated British Empire, when the poet's vision is realized. The future of the Native tongues is wrapped up in a divine mystery. The printed catalogues of original works produced in this country, as published in the Government Gazettes, do not fortify the belief that native literatures are growing rapidly and lustily. Poets, they say, are born, but some writers are made. It is the reading public that makes them, and patriotism can in more ways than one, give an impetus to literature. It is a bad workman that quarrels with his customers. The literary workman of India must improve both his tools and his art, if he should successfully compete with *Videshi* literature. The two special excellences of the English language which captivate our minds are its richness of vocabulary and its metaphorical beauty, as I believe Jacob Grimm acknowledged. Our wealth of words is often redundant and it also pertains to the affairs of the unseen world. The English language economizes its synonyms and develops its power of differentiating between nice shades of meaning. It adapts itself to the growing complexity of progressive thought, while our languages have been content to provide more words than the ideas demand. The first duty of philological patriotism ought to be *to establish a common understanding as to the differentiation of our existing vocabulary while at the same time new words may also be added to convey new ideas. For both these purposes interprovincial conferences of scholars are desirable, and they can do at least as much good for the mind of the country as the Congress and Conferences, which now meet annually.*

* Problems of Constructive Patriotism—an article in the 'Hear A Sides' page of the Times of India Illustrated Weekly, 1st week of February 1907, by Mr H. Narainrao, P. A., B. L.

in December, profess to do for our material welfare. The Hindi scholars of the United Provinces have brought into existence the nucleus of a scientific vocabulary with the help of competent advisers from different parts of India. Similar labours for the development of the Sanskrit vocabulary to meet the new demand upon our languages would be rewarded with incalculable benefits. The freedom of metaphor for which the English language is noted is one of the features of the foreign tongue which we must borrow in defiance of the scornful conservation of the Pandit, if necessary. Indeed, languages sometimes grow by metaphors, and a new literary freedom in the application of words may relieve us to some extent of the necessity of coining entirely new expressions. To increase the comparative utility of the native languages may not be in our power. But to improve their relative charm is the privilege of our writers, and in exercising it they will be helping in the solution of one of the most vital problems of constructive patriotism."

આ લાંબા ઉતારામાંથી italicsમાં મહે' મૂકેલા ભાગ મહારી સૂચનાને ખાસ

નિઃસંબંધ છે. પરંતુ હેતુ' પૂરું હાર્દ સમજાવા માટે સવિસ્તર ઉતારો મૂકવો પડ્યો છે. જે Scientific vocabulary વિશે હેમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે તેની પ્રત મહે'ને મળેલી છે એ પ્રયાસનો ઉદ્દેશ સ્તુત્ય છે હેમાં સંશય નહિ; માત્ર પદ્ધતિ વગેરેમાં સુધારાની જરૂર જણાય છે. પણ આ પ્રકારનો શ્રમ સર્વથા સુસ્થાને છે. પરંતુ વિશેષ મહત્ત્વની વાત તો ઉપરના ઉતારામાં સૂચવ્યા પ્રમાણે સર્વ ભાષામાંની અમુક વિષય માટે નવી શબ્દયોજનાની એકતા સાધવી અને તે માટે પ્રાન્ત પ્રાન્ત વચ્ચેની પરિષદ મેળાવવી એ છે; અને તે ઉપયોગી સૂચના છે. લિપિની એકતા માટે અકારણ જતા શ્રમ, ઉત્સાહ, વગેરે આ દિશામાં પ્રવર્તે તો સાફથી જો'આ પ્રકારનું થાય એમ લાગે છે; અને તે માટે સુસ વિદ્વાને'નું એ તરફ લક્ષ જો'વવાની હિમ્મત કરી છે.

રત્નાગિરિ જિલ્લો.

૫ મી એપ્રિલ ૧૯૦૮.

નરસિંહરાવ લોળાનાથ.

પૂરવણી

નાગરી પ્રચારિણી સભાના પ્રયાસથી ૨૯ મી ડીસેમ્બર ૧૯૦૫ ને દિવસે એક મેળાવડો થયો હતો તે વખતે અપાયલા ભાષણોનું અંગ્રેજી ન્હાનું ચાપાનિયુ જોઈને કેટલાક વિચાર ઉભેરવા યોગ્ય લાગેછે એ સભાના પ્રમુખ મિ રમેશચન્દ્ર દત્તાના આરંભવચનથી તો એક લિપિનો પ્રચાર ઉત્તર હિન્દુસ્તાન અને સંસ્કૃત ભાષાની સાથે જોડાયલા પશ્ચિમ હિન્દુસ્તાનના ભાગ માટે જ ઇષ્ટ ગણેલો જણાયછે અર્થાત્ દ્રાવિડ ભાષાઓનો પ્રદેશ ખાતલ કયોછે આમ છે તો પછી એક લિપિથી સાધવાને ઇચ્છેલા આ ભરતખણના એકયનો મહાન હેતુ અસિદ્ધ નહિ રહે? દક્ષિણ હિન્દુસ્તાનને રાજકીય ઐક્યમાથી કાઢી નાખશે? છતાં મિ દત્ત આગળ જતા આખા ભરતખણના એકય વિશેજ આ લિપિપ્રચારના લક્ષ્ય તરીકે બોલેછે બીજા વક્તા એએ વળી સર્વ ભરતખણમાં અને કોઈયે તો વળી સિલોનમાં પણ એકલિપિનો ઉદ્દેશ સ્વીકાર્યોછે, તેમ વળી એક ભાષા આખા ભરતખણ માટે અને તે હિન્દી પ્રવતવી જોઈયે એ પણ આખરનો ઉદ્દેશ ગણ્યોછે એમ જો છે તો હિન્દીભાષાનો જ પ્રચાર અને તે માટેજ દેવનાગરી લિપિ એમ લક્ષ્યનું નિયન્ત્રણ કરે તો શી હાનિ હતી? ગુજરાતી, બંગાળી, વગેરે ભાષાઓના ગ્રન્થોને દેવનાગરીમાં છાપવાનો આશ્રય એ ઉદ્દેશની જોડે અસંબંધતા જ સૂચવેછે તેમ એ મડળમાં ઝીણું જોવા જતાં મતનું ઐક્ય પણ જણાતું નથી દેવનાગરી લિપિ હાખલ કરવી એમ છોડી દઈને કેટલાક વક્તાઓએ એમ સૂચવ્યું છે કે દેવનાગરી લિપિને પણ ફેરવીને હેવી સુધારવી કે જેથી એ લખવામાં સરલ, જોવામાં સુદર અને દ્રાવિડ ભાષામાંના પરાયા વર્ણોચ્ચાર સ્વીકારનારી થાય, અને તે લિપિને સર્વત્ર પ્રચરિત કરવી

નિવાન બહાદુર અમાલાલે એ મડળમાં ભાષણ કરતે કહ્યું છે કે નાગરી લિપિનો પ્રચાર કરવા માટે એક ઉપાય એ છે કે ઠંડેપારી વર્ગે પરસ્પર પત્રવ્યવહારમાં નાગરી લિપિના કાગળો આવે તો સ્વીકારવા (હિમણે આરભમાં કહ્યું છે કે લખેલી લિપિની વાન બાજુએ મૂકી છાપેલી લિપિ માટે જ એક લિપિવિસ્તારનો પ્રયાસ હાલ ચાલુ કર્યો, તે વચન સાથે આ સૂચના કાંઈક વિરોધમાં આવેછે, પણ તે મહત્ત્વનો સુદ્ધે નથી, એટલે ભૂવી જઈશું) આ સબન્ધે એઓ કહેછે કે અમદાવાદના ઠંડેપારીઓએ પગલું ભર્યું છે અને કાનપુર વગેરે ઉત્તર હિન્દુસ્તાનના આડતિયાઓ જોડે પત્રવ્યવહાર નાગરી લિપિમાં ચલવેછે આ વિશે પ્રશ્ન એ પૂછવાનું મન થાયછે કે એ પત્રોની ભાષા કેઈ હોયછે? ગુજરાતી? ગુજરાતી હોય તો ઉત્તર હિન્દુસ્તાનના ઠંડેપારીઓ ગુજરાતી ભાષા શી રીતે સમજેછે? વધારે પ્રકાશ આ બાબત પડ્યા વિના આ પગલાનું સાર્થક્ય સમજાશે નહિ

વળી એઓ કહેછે કે ઠંડેપારની જાહેર ખબરો નાગરીમાં છાપાય તો વિસ્તારથી લાભ થાય પરંતુ ભાષા સમજાય તો જ, અને ભાષા સમજાય તે લિપિથી નહિ પણ અન્ય કારણોને લીધે

સર ભાલચન્દ્ર કૃષ્ણના ભાષણનો ઝોક તો હેવો જણાય છે કે બહુ આજ સૂધી આપણે નાગરી લિપિમાં જ દેશી ભાષાઓના ગ્રંથો છાપતા આવ્યા છિયે અને હવે તે છોડી દેવાનું કરિયે છિયે! અને વસ્તુસ્થિતિ તો તેથી ઉલટી છે. આપણા પૂર્વજો-પ્રાચીન આર્યોના વખતમાં એક લિપિ અને એક ભાષા હતી એમ એઓ ઉત્સાહમાં આવી જઈને બોલ્યા છે તે ઇતિહાસના સત્યની વિરુદ્ધ છે. લિપિયો પણ અનેક હતી અને ભાષાઓ પણ, સંસ્કૃત કાળમાં પણ પ્રાકૃતો હોઈ, અનેક હતી એ સુવિદિત છે. પ્રો. સ્ત્રીરોદ્રપ્રસાદ વિદ્યાવિનોદ એમ. એ. પોતાના ભાષણમાં આપણી દેશી ભાષાઓ એક લિપિથી સમગ્રી સકાય એમ મનાવવા માટે પોતાના ગ્રંથમાંથી એક ઉતારો આપે છે. હેમાં સંસ્કૃતમય વિશેષણો તથા વિશેષણવાક્યોનો ભા ભરપૂર હોઈ, વિલક્ષિત વગેરે પ્રત્યયો વિરલ જ છે, એ ઉદાહરણ બે રીતે વ્યથે બને છે. એક તો સંસ્કૃતમય ભાર સામાન્ય વર્ગને અજ્ઞેય જ રહેવાનો અને બીજો એ કે સામાન્ય ભાષાના રૂઢ શબ્દો, રૂપો વગેરે વાળો લેખ હોય તો ભાષાજ્ઞાનો અભાવે અજ્ઞેયતા જ પ્રાપ્ત થવાની. આ ઉતારામાં બે ચાર પ્રત્યયો અને છેલ્લો શુદ્ધ બંગાળી શબ્દ હેવા છે કે સંસ્કૃત વચનો સમગ્રાયા છતાં વાક્યનું તાત્પર્ય એ બંગાળી શબ્દ ન બહુતારને તો સમગ્રાવું કંઠણ જ પડવાનું.

આ સભામાંનાં ભાષણો વિશે વધારે વિસ્તાર કરવાની જરૂર નથી પરંતુ એટલું ઉમેરીશું કે દેવનાગરી લિપિની અસુન્દરતા એક દ્રાવિડ વક્તાને તો બહુ જ લાગી છે. અને એક ભાષાના પ્રશ્ન માટે નાગરી પ્રચારિણી સભાના ઉપપ્રમુખ એટલે સૂધી ગયા છે કે અંગ્રેજી ભાષા સર્વ ભાગમાં વપરાય છે અને એક ભાષાનો પ્રશ્ન નેશનલ કેંગ્રેસે કૃતિવડે આપોઆપ ઉકેલ્યો જ છે. આ રીતે આ મંડળમાં પણ લિપિ તેમ જ ભાષાની ગાબતમાં મતોનો સંકર અદ્ભુત છે.

હિંદી ભાષા નાગરીમાં જ લખાય છે એમ નથી. સિમલાની પાસે ધરમસાલાની આસપાસના કનડા જિલ્લામાં કનડીક લિપિ વળી વિચિત્ર પ્રકારની જ પ્રચલિત છે. અને તે છેક સંકુચિત વિસ્તારની લિપિ હોય એમ પણ નથી જણાતું. સુબાઈમાં ચર્ચગેટ સ્ટેશન ઉપર કાનપુરના 'લાલિમલી' છાપનાં ગરમ કાપડના કારખાનાની બહાર બખરનું પાટિયું દીકું તો તેમાં પણ એ પ્રકારની કનડી લિપિમાં એક ભાગ બહાર બખરનો હતો. આ ઉપરથી એ લિપિનો વિસ્તારપ્રદેશ કદાપી સકાય એમ છે. થોડા પ્રદેશમાં પ્રવર્તનારી અને ના ગણવા લાયક લિપિ હોય તો બહાર બખરમાં આમ ઉપયોગ થાય નહિં.

આમ હાલ હિંદુસ્તાનમાં કેટલીક ભિન્ન ભિન્ન લિપિયો છે અને તે સર્વ વિભાગો તાત્કાલીક લિપિ તજશે એ સંભવ કેટલો અદ્ય છે તે માત્ર ક્ષણવાર વિચારવાની જરૂર છે. ૨૦-૫-૦૮

નરસિંહરાવ ભોળાનાથ.

આ લિપિમાં સિમલાના બખરમાં બહેપારીઓને ચોપડ લખતા મળે દીઠા છે. નાગરી લિપિથી

વૈદો અમારૂં દરદ જાણતા નથી

(હોરિ)

(૧)

અવનિના વૈદો અજાણ, અમારૂં દરદ ન જાણે—અવનિના (ટેક)
 અવનિના વૈદો દરદથી અજાણ્યા, નવ સમજે તે નિશાને,
 નિભય જાનીને લજનના નિશામા, મરત મઝા કેમ માણે? અમારૂં દરદ
 દરદની પીડા પિઠાણે છે દરદી, અવર ન અતર આણે,
 હ્રિકમત હ્રીમની દરદથી હારે, પામર કેમ પિઠાણે? અમારૂં દરદ ૨
 નાડીમા દરદ અમારૂં ન આવે, છલે કરી કેમ જાણે?
 ધ વત્રી પણ દરદ ન ધારે, સમજે ધીજા કેમ સાને—અમારૂં દરદ ૩
 ક્રુદ્ધ યદ્ય અમે લીધી ક્રીડી, ભોજન લઈએ ન લાણે,
 ક્રાકા કરીને ક્રિકર વિણ કરીએ, ત્રિગુણ પતિતણા તાને અમારૂં દરદ ૪
 ધરના કહે એ તો ધલો યથો છે, પથુ આ પડયો કયાથી પાને,
 દુનિયા લવાનીને માને દિવાનો, મુરખ મતિહીણ માને અમારૂં દરદ ૫

મદ્ગુરૂપી વૈદ રોગ જાણે

(૨)

મદ્ગુરૂ વૈદ સુજાણ, હુમારૂં દરદ હરે છે સદ્ગુરૂ (ટેક)
 નાડી જોયા વિના પરખે નયનથી, ખુબી એ ગુરૂમા ખરે છે
 મનરજન કરનારા મુખથી, ઝરણ અમીના ઝરે છે હુમારૂં દરદ ૧
 પરમ દરદની કરીને પરીક્ષા, લાવથી જ્ઞાન ભરે છે,
 શિળ, સતોષ સુધારસ પાઈ, કાયાની શુદ્ધિ કરે છે હુમારૂં દરદ ૨
 હુણથી દૂર રાખે દરદીને, ધીરજ આપ ધરે છે,
 ત્રિવિધિ તાપથી દરદી તપેલા, થીર કરીને ઠરે છે હુમારૂં દરદ ૩
 જીવન ઉપાધિનુ કાઠી જડામૂળ, ક્રિકર તણે ફરે છે,
 અતર રોગ મટાડવા અતે, ઉપદેશને ઉચરે છે હુમારૂં દરદ ૪
 જ્ઞાન સુધારસ જોળી ગળાવી, દિલથી અમરપદ દે છે,
 સસાર રૂપી લવાની આ સાગર, તારીને આપ તરે છે હુમારૂં દરદ ૫
 લવાનીશક નરસિહરામ

હંસ સંબોધન લાઘ્યવૃત્તિ.

સોરઠા,

ખન્ને મિત્ર સમાન, માન સરૌવરમાં હતા;	
તેનું ભુલ્યો લાન, લવાટવીમાં ભટકતાં.	૧
પછી પુરંજનરાય, વનિતાને વશ થઈ ગયો;	
મુસાફરીમાં કયાંય, સંભાર્યો નહિ મિત્રને.	૨
પામ્યો પ્રમદા રૂપ, બંધાયો લવ પાસમાં;	
મુક્ત પરિક્ષિત બૂપ, શુકની આ વાણી સુણી.	૩

પ્રાણાચાર્ય.

જીવ મુસાફર.

દુતવિલંબિત.

જીવ મુસાફર જો તન નાવડે, જગ-સમુદ્ર વિશે ખુબ આથડે;	
મમ પિતા ગૃહ મારગ ના જડે, હિત સલાહ ઉવેખો હવે નડે.	૧
દિઠો લોલો અતિશે પૃથ્વી પડે, મન ફર્યું નોંચ લાલચ ખાખડે;	
ઉપર આર્વાજ અંદર આથડે, ભ્રમિત થૈ અકરોળ અરે ! અડે.	૨
કવણુ રીત કફ રસતો જડે ! અરર ! અગ્નિચત વાપુ મને લડે.	
ગળગળીત થઈ મનુ રે ! રડે, પ્રભુ ! સુકાન તું ફેરવ, રાહ જડે !	૩

એશીન્દન હાઈ સ્કુલ,

મુંબાઈ, જાનેવારી ૧૯૦૮.

કરીમ મહમદ માસ્તર,

એમ. એ.

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૩૬ મુ]

માસ શ્રાવણ સ ૧૯૬૪

[અંક ૧૦ મા

પર્ણીરાજ

પર્ણીરાજ ! ઉન્ન ઉન્ન ઉડો રે ઉન્નત 'યોમે તમારા છે જાડ,
 વિભુ મૂર્તિના ઘાહન પંજારાજ, ઉડા ઉડા ઉચા છે પ્રભુગ્રામ પર્ણીરાજ૦
 પાલે પૂયા છે ચતન પ્રયા છ પ્રેમ પ્રાણે માટ માડો જુવો ! પ્રગટ્યા પ્રકાશ
 ભાનુ જાગ્યો રે ચેતાવો ઉદ્ભવ આશ, નમ જુગે રે શ્વેત સુપધામ
 ઉડો ! જાગો ! ઉડીપ રે, ત્યા અમારા તમારા આરામ પર્ણીરાજ૦
 મૂળજી દુર્લભજી વેદ

વૈરાગ્યત્રિચાર^૧

સતતિલકા ઉદ

ધાર્યા મકાન ધનધા ય અને સમૃદ્ધિ સમિત્ર ઘાકર ઘડી ઘડુ ઘરાવૃદ્ધિ;
 સ માન ગાન સનમાન, ન લેશ તસ્દી સમીલિતે નયનયો નહિ કિંચિદસ્તિ ૧
 ઘાઘા અનેક શુશકાર પરાધ મીઠા, લાભ્યા વિશેષ ધનલાભ અનેક દાઠા
 આવાદી સર્વે સુખની અનુકૂળ સૃષ્ટિ, સમાલિત નયનયોનહિ કિંચિદસ્તિ ૨
 તવૂર લેઈ સુરમેઝરી ગાન કીધું, આલાપા રાગ ઠીક મડલ-માન લીધું,
 કતોલ જ્ઞાણ ઘડા ઢોલક કીધી સસ્તા, સમીલિતે નયનયાનહિ કિંચિદસ્તિ ૩
 શ્રી નાગપુરી પરિધાન કરી દુપટ્ટા, રૂચી કરી કડકડાટ ધયા સુપટ્ટા,
 પીદા પિશારી પદરક્ષક જોઈ વસ્તી, સમીલિતે નયનયોનહિ કિંચિદસ્તિ ૪
 પહેરી પિતાનર પર્યાં લઈ લાડુ પોતે પત્તિ મહીં પીરસીયા શુચશ્યુ જ્ઞાત,
 પેહેરીં ચાલડી ઘડી ઘસ કીધી વસ્તી "સમીલિતે નયનયોનહિ કિંચિદસ્તિ ૫
 મોતી હીરા શનિ તથા નીલમોની માઝા, પ્હોંચી યાદી કડી પહેરી કરાય ચાઝા,
 સોના રુપાની પળ કિંમત જ્યાહિ સસ્તી, સમીલિતે નયનયોનહિ કિંચિદસ્તિ ૬
 ધોળી ધજા વ્હડી શિરે થઈ દાઢી ધાઝી, દૌહિન પોત્ર તળી ઘેર રુપાળી ઢોળી,
 તો ય કરાય તન ને મન કેરી મસ્તી સમીલિતે નયનયોનહિ કિંચિદસ્તિ ૭
 લાણોની દોલત ઘરે સુખપાલ ગાડી, અગ્નિ અને જલરથો ઘસ, જ્ઞાણી યાડી,
 સ્પર્ધા કરે અમરલોક કવિ અમણી, સમીલિતે નયનયોનહિ કિંચિદસ્તિ ૮
 હાય કદાપિ સુરલોક થકી અધિક શિલોકમાહિ નર કોઈની હોય 'હીક;
 પૂજાય શ્રેષ્ઠ નૃપથી વ્હડી શ્વેતહસ્તિ સમીલિત નયનયોનહિ કિંચિદસ્તિ ૯
 દે વૈ મટ.

૧. સમીલિતે નયનયોનહિ કિંચિદસ્તિ" ય વાક્યની પદપૂર્તિ ગુજરાતીમા ષીજા ત્રણત્રણ પદો રચીને કરી છે, ય વાક્યનો અર્થ ય છે કે-આજો મીંઘાય ત પછી કાંઈ કામનું નથી

॥ અહં બ્રહ્માસ્મિ ॥

પ્રાચીન કાળની બુદ્ધિના સંબંધસ્થાનરૂપ, સત્યસ્વરૂપના આદર્શરૂપ, અનાદિ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર વેદના ચાર મહાવાક્ય છે. મુક્તાની માળાના જીવનગણ જેવા આ મહાવાક્ય જીવનપ્રદ ગણાય છે; તે પૈકી અહં બ્રહ્માસ્મિ એ એક છે, તેના નિરંતર શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસનથી યથાર્થ દર્શન થાય છે અને તેમ થયું એટલે ઉચ્ચાવય પ્રપંચથી ભરપૂર સંસારથી વ્યક્તિની મુક્તિ થાય છે. કહ્યું છે કે—

મિચતે હૃદયપ્રોથિ છિચન્તે સર્વ સજ્જાયાઃ ।

ક્ષીયન્તે ચાસ્ય કર્માણિ તસ્મિન્ દષ્ટે પરાવરે ॥

અગણિત ભવથી ગનેલા અને આપણી દૃષ્ટીએ નિરવધિ જણાતા આ હૃસ્તર સંસારથી પણ માત્ર એકજ ભવમાં મોક્ષ આપવાનું સામર્થ્ય ધરનાર આ મહાવાક્ય બહુજનને મનોહર અને સંમોહક થઈ પડ્યું છે. એ વાક્યને સાધવા મનુષ્ય માત્રની ઈચ્છા સ્વાભાવિકી હોય છે. ઈચ્છા છતાં શક્તિની પ્રાપ્તિ માટે જ્ઞાનભક્તિ પ્રપત્તિ કર્મ વિરાગ ઇત્યાદિ અનેક ઉપાયની યોજના થઈ છે; તેમ શ્રદ્ધા અને સ્વભાવને અનુસરતા ઉપાયનો અંગીકાર પણ થાય છે એમ છતાં શક્તિની પ્રાપ્તિ વિરલા અને એ મહામંત્રની સફળતા વિરલતરા જણાય છે.

મંત્રના ઉચ્ચારથી અલિસાર કે ઉપચાર થતો નથી. આ સમયે વેદવાક્યના ઉચ્ચાર તો રચળે રચળે અને ક્ષણે ક્ષણે સાંભળવામાં આવે છે. વેદના શબ્દાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી વેદાન્તી થવામાં મહત્તા મનાઈ છે વેદ વાર્તા કરી પોતાને જ્ઞાની માનવાના કે મનાવવાના પ્રયત્નો અહત્તા મૂલક હોઈને જાતે અધતમસપ્રતિ મનુષ્યને આકર્ષે છે; કારણ એવું જ્ઞાન તે જ્ઞાન નથી પણ દેવળ જ્ઞાનાભાસ છે. વિષ પ્રાણુદર છે અને વિષય સુખદર છે—એ જ્ઞાનના સહુ કોઈ અભિમાની છે; એમ છતાં વિષ સંબંધી જ્ઞાન સુદૃઢ છે, કારણ કોઈ વિષ પાન કરતું નથી. વિષય સંબંધી જ્ઞાન શુષ્ક છે; કારણ વિષય ત્યાગ થતો નથી. એવું શુષ્કજ્ઞાન મનુષ્યને પોપટની પેઠે બદ્ધ કરે છે, અર્થાત્ અભ્યાસથી અને ધૈર્ય તથા વિચારથી સાનુભવજ્ઞાન થાય ત્યારેજ મંત્ર લાભ કરે છે. ધૈર્યનો આ સમય નથી; વિચારનો અવકાશ નથી. અહ તાના અધકારમાં અભ્યાસને આશ્રય નથી. અધુરામાં પૂરો વ્યવહારના મોહથી મનુષ્ય કાળને દુકો કરવા ગયો ત્યારે કાળે આચુષ્ય દુકાં કર્યાં. મોહના સિંચનથી વિકારના અંકુર નિર્મૂલ થઈને બદલે ઉત્કુલ થાય છે. તે અંકુરોની ઘટ અને ગહનગલથી અહ તાની સૃષ્ટિનો વ્યાસ ઉત્તરોત્તર લઘુ થતો જાય છે આવી લઘુતાથી ન્યારે સસારાખિધના એક ક્ષણિક અને

પુનઃક તરંગ જેવા મનુષ્યના એકજ લાવથી મોક્ષનો અસંભવ થાય તો અગાધ સાગર તરી જવાની આશાજ કયાથી હોય ? માત્રા તો સિદ્ધ અને શુદ્ધ છે, પણ રોગી તેનો ઉપયોગ કરે ત્યારે

ખીજી તરફથી ભક્તિ પ્રપત્તિ કર્મ વિરાગ આદિમા પણ યથાર્થ અભ્યાસ, ધૈર્ય કે વિચારનો અભાવ હોય છે, કદાચ અભ્યાસ હોય છે તો અધને અમુક રસ્તે જવાનો જેવો અભ્યાસ હોય છે તેવોજ ધ્ય હોય છે તો બળાત્કારથી કરવા પડતા કાર્યમા હોય છે તેવુંજ, અને વિચાર હોય છે તો કતવ્યથી વ્યતિરિક્ત અ ય વિષય ઉપરજ આવી રીતે ચત્રવત્ ક્રિયા કરનાર મનુષ્યને અહુતાનુ બળ વધે એમા કંઈ આશ્ચર્ય નથી ઈંગ્રેજી નવલકથાકાર ચાર્લ્સ ડીકિન્સની “ડેવીડ કોપરફીલ્ડ” નામની નવલ કથાના મી ડીક્સ નામના એક પાત્રને પહેલા આ સ રામના મસ્તકનુ સ્પર્શ પ્રતિદલ્લે થતુ હતુ, તેમજ સ્મૃતિશ્રદ્ધ મનુષ્યને અહુતાનુ ભાન રહ્યા કરે છે, તેથી જ્ઞાનમા અભિમાન, ભક્તિમા ભુક્તિ, પ્રપત્તિમા ઈષ્ટપ્રાપ્તિ, કર્મમા લોકેષણ અને વિરાગમા માનના વિષ ભરેલાજ રહે છે આ વિષને ઉતારવા આપણા મ્પિ મુનિ ઓએ અનેક પ્રકારના આદેશ કયા છે, ઉપદેશ કહ્યા છે, સુક્રિતઓ કથી છે, યુકિતઓ ગતાની છે નિષેધને માટે વિધિ અને વિધિને માટે નિષેધને પ્રમાણ ગણ્યા છે કટક તો સદૈવ વજ્ર્ય છે, પણ કટકને કાઢવા કટકનો ઉપયોગ ગણ્યો છે આવાજ કોઈ કારણથી જેમ ચાર આશ્રમનો તેમ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરૂષાર્થનો તત્ત રચેનો જણાય છે મિથ્યા સ સારમા ધર્મ, અર્થ અને કામ એ પણ મિથ્યાજ છે, એમ છતાં એ ત્રિગણ પુરૂષાર્થમા ગણાયો તે સકારણ છે અમુક કાળમા ધર્મ, અર્થ અને કામનુ વિધાન અતે તેના નિષેધને માટેજ છે અને અમુક કાળમા મોક્ષનો નિષેધ તે અતે તેના વિધાન માટે છે કોઈ પણ કારણથી થયેલા નિવેદથી મોક્ષ માર્ગમા પ્રવૃત્તિ કરવા તત્પર થયલા અણુ નને શુદ્ધ કરવા પરમાત્મા શ્રી કૃષ્ણે, તથા યુધિષ્ઠિરને રાજ્ય કરવા મહામતિ ભીષ્મે ઉપદેશ કયો છે તે સર્વથા રમણીય અને સ્મરણીય છે આ સ સારમા ભોગ વિના ક્ષય નથી માટે ગૃહસ્થાશ્રમમા ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપી ત્રણ પુરૂષાર્થના ભોગની તૃપ્તિ કે અતૃપ્તિથી તેનો અભાવ યતા એક જન્મમા કે અનેક જન્મમા જ્ઞાન ભક્તિ આદિ સાધનથી વ્યકિત સ સિદ્ધ થાય છે એમ વિદ્વાનોનુ માનવુ છે, અને ભગવાનનુ વચન છે આમ થાય છે ત્યારે એને ભાન થાય છે કે —

નો દેહો નેન્દ્રિયાણિ ક્ષરમાતિ ચપલ નોમનો નૈવ શુદ્ધિ

પ્રાણો નૈવાહમસ્મી ત્વાલિલજડમિદ્ધ વસ્તુજાત કથ સ્યામ્ ।

નાહ કારો ન દારાગૃહસુત સુજતક્ષેત્ર વિચાદિદ્ર

સાક્ષીચિત્ મત્યગાત્મા નિલિલ જગદાધિષ્ઠાન મૃતઃ શિવોઽહમ્ ॥

ફલિત એ નિકળે છે કે ત્રિગણુતું સેવન કર્યા વિના ધીમે ધીમે અહુતાને ૬ સર્વી નાખ્યા વિના અને તેમ કરી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કર્યા વિના મોક્ષ માર્ગમાં અવિચારી અંપાપાત કરનાર સત્વર વિનિષાતને પામે છે. “શુદ્ધ જ્ઞાની અયોગજિતિ પામે છે” એ વચન સત્યજ છે. મોક્ષ મંત્રના માત્ર ૨૮ણથી સંસારમાં પર્યાટ કરવું પડે છે વ્યવહાર દૃષ્ટિથી પણ અપાત્રનો સાહુસ જગતને હાસ્ય ઉપત્તવે જે અઘટિત અભિમાનથી અપમાન થાય છે. નૈસર્ગિક અથવા પ્રાપ્ત યોગ્યતા વિ. અહં બ્રહ્માસ્મિ ખની જનાર મિથ્યાભિમાની નાટકશાળાના નરપતિની પેઠે ક્રોધ તથા દુષ્ટાઓતું વિનોદ સ્થાન થાય છે. ધર્મ, અર્થ અને કામથી તૃષ્ણા તરૂણ હો છે, લોકેષણુ, પુત્રેષણુ અને વિંતેષણુ બલવતી હોય છે, હર્ષ શોકાદિ કંઠ્યથી સ્વ-તંત્ર થવાયું નથી હોતું, તેમ છતાં બાળકની પેઠે શાન્તિના સુખરૂપી આકાશના ચ-દ્રને સહાવા વંધ્ય શ્રમ સુન્નને અતુચિત છે. મુન્ને તો મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે વિધિપુરઃ યથાક્રમ અને એકાગ્રતાથી સતત પ્રયત્ન કરવાના છે; તેમાં પોતાની રૂચિ અ-રૂચિના વિચાર બંધક અને બાધક છે. લેખન ભાવે તેવું હોય નહિ.

વળી મળમૂત્રથી ભરેલા દેહ ઉપર વિરતિ રાખનાર પરમહુસો પણ રવેચ્છાથી દેહત્યાગ કરતા નથી. પ્રાણોત્ક્રમણ થતા સુધી સર્વને પ્રાણ આપ્યા તો કરવી પડે છે. અતુર્થ પુરૂષાર્થની પ્રાપ્તિને માટે હાસે કે ત્રાસે, આ ભવમાં કે ખીજ ભવમાં દેહરૂપી સાધનથી ત્રણ આદિપુરૂષાર્થતુ સેવન કરવું પડે છે અને એ સેવન કરવામાં અહં બ્રહ્માસ્મિ એ મહાવ્યંત્રનાં શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન અતિમ લાભ અદ્ય શ્રમે અને સત્વર આપે છે.

ધર્મ, અર્થ અને કામ એ પરસ્પર સાધન અને સાધ્ય બની રહે છે. ધર્મથી અર્થ સંપાદન થાય છે, કામ સેવાય છે, અર્થથી ધર્મ અને કામ સંધાય છે, કામથી ધર્મ અને અર્થમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે સામાન્યતઃ કામનું પ્રબલ વધારે હોય છે, ધર્મનું વધારે હોયું બોધ્યે, અને અર્થનું જોણુ રહે છે. કામની ઉત્પત્તિ મનથી છે. ધર્મની ઉત્પત્તિ બુદ્ધિથી છે, અને અર્થની ઉત્પત્તિ ઉભયના મંત્રી-શ્રણુથી છે. આ સંમીશ્રણુમાં બુદ્ધિનો અંશ વધારે હોય તો તેટલા પ્રમાણમાં લો-ભનો અભાવ હોય છે. અર્થ સંચય કરવામાં વિવેક, નિયમ અને ન્યાય રહે છે; તેનો વ્યય કરવામાં ઐહાર્ય રહે છે. મહાવ્યાધિથી જર્જરિત થએલી કાયાથી કા-ચર ધન જલશાયી થવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરનાર આર્તજને, સમુદ્ર તટે ક્ષણ પછી :રણ થવાતું છે એમ જાણ્યા છતાં જલશાયી કરાવનાર મનુષ્યને વેતન આપવામાં :તે પૈસે, કૃપણતા કર્યાની વાતો છે, તે સુચવે છે કે એવા પ્રસંગોમાં બુદ્ધિ કે રતાં મનનો અંશ વધારે આવી ગયો હોય છે. હુકામાં બુદ્ધિ પ્રધાન અર્થ સદ્યે છે. મનઃપ્રધાન અર્થ નિરર્થક છે, અને ઉભય પ્રધાન અર્થ સ્વાર્થ છે.

કામની ઉત્પત્તિ તો કેવળ મનથીજ છે મનનો વશાવ મગ છે જેનો મ, વાસ તેની સાથે તેને અન્યત્ર જોઈ શકાય નહીં જ બરત જેવા નવા સમય થો પીના મનને મગથી હરિજી ઉપર અભિનિરોગ થયાની વાતો મુખસિદ્ધ છે એવા માટે પ્રથમ મતમગ અને પછી મગ ત્યાગની વ્યવસ્થા આપી છે મનને મગ પી એટલે આલસની અપેક્ષા છે આલસનનો અન્યત્ર અભાવ એજ મનનું મરણ છે પણ ભાવ વિના અભાવ નથી મન પણ એવું બગવાન છે કે તે બગાડા કોઈ નહિ, તો કોઈ સગમા થો તથા છે જો આમ ન છે તો મનને અતનો મગ કરાવે એ લાભપ્રદ છે એવા માટે બકિત માગ કરા થો છે પરમેશ્વરની બકિત, તેનો આશ્રય અને તેના એવકોના મહુવામથી મન નિરાવળ નથી રહેતું અને તેમા પ્રાપ્તિમાન થાય છે આમ મન મદાવળ હોય તો મમ મદાસના યુક્ત રહે છે અ. દાલળ હોય તો વ્યવનથી વ્યપિત થાય છે પરંતુ મનને મગલમ કરવાને માટે બુદ્ધિની અપેક્ષા છે બુદ્ધિ વિનાનું મન મમને તૃપ્તિ નહીં છે બુદ્ધિયુગ મન કામને કીમીથો કરે છે

કામની ઉત્પત્તિ બુદ્ધિથી છે બુદ્ધિનો સ્વભાવ વિરેક છે કો. પણ પવયમા મારાસાર છે વિનાશિતનો વિચાર અને નિર્કાર કરવાનું કામ બુદ્ધિનું છે મન અપલ છે, બુદ્ધિ શિય છે, મનના પ્રાધાન્યથી અનુત જેવા મના પગદમી પુરે પુરુ મમયે સબધ મમયો, શોક કયો, આદમ્ય એવું તથા દ. યગળય રેખાનુ ત્યારે અનેક સૂક્તિથી તથા તેનાના ત્રાપથી મનનો અધિકાર મદમશરી બુદ્ધિનું માત્રાન્ય સ્થાપી તે નરવીરને દુષ્તાબિમધિ રહિત સ્વધર્મીચરણમા પ્રવૃત્ત કરવામા પરમાત્મા શ્રી કૃષ્ણે મવયા પોતાની પરમાત્મતાજ દયાવી છે ધમ અને છે અથળ મમયાદિ બેદશી એક ન વ્યપ્તિ ને સિત સિત ધમ નાપ્ત થાય છે એકજ વ્યપ્તિ પુત્ર, પતિ અને પિતા બને છે પુત્ર સ્થિતિમા શ્રી પુત્રના પરિવામ રૂપે તે વિશિષ્ટ દેવ છે પતિ સ્થિતિમા શ્રી પુત્રના દેવ પૈવી એ છે અને પિતા સ્થિતિમા વક્ષા ૬૬ શ્લોક મત્રમા સમાયેલો મદમ્ય સિદ્ધ કરી તેમા ગમમાલુ યનાર અદ્વૈત છે તેજ વ્યપ્તિ બાગ બને છે, યુવાન બને છે, વૃદ્ધ થાય છે જો તેજ વ્યપ્તિ લગત હોય છે, સુખ હોય છે કે સ્વપ્નાશિત હોય છે ત્યેક અવસ્થાના ધમ કમ જુદા જુદા હોય છે બુદ્ધિમાન મનુષ્યને તે મમઈ લય છે સમજીને ધમ આચરનાર સદા સ્વાય અને પદાય માપી શકે છે અને જતે પરમાય પણ તેને પ્રાપ્ત થાય છે સ્વધર્મીચરણી સ્વયં પદાય માધવામા મન જતુ ઉપયોગી થઈ પડે છે-પણ જો તે વચરર્તિ હોય તો સમાધિત મન બુદ્ધિનું વદેવ સદાયક છે માટેજ શ્રીમદ્ભાષણમા કહ્યું છે કે વચરર્તિ વેગા મતસ સમાધિત ।

આમ ત્રણે આદિપુરુષાર્થની સિદ્ધિને અર્થે બુદ્ધિની સ્વતંત્રતા અને મનના વશીકરણની આવશ્યકતા સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. બુદ્ધિનું પ્રાધાન્ય એજ સ્વર્ગ, મનનું પ્રાધાન્ય એજ નર્ક અને ઉભયની સમતા તે સંસાર છે. સ્વર્ગ સુખદ છે, નર્ક દુઃખદ છે, અને સંસાર ઉભયપ્રદ છે. નિરંતર સુખની તો સહુ કોઈને ઇચ્છા છે તો પછી બુદ્ધિનો અધિકાર અને મનની સેવાપરાયણતા સ્થાપનાર અર્જુનના નામના મહામંત્રની અવિચ્છિન્ન સાધના એ મનુષ્ય માત્રનું કર્તવ્ય છે. અતુર્થ પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિ માટે જેવી તેની ઉપયોગિતા છે તેવીજ ત્રિગણ સાધવામાં છે. અથવા ઉચ્ચ ધર્મ અર્થ અને કામના ઉપલોગ કરાવી આ મહામંત્ર મનુષ્યને મોક્ષના અગંઠાનંદકરસના આસ્વાદ કરાવે છે.

અવસ્થા, ધર્મ, કર્મ આદિના અનેક ભેદ છતાં વ્યક્તિ તો એકજ હોય છે. તે વ્યક્તિ અહમ્ શબ્દથી ઓળખાય છે. કોઈ તેને દેહેન્દ્રિયાદિને સંઘાત માને છે, કોઈ તેને જીવ માને છે, કોઈ તેને આત્મા કે પ્રત્યગાત્મા માને છે. માન્યતા ગમે તેવી હોય તો પણ બદલાવસ્થામાંથી બુદ્ધાવસ્થામાં જતા સુધી પુરુષાર્થ પ્રાપ્તિનો ઉદ્દેશ સ્વાભાવિક છે. એટલે પ્રત્યેક માન્યતામાં અર્જુનના નામના મંત્રની ઉપયોગિતા છે. કારણ કે સ્મરણ, મનન અને નિદિધ્યાસનથી નિશ્ચિત જ્ઞાન સ્થાપી કરે કે હું બ્રહ્મસ્વરૂપ છું કે તુરતજ દૃષ્ટિ વિશાલ થાય છે અને અહમ્ વિસ્તૃત થાય છે. બ્રહ્મ શબ્દનો ધાતુ મુહુ વિસ્તારવાચક છે. ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળમાં જે કંઈ જડ અજડ પદાર્થ માત્ર છે તે એક બ્રહ્મ છે; દેખાતી ભિન્નતા દેખાવા માત્ર છે—સંકુચિત અથવા પ્રમિત દૃષ્ટિનું પરિણામ છે. દેહેન્દ્રિયાદિ સંઘાતને અહમ્ માનનારને હું બ્રહ્મ છું એવો યથાર્થ અનુભવ થાય ત્યારે તેની બહિઃદૃષ્ટિએ દેખાતા બીજા સર્વ સંઘાતો પણ પોતાના રૂપ થઈ જાય, અને પદાર્થ માત્રમાં અલેદ બુદ્ધિ થાય. આમ થાય ત્યારે સ્વાર્થબુદ્ધિથી પણ તે જગતના કલ્યાણમાં પ્રવૃત્ત રહે. પોતાના અહિતમાં રતિ અને હિતમાં ઉપરતિ કોઈને હોતો નથી. ઇન્દ્રિય ધર્મશાસ્ત્રમાં જાતૃભાવ રાખવાની આજ્ઞા છે; પણ જાતૃભાવ હોય ત્યાં મ્હાર ત્હાર રહે છે, હું-અણ કરવાની વૃત્તિ રહે છે. આપણા શાસ્ત્રમાં એકીભાવ રાખવાની આજ્ઞા છે. જ્યાં એકય થયું ત્યાં મ્હાર ત્હાર કે હું-અણ સંભવેજ નહિ.

આમ એકય બુદ્ધિવાળો મનુષ્ય ભલે દેહ સંઘાતને અહમ્ માનતો હોય તો પણ બીજા દેખાતા દેહસંઘાતોને પોતાનું સ્વરૂપ સમજી તેમના હિતમાં પણ પ્રવૃત્તિ રે છે. નાસ્તિક લોકોનાં સત્કાર્ય તે આવી વિશાલ દૃષ્ટિનાંજ પરિણામ છે. ઇષ્ટાપૂર્તિ યજ્ઞ યાગાદિ સર્વ આ વિશાળ દૃષ્ટિનાંજ સૂચક છે. એવા મનુષ્યને પોતાનો લઘુ સ્વાર્થ રહેતો નથી, તેમાં તેને સુખ આવતું નથી જેને આખી વસુધા કુટુંબ તો શું પણ પોતાના રૂપ જેવી છે તેનો પ્રથમ પુરુષાર્થ બહુ વિસ્તૃત અને

કહ્યાણુકારી હોય છે આખા જગતનું હિત જોજ તેનો સ્વધર્મ છે જગતની દૃષ્ટિએ દેખાતો પરાય જોજ તેનો સ્વાર્થ છે, અને એવા પરાર્થરૂપી સ્વાર્થ માજ તેને સુખ આવે છે જહોન રટુઅ ખીલ નામનો મહાન્ તત્ત્વવેત્તા ખદુ પ્રેમી હતો લઘુ દૃષ્ટિને લીધે પ્રબલ પ્રેમમા તેને સુખ ન આંચુ સુખની તેણે શોધ કરી, તે શોધ નિષ્ફલા થઈ નિરાશ થઈને જગત પ્રતિ પોતાના ધર્મનું તેણે આચરણ કરવા માડયું, તેમાથી સુખનો આવિર્ભાવ થયો સુખ તો તેની પાસેજ હતું પણ સ્વાયના પત્નથી પ્રસ્થળ હતું સ્વાય ગયો અને પરાય આંચો કે સુખના દર્શન થયા અર્થાત્ જેમ જેમ આપ્ત મડળનો વિસ્તાર તેમ તેમ સુખનો પ્રસ્તાર સદુલ્લેખથી અને સદ્વિચારથી લઘુતમ દેહભક્તિમાથી કુદુર્ગભક્તિ, તેમાથી જાતિભક્તિ, તેમાથી આમભક્તિ, અને તેમાથી દેશભક્તિ થાય છે દેશભક્તિ માથી જગતભક્તિ થાય છે અને તે જ તે બ્રહ્મભક્તિમા પરિણામ પામે છે બ્રહ્મ ભક્તિ થઈ એન્સે વિશ્વદર્શન થયું આતુજ નામ દિવ્યચળુ પરમતપથી સતુદ્ધ થઈ ભગવાન નારાયણ પાલકરૂપે નારદને તથા પરમભક્તિથી પ્રસન્ન થઈ ભગવાન કૃષ્ણે અનુનને કાળરૂપે વિશ્વદર્શન કરાવ્યા, તેથી તેઓ સ્વધર્માચરણ કરી કૃતકૃત્ય થયા આ મહામત્ર પણ આપા ઉગ્ય ધર્મનો યોગ કરી આપે છે

આવા મનુષ્યોને દ્વિતીય પુરૂષાય સાધવામા પણ ન્નાય, ઐદાર્ય, ક્ષમા મમ ભાવ આદિ મહાન્ સુગુણોનો અભ્યાસ રહે છે મસ્તક હોય કે પાદ હોય તોપણ તેની સરખી સલાળ લેવી પડે છે ઉભય આત્મીય છે, એકતુ લેઈ અ ધને અપાતું નથી મસ્તક સુખી હોય અને પાદ દુખી હોય તો પાદનાજ સંપાદન કરાવાય છે એ હસ્ત સમાન છે, પણ જ્યાં જેની ઘરે ત્યાંજ તેની યોજના થાય છે એમ છતાં ચર્ચા તો ઉભયની સમાનજ હોય છે તેમજ દાતથી છલ કરકાઈ ગઈ તેથી દાતને કોઈ પાડી નાખતું નથી જેને એકીભાવ થયો તેનો અર્થ નામનો પુરૂષાર્થ સર્વ સંઘાતના સમુદાયને અમે છે તેવા તો આદાન માત્ર વિમગને અર્થેજ છે અને આદાન પણ ચોગ્યાચોગ્યના વિચાર યુક્ત હોય છે આવા વિચાર વિવેકથી હિંગ મરચુ વેની ખાનાર તુલાધારે દ્વિતીય પુરૂષાયના માધનથી પરમાય સિદ્ધ કર્યાની વાર્તા આપણા શાસ્ત્રોમા છે

કામના પુરૂષાર્થ સેવનમા પણ આવા મનુષ્યને સંતોષ રહે છે અને ધીમે ધીમે પૂણ કામના પ્રાપ્ત થાય છે એ અહમ્ એ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે, અને બ્રહ્મમા સંવેનો સમાવેશ થાય છે, તો એક મહાન્ ચક્રવર્તિ રાજાના સુખ તે પણ તે નહમ્નાજ છે એક સ્થળે દુખ હોય અથવા પોતાના એકજ દેહેદ્રિય સંઘાતને દુખ હોય તો તે દુખ મનને વ્યથિત કરી શકતું નથી કારણ એ સંઘાતના ખીજ અશને સુખ છે, અથવા હું બ્રહ્મ છું એવું જાન થયા પછી દુખનો સંભવજ નથી દુખ લેદમા

છે; જ્યાં સ્વ અને પર થયું ત્યાં વ્યક્તિને દુઃખ થાય છે. જગત્માં અનેક બાળકો મરે છે, તેનો કોઈને શોક થતો નથી. એ બાલકના મરણમાંજ શોક હોય તો તે સર્વને થવો જોઈએ; પણ તેમ થતું નથી. એમ છતાં કોઈ પોતાના માની લીધેલા બાળકનું અવસાન થાય તો વ્યક્તિને શોક થાય છે, પોતાની માની લીધેલી કુટિના દ્વારને સાંકળ વાળી મનુષ્ય માત્ર સુખેથી સુવે છે, તેજ કુટિ પરની મનાઈ અથવા તેની સાંકળ કોઈ અવર જને વાળી તો તેની તેજ કુટિ કારણક્રહ સમાન લેખાય છે. કુટિમાં સુખ પણ નથી અને દુઃખ પણ નથી. છતાં લઘુ દૃષ્ટિથી એજ કુટિને સ્વ પર આન્યાથી સુખ દુઃખનો સંભવ થાય છે સ્વ અને પર મધ્યે જેમ જેમ અંતરનું લાઘવ થાય છે તેમ તેમ સમભાવતાનો સંભવ થાય છે. જેનું ઐક્ય થાય એટલે સમભાવની સંપૂર્ણતા થાય સમભાવ થયો એટલે સ્વભાવ વિસ્તૃત થાય છે અને જે કામોપલોગ એક વ્યક્તિને માટે સધાતા તેજ કામોપલોગ સમષ્ટિને માટે સધાય છે.

પોતાના બ્રહ્મ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે એટલે તેનું અભિમાન થાય છે. તે અભિમાનથી અયોગ્ય કૃત્ય થઈ શકતું નથી. હું પિતા છું એવા અભિમાનવાળો પુરૂષ પુત્રી પ્રતિ વિવચવાસના કરી શકતો નથી. હું બ્રાહ્મણ છું એવા અભિમાનવાળો પુરૂષ અવર જ્ઞાતિ સાથે લોજન વ્યવહાર કરતો નથી. તો હું બ્રહ્મ છું એવું અભિમાન રાજાનાર મનુષ્ય ધર્મ, અર્થ અને કામની સાધનામાં કંઈ પણ અયોગ્ય કૃત્ય કરે એ શક્ય નથી. તેનાથી કંઈ શુભક્રિયા થતી નથી મન, વચન અને કૃત્યથી તે કોઈનો દ્રોહ કરતો નથી. કોનો દ્રોહ કરવો? જ્યાં સર્વ પોતે છે ત્યાં દ્રોહનો સંભવજ નથી. અર્થાત્ જ્યાં સમસ્ત દર્શન થયું, ત્યાં પાપ કર્મનો વિલય થાય છે, પૂણ્ય કર્મનો ઉલ્લય થાય છે. આ સ્થળે અધમંડળ અને હસ્તિ સ્વરૂપની વાર્તા સ્થાને જણાય છે. શુભના સ્પર્શથી એક અધે હસ્તિ ને શુંડ જેવો વર્ણવ્યો અને નિરૂપયોગી ગણ્યો. બીજાએ તેને પૃથ જેવો વર્ણવ્યો અને શાખ્યાસત જેવો ગણ્યો ત્રીજાએ તેના પુચ્છ જેવો તેને વર્ણવ્યો અને ચામર જેવો ઉપયોગી ગણ્યો, ચોથાએ તેના કર્ણુ સમાન તેને વર્ણવ્યો અને (વંજનના કામમાં લેવાનો ઠરાવ કર્યો, પાંચમાએ તેના પાદજેવો તેને વર્ણવ્યો અને ગૃહના સ્થાંભના કામમાં લેવાનો વિચાર કર્યો. આ પૃથક પૃથક વર્ણન અધની દૃષ્ટિના અભાવનાંજ પરિણામ છે, અને એ વર્ણુનથી બંધાયેલા મનોરથો ન પુણ્યવત્ મિથ્યા છે. બીજી તરફથી જેને અપરિચ્છિન્ન દૃષ્ટિ છે તેને તો ઉપર લાં સર્વ અને તેની સાથે બીજાં અંગોવાળો હસ્તિ દેખાય છે; અને તેની અપૂર્વ નયોગિતા જણાય છે સહમૂને પિતા, પતિ, પુત્ર, કાકા, મામા, શ્રીમાન, દીન ઈત્યાદિ માનનાર અને તેમ માની તેના ક્ષુદ્ર ઉપયોગ કરવાના મનોરથ કરનારને પણ આમ દૃષ્ટિસંકેય થયો હોય છે દૃષ્ટિવિકાસ વિના યથાર્થ દર્શન થાય નહિ, અને દૃષ્ટિ વિશાળ કરનાર આ મહામંત્રનાં સ્મરણ મનન અને નિદિધ્યાસન છે.

જીવને અહમ્ માનનારને પણ પુરુષાધની પ્રાપ્તિ માટે અહ મહાસ્મિ નામનો મન બહુ લાભન છે એવ મનુ યો દેહને ગાન સાધનરૂપ માને છે, તેને લલુલ શર પણ દુર્લભ ગણે છે માટે જ્યાં સુધી તે રહે છે ત્યાં સુધી તેનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરે છે દેહની ભારતિક ઉપનિ કરતા જીવની આધ્યાત્મિક ઉત્તિ તેમને બહુ પ્રિય હોય છે પ્રસંગ પ્રમાણે જીવના કં યાજી માટે તેઓ ટેહનુ પોષણ કરે છે અને શોનય પશુ કરે છે તેમને ત્રિાણ સાધનામા હુ બ્રહ્મ હુ એનુ ભાન નથી રહેતુ તો તેઓ અતે નિ રનેહુ અને નિષ્કથ પણ થાય છે જેને અહમ્ મા યો છે એવા પોતાના એ જીવને માટે કોઈ વનવાસ મેરે છે, કોઈ સમાધિમા સુઈ રહે છે કોઈ ઘોર તપશ્વયા કરે છે, કોઈ જપયજ્ઞ કરે છે, અને એવા એવા અને- ઉપાયો આ રે છે જે બ્રહ્મ સ્વરૂપના તેઓ અશ છે તે બ્રહ્મ સ્વરૂપથી પૃથક્ રહેવાના આવા પ્રયત્નો મનુષ્યને વત્ત માન સમયમા અનુગલસ્તનની પેઠે નિરૂપયોગી થનારે છે, ભવિષ્યમા સ્થાનપ્રદ થએલા નખકેશની પેઠે સમૃતિ રૂપી ધૂવીમા દ્રાવી દેહે કહ્યુ છે કે ક્ષાણે પુણ્ય મત્પલ્લોકે પતિતિ પોતાના એકજ જીવના સ્વાધ માટે પરમેશ્વરના પિતા થવાની કામના રાખનાર વસુદેવને કારામહુ એવુ પડયુ તેવાજ સ્વાધથી ન કળનાર જનિને ગર્ધવનો અવતાર લેવો પડયો, અને એવાજ આશયથી બ્રહ્મર્ષિ થનાની આપદા ગળનાર વિશ્વામિત્રને કોધાગ્નિમા પ્રજાળવુ પડયુ બ્રહ્માકાન્તા રહિત અહતા શુ શુ અહિત નથી ઠરાવતી? જ્યાં સુધી બ્રહ્મ સ્વરૂપનુ ભાન નથી થતુ ત્યાં સુધી વનવાસ વ્યવહારનો સૂચક છે, સમાધિ હઠતાનુ ઈર્ષ છે, તપશ્વયા જડતાની સૂચક છે અને જપયજ્ઞ “નવરાની નીશાની” છે બ્રહ્મા કારતા પ્રાપ્ત કરવાને સાધન તરીકે એ સર્વ ઉપયોગી છે ખરા, પણ એક અહમ્ના સુખ માટે તેઓ પરિણામે નિરૂપયોગી નીવડે છે

જીવબુદ્ધિવાળા મનુ ધને હુ બ્રહ્મ હુ એવી ભાવના રહે છે, તો તેના ધર્મ, અથ અને કામ મૂક્ષમ અને C અ ધાર છે તે સદા જાનત રહે છે, સન્માર્ગ જતાવે છે, યમ નિયમ મેરે છે, જપ તપ આદિ કરે છે તે સર્વ પોતાના એ જીવ માટે નહિ પણ સમન્ત જીવને માટે તેને મન વ્યક્તિ અને સમષ્ટિ એ હોય છે માટે તેની અર્થ ક્રિયા સમ્ અને સાર્વિક હોય છે એવા પુરુષોની દેહશુદ્ધિ ચિત્તશુદ્ધિને માટે છે, ચિત્તશુદ્ધિ જીવનામલની શુદ્ધિને માટે હોય છે બહુ કાળથી જીવને વળગી રહેલા મલના ઉત્સગ માટે આવા પુરુષોમાથી ડોઈ ભન્ત જાને છે, ડોઈ વિરજ્ઞ જાને છે, ડોઈ જ્ઞાની થાય છે, ડોઈ ધ્યાની થાય છે સમગ્ર જીવની મુદ્ધિ રૂપી જે અહમ્ તેના હિતને માટે તેઓ આવા ને આવા અનેક ધર્માચરણ કરે છે

તેમનો દ્વિતીય પુરુષાર્થ પણ બહુ મુ ા હોય છે ધન અો વા ય તેમનો અથ નથી દેહરૂપી સાધનને સર્જી રાખવાને જોઈએ તેવા પ્રમાણમા આ જડ પદાર્થો માટે તેમનો સ વ્યવહાર હોય છે તેમનો ખરો અથ તો મત્સંગ હોય છે વિદ્યા તેમનુ ધન છે, હૃદયિયા તેમનુ ધાન્ય છે મત્સંગ સ પાદત કરવાને તેઓ ધારાઓ કરે છે,

સેવા કરે છે, આપમાન સહિ છે અને દ્રવ્યના લોભીની પેઠે અનેક પ્રકારનાં સાહુસ્ર કરે છે વિદ્યા માટે તેઓ વલણ માં મારે છે, વિદ્યાના સંશુદ્ધિાર્થે તેઓ કપિલની પેઠે અનેક શુદ્ધ કરે છે વેશ્યાથી, પક્ષીથી કે સર્પથી પણ તેઓ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે. વળી વિદ્યા સંપાદન કરવાની જેવી તેમની તીવ્રચ્છા હોય છે તેવીજ તેને આપવામા તેઓને આતુરતા હોય છે જ્ઞાનનું દાન આપવા નવયોગેશ્વરો જનક રાજાને ઘેર ગયાની વાર્તા કોઈથી ભાગ્યેજ અભાણી હશે. શરપ્રહારથી જર્જરિત થયેલા અને બાણ શય્યા ઉપર સુતેલા લીળમ પિતામહ યુધિષ્ઠિરને જ્ઞાનનું દાન આપવાની વેળા દેહની વેદનાનું ભાન પણ ભુંડી ગયા હતા. હરિકથાથી તેઓ જીવનું પોષણ કરે છે. તેમને હરિકથારૂપી અમૃત પાનની તૃષ્ણા ઉત્તરોત્તર વધતી રહે છે રાજ્ય, અધિકાર, સંસારનાં સુખ, માન, આદિ અનેક જગત્તે પ્રિય જણાતા વેલવથી પણ વિરાગ પામી મહાન્ નરપતિઓ ભાગવત સાધુ પાસેથી હરિકથામૃતનું દાન લેવા દીન બનતા હતા.

આવા જીવબુદ્ધિવાળા પણ અહં બ્રહ્માસ્મિની ભાવનાવાળા મનુષ્યના કામોપ લોગ પણ વિલક્ષણ હોય છે. જીવને લિંગ નથી એટલે લિંગ ભેદથી થતી કામના આનો તો તેમને વિશે સંભવ હોતો નથી. તેમને મન વિષય સુખ વિષ દુઃખ જેવું હોય છે તેમના કામોપલોગ શ્રી હરિ અને હરિજનને ઉદ્દેશીને હોય છે કોઈ સ્ત્રી ભાવથી, કોઈ પતિભાવથી, કોઈ સેવકભાવથી પરમેશ્વરમા રમમાણુ હોય છે. પ્રેમાનંદ સ્વામી, નરસિંહ મહેતા આદિ સ્ત્રી ભાવથી, સુખી લોકો પતિ ભાવથી, અર્જુન સુગ્રીવ આદિ સખાભાવથી, અને નારદ, ઉચ્ચવ આદિ સેવકભાવથી પ્રેમાનંદને લોગથી પરમાનંદને પામ્યા છે હરિજનો તેમના સખાઓ કે સખીઓ અને છે. તેમને સર્વ ઇષ્ટ એકજ હોય છે, છતાં ઉચ્ચ પ્રેમમાં સપતન ભાવનો આભાસ પણ નથી હોતો. અન્યેાન્યનું મહાત્મ્ય સમજી તેઓ પરસ્પર પોતાના ઇષ્ટ સર્વથી વાર્તાઓ કરે છે, તેના શુણ્ણગાન કરે છે, તેની અજ્ઞાઓ માન કરે છે, તેની સેવામા તત્પર રહે છે. ગોપીઓની પેઠે ક્ષણે ક્ષણે ઇષ્ટને સ્મરે છે અને સ્થળે સ્થળે તેને દેખે છે, અંબરિષ રાજાની પેઠે આત્મનિવેદી બને છે, પોતામાં ઇષ્ટને દેખે છે, ઇષ્ટમાં પોતાને દેખે છે, વક્ષમાં, વદિલમાં, ગિરિમાં, શુકામાં, જળમાં, સ્થળમાં, આકાશમાં, પાતાળમાં, પશુમાં, પક્ષીમાં, દેવ મનુષ્યાદિ ભૂમિકાઓમાં, સર્વ સ્થળે અને સર્વ કાળે તેમને પોતાના ઇષ્ટના દર્શન થાય છે જેને જેવાં દર્શન થાય તે તેવા વર્ણન કરે છે અને આનંદ પામે છે. આવા પ્રકારના ઉત્તમ કામોપલોગથી સંતુષ્ટ રહેનાર ભાગવત સાધુજનને સદા ધન્ય છે તેમનો ચતુર્થ પુરુષાર્થ સુસાધ્ય બની રહે છે.

ઉપરના વિચારોથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અહં બ્રહ્માસ્મિ નામના રસાયણના સતત સેવન વિના ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપી ત્રણ પુરુષાર્થોના ઉપલોગ અધમ થાય છે, એ રસાયણ સંહિત એ ત્રિગુણ ત્રિગુણી બળને ઘટ કરે છે.

ત્રિવિધિ તાપને પ્રજ્ઞવતીત કરે છે અને મ સાર સાગરમા એમ જવરાને છે અનુપાન વિના આયણ એકલાગી વ્યાધિનું નિવારણ નથી થતું ત્તાયણ વિના એમ અનુપાન વ્યાધિની વૃદ્ધિ કરે છે માટે વહ પ્રજ્ઞાસ્મિ નામના રસાયણને ધમ, અમ અને કામનું અનુપાન હોય તો અહમ્ને વળગેલી આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિમાથી નુકત થવાય છે દેહને અહમ્ મનાતો હોય, પ્રાણને અહમ્ મનાતો હોય, જીવને અહમ્ મનાતો હોય, પરમેશ્વરને અહમ્ મનાતો હોય, નિરીશ્વર જગત્ મનાતું હોય અથવા ગમે તેવી માન્યતા હોય તોપણ હું પ્રજ્ઞા છું એવે જે હું છું તેજ પ્રજ્ઞા સ્થાન ત ત અખિલજૂત લલિધ્ય અને વસ્તુમાન જગત્ છે એવો દુ નિશ્ચય થાય તો મનુષ્યનું સત્તાર સાગરનું પ્રયાણ કુશળ અને ક યાણમય બને છે અને પ્રયાણ ત શિવ અને સુખમય બને છે પાનીહારી જળ ભરીને આવતા મળી સારે વાતો કરે છે, રસતાના અતરાયો નિવારે છે, અને બીજી અને દ્વિયાઓ કે છે, તે જના તેના વિચારનું મધ્યગિહું જળપાન ઉપરજ રહે છે, તેનીજ રીતે સાત્ત્વિક બુદ્ધિમાન મનુષ્યો જગતના નાના પ્રકારના વ્યવહાર કરે છે તેમ છતાં અહ પ્રજ્ઞાસ્મિ મત્રગ્રી ત્રિયોષિ તામણિના સતત ચિંતનથી ત્રય પુરુષાયને લોગરી ચતુષ પુરુષાયની પ્રાપ્તિ કરે છે એવા મહાત્માઓના પુણ્યચરિત સવથા રપૃહણીય અને અનુકરણીય હોય છે

આત્માને અહમ્ માનનાર વિરલ વિદ્વાનોના આચાર કંઈ અનોખા હોય છે તેમને કંઈ કસબ્ય રહેતું નથી માત્ર લોક સન્નિહણાથે તેમની પાવનક્રિયાઓ હોય છે સુખ, દુઃખ, હુય, શોક આદિ દ્રવ્યો તે પર રહે છે આત્માને દુઃખ નથી, સુખ નથી, બધ નથી, મોક્ષ નથી સ્વભાવથીજ તે શુદ્ધ-બુદ્ધ સુન્તા હોય છે મન અને બુદ્ધિથી તે પર છે એવે બુદ્ધિ અને મનથી ઉત્પન્ન થતા ધમ, અમ અને કામનો આત્માને અહમ્ માનનારને વિશે અવકાશ નથી અમ ખયેન કલ્યાણ શુભ ગણના તેઓ આકર હોય છે સકળ જગતના અધિકાંશજન અલ્પમા મસ્વરૂપ જ પ્રજ્ઞામાથી નિ સરતા આનન્દ રમનો તેઓ નિરતર આસ્વાદ લે છે એવા સુન્તા પુરુષો લોકના કલ્યાણને અથે જગતના અવતાર લે છે અને પોતાના વિવ્ય જન્મ વથા કમથી નાધુનું રક્ષણ કરે છે, દુ કૃતનો વિનાશ કરે છે અને ધર્મની સરતા પના કરે છે પરબ્રહ્મ માથે એકીલાવ કરવાના અવર્ણ અને વિધિસુખના સ્થાવ કરતા પણ અનેક ભૂમિકાઓ ઉપર અનેક પ્રારના પરાપકાર કરવા સગરહિત પ્રવૃત્તિ કરનાર આવા અક્ષર સ્વરૂપો વાનીય અને પૂજ્ય છે

આત્મા અહમ્ માનનાર અહ પ્રજ્ઞાસ્મિ એ મહામત્રના ચિંતવનની અપેક્ષા નથી આત્મા એજ પ્રજ્ઞ છે શ્રુતિ પણ કહે છે કે અયમામા પ્રજ્ઞા હું મનુષ્ય છું, હું પુરુષ છું હું સ્ત્રી છું, એવો વિચાર મનુષ્ય, પુરુષ કે સ્ત્રી કરતા નથી મનુષ્ય અને પુરુષ્યત્વના નિશ્ચયનો અભેદ સબધ છે તે સબધની વિરમૃતિ પણ અશક્ય છે પ તુ

હું' પણ નથી, હું' દેવ નથી, હું' અક્ષર નથી, એવા વિચાર મનુ'યને થાય છે; તેમજ આત્માને અહમ્ માનનારને અહં ઇત્યહાં હું' આ દેખાવા માત્ર નામરૂપના પદાર્થ નથી એવા વિચાર થાય છે. એ વિચારથી ઉત્પન્ન થતી મિથ્યાસૃષ્ટિથી તે નિર્લેપ રહે છે

આ સ્થિતિની પ્રાપ્તિ બહુ કઠિણ છે. કહેવું તો સહેલ છે કે હું' દેહ નથી, હું' જીવ નથી, હું' પ્રાણુ નથી, પણ માત્ર આત્મા છું'. પણ દેહાગ્નિમાન પારવતું રાખવું છે; જીવને દેહમાં બદ્ધ કરવો છે, પ્રાણુને અનેક ઊપચારથી રક્ષવા છે, અને આત્માને વિસારવો છે. આવા વાગ્વિનોદ ક્યાં સુધી નીલે? એવા વાગ્વિલાસથી જગત ઠગાતું નથી, ઇશ્વર ઠગાતા નથી, મનુષ્ય પોતેજ ઠગાય છે, ઠગારને ભવચારમા ધક્કા ખાય છે, માટે પોતાની યોગ્યતા વિચારી ક્રમે ક્રમે સતત અને સાત્વિક શ્રમથી પુરુષ પ્રાપ્તિના ઉપાય સાધવાથી સિદ્ધિ અને શાન્તિ મળે છે

નહીચાદ

દોહનરામ કૃપારામ પંડ્યા.

આત્મા-વિજ્ઞાન દૃષ્ટિથી.

(પુનરાસોચન)

આ મથાળાનો વિષય સ્વીકારી આગળ ચાલવાનો હેતુ એ કે જ્યારે કોઈપણ અર્થ અત્યંત દૂર હોય તેની શક્ય સમયે આખને તાણતું છતાં ન દેખાય ત્યારે માણસ કોઈ નજીકના વૃક્ષ ઉપર ચઢે, તે છતાં ન દેખાય તો નિકટમાં સદગુણ આવી રહેલ ગિરિ, પર્વત ઇત્યાદિ હોય તેવાની ઉપર ઉગેલ જસની ટોચ સુધી આગ્રત થઈ, તે વસ્તુનું દર્શન કરવા પ્રયાસ કરે, છતાં પણ ન દેખાય તો હુરકોઈ પ્રકારનું ત્યા ઉચ્ચ સ્થિતિમાં રહે રહે દૂરદર્શીય ત્ર ધારણ કરી. તેનું અવલોકન કરીને પણ તે વસ્તુ એવા કાંઈક મારે, તે છતાં પણ જે કાંઈ દેખી શકાય તે માત્ર જાનામદજા નિવડે તો તેમાં પ્રથમની વસ્તુ એવી સ્થિતિમાં હોય કે તેને આવા પ્રકારનો મામત્રી અપેક્ષિત નથી, તે છતાં તેવાથી તેણે એવા પ્રયાસ કર્યો માટે પરિણામે અગર એક નિષ્ફળતા થવાની છે તોપણ કાર્ષ્ણ્ય વળતર થાય અને પ્રયાસ કોઈ અશે ક્ષિત થાય તેવા સારા હેતુથી તે માણસ આગળ વધે, એટલુંજ થયું.

પ્રસ્તુત વિષયમાં વિજ્ઞાન એ કાંઈ માગે-તારો-નેનો કે કોઈ અન્ય દેવદત્ત કે યજ્ઞદત્તનો વિષય છે, તથા તેનીજ રીતે આમ જ્ઞાન પણ અમુકનોજ વિષય છે એમ માનવામાં કાંઈ સાદૃશ્ય નથી. માત્ર નિરીક્ષણ પરીલક્ષ્ય જગત તદુચિત મમત્ત રહે

ને, પૂર્વ પદ્ધતિ સિદ્ધાન્ત વિગેરે સંબંધ તાત્પર્યથી ચિત્ત આવી પડે તો તેને પાર મૂકીને એટલું જ ક્ષતિય શિષ્યાઓ આજ્ઞાસરે અમર જોડવચન સંહોતિ રહે તેમાજ મજા તેમ માન સમાયા છે જેવું વિજ્ઞાન સ્પષ્ટ મિદ્ધાત પ્રવર્તિત કરે છે, તેની પનીશા પૃથક્કરણ વિગેરે સામગ્રી મ પાદિત રાખે છે, તથા તેના સાધક-બાધક-ઈત્યાદિ વિભાગોનું યોગ્ય વિવરણ કરે છે, તેવીજ રીતે તત્ત્વ જ્ઞાન વા અ જ્ઞાન નાન કરે છે પરંતુ કેટલે અંશે તત્ત્વ-અ-અજ્ઞાન-જ્ઞાનને અમુક સિદ્ધાન્તો વે -આમાજથી સ્વીકારવા પડે છે કે તે સ્વન મિષ્ટ છે, અથવા અતર્ક્યિયો માધ્ય છે એમ માનવું પડે છે એવો ભે- છે તર્ક-નાય જ નેને અનુકૂળ છે, જ નેની પ્રયુક્ત છે, જ નેને ઉપકારક છે વિના તક ન્યાય નાઈ જ્ઞાન સંબંધતું નથી માત્ર ભે એવો કે તર્ક કેવળ અને આયતિક રીતે ગ્રાહ્ય ભે કોણ પચને હોય તો તે ક્ષતિ વિજ્ઞાનને છે એ સુમિષ્ટ વાત છે, જતા કાઈ શકા હોય તો ક્ષતિય હુકાઈને તેની યોગ્ય રીતે પ્રતીતિ કરવા ટૂંક છે એથી વિરુદ્ધ રીતે તાવનાન કે અજ્ઞાન-વિજ્ઞાનને તો નુકસાન તરફના તથા, તત્કાલિનિષ્ઠાનાત્ત્વ જ્યાદિ સૂત્રોથી વેદ વિના કેવળ શુદ્ધ તક ને જાણિત તરીકે એ પ્રમાણ ધરવામા માન છે

એમ જે પ્રતિપા ન કરાયું કે “ કાઈપણ વિષયની એકવાર વિજ્ઞાનથી કમોટી થાય છે ત્યારે તેની શકા લેવા કોઈ પણ વિદ્વાનની ગણિત નથી ” આમજ હુત તો ઇતીન મ પ્રદાય school રૂપે મગ અ પ્રદાય વિગેરે ભિન્ન ભિન્ન ગાળા કે મનાતર સ્થિતિ નહિ વિજ્ઞાને બધા વર્ષો અંચ ને દેગ્યો ને પછી જેની સીએના મમયમા માત્ર પૃથ્વી ફરતી ગણાઈ, ઈત્યાદિ આ પ્રમાણે એકવાર ક્યાએ ન કમોટી એકજ યુગને માટે પણ જસ છે કે નહિ તેજ શકાશીલ કેમ ન હોય? વિજ્ઞાન એટી એવી અને તેનો તેના પોતાના પ્રદેશનો કબજો એવો કે “ તેના તનમાજ પર પણ એનો એવો તો મજબુત કબજો છે કે તેના અધિકારની શકા લઈ તેને શિથિલ કરના કોઈ પણ સમર્થ નથી ” અગત્ય વચન મ જ પી સિદ્ધાન્તો અમુક રીતે અનુકૂળ યુગે મુખી રહ્યા પછી, ફરી જગતે હાલ આલતા આવે છે, અને હાલના પ્રવૃત્ત યથેચા ક્યારે નિવૃત્ત નહિ થાય, તે આ હિમાયે કોણ જોરથી કહી શકે? વગી પ્રાણી મ જ પી સિદ્ધાન્તો, અગત્ય મિથમા આવના કાળા ડાઘો મ જ પી સિદ્ધાન્તો, વિગેરે જે જે કુવરતાના જાધારણ વિષે વિજ્ઞાન શાએ પ્રતિપાદિત કરેલું હાલ જે જોવામા આવે છે તે એજ કે જે આગળ પણ હતું? તો ભવિષ્યમા કોઈ પ્રસંગે પણ તે જાધારે કે અમુકને ‘ શિથિલ કરવા કોઈ પણ અમર ’ નહિ થાય? અને ભે નહિ થાય એ વાત દૃ નિશ્ચિત હોય તોજ “ તનમાજ ” ઉપર કબજો ટૂંક છે એમ માની લેવાય તે ગમે તેમ હો-ને મારા અમજવા પ્રમાણે વાત એ હોય કે વિજ્ઞાન શાજના મિ પાતો મુગ છે તો હાલ છે તે યુગાનરે પણ રહેશે એમ માની લેવું ઉચિત થાય, તે તે યથાર્થિય છે? પરંતુ વિજ્ઞાન દેવ-તનું નહિ તેમ તત્ત્વજ્ઞાન યન દત્તનું નહિ એ વાત પ્રથમ સ્વીકારી, આગળ આવવાથીજ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ

થાય એ વાસ્તવિક વાતને આધારે રહી આગળ વધીએ તો લાગશે કે —
 અધ્યાત્મ વિદ્યા અને વિજ્ઞાન શાસ્ત્ર એક બીજાથી વિરુદ્ધ જતા છે, એવી
 માન્યતા ફર કરવા પ્રયાસ થાય તે સ્તુતિપાત્ર ગણાય. ભલે પ્રથમ પ્રયાસે મક્ક
 ન થવાય; કદાપિ સફલતા લાવતા દોષપણુ આવી જાય, પરંતુ તે પ્રયાસ સમાધાન
 વૃત્તિનો હોઈ અમુક અંશ સુધી તેજ સ્તુતિપાત્ર થવો જોઈએ આધુનિક પ્રવૃત્તિ
 પણુ એજ આશયની છે. મહાત્મા ર્ષેન્સર જેવાએ પણ અમુક પ્રદેશ પદાર્થ-વિના-
 ન માટે રાખી, પછી પ્રતીત કયું કે તેથી પર “પરાવિદ્યા” નો પ્રદેશ, તો અ-
 નંત દેશ, અનંત કાળ જ્યાં સીમા, અવધિ કાંઈ નથી, ત્યાં અમુક પ્રદેશ આનો
 ને અમુક તેનો એવા વિભાગ સામન્વય ન ગણાય. સ્વીકાર કરાએલી વાત એમ
 હોય કે વિજ્ઞાન કોઈ નીચલા પગથોડાને રથજે છે તથા જ્ઞાન નિઃસરણુ પર અ-
 ધ્યાત્મ વિદ્યા કોઈ ઉપર પગથોડીએ છે, તો પરાકાષ્ઠા ક્યાં છે તે બધુ પછી કઈ
 સ્થિતિ પરાકાષ્ઠા પામવા યોગ્ય છે તેનો નિર્ણય કરી શકાય. કાળ, દિશા, કાર્ય,
 કારણ, લાભ, સર્વ અનંત છે, અગરતો અવિજેથ છે, માટે જેમ જ્ઞાનમાં અધિકાધિક
 સચાર તેમ જ્ઞાનમાં પરાકાષ્ઠાની નિકટતા પછી અકાકાર નિઃસરણુ હોય કે અધિ-
 હોય બુદ્ધવણી—શુચવણીમાં અધિક ભ્રમણુ તેમ અધિક અનુભવ તથા છેવટે ભ્રમનો
 નાશ અને સાચ જ્ઞાનનો જય, તથા પરાકાષ્ઠાની પ્રાપ્ત એ વાત સિદ્ધપ્રાયમાન
 પરાકાષ્ઠાની નિકટતા હોય તો “અમુક” લેખમાં ગહાર પડેલી આત્મ દર્શનની વં-
 તાનિક રીતિમાં “દૌર્બલ્ય” કેવી રીતે સંભવિત તે વિચારવાનું અગત્ય કોઈ
 તે સ્થાપિત થઈ શકે ખરું? વળી કાંઈ સખધ કે સંસર્ગ કોઈ જે વસ્તુઓનો
 થી એમ કહેવામાં દુર્ગલતા કે તે જે વસ્તુઓનો અગર વિચારોનો પરસ્પર મં-
 વધ (અનુકૂળ કે પ્રતિકૂલ) ધરાવતાં લક્ષણો શોધી તે પણ ભલે ઘડીગર માનો
 કપોલકલ્પિત હોય તો પણ સર્વ સમક્ષ મૂકવામાં દુર્ગલતા !!! કદાપિ વિ-
 ાધી લાભ પ્રકટ કરાય તો વિરુદ્ધતામાં દુર્ગલતા સ્વાભાવિક રીતે મનાય ખરી, પરંતુ
 સમાધાનતામાં તે કેવી રીતે સમભય તેજ સમજવું દુર્ઘટ છે સંબંધ ખોટો કે
 ખરો તેની તુલના કરવામાં યુગ-યુગાંતરજ યોગ્યતા ધરાવે એમ ગણી શકાય; કા-
 રણકે આવા અગાધ વિષયો: પરત્વે એક કે જે વ્યક્તિઓ ગમે તે કહે તેથી જ્ઞાનનો
 વિષય, અથવા કુદરતનો ક્રમ અગર કેવી મહિમા કોઈ રીતે બાધિત કે દ્વિધિત થતા
 નથી એ વાત વિવિવાદ રીતે સ્થાપિત જ્ઞાનથી ઘટે છે જ્ઞાન સ્વત સ્થિર છે, ધ્રુવ
 છે; પરંતુ જ્ઞાતા પરત્વે જ્ઞાન નિરંતર અલિપ્ત ગનાયું છે. યુગ યુગમાં જ્ઞાન વૃદ્ધિ
 પામે છે, તે વાત પણ વિજ્ઞાનને અસ્વીકૃત ન હોય: નહિ તો હાઈડ્રોજન સંબંધે
 ધાતુ હોવાના દિનપ્રતિદિન શોધો થઈ નહીં થતા વિચારો કે સિદ્ધાંતો કેમ
 સંભવે? તેમજ ખગોળ વિદ્યા, ભૂતળ, ભૂસ્તર વિગેરે વિદ્યામાં પણ દિને દિને જ્ઞાન
 અભિવૃદ્ધિને આધીન છે. માત્ર જોવાનું-જાણવાનું એટલુંજ કે તાત્કાલિક કોઈ રીતે

અમુક જ્ઞાન જે મ પાદન કર્યું—તેને જાણ કે વિરોધ જેવું છે તે જોઈ, તપાસી લેવું તેમ જો ન હોય તો તાત્કાલિક તે સ્વીકારવું પડી વળી નિરવધિકારમા, વિપુલ વિસ્તારવતી પૃથ્વીમા અને અનંત અવકાશધારી વિશ્વમા જ્યારે તેનો નિરાસ થાય ત્યારે નવું જ્ઞાન ઉદય થાય તે સ્વીકારવું અત્ય એક જ કાળે, એક જ સ્થળમા પ્રગટ થયું, થાય છે કે થયે અને અમુક દિશાને કાળ વિના જીત્યા પ્રાપ્ત કે પ્રદેશોમા ન હોય તે માની લેવામા મિથ્યા મમત્વ તથા નિરચક નિબંધ સમાયેલ છે

“આવા પ્રકારની વિવાદ સકરનાથી આપણે તરત જ અધ્યાત્મિકોના લક્ષ્ય હેતુ પર કેટલા ઝડપથી નિમ્નરેખાકિત આવી જઈએ છીએ તે જણાશે પરંતુ તેમણે ઉત્પન્ન કંટેલી લાવનામા પદાર્થનિષ્ઠ સત્યતા છે કે નહિ તેની તપાસ આ વિષયમા ઉડા ઉતરવા ઇંગ્લેન્ડનાર પ્રત્યેકે કરવી જોઈએ” ઝડપથી આવવામા ગેરલાભ હોય તો નિરૂપાય ઝડપથી આવ્યા ળના કરી દોષને પાન ન હોય તો જાણ લાગે ન જોઈએ, કંઠાપિ દોષ હોય તો મિદ્ધ થયે સીકા? લેવાય કે જેથી સત્ય નિરાશુ પ્રકાર થાય કાંઈ વળી હાલ ન હોય ને ચોડી મુદતે દોષ નજરે આવવા સંભવ હોય તો પણ વાધો ન હોવો જોઈએ મનુષ્યના પ્રયત્નો માત્ર દોષથી ભરેલ છે, અમુક સમજણ છેવટ મુઠ્ઠી જ પડી કરશે એમ આવા વિષયોમા તો ખસ નજ કહી શકાય, માટે જ્ઞાન કરતા પણ અમુક મહીસનામત નથી, કારણ કે એમ કરવા જતા અર્થની સાદ્યતાને અવરોધ આવી જાય છે, તો પછી મુધરવું, વધવું તથા વધારવું—સુધારવું એ જ કર્તવ્ય છે કોઈ યોગે સિદ્ધ કરી દોષ દશાંબ્યા હોય તો ઉપકાર સાથે સ્વીકારતા વિલગ ન થયો હોત

વળી “દ્રવ્ય અને ગતિ મળવાનો નિષ્ક્રય કરવામા રસાયણિક કે લૌહિક ગાસ્ટ્રી રાત્ર દિવસ ગુથાયા રહ્યા છતાં આખી જીદ હી ચુકી થતા સુધી પણ સમજી શકતો નથી—” એ મુદ્દો કોઈ યોગે ગેરબ્યાજળી નથી આરતી મીઠીઝ એક ક્ષણમા એક મિદ્ધાત પ્રતિષ્ઠાન કરવા સમર્થ થયો અને તેની પૂરે અને કોને તે વિડટ પ્રદેશમા વિચરતા છતાં, “ગત્ર દિવસ ગુથાયા રહ્યા છતાં” તે મુઝે નહિ, પરંતુ સર્વત્ર આકામીઠીઝ હોતા નથી, એ રણ અચૂક લક્ષમા લેવાનું છે, માટે નત્યે સમજવા મામાર્થ હોય તેમજ મધન કરવું, એ દ્રવ્યથી તેનું કર્તવ્ય વિરમે છે કહેવાનું એમજ કે આ કાઈ વાદ તરીકે મિદ્ધાતને જાણ કરી દૂષિત કરે છે એવા આશયથી રણ કરાયો હોય તો અસતોષ ઉત્પન્ન ન કે માટે એટલા કરતા જરા વિશેષ કહેવા પ્રતિષ્ઠા ન કરવાની આવશ્યકતા મનાય ખરી પણ નહિ વાદવિવાદનો કાંઈ અવમર આપવાની વાત નજ હોવી જોઈએ માત્ર પોતાને સુજે તે પ્રતિષ્ઠાન કરવું અને તેથી જીજી રીતે પ્રતિષ્ઠાન કરાય તે

તે ણીજી રીતિ પણ લલે સાથે સાથે અન્ય માર્ગે આવે; તુલના કાળ કરી લેશે, એવી પદ્ધતિ તત્ત્વ જ્ઞાન જેવા વિષયોમા ગ્રહણ કરાય તોજ અનુકૂળતા થાય, કારણકે એ સર્વ માયા છે, ઇંદ્રજાળ છે. માયા એટલેજ અનિર્વચનીયતા; મનુષ્ય ભાષામાં—વેપરીમાં—ઉતારી ન શકાય તેવી શક્તિ તે માયા, અગર અતર્ગત, અતઃકલિત સિદ્ધાંતોને બાહ્યાકારમાં અન્યને જ્ઞાન થવા માટે યોગ્ય રીતે સમજાવી ન શકાય તે પણ તેજ, માટેજ અપ્રમેયઃ આત્મા ગણાયેલ છે, અર્થાત પ્રત્યક્ષ વિગેરે પ્રમાણોથી અપરિચ્છેદ્ય—માપી ન શકાય એવો.

આમ છે ત્યાં રા. રા વિજયલાલે માત્ર દુર્બલતા જોઈ; શી રીતે જોઈ, શી રીતે જોઈ હત તો તે ન જોવાત, અને તેને લગતાં ણીજાં જે કાંઈ સાધ્ય-સાધન-સામગ્રી અપેક્ષિત ગણાતી હોય તે આપવી યોગ્ય હતી; કારણ કે તેમ કયોંથી, એક વાતનો નિર્ણય કરવામાં સુકરતા આવે, એટલુંજ નહિ, પણ પૂર્વપક્ષીને સિદ્ધાંતોનો સિદ્ધાંત સ્વીકારવો હોય તો, પોતાની વાદ-સરણિમાં દોષ જોયેથી, તેમાં મં-તોપ નહિ રહે અને સ્વીકારાશે વાત મુગ્ય એટલી ધ્યાનમા લેવાની કે અન્નાનેના વૃત્ત જ્ઞાનં સૈન મુહાંતિ જંતયઃ માટે, અજ્ઞાન દૂર કરવું આવશ્યક છે, ખરું સત્ય જ્ઞાન કયું તેનો નિર્ણય તો ઇંદ્રિયાતીત વિષય હોઈ, કરાશે, તેજ અનુભવાશે, તેજ સ્વીકારાશે અને તેજ પરવરી સર્વત્ર વ્યાપી રહેશે. એ વાત વળી ઘડી દૂર મૂકીએ; તોપણ એટલું તો નક્કી કે આ વિષય અતિ ગહન છે, અગ્રાધ છે, ઇંદ્રિય-ગમ્ય નથી, પદાર્થ-નિષ્ઠ-શક્તિથી જ્રમામક જ્ઞાનને પોપણ થાય તેવું માપ આપી, અતીંદ્રિય વિષયની ગોચરતા અર્પણ કરવા સમર્થ છે, અને સર્વવ્યાપી વિષય હોઈ, ભુલમાં નાખી સર્વત્ર એકજ રહે છે તે ભિન્નભાસી, પ્રયોગ-સામગ્રીને, દ્રવ્ય જાતને, ગતિ સમૂહને હંકાવતા છતાં અનાસક્ત દ્વૈતસ્થ નિત્ય એકજ રહે જાય છે. આવા વિષયમાં રહસ્ય એ કે જે જેનાં સિદ્ધાંતો હોય તે તેનાં રહેવા દેવાં, અને જેને અનુકૂળ ન પડે કે રસ વિનાનાં નિર્માલ્ય લાગે તેણે તેનો સ્વીકાર ન કરવો એજ ઉચિત માર્ગ છે. કિંબહુના.

દાજરાજ હાઈસ્કુલ; વડવાણ શેહર.

તા. ૪-૭-૦૮ શનીવાર.

લી. શંભુપ્રસાદ શીવપ્રસાદ.

મેહેતા.

આપણા દેશના હાલના દુ ખો અને તે દુ ખો ભોગવીએ છીએ તેના કારણો

(લખનાર—વેદ અમૃતલાલ સુદગુણ પઢીયાર—ચારવાડકર)

હાલમાં આપણા દેશમાં કોલેશ, મરકી, ગરીબાઈ, વેધવ્ય, મોઘારત, અજ્ઞાનતા, આઈલાપણુ, કુસપ, ધમ-દોગીપણુ વિગેરે અનેક પ્રકારના મહાન દુ ખો છે, એટલું જ નહીં પણ બીજા પણ ઘણી જાતના દુ ખો છે જેમ કે, આઈડી મૂર્ખી હોય, તેથી પોતાના માળાપમા ને પોતાના છોકરામાં સર્વસ્વ નાની બેઠી હોય, જૂના રિવાજોને જરૂરી પેઠે વળગી રહેવામાં ડહાપણુ સમજતી હોય, નવા વિચારોની સામે દરવાજા બંધ રાખે ના હોય અને સુધરેલા જમાનામાં એક ઈચ્છા પણ આપણ વધવા રાજ ન હોય એવા વિચારની હોય અને ભાઈજો મહોટો વિદ્વાન હોય, તેથી આશાભર્યા દિવ્ય સક પોની સૃષ્ટિમાં રમતો હોય, એ સાથે અલોક ભાવ રાખવા ચ્હાતો હોય, નવા નવા વિચારોની નવી નવી રાશની ભેતો ટાય અને ઘણું ધૈવ કુટુમ્બકમ્ એમ સમજતો હોય ને એ પ્રમાણે વર્તવા ચ્હાતો હોય પણ વાત વાતમાં પેલી મૂર્ખી આડી આંખા કરતી હોય એ દુ ખ શુ થોડું છે? મા મરજદી ટાય તેથી તે છાગાથી છોવાઈ જતી હોય, મઢિરોમાં દર્શન કરવા સાડ ગયા વિના ન રહી શકતી હોય અને દીકરો વૈષ્ણવ ધમનો દુશ્મન હોય તેથી તેને પોતાની માની એકે ખાખતો પસદ ન પડતી હોય એ દુ ખ શુ ચોડું છે? ને એવા કણથા શુ થોડા છે? ખાપ મૂર્તિપૂજક હોય તેથી ઘરમાં દેવ એવા ટાય, તે માટે મહોટા ખરચો થતા હોય અને એમાં જમાન તથા ડહાપણ સમજતા હોય, એટલું જ નહીં પણ એ જાજતમાં પોતાનું મન સુધારકુ રાખતા હોય અને દીકરો મૂર્તિપૂજને ધિક્કારનારો હોય, એટલું જ નહીં પણ ક્યારે ભેગ મળે ને ઈથી પળે મુતિયોને મ્હારાં ઘરમાંથી ફેંકી દઉં એવા ભેસવાળો હોય એ દુ ખ શુ થોડા છે? ખાપ મરકારી નોકરીમાં હોય તેથી અમલદારોની ખુશામનો કળવાના સ્વભાવવાળો થઈ ગયો હોય અને દીકરો પ્રજામતની તરફેણનો હોય, તેથી રાજ્યની ભૂલો સાખી ગમ્તો ન હોય અને રાજ્યની ભૂલો માટે જાહેરમાં તેની વિરુદ્ધમાં ભાવણો આપતો હોય, તેથી એ ખાપ દીકરા વચ્ચે જેવું બીયાળાડું હોય એ તમે જાણો છો? એ દુ ખ શુ ચોડું છે? ખાપનો વેપાર પરદેશી હોય તેથી તે પરદેશી માવ ખાપાવવાની કોશિશ કરતો હોય અને દી-રાએ પરદેશી માવ ખાંચઝટ કયો હોય, એટલું જ નહીં પણ પરદેશી માવ તો દેવાની કૌને ભલામણ કરતો હોય—તેથી જૂના વિચારના ને સ્વાથી સ્વભાવના ખાપ સાથે વારવાર હુલ્લો થતા હોય એ દુ ખ શુ થોડું છે? મહોટા ભાઈ જના

વિચારનો હોય અને પોતાને સનાતન ધર્મવાળો સમજતો હોય, તેથી નાત જાતનાં બંધનોમાં, આસડછટની પોલમાં તથા ચાલતી આવેલી રૂઢીને આધિન ધણમાન હોવાપણ સમજતો હોય: એટલુંજ નહીં પણ એ બધી બાબતો વાજબી છે એમ સાબીત કરવા માટે દ્રશ્ય મારતો હોય અને ન્હાનો લાઈ પ્રહો સમાજના વિચારના હોય તેથી નાત જાતના વિચારને હુસી કહાડતો હોય અને લાગ મળે ત્યારે જાહેર હિંમતથી એ બંધનો તોડી નાખવાની કોશિશ કરતો હોય, તેથી એ બંને લાઠીઓ વચ્ચે હુમેશાં મતભેદ થયા કરતા હોય ને ખટપટો ચાલ્યા કરતી હોય એ દુ:શું થોડું છે? સાસુ જૂના વિચારની હોય તેથી એક ડગલું પણ આમ કે આમ લાગે તેવી હોય, પણ ચાવી આપી મૂકેલા સંચાની પૂતળી જેવીજ હોય તેથી પહેલેથી જેમ ગતિ મળેલી હોય તેમજ ચક્કર ફર્યા કરતું હોય; અને વહુ નવા વિચારની હોય તેથી એને નવી નવી ફેશનનાં લૂગડાં-ઘરેણાં ગમતાં હોય, સભાઓમાં ગરુડું હોય, સારી સારી ચોપડીઓ વાંચવી હોય અને દોષાચારનાં ઘણી જાતનાં બંધનોમાંથી છુટવું હોય તેથી એ બંને વચ્ચે કેવી લડાઈ થાય એ તમે જાણો છો? એ શું થોડું દુઃખ છે? વેપારમાં, નોકરીમાં નાત જાતના રિવાજોમાં, રાજ્યના કાયદાઓમાં અને ધર્મના વિચારો તથા ક્રિયાઓમાં સારાં સારાં માણસોને પણ પોતાના અંતઃકરણના વિચારોને દાબી દબને વતવું પડે એ દુઃખ શું થોડું છે? જે પોતાને ગમે, અને જેની ઉપર પ્રેમ આવે તેને પરણી શકાય નહીં પણ જે પોતાને ન ગમે અને જેની ઉપર પ્રેમ ન આવે એવાની સાથે પરણવું પડે અને એવાની સાથે આખો લગ્ન કહાડો પડે એ દુઃખ શું થોડું છે? અંતરનો ને બહારનો ધર્મ એકજ હોય તેનુંજ નામ ધર્મ કહેવાય છે પણ આપણા દેશમાં ખરાબ સંજોગોને લીધે તથા આપણી તબજાઈને લીધે આપણા અંતરનો ધર્મ જુદો છે અને બહારનો જુદો ધર્મ રાખવો પડે છે. એ દુઃખ શું થોડું છે? જેના આચાર વિચાર આપણને ગમતા હોય અને જે આપણા સાચા મિત્રો હોય પણ આપણી નાતના ન હોય, તેથી તેની સાથે બેઠી જમાતું ન હોય અને નાતવાળાઓ આપણને ન ગમતા હોય તેઓને ત્યાં અપહ્વેજમવું પડે તથા તેઓને આપણે ત્યાં જમાડવા પડે, એ દુઃખ શું થોડું છે? વિદ્યા લાણીવાદના શુર્યો સાંકડા વિચારના હોય, તેથી ઉન્નતિના દરેક વિચારોમાં વિદ્યાર્થીનીઓ આડે આવતા હોય અને આગળ વધેલા વિદ્યાર્થીઓ જમાનાના જોક્ષમાં તણાતા હોય. તેથી તેઓની વચ્ચે વારંવાર મતભેદ થતો હોય અને શુરુજતા ઘર ઉપર નળીયાં ફેંકાતાં હોય, એ દુઃખ શું થોડું છે? ધર્મશુર્યો ધરાર પોલમપોલ ચલાવતા હોય અને તેમ છતાં પણ સમજદાર માણસોને પણ લોકલાગે કટુંબના દબાણથી અથવા એવાંજ બીજાં કાંઈ કારણસર પોને સારા કહેવા પડે અને તેઓની સદ્દમાં રહેવું પડે, એ દુઃખ શું થોડું છે? બીજા બાજરોં ઉપર, કન્યાવિક્રયને લીધે મતાં કોડોં ઉપર તથા પશુઓની કિંમત

ધાય છે તે બાબતોમા આપણને બહુ દયા આવે, છતાં પણ શિવાજીની અડચણને લીધે, કાયદાની અડચણને લીધે તથા આપણી નબળાઈને વીધે આપણે કાઈ કરી શકીએ નહીં ને એ બધું જોઈ જોઈને દયાને લીધે અતરમાથી બળ્લા કરીએ, એ હુ ખશુ થોડું છે? ભાઈ, યાદ રાખજો કે આવા આવા તો હજારો જાતના હુ ખો છે અને તે કાઈ પાત્ર પચીમ માણસોને નહીં પણ લાખો માણસોને એવા હુ ખો છે, અને એ બધા હુ ખો આપણે બહુ દયાજનક રીતે ભોગવીએ છીએ એ બધા હુ ખો આપણે આપણા શરીરની, આપણા મનની તથા આપણી બુદ્ધિની નબળાઈને લીધે ભોગવીએ છીએ એ બધા હુ ખો આપણે આપણા આલતા આવેલા શિવાજીને ખાતર ભોગવીએ છીએ એ બધા હુ ખો આપણે આપણા પરાધિનપણાને લીધે ભોગવીએ છીએ એ બધા હુ ખો આપણે આપણામા ધુત્તી ગયેલા ઘણી જાતના મૂખાઈમરેલા બહેમોને ખાતર ભોગવીએ છીએ એમાના ઘણી જાતના હુ ખો રાજ્યોના અગવડભર્યા કાયદાઓને લીધે ભોગવીએ છીએ એ બધા હુ ખો નાતોના ગેરવાજ્જી બાધને લીધે ભોગવીએ છીએ એ બધા હુ ખો બહાદુરીની ખામીથી આપણામા જે બાધલાપણુ આવી ગયું છે તે બાધલાપણુને વીધે ભોગવીએ છીએ એ બધા હુ ખો કેળવણીની ખામીને લીધે પ્રજામા જે અજ્ઞાન પેસી ગયું છે તે અજ્ઞાનપણુને લીધે ભોગવીએ છીએ એમાથી ઘણી જાતના હુ ખો કુળના અભિમાન સાડ ભોગવીએ છીએ ઘણી જાતના હુ ખો આપણી પોતાની કેઈ કેઈ જાતની હુડીનાઈને ખાતર ભોગવીએ છીએ ઘણી જાતના હુ ખો આપણા અભિમાનને ખાતર આપણે ભોગવીએ છીએ ઘણી જાતના હુ ખો આપણા પોતાના લોકને ખાતર આપણે ભોગવીએ છીએ ઘણી જાતના હુ ખો લોકલાજ સાડ આપણે ભોગવીએ છીએ હુ ખોની સામે થવાનું આપણામા બળ ન હોવાને લીધે આપણે ઘણી જાતના હુ ખો ભોગવીએ છીએ પાપના ભયને લીધે આપણે ઘણી જાતના હુ ખો ભોગવીએ છીએ એક તરફ કેટલીક જાતના હુ ખો સહન કરવાથી, પણ બીજી બાજુએ કેટલીક જાતની મગવડો મચવાય છે-એવી મગવડો ભોગવવા સાડ આપણે કેટલીક જાતના હુ ખો ખમીએ છીએ બાપ હાની આમડ સાડ આપણે મરી પડીએ છીએ, તેથી કેટલીક જાતના હુ ખો ખમીએ છીએ, મારા નસિબમા લખ્યું હશે તેથી આ હુ ખો હુ ભોગવું છું, એમ માની લઈને ઘણી જાતના હુ ખો ભોગવીએ છીએ જાહેર હીમ્મતની ખામીને લીધે મનમા કોઈ કોઈ જાતની ખટીક લાગવાથી ખટીકને વીધે આપણે ઘણી જાતના હુ ખો ભોગવીએ છીએ વશપરપરાના સરકારને લીધે કેટલીક જાતના હુ ખો અમવાની આપણને ટેવ પડી ગયેલી છે, તેથી આપણી બુદ્ધી થઈ ગયેલી લાગણીઓને ઘણી જાતના હુ ખો બહુ હુ ખો જેવા લાગતા નથી, તેને લીધે આપણે ઘણી જાતના હુ ખો ભોગવીએ છીએ અને બહુલાઈ ગયેલા તથા બહુલાતા જતા દેશકાળને લીધે આપણને ઘણી જાતનાં

હુ.ખો ભોગવવાં પડે છે, અને આનુષાંગિકના નળના સંજોગોને લીધે આપણે ઘણી જાતનાં હુ.ખો ખમીએ છીએ. એટલુજ નહીં પણ ખીજે કાંઈ ઉપાય ન હોવાથી લાચારીથી આપણે ઘણી જાતનાં હુ.ખો ભોગવીએ છીએ. પણ યાદ રાખજો કે આવી ફરજિયાત રીતે હુ.ખો ભોગવીએ તેમાં કાંઈ વળે નહીં, કારણ કે એ તો લાચારીનું ફળ છે, એ તો નળનાઈનું ફળ છે, એ તો અસાનનું ફળ છે અને એ તો સ્વાર્થનું ફળ છે. માટે એવાં હુ.ખો ભોગવવાથી કાંઈ વળે નહીં, પણ એથી તો ઉલટી પોતાની અને દેશની વધારે ખરાબી થાય. કારણ કે હજારો જાતનાં હુ.ખો આપણને ભોગવવાં પડે છે એ વાત સાચી, પણ આપણી નળનાઈને લીધે તથા આનુષાંગિકના સંજોગોને લીધે આપણે એ હુ.ખો ભોગવીએ છીએ. કાંઈ ઉચ્ચ હેતુઓ રાખીને ઈશ્વરને અર્થે કાંઈ આપણે એ હુ.ખો ભોગવતા નથી માટે એવી રીતે પોતાના સ્વાર્થ સાડુ હજારો વર્ષો સુધી રીખાયા કરીએ તોપણ એમાં કાંઈ વળે નહીં, પણ જો શુભેચ્છા રાખીને ઇરાદાપૂર્વક સમજી સમજીને પ્રભુ પ્રિત્યર્થે હુ.ખો ભોગવતા શીખીએ તોજ આપણું તથા આપણા દેશનું કલ્યાણ થાય માટે હવે તો આપણે આપણા દેશનું લલુ કરવા સાડુ ખાસ ચાહી ચાહીને હુ.ખો ભોગવતા શીખવું જોઈએ. હવે તો આપણા હુ.ખીયારા બધુઓને ઘણી જાતનાં હુ.ખોમાંથી છોડાવવા સાડુ આકરી પ્રતિજ્ઞાઓ લઈને ઇરાદા પૂર્વક હુ.ખો સહન કરવાં જોઈએ. હવે તો આપણે આપણા ધર્મનાં રક્ષણ સાડુ હિંમત રાખીને તથા સત્ય સમજીને અસહન મહાત્માઓની પેઠે મહાભારત હુ.ખો સહન કરવાં જોઈએ હવે તો આપણે આપણી લવિષ્યની પ્રજાનાં કલ્યાણ સાડુ આપણા સ્વાર્થનો ભોગ આપતા શીખવું જોઈએ, અને હવે તો આપણે આ સંસારમાંજ સ્વર્ગ લાવવા સાડુ તથા આ જીંદગીમાંજ સ્વર્ગ ભોગવવા સાડુ સર્વશક્તિમાન પરમકૃપાળુ પિતા મહાન ઈશ્વરને અર્થે આપણે હુ.ખ ખમતાં શીખવું જોઈએ. જ્યારે એવી જાતનાં વિચારોથી ને એવી જાતની લાગણીથી આપણે હુ.ખ ખમવા તૈયાર થઈશું અને જ્યારે આપણા દેશમાં હજારો માણસોને એવી રીતે હુ.ખ ખમતાં આવડશે ત્યારેજ આપણા દેશનો ઉદ્ધાર થશે; અને જ્યારે આપણા દેશનો ઉદ્ધાર થશે ત્યારેજ આપણા આત્માનું કલ્યાણ થશે. માટે હવે તો શુભેચ્છાથી ઇરાદાપૂર્વક પ્રભુ પ્રિત્યર્થે હુ.ખ ભોગવતાં શીખો.

ॐ તન્સદ્ભજન નમ

પ્રકીર્ણ વિચાર માળા

આજ કાલ વેદાન્તના વધેલા પ્રચારને યોગે જોને તને અહ મહાસ્મિ હુ પ્રહ્મ છુ એવી ભાવના માત્ર કરવાનો ઉપદેશ આપાતો કેટલેક સ્થળે જોવામા આવે છે આ સળધી વિચાર કરતા વિવેચીને તો સ્પષ્ટજ જણાયે કે શુકવત્ તેવા શબ્દોના ઉચ્ચારણ માત્રથી ડઠ સિદ્ધિ થતી નથી તીનસ વેગપૂરક અને ઇતર વાગનાના પરિચાગપૂવક કરવામા આવેલી દૃઢ ભાવનાનો દીધકાન પર્યાત નિરતર સેવેવો અભ્યાસ કલપદ વાય છે એટલે ભાવના સિદ્ધ અવશ્ય છે, પરંતુ તેમા અ ય ભાવનાને કાલુભર પવ અવકાશ આપ વાનો નથી શ્રુતિ કહે છે કે અથ સત્તુમયોહિ પુરવા યથાત્તુરસ્મિલ્લોકે ભવતિતથન પ્રેત્ય ભવતિ સન્નતુ કુર્જેત । પુરૂષ ભાવનામય છે આ લોકમા પુરૂષ જેવી ભાવનાવાળો હોય તેવો અહાથી ગયા પછી થાય છે માટે તેલો ભાવના કરની એ પગથી સિદ્ધજ છે કે પ્રહ્મભાવના પ્રહ્મ સ્વરૂપજ બનાવી દે જ્ઞાનની પરામણા એજ છે કે અખક પ્રહ્માકાર વૃત્તિ ઈતર વૃત્તિના સ પૂર્ણ વિસ્મરણપૂવક કેવળ તર્કપના રહેવી આવી પ્રહ્મનિષ્ઠા પામવી એ વેદા તત્તુ પ્રયોજન છે પરંતુ આવી ભાવનાનુ મેવન ઠાણ ઠગી શક એ સળધી વિવેક કરવાની જરૂર છે વિષયપારવર્ચને અનુભવતા પ્રાકૃત, પામર, અનાની, અનધિમાની વગ પણુ તેવી ભાવના લાની શકે છે, એમ માની તેને તેના દોષો રાખ્યા વગરજ તથા તે દોષો ટાળવાની જરૂર અને ટાળવાના ઉપાય આદિનુ જ્ઞાન દર્શાવના વગર તેવો ઉપદેશ આપવો એ લાભ કરતા હાનિ વિશેષ કરે છે હાલમા કહેવાના વેદા તિઓની પરિસ્થિતિ આમા પ્રત્યક્ષ પ્રમાણશ્રૂત છે

* *

કેવળ પ્રહ્મસળધી પારોક્ષ્ય કથા વાતાઓમા કુશળતા એ ડઠ પ્રહ્મનિષ્ઠા નથી, તેમ પ્રહ્મવિદ્ધરવચત્વ પણ નથી, એ શસના પગિચવાળાને તો અપદજ છે તોપણ હાલ બુદ્ધિમાત્રથી ગ્રહણ કરેલા જ્ઞાનની ચાર વાતો કરતા આવે કે સુદર ભાવામા શબ્દ જ્ઞાનની વ્યાખ્યાન આપી શકે, તેઓને તે વિશેષણ લગાડાય છે પછી લલે તેઓના હૃદય વ્યાપીસે કર્ક અન્યથાજ હોય ‘હુ પ્રહ્મ છુ’ એવી કેવળ વાચિક ભાવના આમ થવાના કારણોમાની એક છે હુ શત્રુનો મહાર કયાં વગર તથા પૃથ્વીની લદમી સ પાદ્ય કયાં વગર માન ‘હુ રાજા છુ’ એમ બોલવાની રાજ થવાની ચોગ્યતા આવતી નથી ઔપધ તથા પદ્યનુ યથાથ મેવન કયાં વગર કેવળ ઔપધના નામોન્ચારણથી વાધિની નિવૃત્તિ થતી નથી, પૃથ્વીતળે રહેલા દ્રવ્યની વાતો જાણવાથી, કરવાથી, કે સાલજવાથી તેની પ્રાપ્તિ થતી નથી અન્યની વાતો સાલજવા પરથી ચદ્રદશન અપરોક્ષ થતુ નથી તેવીજ રીતે સાધન

સંપત્તિ પામ્યા વગર તથા તે આધનેના સદુપયોગ વગર ‘હું બ્રહ્મ છું’ એ શબ્દો બોલ્યા કરવાથી, વા તત્સર્ગથી કેવળ શ્રવણ કરવાથી બ્રહ્મ થવાની યોગ્યતા આવી જતી નથી. ઉપાયો માત્રનાં નામ બ્રહ્મણ્યો, સિદ્ધાન્તો મુખ્યત્વે કર્મોથી, શબ્દો પડિત્ય મેળવ્યેથી કંઈ સંસારની કર્તૃત્વ ભોતૃત્વના અભિમાનરૂપી વ્યાધી ટળી નથી, માયાકાચથી નિરોધિત થએલું બ્રહ્મત્વ કંઈ વાતોથી કે જાણવાથી પ્રત્યક્ષ થતું નથી. પુરતકાદિનાં કેવળ શ્રવણ માત્રથી પણ અપરોક્ષ અનુભવ થતો નથી. સાધન સંપત્તિના અભ્યાસપૂર્વક શ્રવણાદિને અભ્યાસ તથા સ્વપયતન એકાદ શોધન અને સ્વાનુભવનાં સાધન છે.

કોણ કેવા પ્રકારની ભાવનાનું યથાર્થ સેવન કરી શકે એમ છે તેનું બેબું બેબુંએ તેવું જ્ઞાન તો સદ્રશ્યને હોય સલાવે છે સામાન્ય રીતે જોતાં તો જે કામનાઓનું હૃદયમાં પ્રાધાન્ય હોય તે કામનાઓની ભાવના વિશેષ કરીને ધાય છે. તદ્વિપરીત ભાવનાનું સેવન તેનાથી થઈ શકતું નથી એટલે સ્વાભાવિક રીતે થતાં ભાવનાના સેવનનું નિવર્તન “હું બ્રહ્મ છું” આદિની ભાવના કરવાનો ઉપદેશ માત્ર કરી શકે એમ નથી. મનુષ્યની સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિ બહિર્ગત કામનાઓને મનુસરે છે. બહિર્વિષયમાં આસક્ત અને અસ્વચ્છ તથા અસ્વસ્થ અંતઃકરણવાળા મનુષ્યને “હું બ્રહ્મ છું” એવી ભાવના માત્ર સેવવાનું કહેવું એ તો કોઈ જાણી જાણીને “હું રાજા છું” એવી ભાવના સેવવાનું કહેવા બરાબર છે. બેથી થ અનર્થ સરખા છે અને વિશેષ સ્વેચ્છાચારી, સ્વચ્છંદી, ઉચ્છળલ અતિમાની, દો પ્રપંચી થઈ જશે. અસ ભાવના અને વિપરીત ભાવનાનોલાળા કાળનો પડી ગયો અભ્યાસ, શુકવત્ શબ્દના ઉચ્ચાર માત્ર કર્યેથી નિવર્તતો નથી. જીવન ક્ષિત્તીની દશામાં અનુભવાતો સ્વવ્યવહાર મલ, વિભ્રેષ, અને અજ્ઞાનથી ભરે માણસો યથાર્થ રીતિએ કેમ રાખી શકે? આ સર્વ કહેવાનો દ્વિતીય એક છે સત્યાગ્રહ નિર્ણય કરેલા નિઃશ્વેસ, રૂપ નિરૂપમ ફળ પ્રાપ્ત કરવાને પ્રથમ સ્વયં આશ્રમના ધર્મનું યથાયોગ્ય પાલન થવું જોઈએ. તથા આચાર્યશ્રી કહે છે તેમ “હું બ્રહ્મ છું” એ વાક્યનો અર્થ અમતિબદ્ધ દ્રવીભૂત થાય ત્યાં લગી શમાદિ સાધન સંપત્તિના અભ્યાસ સહિત શ્રવણ મનનાદિનો પુનઃ પુનઃ અભ્યાસ કરવામાં નિશ્ચયપૂર્વક તસર રહેવું જોઈએ. લક્ષમાં રહેવું જોઈએ કે આત્મજ્ઞાન હુઃસંપાદ્ય છે. અનેક સત્કર્મોના પરિપાક વશાત્ વૃત્તિ વળવા માંડે છે.

આત્મજ્ઞાન અર્થાત્ જીવત્વને વિસારી બ્રહ્મત્વ અનુભવવું—એ સાધના નિરપેક્ષ સાધન સુક્ષિપ્ત છે. તેમાં સર્વજ્ઞાન અંતર્ભૂત થઈ જાય છે. તે એકને જાણવાથી અન્ય સર્વ જાણવામાં આવી જાય છે. એ લાભથી અન્ય લાભ બીજો કોઈ નથી. એ આ આત્માનો અપરોક્ષ અનુભવ થવામાં જે અતશયભૂત કારણો છે તેને

માયા, પ્રકૃતિ, અનિષા, જગત્ એ આદિ નામે શાસ્ત્ર વ્યવહારે છે આ અતગથોની નિવૃત્તિ કરવા અથે સર્ગ શાસ્ત્રો, મર્મ ધર્મો પ્રવર્તે છે કોઈ પણ શાસ્ત્ર કે ધર્મની સામ્યતા અજ્ઞાન નિવૃત્તિમા છે

આ અજ્ઞાન, પ્રકૃતિ, માયા, થી પર થઈ પોતાના આત્મ સ્વરૂપમાજ પરિવૃત્ત રહેવું એ મેલ કહેવાય છે

પરંતુ પ્રકૃતિને ઓળખવી અને તેથી પર થવું તે કેવે ઉપાયે એજ જાણવાનું, વિચારવાનું અને જ્ઞાન છે ત્રિગુણાભિન્ન પ્રકૃતિ તત્ત્વેક મનુષ્યને હોય છે તેના મર્મ કાય પ્રકૃતિને વશ હોય છે ક્ષણભર પણ મનુષ્ય તેથી સ્વતંત્ર રહી શકે નહિ પ્રકૃતિ વશ જીવન એ પણ જીવન છે પ્રકૃતિને સ્વવશ વતાવવી એ ઉન્નત જીવન છે, અરે ઈશ્વરત્વ કે કેમકે પ્રકૃતિવશ એ જીવ અને પ્રકૃતિથી પર તે ઈશ્વર એમ શાસ્ત્રે વ્યવસ્થા કરેલી છે ત્યારે ઈશ્વરત્વ મ પાદ કરવાને અને જીવત્વ નિવારવાને અથે પ્રવચન મનુષ્યે પોતાની પ્રકૃતિને ઓળખતી જોઈએ પોતાની પ્રકૃતિને ઓળખનાર મનુષ્ય વીરલજ છે, મત્ત, રજ અને તમ એના અનુક્રમે કાય જે જ્ઞાન તથા સુખ, સ્પૃહા તથા લોભ અને અવિદ્યે- પ્રમાદ તથા મોહ છે તેમાથી કયા શુભકાયનું પ્રાણદય પોતામા છે એ સમજવું જોઈએ (આ વ્યવસ્થા સમજવાને શ્રીમદ્ભગવદ્ ગીતાનો ચોદમો અધ્યાય વિચારવાની અત્રે વિસ્તૃત કરવામા આવે છે નિરંતર સ્વા મ નિરંજનકારા પોતાની પ્રકૃતિનું સ્વરૂપ યથાથ સમજવું જોઈએ અને મલિન પ્રકૃતિને પરિત્યજી શુદ્ધ મત્ત પ્રકૃતિનો આશ્રય લેનારે આત્મ મયમનો દૃઢ અભ્યાસ નિરંતર થયો જોઈએ અને પ્રકૃતિના ગુણોથી અવિચલિત રહેવાની ઉત્તમોત્તમ દશા મેલવી એ કલંક છે, એજ આજ છે

સાખ્ય, યોગ, ન્યાય, વેશેષિક, પૂર્વમીમાસા, ઉત્તરમીમાસા એ ખડ શંકનો ઉદ્ભવ પ્રકૃતિથી પુરૂષને પર કર્યો પ્રકૃતિપર તેનો પૂજ્ય વર્ગીકાર સ્થાપવો એજ માટે છે કપિયમુનીનું સાખ્યદશન પ્રકૃતિપુરૂષના વિરેકથી પ્રકૃતિથી પુરૂષનું ખલિતપણું અને અકૃત્ત્વ સાધી આવે છે ન્યાય વેશેષિક પ્રકૃતિનું સ્વરૂપ સમજાવી જીવાત્માને દુષ્ટથી રહીત કરે છે ચિત્તવૃત્તિના નિરોધરૂપ યોગ પ્રકૃતિના વિલાસોમાથી વૃત્તિને વાળીને પુરૂષાભિમુખ કરી અમાધાન દશાવે છે પૂર્વમીમાસા આદ્ય એના ધર્મમાગમા નિયોજે છે અને ઉત્તરમીમાસા-ને નાન પ્રકૃતિપુરૂષનો અભે સાધી આપી નિરંકુશ તૃપ્તિ અનુભવાવે છે સર્વનું તાત્પર્ય એ છે કે પ્રકૃતિનો પરાજય કર્યો, અને આત્માનો પ્રકૃતિ પર સંપૂર્ણ વર્ગીકાર સ્થાપવો-

(અપૂર્ણ)

નાનાલાલ વિ દેવશંકર વંથ

બૌદ્ધ મતની મહાયાન શાખા.

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૭૮ થી ચાલુ.)

આત્મા વિશે બોલતાં, જો ગૌતમ છુદ્ધ આત્માના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કર્યો નથી એ સત્ય હોય તો પ્રત્યેક માણસનો જૂદો જૂદો આત્મા છે એ વાત ના-કબુલ કરવી પડશે. અધ્યાત્મ વિદ્યાની શુભવશ્ય ભરેલી બાબતો વિશે ચર્ચા કરવાનો ગૌતમ છુદ્ધને અણગમો હતો અને તે ઉપરથી જ અનુમાન કરવામાં આવેછે કે તેણે આત્મા જેવી કંઈ અધ્યાત્મિક વ્યક્તિનો સ્વીકાર કર્યો નથી.

આટલા જ ઉપરથી બૌદ્ધ મતવાદીઓ એવા નિર્ણય ઉપર આવેછે કે કર્મ કરનાર, વિચાર કરનાર, પ્રેરણા કરનાર આત્મા અથવા એવા પ્રકારની કોઈ ચૈતન્યમય શક્તિ નથી. તેમના મત પ્રમાણે જેને આપણે આત્મા કહીએ છીએ તે આપણા કર્મનાં વિવિધ અંગોનો સમુદાય છે. રૂપ, વેદનાં, સંજ્ઞા, સંસ્કાર અને વિજ્ઞાન એ પાંચ રક્ત્ત્વનું મિશ્રણ છે. તેમનાં પૂર્વનાં કર્મને પરિણામે તેમનો સંયોગ થાયછે અને અમુક પ્રકારે સંયોગ થવાથી તેઓ એક ચૈતન્યમય સ્વરૂપ ધારણ કરેછે.

આ મત પ્રમાણે વિચાર, લાગણી અને જ્ઞાન ઇં મળીને મનુષ્ય બને છે. બૌદ્ધ મત પ્રમાણે આને વિજ્ઞાન કહેછે. હોં પોલ ફરસતા માનવા મુજબ અહંતા ધારણ કરનાર આ જ માનસિક શક્તિ છે. કર્મજન્ય લાગણી યુક્ત સંસ્કારોની બનેલી એ શક્તિને લીધે જન્મ મરણની પરંપરા ચાલેછે.

જેમ સઘળા દૃશ્ય જગતનો લોપ થાયછે તેમ ઉપર કહેલા પાંચે રક્ત્ત્વનો લોપ થવા છતાં અહંતા કાયમ રહેછે; એ અહંતા મનુષ્યના કર્મ સાથે ભળેલી રહે છે અને મૃત્યુ પછીની અવસ્થામાં ચાલુ રહી પુનર્જન્મને આપેછે; પુનર્જન્મ કોઈ વ્યક્તિનો નહિ પણ કર્મનો થાયછે.

મૃત્યુની સાથે રક્ત્ત્વના લય પામવા પછી એવું શું અવશિષ્ટ રહેછે કે જેના ઉપર કર્મનો નિયમ લાગુ પડવાથી પૂર્વ જન્મના કર્મનાં ફળ કર્તાને લોગવવાં પડેછે તે પ્રશ્નનો બૌદ્ધ મતવાદીઓ ઉપર પ્રમાણે ઉત્તર આપેછે. આત્માનો સ્વીકાર નહિ કરીને તેઓ યૂરોપના પૉઝીટિવ તત્ત્વવેત્તાઓના મત પ્રમાણે આત્માનો વ્યાપાર કરનાર પાંચ રક્ત્ત્વથી થયેલા નામરૂપને આત્માનું સ્થાન આપેછે. વારંવાર રૂપાન્તર પામતા રક્ત્ત્વમાં અહંતાનું આરોપણ કરેછે; કેઈ પણ અનાદી વસ્તુની સહાયતા વિના એ રૂપાન્તરો છતાં વ્યક્તિની એકતા માત્ર “હું” એવી લાવનાથી જ જળવાઈ રહેછે એવી માન્યતા રાખેછે.

છેદન્ત્રીગણ વસ્તુ અને તેમનું જ્ઞાન સત્ય છે. આત્મા, કારણ વિગેરે બાબતોનું જ્ઞાન મિથ્યા છે એમ માનનારો વર્ગ—જેમનો નેતા ફ્રાન્સનો તત્ત્વવેત્તા કૉંટ (Comte) હતો. ભા. ક.

આથી કરીને બોદ્ધ આત્માનો નહિ પણ ક્રમનો પુનર્જન્મ સ્વીકારે છે અને દરેક જન્મમા તેને યોગ્ય નવા સ્કન્ધ પ્રાપ્ત થાય છે

પુનર્જન્મ વિશેનો આ સિદ્ધાન્ત આદિ બોદ્ધોને માન્ય નહોતો અને હજી પણ યોગાકતુ એવું માનવું છે કે ક્રમના પુનર્જન્મની બાબતમા ઘણાક નહિ સમજી શકાય તેવા ભેદ છે આત્માનો પુનર્જન્મ નથી તોપણ વિદેહ યથેવી અને તેના પછી જન્મ લેનાર વ્યક્તિને સાધનાર કહીતું કાર્ય જ્ઞાન (Consciousness) કરે છે સઘળી તૃણાનો ધ્વસ થતાં સુધી અને નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થતાં સુધી વિજ્ઞાન ચાલુ રહે છે અને જ મ મરણના ચક્રને ચલાવનાર કર્મ (કાર્મિક, વાચિક, માનસિક) એના પર સંસ્કાર પાડે છે

પણ આ અધિકારના મત પ્રમાણે જો બોદ્ધોનો આત્મા વિશે આવો જ ખ્યાલ હોય તો ઘણો ખામીવાળો છે અને વિચાર શક્તિનો અભાવ બતાવે છે એ વિદ્વા એટલું સ્વીકારે છે કે પૂર્વજ મના સચિત ક્રમના પરિણામે આ જન્મ મળેલો છે પણ ક્રમને ચિરંજીવ માન્યું છે અને તેની સાથે કોઈ વ્યક્તિની યોજના નથી થી

જન્મ અને મરણની પરપરાવડે કર્મની અચળતાનું જ સૂચન થાય છે ઉદાહરણ તરીકે ગૌતમ બુદ્ધ પોતાના શિષ્યમહોદયને તેના અવસાન પછી તેના ઉપદેશ વચ્ચેને જ બુદ્ધરૂપે માની લેવાનું એક પ્રસંગે કહ્યું હતું બીજું ઉદાહરણ જાપાની સેનાપતિ જનરલ કુસુનાકિ મેસાશીજ (Kusunoki Masashige) તુ સાતમો વર્ષની વાત પર એક યુદ્ધમા એનું મરણ થયું તેણે મરતા મરતા કહ્યું હતું કે હું હજી સાતવાર જન્મીશ અને રાજ્યકુળની સેવા બજાવીશ

તેનો આ મા ૮૭ રૂ નાપાનીના ૮ યમા વિવર્માન છે તેની અગ્રાજ્ઞ કામાની મર્તિ જાપાનના રાજ્ય મહાસત્તા આગળની સ્થા કે છે માતથી વચો તેના અવતાર થઈ ગયા છે અને બ્યામુધી પૃથ્વીતલ પર નાપાની પ્રજા હજો ત્યાં સુધી બીજા અનેક થશે

પ્રતિભાશાળી પુરૂષ તેના કર્મવડે જીવે છે એ એક રીતે સાચું છે, પણ પુનર્જન્મની બાબતમા ગૌતમ બુદ્ધને શું આપણ જ માત્ર કહેવાનું છે? આત્મા ફરી ફરીને જુદા જુદા દેહ ધારણ કરે છે એ શું ગૌતમબુદ્ધને માન્ય નથી?

આ વિદ્વાન તરત જ હા કહેશે ઉત્તરમા અમે કહીશું કે જન સમુદાયને જ્ઞાન આપવાને બુદ્ધે કરેલા ઉપદેશનો એવો અર્થ કદી થઈ શકતો નથી બુદ્ધના પુનર્જન્મ અને જન્મ મરણની પરપરા વિશેના વિચારો તદ્દન જૂદા જ હતા તે સાબીત કરવાને તેના અનેક વચનો ટાકી શકાય જો શુભ કર્મવડે અમરત્વ મળતું હોય જો પુનર્જન્મનો અર્થ કર્મનું ચિરંજીવપણું એટલો જ હોય અને તે કર્મ કરનાર વ્યક્તિનું પુનર્જન્મધારણ થતું ન હોય, તો મનુષ્યને અનેક જ મ મરણ છે એવા બુદ્ધના વાક્યોનો આપણે શો અર્થ કરવો? ઉદાહરણ તરીકે ગૌતમ બુદ્ધ પોતાના જાતિ અનુભવ વિશે કહેલા વાક્યો, જે બૌદ્ધમા અતિ માનનીય છે, તેમનો કેવો અર્થ કરવો બોધવો —

“મારા અનેક જન્મો થયા છે.... દરી દરીને જન્મવું એ ઘણું દુઃખ પ્રદ છે” (ધર્મપદ) બીજે ઠેકાણે ધર્મચક્રાવતન સુતમાં બુદ્ધ કહે છે:—“હવે મને જ્ઞાન થયું છે; હું પોતાને બેધ શકું છું; મારું અંતઃકરણ હવે સંતાને માટે મુક્ત થયું છે. આ મારો છેલ્લો અવતાર છે. હવે હું બીજો દેહ ધારણ કરનાર નથી.” “અહીં તને પુનર્જન્મ હોતો નથી.” “તેની જન્મ પરંપરાનો હવે અંત આવ્યો છે” ઇત્યાદિ.

ઉપર ટાંકેલા વાક્યોનો લાવાચરે બેતાં મનુષ્યને તેનાં કર્મોનાં પુનર્જન્મ થતો નથી એવું તાત્પર્ય નીકળતું નથી.

પ્રો. મેક્સમુલર આ વિષય પર સાચા નિષ્ણય પર આવે છે—

“મસા એ જન્મ નરણની ઘટમાળ છે સત્ય જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતા મુધી અથવા છુદ્ધતા. સિદ્ધાન્તો વડે જ્યારે મનુષ્ય સંસારથી મુક્ત થઈ નિર્ધાણ મેળવે છે, ત્યાં મુધી જન્મ કરનારની વારફેરી આજ્ઞા કરે છે.”

પ્રકૃતિ એ મનુષ્યનું અધારણું સ્કંધને જ આધારે હોય, કે જે સ્કંધ વડે મનુષ્યને વ્યક્તિત્વનું જ્ઞાન થાય છે તેના સિવાય એનામાં કાંઈ ચિરસ્થાયી તત્ત્વ હોય નહિ તો આરંભ કાળમાં તેનાથી જ્ઞાન ગ્રહણ શી રીતે થાય તથા પોતાના કર્મ માટે જવાબદારી શી રીતે બાંધી શકે? જ્યારે પહેલેથી જ એને એમ કહેવામાં આવે કે આત્મા એ માત્ર જાનિત છે અને હરથડિએ બદલાતા સ્કંધ વડે જ પોતે પેદા થયેલો છે અને સ્કંધને અસર કરતો દરેક વિચાર અને કર્મથી પોતે પ્રત્યેક પળે મરણ પામે છે અને મરણ કાળે એ સ્કંધ જ પુનર્જન્મમાં ફરીથી મળે છે તો પછી પોતાના ક્ષણિક વ્યક્તિત્વ તરફ લક્ષ અપાય કે પોતાના કર્મની સારાસારતા માટે જવાબદારી સમજાય?

આરંભમાં, એટલે અર્ધશિક્ષિત અવસ્થામાં તે સ્વભાવિક રીતે સમજશે કે કર્મનો કર્તા તથા લોકતા સ્કંધ છે, મૃત્યુ પછી સ્કંધને પુનર્જન્મ થાય છે. એ સ્કંધને પ્રથમ ધારણ કરનાર વ્યક્તિનો નહિ અને વ્યક્તિના મૃત્યુ પછી તેનો સંતાને માટે અંત આવે છે આવી માન્યતાથી ચાર્વાકની પેઠે આચરણ કરવાની તેને ઇચ્છા થાય એ સંભવિત છે. જે સ્કંધ સાથે મારે કાંઈ લેવા દેવા નથી તેને સારૂ શા માટે મારે પરમ નિઃસ્વાર્થમય (altruism) જીવન ગાળવું બેધએ?

જનસમુહને શું જોતમ બુદ્ધે આવા પ્રકારનો ઉપદેશ આપ્યો હતો? અને નવીન શિષ્યથી પૂરેપૂરી રીતે સમજશે એવી શું તેની ધારણા હતી?

અમારું એવું માનવું થાય છે કે જોતમ બુદ્ધ આત્માનું અસ્તિત્વ ન સ્વીકાર્યું છતાં વ્યક્તિત્વ વિશે વધુ ચર્ચા કરવામાં ન પડતાં મનુષ્યમાં એક સ્થાયી તત્ત્વ સ્વીકારીને, સ્વાર્થ જે મનુષ્યનો કટ્ટો શત્રુ છે તેનો નાશ કરવા પ્રયત્ન આદર્યો. આત્મા અને તેના વ્યક્તિત્વ સંબંધે તેની લડત માત્ર આટલી જ હતી કે મનુષ્યે સ્વાર્થનો

ત્યાગ કરવો, સ્વાધ્યયન છુટા ગાળવું નહિ અને આત્મસંયમથી આ માર્ગ ઉપર આવવું વેદાન્તમા જેને અધ્યમ વૃત્તિ કહીછે તે જ શુદ્ધનો સ્વાર્થ એ વિશે બેઠેના વિચારો સરખા છે

વચ્ચ ૫ મા ગૌતમ શુદ્ધે કહ્યું કે — આ મા મે આત્માનો પ્રભુ છે બીજો નહિ તેના શરે આત્મમયમ પ્રનાર યોગીને જેવા પ્રભુની પ્રાપ્તિ થાય છે તેની ઇતિ થતી નથી x x x x દુષ્કમ પ્રનાર આત્મા પોતે જ છે બોધતા પણ તે જ છે દુષ્કમનો ત્યાગ પ્રનાર પોતે અને શુદ્ધ કરાવનાર પણ પોતે જ શુદ્ધ અને અશુદ્ધ આત્મા પોતે પોતાની ઉત્તિ અને અવનતિના બીજ વારે છે બીજો એમા કાઈ મરી શકતો નથી

એની સાથે સરખાવો ભગવદ્ગીતાના વચન —

ઋદ્ધારેદાત્મનાત્માન નાત્માત્મવસ્તાદયેત્ ॥

આત્મેવહ્યાત્મનો વધુરાત્મ વ સ્પિરાત્મન ॥

વધુરાત્માત્મનસ્તસ્ય યેનાત્મેવાત્મનાજિત ॥

અનાત્મનસ્તુ શનુત્વ વતત્યાત્મેવ શનુત્ ॥

આ ઉપરથી જણાશે કે લોકો પુણ્ય પાપ માટે પોતાની જવાબદારી સમજી શકતા તેમના શુદ્ધના ઉપર લગેલી મતલબના વચનોથી તથા સ્વભાવિક પ્રેરણાથી તેઓ જાણતા કે તેમનામા કોઈ ચિરસ્થાયી તત્વ છે, જે એક પછી એક એવા અનેક દેહમા પ્રવેશ કરતા છતાં પોતાનું નિવાણ મળતા સુધી પોતાનું વ્યક્તિત્વ કાયમ રાખેછે

બૌદ્ધ મતવાળીઓનો કર્મનો નિયમ એક બીજી બાબતમા પણ ભ્રમ ઉત્પન્ન કરેછે તે એ કે એનાથી વ્યક્તિની પોતાની જવાબદારી વિદ્યુત્ત ધાયછે તેઓ માનેછે કે મનુષ્ય પોતાના કર્મનો ભોગ લેતા છે એટલું જ નહિ પણ પોતાના પુર્વજો તથા સજીવોના કર્મ માટે પણ તે જવાબદાર છે

હાલિન સપ્રદાયના વિદ્વાનો તેમની Evolution theory અને Heredity ના નિયમવડે આ વિચારને ગમે એટલી પુષ્ટિ આપે પણ ઉપર ટાકેલું ધર્મપદનું વચન બતાવે છે તે પ્રમાણે ગૌતમ શુદ્ધનું માનવું એવું કંઈ હતું જ નહિ

નીતિશાસ્ત્ર તથા અધ્યાત્મિક વિષયમા વિજ્ઞાન શાસ્ત્રની સહાયતાની કેટલી અગત્ય છે તે વિશે ચર્ચામા ઉતરવાનું અને યોગ્ય નથી

મનુષ્યનું વ્યક્તિત્વ તથા તેની જવાબદારી વિષેનું બૌદ્ધ મત વેદાન્તદ્રષ્ટિને રૂચતું નથી કેમકે ઈમના નિયમ સાથે બૌદ્ધ મત પ્રમાણે કોઈ ચિરસ્થાયી તત્વને માટે સ્થાન નથી આપી કરીને વેદા ત અને બૌદ્ધ મતના પ્રત્યેના આત્મા વિશેના મત એક રીતે પરસ્પર વિરોધિ જણાયછે

(અપૂર્ણ)

નર્મ ૧૨૬૦ બાળાગ ૬૦

દાના પ્રાણીઓમા શુદ્ધિ અને લાગણીઓનો ઉત્તરોત્તર વિભાગ થવાથી મોટા પ્રાણીનું પે ૧ થવું એના મિદાન્ત + જ મ આપનાર પ્રાણીની ૭૫ વર્ગે તેમના મતાનમા ઉતરે છે એવું મત

નીતિ-તત્વ.

પ્રસ્તુત વિષયમાં જે જે બાબતો સમાયેલ છે તે નીચે પ્રમાણે:—

(૧) મનુષ્ય જાતિના (સમગ્ર ?) હિતની સ્થિતિ અને એ હિતનાં આધાર-ભૂત અવયવોની પરીક્ષા; પરંતુ આ પરીક્ષાનું સ્વરૂપ જ્યારે પ્રત્યેક વ્યક્તિ પરત્વે વિચારવામાં આવેછે, ત્યારે તેનું રૂપાંતર તે, એ મુખ્ય અર્થાંતર વિષયોના સામાન્ય સ્વભાવ અને વિશેષ દર્શાવનાર જાતિની પરીક્ષા કરવામાં થાયછે. તે એ અર્થાંતર વિષયો નીતિ અને મુખ્ય છે. (૨) બીજી રીતે વળી તે જ નીતિ શાસ્ત્રનો ઉદ્દેશ સંપાદન લાગેછે તે સ્વધર્મ-વ્યવહાર પરત્વે જ મુખ્યત્વે કરીને અથવા સદ્ગુણના ધર્મ નિયમોમાં જે અત્યંત ઉપયોગી હોય તેની પરીક્ષા કરવામાં સમાયેલ છે. (૩) ત્રીજી રીતે તે વિષયનો ઉદ્દેશ એ છે કે જે બુદ્ધિબળવટે સ્વધર્મનું જ્ઞાન શુદ્ધિ પામે છે તે બુદ્ધિબળના સ્વભાવ અને મૂળ પ્રકૃતિનું કાંઈક ઓળખાણ કરવું અને (૪) ચારમી રીતે જોશું તો નીતિશાસ્ત્રનો ઉદ્દેશ એ છે કે તેમાં મનુષ્યજાતિને સંપાદન થયેલ સ્વતંત્ર ઈચ્છા સંબંધી પ્રશ્ન જે સર્વત્ર અર્થાંતર રહેલ છે તેનું પરીક્ષણ કરવું.

અંગ્રેજી ધોરણ પ્રમાણે નીતિશાસ્ત્રનો આ ઉદ્દેશ કહ્યો. નીતિશાસ્ત્રનો અર્થ હુંકામાં લેખીએ તો આ ચાર સંબંધી જ્ઞાન કરાવનાર ગ્રંથ કે ઉપદેશ આપનાર ગ્રંથ. આ હુંકા અર્થમાં પણ ભેદ પડવા સલાવ છે; કારણ કે આચાર એટલે શું ? એ પ્રશ્નનો જે નિર્ણય કરાવે તેની ઉપર નીતિના અર્થનો મુખ્ય આધાર છે. (૧) વ્યવહારિક સમગ્રવર્તન એ આચાર શબ્દનો એક અર્થ થયો. અને (૨) બીજો અર્થ પારમાર્થિક સમગ્રવર્તન એ છે. હવે આમાં પણ થોડી વખત એકનો બીજા સાથે સેળસેળ થયેલ સંબંધ છે. અને બીજો વિભાગ જેને માન્ય છે તેને તો પ્રથમ વિભાગ પૈટામાં લેવા જરૂર પડે છે. તો તે વખતે વ્યવહારિક વર્તન, પ્રત્યેક સૃષ્ટિની વ્યક્તિ અને સૃષ્ટિની પ્રત્યેક વ્યક્તિ સંબંધ ધરાવે છે. મનુષ્યને બુદ્ધિ મુખ્ય વિશેષણ લગાડી શકાય, ત્યારે આ સંબંધ રાખવો આવશ્યક માન્યો છે. અને પ્રશ્નને વર્તન પરત્વે જે ધોરણો સાચવવાં જોઈએ તેનું અનુમોદન કરવું જોઈએ તે ધોરણો પણ દૃષ્ટિ-સીમા જે ધરાવે તેનો આધાર આ એ વિભાગ ઉપર રહેલ છે. નીતિશાસ્ત્રમાં અલખત સદ્વર્તન જ સમજાય; પણ એ સદ્વર્તન કોનું ? એ પ્રશ્ન પ્રથમ રહે છે. તેનો જો ઉત્તર એમ અપાય કે મનુષ્યનું તો બીજો પ્રશ્ન એ કે કોની તરફનું એ વર્તન ? એનો ઉત્તર: મનુષ્ય તેમ જ બોજા સરખાયેલ પ્રાણીમાત્ર તરફ; એ આપવામાં આવે તો પછી વર્તનનો પ્રકાર ઘણે અંશે સ્પષ્ટ સમજી શકાય. તો પછી વર્તન-સદ્ અને અસદ-કયાં અને

ક્યારે થાય, એ સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરાય અને એ બધી વખતે ચાનીને પૃથક્કરણ કરી આપીને સારાસાર, તારતમ્ય લાવ વિગેરેની પરીક્ષા કરીને, જે નિર્ણય આવી જાય છે, તે લાવવામા મુખ્ય ગ્રેરણ બુદ્ધિનું છે, અને તે જ સાડ જે પ્રાણીને બુદ્ધિની બક્ષીસ છે, તે પ્રાણી, અન્ય-સમતિય વિગતિય ઇત્યાદિથી બુદ્ધા પાડવામા આવે તો એ રીતિ સ્વભાવિક છે આ પેટા ભાગમા પણ દ્રષ્ટિ મર્યાદા લઘુ કે દીર્ઘ પરિધવાળી કરી શકાય ખરી, કારણ કે આ બુદ્ધિ પ્રત્યેક વ્યક્તિની લેખાય, તેમ જ સમગ્ર બુદ્ધિબળ એ અર્થમા અખિલ વિશ્વની બુદ્ધિનું સામાય સ્વરૂપ આવી શકે

આ પ્રમાણે માત્ર દિગદર્શન કરવું એ જ હેતુ આ લખાણનો છે અને તેમા પ્રસ્તાવ અમુક જ છે એમ પ્રથમથી રાખ્યું જ નથી માત્ર પૂર્વાપર-મતભેદનું ટુકમા દર્શન કરાવતા કૃતાય સમજી, તેનું સામ્ય કેટલું છે, તેનું અનુમાન કરવામા આવે

પ્રથમ એટલું કહેવું જરૂરનું છે કે નીતિશાસ્ત્રનો નિકટ સબધ ધર્મ સાથે છે એમ પૂર્વ તરફના જ્ઞાનીઓનું માનવું છે અને તે જ શાસ્ત્રનો નયશાસ્ત્ર માથે અર્થાત્ જનસમુદાયના ક્રિતનો વિચાર કરનાર જે જે શાસ્ત્ર હોય તે બધા સાથે રહેલ છે એવું પશ્ચિમના વિદ્વાનોનું ધારવું છે એકનો વ્યવહાર પણ જ બળવાન તો ખીન્નનો શુભીભૂત, અને પરમાથનો પણ માત્ર પ્રધાન છે જે પ્રત્યેક વ્યક્તિને વિચારમા પણ ઘડીતર છૂટી રાખવામા આવે અને તેને વિષે તેના રાજ્યતત્ત્વ કે જનસમુદાયના તત્ત્વની પૃથક્ક કરાય, તો પછી અધ્યાત્મશાસ્ત્ર સાથે નીતિ શાસ્ત્રનો સબધ સ્પષ્ટ વર્તાય દ્રષ્ટાત તરીકે ધણું જ સાદું અને ચોખ્ખું લઈશું તો (૧) કાં યદો છે કે કોઈ પણ માણસે ચોરી ન કરવી, અથવા (૨) જકાત આપવામા જે અપ્રમાણિકપાત્તુ ગમે તે પ્રકારે કરવા જઈશું તો છેવટે પકડારો અને કાયદા વિરુદ્ધ વર્તન ગણાઈ શિક્ષા થશે, ઇત્યાદિ બાગનોમા મનુષ્યની વ્યક્તિ જે અપરાધ કરનાર તેને કાઈ પણ સબધ ન જ ધરાવનાર તરીકે લેખી પડી નીતિશાસ્ત્રનો નિયમ અવલોકન અને બધારણ તળે લાવવામા આવે તો તે વખતે અધ્યાત્મશાસ્ત્રની આવશ્યકતા રહે છે, તેમ જ તેનો ઉદ્ભવ અને વૃદ્ધિ થાય છે એક કે અમુક રાજ્યતત્ત્વો કે જનસમુદાય અથવા મનુષ્ય સરથા પરત્વે નીતિનું બધારણ ન રહે, પણ અખિલ વિશ્વ પરત્વે રહે, ત્યારે પારમાર્થિક અથ અધિક રીતે સફળ થાય, અને તેટલે અશે અધિક રાતે અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર સાથે સબધ થયો કહેવાય ખડ ખોટું કે સત્ અસત્ એ દ્વંદ્વોના અથનું નિરાકરણ કરવામા જ આ સબધ છે કે નહિ તેનો નિર્ણય થઈ શકે છે

હવે સદ્ અસદનો નિર્ણય શી રીતે કરવો? તે નિર્ણય કરવામા મનુષ્યની બુદ્ધિનો આધાર સવને લેવાનો છે એ વાત તો ખરી, પણ એ બુદ્ધિ ભંતે છૂટી છે કે કેમ? તે સ્વતંત્રપણે નિર્ણય કરે છે કે તેને કોઈની સહાય આવશ્યક છે? બુદ્ધીને જ્ઞાન અનેક

ઉપર કહ્યું છે, અતિથિપૂજન, તે નૃચર છે, તો અતિથિ તે કોણ ? તે પ્રથમ સમજવું જોઈએ. જે મનુષ્ય આશ્રિત તરીકે હોય તે અતિથિ કહેવાય છે, આપણે સાધારણ રીતે ગૃહ વિષે જોઈએ; તો પુત્ર જ્યાં સુધી બાળક હોય છે, ત્યાં સુધી તે માતા પિતાનો આશ્રિત ગણાય છે, અને માતા પિતાના અલાવમાં વડીલ બંધુનો આશ્રિત ગણાય છે, તેમ જ કન્યા જ્યાં સુધી પિતાને ઘેર હોય છે, ત્યાં સુધી પિતાની આશ્રિત ગણાય છે, અને લગ્ન થયા બાદ તે વધુ થઈ પતિની આશ્રિત બને છે, તે જ પ્રમાણે પુત્ર યોગ્ય ઉમરનો લાયક થતાં વૃદ્ધ માતાપિતાનું પાલન કરે છે; તે વખતે માતાપિતા પુત્રનાં આશ્રિત બને છે, તે જ પ્રમાણે સેવક તે સેવ્યનો આશ્રિત ગણાય છે, પરોણા ઘેર આવે, તો તે પણ આશ્રિત છે, આશ્રમ વ્યવસ્થામાં અવલોકન કરીએ; તો ગૃહસ્થાશ્રમના બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, વાનપ્રસ્થાશ્રમ તથા સંન્યસ્તાશ્રમ તે આશ્રિત છે, શ્રીમંત અને નિર્ધન સ્થિતિમાં દૃષ્ટિ નાંખો, તો નિર્ધન સ્થિતિ તે શ્રીમંતાઈની આશ્રિત છે; વિદ્વાન અને અજ્ઞાન સ્થિતિ તપાસો; તો અજ્ઞાન દશા તે વિદ્વત્તાની આશ્રિત છે. આ પ્રમાણે જગતના સર્વ વ્યવહારો જોતાં જે જે આશ્રિત ગણાય, તેની તેની પૂજા-પાલના કરવી, તે અતિથિપૂજન સમજવું, નૃચર ગણવો.

ગૃહવિષે નૃચર.—ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરતાં તરૂણ પુરૂષ પોતાની પત્નીને વિજ્ઞાન આપી સદ્ગુણી સુશીલ બનાવવી; અને યોગ્ય સંમાન આપી આનંદમાં રાખવી, તે પુરૂષની સ્ત્રી પ્રતિ દરજ છે, તે પ્રમાણે પત્નીએ પતિને પ્રભુ સમાન માની તેની સેવા કરવી. ઉત્તમ રીતે ગૃહ સંસાર ચલાવવો; બાળકો થતાં તેમને ઉછેરવાં; બાળકોના તનમનની સંભાળ રાખવી; જેની રીતે શરીરની સંભાળ લેવાય છે, બાળકને નવરાત્રી સ્વચ્છ કરાવ છે, ખાવાપીવાની તથા સુવાની સારી વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે, આ રીતે બાળકના શરીરની સારી સંભાળ લેવાય છે, તેવી જ રીતે બાળકના મનની પણ સંભાળ લેવાની જરૂર છે. બાળકના મનની કેવી રીતે સંભાળ લેવી ? બાળકનું વર્તન કેવી રીતે ઉત્તમ થાય ? બાળક શરીરે બળવાન થાય, તે પ્રમાણે સદ્ગુણી, ઉચ્ચ આશયવાળું કેવી રીતે થાય ? તે બાળક ખંત રાખવી વિશેષ આવશ્યક છે. તે માટે બાળકના આગળ માતા પિતાનું વર્તન સદ્ગુણ શીખવનારું અને બાળકના કુમળા અંતઃકરણ ઉપર ઉત્તમ આશયની છાપ પડનારું હોવું જોઈએ; બાળકને આ પ્રમાણે પાંચ વર્ષનું થતાં સુધીમાં લાલન પાલન સાથે સુશીલ બનાવવું જોઈએ; ત્યાર બાદ તેને ઉપવિત દેષ બ્રહ્મચર્ય સાથે વિદ્યા કલાનો અભ્યાસ કરાવવો, વિદ્યાભ્યાસ પૂર્ણ થયેથી પુત્રનું લગ્ન કરવું; અને પુત્રી પ્રજા હોય, તો તેને પણ નાનપણમાં સુશીલ ગૃહકાર્ય કુશળ સુશિક્ષિત બનાવી યોગ્ય વયે લગ્ન કરવું; આટલે સુધી માતાપિતાની સંતાનો પ્રતિની દર-જોનો સંકલેપમાં સમાવેશ થાય છે. પુત્રે યોગ્ય તરૂણ વયમાં આવતાં ઉદ્યોગમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ; અને ઉત્તમ રીતે ગૃહસ્થ ધર્મમાં રહેવું જોઈએ. મનુષ્ય ગૃહ-

સ્થ ધર્મમાં આનતા તેણે જે જે ઉત્તમ કર્યો જાતવવાની છે, તેનું આપણે ક્રમશઃ સ્પષ્ટીકરણ કરીશું યુવાવસ્થામાં આવતા મનુષ્યે પોતાના વૃદ્ધ માતા પિતાનું પાલન કરવું તેમને કોઈ પણ રીતે નહિ દુભાવના સ । આનદમાં રાખવા, અને ધર્મવર ભજન નિવૃત્તિમાં યોગ્ય જણાતા સાહિત્યો મેળવી આપવા મગણ કે પ્રથમ આપણે તેમના આશ્રિત હતા, હાન તેઓ આપણા આશ્રિત છે, આપણે માટે તેઓએ અમદા કર્યો વેઠ્યા હતા, તેના અમદા ઉપકારોનો જાણો તો વળી શકે જ નહિ, તો પણ ચત્તિચિત નત્યુપકાર ગણો તો વૃદ્ધ માતાપિતાની જાનતી સેવા કરી તેમનું રક્ષન કરવું શ્રુતિમાં પણ જણાય છે કે “માતૃદેવો મત્ પિતૃદેવો મત્” ખરું હવે માતાપિતા છે તો તેમની શુદ્ધ અવકરણથી ભક્તિ કરવી તેજ પ્રમાણે લઘુબાળુ તે વડીલ બાળુનો આશ્રિત છે જે પ્રમાણે વડીલ ભાઈની લઘુભાઈએ સેવા કરવાની ફરજ છે, તે પ્રમાણે લઘુમનુષ્ય પાનન કરવું, તે વડીલ બાળુની ફરજ છે આ પ્રમાણે ગૃહવિષે પતિભક્તિ, પિતૃભક્તિ, મતાનનું પાનન, બાળુનેહ તે નયન અતિથિ પૂજન છે

આ પ્રમાણે ગૃહ વિષેની ફરજો યોગ્ય રીતે જાળવવા સાથે કુલ, જ્ઞાતિ, નામ અને નેશ પ્રત્યેની ફરજો ક્રમસર જાળવવા પ્રવૃત્ત થવું જો કે દેશ રાષ્ટ્રની અદર સવનો સમાવેશ થઈ જાય છે, તો પણ પગથિયું ચડતા ચડતા જેમ ઉચે ચડી શકાય છે, તે પ્રમાણે ગૃહ, કુલ, જ્ઞાતિ, ગ્રામ, અને દેશની સેવા એમ પાંચ પગથિયા ક્રમસર ચડાય, તોજ નેશ મેવા જેવા ઉત્તમ પગથિયા ઉપર ચડી શકાય છે, પહેલા ચાર પગથિયા ચડ્યા વગર જે છે તે પગથિયે ચડવા પ્રયત્ન કરે છે, તે કદી પણ પોતાના તે ઉત્તમ કાય મા ફાળી શકતો નથી, બન્ને નિદાપાત્ર થાય છે, માટે તે પગથિયા ક્રમસર ચડવાની જરૂર છે, જોગલે ગૃહની સુવ્યવસ્થા થયા બાદ પોતાનો ઉદ્ધાર કરવો, પોતાના કુનના મનુષ્યોને ઉત્તમ વિદ્યાવાન કરીને ઉદ્યાગ કુશળ કરવા, ત્યાર બા જ્ઞાતિની સુવ્યવસ્થા કરવી, જ્ઞાતિમાં જૂના વખતથી દાખન થયેલી ખરાબ રૂઢિચો કાઠી નાખવી, જ્ઞાતિમાં વિદ્યાનો પ્રસાર કરવા માટે વિદ્યાર્થીઓ અને ઔર્ધ્વ જ સ્કૃલો કરાવવી, જેથી જ્ઞાતિના ગરીબ વગના વિદ્યાર્થીઓ આવાપીવા રહેવાની તથા કપડાની સુવ્યવસ્થા થતા વિદ્યાર્થીયાસ કરી ઉદ્યાગમાં સ્વાશ્રયી બની શકે પોતાના ગામને વિષે વિદ્યાલયો તથા કનાભુવન સ્થાપવા, જળાશયો બંધાવવા, આ પ્રમાણે પગથિયા ચડતા ચડતા ક્રમે ક્રમે મનુષ્ય દેશસેવાને ઉત્તમ-ઉચે પગથિયે ચડવાને ભાગ્યશાળી થાય છે, દેશનો અભ્યુદય જી રીતે થઈ શકે તેવી જાતના વિચાર, ઉપદેશ અને પ્રયત્ન તે દેશસેવા છે દેશમેવા એ શું અને તે કેવી રીતે થઈ શકે, તે એક મહુરવનો પ્રશ્ન છે તોપણ આપણે સમ્પ્રેમા ધ્યાવીએ, તો નેશના મનુષ્યો સુખી થાય તેની જાતનો પ્રયાત્ન તે દેશસેવા છે, તે જ નૃપન છે, તે માટે પ્રથમ કત્તવ્ય દેશને દેશના દરેક સ્ત્રી-પુરુષને વિદ્યાવાન કરવા તે છે, અને ત્યારબાદ બીજી

કર્તવ્ય દરેક મનુષ્યને ઉદ્યોગી-સ્વાશ્રયી બનાવવાં, તે છે. આ બે કર્તવ્ય સિદ્ધ થાય; તો દેશ આબાદ થાય. તે માટે પ્રથમ દરજ્જે સ્થળે સ્થળે વિદ્યાશાળાઓ તથા હુન્નર શાળાઓ; કાઠવી. વિદ્યાશાળાઓમાં શાસ્ત્રીય વિજ્ઞાન અને હુન્નરશાળાઓમાં હુન્નરનું જ્ઞાન અપાય, અને તે સાથે તે બંને શાળાઓમાં ધાર્મિક જ્ઞાન અપાતું રહે; તો તેવી શાળાઓમાં સુશિક્ષિત થયેલા મનુષ્યો ઉત્તમ દેશસેવક અને સ્વાશ્રયી બની શકે; કારણ કે ધાર્મિક શિક્ષણ વિનાનું સર્વ શિક્ષણ નકામું છે. ધાર્મિક શિક્ષણ વગર મનુષ્ય પોતાનો ધર્મ-દ્રુજ સમજી શકતો નથી; અને મનુષ્ય જ્યાં સુધી પોતાનો ધર્મ-પોતાની ઉત્તમ દ્રુજને ન સમજે, ત્યાં સુધી તે અનેક શાસ્ત્ર ભણેલો છતાં અજ્ઞાન છે; ધર્મ-દ્રુજ સમજ્યા વગર દેશસેવા-નૃયજ શું કરી શકે? અને અને નૃયજ કયાં વગર બીજા મોટા દેવચર આદિ કેમ કરી શકે? કદાચ દેવચર આદિ યજ્ઞ કરે; તોપણ નૃયજ કયાં શિવાય, દેવચરનાદિ યજ્ઞોનું દૂળ મળતું નથી, કારણ નૃયજ તે પ્રાથમિક શિક્ષણ છે; અને દેવચર તે કાલેજનું શિક્ષણ છે, વિદ્યાર્થી જ્યાં સુધી મેટ્રીકમાં પાસ થયો ન હોય, ત્યાં સુધી બી. એ. નો અભ્યાસ કેમ કરી શકે? એક સીડી ચડ્યા વગર બીજી સીડી કેમ ચડી શકે? તેવી જ રીતે નૃયજ કયાં વગર દેવચર કેમ કરી શકે? કદાચ કરવા પ્રવૃત્ત થાય, તો જેવી રીતે મેટ્રીક પાસ થયા વિના બી. એ. નો અભ્યાસ કરતાં જ્ઞાનરૂપ દૂળ મળતું નથી, તેવી જ રીતે નૃયજ કયાં સિવાય દેવચરમાં પુણ્યરૂપ દૂળ મળતું નથી. માટે દરેક મનુષ્યની મુખ્ય-પ્રથમ દ્રુજ નૃયજ કરવાની છે. માટે નૃયજરૂપ દ્રુજ બળવવાની પ્રથમ આવશ્યકતા છે. કારણ કે ઉદરભરણ તો કાક આદિ પક્ષીઓ અને જ્ઞાન આદિ પશુઓ પણ કરે છે; તો તે પ્રમાણે મનુષ્ય પણ બે ઉદર ભરણ કરી બેસી રહે; તો તેની કાક અને જ્ઞાન કરતાં મહત્તા શી?

આ સર્વ વિવેચન ઉપરથી જણાવવાનું એ છે કે વિદ્યા કલાનું શિક્ષણ ધાર્મિક શિક્ષણથી અલંકૃત કરવું જોઈએ; દરેક વિદ્વાન્ કે ઉદ્યોગી પુરૂષ બે ધાર્મિક જ્ઞાનથી અલંકૃત હોય, તો તે ખરેખર ઉત્તમ પ્રકારે દેશહિત કરવા સમર્થ થાય છે. હાલમાં સર્વ સ્થળે શિક્ષણ અપાય છે; તેમાં ધર્મશિક્ષણની મોટી ખામી છે; તો આ વખતે દેશહિતેચ્છુ પુરૂષોએ રાષ્ટ્રીય (National) વિદ્યાલયો તથા કલાબુવનો ઉઘાડવાં જોઈએ, કે જેની અંદર હાલમાં દેશને ઉપયોગી થઈ પડે, તેવી સર્વ વિદ્યાકલાઓ શીખવવામાં આવે; અને દરેક વિદ્યાર્થી સ્વધર્મનિષ્ઠ -પોતાની દ્રુજમાં પરાયણ અને સ્વાશ્રયી થઈ શકે; આ સાથે સ્ત્રી કેળવણીનો વિષય પણ હાથ ધરવાની તેટલી જ બલકે તેથી અધિકતર આવશ્યકતા છે; કારણ કે જ્યાં સુધી સ્ત્રીઓ ભણેલી થઈ નથી, ત્યાં સુધી દેશોદય માટે ઘણાં લાંબાં વખત સમજવો. તે માટે દરેક સ્ત્રી ભણેલી હોવાની જરૂર છે. હાલનો કન્યાશાળાઓમાં આલતો શિક્ષાક્રમ ભલે કંઈ અંશે હિતકર હશે, પરંતુ તેનાથી

જોઈએ તેવો લાભ થઈ શકતો નથી બટકે થોડું જ્ઞાન કોઈવાર હાનિકર પણ થાય છે તો રાષ્ટ્રીય કન્યાશાળાઓ પણ થવાની જરૂર છે, કે જેમા ઉત્તમ ગૃહકાર્યના શિક્ષણ સાથે સ્ત્રીઓને વિદ્વાન અને સ્વધર્મનિષ્ઠ બનાવી શકાય, અને તેવી સ્ત્રીઓ જ વિદ્વાન અને સમર્થ સત્તા ઉત્પન્ન કરી દેશહિત સાધી શકે છે કારણ કે સર્વ શિક્ષણનું પ્રથમ પગથિયું ગૃહશિક્ષણ છે અને તે સુશિક્ષિત ગૃહિણી થઈ જ મળી શકે છે સારા માઠા મસ્કારો ગૃહશિક્ષણમા મળે છે, અને તે ઉપર માણસની છ દગી સુધરે કે બગડે છે આ પ્રમાણે ઉત્તમ રીતે ડેળવાયેલા માળાપોથી જે પ્રભ થાય, તે સુશિક્ષિત, સદ્ગુણી અને દેશોદ્ધારક થાય

ઉપર દર્શાવેલ ખાલ શિક્ષણ માટે શાળાઓ કાઢવાની જરૂર છે, તેટલે જ દરજ્જે મોટી ઉમ્મરના સ્ત્રી પુરૂષો માટે પણ વગેરે કાઢવાની જરૂર છે, કે જે વગેરેમા વાનપ્રસ્થાશ્રમમા આવેલા સ્ત્રી પુરૂષો મોટી ઉમ્મરના સ્ત્રી પુરૂષોને ગૃહકાર્યમાંથી અવકાશ મળતા ધાર્મિક, શાસ્ત્રીય અને ઔદ્યોગિક શિક્ષણ આપે સ્ત્રી વર્ગમા વિધવાઓને પણ દાખલ કરી તેઓને ધાર્મિક તથા ઔદ્યોગિક શિક્ષણ આપવામા આવે તો તેઓ મુનીતિમા દ્રઢપણે રહી શકે, અને નિરાધાર વિધવાઓ કંઈ ઉદ્યોગ શીખી પોતાની વૃત્તિ-ગુજરાન મેળવી શકે મોટી ઉમરના સ્ત્રી પુરૂષોને શિક્ષણ આપવાનું ઉત્તમ કાર્ય પરોપકારી વિદ્વાન વાનપ્રસ્થાશ્રમસ્થ વૃદ્ધવગજ કરી શકે, વાનપ્રસ્થાશ્રમમા આવેલા વિદ્વાન સ્ત્રી પુરૂષોના મુખ્ય ધર્મ-દરજા એજ છે

આ પ્રમાણે શાસ્ત્રીય, ધાર્મિક અને ઔદ્યોગિક શિક્ષણ એક સાથે આપવાથી દરેક મનુષ્ય વિદ્વાન, સ્વધર્મનિષ્ઠ અને ઉચ્ચ સ્વાશ્રયી બની શકે છે, અને તેવો પુરૂષ જ દેશહિત કરવા સમર્થ થાય છે

આ સિવાય નયજ્ઞમા ઘણી એક મહત્ત્વની બાબતોનો સમાવેશ થાય છે જેમ કે-નિરાધાર માળાપ વગરના બાળકોનું પાલન કરવું, તેમને હુન્નર શીખવી સ્વાશ્રયી બનાવવા, ગરીબોને અન્નવસ્ત્ર દેવા, અને ઉદ્યોગપર લગાડવા, કવિ દ્વલપતરામના શબ્દમા “ રોટલી નાખી બિખારી ન રાખો ” આધળા, લૂલા, બહે રાઓ માટે અપગણા કાઢી તેમા તેઓથી બની શકે તેવા હુન્નર શીખવવા અને પાલન કરવું, માઠા માણસની સારવાર, અન્ન, વસ્ત્ર, ઔષધોથી પરિચર્યા કરવી, તે માટે રૂબાલયો તથા આપધાલયો ઉઘાડવા ઈત્યાદિ ઈત્યાદિ

આવા પ્રકારનો નૃયજ્ઞ કરવો, અને તે માટે તત્ત, મન અને ધનનું સમય પણ કરવું શરીરબળનો લોગ આપવો, મનોબળ-જ્ઞાનનો લોગ આપવો અને ધનનો લોગ આપવો, એ નૃયજ્ઞ છે, તે ઉત્તમ છે સંસારિક મનુષ્યને માટે લોકભક્તિ તેજ પ્રભુ ભક્તિ છે, કારણ કે ઈશ્વરતત્ત્વ કે આત્મા વિનાનું કોઈ પણ મનુષ્ય નથી વેદાત દ્રષ્ટિથી જીવાત્મા અને પરમાત્મા એક છે, દરેક પ્રાણી પ્રત્યે બધુભાવ તે પ્રભુ ભક્તિ છે

સર્વ મૂલેષુ ચાત્માનં, સર્વેભૂતાનિ ચાત્મનિ સર્વં પશ્યન્નાત્મયાજી, સ્વારાજ્ય મધિગચ્છતિ

અર્થ:-સર્વ પ્રાણી વિષે યોતાને, અને યોતાને વિષે સર્વ પ્રાણીને સમાનપણે જોતારો આત્મયાજી-આત્મચક્ષુ કરનારો સ્વારાજ્ય મેળવે છે. સર્વ પ્રાણી પ્રત્યે યોતાને જોતારો જોટલે કોઈને કંઈ દુઃખ થાય છે તો યોતા મનમાં દુઃખી થનારો દયાળુ મનુષ્ય જ કંઈ પરોપકાર કરી શકે છે; દેશદાઝ ધરનાર દેશને દુઃખી જોઈ મનમાં દુઃખી થનાર મનુષ્ય જ દેશહિત કરી શકે છે.

દરેક મનુષ્ય પ્રતિ આત્મ ભાવ, બંધુભાવ રાખવો; તેજ અતિથિ પૂજન નૃત્ય કરી; અને તે કરવાની દરેક મનુષ્યની ફરજ છે. નૃત્ય કરનારો મનુષ્ય પરમાત્માની સાથે એકતા મેળવે છે, પરમાત્માને તે અત્યંત પ્રિય છે, કારણ કે તે આત્મયાજી છે, છેવટે સર્વ આર્ય બંધુઓ પ્રતિ સપ્રેમ, સવિનય એ જ પ્રાર્થના છે કે ઉપર દર્શાવેલ ક્રમ પ્રમાણે સર્વ આર્ય નૃત્ય કરો, ક્ષીણપ્રાય થયેલું આર્યત્વ પુનઃ સંપાદન કરો, અને આર્ય ભૂમિને આર્યત્વથી અભ્યુદિત કરો. તથાસ્તુ.

શિવશંકર જ્યાનંદ વૈદ્ય.

પરમેશ્વરની સત્તા.

જ્યારે આપણે સર્વે અરસપરસ મળીએ છીએ ત્યારે વિશેષ કરીને કોઈ પણ પદાર્થોનાં સળધી વાતચીત કરીએ છીએ, જે આ શોભાયમાન સંસારમાં વર્તમાન છે.

આપણે એમ જ સમજીએ છીએ કે જે આપણી આસપાસ ચારે બાજુએ દેખાય છે તેટલા જ પદાર્થ આપણા જીવનની સાથે સળધે રાખે છે. પરંતુ એથી પણ ઓછું અને મહાન પદાર્થ મળતા જાય છે, જે સંસારીક નહીં પણ પરલોકિક છે.

સદરહુ પદાર્થ એવો છે કે જેને આપણે દેખી નથી શકતા પણ તે આપણે સર્વને પરલોકમાં કામ આવે છે તો જહોતર છે કે આપણે પરસ્પર મળતી વખતે કવચીત્ કવચીત્ પણ તે પદાર્થ નો વિચાર કર્યા કરીએ. કેવળ વિદ્યાની વૃદ્ધિ નહીં કરતાં અન્તરાત્માને શુદ્ધ કરી આપણા જીવનને સુધારો.

જીવનનાં સુધારને માટે શું અભિપ્રાય છે? આનો અભિપ્રાય આપણે સર્વ બાણીએ છીએ, તેમ જ તે સર્વને માટે સમાન છે, તથાપિ આપણાં મત ભિન્ન ભિન્ન છે. પરંતુ પરમેશ્વરને ધન્યવાદ છે કે એ કર્તાની કૃપાથી આહો ભલાઈનો વિષય હોય

કે ખુરાધનો વિષય હોય પણ જ્યારે આપણે જીવનનો સુધાર અર્થાત્ ભલાઈનું વર્ણન કરવાનું છે, ત્યારે આપણા સર્વ ભાઈઓ ભલાઈના ગુણને જરૂર ગ્રહણ કરશેજ

હું આ વખતે મારા મનમાં થોડાક વિચાર પ્રગટ કરવા માગુ છું, જે તમો અવગણને વખતે વિચારી તે સુજ્ઞ આલવા પ્રયત્ન કરશે

તેનો ગુણ તમારા આચરણથી નગટ થશે, પણ આ વિચાર પહેલા પ્રગટ કરવાનું મેં ધારેલ છે તેનું કારણ એ છે કે, પરમેશ્વર સદેવ આપણુ લોકોની પામે જ છે તો જો આ વાત આપણુ સર્વના હૃદયમાં ઉતરી જાય કે, પરમેશ્વર આપણા સર્વની સાથે જ છે તો દ્રઢ આશા છે કે આપણુ સર્વ લોકોની દશાઘણે દરજ્જે સુધરી જાય

આપણે સવ જાણીએ છીએ કે પરમાત્મા છે ભલે તેને કોઈ પરમેશ્વર કહે ઠોઈ ખુદા કહે, ચાહે સર્વશક્તિમાન, બને લોકના સ્વામિ કહે, પરતુ જેવી રીતે પિતા રનેહની સાથે પોતાના સન્તાનની રક્ષા કરે છે તેના કરતા પણ વિશેષ રનેહપૂર્વક આપણ સવના રક્ષક છે એમ સમજવું જોઈએ જ

ઘાઈ પણ સાફ, પવિત્ર, નિર્મલ જે છે, તે તમામ પરમેશ્વરની કૃપાથી મળે છે તેવો આપણુ સર્વને વિશ્વાસ છે, તેમ જ આપણા સારા ગુણથી પ્રસન્ન થાય છે ને ખુરા કૃત્યથી અપ્રસન્ન રહે છે તેમ જ અત કરણ વા પ્રકાશ જે આપણા હૃદયમાં છે તેને આપણે પરમેશ્વરની પ્રેરણા પણ કહીએ છીએ

હું વિશ્વાસથી કહું છું કે અત કરણ સર્વ મનુષ્ય જાતિની અદર પ્રકાશિત છે, અને પ્રત્યેક મનુષ્યને એ માર્ગપર ચાલવાને પ્રેરણા કરે છે, પણ અફસોસની સાથે જાહેર કરવું પડે છે જે ઉપર તે પ્રેરણા તે સિવાય એક મલિન પ્રકૃતિ પણ છે કે જે અસત્ ઇગ્જાઓ, અને આ અનિત્ય મસારના મિથ્યા વિષયોમાં આસક્ત કરી દેછે જેથી મનુષ્યનું મન પરમેશ્વરની તરફથી હઠી જાય છે ને અત કરણ મલિન થઈ જાય છે તો મારી એ જ નમ્ર પ્રાર્થના છે કે જ્યાં સુધી બને ત્યાં સુધી સને બધુએ પોતાનું અત કરણ સ્વચ્છ રાખવું જોઈએ કે જેથી આ અસાર સસાર-ફાની દુનીઆ તેમજ તકલાદી દુનિયાની ખુરી ઇગ્જાઓ આપણા દિલને જગદીશ્વરના રમરણમાંથી ખેંચી ન શકે ને આપણુ મન સ । તે જગન્નિયતા તગ્દ લાગુ રહે

હું ખાત્રીપૂર્વક કહું છું કે આપણુ સર્વ તે જગાધારનું અમરણ રાખીએ કે તે આપણી નિકટ જ છે, ને પિતાની ધરાખર રક્ષા કરે છે ને આપણી સાથે રનેહ દર્શાવે છે, એવું જ્યારે આપણે જાણીએ ત્યારે આપણે કદાપિ પણ અનુચિત કર્મ નહીં કરીએ

મારો અભીપ્રાય એ છે કે આજે આપણા સવના મનમાં એમ નિશ્ચય થઈ જાય કે પરમેશ્વર આપણને સદા દેખતા રહે છે, ને આપણે શોચીએ છીએ, કહીએ છીએ તે

તમામ હકીકત જેવી રીતે આપણું માળાપ તથા મિત્ર દેખે છે તેવી જ રીતે તે સાક્ષાત્ પરમકૃપાળુ પરમેશ્વર દેખે છે. હવે આ સવાલમાં કોઈ એવો પ્રશ્ન કરશે કે માળાપ તથા મિત્રોને તો આપણે દેખી શકીએ છીએ પણ પરમાત્મા તો દેખવામાં આવતા નથી, તો તેવો પ્રશ્ન કરવાનું તેમ જ તેવી શંકા મનમાં લાવવાનું દુર કરવું જોઈએ ને સમજવું જોઈએ કે આપણી સામે સૂર્યના પ્રકાશની સમાન બિરાળે છે એમ નિશ્ચય કરી હરહમેશ પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે વિપત્તિની અંદર સહાયતા કરે. તેની સહાયતાથી આપણે સદા આપણાં તમામ કાર્યમાં પરિપૂર્ણ ફેલેહમંદ નિવડશું ને તેની સહાયતા વિના કોઈપણ જાતું કામ આપણે નહીં કરી શકીએ ને ઉલટા અજ્ઞાનરૂપી અપકારમાં ઠોકરો ખાતા રહેશું. આ તમામ વાત આપણાં સર્વનાં મનમાં ઠસી જાય તો નિઃસંદેહ સદા તે કૃપાળુ વિશ્વંશર આપણુ સર્વને સહાયતા કરશે જ.

ત્યારે વાંચકવર્ગ હવે આપણે સર્વેએ સમજવું જોઈએ કે ઉપર કહ્યા મુજબ પરમાત્મા સર્વવ્યાપક છે. ને જે કૃપાનિધાનતા સિવાય કાંઈ બનતું નથી ને તે ઉપર કહ્યા મુજબ સૂર્યના પ્રકાશની બરાબર આપણી સાથે જ આપણા સામે જ છે તો તે કયાળુ કર્તાતું 'ધ્યાન' જરા પણ જોઈએ ને તેનું જનન કરવામાં મશગુલ રહેવાનો યત્ન જારી રાખવો. હવે કોઈ એવો સવાલ કરશે કે સંસારની માયામાં ફસેલ છીએ ને ગૃહસ્થી કામમાં મગ્યા રહીએ છીએ. તો સદરહુ મહાવરો કેવી રીતે જારી રાખવો તો તેના જવાબ એ છે કે પ્રતાકાળે ત્યારે આપણે હાથે હાથે ત્યારે પ્રાર્થના કરવી કે કૃપાળુ તું અમારી સાથે જ છે. ને રાત્રે સુતી વખતે પણ તેનું સ્મરણ કરતા રહેવું તેમજ દિવસમાં પણ ક્યારે ક્યારે તેનું 'ધ્યાન' ધરતા રહેવું. જેવી રીતે ઘડિયાળમાં એક કલાકે ઘંટા બજે છે ને તે ઘંટાનો 'ધ્વનિ' કાન ઉપર પડે કે તુરંત જ સ્મરણ થાય છે જે અસુક વાગ્યા તો તે જ સ્મરણની સાથે તે દિનનાં ધનું સ્મરણ જારી રાખેલા તો આશા છે કે જરૂર તે કામ તમે ઘણી સહેલાઈથી ને ઉત્સાહ પુર્વક પુરું કરશો તે હરહમેશ આપણા સર્વનું ચિત્ત પરમેશ્વરની તરફ લાગુ રહેશે. તો મારા આર્ય બંધુઓ આપણી ઇંદ્રિયો સંસારિક વસ્તુઓમાં લાગી રહેશે તોપણ ત્રિલોકીનાથનું સ્મરણ કરાવતી તે ઇંદ્રિયો. સંસારનાં તમામ કામે જરૂર પરલોકને રસ્તે ચતાવશે જ !

જી. એમ. જોશી.

અભ્યુદયના મૂળતત્ત્વો

અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૮૬ ૮

વેદાચાર્ય વાગ્સટ પશુ જણાવે છે કે

ધન યશસ્ય માયુષ્ય લોકદ્વારસાપનમ્ ॥

અનુમોદામહે પ્રત્યર્ચ્ય મેકાત નિર્મલમ્ ॥

બ્રહ્મચાર્ય કે જે ધન આપનાર, યશ આપનાર, આયુષ આપનાર આ લોકમાં અને પરલોકમાં રસાયન રૂપ છે અને એકાત નિમળ છે તેને અને અનુમોદન આપીએ છીએ

મહર્ષિ ચરકાચાર્યે પશુ જણાવે છે કે -

પ્રત્યર્ચ્ય માયુષ્યકારણમ્

આયુષ્ય વધારનાર વસ્તુઓમાં બ્રહ્મચર્ય એવોત્તમ છે વળી તે જ બીજે ઠેકાણે કહે છે કે -

આત્માગમા દુષ્કલ્પ્યતે દાન તપો યત સંયાજિસા પ્રત્યર્ચ્યાણિ અભ્યુષ્ય

નિ શ્રેયસ કરાણીતિ

અર્થ—આત્મ પુરૂષોના આગમથી (શાસ્ત્રથી) જણાવે છે કે, દાન, તપ, યજ્ઞ, સત્ત્વ, અહિંસા અને બ્રહ્મચર્ય એ અભ્યુષ્ય તથા નિશ્રયમ (મોક્ષ) એ બંનેને કરનાર છે

આત્મના વાક્ય ઉપર ખાતરી વિના કેમ આધાર રાખી ગમ્યા એ શકાના મમાધાનમાં વળી તેમણે જ જણાવ્યું છે કે—

રજ સ્તમોભ્યા નિર્મુક્તામ્તપો જ્ઞાન યત્નેન ॥

યેષા ત્રિકાલ મમલ જ્ઞાન મન્યાદત સગ ॥

આત્મા તિષ્ઠા વિરુદ્ધાસ્તે તેષા જ્ઞાનમસંગમમ્ ॥

સન્યેવક્ષ્યતિ તે વસ્માન્સત્ય નૌરજરત્તમા ॥

અર્થ—જેઓ રજે ગુણથી અને તમો ગુણથી આવ રહિત હોય, તથા તપો બળથી અને જ્ઞાન બળથી જેઓને સદા તિષ્ઠાવતું અખનિપણે જ્ઞાન થયું હોય તેવા પુરૂષો આત્મ શિષ્ટ અને વિરુદ્ધ કહેવાય છે અને તેવાઓનું વાચ્ય નિસંગમ જ છે કેમકે તેઓ સત્ય જ બોલશે અને ગુણથી આવ રહિત હોવાથી તમો અમત્ય શા માટે બોલે ?

બ્રહ્મચર્યનો પ્રભાવ બળવતર છે અને તેને લીધે જ પૂર્વ કાલના પુરૂષો પરાક્રમી, દીર્ઘાયુઃ, બળવાન, ધીરવીર, ઉદાર, સદ્ગુણી તથા સુખી થતા હતા. પૂર્વ કાલના પવિત્ર પુરૂષો કેવા જીતેન્દ્રિય તથા બ્રહ્મચર્ય તરફ દૃઢ લક્ષ્યવાળા હતા ?

ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં આસક્તિ થવાથી મનુષ્ય દોષને પ્રાપ્ત થાય છે એ વાત નિર્વિવાદ છે તેમ જ તે જ ઈન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખવાથી તે સિદ્ધિને મેળવે છે. કોઈ પણ કાળે વિષયોના ઉપભોજથી કામની શાન્તિ થતી નથી, પરંતુ ઘી પડવાથી જેમ અગ્નિ પ્રજ્વલિત થાય તેમ ઉલટી ભોગો ભોગવવાથી કામની વૃદ્ધિ થતી જાય છે.

જે માણસ સર્વકામ્ય વિષયોને પ્રાપ્ત થાય અને જે મનુષ્ય તેને વૈરાગ્ય બાળથી છોડીદે તે બન્નેમાં સર્વ કામોની પ્રાપ્તિના કરતાં તેનો પરિચાલ વિશેષ ફળ આપનાર છે.

ઈન્દ્રિયો સ્વભાવે જ વિષય લપટ હોવાથી જ્ઞાનપટે જેવું તેને નિયમમાં રાખવાનું બને છે તેવું નિરંતર તેની સેવા નહીં કરવાથી થતું નથી. સાડું નરસું સાંભળવાથી, સારાં નરસાંનો સ્પર્શ કરવાથી, સાડું માકું ખાવાથી, સાડું નરસું જોવાથી અને શુભ અશુભ સૂંઘવાથી જેને શોક હર્ષ ન થાય તે જીતેન્દ્રિય સમજવો. પોતાને જીતેન્દ્રિય કહેવડાવવાને ઈચ્છા રાખનાર પુરૂષે કોઈ પણ પ્રકારે ચિત્તમાં હર્ષ શોકનો અવકાશ ન આવવા દેવાનો અભ્યાસ પાડવો અને તેમ થયેથી જ તે જીતેન્દ્રિય કહી શકાય.

આ પ્રમાણે મનુષ્યે શરૂઆતમાં જ બ્રહ્મચર્ય આશ્રમના સમયમાં નીમાયેલા વિદ્યાર્થીસના કાલમાંથી જ નિયમિત રહેવાની લલામણુ કરી છે.

બ્રહ્મચર્યનો વિચાર આવશ્યક હોવાથી અહીં સંક્ષેપથી જણાવ્યો છે તેનો વિસ્તાર કરતાં ઘણું લંબાણ થઈ જાય એમ ધારી હવે તેને આટલેથી જ બંધ કરીએ.

૨. શારીરિક બલનું બીજું સાધન યોગ્ય આહાર વિહાર છે. ઋતુ, દેશકાલ, પ્રકૃતિ આદિને અનુસરી યોગ્ય માત્રાથી આહાર કરવામાં આવે અને વિહાર પણ તે જ પ્રમાણે કરવામાં આવે, તો તે બહુધા ઉપકારક છે.

ક્ષીરં જીવનિયાનામ્ અને ક્ષીરઘૃતાભ્યાસો રસાયનાનામ્ એમ કહી દૂધ ધીનું ઉત્તમપણું ચરકાચાર્યે જણાવ્યું છે. તે જ પ્રમાણે ઉપર જણાવેલા બીજા પદાર્થો પણ વૈદ્ય ગ્રંથોમાં શ્રેષ્ઠરૂપે ગણાયા છે, પરંતુ તેની માત્રાનો વિચાર આવશ્યક છે.

માત્રાનું પરિણામ કેટલું ગણવું એવી શકાના સમાધાનમાં તે કહે છે કે,

ગુરુનામર્ધસૌહિયં લઘુનાં નાતિવૃત્તતા ॥

માત્રામપાણનિદ્ધિર્ઘં સુખંયાવદ્વિજીર્યતિ ।

ભારે પદાર્થો તેની અરધી તૃપ્તિ થતા સુધી ખાવા અને હલકા પદાર્થોની અતિ તૃપ્તિ ન કરવી એ જ માત્રાનું પ્રમાણ કહેલું છે. દુકમા જેટલું સુખેથી પચી જાય તેટલું ખાવું એ એક માત્રાનું સ્વરૂપ છે.

જેટલું ભોજન કરવું એ સળધે અગમ હૃદયમા જલાવ્યું છે કે,

અતઃ વડે ઉદારતા એ ભાગ ભરવા અને એમ ભાગ પાણીથી ભરવો અને ખાકી રહેલો એક ચોથો ભાગ કે જે પવન આદિના સચાર માટે આશ્રયભૂત થાય તેને અવશેષ રાખવો.

દેશ કાળ પરત્વે કયો આહારયોગ્ય ગણાય તે વિશે ઇત્યાદિ વિચાર પ્રતા સામાન્ય રીતે કહીશું. તો જે દેશ કાળ વાત પ્રધાન હોય તેમા વાતહર આહાર, જે દેશ કાળ પિત્ત પ્રધાન હોય તેમા પિત્તશામક આહાર અને જે કાળમા કફનું પ્રાધાન્ય હોય તેમા કફશામક આહાર વધારે હિતકારક છે અને તે જ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિના સબધમા પણ વાત પિત્ત કફ આદિનું જળા નેઈ તદનુકૂળ આહાર યોજવો જોઈએ.

વિહારમા અધોનો (શબ્દિક વિષયોનો) અને ક્રમોનો (ક્રિયાઓનો) સમ્યક્ યોગ થાય તેવું વર્તન રાખવાથી પરિણામે હિત થાય છે. ઇન્દ્રિયોનાં શબ્દાદિક વિષયોનો તવા શાંતિ રીક, વાચિક અને માનસિક કર્મોનો હીનયોગ, મિથ્યાયોગ, અતિયોગ ન થવા દેતા યોગ્યયોગ થવા દેવો એ એક આરોગ્યમરક હોઈ શારીરિક માનસિક બળને વધારનાર છે.

હેમત, શિશિર, વસત, શીત, વર્ષા અને શરદ એ આદિ કાળોનાં પણ હીનયોગ, મિથ્યાયોગ કે અતિયોગ ન થતા અમર્યુયોગ થાય તો તે આરોગ્યના હેતુ રૂપ હોઈ શારીરિક બળના કારણરૂપ થઈ પડે છે. પરંતુ એ વાત આપણને આધીન ન હોવાથી આપણે ત્યાં અટકવું પડે છે. તથાપિ તે અતુઓનો હીનયોગ, મિથ્યાયોગ કે અતિયોગ થવામા તત્ત્વેશવામી જનમમૂહનું દુર્ભાગ જ હેતુરૂપ છે એમ કેટલાક આર્ય શાસ્ત્રો કહે છે. માટે લોકો જો ધમ તરફ દ્રવ્ય લક્ષ્ય રાખનારા થાય તો એમને કે પોતાની જે જે ખરી ફરજો છે તે બરાબર બનને તેવા તો થાય ઘટે ભાગે એ પીકા પણ નડે નહીં એમ ધારી શકાય છે.

વ્યાયામથી શો ક્ષયદો થાય છે તેના મળ ધમા ભાવપ્રકાશ તો જણાવે છે કે,

વ્યાયામ ક્ષુણ્ણગાનાણાં વ્યાયિન્નોપજાયતે

વ્યાયામથી દુઃખાનવાળા પુરુષને દોષ નાશનો વ્યાધિ જ થતો નથી.

કમરત કરવાથી શરીર હલકું બની જાય છે, કામ કરવાથી ચર્મિત વધે છે, અગ્નિ પ્રદિપ્ત થાય છે, મેદનો ક્ષય થાય છે, વિભાગવાળા ધાતુ અવધવો થઈ જાય છે એમલો ભાસ વ્યાયામથી થાય છે. પરંતુ તે યોગ્ય માત્રાથી હોવો જોઈએ, તદ્દીતર

ઉલટો હાનિકારક નીવડે છે. સૃષ્ટિકર્તાએ આપણા શરીરની અને તેના અવયવોની એવી રચના બનાવી છે કે જો તેનો કાંઈ ઉપયોગ ન બને તો પડી રહેલાં લોહાંને જેમ કાટ ખાઈ જાય તેમ એ અનુપયોગ જ તેની દૈવી શક્તિને ધીમે ધીમે ઘસાવી નાંખે છે. વળી તેમ થવાથી ખાધેલું અનાજ પચતું નથી અને તેનો રસ સ્વચ્છ રૂઢિરૂપે થઈ બરાબર નાડીઓમાં ચડી શકતો નથી જેથી છેવટ તે રોગોને ઉત્પન્ન કરે છે. દરેક વ્યાવહારિક પારમાર્થિક કાર્ય શરીરની શક્તિ પ્રમાણે કરવામાં આવે તો તેનો પણ શરીરને એક જાતનો શ્રમ થવાથી વ્યાયામમાં સમાવેશ થઈ શકે છે. જો શરીરને કોઈ જાતનો શ્રમ આપવામાં ન આવે તો આલસ્ય કે જે અનેક અન્યાના મૂળ રૂપ છે અને અધમ સ્થિતિના દ્વારરૂપ છે તેનો શરીરમાં જમાવ થવા માંડે છે.

જો આ જગતની અંદર આલસ્યરૂપ અનર્થ ન હોય તો કોણ બહુ ધનવાળો અથવા બહુધુત ન થાય; પરંતુ માત્ર આલસ્યને લીધેજ ઠેઠ સમુદ્રના અંતમાગ સહિય પૃથ્વી નરપશુઓથી અને નિર્ધનોથી ભરેલી છે.

કસરતથી શરીરમાં રક્તિ આવતા આલસ્ય આદિ દોષોને જામી જવાનો અવકાશ મળી શકતો નથી. કસરતના અનેક પ્રકારો છે. મુદ્દગળ ફેરવવા, હંડ પીસવા, ઉકળેશ કરવી, કુસ્તી કરવી, દોડવું, આસનો કરવાં, ફરવું, એ આદિ સર્વ જૂદા જૂદા પ્રકારની કસરત જ છે. ટુંકામાં શરીરના અવયવો અને સ્નાયુઓ એ સર્વને યોગ્ય ગતિ મળે એવી દરેક ક્રિયા કસરતમાં ગણી શકાય છે અને તે સહુયે પોતાની શક્તિ દેશકાળ ગણ એ આદિને અનુસરી યોગ્ય લેવી જોઈયે અથવા કોઈ આપ્ત અનુમતિને પૂછી માહેતી મેળવવાથી વધારે અનુકૂળ પડશે; તેમજ મનને પણ યોગ્ય હિતકારક કસરતમાં પલોટવું જોઈયે. સદ્વિચાર સદ્વાસના, ધર્મોચ્ચરણ, ઈશ્વરનિષ્ઠા, સત્ય, દયા, કૃતગુણાનુરાગ વિશે વિવેક, સદ્ગુણોમા આરૂઢ થઈ રહેવું, અને કર્તવ્યના ખરા માર્ગમાંથી એક તસુ પણ પાછી પાની નહિ કરવાનો દૃઢ સંકલ્પ રાખવો એ આદિ માનસિક કસરતના પણ અનેક પ્રકારો છે, તે બધા ઉદયની ધ્રુવજા રાખનારને અવશ્ય સંગ્રહ કરવા યોગ્ય છે.

મૂળશંકર દયારામ.

ગોકોદ્ગાર

ગિજશિષી

- હતો હીરો લાઘ્યો, જમ અપટ મારી હરા ગયો
રહ્યો રોતો, હહોતો નયન, અહી આ હું સ્થિર રહ્યો,
તગીનીના ધુટી કથનો હરિ ! હા નિશ્ચિત કરી,
લન ! કયા તુ ચાલ્યો મુજ મદન આ ઉજડ કરી ? ૧
- લટેથી છાયેલું, હરિણમમ નેણે ચળકતું,
ઝાંણી દલ્હીથી મધુર હમતું તુજ મુખકું,
અરે જોતા જોતા વિકૃત ગની આજે ગયું ફરી,
લન ! કયા મીઠાવ્યો મુજ જીવન આ ઉજડ કરી ? ૨
- ખનેલો મહાન તુ, રસભરિત મીઠું રનકડું,
વગી કાલું કાલું, મુજ સદન કીધું અવનવું,
વિલામો મુકાવી અરરર ગયો કયા પરહરી,
લન ! કયા મીઠાવ્યો મુજ નયન હા નિષ્ફલ કરી ? ૩
- અસ જે જાતો હું ઘર ઘમી કદિ બહાર ફરવા,
“ ગયા લાઈ લાગી ” કરી તનુજ ! તુ લાગર રડવા,
અરે તે રોયે શું તુજ જનકને તુ પરહરી,
લન ! મીઠાવ્યો, તન જીવન આ ઉજડ કરી ? ૪
- રહી ઉભો દારે ઝીણી નજરથી તુ નિરખતો,
મહુને છેટે જોતા ખૂણ હરખથી તુ હરખતો,
“ અરે લાઈ આગ્યા ” કહી કિલકિલાટે ઘર ભરી,
લન ! કયા તુ ચાલ્યો મુજ વદનને મનાનજ કરી ? ૫
- હમી દોડી આવી, મુજ શરીર સ્નેહે વળગતો,
કરી બચ્ચી બાપુ, કઈ કઈ ઉરે સ્વાદ ભરતો,
અહી મૂછો મહારી, પીડ કરી તથાપિ મધુભગી,
લન ! કયા મીઠાવ્યો તન મન બધું ઉજડ કરી ? ૬

અરે બહાલા ! તારાં અતિથય પડ્યા આ રમકડાં,
હુદે હા ખૂંચે છે તુજ નવનવાં રમ્ય કપડાં;
રહી ને આ બાળ, રમત તણ તેં બે કરી પરી,
ભનૂ ! તું ક્યાં ચાલ્યો મુજ સદનને જંગલ કરી. ૭

ભનૂ ! ભૂ પીવાની તુજ મનગમી આ કરસલી,
નિહાળું શી રીતે જમણુ જમવાની તણકડી;
લઘુ તારા બેવી પયભરોં રહી વાટકોં ઠરી,
ભનૂ ! તું ક્યાં ચાલ્યો મુજ જીવન હા, ઉજડ કરી ? ૮

હતી તારી પ્રીતિ પરમ જીલતી ખાટ ઉપરે,
સુતો તુ હું જોળે જનની જીલવે ખાટ હરખે;
શકે ખંતે ખાટે મધુર સ્વર ગાતી સુખકરી,
ભનૂ ! ક્યાં ચાલ્યો મુજ સદન આ ઉજડ કરી ? ૯

પડ્યું બે કે નાણું તુજ નિમિત્ત બે સચય કથું,
સહી દેહે કળેા સરસ ઘર બે સ્નેહથી રચ્યું;
જતાં તેનો લોકતા, સકળ રજ્યું હે હરિહરિ !
ભનૂ ! ક્યાં તું ચાલ્યો, ઘર જીવન સૌ ઉજડ કરી ? ૧૦

કરાવી તું કાજે શુભ કનકની કંઠોં સુખદા,
કદી તે તારે ના કનકસમ કંઠે જુકોં જરા,
લવિંગાં તો કાને ઝડી પણ શક્યાં ના હરિહરિ !
ભનૂ ! ક્યાં સીધાબો ઘર જીવન સૌ જંગલ કરી ? ૧૧

વહું શું શું ભાષ, ઉર ઉદધિમાં લોઢ ઉછળે,
ભુલાવી દે ભાને, મુજ નયન ઉંતું જળ ઝરે;
ગયું હા ચોરાઈ મુજ રતન આજે હરિહરિ !
ભનૂ ! ક્યાં સીધાબો મુજ જીવિત હા નિષ્કલ કરી. ૧૨

વિના વતસા ધેતુ, વિકળ બર્જોને બેમ ટવળે,
અરે ને ને બહાલા ! તુજ જનની તેવી કળકળે;
રડે છે ને માણ, હૃદય ગિર થાયે નવ જરી,
ભનૂ ! તું ક્યાં ચાલ્યો, જીવન જળમાં ક્ષારજ ભરી ? ૧૩
ભણાવીને ભાષ કરીશ તુજને હું મણિસંગો,

- ફીડી ત્યારે કાજે કુળવત્તા કરીશુ વધુ અમો,
 અં એ વિચારે મધુર બનાતી હૃદયો જરી,
 ભનૂ ! કયા સીધાબેઠો ઘર જીવન સહ ઉગડ કરી ? ૧૪
- કરાળી હા કાળી, વિષમ વિષદાયી વિરુચિકા
 ભુડે મ્હારે ભાગ્યે, તુજ ચરતર આવી વળગા કયા ?
 હુર્યો હીરો મ્હારો, જીવન મુજ ખાડ કરી દરી,
 ભનૂ ! કયા મીઠાબેઠો ઘર જીવન હા જગલ કરી ? ૧૫
- ગયો જે એ બહાલો, ફરી ઠદિ નહિ હાય નિરખુ,
 વિચારે એ આજે ઉર ઉઠળતુ ના સ્થિર થતુ,
 વધુ બ્યાપ્યો વન્ધિ શસવુ પ્રિય તુ શી વિધિ કરી,
 ભનૂ ! તુ કયા ચાટ્યો જીવન મુજ આ ઉગડ કરી ૧૭
- પ્રમેયે પડિતો મરણુ, પ્રકૃતિ માનવતણી,
 નવા વસ્ત્રો ખેરે જીવ વસન જૂના પરહરી
 અનાશી આત્માને જનિમરણના ગદ્ય ન જરી,
 ભનૂ ! તુ તુ ખેલોયો પરમપદમા પ્રમજ ધરી ? ૧૮
- રહુ તો શા માટે પરપા વિષે નિત્ય રમજે,
 ચિદાન દાન દે વિહરી મુજ આત્મા મુખો થજે,
 વિશમે પ્રારબ્ધો, હુ પણ તુજ પાસે ગતિ કરી,
 ભનુ ! તુને ભેટી શકીશ ઉર આ શિવજી ઠગી ૧૯

જગજીવન કાલીદાસ પાઠ-

આત્મા કે પુજા જાયેત

માસિક इतिवृत्त.

વડોદરાના નામદાર મહારાજ સર શ્રી સયાજીરાવના યુવરાજ શ્રી ફેતેહસિંહના અકાળ અવસાનની ખબરથી 'આર્યધર્મપ્રકાશ'ના વાચકો ભાગ્યે જ અભણ્યા હશે. એ નામદારના કુટુંબ પર યુજરેલી અણુધારી વિપત્તિથી વડોદરા રાજ્યની રૈયત તથા એમના અન્ય સ્નેહી મંડળમાં ભારે ગ્લાનિ ફેલાઈ રહી છે.

એ યુવરાજને રાજવંશીને ઘટતી સઘળી કેળવણી આપવામાં આવી હતી. અત્રે મેટ્રિકયુલેશનની પરીક્ષા પસાર કર્યા પછી તેમને ઉંચી કેળવણી માટે વિલાયત મોકલ્યા હતા. વિદ્યાભ્યાસ ઉપરાંત ક્રિકેટ, પોલો વિગેરે મર્દોની રમતોમાં તેઓ સારી કુશળતા ધરાવતા વિલાયતથી પાછા આવ્યા પછી હાલ થોડા વખતથી રાજ્ય પ્રકરણી બાબતનો અનુભવ લેવા માંડ્યો હતો. એ સ્વતંત્ર પ્રકૃતિનો રાજપુત્ર ગાદી પતિ થતાં નવીનતા દાખવશે એવી આગાહી હતી.

ઈશ્વર ઈચ્છાને સઘળી વાતો આધીન છે. પાંચ વર્ષ પર એમનાં લગ્ન ફ્રાંસની રાજકન્યા સાથે ભારે ધામધૂમથી કરવામાં આવ્યાં હતાં. એ લગ્નથી એક પુત્રી અને હમણાજ એક પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ હતી.

પિતાની, પ્રિયજનની સર્વેની આશાનો ભંગ કરી એ રાજકુમારે થોડોક વખત થયાં પરલોક વાસ કર્યો છે. પ્રભુ એમના આત્માને સદ્ગતિ આપો! અમે નામદાર ગાયકવાડ સરકારના શોકમગ્ન કુટુંબને અંતઃકરણ પૂર્વક દિલ્લાસો આપીએ છીએ, અને પ્રભુ એમના હૃદયને શાન્તિ અર્પો એવી યાચના કરીએ છીએ.

* * * * *

એક પાસે જ્યારે પુત્ર શોકથી વડોદરાના રાજપક્તોનું કુટુંબ વીધાઈ ગયું છે ત્યારે દક્ષિણ હૈદરાબાદમાં મહાભારત જળ પ્રહારથી નિઝામની પ્રજાનો મોટો ભાગ ઘરખાર વિનાનો થઈ ચૂક્યો છે અને અસંખ્ય જીવોની જુવારી થઈ છે. કાંઠાવેલીના ધરતીકંપના આચકા હજી રમરણમાંથી ખરયા નથી, દુષ્કાળ અને પ્લેગના ત્રાસમાંથી મુક્ત થવાની આશા હજી શક્યડતી છે, ત્યાં આવા પ્રકારના કુદરતના પ્રકોપ જોતાં નિરાશા ઉપજે છે. કેટલાંક વર્ષથી ભારતવાસીઓને શિરે આપત્તિની પરંપરા ચાલી આવે છે. શું તેમના પર પ્રભુની તીખી નજર છે? અગર તેઓનાં પ્રારબ્ધ કર્મનાં ફળ છે? પ્રભુની ઈચ્છાના લેહ સમજવાને અંગે અશક્ત છીએ. માત્ર ભારતવાસીઓ ઉપર કૃપાદ્રષ્ટિ કરવા તે કૃપાળુને વિનવીને જ અમે વિરામીએ છીએ.

आर्यधर्मप्रकाश

पुस्तक ३६ मु]

आश्विन सं १९५३

[अंक १० भा

लीला

प्रभुए मोट माडी, सूर्य चंद्र सार्या
प्रभुए मत्र मेल्यो, सृष्टि चक्र चाल्या
प्रभुए तत्र तार्या, अन्नत नभ नमाव्या
प्रभुए शख सातो, क्षीर नीमि डोल्या
प्रभुए वेणु वाजी, शृंग हिम सरीया
प्रभुए दान दीधा, पृथ्वी प्रसव प्रेर्या
प्रभुए चक्र ची यु, असुर सुर कीभा
प्रभुए मन्यन माज्या, नवनीत अभी तार्या
प्रभुनी प्रमानी प्रसादी, पूर्ण पीता,
आत्म पाखंडीनी उचडी आखंडी
हा ! उचडी आखंडी

मूलजी दुर्लभजी वेद

क्षिप्य परीक्षा

(यम-तश्चिद्वैतानो स वाह १)

यमराज—

(वसतति यम)

ले जन्म मृ यु दु ष वृन्द विनाशिनी आ
प्रीने कही सुख स्वयं अग्नि विना,

१ पिता केशव मुनिनी आराधी नमिस्तम नामनो पुत्र यमभवत प्रत्ये गयो ८ त्या यम
गज होज न होता नहि राजि पयत अनशन पव न त्या गे ३ ॥ गयी १३ ११ आवना ते ।

તહારો જ અગ્નિ જન સર્વ-સદા કહેશે
માગો તૃતીય વર સામ્ય હવે રહેજો.

૧

નચિકેતા— (મન્દાકાન્તા)

આ સંસારે મનુજ મરતાં વિચિકિત્સા^૨ રહે આ
કોઈ માને શરીર થઈ તો લિંગ રે નિત્ય આત્મા,
કોઈ એવો નહિજ ગણતા, કોઈ એથી વિચિત્ર
બાણું એ જ્ઞાન તવ અનુશિષ્ટિ થઈ એ તૃતીય.

૨

યમરાજ— (વસંતતિલકા)

દેવો અહિં પણ કરે અતિ વિચિકિત્સા
એ આત્મ ધર્મ આણું^૩ જેય મુખે થતો ના,
હું સામ્ય ! નિશ્ચય ક્ષાત્મક અન્ય માગો
આ આત્મ નિર્ણય તણો વર ગૃહ ત્યાગો

૩

નચિકેતા— (મન્દાકાન્તા)

દેવો એ સંશય અહિં કરે ધર્મ એ સૂક્ષ્મ ભારે
આપશ્રીથી શ્રવણ કરીએ કે'લું છે આ અંભારે,
વક્તા તેનો તમસદૃશનારે મળે શોધત્રાં એ ?
આ નિઃશ્રયસ્કર વર સમો અન્ય કોઈ ન છે રે

૪

યમરાજ— (વસંતતિલકા)

માગો શતાયુ મૃત પૌત્ર બહુ^૪ પશુઓ
હસ્તિ હિરણ્ય હય છવન દીર્ઘ માગો;
વિરતીર્ણ આયતન^૫ ભૂમિ તણુંજ માગો
આ પ્રાણુ ધારણુ કરોની યથેચ્છ વર્ષો.

૫

આતિથ્ય પોતાથી થયુ નહિ એ પોતાનો અપરાધ ક્ષમા કરે અને પોતાને પ્રત્યવાય ન લાગે એટલા માટે,
અનશન પૂર્વક ગામેથી ત્રણ રાત્રિ માંડ ત્રણ વરસન માગવાનું નચિકેતાને કહે છે. ત્યારે તે પ્રથમ
વરથી પોતાના પિતાની ઋણતા યાચે છે. દિનીયવર સ્વર્ગના સાધન ભૂત, અગ્નિવિદ્યા શિખવ-
વાનો માગે છે એ વર આથી તેનો ઉપમહાર કરના યમરાજ કહે છે. આ આખ્યાયિકા વિદ્યા
મુનિ અર્થે કોષપનિપદમા અપાઈ છે. અહીં માત્ર બેના સવાદનો વાત્સર્ય સમ્રતીન છે. ૨ મંથ્ય
૩ મન્ન. ૪ સામ્રાજ્ય.

માનો સમાનવર એ યદિ વિત્તમાગો
સામ્રાજ્ય ભોગ, સદુ ધર્મિષ્ઠ કામનાઓ;
જે મન્ય લોક મહિ દુર્લભ કામ ભારે,
ઈચ્છાનુસાર વર, તે પણ સર્વ આજે.
વાદિત્ર ને રથ સહિત સુરૂપ રામા

૬

નારે મનુષ્ય કદી પ્રાપ્ત કરી શકે આ,
હે સામ્ય ! નિત્ય શુભ સેવન તેથી પામે
ત્યાગો અરે મરણ સળદ્ર પ્રશ્ન આવે

૭

નચિકેતા—

(હુગ્ગિત)

એ સર્વ નશ્વર ભોગ નિશ્ચય એક રૂપે ના રહે
રામા રમણ સુખ ભોગ સખેદ્રિયનુ ઓજ્જ્વલ હરે ?
પ્રજ્ઞાનુ જીવન સર્વ તે પણ એ પ છે તો શુ અમે
એ નૃત્ય ગીત હિરણ્ય રથ રામા સહુ રાખો તમે ૮
ના વિત્તલાભે તૃપ્ત થાતો માનવી કોઈ કદી
ધન પામશુ તમ દીકડે જીવન તાણુ એમજ વળી,
ધન વિભવ વાચ્છા ના મુને માગે વિવેક વિહીન જે
વરણીયવર એ આત્મ-નિર્ણય જ્ઞાન તો મુદ્રેજ છે ૯
દુઃખપ્રાય જે પુરુષાય ઉત્તમ પામવા ઇચ્છા ધરી
શ્રી પુત્ર વિત્ત હિરણ્ય અસ્થિર કંમ માગે તે કરી ?
જાણુ અસાર પદાર્થ એ આસ્થા તહિ કયમ રાખશે ?
સદસદ્વિવેકી મુજન તો કયમ દીર્ઘ જીવનમા રમે ? ૧૦
ઉત્કૃષ્ટ સ્વાભિલષિત જે પુરુષાય પ્રાપ્ત થતો જહિ
તે અજર અમર સમીપ જઈશુ મર્ત્ય માગે એ તહિ ?
ઉત્કૃષ્ટ એ પુરુષાર્થ પ્રાપ્તિ સભવે આહિ થદિ
શુ અધમ સાર રહિત વસ્તુ માગવી મુરખ બની ? ૧૧
એ સર્વ કામ અનિત્ય છે તેથી પ્રલોભન મા કરો
ઉત્કૃષ્ટ એ વિજ્ઞાન મૃત્યો આત્મ નિર્ણાયક કહો—

(રામગિત)

ગૃહ અને અનુપ્રવિષ્ટ વર જે આત્મ વિષય પ્રકૃત અરે !
તેથી અન્ય અનિત્ય વિષયવર નચિકેતા મનથી ન વરે

નાનાલાલ દેવશાસ્ત્રી

૩૨૭ મુદ્રા તા. ૧૧-૬-૦૮

૧ શ્રેષ્ઠ મોક્ષપ્રદ ૦ નચિકેતાને વિષય છૂટ કરી અન્યતા પપુ અધિકારનો નિષ્ણુ કરવા
અ. ૨ મવાદ રહિત શ્રુતિ ભગ્યવતીનું વચન છે

મહાયાન અને વેદાન્ત એક મના વિદ્વાનો બાહ્ય જગતને અસત્ય માનેછે. જગત્ મનમાથી જ ઉત્પન્ન થાયછે. એનામાં વસ્તુતઃ અસ્તિત્વ નથી જે સર્વવ્યાપક અનાદિ તત્ત્વ સઘળા ભૌતિક પદાર્થોમા છે તેનાથી સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ જગત્ને નથી. કર્મ અને માયામાંથી એની ઉત્પત્તિ છે. એક જ્ઞાન્તિ મૂલક છે, જ્ઞાની તો જગત્ને ઈન્દ્રજાળ કે મૃગજાળ જેવું જ માનેછે.

પણ એટલું સત્ય છે જગત્ માયાથી અને અસત્ય છતાં મનુષ્યની પ્રજ્ઞા, નીતિ અને અધ્યાત્મિક શક્તિઓની કેળવણી માટે તેની જરૂર છે. જે જ્ઞાન આપણી અત્યારની શક્તિ વડે મળી શકે તેમ છે અને જે મેળવવાને બાહ્ય જગતની જરૂર છે તે મેળવ્યા પછી ઉંચા પ્રકારનું જ્ઞાન મેળવવાની શક્તિ મળી શકે. અપર જ્ઞાન મેળવ્યા પછી જ પરજ્ઞાન મળી શકે.

નાગાર્જુન જ્ઞાનના બે વિભાગ પાડે છે—પર અને અપર, “અપરજ્ઞાન મળ્યા વિના પરજ્ઞાન મળતું નથી અને અપરજ્ઞાન વિના મોક્ષ મળતો નથી”.

શંકરાચાર્યે પણ એવું જ ઉદ્દેશોધન કર્યું છે. જગત્ અને તેમાં રહેલા પદાર્થોના જ્ઞાન વડે પરમ જ્ઞાન અકુણ કરવાની શક્તિ આવેછે (છાન્દોગ્ય અને માન્દુક્ય ઉપ૦.

બૌદ્ધ મત પ્રમાણે જ્ઞાનનાં ત્રણ સ્વરૂપ છે:—

(૧) પરિકલ્પિત લક્ષણ ( ) પરતત્ર લક્ષણ (૩) પરિનિષ્પન્ન લક્ષણ

વેદાન્તમાં એ જ વિભાગ છે—પર અને અપર. પરિનિષ્પન્ન લક્ષણ તે પર અને અપરમાં પહેલા બે લક્ષણોનો સમાવેશ થાય છે. સ્થૂળ જગત સંબંધી જ્ઞાન તે અપર અને પરમાત્માનું જ્ઞાન તે પર.

નિર્વાણ.

કર્મબંધના અનુયાયીઓ નિર્વાણની “ભાવનાનું” સ્વરૂપ હજી સમજી શકતા નથી એવું આ વિદ્વાનનું કહેવું સત્ય છે. તેમની દૃષ્ટિથી નિર્વાણ એટલે એક પ્રકારની પરમ શૂન્યતા અને વ્યક્તિનો લય પણ નિર્વાણ એટલે અનાદિ સત્યની સાથે ગાઢ એકતા કે જે પરમ આનંદ અને શાન્તિજન્ય છે. નિર્વાણ એ ઉચ્ચતમ ભાવનાનો પ્રદેશ છે—જગતના દોષાહુલથી દૂર અને પાપ અને મૃત્યુથી અરપરથ એવી એક માનસિક સ્થિતિ છે. એ જ સ્થિતિ પરમાત્માની સાથે જીવાત્માના એકત્યનું જ્ઞાન આપેછે માત્ર જાતિ અનુભવથી જ એ સ્થિતિના અદ્ભૂત આનંદ અને શાન્તિનું અવધાન થાયછે, વાણી ત્યાં નિર્જળ છે. એ સ્થિતિએ પટ્ટોચ્ચા પછી જન્મ મરણ વગેરે, સંસારમાં પુનઃ પ્રવેશ કરવો પડતો નથી. આર્ષજલતા શબ્દો પ્રમાણે —

“ના મન્દિરમાં ગયેલો કદી ખૂટાર આવશે નહિ”

હતો. રાજ્યમા દશ લાખ દેાજ હતી. આ વખતે ત્યાનો રાજા કૃષ્ણદેવ હતો તે શુર હોવા ઉપરાંત વિદ્યાવિલાસી વિદ્વાન કવિ હતો.

કૃષ્ણદેવ રાજાની રાણી માધવસંપ્રદાયના આચાર્ય વ્યાસતીર્થની સેવક હતી તે આચાર્યે રાજાને દીક્ષા આપવાની ઇચ્છા કરી ત્યારે શાંકરમતના વિદ્વાનો સામા થયા, તે ઉપરથી કયો મત સારો છે એ બંધુવાની રાજાને ઇચ્છા થઈ, અને સમગ્ર દેશના મુખ્ય મુખ્ય આચાર્યો, વિદ્વાનો અને પડિતોને બોલાવી વાદ કરવાની આજ્ઞા કરી, તેથી વૈષ્ણવ ત્રિદંડી આચાર્યો અને શાંકરવિદ્વાનો વચ્ચે વાદ ચાલ્યો. માધવના સહાયક નિમ્બાર્ક, વિષ્ણુવામી અને રામાનુજના મતને અનુસરનાર વૈષ્ણવો હતા. શાંકરવિદ્વાનોના સહાયક શૈવ, શાક્ર, ગાણપત્ય અને સૌર હતા. મધ્યસ્થ તરીકે ગૌતમ, કણ્વાદ વગેરેના અનુયાયી હતા. શ્રીવલ્લભાચાર્યજી વિદ્યાનગર પહોંચ્યા તે વખતે શંકરાચાર્ય વિદ્યાતીર્થે માધવાચાર્ય વ્યાસતીર્થનો વાદમાં લગભગ પરાજય કર્યો હતો.

જે દિવસે શંકરાચાર્યને કનકાભિષેક થવાનો હતો તે જ દિવસે પ્રથમ પોતાના શિષ્ય-દ્વારા રાજાને ખબર આપી કે વલ્લભદીક્ષિત સભામાં આવે છે. આચાર્યશ્રી સભામા પધાર્યા તે વખતે એમની ઉમ્મર માત્ર ૧૩ વર્ષની હતી. એમનું તેજ, ખાળપ્રહારાચારીનો વેષ અને પ્રભાવ જોઈ રાજા સહિત સર્વ સભાસદોએ ઉભા થઈ એમને સત્કાર કર્યો, અને શંકરાચાર્ય વિદ્યાતીર્થે એમને પોતાના અર્ધાસન ઉપર બેસાડયા. પછી આચાર્યશ્રીએ રાજાને પુછ્યું કે સભામાં શી કથા ચાલી રહી છે? ત્યારે રાજાએ ઉત્તર આપ્યો કે શાંકર વિદ્વાનો કહે છે કે બ્રહ્મ વસ્તુતઃ નિર્ધર્મક છે, પણ માયાવડે સધર્મકવત્ ભાસે છે, અને વૈષ્ણવો કહે છે કે બ્રહ્મ સધર્મક છે ત્યારે આચાર્યશ્રીએ કહ્યું કે અમે વૈષ્ણવ ધર્મમા વિરુદ્ધ સર્વધર્મશ્રય અગીકાર કરી બ્રહ્મને વસ્તુતઃ સધર્મક તેમ જ નિર્ધર્મક પણ માનીએ છીએ, તેથી વાદી પ્રતિવાદીના આનંદને મટે અમે જે બોલીએ તે સાંભળો. એમ કહી આચાર્યશ્રીએ બ્રહ્મનું સર્વધર્મકપણું પ્રકાશ કરી સધર્મકત્વ અને નિર્ધર્મત્વની વ્યવસ્થા કરી આપી. તે ઉપરથી શાંકરવિદ્વાનો અને આચાર્યશ્રીની વચ્ચે વાદનો પ્રારંભ થયો. આ વાદ ૨૮ દિવસ સુધી ચાલતાં આચાર્યશ્રીએ બ્રહ્મ વસ્તુતઃ સધર્મક છે તેમ જ નિર્ધર્મક છે એ વાત સિદ્ધ કરી, એટલું જ નહિ પણ પોતાનો બ્રહ્મવાદ જે શુદ્ધાદ્વૈતસિદ્ધાન્તના નામથી પ્રખ્યાત છે તે પ્રગટ કર્યો, અને શ્રુતિ, સુક્તિ, અને અનુભૂતિથી સિદ્ધ કર્યું કે જગત્ મિથ્યા નથી પણ વસ્તુતઃ બ્રહ્મરૂપ હોવાથી સત્ય છે. એમા ભેદની જે પ્રતીતિ થાય છે તે પ્રતીતિ જ માત્ર મિથ્યા છે.

આચાર્યશ્રીએ બ્રહ્મનું જે નિરૂપણ કર્યું તે નીચેના લોકો ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાયે.

નિર્દોષપૂર્ણગુણવિગ્રહ આત્મતંત્રો,

નિચેતનાત્મકચરીરગુણૈશ્વરીનઃ ॥

વહુસ્યાં પ્રજાયેયેતિ વીક્ષા તસ્ય હ્યમૂત સતી ।
તદિચ્છામાત્રતસ્તસ્માદ્ બ્રહ્મમૂતાંશચેતનાઃ ॥
સપ્તયાદૌ નિર્ગતાઃસર્વે નિરાકારાસ્તદિચ્છયા ।
વિસ્ફુલિંગા ઇવાગ્રેસ્તુ સદંશેન જડા અપિ ॥

અર્થ:—હું એક જ છું તે અનેક રૂપ ધારણ કરું એવી બ્રહ્મને સત્યસંકલ્પ-
વાળી ઇચ્છા માત્રથી તે (બ્રહ્મ) માંથી બ્રહ્મમૂત અંશરૂપ જીવો બ્યુત્પન્ન થઈ પામ્યા.
સૃષ્ટિના આદિકાળમાં ભગવાનની ઇચ્છાથી જેમ અગ્નિમાંથી તનુઓ (વિસ્ફુલિંગ)
નિકળે તેમ અસંખ્ય નિરાકાર (આનંદાંશરહિત) જીવો નિકળ્યા અને બ્રહ્મના સદ-
શયુક્ત જડ પદાર્થો નિકળ્યા.

અર્થોઽયમેવ નિશ્ચિલૈરપિ વેદવાક્યૈ ।
રામાયણૈઃસહિતભારતપંચરાત્રૈઃ ॥
અન્યૈશ્ચશાસ્ત્રવચનૈઃસહ તત્ત્વસૂત્રૈ ।
નિર્ણયિતે સહૃદયં હરિणा सदैव ॥

અર્થ:—આજ અર્થનો શ્રીહરિએ સમગ્ર વેદ વાક્ય, રામાયણ, ભારત, પંચ-
રાત્ર, અન્યશાસ્ત્રોનાં વચનો અને બ્યાસ સૂત્રોપડે એક વાક્યતા કરીને સહૃદય (રહસ્ય
સહિત) સર્વ કાળને માટે નિર્ણય કરેલો છે.

આચાર્યશ્રીએ સ્થાપન કરેલા સિદ્ધાંત ઉપરથી જણાય છે કે, જગત્ એ બ્રહ્મનું
કાર્ય છે અને બ્રહ્મમાંથી જ પ્રકટ થયેલું છે, તેથી તે અસત્ય અથવા ખોટું નથી
પણ સત્ય છે.

જીવ એ માયામાં કે અવિદ્યામાં પડેલું બ્રહ્મનું પ્રતિબિંબ નથી પણ ગીતાજીમાં
શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહ્યા મુજબ બ્રહ્મનો અંશ છે (જીવો મમૈવાંશો જીવલોકે જીવ-
મૂત સનાતન ગીતા ૧૫-૭)

અંશે અંશીનું ભજન કરવું, સેવા કરવી જોઈએ. તેમ કરવાથી જ પંચપર્વાત્મક
અવિદ્યામાંથી મુક્ત થવાય છે. એટલા માટેજ આચાર્યશ્રીએ પંચપર્વાત્મક વિદ્યાનો
ઉપદેશ કરી ભક્તિનો પ્રકાશ કર્યો છે.

એ પ્રમાણે બ્રહ્મવાદ અથવા શુદ્ધાદ્વૈતસિદ્ધાન્તની આચાર્યશ્રીએ સ્થાપના કરી.
કૃષ્ણ દેવરાજાએ એમનો કનકાભિષેક કર્યો અને તમામ ભોગા મળેલા આચાર્યો,
પંડિતો અને વિદ્વાનોની સંમતિથી એમને આચાર્યજીની પદવી અને વિજયપત્ર આપ્યાં.

તે પછી આચાર્યશ્રીએ વિદ્યાનગરથી નિકળી ધર્મ અને વિદ્યાના કેન્દ્રરૂપ મનાતાં
ખોની મુલાકાત લીધી અને સર્વ ઠેકાણે વાદ કરવા આવનાર વિદ્વાનોની સાથે
કરી તેમને ધર્મનો સત્યમાર્ગ બતાવ્યો.

વિચાર (Theory) માનથી સતોષ ન પામતા આચાર (Practice) પણ નિરૂપણ કયો શુદ્ધાદૈત બ્રહ્મવાદનું અવલંબન કરી ભગવદનુનકુ પ્રાપ્ત કરવા જે ભક્તિમાગીય આચાર (Practical side) નિરૂપણ કયો તે પુષ્ટિમાર્ગના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. પોતાના બ્રહ્મવાદના વિચારઆચારમા મૂકવા આચાર્યશ્રીએ પ્રથમ યાત્રાના સમયમા શ્રી ગોકુલમા પુષ્ટિમાર્ગ પ્રવર્તા થો એ માગ મા પ્રથમ દીક્ષા આચાર્યશ્રીએ દામોદરદાસ નામના ક્ષત્રિને આપી એ દામોદરદાસ જ મળી નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીની મારક રહેતા પ્રથમ યાત્રામા આચાર્યશ્રીના ભેગા થયા ત્યારથી તે આચાર્યશ્રી સ્વધામમા પધાર્યા ત્યાં સુધી દામોદરદાસજીએ એમની સાથેજ રહી બ્રહ્મવા નું અને પુષ્ટિમાર્ગનું રહસ્ય પ્રાપ્ત કરી વૈષ્ણવાચાર્યની યોગ્યતા સિદ્ધ કરી આપી.

પુષ્ટિ શબ્દ વિષે ઘણી ભેદસમજ ચાલતી હોય એમ જણાય છે કેટલાએક ધારે છે કે શરીરને પુષ્ટિ મળે એવું ખાનપાન કરવું એને પુષ્ટિ કહે છે આ ધારણ ખરૂં નથી આચાર્યશ્રીએ પુષ્ટિ શબ્દ પ્રભુની કૃપાના અર્થમા વાપર્યો છે જે માર્ગમા ચાલવાથી પ્રભુની કૃપા સત્વર પ્રાપ્ત થઈ શકે તે માગને પુષ્ટિમાર્ગ કહે છે એ માર્ગમા જેહ નાણુ ધિદ્રિય અત કરણુ વગેરેને ભગવન્મય કરી દેવાની જરૂર છે.

ભગવાન કૃપાળુ છે, એમની કૃપાને અનુગ્રહ કે પોષણ કહે છે લૌકિક વિષયની કે મોક્ષની પણ વાચ્છના રાખ્યા સિવાય બ્રહ્મચાદપૂર્વક, બ્રહ્મના માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક, મૂલ બ્રહ્મમા જ પ્રાવીણ્ય પ્રાપ્ત કરી, તથા સર્વ સાધન ત્યાગ કરી પ્રભુ પ્રત્યેના નિરૂપાધિ ધમ (કતબ) તરીકેજ ભગવાનની ભક્તિ કરન રના ઉપર ભગવાન જે અનુગ્રહ કે કૃપા કરે તે પુષ્ટિ જે માર્ગમા આવી નિ સાધન જન ય ભક્તિ કરવામા આવે તે પુષ્ટિમાગ.

વેદ અને શાસ્ત્રોએ જતાવેલા સાધન વા નિયમને આધીન રહી પ્રભુની પૂજા કે સેવા કરવી એ મર્યાદા છે પ્રભુ વિના કાઈ સાધનનથી એમ નિશ્ચય કરી સાધનતત્ત્વવડે પણ પ્રભુનું જ ગ્રહણ કરી પ્રભુની પ્રસન્નતા માત્ર મેળવવા માટે નિ સાધનતાસૂચક ભગવદધીનતાસૂચક શરણનું મનથી, વાણીથી, શરીરથી ગ્રહણ કરી પ્રભુની ભક્તિ કરવાના માર્ગને મર્યાદાબ્યતિરિક્ત પુષ્ટિમાગ કહે છે.

આવિર્ભાવ ક્રમમા માહાત્મ્યજ્ઞાન પર્યંત પરાકાષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી વે પ્રતિપાદિત પુરૂષોત્તમની વૈદિક રીતિથી ભક્તિ કરવામા આવે તેને મર્યાદા ભક્તિ કહે છે.

શાસ્ત્રોએ જતાવેલા જ્ઞાન, તપ, યોગ વગેરે સાધનથી રહિત જીવો પણ પ્રેમવડે ભગવાનને, ભજે તે પુષ્ટિભક્તિ કહેવાય છે ભક્તિ એજ સેવા છે આચાર્યશ્રી કહે છે કે પ્રભુમા મન પડોવાયલું રાખવું એજ સેવા.

પુષ્ટિમાર્ગ એ આતરભાવનાત્મક એવે હૃદયનો અવવા પ્રેમનો માર્ગ (Religion of the heart or love) હોવાથી તેમા શાસ્ત્રોએ જતાવેલી

કવિઓ, ઇતર આચાર્યો, અને પડિતા વગેરે મહાપ્રભુની પદવી આપે અને વેળુવો એમને આચાર્યજી મહાપ્રભુજીના નામથી ઓળખે એમાં શી નવાઈ?

ધર્મ સંબંધી સાહિત્યમાં આજ કાલ શાંકર વેદાંતને અનુસરતાં ઘણાં પુસ્તકો જોવામાં આવે છે. સુનિર્વાસિટિમાં પણ એજ વેદાંતને પ્રથમ પદ આપવામાં આવ્યું છે. શુદ્ધાદ્વૈતસિદ્ધાન્તને અનુસરનાર પુસ્તકો તેટલાં મળી આવતાં નથી એ શોચનિય છે. જગત્ અસત્ય છે એ દૃષ્ટિબિંદુ ઉપરથી અપાતો બોધ જગત્ને સત્ય ગણી સર્વ વ્યવહાર ચલાવનારને શી રીતે સુખદાયક થઈ શકે એ વાત વિદ્વાનોએ વિચાર કરવા યોગ્ય છે.

શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી ગૃહસ્થાશ્રમ પાળનાર અર્જુનને ગીતા દ્વારા જે બોધ આપ્યો હતો તેજ બોધ ગૃહસ્થોને સુખદાયક થઈ શકે. અને તેજ બોધને અનુસરનાર આચાર્યશ્રીએ સ્થાપન કરેલો અને પ્રવર્તીવેલો શુદ્ધાદ્વૈત સિદ્ધાન્ત અને પુણ્ય લક્ષિતમાર્ગ છે એમ અભ્યાસ કરનારને સહજ જણાશે.

બ્રહ્માર્પણં ગીતા. ૪-૨૪, ભૂમિતાપો ગીતા. ૭-૪. અપરેયમ્ ગીતા. ૭-૫ મત્તં પરતરં ગીતા. ૭-૭ વગેરે વચનોથી શુદ્ધાદ્વૈત સિદ્ધાન્તનો બોધ થાય છે.

યત્કરોષિં ગીતા. ૬-૨૭. શુભાશુભં ગીતા. ૬-૨૮ મમ્મતા મયં ગીતા. ૧૮-૬૫, સર્વધર્માન્ ગીતા. ૧૮-૬૬ વગેરે વચનોથી પુણ્ય લક્ષિતનો બોધ થાય છે.

આખી ગીતામાં લક્ષિતતા બોધનો પ્રવાહ ચાલી રહ્યો છે એમ અભ્યાસ કરનાર અનુભવે છે.

ખરી રીતે જોઈએ તો શુદ્ધાદ્વૈત સિદ્ધાન્ત અને પુણ્યમાર્ગ, ગીતાજીમાં બોધ કરેલા સિદ્ધાન્ત અને માર્ગનાં જૂઠાં નામ છે. આચાર્યશ્રીના રચેલા ગ્રંથો એ ગીતાના ઉપદેશ ઉપર લાઘ્ય અથવા ટીકારૂપ છે. .

પત્રાવલંબન નામના ગ્રંથમાં આચાર્યશ્રી કહે છે કે સદ્ધર્મના રક્ષક વિદ્વાનો છે, માટે વિદ્વાનોનું આચાર્યશ્રીએ પ્રગટ કરેલા ઉત્તમ સિદ્ધાન્ત અને લક્ષિત માર્ગ તરફ ધ્યાન ખેંચી હું આ લેખ પુરો કરું છું.

લલ્લુભાઈ પ્રાણવલ્લભદાસ પારેખ.

કાવ્ય વિવેચન

(આર્તપ્રભામા ઈશ્વર આર્થના)

૫૦ રાગ દેશ

મારી નાડ તમારે હાથે, હરિ સ ભાળજોરે,
ખ્યાત પોતાનો જાણીને પ્રભુપદ પાળજોરે, —ટેક
પથ્યાપથ્ય નથી સમજાતુ, દુ ખ સદેવ રહે ઉભરાતુ,
મને હશે શુ થાતુ, નાથ નિહાળજોરે, —મારી
અનાદિ વેદ આપ છે સાચા, કોઈ ઉપાય વિધે નહિ ગયા
દ્વિસ રહ્યા છે ટાચા, વેળા વાળજોરે, —મારી
વિશ્વેશ્વર હજી શુ વિસારો, બાજી હાથ છતા કા હારો,
મહા મુઝારો મારો, નટવર ટાળજોરે, —મારી
દેશવ હરિ માડુ થાયો, ઘણુ વળ્યો શુ ગઢ ઘેરાશે,
લાજ તમારી જાશે, જૂધર ભાળજોરે, —મારી

૧ આ ભક્તિરસથી છલગતુ હાતુ કાવ્ય જેટલુ હૃદયદ્રાવક છે તેટલુ અર્થ ગભીર છે પરમેશ્વરના કૃપાળુપણા ઉપર અતુલ શ્રદ્ધા આ કવિતાનો પાયો છે સસારના ત્રિવિધ તાપથી જજર થયેલુ કવિતુ અત કરણ અતિમ નિવાસસ્થાન શોધતા પ્રભુની છાયાનો આશ્રય લેછે અને પોતાની નાડ તેના હાથમા મૂકેછે

‘ મારે માથે વિપત્તિના વાદળા ઘેરતા હતા, શત્રુઓ ટમટમી રહ્યા હતા, હુ પ્રભુનુ રમરણ કરી તેના હાથમા સઘનુ સોપી દઈ, પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી ઘસઘસાટ ઉઘ્યો સવારે જોઉછુ તો વાદળા વિખેરાઈ ગયા હતા અને મારા શત્રુ મારે પગે પડ્યા હતા ’ આવા જ ભાવ કવિના મનમા નગટયાછે અને પોતાની નાડી પ્રભુના હાથમા સોપી તમે જ સ ભાળજો, તમે જ પાલન કરજો એવી અરજ કરતુ જાણે કવિતુ હૃદય પ્રભુના પગે વિટળાઈ આજીજી કરતુ હોય એવો ખ્યાલ આવે છે

૨ આગળ જતા હૃદયની આદ્રતા વધતી જાયછે અને લીધે પોતાને શુ દુ ખ છે અથવા પોતાને કયો માર્ગ ઈચ્છસ્કર છે એ સમજાતુ નથી પણ હે પ્રભુ! તમે જ જોઈ લો કે મને શુ થાયછે, એવી એક કોમળ અરજ શુજરે છે સામાન્ય માણસો પ્રભુની પામે અનેક અનેક પદાથો માગેછે તેઓ નથી જાણતા કે તે પાથોને માટે આપણે યોગ્ય છીએ જગર એ પદાથો મળશે તો કદાચ સુખી થવાને બદલે દુ ખી નહિ થઈએ આમ પોતાના માથાપર જોજો લેવાને કવિ એક નમ્ર બાળકની પેઠે સવળુ પરમેશ્વરના જ હાથમા સોપેછે તેને સ પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે કે જે ઈચ્છસ્કર હશે તે જ તેને મળશે પોતાને શી વ્યથા છે તે પારખવાને પોતાના કરતા

પરમેશ્વર વધારે યોગ્ય છે, તેથી રહેાડે માગવાને બદલે, થતી પીડા કહી બતાવવાને બદલે કવિ વ્યથિત હૃદય તરફ માત્ર આંગળી કરી 'મને હશે શું થાતું', નાથ નિહાળજોરે' એવી અરજ શુભરેછે.

૩ પરમેશ્વરને મહા વૈદ્ય માની લઈ જે શ્રદ્ધાથી કવિ નાડ બતાવેછે તે લાવ અહિં સ્પષ્ટ થાય છે. હવે તો કવિ પ્રભુને અનાદિ વૈદ્ય કહીને જ બોલાવે છે અને હવે દિવસ થોડા છે, ભરતીનાં પાણી ધસ્યાં આવેછે, વધારે વિલાપ થશે તો અતિ મોડું થશે એવું કહી પ્રભુને સત્વર બહારે ચડવાને વિનંતિ કરેછે.

૪-૫ પણ પરમેશ્વર હજી જાણે ભક્તને તાવી જોતા હોય તેમ તેને ટવળાવે છે. હવે ભકિતની અવધિ આવી રહેછે. કવિનો અવાજ બદલાયછે. આર્ત વિલાપ કરવાને બદલે હવે તે જરા ઉશ્કેરાયછે. વિલાપ સાંભળી બહારે નહિ આવનાર પ્રભુને હવે કવિ વધારે હિંમતથી પોતાની વિકળ સ્થિતિનું, દીનતાનું સ્મરણ કરાવતાં જરાક ટાણું મારેછે કે 'હે પ્રભુ! હજી કેમ કાન ધરતા નથી; તમારા હાથમા જ ઉપાય છે છતાં કેમ સુસ્ત રહેાછો?' હજી પણ પરમેશ્વર મદદ કરવાની આનાકાની કરેછે તેમ તેમ કવિ ઉશ્કેરાયછે. પ્રથમની દીનતા અને વિલાપનું સ્વરૂપ હવે બદલાયછે; પણ શ્રદ્ધા અને પ્રેમ વધારે સાવેગ થાયછે. પ્રભુને પાણી ચડાવવાને હવે કવિ છેલ્લો પ્રયાસ કરેછે. તોફાની હરિયાનાં પ્રચંડ મોઝાથી હવે તેનું બહાણ ડગમગતું હોય ઘણે ઘણે ઉધું વળ્યું એવી અણીની વેળા આવી હોય અને પરમેશ્વર પાસે ઉભા ઉભા સઘળા તમારો જોતા હોય એવું લાગવાથી કવિ હવે ઉશ્કારાઈને કહેછે કે તેમાં તમારી જ લાજ જશે એવી એક છેલ્લી વિનંતિ કરેછે. હે પ્રભુ! હવે મારે માટે નહિ તો તમારી પોતાની આગરૂ સાચવવાની ખાતર મને સહાય કરો !

શુજરાતી સાહિત્યમાં આવા ભાવનાં કાવ્યો ઘણા ભક્ત કવિઓએ ગાયાંછે. તેમની સાથે આ કાવ્ય સરખાવવા થોડાંક નીચે ઉતારું છું:—

પ્રભુ ! તારા બાનાની પત રાખ.

+++++

શરણ પડ્યોછુંરે શ્રી હરિ !

+++++

હરિ ! જેવો તેવો હું દાસ તમારો, કરૂણા સિન્ધુ ! ગ્રહો કર મારો !

કવિ દયારામે પોતાના અવસાન સમયે કરેલી ઈશ્વર પ્રાર્થના આ કાવ્યના જ હૃદય દ્રાવક છે.

મારો અંતસમે અલગેલા, મુજને મૂકશો મા.

મારા મદનનું મોહનજી છેલા, અવસર ચૂકશો મા.

+++++

મારા હોપ કોપ સભારી, મુજને મૂકશે મા

+++++

મારે ઓય નથી કોઈ બીજી અવસર બુકશે મા

શરણાગત વતસવ શ્રીજી દયાને મૂકશે મા

પણ કવિ દયાશમ અત સમયે પોતાના અવગેલા, છેવા રસિકવરને સભારે છે
ત્યારે સ્વઃ કેશવલાન ત્રિપોકાધિગ વિષ્ણુવરને પોતાની ઠહારે બોવાયે છે બેમાથી કઈ
ભાવનામા પરમેશ્વરનું અરૂં સ્વરૂપ જ-પાયું છે તે તો વાચનારે જ વિચારી લેવાનું
છે બાકી કવિતાના અર્થ તો બેકમા સરખા છે બેકના ઉદ્દયને સરખો જ ફોલ
વધે છે, અને ભક્તિગુણમા બેકના હૃદય સરખી રીતે ઓગળી ગયા છે

નમઃદારા કર બાળારા કર

ઉક્ત એન્યુકેશન સોસાયટી (પુના) ફરગ્યુમન કૉલેજ

આ સોસાયટીની વાર્ષિક સભા તા ૧૨ સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૮ શનિવારે મળશે એવું
આમ નહીં પણ આવતા સમયનું કે એ માત્ર ત્રિચારિક હોવું જોઈએ, કારણ કે
મુખ્યવાર્ષિક જન અગવડો વેડી એક અથવા કનાકની વાતો કરવા પૂના જાય એ અસંભવિત
જેવું હતું અનાયાસે તે દીવમ સરતોનો હતો મુધરેલા જમાનાની આ ગમત બેવા
જનાર માટે જ આજ પી રેલવેએ સ્પેશીયલ ગાડીની સગવડ કરી નહીં કલાકમા
મુખ્યથી પુને લઈ જવાની તજવીજ કરી એક સ્ટેન્ડીંગ બેઠું પુને જઈ તો પોતાની
મોટર ગાડીનો ઉપયોગ કરવા દેવા ઇચ્છા જતાની આવી સગવડ જોઈ આ સભામા
જવાનું મન કર્યું સભામા આવા લોકોપયોગી કાયમ પ્રયત્ન પ્રયત્ન કરી રહેલા
વિદ્વાન્મનોના દશન થશે તથા પશ્ચિમ હિન્દુસ્તાનમા વિદ્યાવૃદ્ધિમા અગ્રગણ્ય જણાતી
પાઠશાળાનું અવલોકન થશે એમ સમજી આજના સુધરેલા જમાનામા પણ ભુગારના
કાયદામાથી છટકી જતા સરતના ભુગારીઓથી ભરેલી ટ્રેનમા સ્થાન લીધું નવીન
રચનાવાળી આ ટ્રેનમા એક ગાડીમાથી અથવા એમ સહજ જઈ શકાતું હોવાથી,
લોકવૃત્તિનું અવલોકન કરવાની મજા પડી શુ ચુરોપીઅન કે શુ દેશી સહુ કોઈ
આનંદમા, હૃદયક સાહિત્યમા ગુચાર્થ જએલા લાગતા થોડાસમયમા ચાર ચાર પાચ
પાચની ગોળીઓ થવા માડી અને રમવાના પાનાનો ઉપયોગ થવા માડ્યો આવી
રીતે શરૂ થએલા વ્યવહારમા ઉગતી ઉર્મીઓનું અધ્યયન કરતા કરતા પૂના પહોચ્યા

નગરથી આશરે બે કોશ પર આ વિદ્યાશ્રમ આવેલો છે પ્રેશ ઉચ્ચ વિભાગમા
અને લીની વનસ્પતિથી રમણીય છે મંદિરાગમા વિદ્યાલય, અમદાસ વિદ્યાર્થીઓના

આશ્રમ અને તદનંતર અન્ય એવાંજ આશ્રમો હોવાથી આ શાન્તતર પ્રદેશ પ્રાચીન ઋષિઓના આશ્રમોનું ભાન કરાવતો હતો. વિદ્યાર્થીઓનો સમૂહ વધતાં બાંધેલી પહોં કુટીઓ આ આશ્રમને રમ્યતર બનાવતી હતી.

પુસ્તકાલયમાં સભા મળતાં વિદ્યવંચ રામકૃષ્ણ ગોપાળ ભાણુકરે સમાપતિ થઇ ગતવર્ષનો વૃત્તાંત વચ્ચાવ્યો અને તે ઉપર વિચાર દર્શાવવા સભ્યજનોને સૂચના કરી પાઠશાળામાં ૫૦૦ વિદ્યાર્થીઓ છે. આશ્રમમાં વાસસ્થાન દોઢસો માટેજ છે. પ્રોફેસરો પોતાનું કર્તવ્ય સંજોગોએ કરે છે. પ્રતિવર્ષે એક સભ્ય, ધનસંગ્રહાર્થે દેશમાં ફરવા નિસરે છે. આ રીતે થએલા સંગ્રહમાંથી તથા સરકારની મદદથી કાંઈ સોસાયટીએ, ફરગ્યુસન પાઠશાળા તથા બીજી કેટલીએક ગૌણશાળાના મકાનો બાંધ્યા છે અને હજી બાંધે છે એક નવા બંધાતા મકાન માટે નાણાની તાણ પડતાં, કર્જ કરવાનો નિશ્ચય થયો. એ કરજ પાછું આપવામાં પોતાના, નામના જ મળતા પગારમાંથી ફાળા આપવાનું જણાવી પ્રોફેસરોએ પોતાની નિસ્વાર્થતાનું દર્શન કરાવ્યું. દેશ સેવામાં અજાણા જનોની આવશ્યકતા છે. પચીસ વર્ષમાં કેવળ નિસ્વાર્થતાથી જ એક સંસ્થાને પ્રથમ પકિત ઉપર આજીવાનુ માન તેના પ્રોફેસરો અને સભ્યોનેજ છે. અને ઈંગ્લીએ પૃષ્ઠીએ કે ગુજરાતમાં આવા આશરાને સમજનારા વિદ્વાન યુવકો બહાર પડે.

“ ઉડી જાવું અહિંયાંથી. ”

(ગજલ.)

અમે પરદેશિ પંખિડાં, ઉડી જાવું અહિંયાંથી,
નથી વેળા નિમેલીતો, કહો મેળાપ તે કયાંથી ?
તરૂવરની ઉંચી ટોંચે, મનોહર બાંધતા માળા,
મનોહર મુકીએ માળા, ઉડી જાવું અહિંયાંથી.
ગમતમાં ગોતડાં ગાતાં, હૈયામાં ખુબ હરખાતાં;
હૃદયમાં એક દિન રોતાં, ઉડી જાવું અહિંયાંથી.
સુગંધી વાય વા શિળો, દિપે તરૂની ઉંચી ડાળોં,
ખુશીથી હિંચકા ખાતાં, ઉડી જાવું અહિંયાંથી.
મિઠા રસદાર ફળ મેવા, જાતનથી રાત દિન જમતાં,
પદારથ મુકી એ પડતાં, ઉડી જાવું અહિંયાંથી.
બુક્યાં છે મહારથી ઝાઝે, વહે છે પાણીના વહેણ,

તજીને મુખ એ તકતુ, ઉડી જવુ અહિયાથી
મધુર રવમા અમે માતા, રહીએ સત નિ રાજી,
મનોહર મુકીને માળા, ઉડી જવુ અહિયાથી
પણે છે પારથી પાપી, દરે છે નાખીને ફાસો,
ફફડતા મોત ફિકરથી, ઉડી જવુ અહિયાથી
મુશાફર આ મુશાફરોમા, ઉડી જવુ અચાનક છે,
મુકીને પખિનો મેળો, ઉડી જવુ અહિયાથી
ભમે છે મોત લઈ લાલુ, બચાવે કોણ બાળેથી,
ઉઠાવી અતની આશા, ઉડી જવુ અહિયાથી
વસતે ધૂમીએ વનમા, કિલારવ હોશથી કરતા,
ભવાની બાજના ભયથી, ઉડી જવુ અહિયાથી

ભનાનિશકર નગસિંહનામ

ઇંગ્લાંડના યુવરાજનું જીવન-સૂત્ર

દરેક મહા પુરુષના જીવન સૂત્રમાંથી જિંદગીને ઘણું શીખવાનું મળે છે તે મના જીવનનો આ શી અને તેમના પ્રત્યેક કાયને ખરી ગીતે અમલવાનાર કુચી આ જીવન-સૂત્રો જ છે રાજા રામચોદનરાય કે રનામિ નિવેકાનન્દ સરખા જ ગત ગુરુઓના, અથવા મહુમ શેક ટાટા સરખા નાનેશ્વરીઓના, નેપોલીયન કે હેનીગાલ સરખા સગ્રામ-વીરોના અથવા ગન્ડસ્ટન કે મોલે સરખા રાજનીતિના પુરુષોના જીવન ચરિત્રો જોતા તરત જણાશે કે તેમણે પોતાના જીવન માગ લુવા નીમાથી આકી મુઝ્યા હતા અને તેના ઉપર પ્રકાશ નાખવાને અવવા તેનું નિરતર સ્મરણ રાખવાને સૂચક શબ્દોના ન્હાના વાક્યો પોતાના જીવન સૂત્ર તરીકે પસંદ કરી મૂક્યા હશે

ઇંગ્લાંડના પાટવી કુવરનું જીવન સૂત્ર મનન કરવા યોગ્ય છે એ સૂત્ર હા લના યુવરાજનું જ નથી પણ લગભગ છસો વય થયા તેમની પહેલાના દરેક યુવરાજે ધારણ કર્યું હતું અને ભવિષ્યના પાટવી કુમારો પણ એને પોતાનું ગણશે

ઈ. સ. ૧૩૪૭ માં ઈંગ્લેંડ અને ફ્રાન્સના સો વર્ષના વિગ્રહને પ્રસંગે, ખાદશાહ એડવર્ડ ત્રીજાના પાટવી કુમારે સોળ વર્ષની વયે કેલેના સંગ્રામમાં બોહીમીયાના રાજાને પરાજિત કરી તેની ક્વમ સ્વહસ્તક કરી હતી. એ ધ્વજ ઉપર જર્મન ભાષામાં “ Ich Dien ” “ હું સેવક છું ” એવું ન્હાતું વાક્ય લખેલું હતું. એ વાક્યને ઈંગ્લાંડના વિજયી રાજપુત્રે પોતાના જીવન સૂત્ર તરીકે માની લીધું, અને તે દિવસથી એ પદવી ભોગવતા દરેક રાજકુમારે એને પોતાનું ગણ્યુ છે.

હું સેવક છું, સેવ્ય નથી, મારે કર્તવ્યો કરવાનાં છે, અધિકાર ભોગવવાના નથી એ ભાવના કેવી ઉચ્ચતમ છે? બ્રિટિશ ખાચતખત પર બેસનાર રાજવીને આવી ઉત્તમ કોટિની વિનીતતા કેટલી શોભા આપે છે?

“ હું સેવક છું ” કોનો એ સહજ પ્રશ્ન થાય છે. એ સૂત્ર ધારણ કરનાર અનેક નૃપતિઓનો નૃપતિ થનાર રાજકુમાર કોનો સેવક હશે? પ્રજાનો, પ્રજાને પાળનાર વિદ્યમાન રાજેન્દ્રનો અને સર્વને પાળનાર ત્રિલોકાધિશ પરમાત્માનો હું સેવક છું એવો વ્યંગ્યઅર્થ આ ન્હાના વાક્યમાંથી નીકળે છે તે ભેદ દરેક જણ કબુલ કરશે કે તે કેવું અર્થગંભીર છે?

કર્મણ્યેવાધિ કારસ્તે ન ફલેષુ કદાચન ॥

હું સેવા કરવા જન્મેથી છું, અધિકાર ભોગવવા નહિ, એવી ભાવના વ્યવહાર અને પરમાર્થ ઉભયની સરણિ છે. અહુકાર અને મમત્વને લીધે અનેક પ્રકારના કલહ, વૈર વિનાશ ઉત્પન્ન થતાં આપણા ટુંકા અનુભવમાં ઘણી વેળા જોઈએ છીએ. આખા જગતમાં નિત્ય એવા કેટલાક થતા હશે?

સેંકડો ગરીબો અન્ન માગે છે, સેંકડો દરદીઓ કમકમાટ ઉપજાવે એવા વ્યાધિથી પીડાય છે તેમને સહાય કરવી એ પ્રભુ સેવાનું એક સ્વરૂપ છે. પોતાના અધિકાર પરથી હેડા ઉતરી રંકના રખવાળ ક્યારે થવાશે? જ્યારે બંધુભાવની લકીમાં મિથ્યાભિમાન યોગળી જશે, જ્યારે દેશ, જ્ઞાતિ અને વર્ણના લેહ

માનવી પરસ્પર સહાય કરવા તત્પર થશે, જ્યારે મનુષ્ય માત્ર સ્નેહની સુર્ણ સાંકળીથી જોડાશે, જ્યારે ચારિત્ર્ય સુખની વાંછતાનો લય થશે ત્યારે પૃથ્વીપર કલપવૃક્ષો ડોલશે, દેવનાં હુંદુભી ગડગડશે, ત્યારે પૃથ્વી અને સ્વર્ગ ઉભય શબ્દો એક અર્થવાક્ય થશે.

ભલાના હાલ હવાલ

(૧૪૬)

સુગધિ હીન વૃથોને અટના કોઈનો હાથે,
પડેછે ધા કુહાડાના સુગધિ વૃક્ષને માથે
ખિલેલા આવળે કુલો જુઓને કોણ તોડેછે ?
પરતુ મોગરો દીકા પછી તે કોણ ઝોડેછે ?
હથે જે પશિઓ સારા લલા ને કઠના મીઠા,
હથે તે પાજરે ડેદી વથેલા તે અમે નીકા
જુઓને કસ્તુરી માટે મૃગો ની દશા ચાજે !
ખિચારા શા ત પ્રાણીની, અઝાળે ઝડગી જાએ
જનારા નીચ રસ્તાના મુજેવી મો / માતે છે,
ખરે રસ્તે જનારાનો વિપત્તિ અન્ત આતે છે
જમાના જ્યેર જલમ છે, ન માલમ શુ વવાતુ છે,
નનુમી કોઈ એરો છે બતાવે શુ વવાતુ છે ?
હજારો હાથ નાળે છે, હજારો મોજમા મશગુન,
હજારો શોઠમા છે કે અમારૂં શુ વવાતુ છે !

પાર્વતિપ્રસાદ

ગત વર્ષ.

Ring out the false,
Ring in the true.

Tennyson.

આ વર્ષના પ્રારંભમાં અમે લખ્યું હતું કે હવે નવા વર્ષનો પડદો ઉપડે છે અને આ જગતનો સૂત્રધાર માયાવી પુતળાં પાસે શા શા નાચ નચાવે છે તે જ માત્ર જોવાનું છે. એ વાક્ય લખાયા પછી કાળનું એક ચક્ર ફરી ગયું અને ઇતિહાસના પટ ઉપર વિવિધ રંગી ચિત્રો આલેખાયાં. પ્રભુની ગતિ અગમ્ય છે. કેને માલમ હતું કે ભરતખંડના ઇતિહાસમાં નોંધાવા લાયક બનાવો આ જ વર્ષમાં બનશે ?

પ્રજાનો ઇતિહાસ સૈકાથી નહિં પણ સમગ્ર પ્રજાના જીવનમાં ફેરફાર કરનાર પ્રસંગોથી માપી શકાય છે. ઉપયોગી બનાવ વગરના આખા શતક કરતાં તેવા બનાવોથી ભરપૂર એક વર્ષ વધારે અગત્યનું મનાય છે.

આહુ વર્ષ ભરતખંડની પ્રજાના ઇતિહાસમાં અગત્યનું છે. રાજકિય વાતાવરણમાં અનેક ધૂમડે કેતુએ દેખાવ આપ્યો. આખા વર્ષમાં એક પછી એક ચોંકાવનાર બનાવો આદ્યા આઠ્યા. પ્રથમ કેએસના નેતાઓમાં વધતો જતો મતભેદ અને પરિણામે સુરતમાં થયેલી જાહેવાસ્થળીએ લોકતુ 'ધ્યાન જે'ચુ'. બંગાળના બોંબ પ્રકરણમાં અને પછી તરતજ શરૂ થયેલા રાજદ્રોહના ઝુકરદમાં લગભગ વર્ષ પસાર થયું. હાલમાં કાંઈક શાંતિ પધરાતી લાગે છે.

વર્ષાના કાળાં વાદળાં વિખરાયાં છે. અને થોડા દિવસ ઉપર શરદનો પૂર્ણ ચંદ્ર મા સ્વચ્છ ભૂરા આકાશમાં પ્રકાશી રહ્યો હતો તેમ ભારતવાસીઓનાં હૃદયમાં પ્રભુ-કૃપાનો પૂર્ણ ચંદ્ર પ્રકાશે એવી અમારી યાચના છે.

દીપોત્સવીની દીપમાળાની રોશનીથી અન્ધકારનો નાશ થાઓ. અસત્યનો 'વંસ' થાઓ અને સત્યના વિજય-કંઠા વાગે, એ અમારી પ્રાર્થના છે. તેનો સ્વીકાર થવે. પ્રભુને આધીન છે તેથી તે કૃપાળુની પ્રાર્થના કરી આ અંક સમાપ્ત કરીએ.

હે કૃપાનિધાન અવિનાશી પ્રભો ! અમારે માથે ઝડપતી વિપત્તિઓને વિખેરી નાંખો. સાગરનાં મોજાં તમારા મંત્રથી શાંત કરો. પ્રભો ! અમારાં હૃદયમાં તમારી દિવ્ય જ્યોતિ પ્રકટાવો. અમારાં, અમારા સ્નેહીઓના, અમારા દેશીઓના સર્વના હૃદયમાં પ્રકટાવો. અમને પરમ શાંતિ આપો અને તમારે મન્દિરે પહોંચવાના માર્ગે ચડાવો. પ્રભો !

નર્મદાશંકર બાળાશંકર.

આર્યધર્મપ્રકાશ

પુસ્તક ૨૦ મું]

તારીખ સ ૧૯૬

[અંક ૧ હા

નવા વર્ષને

(૧૪૧)

નવો ભાનુ વધાવી યો,
અનેગી આરા ભાધી લેયો,
નમશે ત્યોલ આઠાયો,
નથી વાલળ નગી આ ?

અમર થાવો ત્વ રહેને !
અચળ આરા સદા રહેને !
મનુ ન આગ વધી ભવે,
ન હોયે ત્હોથ માની લે

ઝૂં યુ પોર લેઈ લા,
તુ ભાધી તપાની ના,
નવો ઝમ ત્વ યોજી ને,
નના ઉદનાથ રડી લે

૭૪ નહ્યો, ઉત્ત નહ્યો,
ઉત્ત ઝીતિ અચળ નહ્યો,
અમન ચિર ગળ ત્યા રડ્યો,
તવાનગન મા ભગી નહ્યો

મેડિંગ ટાઇમ ૨૪-૧-૬૫

કરીમ મહમદ

૪ પદા

૪ દર્શન

ચોરી ની James Montgomery's Aspirations of youth ની પેરી
ના સીંગી મારા ત ૭

(આર્ય ધર્મ પ્રકાશના વાચકોને)

નવા વર્ષનું અભિનંદન.

રાગ યમન કંઠ્યાણ.

સુખદાયક હો શુભ સંવત્સર....ટેક

મંગળમય આ સમયે સ્નેહી ।

રવિરાજનાં જયમ પ્રસરે કર,

નિશ્ચિન તેમ સખા ! તમ ઘર ઘર,

ઉદય કિરણ પ્રસરે સુહરવર.

સુખ.

પ્રાણીગણોને પોષણદાયક,

શીત સમીર વહે જયમ સુખકર,

ઈશ કૃપાલહરી વહી તેમ ન,

અર્પો સુખસંપત અતિ મુદતર,

સુખ.

મંગળ-મય માણું જગજીવન,

મંગળ સમયે જોડી ઉભય કર;

મંગળમય મન તન ધન આપી,

હાર કરો વેગે વિશ્વંતર.

સુખ

જગજીવન કાલિદાસ પાઠક.

સાંખ્ય દર્શન સાર.

અખિલ જગત (Macrocosm) અને સૂક્ષ્મ જગત (microcosm) એવી બે પ્રકારની સૃષ્ટિ હોય છે. અતુલવ વડે આપણને જે સૃષ્ટિમાંથી સત્ય જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. કેવળ માનસિક વ્યાપારજન્ય જ્ઞાન તે માનસશાસ્ત્ર, અને આધ્યાત્મિક વિદ્યા; કેવળ ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાન તે ભૌતિક શાસ્ત્ર વિગેરે.

ગમે તે રીતે મેળવેલું જ્ઞાન જો કેવળ સત્ય હોય તો એક જ હોવું જોઈએ. સૂક્ષ્મ જગતમાંથી જે તત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તે જ જ્ઞાન સ્થૂળ જગતના અભ્યાસને પણ ધવું જોઈએ; કારણકે જે સ્થૂળ જગતમાં છે તેનું તે જ સૂક્ષ્મ જગતમાં છે. પણ માત્ર સૂક્ષ્મ રૂપે; ખરી રીતે જોતાં તો ભૌતિકશાસ્ત્ર અને માનસશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો પરિણામે એક જ હોવા જોઈએ.

પરંતુ આપણે એથી વિપરીત સ્થિતિ જોઈએલીએ ભૌતિકશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ પ્રાચીન વિદ્વાનોના મતનું ખડન કરે છે અર્વાચીન યુગમાં એથી ઉલટું હવે ધર્મ યુરોપી ઉગતા વિજ્ઞાન શાસ્ત્રને યુગળાવી મારવાને યત્ન કરતા હતા ખડ જોતાં જોઈ જોતાં હતા સત્ય એકજ હોય અને ગમે તે રીતે જોતાં એક જ દેખાવું જોઈએ

જેમ હાલ યૂરોપના વિદ્વાનો વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના અભ્યાસમાં ઘણા આગળ વધ્યા છે તેમ ભરતખંડના પ્રાચીન કાળના વિદ્વાનો માનસશાસ્ત્રના અભ્યાસમાં ઘણા ઉંડા ઉતર્યા હતા

યૂરોપખંડમાં અવાચીન યુગમાં સૃષ્ટિના ઉત્પત્તિ ક્રમ વિષે જે માં યતા હતી તેને આધુનિક વિજ્ઞાનશાસ્ત્રે જોટી ઠરાવી છે પણ જે રીતે ભરતખંડના વિદ્વાનોએ મૃદ્ધિનો ઉત્પત્તિ ક્રમ સમજાવ્યો છે તેની સાથે આધુનિક વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર મળતું આવે છે અને જ્યાં જોઈ જુદાં પડે છે ત્યાં અપૂર્ણતા પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોની છે, એ સમય જતાં સર્વેના સમજવામાં આવશે

જેને સામાન્ય જાણમાં આપણે કુવરત કહીએછીએ તેને વેદાન્તની પરિભાષામાં “પ્રકૃતિ” અને પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો Nature કહે છે એથી પણ વધારે યોગ્ય શબ્દ “અવ્યક્ત” છે કે જેમાંથી આપુ, પરમાત્મ, દ્રવ્ય, શક્તિ, મન, બુદ્ધિ સર્વની ઉત્પત્તિ થાય છે આધુનિક વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ મનને દ્રવ્યનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ કહે છે પ્રાચીન વેદાન્તીઓનું મત પણ એવું જ હતું મનોવ્યાપાર અને બુદ્ધિ પણ એ “અવ્યક્ત” માથી જ જ મ લે છે

શક્તિઓ ત્રણ પ્રકારની હોય છે—સત્વ રજઃ અને તમસ્ તમસ્ સવથી કનિષ્ઠ છે તેનો વ્યાપાર આકર્ષણનો છે એથી જરાક ઉચ્ચ શક્તિ રજઃ છે એનો વ્યાપાર પ્રત્યાઘાત કરવાનો છે સૌથી ઉચ્ચતમ શક્તિ તત્ત્વ છે તેનો વ્યાપાર રજઃ અને તમસ્ને નિયમિત કરવાનો છે જ્યારે એ જોઈ સત્ત્વને વશ હોય છે ત્યારે ગતિ ઉલ્લસી શકતી નથી—ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી પણ જ્યારે જેમાંથી એક શક્તિનું પ્રાગ્દય થાય છે ત્યારે સમતોલ જતું રહે છે અને સૃષ્ટિનો ઉત્પત્તિ ક્રમ ચાલ્યો આવે છે જોઈ શક્તિના જૂની જૂની રીતે થયેલા સંમિલનથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થાય છે એ પ્રમાણે એક ક પ મુધી ચાલ્યે જાય છે ત્યાર પછી ફરીથી જોઈ શક્તિઓ નરખી થઈ જાય છે અને સૃષ્ટિની પૂર સ્થિતિ પાછી આવે છે વળી ખીનું એક આન્દોલન મળે છે, અને તેને પરિણામે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ વતી આપણને દેખાય છે એ પ્રમાણે ઉત્પત્તિ અને લયની પરપરા ચાલી આવે છે

કેટલાક વિદ્વાનોનું એવું મત છે કે એકેકે વખતે આખા જગતનો લય થાયછે; બીજાનું એવું ધારવું છે કે એકેકે વખતે અમુક ભાગનો જ લય થાયછે. તેથી કરીને જ્યારે એક ગ્રહમંડળનો વ્યાપાર બંધ થાયછે ત્યારે જગતનાં બીજાં મંડળો વ્યાપારવત્ હોયછે. ઉત્પત્તિ અને લય એ બેઉ યુગ મળીને એક “કલ્પ” થાયછે. ગ્રહ જગતને ઉચ્છવાસ રૂપે ખુદાર કહાડતો હોય અને તેને પાછું પોતામાં જોડી લેતો હોય એવું વેદાન્તીઓનું માનવું છે. હવે પ્રશ્ન થાયછે કે લય થયા પછી જગતનું શું થાયછે? તે માત્ર સૂક્ષ્મરૂપે રહેછે. વેદાન્તમાં એને “કારણ શરીર” કહે છે હેતુ, કાળ દિશા એ સર્વે ઉપપન્ન રૂપે (potential) હોયછે. તેમાંથી આંદોલન મળતાં જગત પાછું ઉત્પન્ન થાયછે. એ પ્રમાણે અનાદિથી આશુ આવેછે. જગતની ઉત્પત્તિ એટલે અમુક કલ્પમાં તેની ઉત્પત્તિ એવું સમજી લેવું.

આ જગતના સ્થુળ દ્રવ્યને આપણે જડ પદાર્થ કહીએછીએ. વેદાન્તમાં એને “ભૂત” એટલે ઇન્દ્રિયગોચર દ્રવ્ય કહેછે પણ એ દ્રવ્ય અનાદિ અને અનન્ત છે. બીજાં બધાં દ્રવ્યો આ એકમાંથી ઉત્પન્ન થયાંછે. તે અનાદિ દ્રવ્યનું નામ “આકાશ” છે. આધુનિક વિજ્ઞાનશાસ્ત્રનો ઇધર (Ether) તે આપણા વિદ્વાનોનું “આકાશ” સઘળા તત્વોનું મૂળ તત્વ આ “આકાશ” અને તેની સાથે બીજાં એક તત્વ તેને “પ્રાણ” કહેછે. “પ્રાણ” અને “આકાશ” અનાદિ છે અને તેમના નાના પ્રકારના સંયોગથી આ દશ્ય જગત પેદા થયુ છે. કલ્પને અન્તે સઘળાનો લય થાયછે ત્યારે માત્ર “આકાશ અને પ્રાણ” અવ્યકત પે રહેછે. ઋગ્વેદમાં આ વિષય પર એક મંત્ર છે. “જ્યારે સત્ ન હતું તથા

ત્ પણ ન હતું, ત્યારે શું શું હતું? ત્યારે અનાદિ તત્વ ગતિ નાનું હતું” એ અનાદિ તત્વમાં “પ્રાણ અને આકાશ” ગુઢ હતાં. દરેક કલ્પના આરંભમાં આ “અવ્યકત” ને આંદોલન મળેછે આકાશ ઉપર પ્રાણ આઘાત કરે છે. તેનાથી ઘનીકરણ થાયછે આકર્ષણથી પરમાણુ બંધાયછે. તેમના ઘનીકરણથી અણુ અને અણુના ઘનીકરણથી જગતનાં વિવિધ દ્રવ્યો બને છે. પ્રાણના આઘાતથી આકાશમાં આંદોલન ઉત્પન્ન થવાથી વાયુ થાયછે. આંદોલન વધી જતાં ઉષ્ણતા પેદા થાયછે, જેને તેજ કહેછે. પાછળથી તેનું ઘનીકરણ થતાં જળ અને પૃથ્વી બને છે આવો ઉત્પત્તિ ક્રમ છે. જ્યારે લય થાયછે ત્યારે એજ ક્રિયા વિપરીત રીતે થાયછે. નક્કર દ્રવ્યો પીગળી પ્રવાહી બનેછે. તેમાંથી ઉષ્ણતા અને તેજ થાયછે, તેમાંથી વાયુ થાયછે અણુના પરમાણુ થાયછે. અને અન્તે આંદોલન બંધ પડતાં માત્ર પ્રાણ અને આકાશ અવ્યકત રૂપે રહેછે. આધુનિક ખગોળ વિદ્યાની “નેબ્યુલર થીયરી” સાથે ઉપલો વૃત્તાન્ત મળતો આવેછે. તેમાં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ અને તેનો લય એજ રીતે સમજાવ્યોછે.

આપણે વિના એકલા પ્રાણનો વ્યાપાર થઈ શકતો નથી જે જે ગતિ, આ ગતિન વિગેરે આપણે જોઈએ છીએ તે પ્રાણના જ રૂપા તર છે દ્રવ્યના જે આપણે સ્વરૂપ જોઈએ છીએ તે આકાશના બનેલા છે શુદ્ધતાકપણ વિગેરે શક્તિઓ બધારે પ્રાણ ઉત્પન્ન કરે છે ત્યારે તેને આકાશની સહાયતાની જરૂર છે, કારણકે દ્રવ્ય વગર એકલી શક્તિ કોના ઉપર પોતાનું બળ અજમાવે? જેને આપણે શક્તિ અને દ્રવ્ય તરીકે જોઈએ છીએ તે પ્રાણ અને આકાશના સ્થુળ રૂપા તરો છે

કેટલાએક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોનું એવું માનવું છે કે જોનાર વ્યક્તિ ન હોય તો આપણે જગત ઉદ્ભવી શકેજ નહિ જો બધા પ્રાણીઓનો નાશ થાય અને જોનાર, વિચારનાર કોઈ રહે નહિ તો આ મધ્યજી દૃશ્ય જગત શન્ય થઈ જાય ઉપર ઉપરની દ્રષ્ટિએ જોતા આ અસંલલિત લાગે છે પણ તેને સિદ્ધ કરાય તેમ છે

આપણે ઉપર જોઈ ગયા કે સ્થુળ દ્રવ્યોને “ભૂત” કહે છે અને એ “ભૂત” સુક્ષ્મ તત્વોના બનેલા છે પ્રત્યેક સ્થુળ વસ્તુ સુક્ષ્મ તત્વોમાથી “ભૂત” પેદા થાય છે તેને વેદાન્તમાં “તન્માત્ર” કહે છે આપણાથી થોડેક અંતરે પડેલા કૂલની આપણને ગંધ આવે છે, ત્યાં કૂલમાથી કાઈક તત્વ આવીને આપણી ઘ્રાણેન્દ્રિય સાથે મધુકત થવું જોઈએ આપણે તેને જોઈ શકતા નથી તેમ કૂલ પણ પોતાની જગ્યાએ થી ખસતું નથી પણ નાકને કાઈક અડક્યા વગર આપણને કદી ગંધનું જ્ઞાન થાય નહિ જેને વેદાન્તમાં “તન્માત્ર” કહે છે તે કૂલના ઘણા સુક્ષ્મ પરમાણુઓ આપણને કૂલની ગંધ આપે છે ઉષ્ણતા, તેજ, શબ્દ વિગેરેનું પણ એમજ અમજવું આ તન્માત્રના સુક્ષ્મતર વિભાગ થઈ શકે છે એ તો નક્કીજ છે કે સ્થુળ પાથો આવા સુક્ષ્મ તન્માત્રના એકત્ર વધાથી બન્યા છે એ તન્માત્રો આપણી આંખ, કાન, નાસિકા વિગેરેના જ્ઞાનતત્વો સાથે અદ્વિતીય છે ત્યારે આપણે સ્વરૂપ, શબ્દ વિગેરે નજી શકીએ છીએ તેજના મોજા આપણે જોઈ શકતા નથી પણ આંખની કીકીના મધ્ય બિંદુ (Retina) સાથે આકાશના મોજા અવકાશ છે ત્યારેજ આપણે જોઈ શકીએ છીએ હવે એ “તન્માત્ર” નું કારણ શું? આપણા માનસગ્રાસ્ત્રી એ કહે છે કે “અહુકાર” (Self Consciousness) સુક્ષ્મ દ્રવ્યો અને ઈન્દ્રિયોનું કારણ આ અહુકાર દ્રવિયોથી ક્રિયા થઈ શકતી નથી આપણે આંખ વડે જોઈએ છીએ પરંતુ જો આંખજ જોઈ શકતી હોય તો માણસ મરી ગયા પછી તેની આંખ કેમ જોઈ શકતી નથી? આંખ તેની તેજ છે ત્યારે ફેરફાર શામાં થયો છે? અહુ જોતા તો અહુકાર જે ખરેખરો જોનાર સાક્ષીનાર વિગેરે ક્રિયાઓ કરનર છે, તેના જવાથી ઈન્દ્રિયો અકાય રહે છે આધુનિક વિજ્ઞાન ગ્રાસ્ત્રી કહેશે કે માનસના જ્ઞાનતત્વોનું મધ્ય બિંદુ (nerve center) છે જેના વડે માણસની ઈન્દ્રિયો પોતાના વ્યાપાર ચલાવી શકે છે

તેવા માટે, આજવા માટે, સાંભળવા માટે એ પ્રમાણે દરેક સુત્રે ક્રિયા માટે જુદી ઈન્દ્રિય સંખ્યાને જોઈ એક જ જ્ઞાનેન્દ્રિય હોયતો શું ન આવે? પરંતુ ત્યારે આપણું ધ્યાન કેઈની સાથે વાતમાં હોયછે ત્યારે ઘણીવાર આપણી પાસે શું થાયછે તે આપણે જોઈ શકતા નથી કેનકે આપણું મન સાંભળવામાં જ લાગેલું છે. એક વ્યપારમાંથી હુડા થયા ત્રિવાય બીજા વ્યપારમાં તેનાથી પડેવાઈ શકાય નહિ. જો એક જ ઈન્દ્રિય હોય તો આપણે એકકે વખત ઘણી ક્રિયાઓ કરી શકીએ. આપણે નથી કરી શકતા એટલે આપણને વધારે ઈન્દ્રિયો છે એ સાબીત થાયછે. આધુનિક વિજ્ઞાન શાસ્ત્રમાં પણ એવું જ મત છે. ઘણીવાર આપણે સામગ્રી એકાદ બે કામ કરી શકીએ છીએ. પણ તેવું કારણ એ છે કે મન એક ક્રિયામાં થોડું થોડું રોકાયેલું રહેછે.

ઈન્દ્રિયો બે પ્રકારની છે. સ્પર્શ તત્વોની બનેલી કર્મેન્દ્રિયો. પણ તે સિવાય બીજી પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો છે તે પ્રાણના સૂક્ષ્મ તત્વોની બનેલી છે. એ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને અહુકાર મગીને માણસનું સૂક્ષ્મ અથવા સિંગ શરીર થાયછે.

આ સિંગ દેહને યોગ્ય સ્વરૂપ હોયછે. જ્ઞાનેન્દ્રિયોની પાછળ “મન” રહે છે. મન એટલે “ચિત્ત” ની આન્દોલનવાળી સ્થિતિ. તળાવમાં પથ્થર નાંખીએ તો પાણીમાં આન્દોલન ઉત્પન્ન થશે અને પછી પથ્થર ઉપર પાણી પ્રત્યાગ્રાત કરશે. તેથી જ રીતે ત્યારે ચિત્ત ઉપર કશાની પ્રતિભા પડેછે ત્યારે પ્રથમ તેમાં આન્દોલન ઉત્પન્ન થાય છે. આ સ્થિતિને મન કહે છે. પછી તેના પ્રત્યાગ્રાત થાય છે. તે પ્રત્યાગ્રાત કરનારને ઇન્દ્રિય (Will) કહેછે. ઇન્દ્રિયાની પછી સ્વચ્છી ક્રિયામાં મુખ્ય ભાગ લેનાર અહુકાર છે. તેના પછી ‘સુદ્ધિ’ અને ત્યાર પછી ‘પુરુષ’, જે પરમ શુદ્ધ અને નિર્ગુણ છે. જે સર્વજ્ઞ માત્ર સાક્ષીવત્ત્વે જોઈ શકાય શુદ્ધ રહે છે. પરંતુ વેદાન્તમાં જેને ‘અધ્યાત્મ’ કહેલું છે તેથી કરીને આપણને અવિચ્છિન્ન દેખાય છે. સદેહ આરસના પથ્થર ઉપર લાલ કરેલું કુલ ધરિયે એટલે તે પથ્થર આપણને લાલ દેખાશે. પીણું પુલ ધવોથી પીણે. દેખાશે. તેવું આ પુરુષ આત્માનું સમજવાનું છે. એવા આત્મા થણા છે. તે બધા સ્પર્શ અને સૂક્ષ્મ ઈન્દ્રિયોના વ્યપારથી આપણને રંગીન લાગેછે. પ્રકૃતિની સ્વચ્છી ક્રિયા આત્માના લાલ માટે છે. સ્વચ્છી ઉત્પત્તિ આત્માના કલ્યાણ અને મોક્ષ માટે છે. આ સ્વચ્છી પી મહાત્મ પ્રથ આત્મા આગળ ધરવામાં આવ્યોછે. જેમાંથી જ્ઞાન મેળવી તે સર્વજ્ઞ અને સર્વશક્તિમાન થઈ શકે.

સાંખ્ય દર્શનકાર કપિલ સુનિ સ્વચ્છિના પેદા કરનાર પ્રણેતા માનતા નહિ. તેના મત પ્રમાણે સ્વચ્છિની ઉત્પત્તિમાં પરમેશ્વરતા હોયતી અગત્ય નથી. અને તેણે આ જગતની ઉત્પત્તિ કરી પોતે સ્વચ્છું છે એ માન્યતામાં બાંધીશતા છે. તેના માનવા પ્રમાણે પ્રકૃતિ પોતે સર્વજ્ઞ કરી શકેછે. પરંતુ ઇન્દ્રિય વિશે તેનો જાવન સિલ

પ્રકારની છે આપણે મુક્તિ મેળવવા માટે ન્યત્રન કરીએછીએ જ્યારે મુક્તિ મળે છે ત્યારે આત્મા થોડા કાળ સુધી પ્રકૃતિમા વિનીન થાય છે અને ણીજ ઉત્પન્ના આરભમા તે આત્મા સર્વજ્ઞ થઈને સર્વ આત્માનો નેતા થાયછે કપિન જેને ઇશ્વર કહેછે તે આ સર્વજ્ઞ આત્મા જ એનો અધિકાર ચિરસ્થાયી હોતો નથી થોડા કાળ પછી એની જગ્યા ણીજ મુખ્ય વયેલા આત્માને મળેછે પણ સઘળા જગતનો અનાદિ અનંત પરમાત્મા કુપિલના મત, પ્રમાણે નથી જો પરમાત્મા હોય તો કાતો તે બદ્ધ હોય અથવા મુક્ત હોય જો દેવણ મુખ્ય હોય તો રૂદ્ર ઉત્પન્ન કરે નહિ, કેમકે તેમ કરવાની અગત્ય નથી જો બદ્ધ હોય તો એનાથી ઉત્પત્તિ થઈ શકે જ નહિ માટે ઉભય રીતે જોતા કોઈ સર્વજ્ઞ સર્વશક્તિમાન પરમાત્મા છે જ નહિ જ્યાં જા ઇશ્વર એવો શબ્દ ઉપિવ મુનિએ વાપર્યોછે ત્યાં આપણે ઉપર જોયો તેવા સાકડા અર્ધમા જ વાપર્યોછે વેદા ત શાસ્ત્ર પ્રમાણે પ્રત્યેક આત્મા ધ્વજમા એકન થાયછે પણ એ મત ઉપિલ મુનિ સ્વીકારતા નથી તેમનો દ્વેતવાદ છે

સાખ્યમત પ્રમાણે આત્મા ક્રમે સર્વજ્ઞ અને સર્વશક્તિમાન થશે પણ અગ્રે પ્રશ્ન થાય છે કે આત્મા પોતાની મુક્ત દશામાથી બંધન ગી રીતે પામ્યો ? સાખ્યમત પ્રમાણે એ અનાદિ છે ત્યારે જો બંધન અનાદિ હોય તો આપણે કદી મુક્ત થઈ શકીએજ નહિ કુપિવ મુનીના મત પ્રમાણે “અનાદિ” એક અખંડ લીટિમા નહિ પ્રકૃતિ અનાદિ છે અને અનંત એ પણ આત્માનુ અનાદિત્વ એથી જૂઠા પ્રશ્નરતુ છે કેમકે પ્રકૃતિ કાર્ય એક બંધિત નથી એક ની છે તેમા હુર ઘડિએ નવુ નવુ પાણી આ યા કરેછે એ બધા પાણીનો સમૂહ મળીને એક ની થાય તેથી કીને જે ની આપણે એક ઘડિએ જોઈએ તે બદલાઈ જવાની તેવીજ રીતે પ્રકૃતિમા પણ બધુ બદલાતુ આવેછે પણ આત્મા તેનો તેજ રહે છે, અને તેથી કરીને બદલાતી પ્રકૃતિને લીધે આત્માની મુક્તિ અસંભવનીય નથી

આમ જગત એકજ કલ્પના ઉપર ઘડાયલુ છે માણસ એ નાનુ જગત (microcosm) છે માણસને મન છે જગતમા પણ એક મન છે જ્યારે જગતની ઉત્પત્તિ થાય છે ત્યારે ત્ર્યમ શુદ્ધિ સ્ફુરે છે, પછી અહુકાર અને પછી તન્માત્ર અને તેમાથી જગતના સ્વૃન તત્ત્વો ઉત્પન્ન થાય છે કુપિલ મુનિના મત પ્રમાણે આમ જગત એક અગ છે સ્વન વસ્તુઓની પાછળ સૂક્ષ્મ વસ્તુઓ હોયછે અને તેમની પાછળ અખિત અહુકાર (cosmic consciousness) એ અખિલ અહુકારના આપણે અગો છીએ

આ પ્રમાણે સાખ્ય દર્શનકારે જાતની ઉત્પત્તિ અને લય સમજાવ્યોછે અ યકતમાથી સઘળુ ઉલ્લેખે છે અને પાછુ અ યકતમાજ સમાયછે

શિવ સમુદ્રમ્

સુરતમાં રાષ્ટ્રિય સભાનો વિચ્છેદ થયા પછી તેનો પુનરુદ્ધાર કરવાને બાજુ થયેલા પાપતું પ્રાર્થશ્રિત કરવાને હોયની તેમ શ્રી ગંગા યમુનાના સગમ ઉપર પ્રયાગ તીર્થમાં અથણીઓની સભા મળી હતી. અત્યુષ્ણ પ્રદેશમાં બાજુ ફરતી ઉષ્ણતા ન આવી હોય તેમ મગજની ગરમાગરમીથી વાદવિવાદ કરી કંટાળેલો સમુદાય મુંબઈ પાછો ફર્યો તેમાં હું પણ હતો. લાગેલો થાક ઉતારવાને સહ્યાદ્રિની ટોચ પર લોનાવલીના બંગલામાં આરામ ખુરશી પર પડ્યો પડ્યો વિચાર કરતો હતો તેટલામાં કેટલાક મિત્રોનું સંયુક્ત આમન્ત્રણ આનંદુ' કે તેજ દિવસે તેમની સાથે મહેસુર રાજ્યના રાજ્યનગર બેંગ્લોર પ્રતિ જવા મારે સાયકાળે ઉપડવું, રાજ્યકીય વિચારના ગુચ્છવાડામાં પડેલા મગજને કાર્ષક શાન્તિ મળશે એ વિચારથી એક કલાકમાં બધી તૈયારી કરી સાયકાળે છ વાગે લોનાવલી છોડ્યું. પુનાની આસપાસનો પ્રદેશ તથા ત્યાર પછીનો દિવસ હોય તો અતિ ઉષ્ણતાથી બળી ગયેલી વનસ્પતી વાળો તથા તપી રહેલા પથ્થરોમાંથી નિકળતી રક્તાતમય આસમાની ઝાંઘ વાળા પ્રદેશને રાત્રિમાં જ ઓળંગી સવારમાં બેંગ્લામ, ધારવાડ લૂકા વિગેરે અતિ રમણીય પ્રદેશોમાંથી કીડી વેગે ચાલતી અમારી આગગાડી જેમ એક સ્પર્શ આનન્દથી ડોલતો ચાલ્યો જતો હોય તેમ લાગતી હતી. ઉત્તર હિંદુસ્તાન તથા પૂર્વ હિંદુસ્તાનમાં પણ મેં ન જોયેલો એવો આ રમણીય પ્રદેશ હતો. ફળ કુલ આદિ ઉપયોગી વનસ્પતિનાં ઝુકોનો સેકડો ગાઉનો બાજુ એક મહોટો બાગ બની રહ્યો હતો. વચમાં વચમાં ન્હાની ન્હાની પરંતુ આવા ઉષ્ણકાળમાં પણ વહેતી નદીઓથી રમણીયતાની પરાકાષ્ટા થતી હતી. આ રમણીયતાની સરીખામણીમાં રહેશો નો ૨ દીસતાં અતિ કાળાં કાંધક કદરૂપાં અસ્તવ્યસ્ત મહેરવેશનાં લોકો વારંવાર ત્ય ઉત્પન્ન કરાવતાં હતા તેમાં પણ મહાકપ્ટે પણ ન સમજાતી પૂર્વ કાળથી ચાલી આવેલી પરંતુ અનાર્ય કાનડી ભાષા કર્ણને કટુતા પમાડતી મનને ગ્રાસ્ય આનંદ નાપતી હતી. આવા પ્રકારનો આનંદ લોગવતાં સાયકાળે તુંગભદ્રા નદીને કાઠે હરીહર નગરીમાં આવી પહોંચ્યા. મહેસુર રાજ્ય અને મુંબઈ ઈલાકાની વચ્ચે તુંગભદ્રા સીમારૂપ છે દક્ષિણ હિંદુસ્તાનની નદીઓ જોકે લંબાઈમાં અને પોતાની વિશાળતામાં ઉત્તર હિંદુસ્તાનની નદીઓ જેવી નથી હોતી છતાં એ નદીઓની આસપાસ પ્રદેશો બહુજ રમણીય હોય છે. એમ કહેવાય છે કે ગોકક પર્વત ઉપરથી પડતો જળધોધ દુનિયામાં સૌથી ઉંચો કહેવાય છે. અહિં આંથી રાત્રિ પડતા જે તે રમણીય પ્રદેશ આવ્યો તે અંધાર. ૧૧૪ ગયો અને પ્રાતઃકાળમાં છ વાગે બેંગ્લોરનો પ્રદેશ દેખાવા માંડ્યો. આસપાસ વૃક્ષોનાં ઝુગોની વચમાંથી ઊંઘેલા ન્હાનાં ન્હાનાં ઊંઘળીઆં, એકાદ કોસ જેટલે દૂર દેખાતા ચીમનીના

ધુમાડા વિગેરે ભેતા કાઈક શહેર, કાઈક વન અને કેટલેક અશે ગામડાનો આભાસ પણ થતો હતો. સ્ટેશન ઉપર આવતા એજ પ્રકારની પણ જૂદી ભાષા બોલનારા તેવા જ કાળા પણ કાઈક ઠીંગણા લોકો નજરે પડવા માગ્યા સ્ટેશનની પાસે દોઢ લક્ષ રૂપિયા ખરચી કોઈ શ્રીમન્ત ગૃહસ્થે મોટી ધર્મશાળા બાંધાવેલી છે. જુના રિવાજના લોકોની રીત પ્રમાણે હજારો રૂપિયા ખર્ચી શોભાયમાન બનાવેલા આ મકાનમાં ઉતરવા જનાર લોકને એક ભાગેની ખુરશી અથવા એક ફાટેલી ચેતર છ પણ મળી શકતી નથી. રીત કાળમાં વાતા વાયુને અટકાવવા આપણા દેશમાં ન જણાતા જે ઉપાયો યોજ્યા છે તે પણ ઉંચુ કાળમાં હુ ખરૂં થઈ પડે છે.

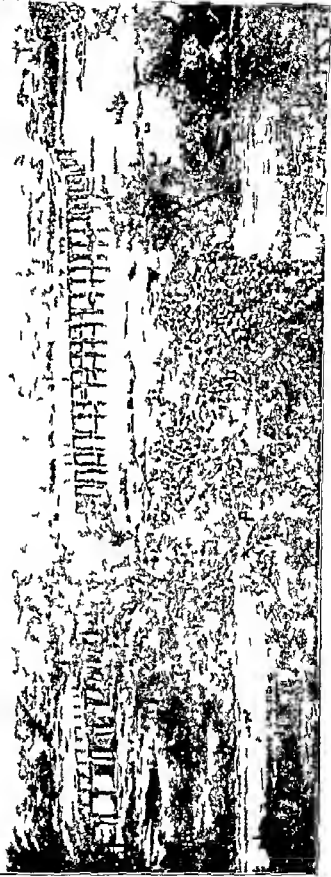
મુ ખર્ચવાસી જનોને દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં જતા વિદેશમાં જવાનો અનુભવ થવા લાગે છે પ્રથમ અનુભવ ભાષાથી જ જણાય છે, કારણકે મુંડુરનો સામાન્ય જન હિંદુસ્તાની ભાષા પણ સમજતો નથી. પરંતુ ઇંગ્રેજ શિક્ષણનો પ્રચાર એટલે બધો થયો છે કે ભાડુતી ગાડીવાળા તથા મજૂરો ઇંગ્રેજ સમજી શકે અને બગીચાના જેવું અંગ્રેજી બોલી પણ શકે. પૂર્વદેશ અને પશ્ચિમાલ્ય રીતરીવાજની સેળસેળ થતા પણ ભિન્નતા એટલી બધી રહી ગઈ છે કે ક્ષણે ક્ષણે રમુજ ઉત્પન્ન થાય એક જ ક્ષણે વિનાયતી બૂટ ડાંતર અને ટાઈવાળા પૂસવાળો પણ ધમચૂસ્ત મનુષ્ય આપણી પાસે ખુરશી પર બેઠી ઇંગ્રેજીમાં વાતો કરે. પણ તે જ ક્ષણે મૃદમય ગુગ જેવા તિલક કરી જુના રીતરિવાજ પ્રમાણે પહેરવેશ રાખી મોટા મોટા સમય પશ્ચિમાલ્ય વિદ્વાનોને પણ શોભાવે તેવા વાઢવિ વાઢ કરી પોતાના વિચારનું સમય ન કરે એક જ કુટુંબમાં આખો દિવસ મિટી જ કુટુંબ કરે એવા છોકરાઓની પાસે જ મુજનો કંદોરો બાધી લગોડીવાળી કામાર અવસ્થાની રીતથી વસ્ત્ર પહેરી બેઠેલા વૃદ્ધા બેવામાં આવે ગુજરાતના વાયકોને આશ્ચર્ય લાગશે, પરંતુ સરકાર પદ્ધતિમાં ભેટા સમગ્રએ કે જ્યાં સુધી નિવાહ ન થયો હોય ત્યાં સુધી પુરુષને ધોતિઆની કાછડી વાળવાનો અધિકાર નથી અર્થાત્ સફેદ ધોતિ ઉ સંન્યાસીની પેઠે અગ ઉપર વિટાળી લેવું એ બ્રહ્મચર્યની અથવા અવિવાહિત સ્થિતિની નિશાની ત્યાં ગણાય છે અને તે રીતે સેકડો પુરૂષો આપણને મળે જુના રિવાજ પ્રમાણે મસ્તક ઉપર શિખા રાખવી, શરીરના નીચેના ભાગમાં ઉપર કદા પ્રમાણે અચળો જ પહેરવો અને એક અગ વસ્ત્ર ઓઢવું એ પ્રાચીન બ્રહ્મવેશ અને તેની સાથે અંગ્રેજી ભાષા સામળતા હાસ્ય થયા વગર રહેતું નહિ.

શિવ અને વિષ્ણુનો વિરોધ ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં નાસતા નાસતા દેશને દક્ષિણ છેડે જાણે સ્થાયી થયો હોય એમ લાગે છે પોતાને અત્યંત પવિત્ર અને ઉચ્ચ માનતા રામાનુજનુયાયી આર્ય ૧૨ બ્રાહ્મણો શિવાલયમાં પગ પણ ન મુકે આટલા બધા દુરાનહુનો અનાર કરનારા તોપણ એની અસરથી બાતલ ન રહેલા અન્ય બ્રાહ્મણો પોતાને રૂમાત કહેવરાવે છે પરંતુ તેઓ પણ કેવળ શિવભિગ્ન

એ પારાને હથેથી ઉખેડી લેતાં પારો, સુવર્ણ અને બીજી વનસ્પતિ વાળો એ ગોળો થાયછે. એ ગોળાને ભૂમીમાં મૂકી પારાને ઉડાવી દઇ અને વનસ્પતિને બાળી તાંબી સોનું બુદ્ધ પાડવામાં આવેછે. આ સર્વ પ્રયોગો જોઈ યુરોપીયન ખામડાને અનુભવ કરી સાચકાણે ખેંડોર પાછા આવ્યા.

કોલહારમાં ચાલતી ખાણે, ખેંડોરમાં કાર્ય કરતાં રૂનાં વથા ઉત્તમ કારખાનાં તથા બીજાં પણ કેટલાંક કાર્યો અનિશ્ચિત વહેતા વિદ્યુત્ પ્રવાહથી કરવામાં આવેછે. આ પ્રવાહ ખેંડોરથી આશરે પચીસ કોશપર આવેલા અનિશ્ચિત વહેતા તથા આશરે પાંચસે પુટની ઉંચાઈએથી અત્યંત જોરથી થતા કાવેરીના વિનિપાત (Waterfall) માંથી ઉત્પન્ન કરવામાં આવેછે આ કાર્ય માટે જે ઠેકાણે આ વિનિપાતનો સંયોગ છે તે સ્થાને મોટા યંત્રોની યોજના કરીછે, જે જોવાને તે જ રાત્રીએ મહુસુર જતી ટ્રેનમાં અમે નીસર્યો. રાત્રીના ચાર વાગ્યાને સુમારે મદ્રાસ સ્ટેશન પર ઉતરી અહીં અગ્રેજી બોલતા ટાંગાવાળાઓ સાથે આવવા જવાનો ખંદોબસ્ત કરી પ્રાતઃકાળમાં કાવેરીનો રસ્તો લીધો. કાંઈક મહેસુર તરફ વળે તો આ રસ્તો દશ માઈલ સુધી જાય છે. માર્ગમાં ન્હાનાં ન્હાનાં ગામોની આસપાસ ફળદ્રુપ વાડીઓ તથા કોઈ સ્થાને સ્વાભાવિક બની રહેલાં તળાવો પણ છે. આશરે ત્રણ વાગ્યાને સુમારે કાવેરી તટની તલ્લક આવતાં એક રમણીય ભવ્ય દેખાવ તજરે પડ્યો. અમારા જમણા હાથ ઉપર ઉંચી ટેકરી અખંડ આવી રહેલી હતી તથા ડાબા હાથ ઉપર ત્રણસોથી ચારસો ફુટ ઉંડી બીજીમાં ખળખળ આવજ કરતી કાવેરી વહેતી હતી. અમારી સામે તજરે કરતાં સમુદ્રપ્રાય મોટું સરોવર જોયું હોય એવો દેખાવ થઈ રહ્યો હતો. એ તળાવની મધ્યમાં જાણે કોઈએ મહેલ બાંધ્યો ય અને તેના અસંખ્ય દરવાજા ખુલા પડ્યા હોય એવું કાંઈક અમને દીસવા લાગ્યું.

આવા નિર્જન અરણ્યમાં આવું ભવ્ય દેખાતું મકાન કેવું હશે એ જણાસાથી ટાંગાવાળાને પૂછતાં તેણે હસીને અમારી ભૂલ લાંગી કે એ તો પ્રાચીન કાળમાં બાંધેલો સેતુ છે. એ સેતુથી શિવસમુદ્રમના ટાપુ ઉપર જવાય છે. એક વસ્તુ કહેવાની અમે ભૂલી ગયા છીએ તે એ કે મહેસુર પ્રદેશ પથ્થરને માટે પણ બહુ વખણાયછે. આપણા દેશમાં સામાન્ય રીતે જ્યાં જ્યાં લાકડું વપરાય છે તે તે સ્થાને મહુસુરમાં પથ્થર વાપરવામાં આવેછે. ત્યાંનો પથ્થર અખંડ હોવાથી ત્રીશથી ચાળીશ ફુટ સુધીનો એક એક પથ્થર કાપી શકાયછે. બહુ ચિવટ અને કંઠણ હોવાથી ઘરના લાલ કરવામાં પણ કામ લાગેકે. ઘરના ચાલતા ખારસાખ વિગેરે પણ પથ્થરના જ થઈ શકેછે. રસ્તામાં તજરે કરે તો ટેલીગ્રાફના થાંભલાઓ રસ્તા પર ખેસવાના બાંકડાઓ વિગેરે પણ અકેક જ પથ્થરના બનાવેલા હોય છે. આ પથ્થરની ખુબીને લીધે ઉપર જણાવેલા સેતુ અમન ભવ્ય લાગ્યો. જે સ્થાનકે તે

श्री रामाय । जिन ससु म ।

અમે જોયો તે સ્થાનક સેતુથી આશરે પોષ્ટા માઈલ હતું અને એ જ સ્થાનકથી કાવેરી ઇલેકટ્રીક વર્ક્સ જવાનો માર્ગ જૂદો પડતો હતો, છતાં એ સ્થાનકની ભવ્ય તાથી આકર્ષાઈ અમે સેતુ તરફ જ ચાલ્યા એ પથ્થરના થાભલાઓ જોકે ખરા ખર ઘડેલા તથા ઘસેલા ન હતા તોપણ કાંઈક લાલાશ અને કાળાશની છાટ વાળા અને સૂર્યના તેજમા ચળકાટ મારતા હોવાથી દુરથી આરસપહાણ જેવા લાગતા હતા એ પુલમા એક પણ કમાન વાળેની નહતી થોડા થોડા કૂટને અતરે એક એક થાભલો ગોડવી તેની પર તેજ જાતના પથ્થરના પાટડા પાયરી દીધા હતા આ રીતે આશરે દોઢસોથી બસો કુટનો પૂલ લાકડા અથવા લોખંડના કાચ સિવાય ઉભો કરવામા આ થોડે ચૂના અને ધાતુ પણ કોઈ જગ્યાએ કાચ ક્યું હોય તેવું દીસતું ન હતું આવો વિચાર મનમા આવતા અમને તેની ઉપર ગાડીમા જતા ખીક લાગી પરતું પરિચિત થયેલા બેલો એ દોડી જઈ સામેના કાંડા ઉપર શિવ સમુદ્રમના ટાપુ ઉપર અમને ઉતાર્યા આ સ્થાનકે જાણે નિજન વનમા જ શ્રી રંગનાથ નામથી ઓળખાતું વિષ્ણુનું ભવ્ય મંદિર છે શિવ સમુદ્રમનું નામ અને વિષ્ણુનું ધામ, ગંગા જેવી કાવેરીનો પ્રવાહ એ સર્વથી મનમા ધાર્મિક વૃત્તિઓના ઉદય થયો તરત જ કપડા કહાડી નાખી કાવેરીના પ્રવાહમા ખડયા એક કલાક સુધી શીતળ જળમા સ્નાન કરી સધ્યા વદન કરી રેશમી વસ્ત્ર પહેરી વેદોચ્ચાર ન કરી શકતા પરતું અગ્રેજીમા અમારી સાથે વાત કરતા પુઝરીની રમ્મ લેઈ મંદિરના અન્તર્ભાગમા શ્રી રંગનાથના દર્શન કરવા ગયા દુનિઆની પાપી વૃત્તિ જોઈ રિસાઈને અધારા ઓરડામા જેમ સૂઈ રહ્યા હોય તેવા રંગનાથના દર્શન કરાવવાને પૂ જારીના પુત્રે મ્હોટો દીવો પ્રગટાવ્યો આ દીપકના તેજથી મૂર્તિમય દેવનું દર્શન થતા પ્રેમમય લક્ષિતએ અમારૂં અત કરણ પીગળાવ્યું સાથે ભારતભૂમિની પ્રાચીન શિલ્પ કુશળતા જોઈ આનંદાસ્વર્ય થયું શ્રી રંગનાથની મૂર્તિ શેવશાયી એક કદા વર મનુષ્યના પ્રમાણની હતી નિમ્ન ભાગમા અધા કુટના વ્યાસ પરિમિત શરીર ના ચાર કુડાળાથી શ્રી વિષ્ણુ ભગવાનનો પય ક બની રહ્યો હતો અને ઉપરના ભાગમા શેવની કૃષ્ણઓથી દિવ્ય છત્ર બની રહેલું હતું આ સર્વ ઉચ્ચ પ્રકારના કાળા પથ્થરમાથી ઘડી કહાડેલું હતું એ પર્યંક ઉપર શ્રી વિષ્ણુ ભગવાન મનુષ્ય સ્વરૂપે સુખાસનથી લેટયા હતા ભક્તજનોના ભાવથી સુવર્ણમય સુકુટ ધારણ કરાવેલો હતો, તેમ જ હસ્ત તથા પાદ પણ સુવર્ણમય હતા એ મંદિરથી બહાર આવતા એક ન્હાના મંદિરમા શ્રી લક્ષ્મીજીની મૂર્તિ વિરાજતી હતી આ પ્રમાણે દર્શન કરી દક્ષિણથી અતિ શત્રુષ્ઠ થયેલા પૂજારી પામેથી સારો પ્રસાદ મળતા તેનો ઉપયોગ કરી આશરે અઘો કના ગાડીમા બેસી કાવેરી ઇલેકટ્રીક વર્ક્સ ઉપર પહોંચ્યા

‘એ’ કારખાનું’ પણ આ જ ટાપુના એક છેડા ઉપર છે. જૂની હુનીઆમાંથી પાછો નવી હુનીઆમાં પ્રવેશ કર્યો. કારખાનાં ચલાવતા બેત્રણ યુરોપિયન તથા ચાલીશ પચાસ દેશી કામદારો માટે યુરોપિયન ઢબનાં છૂટાં છવાયાં વીંચ પચીંચ ઘર બાંધેલાં છે. એક સ્થાનમાં પ્રવાસીઓને રહેવાનું મકાન, બીજી તરફ ન્હાની સરખી દવાશાળા તથા ત્રીજી તરફ એક ન્હાનું ‘સરખું’ પુસ્તકાલય બાંધવામાં આવ્યું છે. વિદ્યુતપ્રવાહની પુરેપુરી છત હોવાથી દરેક મકાનમાં તથા રસ્તાઓ ઉપર વિજળીના દીવા મૂકવામાં આવ્યા છે. રચના બહુ જ અદ્ભૂત છે. કાવેરીના પ્રવાહને એક સ્થાનકેથી વાળી આ ન્હાના સરખા ગામડાની વચ્ચેથી તેનો પ્રવાહ કર્યો છે. આગળ કહી આવ્યા તેમ આ ટાપુથી બીજી પાસેસો પુટ નીચી છે. અને આટલે ઉંચેથી પ્રવાહનો વિનિષ્પાત થાય તેથી તેમાં જે સહજ શક્તિ આવે તેનો ઉપયોગ વિદ્યુતપ્રવાહ ઉત્પન્ન કરવામાં થાય છે. એટલે એમ સમજી શકાય કે સ્વભાવિક રીતે જે વિનિષ્પાત છિન્નભિન્ન અને અવ્યવસ્થિત થાય તેને નિયમમાં રાખી એક જ સ્થાનકે પાંચસો પુટ નીચે લઈ જવો એ અસાધ્ય છે. આવી રીતે કરવાને માટે જ તેમણે બાજુ બે તરફના કાંડામાંથી લઈ આ ગામડાની વચ્ચે યોગબંધ પ્રવાહ ચલાવ્યો છે. ત્યાં આગળ મોટા ત્રણ નળામૂકી આ પ્રવાહને ભેરથી એ નળ વાટે પાંચસો પુટ નીચે જવા દે છે. ત્રીજે બીજીની અંદર વિદ્યુતઉત્પાદક યંત્રો ગોઠવ્યાં હોય છે જેને ચલાવવામાં આ શક્તિસાન પ્રવાહનો ઉપયોગ થાય છે. ત્યાં આગળ કારીગરોને ઉતરવા ચઢવાને માટે એક ડબ્બાની રેલ્વે બાંધેલી છે, જેમાં બેશીને ઉતર્યા અને નીચેનું ‘ચંત્રાલય’ બેસું. ઉપર કહી આવ્યા છીએ કે આ ચંત્રાલયમાંથી જે વિદ્યુત પ્રવાહ નીકળે છે તેથી પચાસ માઈલ પર આવેલી કોલ્હારની ખાણ તથા બેંગ્લોરના કારખાનાં ચાલે છે. તેમ જ એક પાસ બેંગ્લોર અને બીજી પાસ મુંડેસુર નગરના રસ્તા તથા ઘરોમાં વિદ્યુત દીવા થાય છે. આ સર્વ પ્રદેશમાં ફરી સ્થાનકે આવતાં બાજુ શ્રી રંગના ત્રીજા કૃપા થઈ હોય તેથી ત્યાં થતા એક જ્ઞાતિ લોજનમાં આમંત્રણ આવ્યું હોય. ગામમાં વસતા ઘણાખરા લોકો આયંત્રર સ્માર્ત પ્રાદ્ધણ છે. તેમાંના એક ગૃહસ્થને ઘેર પોતાના પુત્રના લગ્ન પ્રસંગે જ્ઞાતિ લોજનમાં અમને આમંત્રણ થયું. ત્યાં જતાં અમારી તથા તેમની સર્વની મર્યાદા સાચવી અમને બહુ આદરથી પોતાની પકિતમાં બેસાડ્યા. જ્ઞાતિની આશરે દશથી પંદર સ્ત્રીઓ શોભાયમાન પવિત્ર રેશમી વસ્ત્રો પહેરી બહુજ વિનયથી અને આગ્રહથી પિરસવાનું કામ કરતી હતી. બે ચાર કન્યાઓ પાસેના ઓરડામાં બેસી વીણા વગાડી સંગીત કરતી હતી. અર્ધ લોજન થતાં એ વીણા નાદ બંધ થયો અને તેની સાથે સરખાવતાં કાંઈક કર્કશ જણાતા સ્વરથી પણ પૂર્ણ ભાવ અને ઉત્સાહથી પકિતમાં બેસનાર પ્રાદ્ધણોએ લોકો ભણવાનો આરંભ કર્યો. આવી રીતે બપોરનો સમય આનંદમાં ગાળી સાંજ કાળે ત્યાંથી નીસરી પ્રાતઃકાળે બેંગ્લોર આવ્યા, જ્યાં એક દિવસ રહી સુબંધ તરફ પ્રયાણ કર્યું.

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦ ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦ ૫૧ ૫૨ ૫૩ ૫૪ ૫૫ ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯ ૬૦ ૬૧ ૬૨ ૬૩ ૬૪ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦ ૧૦૧ ૧૦૨ ૧૦૩ ૧૦૪ ૧૦૫ ૧૦૬ ૧૦૭ ૧૦૮ ૧૦૯ ૧૧૦ ૧૧૧ ૧૧૨ ૧૧૩ ૧૧૪ ૧૧૫ ૧૧૬ ૧૧૭ ૧૧૮ ૧૧૯ ૧૨૦ ૧૨૧ ૧૨૨ ૧૨૩ ૧૨૪ ૧૨૫ ૧૨૬ ૧૨૭ ૧૨૮ ૧૨૯ ૧૩૦ ૧૩૧ ૧૩૨ ૧૩૩ ૧૩૪ ૧૩૫ ૧૩૬ ૧૩૭ ૧૩૮ ૧૩૯ ૧૪૦ ૧૪૧ ૧૪૨ ૧૪૩ ૧૪૪ ૧૪૫ ૧૪૬ ૧૪૭ ૧૪૮ ૧૪૯ ૧૫૦ ૧૫૧ ૧૫૨ ૧૫૩ ૧૫૪ ૧૫૫ ૧૫૬ ૧૫૭ ૧૫૮ ૧૫૯ ૧૬૦ ૧૬૧ ૧૬૨ ૧૬૩ ૧૬૪ ૧૬૫ ૧૬૬ ૧૬૭ ૧૬૮ ૧૬૯ ૧૭૦ ૧૭૧ ૧૭૨ ૧૭૩ ૧૭૪ ૧૭૫ ૧૭૬ ૧૭૭ ૧૭૮ ૧૭૯ ૧૮૦ ૧૮૧ ૧૮૨ ૧૮૩ ૧૮૪ ૧૮૫ ૧૮૬ ૧૮૭ ૧૮૮ ૧૮૯ ૧૯૦ ૧૯૧ ૧૯૨ ૧૯૩ ૧૯૪ ૧૯૫ ૧૯૬ ૧૯૭ ૧૯૮ ૧૯૯ ૨૦૦ ૨૦૧ ૨૦૨ ૨૦૩ ૨૦૪ ૨૦૫ ૨૦૬ ૨૦૭ ૨૦૮ ૨૦૯ ૨૧૦ ૨૧૧ ૨૧૨ ૨૧૩ ૨૧૪ ૨૧૫ ૨૧૬ ૨૧૭ ૨૧૮ ૨૧૯ ૨૨૦ ૨૨૧ ૨૨૨ ૨૨૩ ૨૨૪ ૨૨૫ ૨૨૬ ૨૨૭ ૨૨૮ ૨૨૯ ૨૩૦ ૨૩૧ ૨૩૨ ૨૩૩ ૨૩૪ ૨૩૫ ૨૩૬ ૨૩૭ ૨૩૮ ૨૩૯ ૨૪૦ ૨૪૧ ૨૪૨ ૨૪૩ ૨૪૪ ૨૪૫ ૨૪૬ ૨૪૭ ૨૪૮ ૨૪૯ ૨૫૦ ૨૫૧ ૨૫૨ ૨૫૩ ૨૫૪ ૨૫૫ ૨૫૬ ૨૫૭ ૨૫૮ ૨૫૯ ૨૬૦ ૨૬૧ ૨૬૨ ૨૬૩ ૨૬૪ ૨૬૫ ૨૬૬ ૨૬૭ ૨૬૮ ૨૬૯ ૨૭૦ ૨૭૧ ૨૭૨ ૨૭૩ ૨૭૪ ૨૭૫ ૨૭૬ ૨૭૭ ૨૭૮ ૨૭૯ ૨૮૦ ૨૮૧ ૨૮૨ ૨૮૩ ૨૮૪ ૨૮૫ ૨૮૬ ૨૮૭ ૨૮૮ ૨૮૯ ૨૯૦ ૨૯૧ ૨૯૨ ૨૯૩ ૨૯૪ ૨૯૫ ૨૯૬ ૨૯૭ ૨૯૮ ૨૯૯ ૩૦૦ ૩૦૧ ૩૦૨ ૩૦૩ ૩૦૪ ૩૦૫ ૩૦૬ ૩૦૭ ૩૦૮ ૩૦૯ ૩૧૦ ૩૧૧ ૩૧૨ ૩૧૩ ૩૧૪ ૩૧૫ ૩૧૬ ૩૧૭ ૩૧૮ ૩૧૯ ૩૨૦ ૩૨૧ ૩૨૨ ૩૨૩ ૩૨૪ ૩૨૫ ૩૨૬ ૩૨૭ ૩૨૮ ૩૨૯ ૩૩૦ ૩૩૧ ૩૩૨ ૩૩૩ ૩૩૪ ૩૩૫ ૩૩૬ ૩૩૭ ૩૩૮ ૩૩૯ ૩૪૦ ૩૪૧ ૩૪૨ ૩૪૩ ૩૪૪ ૩૪૫ ૩૪૬ ૩૪૭ ૩૪૮ ૩૪૯ ૩૫૦ ૩૫૧ ૩૫૨ ૩૫૩ ૩૫૪ ૩૫૫ ૩૫૬ ૩૫૭ ૩૫૮ ૩૫૯ ૩૬૦ ૩૬૧ ૩૬૨ ૩૬૩ ૩૬૪ ૩૬૫ ૩૬૬ ૩૬૭ ૩૬૮ ૩૬૯ ૩૭૦ ૩૭૧ ૩૭૨ ૩૭૩ ૩૭૪ ૩૭૫ ૩૭૬ ૩૭૭ ૩૭૮ ૩૭૯ ૩૮૦ ૩૮૧ ૩૮૨ ૩૮૩ ૩૮૪ ૩૮૫ ૩૮૬ ૩૮૭ ૩૮૮ ૩૮૯ ૩૯૦ ૩૯૧ ૩૯૨ ૩૯૩ ૩૯૪ ૩૯૫ ૩૯૬ ૩૯૭ ૩૯૮ ૩૯૯ ૪૦૦ ૪૦૧ ૪૦૨ ૪૦૩ ૪૦૪ ૪૦૫ ૪૦૬ ૪૦૭ ૪૦૮ ૪૦૯ ૪૧૦ ૪૧૧ ૪૧૨ ૪૧૩ ૪૧૪ ૪૧૫ ૪૧૬ ૪૧૭ ૪૧૮ ૪૧૯ ૪૨૦ ૪૨૧ ૪૨૨ ૪૨૩ ૪૨૪ ૪૨૫ ૪૨૬ ૪૨૭ ૪૨૮ ૪૨૯ ૪૩૦ ૪૩૧ ૪૩૨ ૪૩૩ ૪૩૪ ૪૩૫ ૪૩૬ ૪૩૭ ૪૩૮ ૪૩૯ ૪૪૦ ૪૪૧ ૪૪૨ ૪૪૩ ૪૪૪ ૪૪૫ ૪૪૬ ૪૪૭ ૪૪૮ ૪૪૯ ૪૫૦ ૪૫૧ ૪૫૨ ૪૫૩ ૪૫૪ ૪૫૫ ૪૫૬ ૪૫૭ ૪૫૮ ૪૫૯ ૪૬૦ ૪૬૧ ૪૬૨ ૪૬૩ ૪૬૪ ૪૬૫ ૪૬૬ ૪૬૭ ૪૬૮ ૪૬૯ ૪૭૦ ૪૭૧ ૪૭૨ ૪૭૩ ૪૭૪ ૪૭૫ ૪૭૬ ૪૭૭ ૪૭૮ ૪૭૯ ૪૮૦ ૪૮૧ ૪૮૨ ૪૮૩ ૪૮૪ ૪૮૫ ૪૮૬ ૪૮૭ ૪૮૮ ૪૮૯ ૪૯૦ ૪૯૧ ૪૯૨ ૪૯૩ ૪૯૪ ૪૯૫ ૪૯૬ ૪૯૭ ૪૯૮ ૪૯૯ ૫૦૦ ૫૦૧ ૫૦૨ ૫૦૩ ૫૦૪ ૫૦૫ ૫૦૬ ૫૦૭ ૫૦૮ ૫૦૯ ૫૧૦ ૫૧૧ ૫૧૨ ૫૧૩ ૫૧૪ ૫૧૫ ૫૧૬ ૫૧૭ ૫૧૮ ૫૧૯ ૫૨૦ ૫૨૧ ૫૨૨ ૫૨૩ ૫૨૪ ૫૨૫ ૫૨૬ ૫૨૭ ૫૨૮ ૫૨૯ ૫૩૦ ૫૩૧ ૫૩૨ ૫૩૩ ૫૩૪ ૫૩૫ ૫૩૬ ૫૩૭ ૫૩૮ ૫૩૯ ૫૪૦ ૫૪૧ ૫૪૨ ૫૪૩ ૫૪૪ ૫૪૫ ૫૪૬ ૫૪૭ ૫૪૮ ૫૪૯ ૫૫૦ ૫૫૧ ૫૫૨ ૫૫૩ ૫૫૪ ૫૫૫ ૫૫૬ ૫૫૭ ૫૫૮ ૫૫૯ ૫૬૦ ૫૬૧ ૫૬૨ ૫૬૩ ૫૬૪ ૫૬૫ ૫૬૬ ૫૬૭ ૫૬૮ ૫૬૯ ૫૭૦ ૫૭૧ ૫૭૨ ૫૭૩ ૫૭૪ ૫૭૫ ૫૭૬ ૫૭૭ ૫૭૮ ૫૭૯ ૫૮૦ ૫૮૧ ૫૮૨ ૫૮૩ ૫૮૪ ૫૮૫ ૫૮૬ ૫૮૭ ૫૮૮ ૫૮૯ ૫૯૦ ૫૯૧ ૫૯૨ ૫૯૩ ૫૯૪ ૫૯૫ ૫૯૬ ૫૯૭ ૫૯૮ ૫૯૯ ૬૦૦ ૬૦૧ ૬૦૨ ૬૦૩ ૬૦૪ ૬૦૫ ૬૦૬ ૬૦૭ ૬૦૮ ૬૦૯ ૬૧૦ ૬૧૧ ૬૧૨ ૬૧૩ ૬૧૪ ૬૧૫ ૬૧૬ ૬૧૭ ૬૧૮ ૬૧૯ ૬૨૦ ૬૨૧ ૬૨૨ ૬૨૩ ૬૨૪ ૬૨૫ ૬૨૬ ૬૨૭ ૬૨૮ ૬૨૯ ૬૩૦ ૬૩૧ ૬૩૨ ૬૩૩ ૬૩૪ ૬૩૫ ૬૩૬ ૬૩૭ ૬૩૮ ૬૩૯ ૬૪૦ ૬૪૧ ૬૪૨ ૬૪૩ ૬૪૪ ૬૪૫ ૬૪૬ ૬૪૭ ૬૪૮ ૬૪૯ ૬૫૦ ૬૫૧ ૬૫૨ ૬૫૩ ૬૫૪ ૬૫૫ ૬૫૬ ૬૫૭ ૬૫૮ ૬૫૯ ૬૬૦ ૬૬૧ ૬૬૨ ૬૬૩ ૬૬૪ ૬૬૫ ૬૬૬ ૬૬૭ ૬૬૮ ૬૬૯ ૬૭૦ ૬૭૧ ૬૭૨ ૬૭૩ ૬૭૪ ૬૭૫ ૬૭૬ ૬૭૭ ૬૭૮ ૬૭૯ ૬૮૦ ૬૮૧ ૬૮૨ ૬૮૩ ૬૮૪ ૬૮૫ ૬૮૬ ૬૮૭ ૬૮૮ ૬૮૯ ૬૯૦ ૬૯૧ ૬૯૨ ૬૯૩ ૬૯૪ ૬૯૫ ૬૯૬ ૬૯૭ ૬૯૮ ૬૯૯ ૭૦૦ ૭૦૧ ૭૦૨ ૭૦૩ ૭૦૪ ૭૦૫ ૭૦૬ ૭૦૭ ૭૦૮ ૭૦૯ ૭૧૦ ૭૧૧ ૭૧૨ ૭૧૩ ૭૧૪ ૭૧૫ ૭૧૬ ૭૧૭ ૭૧૮ ૭૧૯ ૭૨૦ ૭૨૧ ૭૨૨ ૭૨૩ ૭૨૪ ૭૨૫ ૭૨૬ ૭૨૭ ૭૨૮ ૭૨૯ ૭૩૦ ૭૩૧ ૭૩૨ ૭૩૩ ૭૩૪ ૭૩૫ ૭૩૬ ૭૩૭ ૭૩૮ ૭૩૯ ૭૪૦ ૭૪૧ ૭૪૨ ૭૪૩ ૭૪૪ ૭૪૫ ૭૪૬ ૭૪૭ ૭૪૮ ૭૪૯ ૭૫૦ ૭૫૧ ૭૫૨ ૭૫૩ ૭૫૪ ૭૫૫ ૭૫૬ ૭૫૭ ૭૫૮ ૭૫૯ ૭૬૦ ૭૬૧ ૭૬૨ ૭૬૩ ૭૬૪ ૭૬૫ ૭૬૬ ૭૬૭ ૭૬૮ ૭૬૯ ૭૭૦ ૭૭૧ ૭૭૨ ૭૭૩ ૭૭૪ ૭૭૫ ૭૭૬ ૭૭૭ ૭૭૮ ૭૭૯ ૭૮૦ ૭૮૧ ૭૮૨ ૭૮૩ ૭૮૪ ૭૮૫ ૭૮૬ ૭૮૭ ૭૮૮ ૭૮૯ ૭૯૦ ૭૯૧ ૭૯૨ ૭૯૩ ૭૯૪ ૭૯૫ ૭૯૬ ૭૯૭ ૭૯૮ ૭૯૯ ૮૦૦ ૮૦૧ ૮૦૨ ૮૦૩ ૮૦૪ ૮૦૫ ૮૦૬ ૮૦૭ ૮૦૮ ૮૦૯ ૮૧૦ ૮૧૧ ૮૧૨ ૮૧૩ ૮૧૪ ૮૧૫ ૮૧૬ ૮૧૭ ૮૧૮ ૮૧૯ ૮૨૦ ૮૨૧ ૮૨૨ ૮૨૩ ૮૨૪ ૮૨૫ ૮૨૬ ૮૨૭ ૮૨૮ ૮૨૯ ૮૩૦ ૮૩૧ ૮૩૨ ૮૩૩ ૮૩૪ ૮૩૫ ૮૩૬ ૮૩૭ ૮૩૮ ૮૩૯ ૮૪૦ ૮૪૧ ૮૪૨ ૮૪૩ ૮૪૪ ૮૪૫ ૮૪૬ ૮૪૭ ૮૪૮ ૮૪૯ ૮૫૦ ૮૫૧ ૮૫૨ ૮૫૩ ૮૫૪ ૮૫૫ ૮૫૬ ૮૫૭ ૮૫૮ ૮૫૯ ૮૬૦ ૮૬૧ ૮૬૨ ૮૬૩ ૮૬૪ ૮૬૫ ૮૬૬ ૮૬૭ ૮૬૮ ૮૬૯ ૮૭૦ ૮૭૧ ૮૭૨ ૮૭૩ ૮૭૪ ૮૭૫ ૮૭૬ ૮૭૭ ૮૭૮ ૮૭૯ ૮૮૦ ૮૮૧ ૮૮૨ ૮૮૩ ૮૮૪ ૮૮૫ ૮૮૬ ૮૮૭ ૮૮૮ ૮૮૯ ૮૯૦ ૮૯૧ ૮૯૨ ૮૯૩ ૮૯૪ ૮૯૫ ૮૯૬ ૮૯૭ ૮૯૮ ૮૯૯ ૯૦૦ ૯૦૧ ૯૦૨ ૯૦૩ ૯૦૪ ૯૦૫ ૯૦૬ ૯૦૭ ૯૦૮ ૯૦૯ ૯૧૦ ૯૧૧ ૯૧૨ ૯૧૩ ૯૧૪ ૯૧૫ ૯૧૬ ૯૧૭ ૯૧૮ ૯૧૯ ૯૨૦ ૯૨૧ ૯૨૨ ૯૨૩ ૯૨૪ ૯૨૫ ૯૨૬ ૯૨૭ ૯૨૮ ૯૨૯ ૯૩૦ ૯૩૧ ૯૩૨ ૯૩૩ ૯૩૪ ૯૩૫ ૯૩૬ ૯૩૭ ૯૩૮ ૯૩૯ ૯૪૦ ૯૪૧ ૯૪૨ ૯૪૩ ૯૪૪ ૯૪૫ ૯૪૬ ૯૪૭ ૯૪૮ ૯૪૯ ૯૫૦ ૯૫૧ ૯૫૨ ૯૫૩ ૯૫૪ ૯૫૫ ૯૫૬ ૯૫૭ ૯૫૮ ૯૫૯ ૯૬૦ ૯૬૧ ૯૬૨ ૯૬૩ ૯૬૪ ૯૬૫ ૯૬૬ ૯૬૭ ૯૬૮ ૯૬૯ ૯૭૦ ૯૭૧ ૯૭૨ ૯૭૩ ૯૭૪ ૯૭૫ ૯૭૬ ૯૭૭ ૯૭૮ ૯૭૯ ૯૮૦ ૯૮૧ ૯૮૨ ૯૮૩ ૯૮૪ ૯૮૫ ૯૮૬ ૯૮૭ ૯૮૮ ૯૮૯ ૯૯૦ ૯૯૧ ૯૯૨ ૯૯૩ ૯૯૪ ૯૯૫ ૯૯૬ ૯૯૭ ૯૯૮ ૯૯૯ ૧૦૦૦

જ્યારે હું ડેરો^૧મા હતો ત્યારે કેટલાક પૂર્વ દેશના હસ્તલેખ મ્હે લઈ લીધા હતા, તે હજી મારી પાસે છે તેમા “એક જાગૃત સ્વપ્ન” નામનો લેખ હતો, તે મ્હે ઘણા આનંદથી વાંચ્યોછે વાચક વર્ગના આતિથ્ય માટે મ્હારી પાસે કંઈ ન હોય ત્યારે તે પ્રકટ કરવા વિચાર છે તેથી આજે મહેતુ સ્વપ્ન ચર્ચ કરીશ મૂળ લેખનું એ અક્ષરશ ભાષા તર છે

મ્હારા પૂર્વજોના સ પ્રદાય પ્રમાણે મહિનાનો પાચમો દિવસ હું પવિત્ર ગણુ છું તે પ્રમાણે સ્નાન સંધ્યા વગેરે ખટકર્મ કરી બાકીનો દિવસ પ્રભુ પ્રાર્થના અને મનનમા ગાળવા અગદાદ^૨ની ઉંચી ટેકરીઓ ઉપર હું ગયો. શિખરો ઉપર હવા ખાતો હતો તેવામા માણસના આયુષ્યની નિર્થકતા ઉપર હું ઉડા વિચારમા પડી ગયો, અને વિચાર તરજમા એકથી બીજા વિચાર ઉપર હીચવા લાગ્યો. “ખરેખર, માણસ એ તો છાયા છે, અને જીવંતી સ્વપ્ન છે

“જીવન ફ્રાગટ સ્વપ્ન, અરેરે !

મણ ધયા સમ, જે જીવ ઉથે,

ને જ્યમ ભાસત તેમ ન દીસે ”^૪

“હશે તું શું તેનું જીવન ! તવ કે જ્ઞાન મુજને,

તથાપિ જાણુ કે,

અરે હારે મ્હારે

જુદા થાવું અતે,

અરે ! જાને ત્યારે,

તને ફાવે જ્યારે,

ન તું કોને કહેજે,

જળે છાને વેશે,

કહિશ ત કે ‘હું જાઉ છું’, પણ કોક ભલેરે દેશ,

આપણું મળિયે ત્યાહરે,કહેજે ‘સ્વાધ્ય ગણેશ !’ ”^૫

^૧ Addison's vision of Mirza નું ભાષાન્તર

^૨ મીસરની રાજધાની એ નાઇન નદીના મૂખ આગળ છે

^૩ ઇરાની અખાતની ઉત્તરે એક ગામીન નગર.

^૪ Longfellow's Psalm of Life

આમ હું મનમાં ગણગણતો હતો, એટલામાં મ્હારી પાસે જ એક ખડક હતો તેની ટોચ ઉપર મ્હારી નજર પડી. ત્યાં આહીરના પોશાકમાં મહેં એક માણસ જોયો. એના હાથમાં મોરલી હતી. મહેં તેના તરફ જોયું કે તેણે તે વગાડવા માંડી. એનો રવ અતિશય મૃદુ હતો. એમાંથી જે વિવિધ તાલ નીકળતા તે અવર્ણનીય મધુર હતા. આવું ગીત મહેં કદી શ્રવણ કીધું ન હતું. પવિત્ર પુરુષોના આત્મા સ્વર્ગમાં પહોંચતાં, તેમને તેમની છેલ્લી વેદનાઓની વિસ્મૃતિ કરાવી ત્યાં ત-જન્ય સુખ માટે યોગ્ય બનાવવા, જે દિવ્ય સંગીત થાય છે તેનું મને સ્મરણ થયું. મ્હારું હૃદય આ પવિત્ર આનંદના પ્રવાહમાં ઘસડાયું.

મેં ઘણી વાર સાંભળ્યું હતું કે એ શિખર ઉપર એક સ્વર્ગીય ગણ રહેતો હતો. ત્યાં આગળથી પસાર થતા કેટલાક વટેમાર્ગીએ એ સંગીત સાંભળ્યું હતું. પણ એ ગણે કોઈને દર્શન કીધું હોય એમ તો કોઈએ મને કહ્યું હતું નહિ. આ હર્ષોન્મત્ત સંગીતથી તેની ગોળીનો પણ તેવોજ લાલ લેવા મારા વિચારો તીવ્ર થયા; અને હું વિસ્મિત થયા જેવો તેના તરફ જોતો હતો કે તેણે પોતાના હાથથી પોતે જ્યાં બેઠો હતો તે તરફ જવા, મને નિશાની કરી. ઉચ્ચ પ્રકૃતિને ઘટિત પૂજ્ય ભાવથી હું તે તરફ ગયો. મ્હારું અંતઃકરણ તેના મનોહર ગીતથી છેક જ કોમળ થઈ ગયું હતું, તેથી હું તેને પગે પડ્યો અને રાયો. તે ગણે મ્હારા તરફ દયા અને માયાથી સ્મિત કીધું; એથી મ્હારી કલ્પના શક્તિ સાથે તેનો સંબંધ નિકટ થયો અને જે ભય અને બીતિથી હું તેના તરફ ગયો હતો તે એકદમ વિરમી ગયાં. તેણે મને જમીન ઉપરથી ઉભો કરી હાથ ઝાડી પુછ્યું. “આર્ય” મ્હારું આત્મ ભાષણ મહે સાંભળ્યું છે. મ્હારી પાછળ આવ.”

પછી તે મને તે ટેકરીની સર્વથી ઉંચી ટોચ ઉપર લેઈ ગયો અને મને ત્યાં બેસવા કહ્યું. તે બોલ્યો, “પુર્વ તરફ નજર કર અને તું શું જુએ છે તે મને કહે.” મેં જવાબ આપ્યો, “એક મ્હોટી ખીણ અને તેમાંથી વહેતો પાણી અગાધ પ્રવાહ દેખાય છે” તેણે કહ્યું, “જે ખીણ તુ જુએ છે તે મહાવ્ય-ધાની ખીણ છે અને પાણીનો પ્રવાહ દેખાય છે તે અનંતતાનો ભાગ છે.” મેં પુછ્યું, “જે પ્રવાહ દેખાય છે તે એક ૧ છેડે ગાઢ ધુમ્મસમાંથી નીકળે છે અને ખીજે ૨ છેડે પણ તેવાજ ગાઢ ધુમ્મસમાં સમાઈ જાય છે, તેનું શું કારણ?” તેણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો, “તું જે જુએ છે તે અનંતતાનો એ ભાગ છે જે જીવન કહેવાય છે; તે વર્ષોથી ગણાય છે, અને જગતના આરંભથી પુર્ણાહુતિ સુધી ખેંચાય છે. હવે આ નિધિ તપાસ તેને બંને છેડે નિમિર છે; તેમાં શું જુએ છે તે મને કહે.”

+ અસલ લેખમાં ‘મીરઝ’ છે. મીરઝ=અમીરઝાદેહ (ઝાદેહ=જનમા)=Noble born=આર્ય.

૧ જન્મ પહેલાં આપણે ક્યાં હતા અથવા શું હતા ઇલાદિ વિશે આપણું અજ્ઞાન છે.

૨ મરણ પછી આપણે ક્યાં જઈશું અથવા આપણું શું ઘરો ઇલાદિ વિશે પણ આપણું

તે માણસની જીવગી છે, લક્ષ્યપૂર્વક નિહાળ ” શાન્તિથી નિરખતા મને જણાયું કે તે પૂલને ૭૦ સાજી અને કેટલીક ભાગેલી કમાનો હતી જ નેનો સર્વાંગી કરતા આશરે સો ની સખ્યા થતી હતી

હું કમાનો ગણતો હતો તે વખતે તે ગણે મને કહ્યું કે “ એ સેતુને પ્રથમ એક સહસ્ર ^૧ કમાનો હતી, પણ મહા જળપ્રલય ^૨ સમયે ઘણીખરી ધોવાઈ ગઈ, અને જેમ હાલ તું જુએછે, તેવી તેની અધોગતિ થઈ ગઈ પણ, તેના ઉપર શું દેખાયછે તે મને જ્ઞે ” મેં ઉત્તર આપ્યો, “ તેના ઉપર અસખ્ય જન સમૂહ જાયછે, અને દરેક છેડે અકડેક કાણુ વાદળ ^૩ છે ” વધારે ધ્યાન આપતા મેં જોયું કે પૂલ નીચે વહેતા મહા પ્રવાહમાં કેટલાક ઉતાડૂઓ પડી જતા હતા, વધારે નિરીક્ષા કરતા જણાયું કે પૂલ ઉપર અગણિત છુપા બાકેરા હતા, અને જેવા ઉતાડૂઓ તે ઉપર થઈ પસાર થવા જતા કે ઓચિંતા તેમાંથી નીચેના પ્રવાહમાં પડી જતા અને તરતજ અદૃશ્ય થતા આવા છુપા બાકા સેતુ ઉપર પ્રવેશ કરતા જ ઘણા પાસે પાસે હતા ઘનપટ ઓળંગી આવતા વાર જ મનુષ્યના દેહમાં તેમાંથી પડી જતા વચ્ચે આ બાકા થોડા હતા, પણ વળી બીજા ^૪ છેડા તરફ પહોંચતા પ્રથમની માફક તેઓ વિશેષ હતા

આખંખી કમાનો વટાવી, ભાગેની કમાનો ઉપર કેટલાંક મનુષ્યો ટશુ મશુ ચાલેછે, પણ તેમની સખ્યા ઘણી નહાની હોયછે; અને તેઓ પશુ આ લાળા પર્યટનથી અતિ, આન્ત ^૫ થઈ ગયા હોય તેમ એક પછી એક પ્રવાહમાં પડતા જાયછે

આ અલૌકિક રચના અને દૃશ્યમાન થતા વિવિધ પદાર્થોના અધ્યયનમાં મેં કેટલોક કાળ વિદ્યેષ, ક્રીધે કેટલાક તો રમતગમતમાં જ અચાનક પડી જતા અને

માણસ જુ તો સો વરસ છલેછે તે કરતા વધારે ભાગ્યવાન તો કવચિત જ જોયે છે ઘણા માણસો તો સો પણ પૂરા જતા નથી ત્રીતર એ સામાન્ય અવધિ છે

૧ આપણા પૂવજો એટલું જાણતા એમ આપણે માનીએ છીએ

૨ વાહુદી, પ્રિમ્તી અને મુસનમાન ધમના માનવા નાણે નોઆહ્ (Noah) નામના પેગંબરના વખતમાં મેં માન જળપ્રલય થયો નોઆહના બંદાણમાં નોઆહનું કુટુંબ અને સહિની સવ ઉત્પત્તિ પ્રાણી વનસ્પતિ ૮૦-નો મજે નમુનો સાથે લીધો હતો તે જ બચ્યા બાકીની સહિનો નાશ થયો હિંદુ પુરાણોમાં પણ એના મનુના મનવમાં આના જળપ્રલય થયો હોય એમ વાચીએ છીએ એટલું સામ્ય ।

૩ ઉપર સુખમ નબંધી ટિ । જુઓ

૪ હાના માળંગ અનેક આધિઓના ભો । થઈ પડે છે

૫ વર । ખોખાતુ પણ તેમ જ થાય છે

વર । માણસોના નરપુત્રા ઝરણો રોધરો તો General Debility નાના પ નમ જાણ મિનાય બીજા ઝરણ બાગ્યે મળો

પોતાને ખચાવવાને જે પાસે હોય તેને પકડી લેતા. એ જોઈ મ્હારું હૃદય દ્રવતું હતું. કેટલાકે અનેક તર્ક કરતા આકાશ તરફ દૃષ્ટિ માંડતા હતા, અને એ તરંગમાળામાં જ ઠોકર ખાતા નજર ખહાર નીકળી જતા. ચકચકીત અને નૃત્ય કરતા મામાવી પરપોટા સ્વહસ્ત કરવા મનુષ્ય વૃંદ અતિ વ્યવસાયી હતાં; અને 'આ લીધા', 'આ લીધા' કરતાં તેમના પગ સરકતા અને આગળ ગએલાઓનો સંસર્ગ કરતા.

આ ગમગીન દેખાવમાં મને લીન થતો જોઈ તે ગભું કહ્યું, "તે તો તે' બહુ' જોયું. એ સેતુ ઉપરથી હવે ત્હારી દૃષ્ટિ લેઈ લે. બીજું કંઈ પણ તને અગમ્ય હોય તે મને કહે. " ઉપર જોતાં મેં પુછ્યું, "એ પૂલ ઉપર પેલાં પશ્ચિઓનાં ટોળાં નિરંતર ઉડે છે, અને વળતો વળતો ઉપર જોસેછે, એનો શો અર્થ છે? ગીધ, કાગડા વગેરે પશ્ચિઓ અને કેટલાક સુકોમળ પાંખવાળા છોકરાઓ વચ્ચેની કમાનો ઉપર જોસેછે. " તેણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો, "તે ઈર્ષા, લોભ, વહેમ, નિરાશા, પ્રેમ આદિ આ મનુષ્યજીવનની ઉપાધી અને અનુરાગ છે. "

મેં નિસાસો નાંખ્યો: "અફસોસ! માણસને નિરર્થક નિપજાવ્યોછે! બધા અને મૃત્યુનો તે કેવો લોગ થઈ પડેછે! આ જીવિતમાં અસહ્ય વેદના ખમે છે અને અંતે મરણમાં ગર્ક થાયછે" મ્હારા ઉપર ઢવા આવવાથી તે ગભું મ્હારી પાસે આવ્યો અને દુઃખી દેખાવ ઉપરથી મ્હારી નજર લેઈ લેવા મને કહ્યું. "મનુષ્યના અસ્તિત્વના પ્રથમ આશ્રમ પ્રતિ ન જોઈશ; ત્યારે તો અનંતતા માટે એ સમજ થાયછે. પણ જે ગાઠ ધુમ્મસમાં પેલો પ્રવાહ મૃત્યુલોકની અનેક સંતતિને ધકકેલી દેછે, તે તરફ દૃષ્ટિ ફેરવ. " મેં કહેવાપ્રમાણે ડીધું તો જોયું કે પેલી બીજી બીજે છેડે ખોળી થતી હતી અને આખરે એનો અસીમ મહાસાગર થઈ જતો હતો. એ મહાસાગરના મધ્યમાં વજ્રનો એક મ્હોટો ખડક હતો, અને લીધે તેના એ ભાગ પડી જતા હતા.

તેનો અર્ધો ભાગ હજી વાદળાંથી ઢંકાયેલો હતો, અને તેમાં હું કાંઈ જોઈ શકતો ન હતો. પણ બીજો ભાગ એક વિશાળ સમુદ્ર જેવો હતો, અને તેમાં અગણિત ટાપુઓ હતા. તે ટાપુઓ ફળદુલનાં જ્વાળા પ્રકારનાં તરૂંથી આચ્છાદિત હતા. અહિં તહીં હજારો જ્વાળા સ્વચ્છ વહેળા તેમની વચ્ચેથી વહેતા હતા. ઉમદા પોશાક પહેરી અને પુલના હાર ત્રાલી કેટલાંક સ્ત્રીપુરૂષો વૃથોની ઘટામાં ફરતાં હતાં અને ઝરાની ખાત્રુએ અથવા કુલોના કયારા ઉપર વિશ્રાન્તિ લેતાં હતાં. ગીન ગાતાં પક્ષીઓ, પાણીના ધોધ, મનુષ્યો, અને વાજુઓના અપૂર્વ સંગીતનો સામટો અવાજ સંભળાતો હતો. આવો આનંદી દેખાવ જોઈ મ્હારામાં સર્વત્ર આનંદ ગ્યાપી ગયો. માલુકે ગરૂડની પાંખ હોય તો ત્યાં એકદમ ઉડી જાઉં. એ પણ કિંચ જતું મને કહ્યું કે

“ પેલા પૂલ ઉપર દરેક પળે ઉઘડતા મરણના + દરવાજા સિવાય ત્યા જવાનો બીજો રસ્તો નથી જે દ્વિપો, લીલોતરીથી આટલા બધા આકર્ષક લાગેછે, અને દ્રષ્ટિ પ્હોં ત્યાંસુધી જે વડે આખો દરિયો છવાઈ ગયોલો દેખાયછે તે ટાપુઓ સમુદ્ર તટની રેતીના રજકણો કરતા પણ સખ્યામાં વિશેષ છે તને જે ટાપુઓ નત્ય દેખાયછે તેની પાછળ, નાખી નજર ન પ્હોંચે ત્યાં સુધી અરે ! ત્હારી કલ્પનાશક્તિ પણ હાકી જાય ત્યાં સુધી, પથરાયવીછે એ પવિત્ર પુરોના, અવસાન પછી નિવાસસ્થાન છે માનવજાતિને તેમના સદ્ગુણની જાત અને અશાના નમાણુમાં જે ટાપુઓમાં મોકવવામાં આવશે. ત્યાં તેમની વૃત્તિઓ અને ભાવનાઓ પ્રમાણે જે જોઈશે તે મળશે દરેક એટલે એક સ્વર્ગ છે, અને ત્યાંના વસનારાઓને તે સર્વરીતે અનુકૂળ છે આર્થ ! શું આવા સ્થાન કાજે પ્રયત્ન કરવો ન જોઈએ ? જે આયુષ્યને અતે આવા ક્ષણનો લાભ છે તે આયુધ્ય શું હુ ખી લાગેછે ? જે મરણ તને આવશ્યકસ્થાનમાં લેઈ જશે તે મરણથી શું ખીલુ જોઈએ ? આવી અનતતા જે માણસ જાતિ માટે ખાસ રાખવામાં આવીછે, તે ‘ માણસ ’ નિર્ધારક ઉત્પત્તિ થયેલોછે એમ કોશ પણ ન ધારતો.

એ સુખકર ટાપુઓ તરફ જે અકથનીય ઉદ્દાસથી મીટ મારી જોયા કીધું અતે મેં કહ્યું “ પેલા વજનના ખડકની બીજી બાજુએ જ્યાં સમુદ્ર કાળા વાઢળાથી ઢાંકાયેલોછે ત્યાં શા મમ સમાયવા છે તે મને દૃષ્ટ કરી હવે સમજાવો.” તે ગણુ મૌન રહ્યો. તેને બીજી વખત વિનતી કરવા હું તેના તરફ ફર્યો, પણ તે ત્હારી પાસેથી જતો રહ્યો હતો. તે ઉપરથી જે દેખાવ હું આટલો બધો વખત જોતો હતો તે તરફ ફર્યો, પણ શું જોઉં છું ? વહેતો પ્રવાહ, કમાનવાળો પૂલ, રમણીય ટાપુઓ — અધળા અદ્રશ્ય યયા હતા હવે તો માત્ર બગદાઈની લાખી ઉડી ખીલુ, અને તેની કસડો ઉપર ચરતા ઘેગ, ઉટ, અને બળદો સિવાય કાંઈ નજરે પડતું નહોતું.

કરીમ મહમદ.

કાવ્ય-વિવેચન

મીઠ ખખરદાર કૃત-એ પંક્તિઓ,

કે પુનઃ પુનઃથી કે મહુર ધ્વનિ-બુદ્ધ કરતા ઝખીને

* તેજસ્વી આ નભમાં જાગ્યા હું કામ દેવે તરખીને !

મીઠ ખખરદાર કૃત “ સંગીત ” નામના કાવ્યની ચમત્કૃતિ સ્વર રીતે પ્રગટ કરવાનો આરભ નથી, પરંતુ માત્ર તેમાં અનેક પ્રકારે ચમત્કાર સમેત જે

* સરખાવો—‘ આપંમુવા વિના સ્વો જવાપ નહિ ’

જે પંક્તિ આ લેકને લાગી તેને કુટ્ટ સ્વરૂપમાં મૂકવા તક લેવી ઉચિત લાગી છે. આ રમ્ય પંક્તિઓ સહજ કવિવર્યોની કલમમાં આવતી હશે તોપણ તેની રમ-ણીયતા વિરલ રીતે નજરે પડે છે. શું શું રમ્યતા કે શું શું ચમત્કાર તે. પંક્તિ-ઓ વાંચેથી વધારે સ્પષ્ટ થશે:-સંગીત-દેવી કે યોગ-નાદ-ઐંકારનો સતત ધ્વનિ-જે બ્રહ્માંડમાં સનાતન વિચરે છે તેને સંબોધીને કવિ કહે છે કે:-“ કે તુમ સુખથી કે મધુર ધ્વનિ-બુદ્ધ ઝરતાં ઝડપીને, તેજસ્વી આ નજમમાં જડયાં શું કામ દેવે તલપીને” ? કવિની કદપના છે; અને તે કદપના કેવા ઉચ્ચગ્રાહની છે તે તપાસવું બાકી રહે છે. કવિનો આશય ઉપેક્ષિત છે, તે એ કે સંગીત-દેવી-દિવ્ય-સંગીત કે સ્વર્ગીય ગોળાઓનાં દિવ્યગાન-નાદ-બિંદુ-ઐંકાર-જેમાંથી સૃષ્ટિ કે પ્રકૃતિની વ્યાકૃતિ થઈ તે સમય તથા તે કાર્યને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે તે નાદ-બિંદુ ઐંકારના સુખર ભાગમાંથી “ધ્વનિ-બુદ્ધ” ઝરતું હતું. આ પ્રથમ કદપ; અને એ ઉચ્ચ, ઉદાર કદપ છે; કારણ કે એવા સમયમાં વ્યાકૃતિ દશામાં ગતિમાન બ્રહ્માંડ સતત રીતે ગણાયા પછી તેમાંથી સુખર ભાગમાં સુખ્ય રીતે ગતિનો ધ્વનિ જે માથે તે વાયવીય અવસ્થામાં હોય એટલું સ્વાભાવિક છે. સૃષ્ટિની આરંભ દશામાં બ્રહ્માંડ આબુ (Nebular Theory પ્રમાણે La Place ની ક્રિયા પણ એવા જેવી છે) ઉષ્ણતમ વાયવીય અવસ્થામાં હોઈ, ધીમે ધીમે શીતળતા ધારણ કરવા માટે છે, ત્યારે સંગીત-ધ્વનિ ધારણ કરતો બ્રહ્માંડનો ગોળો, ઉચ્ચતર સ્થિતિમાં આવે છે, ત્યારે કાંઈ નિવાસ યોગ્ય થવા માંડે છે, અને તે વખતે શૈત્ય શુદ્ધ ધારી ઉષ્ણ-મય વાયવીય સમૂહ જરા બાબ્બીય ભાવ ધારણ કરે છે, માટે એ વરાળનાં ઇ-વાથી જેમ બિંદુ-બુદ્ધ-બંધાય છે, તેમ આ સ્થળે ધ્વનિ-બુદ્ધ-બિંદુ બંધાયું. આ ધ્વનિ-બિંદુ પડે કે કેમ એ બીજો પ્રશ્ન તરતજ ઉત્પન્ન સ્વાભાવીક રીતે થાય માટે કહે છે કે “ઝરતાં ઝડપીને;” નહિં તો વિજ્ઞાન શાસ્ત્ર દૃષ્ટિથી નિરીક્ષણ કરતાં લાગે કે Tangent-વર્તુલ-બાહ્ય સ્પર્શક રેખાની ગતિએ પડવું જોઈએ. ગુરુવાક-પૈંજુ તો સર્વ કાળે તથા સર્વ સ્થળે છે જ; વળી સતત પ્રમણ કરતા બ્રહ્માંડ ગોળની અત્યુચ્ચ વાયવીય સ્થિતિમાંથી ઝરતું બાબ્બીય બિંદુને વાયુથી જલ ભારે માટે નીચે પડવું ઉચિત છે; તેનો સ્વીકાર કરી કવિ કહે છે. ઝરતાં ઝડપીને.

એતો ઠીક; પણ વચ્ચે પ્રશ્ન એવો ઉદ્ભવે કે ધ્વનિને બિંદુ કેમ હોય ? ધ્વનિ પણ વિજ્ઞાન દૃષ્ટિએ માત્ર વાયુ-તરંગો જ છે. વાયુસ્વરૂપ ધારીએને ઝંબુ યવાનો સમય ગતિથી આવે છે; અને ગતિની મંદતા તે અત્યુચ્ચ નદી કંપદંડ કે જરા એટલું ઉષ્ણ બતાવે, તે માત્ર ત્યારે કે કાંઈ તેની ઉપર દબાવુ થાય ત્યારે પ્રકૃતિમાં આ દબાવુ સંગીત માટે વ્યાકૃતિદશા (વેદાંતપ્રક્રિયાનાં) કે સૃષ્ટિદશા હોય ત્યારે થાય છે. અતીત ઉચ્ચતા વાયવીય સ્થિતિમાં રહેલ પદાર્થોની ધાપણ, ત્યારે ધ્વનિ જે સતત પ્રમણથી ઉત્પન્ન થયેા હોય તે સમષ્ટિ સંબંધે સમજાવે.

વળી તેજ-રીતે વ્યપ્તિ સખ ધે પણ ખરૂં વાક્ સખ ધે સસ્કૃત કવિ પણ કહેછે કે -
 , છિંચાન્ન સહસાપદૈ સ્ત્રિમિરચ વ્યોતિમયી વાગ્મયી ॥ ઇત્યાદિ દબાણથી આકર્ષણ
 વિગેરે અનેક કર્ષણ-પ્રકારે વાયવીય સ્થિતિનું તૈજસમા રૂપાતર ધ્વનિ સ્વરૂપે થાય
 અને રૂપાતર થએલ ધ્વનિને અધિક દબાણ લાગ્યાથી બિંદુ ઝરવાની તત્પરતા માંય.
 આ ધ્વનિ-બિંદુ ઝરતા ઝરતા ઝડપી લેવાય છે ઝડપનાર “કામદેવ” છે, તો કામ
 ઇચ્છાદેવ અર્થાત્ મોટામા મોટી ઇચ્છાની ઇચ્છા જે સૃષ્ટિ-પ્રકારની સર્વદા નિયા
 મિકા છે, તે ઇચ્છારૂપી દેવે તે “બુદ્ધ”ને ઝરતા ઝડપી લીધું હવે બીજી રીતે
 કામદેવ તૈજસ સ્વરૂપ પોતે હોઈ, મૌદર્યતાની પરાકાષ્ટાગણાય God of Beauty
 God of Love તો તેણે ઝડપીને તે “બુદ્ધ”ને કાર્ષક અન્ય રીતે, પરંતુ પ્રકૃતિને
 અગે સ્વાભાવિક ગણાય એવો ઉપયોગ કયો આ યુ ઉપયોગ ?

તેના પ્રત્યુત્તરમા કહેછે કે —આપ્ય કે પાર્થિવદ્રવ્યોની સૃષ્ટિ હજી ઘઈ નથી
 માત્ર વાયવીય અને તૈજસદ્રવ્યોનો ઉદ્દેશ હજી સૃષ્ટિકર્મે જોતા હોય એવું લાગે
 છે તો આ દ્રવ્યની સ્થિતિ અધ પાત કરીતે થવાની નથી, એતો નિશ્ચય, પૃથ્વી
 ઉપર નહિ જ, એ બીજી વાત, બાષ્પીય વાતાવરણમા નહિ અગ્નિમા પ્રાતમા પણ
 ન હોય, ત્યારે એને માટે આકાશમા અર્થાત્ અવકાશમા જ હોય અને તે જ્યાં
 તૈજસદ્રવ્યોની સ્થિતિ હોય તેવા ઉચ્ચ પ્રદેશમા જ સમજવી માટે ‘કામદેવે, આ તૈજ,
 સ્વી નભમા જડયા ” આ પકિતઓમા નથી પ્રાપ્તિ કે નથી સદેહ કે નથી ઉત્પે
 ક્ષિતભાવ, સત્ય કેવળ સત્યજ છે, એ દર્શાવવાને ઉદ્દેશ વિજ્ઞાન શાસ્ત્ર તથા યુક્તિવાદ
 ગણીએ તો તે પણ એ બુદ્ધિ-પ્રભાવથી સિદ્ધ થઈ શકે એવી વાત છે, એમ મૂ
 કવાનો નમ્ર પ્રયત્ન છે કર્તા પોતે આ વ્યાખ્યાન સ્વીકારે નહીં અગર એ વ્યાખ્યા
 નથી ચમત્કૃતિ કે અન્ય રીતે રસલગ થાય છે કે નહિ એ વિષયનું સમાલો
 ચન નિવૃત્તિથી કરવું કર્તાનું કામ છે, અને તેની સાથે થોડે અશે સુસવાયકોતુ
 પણ છે હવે એ જોઈ જે અધિક કહેવા પ્રાપ્ત થાય છે, તે કહી આ દુક લેખને
 પૂર્ણ કરવા યોગ્ય છે, કારણ કે ખરૂં જોતા આખી કવિતા ઉપર વિવેચન કરવાની
 આવશ્યકતા છે પરંતુ તેમ કરવાથી અધિક સ્થળ રોકાય અને આટલેથી રસાસ્વાદ
 કવિનો થયો, એમ સતોષ મનાવવા જતા પણ વિચારવા જેવું છે, માટે તેવા
 વિચારના વમળમા પડવા કરતા ટુંકેથી પતાવવું જ ઉચિત ગણ્યું છે

ધ્વનિ, ગતિમાન પદાર્થને સખ ધે જોતા, સુખમાથી અર્થાત્ તેના અન્ન ભાગ
 માથી થાય એ સ્વાભાવિક છે હવે આ ધ્વનિ-“બુદ્ધને ઝરતા ઝડપીને” શા માટે ?
 આનો અમુક અશે ઉત્તર ઉપરના ભાગમા આવી ચૂક્યો માત્ર આ સ્થળે તો એવું જ
 બતાવવાનો આશય છે કે નિયામક-ચકિત (વિજ્ઞાન દ્રષ્ટિએ, ધારાનુસારી ચકિત)
 , જે ઇશ્વર ઇચ્છા Heaven's command કે God's Will, અર્થાત્ પ્રથમ

પ્રકટ થતું વ્યાકૃત સ્વરૂપને હઠવડે (જડપીને) આકાશમાં-નભમાં-જડયા-સ્થાન આપ્યું; એટલે કે તે સ્થળે, જમણુ સતત તો સર્વત્ર છે માટે વાયવીય ભાવમાંથી તેજ સ્ ભાવ પામેલ દ્રવ્યોને રોક્યાં; જલમયને તેથી નીચે સ્થિતિ અને પાર્થિવ દ્રવ્યોને તેથી નીચે આપણે કહવાનાળા સમજવાનું છે; સંસ્કૃતમાં પણ કહે છે કે:—

મહીપાદાવાતાવૃજતિસહસા સંશયપદં
પદંવિષ્ણોર્ભ્રામ્યદ્ભુજપરિઘરુણગ્રહગણં ।
મુહુર્ઘૌર્દૌસ્થયં યાત્પનિમૃતજટાતાઢિતતટા
જગદ્રક્ષાયૈત્વં નદસિનનુવામૈવવિમુતા ॥ ૧ ॥
વિયદવ્યાપીતારાગણુગિતફેનોદગમ રુચેઃ
પ્રવાહા વારાંયત્પૃષ્ઠતલ્લુદ્વઘ્નિરસિ તે ।
જગદ્દીકારંજલધિવલયં તેનકૃતમિ
ત્યને નૈવોન્નેયંધૃતમહિમદિવ્યં તવવપુઃ ॥ ૨ ॥

આ એ શ્લોકોના અર્થગાંભિર્યમાં ઉતરવા જતાં કાલક્ષેપ થાય, માટે માત્ર અદ્વિ સામ્યતાના દર્શન માટે જ તેને મુકવામાં આવ્યા છે. તે જ રીતે બ્રહ્મસૂત્રના ણીકા અધ્યાયના ચતુર્થ પાદમાં આવતા એકાદ સુત્ર ઉપર શ્રી શાંકર ભાષ્યમાં પણ આવી યુક્તિ પ્રકટ થતી જણાય છે. ઉપનિષદ પ્રમાણે અગ્નિ વાગું મૂત્વા મુક્ત પ્રાવિશત જે વાક્ય આવે છે, તેનો અર્થ એકે તેજસ સ્વરૂપ બ્યારે વાયવીય દશામાંથી થાય ત્યારે વાણી વિકાસ નિવડે અને ત્યારે જ તે વ્યક્તિમાં અભિવ્યક્ત થઈ શકે. કિંબદ્ધના શંભુપ્રસાદ શિવપ્રસાદ મહેતા.

અમારું ગતવર્ષ.

લક્ષ્મી તણા અમર પદની આસપાસ

કુલે, ખીલે, ખરી પડે, કંઈ પાંખડીઓ

એક પછી એક એમ કરતા આ માસિકને છત્રીશ વર્ષો પૂરા થયાં અને આ તેની સાડત્રીશમી વર્ષગાંઠ છે. એના બાળપણમાં અને જુવાનીમાં અનેક ધાર્મિક હિલચાલો જાગી હતી અને તેમની વચ્ચે થયેલી કપાઝપીમાં આર્યધર્મપ્રકાશને ઉત્તરવું પડ્યું હતું, અને એ પ્રવૃત્તિઓ હાલ ધણે અંશે મન્દ થયેલી છે. પ્રજાનુ અને પ્રજાઓના નેતાઓનું લક્ષ્ય સંસાર સુધારણા અને ધાર્મિક સુધારામાંથી

પલટાઈ હવે રાજકિય પ્રસંગોના તકતા તરફ ારાણુ છે આવી વસ્તુસ્થિતિ થતા આર્યધર્મપ્રકાશની પ્રવૃત્તિ એક રીતે કમી થયેલી છે છતા જનસેવા કરવાના અનેક માગા તેને માટે ઉઠાડા છે

લેણેમા વિશેષે કરીને સ્ત્રીવત્તા વાચનનો શોખ વધતો જાય છે તેમને માટે ઉપયુક્ત વાચન પુરે પાડવાનું છે કાગળના ઘટ પડાનીએ દબાઈ રહેલા સતોના ચરિત્રોનું સંશોધન કરી પ્રકાશમાં મૂકવાના છે. કવિઓના ઉત્તમ કાવ્યોનો રસ લેખિ આખતા શીખે એવા વિવેચન લખવાના છે શુદ્ધરાતી સાહિત્યમા ન્હાની ખોધાધાયક વાતાઓનો બબાવ છે બાળમેના વાચન માટે ડાઈજ સાધન નથી એવી અનેક દિશાઓ છે કે જે તરફ યયામ કરવા વિદ્વાન લેખકને આમંત્રણ કરવામા આવે છે

ગતવપમા અમો જાણીતા શુદ્ધરાતી માહરોમાના ધણુ સદાય આપી છે તેમનો અત્રે ઉપકાર માનીએ છીએ આ વા પણ તેમની સદાયતાની આશા રાખીએ છીએ જેટલાક ઉત્સાહી' હોસ્તા યુવાન લેખકે તરફથી પણ પરચુરણુ વિષય ઉપર લેખ મળ્યા છે તેમને પણ / સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ માનુ રાખવા વિનંતિ છે

શુદ્ધરાતના વાચકને રા લલિતની કવિતા એમલી પરિચિત છે કે હવે વિશેષ ઓળખાણુ આપવાની અત્રે અગત્ય નથી એમની જવિતા મેમગતા માધુર્ય સ્નેહ વિરે ભાવથી ભરપૂર ટોઇ યોગિનીની વીણાની પેડે સવને આન દદાયક છે સૌથી વધારે કાવ્યનો ભરોળ અમને રા લલિત પાસેથી મળે છે રા કાન્તે અમારા વાચકને હૃદયગીતાના પાક પગવ્યા છે અને રા મુજબ 'હુલે ભજના વેદના કા યો વેદાન્તના વિષય ઉપર નવીન ઢબથી લખાયલા છે સાક્ષર સંપત્તકમા ગણા ગણા ધુમ્ધુલના કંતા રા દેરાસરી તરફથી અમને પ્રેમભક્તિથી ભરપૂર કાવ્ય મળ્યુ હતુ રા પ્રાણી આર્ય અને પ્રાથમિક શાળાના ઉત્સાહી વિદ્વાન મહેતાજી રા જગજીવતદાસને અત્રે વિસારવા નજેઈએ

વાર્તા અમને એક જ મળી છે ત જ જગજીવતદાસની છે એવી વાતાઓની આપણા સાહિત્ય મા જરૂર છે એમણે ભત્રદરિ નિવહ નામના મન્દૂત નાટકુ શુદ્ધરાતીમા ભાયાન્તર આરંભ્યુછ નેના ખે અષ્ટ અષ્ટે આપી ચૂક્યા છીએ અને બાકીના આ વા ખહાર આવશે જે યોગ સંસ્કૃત પુસ્તકે શુદ્ધરાતીમા થયા છે તેમા આ પુસ્તક પણ ઉમેરા કરો

વેદાન્ત ઉપર ખે મુમર્થ લેખ નરિણ્યાદના પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન અને કવિ રા દોવતગમ કૃપાશ્રમ પડયાની કલમથી લખાયા છે આત્માન પરચ અને અહ પ્રહાસિ એ બેઉ વિષય ધણુ મહત્વના અને મનન કરવા જેવા છે કચ્છ-મુદ્રાથી રા નાનાના દેવરાજ વેદાન્ત ઉપર ગદ્યમા અને ઉપનિષદની વા તાઓને પદ્યમા ઉતારવાનો સાગે પ્રયામ કરશે એમની કલમ ધણી આશાજનક છે

સતચરિત્રમાથી નવુ સતોના ચરિત્રો લખાયા છે મોદિસર બજગવતરાય કલ્યાણુરાય ઠાકોરે સા વિતીની કથાને વિવેચન સાથે લખી છે સ્ત્રીઓને માટે એનુ વાચન લાભદાયક છે શુર શ્રી હતાત્રય કબીરના ચરિત્ર પણ દુકામા આપાયા છે

રા રકિય વિષય માથે આ મામિખે પરગાથા મળધ નથી તોપણુ અત્રે રાજકીય ચચાનો અનાવ નથી વાઈકા ટ મોલની નવીન રાજસ થા વિષે વિવેચન ગયા વર્ષના અકમા થઈ ગયુ છે

માહિલ અને બાપાના વિષયમા અમે । નરસિંહરાવ ભોગાનાયના આભારી છીએ હાનમા ટલાક સ્વદેસવલ્લન પુરગો હાદિગ્તાનની તમામ ભાથા એ નિધિમા નખવાના પ્રયત્નો કરી રા

છે એવી આશાથી કે કોણે કરીને ભરતખંડની એક ભાષા થાય અને ભારતના સત્તાનો ભારતમાતા નો જય એક ભાષામાં ગાય. આ ભાવના મોઢકે છતાં વસ્તુતઃ કેવી અસંભવનીય છે તે રા. નરસિંહરાવે અનેક પ્રમાણો આપી પુરવાર કરી આપ્યું છે, તોપણ હજી આ વિવાદિત વિષય છે અને અમને આશા છે કે બીજા વિદ્વાનો આ ચર્ચા રસભર ઉપાડી લેશે.

એવેજ ઉપયોગી અને વિવાદિત વિષય અમને આ વર્ષના આરભમાં મિ. કરીમ મહમદ માસ્તરે આપ્યો હતો તેમાં પ્રાથમિક કેળવણીમાં ધાર્મિક શિક્ષણની કેટલી અગત્ય છે તે વિષે પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો હતો. આ વિષય ઉપર સારી ચર્ચા જગશે એવી અમને આશા હતી. પરંતુ માત્ર એકજ ઉત્સાહી એન્યુએટ મી. સુનીલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહે એનો ઉત્તર આપ્યો ત્યાંથી જ ચર્ચા અટકી હતી.

આમાને વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી અવલોકી રા. શંભુપ્રસાદે એક વિદ્વાતભર્યો લેખ લખ્યો હતો તેના ઉપર રા. વિજયલાલની સમાલોચના અને રા. શંભુપ્રસાદનો પ્રત્યુત્તર પણ મનન કરવા યોગ્ય છે. સાદી ભાષામાં સાચી વાત લખનાર “સ્વર્ગો” ના કર્તા રા. અમૃતલાલ પંડીયારના વિષય ઘણા સંચોટ છે.

યુવાન લેખકોમાં સ્વ. ડૉ. હરિલાલના પુત્ર સ્વ. નરસીંહરાવ છે. એ યુવાન બાવીશ વર્ષની ન્હાની વયમાં ગુજરાતના લગભગ તમામ માસિકોમાં જગજી રહ્યા હતા. વન્દેમાતરમ્ના ગીતના ભાષાન્તરકાર, સાહિત્ય, જ્યોતિ વિગેરેના તત્ત્વ હતા. પારસી અને સંસ્કૃતમય ગુજરાતીને સાધવા મથતા હતા. એમના ન્હાના ભાઈ રા. સુભન્ય એક ચપળ અને ઉત્સાહી-લેખક છે. કમલવતના વા અનારને એ યુવાનની વાણીમાં રહેલી મીઠાસાને અતુલ્ય થયો હશે.

લીમડીના પ્રસિદ્ધ કવિ લવાનીશંકર તથા શિક્ષક કવિ રા. શંકરલાલ શાસ્ત્રી, રા. ગૌરીશંકર મૂળશંકર જેઠી અને શિવશંકર જ્યાનંદ વૈદ્ય વિગેરે ઉત્સાહી બન્ધુલેખકની સહાયતા અમે મળીએ.

આ વર્ષે આર્યધર્મપ્રકાશને સચિત્ર કરવાની યોજના કરી છે. શિવસમુદ્રમ કરીને પ્રસિદ્ધ તિર્થ સ્થાન સુંદર ચિત્ર આ અંક સાથે જોડવામાં આવ્યું છે.

વિષયમાં ધણું નવીનતા અને સુંદરતા લાવવા વ્યવસ્થાપકની અભિલાષા છે. આ કાર્ય કોઈ ક્ષતના લાભનું નથી. ગુજરાતી સાહિત્ય અને ગુજરાતી વાચનાર સમસ્ત પ્રજાના લાભનું છે કોઈ વ્યક્તિના પ્રયાસથી સફળ થનાર નથી, પણ ગુજરાતી સાહિત્યના સંવર્ધન પૂર્વકોના સામટા પ્રયામ થી થાય તેમ છે.

સર્વે વિદ્વાનોને પોતપોતાની રુચિ પ્રમાણે સાહિત્ય, ઇતિહાસ, ધર્મ, વિજ્ઞાન વિગેરેમાંથી જે તેના ઉપર વિષય લખવા વિનંતિ છે. આશા રખાય છે કે વિદ્વાન-લેખકો અને ઉત્સાહી યુવાન લેખક બન્ધુઓ આ લોકોપયોગી કાર્ય યથાશક્તિ ઉપાડી લેશે ; અસ્તુ !

Wilsonen.

આર્યધર્મપ્રકાશ

પુસ્તક ૩૭ મુ]

માગસાવ સ ૧૯૬

[અક ૨ જો

સાધુસગ

(મદૂલીના ભજનની વૃત્તમાં)

અજવાળા ઉઘટે અણમૂલ
સાધુ-સ ગે,

અતરીયા દેરે ઉજા કૂન
મતમોહન મતનીયાની-
પગીઓ પરવાળાની-
પાવન કરનારી પુણ્ય પ્રપુલ્લ

નયને નૂર ઉતારનારા,
પ્રભુ જ્યોતિ જગાવનારા,
એવા પર ઉવતર કરીયે ફૂલ
સાધુતા સતી શકરની,
પ્રભુતા એ દેવ ઉવનની,
રાખે માલિકુમા મરાગૂલ
સાધુ સ ગે

અજવાળા ઉઘટે અણમૂલ,
સાધુ-સ ગે
અતરીયા દેરે ઉજા કૂલ

લલિત

શોકશામન અને સુખશાન્તિનો ઉદય.

સૂક્ષ્મ અવલોકનકારને વિદિત હશે કે આ દૃશ્ય વર્ગ નિરંતર એકરૂપે ન રહેતાં કાંઈને કાંઈ વિકૃત દશાને પામતો રહેછે. નિરંતર એકરૂપે ન રહેતાં પ્રતિક્ષણે વિકૃત થતું એવું જે જે કાંઈ તત્ત્વ છે તે સમસ્ત ચિત્તગત વૃત્તિઓ, ઇન્દ્રિયો તેમ જ બાહ્ય દૃષ્ટિગોચર થતા પદાર્થો દૃશ્ય વર્ગ ગણાયછે. આ દૃશ્યમાન પદાર્થો નિરંતર એકરૂપે ન રહેતાં જેવી જેવી વિકૃત સ્થિતિને પામેછે તેવી તેવી નામરૂપ અને આકારની કલ્પના પણ બદલતી રહેછે. આ દેખવ, આ ખુરશી, આ વૃક્ષ, આ મનુષ્ય આ ચક્રુસદિ ઇન્દ્રિયો, આ ધૃતિ લયઆદિ આંતરિક વૃત્તિઓ, સ્વદષ્ટમાં દૃષ્ટ અદૃષ્ટ સમસ્ત જડચેતન વર્ગમાં સ્થિત્યતર પામવાનો સૃષ્ટિનિયમ અબાધિતપણે પ્રવર્તતો રહેછે. જે પદાર્થો દૃષ્ટિગોચર થાયછે તે સર્વ આ ક્ષણે જે સ્થિતિમાં છે તે સ્થિતિ વર્ષો કેડે તો શું પરંતુ એકાદ માસ દિવસ કે પણ કેડે તેવીજ રહેશે એ તદ્દન અસંભવીત છે. આવી રીતે જેમ બાહ્ય દૃશ્ય વર્ગમાં અનેક પરિવર્તનો થતાં રહેછે તેમ આંતરિક દૃશ્ય વર્ગમાં પણ થતાં રહેછે. જે વૃત્તિ, જે વલણ, જે ભાવના અને જે વિચાર આ કાળે આપણા હૃદય પ્રદેશમાં જેવે રૂપે અને જેવે વેગે વહેછે તે જ વૃત્તિ, વલણ, ભાવના કે વિચાર એકાદ ક્ષણ પછી તેવે જ રૂપે અનેતેવે જ વેગે નથી વહેતાં એ આપણા નિત્યનો અનુભવ સ્પષ્ટ દર્શાવી આપેછે. મનુષ્યના વિચારો આજે જે હોયછે તેવા પછી નથી રહેતાં પણ અનેક રીતે બદલાતાં રહેછે. આ કાળે મનાયદી સુધારણા કેટલાક કાળપછી કુધારણારૂપે પરિણમશે. જેમ પૂર્વ કાળની સુધારણા આ કાળે કુધારણા જેવી થઈ પડેલછે તેમ. વિશેષથી શું? સંક્ષેપમાં કહીએ તો ન્હાનામાં ન્હાના ગ્રાણીથી લઈને મ્હોટામાં મ્હોટા ગ્રાણી, દેશ, કાળ, આચાર, વિચાર આદિની વસ્તુસ્થિતિ બદલાતી જ રહેછે, એ ઇતિહાસસિદ્ધ છે. સ્થિત્યતર પામવાનો સૃષ્ટિનિયમ ગ્રાણીઓની વૃદ્ધિ અને ઉક્તિ અર્થે ઘણો આવશ્યક છે. તે પણ અત્રે સૂચવવું યોગ્ય છે.

વસ્તુસ્થિતિ પલટાયછે તે વસ્તુની સ્વતસ્વતા પલટાયછે કે તેના નામરૂપાદિ? વસ્તુસ્વતા-સ્વાત્મતાનો અભાવ થાયછે કે નામરૂપાદિનો? એવો પ્રશ્ન સામાન્યતઃ આ પૂર્વોક્ત નિયમના વિચાર કરનારને ઉદ્ભવેછે. તેનો નિર્ણય તત્ત્વરૂપને બાળનારા મહાત્માઓ આવી રીતે કરેછે.—જેની સ્વાત્મ સત્તા ત્રણે કાળમાં વ્યભિચાર ન પામતાં નિત્ય એકજ રૂપે રહેછે તે સત્ છે અને જેની સ્વાત્મસત્તા નિરંતર વ્યભિચારેછે—રૂપાન્તર પામ્યા કરેછે તે અસત્ છે. સત્ અવિનાશી અને નિત્ય છે. અને અસત્ વિનાશી, બળ બાન્ધવ છે. વસ્તુની વસ્તુતા સત્ હોતાં તેનો અભાવ

નણે કાળમા થઇ શકે એમ નથી, પરંતુ વસ્તુના નામ રૂપાદિ અસત્ છે એટલે જે અભાવ થાયછે તેનોજ વસ્તુગત સ્વાત્મતાનો નહિ આત્મા નિરૂપણદ્વારા સ્પષ્ટ મમજાયછે કે કોઈપણ વસ્તુ નાશ પામી તેનો અર્થ એટલોજ થવો જોઈએ કે સ્વતસ્સ્વતાના અપરિત્યાગપૂર્વક તેના નામ રૂપાદિ જે ઉપાધિ વિશેષ છે તે ઉપાધિમા થતા સ્થિત્યતરને પામી એવા નામ રૂપાદિને સ્થિત્યતરથી જે વિકાર થાયછે તેની લેશ માત્ર પણ અસર ન પામીને વસ્તુની સ્વતસ્સ્વતા મુજ રૂપે અવસ્થિત હોયછે આવા નિરંતર બદલાતે જવાના સ્વભાવવાળા આ વિશ્વના પદાર્થો જે સાધનો દ્વારા પ્રાપ્ત થતા કલ્પવામા આવે છે તે સાધનોની પ્રાપ્તિના ઉપાયોનું જ્ઞાન મેળવવામા તથા તેનું અનુદાન કરવામા પ્રત્યેક જણ નાગેલો હોયછે તેની આવી પ્રકૃતિમા હેતુબુદ્ધ સુખની કામના હોયછે સુખની ઇચ્છા પ્રાણી માત્રને હોયછે ઈષ્ટની પ્રાપ્તિ અને અનિષ્ટની નિવૃત્તિ કરવા અથે સ્વાભાવિક રીતે જ સર્વે પ્રવૃત્તિમા લાગી રહેલા હોયછે વિશ્વના પ્રાકૃત મનુષ્યો બાહ્ય પદાર્થોના વિકારી વિનાશશીલ અને અનવસ્થિત સ્વભાવનું યથાવત્ નિરૂપણ કરી શકવા જેટલા યોગ્ય વિવેકની ખામીને લીધે તેમને અનેક પ્રકારે અનુકૂળ પ્રતિકૂળ માની તેથી સુખ હું ખ અનુભવતા રહેછે પરંતુ બાહ્ય પદાર્થોના સ્વભાવને યથાવત્ નિરીક્ષી સદસદ્વિવેકીને પછીથી તેમા અનુકૂળ પ્રતિકૂળ ભાવ રહેતા નથી તેને દૃઢ ધર્મ ગ્રંથ હોયછે કે મહાન્ સામ્રાજ્ય પર્યં તના સમસ્ત દરજ્ય લોભ્ય પદાર્થો ઉપરના નિયમે પ્રતિ રણે અવરોધાન્તર પામતા હોઈ, અમુક કાળ પર્યં ત અમુક પ્રકારે રહેશે જ એવા નિશ્ચયાત્મ ભાવવાળા નથી અર્થાત્ ચિરસ્થાયી નથી પરંતુ પ્રતિકૂળ અન્યથા ભાવને પામતા હોઈ એક કાળે તેઓની અનુકૂળતા અન્ય કાળે પ્રતિકૂળ લાગેછે એટલે તજજ ય સુખ નિરંતર અખંડ રહે એ તદ્દન અસંભવિત છે આવી રીતે બાહ્ય પદાર્થોના સંસ્પર્શથી ઉદ્ભવતા સુખો વિકારી અને ક્ષણેવશી હોતા અન્તે હું ખ રૂપે પરિણામ પામેછે જા કાળથી તેને વાસ્તવિક સુખ કહી શકાય નહિ આ સમગ્ર વિચારણા કરનારને પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થશે કે સુખ એ શું હશે, તથા વાસ્તવિક સુખ કયે માર્ગે પ્રાપ્ત થતું હશે? આ અને એવા જ બીજા સુખ સંબંધી વિચારો સર્વ દેશમા અને સર્વ જાણમા થતા આવ્યાછે અને થાયછે સુખની સમજ વિશે વિચાર કરતા જણાયછે કે ચેતનધર્મવાળા સર્વ પ્રાણીઓ સુખ પ્રાપ્તિ માટે નિરંતર પ્રયાસ કરતા દૃષ્ટિએ પડેછે, ઈષ્ટ પ્રાપ્તિ અને અનિષ્ટનો પરિહાર એ હરેક પ્રાણીની ઇચ્છાનો મુખ્ય વિષય હોયછે તથાપિ ઈષ્ટ શું અને અનિષ્ટ શું, સુખ શું અને હું ખ શું, તેની સમજપુ તેઓના નાનતા પ્રમાણમા ભિન્ન ભિન્ન હોયછે એક કાળ કે સ્થિતિનું સુખ અન્ય કાળ કે સ્થિતિમા હું ખરૂં જણાયછે વળી આગળ કહ્યા પ્રમાણે બાહ્ય સ્થૂળ પદાર્થોમા રૂપાતર પામવાનો નિયમ જેમ પ્રવર્તેછે, તેમ આત્મિક સૂક્ષ્મ વૃત્તિઓમા પણ પ્રવર્તતો હોઈ, દેશ, કાળક્રિયા, સંબંધ, સંસગ જેમ જેમ દરતા બાય છે તેમ તેમ આપણી જ્ઞાનાદિ વૃત્તિઓ

પણ ફેરફાર થતો રહે છે અને તેથી સુખ સંખ'થી સમજણમાં પણ ફેરફાર થતો રહેછે. ખાવાપીવાની તથા શરીર સંરક્ષણાદિ અર્થે અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓમાં મગ્યા રહેનાર મનુષ્ય અને સમસ્ત વિષય સુખોને કાંકવિટાવત્ ગણતા તથા આત્મ વિચારમાં નિમગ્ન રહી કાળ વ્યતીત કરનાર મહાત્મા એ બંનેના સુખસંખ'થી વિચારોમાં જમીન આશમાન જેટલો તફાવત હોય એ સહજ સમજી શકાય એમ છે. મનુષ્યોમાં સુશિક્ષિત અને અશિક્ષિત એવા બે વર્ગ પાડી શકાયછે. તેઓના વિચારો જ્ઞાનની ન્યૂનાધિક્તાને લીધે પરસ્પરથી વિરુદ્ધ હોવા સંભવેછે. પરંતુ લાંબે વિચારે જોશું તો અશિક્ષિત વર્ગ શિક્ષિત વર્ગના વિચારોનું અનુસરણ ઘણે લાગે કરેછે. શાસ્ત્ર માત્રની પ્રવૃત્તિ સંસારમાં પુનઃ પુનઃ પ્રવર્તતા ત્રિવિધ દુઃખો-દુષ્ટ અદૃષ્ટ અનિદ્રના પરિહાર અર્થે અને ઈદ્રની પ્રાપ્તિ અર્થે છે એ પ્રયોજન મુખ્ય છે, અને વળી તે સર્વ દેશીય છે તે તે દેશના લોકોને પ્રાપ્ત જ્ઞાન અનુસાર, સુખ દુઃખના સ્વરૂપ, તેની પ્રાપ્તિ તથા પરિહારના ઉપાયો, તેના પ્રતિબંધક કારણોનું જ્ઞાન તથા તેના વિનાશનાં સાધનો સમજ્યાં તેનું સવિસ્તર વર્ણન તે તે દેશના લોકોની સ્થિતિ, રૂચિ, કાળ, આદિ સર્વને અનુસરીને તેઓ કરી ગયા, ઉપદેશી ગયા. આવી રીતે જ્ઞાનની ન્યૂનાધિક્તા, દેશ, કાળ, સ્થિતિ આદિના યોગે સુખસાધનના અને અને દુઃખ નિવારણના પ્રકાર ભિન્ન ભિન્ન વિસ્તરેછે. પરંતુ સર્વનું લક્ષ્યસ્થાન “દુઃખની નિવૃત્તિ અને સુખની પ્રાપ્તિ” એ જ હોય છે. આપણા આર્ય શાસ્ત્રકર્તાએ સુખ તથા દુઃખની માન્યતાના અનેક લેહોને સુકીને સર્વને સાધારણ એવાં દુઃખોને મુખ્ય લેખી તથા તેમાં અન્ય દુઃખોને અંતર્ભૂત થનાં લેખી તે મુખ્ય દુઃખોની નિવૃત્તિ કયે પ્રકારે થાય તેનો બહુ ઉત્તમ વિચાર કરી ગયાછે. એ તેઓથી પરિચિત વિદ્વદ્વર્ગને કહેવું પડે એમ નથી. સદ્રજા દેશોમાં પ્રવર્તતા ભિન્ન ભિન્ન વિચારો જણાવતા શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન ધરાવવું એ એક મનુષ્યને માટે સુલભ નથી, એ ટલે તે તે શાસ્ત્રોનો નિર્ણય અનુમાન પ્રમાણ્યદ્વારા કરી જોતાં એટલી વાત તો સ્પષ્ટ જણાઈ રહેશે કે વ્યાધિ ટાળવાના ઉપાયો પણ અનેક છે. અર્થાત્ ઉપેયમાં ભેદ નથી. ભેદ માત્ર ઉપાયમાં છે. સાધ્યવસ્તુ એક જ છે માધન ભિન્ન ભિન્ન છે અને તેમ હોવું એ જ ઠીક છે. આમ છે એટલે તેવા ઔપાધિક ભેદપ્રતિ ન નિહાળીને જેનો આપણને ગાઢ પરિચય છે તેના શાસ્ત્રના વિષયને સમજવાનો અત્ર ઉપક્રમ કરેલ છે, જેને ઉપસંહાર પર્યંત શ્રી ઇદ્રદેવ પહોંચાડશે એવી શ્રદ્ધા તેમાં રાખી પ્રારંભમાં ધારેલ વિષય આલેખવાને પ્રયત્નમાન થઈશ.

પૂર્વના અશુદ્ધ બુદ્ધિવાળા મહાત્માઓએ સર્વત્ર પ્રવર્તનાં શોક, ભય, ચિંતા, જરા વ્યાધિ આદિથી નિપજતાં વિવિધ પ્રકારના દુઃખોના વાસ્તવ સ્વરૂપ તેનાં કારણ, તેના નિવર્તક ઉપાય એ આદિનો બહુ સુક્ષ્મપણે યથાર્થ રીતિએ વિચાર કીધેલો

જણાય છે તેઓનો મત છે કે ત્રિવિધ દુષ્ટિને નિવારવા એજ ખરો પુરૂષાર્થ છે અન્ય નહિ આ નિવૃત્તિ રોગાદિની માફક અનિશ્ચિત નહિ પરંતુ નિશ્ચિત ખીજ વાર દુષ્ટિ આવેજ નહિ એવી હોવી જોઈએ તેમજ વળી કિંચિત્કાળ પર્યાંત રહે એવી નહિ પરંતુ ચિરસ્થાયી હોવી જોઈએ સ્વલ્પમાત્રા હોઈએ તો દુષ્ટિ ખરો અલ્પ ત ઉન્નત અને અખડ નિર્વિકારી સ્થિર સુખની પ્રાપ્તિ એજ અલ્પ ત ઉત્તમ પુરૂષાર્થ લેખવેલો છે અને તે સત્ય છે સર્વને સાધારણ એવા જે દુષ્ટિ છે તે સુખ્યત્વે કરીને શોક, માનસતાપ અને મોહ અવિવેક એ છે, અધ્યાદિમક, આધિભૌતિક અને આધિદૈવિક એ ત્રિવિધ દુષ્ટિ તેમા અતર્કિત છે હલકામા હલકા બિહુ થી લઈને મહાન સમૃદ્ધ ચક્રવર્તી સામ્રાટ્ પર્યાંત સર્વને પૃથ્વીના જાણવામા આ વેલા ન આવેલા સર્વને એ દુષ્ટિ સાધારણ છે તેમનાથી મુક્ત કોઈક જ હોયછે ગમે તે સ્થળે જાઓ, ગમે તેવા સુધારાને ટોચે પહોંચેના દેશમા જાઓ, વિદ્વાનને જુઓ કે અવિદ્વાનને ખાળકને જુઓ કે વદને, ધનાઢયને જુઓ કે ધનહીનને, સ્ત્રીને જુઓ કે પુરૂષને, ગમે તેમને જુઓ તો તેમના સુખપર શોકની છાપ અવશ્ય હશે સર્વ જ શોક, ચિંતા, ભય આદિ દુષ્ટિ પરપરા પ્રસરી રહેલ અનુભવાશે માનસતાપ સર્વને કોઈને કોઈ રીતે પ્રબળતા હશે શહેરો અને ગામડાઓ તપાશી વળો પણ એવો ધીરવીર નર કયાય પણ સાબળવામા તેમ જોવામા નહિ આવે, કે જેની સુખસુદ્રાપર અતરની શાંતિથી આનંદ અને પ્રસન્નતાજ પ્રસરી રહી હશે, જેના અતરજીભા આનંદ અને પ્રસન્નતાભયા વિચારોનું નિરંતર અપ્રતિહત વહન થતું હશે, જેની દૃષ્ટિમાથી પ્રસન્નતારૂપી અમૃત ઝર્યાં કરતું હશે અર્થાત્ નિરંતર શાંતિમા મહાલતા અને શાંતિ પ્રસન્નતા પ્રસન્નચિત્ત મનુષ્યો મળવા દુર્લભ છે આવા સર્વને સાધારણ દુષ્ટિની નિવૃત્તિ કયે પ્રકારે થાય અને અખડ સુખ અને શાંતિ શાંતિ કેમ મેળવાય એ સળધી વિચારો દર્શાવવા શાસ્ત્ર માત્ર પ્રવેશે આજના જમાનામા સુખસાધનો અનેક છે એ ખરૂં છે પણ ઉપર જણાવેલા દુષ્ટિની નિવૃત્તિ તે વડે થતી હોય એમ જોવામા આવતું નથી સુખ શાંતિ અખડ અવિકારી રહે એમ થવું જોઈએ હવે આવા જે સર્વને સાધારણ દુષ્ટિ છે, સર્વ સ્થળે તેની સત્તા છે, તેની સત્તાથી ગહાર કોઈ મનુષ્યપ્રાણી છે નહિ તેમનું સુખ કારણ પણ તેવું જ ભારે ઝમળ હોવું જોઈએ, અને તેવા પ્રબળ કારણની નિવૃત્તિ કરવાનું સાધન પણ તેવું જ જોઈએ એ સ્પષ્ટ સમજાય તેવું છે અશેવ દુષ્ટિ નિવે છે સુખ અને શાંતિનો ઉદય સ્વતઃસિદ્ધજ છે આર્યશાસ્ત્રકારોના મત અનુસાર જે વાસ્તવિક સુખ મનાય છે તે સ્વાત્મભૂતજ છે અવિધાના વ્યવધાને કરીને આપણને ત્યજ અખડ અનુભવમા આવતું નથી જેઓ ભ્રમ, પ્રમાદ અને ઈદ્રિય શૈથીત્યથી રહીત છે તથા જેઓએ પોતાનું સમગ્ર જીવન

સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરવામાં અને મનન કરવામાં વ્યતીત કરેલું છે તેમના અનુ કરણીય અને સંમનનીય વિચારો સુખ સંબંધે આવા છે. વિષય અને ઇન્દ્રિયના સંસ્પર્શજન્ય જે સુખ છે તે વાસ્તવિક સુખ નથી. જડપદાર્થોનો સંયોગ જન્ય સુખ એ કેવળ દુઃખની એક વિકારી સ્વરૂપકાળ સ્થાયી સ્થિતિ છે. પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન, શોપનહોર તો સમસ્ત જીવન દુઃખ રૂપજ લેખવેછે. જડસુખવાદી મનુષ્યોની સ્થૂળ દૃષ્ટિ યદ્યર્થવસ્તુ સ્થિતિને નહિ નિહાળી શકવાની. બાકી મહાત્માઓતો નિયમ સ્થાપે છે કે ભૂમૈવસુખં નાલ્પે સુખમસ્તિ કિંચિત્ ॥ ભુમાંજ સુખ છે. અલ્પમાં કિંચિત્ પણ સુખ નથી. સર્વ સૃષ્ટપદાર્થોનો અનિવાર્ય વિકારી-પરિણામી ક્ષણભર સ્વભાવ દુનિયામાં સાધારણ પ્રકારે સર્વને રહેતા શોક, મોહ તથા તેથી ઉદ્ભવતાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખોવડે આવૃત હોઈને વૈષધિક સુખ, વિષસંયુક્ત અન્નની પેઠે બહુ દુઃખપ્રદ જ છે. તેમાં સુખ નથી; જર્મન વિદ્વાન શોપનહોર લખે છે કે—

The happiness received from ourselves is greater than that which we obtain from our surroundings.

આપણા પોતામાંથી જ જે સુખ આપણને મળેછે તે સુખ, આપણી આસપાસના વિષયોમાંથી મળેછે તે સુખ કરતાં વધારે ઉત્તમ છે.

વિશ્વમાં સામાન્ય રીતિએ જેને સુખ માનવામાં આવેછે તેને મહાત્માઓ સુખાભાસ કહેછે, પ્રતિબિંબિત સુખ કહેછે. તૃષ્ણાને લીધે, બહિર્વિષયોમાં પ્રમવાથી ચંચળ અને અસ્થિર રહેતી બુદ્ધિ, સ્વ અભિલષિત વિષયની પ્રાપ્તિથી ક્ષણભર સ્થિર થતાં તેમાં આત્મસુખનું પ્રતિબિંબ પડેછે તેથી તેટલો કાળ પ્રાણીઓએ સુખ અનુભવાયછે તેને સુખાભાસ કહેછે. આવા સુખાભાસની પ્રાપ્તિ એ કંઈ પરમ પુરૂષાર્થ ગણાય નહિ. તમામ દુઃખની નિવૃત્તિ થઈ અખંડ શાશ્વતી શાન્તિ પ્રાપ્તિ થાય તે જ ખરું સુખ છે. જ્ઞાની પુરૂષોએ પ્રતિપાદન કરેલા ઉક્ત પ્રકૃત સુખનું સ્વરૂપ, તે મેળવવાના ઉપાય, તેમ જ સુખાભાસનું અને તેના ખરા ઉપાદાન કારણનું યથાર્થ સ્વરૂપ નહિ જાણવાને લીધે જનસમુહનોં ઘણો ભાગ સુખ સંબંધી વિચારમાં ઠગાયો જાય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. જે કારણને લઈને સુખ સંબંધી આવી જોાટી સમજ તથા અનેક પ્રકારનાં દુઃખો મનુષ્ય જાતિમાં ફેલાયાંછે તે કારણ પ્રથમ જાણવું જોઈએ. કાર્યનો નાશ કરવાને પ્રથમ તેનો ઉદ્ભાવક હેતુ જાણવો, જોઈએ અને પ્રથમ તેનો ઉચ્છેદ કરવો જોઈએ. શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા કહેછે કે અજ્ઞાનેનાવૃત્ત જ્ઞાનં તેન મુહ્યન્તિ જન્તવઃ ॥ અજ્ઞાન વડે જ્ઞાન આવૃતછે તેને લીધે પ્રાણીઓ ૧૬ પામેછે.

આ અજ્ઞાનજન્ય મોહ દુઃખનું પ્રતિરૂપ છે. આવું સામાન્ય અને સાવત્રિક દુઃખનું કારણ અજ્ઞાન રૂપી મનુષ્યના સ્વભાવનો દોષ છે. જો આમ હોય, જો એ

હું ખ આપુ ગભીર છે તો તેને દૂર કરવાનો ઉપાય પણ તેવો જ ગભીર હોવો જોઈએ જે કારણથી આ શોક અને હું ખરૂં જાપ આપણુ પર પડી છે એ શું હશે તે ન સમજાયાથી જ આપણને શોકગ્રસ્ત રહેવું પડે છે જ્ઞાનદીપ વડે અજ્ઞાન તિમિર નષ્ટ થયે સર્વ જ્ઞાન શાન્તિ અને સુખ પ્રસરી રહે છે અજ્ઞાનને લીધે જન સમુદાય સુખની શોધમાં નિષ્ફળ થયો છે સ્ત્રીના દંડ આત્મીગનમાં, પુત્ર સુખમાં, દ્રવ્યના ખર્ચનામાં, અધિકારમાં, ધન ધોળામાં, જ્ઞાનની વાર્તા માત્ર કરવામાં, પુસ્તક સહવાસમાં, અર્થ સમજ્યા વગરના જેવા તેવા ભજન કીર્તનમાં, આદિ અનેક વિષયમાં સુખ સમાયલું કદખી તેની પ્રાપ્તિ કરવામાં ગિરતર મથ્યા રહે છે, પરંતુ સ્વાભાવિક દોષ જે અજ્ઞાન તે ટાળવાનો તથાસ કેઈ સેવતા નથી અને તેથી જ પોતે કદખી લીધેલા સુખ સાધનની અગતિયી જેવા સતત રહેવાતું તેવાજ સતત તેની પ્રાપ્તિ અનતર પણ રહેવાય છે એ આપણે આપણા પોતાના દાખલાપરથી સારી પેઠે સમજી શકીએ છીએ સમગ્ર લોગસમુદાય જેને સુખ સાધન માની લેવાની મનુષ્યવગે ભૂલ કરી છે અને હજી પણ કયા ભય છે તેમનું યથાવત નિરૂપણ કરી જોતા તેના વિક્રિયાત્મ અનિયત સ્વભાવ, તેમ જ અતૃપ્તિમદ્ સ્વભાવ, પ્રતીતિમાત્રની રમણીયતા, અને અતે વિષય હું ખતુ પરિણામિત્વ એ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે અને તેટલાજ માટે આ શાસ્ત્રો તેને ઇન્દ્રિય સદૃશ લેખવે છે આપણને સ્પષ્ટ અનુભવમાં આવે છે કે એ સુખ સ્થાયી અને અખંડ તૃપ્તિ આપે એવા નથી

અપૂર્ણ

નાનાલાલ દેવશંકર વૈદ્ય

ભત્તહરિ નિર્વેદ નાટક

અ ક નાંતો

(પ્રવેશ કરીને)

† ક સુકી—(પડી જઈને) હા ! જજરા અને શોકમાં ઘેરાએલા મૃદુને લાકડીનો ટેકો પણ આધાર આપવા પૂરતો નથી કારણ —

† ક સુકી—રાજાનો અત પુર સહાયક નોકર

જ્ઞ જરા—વૃદ્ધાવસ્થા

શોક ૧ લો ધડપપુ આવતા મહારા ચરણો સ્વાભાવિક રીતેજ ભોળા હતા, તેના રાણી મરી જતા રાજાની યથેલી હું ખી અવસ્થા જોઈ તે (ચરણો) સમુજા છે હાં ગયા અને હમણા નૃપતિ વિજય વંશાની વાર્તા સામળતા તો હું જવગ વેતો બન્ને હું હરિ હરિ હવે હું આ જગતમાં શું આધારે મ્હી શકું ? એ ભાવે

શિખરિણી.

હવે તો જાણી લાગ્યા, મહાગુણ ત્યાં મેં જાણ્યા,
સમૂહના છેલ્લા, ત્યાં હું જાણી ચલાં મેં જાણ્યા ! આપણા;
જાણ્યો હાવાં મેં લોક નિષ્ઠા ત્યાં જાણ્યા,
અંતે તું આપણે હવે હવે ! હવે આ જાણ્યાનાં ?

(પાસેથી ઉઠીને) હવે સમજો શોક દાખવાની આ પેઠીનાં કહેલી પ્રતિજ્ઞા
ત આપણને વિનવું. (આવી આવરક બેઠાને, આ આપણના પાસે.

(પ્રવેશ કરીને)

કેવલિલક—(ચિંતામૂર્તિ)

સમજાવું તુ.

સ્વામી ને સ્વામીનીનાં હૃદય જાણી આપણે મેં જાણ્યા,
તે મારી ધીમીકાંઠે આપણે દેહ ત્યાં હવે ત્યાં આ હવે ના;
સ્વામીની સ્વર્ગે આપણે નૃપાદેવ મહા મેં જાણ્યા આપણે,
મૃદુળમાં માત્ર સજી સતિમય જાણ્યા શોક શાળે શોક તો ?

ક'ચુકી—(પાસે જઈને) આપણાં ! આ પેઠીનાં કહેલી પ્રતિજ્ઞા
જોય કહે છે.

કેવલિલક—(આવીને સાથે) બધે બાધ, બાધો સમજ પાસે પેઠીનાં જાણ્યા
બધે, અને બધે
બધે બધે છે.

(નિષ્ક્રાંત (૩) સમાપ્ત)

(પાસે ઉઠવાનાં થયેલાં સમજ પ્રવેશ કરે છે.)

સમજાવું—આપણે કાંતો ! કાશિરાજ પુત્રી !

લાગણી.

છાડું ના તું ને મિથે રે; છાડું ના તું ને (મુન)

મરણ સુખી આપણી તાણું, ત્યાં જાણ્યા પાસે ! આપણે,

ત આપણે—પ્રમાણ, મંત્રી, સમજનાં આર્ષદામગ્રંથા મહામહા.

શોક ર મે. સ્વામીની—પાસનાં મળી સમજ મેં જાણ્યા આપણે—સમજ અને
સામીનાં હૃદય મરણનાં પ્રમાણે અનિષ્ઠા મેં જાણ્યા આપણે—સમજ અને
કાંતનાં મરણને આપણે દેહ ત્યાં આપણે કે તોડી નાખ્યા ત્યાં જાણ્યા હવે મરણ. મરણ ત્યાં જાણ્યા આપણે
વાસ આપણે ત્યાં જાણ્યા મરણ ત્યાં જાણ્યા આપણે—સમજ અને પ્રતિજ્ઞા મરણ
છે, હવે આ મરણ શોક આપણે સમાપ્ત !

તુ સર્વતિષ્ઠ્યમાણનાં પદ્યોનાં નિર્દેશનાં !

સંક્ષિપ્તાર્થસ્તુ ચિત્ક્રમ આપણે—સમજ અને

આપણે—પ્રમાણ કે મરણનાં કયા નિષ્ઠાનાં સંક્ષિપ્તાર્થસ્તુ ૪ : સમજ અને મેં જાણ્યા
પ્રમાણ બાળનાં આપણે મેં જાણ્યા નિષ્ઠાનાં સંક્ષિપ્તાર્થસ્તુ ૪ (જુઓ સા. ૬. પાસે ૩૦૮)

ત્રણ ભુવનની ત-ણીથી, તુ વધી યશની ખાણ
પરતુ હાની બહુ મને—પ્રિયે રે
શોચુ શુ ત્હારે તનુ, મૂકે ના નિય પ્રાણ !
જગમા જીવવુ તેહ છે, અપજયનુ નિશાણ,
જાવાને રોકે છે મ્હને—પ્રિયે રે

૨

૩

—અને હવે મ્હારી એટની જ આશા છે કે તને જોજામા લઈને મરી જવું
કે જેથી અત સમયે પણ ત્હારી ધ્યાનપરાયણતાથી જ માનતરે ત્હારાથી સનાય
થઈશ

(પડદામા)

હા મ્હારી તોલડી ! તુ ક્યા ગઈ ? હા દેવ ! તે પ્રતિકૂળ થઈ મ્હારી તોલ
ડીનો નાશ કરી મ્હને હણી નાખ્યો (એ ત્રમાણે વ્યાકુળ થઈ રહે છે)
રાજા — (સાલળીને) મ્હારાથી પણ વધારે હું ખમા ઘેરાએલાનો આ આતનાદ
છે ત્યારે હવે ચાલ તેને જોઉં

(રાજા પરિક્રમણ કરે છે ને પરિજનો તેની પછવાડે જાય છે)

ગાજા — (જોઈને) આ યોગી શુ કુદેની તોલડી પછવાડે શોકાતુર થતો આમ પડ્યો
છે ? ચાલ ત્યારે તેને ધીરજ આપુ

યોગી — હા ! તોલડી ! તુ ક્યા ગઈ ? (ઉપરતુ વાક્ય દરી જોલે છે ને રૂદન કરે છે)

રાજા — યોગીરાજ ધીરજ રાખો

યોગી — ધીરજ તે ક્યાથી મેળવુ ? મ્હારી દૂરદેશની મુસાફરીનીજ સહચરી !

અનેક ગુણુ પ્રણયિની તોલડી મૂટી ગઈ ! હા હવે શુ કરું ?

ગાજા — (રૂદ્ધા સાથે) (મનમા)

દુતવિવખિત વૃત્ત

મન પની જરિય વસ્તુ જતા અરે,

જન રડી રડી કલેશ અતિ કરે,

શ્લોક ૩ જે — પ્રણયી—એહી ભાવાય—હે ભાતુમતી ! તહે એહી જ્વામીનુ મરણુ મામળા
તારા પ્રીણુ ત્યજ્યા અને તેથી કાષ્ટાગ્નિમા બળી મરનારી સતીઓ કરતા વિગ્દાગ્નિમા બળી ગયથી
તુ તહે ભુવનની મતીઓ કરતા વધારે યશસ્વી થઈ પરતુ આથી મને મહુ હાની થયેલી છે
માટે હવે હું ચિતામા સળી લીને પપુ તારો નળી થઈ તને ઊડીત નહિ એ ભાવ છે

જ મહય—સાથે રંગની જ અનેક ગુણુ પ્રણયિની—અને નદરોથી હાલી થયેલી

શ્લોક ૪ યો—માણુનો પોતાની મન ગમેની વસ્તુ જતા રડી ડીને અતિવયુ ખ ધરે છે
તો હુ તો મ્હારી પ્રાણધિન વસ્તુનો નાશ થતા અને વિપત્તિના અકસ્મિત વા ગમા મેનો દોષ
રોચ મ ન ક ? મને તો અતિવયુ ગોચ થયેલ નેજાએ, એ ભાવ

વળી વિશેષ દુઃખનો વિષય તો એ છે કે આના સરખી સુખદ સ્પર્શવાળી રમણીય આકૃતિવાળી, મોટી ને મજબૂત તોલકી હોવાનું જ ક્યાંથી બનશે ?

રાજા—(નિર્વેદથી.)

પ્રમિતાક્ષરા.

શુભ્રમાં અધિક જગમાં ઘણીએ,
જણસો હશે સુલભ^૧ તોય અરે;
મનમાની વસ્તુ ટળતાં મનને,
પરિતાપ કેમ ઉપજે જનને ? ૧૦

(પ્રકાશમાં) યોગીરાજ !

વિયોગીની.

“ અતિ આ પ્રિય મ્હાડું ” એ મતિ,
થતી ના વસ્તુની રમ્યતા^૨ વતી;
રતિ વ્યાપતી વસ્તુમાં અરે,
મનના મોહનું મૂળ રનેહ છે. ૧૧

યોગી:—અરે મૂહ ! હું કેવળ રનેહથી જ નથી રાતો, મારાં શરીરપોષણ પણ એ હતી તો જ થતું.

રાજા:—વારૂ, પુટી ન હોત તો તમારી તે તોલકી કેટલાક કાળ ટકી હોત ?

વસંતતિલકા.

જો કોટિ કલ્પ અથવા શતકલ્પ, કલ્પ,
ના નષ્ટ થાત તુજ તોલકી કલ્પ અકલ્પ;
તો તો ઉચિત કંઈકે તુજ શોક શોક,
એ એ દિને ક્રૂર પુટે તહીં શોક ફેંક. ૧૨

શ્લોક ૯ મો—આહ=મગર, અબ્ધિ=સાગર ખખટ=નિસ્તેજ. રવે=અવાજ.

ભાવાર્થ—મમતાનો સાગર કેવો ભયંકર છે તે આમા વર્ણવ્યું છે. કહે છે કે તોલકીમા પણ

મારી મમતવની વૃત્તિ થતા તે દુઃખનો સાગર બન્યો છે એ સાગરમા ખીક ને ભ્રાન્તિના મગરો ધ્રુમતા અતિ ભયંકરતા આવેલી છે. અરે એક તુચ્છ તોલકીમા પણ મમતા થતા હું કષ્ટ નિસ્તેજ બની ગયો છું, તો તારી પાસેથી સુવર્ણની તોલકી લઉં અને પછી તેની આવી સ્થિતિ થાય તો પછી મારૂં જીવનનું કેમ ટકે ? તેમા તો આખી મમતા ભરાતા મારા દુઃખનો પાર જ ન રહે. માટે મારે સોનાની કે રૂપાની હવે તોલકી જોઈતી જ નથી એ ભાવ છે.

૧ સુલભ=મળવી સહેલી.

૨ રમ્યતા=સુદરતા. શ્લોક ૧૧ મો. આ વસ્તુ બહુ સારી છે એવી બુદ્ધિ થાય છે તેનું

કારણ તે વસ્તુની સુદરતા નથી, પણ ખીજું જ છે. એ કારણ કિતારાઈમા કહે છે. વસ્તુ જોઈ તેના ઉપર જે હર્ષ પ્રકટ થાય છે તેનું મૂળ કારણ તો રાગ છે, મહામોહ છે.

વળી મ્હાડ શરીરપોષણ કરનારી પણ એજ હતી, એમ માનતા હો તો તે પણ ચિતા ન કરો વળી દેહને હિતકર લાગતી વસ્તુઓના નાશથી જે સતાપ થાય છે તે પણ મનનો શ્રમ જ છે

રાગ માર

હે બૂલમા ભમો^૧ મ્હાડ મ્હાડ માની યોગી! બૂલમા ભમો
(સાખી)

બહારી કુહારી^૨ વસ્તુનો, વિરહદુઃખનો જે વાર,
દુઃખ સુખ ઉપજે તે ગણે, માયાનો પરિવાર
યોગી! બૂલમા ભમો મ્હાડ

પાણી પય પેઠે મળ્યા, સ્યુજ શરીર ધરખાર,
પણ બે પળ ભેગા રહી, અતે શીઘ્રહાર^૩

યોગી! બૂલમા ભમો મ્હાડ ૧૩

યોગી — તોપણ અપ્રિયનો ત્યાગ કરી લોકો પ્રિય તરફ કેમ જેચાયછે વાડ ?

રાજા — વિજ્રમથી યોગીરાજ વિજ્રમથી આપાતરમણીય વસ્તુઓના મૌઢ્યથી માણ
સને જેમ મદ થડેછે તેમ તેના નાશથી પણ માણસનું મન વિચલિત
થેલુ થાયછે પણ તે સવતુ મૂળ શ્રમ, મોહ, અજ્ઞાન કે મમતા છે

(અતઃપાળે સયુ નહી કોઈનુંરે એ રાગ)

બહાલુ અણબહાલુ શ્રમથી ભાસતુરે,
નથી વસ્તુનો વાક લગાર બહાલુ
સહુ વસ્તુ મોહથી મીઠી દિસેરે,
યતા અપ્રીતિ નામે લગાર બહાલુ
થેયા થેયા વિષયમા પામરોરે,
મોહ મોહ મુગાય અપાર બહાલુ
રૂડ રૂડ દેખીને ઉરે રાચતોરે,
પ્રિય માની કરે મહા મોજ બહાલુ

કત્પ=અલાનો એક દિવસ ને એક રાત તે કત્પ કહેવાયછે એ ક પ નમયે પ્રલય થાય એમ કહેવાયછે

શ્લોક ૧૨ મો.—જે એવા કરો ક પ સો ક પ, એક ક પ એ યોગ કત્પ પણ તમારી તોવડી નાશ થાય એવી ન હોત તો તો આપનો જયો મોહ કરવો પણ ધણ ત હોતો પણ જેનું આયુષ્ય જ બે ત્રણ દિવસનું છે એવી વસ્તુનો શોક કરવો એ તો ધણ જ અયોગ્ય છે તાત્પર્ય કે નાશવત વસ્તુનો શોક કરવો તે અયોગ્ય છે

પણ વસ્તુ વહાલી શીટી^૧ જતાંરે,

રડે મુકી મોઢે પોક ફેકે.

બહાલું. ૧૪

ચોગી:—એ સર્વે હું સંભળું છું, પણ ઉપાય રહિત મહારૂં મન શાન્તિ પામતું નથી.

રાજા:—જે સમજે છે છતાં તત્ત્વવિચાર તમને શાન્તિ આપતો નથી તો હવે બીજો શો ધલાજ ?

ચોગી:—હવે મહારે મરણ એ જ છેલ્લો ધલાજ છે મહારી એ બહાલી તોલકીને છાતીપર લધને મરીશ કે જેથી અન્ય જન્મમાં પણ તેની સાથે મેળાપ પામીશ.

રાજા:—(હસીને) એ જ સંસારના મૂલરૂપ મહામોહ, એ જ મહા અજ્ઞાન, કે જેની આવી હુઃખમય નકારી કીડાઓ છે.

ચોગી:—(મોઢે સ્વરે ખડખડાટ હાસ્ય કરીને)

અનુબંધ.

પાંડિત્ય પરને માટે, મુઠા! તું જ કરે અરે.

પોતાના તલનું ઘોર અંધારું દીપ ના હરે.

૧૫

(રાજા શરમીદો ધર્મ નીચે મુખે વિચારમાં પડી જાય છે.)

ચોગી:—રાજા! શું વિચાર કરે છે ?

રાજા:—ભગવાન ! બીજું શું વિચારું ? મહારાં વાકયોવડે જ મને બોધ કરી પૂજ્યપાદે મહારો શોક શમાવે છે.

ગી:—તથાસ્તુ. ભગવતી વિધવાસિની ભેદ પાછાં વળતાં મ્હેં તને આવો વિકળ થતો જોયો. તેથી સહજ દયાભાવ ઉપજતાં ત્હારો પ્રબોધ પાછો જાગતુ કર્યો.

રાજા:—ત્યારે શું આપ પૂજ્યપાદ શ્રી ગોરક્ષનાથ ?

ચોગી—હા, એજ.

૧ શીટી જતાં=નાશ પામનાં.

૨ તત્ત્વવિચાર=સત્ અને અસત વસ્તુનું જ્ઞાન. સત વસ્તુ એટલે જે ત્રણ કાલમાં નાશ રહિત છે તે બ્રહ્મતત્ત્વ; અને અસત વસ્તુ એટલે જેનો જ્ઞાનથી બાધ થઈ શકે છે તે માયા, અજ્ઞાન વગેરે.

સ્લોક ૧૫ મો.—હે મુઠા! બીજાને ઉપદેશ આપવા આજે તું પંડિતાર્થ વાપરે છે, પણ પોતાના કામને માટે તેનો તું ઉપયોગ કરતો ન હોવાથી તારૂં તે પાંડિત્ય નિષ્થા છે, મારરૂપ છે. એ વાત એક દર્શાવતી કહે છે કે જેમ દીવો ખીચ-વસ્તુપર અજ્ઞવાળું કરે છે, પછી પોતાની નીચેતું અધરૂં તે મગાડી શકતો નથી. તેમ તું પણ બીજાને જ્ઞાન આપવા પ્રયત્ન કરે છે, પણ તારૂં પોતાનું અજ્ઞાન મગાડતો નથી એ-નવાઈની વાત છે. એ ભાવ છે.

રાજા—(ચરણુમા સાદાગ પ્રણિપાત કરતા) જય ગુરુદેવ જય ! કૃપા કરી આપે
 મ્હારો આ અધકુપમાથી ઉદ્ધાર કર્યો (કંઠ ગદગદિત થાયછે અને
 ગોરક્ષનાથ તેને ઉઠાડેછે)

રાજા—(હાથ બેઠીને) હે પ્રભો ! હવે એવો ઉપદેશ કરો કે ફરીવાર આવો
 અનર્થ ઉત્પન્ન ન થાય

ગોરક્ષનાથ—વત્સ ! ત્હારી ચિત્તરૂપી ભૂમિ, મહાદુખના આવેશરૂપી હુળથી
 ખેડાએલી અને વસ્તુવિવેકરૂપ જળે ભીજાએલી હોવાથી વિજ્ઞાનરૂપી ખીજ
 વાવવાને યોગ્ય બનીછે તો હવે સાક્ષણ

શાસ્ત્રવિદીહિત

સકલ્પે સધળો પ્રપચ ઉપજ્યો, જો નાથ તેનો ચહેા,
 તો એ તેહનું મૂળ, નિમૂળ કરી સર્વે ઉપાધિ દહેા,
 દિશ્કાલે અવિચ્છિન્ન સચ્ચિદ અને આનંદઓથો ભર્યા,
 પ્રક્ષાનદવિષે જ ત-નીન બનો તેથી જ સવે તયા ૧૮

રાજા—ભગવન ! આપની કૃપાદ્રષ્ટિથી સર્વે સકલ્પો કે જેનું બીલું નામ આશા
 છે તે સર્વેનો મે ત્યાગ કર્યો. અહો ! કેવું આશ્ચર્ય છે કે,

શિખરિણી

તજ્યે મોહવત્તિ, ઉર ધવલતા^૧માડ્યો લસરે,
 અને રોમે રોમે, અકથ શુભ આનંદ પસરે
 છતાઈ લોગેચ્છા, વનવિપલતા^૨-આશ લજતા,
 અહા શુ નિહાળુ ? સુખદ મળિયો મોક્ષ કરમા ૧૭

હે દેવ ! કૃપા કરી હવે તત્ત્વચિત્તન કેમ થાય તે સમભવશે

શ્લોક ૧૬ મો—મક ૫=મનનું મુરુ

ભાવાધ—મનના મુરુચ્છમાત્રથી આ નવ સમાગ ઉપજ્યો છે એ મત્સારની નિવૃત્તિ કરવા
 ચલાતાહો તો તેના મૂળરૂપ જે મનનું મુરુચ્છ તે બધ કરો-મનોનાથ કરા-તેથી સર્વ ઉપાધિનો
 નાથ થશે મનોનાથ યતા દિશા અને કાનથી જેના વિભાગ યતા નથી એવા સત્ ચિત્તને
 આનંદરૂપ પરમશક્તિમા તમે તત્ત્વીનતા પ્રાપ્તો અનેક મહાત્માઓ એમ કરવાથીજ તયાહે ને તમે
 પણ તેવીજ રીતે તરી જો એ બાવ છે

૧ વવતા=પવિત્રતા ૨ વનવિપલતા આદ્ય=આદ્યા રૂપી વનની ઝેરવાળી ન રી

ગોરક્ષનાથ:—

અનુબ્રુપ.

વિષયોથી નિવારીને, શૂન્યમાં મન સ્થાપતાં;

રહેજે તે શમશે, શાન્ત સચ્ચિદ્ધન સ્વરૂપમાં. ૧૮

રાજા—જેવી આજ્ઞા. ત્યારે હમણાં જ હું કોઈ એકાંત વનસ્થળમાં જઈ તે સિંતન કરું.

(બધા બંધ છે.)

ત્રીજો અંક પુરો.

જગજીવન કાગિદામ પાઠક.

પ્રંથાવલોકન.

પ્રકાશિકા

ગુજરાતી સાહિત્ય ગુજરાતના હિન્દુઓનું જ નહિં પણ ગુજરાતી બોલનાર પારસી અને મુસલમાન પ્રજાઓનું પણ છે, છતાં પારસી લેખકોની લખવાની ઢબ અને ભાષા એવી વિલક્ષણ પ્રકારની છે કે પારસીગુજરાતીને બુદ્ધી ભાષા જ માનવી પડેછે. એમાંના કેટલાકમાં કવિતાનાં ઉત્તમ તત્વો છતાં ભાષાની વિલક્ષણતા શુદ્ધ ગુજરાતી વાંચનારને હસાવેછે. એક ઉદાહરણ લઈએ.

“કુમલા એક બાલકને બોલામાં લેઈ
દીડી મેં માથ તેની રરતી બેઠર.
પોચ્યાં તે બાલકનાં ગાલો ઉપર
તપકેછે આંસુની બીલોરી. સેર.”

પારસી કવિતા-સાહિત્યના ખારા રણમાં મીઠી વીરડી જોઈએ તો એક માનવંતા મી. મલબારી અને બીજા મી. ખખરદાર. યોગ્ય ભાષા અને યોગ્ય વિચારોથી ભરપુર મી. ખખરદારની કવિતાને ગુજરાતી સાહિત્યમાં આવકાર આપતાં કોને હર્ષ નહિં થાય ? આમ છતાં હજી એમની ભાષામાં હજી પારસી ભાષાની ગંધ છે. એમનાથી અણુધાર્યે “ઓવરાઉ” એવા એકસ પારસી શબ્દોનો પ્રયોગ થઈ ગયોછે, જો કે વિલાસિકા કરતાં પ્રકાશિકામાં એવા શબ્દો બહુ વિરલ છે.

શ્લોક ૧૮ માં.—ચિત્તવૃત્તિને બાજુ અને આત્મવિષયોમા ચુરતી ચટકાવી-નિર્વિચારમા મનને સ્થિર કરવાથી-તેનો સ્વકારણમાં લય થશે. અને ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે તે સચ્ચિદ્ધન સ્વરૂપમાં ચિત્તિશક્તિમાં-તાદાત્મ્યભાવને પ્રાપ્તશે, એનું નામજર કેવલ્ય. ઇતિ સં.

૩ શન્યમા=નિર્વિકલ્પમા

† પ્રકાશિકા-કર્તા મી. અરવિંદ રામજી ખખરદાર કિ. ૧-૮-૦.

આટલું વિવેચન મી ખબરદારની ભાષાને અગે ધણુ પડ્યું એમને કવિ કહેવા કે નહિ ? ૨૦૦ કલાપી વિશે રા દ્વા તે એનો જ પ્રશ્ન કયો હતો કે, કલાપી કવિ ખરા કે નહિ ? કવિતા લખનારમાં કવિતાની Continuous activity અસ્પષ્ટિત નૃત્તિ હોય તો જ તેને કવિ કહેવાય એવા ધોરણથી ભેદશું તો ઘણું નવમ પકિતના કવિઓના નામ જુસવા પડશે અને જ કવિ વડસ્થ પાત્રીશ વચની વચ પછી ઉત્તમ કાવ્યો નીપજાવ્યા નથી, માટે શું વડસ્થનો કવિપદ ઉપર હુકમ જતો રહેશે ? કવિતા એટલે કવિના અનુભવના અસાધારણ ઉદ્ગાર કવિના હૃદયને આઘાત થતા તે કવિ અને તેમાંથી કવિતા જન્મે એવા આઘાત હુમેશ થતા નથી અને કવિ હરઘડીએ કવિતા કરી શકતો નથી પણ તેથી કવિની કાવ્યોત્પાદક શક્તિ જતી રહેતી નથી એ શક્તિ, એ હૃદય હજી તેનું તે જ છે માત્ર એને ઝણુ ઝણાવનાર અનુભવનો અભાવ છે એ અનુભવ કે એવા આઘાત થતા ઘણે વખે પણ કવિના હૃદયમાંથી કવિતાનો પ્રવાહ ચાલે છે

સ સારના અનેક રસ ગોને રસિક દ્રષ્ટિથી અવલોકન કરી, તેનું અલૌકિક ભાષામાં, રસ ઉત્પન્ન થાય એવી રીતે વાપુન પ્રનાર તે કવિ નવી રૂપના ઉપભવવાની શક્તિ એ પણ કવિત્વનું એક અંગ પોતાના યુગમાં ધતી પ્રવૃત્તિઓ અને મનુષ્ય જાતિની અભિલાષાઓને કવિતામાં ઉતારનાર તે પણ કવિ, મીં ખબરદારની કવિતાને અમે ઉપરના ધોરણથી અવલોકીશું

પ્રકાશિકા એ મી ખબરદારની કવિતાનો નીજે ફાલ ગુજરાતી વાચનારને આ યુવાન પારસી કવિ, કાવ્યરસિકા અને વિવાસિકા એ નામના કવિતાના એ સમૃદ્ધ આપી ચૂકયા છે કા નરસિકા કરતા નિરસિકામાં મી ખબરદારની કવિતામાં થયેલો સુધારો ઉઘાડો છે પ્રકાશિકામાં તેમ નથી, છતાં ઘણું નવા અર્થ ભેવામાં આવે છે ખબરદારની કવિતા હજી ઉન્નતિક્રમ ઉપર છે, અને અત્યારથી જ ઘણી આશાજનક છે

સુદર ભાષા પડ્યું કવિતાનો એક શણગાર છે મી ખબરદારની ભાષા રા કાન્ન અને રા લલિતની જ ભાષા કરતા માધુર્યમાં ઉતરતી છે આપણા બીજા કવિઓ વિચારમાં, રૂપનામાં, મી ખબરદાર કરતા ચીંધાતા હશે પણ તેમની કવિતાની અડધી મીઠાશ કકશ ભાષાથી જતી રહે છે મહા મહેનતે સમજાય અને સમજવાનો પ્રયત્ન કરવા જતા કવિતા-સુદરી અદૃશ્ય ધર્મ જાય એવા ખબરદારની કવિતા મી ખબરદારની નથી ગુજરાતી ભાષાને સમૃદ્ધ કરતી હોય તો ઉત્તમ વિચારોને અનુરૂપ ભાષા ઉત્પન્ન કરવી જોઈએ થોડી કવિત્વ શક્તિવાળા પણ સુદર ભાષા લખનાર પોષ અને દ્રાઈડન જેવા કવિની હાલ જરૂર છે એવા કવિઓ ભાષા ધડશે તો પાછળથી તે ભાષામાં રોડી, કીટન જેવા કવિવરો ઉત્તમ વિચારો ભરશે રા નરસિંહરાવની કવિતામાં કવિતાના ઉત્તમોત્તમ અર્થો છતાં તેમની ભાષા એ વિ

ચારો ઝીલવા સમર્થ નથી, એ એમનાં પાછળનાં કાબ્યોપરથી વાંચનારને સમજારો.
 મી. ખખરદાર કુદરતના વર્ણનમાં સુંદરતા ભરી શકે છે. એમના વર્ણનમાં
 માત્ર દેખાચિત્રો જ નથી પરંતુ કુદરતના અવલોકનથી એમણે અનુભવેલાં અ-
 માનુષી સ્વપ્ન છે. રાત્રિને વિશે નભગંગા તરફ જોતાં મી. ખખરદાર કહે છે કે:—

અને પેલી મીઠી

ઉરસ્વપ્ને દીડી

પછી સદ્બલિત શી વિમલ નભગંગા પ્રકટશે!

અહો બહાલાં ! ત્યારે પરમ શુચિ તે જ્યોતિ મળશે ?

પૃષ્ઠ ૧૭૬.

અંગ્રેજ કવિના વિચારો ગુજરાતી ભાષામાં ઉતારતાં ઘણાને નિષ્ફળતા મળી છે;
 કેમકે તેમ કરતાં કવિતા શુદ્ધ થઈ જાય છે. મી. ખખરદાર વધારે ભાવ્યશાળી છે. એ-
 મનું કોયલ બહેનાં નામનું કાવ્ય અમને શેલીના સ્કાઈ-લાઈનું સ્મરણ આપે છે.
 બુદ્ધબુદ્ધના આનંદ સાથે મનુષ્યનો આનંદ ઝાંખો અને અધૂરો એઈ શેલી તેને
 જે પ્રત્નો પૂછે છે તેના જ મી. ખખરદાર કોયલને પૂછે છે:—

ત્યારો હૃદય વહે શો અખંડરે, મ્હારી કોયલ બહેનાં,
 ક્યમ દુઃખદ માનવ પંડરે, મ્હારી કોયલ બહેનાં ?
 ત્યારે સ્વર્ગ દેલાવતું ગાનરે, મ્હારી કોયલ બહેનાં,
 ક્યમ શોક વસે અમ તાનરે, મ્હારી કોયલ બહેનાં ?
 અમ હાસ્ય પૂઠે દુઃખ છાયરે, મ્હારી કોયલ બહેનાં,
 તું તો નિત્ય હસી હસી ગાયરે, મ્હારી કોયલ બહેનાં ?

પૃષ્ઠ ૨૪.

મી. ખખરદારે પ્રકાશિકામાં રનેહનું ઘણું સ્વરૂપ ચીતર્યાં છે. પ્રથમ માતા-
 નો, પછી ભગિનીનો, લગ્નનો અને છેવટે પરમાત્મા પ્રત્યેનો, એવો મી. ખખ-
 રદારના રનેહનો ઉન્નનિક્રમ છે.

પ્રથમ માતાના રનેહનું એક ઉદાહરણ લઈએ.—

મ્હારી દુનિયા તો લાડકડા છે તુજમાં વસી,
 ત્યાં જઈતો તુજને જોઈ હારે ઝેર !

મ્હારા લાડકવાયા લાલ હવે જગમાં થઈ.
 મુણ્ણતાં હુયે સાગર જેવી હહેરો આવતી,
 લઈ લઈ ચૂકું ચૂકું મુખ તુજ વાર હજાર !

મ્હારા—

પૃષ્ઠ ૩૬.

એ જ માતા જ્યારે બીજાં સર્વ મનુષ્યો નાહિંમત યાય છે ત્યારે ડાંચા મનન

સુખી પર્વતની ટોચ પર ચઢી ગઈના માળામાથી બાળકને સવામતીથી લઈ આવનાર માતા યોગ્ય જ કહે છે કે —

“ તુજ માટે મુજમા સો હાથણ કેરૂં જોર છે ”

૫૯ ૪૦

ભગિનીનો સ્નેહ ગુજરાતી કવિઓએ નથી જ ગાયો એમ અને કહેવું પડશે આપણા સાહિત્યમા જેટલા પ્રેમના કાવ્યો છે તેમાના ઘણા તો માત્ર શ્રી પુરૂષના પ્રેમના છે, બાકીના યોગક ઈશ્વરી પ્રેમ (સુશ્રીક્રમ) ના છે માતાનો સ્નેહ કેટલીક જગ્યાએ છે ભગિનીનો સ્નેહ ચિતરવામા મી ખબરદારે પહેલ કરી છે

આજ માત્ર જાયો આવે મ્હારે ઝુપડે,
એની ખેનડીનું હૈયું મું બીડી પડે!
આવો, વીરા, આવોની ઓપરાડે જો!
મણિ મુખડુ દેખી હું મલકાઈ જો !

૫૯ ૨૭-૨૮

હવે મી ખબરદારના લગ્ન-સ્નેહની જરા જાણી કરીએ સાગર અને નીનેા સગમ વર્ણવતા કવિ ગાય છે કે —

એ ઝરણીના પ્રેમામૃતને કહય વિશે ધારો રળિયાત !
રસ ઝરતા અ તર મેળવીને એક સ્વરૂપ બનો દિનરાત !

૫૯ ૪૫

ખીલુ એક ઉદાહરણ લઈએ —

બહાલા ! વગાડ વેણુ બહાલથી રે લોલ
વેણુનો પ્રાણ બની પાડે જો !
બહાલાની વેણ વાડી વનમારે લોલ
અ તરના પાન ઉડા ઝીલવારે લોલ
બહાલાની વેણ ક્યારે ધાડે જો ?

બહાલાની વેણુ—

૫૯ ૫૫

આવા પ્રકારની તન્મયતા તેનું જ નામ લગ્ન-સ્નેહ બાકી તો માત્ર લાકિંક લગ્ન.

એવા લગ્ન-સ્નેહમાથી મી ખબરદાર પ્રત્યુ-નકિતમા સ્વરૂપ કરે છે આત્મા અને પરમાત્માના વિયોગનું વર્ણન કરતા કવિને એથી પરાનકિતની જાણી થઈ હશે નમ હાથ કરના યોગ્યબીજને ભળવી રાખનાર સ્વં ના હરિલાલ દત્તા એમના અજ્ઞાન પછી સ્વદેશનકિતના કાવ્યો ઘણા લખાયા નથી અને લખાયા હશે તો

અમારા જાણવામાં નથી. છેલ્લાં ચાર વર્ષથી દેશમાં સ્વદેશભક્તિનો ચક્રવાત ફૂંકાય છે તેથી સ્વદેશાભિમાની કાવ્યો લખી મી. ખખરદારે પોતાના અંતર્ગત વિચારોને માત્ર ખહાર આવવાનો અવકાશ આપ્યો હોય તો એમને સમયમૂર્તિ Representative of his age ગણવામાં કરી અડચણ નથી. એમની દેશભક્તિનો વેગ ઘણો બળવાન છે. પ્રેરણાને બળે ભાષામાં ચેતન આવ્યું છે. એમાં નથી વાપરી કળા કે નથી કરવો પડ્યો પ્રયત્ન. That which comes from the heart is bound to go into the heart.

“ધમધમ ધરણી ધુજવીશું”

અમ દેશતણાં કરી ગાન

જય જય જયનાદ કરીશું

દર્દશું મોંઘા અમ પ્રાણ.

પૃષ્ઠ ૬૬.

શું પડીશું નહિ મેદાન, શૌર્યથી ધુમવા ?

શત્રુને નાંખવા હેઠ, પાદરજ ચૂમવા ?

કેસરિયાં ધરીને અંગ ઉમંગ ઉમળકે

શું ધુમિશું નહિ રણ માંદા રુધિર ઉછળતે ? ઇલાહિ.

પૃષ્ઠ ૭૦.

મી. ખખરદાર નૈરાશ્યદર્શી નથી. ભરતખંડના ભાવિ માટે એમના હૃદયમાં ઉજ્જવલ આશાઓ છે.

“ભાવિ કિરણ કંઈ દૂર હસે છે, હિન્દ તિમિર દે વિહારી !”

ના દેશાભિમાનમાં એક જ પ્રજાની ભક્તિ નથી, પણ સમગ્ર હિન્દની.

“ખુદા, અલ્લા, હુરિ સ્મરીને, કરો દૃઢ હિન્દના પાયા !”

ટેનીસનના ચાર્જ એફ ધી લાઇટ બ્રિગેડના નંસુનાપર રચાયલું હલદીઘાટનું ચુદ્ધ મી. ખખરદારનું વીરરસ કાવ્ય છે. વીરરસ આજે નથી પણ કાવ્ય વધારે લાંબું હોવાથી રસ ંહેઝાઈ ગયો છે એટલી જ મોજ આમી છે.

મી. ખખરદારે પોતાને મળેલો સંસારનો કડવો મીઠો અનુભવ અદુલી બાળા નામની આખ્યાયિકામાં નીતાર્યો છે. કલાપીના વૃદ્ધ ટેલીઆને ધોરણે લખાયું છે.

આ ઉપરથી એવું સમજાવવાનો આશય નથી કે મી. ખખરદારમાં નવીનતા નથી. સમકાલિન કવિઓનું કેટલોક અંશે અનુકરણ કરવાથી નવીનતાને બહુ લાઘવ નથી પહોંચતું. તથાપિ એમનામાં સહૃદયતા તો છે જ. અન્ય કવિઓના જે જે વિચારો એમણે વાપર્યા છે તે સઘળા એમણે પોતાના હૃદયમાં ઘુંટીને ઉતાર્યાં છે.

કાવ્યરસિકામા કવિ દલપતરામની જેમ છાપ છે તેમ વિલાસિકામા રા નર સિહરાવની છે પ્રકાશિકામાના દેશલકિતના કાવ્યો બાદ કરીએ તો બાકીના ઉપર નરસિહરાવ, કલાધી, હાતાલાલ, કાન્ત અને લલિતની છાયા સ્પષ્ટ છે

નવીનતાને કારે મૂળીએ અને સહૃદયતા, વિષયની પસંદગી, વર્ણન શક્તિ, પદલાલિત્ય વિગેરે કવિત્વના તત્વોને જ લક્ષમા રાખીએ તો મી ખગરદારને કવિનુ માન ઘટે છે પણ હજી તેઓ તરૂણ છે એમની કવિત્વશક્તિ વૃદ્ધિક્રમ પર છે આ આજી રંગેલા ચિત્રોને મી ખગરદાર આગળ જતા વધારે મનહર રંગોથી શણગારશે એવી સર્વને આશા છે હાલ તો એમના કાવ્યો અધૂરા છે એ પોતે જ કહે છે કે —

ગુહ્ય અલૌકિક ઉડતી કો દેવી તણા

ઝડપી લીધેલા મોઘા અમ ગાન જો

અમ અધુરા મધુરા ગાન જો !

સ્વર તેના ઝીલવાને રમીયા આવજો !

ગુજરાતના સાહિત્યવિલામી જનો એ સ્વર ઝીલો !

આ કાવ્ય વિશે હવે એક જ વાત કહેવાની બાકી છે, જે એના જેવા બીજા ઘણા પુસ્તકોને લાગુ પાડી શકાય ઘણાનું એવું માનવું છે કે ગુજરાતમા પુસ્તક વાચનાર વગ નહાનો છે એ રિવાજ સાચી છે અને તેનો રસ્તો માન એ જ છે કે લોકપ્રિય પુસ્તકોની સસ્તી આવૃત્તિ લોકોને માટે છપાવી જોઈએ એવું થાય તો જ સારા પુસ્તકોનો લાભ ઘણા માણસો લઈ શકે

આ પુસ્તકની કીમતમા ઘટાડો કરવા માટે તેની બાહ્ય શોભામા થોડી ફરકસર કરી હોત તો પ્રકાશકને પેમા સબધી નુકશાન થાત નહિ અને તેનો પ્રચાર વધારે થાત સસ્તા સાહિત્ય વિશે વધારે લગાણથી લખવું અને દુરસ્ત નહિ હોવાથી આટલેથી અટકીએ છીએ

તા ૨૬-૧૧ ૧૯૦૮

નર્મદાસ કર બાળાશકર.

ભગવત્ ભક્તિનો મહિમા.

ઉપલક્ષ્ય દૃષ્ટિથી જોતાં ભગવત્ તથા ભક્તિમાં કાંઈપણ અન્તર નથી, પરંતુ એક વિશેષ વિચાર મારા હિલમાં ઉત્પન્ન થયો કે કેવી રીતે ભગવત્ ભક્તિ શ્રેષ્ઠ ગણાઈ. ભગવત્ તો કર્મને અનુસાર તમામને સુખ દુઃખ અર્પણ કરેછે, પણ ભક્તિ દુઃખોને દૂર કરી સુખ અર્પણ કરેછે; ને દુઃખને નજીક પણ આવવા દેતી નથી.

ભક્તિનો મહિમા વિષે વેદ તથા શાસ્ત્રોમાં લખેલ છે કે, જેવી રીતે સજાગતો અગ્નિ તમામ પ્રકારનાં લોકોને ભસ્મ કરી નાંખેછે, તેવી રીતે ભક્તિ આ જન્મ તથા જન્માંતરનાં પાપોને ભસ્મ કરી નાંખેછે. તેમજ દેવતાઓ પરમાત્મા પાસે પ્રાર્થના કરેછે કે અમોએ જે જપ તપ કરેલ છે, તેનું ફળ અમોને એવું આપો કે અમારો જન્મ માનવ લોકમાં થાય કે જેથી કરી અમે તમારી ભક્તિ કરીયે; એમ પણ પુરાણમાં દર્શાવેલ છે. વળી નારદ પુરાણમાં કહેલ છે કે, ભગવત્ની પ્રાપ્તિ ભક્તિથી થાયછે; ધનથી નહીં; તેમજ વામન પુરાણમાં કહેલ છે કે જે લોક, શ'ળ ચક્રધારી નારાયણની ભક્તિ કરેછે તે લોક નિશ્ચય નારાયણની પ્રાપ્તિને પહોંચે છે.

વૈશાખ મહાત્મ્યમાં વર્ણવેલ છે કે પ્રથમ તો ભરતખંડમાં જન્મ મળવો દુર્લભ છે. વળી જન્મ મળતાં મનુષ્ય, અને મનુષ્યમાં સ્વધર્મ કરવાવાળો તેમજ ભક્તિને લાયક થવું ઘણું દુર્લભ છે. પણ પુરાણમાં લખેલ છે કે જેનાં હૃદયમાં પ્રેમ રહેતો વાસ છે તેને ચમરાજ સ્વપ્ને પણ દેખી શકતો નથી, અને તેને પ્રેત વા શાય વા રાક્ષસ આદિ દેવતા પણ વિધ્ન કરી શકતાં નથી; તેમજ ભક્તોને વાસ્તે સુકિતનાં દ્વાર ખુલ્લાં છે; અને તે નિઃસંદેહ નિશ્ચય છે કે ભક્તિ વિના સુકિતનું કોઈ પણ ખીલું સાધન નથી તેમ બ્રહ્માંડ પુરાણમાં કહેલ છે કે જે મનુષ્ય ભગવતનાં ભક્ત નથી, તે કરોડો કલ્પ સુધી સુકિત વા જ્ઞાનના અધિકારી નહીં થાય.

ભગવતનું કથન છે કે નારાયણની ભક્તિ વાસ્તે બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મ તથા દેવતા તથા રૂપીશ્વર બનવાનું તેમજ દાન, તપ, વૃત્ત, યજ્ઞ વિગેરે કરવાનું કાંઈપણ પ્રયોજન નથી. પણ કેવળ ભક્તિથીજ નારાયણ પ્રસન્ન રહેછે. ઉદ્ધવને શ્રીકૃષ્ણ મહારાજે કહેલ છે કે યોગ, સાંજ્ય, વૈરાગ્ય તથા વેદનું પઢવું અમને વશ નથી કરી શકતાં, પણ એક ભક્તિ વશ કરેછે. સ્કન્દ પુરાણમાં પણ કહ્યું છે કે, ભક્તિ વિના ખીલે કોઈ ઉત્તમ રસ્તો સુકિતને માટે નથી, એક જગાએ ભગવાને કહેલ છે કે ભક્તિથી ગોપિ, ગાય, વૃક્ષ, પશુ અને સાપ વિગેરેએ પવિત્ર થઈ સુકિતની પ્રાપ્તિ કરેલી છે.

નારદ પુરાણમાં કહેલ છે કે વિશેષ કરી મુક્તિની પ્રાપ્તિ જ્ઞાનથી થાય છે તો તે જ્ઞાન ભકિતને આધીન છે તેમજ ભકિતવિના જો સહુજ અશ્વમેધ યજ્ઞ અને વેદની અનુસાર વિના ભકિતથી જો કર્મ કરે છે તો તે તમામ નિષ્ફળ બાબત બગવદ્ ગીતામાં-શ્રી કૃષ્ણજી મહારાજનું કહેવું છે કે-મારૂં સ્વરૂપ તથા જે કરૂં છું તે હું જ છું, એમ કેવળ ભકિતથી જ માણુમ પડે છે વળી એક જગાએ અનુને શ્રીકૃષ્ણને પુછેલ છે કે જ્ઞાન તથા ભકિત તે બંનેમાં શ્રેષ્ઠ કોણ ? ત્યારે ભગવાને આજ્ઞા કરી કે, જો કે જ્ઞાનથી મારી પ્રાપ્તી થાય છે, પરંતુ તેમાં કલેશનું સાધન છે

એવી રીતે હજારો શ્લોક પુરાણોમાં તથા વેદ સ્મૃતિમાં પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ મોળુદ છે કે ભકિત વિના મુક્તિની પ્રાપ્તી થતી નથી એક ભકિત જ સમય છે ત્યારે ઘણી જ દિલગિરીની સાથે બહુર કરવું પડે છે, કે આપુ ઉત્તમ મુક્તિનું સાધન જે ભકિત તેનો ત્યાગ કરી આજ કાલના આપણા ઉદ્ધરતા દેશમાં કુઓ મુક્તિની ખોજને માટે અહમ્મલાસ્મિ કહી ભટક્યા કરે છે તે થોડી આશ્ચર્યની વાત છે ! નહીં નહીં બાઈ, આશ્ચર્યની વાત નહીં, પણ મહાન દિલગિરીની વાત છે ! સમજનો ? આપણી આ દુર્દશાનું કારણ આપણી ધર્મ પ્રત્યે બેપરવાઈ છે આપણી દશા એક રોગીની બરાબર છે ! ઔષધને હાથમાં લઈ જોઈએ છીએ પણ મોઢામાં નથી લઈ જોતા ! પણ હા બાઈઓ આપણી આખો છે પણ અંધા છીએ ! આપણે જીવ રાખીએ છીએ પણ મુગા છીએ ! પણ ભાઈઓ હવે આખ લગાવો મુગા બેસી રહેવાથી કાઈ વળવાનું નથી ! આપણા અનાદિ કાળથી ચા-પો આવતો સનાતન ધર્મ આજ મરણ શય્યાએ પડ્યો છે ! આજ કોઈ કોઈ જગોએ તેનું નામ નિશાન પણ નજર આગળ આવતું નથી આપણા ધર્મની પુરાઈઓ આપણે દેખીએ છીએ ને કોઈ તે બાબત વિચાર પણ કરે છે પણ નિરાશાથી જણાવે છે કે અમે એકલા શું કરીએ ? અરે ભાઈ, તે બાબત વિચારને દિલમાં ખાત ન થવા દો એકલા માણસોએ તો રાજના રાજ જીતેલા છે ઉત્તમ શુદ્ધ કોણ હશે ? એક જગલનો વસનારો સાધુ કે જેનો આખી દુનીયામાં કોઈ મદદગાર નહોતો પણ તેના પગ ઉપર અરધું હિંદુસ્થાન માણુ નમાવતું હતું ધર્મ મરણ શય્યાએ પડેલ છે ! આજ કાન કોઈ જગોએ નામ નિશાન પણ જોવામાં આવતા નથી હું કેટલા પ્રમાણુ આપુ ? સદરહું ઉદાહરણ મુજબ મનને દબ કરો, ને ખીજના હૃદયમાં તમારો દ્રઢ નિશ્ચય દાખલ કરો, કે જે તમારા આ અસાર સંસારના સુખની સાથે તેજ ભકિત સ્વર્ગનો દીનારો દેખાડશેજ ! જેવા કે અબરીપ રાજ, ધુવ, નરસિંહ, મીરાબાઈ, ઇત્યાદી અનેક ભકતોના દાખલા તમારા હૃદયમાં મોઝુદ હશે જ !

ઉપર લખ્યા મુજબ ભકિતનો એવો ઉત્તમ મહિમા છે, તો તે ભકિત કેવી છે, તથા તેનું સ્વરૂપ કેવું છે, ને તે શું ચીજ છે, તેનું વર્ણન વેદ તથા સુરોના સિદ્ધાન્ત અનુસાર એમ ચોક્કસ થાય છે કે ભગવાનમાં પરમ અનુરાગની પ્રાપ્તી

કરવી તેજ લક્ષિત છે. એમ સાંકિલ્ય રૂપીશ્વરે પોતાનાં સુત્રમાં લખેલ છે. હવે સુત્ર તે શું, તેનો અર્થ એવો લખેલ છે કે વેદની આજ્ઞાને રૂપીશ્વરોએ સંબંધ કરીને થોડા અક્ષરમાં એક જગ્યાએ વર્ણન કરેલ છે તે સુત્ર છે. અર્થ તેનો એ છે કે ઈશ્વરમાં દ્રઢ પ્રેમ કરવો તે લક્ષિત છે અને તેનું વિશેષ સ્પષ્ટ વર્ણન તે સુત્રનાં પ્રેમ નિષ્ઠામાં વર્ણવેલ છે.

હવે એ શંકા થાય છે કે ગીતાજીમાં ભગવાને કહેલ છે કે જે અનન્ય ભજન તથા ધ્યાન ધરે છે, તેને લક્ષિત કહેલી છે. બીજી જગ્યાએ સેવાને, તેમજ ત્રીજી જગ્યાએ મન તથા પ્રાણ ભગવતમાં જ ભગવવા નૈ ભગવતનું જ વર્ણન કરવું તેનું નામ લક્ષિત છે.

રામાનુજ, માધવ તથા નિમ્બાર્ક તથા વિષ્ણુ સ્વામિ વિગેરે આચાર્યોએ એમ નિર્ણય તથા નિશ્ચય કરેલ છે કે, જેવી રીતે દિવસ તથા રાત નિશ્ચલ ગંગાજીનો પ્રવાહ અનુક્ષણ પ્રવર્તે છે તેવી રીતે લક્ષિત કરવાનું વર્ણવેલ છે. તેમજ એક જગ્યાએ પરમાત્માનું વાક્ય છે કે જે મનુષ્ય જેવા પ્રકારે મને ભજે છે, તેને તે પ્રમાણે મળે છે અને કેઈ જગ્યાએ પ્રસન્નતાને પણ લક્ષિત કહેલી છે.

લીંગપુરાણનું કથન છે કે મનસા વાયા કર્મણાથી જે ભગવત સેવા કરે છે તેનું નામ લક્ષિત છે. તન્ત્રનું કથન છે કે (મ) એટલે ભવ અર્થાત સંસારનાં દુખને દુર કરનાર. (ક) એટલે કલ્યાણ, અર્થાત કલ્યાણ કરનાર છે. (તી) એટલે તીવ્ર અર્થાત તીવ્ર જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ એ પ્રમાણે લક્ષિત નામ ઉત્પન્ન થયું.

સન્તકુમાર સંહિતાનું વચન છે કે જે તમામ દુઃખ દુર કરે તેને લક્ષિત કહે છે. તેમજ એક જગ્યાએ ભગવતનું કથન છે કે, ભક્તોના અનેક પ્રકારના ભાવના હેતુથી અનેક પ્રકારની લક્ષિત છે. વિષ્ણુપુરાણમાં કહેલ છે કે શાસ્ત્રની આજ્ઞા અનુસાર કર્મ કરવું અને જે કર્મ ત્યાગવા યોગ્ય છે તેને ત્યાગી હેવું તથા ભગવત આજ્ઞાના બંધનમાં રહેવું તેનું નામ લક્ષિત છે. તેવી લક્ષિત કરવાથી ભગવતની કૃપા થશે અને સાહિત્ય શાસ્ત્રમાં ર્નેહ, કાવ્ય, રસનું વર્ણન કરેલ છે, કે જે સાત્ત્વિકભાવથી જ્ઞે જ્ઞાન શુદ્ધિ થયે તેને લક્ષિત કહે છે.

આ તમામ વૃત્તાંતથી લક્ષિતસ્વરૂપના નિર્ણયમાં વિરોધ થઈ ગયો. તાત્પર્ય એ છે કે ભગવતમાં દ્રઢ પ્રેમ કરવો તેને લક્ષિત કહે છે. આ તમામ વિરોધ ઉપર કહેવાને માટે જ છે. ને તે તમામનું પરિણામ ભગવતની પ્રીતિ છે. જેવી રીતે મનને એકાગ્ર રાખી ભગવત ભજનમાં ભગવવા શાસ્ત્રમાં લખેલ છે અથવા કેવા પ્રકારની લક્ષિતથી લક્ષત લોકોને જગદીશ્વરનો પ્રાપ્તિ થઈ છે, તે હેતુથી વિરોધ દેખાવા લાગ્યો. નહીંતો નાસ્તવમાં બીલકુલ વિરોધ નથી અને વિશેષ નિર્ણય તે અનુરાગનું એ છે કે જેની વૃત્તિ મિત્ર, શત્રુ, સુખ, દુઃખથી અલગ, વેદ વા સ્મૃતિ, વા પુરાણ તથા નારદ પંથ-રાત્ર ઇત્યાદી શાસ્ત્રોની આજ્ઞા અનુસાર શ્રવણ કીર્તન પુનઃકીકમા કોઈ પણ વસ્તુની ચાહ રાખ્યા વગર તેમ જ નરકાદિકના ભયને છોડી વા સ્વર્ગાદિકનાં સુખની સંપૂર્ણ ઉદાસીનતા બતાવી સંપૂર્ણ બદ્ધાંતની ચોલા વ સુદરતાનો સાર જે છે તે ભગવતનાં રૂપમાં આપોઆપ અખંડ નિશ્ચલ અનુક્ષણ લાગી રહે તેનું નામ લક્ષિત છે તે બે પ્રકારની છે એક વિહત અને બીજી અવિહત.

ગૌરીશંકર મુલશંકર. બેથી.

આર્યધર્મપ્રકાશ

પુસ્તક ૩૭ મુ]

પોષ સ ૧૯૬૦

[અક ૩ જો

ગ્રાહકોને વિનંતિ

આર્ય ધર્મ પ્રકાશનું ગયા વષનું લવાજમ હજી સુધી ઘણા ગ્રાહકોએ મોકલ્યું નથી, તેમજ કેટલાક ગૃહસ્થો પાસે ત્યાર પહેલાના વર્ષનું પણ ભાગી છે તેમને વિનંતિ કરવામા આરે છે કે, જીજી વિનંતિની વાટ ન ભેતા ચેતુ લવાજમ મોકલી દેવું અગર આવતો અક વી પી થી મોકલવા અમને એક ટાઈથી ખગર આપવી

જે ગ્રાહકોએ ગયા વર્ષના બધા જ નો સ્વીકાર કર્યો છે, તેમને પણ એ વષનું લવાજમ મોકલવા વિનંતિ છે

આ વષ જેમને અડકો મોકલવામા આરે છે તેમને ગ્રાહક યવા ઈચ્છા ન હોય તેમણે આ પત્રની ઓફિસમા ખગર આપવી તથા જેમને પાછાના ચક્ર ન મળ્યા હોય તેમણે મંગાવી લેવા

આર્ય ધર્મ પ્રકાશ ઓફિસ

વ્યવસ્થાપક

૯, ડેરેડલ સ્ટીટ

મમતાનો માણેકજી જ રોપીઓ, ખમીઆની ખારેકુ વહેંચાણીરે

પ્રીતમ૦

શિવને શ્રદ્ધાજી ચાટ્યા જનમા, નુસ્ત સુસ્ત જનડીયુ,

પરણાંયા પરશ્રદ્ધને નારદે,^{૧૬} વેદ લઈને લાણીઆરે

પ્રીતમ૦

(૧) મેવ (૨) કાણુ યાવ (૩) બાદ (૪) તેજા (૫) કામા-મારી (૬) જેથી કાસર માનુ ખડ કાની નાખવાના આવે છે તે ખેતુ હથિયાર (૭) કાસના છા (૮) કાસીઆને જુદા પાડાનો સનો (૯) પ્રવૃત્તિ-નોકલ્યહવાર ત્યે દત્તિ તે (૧૦) નુજાનડી-સરોગની વચલી નાડી (૧૧) નુરોપરવી- ચોતિ (૧૨) ફારની-ધ્યાન (૧૩) લુગા કપરનું ભરન (૧૪) મોય (૧૫) એ નામના મુનિ અથવા હરે નાર જ્ઞાન વચ્ચતાતિ નારદ

૧^મ પોખણ ૧^મ ઓખણ ૧^મ રવાઈડો, ત્રાક ૨^મ સરાડી ને તીર;

પીંડલડીરે પ્રખંચતણી, સુખમયુ પોખેરે શામળીઓ.

પ્રોતમ

(૧૭) પોખણા-લાકડાના બનાવેલાં ન્હાના ઘાટના મુશળ, રવૈ, ત્રાક વગેરે—

(૧૮) સાંભેલું. (૧૯) વલોણાનો વાસ. (૨૦) જુવાર બાજરી વગેરેના કરણુલાનો દાંડો.

ટીકા.

આ પદમાં વર્ણવેલી ચુંદડીની અલૌકિકતા, અમરતા, અને શોભાથી ભરેલા સ્વરૂપથી તેને “ અતુપમ ચુંદડી ” “ જેને બીજા કશાની ઉપમાં આપી શકાય નહિ એવી ચુંદડી ” એવું નામ આપીશું તો અયોગ્ય લાગશે નહિ. આ “ ચુંદડી ” નો અર્થ પ્રાગલ્ભ્ય, વૈશ્ણવ, વલ્લભ સંપ્રદાય, તથા સુશીમતને અતુસરતું છે. અર્થાત્ સ્ત્રી સ્વરૂપે પરિવ્રજા વરને વરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવો એવું રહસ્ય છે. પરંતુ તેમાં સર્વદેશીયણુ પણ રહેલું છે. આ પદની ભાષા સરલ છે. તે સાથે ગાઢ વિષયની અત્યુત્તમ પ્રકારે સમજણ આપેલી છે. આ સસારમા મોહાદિ શત્રુઓથી બચી, સદગુણના બોધ વડે મોક્ષ પ્રાપ્તિ થવા માટે શા શા સાધનોની જરૂર છે, તેનું સ્ફુટ અને સરસ વર્ણન, કવિની કલમની ખૂબી બતાવી “ Ceci tuera cela ” (This will kill that) તરવાર કરતાં કલમ બળવાન છે. એ વિકટર લુગોના વાક્યને ટેકો આપે છે.

“ પ્રિયતમ—ચુંદડી ” એ શબ્દોથી, જેના જેવું કોઈ વહાલું નથી એવા વર-ધણી ધધર (પરિવ્રજા) ના નામની ચુંદડી એમ સ્ફુટ થાય છે.

“મહા×××મળીઆ” જેના જેના અધિકારી મહોટા સંતો છે. “જેણે×××મળીઆરે” એ વાક્યનો અર્થ જે માતાદિ સાધન વડે અહાપદ પામ્યા તે અમર રહેતે, ન જાણી શકાય એવી અતિમાં તદ્દપ થયા. હવે કવિ તે ચુંદડીની પહેલેથી ઉત્પત્તિ વર્ણવે છે. “ અહા છૂટયા ” એટલી કૃપા અને પ્રેરણા યદ્ય “વરસે×××વાદળીયુરે” વૈરાગ્યની માન નીરથી ભરેલી વાદ વરસી, કિંવા વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિ થઈ; અને “ ગંગાનવાદળીયુરે ” તું તાત્પર્ય છે કે, અનહત-ધ્વનિ અવણુ ગોચર થયો અને ચારે દિશાએ જ્યોતિતુ દર્શન થવા લાગ્યું. તે પ્રસંગે ધર્મના “ જોતરીઆ ” ધર્મના બળદીઆ હરિનામ હજે નોડ્યા. “ ખમીઆ ” સંપડી યું ” અથવા રણુંકાર ધધર નામ રૂપી રાપડીઓથી ક્ષમા રૂપી પૃથ્વી ખેડી કિંવા કામ કોધાદિને વશ કરી, ધર્મ અને ક્ષમા ધારણુ કરી, પ્રભુના નામનું રટણુ કરણુ “ વિવેક ફળિયા ” તે ક્ષમા રૂપી પૃથ્વીમાં વિવેક કપાસ વાળ્યો, અને તે પાને યુલે યદ્ય ફાડ્યો. એટલે વિવેકની શરૂઆત મધ્ય માવરયા અને પૂર્ણતા યદ્ય; અને “ આનંદ ગળીઆરે ” આનંદ સ્વરૂપે હળી રહ્યા અને અંતઃકરણુ ગળી ગયું અર્થાત્ આનંદની પ્રાપ્તિ થઈ અને અહાકાર નાશ પામ્યો.

કપાસની ઉપમા આપવાનું કારણુ એ છે કે, તેમાંથી ચુંદડીની ઉત્પત્તિ છે, વળી તેના ચુષ્ક બેદ, કપાસનાં લીલાં પાદડા, પીળા પાત્ર પાખણ, અને રાતા કોચવાળા પુષ્પો, છાંડાં, ફળ, કાલા અને છેવટેનો સાર રૂ છે તેમા રહેલો છે. વનસ્પતિ શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે વનસ્પતિના પાદડાંને જે લીલો પદાર્થ રહેલો છે અને જેને અગ્રેજીમા ક્લોરોફિલ કહે છે, તે વડે વનસ્પતિ પ્રતિદિન

ગોરે આપી કન્યાદાનમાં, રિદ્ધિ સિદ્ધિ હોતુ ગાવડીયુ રે,
ગોત્રીજ દેવ આભ્યા સ્થાપનાએ, શિખ માગેરે સાહેલીયુ રે

પ્રીતમ

કાનાનિક એસિડ ગ્યામ મહત્વ કરી જાણીએને ઉપયોગી ઓક્સિજન ત્યાગી જાણીએને ઉપકૃત કરે છે આથી દરેક વસ્તુતિ ઉપકારી થવાનો બોધ આપે છે એ તો માધારપુ છે પરંતુ પાત્ર જ્યોતિવત્ પાપપદ તેના મેશની લાનાશ ફળ અને તેના રૂની શ્વેતતા એ એવો મોધ આપે છે કે પાત્ર જાનેદ્રિયમાં જ્યોતિ પ્રકાશી ધ્રુવર પ્રત્યે તન મનથી પ્રીતિ રાખવાનો અને સાર પછી પાત્ર જાનેદ્રિય અને પ્રીતિથી ઉદભવેન સત્વ ગુણમય ફળ મેળવી ધ્રુવર ભક્તના અર્થ પ્રાણાર્પણ કરી પારકા ઝિરો ગામી બ્રહ્મમાં તદુપ થવાનો સદ્બોધ આપે છે રૂની કતાતું માતુર્ય ( )

અને તે ફળની પ્રાપ્તિ યતા હૃદય આનદી અને ધ્રુવરમાં લીન થાય છે એમ સૂચવ્યા બા પપુ અજીત કામ ક્રોધાદિ યત્નઓથી મુક્ત રહેવા માટે અને મોક્ષ માટે આજી પ્રયાસ કરવો ઘટે છે એમ વિચાર વિલાણીરે એ દુકથી તે સત્ત્વગુણમય કપાસના ફળ કાવા વિચાર કરીને વીણ્યા કબુદ્ધિ રૂપી કપાશીઆ અને ઠારીઆ દૂર કર્યા નરુત્તિ રૂપી પુણીયુ વણી અને ધ્રુવર નામોચ્ચારપુ રૂપી ચરખે ચગવ્યા એમ જણાવી રાકરાચાર્ય ભગવાનના વિવેક ચૂડામણીના મુર્ચ્ચિર્ન શતજન્મ કોટા સુકૃતે પુણ્યેર્વિના લભ્યતે (મેંકડો જ મના કરોડો સુકૃત અને પુણ્ય વિના મુક્તિ મળતી નથી) એ વાક્ય જેવો અમૂલ્ય સદ્બોધ આપે છે કે મોક્ષ મેળવતા ધણા ધણા કષ્ટો પડે છે એટલુજ નહિ પણ ઝીણી ઝીણી બાબતોમાં પણ ખૂન ધ્યાન આપી કામાદિ યત્નઓથી બચવા માટે ખૂન વિચાર કરવો પડે છે વળી પ્રવૃત્તિ યજ્ઞથી ભૌતિક બહવાર પણ માધવો જોઈએ એમ કહે છે તે પછી પણ મનીન રૂ દૂર કરી શુદ્ધ શુદ્ધ રૂ કાતી સુશુભ્રા નાડી રૂપી તાતપ્પા કરી ત્રિશુભ્રી (મત્ ૨૪ નેતમ ગુણી) માયાનું પાણુ પાણુ અને જ્યોતિ તથા ધ્યાન રૂપી નાડીઓ ભરાણી એલુ નિમજ ભરાણી એ દુકથી દશાવી એમ સૂચવે છે કે હજુ પપુ બુદ્ધિ ક્ષુદ્ર કરી સુશુભ્રાદ્રાગ ત્રિશુભ્રી માયા (શિવ બ્રહ્મ વિષ્ણુ) ના દશન કરવા અને પછી મોનેરી ચનીઓરે સત્ નામ રૂપી દોરો સોનેરી રંગ ચગવી જેનો રંગ હમે ચા મવાગણો ચે છે એવા જ્ઞાન અને બુદ્ધિના જુદા ભયા એમ કહી જ્યોતિવત્ સત્ આત્મા પરિવ્રલ્લભુ નામ લેલુ અને જેના તેજના પ્રતિનિ રૂદ્ધિ થાય છે એવા સદ્ જ્ઞાન અને સદ્ બુદ્ધિ ધારણુ કરવા એમ ઉપદેશ કરે છે ૬

સુદ્ધી તો વણાઈ રહી હવે તેને ખીલી ઝોગી પ્રીતમવરને વરવાનું, વત્તા યયા ઉત્સવનું જનનનું અને જનને રીખ દીધી ત્યા સુધીનું વણન આવશે અને તેટલા વર્ણનમાં હૃદય કપાટ ઉઘાડવાની યોગ સબધી જોઈતા બોધ છે

સુધ-બળીઓરે ” એ દુકમાં મત્ત દષ્ટિએ સત્ નામ દોરાથી સદ્ગુરના નામની સોમ વડે જેનો વણનાર બહુ બુદ્ધિવાન છે એવી સુદ્ધી ખીલી અચાત મત્ નામથી સત્ ગુર ના સ્મરણથી અને બુદ્ધિવાન સદ્ગુરથી ધ્રુવરને રિઝવવા જાનાંદિ શગાર ધારણુ કરવા એવો અત્યુ ત્તમ બોધ આપેતો છે ૥૥૥૥ વૃ ૥૥ વારપુ ચીં પછી ‘ માયા વહેચાણીરે માયાનો માડ વો રાધ્યો ધ્રુવર ભજન રૂપી ગીત સ્વાધીન ઈન્દ્રિયો રૂપી સાહેલીઓ ગાવા લાગી અને મમતાનો આલોક સ્તબ રાધ્યો અને ક્ષમાની ખારેમ વહેચાણી અચાત અને મમતામાં વસ્વા છતા તેમથી,

હરદમ સ્વરૂપી રથ જ્ઞેતૃર્થા, મન તો મુનિવરનાં મળીયાં;
મૂળદાસ ગુરૂ પ્રતાપથી, રથે અવિનાશી ચઢીયારે.

પ્રીતમ

ભિન્ન રહી બધી ઇંદ્રિયો ઇશ્વર ભલ્લનમાં લીન કરી, તે વખતે ક્ષમા પ્રાપ્ત થતાં આનંદ થયો અર્થાત કામ ક્રોધાદિ શત્રુઓનો ભય ગયો. ૥૮૮૥

“ શીવ ભણીઆરે ” શીવ અને બ્રહ્મા જનનૈયા અને વૂરન સરત જનનીયુ હતી નારદજીએ પરિબ્રહ્મને વેદ ભણીને પરણ્યાં અર્થાત રજો, તમે ગુણ છતાં જ્યોતિ અને ધ્યાનથી નારદ (નારંજાન દઢાતીતિ નારદ) જ્ઞાન આપનાર ગુરુએ ધર્મ શાસ્ત્ર વેદના બોધથી પરિબ્રહ્મને તન, મન, અર્પણ કર્યુ આમા રજો અને તમે ગુણ વગર ફક્ત સત્વ ગુણથી દેહ નબળો નથી અને દેહની મદદ વિના જીવને આત્માપણુ પ્રાપ્ત થતું નથી. ૥૮૮૭ “ આખણુ-શામળીઓ ” મુશળ, વસોણાંની વાસ, ત્રાક, સરાડી, અને તીર તથા પ્રપંચી પીંડલડીથી મુશુભ્નાએ શામળાઆને પોખ્યા અર્થાત મુશળ, રવાયે, ત્રાક, સરાડીને તીર જેવી અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થતી ચીજોથી હે પરિબ્રહ્મા ભારી પુત્રીનું પોષણ કરે, અને તેમાં ભારી પૂત્રી મોહ પામી, તમારામાંથી પ્રીતિ આપી કરો નહિ, અને પ્રપંચમાંથી મુક્ત રાખો એવું મુશુભ્ના (કન્યાયોગિનીમા) એ હરિ પાસે માગ્યુ, આથી પરિબ્રહ્મને તન, મન, આ'યા પછી પણ મોહાદીશત્રુઓથી સાવચેતી રાખવાનું કર્તા સચવે છે. ૥૮૮૯ “ ગોરે સાહેલીયુરે ” ગોરે નારદજીએ કન્યાદાનમાં શિદ્ધિસિદ્ધિ આપી. ગોલીજ દેવની સ્થાપનાએ આવ્યાં અને સાહેલીઓએ શીખ માગી એટલે ગુરુઓ જ્ઞાન વડે શિદ્ધિસિદ્ધિ આપી, અને જ્ઞાન દેવની કૃપા થતાં ઇંદ્રીય ગણમાંથી પ્રીતિ જતી રહી. ૥૮૯૧ “ હરદમ ચઢીઆરે ” હમેશાં મુશુભ્ના રૂપી રથ જ્ઞેતૃર્થાને સુંદરી ઓઢનાર, મુનિવરનાં મન પ્રીતમ સાથે મળ્યા. મૂળદાસજી કહે છે કે ગુરના પ્રતાપે અવિનાશી રથ ઉપર ચઢ્યા અર્થાત આત્મ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતાં મુક્ત અને અમર થયા.

કવિના આ એકજ ન્હાના પદ ઉપર ટીકા લખતા જ્ઞાન સમંધી વિષય હોવાથી એક સારો કે મોટું પુસ્તક લખી શકે. આ સર્વ બોધનો સાર એ છે કે, દઢતા ધરી, સર્વ મોક્ષ સાધન વી, મુક્ત થાઓ કારણ કે “ સન્મીલને નયનયોગિહિ કિમ્ચિ દસ્તિ. ” આજો મીઝ્યા પછી કોઈનું નથી.

લવાનિશંકર નરસીહરામ કવિ.

શોકશમન અને સુખશાન્તિનો ઉદય

(ગયાના પૃષ્ઠ ૨૬ થી માનુ)

જેઓ અનેક વયોથી અનાધારણ પુષ્કળ સુખ ભોગવતા આવ્યા છે તેઓને પણ નિરતર તૃણા કેમ રહે છે ? ઝડપ એટલા જ માટે કે એ સુખ સ્વપ્ન અને ઈર્ષ્યાના મિવાય કંઈ નથી વળી આપણા કરતા અન્ય વિશેષ સુખી છે એવી કલ્પના કરવાનો અને એક સુખ મળે કે બીજા આગળ કદી ન કલ્પેલા એવા સુખોની ઝંખના કયો કરવાનો મનુષ્ય માત્રનો ગ્વલાવ નથી ? સ્વાધિષ્ઠ અજ્ઞાન, લપગદાર પોતાક, પ્રાસાદરૂપ આવાસ આદિ લક્ષ્મીનો પ્રસાદ જેમના ઉપર નિરતર વધી રહ્યો છે એવા સમૃદ્ધિ અને વૈભવવાળા ભાગ્યશાળી મનુષ્યો ઘણીવાર રક કામતૂટા લુગડા પહેર નાર અને હુલકા ધાય પણ નિવાહ કરનાર જેડુતા અને શુદ્ધ મનુરના સાધારણ સુખો અને માની અભિલાષાઓ ઐત્સુક્યવગી આખે જુએ છે તેમ આ રક જીવો આત્મા મહાન્ ભાગ્યશાળીના વિવિધ વૈભવો ભેધ નિશ્ચય નાખતા જણાય છે વિશેષથી શુ ? અહિક મવ સુખોની જના પરિસમાપ્તિ ધાય છે એવા ભૂમિપરના સામ્રાજ્ય ભોગસુખને ભોગવતો સાવલૌભ રાજા ધન મચય, અને પ્રાપ્ત સુખો વિનાશ પામવાનો ભય અને એવી જ તેને લગતી બીજી ચિંતાઓથી વિમુક્ત હોતો નથી ? મમેષમા કહીએ તો આ સમાર વ્યવહારમા સાવારણ સુખશાન્તિમા વ્યતીત થતા કાળનું પ્રમાણ શોક, દુઃખ, સતાપ, આદિ અનર્થ પરપરામા વ્યતીતગણ કરતા ઘણે અશે ન્યૂન આવવાનું આ અને બીજા પણ તેવા જ કારણોને લઈને સસારને દુઃખ રૂપ જ લેખવાની માયતા સ્થાપિત થઈ જણાય છે ઉપર કહ્યું તેમ સસારને દુઃખ રૂપ અનુભવમા અવકાવનાર અજ્ઞાન અને તાજનનિત દોષ એ જ છે બાકી વા સ્તવિક રીતિએ જોતા તો ઇશ્વરનૃષ્ઠ કોઈપણ પાત્ર અત સુખપ્રદ વા દુઃખપ્રદ છે જ નહિ ઇશ્વરનૃષ્ઠ ભોગ્ય પદાર્થોનો ભોગ નવને એકસરખી અસર નથી ઉપજવી શકેતો કોઈને તે અનુકૂળતાનું લાભ કરાવે છે અને કોઈને પ્રતિકૂળતાનું એ આપણે નિત્યના વ્યવહારમા સ્પષ્ટ જોઈએલીએ અમુક પદાર્થ સ્વભાવથી જ સુખપ્રદ હોય તો સ્વભાવમા અન્યથાભાવ વતો નહિ હોવાથી સર્વ સર્વને તે સુખનક થયો જોઈએ પણ તેમ તો કંઈ થતું છે નહિ એટલે એ જ સિદ્ધ ધાય છે કે સુખ વા દુઃખ એ અજ્ઞાન કલ્પિત મનની માયતા રૂપના માન છે આ વિચારમાથી સ્વતઃ જ શોકશમન અને સુખશાન્તિના ઉદયની એક વ્યવસ્થા આપણને મળી આવે છે

આ વાત તો નિવિવાદ સિદ્ધ જ છે કે અનુકૂળતાથી સુખ અને પ્રતિકૂળતાથી

દુઃખ અનુભવાય છે. મનુષ્યને આ અનુકૂળ પ્રતિકૂળ લાવના અનુભવ કરાવનાર તેનું મન છે. ઈશ્વર રચિત પદાર્થ નહિ. તેને તો મનુષ્યનું મન જેવો કલ્પી લે છે તેવો ભોગ તે આપે છે. ભોગ્યપદાર્થ સુખ વા દુઃખ આપે છે તેનો અર્થ ઝોટલો જ કે તેમાં તેવો આશય ભોક્તાની બુદ્ધિએ કરેલો છે. આ વિશ્વમાં ભોક્તા, ભોગ્ય, અને ભોગ એવી એક ત્રિપુટી છે. જીવ એ ભોક્તા, દૃશ્યપદાર્થ એ ભોગ્ય અને ભોક્તા તથા ભોગ્યના સંયોગથી થતો અનુકૂળ પ્રતિકૂળ ભાનરૂપ સુખદુઃખનો સાક્ષાત્કાર તે ભોગ કહેવાય છે દૃશ્ય પદાર્થ ઈશ્વર રચિત હોઈ ઈશ્વરસૃષ્ટિ કહેવાય છે. તે સ્વતઃ સુખદુઃખ આપવાના સ્વભાવવાળી નથી. તે તો જે જેવી છે તેવી જ છે. તેને સુખ દુઃખ આપવાના સ્વભાવવાળી કલ્પનાર તો ભોક્તાઓની બુદ્ધિ વૃત્તિ-મન છે. ઈશ્વર સૃષ્ટ પદાર્થોમાં ભોગ્યત્વ બુદ્ધિ કલ્પીને પ્રત્યેક જીવ પોતાની સૃષ્ટિ રચે છે. તે જીવસૃષ્ટિ વા મનઃસૃષ્ટિ કહેવાય છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિની સૃષ્ટિ આ પ્રકારે ભિન્ન ભિન્ન વિસ્તરે છે, અને તેને લઈને જ સુખ સંખ્યાથી વિચારોમાં મતભિન્નતા ચાલી છે. મનોમય જગત્ પ્રત્યેકનું એક જ પ્રકારનું હોવાનું સંભવિત નથી. એ તો જ્ઞાન, કર્મ, વાસના આદિને અનુસરીને અનેક પ્રકારનું હોય છે. આ દૃશ્યમાન ઈશ્વરરચિત જગતનું તેમ છે નહિ. એ ઈશ્વર રચિત જગત્માંથી પ્રત્યેક જીવ પોતાના જ્ઞાન કર્મ અનુસાર પોતાનું મનોમય જગત્ રચે છે. અને આ જગત્ એ જ તેને સુખકારક વા દુઃખકારક છે. ઈશ્વરસૃષ્ટિ પદાર્થોમાં વિવિધ અસર ઉપજાવવાની જે શક્તિ છે તે લાંબા વખતથી દૃઢ ભાવના પૂર્વક મનની કરેલી તેવી તેવી કલ્પનાનું જ પરિણામ છે. બાકી તે તો સ્વભાવે અન્યથા થતી છે જ નહિ. ઈશ્વરરચિત પદાર્થોમાં ભોગ્યત્વ બુદ્ધિ રાખીને ભોક્તા જીવો તેમાં રાગદ્વેષ આશયો તેને અનુકૂળ પ્રતિકૂળ માની લે છે અને તદનુસાર તેમાંથી સુખદુઃખ સંપાદન કરે છે. તાત્પર્યાર્થ એ કે સુખદુઃખ દુઃખનો આધાર બાહ્ય ઉપાધિયર નહિ કિંતુ ભોક્તાની બુદ્ધિની સ્થિતિ પર રહેલો છે. અને બુદ્ધિ અનેક પ્રકારની હોવાથી ઈશ્વરરચિત પદાર્થ સહુને સમાન અસર ઉપજાવી શકતો નથી. આવી રીતે જોતાં સમસ્ત સુખ દુઃખની કલ્પના મનોમય જગતને અધિન છે. દુઃખ ક્ષય અને અક્ષય શાન્તિ એ પણ મનોમય જગતના વલણ પર આધાર રાખે છે. જે કંઈ દુઃખાત્મક છે, જે કંઈ વિરોધી છે તે સર્વ તેનું લાગવાનું કારણ મૂળ આ મન છે. મનથી જેવી કલ્પના જેના માટે દૃઢ થઈ હોય તેવો અનુભવ તે કરાવે છે. શોક મોહનું બીજ ભૂત કારણ. જે અજ્ઞાન તે પણ એક રીતે કહીએ તો મન જ છે. આ મનવડે વિસ્તરેલી પ્રત્યેક વ્યક્તિની સૃષ્ટિમાં અનેકવિધ અનુકૂળ પ્રતિકૂળ લાવેનું વહુન નિત્ય અનુભવમાં આવે છે જો સુખદુઃખ આપવામાં કારણ મન હોય તો તે શોક મોહ દુઃખનો અનુભવ ન કરતાં નિરંતર સુખ અને શાન્તિમાં રહે તે માટેનાં કર્તવ્યનો વિચાર કરવો જોઈએ. આ મન એ પ્રકારનું શુદ્ધ અને અશુદ્ધ છે. અજ્ઞાન યસ્ત મન અશુદ્ધ અને જ્ઞાનથી પવિત્ર થયેલું મન

શુદ્ધ કહેવાય છે અજ્ઞાની મન અશુદ્ધ ભાવનાઓ કરી પોતાનું જગત્ પોતે જ હું ખરૂં ઉપજાવી કાઢે છે તેથી ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનમય મન શુદ્ધ ભાવનાઓવડે પોતાનું જગત્ પોતે જ સુખરૂં ઉપજાવી કાઢે છે એટલે મનને અજ્ઞાનથી મુક્ત કરી જ્ઞાનથી પવિત્ર કરવાથી સુખ અનુભવાય એમ હોવાથી જ્ઞાનગંગામાં તેને નવડાવવાની પ્રથમ અગત્ય છે અને તે કાચ જેમ બને તેમ વહેણ કરવાનું છે એ સૂચના ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે મનરૂપ હૃદયને જ્ઞાનગંગામાં નવડાવનાર બુદ્ધિ છે માટે તેને પ્રથમ વિજ્ઞાનવાન કરવી જોઈએ કાઠકોપનિપતમાં હું ખરૂં સ સાર અને સુખરૂં મોક્ષપ્રાપ્તિ અથવા એક નીચે પ્રમાણે વ્યવસ્થા દર્શાવી છે

યસ્ત્વિજ્ઞાનવાનમવત્યમનસ્ક સદાગુચિ ॥

નસતત્પદમાપ્રાપ્તિ સંસાર ચાપિ ગચ્છતિ ॥ ૭ ॥

યસ્તુવિજ્ઞાનવાનમવતિ સમનસ્ક સદાગુચિ ॥

સતુ તત્પદમાપ્રોતિ યસ્માદ્વયો ન જાયતે ॥ ૮ ॥

(અધ્યા ૧ વહ્ની ૩)

જે અવિજ્ઞાનવાન—વિવેકબુદ્ધિહીન—હોય છે, જેનું મન સ્વાધીન નથી અને તેથી જે સદા અશુચિ હોય છે તે એ સુખરૂં તે પદને પામતો નથી એટલું નહિ પણ જન્મમરણરૂં સ સારને પામ્યા કરે છે

પરંતુ જે વિજ્ઞાનવાન હોય છે, જેનું મન સ્વાધીન હોય છે અને તેથી જે સદા શુચિ હોય છે એ સુખરૂં પદને પામે છે, જેથી કરીને જન્મ પામતો નથી આ સિદ્ધાન્ત આપણા સંસારિક સુખદુઃખમાં પણ ઘડાવી શકાય એમ છે સ્વાધીન મન એટલે જેવી સૃષ્ટિ રચાવવાની ઇચ્છા હોય તેવી સૃષ્ટિ સ્વતંત્રપણે મન પાસે રચાવી શકાય પણ મન પોતાને ગમે તેમ આડાઅવળા વિચારો કરી પ્રતિકૂળ સૃષ્ટિ ઉપજાવી જ ન શકે એવી સ્થિતિમાં તેને લાવવું તે વિવેકબુદ્ધિવાળો મનુષ્ય પોતાનું મનોમય જગત્ બાહ્ય હું ખરૂં ઉપાધિ ગમે તેટલી હોય તોપણ મન સ્વાધીન હોવાથી સદા સુખરૂં જ બનાવી લઈ સુખ અનુભવતો રહે છે જ્યારે વિવેકબુદ્ધિહીન મનુષ્ય બાહ્ય સુખરૂં પદાચો લોભવાના ગમે તેટલા હોય તો પણ પોતાના મનને સ્વાધીનમાં નહિ રાખી શકવાથી પોતાનું મનોમય જગત્ હું ખરૂં અને શોકમય બનાવી લઈ છતે સુખે હું ખરૂં જ અનુભવ કરતો રહે છે સૂક્ષ્મ અવલોકનકારને આને માટે કાંઈ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણની અગત્ય રહેતી જ નથી વ્યવહાર દશામાં આપણા અનુભવમાં એવા ઘણાં જ મનુષ્યો આવતા હોય કે જેઓ સર્વ વાતે સુખી હોય છતાં પણ અતરમાં બળતા જળતા જ હોય છે અને વગી જેઓ બહુ દુઃખ છતાં પણ સદા આનંદમય રહેતા હોય છે આમ યવામાં ધારણ

ઉપર કહ્યું તે જ છે. પહેલાને પોતાનું મન વશ નથી, બીજાને છે તેથી મનોમય જગત એકને દુઃખ અને એકને સુખ આપે એવું બની રહે છે. વરસાદને લાવનાર તેમજ ખેંચી જનાર જેમ વાયુ છે તેમ સુખ લાવનાર અને તેને ખેંચી તેને રથાને દુઃખ લાવનાર પણ મન જ છે. શ્રી વસિષ્ઠજી યોગ્ય જ કહે છે કે:—

અજ્ઞસ્યદુઃસ્વૌઘમયં જ્ઞસ્યાનન્દમયં જગત્ ।

અન્ધં ભૂવનમન્ધસ્ય પ્રકાશં તુ સ ચક્ષુષઃ ॥

જેમ આ જગત અન્ધને અન્ધકારમય અને ચક્ષુસહિત જનને પ્રકાશમય જણાય છે તેમ આ જગત અજ્ઞને દુઃખના સમુદ્રમય છે અને જ્ઞાનીને આનંદમય છે, અને આમ થવાનું કારણ ઇશ્વરસૃષ્ટ જગત નહિ પરંતુ બંનેની સામગ્રીમાં ભિન્નતા એ જ છે.

આ સંસારમાં સાધારણ રીતે ધન સ્ત્રીપુત્રાદિ પરિવાર આદિ વૈભવના બાહ્ય પદાર્થોના અનુસાર મનુષ્યોને લાગ્યશાળી ગણવામાં આવે છે તેવાઓને સુખી માને છે. પરંતુ વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ જોતાં જો તેઓમાં સુખ સંગ્રહવાની શક્તિ હોય નહિ તો એ છતે સુખસાધને પણ તેઓ તો નિરંતરજ દુઃખાગ્નિમાં શેકાતા હોય છે. મનઃસૃષ્ટિ અજ્ઞાનરૂપ અંધકારથી વ્યાપ્ત હોય તો સામાનિક સુખ સાધન મનાતા બાહ્ય પદાર્થો સુખ ઉપજાવી શકતા નથી. જેઓએ પોતાના મનને સ્વપ્રયત્ન વતે શુદ્ધ ઉદાર અને જ્ઞાનથી પરિપૂરિત કરેલું હોય છે તેઓ પ્રતિકૂળતામાં પણ અનુકૂળતા આની લઈ મનમાં સુખ અને શાન્તિ અનુભવતા હોય છે, જ્યારે બહિર્દૃષ્ટિથી તેમને દુઃખી તરીકે ગણી લેવામાં આવે છે. અજ્ઞાન અંતઃકરણ અનુકૂળ સુખ સાધક સાહિત્યોમાં પણ પ્રતિકૂળ લાવ ધરી નિરંતર તપતાંજ રહે છે. એટલે એ સર્વ પરથી સિદ્ધ એ થાય છે કે જેમનું અંતઃકરણ શુદ્ધ, જ્ઞાનમય અને સ્વાધિન હોય છે, તેઓ પ્રાપ્ત પદાર્થોથી સંતોષ રાખી ઇશ્વરસૃષ્ટિને અનુસરીને જ ચાલે છે. તેમાં અનુકૂળ પ્રતિકૂળ લાવ કલ્પતા જ નથી. પરંતુ સર્વદા તેને અનુકૂળ થઈને પ્રવર્તે છે. આવા મનુષ્યો સુખલોગી થઈ શકે છે. આથી ઉલટો વ્યવહાર અજ્ઞાન-અસ્ત મનુષ્યોનો હોય છે. એટલે તેઓ દુઃખમાં જ રહે છે. ઇશ્વરસૃષ્ટિનો સ્વભાવ અન્યથા નહિ થતો હોવાથી જ્ઞાની પુરૂષ તેને અનુકૂળ થઈને વર્તે છે. બાહ્ય પદાર્થો પ્રતિ આપણું મન અનુસરતું કરવું એ સુખ પામવાનો માર્ગ છે. સુખેચ્છ કે પ્રથમ પોતાનું મન અજ્ઞાનથી મુક્ત કરી સ્વવશ કરવું આવશ્યક છે એ આટલા વિવેચનપરથી સૂચિત થાય છે. જે તેમ કરી શકે છે તે સર્વનો જય કરી શકે છે. સર્વ સંપાદન કરી શકે છે. પરંતુ જેઓનું મન પોતાના અધિકારમાં નથી, જેઓના સુખનો આધાર બાહ્ય વિકારી અને અસ્થિર પદાર્થોપર હોય છે તેઓ અતરમા નિરંતર સંતપ્ત રહેતા હોય છે.

સુખ સ પાદન કરવા અથે યતન કરવો જોઈએ તો તે ઉપર કદા પ્રમાણે પ્રથમ પોતાના મનનુ શોધન કરવામા થયો જોઈએ તેમ કરવુ મૂઢીને જેઓ બહારના પાથોથી સુખ મળતુ માની તેની પ્રાપ્તિ કરવામા મગ્ન રહેછે તેઓનો તે યતન સફળ થતો છે નહિ તેમજ તેની પ્રાપ્તિ અનંતર અનુપ્રિત, અમતોષ, ઉદ્વેગ, ચિંતાઆદિ અનંત પર પરાનો અનુભવ નિત્ય થતો રહેછે અધ્યય હીક્ષિત કહેછે કે —

વિષયाननुકૂલયિતુ વિષયિणिहृदय विधीयता यत्न
दशिदेयमौषध को दश्ये दत्वा सुखमभवति ॥

તાત્પર્યાથ એ છે કે (વિષયોની અનુકૂળતાને લીધે સુખ મળે છે તો) સવ વિષયોને અનુકૂળ કરવા માટે સર્વ વિષયને ઓળખનાર મન ઉપર જ પ્રયતન વાપરવો જોઈએ વિષયો ઉપર વાપરેલો પ્રયતન સફળ થાય નહિ જોવાની શક્તિ વધારનાર ઔષધ આખમા આજવાથી ફાયદો થાય, પણ જોવાના વિષયો ઉપર ચોપડવાથી કશો ફા યદો થાય નહિ મન શુદ્ધ અને જ્ઞાનમય હોય તો મર્વ વિષયો અનુકૂળ જણાય અને તેથી સુખ મળે સતસગ સતશાસ્ત્રનુ શ્રવણ, મનન, ઈશ્વરનુ સ્મરણ પૂજન, સ્વવર્ણાશ્રમ ધર્મનુ યથાવત્ પાલન એ અખડ સાધનો વર્તે મન શુદ્ધ થાયછે એટલે સુખાભિલાષી મનુષ્યોએ પ્રથમ તેમનુ સેવન કરવુ જોઈએ, એ જણાવવાની હુવે અગત્ય નથી

સુખદુખનો આધાર બાહ્ય ઉપાધિ પર નહિ િતુ અંત કરણની સ્થિતિ પર એટલે અંત કરણની સર્વત્ર સુખ સથકુવાની, સર્વત્ર આનંદ નિહાળવાની, પ્રસન્ન રહેવાની અને નિરંતર શાન્તિમા મહાલવાની શક્તિ સવાશે ખીલે અને દુખ માની લઈ શોક વિલાપ સતાપ કરવાની તેમજ કુકટપનાઓ કરવાની વૃત્તિનો સવાશે ઉઠે થાય એવી સ્થિતિમા જ્ઞાન પ્રકાશમા તેને રાખવાનો અભ્યાસ સેવ વામા સુખનુ મહા રહસ્ય રહેલુ છે શોક મોહ સમૂલ નિવરે અને શાશ્વતી શાંતિ અખડ અનુભવાય એવુ જે જ્ઞાની લોકોએ સુખનુ સ્વરૂપ નિર્ણય કરેલુ છે તે સુખ પામવાને મનુષ્યોએ શુ કર્તવ્ય છે તેની કઇક વિચારણા વિષયના પ્રશ્નોટન અથે અત્ર કરવી આવશ્યક છે જ્ઞાનીલોકોએ પ્રતિપાદન કરેલા સુખ-અપરિચિન્ન અખડ સુખની પ્રાપ્તિ બ્રહ્મવિદ્યાદ્વારા થતી વર્ણવવામા આવી છે એ અનુપમ સુખ મળવિશેષ રહિત પરિશુદ્ધ અંત કરણની વૃત્તિ અંતર્મુખ અને પ્રશાંત થયે વિદ્વાનને પ્રાપ્ત થાયછે તે સુખ ભગવદ્ગીતામા આમ ગાયુ છે —

સુખમાસ્ય તિક ચત્તન્વુદ્ધિગ્રાહ્યમર્તીદ્રિયમ્ ।

ય લઙ્ગાચાપરલામ મયતેનાધિક્વ તત ॥ બ. ૬ સ્ક ૨૧-૨૨

યહે “ સચ્ચિદાન દ આત્મા-બ્રહ્મ-નો. અનુભવ-વૃત્તિમા અખ ડાકારમા બ્રહ્માકાર થયુ એ બ્રહ્માનુભવની સિદ્ધિ છે એજ પરમ પુરૂષાય છે કૃતકૃત્યતાની નિ ત્રેયસની ખુદિધનાદ્ય નિત્ય મુખની પ્રાપ્તિ એથી જાયછે સ્વરૂપમા અદ્વૈતમા-એકતામા-સર્વાત્મ તામા આન દ છે જ્ઞાતમા, અનેકતામા પરતામા દુ ખ છે એવો સિદ્ધા ત આર્યશાસ્ત્ર કારો સ્થાપેછે ડઠશ્રુતિમા ડરયે ગાયુ છે —

અશારાર શારાર સ્વનવસ્થિતથ્વચ્ચસ્થિત ।

મહાન્ત વિમુમાત્માન મત્વાધારા ન શોચતિ॥ અ ૧ વ ૨-૨૨

પક્ષોવશાસ્યમ્ભૂતાતરાત્મા પકરુપં વહુગાય કરોતિ

તમાસ્ય ચેડનુપસ્યતિગીરાસ્તેપા મુજશશ્વત નેતરપા ॥ અ ૨ વ ૨-૨૨

અવસ્થિતિ રહિત અનિત્ય એવા શરીરમા નિત્ય અવિકૃત રૂપે રહેલુ જે મ હાન સવ થાપી આત્મતત્ત્વ છે તેને બાણીને-આ હુ છુ-એકાત્મ ભાવને પામીને ધીર પુરૂષ શોક ડરતો નથી એવા આત્મરેતાને શોક મોહ આદિ અનર્થ થતા છે જ નહિ મર્વગત, મ્વતત્ર, જેના વશમા આ જગત્ વતેછે જે સવ ભૂતનો અતશત્માછે, બ્રહ્માદિ મ્થાવરા ત મમત્ર કનુઓમા અવિકૃત રૂપે રહેતી સ્વતસ્ત્વતા છે જે સ્વાત્મ સત્તા માનવી એ- રૂપને બહુ પ્રકારે કરેછે તેને પોતાના આત્મામા અત ડરણુમા રિયત બુએછે તે ધીરને શાશ્વત મુખ મળેછે અ યને નહિ આ વિચારો અતિ ઉદ્દૃષ્ટ છે ખરી શાતિ અને ખરૂ મુખ એ રસ્તે જ મળી શકેછે એ સિદ્ધ નિયમછે એ આત્મતત્ત્વને પિઠાપુવા વિના પ્રાપ્તિ થતી જ નથી એને માટે એવો દૃઢ સિદ્ધાન્ત ભગવતી શ્રુતિ દશાવેછે કે —

યદાચમવદાકાશ વૈષ્ણવિષ્યન્તિ માનવા ।

તદાદેવમવિજ્ઞાય દુઃખસ્યાતો મવિષ્યતિ ॥ મ્થતાશ્વતરોપનિપત્ અ ૬ ર૦

માણુસો જ્યારે આકાશને ચમવત્ વી ટાળશે ત્યારે તેમને આત્મતત્ત્વને ન બાણીને દુ ખ-ત્રિવિધ દુખનો અત્ આવશે અથાત્ કે અમૂર્ત આકાશનુ વેદન અસ ભવિતછે તેમ આત્મતત્ત્વના જ્ઞાન થયા વગર દુ ખ ધ્વ સ યહુ અસ ભવિતછે સ્વાત્માજ્ઞાનને લઈને જ દુ ખાનિનો ભોગ ડવ કરેછે જ્યા પર્યંત સર્વ સ્થળમા વ્યાપ્ત એવા પરમાત્મતત્ત્વને આત્મરૂપે નથી બાણુતો ત્યા પર્યંત તાયમયથી નિર તર સતપ્ત રહેછે અને ગગળ્યાદિથી અહિ તહિ જે આનો અનેક પ્રકારની ઉચ્ચ નીચ થોનિઓમા અવતરતો રહેછે પરતુ જ્યાએ અવિકૃત નિત્ય એકરૂપે અવસ્થિત જે આ સમસ્ત દૃશ્ય વાની સ્વાત્મતા-નેનો આત્મરૂપે સાક્ષાત્કાર કરેછે ત્યારે અજ્ઞાન અનેતત્કાય નિવર્તછે અને પૂણાનન્દરૂપજ થાયછે આ મા યતા સુસ્થિત

અને સુસિદ્ધ છે અપરિચિન્ન નિરતિશય આનંદ-સુખ-શાન્તિ તો અજ્ઞાન અને ત
જ્ઞાનિત દોષનો અત્યંત ઉચ્છેદ કરનાર ધીર પુરુષ પાત્રી શકે છે. આ મનુષ્ય જન્મનું
સાર્થક પણ અક્ષય શાન્તિ, પ્રાપ્ત કરવામાં છે. એવી શાન્તિ જે ઉપાયે સંપાદન
થઈ શકે તે ઉપાયોનું યથાવત્ જ્ઞાન મેળવી તદનુસાર વર્તન સુખેચ્છ કે અવશ્ય
કરવું જોઈએ. તેમ થવામાં મહાન્ ઈશ્વર તેને સહાય અર્પે એવી શુભેચ્છાપૂર્વક
આ લેખ સમાપ્ત થાય છે.

ૐ શાન્તિઃ શાન્તિ શાન્તિઃ

નાનાલાલ દેવશંકર વૈદ્ય.

સુદ્રા કચ્છ,

ગ્રંથકાર.

સર્વથી પ્રથમ વાત એ કે ગ્રંથકારની બે જાતિ છે; જેઓ વિષયની ખાતર લખે-
છે તે; અને જેઓ લખવાની ખાતર લખે છે તે. જો પ્રથમનાને જે વિચારો અથવા
અનુભવો ખીજાઓને કહેવા લાયક લાગે છે એ હોય છે, તો ખીજી જાતિનાને પૈમા
જોઈએ છે. (માટે લખે છે), અને તેથી પૈમા માટે તેઓ લખે છે. તેઓના વિચાર-
ની ક્રિયા લખવાના ધંધાનો ભાગ બને છે, જે રસ્તે તેઓ પોતાના વિચારોને બની
શકે એટલી વધારે લંબાણમાં કાંતિ દે તે રસ્તેથી તેઓ પારખી કઢાય; પછી, વળી
તેઓના વિચારના મૂળ સ્વભાવથી જ (પારખી કઢાય) કે જે માત્ર અર્ધા સત્ય,
વક્ર (ઉંધા) તાણી કઢાયેલા (બળાત્કારે કરાયેલા) અને ડગમગતા હોય છે; વળી
ખીજી જે તિરસ્કાર સીધુંદોર કાંઈ કહેવા સંબંધે દર્શાવે છે કે જેથી તેઓ હોય
તેના કરતાં બુદ્ધા દેખાય, તે (તિરસ્કાર)થી પારખી કઢાય તેટલા માટે તેઓનું
લખાણ સ્પષ્ટતા અને ચોક્કસતાની ખામીવાળું હોય છે, અને થોડા વળતમા
તેઓ ખુલ્લું કરે છે કે તેઓનો લખવાનો હેતુ માત્ર જો કાંઈ હોય તો કાગળ ભર
વાનો છે. આ પ્રમાણે કોઈ કોઈનાર ઉત્તમ ગ્રંથકારોનું પણ બને છે, દાખલા તરીકે
કયાંક કયાંક તેના ન્યાય શાસ્ત્રીમાં અને જીન પાલના ગમ્યા પુરાણમાના ઘણાકમા
લેક્ષીંગ (ગ્રંથકાર)ને બને છે જેવો વાચક આવું કાંઈ અનુભવે, તેવો તેણે તે
પુસ્તક દૂર ફેંકી દેવું, કારણ કે વખત અમૂલ્ય છે. સત્ય એ છે કે જ્યારે કોઈ ગ્રંથ-
કાર કાગળ ભરવાની ખાતર લખવાનો આરંભ કરે છે ત્યારે તેના વાચકને છેતરે છે,
કારણ કે તે પોતાને કાંઈક કહેવું છે એવે ખ્યાલે લખે છે.

પૈસા માટે લખવાની ક્રિયા અને પ્રતોનો હુકક રવાધીન રાખવાની ક્રિયા, તેના મૂળમાં જોતા સાક્ષરતાનો નાશ કરનારી છે તે પોતાના વિષયની ખાતર ન હન લખે નહિ તો એવો લખનાર લખવાને લાયક છે એવું જ કાઈજ લખતો નથી જો સાક્ષરતાની દરેક શાખામાં માત્ર થોડા જ ન થોડા પણ તે થોડા ઉત્તમ પકિતના હોય તો તે કેવું અમૂલ્ય વરદાન ગણાય! જ્યાં સુધી લખાણથી પૈસો ઘડવાનો હોય ત્યાં સુધી આવું કંઈ બને નહિ, એમ જણાય છે કે જાણે પૈસાને શાપ હોય નહિ, કારણકે દરેક અથકાર જેવો તે કોઈ પણ રીતે નફાની ખાતર (લાલ માટે) કાગળ ઉપર કનમ માડવાનો આરભ કરે છે તેવો તેનું અધ પાત થાય છે જે વખતથી તેઓને કાઈ પણ લાલ માટે નહિ અથવા ઘણા થોડા લાલ માટે લખવાનું હોય છે, તે વખતથી મોગમાં મોગ માણસોના સારામાં સારા ન થો થવા માડે છે અને આમાં પણ સ્પેઈનની કહેવત સત્ય કરે છે કે જેમાં એવું જાહેર કર્યું છે કે માન અને પૈસો એકજ ણિમાં (ગળવા) માં મળી આવતા નથી હાલના જમાનામાં સાક્ષરતા એવી ખરાબ સ્થિતિમાં છે તેનું કારણ સરલ અને તદ્દન એ કે લોકો પૈસો કમાવાને ન થો લખે છે જે માણસને પૈસાની તગી હોય છે તે નીચે જેમીને ચોપડી લખવા મડી જાય છે, અને લોકો તે ખરીદ કરવા જેટલા મૂખ બને છે લાખાનો નાશ એ આની ખીજ ન બરની અસર છે

જે હાલ તાનું છાપવામાં આવ્યું હોય તે શિવાય બીજું કાઈ નહિ વાચવા માટેની લોકોની મૂખાઈલરેલી ઘેનછા ઉપર ઘણાખરા ખરાબ લેખકો પોતાની આખી રાજી મેળવે છે આથી હું ચોપાનીઆના લેખકોનો ઉદ્દેશ કરૂ છઉં (આ દ્વિક લેખકો) ખરેખર, ઘણું ઉચિત (ચોગ્યતાવાળું) નામ સાની બાપામાં તે 'દહાડીઓ' "દહાડવી" મજૂરી કરનારાઓ" કહેવાય છે

બીજી રીતે, એમ જહી વાકાય કે ન થકારોના નજી પ્રકર છે પહેલા જે વિચાર્યા વિના લખતા હોય તે આવે તેઓ ભરપૂર રહેની સ્મરણ શક્તિ કે આગવા સસ્કાર માથી લખે છે, અને એમ નજી બને કે બીજા લોકોના પુસ્તકોમાંથી પરભાયું પણ લખતા હોય આ વગમાં ઘણી લેખકોની સખ્યા હોય છે પછી જેઓ લખતા જતા વિચારની ક્રિયા કરતા હોય તેઓ, એ પછી આવે તેઓ લખવાને માટેજ વિચાર કરતા હોય છે, અને તેવાઓનો પણ ટોટો નથી જેઓ લખવાનો આરભ કર્યા પહેલા વિચાર કરે છે એવાઓ સઉથી છેલ્લા આવે છે

જ્યાં સુધી લખવા બેસે નહિ ત્યાં સુધી વિચાર વાનું મુલતવી રાખે એવા બીજા વર્ગના ન થકારો એક જેલાડી જેવા ગણાય છે કે જે ચોક્કસ કયા વિના ગમે ત્યાં બહાર નીકળી પડે છે અને જેનો ઘેર ઝાઝું પાણી લાવવાનો સભવ હોતાં નથી બીજી રીતે જોતા જ્યારે બીજી કે ભાગ્યે મળી આવતા વર્ગનો ન થકાર લખે છે,

ત્યારે તે પુઠે પડાએલ શિકાર જેવું હોય છે. આમાં શિકાર અગાઉથી પકડાએલ હોયછે, અને ઘણી નાની જગ્યામાં તે પુરી રખાયો હોયછે; જે જગ્યામાંથી તે શિકારના પ્રાણીને પછીથી એકી વખતે એટલામાં સંખ્યાબંધ ખીજી જગ્યા કે જે પણ હદ વાળી લીધેલ હોય છે તેમાં છોડી મુકવામાં આવેછે. શિકારીઓ પાસેથી શિકાર લાગ્યેજ છટકી શકે છે; તેને તાકવું અને દાડૂ છોડવો તે શિવાય કંઈ કરવાનું હોતુ નથી. ખીજા શબ્દોમા બોલીએ તો, પોતાના વિચારો લખી દેવાનાજ હોય છે. આ એક જાતની રમત હોયછે કે જેમાંથી હરકોઈ માણસને કંઈ (જેલ) બતાવવાનું હોય છે.

પરંતુ અગર જે કે પોતે લખવાનો આરંભ કરે તે પહેલાં ગંભીરતાથી ખરેખરો વિચાર કરનારની સંખ્યા ઘણી થોડી હોયછે; તોપણ વિષય (પંડ) પોતાની જ વિષે તે માંહેના પણ અત્યંત થોડાઓ વિચાર કરે છે; બાકીનાઓ તો જે ગ્રંથો તે વિષય ઉપર લખાયા હોય અને ખીજાઓએ તે વિષે કહ્યું હોય, તેનોજ માત્ર વિચાર કરેછે. વિચાર જ (પોતે જ) કરવા માટે, આવા લેખકોને ખીજા લેખકોના વિચારો પોતાની સમક્ષ હોવા રૂપી વધારે સીધી અને સત્તાવાળી ધ્યાનકની રૂર પડેછે. આ તેઓનું પરભાષ્ય વિષય-વસ્તુ બને છે, અને પરિણામ એ વે છે કે તેઓ નિરંતર (ખીજા લેખકો) ની સત્તા નીચે રહેછે, અને તેથી શબ્દના કોઈ પણ ખરા અર્થ પ્રમાણે મૂળ વિચાર કરનાર બની શકતા નથી. આગલા લેખકો તે વિષય પોતાથીજ વિચાર કરવાને ઉશકેરાયછે, કે જે વિષયની તરફ તેઓના વિચારની ક્રિયા આ પ્રમાણે પરબારી વળેછે. આ માત્ર એકજ વર્ગ ટકીફૂરહે એવી કીર્તિવાળા લેખકો પેદા કરેછે.

અલબત્ત અહિં એ સમજી લેવાનું છે કે જે મોટા વિષયો ચર્ચેછે તેવા લેખકો વિષે હું બોલું છું; નહિં. કે જે લેખકો દાડૂ બનાવવાના હુન્નર (જેવા વિષયો) ઉપર લખતા હોય, તેવા વિષે હું બોલું છું.

જે વસ્તુસામગ્રી ઉપર તે લખતો હોય તે પોતાના મગજમાંથી ગ્રંથકાર કાઢતો હોય, અર્થાત્ પોતાના અવલોકન સંચયમાંથી કાઢતો હોય તે શિવાય, તે (ખીજાને) વાંચવા લાયક હોતો નથી. ગ્રંથ બનાવનારાઓ, ગ્રંથ રચનારાઓ, ઇતિહાસ લખનારાઓને સામાન્ય સમૂહ અને તે જાતના ખીજા ઘણાઓ પુસ્તકોમાંથી પરબારી પોતાની વિષય સામગ્રી લેછે, અને તે સામગ્રી જેવી તેઓના મગજમાં થઈને પસાર થાયછે તેવી કંઈ તપાસને તાજે થયા વિના અથવા વૈતરાણું લાડુ પણ આપ્યા વિના સીધી ઘેર તેઓનાં આંગળીઓનાં ટેરવાં ઉપર ઉતરે છે; તો પછી શ્રમવડે (તે સામગ્રી) પૂર્ણ કરવાનું કે ફરી અવલોકન (પર્યાલોચન)

તુ તો કહેવું જ શું ? જો પોતાની ચોપડીઓમા જે કાંઈ હોય તે મધ્ય બાણી લે તો ઘણા બધા માણસનો સમુદાય કેટલો બધો વિદ્વાન બની જાય ? આનું પરીણામ એ થાયછે કે આ લેખકો એટની વિશ્લેષ અને અનિયમિત રીતે જોનાતા હોય એમ લાગેછે કે તેઓ ખરેખર વિચાર કરેછે તે શું છે તે સમજવાની ડોહટ મહેનતમા વાચકો પોતાના મગજને મુજબની દેહે તેઓ તો કશાએનો વિચાર કરતા હોતા નથી કોઈ કોઈ વાર એવું બને છે કે જે પુસ્તકમાથી તેઓ ૧૩૫ કરેછે તે બરાબર તે જ રીતે રચાયેલ હોયછે, અને તેથી આ જાતનું લખાણ એક ઉતારેલ ખીબાને ઉતારવા માટે વપરાયેન પદાર્થ (ચીરોડી ભીની) છે, અને છેવટે એહિરાની ડેવળ નરી હુહ અને તે પણ લાગ્યે જ પારખી શકાય એવું એટલું જ જે કાંઈ તમારા (એન્ડીનસ નામના ખિજમતગારના) પૂતળાનું બાકી રહેછે તે છે આવી રીતે એક ચોપડી ઉતરથી (નકન કરાધને) રચાયેન થયે જેમ જવ ચિત બની શકે તેમ વાચો તેઓથી તદ્દન દૂર રહેવું મુશ્કેલ છે, કારણ કે જેમ મૂળ પુસ્તકોમા સૈકા ને મેકાનું મથય થયેનું જ્ઞાન થોડી જગ્યામા આવી રહ્યું હોયછે તેવાઓનો પણ આવા નવની નમોમા સમાવેશ થાયછે

છેલ્લું પુસ્તક હુમેશા વધારે સુધારેલું (ખ૩) હોય છે એમ ધારવાકરતા બીજી એકે મોટી ભુલ નથી, જાણે કે પાછળથી(મોડું) લખાણ હોય તે આગળના લખાણનો દરેક વખત સુધારો હોય નહિ, અને ફેરફાર (રૂપાતર) તેનો કેમ જાણે આગળ વધારો એના અથ દતો હોય નહિ ખરેખરા વિચાર ડરનારાઓ, સત્ય નિષ્ણયવાળા પુરૂષો, કે જે લોકો પોતાના વિષયમા ગંભીરતાથી ગરઢાવ રહેતા હોય, એઓ તો સઘળા દ્રઢ અપવાદ જાણે જગતમા પ્રત્યેક સ્થળે ઝેરી કૃમિએ ઉત્સર્ગ (ધારો) હોયછે, તે (કૃમિ) વિચારશીલ પુરૂષોના પરિપકવ અભિપ્રાય ગ્રહણ કરીને પોતે હુમેશા (પાછા) સાવધ રહેછે, અને ઉઘાગ વડે તેની પોતાની ખામ રીતિથી તેઓમા સુધારો કરવાનું (ખાસ બાબતો ડિવાય) શોધ્યા જાયછે

વાચકને કોઈ વિષયનો અભ્યાસ કરવાની ઈચ્છા થાય તો તેણે એ ઉપર લખાયેલ નવામા નવા ન થો તરફ ધમ્મી જતા પહેલા, તથા તેઓ ઉપર જ માન ધ્યાન એકાગ્ર કરતા પહેલા સાવચેતી રાખવી જોઈએ, એવા વિચારથી કે પદાર્થ જ્ઞાન નિરતર વૃદ્ધિ પામ્યા કરેછે અને બીજું એ કે જુની ચોપડીઓઓથી નવી ચોપડીઓના લખાણોમા ઉતારો (આધાર સહિત) ડરેલ હોયછે એટલું સત્ય છે કે જુના પુસ્તકોનો આધાર લેવામા આવ્યો હોયછે, પરંતુ કઈ રીતિથી ? વારંવાર એમ બનેછે કે નવી ચોપડીનો લેખક જુની ચોપડીઓ સંપૂર્ણ રીતે સમજી શકતો નથી, અને છતાં તે (જુના ગ્રંથકારો) ના શુદ્ધ (ફિરબ્યા વિના) શબ્દો ગ્રહણ કરવાને ખુશી હોતો નથી, તેથી તે (નવો લેખક) તેઓના લખાણને મરડી મથ

ભાષાશુદ્ધિ માટે પોકાર.

ભાષાશુદ્ધિ માટે આ પાછલાં થોડાં વર્ષમાં જે વચનો વિશે પોકાર મહેં પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. ‘શું ચિન્તા’— વગેરે પ્રયોગમાં ‘શું’ ને અવિકારી વિશેષણ બનાવી દેવાની વિરુદ્ધ ચર્ચા^૧ ‘વસન્ત’ માં કરી હતી. ‘જેમંથે છે’ ને બદલે ‘જેમંથે છે’ એ કણને ઉદ્દેગકર પ્રયોગ વિશે ‘સાહિત્ય અને વાર્તા’^૨ માં ચર્ચા કરી હતી. આજ એક ત્રીજા પ્રયોગ વિશે બોલવાનું ધારુ છું. એ પ્રયોગ ‘મોકલી આપવું’ એ છે. મોકલી દેવુંને બદલે મોકલી આપવું બોલનારા તેમ જ બનનારા હાલ ઘણા જોવામાં આવે છે. એ પ્રયોગ સાક્ષરભાષામાં સ્વીકારવા લાયક નથી એમ મહારુ નમ્રતાથી માનવું છે. ત્હેનાં કારણો જણાવવાં જોઈએ.

ગુજરાતી ભાષાના શુદ્ધ રજકારમાં ભગ પાડનારાં અનેક સંકુલ બોનો હુમલો આ પાછલાં પચીસ ત્રીસ વર્ષમાં અને તે પૂર્વેથી પણ થયો છે. સ્વર્ગવાસી કવિ દલપતરામે ગુજરાતી રાણી લૂટાર્થ અને ત્હેને લૂંટનારનું પગેરું સુબાઈમાં કાઢી, આખર પારસીને પકડયા, એ વાત હેમની સભારજની પદચર્યાઓથી પરિચિત સર્વ જણને જાણીતી છે. આ અલંકારિક ચોરપરીક્ષામાં તથ્યાંશ નથી એમ નથી. પરંતુ ‘પારસી’ શબ્દનો અહિં જરાક અર્થ વધારે વિશાળ લેવાની જરૂર છે. ગુજરાતી ભાષાની શુદ્ધિમાં કલુષતા આણવા માટે સુબાઈના પારસી જ નહિ પણ સુબાઈમાં ગુજરાતીને નામે ચાલતી ‘ખીચડિયા’ ભાષા વાપરનાર ‘શંભુમેળા’ એકત્ર રીતે જવાબદાર છે એમ લાગે છે. ‘શું ફિકર’ જેવા પ્રયોગોને સ્થાન આપનાર, તેમ જ ‘જેમંથે છે’ ને પ્રચરિત કરનાર સુબાઈના વર્તમાનપત્રો—‘શંભુમેળા’ના ઉપરથી સંસ્કાર લેનાર વર્તમાનપત્રો—એમ છે, તેમ જ અથવા તેથી પણ વિશેષ રીતે ‘મોકલી આપવું’ એ પ્રયોગને પ્રગટ કરનાર એ સુબાઈનું જ મિશ્રમંડળ છે.

એ પ્રયોગનો ઈતિહાસ મૂળથી જોઈએ. સુબાઈના કુચ્છ-કાઠીયાવાડના ભાટિયા, લુહાણા, જોળા, મેમન, વગેરેનો જથ્થો કેટલા બળવાન છે તે જાણીતું છે. બનરની ભાંષા ઉપર એ લોકોની બોલીનો પ્રભાવ સુવિદિત છે. કુચ્છીમાં નપુ સકલિંગ (સિન્ધીની પેઠે જ)ના હોવાથી “નાટક સારો થયો” એમ પુલિંગ જેવો પ્રયોગ એ વર્ગ કરે છે તે વર્તમાનપત્રોમાં પણ પેશી જયેલો કોણ નથી જાણતું? રા. રમણભાઈ મહીપતરામે પ્રથમ સાહિત્ય પરિષદ વખતના પોતાના લાલણમાં અને અન્ય પ્રસંગે^૩ અનિષ્ટ પ્રયોગો બતાવ્યા હતા ત્હેમાં એ પણ છે. સારાશ એ છે કે કાઠિયાવાડની ભાષાની છાપ જુદા જુદા રૂપમાં સુબાઈગરી બોલી ઉપર પડેલી છે. અને ત્હેને જ પરિણામે ‘મોકલી આપવું’ એ પ્રયોગ ઉત્પન્ન થયો છે.

૧ વસન્ત સં. ૧૯૬૨ ના કાર્તિક તથા માવગાસના પૌષના અન્થાના રા. કમળાશ કરતા ચર્ચા-પત્રનો ઉત્તર માવ માસના છે.

૨ જુલાઈ ૧૯૦૮ નો અ.વ. (એક જ એક પ્રગટ થઈ એ માસિક હુપ્ત થયું છે.)

૩ “કવિતા અને સાહિત્ય”ના ગુજરાતી ભાષાનું હાલનું વલણ’ એ વિષય જુલો.

‘આપવું’ ને બદલે ક્રાંતિયાવાડમાં ‘દેવું’ એ ક્રિયાપદ જ સુખ્ય ક્રિયાપદ તરીકે પણ વપરાય છે, ઉદાહરણ — “રહુને ચાર આના આપ્યા” ને બદલે “રહુને ચાર આના દીધા” તો ‘દેવું’ કહીએ તો ક્રાંતિયાવાડી પ્રાતિક નયોગ થઈ જાય, શુદ્ધ ગુજરાતી તો ‘આપવું’ એ ક્રિયાપદ છે—એમ શ્રદ્ધ બધાઈ જઈને, શુદ્ધ ગુજરાતી માં સંહાયકારક ક્રિયાપદ તરીકે ‘દેવું’ વપરાય છે ત્યાં પણ ‘આપવું’ વાપર્યાથી શુદ્ધ ગુજરાતી થશે એમ ભ્રમ થઈ, ‘મોકલી દેવું’ ને બદલે ‘મોકલી આપવું,’ એ વચનની ઉત્પત્તિ આ મુખાર્થવાસી ક્રાંતિયાવાડી વર્તમા થઈ, ઠંડેપારી વર્ગમાં એ પ્રયોગ પેઠો બ્યાયો, હેમના સસગમાં આવનારા બીજા ગનાનુગતિક લોકોએ તે સ્વીકારી લીધો, છાપખાનાના માલિકો, ઠંડેપારીના સરકમાં આવે તેથી, તેમજ પુસ્તકો વેચનારા તે પણ તે જ કારણથી, અને વર્તમાનપત્રો પણ એ સસગીના સર્ગી થઈ, તે પણ, એમ સર્વ ઠંડાણે આ પ્રયોગ પેઠા તે એટલે સુધી કે તળ ગુજરાતમાં પણ માસિકોના તંત્રીઓ વગેરે “લવાજમના નાણા મોકલી આપવાની” વિનંતિ ગ્રાહકોને કરતા આપણી નજરે પડે છે આમ ભાષાની બાબતમાં હાવા પ્રયોગની પણ fashion (ફેશન) થઈ ગઈ, શુદ્ધ અશુદ્ધ અથવા પ્રયોગની ઉત્પત્તિનું મૂળ, વગેરેની પરીક્ષા કર્યા વિના જ આમ પ્રવાહ ચાલ્યો.

આમ માસિકોના તંત્રીઓ જેવા પણ જુદારે આ પ્રયોગ સ્વીકારતા થયા છે તો પછી આટલી બધી ચોળાચોળ અને આલસછેટની ચુધણી શા માટે? આમ શરૂકા કદાચ પરતુ ખેદની સાથે કહેવું પડે છે કે માસિકના તંત્રી થવા માટે કાંઈ ખાસ પરીક્ષા પાસ થવાની જરૂર છે એમ નથી, કાંઈપણ માણસ—યોગ્યા યોગ્યતાના પ્રશ્નથી નિરપેક્ષ જ—એ ધધો લઈ બેસી સકે છે તો પછી એ વર્ગમાં પ્રયોગનો પ્રચાર એ શુદ્ધિની છાપ તો નહિ જ ગણાય તેમ જ સાક્ષર ભાષા માટે ખરી ચટ રાખનારા લેખકો તંત્રીઓ વગેરે તો આ પ્રયોગ સ્વીકારતા નથી તેમ વળી, રોગનો ફેલાવો થયો તો તે ફેલાવાને રોગને વ્યાપવા પેવાના સમયક કારણ તરીકે બતાવવો એ કાંઈ ન્યાય નહિ. શળો પેઠો માટે જ કાઢવનો પ્રયાસ અને પ્રસંગ ઉત્પન્ન થાય છે એ શળો છે કે નહિ તે હેના મૂળ જ તુ તપાસીને પરીક્ષા કરી નિર્ણય કરવો એ ખરો માગ છે, અને તે સિદ્ધ થાય તો હેનો ઉચ્ચે કરવો એ કતબ્ય છે.

ઉપર ઇતિહાસ બતાવ્યો અને આ પ્રયોગનું સ્વરૂપ તપાસ્યું તે ઉપરથી જણાશે કે આ પ્રયોગ જમને લીધે ઉત્પન્ન થયેલો હોઈ અશુદ્ધ જ છે જેમ ગુજરાતી થોડું ભણનારા મહારાષ્ટ્રના લોક “ગાળો દીધી” ને બદલે “ગાળો આપી” કહે છે (મરાઠીમાં દેજી-દેવું-શિવાય બીજે ધાતુ એ અથ માટે નથી તેથી)—તેમ અહિ બીજા પ્રકારના ભ્રમથી પણ હેતુ જ પરિણામ થયું છે (હું ધારું “ગાળો આપી” એમ કહેનારા મુખાર્થવાસી ગુજરાતીના બોલનારા પણ જડશે).

આ પ્રયોગની અશુદ્ધિનું કારણ ઉપર આપ્યું તે ઉપરાંત એક બીજું કારણ પણ

ખતાવી સકાય, એકે તે ઉપરથી જ એ દ્રશિત થાયછે. શુદ્ધ ગુજરાતીમાં 'દેવુ' એ મુખ્ય ક્રિયાપદ તરીકે—'કન્યા દેવી' 'કન્યાદાન દેવુ'—વગેરે ગણતર પ્રસંગ શિવાય—ભાગ્યે વપરાયછે; અને એ હુમેશાં સહાયકારક ક્રિયાપદ તરીકે જ આવેછે. એથી ઉલટું 'આપવું' તે સહાયકારક નથી બનતુ, મુખ્ય જ હોયછે. (કવચિત્ જ સહાયકારક હોયછે). ઉદાહરણ:—'નાંખી દેવુ'; 'ખોલી દેવુ'; વગેરે. અહિં 'આપવું' શબ્દ મૂકીશું તો તે તે અર્થબોધ જ નહિં થાય. 'આપવું' એ કવચિત્ સહાયકારક બનેછે અને તે વખત 'દેવું' સહાયકારક અને 'આપવું' સહાયકારક એ એ લેતાં અર્થમાં તફાવત દેર પડેછે, ઉદાહરણ:—'કહી દેવું'; 'કહી આપવું';—'કહી દેવું'—એટલે શુભ વાત ઉઘાડી કરી નાંખવી; 'કહી આપવું' એટલે ઉત્તર જડવો કંઈક હેવા પ્રશ્નનો ખુલાસો કરવો.

આમ 'આપવું' અને 'દેવું' આ બેનું તારતમ્ય છે. આ ખુલાસા પછી "લવાજમનાં નાણાં મોકલી આપો", "વારું-કાચ્ય બપોર સૂધીમાં પુસ્તક મોકલી આપીશ," વગેરે પ્રયોગોને અનિષ્ટ ગણિયે તો વૃથા કહોપણ નહિં ગણાય એમ આશા છે.

આ ન્હારી ચર્ચાને ઉદ્દેશ કોઈ પણ રીતે સુબોધના લોકસંબંધનો ઉપકાચ કરવાનો નથી. માત્ર વસ્તુસ્થિતિ ઈતિહાસદ્રષ્ટિથી તપાસીછે; અને ન્હારો હેતુ તો એ છે કે આ અનુકૂળ સમયમાં યથાર્થદર્શન કરાવી ઈષ્ટ ફળ સાધવું. ગયે વર્ષે જ સાહિત્ય પરિષદને પ્રસંગે પારમી લેખકવર્ગ વગેરેએ એકે અવાજે સ્વીકાર્યું હતું કે પારમી ગુજરાતી સાક્ષરભાષાનો દાવો કરી સકે નહિં. તે જ માણે સુબોધમાં પણ સુબોધગરી બોલી માટે હવે કોઈ પણ એ પ્રકારનો દાવો કરવું જ નથી તો ત્હેવા સમયમાં માત્ર યોગ્ય સુધારા તરફ નિર્દેશ કરી કર્તવ્યના ન્હણમુકત થવા આટલો પ્રયાસ કર્યોછે. માટે આ ચર્ચાથી માહું ના લગાડનાની સંભેને વિનંતિ છે.

સ્વામિનિ નિર્દેશ

નર્મિદગવ બોળાનાથ.

નાં ૧૩મી ડીસેમ્બર ૧૯૦૮.

સમાજ સુધારણાનું ઐતિહાસિક અવલોકન

સકલ જન સમુદ્ધ સમાજ સુધારણા તરફ વધારે લક્ષ આપે એ અસ્વાભાવિક નથી. સમાજ સુધારણા એ એવો જરૂરી, એવો ઉન્નતિપ્રેરક, એવો ગહન વિષય છે, કે તે વિષયે યોગ્ય વિચાર ચલાવી કેંક વર્તનમાં મૂકવાની સર્વની સહજ ઈચ્છા રહેછે. પરંતુ તે સર્વ પહેલાં સવાલ એવો જ ઉત્પત્ત થાયછે કે સમાજ-ભારતવર્ષીય હિન્દુ સંસારમાં શું કંઈ ખાતરી આતી ગઈ છે કે જેમાં સુધારણા કરવી પડે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ન્હાના ન્હાના વચાર્યાએથી તે વદ્વાન દેશલક્ષી સુધી

સવ ઓછા વત્તા પ્રમાણમાં એવોજ આપશે કે હિન્દુ સંસારમાં એક ખામી તો શું કિન્તુ હજારો ખામી આવી ગઈ છે અને અત્યારે ઉન્નતિના શિખરપરથી પડતા અસ્ત વ્યસ્ત થઈ તેને અવનતિની ઘોર નરકખાણમાં ડુબી જવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે, અને હવે એ બે આપણે અમેરિકાના ઇંડિઅનોની માફક સુધરેલી પ્રજાના સમજ સ્વભાવમાં આવ્યા છતાં તેમની સમાન સ્થિતિમાં આવવાને ઢીલ કરીશું તો આપણને પણ એ પ્રજાઓની માફક પૃથ્વીપટ પરથી લુપ્ત થઈ જતા વખત નહિ લાગે.

અત્યારે આપણે હિન્દુ સંસારમાં એક પણ સીતા બતાવી શકીશું? એક પણ બિંબ બતાવી શકીશું? એક પણ કૃષ્ણ બતાવી શકીશું? એક પણ અર્જુન બતાવી શકીશું? એક પણ મેત્રેયી અથવા ગાંગી બતાવી શકીશું? કે જેના આપણે ખાલકો છીએ એમ કહેવાને પણ આપણી યોગ્યતા નથી પશ્ચિમ તરફ દ્રષ્ટિ કરો પૂર્વે જ પાનના વિજય પછી જોઈ તમારી આખ પવિત્ર કરો, અમેરિકા-પાતાળ દેશના સ્વાતંત્ર્યથી તહમારા હૃદયને સરકારો શું ત્હેનું એક પણ તત્ત્વ તહમે તહમારો હિન્દુ સંસારમાં ભરી શકશો? શા માટે નીચું બેસી પડેછે? શું તહમારામાં બુદ્ધિ નથી? શક્તિ નથી? વીર્ય નથી? ઐશ્વર્ય નથી? હિંદુસ્તાનમાં સપત્તિના સાધનો ઓછા ઉત્પન્ન થાયછે? ખીલ દેશો કરતાં અહિંના હવા પાણી સારા નથી? શા કારણથી આપણી સામાજિક સ્થિતિ હલકી દશામાં છે?

ઇતિહાસ તરફ દ્રષ્ટિ કરતાં સહજ જ જોઈ શકાયો કે જ્યારે આપણી ઉન્નતિનો સમય હતો ત્યારે આપણી વર્ણાશ્રમ વ્યવસ્થા કેટલી ઉત્તમ પ્રતિની હતી સવના કતવ્ય કર્મ પ્રમાણે, સર્વના ઉદ્યોગ પ્રમાણે વ્યવહાર માત્રમાં ઉપયોગી થઈ શકે માટે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર (મૂળ સેવકવર્ગ) આવા ભાગ પાડવામાં આવ્યા હતા પરંતુ તેથી આજની માફક અનેકાનેક ક્ષતિઓમાં હિન્દુ સમાજ વહેવારમાં નહોતો. આપણે એક બગ-ભગથી થતા પ્રજા ભગ માટે બુદ્ધિ ભરીએ છીએ, પણ ક્ષતિ બધાંથી થયેલ પ્રજા ભગની આપણને અસર પણ નથી. પ્રાચીન કાલમાં આપણે જોઈએ છીએ તેમ, બ્રાહ્મણ પોતાનો યજ્ઞ યાગાદિક કામ કરી સાર્વજનિક આરોગ્ય સાચવવાનું તેમજ ધર્મજ્ઞાન આપી વિદ્યા સંતેજ રાખવાનું પોતાનું કતવ્ય ચૂકી શકતો નહિ, અથવા તો જે ચૂકતો તે બ્રાહ્મણ કહેવાતો નહિ ક્ષત્રિય સુદ્ધમાં સામે આવેલો વધ કરી પ્રજાના સરક્ષણમાં પોતાનું કતવ્ય ચૂકતો નહિ, અને દુબીડોનો સહાર અને ધમનું સરક્ષણ એ તેમનું મૂખ્ય કતવ્ય ગણાતું જ્યારે મહારથી અર્જુન પોતાનું કતવ્ય મૂકી સમરાજગણમાં સામે આવેલ પોતાના કૌટમ્બીઓનો વધ કરતા પાછા હાથે, ત્યારે રાજનીતિ કુશળ મહારાજ શ્રીકૃષ્ણે ત્હેને ગીતાદ્વારા શ્રેય જોધ આપી પોતાને કર્તવ્યે પ્રેર્યો હતો, જે જોધનો ટુક સાર એજ હતો.

કયોજા કાયો ફરજ ગણી કઈ લિખત ન જાની,

ફલાકાલી ચામા પ્રભુ કરી રહેશે સહુ રૂડું

વિશ્વામત્ર જેવા ક્ષત્રિયો બ્રાહ્મણ પાળતા બ્રહ્મર્ષિ થઈ શકતા અને તેમ

ની પોતાની પુત્રી શકુન્તલા જેવી બ્રહ્મપુત્રી સ્નેહ બંધાતાં ફરી ક્ષત્રિય રાજા સાથે લગ્ન કરી શકતી. શકુન્તલા જેવી રાજપુત્રી બ્રહ્મસેવા અર્થેજ વ્યવન જેવા અંધ મૂનિરાજના ચરણ કમલમાં પોતાનું જીવન સમર્પી શકતી, આ સર્વ વાતો આર્યાવર્તની પ્રાચીન વર્ણવ્યવસ્થાની ઉત્તમતા વિના બીજું શું સુચિત કરે છે?

આપણી પ્રાચીન લગ્નપદ્ધતિ તરફ પણ દૃષ્ટિ કરતાં સંપૂર્ણ સંતોષ થયા વિના નથી રહેતો. લગ્ન શબ્દ જ પોતે સ્નેહ સુચક એક્ય સુચક છે. પરંતુ આજે તો “ સાપ ગયા ને લીસોટા રહ્યા ” એવું છે. અમો નાગર વગેરે ઉચ્ચ જ્ઞાતિમાં લગ્ન પ્રસંગે સત્પત્નીના જે જે શ્લોકો બોલાય છે તે એવા તો ઉચ્ચાલિલાષી, એવા તો ગહન છે. કે તેને માટે સહજ માન ઉદ્ભવ્યા વિના નથી રહી શકતું. સત્પત્ની-નું એકજ વાક્ય, “ ઉભયોર્ગીતિ સંમૂતા ” પણ આપણને શું સુચવે છે? વરકન્યાને પ્રેમ બંધાયા પછી તે બહાર કરવા માટે જ લગ્નક્રિયાની જરૂર છે. તે વચનની પ્રતિજ્ઞાઓ ખરેખર દરેક પતિપતિનિએ ધ્યાનમાં રાખવા લાયક છે. પરંતુ કમભાગ્યે આજકાલ ધર્મક્રિયા કરાવનાર ગુરૂઓ પણ ભાગ્યે તહેનો સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર કરી શકે છે. અસ્તુ.

લગ્ન વિષયે એકજ દાખલો આપવો બસ થશે કે ભગવાન શ્રી કૃષ્ણની બહેન સુભદ્રાની પ્રીતિ અર્જુન સાથે થવાથી અને લગ્ન કાર્યે વડીલ બંધુ બલદેવ તરફથી કંઈ અડચણ નડે તેમ હોવાથી, ભગવાન શ્રી કૃષ્ણની જ આજ્ઞાથી, ઈચ્છાથી અર્જુન સુભદ્રાનું હરણ કરી ગયો હતો. સીતા સ્વયંવર, દ્રૌપદી સ્વયંવર વિગેરે અનેક સ્વયંવરોનાં દ્રષ્ટાંત તથા સુભદ્રા હરણ, રૂકિમણી હરણ, વિગેરે વાતો પણ આપણને શું સુચવે છે?

આપણાં પવિત્ર પુસ્તકો રામાયણ અને મહાભારતમાંથી પણ આપણને બીજું શું મળી શકે છે? પ્રાચીન કાલમાં તો પુનર્લગ્ન અરે તે તો શું પણ નિયોગ જેવાં અશક્ય કાર્યો પણ આપણે ઇતિહાસમાંથી મેળવી શકીએ છીએ.

ભગવાન રામચંદ્રજી મહારાજે પોતે જ વાલીની સ્ત્રીને તેના દ્વિયર સુગ્રીવ સાથે પુનર્લગ્ન કરવા આજ્ઞા કરી હતી અને તે લગ્ન ધાર્મ્ય ગણ્યામાં હતાં. તેમ જ મહાસાગર સમ મહાન કુરૂવંશને લિખ્મપિતામહની બ્રહ્મચર્ય વૃત્તની અડગ પ્રતિજ્ઞાએ સુકાર્ધ જવા પ્રસંગ આવતો હતો, ત્યારે ભગવાન વેદ વ્યાસે નાના ભાઈની સ્ત્રીઓ સાથે નિયોગ સ્વીકારી ધૃતરાષ્ટ્ર, પાંડુ અને વિદુર નામના ત્રણ પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા હતા, કે જેનાં પરિણામે મહાભારતમાં લખેલ મહાન વંશ ઉત્પન્ન થયો હતો. અલબત્ત આ સર્વ વિષય એટલા તો સાત્વિક, ધાર્મિક અને ઉચ્ચ ભાવનાવાળા હતા કે આજ કાલના જમાનામાં તો તેવું બનવું બહુ જ અસંભવિત અને અયોગ્ય ગણાય.

પરદેશગમનની પ્રાચીન રૂઢિના પુરાવા માટે પણ આપણે વિશેષ દૂર શોધવા જવું પડે તેમ નથી. આપણે સર્વ બાણીએ છીએ કે મહાભારતના સમયમાં જ

આય રાજ્યો અડવતિ હોઈ, પાતાલદેશ અમેરિકા પર આધિપત્ય લોગવતા હતા. (જે વાત અમેરિકાના કેટલાક ખંડોના યજ્ઞોની વિગેરે આય ચિન્હો જણાઈ આવવાથી સિદ્ધ થાયછે) ધૃતરાષ્ટ્રની પત્ની અથવા તો દુર્યોધન વિગેરેની માતા બીજી કોઈ જ નહિ પણ ગાન્ધારી, એક કન્દહારની જ સ્ત્રી હતી, તેની દાસીઓ તથા પછીના સમયમા પણ એટલે કે નદવથ પછીના ગાજ્યોના સમયમા ઘર કામ માટે દામીઓ યાવની રાખવામા આવતી આ વાત આપણે ઇતિહાસ-નાટક કાવ્યો વિગેરેમા જોઈ શકીએ છીએ, અને આનાપરથી બે મિદ્ધાત સાધી શકીએ છીએ કે દૂરદેશગમન તો શુ, પરંતુ પરદેશવાસીઓ સાથે લોજન કન્યા વિગેરે વ્યવહાર પણ રાખી શકતા, યાને રે વે, સ્ત્રીમર વિગેરે સાધન વિના પણ (જો કે આપણને યોગ્ય મેળવવા માટે ઇગ્વાડની જેમ બીજા પર આધાર ન રાખવો પડે તો તોપણ) કેવળ પરદેશગમનનો લાભ સમજતા હોવાથી આપણા પૂર્વજોએ પરદેશગમનનો માગ સ્વીકાર્યો હતો જ્ઞાતિ બંધનની પણ આજના જેવી અસર તે સમયમા નહિ હોય એમ યવન દામીઓની વાતથી અનુમાન થાયછે પરદેશગમનના વધારેના દાખલા તરીકે મહારાજા અશોકના સમયમા એટલે આજથી લાગભગ ૨૦૦૦ વર્ષ પૂર્વે ગોદા માધુઓ ત્રીમ વિગેરે દેશોમા પૌદ્ધ ધર્મના ઉપદેશ અર્થે જતા, કે જેના પરિણામે જ યાહુદી ધર્મ માધી ક્રિશ્ચિયાનિટિ જેવા ભાતુભાવ નસારનાર ધર્મને જ મ મળ્યો. (જોકે એ મૂખ્ય સિદ્ધાંત તરફ કેટલું ધ્યાન અપાયછે તે ઉપર ઘણું કહેવાનું છે, છતાં એ અન્યારે વિષયાતર છે માટે તે સબંધે કોઈ પ્રસંગે વિવેચન કરશે.)

પરદેશગમન માટે આટલું જણાવ્યા પછી પ્રાચીન ડેળવણીનો વિષય હાથ ધરતા દુકમા હું એટલું જ જણાવીશ કે ઋષિકાવતી ડેળવણી એટલી તો ઉત્તમ નકારની હતી, કે તેને અનુકરણ આધુનિક સમયની સુધરેલી ગતિઓ બહુ આ ન દે કરેછે આજકાલની મોર્ડિસ સિસ્ટમ એ પ્રાચીન ગુરૂકુળોના અનુકરણ વિના બીજી કોઈ જ નથી એ સિસ્ટમમા જગલના સાત્વિક વાતાવરણમા આશ્રમે બાધી ગુરૂ વર્ગને સ્ત્રી વર્ગથી તદ્દન દૂર રાખીને સર્વ શુભારિક વાતોથી તદ્દન અપરિચિત રાખીને દરેક વિષયે બ્રહ્મચર્ય વૃત્તિ પળાવીને વિવિધ વિષયમા શિક્ષણ આપવામા આવતું ગુરૂને ઘેર મહાન રાજાનો કુમાર અને ગરીબ રૂપિ કુમાર સમાન ભાવથી જ રહેતા ગુરૂની આજ્ઞા અને ભક્તિતથી જ તેમનું જીવન તત્ર આવતું જિજ્ઞાસુ મેળવી લોજન વ્યવહાર ચલાવવાનો હોવાથી જિતુ ધર્મથી તેઓ વિમુખ ન થઈ શકતા અને બીજી રીતે સાસારિક ચિંતાઓનો બોને વિગ્રાધઓના મગજપર ન સુકાતો વિશેષમા લવિષ્ય ॥ રાજ્યો નાજનોમા વિગ્રાધી જીવનમા હળીમગી રહેતા તેથી તેઓ પ્રજાની ખરી સ્થિતિથી જાણીતા રહેતા અને આથી ભધિમા તેઓ પ્રજાજનોને સુખરૂપ ધતા આ પદ્ધતિથી તો અત્યારે હિન્દુસ્તાનમા હરદ્વારના ગુરૂકુળ વિના બીજે કયાઈ ડેળવણી આપવામા આવતી હોય એમ જણાતું નથી

પુરૂષોને સ્ત્રી વર્ગથી લિંગ રાખી અત્યારે અપાય છે તે સર્વ વિષયો કરતાં પણ વધારાના જે વિષયો—ધર્મ અને યુદ્ધકળામાં કેળવણી અપાતી એટલું જ જણાવવાથી એમ નથી સમજવાતું કે તે વખતે સ્ત્રીઓ અજ્ઞાન અને અશિક્ષિત રહેતી.

વિદ્વાન સ્ત્રીઓ તરીકે મહાન ગણિતવેત્તા લીલાવતી, મહાન તત્ત્વજ્ઞાની સુલભા, પરમ વિદ્વાની ગાર્ગી, મૈત્રી વિગેરેનાં દૃષ્ટાંત આપણી નજર આગળથી દૂર ન ખસે. હોવાં જોઈએ. આંઓના હૃદય અને તેમની સામાજિક સ્થિતિ તપાસતાં આપણને પૂર્ણ સંતોષ થાય છે કે એતું એક પ્રાકૃત દૃષ્ટાંત આપી શકાય કે, સીતારામ લક્ષ્મીનારાયણ, ઉમીયાશંકર, રાધાકૃષ્ણ વિગેરે પવિત્ર યુગલનાં નામોની શરૂઆત સ્ત્રીના નામથી થાય છે. વળી સ્ત્રીને વામાંગ કહેવામાં આવે છે. તેનું કારણ પણ એટલું જ છે કે રાજ્યારોહણ પ્રસંગે કિંવા યીજી કોઈ પણ ધર્મક્રિયામાં સ્ત્રીઓ પુરૂષોની સાથેજ આસનારૂઢ થતી, અને ઘણાજ ગુરુવાડાભરેલા સવાલોમાં પત્નીની સલાહ લેવામાં આવતી.

કેળવણીનું પુર નેસખંધ વહેતું હોવાથી આનંદકાલની માફક આર્ય લોકો ધાર્મિક બાબતોથી અનભિજ નહોતા. તે વખતે એક મહાન પ્રભુને બદલે અનેક દેવતાઓની પરસ્પર મહત્તા વધારવા જતાં પ્રભુનો મહિમા બુલવા કારણ નહોતું, અને પ્રભુત્વના સાક્ષાત્કાર માટે અજ્ઞાન વર્ગોની સાથે જ્ઞાનીઓને પણ આસ્તિક ગણવા માટે મંદીરોમાં ન જવું પડતું. તેમનાથી વિશ્વઘટનામાંજ પ્રભુત્વ સ્પષ્ટ જોઈ શકાતું. સાક્ષરવર્થ ગોવર્ધનરામભાઈના રૂપક પ્રમાણે અશ્વસ્થામાનો મણિ તેણે નાળવી રાખેલ હોવાથી પ્રભુજનને પ્રાણહુવગે તરફથી ત્રાસ નહિ પણ શાંતિ પાતી. સંસ્કૃત ઉચ્ચારો પણ સ્પષ્ટ ન કરી શકે તેવા હ્રમણના યુરોપી પ્રજાજનો કહે છે તેમ યજ્ઞમાં અજ એટલે ત્રણ વર્ષના (ઉગે નહિ તેવા) જુના ઓપાને બદલે બકરા હોમી હવા શુદ્ધ કરવાના સાધનને હવા અશુદ્ધ કરવાતું સાધન ન બનાવાતું; અને પશુવધની ખીકે યજ્ઞ બધ થતાં પ્લેગ વિગેરે જંતુજન્ય વ્યાધિ ન થતાં દાન વિધિની પ્રણાલી પણ એવી તો ઉત્તમ હતી કે એક તો શું પરંતુ ઉપરા ઉપર દશ દુષ્કાળ પડે તોપણ કોઈ મનુષ્ય અન્ન વિના મરણ ન પામતું. જનસમાજને વિદ્યાદાન આપી તેમની સેવાના બદલામાં પ્રાણહુવગે દાન લઈ શકતા જે કોઈ કર્તવ્યમાંજ ચુકી આળસુ બને તેનો બહિષ્કાર થતો હોવાથી નિરાધાર અને અપંગ મનુષ્યોને માટેજ દાન લેવાનો માર્ગ ખુલ્લો રહેતો. વળી ગૃહસ્થાશ્રમ એ અન્ય ત્રણ આશ્રમના પોવણ માટે આવશ્યક ગણાતો હોવાથી તથા અતિથીને ભોજન આપ્યા વિના જમવાનો નિષેધ હોવાથી જનસમાજના હિત અર્થે વિદ્યાભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓ ઉપદેશ અર્થે દ્રવ્ય, વાનપ્રસ્થાશ્રમીઓ અને પરમજ્ઞાની સન્યાસીઓનો નિર્વાહ બહુ સહેલાઈથી થઈ જતો અને આશ્રમ ધર્મનો હેતુ સંપૂર્ણ ફલિભૂત થતો. વળી ગૃહા ગૃહા મતવાદના આચાર્યોએ પોતાના મતને પંથનું રૂપ નહિ આપવાથી મહાન આર્ય પ્રજામાં લિન્નલાવ પ્રકટેલ નહોતો અને હ્રમણની માફક આચાર્યો તરફથી પ્રજાનું સત્ત્વ સુસાધ ગયું નહોતું.

અપૂર્ણ.

નૂતન શ્રી.

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૩૭ મુ]

માઘ સ. ૧૯૬૫

[અંક ૪

સુરવરની મુરલી

(મહાત્માના ભજનની ધૂનમાં)
મુરલી સુરવરની ધીરે સૂર
સુણીયે, સતત !
અધૂરી, મધૂરી, દૂર, અદૂર
“રિમતના ચેતનમય તથાને-
અમીમય સ-રસાયન હૃદયે-
હરને પ્રિયજનમત મુગ્ધ મધૂર”
સુણીયે, સતત !

“કૌમારક કુળ વિહરજો,
મુરલીધર પ્રભુ-દ્વત બનજો—
મુકુમારિલ કેકિલ રિનગ્ધ મધૂર”
સુણીયે, સતત !

“વર્ષામા વસત વહજો,
આર્ત-આનન્દન બનજો,
કરજો આછા ઉરને ભરપૂર”
સુણીયે, સતત !

“સાચક સારથી ધૂરધર,
સસ્થાપક સસિદ્ધિકર,
રહેજો ગો પાલનમા ચકચૂર”
સુણીયે, સતત !

“બાલક સમ સરલ કળાયલ,
વરસલ હપતી પ્રતિભાકિત,
ધરજો બહાલપ-વટના અકુર.”
સુણીયે, સતત !

મુરની સુરવરની ધીરેસૂર,
અધૂરી, મધૂરી, દૂર, અદૂર

લલિત

*હિન્દ બ્રિટનિયાને

(મા કાળી તે કાળકા કાગળ મોકલે. —એ રાગ.)

હિન્દ માતા વિલાયત કાગળ મોકલે.

બ્રિટનિયા ! ગરબે રમવા આવે જો,

હું કેમ આવુંદે ધંગડા દેશથી;

આપણે વચ્ચે ઝાંઝા લેદને,

ખેની ! બૂલશું જૂના લેદને;

આપણે રમશું માઝમ રાત્યજો,

હિન્દ માતા વિલાયત કાગળ મોકલે.

બ્રિટનિયા ! અમ આંગણીયે આવેજો,

ખેની ! હેત હયાનાં રેલશે;

આપણે ઝાંઝા સાગર સ્નેહજો,

ખાળકે આપણાં રમશે ચોકમાં;

આપણે રમશું માઝમ રાત્યજો,

હિન્દ માતા વિલાયત કાગળ મોકલે.

બ્રિટનિયા ! અમ અંતરીયે આવેજો,

ચુલું, સહેલું, માનવ ધર્મ છે;

ગૌતમ ધર્મનાં એવાં વેણ જો,

રે ! તમ આવ્યે અમ મંદિર ઓપશે;

આપણે રમશું માઝમ રાત્યજો,

હિન્દ માતા વિલાયત કાગળ મોકલે.

નર્મદાશંકર ખાળાશંકર.

જુદાસિમાં મહેલી લીટીથી ચરે યતા લોકગીતમાં યથેચ્છ હેરહર કરીને આ ગીત ગાઈ શકાય છે.

નં. ૫૫.

ધર્મ

આપણે ધર્મ, સનાતન ધર્મ કેવો કે કયો તે વિષે કાંઈ વિવેચન કરવાની ઇચ્છા નથી. ધર્મ એટલે ધારણ કરાય તે ધારણ કરનાર વ્યક્તિ, તે ચેતન્ય સમૈત ધારણ કરાય તે શુણ, તે કાંઈ દ્રવ્ય નથી પરંતુ જો કાંઈ તેને સંબંધ હોય તો દ્રવ્ય સાથે સંબંધ છે દ્રવ્ય તે ચેતન્યાત્મક વ્યક્તિ એ ઉપરાંત ધર્મ જેનો અર્થ શુણવાચક હોય તે ક્રિયાસમૈત હોય ત્યારે જ શુણ ઉદ્ભૂત દશામાં ગણાય, માટે ક્રિયા-સમૈત વ્યક્તિનો શુણ અમુક—તે એવો કે જે ધારણ કરાય અથવા ધારણ કરી શકે (અર્થ વસ્તુ કે શુણને)—તેનું નામ ધર્મ આ અર્થ કાંઈ સુકર રીતે અહુણ કરાય એવો નથી, છતાં અર્થનો અનર્થ તો ન જ થવા દેવો, એ આ વચ્ચે છે.

શુણ એ દ્રવ્ય કે જે શુણિત છે તે કંઈ રીતે ધારણ કરતા સંબંધ રાખે છે તે બાણુ અધરૂ નથી, કારણ કે શુણ તથા શુણિતનો સંબંધ હુમેશા “સમવાય” નામથી ઓળખાય છે, એટલે કે એક બીજાનો અછૂટ સંબંધ છે, અને ન્યા સુધી એકનો ભાવ ત્યા સુધી બીજાનો પણ ભાવ, તેમ જ એકને અભાવે બીજાનો પણ અભાવ થાય છે. ધર્મ-શુણ-હોય અને ધર્મવાળી વ્યક્તિ ન હોય એ ન જ બને, કારણ કે કેનો ધર્મ? એ પ્રશ્નનું કંઈ રીતે સમાધાન કરવું? શુણ Properties, Attributes એ માત્ર ક્રિયાત્મક છે એ સમજવું પણ ખોટું નથી, કારણ કે અમુક અમુક ક્રિયાઓના એકત્રકરણથી એક શુણ, બીજો શુણ એ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થઈ શકે, અણુઓના અમુક સંચારથી અમુક પરિણામ આવ્યું, અને તેનો સમગ્ર આકાર અમુક થયો કે જેથી સૂક્ષ્મ, હ્રસ્વ એવા શુણો તે અણુ-ધારી-વ્યક્તિમાં છે, એમ કહેવાયું રાતા રગતું દ્રવ્ય ન્યારે માળા રગમાં વિપરિણામ પામે છે, તે વખતે તેમાં ક્રિયા થાય છે, અને થાય છે તો જ તે “વિકાર” થયો એમ કહેવાય, તથા તે બધાનું સમસ્ત અભિધાન અમુક શુણ કાળો રગ કહેવાયું.

આ ઉપરથી એટલું તો સ્પષ્ટ છે કે મનુષ્ય વ્યક્તિના જન્મ સાથે જ ધર્મ તો લાગેલો છે, પરંતુ એ ધર્મનું સ્વરૂપ કયું તેની પરીક્ષા કરી નિર્ણય કરવામાં મનુષ્ય પરત્વે લેઈ રહેવાનો. ધર્મ તો સદૃજ ધારણ કરાએલ છે, માટે તેનો ભાવ સમજવાનું જ માત્ર પછીનું કાર્ય છે. પૃથ્વીએ લોકોને ધારણ કર્યાં, પરંતુ એ અર્થ સમજતાં અમુક કાળ થયેલ હોય તો તે બનવા જેવું છે વિશ્વ યોતાનો ધર્મ સૃષ્ટિ માત્રને ધારણ કરવા સંબંધે, અને તે પણ સ્પષ્ટ વિવરણ પામવાને સમય લાગ્યો હોય. છતાં તે ધર્મો તે તે વ્યક્તિઓ પરત્વે સદૃજ વળગેલા હોય.

એ પ્રતીતિ અચોક્ક્ય નથી. તે જ રીતે પ્રત્યેક ધર્મો એમ નક્કી થતાં પહેલાં મનુ-
ષ્યત્વના ધર્મો નક્કી થયા હશે અને તે બંનેના અસ્તિત્વ સંબંધે પણ એજ
પૌર્વાપૌર્ય રહેલ હોયું જોઈએ. જેમ ભાષા-લેદ વિવિધ છે તેમ ધર્મ-લેદ પણ
અનેક છે; છતાં ભાષા-ઐક્ય શોધવા જવાના પ્રયાસમાં બહિઃસૃષ્ટિમાં ઘણા પ્રા-
ચીન કાળમાં અને ઘણા પુરાણાસ્થાનમાં-જેવા કે વેદના કાળ પહેલાં અને મીડી-
આ કે બેબીલોનીઆમાં એકતા જડી આવે છે; તો અંતઃસૃષ્ટિમાં તે ઐક્ય-મન
વિચારના ભાવમાં છે, એમ માની શકાય; એજ રીતે ધર્મનું ઐક્ય-હૃદયવિચાર-વિકાર
માં માની શકાય. આવિર્ભાવ ધર્મનો અત્યુક કાળે થાય તે પણ સહ જ સમજાય
એવી વાત છે. એ આવિર્ભાવ અનહદ વિસ્તારમાં ગયેથી લેદ અનહદ થયા, અને
અનંત બે નહોત્ય તો એ લેદોનો અભાવ થઈ, ઐક્ય થવા માટે પણ “હૃદયની”
તરફ વળવું જોઈએ; માટેજ કવિએ તેમજ તત્ત્વવેત્તાએ ગાયા કરે છે કે એ
ઐક્યનું બીજ પ્રેમ-ખરી પ્રીતિ છે.

મનુષ્યનો સામાન્ય ધર્મ વિચારશીલ પ્રાણી અને તેજ બીજા પ્રાણીઓથી
મનુષ્યનો વિશેષ ધર્મ બની, વિશિષ્ટ કરે છે. મનુષ્ય વિચારશીલ પ્રથમ પદ; અને
બીજે પગલે તે વિચારનું વાણીમાં વિપરિણામ થયું; આ બેમાં દેશ-કાળ-કારણ
ભાવનો લેદ પણ છે. આમ છતાં તથા આવી રીતિ છે માટે ધર્મ સંબંધી વિચાર
તથા તે સંબંધી વચનોદ્વાર આઘકાળે છેજીએ વાત સત્ય છે, તેવી જ રીતે તે બંને
માવો અંતકાળ સુધી પાર નહિં પામે. અને તે તે અંતકાળ વ્યથિ તેમજ સમ-
સમજ લેવો.

વિચારનું ઉત્પન્ન થવું તથા વાણીમાં પરિવાલું તથા પ્રકટ થવું એ પ્રત્યેક
પણ લેદ પામતું જાય છે. ધર્મનો અર્થ વિશિષ્ટ પ્રદેશમાં વિશેષ ભાવ
રામી, સ્વરૂપ તદ્દનુસાર દર્શાવે છે; છતાં સામાન્ય રીતે તેમાં ફેર થવા સંભવ
થી. દ્વંદ્વોત્પત્તિ સિદ્ધાંતનું સમર્થન કરવા લાલસા સ્વાભાવિકી બને, પરંતુ દ્વંદ્વોત્
વિસ્તારને અધિક રીતે વધારી દે એવી, ભીતિથી દુકામાં બે બોલ કહેવા ઉચિત
જે; ધર્મસ્વરૂપ વેદના સમયમાં હતું તેથી જરા જૂડું બ્રાહ્મણ સમયમાં તેથી
ફેર વાળું ઉપનિષદના યુગમાં; તે કરતાં બિજા બુદ્ધના સમયમાં, પુરાણ કાળમાં
બને અદ્વાપિ પર્યંતઃ શૈવશાસ્ત્રી ભગવાનનું સ્વરૂપ પુરાણોએ પ્રકટ કર્યું તે પ-
હેલાં બીજા રૂપમાં પણ હતું નહિં એમ તો છેક નહિ; પણ એવું ઉદ્ભૂત સ્વ-
રૂપે ન હતું એટલું તો નક્કીજ; એજ ધર્મસ્વરૂપનો અર્થ પરા વિદ્યાને માપે
માપી લેતાં લાગશે કે: સૃષ્ટિકાળની એકલના છે, મનુષ્ય-વિચારનું મૂળ છે, વાણી-
નું બીજ છે; અને સર્વ દેશકાળ-કાર્ય-કારણ ભાવનું અત્યોત્ત દ સ્વરૂપ પ્રકટાકા-

રમા મૂકવાનો પ્રયાસ છે તો એ થી રીતિથી વધુ તે વિષે જરા ટુકામા વિવેચન કરી, મૂળ વિષયની ચચામા ઉતરવું યોગ્ય જણાય છે, જ્ઞાન તેમજ વિજ્ઞાનનું મૂળ વિચાર મૂળમા સમાયું છે તે આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે—ક્ષીર સાગરમા, વિષ્ણુ કાળા રંગે, શેષશ્યામા સુતેલ છે, તેની નાભિમાથી કમળ નીકળે છે કે જેમાથી બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા. એટલું પુરાવું વચન લઈ તેનું પૃથક્કરણ કરતા લાગશે કે બ્રહ્મા—વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર દૃષ્ટિએ માપતા—અનંત ગતિમા હોઈને જ્યારે અમુક કાળ કે જેને સૃષ્ટિ-કાળનું નામ આપી શકાય તે ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તે બ્રહ્માની સ્થિતિ સ્વેત-ઉષ્ણ-શક્તિની મટી જઈ, કૃષ્ણ-ઉષ્ણ-શક્તિ ધારણ કરનારી થાય છે, અને એવી થાય છે, માટે વિષ્ણુ કે કૃષ્ણના સ્વરૂપમા કૃષ્ણપણું અને તે માટેજ તેનું સ્વરૂપ અર્થાત્ સરક્ષણ કરવાપણું કહ્યું છે, એ જ રીતે સ્વેત-ઉષ્ણ શક્તિ હોય તો પ્રલયકાળ માટે શિવનો પ્રલય ધમ અને સ્વેત વર્ણ માનવામા આવ્યે. હવે ક્ષીર સાગર અર્થાત્ સ્વેત ધમ બધ થાય તોપણ ઉષ્ણ-શક્તિ એ ટલે અધિક અશે છે કે દાહાત્મક અને પ્રકાશાત્મક ધમ તેના બધ થાય તેમ નથી, માટે આણું અજવાળું બતાવનાર વસ્તુ “ક્ષીર” લઈ, તેના સમાન જરા ન્યૂનતાવાળા પ્રકાશનો અર્થ પ્રયોજિત કર્યો વળી ક્ષીરમા શામ્યપણું એટલે કે શાંતતા હોઈ તેનાથી સરક્ષણ સૃષ્ટિનું કરાય છે, તો ક્ષીર સાગર સૃષ્ટિકાળે—મધ્યન યઈને એટલે અદ્યત ગતિમાથી જરા ઓછી ગતિવાળી સ્થિતિમા આવીને સરક્ષણ કરનાર ઈશ્વર સ્વરૂપમા સ્થળ લેખાધ તેમા નવાઈ જેવું નહિ લાગે સૃષ્ટિકાળે પ્રથમ સર્જાયેલ વનસ્પતિ સમૂહ હોય એ માન્યતા વધારે સંમજમા ઉતરે એવી છે, કારણ કે જ્યાં જ્યાં વિજ્ઞાન શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી પણ ગ્રહ મંડળમા સૃષ્ટિ હોવા સંભવ છે ત્યાં ત્યાં વનસ્પતિ-વર્ગ પ્રથમ હોય અને રસાયણિક પદાર્થો તેની પૂર્વે હોય તથા તે બધી સ્થિતિ આવી ગયા બાદ જ મનુષ્ય-વર્ગના અસ્તિત્વનું સમજવું ખનિજ (અર્થાત્ રસાયણ શાસ્ત્રીમા સ્વીકારાયેલ અનેક પદાર્થો, વિસ્તૃત અર્થમા સમજવા) વનસ્પતિ અને પ્રાણીવર્ગ, એ રીતે સૃષ્ટિક્રમ માનવો પડે છે, તો આ પ્રસ્તુત પ્રક્રિયામાં પણ તે જ પદ્ધતિ ગ્રહણ કરાઈ છે, કારણ કે ઈશ્વર સ્વરૂપ અર્થાત્ સરક્ષણ-ધર્મ-યુક્ત ચૈતન્ય, જ્યારે સર્જન પ્રકારનો આરંભ કરે અથવા તે ચૈતન્યમા સર્જન પ્રકાર થાય, ત્યારે પ્રથમ “ક્રમળ” તેની નાભિમાથી ઉત્પન્ન થાય ઉત્પત્તિ સ્થાન મધ્ય દેશ, અસ્તિત્વ તથા અભાવની વચલા પ્રદેશ, અથવા જન્મ તથા મૃત્યુની વચલા પ્રદેશ, દેશકાળ સહુલાવી સમજવા, ઉત્પત્તિ સ્થાન મનુષ્ય તેમ પ્રાણી માત્રના શરીરના વચલા પ્રદેશમાથી, તો પછી કૃષ્ણની નાભિમાથી એ ઉત્પત્તિ વનસ્પતિની પ્રથમ થાય, અને આખ્ય-ક્રમળ જ પ્રથમ તથા પાર્થિવ-ક્રમળ તદ્દન તર, તેની સાથે એ ક્રમળનું બીજ દલવાના પ્રયાસમા લાગશે કે બ્રહ્માની ગતિ તે જ્ઞાન ઉત્તિનું સાહુલક, સામાન્ય કારણ, અવાતર અને વિશેષ—કારણ અગમ્ય.

કારણ કે કાર્ય-કારણ ભાવ સમજવામાં જ તત્ત્વજ્ઞાનનું રહસ્ય સમાયુક્ત છે. આ નાભિકમળનું કારણ શોધવા જતાં “ધારણાત્મક શક્તિ” લાવવી પડશે; પરંતુ તે વિષે અધિક વિવેચન કરવામાં અધિક સ્થળનો અવરોધ કરાય, માટે એટલેથી જ પતાવવું યોગ્ય છે. હવે સર્જન શક્તિની ઉત્પત્તિના સમદ્વિમાં પ્રતિનિધિ-બદ્ધા આ નાભિકમળમાંથી ઉદ્ભવ્યા એક રીતે આ સર્વે સમકાલીન જ લેખાય છે, છતાં અનુક્રમે થયેલ હોય એ વાત માત્ર તર્કગ્રાહ્ય છે, એમ પણ માની શકાય. વત-સ્પતિમાં પણ કમળ જ પસંદ કર્યું; જીજ્ઞ વિના પ્રદોહ નથી, છતાં કમળ માટે ખાસ જીજ્ઞ, કે વાવવાની ક્રિયા વિગેરે આવશ્યક નથી; પ્રીતિનું સુચક, કોમળતાનું ચિન્હ અને ઉત્પત્તિનું ગર્ભ-એવા એવા ગુણોથી સુકત, કમળ, તેમાંથી વિરાટ સ્વરૂપ પ્રકટ થાય, તે સૃષ્ટિ માટે જ હોય એ સહજ સમજાય તેવી વાત મનાશે.

વાસુકિ કૃષ્ણને શિરે છે તે પણ સ્પર્શ કરીને માન શર્યાનું કાર્ય કરવાને અર્થે; કારણકે અનંતતાનો ઘોતક સર્પ રૂપી ઉત્પતિમાં બુદ્ધિ-જ્ઞાન-આનંદનો સૂચક-કે જેનું સ્થળ મરતક છે અને જેને પ્રભાવે સંરક્ષણ થાય છે. શિવને કંઠે લાગેલ છે, કારણકે નાગેન્દ્રાસન; તે સર્પ રૂપી અનંતતા કંઠમાં; કે ન્યાં હાલાહલનો વાસ છે, જે પ્રાણના સંચારનું મધ્ય-સ્થાન છે, ન્યાં પ્રાણ સંચાર બંધ થવાથી કે-હને મૃત્યુ ઝડે છે, અને ન્યાં સમદ્વિ-સ્વરૂપે પ્રલય માટે તૈયારી થાય છે ત્યાં કંઠમાં વાસો કરી રહે છે, વિગેરે વિગેરે.

આવે અર્થ જે આ યુગમાં સ્પુરી શકે તે બે શતક પૂર્વે ન સુજેલ હોય તો અસ્વાભાવિક નથી; વળી પુરાણના કાળમાં તો ન જ સૂઝે એમ પણ મનાય. માટે ધર્મનો અર્થ દેશ-કાળ વિગેરે કારણોથી જિનન વ્યક્તિ પરત્વે લેદવાળો રહેવાનો જ, એમ અનુભવમાં ઉતરે છે. ધર્મ એ સત્ સ્વરૂપ છે, અને સત્તા કંઈ તથા રીતે એ વિગેરે સમજવામાં મતિલેદ થાય છે. ન્યાંસુધી હૃદયની ગામી હોય ત્યાંસુધી અધિક લેદ થતા નથી; પરંતુ જ્યારે મનના પ્રદેશને ધીન રહી, હૃદયને અવાંતર સ્થાન આપવામાં આવે છે, ત્યારે મત-લેદ થવા સંભવ કહેવાય, કારણકે અનંત ચૈતન્ય કે ઈશ્વરના સ્વરૂપ સંબંધી જ્ઞાન કરવાની અનેક બદકે સર્વ મનુષ્યને ઇચ્છા થાય, પણ એ વ્યક્તિને ઈશ્વર સાથે અર્થાત્ દ્રષ્ટિ સમદ્વિને, જીવ ઈશ્વરનો વિગેરે લાવેનો સંબંધ શું છે, એ નિર્ણય કરવામાં માન્યતા લેદ રહેવો જોઈએ.

કોણે બધું હોય કે ઉપનિવદ્માં ગવાયેલ “કાલીકરાલી વિજયાજયા ન જા, છુ લોહિની જૈવસુ ધૂન્નવર્ણા । સ્ફુલ્હિગિની વિશ્વલચ્છિર્દિ દેવી, લેલાદ્યમાના ઇતિ સત્તજિહ્વા ॥” અગ્નિની ગવાળા રૂપી જીવનાં સાત નાભોમાંથી અધિક વિકાસ પામી, પુરાણ કાળમાં એજ અગ્નિનું રૂપ કે શિવનું સ્વરૂપ માન્યતામાં આરૂઢ બની, કાલિકા વિ-

ગેરે રૂઢાણી સ્વરૂપે લેખવાના આવી, પરંતુ અધિક વિચાર કરતા સહજ જણાય કે તે એ જ રીતે બન્યું હશે માટે દુકામા ઇશ્વર સંબધી પ્રેરણા તથા જીજ્ઞાસા, મનુષ્યની સર્વ શક્તિ સમજવાની અચકિત છર્તા તત્પરતા, સારા માઠા યાને સત્ અસતનો ભેદ જાણવાની લોહીપતા, ઉચ્ચતર જીવનના લોગવટા માટે લાલસા, આ વિગેરે ધર્મના કેટલાક મૂળ સ્વરૂપો છે કે જે ઘણાખરા આધુનિક પ્રાચીન સમયમા પ્રચલિત જે જે ધર્મો હોય તે સર્વેને સામાન્ય છે એમ માની લેતા બાધ નથી આમ થવાનું કારણ માત્ર એ કે હૃદયના લાવો મનને ધોરણે મપાયા, અને મૂળ-સ્વરૂપ, જેમ ઉચ્ચતર તથા ઉચ્ચતમ હવાના થરો અધિક સ્વચ્છ હોય છતાં પૃથ્વી સરસા આવી જાય ત્યારે અસ્વચ્છ થાયછે, તેમ હૃદય-પ્રદેશથી બહાર જાય અને મનના પ્રાતમા કે પ્રદેશમા પ્રવેશ કરે ત્યારે અસ્વચ્છ થવા સંભવછે, અર્થાત્ ધર્મ મૂળ ઉપર જે જે બધારણ કરાય તે તે આધુનિક હોય પ્રાચીનતાને એટલે અશે અસ્વચ્છ કરવાનું કેટલાક માને તો બાધ ન ગણાય, અને બીજી તરફ પ્રાચીન જ અસ્વચ્છ અને અર્વાચીન માત્ર સારૂ, કારણકે સુધરેલ એમ માની લે છે ધર્મસ્ય તત્ત્વાનિદિત ગુહાયા—અર્થાત્ “ગુહા”—હૃદય-પુડરીકમા ગુપ્ત છે, એ તો સત્ય

“ઇતિ શિવ”

શબ્દપ્રસાદ શિવપ્રસાદ મહેતા

મહારૂ મિત્રમહલ

(મળેલું)

કૉલેજમા રજા પડવાથી હું ગઈ કાલનો જ મુબઈથી ઘેર આવ્યો છું મહારૂ આવ્યાની ખબર થતા મહારૂ જૂના મિત્રો મને કાલે મળવા આવ્યા અને અમે ચેત રજા પર ગુચળું વળી બેઠા અહિં વાચનારને તેમની એળખાણ આપવાની જરૂર છે અમે નિશાળમા તો બધા સાથે જ બેસતા, પણ હું કૉલેજમા ગયો ત્યાર પછી એમનો સહવાસ મને થોડો થતો મહારૂ મિત્ર પાર્વતીશ કર, કંઈક દૂરનો સગો પણ ખરો, શરીરે ઉચો અને પાતળો હતો. બોલતો ત્યારે નાકના છિદ્ર ફૂલતા અને કપાળે કરચલીઓ પડતી, સ્વદેશી પોશાક પહેરતો અને લૉકેટને ઠેકાણે બિપિન પાલ અને અરવિન્દ લેખની છબીઓ રાખતો. કોઈ એને “મિસ્ટર” કહેતું તો છંડાઈ જતો એના મનથી એ મહોટો “પોલિટિશિયન” હતો સુરે દ્રનાથ અને બિપિન બાબુના બાધણે મહોડે કરતો અને તે એની બતાવવાના પ્રસંગ શોધતો કમ નશીબ માત્ર એટલું જ હતું કે તે દર વર્ષે પરીક્ષામા નાપાસ થતો ગયે વર્ષે

મેટ્રિકમાં નાપાસ થયો કે બીજે જ દિવસે ઘરમાં કળયો કરી સુરત ગયો અ
ખાપરડેની પાસે જ ઉભો રહેતો.

મ્હારો બીજો મિત્ર હરિહર ઉદાસ અને ફિક્કા ચહેરાનો હતો. તેણે ત્રણ વ
જેમ તેમ કરી સ્કૂલ ફાઈનલમાં પાસ થઈ મામલતદારની કચેરીમાં રૂપિયા બા.
નોકરી લીધી હતી. અધિકારીઓને ઘેર ધક્કા ખાઈને જોડા ફાટયા ત્યારે હાલ
પંદર થયા તેને ઈષ્ટ કૃપાએ ત્રણ બાળક હતાં અને એક ધરરણુ સ્ત્રી હતી. શ્ર
ત્રેયસૂસાધક અધિકારી મંડળનો સભાસદ હતો અને જેને તેને મ્હોડે આસન શ્ર
ણ્યામ, દુધાહાર, ઉપવાસ વિગેરે પર વાતો કરતો.

હરિહરની બાળુએ એઠેલાનું નામ નવલશંકર. એ અમારા બધામાં વયે અં
અભ્યાસમાં મ્હોટો. વડોદરા કૉલેજમાંથી બી. એ. થયા પછી રેવેન્યુખાતામ
જોડાયો હતો કૉલેજમાં તો સાહિત્યનો શોખ ધરાવતો અને ઉંચા પ્રકારના વિ
ચાર રાખતો; પણ તે બધા કૉલેજમાં જ મૂકી આવ્યો હતો. હમણા તો હજી મ્હારા
ઉપર આટલા જણ લિસ્ટમાંછે તેમાથી કોઈ ખસે તો અવલ કારકૂન થવાનો વારો
આવે તેનો જ વિચાર કરતો.

અમારા મંડળમાં સાથી ન્હાનો ખરાને ખરૂ કહિનારો પણ જરા ગરમ
મિજાજનો નારદલાલ. એ એલ્ફિન્સ્ટન કૉલેજમાં ભણે છે અને એક જગરો સંસાર
સુધારક છે. થોડો વખત થયાં બ્રહ્મ સમાજમાં દાખલ થયો છે અને મૂર્તિપૂજની
સખત ભાષામાં આટકણી કહાડે છે તેની અને ત્રેયસૂસાધક હરિહર વચ્ચે જખરૂં યુદ્ધ
જાગે છે અને કલાકના કલાક સુધી જૂટતા નથી.

અમે બધા વાતો કરતા હતા ત્યાં મ્હારી ખેડેને ચાહ અને પાન સોપારી મૂક્યાં.
હરિહરે પોતાનો ખ્યાલો ધીરેથી બાળુએ ખસેડ્યો.

પાર્વતિશંકર - કેમ નથી પીતા? ખાંડ તો સ્વદેશી છે અને દેશી ચાહતો
ડબ્બો ભાઈ કૉલેજ સુખર્થથી લાવ્યા છે!

હરિહર—પણ હું તો ચાહ જ પીતો નથી. ચાહ પાન તો અવનતિનું સોપાન
ચાહપાનમાં ગુલતાન થયેલા ભાનવિના માનવિજોનો સાન ક્યારે આવશે? શું ચાહ
આવશ્યક છે? આવશ્યક હોય તો પરમેશ્વરે માતાના રતનમાં હૂંધને બદલે ચાહ
ઉત્પન્ન ન કરવાનું કિં પ્રયોજનમ્?

ખટકબોલા નારદલાલથી રહેવાયું નહિં. “આ લોહક તો તમારા ધાંધલ
ધમધમારંભમાં જઈને શીખી આવ્યા હશે.”

હરિહરને માટે આટલું ખસ હવું એટલે બન્ને વચ્ચે જામી, અથેનેએ
આપણને ચાહ પીતાં શીખવી નિર્મોહ્ય કરવા માંડયા છે એ સાંભળી જહાલ પક્ષી

પાર્વતીશ કર પણ ભળ્યો નારદલાલ એકેને પહોચી વળતો તેણે તો મધિએનો સોમરસ, અસલતા વારાનો કેરી વ્યસનો, હાલના અભણ લોકોના વ્યસન, બધાની વહી ઉઠેલી તે ફરી ફરી કહેતો કે માણસ જાત હુ ખીછે હુ અને ઘડીક વિસરી જવાને પરાપૂર્વથી નિશો કરેછે કોઈને સોમરસનો તો કોઈને ખીજનો કવિતા અને યોગ પણ એક પ્રકારનો નિગોછે

મોલામોતીથી કેશાકેશીપર વાત આવત પણ રેવેન્દ્રુ ખાતામા રહી “નય” શીખેલા નવવય કરે એકેને ટાઢા પાડયા અને વાત ફેરવી

“નારદલાલ ! તુ એણુ પાસ યાત તો પત્રી એન એલ ખી થવાનો ડે?”

નારદલાલનો મિત્રજ ગયો અને તેણે હોઠથી તિરસ્કાર બતાવ્યો “કાયદા ભણીને પદ્ધતિયર જૂઠું મોવતા શીખવુ અને લોકોને શીખવવુ ! ચોર, દેવાળવા વિગેરે હુઠોનો પક્ષ લેઈ જગતમા અ યાય અને દગલમાણનો પ્રચાર કરવો ! ચોરને છાડવો એટલે ફરી ચોરી કરે છુની ફરીથી ખૂન કરે જગતતુ ગમે તેમ થાય પણ આપણુ ગજવુ ભરવુ એગ ખોટા પુસત્રા ઉભા કરાવવા, અફીનેને ચેન્ગરમા મોલાવી પોપત્તી પેઠે પાક બણાવવા અને કોર્ટમા જઈ મ લીર મ્હોડે ભધણુ આપવુ કે મારો અસીલ નિહોપ છે એવુ આ મુધરેલા જમાનાતુ મુધરેલુ જુકુ મારે કહાપિ ન ભેઈએ ”

“શું ત્યારે કોર્ટમા લોકોને ન્યાય નથી જ મળતો ?”

“નાસ્તો આજ તો પૈસાવાળો જીતે દાવો જીતવો એ બુદ્ધિગળતુ અને દ્રવ્યતુ કામ છે સમ્યાઈતુ નથી ચોર આપી ચોરી કરે પોલિસ કહે તમે પકડો એટલે અમે સજા કરીએ પોલીસ અમલદારો આરોપીતુ જ બોલે કોર્ટમા પણ શકેનો લાભ તેને જ મળે ચોરે કસ હુમરની ચોરી કરી હોય એટલે એ તો પાચ સાત હજાર રૂપીઆની લાય પણ આપી શકે જેતુ બાય તેને તુકસાન પર તુકસાન વકીલોનો ખર્ચ અને ગયેલુ પાણુ મળે એની શી ખાત્રી ? મુદતપર મુદત પડે અને સાક્ષીઓને અને વકીલોને ભથ્થા આપતા દમ નીડળી બાય અથેજ લોકની ન્યાય કરવાની રીત આપણા લોકોને અતુકુળ નથી આપણને તરત ઈન્સાફ દેવાની પરાપૂર્વથી ટેવ છે મારે તો કહેવુ પડશે કે વિદેશી યાય પદ્ધતિથી સારા માણસને ન તો તુકસાન છે ”

નારદલાલને ખીજવવાનો મને જરા શોખ હોવાથી કહ્યું, “તુ સમજીને રેવેન્દ્રુ ખાતામા જ જા એટલે પચ્ચીસ વધેએ મામલતદાર તો થવાય ”

નારદલાલ—“મ્હારે કોઈને સલામો કરવી નથી અને કોઈની પાસે ડરાવવી

નથી. હિંદુસ્તાનની રાંકડી રૈયતને નાણું મ્હારે તાલેવર થવું નથી. મ્હારે ઐશ્વર્ય નથી જોઈતું પણ સાધુતા જોઈએ છે. આત્મભ્યાગ એ મ્હારું જીવનસૂત્ર છે. મનુષ્ય જાતિના સુખને માટે જાતિભોગ આપવો એવો મ્હારો વિચાર છે. ભરતખંડની હાલની સ્થિતિ જોતાં એવા હજારો આત્મત્યાગી ઉત્સાહી યુવાનોની જરૂર છે. હું એકલો ઝાઝું કરી શકીશ નહિ પણ ભરતખંડની પ્રજાને માથે જે જે હુંખો છે તેમાંથી એક કણ માત્ર ઉપાડી શકીશ તો આ જીવનને સફળ માનીશ.”

પોતાને વ્યવહારિક બુદ્ધિના માનતા નવલશંકર કહે “ભાઈને તો ઘરનાં છોકરાંને લીખ માગતાં કરી જનસેવા કરવી છે. પહેલી કુટુંબસેવા કરો. પછી જ્ઞાતિસેવા કરો. એમ પગલે પગલે જવાય. જો ધનસંચયનો તમને તિરસ્કાર છે તો ધન વગર જનહિત સધાશે કે? જો તમારી પેઠે બધા સન્યાસી થાય તો તમને જમાડશે કોણ? પહેલી પોતાના કુટુંબ પ્રત્યેની દરજ બજાવવી કે માણસ જાત પ્રત્યેની? માઆપ, પત્ની, લવિષ્યમાં થનાર સંતતિ એ બધાનું હિત જોશે કે?”

નવલશંકર આગળ બોલત પણ નારહલાલે સિંહુગર્જના કરી તેને અટકાવ્યો.

“નવલશંકર! માઆપ અને પત્ની તરફની દરજ તમે શી બજાવો છો અને મામલતદાર થશે ત્યારે કેટલી બજાવશો? પત્નીના શ્રેય માટે તમે શું કર્યું? તેને રસોડાના ધુમાડામાંથી અને છાણવાસીકામાંથી છોડાવી તેનું જીવન ઉન્નત કર્યું? તેના મનમાં સુવિચાર લઈ્યા? તેને મંદિરે મંદિરે ભટકતી અને પથ્થર એટલા દેવ પૂજતી અટકાવી? ગઈ કાલેજ ચંદ્રચંદ્રણ હાતું તેનું ખરૂં કારણ સમજાવી તેના ઠંડેમ ખસેડવા પ્રયત્ન કર્યો? તમે સાંજે હવા ખાવા બોલો છો, તેને કોઈવાર લઈ ગયા? કુદરતના સૌન્દર્યમાં પ્રભુનો હાથ છે એમ તેને સમજાવ્યું? તેને શ્રદ્ધા અને ભક્તિનો મહિમા શીખવ્યો? ગુજરાતી અંગ્રેજી સાહિત્યમાંથી ‘સ્વાદ ચખાડ્યો? શું સ્ત્રીને કીમતી વસ્ત્રો અને ઘરેણાં આપવામા જ ભરતારની દરજ સમાપ્ત થાયછે? સ્ત્રીને શું આત્મા નથી, હૃદય નથી, કલ્પના નથી, સૌંદર્ય જોવાની શક્તિ નથી? એ બધાંની ખીલવણી કરવી એ શું તમારી દરજ નથી? પગલે પગલે એ વચનમાં પણ તમારો સ્વાર્થ છે. તમે આગળ પગલું ભરી શકવાના જ નથી. પોતાના સ્વાર્થનું પહેલું પગલું વિષ્ણુના ગણ પગલામાં વિશ્વ સમાયું પણ તમારા તો આ પહેલાંજ પગલામાં સમાયછે. તમે જાતિભોગ આપવાને તૈયાર નથી એટલે કહેવું કે પગલે પગલે જવાશે.”

નવલશંકરે પોતાના બે મિત્રોને આખમિચારો કરી કહ્યું, “ત્યારે કપિલા તો અંગ્રેજી શીખી ગયા હશે અને થોડા વખતમાં લાપણો આપવા પણ તૈયાર થશે ખરાં. એ લાપણ આપવા જાય એટલે તું ઘેર રહી રસોઈ કરજો.” બધા ખડખડ

હસી પડયા અને નવલશ કરે આગળ ચલાવ્યું “ભાઈ અથશાસ્ત્ર તો ભણ્યા હશે કામની વહે ચણી થાય તો કામ રહેલાઈથી અને સારા થાયછે પુરૂષને પુરૂષના કામ કરવા દો અને સ્ત્રીઓને તેમના કરવા દો એઉના કાયોને સેળભેળ કરવાથી અથેજ લોકના સ સારમા છે એવો ગોળાળો આપણે ત્યા પણ થશે”

ત્રેયસસાધક હરિહર કહે “હવે તો થોડા વખતમા સ્ત્રીઓને મૂછો ઉગવાની છે અને તેઓ કાંટ પાટલૂન પહેરવાની પણ માગણી કરશે”

નારદલાલ ફરીથી ઉછળ્યો, “કામના વિભાગ પાડવાની તમને શી સત્તા છે? સારા સારા કામ પોતાને માટે રાખવા અને હલકા કામ સ્ત્રીઓને માટે? અમુક કામ તમારા અને અમુક તેમના એ મુકરર કરનાર તમે કોણ? સૌ મા પોતપોતાની આવડત અને બુદ્ધિ પ્રમાણે પોતાનું કામ પસંદ કરી લેશે પહેલા લોક કહેતા કે સ્ત્રીઓ ભણીને ચોપડીઓ વાચતી થશે તો પાણી કોણ ભરશે? જુઓને હવે ભેંધએ એટલા ખાધે કાવડો લઈને પાણી ભરનાર ભટ્ટાઓ ફરેછે જેની જેવી આવડ અને હોશીઆરી હરિહર! ત્યારા જેવા વિચારના લોકને તો ક્ષામીએ જ ચડાવવા ભેંધએ સાડ સાડ પોતાનું અને હલકું, ગદું કામ સ્ત્રીઓનું પોતાને કસરત કરવી હોય તો ડમ્પેટસ કરો, ટેનીસ રમો અને સ્ત્રીઓને કહેવું કે તમારે માટે પાણી ભરવું, ખાડવું, ફળવું એજ ઉત્તમ કસરત છે તો કા તમે પણ લાકડા ચીરતા નથી અને ખેતી કરતા ન હો? કેટલાક કહે છે કે સ્ત્રીઓમા બુદ્ધિ થોડી એટલે કેટલાક કામ તેમનાથી પુરૂષ જેવા થાય જ નહિ, પણ બુદ્ધિ શાથી ટુકી રહીછે? શા કારણથી શરીર અને મગજ નહાના રહ્યા છે? યુગોના યુગો થયા એમના મગજને કસરત મળી નથી જે અગ ન વપરાય અગર થોડું વપરાય તેની શક્તિ ક્ષીણ થાય માટે જ અત્યારે સ્ત્રીઓ પુરૂષથી બુદ્ધિમા ઉતરતી હશે તમે તેમની સ્વભાવિક બુદ્ધિ અને તેમના આત્માને રૂંધી નાખ્યા છે તેમને જીવાડો છો એ તમારા સ્વાથને માટે”

નવલ અને હરિહરના હથિઆર હેઠે પડયા અને એ વાત ફેરવી

નારદલાલ! તે ત્યારે માટે દેશસેવાનો કયો માર્ગ પસંદ કયો? આન મી ગોખલેના હિંદસ્તેવક મંડળમા જવું છે?

નારદ—ના મી ગોખલે માટે મને સ પૂણ માન અને ગર્વ છે અને એમના સેવકમ ડાળનો હું જય ઇચ્છુ છું, પરંતુ મ્યારે તેમા ભેડાવું નથી મી ગોખલેનું સુખ્ય કાર્ય રાજ્યદ્રારી સુધારણાનું છે રાજ્યદ્રારી સુધારણા એ એવી બાબત છે કે જેમા ધન્યા યશલોભી મોણસો જવા ઇચ્છા રાખેછે સ સાર અને ધાર્મિક સુધારણાની બાબતમા એમનો દશમો ભાગ પણ નથી એનું શુ કારણ? રાજ્યદ્રારી વકતાને

એવા વિષયપર બોલવાનું છે કે જે સાંભળવાને લોકો ખુશી છે. લોકોને જે ભ્રમ એ લોકો જેથી પ્રસન્ન થાય તે જ બોલવાનું છે. બીજી બાબતમાં તો લોકોની ખામીઓ બતાવવાની છે કે જે સાંભળી લોકો ખીજવાય. રાજકીય સુધારકે માત્ર ધનનો ત્યાગ કરવાનો છે સંસાર સુધારકે ધનનો અને યશનો ત્યાગ કરવાનો છે અને લોકોની અપ્રીતિથી જેટલી વિપત્તિ પડે તેટલી સહન કરવાને તૈયાર થવાનું છે. આ જ કારણથી આ માર્ગે બહુ થોડા જાય છે. માટે મ્હારે તે પકડવો છે. હવે ટુંકામાં મ્હારા કાર્યની યોજના કહી બતાવું.”

“બ્યાખ્યાન, પુસ્તક અને ચોપાનીઆં વડે સ્વાર્થ, દંભ અભિમાન છૂટવાનાં છે. મ્હોટાં માણસો તેમનું અભિમાન મુકી નિર્જનનું, ગરીબનું રક્ષણ કરે એવો ઉપદેશ કરવાનો છે. રખડતાં અનાથ બાળકોને, વિધવાઓને, માંદાઓને આશ્રય આપવાનો છે. અત્યજ પ્રજા ઉપર દુર્લક્ષ અને દૂરતા બનાવાય છે તે ટાળવાની છે. મનુર વર્ગની ચાલીઓમાં ફરી તેમને તેમનાં બાળકોને ધર્મ, નીતિ અને કરકસરનો બોધ આપવાનો છે એ સિવાય બીજાં અનેક કાર્યો છે. જંગલ કાપીને રસ્તો કરવા જેવું છે. પ્રભુની પ્રાર્થના કરી તેની પ્રેરણા પ્રમાણે કાર્યો કરવાનાં છે. સ્ત્રીઓનો ગૃહસંસાર અને આરોગ્ય સુધારવાને સ્ત્રી મિશનરીની જરૂર છે. જે દેશની નીતિને આપણે વજોવીએ છીએ, જે દેશને આપણે જઠવાદી ગણી કહાડીએ છીએ તે ઇંગ્લંડ દેશમાંથી હજારો સેવિકાઓ (Sisters of mercy) મનુષ્ય સેવા કરવા બહાર પડે છે. તમારામાંથી એક મિત્ર નાઇટેંગેલ તો બતાવે. કયાં ગઈ તમારી ભૂતદયા? થિયોસોફીવાળા ઈસ્રાઇલીવાની પદ્મમ વગાડે છે ખરા પણ વ્યવહારમાં તેમણે શું કર્યું? આપણા કાર્યમાં સ્ત્રીઓની સહાયની ખામી છે. આપણા અડધા અગને એટલે ટુંકામાં અડધા દેશને પક્ષઘાત થયો છે. આપણી સ્ત્રીઓને આપણે નિરૂપયોગી કરી નાંખી છે. કપિલા સેવાસદનમાં જઈ શીખે છે. એ સંસ્થા નો દર વર્ષે થોડી થોડી આત્મ ત્યાગી બહેનો તૈયાર કરશે તો મ્હારી યોજના વધારે ફળીભૂત થશે.”

સાંજ પડી ગઈ હતી એટલે મિત્રમંડળ વેરાયું અને હું પણ નારદલાલની વાતપર વિચાર કરતો કરતો નીચે ઉતર્યો અને સાની સાથે વાતોમા લાગ્યો.

૧ ગુજરાતિ વાચનમાળા—આજપોથી

,	પહેલી ચોપડી
”	બીજી ચોપડી
”	ત્રીજી ચોપડી
,	ચોથી ચોપડી
,	પાચમી ચોપડી
,	છઠ્ઠી ચોપડી
,	સાતમી ચોપડી

ખનાવનાર, વર્નાકયુક્ત
ટેકસ્ટયુક્ટ રિવિઝન
કમીટી

૨. મુખ્ય ઇલાકાતની વાચનમાળાઓ વિવે રિપોર્ટ

કર્તા જે છ કોવનટ હિંદુસ્તાનની કેળવણીના પ્રાસંગિક રિપોર્ટ નં ૨

તકેશાસ્ત્રના અભ્યાસકો મનુષ્યની એક વ્યાખ્યા એવી બાધે છે કે તે એક એવું પ્રાણી છે કે જે સવદા અસતુષ્ટ રહે છે અને એ વ્યાખ્યાની વાસ્તવિકતા પ્રસ્તુત વિષયના ઇતિહાસનું અવલોકન કરતા સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે એના ચાળીસ વર્ષથી ગુજરાતી વાચનારી આવન હોપફટ વાચનમાળા વાપરતી આવી હતી અને તેમાંના છેલ્લા દસ વર્ષમાં તે એ વાચનમાળાની અપૂર્ણતા સામી સખત ફરીવાર થવા લાગી હતી મહેતાજીઓના મંડળોમાં વિદ્વાનોના વાંચનમાળા ઝળ-વણીના વિષયપર વિચાર કરનાર સરચાઓમાં વાચનમાળાની ખામી ઉપર બાર મૂકીને વિવેચન કરવામાં આવતું કાઠીયાવાડમાં દેશી રાંધેના કેળવણીના વિષયમાં ઉત્સાહ ભર્યો ભાગ લેવાનો થોડો સખત પવન વાયો હતો અને તેવા એક વેળામાં આવેલાં એક દેશી સરપાન તરફથી જો કોઈ વિદ્વાનોનું મંડળ નવી વાચનમાળા ખનાવવાનું કામ ઉપાડી લે તો તેના ૧૬માં ૩ ૫૦૦૦ ની મંદ્ર આવવાનું પણ જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું વિદ્યાવિહારી મહારાજ સયાજીરાવ ગાયકવાડના કેળવણી ખાતા તરફથી પણ નવી વાચનમાળા રચાવવાની તબીબ થતી હતી જેમાં સ્વમય ભણિતાલ દ્વીવેદીને મુખ્ય ભાગ હતો પરંતુ જુદા જુદા કારણોને લઈને એ બધા વિચારો ક્રીયામાં પરિણામ પામ્યા નહીં અને આખરે ઇ સ ૧૮૦૫ માં સરકારે મી કોવનટનના પ્રમુખપણા નીચે વર્નાકયુક્ત ટેકસ્ટ યુક્ટ રિવિઝન કમીટી નીમી એ કમીટીએ અનેક વિદ્વાનોની સુહાસતાથી નવી વાચનમાળા લખાવી એક પછી એક સાત ચોપડીઓ બહાર પાડી તથા ચોડા વખતમાં કન્યાશાળા માટે લખાયેલી ત્રણ ચોપડીઓ બહાર પડી એમ જાહેર કયુ

વાચનમાળા તૈયાર થઈ રહ્યા પછી મી કોવનટને પોતાની પ્રમુખ તરીકેની ખાસ કામગીરી હોડતા પહેલાં કમીટીના કામકાજની વિગતો અને તેમની સુરક્ષેલીઓ વગેરે સમજાવવાના હેતુથી હાંકની કેળવણીના પ્રાસંગિક રિપોર્ટોના બીજા નંબર તરીકે એક રિપોર્ટ લખ્યો છે અને તેમાં મુખ્ય ઇલાકાતની કેળવણીના ઇતિહાસનું ટિંકરન આપ્યું છે તે મનન કરવા યોગ્ય છે.

મિ કોવનટન પોતાના રિપોર્ટની શરૂઆતમાં જુની વાચનમાળાનો ઇતિહાસ આપે છે અને તેમ કરતા મુખ્ય ઇલાકાતના કેળવણી ખાતાની ઉત્પત્તિનો પણ ટુકો ઇતિહાસ આપે છે એમ જણાય છે કે ઇ સ ૧૮૨૦ પૂર્વે દેશીએની કેળવણી માટે કંઈ જ પગલા લેવાયા નહતા પૂનામાં

ફક્ત એક હિંદુ કોલેજ હતી અને તેનું કામ મંસ્કૃત વિદ્યા અને ધર્મશાસ્ત્રો શીખેલા પંડિતો (શાસ્ત્રીઓ) તૈયાર કરવાનું હતું કે તેઓ ન્યાયજ્ઞાતામાં ઉપયોગી થઈ પડે. આવી જ પ્રિન્ટી કારીમાં હિંદુ કોલેજ હતી અને ઇ. સ. ૧૮૧૧ માં નડીયા અને તિરહુતમાં પણ કોલેજ સ્થાપવામાં આવી હતી, પણ આવી સંસ્થાઓનો લાભ માત્ર યોદ્ધાજન લઈ શકતા. સાર્વજનિક શિક્ષણ માટેનું પ્રથમ મહત્વનું પગલું ઇ. સ. ૧૮૨૦ માં 'નેટિવ સ્કુલ્સ ઓફ સોસાયટી' ની સ્થાપનાનું કરવામાં આવેલું, આ સોસાયટીએ ઇ. સ. ૧૮૨૭ માં પોતાનું નામ બદલી 'ધી બોમ્બે નેટિવ એજ્યુકેશન સોસાયટી' એવું નામ રાખ્યું અને ઇ. સ. ૧૮૪૦ સુધી પોતાની શાળાઓમાં કેળવણી આપવાના વગેરે પ્રયત્ન જારી રાખ્યા, તે ઇ. સ. ૧૮૪૦ બંધી શાળાઓ નવી સ્થપાયેલી બોર્ડ ઓફ એજ્યુકેશનના તાબામાં ગઈ.

ઉપર કહેલી "નેટિવ સ્કુલ્સ ઓફ સોસાયટી" સ્થાપવાની મૂળ સૂચના ઇ. સ. ૧૮૧૭ માં રેવરંડ રોબર્ટ મેનામના એક મિશનરી ગ્રંથસ્થે કલકત્તામાં કરી હતી આ મંસ્થાઓની મૂળ તેમ શાળાઓ સ્થાપવી અને દેશી ભાષાઓમાં વાચનમાળાઓ તૈયાર કરાવવી એ રાખવામાં આવી હતી, મુબઈ ઇલાકામાં સાર્વજનિક કેળવણીનો પાયો નાખવામાં ઉપલી સોમાઈટીની મહેનતનો મોટો હાથ હતો, અને તે ઉપરાંત વધારે મહત્તર માઉન્ટ રુટલેન્ડ એન્ટી-સ્લેવ જોનાઉદાર ચરિત રાજ્યનીતિનું પુરૂષ મુબઈના તે વખતના ગવર્નર હતા તે બિનાને આપવું જોઈએ. એમ જણાય છે કે પ્રાથમિક કેળવણીના સવાલ સંબંધે પણ તે વખતમાં અંગ્રેજ અને દેશી એવી બે પાર્ટિઓ પડી ગઈ હતી અને તેમાં પહેલી પાર્ટિનો મત સમગ્ર હિંદની સામાન્ય ભાષા અંગ્રેજી બતાવવા માટે પગના કરવાં એવો હતો. આ મતની વિરૂદ્ધ જઈ પ્રાથમિક શિક્ષણમાં અંગ્રેજીને માટે દેશી ભાષાઓને અન્યાય આપવાનો વિચાર એલફિન્સ્ટને પહેલેથી જ નાપસંદ કર્યો અને ઉપર કહેલ સોસાયટીના પ્રયત્ન દેશી ભાષામાં કેળવણી આપવા તરફ કરાવવાનો મંજૂર આગ્રહ કર્યો. આથી શુનરાતી મરાઠી, કાનડી વગેરે ભાષાઓમાં પુસ્તકો લખાવા માડ્યા. અને લિપિધારા, ગણિત, બોધવચન તથા વાર્તાઓના પુસ્તક ઇ. સ. ૧૮૨૪ માં તૈયાર કરવામાં આવ્યા, તે ઉપરાંત બાળમિત્ર, મરાઠાઓનો ઇતિહાસ, ખીજગણિત, ભૂગોળ, ખગોળ વગેરે પુસ્તકો અનુક્રમે બહાર પડતા ગયા. થોડા વખત પછી મુબઈના ગવર્નર તરીકે સર જોન માલ્કમ આવ્યાં, અને તેમનો મત એવો હતો કે અંગ્રેજી માત્ર થોડાક જ બહે અને તેઓ તે ભાષામાંથી ભાષાંતરો કરીને જનસમુહના લાભ અર્થે પ્રગટ કરે અને સાર્વજનિક કેળવણી માત્ર દેશી ભાષામાં જ આપવી, આથી કરી અંગ્રેજ ઉપરથી ભાષાંતરોનો પ્રવાહ ચાલ્યો. પણ રફતે રફતે એમ જણાવા લાગ્યું કે આ ભાષાંતરો વાંચનમાળાને માટે યોગ્ય નથી. મૂળ પુસ્તક જુદા દેશમાં જુદી પ્રગ્નને માટે લખાયેલ હોય અને વળી ટેલેક અંશે બાળકોને માટે ખાસ ન લખાયેલ હોય તેવા પુસ્તકો વાચનમાળા તરીકે ચાલી શકે નહીં.

આંતર કરનારાઓ પણ કેટલીક વખતે બાળકોની મુશ્કેલી શુ હોઈ શકે તે સમજી શકે એવા જ વામાં નહોતા આવતા. તેમજ એ પુસ્તકોના વિષયોના કે ભાષામાં ચડતા ઉતરતા કંમ ગોઠવવાનો પણ પ્રયત્ન ન હતો. આ બંધી મુશ્કેલીઓમાંથી ધીમે ધીમે વાચનમાળા લખાવવાનો વિચાર ઉદ્ભવ્યો અને પ્રથમ અંગ્રેજી-મરાઠી ડીકેનોરીના કર્તી મેન્ટર કેન્ડીને મરાઠી વાચનમાળા તૈયાર કરવાનું કાર્ય સોંપવામાં આવ્યું. મળતા ત્રણ પુસ્તકો લખાવવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી તેમાં પાછળથી ઉમેરો કરી છ પુસ્તકો કરવાનું કરાવવામાં આવ્યું. આજ અરસામાં જુની બોર્ડ ઓફ એજ્યુકેશનને કાઢી નાખી સાર્વજનિક કેળવણી ખાતું સ્થપાયું અને તેના પ્રથમ ડિરેક્ટર

તરીકે મિ ઈ આઈ હાવડની નિમણૂક થઈ અને મુખ્ય કરીને મી હાવડની સૂચનાથી જ મરાઠી વાચનમાળાની ૩ ચોપડીઓમાંથી વધારીને છ કરવામાં આવી હતી આ વાચનમાળા તૈયાર થતી હતી તે જ અરસામાં (ઈ સ ૧૮૫૭) ઉત્તર નિમાળના ઈન્સ્પેક્ટર મી ટી સી હોપ ઉપર મી હાવડે એક પત્ર લખી ગુજરાતીમાં નવી વાચનમાળા રચવાની સૂચનાઓ માગી મિ હોપને શિક્ષણશાસ્ત્રના અધ્યાસનો સારો શોખ હતો તેઓ પેસ્ટેનેઝીની શિક્ષણ પદ્ધતિથી વાગ્દર હતા અને પદ્ધતિ પાઠની ઉપયોગિતા સારી રીતે મનઝૂતા હતા તેમણે સાત ક્રમવાર યુન્ટકેની વાચન માળાની એક ચોજના વડી કાઢી અને એ ચોજના મજૂર થઈ તે પ્રમાણે વાચનમાળા બનાવવાનું ક્યુ જૂની ચાલતી ચોપડીઓમાંની કેટલીએક વાર્તાઓ અને ષ્ટનાએક નીતિના પાઠો સંપાદન ક્યુ પણ મુખ્યત્વે કરીને નવી વાચનમાળા “ગુજરાતિ બાળકોને માટે ગુજરાતિ લેખકોને હાથે” તૈયાર કરાવવાનું ક્યુ એવી રીતે દક્ષા મી બાળકો માટે લખાવડી મરાઠી વાચનમાળાનું માત્ર બાધાતર ન રહતા ગુજરાતિ નવી જ વાચનમાળા તૈયાર કરવાનું માન મી (પીઠી સર ટી સી) હોપને ઘટે છે તે ઉપરાંત ગુજરાતી લખાવડો જાપવા માટે બાળમોઢ અથવા દેવનાગરી ટાઈપિને બંને ગુજરાતિ ટાઈપિનો ઉપયોગ કાયમ કરવનું ઠરાવનાર પપુ તે જ હતા અને વળી ગુજરાતિ બાળાની જોડણી માટે અમુક ચોક્કસ નિયમ કરી તે વખત સુધી ચાનતી અન્યવચ્ચા મઝાડનાર પણ તેમણે નીમેલી ગુજર સાક્ષરોની કમીથી હતી

ગુજરાતિ વાચનમાળા ૧૮૬૦ માં અને મરાઠી ૧૮૬૧ માં તૈયાર થઈ ઈ સ ૧૮૭૭ માં બવનમે ટ એક હડીપાએ સમગ્ર હિંદની વાચનમાળાઓની પરીક્ષા માટે એક કમીતી નીમી હતી તેમણે હોપ મીરિજના વખાણ ક્યા અને ખીજા પ્રાતેમાં વાચનમાળા તૈયાર કરવાને એ સીરિજનો આધાર લેવાની બનામપુ કરી એ વાચનમાળાની અદર દોષ નહતા એવું નહતું પણ એકદર રીતે તેની રચના એવી ક્રમવાર સહેલા વિનયોમાંથી અવરણ પર જવાની હતી જે તેમાં ફેરફાર સ્થ વવાનું કામ બહુ મુશ્કેલ થઈ પડ્યું અને જે ના જપ વપથી સમગ્ર ગુજરાતિ પ્રજા એ વાચનમાળા ઉપર જ ઉઠી

ઈ સ ૧૮૦૧ માં લોડ ક્રેનની સરકારે કેળવણી ખાતાના અમનદારોનું સમેલન બધુ હતું તેમાં પ્રાથમિક કેળવણી સબવી થયેના ઠરાવનો અનુસાર ઈ સ ૧૮૩૫ ની વાચન માળા સંશોધન કમિટી નીમાઈ ઈ સ ૧૮૦૨ માં જુઝઈ ઈમામના ઇન્સ્પેક્ટરોએ અજણીના કામમાં ઉત્સાહ લેનારા પ્રદર્યોના સમેલનો અમ લવાહ યુના કરાચીમાં ભયાં હતા અને ત્યાં પણ વાચનમાળાઓની ખામીઓ સબધી વિવેચનો થયા હતા તેમાં ખાસ કરી (૧) કન્યાઓને માટે જુદી વાચનમાળાઓ (૨) ચાનતી વાચનમાળાની અદર રગિત અને વધારે પ્રમાણમાં ચિત્રોની આવશ્યકતા અને (૩) ગુજરાતી જોડણીની અનિશ્ચિતતા એ વિચો ઉપર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો બધા સમેલનોમાં વાચનમાળાના સંશોધન ઉપર ખાસ ભાર મૂકવામાં આયો હતો અને તે પરથી વર્તીકચુનર ટેરટ જુઝ રિવિજન કમીતી ની નીમણૂક થઈ

હવે ત્યારે આપણે આ નવી નીમાવડી કમીતીના બધારણ ઉપર આવીએ કારણ નવી વાચનમાળાની તુનતા કરવામાં એ બાબત આપણું ધ્યાન ખેચશે ‘ વાચનમાળા સરકારની માલેગની હોવાથી અને મુખત્વેસરકારી સાળાઓના ઉપયોગ માટે હોવાથી એમ ઠરાવવામાં આવ્યું જે સંશોધન કમીતી પણ સરકારી હોવી જોઈએ એક બહારની વિકાસોની મદદ જરૂર પડે ત્યારે

લેવાનો અવકાશ રાખવો. " હોપ વાચનમાળા તૈયાર કરતી વખતે કમીટીમાં કવિ નમોદાસજી, રા. સા. મહિપતરામ વગેરે, વિકાનો હતા તેથી સરકારને શું તુકસાન ગયું તે નથી સમજતું કે આ વખતે માત્ર ખાતાના અમલદારોને જ કમીટીમાં રાખવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું. ખેર ! કમીટીના પ્રમુખ તરીકે મી. કોર્નલ્ટન જેઓએ ઇચ્છા સાક્ષિત્ય અને ઇતિહાસના ગ્રેડેસર હાખત એક શીલ્ડન કોલેજના કામ કર્યું હતું તથા તે પછી ઉત્તર અને મધ્ય વિભાગના ઇન્સ્પેક્ટરનું કામ કર્યું હતું તેમને નીમવામાં આવ્યા; અને બાકી દરેક વિભાગમાંથી એક એક અમલદારની નીમણૂક કરવામાં આવી. તેમાં " યુજરાતી મેમ્બર કેળવણી ખાતામાં નીચલી પાંચરીથી ઉપર ચરેક અમલદાર હતા; મહુમ માધવલાલ હરિલાલ દેસાઈના તે શિષ્ય છે અને પ્રાથમિકશાળાઓમાં દાખલ કરેલી નવી શિક્ષણ પ્રદ્ધતિનો તેઓએ ખાસ અભ્યાસ કર્યો છે અને અમદાવાદ ડિસ્ટ્રીક્ટની શાળાઓમાં એ પ્રદ્ધતિનો ઉપયોગ ફતેહમંદ કરવાનો સુખ્ય યશ તેમને થતે છે " તે ઉપરાંત મરાઠી, કાનડી, અને સિંધી વાંચનમાળા માટે એક એક અમલદાર નીમવામાં આવેલ હતા.

કમીટીનું આ એક બંધારણ હોવાથી વાંચનમાળાનો વિચાર આપણે બે દ્રષ્ટિબિંદુથી કરવાનો છે, વાંચનમાળાની એકંદર રચના અને ખીન્નું વાચનમાળાના પાઠોની ભાષા. વાચનમાળાની એકંદર રચના એટલે જુદી જુદી ચોપડીઓમાંના વિષયો અને કેટલાક પાઠની અદર તો તે વિષયોની ચર્ચાનું ધોરણ ઠરાવવાનું કામ પણ આખી કમીટીએ કર્યું એમ મી. કોર્નલ્ટનનો રીપોર્ટ કહે છે, બ્યારે દરેક વાચનમાળાની ભાષાને માટે તે ભાષાનો મેજર માત્ર જવાબદાર છે એમ આપણે ધારવું જોઈએ. ખેશક બહારના વિકાનો પાસે પાઠ લખાવવાની મદદ લેવામાં આવી છે તે વાત ખરી પણ એકંદર સાતે પુસ્તકની ભાષાની છેવટની જવાબદારીતો માત્ર યુજરાતી મેમ્બર ઉપરજ રહે એ ક્યાનમાં રહેવું જોઈએ.

(અપૂર્ણ)

હરિલાલ માધવજી ભટ્ટ

ઇંગ્લંડની પાર્લમેન્ટમાં ગવ્વીદાસ.

ગયા હીસેંબર માસના " ઇન્ડિયન રિવ્યુ " નામના માસિકમાં વાતપ્રસ્થ લા કેઈ દિવાને, ધી ઑન. મી. જે. ડી. રીઝ ઉપર કેટલાક આલેખ કરી, ગુહસ્થ પાર્લમેન્ટમાં વેળા કવેળાએ નિર્મૂલક ગપાટકો છાંટે છે એના સ્વીયા આપવાની તજવીજ કરી છે. મી રીઝને આટલું પણ ગૌરવ આપવું તે યોગ્ય નથી છતાં આ દેશના લોકોને, મનુષ્ય પ્રકૃતિ જે જૂદા જૂદા સ્વરૂપમાં અન્ય દેશોમાં છે તેવી જ ઇચ્છામાં પણ મળી આવે છે, એ દર્શાવવાનો દિવાન સાહેબનો આશય હોવો જોઈએ.

મને મી રીઝનો કેટલોક અનુભવ થએલો, તે લોકોને આનંદ આપે તેવો હોવાથી નીચે ઉતાર્યું —

ગ્લાસગો નગરમા એક દિવસ સાયકાને “ઑમ્નીબસ” ના મવાળા ઉપર ના બાંડા ઉપર અમે બે પાસે મેઠેલા અમે બે ગ્લાસગોના એક્ઝીક્યુટીવના એક મેળાવડામાંથી સાથે નિકળ્યા હતા, એટલે તથા અનાયાસે સામાન્ય “ઑમ્નીબસ” ના એક બાક ઉપર લેખા થઈ જવાથી તેમની સાથે વાત કરી શકવાની મારી યોગ્યતા તેમને લાગી હશે.

પ્રથમ તો સાહેબે કહ્યું કે પોતે ઘણા કાળ સુધી મદ્રાસના ગવર્નરની એક્ઝીક્યુટીવ કાઉન્સિલના મેમ્બર તરીકે હતા ત્યાર પછીની વાઈસરોયની કાઉન્સિલના મેમ્બર થયા હતા હિંદુસ્તાનના રાજકીય પ્રશ્નોનું તેમણે બહુ સારું અભ્યાસ કર્યું છે હિંદુસ્તાનના લોકો કોઈ પણ રીતે રાજકીય મા બાગ લેવા યોગ્ય નથી તેમ અકાળે તેમના ઉપર ભાર નાખવો એ તેમને કચરી નાખવા જેવું છે વિગેરે વિગેરે.

સાહેબ મોસુફની કીર્તિ મે સાંભળેલી હોવાથી “ઑમ્નીબસ” ની ગાડીમા તેમની સાથે તકરારમા ઉતરવાનો વિચાર ન કરતા પ્રેક્ષકજન નટના વાક્યોથી આનંદ પામે તેવો આનંદ મે લોગોએ બીજે તેવો જ આનંદ આપનારો પ્રસંગ લંડનમા ઈસ્ટઈન્ડીયા એસોસિએશનની મીટીંગમા આળ્યો. મી રમેશચંદ્ર દત્ત તે સમયે હિંદુસ્તાનની જમીનનાં વસુવાત ઉપર બાપચુ આપતા હતા સર ડોર્ટને ઇલેખટ પ્રમુખપદે હતા હિંદુસ્તાન સબવી એક અન્ય અન્ય રીતે વિચાર ધરાવતા દેશી વિદેશીનો બહુ સારો મેળાવડો ત્યાં થયો હતો હું પણ ત્યાં હતો. મી રીઝ આવા મેળાવડામા હમેશ હોયછે જ અને કેટલીક વાત તેઓ મુખ્યત્વે કરીને ધ્યાનમા રાખેછે એક, મેળાવડો શરૂ થયા પછી આવવું પોતાનો ઓવરકોટ અને છત્રી લોકનું ધ્યાન ખેંચાય તેવી રીતે રાખી, પ્રમુખથી જેટની પાસે બને તેટની કોઈ પણ પુરશી ઉપર અડગ નાખવા બીજું, વિષય પોતાને પરિચિત હોવા નહોતો પરંતુ મુજબ મસ્તાતિ નક્કય એ ન્યાયે એકદમ ઉભા થઈ બોલવા માડવું ત્રીજું, વિષય ઉપર આળ્યા પહેલા પોતાનો ઇતિહાસ આપવો આ ત્રણ વાત પ્રમાણે તેઓ ખળભળાટ કરતા આવી જુનથી થઈ હોય તેમ છત્રી જમીનપર પછાડી પ્રમુખની ટેબલ પાસે જ પુરશી પર ચોટયા રા દત્તનું બાપચુ પુરૂ થતા બોલવા ઉઠ્યા અને શરૂ કર્યું કે “ગૃહસ્થો ! હું ઘણા વયસુધી હિંદુસ્તાનમા રહ્યા છું મદ્રાસની વસુલાતી રીત તો મને માલમ હોય જ બાળામા હું વાઈસરોયની કાઉન્સિલમા હોવાથી ત્યાંની સંસ્થાનો પણ મે અભ્યાસ કર્યો છે આટલું કહી તેમણે રાં ૦ દત્તના વિચારો વિરુદ્ધ વિચાર દર્શાવવા માડયા મર કોર્ટને ઈં ગટ, રમેશચંદ્ર દત્ત, સર હેન્રી કોટન વિગેરે સવ જણ મૂંઝામ હસવા માડયા વસ્તુ સ્વિતિ માટે રા. દત્ત તથા

સર હેન્રી કોટન જેઓએ બંગાળમાં પોતાનું આયુષ્ય આણુ ગાળ્યું છે તેમના જેવો અનુભવ અને જ્ઞાન અન્યનું હોવું કઠણ છે. છતાં તેમને પ્રમુખ શ્રીએ નીજ મીનીટ સુધી બોલવા દીધા. તેમની પછી બોલવા ઉઠતા સર હેન્રી કોટને કહ્યું કે “વાદ્યસ્ત વાનોમાં કેટલેક અંગે તેઓ રાંઠ દત્ત માથે મળતા થાય છે અને કેટલાકમાં નહિ. મીંડ રીઝે જે કંઈ કહ્યું છે એના તો એટલેજ ઉત્તર જરૂરનો છે કે એઓ જે કંઈ બોલ્યા છે તે ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે એમને બંગાળનો જરા પણ અનુભવ નથી.” આ શબ્દો સાંભળતા સભા આખી ખડખડ હસી પડી અને મીંડ રીઝ પોતાના સિવાજ પ્રમાણે પ્રથમ સોપમય ચંદ્રાચી ઉંચું જોયું, પછી કોઈ ન દેખતું હોય એમ ધારી પોતાનો પગ પછાડી એમી રહ્યા.

ત્રીજો પ્રસંગ સોપવ એશીયાટિક સોસાયટીની મીટીંગમાં મને મળ્યો. પૂર્વ દેશના સાહિત્યમાં તથા પ્રાચીન શોધના વિષયોમાં પણ તેઓ પોતાનું મગજ ચલાવી શકે છે એ મેં તે દિવસે જોયું. લોર્ડ રે, પ્રમુખસ્થાને હતા. પ્રોફેસર રીસ ડેવિસ બૌદ્ધ ધર્મના કોઈ વિષય ઉપર ભાષણ આપતા હતા. ભાષણ પૂરું થતાં તેમના નિયમ પ્રમાણે પોતાની અપ્રતિમ યોગ્યતાનો આડંબર કરતા મીંડ રીઝ આરંભ કર્યો કે “આ સ્થાને બોલવાને તેમની યોગ્યતા અનેક પ્રકારની છે. પ્રથમ તો મીંડ રીસ ડેવિસ “વેદસ” ના રહેવાસી છે અને હું પણ ત્યાંથી આવું છું. બૌદ્ધ મત સિદ્ધાંતમાં બહુ પચરેલો છે અને મેં મદ્રાસ ઇન્સ્ટિટ્યુટમાં બહુ સમય ગાળેલો હોવાથી તથા મદ્રાસ સિદ્ધાંતની પાસે હોવાથી નારી બોલવાની યોગ્યતા છે. હિંદુસ્તાનના લોકો રાજકિય વિષયોનું નિરચકે અધ્યયન કરનારા કરતાં બૌદ્ધ દર્શનનું અધ્યયન કરવા માંડે તો તેમની યોગ્યતા (જ્ઞાને માટે તે તેઓ જ જાણે) બહુ વધી જાય. આટલી પીડિકા ક્યાં પછી તેમણે વિષય પરત્વે જે કાઈ કહ્યું તેથી અશિક્ષિત પુરાણીની કથામાં ગયેલા ચંડિતરાજની પેઠે અમે સ્મિત કરતા જ એમી રહ્યા. વિદ્યેયન સર્વ પૂરું થતા લોર્ડ રેએ ઉપસંહાર કરતાં મીંડ રીઝના બોલવા ઉપર કાઈ વિચાર ન દર્શાવ્યા તે માટે તેમને ચટકા લાગ્યો જે તેમણે આહુ પીતાં પીતાં અમારા જાનમાં રેડી દીધા.

ચોથો પ્રસંગ એક રાજકિય સભામાં આવ્યો. મીંડ હાફ, એમ. પી. પ્રમુખસ્થાને હતા. બંગાળમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા મીંડ ઓ'ડોનેલ, આઈ. સી. એસ. હિંદુસ્તાનના રાજકિય વિષય સંબંધે ભાષણ આપતા હતા. હુમેરાના સિવાજ પ્રમાણે મીંડ રીઝ મોડા આવ્યા. સલાસ્થાન અંગેજો તથા હિન્દવાસીઓથી ભરચક થઈ ગયું હતું. પ્રમુખની આસપાસ એક પણ જુરશી બાકી ન હોવાથી તેમને પાછળ એસવું પડ્યું. પરંતુ કાંઈક એવું જન્યું કે અમને માફીની થઈ ગઈ કે મીંડ રીઝ આવ્યા. મીંડ ઓ'ડોનેલનું ભાષણ પુરું થતા મીંડ રીઝ સાહેબ રમકડાના ડાખડા-

માથી બૂત ઉભો થાય તેમ ઉભા થઇ ગયા મદ્રાસની નહીં મીઠા, વાઈસરોયની કાઉન્સિલ, ત્રાવણકોરનો અનુલવ, બે જાણીઓનું પોતાનું અધ્યયન વિગેરે વિષયની બહાર જેટલું બોલાય તેટલું બોલી પોતાની યોગ્યતા સારી પેઠે દર્શાવી વિષય પરતે બોલતા સર હેન્રી કોટન, વેડબર્ન, દત્ત, એ' ડોનેલ, વિગેરેની અયોગ્યતાના બાકા ફૂકયા આ હુમ્મખાનો કોઈ પણ વાઈસરોયની કાઉન્સિલમાં મેં બર થયો નથી એ પણ એક બીજી વાત જણાવી એટલે તેમના મનથી તેમની અયોગ્યતા સિદ્ધ થઈ મી. એ'ડે નેલ સવ બોલનારાઓની પછી જવાબ આપવા ઉઠ્યા અને જે જે ગૃહસ્થોએ ન્યાય પુર સર વિવાદ ચલાવો હોય તેમને યોગ્ય ઉત્તર આપ્યા પછી કહ્યું કે “હવે મારે મી. રીઝને જવાબ આપવાનો છે ને તેમાં કાઈ વિચાર કે ગૃહવાડો થાય તેમ નથી તેમના ભાષણનો મૂખ્ય આગય એજ છે કે તેઓ વાઈસરોયની કાઉન્સિલમાં મેં બર હતા ઉત્તરમાં એટલું જ કહેવાનું કે તેઓ કોઈ પણ દિવસે વાઈસરોયની કાઉન્સિલમાં મેં બર થયા જ નથી”

વિ. પ્ર વધ.

અથાવલોકન

*ઉપાકાન્ત —

શુન્દરાતી નાહિલમાં વાર્તાઓની સંખ્યા છે ઓછી નથી પણ પુસ્તકશાળાને રોમાં આપે અને કુટુંબમાં વચાવાય એવી વાર્તાઓ તો આગળના વેળા પર ગણી રાકાય તેવી જ છે એ ગણીશમાં ચતુર્થી નીચે વી ઠીમાં આપ્યા ગવ-સાહિત્યનો ખરેખરો ઉપદેશ થયો ત્યારથી આજ સુધીમાં લખાયેલી સારી નવન કથાઓનો સરનામો લાગે નથી

સાહિત્યના ઉત્કૃષ્ટતા બે સુ સમાજ નો દાઓ જેતા સતોપ બહેર કરવો પડે છે સ્ત્રી જાતિને લગતા સાસારિક પ્રતોની ક્યારેય બરૂર તથાપિ રમિક નવન કથાઓ માટે શુન્દરાતી વાચનાર આનંદ એ મુડાના બહુઓને આભારી છે

ગયે વન 'મૃદુલા ને આનંદર આપતા અને રા ભોગીન્દરાન (મુન હો)ની લેખન શક્તિથી અમારા વાચકને જાણીતા ક્યાં ત્યારે એ લેખક પામેથી એથી પણ વધારે સુનિર્મિત અને વિરોધ મહાવની નવલકથાઓ મળે એની આશા બાધી હતી તે આશા ઉભાગત વાચ્યા પછી સંખ્યા થયેલી જેઠ અને સતોપ ગાવીએ તો માઇ અધિક નથી

ઉપાકાન્ત 'સુર સુનહ સરગ ભાવામાં લખાયેલી સાસારિક નવલકથા છે જેના ભાવના મય નહિ પણ સંસારમાં નજરે પડી રહે એવા અને વર્તમાન યુગના રમથી રાખના પાત્રોના સ્વભાવનું તેમની ઉચ્ચગામી અભિનયોનું તૂં વણન નુકે સમાજની સુસ્થિતિ જેના ઉપર અવલંબે છે એવા ટ્રેનામ પ્રશ્ન ઉકેલ્યા છે અને ટેવાક પર પ્રકાશ નાખી અન્ય વિભાનોનું લક્ષ્ય દોર્યું છે ઉપાકાન્ત 'સુર નવલ થા ન હોત તોનાપુ આવા ઉપરોગી પ્રશ્ન સૂચવનાર લેખ તરીકે પણ એની કિમત બોધી અગતી જોઈતી નથી

ઉપાકાન્ત” ભરતખંડના સુવર્કાના મગજમાં ધ્રુવતી અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓનો અસ્થ છે. એ પ્રવૃત્તિઓની ગ્રંથી કરાવતી એ જ વર્તાવો હેતુ હોય તો લેખકે એક ફોટો મેળવી છે. વાર્તા અને પાત્રો સવળા એ હેતુને અધીન રહી સંચરણ કરેછે. લેખકની મતલબ અનુક્ર વર્તા જ કહેવાની નથી પણ વાર્તાને આધારે કેટલાક વિચારો જણાવવાની છે. એ વિચારો અને સ્વ-તાઓ એવાં અગત્યનાં છે કે વાર્તાનું વાચન તો જોણુરૂપે જ રહેશે.

ભરતખંડની ઉન્નતિ માટે અનેક દિશામાં પ્રવૃત્તિઓ ગળીછે. ડોષ આર્થિક અને ઔદ્યોગિક સુધારણા માટે ‘સાધન્સ’ની અગત્ય જતાવેછે. સાધન્સની મદદથી જ ખીણ પ્રગળા માટે સ્પર્ધા કરી શકીશું અને ભરતખંડની પ્રજાની જૂની નસોમા નવું રકત વહેવડાવીશું એવી ઉમેદ આજે ધણા રાખેછે. પ્રયોગશાળા અને યન્ત્રશાળા એ દેશની ઉન્નતિના પાયા છે એ મત કહે સર્વમાન્ય થવા લાગ્યું છે. પ્રભાકરના જીવનમાં લેખકે એ વિચાર ઉતાર્યો છે. પરંપરા સાધન્વીર યોગી હોવો જોઈએ એ મી. બુક્ષરના સ્વકાર્યનિષ્ઠ જીવન વડે સમર્થિત થયું છે. સાધન્સની સાથે સામાજિક સુધારણાનો પ્રશ્ન પણ મદતલબો છે, અને વિશેષ સુસ્થેષ છે. ઉપાકાન્ત અને રમેન્દ્ર, મનુજા અને સંગેત્ર સામાજિક સુધારણા પાછળ જીવન ગાળે છે. આત્મસાગ અને સ્નેહ એમનાં ઝંઝો છે. એમના જોટલી માનવ જાતિની સેવા કરવાની હોતે ધરાપનાર સ્ત્રી પુરુષો ભરતખંડનાં હોય તો તેની આવી માફી સ્થિતિ સંભવે જ નહિ.

“મરીબ દુઝાતો જાને થયા સજિ શ્યામાય કચી તે આ દુહંખમાં જીવિ મનપ્રાપ્ત; ઢેઢ-સંગો કે આઢાણુ દુખ પીડિત હોય તો કયાકેર તેમજ પ્રીતમલાલ સ્નેહથી તેમની ખબર પૂછતાં, ધરણું વેડુ ખતાવતા, અને વાર વહેવારે જાત બહાર મરીમ હોડાના કુપડામાં જઈ તેમનાં જીવન સરન સ્ત્રી આપવા થલ કરતાં”

આવી માતાના સહવાસના ઉછરેલો ઉપાકાન્ત દેશીઓની સ્થિતિ સુધારવા જીવન અર્પણ કરે એ સ્વાભાવિક છે. પરમાર્થ માટે આપણું જીવન ગાળવા તત્પર થવું એ જાતના જનસંભો આપણા દેશમાં ગળતી જ નથી. બહુ ધાય તો પાંચ પચાસ રૂપીયાની રકમ આપવી એટલાથી જ આપણ દેશીઓ કૃત કૃત્યતા માને છે

દેશની સ્થિતિ ટેવી છે તે વિશે લખતાં તો ન્હોટા ગ્રંથો ભરાય અને તો માત્ર ગ્રંથી જ કરાવી છે. પણ એટલું એ એણું નથી.

“એક સ્વયે પંચીશે- વરંતી જુનથી હાલધિન્નર થયેલી સ્ત્રી અને જતાવરયાનાં પત્ની હતી; તેની ને હવાયી હતી, તેણે ન્હાણું બાળક હુક થઈ ગયેલા સરનમાથી હુલસી આશાએ પડેલાં એક સરન પ્રવેશનાં ખીટું સરન મ્હોનાં નાંખી ચૂસતું”

આ દેશની આર્થિક સ્થિતિનું ચિત્ર.

“એ જગણે જાણિયોનન આલણું હતું અને વચગીને દુકાળ કડતો સેરેસી વિનવનો દત્તો કે અનુક વળ્યાએ પંચ પચાસ મરીશે. ત્રણ દહાડાના અપવાસે મરી નયછે તો પોતાને લાડુ આપે તો જીવે, મરે ખાતા જગમાં એવાને ખવડાવે ‘પું’ હુલવ’ જગણેજનની વાત જુદી સ્ત્રી પેલાને થૂંકારી કાઢે”

એક વધારે કહેણ ચિત્ર હવે આવે છે.

“એક સંજોરો એ ન્હાનાં જા. ન સાથે રેત અને જુનથી દવાનગર સ્થિતિનાં અધિકા પ્રાચીન કસો દોના, તેની સાથે એક જાણુ કપાનમાં ટીકું ન્હી, કાપના ખડાવ લઈ રોડને અધિવાર આપે”

હતો. ૨ એક પાદરી પેલા બનીતો 'આવ આવ' કરી બોલાવતો હતો. * * * પેલા બ્રાહ્મણ 'પૂર પૂરી હાથે તે સાથે' કરતો હતો. બ્રાહ્મણને આપીને તો સર્વોચ્ચ ન્યાય એ વિચારથી બનીયો ના કદી સંનિધાએ તેમ / હો રાએ બહુ આજ્ઞા કરી ભૂખી તમર ખાઈ ત્યાં પહો પાયાણું હાથના શેડને દયા ન આવી

આપણી સાંસારિક સ્થિતિના આ હૃદયભેદક વિષયો જોઈ ક્યો હિન્દવાસી નીચું મ્હો નહિ કરે? જે સમાજના આવા દુષ્ટ રાક્ષસી બનીને છે તે સમાજનો હું છું એમ કહેતા કોને ગાનિ નહિ ઉપજે? જે ન ઉપજે તો નક્કી માનવું કે બસતખડ મલામતીના કિનારાથી હજી અત્યંત દૂર છે

હવે ધાર્મિક સ્થિતિ જુઓ 'જે દેશ પોતાના ધર્મને માટે, અવળત સંકારણ, ગર્વિત છે જે દેશમાંથી પૃથ્વી ઉપર ત્યાગતા મહાન ધર્મો ન મ્હાએ તે દેશની ધાર્મિક સ્થિતિનું નીચે ચિત્ર આવે છે

ન્યાય મંદિરોમાં બારાઓ સાંકુઓ છુટી પાસે જાતે કુકળ બેઠા હતા દરેક મંદિરના નિર્વાહ માટે ખેતર, મકાન હા. રાખરાખા અવળા હતા આ ઉપજમાંથી માલપુવા ને ધૂધપાક સાતુસતને મળતા એક મદારી જે ધર્મક્રમની સ્થિતિ વપાસવા નિકળ્યો હતો તે આથી બાવાઓને કહેવા લાગ્યો કે મદારી રાજ! આ મંદિરના પૈસા ખાઈ લોકોની ધાર્મિક જીવિત સતેજ કરોહો? રામકથા મહાકાવ્ય કે ગીતાનો ખોલ કરોહો? એ યુવાનનું બોલવું સાંભળી બારાઓ ચોપીયા લઈ ઉડ્યા."

'એક મંદિરમાં સૌની ધમાક આલતી હતી ત્યાં માડીમાં બેસી એક વ્યવહાર રોકીયો આવ્યો તેને જોવા પૂલરીએ બીબને આધા ખસેડી પેલા રોકીયાને અને તેણે કુકળને માલ કરી આપ્યો એક જુદાથી કહે 'ભાઈ' મદારે દયાનરો નિયમ છે સાજ પળ ગઈ છે ને મદારાથી કેમારો નહિ માટે મદારે ત્યાં હાથે ધરના દરખામાં એ ગરીબ લાલેવન ખરાકે' ચલેવેરની કહી બૈયાએ ઘેરનીને ધક્કામારો.'

આવા સાંસારિક ધાર્મિક રાજકીય અને આર્થિક દ્વેદા સુસક ચિત્રોથી આ નવનકયા બસ પૂર છે એ દુનયા માટે લેખક માત્ર શોક કર્યો નથી પણ તેના નિવારણ માટે સહાય પુરો, સર કાર માથે વિચારમાં ઉતર્યા વિના શુ શુ કરી શકે એમ છે તે બતાવ્યું છે. ઉનાકાન્ત હિન્દુ સેવક સમિતિમાં જોડાયેલ અમલાવાદમાં તેની એક લાખા ઉધારે છે. હિંદુ, પારસી સુસનમાન ક્રિશ્ચિયન સર્વે-પ્રેમના ગૃહસ્થો આ મહાનમા જોડાય છે માત્ર ઉપદેશથી નહિ પણ વ્યવહારિક રીતે દેવ સેવા કરે છે ગરીબોની દુખીઓની બહારે જઈ તેમનું રક્ષણ કરે છે તેમના સુખાઓમાં જઈ તેમના બાલકોનું પાનન કરે છે તેમને સ્વચ્છતા કરકસર, સલામતજીવી રહેતા સીખવે છે એ જ મહાનમા સ્ત્રી વિભા. રાખવામાં આ યો છે ત્યાંની સેવાલગિનીઓ સ્ત્રી-ગતીની હાલત સુધારવાનું ધર્મકાય આવે છે

સ્વપત્ની તરફ વિદ્વાન પતિની શી ફરજ છે તે વિષે અચકાર લખે છે :-

"કાઈ દિવસ આપણી વાતોમાં રસ પડે એવી વાતો કહી. રાત્રી પીડીની વિરાન વેલીની હાલત કાઈ દિવસ કહી નેઈ. બાળવિધવા યદ્ય હોય તેને વિશે વાદ છેડી. ત્યાં જડા દેશના સમલિય સ્થળો ના ચિત્રો બતાવ્યા. મદારેવ મારવાને બદલે આમ બહાર લઈ જઈ સુદિ સૌન્દર્યની છાપ પાડી 'જાવાનની સ્ત્રીઓએ લાઈ વેળા જે સેવા બજાવી હતી તે કાઈ દિવસ પ્રેમમર સંભાળી'

સ્થળ સંપ્રદાયને લીધે વધારે અવતરણ આપી શકાતા નથી સમાજની સુસ્થિતિને લગતા લગભ. તમામ પ્રશ્નોની ચર્ચા આ પુસ્તકમાં અચકાર કીધી છે સુન્દર વાર્તાની સાથે ઠંકણે ઠંકણે ન્યા પ્રસંગ જણાવ્યો ત્યાં ઉપદેશની ગોળી ગણાવી છે પણ ઉપદેશ કે ટાળો ઉપજાવતો નથી એવી લેખકની કળા છે

પાત્રોમાં દુષ્ટ પાત્ર એકે નથી. સસારનું યથાસ્થિત ચિત્ર આપવું હોય તો એકાદ બે દુષ્ટ પાત્ર પણ જોઈએ પણ તે પાત્રના દુશ્ચરિતની છાપ વાંચકના મન ઉપર ઠરી જાય તો પરિણામ અનિષ્ટ આવે. એ વિચાર પણ એક રીતે વાજબી છે.

સાપ્તસત્તા ચમત્કાર ઉપર વાર્તાઓ ધરાય છે. આપણા સાહિત્યમાં એવી વાર્તાઓ લખાઈ નથી. “ઉપાકાન્ત” મા માત્ર એક જ રેખા છે. વિચારના આદોલનવડે વાતચીત કરવાના પ્રયોગ કરવાનો હાલમાં કેટલાક દાવો રાખે છે “પ્લેયેટ” કરીને એક પત્ર બનાવવામાં આવ્યું છે. જેના ઉપર માત્ર હાથ મૂક્યાથી જ મનમાં ચાલતા વિચારો એની મેળે લખી શકાય છે તથા ભવિષ્ય જોઈ શકાય છે. આ વાતમાં તથાશ કેટલો છે તે તો સમય જતા નિર્ણયિત થશે પરંતુ હાલમાં તે લોકોનું ધ્યાન ખેંચી શકે છે તેથી નવલકથાકાર તેનો ઉપયોગ કરે એ યોગ્ય છે.

“ઉપાકાન્ત પહેલેથી છેવટ સુધી વાચ્યા પછી વાચનાર પોતે એક સુંદર સૃષ્ટિમાંથી ઘણું નવીન શીખી આવ્યો એમ માને છે તથા પોતાના જેવા સામાન્ય જનના જીવનમાં સુન્દરતા ભરતા શીખે છે.

કવિતા પ્રવેશ:—અંગ્રેજી સાહિત્યની ખુબી સમજનારાઓનું શુજરાતી સાહિત્ય વિશેનું અજ્ઞાન દૂર કરવાને સુંદર કાવ્યોની ચૂંટણી કરવાનો પહેલો પ્રયત્ન “કાવ્ય નિમગ્નન”ના કર્તાએ કર્યો હતો. ઘણાં વર્ષ સુધી શુજરાતી કવિતા-સાહિત્યમાં પ્રવેશ કરવા ઇચ્છનારને માટે આ માત્ર એક જ સાધન હતું. આધુનિક કાવ્યોની કૃતિને એમાં સ્થાન મળ્યું નહોતું. નરસિંહચી રાફે કરી નર્મદાશંકર અને દલપતરામના યુગ સુધીના કવિઓનાં તેમાં દર્શન થતા “કાવ્ય નિમગ્નન” પ્રગટ થયા પછી ઘણું વર્ષો રા. અંબરીઆઓ નવા કવિઓના કાવ્યોમાંથી ઉત્તમ કાવ્યોનો સંગ્રહ કરી શુજરાતી વાચક આગળ “કાવ્ય-માધુર્ય” ધર્યું. દૂંઠી મૂઠતમાં તેની થયેલી બે આશ્ચર્યજનક સચવે છે કે એવા સંગ્રહની જરૂર જ હતી.

મેટ્રીકયુક્તેશનની પરીક્ષામાં શુજરાતીનો અભ્યાસક્રમ ફરજિયાત થયેલો હોવાથી કાવ્યમંત્રાલયે કરનારાઓને એવું પ્રોત્સાહન થયું છે કે ત્રણ જૂઠા જૂઠા કાવ્યસંગ્રહો બહાર પડી ચૂક્યા છે અને હજી કદાચ બીજા તૈયાર પણ થતા હશે વિત્તોપાર્જન માટે વિદ્યાર્થીઓને પણ સુગમિયુગ આપવાની તેમની મતલબ હોય તો આવશ્યક આવા પ્રયત્નને ઉત્તેજન થયે છે.

પ્રાદ્યેવની ગોદહન ટ્રેડરીની પેઠે આ પુસ્તક પણ ચાર ભાગમાં વહેંચાયું છે. એક નહાતા પુસ્તકમાં શુજરાતના કવિઓના સંઘનાં ઉત્તમ કાવ્યોને જગ્યા આપવી એ કામ ઘાયું કઠિનું છે. યુ કાવ્ય લેવું અને કયું પડવું મૂકવું તેનો નિર્ણય કરતા સંગ્રહ કરનારને ઘણી મુશ્કેલી અનુભવવી પડે છે. એક નહાની કલગીમાં કેટલા કુત્ર ચૂંચી રાકાય? સંઘના ઉત્તમ કાવ્યોનો સંગ્રહ કરવાનો આ પુસ્તકનો આશય નથી. આ સંગ્રહમાં વિદ્યાર્થીઓની જરૂરીયાત પર જ સવિશેષ લક્ષ આપ્યું છે.

“આ લઘુ સમય વિદ્યાર્થીઓને કવિતામાં પ્રવેશ કરાવવા માટે છે, અને તે હેતુની સિદ્ધિને માટે x x x ત્રણ લઘુ ખાસ ધ્યાનમાં રાખ્યા છે

(૧) પદ્ય સાહિત્યના માન્ય લેખકોની પિંજાણ આપવી (૨) તે દ્વારા શુજરાતી કવિતાના નિમિત્ત ઉપર ખને તેરફ અજાણ પાડવું (૩) વિદ્યાર્થીઓની તુલનાત્મક મતેજ યાવ, અને કદર જવાની શક્તિ

x x સંગ્રહકર્તાઓ, રા હિન્નતનામ મંત્રેસાજ અ લક્ષ્યા, એમ એ; તથા મીઠા કરીમ મંત્રેસાજ, એમ.

કેળવનામા યોગ્ય ધોરણ મળે આ ઉપરાંત આપણી ધાર્મિક કથાઓમા અને પૌરાણિક માન્યતાઓમા પ્રવેશ થાય ”

વાર સંગ્રહ કતાઓની ધારણા રામોપયોગી પુસ્તક તૈયાર કરવાની છે એટલે અમે પણ તે જ દૃષ્ટિબિંદુથી તેને અવલોકીશું. આરભમા દેવ નાગરી નિપિમા છાપેલું ગુજરાતી કવિતાનું હુકું ઐતિહાસિક વન વાચી ગુજરાતી સાહિત્યમા પ્રવેશ કરાવનાર નિમગ્ન તરીકે તેની કિમત આકત્તા અમને ાત્રીક બામતોમા પૂરતો સંતોષ મળતો નથી દેવનાગરી લિપિ આખા ગુજરાતી સાહિત્ય માટે ઈદ છે કે નહિ તેનો નિણય કરવાનું અત્રે વિચાર તર થાય છે તોપણ એવું તો નિર્વિનાદ છે કે ગુજરાતના બધા વિદ્વાનોએ અને વાચકોએ એ મત સ્વીકાર્યું નથી સંગ્રહકારનું ગમે તે બાબતે વનણ હોય તોપણ રામોપયોગી પુસ્તકમા દેવનાગરી નિપિ લખન કરવાનો અખતરો કરવામા ઠતાવળજ થઈ છે સરકારી વાચનમાળામા એ નિપિને હજી મહત્વનું સ્થાન મળ્યું નથી ગુજરાતી વાચતા સીખનાર બાળકને દેવનાગરી નિપિની અનભિગ્ન રાખવા એવું કહેવાની અમારી મતલબ નવી વાચનમાળાની સાતમી ચોપડીમા પણ દેવનાગરી નિપિમા માત્ર કવિતાઓ જ છપાઈ છે ઉનટુ જૂની વાચનમાળામા ઇતિહાસના અગત્યના પાઠ એ નિપિમા લખાયલા હતા તે નરી વાચનમાળામાવી કહાડી નાખવામા આવ્યા છે તે પણ દેવનાગરી લિપિની વિરુદ્ધ જ નીચે

આ ઇતિહાસ કવિતાના પાઠ અભ્યાસીઓને માટે નથી પણ સાહિત્યને ઉમરે ઉભેના બાળકો માટે છે હાના બાળકોને અથે લખાયલા લેખ શુદ્ધ વિજ્ઞાત ભરેલા હોવા ન જોઈએ કવિતા તો શુ પણ રસાયણ વિદ્યા અને ભૂતળ વિજ્ઞા સરખા એક રીતે અરસિક વિષયો પર અગ્રેજીમા લખાયલી પ્રાધ્મરો ટ્રી રસિક કરવામા આવી છે તે મગ્ધકાર શિક્ષક હોવાથી જોઈ શક્યા જ હશે નખનારે અહિ તરફ લેખક તરીકે નહિ પણ નિષ્કસ વિદ્યાર્થીને સંબોધન કરતો હોય તેની રીતે લખી જોઈએ

ગુજરાતીમા રૂ ન થયા હોય એવા શુદ્ધ અત્રેજ વાચકોના તરજુમા કરી ન લખ્યા હોત તો માયા શુદ્ધ જગવાત ઉબાલ ઉપસાગર નિશાળ થયો વાચકને રાત માનેનો છે ઇત્યાદિ આટલું છતા આ લેખ માટે લેખકને વનવા આપવાનો છે મુસનમાન અને પારખી લેખકોને શુદ્ધ ગુજરાતી લખતા જેઈ અમને તો આનદ જ વાય છે પુસ્તકોને માટે છે તે ધ્યાનમા રાખી જેમ બને તેમ થોડા પરિમારિક સમયો રાખ્યા છે તોપણ કવિતાનો રસ આખતા સીખવાવાને પૂરતી માહિતી આપી છે

ભાષા પણ મરળ કરી છે જૂના કવિઓમા પ્રેમાનંદ શામળ અને અખાને સારો ન્યાય આપ્યો છે પ્રેમાનંદ અને શામળ વનપતરામ અને નમ રાકરની તુનના વાજમી રીતે કીધી છે વિધમાન કવિઓને માટે ટેટુક વિવેચન નધારે પાતુ લાગે કવિતાના ઇતિહાસ સાથે એને સીધો સબધ નથી ગુજરાતી કવિતામા વપરાતા ૭૯ ઉપર થોડીક ચર્ચા કરીને આ ન્હાનો લેખ સમાપ્ત થાય છે ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ વખત્રાને ટેટલા છુટા છવાયા વલ થયા છે તેમાનો આ પણ એક છે

અમે ઉપર કી ગયા તેમ આ પુસ્તકને ચાર વોરણના વિદ્યાર્થીઓને માટે ચાર વિભાગમા બેટુ છે પહેલો વિભાગ ચોના વોરણના નિધાર્મ માટે છે એક કે બે અપવાદ સિવાય બીજા કા મોની ચૂટણી યોગ્ય થઈ છે નપુ કા મો ઐતિહાસિક છે કવિતાની સાથે ઇતિહાસ જૂનાગ અને પૌરાણિક કથાઓનું તેમા જરોસ્ત મરખા હિંદુ વિદ્યાર્થીઓને ત ન અપરિચિત સતના

ચરિતનું જ્ઞાન અપરોક્ષ રીતે આપે એવાં કાવ્યોની પસંદગી ઉત્તમ શિક્ષક જ કરી શકે. સ્વદેશ-
ભિમાની કાવ્યોની પણ સંખ્યા સારી છે.

પહેલાથી ખીજ વિભાગમાં જતા નવીમાંથી જૂની કુનીયામાં જવા જેવું લાગે છે. નરસિંહ-
નાં પ્રભાતીયાથી શરૂ થઈ, પ્રેમાનંદ અને શામળની નામકા સ્તુતિ પણ કરવાની જૂદી જૂદી
શક્તિનું દર્શન કરાવી, ઘડિક, ભોજન, ધીરા અને અખાતી ખડખડી વાણી વાળા પ્રદેશમાં ફેરવી,
વલ્લભી મતના પુષ્ટિમાર્ગીય કવિ દયારામનાં કાવ્યોથી સમાપ્ત થાય છે આ વિભાગમાં એકલા જૂનાં જ
કવિઓ અને મોટે ભાગે ભક્તિ માર્ગનું એક જ પીંજણ કરનારા હોવાથી એક રીતે અસિક્ષક થયો
છે. થોડી નવીન કવિતાઓ વચમાં વચમાં નાંખી હોત તો વધારે સચિત્ર થાત.

ત્રીજા વિભાગમાં એકલા નવા અને ચોથામાં નવી અને જૂની કવિતાનું મિશ્રણ છે.

પ્રાકૃત ભાષાના, પારસી-ગુજરાતીના, તેજા તળખદી કાઠીયાવાડી ભાષાનાં બધાં જ ઉદાહરણ
આપ્યાં છે. રા. નરસિંહરાવની “ચંદા” ચોથા કેરતાં પહેલા કે ખીજ ભાગમાં વધારે શોભત.
સ્વ. ગોવર્ધનરામ અને રા. ન્હાનાલાલના કાવ્યો વધારે આગળ વધેલા વિધાર્થીઓથી જ સમજાય
તેવા હોવાથી અત્રે મૂક્યા છે. અહિં કહેયું જરૂર છે કે કંઠાપી અને રા. મણિશંકરના કાવ્યોને
જરા અન્યાય થયે છે. એમના કાવ્યો જે અત્રે દાખલ કર્યાં છે તે તેમના ઉત્તમ કાવ્યો નથી,
તેમજ તેમની કવિતાનાં મુખ્ય લક્ષણ સ્પષ્ટ પણ નથી. આ કાવ્યો વાંચી એમની કવિતાનું ખરૂં
સ્વરૂપ મુદ્દે સમજાય તેમ નથી. રા. બળવંતરાયની “ખેતી” અને મી. ખખરદારનું “હલદી-
ઘાટનું” યુદ્ધ ” એ બે લાંબા કાવ્યોને ખરેખરે કંઠાપી અને કાન્તાના ન્હાનકડા, મધુર, ધ્વનિ કાવ્યોને
દાખલ કરી શકાત.

પુસ્તકનો છેલ્લો ઉપયોગી ભાગ કવિજીવન અને શબ્દ કોષ છે. સાહિત્યના ઇતિહાસ માટે
જે આગળ અમે કહી ગયા છીએ તે જ અત્રે પણ કહેવાનું છે. કવિઓની ઓળખાણ આથી
વધારે સારી રીતે એટલે ઓળખાણે કવિજીવનમાં રસ પડે એવી રીતે ફેરી શકાત.
પ્રેમાનંદ અને સ્વ. ગોવર્ધનરામના જીવનચરિત્ર ઠીક લખાયા છે, પણ ખીજ ધણકનાં
એથી પણ વધારે જવલંત ભાષામાં સંગ્રહકર્તાઓ ધારત તો લખી શકત. રા. અંબરિયા જેવા
વિદ્વાન પાસેથી તો આવી આશા પૂર્ણ થવી જોઈતી હતી.

શબ્દકોષ જોઈ અમને તો એમ જ યાય છે કે તે ફરીથી લખાવો જોઈએ. કવિતા વાંચતાં
અમે ધણી શબ્દના અર્થ જોવા કોષમાં વ્યર્થ શ્રદ્ધા માર્યા. જે શબ્દો આપ્યા છે તેમાંથી કેટલાક
દોષયુક્ત છે.
અમે બેશક લખવાને દીલગીર છીએ કે રા. અંબરિયા જેવા સાક્ષરને હાયે આવો શબ્દકોષ તૈયાર
થવો જોઈતો નથી. ખીજ આવૃત્તિમાં શબ્દકોષમાં ફેરફાર થવો જ જોઈએ, એમ સ્પષ્ટ લખવાની
મને જરૂર પડે છે.

ગુજરાતી સાહિત્યની એવી સ્થિતિ છે કે હાલતો શિષ્ય અને શિક્ષક બેઉને દીકાની જરૂર છે.
શેલી અને ડીટ્રસના કાવ્યોની ખુબી સમજનાર ગેન્ઝુએટ શિક્ષકોને પણ ગુજરાતી કવિતા વાંચી
ડોક ધુણાવતા અમે જોયા છે. સ્વ. ગોવર્ધનરામ અને ખાસ કરીને આપણા નવીન કવિ ન્હાનાલાલ-
લના ગૂઢ વ્યંજનાત્મક કાવ્યોને માટે દીકાની ખામ જરૂર છે. અમને આશા છે કે સંગ્રહકર્તાઓ
પોતાના તરફથી દીકા પ્રગટ કરશે.

આ પુસ્તક વિધાર્થીઓ માટે ઉપયુક્ત છે, કાવ્યોની ચૂંટણી થોડાક અપવાદ સિવાય ઉત્તમ છે,
કવિતાનું વિશ્લેષણ સુધારિત છે એ સત્ય જોતાં અમે સંગ્રહકર્તાઓને મુબારકબાદી આપીએ
છીએ અને તેમની ફતેહ ઇચ્છીએ છીએ.

આર્યધર્મપ્રકાશ

પુસ્તક ૩૭ મું

ફાલ્ગુન સ ૧૯૧૧

[અક્ષ ૫ મો.]

દીન યાચના

આપ છો અનાથ નાથ, નીન હું સિખારી,
ખારણે પુકાડુ પ્રભુ, પ્રાર્થના ત્હમરી આપ
વાયુ આ પ્રચડ વાન, હૃદય નાવ ઝોક ખાય,
નાથ આપ ધાવ રહાય, ત્યો મ્હને ઉગારી આપ
આપ માત, તાત, પ્રિત, શુભી એક દીન વાત,
રાખો ખાવ અક તાર, સકરો નિવારી આપ
અ તરે તપેછે તાપ, પીડતા પ્રભુજી પાપ,
ટાળશે મ તાપ આન, પ્રાર્થના રરીઝારી આપ
ન્યાય નાખી બેઉ હાવ, યાનુ ખાવ હું અનાથ,
મસ્તકે કૃપાણુ હાથ, મૂકો સુખઝારી આપ

નમઃ શિવગે આગાથગે

દિવ્ય આશા

(ગરબા) ૭મે સ્તંભો ગોરી ઘનરી વાન—એ વાન

સ્વગમડખે યકી હું પિતરી રે લોલ,
સ્વગ માહિ કાઈ મુજ નિવાસ,
દિવ્ય આશા હું રે લોલ,
સર્વકામ મ્હાડુ કુમુદ વેરતી રે લોલ ૧

દીન બન્યાં દુઃખ ભારથી દબી રે લોલ,
મનુજ બાળ ! હ્યો કુસુમ સુવાસ;
દિવ્ય હાસથી રે લોલ,
સર્વઠામ મહાલું કુસુમ વેરતી રે લોલ. ૨

મર્ત્યજીવને થતા કઠોર શોર લોલ,
તે શમાવોં ગાઉં અનુપ ગાન;
ઉચ્ચતાનનાં રે લોલ,
ઠામઠામ આલું ગીત રેડતી રે લોલ. ૩

વિશ્વ મોહનીનું બીન બેસુરુ રે લોલ,
મૂક થાય, જ્યહાં તણાય તાન,
દિવ્ય વાદનાં રે લોલ;
મનુજ લોકમાં હું એમ ખેલતી રે લોલ. ૪

શાન્ત સિન્ધુ ગાન ગાય જ્યહાં ગભીર લોલ,
સાન્ધ્ય રંગ ઓઘામ રમે રાસ,
વાસ ત્યાં કરુ રે લોલ;
તારલાકણી બની હું એકલી રે લોલ. ૫

રત્નાગિરિ છલ્લો.

નરસિંહરાવ ભોળાનાથ.

આશા.

(સદા સંસારની ધૂનમાં)

સતી સિદ્ધેશ્વરી સંસારનો શૃંગાર આશા !
મનોબલવેગની ગતિવાહિની, સંચાર આશા !
સ્વર્ગોથી સાથે સરી, પ્રયાણમાંથે સાથ;
અનન્તતાસહચારિણી, આશા અમર અવાસ.

વિયોગે યોગિની-સંયોગિની, સાકાર આશા !
હૃદયની વાહિની, ઉદ્ધારિણી, આધાર આશા !

ક્ષણમાં સખી સહ રાજતી, ક્ષણમાં કરે વિરોધ;
એ તુજ હૃદય વિરોધનો કઠીક આવે ક્રોધ.

નિરંતર મોહિની, ઉત્સાહિની ઉમંગ આશા !

સદા સહસ્રસિની, પરગામિની સુમત્ર આશા !

અવન વેલી ખેલતી, પુષ્પ પુષ્પ પથરાય,

આશાઆશ્રિત મોહમા પગલે પમરાય

અવનબ્યાપાર હૃદયાગારનો સુપરાગ આશા !

હૃદયના રાગનો અવિરાગ એ સુવિરાગ આશા !

તુજ તેજે છે અવસુ તુજ સહવાસે વાસ,

યોગ વિયોગ સખી તબયે પ્રાપ્તિ ઈશ્વરુવાસ

મનોબલવેગની ગતિવાહિની, સચાર આશા !

સતી સિધ્ધેશ્વરી સસારનો યુગાર આશા !

રનેહબોધિ

મીઠી મોરલી

અવનની સહચરી એ મીઠી મોરલી,

ખાળપણથી તહે કીધા ઉપકાર ને,

દુખવાદળની છાયા ન્યારે ઘેરતી,

ત્યારે ત્યારે મુને હતો આધારને,

અવનની સહચરી એ મીઠી મોરલી

તહને વિસારી વધ કંઈ બે ચાર મહે

આજ ફરીને લઉં ખેલવા હાથને,

દિવ્ય મનોહર સ્વર પ્રભુની વાણી સમા,

ઉન્નત કરને મ્હારૂં અવન તત્ર ને,

અવનની સહચરી એ મીઠી મોરલી

ભાનુવકર કેવલવાન પાઠક

ત્રીજું સુખ તે સાત્ત્વિક કહેવાયછે. એ સુખ તે યથાર્થ સુખ કહેવાયછે. એતું પરિણામ હુઃખ કે અજ્ઞાન આવતું નથી, પણ ઉલટું કલ્યાણકર નીવડી અધિક આનન્દને ઉપજાવેછે. એતું સ્વરૂપ ગીતામાં નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવેલછે.

લાગે વિષસમ પ્રથમ જે અન્તે અમૃત થાય,
આત્મ બુદ્ધિથી પ્રાપ્ત તે સુખ સાત્ત્વિક કહેવાય.

એ સુખ પ્રથમે વિષસમ કરવું લાગે. કોઈ પ્રશ્ન કરશે કે જ્યારે વિષસમ કરવું હોય તે ક'ઈ સુખ હોય એ તો હુઃખ છે પણ તેમ નથી. અમૃત એટલે જેનો નાશ ન થાય એવો ઉત્તમ પ્રતિભુ જે સુખ તે પ્રાપ્ત કરવાનો સાધનો છે તે ખેલાં વિષ જેવા કરવા લાગેછે, તેથી તેવાં સુખ ખેલાં કરવા લાગેછે એમ જણાવ્યુંછે.

કામ, ક્રોધ અને લોભ એ આ સુખના મહા શત્રુઓ છે તેને ખેલાં ધર્મરની ભક્તિ અને નિષ્કામ કર્મવડે જીતવા જોઈએ, ધર્મરની ભક્તિ તથા નિષ્કામ કર્મ ખેલાં ગાહુ કરણ લાગેછે તેથી તેને વિષસમ ગણ્યુંછે. એઓને જ્યારે જીતવામાં આવેછે, ત્યારે ભક્તિ અને નિષ્કામ કર્મરૂળ આપવાને તત્પર થાયછે. તેઓતું રૂળ તે હૃદય શુદ્ધિ એટલે તેમાં સ્ફુરતી સાંસારિક વાસનાઓની નિવૃત્તિ અને તેમ જ્યારે થાયછે ત્યારે હૃદય શાન્તાવસ્થાને પ્રાપ્ત કરેછે અને શાન્ત હૃદય એજ સુખ એમ આપણે પૂર્વે વિલોકી ગયા છીએ. એટલે અત્રે તેનો વિસ્તાર કરતા નથી, જેમ અન્ય સુખો, 'વિષય ઉપભોગથી તથા નિદ્રા દિથી ઉત્પન્ન થાયછે તેમ આ સુખ ઉત્પન્ન થતાં નથી. પણ એ સુખ કેવળ આત્મબુદ્ધિથી પ્રાપ્ત થાયછે. આત્મબુદ્ધિથી એટલે બુદ્ધિની વૃત્તિ આત્માભિમુખી હોયછે તે. ઘણે ભાગે બુદ્ધિની વૃત્તિ સાંસારિક પદાર્થોભિમુખી હોયછે. તે તેમ નહોતાં અંતરમાં વળેલી હોયછે અને આત્માભિમુખી કહે છે અને તેના વડે જે સુખ ઉદ્ભવે છે તે આત્મબુદ્ધિથી પ્રાપ્ત કરેલ કહેવાયછે. એ સુખ તે સાત્ત્વિક કહેવાયછે.

ઉક્ત ત્રણ પ્રકારનાં સુખો આપણે વિલોક્યાં અને પ્રધાનપણે વક્તવ્ય એ થયું કે અંતઃકરણની શાન્તાવસ્થા એ સુખ કિંતુ તેમ નથી એટલે કે સુખ એ એક પ્રકારની પ્રિયકર આનંદની વૃત્તિ છે, પણ તે અંતઃકરણનો ધર્મ નથી. એ તો આત્માનો ધર્મ છે. અંતઃકરણ એટલે કે બુદ્ધિ, ચિત્ત, મન અને અહંકાર એ વિવિધ રૂપે તેના ધર્મોને લઈ બોલાય છે તેતું તેમાં પ્રતિબિંબ પડેછે અને તેથી તેને સુખાનુભવ જણાયછે.

આત્મા એ સમિચ્છાન દમય ચિત્ત સ્વરૂપ છે અને અત કરણ એ ૨૪ તમ અને સત્ત્વરૂપ પ્રકૃતિનું પરિણામ છે અત કરણ પ્રકૃતિના સત્ત્વાશનો બનેલો હોય છે કેવળ સત્ત્વાશનો નહિ પણ ૨૪ અને તમ અશને નિરોધીન કરી સત્ત્વાશ પ્રધાનપણે અનુવર્તે તેવે રૂપે પ્રકૃતિનું દરેક પરમાણુ ત્રિશુભમય છે માત્ર તેમા આવિભાવ અને તિરોભાવ થયા કરે છે સત્ત્વશુભ સ્ફાટિક સમ નિમળ છે સ્વચ્છ છે તેથી તેમા આત્માનું પ્રતિબિમ્બ પડી શકે છે અને તેને લઈને આત્માનું મુખ અત કરણમા ધ્યુ એમ આરોપ કરાય છે કિંતુ વાસ્તવિક તો તે મુખ આત્માનું જ છે

૨૪ શુભ ચચાળ સ્વભાવનો છે અને તેથી તે આત્માનું પ્રતિબિમ્બ પાડી શકતો નથી અને તેથી મુખ જણાતું નથી અત કરણમા જ્યારે એ પ્રધાનપણે અનુવર્તે છે, ત્યારે દૃઢ્યમા એક પછી અન્ય એમ વાસના ઉત્પન્ન થયા જ કરે છે અને મન અસ્થિર રહે છે અને તેથી દુષ્ક્રમય સ્થિતિ જેવું લાગે છે એનું કારણ આ પ્રકૃતિનો ૨૪૩ શુભ છે અને તે દુષ્ક્રમચાલક છે પરંતુ વિષયોના યોગ કે લોભ ક્રોધ એ રસેશુભ તિરોભાવને પામી નાંચે છે અને સત્ત્વનો આવિભાવ ધાય છે એટલે વાસના વિરમી મન ચચાળ સ્વભાવ તથા શાંત ધાય છે અને તેમા આત્માનું પ્રતિબિમ્બ પડે છે એને મુખશુદ્ધિનો ઉચ્ચ ધાય છે પણ આપણે પૂરે વિલોકી ગયા તેમ આ મુખ પરિણામે દુષ્ક્રમ ઉત્પન્ન કરે છે એટલે ત્યજ્ય છે

તમ શુભનો સ્વભાવ જડ ને અજ્ઞાન છે ત્વક્ષ પાષાણાદિકમા પ્રકૃતિનો તમો શુભ પ્રધાનપણે અનુવર્તે છે, અને ૨૪ અને સત્ત્વશુભ પાણુ રહે છે તેમા આત્માનું પ્રતિબિમ્બ બીલકુલ પડી શકતું નથી આપણી સુસુપ્તિ અવસ્થામા આપણા ચિત્તમા એ શુભ પ્રધાનપણે અનુવર્તે છે અને તેથી જ આપણી અજ્ઞાનાવસ્થા બની રહે છે આમા અજ્ઞાનતાના કારણે મુખ દુષ્ક્રમ જણાતા નથી પણ દુષ્ક્રમો અનુભવ ન થવાથી મુખરૂપે મનાય છે હું મુખે સુતો હુતો એમ જે બાહ્યવસ્થામા પ્રવિન યાય છે તે મુખ માત્ર આત્માનું જ છે આત્માને તેનો અનુભવ સારીરૂપે સવદા જ્ઞાન છે એટલે તે મુખ પણ અત કરણમા જ આરોપાય છે અને તેથી તેમા મુખો તામ ૧ રૂપે ગણાય છે

આ પ્રમાણે મુખ એ રી વસ્તુ છે, તેનું સ્વરૂપ તથા તેના ભેદો કેવા પ્રકારના છે એ આપણે વેદાન્તકથનાનુસાર વિલોક્યા હવે માત્ર નો કંઈ રહેતું હોય તો તે એટલું જ છે કે તામન્ અને રાજન્ મુખનો ત્યાગ કરી નુદ્ધ સાવિક મુખ નાપ્ત કરવા માટે પ્રયાતશીવ રહીએ એ જ છે

આપણા ધનવાનો.

(મળેલું.)

ભરતખંડ ઘણા નિર્ધન દેશ છે; ત્યાંના લોકની જરૂરીયાતો થોડી છતાં તેટલી પણ મળી આવવી ઘણી મુશ્કેલ છે; હજારો માણસો ભૂખે મરે છે, અને તેથી વધારે મોટી સંખ્યા અપૂર્ણ, રોગીય જોરાકથી શરીરે દૂર્બળ થઈ અકાળ મૃત્યુ પામે છે. આ બધું એટલી બધીવાર કહેવાયું છે કે અત્રે એવું વર્ણન કરી નકામી જગ્યા રોકવી નથી. પણ આ નિર્ધન દેશમાં થોડા ઘણા પણ ધનવાન પુરુષો છે એની કોઈ ના પાડી શકશે નહિ. અને એ વર્ગના ઘણાક માણસો કોઈ કોઈ પ્રસંગે પોતાના ધનનો ઉપયોગ અયોગ્ય રીતે કરે છે એ પણ ઘણાના જાણવામાં છે. અલગત દરેક માણસ પોતપોતાની મિલકતનો સંપૂર્ણ રીતે માલિક છે, અને પારકાને નુકસાન ન પહોંચે એવી રીતે પોતાના ધનનો યથેચ્છ ઉપયોગ કરવાનો સ્વૈચ્છિકાઈને હક છે. ત્યારે કોઈ કહેશે કે શ્રીમન્ત લોકોને પોતાના ધનનો ઉપયોગ ગરીબોના હિત માટે કરાવવાને સમજાવવાનો આપણને શો હક છે? યુરોપમાં ભારે સંશ્લેષ ઉત્પન્ન કરનાર યોશીયાલીઝમના પક્ષકારોના કહેવા પ્રમાણે સરકારની મદદથી ગરીબ અને તવગરની મિલકત એકસરખી રીતે વહેંચી નાંખવા હું ઇચ્છતો નથી. તેમ વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યનો ધનકાર કરી સમગ્ર જન સમાજ માટે વ્યક્તિ છે એવો મત આગળ લાવવાની મારી ઇચ્છા નથી પરંતુ દરેકને વાજબી સ્વાતંત્ર્ય આપતાં ગરીબ અને તવગર જન્મે વર્ગ એવાજીવી શકાય એવા સિન્ન રાખ્યા છતાં ગરીબાઈની તીક્ષ્ણતા ઓછી થઈ શકે એમ છે ?

આપણા લોકોને જાતિસ્વભાવ જોતાં આ પ્રશ્ન આપણે ત્યાં યુરોપના જેટલો મુશ્કેલી ભરેલો નથી. મારા ધનનો હું જ ઉપયોગ કરીશ અને બીજાઓ માટે લેશ પણ ખર્ચનાર નથી એમ કહેનાર પુરુષો આપણા દેશમાં ઘણા થોડા છે એવું માફ માનવું છે. વળી એ પ્રમાણે જોલનાશઓમાંથી પણ કેટલાક અણખણે પરોપકાર કરતા હશે તેવાઓને આપણે પુછીશું કે તમે મોજ શોખની વસ્તુઓ ખરીદો છો તેના પૈસા કયાં જાય છે ? તેઓ કહેશે કે એ ચીજો ઉત્પન્ન કરનાર કારીગરો પાસે. ગમે તે પ્રકારે એમાંથી એટલું તો તેમને સમજાવાય કે તમે તમારું ધન બીજાને આપો છો અને જંદલામાં તમે ઉપયોગ મેળવો છો. અર્થ શાસ્ત્રની પરિભાષામાં કહીએ તો તમારા દ્રવ્યનો અનુત્પાદક વ્યય થયો છે. લોજ્ય વસ્તુઓનો વિનાશ થતાં એ ધનનો પણ વિનાશ થાય છે, તેનાથી જુદું દ્રવ્ય ઉત્પન્ન કરી શકાતું નથી. ત્યારે જોલા પૈસામાંથી નવો પૈસા નીપજાવી શકાય એવી રીતે તેમને ખર્ચતાં શીખ-

વચનુ છે અને એ કામ ઘણુ મુશ્કેલ નથી જ્યાં તેમની ખાત્રી થાય કે ધનનો આ રીતે ઉપયોગ કર્યાથી તેમને વધારે લાભો વખત પડે એ એની ભોજન વસ્તુઓ મળી શકે છે તો જરૂર સ્વાર્થપરાનવ માણસો એમા હવવાના વગર રહેશે નહિ

પણ એ મોજવા માણસોથી ઉતરી જ નૃતિના માણસો આપણા દેશમા ઓછા નથી કલુમ લોકોની હું આ વગમા ગણતરી કરું છું તેઓ પોતાનુ દ્રવ્ય ઉત્પાદક કે અનુત્પાદક કોઈ પણ રસ્તે ખચવા રાગ નથી મૈથી વધારે મુશ્કેલી આ લોકોની સાથે છે, જા એમની હીકત પણ છેક નિરાશા નહીં નથી મે ઘણી વાર ભેટુ છે કે કલુમ માણસનો દીકરો હમેશા ઉડાઉ નીકળે છે બીજુ કલુસ એક રીતે ઘણા ઉપયોગી છે જે વનને ઉડાઉ માણુમ નાહક ખચી નાખત તેને એ સાચી રાખે છે કાચ એનુ ધન કોઈ મમતુ માણુમના હાથમા આ વે તો તેને હાથે એનો ડેવો સારો ઉપયોગ થશે? એ લોકો એક રીતે જોતા મધ માખીઓ જેવા છે તેના ધનનો ઉપયોગ તેને પોતાને હાથે નહિ તો બીજાને હાથે પણ થશે એવાને ઉત્પત્ત કયા માટે પરમેશ્વરનુ પણ કડાપણુ છે પણ કલુમને સમજાવતા શુ એ સમજી શકે એવો નથી? શુ એ વધારે ઓછા લક્ષમા સમજતો નથી? કલુમ શા માટે કાગળી ધન મચત કરે છે તે આપણે શોધીએ લોકો પૈમા સાચવી રાખે છે તે ખચવાના ઇરાદાથી જ માણુમ પોતે કયા મુઠ્ઠી જીવશે અગર કયામુવી કમાઈ શકશે એ જાણી શકતો નથી પોતે એકાએક મરણ પામે તો પોતાના કુટુંબના શુજરાત માટે અગર પોને અશક્ત થાય તો પોતાની હયાતીમા કુટુંબના ખર્ચ માટે માણુસ નરકમર કરીને પૈમા બચાવે છે આમ ઠરતા ઠરતા અજામથી એના મનમા પૈમા તરફ કાર્ય રોકે ઉત્પત્ત થાય છે અને પૈમા સઘનાથી જ એને આનંદ થાય છે, અને જે મૂળ હેતુથી પોને ધન એકઠુ કરતો હતો તેનુ વિરમણુ વાયડે એક પ્રખ્યાત ગ્રિમ્મરે ફરી ફરીને રૂનિયા ગણતા કલુમના મુખ ઉપર પડતી અનંતની રેખાઓ બહુ કુશળતાથી ચિતરી છે આપણે ઉપર ભેટુ તેમ પોતે જરૂરની વખતે પૈસા ખચી રાકે એની ધારણાથી કલુસ ધન મચત કર્યો જાય છે પણ પોતાને તેની ખરી જરૂર ક્યારે પડશે તેની એને ખબર નથી જરૂર તો ઘણીયે વાર જણુય પણ હજુ આગળ એથી વધારે જરૂર આવી પડશે એની રીતે મનને મમતવનો પ્રામવાવનો તે ઘણી ઘણી રીતે અગવડો પડે જતા છેક મતજાગ મુવી હુને ખર્ચુ એવો નિશ્ચય કરી શકતો નથી અનમન પૈમા સઘરવામા જ સુમ માનનાર કે નાક હોય છે પણ ઘણુક તો ઉપર કટી ગયા તેમ લવિષ્યને માટે પૈમા એકઠા કરે છે તેવામોને જો ખાત્રી થાય કે અમુ જીવના ધધામા ખોટ જવાની ખરીક નથી, મને નક્કી મળવાની વક્ર છે, તો માગી ખાત્રી છે કે તેમનામાના પચામ ટકા માણુમો મુગીથી પોતાના

પહેલી નજી ચોપડી વિશે રા. આનંદકર વિસ્તારની વિવેચન કયુ છે એટલે આપણે એ નજી ચોપડીની ઉપર ટપકે જ તસલે ચનારીયુ એ ચોપડીઓની બાબત સાંગી ઓ બાગમે વાપરે તેની વા પરી છે બ્યારે મોઢી ચોપડીથી બાબામા રાખતા તાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે વિચર્યો પણ બાગકને રમ પડે અને તે સાથે મન મગે જેવા પમ કરવામા આન્યા છે ખામ કરીને તહેવારના વિશેષના વણુન ખેતીવાડીને લગતા વિશેષની ચર્ચા સામાન્ય પ્રાણીઓ પછી અને વનસ્પતિના વણુન મનુષ્યશરીરની રચના એ આ ચોપડીમા સાંગી ઓ સરળ ઈમારતમા રખવામા આન્યા છે ઓ સામાન્ય વિચયના પાયામા ઈશ્વરની સાથે રામાયણ મહાભારત ઓ પવતરનો ઉપયોગ પણ ધ્યાન ખેચે છે જુની વાચનમાળાની ખવિતા નિરે મી. મેવનટન મીકા કરે છે પણ નવ વાચનમાળાની પહેલી નજી ચોપડીના જુની વાચનમાળા કરતા ઉચ્ચ પ્રકારની કવિતા છે એમ પ્રતીપાદન કરુ મુસ્કેન પાંચે

ચોથુ ધોરણ એ માધ્યમ પ્રાથમિક શિક્ષણ છ તુ ધોરણ હોવાથી મોઢી ચોપડીની રચના વધારે વિદ્યાન કરવાના આવી છે મી. બાગમે એન્યામ અડીજ પૂરો થાય છે અને જેઓ આગળ આવે છે તેનાનો મોઢો બા. અગ્રેજી શીખનારો એગ્રોનાકાકુતર સ્કુલમા જોગય છે અહી તેમના શિક્ષણનો મુખ્ય નિાય અગ્રેજી હોવાથી ગુજરાતી ઉપર જોઈએ તેટલુ લઘુ અપાવુ નથી એ મી. મી. ર થવા જેવુ છે

મોઢા ધોરણમા કવિતાનો વિષય રસ થાય છે એટલા માટે મોઢી ચોપડીમા ગુજરાતના કવિતાસભા પાઠ આપ્યા છે અને તે ઉપરાંત સામાન્ય વિચયના પાઠોમા પણ સંસ્કૃતમા ભીમમિ હનુ C 12 પાનાની રા. મેવા અકનરમા લાહની નગરચર્ચા નતાપરાણો નરસિંહ મહેતાની કિના ગામમા પદ્મરામપત્રી રમ જો. સોમનાથના રવાનના કમા. ભીખમતિલા વિશ્વામિત્ર અને વગિષ્ઠ વગેરે પાંચેમા બાગમે નીતિની નારે જ એનિકાનિક અને પૌરાણિક બાનનાઓનો સરકા ર જેસા મનો પ્રયત્ન કરવામા આન્યો છે તે ઉપરાંત તદુરસ્તીને લગતા ખોરાકની જરૂર પાણીના નળ અને પાણી તમા દુધ મેકામા રાખવા વિશેષ નજી પાઠ એક મહત્વના વિષયો સાદી અને સરળ બાબામા ચર્ચ છે અને નીચે ચોપડીમા શરીરનુ હા પિત્તર અને આયુઓની રચનાના વણુન પછી અડી હૈય લોહીનુ વહેનુ અને તે જીની ક્રિયાઓ વિશેષ પાઠો (Physiology) હૃદયવિજ્ઞાનનો વિષય ચર્ચ છે તે ઉપરાંત પાદુ બી. ર. ફળ અને ટુનના સદમ અવતોકન નસ વનારા પાંચ આપવામા આન્યા છે પ્રાણીઓમા માનવી સપ, ઓ દેશના આચરવાના પ્રાણીઓ મા હાથીનો અને કવગામા તી. અને મજર સ. થી પાઠ આન્યામા આન્યા છે જુઓગના પાઠો મુ. મર્ધ ઇનાકાના સામાન્ય વિજ્ઞાનો, તેપરના સત્તાપારી અધિકારીઓ જુના અને નવા મુમારીના મોર્ગો વોરનુ વણુન કર છે ઓ ઐતિહાસિક પાંચેમા અગ્રોકના વખતથી મોગન સતતનતની રચાપના અને ગુજરાતના કવિતાસભાથી મિધ્યરાજ જમિહ, કરણ પેનો અહમદશાહ અને મહ મુહ બેગમની કારકિર્દિ આપવામા આવેન છે

પાંચમી છઠ્ઠી અને સાતમી ચોપડીઓની રચના તથા બા. પધાર ઉચ્ચ પ્રકારની રાખવામા આવી છે આ ચોપડીઓ જેઓ અગ્રેજી જીવવર્તીના વિમુખ રહેવા નાતા હોય અને જેઓ નાત્ર દેશી બા.મા જ જીવણી રહ પછી દુનિયાના કામના પાવાના હોય તેઓને જેટલુ બને

તેટલું વિસ્તૃત જ્ઞાન આપવાના હેતુથી સ્વચાત્ર આવી છે અને તે માટે માહિત્યના દ્રષ્ટિબિંદુથી ગુજરાતી સાહિત્યના માનનીય પ્રયોગાવી ઉતારા આપી તે મગધી રમ જાત કરવાનો પણ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. આ ત્રણ ચોપડીને દરેકને જુદી જુદી લઈ અવલોકવા કરતા તેમને એક સાથેજ તેમના વિષયો પરત્વે અવલોકન કરીએ તો વધારે સુગમ પડશે, અને એ વિષયોને સુખ્યત્વે જે મોટા વિભાગમાં વહેંચી શકાશે. ૧ સાહિત્યના વિષયો, ૨ શાસ્ત્રીય વિષયો. સાહિત્ય (Literature) ના વિષયોની અંદર લેખકની મનોરુચિનું પ્રાધાન્ય હોય છે જ્યારે શાસ્ત્રીય (Science) લેખોમાં વસ્તુના યથાર્થ નિરૂપણ ઉપર ખાસ લક્ષ આપાય છે. સાહિત્ય જગતના ગુણ ગુણ પ્રસંગો અને પદાર્થોની જુદી જુદી મનોરુચિ માર્કિત પરીક્ષા કરી તેમાંથી રસિક અને જોધક તત્ત્વ શોધે છે, ત્યારે શાસ્ત્ર આપણને જગતના અનિવાર્ય નિયમોનું જ્ઞાન કરાવી તેને જોતેટલા આપણા ઉપયોગમાં લેવાનું શીખવે છે. એકનું કામ આપણા અનુભવની દુનિયાની રીતો વિસ્તૃત કરવાનું છે ત્યારે બીજાનું કામ આપણા હૃદયને વધારે મૃદુ અને ગભીર કરવાનું છે.

પ્રથમ ત્યારે આપણે શાસ્ત્રીય વિષયો પર આવીએ, સમગ્ર અવલોકનથી આપણને લાગે છે કે ગુજરાતી ભાષા દ્વારા જ કેળવણી લેનાર વિદ્યાર્થીના મનને વિસ્તૃત કરવાને માટે બનતો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. પદાર્થ વિજ્ઞાન, રસાયન, ભૂગોળ, યાત્રિક શક્તિઓ, ખગોલ, અર્થ શાસ્ત્ર, માનવ શાસ્ત્ર (Anthropology) ઇન્દ્રીય વિજ્ઞાન શાસ્ત્ર, વનસ્પતિશાસ્ત્ર વગેરેના મિહતો સરળ ઇંગ્લિશમાં સમજાવી વાચનારના મનમાં આ બધા વિષયો મગધી રસ ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે, અને એ પાઠો સિખવવામાં બેઠતો ઉપરકર દરેક શાળાઓને પૂરો પાડવામાં આવે તો ઉચ્ચ શિક્ષણ દેશી ભાષા દ્વારા આપવાની વાતો જે હાલ થાય છે તેની શરૂઆતની અજમાયશ પ્રાથમિક શાળાઓમાં થઈ શકશે, અને જે સરકારી કેળવણી ખાતુ માનની વાચનમાળા મળૂર કરીને ખેતી રહેશે તો એ પાઠો સમજાવવાને બદલે બાળકો પાસે ગોળી કટાવવાનો એક જ માર્ગ શિક્ષકો પાસે રહેશે. માટે શાળા ખાતાં સાથે સમગ્ર ધરાવતા ગ્રહસ્થાની ખાસ કરી સરકારનું ધ્યાન આ બાબત ઉપર ખેંચવાની છે. છઠ્ઠી અને સાતમી ચોપડીમાં પદાર્થ-વિજ્ઞાન અને રસાયન શાસ્ત્રના જે પાઠો છે તે તે પાઠોમાં વર્ણવેલા પ્રયોગો કરવાના સાધનો સિવાય તેની અદરની બાબતો સમજાવવી મુશ્કેલ છે અને એવા સાદા પ્રયોગોથી શાસ્ત્રના સાદા સિદ્ધાંતો સમજાવવા સિવાય અર્વાચીન જમાનાની નવી શોધ જેની કે કોન્ટેનરના એકસ કિરણો વગેરેના બાળકોને સમજાવવા એ મુશ્કેલ કામ છે. એટલા માટે છઠ્ઠી અને સાતમી ચોપડીમાં પદાર્થ વિજ્ઞાન અને રસાયન શાસ્ત્રના પાઠોમાં બધા બધા પ્રયોગોના ચિત્રો છે તે તે ઉપરકરે બધી શાળાએ તે પૂરો પાડવાને અને શરૂઆતમાં બધા માસ્તરોને તેનો ઉપયોગ સિખવવાની અમે બહામણ કરીએ છીએ અને તેમ કરવાથી પ્રાથમિક શિક્ષણમાં નવા યુગની જરૂરીયાતો પુરી પાડવાને માટે એક ઉપયોગી પગલું ભરેલું ગણવામાં આવશે.

હવે આપણે માહિત્યના પાઠો ઉપર આવીએ, એ પાઠોનું નિરીક્ષણ કરતા એ બાબત ધ્યાનમાં રાખવાની છે, ૧ પાઠના વિષયોની પગદગી, ૨. પાઠની ઇબ્બારત, શાસ્ત્રીય પાઠો વિશે જોડતા આપણે કંઈ એના વિષયોની જ ચર્ચા કરી છે. કારણ ઇંગ્લિશ એ સાહિત્યનો ભાગ છે, જાનીય પાઠોના મગધમાં બેઠે તેમ સાહિત્યના પાઠોની પગદગીમાં ગી. કોર્નરનની કદાચ વિચારશક્તિનાં આપણે વખાણ કર્યા સિવાય રહેવાનું નથી; પણ તે પરની જ્યારે આપણે વાચનમાળામાં વપરા-

યત્રી બાંસ ગમે સૌરીના વિન ઉપર આસીમે ડીએ ત્યાં તે મળધી અનતાન પણ એના જ વાયડે બો એ મમતોપની જસમ હી વાચનમાળા કમિટિના હુજગતી મેબરને માને પોંડે ફરી ફરીને વાચનમાળા વાંચી બેતા અને તેની અરમગતિની મોડી જોઈ માન પડીએ અને મે જોઈ એટલી બરી ગનીર છે એ નિર્ણય વિચિતર વિચેચવની નરુ

વાચનમાળાનો હંતુ ગુણ ગાચનો માન નથી પણ તે માથે વિચાર્યાની ઉચી રસહસિને જયત રવાળો પણ છે અને તેના માટે વાચનમાળાના જમના પમ્તોના તે મે માસની અરુ હંતુ માહિત્ય મેટુ કુધી નહીં હો તેના નમના આસના મેટમે આ નત્ય વાચનમાળા કમિટિના ધ્યાન મદાર નથી ગતુ એ તેમને નમદા ૨ નવનસમ જોવનનગમ વોરના મેટો માધી નાના આપેન છે તે જ બીના બતાવી આપુ પરતુ વાચનમાળાની ગતી ઉચા પ્રાસી એ ર નથી થઈ એટલુ / ની પણ તેની અ માસાગુદ્ધિ પણ નથી રી અ મીના માસ ખા ૧૦ છે પ'ની રપુ મોપનીના બાપા સાગી અને રગતુ માન નહાં પણ બાળો નાપર તેની રવાનો નવલ રવાના આઓ છે અને તે પ્રયત્નના મેન અરો મ ગતા મળી ૭ પાથુ પડીની સારડીઓમા બાસતી ગુદ્ધિ અને ગ્રાગી બ ને જગસાઈ સપા નથી રરારી ગવાળી ખાતામા નામા વખત કુરી મો ગી બખતનાર ચલ થપુ હુ / તી અ ગુદ્ધ નખવાનો મારોન મૂકના મેગની ગામત છે અને તેના માન અગુદ્ધ હુ / તીના થો / મે / નાના દાગી બતાવના એ ૨ / ૭ બોધી મોસડીના એ ની રમા પા હુ પહેલુ નાચ નીચ રમારો છે -

આપો જા / અને ૭ મી દેઈ નિગ્રાજ માતા દોઈએ - મોડી મગના માથા અને માથીમા હાંમે તોપણ આ નિચાના આપ / / બે ૭ / ન રુ પડે છે વાચનારો પ્રથમ મેન / વિચાર વાયડે માલો હો રા અને ગરી - બાય / અને માથી દોઈએ મે તો નિચાનો / ન નામમેતો અનત રાય પા જ અને પા / રસ નિચાર વગ્તા એન લોટે / મે તો માન અથના ને મ ન અને નખસાની બન વહ છે પા / મે બૂન મગન મૂકથી થઈ છે મેન જો ન / / રા / પા / મે / નાચમા એ પડી મે / પ્રેમગ મેડ જ બનના કરવામા આન્યા ૭

હી વાસડીના પહેલા પાંચના નીચે પ્રમાણે વારડે રમી પા / ખતુ / બી ન માણુઓ પી / તે આપા નામે ચાન તો માથુન મિ તેરી મીને આપો બી નઓની રાયે સારુ નેઈએ મા વાચમા નતાન અને સમન ગ સના નવનો ન બૂરી જવાયો છે મન અન / માધી મા માનુ માસતર બૂલી વખત which ચના મે અથ માધી / મો અથ મા માને ગપરો મ મ / ધી મે રા / વડ છે / મી એ પ્રતાવ ૭ મન તેની પડી નતાથ ગિ હ આપર બેઈમે પા / મા વા મો indicative mood ના દોનારી / ની / તે ને મ ન બેરી રીતે મૂ નારી વાચ્ય ગુદ્ધ મનેડે

મેનુ કુન રુ પડે માસી નાજી બૂનો વાચનમાળાના આસી / ના રગ તે બૂનો વાચનમાળા તમારુ પ્રગના જે નિવચ સચેરીએ મો મેડને હોમે કાન નસાકુ છે તેલુ પાણન છે એટલ / નાવાના આપ / / રમી મેમ પણ દેનામા આપરો - જુ / જુ / પા / જુ / જુ / નિબનો પાને લખાવનામા આન્યા છે, પણ અના / હંતુ એ / / હંડ પાંચના જવના

સ્વરૂપને માટે યુગ્મશ્રી મેન્મર નેખમદાર છે અને તેઓ પોતાની નેખમદારી એવી રીતે ખીલ્લ ઉપર નાખી શકે નહીં.

વળી કેટલેક કેંકાણે શબ્દોના અશુદ્ધ રૂપો અને તેમના આપેલા અર્થમાં પણ ભૂલ જોવાના આવે છે. દાખલા તરીકે છઠ્ઠી ચોપડીનાં ૮૨ માં પાઠને છેડે કરમ શબ્દનો અર્થ 'લુંડા કામ' એવો. આપવામાં આવ્યો છે. છઠ્ઠી ચોપડી ભણતાર દરેક વિદ્યાર્થી કર્મ એટલે 'જે કરાયું હોય તે' અથવા 'કામ' એ અર્થ નાણે જ. છતાં અહીં એવા સાદા શબ્દનો અર્થ આવ્યો છે અને તે અર્થ ખોટો છે. પાઠ વાંચતાં જે વાક્યમાં તે શબ્દ વપરાયો છે ત્યાં 'એવાં કરન કરીને' એમ છે અને એવાં શબ્દ એ આગળ વર્ણવી ગયો તેવાં એમ સૂચન કરે છે. પણ ખાલી 'કરમ' શબ્દનો અર્થ 'લુંડા કામ' એવો આપવો એ વાસ્તવિક નથી.

તેજ પ્રમાણે જો કે તે કેંકાણે 'સુગંધીદાર' શબ્દ વપરાયો છે. સાધારણ વપરાશમાં શબ્દોના અશુદ્ધ રૂપો ધણાં વપરાય છે અને સત્યતા, ઐક્યતા, સંગવહતા એ શબ્દો તો એટલા બધા દૃઢ થઈ ગયા છે કે તેમની અશુદ્ધતા હવે ધ્યાન પણ નથી ખેંચતી. છતાં વાંચનમાળાની અંદર તો શુદ્ધ ભાષાનો ખામીઆચક રાખવો જોઈએ. હવે સુગંધ નામ ઉપરથી સુગંધી વીશેષણ થયું, માટે તેનું એવડું વિશેષણ સુગંધીદાર એ કાનને અયોગ્ય લાગે છે.

વળી એક કેંકાણે કહ્યું છે કે 'તેનામાં ખામોશ ધણી હતી. ખામોશ એ વીશેષણ છે અને તેના અર્થ સ્વૂપ એવો થાય છે અને તે પરથી ખામોશી એ નામ છે અને તેના અર્થ સુપક્રીડી અથવા નૌન અને તે પરથી ઘૈય એવો અર્થ થાય છે. આવાક્યમાં પણ એવી રીતે નાનને બદલે વિશેષણ સૂકવામાં આવ્યું છે.

પાંચમી ચોપડીમાં 'મેઢ' શબ્દનો અર્થ 'શરીરનો એક ધાતુ' એવો આવ્યો છે. આ વ્યાખ્યા ઠાકર જોન્સનના જાલી શબ્દની પ્રખ્યાત વ્યાખ્યાની સાદ આપે છે. સુગ શબ્દ કરતાં તેનો અર્થ વધારે અવશે હોય તે ન્યાય સાત્તમાં હોય ગણાય છે. 'મેઢ'નો અર્થ ચરમી, શબ્દથી સારી રીતે આપી શકાત.

વળી કેટલેક કેંકાણે અંગ્રેજીમાંથી શબ્દના ભાગનાર કરવામાં વિવેક ન સચવાયથી યુગ્મશ્રી ભાષામાં અપરિચિત પ્રયોગો પણ થયા છે. દાખલા તરીકે 'આદુ એ તેના છોડતુ મૂળ છે' આ એક પાઠની અંદર પારિવારતું પહેલું જ વાક્ય છે- આ વાક્યમાં તેના એ સર્વનામ કયા નામને બદલે વપરાયું હતો, એમ શકા થાય છે યુગ્મશ્રી ભાષામાં સમન્વય એવું જાનવું હોયતો 'આદુ એ એક જાતના છોડતુ મૂળ છે,' એટલું જ ખમ છે. પરંતુ અહીં Gingers is a root of its plant' એ વાક્યનું શબ્દના ભાગનાર માત્ર કરવામાં આવ્યું છે. તેજ પ્રમાણે કેટલેક કેંકાણે વિશેષણનામાં પણ શબ્દના ભાગનાર કરવામાં આવ્યું છે, અને તેથી આપણી પ્રગતને અપરિચિત પ્રયોગો કરવામાં આવ્યા છે; દાખલા તરીકે સંપત્તિદાતા યુગ્મજાને 'મેહું' રીંછ' તરીકે આગળાય છે એ પણ અંગ્રેજી Great Bear નું ભાગનાર માત્ર છે, ગરજુંકે મેહું રીંછ એ નામ આપણા વર્ગમાં ઐત્તરુક પરિચિત નથી: એટલેથી જ ન અદ્વતા આગળ વળી કહેવામાં આવે છે કે, તેને ગાનડીયા લેલે ગાડુ અથવા વહેણુ વહેલે, આ પણ અનને અંગ્રેજીનું ભાગનાર ન લાગે છે, ગરજુ નિલાપનનો ગાનડીયા વર્ગ તેને Charles' wain વાસ્તેતુ ગાડું એ નામે આગળે છે, એ નિવાય આ પ્રયોગ માટે ખીચુ કોઈ પ્રમાણ અનારા ધ્યાનમાં નથી.

હર અમે આથી પણ નહાવતી અને નાહિત્યો એ । ક્યા તારી જૂતા રર આસીએ છીએ
પર આપેરી નૂતા મા' એક નુરુ ૧૬૩ આથી રતાર રત આ નીએ આપવામા આવતી
નૂતો એ તો અગુદ રેખન પદ્ધતિની ટંતુ જ પશ્ચિમ ૧૧૧ રકાય આ એવાક પામે તો
અંગ્રેજના રખાતી પડી આ વાચનમાળામા બાબત પે અસાધ્ય છે તેના બાબતર માટે અમે
તેના લેખકની ન લીરી હોય તેમ લાગે છે વાચનનાગાના ધણા રાગ વાચના તેમા રખનારને
વાક્યરચના (Syntax) એવો કંઈ વિષય છે એમ વાચકુ રોય એમ લાગું નથી
આ અગુદ વાક્યરચનાના લખના અમને કાલે કાલે માતુન પડ્યા છે તેનાથી થો । અહી
ઘણી બતાનીએ છીએ —

૧ યુવાની બે ઠી ક તા મા' નાતાની પીગીમા રેન નુરુ છીએ તેમ નાની નમી રોર
૩૬૨ નકાતો છે ૮૧ મોપડી પાક ૨ આ રાકર નાતા ગાગકના નવમાએવો જ બાલ યાય
કે ખુ ની બહીને અને સોનાની રીગીની અ રના લીલા કંઈ ગુ સંબધ હોવા લેછએ,
પશુ ખરુ જેના યુવાની બંધ કરવા માટે એ નથી ગુ વિભાગ છે વ્યારે બાખી વાક્ય નુરુ
ચમતી આખ્યા આરોએ આ એ બે બામતો ખીલો ધવાથી રાક્ય અગુદ અનુછ તે જ
પ્રમાણે મોથી મોપડીના પા ૩૦મા મા નીન પ્રનાલે વાક્ય છે — સ । ૧૦ તેઓના ૨૦ પ્રમાણે
જમી રવા પડી મેલાનુ જાણ કરોએ આવી પણ ૧૧૧ રવા પડી અને તેઓના ૬૨૦મા
પ્રમાણે' એ મને અવચલાના યાત ફેર યવારી વામ્ય આહીન યાય છે ખીન રેખોના
લેખોમાથી ઉતારા રેસના પા ૧૧ વામ્યગુદિ જગાઇ નથી ખજા તરિમી સાનની મોપડીના ૮૫
પાનુ પ્રમ વાક્ય હોય “ દિગ્દાના ધણુ મહિ રવા વ્યા અસરઓ પણ રમવા
આને તમા રવગવા ઠીઓ પશુ વાતા કરોએ ભે એવા રગિઆનખા અગમ્ય એક કિ ના
બાધલો હતો આ રાક્યમા રંગો એ નામો મેલ કિયાપ ૧ નથી આ તેથી વામ્ય વાચના
૧ જ ૨ ૩ લાગે વળી આ પા ૬ ખરેસોએ એ કનારો આરોએ અને કમીએ ૧૩૫ કે
પાક અમુક લખાલો થતા તંબુએ જોને તેમી રખાનો ૧૬૧ નકાતમા આને છે પણ એ
૧૬૨તો એક સ્વતન પાક યાય ત્યાં તેનુ નવ રીધુ લાગ્યો એ સ ૧૬૧ વિનર કરવામા આગ્યો
નથી અને તેથી સાહિત્યની રટિથી આ પારના રેસ છે પા ૧ મરાગુ બા ૧૨૦મા કિલાજ આ
પોપુ મે રાના સુધી દિગ્દા પનુ સા વખન આર ૧૨૦ ૧૨૦ પારિમારમા તિ દિગ્દાની અ
રના એક જોર ૧૩ અને તેના બે રા એક સ્ત્રી, આ ૩૩૧ ૧૩૫ન અવજ આ તેમના
વનુન રડી તેઓ ૩ રાતનો રાગ કર ૧ આ તેની તેર વાંતી દીકરી રેવડેરી રવા
એરી મે ગખાલ આથી પા ૧૦૨ યાયજ આથી વાચનાની સચિત્તિ હરો મે પાનેને
આ ૧૦ લાતી પડી એક મ ૧૩ બધ યવાથી તે રસચર્ચો સતોર નથી થતો આ એ આ
મે પાને નવથી મધ કરુ નહતુ તો તેઓ પા ૧૧ (ખ ૧૧ મા) આ એવા મરજ ૧૨
કેકર એ ૧૧ રકત મે છે ગુપ્તિમાર નરી નથી ૨ યલ રકત

સવનામના ઉપયોગના રાજ કેવડે ૦૬ સે નૂરુ યથેરી રખવા તમી નાયા એ રીતો
૧ ૧૩૨મા પા ૧૨૨એ રાગી એકેક ૧ ૨ વાચના ૧ની કુચી યાય છે તેને ખતા
આ રીના ધન સર ૧ ૧૨૨ પોનાના રચના નકા ન તે ૧૦ નહિસ તેમની બ
૧૨ કી હતી રેવડેરી ૫૨ી ૩૬ તે ૧ ૧૧ હતો તે આ ૧૫ તે ૨ ૧ રીને નની

સારવાર કરી હતી. પોતા પિતાના શોહેનશાહ એડવર્ડની પછી તે ગાદીએ બેઠે એવું કમનસીબે નિર્માણ થયેલું નહીં, તેથી ઘણી માવજત કર્યા છતાં તેનો કાળ થયો. ”

આ ઉતારામાં રાણી એલેક્ઝાન્ડ્રા સંજોગથી વાત આવેછે. તેમના છેલ્લા પુત્ર વાક્ય તપાસતા માત્ર પ્રથમ કે પ્રથમ બે વાક્યમાં ‘પોતાના’ એ સર્વનામ રાણી એલેક્ઝાન્ડ્રાને લાગુ પડેછે, ત્યારે ત્રીજા વાક્યમાં એકદમ એ જ સર્વનામ તેના પુત્રને લાગુ પડેછે જ્યારે આ ફેરફાર માટે વાચનારને અગાઉથી બીજકુલ ચેતવણી આપવામાં આવી નથી આથી આમ બીણી અને તેટલા જ માટે સાહિત્યની દૃષ્ટિથી માફ ન કરી શકાય તેવી ભૂલો વાંચનમાળામાં ડગમે ડગમે માત્ર પ્રથમ પડેછે. અને એ ભૂલો એ સુજસતી મેળવના કાળજીપૂર્વક અવલોકનની ખામી બતાવી આપેછે, અને એ ભૂલો સુધરે નહીં ત્યાં સુધી શુદ્ધ અને સરસ સુજસતીના નમૂના તરીકે વાચનમાળાને ગણી શકાય તેમ નથી.

છવંદે સાહિત્યનું સર્વથી મહત્ત્વનું અંગ કવિતા તેના અવલોકન પર આવીએ. જુની વાંચન-માળામાં છવંદની ચોપડીઓમાંના અમુક અપવાદ સિવાય બધી કવિતા ખાસ કવિ દ્વિપતરામ પામે રચાવી હતી; જ્યારે આ વખતે જુના અને નવા બંધીતા યથેચ્છા કવિઓના ઉદાહરણ દર્શાવતો પ્રયત્ન કર્યો છે. બાળકોને યોગ્ય કવિતાઓ હજી સુજસતીમાં લખાઈ નથી તેથી શરૂઆતના પુસ્તકોમાં તો નવી કવિતા રચાવી પડીછે. પણ તે કવિતાઓ જુની વાંચનમાળાઓ કરતાં મહેલે એમ પ્રતિપાદન કરવું મુશ્કેલ છે. તે ઉપરાંત તદ્દન નાના બાળકો પાસે મોટા રાગ ગવસાવવાનો આશય રાખવામાં આવ્યોછે તે તદ્દન અયોગ્ય છે. જુની વાંચનમાળામાં પ્રથમ ચોપાઈ અને દોહ-સાથી શરૂ કરી પછી ભુજંગી અને હરિગીત અને ત્યારપછી ઉપસા કમની ચોપડીઓમાં કુતણા પદ્યવર્ગમાં વગેરે મોટા છદો રાખ્યાછે તેમાં અમુક કેમ સંગવાયોછે, જ્યારે નવી વાંચનમાળામાં રાગ અથવા છદોનો કય કંઈ છે જ નહીં.

પછી આપણે કાવ્યના નમૂના પર આવીએ. તેમાં પણ પ્રથમ દૃષ્ટિએ અમતોય થાયછે. અમુક લખાઈની કવિતાનો પાઠ રાખતો એમ પ્રથમ દરની પછી તે પાઠને માટે કાવ્ય શોધાયાંછે અને કેટલીક વખતે તેટલી જંજાળાંતુ એક કાવ્ય ન મળવાથી બે સાને આપવામાં આવ્યાછે, પણ જો એ બે કાવ્યોને કંઈ પરસ્પર સંજોગ હોત તો તો હીક છે. પણ કેટલીક વખત તો બિનકુલ અસબદ્ય બે કાવ્યોને એક બીજા સાને ગોઠવી દેવામાં આવ્યાછે. દાખલા તરીકે, છૂટી ચોપડીનો નમૂનો પાઠ જુઓ. તેનું મૂળ પ્રશ્ન કેમ મનન થતો નથી તે વિશે એમ આપેલું છે, જ્યારે પાઠમાં એ કવિતા પરી વત્તા ક્યારામજાઈની બીજી વાચણી નામની કવિતા નકવામાં આવીછે, અને એ બીજી કવિતાને પાઠના મજાજા માને કદજ સંજોગ હોય તેમ લાગતું નથી. પછી છૂટી ચોપડીનો સોળમો પાઠ ઉપદેશ વિશે છે, અને તેમાં પહેલી કવિતા ઉપદેશની છે, પણ તે ઉપદેશ થઈ રહેતા એક કદજ મનરજન કવિતાનો નાખવો પડેછે, અને તેમાં અમુક પ્રશ્નોના ઉત્તરના જગડી ચોપડી રોટલી કાવચાના આવ્યાછે પણ ઉપસા અને પાંડના દાખલા કરતાં આપેલી જગડી કવિતા એકજ કવિની હતી. પણ પાઠ કેવળ તે એપણું નથી. વિનાશ કાળે વિવરીત બુદ્ધિના જુ સામીરમતા પાના ઉપજતી આવી પછી અનમન્યાયમ વિશે મુક્તાવદનું કોમ આપવામાં આવ્યું છે તે પછી કવચતના પાન ઉપર નમીદાંડર અને દ્વિપતરામના બે કાવ્યો આપવામાં આવ્યાં છે.

યોગ્ય છે માત્રમી ચોપડીમાં ઉચિત પ્રાંતના અને ગરબી ગુજરાતની નમદાસ કરતી મુદ્રમિદ્ધ કવિતા પછી નરસિંહ મહેતાને ૭૦ વૈષ્ણવનું આગમનજી આવેછે અને તેમાં બે પ એ વિષયને પરત્વે જ આપવામાં આવ્યાં છે બ્યાંને નીચું પ સાડુ ઈશ્વર પર શ્રદ્ધા રાખવા વિશે છે પછી પદરમો પાંદ હર્ષિનના નદરનો છે જેમાં ધીરાશમગતનું મત્ત પૂર થતા ધમ વિરે છોડમ કવિનું એક કાવ્ય ઉમે રવામાં આ ગુણે ત્યાગની ગુમા પાંદમાં રા નરમિહગવતા મે કા રો આપવામાં આવ્યાં છે અને ચુમાનીશમાં પાંદમાં રા. બ્રાજાશકર અને બ્રમતતતપના મોધ વચનો આપવામાં આવે નહીં, તેપછી મેઝાવનમાં પાંદમાં મુગતનું રત્નાગરના મ્લોનું કાવ્ય છે અને તે પૂર થતા નમ રા કરતું કવિના પિતાનો મદવાડ નામનું કા પ આપવામાં આ ગુણે આ રહે ઉર નેધ ઘણા તેમ મેરેક ઠેકાણે એક વિષયપર મે કવિના જા રો આપવામાં આવ્યાં છે તે યો ય જ છે 'દેરેક ઠેકાણે બે જુદાજુદા નિરનો પગ એક પ્રિના । રો આપ્યાં છે તે પા બક બોગમ નથી પણ એક પાંદમાં બે કવિના જુદાજુદા નિર્પરપરના કાવ્ય આપવામાં આવ્યાં છે તેન નો પ્રતિપલ પ્રમરે યોગ્ય મ્હી શકાય તેમ નથી

હવે બાલ પાવ પરથી ચારે આપણે મૂળ કાવ્યો પર આવીએ છીએ ત્યારે નવી વાચનમાળામાં જુની કરતા અમુક અરો મુતારો નગરે પડે એ મેલ ખીતુ છે જુની વાચનમાળામાં મુખ્યત્વે પ્રિ દ્વપતરામ પામે આ કવિતાઓ લખાવેન હતી અને તે ઉપરાંત છવી સાતમી ચોપડીઓમાં ધીરો શામળ ભગ દયારામ વગેરે જુના કવિઓમાંથી યોગ ધ્રુગછવાયા ઉદાહરણ હતા તેને બદલે નવી વાચનમાળામાં ગુજરાતી કવિતાના ઐતિહાસિક અવલોકન માટે અમુક સા નવી તૈયાર કરવામાં આવી છે નરસિંહ મહેતા પ્રેમાન દયારામ નમદાસકર દ્વપતરામ વગેરે શિદ્ધ કવિઓના કાવ્યના નમૂના આપવામાં આવ્યાં છે એટલું જ નહીં પણ તે તે કવિઓના જીવન ચીતરી તેમને માટે વાચનારની રસરસિ ને મતોષ આપ્યો છે અને છેવટે હાનનું આપણ નવું કાવ્ય માહિત્ય પણ જુની જગ્યામાં નથી આ ગુ ને કે તે સબધી કહેતું નેરિ નવા કાવ્ય સાહિત્યને નેધએ તેવો ધ માફ નથી થયો અગ્રેજ પ્રેમણીના પ્રયાગની ગુજર કાવ્ય માહિત્યમાં જે નવી રાની દાખલ થઈ છે તે શ્રેણીનો વાસ્તવિક ખ્યાન આવે એવા નમુના લેવામાં નથી આવ્યા રા નગસિંહરાવની બકરીના બચ્ચાની કવિતાને મ્યાન આપવાથી તેઓ ભાગે જ ખુશી થયા હશે વળી એ કવિતાનું વગુ નીચ ચોપડીને લાપકનું છે બ્યાંને તેને મ્યાન પાચમી ચોપડીમાં આપવામાં આવ્યું છે તેમ જ સાતમી ચોપડીમાં રા નરસિંહરાવની ચદા જેના કાવ્યને મ્યાન આપવું નેધનું હતું કે જેથી હાનના જેવા કાવ્ય સાહિત્યની કાષ્ટ જાળી વાચનાર કરી સમ્ત એકદરે રા બાળા શકરના એક મત્ત મિવાય નવા કાવ્ય સાહિત્યના બધા નમુના તે તે તેખોના ઉત્તમ કાવ્યોમાંથી નથી લેવામાં આવ્યા બ્યાંને રા જન્ત અને ખખરાર જેવા માનનીય કવિઓને નિનકન વિસારી દેવામાં આવ્યાં છે એ પણ વાચનમાળામાં કાવ્ય સમ્રાટની મોગી ખામી છે

છેવટે ઉપસંહાર પ્રેરતા કહેતું પ્રાપ્ત થાય છે એ દરે નવી વાચનમાળા જુની ગ્તા ધણી સારી થઈ શાસ્ત્રના ના માટે તેમાં બ મારી સમગ્ર પ્રવામાં આવી છે માનન શાસ્ત્રના વચતા જતા ગુનનો તેમાં ઘણો સારો ઉપયોગ કરવામાં આ રો છે અને પ્રાચીન હિ સબધી ધણી ઉપયોગી માહિતી આપવામાં આવી છે એટલું જ નહીં વાચનમાળાને સંવેદી (encyclopaedic) ગુણનો પ્રયત્ન ઘણે અશે નફા થયો છે અને તેને માટે મી કોનનટને અને કનીનીને ધન્યવા વડે છે ફક્ત ગુજરાતી વાચનમાળામાં ભાતની અગ્રિ એટલી બધી છે કે ગુજર સાહરેની એક કમીગી પામે આખી વાચનમાળાને સુધરાવવાની ખ્યાન અગત્ય છે અને એ ખતાવવાને માટે જ ઉપરતુ દોષ પ્રમદા જરા મોટું ગુવામાં આવ્યું છે

મુદ્રારાક્ષસ.

સુ'બાઈ યુનિવર્સિટીના " ટ્રાન્સેન્ડિયન હોસ નાં નીચે સાહિત્ય પરિષદને પ્રમુખપદાધી પોતાની વિદ્યા પ્રગલ્ભતા રા. રા. કેશવચંદ્ર હર્ષદરાય શ્રુવ યુગદત્તી જાતા બે.સન સી અક્ષરના ઉત્તમ વિદ્વાન તરિકે પકાયે. આજ વર્ષાં વર્ષે થઈ સંસ્કૃત ગ્રંથોના ઉત્કર્ષક જાણેનાં કરતાં તરિકે એમની બાધિ પ્રસરી રહીએ. એવા એક જ નામદત્તી બીજા અર્થિનુ અવરોધ કરતાંને ખાસ કહેવાયલું રહેતું નથી. પરંતુ " મુદ્રારાક્ષસ "ના યુગદત્તી જાણેનાં બીજા આજ નેના ઉપોદ્ધાનનાં જે જે વિશ્વો અગાંએ તેમનું વિશ્વકર્મ કરાવતા હેતુથી આ સંહિત નોંધ લેવાયે.

રા.ન.બુ'એ કે " મુદ્રારાક્ષસ "ના જા.વ. અનુસંધાતા, કૌલ, યજ્ઞ.યો વગેરે ધર્માર્થ સ્મરક યજ્ઞના એટલા ખાતર તેની અગાઉ અને પછીનું ૫૦૦ ગાંવું નાંકિય રા. કેશવચંદ્રે વર્ણ્યું હતું. સમ્રાટના હાઉપિંગર ઉપરથી જેવોનાં ઉત્તમ કનિકાસ આમેજનાં યજ્ઞકાંડી (Philologists) આવી નકેતત લે એ સ્વ.આવિક છે.

જે જાનાનાં " મુદ્રારાક્ષસ " સ્વાહાં ખાતર મગદોય, ધર્મિક અને સંસ્કૃત કથાં ઉપેદ્ધાતમાં કરાયું. જો સિમ્પલિટ હિંદુસ્તાનનો પ્ર.વી. કનિકાસ (Early History of India by V. Smith) નિમ્ન ઉર ફ્રેન્ચ (Chronology of India) હિંદુસ્તાનનાં કનિકાસની કાળકુળ અને પેતે વાંચેલા સંસ્કૃત સાહિત્યના ગ્રંથો ઉપરથી આ ઉપેદ્ધાત જાણવાનાં અ.બુ' છે.

વિશ્વાખરેવતા અ.અ.કાતા મૌર અરવિરનાં વિશે ' મુદ્રારાક્ષસ "ના મરતમ્કથનાં લખ્યું છે કે

"તે હાનાં હુણ્ડોર કાંધે ઉચ્છેદો લોધ શેમી અનગે,

તે દેવ શો અવતિરનન મિત મહો દ્રૈઢ પાતે પ્રનારે

આ ઉપરથી જ. સના પૂજા સમયે ઉત્કર્ષાં કનિકાસકારો અંધકરમ્ભત મહેટે તે સંખ્યો એમણે પ્રકાશનાંબો. યુનોના વનયથી હિંદુ કિર મરી અવન. એને કારણની સ્વીચેની અનના હુણો આ વખતના પાશ્વં અક્ષરક કહેએ અને તે કાંઈકુળ અને યાતેવતા રા.અ. પાશ્વં હાંતે છે એવો નત રા. કેશવચંદ્રે રજૂ કરે. આ.વ. ક્રે.વે.સી.વ. પ્રસંગનાં જા.ન.અ.નુ.કે કરાં વત્તુ રા.અ.સી.વ. વિચેતે જા.નુ. કેમ જ એવે. હાંતે યા.વ.

કુશાનકેવલુ કનિકાસ. જા.ન.યો બૌદ્ધ ધર્મ એવિવાનાં અપદી દેવતો જાતે. ઉ. આર્થ સંસ્કૃતિ અનેક મહેદુન અસંદુત રા.અ. સંસ્કાર આ.ગી અનુ.કે કરી કરી. મરતમ્કથાં પ્રે.કો અને માર્કે.લી મે.કો સના હુણ્ડોર કા.સતી કરી. આ સંસ્કૃત અ.ને.કુ.વ. વધે.ક. વધે.ક. ઉપેદ્ધાત નાં જોયું એવી અનગી જા.ન.અ. છે. મુદ્રારાક્ષસ' નાંકનાં ૫૫ આ રા.અ. તેમજ અનતે વનતે પ્રવચાં સના.અ.ના પ્રતિનિધિ મે.કોએ હા. ૧૫-૧૦

સંસ્કૃત સાહિત્યનાં ' મુદ્રારાક્ષસ ' નાં રા.વ. તેમજેએ મે. નિહં. ના. કામ રાતે કરે. ના.કે. પ્રવે.અ.વ. અને પ્રવે.કુ કરી મે. આકે મે.ન. રા.અ. કહે કા.અ. તરિકે ય.વ. જા.ગી હતી. પ્રે.કો કહે વિ.કે. નિ.કો પદા સના કરા. એવે દત્ત. મરી કનિકા.

આડ મર અને નટખેન બતાવતા પગ નખા વિશે નવ આપતા તોપણ મુદ્રાક્ષમ મા નાટક
 ત નાવિવાનનો વિકાસ થયેનો માન્ય પડે છે કાનિ સના અકર્મા ના મ નાતુ નરી અર્થાત
 તેના અને પ્રવેગો પતા નરી x x નિવા મનેનો અક અનેક પ્રવેગોમા આપોઆપ
 હેચાઇ જનછે x x x નાવિવાનમા બીજ એક મહ નની નરીનતા પતાકોનો વિગતાર છે
 x x x પ્રવિની કનાની વિચિત્રતા માત્ર નિમણમા પરખાઇ આરે છે બીજ નાટકમા બુધા
 એકન પાત્રો હોયછે વ્યારે મુદ્રાક્ષમમા પાત્રોના જોડા છે x x x પતાની દુશ્મના જેમા સવિ
 શેષ દીગી આરે છે તે મુદ્રાક્ષમનુ સવિવાન છે કાયની એકતા એ નાટક મત્રનુ સામાન્ય લક્ષ
 છે પરતુ 'મુદ્રાક્ષમ મા એ એકતા અમાધાગ્યરણે પ્રકારે છે x x x કાયની એકરતાના આવા
 અદ્ભૂત દૃષ્ટાત દૃશ્ય રૂપિમા બીજ છે નહિ પ્રસ્તુત નાટકમા વસ્તુની એકતા પશુ કાયની એકતા
 જેવી અમલકારે છે x x x 'મુદ્રાક્ષમના કાયનો વેા બદુ પુગીદાર છે

આ નાટકનુ કતેવર પ્રેમ રાજનીતિનુ બલાયકુ છે x x મરમિદિધી મિન સિદ્ધિ
 એના પાત્રન ઇદ નરી નાટકમા નીતિનુ મત્ય કાઇક આનુ છે અહિ અમુક પુરના લોબની
 પ્રેમમની તૃપ્તિ છ નથી પરતુ ધન અને બળતા મ મા અધ બની ગયેના મનએને મુગમાધી
 ઉમેડી નાખી અન્ય મિદામને લાયક બનાય દિર મરી વિશ્વનો ઉદ્ધાર કરવો એ નિશ્ચય છે એ
 મહત્વતા કાયની મિદિને અરે આપકરે જે માગ લીગે છે તે ડુગિન તો છે જ તો પણ ન્યાયની
 દૃષ્ટિએ તેના લાભમા કહેવુ જોગે છે તે ખૂની નથી પણ ખૂનરેછ અકાવનાર છે જે પ્રે નાટકમા
 શાહ્યનીતિનો પ્રયોગ કયો છે તો પણ તેની દુટતા બનરવા પ્રેમ અથગે પ્રયત્ન છે નહિ બરે ઉચ્ચ
 પાનની ઉચ્ચતા પ્રશિત કરવાની એકે તક એમા જવા દીધી નથી "

કુપુસ્ત્રશી માનવિકાગિનિમિત પારિજત પગિન વોરે જેવુ મુદ્રાક્ષમ ઐતિહાસિક નાટ
 છે જતા પુરાવિજેનુ તે તરફ લક્ષ થી ખેવાયુ એના માટે ભાષાતરકાર ગ્રંથીકે હમીકત તા
 રવી ગરે છે

ચિનાયેખો તામ્રતામનો સિક્કાઓ અને પરદેશીઓની નોરોના અભ્યાસમા હ નૂ એમલુ બધ
 કરવાનુ છે કે પાશ્ચાત્ય આયતાત્રી (Indologists)નુ ધ્યાન આપન નાહિત્યના અતિહાસિક
 અભ્યાસથી વિમુખ રહે જ જે રેશમા એઓ કામ કરે છે તેમા એટલા યોા કામ કરનારા છે અને
 છે તેમાવી પણ ધનતા બપ છે પ્રે નરી બામત હાથ ધનર જ નહા નવા કામ કરનારાઓ મરે
 એટલા ખાતર મીં ફીંગ મે ત્રણ વર ઉપર આપણા દેશીઓને સમગ્ર અપીન કરી હતી તેમજ
 New Imperial Gazetteer ના બીજ બા ભા લખેલા લેખમા પણ એમની એ ન વિનિ
 છે પણ સૂકને ગાગડે ગાધી થના યોડુ વાચતા રખના આવડુ એટરે કવિ નાટકકારે નવન
 કથાકાર વતમાનપનતા અધિપતિ બ્ય થરાનુ દોષ ત્યા વિરતા (Scholarship) ઉપર બી
 કુન જ લક્ષ ન આપય અને તેની જરા પણ કર ન થાય સાહિત્ય ઉપરની અતિહાસિક હકી
 કતો તારી કલા વાનુ કામ મગમમા સારૂ આરે છે Indian Antiquary ના પાના એન
 સાખ પૂરે છે

10 રાં કેશવલાલે મુદ્રાક્ષમ માથી ચેદ્રુપ્તનો જમાનો તા રી કાપે છે અદ્યુત
 વિરો હીદુ ખોદ વ જોન અને ગ્રીક ગ્રયોમા અનેક હતમ્યાઓ કહેનાઇલી છે વિગાખ દેવે કયા

જોનાતી વળુ સામગ્રી રેળની હતી તે નક્કી કરવા જોડતા આધાર પ્રાપ્ત થયા નથી એટલે
 હવે દંતવ્યવસ્થામાં 'સુદારાક્ષમ' ની અંદર આજેમેલો વ્રતાત ઉમેરવાથી બધીધર્મમાં માર્ગ
 સ્પષ્ટ થઈ ગયું હોય તે સમય ઇતિહાસની દૃષ્ટિથી કમળા સરગતા થયો. અંતર્યુત્ત, આલુક્ય અને
 વિગ્ન પાંચો વિશે જે મર્યાદાઓ ચર્ચા રાં રાં કેશવજીને કરી છે તે એમના ઉપોદ્યાતમાંજ વાંચ
 પાતી જરૂર છે.

આલુક્ય મળી એમણે ઘણી હરીકૃતોનો મગક કર્યો છે કામસૂત્રકાર વાત્સ્યાયન મુનિ અને
 વાલ્મીકિ વાત્સ્યાયન અને આલુક્ય એ ત્રણે એક જ છે, એમ એમનું કહેવું છે એમની વિદ્વતા
 જે અમને અતિમય માન્યુદિ છે, છતાં આ કથન અન્યો મદિય લાગે છે. "કામમત્ર" મા કુ-
 ત્ત્વ સાતકર્ણીનું નામ આવે છે મત્સ્યપુરાણમાં આપેલી સાતકર્ણીઓની વંશાવલિના કુત્તરનું
 નામ છે, પણ રાજ્ય કર્યાના વર્ષો આપ્યાં નથી તોપણ મીંડ સ્મિયે ગણવી કરી છે એ ગણવી
 નાણે આવવા થોડી વધવટ કરતા પણ કુત્તર અને અંતર્યુત્ત સમકક્ષીન કરતા નથી.
 મરહતનો મુખ બંધ થો તે અસ્ત્રામાં 'કામસૂત્ર' રચાયુ હોય એમ લાગે છે આ પ્રશ્નમાં કદા ઉ-
 રવાતી અગત્ય છે, લખાત્તરને 'કામસૂત્ર' ઉપરથી વિનિષ્ક કરવા કરી છે. આલુક્ય અને વા-
 ત્સ્યાયન બિન્ન હોય તો તે જોડી પડે. ગાતમના ન્યાયમત્ર ઉપર ભાષ્ય રચનાર પશ્ચિમજ્ઞાની પણ
 આલુક્યજ છે એવું કહેવામાં આવ્યું છે; આદરાયણ સત્રો પછી જૈનમત્રો લખાયા છે, અને
 આદરાયણનો સમય અંતર્યુત્તના સમય પછીનો ગણાય છે. આ ઉપરાંત ડા. ભા. આદરકરનું એમ
 માનવું છે કે દરવીશમના ચોલા શત્રુ પછી 'જ્ઞાની' એવું વિન્દ વિદ્વાનોમાં પ્રચાર પામ્યું હતું.
 આ ઉપરથી પશ્ચિમજ્ઞાની અને આલુક્ય બૃહા કરે છે 'ઉપાધ્યાય નિરપેક્ષ' નામની દીક્ષા લખ-
 રતા કહેતા ઉપરથી જ રા. રા. કેશવજીને કૃત જેવા વિદ્વાને વિશેષ તપાસ કર્યા વિના આવી
 નો દેખ લખી હશે ?

આ ઉપરાંત પણ ઘણી હરીકૃત નાટકમાંથી તારવી ઉપોદ્યાતમાં સમાવી છે કહેવેએમાં શીખના
 વાર્ધાઓને રા. મ. કેશવજીને ઇંગ્લીશ દી'પણવાળું "સુદારાક્ષમ" જેટલું ઉપયોગી છે તેટલા જ
 ન્યુત ભાષાન્તરનો ઉપોદ્યાત ઉપયોગી છે

ઉપોદ્યાતની ભાષા ઉપર સંસ્કૃત ગવિભાષાની પ્રકૃષ્ટ અમર છે ઉપોદ્યાતનો ઐતિહાસિક ભાગ
 ખવા ઉત્તમ ભાષા વાપરી છે, છતાં પણ તે અંગ્રેજીના લખેલા ઇતિહાસોની જોમદાર અને
 વિત (value) ભાષા આગળ પોચી અને તૂટતી લાગે છે આપણી ભાષામાં આ રીતે કેટલી
 થી નુનતા છે તે જણાય છે

ભાષાન્તરની ભાષા સરળ અને રમણી છે. ગદ્ય તો મજા કરતા પણ જ સરળ અને સચોટ છે,
 જ્ઞાનની મહાસરળતા ભાષાન્તરના અદ્યક્ષ થઈ ગયે છે અને રમણવાદ અખલિત વડે છે પ્રા-
 નો બદલે જે ભાષા વાપરી છે તે આપણી ભાષાના ઇતિહાસમાં રાં રાં કેશવજી સિવાય કોઈ
 પરી શકે એમ નથી. આ તપાસ કર્યો અને પ્રયોગો વાપરી પ્રાકૃતની ટંક અને વિસિદ્ધતા
 ગણવામાં આવ્યાં છે ત્રિપિ બાળમેધ રાખી છે

ભાષાન્તરના રાં રાં મનાદ્રજાજ ઇંગ્રેજીના ભાષાન્તર માટે આ ભાષાન્તર વિશાળ
 તા નાટકનું ખીચું ભાષાન્તર છે

સાધુનો સંપ્રદેશ

(૧)

(અતિપરિચયનો ભય, ત્યાગના ઉપાય)

પરિચયમાં આવતા પ્રત્યેક મનુષ્યપાસે હોઈ હું ન જુડું ન કર, પરંતુ કોઈ પ્રભુભર્યા ડરનારા પ્રજા સાધુ સાથે હોવા કલ્પ અને ધર્મની ચર્ચા કરજે

અરિચિત અને યુવાન મનુષ્યો સાથે બહુ ઘોટા પરિચય રાખી ધર્મની ખુશામત ન કર, અને મહાન પુરુષો સાથે પરિચયમાં પડી પ્રમિદ્ધિ પામવાની ઈ ઇ ન રાખ

- નિરંતર નમ્ર, સાદા, પવિત્ર અને નિરમિત જનોનો સહવાસ રાખ, અને નૈતિક તેમજ ધાર્મિક માર્ગ તરફ વલણ કરાવનારા વિષયોનો જ તેઓની સાથે વાર્તાવિનોદ કર

કોઈપણ સ્ત્રીની સાથે પરિચિત ન થા, પરંતુ સામાન્યતઃ પ્રત્યેક સત્તારીને પ્રભુમાર્ગનો સફળોધ કર

પ્રભુ અને હોના પવિત્ર ગણો સાથે જ પરિચય પાડવાની આકાંક્ષા રાખ મનુષ્યના ક્ષણિક સહવાસનો જેમ અને તેમ ત્યાગ કર

પ્રત્યેક મનુષ્યપ્રતિ દયાભાવ રાખ, પરંતુ વિશેષ હૃદય ન લે, ભય કે પરિપાત્રે તે અહિતકર છે

ઘણીવાર એવું બનેછે કે કોઈ અણુપ પુરુષ મર્યાદાથી મુક્તિ સાચી, કિંતુ જો હોના પવિત્રતાથી એને હોતું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાયછે, ત્યારે તેઓને બહુ અસંતોષ થાયછે

વળી કોઈવાર આપણે આપણા સહવાસથી અંકુશ આપવાનું ધારીએ છીએ, પરંતુ કોઈ રહેલા ગુણ હુણોને વીધે તેમને અરુચિર ઘર્ષ પડવાનો સંભવ થાયછે

સ્નેહજ્યોતિ

ગુજરાતી ભાષાની દ્રષ્ટિએ થોડાક મરાઠી શબ્દો

મુબઈના ગિરગામવાળા લક્ષ્મી કોઈ નવોસરો મુળાં આરેયો ગુજરાતી ગદ્યસ્થ પોતાના સગાનું ઘર પૂછેના હોતા એટલાપર ચરીરે માન લગોટી અને ઉપવિત જ ધારણ કરેલા કેટલાક દક્ષિણી બહુકો અમતા હતા, તેમના એકે કહ્યું “આ

ગળ વિચારા.” પેલો ગુજરાતી સમજ્યો કે મને ફરીથી વિચારી જોવાનું કહ્યું. તેથી થોડેક જઈ લમણે હાથ દઈ વિચારવા લાગ્યો કે ‘હું’ પુનઃજાઈને મળવા આવ્યો છું કે બીજા કોઈને ?’

એક દક્ષિણી ગૃહસ્થને ઘેર કોઈ ગુજરાતી જમવા ગયો હશે. જમતાં જમતાં પીરસનારી સ્ત્રીએ પૂછ્યું કે “કાંય વાડું?” જમતી વેળા વળી વાઢકાપ શાની દક્ષિણી લોકો જમાડયા પછી પેટમાંથી કડાડી લેતા હશે? ઓ બાપ! પેટ ચીરે તે કેમ ખમાય? જમાડનારાં પરાણાની મુશ્કેલી સમજે નરિ એટલે ઉપરાઉપરિ “વાડું કાંય?” પૂછે અને પેલાને તો જીવ જાય. ખડીકે ખડીકે બિચારા અડધો ભૂખ્યો ઉડ્યો અને પેટ કપાવાની ખડીકે તરત કપડાં પહેરી પલાયન કરી ગયો.

કોઈ દક્ષિણી ગૃહસ્થને ઘેર ગુજરાતી ઘોડાવાળો હશે. શેઠ જરા માંદા હોવાથી દવા ખીતા. એક ‘ઝાઝ’ પી શેઠે ઘોડાવાળાને શીશી પાછી આપી કહ્યું કે “ખાલી ઠેવ.” શેઠનું મ્હોડું કટાણું ઝેર જેવું ભેઈ ચાકરે બાણ્યું કે શેઠને દવા નાંખી દેવી હશે, એટલે તેણે બટ લઈને શીશી “ખાલી” કરી.

આ બધા કરતાં પણ વધારે રમુજ પ્રસંગ મુંબઈના એક બ્રુધાશાન્તિ ગૃહમાં બન્યો હતો. એક ગુજરાતી બ્રાહ્મણ ચાહ પીવાને કોઈ દક્ષિણી ઉપાહારગૃહમાં ગયો અને ખાલી ખુરશી પર અડી ગયો. તેની બેઠની ખુરશી પર કોઈ બીજો ઘસાક બેઠો હતો, તેણે પોતાને સાફ ગરમ ભજ્યાંની વરદી આપી. ઉપાહારગૃહમાં તરત રકાખીમાં ગરમ ભજ્યાં લાગ્યાં, અને જે શજ્ઞ બોલ્યો તે સાંભળી બ્રાહ્મણના ડાળા તો બહાર નીકળી ગયા. તે શું બોલ્યો હશે? “દિડકીયા ભજ્યા!” “હિન્દુના ઉપાહાર ગૃહમાં “દિડકીનાં ભજ્યાં!” અરરર” તે એકદમ ઊઠી ઉભો થઈ ચાલવા લાગ્યો. ત્યારે વીશીવાળો કહે, “શેઠ તુમાલા કાંય પાડિજે? એકદમ ગરમ ભજ” તયાર રહે.” બ્રાહ્મણે તો કાને હાથ દઈ ચાલવા જ માંડ્યું, એટલામાં “એ પૈસાની ચકલી લાવ.” એવી બીજા કોઈએ વરદી આપી આ શજ્ઞો પેલાને કાને જતાં તેણે જીવ લઈને નાસવા માંડ્યું. વીશીમાં ગરબાટ થઈ રહ્યો. કોઈ કહે “ખીસાકાતડ છે.” કોઈ કહે “પૈસા ચુકાવ્યા વગર નાહોછે, પકડો.” વીશીવાળો કહે, “કયા ગરબડ છે. એ તો દિવાના છે.” બ્રાહ્મણને આગળ જતાં યાદ આવ્યું કે એ તો મહાત્મ મૂલ નોજ મહિમા! કારણકે:—

વરો ન વરતાં પ્રાપ્તઃ રાગોજાતસ્તુ ક્રોધતામ્ ।

મહારાષ્ટ્ર મૂલ્કે ગત્વા રાગોરાગાત્વ માગતઃ ॥

આર્યધર્મપ્રકાશ

પુસ્તક ૩૭ મુ]

ચૈત્ર સ ૧૯૬૫

માચ ૬ સ ૧૯૦૨

[અક્ષ ૬ છો.]

દીનવાલ્લક

(ગાંધી)

માડી! દીન બાળને લેની રનેહ-ઉછ ગમા દે,

રહે મુજ સગમા દે,

શિશુજન રમવા વન લહે મૂકયો,

વિપય ગયો નિજ મારગ ચૂકયો,

કુસુમો વીણતી કણક વાગ્યા અગમા દે,

અગ ઉતરડા અધિર વહતો,

બાળક તુજ બેહાલ લમતો,

ચુખ્ત વર્ષ તુ પાછો પ્રેમ્ય ઉમગમા દે,

કોઠિલ કૂજન પાછળ ભટકી,

અલણ પડિયો તર્જ અટકી,

મલિન થયા સદુ ગાર પડીને ષડ્ કમા દે,

નિરખીને પડતો આખડતો,

લેની ડચકી શિશુ તુજ રડતો,

રડતો રાખ્ય તુ, દીન બ યો સુખ ભડ ગમા દે, માડી! ૪

પ્રેમ-અમી તુજ મીચી નણુમા,

કદમ ધોઈ તાખી લણુમા,

રમતો પાછો મૂક્ય બાળ સુખરગમારે,

જનની! એમ નિર તર પ્રમે,

નિરખી બાળક રાખ્ય તુ ક્ષેમે,

પ્રેમલ ગીતો ગાતી રહેજે સગમા દે

માડી! દીન બાળને લેની રનેહ-ઉછ ગમા દે,

વસજે સગમા દે

માડી! ૧

માડી! ૨

માડી! ૩

માડી! ૫

માડી! ૬

ગ્લાગિરિ

તા. ૧૭-૭-૦૮

{

નરસિંહરાવ સોળાનાથ.

ધર્મવિજ્ઞાન.

પહેલું પ્રકરણ.

વિજ્ઞાન (વિદ્યા).

આલતા જમાનામાં વિજ્ઞાનનું માન ઘણુ વધ્યું છે. જેઓ વિજ્ઞાન સંબંધે કંઈ પણ જાણતા નથી, તેઓ પણ વિજ્ઞાનથી વિરૂદ્ધ વાત સાંભળવા ઈચ્છતા નથી. આલતા જમાનાનું શિક્ષણ પામેલાં સર્વ માણસો, વંશપરંપરાથી આદ્યો આવતો સનાતન ધર્મ, માખાપ વગેરે ગુરુજનોની સેવા, અને ઘણા વખતથી આદ્યા આવતા કદયાણુકારક રીતરિવાજો, એ બધાને તરછોડતાં આદ્યાં છે. અને એ તરછોડવાનું કારણ તેઓ એમ જતાવે છે કે એ બધું વિજ્ઞાનથી વિરૂદ્ધ છે. વાસ્તવિક રીતે એ બધું વિજ્ઞાનથી વિરૂદ્ધ છે કે નહિ, તે કોઈ સમજતું નથી. વધારે શું કહીએ, વિજ્ઞાન એટલે શું તે પણ ઘણા તો જાણતા નથી. પશ્ચિમના સુધારાના બનાવટી ચળકાટથી લોકોની આંખો અંધ ગઈ છે અને તેથી ઘણાખરા આંધળાની માફક તેઓ જોતું જ દેખે છે. તેથી સાચી પહેલાં તો વિજ્ઞાનનું લક્ષણ શું, તેનો નિર્ણય કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એ જરૂરનું છે.

પહેલાં વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે વિજ્ઞાન શબ્દનો અર્થ કરીએ. વિ+જ્ઞા+વન=વિજ્ઞાન. જ્ઞા ધાતુ એ વિજ્ઞાન શબ્દનું મૂળ છે. જ્ઞા ધાતુનો અર્થ જાણવું, અને વિજ્ઞાન શબ્દનો અર્થ વિશેષ રૂપે જાણવું; જે શાસ્ત્ર વાંચવાથી વિશેષ રૂપે જ્ઞાન થાય તે વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર કહેવાય છે. પશ્ચિમની વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે પણ વિજ્ઞાનને એવો જ અર્થ થાય છે. લૅટીન Scientia=knowledge; from scio, I know. ઈટાલીયન Scienza ફ્રેંચ Science તેથી તેનું મૂળ પણ Knowledge અથવા જ્ઞાન. અને કોષ પ્રમાણે Profound or complete knowledge. જ્ઞાનની અથવા જાણવાની આપણને સાચી સુખ્ય જરૂર છે; કારણકે જાણી ન શકીએ તો આપણે કંઈ પણ કરી શકીએ નહિ. જૂઞ શી રીતે મટે અને જીવતા રહેવા માટે ઉપયોગી જોરાક શી રીતે એકઠો કરાય, તે આપણે જાણતા ન હોઈએ તો આપણે જુઞ શી રીતે મટીએ? જીવતા કેમ રહી શકીએ, થયેલો રોગ કેમ મટે, અને રોગ તેમ જ એસડનો નિર્ણય શી રીતે કરવો, એ જો આપણે ન જાણતા હોઈએ તો પ્રાણનું રક્ષણ શી રીતે થાય? આ પ્રમાણે અનેક જામતો જાણવાની જરૂર છે. જે જે વિષયોની સાથે આપણે કંઈ પ્રકારનો સંબંધ છે, તે બધા વિષયોનું જ્ઞાન મેળવવાની આપણે જરૂરીઆત છે. આપણે કોણ છીએ, ક્યાંથી આવ્યા છીએ, ક્યાં જઈશું, શા માટે આવ્યા છીએ, આપણું કામ શું છે, આપણને કોણે આપ્યા છે, આપણું લક્ષ્ય અથવા હેતુ શાં છે,

સુખ હુ ખ કેને કહેવું, હુ ખ શી રીતે અડે અને સુખ શી રીતે મળે વિચિ શુ છે, તેની સાથે આપણે સંબંધ છે કે નહિ, જો સંબંધ હોય તો તે કેવી રીતનો છે, ખીજા પ્રાણી અને માણસની સાથે આપણે કેવો વ્યવહાર રાખવો સારું નકારું કેને કહેવું, સારું નકારું શી રીતે થાય, સ્વાર્થી થવું સારું છે કે પરમાર્થી થવું સારું છે, પરલોક છે કે નહીં, જો પરલોક હોય તો આ લોકમા કરેલા સારા માડા કામ ઉપર તેનો કોઈ પ્રકારનો સંબંધ છે કે નહીં, અને કયા લોક ઉપર આપણે વિશેષ લક્ષ આપવું જોઈએ, આ જગત્ સિવાય ખીજું કાંઈ છે કે નહિ, જો હોય તો તે શુ છે, તેની સાથે આપણે સંબંધ શો છે, જગત્ મય અથવા જગત્થી ભિન્ન (ઈશ્વર) પામવું સ્વરૂપ અને પ્રકૃતિ શી છે, વગેરે અનેક વિષયો આપણે જાણવા યોગ્ય છે આ બધું જાણી ન શકીએ તો આપણે જરૂરની બધી બાબતો સિદ્ધ થાય નહિ, તેથી ખરૂં સુખ મળે નહિ આટલા માટે વિજ્ઞાન શાસ્ત્ર (Science) માણસને અત્યંત ઉપયોગી છે એ શાસ્ત્રનો અધિકાર પણ અતિશય વિશાળ છે પાઠ્ય વિજ્ઞાન, રસાયન અને ખગોળ વિદ્યા વગેરે જ એના અધિકારમાં છે એમ નથી, પણ ઈશ્વરતત્વ, આત્મતત્વ વગેરે બધું જ વિજ્ઞાનની અદર સમાય છે આપણે જગત્ આપણે જાણવા યોગ્ય છે, તેથી આખા જગત્ ઉપર વિજ્ઞાનનો અધિકાર છે

કોઈ પુરૂષો વખતે કહેશે કે, જેનાથી જ્ઞાન મળે, તે બધાને જ જો વિજ્ઞાન કહીએ, તો પછી જગતમા વિજ્ઞાન સિવાય ખીજું કાંઈ પણ રહે જ નહિ જો એમ હોય તો પૃથ્વી ઉપર જેટલા ગ્રંથ છે, તે બધાને જ વિજ્ઞાન કહેવાય વેદ, કુરાન, બાઈબલ, પુરાણ, ઇતિહાસ, તત્ત્વ, કાવ્ય, નૌવેલો, નાટક એ બધાને વિજ્ઞાનના જ ગ્રંથો કહેવા જોઈએ, કારણ કે બધા પુસ્તકમાંથી કાઢને કાંઈ જ્ઞાન મળે છે જ, જરા પણ જ્ઞાન ન મળે, એવું તો કોઈ પુસ્તક જ હુનિયામાં નથી

પણ એક બાબત અહિં વિચારવી જોઈએ. 'જાણ્યું છે' એવો સંસ્કાર માન થવાથી જ કાંઈ પણ જણાય નહિ ખરૂં જ્ઞાન થવું જોઈએ ઇન્દ્રિયો અને મનોવૃત્તિની સાથે બહારના અથવા અદરના કોઈ પ્રદાયના સંયોગથી ઉત્પન્ન થતા ભાવને જ્ઞાન કહે છે ધણીવાર ઇન્દ્રિયો વગેરેની સાથે વિષયનો સંયોગ ન થયા છતાં પણ સંયોગ થયો હોય એવું લાગે છે આવે વખતે જે જાણ્યું હોય તેને જ્ઞાન અથવા જાણ્યું કહી શકાય નહિ, 'તમે એક કંટકો સીંદરી જોઈ, પણ તે સાપ છે એમ તમારી નજરે જણાયુ આમ શા માટે થયું ? કારણ એ જ કે સાપની સાથે સીંદરીનું ટેટલેક અથો મળતાપણુ છે જેટલે અથો સાપની સાથે સીંદરીનું સરખાપણુ છે, તે અથ જ માત્ર તમારી નજરે પડ્યો. આખી સીંદરી નજરે પડી નહિ, તેથી સીંદરીમા તમને સાપનું જ્ઞાન થયું આવાં જ્ઞાનને જ્ઞાન કહી શકાય નહિ ઉલટી તેને તો પ્રાપ્તિ જ કહેવી જોઈએ. જો કોઈ માણસ આ પ્રમાણે સાપ જોઈ આવીને કહે કે 'એ સાપ જોયો છે' ત્યારે તે સાચી વાત

જાણતો નથી. ખરી વાત છે કે તે ઇચ્છાપૂર્વક જોઈું જાણતો નથી. જેવું જાણ્યું છે તેવું જ જાણેછે, પણ જે જાણેછે તે સાચું નથી. ખીલકુલ જોઈું જ છે તેના ઉપર વિશ્વાસ રાખવાથી તે ખરી વાત ઉપરથી તમને જે જ્ઞાન થાય, તે 'ખરું' જ્ઞાન નથી. આથી 'જાણ્યું' એવો સંસ્કાર માત્ર થવાથી જણાય નહિ. જે જે હોય તે જ સત્ય; અને જે જેવું હોય, તેને તેવું જ જાણવું, તે ખરું જ્ઞાન કહેવાય જે સત્યનો નિર્ણય કરે, એટલે જે વડે જે વિષય જેવો હોય તે વિષય તેવારૂપે જણાય, તે જ વિજ્ઞાન. બાઈબલ વગેરે ત્રીજા પદ્યને આ પ્રમાણે સત્યનો નિર્ણય કરતા હોય તો તે પદ્ય અવશ્ય વિજ્ઞાન જ કહેવાય. બાઈબલ કહેછે કે ઈસુ ખ્રીસ્તની ઉપાસના કર્યા વિના માણસના ઉદ્ધારનો ખીજો ઉપાય નથી. આ વાતને સાચી હોય તો અવશ્ય તે વિજ્ઞાન-વાક્ય કહેવાય.

કયું સત્ય અને કયું સત્ય નહિ, તે જાણવું શી રીતે? એવી એક શંકા આ વખતે ઉદશે. ઉપરના દાખલામાં જે વસ્તુ જોવામાં આવી તે વસ્તુ, સાપ છે કે સીંઢરી? મેં તો સાપ જોયોછે, પણ તમે તો સીંઢરી કહેછો! તમે પણ તમારી આંખે જોયુંછે, અને મેં પણ મારી આંખે જોયુંછે. મારી વાત સાચી કે તમારી વાત સાચી, એ શી રીતે જાણવું? સાપને સાપ અને સીંઢરીને સીંઢરી જ જાણવાનો ઉપાય શો? વિકાર વગરની આંખ અને મન, જોઈએ તેટલો પ્રકાશ અને જોવાના પદાર્થનું પાસેપહું વગેરે જોવાનું. જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાનાં બધાં કારણોનો સંયોગ, એ જ જોવાનું 'ખરું' જ્ઞાન થવાનાં મૂળ છે એમ અવશ્ય કહેવું જ પડશે. આ બધાં કારણોનો સંયોગ થવાથી જ જે વસ્તુ જેવી હોય, તે વસ્તુ તેવે જ રૂપે નજરે પડે, અને તેમાં સહેજસાજ પણ ઉત્કટ થાય, તો ખરું દર્શન જ્ઞાન થાય નહિ. મેં જે સાપ જોયોછે, તે શું એ રીતે જોયોછે? જો એ રીતે ન જોયો હોય, જો એમાં કંઈ પણ વાંધો આવ્યો હોય, તો કદી પણ ખરું જ્ઞાન થાય નહિ; પણ ઉલટી પ્રાંતિજ થાય આથી જે રીતે જોવાથી વસ્તુનું 'ખરું' રૂપ જોવામાં આવે, તે ફરીવાર જોવાથી આગળ જોયેલો તે સાપ ખરો હોતો કે નહિ, તે અવશ્ય જાણી શકાય. આ પ્રમાણે બાઈબલ જે કહેછે સાચું છે કે નહિ, એ જાણવું હોય તો જે ઉપાય લેવાથી એવું સત્ય પ્રકાશિત થઈ શકે, તે ઉપાય લેવાની આવશ્યકતા છે. પણ આવે ઠેકાણે જોવાનાં જ્ઞાનને ઉપયોગી ઉપાય લેવાથી આવે નહિ, તેમજ સાંભળવાનાં જ્ઞાનને ઉપયોગી ઉપાય લેવાથી પણ આવે નહિ. આવે ઠેકાણે જે ઉપાય લેવામાં આવેછે, તેનું સાધારણ નામ યુક્તિ છે. જે યુક્તિવાળું (Reasonable) છે તેને જ વિજ્ઞાન કહેછે. તેથી સત્ય નક્કી કરવું હોય હોય તો યુક્તિનો આધાર લેવો જોઈએ.

પદ્ય યુક્તિ કેને કહેછે? ઘણા માણસો સંજવ અસંજવ ઉપર આધાર રાખીને યુક્તિ શબ્દનો ઉપયોગ કરેછે. મતત્ત્વ કે જે સંજવિન તે યુક્તિ નિષ્ઠ અને અસંજવિન તે યુક્તિ વિરુદ્ધ. પદ્ય સંજવિન અસંજવિનનું તફાવત શું? આવે જે

જે-સાપૂણું સંભવિત છે, તે સો વરસ પહેલાં બિલકુલ અસંભવિત હતું સો, વરસ પહેલાં જે સંભવિત હતું તે અત્યારે બિલકુલ અસંભવિત છે સો વરસ પહેલાં જે કોઈએ કહ્યું હોત કે સો યોજન એક દિવસમાં જઈ શકાય, હજારો ગાઉ ઉપરના સમાચાર થોડીક મિનિટોમાં મેળવી શકાય સો જોડા ધોતીયા એક દિવસમાં વણી શકાય, લાખો પુસ્તકો એક દિવસમાં લખી શકાય, તો આ બધી વાતોને કોઈ પણ માણસ સંભવિત માનત ? કદી ન માનત પ્રાચીન વખતના લોકો આશ્ચર્ય કારક બળવીર્ય પ્રગટ કરતા હતા, અને મહાન કાર્યો કરતા હતા તે હમણાના લોકો સંભવિત માનશે ? ખરૂં જોતાં સંભવ અસંભવની કાંઈ પણ હદ નક્કી કરવી એ કંઠણ કામ છે તેથી સંભવ અસંભવ ઉપર ચુકિત ઉભી જ રહી શકે નહિ ઘણા માણસો, કોઈ એક મૂળ વિષયને સત્ય રૂપે માની લઈને તેના ઉપર ચુકિત સ્થાપન કરે છે જેમકે ઘણા કહે છે કે, બધા માણસને જ્યારે ઇશ્વરે જ બનાવ્યા છે, ત્યારે અવશ્ય તેણે માણસ માનને સરખા કયાં છે, નહિ તો તેને પક્ષપાતી કહેવો જોઈએ આ મૂળને પકડી રાખીને તેઓ કહે છે કે બધા માણસને સરખો અધિકાર આપવો એ યોગ્ય છે પણ તેઓના આ મૂળ વાક્યની સત્યતાની કાંઈપણ સાબિતી નથી બનાવેલી વસ્તુમાનને ઇશ્વરે સરખી કરવી જોઈએ સરખી ન કરે તો તેણે પક્ષપાત કયો કહેવાય, એ વાતની કાંઈ સાબિતીયે નથી, અને એનો કાંઈ અર્થ પણ નથી કેટલાક કહે છે કે ઉન્નતિ કરનાર કામ એ જ માણસનું એક જ મુખ્ય કર્તવ્ય છે; કારણ કે ઉન્નતિ એ જ જગતનું લક્ષ્ય છે પણ ઉન્નતિ જ જગતનું લક્ષ્ય છે તેની સાબિતી શી ? ઉલટું એમ જોવામાં આવે છે કે જેમ જન્મની સાથે મરણનો હમેશનો સંબંધ છે, તેમ ઉન્નતિની સાથે પડતીનો તેવો જ સંબંધ રહેલો છે ઘણા વિદ્વાનોનો ચોક્કસ અભિપ્રાય છે કે પરમાણુ નામે અત્યંત ઝીણો પદાર્થ, પદાર્થ માનતું મૂળ, ઊપાદાન છે પણ વાસ્તવિક જોતાં પરમાણુને જથ્થો એ મોટા પદાર્થોનું મૂળ છે, કે મોટા પદાર્થો બધા પરમાણુનું મૂળ છે ? આડંબીજનું કારણ છે કે બીજા આડંબું કારણ છે તે કોણ કહી શકે ? આ પ્રમાણે ઘણીખરી ચુકિતો જ સંસ્કાર, વિશ્વાસ અથવા કોઈ અમુક કલ્પિત અનુમાન ઉપર સ્થાપેલી હોય છે તેથી એ બધીને સાચી કરી શકાય નહિ જે જ્ઞાન શરીરની અમુક વૃત્તિથી બહાર ન હોય, મતલબ કે જે જ્ઞાન પ્રત્યક્ષથી મળેલું નહોય, તે સત્ય ન હોય પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ઉપર સ્થાપેલી ચુકિત તે ખરી ચુકિત છે

આંખ, કાન, નાક વગેરે ઇન્દ્રિયો વડે જે બાહ્યવામાં આવે, તેને જ સાધારણ રીતે પ્રત્યક્ષ કહેવામાં આવે છે પણ જ્યે વખતે આવું પ્રત્યક્ષ સત્ય હોતું નથી, એમ જોવામાં આવે છે સી દરીને જ્યારે સાપરૂપે જોઈએ, ત્યારે તે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન સાચું નથી. એ પ્રમાણે સૂર્ય, ચંદ્ર, તારાઓ વગેરે આકાશમાના પદાર્થોને જેવા નાના અને ઉજળા દેખીએ છીએ તેવા તે નથી, માટે તેપણ સાચું નથી ઇન્દ્રિયનો વિષય યવાધી જ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય નહિ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન યવા માટે ઇન્દ્રિયો સિવાય બીજી પણ ઘણી શારી

રૂઝ અને માનસિક શક્તિઓની સહાયતાની જરૂર પડે છે. વળી બધા વિષયો નથી ધ્યાનિયોગી ગણાતા નથી; જે આપણાં પોતાનાં પ્રત્યક્ષ સિવાય જ્ઞાન મેળવવાનો બીજો કોઈ ઉપાય નથી, એમ કહેવામાં આવે, તો જે કંઈ આપણને પોતાને પ્રત્યક્ષ ન થઈ શકે તેનું જ્ઞાન મેળવવાનો ઉપાય શો ? જે વખતમાં અને જે દેશમાં આપણે ન હોઈએ, તે દેશ અને તે વખતનાં જાણવા જેવા વિષયો જાણવાનો ઉપાય શો ? આપણે કેટલો ઘોડો વખત રહીએ છીએ ? અને કેટલાં ટુંકાં સ્થાનમાં રહીએ છીએ ? આપણે કેટલી બાબતો જાતે પ્રત્યક્ષ કરી શકીએ ? જાણવા જેવા બધા વિષયોની સાથે સરખામણી કરીએ તો કહેવું પડશે કે આપણે જાતે મેળવેલું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન રજ જેટલું પણ નથી. તેથી બીજાને થયેલાં પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનને પણ જ્ઞાનનું કારણ કહેવું જોઈએ; નહિ તો આપણે કાંઈપણ જાણીએ નહિ. આ કારણથી તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ બીજાને થયેલા પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનને શબ્દ પ્રમાણ તામ આપીને જ્ઞાનનાં કારણમાં ગણ્યું છે. ખરું જોતા આપણને થયેલું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન અને બીજાને પ્રત્યક્ષ થયેલું જ્ઞાન એ બેમાં કાંઈપણ તફાવત નથી. જે આપણું પ્રત્યક્ષ તે જ બીજાનું પ્રત્યક્ષ અને જે બીજાનું પ્રત્યક્ષ તે જ આપણું પ્રત્યક્ષ. જે આપણા સંબંધમાં આપણું પોતાનું પ્રત્યક્ષ તે બીજા બધાના સંબંધમાં બીજાનું પ્રત્યક્ષ. જે આપણા સંબંધમાં બીજાનું પ્રત્યક્ષ તે કોઈને કોઈનું પણ પોતાનું પ્રત્યક્ષ. તેથી જે આપણાં પોતાનાં પ્રત્યક્ષને ખરું કહીએ તો બીજાનાં પ્રત્યક્ષને પણ ખરું કહેવું જોઈએ, અને જે બીજાનાં પ્રત્યક્ષને ખોટું કહીએ તો આપણાં પ્રત્યક્ષને પણ ખોટું કહેવું જોઈએ. આથી બીજાનાં પ્રત્યક્ષને પણ જ્ઞાનનું કારણ કહેવું જોઈએ. જો કહો કે ઘણા સ્વાર્થી માણસોએ સ્વાર્થ સાધવા માટે જે જ્ઞાન કદિ પણ પ્રત્યક્ષ ન થયું હોય તેને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન કહ્યું હોય; તેથી બીજાને પ્રત્યક્ષ થયેલું બધું ખરેખરું પ્રત્યક્ષ નથી. માટે જે બીજાનું પ્રત્યક્ષ, જ્ઞાનનું કારણ હોય તો અનેક જૂદો ધર્મ શકે, તેથી તેને જ્ઞાનનાં કારણમાં ગણ્યું એ યોગ્ય નથી. પણ જો એમ હોય તો આપણાં પ્રત્યક્ષને પણ જ્ઞાનનું કારણ કહી શકાય નહિ; કારણકે તેમાં પણ અનેક પ્રમ થાય છે. અને પણ સીંદરી જોઈને સાપનું જ્ઞાન ઘઈ જાય છે, એ કાંઈ ખરું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન નથી. વિશેષ કરીને મૂર્ખ અને શક્તિ વિનાના માણસોને થતું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ઘણું જાણે ખોટું હોય છે. તાત્પર્ય કે આપણાં પ્રત્યક્ષમાં અને બીજાનાં પ્રત્યક્ષમાં એ બંનેમાં સત્ય પણ છે, બંનેમાં ભૂલ પણ છે. કોઈ વાર આપણું પ્રત્યક્ષ ખરું અને બીજાનું પ્રત્યક્ષ ખોટું હોય છે, અને કોઈ વાર બીજાનું પ્રત્યક્ષ ખરું અને આપણું પ્રત્યક્ષ ખોટું હોય છે. તેથી આપણાં પ્રત્યક્ષને સાચું કરવા માટે જેમ સુદી સુદી પ્રક્રિયાની સહાયતાની જરૂર છે, તેમ બીજાનાં પ્રત્યક્ષનો ઉપયોગ કરતી વખતે પણ સુદી સુદી ક્રિયાઓનો પ્રયોગ કરવાની જરૂર પડે છે.

અમરાપુરી

પરમ તેજોમય અને આનન્દમય એક દિવ્ય નગર હતું પરમ પુનિત સાધુ ચરિત મનુષ્યોના ત્યા કુલવાસ હતા બારે માસ ત્યા વસત વિહરતી, દિવ્ય પુષ્પોથી પમરતી ત્યાની લતાકુલોમા મધુર મૈત્રલ બરી સમીરની શીતળ લહરીઓ ફરફરતી ત્યાના કુલવાસમા પ્રેમની સત્તા સવમાન્ય હતી યૌવન હતું, પશુ યૌવનનેક મદ ન હતો સંગીત યતા તે પ્રેમ-ભક્તિના જ યતા નાગરિકો દાનિની આશાને અધીન હતા, અને વૃપતિની તેમના પર અનન્ય પ્રીતિ હતી તેમના સુખ અને ક'યાણ માટે અહોનિશ તે ભગૃત રહેતો.

વ્યાધિ, કવેશ, હારિશ, ઇર્ષ્યા ઇત્યાદિ ત્યા બહુવામા નહોતા કોઈને કાંઈ બન્ધન નહોતા, સર્વ વિહરવાની સવને છૂટ હતી કુલોમા, અને લતા મંદિરોમા, પ્રભાતે, સાયકાળે અને રાત્રે કૌમુદીમા સર્વે કલ્પોલ કરતા મનહર પુષ્પોથી અને રૂચિકર, મિષ્ટ ફળથી વૃક્ષો ઝુડી રહ્યા હતા વૃપતિના ઉદ્યાનમા ફરવાની અને ત્યાના ફળકૂલ તોડવાની સર્વને રમ હતી.

આ અમરાપુરીના એક ઉદ્યાનમા એક પેળા નાગરિકો, રવકુટુબ સાથે ફરતા હતા આ વાટિકા એટલી વિશાળ હતી કે તેના બધા ભાગમા કોઈ સચરણુ કરી શક્યું નહોતું જાડની ડાળીએ ઝુનતો રગબેરગી પખીઓ મધુર સ્વરે ગાન કરતા કોઈ જળાશયમા સોનેરી માછલીયો વલ્ય કરતીને ફરથી વાસળીનો રવ આવતો હતો.

એક વૃક્ષ નીચે ન્હાનું સરખું બંધ ન્હોડાનું પીપ હતું તેની બાજુએ ચાપ જેવું ઝાંઝક હતું ત્રિશાસાથી એક નાગરિકે તે ચાપ હળાવતા ઢાંકણુ ઉઘડ્યું ને માછા ભેચું તો કોઈ ચળકતો પ્રવાહી પદાર્થ બરેલો હુંતો આ નવીન ચીજ ચાખવાની સર્વને ઇચ્છા થઈ કોઈએ ઘોડી, કોઈએ વધારે પશુ સૌ કોઈએ તેનો સ્વાદ ચાખ્યો. સ્વાદ ચાખતા બીજા વાર પીવાનું સર્વેને પ્રલોભન થયું પાન એક જ હતું અને પીનાર ધુણા એટલે તેમની વચ્ચે ઇર્ષ્યા થઈ, અને પરિણામે તેમની વચ્ચે કલહ ઉત્પન્ન થયો.

અમરાપુરી નગરીમા એવી યોજના હતી કે તેના કોઈ પશુ ભાગમાં કાંઈ બને તેની તે જ પળે વૃપતિને ખબર પડે યુદ્ધ થયું તેની બહુ રાખને યતા ત્યા આવી નાગરિકોની, વિપરીત સ્થિતિ નિહાળી તેણે મનમા ઘણું ખેદ કયો રાખને ભેઈ સઘળા ખિન્નવદને નીચું ભેઈ ઉભા રહ્યા તેમણે રનેહની આશાનો ભગ કયો હતો,

તેથી અમરાપુરીના કાયદા પ્રમાણે દેશનિકાલની સજાને પાત્ર તેઓ થયા હતા. નીચી દૃષ્ટિએ તેઓ નૃપતિનું દરબાન સાંભળવા ઉભા હતા.

રાજાના નેત્રમાં ક્રોધ હતો પણ સાથે દયાનાં આંસુ હતાં. નાગરિકો તેને પરમ પ્રિય હતા તેથી તેમનો વિયોગ દુઃસહ હતો. પરંતુ આજ્ઞાનો લોપ કરનારને સજા કરવી એ નૃપતિ-ધર્મ પાળવા તે અનુસુક નહોતો.

આજે અમરાપુરીના કુલવાસમાં શોક પથરાયો હતો. નદીઓનાં પાણી કરી ગયાં, પક્ષીઓના સૂર બંધ થયા, પૂષ્પો ચિમળાઇ ગયાં, વેલીઓ સુકાઇ ગઇ. ઉદ્યાનોમાં લંતા મંડપોમાં આજે આનંદ અને ઉત્સાહ નહોતો. રાજમહેલમાં નૃપતિ ઉદાસ, ગંભીર મુખમુદ્રા ધારણ કરી બેઠો હતો. આજે પુરવાસીઓને તેણે દેશનિકાલની સજા કરી હતી અને તે માન્ય રાખી સઘળા ત્યાંથી અન્ય સ્થાને ગયાં હતાં.

અમરાપુરીથી ઘણે દૂર એક નિર્જન બેટમાં સૌએ નિવાસ કર્યો. લાંબી મુસાફરીથી તેઓ તૃષાતુર થયાં હતાં તેથી તેમણે એક નદી વહેતી હતી ત્યાંથી પાણી પીધું. જલપાનથી તૃષા-તો મટી પણ તેમના મગજમાં એથી કાંઈ વિક્રિયા થઈ, અને અમરાપુરી તથા ત્યાંના સ્નેહાળ નૃપતિ વિષે સઘળું વિસરી ગયાં. આ નવીનબેટમાં પ્રથમ તેમની વચ્ચે જમીનને માટે કલહ ઉત્પન્ન થયો અને તે ઘણા યુગ સુધી ચાલ્યો. કલેશ, હારિદ્રય, ઈર્ષ્યા, વ્યાધિ, આળસ વગેરે રાક્ષસોને અમરાપુરીના નૃપતિએ અહિં કેદ કર્યા હતા, તેમની સાથે આ લોકોને ઘણો પરિચય થયો. તેઓ સુખ લેખવવા જતા પણ વ્યાધિ લાગુ થતો. તેમના સ્નેહમાં ઈર્ષ્યા લગાણ પાડતી. આળસની શીખામણથી ઉદમ કરતા નહિ એટલે હારિદ્રય તેમને પીડતું.

તેઓ જ્ઞાન વધારવા જતા પણ માત્ર ફાંફાં જ મારતા. કોઈ કોઈ વ્યાધિનું મૂળ શોધવા જતા પણ જરાક આગળ જતાં અટકતાં અને એટલામાં તો તેમનું આયુષ્ય પૂરું થતું. કેટલાક તો વળી તારાની અને ધૂમકેતુની ગતિ માપવા ધમ પછાડા કરતા. દૂરના તારાને પાસે બોલાવવા આ ટીંગુણ જેવા માનવીઓ કાયની નળીઓ બનાવતા, પણ ત્યાં પણ એમના જ્ઞાનની સીમા આવતી એટલે અટકવું પડતું. કોઈકને વળી અમરાપુરી સાંભરતી એટલે ત્યાં જવાનો માર્ગ શોધતા. પણ વિતંડા, વિવાદ, અહંકાર વિગેરે લુંચ્યા રોશી તેમને બૂલા પાડતા. અને ચાર બાજુએ શોધી શોધી દિશા અને કાળનું ઉલ્લેખ થવાનું નથી એવા નિશ્ચય ઉપર આવતા. અમરાપુરીના રાજાને તેમનો વિયોગ ઘણો સાલતો તેથી તેમને હજી સમજે અને પશ્ચાતાપ કરે તો સમજાવી લાવવા તે સદેશ મોકલતો. કોઈ કોઈ માણસો

એ સદેશો લાવનાર ફૂલ સાથે જતા અને રાજને ચરણે પગી ક્ષમા માગતા, પણ ઘણાને તો આ બેઝમા ગમી ગયું હતું, તેની ફૂલના કહેના ઉપર લક્ષ્ય આપતા નહિ જ્યારે તેમનાપર હુબ પડતું ત્યારે જરા અડગતા પણ પાડી તેના તે

આખરે રાજને તેમના પર ઘણી દયા આવી ત્યારે રનેહ અને દયા નામના બે ભાઈ બહેનને આ જૂના પહેના માનવીઓને સમઠની અમરાપુરી બોલાવી લાવવા મોકલ્યા એ બેઉ જણુ ઘેર ઘેર ફરે છે અને જેઓ તેમની યિષામણુ માને છે તેઓ બહારથી મલિન દેખાતા એક કુડમારી અચમન કરે છે કે તેમને મૂળ જ્ઞાન થાય છે અને અમરાપુરીમા પોતાના જૂના ઘરમા જઈ ઉતા રહે છે

તા ૨૧-૧-૧૯૦૧

નમઃશકર આગાશઃકર

પ્રેમ કે શૃંગાર ?

— વૈષ્ણવ ધમ પ્રેમ માગ કહેવાય છે પ્રથમ એ જ ઉદ્ભવે છે કે પ્રેમમા એણુ તે શુ સત્ત્વ આવી રહેલું છે, કે ધમ પણ તેના આધારે જ રલી શકે બીજો નશ્ત એ સહ એવો થાય છે કે પ્રેમનુ સ્વરૂપ શુ અને ત્રમ અને ગ ગારમા તદ્ભવત શુ ? જ્યારે પ્રમનો આપણે વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે પ્રથમ વિદ્યમા તો તેની સરલ વ્યાખ્યા સંભધી છે ત્રમ એક એની વસ્તુ છે કે જે સ્વદેશીય છે માતા નો પુત્ર પ્રતિનો ભાવ તેમ જ પિતાનો પુત્ર પ્રતિનો ભાવ, તે વાત્મક (affection) કહેવાય છે વ્યતીના અરસપરસના લાવને પ્રેમ, (Love) કહે છે જ્યારે મિત્રની મિત્ર પ્રત્યેની લાગણીને રનેહ, (attachment) નામ આપવામા આવે છે અને મનુષ્યોના ઈશ્વર પ્રત્યેના ભાવને ભક્તિ, (Devotion) આવુ ઉપનામ અપાય છે વસ્તુત જ્ઞેતા આટલુ તો નિશ્ચિત જણાય છે કે ત્રમ, પછી તે અને તે રૂપમા દેખાતો દોષ, પણ તે દુનિયાના અને મનુષ્ય-જીવનના આધારભુત છે એક અથવા બીજા રૂપમા દરેક મનુષ્યમા રનેહ બેવામા આવે છે અને આ ભાવ વિના તેનાવી રહી શકાય તેમ પણ નથી

આમ છતાં પણ પ્રેમ તે શૃંગાર નથી અને ગ ગર તે ત્રમ નથી તે બંને અરસપરસ સહાયક હોય તો ભલે, પણ અરસપરસ એવો સમઘ તે પ્રેમા નથી કે જેથી એકના અભાવે બીજાથી રહી ન શકત ત્રમની વ્યાખ્યા ખરેખર દુર્વિદ્ય છે પણ જે એક સામાન્ય ગુણ પ્રેમના દરેક નામમા અને કાનમા નિહાક બેવામા આવે છે તે પરાર્યે ત્યારે ત્યાગનો છે ત્રમીજન પોતાના પ્રેમપાત્રના હિતાન પોતાના હરેક લાભનો ભોગ આપવા તયાર ન દોષે માતાપિતા પુત્રના હિતાયે,

દાંપતી અરસપરસનાં સુખાર્થે, મિત્ર મિત્રનાં અર્થાર્થે તથા લેખતા પોતાના ઇષ્ટદેવનાં આરાધનાર્થે પોતાના સુખનો ત્યાગ કરવામાં કે હુરેકે જાતની શારીરિક કે માનસિક વ્યથા બેઠારી લેવામાં જરા પણ પાછી પાની કરતા નથી. જે એક વિચાર સર્વેમાં પ્રાધાન્યે હોયછે, તે એ જ કે પોતાના પ્રેમ પક્ષપાતનું પાત્ર કેવી રીતે સુખી અને સતુષ્ટ થાય. તેથી ઉલ્લુ શૃંગારની વ્યાખ્યા તપાસતાં જણાયછે કે:-

પુંસઃ સ્ત્રિયાં સ્ત્રિયાઃ પુંસિ સંમોગ પ્રતિ વા સ્મૃદ્ધા ॥

સા શૃંગાર इति ख्यातः क्रीणारत्नादिकारकः ॥ એટલે કે માત્ર સુરતે રૂપિ ઇદ્રિન્યગ્ન્ય સુખને માટે જે બહુિર આચાર-આભાસ કરવામાં આવેછે તેજ પરાર્થે સ્વાર્થત્યાગની જગ્યાએ, હિંસા, સ્વાર્થ ખાતર પરના ઉપલોભ રૂપે હોય એમ જોવામાં આવેછે. નિર્વાર્થના ઉચ્ચ દેવાંશી પ્રદેશમાંથી આપણે સ્વાર્થની ખીણમાં આલોટીએ છીએ, શૃંગાર તો પ્રેમના એક જ ભાવ દાંપત્યસ્નેહનો બહારનો આડંબર છે. માતાપિતા, મિત્ર અને ઇશ્વર આ ત્રણેની સાથે તેને સંબંધ નથી. માત્ર વિવધી ભાવમાં જ તેનો સમાસ છે.

પ્રેમ દેવાંશી વસ્તુ છે. દુનિયાંદારિના વ્યવહારની પ્રેમને પરવા નથી. પણ પ્રેમ તો પોતાનો માર્ગ પોતે જાતે જ કરતો જાયછે. કેમ જાણે કોઈ અદૃશ્ય મહા શક્તિ એક ખીજાને અરસપરસ આકર્ષતી હોય નહિ! પ્રેમ અશરિર છે. પ્રેમપાત્રો એક ખીજાની નજીક હોય કે હજારો માઇલને અંતરે દૂરના પ્રદેશોમાં સ્થલદેહે વિચરતાં હોય; પણ તેમનાં હૃદય તો સદા નજીકનાં નજીક જ છે. વચન પણ આ બે હૃદયની વચ્ચેથી પોતાનો માર્ગ કરવા શક્તિમાન નથી. જ્યાં હૃદયનું ઐક્ય છે, ત્યાં પછી ખીજા કશાની જરૂર નથી. પ્રેમી અને તેના પ્રેમનું પાત્ર બને તે સ્થલ દેહે ભિન્ન છતાં સુદૃઢ દેહે-હૃદય દેહે તેઓ એક જ છે. આવાં હૃદયનાં ઐક્યવાળાં માણસને દુનિયાંદારિના મિથ્યા પ્રપંચી-આચારની પરવા નથી. હાથે હાથે મિલાવવા સામાં ઉભા થવું, વિનયનાં વચનો કહેવાં, આસન આપવું, આગતાસ્વગતા કરવી, આ બધી વિધિ પ્રેમનાં મંદિરમાંથી સ્વતઃ બહિષ્કાર પામેલ છે. કારણ કે હૃદયના ઐક્યવાળાં માણસોના બધા વ્યવહાર અતર-હૃદયમાં જ બનેછે. જેનું સ્વપ્ન સરખું પણ અન્ય જનોને ન હોય! હૃદયના યોગવાળા મનુષ્યોને હાથનો યોગ નિર્થક છે. ત્યાં તો માત્ર અરસપરસનાં દર્શનથી જ સર્વે ઇદ્રિયો સતેજ થઈ રોમાંચ અનુભવતી સ્થલ દેહને કેમ જાણે છોડીને એકદમ દોડતી હોય નહિ, એવું લાગે છે. માત્ર નામ સ્મરણથી પણ શરિરમાં રોમાંચ થોડો અનુભવાયછે. પોતાના પ્રેમનાં પાત્રને અમુક શબ્દોથી સંબોધાય અને અમુકથી નહિ એ જાણના તો સદાને માટે નિષ્પયોજન હોઈ નહીં માય જ થઈ ગઈ હોયછે. પણ શૃંગાર તો માત્ર પ્રેમની વિડંબના છે. તે સ્થલ પે તો શુદ્ધ જ છે અને વિપયહૃદ્ય જનોને જ પ્રિય છે હૃદયઐક્યના અભાવે

સ્થવ સળધની અપેક્ષા રાજેડે નવાની જનોને તે એક રાત્રી રૂપ છે કારણકે તેના સ્મરણમાનથી તે રિણાય છે ત્યારે સમિપ વર્તા હોય, ત્યારે જ તે આચાર દ્વારા આનંદ આપી શકે છે માત્ર નામસ્મરણુ તો દુષ્કર્મ છે દુકર્મા ગંગાર શારીરિક છે, અને શારીરિક યોગના અભાવે અતિ દુષ્કર્મ છે સુદ્ધ પ્રેમના આડખર રૂપ હોઈ વ્યાવહારિક આચાર પ્રયોગના વખતમા ગંગાર હુમેશા ગોથા ખાય છે સામાજિક વિધિના માત્ર એકાદ નિયમના લગથી આપો ગંગાર લગવાય છે, ક્ષરત થાય છે અમુક ગમ્મોનો જ પ્રયોગ વાય, અને અમુકનો નહિ, અમુક વસ્તુઓ જ વપરાય, અમુક રીતે જ આદરમાન-મતકાર વાય, અમુક વસ્ત્રાનકારો જ અનુકુલ ગણાય, આવા આવા વિચારોને મર્યાદા સ્થાન આપવું, એવું માત્ર ગંગારના દરબારમા જ હોય છે, અને તેમાથી કોઈની પણ જરાએક અવગણના વર્જીતો બધા વ્યય બાય છે દુકર્મા પ્રેમના સુદ્ધ હૃદયઅક્યતા દિવસ જમૃતમય પ્રેમપાથી, ગંગાર શારીરિક યોગના મુદ્ર વિષયમા, કહો કે પરિણામે વિરાગ્ય પ્રેશમા, આપણને લાગી મુકે છે

ઉપરના લેખથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે પ્રેમ અને ગંગાર બંને એક બીજાથી તત્ત્વ નિરનિરાળા છે અને પ્રેમ ગંગાર વિના હોઈ શકે, તેમજ ગંગાર પ્રેમ વિના પણ હોય છે વિદેશવાસી પ્રેમીજનો ગંગારની સુગ પણ લઈ ન શકે ત્યારે પરત્વે રત વિષયાધ પુરો ગંગારની જોડ લેતા પ્રેમના પ્રેશથી દૂર હજારો રોગોને શરત હોય છે સુદ્ધ પ્રેમ સાત્ત્વિક છે, ત્યારે ગંગાર રાજની છે રમક ઝમક અને લપકાથી તે વિશેષ દીપે છે પણ પ્રેમ તો પોતાના માદા સ્વરૂપમા જ પુન્ય અને પોશક છે

આમ એક બીજાથી ભિન્ન જતા પણ પ્રેમ અને ગંગાર અસ્પર્શના સ હાયક બની શકે ખરા સદગુણસંપન્ન સુદ્ધ પ્રેમી દપતી પોતાની આર્થિક સ્થિતિ અનુકુળ જે ગંગાર અનુભવી શકે છે, અને તેવે પ્રસંગે તો પ્રેમના દિવ્યારી, પૌષ્ટિક પ્રદેશમા પોતે પણ સાત્ત્વિક, અદરણીય અને આવકારદાયક બને છે સતી સ્ત્રી પોતાના પ્રિયતમના સતોષને ખાતર પોતાની સ્થિતિને અનુકુળ ગંગારનો આનંદ સ્વપતિને આપે તેમા જોડું કાઢી નથી, ઉવડું તે તો અભિમાન અને કર્તવ્ય રૂપ છે, પણ આગો જનો ગંગારને દેખાવમા ન લાવતા માત્ર એકાંતમાજ તેને આવકાર આપે છે સ્નેહાતિશયની ધુનમા ગંગારને પ્રાધાન્ય આપતા હુમેશા યાદ રાખવું જોઈએ કે પ્રેમનું અભિમાન પણ જતું ન રહે

હવે આપણે જોવાનું એવું જ રહે છે, કે પ્રેમને નામે જે ધમ ચાલે છે, તે પ્રેમ માર્ગ છે કે ગંગાર માર્ગ છે? વસ્તુતઃ ઉત્તમપ્રેમનો હું બહારનો ગંગાર, કે જે દોલેલસ વના ભવ્ય, પણ સાવે જ અનુચિત નાનકમા ભજનાય છે, તેને પ્રેમનું કેવું સ્વરૂપ કહેવું? કયામા વણવાતી રોસકીડામા સુદ્ધ પ્રેમનું પ્રાધાન્ય છે કે ગંગારનું? શ્રી કૃષ્ણ-ગોપીના

પ્રેમભાવને મુચવતા કેટલાંક ધેળ અને પદો પ્રેમના પ્રાધાન્યથી લખાયાં છે, કે ના-
ગારના પ્રાધાન્યથી લખાયાં છે. ? હિ ડોળાના ઉત્સવો શુંગારને, શુદ્ધ વંપતી ભાવનાં
બાહ્ય રાજસી સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ કરાવનાં દેવી નીતિ કે ઉચ્ચ ભાવના મુચવે છે. ? અમને
તો આ બધામાં શુંગારનું જ પ્રાધાન્ય જોવામાં આવે છે. અને તે મહાન પ્રેમ મા-
ર્ગના વિંટસત રૂપ જ હોઈ શકે. વૈષ્ણવ ધર્મની બધી અન્ય ઉચ્ચ ખુબીઓ કે જે
આવશ્યકદાયક અને અનુકરણીય છે, તે બધાંને આવા બાહ્ય દેખાવો ગૌણ બતાવી ધર્મને
પાતુ વર્ણવાયે છે. તો ઉપરના પ્રત્યેના જો કોઈ ધર્મ-મર્મજ વિદ્વાન વૈષ્ણવ વિવેક
બુદ્ધિથી નિષ્પક્ષપાતથી, સપ્રમાણ ખુલાસા આપશે, તો સ્વધર્મની તેણે મોટી સેવા બજાવી
ગણાશે. વૈષ્ણવ ધર્મના અન્યુદયના હેતુથી ઉપરનો લેખ ધર્મશિક્ષાસુ તરોડે લખેલ
છે; તે શાપક્ષીનો વિચાર હર સુકી, નિષ્પક્ષપાત ખુલાસાની અપેક્ષા રાખું છું.

લી૦ ચંદ્ર.

‘હૃદય’

હૃદયની રચના સહુ જોઈ મેં,
રૂધિર માંસ વિના નથી અન્ય તે;
હૃદય થોથ ગણાય શરીરમાં,
રૂધિર પ્રેરતું તે સહુ સ્થાનમાં.
હૃદય ઓગળવું નહિ સંભવે,
હૃદય દાનુણ દારૂણ ના થયે;
કઠિન કોમળ કંઈ જ છે નહિ,
“હૃદય આ જનમાં નથી” એ નથી
વિપુલ છે જ નહિ હૃદ કોઈએ,
હૃદય તેમ નથી કંઈ સૂક્ષ્મ એ.
હૃદય મૂર્છિ ખરાખર સર્વનું,
ઘટિત સ્થાન શું આ પછી ભેદનું.
જડ નથી, નથી તેમજ ચંચળ,
હૃદયની ગતિ છે કંઈ નિર્મિત,
હૃદયની ગતિ ભંગ ગણાય છે;
કંઈક બહારનું સ્વાસ્થ્ય સુપથથી.
હૃદય શુંક નથી, નથી ઉદરગુત
કંઈ વિચિત્ર પ્રવાહ નહિં અહ!

નથી અને કંઈ ખામ કરી સજો
હૃદય સી જનનુ બહુ મોટું એ

જન કહે પણ છે ‘હૃદયે દયા,
“અગમ સનેહની રંગભૂમિ તથા,”
“સકળ કોમળ વૃત્તિ ઓગાય ત્યા,”
તદનુસાર પ્રવૃત્તિ છવાય જ્યા

‘હૃદય’ શબ્દથી પ્રેમ ગણે જનો,
“હૃદય” શબ્દથી પ્રેમગણે જનો
હૃદય મૂલ્ય થતુ મુશકેલ છે,
હૃદય અર્પણ એ હૃદ વાત છે

હૃદય આમ વિરોધ જુઓ વસે,
હૃદય માત્ર્ય પાર અધરૂં દીસે,
પાર હોતે અથવા અવશ્ય હોતે,
પણ અનુભવને હૃદ માય છે

હૃદય કારણ કે સહુ રાજ છે,
નથી થતુ પ્રતિપાદન, ફળ છે, ધૂ
રસ નથી વસતો કદી સૂળમા,
સ્વભાવ તણા પણ રક્ષમ સ્વરૂપમા

હૃદય મૂલિ ઉપાસક રો થતે !!
પ્રણય માર્ગ મુમાફર રો થતે,
સ્થૂળ તણ વિચરો ધ્રુવ મૂલમા,
પ્રભુ પ્રમત થશે લણવારમા

હૃદય આ લખનાર ગરીબને,
પરમ મૂલિ-પ્રભુમય-પૂજ્ય છે,
પ્રણય આ હૃદયે પ્રભુ પૂરતો,
પ્રણય નાવ સુધાન તમે હોતો

ગોટલીજ હૃદયની વાણી,

જયતિનાન

વૈભવનો માર્ગ.

સંકટ ઉપરથી લેવાની શીખામણ.

અશાન્તિ, દુઃખ, અને દિલગીરી તો મનુષ્યનાં જીવગીતાં સાથીજ છે. દુઃખ નો ડંખ લાગ્યા વગરનું કોઈ પણ માણસ દુનિયામાં નહિ હોય; તેમજ સંકટ રૂપી સાગરના ઉંડાં અને ભયંકર સ્વરૂપવાળાં પાણી ઉપર ઝેલાં ખાધા વગરનું કોઈનું પણ મન હશે નહીં, અને અનિર્વચનીય દુઃખનાં અન્ધ કરનારાં આંસુ કોઈની પણ આંખમાંથી નહિ પડ્યાં હોય એવું ભાગ્યેજ હશે, જે સંહારકો, વ્યાધિ અને મૃત્યુએ, કોઈ પણ ગૃહમાં આનીને, હૃદયથી હૃદય છૂટાં પાડીને, જેમાં દિલગીરી રૂપી અન્ધકાર ફેલાવ્યો નહિ હોય એવો તો એક પણ ગૃહસંસાર નહિ હોય. અવિનાશી સંકટના મજબૂત પંખમાં સર્વ, ઘણા નહિ તો થોડા તો સપડાયેલા જ હશે, સર્વ મનુષ્ય જાતિના નસીબમાં દુઃખ, અશાન્તિ અને દિલગીરી તો હોય છેજ.

આવા ભયંકર પ્રસંગો ટાળવાને અથવા તો તેમનું ભયંકર પાણું કંઈક અંશે ઓછું કરવાને સ્ત્રી તેમજ પુરૂષ અન્ધ બનીને નિશ્ચલ સુખો ઉપજાવશે, એમ ધારીને અસંખ્ય રિત્યના ઉપાયો શોધવા મંડી પડે છે. મધપાન કરનારા વારાંગના વિગેરે ધર્મિયવિષયક બાબતોમાં તફતીન રહેશે; દૃઢ નાસ્તિકો દુર્ગળ કરનારી મોજશોખમાં ગુથાયેલા રહીને દુનિયાંની દિલગીરીથી પોતાને જુદા રાખે છે તથા કીર્તિના તથા ધનના તરશ્યા માણસ તે વસ્તુઓ મેળવવામાં નિમગ્ન રહે છે, અને ધર્મ ક્રિયાઓ કરવામાં આધાસન મानी લે છે.

આ સર્વેને તેમનું શોષેલું સુખ જડે છે, અને તેમનો આત્મા થોડા વખત સુધી, હયાતીમાં રહેલાં દુઃખને ભૂટી જઈ, મીઠી શાન્તિમાં રહે છે. પણ આખરે તે લોકો ઉપર પણ વ્યાધિ સંકટ અથવા દુર્ભાગ્યનો દહાડો આવે છે, અને તેમના અરક્ષિત આત્માના કલિપત અને ક્ષણ ભંજન સુખનો નાશ થાય છે.

આ રીતે દરેક આનંદ આપનારા પ્રસંગો પછી તેનો નાશ કરનારી તલવાર જે માણસ જ્ઞાનથી રક્ષિત નથી હોતો, તેના આત્માનો નાશ કરવાને તૈયાર હોય છે.

એક બાળક, સ્ત્રી અથવા પુરૂષ થવાને માટે અધીરાઈથી રૂવે છે, પુરૂષ અથવા સ્ત્રી બાલપણના સુખનો નાશ થયેલો હોવાથી નિશ્વાસ નાંખે છે, દરિદ્ર માણસ દરિદ્રતારૂપી સાંકળથી જકડાયેલો હોવાથી પીઠાયમાન થાય છે, તવંગર માણસ હૃમેશાં દરિદ્રની ખડીકમાં રહે છે અને જેને

તે સુખ કહે છે તેવા માધિક આભાસની શોધમાં આખી પૃથ્વી ઉપર ફરી વળે છે કોઈકવાર આપણો આત્મા ધારે છે કે અમુક ધર્મ સ્વીકારવાથી, અમુક જાતનું બુદ્ધિપરાયણ તત્ત્વજ્ઞાન સ્વીકારવાથી, અથવા તે માનસિક અને હૃદય કારિગરીને લગતા નિયમો પ્રમાણે વતન ગાઢવાથી સુખ મળે, પણ કોઈ એક એવો પ્રસંગ આવે છે અને તેથી સાળિત થાય છે કે ધર્મ તોને પૂરા પડવાને ખોટવાળો છે અને તોને બુદ્ધિપરાયણ તત્ત્વજ્ઞાન તોને ટેકો આપવાને બગડીત છે, એને તોણે વચોના વધ સૂધી મહેનત લઈને બનાવેલું માનસિક અથવા હૃદયસંસ્કૃતિ પૂરણાના ભાગીને ભુકા વધ જાય છે.

ત્યારે શું હું ખ અને હિલગિરીમાંથી જાયવાને એક પવન માર્ગ નથી? શું કોઈપણ વસ્તુ હું ખરૂં સાકળનું બધન તોડવાને સમર્થ નથી? શું તો હારે શાશ્વત સુખ ચિરસ્થાથી વેલવ, અને સંપૂર્ણ શાન્તિ તે ક્ષત મૂર્ખાઈ ભરેલા સ્વપ્ના જ છે? નહિ હું ખનો સવધા નાશ થાય તો માર્ગ છે, બાધિ હારિદ્રય, અને અનુભવ પ્રસંગો ટાળવાનો પવન માર્ગ છે, વિપત્તિનો સવધા નાશ કરીને ચિરસ્થાથી વૈભવ પ્રાપ્ત કરવાનો, અરે અખંડિત અને અનતકાળ સુધી રહે એવી શાન્તિ અને સુખ મેળવવાનો અને લોભવવાનો પણ માર્ગ છે તે માર્ગ એજ છે કે હું ખનું ખરૂં સ્વરૂપ સમજવાની શક્તિ આપણે મેળવવી જોઈએ.

હું ખને અજુગણપણ કરવું, અથવા તો હું ખ છે એમ કબૂલ ન કરવું, તેજ ક્ષત ખપ નથી હું ખને સમજવું જોઈએ, ઇશ્વરને હું ખ હરી લેવાની પ્રાથના કરીને બેસી રહેવાનું નથી આપણને હું ખ શા માટે પડે છે, અને આપણને તે શી ખવે છે, તે તપાસવું જોઈએ. હું ખરૂં સાકળથી બધાયવા હોવાથી તે ઉપર ક્રોધ કરવામાં કાંઈ કળ નથી આપણે પોતે શા માટે, અને શી રીતે બધાયા છીએ તે જાણવું જોઈએ. મારે આપણે આત્મનિમગ્ન રહેતા પોતાની જાતથી વિમુક્ત થઈને પોતે પોતાની પરીક્ષા કરીને, પોતાને સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. અનુભવરૂપી શાળામાંના અજુકહાગરા બાળક જેવ ન થઈને, નમ્રતા અને ધૈર્યથી આપણે, આપણા જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થવા માટે, તથા આખરે આપણા સુધારા માટે જે શીખામણો અપાય તે ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ. કારણકે જ્યારે હું ખનું ખરૂં સ્વરૂપ સમજાય છે, ત્યારે ખબર પડે છે કે તે કાંઈ આ સારમાંની અવર્ણનીય અથવા તો ગૃહ વસ્તુ નથી પણ મનુષ્યના અનુભવો માની એક વસ્તુ છે, અને તે શીખનારને શિક્ષક તરીકે કામ આપે છે. હું ખ તે આપણી જહાજની માથાથી વિચકત નિવિક-પ વસ્તુ નથી તે આપણા પોતાના બંધન એક સ્થિતિ છે, અને આપણા હૃદયને સુધારીને ધાયથી

સ્વરૂપ, તથા હેતુ' મૂળ જણાઈ આવશે અને હેતુ' પરિણામ હોનો સર્વથા નાચ કરવામાંજ આવશે.

દરેક હુઃખની હુઃ હોયછે અને હોના ઉપાય પણ હોયછે, અને તેથી તે ચિ-
સ્ત્થાથી નથી હેતુ' મૂળ અજ્ઞાનતાએ પદાર્થોત્તુ' ખરૂં સ્વરૂપ, અને હોનો એક
બીજા જોડેનો સંબંધ ન જણાય તે અજ્ઞાનતા અને આપણે જ્યાં સુધી એની
અજ્ઞાનતાની સ્થિતિમાં રહીશું ત્યાં સુધી આપણને હુઃખ નડશેજ નડશે. દુનિયામાં
અજ્ઞાનતા વગર બીજા મૂળમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું કોઈપણ પ્રકારનું હુઃખ ને આપણે
તે જે શીખામણ આપે તે લેવાને તત્પર હોઈએ તો તે આવીને આપણાં હંડાપણમાં
વૃદ્ધિ કરીને જતું રહે છે. પણ મનુષ્ય જાતિ હમેશાં હુઃખથી વીડિત રહે છે કારણ કે
હુઃખ જે શીખવે છે તે શીખવાની મરજી હોમને હોતી નથી. કોઈ એક બાળકને
જમ્હારે રોજ હોની માતા સુવાડવા લઈ જતી ત્યારે સળગતી મીઠુમત્તીથી રમવા
દેવાને માટે તે રોતું. એક સત્રિયે હોની માતાની બીજે કંઈક નજર હતી તેટ-
લામાં તે બાળકે સળગતી મીઠુમત્તી હાથમાં લીધી. અને આખરે શું પરિણામ
થયું તે કહેવાની જરૂર નથી; તે દિવસથી તે બાળકે સળગતી
મીઠુમત્તીની સાથે રમત કરતી મૂંઝી લીધી. ફક્ત એજક મૂખાંઈ ભરેલા પોતાના
કૃત્યથી તે સંપૂર્ણરીતે અસંકલિત થતાં શીખ્યું અને હોને જ્ઞાન થયું કે
અગ્નિથી ઢાઢાય છે, આ ઢાખણથી પાપ, અને હુઃખ એ સર્વેનાં ખરાં સ્વરૂપ, અને
અર્થ સંપૂર્ણરીતે સમગ્રયાતું જણાશે અગ્નિના ખરા સ્વરૂપની અજ્ઞાનતાથી જેવી
રીતે તે બાળકે હુઃખ અનુભવ્યું હોવી જ રીતે બહોટાં માણસો પોતે જે વસ્તુએ
માટે પ્રયત્ન કરીને મેળવે છે તે હોમને મળ્યા પછી હોમને હુઃખ દે છે. હોના
ખરા સ્વરૂપની અજ્ઞાનતાને લીધે તે હુઃખ અનુભવે છે, ફક્ત ફેર એટલો જ કે
ઉત્તરોક્ત વાતમાં અજ્ઞાન અને હુઃખનાં મૂળ ઊંડા અને ગૂઢ છે.

હમેશાં હુઃખની અન્ધકાર સાથે અને સુખની પ્રકાશ સાથે સરખામણી કરવામાં
આવે છે, અને તે સંજ્ઞાની અંદર ગૂઢ રીતે હુઃખ અને સુખનાં ખરાં સ્વરૂપ કંડાયેલાં
રહે છે; કારણ કે જેવી રીતે પ્રકાશ આખી પૃથ્વીને જ્યોતિર્ભય કરી દે છે અને અન્ધ-
કાર તે ફક્ત પ્રકાશના અસંખ્ય કિરણોની વચમાં આવનારી ન્હાની વસ્તુના પડછાયા
જેવું છે, હોવી જ રીતે સુખરૂપી જ્યોતિ બે આખી સૃષ્ટિને તેજોમય કરનાર
અને છાંદગીને સુખમય બનાવનાર છે અને હોની આડે આવીને જ્યોતિનાં અસં-
ખ્ય કિરણોને અટકાવી પોતે પ્રવેશ કરવાને પ્રયત્ન કરનાર હુઃખ તે મનુષ્ય પોતેજ
છે. જમ્હારે સત્રિ, પૃથ્વીને હોના લયંકર અનેચ અંધકારથી છાઈ દે છે, અને અન્ધ-
કાર ગમે હોવો ગાઢો હોય તોપણ તે ફક્ત આપણા પ્રકૃતા (પૃથ્વીના) અડધા જ
અને અન્ધકાર મય કરે છે; પણ આખી નાન્ટમાં જ્યોતિ તો સદા જ્યંત છે

ત'કારે દરેક જગા બાંહે છે કે પ્રભાતના અઝવાળા સાથે જ જ્યોતિ પાણી દૃષ્ટિએ પડશે ત'કારે આપણે આત્મા દુખ, દિલગિરી, અથવા તો હુલામળ રૂપી અન્ધકારથી છતાઈ જાય, અને આપણે થાકી ગયેલે પગલે ઠોકરો ખાતા ચાલિયે, ત'કારે બાંહે કે આપણે આત્મી પોતાની મેરજ અને સુખ, અને હુપરૂપી અખંડ પ્રકાશની વચ્ચે આડે આવિયે ઊંચે, અને આપણને ઝાંઝ નાખનારો કાળો પડછાયો તે ત્રીજી ઝાંઝ પર્વ વસ્તુનો નહિ, પણ આપણે પોતાનો જ છે અને જેની રીતે બાહ્ય અધકાર તે દ્રવ્ય એક અનાવસુચક પડછાયો અને રહેકાણુ વગરનો અવાસ્તવિકતા વાળો પ્રસંગ છે, તહેવી જ રીતે અદરનો અધકાર પણ અનાવસુચક પડછાયો છે અને જ્યોતિમય આત્માને આડે આવે છે

પણ વખતે કોઈ એમ કહે, કે દુખરૂપી અધકારમાથી પમાર જ શા મારે યવુ જોડયે ? તો તહેનો જવાબ ક્રમ એ છે, કે “અજ્ઞાનતાથી જ તહેમે દુખરૂપી અધકારમાથી પમાર થવાનું પસંદ કર્યું છે”, કારણ કે તેમ કરવાથી એને દુખરૂપી અધકારમાથી પમાર થવાથી, સુખ અને દુખ બંનેના ખરા સ્વરૂપ સમજી શકાય અને દુખરૂપી અધકારમાથી નીકળ્યા પછી સુખરૂપી પ્રકાશથી વધારે જ ખુશી થાય અને દુખ તે અજ્ઞાનથી જ ઉપજતું હોવાથી, દુખ વિષે જેમ જેમ વધારે સીખાય છે તેમ તેમ કહાપણુ આવે છે અને દુખ જતું રહે છે પણ જેમ એક બાળક નિગાળમા અણુપ્રહારગર વર્ધને પાક સીખવાની ના કહે છે, તેમજ અનુભવો જે પાક સીખવે, તે ન ગીળીને અન્તકાળ સુધી અધકારમા રહીને આપણે હર હરમેશ વ્યાધિ, નિરાશા અને દિલગિરીના રૂપમા શિક્ષાઓ બમિયે છિયે માટે જો આપણે દુખ દર કરવું હોય તો, સન, સુખ અને શાન્તિ પ્રાપ્તનારો જે પાક તે ગીળવે છે તે સીખવાને તૈયાર રહેવું જોઈયે

કોઈ માણસ પોતે એ અધારી ઝોરડીમા પૂરાઈને કહેશે કે પ્રકાશ વસ્તુ જ હયાતીમા નથી, તો તહેવું કહેવું જોઈ છે, કારણ કે પ્રકાશ તો તહેની ઝોરડી શિવાય બધે હયાતીમા છે જ તેજ રીતે સત્યનો પ્રકાશ આપનો જ વ કરવા અથવા તો તુનના કયાં વિનાના જોગ મત, સ્વાથ, સાધન, અને જમની ભીત્યો આપણી બંધ તની આસપાસ આપણે પોનેજ બાવી હોય, તે તોડી પાડવાનો આરંભ કરીને, તે રીતે એ દિખ્તીમાન અને સવંચાપક અત્યંત પ્રકાશને તાળવ કરવો એ આપણા જ હાથમા છે

ખરા દિલથી આત્મપરીક્ષા કરીને, આપણે દુખ તે મનુષ્યના અનુભવોમાની એક સ્થિતિ તથા મનુષ્યે જ ઉત્પન્ન કરેલો પગ્ધાયો છે, તે સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈયે દુખ તે મનુષ્યના અનુભવોમાની એક સ્થિતિ તથા તહેનો જ ઉત્પન્ન કરેલો

પડછાયો છે એમ માનીને બેશી રહેવું ફક્ત બસ નથી. તેમજ વળી બધાં દુઃખ, દિલગિરી અને દુર્ભાગ્યો એકજ વડાયલે કાયદે આવે છે, ને તે બધા પ્રસંગો આપણા ઉપર આવે છે, કારણ કે આપણે હેને લાયક છિયે, આપણને હેની જરૂર છે, અને તે પ્રસંગો ખરીને પછી હેમનું ખરું કારણ, ખરું મૂળ અને સ્વરૂપ બાણીને આપણે વધારે સખળ, જ્ઞાની અને ઉમદા થઈયે છિયે. આ પ્રમાણે દુઃખને આપણે પૂરેપૂરું સમજીશું ત્યારે જ આપણી સ્થિતિ બદલવાને અને દુઃખને સુખમાં ફેરવી નાંખી, આપણી લવિષ્યની છાંદગી સુખમય કરવાને શક્તિમાન થઈશું.

નગ્નિનકાન્ત નરસિંહરાવ દીવેડીયા.

ધર્મરાજના પાર્ષદો.

સિંહરૂઢી વર્ષનો પુરુષોત્તમ માસ ચાલતો હતો. મંદિરો અને દેવળોનાં ઉત્સવ અને કથાઓ થતાં હતાં. શુદ્ધ એકાદશીનો આખો દીવસ મેં આ ધર્મક્રિયાઓમાં જ ગાળ્યો હતો એટલે રાત્રી થતે જ ઉંઘ આવી, અને સ્વપ્નામાં ધર્મરાજના પાર્ષદો આવ્યા. તેઓ બિચારા થાકી ગયેલા અને નિરાશ થયેલા દેખાતા હતા. સ્વર્ગમાંથી હેમને આજ્ઞા થઈ હતી કે “આજે ઘણા મનુષ્યોના ઉદ્ધાર થશે. માટે હેમને લઈ આવો.” તેઓ પૃથ્વીપર લમી લમી થાકી ગયેલા પણ કોઈ મળ્યું નહિ, એટલે નિરાશ થઈ પાછા આવ્યા. તંહાં રસ્તામાં મળે ઉંઘતો જોઈ હેવે મળે જગાડ્યો અને ધર્મમાર્ગમાં ઉંઘતા પડી રહેવાનું કારણ પૂછ્યું. મહેં હેમને જવાબ આપવાને બદલે હેમનું ઓળખાણ પૂછ્યું ને હેમણે મળે ઉપલી હકીકત કહી, અને પૂછ્યું કે “અહિંયાં ધર્મ પ્રવૃત્તિઓ થતી જ નથી કે શું? કોઈને ઉત્કાન્તની ધૃવ્જા નથી શું?” મહેં હેમને ઉત્કાન્ત ધૃવ્જક મંડળોની મુલાકાત લેવા જણાવ્યું અને હેમની ધૃવ્જા થતાં હું હેમને મદદ કરવા સાથે ગયો. દીવસે મેં કથાઓ અને ધર્મ બોધ સાંભળ્યા હતા તે સર્વ હેમને સંભળાવવા લઈ ગયો. પણ તંહાં તે ઓતાઓની વૃત્તિ રાજસી અને દૃષ્ટિ તામસી હતી, તંહારે વક્તાઓની વૃત્તિ તામસી ને દૃષ્ટિ રાજસી હતી. ઓતાઓ રાજસી વૃત્તિને વશ થઈ ઉત્કાન્ત માટે ત્યાં આવતા પણ હેમની તામસી દૃષ્ટિ કશું સાડું જોઈ શકતીજ નહિ તેથી સર્વ નિષ્ફલ જતું. વક્તા તામસી વૃત્તિને વશ થઈ પરસ્પર નિંદા ને શાસ્ત્રાર્થના ઝગડા કરતા પણ હેમની રાજસી વૃત્તિથી અનેક લાકડો ને કીર્તિ પ્રલોભનો ઉત્પન્ન થતાં અને તેથી તેઓ પેતાનું કામ શરૂ રાખતા. આવી રીતે ધાર્મિક ઉત્કાન્તનું કામ સતત ચાલ્યા કરવા છતાં પરિણામ શુન્યમા જ આવતું.

એક તરફથી પાશ્વિમાલ્ય કાય પદ્ધતિને અનુસરી રાજકીય અને સંસારિક પરિપદો લસાતી ત્યા હેમનામા પણ વિનીત અને ઉદામ કિંવા રેડિકલ અને મોડરેટ વિગેરે પક્ષે પડતા અને ઉદ્ધમવિનીતના ઝગડાના પરિણામ તરીકે પરદેશી શાસક પ્રજાના હેતુ ફળિભૂત થતા, અથવા તો ઉરકેરાયના નિદોષ યુરકેના લોહી રેડાતા ત્યારે બીજી તરફથી રેડિકલોના પુનલગ્ન વિગેરેની ધમાલોથી વ્યભિચારિ છીઓને ઉતેજન મળતું કે શુદ્ધ પ્રેમલ વિધવા સતીને ઇચ્છા વિરુદ્ધ વડીની આજ્ઞાને વશ થઈ પૂનલગ્ન કરવું પડતું, અથવા તો મોડરેટ પક્ષના મદદગાર સમાજ સુધારણાનું કાર્ય શિથિલ થઈ જતું

આવી મોટી સરઘાઓના અનુકરણે ધમના કે જ્ઞાતિઓના પરિપદો લસાતા, અને તેઓ પણ કંઈ વિશેષ ફલપ્રદ નહોતા ઘણા જ્ઞાતિઓના પરિપદોમા તો ધંતર સુધારણા કરતા જ્ઞાતિના રીત રીવાજો કે રૂઢિનો ભંગ કરનારાઓને હડ દેવાની કે જ્ઞાતિ લોજનોની સરલતા કેમ વધે એવા વિપયનીજ વધારે િતા કરવામા આવતી એવા પ્રશ્નોથી વારવાર જ્ઞાતિને હલમલાવી મૂકનારાઓ રૂઢિના અંગ વગેરેથી વારવાર અંગને લાંબેરી રાખતા, છતાં તેમના પ્રયત્ન નિષ્ફળ જતા અને સમયના પ્રાબલ્યથી કે સત્યતા પ્રભાવથી તેમના વચ્ચે ગતી પડતા અને માહેથી સાક્ષાત્ અધમ અને અનીતિની ભૂતિઓ દૃષ્ટિએ પડતી આવું હોવા છતાં જ્ઞાતિમા તેઓ જ અગ્રેસર ગણાતા આ સર્વ મડળોના પ્રયત્નો સંસારની દૃષ્ટિએ ઉત્ક્રાન્તિના જ માર્ગ દેખાતા હોવાથી હું ધર્મ પાપદોને ત્યા લઈ ગયો પણ તેમના ઓધથી મને અદરતું રહસ્ય સમજાયું અને મને હૃદયમોલ થયો હું રડવા લાગ્યો એટલે ધર્મ પાપદોએ મને સાન્તવન આપ્યું અને સર્વેએ રાજકુટુંબોમા જન્મ લેવાનું મને વચન આપ્યું હવે રાજાઓ દેવ અવતરશે અને ઇપો, હાલ તથા અધર્મિનો નાશ કરી આપણી સર્વ વિટંબણા દૂર કરશે એવો આનંદનો ઉદ્ગાર કરતો હું બાગી ઉઠ્યો ત્યાં રાત્રિના દસ વાગી ગયા હતા અને મારે પણ એકાદ જ્ઞાતિના સમાજમા જવાનું હતું તેથી હું કપડા પહેરી લઈ ત્યાં ગયો, અને મેં સ્વાનને પ્રત્યક્ષ કર્યું, પણ સ્વાનમા ધર્મ પાપદોના વચનના પડવા તો દરના દૂર સંભળાતા જ રહ્યા

મળેલું

વર્તમાન સાર

સુબાઈ—સુબાઈના લોકપ્રિય ગવર્નર નામદર સર જયેશ્વર કલાર્કની ઉમંગ ભરી યોજના પ્રમાણે ગયા ફેબ્રુઆરી માસની ૨૨ મી તારીખે આહિ ‘મેડિકલ કોંગ્રેસ’

ભરવામાં આવી હતી. અને તેને ૧. સરજન જનરલ એ. ટી. સ્વાગેટ, ૨. સરજન જનરલ હેમિલ્ટન, ૩. સરજન જનરલ પી. એન. બેનસન, ૪. લેફ્ટેનન્ટ કુરનલ ફીમીન અને ૫. સરજન જનરલ સ્ટીવન્સનના જુદા જુદા પ્રમુખપણા નીચે પાંચ વિભાગમાં વહેંચી નાંખી, તેમાં અનિસાર, પ્લેગ, સાપનાં ઝેર, દરીઆઈ રોગો અને આંખના વ્યાધિઓ વિગેરે વિષયો ઉપર પુષ્કળ વિવેચન કરવામાં આવ્યાં હતાં. રાત્રિના ભાગમાં સિનેમેટોગ્રાફથી રોગો અને જંતુઓના બળવા જેવા ભાગો બતાવવામાં આવ્યા હતા અને કૉંગ્રેસને જંગે એક (મેડિકલ) વૈદકીય પ્રદર્શન પણ ખુલ્લું મુકામમાં આવ્યું હતું. દેશ પરદેશના ડેલિગેટો ભાગ લે એવી મેડિકલ કૉંગ્રેસ હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં આ પહેલી જ વાર મુંબઈમાં ભરાઈ હતી, એ નામદાર ગવર્નર સર જ્યોર્જ કુલાઈ જેવા વિજ્ઞાન પ્રિય આત્માને આશુ માનપ્રદ નથી.

અમદાવાદ:—ગયા માર્ચ માસની તા. ૯ મી મંગળવારે અમદાવાદની ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીની 'કાયમ' જસુબિલિ'નો મહોત્સવ ઉજવવા પ્રેમાભાઈ હોલમાં દિ. બા. અખાલાલ સોફરલાલના પ્રમુખપણા નીચે એક ગંજવર સભા ભરાઈ હતી. તેમાં પ્રમુખ સાહેબનું લાષણ સંપૂર્ણ થયા પછીના દીવસે રા. કમળાશંકરે, લાલાશુદ્ધિ વિષે અને તા. ૧૧ મીને રોજ રા. રમણભાઈએ ગુજરાતી નાંટકો અને નવલકથા વિષે લાષણો આપ્યાં હતાં. આ ઉપરાંત હીરક મહોત્સવના સ્મૃતિકંઠ તરીકે સાહિત્ય ઉત્તેજન માટે ચાર ગ્રંથો નામે ૧ ગુજરાતી શબ્દકોષ ૨. છેલ્લાં સાઠવર્ષના ગુજરાતી સાહિત્યનું અવલોકન, ૩. પ્રતિવાષિક ગુજરાતી સાહિત્યનું અવલોકન ૪. સોસાયટીનો સાઠ વર્ષનો ઇતિહાસ, વિગેરે રચાયલાં અને કબાને ઉત્તેજન તરીકે સોસાયટીના ઉત્સાહી કાર્ય પુરૂષો માહેના સાત જણની પુલસાઈબની છબીઓ તૈયાર કરાવવાનું નક્કી થયું હતું. આ વિષયે અમે એટલું જ કહીશું કે આટલી બધી છબીઓ તૈયાર કરાવવામાં જે દ્રવ્ય ખર્ચાશે તેટલું ન ખર્ચતાં તેમાંથી સોસાયટીના સ્થાપક અને નેતા પુરૂષોની એકાદ બે છબીઓ કરાવી બાકીની રકમ તહેમનાં જીવનચરિત્ર, કે તહેમના અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથો બહાર પાડવામાં અથવા તેવી જ કોઈ સાહિત્ય સેવામાં વાપરી હોત તો વધારે યોગ્ય હતું.

કુવીશ્વર દલપતરામને હાથે શરૂ થયેલી આ સાહિત્યસમાજ ૬૦ વર્ષ જેટલા લાંબા વખત સુધી પણ પોતાનું કાર્ય તેટલા જ ઉત્સાહ અને ઉમંગભરે કરે છે એ ખાતે અમે તેના કાર્ય પુરૂષોને અને નેતાઓને ધન્યવાદ આપીએ છીએ અને ભવિષ્યમાં પણ સોસાયટી હજીએ વધારે સાહિત્ય સેવાઓ બબ્બે અને પોતાની આર્થિક સ્થિતિ આટલી સારી બતાવી છે તેને બલવત્તર કરતી રહી ઉછરતા લેખકોને આશ્રય આપતી રહે એમ ઇચ્છી અમે હરહિમેશ્વરનો વિજય આહીશું.

ઈંગ્લંડ — અહિં ના ઉત્સાહી ચિંત્ય શોધક રા રા એસ. એ. લિસે, એફ. એમ. એસ સી એ, એસ એ એમ. એસ કે જેઓએ પોતાની અદ્ભૂત શોધથી થોડા વર્ષો પહેલાં અમેરિકાના શોધકોની હરિક્ષામાં અહિં બેઠા ધનામ લીધું હતું અને જેઓ સાત આઠ વર્ષથી ઈંગ્લંડમાં જ રહીને પોતાની શોધખોળ આગળ ચલાવતા હતા, તેમણે થોડા વખત ઉપર ઈંગ્લંડમાં 'લિસે ટાઈપ' નામનું એક ટાઈપ બનાવવાનું અને ટાઈપ ગોઠવવાનું ચત્ર શોધી કાઢ્યું છે આ ચત્ર તેનીજ ભતતના 'લિસે ટાઈપ' અને 'મોનો ટાઈપ' કરતા દરેક રીતે ચડીઆતું અને ખાતી વગરનું છે એટલું જ નહિ પણ તે બન્નેના કરતા દસથી વીસગણી ઝડપે તે કામ કરી શકે છે અને બધા ટાઈપ છૂગા જ રહેતા હોવાથી કંપોઝિટરની ભૂલો પણ સુધારી શકાય છે, જ્યારે લિસે ટાઈપમાં તેમ બની શકતું નથી આ ચત્રથી એક મિનિટમાં ૨૫૦૦ ટાઈપ બનાવી ને ગોઠવી શકાય છે અને બૂલ હોય તો તે સુધારી પ્રેસ પર ચડાવી રહેતા પાચ મિનિટ લાગે છે આ ચત્રનું તેમણે ઈંગ્લંડ જર્મનિ, ફ્રાન્સ અને યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં પેટન્ટ મેળવેલું છે અને હાલુએ બીજા દેશોમાં પેટન્ટ મેળવી તેઓ ત્રણ ચાર લાખની ધાપણથી એક કંપની કાઢવાના છે પરદેશમાંથી આટલી રકમ ઉભી કરવી એમાં કાંઈ મહેનત પડે નહિ, પણ આટલા નફાકારક હુજરનો લાભ પરદેશીઓને આપવો એના કરતા પોતાના જ દેશની ધાપણ ઉભી કરવી, એવા હેતુથી મિ લિસે હમણાં અહિં આવેલા છે અમે મિ લિસેને અત કરણ પૂર્વક મુમારકબાગી આપીએ છીએ અને મિ એડિસન માફક હુનિયાને અભયબીમા નાખી દેનારી પોતાની શોધો તેઓ હાલુ પણ આગળ ચલાવતા રહે અને તેમાં દિન પ્રતિ દિન વિશેષ વિજય પામતા રહે એમ ઇચ્છીએ છીએ

નૂતનશ્રી

અહિં ના નામદાર ગવર્નર સર જર્મીન કુલાર્કના કુટુંબને હમણાં હમણાંમાં જે હુખ આવી પડ્યું છે તે માટે મુબાઈના સર્વ શહેરીઓની સાથે અગો પણ અમારો અતરનો શોક નદર્શિત કરીએ છીએ નામદાર ગવર્નરના પત્ની લેડિ કુલાર્કના પરલોકવાસને હજુ થોડોજ સમય થયો છે, ત્યાં નામદાર ગવર્નરના પુત્રી મિસ કુલાર્કના અકાલ મરણની નોષ લેતા અમે ખરેખર અત કરણ પૂર્વક આમુ સારીએ છીએ, અને તેઓ નામદારના શોકમાં ભાગ લઈએ છીએ નામદાર લેડિ કુલાર્ક તથા મિસ કુલાર્ક બન્ને જાનુઓ મુબાઈના શહેરીઓ પ્રત્યે ઘણી સારી લાગણી ધરાવતા હતા, અને ઘણી જાહેર હિલચાલમાં ભાગ લઈ આ લાગણી પૂરવાર કરતા હતા તેમને માટે સર્વને આટલો શોક ધાય એ ત ન સ્વાભાવિક જ છે મરનારના આત્માને ઈશ્વર પરમ શાંતિ આપો એમ અમે ત્હેને પ્રાર્થના કરીએ છીએ

સ્વીકાર.

નચિકેતા કુસુમ ગુચ્છઃ—વેદાંતના અભ્યાસી અને યોગ માર્ગના અભ્યાસક અનુભવી રાજ્યમાન વિશ્વનાથ સદ્ગરામ પાઠકનાં કાઠકોપાનૈવદ્ નાં “સુંદર આખ્યાયિકા” રૂપે થયેલાં ભાષાંતરનો સ્વીકાર કરતાં “આર્યધર્મપ્રકાશ” આનંદથી ત્હેને વધાવી લે છે. ભાષાંતરકાર માત્ર સંસ્કૃતના સારા અભ્યાસી છે, એટલું જ નહિ પણ ત્હેમણે વેદાંતમાં પણ સારો જ્ઞાણ આપેલો છે. પંચદશી જેવા વેદાંતની પરિસીમાવાળા ગ્રંથનું સરલ ભાષાંતર કરવા ઉપરાંત ન્હાના ન્હાના લેખ અને પુસ્તકો દ્વારા લેખકે વેદાંતની સારી સેવા ગણવેદી છે. અને રા. રા. પ્ર. દ. પદ્મણી જેવા રાજ્યદ્રારી પુરૂષને પણ વેદાંતનાં પુસ્તકો માટે માન પેદા થાય અને એટલા પ્રવૃત્તિ માર્ગમાંથી જ્ઞાન જેવા નિવૃત્તિ માર્ગમાં મન દોરી તેઓ આ પુસ્તક પોતા તરફથી જ છપાવે, તે રાજ્યમાન વિશ્વનાથના વેદાંત માર્ગ મોહિના વિજયનું જ પરિણામ અમોને લાગે છે.

નચિકેતાખ્યાનના વસ્તુમાં કંઈ નવીન જણાવવાનું જ નથી, પરંતુ તેમાં અઘરાં વસ્તુમાં જ્ઞાનની કર્કશતાને રસાદ્રં બનાવી વાચકને જ્ઞાન માર્ગ તરફ વાળવાનો પ્રયત્ન આ પુસ્તકમાં કરવામાં આવ્યો છે. આખ્યાયિકાને “સુંદર ઢખમાં નવલકથાના રૂપ” માં ગોઠવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. પરંતુ નવલકથાનું સાહિત્ય ગુજરાતીમાં પહેલું જ જોડાતું હોવાથી ત્હેમાં રા. ગોવર્ધનરામ ભાઈ જેવા પણ ઘણા વાચકોની દૃષ્ટિમાં નવલકથાકાર તરીકે, વસ્તુ માત્ર તે વિષયને અનુકુળ હોવા છતાં, માત્ર પહેલા ભાગ સિવાય પૂર્ણ વિન્ય નથી મેળવી શક્યા; તે પછી આવા કેવલ જ્ઞાનના વિષયમાં તે એ વિન્યની આશા શી રાખવી ?

પરંતુ આવા અનેક પ્રયત્ન થતા જશે અને પ્રાચીન આખ્યાયિકાઓને કંઈ કંઈ રૂપકો આપી સીધા ઉપદેશને બદલે આડકતરી રીતે ઉપદેશ આપવાનો પ્રયત્ન થશે અને જ્ઞાન માર્ગની અરસિકતામાં રસનો સંચાર કરવામાં આવશે તો ગુજરાતી વાચકવર્ગ અત્યારે કેવળ અર્થ વગરની નવલકથાઓ અને નાટકો તરફ દોરાઈ ગયોછે તેને માટે વધારે મહત્ત્વ અને જ્ઞાનના વિષયોની કદર કરતાં શીખશે અને પોતાનાં કલ્યાણનું સાધન મેળવી શકશે.

છેલ્લે રા. વિશ્વનાથને ત્હેમના આ પ્રયત્ન માટે ધન્યવાદ આપીને ભવિષ્યમાં ત્હેમની આથી પણ વધારે ફતેહ થાય એમ ઇચ્છીશું.

અધ્યાત્મ રતનાવળી—સીમકવિ ગ કરલાલ મહેશ્વરનું અમારે વાચકોને વિશેષ ઓળખાણ આપવું પડે તેમ નથી પોતાના સંસ્કૃત જ્ઞાનથી અને વેદાત્મના અધ્યયનથી તેમણે સાક્ષર કવિ હાનાલાલ દલપતરામ જેવાને મૂળે પણ કહ્યાંયું છે કે “વેદમૂર્તિ શકરલાલજીએ એ અતીથને તીર્થ ક્રીધા”

વેદમૂર્તિ શકરલાલજીએ અનેક સંસ્કૃત પુસ્તકો લખ્યા છે અને તે સર્વ મા એ નજી વાત સ્પષ્ટ સમજાયા વિના નથી રહેતી

૧ શકરલાલજીના લખાણમા એક ચોખ્ખસ ઉપદેશના સુત્રને દૃઢતમ કરવામા આવેલું હોયછે અને તે પોતાની આખ્યાયિકા કે નાટકના પાત્રો માર્જીત સીવી અને આડકતરી રીતે સિદ્ધ કરવામા આવેછે કોઈપણ લખાણ આવા ઉદ્દેશ વિના હોતું નથી

૨ એમના ઉપદેશાત્મક વાક્યો કની પણ શુશ્ક અને રસહીન નથી હોતા ન્હાના ખાલકોને અને સ્ત્રીઓને પણ સમજાય અને વાચવામા આનંદ આવે એવા તે હોયછે

૩ એમના લખાણમા સ્ત્રીઓને અને વિદ્યાધીઓને જામ ઉચ્ચ સ્થાન આપવામા આવે છે અને એ વાતજ હિંમનામા અવશેષ રૂપે ચમકી રહેન, આપણી પ્રાચીન સામાજિક સુધારણાની સાક્ષી આપેછે

અધ્યાત્મ રતનાવળી પણ હિંમના આવી જાતના લખાણો માહેતું એક છે, અને વેદાત્મ જેવા ગહન વિષયમા પણ ઉપદેશો હિંમલેખા, તપસ્વિની રિગેરે સ્ત્રીઓ જ છે એમ દત્ત શુરૂ પાસે બોવાયેયું છે આ વાતથી ઉપની વાગને ટેકો મળેડે રાજ્ય માન્ વિશ્વનાથ સદારામના નચિકેતાખ્યાનની પેઠે જ આ પુસ્તક પણ વેદાત્મ વિષયે જ છે અને હિંમની પેઠે જ આમા પણ આખ્યાયિકાનું રૂપ જ ઉપદેશને આપવામા આંચું છે આવા પ્રયત્નો એક પછી એક યથે જાયછે, એ વાતથી આપણામા પ્રકટેલી અધ્યાત્મ વિષય પ્રત્યેની અસિદ્ધિ સમજાયડે, અને ગુજરાત એવા પુસ્તકોને વિશેષ ને વિશેષ આદર આપતો રહે એમ અમારી અતકરણ પૂર્વક પ્રભુને પ્રાર્થના છે છવટે વેદમૂર્તિ શકરલાલના આ પ્રયત્નને સંપૂર્ણ માનનીય દૃષ્ટિથી અગો વધાવીએ છીએ અને આ લોકમા તથા પરલોકમા તેમનો વિજ્ય ઇચ્છીએ છીએ

વૈદ્યરાજ પ્રભુરામ જીવનરામ પારિતોષિક.

વૈદ્યરાજ પ્રભુરામ જીવનરામે સન ૧૮૯૫ ના વર્ષમાં પોતે યજ્ઞચવી કરી
ત્હેના સ્મારક તરીકે પોતાની જ્ઞાતિના વિદ્યાર્થીઓમાંથી યુનિવર્સિટીની વાર્ષિક પરીક્ષામાં
ઉંચા માર્ક મેળવનારને પારિતોષિક આપવાને પૈસાની રકમ કાઢેલી ત્હેના વ્યાજમાંથી
આજકિન સુધી નીચે પ્રમાણે પારિતોષિક અપાયાં છે.

નંબર.	કયા વર્ષની પરીક્ષા પાસ કરી.	હનામ મેળવનારનું નામ.	કઈ પરીક્ષા પાસ કરી.
૧	ઇ. સ. ૧૮૯૩	રા. રા. હરિલાલ ભગવાનજી ભટ્ટ.	મેટ્રિક્યુલેશન.
૨	, ૧૮૯૭	રા. રા. વિવેકાચ પ્ર. વૈદ્ય બી. એ.	ફર્સ્ટ એસ. એસ. બી.
૩	, ૧૮૯૮	રા. રા. હરિલાલ માધવજી ભટ્ટ.	બી. એ.
૪	, ૧૮૯૯	રા. રા. હરિલાલ માધવજી ભટ્ટ બી. એ.	ફર્સ્ટ એસ. એસ. બી.
૫	, ૧૯૦૦	રા. રા. શંકરલાલ કુંવરજી વૈદ્ય.	મેટ્રિક્યુલેશન.
૬	, ૧૯૦૧	રા. રા. ગોપાળજી મહિધર ભટ્ટ.	પ્રિવિયસ.
૭	, ૧૯૦૨	રા. રા. શંકરલાલ કુંવરજી વૈદ્ય.	સાલિક એન્ટ્રન્સ્યુશન.
૮	, ૧૯૦૩	રા. રા. પ્રાણશંકર પ્રજ્ઞાનભાઈ ભટ્ટ.	ફર્સ્ટ એસ. એસ.
૯	, ૧૯૦૪	રા. રા. શંકરલાલ કુંવરજી વૈદ્ય.	થર્ડ એસ. એસ.
૧૦	, ૧૯૦૫	રા. રા. જયનિલાલ ચક્રબાર્તી ભટ્ટ.	ફર્સ્ટ એસ. એસ.
૧૧	, ૧૯૦૬	રા. રા. શંકરલાલ કુંવરજી વૈદ્ય.	એસ. એસ. એન. એસ.
૧૨	, ૧૯૦૭	રા. રા. વિઠ્ઠલરાવ માધવજી ભટ્ટ.	ફર્સ્ટ એસ. એસ.
૧૩	, સદર ,	રા. રા. જીવનરામ માણેદાસ ભટ્ટ.	મેટ્રિક્યુલેશન.
૧૪	, ૧૯૦૮	રા. રા. વિઠ્ઠલરાવ માધવજી ભટ્ટ.	સેકન્ડ એસ. એસ.
૧૫	, સદર ,	રા. રા. મનવલાલ કેશવલાલ મુલાલી.	મેટ્રિક્યુલેશન.

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૩૭ મું]

વૈશાખ સં ૧૯૬૦

એપ્રિલ ૬ જા ૧૯૦૨

[અંક ૭ મો.

વિલસતિ ચદ્રા

ચદ્રા વિલસતી !

હું પડું તુજને વાત ચદ્રા વિલસતી !

ઝાળા ઝાળા તિમિર પડેને,

દિવ્ય તેજ તુજ રંગેરે !

શેઠા માહિમા તુજ દિવ્ય તેજનો !

મલિન તરે તુજ સંગે, ચદ્રા વિલસતી

હું પડું તુજને શ્રવણ ચદ્રા ૧

ધન્ય હું તો ચદ્રા ! તુજ સા,

પુનિત જન્મેનું કર્મરે !

ઘટના અવરિત ઘટે લેહના,

શુભનો પામી ધર્મ, ચદ્રા વિલસતી !

હું પડું તુજને પ્રવ્રણ ચદ્રા ૨

રસમય ચદ્રા ! રસ પ્રસે તુ,

વિશ્વ હસે તુજ આસે રે,

અખિલ વિશ્વ શે, શાન્તિ અનુપમ,

તુજ સંયોગે ઝામે ? ચદ્રા વિલસતી !

હું પડું તુજને વાત ચદ્રા ૩

વિશ્વ પ્રતપતુ રવિકર બળે,

શાન્તિ તુજથી પામે રે !

સંયોગી જન સુખડા ઝામે !

વિશ્વ વેદના વામે ચદ્રા વિલસતી !

હું પડું તુજને વાત ચદ્રા ૪

સુખિયાને સુખ સહુકે આપે,

હુબીયારા હુબ પામેરે !

અલિ ! એવું તું પણ શું શીખી ?
સુખિયાને સુખ દે છે. અંદા વિલસંતી !

હું પૂછું તુજને વાત. અંદા ૦ ૫

ધર્મ નથી શું અલિ ! સમજતી ?

કાયર ! શું કકળાવે રે ?

‘દરિદ્ર-પાલન-ધર્મ’ શું ભૂલી ?

વિરહિ જનો અકળાવે. અંદા વિલસંતી !

હું પૂછું તુજને વાત. અંદા ૦ ૬

જન્મ થતાં તુજનો સુખ પામે,

સંયોગી જન, અંદા રે !

આંશિર્વાદ વડે વધતી તું,

ધવલ પક્ષમાં, રહેના. અંદા વિલસંતી !

હું પૂછું તુજને વાત. અંદા ૦ ૭

પણ શોષાય શરીર સદા તું,

કૃષ્ણ પ્રક્ષમાં શાથીરે !

બ્રહ્માનંદનાં બળેલ બાળે,

તે હુખિયાંની ધાથી. અંદા વિલસંતી !

હું પૂછું તુજને વાત. અંદા ૦ ૮

કાળની રેખા કપાળ ત્હારે

કહે લોક સકલંક રે,

શાથીએ ? વિરહી હમવાથી,

અપયશ કાજળ અંક. અંદા વિલસંતી !

હું પૂછું તુજને વાત. અંદા ૦ ૯

અગણિત તારક-ગણમાં તરતી;

આવતી અંખર ફરતીરે !

શેા અદ્ભૂત તુજ પ્રભાવ. એવો !

જલધિ જલમાં ભરતી. અંદા વિલસંતી !

હું પૂછું તુજને વાત. અંદા ૦ ૧૦

જે જેવાં, તે તેવાં નહિ પણ,

અનુપમ બનતાં જાયરે !

તુજનો મહિમા શેા વરણવણે,

તુજ સમ તુંજ ગણાય. અંદા વિલસંતી !

હું પૂછું તુજને વાત. અંદા ૦ ૧૧

અમૃતકાંઠા ફરણ વૈલ (આવડ.)

વિધવા અને વનદેવી

(એક સ્વપ્ન) ૧૦

(ખડ હરિગીત)

વિવિધ નૂતન રમથી,

બોમ સધ્યા ચીતરે,

સરિત હરે કુદતી

ઉર તેહની છાયા ધરે

લહેરિ મીડી અનિલની

તડ મહી થી આવતી,

મૂર્તિ આખી સૂર્યની

જલમા સરિતના નાચતી

નિઝ વિભેગી બાલને

પક્ષા મળતા વૃક્ષમા

શબ્દ કંકશ લહેમના

પ્રસરી રક્ષા સહુ સ્થળવને

ફરે સરિતતટ તે સમે

નિરખતો જલ સરિતનુ,

ફરથી કેા નારીને

નાં તીર બેઠી નિરખુ

(કુતવિલખિત) ૧૧

જયમ વમત મહી કુમળી કળી

વદન નિમત ધરે મધુર ખીલી,

પદ્ય અરી પડા જેમ અનિલથી

હૃદય શોક વડે કરમી જતી

(અનુક્રમ) ૧૨

માધુક તેમ મુગ્ધાને વદને યૌવનનું હણ,

પરતુ શોકના સ્પર્શે કટુતા તુલ્ય ધાર તુ

(કુતવિલખિત)

પતિતણુ શિર અઠ વિરે પડયુ,

યુવતાં તો ભય નસ્ત બની ગઈ,

નયનથી વેહણુ પૂર અડુર,

પતિ તણુ વદને પડયુ હણ

(અનુકૂલ)

રમતી બાલકી ન્હાની, પર્ણકૃટી મહિં કને;
પાડતી નેવથી અશ્રુ, નિરખે માત તેહને. ૮
વિષના માતની રહીમે; બાલકી નિરખી રહી;
અશ્રુ બહેતાં જુએ કિંતુ કારણ સમજે નહિ. ૯

(તોટક)

સમિર જોઈ તુફાન બહુ કરે,
અરિતનાં જલ શ્યામલતા ધરે.
વન પ્રવંડ નભે યગડયા કરે,
વિષમતાં સ્થમ અત્ય સહુ ધરે. ૧૦

(ગરબી)

“કશ્મ વિશ્વ ક્યૌં જો! કાળ! મ્હને ના લીધીરે ?
દુઃખ જાગર મોહિ વિશાળ, વહેલી લીધીરે. ૧૧
“કુમળું પતિ કુસુમ અનૂપ હણી છે લીધુરે !
જીવન મ્હારું વિષરૂપે બધું છે કીધુરે ! ૧૨
“ખીલી માનવ વાડી, મોહિ, કુસુમ કે હસતારે !
કરો તુજથી પશું તે ત્યાંહિ, ચિતામાં વસતારે ! ૧૩

(વશંતલિલકા)

“રે! કાળ! કાળ વિકરાળ ત્યહિં ભરીને.
લીધાં જોને કુસુમો કુમળાં ચુંડી છે;
ન્હાની કળી કુસુમ કે કરમી ખેલાં
કે ક્યોં કહે, કુસુમ તે સઘળાં ભરેલાં ! ૧૪
“જેથી ત્યાંહાં જઈ લઉં કુસુમો બધાંતે
ને સુખમાં વસુંસદા સુજ નાય સાથે;
મૃદેલ તે પશુ કુસુમ શોરીત ખીલે ?
હા! કેમ રટલાં ફરીયો જાકળ બિન્દુ જીલે ? ૧૫

(ગરબી)

“દેવ ! કેમ ક્યૌં પ્રતિકૂળ ? શું એવું કીધુરે ?
કીધી એવી એમ શું ભૂલ ? દુઃખ આ લીધુરે ? ૧૬
“અપરાધ ક્યોં કર્યોં હોય તમાપિ હમતારે !

વાક નાથ ! નથી સુજ તોય નથી કયમ વદતારે ? ૧૭
 “ અમે અબળા માનવ બાળ તોની વનદેવીરે !
 ગણી બાળ, ઘટે સલાળ તારે લેવીરે ! ” ૧૮
 (સોરડો)

રડતી વિધવા એમ, દયા હૃદય ઉપમાવતી
 વિધવા પર ધત્રા ગ્રેમ, વન દેવી અમી લાવતી ૧૯
 મુઘ્ધા વળગી કઠ સજીવ પતિને હુપથી
 ઉઠી જતા એ સ્વપ્ન, નવ કાંઈ નજરે પડે ૨૦

બાદાઉલીન કોલેજ
 જૂનાગઢ
 તારીખ-૨-૦૫

દિમતયાલ જાનનાથ
 પચોળી

નવી રાજ્ય સંસ્થા

લોક મોર્લિંગે પ્રધાનપદ પર આવ્યા પછી ભરતખંડના રાજ્યધોરણમાં નરી સભ્યાઓ ઉભી કરવાનું તથા જૂનીમા સમયોચિત દેરદાર કરવાનું ચોગ્ય ધાર્યું હતું. ઉદાર અરિત લોડ રિપનતા સમયથી લોકોમા ઉત્પન્ન થએની બાગૃતિ ઉપર, તે મહાશય તથા તેની પછીના વોઈસરોયોએ જે જે પ્રકારેલોકમતને ઉનેજન આપવાના કિવા તેનું ખડન કરવાના પ્રકારો ધાર્યા હતા, તે સર્વનું અવલોકન તથા અધ્યયન તેમણે કર્યું હતું આ અધ્યયનને પરિણામે લોડ મિટોને સુચના થઈ કે, લોકમતને અનુસાર સંસ્થાઓમા શુ ફેરફાર કરી શકાય તેના વિચાર કરી, પ્રાતિક રાજ્યકાર્ય પુરૂષોનો અભિપ્રાય લઈ પોતાનો મન દર્શાવવો જ્યાં વધમો લોડ મોર્લિંગે લોડ મિટોના ઉક્ત પત્ર વિષે ઉલ્લેખ કરેલો દોઢ વર્ષના અંરસામા કાર્યકુશલ લોડ મોર્લિંગે યોજનાને ચોગ્ય સ્વરૂપમા મૂકી ભરતખંડના લોકોને દર્શાવ્યું છે કે ઉદાત મતના બ્રોટિશોનિયાયની રીતે કાર્ય કરવામાં પાછા પડતા નથી લોડ મોર્લિંગની કાર્ય કરવાની આ પ્રકારની કુશલતા, તથા તેની અત કરણની વૃત્તિઓના વખાણ કરતા પણ એમણે જે પરિણામ દર્શાવ્યું છે તે તંરફ દૃઢથી વિવેચન કરવાને અમે પછાત પડ્યું નહિ

જે જે અભિપ્રાયો મળ્યા હતા તે પરથી એમ સિદ્ધ થયું હતું કે હાલની પ્રાસન્નમા લોક સમાનિત લોકોનો જમાવ વિશેષ થવો જોઈએ અને તે આશયને લોડ મોર્લિંગે અનુમોદન આપ્યું છે, પરંતુ એવા લોક સમાનિત પુરૂષોને ચુટણીના પ્રકારથી નિર્ધોજિત કરતા હિંદુઓ અને મુસલમાન પોતાની વસ્તીના પ્રમાણમા

સરખા ભાગે આવે એવી યોજના કરવાની તેમને સુચના કરવામાં આવી હતી. આ સુચના ઉપર અમોએ ગયા વર્ષમાં લખેલું કે રાજ્યપદ્ધતિના સિદ્ધાંતથી યોજના ચુંટણીના તત્વને આવા અન્યાયી પદ્ધતિમાં યોજવો, તેના કરતાં વાંધસરાયને પોતાના વિશેષ સલાહદો યોજવાની જે સત્તા આપી છે તે સત્તાથીજ પ્રમાણુ બરાબર લાવી મૂકવું, તે વધારે લાભકારક, કોઈક ન્યાય ચુકત અને સર્વને સારું લાગે તેવું થશે. બ્રિટિશ રાજ્યપદ્ધતિનાં ઉત્તમ તત્વોથી યોજાયેલો ચુંટણીનો પ્રકાર, જેનાથી એ રાજ્યની મહત્તા સર્વત્ર વ્યાપી રહી છે, તેનો કોઈપણ રીતે વિદ્વજ્જન માન્ય ન કરે એવો ઉપયોગ થાય તે શોભાની વાત નથી. “ન્યાયની રીતે જોતાં લોર્ડ મોલિ” આવો પ્રકાર હાખત નજ કરે; પરંતુ જૂઠા જૂઠા ફાંટાના મનુષ્યોના સંબંધમાં આવતા અંગ્રેજ અધિકારીઓના મગજમાં એવો વિચાર ઉતરી ગયેલો લાગે છે કે રાજકીય સંસ્થાઓને સુધારવામાં હિન્દુઓ જ આગળ પડતા થશે. અને તેમ થતાં તેમના વિચાર પ્રમાણે સુસલમાનોને અન્યાય થાય. તે આ પદ્ધતિ ઉત્તેજન ન હોત તો થોડા વણા સુસલમાનોએ બહાર પડીને પોતાનો સત્તા સિદ્ધ પક્ષ ઉલો કરવાની સુચના કરી છે તે કરત કે નહિ તે વિષે અમોને શંકા છે. લોર્ડ મોલિ જેવા કાર્ય દર્શિપુરૂષે એમાંથી પણ જેટલો અત્યારનો અંશ ઓછો થાય તેવો માર્ગ શોધવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. સુસલમાનો સુસલમાનને જ ચુંટી કાઢે, અને હિન્દુઓ હિન્દુઓને જ ચુંટી કાઢે એવો પદ્ધતિ નિયમ ન કરતાં ચુંટાયલા પુરૂષોમાંથી બહુ મત મેળવનારા અમુક સંખ્યાના સુસલમાન ગૃહસ્થ ધાગસભામાં આવે, એ પ્રકાર કોઈક ઓછા અન્યાયનો હોય એમ લાગે છે—અને એ નવા ધોરણને અનુસાર ચુંટણી કરનારાં મંડળો સ્થાપવાની યોજના કરવામાં આવી છે—

કાર્યકારી મંડળ Executive Council માં જે સુધારા કરવાની યોજના લોર્ડ મોલિએ કરી છે, તે મળે તો તેને ધન્યવાદ જ થતો છે. અંગ્રાજ પ્રાન્ત અને સંયુક્ત પ્રાન્તોની એવી ફરીઆદ છે કે તેમને ત્યાં રાજ્ય પદ્ધતિમાં સુખાઈ તથા મદ્રાસ જેવી જૂટ મળી શકતી નથી. લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર પોતે એક મતી રાજા જેવો એ પ્રાન્તો ઉપર રાજ્ય ચલાવે છે, તેમાં પણ વણા કાળથી અમુક પ્રકારની યોજનાઓમાં ઘડાઈ રહેલો હોવાથી તે પુરૂષ કોઈ પણ જાતનો નવો પ્રકાર હાખત કરવામાં અડચણ રૂપ થઈ પડે છે. આ કારણથી લોક માગણી એવી હતી કે તે પ્રાન્તોનાં પણ ઈંગ્લાંડથી પોતાની કુશળતાને માટે યોગ્ય કરેલા કોઈ ગૃહસ્થને મોકલી, તેના હાથ નીચે કાર્યકારી મંડળ સ્થાપી, સુખાઈ અને મદ્રાસની પેઠે રાજ્ય ધોરણ ચલાવવું. આમ થતાં નવો આવેલો મનુષ્ય પરંપરાથી ન ચાલતાં પોતાના વિચાર જૂના વિચાર સાથે મેળવી તથા લોક વિચાર સાથે તેનું તોલન કરી કોઈક સુધારા કરવાને કોઈક તત્પર થાય છે. આ વાત લોર્ડ મોલિને ગમી; પરંતુ લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નરના

પદ ઉપર પોતાનો અધિકાર સમજી રહેના સિવિલઅનોને તે વાત અનુકૂળ પાડી નહિ ઈડિઆ ઑફિસ અને સિવિલ સર્વિસ વચ્ચે પ્રખળ યુદ્ધ જામ્યું હશે, એમ લાગે છે, પરિણામે તે પ્રા તોની કાઉન્સીલ કરવાનું હતું પણ લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નરે તે જોમ'હુતા તેમજ રહ્યા આ કાઉન્સીલના પ્રકારને પણ લોર્ડ લે સકાઉન તથા લોર્ડ કર્ઝન જેવા કે ઝવેટિવ પક્ષના અમીરોએ તોડી પાડવા પ્રયત્ન કર્યો છે અને હવે શું પરિણામ આવશે તે જોવાનું છે

મૌથી ઉપયોગી સુધારો લોર્ડ મોર્લિસે એ કર્યો કે, યોગ્ય જણાતા વિદ્વાન ભરતવાસીને પણ કાર્યકારી મહળમાં સ્થાન આપવાનું ઠરાવ્યું અને અમને આનંદ થાય છે કે આ યોજનાનો પહેલો ઉપયોગ પ્રથમ ધારા શાસ્ત્રી Mr S P Sinha મિ એસ પી સિંહને વાયસરોયની કાર્યકારી મહળમાં સ્થાન મળ્યું છે આની સ વપના યુવાન પોતાની ત્રીશથી પાત્રીશ હજારની માસિક કમાણી મૂકી, આ પદનો અગિકાર કરે છે એથી એની સ્વદેશ લક્ષિતનું દશન થાય છે એના જેવો ધારા શાસ્ત્રી આજ ભરતખંડમાં નથીજ, એમ સર્વ લોકોનું મનવું છે આ યોજનાને અંગે થોડાજ સમયમાં મુબાઈ અને મદ્રાસમાં પણ એનીજ નિમણૂકો થવા લીધે નરી યોજનાથી ઉશ્કેલી યયેની ધારા સભાઓ કેવું કામ કરશે તે હજી હવે જોવાનું છે પરંતુ કાર્યકારી મહળમાં દેશી ગૃહસ્થ દાખલ થાય એવી કોઈને પણ શકા નહિ હોય કે એ આન્તર મહળમાં લોક માન્ય વિચારોનું પણ વજન પડવા માડશે

વિ પ્ર. પૈ.

સાક્ષર શ્રી ગોવંદનરામભાઈના હિંદુ સંસાર સંબંધી વિચારો.

સામાયત નવલકથા-Novels-ના બે ભાગ પાડી શકાય એક તો સાધારણ મનુષ્યોએ માત્ર મનરંજન કરવાના હેતુની લખેલ હોય તે, તેમાં કાંઈ વિશેષ હેતુ હોય નહિ માત્ર કોઈક વિદ્વાનો એવા પણ નિકળી આવે છે કે જેઓ મનરંજન કરવાની સાથે સત્ત્વ જ્ઞાનનો ઘણી સરળ રીતે લોકોમાં ફેલાવો કરવા પ્રયત્ન શીલ હોય છે જ્યારે પ્રથમ કોટિમાં મુખી શકાય તેવા ઘણા લેખકો અને તેમના પુસ્તકો દૃષ્ટિગોચર થાય છે ત્યારે દ્વિતીય કોટિમાં મુખી શકાય તેવા માત્ર ગણ્યા ગાંઠ્યા જ વિરલ લેખકો મળી આવે છે સાક્ષર શ્રી ગોવંદનરામભાઈ લેખક તરિકે તો ગુર્જર અથર્વ્વત્તોમાં ઉપર જણાવેની દ્વિતીય કોટિના મુકુટ મણિ રૂપ છે સરસ્વતીચંદ્રમાં તે સાક્ષર પોને જ ઊવડમાં લખે નહે, તેમ કલ્પિત કથાદ્વારા આધુનિક આયાવર્તનું પારિક નિરીક્ષણ કરવામાં આવેલ છે એવુંજ નહિ, પણ પ્રથમ પ્રથમ રચનાએ વિવિધ વિષયો, સામાજિક ધાર્મિક અને રાજ્યદારી વિષયો ઉપર અથર્વ્વત્તો

એ પોતાના વિચાર સ્પષ્ટ પશુ નિશુદ્ધ લાષામાં જણાવેલા જોઈ શકાય છે. આ સ્થલે તો માત્ર સાંસારિક આત્મોપરતા વિચારોનું નિરીક્ષણ આપણે કરીશું. પિતામહ પુરત્રા રક્ષક શ્રેયજના સુખમાં મુકાયેલા નિચેના શબ્દો આધુનિક હિંદુ સંસ્કારો ખરું કવરૂપ આપણી દૃષ્ટિગોચર કરે છે. “હુમારા સંસારીઓનાં મનુષ્યની એક જ વીજનાં સુખ હુખ ન ગણતાં પોતાની જ જાતનો પક્ષપાત કરે છે. વિદ્યાધર્મ, લોજનમાં, આચારમાં તે વિચારમાં અસુક વસ્તુ પોતાની જાતની કે પોતાની ગણે છે, અને જાન્યને પારકી ગણે છે. પોતાની ક્રિયાને નિઘ્યાઈલથી શિષ્ટ ગણે છે તે જાન્ય ક્રિયાઓને, અધર્મ ગણે છે...અથવા જાતે જ પોતાના સંપ્રત્યયોના સત્યાસત્ય વિચારવામાં ઉપેક્ષા રાખે છે, ને તે છતાં તે સંપ્રત્યયોને વળગી રહે છે કંત્યદિ અનેક પ્રકારના મનુષ્યની દૃષ્ટિની ચુટિ પ્રત્યક્ષ થાય છે.” આગળ ચાલતાં કુતુહ પશુ સમસ્તવીચારોને સંજોષીને એમજ કહે છે કે, “આખા દેશમાં અંધકારનો મહાસાગર ભરેલો છે, તે પશુ દેશની વર્તમાન કથાનું પ્રતિબિંબ જ છે.” આવી આપણે સ્પષ્ટ જોઈ શકીએ છીએ કે જ્ઞાતિ અંધારણથી થતા મારા તારાને લેક તો માત્ર નિઘ્યાઈલ જેવો જ છે. તેમ જ પોતાના રીતી રીતને સાચા છે કે ખે.ટા, લાલકર્તા છે કે હાનીકર્તા તેને જરા પણ વિચાર કર્યો વિના, લોકો રૂઢિની જાળમાં ફસાયતા સમયે તેમજ આખા દેશમાં વિદ્યાના અભાવે સૂઝ જ્ઞાન રૂપી ડીપનો અભાવ છે, અને તેથી અજ્ઞાન અંધકારનો બેઠો મહાસાગર દૃશ્યમાન થાય છે. સુર્યોદયચાથી જેમ હબરો નિશાચરો અંધજરમાં પોહતું કામ કરે છે, તેમજ સજ્જાતના અભાવે હાલતા કપાકારો જેમ ફાવે તેમ અપોના પ્રયોનો અર્થ કરી બેઠમની જાળ વધારે અને વધારે વિસ્તારમાં પાયરી પોતાનો સ્વાર્થ રાખે છે.

હાલમાં પ્રચલિત જ્ઞાતિઓના સંબંધમાં લખતાં તે જણાવે છે કે “જ્ઞાતિયજનો અધર્મ તો જો .....દ્રવ્ય અને ભુદિય ઉલયના નાશનું આ જાતે વસાવેલું સાધન છે.” ખરે જ, હાલની જ્ઞાતિઓમાં માત્ર સ્વાર્થપરાયણતા અને સ્વાદુ જન જમવાનો જ હેતુ જોઈ શકાય છે. બેટા બેટીઓને પરચાવવાને માટે આ વહી જ નાનામાં નાની સંસ્થાઓ ઉપસ્થિત થઈ ગઈ છે અને તેમાં શુદ્ધ કોશનો કે એવી બીજી યોગ્યતાનો વિચાર ન કરતાં માત્ર તે સંસ્થાના સસાસક તરિકે જ લાયકાત જોવાય છે. જ્ઞાતિઓમાં જ્ઞાન પ્રસંગે, મરણ પછી કાર્ય વિગેરે પ્રસંગે જે જે કબજુદ અર્થ કરવામાં આવે છે તે તથા ગમે તેવો ધર્મ કરવાની છુટનો અભાવ તેમજ પરદેશમાં વ્યાપાર કરવાની મનાઈ, આ બધા દ્રવ્ય ઉપાજન અને સમજના વિરોધી છે, એટલું જ નહિ પશુ ને જ્ઞાતિના કડંગા રિવાજોથી કે ભુદિની ખોલવણી પણ વણે અંશે વિઘ્નમાં આવી પડે છે. અક્યતાનો તથા જ થાય છે. પક્ષપક્ષોનાં સામ્ય સવત્ર પોતાની હાનીકર અંતર સ્પષ્ટ જતાવી આવે છે.

તેઓના પ્રાપ્ત તરફથી જે ભેટના પૈસા-વર વિક્રય-આવે, તેનો તેઓ વિચાર કરે છે અને પૈસાની ખાતર ઘણીક અનાથ બાળાઓનાં જીવતર બગાડે છે. આ બધાંતું પરિણામ, શરીર-સંતતિ-હન અને ધર્મના નાશમાંજ આવે છે અને લોકો અનેકનેક આધિવ્યધિ અને ઉપાધિના લોભ. થઈ પડે છે,

૧. બાળલગ્ન, જ્ઞાતિ બંધારણ, પરદેશગમનનો અતિવેધ, લોજન વ્યવહારમાં સ્પર્શ-સ્પર્શનિષેદ, એવી જેવા હાલમાં અનેક આચારો કેવી રીતે કોણે પ્રવર્ત્યા તે બંધોજ જેવા લાયક અને બોધક છે એટલું તો દેખીતું છે કે દરેક બાળતમા રૂઢિચાં ઉપાસકો, એમનાં કહે છે કે હાલમાં જે જે સીત રીવાજ છે તે બધા શાસ્ત્રનાં આધારે જ બનેલા છે. અને તેથી કાંઈપણ સુધારા વધારાની આવશ્યકતા નથી. અરજીપણ. આ શાસ્ત્રો કેવાં કોણે, કયારે અને શું હેતુથી લખ્યાં તે જરા ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિથી જોવાની જરૂર છે અને આ બાળતમા શાસ્ત્રોની તપાસમાં બે વધે નરામકાંઈએ નિશુદ્ધ ભાષામાં જે અજગળ પાડ્યું છે તે ઇતિહાસના શોખીને તે તો આનંદપ્રદ છે. પિતામહુપુરના એક આગેવાન નામને સંબોધીને સરસ્વતીચંદ્ર કહે છે કે “.....એ દર્પના હુલસે કટકા થઈ બંધાયેલા ઉઘા સ્તભો જેવા અને તેમાંના જનુઓના અધર્મ પણ જેવા. આ સર્વ તમારે શિર દેખીએ છીએ અને એ અધર્મનાં મૂળને તમે બાળી રહ્યાં છો તો તમને બોળખવા એ મ્હારો ધર્મ.” પોતાને ખરા સ્વરૂપમાં જોવા ઇચ્છનાર તરફ ગુરુસે થઈ ‘શોરબકોર’ અને માર્ગદર્શક કર્મી તપ્તી તે નાગ સરસ્વતીચંદ્રને ‘પોતાની જાતે પોતાના કામની બોળ’ બાણ આપતાં કહે છે કે--“...અમે તારા દેશના શાસ્ત્રકર્ષિ, સ્મૃતિકર્ષિ ને પુરાણકર્ષિનાં પ્રતિગિબ છીએ...ને આમ જ સંસારભારમાં વ્યવસ્થાનો જે અનન્ત અશ્વત્થ ચારે પાસ અસંખ્ય શાખાઓ પ્રસારી ઉભો છે તે પૃથ્વીના મૃત્યુ લોકોને વિરમય પમાડે છે તે વૃક્ષરાજના આ સર્વ મુલતું જે કાચણથી અમેએ ઉપાદન કર્યું છે તે જ કારણથી હજી તેનું રક્ષણ અને વર્ધન કરીએ છીએ, અને કરશું! સાત્વિક દૃષ્ટિને પ્રત્યક્ષના ધર્મધર્મ નામના હંભતું અમે પવનસાન લોકલક્ષણ કરનાર નથી...સર્વ મહિન વસ્તુઓને દૃષ્ટિ બહાર રાખી કુરેલું ધર્મના અને ન્યાયના પાયાનું ચણતર દેતીસાં થયા જેવું ગણવાનું છે.....અમેએ તો માત્ર આ દેશના ત્રિગુણાત્મક સૃષ્ટિના સર્વ અંશ પર દૃષ્ટિ રાખી અમારી રચના કરી છે...તમારા વિહાર મહતા લગનને અમે નાશ કર્યો છે; બાળકો માત્રને અમે પરણાવીએ છીએ ને વિધવા માત્રને અમે પરિણીત રાખીએ છીએ. કુટુંબોના માળા એકજ વૃક્ષ પર બાંધીએ છીએ. જ્ઞાતિઓના રોપાને ક્ષેત્ર બહાર શાખાવાન થવા દેતા નથી. સ્ત્રી-પુરુષની સ્વચ્છદ પ્રીતિને સટે કુટુંબજનોની પરસ્પર એક લોહીની પ્રીતિ રચીએ છીએ.” આગળ આલતાં સરસ્વતીચંદ્ર કુસુદને

સભાધીને કહે છે કે, “ પ્રિયદર્શી મહારાજની તેજસ્વી છાત્રા સહુને વધુ ખેડાચી છે. આપણે હીકા તે સર્વે નામ લે - આ છાત્રામા જ પરિણામ પામેલા છે.” આથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે, પ્રિયદર્શી-અયોક-મહારાજના મનથી એક હુમર વર્ષ સુધી બુદ્ધ ભાગ આવ્યો તે દરમિયાન જ આ નવ વોક પેના વરા, એવો કે ઇસ્વી સન પુવ ૩૭૭થી તે ઇસ્વી મનના ૮મા નકા સુનીમા જ એ જાણ પુરાણકારો સ્મૃતિકારો અને શાસ્ત્રારોએ પોતાનો પદ્ય ચનવાનો પ્રયત્ન શરૂ કર્યો, અને ઇ સ ના ૮મા સેકામા બુદ્ધ ધમની પ તીની સાથે તે ધમના વિરોધી આ નાગ લોકોનો મત ધમધોખર આગળ વધ્યો. આ પ્રમાણે હાલના પુરાણો સ્મૃતીઓ અને કહેવાતા શાસ્ત્રોનું આનુનિકત્વ પ્રતિપાદન કરી પછી આપણે તે નાગ લોકો-શાસ્ત્રકારો-ના કામની તપાસ વડે ડીએ તો જણાય છે કે તેઓએ અદ્વૈતા મત્તગોષ્ઠી, વિગેરે સ્મૃતીઓ દ્વારા અન્યના પુખ્ત ઉમરના લગ્નને મ ને જ લગ્નને પ્રચલિત કર્યો અને શુદ્ધ પ્રીતિ લગ્નની જગ્યાએ બાપોની સ્વૈચ્છિક સ્વતંત્ર મરણાધીન બાળક માળવી ઝોના પાણિગૃહજીવનના અગ્રીઓથી કુમારાનજ રહેવાય, વિધવા માત્રથી દરીયાઈ લગ્ન ન જ કરાવાય, આ બધા વિચારો આ સમયે ઉભવ પામ્યા તેમજ અવિશકત કુટુંબમા રહેવાની પ્રથા તેમજ નાતિઓના પરસ્પર બહુ ૧૨ Exclusiveness ની શરૂઆત અને પરિપાક પધુ આ સમયમા જ થયા તેમ જ ૮ પતિ પ્રેમનું સંસ્કૃત્ય કરવાને સંકેત કુટુંબ પ્રેમની ખાતર તેનું જાવિદાન આપવાની વ્યવસ્થા પણ આ નાગ લોકો (સ્મૃતિ પુરાણ લખનારાઓ) એ લગભગ મેદુ મનની પડતીના સમયમા જ કરી એક દર જે વ્યવસ્થાને માટે હાલમા હિંદુ સનાતન આપણે જોયા પામેલા છે તે બધી આ નાગ લોકોની જ રચેલી છે, આનો તે સાગરનો એતિહાસિક દૃષ્ટિથી મત જણાય છે. રા ગોવર્ધનરામજીના ન સર મુખારા સમયથી વિચારોનું આપણે હુને પછી નિરીક્ષણ કરશું.

N H Mahajan

૫૬.

શિક્ષણ-પ્રક્રિયા-વિચાર

લગભગ ઇ સ ના સોળમા શતકમા વધુ ગયેવ યુરોપદેશીન શિક્ષાગુરુ સુલકેન્દર શિક્ષકોને શિખવવાની કળાનો આરભ કર્યો એમ માનવામા આવે છે. યુરોપમા સોળમા શતકમા ઇજીપ્તના મુખારાઓ વધુ તેની સાથે કેળવણીક્રમ કેળવણીપ્રકાર વિગેરેમા અનેક મુખારા વધુ લાગ્યા તે એક ઇગ્ગકમા જ થયું એમ નહિ, પણ અખિવ યુરોપમા થયું એમ કહી નાન શિક્ષકો માટે સુલકેન્દરે વધુ ધ્યાન

વર્ષો વિગેરે પુષ્ટિનાં સાધનો, અને તે પછી વ્યવહાર વિષય, જીવન-હેતુ જીવન-ક્રિયામાં અનુકૂલ થાય તેવું ઉત્પન્ન થતું ફલ હોય ત્યારે જ એ અત્યંત વૃક્ષ-રૂપે કેળવણીનું ફલ, પરમાર્થે યોજવાને યોગ્ય બને.

હવે શિક્ષક પોતે શિક્ષણ પોતાનું લઈ રહ્યા પછી જે પ્રકારે જગત્ વ્યવહારમાં વ્યાપૃત થઈ શકે. પ્રથમ તો પોતે શિખેલ હોય તે જો હાલના સમયમાં જેને બી. એ. નું શિક્ષણ કહેછે તે અવધિ પર્યંત પહોંચેલ હોય અને તદનંતર તેને કાંઈ ઉદ્યમને લગતો ધંધો શરૂ કરવો હોય તો આટલું શિખેલ જ્ઞાન તેની મુદી થાયછે, અને તે ઉપર વ્યાપાર બંદી રાખેછે. બીજી રીતે જો તેને શિક્ષણ આપવાનું કાર્ય ધંધા તરીકે સ્વીકારવું હશે તો તેને જો પ્રકૃષ્ટ કરેલ શિક્ષણથી સંતોષ પામવાનું નથી, પરંતુ જો બહુતર કે જેનું પોતે અધ્યયન કર્યું છે, તે અન્યમાં સંક્રમણ કરવાના પ્રયોગો સર્વ અંશે બાણવામાં આવે એવી પદ્ધતિનું તેને શિક્ષણ લેવા જરૂર છે. આ વિષય શિખવામાં મુખ્યત્વે કરી શિક્ષકને શિષ્ય વર્ગની માનસિક શક્તિ અર્થાત્ માનસિક તરફ સહિત તેનું સામર્થ્ય અધ્યયન પક્ષે સ્વીકાર્યો બાદ ધંધામાં વ્યાપૃત થતું ઈષ્ટ છે, એટલું જ નહિં પણ આવશ્યક ગણાયું છે. આ નિયમ પરત્વે રૂસો જેવા શિક્ષા શુરૂએ (બીજી રીતે તેનાં કાર્યો સાથે પ્રસ્તુતને સંબંધ નથી) કહ્યું છે કે:—શિશુ અવસ્થા આપણે બરાબર સમજતા નથી; તેથી તે વિષે બાપેક્ષા આપણા ખોટા વિચારો આપણને દરેક પગલે સત્તમાર્ગથી દૂર દૂર લઈ જાયછે. છોકરાંઓથી શું શિખી શકશે તે વિષે વિચાર કર્યું વિના તેઓનું શું જ્ઞાન છે તે ઉપર જ માત્ર સર્વેનું લક્ષ રહેછે અને કહ્યાં માણસો પણ તે સંબંધે ભૂત્ર કરેછે; કારણ કે શિશુમાં પુખ્ત પુરૂષની બ્રાંતિ તેઓ કર્યા કરેછે, અને પુખ્ત પુરૂષ થયા પહેલાંની શિશુની સ્થિતિ વિષે તેઓને કાંઈ જ્ઞાન નથી. + + + “કુદરતે સ્વેચ્છાથી નિર્માણ કર્યું” છે કે શિશુ પુખ્ત થતાં પૂર્વે શિશુ જ રહેવાનું; જો આ ક્રમનું પરિવર્તન કરવા યતન કરાય તે પકવના તથા પાક-ગંધ સહિત ફલો પેદા કરશે; તથા સંપૂર્ણ રીતે પકવ ન હોવાથી કોહી જઈ, ક્ષીણ થઈ નાશ પામશે. + + + “શિષ્ય વર્ગની સ્થિતિમાં શિક્ષકે પોતે મૂકાવું જોઈએ, પરંતુ આવું કરવાનું જ્ઞાન કે જ્ઞાન ધણીને અગર સર્વેને હોતું નથી. આપણે શિક્ષક વર્ગ તેઓમાં એવી બુદ્ધિ કલ્પનાથી કે અનુમાનથી ખોટી કલ્પી લઈએ છઈએ કે જેનું અસ્તિત્વ શિશુઓમાં હોવા સંભવ નથી; તેણે કારણે વિચાર એણે શિક્ષણ આપતી વખતે આપણે અનુકૂલ રાખવામાં આવે છે, ” આજ મોટી ભૂત્ર છે, અને માટે શિક્ષકના ધંધાના ગિરદોને કેળવવાની આશય કતા છે તે ખાતરી થાયછે

રૂસો ને ફ્રીજેલને સમાર્પવાનું મન પરત્વે અમુક બચે, કનુ; કારણ કે જાનેના

અભિપ્રાય પ્રમાણે કેળવણી તે એક શિશુદાન-શિશુ-ઉદાનનો પુષ્ટિ-માગ, લેખાયેલ છે. રૂસો કહે છે કે —“ખાતર તથા ખેતીથી વનસ્પતિનો વિકાસ થાય છે તે જ નીતે મનુષ્યનો કેળવણીથી વાય છે” તેમા નિદલ્લુ દૂર કરવા, સારા શ્રેયમા વાવવામા આવે તેવી કળાથી વાવણી કરી, પછી એતર ખે તેવુ હોય પણ સભાળ રાખી તેની ગરદાસ લેવી, કોહુવગવનાર બધી વસ્તુઓ તેમ અન્ય રીતે ખગાડનાર સવે ઉપાધિઓથી આ ઉદાન દૂર રાખી, પુષ્ટિ પૂર્ણ રીતે વાય એવા પ્રયત્નો, દુકામા બોનતા, કરાવા ભેદએ રૂસો લખે છે કે —“ઠોકરાના ઝગીરમાની શક્તિઓ એટલી ભરપૂર અને ઉજળી રહેવ હોય છે કે તે મર્ચન વિસ્તારમા પડાર્થ વળે છે, અને વૃદ્ધ માણસની શક્તિઓ જે માડ માડ પૂરી વડ ગડુ એની મનાય તે એકાગ્ર થાના વૃદ્ધના ચરીરમા કાનમ મથન કરે છે” આની સ્થિતિ છે ને શિશુ વગ માટે એવી કળાથી રાખી આ બધી ઉજળી રહેલ શક્તિઓનો શિક્ષકે ઉપયોગ કરે છે કે એની શક્તિઓનો ખોટો વ્યય, નિરથક ઉપયોગ કે અજ્ઞાનની કસાએ સદુપયે । પણ ન વાય તેને ત્યાસ કરી કરે એ ચોગ્ય છે તેના મત પ્રમાણે તો કુદરત શિવાન ખીજી કોઈ ચોપડીઓનો ઉપયોગ જ શિક્ષકે કરવો ધતો નથી, કારણ કે પુસ્તકો વાચી જ્ઞાન ગ્રહણ કરનાર શિષ્યોને તેની ટેવ પડી જાય છે તેઓ શાળિક પદ્ધતિ સ્વીકારી લે છે અને પુખ્ત ઉમરે પણ તેઓને પુસ્તકનુ અવવબન કરવુ પડે છે વળી તે સૂચવે છે કે સ્મરણશક્તિ પણ હીન થઈ જાય એની ભીતિ ધરાવવી અયોગ્ય છે, કારણ કે જે જે પાંચો તે દર્શન કરે છે, અનુભવ કરે છે, તે સ્પષ્ટ કરે છે, તે તે પાંચો તેને સ્મરણમા નોધવા પડે છે, તે સ્મરણશક્તિ કસાયા વિના રહેવાની નથી ઉપરાત વળી લોકોના અચરણો તેમજ વચનો તેને નોધ કરવાના હોઈ, તે એ સર્વ વિષયોની નોધપોથી મગજમા ધડી ગડે છે, માટે આથી અધિક તેની સ્મરણશક્તિનુ મથન ન કરાય તેની કળાથી શિક્ષક આપવુ ધટે છે

ખીજે ચો વળી રૂસો જણાવે છે કે —“પ્રથમના શિશુ-બાપારો કુદરતી રીતે પોતાની ઉપાધિઓ સાથે પોતાને માપવાના છે, અને જે જે સર્વે વસ્તુ તેની દૃષ્ટિ ગોચર વાય છે તે તે સર્વે મા જે ગર્ભ ઈન્દ્રિય ગ્રાહ્ય શુણે તેને સખધ ધરાવતા હોય તે સર્વેની કસોટી તે કાઢવાને પ્રયત્ન કરે છે, માટે તેનો ત્રથમાપન પાઠ સ્વસર શુભાર્થે કુદરતના શાસ્ત્રના પ્રયોગ કરવા રૂપી છે આવા આવા રૂસોના મતોનુ સમથન આ આવતા યુગમા પણ કરાય છે અને તેને માટે છેક ઈ સ ૧૮૮૯ના વપના એકાદ કેળવણી ખાતાના સમાચાર આપનાર યુરોપના પત્રમા લેખ વાગ્યાથી દુકુ અવનરણ કરવુ યોગ્ય લાગે છે કે જેથી પ્રતીતિ સહજ થાય —“શિશુવગની બાલે દ્રિયોનો ઉપયોગ કરવા દેવાતો નથી, અવયોગન કરવાની ક્રિયા પણ પ્રતિનિધિદ્વારા કરાય છે, પુસ્તકો રૂપી ચરમાની તેઓ કુદરત ચામુ ભુએ છે, ઉપરાત શિક્ષકની

એટલું'ને એટલું જ ને આવક ઓછી થઈ. વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે તેમજ મહેનત કરવાને મહાવરો ન હોવાથી પટેલ કે પટલાણી કાંઈ કરી શકતાં નહિ. દૂરેવને લીધે એવો સમય આવી પહોંચ્યો કે ભાણા પટેલ પાસે પાંધ રહી નહિ. ઘરબાહાર વેળાં ને નોકરી કરી જીવન જોગ જોળી લેવાનો સમય આવ્યો ? મહેમાન, પરોણાં, ઓળખાણ વાળાનાં દર્શન ફૂલેલ થઈ પડ્યાં. “ભાણા પટેલ” ને બદલે “ભાણા” નામ પડયું. છોકરો તો ક્યારનોએ દેશાવર ચાલી ગયો હતો અને છોકરી ગઈ પક્ષે. સીઝનમાં સપકાર્થ ગઈ હતી.

આજ ગામમાં એક મહુમદશાહ નામનો મુસલમાન રહેતો હતો. પાદશાહી વખતમાં મહુમદશાહનો ખાપદાદાએ સારી નોકરી બખ્તેલી તેના બદલામાં એકાદ ખેતર ઈનામમાં મળેલું, વળી મહુમદશાહે પોતાની જીવાનીમાં કંપની સરકારની નોકરી કરેલી એટલે પંદર વીસ રૂપિયા પેનશન મળતું અને બે પૈસા સાહેબ લોકાની મહેરબાનીથી લેગા કરેલા. મોદલપુરના લોકો “જમાદાર સાહેબ” કહી બોલાવતા. બીજે મુસલમાન છતાં હિંદુભાઈઓ સાથે એવો તો રનેડુથી રહેતો કે વારતહેવારે મહુમદશાહને હિંદુ પટેલીયાઓને ત્યાંથી નોતડું આવતું અને સવણા માં એકજ પાથરણા ઉપર બેઝી કસુંબો હુંગો કે ચાહુ લેતાં કેઈને સંકેત આવતો નહિ. પોતે ભાણા પટેલને ત્યાં ગયેલો અને તેના સત્કારનો લાભ લીધેલો, આ સર્વ મહુમદશાહ બૂદ્યો નહોતો. તેણે ભાણાપટેલને કહ્યું “પટેલ ! તમે મહારે ત્યાં આવો, તમારાંથી બને તેટલું કરી માડું ખેતર સાચવો અને મ'છી પટલાણી ગાય લે'સ લ'ભાળશે. તમને ખાવા પીવા રહેવા વગેરે ગોઠવણ કરી આપીશ તે ઉપરાંત તમને કાંઈ જરૂર પડે તો માગજો, તે હું તરત આપીશ.”

ભાણા પટેલે અણીની વખતે મદદ કરવા માટે મહુમદશાહ જમાદારનો ઉપકાર માન્યો અને ધણી ધણીયાણી મહુમદશાહને ત્યાં રહ્યાં મહુમદશાહે ખેતરમાં જ એક ન્હાતું ઘર બંધાવ્યું હતું તે રહેવાને આપ્યું. પહેલાં તો ભાણા પટેલને આ સ્થિતિ હલકી લાગી, મહેનત ભારે લાગી, પણ રફતે રફતે ટેવાઈ ગયા. મહુમદશાહને ભાણાપટેલને લીધે બહુ લાભ થયો કારણ જેઓએ મૂળબીજે મહેનત કરીને શેઠ થયાછે, તેઓને દબદેખ રાખતાં હમેશાં સારી આવડેછે. તેઓ આજસુ હોતા નથી. મહુમદશાહનાં ખેતર વગેરે ક્ષણદ્રુપ થવા લાગ્યાં. આમ છતાં એક વખત ખૂણું વેલવ લોગવતાં કુટુંબને—જેને ત્યાં મીજબાનીયો ઉરાડીછે એવાને પોતાને ત્યાં નોકર તરીકે રાખવા માટે મહુમદશાહ અનેક વાર ઢીલગીર થતો.

ધર્મવિજ્ઞાન

પ્રકરણ પહેલું

વિજ્ઞાન વિધા

(ગયા અકથી નાન)

ઇન્દ્રિયની મદદ વિના કોઈ પ્રકારનું જ્ઞાન ન થઈ શકે ખરૂં, પણ બધી જ વખત ઇન્દ્રિયની જરૂર પડતી નથી, તેમજ એકની ઇન્દ્રિયની મદદથી એ જ્ઞાન થતું નથી ખરૂં જ્ઞાન મેળવવું હોય તો ઘણી મનોવૃત્તિઓની મદદ લેવાની જરૂર પડે છે. ધારો કે અગ્નિ એક દિવસ તમે હાથી બેઠને તેનો આકાર વગેરે મનમાં રાખી મુકેલ છે એક દિવસ તમે બેઠા છો, તેવામાં તે હાથીનો આકાર તમારી નજરે પડ્યો. ખરી રીતે તે વખતે કોઈપણ હાથી તમારી નજર આગળ નથી છતાં પણ તમે શીરી તે હાથી જોયો? આ દેખણે તમારી આંખની સાથે હાથીને સંયોગ ન થવા છતાં પણ શી રીતે તમે હાથી જોયો? આવે દેખણે દર્શનજ્ઞાન થવાનું કારણ મનોવૃત્તિ જ છે કારણ કે અગ્નિ દ્વારા તમે હાથી જોયો હતો, ત્યારે તે હાથીનું ચિત્ર તમારા અંતઃકરણમાં ચિત્રરૂપે ગયું હતું, ધારણાએ તેને ધારણ કરી રાખ્યું હતું, આ વખતે સ્મરણશક્તિએ તે ચિત્ર તમારી નજર આગળ આણી આપ્યું આ સ્મૃતિમાં તમને જે હાથીનું જ્ઞાન થયું તેનું હિમ્મણનું કારણ ઇન્દ્રિય ન હોવા છતાં પણ ઇન્દ્રિય એનું મૂળ કારણ છે કારણ કે જો તમે કદિપણ હાથી ન જોયો હોત તો ધારણા વગેરે તમને તે દેખાડી શકત નહિ. વળી ઇન્દ્રિયને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થયું તે વખતે જો ધારણા વગેરે જરૂરની મનોવૃત્તિઓએ કામ ન કર્યું હોત, તો તમને હાથી દેખાત જ નહિ, દેખાયા છતાં પણ હાથીને જોઈને તમે જોળખી શક્યા નહોત ખરૂં જોતાં અદરની બુદ્ધિશક્તિની મદદ સિવાય કોઈપણ જ્ઞાન મળી જ શકે નહિ, અને સ્થાયી થઈ શકે નહિ આથી બધી મનોવૃત્તિઓ એક નિયમ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષની સહાયર છે, અને પ્રત્યક્ષજ્ઞાનનું સમવાય કારણ છે તમે પવત ઉપર ધુમાડો જોયો આગળ તમે જાણ્યું છે કે અગ્નિ જ ધુમાડાનું કારણ છે કદિ પણ અગ્નિ સિવાય ધુમાડો દેખાય નહિ, તેથી અત્યારે જો કે પર્વત ઉપરના અગ્નિને તમે પ્રત્યક્ષ જોઈ શક્યા નથી, તોપણ તમે જાણો છો કે પવત ઉપર અગ્નિ છે તમે જાણ્યું છે કે પૃથ્વી ઉપરના જીવો જન્મે છે, મોત થાય છે, સુખ દુઃખ ભોગવે છે, અને છે તે મરી જાય છે બલિષ્ઠમાં એ પ્રમાણે થશે કે નહિ, એ જો કે તમે જોઈ શકતા નથી, તોપણ તમે જાણો છો કે બલિષ્ઠમાં પણ એ પ્રમાણે થશે મતલબ કે કાઈપણ હમેશા રહેવાનું નથી, તે તમે સમજો છો જ્ઞાનના આ પ્રકારના કારણને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ અનુમાન કહે છે પણ ખરૂં જોતાં એ પણ પ્રત્યક્ષ સિવાય બીજું કંઈ નથી આ બધું જ્ઞાન પામી જ ઇન્દ્રિયોથી ન થવા છતાં પણ પ્રત્યક્ષ મળવાનું જ છે

વૈદ્યરાજ શંકરદાજી શાસ્ત્રીપદે.

આ વિદ્વાન પુરૂષનું સ્વર્ગ ગમન સાંભળી અમોને અત્યંત ખેદ થાય છે. મુંબઈ, મહારાષ્ટ્ર, મધ્ય હિંદુસ્તાન તથા ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં આર્ય વૈદ્યકવિદ્યામાં સંબંધ રાખતા કોઈપણ મનુષ્યથી એમનું નામ અજાણ્યું નથી. તે શિવાય ધાર્મિક સંસ્થાઓ ઉભી કરવામાં તથા તેની સાથે આયુર્વેદ પ્રચારક સંસ્થાઓને પણ યોજવામાં તેઓ અહોનિશ પ્રયત્ન કર્યો કરતા. એમનો જન્મ મહારાષ્ટ્રના પ્રખ્યાત ન્યોતિપી દાહપદેને ત્યાં થયો હતો, અને તે ૪૬ પુરૂષના ઘણા અંશે આ કુળદીપક પુત્રમાં જોવામાં આવતા હતા. એમના વડીલ ખંદુએ ન્યોતિપતું અધ્યયન કરી પોતાના પિતાની વિદ્યા પરંપરા ચાલુ રાખી છે. શંકરરાવ પદેએ વૈદ્યકનું સાડું અધ્યયન કર્યું હતું. “આર્યભિષક” નામના માસિક પત્રદ્વારા ઘણા પ્રાચીન ઉત્તમ વૈદ્યક ગ્રંથોનાં બાષાંતરો તેમણે બહાર પાડ્યાં છે. ઇ. સ. ૧૮૯૬ માં તેમણે મહા પ્રયાસ કરી કેટલાક આચાર્યો તથા શ્રીમન્તો અને વિદ્વાનોની સહાયતાથી સનાતન ધર્મ મહા પરિષદની સ્થાપના તેમણે મુંબઈમાં કરી હતી. ત્યારથી પોતાની સાથે રા. વિશ્વનાથ પ્રભુરામ વૈદ્યને મંત્રી રાખી તેમણે એ સંસ્થાનાં ઘણાં અધિવેશનો કરાવ્યાં છે. બહુ ઉપયોગી અને વિખ્યાત અધિવેશન સન ૧૯૦૧ માં અમદાવાદમાં થયું હતું ત્યારથી એ ઉભય મંત્રીઓનો આર્યધર્મ પ્રત્યે પક્ષપાત ઉત્તમ રીતે જણાઈ રહ્યો છે. સન ૧૮૯૬ માં જ્યારે વૈદ્યરાજ પ્રભુરામ જીવણરામે આયુર્વેદ વિદ્યાલયની સ્થાપના કરી ત્યારે શંકર શાસ્ત્રીપદે તેમના અંગમૂલ ઘર્ષને રહ્યા હતા, છેલ્લાં થોડાં વર્ષો ઉપર તેમણે નાગપુરમાં “સયાજીરાવ વિદ્યા પીઠ” નામની આયુર્વેદ શિખવવાની શાળા ઉઘાડી છે. કાશી તથા પ્રયાગમાં એવા જ પ્રકારનાં અધિવેશનો અને શાળાઓ સ્થાપવાના પ્રયાસ કરવા સાડું તેઓ હાલ ત્રીજી વખત શ્રી પ્રયાગજી ગયા હતા, જ્યાં તેમને વિષભક્ષ્મરલાગુ પડ્યો અને તેમણે આઠ દિવસનો મંદવાડ લોગવી આ ક્ષણભંગુર શરીરનો ત્યાગ કર્યો. આવા ઉત્સાહક, ચંચળ, અખંડ પ્રયાસ કરનારા પુરૂષોની આપણા દેશમાં ખોટ છે. એવે સમયે એમના જવાથી આપણને એ ખોટ વધારે સાલે છે. તેમના કુટુંબ તરફ જેટલી દિલસોજી બતાવીએ તેટલી થોડી જ છે. એમણે જેટલો સંતોષ લેવાનો છે તે આ ભાગ્યશાળી પુરૂષ પોતાની પાછળ ઉત્તરવલ કીર્તિ તથા તથા અનુકરણીય વર્તન સુકી ગયા છે.

સ્વીકાર

વાનપ્રસ્થ શુજરાતી સાહિત્યમાં નાટકો અને નવલકથાને થોડા સમયથી જ રચાન મળેલું હોવાથી જનસમાજે તે બંનેનો સારો સત્કાર કર્યો અને તેને પરિણામે અમદાવાદી નવલકથાઓ તેમજ નિર્મોદ્ય નાટકો પણ ઉભરાવા લાગ્યા, અને હલકો વાચક વગેરે હલકા ઓડીઅન્સને ખુશ રાખવા ઇચ્છતી નિર્મોદ્ય નાટક કંપનીઓ તરફથી તેમને અન્ય ઉત્તમ સાહિત્ય કરતા પણ ઉત્તેજન મળતું રહ્યું, અને શુજરાતી સાહિત્યના ઉગતા વૃક્ષને નકામાં છોડવાઓ (wccds) નુકશાન કરી યાયછે તેવું જ આ માળતરમાં પણ બન્યું.

નવલકથાઓમાં લાભા લાભા નકામાં વર્ણનો અથવા સંબોધનો આવે, અને સ્ત્રી પુરૂષો પહેલાં મળી પછી વિખુટા પડે ને ટુંબી થાય અને અતે મળીને સુખી થાય, આટલીજ પ્રજ્વાલી જાળવી રાખવામાં આવી અને નાટકોમાં આ ઉપરાંત, વધુ ન વધુ શકે તેના બદલામાં સારા મીનો મૂડી સકાય તેવા પ્રસંગને બહુ સાધારણ વપરાતી નિર્ણાયક કહેવતો કે લાભા લાભા ભાવણો અને નકામી શબ્દજાળ વિના ખીંચી કાઢી ન રહ્યું.

આવી રીતે હાલના શુજરાતી સાહિત્યના ઉત્કર્ષના સમયમાં પણ ક્યારે ક્યારે અધમ પ્રતિભા નવલકથાઓ તથા નાટકોની આવી અધમ સ્થિતિ યદ્યપિ તેવે સમયે, વાનપ્રસ્થ એક ત્રિઅક્તી નાટક ત્વેની રચનાર રા. રા. મહેરલાઈ માણેકજી રતુરા તરફથી અંગ્રેજોને અભિપ્રાય અર્થે મળ્યું છે લેખકે ત્રીજાનો અભિપ્રાય મળે તે પહેલાં પુસ્તક માટે પોતાનો અભિપ્રાય અને નાટક લખનાર તરીકેની પોતાની યોગ્યતા પ્રસ્તાવનામાં જ જણાવી દીધેલ છે કેાઈ લેખકના આર પાંચ નાટકો કેાઈ નાટક કંપની ખરીદી લે, અથવા પોતે પોતાના અમુક નયના પ્રસિદ્ધિ પહેલાં અન્ય ગ્રંથો પણ પ્રસિદ્ધ કરી ચૂક્યા હોય, અથવા કેાઈ સાક્ષરે માત્ર ઉત્તેજન અર્થેજ કેાઈ વિરૂદ્ધ મત ન દર્શાવ્યો હોય, આટલાજ કારણથી ગ્રંથકાર અથવા ગ્રંથની યોગ્યતા માત્ર સ્થાપિત થઈ કશી હોય તો વાનપ્રસ્થ માટે તેવું નિસંશય વાયજ.

પણ એ વાત એમ એકદમ નક્કી થઈ શકે તેમ નથી વાનપ્રસ્થ નાટક ભેડે ઉપર જણાવેલ ઘણાં ફોષવાગુછે; પરંતુ તેના લેખકનો ઉદ્દેશ એક રીતે ઘણો સારો છે પોતાના ઉદ્દેશાનુસાર પ્રયત્ન કરતા રહી, લેખક ભે એકદમ પ્રસિદ્ધિમાં આવી જવાની ઇચ્છા ન રાખતા પોતાનો નયન ઉત્સાહભરે શરૂ રાખે અને વીંમુ પદ્ય નજાળ કામ કરતા રહે તો તેઓ લવિષ્યમાં ઘણી આડી રહે.

વાનગે એમ કદાચ પિતા નથી આશનું. એમક એક પાસની મુદ્રાયે અને સ્ત્રી-પુરુષનીનાં દુરુદ્ધ કૃપાવચાનો પ્રયત્નમાં તેઓનાથી અચાનક સંસ્કૃત કિંચ દાખા ભરેલા અનુપ્રાસિક શબ્દો કે આત્મકાંતિક પ્રયત્નને. ઉપયોગ થઈ શકે તેમજ સંસ્કૃત નામો મુદ્રવાના હોય અટક કિંવા અસ્તુ નામો વપરાયલાં છે. તેમ જ નાટકારનરીકિના અનુભવની ખામીને લીધે નાનપ્રસ્થમાં કેટલાક દોષ દેખાઈએ, અને અમો પશુ મુઠા વખાણુ કરવાને બદલે આવા યોગ્ય દોષો તરફ મનુ ક્યાન દોરવું યોગ્ય ધારીએ છીએ, કે સીધા ઉપદેશ માટે નાટક નહિ, ધર્મશાસ્ત્રો નિર્ણયિત અને જાણા પાડિય અતાવવા માટે પીંગળા અને વ્યાખ્યા શાસ્ત્ર નાટક કરતાં ઉપયોગી છે. નાટકને માત્ર એકવચનનાળા મતાવવામાં જ નેમાં કલાવિધાન ન ગણાય.

એકંદરે મિ. સંકુરભાઈ માનેછે નેટલી પ્રવિણતા નાટક ક્ષેત્રમાં મેળજા હુણુ વિશેષ પ્રયત્નની અને સમયની જરૂરછે. વાનપ્રસ્થ નાટકને નાટકના રૂપમાં જોઈએ, તો એક પુસ્તક તરીકે સાધારણ જનસમુદ્ધના ઉપયોગ માટે વાનપ્રસ્થ નાટક થાનું ઉપયોગી થશે. અને મિ. મહેરલાઈ યોગ્ય અભીક્ષા તરફ અભાવ ન હોય વતાં આદર બતાવશે તો અમે ઈચ્છી છું કે ભવિષ્યમાં તેઓ એક સારા લેખક થશે સ્વલક્ષમયતા સંકાચને લીધે અમારે આત્મેથી જ વિરમવું પડેછે.—

સૌભાગ્ય શિક્ષાબિંધ, રચનાર રા. રા. નટવરલાલ કન્યાલાલ ટાઇપિસ્ટ તરફથી અભિપ્રાય અર્થે મળી રહેનો સ્વીકાર કરતાં અમે, રા. નટવરલાલને અભિનંદન આપીએ છીએ કિમતના પ્રમાણમાં ઘણાં ન્હાનાં પુસ્તકમાં પણ રા. નટવરલાલે મળુ સાઉપયોગી વિષયોનો અને તે ઉપરાંત ચાર પાંચ વિવિધ ઉપયોગી અને અસરકારક વાર્તાઓને પણ સમાવેશ કર્યોછે, અને સાધારણ સ્ત્રી વર્ગને એ ઘણાજ ઉપયોગી ગ્રંથની ખોટ પૂરી પાડીછે. રા. નટવરલાલ સ્ત્રીઓનું જ સાહિત્ય ઉત્પન્ન કરવા આગ્રેશ થરાવે છે અને તેમાં તેઓ સીધા ઉપદેશને બદલે યોતાની દુઃકી વાર્તાઓની શ્રેણિનો વધારે ઉપયોગ કરશે તો એશક વધારે ફતેહમંદ થશે એક ખાસ સૂચના કરવાની એટલી જ રહેછે કે જાલકો કે સ્ત્રીઓ માટેનું સાહિત્ય વિદ્વાન વર્ગના સાહિત્ય કરતાં ઘણું સસ્તું હોવું જોઈએ અને તેવા સંજોગો વચ્ચે રા. નટવરલાલે સૌભાગ્ય શિક્ષાબિંધની કિંમત મળીજ વધારે એટલે ૬-૮ આના ને બદલે રૂ. ૧૧ મળી છે; તેનો હવે પછી ઘટાડો કરશે એમ આશા છે. આ ઉપરાંત આત્મની રજા વિગેરે તેમનાજ રચેલાં પુસ્તકો પણ તેટલાંજ ઉપયોગી છે.

આર્યધર્મપ્રકાશ

પુસ્તક ૩૭ મુ]

પેષ્ટ સ ૧૯૮

મે ૬ સ ૧૯૦૯

[બક ૮ મો.

સાદુ-જીવન

સા । જીવનમા,
છે સુખ સઘળા નિવસેલ, સાદા જીવનમા,
ચાલે, અમી-રસની રેલ-માદા જીવનમા—
સાદુ જીવન કોઈ ન ઈચ્છે !

ઈચ્છે વિરલા સ તરે !

હોય પૂજ્ય-મળ તોજ સાચડે !

મનાય-દુખનો અત્ત,-સાદા જીવનમા— છે સુ. ૧

બાર--ખાજરી જેહ મળે તે ,

(-ખાણુ ધારી હેતરે !-)

ખાણુ ઉર ધરી હેતરે !

ઉદમમા નવ આજસ કરવુ,

ગણી હરિનો સ કેતુ,-સાદા જીવનમા— છે સુ. ૨

મારૂ તારૂ કાઈ ન કરવુ,

કરવા જન હિત કામરે !

સ્વાર્થ સહુને પ્હોલો તો પણ—

રાજી રાખવા રામ-સાદા જીવનમા

છે સુખ સઘળા નિવસેલ— ૩

જેમા વલવ શરીર-ચોલા

કરવા નવ વપરાય રે !

ઉત્તમતા મનગી મેળવવા,

યતન બધા અદરાય,-સાદા જીવનમા

છે સુખ સઘળા નિવસેલ— ૪

આત્મતાણું કલ્યાણુ ન પરતું,

કરવા ઇચ્છે—સાર રે !

અખિલ તણા ઉપકારક જેમાં ;

થતા ઉદય વ્યવહાર—સાદા જીવનમાં

છે સુખ સઘળાં નિવસેલ—

૫

આપે ઉંચું બને નમ્ર પણ,

રાય દશામાં રંક રે !

અહુંકારનો અંશ ન જેમાં—

દુર્જનતાની શંક—સાદા જીવનમાં

છે સુખ સઘળાં નિવસેલ—

૬

નથી રંકતા આ જીવનમાં ,

પણ છે પરમ ઉદાર રે !

જીવનમાં જો હોય રંકતા,

નરપતિ—રતિ, ન થનાર—સાદા જીવનમાં

છે સુખ સઘળાં નિવસેલ—

૭

સાદું જીવન સકલ સાધુજન

ગાળે જન હિત માટે રે !

સાદા જીવનમાં નિજના નહિ,

પરના નિત્ય ઉચાટ ! સાદા જીવનમાં

છે સુખ સઘળાં નિવસેલ—

૮

ચિંતવતું નિશ્ચીન એ એવું,

શું વૈભવતું કામ રે !

કોઈ પ્રકાર અખિલ ઉપાસન,

મહિં વપરાય તમામ—સાદા જીવનમાં

છે સુખ સઘળાં નિવસેલ—

૯

નથી એ જીવન માત્ર રંકતું,

નથી રાયતું સાર રે !

સરલ હૃદયનું સંગી—

સારિલક હૃદય મહિં રમનાર—નાદા જીવનમાં

છે સુખ સઘળાં નિવસેલ—

૧૦

કયાથી પૂંચ બળ ! કયાથી ઉપમ !

જીવન-એવુ યાય રે !

પીયૂષ-હૃદય-ન આમા તેમા

વચમા-ગોથા ખાય !-સાધુ જીવનમા-ક

છે સુખ સઘળા નિવસેલ- ૧૧

સ ૧૧૫-માન યુદી ૪

લા-અમૃતનાન કુવરજી પેઢ-(ચાવ-)

સર્વ સ્વલિનદ બ્રહ્મ

સુબઈની એક લગ્ન નાટકશાળામા એક ખુલ્લામા બેઠેલા બે મિત્રો રગભૂમિ ઉપર આવતા બુદ્ધા બુ । પાત્રોની ટીકા કરતા ગલીર-આનંદ લોગવતા બેઠા હતા કાર્ધક તત્ત્વજ્ઞાનીનો ડોળ તો હતો જ, છતાં સુલ્લેક આનંદ લોગવ્યા વિના આવતુ ન હોવાથી અનાયાસે બે ચાર રૂપૈયા નાખી દેવા અહિ આંખ્યા હતા

- બેમાથી એક જણ બોલી ઉઠ્યો-‘અહો શી માયા છે’ આ શાળાના માલિકે પણ શા પૂતળા નચાવવા માડ્યા છે ખરેખર અદ્ભુત શક્તિ બતાવેછે તાર દોરીને ખરામર સાધીને જોએ છે’ પોતાનો સગી પરલોકના વિચારમા લટી ગયો છે કે શુ એવી શક્તિ કરતા બીજાએ કહ્યું, ‘ભાઈ આ પૂતળા નથી આ કાર્ધ સિને મોટોઆક્ર નથી આ તો ખરા હાડ માસવાળા મનુષ્યો છે માલિક પોતે પણ સાથે રગભૂમિ ઉપર છે ને તે પેલો ઉલો’

‘અદ્ભુતકૃતિ-જગતમા બુદ્ધા પડેલા તમને એમજ લાગે, શુ આ પણ પૂતળા જ નથી ? મિથ્યાભાસ નથી ? જગતમા બ્રહ્મ વિના બીજુ કાંઈ છે જ નહિ તો આ રગભૂમિ ઉપર જણાતા પ્રકાર પણ મિથ્યા જ છે બ્રહ્મમા માત્ર આભાસ જ છે’

‘જો જગતમા બ્રહ્મ વિના કાંઈ નથી તો પછી બ્રહ્મ એ પણ જગત જ છે એટલે જગત કે બ્રહ્મ એ બધુ એકતુ એક જ’

ક ‘સાદુ-જીવન એવા મયાળા નીચે ઉપરના પદમા જે ચિત્ર આપવામા આયુ છે તેનું અવલોકન કરતા અતઃકરણમા-સાધુ જીવન તો અનુભવ યવા જેવુ યાય છે બન્યુ છે એવુ કે સાદા જીવનનું ચિત્ર આપવા જતા-વલુન આપવા જતા-ઉપર પ્રભાશે આ લેખાયુ છે સાદુ-જીવન એજ સાધુ જીવન છે અને સાધુ જીવનમા જ સાદાપણ ઉપજે છે આથી સાદા જીવનમા ને બદલે ‘માધુ જીવનમા’ છે લામા છે તો ઉચ્ચાર નીકળી આવ્યો છે અને તેમાજ ઐશિય લાગે છે માટે મમ્મ પદમા એતરોત કરવા વિનંતિ છે-કા અ કુ વેદ

નાટક તો નાટકને ઠેકાણે રહ્યું અને આ બે શાસ્ત્રીઓ તો બ્રહ્મવાદની મારામારીમાં રસપર ચડયા.

‘તમે ન્યાયશાસ્ત્રની નિયમો સમજતા નથી, તેથી આમ અવળો વાદ કરો છો. બ્રહ્મ જગત છે એમ કહેવા જતાં, જગત એ બ્રહ્મનું લક્ષણ થશે. લક્ષ્યને સમજાવવાને લક્ષણ એવું હોવું જોઈએ કે આપણે તેને જાણીતા હઈએ. અજ્ઞાત બ્રહ્મ વસ્તુને જોળખાવવાને તેવાંજ બહુ અંશે અજ્ઞાત જગતનું લક્ષણ આપવું એ કેવળ શબ્દ વ્યતીર્થ છે.’

‘ત્યારે તો તમે એમ કહેશો કે ‘જગત્ એ બ્રહ્મ છે’ તેમાં તો ઉપર સમજાવેલો દોષ વિશેષ આવશે. મહારા વાક્યમાં તો લક્ષણ કાંઈક પણ જાણીતું હતું. તમારા વાક્યમાં તો લક્ષણ બ્રહ્મ કેવળ અજ્ઞાત છે.’

‘અહો આતો તમારો બ્રહ્મવાદ અને સાકારેશ્વરવાદ આવ્યો. તમે તો બ્રહ્મને પ્રતિપાદિત પદાર્થ તરીકે લઈ તેની જગતની સાથે ઘટના કરો છો. આનો અર્થ તો એટલો જ કે બ્રહ્મવસ્તુને ક્યાંક તો ઘટાવવું જોઈએ જ; માટે અન્ય વિપુલ વસ્તુ ન જણાતાં-તેને જગત સાથે ઘટાની ઘો છે. વસ્તુતઃ એમ બનેછે કે જાણે જગત એવો પદાર્થ છે કે તમે તેને સમજી શકતા નથી. તમારા વિચારથી બ્રહ્મને તમે જોળખ્યું છે. આ બ્રહ્મ અન્યને શી રીતે સમજાવવું એ તમે સમજી શકતા ન હોવાથી, જગતની સાથે તેને વળગાડી ઘો છે. એતો લાકડે માંકડું વળગાડયા જેવું થાયછે. અને વળી તમારું બ્રહ્મ! એ કેવું અપકારી હોવું જોઈએ! લોકવસ્તુ લીલા-કૈવલ્યમ્ એ સૂત્ર પ્રમાણે આ તમારું બ્રહ્મ, આ મિથ્યા તોપણ દુઃખમય પાપમય જગતમાં લક્ષાવધિ લોકને પોતા રૂપે ઉત્પન્ન કરી તેમની પાસે પુણ્ય તથા પાપ કરાવી, તેમને અતે દુઃખરૂપ જ સુખદુઃખમા કુબાડવાનો ધંધો લઈ બેઠેલું છે. એ એના વિચારથી એનું કર્તવ્ય અને લીલાનું સ્થાન છે. પોતે જ મનુષ્ય પ્રાણી રૂપે દુઃખ ભોગવે છે અને પોતે જ મૃત્યુ પામે છે. આ તે શી લીલા! આ તે કયા પ્રકારનું હુલાપણું.’

‘આમ વાદ કરતાં તો એમ થાયછે કે સાકાર વ્યક્તિરૂપ ઈશ્વરથી આગળ ચાલતાં, બ્રહ્મવિચાર ઉપર આવતાં કોઈ રીતે સિદ્ધ ન થઈ શકતા ઈશ્વરને સુકી આગળ ચાલતાં, કાંઈ નિયમ વગરના અનુચિત અનિર્વાચ્ય સ્પુટ વિચાર રંદિત બ્રહ્મમાં આવી પડીએ છીએ, આ તમારું કહેવું છે. પણ સાકારેશ્વર પ્રતિપાદન કરતાં પણ તમારે આટલું કબુલ કરવું જ પડશે કે તે ઈશ્વર સર્વશક્તિમાન તથા સર્વજ્ઞાનમય હોવો જોઈએ. જો તે સર્વશક્તિમાન અને સર્વજ્ઞાનમય હોય તો તમે જે ઉપર અનુચિત સ્થિતિ દર્શાવી, તે સ્થિતિના દોષને તે પાત્ર ન થાય, પરંતુ તમે જ સમજી શકો છો કે સાકાર ઈશ્વરનું પ્રતિપાદન મહા ઠઠિણ છે; આજ સુધી કોઈથી થઈ શક્યું નથી. કદાચિત ખારીએ કે

સાકારેશ્વર છે, તોપણ તે શક્તિમાન તથા સર્વજ્ઞાનમય છે એમ તો માનો છે. આ જગતની ઉત્પત્તિ આદિને લીધે સર્વશક્તિમાન પણ માનો છે. પણ સર્વજ્ઞાનમયતા નો વિચિત્ર ઉપયોગ કરી ઉપરની જે અનુચિત હાસ્થાસ્પદ સ્થિતિ બ્રહ્મને લગાડો છે તેમાથી છટકવાનો ભાગ શોધો છે. ઇશ્વરનું કહાપણ અગાધ, એણે કોણ જાણે નું ધાર્યું છે એવી વાત કરી, જે દોષ બ્રહ્મને લાગે છે, તેમાથી મુક્ત થવાનો તમે પ્રયત્ન કરો છો.

‘એમ કહો તો એમ પણ તમે તો અનથકારક જ્ઞાન શિખવો છે. એ પાપમય જગતમા બ્રહ્મ પોતે આત્માત ઝરણ રૂપે રહે, હું બે લોગને, અને જાણે નાટકના પાપ જેવું પાપ હોય તેમ પાપના પરિણામે પોતે જ મરી જાય એના કરતા તો કીશ્ચિઅનોનો મત ઠીક, કે તેમણે મવ તારૂં ડરનાર ઇશ્વર અને ખુરૂં કરનાર સેતાનની કટપના કરી.’

‘એ કટપના તો અર્થ વિનાની જ છે. એ ખુરૂં ડરનાર સેતાનને માન્યો તો, ઇશ્વર સર્વશક્તિમાન નહિ જ રહે.’

‘આ રીતે તો વિચાર કરતા તમારા બ્રહ્મ કરતા બોધધોનુ ગૂન્ય કાર્ક સાથક છે. ન્યા મતિ ન પડોયે, ત્યા ‘કાઈ નથા’ એમ કહી દેવું.’

‘બોધધોનુ શૂન્ય એ પણ વિચાર શક્તિની નિમજતા દર્શાવે છે. તમારા જ વિચારથી અસ્તિત્વ રૂપે જણાતા, અખિલ બ્રહ્માણ્ડને ગૂન્યમાથી ઉત્પન્ન થતું માનવા કરતા સર્વ શક્તિમાન અને સર્વજ્ઞાનમય સત્તાથી ઉત્પન્ન થતું માનવું એજ સારું છે.’

નાટકનો પડદો પડે છે લોખંડે ઉડી જાય છે

‘દ્યો આતો ખુરૂં થયું અને આપણે તો વાતજ કરતા રહ્યા.’

‘કાઈ નહિ આ નાનું નાટક હતું આપણે અપરિમિત મોટા નાટકની વાત કરી. અદ્વર બેલેલો નટ પોતે નહિ છતાં પોને હોય તેમ કાર્ય કરે છે તેમ જ બ્રહ્મ કા ન કરે. આલો હવે, નહિ તો નાટકમા બીજું નાટક થશે. નાટકશાળાનો પગલાળો આવી આપણને મૂખ જાણી અધ્યક્ષ-પ્રદાન કરશે!’

વ

ઉદ્ધારણ ચુદ્ધી

રાગ ધોળ

પદ્મહાર ઉદ્ધારણ ચુદ્ધી, જામે રે રોમરો દોષે અક વાટમીકે બન બોધ્યો રે, સુન લાયે શુકદેવ,

પદ્મહાર—ટેક

કર્મ ખીજોરાં દૂર થયાં રે, સુતર કાંતી લાવ્યા જયદેવ. ઉદ્ધારણ.
 વણુ લોકે તાણે તાણીયો રે, બ્રહ્મ વિષ્ણુ મહેશ,
 તાર ગણતાં મુનિ થકત ભણે રે, બહે સુરનર સકળ નરેશ. ઉદ્ધારણ.
 ચારે વેદ ખીલા કર્યાં રે, નિશકારકો રાય,
 વણી રે કખીરે ચુંદડી રે, રંગે શોભી નામને હાથ. ઉદ્ધારણ.
 હરિ હૈડાં તન કટકડી રે, કારણ કંઠણ મળક,
 મૂળ કઢાયું ચઢાવીયું રે, બ્રહ્મ અગ્નિ જલે રે અંગીક. ઉદ્ધારણ.
 વણુ ધરતીએ પાથરે રે, વણુ ચરણની વાટ,
 જેણે ખોણ એ ચુંદડી રે, તેણે ખોજ્યાં બ્રહ્મ કપાટ. ઉદ્ધારણ.
 તમે મત જાણો એ ચુંદડી રે, એ છે આત્મ જ્ઞાન,
 જેણે ઓઢી પ્રેમસું રે, તેને કડીએ ભકત પ્રમાણ. ઉદ્ધારણ.
 વણુ રસના ગુણુ ગાઈ લો રે, વણુ વસ્તીકો દેશ,
 વણુ પીંડનો એ આતમા રે, તામુ કરી લો સાચો દ્વેહ. ઉદ્ધારણ.
 કહે પીપો એ રૂપ લીના, બની કબની બનાઈ,
 જેણે જાણી એ ચુંદડી રે, તે વસ્તુ રૂપે થાય.
 પ્રહ્લાદ ઉદ્ધારણ ચુંદડી, જામે રામમે દોએ અંક પ્રહ્લાદ.

ચાદર.^૨

પદ.

ચાદર હે ઝીણી હે ઝીણી,
 રહી રામ રસમેં લીની ચાદર હે ઝીણી હે ઝીણી.
 અષ્ટ કર્મળ દશ ચરખા ચાલે, પંચતત્વ ચીલ ચીની,
 ધ્રુ પ્રહ્લાદ નામદેવે ઓઢી, શુકદેવે નિર્મળ કીની રે. ચાદર હે.
 તેત્રીશ કોઠ દેવતાએ ઓઢી, ટુક ટુક કર કીની,
 અનંત કોકી વૈષ્ણવે ઓઢી, તેણે જતન જતન કર ચીની રે. ચાદર હે.

દાખલ થઈ છે. ગયા પૌપ માસના આર્ય ધર્મ પ્રકાશમાં 'અનુપમ ચુંદડી' નો લેખ આવી ગયો છે. તેની ઉપર લખાણથી વિવેચન કરેલું હોવાથી આ ચુંદડી માટે વિવેચનની જરૂર જણાતી નથી. તેમ તે બહુ કંઠણ પણુ નથી. નિષ્કર્મ કર્મ કરવાયકી અંત કરણની શુદ્ધિ થાય છે, ને ત્યાર પછી આત્મજ્ઞાન થયે ઉદ્ધાર થાય છે. આથી પીપા ભકતે આ ચુંદડીને 'ઉદ્ધારણ' ચુંદડી કહી છે તે યથાર્થ છે.

છગનલાલ વિદ્યારામ રાવળ.

૨. અર્થ સરલ હોવાથી વિવેચનની જરૂર જણાય નથી. ઇ. વિ. રાવળ.

હાસ ઝળીદળીએ જતનસે ઓળી, તે ઝબહુ મેની, ના કીની,
સાધુકી સગત શુરૂ પ્રતાપે, જે સીકી તે સી કીની રે
ચાદર હે છની છની, રહી રામ સસસે ભીની

ચાદર હે

રાત્રી

માવિની

તિમિર તતિ ળધી આ તાણુતી ભાવ સવે,
અકલિત કૃતિ આ તે વિશ્વની શી પ્રવર્તે !
ચચ ળચ ચુચીકરી ચીબરી આ વધાવે
ટમ ટમ તમરાઓ નાસ મૂતિ પુકારે

ઉપ નિતિ

એ તે હશે શુ યમુના ગલીર ? કે ચિત્તનુ નડય ? વિકાર પેક ?
ક સારિ મૂર્તિ પ્રભવે અનત ? નિપેધ રૂપે ખડુ જ્ઞાન વિવ્ય
કસ્તૂરિકા વર્ષતી આ નભેથી ? મેઘો થકી કલ્પજળ વર્ષ તુ કે ?
કામાગ્નિ કંઠે રહી આમ આવ્યુ, વિપાગ્નિ સવે પૃથિવી પરે શુ ?
કસ્તૂરિકા-ગદ્ય નથી કલ્પિ, ડાઘા પડે કલ્પજળ વસ્તુભાવી,
હાલાહલે બે વિપરીત ભાવી, હસ્તિ તણી હાર અનત ઉભી
વિમાન ધારી યમરાજ આવ્યા ? પ્રભાણુ બાણી રવિરાજ પૂખ્યા ?
પિતા વકી પુત્ર અપત્ર થી શી, જે હીર પામે છ પરપરે થી ! !

લીં ચતુરના ચિત્રસા મહેતા

ભાળા પટેલ

(અમુમધાન પા ૧૨૨ થી)

તહેતા મહેમાનો બહાર ખાટના ઉપર બેઠી હોઠા । જાવના લા યા-ર જે
તરમાલાણા પટેલને પટલાટી ઝામ કરતા હતા ભાણાપટેલને જોઈ મહુમદશાહે
મહેમાનને પૂછ્યુ “પેવા બુઝગને જૂવોછો ?”

“હા પણ એનામા વિશેર શુ છે ?”

“એટલુ જ કે તે એક વખત અમારામા પેમાદાર હતો તેતુ નામ ભાણા
પટેલ નામતો સાબરુયુ હશે ।”

‘ભાણાપટેલ’ વાહ ! એમને જાને જોયા નહોતા પણ એમની કીતિ તો
સાબજેની ”

“હા, એજ હાલ એની પાસે પાઈ નથી. મ્હારે ત્યાં ખેતર સંભાળે છે અને એની વહુ મારાં ઘેર સાચવે છે.”

મહેમાનો આ સાંભળી આશ્ચર્ય પામ્યા. માથું ખંજવાળવા લાગ્યા અને બોલ્યા—દશા શું કરેછે—લાગ્યદેવીનું ચક્ર ફરે જાય છે. એકને રાત્રી બતાવેછે ત્યારે બીજાને રંક બતાવે છે હે મહુમદશાહ! તે પોતાની આવી સ્થિતિ માટે દીલગીર નથી રહેતો?”

“એ કેમ કહી શકાય! એટલું તો ખરું તે શાન્તિથી રહેછે અને પોતાનું કામ કર્યે જાયછે.”

“હું તેની સાથે વાત કરું? એની જીંદગી માટે મને પૂછવાનું બહુ મન થાયછે.

“લલે!” એટલું કહી ખાટલા ઉપર ઉભા થઈ ભાણાપટેલને બોલાવ્યો. ભાણાપટેલને પટલાણી આવ્યાં અને રામરામ કહી પટેલ હેઠળ પાથરણા બહાર બેઠા ત્યારે પટલાણી અંદર જઈ બીબીસાહેબ પાસે બેઠાં. આડી તેડી વાત કર્યા પછી જે મહેમાનને ભાણાપટેલને વિષે જાણવા ઇતેજારી હતી તેણે પૂછ્યું.

“ભાણાપટેલ! અમને જોઈ તમને તમારી આગલી ક્રિયતિ સાંભરતી હશે અને દિલગીર થતા હશે!”

ભાણાપટેલ હસ્યાને બોલ્યા—“સુખ એ શી વસ્તુ છે અને દુઃખ શું છે! એ જો હું તમને કહું, તો તમે મારું માનશે નહિ. તમે પટલાણીને પૂછો. આખરે સ્ત્રીએ એટલે હુંયે હશે તે હોડે આવશે; જે ખરું હશે તે કહેશે.”

મહેમાને જરા સ્ત્રીમંડળ તરફ નજર કરી. મંછી પટલાણીએ જવાબ આપ્યો. “મ્હારું માનવું આ પ્રમાણે છે. અમે ઘણી ધંણીયાણી એ પચાસ વર્ષ સુધી સુખ શોધ્યા કર્યું, પણ મળ્યું નહિ. માત્ર છેલ્લાં બે વર્ષથી જ ન્યારથી હમારી પામે કાંઈ જ રહ્યું નથી, અને ન્યારથી અમે જાતમહેનત કરીએ છીએ, ત્યારથી જ સુખ મળ્યું છે, અને હાલની જ સ્થિતિ ઉત્તમ લાગેછે.” મહેમાનો તેમજ મહુમદશાહ વિરમય પામ્યા. મહુમદશાહ ઉઠ્યો—ચક્ર ખસેડી નાંખ્યો અને પટલાણીનો ચહેરો જોવા લાગ્યો. પટલાણી શાન્તિથી હસતી હસતી પોતાના ઘણી તરફ જોતી ઉભી હતી. પટલાણી બોલી—“હું સાચું જ બોલું છું, મસ્કરી કરતી નથી. અડધો સૈકો સુખ જોળવામાં સુમાવ્યો અને તવંજર હતાં ત્યાં સુધી કાંઈ ન મળ્યું. હાલ જે સુખ મળે છે તેવું કદી મળ્યું નહોતું.”

“પણ ત્હમે સુખ શેમાં માનોછે?”

“ન્યારે અમે પૈસાદાર હતાં, ત્યારે અમારે ઘણીઘણીયાણી એટલા જંગળી હતાં કે ઘડીસર પણ સાથે બેસી શાન્તિથી વાત કરી શકતાં નહોતાં—કોઈદિવસ હરીફરી શકતાં નહિ—દેવદર્શન કરી શકતાં નહિ, ને એ માળા પણ લઈ શકતાં રખેને મહેમાનોને બોલું આવે! રખેરે અમલદારોને ખેંદુ લાગે! એ

ચિન્તાથી મહેમાનોની ઉડનેકમા વિસ અને સારી ની મહેમાનો ન હોય ત્યારે ખેડનો પાસે જેમ અને તેમ વધારે મહેનત ડરાવવા, અને રખેને કાર્મની દોગાઈ કરે એ ખૂંક એમને કનેડતા રખેને ૧૫, લે સવસુકાઈ જાય, રખેને ઘર, ખેનરમા ચોગી ધાય, એની જ ચિ તા ૧૧ સતદિવસ ઉઘતા નહિ જ્યા એક ચિ તા ગઈ કે બીજી ઉલી જ રોય વગી હમારે ધણીધ ૧૧યાણીમા મતદેરને લીધે કજીના ચતા તે જૂ. તે કહેશે કે આ કરવું છે ત્યારે હુ હોતી કે આ કરવું છે, અને આ પ્રમાણે ધણીધણીયાણી તરીકે, શેક નોડર તરીકે, પાણપાટાની તરીકે અનેક દોપો કરી પાપમા પડતા ”

“ અને હવે ? ”

“ હવે અમે જ ને સુવારમા બેઠા ઉઠીએ છીએ અને એ બીજાના હો પ્રેમથી ભેંધ આપો દિવસ આનંદમા ગુમરીએ છીએ “ હમારા શેકની નોકરી સારી રીને કેમ જનવરી, તે શિવાય ૧૧ ચિ તા નથી શરીરની ચતા પ્રમાણે પણ રાજી ખુગી ૧૧ હમારા શેકને હમારે લીધે નુકસાન ન થાય એટલી ચિ તા રાખી કામ કરીએ છીએ ખોવા, પીવા, આઠવાની સવ વસ્તુ તૈયાર મળે છે હવે અમને ઘડીભર બેગી વાતો ડરવાનો પૂરતો વખત મળે છે નવરાગે દેવદર્શન કરીએ છીએ, અને બે ઘડી હરીતુ નામ પણ જાગી રાખીએ છીએ પચાસ વર્ષ સુધી જે નજ ન મળ્યું, તે આ ૧ ભોગરીએ છીએ ”

મહેમાનો હસ્યા

ભાષ્યપદ્યેવ મોના “ભાષ્યએ, હમણે નહિ આ ૧૧ મનક નથી તે ખરૂ છે અમે પણ મૂંઝા હતા અને પૈસો જવાથી રડતા હતા, પરંતુ પ્રભુએ હમને તાર્યા છે, એને અમારી પોતાની વીરજ માટે કહેતા નથી પણ હમારા સર્વના ભલા માટે કહીએ છીએ ”

તા એવઢ બોની ઉડયા—“ભાષ્યપદ્યેવનુ કહેવું જરાજર છે દુરાનમા પણ એમજ કહ્યું છે”

મહેમાનો નવના રાગવી હસતા જાય પચા, ને વિચાર કરવા નાગ્યા

ભોગિ રાત નતનનાર દિનેગ્યા

સેવાસન
ગિરગામ
મા ૧૮૦૫,

ધર્મવિજ્ઞાન.

પ્રકરણ પહેલું.

વિજ્ઞાન વિદ્યા.

(અનુસંધાન પ્રા ૧૬૫ થી અહીં.)

ખરું જોતાં વિદ્યા ન કરતાં સંનિવૃત્ત ખમવનો અભ્યાસ કરવાથી હુઃખ અટકે છે. સહન કરી શકવાથી ગરબી આજ ને હુઃખ આપતી હોય, તે કાલે ન આપી શકે. પરમ દિવસ તેથી પચ્ચ ઓછું હુઃખ આપે. ખૂબા હુણ્ણો કામ-ક્રોધ વગેરે, આજ ને હુઃખ આપે છે, તે સહન કરીએ તો કાલે તેવું હુઃખ ન આપે. પરમ દિવસ એ હુઃખ તેથી પચ્ચ વધારે ઓછું થાય. આવી રીતે હુઃખની ને નિવૃત્તિ થાય, તેજ ખરી નિવૃત્તિ છે લોગવડે ને હુઃખની નિવૃત્તિ થાય છે, તે ખરી નિવૃત્તિ નથી. એ તો વધારે હુઃખતા કારણુ ૨૫ જ છે.

આ સિવાય જ્ઞાન મેલરવામાં ઉપયોગી બીજી પચ્ચ ઘણી ક્રિયાઓ છે. સંગીત વિદ્યાનાં ઉઠાકુરકુ વડે ને કાંઈક સમજવાનો ચત્ત કરીએ. સંગીત વિદ્યામાં સા, રિ, ગ, મ, પ, ધ, નિ એ નામન જ્ઞાત સૂર, અથવા પ્રકારના સૂરના મૂળ રૂપે ગણાય છે. જેને સૂરતું જ્ઞાન છે, તેજ એ ખૂબા સૂર ખરા થયા છે કે નહિ, તે અનાયાસે જ સમજી શકે છે. તથુરાતા તાર મેળવતી વખતે તેની આવીઓ સરખી કરવી પડે છે, અને તાર રલુકાની જોયો પડે છે. આ પ્રમાણે આવી દેરવતાં દેરવતાં જ્યારે ખરો સૂર આવવા સારું જોઈતું. તારને, તથુય, ત્યારે સૂર ઓળખનાર નિપુણ માણસ તરતજ તેને ઓળખી શકે; પચ્ચ તમે કે હું કાંઈપચ્ચ સમજી શકીએ નહિ. આ પ્રમાણે તાલ અરચ. નિયતિ વખતે આંતરે સૂરતા લેઈ સમજવાની શક્તિ સંગીતમાં નિપુણ પુરૂષને જ હોય છે. જરાક જેતાલ થતાં જ તે સમજી શકે છે, તમે કે હું કાંઈ સમજી શકતા નથી. ખંધી વિદ્યાઓના સંખ-ધમાં આવું છે. સૂર અને તાલ સમજવાની શક્તિ ન હોય તો સંગીત સંખધે કાંઈજ બહી શકાય નહિ. એ.છ.ના ઓછું પહેલેથી સૂર, તાલ સુધીનું જ્ઞાન હોય તો કુકિત અને પ્રયોગનો પ્રયત્ન કરાય.

પ્રત્યક્ષ જેમ પોતનું પ્રત્યક્ષ અને બીજનું પ્રત્યક્ષ એવા જોડથી એ પ્રકારનું છે, તેમજ વિજ્ઞાન પર પ્રત્યક્ષ અને પરેક્ષ એવા જોડાય. એ પ્રકારનું છે. જે વિષયોની સત્યતા વિજ્ઞાનમાં પ્રમાણુ. વડે પેતાની જેને બહી શકાય, તે પ્રત્યક્ષ વિજ્ઞાનના વિષય છે, અને જેની સત્યતા પેતાની જેને સાબીત કરી શકાય નહિ, પચ્ચ આગળના વિદ્વાનો વિજ્ઞાનમાં પ્રમાણુ. વડે સારી રીતે તેની સત્યતા સમજાયા હોય, તે પરેક્ષ વિજ્ઞાનનો વિષય છે. જેમ બીજનું પ્રત્યક્ષની સહાયતા લીધે વિષય એકલા પેતાનાં

પ્રત્યક્ષ વડે કોઈ પણ જ્ઞાન મેળવી શકાય નહિ, તેમ પ્રત્યક્ષ વિજ્ઞાનની સહાય લીધા સિવાય પ્રત્યક્ષ વિજ્ઞાન વડે કોઈ પણ વિદ્યાની સત્યતા સિદ્ધ થઈ શકે જ નહિ જેઓ જ ને પ્રકારના વિજ્ઞાનમાં પડિત થયા છે, તેઓ જ ખરેખરા જ્ઞાની છે બાવાન વાસુદેવ કહે છે—

જ્ઞાનવિજ્ઞાન* ત્સાત્મા કૃત્સ્યો વિનિતેન્દ્રિય

યુક્ત યત્યુન્યતે યોગી સમલપ્તમકાચન લગવદ્ ગીતા

આ પરોક્ષ અને અપરોક્ષ જ્ઞાનના સંયોગને જ ખરી યુક્તિ કહેવાય આથી યુક્તિવાળું વિજ્ઞાન આપણને મુખ્ય દોરનાર છે જરૂરના બધા જ વિષયો વિજ્ઞાન સમત હોવાની આવશ્યકતા છે ધર્મનીતિ, રાત્રીનીતિ, સમાજનીતિ, અધનીતિ, પદાધિતત્ત્વ, શારીરતત્ત્વ, મનસ્તત્ત્વ વગેરે બધા જ વિષયો વિજ્ઞાન વડે સિદ્ધ થવાની આવશ્યકતા છે, વગરે શું કરીએ, ઇતિહાસ, જીવનચરિત્ર, વગેરે પણ વિજ્ઞાનની બહાર રાખવા—જણવા એ યોગ્ય નથી પણ પશ્ચિમના વિદ્વાનો માણસ જાતને માથી જરૂરતું જે ધર્મશાસ્ત્ર, તેને વિજ્ઞાનના પ્રેરણાની બહાર ગણે છે, એ નવાઈની વાત છે વિજ્ઞાનના આ બધા અર્થ તરફ ગુપ્ત તરોણું અજ્ઞાન અને સાધનાનો અભાવ એ એની માન્યતાનું કારણ છે

સામાન્ય સગીત વિદ્યાના સૂર તાલનું જ્ઞાન મેળવવામાં પણ કેટલીક સાધના કરવાની જરૂર પડે છે, એ આપણે જોઈએ છીએ, તો ઈશ્વર વિજ્ઞાનના સૂર તાલ બહુવા માટે તેના કરતા ઘણી જ વધારે સાધના કરવાની જરૂર છે, એમાં શું કહેવું ? આ પૃથ્વી ઉપર કેટલા માણસો તેની સાધના કરી શકે ? તેવી ઉચ્ચ શક્તિ, તેવો ઉદ્યમ, તેવું લાલુ નિરોગી જીવન, તેવું અન્ય મન, તેવો વખત, અને તેવી પ્રવૃત્તિ કેટલા માણસોને છે ? થોડીક ઉત્તતિ કરવાથી માણસ ઈશ્વરનું જ્ઞાન મેળવવાને યોગ્ય થાય નહિ ખજોળ વિદ્યા, અલ્પિત વિદ્યા, પાંચ વિદ્યા વગેરે સામાન્ય વિષયોનું સાફ જ્ઞાન મેળવી શકે એવા મોકો પણ જ્યારે પૃથ્વી ઉપર ઘણા જ લોકો છે, ત્યારે મહા ઉચ્ચ ઈશ્વરવિજ્ઞાન સાફ જ્ઞાન મેળવી શકે તેવા લોકો કેટલા બધા થોડા હોવાનો સંભવ છે ?

આ બધી સાધારણ વિદ્યાનું જ્ઞાન મેળવવામાં પણ આપણને ગુરૂની અવશ્ય જરૂર પડે છે, તો પછી ઈશ્વરવિદ્યાની તો વાત જ શી ? મૂર-તાલ નમતથ તેટલું તો ઓછામાં ઓછું જો આપણે ગુરૂપાસે સગીત વિદ્યાનું જ્ઞાન ન મેળવીએ, તો સગીત શીખાતું નથી, ઓછામાં ઓછું અલ્પિત શાસ્ત્ર આપણે જો ગુરૂ પાસે ન શીખ્યા હોઈએ તો જેમ ખજોળ વિદ્યા શીખવાના અધિકારી થવાતું નથી, તેમ અમુક વિષય સુધી ગુરૂ પાસે ન શીખીએ તો ઈશ્વરનું જ્ઞાન મેળવવાના અધિકારી થવાતું નથી પણ નવાઈની વાત એ છે કે, ઈશ્વર વિદ્યા સબધી પશ્ચિમના સુધારાવાળાઓ ખીલકુલ

* જ્ઞાન શાસ્ત્રતઃ બ્રાહ્મણતઃ આત્માદાત્મામયમ્, વિજ્ઞાન વિશેષતસ્તદ્નુભવ ઇતિ શકર જ્ઞાન શાસ્ત્રાચાર્યોપદેશજ, વિજ્ઞાન તિન્નિધ્યાસનઃ ઇતિ સ્વામી । (મધુનુંદકે વક્રતાન ૧)

ઉલટી રીતે વસ્તતા જવાળ આપે છે. પહેલા ગુરૂની પાસે કાંઈક પ્રમાણમાં શીખીને પછી જ વિદ્યા માત્રની સત્યાસત્યતાનો નિર્ણય કરવાનો પ્રયત્ન કરાય છે. પણ ઇશ્વરનું નિરૂપણ કરતી વખતે દરેક માણસ ક, ખ અથવા ૧, ૨થી જ વૈજ્ઞાનિક તર્કનો આરંભ કરે છે. કોઈપણ ઠેકાણે કોઈની મદદ લેવા ઇચ્છતા નથી. એક જ દિવસમાં ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ અથવા નાસ્તિત્વ જાણી લે છે, આથી તેઓ ઇશ્વરવિદ્યામાં અને ધર્મવિદ્યામાં કાંઈ પણ જાણી શકતા નથી. ગુરૂનાં વાક્ય પ્રમાણે સાધના કરીને સમજવાને યોગ્ય ન થઈએ, તો ઇશ્વર વિદ્યા કે બીજી કોઈપણ વિદ્યાનું જ્ઞાન મેળવી શકાય નહિ. આથી વાક્યો ઉપર વિશ્વાસ રાખી વિદ્યાનું અનુશીલન કરીએ તો ધર્મવિદ્યા અને ઇશ્વર વિદ્યામાં નિપુણતા મળે.

બીજું પ્રકરણ.

આપ્તવાક્ય. (સિદ્ધાંતવાક્ય, પ્રમાણવાક્ય,)

વિશ્વાત્થ કેળવણી પામેલા જુવાનો પરાક્ષવિજ્ઞાનનો સ્વીકાર કરતા નથી. તેમના મત પ્રમાણે સ્વતંત્રતા એ માણસનું મુખ્ય ધન છે, સ્વતંત્રતા નાશ પામે તો માણસનું માણસપણું જ રહે નહિ; બીજાનાં વાક્યોનું અનુકરણ કરવાથી બધાં સુખનાં હેતુ રૂપ સ્વતંત્રતાની હાની થાય છે. પણ અમે પૂછીએ છીએ કે માણસ પોતે પોતાની મેળેજ જાણીને બધાં કામો કરી શકે ખરાં? કદિ પણ ન કરી શકે. બધાં કામોની વાત છોડી દઈએ કોઈ પણ કામ શું કરી શકે? પ્રત્યક્ષ વિજ્ઞાન એ જ્ઞાનનું મૂળકારણ હોવા છતાં, માત્ર તેના જ આધારથી માણસ ખરું જ્ઞાન મેળવવાનો અધિકારી થાય નહિ. ઉલટું માણસ માત્રને જ ઘણીખરી વાર પરાક્ષ વિજ્ઞાનને આધારે જ ચાલવું પડે છે- કોઈ પણ વિજ્ઞાન પરાક્ષવિજ્ઞાનની સહાયતા સિવાય સંપૂર્ણ થાય નહિ. જો પરાક્ષવિજ્ઞાન ઉપર માણસને વિશ્વાસ ન હોત, જો બધાને બધી અવસ્થામાં વૈજ્ઞાનિકયુક્તિને આધારે ચાલવાનું હોત, તો માણસનાં હુ.બની હદ જ રહેત નહિ. વધારે શું, જો એમ હોત, તો માણસની હયાતી જ હોત નહિ.

માણસ જન્મતાંની સાથે જ બધી રીતે બીજાને તાગે થાય છે. માત્ર બીજાનાં વાક્યને જ તાગે થાયછે, એમ નહિ; બધી રીતે જ બીજાને તાગે થાય છે. બીજાના અવરાવવાથી જ ખાઈ શકે, બીજાં રક્ષણ કરે ત્યારે જ રક્ષિત થાય, બીજાં જે શીખવે, તે બાળક શીખે. બાળક વિદ્યા શીખે છે, એ વાતનો અર્થ એટલો જ છે કે ગુરૂ જે બોલે, ગ્રંથકર્તા જે કહે તે જ બાળક શીખે—મા, બાપ, ગુરૂ અને બીજાં હાથાં માણસો જે શીખામણ આપે, જે નીતિ શીખવે, તે જ બાળક શીખે, અને તે પ્રમાણે કામ કરે. વિદ્યા ભણવાનું કામ પૂરું થયું છે, એ વાતનો અર્થ એટલો જ છે કે બીજા માણસોએ જે જાણેલું છે, તેમાથી અગત્યનું જાણવાનું જાણી લીધું છે. જેમના મતો

સત્ય તરીકે જાણવ ની જરૂર છે, તેમના મતોમાંથી વળો લા । નરૂપો છે તે મેં ટા પુરૂષોએ જાણેલા ઉપદેશો યાદ રાખીને, યોગ્ય ઢેઘણે તેનો પ્રયોગ કરીને ઝામ કરે છે તેથી જ કેળવણી પામેલા પુરૂષોનું આટલું માન છે અને તેથી જ કેળવણી પામેલા પુરૂષો નાનીના નામથી ઓળખાય છે પોતાના સ્વતંત્ર વિચાર ઉપર વિશ્વાસ રાખીને સ્વતંત્રપણે કામ કરે છે, તેથી કેળવણી પામેલાનું આટલું માન છે, એમ નથી પોતાના વિચારથી કામ કરવા માટે માન હોત, તો મૂખનું પણ માન હોત—પણ પક્ષીનું પણ માન હોત કેવે ઢેઘણે કેવું કામ કરવાથી લોકો કેવું ફળ પામ્યા છે, પ્રાચીન અને વિદ્વાન લોકો કેવું કામ કરવાથી સારૂ ફળ પામ્યા છે તે કેળવણી પામેલા માણસોએ જાણ્યું છે, તે બધું યા રાખીને જોઈએ તેવી રીતે તેઓ તેના ઉપયોગ કરી શકે છે નેથી જ કેળવણી પામેલા પુરૂષોનું આટલું માન છે મૂખ એ બધું જાણતો નથી તેથી પોતાની બુદ્ધિ અને પ્રવૃત્તિ પ્રમાણે જેટલું જ થઈ શકે તેટલું જ કામ કરે છે, તેથી જ મૂખના કામોમાં ઘણા દોષ હોય છે, અને તેની નિંદા થાય છે મૂખ કાંઈ પણ શીખતો નથી અથવા બીજાના મત પ્રમાણે બીલકુલ ચાલતો નથી, એમ નથી મૂખ પણ શીખે છે પણ તે ઘણું શીખતો નથી ખરા જ્ઞાનીનો ઉપદેશ તે યોગ્ય જ નીજી શકે છે, અને બધી અવસ્થામાં ઉપયોગી થાય તેવું જેટલું જેટલું જાણવાનું છે, તે બધું પણ તે જાણી શકતો નથી ખરૂં જોતા પડિત કે મૂખ એ બધા જ જાણપણથી તે ઘડપણ સુધી જે કાંઈ કામ કરે છે, તે બધું જ બીજાના વચનો પ્રમાણે કરે છે, કાંઈ પણ પોતાના મત પ્રમાણે કામ કરતું નથી, તોપણ અમુક જાણવાનું વૃત્તિને તારે થઈ જઈને માણસ કોઈકોઈવાર બીજાના વાક્યોનું ઉલ્લેખન કરીને ચાલે છે ખરા—પરંપરા જોઈને લોભી થઈને ‘ચોરી કરવી નહિ’ વગેરે બીજાના વાક્યોને ન માનતા લોકોને તારે થઈને બીજાનું ધન લઈ લે છે ખરા, પણ તેવું આચરણ સ્વાધીનતાવળ અથવા પોતાના મત પ્રમાણેનું નથી આવા કામ કરનારા સ્વ-છની માણસો હૃદયો અને મનોવૃત્તિને તારે છે, અને જુગારી, ચોર દારૂડીઆ વગેરે નવાના લોકોની કેળવણીને તારે છે

પશ્ચિમની કેળવણી પામેલા જીવાનો એમ વિચારે છે કે તેઓ પોતાના સ્વતંત્ર વિચારથી જ કામ કરે છે પણ અમે પૂછીએ છીએ કે જો એમ છે તો, જેઓ અમેજી નથી ભણતા અને અમેજીને બધો બવહાર જેમણે નથી જોયો, તેમના કોઈ પણ માણસ તેમના જેવી સ્વતંત્ર બુદ્ધિવાળા અને સ્વતંત્ર મતવાળા કેમ થતા નથી ? અને જેઓ અમેજી ભણે છે, તેઓ જ તેમની પેઠે સ્વતંત્ર બુદ્ધિવાળા કેમ થાય છે ? અને જેઓ શાસ્ત્રીઓ પામે શીખે છે તેઓ શિખા રાખવાનું, અપવાસ કરવાનું, અને હુલિયાત ખાવાનું કેમ જીએ છે ? વગી જેઓ સરકારી નિયામોમાં ભણે છે, તેઓ કાફરચોરી રાખવાનું, પોનેનું લગ્નડવાનું, ૭ ાળી, દાડ, માસ વગેરે

ચીજો 'પાવાપીવાનું' કેમ શીજો છે? કેળવણી જ જો એનું એક માત્ર કારણ નહોત્ય, તો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે અમુક સ્થળમાં લાભતા બધા જ માણસો એકજ પ્રકારનાં આચરણવાળાં કેમ થાય છે? ખરું જોતાં જેવો શુરૂ તેવી કેળવણી, અને જેવી કેળવણી તેવું કામ. માણસ માત્ર જે કાર્ય કરે છે, તે બીજાનાં વાક્ય પ્રમાણે કરે છે. પોતાના મત પ્રમાણે કોઈ પણ માણસ કાંઈ કરતું નથી. પોતાના મત પ્રમાણે કામ કરે છે, એમ જ્યાં સાંભળવામાં આવે, ત્યાં તેના અર્થ એટલો જ સમજવો કે માણસ જે જે શીખેલ છે, તેમાંનું જે પોતાની પ્રકૃતિ પ્રમાણે સારું માને છે, તે પ્રમાણે કરે છે, અથવા વધારે અભ્યાસને લીધે તેનાથી જે થઈ શકે છે તે તે કરે છે. પોતાના ઉદ્ભાવિન (Original) મત પ્રમાણે કરતો નથી.

ખરી વાત છે કે કોઈ કોઈ માણસ નવાં તત્ત્વ શોધે છે, કોઈ નવા મત સ્થાપે છે, અને નવીન વિચારોનું ફળ પ્રગટ કરે છે, પણ તેવા માણસ ઘણા જ થોડા હોય છે. અને તેઓ પણ પોતાના વિચારનું ફળ ઘણું કરીને પોતે લોગવી શકતા નથી. તેમના કામનું ફળ ઘણું કરીને બીજાને જ લોગવવાનું થાય છે. કારણ કે માણસ નાની ઉંમરમાં નવીન વિચાર કરવાને શક્તિવાન થતો નથી, અને જ્યારે નવીન વિચાર પહેલ વહેલો મનમાં ઉદય પામે, ત્યારે જ તે વિચારનું ફળ મળતું નથી. ઘણી પરીક્ષા અને ઘણી શોધ પછી તે વિચારનું ફળ થાય છે. વળી ફળ થાય તોપણ પોતાનાથી તે કામ કરી શકતું નથી. કારણ કે અભ્યાસ અને સંસ્કાર છોડવા એ કાંઈ જેવું તેવું કામ નથી. બીજાને તે શીખવી શકાય ખરું, પણ પોતે તે પ્રમાણે એકદમ વરતી શકે નહિ. કદાચ એમ પણ કહી શકાય કે ઘણા પ્રયત્ન કરીને કોઈ કોઈ માણસ તે પ્રમાણે કામ કરવાને શક્તિમાન થાય, તોપણ તે નાની ઉંમરમાં તો ન જ થઈ શકે. તેવી શક્તિ મેળવ્યા પછી ઘણું કરીને કોઈ વધારે વખત જીવે નહિ, તેથી જ્યારે કામ કરવાનો વખત એટલો બાળપણ, જુવાની અને આધેડ અવસ્થામાં બોજાના મત પ્રમાણે ચાલવું પડે, જ્યારે કામ છોડી દેવાનો વખત એટલો ઘડપણ આવે ત્યારે પોતાના મત પ્રમાણે ચાલવાની શક્તિ આવે, તેમાં પણ જીવ કોઈ માણસ બધી બાબતોમાં પોતાનો મત સ્થાપન કરી શકે? કદિ પણ નહિ જે વિષયમાં લીધે વિચાર અને પાકી શોધ કરી હોય તે વિષયનો જ માત્ર નવો સિદ્ધાંત કરવા શક્તિમાન થાય. બીજા લાજો વિષયમાં આગળની માફક બીજાના મત પ્રમાણે જ ચાલવું પડે. વળી જો પહેલાંથી રીતસર કેળવણી ન મળી હોય તો નવું સત્ય સિદ્ધ કરવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થાય નહિ. તેથી માણસ પોતાના ઉદ્ભાવિન (Original) મત પ્રમાણે કામ કરી શકે જ નહિ, એમ કહીએ તો ચાલે, એમ જ કહેવું જોઈએ.

ડૉક્ટર વર્નાડો

ભરતબડની હાવની સ્થિતિ જોતા ડૉક્ટર બનાડો જોવાનું આપણે અનુકરણ કરતા રીખવું જરૂરનું છે એમ લાગવાથી એ મહા પુરૂષના જીવનના કેન્દ્રાંક પ્રસંગો અત્રે નોંધે છે એ હુગ જાસ પ્રસંગોની એ પુરૂષનું સમગ્ર જીવન-ચરિત્ર વાચવાની કોઈને પચ્ચ જિજ્ઞાસા થશે એની આકાશ છે

ઘણા વર્ષની વાત હોય ડૉક્ટર બનાડો વૈદ્યશાસ્ત્રનો અધ્યાપન કરતો હતો ત્યારે મોગમાં રખડતા નખાપા બાળકોને મારે એક આશ્રમ અને શાળા સ્થાપવાનો વિચાર તેને એકાએક સુઝી આવ્યો એક માધારમ્ ધિતિના વિશ્વાસને માન આપીને ઘણું ડંડણ હતું, પરંતુ ધીમે ધીમે એના મન ઉપર આ વિચારે એની અસર કરી કે તેણે પોતાના જ રહેવાના મકાનમાં એ જુના આશ્રમની રચના કરી અને તે આશ્રમ માં આગળ જાનન જીવન અનંત બાળકોનું રક્ષણ વાચે, તેનો સફળતા નામ નક્કી બાળકોથી વડા કહેવાની અગત્ય નથી કે બનાડોના ઘરમાં રજૂ થી વધારે બાળકને સુવાની સગવડ નહોતી

જે રખડા ડોકરોએ બનાડોનો આશ્રમ કીધો તે બંધુવાની ઇચ્છા આપતા નહોતા પણ વિવાદની કડકડતી ઓડીમાં રાત્રે બનાડોની સગીની હુર લેવા આવતા હતા રાત્રે પોતાના વાચનમાંથી પરનારીને તે આ ડોકરોને વખતા વાચતા ગીબવતો, અને પોતાથી અપાય તેવું ખાતનું પણ આપતો

શિયાળાની સખતમાં સખત રાત્રિ હતી અને મરદની શિષ્ટિ થતી હતી આજ, છાપરા સરે જરૂરથી જવાના હતા મનાડો અજાણ કરતો હતો અને સ્ત્રીના આનુમાનુ એમી બાળકો તાપતા હતા એવામાં જારણ ધીમેથી ઉડયું અને એક અધનગ્ન છોકરો ઘરમાં આવ્યો તેના મુખ ઉપર દુઃખ હતું અને ગાંધીમાં આજીવન હતી

બનાડોએ ચોપડીમાંથી મોઢો કઢાડ્યું તે છોકરો એ મવાગી તેની સન્નુબ ઉભો હતો

“છોકરા તારા બાપ પાસે જ, મારા ઘરમાં જગ્યા નથી”

“બાપ નથી” છોકરાએ જોધડ ઉત્તર આપ્યો

“તારી મા પાસે જ”

“મા નથી

‘કોઈ સગા પાસે જ”

“કોઈ નથી”

“તું આટલો વખત થયા ક્યાં રહેછે” બર્નોડેથી પૂછ્યા વગર રહેવાયું નહિ. “આલો સાહેબ મારી સાથે. હું તમને મારા જેવા સેંકડો બતાવું. તમે નહિં ધારી શકો તેટલા બતાવું.”

બર્નોડેના કાન આ શબ્દ સાંભળતા હતા તેના હૃદયમાં કંઈ કંઈ થતું હતું. તેણે પુસ્તક બંધ કર્યું અને તે દ્વીપ બાળકની સાથે એક અતિ કરુણા જનક ચિત્ર જોવાને તૈયાર થયો.

શહેરના ધોરી રસ્તાને કોરે મૂડી આડી અવળી ગલીઓમાં તેઓ જતા હતા. સઘળાં નિદ્રાવશ હતા; માત્ર પોલિસનો સિપાઈ કોઈ કોઈવાર મળતો. તે ઊકરો આલતો અટક્યો અને તાળી પાડી કે તરત જ દરમાંથી ઉઠર નીકળી આવે તેમ ન્હાતા મ્હોટા ચીથરે હાલ ઊકરાઓ કોઈ દેવદારનાં મ્હોટાં જોખાંમાંથી તો કોઈ ગટરમાંથી ઢોડી આપ્યા. કેટલાક તો પાંચ ઠરાના ઝુમખા બધ એક ણીળ સેથે વીટળાઈ હજીએ ઉંઘતા હતા. બર્નોડે ઉભો ઉભો સઘળું જોતો હતો. મારા એકલાથી શું નીપજશે, એવો નિર્માદ્ય વિચાર તેના મનમાં નહોતો આવ્યો. અનાયાદ્યમ ઉઘાડવાના તેના સંકલ્પો દૃઢ થયા; પણ કેટલાક વખત સુધી તે સંકલ્પ જ રહ્યા. જ્યારે જ્યારે બર્નોડે નવરો પરી વિચાર કરતો ત્યારે પેલા ઊકરાઓની ટોળી તેની આંખ આગળ ઉભી થતી.

એક દિવસ રવિવારે બર્નોડેના ગામમાં મ્હોટી જાહેર-સભા થવાની હતી, અને કોઈ પ્રસિદ્ધ વક્તા ભાષણ આપવાનો હતો, તેથી ત્યાં સ્ત્રીપુરુષની સારી મેદની જામી હતી. ભાષણનો વખત વીતી ગયો અને સહ અધીરાં બનવા લાગ્યાં એટલે જે મંડળ તરફથી બાપચું આપવાનું હતું તેના મંત્રીએ ઉભા થઈ કહ્યું કે ઘણા અગત્યના રોકાણથી પેલા ગૃહસ્થ આવી શકવાના નથી. પણ આટલા બધા સદ્ગૃહસ્થો અને સત્તારીઓ કાંઈ પણ સાંભળ્યા વગર ન જાય તેટલા માટે મીં બર્નોડે આપણા દેશનાં જનાથ બાળકની હાલત વિષે ભાષણ આપશે.

બર્નોડે સાંભળવા આવ્યો હતો, બોલવા ન્હોતો આવ્યો, તેથી જ્યારે તેણે તાતું નામ એકાએક સાંભળ્યું તેથી અને આટલા મ્હોટા મેળાવડા સમક્ષ પણ આપવાનો આ પ્રથમ જ પ્રસંગ હતો તેથી તેને કેવો ગભરાટ છૂટ્યો હશે તેનો માત્ર ખ્યાલ કરી લેવો. કર્તવ્ય પરાયણ થઈ જતે હોયે બર્નોડે પોતાની ફરજ બજાવવા ઉભો થયો કારણ કે આવો ઉત્તમ પ્રસંગ તેને ફરી મળત નહિ.

અંતઃકરણની લાગણીથી ભરપૂર વાક્યો તેના મ્હોમાંથી એક પછી એક નીકળતાં ગયાં, તેમ તેમ સ્ત્રીવર્ગમાંથી તેમ જ કેટલાક પુરુષનાં નેત્રોમાંથી કરુણા વરસવા લાગી, અને બર્નોડેએ પોતાનું પહેલું ભાષણ તાળીઓના ગડગડાટ અને સાબાશીના પોકાર વચ્ચે પૂરું કર્યું.

બીજે દિવસે વનમાં પચાસ બનાડોની છાંયે તેનું લાવણ પ્રસિદ્ધ થયું થોડા દિવસ અાઉ જે કેવળ અત્યંત વિચારી હતો તેની ઓળખાણ કરવા આજે ઘણા આવતા ઘણી સત્તારીઓએ તેને પોતાના કાર્ડ મોકલ્યા હતા અને ઘણી જગ્યાએથી તેને સ્નેહપૂર્વક આમ તણ આવતા હતા.

બનાડોનું લાવણ ઇંગ્લેન્ડના એક પરીપકારી પુરૂષના હાથમાં ગયું તેને પણ કેટલાક વર્ષથી એવા જ વિચાર આવતા હતા અને પોતાના જેના જ વિચારવાળો પુરૂષ બનાડો છે એમ જાણી તેને જમવા બોલાવ્યો. વાતને પ્રસંગે તેણે બનાડોને કહ્યું કે “જે અનાથ બાળકોની મર્મભેદક સ્થિતિનું તમે વર્ણન કર્યું તે મને જાતે ખતાવી શકશે?” બનાડો તે શ્રદ્ધાથી જોઈ જતા ગયો હતો ત્યાં લઈ ગયો અને બેઠકે દયાના આસુ ટપકાવ્યા.

આ બેઠકે આશ્રમ ઉદ્ધારવાની યોજના બહાર મૂકી અને સંયમી પુરૂષો પાસેથી મદદ મળતા ત્રણને બંને વધારે હોદ્દાઓનો સમાવેશ થાય એવું આશ્રમ બનાડોએ ખુલ્લું મુક્યું ત્યાર પછી એ આશ્રમની સુધારણા અને આબાદી માછળ જ એણે પોતાનું જીવન ગાળ્યું.

બનાડો પોતે શ્રીમત નહોતો આશ્રમના નિભાવને માટે એને લોકોની સહાયતા લેવી પડતી તેવી સહાયતા કોઈ વાર મળતી અને હોતીયે મળતી. જ્યારે જ્યારે નાણાની તંગી પડતી ત્યારે ત્યારે બનાડો ઇશ્વર પાસે માગતો અને કદી પણ તેની યાચના ખાતરી ગઈ નહોતી એક જ ઉદાહરણ આપું છું બનાડોની નિર્ભય ખાતરી હતી અને શિયાળાની મોઝમમા વીંમ નવા બાળકો તેનો આશ્રય લેવા આવ્યા કોઈ પાસે બોલવાને બનુમ નહોતી અને તે લઈ આપવા જેટલું બનાડો પાસે દ્રવ્ય ન હોતું જેમની પાસેથી નિયમિત મદદ મળતી તેમના નાણા ખાતરી ગયા હતા એટલે તેમને ફરીથી લખવા જેવું રહ્યું નહોતું બનાડોએ સઘળા વિશ્વનું પાત્ર કરનાર પ્રભુની આજ્ઞા આસુ લાવી, ઠંડીથી ધ્રુજતા દીન બાળક પર દયા લાવવા યાચના કરી જે દિવસ થયા, તણ વધ્યા અને બનાડો ચિંતા તુરંતથી મધ્ય રાત્રિએ પ્રાર્થના કરી તેણે પોતાનું ત્રિગુણ લીધું શુ એ પ્રાર્થના ખાતરી ગઈ હતી? આર્ત અતંત કરવાથી કરેલી પ્રાર્થના ખાતરી જ નથી બીજે દિવસે આંગ્રેજીયામાં વસના એક ગૃહસ્થ પાસેથી વીચ પાઉં કે નનીઆર મળ્યો. કુપનમાં લખ્યું હતું કે “ઠંડીની મોસમમાં બાળકોને બનુમ વડી આપવા માટે” કાર્ય હારણનો જય જનક સંબંધ શોધનાર વાચક! આ વાતને જોઈ કહાડશે તો તમે પ્રાર્થનાના માહાત્મ્યથી અનુસયા છે.

ડા. બનાડોનું જીવન આ પવિત્ર યાત્રા જ પસાર વધુ અને થોડો સમય વધા તેમણે પરડોક નિવાસ કર્યો છે આરભમાં જણાવી ગયા છીએ કે, એમના

આશ્રમમાં આજ ખાવન હુઝર રખડતાં બાળક આશ્રય લે છે. એજ આશ્રમમાં ઉછરેલા પણ ત્યાર પહેલાં ગટરોમાં અને પશુ પક્ષુ ન રહે એની જગ્યાએ ભરાઈ રહેનાર બાળકોમાંના આજ ઘણા વેપારીઓ છે, કારીગરો છે, વિદ્વાનો છે અને સઘળા સદાચરણી છે. પોતાની માસિક આવકમાંથી આશ્રમના નિભાવ માટે તેમાંના દરેક જણ એક દશાંશ રકમ મોકલે છે, અને એ પ્રમાણે એ સંસ્થા અનાથ છોકરાઓનું રક્ષણ કરે છે.

વાંચનાર! જોઈએ જેવા એક હુઝર પુરૂષો આ મહા કાર્ય આરંભે તો હિંદુસ્તાનમાં તેમને માટે શું જોઈએ છે? તમને જે વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો એક વાર ગરીબ કંગાલ લોકોનાં બુઝારમાં જઈ એમનાં બાળકોના હાલ જુઓ અને જે મનુષ્ય જાતિની પાશવ સ્થિતિ જોઈ હૃદય ભરાઈ ન આવે તો નક્કી માનવું કે આપણામાં માનુષી અંશ જોઈએ છે.

તા. ૨૧-૧૨-૧૯૦૮

નર્મદાશકર બાળાશકર.

નૈતિક ધર્મ.

પ્રખ્યાત અંગ્રેજ કળા—રહસ્ય લેખક રસ્કિન્ પોતાના “કળા અને ધર્મના સંબંધ” વિશેના લેખમાં ધર્મની વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે સૂચવે છે.

“મનુષ્ય મન ઉપર ઈ શક્તિની પોતાની કદવના વડે થી અસરને લઈ ઉર્લૂંવતી પ્રીતિ, ભક્તિ અને ભીતિની ભાવનાઓમાં ‘ધર્મ’ શબ્દનો અર્થ રહેલો છે” —એમ કહી આગળ લખે છે કે—“ઉપર જણાવેલી ધર્મની ભાવનાઓનો અને મનુષ્ય કર્તાવ્યના ન્યાયાચાર સંબંધી નીતિ વિચારોનો લેડખરોખર સમજવો આવશ્યક છે; કારણ, ધર્મો તો અનેક છે, પણ નીતિતત્ત્વ તો એક જ છે. એક જીમથી ભિન્ન ભાવનાઓના મતમતાંતરે વાળા નૈતિક અને અનૈતિક ઘણાએ ધર્મો છે, પણ નીતિતત્ત્વ એક જ છે કે જે તત્ત્વ સર્વ વિનીત મનુષ્યોનો નિરંતર કાળ માટે અશિક્ષિત બાધ-થઈ પડેલું છે, અને જે તત્ત્વને ધર્મમાથી કાંઈ ચોક્કસ નિયમ કે સ્મૃતિસ્થાન મળતાં નથી પણ માત્ર થોડી ઘણી પરમ સુખની આશા મળે છે.”

પ્રથમ નીતિ માત્ર જનસમાજની રૂઢી હતી જે રૂઢી મનુષ્યોના એક જીમ સાથે સંબંધમાં રહેવાથી નિર્માણ થાય છે. સ્વાભાવિક નિયમથી સારા રીવાજો એકલા ચીરસ્થ રહે છે કારણ કે દુષ્ટ રીવાજ વાળો સમાજ ધીમે ધીમે તબગો પડી ક્ષય થઈ જાય છે. તો પછી વખતનો વિચાર બાજુ પર સુકીને રૂઢી-ચુકત નીતિ ધીમે ધીમે પરમ નીતિ તત્ત્વની સ્થિતિએ સર્વત્ર પહોંચે છે અને આનો ક્રમ ઘણે અંશે અજ્ઞાનતાં આગળ

વધતો જાય છે અને સારા રીવાજો જાળવે અજાણ્યે વિશેષ પ્રચરતાં જાય છે આમ નીતિ એક રીતે ટેવાઈ જાય છે અને જાણે ધાર્મિક ક્રમ જેની થઈ પડે છે આવી રૂઠ નીતિને જાણ્યે જ ધર્મ સાથે સંબંધ છે આ મૃદિમા પ્રચલીત ઘણા પિતિના આચારો આવા રૂઠ છે અને તે બધા મોટે અંશે મનુષ્યના પ્રૃતિરૂપ થઈ પડ્યા છે

પ્રાથમિક ધર્મ રસ્તિનની વાજના પ્રમાણે પોતાના કા પનીક દેવોની કૃપા મેળવવામા અને અવકૃપા દૂર કરવામા જ સમાજેયો હોતો મનુષ્યને નહકારી અને વિરોધી શક્તિઓને દેવનું સ્વરૂપ આવી તેમના પ્રત્યે પૂજ્ય ભાવ અને ભીતિ દર્શાવવામા ધર્મની ઉત્પત્તિ છે આ દેવોની કૃપા મેળવવા માટે યજ્ઞ, તપ, જન વગેરે આચરવામા આવતા હતા, અને દેવો માટે મહાન્ દેવાવયો અને યજ્ઞભૂમીઓ ઉઠી કરવામા મનુષ્યની ઉચ્ચ કાર્પનીક શક્તિનો ઉપયોગ કરવામા આવતો હતો આ સર્વ ધાર્મિક કૃત્યોને ખરૂં જોતા પરસ્પર સંબંધના નીતિ આચરણો સાથે ઘણા જ થોડો સંબંધ છે ઘણાએ માણસોને આપણે સમાજના રૂઠ ધર્માચાર આચરતા જોઈએ છીએ અને તેમની ધર્મભાવના ધણીએ ઉચ્ચ હોય છે તોપણ તેમનું નીતિધોરણ ઘણી વખત એટલું બધું હલકું હોય છે કે જાણે તેમના ધાર્મિક અને નૈતિક જીવનને કંઈ સંબંધ જ ન હોય, આતુ કારણ એમ હોઈ શકે કે ધર્મનો સંબંધ માત્ર પરલોક સાથે મનાયેયો છે અને જે માન અને ખીક નીતિતત્વને માટે હોવા જોઈએ તે માન અને ખીક બહુશ પરલોકિક દેવો તરફ દર્શાવવામા આવે છે

નીતિ અને ધર્મના ઉત્તર દર્શાવેલા પ્રાથમિક ચિત્રો ઘણા અપૂર્ણ છે કારણ કે જેવી બુદ્ધિ એકવાર મનુષ્યમા જાગૃત થાય છે કે તરતજ મનુષ્ય દુક્ત રૂઠ ચીલામા ચાલવાથી તૃપ્ત થતો નથી અને જેનો “આમ શા માટે?” એમનો જ પ્રશ્ન પુછતા શીખે છે કે તરત જ તે સમજી શકે છે કે તે જ રીવાજો માન નીતિયુક્ત છે કે જે સર્વ જન સમાજના હિતકારક છે અને જે સર્વ જન સમાજને વધારે સુખી કરેછે, હવે તે એમનું મનજી શકે છે કે જ્યાં સુધી જન સમાજમા અમુક ચોક્કમ નીતિ નિયમો અમલમા મુકાયા નથી ત્યાં સુધી દેવોને પ્રાથના કરવી કે યજ્ઞો અર્પી તૃપ્ત કરવા સાવ નિર્થક છે અને ધીમે ધીમે એમનું પણ સમજતો જાય છે કે સુખ કંઈ માન દેવ કૃપાથી પ્રાપ્ત થતું નથી, પરંતુ સ્પષ્ટક્રમના નીતિ નિયમોનુસાર પોતાની મેળે જ ચાલવું આવે છે, હવે તે સમજતો થાય છે કે સત્ય અને ન્યાય સિવાય સર્વસ્વ ક્ષય થશે તે જ ખરી ભીતિ, એટલે ખીમ શબ્દો મા નીતિ જાગૃત થાય છે, સત્યાસત્યનું તારતમ્ય સમજાય છે અને એટલી તો ઉચ્ચ ભાવના ઉત્પન્ન થાય છે કે જેટલી ઉચ્ચતાએ મનુષ્યની દેવ પ્રત્યેની પૂજ્ય ભાવના જાણ્યે જ પહોંચી શકે

હવે ધર્મ તરફ દૃષ્ટિ કરીએ તો જેમ જેમ ધર્મની લાગણી દૃઢ થતી જાય છે, જેમ જેમ પુખ્ત જ્ઞાનથી ધર્મનો વિચાર કરાય છે અને જેમ જેમ મનુષ્યનો બાહ્ય સૃષ્ટી સાથેનો સંબંધ વિશેષ સમજાતો જાય છે તેમ તેમ ધર્મનો નીતિ પ્રત્યે કેવો લાભ વધતો જાય છે ! મનુષ્યના સુખનો આધાર માત્ર અલૌકિક અદ્ભૂત શક્તિમાં રહેલો નથી અને કુદરતના ચોક્કસ નિયમોને ઘણે અંશે આધીન છે એમ જ્યારે માણસ સમજતો થાય છે ત્યારે ધર્મની લાગણીઓમાં કેટલોક ફેરફાર થઈ જાય છે. મનુષ્ય ઉપર કેર કરતી આકૃતોમાંથી બચવાને સૂર્યની કે બીજા કોઈ ઈશ્વરે પ્રાર્થના કરી બેસી રહેવા કરતાં આ આકૃતોનો લૌકિક નિયમોથી અર્થ સમજી લઈ તેનો કુદરતી નિયમોથી જ પ્રતિકાર કરવામાં તેની શ્રદ્ધા ચોટે છે. સત્યાર્થ સમજીને મનુષ્યની ઉન્નતિ કરવાની ઉચ્ચ લાવના આગળ, મનુષ્ય માત્ર બાહ્ય સૃષ્ટિના દેવોની ઈચ્છા ઉપર આધીન હોઈ તેમની મહેરબાની મેળવવાની કલ્પનીક લાવના કેવી ઝાંખી પડી જાય છે.

ધર્મનો અર્થ કોઈ વખત વિશ્વ તંત્રના તર્કો ભેડે શું ચલાવી દેવામાં આવે છે. ધર્મ ખરું જોતાં અમુક લાવનાઓનો અને તેને લઈને થતા અમુક પ્રચારોનો બનેલો છે. જે કાળમાં આ લાવનાઓ અને પ્રચારો અમુક ધર્મનું રૂપ ધારણ કરે છે તે કાળમાં પ્રવર્તતા વિશ્વ તંત્રથી કલ્પનાઓની અસર અલભત આ ધર્મ ઉપર થાય છે વેદ ધર્મ ઉપર વૈદિક તત્વજ્ઞાનની અસર કયાં નથી ! આ પ્રમાણે બુદ્ધ બુદ્ધ સ્થળ કાળના બુદ્ધ બુદ્ધ ધર્મો છે પણ સર્વ ધર્મોમાં પ્રવર્તતી લાવનાઓ તો એક જાતીય છે જે પૂજ્ય વૃત્તિથી બ્રાહ્મણ પોતાના ઈશ્વરેવનું પૂજન કરે છે તે જ પૂજ્યવૃત્તિ ખ્રીસ્તિ પોતાની પ્રાર્થનામાં દર્શાવે છે, તે જ પૂજ્યવૃત્તિ મુસલમાન પોતાની નીમાજ વખતે ધારણ કરે છે, તે જ પૂજ્યવૃત્તિથી એક અજ્ઞાન ગામડીઓ પોતે દેવ માનેલા પથરા સામે જઈ જેવો થઈ જાય છે અને આજ પૂજ્યવૃત્તિ સૃષ્ટિ નિયમનું ચિંતન કરનારા આધુનીક વૈજ્ઞાનીના હૃદયમાં જાણ્યે અજાણ્યે સ્ફુરે છે ધર્મ આ પ્રમાણે આવી લાવનાઓનો અને આ લાવનાથી ભિન્ન મનુષ્યો પર પત્ર થતા ભિન્ન પ્રચારો અને કૃતિઓનો બનેલો છે તો પછી જ્યાંસુધી વિશ્વતંત્રની કલ્પનાઓથી ઉપરની લાવનાઓ ઉર્લૂંવી નથી, ત્યાં સુધી તે કલ્પનાઓ કંઈ ધર્મ નથી. હવે નીતિનો વિચાર કરીએ તો નીતિનો સંબંધ લાવનાઓ કરતાં કૃતિમાં વિશેષ છે. ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે પ્રચલીત નીતિના આચારો રૂઢ અને સ્વભાવ પ્રેરિત છે પણ નીતિમય આચરણનો બુદ્ધિથી વિચાર ન કરી શકાય એવું માનવાને કે તેની અસર મનુષ્ય જીવન ઉપર શું થાય છે તેનો ખ્યાલ ન લઈ શકાય એવું માનવાને કંઈ પણ કારણ નથી. અને આવા વિચારના ખ્યાલથી મનુષ્યમાં સ્વાભાવિક જ તે નીતિ આચારોના તત્વ ઉપર ધાર્મિક પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. એટલે નીતિ

રૂપ ધારે છે પ્રચીત નીતિ આચારો તો માત્ર બહુ જ ઉપરચોટીયા છે પણ તેમનું ઉચ્ચ પવિત્ર નીતિતત્વ શુદ્ધ જીવનના નિયમોને આધીન છે અને આ નીતિતત્વ જીવન નિયમને માટે એટલી ઉચ્ચ ભાવના ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ છે કે જેથી મનુષ્ય પોતાના જીવ કરતાં આ જીવન નિયમને વધારે પ્રીતિ દર્શાવવા આકર્ષાય છે

આ પ્રમાણે જેમ નીતિના નિયમો મનુષ્યની બુદ્ધિથી વિશેષ સમજાવા લાગે છે અને તેનું ઐશ્વર્ય મનુષ્ય જીવન ઉપર સતત અસર કરતું જાય છે, તેમ સ્વભાવતઃ જ નીતિ, ધર્મની ભાવનાઓનું સ્થાન થતી જાય છે, અને પ્રત્યેક ધર્મમાં આ નીતિમય ભાવના ઘોઠે ઘણું અથો દાખર થઈ છે, અને આપણે પ્રત્યેક ધર્મમાં નીતિ પ્રેરિત ભાવના કેટલી છે તે ઉપરથી તે ધર્મની તુલના કરીએ છીએ. મનુષ્યની પ્રાથમીક રથીતિયે સ્વભાવતઃ જ ઉદ્ભવતી અદ્ભૂત અને પરલોકિક ભાવનાઓના ધર્મમાં નીતિ નો આ પ્રમાણે પ્રવેશ થવાથી નીતિના જ્ઞાનમય ઉચ્ચ તેજમાં અજ્ઞાનની ભાવનાઓ ઝાંખી પડી નિસ્તેજ થઈ જાય છે, અને પ્રાથમીક ધર્મ ધીમે ધીમે નૈતિક ધર્મમાં વિશુદ્ધિ પામતો જાય છે. પ્રત્યેક ઉચ્ચ ધર્મોના ઈતિહાસનું મનન કરશો તો આ જ ક્રમ માલુમ પડી આવશે

આજકાલના વિજ્ઞાનની સમૃદ્ધિવાળા કાળમાં જ્યારે મનુષ્ય અનેક દિશાઓ માં જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મનુષ્ય સુખની ઉત્તતિ કરવામાં રોકાયેલ છે ત્યારે તેને ભાગ્યે જ (પ્રાથમીક) ધર્મના, માત્ર લક્ષણ રૂપ મનાતા પ્રચારો પ્રમાણે આચરવા અવકાશ હોય છે અને અવકાશ ન હો તોપણ વિશ્વનું નિયમિત તત્ત્વનું સર્વત્ર નિરીક્ષણ કરવાથી તેનાપર ભાગ્યે જ શ્રદ્ધા હોય છે. આમ વૈજ્ઞાનીઓ અધ્યાત્મિક ધર્મના બાહ્ય આચારોની અવગણના કરતા હોઈ, સર્વત્ર વિજ્ઞાન અને ધર્મનો વિરોધ બહાર પડી આવે છે. પણ આપણે ઉપર ચર્ચેલા ધર્મ અને નીતિના સ્વરૂપ ઉપરથી એટલું તો સહજ સમજી શકીશું કે વૈજ્ઞાનીના હૃદયમાં પણ વિશ્વ નિયમોની દૃઢતા ઉપર અપૂર્વ શ્રદ્ધા અને શ્રદ્ધાને લઈ અપૂર્વ પૂજ્યભાવ રહેલો છે. જે ભાવનાઓ ધર્મનું અત્યમ રહસ્ય છે અને વૈજ્ઞાની પણ તેટલા માટે એટલો જ ધાર્મીક ગણાવેા જોઈએ કે જેટલો એક પવિત્ર પ્રાણી પોતાના પટ્કમથી વિશ્વતત્ત્વમાં સ્વેચ્છાએ પોતાનું નિરૂપણ કરનારા માનુષિક ઈશ્વરને આરાધવામાં ધાર્મીક છે તેટલો જ

ધાર્મીક ભાવના આ પ્રમાણે સ્વભાવતઃ જ પ્રત્યેક મનુષ્યમાં સ્ફુરે છે અને ધાર્મીક ભાવના મનુષ્યની પ્રકૃતિ જ છે, પછી તેની આવશ્યકતા ગણો વા ન ગણો તોપણ મનુષ્ય, ધર્મની ભાવનાને એક કે બીજે પ્રકારે આધીન થવાનો જ ધર્મ કેવા પ્રકારનો હોયો જોઈએ અને કેવો ન હોયો જોઈએ એ અતિશય વિવાદાસ્પદ વિષય છે કારણ કે ધર્મમાં અનેક ભાવનાઓનો સમાવેશ થાય છે, પરંતુ સર્વ ધર્મમાં ઉપર વિચાર્યા પ્રમાણે નૈતિક ભાવનાઓનો સમાવેશ થાય છે, અને ન થતો હોય તો ઘરો જોઈએ, તો પછી

નૈતિક ભાવના મનુષ્યને આવશ્યક હોઈ નૈતિક ધર્મ એ સર્વ ધર્મોત્ત્તમ કલ્પ્ય સ્વરૂપ છે.
 રસ્તિકતના શબ્દોમાં ઘર કરેલો: લેખ રસ્તિકતના શબ્દોમાં જ અન્ત પામવો જોઈએ.
 “ આટલી જ વાત મેં તો સત્ય માની લીધી છે, અને એ તમે બદલાવી મિથ્યા-
 “ રશો તો તમે પણ માનશો કે-પૂજ્ય ભાવનામાં ભવનના સુખ્ય આત્મક અને
 “ શક્તિ રહેલાં છે-આ પૂજ્યભાવ તમારા પોતાના યુગકે ભવનમાં જે સર્વ પવિત્ર
 “ અને શુદ્ધ છે તેને માટે હોવો જોઈએ; આ પૂજ્યભાવ તમારા વૃદ્ધોના અત્ય-
 “ ભવોત્ત્તમ જે સર્વ સત્ય છે તેના પ્રત્યે હોવો જોઈએ; ભવની સૃષ્ટિમાં જે સર્વ
 “ હિતકર છે તેનાથી, મૃત જગતમાં જે સર્વ મહાન્ છે તેનાથી, અને જે સર્વ
 “ અનન્ત અને અનાદિ શક્તિમાં અદ્ભુત છે, તે સર્વથી આ પૂજ્યભાવ પ્રેરીત
 “ હોવો જોઈએ.

વેદાદારા.
 તા. ૨૪-૨-૧૯૫૬

}

વિગતવાન ઉદ્દેશ્યક મુવ.

સ્વીકાર.

દશમસ્કંધ—પ્રકટ કર્તો સર્વોત્તમ સાહિત્ય વર્ધક મંડળ તરફથી અભિપ્રાય અર્થે મંગેલ
 છે તેને સ્વતંત્રરૂપે પૂર્વક અભિનંદન આપીએ છીએ. સત્તાં સાહિત્ય માટે અસ્તિ
 કાંઈ પણ લખીએ તેના કરતાં તે યોગ્યતાના મૂળ ઉત્પાદક સ્વામી આખંડાનંદનો
 જ પત્ર ટાંકીએ છીએ; તે ઉપરથી વાચકોને સત્તા નોંધવની અગત્ય સમજાશે
 અને તે માર્ગમાં કંઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરવાને મન લક્ષ્યમાં.

રીપીકેશ ઝાલીમાં છ. ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૬.

તા. ૧૪ માર્ચ ૦૬

અનેક મહાસંપતિ સમન્વીત રૂ. રૂ. વિદ્યતાથેતાકની સેવામાં સુખાઈ
 દશમસ્કંધની સૂક્ષ્મ કોપીમાંની બની લેટલી સૂચો વે. ધ દલાચાનના અગવત-
 ની છેલ્લી આવૃત્તિ અનુસાર જોડે સુધારાની છે તેપણુ કોઈ મહી સહી મૂલ અપના
 વીન થઈ ગયેલી સૂચો મુદ્રવવા કૃપા કરશો.

છપામણી કમ નિરુદ્ધચાગર જેવું કુતું તો અસંભવીત જ છે પરંતુ તે
 સિવાયના કોઈ પણ સારા પ્રેસથી ઉતરે તેમ નથી એમ સુખાઈનાં થણાં ખરાં
 છાપખાનાં કાચ જોઈ ખાની કરેલી છે. નિરુદ્ધચાગરના સાર મોંઘા છતાં માત્ર તેથી
 દર પ્રતે બે પર્ણના જ વધુ ફાળે આવે તેમ હતું. પરંતુ ગીતાનું કાચ ત્યાં અરેહું
 તે પુરૂં થયા વગર હેવા ના પાડી હતી અને લીધું હોત તેપણુ ગીતામાં એક
 વરસ ગયું તે જોતાં ત્રણ વરસે પાર આવતું તેથી એટલી વીલ ચલાવી હેવા અ-
 નુકૂળતા નહોતી.

વળી તે પ્રસવાળો પણ પુસ્તકોનો વેપારી હોવાથી આ સરના વાચનની વાતથી સડકેલો છે અને ગીતાના કામમાં તેણે જે મુશ્કેલીઓ વેઠાવી છે તથા અનીલી કરી છે તે વિશે લખાણના બચાવી ન લખતા મનલમ એ જ કે દશમસ્કંધનું તેમ જ લલિત્યત પણ કોઈ કાર્ય આ ખાતનું ત્યાં મોખાવું અને પાર પડવું ઘણું મુશ્કેલ હતું અને છે

ગાળો વિલાયતી કરતા ભપકામાં ઓછા જણાશે પરંતુ કિંમત તો તેની જ પડેલી છે સ્વદેશી લાગણીને લઈને જ તે સીધેલા છે વળી ૧૦ રતની તે હોત તો બે પછંચા દર ને વધુ પડત તેની રીકર નહોતી, પણ તેવા તે સમયે ન મળવાથી ૫૦ રતનીથી ચલાવવું પડ્યું હતું

ગુજરાતીમાં આ યોજના વિરૂદ્ધ આવેલ લેખ કે જે ઈન્દિરાબે જે પોતાના શાસ્ત્રીયાસે લખાવેલો હતો એમ તે શાસ્ત્રીએ જ લું છે તે લેખ આપના જોવામાં આવ્યો જ હશે એનો સ્વીકાર અમર ન આપ્યો સહે જ છે, પરંતુ સ્વ આશ્રમ ધમને અનુમતીને તથા ચિત્તની રૂનીને પણ અનુમતીને મૂળથી જે ઠત્તવ અથ મકારનું સ્વીકારેલ હોવાથી આ સરના વાચનની ખાગનનું કામ તો માત્ર ઉમેગર દાખલ અને એની યોજના ધણી મોટા પાયાપર ઉઠાવવાની શ્રીમતો અને વિદ્વાનોને કાંઈક જરૂર સમજત તેખાનરચાન ચનાકે તીકે જ ચાલુ કરેલ હોવાથી તથા પેષદોમાં ચરચાની જે પર પરા ચાલે તેને સ્વ કનવરમાં ખાસ વિશેષ મેંના ચિવાય પહાવી વળાય તેમ ન હોવાથી અને તેજે દરજ્જે આ યોજનામાં ઓતપ્રોત વવાનું મૂળથી જ નાપસંદ હોવાથી ઇં ઇં કરણોને લઈને તેની સામે વધુ લખાણમાં ઉતરવું બધ રાખ્યું છે

આ ખાતના કથમાં ભેડે હાલ અંગી નિવાસ છે તોપણ ચિત્તની જે રોકાણ વેઠવા જરૂર પડે છે તથા વખતો વખત એ જ કામ માટે સુળઈ આવી રહેવામાંતો જે પૂરેપૂરું રોકાઈ જવું પડે છે તેજે દરજ્જે એમાં ઉતરવાનો પણ મૂળ વખતે કથો આશય નહોતો છતાં હવે તેમ કરવું જ પડે છે તે એમ સમજીને જ કરાય છે કે આ કાર્યને ઉપાડી લેવા અને વધારવા તરફ-ચાલુ સદ્ પ્રારબ્ધ હશે તો યોગ્ય વખતમાં કોઈપણ સારા વિદ્વાન કે નડુરનું ધ્યાન ખેંચાશે જ અને તેમ નહીં જ થાય તો પછી વરસ વટોળ તેખાતું વધુ ચવારી-ચાલુ ગયો તેજવા સમય સુધીમાં સારી રીતે આટોપી લઈ પછી બધ કરવા ધારણ છે

ઘણા સમયનો વખત છે કે અમુક અમુક મોઝરતો થોડા નહીંતા કેલકોની આગેવાની મેળવી આ કાર્ય મોટા પાયાપર ચાલી ગયાય તેમ છે અને તે વાત તદ્દન ખરી પણ છે જ પરંતુ તેમ કરવામાં કેટલીક ખુશામત ઇં મથાલો નેઇએ તે આ શરીરની પ્રવૃત્તિ વિરૂદ્ધ હોવાથી તથા કાલ્ય ધારીય કે તેમ કરીને સારા પાયાપર

કાર્યને સાધી શકાયું તોપણ તેમાં પૂર્વ રીતે વ્યવસ્થાની રોકાણ વેડવા ચિત્તની અકુચી હોવાથી અને તેમ નથી.

પરાપકારને ખાતર જમે તેમ વેડી તેમાં ઘોતઘોત ઘર્ષ જવાની ફરજ તરફ પણ કોઈ કોઈ સંજ્ઞાને દમાણ કયું હતું. પરંતુ આધ્યાત્મિક વિષયોમાં ગતિ તેમજ તેટલી ન હોય એવાઓના દમાણ પ્રમાણે ચાલવા કરતાં તે વિષયમાં પારંગત પૂણ્ય વ્યક્તિઓની સંમતિ, સ્વચિત્તની રસપૂર્વક અભિરૂચી, અને અન્ય પણ દરેક પ્રકારે જોતાં આ શરીર માટે જે કાંઈ કર્તવ્ય આધ્યાત્મિક મનન નિદિષ્યાસન ઇં અભ્યાસનું કેટલાંએક વર્ષો પૂર્વે સિદ્ધાંતરૂપું છે તે કરવામાં જે પોતાનું અને જગતનું આ યોજનામાં ઘોતઘોત ઘર્ષ જવા કરતાં વધુ કસ્યાણ નિઃશંકપણે મનાયકું હોવાથી ખરું પૂછે તો હાલમાં પણ જે કાંઈ વિશુષ્ટતાએ તૂળ કર્તવ્યમાંથી આ કાર્ય ખાતે વેડવી પડે છે તેજ વખતે વખત ચિત્તને કલેશ ઉપનંધા કરે છે.

આર્ય દેશ અને ધર્મનું લલિત્ય સ્ત્રમતાથી જોતાં આટલું તો સ્પષ્ટ લાગે છે કે આ ગરીબડા દેશ માટે સસ્તા વાંચનની મહોટી યોજનાની જે અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે તે કોઈ નહિને કોઈ પણ ભાગ્યશાળી વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓને નિમિત્ત કરી વહેલે મોડે કૃપાણુ પ્રતુ પાર પાડશે જ. પણ એ સુભાગ્ય કોના નશીબમાં છે તે હવે જોવાનું છે.

લી૦ શિંદુ

આર્યધર્મ, સંપ્રદાય, ગ્રંથસંચયક.

ગ્રંથાવલોકન.

વિલસુ—દેખક સુસાદર એક અંગ્રેજી ગ્રંથનું અધ્યયન કરતાં સ્ફુરી આવેલા વિચારોને પદમાં સુકવાતાં આ ઉછરતાં સુવાનને પ્રયાસ છે. કર્તાના પોતાના જ કહેવા પ્રમાણે આ ગ્રંથ 'ઉત્તમ પ્રકારની કાવ્ય શક્તિનું' જ્ઞાન કરાવનાર વસ્તુ નથી. તોપણ કર્તાનો ઉત્સાહ અશ્વિનદર્શીય છે. શ્રીકૃષ્ણસ્વા એ કોશ છે. પવિત્ર પ્રેમની આહુતિ એ વિષય છે. આખા ગ્રંથમાં પ્રસ્તાવનાનું દ્વિતીય બાક્ય ઉત્તમ છે અને તેજ એ ગ્રંથનું મધ્યગિન્દુ છે. આપણી પ્રાચીન સ્થિતિ અર્થે તેજેમય હતી તે સ્ત્રીઓનો જ પ્રભાવ હતો.

શ્રીકૃષ્ણસ્વાનાં પ્રમજ પ્રયાસ કરી રહેલા ગ્રંથકારના મનમાં 'સુદર્શનચક્ર સ્વરૂપ' શ્રી. લોગીન્દ્રરાવને અર્પણ કરેલું છે.

આતક નિગ્રહ ગોળીઓ

ચાનુ જમાનાની તાકાત આપનારી તમામ ઓપધિઓમા

જીં અગ્રેસર છે - ૧૬૭

—આ ગોળીઓ—

- (૧) પાચન શક્તિની વિક્કિયાને દૂર કરે છે
- (૨) નવમા પગલા યાનતણુઓને પુટિ આપે છે
- (૩) ઘટતી જતી રેમરણુ શક્તિને સતેજ કરે છે
- (૪) લોહીને સુધારી ઉભા બનાવે છે
- (૫) તાકાત વધારે છે
- (૬) મમસ્થાનોની શક્તિને ઉત્તજિત કરે છે
- (૭) સ્વપ્નમા થતા વાતુપાતને અટકાવે છે
- (૮) શુભાવેલ પુરુષત્વને પાણુ બહે છે

૩૨ ગોળીની કળી એકનો રૂ. ૧

સઘળી જાતના નૈતિક અને શાગીરિક લયમાની મુક્ત રહેવા માટે
મહેનખાની કળી “કામ શાસ્ત્ર” નામનું

અમારૂં પુસ્તક વાચો

તે આગેચ, દોનત અને આખાદોનો ઉત્તમ ભાગ દેખાતારૂ છે

૪૨ આવૃત્તિઓમા બહાર પડી આજ સુવીમા તેની

પાચ લાખ કરતા વધારે મફત પ્રતો વહેચાઈ ચુકી છે

તે પુસ્તક

છાત્રેજી, મરાઠી કુન્જરાતી હિંદી, ઉડુ ઉડુ (કુન્જરાતી નિપિના) બંગાલી અને તામિલ
ભાષામા તેયાર છે તે લગુ ભાષામા હપાય છે

વિના મૂલ્યે

ટપાલ અર્થ પળ લીધા વગર મોકલવામા આવે છે

વૈવશાસ્ત્રી

આચ, ન ૧ જાલબહેલી રોડ

મુબઈ

મણિરાકર ગોવિંદજી

જામનગર—કાઠિયાવાડ

ફક્ત એક રૂપિયામાં નસીબની પરીક્ષા.

તકદીર ચારી આપે તો એકદમ પૈસાદાર થઈ પડવાનું સર્વોત્તમ સંધન. પંથ એક પણ કામ એ. સ્વાર્થ તથા પેની સાથે વળી પરમાર્થ પણ ખરો. ખરચ તો માત્ર એક રૂપિયો અને આવે તો અનેક. વળી અશકત અપંગ જાનવરના કહ્યાણનું આ કામ, એટલે કોઈ પણ પ્રકારે આ તક જોવા જેવું નથી. પછી જેવી માલિકની મરણ. નીચે જેના નજર તો કરો !

જુનાગઢ પાંજરાપોઠ લૉટરી.

ભાગ ત્રીજો-કુલ ટિકેટો ૫૫૫૨૭ દરેક ટિકેટની કિંમત રૂપિયો એક.

કિંમતની સંખ્યા	કિંમતની રકમ.	કુલ રૂપિયા.	કિંમતની મધ્યા ૨	કિંમતની રકમ.	કુલ રૂપિયા.
૧	૫૦૦૦	૫૦૦૦	૩૦	૫૦	૧૫૦૦
			૪૦	૨૫	૧૦૦૦
૨	૧૦૦૦	૨૦૦૦	૬૦	૧૦	૬૦૦
૪	૫૦૦	૨૦૦૦	૧૦૦૦	૫	૫૦૦૦
૫	૨૫૦	૧૨૫૦	૭૬૫	૪	૩૦૬૦
૮	૧૦૦	૮૦૦			
			૧૮૩૫ કુલકિંમત.		કુલ રૂ ૨૨૨૧૦

તમારે જોઈએ તેટલી ટિકેટો અગાઉથી મનીઓર્ડર મોકલીને અગર 'વેંચ્યુરેયેજસ' થી તાકીદે મગાવી લેજો. ઢીલ કરશો તો વખતે રૂડી જગો. સાહન વગર માનદો સાબ ચલાવો મંજવ નહીં.

પુરુષોત્તમ કહાનજી ગાંધી લિંગડીવાળા.

જુનાગઢ (કાકિયાવાડ).

આર્યવર્મપ્રકાશ

પુસ્તક ૩૭ મુ] અપાઢ સ ૧૯૬૦ જુન ૨ સ ૧૯૦૯ [વક ૯ મો

ગુજરાતી ભાવાની જુની કવિતા

જેમ જેમ આપણી ભાવાની કવિતાનો શોધ વધતો વધ્ય છે, તેમ તેમ અપ્રસિદ્ધ કવિઓ અને હોમની કવિતાઓ હાથ આવતી વધ્ય છે, હોમાની કેટલીકમા સચુપ્ત તે કેટલીકમા નિચુપ્ત પ્રજ્ઞની પ્રાથના કે સામાન્ય હુકીત આપેની હોય છે શુ ગાર રસ સ્વાભાવિક રીતે જનસમૂહને પ્રિય હોવાથી તેમા કૃષ્ણનીનાની કવિતાઓ સા કરતા વિશેષ જોવામા આવે છે વેતિ કવિઓની સખા હોના પ્રમાણુમા થોડી હોય છે, એટલુ જ નહિ, પણ તેવા કવિઓની કવિતા જવ ને જોવામા આવે છે કેટલાક કવિઓએ ટુચુપ્તથી થતા નુકરાન, અને સચુપ્તથી થતા મુખ વિષે સામાય હુકીત ન આપના તેના રૂપ-રંગના છે હવરાજ શેઠની મુસાદરી, અને વિવેક વલુજારાના કાવ્ય આપણા લોકમા પ્રસિદ્ધ છે પ્રમોદ અદ્રોહ્ય અને નડિરાઈ નિવાસી સાશર શ્રી દોલનરામમર્ધ પંડ્યાના અમરસૂત્ર નાટકનો હેતુ પણ ગર્જિત રીતે તેઓ જ જણાય છે આવા હેતુથી લખાયેની એક કવિના આનીએ આપવામા આવી છે હોનો કત્તો માડુ નામનો કોઈ અપ્રસિદ્ધ કવિ જણાય છે આ કવિની ખીલ કવિતા હલુ હાલ આવી નથી

તે વિના ગ ગાધર નામના કવિની 'સૂયનારાયપુની આરતી' વાળી કવિતા પણ આ નીએ આપવામા આવી છે, આ કવિએ જુલ જુલ દેવેળી સાગી આરતીઓ ઉપરાત 'અળિયા કાકાનુ આખ્યાન' નામનુ એક ન્હાનુ કાવ્ય રચુ છે તે ઉપરથી માનમ પડે છે કે તેઓ રેવ એટલે રાયકનાઝ પ્રાજ્ઞ હતા, કવિતાની ભાષા જોતા હોમને સરકૃત ભાષાનુ સાન જ્ઞાન હશે, એમ અનુમાન વાન છે

કવિ માહળ

પદ-ગગ પ્રભાત

શેઠ પ્રીધો હમે શામળો, જેવો મહા વન આયુ,

માઝુ ખઝુ હરિ નામનુ, નવ લોકમા ચાયુ

શેઠ

અવર વેપાર ઉપાડીયો, કાઢી કર્મની કોઢી,
લક્ષ ચોરાસી જોઈ વળ્યો, ખાલી ખડખેડ ખોટી. શેઠ.

મોહ મત્સર જોઈ ગયા, મન ગમતા માલે,
કહ્યું તે કોઈનું નવ કરે, બેઠા ઘર ઘાલે. શેઠ.

કામ ક્રોધ બે લેગા થયા, તેણે મૂકીયા વાહી,
ને મમતાને લાવીયા, કાને રાખી સાહી. શેઠ.

છળ લેદ તે બે છોકરા, થઈ બેઠા છે મોભી,
દગાને ઘાલ્યો દુકાનમાં, કોણ રાખે છે ચોભી. શેઠ.

હર્ષ શોકની બે દીકરી, માંહી મનવો મોટો,
વાણીતર વધી ગયા, પછી આવ્યો છે તોટો. શેઠ.

વ્યાજ હુલ્યું રે વીમા તણુ, ખાતુ નવ બુલ્યો,
મેળ ના કાઢે મૃત્યુનો, પછી આપ વગોવે. શેઠ.

વીમો લૂંટાયો વાટમાં, વણુ પ્રીછે છે વાણી,
આંગરીયા અહંકારના રે, બૂડયા વણુ પાણી. શેઠ.

આથી ને પોથી જે હુતી, સર્વ જોઈ રે બેઠા,
જમ રે આવ્યા જ્યારે લૂંટવા, નાશી ઘરમાં રે પેઠા. શેઠ.

અંતે ન જોયો આવરો, ભ્રમ ભગત ચલાવ્યું,
નવ દ્વાર નાઠો ફરે, સાથે કોઈ ના આવ્યું. શેઠ.

નોકર સર્વે નાશી ગયા, શેઠ એકલા સાલા,
હુલોપતી તેણે બહુ કરી, સર્વ મેલીને આશા. શેઠ.

લાખે લેખાં લોભનાં, જર ન રહું જરી કે,
પુણ્ય પાપની કોયળી, ઠાલી રહી ઓસીકે. શેઠ.

ચિત્ત તણા જે ચોપડો, તેને મૂક્યો રે જોઈ,
પાનાં છે રે પ્રપંચનાં, જેને નાખ્યાં યોઈ. શેઠ.

ચતુર હોય તે ચેતજો, ચિત્ત ચકલે બેસી,
નર કોઈ છુતી નથી ગયો, આ વણુજમાં પેચી. શેઠ.

શોધી કાઢી સાચા શેઠને, વહિયાર વધારો,
લેખું એકધું લાભનું, આલીને પરવારો. શેઠ.

નીર થઈ નાખું કયુ, ઢાકયુ દેવાળુ,
કહે માડણુ હવે નહિ કરૂં, ધોળા ઉપર કાણુ

શેક

કવિ ગગાધર

સૂર્ય નારાયણની આરતી

જય સવિતા નારાયણ, મૃષ્ટા જગત્ પને (૨)	
પુણ્ય પુરાણ પરાયણ, ત્રિપદા સ્તવન કૃતે	જય૦
ઉદયે બ્રહ્મ સ્વરૂપ, મધ્યે રૂદ્ર દશા (૨)	
સાય કાળે વિષ્ણુ, તન તીર્થીરોધ ખરયા	
પૃથ્વી તેજ પ્રકાશક, વેદ વિચિત્ર લખે, (૨)	
૧કિરાદિક મનુજ, પશુ પક્ષિ સવે	જય૦
ગણના કાળ સ્વરૂપ, અખિલ રદ્યા બ્યાપી, (૨)	
સાક્ષી ભૂત સમસ્તે, અઘે અઘાપિ	જય૦
આદ્ય મધ્ય દિનાત, આરતી જે કરશે, (૨)	
ગ ગાધર હુ ખ તેના, અરૂણ ઉદય હુરશે	જય૦
જય સવિતા નારાયણ, મૃષ્ટા જગત્ પતે (૨)	
પુણ્ય પુરાણ પરાયણ, ત્રિપદા સ્તવન કૃતે	જય૦

(મમ્મા છ વિ રવળ)

*પ્રેમ પ્રવોધ

પ્રેમશકર નામના એક સહૃદય સરળ સ્વભાવના ભકતનું પોતાને માટે લખેલું જન્મચરિત્ર તથા તે સાથે તેમના જ કરેલા કેટલાક કાવ્યોના સંગ્રહ છે જ મચરિત્ર ઉપરથી લેખકના હૃદયની સરળતા, અત્યંત વિનય, અનુપમ ભક્તિનું સહુ જ દર્શન થાય છે કાવ્યો, પ્રસાવાળા, ભક્તિમા લીન થઈ ગયેલા સરળ હૃદયના મનુષ્યના ઉદ્દગાર રૂપે છે લેખક પોતે કવિ હોવાનો દાવો કરતા નથી તોપણ તેમની સરકૃત ભાષા અત્યંત સરળ લાલિલવાળી ચિન્નિષ્ઠ અલંકાર વિનાની આનંદ આપે તેવી છે

૧ નીચેની લીંગ વધાર છે સર્જક ધામ સિદ્ધ હા છો હરને

પ્રસિદ્ધ કરનાર પ્રાણીકર વિ એમશકર

આર્ય ગૃહસંસારનું ऐतिहासिक दृष्टिથી अवलोकन.

સરસ્વતી ચંદ્ર લાગ ૪ થો.

૫૪૬-૫૮૩.

પ્રિય વાંચક! આગળના અંકમાં આપણે સાક્ષર ગોવરધનરામ ભાઈના આર્ય ગૃહ સંસાર સંબંધી વિચારો તપાસ્યા. આ વખતે તેમણે આપેલા આર્ય ગૃહ સંસારના ઇતિહાસનું આપણે અવલોકન કરશું. પ્રથમ તે આપણે જ્ઞાતિનો વિષય લઈશું. કુમુદને સંજોગોને સરસ્વતી ચંદ્ર કહે છે કે “ઉપર પૃથ્વીના જે અનેક સ્તરો ને અનેક ચીરા છે તેને સ્થાને આપણી નીચે સ્વસ્તિકતા આકારના ચાર ચીરા છે..... એ ચાતુર્વિધ્યના ચાર પ્રદેશ વચ્ચે ચીરા પડવા માંડ્યા છે; પણ તે વચ્ચે સ્થળે સ્થળે સુલતા સુવર્ણની પુલ બંધાતા જાય છે ને એ ચીરા પર કુદી જાય તેને તે પણ અનુકૂળ છે. આ પૂર્વ લાણીના પ્રદેશથી બુદ્ધ ભગવાનનો પ્રકાશ આવવા લાગે છે ને ચારે વર્ણની ધાતુઓને હિમની પેઠે ઓગાળવા લાગે છે.” આપણા હાલના અનેકાનેક જ્ઞાતિ લોકને સ્થળે અસલ બુદ્ધના પણ વખતની પહેલાં માત્ર ચાર વર્ણો અને તે પણ એક બીજાને વળગીને “સ્વસ્તિક” સાથીઆની ચાર બાજુના જેવાં જ હતાં. તાર્પર્ય એટલે જ કે ગ્રાહણ, ક્ષત્રીય, વૈશ્ય, અને શૂદ્ર આમ ચાર વર્ણ તો હતાં, પણ હાલના જેવાં Exclusive એક બીજાથી દૂરના દૂર રહેનાર નહોતાં. કિંતુ કર્મોનુસાર જુદી જુદી કક્ષા Categories જણાતી, તે પણ અસ્પર્શ લોજન તથા વિવાહનો વ્યવહાર હતો, એટલું જ નહિં પણ આ ચાર પ્રદેશની વચ્ચે તેમને એક બીજાથી સાંધતા સુવર્ણ પુરૂષ પ્રયત્નના પુત્રો હતા કે જે ઉપર થઈને વિશ્વામિત્ર જેવાં પ્રયત્નશીલ રાજર્ષી ગ્રંથર્ષી-પદ પ્રાપ્ત કરી શકતા ખરા. પરંતુ જેમ પૃથ્વી ઉપરના બીજા પ્રદેશોમાં બન્યું છે તેમ આપણા ભારત વર્ષમાં પણ આ પ્રદેશો જુદા જુદા પડવા લાગ્યા હતા ખરા; પણ જે વર્ષે તે વિશાળ આર્ય કુટુંબને સંપૂર્ણ વિભક્ત થવાનો સમય નજીક આવેલ તે જ સમયે વૈશ્ય શૂદ્રના આર્ત સ્વરથી તથા ગ્રાહણના સ્વાચ્છંદ્યાચારથી કૌમળ હૃદય દ્રવવા લાગ્યાં, ગૌતમ બુદ્ધ જેવા હસ જનો તે સ્વાચ્છંદ્યને દાણી દઈ, તે આર્ત સ્વરનું ઔષધ કરવા જુદો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યા અને Brotherhood of Humanity બ્રાતૃભાવની સમાનતા અને ઐક્યતાને પુનઃ સ્થાપિત કર્યો. મહારાજા અયોધ્યાના સમયમાં આ બંધુતાનું સામાન્ય સર્વત્ર દૃષ્ટિ ગોચર થાય છે. બુદ્ધ મહાત્માએ આર્ય સંસારમાં દાખલ થતી બદીઓને અટકાવી અને શુદ્ધ પ્રેમ તથા સામાન્ય સમજ શક્તિને મોક્ષના દ્વાર રૂપ ગણ્યાં. એટલે કે યજ્ઞયાગના પશુવધને સ્થાને પરાપકાર રૂપ લોક પ્રેમનો પાઠ શીખવ્યો અને લોકોને એક બીજાના વિરોધી નહીં પણ અસ્પર્શના સાહાયક બનાવ્યા. ટુંકમાં રાષ્ટ્ર ઐક્યતાનો પાયો નાંખ્યો. પણ પાછળના વખતમાં બૌદ્ધ મતની પડતીના સમયમાં

પાછા જ્ઞાતિના ટુકડા ટુકડા છુટા પડ્યા અને વર્ણ વિભાગને સ્થળે હાલના જ્ઞાતિ વિભાગનો પાયો ન ખાયો. આટલું બધું પુરતું ન હોય તેમ જુના જુના વર્ણોના અરસપરસ રોટી વ્યવહાર Interdining ને સ્થળે એક જ વર્ણની જુની જુદી જ્ઞાતિઓ વચ્ચે પણ અને તેથી પણ આગળ વધીને એક જ જ્ઞાતિના જુદા જુદા તંત્રોની વચ્ચે પણ લોજન વ્યવહાર થયો, તો કન્યા વ્યવહાર તો હોય જ કયાથી? એક દર ધાર પુર લીધા અને તેર હુમોઝા-આવી અસ્વાભાવિક સ્થિતિમાં હિંદુ સ સાર આવી પડયો. સાથે Endogamy પોતાની જ જાતમાં લગ્ન કરવાની હાલની પ્રથા પણ ચાલુ થઈ

હવે વિવાહ અને ગૃહસ્થ તરફ નજર કરીએ કુમુદ સુદરીને સંબોધીને સરસ્વતી ચંદ્ર કહે છે કે “આજ યુરોપમાં જેવા સ વનન અને પ્રીતિલગ્ન રચાય છે, તેવા જ આ આસપાસના આપણા દેશમાં થતા નથી? માતાપિતાની સેવા કરવામાં પરિશીલિત દ પત્નીઓ સ્થાને સ્થાને અદ્વૈતાભિલાષથી પ્રવૃત્ત થાય છે, ને માતાપિતા એ દ પત્નીઓની સેવાથી તૃપ્ત થાય છે પણ એ તૃપ્તિના કરતા, પુત્રવધૂના અર્થ, કામ, ને સ્નેહ જોવામાં ને વધારવામાં ને પોતાનાથી સ્વતંત્ર થતા જોવામાં વધારે આનંદ માને છે ” ખરે જ સંસ્કૃત સાહિત્ય તરફ દ્રષ્ટિ કરતા જે વસ્તુ આપણું ધ્યાનસાથી વધારે આકર્ષે છે, તે તે વખતના “સ્વયંવર” Choice marriages છે રાજા પ્રજા પોતાની શક્તિ અનુસાર સ્વહૃદિતાઓને પોતાને લાયક પતિ ગોત્રી લેવામાં સહાયતા કરતા જોવામાં આવે છે, અને લગ્ન કરવામાં વરવધૂની વૃત્તિ અને ભારી સુખનો જ વિચાર પ્રાધાન્ય ભૂત જણાય છે આવા શુદ્ધ સાત્ત્વિક પ્રેમથી પરસ્પરના રૂપ શુભાદિથી આકર્ષાયેલા વર વધૂ દામ્પત્યગાઠથી બંધાયે બે મળી એક થઈ, કષ્ટ વઠપિના શકુતલા પ્રતિના “શુરની સેવા કરો” એ મહાન ઉપદેશને આચારમાં મુકતા જણાય છે પુત્ર વધૂની પરિચર્યાથી સતુષ્ટ માતાપિતા-સાસુ સસરો-તે દમ્પતીના જ અર્થ, કામ અને સ્નેહને વર્ધમાન થતા જોઈ, વધારે સતુષ્ટ થાય છે અને તે સ્નેહ અર્થ અને કામની અભિવૃદ્ધિમાં સહાયક બને છે આવું મનોહર ચિત્ર ખરે જ હાલના જમાનામાં તો માત્ર કવિ કટપના જેવું જ લાગશે

કારણ બૌદ્ધ મતના સામ્રાજ્યના સમયના વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય Individual freedom નો અર્થ સરસ્વતી ચંદ્રના શબ્દોમાં કહીએ તો પાછળથી નિરકુશ સ્વાચ્છ વાચાર Licentiousness એવો થયો અને “પ્રીતિયનને નામે પ્રેમ દમ્પતીઓ પિતૃયજ્ઞની વેદીઓને તોડી પાડે છે અને સ્થૂલ શરીરની તામસિક વૃત્તિઓમાં લીન થઈ જાય છે આ સવૃ પ્રજાચારને અટકાવવા નાગ લોક ચારે પાસ દોડા દોડ કરી રહ્યા છે રસ માત્ર અને શ્રી માત્રના મનો

રાજ્યના પાયા આ વિષની તીવ્રતાથી ઢગી પડે છે ને તેમની પ્રીતિની સૃષ્ટિ વરાળ જેવી થઈ કંઈક ઉડી જતી હું દેખું છું. અને પ્રીતિના અનભિન્ન બાળકોને પરણાવવા માતાપિતાઓનાં હૃદય કુદકા મારે છે.” એ તો સ્વાભાવિક છે કે કોઈ પણ વસ્તુ એક જ સ્થિતિમાં stationary રહી નથી શકતી. ઉન્નતિ અને અવનતિનો સૃષ્ટિ ક્રમનો નિયમ હમેશાં પોતાનો પ્રભાવ દરેક પ્રદેશમાં અને દરેક જન સમૂહ ઉપર પાડતો જ જાય છે. અને તે જ નિયમાનુસાર વરવધૂના સ્વતંત્ર વિવાહને સ્થળે વિષયની તૃપ્તિને અર્થે સ્ત્રી પુરુષના સ્વાસ્થ્યવાચાદે પિતૃયજ્ઞ-વડિલો તરફના પૂજ્યભાવનો નાશ કર્યો, અને ગૃહતંત્ર છિન્નભિન્ન દશામાં આવી પડ્યું તથા પ્રિયાચાર moral debasement થી સામાજિક અંધારણુ પણ અવ્યવસ્થિત થઈ ગયું. આ વસ્તુ સ્થિતિના પ્રતિકારાર્થે જ નાગલોક તે વખતના સ્મૃતિકારોએ અષ્ટ વર્ષો મન્વેત્ ગૌરી આદિ સૂત્રો દ્વારા બાળસગ્ન અને સ્ત્રીઓના અવરોધ Seclusion of females ની પ્રથા ચાલુ કરી પ્રીતિની વાસનાઓને નષ્ટ કરી. આથી અત્યારે આપણને પ્રેમ દામ્પત્યભાવ, પ્રીતિ લગ્ન વગેરેનું સ્વપ્ન પણ આવણું અશક્ય છે. માતા પિતા પોતાના બાળકોને ઘોડીઆમાંથી જ ઝડપાવેલાં સગપણ કરાયેલાં ભેવા આતુર હોય છે. અને તેથી હીંગલે પોતિકે રમતાં બાલકો લગ્નના રંગ મંડપ stage ઉપર વર વહુ તરિકે પાડે ભજવતાં આપણે ભેઈએ છીએ. ઉપરાંત પુત્ર પરણાવવાનાં હોંશીલાં માબાપો પુત્ર પુત્રીઓને પરણાવી પરવારે છે. અને પછી દામ્પત્ય સ્નેહને પોષવાને બદલે તેને ઉગતો જ દાખે છે, અને સાસુઓ, પુત્ર, તથા પુત્ર વધુની વચ્ચે કુસંધ કરાવવા તૈયાર થાય છે. આથી પરિણામે સાસુ વહુની વચ્ચે બારમો અંદ્રમાં હોઈ અસ્પર્શ સામી પ્રીતિ જ હોય છે; પરિણામે કુટુંબમાં કલેશ સામ્રાજ્ય લેગયે છે. અને એક લેખકની ગ્રામ્ય ભાષામાં કહીએ, તો “દુઃખી ન થાય તે હિંદુના પેટનો નહિ” આવી સ્થિતિ હિંદુ ગૃહસંસારની થઈ પડી છે.

આહાર મીમાસા

પ્રાણીઓ જેમ જેમ કામ કરે છે તેમ તેમ તેમના શરીર ધસાય છે આ ધસારો શ્વાસ, પરસેવો મળ મૂસાદિ વાટે શરીરમાંથી નીકળી જાય છે આ પ્રતિદિન પડતી ઘટ પૂરવાને તેમને ખાવાની જરૂર પડે છે આમ શરીરમાં પડતી ઘટ પૂરવાને જે કાર્ય ખાવા તરીકે વપરાય છે તેને આહાર કહી શકાય આ વાત તો સ્પષ્ટ સમજાય તેવી છે કે જેમ જેને શારીરિક કામ વધારે, તેમ તેના શરીરનો ધસારો વધારે, અને જેમ ધસારો વધારે તેમ તેની પૂરણી કરવા અથવા ખોરાક પણ વધારે આ કારણને લઈને જેમને કેવળ શારીરિક બળ ઉપર પોતાનો નિર્વાહ ચલાવવાનો હોય છે, તેમના ખોરાકનું પ્રમાણ માનસિક બળ પર નિર્વાહ ચલાવતા વગ કરતા અધિક હોય છે શરીરને લાગતા ધસારાના પ્રમાણથી યૂનાધિક અશમા આહાર લેવાય તો તે હાની કત્તા નીવડે છે એ સિદ્ધાંતનું નિત્ય પ્રમાણ દુકાળીઆ કે ગરીબાઈને લીધે અથવા ભૂખમરો વેડતો વગ અને સ્વાદીઓ ધનાઢર વર્ગ છે વરાળયત્રને જેમ કોયલાની, તેમ શરીરને આહારની અગત્ય છે વરાળયત્રમાં જો કોયલા ન ન ખાય તો દેવતા રહે નહિ અને તેમ યતા ગરમી પેદા ન થાય, અને સાચો અટકી પડે તેમ આહાર છે તે શરીરયત્રને ગરમી પેદા કરવા દ્વારા ચલાવે છે એક રીતે કહીએ તો આ સ્થૂળ શરીરનો ઉદ્ભાવક પાણક, રક્ષક અને પોતાના અભાવે વા અશુક્ત રીતિએ લેવામાં આવે તો, વિનાશક પણ આહાર છે સુખ્યત્રે કરી આહાર પણ ઉપયોગમાં આવે છે (૧) શરીરનો ધસારો સમારવાનો, (૨) શરીરમાં ગરમી પેદા કરવાનો, અને (૩) શરીરને પુષ્ટિ આપવાનો આટલા જ માટે આહારની અગત્ય છે એ લક્ષમાં રાખીને મનુષ્યો જો આહાર લેવામાં શુક્ત પણે વ્યવહરે, તો વ્યાધિ અને તન્નનિત અનેક દુઃખોથી સહ જ જાતી જાય છે

આ સ્થૂળ શરીરના પોષણ અને સવધનાથે જે અન્નની આવશ્યકતા છે, તે અન્નની તેટલી જ આવશ્યકતા, સૂક્ષ્મ શરીર-અત કરણના પોષણ અને સવધનાથે પણ છે, એ વિચાર બહુ યોગ્ય કરી શકે છે સૂક્ષ્મ શરીરની પુષ્ટતા અને સવૃદ્ધિ એ ત્યા પ્રવર્તતી વિચાર સૃષ્ટિની શુદ્ધતા એ જ છે તદ્વિપરીત અશુદ્ધ વિચાર રૂપોની વિશેષતા એ કાર્ય તેની યોગ્ય પુષ્ટિ અને સવૃદ્ધિ ગણી શકાય નહિ શુદ્ધ વિચાર સૃષ્ટિ જે પ્રથમ અદર્શ્ય હોય છે તે ક્રમે કરી શુદ્ધ આચાર ઉપેક્ષ્યમાન થાય છે, અત કરણમાં વહ્યા જતા લક્ષ અવલક્ષ્ય સર્વ વિચારો અનુકુળ કાળે ક્રિયા રૂપે પરિણામ પામે છે, અને ક્રિયાનુસાર કૃણ મળતું હોવાથી ઉચ્ચ કૃણ મેળવવાને સત્ક્રિયા કરવા અથવા વિશુદ્ધ વિચાર-લાવનાની પ્રથમ ખાત અગત્ય

રહે છે એ સુસિદ્ધ નિયમ છે. બૃહદ્દારણ્યકોપનિષદના ચતુર્થ અધ્યાયના ચતુર્થ બ્રાહ્મણમાં ઉદ્ઘોષ છે કે:—સ યથા કામો ભવતિ તત્કતુર્ભવતિ યત્કતુર્ભવતિ તત્કર્મ કુરતે યત્કર્મ કુરતે તદ્ભિર્સંપદ્યતે ॥ અર્થાત્ કામના તેવી ભાવના અને ભાવના તેવાં કર્મ આચરી મનુષ્ય કર્મ તેવાં ફળ મેળવે છે. આમ સુખ કે દુઃખ રૂપ ફળ મળવામાં કામના તેમ જ ભાવના મુખ્ય-પણ સૂક્ષ્મ રીતે-કારણ બન છે. આ બન્નેની પ્રવૃત્તિ હૃદય-મન-રૂપ બુદ્ધિ પર છે. બીજી રીતે કહિએ તો તે કામના અને ભાવનાનું ઘાડું એકત્ર રૂપ તે જ મન એમ કહી શકાય. હૃદયમાં કામના અને તર્જન્ય ભાવનાના જેવા જેવા વ્યાપારો પ્રવર્તતા હોય તેવા તેવા આચાર મનુષ્ય કયો જાય છે, એ વાત જો સ્વીકારાય, તો પછી આ પશુ સ્વીકારવું જોઈએ કે આચાર શુદ્ધિ અર્થે મન:શુદ્ધિ-હૃદયગત કામના ભાવનાના વ્યાપારોની પવિત્રતા ખાસ અપેક્ષિત છે. આવી પવિત્રતા સાધવામાં આહાર એ પણ એક આવશ્યક સાધન છે. કારણ જેવા પ્રકારનો આહાર તેવા પ્રકારનું મનનું બંધારણ; અને મનનું જેવું બંધારણ તેવું આચારમાં પ્રવર્તન એ સ્વાભાવિક નિયમ છે. અન્નમયં હિ સોમ્યમન: ॥ એ અને વક્ત્રમશિર્તં વૈ ધા વિધીયતે તસ્ય ય: સ્વચિદ્ધો ધાતુસ્તપુરીયંભવતિ યોમધ્યમસ્તન્માંસમ્ યોડિણિષ્ઠસ્તન્મન: ॥ એ વાક્યોમાં સ્પષ્ટતાથી દર્શાવ્યું છે કે આપણે જે અન્ન ખાઈએ છીએ તેના પેટમાં ગયા પછી ત્રણ વિભાગ થાય છે. તેનો સ્થૂળ ભાગ હોય તો પુરીય, મધ્યમ ભાગ માંસ, અને સૂક્ષ્મતમ ભાગહોય તે મન થઈ જાય છે. અર્થાત્ આહારના સૂક્ષ્માશ પર મનોબંધારણનો આધાર છે. એટલે પછી સિદ્ધ છે જ કે આચાર શુદ્ધિ અર્થે ખાસ અપેક્ષિત એવું મનનું ઉચ્ચ પ્રતિનું બંધારણ કરવા અર્થે ઉચ્ચ પ્રકારના આહારની અગત્ય છે. કયો આહાર-વનસ્પતિનો કે માંસાદિનો-ઉચ્ચ પ્રતિનો છે, એ પ્રશ્નનો નિવેડો વૈદ્યક દૃષ્ટિયા કરવાને તે વિદ્યાના ઊંડા અભ્યાસની જરૂર છે. આ સ્થળે તો ઉપરની વિચાર દૃષ્ટિએ અવલોકતાં સુઝ વાચકને એ વિષયનો વિવેક થયો હશે. આર્ય શાસ્ત્રાનુસાર આહાર શુદ્ધિ એ સત્ત્વ શુદ્ધિ સાધવા દ્વારા મોક્ષ માટેનો અધિકાર આપવામાં પરંપરા કારણ મનાયું છે. શુદ્ધ આહાર કયો એ પ્રશ્ન હાલના માનની ઉચ્ચ ક્લેશીમાંથી પસાર થઈ કયા પક્ષને સર્વાંશે લાભમાં ચુકાદો અપાવે છે તેના વિષે ઘણું લખાયું છે તો પણ ભવિષ્યમાં જોવાનું રહે છે.

સ્થૂળ શરીરના પોષણ અને સંવર્ધનાર્થે આવશ્યક આહાર સંબંધી વિચાર ચલાવતાં સૂક્ષ્મ શરીરનાં યોગ્ય પોષણ અને સંવર્ધનાર્થે તે સ્થૂળ આહાર સિવાય અન્ય આહારની અગત્ય છે એ સંબંધી વિચાર પણ અત્ર અપ્રસ્તુત નહિ ગણાય.

૧ આહાર શુદ્ધૌ સત્ત્વશુદ્ધિઃ સત્ત્વશુદ્ધૌ ધ્રુવાસ્મૃતિઃ સ્મૃતિર્લભ્યે સર્વગ્રન્થાનાં વિપ્ર મોક્ષ: । ઝદોગ્યોપનિષદ સપ્તમ.

(જે કે ઉપર ચર્ચાની વિચાર પદ્ધતિમાં ધરો: ખરો સમાવેશ છે, તે પવુ વિશેષ નરદેશનાથે અહિં કંઈક લખાની પ્રેરણા વગર વૃત્તિ તે લખવાનો વેગ ધરે છે) ઉચ્ચ ક્ષણ મેળવવા અથે ઉચ્ચ નગરના સાકમોની અપેક્ષા છે સત્કર્મો ધવામાં શુદ્ધ ભાવના કામના એ ડારવુ ભૂન છે અને મનો વ્યાપાર-ભાવના-કામના શુદ્ધ થવા અંગે શુદ્ધ આહારની અગત્ય છે એ પૂર્વે કહેવાઈ ગયું છે વિચાર ચૃષ્ટિની શુદ્ધિ અથે કેવળ આહારની શુદ્ધતા જ અપેક્ષિત નથી, કિંતુ તે સાથે વિશુદ્ધ સંસ્કાર પાડે તેવા વાચન શ્રવણ-સંગત-વાક્યાના વ્યાપારો-ની મુખ્યતા એ અપેક્ષા છે સૂક્ષ્મ શરીરનો આહાર જ્ઞાન કમ તર્જનિત સંસ્કાર છે સ્વૂળ શરીર છે તે તો ચકુસ્થને જેમ ગૂઢ, તેમ જીવને એક જકુ સમાન છે તે જૂકને શોભાવનાર ચેનનામાં ભાવનાર તો સૂક્ષ્મ શરીર છે કમ ક્ષણતુ અનુભાવક પવુ તે જ છે જેવા જ્ઞાન અને કમના સંસ્કારથી તેનું પોષણ થાય છે, તેવા ભાવના-કામના ના વ્યાપારો ત્યા પ્રવેશ છે અને પરિણામે તેવા આચાર રૂપે નિત્ય થાય છે સાની ભાવામાં ઠહીએ તો તનનો ખોરાક જેમ અદર્શ છે, તેમ મનનો ખોરાક જ્ઞાન વિચાર-આદિ છે કેવળ શારીરજન કરતા માનન્મજન-હુ યમજ સચુખ્ત શારીરજન પ્રાપ્ત હોઈ તેના સ પા દનાથે વિશુદ્ધ આહાર વિહાર તથા વિશુદ્ધ આચાર-વિચારનો અભ્યાસ એવો જોઈએ સત્પુસ્તકોનું વાચન, શ્રવણ, મનન, તથા સત્સમાગમ એ દ્વારા પડતા શુભ સંસ્કારને લીધે હુદ્ગત ભાવો વિશુદ્ધ થાય છે, અને વિશુદ્ધ હુ યમા પ્રવર્તતા શુભ ભાવના તથા કામનાઓ શુભ કર્મ રૂપે પરિણમી મનુષ્યને શુભ ક્ષણ અપાવે છે અત્રાદિ આહારમાં સેવિતો અયુક્ત વ્યવહાર જેમ મનુષ્યને અનેક વ્યાધિઓ ઉપજાવે છે, તેમજ શુભ સંસ્કાર પડવામાં સેવિતો અયુક્ત વ્યવહાર પણ અનેક નિષરના કામ કોષાદિ માનસિક રોગોને ઉત્પન્ન કરે છે એટલા માટે મન વચન અને કમ—મનોના કાયાદિની પ્રવૃત્તિ એવી હોવી જોઈએ કે તેથી ઉચ્ચ નિતિના સંસ્કારો હુ યમા પડે અને પોતાય શુભ સંસ્કારથી પરિપોષિત થએતુ સૂક્ષ્મ શરીર આરોગ્ય રહે છે અને સ્વૂળ શરીરને પણ આરોગ્ય રાખે છે શારીરિક રોગો જે ઉદ્ભવે છે તેનું એક સખળ કારણ સૂક્ષ્મ શરીરની, રોગીના-અશુભ સંસ્કારોની સંદર્ભ છે કાઈ કેવળ આહાર વિહારની અયુક્તતા એ માત્ર કારણ નથી આહાર વિહાર, આચાર, વિચાર, એ સથે, (નહિ કે તેમાંનું કોઈ અયુક્ત) શુદ્ધ શાસ્ત્રાદિ નિર્દિષ્ટ—હોવા જોઈએ ખરી નિરોગતા ત્યારે કહેવાય (અપૂર્ણ)

૨ સાધુનાં ઉપદેશરત્ન.

અભિલાષાઓની પરીક્ષા અને નિયંત્રણા.

૧ વત્સ ! હજી તું ઘણી બાબતોથી અજ્ઞાત છે; ત્યારે હજીએ ઘણું શીખવાનું છે. તે શું ચુરુદેવ ! કૃપા કરીને સમજાવો.

ત્યારી સર્વ મનઃકામનાઓ, મ્યારી ઇચ્છાને જ અધીન રાખજે; પોતાને મ્યારો નહિ પણ મ્યારી ઇચ્છાનું પાલન કરવાને અવિરત ઉત્સાહ રાખજે.

મનના વેગ ત્હને ઉશ્કેરશે; ત્હને પસંદીન કરી ખેંચી જશે તે સમયે એટલું વિચારજે કે ત્હને કઈ વૃત્તિ પ્રેરે છે—મ્હને પ્રસન્ન કરવાની કે ત્યારી અભિલાષાઓને પોષવાની ?

મ્હને પ્રસન્ન કરવાની જો ત્યારી ઇચ્છા હશે તો મ્યારી આજ્ઞાઓથી ત્હને પરમ સંતોષ થશે; પણ જો ત્યારામાં જરાક પણ સ્વાર્થપરાયણતા છુપાયલી હોય તો બાબુજે કે તે જ ત્યારી ઉન્નતિમાં અવરોધ કરે છે અને ત્હને દુઃખાવી રાખે છે.

૨ મ્યારી સંમતિ લીધા પૂર્વે બાંધેલી ધારણાઓ ઉપર બેહુદા અવલંબન રાખતો ના.

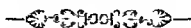
જે જે વિચાર ત્હને ઉત્તમ લાગે તે સર્વને સત્વર અમલમાં મૂકતો ના; તેમ પ્રતિકુળ લાગતી વૃત્તિઓનો સહસા પરિત્યાગ પણ કરતો ના.

ઉત્તમ સંકલ્પો અને અભિલાષાઓને પણ નિયંત્રણામાં રાખવાં ઘટે છે; નહિ તો બેહુદા આતુરતાથી ચિત્તમાં ક્ષોભ ઉત્પન્ન થાય છે; નિયંત્રણાને અભાવે અણુ-ઘટનું કાર્ય થઈ બાય છે, અથવા પ્રતિપક્ષીનો જરા વિરોધ થતાં ઉત્સાહ તરત નરમ પડે છે.

૩ અલબત્ત, ઇન્દ્રિયોના વેગને તો પૌરૂષથી દબાવવા જોઈએ, તેમને શું રુચે છે અને શું અરુચતું છે તે લક્ષમાં ન રાખતાં, બળાત્કારથી પણ તેમને આત્માને અધીન રાખવી જોઈએ.

ત્હેમના ઉપર એટલી નિયંત્રણા રહેવી જોઈએ કે તેઓ સર્વ વાતે સહેલાઈથી આત્માને વશ રહે, થોડેથી સંતુષ્ટ રહે, સાદા જીવનમાં મગ્ન રહે, અને ગમે તે પ્રકારની અગવડો અસંતોષનો ઉદ્ગાર કહાડ્યા વિના સહન કરી શકે.

રાજા રામમોહનરાયના જીવન ઉપરથી મળતો વોધ

(‘ ખરી મહત્તાના લક્ષણ અને રાજા રામમોહનરાયના જીવન ચરિત્ર ઉપરથી મળતો બોધ એ વિષય ઉપર ન્યાયમૂર્તિ મહાદેવ ગોવિંદ રાનડેએ ઇ. સ. ૧૮૮૭ માં રામ મોહન જયન્તીના વિશે મુખ્યાર્થ પ્રાર્થના નમાજમાં આપેલા વ્યાખ્યાનનું ભાષાન્તર)

અરવિંદ

આજની ઉપાસના પછી રાજા રામમોહનરાયના જીવનચરિત્ર અને બોધ વિષે જે બોલ મહારે કહેવા એવી વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી છે આપ સર્વને માલૂમ છે કે આજ તા. ૨૭ મી સપ્ટેમ્બર તે એમની મરણ તિથિનો દિવસ છે ઇ. સ. ૧૮૩૩ની મુસાફરી વખતે તેઓ ત્યાં વિદેહ થયા હતા, અને અતિમ સંસ્કાર હોમના સ્નેહી જનોએ ત્યાં કર્યા હતા એ વાત ઇ. સ. ૧૮૩૩ માં બની અને આજ ઇ. સ. ૧૮૬ છે, એટલે આપણે અહિંયાં એ મહાત્માના મરણની ૬૩ મી સવર્ષી ઉત્સવના મળ્યા છીએ એમ કહેવાય આપણા જૂના વિચારના (Orthodoxy) બધુજનો પણ બાદપદના આ પખવાડિયાને મહુરતનું માને છે વડવાઓની યાદ તાજી રાખવા માટે ઘણા પ્રાચીન કાળથી ગ્રાહ્ય સારવાનો ઉપયોગી ક્રમ આ પખવાડિયામાં જળવાય છે, તેમાં દરેક સ્ત્રી તથા પુરૂષ પોતાને જન્મ આપનાર પિતૃઓ તરફના આભારના ઋણનું ભાન કરવાને પ્રયત્ન કરે છે ગ્રાહ્ય સમાજને આ રીતિ માં ય નથી અને આપણે હેના બાહ્ય અચારે પાળતા નથી, છતાં આપણા દેશના દરેક ભાગમાં હાલના હેના હુલાવતી પિતૃરૂપ ફેડવાની આભારની લાગણીએ અત્યંત રની ભાવનામાં તો સાધકતા અને સત્યતા છે એ વિષે તો આપણે પણ ના કટીશુ નહિ ત્યારે ગ્રાહ્ય સમાજના એક પિતા કહી શકાય તેવા મહાત્માની આજ ૬૩ મી જયંતી છે

એક પિતા કહી શકાય એ વચનો હું વિચારીને જ વાપરું છું, કેમકે એકથી વધારે વાર મહે જણાવ્યું છે તેમ હું માનું છું કે આપણા દેશના કોઈ પણ સમ્રાટ યની માફક ગ્રાહ્ય સમાજ પણ ઘણા પ્રાચીન કાળથી છે ગ્રાહ્ય ધર્મની સ્થાપના ઇ. સ. ૧૮૨૮ માં જ પહેલ વહેલી થઈ હતી એમ નથી આપણે એથી પણ ઘણા જૂના જમાનાના વારસો છીએ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા અને ભાગવત પુરાણના વળતના, અરે, તેથી પણ વધારે પ્રાચીન નારદ, ઋષિ, વસુદેવ તથા જનક વિદેહી પાસે ગયેલા નવ ઋષિઓના સમયના ત્યારથી તે આજ સુધી એવા સાધુ અને સતોનો વેલો વહેતો આવે છે એ રીતે રાજા રામમોહનરાય ગ્રાહ્ય ધર્મના પોષકોમાંના એક પિતા

કહી શકાય. અને આજના જમાનામાં પણ સ્વામી નારાયણ સંપ્રદાયના સ્થાપનાર, બાળુ કેશવચંદ્ર સેન, પંડિત દયાનંદ સરસ્વતી જેવાઓ થતા જાય છે, એ જ બતાવી આપે છે કે આપણા અનેક ધર્મ અને પંથોના જન્મથી દેશને પુણ્ય ભૂમિ કરી મૂકનાર જે અગ્નિ પ્રગટ્યો હતો તે હજૂ પણ બળપ્રગટ થયો નથી. રાજા રામમોહનરાયના અસ્તિત્વ અને ઉપદેશ વિષે કહું તે પહેલાં દેવ અને માનવોની જયંતીના દ્વેર તરફ ધ્યાન ખેંચું તો આનંદ થશે.

ઈશ્વર અને તેના અવતારની જયંતી ઉજવવો માટે જન્મ તિથિ પાળવામાં આવે છે; અને મહા પુરૂષો માટે જન્મ તિથિને દાટી યા બાળી દેવામાં આવતી હોય, અર્થાત્ તકન વીસરી જવામાં આવતી હોય, તેમ આખી દુનિયામાં બધે મરણ તિથિ જ માન સાથે ઉજવવામાં આવે છે. આપણામાં તથા ખ્રીસ્તી અને મુસલમાનોમાં તેમ પૂર્વના ચીન, જાપાન, વગેરે દેશોમાં પણ, આવી જ સામાન્ય પ્રથા જેવામાં આવે છે, તેથી એમાં કાંઈક ગૂઢ કારણ રહેલું હોયું જ નોંધવું. ઈશ્વર અને અવતારની જયંતીમાં જન્મ તિથિ સંમનાય અને મહાત્માની મરણ તિથિ પળાય એ રૂઢિ, વિના કારણે જ બંધાયેલ ગઈ હોય એમ માની શકાતું નથી. ત્યારે એનું કારણ શું હશે ? એક ઘણું જ સરસ અને સંતોષકારક કારણ આ ઉત્સવોની સમાનતા માટે મળી શકે છે. કોઈ પણ માણસ સંસારના મોહથી સંપૂર્ણ અલગ થયો છે એમ મરણ પહેલાં કહી શકાતું નથી; અને તેથી ત્યાં સુધી કોઈ પણ માણસ કે તહેના મિત્ર, તહેનું જીવન કાચું પૂરું થયું છે એમ કહી શકે નહિ. એક ગ્રીક દ્રીક્સુફને એવી જ ભાવના એક સવાલ કરવામાં આવ્યો હતો.

ત્યારે તહેણે કહ્યું હતું કે, ‘કોઈ પણ માણસની જ્યાંતિ ગાવાનું કામ તે મરણ પામે ત્યાં સુધી મૂલતવી રાખો !’ કહેવાનું તાત્પર્ય એટલું જ કે આપણું જીવન કાંઈ નકામું ગાળવા માટે નથી. અમુક નીતિના ધોરણે તહેને દોરવાનું છે અને તહેને સહુ બાળો છો કે નીતિનું અનુસરણ. એ કેવું કઠણ કામ છે. જાંઘળીની સરતમાં હજારો મનુષ્યો ધસે છે પણ થોડાક જ લક્ષ્ય (Ideal) ને પહોંચી શકે. લાલચો માર્ગમાં મોજૂદ હોય છે. આપણના પ્રસંગો આપણામાંનાં ઘણાંને હમજોર કરી નાંખે છે; તેથી અમુક માણસ મરણ ન પામે ત્યાં સુધી એમ ચોક્કસ કહી શકાય નહીં કે તહેણે તહેની જાંઘળીના હેતુ સાર્થક કર્યો છે અથવા જે કામ માટે તહેણે સંસારમાં ઝીપલાવ્યું હતું તહેને તે લાયક થયો છે. આટલા માટે જ મનુષ્યોની જયંતી તહેમની પછીના લોકો તહેમની મરણ તિથિના દિવસોએ ઉજવે છે એમ હોય.

(અપૂર્ણ.)

આર્ય ભૂમિની સ્થિતિ-ને જે મિત્રોનો સવાદ

(૧) આર્થિક સ્થિતિ

મોતીલાલ ને મણીલાલ નામના જે ગ્રાહ મિત્રો હતા તેઓ સાધારણ ગૃહસ્થ કુટુંબમાં જન્મ્યા હતા હવે સમય બદલાયો છે ને છેકરાઓને મહાન્યા મિવાય દુનિયામાં મોડનીશુ, તે તેઓ વધારે દુ ખી થયે, એવા વિચારથી હેમના પિતાઓએ હેમને ખીજા સાધનોની ગેરહાજરીમાં મુળમ્માં આર્થિક કૌશલ્યમાં વિદ્યાભ્યાસ કરવા માટે મોકલ્યા હતા

પરિસ્થિતિ, કેળવણી, કુદરત કે કોઈ પણ એક અથવા વધારે ડારણેથી હેમનું જીવન ઘણું જ નીતિમય હતું તેઓ યોગ્ય જોવા હતા, વેશ ઘણો જ સાદો ને સ્વચ્છ હતો, કે જેથી સા ખ એ બેરહાજરી ન જણાય, ને સ્વચ્છતા એ દેશન ન જણાય, તેને માટે તેઓ બહુ કાળજી રાખતા હતા તેઓ અભ્યાસ, ખાવું, પીવું, બેસવું, ઉઠવું, એ સર્વ પ્રવૃત્તિઓમાં સાચે ને સાચે જ રહેતા પરસ્પર આચાર વિચારનું સરખા પપુ એટલું બધું હતું કે તેઓનું જીવન એતમોત વચેલું જણાતું, છતાં કોઈ પણ તકરાઈ વિષયમાં મુગ્ધો ઉઠાવવામાં, તેમજ પરસ્પર ભૂન બતાવવામાં પાછા હોતા નહિ બુદ્ધિના દેખાવો—(Intellectual feats) તેઓ કરી શકતા નહિ સાધારણ પણ શાણપણ વાળો વિચાર તેઓ કરતા, વિચાર ને આચારમાં બહુ ભેદ પડે નહિ, ને હવાઈ જ વિચાર થાય નહિ તે માટે બહુ મલાજ રાખતા, નિરીક્ષણ બુદ્ધિ સારી હતી, મિત્રો તેમ જ અન્ય મગા સંબંધીઓમાંથી ઘણા ઘા ખમતવા પડ્યા હતા, ખમતા હતા, ને ખમવા પડ્યે, ને તેમાં જ સારું છે એમ તેઓ ધારતા કૌશલ્યમાં અપાતા શિક્ષણમાં બહુ ધ્યાન ન આપતા તેમને સર્વ વિદેશીય લાગતું, આનંદ પડતો નહિ, પપુ આ વિદ્યાથી અવરધામાં ખીનું ઘણું મનને રૂચતું વચાયે, દેશના અભ્યુદયને માટે વિચારો કરવા અવકાશ મળયે, સ સારની હુ ધામાંથી મુક્ત રહીશું, ને ખીને ઘણી જાતનો અનુભવ મળયે, તે ઉપરાંત પિતાની આજ્ઞાને અધીન થવાથી તેમની પુનઃકામના ને દૃઢિ મળયે, વગેરે ઘણા કારણોથી પોતાના આ જીવનમાં સતોષ રાખતા ટુકમાં કવિ વડજવધના Character of the Happy warrior મા કહ્યું છે કે—

Who with a natural instinct to discern,
What knowledge can perform is diligent to learn,

Abides by his resolve and stops not there,
But makes his moral being his prime care.

તમ—તેઓનું જીવન હતું. તેઓનો અતિમ હેતુ, કર્તવ્યબુદ્ધિ, (Sense of duty) પ્રમાણુ બુદ્ધિ (Sense of proportion) ભાર બુદ્ધિ (Sense of responsibility) એ ત્રણેનું સ્વરૂપ સમજવામાં, તેઓને પોતાના જીવનમાં ચોતપોત કરવામાં, ને જીવનજોડે સમજાવવામાં હતા. આ મિત્રો અમુક સમય દેશહિતનો વિચાર કરવામાં ગાળતા, ને અભણ બંધુઓ ને લણેલા-ડેળવાયલા બંધુઓ વચ્ચે જે મોટા અંતર થઈ ગયો છે તે પૂરવાને શું સાધન છે તેનો વિચાર કરતા.

કોલેજમાં જે-વેકેશન પડી હતી. દેશમાં જવાનો વિચાર ન હતો. એક સાંજે તેઓ વાલકેશ્વરની ટેકરી પર ફરવા ગયા ને એકાંત જગ્યા શોધી બેઠા. થોડી વાર બંને મૂક રહ્યા. એકાએક મોતીલાલની આંખમાંથી આંસુ ઢહઢયાં, મુખ પર ક્રોધ ને શોકની છાયા છવાઈ રહી. મણીલાલ આભો બન્યો. એકાદ મિનિટમાં મોતીલાલ સ્વસ્થ થઈ ગયો ને મુખ પર કાંઈ દિવ્ય પ્રકાશ છવાયો ને ક્રોધની છાયા સહેજ રહી ગઈ.

મણીલાલ—“કેમ ભાઈ મોતીલાલ! આમ એકાએક શું થઈ આવ્યું? હૃદય બહુ જ કળ કળી ઉઠ્યું” એમ જણાય છે.”

મોતીલાલ—“આ ટેકરી પર આવતાં આનંદ થાય, પ્રિયકર શીત હવા, કુદરતી દેખાવ, પ્રભુના વિચાર, મિત્ર સાથે વિનોદ વગેરેથી હૃદય પ્રવૃત્તિ થાય એ સહ જ છે, તે વિચાર સાથે એવો વિચાર પ્રકટયો કે આ આપણી વિશાળ આર્ય ભૂમિમાં આવાં મનુષ્ય કૃતિનાં કેટલાં સાધનો છે? ઘણાંજ જૂજ. શા માટે? પૈસાની તાણ, મુ'બઈમાં રહેનારાઓ ઓરડીમાં હોય ત્યાં સુધી તેઓ મુ'બઈ—એક અલકાપુરી—માં છે એમ લાગે વા? આવાં સ્થાનોમાં પુરસદ મળે તો—જાય ત્યારે જ તેમને કાંઈક અપૂર્વ સુખની છાયાનું ભાન થાય. આપણા કેટલા બંધુઓને આવાં સુખ સ્વપ્નવત્ છે? આર્ય ભૂમિની પ્રાચીન આર્થિક સ્થિતિ, ને અર્વાચીન સ્થિતિનો મુકાબલો કરતાં, ને આર્ય ભૂમિનું ભવિષ્ય કેટલું દૂર છે તે વિચારતાં હૃદય કળ કળી ઉઠ્યું, ને તેનો ભાવ તું જાણે છે.”

મણીલાલ—“આવા વિચારો ઘણા આર્ય હૃદયોને હલાવતા હશે ને અમૃત માટે અન્યન કરવા પ્રેરતા હશે. આર્થિક સ્થિતિ સંબંધે એક લોકમાન્ય વક્તા કહે છે કે—

‘અમ્મરી સ્થિતિ નિકૃષ્ઠ છે તે પાસકા લોકોને આંકડા માંડીને સિદ્ધ કરી ગતાવવાની જરૂર નથી. હિંદુસ્થાનમાં એક વખત સોનું બળતું હતું હવે છાણાંઓ બળશે કે નહિ એનો યજ્ઞ શક છે! સાંપ્રતિક સ્થિતિ રાજ્યાશ્રયથી સારી રહે છે.

અમારા સરકારની વરસની ઉપજ ૧૨૫ કરોડ રૂપિયાની છે, અને તેમાંથી ૩૦ કરોડ રૂપિયા લશ્કર ખાતે ખર્ચાય છે આશરે ઉપજનો એક ચતુર્થાંશ લા. લશ્કર ખાતે ખર્ચાય છે દશ રૂપિયાની ઉપજ વાળો માણસ પોતાના રા. માટે નહીં રૂપિયાનો સિપાઈ કે લેયો રાખી શક્યો શુ? જો આ પૈમા સરકાર કેળવણી ખાતે ખર્ચ કરે તો શુ તેમ જની શકે નહિ? આપણી ઉન્નતિ કરવાને પોતે જ કોશિશ કરવી જોઈએ.

આ સત્ય છે મહારો સવાલ એ છે કે આપણી આર્થિક સ્થિતિ આની વવાના મુખ્ય કારણો શા શા છે ને તે સ્થિતિ સુધારના અથે પૈમા ૧૨, ૩૧૧, ૮૮૦ તેમ જ અમલ, કાગિર, વગેરે દરેક પોતે શા શા ઉપાયો પાળે ને? આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર તમે શુ આપો છો?"

ગોતીલાલ—“હિંદુસ્તાનની આર્થિક સ્થિતિ વિષે પુસ્તકો લખાના છે ને તેમાં મહોળા વૃદ્ધ પુરૂષ મિ. ડા. લા. ડુ “હિંદુસ્તાનની ગરીબાઈ” એ નામનું પુસ્તક ઘણું વાચવા લાયક છે પણ હજી આપણે તે વિષે કાંઈ વાંચ્યું નથી, તો પણ સાધારણ વાચનથી ને નિરીક્ષણ બુદ્ધિથી જોતા મને નીચેના કારણો જણાય છે

૧ હિંદુસ્તાન પરદેશીઓને માટે ઈશ્વરે નિમાણ કરેલું એ- ચરવાનું સ્વાન છે એમ હુમલો કરનારાઓ તેમ જ અહિંના રા. રા.ઓ માટે છે ને માનતા હતા તેમ જ ઘણા વપથી રાજ્ય-તિનેગી પ્રજાના હાવમા રતી નથી તેમ જ જાપાન, રૂશિયા, વગેરે દેશના રાજાઓના જેવા, આ દેશના જ વાની—રા. રા.ઓના હાથમા રહી નથી પ્રજા ને રા. રા. ઉભયના મ્વાય, ઉત્તર દક્ષિણ છે આ મહોળા ગણીર કારણ છે, જે સુધારવું જરૂર જ મુશ્કેલ છે

૨ રા. રા. ને પ્રજા ઉભયના સ્વાય જૂ. હોવાથી ધી. રા. દેશોમા વન મેળવવા માટે જે ઉચોગ—પ્રવૃત્તિ ચાલે છે, ને તેને રાજ્ય—પોષણ મળે છે, તે મળતું ઘણા વખતથી બંધ થયું છે, ને હાલ પણ બંધ જ છે

આ બંને કારણો હજી સત્તા લોગને છે, જેથી જે પૈમા હોતો તે આ થો ગયો ને તેની આવક કરવાના સાધન બંધ થયા ને જાવડ—નો ડોઘળામા ઘાટેની પાચશેરીના ભારની માફક—ચાલુ જ છે

૩ લોકોની અજ્ઞાનતાને બળે—સાસારિડ રિવાજો અને કરનામા આવતા ખર્ચનો જોને જહુ વધી પડ્યો છે—ને જીનજરૂરીઆતના છે પણ ફરજિઆત થઈ ગયેલા છે”

મણિલાલ—“વચમા પૂછુ છું કે, યુરોપીઅન પ્રજા પણ મન મા. ગિક તેમ જ અન્ય પ્રસંગે લખવૂં થય કરે છે તો આપણા લોકો તેના નયગોએ ખચ કરે તો શુ ખોટું?”

સોતીલાલ—“તેમાં લેદ પે રીતનો છે—(૧) તેઓ પાસે પૈસા છે માટે ખર્ચ કરે છે. (૨) તેઓનો ખર્ચ ફરજિયાત નથી; જેથી પૈસાદારની પાછળ ગરીબને તણાવું પડતું નથી. બ્યારે આપણામાં જ્ઞાતિ સમાજમાં થોડું ને ગધેડું એક હારમાં જ બેસે છે ને ખર્ચના બોળથી ગધેડું લોંબ લેશું થઈ જાય છે એમ ન થવું જોઈએ, એમ જ સ્કાફ્ટ કહેવું છે.

૩. આપણે ફક્ત ખેતી પર આધાર રાખવો પડે છે, હિંમતમાં પણ સરકારની ફ્રી ટ્રેડ પોલીસીથી આપણને ઘણું જ ખમવું પડે છે, ને કેળવણીના અભાવે બીજી જરૂરીયાતની ટાંકણી અગર દિવાસગીથી માંડીને મ્હોટાં મ્હોટાં વરાળખત્રો સુધીની ચીજો માટે પરદેશ પર જ આધાર રાખવો પડતો, ને હાલ પણ દુપ ટકા આધાર રાખવો પડે છે. તે દિશામાં તો કોઈ પણ ચીજ ઉત્પન્ન કરવા માટે બીજા પર જ ભરોસો રાખવો પડે છે. જેથી દર વર્ષે ખોટમાં તણાયા જઈએ છીએ, આવક વગરના કુવામાંથી જાવક તો ચાલુ જ છે, ને આવક છે તો જાવકના પ્રમાણમાં ઘણી ઓછી છે.

૪. પૈસાદાર લોકો અમલ છે. જેથી ‘પૈસા પૈસાને લાવે’ એ નિયમનો અમલ ખરોખર થતો નથી. ને પૈસાદાર, અમલ, ને ગરીબ, ભણેલા વચ્ચે ઉંઠર ખિલાડીનું વેર અંધારું છે.

૫. જેઓ કેળવણીના ને પૈસાદારો છે તેઓ જોજ શોખમાં પડ્યા છે. ઇંગ્લીશ એડીકેટ ને રીતભાતને અનુસરી દેશકાળને ન છાજતાં ખર્ચોમાં ઉતરી પડ્યા છે. જેઓ તેમાં ઉતરી પડ્યા નથી તેઓ સ્વાર્થ લગમાં પાછળ છે અગર બીકણ છે. ને ગરીબ તેમજ કેળવણીના પક્ષે ખર્ચાશુભીન જાગે છે. જો કે આ દિશામાં કેટલોક સુધારો થતો જાય છે, પણ દેશ, સમય, સ્થિતિ, જોતાં પ્રમાણ ઘણું ઓછું છે.

૬. છેવટે હજી કંઈ પણ ખનીજ મિલકત છે તેની શોધ ઘણી જુજ થાય છે, ને થાય છે તો તે ખનીજોનો ઉપયોગ અડી થતો નથી, ને તે ચીજોનો સુખ્ય વેપાર અંગ્રેજ એજન્ટોના હાથમાં છે. ઉપરાંત ક.એ. સાલ તો થોડાંજ ઘસડાઈ જતાં, તે સાલનું પાકું સ્વરૂપ ખનાવવા માટેની સજ્જતી મળે, તે પણ પરદેશીઓ હ જાય છે.

આ છ કારણો મુકને સુખ્ય લાગે છે, તેને લગતાં બીજાં કેટલાંક કારણો છે પણ તે જોણ છે, જેનાં કે—ઢાઢમાં પૈસા ખર્ચાય છે. અવ્યવસ્થાને લીધે નકામે ખર્ચ થાય છે તે વગેરે.

નિયમસર મુકામ પર આવવાનું હોવાથી તેઓએ એટલેથી સંવાદ અટકાવ્યો.

(અપૂર્ણ.)

લી૦ કુર્તવ્ય.

સી. સી. પારેખ, બી. એ.

સુખ મેળવવાના રસ્તા

સુખ મેળવવાની તૃષ્ણા જેમ જેમ વધાઈ જણાય છે તેમ તેમ તેટલો જ સુખનો અભાવ હોય છે

જેટની સુખની પ્રાપ્તિ માટે વલાઈ હાન છે તેટલી જ સુખની અછત જણાય છે ઘણા ગરીબ લોકો ધનની પ્રાપ્તિથી સુખ મળશે એમ ધારીને ધનવાન થવાની આકાંક્ષા રાખે છે જે લોકો ધનવાન હોય છે, અને જેઓએ પોતાની દરેક આશાઓ અને તુરગોને તૃપ્તિ પમાડેલી હોય છે, તેઓ આખરે જે સ્થિતિને તેઓ સુખી ધારે છે, તેથી સ્થિતિથી કટાણી બંધ છે અને દ્રવ્યહીન લોકો કરતાં પણ તેઓની માઠી દશા થાય છે આ ઉપગ્રી માખરે આપણને ખબર પડશે કે દ્રવ્યની પ્રાપ્તિથી જ કાંઈ સુખી નથી થવાતું, તેમ જ તેના અભાવે દુઃખી પણ નથી થવાતું જો એમ હતા તો દ્રવ્યહીન લોકો હમેશા દુઃખી જ રહ્યા, અને તબાહ લોકો હમેશા સુખી રહ્યા, પણ તેના ? ઉત્તરી સ્થિતિના બંધના આગળે વધુ દેખીએ છીએ ઘણા તબગર સ્થિતિના લોકો રૂઝુરૂઝુ છે કે દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થતા પછી જ દુઃખીની મધુરતા મળી જતી રહે છે અને દ્રવ્યહીન સ્થિતિમાં હમેશા વધારે સુખી હતા

ત્યારે સુખ તે શું છે ? અને તે ગી રીને મેળવાય છે ? શું તે અલ્પિત વાત, અથવા તો માયા છે ? અને શું દુઃખ તે અવિરત છે ?

આપણે જો બરાબર બારીકીથી તપાસીશું, તો તરત જ ચાર્જ માવશે કે જ્ઞાનને માગે આલનારા લોકો સિવાય બધા, પોતાની ઈચ્છાઓની તૃપ્તિ થવાથી જ સુખ મળે છે, એમ ધારે છે નાની ભાવના, અજ્ઞાનતા રૂપી જમીનમાં રોપાઈને, તથા નિરતર સ્વાર્થ રૂપી પાણીથી પોષાઈને બધા દુઃખો ઉત્પન્ન કરે છે

લગભગ બધા લોકો કબૂતર કરીને ક હુનિયામાં જે જે દુઃખો પડે છે તે સવેતુ કારણ સ્વાધ જ છે, પણ જે ઘડિયે દુઃખ પડે છે તે કારણે ને નોકો સર્વ બૂની જઈ જાય છે કે બીજાના સ્વાધને નીધે આમ વધુ મારણ સ્વાધની જ દુઃખ થાય છે એમ કબૂતર કરવાને જો આપણે તમાર રંગીશું, તો સુખ રૂપી રંગના દ્વાર આપણી પાસે જ આવના જશે પણ તેમ કરવાને મને જાહેર સુખી આપણે બીજાને દોષ દઈશું, ત્યાં સુધી આપણે સ્વજનિત દુઃખમાં જ રહીશું

(આનન્દ અને શાંતિ રૂપ સંપૂર્ણ સતોષની માનસિક સ્થિતિ તે સુખ છે, તે સ્થિતિમાં લેશમાત્ર તૃષ્ણા હોતી નથી) આપણી કોઈ પણ ઈચ્છા તૃપ્ત થવાથી જે સતોષ મળે છે, તે તો રક્ત માયિક અને શણગાર છે, અને થોડા સમય પછી

પાછી તૃષા ઉત્પન્ન થાય છે. લાલસા તે સમુદ્રના જેવી અતૃપ્ત છે અને જેમ જેમ ત્હેની માગણીઓને ધ્યાન અપાય છે, તેમ તેમ તે વધારે ને વધારે માગણીઓ કરતી જાય છે. ત્હેનાં ભક્તને તે અતિશય સર્વદા વધતી નોકરી કરવાની ફરજ પાડે છે, અને આખરે ત્હેના શારીરિક અને મનનાં સુખનો નાશ કરે છે; અને ત્હેને દુઃખમાં નાખે છે. લાલસા તે સર્વ દુઃખથી ભરપૂર નરકના જેવી છે. જો આપણે તૃષા લોભ છોડી દઈએ, તો આપણને સુખ રૂપી સ્વર્ગ મળે.

“મ્હે” અદૃશ્ય શક્તિની મારફત મ્હારા આત્માને આમુષ્મિક જિંદગી પ્રાપ્તની પત્રિકા ઉકેલવાને મોકલી, અને મ્હારો આત્મા થોડા સમય પછી આવીને કહેવા લાગ્યો કે ‘હું’ પોતે જ સ્વર્ગે તેમ નરક છું.’ “અર્થાત્ સ્વર્ગ અને નરક તે અંતઃસ્થિતિઓ છે. આત્મનિમગ્ન બની જઈ, ત્હેમાં રહેલા લોભ અને મોહને વશ થઈએ, તો તે જ નરક છે, અને આત્મનિમગ્ન ન બની પોતાને ભૂલી જઈને લોભ મોહ વગેરેને વશ ન થઈએ તો તે જ સ્વર્ગ છે. આત્મસુદ્ધિ અન્ધ છે, તે ન્યાય કરવાની શક્તિ ધરાવતી નથી, ખરૂં જ્ઞાન ત્હેને ડોતું નથી, અને હૃન્મેશાં તે દુઃખ પાડે છે વસ્તુસ્થિતિનું ખરૂં જ્ઞાન અને અપક્ષપાતી રીતે ન્યાય કરવાની શક્તિ તો હૈવિક છે અને આપણે તે ન્યાય રીતિ જો સમજી શકીએ, તો જ આપણને સુખનું ખરૂં સ્વરૂપ સમજશે. જ્યહાં સુધી આપણે સ્વાર્થી રહીને પોતાનું જ સુખ શોધીશું, ત્યાં સુધી સુખ આપણાથી દૂરનું દૂર જશે, ને આપણને દુઃખ થશે. ધીમની સ્થિતિ સુખી કરવાનો આપણે જેમ જેમ યત્ન કરીશું, તેમ તેમ આપણને સુખ થતું જશે.

“હૃદયનું” ખરૂં સુખ આપણને ધીમ મ્હાય ત્હેમાં નથી, પણ આપણે ધીમને મ્હાઈએ ત્હેમાં જ છે. તેમ જ દાન લેનામાં નહિ પણ આપવામાં જ છે.”

આપણે જો આત્મસુદ્ધિને વળગી રહીશું, તો દિલગિરીમાં પડીશું, અને આત્મને ભૂલી જઈશું, તો શાન્તિ મળશે. આપણે જો સ્વાર્થી બનીને આપણું સુખ શોધીએ, તો જે સ્થિતિને આપણે સુખી ધારીએ છીએ ત્હેને પણ ખોઈ બેસીએ છીએ, ને તે ઉપરાંત ખરા સુખને પણ ગુનાવિએ છીએ. દાખલા તરીકે એક ખાઉધરા હૃન્મેશાં કંઈને કંઈ નવી વાનીઓની તપાસમાં જ હોય છે, અને તે પછી જમે તો ઠાંલી ગયેલી યા તો કુપથ્ય હોય છે, તો પણ તે ખાય છે અને આખરે ત્હેનું પરિણામ લોગવે છે, અને ખાવાની રૂચિ જેણે વશ કરેલી હોય છે, તે નવી નવી વાનીઓ શોધતો તો નથી જ, પરંતુ કરકસર વાળા ખોરાકથી પણ સંતુષ્ટ હોય છે. (સ્વાર્થના નેત્રોથી જોનાર મનુષ્યો તૃષ્ણાઓની તૃપ્તિમાં સુખનું દિવ્ય રૂપ જેવું સ્વરૂપ કદ્યે છે, તે સ્વરૂપને જ્યહારે પોતાની ખાથમાં લે છે, ત્યારે જણાઈ આવે છે કે આ તો દુઃખનું હાડપિજર છે) આટલે જે કોઈ માણસ પોતાનું સુખ શોધે છે તે ખુબે છે, અને જે કોઈ પોતાનું સુખ ધ્રુવે છે, ત્હેને તે મળે છે.

આપણે જ્યારે સ્વાથ ત્યાગ કરીશું, ત્યારે જ આપણને સુખ મળશે. ત્યાગ કરતી વખતે તો આપણને ઘણું સખત લાગશે, પણ પછીથી જણાશે કે તેથી મળેલા સુખના પ્રમાણમાં તો તે દુખ કંઈ જ નથી. સ્વાર્થ ત્યાગ પણ બદલાની અથવા સુખની આશાએ કરે, એના જેવું એક પણ કૃત્ય માયિક અથવા તો દુખ ઉપજાવનારૂં નથી. સ્વાર્થ ત્યાગ કરી દુખ સહન કરવા તૈયાર રહેવું, એ જ જિંદગીનો ખરો રસ્તો છે.

તંદારે પ્રકૃતિના નિયમોને જ અનુસરીને ક્ષણભરૂં વસ્તુઓનો મોહ અને લોભ રાખી, ત્હેની પાછળ પડયામાં ખરૂં સુખ શી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે? તે તો શાશ્વત વસ્તુઓનું જ ગ્રહણ કરવાથી મળી શકશે. તેની અશાશ્વત વસ્તુઓનો મોહ છોડી દઈ, ત્હેમની શોધખોળમાં ભગવાન છે. કંઈશું, તો જ આપણને જે અનન્ત સ્વરૂપ છે ત્હેનું જ્ઞાન થશે અને આત્મને જૂની જઈ નિમળ મન રાખીને આત્મ ભોગ આપવાને તૈયાર થઈશું, અને સર્વ મનુષ્યજાતિ ઉપર પ્રેમ રાખીશું, તો જ આપણને શાશ્વત સુખ મળશે.

જે મનુષ્યનું હૃદય બીજાને સુખ દરવામાં પોતાને જૂની બંધ છે, ત્હેને ઘણું સુખ મળે છે એટલું જ નહિ પણ તે અમર ધાય છે કારણ કે તે દૈવિક નિયમ સમ જ્યુ છે. આપણે આપણી જિંદગીનો પૂર્વભાગ તપાસી બેઠીશું, તો જણાશે કે જમ્હારે આપણે કોઈને માયાળું શબ્દ કહ્યો હશે, અથવા તો કંઈ પણ કયાળું કૃત્ય કર્યું હશે, તે જ પણ આપણા ખરા સુખની હશે.

પ્રકૃતિના નિયમ પ્રમાણે તો સુખ અને સપ એક જ છે. સપ એ તે મહાન નિયમનો એક બાજુનો દેખાવ છે અને ત્હેનું નામ પ્રેમ છે. મહાન નિયમને ને સ્વાર્થને અણબનાવ છે અને તેથી સ્વાથી યવુ તે દૈવિક નિયમથી જુદા પડવા જેવું છે. જેમ જેમ આપણે આત્મને જૂની જઈને પરમાર્થી પ્રેમ રાખવાને પ્રયત્ન કરીશું, તેમ તેમ આપણે દૈવિક જ્ઞાનની સાથે એક સર થઈશું, અને આખરે મળનારૂં સુખ આપણું જ છે.

પુરુષ તેમ જ સ્ત્રી અન્ધ બનીને સુખની શોધમાં આમ તેમ ભરે છે પણ ત્હેમને તે જડતુ નથી. પરંતુ તે લોકો બાણતા નથી કે સુખ ત્હેમનામાં જ છે અને તે લોકો પોતાના સ્વાથથી ત્હેને બંધ કરી દે છે, અને જમ્હા સુધી તે લોકોને આ વાતનું જ્ઞાન નહિ થાય, તંહા સુધી તે લોકોને સુખ મળવાનું નથી.

“હું સુખને મ્હારૂં કરવાને એની પાછળ પર્વતો, ખીણો, ખેતરો, મેદાનો, જંગલો, નદીઓ અને સમુદ્રો ઉપર શત્રુકો, પણ હમ્મેશા સુખ મ્હને ટાળતું હતું ને મ્હારી નજર ચુકાવતું હતું, આખરે હું ધાકીને લોથ પોથ થયો, અને વિશ્વાતિ લેવાને એક ઉજ્જડ વેરાન કિનારા ઉપર બેઠો, પછી એક જણે આવીને ખોરાક

માથે, તો એક જુદું આવીને પૈસા માગ્યા, તો કોઈએ આવીને મમતા માગી, અને વળી કોઈએ વિશ્વાન્તિ માગી, અને મહેં મહાઈં બનતું કરીને બધાને જે જે જોઈતું હતું તે તે આપ્યું, અને એકાએક દિવ્ય રૂપ ધારણ કરીને સુખ મહારી કને આવ્યું, અને કહેવા લાગ્યું કે, “હું ત્યાં જ છું.”

ઉપરના વચનો ઉપરથી સુખનો ગુહ્યર્થ જણાઈ આવશે. અશાશ્વત અને સ્વ-હિત પરાયણનો ત્યાગ કરી શાશ્વત અને સ્વહિત નિરપેક્ષનો સ્વીકાર કરીશું, તો જ સુખ આપણું છે. બીજાનાં દુઃખ સમાવવામાં, હેમની આસના વાસના કરવામાં, હેમની દિલગિરીમાં લાગ લઈ હેમને આશ્વાસન આપવામાં આપણે આપણી જિંદગીને ઉપયોગ કરીશું, તો દિવ્ય સુખ આપણને દુઃખ તથા દિલગિરીમાંથી ઉદ્ધારશે. “પહેલું પગથિયું સારા વિચારનું, બીજું સારા શબ્દોનું, અને ત્રીજું સારાં કૃત્યનું લીધું, એટલે હું સુખ લોકમાં દાખલ થયો.” આપણે પણ તે જ રીતે કરીશું, તો આપણે પણ સુખ લોકમાં પ્રવેશ કરી શકીશું. સુખ લોક તે કંઈ દૂર નથી, પાસે જ છે. પરમાર્થિ લોકોથી જ ત્યાંનું સુખ અનુભવાય છે. નિર્મળ, પવિત્ર હૃદય-વાળાઓ જ હેનું સુખ અનુભવે છે.

આવી બનતું સુખ આપણને ન મળે ત્યાં સુધી આપણે હેવી બનતું સુખ મેળવવાની આકાંક્ષા રાખવી જોઈએ, અને હેને માટે સમગ્ર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આકાંક્ષાથી વૃણાનું વિનાશકારક મળ દૈવિક શક્તિમાં બદલાઈ જાય છે. આકાંક્ષા રાખવી એનો અર્થ એ જ કે વૃણા રૂપી સાંકળનાં બંધનથી છૂટા થવાનો યત્ન કરવો. આખરે થાકીને, દુઃખ પાનીને, એકાન્ત વાસની કંટાળીને, અને પોતાનાં કૃત્યથી પરતાઈને, પોતાના પિતાને ઘેર આવતા એક ઘર ઠોડી ગયેલ. છોકરાની સાથે આ યતની સરખામણી કરી શકાય.

ત્યાગ તે ફક્ત બાહ્યાડંબર ખાતે નહિ, પણ છેક હૃદયની અંદરથી કરવાની પ્રવૃત્તિ થવી જોઈએ, અને તે નિષ્કામ, તથા લેશ મૂલ્ય પણ સ્વાર્થથી કલંકિત ન જોઈએ, તો જ આખરે આપણને સુખ મળે છે. આપણે દાન આપ્યા પછી, આપણું નામ વર્તમાન પત્રોનાં ન આવ્યાનો, અથવા નો આપણો ઉપકાર ન મનાયાનો, યા તો ગેઈએ આપણા વખાણ ન કર્યો, એ આપણને લેશ મૂલ્ય મતમાં લાગે, તો ને ‘પેકું’ ફક્ત બાહ્યાડંબરને લીધે જ આપણું ગણાયે. પ્રેમના અને લાગણીથી આપણા દાન માટે તો જિત્તિ વદન નિષ્કામ જ જોઈએ.

બીજાની વિપત્તિઓ ટાળવાનું, તથા પોતાને દુઃખે બીજાનું સુખ કંઈ, નેમ કરવામાં જ ખર્ચ સુખ છે. આપણે હૃદયેનાં સ્વાર્થની ચેતના રહેતું જોઈએ. અને આત્મલોભ રૂપી દિવ્ય થડે આપણે સીધા જોઈએ, અને ત્યાં જ આપણે સુખના ચર્વતની ઊંચામાં ઊંચી ઠોચે ચઢી, અનન્દ રૂપી સૂર્યના પ્રકાશનાં અનરતાનાં વસ્ત્રો પહેરીને રહેવા પાનીશું.

‘ વનદેવીની વીણા ’

(ગરબી)

૧

મહારી વીણા દિવ્ય અની રસથી ભરી રે લોન
મુજ ઉરમા એ રસ ત્રીટા રેલાય ને,
મહારી વીણા દિવ્ય પ્રીતિ રસથી પૂરી રે લોલ
અ તરિયામા સુખ છાંડુ પૂરાય ને,
મહારી વીણા મોઘા અની રસથી ભરી રે લોલ

૨

મદિર મહારુ એ અમૃત રસથી ભાંનુ રે લોલ
અમર ભૂમિમા સ્વર હિનો સબળાય ને,
હૃદય જગાડે રસથી કવિ । દેવીનુ રે લોલ
ઉર ચન્દાનુ આનન્દે ઉલારાય ને,
મહારી વીણા મીઠા અમૃતની ભરી રે લોલ

૩

વિલસે વનમા પ્રીત સમીર સજે કરી રે લોલ
ચન્દા તારાદેવી સાથે પ્રીતડી,
ગીત ગાવા વિભુનાએ ઉમ ગે ભરી રે લોલ
મહારી વીણા મીઠી અમીની વેલડી,
મોઘેરા સ્વર્ગીય અમી રસથી પૂરી રે લોલ

હિમતલાલ જગન્નાથ પચોળા

ત્રીજી સાહિત્ય પરિષદ

સાહિત્ય પ્રેમી ગુજરાતી સ્ત્રી પુરુષાને બાણીને આનંદ થશે કે સાહિત્ય પરિષદની ત્રીજી બેઠક રાજકોટમાં કરવાને માટે બહુ ઉત્સાહથી તૈયારીઓ ચાલે છે. રા. રા. બળવતરાય કુટ્યાચારાય ઠાકો. તથા રા. રા. લાનુસુખરામ નિગુણરામ મહેતા એ બે ગૃહસ્થો મંત્રીઓ તરીકે નીમવાયા છે અને કાઠીઆરાડના કટલાક વિદ્વાનોની કમીટી નીમવામા આવી છે. સાહિત્ય પરિષદની બેઠક આ વખે બાદ્રપદ કે આશ્વિનમાં ભરવાનો વિચાર છે.

સ્વીકાર.

શાર્જીધરસંહિતા-ગુજરાતી ભાષાંતર—તૈયાર કરનાર રા. રા. કૂલશંકર અમરજી-પ્રકાશક રા. રા. નરોત્તમ અમરજી-તરફથી અભિપ્રાય અર્થે મળેલ છે તેનો અમો બહુ જ આનન્દ પૂર્વક સ્વીકાર કરીએ છીએ. રા. નરોત્તમજીએ પોતાના બન્ધુની દશ વર્ષની મહેનતનું ફળ આવા સારા રૂપમાં બહાર મૂક્યું તે ખાતર અમો હેમને ધન્ય વાદ આપીએ છીએ. રા. કૂલશંકર કે જેઓ ગુજરાતી પ્રેક્ષતા એક બાહોશ પ્રૂફરીડર હતા તેમણે પોતાના ખંતીલા સ્વભાવને અનુસરી શાર્જીધર સંહિતાનું ઘણું જ શુદ્ધ ભાષાંતર કરી જે લોક સેવા કરી છે તેનાં ઉત્તમ ફળ તરીકે તેઓનો પવિત્ર આત્મા અવશ્યમેવ શાંતિ લોગવતો જ હશે. આ ભાષાંતર માટે રા. કૂલશંકરે અનેક પ્રસિદ્ધ અને અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથોનું ઝોણી દૃષ્ટિ પૂર્વક નિરીક્ષણ કર્યું હતું એટલું જ નહિ પરંતુ વનસ્પતિનો શોધ ખોળ માટે પોતે જાતે જ ગલોમાં અન પર્વ-તોમાં ભટક્યા હતા એ અમારી જાણ બહાર નથી.

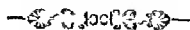
અમો કહેવાને અચકાતા નથી કે રા. કૂલશંકરનું ભાષાંતર ગુજરાતીમાં થએલાં ભાષાંતરોમાં તો શુ પણ હિન્દુસ્તાનની ખીજ કોઈ પણ ભાષામાં થએલ ભાષાંતર કરતા કોઈ પણ રીતે ઉતરતું તો નથી જ. રા. કૂલશંકર જેવા ઉત્સાહી અને બુદ્ધિમાન પુરુષ માત્ર ૪૦ વર્ષની લઘુ વયમાં જ વિદેહ ન થયા હોત તો આવા અનેક પ્રયત્નો કરી હેમણે ગુજરાતી સાહિત્યને ઘણો જ અમૂલ્ય ખ-જનો આપ્યો હોત એમાં શક નથી. આ ભાષાંતર ત્રિપરાત સામળવા પ્રમાણે રા. કૂલશંકરે તેટલો જ ઉપયોગી વનસ્પતિનો કોષ તૈયાર કરેલો છે, અને આપણે આશા રાખીશું કે રા. નરોત્તમજી આ કોષને પણ પ્રસિદ્ધિમાં મૂકી પોતાની બન્ધુ સેવામાં ધારો કરશે અને સાહિત્ય સેવા કરી ગુજરાતી આલમને આભારી કરશે. જો કે જેણે વૈદ્યકના પુસ્તકોની કિંમત જોતાં આ ગ્રંથની કિંમત વધારે ન ગણાય પરંતુ ગુજરાતી વાંચક વર્ગની આર્થિક સ્થિતિ તરફ દૃષ્ટિ કરતાં આ ગ્રંથની કિંમત પણ જરા ભારે પડતી છે. અમેને આશા છે કે હવે પછીની આવૃત્તિમાં રા. નરોત્તમજી કિંમતમાં કાંઈક ઘટાડો કરશે.

નૂતનશ્રી,

આર્યધર્મપ્રકાશ

પુસ્તક ૩૭ મુ] પ્રથમ-દ્વિતીય પ્રાવણ સ ૧૨૬ જુલાઈ-ઑગસ્ટ ૩૬ સ ૧૯૦૯ [અક ૧૦

સસાર સાગરને કિનારે

(ગઝલ-સાખી)

અરે ! સસાર સાગરને કિનારે એકલો ઠલો,
ન જાણુ શુ હવે કરવું ? શી રીતે એળગરો દરિયે
શુ કંઈ ને કોઈને કહું, કોણુ શુણે મમ હાથ ?
મહે શુણુ ના કોઈનું, શી કરવી ફરિયાદ ?
વિરાયુ અહિં ઘડીસર હું, વિચારુ શુ પછી કરવું,
જવું આગળ, જવું પાછળ, અગર-દરિયે પડી મરવું !
આગળ વધ સાધન નહિ, પાછળ રસ્તો બધ,
સાચુ કે આ સ્વપ્ન છે, મહારી મતિ થઈ અધ

અમર આશા સંભવન થઈ, સંભવન શુ મહુને કરતી !
ક્ષિતિજમા શુ દિમે પેહું, અરે ! કંઈ બહાણુના જેવું
હા ! નક્કો એ બહાણુ છે, પપુ મ્હોયવું શી રીત !
નાવડું સરખું ના મળે, જાનું એ ખરિયત
પહેલા કાંઈ હોયે તો, પછીથી સૌ મગી જાયે,-
અને જ જાળની ચિંતા-અરે ! ચિંતા છુટી જાયે
થાવાનું થાયે ભલે, “ દે દરિયામે કોટ,
“ રખનેવાલા રામ હૈ , ” ત્યારે શી છે ખોટ !

નિર્જન વનમાં યોગી.

હરિગીત.

શાન્ત છે વળી થાન્ય વનમાં ધ્યાની છે એકાન્તમાં,
સંસારને જ અસાર કહી સાર લેખ્યો તરવમાં;
આનન્દ માને નંદ^૧ કેરા પુત્રના રે કન્દમાં,
સંયોગી તે યોગી થયો વિયોગી થાતો હર્ષમાં. ૧

ચિન્તાવ પ્રેરી તરવમાં, એકત્ર કીધી ઇન્દ્રીઓ,
સંયમ કરે તમને હરે, નિષ્પાપ કીધી વૃત્તિઓ.
નિષ્કામ કરતા કામ યોગી કામ ભરિમ ભુત કર્યો,
ધારણા કરી તારણા અર્થે જ યોગી તે બન્યો. ૨

યોગી નહિ લોગી નહિ યોગી બન્યો એકાન્તમાં,
મસ્તને વળી સુસ્ત શાન્તે સુસ્ત સૌના ધ્યાનમાં;
ભવને શીવ રૂપ લેખે શીવ પ્રેક્ષે સર્વમાં.
નિવૃત્તિ સાધી વિશ્વથી પ્રવૃત્તિ પ્રેરી પ્રહ્લમાં. ૩

પ્રહ્લ રક્ષણ, વાત ભક્ષણ, સિદ્ધિ સુલક્ષણ, સાથ છે,
લક્ષ્યે અલક્ષ્યે વાદ છોડી પ્રહ્લને તે તો ભજે.
સંસ્કારના આધારથી એ યોગ દર્શન થાય છે,
દૃષ્ટિ ચતાં એ યોગીની સંસ્કાર હૃદે બગશે. ૪

નિર્જન વને સ્થીતિ કરેલી, યોગી ભણ્યે સર્વને,
“હું” એક જોતો સર્વને જુઓ તમે સૌ હિન્દીને.”
સાર લ્યો, કંઈ સાર લ્યો, એ યોગી કેરા યોગથી,
નિવૃત્તિ સાધી અન્યથી પ્રવૃત્તિ પ્રેરે હિન્દીથી. ૫

પ્રેમ કે શૃંગાર ?

ગયા એત્ર માસના આર્યધમપ્રકાશના અકમા ઉપર લખેલા મથાળાવાળો લેખ પ્રસિદ્ધ થયો હતો વૈષ્ણવ ધર્મના પ્રેમનુ કે શૃંગારનુ પ્રાધાન્ય છે તે વિશે શકા ઉગવી રા અદ્ર પોતાનો લેખ સમાપ્ત કરે છે

આ શકા કાંઈ નવીન નથી ગયા શતકની છે ની પચ્ચીસીમા અને ત્યાર અગાઉ પણ એ પ્રશ્ન વિશે ગુજરાતમા ભારે કોલાહલ ઉત્પન્ન થયો હતો મહારાજ લાયબલ કેસના સાક્ષીભૂત થયેલા ગૃહસ્થોમાના કેટલાક વિદ્યમાન પણ હશે આમ છતા હજી વિદ્વાનો કે આચાર્યો નિરાકરણ કરી શક્યા નથી માત્ર પરિણામ એટલું જ થયું કે અસવનો અત્યાચાર કાઢક એણે થયો છે

આ લેખમા વેદ, પુરાણ કે એવા પ્રકારના કોઈ પણ સર્વમા યત્ન થના પ્રમાણુ ટાકી સ્વમતનુ સમર્થન કરવાનો વિચાર નથી પ્રમાણુયુગ પવનમાં યો છે અને હેતુયુગનો આરભ વધ નુકસાં છે પુસ્તકીયા જ્ઞાનમાથી ગુજરાતનો વિદ્વાન વર્ગ મુક્ત થયો છે

કૃષ્ણલીલાના કાવ્યોથી ગુજરાતી સાહિત્યનો આરભ વયો અને તે છેક નવીન સાહિત્યની શરૂઆત સુધી, માત્ર કેટલાક અપવાદ સિવાય, પણ સાહિત્ય હેનાથી જ ભરચક થયેલું છે પ્રજાની નસેનસમા એ ભાવના બ્યાપી રહી છે તે એટલે સુધી કે હજી પણ તે કવચિત્ કવચિત્ દેખાવ દે છે

૬ એ ભાવના પ્રથમ જગાડનાર નરસિંહ અને મીંગ હેમનામા એ જવાળા પ્રકટાવનાર શ્રીમદ્ ભાગવત અને જયદેવનુ ગીત ગોવિંદ (૧૨મુ શતક) ત્યાર પછી હેને જળવત્તર અને લોકપ્રિય કરનાર વલ્લભાચાર્ય અને ત્યાર પછીના ન્હાના મોટા કવિઓ

પ્રશ્ન એ ઉભો થાય છે કે ગુજરાતી સાહિત્ય કૃષ્ણલીલાની જ કેમ ઉભરાયું ? કવિઓને વિષયની વિવિધતા કેમ ન મળી આવી ? પ્રૃત્તિનો બેહુદ પ્રસાદ લોગવતા ભરતખંડમા પ્રૃત્તિના લબ્ય વણનો કે સુન્દર ગોપકાવ્યો (Pastorals) કેમ ઉત્પન્ન ન થયા ? હેનું કારણ ગુજરાતીઓની ગતાનુગતિકતા હોય કે ગમે તે હોય પણ કવિતાની આ દિશા આપણા કવિઓને જડી નહોતી સ્નેહલગ્નનો અભાવ એ સાહિત્યના અવરોધનુ બીજુ કારણ ગુજરાતી સાહિત્યના આરભ થી રાજકીય અવનતિનો પ્રારભ થયેલો એટલે વીરરસ કાવ્યો તો જન્મે જ ક્યાથી ? વિદેશી રાજ્યના જુ મને લીધે આ દુનિઆ જ કટાણા ભરેલી વર્ષ હશે

૭ વધુ ચર્ચા માટે જુઓ પ્રથમ સાહિત્ય પરિસંદને, પ્રમુખ સ્થાનેથી આપેનુ સ્વ ગોવંદ નરામનુ બાણ

એવી મનની વિરાગી અવસ્થામાં વૈરાગ્યતાં પદો બહુધા લખાય. કવિના હૃદયની પ્રેમ અને શૃંગારની લાગણીઓ અન્ય સ્થાન ન મળતાં વધારે મોડુક કૃષ્ણચરિત્ર પર જ દળી.

કૃષ્ણ ગોપીઓની રાસક્રીડાને ઘણા વિદ્વાનો આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે; કૃષ્ણત્વ જે ચરિત્ર પ્રગતીય લાવનામાં ઉતરી ગયું છે તેનાથી જૂઠું જ દર્શન કરાવે છે. આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી રામાયણ અને મહાભારતનાં પણ સમજાવીએ તો તેમાંથી પણ ઈતિહાસનો અંશ પૂરેપૂરો નીકળી જાય. એટલું જ નહિ પણ સામાન્ય શૃંગારની ગઝલોમાંથી જે ધારીએ તો કવિએ નહિ કદપેલું રહસ્ય કહાડી શકીએ. લાખ્યકારની બુદ્ધિને જ ધન્યવાદ આપવાનો છે. મ્હને સ્મરણ થાય છે કે 'વાડામાંથી પાડું એક, છૂટું થઈને તાડું છેક' એ કવિતામાંથી પણ એક વિદ્વાને આધ્યાત્મિક લાવના નીચેની કહાડી હતી. જહી પાડાને જીવ કદપ્યો; ડાહી ગાયને બુદ્ધિ કદપી ઇં. કવિએ ન ધાર્યો હોય એવો અર્થ ખેંચાંચામાં જ લાખ્યકારની બુધી રહેલી છે.

પણ મ્હને હવે શંકા થાય છે કે આધ્યાત્મિક લાવનાને શૃંગારત્વ સ્વરૂપ આપવાતું શું પ્રયોજન હશે? અને તે પણ વળી પરકિયા સાથેના શૃંગારત્વ? લોકોની હ્રદ વાસનાઓને અધીન થઈ, કૃષ્ણભક્તિનો ખેડાળો ફેલાવો કરવા માટે જ હશે. અલખત ફેલાવો ખેડાળો થયો પણ શૃંગારની મોહિની આગળ વેદાન્ત ગોણુ થયું એ કોને વિદિત નથી?

આદિ લાગવતકારનો ગમે તે હેતુ હોય તોપણ તેથી ધર્મત્વ સ્વરૂપ તેનાથી anthromorphological (માનુષી લાવનામય) થયું. મનુષ્યે પ્રભુમય થવાને બદલે પ્રભુ મનુષ્ય બન્યો. માનવીતા સર્વ શુભ અશુભ ગુણો પ્રભુમાં આરોપણ થયા. કેટલાક એવી દલીલ બતાવે છે કે એથી ભક્તિનો વેગ બળવાન થયો. પ્રેમતાં બીજાં સ્વરૂપ કરતાં પતિપત્નીનો પ્રેમ વિશેષ ઉત્કટ હોય છે. પણ એ ભક્તિને સાવેગ કરતાં પરમાત્માત્વ પ કેટલું ફરી ગયું? નિરંજન, નિરાકર, પરમ કૃપાળુ પ્રભુને રંગીલો, ફક્કડ, છોગાળો બનાવી દીધો. મીરાં અને નરસિંહનાં હૃદયને એ સાવેગ ભક્તિ પ્રભુના તત્વ સ્વરૂપ સાથે પરમ એક્ય કરાવતી હશે કે નહિ તે આગળ નોંધશું; પણ ક્યાં છે હૈમની સહૃદયતા અને સરજતા? માનુષી લાવોમાં રચ્યાં પચ્યાં રહેલાં હ્રદ માનવીઓને એ યોગને સાક્ષાત્કાર થયે કે?

વધારે અનિષ્ટ પરિણામ કવિઓએ આણ્યું. પ્રથમ તો ભક્તિથી ઉશ્કેરાઈ સંપ્રદાય પ્રમાણે શૃંગારાત્મક પદો ગાતાં ગાતાં, કવિતામાં એક તાન થતાં તેમની મૂળ માનુષી વાસનાઓ ભંગૂત થઈ. પ્રભુનો વિયોગ પ્રિયતમતા વિપ્રલંબ શૃંગારમાં ગવાયો. પ્રભુની સાથે જોડાવાની આત્માની આતુરતા સામાન્ય કામુકતામાં જ સમાઈ.

ઉપર કહેલી ભક્તિમાં ચકચર થયેલાં નરસિંહ અને મીરાંની માનસિક

સ્થિતિનું પૃથક્કરણ કરીએ તો તેમાં પણ એ ભક્તિની નિષ્ક્રિયતા જણાશે નરસિંહનું એક અતિ લોકપ્રિય પદ જોઈએ -

“ મેલ પીતાખરા અખર માહરૂ, રાત વીતી હવે સુઈ ન રહેવું ”

“ તું તારે મદીરે ત્રેમસુ પોતીઓ, માહરે મદીરે દૂર જાવું ”

લોકપ્રિય થઈ ગયેલા આ ગ્રાન્થ સ્તવન (?) ઉપર વિવેચન કરતા મર્યાદાનો લોપ થાય પુત્રી પિતા પાસે અથવા જડેન લાઈ પાસે વાંચી શકે એવી કવિતાને જ કવિતા કહેવી એ દલપતરામનું સૂત્ર ભક્તિના પદો લાગુ પાડીએ તો એ નામને તેઓ યોગ્ય મનાશે કે ? પ્રભુ ઉપર સાવેગ ભક્તિથી આ પદ લખાયું હોય. તે પણ ઉડો-વિચાર કરતા જણાશે કે કવિએ કટિપત કૃષ્ણ સાથે માનસિક લોગ લોગવ્યા હોવા જ જોઈએ એના ગમે તેવા આધ્યાત્મિક અર્થ કરો પણ મનિન શગારનો પટ તો તહેમના ઉપર રહેવાનો જ પરમ સાત્ત્વિક, પવિત્ર પ્રભુને રાજસિક ને તામસિક શુણ આરોપવાથી પ્રભુની પ્રભુતા જ ઘટે છે એમાં ઉડા ફિલસુફો ખરેખરા છે જ નહિ જે બતાવવામાં આવે છે તે કવિતા લખનારે કે કોઈએ જોસાડેલા છે પ્રભુને આ પ્રકારે ભજવાની ગૂઢ શક્તિ તો ધરાવના સુદીઓને તથા આ દેશના થોડાક અધિકારી જનોને જ મળેલી છે તેઓ કદાચ કહેશે કે પાશ્ચાત્ય સુધારોના જડવાદથી અભયેલી દૃષ્ટિ એ રહસ્ય જોઈ શકતી નથી

આટલા ઉપરથી ત્રેમભક્તિના ખરા સ્વરૂપની વિડખના થવી ન જોઈએ ત્રેમ અને શૂગારના પ્રદેશ જ જૂના છે પ્રેમી પણ કામાસકત થયેલ દલપતીની પ્રેમવેદ્યાને જો ત્રેમ કહીએ તોપણ પ્રેમની અવનતિ જ થાય ત્રેમ પરમ સાત્ત્વિક છે શૂગાર રાજસિક અને તામસિક પણ છે ત્રેમનો આવિભાવ આત્મા કરે છે, શગારનો દેહ થી થાય છે પ્રભુ ઉપર પ્રેમ ઉત્કટ થાય એટલે ભક્ત પ્રભુમાં લીન થાય અને ધ્યેય, ધ્યાતાનો ભેદ ભૂલાય આ સ્થિતિએ જવાનો શૂગાર માર્ગવાળા દાવો રાખે છે સત્ય છે પ્રભુને સશરીર કદાપી તે દેહધારી પ્રભુ સાથે શગારની ધૂનમાં એકત્ર કરે છે જગતનું તહેમને વિસ્મરણ થાય છે પણ એમાં આત્મા ઉત્તત ગામી થાય છે ? જગતના રથૂળ બધોને લેદી ભક્તિની દિવ્ય અને સૂક્ષ્મ મૃદિમા તે શુદ્ધી શકશે ? હૃદયને એથી અદૌકિક શાન્તિ અને નિર્મળતા મળશે ? પાપીના ચીરાતા હોવાને પાવન કરવાની શક્તિ એ પદોમાં છે ? જગતનું વિસ્મરણ કરવાનું જ પ્રયોજન હોય તો તેઓ કલ્પારોક્ષમ શા માટે સૂઝતા નથી ?

આ વિવેચન કોઈ મડળ કે વ્યક્તિ પર આરોપ કરવાને લખાયું નથી તેમ અમારૂં વચન વેદ વાક્ય છે માટે વગર વિચાર્યે સ્તીકારો એવી મૂખતા આ યુગમાં નભનાર નથી હજી આ વિષય પર ઘણું કહેવાનું છે કોઈ વિદ્વાન્ મિત્ર નિષ્પક્ષપાત પછે ધૃતિહાસ અને માનસ શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ વિવેચન કરશે તો આભાર થશે

આહાર મીમાંસા.

(અનુસંધાન પા. ૨૦૧ થી)

સૂક્ષ્મ શરીરના સૂક્ષ્મ આહારના સૂક્ષ્મ વિચારો આગળ નહિ લંબાવતાં સ્થૂળ શરીર સંબંધે જ વિચાર કરતાં હાલના જમાનાની તે વિષયમાં થતી પ્રવૃત્તિમાં સુધારો ખરો-થવાની જરૂર છે. હાલ તો સ્વચ્છંદપણે વિહરતી લોક પ્રવૃત્તિઓને સંતોષી તામસુ સુખ માટે આહાર વિકારાદિની જરૂર મનાય છે એટલું જ નહિ કિન્તુ તેમ કરવાની કડાકૂટમાં જ-કેમ જાણે ખાવા માટે જીવન હોય-એમ જીવન કાળ વ્યતીત થવા દેવો એમાં કત્તેવ્યની પરિસ્તીમા કેટલેક સ્થળે મનાય છે. શરીરનું પોષણ કરનાર જે આહાર છે તે જ તેનું શોષણ કરનાર થઈ પડે અને ઉંટ વેંચો વેંદક જાહેર ખખરો, વીર્યવર્ધક અને કામવિદાસ શુટીકાઓ ચકલે ચકલે બેઠેનારાં દવાખાનાંઓ અસંખ્ય નીકળી પડે એ આવી માન્યતાનું પરિણામ છે. આહારાદિમાં અયુક્તપણે વ્યવહરવાને પરિણામે બની ગયેલા સુરતી લાક્ષણ્યો-માધકાંકલાઓ-જેઓએ અતિ ખારા, ખાટા, તીખા પદાર્થો-લજ્જામાં અને સંભારીઆ વગેરે અયોગ્ય રીતિએ ખાઈને પોતાનાં વીર્ય સત્ત્વબળ શક્તિ ગુમાવી હોય, તેઓ વીર્યવર્ધક સ્થંભક કામ વિદાસ શુટીકાઓ અનેક ખાય તો તેથી શું ખરી આરોગ્ય સિદ્ધિ મળે ? જે આર્થો આહાર સંબંધીના સર્વ પ્રકારના વ્યવહારમાં યુક્ત પવિત્ર અને શ્રેષ્ઠ મનાતા, તેઓ આજે અયુક્ત અપવિત્ર અને નેષ્ઠ થતા જાય છે. પૂર્વની પવિત્રતા, શુદ્ધતા, શ્રેષ્ઠતા અને મહત્તા પ્રાણી માત્રમાં રહી છે. તેમ જ હિતમૂર્ક નિતમૂર્ક બશાકમૂર્ક નું સ્મરણીય સ્ત્ર કેવળ યુરતકોમાં કે પરોપદેશે પાંડિત્ય દર્શાવવામાં દૃષ્ટિએ પડે છે. જ્ઞાતિ-લોજન કે એવા જ કોઈ પ્રસંગે સાત્ત્વિક અંતઃકરણને દુઃખિત કરે એવા જે આચારો ચાલે છે તે નિરખવાથી પૂર્વોક્ત વિચારની સત્યતા સ્થાપિત જણાશે. અણુગળ અને ખરડાયેલા હાંડામાં ભરેલું અઘોરુ ઊંઘાડું પાણી, સાફ ન કરેલ તથા જેમ તેમ પકવેલ અનાજનો જથ્થો, જમવા બેસવાની જગ્યા, રાંધનાર, રસોડું, અને રસોઈમાં વાપરવાની ચીજોની સ્થિતિ તેમ જ લાડુલટો-જમવા માટે જીવનારાઓ-નો લોજન વ્યવહાર એ સર્વ અવલોકનપૂર્વક નિરખનારને પૂર્વોક્ત વિચારનું લાન કરાવે છે; આવા વ્યવહાર લાઘ્ય છે. હાલના સુધરેલા જમાનાની અસર રસોડા સુધી પેડી છે. અને પરિણામ શરીર તેમજ મનનાં બળની હીનતામાં આવે છે જે અનિષ્ઠ છે.

અધાગ માનસિક શ્રમ, તેના પ્રમાણમાં બેઠતા પૌષ્ટિક ખોરાક—(હાલ તો વળી

દૂધની જગ્યા ઉના પાણી-ચાએ લીધી છે), કસરતનો અભાવ અકાળે અયથાય રીતિએ સ્ત્રીસંગ તથા અનેક પ્રકારના સ્વાદિષ્ટ અન્નનો અતિ યોગ અને ટુકડા સૃષ્ટિ નિયમ વિરુદ્ધ આચરણ એ સવેને લઈને શારીર સ્થિતિ બાદે એ સ્વાભાવિક છે, અને એ બગડેલી શારીર સ્થિતિ સુધારવાને બોહોપચાર ઔષધોપચાર કરવો એ વ્યર્થ છે ખરી રીતે તો જે કારણોને લઈને એમ શરીર તથા મનના બળ વીર્યના નાશ થયો હોય, તેનો નાશ થવો જોઈએ ત્યારે જ “નિમિત્તને અભાવે નૈમિત્તિકનો પણ અભાવ થાય” એ ન્યાયે એ સુધરી ઠેકાણે આને આહાર વિષયક એક ઉત્તમ બોધ આ છે કે —

નરાગાન્નાપ્યવિજ્ઞાના દાહારમુપમેજયેત્ ।

પરીક્ષ્ય દિતમક્ત્રીયાદ્ દેહોહ્યાહાર સમય ॥

અર્થાત્ સ્વાદિષ્ટ છે માટે રાગવૃત્તિથી ખાવું એમ નહિ, તેમજ અવિજ્ઞાનથી નહિ, પણ હિતાહિતની પરીક્ષા કરીને આહાર લેવો ટેક છે તે આહાર વડે છે, એટલે રાગવૃત્તિથી નહિ કિન્તુ જીવન નલાવવા ખાન-વિચાર સૃષ્ટિ વિશુદ્ધ કરવા ખાતર આક્રમક રહેલું સાદો તાજો અને યોગ્ય ખોરાક છે તે મનુષ્યને રોગથી મુક્ત રાખે છે આહારના ત્રણ વિભાગ શ્રી ગીતાજીમાં નીચે પ્રમાણે દર્શાવ્યા છે એ ઉપર થી સુર પાચક વિવેક કરી લેશે

આયુ સત્વવલારોગ્ય સુખપ્રીતિવિવદ્ધના ।

રસ્યા સ્તિગ્ધા સ્થિરા હૃદ્યા આહારા સાત્વિકપ્રિયા ॥

કદુમ્લ લવણાત્યુષ્ણ તાક્ષ્ણરુક્ષ વિદાહિન ।

આહારા રાનસત્વેષ્ટા દુઃસશોકામયપ્રદા ॥

યાતયામ ગતરસ્ત પૂતિ પચુપિત ચ યત્ ।

ઉચ્છિષ્ટમપિ ચામેધ્ય નોજન તામસપ્રિયમ્ ॥

તાત્પર્યાથ — આયુ વીય, બળ, નિરોગતા, સુખ, પરમ હર્ષ, એમને વધા રનારા તથા રસવાળા, સ્તિગ્ધ, જેની અસર શરીરને ઉપકારક લાભો વખત રહે તેવા હૃદયને પ્રિય લાગે એવા આહાર સાત્વિકને ઈષ્ટ હોય છે અતિ કડવા, ખાટા, ખારા, ઉષ્ણ, તીખા લુખા, દાહ કરનાર આહાર રાજસ્યને ઈષ્ટ હોય છે તે દુઃખ, શોક, અને રોગ ઉપખવે છે થોડું પકવેલું, રસરહિત, દુર્ગંધવાળું, રાધ્યા પછી એક રાત્રી રહેતું અને ઉચ્છિષ્ટ લોજન તામસ્યને પ્રિય હોય છે

રાજસ્યતામ્ય આહાર વર્જવો જોઈએ, અને સાત્વિક આહાર લેવો જોઈએ એ દુઃખ, શોક, રોગાદિની અનર્થ પરપરાથી બચવાનો અભોધ ઉપાય છે એ ખરૂં છે

તથાપિ તે સાથે આચાર વિચાર વિહાર સંબંધ એ સર્વ-જેના વડે મનરૂપી પદ પર ચિત્ર વિચિત્ર પ્રકારના સંસ્કારો દૃઢ રીતિએ છપાતા જાય છે. તે સર્વ પશુ સાત્વિકલાભવાળા કરવા જોઈએ. મન અને શરીર-સૂક્ષ્મ શરીર અને સ્થૂળ શરીરની પરિપૂર્ણ આરોગ્યતા અને તર્જનિત સ્વાસ્થ્ય અને સુખ સાધવા અર્થે જે જે દ્રવ્યથી તેમનું પરિપોષણ થાય છે તે તે દ્રવ્યોને અત્યંત વિશુદ્ધ સાત્વિક કરવાં જોઈએ. એ જોમાંથી એક તરફ હર્ષક્રોધ કરાય અને બીજાનું પોષણ કરવા પ્રયત્ન લેવાય તો એક પશુ સુધરી શકે નહિ. એ જાને પરસ્પર એવાં તો સંકળાએલાં છે કે એકને અલાભે બીજાની પશુ સ્થિતિ નહિવત્ થાય છે. ઉચ્ચ પ્રકારના વિચારો-ભાવના કામનાનું વહુન અમતિ હવ સતત રહેવું એ સૂક્ષ્મશરીરની વિશુદ્ધિ અને પરિપુષ્ટિ છે, અને તે યોગ્ય શરીરારોગ્ય જનિત બળ-કામ રાગ વિવર્જિત બળ નહિ કે કેવળ શારીરબળ-દ્વારા આપણની સ્થૂળ દૃષ્ટિને પ્રસન્ન થાય છે. ઉચ્ચ પ્રકારની સત્ક્રિયા થવી એ ઉચ્ચ પ્રકારની સૂક્ષ્મ શરીરની કથાનું પરિણામ છે. ઉડો વિચાર કરતાં જણાય છે કે આહારની વ્યવસ્થા આર્ય શાસ્ત્રકારોએ જે કરી છે તેમાં પશુ પોતાની અધ્યાત્મદૃષ્ટિ ખડુ સૂક્ષ્મ રીતે વાપરી છે. ઉપનિષત્માં તો આગળ કહ્યું તેમ અનાદિ કાળની હૃદયગ્રન્થી કે જેના લેહાવાથી મર્ત્ય માનવી અમૃત થાય છે, તે ગ્રંથીઓને ત્રોડવામાં આહારશુદ્ધિ એ પરંપરા કારણ છે, એમ કહે છે. ઉપર ચક્ષુવેદી વિચાર પદ્ધતિએ જોતાં તેમ જ સત્શાસ્ત્રે કરેલા નિર્ણયો જોતાં એ માન્યતા સુસિદ્ધ છે. આહારની ખરેખરી ઉપયોગિતા એ માટે છે. તે જો કંઈ કંઈ સધાય નહિ અને ઉત્તરોત્તર અધઃપતન થતું રહે તો અન્ન દોષ પ્રથમ ટાળવો જોઈએ. આહાર વિહાર આચાર વિચાર એ સર્વને સાત્વિક બનાવવાં જોઈએ. ક્ષણિક સ્વાદ-જે અન્ય ક્ષણે જ હુઃખ રૂપતામાં પરિણમે છે, તે માટે આહારદિમાં મિથ્યા યોગ અને હીન યોગ થાય એ ખરો સુધારો નથી. કોઈ પશુ પ્રકારની જનિતિ સાધવાનાં યોગ્ય માનરૂબળ સંયુક્ત શારીરબળવાળી વ્યક્તિઓના સમૂહ રૂપ સમાજ જેટલી ત્વરાએ જેટલી સહેલાઈએ વિજયી થાય છે તેટલી ત્વરા અને સહેલાઈએ કેવળ માનરૂબળ વા કેવળ શારીરબળ વા ઉભયથી હીન વ્યક્તિઓનાં સમાજ વિજયી થતાં નથી, એ પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે. ઉભય પ્રકારનાં બળની વૃદ્ધિનો આધાર તેને મળતાં પોષણપર છે. આ પોષણ જો ઉત્તમ પ્રકારનું હોય તો ઉત્તમ પ્રકારનાં બળની સંપ્રાપ્તિ દ્વારા ઇચ્છિત વસ્તુ મળી જ શકે.

સૂક્ષ્મ શરીર અને સ્થૂળ શરીરનાં યોગ્ય પ્રકારનાં બંધારણ થવા કારણમૂલ આહારનું યથાવત્ જ્ઞાન આર્ય પ્રજા મેળવે અને તદ્વતુકૂળ વર્તી તેઓ અભ્યુદય નિઃશ્રેયસ કંઈ પ્રાપ્ત કરે એવું ઈશ્વર પાસે યાચતાં યાચતાં વૃત્તિ વિરામ પામે છે.

શ્રીભર્તૃહરિનિવેદ નાટક

અક ચોથો

દેવતિલક — (પ્રવેશ કરીને) આ યોગીરાજે મહારાજને અશાનમાધી ઉપવનમાં આણ્યા એ બહુ જ ઉપકાર થયો તો આલ હુ પણ ત્યા જ બાઉ (આ ન દથી પરિક્રમણ કરીમે ત્યા બેઠને) અહો ! મહારાજ તો યોગી સાથે બેઠી ધ્યાનધરે છે ને ? શુ ? નહીં મહારાજની અદરની અને બહારની ધંધ્રિયો જે શોકની ઉભિઓથી ઘેરાઈ ગઈ હતી તે હવે મુક્ત થઈ જણાય છે અથવા તો !

હમઃ ઝાડ અને એ સંગ

સકળ વિપયથી ધંધ્રિયગણને

રોક્યા વિના કયમ શાન્તિ મળે રે ?

સકળ વિપયથી

શોક તણો પાપકે ઝળઝળતો,

વૃત્તિ નિરોધનું વારિ મળે રે,

સહજ શમન શ્રવણે પ્રિય મનુ !

તે વિષ્ણુ હુ ખડુ નાહુ મળે રે

સકળ વિપયથી

(ઉપર વણ્યા પ્રમાણેની ચિત્તિમાં રાત અને યોગી પ્રવેશ કરે છે)

રાજા — (ધ્યાનની પૂણ્ણતા થતા આનન્દે માત્તિક વિચાર દર્શાવતા) ભગવન ! વિજ્ઞાનાન દનો આત્વાદ તો કાઠક ઝોર જ જણાય છે

ગોરક્ષ — વત્સ ! હજી અજ્ઞાનનો પરિપાક થયે તું પૂણ્ણાન દમાં સ્થિત થઈશ

જા

વળી યદા કાળે હુને આઠ અગ સહિત હકયોગનો પણ ઉપદેશ થશે

રાજા — ભગવન ! એ પણ દાસને વરદાન જ મળ્યું (ચરણમાં પડે છે)

દેવતિલક — (આનન્દપૂર્વક, સ્વગત) આ યોગીરાજે શોક ટાળી મહારાજને

આનન્દમાં આણ્યા જણા છે, તો આલ હુને આજ્ઞા માગવાનો આ અન

સર છે (પાસે જઈ પ્રણામ કરીને પ્રક્રમાં) દેવ ! દેવીને વહિમ સ્કાર

કરવાની રજા આપો

અ દત્તિનિરોધ — દત્તિઓ યોગાભ્યાસે સ્થિર કરી તે દત્તિનો નિગમ યનાથી તે અન્વરૂપમાં લય પામે છે (આ વિશે વધાર વિગત પાતજન યોગ રતનમાં જુઓ) આ યમ નિયમ આસન પ્રાપ્ત્યામ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન ને મમાધિ મે યોગના આઠ અંગો હેવાય છે

દેવજાણવાની

રાજા:—(મૌન ધરી રહે છે).

દેવતિલક:—હેવ ! કૃપા કરી ઉત્તર આપો.

રાજા:—(હસીને) એ અવસર તો ગયો.

શાલિની.

મંત્રી તું ને હું હતા બૂધ જ્યારે,
આજા હેતો હું ત્હને લાઈ ત્યારે;
ત્હારુ મ્હારુ સાં લગ્યું બન્ધુ ! મ્હેં જ્યાં
દેવી આજા, એ હવે શેષ છે ક્યાં ?
પામ્યો સર્વે સિદ્ધિ ગુરુ કૃપાથી;
પામ્યો સર્વે રિદ્ધિ ગુરુ કૃપાથી;
શ્રીદૈશિકે સર્વ વ્યામોહ લાગ્યો,
ત્હારુ મ્હારુ એ બધો ડોળ લાગ્યો.

દેવતિલક:—(યોગીને) યોગીરાજ ! વીંછીનું વિષ ઉતારવા કાળસર્પને કરડાવવો
યોગ્ય નથી.

ગોરક્ષ:—મંત્રિવર ! મ્હને ઇપકો ન આપો. શોકદશામાં સહજ ઉદ્વેગવેલા નિર્વેદથી
રાજાને પાછો વાળો. હું પણ તેમ કરવામાં તમારો સહાયક થઈશ.

દેવતિલક:—રાજા ! આ શું ?

આજ્ય જેવું રાજ્ય રાજા છેડા કાં હવે— ટેક.

હારુણ શ્રમથી મથી મથી, કાઢ્યું કોડેથી નવનીત
શાશ્વત્તો આ મહારાણા તેની છેડો છે કાં પ્રીત— આજ્ય.

રાજા:—એ અવસર પણ ગયો. હુમણાં તો

સાફલ.

રે રે આ તન તાવમાં ધબધબે, ગાત્રો ગળે છે મહા,
બાણે વ્યાલતું વિષ વ્યાખ્યું અતિશે, તેવી બળે કાય આ;
વારંવાર અણર્ણની ઉલટીમાં, મૂછાં વળે છે જ જ્યાં,

ત્યાં આ રાજ્ય કુપથ્ય આજ્ય સમું છું. છે ત્યાજ્ય નક્કી હવાં.

દેવતિલક:—રાજા ! આજ સુધી મહા શ્રમ કરી મેળવેલું આટલું બધું વિત્ત પણ
શું આપતું ચિત્ત ખેંચતું નથી ?

હૈ દૈશિક=ગુરુ ઉ વ્યામોહ=અજ્ઞાન. ઝ ધી. ઇ માખણ. ઈ પ્રધાન રાજ્યને
સુઠર થી ઠરાવે છે ત્યારે તે જ ઉપમાને લગાવીને એ રાજ્યરૂપી ધી મહારા જેવા અજ્ઞાન રૂપી
જવરના રોગીને અપથ્ય છે એવો રાજા ઉત્તર આપે છે.

રાજા —

પ્રહર્ષિણી વૃત્ત

પામ્યો હુ પરજન પ્રાણ પીડીને જે,
રહ્યું હુ મુજ પ્રિયપ્રાણ પીડીને જે,
જે જાતા હૃદય વિદારી યાચ ચિતા,
તે દ્રવ્યે અરરર મુખ કાઈ છે ના

દેવતિલક — ત્યારે શુ ત્હમે પોતે નહીં નિર્ધનતા પામવાથી ધ યભાગી થયા માનો છો ?

રાજા —

શાદ્દલ

ઓ
ચોરો ભૂપકુળો અને ખળજનોથી જેહ ભીતિહિણી,
જે છે દ્રેષરહિત શત્રુજનથી, ને શાન્તિને વપતી,
તે એ નિધનતા બલે વરી મ્હને, છો ધ યભાગી ત્હમે
વિદ્યુત્તેજ સમાન સુખદ બલે લક્ષ્મી તમોને ગમે

દેવતિલક — મહારાજ ! સુખે પ્રાપ્ત થએલી અને સર્વ પ્રકારે હૃદયને આ હાદ આપનારી પૃથ્વીનો શા સારુ તિરસ્કાર કરો છો ?

રાજા — અરર ! તેનો તિરસ્કાર કરી શકાય ? નહિ નહિ, હુ તો એ ભૂમિને બહુ બહુ માનની નજરથી નિહાળુ છું જે જે એ કેવી છે ?

શાદ્દલ

જેણે પૂર્ણ પ્રીતિથી પાલન કર્યું તે કયને બૂલતી,
લાવણ્યાદિ શુભે ભર્યા પ્રીતમના કંઠે જઈ જલતી,
રાગીને તણને અરાગી જનને અકે હસી ખેલતી,

ઓ

ભૂમિ વાર વધુ સમી નવનવા નાથે સદા રીઝતી

દેવતિલક — મહારાજ ! પૂર્વજ મના અનેક પુણ્યોએ પ્રાપ્ત થયેલા આ રાજપદનો ત્યાગ તે કોણ કરે ?

ઓ આમા નિધનતાના સુખો વણ છે જે નિધનતા ચોર ભૂપતિ અને હુમ્મ્યા લોભ તરફના ભય વગરની છે વળી શત્રુ તરફના બંધ વગરની છે અને મહા શાન્તિને આપનારી છે એ નિર્ધનતા મહારી પામે બને હોય પરંતુ આ બધા દોષવાળી અને વીજગીતા ચમકા. જેની લક્ષ્મી તમને બને હો. નિધનતાને મુખ ભાષ ગણુ છું એ ભાવ છે

ઓ વેસ્યા લાવણ્યવાળા ધણીને વ્હાન ધરીને ભેગતી અને પૂણ્ય પ્રીતિથી પાનન વરનાર પતિને બૂલી જનારી વળી પ્રીતિવાળાને છોડી અપ્રીતિવાળાને અપે ખેનનારી વેસ્યા સરખી પૃથ્વી છે મતનમ કે તેનો મોહ રોડ વસુધરાના વ્હાનથી હુ કરાન્ય બૂલીત નહિ એ ભાવ છે

રાજા :—(હસીને)

શાદ્દલ.

શું રાજા મુજને ગણી ભયથી રોગો ન થાતા મુને ?

શું રાજા મુજને ગણી મનપિડા શું પીડતી ના મુને ?

શું રાજા ગણિને વિપત્તિ મુજથી ખીને વિદેશે પળે ?

શું રાજા મુજને ગણી જમ જશે પાછો વિનાશી પળે ?

રે રે “ હું મહારાજ ” એમ મનથી માની વૃથા ફૂલવું,

હા મિથ્યા અભિમાન અંતર ધરી, અજ્ઞાનમાં ફૂલવું;

જેવી સર્વતાણી ગતિ જગતમાં, તેવી નૃપોની ગતિ,

અંતે કાળ-કરે ફસાઈ મરવું ના ફેર એમાં રતિ,

દેવતિલકઃ—હા નાથ ! આપનાં રૂદ્ધન કરતાં આ સૌ બન્ધુજનોનો આપ શા સાડ ત્યાગ કરો છો ?

રાજા:—દેવતિલક ! ખરા બન્ધુઓ તો તે જ કહેવાય કે પરલોકમાં જવાના

પ્રયાસમાં મારા પર પ્રોતિ રાખવા વાળા છે, અને તે સિવાયના ધીન તો—

શાદ્દલ.

ગાડે જેસી ગીતો કરે, ઉદયરાં લેશે ન રાજા ઉરે,

નાશે અશુ ઝરે, પરતુ મનમાં રાજા થતા તે ખરે;

ક વિનાશી પળ=મોતની ધડી.

ભર્તૃહરિ કહે છે કે મહને રાજા ગણીને શું મહારા રાજપણના ભયથી મહને રોગો નહિ થાય ? મનનાં ફ.પો નહિ થાય ? વિપત્તિ નહિ આવે ? કે મોતની ધડીએ જમ નહિ આવે ? મતલબ કે તે બધું થવાનું જ. તો પછી “ હું રાજા છું ” એવા અભિમાનમાં શાં માટે ફૂલાવું ? જગતમાં જેવી સૌ માણસોની ગતિ છે તેવી જ રાજાની પણ છે. માટે હવે હું રાજપદને લોભે પણ પાછો નહિ આવું એ ભાવ છે.

સ્વ મોક્ષમાર્ગ મેળવવાના યત્નમાં જે સદ્ગુરુ મને સહાય કરનારા છે તે જ મારા ખરા બન્ધુ-જનો છે, આકીના તેાં સ્વાર્થી જ છે.

ગ સંસારનાં સ્વાર્થી સગાની બન્ધુતા કેવી છે તે ગાય છે “જેને ગાડે જેસે તેનાં ઘોળ ગાય” ઉદયમાં ભાઈ ભાઈ કરે પણ અંતરથી સ્નેહ જરા પણ ન મળે. મોત થાય ત્યારે કૃષ્ણ આમુઝા પાડે પણ શોક લેશ માત્ર ન મળે. અરે ઉલટા રાજ થાય, ચડતીમાં ભલું મનવે, પણ આપત્તિ સમયે સહાય તો સાની જ કરે પણ ઉલટી નોદા કરે. આવા જનોને જે બન્ધુ ગણીએ તો પછી શું કોને ગણવાના રહ્યા ? મતલબ કે સ્વાર્થી સગા એ શત્રુ જ છે.

સંપત્તિ સમયે મીઠું મનવતા, આપત્તિમા નિદતા,
એ મૈ ય ધુ ગણાય તો જગતમા યનુ ડયા માનવા ?

દેવતિલક — રાજા ! જો એમ જ હોય તો આ સવે જનો એમ કેમ માને છે કે
“ આ મહારા મિત્રો છે ને આ યનુઓ છે ? ” વળી તેથી વતા સુખો
અને હુ ખો, પણ શા માટે સહન કરે છે ?

— રાજા — એનું જ નામ અજ્ઞાન, એ જ મહામોહ ને એ જ માયા, કે જેમા
હુએલા જગતના જનો સારસાર ભેડી શકતા નથી

રાગ માહ

હે મહાર મહાર મૂર મૂરખ ! મૂંઢતા મૂંઢી,
ભણ છે જમને હાથ મો ચતુરાધને નૂરી. ટેક
મનહર દારા દીકરા, મો રનેલીનો સાથ,
એ સઘળું અળગું કરી, પળવું ખાની હાથ
મૂરખ મૂંઢતા મૂંઢી, ભણ છે જમને હાથ મો ચતુરાધને નૂરી
હું હું કરતો હીડતો, ધમધમ ધરતો પાય,
પણ હા ! રજ નહિ સમજતો, પાછળ સળગે દહાય - મૂરખ !
ભગો મો જગવાસીઓ, તજો મોહ પરિવાર,
તરવ તપાસો જો તમે, તો તરશે ભવપાર મૂરખ !

દેવતિલક — (ખેદ સાથે) હા રાજલક્ષ્મિ ! હવે તું પણ હણાર્થ ગઈ !

રાજા — અનેક અનયોની માથે સંજ ધ રાખનારી એ તો સદા હણાએની છે જ
જો

મનહર

ઘ
ખારા વારિમાથી જન્મ, ધારવાથી ખારવાળી,
લક્ષ્મી તો સદૈવ દોષ-ડુગર ભરેની છે,
કૃતા નહીં છે જેણે હલાહલમાથી હોમે,
સચલતા તરંગોની સંગતિથી ઝીની છે,

ઘ લક્ષ્મી સમગ્ર ધર્મ ઉપજેની હોનાથી તેનામા તેના પિતા મમુના તથા બાઈમા ના ? જે
હુખો આન્યા છે તે આમા કહે છે નમુનાથી ખારાચ દનારનાથી ક'વાય ૩ પશુમાથી
જડતા તરંગોમાથી ચચતા પોતાની એન મગિમાથી મ રાખમાથી ચકતા ને ધનુચમાથી
વાપાપણ એવા એવા તેનામા અવશુજો તેના ભાવના માથી આવેના છે પરતુ નમુનાથી અનુત,
કરપતરમાથી દાન કરવાનો ગુણ અમૃતમાથી મીઠાવ એ, ડુગ્રો જે નદીએ પોતાનામા મીઠારેના
નથી, એ ડુભાંગી રાજલક્ષ્મી પોતાના દેવથી જ સદા હણાએની છે, એ ભાવ

જડતા ઝીલી છે જેણે કદપતરુમાંથી કાઢે,
 માદકતા મદિરાભગિનીથી મળેલી છે;
 શંકતા સ્વીકારી છે જે શખિણીએ શંખમાંથી,
 વકતા તો બહાલે જેણે ધનુથી ધરેલી છે;—
 અનુભેથી એવા એવા, અવશણે ધારનારી,
 નીચ—નેહધારી લક્ષ્મી નીચતા ભરેલી છે;
 ધંદુધકી અમૃત ને કદપતરુથી લાગ,
 સુધાયકી મધુરતા જેણે ના વરેલી છે;
 સહોદર કેરા સારા ગુણો છોડી પા પણી એ,
 સિંધુની સુતા તો સદા પાપથી ભરેલી છે;
 ધિક ધિક ધિક છે એ રાજની લક્ષ્મીને અરે,
 દુષ્ટભાગી દેવથી એ સર્વદા હણેલી છે—

વળી,

રાગ માઠ.

ચ
 લક્ષ્મી શું લગ્ન કીધા થકી, કહે પહોંચ્યા કેા ભવંપાર ?
 સંસાર સાગરમાં ડૂબીને, પામ્યા દુઃખ અપાર—ટેક.
 સ્વર્ગતણું મહારાજ્ય મળ્યાથી, નહુપ પડ્યો નિરધાર;
 ગુરુ ગૃહિણીનું હરણ કરીને, ચંદ્ર થયો છે ખુવાર, રે હો પહોંચ્યા.
 કામવિવશ થઈ રાચીપતિએ હા, ચાહી ગૌતમનાર;
 બંધન પામી બલિનો પહોંચ્યો પાતાલે પરિવાર, રે હો પહોંચ્યા.
 દેવ અને દાનવના એવા, શૂરાના શણગાર;

અગણિત નર અદ્વૈષાઈ મુઆ, ત્યાં માનવના શા ભાર, રે હો પહોંચ્યા.

દેવતિલકઃ—તેમ ભલે હો, તોપણ રાજલક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરવાથી પરલોકમાં
 હિત કરનારા દેવોનું આરાધન તો થઈ શકશે જ.

રાજા—સત, ચિત્ત અને આત્મદૃષ્ટિ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થયા પછી ખીન્ન દેવતા-
 એનું આરાધન શા સારૂ કરવું ?

ચ લક્ષ્મી સાથે લગ્ન કરવાથી (મતલબ લક્ષ્મી નળવાથી) સંસારને છોડે (મોક્ષે) કેવું
 પહોંચ્યા ? મતલબ કે કોઈ જ પહોંચ્યા નથી ઇદ્રપદ નળવાથી ઇદ્રાણીની કામના થતા નરપ, સર્પ
 થઈને પડ્યો. પોતાના ગુરુ ગૃહસ્પતિની સ્ત્રી તારાનું હરણ કરવાથી ચંદ્ર કાચ ગંગી થયો. રાચી
 સરખી સુંદર સ્ત્રી છતાં ઇંદ્ર, ગૌતમની સ્ત્રી અહલ્યા સાથે વ્યભિચાર કરવા જતા રોગ વશ થયો.
 અને દાનીપણના અભિમાનમા અવિરાગ બંધન વશ થઈ પાતાલમાં પરિવાર માથે ગયો. આ બંધા
 લક્ષ્મી નળવાથી થએલા દોષો છે.

ઈદ્રવિજય

હ

સ્વાધીન સ્વામીવતી સતિરે શિદને પરપૂરુસને ઉર લાવે,
સ્વર્ગતણી સરિતા વહતી નિજ મદિર તે શિદ કૂપ ગળાવે,
પૂનેમનો પરિપૂરણ ચદ્ર મળેલ પતંગ કરે શિદ આવે,
લોજન જે ભલીભાત જમ્યો જન, તે જન શિદ મુખે તૃણ ઘાલે ?

જ

મોતી અને મણિના શણગાર પરા કરી કાચ ન કેા ઉર આણે,
ઈદ્ર તણો જન પ્રાપ્ત થયા પછી ગર્હભને નહિ કેાઈ પલાણે,
તેમજ જ્યોતિ સ્વરૂપ, અખડ નિજાન્તર પ્રાપ્ત થયા પછી ભાઈ,
તુચ્છ અપૂર્ણ બહિષ્કાર ઉર પ્રેમથી કેાપુ ઉપાસશે ધાપ ?

દેવતિલક — રાજન ! તેમ ભલે હો તોપણ જ્યારે યુવાવસ્થામાં વિષયભોગો
લોગવતા લોગવતા આપનું મન તૃષ્ણારહિત થશે, ત્યારે તે મનમાં
વૃદ્ધવયમાં આપને વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું વધારે સહેલું થશે
રાજા — (હસીને) એ બોલવું અનુભવથી જ વિરૂદ્ધ છે સાલજી

નરી

(અમે તો આજ તમારા બે દિનના એ રાગ)

હ

હવે તો હૃદય ન ચાહે, વિષયતપ્ત વિષયાન—ધ્રુવ
વિષ ને વિષયે ભેદ ન ભાઈ, અજ ને અજ સમાન,
નાત અને નાતે બેઉ સરખા, સરખા કર, પા, કાન હવે તો

હ પોતાનો પતિ જેને તાબામાં છે એવી સતિ શ્રી પરપૂરુસને ત્યાં માટે ચાહે ? જેના આ
ગણમાં ગંગા વહેતી હોય તે કુવો શા માટે ગળાવે ? જેને પૂષ્પિમાનો ખીચે તો ચદ્ર પ્રકાશ માટે
મગે તે પતંગ (આગીઆ નામનો જીવડો) શા માટે જારે ? ને સ્વાધીનના ભોજનો જેને બહુ
કરવા મળ્યા છે તે તુચ્છ તણખના શા માટે ખાય ?

જ મણિમુકતાના શણગાર મૂખે હાથે કાચના ખોટા શણગારો મેણ પહેરે ? ઐરાવતને મૂળી
વધને ગધેડાની સ્વારી મેણ કરે ? એ જ પ્રમાણે જેને પોતાના અતરમાં આનન્દધન પરમહરશ્વર
સ્ફુરેલ છે તે બહિષ્કાર (દેવો) કે જે અપૂર્ણ ને નાશનત છે એનું ઉપાસન શા માટે કરે ? ન જ
કરે એ સ્પષ્ટ છે પામવા યોગ્ય વસ્તુ પ્રાપ્ત થયા પછી ઉપાસના કરવા કરી જરૂર નથી એ
ભાવ છે

હ આમાં વિષયની વિષ સાયે સરખામણી કરી છે હું છે કે હવે મારું મન વિષયરૂપ ઝેરનું
પાન કરવા ચહાતું નથી અજ ને અજમાં જેમ સમાનતા છે તેમ વિષ અને વિષયમાં પણ
સમાનતા જ છે નાત અને આગરમાં બંને સમાન જ છે માણસો વિષનું બહુલ કરતા બેભાન
યાચ છે તો વિષયનું તો સ્મરણ કરતા પણ ભાનરહિત બની જાય છે નાશન માણસો કહે છે કે
હું વિષયનો ભોગ કરું છું પણ તે કયન સમજાવું વગરનું છે માણસો ભોગને ભોગવતા નથી પણ
વિષયભોગો માપસેને ભોગવે છે રિચરૂપી મહાન નીચોડો ચાપ્યા કરે છે તે અનત માણસોડપી
શેરડીને પીલી નિ સત્ત્વ બતાવી છેવટ ફેડી દે છે સરખાવો વૈરાગ્ય રાતક નીચેના શ્લોક મારે

મોગા ન મુક્તા વયમેવ મુક્તા ।

સ્તપો ન તપ્ત વયમેવ તપ્તા, ॥

કાલ્પા ન પાતો વયમેવ પાતા ।

સ્વૃણા ન જાણા વયમેવ જીર્ણા ॥

વિષ્ય ભક્ષણથી મરણ શરણ કે, બનતા જન બેભાન;
 વિષય તણે તો મરણે પણ હા, એ જ ગતિ અનુમાન. હવે તો.
 લોગ કરે હું વિષય તણે એમ, વદતા જન નાદાન;
 વિષય ચીચોડો જન શેરડીને, પીટી કરે બેભાન. હવે તો.
 જન કહે હું લોગો લોગણ એ સમજે પ્રાંતિ નિદાન;
 રે લોગો જનને લોગવતા, વદતા એમ વિદ્વાન. હવે તો.
 મરાઠી સાખી.

૨
 જો જોબનમાં જડથી ગંધ ના, વિષયવાસના ભાષ,
 ઉડાં મૂળવતી એ વિષની વેલી મહા હુઃખદાષ;
 વદ્ધ વધે જશે, રહેશે ના એવી આશે.

વળી, જો,

સચ્ચરાવૃત્ત

૩
 વૃદ્ધાવસ્થા જનોની, તનની તરુણતા, આયુની દીર્ઘ દોરી,
 કેશોની કૃષ્ણતાને શરીર ક્ષીણ કરી, જાય છે સદ્ય ચોરી;
 ત્યાં તો તૃણ પિપાસી, મદ અતિ ધરીને, માનવી પાસ આવી,
 લાલે લોલે ભૂંડાવી, અશરણ કરીને, અંતમાં જાય આવી

દેવતિલકઃ—હા દેવ ! હવે શું કરવું? યોગીરાજ ! કૃપા કરી કાંઈક રસ્તો બતાવો
 કે રાત્ર ઉઠાણે આવે.

ગોરક્ષનાથઃ—રાજન ! આલ વૈરાગ્યના કારણરૂપ થએલી ત્હારી પ્રાણપ્રિયાને
 યોગબળે જીવાડું અને એનો એકાંત સમાગમ કરાવી ત્હારો નિર્વેક દૂર
 કરે. (રાજનો હાથ ઝાલી લઈ જાય છે)

દેવતિલકઃ—(બહુ આનંદ સાથે) યોગીરાજ ! બહુ કૃપા કરી. આલ ત્યારે હું પણ
 કામમાં વળવું. (જાય છે)

ચોથો અંક પુરો.

જગજીવન કાલિદાસ પાંકક.

લોગ તો લોગવાયા નહિ, પણ અમે જ (કાળથી) જોગવાઈ ગયા. તપ તપાયું નહિ, પણ
 અમે પોતે જ (હુઝોએ) તપાઈ ગયા. કાળ તો ન ગયો પણ અમે તો ગયા જ (મતલબ કે કાળ
 તો ખૂટ્યો નહિ પણ અમારે અયુષ્ય ખૂટી ગયું) અને તૃણ તો જીવું ન થઈ પણ અમે જ
 જીવું (વદ્ધ) બની ગયા.

૪ વિષયવાસનાની ઝેરી વેલ, જો યુવાવસ્થામાં જડયુગથી ઉખેડી શકાય નહિ, તો વૃદ્ધાવસ્થા
 મા તમે તેને ઉખેડી શકો એવી આશા રાખશોમા. કેમકે દીર્ઘકાલ તમે તેને સિયન કરી પોષણ
 કરેલા હોવાથી તેના મૂળ ધણ જ બિડાં પહોચી ગયા હશે, એટલે તે મહાજ્વેરવાળા થઈ હશે; ને
 તમે વૃદ્ધ થયા હોવાથી નિર્બળ હશે આથી વૃદ્ધાવસ્થામાં વિષયવાસનાને તમે નિર્મૂળ કરી શકો
 એ કેવળ અશક્ય છે.

૫ વૃદ્ધાવસ્થા, માણસોના શરીરની જીવાતી, આવરદાની લાંબી દોરી; ને વાળની કાળાશ એ
 બધાને શરીરની નખખાઈ કરીને ચોરી જાય છે, ત્યાં તો તૃણાર્પી શક્તિ મહા મદવાળી બની
 માણસો પાસે આવે છે, “હુ આમ કરીશ ને તેમ કરીશ.” આમ મેગવ્યા ને કરોડ મેળવીશ.”
 એવા એવા લોભના લપટાવે છે, ને છેલ્લે તમામ આશાઓનો ભગ કરી, ઇચ્છાઓને અધુરી જ
 રાખી, અશરણ બતાવી ભક્ષણ કરી જાય છે. વૃદ્ધાવસ્થા શરીરનું સત્ત્વ હરી જાય છે ત્યાં આસા
 શક્તિ સમગ્રણ ભક્ષણ કરી જાય છે, માટે વૃદ્ધાવસ્થા તથા તૃણાના પૂજાના સપડાવા હવે હું
 ભકાતો નથી, અને ઘેર પાછો આવવાને પણ ઇચ્છતો નથી એ બાવ છે.

આધુનિક નાટકો

આ લેખમાં રક્ત એટલું જ કહેવાનું છે કે આ સમયમાં નાટકો કેવા પ્રકારના છે, કેવી રીતે લખવાય છે તથા તેવા પ્રયોગથી જન મનાજને લવિયમાં કોઈ પણ પ્રકારનો લાભ સલાવે છે કે નહિ ? એ કાંઈ લાભ જેવું ન જણાતું હોય તો તેમાં શો મુદારો આવશ્યક છે ? ઈ ઈ આટની ખામત જ આ લેખમાં લેખક ચર્ચવા માગે છે એટલું હિપોથેસિસ રૂપે બસ થઈ પડશે.

આજકાલ નાટક કંપનીઓ મોટી તેમજ ન્હાની ઘણી વધી પડી છે અનેક નવીન પ્રયોગો લખવાય છે અને અનેકજનો-શ્રીમત વા ધનહીન-તે ભેવા બંધ છે અમુક દેશમાં નાટકો વધારે લખવાય અને લોકોનો તે પ્રતિ મોહ વધતો જાય એ તે દેશના સારા લવિબ્ધની સૂચના છે એમ કહેવું અમત નથી પણ ખેન એ ચાય છે કે વાસ્તવિક રીતે આપણા ગુજરાત મટે તેમ નથી એવી દાહ સ લગાય છે કે સારી ગણાતી કંપનીઓના નવા ખેવ ભેઈ આખા બાક લોકો પૈમાં વાણીમાં ગયા એમ ધારે છે આથી શુ એમ લય ન રાખી શકાય કે જેવી રીતિ પુરસર આધુનિક નાટકો લખવાય છે તથા લખાય છે તેવી રીતિ એક બે વર્ષ વધુ ચાલશે તો નિમશય ગુર્જર ભૂમિની અવનતિનો ધાયો ન ખાશે ?

આમ એકાંમ શી રીતે કહી શકાય એ પ્રશ્ન વાચકો ને ઉપસ્થિત થશે જેનું નિરાકરણ અવશ્યમેવ થવું ભેઈએ.

પ્રથમ આપણે “ સાજ ” કે બીજા કોઈ દૈનિક-વતમાન પત્રમાં અમુક નાટક કંપનીને લગતી બહેન બજાર વાચીએ “ તદન નવા ચકચકિત પોશાક નવી સીનસીનેરી, પૂણુ લભકા બધ ધનેકિટક ફેન્સ તરા લાઈટ માટે કેળવાયલા એક્ટરો શનિવારની રજિયામણી રાત્રે અમારો (અમુક ખેલ) તદન નવો ! ઘણી મહેનતે તૈયાર કરેલો ! લજવી બતાવશે ”

આમાં લખાણ માટે કેમ કાંઈ શબ્દ જણાતો નથી ! હશે, ભૂતી ગયા હશે નહિ તો બધીએ કંપનીવાળા લખાણ વિરે “ અમારી આત્મ પ્રશસા ન કરવી ” એમ ધારી નહિ લખતા ટોય ?

તે નવું નાટક ભેવા શનિવારે રાત્રે ઘણા લોકો જશે, ખેલ શરૂ થયો ટૂંકા ઉધડ્યો અને મુદારનું મગજ સ્તવન થયું કે તુલ જ પડો કાટતા ” વાહ બી નેરી ! આહાહા ! શુ હા કરી છું ! લાઈટનો તો, લપકો આર જ છે હો ! ”

આવા અનેક તરેહના શબ્દો સંખ્યાબંધ મનુષ્યોના મુખથી બહાર નીકળશે. પછી જરાકવારે કંઈક હાસ્યજનક એવર એકિટંગથી લાખા ટુંકા હાથ કરતો ને પછી આમ તેમ આડા અવળા હલાવતો કોઈ એકટર ગાયન ગાશે તે થોથા વર્ગમાંથી “ વન્સમોર ” થશે. અને એવી રીતે આખો ખેલ સારી ઉત્તમ સીનેરી તથા આવી એકિટંગથી લજવાઈ પૂર્ણતાને પહોંચશે. અને લોકો બહાર આવી વાહુ ભાઈ ! ખેલ તો સારો હતો હો ? પૈસા વસુલ થીજો કોઈ કહેશે “ અલ્યા ! પેલું ” “ જરા ધીરથી ” વાળું ગાયન બોલતો ” પ્રત્યુત્તર એંહું ! ધાર નવી તર્જનું છે એટલે અધરું પડે છે. બે ત્રણવાર એમથું એટલે એંહું આમ તડાકામાં બોલી બતાવીશ ” પેલો કહેશે:-એયો ફરીથી, આપણને તો કંઈ ન ગમ્યો. ઈ. ઈ. શુ રસિક જનોની રસિકતા !

જ્યાં સારા લખાણની અને સારા ભાવોની આશા રંખાય ત્યાં-નેવી સારી નાટક કંપનીમાં બનતું ઉપરનું ચિત્ર છે. સાધારણ કંપનીઓમાં તો ઠીક છે લખાણ-તું પણ ઠેકાણું નથી હોતું; એકટરોનું પણ નહિં અને સીનેરી તો બિચારાઓ પાસે પૈસા ન હોય એટલે સારી થાય જ કયાથી ?

આમ કેવળ સીનેરી ઉપર; જ્યાં ત્યાંથી સાધારણ જ્ઞાનવાળા લોકોનું મનરંજન કરવા ઉપર નાટક કંપનીઓના મેનેજરોનું ધ્યાન હોય છે. પણ એથી મોટો ખેરલાભ, તેઓ આ શુર્જર ભૂમિ જે સાહિત્યની ખાણ છે તેને કંદે છે એ વિચારતા નથી. તેઓ જનસમાજનાં લાક્ષણિક દૃષ્ટાંત પૂર્ણ નાટકો નથી બનાવી શકતા; પૈસા કમાવાની લાલચ રાખે છે એટલે લખાણથી નહિં તો સીનેરીથી પોતાનું ટટ્ટુ ચલાવે છે. આથી મોટું એમ કહેવું નથી કે લખાણ કોઈ પણ કંપનીનું સાઈ નથી. જ્યાં લખાણ સાઈ ત્યાં સીનેરી નહિં; સીનેરી ત્યાં લખાણ નહિં કે એકટરોની હુશિયારી નહિં. છતાં સારા લખાણવાળી ભાગ્યે એક કંપની જ હશે.

નાટક કંપનીવાળા પૂર્વનાં નાટકોનું સ્વપ્ને પણ ભાન નહિ તેવા-પૈસા કમાવા કંપની કાઢે છે, અભણ શુર્જાતી ચાર પાંચ ચોપડી સુધી જેવું તેવું લાણેલા એકટરો પોતાનું પેટ ભરવા માટે ખોટા તદ્દન નાટ્ય શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધના ચાળા કરી ખેલોમાં ભાગ લે છે, અર્ધદંઘ જેટલા પૈસા આવે તેટલા ખરા એમ ધારી અદ્ધર સદ્ધરથી તફકંચી કરી આજ કાલના નાટક લખનારાઓ પૈસા કમાવા ખેલો લખે છે; એટલે નાટક લખનારા, લજવનારા તથા નાટક લજવાવનારા એ ત્રણેની દૃષ્ટિ-ગણેનું લક્ષ્યબિંદુ-“ ધન કમાવું ” એ ઉપર હોય છે, નહિં કે જન સમાજને સુધારી અમર કીર્તિ રૂપી ધનકમાવું. એટલે વૃહાલા વિચારૂ શીળ વાચક ! શી

રીતે તેમનો તથા આપણો-પ્રેક્ષકોનો ઉદ્ધાર સભવે !

સીન સીનેરીની ચડસાચડમી વધી ગઈ અને રસિક પ્રેક્ષકો પણ જેણે સીનેરી સારી કરી, તેને પુષ્કળ પૈસા કમાવી દેનારા બાબતે એટલે ભારતનો ગુજરાત દેશ જેમાં શાકુન્તલ જેવા ઉત્તમ નાટકો લખાયા છે તેમાં હાલ નામ લજવનારા નાટકો વધ્યા !

આથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે સીનેરી ઉપર લોકોનો મોહ વધારે છે, તેથી પૈસા કમાવાની લાલચે—કંપનીઓના મેનેજરો સીનેરી સારી કરે છે

ત્યારે શું લોકોનો વાગ ? અવગત નહિ જ સંગ્રહ નાટ્ય કવી ડાકાભાઈ ધોળારાણ સારા નાટકો કરતા તેમાં લખાણ, સીનેરી, તેમજ સારા એક્ટર હોતા અને જેઓ હજી પણ તેમના નાટકો જોઈ આવે છે તેઓ તેમની લેખિનીને વખાણ્યા વગર રહી શકતા નથી શું હાલ વખાણુમાં તેમના જેવું કોઈ પણ, કોઈ ગુજરાતની નાટક કંપનીમાં છે એમ આપણે સાબળીએ છીએ ? લખાણુ સારા હતા ત્યારે લોકોનો તે તરફ મોહ હતો અને હમણાં તેઓ સીનગીનેરી ખાતર જ ભેગા થયા છે પણ લખાણુ તરફ તેમને મોહ નથી આથી એમ ધારી શકાય છે કે હજી પણ લખાણુ સારા થાય તો લોકો તે કંપનીને જેવું જોઈએ તેવું માન આપ્યા વગર રહે નહિ

લખાણુ અને સીનગીનેરી તથા એક્ટરોનું તાદૃશ બાવતું બતાવવું, એટલા વાના જે કંપની સારા કરવા પ્રયત્નો કરે તે નાટક કંપની વિજય ન મેળવે એ ન બનવા ભોગ છે લોકોને ધુની એક જોડ સારો છે એમ લખી ખરાબ ભજવી બતાવી પૈસા પાણીમાં નખાવવા એના કરતાં જોડો ન ભજવવા એ બહેતર છે

ત્યારે શું લેખકો નથી ? પૂરના આપણા વીર પ્રતાપી નરરત્નોનું યથાર્થ જ્ઞાન જે નાટકોથી થવું જોઈએ, આપણો દેશ પૂરે કેમો હતો તેનું જ્ઞાન જે નાટકોથી થવું જોઈએ, હાલના સમયમાં કેવા કેવા સત્તાનો આપણા દેશમાં છે તેનું જ્ઞાન જે નાટકોથી થવું જોઈએ, આપણા રીતિ રીતોને કેવા છે, શા ફેરફારો તેમાં કરવા ઘટીત છે વગેરે માગદર્શક સૂચનાઓ આપનાર જે નાટકો લખાવા જોઈએ તે લખનારા શું હાલ આ ગુર્જર ભૂમિ ઉપર નથી ? છે પરંતુ જ્યારથી અધઃગત ઉછાછળા, અધીરા લખનારાઓ બહાર મેળમાં પોતાની કિમ્મત અકાવવા (કે નાટકોની આવી દુર્ગતી ઠરાવવા) કેસરીઆ કરી કુતી પડ્યા છે, જ્યારથી નાટક કંપનીવાળાઓ એછે પૈસે નાટક મળતું હોય તે પોતાને ફાવે તેમ પોતાના મનોઆશાનુસાર સુધારી ભજવવા મડયા છે ત્યારથી ખરા લેખક રત્ન ઢકાયા છે, તેમની કોઈ કદર કરતું નથી, અને તેથી નિરૂત્સાહી લેખકો કોને માટે નાટકો લખી રાખે ? કોઈ નાહક વિના લખવું તેમને ગમે'ખડ કે ? નહિ જ

ગમે તે હો પણ સારા લેખકોને ખૂણે ખાંચરેથી પણ શોધી કાઢી “તેઓ કેમ નથી લખતા? લખવામાં શાં શાં વિઘ્ન છે?” વગેરે બાબતોનું સંશોધન કરી તેમનો નિકાલ કરી પોતાની કંપનીઓ માટે સારાં લખાણ લખાવવા શું કંપનીવાળાઓએ તરફી ન લેવી જોઈએ? શું એ તેમનો ધર્મ નથી?

હાલ ભક્તિના ખેલો ઘણા જ લખાવા માંડ્યા છે. ભારત, ભક્તમાળ વગેરે પુસ્તકો હાથમાં રાખી તેમાંથી જોઈતા શબ્દો, જોઈતા પદો વગેરે લેવાય છે અને પેલું જુનું એક નવા આકારમાં—નાટકરૂપે—હાલ મુકાય છે. એટલે ભક્તિના ખેલો બનાવવામાં પોતાની મનોશક્તિનો વ્યય કરવો પડતો નથી. બધું તૈયાર, પણ ઢંકાયલું હોય છે તે બહાર લાવી રજુ કરવામાં આવે છે. અને બિચારા પ્રેક્ષકો સારા લખાણના અભાવે, એ પણ વખાણવા મંડી જાય છે. પણ એટલું વાચકો જોઈ શકશે કે લેખકો—નાટ્ય કવિશ્વરો—આજ કાલ કેવા છે કે ભક્તિના તો તે જ ખેલો તૈયાર કરી કંપનીવાળાઓને આપે છે અને કંપનીવાળા સારી સીનેરી મૂકી—સીનેરીથી—પૈસા કમાશે. પણ નવિન વસ્તુઓનો જથ્થો એકઠો કરી કાંઈ સારા Imaginative પ્લોટ કોઈ પણ આજકાલનો નાટ્ય કવિ બનાવે છે!!

નહિં નહિં ને નહિં. આથી શો શુક્રવાર ગુર્જરભૂમિનાં સંતોનોનો થશે તે વાચકવૃંદ સમજી શકશે.

એ તમો એકની એક બાબતનું પીઠપેઠણ કરવા કરતાં આધુનિક નાટક કંપનીઓના મેનેજરોને એટલું જ કહેવાનું કે જે સાક્ષરો હાલ આ ગુર્જરભૂમિ ઉપર હયાત છે તેમની પાસેથી તેમની ઉત્તમકૃતિનાં નાટકો તેમજો માગવાં અને તેમને સારી ધનની રકમ આપી એવાં બીજાં નાટકો લખાવી પછી લલે સારી સીનેરી સાથે ભજવવાં. જન સમાજને સુધારવાનું એક સુંદર શસ્ત્ર તેમની પાસે એ તેમજો બૂલવું નહિં. જેમ તેઓ જન સમાજરૂપી અશ્વની લગામ ખેંચશે મજ તે ખેંચાશે તો એવો મ્હોટો ધર્મ (duty) તેમને શીરે છે તેના દુરુપયોગ કરવો એ શું લગવનારૂં હીનપદ દેનારૂં કર્તવ્ય નથી? ઇંગ્લાંડ વગેરે દેશોમાં જેમ સાફ લખાણ તથા સારા લાવોવાળું નાટક ઉત્તમ ગણાય છે તેમજ ગુર્જર ભૂમિ વિષે થવું જોઈએ. તો ગુજરાતમાં સારી ગણાતી કંપનીવાળાઓ તરફથી એવા સતત પ્રયત્નો થવા જોઈએ એટલું કહી પ્રભુ ઉચ્ચાભિલાષી કંપનીના મેનેજરો તથા કેસાહી લેખકોને મનચાંચિત વિજય અર્પો એ પ્રાર્થના કરી હાલ તુરતને માટે વિરમવું યોગ્ય ધારૂં છું.

નહિયાદ

નાગરવાડા

સદ્વિવાસી.

નવી વાચનમાળા સભાએ સુચના

ગુજરાતી સાતમી ચોપડીના મુખ્ય વિભાગ ત્રણ રાખવામા આવેલ છે, તેમા સામાન્ય વિષયો, ઇતિહાસ-ભૂગોળના વિષયો, તથા સૃષ્ટિ-જ્ઞાનના વિષયો એ ચોખ્ખા છે. નવી વાચનમાળા સભા એક સામાય વાત એ ધ્યાનમા રાખવા જરૂર છે કે તેઓને એક બીજાનું અનુસંધાન રાખેલ છે, દાખલા તરીકે પદ્ય પાઠોમા એટલે કે જેને સાતમી ચોપડીમા સૃષ્ટિ જ્ઞાન કહેલું છે તે સભા પાઠોમા જે હકીકત આપી જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરાય છે તેમા છઠ્ઠી ચોપડીના પાઠોમા સમાતી હકીકતનું અનુસંધાન આવશ્યક લેવાનું છે. પાઠ ૯૪ માં મોઢો વિષે છે તેમા લખેલ પહેલી જ પંક્તિ આ પ્રમાણે છે કે —“આપણે પૃથ્વી અને સૂર્યની વચ્ચેના મોઢો વિષે શીખી ગયા, હવે પૃથ્વીની બહારના મોઢો તરફ નજર કરીએ.” કયાદિ આ ઉદ્ગ્રાહક સ્પષ્ટ જણાવે છે કે છઠ્ઠી ચોપડી છાત્રોએ બહારી હોવી જોઈએ, તેજ રીતે વાચની અને અય વાચન પુસ્તકો વિષે પણ સમજવાનું છે. તે એ જ વખતે તે સર્વે નવી વાચનમાળાના પુસ્તકો જે શાળામા દાખલ થયા હશે ત્યાં જરા અગવડ પડવા સભવ છે. કદાપિ કોઈ શિક્ષક આગલા પુસ્તકની હકીકત પુરી પાડવા પ્રયત્ન કરશે તો તે અસ્વાભેદ તો નહિ જ પડે, પણ તેથી સંપાદિત થતું જ્ઞાન આશુ વર્ષ શિક્ષણ લે તેને સહાય કરવા સમર્થ વાય, તેવી સંજોગ રીતે તો ચોક્કસ કલાકમા તે જ જ્ઞાન લેનાર શિક્ષિત વર્ગને ન જ થાય એ સ્વાભાવિક છે. માટે કાંતો તે પ્રથમના પુસ્તકો બાણી રદ્યા બાદ ઉત્તર ઉત્તરના પુસ્તકો આરંભવાનો સમય આવે એ સર્વોત્તમ રસ્તો. કદાપિ માય ન રહે તો એવટ એટલું તો થવું જરૂરનું છે કે તે તે વિષયોનું સંધાન પુરૂ પાડી આપવામા શિક્ષકે સંપૂર્ણ કાળજી રાખવી જોઈએ.

બીજી એક સામાય ચર્ચાસ્પદ વધારે એવી એ વાત છે કે —નવી વાચનમાળાના પાઠોના અર્થ કે તેની સમજૂતી અય મોકારે આપવા માટે કાંઈ પણ નોટો પ્રસિદ્ધ કરવાનો સરકારી કેળવણી ખાતા તરફથી પ્રતિબંધ છે, તે એક રીતે જેમ ઘણો સ્તુતિ પાત્ર છે તેમ બીજી રીતે જરા અગવડતાવાળો લાગે તેવી બીતિ રહે છે. કારણ એકે —નવા નવા પાઠોમા જે નવા નવા શબ્દોના પ્રયોગો આવે છે, તે તો હાલ દૂર નાખીએ, તોયણુ તેમા આવતા શાસ્ત્ર, પુરાણ, ઇતિહાસ વગેરેના પ્રસ્તાવોનું જ્ઞાન જે ઉપલબ્ધ ગુજરાતી ધોરણોમા શિક્ષિત વર્ગને આપવું નિષારેલ હોય તો તે કેટલે અશે રલીભૂત વશે તે કહી ચકાતું નથી. પાઠ ૧૫ માંની “હરિજનના હૃદય” નામની કવિતામા “મીરા, કરમા, શંખરી, પીપો, મૂરનાસ, કુબો કુબારને સદને

કસાઈ, ધનોજી જાટના લોહાડીરે” ઇત્યાદિ જે જે સુપ્રસિદ્ધ પુરૂષો કે સ્ત્રીઓ સંખ્યે હકીકત જણવાનો આશય રહેતો હોય તે તે સંખ્યેથી ટુંકી આખ્યાયિકા પ્રત્યેક શિક્ષક જણાવશે, એ વાત સુસિદ્ધ સનાય; અને સાથે જામડાંમાં તેમજ દેશી રાજ્યોનાં ગાંસડાંમાં પણ જ્યાં આ નવી વાંચનમાળા દાખલ થઈ ચૂકી છે, તેથી તેના શિક્ષક વર્ગને પણ એ સંખ્યેથી યોગ્ય રીતે જરૂરીઆત જ્ઞાન આપતાં અડચણ નહિ આવે એમ કદાપિ દૂરથી સર્વને નિર્મોહિત વાત લાગે, તોપણ એટલું તો નજી છે કે એક સરખી રીતે સર્વે આવા આવા વિષયોની સમજુતી આપવામાં આવે તો કોઈ રીતે અનુચિત માનવા જેવું નથી; અને તે માટે જો સરકારી કેળવણી ખાતા તરફથી પણ આવા પ્રયાસને અનુમોદન કે ઉત્તેજન મળે તો અયોગ્ય કહેવાય ખરું? બધા શિક્ષકોને સરખી રીતે જ્ઞાન છે, એ વાત તો કદાપિ ન મનાય, પણ બધા સરખી ખંતથી શોધી લાવી જેટલી જામી હેય તેટલી પૂર્ણ કરી, જે જે સ્થળે અધિક પ્રકાશ પાડવાની શિક્ષિત વર્ગ માટે જરૂર રહે, તે તે સ્થળે તેવી હકીકતથી તેઓને વિહિત બનવવા તેઓ વખતો વખત તત્પર રહે, એવી આપણી દરમીઆન માગણી છે. આવા જ્ઞાનની ઉપલાં કે પ્રાથમીક કેળવણીમાં છેક ઉદ્દતાં ધોરણોમાં આવશ્યકતા નથી, એમ તો ખહુ થોડાનું જ માનવું હોવું જોઈએ. અંગ્રેજી પુસ્તકોમાં પણ જ્યારે કોઈ કાવ્ય કે ગદ્યમાં “ખાઈબલ” થર્મ પુસ્તક અગર થર્મ, ઇતિહાસ, સાહિત્ય, વિજ્ઞાન કે હરકોઈ જાતિના જ્ઞાનનાં પુસ્તકો સંખ્યે સૂચન આવે તેને માટે જેમ નોટોને અભાવે વિદ્યાર્થીઓને સ્વાશ્રયી શોધ કરવાની જરૂર છે, અને તે જ રૂચીકર તેમ સ્તુતિપાત્ર માર્ગ છે, તે રીતે, આ વિદ્યાર્થીઓ સંખ્યે તો માત્ર નોટોનો અભાવ છે, તે ઉપરાંત જો સ્વાશ્રયી શોધ કરવા પ્રયાસ કરે તો, તેવાં સાધનો કે તેવી સામગ્રી ખહુ થોડી છે, અને તેજ રીતે શિક્ષક વર્ગને પણ એ જામી નડતર કદાપિ થાય નહિ ખહુ નવાઈ જેવું નહિ ગણાય. તેઓ તો ગમે ત્યાંથી લાવી આપવા સમર્થ હશે, ૧. સમાન અને જોઈએ તેટલુંજ એ પ્રમાણે જ્ઞાન સંપાદન કરાવવામાં લેઈ રહે ૨, એ વાત પણ નિર્વિવાદ છે.

દૃષ્ટાંત તરીકે:—પાઠ પપમાં “હિમાલયનું વર્ણન” નવલરામ કૃત છે તેમાં “બળિનિયમન તત્પર વામનના શામપાદ સમહોઈ, પેસતુ કાંચની ખારી, પ્રતિ વર્ષ આવે જાય જ્યાંથી હંસની સ્વારી; જે જૂઝુકુળદીપક દેવના યશની ખરી ખારી.” ઇત્યાદિ આવા આવા પ્રસ્તાવો વખતે કાંઈક વિશિષ્ટ ચર્ચા સહિત સમજુતી આપી શિષ્ય વર્ગનાં મન ઉપર અમર કરવા જરૂર છે, તો તે સંખ્યે એટલું અધિક કહેવું પ્રાપ્ત થાય છે કે આવા આવાં કાવ્યોને જો અન્યાય ન થવા દેવા ઇચ્છા હોય તો તેનો અર્થ સમજાવતી વખતે ખાસ સંલાળ રાખવાની જરૂર છે, આ સ્થળે તે સંખ્યે

પુણ્યાત્મા નાથીબાઈ.

અધિક વિસ્તારથી વિવેચન કરવાનો નથી, માન ઈષ્ટ દશનની આવશ્યકતા પુરી પડાઈ તો જસ

ત્રીન્તુ વિષય પરત્વે મૂચન-જિહ્વ એ કે —મૂતળ, ભૂગોળ, ખગોળ કે રસાયણિક તથા યાત્રિક શક્તિઓના પાંડો શિખાવવામા આવે ત્યારે તેને માટે યોગ્ય રીતે આવશ્યક પદાર્થો અને વિવિધ સામગ્રીઓ પ્રત્યેકશાળામા સપાદિત થવી જોઈએ જ્યાં સુધી આ ન જાને ત્યાં સુધી વારેલ ધારણા ફક્તીભૂત થવાની નથી, અને જે સુધરેલ શિક્ષણ પદ્ધતિ એ શિક્ષિત વર્ગને કેળવવા, ઇચ્છા હોય તે પદ્ધતિનો અમલ પણ ઘણી મુશ્કેલીથી થવા સંભવ છે આને માટે જેમ મરકાગી વાચનમાળા સર્વ સ્વયં સ્વી કારવામા આવી છે, તે જ પ્રમાણે તેને અંગે ઉપયોગી સામગ્રીઓ પ્રત્યેકશાળામા પુરી પાડવી કે શાળાના ઉપરી શિક્ષકે તે વસાવી લેવી અત્યંત રીતે ફરજિયાત હોવી કે નહિ તેનો નિર્ણય તે વર્ગે જ કરવાનો છે

ત્રી શબ્દપ્રસા શિવદાસ મહેતા

પુણ્યાત્મા નારીવાઈ

આ પુણ્યાત્મા બાઈના સ્વર્ગવાસના બેસ સાલગી ધમત્રિય જનોને અત્યંત ખેદ થયો છે ધાર્મિક યત્તિવાળા કોઈ પણ મનુષ્ય આ બાઈના નામથી અભાણ્યા નહિ જ હોય

પુણ્યાત્મા નારીબાઈનો જન્મ જામ બલાગીચાના શેઠાધર્મસિંહ રત્નસિંહને ત્યાં થયો હતો જાણ વય ત્યાં જ ૧૧ગી તેમણે મળેલ વાચવાનો પણ અભ્યાસ કરેલો યોગ્ય વયે તેમનું લગ્ન મુ ૧૮મા શેઠ બડરગી મુળના જ્યેષ્ઠ પુત્ર શેઠ દામોદર બડરગી માટે કરવામા આવ્યું હતું જશુરજીમા તેમ ૧૫૧૫ પનોતા ગણાયા હતા તેમના સમરા તથા દેર દેરાણીઓનો તેમની ઉપર અત્યંત ભાવ હતો કારણ કે બાવક વયથી જ તેમના ઉનારતા, વાતસય તથા હડાપણ ભરપુર હતા પોતાની માસુના સ્વર્ગવાસ પછી યુવાન વયમા પણ બહોળા કુટુંબના ઘરમા તેઓ વૃદ્ધ વર્ણને બેઠા હતા એમની ઉપર આરથા એટની બધી ગહેતી કે મવ ધર્મ કાયમા તેમના સમરા પણ તેમની જ સનાહ લેતા

આર્યધર્મપ્રકાશ

પુસ્તક ૩૭ મું] -ભાદ્રપદ સ ૧૯૬૧ સપ્ટેમ્બર-૬ સ ૧૯૦૧ [અંક ૧૧ મો ૦

વ્રજનાસીમા વહાલ

મને વહાલા લાગે છે નજવાસીઓ રે—

સાદા સુદર ને સુકુમાર—મને વહાલા લાગે છે નજવાસીઓ રે ટેક
જેને માદો પોપાક સદા શોભનો રે,
જેને હુડે છે હેત ને હું નાસ—મને વહાલા લાગે છે— ૧

સાખી

સાહ લોજન રનેહથી,
ચહુ સાથે મગી ખાય !
આછા નિર્મળ નીરમા
હોશે હોશે નહાય !

નાળે સ્વચ્છ શરીર ધર આમળા રે !

૧હ ઉરમા-વિશુદ્ધને-ઉદાર—મને વહાલા લાગે છે— ૨

સાખી

સાસ્ત્રિક લાવ સદા રમે,
જેના અતર માલ્ય !
જોતા જેને નયનને,
ઉર આનંદે ભરાય !—

ધીમે ધીમે સંરલ પથ ચાલતા રે,

કરે કો 'દી' ન કોઈ કકાસ—મને વહાલા લાગે છે— ૩

માખી

ઠેઠો આદર આપતા,
હસતા હેડા માલ્ય,

આવો આવો બોલતાં
બોલાં બોલાં થાય—

સદા સત્યમાં સ્વકીય—પ્રેમ બાંધતાં રે,
લેતાં પીયૂષ જીવન સ્વાદ—મને ંકલાં લાગે છે.

૪

અમૃતલાલ કુવરજી વૈદ્ય.

ચાવંડ.

નાસ્તિક.

કેટલાક શબ્દો ઘણીવાર વપરાયાથી અગર ખીલ કોઈ કારણથી પોતાનો ખરો અર્થ સૂચવી શકતા નથી. “નાસ્તિક” પણ એવો એક શબ્દ છે. ઘરાબોને મ્હોડે, સ્ત્રીઓને મ્હોડે, વિદ્યાર્થીઓને મ્હોડે, વિવિધ પ્રસંગે એ શબ્દ વપરાય છે છતાં તેનો ખરો અર્થ તેઓ સમજતાં નથી એવું માફ માનવું છે. આ પ્રસંગે નાસ્તિક એટલે કોણ તે વિશે વિચાર કરીશું.

જો આપણે કોઈને “નાસ્તિક” નો અર્થ પૂછીશું તો તરત જ વગર વિલંબે કહેશે કે જેને આસ્થા નથી તે. આસ્થાનું આસ્તિક સાથે માત્ર ઉચ્ચારમાં રહેજ સામ્ય છે તેથી જ આ પ્રમ ઉત્પન્ન થયો હશે. કોઈ માણસ દેવમંદિરે નહિ જતો હોય તો વૃદ્ધ વર્ગ તેને માટે કહેશે કે એ નાસ્તિક છે. માતા, બળીઆ વગેરે ઉપદેવગણો વિશે કોઈ પૂજ્યમાવ નહિ દાખવતો હોય તો તેને વિશે સ્ત્રીવર્ગ કહેશે કે એ તો નાસ્તિક છે. આ પ્રમાણે સૌ કોઈ પોતાના મતથી જૂઠા પડનારને નાસ્તિક ગણે છે.

નાસ્તિક એટલે પરમેશ્વર અને આત્માના અસ્તિત્વનો જે ઇનકાર કરતો હોય તે. મનુષ્યનું જીવન મૃત્યુ પછી પરિસ્થાપ્ત થાય છે અને પોતાની વિવિધ અસિલાષાઓને પોષવા સિવાય ખીલું કર્તવ્ય તેને માટે નિર્માણ થયું નથી એવું માનનાર તે નાસ્તિક. જગતનો કર્તા કે અધિક્ષાના પરમાત્મા છે જ નહિ એટલે તેના તરફ આપણી કાંઈ ફરજ નથી એવું માની સ્વચ્છન્દે વર્તનારને નાસ્તિક કહેવાય. વળી પરમેશ્વરનું અસ્તિત્વ માનતો હોય છતાં પોતાનો વ્યવહાર તે માન્યતાની આસુઆ વિરુદ્ધ રાખતો હોય તેનું નામ વ્યવહારિક રીતે નાસ્તિક. નાસ્તિક શબ્દનો આવો અર્થ હોવાથી ઘણા નાસ્તિક કહેવાતા માણસોને એ આરોપમાંથી મુક્ત કરી શકાય અને જગતની દૃષ્ટિએ આસ્તિક કહેવાતા ઘણાને ખરી રીતે, પૂરેપૂરા નાસ્તિક કરાવી શકાય.

એક માણસ બધી રીતે પોતાના સમ્રાટ પ્રમાણે સઘળા કહેવાતા ધર્માચરણ કરે, વૃત્ત, ઉપવાસ, દાન, યાત્રા, કીર્તન વગેરેમાં ઉત્સાહથી (ખરી શ્રદ્ધાથી કહાચ નહિ) શાગ લે, છતાં બચકારમાં જુદું જોલે, પારકાનું સાડું દેખી ઇર્ષ્યા કરે, નહિ ઇચ્છવાની વસ્તુઓની ઇચ્છા રાખે, કીર્તિદાન કરે, પણ ખરું દાન કરતી વેળા હાથ ખેંચે, ક્રોધ બતાવે અને અતકરણમાં જૂના વેરને સકોયા કરે તેને શું આસ્તિક કહેયો? જગત તો તેને આસ્તિક કહેયે, ધર્માચરણી કહેયે પણ પ્રભુની તેના પર કેવી તીખી દૃષ્ટિ રહેતી હશે? તે ઇશ્વરને માને છે તેથી શું? શું તે ઇશ્વરને પોતાની સન્મુખ રાખે છે? દરેક કામ કરતી વેળા તે અતકરણને પૂછે છે કે આ કાર્ય યોગ્ય છે? અયોગ્ય પગલું ભરવાની ઇચ્છા થતા તે પ્રભુથી કરે છે? નહિ જ ત્યારે એનામાં, અને પરમેશ્વર છે જ નહિ એમ સ્પષ્ટ બહિર કરનારમાં વાસ્તવિક રીતે શો ફેર છે

નાસ્તિકોના એક વર્ગ એવો છે કે તેમનામાં અને ખરેખરા આસ્તિકમાં તે મના વર્તનથી ભેદશું તો કશો તફાવત જણાયે નહિ તેઓ સદાચરણી, સત્યવક્તા, દયાળુ અને બધી રીતે એવા હોય છે કે આપણે તેમને પિતૃવાન કહીશું તેમનો બાહ્યાચાર ખામી વગરનો છે અને કેટલીક વેળા તો આસ્તિક કરતા પણ વધારે દૃઢતા બતાવે છે આટલું છતાં એ જો વચ્ચે મ્હોટું અંતર છે એક દયાળુ ધાય છે, ગરીબને અને નિરાશ્રિતને મદદ કરે છે, તે એમ સમજીને કે સઘળા પ્રભુના બાળક છે અને તેને પ્રિય છે નિર્ણય, રોગી અને વૃદ્ધની સેવા કર્યાની જ પ્રભુની સેવા ધાય છે ત્યારે બીજો માણસ એમ કહેયે કે ગરીબને, અપંગને સહાય કર્યાથી સમાજ સુખી થાય છે સમાજ એકં શરીર છે એટલે કોઈ વિભાગ ખામીવાળો કે પીડાતો હોય તો આખું અંગ સુખી થઈ શકતું નથી તેમનું બધારણ સમાજ સુખ ઉપર હોય છે ત્યારે આસ્તિકની નજર પોતાની પ્રભુ પ્રત્યેની દુરંત તરફ હોય છે કેટલીક વાર તો બેઠેલા કાર્ય એક સરખા ચા-ચા આવે છે તેથી તેમની વચ્ચે રહેલું અંતર કંઠાડું પડતું નથી પરંતુ એવા પ્રસંગો આવી પડે છે કે ત્યારે બેઠેલા કાર્યહિન પરસ્પર વિરુદ્ધ વધ જાય છે ત્યારે તેઓનું પ્રત્યેકનું વર્તન તત્ત્વ જૂદી દિશા પકડે છે એવો પ્રસંગ હોય કે જેથી સમાજનું સુખ સધાતું હોય પણ તેનાથી પ્રભુની ઇચ્છા વિરુદ્ધ જવું પડતું હોય ત્યાં બેઠેલા તફાવત જણાઈ આવે છે એક ઉદાહરણથી આ વાત સ્પષ્ટ થશે એક દેશમાં વસ્તી ઝપાટા બધ વધતી હોવાથી દુષ્કાળના ચિન્હો જણાવા લાગ્યા હોય તેથી દુષ્કાળ અટકાવવાને વસ્તી ઠીક કરવાના ઉપાય તરીકે લગ્નનો પ્રતિબંધ કરવાની સૂચના કોઈ અર્થશાસ્ત્રી કરે તે કહેયે કે ભલે લગ્નનો પ્રતિબંધ કર્યોથી અનીતિ વધશે પણ તેથી દુષ્કાળ યોગ્ય વરસ દૂર જશે નીતિનો ભંગ યાય છે ખરો પણ સમાજ એકદરે

આથી સુખી થશે. જેને આપણે આસ્તિક કહીએ છીએ તે આ વાતની સામે પડશે. દુષ્કાળનો ખીલ રીતે અટકાવ થતો નહિ હોય તો તે મૃત્યુ પસંદ કરશે પણ ઉપલો માર્ગ પસંદ નહિ કરે. અમુક માર્ગ સત્ય હોય છતાં સમાજને સુખકર ન હોય તો ઉપયોગ વાદી (utilitarian) તેને સ્વીકારશે પણ ઇશ્વરને માનનાર પુરુષ તેનો પરિત્યાગ કરશે. એકનો કાર્યહિતુ સુખ અને ઉપયોગ છે અને બીજાનો કાર્ય-હિતુ કર્તવ્ય છે. દાન કરવાથી મનને એક પ્રકારનો આનન્દ મળે છે તેથી પોતાની અભિલાષાને સંતોષવાને-પછી બલે તે અભિલાષા ઉચા પ્રકારની હોય-ઉપલો માણસ દાન કરે છે. આનન્દ મળે કે ન મળે તોપણ દાન કરવું માર્ગ કર્તવ્ય છે એમ માનીને બીજો માણસ દાન કરે છે. તદ્વાત કાર્ય-હિતુમાં છે. જો વસ્તુસ્થિતિ ફરી જાય અને દાન કરવાથી આનન્દ ન મળે તો પેલો માણસ દાન નહિ કરે પણ કર્તવ્યવાદી કરશે જ. એકના હૃદયને પોતામાંથી જ બળ મળે છે ત્યારે બીજાને પ્રભુની પ્રાર્થનામાંથી અખુટ અધ્યાત્મિક બળ મળ્યા કરે છે લાલચો જ્યારે તેમને ઘેરે છે ત્યારે એક સમાજ સુખ ઉપર વિચાર કરી લાલચો ઉપર જીત મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે બીજો ઇશ્વર પાસેથી સહાયતા માગે છે. જો સમાજસુખનું ધોરણ ફરી જાય-અને એમ બનવું સંભવિત છે કેમકે જે પ્રકારનું વર્તન આજ સુખકર મનાતું હોય તો આવતા યુગમાં ન મનાય-તો ઉપયોગ વાદીનું વર્તન તરત જ ફરી જાય પણ ઇશ્વરવાદીનું અચળ રહેશે. કારણ કે તેની દૃષ્ટિ સમાજ ઉપર નથી પરંતુ ઇશ્વર ઉપર છે અને તે સર્વ દેશમાં, સર્વ યુગમાં અચળ છે.

ઉપયોગવાદીઓમાં પણ પ્રકાર છે. એક સમાજસુખને માન્ય ગણનાર અને બીજો વ્યક્તિ સુખને માન્ય ગણનાર. બીજો વર્ગ એમ માને છે કે જો દરેક માણસ પોતાનું સુખ સાધે તો તેની સાથે આખી સમાજ એકદમ સુખી થાય. આ મતમાં દયા, દાન, કર્તવ્ય નિઃસ્વાર્થી રહેલું કોઈ માટે જગ્યા જ નથી. આ પણ એક પ્રકારના નાસ્તિક છે.

નાસ્તિકોનો જબરો વર્ગ વિજ્ઞાન શાસ્ત્રીઓમાંથી જન્મ્યો છે. તેઓ પોતાના કુદરતના અભ્યાસ વડે અચળ, સર્વવ્યાપી નિયમ શોધી કહાડે છે. એ નિયમને સદૃશું વિશ્વ અધીન છે. અમુક ક્રમ પ્રમાણે પ્રાણીઓનું સંવર્ધન થયા કરે છે. મનુષ્યની અતર્ગત લાગણીમાં, તેના સ્વભાવમાં, આચર્યમાં ફેરફાર થાય છે તે પણ એ નિયમને અનુસરીને જ. દૂકામાં આપ્ત જગતનો વ્યવહાર શુદ્ધ નિયમ વડે સમજાવે છે. મનુષ્યમાં દાન કરવાની અગર રહેલું પ્રેરણા થાય છે તે એટલા માટે કે એથી મનુષ્ય જાતિનું સંરક્ષણ થાય છે. આ વિજ્ઞાનવાદમાં પણ ઇશ્વરને માટે સ્થાન નથી.

દિવ્યજ્ઞાન

આજે મને કંઈ દિવ્ય જ્ઞાન થાય
જ્ઞાન રવર્ગિય અબ્રથી ઉતરી જ આવે,
દિલને હુસાવે, પટાવે, મનાવે,
અતિશય જ્ઞાન હ આવે
વેદના વાયક જ્ઞાનમા ઉતર્યો,
અતિ ઉત્તમ શ્રુતિથી એ બધા,
-વિવેકી વિજ્ઞા કેરે અજ્ઞા રણકારે
શને શનૈ મમ હૃદય સાગરે—
એ જ્ઞાન જરણા સર્પા—વિચર્યા

સાગર કેરા ખારા જળ, આજે આહા ! બનીયા નિમળ,
એ મિદ્ર જળપાન ઉરને જ બાવે ! ! !

બાવનગર

તા. ૧૮-૩-૦૮

મદ્ર.

‘દેવ’વાલકોનો દિવ્ય રાસ

આવી ગાદ રજની વિષે શુ પેલા
દેવ જાલકોએ દિવ્ય ગાત આરંધ્યુ ?
આજે જડેના ચદા સાથે શુ ઠો’
કંઈ રાસ રમવાનુ ઉરમા જ બાંધ્યુ ?

+

×

-

×

+

તારાગણ—

“ મોડી કેમ આવી_જ્ઞેન તુ ?
મોડી કેમ આવી જ્ઞેન તુ ? ”

અદા—

“ હતી સાસરે હું જ્ઞેત્રી કેમ આવી_શકું ?
મમ પ્રાણ દિનકર તણી સ્વારી સિધાવી_જ્ઞેહાર ત્યાં,
‘ જીવે છું રચવા રાસ_હું પિંગ્લ મગ વાંકુ વાટ જુએ રહ્યા’
એવી રત્ન લઈ આવી હું. અહિં, લાડકાં રડશે નહિ,
ચાલો ગજવીયે ગગન ગમીરું, હાથ_તાલી લઈ ઘર. ”

તારાગણ—

“ કયું કીક હેં આ જ્ઞેન,
બહુ અમને_ગમ્યું. ”

— × × × +

કહી બાધ્યાં કોઈ કોટીએ, મૂંઝીઓ મૂંઝે,
હસે, કુદે ને રૂડાં હર્ષથી મૂંઝે.
કોઈ લે છે મૃદગ, કોઈ વિણા ને સ્કુપ,
ધરી ઓણ વંસી ગાન રૂડાં જ ગાય.
કરતાં કલ્લોલ એમ રાસને રચે,
સાબાગી ચંદા ગાય ગિત નભ નિર્મળાં વચ્ચે,
બધે જય જય જય ધાય હર્ષ હેત્રી મચે !

બાવનગર,

તા. ૧૮-૩-૯૯.

મદ.

*નીતિનુ શિક્ષણ એટલે શુ અને શુ નહિ

હાલમા (નિશાળમા) અપાતી કેળવણીની ખામી બતાવતા ઘણા વિદ્વાનો તરફથી ક્યોઈ ઉદાહરણમા આવે છે કે તે અધૂરી છે નીતિના શિક્ષણ ઉપર લક્ષ આપવામા આવતુ નથી કેટલીક મિથનરી અને એવી બીજી સરખામોથી નક્કી થાળાઓમા ધર્મનુ શિક્ષણ અપાય છે ખરૂં પણ એવી બાળકો સાકા વિચારના અને ધર્મોધ ધાય એ સંભવિત છે એવુ અનિષ્ટ પરિણામ ન આણુવુ હોય તો નીતિનુ શિક્ષણ કેવી રીતે અપાવુ જોઈએ તે વિશે ચર્ચા કરવાનો આ લેખનો હેતુ છે વિદ્વાનો ભિન્ન ભિન્ન મતના છતાં મતાન્તર સકુન કરે એવા હોય છે તેથી કાંઈક હિ મત પણ આવે છે અને હવે વગર વિવ મે આ ચર્ચામા પડુ છુ

નૈતિક શિક્ષણ એટલે બાળકની લાગણીને, તેની વિવેકબુદ્ધિને અને ઇચ્છા શક્તિને એવા પ્રકારની તાલીમ આપવી કે જેથી તે કુટુંબી તરીકે, દેશજન તરીકે અને મનુષ્યજાતિના અંગ તરીકે પોતાના કર્તવ્યો જરૂર બજવી શકે

નીતિને લગતી ખામીઓ ઉપર મુકરર કરેલા અથવા મોટા કહેવાના પાડ વડે નૈતિક શિક્ષણની શરૂઆત કરી શકાય છે

નૈતિક શિક્ષણમા નીચેના વિષયોનો સમાવેશ થાય છે—આત્મસંયમ, હિ મત, ધીરજ, વિવેક, ખત, સ્નેહ, ઉારતા, કષ્ટ, સરલતા, સત્ય, વિનય, કર્તવ્યપરાયણતા, સ્વાભિમાન, ઉદ્યેગીત્વ, ન્યાયીપણું, પ્રભાશ્ચિન્તા, ધનનો ખરો ઉપયોગ, સમાજસેવા, દેશજનના કર્તવ્ય, સર્વ પ્રકારના ધર્મ, મત વગેરેને સન્માન, સહાય, અન્ય પ્રજાઓ તરફ બંધુભાવ, કળા અને કુસ્રત તરફ પ્રેમ, ઇતિહાસ, જીવનવૃત્તાત અને સાહિયમોથી પ્રકુલ કરાય એવા નીતિના મૂળતરંગો.

નૈતિક કેળવણીનો પ્રદેશ આના કરતા વધારે વિસ્તારવાળો છે તેમા કદાચ ઉપર કહેલી રીતે અપાતા પદ્ધતિસર નૈતિક શિક્ષણનો સમાવેશ થઈ શકે નહિ નૈતિક કેળવણી એવે પાડ વડે બાળકને ઘરમા અને નિશાળમા મળતી કેળવણીને નીતિની દિશામા એવો ઝોક આપે કે જેથી તેનામા પોતાના જાતમાઈને સહાય આપવાની વૃત્તિ સતેજ થાય, તેના મનને એવી કસરત આપવી કે તેની વિવેક શક્તિ બળવાન થાય, તેની પાસે એવા કેટલાક કાયો કરાવવા કે તે પરસ્પર સહાય કરતા અને શહનશીળતા બતાવતા રીતે અને તેના મન ઉપર એવી છાપ પાડવી કે સઉના ભલાને માટે પોતાની સઘળી બુદ્ધિ અને શક્તિનો ઉપયોગ કરવામા કર્તવ્ય સમજે.

નૈતિક કેળવણીનો વિષય ઘણો અગત્યનો છે તોપણ તે વિશે અને વિવેચન નહિ કરતાં નૈતિક શિક્ષણ વિશે ચર્ચામાં ઉતરીશું. તેની સામે જે હરકતો બતાવવામાં આવે છે તેનો ખુલાસો કરી નૈતિક શિક્ષણ એટલે શું અને શું નહિ એ બેડું રૂપથી કરણ કરીશું.

નીતિનું શિક્ષણ એટલે શું નહિ.

૧ નૈતિક શિક્ષણ એટલે દોષ જ બતાવવા એમ નહિ. એમના શિષ્યની ગેરવર્તણૂકને પ્રસંગે કોઈ કોઈ વાર મિત્રજ, હક, અવિનય, અપ્રમાણિકતા વગેરે ઉપર શિક્ષક પોતાના 'વર્ગ' આગળ ભાષણ આપે તેવી હરકત નથી પણ નૈતિક શિક્ષણ એ એક જ રીતે આપવાનો રિવાજ નાપસંદ કરવા જેવો છે. કારણ તેથી નૈતિક શિક્ષણ તરફ બાળકની અપ્રીતિ પેદા થાય છે અને તેને શિક્ષાતું સ્વરૂપ સમજે છે અથવા શિક્ષકનો નાણુશી પ્રગટ કરવાનો એક માર્ગ સમજે છે તેથી એવી શિક્ષણ પદ્ધતિ અનિષ્ટ છે.

૨ નૈતિક શિક્ષણ કાંઈ ઉપદેશમાળા નથી.

ભાષણની વચમાં, વિષય તરીકે અથવા સારાંશ તરીકે લોકમાન્ય નીતિનાં સૂત્રો વાપરવામાં હરકત નથી પણ જો કોઈ પાઠ એવાં સૂત્રો, સ્તોત્રોથી ભરપૂર હોય તો તેની અસર થતી નથી, એટલું જ નહિ પણ સામો અણગમો કે કંટાળો ઉપજાવે છે.

૩ નૈતિક શિક્ષણ અભાવાત્મક (Negative) જ હોવી ન જોઈએ.

નૈતિક શિક્ષણના પાઠનો હેતુ દોષ, અવગુણ ખામી વિશે ચેતવણી આપવાનો જ હોવો ન જોઈએ. વિદ્યાર્થીનું ધ્યાન દોષ કરતાં શુદ્ધ તરફ વધારે ખેંચવું જોઈએ. અવિનયને બદલે વિનય ઉપર, મિત્રતાને બદલે ધૈર્ય ઉપર, અસત્યને બદલે સત્ય અને સંરક્ષતા ઉપર, દગા કે પ્રત્યયને બદલે બંધુભાવ અને નિષ્ઠા ઉપર પાઠ આપવા જોઈએ.

૪ નૈતિક શિક્ષણ એટલે અંતરાવલોકન નહિ.

સાધારણ પ્રકૃતિના બાળકને નીચીનાં ત્રિદાન્તો ઉપર મનન કરવાની ટેવ ડાલી નથી. તેની સ્વાભાવિક નિર્ભળ વૃત્તિને ઉડલામ અને ચેતનચુક્ત સદાચાર તરફ સહેલાઈથી વાળી શકાય. વધારે અંતરાવલોકનથી બાળકનું મન દોષ તરફ વિશેષ ખેંચાય એ પણ બનવા જોગ છે. હૃદયને હલમલાવી નાખે એવા રસવાળી કવિતા, અધ્યાત્મિક અને આત્મસંવર્ધનની બાબતોથી ભરપૂર વાર્તાઓ અવ્યાસક્રમ-સાંધી આળી નાંખવી જોઈએ.

૫ નૈતિક શિક્ષણનો પ્રદેશ સાકડો નથી.

જે જે શુદ્ધોથી પોતાની જાતને જ લાભ થાય જેવા કે કરકસર, મોજશોખનો ત્યાગ, અથવા જ્ઞાન મેળવવામાં રાખવાની ધીરજ કે ખત ઉપર જ લક્ષ આપવું એનું નામ નૈતિક શિક્ષણ નહિ એવો સાકડો અર્થ કરનાર શિક્ષક પોતાની અતિ પવિત્ર દુરજ બનાવી શકતો નથી એવા પ્રકારના શિક્ષણથી બાળકના મન ઉપર એવી છાપ પડશે કે નીતિ એટલે દુકામ સુખ અને સલામતી મેળવવાનો તરલ ઉપાય વિરેક, હડાપણ હિંમત અને ખત, અનખત, સદાચારના અંગ છે પરંતુ સવના સુખને માટે પોતાની લક્ષિત બતાવવાના સ્વરૂપ છે પોતામાં અને સામાજિક જીવનમાં દર્શાવવાના સચારાનો આધાર વિરેકયુક્ત, સામાય સ્નેહની જાણના ઉપર છે માણસની જિંદગીના જે જે અંગ બાળકની સમજી શકાય તે બધાનો નીતિના શિક્ષણમાં સમાવેશ થઈ શકે

૬ વેદાન્ત અને તત્ત્વજ્ઞાનનો એમાં સમાવેશ થતો નથી

સુખ શું છે તે વિષે ન્હાના બાળક આગળ વિચેન કરવાની જરૂર નથી માત્ર મહાચરણથી સુખી થયેલા માણસના દ્રશાન્ત જ આપવા જોઈએ સદાચાર તે સુખ માટે, ઉપયોગ માટે, અત્માનુષ્ઠાન માટે કે અનૈમિક જ્ઞાનની પ્રાપ્તિને માટે, છે એ મંત્રનો નિષ્કૃય કરવાની બાળકને જરૂર નથી મોટી વયના વિદ્યાર્થી આગળ એવા વિષય તરફ માન ધસારો કરાય તે ઠીક છે પણ બાળવગ આગળ તે બાસ કરીને શિક્ષકે સ્નેહ, સત્ય, સ્વામિમાન ન્યાય, સમાજ તરફના ધર્મ ઉપર વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ, અને જેમ બને તેમ જીવ ત દ્રશ્ય નો આપી પોતાના વિષયને રસિક સુન્દર, મોહન અને લાભકારક કરવો જોઈએ નીતિના અતિમ સિદ્ધાંતો પરત્વે કદાચ સઘળા શિક્ષકો એકમત ન થઈ શકે એ બનવાજોગ છે તેપણ જો તેમને બાળકનું જીવન સુધારવાની ખરી ઉકાસો હોય તો વધારે નહિ તે બ્યાવહારિક મહાચરણની બાળનમાં તેવો એક વિચાર ન થઈ શકે

નૈતિક શિક્ષણ એટલે શું ?

૧ નીતિયુક્ત જીવનના મૂળતરંગોનું રસમય નિરૂપણ મહાચારી સ્ત્રી પુરૂષ અને બાળકના જીવનમાંથી સુદી કાઢેલા દ્રશાન્ત વડે બોધ કરવો તે, ન્યાય અને સ્નેહથી આપનાર અને લેનાર બેઉ ઉપર થતી અસર બતાવે છે, બધુભાવનાના કૃણ પ્રકટ કરે છે, શોધ, આત્મસંયમ, સત્ય, સ્નેહ અને ઉત્તરતાનું મનોહર દર્શન કરાવે છે, નિદય, મુદ્ર, અને સ્વાયંભવ કર્મનું દર્શન કરાવતા બાળકના મન ઉપર ઉપર તેની જ અસર ન થાય એવી મતલબથી તેની સઘળી ભર કરતા બતાવાતી નથી,

૨ પ્રશ્ન વડે બાળકની તુલનાત્મક શક્તિ કેળવવી. નીતિના અન્તિમ સિદ્ધાન્તોનો નિર્ણય કરવાની અત્રે અગત્ય નથી પણ ઉદાહરણ તરીકે શિવાજી વિશે વિવેચન કરતાં શિક્ષકે પૂછવું જોઈએ કે શિવાજી સાહુમતા શોખથી, યશલોભથી કે (ભરતખંડ) હિંદુ ધર્મ પ્રતિ પોતાની અનન્ય ભકિતથી કે સાથી ઔરંગઝેબ સામે ઝુકે ઉપાડવા તત્પર થયો? છેલ્લા હેતુપર બાળકનું લક્ષ્ય એટલેટા બુદ્ધિ બુદ્ધિ હેતુની તુલના કરતા અને તેમની નીતિના ધોરણે કિંમત આંકતાં શિક્ષકે શિખવવું જોઈએ. એક માણસ પોતાના ઘોડાને સ્વચ્છ અને પુષ્ટ રાખતો હોય તો તે પ્રાણી તરફ સ્નેહથી કે લોકોને પોતાના સુંદર ઘોડા બતાવવાના ગર્વથી તેમ કરે છે તેવી તુલના કરી બુદ્ધિ બુદ્ધિ હેતુ પરચેનો તફાવત સમજાવવો જોઈએ.

૩ નૈતિક શિક્ષણમાં ઉપયુક્ત દ્રશ્ય-અનુભવ ધર્મથી લઈ શકાય છે.

અ. પુરાણ ભાગવત આદિ પ્રાચીન કથાઓમાંથી હરિશ્ચંદ્ર, યુધિષ્ઠિર, નાબ, અંબરિષ, પ્રહલ્લાદ વગેરેની કથાઓમાંથી.

ક. અન્ય દેશના પવિત્ર ગ્રંથ અને પ્રાચીન સાહિત્યમાંથી જેમકે બુદ્ધ, મહુરમ્મદ, જીસસ પ્રભૃતિનાં અસ્તિત્વ, ગ્રીક અને રોમન વીરોની કથાઓમાંથી.

ચ. અર્વાચીન ઇતિહાસમાંથી. જેમકે રાણા પ્રતાપ, શિવાજી મર્યાદા વાંચી, બટન વગેરેના અસ્તિત્વમાંથી.

ગ. કળીર, તુકારામ, ચૈતન્ય અનેક સંત સાધુઓના અને ડાર્વીન, હક્ષે, કોલમ્બસ, ન્યુટન જેવા વિજ્ઞાન શાસ્ત્રીઓના અસ્તિત્વમાંથી.

ઘ. લોકપ્રિય કવીઓના ગ્રંથોમાંથી.

ચ. ચિત્ર, શિલ્પ વગેરેના પ્રદર્શનમાં બાળકને લઈ જઈ સૌન્દર્યની છાપ તેના મન પર પાડી કલ્પના, રસિકતા ઇત્યાદિ કેળવવાથી.

છ. જાતિ અનુભવમાંથી.

જ. આદ્ય ઇતિહાસના બતાવોમાંથી. ઉદાહરણ તરીકે જાપાનનો ઉત્કર્ષ, ઉદ્યોગ હુશરની વૃદ્ધિ, ગરીબ લોકોની વધતી જતી ગરીબાઈ, તેમની વિપત્તિ વગેરે ઉપર બંધુભાવના પાઠ આપી શકાય.

ઝ. વિજ્ઞાન—ખગોળ વિજ્ઞાનના પાઠ આપતાં બાળકનું લક્ષ્ય ઈશ્વરના સર્વ વ્યાપી અચળ નિયમ તરફ દોરી શકાય અને તે નિયમને તાબે રહેવાની અમલ અને ફરજ બતાવી શકાય.

૪ નૈતિક શિક્ષણ સર્વ દેશ અને સર્વ કાળને લાગુ પડે છે. નીતિનું શિક્ષણ પ્રાચીન અને અર્વાચીન લોકરચિતિને અનુસરીને આપવું જોઈએ કર્તવ્યની ભાવના દેશકાળને અનુરૂપ રહેતી હોવાથી પ્રાચીન અને આધુનિક મનુષ્યોના જીવનમાંથી તે સમજી શકાય છે, અને તેથી મનુષ્યજાતિ માટે નીતિના ધોરણની ભૂળ એકતા સિદ્ધ થાય છે.

નૃસિંહના માર્ગ એન્થ્રોપોલોજીના એક પત્રને આધારે.

તા. ૨૮-૧૨-૧૯૦૬.

નમ્રાસકર આગાજીર.

ગુજરાતના અપ્રસિદ્ધ કવિઓ

જેમ જેમ ગુજરાતી ભાષાના જૂના હસ્ત લિખિત પુસ્તકોનો શોધ આગળ વધતો જાય છે તેમ તેમ કેટલાક અપ્રસિદ્ધ કવિઓની છૂંક કવિતાઓ હાથ આવતી જાય છે. આવા કેટલાક કવિઓ હુયે, ત્હેનો પૂરો શોધ કરવાને અવકાશ અને નાણા ની જરૂર છે, તે વિના પૂરેપૂરી તપાસ થઈ શકે તેમ નથી. હુજારો પૈમા જમણવા રામા ખચાય છે. હુજારો પૈસા લખન પ્રસંગે ઠાણાનુ, અને વરઘોડામા વપરાય છે, પણ આવા લોકોપયોગી કામમા ત્હેનો હુજારો હિસ્સો પણ વપરાતો નથી, એ જરા દિલગીરી જ હુ છે કાર્ખસ સભાતુ ફડ હુયે એક લાખ રૂપિયાનુ ના આગ્યુ હુયે, ત્હેના વ્યાજમાથી હુવે કંઈક રકમ આ ખાતે કાઢવામા આવે તો જૂના કવિઓના કાવ્યોનો નાશ થતો અડકે, એક બાજુએ ગુજરાતી સાહિત્યમા બીજી ભાષાના પુસ્તકોના ભાષાતરો અને અનુવર્ણોથી વધારો થતો જણાય છે ત્યારે બીજી બાજુએ આવા કિમતી જૂના કાવ્યોના કાગળો ગાવીને ત્યા પડીડા બાધવા ખાને જાય છે અથવા તો ત્હેને પવિત્ર ગણી નથી, કુવા કે તળાવોમા નાખી દેવામા આવે છે એ દસે સાહિત્યના ખાતામા નવી કમાઈ કરવા જતા જૂના ભડેળમા ફેળીને ઘસારો થતો જોવામા આવે છે. આવુ ને આવુ બહુ દહાડા સુધી ચાલશે તો ખરેખર પા ચીન પુસ્તકોનો ત ન નાશ થઈ ગયેલો જોવામા આવશે.

ગુજરાત વનાંકયુત્તર સોસાઈટીના ટીરક મહોત્સવના શુભ પ્રસંગે પ્રમુખપદ ઉપરથી આપણા દદ્ધ માનવન્તા દિવાન બહાદુર અબાવાવમાધએ આ વિષે પોતાના ભાષણમા ઇસારો કરેલો છે, પણ તે પ્રમાણે અમલમા આવે એમ હાલનો પ્રસંગ જોતા જણાતુ નથી કારણ કે જનસમૂહની ઝચિ ભાષાતરો અને વાતાઓ લખવામા જોડાયેલી જણાય છે.

આ નીચે ત્રણ જૂના અપ્રસિદ્ધ કવિઓની કવિતા આપી છે, તે ત્રણની કવિતા હેતુ સુધી પ્રસિદ્ધ થયેલી જોવામા આવી નથી.

નથુરામ

૫૬

ઓધવ કહે નજ સુદરી, સાબળો એક વાત,
સ્વામી તમારો સવળે છે, તે જાણો વિખ્યાત

ઓધવ

ગોપી જ્ઞાંતિ ટાળીને લાળી જુઓ, બ્રહ્મ સર્વે વાસ,
 ઘટ મઠ મહદ્ એક છે, સઘળે આકોશ. ઓધવ૦
 ગોપી કનક ને કુંડળ એક છે, પડી નામ ભાતિ,
 જિજ્ઞામાં રમે રાયતાં, સુવર્ણ એક ભતિ. ઓધવ૦
 ગોપી દ્વધમાં તો જેમ ધૃત છે, કૂલમાં જેમ વાસ,
 કાષ્ટમાં જેમ વર્ણી છે, એમ બ્રહ્મ વિલાસ. ઓધવ૦
 ગોપી વિશ્વને વાલો એક છે, કરી જો જો વિવેક,
 સમુદ્રથી લહેરી ઉપની, વાસ્તવ્યરૂપ છે એક. ઓધવ૦
 ગોપી તમમાં તમારો નાથ છે, જુઓ મને વિચારી,
 હાસ નથુ કહે ઓળખો, હૃદયે જ્ઞાનને ધારી. ઓધવ૦

૫૬.

ગોપી કહે ઓધવ સાંભળો, એક અરજ અમારી,
 , મારો કુંજ બિહારી. ગોપી૦
 ઓધવ કૃષ્ણ તે પૂરણ બ્રહ્મ છે, તેનો અંશ તે જીવ,
 તેહને કો અમે કેમ કહીએ, સઘળે છે શિવ. ગોપી૦
 ઓધવ મનને વાણી પો'યે નહિ, દૃષ્ટિએ ન દેખાય.
 ચૈતન્ય વિષે શ્રી નાથજી, વેદ એમે ગાય. ગોપી૦
 ઓધવ અવતાર ગુણ કર્મ ગાર્હસ્થ્ય, મહા સ્નેહને આણી,
 મોહન મેવા મૂર્છીને, કુણ પીએ મૃગ પાણી. ગોપી.
 ઓધવ ભજનાનંદ સુખ અમને રુચે, બ્રહ્માનંદને ગાર્હ,
 એકાવપણું જોઈએ તો, નિશ્ચય જોવાય. ગોપી૦
 ઓધવ ભૂતલ ભાર ઉતારવા, કંઈ ધરે સ્વરૂપ.
 નથુનો નાથ નથી ગયા, કહીએ વ્રજનો ભૂપ.
 ગોપી કહે ઓધવ સાંભળો.

વંકુ.

૫૬. રાગ, સામેરી.

ઝાઝને ખનાવ્યું રે, વાલે મારે જળતણું રે,
 બાઈ એનો કારીગર કર્તાર.
 પાટીયાંને જોડ્યાં રે, જુદી જુદી ભાતનાં રે,

બાઈ માહે શુદ્ધ બુદ્ધિનો આકાર
 નગરને ભાગ્યુ 'રે, માહી પડ્યુ ઉવકુ રે,
 બાઈ એના હાકેમને લેઈ જાય,
 નવ તો નાડી રે, હી ડે નાથતી રે,
 બાઈ એને ધરપત નોતી લગાર
 ભાર તો ભરીયો રે, ભવના ભવ તણો રે,
 તેથી બુડવા બેઠુ આઝ,
 દાસ ને વકાની રે, સાલળ ભવની વિનતિ રે,
 ચલો રાખોને મહારાજ
 આઝને બના યુ રે, વા'લે મારે જળ તાડુ રે

ભીખાબાઈ

૫૬

ધોખે પડીયુ રે, મનડુ તો ધોખે પડીયુ રે,
 મૃગ જળ દેખી દોડીયુ, તે ઝાલ્યુ હાથ ન જડીયુ રે મનડુ ૦
 સુવા' મીમળ દેખીને, ફળ ખાવા ધાયો રે,
 પાખ ચાચ લપટાઈ ગઈ, એમ જગ ભભાયો રે મનડુ ૦
 બાધ્યો ફરે અ ધ ધ ધામા, ચિત્તડુ ચાકે ચઢીયુ રે,
 પાછુ વાળી પરખે નહિ, મોહ અવિઠાનુ ઘડીયુ રે મનડુ ૦
 ફામ આવે ફરતો રહે, તેને અ જે ન અડીયુ રે,
 રગ પત ગસુ રાચી રહ્યુ, તે ઘડે ઘાટે ઘડીયુ રે મનડુ ૦

+ + + +

દાસ ભીખો કહે પ્રભુ નહિ બળ્યા, તેને મહા દુખ નડીયુ રે મનડુ ૦

રાજા રામમોહનરાયના જીવન ઉપરથી મળતો બોધ.

(અનુસંધાન પાત્ર ૨૦૪ થી)

દુનીયા જેને મોટા માણસ કહેતી હોય તેવા કોઈ પણ માણસનો દાખલો લઈ જૂઓ અને હેમાંના ઘણાંમાં ત્હમે ચારિત્રના આજ ગુણો જોશો. ઉદાહરણ હેજે લ્યુથરને લઈએ. એના વખતમાં હેનાથી વધારે વિદ્વાન અને વધારે સાશ માણસો હતા. ઇરાસમસ અને મેથેનકથોન હેનાથી વધારે વિચિક્ષણ અને તે-ટલા જ દક્ષ હતા. પરંતુ હેમનામાં લ્યુથરમાં જે અત્યાગ્રહ અને કર્તવ્યપરાયણતાના ગુણો હતા હેની ખામી હતી. આપણે બધાએ થોડે ઘણું અંશે એક જાતના દાખ (Constrant) નીચે રહી યોદ્ધાએ છીએ, દાખથી હરીયે છીએ ફરીયે છીએ. આપણે જાણીએ છીએ કે આપણા ઉપર મહારના કોઈનો દાખ નથી થતો છતાં પણ આપણે જાતે દાખ અનુભવીએ છીએ, અને આપણા દરેક હલન ચલનની સ્વતંત્રતા ધરાવતા નથી. આને લીધે આપણામાં મોટાઈ આવી શકતી નથી. મોટા માણસોમાં ચારિત્રના આ અંશ માટે ખીજે એક દાખસો તપાસીયું. એક સુસલમાન ખાટકી દશ અગીયાર વરસની ઉમરનો છેકરો હતો. હેના બાપે હેને પોતીકે ધધો અપભ્રાર કરવાને કહ્યું. પણ જ્યારે હેને હેના બાપની જ માફક વાપરવાને છરી આપવામાં આવી ત્યારે તેણે કહ્યું:—

“આ મિયારા સુંગા પ્રાણી ઉપર હું છરી ચલાવીશ નહિ. મહારા પોનાના શરીરના ભાગ ઉપર તે અજમાવવાથી કેવી પીડા થાય છે તે હું અનુભવી જોઈશ. અને તે વિષે મ્હને નિશ્ચય સંતોષ થશે નહિ ત્યાં સુધી હું એ છરીનો ઉપયોગ કરીશ નહિ.”

એ પ્રમાણે કહી તે છેકરાએ છરી પહેલાં પોતાના એક અંગ ઉપર અજમાવી જોયું કે એથી અસહ્ય વેદના યાચ છે ત્યારે હેણે તે ધધો મૂકી દીધો. જે ગંમાં હેનો જન્મ થયો હતો તે સહવાસ પણ હેણે તજ્યો, દુનીયા પણ ત્યજી ત્યાગી થયો. તે મહારાષ્ટ્રમાં શ્રીગોંડનો શેખ મહુમદ નામનો સુસલમાન હિંદુ ધુ તરીકે પૂજ્યો. આ પણ એક મહત્તાના ચારિત્રનો એક અંશ છે. છતાં પણ કર્તવ્યનિષ્ઠા અને સત્યાગ્રહ મહાત્માનાં લક્ષણ છે એમ નથી. મહાત્મામાં એવી જાતની કલ્પના રહેલી હોય છે જે વડે હેને અનંત ને સત્યનું જ્ઞાન થાય છે. આવાં માણસો વિચિક્ષણ (Geniuses) કહેવાય છે. એમને એવી રીતે કંઈક જ્ઞાન થઈ આવે છે જે આપણને થઈ શકતું નથી. આપણે જાણ્ય સ્થિતિમાં એટલા બધા

ટેવાયલા રહીએ છીએ કે આપણને હોય અંતર રહસ્યનું જ્ઞાન થતું નથી આપણા માં કેણું જાણું એવી એક પ્રકારની જડતા (Obtuseness) છે કે જે આપણને સત્ય જ્ઞાનમાં આડે આવે છે દાખલા તરીકે સ્વામી દુધાનંદ અસ્તવતી જે પ્રસંગોમાં સાર ત્યજીને સન્યાસી થયા એ વિષેની એક વાત જાણીતી છે આપણી અને તેમની વચ્ચે ગમે તેવો મતભેદ હોય પણ એ વાત તો નિવિવાજ છે કે તેઓ એક મહાત્મા હતા હાલના જમાનામાં તેની ખરાબરીના ગણી શકાય એવા માણસ ભાગ્યે જ મળી શક્યો તેઓ જ્યારે બાળવયના હતા ત્યારે તેમના પિતાએ શિવરાત્રિના દિવસે હેમને પૂજા માટે મોકલ્યા હતા અને આજ્ઞા કરી હતી કે આખી રાત્રિ સુધી જાગતા રહેવું અને શિવલિંગ ઉપરની જળાધારીમાં પાણી પૂર્યે જવું, તથા તે લિંગ ઉપર ખરોખર પડયે જાય છે કે નહિ તેની તપાસ રાખવી હજાર બાર વરસનો બાળક આજ્ઞા પ્રમાણે ત્યાં ગયો અને આખી રાત્રિ જાગ્યો, પણ મધ્ય રાત્રિ થઈ ત્યાં આખામાં ઉધ થઈવા લાગી હાથને રિથર રાખવાનું કે આખોના પોપચાને ઢળી પડતા અટકાવવાનું તેને મુશ્કેલ લાગવા માંડ્યું તેણે દટ્ટાર રહેવાને ઘણીએ સુકિત કરી પણ જેમ આવ્યા વિના રહ્યા નહિ તેવામાં એવું બન્યું કે અધારા અને ગીચ મહિરમાં હમેશાં દોડ ધામ કરતા ઉઠરાથી તે શિવલિંગ ઉપરના કુનો જરા આધા પાડા થયા અને તે વખતના ધમારાથી તેઓ અમકયા અને બાધ્યા નુએ છે તો જળાધારીમાંનું પાણી શિવ ઉપર પડવાને બદલે તેમની ઉપરના ઉઠરાપર પડતું હતું વારૂ, આજા બનાવ તો આપણા ઘણાઓના એવામાં આવ્યા હશે પણ એ બાળકને તો તેથી એક નવો જ વિચાર સૂઝ્યો, અને પરિણામે તેણે સાર તજ્યો તેને લાગ્યું કે એની જગતી નુખી અને જડ પૂજાની કાઈ કળ નહીં, કોઈ બીજી જ રીતે આમાં સૃષ્ટિના પરમાત્માને પહોંચી શકે આ એક ઉદાહરણ જ છે, પણ એ બતાવી આપે છે કે મહાત્માઓ કેવા નેસર્ગિક (Original) બુદ્ધિમાન હોય છે માનુષી મહત્તા માટે ત્યારે કતવ્યનિષ્ઠા અને સત્યાગ્રહ સાથે આવી ને સંક્રિંતા તથા કલ્પનાની પણ ખાસ જરૂર હોય છે હજી પણ એક તરવ બાકી રહે છે મહાત્માઓમાં વિચાર અને આચાર ઉચ્ચ કોટિના હોય છે એટલું જ નહિ પણ એક જાતનું જાતિ આકર્ષણ પણ હોય છે લોકસુબક જેવું કે મોહિની જેવું કોઈ શારીરિક આકર્ષણ તેમનામાં હોતું નથી એની કર્વક પૃથ્વા તેમનામાં હોય છે કે તેને લીધે જાતિલોગ અને જાહેર સેવા સંબંધીના જે ભાવો તે અનુભવે છે, તેની અજબ છાપ તેની આજ્ઞામનુના લોકોપર પણ પડ્યા વિના નથી રહેતી જે માણસ ક્ષત છડો જ ઉભો રહે અને જેના દૃષ્ટાંતને ઉપદેશ બી જાઓના હૃદય અને મનને પોતાના એક અંગ સરખા જ થઈ રહે તેવી રીતે તેમાં સોસરા ઉતરવામાં ફળીબૂન ન થઈ શકે તે કહી મહાત્મા કહેવાય નહિ

સત્યનિષ્ઠા, મ્હોટા આવેશના ઉછાળા (Impulses) નૈતિક આદર્શ અને તે બંધાને રનેહ અને સહચારનાં બંધનો પ્રાપ્ત કરવાની સાધનશીલતા આ બધા અંશે મહાત્માના ચરિત્રના હોય છે અને જેમનામાં તે સૌથી વધારે વિકસિત થયેલા હોય તે સૌથી મ્હોટો મહાત્મા કહેવાય. હું મેં સર્વેએ મહાત્મા બુધ્ધનું જીવન ચરિત્ર વાંચ્યું હશે. લોકોના મન ઉપર હેનો એટલો બધો જખ્ખર કાબુ હતો કે જ્યાં જ્યાં તેઓ જતા ત્યાં ત્યાં હજારો હેમના મતના અનુયાયી થતા અને તેઓ હેમના ધર્મના સતત પ્રચાર માટે ખાતરી આપતા. દુનીયાના ઇતિહાસમાં આ એક અપૂર્વ સાર્થકતાનું ઉદાહરણ છે. ખીજો પેગમ્બર મહુમદનો દાખલો જુઓ. તે એક નિરક્ષર માણસ હતો. જીવાનીના વખતમાં હેને ધર્મનું સ્વપ્ન પણ ન હતું. પણ ચાળીસ વર્ષની ઉંમર થતામાં તે વિશગી થાય છે અને અરબસ્તાન જેવા દેશમાં બેઠકક ધર્મ પ્રચાર કરતો ધૂમે છે અને હેના ઉપર જુલમ એટલો બધો વર્તે છે કે હેને જાન બચાવવાની ખાતર સાગવું પડે છે.

પણ આજુબાજુનાં ઓયુરોનાં હૃદય મન જોંચવાની એરી અપૂર્વ શક્તિ હેનામાં પણ હતી કે દશવીશ વર્ષની મુદતમાં તે હેનાં વખતનાં મ્હોટામાં મ્હોટાં અને સમર્થ રાજ્યોને પણ પોતાની મરજી મૂજબ ચલાવી શકતો. ખરી મહત્તાનાં લક્ષણ શું છે હેનો ક'ઇક આપણે અહીંયાં વિચાર કર્યો. અલ્પાબક, કર્તવ્ય નિષ્ઠા, નૈસર્ગિકતા, કલ્પના અને સર્વથી વધારે મન આકર્ષવાની શક્તિ-એને આપણે પ્રાણુની અથવા આત્માની મોહિની કહી શકીએ-એ બધા શુણ્ણ ખરી મ્હોટાઈ માટે જરૂરના છે. મહત્તા વિષે મ્હારા વિચાર મ્હેં આવી રીતે દર્શાવ્યા. મ્હોટો માણસ તે એક ઘણો પૈસાદાર હોય કે ઘણો જ બુદ્ધિમાન હોય યા ઘણો કેળવાયેલો હોય કે દુનીયામાં જીતેલો ગણાતો હોય તેમ નથી; પણ ખરો મ્હોટો માણસ તો ગરીબ યા ગૃહસ્થ, સાક્ષર યા નિરક્ષર, ઓધેધારી કે ખીન ઓધેદાર કેઈ પણ હોય, પણ હેનામાં મ્હેં હમણાં સમજાવ્યા મુજબ બધા શુણ્ણ એકઠા મળેલા હોવા જોઈએ.

હવે આ વિષે આટલું વિચાર્યા પછી આપણે આપણા નાયક રામમોહનરાય તરફ વળીશું અને જોઈશું કે આજે બ્રાહ્મસમાજના એક પિતા તથા છેલ્લી બે સદીમાં થઈ ગયેલા હિંદી મહા-માઓમાંના એક લેખે પૂજ્યા યોગ્ય ઉપરના શુણ્ણ હેમનામાં છે કે નહિ. હેમનું જીવન તો ઘણું સરલ છે. હેમનો જન્મ ઈ. સ. ૧૭૩૪ માં થયો હતો અને મરણ ઈ. સ. ૧૮૩૩ માં નીપળ્યું હતું; એમ કરી તેઓ આશરે સાઠેક વર્ષ જીવ્યા. તેઓનો જન્મ બંગાળના એક બ્રાહ્મણ કુટુંબમાં થયો હતો અને લેખીએ તો તેથી હેમને ઘણો લાભ થયો હતો. હેમના માતૃપત્નીઓ બંગાળના જુના વિચારના શાકત સંપ્રદાયી હતા અને પિતાનું કુળ સુસ્ત વૈશ્ણવ તરીકે ખ્યાત થયેલું હતું. આવી રીતે શાકત અને વૈશ્ણવના સંયોગથી સુ-

ચિત્ત યથુ હોય તેમ આગળ ઉપર તેઓને એ બંને સપ્ત ઇન્દ્રિયની મિશ્રિત અસર
જાણે એકતાવાદી મહાત્મા કરગને દ્વિગત થઈ છે જુના જમાનામાં બધારે
શાળા કે પાઠશાળાઓની વ્યવસ્થા હતી નહિ ત્યારે તેઓ પદ્ય કે તમામ વસ્તુની
જ ઉમરે પોતાનું ગામ ઠોડી તે વખતની મરજીથી આજનામાં આવી રહી
અને અરણી ભાષા સીખવાને ગયા હતા એજ વખતની વયે તેઓ કાળી
બનાસ ગંગા અને સરસ્વતી ગીર્વાણ ત્યાં હોમલા આગ વરસ રહી અકાસ કયો
તે વખતના ઘણા લોકોની માફક પોતાને એક પડિત દેવગણના નાદે નહીં પણ
આપણા પ્રાચીન વેદોનું ખરું સ્મરણ સમજવાને બાંધીને હોમલે કારની અ
રજી અને સરસ્વતીમાં પ્રવિણતા મેળવી એ કે બંધાતો નાકો પાપુ હોના મન
જમા તે વખતે હતો નહિ તે વખતે બંગાળમાં મૂળપૂત અને હિન્દી નામે ક્રિયા
દલાયો એટલા બધા આગ્રહી સ્વપચા હતા કે હોનો અભ્યારે આપણને ખ્યાલ
સરખોયે આવી ન શકે રાજ રામમોહનરાયે બાનસમાં જ અરજી અને સરસ્વતી
તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કર્યો હોને ક્રીષ્ણે હોમને એ પૃથા ઉપર આભાવિક અનાસ્યા
ઉત્પન્ન થઈ મૂળપૂત આપણે ત્યાં પણ પ્રચલિત છે એ વાત ખરી પણ તે
વખતે બંગાળમાં બ્રહ્મીપૂજને નામે જે ક્રિયાઓ વની હોનો આપણે વિચાર
નહિ માની શકે એવી જાતની મૂળપૂત તર-મેળ વસ્તુની ઉમરે જે હોમને
અનાદ્ય દશા થો, અને એજ વર્ષની ઉમરે જે કયુ હોનો આપણે જરી અવ
નમજીએ? આપણામાના ડોધને તે ઉમરે એવી જુદા તર્કો વધ માત્રા પી ઇ?
તે વિચાર માટે હોમના પિતા ગુરુએ ખ્યા અને રસના હોમને વર તજનું પડ્યું
તેઓએ દેશ તજ્યો અને હિન્દુસ્તાન છેડી નિર્ગમ ગંગા અને ત્યાં જઈ બુદ્ધધર્મને
અભ્યાસ કર્યો ઇસ્લામી કન વિગરે હોમણે સન સપદિત કર્યું હતું, મસ્તુતત્વ
સાન પડ્યું જોયું હતું અને આર.વરન રૂગે જરી ખરા બુદ્ધ વનનું સન પડ્યું
મેળ થયું, અત્યાર વખતની માળખે પિતાનો ગુરુ કંઈક નરમ પડ્યો અને
પુત્રને સમાધાન કરી ઘેર હેરા દીધા ઘર બાંધી વીસ વરસની વયે બંધાતો
અભ્યાસ શરૂ કર્યો અને રીશ્વરને તે પૂજા કર્યો તે પરી બાંધેલ વાળી ઉમર
કુછી તરમગી નોકરીમાં વખત ગળ્યો ત્યાં હોમની જીવનની નોકરી રહી
પણ હુ ધારૂ કુ કે તેમો જુગી જ જગો માયાનીય અચર્યા ચિંતાના ગિર તે
દારની જગા મેમની શક્યા હતા આજાં વખતી ઉમરે હોમનું નોકરી મૂકી
અને પહલ વહીવાર કલકતે ત્યાં ત્યાં મુશીકરતની ધાર પડ્યું માનની બહાર
સેવાના હોમણે કોઈએ બાગ લીધો નહોતે એ રીતે તેઓ મીન રીયા વસ્તુ છ
અને ઇંડો સંગ ૮૧૬ થી ૮૦ સંગ ૧૮૨૩ મુબીના અરમામાં હોમણે જે અથા
મહેનત અને ખતલી કાન કર્યું છે તે આરખા ગેરા મેકો જણાના કામ
ધારૂ વધી પડે તેવું છે તેઓ એક મહાત્મા સસારમુસારક હતા, એક મહાત્મા
ધાર્મિક સંસ્થાના સંસ્થાપક હતા અને આવી તેઓ એક ખરા રાજની તરફ હતા
એ ત્રણે પ્રવૃત્તિઓ હોમનામાં એવી ભળેલી હતી કે તે આપણા હાલના સમય
ભાંડેર પુરોના કામને પણ દેશ પાળી નાળે

(અપૂર્ણ)

ધર્મશાસ્ત્રની પ્રત્યેક આજ્ઞા આપણા આરોગ્ય અર્થે જ છે.

ધર્મશાસ્ત્ર અને વૈદ્યકશાસ્ત્રનો એટલો જોડો બને છે કે, જે જે રથને ધર્મ સંબંધી વિધિનિયમ કરવામાં આવેલ હોય છે, તે તે રથને વૈદ્યકતા નિયમે સંબંધી ગુપ્ત ઉંચું રહ્યું રહેલું હોય છે; આજકાલ કેટલાએક ઉઠાંછળાપણાથી ધર્મ સંબંધી દરમાનોને અગત્ય ગણી હસી કાઢે છે, પરંતુ તેઓ જો બારીકબારીક અવલોકન અને મનન કરશે, તો સ્પષ્ટ પહે જણાશે કે, તે તે ધર્મ સંબંધી આજ્ઞા આપણા શારીરિક માનસિક અને અધ્યાત્મિક એય માટે જ આપણા પરમ પૂજ્ય પ્રાચીન ઋષિવર્યોએ લખેલી છે. એક ટુકડી કહેવત છે કે, ધર્મો રક્ષતિ રક્ષિતઃ આપણે જો ધર્મનું રક્ષણ - પાલન કરીએ, તો તે ધર્મ આપણું રક્ષણ કરે છે. શારીરિક, માનસિક અને અધ્યાત્મિક વિષયોમાં આપણું ઉત્તમ રીતે એય સાધે છે.

શારીરિક હિત સંબંધમાં વિચાર કરીશું, તો જણાશે કે, ધર્મશાસ્ત્રમાં સુવા, બેસવા, ઉઠવા, ખાવા, પીવા સંબંધમાં જે આજ્ઞાઓ દરમાવી છે, તે સર્વ આપણા હિતને માટે જ છે; રાત્રે વહેલા સૂવું, સવારે વહેલા પ્રાણમુહુર્તમાં ઉઠવું. શૌચવિધિ કરવો, સ્નાન કરવું; સ્નાનાનંતર પ્રાણુયામ, સંધ્યાદિ નિત્યકર્મ કરવાં, અમુક પદાર્થ ખાવા, અમુક પદાર્થ ન ખાવા, સ્ત્રી સંબંધમાં અમુક નિયમો પ્રમાણે વર્તવું, વગેરે બાબતોમાં જે નિયમો દર્શાવેલા છે, તે સર્વે આપણા હિત માટે શારીર, મન તથા અધ્યાત્મ સંબંધી એય અર્થે જ છે.

સ્નાન સંધ્યા પ્રાણમુહુર્તમાં ઉઠવાની શરીર તંદુરસ્ત અને હીંમતી રહે છે; મન પ્રસન્ન રહે છે, પ્રત્યક્ષજના ધર્મરત્નમણ કરવાથી ચિત્તશુદ્ધિ થાય છે, અને માનસ હોય થવા પ્રમત્તા નવા. શૌચવિધિથી શરીર અંદરથી મગરડાઈ થાય છે; સ્નાનવિધિથી શરીર બહારથી નિર્મળ થાય છે. પ્રાણુયામથી શ્વાસેન્દ્રિય (Respiratory System)ની શુદ્ધિ થાય છે, દેહસામાન્ય ખરાબ વિષાહી હવાના અણુઓ બહાર નીકળી શુદ્ધ વાતા આવી જાય છે; જેથી રક્તશુદ્ધિ યોગ્યરીત થાય છે. આ પ્રમાણે દેહસા અને રક્તાશય (Heart) નું કાર્ય યોગ્ય રીતે ચાલવાની આખા શરીરની વાહનિયોગી કાર્ય નિર્વાહિત પ્રમાણમાં આવે છે. દમ, ખાસી, ક્ષય આદિ દુષ્ટ રોગો થવા પ્રમત્તા નથી; આ પ્રમાણે પ્રાણુયામથી શારીરિક હિત સધાય છે, તે સાથે માનસિક હિત પણ સધાય છે. કે.ધ, શોક, લય, ક્રોધ, ચિંતા આદિ અશ્વિત વિગરો નિવૃત્ત થાય છે. અને ચિત્તની અંદર અંકુશિક મસતતા ઉદ્ભવે છે, એટલે જ્ઞાનતત્ત્વોને ઉત્તમ તાજગી મળે છે, અને મગજના કેટલાક મનોરો-

પૃથ્વી દરદો ઉદ્ભવતા નથી પ્રાણાયામના હિત સબધી વણન કરવા બેસીએ તો એક મોઠો થય ભરાય, તુકામાં એટલું જ કહેવું બમ થશે કે, યોગ્ય નિયમથી સેવેલા પ્રાણાયામથી શારીરિક તથા માનસિક અનેક સાધ્યાસાધ્ય વ્યાધિઓ દૂર કરી શકાય છે દરેક માણસ રોગવિધિ અલે મગમૂતેત્તમ જેવા નિત્યકર્મમાં અનિવાર્ય હાજર ને લેધને નિયમિત રહે એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ જ્ઞાન સધ્યા જેવા પ્રાંત કાળના અત્યંત હિતકર નિયકર્મમાં દિએ અનિયમિત રહે, એ અત્યંત રોગનિય છે દિએમાં પ્રાણહુ, ક્ષત્રિય વૈશ્ય ત્રણે વર્ણ આને છે, અને ત્રણે વર્ણને સધ્યા કરવાની શાસ્ત્રીય આજ્ઞા છે, માટે દરેક દિવસનો ધર્મ છે કે, તેણે હ મેશા જ્ઞાનસધ્યાદિ નિત્ય કર્મમાં ગાફન નહિ રહેવું જોઈએ, અને જેટલું ને વિષયમાં ગાફલપાત્ર સેને છે, તેટલી હાનિઓ તે પાત્ર બને છે

લોજન —લોજન સબધમાં પણ તેટલે જ દરજ્જે વિચાર કરવાની આવશ્યકતા છે પવિત્ર સ્થળમાં પવિત્ર આચારવિચારપૂર્વક લોજન તરાર કરવું અને પવિત્ર સ્થળમાં પવિત્ર આચારવિચારના સ્નેહી કે કુટુંબી વગ સાથે પવિત્ર શરીર થી અને પવિત્ર વસ્ત્રો પહેરી પવિત્ર અને પ્રમત્ર અત કરવુંપૂર્વક સમજવું, આમ દરેક બાબતમાં પવિત્રતા રાખવાનો કેવો ઉત્તમ હેતુ હોયો જોઈએ, તે આપણે સમજવું જોઈએ કારણ કે લોજન સબધી કઈ પણ અપવિત્રતા સેવવામાં આવે છે તો તેની શરીર તથા મન ઉપર કેવી માડી અસર થાય છે, તે બાબતનો ખ્યાલ હાલના પ્રદામઢિરો (Hotels) ના ઉપાસકોને આવે તેમ નથી, પરંતુ સુર મનુષ્ય સૂક્ષ્મપણે વિચાર કરી જોશે કે, જેવા પ્રકારનું લોજન ગૂં કે અગૂદ્ર સ્થિતિમાં નહણ કરાય છે, તેની સારી કે માડી અસર ન્યૂનાધિક પ્રમાણમાં શરીર તથા મન ઉપર અવશ્ય થાય છે અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ કરવાની ઇચ્છાવાળાને શરીર તથા મનની શુદ્ધતા હોવાની પ્રથમ દરજ્જે આવશ્યકતા છે ધમશાસ્ત્રમાં ગુણી, લસણ, ગાજર, મધ, માસ વગેરે પદાર્થો વજવાની આજ્ઞા કરેલી છે, તે એમ જ સુચરે છે કે, તે તે પદાર્થો શરીર તથા મન ઉપર બોલા વત્તા પ્રમાણમાં ખરામ સસ્કાર પાડનારા છે

મનુષ્ય જેવો જોરાક નહણ કરે છે, તેના તેના વિચાર બધાય છે સાર્વિક આહાર લેનાર સાર્વિક બને છે, રાજસ આહાર લેનાર રાજસ બને છે અને તામસ આહાર લેનાર તામસ બને છે માટે સુખ મનુષ્યોએ નહા સાર્વિક આહાર લેવો યોગ્ય છે સાર્વિક આહારનું ચક્રણ તે મનુષ્ય ઉન્નતિનું એક શુભ ચિન્હ છે, જ્યારે રાજસ તામસ આહારનું ચક્રણ તે મનુષ્ય જાતિના પતનના ચિન્હ છે જેમ જેમ મનુષ્ય ઉત્તમ સાર્વિક આહાર ચક્રણ કરતો જાય છે, તેમ તેમ તેના વિચારો વિશેષ ઉચ્ચ થતા જાય છે, અને તેની વિશેષ ઉન્નતિ થાય છે ધમશાસ્ત્ર પણ કહે કે, આળસ, અનઅભ્યાસ અને અ નદોષથી દિએનું પાત્ર થાય છે, લસણ ગાજર,

કુંગળી અને અપવિત્ર ખાતરથી ઉત્પન્ન થતા પદાર્થ દિનેએ ખાવા નહિ; પ્રસૂતિને દશ દિવસ થયા પહેલાં ગાયનું દુધ ખાવું નહિ. ઉંટડી, ઘોડી, ગધેડા ને ઘેરીનું દુધ ન ખાવું; ગર્ભવતી ગાયનું તેમ જ વાછરડું મરી ગયેલ હોય, તેવી ગાયનું દુધ ખાવું નહિ; કારણ કે તે શરીરને હાનિ કરનાર છે. લસણ, કુંગળી વગેરે પદાર્થ ઔષધ તરીકે અનેક રોગકુર ગણાય છે, અને ઘણા વ્યાધિ મટાડે છે, પરંતુ તેનો હ મેશનો ઉપયોગ મગજ પર કંઈ પણ અરાગ અસર કરતો હોય, એમ અનુમાન થાય છે. અને તે માટે જ ધર્મશાસ્ત્રે તેનો નિષેધ કરેલો હોવો જોઈએ. મનુષ્યની ઉચ્ચતા તેની મગજશક્તિના વિકાસક્રમ ઉપર આધાર રાખે છે, અને કુંગળી, લસણ, ગાજર વગેરે પદાર્થ તે વિકાસક્રમમાં આડા અવતા હોય, એવું ધર્મશાસ્ત્રના વચનપરથી સિદ્ધ થાય છે. પ્રસૂતા એટલે સુવાવડી ગાયનું તેમ જ સગર્ભા ગાયનું દુધ વિગરવાળું હોય, તે તો વૈવેક સિદ્ધ બાળક છે. મૃતવસ્તુ ગાયનું દુધ પણ વિનૃત થઈ જાય છે; ઉંટડી ગધેડી વગેરે પશુનું દુધ પણ લેવા યોગ્ય નથી, કારણ કે તે ગાળના દુધ જેવાં દૂિતકર નથી, તેમ જ તેની શરીર તથા મગજ ઉપર આછા વધતા પ્રમાણમાં વિકારક અસર થાય છે.

માંસાહાર સળંઘમા ધર્મશાસ્ત્રનું કહેવું છે કે, માંસ વીધં અને ઇધિરમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ જ તેના ભક્ષણથી અનેક વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય છે, માટે તે ખાવા યોગ્ય નથી. જે જે પ્રાણીના માંસનું ભક્ષણ કરવામાં આવે છે, તે તે પ્રાણીના શરીરમાં જે જે વ્યાધી હોય છે, તે તે વ્યાધિ માંસાહારી મનુષ્યને થાય છે. આ પ્રમાણે વ્યધિત પશુઓના સાસના ભક્ષણથી અનેક લોકો વ્યાધિગ્રસ્ત બોવામાં આવે છે. હવે કોઈ એક કહેશે કે, તદુરસ્ત પશુનું માંસ ખાવાને શું હરકત છે? તો જણાવવાનું કે, માંસ ભક્ષણ મનુષ્ય જાતિ માટે કેવળ અકુદરતી છે, કુદરતી રૂપો જોઈને જેવી તે ખાવાની તીવ્ર ઇચ્છા થાય છે, અને મોઝામાં પાણી આવે છે. તેવું માંસ હારીઓને પશુઓને જોઈને મોઝામાં પાણી આવતું નથી. માટે માંસાહાર કેવળ અકુદરતી છે. માંસાહાર કરનારાઓ વિચાર કરી જો, તો તેઓને સ્પષ્ટ જણાયે કે પશુઓને વધ કરવાના રથળેમાં પશુઓને એક પછી એક મારવામાં આવે છે, ત્યાર ઉગામવામાં આવતા હાથિયારોને જોઈને મરતી વખતે તેનું સર્વ લોહી હાથથી વિદ્યારયુક્ત વિષમય થાય છે. આ પ્રમાણે સર્વ રીતે વિષમય તેમ જ મૂત્ર મળ વગેરે મલિન મળોથી વિષમય બનેલા માંસ ઇધિરના આહારથી શરીરને પુષ્ટિ રાખે એ માનવું કેવળ જૂલલરેલું છે. વિષમય આહારની પુષ્ટિ મળે, એમ કેન માની શકાય? એ માત્ર કેવળ અસત્ય છે કદાચ માંસાહારી આસ માનતા હશે કે તેનાથી પુષ્ટિ મળે છે, એમ માનવા કરતા ક્ષણિક ઉત્તેજન મળે છે, એન માનવું વધારે યોગ્ય છે. કારણ કે માંસમાં રહેલા વિષમય તત્ત્વોની જેવી

રીતે દારૂ, અકીણ, ગાળે વગેરે કેપ્રી ચીજોથી લક્ષિક તેજ મળે છે, તેવી રીતે ક્ષણિક તેજ મળે છે, પરંતુ તે શક્તિ લાભે વખત ટકતી નથી ખરી પુષ્ટિક શક્તિ તો ક્ષાત્તિક આહારથી જ મળે છે, બાકી રાજસ તામસ આહારથી મળતી પુષ્ટિ તો ક્ષણિક સમજવી, અને પરિણામે હાનિકારક પરિણામની જ આશા રાખવી વળી માસાહારના અત્યંત ઉપયોગથી પશુઓની હાનિ થતી નથી, અને પશુઓની સખ્યા ઘટતી જાય છે, અને તેના પરિણામમાં આપણને અપ્રત્યક્ષ રીતે દુધ, ઘી જેવા પુષ્ટિકર પદાર્થો તરીકે પડતી જાય છે ભારત પ્રજા દુર્મળ પડતી જાય છે, અને મરકી જેવા અનેક દુષ્ટ વ્યાધિના પગમાં સપડતી જાય છે, વળી ખેતીવાડીને પણ પશુ વિનાશથી ઘણું જ નુકશાન પહોંચીને અનાજની પણ ઓછી ઉત્પત્તિ થતી જાય છે આ પ્રમાણે માસાહારથી થતા અમાપ નુકશાનો લક્ષમાં લઈ દરેક ભારતવાસી માસાહારનો ત્યાગ કરવા પ્રતિજ્ઞા લેશે, અને તે દ્વારા પોતાના દેહનું નવા દેશનું અનેક રીતે હિત સાધી શકે

વ્યસનો—મધપાન કરવું નહિ, મન પીવાથી શરીર દુષિત થાય છે, ચિત્ત વિદુત થાય છે, ચિત્ત અધવસ્થિત થાય છે, અને ભ્રમિત ચિત્તવાળો મનુષ્ય શુ શુ અનર્થ ન કરે? મધપાન કરનાર મામમક્ષણ, વ્યભિચાર, લુગાર વગેરે સર્વ અનર્થ કરે છે, એક અનર્થ સર્વ અનર્થને ઉત્તેજન આપે છે મધપાનથી પચનેન્દ્રિય, યકૃત, શ્વેતેન્દ્રિય તથા જ્ઞાનેન્દ્રિયમાં દુકામાં સર્વ શરીરમાં વિકૃતિ થાય છે મગજપર રક્તસ્રાવ, પક્ષાઘાત, અર્ધાંગ, ગાંડપણ વગેરે ઘણાખરા મગજના સર્વ દરદો મધપાનથી થાય છે હાવના જમાનામાં ચાહ, કોકી, કોકો, અનીચ, લાગ ગાળે, તમાકુ (ખાવા, પીવા, તથા સુધવામાં) વપરાય છે, તે સર્વ પદાર્થો વિષય મય હોઈને શરીરના દરેક અવયવને ઓછા વત્તા પ્રમાણમાં વિકારયુક્ત બનાવે છે, અને અનેક પ્રકારના વ્યાધિને જન્મ આપે છે તે તે વ્યસનના પદાર્થો લેતા શરૂઆતમાં લેનારને જરા આનંદ જણાય છે, પરંતુ તે આનંદ રાજસ, તામસ પ્રકારનો લક્ષિક છે, કારણ કે તેનાથી ઇન્દ્રિયોમાં વિપ્લવ ચર્મને ક્ષણિક ઉત્તેજન મળે છે, પરંતુ છેવટે તે ઇન્દ્રિયો શિથિલ થાય છે ત્યારે દુખ ઉપજે છે, અને પરિણામે હાનિ જ ઉપજાવે છે માટે કોઈ પણ વિષદ્રવ્યનો વ્યસન તરીકે ઉપયોગ કરવો નહિ,

આગોચ—આ સિવાય આગોચ—સૂતક વગેરે બાળકોમાં પણ સૂક્ષ્મ રહસ્ય રહેલું સૂક્ષ્મ અવલોકતા તે જણાશે જ વૃદ્ધિસત્તક પાળવું, કોઈ મરી જાય, તો તેનું સ્નાન કરવું, સળધના દૂર સાગીધ્યના પ્રમાણમાં ૭ કે ૧૧ દિવસ સૂતક પાળવું એવા પ્રકારની આનાઓ આપણા શરીર મન તથા અધ્યાત્મના હિતની જ છે, કારણ કે બાળકનો જૂઠ્ઠા જન્મ થતા સ્ત્રીના શરીરમાંથી નીકળતા અનેક મલિન પદાર્થોના આવથી ઘરમાં અશુદ્ધિ રહે છે, અને તેને અંગે ઘરમાં રહેનારા

આણસોના શરીરમાં પણ અમુક અશુદ્ધ આણુઓ લાગે છે; માટે તેને સૂતકી ગણી તેની સાથે લોજન વ્યવહાર કરવામાં આવતો નથી; અને સુત્રાવડી સ્ત્રીનો સ્પર્શ સુધ્ધાં નિષિદ્ધ ગણાય છે, એવી જ રીતે મૃતાશૌચ બાબતમાં સમજવું. મનુષ્ય વ્યાધિગ્રસ્ત હોય છે, ત્યારે શરીરમાંથી અનેક પ્રકારનાં વિકારક આણુઓ નીકળે છે, તેના સ્પર્શથી તેમ જ સ્પર્શનામાં જતાં શબ બળતી વેળા તેમાંથી નીકળતા દુષ્ટ વાયુનાં આણુઓના સ્પર્શથી શરીર દૂષિત થાય છે, તેમ જ સંબંધના દૂર સારીપ્ય પ્રમાણે શોકથા ચિત્ત પણ દૂષિત થાય છે, એટલે સંબંધી વર્ગને સૂતકી ગણી અમુક દિવસ સુધી દૂર રાખવામાં આવે છે, કે જેથી સૂતકીના સહવાસથી બીજાના શરીર તથા મન ઉપર ખરાબ સંસ્કાર પડવા પામે નહિ.

ત્રીનો—ત્રીનોના સંબંધમાં વિચાર કરીએ તો એકાદશીઆદિ ત્રીનો કરવાની ધર્મ શાસ્ત્રની આજ્ઞા પણ આપણા શારીરિક, માનસિક તથા અધ્યાત્મિક હિત માટે જ છે, પંદર પંદર દિવસે એક દિવસ ઉપવાસ કરવાથી હોજરી પચેન્દ્રિયોને વિશ્રાંતિ મળે છે. અને જે ૪૪ ફરી કામ કરવામાં વિશેષ બલયુક્ત થાય છે; જેવી રીતે દરેક આશ્રીનમાં બાઠ દિવસે એક દિવસ રવીવારની રજા પાળવામાં આવે છે, તેથી શરીર તથા મન પ્રમત્ત રહે છે, અને કાર્યમાં વિશેષ સ્ફુર્તિ મળે છે, તેવીજ રીતે ઉપવાસથી થણા દિવસ કરેલા અન્નપચનના કાર્યથી થાકી ગયેલી પચેન્દ્રિયન વિશ્રાંતિ મળે છે; અને તેથી ફરી કામ કરવાને વિપેશ સ્ફુર્તિવાળી થાય છે, પંદર દિવસ ના સચિત થયેલા મળ નિવૃત્ત થાય છે, વળી તે દિવસે ઈશ્વર સ્મરણ કરવાથી ચિત્તની શુદ્ધિ થઈ અધ્યાત્મિક ઉત્તિ પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

ઇન્દ્રિયનિગ્રહ કરવો—કાન, ત્વચા, નેત્ર, ગ્રીવહુ, નાસિકા એ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય તથા શુદ્ધ, ઉપરંથ, હ્રાથ, પગ અને વાણી એ પાંચ કર્મેન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો. આ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરનાર મનુષ્ય જ ઉત્તિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, માટે ધર્મશાસ્ત્રે ઇન્દ્રિયનિગ્રહ કરવાનું ખાસ દર્શાવ્યું છે. કહ્યુંદિ ઇન્દ્રિયોનું બહુ લાલ્પ કરવાથી અને તેને વશ વર્તવાથી મનુષ્ય કેવળ પરાધીન બને છે, જેથી મનુષ્ય આત્મોત્તિ કરવાને કેવળ અમ્ભય થાય છે. આધ્યાત્મિક ઉન્નતિનું હિત એક બાબતુપર મૂકીએ, તો પણ તે તે ઇન્દ્રિયોનું અતિ લાલ્પ કરવાથી અનેક પ્રકારના વ્યાધિ થાય છે. જેમકે છાત્રનું વિશેષ લાલ્પ કરવાથી અને મનઃશક્તિ રાજસ, તામસ આકાર કરવાથી નવરાતિસારાદિ થણા ખરા સર્વ વ્યાધિ થાય છે, વળી ઉપરેન્દ્રિય-શિક્ષનું અતિ લાલ્પ કરવાથી ધાતુક્ષય, ચાત્રી, પ્રમેક આદિ દુષ્ટ વ્યાધિ થાય છે અને ગરની (Syphilis) જેવું દુષ્ટ વિષ શરીરમાં દાખલ થવાથી નિતલ મથા ઉતરે ઉતાર થાય છે કે, તેના અવિસ્તર વર્ણનની મોટા થયે લરાય. ટુકામાં એવો એક પણ વ્યાધિ નથી, કે જે ઉપદેશના વિષયી ન ઉદ્ભવતો.

હોય આ પ્રમાણે ધર્મશાસ્ત્રનો નિબંધ ન કરવાથી કેટલા બધા શારીરિક ગેરફાયદા થાય છે, તે સુસ્ત જન સમજી શકશે.

ક્રોધ ક્રોધ નહિ—ક્રોધ કરવાથી અનેક હાનિ થાય છે જેના પર ક્રોધ કરવામાં આવે છે, તેના મન ઉપર જે ખિન્નતા થાય છે, તેથી અસ્ત-ગતિ કાવ કરનારને હાનિ થાય છે તેમ જ ક્રોધ કરનારનું લોહી તપીને, જાગ્રમણને માર પર વસારો કરે છે, અને તેથી મજાજનતા કેટલાક દરદો લાગી પડે છે.

૨૦ વર્ષ પર્યાંત બ્રહ્મચર્ય પાળવું—હાલના વખતમાં બાળ લગ્નથી અનેક પ્રકારની હાનિઓ ઉદ્ભવે છે, કન્નેડા થાય છે, વ્યભિચારને ઉત્તેજન મળે છે, બાળપણમાં વીર્યનો લય થાય છે, જેથી પુરૂષ વીયહીન બને છે અને તે વીયહીન પુરૂષના વીર્યથી પ્રજા ઉત્પન્ન થતી નથી, અને ઉત્પન્ન થાય છે, તો અત્યંત નિબળ તથા રોગીષ્ઠ થાય છે જે પ્રજા પોતાનું શારીરિક માનનિયંત્રક કે વ્યવહાર સંબંધી હિત સાધી શકતી નથી, તો પછી તે જ્ઞાતિ કે દેશનું લાભ કેવી રીતે કરી શકે? માટે વીશ વર્ષ પર્યાંત બ્રહ્મચર્ય પાળવું, અને વિદ્યાર્થિય કરવો અને ત્યારમાદ ગૃહસ્થાશ્રમમાં પડવું નાનીન સનયમાં ૨૫ વર્ષ પર્યાંત બ્રહ્મચર્ય પાળનાનો ન્યાર હોય, પરંતુ હાલના સમય અનુસાર વીશ વર્ષ પર્યાંત બ્રહ્મચર્ય જાળવવામાં આવે, તોપણ ઘણું સાક છે.

લગ્ન—બ્રહ્મચર્ય તર લગ્ન સંબંધમાં પણ ધર્મની આજ્ઞા છે, અર્શ, ક્ષન, મહાગ્નિ, અપરમાર, ધિત્ર, પૃથ વગેરે દરેક જે કુળમાં હોય તે કુળની કયા લેવી નહિ તેમ તેવા કુળમાં કન્યા આપવી નહિ, તેમ જ અનમાન ગુણ, સ્વભાવ કે વયના મી પુરૂષોનું લગ્ન કરવું નહિ, આમ કહેવાનો ઉદ્દેશ એ જ છે કે, અગ આદિ વ્યાધિવાસનામાં ઉતરે છે, એ લે તેવા સ્ત્રી પુરૂષોનું સંબંધી વાસ્તવિકતા મી જક સંહિત પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે એમ આ પ્રમાણે રોગી પ્રતિની પર નરા આને છે તેમ જ અસમાન ગુણ, સ્વભાવના સ્ત્રી પુરૂષોની સુખ મેળા શકતા નથી, તેમ જ તેમાંથી પ્રજા પણ સારી થઈ શકતી નથી અનમાન વયના લગ્ન થવાથી પરસ્પર સ્ત્રી પુરૂષ વચ્ચે પ્રેમ જનમતી નથી વૃદ્ધ પતિ અને યુવાન પત્નિ વચ્ચે તેમ જ બાળક પતિ અને યુવાન પત્નિ વચ્ચે કદી પ્રેમ ઉત્પન્ન નથી અને એ વિચારને ઉત્તેજન મળી વર્ણસંકર થત ઉપર છે, અથવા વર્મા વીરતા પતિ નિબળ પ્રજા ઉપર છે, માટે પતિપત્નિ વચ્ચે ૬ થી ૮ વયનો તફાવત રાખવો ઠીક છે, પત્નિથી પતિ ૬-૮ વર્ષ અધિક વયનો હોવો જોઈએ, તો જ પ્રજા સારી ઉપજી શકે છે.

શ્રોગમન—પોતાની સ્ત્રીને ઋતુકાળ પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે એમને સ્નાત થવેની સ્ત્રી નવે ગમન કરવું, પોતાની સ્ત્રી વિષે જ પરાયણ રહેવું ઋતુકાળની ૧ રાત્રી

ગણાય છે. સ્ત્રીને રજો ધર્મ પ્રાપ્ત થતાં પહેલી ચાર રાત્રીઓ અને અગિયારમી તથા તેરમી રાત્રિ બાદ કરીને બાકીની દશ રાત્રિઓ સ્ત્રીગમન માટે ઉત્તમ ગણાય છે, અને તેમાં ગમન કરવાથી સુપ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે. અત્યંત સીયોગથી પ્રજા ઉત્પન્ન થતી નથી અથવા નિર્બળ થાય છે. આ પ્રમાણે પોતાની સ્ત્રી પ્રત્યે ગમન કરનાર ગૃહસ્થ ધર્મમાં હોવા છતાં બ્રહ્મચારી ગણાય છે. રજસ્વલા સ્ત્રી સાથે ગમન કરવાથી બુદ્ધિ તથા શરીરનો હાનિ થાય છે, આયુષ્ય ઘટે છે. પરસ્ત્રી ગમન કરવું નહિ, કારણ કે સ્ત્રીગમનથી શરીરની, આત્મિક તથા પૈસાની હાનિ થાય છે અને ઉપદંશ તથા પ્રમોહ જેવાં દુષ્ટ દરદો લાગુ પડે છે, આ પ્રમાણે સ્ત્રીગમન સંબંધી ધર્મશાસ્ત્રની અમુલ્ય આજ્ઞાઓ અવશ્ય અનુસરવા યોગ્ય છે.

બીજા પાણુ ધર્મશાસ્ત્રમાં આરોગ્ય સાચવવાના અનેક નિયમો અપાયેલા છે, જેમકે:— બીજાનાં પહેલાં વસ્ત્ર, જોડા કે માળા ધારણ કરવાં નહિ, કેમકે તેમ કરવાથી વસ્ત્રદિ રહેતે સામા માણસના શરીરનો વ્યાધિ તેમ જ સંસારની અદલ બદલ થાય છે. બળતા રાખનો ધુમાડો લેવો નહિ; કેમકે મરનારના વિકૃત શરીર-માંથી નીકળતા દુષ્ટ વાયુ લાગવાથી તે તે વ્યાધિ લાગવાનો ભય છે. જમીને તુરત નહાવું નહિ, માંદગીમાં નહાવું નહિ, મધ્યરાત્રે નહાવું નહિ, ઘણા વસ્ત્રો પહેરીને નહાવું નહિ, અને અભણ્યા જળાશયમાં નહાવું નહિ. વિઠા, મૂત્ર, રૂધિર, થુંક, કે ઉલટી ઉપર ઉસા રહેવું નહિ. તેમ કરવાથી સાંમર્ગિક રોગો લાગે છે. પનિત એટલે બ્રહ્મ તેમ જ નીચ મનુષ્યો સાથે મેલવું નહિ. તેમ કરવાથી તેના સંસ્કાર આપણામાં આવે છે. સહચાર પાળવો; તેથી આયુષ્યની વૃદ્ધિ, સુપ્રજા અને અલ્પુદય થાય છે,

આ સંક્ષિપ્ત લેખપરથી દરેક સુસ્ત્ર ત્રાંચક સમગ્ર ચક્રો કે, ધર્મનાં દરેક વચન મનુષ્ય જાતનાં શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક શ્રેય માટે જ છે, અને દર્શાવેલા થોડા ધાર્મિક ઉપદેશો પૃથ્થા સ્પષ્ટ જણાશે કે, આપણા પ્રાચીન ધનસ ઋષિમુનિઓએ દરેક ધર્મો વૈવેકીય દ્રષ્ટિથી આ બધા શ્રેય માટે જ દર્શાવેલા છે, માટે ધર્મના દરેક બાદેશ આપણા હિત માટે જ છે, એમ સમગ્ર ધર્મનું મેનપૂર્વક પાલન કરવું જેથી ધર્મ આપણું પાલન-રક્ષણ કરશે. ધર્મો રક્ષતિ રક્ષિતઃ ।
અંજાર તા. ૬ એપ્રિલ ૧૯૦૬

શિવશંકર જયારાંદ વૈય.

આર્યવર્મપ્રકાશ

પુસ્તક ૩૭ મુ. - માધ્વન સ ૧૯૬૧ આક્ટોબર - ૬ સ ૧૯૭૧ [બક ૧૨ મોઠ

સન્ત—સેવા

સ સારમા રહાવી સ નોની તો સેવા,
પોતાનાની પીડમા સોસાળ્યા સોસાય !
ચહે મુગા મારે— ચહે રોહાચારે—
રહાય સર્વને આપતા મેમ-કલ્યાણના મેવા,
સિની અમી, ઉછેરતા, રૂળ કૂવના ઢે કાલ—
લીલુડે વગડ— ઝલતા પુગરે
તરૂણી કરી કાપા તાપી ખોચાડે પાર એ કેવા ?
સ સારમા રહુની મનોની તો મેવા

અસિતાસય
રાજકોટ

સન્નિત

સુખ ભોગવવાને પરમાય કરો. ઈશ્વરે માપણા હિંદનો ઉધાર ડરવા ધારેલો છે અને તે થયો જ, પરંતુ નમે તમારૂં કાચ ડરી આનંદ પામે. રાષ્ટ્રિય ચિન્તાલય જેવી સંસ્થાઓ કાઢી દેશના બાલકો પ્રતિનીતિ તમારી ફરજ પૂરુ કરો. અસ્તુ.

દેશના ધનવાનો ને આટલુ કહી હું આપણે અથવા વિચારના સંજ્ઞાતિ કરીએ. રાષ્ટ્રિય ચિન્તાલયમાં મુકવાની પ્રતિકૃતિઓ કયા કયા મનુષ્યોની હોવી જોઈએ, તેને માટે એટલું જ કહેવું જોઈએ કે જે મનુષ્યોએ પોતાનું જીવન ઉચ્ચ સંસ્કારથી ભર્યું છે અને તેવા સંસ્કારને પોતાના જીવનમાં અમલમાં મુક્યા છે, તેઓની જ પ્રતિકૃતિઓ આ ચિન્તાલયમાં મુકવી જોઈએ જેમણે પોતાના જીવનમાં ઘડા લેવા લાયક કાચ ક્યાં છે અને જેમને પગલે જનસમુદાયને છે તેવા મનુષ્યોની પ્રતિકૃતિઓ આવી શકે. રાજા હરિશ્ચંદ્ર કે સુદામાની છબીઓ આપણે લાવી શકીએ એમ નથી લાગે પરંતુ હાલમાં જે જે મનુષ્યો છે અને જે જે મહાન મનુષ્યો થોડાક વર્ષો પર ઘટી ગયા છે તેમના જીવનચરિત્રો અને ચિત્રો આ ચિન્તાલયમાં રાખી શકાય. જનસમુદાય જેમને સારા અને મહાન ધારે છે તેમની પાસે છબીઓ ત્યાં રાખી શકાય. અથવા કલાઓ, નવીન શોધખોળ કરનારાઓ, મારા જાગીરદાર, અને અથવા કાર્યે કુશળ મનુષ્યોની છબીઓ આમાં આવી શકે.

આ સંસ્થાની વ્યવસ્થા જેમ અન્ય દેશોમાં થાય છે તેવા પ્રકારની થવી જોઈએ. આપણે અગ્રે એક ખાસ યોજના પસંદ કરવા જેવી છે એક ગૃહ એવું રાખવું જોઈએ કે જ્યાં અન્ય દેશમાં મોટામાં મોટા મનુષ્યો વર્તી ગયા તેમની છબીઓ રાખી શકાય અને એક તો આપણા દેશના જ નહીં મનુષ્યોની છબીઓને માટે રાખવું જોઈએ. આથી આપણને વધારે સારો ફાયદો થઈ શકે એમ છે.

હિંદુસ્તાન જેવા વિશાળ દેશમાં એક જ જગ્યાએ રાષ્ટ્રિય ચિન્તાલય થાય તો તેનો લાભ દરેક મનુષ્ય લઈ શકે નહિ. માટે આપણે પાંચ સ્થાન રાખવા જોઈએ. મુબઈ, મદ્રાસ, બેંગલુરુ, લાહોર અને મધ્ય પ્રાંતમાં કોઈ સ્થાન એમ પાંચ સ્થાન થવા જોઈએ. દરેક પ્રાંતમાં એક એક હાનુ ચિન્તાલય રાખવું જોઈએ, જેમાં દરેક પ્રાંતના બધાએ મોટા મોટા પુરુષોની છબીઓનો સમાવેશ થાય. દરેક ગામમાં જ્યાં પુસ્તકશાળા હોય તેની પાસે એક હાનુ સંસ્થા ખોલવામાં આવે તો તેના જેવું ઉત્તમ બીજું શું? મહાના ચિન્તાલયમાં દરેક મહાન પુરુષની છબીઓ ન આવી શકે માટે દેશાભિમાની પુરુષનાં છબીઓ એકવી રાખવી જોઈએ. પછી વખત જતો બીજી બધી ઉમેરાય બધુંજો. કાચ કરવાનો વખત આવી લાગ્યો છે, હવે આપણે આ કામ કાલે કરીશું એમ કહી દિવસો ગુજરવાના નથી. 'હિંદ એક વખત આળાદ હતું' 'તેમાં કયો મુનિઓ વિચરતા હતા,' 'એક કાળે આખી પ્રજાના અને ધર્મોના ઉધારકોએ અગ્રે જ મળીયા હતા.' 'ઈશ્વરાવતારી પુનઃ

હીંદમાં થયા હતા, ' વગેરે કહેવામાં આનંદ માનવાનો નથી. ખરો કસોટીનો વખત આવ્યો છે. હીંદુસ્થાનીઓના પૂર્વજો આવા ઉત્તમ હશે કે નહિ એવી શંકાઓ ચારે પાસ થવા લાગી છે. કેટલાકોને તો આ પૂર્વજો પર વિશ્વાસ પણ નથી. તેવા વખતમાં પૂર્વજોની માત્ર કીર્તિ ગાઇ બેસી રહેવાનું નથી પરંતુ આપણે એ પૂર્વજોના ખરા ઉત્તરજો છીએ એમ સાબીત કરી બતાવવાનું છે. જો આ વખતે કુંભકરણની નિદ્રામાંથી નહિ જાગો તો પછી જે પૂર્વજોની કીર્તિ ગાઓ છો તે જ આપણને ધિક્કારશે. એ સમય ન આવે તેટલા માટે કાર્ય કરવા આગળ આવો, રાષ્ટ્રિય ચિત્રાલય સ્થાપો અને સર્વના હૃદયમાં સંસ્કારો જગાડો. આ દેશેદ્યના કાર્યમાં ઇશ્વર તમારી સહાયે છે એમ દ્રઢ શ્રદ્ધા રાખો અને ઇશ્વરે તમારી નિકટમાં જે પોતાનાં સર્વો સુક્યાં છે તેમને ઉત્તેજન આપો. રાષ્ટ્રિયત્વ પ્રેરવાની રાષ્ટ્રિય ચિત્રાલયરૂપી શાળા કહાડો અને આનંદે તમારી દરજ પૂર્ણ કરો. અસ્તુ શુભ' બવતુ. નહીઆદ. નાગરવાડા.

લે. મજુલ. (ચતુષ્થ)

પ્રકીર્ણ વિચારમાળા.

નિત્ય નિયમ સુજાળ અમે ત્રણ મિત્રો અનેક પ્રકારનાં સર્વોથી કલુષિત થયેલ શહેરનાં વાતાવરણથી થોડો વખત પણ દૂર રહેવા માટે શુદ્ધ હવા લેવાને વાડીઓમાં ફરવા ગયેલ હતા. અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાં ત્રણેની સારી રુચી હતી એટલે અમારી વાનો પણ તેને લગતી હતી. વિદ્યા અને અવિદ્યા એ બંનેનાં સ્વરૂપ તથા ફક્ત તેમ જ પરસ્પરોન્ન શરિતા સંગ'ધે મ્હારા મિત્ર હરિપ્રસાદ તથા તંક્રમસાદ વચ્ચે સારો સંવાદ થયો. તે સંવાદ જાણવા યોગ્ય હોવાથી તેના સ્મૃતિ પટપર પડેલા સંસ્કારોને અહિં આખવા પ્રયાસ થયો છે.

હરિપ્રસાદ—વિદ્યા અને અવિદ્યા એ તમા પ્રકાશવત્ વિદ્વદ્ધ ધર્મો વાળી છે. તેમ જ લિલ્લિલ્લિ દ્વિજ અપનારી છે. વિદ્યાનું દ્વિજ નિરતિશય સુખ; અવિદ્યાનું દ્વિજ દુઃખ-સંસરણ-ત્યાં વિદ્યા પ્રાપ્તિ માટે પ્રયાસ આદરતાં અવિદ્યા અનેક પ્રકારના અતરાયો આડા લાવે છે. સાધન સંપન્ન થવામાં પણ અનેક વિન્ન, પ્રતિજ્ઞા અને લઇને આવે છે. જો અવિદ્યા હોત જ નહિ અથવા તો તે અંતરાય વિન્ન કે પ્રતિજ્ઞા ઉભા કરત નહિ તો કેવી સહેલાઈથી નિઃશ્વેચસ્ એવું અનુપમ સુખ હરકોઈ ભોગવી શકત. પછી સંસારને દુઃખરૂપ કોઈ કહેત જ નહિ.

તંક્રમસાદ—વિદ્યવ્યવસ્થાપક સત્તાએ જે કાંઈ કર્યું છે તે યથા ભરીત છે. સૌ ભોને નિર્મૂર્તિ રથાને શ્રેષ્ઠ છે. પ્રથમ તો વિદ્યા અને અવિદ્યા એ શબ્દો શું મુખ્ય

એ બાણવાનુ છે તે સમગ્ર ત્યારે આ સિદ્ધાન્તની સત્યતા સ્પષ્ટ જણાઈ રહે એ બે શબ્દો કયા અર્થને વહે છે એનું યથાવત્ જ્ઞાન તો શ્રી સદ્ગુરુગ્રંથ છે 'તોપણ' યાજ્ઞાલોચનદ્વારા એ વિષેની જે વ્યવસ્થા છે તે કાઈક જણાય છે—એ બે શબ્દો અનેક રીતે પ્રધાનપદ્યમાં વપરાયના જણાય છે અનેક રીતે અર્થ કરી સમજાવવાની પ્રક્રિયા અધિકાર પરત્વે યોગ્યતાની જાણ છે પ્રથમ તો ઈશાવાયોપનિષત્માં એ શબ્દો દ્રષ્ટિએ ચડે છે—

ત્યા મ ન છે કે —

વિદ્યા—દેવતાદિ જ્ઞાન અને અવિદ્યા અગ્નિ હોત્રાદિ ક્રમ બનેના કૃણ પૃથક્ પૃથક્ છે જેઓ કેવળ અગ્નિ હોત્રાદિ કર્મોના અનુદાન કરનાર છે, તેઓ ગાઠ અજ્ઞાન અધકારમાં પડેના છે તેમ કેવળ દેવતા જ્ઞાન-ઉપાસનામાં પડ્યા છે તેઓ તેની વિશેષ અધકારમાં છે, કર્મ અને ઉપાસનાથી થતા કૃણા પર કંઈ નથી એવું માનનારની નિંદા કરવામાં આવે છે ઉત્તરના સમુદાયની કૃણ એ, કે અસ્થિએ સ્વાભાવિક કર્મ-જ્ઞાનનું સતરૂ અને વિદ્યાએ દેવામતાવની પ્રાપ્તિ, નિષ્કામ કર્મ ઉપાસના અનકરણી શુદ્ધિમાં ઉપકારક છે અને આ નજરે જોતા જેને તમે વિદ્યા નિષેદસુખી પ્રાયક કહો છો તેને પ્રાપ્ત કરવામાં કોઈ પણ રીતે અતિશય વિદ્યા—ક્રમ અને ઉપસના આઠે આગતા નથી ઉઠતું તેનો માર્ગ સર્જા કરી આપે છે વિરેક એટલે કે તે સંકામ નહિ પણ નિ કામ હોવા જોઈએ અથ એમાં જ છે, એથી પર ઝથુ નથી એમ માનનાર વગની જ દરજે સ્થગે નિંદા કરવામાં આવી છે

કાકોપનિષત્માં તો વિગ્ન અવિધનુ ઘણું સંસ્તર વર્ણન અપાયું છે પણ એ મત આ વખતે કહેવા મેંથી મેં તો ઘરે બળકાને બૂમ્મા સૂં રડવું પડે! મુઠાપનિષત્માં પર-બાર એમ વચતા મેં મગ પાત્ર પ્રાપ્ત અપરા વિદ્યા અને પછી પરવિદ્યાની પ્રાપ્તિને કવ છે આ સહુ અધિકાર પર આધાર રાખે છે સવને માટે એક જ રીત કે ક્રમ છે નહિ આ અસાધ્યતા જે બીજી રીતે કહીમે તો તમે જેને અવિદ્યા કહો છો તેનું સર્વન યથાવત્ થયે પશુવિદ્યા સ્વાભાવિક ઉદ્ભવે છે એટલે આમ પણ અવિદ્યા અનધકરી નથી જ

હરિપ્રસાદ—ત્યારે અવિદ્યા એ સર્વ અનર્થનું મૂળ છે એમ શા માટે શાસ્ત્રોમાં કહેવાતું હશે ?

તત્ક પ્રસાદ—એનો ખુલાસો આની જશે શારીરિક લાંબાના ઉપોદ્ધાતમાં, ત્રી શકર વિદ્યા-અવિધનો અર્થ આમ સમજાવે છે

મનસળ “અતત્” મા “તત્” શુદ્ધિ-અન્યમાં અન્યના વર્ગની અવસ્થાસકતાએ અધ્યાત્મ અને એવા લક્ષણવાળા અધ્યાસને અવિદ્યા કહે છે અને અન્યસ્તના નિરેવ

દ્વારા અધિગ્ધાન સ્વરૂપનું અવધારણુ તે વિદ્યા અવિધાની નિર્વાક કહેવાય છે અવિ-
ધાએ કરીને આત્મજનામ ધર્મો પરસ્પરમાં અવભાસે છે અને તેનું લક્ષિ અનર્થ
અલ-કર્તૃત્વ લોકકૃત્વાદિ અહુંકાર-વિરતરે છે એટલા માટે આ નજરે અવિદ્યા અન-
ર્થકરી મનાઈ છે. કર્મ અને ઉપાસનાનું યથાવત્ અનુક્રાન થયે પનારી સાધક દ-
શામાં એ અનર્થકરી મનાઈ છે. બાકી આપણુ જેવા અવિદ્ગજ પુરુષોને તો અવિ-
ધા ઉપકારક છે. સાધક દશામાં તદ્દમોને શુભવારો ઉડયો છે તે ઉડે છે. આ સાધક
દશામાં સાંસારિક લાલચો સામે લડવાની, તેમાં ન પડી રહેવાનું અને જન પ્રાપ્તિ-
નાં સાધનો યથાવત્ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાઓ રકુરે છે. ત્યારે બીજી બાજુથી અનેક
વર્ષના પડેલા અભ્યાસવશાત્ અનેક વિરૂદ્ધ ઇચ્છાઓ રકુરે છે. અને વિરૂદ્ધ ઇ-
ચ્છાઓ નો કોઈવાર જય થાય છે ત્યારે પ્રશ્ન ઉડી આવે છે કે અર્ચવા શા માટે
જોઈયે? આજ્ઞાસનો અભ્યાસ તેથી અંતરમાં કંડતી અનેક પરસ્પરથી વિરૂદ્ધ એવી
ઇચ્છાઓ, વાસનાઓ એ સર્વ કારણને લઈને ઈંદ્રિયોની બાહ્ય પ્રવૃત્તિ વેગપૂર્વક
વહી જાય છે તેનો અવરોધ કરવામા જે બળ અને જે ધિ-જ્ઞતાની અગત્ય છે તે
પ્રાપ્ત ન થાય, તે પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન ન લેવાય ત્યારે જ વિના મુશ્કેલી વરુ મેળવી
લેવાની ઇચ્છા જેની પોતાની મેળે જ નિઃશ્રેયસ્ સુખ જેની અમુચ વસ્તુ મળી જાય
તો કહું ઉત્તમ એવી ઇચ્છા થાય છે. જો ઇન્દ્રિયોની બહિર્વિષયો મને જવાની પ્રમ-
ણતા છતાં પણ પરમાનન્દ પ્રાપ્તિની વાચના તીવ્ર હોય તો તેનાં જ ચિંતનાદિમાં મસ્ત રહેવાય
છે, અન્ય સર્વની ઉપેક્ષા થાયડે, આવી ધીસએ અવિધ હોઈ છે, તત્ત્વજ્ઞાન, વાસનાક્ષય, મનોનાશ
એ ત્રણેનો ચિરકાળ અકલ્પશક્ટી સેવકો. અભ્યાસ અવિધા અંધીઆન નિઃશંક
ત્રોડે છે એ વગેરે વાકયા આપણે ખાત્ય વાચીએ છીએ. અર્ચવા હેન જ નહિ
તો પછી મનુષ્યની કસોટી જ કેમ થાય. અગ્નમાં યથાવત્ તથાઈ નાકોડુ સોનું
દન નીકળે છે. સ્વર્ગની જેમ મહત્તા છે તે પણ નાશ પામે અને કચરા જેવું

ઈ રહે, તો પછી નેથી પણ શ્રેષ્ઠ મોક્ષ તેની શ્રેષ્ઠતા, ઉચ્ચતા કોણ જ લેખરે
એટલે અવિધા છે તે વિદ્યા પ્રાપ્તિમા ઉપકારક છે. કસોટી અને દબાણ એ ઉત્કર્ષનાં
સાધક છે. આવધાની અપેક્ષાએ જ વિદ્યા છે. સર્પની કલ્પના એ રણગુને લઈને
થાય છે. અધિગ્ધાન હોય નહિ તો પ્રમ પણ સંભરે નહિ.

હરિપ્રસાદ—પણ એ તો ઠીક; એ લહુ આપણે નિત્ય વાંચીએ છીએ, મ્હારું
કહેવાનું એમ છે કે એ મનુષ્યોને અવળે રસ્તે દોરો જાય છે નિશ્ચય વિરહયો
ઉઠાવી તેને વ્યર્થ લટકાવી લટકાવી દુઃખી કરી નાખે છે તેનું કેમ?

તર્કપ્રસાદ—મનુષ્યો એવા હીનસત્ત્વ કેમ છે કે તેના દોરાબધા દોતાય છે
અને દોરડીને સર્વ કંઈપી તેનાથી વ્યર્થ દુઃખ ખમે છે, પ્રાપ્તિ કલ્પિત મોહનામાં
સત્યત્વ ભુધિ રાખે છે. એમ કરવાને કોઈ તેને આકર્ષો જતું નથી, બળાકાર વસ્તુ
નથી, સ્વેચ્છાએ અનર્થમાં પડે તેમાં અન્યનો દોષ શો?

હરિપ્રસાદ—એ બધુ એકનુ એક, અવિચારના પ્રલોભને, સર્વ તારકી અનેક રીતે મનુષ્યોને—સાધકને બાકી રહેવ છે તેમા એ શુ કરે? — ૧ ૧ ૧

તત્ત્વમાદ—શુ કરે કેમ? દરેક મનુષ્ય પોતાના કમ માટે જવાબદાર છે એ તો એક સોની છે કે બુદ્ધિને લોભાવે એવી કામનાઓ ન લે બાલુ અને વિદ્યાના માગ ની ન ચળતુ આમ કરી શકે તે જ સાધક ખરો વિદ્યાર્થી, અને શાએ કહેલુ કળ પયુ ને જ મેળવવાને હુકદાર છે

હરેનમદ—પયુ એવી લાવચે સામી ધરવાતુ પ્રયોજન શુ? એવી સખન કસોટી અને કડવો અનુભવ શા માટે?

તત્ત્વમાદ—એનો નિષ્કાર એમ છે કે વિદ્યા અને અવિદ્યારી ઉદાસના અને કમના વચ્ચે પતા અનુકૂળતા ની હાથુદ્ધિ યાતા જે સાધક દશા પ્રાપ્ત થાય છે તે દશાના નિધર રહી—બાનુમા તા બુદ્ધિરૂપ અધ્યાસ-અવિદ્ય ની નિવૃત્તિ કરવા તેની નિરાશ ઉત્તરના શાન્તિમાર વિદ્યાની પાતિ માટે જે ઉચ્ચ અધિકાર મેળવતા રહેતા ની બોધ છે તેજો સાધકમા સાચો છે કે કેમ અથવા તો તેવા અધિકારને મેળવી શકતા તે સમય છે કે કેમ એ વગેરે નેની યોગ્યયોગ્યતાનો નિશ્ચય કરવા માટે મેા અનેક પ્રકારના પ્રતેજન ની યેજના થઈ જવાન છે વિદ્યા એ કાઈ સામાન્ય વસ્તુ ની કે ગમે તે તેને મેળવી શકે વા ઉપડે ની શકે । વસ્તુની યોગ્ય કિમક મપ્યા વિના તે લોભાની ઇચ્છા રાખી એ આજ્ઞા અને પ્રમાદ સૂચરે છે વિદ્યા અપ્યા વિદ્યા કાઈ વસ્તુ માગી શકી જ નહી કુરન તે આપે નહિ વસ્તુ કિમક તેની સુખજનકતા તેમ જ હુબપ્રાપ્તતાપર અકાય છે એ નિયમ વ્યવહારના નુ છે તો વિદ્યા જેવી સુખજનક અને હુબપ્રાપ્ત વસ્તુ સપાકન કરવા અથે કેવી મોગી કિમક આપ ની પડે એનો વિચેક કરવો જોઈએ

હરિપ્રસાદ—આ ત્યારે મહોળા વિદ્યાના, ધર્મપ્રવત્તકો, અવિધામય વ્યવહારમા પ્રવગ્ન કેમ ઉપડેતા રહે, સાક્ષાત્ નિઝેસનુ સાધન જે વિદ્યા છે તેને પ્રાપ્ત કરવાનુ કેમ નહી કહેતા? અથવા કહે છે તો લોકો નેને કેમ અનુસરતા નથી? સ્વતંત્ર છતા કેમ હુબમય અવિધામા રમ્યા મર્યા રહે છે?

તત્ત્વમાદ—અધિકારહીનતા એ જ સવનુ મુખ્ય કારણ અવિધા મનુષ્યને રખડારી, બાકી અનેક રીતે તેને કસે છે, અનુભવ અપારી ખી રીતે વિદ્યાને માટે તત્ત્વ કરે છે અવિધામય વ્યવહાર એ વિદ્યા પ્રાપ્તિ માટેની એક શાખા છે આ શાખા મ સહુ શીમે છે અને યોગ્યતા અનુકાર ચક્રે ચક્રે વિદ્યા, મેળવે છે મ બુદ્ધિ શુર લાધવનો અવિચેક, અસ્વચ્છ અને અસ્થિર મનીન ચિત્ત એ સર્વ દેષોને નષ્ટ ને દોષેરૂપી લોકના સ્વચ્છ ની ચિતરૂપી હેમને શુદ્ધ કરવા અવિધામય વ્યવહારના વિવન કડવા અનુભવરૂપ અગ્નિના તપ વતુ, ગગ વતુ, દીપાવતુ, કપાવતુ,

આદિ અનેક દશામાંથી પસાર થવું પડે છે એ કમ કુદરતી છે એમ મનુષ્ય જોઈએ એમાં મુંઝવા જેવું કશું નથી. જે સૃષ્ટિનિયમ છે તે કીડ જ છે. કમ અને ઉપાસનાના માર્ગ એ જ સૂચવે છે.

હરિપ્રસાદ—આટલા માટે જ સર્વત્ર પ્રત્યેક મત, પંથ, ધર્મ, સંપ્રદાય આદિ સ્વસ્થામાં કમચેગ ખાસ ઉપદેશાયો હોયો જોઈએ. ધર્મશુદ્ધિએ કમ અને તેનાં ફળની વ્યવસ્થા દર્શાવી મનુષ્યોને તેનાં પ્રેમા છે. ઇનામની લાલચે અજ્ઞાસ વધારવાનું. મુખ્ય હેતુ જેવો આ કમ ઉપાસના આદિ પશુ અવિધાન્ય વ્યવહારનો હેતુ હોયો જોઈએ. “જ્ઞાન પ્રાપ્તિ” એ હેતુ મુખ્ય અને તેને પ્રાપ્ત કરવાને વિવિધ લાલચે એ તે સાધનનાં સાધન આ દૃષ્ટિએ જોતા મનમાંતરોના ઝાડા વ્યવસ્થા છે.

તત્કપ્રસાદ-ખરૂં છે. એ સર્વ સાધન છે; સાધ્ય વસ્તુ સર્વત્ર એક છે. મુખ્ય મનુષ્યો સાધન માટે લડી નરે છે પોતાની પટ્ટુનિને રૂથનો પશુ બીજને ન રૂથનો એવો બોનક બીજને રૂથવવાના વ્યર્થ પ્રયાસ કરે છે. સાધન ભિન્ન ભિન્ન હોય છે જ ઈષ્ટ છે. તે તે દેશના લોકોની સ્થિતિ, રૂચિ, શક્તિ કાળ આદિને લઈને સાધન વિસ્તાર છે. બાકી સર્વતુ નાધ્ય તો એક એવ જ છે. વિદ્યા જ છે. અવિધાના એ સર્વ વિકલ્પો છે તે વિકલ્પો શરી મરે વિદ્યા સ્વતઃ સ્ફુરે છે તે માટે જ કમ માર્ગ કે કોઈ પશુ ધાર્મિક ઉપાસના આદિને ઉચ્ચ છે.

અકિં મહેં ઉમેર્યું કે—આ દુનિયામાં કરોડો વસ્તુઓ છે, જેની કામતા જીવ કરે છે તેને તે બજે છે. જીવ જેવા થવાની ઇચ્છા કરે તેવા થાય દૃષ્ય વસ્તુઓનાં ખર્ચાં સ્વરૂપને પીછાણતા નથી તેથી મોડામાં પડે છે. મુખ્ય મળશે એમ માને છે પણ સાથે દુઃખ-જેના વિકારરૂપ મુખ બાસે છે તે મંજશે. તેનો વિવેક થતો નથી અને શ્રમજીથી ભટકે છે. ખરાશ, મીઠાશ સાથે જ હોય છે. એવા સ્વાદવાળી વસ્તુ એસ્વાદી લાગે એટલે પરિણામે મોઢા રહેતો નથી. આમ અનુભવ લે તે જીવ આપો આપ વિદ્યા પ્રાપ્તિના મુખ્ય સાધન વિવેક વિરાગતલી વળે છે, પુતકોમાંથી નથી મળતું તેવું જ્ઞાન અનુભવથી મેળવે છે. અને આમ અવિધા વિધાની ઉપકારક કરે છે. તે દુનિયામાં અનેક વિવિધ ખેડો દેખાડી પોતાનું ખરૂં દુઃખસ્વરૂપ અનુભવાની મનુષ્યને વિદ્યાતલી મોકલી આપે છે.

આટલી વાતચિત થઈ ત્યાં તો છુટા પડવાનો માર્ગ આવતાં ત્રણે મિત્રો આવા જ વિચારોમાં લીન થતા છુટા પડ્યા.

નાનાસાલ દેવશંકર વૈદ્ય.

ભગવત્ ભક્તિનો મહિમા

(અનુમધ્યમ પાઠ ૪૮ થી)

આગલ લખી ગયા મુજબ ભક્તિ જે પ્રકારની છે, એક નિહિત અને બીજી અનિહિત હવે વિહિત કોને કહે છે, તેના જવામમાં એ છે કે જે પ્રમાણે શાસ્ત્ર માં ૧૨વીં આસા લખી છે, તે મુજબ હોય તો તને વિહીત કહે છે, તો તે વિહિત ચાર પ્રકારની છે જેની રીતે એક કામ અર્થાત્ ચાહનાથી, જેમ ગોપિકા કૃષ્ણ ઇલાહ, બીજી દ્રેષ્ય એટલે થનુભાઈ, જેમ રાવલ શિથુલાદિકની ત્રીજી ભય અર્થે કરથી, જેમ કસ માર્યાદિકની, ચોથી રૂનેકુ અર્થાત્ પ્રીત, જેમ નારદ સનકાદિકની, ઇત્યાદિકની તો હવે આ ચારે પ્રકારમાં જે પ્રકારની જે થનુભાઈ તથા બીજી ઉપાસનામાં છે તે તજવા યોગ્ય છે

અવિહિત કોને કહે છે તો તેના જવામમાં એમ છે કે જો સ્વમાવથી આપોઆપ બુદ્ધિના વિચરણે શાસ્ત્રની ઉપાસના વિના ભગવત્માં પ્રેમ હો, અને એ પ્રીત કૃષ્ણ રૂપ અનુભવે છે તથાપિ તેના ભિન્ન ભિન્ન કરીને વચન કરવાનું કાંઈ પણ પ્રયોજન નથી, તોપણ કોઈ એક તેમાં ભેદ વચન કરે છે એક નો જ્ઞાનના અર્થાત્ જે જ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરા બાદ મુકિત થાય છે તે બીજી સ્વપ્રતિભા અર્થાત્ જે આપો આપ મુકિત મેળવી શકે છે તે, હવે જ્ઞાન તેનું અર્થ છે જે વિશે ભાવદર્શીમાં કહેવું છે કે મારો ભક્ત મારી મારાને તરીકે તર છે, બીજી તરફથી કહે છે કે મારો ભક્ત મને પ્રાપ્ત કરે છે, પાછું છેલ્લે જણાવે છે કે જે માનવી સંસારની મોડુલગથી છુટકા માગે તો તે માગી જ સેવા કરે. તો આ વાક્યોમાં જે સ્મૃતિ પુરાતન ધર્મશાસ્ત્રી થયા છે, જેથી તે વિશે વધારે વિશે ચર્ચા ન કરતા એટલેથી જ અટકે છું

ઉપર કહેલી ભક્તિના ત્રણ પ્રકાર છે ઉત્તમ મધ્યમ પ્રાકૃત હવે પ્રથમ પદવીનું નામ ઉત્તમ છે તેનું સ્વરૂપ એવું છે કે જે મનુષ્ય પરમેશ્વરને તમામ જગોએ વ્યાપક તથા વતમાન દેખે છે તથા તમામ ભગવત્મય બંધે છે તે ઉત્તમ હવે મધ્યમ તો તે વિશે કહેલ છે કે જેની ભગવત્માં પ્રીત છે તેમ જ ભગવત્-ભક્તિને પોતાની પ્રેમી સમજે છે અને પ્રાકૃત ભક્તોપર દયા અનુભવ કરે છે અને દેવી જનોથી અત્યંત રાખે છે તે મધ્યમ, હવે બાકી રહી પ્રાકૃત તો તે બાગે જણાવવાનું કે જે માનવી ભગવત્ અને ભગવત્ અર્થાત્ (પૂજ) નીતિ ઇત્યાદિકને ધર્મર માને છે, અને ભાવત્ ભક્તોમાં પ્રીત નથી રાખતા તે પ્રાકૃત છે

હવે સદરહું ભક્તિ સાત્વિક રાજસ તામસ એમ ત્રણ પ્રકારની છે. જેવી રીતે નિષ્કામ તે સાત્વિક છે, જેમ પ્રહ્લાદ વગેરે; તેમ કોઈ પ્રકારની કામના યુક્ત છે તે રાજસ; જેમ ક્રુર, ગજ ઇત્યાદિક, અને જે શત્રુના વિજયના હેતુ અર્થે કરે છે તે તામસ જેમ ઇંદ્રાદિકની વત્તાસુરના વધ માટે હવે નેજ ભક્તિના ત્રણ પ્રકાર ભાગવતમાં લખેલ છે. જેનાં નામ આનન, વાચક, કુચિષ્ઠ, અર્થાત્ મનની જે થાપ ને અન્ય પ્રેરણાથી જે થાય તે વાચક, શરીરથી જે થાય તે કુચિષ્ઠ.

સદરહું ભક્તિ ભગવદ્ગીતામાં ચાર પ્રકારની લખેલી છે. પ્રથમ આર્ત અર્થાત્ કોઈ દુઃખના નાશમણી ભગવાની આરાધના કરે જેવી રીતે ગજ દ્રોણી વગેરે. બીજી છંદસુ અર્થાત્ મુકતનો રસ્તો ખોજવાળા જેવા કે પરિક્ષિત વગેરે, ત્રીજી અન્યર્થા જેવા કે ક્રુર ઇત્યાદિ યોગી જ્ઞાની જેવાં કે પ્રહ્લાદ, નારદ, સનકાદિક વગેરે; વળી તે જ ભક્તિના ત્રણ પ્રકાર વિશેષ છે કે જે એક નો પોતે કરે, બીજી અન્ય મનુષ્યને સમજાવી કરાવે, ત્રીજી અન્ય મનુષ્યને ભંકિત કરતાં જોઈ પ્રસન્ન રહે.

સદરહું ભક્તિ શ્રીમદ્ ભાગવતમાં નવ પ્રકારે લખેલી છે, (૧) શ્રવણ (૨) કિર્તન (૩) સ્મરણ (૪) સેવા (૫) અર્ચા (૬) વંદન (૭) દાન્ય (૮) સ્પર્શ (૯) આત્મનિવેદન. ઉપર સુજ્ઞ નવ પ્રકારની ભક્તિમાંથી કંઈ એક ભક્તમાળ નામના ગ્રંથમાં નિષ્ઠા નામ કરીને લખેલ છે વળી તે ભક્તિ ભૂમિકાના નિશ્ચયથી અગીયાર પ્રકારની છે, (૧) સત્સંગ (૨) દયા તથા પ્રવ્રજાને સાચક બનવું (૩) ભક્તોનાં આચરણ જેવી રીતે શાન્તતા, દયા, ઇત્યાદિ અથવા નેમાં શ્રદ્ધા યા વિશ્વાસ કરવો તે, [૪] ભગવત-ચરિત્રેનું શ્રવણ કરવું (૫) શ્રવણ કરેલ પ્રેમ ભગવત સ્વરૂપમાં દ્રઢ કરવો (૬) ભગવતનાં સ્વરૂપને તથા આપણા સ્વરૂપને યથાર્થ જાણવું (જેને અદ્વૈતવાદી જ્ઞાન કહે છે) (૭) ભગવતના સ્વરૂપમાં પ્રેમ અધિક પાખવો [૮] ભગવતનો પ્રકાશ દિનપ્રતિદિન હૃદયમાં ગહે [૯] દયા તથા મનને તનામ રાતે નિર્માળ રાખવું (૧૦) ઈશ્વરતા, દયાહીના તેમજ સર્વજ્ઞતા ઇત્યાદિક (૧૧) પુરૂષ જોટલી પ્રીત પેતાનાં શરીર માટે રાખે છે તેટલી પ્રીત ભગવતમાં નિશ્ચય કરે કે, “કોઈ જાણ તે શ્યામ સુદર સ્વરૂપ-ચિત્તવનથી અજ્ઞાયમાન ન થાય”

સદરહું ભક્તિ ઇત્યાદિકના વિભાગથી કેમ કેમ અધિક બનતી જાય છે; જેવી રીતે એક જગોએ ભગવાનને ઓધરજીએ પુછ્યું કે હે મહારાજ ! તત્વને કોઈ ચેનીસ, કોઈ સત્તર, કોઈ સોલ, કોઈ ત્રણ, કોઈ પાંચ, કોઈ આઠ, કોઈ સાત, કહે છે એ વિરોધનો હેતુ શું હશે ? તેના જવાબમાં જણાવ્યું જે વારાવમાં કાંઈ વિરોધ નથી; કારણ એ છે કે કોઈ ઈશ્વર, માયા, તથા જીવન અલગ સમજે તો

તેની ગણના પ્રમાણે પ્રભુ છે અને જેણે માયા સગવતની ઈચ્છા નહીં તેની ગણના પ્રમાણે બે છે વગેરે તેવી જ ગતિ ભકિતનું પણ સમજવું.

હવે માનો કે ભગવાન તો એક છે અને દ્રષ્ટાત અનેક છે જેવી રીતે એક માણસે કહ્યું કે મેં વડનું ઝાડ એક સાખાવાળું જોયું બીજે કહે છે મેં મેં શાખા વાળું જોયું તો બે કે વારતવમા તો વડ એક છે, તવી જ રીતે ભકિત એક જ છે પણ ભક્ત લોકોના મનને લગાડવાને અનુસાર કંઈ એક પ્રકારની દેખાત છે, તારતમ્યમનુ એ છે કે કોઈ પણ ભકિત ગમે તે પ્રકારે કરે પણ ભકિતમા અનુસાર ને દ્રઢ કરવાનું પ્રયત્ન રાખવું કે જ્યાં સુધી તે પ્રતિ સિદ્ધ પડે ન પડાયે ત્યાં સુધી સાધનરૂપ છે, અને જ્યારે તે સ્થાયી ભાવની પ્રાપ્તિને પહોંચે ત્યારે ફરજ છે, અને જ્યારે તે દ્રઢ ભાવથી એકાગ્ર ચિત્ત થાય, ને કોઈ પણ પ્રકારની ઈચ્છા ન રહે ત્યારે તેને જીવનમુક્ત કહે છે.

પ્રિય બધુઓ! હવે મારું કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે સાચા ધમબધુઓ સમયાનુસાર ઉપર કહ્યા મુજબ કાયોને સાધો કે જે આપણો અનાદિ કાળની ચાલતો આવેનો સંનાતન ધમ મરણશયે પડેલ છે તેને સચે કરો ભાઈઓ! એક વખત ઓરો પણ હોતો કે આ દેશની મહીનાઓ ધમને માટે પ્રાણ પણ અપણું કરતી હતી તો ભાઈઓ જરા વિચારો ને મનને આડું અવળું ન ભમાવતા તેમજ ભકિતની યોજને માટે ચાકુબ્રહ્મસ્થિ કહી અહીં તહીં ન ભટકતા સગવત-ભકિતના વૃત્તને ધારણ કરો કે જેથી આ દેશાતી આપણી દીનાવસ્થાનો નાશ થશે ને આગળ મુજબ એકવાર સંનાતન ધમનો વાવટો સમ્પૂર્ણ મૂળ ઉવમા જરૂર આપણી દ્રષ્ટિએ પડશે જ.

પ્રિય વાચક-ઉપર લખ્યા મુજબ સંસ્કૃત સગવત-ભકિતનો મહિમા જેવો શુદ્ધ તથા ગભીર છે તેમ જ તે સમજાવવાને તથા લખવાને વાતે બેક મારી જુદા અંક નાના બાવકની જરાબર પણ નહીં, તેમ જ હું કોઈ મોઠો પડત તથા લેખક પણ નથી પરંતુ મેં મારી જુદા અનુસાર લખી આપને દ્રઢગૌરવર કરેલ છે, તો આપ પ્રિય બધુઓ પણ મારી અલ્પ જુદા તથા જ્યાં ન હોતા ભકિત પક્ષથી તેનું અવલોકન કરશો ન મનગીના બોર અને સુઘમાજના ચોખા સમાન કિંચિત માત્ર પણ આદર કરશો તો સુદા મહાશયો! મારા દિવમા કેટલી પ્રસન્નતા થશે?

ઉપર પ્રગટ કરેલા ઉત્તમ સિદ્ધાંત અને ભકિતમાગ તરફ જ્યાં બેચી હું જા લેખ પુરો કરું તુ તથાસ્તુ

તા. ૮-૭-૦૬

લી ગોરીશંકર સુલશંકર જોશી

અત્રાચ.

સંકલ્પ વિના કુશલા ક્રિયા થઈ શકતી નથી. સંકલ્પરહિતા ક્રિયા સુખાનરહિતા નૌકા જેવી છે. આદિ કાળમાં પરનાત્માએ પણ “एतो इहम् बहुव्याम्”, = “હું એકનો અનેક થાઉં” એવો સંકલ્પ કરેલો. મનાય છે. સુદૃઢી રચના કરવાનો સંકલ્પ કરી બહુ વર્ષે પર્યંત બ્રહ્માએ તપ કર્યોની વાતો હુપસિદ્ધ છે. આર્યવર્ષમાં પણ તે જ આદિની ઉત્પત્તિની વાતો છે. સર્વશક્તિમાન ઇન્દ્રને વિશે તો સર્વ સંભવે છે પરંતુ બ્રહ્માની રત્નમ પર્યંત સર્વ વ્યક્તિને સંકલ્પ સત્રે વિચારની અપેક્ષા છે. વિચાર વિનાનો આચાર વિપત્તિમાં સંચાર કરાવે છે. એવો અચાર મધ્ય ગંડક આદિ કેવળ તમોગુણી અહિત જનોને જ હોય છે. સામાન્ય મનુષ્યને સંકલ્પ સાથે વિચાર થાય છે. પરંતુ તે સંકલ્પ કે વિચાર પી થુલેતાં જેટલી ગૌણતા હોય છે એટલી તેની ક્ષિત્રિમાં ન્યૂનતા રહે છે. માટે સંકલ્પ અને વિચારની શુદ્ધિના ઉપાયની ચેતના કરવી એ સુસતું કલ્પન્ય છે. સંકલ્પ પી સચતાને અર્થે મનને વશ કરવું પડે છે. મન વશ થયું એટલે જગત્ જાણ્યું. મનને વશ કરનાર સત્ય સંકલ્પ, સત્ય કામ થઈ શકે છે. પણ મન અંધળા, પ્રમાદી બલવાન અને દ્રઢ છે. અર્જુન જેવા પરાક્રમી નરને પણ તે અણેય જણાયું છે. કૃષ્ણ જેવા યોગેશ્વરે પણ અભ્યાસથી અને દૈર્ઘ્યથી તેને વશ કરવાનું શીખવ્યું છે. દૈર્ઘ્ય અને અભ્યાસથી મનને વશાવર્તિ કરવામાં બહુ સમય લાય છે, અને સંકલ્પ તો પ્રતિક્ષણ ઉત્પન્ન થાય છે. એટલા માટે મન વશ ન થાય તો સંકલ્પ પી શુદ્ધિને અર્થે તેને સ્થિર કરવાનો પ્રયોગ છે, તે એ જ કે સાર્વિક વાતાવરણમાં વ્યક્તિની સ્થિતિ, આહાર વિહારસંગ રથાત ઈન્દ્રિય શાન્ત અને સાર્વિક હોય તો ‘ન વધતું’ એવું સ્થિર રહી શકે છે. કરણ જેવાં બહુમત ઉપર વિનય સેવવા અર્જુને સાર્વિક આહાર રાખી વિહારનો ત્યાગ કરી તપશ્ચર્યા કરી હતી. શિશુપાલ જેવા નરાધમનો સંહાર કરવા શ્રી હરિએ ગિરિસુંગતું શાન્ત રથાત સેવ્યું હતું. સાગવત જેવા ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિથી ભરપૂર અને પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિ આપનાર મહુઃ ગ્રન્થ લખતાં સમર્થ બાહરચણે હિમાલયની ગંભીર શુક્રાને સંજ કયો હતો. આમ સાર્વિક વૃત્તિથી મન સ્થિર થતાં શુદ્ધ સંકલ્પ અને શુદ્ધ વિચારથી થતી સક્રિયા સદૈવ સદૈવ થાય છે. યજી તે મહત્તી હોય કે હાંડી.

આપણા દેશમાં પ્રભાતે ન્નાનવિધિથી આરંભીને રાત્રિએ શયનગૃહમાં જતાં હુધીની સર્વ ક્રિયા કરતાં પહેલાં “સંકલ્પ કરવાનો” “પાણી મુકવાનો” પ્રચાર ચિરકાળથી આપણે આપણે છે આર્યાવર્તમાં તો પ્રત્યેક નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મ કરતાં

પહેલા “ પાણી મુકવું ” પડે છે “ પાણી મુકવા વિનાની ક્રિયા સફળ થતી નથી એમ જાહુ જનની મા યતા છે સ્વાધીન ક્રિયા કરતા પહેલા “ પાણી મુકવાની ” આવશ્યકતા જેવી આ દેશમાં ગણાય છે તેવી બીજા કોઈ દેશમાં ગણાઈ હોય એમ જણાતું નથી એમ છતાં “ પાણી મુકવામાં ” સમાયલા રહસ્યનો ઉપયોગ અભ્યુદયમાં ઉત્સુક અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રજાઓ કરે છે અને તેથી પુરુષાર્થ પામે છે આપણા દેશમાં પાણી મુકવાની ક્રિયાના અર્થ સમગ્રતા વિનાના નિત્યાભ્યાસથી તેનો અનાદર થતો જણાય છે તત્ત્વ સમજાતું નથી અને છાયા ગ્રીકારાતી નથી એટલે નિરૂપયોગી અને નિરૂસાહી પૂવજોએ કાળશ્રેષ્ઠ કરવાને “ પાણી મુકવાની ” કે “ પાણી ઉછાળવાની ” અનેક વિધિઓ માન પોતાના સમયને માટે શોધી ક હાડી હોયતેનું આ સુધારા અને વિજ્ઞાના યુગમાં અનુકરણબુદ્ધિના અપહરણ તુલન ગણી કોઈ કોઈ સજ્જનો સી વગની નસ રતાથે “ પાણી મુકે છે ” ખરા પણ કેવળ અશ્રદ્ધાથી અને અવજ્ઞાથી સ્વભાષાભાષી કોઈ વિરત પુરુષો તો એમ પણ કહે છે કે “ પાણી મુકવાનો મત્ર સંસ્કૃત ભાષામાં ન રાખતા સ્વભાષામાં જ રહેવો જોઈએ ” સંસ્કૃત ભાષામાં રચાયલા મંત્રનું રહસ્ય યથાર્થ સચવાય એવો મંત્ર સ્વભાષામાં યોજવા ની શક્તિ હોય તો એવું અભિમાન રધાને ગણાય વગી કોઈ કાય ગરતને પ્રથમ જનો સ્વહરતને અવકાશ કે અનુકુળતા ન હોવાના નિમિત્તે ગુરૂ, બ્રાહ્મણ કે પુત્ર દ્વારા “ પાણી મુકાવે છે ” આમ “ પાણી મુકવાની ક્રિયા નિ સાર અને નિરૂપયો ગી ગણવા લાગી છે પણ માન અનાનતા આચરણને નીધે જ પણ વ્યક્તિતા અ જ્ઞાન કે અવિચારથી નિ સાર જણાતી આ પુરાણી ક્રિયાનો તિરસ્કાર થયો નથી- યવાનો નથી નામ રૂપનો તો નાશ જ છે, પણ નામ રૂપને ધારણ કરનાર સત્ય કે સત્ત્વ, અચળ, અજર અને અમર રહેવાનું પાણી મુકવાની ક્રિયાની પણ તે જ સ્થિતિ છે તેનો આકાર બદલાયો, પણ સમાયનો સાર એક રૂપે તિરોહિત થયો તો બીજો રૂપે પ્રકટ થયો સત્યના દર્શનમાં અને એવનમાં જેટલો પ્રમાણ એટલો વિષાદ જેટલો સ્વાદ એટલો પ્રસાદ છે તો હવે પાણી મુકવાના મંત્રમાં શું રહસ્ય છે તેનો વિચાર કરવો પ્રાપ્ત થાય છે

વસ્તુગત્યા દ્રષ્ટિ સાથે ઉત્પન્ન થતી અવધા દ્રષ્ટિથી સિદ્ધ થતી સદૃશિમાં ભેદ છે જ નહિ સ્વદર્શી મહાત્માઓને તો નેદ નાનાસ્તિ કિંચન એ શ્રુતિવાક્યનો નિરતર, અનુભવ થાય છે જાણે. દ્રષ્ટિથી શોક મોહાદિનો વ્યર્થ છે. યાય છે પોતે સવમાં છે, સર્વ પોતામાં છે એવી સ્થિતિ બુદ્ધિવાળા વિરલ વિજ્ઞાનીઓને હૃદયોક રાગદ્વેષાદિ દ્રવ્યનો અવકાશ નથી શોકમોહાદિ અહતાને અનુચ્યુત છે અહતાથી ભેદ અને અહતાથી જોદ યાય છે, અહતાથી તારતમ્યતા પ્રસવે છે, તારતમ્યતા થઈ એટલે પોતાનું હિત કરવાના સંકલ્પ યાય છે, સંકલ્પમાંથી ક્રિયા પરિણામ પામે છે, સં

“ છે આ કયો સમય દેશ કયો વિશાળ.
ને કેટલું અરથ આવક તે નિહાળ.”

તું કોણ શક્તિ તુજ કો હિત ચાહનારા !

એ વાર વાર મન ધાર વિચાર સારા.”

આમ સંકલ્પ કરતાં ચાર ગોલના વિચાર કરવા પડે છે. એ વિચાર વિનાના સંકલ્પ છિન્તાત્રિની જેઠે નબટ થાય છે. સંકલ્પ થયા પછી તેની અસિધ્ધિથી દુઃખ થાય છે. સંકલ્પ અતુર્ભાસનાં ઘાસ જેવા છે, જેમ કપાય તેમ તે વૃદ્ધિ પામે છે. તેને નિર્મૂળ કરી નિઃસંકલ્પ થવું બહુ કઠિન છે પણ તેમને ઉગતાં દેશકાળ આ દિના વિચારથી દાબી દેવામાં—ચાંપી નાંખવામાં લાભ થાય છે. સાત્વિક વિચાર હોય તો અશુદ્ધ સંકલ્પ ધીરે ધીરે નિર્મૂળ થાય છે. શુદ્ધ સંકલ્પની સિધ્ધિને અર્થે થતી ક્રિયા પણ શુદ્ધ જોઈએ. દાન કરવા માટે ચૌર કર્મ નથી થઈ શકતું. સાધ્યની સિધ્ધિથી સાધનની શુદ્ધિ થાય છે. આ કહેવત પ્રમાણે ચાલતો વ્યવહાર અંતે દુઃખદ થાય છે. અને એવી કહેવત છતાં એ દેશના ધર્મવાન મનુષ્યો તે પ્રમાણે આચરણ નથી કરતા. પુણ્ય કરવાને પાપના સાધનની સહાય લેનાર અધમ ગણાય છે. પરિણામે તેને વિનિપાત થાય છે વાસ્તવિક રીત્યા તો સાધનની શુદ્ધિમાં જ સાધ્યની સિધ્ધિ છે. અશુદ્ધ સાધનથી પ્રાપ્ત કરેલી સિધ્ધિ હાનિ અને ગ્લાનિનું બીજ બને છે. આપણા દેશમાં સાધનની શુદ્ધિની એટલી બધી આવશ્યકતા મનાઈ છે કે ઉપવાસથી ઈન્દ્રિયગણ, રનાનથી ઢેહ, આચમનથી મુખ, પ્રાણાયામથી શ્વાસોચ્છવાસ અને ઈષ્ટ સ્મરણથી ચિત્તની શુદ્ધિની સાથે કોઈ પણ ધર્મક્રિયામાં કલસ, શંખ, ઘંટ, ઇત્યાદિ પદાર્થોની શુદ્ધિ કાર્યારંભ પહેલાં જ કરવી પડે છે. વ્યવહારિક અને પારમાર્થિક સિધ્ધિ માટે પણ ચિત્તશુદ્ધિની અપેક્ષા ગણાઈ છે. ચિત્તશુદ્ધિને માટે કર્મકાંડ, ભક્તિ, જપ, યા, શ્રવણ, સત્યસંગ, ધ્યાન ઇત્યાદિનો નિયોગ થએલો હોય એમ કોઈ વિદ્વાનો માન્યતા છે.

આમ છતાં આપણા દેશમાં અજ્ઞાનના આવરણથી રહસ્ય સમજાતું નથી. પ્રાચીન વિદ્વાનોને ગુંડે પોપટ મેના આદિ ચક્રોર પક્ષીઓ જેમ સૂકિત અને કારિકાઓ વગર સમજ્યે ઉચ્ચારતાં હતાં તેમ સાંપ્રત સમયમાં અર્થમય વાક્યોની કારિકાઓ ઉચ્ચારી ભટલ મહારાજ કે ગોર મહારાજ દક્ષિણાથી કૃતાર્થ થાય છે અને અકૃતાર્થ યજ્ઞમાનને કૃતાર્થતાનો ભાસ કરાવે છે બ્રજાચ ના મંત્ર કર ગોલતી વેળા મરુત્થલ જેવો દેશ હોય તોપણ તેને મંગળપદ કહેવાય છે. મહામારી આદિ અયંકર રોગથી પ્રજા વ્યાકુળ હોય તે માસને પણ માસોત્તમ માસ કહેવાય છે આમ અથ પતિ

દ્વિયાને અનયવની કરનાર ગોરની આજીવિકા તો આવે છે, પણ યજમાનનું કલ્યાણ થતું નથી અને યજમાનના કલ્યાણવિના ભરસા પરનું પ્રયાણ વિકટ થતું જાય છે, ત્યે આશ્રમનું પોષણ કરનાર ગૃહસ્થ છે, અવિચારથી અને અજ્ઞાનથી સક્રિયા કે ધર્મ ક્રિયામાં ભાગ્યેય કરનાર ગૃહસ્થનો અવ્યુદય દૂરથી જ પલાયન કરી જાય છે તેમ થતા પરાધીનતા, દીનતા, નિર્મોહ્યતા અને અધમતા પ્રાપ્ત થાય છે આવી સ્થિતિને અટકાવવા કે નિવારવા દેશના વિદ્વાનોએ પ્રયાસ કરવો ઘટે છે દેશના અનેક નિયમોમાંથી જે સારા હોય તેનો સ્વીકાર, જે મિશ્ર હોય તેનું શોધન અને જે અસાર હોય તેનો પરિત્યાગ કર્યાથી જ સુ પાર થઈ શકશે એક જનાદ્યના મતનું ખરૂં રહસ્ય અને ગૌરવ જાણી તે પ્રમાણે વર્તન રાખવામાં આવે તો હિંદુ સંસારમાંની કેટલું સકટ નષ્ટ થાય તેનો વિચારકરવો ઉચિત છે મનુષ્ય માત્રને ઇશ્વરે વિચારશક્તિ તો આપેલી છે મળેલી શક્તિનો ઉપયોગ ન કરે તેને મુખનો વિયોગ થાય અને હુ ખનો સંયોગ થાય એમાં કઈ આશ્ચર્ય નથી આ સમયમાં વિચાર શક્તિનો ઉપયોગ એજ દેશના ઉદયનો ખરો પ્રયોગ છે

નડીઆ. તા. ૨૧ ૫-૦૦ ૮

દાસીતરામ કૃપાનાથ.

રાજા રામમોહનરાયના જીવન ઉપરથી મળતો બોધ

(અનુસંધાન પા ૨૫૭ થી)

રાજા રામમોહનરાયની દેશસેવા માણસ જાતના ધર્મના કોઈ અમુક ભાગ તરફની જ કદી ન હતી તેઓએ ખુદ વિવાહ પૃથા સામે જખ્ખર ટક્કર લીધી હતી ઇ. સ ૧૮૧૮ માં જ્યારે બ્રાંટીશ સત્તા નીચે આપણો દેશ આવ્યો ત્યારે સત્તિનો રીવાજ નાબૂદ કરવાનો તેમણે જુઠો ઉઠાવ્યો હતો તે વખતથી ઇ સ ૧૮૨૮ સુધીના દશ વરસ સુધી તેમણે જે જાગતની લડત ચલાવી હતી, છતાં પણ તેમાં ન ફાવવાથી એની જ હીમાયત લેખને ઇ. સ. ૧૮૩૦ માં ઇંગ્લેન્ડ સરકાર આગળ કોઈ રાજપ્રસંગના કમીશનમાં સાક્ષી અપવા માટે જોવાવવામાં આવ્યા હતા ત્યારે તેઓ ઇંગ્લંડ ગયા હતા તે વખતે દીલ્હિના બાદશાહની વકીલત પધુ તેમને ત્યાં કરવાની હતી સંસાર સુધારના કામે જાને નેમનું મોટું કામ આ સ્તીરોધ માટેનું હતું, બાકી ઇ. સ. ૧૮૨૬ માં નેઓ કનકતે આવ્યા તે પછી નેમણે બ્રાહ્મધર્મની સ્થાપના જેની જ એક સત્તા રાખી હતી નહીં લોકો એકલા ધર્મને ધર્મ વિષે ચર્ચા કરતા અને મૃવનામાં જાળતા ઇ. સ. ૧૮૧૪ થી ઇ. સ. ૧૮૩૦

૧૮૨૮ સુધી તેમને જૂના મન ગળા: હિંદુઓ સાથે વાદવિવાદ થત.તેઓ પડે એટલું જ નહિ પણ તેઓ ખ્રીસ્તીઓ સાથે પણ વારે વારે અથડા અથડી થતે તેમણે હિંદુ તેમજ ખ્રીસ્તી બન્નેને તેમના જૂના ખરા ધર્મ જાનોને આશ્રય લેવાને સૂચવ્યું હતું એમના જીવન ચરિત્રના જે જે મોટા મનો પ્રાપ્ત થયા છે તેમ એકનો: કમનસૂચ આખો ખ્રીસ્તી પાદરીઓને ઉપદેશો: એ પાનીયાં તે એ.પા.નો! સરેકો છે; અને બાકીનો ભાગ વેદાન્ત અને ઉપનિષદ્ ધર્મનાં ખરાં તરો મન ત. વચાને રોકેકો છે, આ વીસ વર્ષ નેઓ વાંચવામાં લખવામાં, ઉપદેશ અને શાસ્ત્રાર્થનાં ખંડનમાં ને વિવાદમાં ગાજ્યાં હતાં. પણ એ બધું કરતી વખતે પણ નેઓ: તે વખત ની રાજકીય સ્થિતિને કાતી બાળ્યો પર પણ ઉડી નજર રાખવું જૂના નહિ. એ જૂના વખતમાં એટલે ધ. સ. ૧૮૩૦ માં ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીને પટો ફરી કબ્જાને: હતા ત્યારે તેમને ત્યાં ધ.ની જ ઉપયોગી નહોતી અપના માટે તોલપવ નાં જાગ્યા હતા. કમનસૂચે ઈંગ્લેન્ડની હવા તેમને ન સહી અને તેમને મન ત્યાં જ આપ્યો. ત્યારે સંશોધનાં આ મહાભાતા જીવનના આવા બતાવે: છે. તેમણે જીજ્ઞાસુનાજ કથાની અને એ સમાજ તે તેમની કીર્તિને નહોટો સ્તંભ છે તેમણે સનીતા અટકાવ માટે કોશિશ કરી પણ તેમના પછી પાંચ વરસે તરફારે વાજાની દલીલ ધ્યાનમાંલઈ તે સામે ક.યદો કર્યો પણ ને જોવાને તેઓ હયાત ન હતા.

આપણી તરફના કોટે.ને ત્યાંના તે વખતના સનીતા કીનાજની તથાજનક સ્થિતિનું જાન નથી તેથી પ્રણી વખત એમ સાંતળવામાં આવે છે કે સની થવાને: કીનાજ બંધ કર્યો એમાં શું સાડું થયું, પણ જ્ઞા બકીનો ખ્યાલ બાંધવા માટે રાત્રી સમયોકુનરથે તે સં.ધે જે એ પાનીયાં ખુદર પાડ્યાં હતા તે તથા પાસે મેન્ટ આગળ રજુ કરવાને જે ખરડે: ખુદર પાડ્યો: હતા તે જોવાથી બાકી પાકે તમ છે. તેમાં એક જગે ઘાટ વરમાં થયેલી સનીઓની સંખ્યાના આકેડાએ આપેલા છે અને તેમાંથી વાંચાજના નીચલા ભાગમાં જ ફક્ત ને અરસામાં ૮૦૦૦ બનાવ મોંધેલા છે અર્થાત એટલી નાની વસ્તીના પ્રાંતમાં જ દર વર્ષે ૬૦૦ ની સંખ્યા થતી. મહં સનીનાં એક પણ કુટુંબ હતું નહિ કે તેના ઘરનાં કોઈ સની થઈ ન હોય. અને તે બધા કંઈ પે.તપોતાની રાજાકીની થતાં નહિ. વિદ્ય વાઓ ઉપર સની થવાને માટે જીવન જ કરવામાં આવે કુને: એ કતા આવેજતા કોઈ બાંધવી હા કલેક્ટર જતી તે તેનાં સમાંવકાસાં તેને રોસવા માટે જરા પણ દીલ થવા દેતાં નહિ જે તરફારે આ પમણું મધું હોત નહિ તે આજ પણ આપણી નજર આગળ એવ. અસંખ્ય બતાવે પતા હોત.

આ ઘાતકી રિવાજ નાબૂદ કરવાનું માન એ કોઈને પહું થટિવ હોય નો તે

રાજા રામમોહનરાયને જે સતી દાહ જ કાઈ પોતા ઉપર હુ બ આવી પડવાનો એક જ ઉપાય હતો એમ નહિ તેઓ કુવા તળાવમાં પડીને કે અગામીથેથી ઝીપ લાવીને એવી એવી અનેક રીતે તેઓ મોતને તેડતા ત્યારે જાતીય લાવના એવે હુમાંજે વહેતી અટકાવીને સુમાંજે લાવવાનો પૂલ્યભાવ માટે જો કોઈનો પણ અવિકાર હોય તો તે રાજા રામમોહનરાયનો છે અહીં આ આપણે તેમનો રાજકીય પ્રવૃત્તિનો વિચાર નહિ કરીએ પણ જોમને ખરૂં સ્વદેશાભિમાન શુ છે એનો ખ્યાલ જાવનો હોય તો તે રાજાએ પાલાંમે ટની કમીટી આગળ આપેલી સાક્ષી તથા આઠેક વર્ષ ઉપર જ્યારે આપણી કોન્ફરન્સ કોંગ્રેસ જેવું કાઈ હતું નહિ તે વખતના રાજકોરણારીઓને તેમણે જે પત્રો લખેલા હતા તેનું મનન કરવાથી લાભ થશે

હવે પાછા આપણે તેમની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ જે ઉપર તેમનું ખાસ લક્ષ હતું તે ત્રેશ વર્ષથી ઈ સ. ૧૮૧૪ માં રથપાથેની આત્મીય સભા તે પછીના ચાલુ વર્ષ માં વધતી વધતી આગરે બ્રાહ્મસમાજના સ્વરૂપમાં દેરવાઈ જેઓ બ્રાહ્મસમાજ વિષે કહેવામાં છે તેના કરતા ખરેખર તે શુ છે તે જાણવાની છતાં જોયું તેમને બ્રાહ્મસમાજના "Trust deed" ટ્રસ્ટડીઝ બેઈ જવાથી ઘણા લાભ થશે એની અહર એ મહા પુરૂષે બ્રાહ્મસમાજના ઠેકાણે (સંદાન) અને હેતુઓ વિષે પોતાના બવકા વિચારો જણાવ્યા છે એ લેખના શબ્દે શબ્દમાં જોતજોત જણાતી ધાર્મિકતા, ઉડી પવિત્રતા, અને વિશ્વમય ઉદારતા એક સોદર્ય અને સંપૂર્ણતાના આશ્લેષ સ્વરૂપ જ જણાય છે, જે તેમના અનુયાયીઓ હજી પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી અને તે પ્રાપ્ત કરવાને હજી એ અનેક સૈકાઓ બેઈશે બ્રાહ્મસમાજનું ભવિષ્ય તેના ગર્ભમાં સમાયલું છે તે વધશે કે ઓછશે તે આપણે કહી શકીએ તમ નથી, પણ આશા રહે છે કે તે સાથક થશે, પણ એના સ્થાપકની ધારણા વિષે તો આપણે શકા લાવી શકીએ તેમ છે જ નહિ એમની કેમી કેવી આશાઓ હતી તે હું કહીશ, અને સાચે સમાજજન્યુઓ તથા જીજ્ઞાસુઓ એ ખ્યાનપર લેવાને વિનંતી કરીશ કે તેમની ધારણા (Conception) આપણા દેશના મહાદેવો મહાદેવો કે અથવા દેશના હી સંચો જેવી ઉચ્ચામાં ઉચ્ચી ધારણા બાધી શકે તેવી જ ઉત્તમ છે રાજા રામમોહનરાયને પાલી વધારે લાગતું તે એ હતું જે બીજી કાઈ પણ પ્રજાના ઇતિહાસોને જાણ પર પૂછી દે તેવા ઉચ્ચા ધાર્મિક ઉદ્યના પુત્રણા ઇતિહાસવાળો આપણી પ્રજા છે અહીંયા જ ઇશ્વર નાસાદિત, વિચિત્રણુ યુદ્ધિમાન અને હરેક મહાત્માકાલાઓમાં ધાર્મિકતાથી પ્રતિષ્ઠિત પ્રજા છે અત્યાર સુધીમાં એકેશ્વરીવાદનું માણસજાતની કર્પનામાં સંભવી શકે તેવું જરામાં ખરૂં અને ઉત્તમમાં ઉત્તમ સ્વરૂપ ઉગતું વધતું અહીં જ છે આપણી પ્રજાની ઠગ્ય કલ્પના, એ સર્વવ્યાપી પરમાત્મા, 'એક' ૬